

Ana Britannica

Hürriyet

AnaBritannica
GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Encyclopædia Britannica'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

<i>Chicago Üniversitesi</i> Hellmut Fritzsche, <i>Başkan</i> Donald W. Fiske, <i>Başkan Yardımcısı</i> Edward Anders	Jack D. Cowan Mihaly Csikszentmihalyi Jack Halpern Eric P. Hamp	Saunders Mac Lane Janet D. Rowley
---	--	--------------------------------------

AVRUPA

<i>Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)</i> Hans Daalder, <i>Başkan</i>	<i>Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)</i> Manfred Eigen	<i>Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)</i> Marc Augé
<i>Floransa Üniversitesi (İTALYA)</i> Mauro Cappelletti	<i>Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)</i> Günther Wilke	<i>Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)</i> Fernando Gil
<i>Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)</i> Pedro Schwartz		
<i>Marburg Üniversitesi (ALMANYA)</i> Otfried Madelung		Jacques Bersani, <i>Sekreter</i>

AVUSTRALYA

<i>Avustralya Ulusal Üniversitesi</i> Brian D. O. Anderson, <i>Başkan</i> John Douglas Ritchie	<i>Melbourne Üniversitesi</i> Warren A. Bebbington Geoffrey Blainey Frank Graham Little	<i>Sidney Üniversitesi</i> David R. Fraser Dame Leonie Judith Kramer
<i>Adelaide Üniversitesi</i> Robert Eugene Bogner	<i>La Trobe Üniversitesi</i> Eric L. Jones	<i>Batı Avustralya Üniversitesi</i> Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

<i>Cambridge Üniversitesi</i> Sir Brian Pippard, <i>Başkan</i> Sir Geoffrey Elton Kurt Lipstein Sir John Lyons	<i>Londra Üniversitesi</i> Maunce Cranston Donald Gunn MacRae David Alfred Martin Donald M. Nicol	<i>Sussex Üniversitesi</i> H. Christopher Longuet-Higgins
<i>Edinburgh Üniversitesi</i> Ian G. Stewart C. Barrie Wilson	<i>Oxford Üniversitesi</i> Uwe W. Kitzinger C. Anthony Storr Sir Keith Thomas	

KANADA

<i>İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi</i> William E. Fredeman, <i>Eş-Başkan</i>	<i>Toronto Üniversitesi</i> A. Edward Safarian, <i>Eş-Başkan</i> Calvin C. Gotlieb A. Douglas Tushingham	<i>Victoria Üniversitesi</i> Donovan W. M. Waters
<i>Simon Fraser Üniversitesi</i> J. L. Berggren Peter Kennedy Edward McWhinney Grant Strate	<i>Montreal Üniversitesi</i> François Duchesneau	<i>Waterloo Üniversitesi</i> Frederick R. W. McCourt
		<i>York Üniversitesi</i> John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 7

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANAYAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞ BİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica (Chicago)

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica (İstanbul)

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943,
1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954,
1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964,
1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985,
1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan,
tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda
(günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler)
kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr. Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra

Prof. Dr. İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç. Dr. Murat Belge, Prof. Dr. Şenif Mardin, Prof. Dr. İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr. Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhbat

YAYIN KURULU
Dr. Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Akozer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhbat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Koroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Ankan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantıyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktaş, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canitez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenc, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemal Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alover, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, İtur Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkcıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevdâ Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaş, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioglu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özese, Korâl Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoglu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tannıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İstar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsün Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşioğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankocak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoglu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesagır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özding, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanılmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi bak. Abaoji

Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo Çin dilleri maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayrıç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet

Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo

Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon

Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (East Lansing, East Chicago, ama East Africa değil Doğu Afrika).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayrıç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum

Museo Nacional de Historia bak. Ulusal Tarih Müzesi

Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayrıç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayrıç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir.

Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayrıç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayrıç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırılar)

Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş. Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"i izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo

MacCarthy Adası

M'Clure Boğazı

McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelere göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella

A-cheng

A-erh-chin Shan

a posteriori bilgi

A vitamini

A&P

A. Kadir

AA

Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (<i>İsveççe: aktielbolag, aktielbolaget</i>)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
AG	Anonim Şirket (<i>Almanca: Aktiengesellschaft</i>)
age	adı geçen eserde
AM	Genlik Modülasyonu
AO	Anonim Ortaklık
AŞ	Anonim Şirket
ay	aynı yerde
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bak.	bakınız
bas.	baskı, basım
baş.	başlangıç tarihi
BG	Beygir Gücü
bit.	bitiş tarihi
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM	Birleşmiş Milletler
Bşk.	Başkan
C	Celsius
c.	cilt
Cia	Şirketi (<i>İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia</i> <i>Portekizce: Companhia</i>)
Cie	Şirketi (<i>Fransızca: Compagnie</i>)
Co.	Şirketi (<i>İngilizce: Company</i>)
cm	santimetre
çev.	çeviri, çeviren
çiz.	çizim için bakınız
d.	doğumu
da	dakika
D.C.	District of Columbia
dB	desibel
der.	derleyen, derleme
dev/da	dakikada devir
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
emk	elektromotor kuvveti
Ens.	Enstitü, Enstitüsü
eö	evlenmeden önce
es	evlendikten sonra
eV	elektron Volt
etk.	etkin olduğu yıllar
F	Fahrenheit
Fak.	Fakültesi
FM	Frekans Modülasyonu
ft	foot, feet
ft-lb	foot-libre
gal	galon
geç.	geçici sonuçlar
GmbH	Limited Şirket (<i>Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung</i>)
gr	gram
GSMH	Gayri Safı Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
H.	Hicri
ha	hektar
har.	harita için bakınız
hd	hüküm sürdüğü dönem
Hz.	Hazreti
Inc.	Şirketi (<i>İngilizce: Incorporated</i>)
iy	ışık yılı
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
Jr.	Junior
K	Kelvin
karş.	karşılaştırınız
kg	kilogram
KG	Komandit Şirket (<i>Almanca: Kommandit Gesellschaft</i>)
kHz	kilohertz
KK	Limited Şirket (<i>Japonca: Kabuiki Kaiša</i>)
km	kilometre
km/saat	saatte kilometre
kol.	koleksiyon
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(i)

Kom.Şrt.	Komandit Şirket(i)
Ktp.	Kütüphanesi
kW	kilowatt
kW-sa	kilowatt saat
Ltd.	Limited
lb	libre
lt	litre
m	metre
m.	madde
mbH	Limited (<i>Almanca: mit beschränkter Haftung</i>)
mg	miligram
MHz	megahertz
MW	megawatt
Mij	Şirketi (<i>Hollandaca: Maatschappij</i>)
ml/sa	saatte mil
ml	mililitre
mm	milimetre
no.	numara
NV	Limited Şirket (<i>Hollandaca: Naamloze Vennootschap</i>)
op.	opus
oz	ons
ö.	ölümü
örn.	örnek, örneğin
ös	ölümünden sonra
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA	Limited (<i>İtalyanca: per Azioni</i>)
pH	asitlik-alkalilik faktörü
PLC	Kamu Limited Şirketi (<i>İngilizce: Public Limited Company</i>)
Prof.	Profesör
Rev.	Reverend
res.	resim için bakınız
S.	Aziz, Azize, Kutsal (<i>Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'</i>)
s.	sayfa
sa	saat
SA	Anonim Şirket (<i>Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anònima; İspanyolca: Sociedad Anònima</i>)
SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn	saniye
SpA	Limited Şirket (<i>İtalyanca: Società per Azioni</i>)
SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (<i>İtalyanca: Santissimo, Santissima</i>)
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	Aziz, Azize, Kutsal (<i>Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint</i>)
Sta.	Azize (<i>İtalyanca: Santa</i>)
Ste.	Azize (<i>Fransızca: Sainte</i>)
sür.	sürüyor
Şb.	Şubesi
tab.	tablo için bakınız
tah.	tahmini
TAO	Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ	Türk Anonim Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ty	tarihi yok
ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
v.	vastizi
vb	ve benzeri
vd	ve devamı
vö	ve öbürleri
W	watt
y.	yaklaşık
Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
yay.	yayımlayan
yay.haz.	yayıma hazırlayan
yazm.	elyazması
yb	yenilenmiş basım
yık.	yıkılmıştır
yük.	yükseklik
yy	yüzyıl

Kullandığı harf karakterlerinin yazma kitap geleneğine uygun düşmesi kadar, her tür kitap basımını olanaklı kılan donanımına sahip olması da bunda rol oynamıştır. İslami bilimlere ve edebiyata ilişkin kitapların yanında, başta askerlik olmak üzere birçok mesleki ve teknik kitap da basılmış, ayrıca taşbaskı tezgâhlarında ders kitaplarının daha ucuza mal edilmesi sağlanmıştır.

bulama, üzüm sırasından yapılan pekmezin ağartılmış ve koyulaştırılmış biçimi. Bulama yapmak için üzümün ezilmesiyle elde edilen şıra, pekmez toprağı ile kaynatılır. Ekşiliği kesildikten ve durulaştırıldıktan sonra kazanda pişirilir. Bu pişirmede pekmeze sabundorukotu, çövenotu gibi bitkilerin kaynatılmış suları ya da yumurta akı katılır. Maya olarak eski bulama kullanılır. Kazanda pişirilirken köpürtülen pekmez, tahta keçe ile savrularak havalandırılır. Bu işlem bitince donması için tahta ya da teneke kutulara konur.

Bulamanın bileşiminde yüzde 65-83 şeker vardır. Asidi azdır. Pekmeze göre daha dayanıklıdır; şekerlenmez, kesilmez. Tatlı ve ekşi olmak üzere iki türünde yapılır. Koyuluğundan dolayı bazı yörelerde "ağda" da denir. Güneşte koyulaştırılanına "gün balı" adı verilir. Türkiye'de görünüşü, bileşimi ve besin değeri bakımından en iyi bulama Zile'de yapılır. Bulamanın en çok yapıldığı yerler ise Kahramanmaraş ve Gaziantep'tir.

Bulancak, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe

Bulancak'tan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

merkezi kent. Bulancak ilçesi kuzeyde Karadeniz, doğuda Merkez ilçe, güneydoğuda Dereli ilçesi, güney ve güneybatıda Ordu ili, batıda da Piraziz ilçesiyle çevrilidir. Yüzölçümü 808 km²'dir (1986). Batıda ve güneybatıda Ordu ili, güneydoğuda Dereli ilçesi, doğuda Giresun Merkez ilçe, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

İlçe toprakları dar bir kıyı şeridi ile bunun hemen arkasından yükselen dağlardan oluşur. Oldukça engebeli, bozuk bir arazi yapısı vardır. Güneyde 2.000 m'nin üzerine çıkan yükselti, kuzeye, kıyı kesimine doğru düşer. Dağlar çok sayıda ve ova oluşumunu engelleyecek darlıkta vadiyle parçalanmıştır. Giresun Dağları(*) adıyla anılan bu yüksek toprakların 2.000 m'ye kadar olan kesimleri ormanlarla kaplıdır. Kıyıda hemen sonra yükselen yamaçlarda gürgen, kızılğaç ve kayınlar fındık bahçeleriyle iç içedir. Daha yükseklerde ladin ormanları

geniş alanlar kaplar. Orman altı bitki örtüsü zengindir. Orman sınırının üstündeki yüksek yaylalar zengin çayırarla kaplıdır. İlçe topraklarının sularını Karagöl Dağından doğan ve Piraziz ilçe sınırında Karadeniz'e ulaşan Pazar Suyu toplar.

Bulancak'ta başlıca ekonomik etkinlik bitkisel üretimdir. Fındık, mısır, patates ve fasulye önemli ürünlerdir. Halkın asıl geçim kaynağı fındıkcılıktır. Türkiye'nin başlıca ihracat ürünlerinden fındığın yaklaşık beşte biri Giresun ilinde üretilir; il fındık üretiminin de yaklaşık üçte birini Bulancak karşılar. Fındık bahçeleri ilçenin kıyı kesiminde ve yamaçlarda geniş alanlar kaplar. Ormanlık da ilçe ekonomisinde oldukça önemli bir yer tutar. Bir kıyı ilçesi olan Bulancak'ta balıkçılık önemli bir uğraştır. Çok sayıda fındık kırma atölyesinin bulunduğu Bulancak'ta ayrıca çamaşır suyu, kereste, balıkyağı, tuz ve tuğla-kiremit üreten fabrikalar ile bir pik doküm fabrikası vardır. Küçük sanayi mobilya üretiminde yoğunlaşmıştır. İlçede üretilen mobilyalar çevre il ve ilçelerde de satılır.

19. yüzyıl sonlarında Bulancak Trabzon vilayetinin Giresun kazasına bağlı bir nahiye idi. Bu dönemde yörede simli kurşun madeni çıkarılıp işleniyordu. Bulancak 1934'te ilçe durumuna getirildi.

Eski adı Akköy olan Bulancak Karadeniz kıyısında kurulmuştur. Kentin içinden geçen kıyı yolu kenti çevresindeki öbür merkezlerle bağlar. Kentin il merkezi Giresun'a uzaklığı yaklaşık 20 km'dir. Bir kıyı kenti olmasına karşın, bütün ulaşımını karayoluyla sağlayan Bulancak'ın, yalnızca balıkçı tenkelerinin yararlandığı küçük bir iskelesi vardır.

Bulancak Belediyesi 1920'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 56.878; kent, 24.172.

Bulanık, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Muş iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.706 km² olan Bulanık ilçesi doğuda Malazgirt ilçesi, güneyde Bitlis ili ve Korkut ilçesi, batıda Merkez ilçe ve Varto ilçesi, kuzeyde de Erzurum iliyle çevrilidir.

İlçe toprakları, yüksek dağların çevrelediği bir çöküntü alanından oluşur. Bu toprakların kuzeybatı kesimini eskiden Hamurpet Dağı adıyla anılan Akdoğan Dağı (2.879 m), güney kesimini de Bilican Dağı (Karaburun Tepesinde 2.754 m) engebelendirir. Yer yer geniş alanlara yayılan ve yüksekliği 1.500 m olan Bulanık Ovasında eskiden beri tahıl yetiştirilir. Malazgirt Ovasının(*) bir parçası sayılan bu düzlükleri Murat Irmağı ile kollarından, Kocasu da denen

Bulanık'tan genel görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Hınıs Suyu sular. Bulanık kentinin güneyindeki Haçlı Gölünün(*) su yüzeyi denizden 1.583 m yüksekliktedir.

Bulanık ilçesinde başlıca geçim kaynağı bitkisel üretim ve hayvancılıktır. Başta arpa olmak üzere, tahıl ve şeker pancarı ilçenin en önemli ürünleridir. İlçede 1983 başında yapılan sulama çalışmalarıyla 4.900 hektar-

lık alanın sulanması sağlanmıştır. Doğal yapı ve iklimin elverişliliği hayvancılığı ilçenin önemli geçim kaynaklarından biri durumuna getirmiştir. En çok koyun ve sığır yetiştirilir.

Bulanık tarihin eski dönemlerinden beri çeşitli yerleşmelere sahne olmuştur. 10.300'de burada Gobin adıyla anılan bir kent vardı. Bir dönem Kop, daha sonra da Horhoriki adlarıyla anılan kent, Osmanlı döneminde 1884'te Muş sancağına bağlandı. 19. yüzyıl sonlarında Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

Kent ilçenin doğu kesiminde, Murat Irmağına kavuşan ve Haçlı Gölünün güdeğini olan Bulanık Suyunun kenarında kurulmuştur. Bulanık Ovasının güneydoğu bölümünde yer alan kent, il merkezi Muş'a 106 km uzaklıktadır.

Bulanık Belediyesi 1929'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 78.995; kent, 13.332.

bulanıklık ölçümü, analitik kimyada, bir çözeltide bulanıklığa yol açan asıltı halindeki tanecik miktarının belirlenmesi. Böyle bir belirlemenin temeli çözeltideki bulanıklığın, ışığın geçişi ve saçılımı üzerindeki engelleyici etkisini ölçmektir. Bir ışık demeti bulanık bir sıvıdan geçirildiğinde, asıltı halindeki tanecikler nedeniyle saçılma uğrayacağından ışığın şiddeti azalır; saçılan ışığın miktarı taneciklerin boyutuna ve çözeltideki derişikliğine bağlıdır. Bulanıklık ölçümünde, saçılan ışığın şiddetini ölçmeye dayanan nefelometri ve incelenen sıvıdan geçen ışığın şiddetini ölçmeye dayanan türbidimetri gibi iki temel yöntemle ölçülür. İlme sularının ve sanayideki atık suların içinde asıltı halinde dağılmış maddelerin, ayrıca, kömür, petrol ve benzeri organik maddelerdeki kükürt miktarının belirlenmesinde bu yöntemlerden yararlanılır.

bulantı, sindirim kanalının derin bölümlerinde hissedilen ve kişiye kusmak üzere olduğu duygusunu ya da beklentisini veren rahatsız edici duygu. Bu duygunun kaynağı, midedeki vagus sinirlerinin uyarılmasından ileri gelen istemsiz bir refleks ya da aynı sinir yollarının, örneğin bulantı verici bir görüntü ya da kokuyla uyarılmasından ileri gelen koşullu bir reflektir. Şok ağrı duyumu, başın yaralanıp örselenmesi, kafatası iç basıncının artması, damaga iyi uymayan takma dişler, karaciğer ya da böbrek hastalıkları, gebelik başlangıcı, dağ, deniz ya da taşıt tutması gibi çok çeşitli nedenler bulantıya yol açabilir. Bulantıya genellikle aşırı tükürük salgısı, mide kaslarının aşırı çalışması ve yiyeceklerden birdenbire tikslenme duygusu eşlik eder. Ayrıca, iç kulaktaki ve beyin sapındaki herhangi bir hastalıktan kaynaklanan ya da sara ve migrenle birlikte gelişen bulantıya genellikle baş dönmesi de eşlik eder.

bulaşıcı bağırsak iltihabı bak. kedi gençlik hastalığı

bulaşıcı ektima, koyun ve keçilerde görülen virüs hastalığı. Özellikle dudaklarda, bazen yüz ve kulaklarda sıvı dolu kabarcıklara, açık ya da kabuk bağlamış yaralara yol açar. Bu belirtilerin ağız içinde ortaya çıkması daha tehlikeli bir durum yaratır. Bahar ve yaz aylarında bulaşan bu hastalık yaklaşık bir ay içinde kendiliğinden geçer. Bulaşıcı ektima bazen hasta hayvanlarla bir arada bulunan insanlara da bulaşmaktadır.

bulaşıcı hastalıklar, ENFEKSİYON HASTALIKLARI olarak da bilinir, hastalık yapıcı (patojen) canlıların, özellikle mikroorganizmaların vücuda girmesinden ileri gelen ve aynı bulaşma(*) zinciriyle hasta bireylerden sağlıklı bireylere geçebilen hastalıklar grubu. Vücuda bulaşan mikroorganizmalar her zaman hastalığa yol açmayabilir; dokuların bu mikroorganizmalara tepkisi, klinik belirti vermeyen hafif bir bağışıklık yanıtıyla sınırlı kaldığında yalnızca bir enfeksiyon söz konusudur. Bulaşıcı hastalıklardan korunmak için kullanılan aşilar bunun en somut örneğidir; örneğin kızamuktan sorumlu olan virüs, hastalık yapıcı etkisi zayıflatılarak vücuda verildiğinde, aşılamanın kişinin sağlığında belirgin bir değişikliğe yol açmaksızın bir kızamık enfeksiyonu yaratarak bu hastalığa karşı bağışıklık sağlar. Buna karşılık, dokuların vücuda giren mikroorganizmalara karşı tepkisi kişinin sağlığını bozacak kadar ağır olduğunda ve klinik bulgularla tanımlandığında, artık bulaşıcı bir hastalık söz konusudur.

Bulaşıcı hastalığa yol açan canlıya hastalık etkeni ya da etmeni, kendisi hasta olsun ya da olmasın vücutunda bu etkeni barındıran insan ya da hayvana konak, kendisi hastalanmaksızın hastalık etkenini başka canlılara bulaştırabilen canlıya da taşıyıcı denir. Bulaşıcı hastalıklara yol açabilen canlıların büyük bölümü, bazen mikroskopla bile gözlemlenemeyecek kadar küçük mikroorganizmalardır; askarit ve uyuzböceği gibi bazı iç asalaklar çıplak gözle bile görülebilir, bazı bağırsak solucanlarının uzunluğu ise 10-20 cm'yi aşar. Bütün bu canlıların tek ortak noktası, yaşam çevrimlerinin tümünü ya da bir bölümünü insanların ya da hayvanların vücutunda asalak olarak geçirmek zorunda olmalarıdır. Bir virüs canlı bir hücrenin içine girmedikçe yaşamını sürdürüp çoğalamazken, bakterilerin çoğu cansız maddelerin üzerinde, solucanlar ise bağımsız olarak belli bir süre yaşayabilir. Böyle bir canlının boyutuyla hastalık yapma gücü arasında doğrudan bir bağlantı yoktur, hatta en ağır bulaşıcı hastalıkların temelinde en küçük mikroorganizmalar yatar. Örneğin çocuk felci virüsü yalnızca 25 milimikrometre (0,000025 mm) çapındadır.

Mikroorganizmaların konağın vücutuna girmesini önleyen en önemli engeller deri ve üst solunum yollarını örten mukozalardır. Bu dokuların örsellenmesi ya da başka bir hastalık nedeniyle zayıflamış olması mikroorganizmaların bulaşmasını kolaylaştırır. Vücuda yerleşen mikroorganizmaların etkisi, apse ya da çiban gibi yerel bir enfeksiyonla sınırlı kalabileceği gibi, kan yoluyla vücuda dağılarak kan zehirlenmesine (septisemi) ya da giriş kapılarından uzaktaki bir dokunun, örneğin beyin ve omurilik zarlarının iltihaplanmasına (menenjit) yol açabilecek kadar yaygın ve uzun erimli de olabilir. Solunum yolları, sindirim kanalı, göz küresinin dış yüzeyi ve üreme yolları, mikroorganizmaların başlıca giriş kapılarıdır. Yiyecek ve içeceklerle alınan mikroorganizmalar bağırsak duvarlarına yerleşerek yerel ya da genel hastalıklara, gözün konjonktiva katmanını delerek giren virüsler yerel bir enfeksiyona ya da kana karışarak kızamık, çiçek gibi daha ağır ve genel hastalıklara, üreme yollarından vücuda giren mikroorganizmalar ise bu organların iltihaplı hastalığı olan belsoğukluğuna ya da başka organları da tutabilen, frengi gibi çok daha kronik ve yıkıcı bir hastalığa yol açabilir. Hatta gebelik sırasında eteneden (plasenta) dölüte geçebilen virüsler ve öbür

hastalık etkenleri, gelişmekte olan hücrelere yerleşerek çocuğun hasta ya da sakat doğmasına neden olabilir.

Kısacası tüm insanlar, ana rahmindeki döllenmiş yumurta aşamasından ölünceye değin, bütün canlıları barındıran aynı ortamda kendilerine yer edinebilmek için yaşam savaşı veren sayısız canlının hedefi durumundadır. Ama insan vücudu da bütün bu tehlikeler karşısında tümüyle savunmasız değildir; mikroorganizmaların saldırısına anında ve özgül biçimde tepki gösterebilen duyarlı mekanizmalarla donatılmış olmasaydı, insan soyu çağlar boyunca varlığını sürdüremezdi. Biyolojik yönden kendisine düşman bir çevrede yaşayan insan, çevresinden gelebilecek saldırıları bir ölçüde denetim altına alabilmiş, ama saldırıları tümüyle önlemeyi başaramamıştır; kimi zaman bu çevredeki küçük bir değişiklik, insan ile biyolojik rakipleri arasındaki dengeyi önceden kestirilemeyecek biçimde bozabilir.

Hastalık etkenleri. Bulaşıcı hastalığa yol açabilen canlılar, boyutlarına, biyokimyasal özelliklerine ya da konak durumundaki insanla etkileşim biçimlerine göre çeşitli gruplara ayrılabilir. Bu canlıların başlıcaları bakteriler, virüsler, *Chlamydia* cinsinden mikroorganizmalar, riketsiyalar, mikoplazmalar, üreplazmalar, mantarlar ve tekhücreli ya da çokhücreli asalaklardır.

Virüslerden daha büyük boyutta olan bakteriler genellikle optik mikroskopla görülebilir. Kızıl hastalığının etkeni olan streptokok bakterilerin çapı yaklaşık 0.75 mikrometre, frengi ve leptospirozdan sorumlu olan spiroketlerin uzunluğu ise 5-15 mikrometre kadardır. Yaşamalarını canlı hücre dışında da sürdürebilen, kimisi yalnızca oksijensiz ortamda (anaerob), kimisi ancak oksijenin varlığında (aerob) yaşayabilen bakterilerin çoğu, hastalık yapıcı etkisinde önemli rol oynadığı sanılan bir kapsülle sarılıdır ve bazı türleri, dokuları yıkıma uğratan toksinler salgılar. Bakteriler hem dezoksiribonükleik asit (DNA), hem de ribonükleik asit (RNA) içerir ve antibiyotiklerden etkilenir.

Virüsler tipik hücre içi asalaklardır; bu nedenle laboratuvara, ancak canlı hücre içeren besi yerlerinde virüs üretilir. Virüsler boyutlarına, biçimlerine, DNA ya da RNA içermelerine dayanarak sınıflandırılır. Bu canlılardan bazılarının hücrelerinde DNA, bazılarının RNA vardır, ama hiçbirinde bu iki madde bir arada bulunmaz. Virüsler antibiyotiklerden etkilenmez, ancak elektron mikroskopuyla görülebilir ve boyutları 25 milimikrometre (çocuk felci virüsü) ile 250 milimikrometre (çiçek virüsü) arasında değişir.

Chlamydia cinsinden mikroorganizmalar, 250-500 milimikrometre çapında hücre içi asalaklardır. Hem DNA, hem RNA içeren ve antibiyotiklerden etkilenen bu mikroorganizmalar insanda başlıca zatürree, üreme yolları enfeksiyonları ve yeni doğandaki konjonktivit gibi çeşitli iltihaplı hastalıklara yol açar.

Boyutları 250 milimikrometreden başlayıp 1 mikrometreyi aşabilen riketsiyaların hücre duvarları yoktur, çevreleri yalnızca bir hücre zarıyla kuşatılmıştır. Q hummasının (Balkan gribi) etkeni olan ve süte, lağım sularında ya da havadaki asıltı damlacıklarında yaşayabilen *Coxiella burnetii* dışında, riketsiyaların hepsi hücre içi asalaklardır. İnsanlara eklembacaklılar aracılığıyla bulaşır. Riketsiya hastalıkları antibiyotiklerle tedavi edilebilir.

Boyutları 150-850 milimikrometre arasında değişen mikoplazma ve üreplazmalar, hücre dışı ortamda gelişebilen canlıların en küçükleridir. Zatürree ve üreme yolları

enfeksiyonlarının yanı sıra, beyin, omurilik, karaciğer ve öbür organlarda da enfeksiyonlara yol açabilen bu mikroorganizmalar antibiyotiklerden etkilenir.

Maya ya da küf biçiminde olabilen mantarlar, çevre koşullarına bağlı olarak bir biçimden öbürüne dönüşebilir. Mayalar, 3-5 mikrometre çapında basit hücrelerdir; küf mantarlarında ise, uç uca eklenmiş çok sayıda hücreden oluşan, 2-10 mikrometre çapında ve dallanmış yapıda lifler bulunur. Histoplazmoz, koksidiyodromikoz ve blastomikoz gibi mantar hastalıkları, bazen üst solunum yollarında hafif bir enfeksiyonla sınırlı kalırken, bazen kan dolaşımını ve bütün organları tutan ağır bir hastalık tablosu gösterebilir. Tedavide antibiyotikler etkilidir.

Bulaşma yoluyla hastalık yapan asalakların en önemlileri, *Protozoa* filumu içinde sınıflandırılan ve hücre duvarı bulunmayan tekhücreli canlılardır. Sıtmadan sorumlu olan bu asalakların bazı türleri yaklaşık 4 mikrometre çapındadır. Oysa, önemli bir asalak grubu olan bağırsak şeritlerinin (tenya) uzunluğu metrelerle ölçülür.

Etkinlerin yaşama biçimleri. Bulaşıcı hastalık yapan etkenler birbirlerinden çok değişik yaşama biçimleri gösterir. Bazıları, örneğin kızamık ve grip virüsleri hızla çoğalır ve hemen konak değiştirir; salgın hastalıklardan genellikle bu tür mikroorganizmalar sorumludur. Buna karşılık, verem gibi daha yavaş gelişen ve daha güç bulaşan hastalıklarda, mikroorganizmalar (verem basilleri) konağın vücutunda uzun bir süre kalarak, yavaş yavaş dokulara yayılan kronik iltihaplanmalara yol açar. Bazı mikroorganizmalar ise, sıcağa, soğuğa, kuraklığa ve kimyasal etkilere dayanıklı sporlar oluşturarak durgun ya da hareketsiz bir evreye girer. Bu tür canlılar en kötü koşullarda bile aylarca, hatta yıllarca yaşayabilir, ama hastalık yapıcı etkileri çok güçlü değildir. Örneğin tetanosun sorumlusu olan *Clostridium tetani*, insanların yaşadığı çevrede çok yaygın olarak bulunduğu halde (toprak, toz, kapı, pencere ve yer döşemeleri), özellikle gelişmiş ülkelerde tetanos son derece seyrek rastlanan bir hastalıktır. Aynı durum şarbon basili (*Bacillus anthracis*) için de geçerlidir; post, yün ve kıl işlenen fabrikalarda bol miktarda basil bulunur, ama çalışanlar arasında tek tük şarbon olayı görülür. Botülizmin etkeni olan ve insanların için en öldürücü zehirlere birini üreten *Clostridium botulinum* da, insanın asalağı olmayan sporlar biçiminde yaşamını sürdürebildiği için çok ender olarak hastalığa yol açar.

Hiç değilse yaşamlarının bir bölümünü insan vücutu dışında geçirebilen bu görece bağımsız canlılara karşılık, frengi ve belsoğukluğuna yol açan mikroorganizmaların yaşamı tümüyle insana bağımlıdır. Bazı canlıların yaşam çevrimi ise çok daha karmaşıktır ve birden fazla sayıda konak gerektirir. Örneğin sıtma asalağı yaşam çevriminin bir bölümünü sivrisineğin vücutunda geçirmek zorundadır; karaciğer keleşeği ise yaşamının bir bölümünü koyun vücutunda, bir bölümünü su salyangozunda, bir bölümünü de kist olarak otların üzerinde geçirir.

İnsan vücudunun bütün dış yüzeyi, olağan koşullarda insana zarar vermeyen, hatta yararlı olabilen sayısız mikroorganizmayı barındırır. Ağızdan anüse kadar uzanan sindirim kanalını da, bu anlamda vücudun dış yüzeyi olarak kabul etmek gerekir. Konakla salt asalaklık ilişkisi kurmadıkları için ortakçı denen bu küçük canlılar, deri üzerinde yaşadıkları zaman, ölü deri hücrelerinin ve deri yüzeyine açılan sayısız küçük bez ile gözenekten salgılanan artık maddelerin yıkımına yardımcı olur. Bağırsaklara

yerleşmiş olan ortakçı canlıların birçoğu karmaşık artıkları daha basit maddelere parçalarken, bir bölümü de, insan yaşamı için temel önem taşıyan vitaminler gibi birtakım kimyasal maddelerin yapımına ya da birleşimine yardımcı olur.

İnsanın boğazında aylarca hatta yıllarca hiç zarar vermeden yaşayan hemolitik streptokokların nasıl olup da birdenbire bademcik iltihabına yol açtığı ya da zararsız gözükken pnömokokların neden bir zatürree başlattığı bugüne değin tam olarak açıklanamamıştır. Benzer biçimde B tipi *Haemophilus influenzae*'yi herhangi bir zarar görmeksizin boğazında barındırabilen bir insanın, bu mikroorganizmanın vücuda yayılmasıyla menenjitin en ağır biçimine yakalanması da gene anlaşılamayan bir olgudur. Bu tür olaylarda, sıcaklık ya da nem oranı değişikliği gibi dış etkenlerin ya da vücuda giren yeni bir saldırganın konak ile asalak arasındaki dengeyi bozduğu düşünülebilir. Ayrıca, konağın bağışıklık ya da iltihap sistemindeki herhangi bir değişiklik de (direncin kırılması) bu mekanizmalarda rol oynayabilir. Antibiyotiklerin özensiz kullanılması çoğu kez ortakçı canlıları öldürerek, bunların yerini daha zararlı canlıların almasını kolaylaştırır. Örneğin ağız ve boğazdaki streptokokları, pnömokokları ve öbür duyarlı mikroorganizmaları yok eden bir penisilin tedavisinden sonra, *Candida albicans* gibi penisiline duyarlı olmayan canlılar bu bölgede gelişme fırsatı bulur ve pamukçuk denen iltihaba yol açar. *Salmonella* cinsinden hastalık yapıcı mikroorganizmaların bağırsaklara yerleştiği anda uygulanacak bir antibiyotik tedavisi, bağırsakların olağan konukları olan ortakçı bakterileri öldürerek, *Salmonella* bireylerinin daha kolay üreyebileceği bir ortam yaratır.

Bağışıklık. Hastalık yapıcı bir mikroorganizma vücuda girdiği anda, çeşitli savunma mekanizmaları harekete geçer. Bunların bir bölümü, hastalık yapsın ya da yapmasın, canlı ya da cansız, vücuda yabancı bütün maddelere karşı koyan genel savunma mekanizmalarıdır (deri ve mukoza engeli, kandaki akyuvarlar gibi). Bunun yanı sıra vücudun, hastalık etkenini "taniyan" ve yalnızca bu etkene karşı kendini savunan özgül mekanizmaları da vardır; en iyi bilinen özgül mekanizma, vücudun her etken için ayrı ve özel bir antikor üretmesidir. Bu özgül mekanizmaların tümüne birden bağışıklık(*) adı verilir.

Bazı canlı türlerinden birtakım hastalıkların hiç görülmemesi, örneğin farelerin hiçbir zaman difteriye yakalanmaması doğuştan bağışıklıktır. Kazanılmış ya da edinilmiş bağışıklık ise canlıların hastalık etkeniyle karşılaşmasından sonra gelişir. Bu süreçte, hastalık etkeninin yerel bir enfeksiyon oluşturmaya ya da kan akımına karışması, vücutta bir dizi karmaşık olayın başlaması için ilk uyarıdır. Kemik iliğinde üretilen ve kan dolaşımına boşaltılan granülosit türünden akyuvarlar hemen enfeksiyon bölgesine doğru hareket eder. Bu hücrelerin bazılarını rasgele yol alarak enfeksiyon yerine şans eseri ulaşırken, bir bölümü kanın doğal bileşenlerinden olan komplemanın ya da hastalık etkeninin yaydığı kimyasal maddelerle uyarılarak, kimyasal yönelim ya da kemotaksi denen bir süreçte enfeksiyon bölgesine doğru bilinçli olarak yol alır. Bu akyuvarlar saldırgan mikroorganizmaya ulaştığı anda onu yutmaya çalışırken, kanda bulunan, protein yapısındaki opsoninler de bakteriyi yutulmaya hazır duruma getirerek akyuvarlara yardımcı olur. Bu arada, bakteri hücrelerinin parçalanmasıyla kan dolaşımına karışan çeşitli hücre ürünleri, lenfosit denen ve vücudun savunma mekanizmasın-

da çok önemli rol oynayan başka türden akyuvarlarla karşılaşır. Bu kan hücrelerinin T-lenfosit olarak bilinen türü, karşılaştığı bakteri ürünlerini vücuda zararlı yabancı madde olarak "bağışıklık belleği"ne kaydeder ve aynı üretilen ikinci kez karşılaştığında daha hızlı bir savunma mekanizması geliştirir. T-lenfositlerin yanıtından sonra B-lenfositler savunmaya katılır ve kan dolaşımına karışacak olan çeşitli immünoglobülinleri (antikor) üretir. Aynı mikroorganizma vücuda yeniden bulaştığında B-lenfositler hemen bu özgül antikorları üreterek hastalığın başlamasını önler. Doğal yoldan kazanılmış aktif bağışıklık denen bu bağışıklık türü, kızamık ya da kızamıkçıkta olduğu gibi ömür boyu sürebilirse de, bazı mikroorganizmalara karşı etkisini birkaç gün içinde yitirebilir. Vücudun yabancı maddelere karşı antikor oluşturmaz kazandığı bu doğal bağışıklık süreci, vücuda antijenler vererek yapay yoldan bağışıklık sağlama düşüncesi-nin çıkış noktası olmuştur. Yapay bağışıklık iki yoldan sağlanabilir. Aktif yapay bağışıklamada, vücuda ölü ya da etkisi zayıflatılmış hastalık etkeni (aşı) verilerek özgül bağışıklığın oluşması beklenir. Bu zayıflatılmış etkenler vücudun antikor üretimini başlatabilir, ama hastalığa yol açmaz; üstelik bu antijenlere yanıt olarak üretilen antikorlar hastalığın gerçek etkenine karşı da duyarlıdır. Böylece, aşılama denen bu aktif bağışıklama yöntemiyle, birkaç hafta sonra başlayan ama etkisi oldukça uzun süren bir korunma sağlanır. Pasif yapay bağışıklamada ise, vücuda, başka bir canlının kanından alınan antikor ya da antitoksinler (serum) verilir. Bu durumda bağışıklık yanıtı hemen başlar, ama vücut kendisine yabancı olan bu koruyucu maddeleri bir süre sonra parçalayacağından etkisi çabuk geçer. Daha çok difteri, tetanos ve botülizm gibi toksinlere bağlı hastalıklarda, yılan, akrep ve örümcek ısırmasında ya da kuduzdan kuşkulandığında geçici bir korunma sağlamak amacıyla uygulanan bu yöntemin bir başka sakıncası da, özellikle hayvanlardan alınan bağışık serumun insanda istenmeyen etkilere yol açabilmesidir.

Aktif yapay bağışıklamada, antikorların oluşabilmesi için genellikle üç haftadan az olmayan bir süre geçmesi gerekir; bu nedenle aşılama, hastalık etkeniyle karşılaşmadan belli bir süre önce yapılmalıdır. Aşılanmamış kişilerde bir bulaşıcı hastalık başlangıcından kuşkulandığında yapılabilecek iki şey vardır: Ya hastalık henüz kuluçka dönemindeyken bağışık yanıt için geç kalınmadığı düşüncesiyle hemen aşı yapılır ya da önce bağışık serum verilir daha sonra uygun bir zamanda aşıya başlanır. Aşılamanın en sık uygulandığı dönem yaşamın ilk iki yılıdır. Hastalıkların görülme sıklığı, uygulanan aşılama yöntemi, kullanılan aşı tipi, iklim koşulları, ailelerin bakım alışkanlıkları, hizmet olanakları gibi çeşitli etkenler göz önüne alınarak her ülkede bir aşı takvimi düzenlenir ve ilk yaşlardaki aşılar buna göre uygulanır. Bu nedenle ülkelerin aşı uygulamaları arasında çeşitli farklar bulunabilir.

Genellikle karma aşı halinde yapılan difteri, boğmaca ve tetanos aşıları, çocuk felci aşısı, gene çoğu zaman karma aşı olarak uygulanan kızamık, kızamıkçık ve kabakulak aşıları dünyada en sık uygulanan aşılardır. Veremin çok azaldığı bazı ülkelerde, tanı yöntemi olarak kullanılabilmesi için yaygın uygulamasından vazgeçilmişse de, BCG aşısı dünyanın çok geniş bir kesiminde en önemli aşılardan biri olma özelliğini korumaktadır. Bunların yanı sıra, pnömokok ve meningokok türü bakterilerin en sık görülen tiplerine karşı geliştirilen aşılar,

hepatit B ve grip aşıları da, olmamakla birlikte kullanılıyandan suçuçğine, sitome, özellikle altı yaşından küçük olüme yol açabilen *Haemophilus* zue'ye karşı aşı geliştirme çalışmaları araştırma düzeyindedir.

Sınıflandırma. Bulaşıcı hastalıkları organlara göre şöyle sınıflandırabiliriz: Üst solunum yolu enfeksiyonları: alınlığı, grip, sinüzit, farenjit, iltihabı, orta kulak iltihabı, altı yolu enfeksiyonları (bronşit, bronş zatürree), kalp-damar sistemi enfeksiyonu (endokardit, perikardit, miyokardit, li romatizma), merkez sinir sistemi enfeksiyonları (menenjit, ensefalit), idrar ve üreme yolu enfeksiyonları (üretrit, sistit, pilonefrit, prostat iltihabı, loğusa humması, frengi, belsoğukluğu), sindirim sistemi enfeksiyonları (kolera, dizanteri, tifo, paratifo, virüs kökenli gastroenteritler, karaciğer iltihabı, safra kesesi iltihabı, pankreas iltihabı), kemik ve eklem enfeksiyonları (osteomyelit, artrit), deri enfeksiyonları (dermatofitoz, pamukçuk ve dolyolu iltihabına yol açan *Candida* enfeksiyonları, siğil, impetigo, selülit), göz enfeksiyonları (trahom, aparcık, konjonktivit, gozkapığı ve gözyaşı kesesi iltihabları).

Bulaşıcı hastalıklar, özgül etkenlerine göre de şöyle sınıflandırılabilir:

Bakteri enfeksiyonları: Şarbon, tularemi, Malta humması, botülizm, tetanos, cüzam, verem, difteri, dönlü hümma, basilli dizanteri, boğmaca, zatürree, kan zehirlenmesi, menenjit, şark çabarı, impetigo, yılanlık, veba, kızıl, fare ısırgı hümması, leptospiroz.

Virüs enfeksiyonları: Grip, soğuk alınlığı, bulaşıcı mononükleoz, çiçek, suçuçğı, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, beşinci hastalık (bulaşıcı eritem), sarı hümma, çocuk felci, kuduz, uçuk, zona, deng, tatarcık hümması, AIDS.

Riketsiya enfeksiyonları: Tifüs, Kayalık Dağlar hümması, Q hümması.

Mantar enfeksiyonları: Koksidiyodamiko, histoplazmoz, asperjilloz, pamukçuk, dolyolu iltihabı, blastomikoz.

Asalak enfeksiyonları: Trişinoz, kelebek hastalığı, kalaazar, şistozomiyaz, filaryoz, uyuz, sıtma, uyku hastalığı, amipli dizanteri, *Giardia* ve askarit enfeksiyonları.

Bulaşma yolları. Bütün bulaşıcı hastalıklar, hastalık etkeninin cansız çevreden ya da canlı konaktan sağlıklı bir insana geçmesiyle ortaya çıkar. *Salmonella* cinsinden bakterilerin yol açtığı gıda zehirlenmesinden tifo ve koleraya kadar tüm bulaşıcı bağırsak hastalıkları, daha çok hastalık etkenini taşıyan yiyecek ve içeceklerle bulaşırken, bir bölümü hastalıklı insanın soluğu ya da öksürüğüyle çevreye yaydığı mikropardan kaynaklanır (doğrudan bulaşma); bazı bulaşıcı hastalıklar ise evcil hayvanların ya da böceklerin taşıyıcılığı olmadıkça insanlara bulaşamaz (dolaylı bulaşma).

Her hastalık etkeninin bulaşma yolları ve koşulları farklı olduğundan, bulaşıcı bir hastalıkla savaşılabilmek için bu yolların ve bulaşma özelliklerinin bilinmesi büyük önem taşır.

Bulaşıcı hastalıklar, başlıca bulaşma yollarına göre şöyle sınıflandırılabilir:

Havayla (damlacık enfeksiyonuyla) bulaşanlar: Kızamık, grip, suçuçğı, kabakulak, menenjit, akciğer veremi, boğmaca ve bütün üst solunum yolu enfeksiyonları.

Su ve besinlerle bulaşanlar: Kolera, tifo, paratifo, dizanteri, yaz ishali, çocuk felci, Malta hümması, bulaşıcı hepatit.

anlarla bulaşanlar: Sıtma, ırcık humması, uyku hastalığı, humma, Q humması.

le bulaşanlar: Frengi, belso-amydia enfeksiyonları, yumu-

an bulaşanlar: Kuduz, tulare-leptospiroz, hidatik kist, psit-

şıcı hastalık etkenleri bu yollar-ca biriyle yayılabilir. Örneğin şarbon n solunum, deri ya da sindirim bulaşması sonucunda değişik şarbon eri gelişebilir.

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kolaylaş-tırıcı çevre koşullarının başında kalabalık ve ışık yaşama, sağlık ve temizlik koşulları-ndikkat edilmemesi, vücudun direncini an çevre ve iklim değişiklikleri, beslenme şkanlıkları gelir. Cansız çevreden ya da r konaktan sağlıklı bir insana bulaşarak u yeni konağın vücudunda çoğalıp üreyen mikropların yeni soyları başka insanlara bulaşır, böylece bulaşıcı hastalığın yayılma şansı giderek artar, hatta büyük bir salgına dönüşebilir. Bulaşıcı hastalıklarla savaşabil-mek için, bulaşma zinciri denen bu süreci bir noktasından kırmak gerekir. Bunun ilk yolu hastaları tedavi etmek, bulaştırma evresindeyken sağlıklı kişilerden uzak tut-mak ve aşılama kampanyalarıyla sağlıklı kişileri korumaktır; birçok ülkede, kamu sağlığı açısından bulaşıcı hastalıkların hükü-mete bildirilmesi zorunlu tutulmuştur. Tür-kiye'de tifo, pratifo, tifüs ve bütün riketsiya hastalıkları, kızıl, kızamık, difteri, çiçek, ensefalit, kolera, veba, sarı humma, amipeli ve basilli dizanteri, salgın menenjit, çocuk felci, trahom, Malta humması, cüzam, tetanos, toplu gıda zehirlenmeleri, leptospiroz, psitta-koz, boğmaca, dönüşlü humma, loğusa hum-ması, sıtma, tularemi, şarbon, kuduz, sakağı (ruam), bulaşıcı hepatit, frengi, uyku hastalı-ğı ve AIDS'in bildirimi zorunludur.

1976'da lejyoner hastalığının etkeni olarak tanımlanan *Legionella pneumophila* gibi yeni etkenlerin bulunmasına ve bazı hasta-lıkların, özellikle cinsel ilişki yoluyla bula-şanların yayılmasını önleme konusunda ba-şarı sağlanamamasına karşın, bulaşıcı hasta-lıkların çoğu ciddi bir tehlike olmaktan çıkmıştır. 1970'lerin sonunda çiçek hastalığı hemen hemen tümüyle ortadan kalkmış, kızamık, kızıl, difteri ve çocuk felci gibi hastalıklar çağdaş tıbbi tekniklerin kullanıld-ığı bölgelerde çok seyrekleşmiştir. Buna karşılık, nüfusun kalabalık, çevre koşulları-nın kötü, beslenmenin yetersiz olduğu böl-gelerde bulaşıcı hastalıkların yayılma ve ölümle sonuçlanma oranı kitlesel boyutları-nı sürdürmektedir. Hindistan'da her yıl veremden 500 bin kişi, mikroorganizmalar-ın yol açtığı ishal ve bağırsak iltihabından 1,5 milyon kişi ölmektedir. Tifo, kolera, filaryoz, şistozomiyaz gibi ağır bulaşıcı has-talıklar da insan sağlığı için hâlâ büyük bir tehlikedir.

bulaşıcı miksomatoz, tavşanlarda görülen bulaşıcı ve ölümcül virüs hastalığı. Yüksek ateş, mukoza zarlarının şişmesi ve deride mukoza dokusundan oluşmuş ırların belir-mesiyle tanımlanan bu hastalık, Güney Amerika'da yaşayan *Sylvilagus* cinsinden bazı adavşanı topluluklarında çok yaygın-dır. Batı Avrupa ve Avustralya'da, tarım zararlısı olan adavşanlarının endişe verici boyutlara ulaşan çoğalmasını denetim altına alabilmek için, Güney Amerika'dan getiri-

len hasta hayvanlarla yabancı adavşanları-na hastalık aşılanmıştır.

bulaşıcı mononükleoz, insanlarda yaygın olarak görülen ve Epstein-Barr (EB) virüsün-den ileri geldiği sanılan bulaşıcı hastalık. EB virüsü küçük çocuklarda genellikle hastalığa yol açmadığı ya da çok hafif enfeksiyon belirtileri verdiği, üstelik bağışıklık yarattığı için, hastalık daha çok 10-35 yaş grubu arasında görülür.

Bulaşıcı mononükleoz özellikle ağız ve tükürük yoluyla geçer; bu nedenle bazı ülkelerde "öpücük hastalığı" olarak bilinir. Kuluşka dönemi tahminen 30-40 gün kadar sürer. En yaygın belirtileri keyifsizlik, kırık-lık, boğazda ağrı ve batma duyumdur. Vücudun hemen her yerindeki, özellikle boyundaki lenf düğümleri şişer, ateş yükse-lir. Hatta bazı olaylarda hastalık ateş ve genel bir kırıklıktan başka belirti vermediği için, ancak kan tahliliyle tanı konabilir. Genellikle boğaz kızarıp ve difterideki gibi kirli beyaz ya da koyu gri bir zarla örtülür. Bazen yutakta yaralar açılır, çoğu kez art damakta morumsu kırmızı lekeler ve küçük kabartılar biçiminde deri döküntüleri görülür.

Hastaların yaklaşık üçte ikisinde dalak şişer. Seyrek de olsa dalak yıkımına bağlı ölüm olayları saptanmıştır. Bazı hastalarda, kan toplamış küçük kabartılar biçiminde ya da kızamık ve kızıldakine benzeyen ve bütün vücuda yayılmış döküntüler görülür, 100 olaydan yaklaşık ikisinde de zatürreeye rastlanır. Laboratuvar testlerinden anlaşıl-dığı kadarıyla, hastalığın klinik belirti ver-meksizin karaciğeri tutması hemen hemen kaçınılmazdır; buna karşılık sarılığa yol açan ağır karaciğer hastalıkları enderdir. Ensefalit, menenjit, çevrel sinirleri tutan nevrit ya da hastalığın kalbi etkilemesi az rastlanan komplikasyonlardır; üst gözka-paklarının şişmesi ise yaygın bir bulgudur. Gene ender olmakla birlikte, bazı hastala-rın idrarında kan görülebilir.

Bulaşıcı mononükleoz genellikle 7-14 gün sürer; ama hastalık karaciğeri ya da sinir sistemini tutmuşsa iyileşmesi haftalar alabi-lir. İyileşmeden sonra hastalığın tekrarlaması da, bir kez geçirmiş kişilerin hastalığa ikinci kez yakalanması da pek olağan de-ğildir. Özel bir tedavisi olmayan bulaşıcı mononükleozda antibiyotikler, ancak bo-ğazdaki ikinci bir bakteri enfeksiyonunu (süperenfeksiyon) önlemeye yarar.

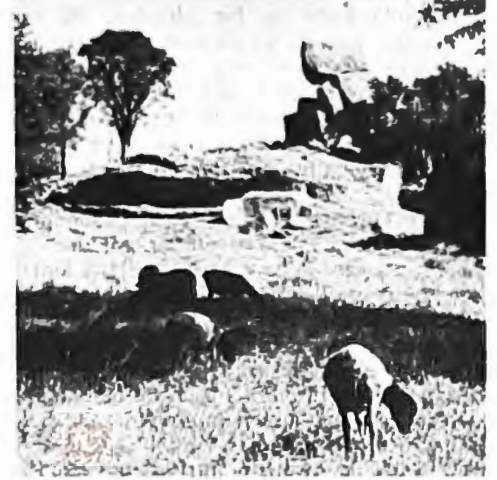
bulaşıcı sarılık bak. leptospiroz

bulaşıcı sığır keratiti, KANLI GÖZ HASTALIĞI olarak da bilinir, sığırlarda, gözün kornea ya da konjonktiva katmanlarında mikroor-ganizmalardan ileri gelen iltihaplanma. Hastalıklı gözün salgısında *Moraxella bo-vis*'in yanı sıra, genellikle *Staphylococcus* ve *Corynebacterium* cinsinden başka bakterile-re de rastlanır. Bir virüs enfeksiyonunun bakterilerin göze yerleşmesini kolaylaştırdı-ğı ve güneş ışığındaki morötesi ışınların iltihaplanmada rol oynadığı sanılmaktadır. Bazı taşıyıcı sineklerle hayvandan hayvana bulaşan hastalık, kasaplık sığırlarda kilo kaybına, sağmal ineklerin süt veriminde ise yüzde 25'lik bir düşüşe yol açtığı için ekonomik yönden önem taşır.

bulaşma, ENFEKSİYON olarak da bilinir, bakteri, virüs, riketsiya, mikoplazma, man-tar, *Protozoa* filumundan tekhücreliler gibi mikroorganizmaların ya da bağırsak soluca-nı, karaciğer, kan ve bağırsak keleşeği gibi asalak canlıların vücuda girerek yerleşmesi ve dokuların doğrudan doğruya bu canlıla-rın varlığına ya da ürettikleri toksinlere karşı gösterdiği tepki. (Türkçede genellikle

mikroorganizmaların vücuda yerleşmesine bulaşma, vücudun bu bulaşmaya gösterdiği tepkiye enfeksiyon denir.) Bu canlıların vücuda girmesi sonucunda kişinin sağlığı bozulmazsa, klinik belirti vermeyen bir bulaşma ya da enfeksiyon, eğer kişinin sağlığı bozulur ve klinik bulgular görülürse bulaşıcı hastalıklar(*) söz konusudur. *Ayrı-aca bak. iltihap.*

Bulawayo, Zimbabwe'de, Kuzey Matabe-leland ilinin başlıca kenti. Ülkenin batı sınırını yakınındaki Matsheumlope Irmağının kenarında, denizden 1.340 m yükseklikte engebeli bir savan arazisinde yer alır. Böl-gedeki ilk yerleşim Bandebele hükümdarı

Bulawayo'nun batısında Khami Harabeleri
Douglas Waugh - Peter Arnold Inc.

Lobengula'nın kurduğu *kraal*(*) idi. Lo-bengula'nın burada düşmanlarına karşı gi-riştiği savaştan dolayı bölgeye, "katliam yeri" anlamına gelen Bulawayo adı verildi. 1893'te İngiliz işgaline uğrayan yerleşim, 1894'te 5 km güneyde bulunan bugünkü yerine taşındı ve bir kasaba kuruldu. 1897'de belediye, 1943'te de kent statüsü kazandı. İlk yerleşimin yerinde bugün Cecil John Rhodes'un yaptırdığı Hükümet Binası vardır.

Zimbabwe'nin sanayi merkezi olan Bula-wayo'da başlıca ürünler, otomobil lastiği, yapı malzemesi, radyo, dokuma, otomobil ve gıdadır. Kent, Zimbabwe demiryollarının yönetim merkezi olarak, Güney Afrika'ya yönelik ulaşımın ana aktarma noktasıdır. Modern bir görünümü olan kentte, iki öğretmen okulu, bir teknik okul ve Ulusal Müze bulunur. 45 km güneydeki Matopolar Ulusal Parkı'nda bulunan Rhodes Gömütü ve 19 km batıdaki Khami Harabeleri turis-tik önem taşır. Nüfus (1983 tah.) 429.000.

Bulbophyllum, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, 1.000'den fazla türü içeren orkide cinsi. Anayurdu Afrika ve Asya olan bu orkidelerin sürünücü köksapları (top-rakaltı gövdeleri) ve genişlemiş, yuvarlak gövdeleri vardır. Türlerin çoğunda, her gövdede tek bir yaprak bulunur. Genellikle pis kokulu ve küçük olan çiçeklerin renkli çanakyaprakları taçyapraklarından daha büyüktür.

Buldan, Ege Bölgesinde, Denizli iline bağ-lı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 518 km² olan Buldan ilçesi doğuda Güney, güneydoğuda Akköy, güneyde Sarayköy ilçeleri, batıda Aydın ve Manisa illeri, kuzeyde de gene Manisa iliyle çevrilidir. Buldan ilçesinin toprakları oldukça enge-beli bir alanda yer alır. İlçenin batı ve güney kesimini Aydın Dağlarının, kuzey kesimi ise Bozdağlar'ın uzantıları engebeleridir.

Bu topraklardan çıkan sular iki farklı akarsu tarafından Ege Denizine taşınır. Büyük Menderes Irmağı ilçenin güneydoğu kesiminden geçer.

Büyük Menderes Irmağının her iki kıyısındaki kanallar ve Yenicekent kasabası yakınlarında kurulan regülatörle tarım alanlarının sulanması sağlanmaktadır. İlçedeki

Buldan'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

öbür önemli akarsu ise kuzey kesimindeki Derbent Deresidir. Bu dere Gediz Irmağına(*) katılan Alaşehir Çayının başlangıç kollarından biridir. Derbent Deresi üzerinde yapılmış olan Buldan Barajı'ndan, Manisa ilindeki Sarıgöl Ovasının sulanmasında yararlanılır. İlçe sınırları içindeki bir başka göl de Süleymaniye Yaylasındaki Süleymaniye Gölüdür. Gölün çevresi ilçenin başlıca mesire yeridir.

İlçede ovalık alanlar fazla geniş olmamakla birlikte topraklar oldukça verimlidir. Buldan ilçesindeki başlıca geçim kaynakları bitkisel üretim ve dokumacılıktır. İlçede en çok buğday, arpa, pamuk ve baklagiller ekilir, bağcılık yapılır. Buldan bezi dokumacılığı ve işlemeciliğinin, Denizli ilinin 19. yüzyıl başlarından beri başlıca gelir kaynağı olan dokumacılık içinde ayrı bir önemi vardır. 1940'larda ildeki 10 bin kadar tezgâhın yaklaşık 2.300'ü Buldan'daydı ve ilçe nüfusunun yaklaşık yüzde 66'sı bu tezgâhlarda çalışıyordu. Daha çok Buldan kentinde yoğunlaşan dokumacılık bugün de ilçe ekonomisindeki önemini korumaktadır.

Buldan'ın tarihi ilkçağa değin uzanır. Yenicekent yakınındaki Tripolis kenti Antik Çağın önemli uygarlık merkezlerinden biriydi. İÖ 2. yüzyılda kurulduğu sanılan kent özellikle Roma döneminde dinsel bir merkez olarak gelişti. Hristiyanlığın yayılışı sırasında bir piskoposluk merkezi oldu. Bir süre Anadolu Selçukluları ve İlhanlıların yönetimi altında kalan Tripolis, 1305'te Germiyanogullarının eline geçti. Bu dönemdeki büyük bir depremde tümüyle yıkılan kent, sonraki yıllarda eski yerleşim yerinin 16 km uzağında yeniden kuruldu ve Buldan olarak adlandırıldı. Bir süre İnaçoğulları tarafından yönetilen bu topraklar 1390'da I. Bayezid (Yıldırım) tarafından alındı. Ama 1402'deki Ankara Savaşı'nın ardından Timur yöreyi Germiyanogullarına verdi. Buldan yöresinin Osmanlı topraklarına kesin olarak katılışı 1429'a rastlar. Yöre 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayeti'nin Denizli sancığına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında 5 Temmuz 1920'de Yunan işgaline uğrayan Buldan, 4 Eylül 1922'de işgalden kurtuldu.

Buldan kenti ilçenin güneybatı kesimindeki bir dere vadisinde yer alır. Fazla gelişmiş bir yerleşme sayılmayan Buldan kenti geleneksel bir dokumacılık merkezidir. Kent il merkezi Denizli'ye 44 km uzaklıktadır.

Buldan'daki en önemli tarihsel yapılar, kente 16 km uzaklıkta, Yenicekent'te bulunan Tripolis'tedir. Burada sur, tiyatro, hipodrom, kilise, suyuolları ve çeşitli mezar kalıntıları vardır.

Buldan Belediyesi 1854'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 25 554, kent, 12.202.

Buldana, BULDHANA olarak da yazılır, Hindistan'ın batı kesimindeki Maharashtra eyaletine bağlı Buldana ilinin yönetim merkezi olan kent. Dakka'nın Buldana-Yeotmal Platosundaki Penganga Irmağının kıyısında, deniz düzeyinden 646 m yükseklikte yer alır. İklimi, Berar yöresindeki öteki kentlerin çoğundan daha serindir. Daha çok bir yönetim merkezi olduğu için Buldana'da çok az sanayi kuruluşu vardır. Kentte Nagpur Üniversitesi'ne bağlı iki yüksekokul bulunur.

Buldana ilinin yüzölçümü 9.745 km²'dir. Kuzey sınırında Satpura Sıradağları, güney sınırında ise Ajanta Tepeleri uzanır. Kuzeyde Purna Irmağı batıya doğru akarak Tapti'ye, güneyde ise Penganga Irmağı doğuya doğru yol alarak Godavari'ye ulaşır. İl, ağırlıklı olarak bir tarım (pamuk, buğday ve yerfıstığı) bölgesidir. Büyük sanayi kuruluşları yalnızca çirçir ve pamuk yağı fabrikalarıdır. Pamuğun büyük bölümü Bombay'daki fabrikalara gönderilir. Khamgaon ve Malkapur başlıca pazar ve ticaret kentleridir. Her yıl binlerce hacı önemli bir dinsel merkez olan Shegaon'daki Gacaman Maharac tapınağını ziyaret eder. Lonar'daki Daitya Sudan tapınağı ile Mehkar'daki Balaci tapınağı da önemli hac yerleridir. Nüfus (1981) kent, 35.914; il, 1.508 777.

buldog, yüzyıllar önce İngiltere'de, boğalara saldırmak üzere yetiştirilen köpek soyu; "boğa köpeği" anlamındaki İngilizce *bulldog* adını da buradan almıştır. 12-19. yüzyıllar arasında İngiltere'de, boynundan

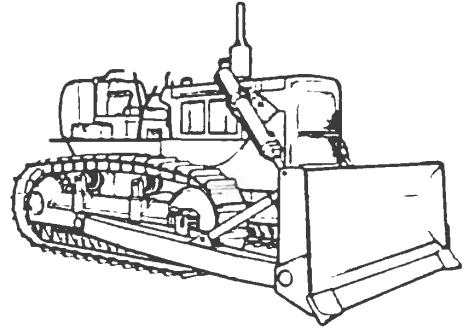

Buldog
Sally Anne Thompson EB Inc

ya da bacağından zincirle bir kazığa bağlanmış boğaların ya da ayıların üstüne kopekleri saldırtarak yapılan gösteriler çok yaygındı. 1835'te bu gösteriler insanlık dışı bulunarak yasaklanınca, buldogların da soyu tükenmeye yüz tuttu. Sonraları, çok güçlü, atak, genellikle sınırlı ve acıya çok dayanıklı olan bu hayvanın yok olmasını istemeyen köpek meraklıları, buldogların yirticiliğini gidererek yeniden çoğaltmasını sağladılar. Buldog, iki yana yalpalayarak yürüyen, tıknaz gövdeli, "çatık suratlı" bir köpektir; yüksekliği 35-40 cm, ağırlığı 20-25 kg arasında değişir. İri kafası, kıvrık kulakları, kısa ve küt burnu, fırlak altçenesi, yanaklarından aşağı sarkan buruşuk kafa derisi, kısa ve çarpık bacakları, hayvana tipik bir görünüm verir. Kısa ve ince tüylü postu genellikle sarıya ya da kırmızıya çalan kahverengi, taba, beyaz ya da alacadır. Bugünkü buldog soyu insan için iyi huylu ve güvenilir bir dosttur.

1800'lerin sonlarında Fransa'da, küçük yapılı bir buldog çeşidiyle gene küçük yapılı bir Fransız köpek soyunun melezlenmesiyle üretilen Fransız buldoğu, İngiliz buldoğunun küçültülmüş bir benzeridir, yalnız kulakları büyük ve dik, uçları da yuvarlaklır. Kafatası kulaklarının arasında basık, gözlerinin üstünde çıkıntılıdır. Yüzünde, buldogta olduğu gibi somurtkan değil, açıkgeğ ve uyanık bir ifade vardır. İnsan için iyi bir dost ve bekçi köpeği olan Fransız buldoğunun yüksekliği 28-30 cm, ağırlığı 10 kg kadar, kısa ve ince tüylü postu alaca, kurşunu kahverengi ya da beyazdır.

buldozer, DOZER olarak da bilinir, toprak ya da kaya tesviyesinde kullanılan ağır ıy makinesi. Yol yapımı, çiftçılık, inşaat ve enkaz kaldırma işlemlerinde yararlanan

Buldozer
Caterpillar Tractor Co

buldozer, bir traktörün önüne yerleştirilen, ağır ve geniş bir çelik bıçaktan (lama) oluşur. Kimi buldozerlerde dört tekerlek çekişli traktörlerden yararlanılırsa da, çoğunlukla tırtıllı sonsuz palet düzenekleri kullanılır. Tesviye bıçağı, hidrolik kaldırıcılarla kaldırılıp indirilir. Araç ilerlerken bıçak, kazma işleminde yüzey seviyesinin altında, taşıma işleminde yüzey seviyesinde, dağıtma işleminde ise yüzey seviyesinin üzerinde tutulur.

Buldozerler, yüzey hafriyatı ve hendek açma işlemlerinde, kısa mesafeli taşımacılıkta, kamyonlardan boşaltılan toprağın dağıtılmasında, kaba düzeltme işlerinde, ağaç, kütük ve kayaların kaldırılmasında, yüklenme araçlarının temizlenmesi ve istenen seviyeye getirilmesinde kullanılır. Bir buldozer tek başına çeşitli türden kazılar yapabilir ve çoğu kazı çalışmasında başka makinelerle birlikte kullanılır.

bule bak. boule

Buleyde, eskiden (1981'e değin) BLIDA, Cezayir'in Akdeniz kıyısında 1974'te kurulan il. Kuzeydoğuda Cezayir, doğuda Buyra, güneyde Lemdiye (Medaye) ve güneybatıda eş-Şelil illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 3.704 km²'dir. Kuzeyden güneye doğru kıyı yarıları, genellikle kırıç topraklardan oluşan dar bir iç plato, verimli Mitica Ovası ve sedir ormanlarıyla kaplı Tel Atlasları sıralanır. Mitica Ovası 19. yüzyılda Avrupalılarca kurutulmuş ve zamanla Cezayir'in en verimli tarım alanlarından biri durumuna gelmiştir.

Boyu 100, eni 19 km olan Mitica Ovasında yoğun biçimde yetiştirilen ürünler arasında buğday, arpa, turuncgiller, çeşitli sebze, tütün ve zeytin sayılabilir. Mitica Ovasında, batıda Hacut çevresinde ve gene ilin batısında Akdeniz kıyısındaki Şerşel yakınlarında yaygın biçimde bağcılık yapılır. Buterik'in batısında pıncık yetiştirilir. İlk kez

Kartacılıların ve Romalıların yerleştiği Şerşel ve Tipasa (Tipaza) tarihsel kalıntılarıyla birer turistik merkez durumundadır. İl merkezi Buleyde dışında öteki önemli kentler, kaplıca yerleşmesi Bu İsmail ile birer ticaret merkezi olan Buferik ve Hemisül- Heçne'dir. Cezayir'in en eski barajı olan Meurad Barajı, Hecut yakınlarındadır. Nüfus (1987) 702.188.

Buleyde, eskiden (1981'e değin) BLIDA, Cezayir'de, Tel Atlasları'nın eteklerindeki Buleyde ilinin merkezi. Mitica Ovasının güney ucunda yer alır. Genellikle bir Fransız kentini andıran Buleyde'nin çevresinde meyve bahçeleri ve hafif sanayi kuruluşları bulunur. Kentte ayrıca portakal ve un ticareti yapılır. Chiffa Irmağının bir kolu olan el-Kebir'den çeşmelere ve bahçelere su sağlanır. Buleyde adı, Arapça *beled* (kent) sözcüğünden gelir.

Kent bir Roma karakolunun yerinde Endülüs'ü Arap mütecilerce 1553'te kuruldu. Eskiden altı kapılı bir surla çevrili olan Buleyde'de Barbaros Hayreddin Paşa'nın emriyle bir cami yapıldı. Kent 1825 ve 1867 depremlerinde büyük hasar gördü. Kentin güneyindeki tepede Mimich Kalesi'nin kalıntıları bulunur. el-Mergub Dağı (1.629 m). Chiffa Boğazları, Chera Dağı ve kayak merkezi kentin yakınlarındadır. Nüfus (1987) belediye, 170.935.

Bulfinch, Charles (d. 8 Ağustos 1763 - ö. 4 Nisan 1844, Boston, ABD), ilk profesyonel ABD'li mimar. Özellikle yönetim yapılarıyla ünlüdür.

Öğrenimini Harvard Üniversitesi'nde yaptı (1778-81). 1785-87 arasında Avrupa'yı dolaştı. Paris'te tanıştığı Thomas Jefferson'ın salık verdiği Fransa ve İtalya'daki belli-başlı mimarlık yapıtlarının çoğunu gezdi. Londra'da İskoçya doğumlu mimar Robert Adam'ın yapıları aracılığıyla yeni-klasik üslupla tanıştı. Bu üslubun ABD'ye de ulaşmasında önemli rol oynadı. Oranlarındaki ustalıklı dikkati çeken yapılarının çoğunda antik mimarlık düzenlerini de görmek olasıdır.

Bulfinch'in, önemli değişikliklere uğramış da olsa, günümüze değin ayakta kalabilmiş yapıları arasında Boston'daki Massachusetts Eyalet Yönetim Binası (1795-98), Hartford'daki Connecticut Eyalet Yönetim Binası (1792-96, bugün Belediye Binası) ve Augusta'daki Maine Eyalet Meclis Binası vardır. Bulfinch Washington, D.C.'deki Capitol'un yapımında çalışan mimarların da dördüncüsüdür. 1817-30 arasında sürdürdüğü bu görevde, yapının yan kanatları için kendinden önceki mimar Benjamin Latrobe'un hazırladığı planlardan yararlanan-

"Charles Bulfinch'in Portresi"
Mather Brown'in yağlıboya çalışması, 1786;
Fogg Sanat Müzesi, Harvard Üniversitesi
Harvard University Portrait Collection

makla birlikte, yuvarlak bölüm için yeni bir tasarım yapmıştır.

Bulfinch 1787'de Robert Gray'in komutasındaki ABD gemisi "Columbia"nın bir dünya turu gerçekleştirmesine yardımcı oldu. 1791-95 ve 1799-1817 arasında, o dönemde kent yönetiminde söz sahibi olan "seçkinler kurulu" üyesi olarak, yerel sokak sistemi ile Boston Common ve çevresinin geliştirilmesi çalışmalarını yönetti.

Bulgakov, Makarios, asıl adı MIHAIL PETROVİÇ BULGAKOV (d. 1816, Kursk - ö. 1882, Moskova, Rusya), Rus Ortodoks Kilisesi'nin Moskova metropoliti, uluslararası ün kazanmış ilahiyatçı ve tarihçi.

Bir taşra papazının oğluydu. Keşiş olduktan sonra Makarios adını aldı. Kiev Kilise Akademisi'nde öğrenim gördü, ardından bu okulda tarih dersleri vermeye başladı. 1842'de Petersburg Akademisi'nde ilahiyat kürsüsünün başına geçti. 1850'de akademisin rektörlüğüne getirildi. 1854'te Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'ne üye oldu.

1851'de piskoposluğa atanan Makarios, Tambov (1857), Harkov (1859) ve Litvanya'daki Wilno (Vilnius) (1868) piskoposluklarında görev yaptı. Yönetimi sırasında akademileri geliştirerek, yazılarıyla ve çevresindekilere maddi ve düşünsel yardımlarında bulunarak tarih ve ilahiyat öğretimini yaygınlaştırdı.

Makarios'un kapsamlı çalışmaları arasında en önemlisi, Ortodoks dogmalarını inceleyen altı ciltlik yapıtıdır (1847-53). Üç cilt halinde kısaltılan ve 1868'de tek kitapta toplanan yapıt öğrenciler arasında gözde bir elkitabı oldu. Bu yapıtın Fransızcaya ve Slav dillerine çevrilmesi, Makarios'un Ortodoks düşüncesi üzerinde önemli etkiye bulunmasını sağladı. Makarios, Giovanni Perone'nin ve 19. yüzyılın başka Katolik yazarlarının olgucu ya da tarihsel ilahiyatından etkilendi. Yöntem bakımından Latin örneğini yakından izlerken, tartışmalı sorunlarda Ortodoks Kilisesi'nin geleneksel dogmalarını korudu. Ama belirli öğretileri, Latin kökenli skolastik yönetime karşı çıkan 19. ve 20. yüzyıl Rus ilahiyatçılarının eleştirisiyle karşılaştı.

Makarios, 10. yüzyıldan 1667'deki Moskova Konsili'ne değin Rus Kilisesi'nin tarihini konu alan 13 ciltlik yapıtını 1857-82 arasında kaleme aldı. Bu yapıt, tarihsel kaynakları değerlendirme konusunda yetersiz kalmakla birlikte, daha önce yayımlanmamış belgelere yer vermesiyle önem taşıyordu. Makarios'un bir başka önemli çalışması, 17. yüzyıl Moskova patriği Nikon'un, ayinler ve öğretiyle ilgili reformlarına karşı çıkan Kadim Müminlerle ilgili incelemesiydi.

Bulgakov, Mihail Afanasyeviç (d. 15 Mayıs 1891, Kiev - ö. 10 Mart 1940, Moskova), Sovyet oyun yazarı, romancı ve öykücü. Mizah yeteneği ve keskin yergileriyle tanınır.

Meslek yaşamına doktor olarak başlayan Bulgakov, yazar olmak için tıbbi bıraktı. İlk önemli yapıtı 1925'te tefrika olarak yayımlanan *Belaya gvardiya* (Beyaz Muhafız) adlı romanıydı. İç Savaş sırasında Bolşevik karşıtı bir grup Beyaz Ordu subayının davranışlarını ve bu davranışların temelindeki güdülerini gerçekçi ve sevecen bir yaklaşımla anlatan roman, komünist bir kahramana yer vermediği için resmi çevrelerde büyük bir tepkiyle karşılandı. Bulgakov bu romanını *Dni Turbinin* adıyla oyunlaştırdı. 1926'da sahnelenen oyun büyük başarı kazandıysa da çok geçmeden yasaklandı. 1925'te Sovyet komünist toplumunu üstü kapalı olarak eleştiren yergili fantezilerin

yer aldığı *Dyavoliada*'yı (Şeytanlıklar) yayımladı. Bu yapıt da resmi çevrelerin eleştirilerine uğradı. Aynı yıl sozde bilim üzerine iğneleyici ve gülünç bir yergi olan *Sobaçye serdise*'yi (Köpek Kalbi, 1988) yazdı.

Gerçekçi ve mizahi yönleriyle çok tutulan yapıtlarında Sovyet yaşam biçimine yönelttiği sert eleştiriler giderek yetkililerin kabul edemeyeceği bir noktaya vardı. 1930'a doğru yapıtlarının yayımlanması fiilen yasaklandı. Ülkeden göç etmek istegi Stalin tarafından reddedildi. Ölümüne değin edebiyat çevrelerince dışlanmasına karşın, bu dönemde başyapıt niteliğinde ürünler verdi. 1932'de Moskova Sanat Tiyatrosu'nun edebiyat danışmanı olarak Molière'in ölümünü konu alan *Molière* adlı bir trajedi yazdı. 1936'da gözden geçirilmiş bir biçimde sahnelenen oyun, Stalin ve Komünist Parti'yi hedef aldığı kolayca anlaşılan üstü kapalı eleştiriler yüzünden yedinci geceden sonra yasaklandı.

Bulgakov 1930'larda iki başyapıt daha verdi. Bunların ilki, özgün adı *Zapiski pokoynika* (Bir Ölü'nün Defteri, 1969) olan ve Stanislavski'yi ve Moskova Sanat Tiyatrosu'nun perde arkasını acımasızca yeren *Teatralni roman* (Tiyatroluk Bir Roman) adlı yarıda kalmış bir otobiyografik romandır. İkincisi Gogol tarzı göz kamaştırıcı bir fantezi olan *Master i Margarita*'dır (Usta ile Margarita, 1968-69, 2 cilt). Nükteli alaycılığının yanı sıra felsefi bir derinlik taşıyan, evrensel iyilik-kötülük sorunlarını irdeleyen bu roman, iki eylem düzlemini yan yana getirir. Bunlardan biri çağdaş Moskova'da, öteki Pontius Pilatus döneminin (İS 26-36) Yahuda'sında geçer. Romanın başkışisi, Profesör Voland kılığında girmiş olan Şeytan'dır. Moskova'ya inen Şeytan, seçkin aydın çevrelerinin ikiye bölünmüşlüğü ve yozluğunu göz önüne seren birtakım çılgınca oyunlara başvurur. Onun karşısında İsa'nın öyküsünü anlatmaya çalıştığı için akıl hastanesine kapatılan baskı altındaki bir romancı, yani "Usta" vardır. Romanın öbür kişileri, çıplak bir diş vampirle kocaman bir kara kedidir. Yapıt, keskin yergili bir mizahla dolu garip ve çoğu zaman alaycı sahneler ile güçlü, duygusal ve acıklı anlar arasında gidip gelir. SSCB'de ancak 1966-67'de ve son derece katı bir sansürden geçerek yayımlanmıştır.

Stalin'in ölümüyle Sovyet edebiyatında başlayan sınırlı yumuşama ortamı, Bulgakov'un yapıtlarına oldukça geç yansıdı. 1950'lerin sonlarında giderek saygınlik kazanan Bulgakov'un, oyunlarını, romanlarını, öykülerini ve Molière'in yaşamöyküsünü içeren bazı yapıtları 1962'den sonra yayımlanmaya başladı. Ama sanatının doruğuna ulaştığı üç başyapıtı yaşamı süresince SSCB'de yayımlanmadı.

Bulgakov'un Türkçede yayımlanmış bir başka romanı da *Molière Efendi*'dir (1990). Bulgakov ve Yevgeni Zamiatin'in Stalin'e yazdıkları ve ondan aldıkları mektupları içeren bir derleme de Türkçede *Stalin'e Mektuplar* (1991) adıyla yayımlanmıştır.

Bulgakov, Sergey Nikolayeviç (d. 16 Haziran 1871, Livni, Rusya - ö. 12 Temmuz 1944, Paris), Rus Ortodoks ilahiyatçı ve iktisatçı. Dünyanın yaratılışına ilişkin sorunları tartışan ve her şeyin birliğini vurgulayan felsefe sistemi soyfolojiye en olgun biçimini kazandırmıştır.

Din öğrenimine Rusya'nın Oryol kentindeki ruhban okulunda başladı. Ama Marksizmin etkisi altına girerek kiliseden ayrıldı ve siyasal iktisada yöneldi. Moskova, Berlin, Paris ve Londra'da öğrenim gördükten sonra Kiev (1901-06) ve Moskova üniversitelerinde (1906-18) ders verdi. Kapitalizm

ve Tarım (1901) ile Felsefe ve İktisat'ı (1912) bu dönemde yazdı.

Marksist felsefede umduğunu bulamayan Bulgakov, Nikolay Berdyayev gibi birkaç eski Marksistle birlikte kiliseye geri döndü. Hristiyanlığa dönüşünü Sönmeyen Ateş (1917) adlı kitabında anlattı. Bolşevik yönetim, 1918'de papazlığa atanan Bulgakov'un öğretmenliğe devam etmesini engelledi. Bulgakov 1923'te ülkeden sınırışı edildi. Prag'da iki yıl kaldıktan sonra Paris Rus Ortodoks İlahiyat Enstitüsü'nde profesör ve dekan oldu. Yaşamının sonuna değin burada ders verdi.

Yaşamının son 20 yılını *sophia* (Yunanca "bilgelik") kavramına dayalı felsefe ve ilahiyat sistemi sofyolojiyi geliştirmekle geçirdi. Ortaçağ mistikleri ile Vladimir Solov'yov ve Pavel Florenski gibi çağdaş Rus filozoflarının yapıtlarında sık rastlanan bu kavramı, Bulgakov Tanrı ile dünya arasındaki bağı belirtmek amacıyla kullandı. Ama tanrısal bilgelik öğretilerine bazı Ortodoks ilahiyatçılar şiddetle karşı çıktı. Karlofça Sinodu ve Moskova patriği Sergey 1935'te Bulgakov'un öğretilerini mahkûm etti. Bulgakov'un kendi piskoposu olan Paris metropolit Eulogios ile enstitüdeki çalışma arkadaşları onu desteklediler, ders verme ve yazma özgürlüğünü korudular. Bulgakov'un ilahiyat yapıtlarından bazıları Yanmayan Çalı (1927), Yakub'un Merdiveni (1929), Tanrı'nın Kuzusu (1933) ve Tesellici'dir (1936). Bulgakov'un Tanrı'nın Bilgeligi (1937) adlı yapıtında özetlenmiş olan sofyolojiye ilişkin bir tartışma, V. V. Zenkovsky'nin *History of Russian Philosophy* (1953; Rus Felsefesinin Tarihi) adlı yapıtında bulunabilir.

Bulganin, Nikolay Aleksandroviç (d. 11 Haziran 1895, Nijni Novgorod - ö. 24 Şubat 1975, Moskova, SSCB), 1955-58 arasında SSCB başbakanı.

1918'de Çeka'da göreve başladı. Ardından Moskova'da büyük bir elektrikli araç fabrikasının müdürü oldu. Bu görevinde seçkin bir yönetici olarak tanındı. 1931'de Moskova Sovyeti başkanlığına getirildi. Daha sonra sırasıyla Rus SFSC başbakanı (1937-38), SSCB devlet bankası başkanı (1938-41), SSCB başbakan yardımcısı (1938-41) ve Komünist Parti Merkez Komitesi asil üyesi (1939) oldu.

Bulganin, 1944'te Stalin'in savaş kabinesi Devlet Savunma Komitesi'nde görev aldıktan sonra 1947'de yeniden SSCB başbakan yardımcılığına getirildi. Aynı yıl SSCB mareşali rütbesiyle silahlı kuvvetler bakanı olarak Stalin'in yerini aldı; 1948'de Komünist Parti Merkez Komitesi Politbüro asil üyesi oldu. Stalin'in ölümünden (5 Mart 1953) sonra Bulganin, Georgi M. Malenkov hükümetinde başbakan yardımcılığı ve savunma bakanlığı yaptı. Ama Malenkov ile Nikita S. Kruşçev arasındaki iktidar mücadelesi sırasında, ulusal kaynakların ağır sanayi ile silah sanayisinin geliştirilmesi yönüne yoğunlaştırılmasını savunan Kruşçev'i destekledi. Bu mücadeleyi Kruşçev kazanınca, 8 Şubat 1955'te Malenkov'un yerine SSCB başbakanlığına Bulganin getirildi.

Sık sık hükümet sözcülüğü yapan ve dış ülkelerdeki birçok resmi ziyarette Kruşçev'e eşlik eden Bulganin, Kruşçev ile neredeyse özdeşleştirilmeye başladı. Ama Haziran 1957'de "parti karşıtı bir grup" Kruşçev'i parti önderliğinden uzaklaştırmaya girişince Bulganin bu grubun yanında yer aldı. Girişimin başarısız kalmasına ve grup önderlerinin Temmuz 1957'de Merkez Komitesi ile Prezidyum'dan atılmasına karşın, Bulganin 27 Mart 1958'e değin başbakan,

5 Eylül 1958'e değin de Prezidyum üyesi olarak kaldı. Ama 1958'in sonunda "parti karşıtı" grupla açıkça ilişki kurdu. Bunun üzerine mareşallik rütbesi alınan Bulganin'e parti içinde belirsiz bir konum verildi. 1961'de Merkez Komitesi üyelğini yitirdi.

Bulgar (Rusya Federasyonu) *bak.* Bulgarı

Bulgar edebiyatı, Bulgarca ortaya konan edebiyat yapıtlarının tümü. Bulgar edebiyatının kökenleri Slavların Hristiyanlaşması süreciyle yakından ilişkilidir. I. Boris'in 864'te Katoliklik yerine Ortodoksluğu benimsemesiyle başlayan Hristiyanlaştırma politikası, Balkanlar'da ilk yazılı Slav dili olan Eski Bulgarcanın gelişmesinde ve kilise içinde bir Eski Bulgar edebiyatının ortaya çıkmasında, bölgenin coğrafi bakımdan Bizans'a olan yakınlığıyla birlikte önemli bir rol oynamıştır.

Slav halklarını Hristiyanlaştıran Aziz Kyrillos ve Aziz Methodios'un izleyicileri çok geçmeden, Çar Simeon (ö. 927) ve Çar Petir (ö. 969) dönemlerinde başkent olan Preslav'daki sarayın koruyuculuğunda ilk Slav edebiyat okulunu oluşturdular (893-971). Misyonerlik çalışmaları için gittikleri Devol ve Ohri'de de ilk Slav üniversitesini kurdular. (Bu üniversitenin kurucusu Aziz Kliment, çağdaş Bulgaristan'daki Sofya Ohirli Kliment Üniversitesi'nin koruyucusudur.) Ayrıca Preslav ve Ohri'deki manastır merkezlerinde Aziz Panteleimon kuruluşları ortaya çıktı. Bulgar edebiyatının "Altın Çağı" olarak da adlandırılan Eski Bulgar edebiyatı döneminde ortaçağ Bulgar kültürü, Piskopos İvan'ın *Şestodnev* (Yaradılışın Altı Günü) adlı yapıtında yazdığı gibi, Slavların Tsiarigrad adını verdikleri "imparatorluk kenti" Konstantinopolis'deki (İstanbul) kültüre rekabet edebilecek durumdaydı. *Simeonov sbornik*'e (Simeon'un İncil Yorumları Derlemesi) ve Aziz Ioannes Khrysostomos'un Yunanca yapıtının Slav dillerindeki ilk uyarlaması olan *Zlatostroy*'a (Altın Irmak) Çar Simeon da bizzat katkıda bulundu. İlk dönem Slav edebiyatında Yunancadan yapılan çevirilerin (böylece Yunancanın Slavlaştırılmasının) oynadığı önemli rol, Bulgar yazarların Slav lehçesini geliştirmede ve hem dilin yapısı, hem de sözcük dağarcığıyla Bizans düşüncesinin bütün karmaşıklığını ve inceliğini iletmede ne kadar kararlı olduklarını yansıtır.

Bulgar edebiyatının "Gümüş Çağı" olarak nitelendirilen Orta Bulgar edebiyatı, 13-14. yüzyıllar arasında Asen ve Şişman hanedanları dönemine rastlar. Vatikan'daki 1345 tarihli Manasses Tarihi ve Londra'daki 1356 tarihli Çar İvan Aleksandr İncili gibi bu dönem yazmaları, yazı, düzenleme, tezhip ve ciltçilik açısından büyük bir grafik ustalığı yansıtır. İçerik bakımından da, Eski Bulgar edebiyatı döneminde olduğu gibi, Bizans etkileri ve Yunancadan yapılan çeviriler zengin edebi olanaklar sağladı. Asen hanedanı döneminde tarihsel ya da güncel dünyevi konulara duyulan ilgi, 14. yüzyıl sonlarında yerini "işsel *hesychia*" öğretisine bıraktı. Bu öğreti, Kilifarevo'daki manastır okuluyla tanınan Tırnovolu Theodosios'la onun en ünlü izleyicisi Patrik Evtimi (ö. y. 1404) tarafından geliştirilmiştir. Bunların her ikisi de, Eski Kilise Slavcasını (Eski Bulgarca) 9-10. yüzyıllar arasındaki özgün biçimine olabildiğince bağlı kalarak standartlaştırmaya ve anlaştırmaya çalışan Tırnova edebiyat okulunun önde gelen adlarıydı. Bulgar ortaçağ edebiyatının gerileme döneminde, azizlerin kutsal emanetlerinin Tırnova'dan Çar İvan Stratsimir'in oturduğu Vidin'e ve daha batıya götürül-

mesini konu alan ilginç bir seyahatname turu geliştirdi. Grigori Tsamblak ve Kostanetsli Konstantin (Felsefeci) gibi Bulgar bilginler de batıya göç ettiler ve gittikleri yerlere kendi geleneklerini goturdular. Böylece erken ve geç ortaçağ Bulgar edebiyatının bu son temsilcileriyle birlikte Eski Bulgarca yazmaları gelenegi de batıya taşındı.

Kilise içinde gelişen bu incelmış edebiyat gelenegi, Bulgar edebiyatı (ve daha geniş bir bağlamda Balkan ve Slav edebiyatı) açısından önemli olsa da, aslında hiçbir zaman, konularını tarihten, Kitabı Mukaddes ve putperestlikten alan ve Balkan efsanelerini klasik Hristiyanlığa ve apokrifaya (*) ilişkin temalarla dolduran daha kaba (ve kuşkusuz kilise dışında gelişen) ortaçağ edebiyat akımlarının yerini alamamıştır. Ahlaksal ve didaktik amaçlar taşıyan bu edebiyatın önemli bir örneği, Simeon'un safdil suvarısının Macarlarla "mucizevi karşılaşması"nın anlatan, 10. yüzyıl başından kalma "Çudo s bulgarina" adlı öyküdür. Bu Bulgarca yapıt, daha sonra birçok ürünün verildiği öykü türünün Slav dillerindeki ilk örneğidir. Kilise dışı edebiyatın öteki örnekleri arasında "Savaşçı Mikhail", "Hancı Teofana", "Stefanit ve İhnilar" gibi öykülerle I. Boris'in kızı Praksi'yi anlattığı sanılan "Bulgar Kraliçesi Persika" adlı öykü sayılabilir. Bulgaristan'da gelişen heretik Bogomilcilik(*) tanrıkatiyle birlikte kilise ve sarayın etki alanının dışında ortaya çıkan öğretisel ve apokrifayla ilgili yapıtların tümü bu edebiyatın içine girer. Bu yapıtlar, Çar Boris ve Papaz Kozma gibi resmi çevrelerin büyük tepkisini çekmiş ve Çar'ın 1211'de kilise meclisini toplamasına yol açmıştır. Bulgaristan'ın koruyucu azızı kabul edilen ve ülkenin ilk manastırının kurucusu Rıtalı Aziz Yoan'ı anlatan öykülerse, kilise içinde gelişen Eski Bulgar edebiyatı ile kilise dışı halk edebiyatının üzerinde yükseldiği ortak mirasa dayanır. Bunlar arasında Patrik Evtimi'nin "Aziz Pederimiz Rıtalı Yoan'ın Yaşamı" ve Vladislav Gramatik'in "Rıta Öyküsü: Aziz Yoan'ın Kutsal Emanetlerinin [Yeniden Kurulan] Rıta Manastırı'na Götürülmesi" adlı yapıtları sayılabilir. Ayrıca bu öykülerin halk arasında yaygın biçimleri de vardır.

Çağdaş Bulgar edebiyatı, 19. yüzyıl ortalarında ulusal bilincin uyanmasıyla başladı. Çağdaş edebi Bulgarca *Nova Bulgarski* (Yeni Bulgarca), *Vuzrajane* adı verilen bu uyanışla birlikte doğdu. O zamana değin edebiyat dili olmayı sürdüren ortaçağ Kilise Slavcasından farklı olarak bu dil, Bulgarcanın doğu lehçelerinin konuşma diline dayanıyordu. Çağdaş Bulgar edebiyatının öncüleri arasında, Çağdaş Bulgarca yazılmış basılı ilk kitap *Nedelnik*'in (1806; Pazar Kitabı) yazarı Piskopos Sofroni, 1835'te çağdaş Bulgarca eğitim veren ilk okulu kuran dilbilgisi uzmanı Neofit Rılski, ilk kapsamlı Bulgarca sözlüğü hazırlayan N. Gerov, eski edebiyat üzerine araştırmalar yapan Rus Y. Venelin, ayrıca V. Aprilov ve I. Bogorov sayılabilir. Bulgaristan'da ulusal bilincin uyanışının habercisi, tek yapıtı *Istoria slavyanobulgarska*'yla (1762; Slav-Bulgar Tarihi) tanınan Çılandarlı Peder Paisi'di. Bulgaristan'ın geçmişi romantik bir biçimde canlandırılan ve Bulgarları, uluslarına saygı duymaya çağıran yapıt, Bulgaristan'ın yeniden doğuşunda önemli bir rol oynadı ve yetenekli çağdaş yazarlara esin kaynağı oldu. İçinde yaşadıkları koşullar (örn. özgürlüğün olmaması, Yunan kültürünün güçlü egemenliği, Rusya'nın etkisiyle gelişen yararcı yaklaşımlar), çoğu Odesa ya da

Moskova'da eğitim görmüş bu yazarlara, edebiyatın toplumsal ve ulusal gereksinimlere hizmet etmesi gerektiğini öğretti. Bu düşünceden yola çıkan D. Voynikov, I. Bluskov, özellikle de L. Karavelov ve V. Drumev gibi yazarlar kırsal kesimi ve küçük kasaba yaşamını anlatan düzyazı anlatıları ve oyunlarıyla çağdaş Bulgar gerçekçiliğinin temelini attılar. Özgürlük ve anayurt ülkelerine içten bağlı olan H. Botev ateşli devrimci şiirler yazdı. Bulgaristan'ın bağımsızlığını savunan sözünü sakınmaz bir gazeteci ve Kitabı Mukaddes çevirmeni olan Petko Slaveykov, Karavelov ve Botev gibi yurtdışına göçen yazarlardan farklı olarak, bütün yaşamını Bulgaristan ve Makedonya topraklarında geçirdi ve bir süre de İstanbul'da kaldı. Şiirlerinde halk kültüründen ve Yunan halk şarkılarından yararlandı. Canlılığı ve çok yönlülüğüyle ulusal uyanış hareketinin tipik bir temsilcisi olan G. Rakovski, öteden beri Bulgar yazarların temel kaynaklarını oluşturan parlak ortaçağ mirası ile zengin halk kültürünü çoğu kez fazla titizlik göstermeden ama büyük bir coşkuyla kullandı.

Bulgaristan'ın 1878'de bağımsızlığına kavuşması, edebiyatın gelişmesi açısından 500 yıllık Osmanlı egemenliği dönemine göre daha uygun bir ortam yarattı. Bağımsızlık öncesi ve sonrası dönemler arasında neredeyse tek başına bir köprü oluşturan İvan Vazov, 1870'lerin başından 1921'e değin edebiyatın temel türlerinin hepsinde verdiği sayısız üründe, halkın geçmişteki ve o günkü yaşamını bütün yönleriyle yansıtarak "ulusal şair" unvanını kazandı. *Epopiya na zabraveniye* (1881-84; Unutulmuşun Destanı) adlı destan dizisinde bağımsızlık savaşı kahramanlarını büyük bir düş gücüyle canlandırdı. *Çiçovisi* (1895; Amcalar) adlı uzun öyküsünde, Osmanlı dönemindeki Bulgar taşra ileri gelenlerinin gerçekçi bir portresini çizdi. Vazov'un anlatım ustalığı, Bulgarların Osmanlılarla mücadelesini canlı bir biçimde anlatan Bulgaristan'ın ulusal romanı *Pod igoto*'da (1894; Boyunduruk Altında) en üst düzeye erişti. Vazov ayrıca, eğlendirici öyküleri ile Bulgaristan'ın tarihini ve kırsal yörelerini anlatan bilgilendirici seyahatnameler de yazdı. Bağımsızlık öncesinde Bulgar sürgünlerinin Romanya'da çektiklerini anlatan, en tanınmış oyunu *Huşove* (1894) ve ortaçağ Bulgaristan'ını konu alan öteki oyunları, 1907'de kurulan Sofya Ulusal Tiyatrosu'nun repertuarında sürekli olarak yer aldı.

Konstantin Veliçkov, Vazov'un yaratıcılık ve bileşim gücüne erişememekle birlikte, onunla aynı ülkeleri paylaştı. Veliçkov'un şair kişiliğini en iyi yansıtan yapıtları, İstanbul ve İtalya gezileri üzerine yazdığı sonelerdi. Bulgar edebiyatında İtalyan etkisinin temsilcisi olan Veliçkov, o dönemde moda olan anı türünde de yapıtlar verdi. Bu türün en önemli yazarı Z. Stoyanov, *Zapiski po bulgarskite vuzstaniya* (1883-85; Bulgar Ayaklanmaları Üzerine Notlar) adlı yapıtında, Bulgaristan'ın yakın tarihine tanıklık edenlerin başından geçenleri, Bulgar düzyazı edebiyatında çok az ulaşılabilen bir dürüstlikle anlattı.

Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra yetişen yazarlar, yakın ya da uzak geçmiş coşkuyla ele almaktan başka, içinde yaşadıkları toplumun olumsuz yanları üzerinde de eleştirel bir gözle durdular. S. Mihaylovski yergi, fabl ve epigramlarında toplum yaşamındaki yozlaşmayı acımasızca kınadı. *Kniga za bulgarskia narod*

(1897; Bulgar Halkı Üstüne Kitap) adlı iddialı yergisi, ahlaksal-felsefi nitelikte bir alegoridir. Daha hafif bir üslupla yazan Aleko Konstantinov, "Çağdaş Bir Bulgarın Avrupa ve Yurt Gezilerinden İnanılmaz Öyküler" altbaşlığını taşıyan *Bay Ganyu* (1895) adlı yapıtında traji-komik özellikler taşıyan sonradan görme bir Bulgar köylüsünü çizdi. *Do Çicago i nazad* (1894; Chicago'ya ve Geriye) adlı seyahatnamesindeyse, Bulgaristan'la Avrupa ve ABD'yi karşılaştırıyor ve Bulgar kültürünü yer yer daha üstün buluyordu.

1890'larda sanatı dar kafalılıktan ve toplumsal-siyasal mücadelenin aracı olmaktan kurtarmak isteyen genç yazarlar, kendilerinden önceki yazarlar kuşağına karşı çıkmaya başladılar. Estetik vicdanın önemini vurgulayan ilk Bulgar eleştirmeni Krıstyo Krıstev'in yayımlamaya başladığı, 1892-1908 arasında çıkan *Misil* (Düşünce) adlı edebiyat dergisi bu hareketin sözcülüğünü üstlendi. Misil grubunun üyelerinden Penço Slaveykov, Bulgar şiirindeki romantik geleceği geliştirdi ve karmaşık bir şiir dili yaratılmasına çalıştı. Nietzsche'nin etkisiyle ruhsal başarıların kahramanlığını övdü ve *Epigreski pesni* (1896-98; Epik Şarkılar) adlı yapıtında insan ruhunun ustaları olarak gördüğü Dante, Beethoven, Shelley ve Leopardi'yi konu aldı. Düşüncelerini, denemelerinde ve düşsel şairlerce yazılmış apokrifaya ilişkin şiirlerden oluşan *Na ostrova na blajenite* (1910; Kutsanmışlar Adası) adlı otobiyografik antolojisinde ortaya koydu. *Boyko* (1897) ve *Ralitsa* (1893) adlı öykülü şiirlerinde halk kültürüne ilişkin temaları psikolojik açıdan yorumladı. Bitiremediği başyapıtı *Kurvava pesen* (1913; Kan Şarkısı) Bulgaristan'ın geçmişini ve kaderini anlatan bir destanıdır. Bulgar romantik öyküsünün babası sayılan Petko Todorov ise edebiyatın kendi kendine yeterli olduğu anlayışına Slaveykov'dan daha da yakın olan bir yazardı. Todorov hem halk kültüründen esinlenen *Idili* adlı düzyazı şiirlerinde (1908), hem de başta *Zidari* (1906; Duvarcılar) olmak üzere Balkan mitolojisine dayanan oyunlarında ince şiirsel yeteneğini ortaya koydu.

20. yüzyılla birlikte öncü edebiyat akımların, Batı şiirindeki simgecilik etkileriyle "modernist" dönemi başlattı. *Himni na Zorata*'da (1911; Şafağa İlahiler) görüldüğü gibi Kiril Hristov'un şiiri, dünyevi temaları lirik bir güçle ele alıyordu. Misil grubu üyelerinden P. Yavorov şiirlerinde Bulgarcanın müzikalitesini ve anlatım olanaklarını geliştirmeye çalıştı. Yapıtlarında, şiirin huzursuz ruhsal gelişimini bütün yönleriyle yansıttı. Oyunları umut verici olmakla birlikte, Yavorov daha çok lirik şiir türünde başarılıydı. Dimço Debelyanov'un melodik, duyumsal kıtalarında da Yavorov'un izleri vardı. I. Dünya Savaşı'nda ölen Debelyanov, aydınlar için trajik düş kınıklığının simgesi olmuştu. Nikolay Liliev ve Teodor Trayanov'un savaş sonrası şiirleri ise simgecilikten esinlenmişti.

Bu arada gerçekçilik geleneği, alaycı öyküleriyle Sofya sosyetesini yeren Anton Straşimirov ve G. Stamatov gibi yazarların yapıtlarında varlığını sürdürdü. Straşimirov içinde yaşadığı toplumun keskin bir gözlemcisiydi. "Koçalovskata Kramola" (1895; Koçalova Kavgası) köy yaşamını konu alan öykülerinin en iyilerinden biriydi. Ayrıca *Esenni dni* (1902; Sonbahar Günleri), *Kristopit* (1904; Kavşak), *Srešta* (1908; Buluşma) adlı romanları, *Vampir* (1902), *Svekırva* (1904; Kaynana) adlı oyunları da vardı. Straşimirov'un çağdaşı Elin Pelin, *Razkazi* (1904 ve 1911; Öyküler) ile *Geratiste* (1911;

Gerat Ailesi) ve *Zemya* (1928; Toprak) adlı trajik uzun öykülerinde doğduğu kırsal bölgeyi nükteli ve insancıl bir yaklaşımla anlattı. Romancı ve oyun yazarı Yordan Yovkov, gençlik döneminde yazdığı başyapıtı *Zemlyatsi*'de (1915) olduğu gibi, savaşın etkilerini büyük bir ustalıklarla sergiledi. Bulgarların düşünme biçimini derinden kavrayan "Staroplaninski legendi" (1927; Balkan Efsaneleri) ve "Veçeri v Antimovskiya han" (1928; Antimova Hanı Akşamları) adlı öyküleriyle, Yovkov'un düzyazı anlatımda klasik bir ustalığa ulaştığını gösteriyordu.

I. Dünya Savaşı sonunda edebiyattaki sol eğilimi, çok genç yaşta ölen üç şair temsil eder. Bunlar Hristo Smirnovski, devrimci görüşleri ve Marksizmi benimseyen Geo Milev, bir de genç ve yetenekli şair Nikola Vaptsarov'du. *Motorni pesni* (1940; Bir Hayat Fabrikası Kuracağız, 1980), *İzbrani stihovoreniya* (1946; Seçme Şiirler) gibi yapıtlarında sosyalizmin doğuşunu ve makine çağını selamlayan Vaptsarov, Nazilere karşı yürütülen direniş sırasında kurşuna dizildi.

İki dünya savaşı arasında bir yandan Elin Pelin ve Yovkov'un yapıtları önem kazanırken, öte yanda genç kuşak yazarlar Bulgar halkının yaşamını gerçekçi ama ince bir sanat anlayışıyla yansıttılar. *Zlatorog* (1920-44) ve simgeciligi savunan *Hyperion* (1920-31) gibi önemli dergiler, yüksek edebiyat ölçütleri getirdi. Sanat tarihçisi Nikolay Raynov'un ortaçağ Bulgaristan'ını gizemli ve fantastik boyutlarıyla canlandıran yapıtları, Bulgar yeni-romantizminin en üstün örnekleriydi. Elisaveta Bagryana ise yapıtlarında, deneysel ve geleneksel şiir anlayışlarını etkin bir biçimde kaynaştırıyordu.

1944'te kurulan komünist rejim, yalnızca SSCB'deki resmi estetik anlayışının belirlediği toplumcu gerçekçiliği(*) destekledi. Bunun edebiyatta doğurduğu birörmeklik, birçok yazarın yapıtının değerlendirilmesini güçleştirdi. Bununla birlikte D. Dimov'un ve D. Talev'in romanları, özellikle de Talev'in 19. yüzyıl Makedonya'sını konu alan yapıtları, dünya çapında ilgi topladı. Ayrıca genç kuşak içinde gelecek için umut veren yetenekli yazarlar da yetişti.

Çağdaş Bulgar şiirinden seçmeler içeren bir yapıt Türkçede *Çağdaş Bulgar Şiiri Antolojisi* (1983) adıyla yayımlanmıştır.

Bulgar Halk Çiftçi Birliği, Bulgarca HILGARSKI ZEMEDELSKI NARODEN SİYUZ, KÖYLÜ PARTİSİ olarak da bilinir, Bulgaristan'da 1919-23 arasında iktidarda bulunan ve kapsamlı toprak reformları uygulayan siyasal parti. 1899'da bir meslek örgütü olarak kurulan Bulgar Halk Çiftçi Birliği, 1901'de bir köylü partisine dönüştü. I. Dünya Savaşı ertesinde güçlendi ve Ağustos 1919 seçimlerinde oyların yüzde 31'ini aldı. 6 Ekim 1919'da başbakan olan parti önderi Aleksandır Stamboliyski, yoksul köylülere toprak dağıtılmasını, vergi ve yargı sistemlerinin gözden geçirilmesini, zorunlu çalışma sisteminin getirilmesini ve devletin dış politikasının yeniden düzenlenmesini öngören bir reform programını uygulamaya koydu. Uygulamalarıyla halkın desteğini kazanan parti 1923 seçimlerinde oyların yüzde 52'sini aldı. Ama öteki siyasal grupların ve askeri önderlerin tepkisini çekti. Çiftçi Birliği hükümeti Haziran 1923'teki hükümet darbesiyle yıkıldı, Stamboliyski ile partinin öteki önderleri öldürüldü.

Bulgar Halk Çiftçi Birliği bir süre sonra yeniden canlandı ve 1931'den 1934'teki askeri darbeye değin iktidarda kalan Ulusal Blok hükümetinde yer aldı. II. Dünya Savaşı'nın ardından komünistlerin iktidarı

tümüyle ele geçirmesini önlemeye çalışan muhalefet hareketinin çekirdeğini oluşturdu. Komünistlere karşı mücadelede başarılı olamayınca saf değiştirerek yeni iktidarı destekleyen bir partiye dönüştü. Bunun karşılığında da varlığını sürdürmesine izin verildi. Bulgar Halk Çıktı Birliği Ekim 1991'de yapılan ilk genel serbest seçimlerde parlamentoya 16 milletvekili sokmayı başardı.

Bulgarca, Bulgarca BULGARSKİ EZİK, Bulgaristan ile Yunanistan, Romanya, Moldavya ve Ukrayna'nın bazı bölgelerinde konuşulan dil. Güney Slav dil öbeğine bağlıdır. Kiril alfabesiyle yazılır. Çok yakın akrabası olduğu Makedonya diliyle birlikte, adların durum çekiminin hemen hiç olmaması ve başka ailelere bağlı Balkan dillerindeki bazı dilbilgisi özelliklerine de yer vermesi bakımından öteki Slav dillerinden büyük ölçüde ayrılır. örneğin Arnavutça ve Rumencede olduğu gibi belgeli tanımlık addan sonra gelir (örn. *masa* sözcüğü "masa", *masata* ise "belirli bir masa" anlamına gelir). Çağdaş Yunanca, Arnavutça ve Rumencede olduğu gibi eylemliğin yerini bir yan cümlecik alır. Edebi dilde, eskiden kullanılan yükseklik (titrem) işaretinin yerini almış bir serbest vurgu işareti vardır; vurgusuz ünlülerin sayısında ise bir azalma olmuştur.

Bulgar dilinin tarihi üç döneme ayrılır: 1) Eski Bulgarca, 9-11. yüzyıllar; 2) Orta Bulgarca, 12-16. yüzyıllar; 3) Çağdaş Bulgarca, 16. yüzyıldan günümüze değin. 10 ve 11. yüzyıllarda Makedonya Slavları'nın dili olan Eski Bulgarca (Eski Slavca ve Eski Kilise Slavcası olarak da bilinir) Slav halklarının ilk edebiyat dilidir. Slav halklarını Hristiyanlaştıran Aziz Kyrillos ile Aziz Methodios'un öğrencisi ve müridi Aziz Kliment'in Moravya'dan sürülüp Bulgaristan'ın Makedonya bölgesine sığınmasından sonra bu bölgede gelişmiştir; Kiril alfabesi ve Glagolitik alfabeyle yazılır. Slavların yaşadığı öteki bölgelerde de kolayca benimsenmiş olan Eski Bulgarca bazı yerel değişikliklerle ortaçağ boyunca Ortodoks Slavların din ve edebiyat dili olmayı sürdürmüştür. Dilin yapısındaki birçok değişimin yanı sıra, ad durumlarının ortadan kalkması da Bulgaristan'ın Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmesiyle başlayan Orta Bulgarca dönemine rastlar. Çağdaş Bulgar yazı dili, 16. yüzyılda yaygın bir okur kitleesine ulaşan ulmanakların dilinden türemiş, ama ancak 19. yüzyıldaki tam olarak biçimlenmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dili arılaştırma akımı sırasında, başka dillerden alınmış sözcüklerin yerine Bulgarca sözcükler geçirilmeye çalışılmıştır. Gene de Çağdaş Bulgarcada, Rusçadan ve Eski Bulgarcadan gelme çok sayıda sözcük vardır.

bulgari, Türk halk müziğinde kullanılan, bağlama ailesinden bir çalgı. Curadan biraz daha büyüktür. Hemen hemen yalnızca Çukurova'da kullanılır. Bulgarinin, Volga kıyılarından gelerek Toroslar yakınındaki yaylalara yerleşen Türk asıllı Bulgarlarca getirildiği sanılmaktadır.

Bulgaris, Eugenios (d. 10/11 Ağustos 1716, Korfu, Yunanistan - ö. 10 Haziran 1806, Petersburg, Rusya), Rum Ortodoks ilahiyatçı ve klasik edebiyat araştırmacısı. Batı düşüncesini bütün Ortodoks dünyasına ulaştırmış, çağdaş Yunan dili ve edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

İtalya'da, Yunan kültürü üzerinde uzmanlaşmış bir merkez olan Padova Üniversitesinde felsefe ve ilahiyat öğrenimi gördü. Daha sonra Yunanistan'ın Ioannia (Yanya) kentinde bir akademide ders verdi. 1749'da Rum Ortodoks çileciliğinin merkezi Ayna-

roz (Athos) Dağındaki Vatopedion Manastırında keşiş oldu. Önce manastır okulunda, ardından da İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı akademide öğretmenlik yaptı. Öğretimi ve yöntem konusundaki yenilikçi tutumu nedeniyle buradan uzaklaştırılınca Almanya'nın Leipzig kentine gitti. Derin bilgisıyla Prusya kralı Friedrich'in takdirini kazandı. Kral, onu Rus çaricesi II. Yekaterina'ya tavsiye etti. Rus sarayındaki kütüphanenin başına getirilen Bulgaris daha sonra papazlığa atandı. 1776'da Ukrayna'da Herson piskoposu olarak görevlendirildi. Kişisel çalışmaları nedeniyle 1779'da kilisedeki görevlerini bırakmak zorunda kaldı, Novgorod yakınlarındaki Aleksandr Nevski Manastırı'na çekildi.

Çağdaş Yunancaya yaptığı çevriler ve klasik edebiyat değerlendirmeleriyle ün kazanan Bulgaris, ayrıca felsefe, bilim ve ilahiyat üzerine de birçok Yunanca inceleme yazdı. Bulgaris, 14. yüzyıl sonrasında Yunan dilinde yazılmış ilk din felsefesi özetini y. 1800'de kaleme aldı. Rus kilisesinin ve sivil makamların, çoğu Katolik olan Lehlere devlet dinini zorla benimsetmeye hakkı olmadığını savunmak amacıyla Bulgaris'in Leipzig'de 1768'de yayımladığı inceleme de ünlüdür.

Buna karşılık Bulgaris, 1767 ve 1805'te çıkan iki kitabında Katolik ve Protestan öğretilerini eleştirdi. Ayrıca mantık metafizik ve astronomi üzerine de çalışmalar yayımlandı. Rum Ortodoks yazar İosaphas Bryennios'un 15. yüzyılda Katolikliğe karşı yazdığı incelemelerin Bulgaris tarafından yapılan basımı da bu alanda önemli bir katkı sayılmaktadır.

Bulgaristan, tam adı BULGARISTAN CUMHURİYETİ, Bulgarca REPUBLIKA BULGARIYA. Avrupa'nın güneydoğusunda, Balkan Yarımadasının doğu bölümünü kaplayan ülke. Yüzölçümü 110.912 km², nüfusu (1991 tah.) 9.005.000'dir. Başkenti Sofya'dır. Kuzeyinde Romanya, doğusunda Karadeniz, güneyinde Türkiye ve Yunanistan, batısında ise Yugoslavya ve Makedonya yer alır.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ Bulgaristan yüzey şekilleri bakımından başlıca üç bölgeye ayrılır: En kuzeydeki Tuna Ovası, güneydeki Rila ve Rodop dağlık yöresi ve iki bölge arasında uzanan Balkan Dağları. Ülkenin yaklaşık üçte birini kaplayan Tuna Ovası verimli bir düzlüktür. Bu düzlüğün üçte ikisinin yüksekliği 210 m'nin altındadır ve ovanın hiçbir yerinde yükseklik 600 m'yi aşmaz.

Tuna Ovasının güneyinde yer alan Balkan Dağlarının ortalama yüksekliği 720 m'dir; dağların en yüksek noktası Botev Doruğudur (2.376 m). Sredna, Vitoşa ve Lisa dağları ile Yukarı Trakya ve Tunca düzlükleri bu bölgededir.

Ülkedeki en yüksek doruklar güneydeki dağlık bölgede bulunur. Rodop Dağlarının en yüksek noktası Golyam Perelik'tir (2.191 m). Rila Dağları üzerindeki Musala (2.925 m) ise hem Bulgaristan'ın, hem de bütün Balkan Yarımadasının en yüksek noktasıdır. Vihren Doruğunda 2.914 m'ye ulaşan Pirin Dağları ile Belaritsalar olarak bilinen sıradağlar da bu bölgededir.

Bulgaristan'daki en önemli akarsu ülkenin kuzey sınırının büyük bölümünü çizen Tuna Irmağıdır. Öteki akarsular oldukça küçüktür. Bunlar arasında Rila ve Rodop dağlarının kuzeyindeki ovaları sulayan Meriç Irmağı, Sofya Havzasının sularını toplayan İskir (İskor) Irmağı, Bulgaristan'ın batı sınırına koşut bir vadiden güneye Ege Denizine doğru akan Struma Irmağı, Orta Rodop'taki Arda Irmağı, Balkan Dağlarının güney yamacı boyunca doğuya akan

Tunca Irmağı ve kuzeye doğru Tuna'ya akan Yantra Irmağı sayılabilir. Bu ırmaklardan kuzeydekiler ilkbaharda, güneydekilerse kıyın maksimum debiye ulaşırlar. Bulgaristan'da çok sayıda göl vardır. Beş yüz dolayındaki yeraltı su kaynağının yarısı ılık ya da sıcaktır; Sapareva Banya'dakinde su sıcaklığı 101°C'ye ulaşır.

Bulgaristan'ın kuzeyinde çernozem denen verimli kara topraklar bulunur. Bu bölgede ayrıca esmer orman toprağı da yaygındır. Bulgaristan'ın güneyi asitli özellikler taşıyan orman toprağı, yüksek dağlık yöreler ise kahverengi orman toprağı, esmer orman toprağı ve otlak toprağıyla kaplıdır.

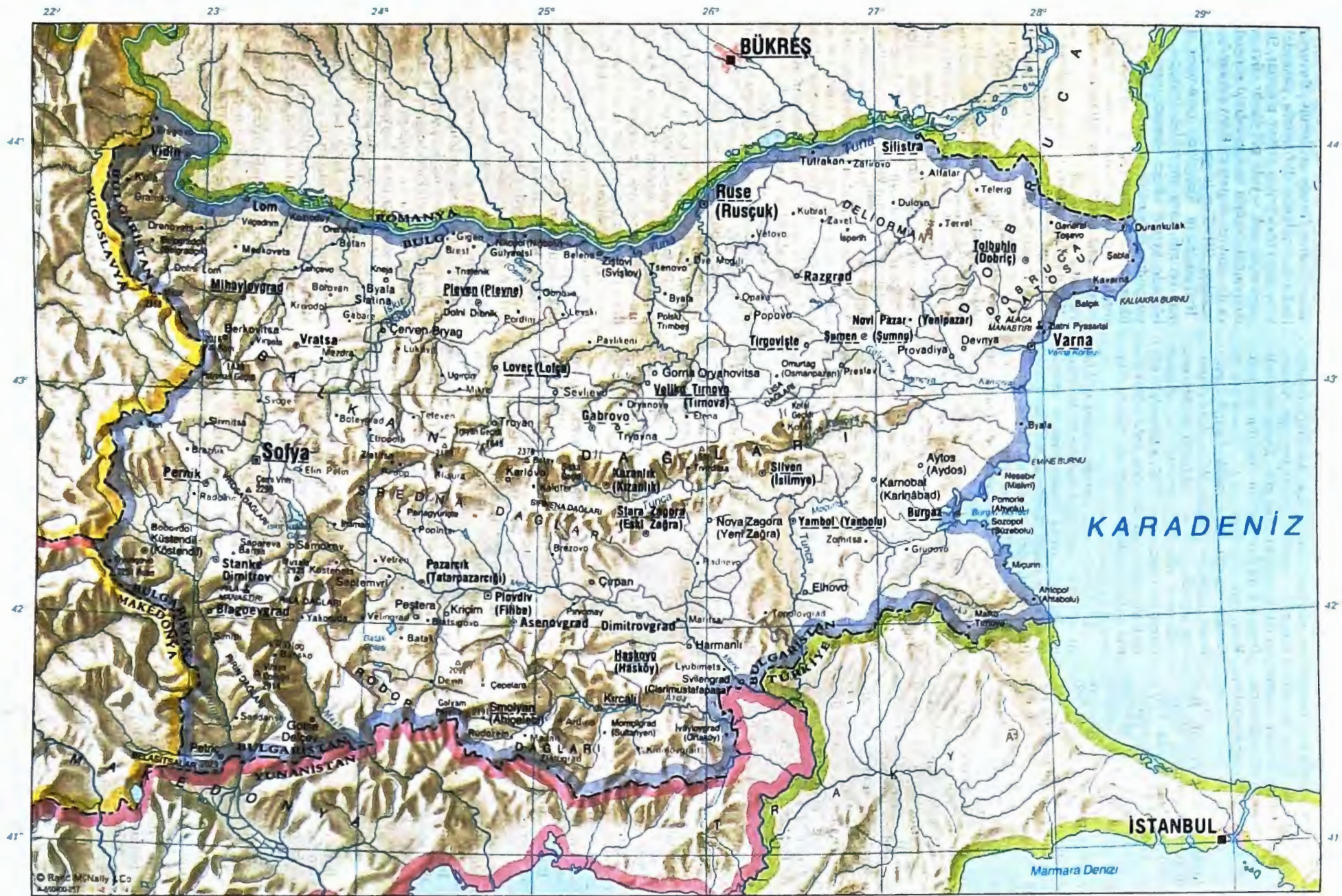
İKLİM Bulgaristan'ın büyük bölümünde kara iklimi görülür; Ege Denizi'nin etkisi altındaki güney bölgelerinde daha yumuşak bir iklim hüküm sürer. Yıllık sıcaklık ortalaması 10,5°C'dir, ama sıcaklık -38°C'ye kadar düşebildiği gibi 45°C'ye kadar çıkabilmektedir. Kuzeydoğu bölgelerinde 450 mm, yüksek dağlarda ise 1.200 mm olan yıllık ortalama yağış miktarı ülkenin öteki yörelerinde 520-680 mm arasında değişir.

Bulgaristan kabaca beş iklim bölgesine ayrılabilir: Ülkenin kuzey ve kuzeybatısında ılıman bir kara iklimi görülür. Bu bölgede, Avrupa'nın içlerinden ve kuzeydoğusundan gelen soğuk kış rüzgârları Tuna Ovasını etkisi altına alır. Batı, güneybatı ve orta bölgelerde iklim daha yumuşaktır. Karadeniz kıyısında 40 km genişliğinde bir kuşakta kışlar ılık, yazlar da serin geçer. Mesta ile Struma vadilerinde ve güneydoğu bölgesinde yazlar sık sık kurak geçer. 900 m'nin üzerindeki bölgelerde ise sert dağ iklimi görülür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ VE HAYVAN VARLIĞI. Bulgaristan'da çok sayıda bitki ve hayvan türü görülür. Bunun nedeni ülkenin, Avrasya'nın büyük biyolojik ve coğrafi bölgelerinden birkaçının birleştiği bir yerde bulunmasıdır. Ayrıca bölgedeki hayvan varlığı Buzul Çağı sırasında kuzeyden göç eden hayvan türleriyle zenginleşmiştir. Bulgaristan'ın bitki örtüsü ve hayvan varlığının büyük bölümü, Kuzey Kutup Bölgesi etkileriyle Alp etkilerini birleştiren bir tipte karışmış Orta Avrupa özelliklerini taşır. Bozkır türlerine daha çok kuzeydoğu ile güneydoğu bölgelerinde rastlanır. Güneyde ise Ege yöresine özgü türler görülür. Bulgaristan'ın doğusunda, Karadeniz kıyı şeridindeki hayvanlar bozkır özelliklerini sergiler. Karadeniz sularında da, Hazar Denizine özgü örneklerle karışmış Ege deniz hayvanları görülür.

YERLEŞME DOKUSU Bulgaristan'da yerleşmeler resmi olarak 200'den fazla kentsel bölgeyle 5 binden fazla köye bölünmüş durumdadır. Kent nüfusu ilk olarak 1969'da kırsal nüfusu geçmiş, kentlerin nüfusunda hızlı artış ciddi boyutlarda bir konut sorunu doğurmuştur.

Bir milyonu aşkın nüfusuyla başkent Sofya en büyük kenttir ve ülkenin ekonomik ve kültürel yaşamına egemen durumdadır. Bir başka sanayi ve kültür merkezi olan Plovdiv (Filibe) Meriç Irmağı üzerinde güzel manzaralı bir kenttir. Plovdiv'de her yıl uluslararası bir ticaret fuarı düzenlenmektedir. Varna (eskiden Odessos) Karadeniz kıyısında bir dinlenme kentidir. Tuna Irmağı üzerindeki Ruse (Rusçuk), Bulgaristan'ın en büyük ırmak limanıdır. Bulgaristan'ın Karadeniz'deki en büyük limanı olan Burgaz aynı zamanda önemli bir sanayi, kültür ve dinlenme kentidir. Sredna Dağlarının güneyinde yer alan ve Roma döneminde Augusta Traiana diye adlandırılan Stara Zagora

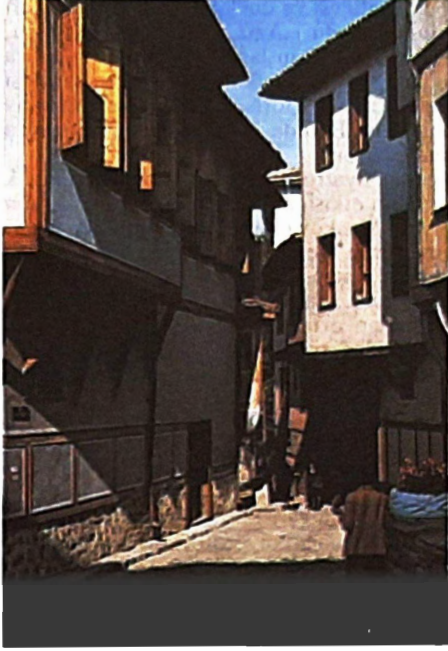

BULGARİSTAN İşaretlerin büyüklüğü kentinin görece büyüklüğünü gösterir • • • • •

Yükseklikler metre cinsindendir

0 25 50 100 150 km
0 25 50 100 mi

(Eski Zağra) arkeolojik kalıntıları ve eski yapıları ile ünlüdür. Kırsal nüfusun çok büyük bir bölümü suyu ve elektriği bulunan, çoğu yeniden inşa edilmiş olan köyler-

Plovdiv'de bir sokak
Dialek

de yaşamaktadır. Büyük köylerde sanayi işletmeleri kurulmuştur.

NÜFUS

Bulgaristan oldukça türdeş bir etnik yapıya sahiptir. Toplam nüfusun yaklaşık yüzde 85'ini Bulgarlar oluşturur. Balkan Yarımadasının doğusuna 6. ve 7. yüzyılda yerleşmiş olan Slav kabileleri bu bölgedeki yerel Trak kabilelerini de özümseyerek temel bir etnik grup oluşturdular. Slavlar, Proto-Bulgarlar olarak bilinen bir başka grupla birlikte 681'de bir Slav-Bulgar devleti kurdular. 9. ve 10. yüzyılda Moesia, Trakya ve Makedonya'yı kapsayan ilk Bulgar devleti topraklarındaki etnik farklılıkların zamanla kaybolması üzerine Proto-Bulgarlar ile Slavlar birleşik bir Slav halkı oluşturdular ve bu tarihten sonra Bulgar adıyla anıldılar. Bulgar ulusal birliği 19. yüzyıldaki bağımsızlık mücadeleleri sırasında pekişti.

Bulgaristan'da kilise ile devlet ayrılır. Bir dine bağlı olduğunu söyleyen Bulgarların büyük çoğunluğu Doğu Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdır. Ayrıca Müslümanlar ile az sayıda Katolik ve Protestan da vardır.

Bulgaristan'daki en büyük azınlık, çoğunluğu Rodop yöresinin kuzeydoğu ve doğusunda yaşayan ve nüfusun yüzde 8,5'ini oluşturan Türklerdir. Öteki önemli azınlıklar Çingeneler ve Makedonlardır. Ama Bulgar hükümeti Makedonları ulusal bir azınlık olarak kabul etmemekte, onların etnik açıdan Bulgar, dillerinin de Bulgarca'nın bir lehçesi olduğunu savunmaktadır. Azınlık toplulukları arasında birkaç bin Rus'un yanı sıra Ermeniler, Yunanlılar, Rumunlar ve Tatarlar da vardır. Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Slovence ve Makedonya dilini de içeren Güney Slav dil ailesindedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra herkese ücretsiz sağlık hizmeti sağlanması ve çalışma koşullarındaki iyileşme nedeniyle 1939'da binde 13,4 olan ölüm oranı 1990'da binde 11,7'ye düşmüş, özellikle çocuk ölüm oranında önemli düşüş görülmüştür. Aynı dönemde doğum oranı da binde 21,4'ten

binde 12,1'e inmiştir. Ayrıca Bulgaristan'a ve Bulgaristan'dan dış ülkelere önemli göç hareketleri görülmüştür. 155 bini 1949-51 arasında zoraki göç niteliğinde olmak üzere 200 bin kadar Türk Bulgaristan'ı terk etmiş, Bulgaristan'da bulunan Çek ve Slovakların hemen tamamı da anayurtlarına dönmüştür. Çok sayıda Rus ve Ermeni Sovyetler Birliği'ne, Yahudiler de İsrail'e göç etmiştir. Buna karşılık, çoğunlukla Bulgar olan yaklaşık 35 bin kişi ise Kuzey Amerika'dan ve Avrupa ülkelerinden Bulgaristan'a gelmiştir. Ülke içinde, kırsal kesimlerden büyük kasaba ve kentlere doğru bir nüfus hareketi vardır. Bu gelişmelerin sonucunda, büyük kentlerin nüfusunda bir patlama olmuş, Sofya'nın nüfusu iki katına, Ruse'ninki üç katına çıkmıştır.

EKONOMİ

1980'lerin sonlarında ortaya çıkan reform hareketinden önce Bulgaristan'da ekonomi tümüyle devletin yönetimindeydi. Bütün üretim araçları devletin mülkiyetindeydi ve tarımda tam bir kolektifleştirme vardı. Yürürlüğe konan ekonomik reformların sonucunda özel girişime izin verildi, tarımda kolektifleştirmeye son veren bir yasa çıkarıldı ve banka sistemi yeniden düzenlendi.

Bulgaristan'ın ekonomisi büyük ölçüde tarım ve sanayiye dayanır. 1990 verilerine göre Bulgaristan'da gayri safi milli hasıla (GSMH) 47,3 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 5.300 ABD Doları'dır. 1980-89 döneminde GSMH'nin büyüme hızı yüzde 0,4 olmuştur.

DOĞAL KAYNAKLAR Bulgaristan enerji kaynakları bakımından fazla zengin değildir. Töşkömürü ile antrasit yatakları neredeyse tükenmiştir. Meriç Havzasında Stara Zagora yakınında geniş linyit yatakları bulunmuştur. Dobruca bölgesinde bulunan kokluk kömür yatakları umut vermektedir. Tuna Ovasında az miktarda petrol ve doğal gaz çıkarılır. Demir cevheri daha çok Sofya'nın kuzeydoğusundaki Kremikovtsi'den gelir. Termoelektrik santrallerinin enerji gereksinimi yerel olarak çıkarılan linyit kömüründen sağlanır. Bulgaristan'ın hidroelektrik enerji kaynakları oldukça sınırlıdır. Ülkedeki boksit rezervlerinin 1 milyar ton, demir cevheri rezervlerinin ise 300-400 milyon ton dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

SANAYİ II. Dünya Savaşı'ndan önce Bulgaristan'da sanayi gelişmemişti. Sosyalist yönetim altında sanayileşme ekonomik politikanın temel amaçlarından biri oldu. Özellikle elektrik enerjisi üretimine, metalurji ve kimya sanayilerine ağırlık verildi. Savaşın önce Varna'daki tersaneler ile Sofya, Plovdiv, Ruse ve Pernik'teki dökümhaneler en önemli sanayi işletmeleriydi. Savaşın sonra Pernik'te ve Kremikovtsi'de demir-çelik, Kırçali'da kurşun ve çinko, Pirdop'ta bakır ve sülfürik asit fabrikaları kuruldu. Dimitrovgrad'da kimya sanayi gelişti. Ayrıca Stara Zagora, Vratsa, Devnya ve Vidin'de kimya fabrikaları, Burgaz'da petrokimya tesisi kuruldu. Ulusal ekonominin öncelik verilen bir dalı da makine sanayisidir. Savaş öncesinde dokuma sanayisi Sofya, Varna, Ruse, Gabrovo, Sliven (İslimye), Kazanlık (Kızanlık) ve Haskovo (Hasköy) yörelerinde toplanmıştı. Beş yıllık planlar çerçevesinde Sofya, Sliven ve Plovdiv'de yeni dokuma fabrikaları kuruldu ve dokuma üretimi büyük artış gösterdi. Savaşın sonra gıda sanayisi ile ayakkabı, mutfak eşyaları ve mobilya üretimi gibi sanayiler de gelişme gösterdi.

1990'da yaklaşık 42 milyar kW/sa olan elektrik üretiminin yaklaşık yüzde 70'i termoelektrik, yüzde 20'si nükleer, geriye kalanı ise hidroelektrik santrallerden sağ-

lanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yardımıyla Kozloduy'da kurulan 1.760.000 kilowattlık nükleer santral 1974'te işletmeye açılmıştır.

Bulgaristan'ın gelir kaynaklarından biri de turizmdir. Özellikle Karadeniz kıyılarındaki dinlence merkezleri çok sayıda turisti bolgeye çekmektedir.

TARIM. Bulgaristan'da II. Dünya Savaşı'ndan önce başlayan kooperatıfçılık hareketi, ekilebilir toprakların çoğu kooperatıfların elinde toplanıncaya değin savaşın sonra da sürdü. Daha sonra kooperatıf çiftliklerle devlet çiftlikleri daha büyük birimler halinde birleştirildi. Ama tarım sektörünün gelişimi dengesiz oldu ve 1970'te bu birimler büyük tarım-sanayi komplekslerine dönüştürüldü. 1991'de tarımda kolektifleştirmeye son veren bir yasa çıkarıldı. 1990 verilerine göre net maddi hasılanın yaklaşık yüzde 13'ünü tarım sağlamak ve işgücünün yüzde 17'si tarımda çalışmaktadır.

Ekili alanların hemen hemen beşte üçünde tahıl üretilir. En önemli ürün olan buğdayı, mısır ve arpa izler. Sanayi bitkileri, özellikle de tütün üretimi önemlidir. Güneyde iyi kaliteli Şark tütününü, kuzeyde ise ayçiçeği ve şeker pancarı yetiştirilir. Bulgaristan üzüm ve domates ihracatında önde gelen ülkeler arasındadır. Tarımsal üretimin hemen hemen yarısı hayvancılıktan sağlanır.

MALİYE VE DIŞ TİCARET. Ulusal bütçenin yaklaşık yarısı ekonominin finansmanına, dördte biri de eğitime ve toplumsal hizmetlere ayrılmaktadır. Para birimi levadır. 1991'de bankacılık sistemi yeniden düzenlenirken Bulgaristan Merkez Bankası özerkleştirildi. Ayrıca altı ayrı ticari banka kuruldu. Yerel devlet kuruluşlarının hisseleri bazı ticari bankalar aracılığıyla satışa çıkarıldı.

Dış ticaret devletin denetimindedir. İhracat ürünlerinin yaklaşık üçte ikisini makine ve donanım gibi yatırım malları, üçte birini de tüketim malları oluşturur. Yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı ise yaklaşık yüzde 47'dir. Öteki önemli ithal ürünleri mineraller, metaller ve yakıtlardır. Bulgaristan'ın ticaret yaptığı ülkelerin başında eski SSCB gelir. Batı Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticaret artma yolundadır.

ULAŞIM. Bulgaristan ekonomisinin gelişimi ulaşım sisteminin genişlemesini zorunlu kılmıştır. İnsan ve yük taşımacılığının büyük bir bölümü kara ve demir yolu ile sağlanmaktadır. Avrupa E-5 Uluslararası Karayolu, Bulgaristan'ı bir uçtan öbür uca geçerek İstanbul'a ulaşır; ana demiryolu hatları Sofya'yı Karadeniz kıyılarına bağlar.

Tuna Irmağı hem ülke içi, hem de uluslararası taşımacılıkta kullanılmaktadır. Bulgaristan'ın başlıca limanları Varna ile Burgaz'dır. Sofya, Burgaz ve Varna'da uluslararası havalimanları vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR
YÖNETİM BİÇİMİ Bulgaristan 1946'dan 1990'a değin sosyalist bir cumhuriyetti. 1947 tarihli Dimitri Anayasası'nın yerini alan 1971 Anayasası'na göre iktidar emekçilere aitti ve Bulgaristan Komünist Partisi ülkenin öncü gücüyü. 1989'da başlayan reform yanlısı hareketin gitgide yaygınlaşması üzerine Bulgaristan Komünist Partisi'nin öncü rolüne son verildi ve Nisan 1990'da adı Bulgaristan Sosyalist Partisi olarak değiştirildi. Haziran 1990'da da 40 yıllık bir aradan sonra ilk genel serbest seçimler yapıldı. Seçimlerde çoğunluğu Sosyalistler kazandı.

Düzenli etkinlik gösteren en yüksek devlet organı Devlet Konseyi'dir. Bu organın üye-

leri Büyük Ulusal Meclis'in üyeleri arasından seçilir. Devlet Konseyi Büyük Ulusal Meclis'e karşı sorumludur ve hem yasama, hem de yürütme işlevleri vardır. Resmi yürütme ve yasama organı ise Bakanlar

Bulgaristan Sosyalist Partisi binası, Sofya
Dilek

Kurulu'dur. Dört yüz üyeli Büyük Ulusal Meclis yılda üç kez toplanır.

Agustos 1987'de benimsenen yerel yönetim sistemi Ocak 1990'da kaldırılmış ve 28 ilden (*okrig*) oluşan eski yönetim yapısı yeniden benimsenmiştir. İller belediyelere, büyük belediyeler de kentsel seçim bölgelerine (*rayoni*) bölünmüştür. Köylerin birleştirilmesiyle kırsal seçim bölgeleri (*obşini*) oluşturulmuştur.

Çeşitli temsili kurumlar için yapılan seçimler 18 yaşını dolduran herkese açıktır. 1990'a değin Bulgaristan'da etkinlik gösteren iki siyasal parti vardı. İktidardaki Bulgaristan Komünist Partisi 1891'de Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi adıyla kurulmuştu. Bu partinin adı 1990'da Bulgaristan Sosyalist Partisi olarak değiştirildi. Etkinliğine izin verilen öteki parti 1899'da kurulan Bulgar Halk Çiftçi Birliği'di. 1990'dan sonra yeni partiler ortaya çıktı. Bunların başlıcaları çevreci, dinci ve öteki muhalif grupları kapsayan Demokratik Güçler Birliği ile Hak ve Özgürlükler Partisi'dir.

YARGI. Bulgaristan'da genel mahkemeler (bölge mahkemeleri), özel mahkemeler ve bir Yüksek Mahkeme vardır. Yüksek Mahkeme yargıçları beş yıllık bir süre için, bölge mahkemelerinin yargıçları ise üç yıl için Büyük Ulusal Meclis tarafından, halk mahkemelerinin yargıçları da üç yıllık dönem için seçmenlerce seçilir. Yargıçlar onları seçenlerce görevden alınabilir. Yüksek Mahkeme dışındaki mahkemelerin kararları bir hukuk kaynağı oluşturmaz ve yalnızca kararın verildiği olayla sınırlı olarak geçerlidir. Yargı uygulamaları da bir hukuk kaynağı olmamaktadır. Mahkeme kararları, yasanın ve uygulamanın açıklanması açısından bir önem taşımaktadır. Ama alt mahkemeler değerlendirme ve karar süreçlerinde Yüksek Mahkeme'nin kararlarını göz önünde bulundurmamak zorundadır.

SILAHLI KUVVETLER. Bulgaristan silahlı kuvvetlerinin yönetimi Devlet Konseyi'nin sorumluluğundadır. Hava, deniz ve kara kuvvetlerinden oluşan Bulgaristan Halk Ordusu doğrudan Ulusal Savunma Bakanlığı'nın emrindedir. Sınırların güvenliğinden sorumlu olan Sınır Birlikleri de Ulusal Savunma Bakanlığı'na bağlıdır. Lojistik Birlikleri ise doğrudan Bakanlar Kurulu'nun emrindedir. Yerel polis örgütü ile devlet güvenlik polisi İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır.

EGİTİM. Eğitim bütün düzeylerde parasız ve 7-16 yaşları arasındaki çocuklar için zorunludur. 1959'dan bu yana genel eğitim, politenik konularını ve mesleki eğitimi de

kapsamaktadır. 1888'de Sofya Yüksek Enstitüsü olarak kurulan Sofya Üniversitesi (Sofiski Universitet "Kliment Ohridski") Bulgaristan'daki en eski yükseköğretim kurumudur. Plovdiv ile Veliko Tirmovo'daki (Tirmova) iki öğretmen okulu 1971'de üniversiteye dönüştürülünceye değin bu kurum ülkedeki tek üniversiteydi.

SAGLIK VE KONUT. Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşları her türlü sağlık hizmetini ücretsiz olarak sağlamaktadır. Çocuk ölüm oranı binde 14 dolayında, ortalama ömür kadınlar 74, erkeklerde ise 68 yılını üzerindedir. Geniş kapsamlı sosyal güvenlik hizmetleri devletin sosyal sigorta bütçesinden karşılanır. Tıbbi yardım hizmetleri ise devlet, kooperatif işletmeleri, kurumlar ve benzer organların katkılarından oluşan ve Sendikalar Merkez Konseyi tarafından yönetilen bir fondan karşılanmaktadır.

Bulgaristan'daki toplam yatırımların önemli bir oranı konut yapımına ayrılmaktadır. Bu program hızlı kentleşme sonucunda ortaya çıkan şiddetli konut sıkıntısını hafifletmek üzere 1970'te benimsenmiştir. Ayrıca devlet, 25 yıllık bir sürede geri ödenmek üzere kişilere özel konut kredisi vermektedir.

KÜLTÜREL YAŞAM

Çağdaş Bulgar kültürü bölgenin bin yıllık halk geleneklerinin, ulusal bilincin doğuşunda ve modern devletin gelişiminde önemli bir rol oynamış olan bir kültürün ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen sosyalist öğelerin bir karışımıdır.

SANATLAR VE MİMARLIK. Bulgar resminde, sosyalizmin kurulması temasına dayalı olarak toplumcu gerçekçilik egemen olmuştur. Ama alaycı resimlerden ve karikatürlerden portrelere, günlük yaşamı betimleyen resimlerden ağaçbaskılara kadar uzanan çeşitli bireysel biçim ve üsluplara da rastlanmaktadır. Ahşap oymacılığı, seramik, dokumacılık, demir dövmeçiliği ve nakış gibi el sanatlarında çağdaş sanatsal gereksinimlerle eski ulusal gelenekleri kaynaştırmaya çalışan sanatçılar vardır. Konut ve kamu binaları yapım programları ve usta mimarların gelişmesi, Bulgar mimarisine yeni bir içerik kazandırmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak pek çok yerleşim yerinin görünümü değişmiş, Karadeniz kıyılarında görülmeye değer dinlence ve tatil merkezleri kurulmuştur.

FOLKLOR VE EDEBİYAT. Bulgaristan zengin bir sözlü folklor geleneğine sahiptir. Çağdaş folklor bir yandan eski biçimlerini korurken, öte yandan da II. Dünya Savaşı sırasında gerilla hareketini ve hemen ardından gelen yeniden inşa programlarını yansıtan yeni bir içerikle zenginleştirilmiştir.

Bulgaristan'ın yazılı edebiyatı, İS 9. yüzyılda Aziz Kyril (Kiril) ile Aziz Methodi'nin (Metodii) eski Bulgarcanın alfabesini yaratmaları ve Kitabı Mukaddes'i bu dile çevirmeleriyle başladı. Onların müritleri Sırp, Rus ve Rumen yazarları etkileyen bir edebiyat yarattılar. Bulgar edebiyatı en parlak dönemine şair Hristo Botev'le (1848-76) ulaştı. 1878'de kazanılan bağımsızlıktan sonra, Elin Pelin'in önde gelen temsilcisi olduğu eleştirel gerçekçilik dönemi görüldü. Ivan (Minçov) Vazov'un roman ve şiirleri bağımsızlıktan önceki ve sonraki dönemleri ele almaktadır. 1930'larda ve 1940'larda antifaşist ve antimilitarist yapıtlarda gözlenen Marksist edebiyat ile eleştirinin ardından II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde edebiyat alanına toplumcu gerçekçilik egemen oldu. Bu dönemin yazarları arasında Yelizaveta Bagryana, Valeri Petrov, Dimitr Talev,

Dimitr Dimov, Emilian Stanev, Nikolay Haytov, Yordan Radiçkov ve Blaga Dimitrova sayılabilir.

MUZİK, TIYATRO VE SINEMA. Bulgaristan'da birkaç devlet operası ile orkestralar, bir operet sahnesi ve devlet koreografi okulları bulunmaktadır. Aziz Obretenov Korosu, Devlet Halk Dansları Topluluğu ile Bodra Smyana Öncü Çocuklar Korosu uluslararası üne sahiptir. Boris Hristov ve Nikolay Ghiaurov Batı'da çok iyi tanınan opera sanatçılarıdır.

Bulgar tiyatrosu hep güçlü bir gerçekçilik akımının etkisi altında kalmıştır. Bu akımın ilkeleri Moskova Sanat Tiyatrosu'nda öğrenim gören ve 1944'e değin Ivan Vazov Ulusal Tiyatrosu'nun yöneticisi olarak güçlü bir etkiye sahip olan N.O. Massalitinov tarafından ortaya konmuştur. Ülkede pek çok devlet tiyatrosu, kukla tiyatrosu ve birkaç Türk varyete tiyatrosu etkinlik göstermektedir. Sofya'daki Krastyu Sarafov Dramatik Sanatlar Yüksek Enstitüsü 1948'de kurulmuştur.

TARİH

Bugünkü Bulgaristan toprakları ilkçağda Trakya adıyla biliniyordu. Trakların geçmişi yarı göçebe kabilelerin Avrasya bozkırlarından güneydoğuya inerek Balkan Yarımadasına yerleştikleri İÖ y. 3500'e uzanıyordu. Bilinen ilk Trak krallığı İÖ 5. yüzyılın ortalarında kurulmuştu. Bölge önce Makedonya Krallığı'nın, sonra da Roma İmparatorluğu'nun parçası oldu.

Büyük bir olasılıkla Orta Asya kökenli bir Türk boyu olan Bulgarlar İS y. 370'te Hunlarla birlikte Volga Irmağının batısındaki bozkırlara yerleştiler. Daha sonra gene Hunlarla birlikte geri çekilerek yaklaşık 460'ta Azak Denizinin doğusu ile kuzeyini bir yay gibi çevreleyen topraklara geldiler. 6. yüzyılda, bazen Karadeniz kıyılarında yaşayan Slavlarla birleşerek, Bizans İmparatorluğu'nun Tuna kesimindeki topraklarına sürekli saldırılar düzenlediler. Bu saldırılar 560'larda Asya'dan Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyen Avarların Bulgarları da tehdit etmesine değin sürdü. Avarlar, batıdaki Bulgar kabilesi Kuturgurları yok ettiler. Ama doğudaki Uturgur kabilesi, Asya'dan yeni gelen Türk akıncılarına boyun eğerek varlığını sürdürdü.

Türk akıncıları Asya'ya geri çekildikten sonra Bulgarlar, Kurt (ya da Kubrat; hd 605-665) adında bir hanın yönetimi altında birleştiler. Güneyde sınırı Kuban Irmağına kadar uzanan güçlü Bulgar Hanlığı Bizanslılarca Büyük Bulgaristan adıyla biliniyordu. Kurt'un ölümünden sonra beş oğlu, halkı beş aşiret böldü. Azak Denizi kıyılarında kalan aşiret Hazarların kurduğu yeni imparatorluğun içinde eridi. Aşiretlerden ikincisi, Avrupa'nın ortalarına göç ederek Avarlara karıştı; üçüncüsü ise İtalya'da Lombardların yönetimi altına girerek yok oldu.

Kurt'un oğlu Bezmer'in (ya da Bat-Bayan) aşireti iyice kuzeye çekilerek Hazarlardan kurtuldu; Volga ve Kama ırmaklarının kavşağına yakın bir yere yerleşti. Burada yerli halkla ya da öteki göçmenlerle birleşerek üç gruba bölündü ve varlığını 600 yıl boyunca sürdürdü. Bir devletten çok yarı göçebe bir konfederasyon oluşturan Volga Bulgarları, Bulgar ve Suvar adlarıyla iki önemli kent kurdular. Kuzeyde kürk satıcısı Uğurlar (Ugorlar) ve Ruslar ile güneyde Türkler, Abbasiler ve Bizanslılar arasındaki ticarete önemli birer aktarma noktası olan bu kentler giderek zenginleşti. Volga Bulgarları yaklaşık 922'de Müslümanlığı kabul ettiler; 1237'de Altın Orda'nın egemenliğine girdiler. Öteki Bulgarların daha uzun süre varlı-

gını korumasına karşın Volga Bulgarları giderek kimliğini yitirdi ve Ruslara karıştı. **BİRİNCİ BULGARİSTAN İMPARATORLUĞU** Kurt'un oğlu Asparuh (Esperik) beşinci aşireti Dinyester Irmağından geçerek önce batıya, sonra da Balkanlar'ın güneydoğu kesimine (Moesia) götürdü. Buradaki Bizans topraklarını ele geçiren aşiret y. 679'da Birinci Bulgaristan İmparatorluğu'nu kurdu; devlet 681'de Bizans imparatoru IV. Konstantinos tarafından resmen tanındı.

7. yüzyılda Balkanlar'ın doğu kesimine Ulahlar, ardından da Slavlar yerleşmişti. Slav kabilelerinin merkezi bir yönetimi yoktu; toprağı işleyen küçük demokratik topluluklar biçiminde örgütlenmişlerdi. Ama Roma uygarlığıyla ilişkileri Slavların yaşam biçimini önemli ölçüde etkiledi. İstilaçı Bulgarlar çok geçmeden Ulahların, daha da çok Slavların etkisi altına girdi. Kazandıkları yeni topraklar da Bulgarları Hristiyan Bizans'ın etki alanına yaklaştıyordu. Sonunda Slavlarca özümlenen Bulgarlar, yalnızca askeri aristokrasi düzeyinde özgün kimliklerini sürdürdüler. İlk Bulgar hükümdarları, Bizans İmparatorluğu'na karşı giriştikleri seferlerle sınırlarını genişlettiler. Krum (hd 802-814) ve oğlu Omurtag (hd 814-831) Doğu Macaristan'ın ve Transilvanya'nın çoğunu ele geçirdiler. Ama Macarların ve Peçeneklerin 9. yüzyılın sonlarında yöreye gelmeleri üzerine Tuna Irmağının kuzeyindeki toprakları terk ettiler.

Pressian (Persiyan) (hd 836-852) ve I. Boris (hd 852-889) Bulgaristan'ın sınırlarını güneybatıya doğru daha da genişlettiler. Boris'in 865'te Hristiyanlığı benimsemesi büyük olasılıkla siyasal nedenlere dayanıyordu. Roma ile Konstantinopolis (İstanbul) arasındaki rekabet dolayısıyla bir süre kararsız kalan Boris, papanın Bulgaristan'da bağımsız bir patrik bulunmasına razı olmaması üzerine Doğu Kilisesi'nden yana tutum aldı. Kilise ayinlerinde Slavca kullanılıyordu. Ama Balkan Yarımadasına kuzeyden yönelen istilaların aralıklarla sürdüğü dört yüzyıl boyunca Peçeneklerden, Kıpçaklardan ve Kumanlardan alınan özelliklerle Bulgarların etnik bileşimindeki Türk unsuru Slav unsuru karşısında giderek güçlendi. Buna karşılık yüzyıllarca süren Osmanlı yönetimi (1396-1878) boyunca Bulgarların Hristiyanlığa bağlı kalması Müslüman Türklerle kaynaşmalarını önledi. Slav diline bağlılıkları da Osmanlıların resmen tanıdığı Rum Ortodoks Kilisesi'ne egemen olan Rumların etkisinden Bulgarları korudu.

Krallık, I. Simeon'un (893-927) hükümdarlığında en parlak dönemini yaşadı. Simeon ülkenin sınırlarını güneybatıda Adriyatik kıyılarına, Sava ve Drina ırmaklarına kadar genişletti, Sırları da egemenliği altına aldı. I. Simeon döneminde Bulgar uygarlığı büyük gelişme gösterdi. Edebiyat gelişti ve başkent Preslav "büyük sarayları ve kiliseleriyle" Konstantinopolis'e rakip olarak görüldü. Simeon'un ölümünden sonra iç çatışmalar nedeniyle Bulgar devleti zayıfladı. 933'te Sırbistan bağımsızlığını kazandı. Bulgaristan'ın kuzeyi doğudan gelen yeni bir istila dalgası altında kaldı. 972'de Bizans imparatoru I. İoannes Tımskes II. Boris'i tahtından indirdi ve Bulgaristan'ın doğusunu yeniden ele geçirdi. Makedonya ise Nikolaos adlı bir kontun dört oğlunun yönetiminde bağımsız kaldı. Bunlardan Samuel (980-1014) Bulgaristan'ın kuzeyini ve Sırbistan'ı ele geçirerek yeni bir Bulgar İmparatorluğu kurdu. Ama 1014'te Bizans imparatoru II. Basileios'a yenildi. II. Basileios bu savaşta esir aldığı 15 bin askerin

gözlerini oydu olduğu için Bulgaroktonos (Bulgar Celladı) olarak anılmaya başladı. Samuel bu olay üzerine üzüntüsünden öldü. dört yıl sonra da hanedanı yok oldu. 1018'den 1185'e değin eski Bulgar toprakları Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında kaldı.

İKİNCİ BULGARİSTAN İMPARATORLUĞU Tırnova'lı Asen ve Petir Asen kardeşlerin önderliğinde Ulahların ve Bulgarların genel bir ayaklanması sonucunda 1185'te Bulgaristan'ın kuzeyi bağımsızlığını yeniden kazandı. Asen, Bulgarların ve Yunanlıların çarı I. İvan Asen unvanını aldı. Kuman-Bulgar kökenli olan Asen sülalesi Tuna'nın kuzeyinde yerleşmiş olan Kumanlardan büyük yardım gördü. Merkezi Tırnova'da bulunan İkinci Bulgaristan İmparatorluğu en parlak dönemini II. İvan Asen'in hükümdarlığı sırasında (1218-41) yaşadı. II. Asen insancıl ve aydın bir kişiydi. Bir dizi başarılı seferden, özellikle 1230'daki Klokotnitsa Çarpışması'ndan sonra Arnavutluk, Epeiros (Epir), Makedonya ve Trakya'yı egemenliği altına aldı. Hükümdarlığı sırasında ülkenin zenginliği arttı, ticaret, sanatlar ve edebiyat büyük gelişme gösterdi. Asenlerin son temsilcisinin egemenliği 1280'de sona erdi. Daha sonraki hükümdarlar güçlü bir merkezi yönetim kurmada başarılı olamadılar. 28 Temmuz 1330'da Çar Mihail Şişman, Sırp Kralı III. Stefan Uroš'a yenildi ve öldürüldü, böylece Bulgaristan'ın Makedonya'daki eyaletleri Sırp egemenliğine girdi.

1340'a doğru tüm Meriç Vadisine akınlar düzenleyen Osmanlılar 1362'de Plovdiv'i, 1382'de de Sofya'yı ele geçirdiler. Bulgaristan'ın son çarı İvan Şişman 1371'de Osmanlı sultanı I. Murad'ın vasaı olduğunu açıklamak zorunda kaldı. 1389'da, Sırp, Bosna ve Hırvat güçlerinin Kosova'da bozguna uğramaları bütün Balkan Yarımadasının kaderini değiştirdi. Bu çarpışmadan sonra Osmanlılar İvan Şişman'ın üzerine yöeldiler ve başkent Tırnova'yı üç ay süren bir kuşatmadan sonra 1393'te ele geçirdiler. 1396'da Vidin de Osmanlıların eline geçince Bulgar bağımsızlığının son kalıntısı da ortadan kalkmış oldu.

OSMANLI EGEMENLİĞİ. 1396'dan 1878'e değin süren beş yüzyıllık Osmanlı egemenliği Bulgaristan'ı büyük ölçüde değiştirdi. Pek çok soylu İslam dinini kabul ederken halkın bir bölümü Tuna'nın kuzeyine kaçtı. Osmanlılardan kaçan halk dağlık yörelerde yeni yerleşim birimleri kurdu. Balkanlar'ın güneyindeki ve kuzeyindeki ovalarda Türk kolonileri kuruldu. Eski den Bulgar çarlarının yönetiminde olan bütün topraklar Rumeli beylerbeyliğine bağlandı. Bulgar toprakları eyaletlere, bunlar da sancaklara bölündü. Boyarlarınkinin yerine yeni bir feodal sistem yerleştirildi. Tımarlar Osmanlı komutanlar ile Osmanlılarla işbirliği yapan Bulgar soylularına dağıtıldı. Hristiyan halk imparatorluk hazinesine, başta cizye olmak üzere bir dizi vergi ödemek zorundaydı. Ayrıca tarımsal ürünün onda biri vergi olarak öşür adı altında feodal bey tarafından toplanıyordu. 10-18 yaşlarındaki erkek çocukların bir bölümü devşirilerek İstanbul'a götürülüyor ve kapıkulu olarak yetiştiriliyordu. Bulgar köylüsünün durumunun Osmanlı yönetimi altında kötüleştiği söylenemez. Her şeyden önce, Hristiyanlara askerlik zorunluluğu yoktu. Dinleri ve dilleri konusunda sistemli bir baskı ya da yok etme çabası görülüyordu. Belirli sınırlar içinde eski yerel yönetimlerini korumalarına ve kilisenin miras ile aile ilişkilerine ilişkin yargı yetkisini sürdürmesine izin veriliyordu. Ayrıca, başta tüccarlar ve madenciler olmak üzere toplumun belli kesim-

leri bazı ayrıcalıklardan yararlanıyordu. Osmanlıların güçlü olduğu dönemde ticaret gelişti, iyi yollar inşa edildi. 17 yüzyılın sonuna değin yalnızca bir ciddi ayaklanma girişimi görüldü.

1683'teki başarısız II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlıların gücü zayıfladıkça Balkanlar'da anarşi yayıldı. 18 yüzyılın sonlarına doğru da Osmanlı yönetimine meydan okuyan asker kaçaklarının, haydutların ve Kırçlıların baskıları durumu daha da kötüleştirdi. 1794'te Vidin'de Paşvandoğlu Osman (1758-1807) adlı bir feodal bey bağımsızlığını ilan etti. Rusya'nın, Balkanlardaki Ortodoks Hristiyanların koruyucusu olduğu iddiası 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda resmen yer aldı. 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da bir Bulgar halkının varlığı pek bilinmiyordu çünkü coğrafi konumları dolayısıyla Hristiyanlıktan soyutlanmış biçimde yaşıyorlardı. Bulgaristan'daki ulusal hareket Bulgar çarları ve azizleri üzerine bir kitap (1762) yazan keşiş Paisiy ve piskopos Sofroniy tarafından başlatıldı. 1824'ten sonra çağdaş Bulgar diliyle yazılmış bazı yapıtlar ortaya çıktı. 1835'te Gabrovo'da ilk Bulgar okulu açıldı. On yıl içinde 50 kadar Bulgar okulu ve beş Bulgar basımevi etkinlik göstermeye başladı. Bu kültürel gelişme Yunan din adamlarının etki ve otontesine karşı bir hareketin doğmasını sağladı. 1828'den sonra zaman zaman askeri ayaklanmalar görüldü. Bu ayaklanmaların önderleri arasında Georgi Mamarçev, Georgi Rakovski, Panayot Hitov, Hacı Dimitir ve Stefan Karaca bulunuyordu. Kırk yıl boyunca Bulgar milliyetçiliğinin öncülleri Yunan etkisinden bağımsız, özerk bir kiliseye sahip olmak için mücadele verdiler. 28 Şubat 1870'te Osmanlı sultanı bir ferman yayımlayarak Bulgaristan piskoposluğunun, aralarında Niş, Pirot ve Veles de (bugün Titov Veles) bulunan 15 bölge üzerinde yetki sahibi olduğunu açıkladı. İlk piskopos Şubat 1872'de seçildi.

1860'lardan sonra Romanya'daki gızlı Bulgar örgütleri ülkenin bağımsızlığını kazanmasını sağlayacak genel bir ayaklanma başlatmak için hazırlıklara giriştiler. Bu örgütlerin önderleri arasında Vasil Levski, Hristo Botev ve Lyuben Karavelov bulunuyordu. Bunlardan Levski yakalandı ve öldürüldü. Ayaklanma Mayıs 1876'da, hazırlıklı henüz tamamlanmamışken başladı. Filibe sancığı dışına pek yayılmayan ayaklanma şiddetli bir biçimde bastırıldı. Büyük devletler bu duruma seyrice kaldılar ama Sırbistan bir ay sonra, Rusya ise Nisan 1877'de Osmanlılara savaş ilan etti.

Çatalca'ya kadar ilerleyen Rusya Bulgarların hemen bütün isteklerini karşılayan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı Osmanlılara zorla kabul ettirdi. Pirot, Usküp, Ohri, Dıbar (Debre), Kastona (Kesriye) ve Vranje'yi (Vranya) içine alan ve Balkan Yarımadasının beşte üçünü kapsayan yaklaşık 4 milyon nüfuslu bir Bulgar Prenslığı kuruldu. Ama büyük devletler bu yeni devletin Rusya'ya bağlı olmasından korktuklarından duruma müdahale ettiler. Berlin Kongresi sonrasında imzalanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla (*) Bulgaristan Prenslığı'nın sınırları daraltıldı; Makedonya'nın hemen tamamı Osmanlılara geri verildi. Samokov, Pirot, Köstendil, Vranje ve Niş de Sırbistan'a bırakıldı. Bulgaristan Prenslığı özerk ama Osmanlılara bağlı olacaktı. Benzer biçimde, Balkan ve Rodop dağları arasındaki bölgede gene özerk ama

Osmanlılara bağlı Doğu Rumeli Vilayeti kuruldu.

22 Şubat 1879'da Tırnova'da kurucu meclis toplandı. Üyelerinin çoğunluğunu köylülerin ve liberal parti üyelerinin oluşturduğu meclis, Avrupa'nın en demokratik anayasasını hazırladı. 29 Nisan 1879'da da Battenbergli prens Aleksandır'ı Bulgar prensi seçti. Ama, Rus çarı II. Aleksandır'ın yeğeni olan 22 yaşındaki prens I. Aleksandır, bir Bulgar prensi olmaktan çok Rusya'nın dış ve iç politikadaki temsilcisi gibiydi. Kısa sürede Bulgar liberallerini karşısına aldı. Önce muhafazakâr bir hükümet, sonra da halkın baskısıyla Aleksandr Tsankov başkanlığında liberal bir hükümet kuruldu. Liberaller iktidara gelir gelmez Rusya'ya karşı bir kampanya başlatınca prens yeniden muhafazakâr bir hükümet oluşturdu. Yeni hükümetin yaptığı seçimlerde oluşan meclis Temmuz 1881'de anayasayı askıya alarak prens yedi yıl için mutlak yetkiler tanıdı. Böylece tutucuların ve Rus generalerin yönetiminde bir diktatörlük dönemi başladı. Kendisini destekleyenlerin demiryolu ayrıcalıkları konusundaki anlaşmazlıkları ve 1881'de Rus çarı II. Aleksandır'ın ölümü üzerine Prens I. Aleksandır politikasını değiştirerek 1883'te anayasayı yeniden yürürlüğe koydu. Önce bir koalisyon hükümeti, 1884'te ise Karavelov önderliğinde sol-kanat liberallerin oluşturduğu bir hükümet kuruldu.

Doğu Rumeli'de de Muhafazakâr ve Liberal partiler vardı. Rus yanlısı bir politika izleyen Muhafazakârlar Bulgaristan Prensligi ile birleşmek için zamanın gelmediğini savunuyordu. Muhalefetteki Liberaller 1885'te Prens I. Aleksandır'ın onayını alarak genel vali Krastevič Paşa'yı tutukladılar. Ardından da Bulgaristan Prensligi'yle birleştiklerini ilan ettiler. Bir-

Bulgaristan'a savaş ilan etti ama Sırp Bulgar ordusuna yenildiler. 3 Mart 1886 tarihli Bükreş Antlaşması ve 5 Nisan 1886 tarihli Tophane Konferansı'yla barış ve düzen yeniden kuruldu. Prens I. Aleksandır Doğu Rumeli genel valiliğine atandı. Bu gelişmeler üzerine Rus subayları ile durumdan hoşnut olmayan subaylar 21 Ağustos 1886'da bir darbe düzenleyerek I. Aleksandır'ı tahttan çekilmeye zorladılar; daha sonra da tutuklayıp Ruslara teslim ettiler. Plovdiv'deki birliklerin komutanı olan Albay Sava Mutkurov bir karşı darbeye darbecileri devirdi ve prensi geri çağırdıysa da artık Rusların desteğine sahip olmayan prens 7 Eylül'de istifa etti. Yerine naip olarak Stambolov, Karavelov ve Mutkurov'u atadı.

Büyük Meclis 7 Temmuz 1887'de Saksonya-Cöburg-Gotha sülalesinden, Louis-Philippe'nin torunu Ferdinand'ı prens seçti. Ama Rusya onu tanımadı ve Osmanlıların bu seçimi onaylamamasını istedi. 3 Ağustos'ta başbakan olan Stefan Nikolov Stambolov Osmanlılarla dostluk kurmaya yöneldi. Prens Ferdinand Rusların desteğini kazanmaya çalıştı. Stambolov 1894'te istifa etti. Yerini alan Konstantin Stoilov'un başbakanlığı sırasında Ferdinand Rus yanlısı bir politika benimsedi. 14 Şubat 1896'da büyük oğlu Prens Boris'i (sonra III. Boris) Ortodoks Kilisesi'nde vaftiz ettirdi ve vaftiz babalığını Rus çarı II. Nikolay yaptı. Rusya ile uzlaşmayı güvence altına alan bu davranış Avusturya-Macaristan'ın hoşnutsuzluğuna yol açtı. Büyük devletlerin onayı üzerine Osmanlılar Ferdinand'ı 14 Mart 1896'da Bulgaristan prensi ve Doğu Rumeli genel valisi olarak atadı. Bulgaristan'da Rus etkisi artmaya başladı.

1903'teki Makedonya Ayaklanması Bulgaristan'ı Osmanlılarla savaşın eşiğine getirdi. 1908'deki II. Meşrutiyet'ten sonra Ferdinand ile Avusturya imparatoru I. Franz Joseph arasında bir uzlaşma sağlandı. 5 Ekim 1908'de, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakından bir gün önce Ferdinand Doğu Rumeli'yi de kapsayacak biçimde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etti, kendisi de çar unvanını aldı. Osmanlıların 4,8 milyon sterlin tazminat istemine karşılık Bulgaristan 1,5 milyon sterlin ödemeyi önerdi. Rusya'nın aradaki farkı Bulgaristan'a borç olarak vermeyi kabul etmesi üzerine Osmanlılar da Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdılar. Aleksandır Malinov'dan (1908-11) sonra başbakan olan İvan Gešov'un döneminde Osmanlı Devletine karşı bir Balkan ittifakı arayışı başladı. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'la gizli ittifak antlaşmaları imzaladı. Yazılı bir antlaşmaya girmemiş olmasına karşın Osmanlılara savaş ilan eden (8 Ekim 1912) ilk Balkan devleti Karadağ oldu. Onu 13 Ekim'de Yunanistan izledi ve böylece I. Balkan Savaşı başladı. I. Balkan Savaşı'nda Osmanlılar yenilgiye uğradılar ve 3 Aralık 1912'de ateşkes imzalandı. Ancak Londra'daki barış görüşmelerinde Edirne üzerinde antlaşma sağlanamayınca 3 Şubat 1913'te savaş yeniden başladı. Osmanlılar gene yenilince 16 Nisan'da yeni bir ateşkes imzalandı. Londra'da toplanan konferansta Osmanlılar Midye-Enez hattının batısındaki topraklardan çekilmeyi ve Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımayı kabul ettiler. Savaşın zaferle çıkan Balkan devletleri ise Londra'da imzalanan antlaşmanın yorumunda anlaşmazlığa düştüler. Sonunda Bulgaristan Sırp ve Yunanlılara saldırı, Osmanlılar da Midye-Enez hattını geçip Edirne'yi ve Meriç kıyısına kadar olan toprakları geri aldılar. II. Balkan Savaşı Bulgaristan'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Böylece 10 Ağustos

1913 tarihli Bükreş Antlaşması'yla Bulgaristan daha önce kendisine ait olan Dobruca'nın güneyini Romanya'ya bırakmak zorunda kaldı. Sırbistan ve Yunanistan Makedonya'yı aralarında paylaştılar. Temmuz 1913'te başbakan olan Vasil Radoslavov hükümeti Rus yanlısı politikayı terk etti. Fransa, Büyük Britanya ve Rusya, Bulgaristan'ın gereksindiği 500 milyon levalık krediyi vermeyince, Bulgaristan da İttifak Devletleri'yle ittifak kurdu ve bu parayı belli ayrıcalıklar karşılığında Berlin'deki Disconto-Gesellschaft'tan aldı.

6 Eylül 1914'te Bulgaristan İttifak Devletleri'yle bir antlaşma imzaladı. Osmanlı Devleti de Bulgaristan'ın istediği ayrıcalıkları tanımayı kabul etti. 22 Eylül'de seferberlik, 12 Ekim'de Sırbistan'a savaş ilan

Sırp - Bulgar Savaşı'nda Piro'tun Bulgarlarca ele geçirilmesi (Kasım 1885); F. Villiers'in çizimi ABC Ajansı

edildi. Büyük Britanya 15 Ekim'de, Fransa 16 Ekim'de ve İtalya da 17 Ekim'de Bulgaristan'a savaş açtılar. Başlangıçta Bulgar ordusu Sırbistan ve Dobruca'da başarı kazandı. Ama ülkede savaşa karşı genel bir muhalefet vardı. Özellikle köylüler, radikal ve sol-kanat politikacılar savaşa karşıydılar. 15 Eylül'de Makedonya cephesi çöktü. Birçok birlik ayaklanarak savaşa karşı Çiftçi Partisi (Bulgar Halk Çiftçi Birliği) üyelerinin önderliğinde cepheyi terk etti. Savaş karşıtlarının başında gelen ve bir süredir tutuklu bulunan Çiftçi Partisi lideri Aleksandır Stamboliyski serbest bırakıldı. Ondan, ayaklanan ve bir cumhuriyet kurdularını ilan ederek Sofya'ya doğru ilerleyen askeri birlikleri yatıştırmak istendi. Bulgaristan İtilaf Devletleri'ne başvurdu ve 29 Eylül'de koşulsuz olarak ateşkes imzalandı. Kral Ferdinand 3 Ekim'de oğlu lehine tahttan çekildi ve ülkeyi terk etti.

Neuilly Antlaşması'na göre Bulgaristan silahsızlandırıldı ve ağır bir tazminat ödemeye mahkûm edildi. Dobruca'nın güneyi gene Romanya'ya verildi, Çaribrod (Dimitrovgrad) ve Strumitsa (Usturumica, bugün Strumica) Yugoslavya'ya, Makedonya'da son kazanılan topraklar da Yunanistan'a bırakıldı. 28 Ekim 1920'deki seçimlerde Çiftçi Partisi büyük bir zafer kazandı ve başbakan Stamboliyski toprak reformu ve zorunlu hizmet uygulamasını yürürlüğe koydu.

Stamboliyski dış politikada uzlaşma yanlıydı. Ama Trakya, Makedonya ve Dobruca'da kalmış olan Bulgar azınlıklar ciddi bir sorun oluşturmaktaydı. Bu yörelerdeki Bulgarların kurmuş olduğu örgütlerin, Bulgaristan'daki üslerinden komşu ülkelere karşı giriştikleri saldırılar yüzünden Bulgaristan'ın bu ülkelerle ilişkileri bozuluyordu. Stamboliyski'nin, kendilerini engellemek için

Prens I. Aleksandır ABC ajansı

kaç gün sonra Prens I. Aleksandır Plovdiv'e gelerek hükümeti devraltı ve olası bir saldırıya karşı ordusunu Osmanlı sınırına yığdı. Osmanlılar müdahale etmediler ve uluslararası alandaki gelişmeleri beklediler. Rusya kendi etki alanı içinde böyle bir bağımsızlık hareketinden hoşlanmadığından birliğe karşı çıktı ve Doğu Rumeli'de yeniden Osmanlı otoritesinin kurulmasını istedi. Büyük Britanya bu öneriye karşı çıktı. Bu arada durumdan yararlanmak isteyen Sırp kralı Milan 14 Kasım 1885'te

çaba harcadığı görüşünde olan bu örgütler Stamboliyski'nin politikasından hoşnut olmayan milliyetçiler ve subaylarla birleştiler. 8-9 Haziran 1923 gecesini gerçekleştirdikleri bir hükümet darbесinin ardından Stamboliyski öldürüldü.

Liberaller, Komünistler ve Çiftçiler dışındaki tüm partileri bir araya getiren bir hükümet oluşturuldu ve Aleksandır Tsankov başbakan oldu. Bir süre sonra Bulgaristan iç savaşın eşiğine geldi. Eylül 1923'te ülkenin birçok yerinde silahlı ayaklanmalar başladı. Önderleri arasında Georgi Dimitrov'un ve Vasil Petrov Kolarov'un da bulunduğu bu ayaklanmalar şiddet kullanılarak bastırıldı. Binlerce isyancı öldürüldü, yakalanmaların pek çoğu yargılanmadan hapsedildi. Dimitrov ve Kolarov ülkeden ayrılarak SSCB'ye sığındılar. Karışıklıklar sona ermedi ve 31 Ağustos 1924'te Makedonya Devrimci Örgütü'nün (VMRO) önderi Aleksandır öldürüldü. 14 Nisan 1925'te kralı öldürmek için girişimde bulunuldu. Bir gün sonra General Kosta Georgiev öldürüldü. 16 Nisan'da generalin cenazesi sırasında Sofya'daki Sveta Nedelya Katedrali'nde patlayan bir bomba 123 kişiyi öldürdü, 323 kişiyi de yaraladı. Sıkıyönetim ilan edildi. Sonunda 1925'te ülkedeki bütün ayaklanmalar bastırıldı ve Tsankov 2 Ocak 1926'da istifa ederek, yerini Andrei Lyapçev'e bıraktı.

Lyapçev hükümeti 6.325 kişiyi etkileyen bir siyasal af çıkardı; Çiftçilere yeniden parti kurma izni verildi. 18 Ekim 1925'te Türkiye ile dostluk antlaşması imzalandı. Ama Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya ile ilişkilerde gerginlik sürüyordu. 1920'lerin son yılları sakin geçti. 15 Mayıs 1930'da yeniden düzenlenen Lyapçev kabinesi 21 Haziran 1931'de düştü. Kısa ömürlü Malinov hükümetinden sonra, 12 Ekim 1931'de, Ulusal Blok olarak adlandırılan bir hükümet kuruldu. Demokratik, Liberal, Çiftçi ve Radikal partilerin yer aldığı bu hükümete Nikola Muşanov başkanlık ediyordu. Bütün dünyayı saran Büyük Bunalım 1932'den sonra Bulgaristan'ı da etkisi altına aldı. Bu dönemde öbür Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da otoriter eğilimler güçlenmeye başladı. Askeri Birlik'in 19 Mayıs 1934'te hükümeti devirmesinden sonra Kral III. Boris, Kimon Georgiev başkanlığında, bir anlamda yarı diktatörlük yönetimi oluşturan hükümeti onayladı. Bütün siyasal partiler yasaklandı, gazeteler kapatıldı, sansür uygulanmaya başladı. Zveno (zincirin halkası) grubu olarak anılan ve bazı subay ve politikacıardan oluşan grubu temsil eden hükümet, fazla aydın yetiştirilmesinden çekindiği için lise-lerin birçoğunu kapattı ve totaliter anlayışta bir ulusal gençlik örgütü kurdu. 1935'te Kral III. Boris, ülkeyi totaliter bir biçimde yönetmek üzere yetkileri elinde toplayınca Zveno grubunun etkisi azaldı. Muhalefet güçlerinin dağınlılığı demokraside dönüşü engellemekteydi. 24 Ekim 1937'de Yugoslavya ile "barış ve dostluk" antlaşması imzalandı.

II. DÜNYA SAVAŞI. 31 Temmuz 1938'de Balkan Antantı ile bir saldırmazlık antlaşması imzalayan Bulgaristan artık resmen yeniden silahlanabilecek ve ordu kurabilecekti. 15 Şubat 1940'ta Bogdan Filov başbakan oldu. Filov hükümeti açık biçimde Alman yanlıydı. Almanlar Romanya'yı, Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a vermeye zorladı. Mart 1941'de Bulgaristan Anti-Komintern Pakt'a katıldı. Alman birlikleri Bulgaristan'da üslemler ve Yunanistan ile Yugoslavya'ya karşı giriştikleri harekâtlar için bu üslerden yararlandılar. Buna karşılık

daha sonra Bulgar birliklerinin Trakya'nın Yunanistan sınırları içinde kalan bölümü ve Makedonya'nın Yugoslavya sınırları içinde kalan bölümü ile Sırbistan'ın bir bölümünü işgal etmesine izin verildi. 1941'de Hitler Sovyetler Birliği'ne saldırdığında Bulgarlar bu ülkeye savaş ilan etmekten çekindiler, ama ABD ile İngiltere'ye savaş ilan ettiler. 28 Ağustos 1943'te Kral III. Boris esrarengiz bir biçimde öldü. Altı yaşındaki Prens Simeon reşit olana değin naipler konseyi yönetimi devraldı. Almanya'ya boyun eğen yeni bir hükümet kuruldu. Bu sırada, Komünistlerin yönettiği ve Askeri Birlik ile sol-kanat Çiftçilerin desteklediği direniş hareketi güçlenmekteydi. 1942'de kurulmuş olan Vatan Cephesi büyük gelişme göstermişti. 2 Eylül 1944'te devrimci bir ayaklanmanın başlatılması planlanıyordu. İç savaş tehlikesi karşısında Boşilov hükümeti Mayıs 1944'te istifa edince yerini alan başbakan Ivan Bagriyanov Almanlarla ilişkilerini kesti ve Müttefikler'le ayrı bir barış yapmak istedi. 26 Ağustos'ta Bulgaristan savaşın çekildiğini açıkladı ve 1 Eylül'de Bagriyanov istifa etti. Yerini alan Kosta Muraviev 5 Eylül'de tam tarafsızlığını ilan etti, ama Sovyet hükümeti Bulgaristan'ın tarafsızlığının "kesinlikle yetersiz" olduğunu belirtti. Bulgaristan hükümeti Ankara'daki büyükelçisi aracılığıyla Almanya'ya savaş açtığını Sovyet hükümetine duyurdu ve ayrı bir ateşkes imzalamak istedi. Sovyet hükümeti bunu kabul etmedi ve Sovyet ordusu Bulgaristan'a girdi. Bu arada Vatan Cephesi 2 Eylül'de genel bir ayaklanma başlatmış ve partizanlar bazı bölgelerin denetimini ellerine geçirmişlerdi. 8-9 Eylül gecesini General Kyril Stançev komutasındaki ordu birlikleri hükümet binalarını ele geçirdiler ve Vatan Cephesi, Kimon Georgiev'in başkanlığında yeni bir hükümet oluşturdu. 28 Ekim'de Müttefikler'le ateşkes imzalandı.

HALK DEMOKRASİSİ. Yönetimin el değiştirmesinden sonra eski kral naipleri, bazı siyasal ve askeri yöneticiler, devlet memurları ve işadamları tutuklandı ve yargılandı. Aralık 1944'te başlayan yargılamalardan sonra 2 Şubat 1945'te uç kral naibi, 22 bakan, 68 meclis üyesi ile Kral III. Boris'in danışmanlarından sekizi idam edildi. Yargılamalar sonucunda toplam 2.680 kişiye idam cezası, 6.870 kişiye de hapis cezası verildi.

16 Mart 1945'te Georgi Dimitrov Sovyetler Birliği'nden Bulgaristan'a döndü. 8 Eylül 1946'da yapılan referandumda halkın yüzde 92'si Bulgaristan'ın cumhuriyet olması yönünde oy kullandı. Kral II. Simeon ve ana kraliçe 16 Eylül'de Bulgaristan'ı terk etti. 27 Ekim 1946'daki seçimlerden sonra Vatan Cephesi'nce kurulan hükümette Dimitrov başbakan oldu. İngiltere Şubat 1947'de, ABD ise Mart 1947'de Bulgaristan'ı tanıdıklarını açıkladılar. 4 Aralık'ta yeni bir anayasa yürürlüğe kondu. Aynı yılın sonunda Sovyet işgal birlikleri Bulgaristan'dan ayrıldı.

Dimitrov Temmuz 1949'da, yerine geçen Vasil Kolarov da 1950 başlarında öldü. Komünist Parti merkez komitesi başkanı Vulko Çervenkov başbakan oldu. Şubat 1950'de ABD Bulgaristan'la diplomatik ilişkilerini kesti.

Bulgaristan'da toplum yapısı sosyalist modele göre yeniden biçimlendirilmeye çalışıldı. Doğal kaynakların azlığı göz önüne alınmaksızın hızlı bir sanayileşme programı izlemeye girişildi. Ayrıca hızlı bir kolektifleştirme programı uygulandı.

1953'te Stalin'in ölümünden sonra Komünist Partisi'nin merkez komitesi yeniden oluşturuldu. Todor Jivkov parti sekreteri

oldu. 1956'da, bazı devlet görevlilerinin ihanetle suçlandığı 1949 yargılamaları gözden geçirilerek siyasal hava yumuşatılmaya çalışıldı, bu yargılamalar sonucunda idam edilmiş olan eski başbakan yardımcısı Kostov'un itibarı ıade edildi. Stalin'in ölümünden sonra Bulgaristan'ın dış ilişkilerinde de değişiklikler gözlemlendi. Aralık 1955'te Bulgaristan Birleşmiş Milletler'e üye oldu. Mart 1959'da ABD ile ilişkiler yeniden kuruldu.

1961'de tarımda kolektifleştirme konusunda Komünist Parti içinde anlaşmazlıklar görüldü. "Parti düşmanı bir grup" oluşturduğu iddia edilen bazı yöneticiler tasfiye edildi. 1965'te barışsız bir hükümet darbesi girişiminde bulunuldu. 1967'de, Bulgaristan öbür sosyalist blok ülkeleriyle olan 20 yıllık karşılıklı yardım antlaşmalarını yeniledi. 1971'de yeni bir anayasa kabul edildi ve yeni bir ulusal meclis seçildi. Stanko Todorov başbakanlığa getirildi. Jivkov ise Devlet Konseyi başkanı oldu. 1970'lerin sonunda Parti merkez komitesi yeni düzenlemelere sahne oldu, parti üyeleri arasında büyük çapta temizlik yapıldı. 1980 ortalarından itibaren merkezi planlamanın daha esnek bir biçimde uygulanması yönünde girişimler gözlenmeye başladı. Bulgaristan'ın Yugoslavya ile ilişkilerinde Makedonların hakları sorunu çözülmemiş olarak kaldı. Türkiye ile ilişkileri de Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumu nedeniyle gerginleşti. 1985'ten sonra Türk adlarının Slavlaşması, Türkçe eğitim ve dini ibadete sınırlamalar getirilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine ve kitlesel göçlere yol açtı. 1989'da Türkiye'nin Bulgar vatandaşlarına vize uygulamasını durdurması, Bulgar yönetiminin de Türk azınlığa pasaport vermeye başlamasıyla göçler hızlanarak doğrudan Türkiye'ye yöneldi. Başlangıçta bütün sığınmacıları kabul eden Türkiye, sığınmacı sayısı 310 bini aşınca 22 Ağustos'ta Bulgar vatandaşlarına vize zorunluluğunu yeniden yürürlüğe koydu. Bunun üzerine sığınmacı olarak kabul edilmeyi bekleyen göçmenlerin bir bölümü geri dönmeye başladı. Jivkov yönetiminin düşmesi geri dönüşleri daha da hızlandırdı. Yapılan tahminlere göre 1989 sonuna gelindiğinde yaklaşık 92 bin kişi geri dönmüş, buna karşılık Türkiye'de kalanlara 22 Ağustos'tan sonra vize alarak gelen 14.500 kişi daha eklenmişti.

1980'lerin sonunda SSCB'de başlayıp sonradan öteki Doğu Avrupa ülkelerini saran reform hareketi Bulgaristan'ı da etkiledi. Gittikçe güçlenen muhalefet karşısında Kasım 1989'da Jivkov istifa etti, yerine Petar Mladenov getirildi. Aralıkta Türk azınlığa yeniden kendi adlarını kullanma ve serbest ibadet hakkı tanındı. Nisan 1990'da Bulgaristan Komünist Partisi'nin adı Bulgaristan Sosyalist Partisi olarak değiştirildi. Haziran'da yapılan genel seçimlerde çoğunluğu Sosyalistler kazandı. Seçimlerin ardından Mladenov istifa etti ve yerine Jelyu Jeleu geçti. Jeleu yönetimi sırasında Türkiye'yle olan ilişkiler yumuşamaya başladı. Temmuz 1991'de Bulgaristan'ı "demokratik ve anayasal bir sosyal devlet" olarak tanımlayan yeni anayasa kabul edildi. Ekimde yapılan parlamento seçimlerinden Demokratik Güçler Birliği birinci parti olarak çıktı; Bulgaristan Sosyalist Partisi ikinci sırayı aldı. Çoğunluğu Türklerin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi ise parlamentoya 23 milletvekili sokmayı başardı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK

Bulgarus (ö. 1 Ocak 1167 ya da daha önce, Bologna, İtalya), Bologna Üniversitesi'ndeki hukuk okulunun ünlü "dört bilgin"inin en tanınmış.

Bizans imparatoru I. İustinianos'un İS 6. yüzyılda derlediği Roma yasaları üzerine Bologna Üniversitesi'nde yoğun çalışmalar yapıyordu. Yaygın inanışa göre hukuk bilginlerinin dördü de (Bulgarus, Martinus Gosia, Hugo da Porta Ravennate ve Jacobus de Voragine) Bolognalı ünlü hukuk yorumcusu (*glossator*) Irnerius'un öğrencileriydi. Ama Bulgarus dışındaki üç hukukçu için, bu inanışın doğru olmadığı sanılmaktadır.

Bulgarus ve Martinus Gosia, Bologna hukuk okulundaki iki karşıt grubun önderleriydi. Martinus, karşı grubun deyimiyle yasaları "kese adaleti"ne (*aequitas bursalis*) uydurmaya çalışırken, Bulgarus yazılı metne sadık kalmak için özen gösteriyordu. Bu tartışmada Bulgarus ve onun izleyicileri Joannes Bassianus, Azzone ve Franciscus Accursius üstün geldi. Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich'in (Barbarossa) danışmanlığına getirilen Bulgarus'un en önemli kitabı *De regulis iuris* (Hukuk Kuralları Üzerine) Bologna okulunun kapsamlı yorumlar içeren ilk ürünüdür.

bulgu belgesi bak. patent

bulgur, kaynatılıp kurutulduktan sonra kabuğu çıkartılan buğdayın kırılmasıyla elde edilen yiyecek.

Bulgur, gluteni bol olan iri taneli sert buğdaydan yapılır. Buğday, taşından topraktan ayıklanıp temizlendikten sonra kazanda bol su ile kaynatılır. Böylece suyu

Bulgurluk buğday kaynatılırken, Adıyaman Anadolu Yayıncılık Arşivi

emerek şişen ve yumuşayan buğdaya "hedik" denir. Hedik güneşli yerlerde yaygılara serilerek kurutulur. Dibek, dink ya da soku içinde su katılıp dövülerek kabuğu çıkarılır. Yeniden serilip kurutulur, rüzgârda savrulurak kepeği giderilir. Değirmende kırıldıktan ya da evlerde el taşında çekildikten sonra çeşitli kalınlıktaki kalburlarla elenerek iri bulgur, ince bulgur, düğürcek (ya da düğür-cük), bulgur unu gibi çeşitlere ayrılır. Bulgurun irisi pilavlık, incesi de çorbalık ya da köftelik olarak kullanılır. Bulgur unu da pekmezle yoğrularak özel bir tatlı yapılır. Bulgur, tek başına kullanıldığı gibi et ve sebze yemeklerine de katılır. Özellikle B grubu vitaminleri içermesi ve madensel tuzları kaybetmeden saklaması nedeniyle değerli bir besin maddesidir.

bulgusal yöntem bak. buluşsal yöntem

Buli heykelleri, UZUN YÜZLÜ BULI HEYKELERİ olarak da bilinir, Zaire'deki Balubaların yaptığı ahşap heykeller. Bugün Shaba'daki (Katanga) Buli köylerinde yapılan oyma

Erkek ve kadın figürlerinin bulunduğu Luba taburesi, Buli üslubu, ahşap; Etnoloji Müzesi, Berlin Museum für Völkerkunde Berlin

sanat ürünleri, öbür Balubaların ürünlerinden farklıdır. Hemen hemen birbirinin eşi olan heykeller önceleri Bulili Usta olarak anılan tek bir sanatçının ürünü sanıldı. Ama sonradan bunların tek bir sanatçının elinden çıkmadıkları, bir atölyede yapıldıkları anlaşıldı.

Buli heykellerinin oldukça belirgin özellikleri vardır. Bütün figürlerin yüzleri ince uzun, çeneleri sivri, ağızları geniş ve ince dudaklı, ince burunları iri delikli, gözleri yan açık, kaşları ve elmacık kemikleri çıkık, alınları ise geniş ve yuvarlaktır. Saçları geriye doğru taranmış ve arkada haç biçiminde toplanmıştır. Kollarıyla bacakları çoğu Baluba heykeline oranla ince, ama elleriyle ayakları geniş ve şematiktir. Hem erkek, hem de kadın figürlerinde göğüsler ince ve sivri uçlu, ama erkek figürlerinde daha düzdür. Bu heykellerin çoğu, taburelerde altlık işlevi görmek üzere yapılmıştır. Taburenin oturma yerini başları ve parmak uçlarında taşırlar; parmakları ayrı, avuç içleri öne bakar durumdadır.

Bull, John (d. y. 1562, Somerset, İngiltere - ö. 12/13 Mart 1628, Anvers, bugün Belçika), İngiliz klavyeli çalgılar virtüözü ve besteci. Yüksek teknik yeteneğiyle ünlüydü.

John Bull, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması; Müzik Fakültesi, Oxford Faculty of Music, Oxford

Kraliyet Şapeli'nde korocu olarak eğitim gördü. 1582-85 arasında Hereford Katedra-

li'nde org çaldı. Sonra Kraliyet Şapeli'ne döndü ve öğretmeni olduğu sanılan William Blitheman'ın ardından 1591'de burada org çalmaya başladı. Hem Oxford, hem Cambridge üniversitelerinde müzik doktorası yaptı.

I. Elizabeth 1596'da Bull'u Londra'da yeni kurulan Gresham College'a müzik profesörü olarak atadı. Bull 1601'de Fransa, Almanya ve Felemenk'e yaptığı gezilerde, klavyeli çalgılardaki ustalığıyla çok beğenildi. İngiltere'ye dönünce saraydaki hizmetini sürdürdü. Evlenmek için 1607'de profesörlük görevini bıraktığı halde, 1612'de müzik doktoru olarak krala takdim edilmesinden, sarayda saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 1613'te İngiltere'den ayrılıp Brüksel'de Arşidük Albert'in koruması altına girdi. 1616'da Anvers Katedrali'ne orgcu oldu ve ondan sonra da Felemenk'ten hiç ayrılmadı.

İnsan sesi için yazdığı parçaların çok azı günümüze ulaşabildi. *Virginal*(*) ve org için yazdığı sayısız besteye ün yaptı (bilinen 150 kadar parçası 1951'de *Musica Britannica*'da yayımlandı). Müziğinin belirgin niteliği, duygusal derinlik ya da yeni buluşlar değil, klavyeli çalgılar için yaptığı çeşitlemelerdeki sonsuz yaratıcılığıydı. Bull'un müzik anlayışı temelde gelenekseldi; ama yeni teknikler denemeyi, ayrıca anarmonik modülasyon ve asimetrik ritim kalıpları gibi alışılmadık sorunlara eğilmeyi de bu anlayışla bağdaştırabilirdi. İngiliz *virginal* çalgıcılarının tekniğini iyi bilmesinin, arkadaşı ve çağdaşı Amsterdamlı orgcu J. P. Sweelinck ve onun aracılığıyla Samuel Scheidt ve Kuzey Alman okulu üzerinde etkili olduğu kuşkusuzdur.

Bull, Olaf (Jacob Martin Luther) (d. 10 Kasım 1883, Kristiania [bugün Oslo] - ö. 23 Haziran 1933, Oslo, Norveç), kuşağının en

Olaf Bull
Norsk Telegrambyrå

büyük Norveçli şairi. Birçoklarıncı Norveç'in Keats'i olarak anılır.

Filoloji öğrenimi gördükten sonra gazetelerde yazmaya başladı. Bu arada şiir de yazıyordu. İlk kitabı *Digte* (1909; Şiirler) ile kısa sürede adını duyurdu. Fransız simgeci-lerinden ve Henri Bergson'un felsefesinden etkilendi. Şiirlerinin dışında bir de polisiye öykü yazdı ve bir oyunun yazılmasına katkıda bulundu. Bütün yapıtlarında, okuyucu zorlu bir zekâyla karşı karşıya olduğunun farkına varır. Bull ancak *De hundrede dr* (1928; Yüz Yıl) ve *Ignis arden* (1929) gibi sonraki yapıtlarında, kendi dışı kapalı şiir dünyasından uzaklaşarak toplumla ilgilenmeye başlamış, ama bu umut verici gelişme hastalanarak erken yaşta ölmesiyle son bulmuştur.

Bull, Ole Bornemann (d. 5 Şubat 1810, Bergen - ö. 17 Ağustos 1880, Lysøen, Bergen yakınları, Norveç), kemancı ve besteci.

Keman çalmaya beş yaşında başladı. Hem Bergen Armoni Topluluğu üyelerinden, hem de Norveçli köy kemancılarından etkilendi. 1819'da ilk kez solist olarak seyirci karşısına çıktı. 1828'de Müzik Lisesi'nde orkestra sefiğine getirildi. Bunu izleyen 14 yıl boyunca Avrupa ve ABD'de turnelere çıkıp konserler verdi, besteler yaptı. Adı Franz Listz, Robert Schumann ve Felix Mendelssohn gibi ünlüler arasında geçen bir virtüöz oldu.

Bull Norveç kültürü ve sanatının desteklenmesi ve korunması için gerek ülkesinde, gerekse yurt dışında nüfuzunu kullandı. 1849'da Bergen'deki Norveç Tiyatrosu'nun kuruluşunda önemli rol oynadı. 1852'de Pennsylvania'da, göçmenlerden bir Norveç kolonisi oluşturulması için çaba harcadı. 1859'da Norveç Sanat ve Edebiyatında Milliyetçiliği Geliştirme Derneği'nin kurulmasına yardım etti. Oyun yazarı Henrik Ibsen ve Bjørnstjerne Bjørnson ile besteci Edward Grieg'in koruyucusu olmuş, onları çok etkilemişti. Müzikçilerin övgüsünden başka George Sand, William Thackeray ve Mark Twain gibi yazarların da saygısını toplamıştı.

Bull Moose Partisi, resmi adı İLERİCİ PARTİ (Progressive Party), ABD'de, Cumhuriyetçi Parti'den koparak 1912 seçimlerinde eski başkanlardan Theodore Roosevelt'i aday gösteren siyasal parti. 1924'te aynı ad ve programla ikinci kez siyaset sahnesine çıkmıştır. Partinin "erkek sığın" anlamına gelen yayın takma adı Roosevelt'in seçim kampanyasında kişiliğini anlatırken vurguladığı güçlülük ve çalışkanlık özelliklerini simgelemektedir.

Başkan William Howard Taft yönetimindeki Cumhuriyetçi Parti'nin katı tutuculuğuna karşı çıkan Wisconsin senatörü Robert M. La Follette 1911'de Ulusal Cumhuriyetçi İlerici Birlik adlı bir parti kurdu. Ertesi yıl İlerici Parti adını alan ve Theodore Roosevelt'i başkanlığa aday gösteren parti, siyasal atama mekanizmasının düzeltilmesini ve toplumsal içerikli yasaların çıkarılmasını öngören bir programı savundu. Seçimlerde toplam oyların yaklaşık yüzde 25'ini alarak Cumhuriyetçilerin Woodrow Wilson yönetimindeki Demokratlar karşısında yenilgiye uğramasına yol açtı. Seçim sonrasında gücünü yitirerek dağıldı.

Demokratların ve Cumhuriyetçilerin tutucu programlarından hoşnutsuzluk duyan liberaller, tarım reformu yanlıları, Cumhuriyetçi ilericiler, sosyalistler ve işçi temsilcileri 1924'te bir araya gelerek İlerici Parti adıyla örgütlendiler. Parti başkan adayı olarak Bull Moose Partisi'nin kurulmasına önayak olan Robert M. La Follette'yi gösterdi. Seçim kampanyasında yönetsel makamlarda "temizlik" yapılması, doğal kaynakların devlet denetimine alınması, demiryollarının kamulaştırılması ve vergi indirimi gibi konulara ağırlık verdi. Partinin yüzde 17 oranındaki oyları seçim sonucunu pek etkilemedi; Coolidge ve Cumhuriyetçi Parti büyük bir çoğunluk elde etti. Ertesi yıl La Follette ölünce, İlerici Parti dağıldı. Bazı parti üyeleri Wisconsin'in siyasal yaşamında uzun yıllar etkili oldu.

Bull Run çarpışmaları, MANASSAS (MANASSAS KAVŞAĞI) ÇARPIŞMALARI olarak da bilinir, Amerikan İç Savaşı'nda, Virginia'nın kuzeyindeki Manassas yakınlarında küçük bir akarsu olan Bull Run kıyısında, 1861 ve 1862 yazlarında yapılan iki çarpışma. Her iki çarpışma da Konfederasyon'un askeri üstünlüğüyle sonuçlandı. Bölgenin stratejik önemi, Manassas'ın önemli bir demiryolu kavşağı olmasından ileri geliyordu.

1. Bull Run Çarpışması 21 Temmuz 1861'de oldu. Savaş yeni başladığından her iki ordu da yeterince hazırlıklı değildi. Bununla birlikte Federal Hükümet, siyasal amaçlarla ve kamuoyunun baskısıyla General Irwin McDowell'a, Richmond'a (Virginia) saldırmak üzere Washington'un güneybatısındaki Bull Run'a doğru yürüme emri verdi. General P.G.T. Beauregard komutasındaki 22 bin Konfederasyon askeri, ilk çatışmaların ardından üç gün önceden Bull Run'ın gerisinde, savunmaya çekilmişti. Güneyliler, Kuzeylilerin çevirme hareketi na karşı koymak için, Shenandoah'dan General Joseph E. Johnston komutasında 10 bin askerden oluşan bir takviye kuvvetini hızla harekete geçirdiler. Birlik Ordusu 21 Temmuz'da saldırıya geçti. Çarpışma zaman zaman şiddetlenerek sürerken, Johnston'un son tugayının da gelmesiyle Birlik kuvvetleri bozguna uğrayarak Washington'a çekilmek zorunda kaldı. Bitkin düşen Konfederasyon kuvvetleri kaşı saldırıya geçemediler. Sayıları 37 bini bulan Kuzeyliler yaklaşık 3 bin kayıp verirken, 35 bin kişilik Güneylilerin ölü ve yaralı sayısı 1.700-2.000'i buldu.

II. Bull Run Çarpışması, bir yılı aşkın bir süre sonra, 29-30 Ağustos 1862'de, General Robert E. Lee'nin komutasında 56 bini aşkın askerden oluşan bir Güney ordusu ile Tümgeneral John Pope'un komutasında yeni kurulan 70 bin kişilik bir Kuzey ordusu arasında oldu. Pope'un görevi, Potomac Ordusu'yla birleşinceye değin Washington'ı korumaktı. Bu birleşmeyi engellemek isteyen Lee, kuvvetlerini ayrılarak, General T.J. Jackson'a Pope'un sağ kanadını çevirme emri verdi. Jackson iki gün içinde Pope'un Manassas'taki donatım deposunu ele geçirdi ve üç tümenini gizlice yakındaki bir koruluğa yerleştirdi. Lee, 27-29 Ağustos boyunca süren manevra ve çarpışmaların ardından, Jackson'a katılmak üzere ordusunun büyük bir bölümünü saldırıya geçirdi. 30 Ağustos öğleden sonra, Güneylilerin top ateşi Kuzeylilerin Jackson'ın mevzilerine yönelik saldırılarını boşa çıkardı. Lee, geniş çaplı bir karşı saldırı için bütün ordusuna ilerleme emri verdi. Birlik kuvvetleri belirli savunma mevzilerine yönelik sürekli saldırılara başarıyla karşı koydukları için, Güneyliler kesin bir zafer elde edemedi. Sonunda Pope, yenilgiye uğrayan ordusunu Bull Run'ın karşı kıyısına geçirerek Washington'daki tahkimata kadar çekildi. Her iki tarafın da kaybı büyüktü: Kuzeyliler 15 bin, Güneyliler ise 9 bin ölü ve yaralı verdi.

Bulla, çoğulu BULLAE, özgün Etrüsk süs takısı. Genellikle yuvarlak ya da oval olan bulların, aslan ya da satyr başına benzer. Bullanın çoğunlukla içi boştur, köşeleri telkâri ya da granüle bezemeyle işlenmiştir. Bulla, gerektiğinde çıkartılabilen bir halkaya asılır. Bu halkanın, içi sıvıyla (büyük bir olasılıkla parfüm) dolu olan bulla için bir tapa işlevi gördüğü sanılmaktadır. Bulla sözcüğü günümüzde, papanın resmi belgelerde kullandığı yuvarlak kurşun mühür anlamına gelir.

Bullant, Jean (d. 1520?, Écouen - ö. 1578, Écouen, Fransa), Din Savaşları (1562-98) döneminin önde gelen Fransız mimarlarından. Yapıtları yüksek Rönesans'tan maniyerizme geçişi temsil eder.

Bullant İtalya'da eğitim gördü. Orada tanıdığı antik yapılar, sonraki çalışmalarında üzerinde etkili oldu. 1540'larda Fransa'ya döndüğünde Montmorency dükünün hizmetine girdi. Écouen'da onun için inşa ettiği şato, Roma'daki Pantheon'un etkisi altında kaldığını açıkça kanıtlar. Fère-en-Tardenois'da inşa ettiği köprüyü (1552-62)

bir Roma sukemenne benzetti. Buradaki ana kapının üzerine yerleştirdiği pencere onun maniyerizme özgü yapaylığı ve biçimciliği kullandığını gösterir. Maniyerist üslubu, 1560'larda Montmorency dükünün

Écouen Şatosu'nun kuzey kapısı, Jean Bullant, y. 1555
Jean Roubier

Chantilly'deki malikânesinde inşa ettiği Küçük Şato'da da belirgindir.

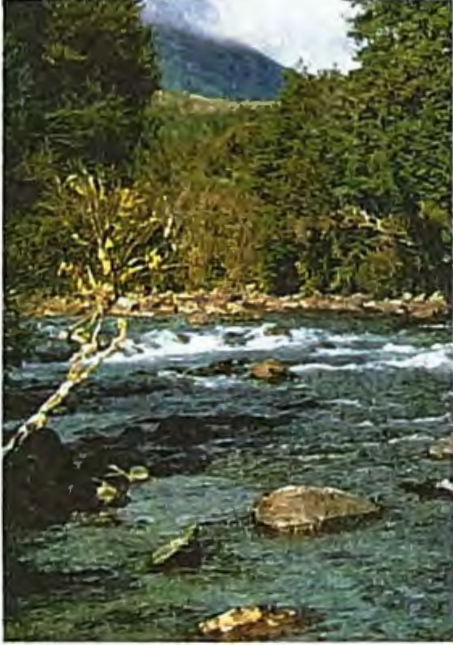
Bu tarihten Catherine de Médicis'nin mimarı olarak atandığı 1570'e değin Bullant'ın yaşamı ve çalışmaları konusunda gene pek fazla bilgi yoktur. Valois Şapeli'nin yapımında çalışmış ve Tuileries Sarayı'na bir kanat eklemişse de, bu katkılarının niteliği tam olarak bilinmemektedir. *Régle générale d'architecture des cinq manières de colonnes* (1564; Beş Mimarlık Düzeninin Genel Kuralı) adlı yapıtı, Fransız mimarlığı konusundaki ders kitaplarından biri olmuştur.

Bullard, Sir Edward (Crisp) (d. 21 Eylül 1907, Norwich, Norfolk, İngiltere - ö. 3 Nisan 1980, La Jolla, California, ABD), jeomagnetizmaya ilişkin çalışmalarıyla tanınan İngiliz jeofizikçi.

1964'te Cambridge Üniversitesi'nde jeofizik profesörü olan Bullard, aynı zamanda jeodezi ve jeofizik bölümünün başkanlığını da üstlendi. Yerkabuğunun yapısı ve iç kesimlerinin oluşumuna ilişkin araştırmaları sırasında Yer'deki radyoaktif ısı üretimine ve Yer'in ısı geçişine ilişkin önemli incelemeler yaptı. Jeomagnetizma alanındaki en önemli katkılarından biri de, yerkirdeğindeki konveksiyon akımına dayalı olarak geliştirdiği jeomagnetik dinamo kuramıdır. Bullard 1953'te "sir" unvanı aldı.

Buller Irmağı, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının kuzeybatısında ırmak. Adını Yeni Zelanda Kumpanyası'nın kurucusu Charles Buller'dan alır. Adının batı kıyısındaki en büyük ırmaktır. Orta kesimdeki dağlık bölgede bulunan St. Arnaud Sıradağlarından doğar; bu bölgede adı Travers Irmağıdır. Ardından, Rotoiti ve Rotoroa göllerini akaçlayarak, 177 km boyunca batıya akar ve Westport'ta Tasman Denizine dökülür. Sulanını 6.500 km²'lik bir havzadan toplar ve debisi saniyede 12.400 m³'e ulaşır. Genellikle dağlık bir bölge boyunca akan ırmak, Mutchison ve Inangahua'daki çakıllı düzlüklerden ve kıyıda geçer. Özellikle Inangahua'ya saparken görkemli bir görüntü yaratan vadisi çok sayıda turist çeker.

Vadideki öteki ekonomik etkinlikler, Westport çevresinde yoğunlaşmış kömür madenciligi ve mandıracılıktır. Irmak aynı zamanda bir ulaşım odağıdır: Kara ve demir yolları Inangahua'ya kadar ırmağa koşut uzanarak güneydoğuda Canterbury'ye ulaşır; Westport'tan kuzeydeki Nelson'a giden karayolu Kawatiri'ye bağlanır; kuzeydoğu-

Buller Irmakı'nın Rotoiti Gölünden çıktıktan sonraki bölümü, Güney Adası, Yeni Zelanda
G. R. Roberts Nelson Yeni Zelanda

daki Blenheim'a giden yol, ırmağı besleyen kaynakların ötesine kadar vadiyi izler.

Bulletin, The, 1847-1982 arasında ABD'nin Philadelphia eyaletinde yayımlanan günlük gazete. Uzun süre ülkenin en etkili gazetelerinden sayılmıştır.

Alexander Cummings'in *Cummings Telegraphic Evening Bulletin* adıyla kurduğu gazete, 1856'da *The Daily Evening Bulletin* ve 1870'te *Evening Bulletin* adını aldı. Haberleri telgrafla aktaran ilk ABD gazetelerinden biri ve Philadelphia'da başarı kazanan ilk akşam gazetesi idi.

Birçok kez el değiştirdikten sonra, *Evening Bulletin*'i 1895'te William L. McLean satın aldı ve tirajını 10 yıl içinde, Philadelphia'daki en yüksek rakam olan 200 bine çıkardı. Gazete 1947'de *Philadelphia Record*'u satın aldı; Amerikan Gazete Loncası'nı sözleşmeyle tanımış ilk gazete olan *Record*, loncanın grev kararı üzerine işçilerin isteklerini karşılamak yerine yayını durdurmuştu. Böylece *Record* kapandı ve *The Bulletin*, tirajı 500 bine ulaşan bir pazar baskısı çıkarmaya başladı. 1980'de McLean ailesince satıldı ve uzun bir grevden sonra Ocak 1982'de kapandı.

Bullinger, Heinrich (d. 18 Temmuz 1504, Bremgarten - ö. 17 Eylül 1575, Zürih, İsviçre), Katoliklikten Protestanlığa dönen İsviçreli din adamı. Reformcu Huldrych Zwingli'nin (1484-1531) yardımcısı ve ardılı olmuş, vaazları ve yazılarıyla İsviçre'nin Protestanlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Köln Üniversitesi'ndeyken Reform hareketine artan bir yakınlık duymaya başladı. Katolik Kilisesi'nde görev alması engellenince İsviçre'nin Kappel kentinde Cistercium tarikatının manastır okulunda öğretmenlik yaptı (1523-29).

Zwingli'yle 1523'te tanışan Bullinger, zamanla onun ilahiyat görüşlerini benimsedi. 1528'de Bern kilise temsilcileri meclisindeki ilahiyat tartışmalarında ona yardımcı oldu.

Bullinger, kimliği bilinmeyen bir ustanın portre çalışması, 1531; Merkez Kütüphanesi, Zürih Zentralbibliothek, Zürih

Ertesi yıl Bremgarten'de Protestan papazı olan babasının yerine geçti. 1531'de Zwingli öldüğünde Bullinger bu kez Zürih'te onun papazlık görevini devraldı. Bullinger İngiltere kralı VIII. Henry ve VI. Edward gibi yabancı hükümdarlarla yazışarak ülkesi dışında da etkili oldu. Kilisenin bütünlüğünü korumak amacıyla Luther'le Komünyon(*) konusundaki anlaşmazlığın üstesinden gelmek isteyen Bullinger, 1536'da I. Helvetia İtikatnamesi'nin hazırlanmasına yardımcı oldu.

Bu çabası sonuçsuz kalınca Zürih Uzlaşması (1549) aracılığıyla Calvin ile, kendi hazırladığı II. Helvetia İtikatnamesi (1566) aracılığıyla da öbür Evanjelik-Protestan kiliselerle anlaşmaya vardı. Öbür yapıtları arasında *Diarium* (der. Emil Egli, 1904), Zwingli'nin bir yaşamöyküsü ve *Reformationsgeschichte* (1838-40, 3 cilt; Reform'un Tarihçesi) vardır.

Bullock, Wynn (d. 18 Nisan 1902, Chicago - ö. 16 Kasım 1975, Monterey, California, ABD), ABD'li fotoğrafçı. Yapıtlarındaki titiz gerçekçiliğin gerisinde, psikolojik

Wynn Bullock ve model, 1971
Jack D. Ward

gerçekliği vermekteki ustalığıyla tanınmıştır.

Çoğu solarizasyonlardan (görüntünün kısmen negatif kısmen de pozitif olduğu fotoğraf) oluşan ilk dönem çalışmalarında büyük ölçüde Moholy-Nagy'nin(*) *avant-garde* denemelerinin etkisindeydi. 1948'de Edward Weston'la(*) tanıştı. Weston onu, gerçekçilik ve ton güzelliğinin fotoğrafın en önemli avantajları olduğuna inandırdı. Bullock'ın bundan sonraki yapıtlarının çoğu, öğretilerini dikkatle izlediği Weston'ın yapıtlarını andırır. Ama bu yakınlığa karşın Bullock'ın gerçekçi görüntüleri, görsel birer eğretileme sayılabilecek çalışmalardır. Bu eğretilemeler genellikle zamanın akışı ve ölümün kaçınılmazlığına ilişkindir. Bullock bazen bu temaları, ünlü "The Family of Man" (İnsanlık Ailesi) sergisindeki "Child in the Forest" (1954; Ormandaki Çocuk) adlı yapıtında olduğu gibi gerçeküstücü bir yaklaşımla ele almıştır.

bulmaca, ÇAPRAZ BULMACA olarak da bilinir, daha çok gazete ve dergilerde çıkan yaygın bir sözcük bulma oyunu. Çoğunlukla boş (beyaz) ve kapalı (siyah, koyu ya da taranmış) karelere bölünmüş dörtgen biçimli bir diyagramdan oluşur. Diyagramla birlikte, biri yatay, öteki dikey, sözcüklerin tanım ya da ipuçlarını içeren numaralanmış iki liste verilir. Listelerdeki numaralar, diyagramdaki numaralara denk düşer. Diyagramdaki her boş kareye, numaralı tanım ya da ipucuna uygun sözcüğü oluşturacak biçimde bir harf yerleştirilir. Böylece kesik kesik sözcükler ortak harfler taşıır.

Bulmaca ilk kez 19. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıktı. Bu bulmacalar, çocuklar için hazırlanmış bulmaca kitaplarında ve çeşitli dergilerde yayımlanan ve aynı harflerden yatay ve dikey sözcükler oluşturmaya yarayan karelerden türetilmiş ilkel örneklerdi. Modern anlamda ilk bulmaca 21 Aralık 1913'te New York'ta çıkan *World* gazetesinin pazar eki *Fun*'da yayımlandı ve kısa zamanda halkın ilgisini çekti. 1923'e gelindiğinde ABD'nin önde gelen gazetelerinin çoğunda bulmacalar yayımlanıyordu. Bu moda daha sonra İngiltere'ye de yayıldı.

Günümüzde hemen her ülkede ve her dilde değişik bulmacalar düzenlenmektedir, işi Latince bulmacalar hazırlamaya kadar götüren bilim adamları vardır. Bulmacaların yararlı olduğunu savunanlar bu oyunun hem oyalayıcı, hem sözcük dağarcığını geliştirici bir araç olduğunu öne sürerler. Bulmacaların biçimsel açıdan değişik pek çok türü vardır. Bunlar arasında, karelerin bakışimsız olarak dağıldığı bulmaca, taranmış kareleri olmayan, siyah karesi olmayan ve sözcük bitimleri yalnızca kalın bir çizgiyle belirtilen bulmaca, biçimi bir desen oluşturan ya da içinde bir desen olan ya da her ikisini de kapsayan bulmaca ve taranmış kareleri olmayan ve sözcük bitimlerinin belirtilmediği diyagramsız bulmacalar sayılabilir.

Bazı bulmacalarda belirsiz tanımlara, sözcük oyunlarına ve evirmecelere(*) de yer verilir. Bulmacadaki sözcüklerin bir bölümü müzik, spor, edebiyat, coğrafya gibi baştan belirtilen konulara ilişkin olabilir. Bazı bulmacalarda belirli sözcüklerin ipuçları verilmeyebilir. Bu durumda sözcüğün belirli bir kümeden olduğunu belirtme (örn. "bir hayvan") ya da sözcüğü boş olarak geçtiği bir ibare içinde verme (örn. "Her ---- kendi çöplüğünde öter") yoluna gidilir. Bazen her sözcükte geçen bir önek, sonek ya da bazı ortak harfler verilir ve diyagramdaki boşluklara geri kalan harflerin yazılması istenir. Bu duruma örnek olarak, (men)dil, (men)faat, (men)gene vb; ot(lak), tas(lak),

u(lak) vb; g(er)dek, f(er)sah, mük(er)rer vb gibi diziler gösterilebilir.

Bulmacaların içeriği konusunda izlenen bazı ilginç yöntemler de vardır. Örneğin *The New York Times*'in pazar eki yönetmeni Lester Markel, gazetede yayımlanan bulmacaların haberlerle bağlantılı sözcükleri içermesine özen gösterirdi. Reklam metni yazarı ve bulmaca hazırlayıcısı Harold T. Bers, konusu, birbirini izleyen tanımlar çözüldükçe yavaş yavaş ortaya çıkan, ipucu kendi içinde olan bulmacalar hazırlardı.

Bulman, BOULEMANE olarak da yazılır, Fas'ın Centre Nord bölgesinde il ve il merkezi kasaba. Orta Atlas Dağlarında, deniz düzeyinden 1.700 m yükseklikte yer alan kasaba, yarı göçebe Berberilerin bir pazar merkezidir. Kuzeybatısındaki Fez ve güneydoğusundaki er-Raşidiye kentlerine karayoluyla bağlanır.

1975'te oluşturulan Bulman ilinin yüzölçümü 14.395 km²'dir. Kuzeyde Fez ve Taza, kuzeydoğuda Ucdı, doğuda Figig, güneyde er-Raşidiye, güneybatıda Henifre ve batıda İfrane illeriyle çevrilidir. İlin batı yarısında çoğunlukla sedir, meşe ve çam ormanlarıyla kaplı Orta Atlaslar'ın yüksek tepeler ve platoları bulunur. Doğu yarısı ise, Orta Atlaslar'ın dış uzantıları ile Yukarı Muluya Vadisini kapsar. Tamasih dili konuşan batıdaki Berberiler, yazıları yüksek yaylalarda koyunlarını otlatır ve mevsimlik göçer olarak yaşarlar. Ayrıca ahşap oymalar yapıp battaniye dokur ve ağaç kesme işiyle uğraşırlar. Muluya Vadisindeki tahkim edilmiş Berberi ve Arap köylerinin (hisar) çoğu geçimlerini kanallarla sulanan zeytin, incir, nar ve elma bahçelerinden sağlar. Köylerin çevresindeki yarı kurak topraklarda koyun ve keçi besiciliği yapılır. Nüfus (1971) kasaba, 1.964; (1988 tah.) il, 148.000.

Bulnes, Manuel (d. 1799, Concepción - ö. 1866, Santiago, Şili). 1841-51 arası Şili devlet başkanı. Yönetimi sırasında gerçekleştirdiği kalkınma ve kültür etkinlikleriyle tanınır. Bolıvyaya-Peru Konfederasyonu'na karşı 1839'da kazandığı askeri zafer devlet başkanı seçilmesini sağladı. Bulnes, oligarşinin sözcülüğünü yapan Muhafazakâr Parti'den olmasına karşın, hükümetinde birçok Liberale görev verdi. Toplumsal ve siyasal istikrar, Şili'yi öteki diktatörlüklerden kaçan aydınlar için bir sığınak durumuna getirdi. Öğrenmeye duyulan yeni ilgi, Bulnes'in temsil ettiği oligarşinin egemenliğine açıkça karşı çıkan genç bir aydın kuşağı yarattı. Bulnes artan hoşnutsuzluk karşısında Manuel Montt'u ardılı olarak belirledi ve seçimle devlet başkanı olmasını sağladı. Ama Montt'un göreve başlayabilmesi için Bulnes, çıkan şiddetli bir iç savaşı askeri güç kullanarak bastırmak zorunda kaldı.

Bultmann, Rudolf (Karl) (d. 20 Ağustos 1884, Weifeldste - ö. 30 Temmuz 1976, Marburg, Almanya), 20. yüzyılın önde gelen Yeni Ahit uzmanlarından. Yeni Ahit'teki mitolojik öğelerin ayıklanarak, kitabın ana mesajının varoluşçu felsefeden kavramlarıyla yorumlanmasını önermiştir.

Lutherci bir papazın oğlu, bir misyonerin torunuydu. On dokuz yaşındayken Tübingen Üniversitesi'nde ilahiyat öğrenimine başladı. 1912'de Marburg Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. Ardından Breslau (1916) ve Giessen'de (1920) ders verdi. 1921'de Marburg'da Yeni Ahit profesörlüğüne getirildi ve 1951'de emekli olana değin bu görevde kaldı.

Bultmann 1921'de, *Geschichte der synoptischen Tradition* (Sinoptik Gelenegın Tarihi) adlı yapıtını yayımladı; yapıtında Matta, Markos ve Luka İncilleri'nde kullanılan

geleneksel malzemeyi inceleyerek bunun daha önceki kilise gelenegi içindeki yerini göstermeye çalıştı. Bultmann'ın bir bilim adamı olarak ünlenmesini sağlayan bu yapıtı, 1926'da *Jesus* (İsa) adlı kitabı izledi; ilahiyat konusundaki görüşleri de *Jesus* ile belirmeye başladı. 1922-28 arasında Marburg'da, Alman varoluşçu filozofu Martin Heidegger ile birlikte çalıştı. *Sein und Zeit* (Varlık ve Zaman) adlı yapıtını 1927'de yayımlayan Heidegger'in Bultmann üzerindeki etkisi çok önemli oldu. Bunun bir nedeni Bultmann'ın, Heidegger'in insanın varoluşunu felsefe terimleriyle çözümler-

Bultmann
James M. Robinson

ken kendi yorumladığı biçimiyle Paulus ve Yuhanna ilahiyatında açığa çıkan insanın varoluşu anlayışına şaşılabacak ölçüde yaklaştığını düşünmesiydi.

Bultmann, Hristiyan inancının, tarihte yaşamış olan İsa'dan çok, aşkın bir Mesih anlayışı üzerine kurulu olması gerektiği yolundaki ilahiyat görüşlerini, Heidegger ile tartışmalarının sürdüğü yıllarda geliştirdi. Ona göre Hristiyan inancı tarihte kalmış İsa'ya değil, kilisenin *kerygma*'sına (bildiri) iman etmekte. Bultmann İsa'nın öldükten sonra dirilişini, kilisenin *kerygma*'sı olarak ortaya çıkması biçiminde anlıyordu. Bu görüşü ilk kez 1929'da yazdığı "Der Begriff der Offenbarung im Neuen Testament" (Yeni Ahit'te Vahiy Kavramı) ve 1930'da yazdığı "Die Geschichtlichkeit des Daseins und der Glaube" (Varlığın ve İnancın Tarihselliği) adlı denemelerinde dile getirdi. Bultmann'ın görüşü bundan sonra hiç değişmedi ve 1941'de ileri sürdüğü mitolojik öğelerden ayıklama önerisi de bu temel görüşe bağlı olarak gelişti.

Hitler iktidarı sırasında Bultmann, öğretisini Nazi ideolojisine uyarlamayı reddetti ve Nazilerin kilise politikasına karşı direnen Alman Protestan hareketini temsil eden Bekennende Kirche'yi(*) destekledi. Ama kendi deyişle "hiçbir zaman doğrudan ve etkin olarak siyasete karışmadı", yani Nazi yönetimine doğrudan karşı çıkmadı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman üniversiteleri ile öteki ülkelerin üniversiteleri arasında ilişkiler yeniden canlanınca Bultmann, uluslararası akademik dünyanın önemli adlarından biri oldu. Öğrencileri Alman üniversitelerinde önemli konumlara geldi, görüşleri dünyanın çeşitli yerlerinde tartışıldı. Bütün Yeni Ahit uzmanları onunla ilişki kurdu ve Bultmann'ın görüşleri, hem Almanya'daki, hem de ABD'deki başlıca gelişmelerde ilahiyatçıların çıkış noktasını oluşturdu. 1955'te İngiltere'de *History and Eschatology: The Presence of Eternity* (Tarih ve Eskatoloji: Sonsuzluğun Huzurunda) ve 1958'de ABD'de *Jesus Christ and Mythology* (İsa Mesih ve Mitoloji) başlıklarını taşıyan son derece etkili dizi konferanslar verdi ve Yeni Ahit'i mitolojik öğelerden ayıklama programını da *Kerygma und Mythos* (Kerygma ve Mitoloji) adı altında birkaç cilt halinde yayımladı.

Bultmann olağanüstü bir öğretmendi, öğrencilerini bağımsız düşünmeye öğendirirdi. Bu yaklaşımı Bultmann okulunda iki önemli gelişmeye yol açtı. 1954'te Ernst Käsemann İsa'nın tarihsel kişiliği sorununun Hristiyan inancı içindeki yerini sorguladı ve Bultmann'ın birkaç öğrencisi, bu konuda öğretmenlerinden bağımsız bir görüş geliştirdi. Daha sonra Ernst Fuchs ve Gerhard Ebeling, Bultmann'ın varoluşçu çözümlemelerinden yola çıkarak Yeni Ahit yorumunda insan varoluşunun dilsel yanını vurgulayan bir yöntem geliştirdiler. Bultmann, sağlığı elverdiğince öğrencileri arasındaki tartışmalara katıldı; daha sonra Marburg'da sessiz bir yaşam sürdü.

Bulular, Kamerun'un ormanlarla kaplı, dağlık ortagüney kesiminde, Ekvator Ginesi'nin anakara bölümünde ve Gabon'un kuzeyinde yaşayan, aralarında dil, kültür ve tarih bağları olan halklar. Toplu olarak Fanglar diye anılırlar. "Bulu" sözcüğünün kapsamı kesin olarak tanımlanmış değildir; bazılarına göre sözcük hem kendini Bulu olarak adlandıranları, hem de Zamanlar, Yengonolar, Yelindalar gibi başka halkları ve bir olasılıkla Ekvator Ginesi'ndeki Okakları belirtir. Kuzeydoğudan gelen ilk istilacıların, egemenlikleri altına aldıkları ya da işbirliği yaptıkları birçok halkı (örn. Kamerunlu Ngombalar ve Makalar) kendi içlerinde erimesi, öteki halkların da (örn. Kamerunlu Betiler) var olan kültürü benimsemesi, etnik kimlik sorununu iyice karmaşıktırmıştır. Bulu dili, Fang dilinin başlıca lehçelerindendir; Hristiyan misyonerlerin, dinsel ve din dışı yapıtlar yayımlamak için Bulu lehçesini yazıya dökmeleri, dilin öteki Fang lehçelerine göre önemini artırmış ve daha çok farklılaşmasına yol açmıştır.

Buluların kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte Nilot kökenli oldukları yonda bir sav vardır. Usman dan Fodio önderliğinde İslami cihad açan Fulani savaşçılarının basıncıyla, bugünkü Çad'ın güneydoğusunu oluşturan bölgeden güneye doğru göç ettikleri sanılır. Buluların ve öteki Fangların, göç ettikleri bölgede yaşayan ve Bantu dilleri konuşan halklara acımasızca saldırdığı söylenir. Buluların denize doğru ilerleyişi 1890'larda Alman sömürge güçlerince durduruldu; bugün Gabon'un kuzeyini oluşturan topraklara yönelmeleri de, gene aynı tarihlerde Fransızlarca engellendi. Çarpışmalar sürerken, yerli halklar, sayıca üstün olan Bulular karşısında geriledi ve ardi arkası gelmeyen Bulu saldırlarıyla dirençleri kırıldı. Göç süreci, köylerin uzun bir dönem boyunca taşınmasıyla ağır ağır gerçekleşti. Bu göçler sırasında yaşanan ve "Ateş Kabilesiyle Çarpışma" ya da "Şempanzelerin Savaşı" gibi adlarla anılan olaylar, birçok geleneksel Bulu şarkısında anlatılır. Bu efsanelerin değişik biçimleri, misyonerlerin kurduğu basımelerinde, Bulu lehçesinde yayımlanmıştır.

Bulular, Ekvator ormanlarıyla kaplı bir bölgede yaşar. Manyok ve mısır dışında başlıca besinleri, sebze yapıtları, muz, palmiye yağı ve şarabı, mantar, çeşitli böcekler ve toplayıcılıkla elde edilen öteki yiyeceklerdir. Avcılık da önemli bir uğraştır, ama kimi bölgelerde ateşli silah kullanımı ve ormanların yok edilmesi av hayvanlarının tükenmesine ve ekosistemin bozulmasına yol açmıştır. Bulular, Kamerun'un en iyi kakao üretilen bölgesinde yaşarlar, oldukça yüksek olan geliriden nüfusun büyük bölümü pay alır.

Bulularda pazar değişimi geleneği yoktur. Ürünlerin ve ticari malların dolaşımı, bazı yazarların Amerika'daki Kuzeydoğu Kıyı Yerlilerinde görülen potlaç(*) uygulamasına benzettiği, "karşılıklı armağan verme yarışı"na dayanan *bilaba* adlı kurum aracılığıyla sağlanır. Sömürgecilerin kurduğu pazarlar, büyük kentlerde varlığını sürdürmektedir.

Bulularda, geçici ya da belli bir durumun gerektirdiği önderler dışında, yönetici anlamında şef olmadığı gibi, akrabalarından oluşan ve son derece dağınık olan köylerden daha büyük bir siyasi birim de yoktur. Klanlarda soy babayandır. Dinsel kurumlar ile yaş grupları köydeki örgütlenme dışında toplumsal kimlik ve bütünleşme sağlar. Sömürgeciliğin son dönemlerinde Bulular, her klanın temsil edildiği bir kabile birliği oluşturmuştu; toplumsal refah, yolların bakımı ve başka işler için gereken emeğin örgütlenmesi bu birlik içinde yönlendiriliyordu. Amerikalı Protestan misyonerlerin Bulular üstünde önemli etkisi olmuştur; çağımızdaki dinsel akımların hedefi ise, Hristiyanlıkla uzlaşma seçenekleri sunmaktan çok, güneydeki Gabon'da yaşayan Fanglarda olduğu gibi, klan dayanışmasını pekiştirmektir. Heykelcilik ve öteki sanatlar, dinsel amaçlı olmaktan çıkıp gelişen turizm pazarına yönelmiştir. Kakao üretiminin ve ilk misyonerlerin kurduğu okullardan elde edilen gelir, Buluların, Kamerun'un ekonomik, siyasal ve düşünsel gelişimine uzun süredir etkin biçimde katılmasını sağlamıştır. 20. yüzyılın sonunda bu ülkedeki nüfusları yaklaşık 660.000'dir.

buluntu, LÜKATA olarak da bilinir, açık ya da terk edilmiş bir yerde bulunan şey.

Bulutunun mülkiyetini kazanma yolları Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 695. maddesinde düzenlenmiştir. Bunun için her şeyden önce buluntunun sahiptsiz mal olması gerekir. Eğer buluntu henüz hiç kimsenin mülkiyetinde değilse ya da malikin terk etmiş olması nedeniyle sahiptsiz eşya durumuna girmişse, mülkiyet ihraz (sahiplenme) yoluyla kazanılır. Eşya, içinde oturan bir ev, kurum ya da dairede bulunmuş olmamalıdır; bu durumda TMK'nın 693. maddesinin son fıkrasına göre eşyayı bulan kişi bunu ev sahibi, kiracı ya da o kurumdaki yetkiliye teslim etmek zorundadır. Böylece bu kişiler bulan kişinin yerine geçer. Eşyayı bulan eşyanın sahibini biliyorsa, ona heber vermek, bilmiyorsa güvenlik görevlilerinden birine bildirmek ya da durumu uygun bir yolla kamuya duyurmak zorundadır. Buluntunun mülkiyetini kazanmak için, eşyayı bulanın polise haber vermesinden ya da durumu ilan etmesinden başlayarak beş yıl içinde eşyanın malikinin ortaya çıkmamış olması gerekir. Eşyayı bulan, bu süre içinde eşyayı saklamak zorundadır. Eğer eşyanın saklanması güçse ya da eşya kısa zamanda bozulabilecek cinstense ya da bir yıldan fazla bir süre polislin elinde bulunuyorsa, artırma yoluyla satılır ve elde edilen para mal yerine geçer. Beş yıl içinde malik ortaya çıkmazsa eşyayı bulan ya da onun yerine geçen kişiler eşyanın mülkiyetini kazanır. TMK'ya göre su, rüzgâr, çığ gibi doğal güçler nedeniyle başkasının egemenlik alanına giren şeyler hakkında buluntu hükümleri uygulanır.

Eşyayı bulan kişi belirtilen koşulları yerine getirmez, mala kendi adına zilyed olursa, şeyin malikine karşı kötü niyetli zilyed olarak sorumlu olur ve şeyi buluntu hükümlerine göre kazanamaz. Ayrıca Türk Ceza

Kanunu'nun 511. maddesi gereğince suçlu olur. Söz konusu koşulları yerine getiren kişi malın başkasının olduğunu bilerek ona zilyed olursa, malik ortaya çıkıp malı istediği zaman, bütün masrafları ve uygun bir miktar ödül (bahşiş) isteyebilir

buluntu nesne, Fransızca OBJET TROUVÉ, bir sanat yapıtında kullanılan ya da kendi başlarına bir sanat yapıtı düzeyine yükseltilecek eski tramvay biletlere, kavanoz kapaklarına, yırtık gazete kâğıtları vb gibi sanayi artıkları ile çakıl taşları, kuru ağaç dalları vb gibi doğal nesneleri belirtmek için sanatta kullanılan tanımlama. Hazır nesne(*) adıyla anılan sıradan, hiçbir özelliği olmayan seri üretim ürünleri karşısında buluntu nesneler "güzellik" ya da "tek olma" gibi nitelikler taşır. Çoğu kez kolaj(*) ya da birleştirme(*) tekniklerinde kullanılan buluntu nesnelerin, bir özelliği de, bir başlarına hiçbir değer taşımazken, yerleştirildikleri yeni bir resimsel ortamda sanatsal değer kazanımlıdır. Buluntu nesneleri yapıtlarında ilk kullanan M. Duchamp'tır. Daha sonra K. Schwitters ve P. Nash'in yanı sıra gerçeküstücüler, pop sanatçıları, yeni-dadacılar, yeni-gerçekçiler, hurda sanat ve yoksul sanat anlayışları doğrultusunda çalışan sanatçılar da yapıtlarında yer yer buluntu nesnelere yönelmişlerdir.

buluşsal yöntem, BULGUSAL YÖNTEM ya da HÖRİSTİK olarak da bilinir, bir problemin çözümünü ararken, başlangıçta probleme varsayımsal bir çözüm öngörüp, arama işleminde bundan yönlendirici olarak yararlanma esasına dayalı problem çözme yöntemi. Böyle bir yöntem şu adımları içerir: 1) Bulunacağı umulan sonuç üzerine önceden bir kabul oluşturmak, 2) bulguların (durumların) aranması, seçilmesi ya da yorumlanması sürecinde bu kabulü kılavuz olarak kullanmak, 3) yeni bulguların ortaya çıkarılması ya da yorumlanması süreci ilerledikçe, başlangıçta yapılan kabulü sürekli biçimde yenilemek ve düzeltmek.

İnsanın yaratıcı düşünme sürecinde önemli bir rol oynadığı kabul edilen buluşsal yöntem, bu süreçlerin bilgisayarlarla benzetilmesinde de vazgeçilmez önemdedir. Pek çok sayıda olası durumun sınanması gereken bu tür benzetimlerde, arama süreci, sonuca ulaştırılması daha olası durumların daha önce ele alınması biçiminde düzenlenir. Uygun bir süre içinde ve rasgele arama yöntemine göre daha hızlı bir biçimde sonuca ulaşılmasını sağlayan teknikler arasında, çözüm sürecinde sırayla ulaşılacak üzere ardışık alt amaçlar belirlenmesi ve son amaçtan (örn. kanıtlanacak bir teorem ya da bir satranç hamlesi) geriye doğru yürünmesi gibi teknikler sayılabilir.

bulut, su damlacıkları, buz kristalleri ya da bunların karışımından oluşan, toprağa değmeyen, gözle görülür kütle. Toprak düzeyinde ya da yakınlarında bulunan ince bulut katmanına ise sis denir.

Bulutlar, görelî olarak nemli olan havanın yükselmesiyle oluşur. Hava kütlesi yükselirken, üst düzeylerde egemen olan daha alçak basınçlar, bu kütlelerin genişlemesine yol açar. Genişleme sırasında hava, sıcaklık çiylenme noktasının altına düşene kadar, çevresini saran havayla arasında ısı alışverişi olmaksızın (adyabatik süreç halinde) soğur ve sonuçta aşırı doymuş bir duruma gelir. O zaman, içerdği fazla su buharı, yoğunlaşma çekirdeği denen, mikroskopik toz ve dumane taneliklerinin üstünde yoğunlaşır. Bu süreç hızla 0,01 mm'lik damlacıkların oluşmasına yol açar. Genellikle yoğunluğu santimetre küp başına birkaç yüze varan bu damlacıklar, yağışsız bir su bulutu oluştu-

rurlar. Bulutlar çoğunlukla, su damlacıkları ile buz kristallerinden oluşurlar; kristaller bulutun daha soğuk olan üst bölgelerinde egemendir.

Bulutlar yukarı doğru hareket eden hava akımlarının etkisiyle oluştuğundan ve varlıklarını sürdürdüklerinden, su damlacıklarının bu hava akımlarının kaldırıcı etkisinden kurtularak Yer'e çisenti ya da yağmur biçiminde düşmeleri için çaplarının yeterli bir büyüklüğe ulaşması gerekir. Tek başına yoğunlaşma, damlacıkları çisenti oluşturacak bir boyuta bile getiremez. Çisenti parçacıkları ve yağmur damlaları ya bulut damlacıklarının birleşmesiyle ya da buz kristallerinin bulutun daha sıcak bölgelerine inerek erimeleri yoluyla oluşur.

Meteoroloji uzmanları bulutları, öncelikle görünümüne göre sınıflandırır. On ana bulut ailesi, bulundukları yüksekliklere göre, üç gruba ayrılır. 5-13 km arasındaki yüksekliklerde bulunan yüksek bulutlar, en yüksekten en alçakta olanına doğru sırasıyla sirrus, sirrokümülüs ve sirrostratus. 2-7 km arasında bulunan orta bulutlar altokümülüs, altostratus ve nimbostratus. 0-2 km arasında bulunan alçak bulutlar ise stratokümülüs, stratus (katman bulut), kümülüs (kümebulut) ve kümülönimbustur.

Bulutlar, oluşmalarına yol açan hava hareketlerine göre de sınıflandırılabilirler. Bu sınıflandırmaya yönteminde dört ana tür vardır: Havanın yaygın olarak düzgün bir biçimde yükselmesiyle oluşan katmanlı bulutlar; yaygın ve düzensiz çalkantıların ya da burgağı (türbülanslı) akışların oluşturduğu katmanlı bulutlar; derine işleyen konveksiyon akımları sonucu oluşan küme biçimli bulutlar; havanın tepeler ve dağların üstüne yükselmesiyle oluşan orografik bulutlar (dağ bulutları).

Önemli ölçüdeki yağışlar, genellikle yalnızca altostratus, nimbostratus ve kümülönimbus bulutlarından gelir. Gün boyu ya da daha uzun süren sürekli yağışları genellikle altostratus ya da nimbostratus türleri üretir. Çoğu durumlarda, kümülönimbus bulutlara, sık sık fırtına ya da tornado (kasırga) ile birlikte, sağanak, kar ya da dolu eşlik eder. Yalnızca buz kristallerinden oluşan yüksek bulutlar (sirrus, sirrostratus ve sirrokümülüs) kar oluşturabilirler, ama eğer alçaklarda başka bulutlar yoksa, bu kar genelde toprağa ulaşmadan buharlaşırlar. Alt düzeylerde su damlalarından oluşan kalın bulutlar varsa, o zaman, yukarıdan inen kar taneleri daha ağırlaşır ve sıcaklık durumuna göre toprağa kar ya da yağmur biçiminde ulaşabilir. Stratus bulutları çisenti oluşturur, kümülüs türü ise, özellikle tropik bölgelerde, sağanak yağışlara yol açar.

Bulutların izlenmesi hava tahminlerinde büyük öneme sahiptir. Örneğin gökyüzü, giderek kalınlaşıp altostratus bulutlarına doğru inen sirrus ve sirrostratus bulutlarıyla kaplı ise, ılıman enlemlerde yaklaşan bir sıcak cepheden, tropik bölgelerde ise harkandan kaynaklanan bir yağış çok yakın demektir. Nemli havada, güneş bulutların arasından parlıyor olsa bile, kümülüs bulutlarının hızla kümülönimbusa dönüşmesi etkin fırtınaların yaklaştığını gösterir. Göğün bulutlu olması günlük sıcaklık değişimlerinin daha az olması sonucunu doğurur. Akşam gökyüzü alçak bulutlarla kaplıysa, bu bulutlar bir örtü görevi yaparak geceye sıcaklığın fazla düşmesini önlerler. Öte yandan akşam göğün açık olması hızlı soğumaya yol açar ve ertesi sabah çiy, kırağı hatta sis oluşmasına neden olur. Bulutların sınıflandırılması ve ayrıntılı özellikleri için, bak. s. 22 - 23.

Bulut, Abdülkadir (d. 23 Nisan 1943, Akine köyü, Anamur - ö. 8 Ağustos 1985, Anamur, İçel), şair. Anamur Ortaokulu'nun ve 1961'de Akşehir İlköğretmen Okulu'nu bitirdi. Anamur, Kırıkhan ve İstanbul'da öğretmenlik yaptı. Çeşitli ansiklopedilerde çalıştı. Silifke'den Anamur'a giderken trafik kazasında öldü.

Şiirleri ilk kez *Varlık* (1960) dergisinde çıktı. *Sen Tek Başına Değilsin* (1976) adıyla yayımlanan ilk kitabındaki şiirlerinin özenli işçiliği ve lirik anlatımıyla dikkati çekti. İkinci kitabı *Acılar Yurdumdur*'da (1981) somut görüntüleri konuşma havası içinde, toplumsal gerçekçi bir bakış açısıyla yansıttı. Türkmen oymaklarının ağıtlarından esinlenerek yazdığı 40 şiiri *Yakımlar* (1982) adıyla yayımladı. *Gözyaşları da Çiçek Açar* (1983) adlı kitabında yer alan şiirlerde, doğa betimlemelerinden ve gündelik nesnelerin görüntülerinden yola çıkarak, hüznü ve nostaljik bir ruh durumunu yansıttı. Şiirleri ölümünden sonra *Yurdumun Şiir Atlası* (1985) adlı kitapta derlendi.

Bulut'un ayrıca *Kahveci Güzeli* (1981) adlı bir çocuk şiirleri kitabı ve *Üveykiler Göçerken* (1981) adlı bir çocuk romanı vardır.

bulut tohumlama, yapay yağış sağlamak amacıyla, bulutlara yoğunlaşma çekirdeği görevi gören çeşitli maddelerin serpilmesi. İlk olarak 1946'da denenen bulut tohumlama işlemi, bugün uçaklardan, roketlerden, toplardan ya da yerde çalışan üreteçlerden yararlanılarak yürütülür. Tohumlamada kullanılan maddelerin çok etkili olanları katı karbon dioksit ve gümüş iyodürdür. Bu maddeler, aşırısoğumuş (donma noktasının altındaki sıcaklıklarda bulunan su damlacıklarından oluşan) bulutlarda kullanıldığında, çevrelerinde yağmur damlalarını toplayan çekirdekler oluştururlar. Dolu yağışının önlenmesinde bu maddelerden yararlanmaya yönelik denemeler de yapılmaktadır.

Bulutay, Tuncer (d. 23 Nisan 1934, Trabzon), ekonometri ve genel denge kuramı konularındaki çalışmalarıyla tanınan Türk iktisatçı.

İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 1957'de Ankara Üniversitesi Siyasal

Bulutay
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl bu fakültenin İktisat ve Maliye Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1960'ta *Başlıca İktisadi Büyüme Nazariyeleri* (1961) adlı teziyle doktor oldu. 1965'te doçentliğe, 1973'te profesörlüğe yükseldi. Şubat 1983'te, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca öğretim üyeliği görevine son verildi.

Tuncer Bulutay istatistik, ekonometri ve ekonomi alanlarındaki çağdaş öğretilerin tanınması ve anlaşılmasında önemli katkılarda bulundu. Somut ekonomi sorunlarını

istatistiksel ve ekonometrik yöntemlerle ele aldığı yazılarını *SBF Dergisi*'nde, *İktisat Dergisi*'nde ve *ODTÜ Gelişme Dergisi*'nde yayımladı. Bu makalelerinde Türkiye'de iktisat eğitimi, ekonometrik yöntem ve Türkiye ekonomisine uygulanması, Türk seçmenlerin oy verme eğiliminde ekonomik nedenlerin önemi, Türkiye imalat sanayisinin yapısı, mantık kurallarının bilimsel alanda kullanılması, neo-klasik ekonomi modelinin eleştirel değerlendirilmesi gibi konuları işledi. *Doğrusal Programlama* (1965), *Ekonometrik Bir Deneme, Teori ve Türk Ekonomisine Uygulama* (1967), *İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştirmeler* (1972) ve *Genel Denge Kuramı* (1979) adlı ekonometri ve genel denge kuramı konularındaki yapıtları Türkiye'de bu alanlarda yayımlanan ilk kitaplarıdır. Bulutay'ın ayrıca *Türkiye'de Gelir Dağılımı* (1971; S. Timur ve H. Ersel ile birlikte), *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)* (1974; Y. S. Tezel ve N. Yıldırım ile birlikte) ve *Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler, Evrim ve Kuantum Kuramları* (1986) adlı yapıtları vardır.

bulutlu pars (*Neofelis nebulosa*), *Felidae* (kedigiller) familyasından, çok belirgin desenleri olan etçil memeli türü. Rengi ve postundaki desenleri *Felis marmoralata*'ya benzerse de bu iki tür arasında bir akrabalık

Bulutlu pars (*Neofelis nebulosa*)
Tom McHugh - Photo Researchers

yoktur. Asya'nın güneydoğusunda, Sumatra, Cava, Borneo ve Tayvan'da, özellikle ormanlarda ve ağaçlıklı bölgelerde yaşayan bulutlu parsların sayısı, aşırı avlanma ve orman örtüsünün daralması nedeniyle 20. yüzyılın ikinci yarısında hızla azalmıştır. Ağaçlarda yaşayan ve geceleri avlanan bu yırtıcı hayvanlar daha çok kuşlarla ve domuz, maymun gibi memelilerle beslenir.

Oldukça kısa bacaklı olan bulutlu parsın başı uzun, üst köpekdişleri iri ve öbür kedigillerinkinden biraz daha uzuncadır. Erişkinlerinin kısa kılı, boz kahverengi postu, kenarları kara çizgilerle belirlenmiş iri ve koyu renk lekelerle bezelidir; başı, bacakları ve uzun kuyruğu beneklidir. Bulutlu parsın erkeği, 90 cm'lik kuyruğu dışında, yaklaşık 106 cm uzunluğunda, 80 cm yüksekliğinde ve 23 kg ağırlığındadır. Dişisi biraz daha küçüktür.

Bulutlu pars, büyük kedigillerden biri olarak eskiden *Panthera* cinsi içinde sınıflandırıldı. Başka sınıflandırmalarda ise *Felis* ya da *Leo* cinsi içinde gösterilir.

Bulutoğlu, Kenan (d. 1931, Çarşamba), kamu iktisadı alanındaki çalışmalarıyla tanınan Türk iktisatçı.

Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Aynı üniversiteye bağlı İktisat Fakültesi'ne asistan olarak girdi. 1960'ta doçent, 1968'de profesör oldu. 1971'de Boğaziçi Üniversitesi'ne geçti ve Ekonomi Bölümü başkanlığına getirildi. Aralarında Dünya Bankası'nın da bulundu-

ğu çeşitli uluslararası kurumlarda danışman ve araştırmacı olarak görev yaptı. Öğretim üyesi olarak yabancı üniversitelerde çalıştı.

1977'de Cumhuriyet Halk Partisi'nden Samsun milletvekili seçildi. Ecevit hükümetlerinde devlet bakanlığı (21 Haziran - 21 Temmuz 1977) ve işletmeler bakanlığı (Ocak 1978 - Ekim 1979) yaptı. Kamu iktisadını ve işleyişini çeşitli açılardan inceleyen Bulutoğlu'nun başlıca yapıtları *Vergi Politikası* (1962), *Türk Vergi Sistemi* (1966), *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye* (1970), *Kamu Ekonomisine Giriş* (1971), *Bunalım ve Çıkış* (1980), *Bütçe ve Kamu Harcamaları* (1981, E. Kurtuluş ile birlikte), *Para ve İnsan* (1984) ve *Katma Değer Vergisi ve İşletmeniz*'dir (1985).

Yazımı aynı olan başlıklar
kişiler, yerler, kavram,
kurum ve nesneler
biçiminde sıralanmıştır.

bulutsu, NEBULA olarak da bilinir, yıldızlararası uzayda yer alan ve seyrek (düşük yoğunluklu) gaz, toz ya da gaz ve toz karışımından oluşan bulut. Önceleri, Güneş sisteminin dışında bulunan ve teleskopta örneğin bir yıldızın gibi noktasal bir görüntü vermeyen dağınık görünümlü her tür gök cismine bulutsu denirdi. Daha sonraları, bunların, birbirleriyle ilişkisi olmayan iki tür nesneyi, çok büyük sayıda yıldızdan ve gaz bulutlarından oluşan gökadalara (galaksiler) ile bir gökadamda yer alan daha ufak kütleli gaz-toz yığınlarını içerdiği anlaşılmıştır. Günümüzde yalnızca bu ikinci türden nesneler bulutsu (ya da gökada bulutsusu) olarak adlandırılmaktadır. Bir gök-

Ülker (Pleiades) yıldız kümesindeki parlak bulutsu (katalog no. M45, NGC 1432). Yer'den uzaklığı 490 ışık yılıdır. Kümedeki yıldızların ışığı, çevrelerindeki toz bulutlarıncı saçılma uğrularak Yer'e ulaşmaktadır.
Hale Observatörü, fotoğraf. California Institute of Technology

adanın kütlesinin tümüne yakın bölümünü yıldızlar oluşturur; gökadamda yer alan bulutların toplam kütlesi ise gökada kütlesinin pek küçük bir bölümüdür.

simus
Louis D. Rubin

sirokümülüs
Louis D. Rubin

sirostratus
Louis D. Rubin

altokümülüs
H. von Meiss - Tauffen

altostratus
Russ Kunne

Bulutların Sınıflandırılması

Günümüzde kullanılmakta olan bulutları sınıflandırma yöntemi, İngiliz meteoroloji uzmanı Luke Howard'ın 1803'te geliştirdiği sistemden alınmıştır. Simus (tüybulut), kümülüs (kumebulut) ve stratus (kalmanbulut) olmak üzere uç ana bulut sınıflı belirleyen Howard'ın bu yöntemi, 19. yüzyıl boyunca sürdürülen ve 1896'da *Uluslararası Bulut Atlası*'nın yayımlanmasıyla sonuçlanan bulut sınıflandırma çalışmalarıyla temelini oluşturmuştur. Günümüzde bu Atlas, Birleşmiş Milletler'in bir kuruluşu olan Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) tarafından hazırlanmaktadır ve bulutların sınıflandırılmasındaki sürekli değişiklikleri yansıtan düzeltilmiş baskıları yayımlanmıştır. Aşağıda verilen tablo, günümüzde, genel olarak bulutların sınıflandırılmasında temel dünya kaynağı olarak kabul edilen bu Atlas'ın en son baskısında verilen bilgilere dayanmaktadır. Atlas'ta bulutlar, tablonun birinci bölümünü oluşturan 10 temel cinsle ayrılmıştır. Bulutlar, geleneksel olarak, ayrıca üç "kal" a bölünürler; bunlar tabloda *yüksek bulutlar*, *ara bulutlar* ve *alçak bulutlar* olarak belirtilmiştir. Her cins kendine özgü özelliklerine göre belirli bir türden bulut olarak tanımlanabilir. Belirli bir cinsten bir buluta ilişkin olarak yalnızca bir tek tür adı olabilir, ama bir tür, çeşitli cinslerde görülebilir. Tabloda, bulut cinslerinin yanı sıra türlerin listesi ve tanımları da verilmektedir.

Cinsler ve türler, bulutları tanımlamayı sağlayan özelliklerin temel kategorilerini temsil ederler. Bulutlar, ek özelliklere ve ayrıntılara göre daha da alt gruplara bölünebilir. Bunlar, makroskopik öğelerin düzenlenişini ve saydamlık derecesini belirleyen *çeşitler*, daha önce adı geçen kategorilerde işlenmeyen özellikleri içeren *tamamlayıcı özellikler* ve *yardımcı bulutlar*, bulutları kökenlerine göre sınıflandıran *ana bulutlar*dır. Ana bulutlardan oluşan bulutlar, açık havada oluşan bulutlardan ayırt edilirler, bunlar ikiye ayrılır: Başka bir bulutun uzantısından oluşan *genitus* ve bir iç dönüşüm sonucu bir cinsten bir başka cinsle geçmiş tüm bir buluttan oluşan *mutalus*.

Bilinmeyen ya da olağandışı kökenlerden oluşan bir grup özel bulut daha ayırt edilmiştir. Bunlar, çok seyrek görülen sedefli bulutlar, yoğunlaşma izleniyle çağlayan, yangın ve volkanik püskürmelerin oluşturduğu bulutlardır. Orografik bulutlar (dağ bulutları) gibi karalar üzerindeki hava hareketlerinden oluşan bulutlar, 10 temel cinsten belirgin bir biçimde farklı olabilirler, ama yine de, bu cinslerden biriyişi gibi sınıflandırılırlar.

Bulut Cinsleri

	cinsi (Latince kökeni)	tanımı	kısalt- ması	simgesi	türleri*
yüksek bulutlar	simus (Latince <i>cirrus</i> ; saç lülesi, al perçemi, kuş tepeliği)	İnce beyaz iplikler ya da beyaz parçalar ya da dar şeritler biçiminde birbirinden ayrı bulutlar. Bu bulutların ipliksi (saç teli gibi) bir görünümü ya da ipeksi bir parlaklığı vardır, kimi zaman her ikisi bir arada bulunur.	Ci	→	fibratus unkunus spissatus kastellanus flokus
	sirokümülüs (Latince <i>cirrus</i> (bak. üstte) ve yığın, küme anlamındaki <i>cumulus</i> 'tan)	Gölgesiz ince beyaz parça, örtü ya da katman biçiminde bulut. Birbirine karışmış ya da ayrı ayrı ve oldukça düzgün dizilmiş taneler, dalgalıklar biçiminde çok küçük öğelerden oluşur. Bu öğelerin görünür genişlikleri 1 dereceden azdır.	Cc	↗	stratiformis lentikularis kastellanus flokus
	sirostratus (Latince <i>cirrus</i> (bak. üstte) ve genişlemek, yayılmak, yassılaştırmak, bir katmanla örtmek anlamındaki <i>sternere</i> eyleminin geçmiş zaman ortacı olan <i>stratus</i> 'tan)	Genellikle ışık halkası oluşturan ipliksi ya da düzgün görünümli, saydam ve gökyüzünü tümüyle ya da kısmen örten beyazimsı bulut türü.	Cs	↘	fibratus nebulosus
ara bulutlar	altokümülüs (Latince <i>cumulus</i> (bak. üstte) ve yükseklik, üst hava anlamındaki <i>altum</i> dan)	Beyaz ya da gri, ya da beyaz ve gri renklerde parça, örtü ya da katman biçiminde bulut. Genellikle gölgeli yerleri olur, katmanlardan, yuvarlak kütlelerden ve toparlardan oluşur. Kısmen ipliksidir ya da dağılıp yayılmış durumdur, karışık birleşmiş olabilir ya da olmayabilir. Düzenli dizilmiş küçük öğelerinin 1 ile 5 derece arasında belirgin bir genişliği vardır.	Ac	U	stratiformis lentikularis kastellanus flokus
	altostratus (Latince <i>altum</i> ve <i>stratus</i> 'tan (bak. üstte))	Grimsi ya da mavimsi renklerde bulut örtüleri ya da çizgili ipliksi ya da birörnek görünümü katmanlar. Gökyüzünü tümüyle ya da kısmen örten, güneşi, bir buzlu camın arkasından görünüyor gibi bulanık bir biçimde gösterecek kadar ince bölümleri vardır. Altostratus ayla oluşturmaz.	As	↘	
	nimbostratus (Latince <i>stratus</i> (bak. üstte) ve yağmurlu bulut anlamındaki <i>nimbus</i> 'tan)	Gri renkli bulut katmanı. Genellikle koyu renklidir. Oldukça sürekli yağın ve çoğu kez yere kadar ulaşan yağmur ya da kar yüzünden görünümü yayılmış gibidir. Güneşi tümüyle önecek kadar kalındır. Çoğu kez bu katmanın altında, parçalı bulutlar bulunur, nimbostratus bulutları bunlarla birleşmiş ya da birleşmemiş durumda olabilir.	Ns	↘	
alçak bulutlar	stratokümülüs (Latince <i>stratus</i> ve <i>cumulus</i> 'tan (bak. üstte))	Gri ya da beyazimsı, ya da gri ve beyazimsı renklerde parça, örtü ya da katman biçiminde, hemen her zaman koyu parçaları olan bulut. Mozaik gibi, yuvarlak kütlelerden, toparlardan oluşur. Yere ulaşmadan buharlaşan yağış durumu dışında ipliksi değildir. Birleşmiş ya da birleşmemiş durumda olabilir. Düzgün dizilmiş küçük öğelerinin çoğunun genişliği görünürde 5 dereceden çoktur.	Sc	⊖	stratiformis lentikularis kastellanus
	stratus (Latince <i>stratus</i> 'tan (bak. üstte))	Genellikle birörnek bir zemini olan gri bulut katmanı. Çişentli, buz prizmaları ve kar taneleri verebilir. Güneş, bulutun arkasından görüldüğünde çevresi açıkça ayırt edilebilir. Stratus ayla oluşturmaz, ayla olayı çok düşük sıcaklıklarda ortaya çıkabilir. Stratus, kimi zaman parçalar halinde de görülebilir.	St	--	nebulosus fractus

Bulut Cinsleri

cinsi (Latince kökeni)	tanımı	kısalt- ması	simgesi	türleri*
kümülüs (Latince <i>cumulus</i> 'tan (bak. üstte))	Birbirinden ayrı bulutlar. Genellikle yoğun olurlar ve dış çizgileri kışkırdır. Kabarık duran üst bölümü karnabahara benzeyen, yükselen tepeler, kubbeler ya da kuleler biçiminde düşey olarak oluşur. Güneşin aydınlattığı bölümleri çoğu zaman parlak beyaz renk alır. Bu bulutların zemini görece koyu ve yataydır. Kimi zaman parçalı görünümde olurlar.	Cu		humilis mediocris kongestus fractus
kümülonimbus (Latince <i>cumulus</i> (bak. üstte) ve yağmur bulutu, anl. sağanak anlamındaki <i>nimbus</i> 'tan)	Dağ ya da çok büyük kuleler biçiminde, düşey doğrultuda büyük yer kaplayan, ağır ve yoğun bulut. Üst bölümünün bir kısmı genellikle düzgün, ipliksi ya da çizgilidir ve hemen her zaman yassıdır. Bu bölüm, örs ya da çok büyük bir sorguç biçimi alana kadar yayılır. Çoğu kez koyu renkte olan bulutun zemininin altında, sık sık onunla birleşmiş ya da birleşmemiş durumda parçalı bulutlar vardır. Burada çoğu kez yağış olur; bu yağış kimi zaman yere ulaşmadan buharlaşan türden olabilir.	Cb		kahvus kapillatus

nimbostratus

National Oceanic and Atmospheric Administration

stratokumülüs

Louis D. Rubin

stratus

National Oceanic and Atmospheric Administration

kümülüs

Photo Researchers

kümülonimbus

Photo Researchers

Bulut Türleri

türü (Latince kökeni)	tanımı
fibratus (ipliksi, iplikli, teller)	Hemen hemen düz ya da oldukça düzensiz bir biçimde kıvrılmış ve uçları çengel ya da bukle biçiminde bilmeyen ipliklerden oluşan, birbirinden ayrı bulutlar ya da ince bulut kümeleri. Temel olarak cirrus ve cirrostratus bulutlarında görülür.
unkinus (çengelli)	Çoğu kez virgül biçiminde olan ve üst tarafta çengel biçimini alan ya da üst bölümü tümsekli olmayan bir bukle biçiminde biten cirrus bulutu.
spissatus (koyulaştırmak, yoğunlaştırmak anlamındaki <i>spissare</i> eyleminin geçmiş zaman ortacı)	Güneşe doğru bakıldığında grimsi renkte görünecek yeterlikte optik karınlığa ulaşmış cirrus bulutu.
kastellanus (şato anlamındaki <i>castellum</i> 'dan)	Üst kısımlarının en azından bazı bölümlerinde, küçük kuleler biçiminde ve genellikle magzal görünümü veren çıkıntılar bulunan bulutlar. Castellanus özelliği, bulutlara yandan bakıldığında belirgindir. Bu terim, cirrus, cirrokümülüs, altokümülüs ve stratokümülüs için kullanılır.
flokus (yün ya da tüy topağı, kumaşın havı)	Her bulut parçası, kume görünümünde olan ve alt bölümü oldukça pusküllü küçük topaklardan oluşan bulut türü. Çoğu kez yere ulaşmadan buharlaşan yağışlarla birlikte görülür. Bu terim, cirrus, cirrokümülüs ve altokümülüs için kullanılır.
stratiformis (genişlemek, yayılmak anlamındaki <i>stenero</i> eyleminin geçmiş zaman ortacı <i>stratus</i> 'tan ve biçim, görünüş anlamındaki <i>forma</i> 'dan)	Geniş bir yatay katman biçiminde yayılmış bulutlar. Bu terim, altokümülüs, stratokümülüs ve kimi zaman cirrokümülüs için kullanılır.
nebulosus (puslu, sisli, dumanlı)	Belirgin ayrıntılar göstermeyen, Jumanlı b- tül ya da katmana benzer bulut. Bu terim, başlıca cirrostratus ve stratus için kullanılır.
lenticularis (mercimek anlamındaki <i>lenticula</i> 'dan)	Mercimek ya da badem biçiminde bulutlar. Genellikle çok uzundur ve keskin anahalları vardır. Kimi zaman parlak gökkuşağı renkleri verirler. Bu tür bulutlar çoğu kez dağ kökenli bulut oluşumlarında görülürler. Belirgin bir dağ yapısı olmayan bölgelerde de oluşabilirler. Bu terim, cirrokümülüs, altokümülüs ve stratokümülüs için kullanılır.
fractus (parçalanmak, kırılmak, çatlamak anlamındaki <i>frangere</i> eyleminin geçmiş zaman ortacı)	Belirgin parçalı bir görünüşü olan, düzensiz şeritler biçiminde bulut. Bu terim yalnızca, stratus ve kümülüs için kullanılır.
humilis (yere yakın, alçak, küçük boyutlu)	Genellikle yassı bir görünümü olan ve düşey doğrultuda az yer kaplayan kümülüs bulutları.
mediocris (orta, ortada kalan)	Tepelerinde oldukça küçük tümsekleri olan ve düşey kalınlıkları az olan kümülüs bulutları.
kongestus (yığılmak, kümelenmek, birikmek anlamındaki <i>congerere</i> eyleminin geçmiş zaman ortacı)	Belirgin bir biçimde filizlenen ve genellikle düşey doğrultuda büyük yer kaplayan kümülüs bulutları. Şişik olan üst bölümleri çoğu kez karnabahara benzer.
kahvus (kel, soyulmuş ya da çıplak)	Üst bölümlerindeki çıkıntıların en azından bir kısmının küme biçimini kaybetmeye başladığı, ancak içindeki tül biçimli kısımlarının ayırt edilemediği kümülonimbus bulutları. Tümsekler ve filizlenmeler, hemen hemen düşey doğrultuda çizgilen olan, beyazımsı renkte bir kütle oluşturma eğilimindedir.
capillatus (saç anlamındaki <i>capillus</i> 'tan saç anlamında)	Genellikle üst bölümünü, ipliksi ya da şeritli yapıda ve örs, sorguç ya da geniş düzensiz bir saç topluluğu biçiminde tanımlanan kümülonimbus bulutları. Cumulonimbus capillatus, genellikle sağanak ya da fırtına, çoğunlukla kasırgalarla ve bazen doluyla birlikte görülür. Belirgin bir biçimde yere ulaşmadan buharlaşan yağış da üretir.

Bulutsular görünümlerine göre iki ana türe ayrılırlar: 1) Karanlık bulutsular, 2) parlak bulutsular.

Karanlık bulutsular temel olarak toz parçacıklarından oluşurlar ve gökyüzünde geniş, düzensiz biçimli karanlık bölgeler olarak görünürler. Bulutsuyu oluşturan parçacıklar elektromagnetik ışınının görünür ışığa karşılık düşen dalga boylarında olanlarını soğururlar ya da başka yönlere doğru saçılma uğratırlar; bulutsunun arkasında kalan yıldızların ışığı da Yer'e ancak sönükleşmiş olarak ulaşır ya da hiç ulaşmaz. 20. yüzyılın başlarına değin karanlık bulutsuların uzayda yıldız içermeyen "delikler" ya da tüneller olduğu sanılıyordu. Astronom E. E. Barnard ile Max Wolf'un fotoğrafa dayalı olarak yürüttükleri araş-

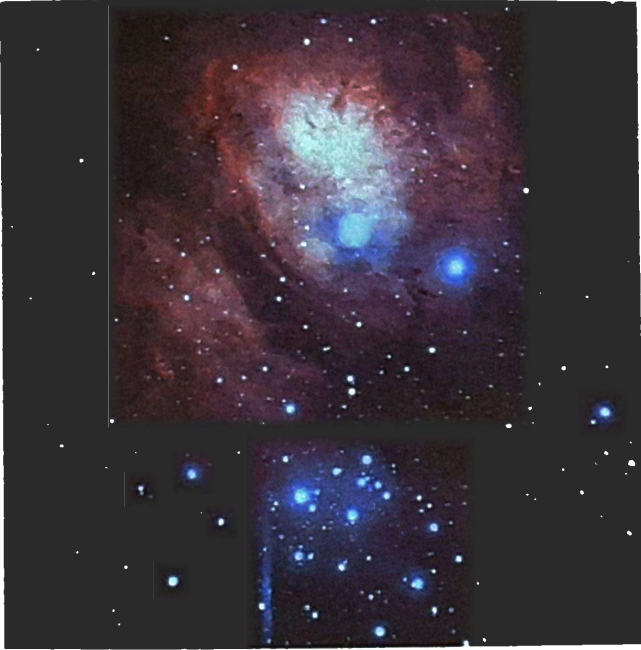
Yayınımı bulutsular çok yoğun ve sıcak O tipi bir yıldızın yakınında ya da biraz daha soğuk olan B tipi bir yıldızın çok yakınında bulunan gaz bulutlarıdır. Sıcaklığı Güneş sıcaklığının 5-10 katı olan böyle bir yıldız, buluttaki gazı (hidrojen) iyonlaştırmaya yetecek düzeyde morötesi ışınım sağlar. İyonlaşan hidrojen de (H II bölgesi) görünür ışık yayar. Bu nedenle yayımlı bulutsuların bu türüne salmalı bulutsu(*) adı da verilir. Bulutsunun ışınım tayfındaki çizgilerin incelenmesiyle, bulutsuyu oluşturan elementlere, ışınımın nedenleri ve koşullarına, bulutsunun sıcaklık ve yoğunluğuna ilişkin bilgiler elde edilebilir. Bu araştırmalar, yayımlı bulutsuların sıcaklıklarının 6.000 - 9.000 K (0 K = -273°C) arasında olduğunu göstermiştir. Yayımlı bulutsuların yoğunlukları çoğunlukla yaklaşık 10 atom/cm³ tür; boyutları çok değişik olabilir, en büyüklerinin genişliği 200 ışık yılı, en sık rastlanılanla-

yakınındaki bulutsulardır (daha sıcak yıldızlar salmalı bulutsu oluşturlar).

Gezegence bulutsular(*), küçük teleskoplarla bakıldığında gezegenmiş gibi göründükleri için bu adla anılırlar. Yayımlı ve karanlık bulutsular, iç bölgelerinde yoğunlaşma yoluyla yeni yıldızların oluştuğu gaz bulutlarıdır; buna karşılık gezegence bulutsular ise, evrimlerinin ileri dönemlerindeki yıldızların salgıladığı gazdan oluşan bulutsulardır. Gezegence bulutsuların çoğunun merkezinde yüzey sıcaklığı 50.000 K'nin üstünde olan çok sıcak bir yıldız bulunur. Yıldızın salgıladığı gaz, yıldızın morötesi ışınımıyla iyonlaşmış durumdadır ve ışık yayar. Gezegence bulutsular, yayımlı bulutsulara göre çok daha küçüktürler; genişlikleri 1 ışık yılı, bulutsuyu oluşturan gazın kütlesi de Güneş kütlesinin 0,3'ü kadardır. Yoğunlukları da yüksektir (1.000 - 10.000 atom/cm³). Dış sınırları genellikle belirgin ve keskindir; sıcaklıkları 7.000-17.000 K arasındadır. Bulutsuyu oluşturan gaz, merkezdeki yıldızdan saatte 24-56 km hızla uzaklaşır, uzaklaşma hızı merkezden uzaklık arttıkça büyür ve gaz, sonunda, yıldızlar arası gaza karışır. Bu nedenle 10 bin yıldan daha yaşlı gezegence bulutsuların gözlenmesi çok zordur. Samanyolu Gökadası'nda 1.000 kadar gezegence bulutsu belirlenmiş ve kataloglanmıştır. Bu türden daha pek çok bulutsunun var olduğuna inanılmaktadır. Kütleleri Güneş kütlesi ile Güneş kütlesinin 4 katı arasındaki bütün yıldızların evrimlerinin ileri dönemlerinde gezegence bulutsular oluşturdıkları ve Samanyolu'nda bu tür bulutsuların oluşum sıklığının yılda 1 bulutsu olduğu anlaşılmaktadır. Evrim sonucunda yıldız, ağır elementlerden oluşan yoğun bir çekirdek ile büyük bölümü hidrojen den oluşan çok geniş bir dış zarfa dönüşür. Yıldız, "Tansık (Mira) tipi değişen yıldız" olarak adlandırılan evreden geçtikten sonra bu zarf, yıldızı terk ederek gezegence bulutsuyu oluşturur. Kalan çekirdek bölümü zamanla soğuyarak sonunda beyaz cüce(*) durumuna dönüşür. Böylece, gezegence bulutsular, maddenin yıldızlardan yıldızlar arası uzaya dönmesi mekanizmasındaki ana basamaktır.

Süpernova kalıntıları, süpernova(*) olarak bilinen yıldız patlamaları sonucunda ortaya çıkan ve şiddetle genişleyip yayılmakta olan gaz bulutlarıdır. Çok şiddetli patlama sırasında yıldızın kütlesi saniyede binlerce kilometreye ulaşan bir hızla uzaya savrulur. Süpernovanın en parlak evresinde, genişleyen gaz bulutunun bir günde saldırdığı enerji, Güneş'in 3 milyon yıldan bu yana yaydığı toplam enerjiye eşit düzeydedir. Boğa takımyıldızındaki Yengeç Bulutsusu(*), süpernova kalıntıları en iyi örnektir. 1054'te gözlenen bir süpernovanın kalıntısı olan bu bulutsu, olayın üzerinden yaklaşık 1.000 yıl geçmiş olmasına karşın, hâlâ Güneş'in 100 bin katı enerji yaymaktadır. 50 bin yıl kadar önceki bir süpernovanın kalıntısı olan Kuğu Halkası'nda(*) yayılma hızı yaklaşık saniyede 100 km'ye düşmüştür. Süpernova kalıntıları giderek soğurlar, yayılma hızları iyice azalır ve sonunda yıldızlar arası ortama karışıp kaybolurlar.

Bilinen ilk bulutsu, 1610'da (teleskobun bulunmasından iki yıl sonra) Fransız doğabilimci N.-C. Fabri de Peiresc tarafından bulunan Orion bulutsusu olmuştur. Fransız gökbilimci C. Messier 1781'de bulutumsu görünümü 103 gök cisminin bir katalogda topladı. Günümüzde bunların çoğunun yıldız kümesi, 35'inin gökada ve yalnızca 11'inin gerçek bulutsu olduğu anlaşılmıştır. Gene de çoğu gök cismi bu katalogdaki numaralarıyla anılır; örneğin Yay takımyıldızındaki Trifit Bulutsusu(*), M 20

Lagün Bulutsusu (katalog no. M8, NGC 6523). Yay (Sagittarius) takımyıldızında yer alan bu parlak yayımlı bulutsu öylesine geniş bir alan kaplamaktadır ki, bazı yıldızların ışığı bulutsunun kenar bölgelerinden geçmemekte ve parlak bulutsu, daha geniş bir karanlık bulutsunun karşısındaymış gibi görünmektedir.

Hale Observatories, fotoğraf, California Institute of Technology

tırmalar, bunların yıldız ışıklarını örten kara bulutlar olduğunu kanıtladı ("bulut" sözcüğü, madde yoğunluğunun çevreye göre daha yüksek olduğu bölge anlamında kullanılmaktadır). Karanlık bulutsular, bulundukları bölgede yeterli morötesi ışım için nötr (iyonlaşmamış) ve soğuk durumdadır. Bulutsuyu oluşturan parçacıkların çapları genellikle birkaç mikrondur (10⁻⁶ m) ve bunlar birbirlerinden 90 m kadar uzaklıkta bulunurlar. Bu parçacıkların önemli bir bölümü (is ya da kurum gibi) karbondan oluşur; ayrıca silikatlar, silisyum karbür ve başka maddeler de vardır; parçacıkların üzerinde az miktarda buz da bulunur.

Parlak bulutsular solgun ışık veren aydınlık yüzeyler olarak görünürler. Bunların yaydıkları ışık ya kendi ışınımı sonucudur ya da yakınlarındaki yıldızların ışığının yansımalarıdır. Parlak bulutsular kökenlerine ve görünümlerine göre dört türe ayrılırlar: Yayımlı bulutsular, yansımalı bulutsular, gezegence bulutsular ve süpernova kalıntıları. Bunlardan ilk ikisi (ve karanlık bulutsular) aslında fiziksel yapı bakımından birbirlerinin aynıdır, bulundukları koşullara göre değişik görünüm alırlar ve farklı biçimde adlandırılırlar.

rın genişliği ise 30 ışık yılı kadardır; toplam gaz kütleleri Güneş kütlesinin 100 bin katı kadardır. Gökyüzünde çıplak gözle (ama soluk olarak ve yıldızmış gibi) görülebilen tek bulutsu olan Orion Bulutsusu'nun(*) merkezinde yoğunluğun 10.000 atom/cm³ olduğu belirlenmiştir. Öteki tanınmış salmalı bulutsular arasında Kuğu (Cygnus) takımyıldızındaki Kuzey Amerika Bulutsusu(*) (NGC 7000) ve Yay (Sagittarius) takımyıldızındaki Lagün Bulutsusu (M 8, NGC 6523) bulunmaktadır. Bulutsudaki gaz iyonlaştırmaya yetecek kadar morötesi ışınım salamayan az sıcak yıldızların yakınındaki gaz bulutları ise nötr (iyonlaşmamış, H I bölgesi) kalırlar ve ışımazlar. Buna karşılık, bu tür bulutsulardaki toz parçacıkların yıldız ışığını saçılım yoluyla Yer'e yansıtabilirler ve bulutsu Yer'den aydınlık olarak görünür. Bu tür bulutsulara yansımalı bulutsu denir. Bilinen ilk yansımalı bulutsu, Boğa (Taurus) takımyıldızında bulunan Ülker (Pleiades) yıldız kümesindeki parlak bulutsudan gelen ışığın tayfının, yakınındaki yıldızların tayfının tıpkısı olduğu gözlenerek ortaya çıkarılmıştır (1912). Bu türden bulutsular hemen daima B2 tipindeki (sıcaklığı yaklaşık 20.000 K) ya da daha soğuk yıldızların

olarak bilinir. İngiliz gökbilimci W. Herschel'in, oğlu J. Herschel ve kız kardeşi Caroline ile birlikte 1786-1802 arasında oluşturduğu ve 2.500 yıldız kümesi, bulutsu ve gökada içeren katalog, sonradan J. Herschel tarafından aynı türlerden 2.200 gökcsimi daha eklenerek genişletilmiş ve bu çalışma 1888'de J. L. Dreyer'in yayımladığı 7.840 gökcsimlik *New General Catalogue*'un (Yeni Genel Katalog)*J. NGC) temelini oluşturmuştur. 1895 ve 1909'da bu kataloga 5.386 yeni gökcsimi daha eklenerek *Index Catalogue* (IC) düzenlenmiştir. Bu katalog da, o dönemlerde gökadalar ile bulutsular arasında tam bir ayırım yapılamadığından, söz konusu iki türden gökcsimlerini içermektedir. NGC ve IC kataloglarındaki numaralar günümüzde de kullanılmaktadır.

bulutsuz hava çalkantısı, bulutsuz havada 7-12 km yükseklikte oluşan, uçaklar için tehlikeli düzensiz hava akımları. Bu tür bir çalkantıya, hızla hareket eden bir hava kütlelerinin yavaş hareket etmekte olan başka bir hava kütlelerine yakın olduğu bölgelerde görülen jet akımının çevresinde oluşan rüzgâr hızı gradyanları yol açar. Çalkantının en şiddetli olduğu bölgeler dağlık arazilerdir. Çalkantıların, erken uyarı amacına yönelik olarak hava tahmini yöntemleriyle belirlenmesi oldukça zordur. Mart 1964'te *cat-spy* (casus kedi) olarak adlandırılan ve bir uçağın 16 km önündeki olası çalkantıyı belirleyen bir radar aygıtı geliştirilmiştir.

bulvar, Fransızca BOULEVARD, birkaç trafik şeridinden ve yaya kaldırımlarından oluşan, yeşillendirilmiş geniş cadde. İlk bulvarlar Antik Çağda Ortadoğu'da, örneğin, Antiochia'da (Antakya) yapılmıştır.

Bulvar genellikle kentin ana eksenini oluşturur; güzel ve ilginç görüş açıları yaratır. Yeşillikler görsel olarak dikkatin çevreye

*İtalyanlar Bulvarı, Sabah, Güneşliği'nden ayrıntı, Camille Pissarro'nun yağlıboya çalışması, 1897; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C. Chester Dale Collection

dağılmasını önler. Düz ve geometrik kesimdeki bulvarlar Beaux-Arts (Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu) tasarımı anlayışının bir simgesidir. Kıvrımlı bulvarlar ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak gelişen doğalcı kent planlamasıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır.

Geniş, düzensiz ve kavisli bulvarlar, Viyana ve Prag gibi birçok eski kentte yıkılan surlardan boşalan yere yapılmıştır. Bundan başka, Paris'te Charles de Gaulle Meydanı'na (eskiden Etoile Meydanı) kavuşan caddelerde ve Washington, D.C.'deki geniş caddelerde görüldüğü gibi, boş bir alanda uygulanmış bir planın parçası olan bulvarlar da vardır. İtalya'da, yer yer yeşillendirilip ağaçlandırılmış geniş bulvarlara *corso* ya da *largo* adı verilir.

Bulwer, (William) Henry Lytton (Earle) bak. Dalling ve Bulwer, (William) Henry Lytton (Earle) Bulwer, Baron

Bumastus, Avrupa ve Kuzey Amerika'da, Ordovisiyen (y. 500 - 430 milyon yıl önce) ile Silüriyen dönemler (y. 430 - 395 milyon yıl önce) arasında çökelmiş kayalarda fosilleri bulunan trilobit (soyu tükenmiş eklem-bacaklı) cinsi. Derin deniz canlılarından

New York eyaletindeki Lockport'ta bulunan *Bumastus ioxus*
Buffalo Museum of Science Buffalo, N.Y

olan *Bumastus*'un kendine özgü bir biçimi vardır; baş ve kuyruk bölgesi çok geniş ve pürüzsüzdür, bölütleri de birbirine kaynaşmıştır. Elips biçiminde olan gövdenin alt yüzü yassı, arkası ve yanları belirgin biçimde içbükey ve kemerlidir.

Bumedyen, Huari, asıl adı MOHAMMED BEN BRAHİM BUHARUBA (d. 23 Ağustos 1927, Clauzel, Gelma yakınları - ö. 27 Aralık 1978, Cezayir), Cezayirli subay ve devlet adamı. Temmuz 1965'te kansız bir darbeye devlet başkanı olmuştur.

Kahire'de el-Ezher Üniversitesi'nde okuduktan sonra, 1954'te Fransa'ya karşı başlayan bağımsızlık mücadelesine katıldı ve Huari Bumedyen adını aldı. Oran yöresindeki askeri bölgenin komutanlığını üstlendi. 1960'ta kurtuluş ordusunun genelkurmay başkanı oldu ve Fransızların erişemeyeceği Fas ve Tunus'ta bir Cezayir ordusu yetiştirmeye ağırlık verdi.

Mart 1962'de Fransızlarla barış antlaşmasının imzalanmasından sonra Cezayirli önderler arasındaki çekişmeler arttı. Bumedyen, Eylül 1962'de komutasındaki birliklerle başkent Cezayir'e yürüyerek Ahmed Ben Bella'nın başa geçmesini sağladı. Kendisi de devlet başkanı yardımcısı ve savunma bakanı oldu. Bir süre sonra anlaşmazlıklar baş gösterince, Haziran 1965'te Ben Bella'yı devirerek devlet başkanlığını üstlendi. Halktan geniş bir destek görmediği için, ilk başlarda ülkeyi 26 üyeli bir devrim konseyi ile birlikte yönetmek zorunda kaldı. Aralık 1967'de ordudaki subayların kendisine yönelik darbe girişimini bastırdıktan sonra ülkenin tek ve tartışmasız yöneticisi oldu.

1971'de Fransa ile özel ilişkilerin sona ermesi pahasına petrol sanayisini devletleştirdi. 1975'te Atlas Okyanusuna çıkış yolu olarak İspanyol Sahrası'nın (Rio de Oro, bugünkü Batı Sahra) bir bölümünü alma girişimi Cezayir'i Fas'la savaşın eşğine getirdi. 1976'da referandumla Ulusal Berat ve hemen ardından anayasa kabul edildi. Batılı ülkelerle önemli sanayi ve ticaret anlaşmaları imzalayan ve aynı zamanda bağımsızlıktan ödün vermeksizin Sovyet bloku ile yakın ilişkiler kuran Bumedyen, Bağlantı-

sızlar Hareketi'nin de önde gelen kişilerinden biri oldu.

bumerang, Avustralya Yerlilerinin av ve savaş aracı olarak kullandıkları eğik fırlatma sopası. Yerliler iki tür bumerangdan başka, bumerang biçimindeki çeşitli sopaları da kullanmışlardır. Bumerangın geri dönmeli türü, uzunluğu 30-75 cm arasında, yaklaşık 340 gr ağırlığında, iyi dengelenmiş, ince ve yassı bir sopadır. Hafif kıvrımlı olanlarından dik köşelilerine kadar çeşitli türleri vardır. Uçları yapım sırasında ya da yapıldıktan sonra küde ısıtarak bükülür ya da ters yönlerde kıvrılır.

Atıcı bir ucundan kavradığı bumerangı omzunun üzerinde ve arkaya doğru, içbükey yanı öne gelecek biçimde tutar ve güç kazanmak için birkaç adım koştuktan sonra yassı yanı aşağı gelecek gibi fırlatır. Fırlatmadan önce sert bir bilek hareketiyle de bir itme gücü verir. Kıvrık uçları ve bu fırlatma biçimi bumerangın kendine özgü uçuşunu sağlar. Bumerang aşağıya doğru eğimli ya da yere paralel fırlatılırsa en az 15 m yukarıya süzülür. Bir ucu yere çarpacak biçimde fırlatılırsa diklemesine ve büyük bir hızla yukarı sıçrar. 45 m çapında ya da daha geniş bir çember ya da oval bir yörünge izledikten sonra daha küçük çemberler çizerek gelip atıcının yanına düşer; "8" biçiminde bir eğri çizdiği de olur.

Geri dönmeli bumerang yalnızca Avustralya'nın doğu ve batı bölgelerinde oyun aracı olarak kullanılır; hatta bu yörelerde bumerang fırlatma yarışmaları bile düzenlenir. Avcılar da ağaçlar arasına ağlarını gerdikten sonra geçen kuş sürülerine doğru geri dönmeli bumeranglarını fırlatırlar. Bumerangı atmaya sanan kuşlar kaçarken ağlara takılıp yakalanırlar. Geri dönmeli bumerangların dönmemesiz bumeranglardan geliştirildiği sanılmaktadır.

Geri dönmeyen bumeranglar geri dönmelilerden daha uzun, daha düz ve daha ağırdır. Bunlar avdan başka savaşta da kullanılır ve düşmanı ağır biçimde yaralayabilir ya da öldürebilir. Bir başka bumerang türünün ucunda sivri bir kanca vardır. Eski Mısırlılar, California ve Arizona Yerlileri ve Güney Hindistan'daki avcılar kuş, tavşan vb hayvanları yakalamak için bumerang biçiminde, geri dönmeyen silahlar kullanırlardı.

Bumin, Orhan (d. 1916, İstanbul), kalp ve göğüs cerrahisinde birçok yeni tekniği Türkiye'de ilk uygulayan hekim.

1941'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni askeri hekim olarak bitirdi. Ertesi yıl Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin II. Hariciye Kürsüsü'nde asistan oldu. 1947'de genel cerrahi uzmanı olarak Milli Savunma Bakanlığı tarafından ABD'ye gönderildi. Orada çeşitli hastanelerde çalışarak deneyimini artırdı. 1950'de Türkiye'ye döndü. Önce başaistan, 1952'de de doçent oldu. 1954'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne geçti. 1961'de bu fakültede profesörlüğe yükseltildi. 1980'lerin başında emekli oluncaya değin bu görevini sürdürdü.

Bumin, akciğer loplarnın çıkarılması, daralmış kalp kapakçıklarının kesilerek açılması, yemek borusuna kesi yapma, organın çalışmasını engelleyecek derecede kalınlaşan akciğer zarının soyulması gibi ameliyatlara, Türkiye'de kalp ve göğüs cerrahisinde yeni tekniklerin ilk uygulayıcılarından olmuştur. Akciğer zarının soyulması sırasında, solunum yolu tıkanmalarını önlemek için soluk borusundan tüp sokarak bayılma tekniğinin de öncüsüdür.

Onikiparmakbağırsağı ülseri ve hidatik kist için geliştirdiği iki ameliyat kendi adıyla (Bumin ameliyatları) bilinir. *Akciğer Vereminin Cerrahi Tedavisi* (1954), *Mitral Darlığının Cerrahi Tedavisi ve Komissürotomi* (1955), *Sindirimi Sistemi Cerrahisi* (1961) ve *Cerrahide Muayene Usulleri ve Hastalıklar-daki Bulgular* (1976) başlıca yapıtlarıdır.

Bumin Kağan (ö. 552), Göktürk Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı.

Altay Dağlarının doğu eteklerinde demircilik sanatıyla uğraşan ve Avarlara bağlı olan Tukyulardandı. Tukyuların başına geçtikten sonra Türk boylarını birleştirerek Avarların egemenliğine son vermek için çalışmalara başladı. Bu amaçla Tabgaçların başındaki Türk asıllı, ama zamanla Çinlileşmiş Wei hanedanıyla siyasal ilişkiler kurdu (534). 546'da Avarların egemenliğindeki Tölesler ayaklanınca, Avar hükümdarı Anakay tarafından ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Elde ettiği başarıya karşılık hükümdarın kızıyla evlenmek istedi. Bu isteğinin kabul edilmemesi üzerine Wei hanedanından bir prensesle evlenerek Avarlara karşı saldırıya geçti. 552'de Avarların egemenliğine son verdi ve birçok Türk boyunu birleştirerek Göktürk Devleti'ni kurdu. İl Kağan unvanını alarak tahta çıktıktan sonra eski Hun başkenti Ötüken'i ele geçirerek yönetim merkezi yaptı.

Bumin Kağan ilk iş olarak Altay Dağlarından İli Irmağına kadar uzanan batı bölgesini, keşdi egemenliğini tanımaya koşuluyla yabgu unvanını verdiği kardeşi İstemi'ye bıraktı. İstemi yeni yerler fethederek Batı Göktürk Kağanlığı'nı oluştururken, Bumin Kağan tahta çıktığı yıl öldü. Yerine oğlu K'olo, kısa bir süre sonra onun da ölümü üzerine küçük oğlu Muhan Kağan geçti (553).

bunaltı, ANKSİYETE ya da KAYGI olarak da bilinir, genellikle ortada belli bir neden yokken, kötü bir şey olacaktı gibi iç sıkıntısı veren güçlü bir korku ve kaygı duygusu.

Bunaltının şiddeti, hafif bir tedirginlik ve gerginlik duygusundan panik derecesine varacak kadar değişebilir ve kişilik bütünlüğünü tehdit eden herhangi bir durumda ortaya çıkabilir. Genellikle iş yaşamı, kişiler arasındaki ilişki, cinsel ya da evlilik ilişkilerindeki büyük altüstlüklerle ilgili olarak, yasaklanmış cinsel dürtülerin ya da saldırgan isteklerin baskılanmasında bir yetersizlik olduğunda, kişi bunaltıya kapılır. Hafif bir bunaltı olağan sayılır ve savunma mekanizmaları denen özel bilişsel ve davranışsal işleyişler bu duygunun kolayca üstesinden gelebilir. Stres ile bunaltı arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan araştırmalar, değişik yollardan bunaltıyı başlatan iki ayrı stres grubunun tanımlanabileceğini göstermiştir. Birinci grup, cinsel ilişkilerdeki ya da iş yaşamındaki başarısızlıklara bağlı olarak kişinin benliğini ya da kendine saygısını tehdit eden streslerdir. İkinci grup ise fiziksel bir tehlikeyle, örneğin kişinin sağlığı ve güvenliği için duyduğu korku ve endişeyle nitelenir.

Savunma mekanizmaları bunaltıyla başa çıkamadığı an, genellikle psikonevroz (nevroz) türünden bir rahatsızlık olarak sınıflandırılan bir bunaltı bozukluğu ortaya çıkabilir. Bu bozukluk, sürekli ya da nöbetler halinde bir bunaltı duygusu ya da belirli durumlara ve nesnelere bağlı olmayan tanımsız bir korkuyla nitelenir; başlıca

belirtileri uykusuzluk, öfke patlamaları, sinirlilik, sabırsızlık, kalp çarpıntılar ve ölüm ya da delirme korkusudur. Bu korkuyu yenmek için gösterilen aşırı çaba genellikle yorgunluk ve bitkinliğe yol açar. Bazen bunaltı daha akut biçimde ortaya çıkar ve bulantı, ishal, sık sık iştme, çarpıntı, boğulma duygusu, baş dönmesi, el ayak uyuşmaları, terleme, gözbekleklerinin büyümesi, hızlı ve kısa soluk alma gibi fizyolojik belirtiler de görülebilir. Bu belirtiler birçok fizyolojik bozuklukta ve olağan stres ya da korku durumunda da görülebilir; ama herhangi bir organik bozukluk ya da hastalık söz konusu olmadığında, çoğu kişinin kolayca üstesinden gelebileceği bu tür belirtilerle baş edemeyen kişilerin durumu nevrotik olarak nitelenir.

Bunaltıyla ilişkili öbür bozukluklar hastalık hastalığı, histeri, saplantı-zorlantı (obsesif-kompulsif) nevrozu, fobiler ve şizofrenidir.

bunama, zihin gücünün zamanla azalması ya da yitirilmesi. Bunama, bir hastalık ya da hastalık grubu olmaktan çok, çeşitli hastalık ve bozukluklarda ortaya çıkabilen bir tablodur. Bu tablonun başlıca belirtileri, bellek, yargılama, soyut düşünme gibi zihinsel işlevlerin bozulmasıdır; ayrıca kişilik özelliklerinde, davranışlarda ve toplumsal ilişkilerde de değişiklikler görülür. İlerlemiş bir bunamada beyin hacmi küçülür, beyin boşlukları genişler.

Bunamanın ilk belirtisi genellikle yeni bilgileri öğrenme yetisinin yok olmasıdır. Hasta uzak geçmişi iyi anımsar, ama soyut düşünme, yargılama, karar verme yetileri bozulduğundan yeni ve karmaşık durumlardan kaçınır; zorunlu olarak böyle durumlarda karşılaştığında ise paniğe ve büyük bir bunaltıya kapılır. Bunama öncesi zekâ ve kişilik örgütlenmesi sağlam olan kişiler, çevrenin dikkatini çekmeden uzun süre bu belirtileri saklayabilirler. Toplumsal ilişkilerin aksaması, yargılama yetisinin ve dürtü denetiminin azalmasından kaynaklanır; hasta yersiz espriler yapabilir, taşkın davranışlarda bulunabilir. Bu tip belirtiler daha çok bozukluk öncesi kişilik özelliklerinin abartılması biçiminde ortaya çıkar. El becerisinin, anlama ve konuşma yetilerinin azalması, denge ve hareket bozuklukları gibi bazı nörolojik belirtiler de görülebilir. İlerlemiş tablolarda sırasıyla yer, zaman ve kişi tanıma yetileri de bozulur; ayrıca bunamaya yol açan birinci hastalığın belirtileri görülür.

Önceleri, bunamanın ilerleyen ve dönüşü olmayan bir bozukluk olduğu düşünülüyordu; bugün bu bozukluğun iyileşip iyileşmesinin altta yatan nedenlerle ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Vitamin eksikliği, beyne yeterince oksijen gitmemesi gibi nedenlere bağlı olan bunamalar çabuk iyileşebilir; buna karşılık, örneğin dokuların yapısı ve işlevsel olarak yozlaşmasından kaynaklanan bunamalar genellikle ilerleyicidir.

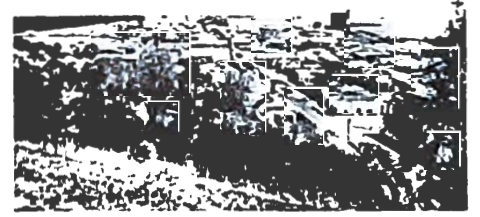
En sık görülen bunama nedenleri şöyle sıralanabilir: Enfeksiyonlar (ensefalit gibi kafa içi enfeksiyonları, frengi, tripanozomiyaz, vb); zehirlenmeler (kronik alkolizm, kurşun ve öbür ağır metallerle bağlı zehirlenmeler); hormon ve metabolizma hastalıkları (miksödem, pellegra, Wilson hastalığı, B12 vitamini eksikliği, folik asit yetmezliği); kafa travmaları (kaza, boksör sendromu); damar bozuklukları (damar sertliği, beyin kanaması, beyin damarlarında tıkanıcı hastalık); dokuları yozlaştırıcı hastalıklar (kalıtsal kore, Pick hastalığı, Alzheimer hastalığı); sara; kafa içi ırlar; yaygın skleroz.

Bazı ruhsal çöküntülerde de, çevreye ilgisi azaldığından, hasta yeni bilgileri öğrenemeye başlar; zaman zaman bunamayla karıştırılan bu duruma "yalancı bunama" adı verilir. Bu yüzyılın başlarına değin erken bunama (*dementia praecox*) adıyla anılan hastalık grubunu, İsviçreli psikolog Eugen Bleuler yeniden tanımlamış ve bugün de kullanılan şizofreni(*) terimiyle adlandırmıştır.

Bunau-Varilla, Philippe-Jean (d. 26 Temmuz 1859, Paris - ö. 18 Mayıs 1940, Paris), Panama Kıştağında kanal açılmasını ilk savunulardan Fransız mühendis.

1884'te Fransız Panama Kanalı Kumpanyası'nda çalışmaya başlayan Bunau-Varilla, kanal açma projesinin başarısızlığı uğraması üzerine, 1889'da ABD'ye geçti. ABD hükümeti tarafından, Panama'nın o dönemde ait olduğu Kolombiya hükümetiyle antlaşma yapmakla görevlendirildi. Görüşmelerin başarısızlığı uğraması üzerine, Panama'nın bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan hareketin başlatılmasında rol aldı. Geçici Panama hükümeti tarafından tam yetkili elçiliğe getirilen Bunau-Varilla, 1903'te ABD dışişleri bakanı John Hay ile bir antlaşma imzalayarak kanal inşaatının ABD gözetiminde yapılmasını sağladı.

Bunbury, Batı Avustralya'nın güneybatısında Perth ve Fremantle'nin güneyinde kent ve liman. Collie ve Preston ırmaklarıyla beslenen Leschenault Koyunun hemen altındaki Koombana Koyunun güney kıyısında yer alır. 1843'te kurulan ve adını yöreyi

Koombana Koyu kıyısında Bunbury, Batı Avustralya
Tor Egleland - Black Star / EB Inc

keşfeden Teğmen Henry William St. Pierre Bunbury'den alan kent, 1976'da Perth'ün ardından eyaletin en büyük yerleşimi oldu. Bunbury, günümüzde güneydeki çiftliklerden gelen kereste, buğday, yün, süt ürünleri ve meyvenin, yakınındaki Collie Field'de çıkarılan kömürün, kıyıda ki kumlardan elde edilen ilmenit gibi ağır madenlerin ihraç edildiği bir limandır. Kentte süperfosfat ve inşaat malzemesi fabrikaları vardır. Sarapçılığın 1970'lerde yeni bir sanayi dalı olarak gelişmesinden ve kuzeydoğudaki Saddleback Dağından çıkarılan boksiti işlemek amacıyla alüminyum tesislerinin kurulmasından sonra, eski liman genişletilmiş ve 1976'da da bir iç liman açılmıştır. 1979'da bir yemeklik yağ rafinerisi üretime başlamıştır.

Sörf ve yelkencilik, Bunbury'yi gözde bir sayfiye merkezi durumuna getirmiştir. Kentteki St. Boniface Katedrali (1962), Avustralya'da 20. yüzyılda kurulan ilk katedraltır. Nüfus (1981) 21.749.

Bunche, Ralph (Johnson) (d. 7 Ağustos 1904, Detroit - ö. 9 Aralık 1971, New York kenti), ABD'li diplomat, Birleşmiş Milletler'de çeyrek yüzyıla yakın bir süre önemli görevler almış ve 1949'da Filistin'de Arap-İsrail ateşkes görüşmelerini başarıyla yürütmesinden dolayı 1950 Nobel Barış Ödülü'nü almıştır.

Harvard Üniversitesi'nde kamu yönetimi (1928), uluslararası ilişkiler (1934) doktora-sını tamamlayan Bunche, daha sonra Washington, D. C.'deki Howard Üniversitesi'ne girdi ve bu üniversitenin siyaset bilimi bölümünü kurdu. Bu arada Rosenwald

Bunche
H. Roger - Violette

bursuyla Fransız Batı Afrika'sını dolaşarak Fransız mandası Togo'nun ve Fransız sömürgeci Dahomey'in (bugün Benin) yönetim biçimlerini inceledi. Daha sonra Illinois'te, Evanston'daki Kuzeybatı Üniversitesi'nde ve London School of Economics'te doktora sonrası araştırma yaptı ve yeniden Afrika'ya dönerek sömürgecilik siyasetiyle ilgili çalışmalarını sürdürdü. 1938-40 arasında ABD'de ırk çatışmasını ele alan büyük bir araştırmada İsveçli toplumbilimci Gunnar Myrdal ile birlikte çalıştı. Bu araştırma 1944'te *An American Dilemma* (Bir Amerikan Çıkmazı) adıyla yayımlandı.

Bunche, II. Dünya Savaşı sırasında ABD Savunma Bakanlığı'nda, Stratejik Hizmetler Dairesi'nde ve Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştı. 1945'te San Francisco Konferansı'nda Birleşmiş Milletler'in kuruluş hazırlıklarında etkin bir rol oynadı. 1947'de New York'taki BM Daimi Sekreterliği'nde görev alarak, kurulan Vesayet Meclisi başkanı oldu.

BM genel sekreteri Trygve Lie'nin isteği üzerine, savaş halindeki Filistinli Araplar ile Yahudiler arasında anlaşma sağlamakla görevli BM özel komitesine danışmanlık yapmaya başladı. Baş arabulucu Kont Folke Bernadotte'un öldürülmesi üzerine, fiilen bu görevi üstlendi ve Şubat-Mayıs 1949'da imzalanan antlaşmalarla ateşkes görüşmelerini başarıyla sonuçlandırdı.

1955'te BM genel sekreter yardımcılığına, iki yıl sonra da özel siyasal işlerden sorumlu genel sekreter yardımcılığına getirildi. Genel Sekreter Dag Hammarskjöld'ün sorunlu işlerde en çok başvurduğu özel görevli durumuna geldi. Üstlendiği görevlerden biri de atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılmasına ilişkin BM programıydı. 1956'da Süveyş Kanalı bölgesinin İngiliz, Fransız ve İsrail birliklerince işgalinden sonra 6 bin kişilik BM Barış Gücü'nün bölgeye yerleştirilmesini denetledi. 1960'ta Kongo'da BM arabulucusu olarak görev yaptı. Son olarak 1964'te Kıbrıs Türklerle Rumlar arasında yerleştirilen 6 bin kişilik tarafsız birliği yönetmek üzere Kıbrıs'a gitti.

1950'lerde ve 1960'larda ABD'deki Siyahların özgürlük hareketini göç ardi etmekle suçlanması, ABD'de ırk ayrımı konusundaki görüşlerini daha açık belirtmeye başladı. Sağlığının iyi olmamasına karşın, 1965'te Alabama eyaletinde Selma ve Montgomery'de yapılan medeni haklar yürüyüşlerine katıldı. Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği'nin (NAACP) yönetim kurulunda 22 yıl görev yaptı.

Buncin-ga, Japonca GÜNEY RESMİ, ayrıca NAN-GA ya da AYDINLAR RESMİ olarak da bilinir, 18 ve 19. yüzyılda Japon ressamları-

nın büyük bir çoğunluğunun benimsediği resim üslubu. Orta ve geç Edo döneminin en yenilikçi ve yaratıcı ressamları Buncin-ga okulundandır. Bu üslup Çin'de Qing hanedanı dönemi (1644-1911) resminde özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda görülen "bireysellik" anlayışından kaynaklanır. Ama Buncin-ga sanatçıları, kompozisyonda olduğu kadar fırça işçiliğinde de Çinli aydınların resmindeki (bak. Wenren ressamları) bazı öğeleri abartarak uyarlamışlardır. Ayrıca

"Sıradan Olana Yasaklanan", Uragami Gyokudo'nun (1745-1820) rulo resim (kakemono) çalışması, kâğıt üstüne mürekkep, Edo dönemi; Cleveland Sanat Müzesi
Cleveland Museum of Art,
Mr and Mrs. William H. Marlatt Fund

kararlı bir espri anlayışı da bu tür resimde sık sık görülen bir olgudur. En ünlü Buncin-ga sanatçıları İke Tai-ga (1723-76), Yosa Buson (1716-83) ve Uragami Gyokudo'dur (1745-1820).

Buncin-ga üslubunun 18. yüzyıl başlarında ortaya çıkması, Japon aydınlarının dış dünyaya açılması ve yeni Çin resminin Nagasaki yoluyla ülkeye girmesiyle aynı zamana rastlar. Çin'de 1679'da, Japonya'da ise 1748'de yayımlanan *Jiezi yuan hua zhuan* (Hardal Tohumu Bahçesinin Resim Kılavuzu) bu okulun ilkelerinin oluşturulmasına yardımcı olmuştur.

Bunjing-ga resmi 19. yüzyılda başlıbaşına öznell, çoğu kez de biçim ya da sağlam bir yapı anlayışından yoksun anlatım aracına dönüştü ve yoğun bir yapmacılık içine girdi. Benimsedikleri Çin kültürünün entelektüel üstünlüğünün bilincinde olan aydın ressamlar çoğu kez olağanüstü ince ve usta işi ürünler verdiler.

Bund, YAHUDI BUNDU olarak da bilinir, resmi adı LİTVANYA, POLONYA VE RUSYA YAHUDİLERİ GENEL BİRLİĞİ, Rusça VSEOBŞÇE YEVREYSKI ROBOÇI SOYUZ V LİTVE, POLİŞE, I ROSSII, Çarlık Rusyası'nda, Yahudi Mintıkası'ndan kaçan küçük bir işçi ve aydın grubunun 1897'de Vilnius'ta kurduğu Yahudi sosyalist siyasal hareketi. Yahudilere karşı ayrımcılığın kaldırılmasını ve Rusya'nın federal temeller üzerinde yeniden örgütlenmesini isteyen Bund, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDRP) kurulduğu

sırada (1898), ülkedeki en etkin sosyalist örgüttü. Bu örgütün Yahudi işçilerin tek temsilcisi olma konusundaki kararlılığı Lenin'in merkezi parti tasarılarına aykırıydı. Yahudi önderler 1903'te yapılan RSDRP II. Kongresi'ni terk ettiler. 1906'da yeniden partiye katıldıktan sonra, genellikle Menşevikler desteklediler. Bund Nisan 1920'de iki gruba ayrıldı; çoğunluk Komünist Partisi'yle birleşirken, Rafael Abramoviç'in başını çektiği azınlık grubu Bolşevik yönetimince dağıtılmaya değin kendi kimliğini korudu. Bund, I. ve II. Dünya savaşları sırasında Polonya'da da etkin oldu.

Bund der Landwirte bak. Çiftçiler Birliği

Bundaberg, Avustralya'da, Queensland'de, Burnett Irmağı üzerinde kent ve liman. 1870'lerde büyük şeker kamışı plantasyonlarının merkezi olarak kurulan kentte şeker fabrikaları, rom damıtma tesisleri bulunur. Mandıracılık, bıçkıcılık, gemi yapıcılığı ve tarım makineleri imalatı öteki önemli sanayi dallarıdır. Ayrıca şeker, rafine melas ve kereste ihracatı yapılır. Adını yöredeki Avustralya Yerli kabilesi olan Bundalardan alan Bundaberg, 1880'de belediye, 1881'de kasaba ve 1913'te kent olmuştur. Nüfus (1981) 32.560.

Bundahishn (Pehlevi dilinde "İlk Yaradılış"), dünyanın yaradılışı, tarihi ve süresini; insanın kökeni ve evrenin yapısını ele alan, Zerdüş'te inancına bağlı bir kutsal metin. Metin, İS 9. yüzyılda Pehlevi dilinde yazılmış olmakla birlikte, Avesta'nın kayıp bölümlerindeki eski bilgilere dayanır ve Zerdüş'ten önceki bazı öğeler içerir.

Bundelalar, Hindistan'ın ortakuzey kesimindeki Bundelkhand'a adını veren Racput klanı. Kökeni bilinmeyen Bundelalara ilişkin ilk kayıtlar 14. yüzyıla uzanır. 1545'te Kalincar'daki kalelerini kuşatan ve bu kuşatma sırasında öldürülen Şir Şah Sur'a karşı direnmeleriyle ün kazandılar. Orçha'lı bir Bundela olan Bir Singh, Hint-Türk imparatoru Ekber'in oğlu Selim (sonradan Cihangir adını almıştır) ile işbirliği yaparak, 1602'de imparatorun yakın dostu Ebu'l-Fazl Allami'yi pusuya düşürdü ve öldürdü.

Bundelaların yaşadığı topraklar, Dekkan'dan Yamuna-Ganj'a giden yol üzerinde bulunduğundan çok önemliydi. Ama dağlık ve uzak olan bu toprakların denetimi güçtü. Bundelalar Babürlülere karşı birçok başarısız ayaklanmanın ardından Marathaların egemenliğini benimsedi (1729). 19. yüzyıl başlarında bir dizi karışıklıktan geçen bölge, sonunda İngilizlerin yönetimi altına girdi. Kalincar Kalesi de 1812'de düştü.

Bundelkhand, Hindistan'ın ortasında, bugünkü Madhya Pradesh eyaletinin kuzeyinde kalan dar ve derin hendeklerle parçalanmış dağlık Vindhya bölgesi ile kuzeydoğudaki ovayı kapsayan tarihsel bölge. Ovaların bitiminde birden yükselen dik ve tekil dağlar, Bundelkhandlı dağlıklar için çok elverişli tahkimat ve kale yerleri oluşturmıştır. Derin ve dar yataklardan akan Dhasan, Tons, Kent ve Betva ırmaklarından sulama için yararlanma olanağı sınırlıdır; yalnızca üzerinde baraj kurulmuş olan Betva Irmağından elektrik ve sulamada yararlanılır. Özellikle Panna yakınlarında küçük, ama nitelikli elmas çıkarılır. Bugday, süpürgedarısı ve pamuk bölgenin başlıca ürünleridir.

Bundelkhand'ın bilinen en eski hanedanı olan Gahavarlardan (Cecakabhuktiler)

sonra bölgeye egemen olan Pratihara Racputlarının (savaşçı kast) yerini, İS 800'lerde Çandelalar aldı. Çandelalar 11. yüzyılda Yamuna ve Narmada ırmakları arasında kalan geniş topraklarda egemenlik kurdular. Ama 1182'de Acmir ve Delhi hükümdarı Prthviraca'ya yenilerek ortadan kalktılar. Yıkımlara yol açan bir kargaşa döneminin ardından, 14. yüzyılda bölgeye yerleşmeye başlayan ve buraya adını veren Bundela Racputları Delhi'deki Müslümanlara karşı yüzyıllarca sürececek bir çete savaşına giriştiler. Hint-Türk imparatoru Hümayun'u yenen Şir Şah Sur, 1545'te Bundelkhand'a saldırdı, ama Kalincar Kalesi kuşatması sırasında öldü. Kalincar 1569'da Hint-Türk imparatoru Ekber'in ordularına teslim oldu. Hint-Türk İmparatorluğu'nun gerilemesiyle Marathalar etki alanlarını genişlettiler ve 1729'da Bundelkhand'a egemen oldular. 1803'te Banda ve Hamirpur yöreleri İngilizlere bırakıldı. İngiliz yönetimi Pune Antlaşması'yla (1817), Marathalardan bölge üzerindeki bütün egemenlik haklarını aldı. Bundelkhand, tarihsel olarak bugün Uttar Pradesh içinde kalan Hamirpur, Calaun, Cihansi, Lalitpur ve Banda illerinden oluşuyordu. Ama siyasal olarak yalnızca Bundelkhand yönetim birimindeki hükümdarlıklar kapsıyordu. 1802'de İngiliz Merkezi Hindistan Delegeliği'ne bağlanan Bundelkhand 1948'de Baghelkhand ile birleşerek Vindhya Pradesh eyaletini oluşturdu. Bu eyalet 1956'da Uttar Pradesh'in sınırları dışında kalan bazı eski topraklarını da alan Vindhya Pradesh'e katıldı. Günümüzde Bundelkhand bölgesinin siyasal bir niteliği kalmamıştır.

Bundesrat, Almanca FEDERAL KONSEY, Almanya'nın iki yasama meclisinden biri. Siyasal iktidar, halk tarafından seçilen *Bundestag*'da olduğu için, *Bundesrat* daha çok danışma görevi yapar. Ama birçok yasanın ve yönetmeliğin çıkarılması ve anayasa değişikliği yapılabilmesi için bu meclisin onayı gerekir. *Bundesrat* eyalet (*Land*) hükümetlerinin üyelerinden oluşur. Avusturya'da da benzer özellikler taşıyan bir *Bundesrat* vardır. Terim, Alman İmparatorluğu döneminde de (1871-1918) kullanılmıştır.

Bundestag, Almanca FEDERAL MECLİS, Almanya'nın iki yasama meclisinden biri. Bütün ulusu temsil eder. Üyeleri tek dereceli genel seçimle dört yıl için seçilir. *Bundestag* hükümete başkanlık eden şansölyeyi (başbakan) seçer. *Bundestag* terimi Alman Konfederasyonu'nun (1815-66) federal meclisi için de kullanılmıştır.

Bundesverfassungsgericht (Almanya), bak. Federal Anayasa Mahkemesi

Bundi, Hindistan'ın kuzeybatısında, Racasthan eyaletine bağlı Bundi ilinin yönetsel merkezi kent. Bir tarımsal piyasa merkezi olan kent, birkaç saray ve kalenin bulunduğu ormanlık tepelerle çevrili bir vadide yer alır. Bundi adının, 13. yüzyılda yaşamış bir kabile reisi olan Bunda'dan geldiği sanılmaktadır. Eskiden Bundi hükümdarlığının başkenti olan kentteki saraylar "Bundi üslubu"nda yapılmış freskleriyle ünlüdür. Kentte Racasthan Üniversitesi'ne bağlı bir fakülte vardır. Bundi ilinin yüzölçümü 5.550 km²'dir. Bir sıra tepeyle ayrılmış iki ovaadan oluşur. Başlıca geçim kaynağı mısır, kocağan, buğday, arpa, pirinç ve şeker kamışı gibi ürünlere dayalı tarımdır. Ayrıca mika ve kireçtaşı yatakları işlenir.

14. yüzyılda Racputların (tarihsel Racputa-na bölgesinin savaşçı hükümdarları) kur-

duğu Bundi hükümdarlığı önceleri Haraoti olarak biliniyordu. 17. yüzyılda Haraoti, Kota ve Bundi devletlerine bölündü. 1818'de yapılan bir antlaşmayla İngiliz egemenliğine girdi ve 1948'de de Racasthan eyaletine bağlandı. Nüfus (1981) kent, 47.736; metropoliten alan, 48.027; il, 586.982.

Bundi minyatür okulu, 17. yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna değin Bundi ve komşusu Kotah illerinde (bugün Racasthan eyaletinde) gelişen Hint minyatür resmi. Racasthan üslubunun en önemli okulunun ürünleri

Antilopla oynayan kadın, Bundi minyatürü, geç 18. yy; özel koleksiyon P. Chandra

sayılan Bundi minyatürlerinin erken örnekleri (y. 1625), özellikle de kadın ve erkek betimleri bu üslubun özelliklerini gösterir; ama Babürlü etkisi de oldukça güçlüdür. Bundi minyatürleri Bundi ve Kotah yöneticilerinin sık sık ilişki kurdıkları Dekkan bölgesi minyatürleriyle de benzerlikler taşır.

Bundi okulunun en belirgin özellikleri, karmaşık ve yoğun bitkilerin ve dramatik gece manzaralarının sık sık konu edinilmesi, su ögesinin koyu bir fon üstünde açık renkli burgaçlar halinde betimlenmesi ve resimlerde canlı bir hareketlilik sağlanmasıdır. 18. yüzyılın ilk yarısında başarısının doruğuna ulaşan Bundi okulu, gelişimini 19. yüzyılda II. Ram Singh'in egemenliği sırasında da (1828-66) sürdürmüştür. Bu çok canlı minyatürlerde bölgenin sık ormanlarındaki kaplan avları ve hükümdarın yaşamından çeşitli sahneler canlandırılmıştır.

bungalov, tek katlı, eğimli çatılı, küçük konut. Çoğu zaman bir verandayla çevrili olur. "Bengal tarzı ev" anlamına gelen Hintçe bir sözcükten kaynaklanan bu terim, Hindistan'ın İngiliz yönetiminde olduğu dönemde İngilizceye girdi. Büyük Britanya'da kötü yapılmış bungalov tipi konutların yaygınlaşmasıyla aşağılayıcı bir anlam kazandı.

Bungalov tipi konut 1920'lerde ABD'de kurulan yeni yerleşim alanlarında tutuldu. Yüksek tavanı, geniş kapı ve pencereleri, gölge yapan saçakları ya da verandasıyla sıcak iklimlere özellikle uygun olduğu için, Güney California gibi bölgelerde hâlâ yaz-

lık konut ya da ev olarak çok sayıda yapılmaktadır.

Bungarus, *Elapidae* familyasından, çok zehirli 12 yılan türünü içeren cins. Güney Asya'nın açıklık yerlerinde yaşayan bu yılanların parlak pullarla örtülü gövdeleri

Pama (*Bungarus fasciatus*)
Cy LeTour / Detroit Zoo

genellikle siyah-beyaz ya da siyah-sarı hal-kalardan oluşan çok belirgin desenlerle süslenir. Daha çok geceleri avlanır, en çok da başka yılanlarla beslenirler.

Pakistan, Hindistan ve Çin'de yaşayan *Bungarus caeruleus*'un uzunluğu 1,5 m'yi bulabilir. Evlerin yakınına sokulmasına karşın insanları çok ender olarak ısırır; ama ısırıldığında, panzehir kullanılsa bile yaşama şansı yüzde 50'dir. Çin hindi'nde bulunan ve genellikle biraz daha iri olan pama (*B. fasciatus*) hemen hiç saldırgan olmadığı için zararsız kabul edilir; bugüne değin çok az ısırma olayı bildirilmiştir.

Bunge, Nikolay Hristyanoviç (d. 23 Kasım 1823, Kiev, Ukrayna - ö. 15 Haziran 1895, Tsarskoe Selo, Petersburg yakını), liberal Rus iktisatçı ve devlet adamı. Maliye bakanlığı sırasında (1881-87), Rus ekonomisinin modernleştirilmesini amaçlayan bir dizi reform gerçekleştirmiştir. Vergi yasalarında yaptığı değişikliklerle köylüler üzerindeki vergi yükünü dörtte bir oranında azaltmıştır.

Bir hukukçu ve bilim adamı olan Bunge, çeşitli akademik görevlerde bulundu. 1859'da Kiev Üniversitesi rektörü oldu. Serflik ve maliye konusundaki yazıları hükümetin dikkatini çekti. 1859'dan sonra çeşitli resmi görevlerde bulundu. 1878'de ticari konularla görevli maliye bakan yardımcısı oldu.

Bunge, maliye bakanı olduktan sonra, Rus demiryolu sistemini modernleştirmeye ve genişletmeye çalıştı. Bu amaçla batmak üzere olan bazı özel hatları satın aldı ve yeni yolların yapılmasını teşvik etti. Görev süresi içinde, lokomotifler ve vagonlar standart hale getirildi; ücretler ile tarifeler arasında eşgüdüm sağlandı.

Bunge, Rus merkez bankası Gosbank'ın yöneticisi olarak, bankacılık sisteminin güçlendirilmesini amaçlayan önlemler alınmasını savundu. Köylülerin toprak satın almasını sağlamak için 1883'te Köylü Toprak Bankası'nı kurdu; sermayesi yeterli olmayan banka ancak sınırlı bir başarı sağlayabildi. Bunge ayrıca, çocukların çalıştırılmasını sınırlandıran önlemleri de içeren çeşitli iş yasalarını uygulamaya koydu. Marksizme karşı olan Bunge, Sovyet tarihçilerince bir burjuva reformcusu olarak kabul edilmiştir.

Bungular bak. Bongolar

Bunin, İvan Alekseyeviç (d. 22 Ekim 1870, Voronej, Rusya - ö. 8 Kasım 1953, Paris), Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan (1933) ilk SSCB'li yazar, şair ve romancı. Rus üslupçu yazarları içinde en başarılı olanlardandır.

Bunin bir yandan gazetecilik yaparken, bir yandan da şiir yazıyor ve çeviriyordu; ilk şiir kitabı 1891'de yayımlandı. Longfellow'dan

çevirdiği *Hiawatha* ile 1903'te Rus Akademisi'nin verdiği Puşkin Ödülü'nü kazandı; Akademi daha sonra onu onur üyeliğine seçti (1909). Bunin, Byron'dan *Manfred* ve *Cain*'i çevirdi. Şiirleri Parnasçı bir hava taşıyordu ve Puşkin öncesi şiir geleneğine

Bunin
Novosti Press Agency

bağlıydı. Çağdaş, öncü akımlara hiç değer vermedi. Bir kitabına adını veren "Gospodin iz San-Frantsisko" (1916; San Francisco'lu Beyefendi) gibi başyapıtlarla öykü dalında adını duyurdu. Son öykü kitabı *Tyomnye alley* (Karanlık Caddeler) 1943'te yayımlandı. Uzun yapıtları *Derevnya* (1910; Köy), *Mitina lyubov* (1925; Mitya'nın Aşkı, 1967), otobiyografik bir roman olan *Jizn Arsenyeva* (1930; Arsenyev'in Yaşamı, 1985) ve onun devamı *Lika* (1939) ile iki anı kitabı, *Okayannye dni* (1926; Lanetli Günler) ve *Vospominaniya*'dır (1950; Anılar). Bunin ayrıca, her ikisi de tanıdığı olan Tolstoy ve Çehov üzerine kitaplar da yazmıştır. *Osvobojudeniye Tolstogo* (Tolstoy'un Kurtuluşu) 1937'de yayımlanmış, *O Chekhove* (Çehov Üzerine) yarım kalmış ve ölümünden sonra yayımlanmıştır (1955).

Bunka-Bunsey dönemi, OGOŞO DÖNEMİ olarak da bilinir, Japon tarihinde Genroku döneminden (1688-1704) sonra en gelişkin kent kültürüne sahne olan dönem (1804-29). 18. yüzyılın sonlarında, Matsudaira Sadanobu'nun yönetimi sırasında çıkarılan harcamaları kısıtlayıcı yasaları ve tasarrufla yönelik reformları, çok geçmeden 11. Tokugawa şogunu İenari ve yönetiminin ön ayak olduğu aşırı bir lüks düşkünlüğü izledi. Mali gevşeklik, yolsuzluk ve rüşvetin alabildiğine geliştiği bu dönemde yönetici sınıfın savurganlığı, kısa zamanda halka da yayılarak gösteriş ve zevke düşkün tüccarların damgasını vurduğu bir kent kültürünü canlandırdı. Şogunluğun ve *han*(*) denen feodal mülklerin mali durumu ise, paranın değerinin sık sık düşürülmesine karşın, gerilemeye devam etti. Batılı devletlerin Japonya ile ilişki kurmak için yaptığı ilk girişimler sürekli olarak geri çevrilirken, kısıtlar ve köylü ayaklanmaları giderek sıklaşmaya başladı. Elli yıldan beri şogun olan İenari 1837'de yönetimden çekildiyse de, etkisi sürdüğü için Ogoşo (emekli şogun) olarak adlandırıldı ve 1841'de ölünceye değin yönetimi elinde tuttu.

Bunker Adası (Büyük Okyanus) bak. Jarvis Adası

Bunker Hill Çarpışması, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlarında koloni güçlerinin kazandığı en önemli zaferlerden biri. (17 Haziran 1775) Boston Kuşatması sırasında yapılan çarpışma, İngiliz yönetimine karşı ayaklanan Amerikalıların kendilerine olan güvenlerini pekiştirdi. Lexington ve Concord Çarpışması'nı (19 Nisan 1775)

izleyen iki ay içinde, Massachusetts, Connecticut, New Hampshire ve Rhode Island'dan gelen 15 bini aşkın asker, Boston'da üslenmiş olan 5 bin kişilik İngiliz ordusunu durdurmak üzere bu kentin çevresinde toplanmaya başladı. Massachusetts birliklerinin başkomutanı General Artemas Ward, öteki birliklerin de komutasını üstlendi.

Boston'un topçu ateşine tutulabileceği belirgin iki nokta vardı; bunlar Dorchester Tepeleri ile Boston'un kuzey kıyısından yaklaşık 400 m uzaklıkta ve Charles Irmağının öteki yakasında olan Charlestown'daki (günümüzde Boston'un bir bölümü) Bunker's ve Breed's adlı iki yüksek tepeydi. Haziran ayının ortalarında, İngiliz generali Thomas Gage'in bu tepelerden birini işgal etmeye hazırlandığını öğrenen koloniciler, burayı tahkim etmeye karar verdiler. Albay William Prescott ve adamları Breed's Hill'in (bugün genellikle Bunker Hill olarak adlandırılır) üzerinde gizlice bir tabya kurmayı başardılar. Limandaki İngiliz savaş gemilerinden ve Boston'un kuzeyinde Irmağın karşı yakasında bulunan bir bataryadan açılan top ateşine karşın, koloniciler tepedeki mevzilerini güçlendirmeye devam ettiler.

Bunun üzerine İngiliz komutanı Gage, Tümgeneral William Howe komutasındaki 2.300 kişilik bir birliği Prescott'a karşı harekete geçirdi. Topçu koruması altında hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Irmağı geçmeyi başaran İngilizler, ot, saman ve çalılarla kapatılmış parmaklıklar arkasında siper kurmuş olan koloni askerlerinin açtığı ağır ateş karşısında durdular. Ama ikinci ya da üçüncü ileri harekatta tabyayı ele geçirdiler; büyük bölümü yorgun ve silahsız olan savunmadaki koloni askerleri kaçmak zorunda kaldı. İngilizler yaklaşık 1.000 kayıp verirken, Amerikalıların kayıpları da 450'yi buldu.

İngilizler bu zaferin arkasını getirmek üzere Boston'un güneyine düşen Dorchester Tepelerine karşı da saldırıya geçmiş olsalardı, bu ağır bedele değecek bir sonuç alabileceklerdi. Oysa İngiliz komutanları bu tasandan vazgeçme ya da bunu belirsiz bir tarihe erteleme yoluna gittiler. Bunun nedeni de büyük bir olasılıkla çarpışmada ciddi kayıp vermeleri ve "asiler" in cesurca savaşmalarıydı. Bu çarpışmadan iki hafta sonra, koloni ordusunun komutanlığını üstlenen General George Washington, Boston'daki İngiliz birliklerine karşı koymaya yetecek ölçüde ağır top ve mühimmat topladıktan sonra, Mart 1776'da Dorchester Tepelerini ele geçirip tahkim etmeyi başardı ve böylece İngilizleri hem Boston'u hem de limanı boşaltmak zorunda bıraktı.

bunraku, geleneksel Japon kukla tiyatrosu. Bu tiyatrodaki, üç telli Japon lavyası *samisen*(*) eşliğinde söylenen ve *coruri*(*) adı verilen dramatik öykü, insan boyuna yakın kuklalarla canlandırılır.

Kukla sanatı 11. yüzyılda, Çingenelere benzer gezginci topluluklar olan ve bu sanatı Orta Asya'da öğrendikleri sanılan *kugutsu-mavashi*'lerle (kukla oynatıcılar) birlikte ortaya çıktı. 17. yüzyılın sonunda kuklalar hâlâ oldukça ilkel, elleri ve ayakları yoktu. 18. yüzyıldan önce kuklacılar sahnede görünmezdi. Daha sonra kuklaları gizlenmeden oynamaya başladılar. Günümüzde kuklaların boyu 30 cm ile 120 cm arasında değişmektedir. Başları, elleri ve ayakları tahtadan yapılır, gövdeleri olmadıkları halde çok zengin kostümleri vardır. Önemli rollerdeki kuklalar için üç oynatıcı gerekir. Asıl oynatıcı 18. yüzyıl kostümü giyer ve göz, kaş ve dudakları oynatarak kuklanın başını, parmakları oynatarak da sağ eli yönetir. Sahnede görünmemek için

baştan aşağı sıyahlar giyinmiş iki yardımcı ise kuklanın sol elini ve ayaklarını oynatırlar. Kukla sanatçısı kuklanın hareketlerinde tam bir eşzamanlılık sağlamak, canlı izlenimi yaratmak ve duyguları yansıtabilmek için çok uzun bir eğitim dönemi geçirmek zorundadır.

Adını, 18. yüzyıl kukla ustası Uemura Bunrakuken'den alan *bunraku*, Cıkamatsu Monzaemon'un oyunlarıyla doruk noktasına ulaşmış, daha sonra iyi *coruri* yazarlarının yok olması nedeniyle bir gerileme dönemine girmiştir. 1837'de kurulan geleneksel *bunraku* tiyatrosu *Asahi-za* (başlangıçta adı Bunraku-za idi), bugün Osaka kentinin başlıca eğlence yerlerinden biridir. Bu topluluk belirli zamanlarda Tokyo'da da gösteriler yapar.

Bunsei (ü. 15. yy ortaları, Japonya), Zen Budacı ressam. Beş tane önemli resmin üstünde mührü bulunmakta, bu da, resimlerin onun elinden çıktığı konusunda güçlü bir kanıt sayılmaktadır. Bunlardan iki tanesi, Kyoto'daki Daitoku-ci rahiplerinin portreleri, yaklaşık 1450'de yapılmıştır ve bir tapınak-

Bunsei'nin kâğıt üstüne mürekkeple yaptığı Yuima Koci'nin Portresi, 1457; Yamato Bunkakan Müzesi, Nara, Japonya
International Society for Educational Information, Tokyo

ta saklanmaktadır. Öbür üç tanesinden biri Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan bir manzara resmi, biri Japonların Yuima Koci dedikleri yarı-efsanevi Hintli bilge Vimalakirti'nin mürekkeple yapılmış portresi (1457, Yamato Bunkakan, Nara), biri de "Kaplan Vadisinin Kahkahacıları" adlı Budacı masaldaki efsaneleşmiş keşişin mürekkeple çizilmiş resmidir. 17. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın ikinci yarısına değin Bunsei, rahip-ressam Taiko Cosetsu'yla (14. yy sonu ve 15. yy başı) karşıtılmıştır. Bugün artık Bunsei'nin de bir Daitoku-ci rahibi olduğu, kendisi gibi Daitoku-ci'de yaşayan ve ünlü bir 15. yüzyıl rahip-ressamı olan Tenşo Şubun'dan ders aldığı görüşü yaygındır.

Bunsen (Baronu), Christian Karl Josias (d. 25 Ağustos 1791, Korbach, Waldeck - ö. 28 Kasım 1860, Bonn, Almanya), liberal eğilimli Prusyalı diplomat, bilim adamı ve ilahiyatçı. Alman anayasa hareketini desteklemiş ve zamanının kilise politikalarında önemli rol oynamıştır.

Çeşitli Alman üniversitelerinde modern ve antik diller, Doğu dilleri, ilahiyat ve hukuk

egitimi gören Bunsen, 1816'da Vatikan'a Prusya elçisi olarak atanan Barthold Georg Niebuhr ile birlikte Roma'ya gitti. 1824'te, emekliye ayrılan Niebuhr'un yerine bu görevi getirildi. Yetenekli İngiliz eşi ile birlikte, Prusya elçiliğini Roma'daki Alman kültür çevresinin bir merkezi haline getirdi. Roma'daki arkeoloji enstitüsünün kurulmasına yardımcı oldu. Değişik mezheplerden olanların evlenmeleri konusunda Prusya ile Papalık arasında ortaya çıkan anlaşmazlığı çözmeye girişimi, papanın uzlaşmaz tutumu nedeniyle sonuçsuz kaldı ve 1838'de geri çağıldı. İsviçre'deki kısa elçilik görevinin (1839-41) ardından, o sırada Prusya'nın dış ilişkilerinde en önemli yeri tutan İngiltere'ye elçi olarak atandı. İngiltere ile Prusya arasında daha sıkı bir işbirliği kurmak için çalıştı. 1848-49'da bir Alman anayasası hazırlanmasını destekledi. İki devlet arasında Schleswig-Holstein sorunu yüzünden baş gösteren gerginliği yumuşatmak için çaba harcadı. Kırım Savaşı çıkınca, Prusya'yı Batı ittifakı içine sokmaya çalıştı. Prusya sarayındaki tutucuların Rusya'ya karşı bir ittifaka girmeye karşı çıkmaları üzerine, 1854'te görevden alındı.

Bunsen, birçok önemli bilimsel ve dinsel yapıtı yayımlamıştır. En çok bilinen yapıtı *Die Zeichen der Zeit*'te (1855, 2 cilt; Çağın Belirtileri) Avrupa'da gericiğin egemen olduğu bir dönemde dinsel ve kişisel özgürlüğün savunulmasıdır.

Bunsen, Robert Wilhelm (d. 31 Mart 1811, Göttingen, Vestfalya Krallığı - ö. 16 Ağustos 1899, Heidelberg, Baden), Alman kimyacı. Yaklaşık 1859'da, Gustav Kirchhoff ile birlikte her elementin kendine özgü bir dalgaboyunda ışık yaydığını belirlemiştir. Bu çalışmalarıyla, Güneş ve yıldızların incelenmesinde büyük önemi olan tayf çözümlemesi alanını açmış ve hemen ardından iki alkali metali, sezyum ve rubidyumu keşfetmiştir.

1830'da Göttingen'de kimya alanındaki doktora çalışmasını tamamladıktan sonra, Marburg ve Breslau üniversitelerinde ders-

Robert Bunsen, 1896
Historia - Photo

ler veren Bunsen 1852-99 arasında da Heidelberg Üniversitesi'nde profesörlük yaptı ve burada seçkin bir kimya okulunun kurulmasını sağladı. Hiç evlenmedi; çok sevilen bir kişi olarak, öğrencileri ve laboratuvarı için yaşadı. En çok deneysel ve analitik çalışmalarla ilgilendi.

Bunsen, 1834'te taze köktürülmüş hidratlı demir III oksitini, arsenik zehirlenmesinde panzehir olarak kullanılabileceğini gösterdi. Organik kimyaya ilişkin tek dikkate değer çalışması, 1837'de başladığı çok zehirli bir bileşik olan kakodili incelemesiydi. Altı yıl

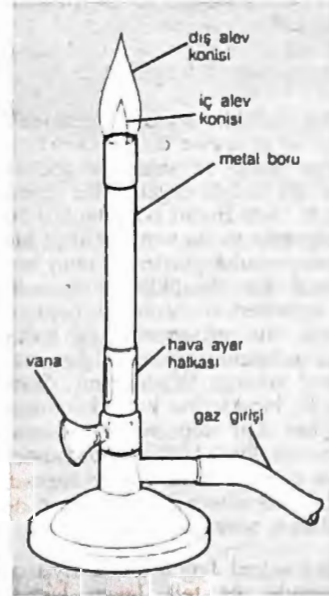
süren bu çalışması sırasında, bir patlama sonucu sağ gözünü yitiren, ayrıca arsenik zehirlenmesi yüzünden ölüm tehlikesi atlatan Bunsen'in araştırmaları, öğrencisi Edward Frankland'ın organometalik bileşiklere ilişkin yararlı çalışmalara yöneltti. Bunsen daha sonra, laboratuvarında organik kimya araştırmalarını yasaklamıştır.

Bunsen, maden ergitme ocağından çıkan gazların bileşimine ilişkin çalışmaları sonucunda, ısının en az yüzde 50-80'inin yitirildiğini gösterdi; gazların hacminin ölçülmesine yönelik olarak geliştirdiği yöntemleri, tek yayını olan *Gasometrische Methoden*'da (1857; Gazölçümü Yöntemleri) ayrıntılı bir biçimde inceledi.

1841'de, kendi adıyla anılan karbon-zinko elektrik pilini geliştirdi. Bu pille üretilen ışığı ölçmek amacıyla 1844'te yağ damlalı fotometreyi yaptı. Magnezyumu metal halde ilk kez elde eden Bunsen, bu elementin fiziksel ve kimyasal özelliklerini inceledi, magnezyumun havada yakılmasıyla oluşan alevin parlaklığını ve tepkime oluşturuca niteliklerini belirledi.

Bunsen bunların yanı sıra süzgeç pompası (1868), buz ısıölçeri (1870), buhar ısıölçeri (1887) gibi aygıtlar da geliştirdi. Genellikle kendi adıyla anılan bekin icadıyla tanınırsa da bu aygıtın geliştirilmesindeki katkısının pek önemli olmadığı anlaşılmaktadır.

Bunsen beki, BUNSEN LAMBASI olarak da bilinir, tutuşucu bir gaz ile havayı, yanmadan önce, istenen oranda karıştıran aygıt. Yalnızca gaz ile çevredeki havanın karı-

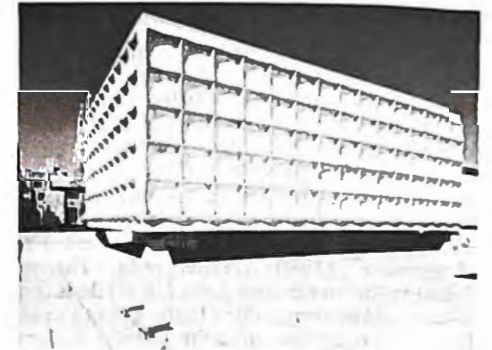
Bunsen beki

şarak yanmasına oranla daha sıcak bir alev oluşmasını sağlar. Adını, Peter Desaga ya da Michael Faraday'ın tasarımlarından yararlanarak aygıtı 1855'te geliştiren Alman kimyacı Robert Bunsen'den alır. Gazlı ocak ve fırın yakıcılarının öncüsüdür. Bunsen beki, bir ayak üstüne oturtulmuş metal bir borudan ve borunun alt bölümündeki üzerinde ayar vanası da bulunabilen, bir gaz girişinden oluşur; borunun yanlarındaki delikler, bir halka yardımıyla istendiği kadar havayı içeri alacak biçimde ayarlanabilirler. Hava ve gaz karışımı gazın basıncıyla borunun tepesine çıkar, burada da bir kibritle tutuşturulur. En iyi sonucu yaklaşık 1 birim gaz ile 3 birim hava karışımı sağlar. Birincil alev olan açık mavi alev, içte küçük bir koni olarak görülür; hemen hemen renksiz ikincil alev ise geriye kalan gazın çevredeki hava tarafından tümüyle yükseltgenmesi

sonucu oluşur ve dışta, daha büyük bir koni olarak görülür.

Bunsen alevinin en sıcak bölümü olan birincil alevin ucunun hemen üstünde sıcaklık 1.500°C'ye ulaşır. Havası çok az olursa, gaz karışımı tümüyle yanmaz ve minik karbon parçacıkları oluşturur, bunlar akkora kadar ısınarak alevi parlaklaştırır. Hava oranının çok yüksek olduğu durumda ise, alev bekin içinde yanabilir; yani geri tepebilir. Bunsen bekinin çeşitlemeleri olan Meker ve Fisher beklerinde, karışımın dolaşımını artırmak ve alev borunun tepesinde tutmak için metal ızgaralar vardır. Fisher bekinde basınçlı hava kullanılır. Çevredeki havaya bağlı olan ikincil alev yoktur, çünkü bu düzeltmeler sonucunda tam yanma için yeterli hava sağlanmıştır; ayrıca birincil alevin sıcaklığı daha yüksektir.

Bunshaft, Gordon (d. 9 Mayıs 1909, Buffalo - ö. 6 Ağustos 1990, New York kenti, ABD), ABD'li mimar. Tasarladığı New York kentindeki Lever House (1952)

Yale Üniversitesi'nde Beinecke Değerli Kitap ve Yazmalar Kütüphanesi, Bunshaft'ın tasarımı, 1963

Yale News Bureau, New Haven, Connecticut Fotoğrafı, Alburus

adlı yapısıyla Amerikan mimarlığı üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır.

Cambridge'deki, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) eğitim gören Bunshaft burslu olarak Avrupa ve Kuzey Afrika'yı dolaştı ve eğitimini buralarda sürdürdü. 1937'de girdiği Skidmore, Owings & Merrill firmasına 1949'da ortak oldu. Mies van der Rohe'nin etkisini yansıtan Lever House'da perde duvar (giydirmce cephe) konstrüksiyonun ve serbest iç mekân planlamasının çok katlı bir büro yapısına uyarlamasını yaptı. Bloomfield'de 1957'de gerçekleştirdiği Connecticut General Life Insurance Company Genel Merkez Binası da aynı üsluptadır. Daha sonraki binalarında Mies idealinden bir kopuş görülür. Bunshaft'ın, Yale Üniversitesi Beinecke Değerli Kitap ve Yazmalar Kütüphanesi (1963) ile ilk örneğini verdiği bu yeni üslubunun doruk noktası. Texas Üniversitesi'ndeki alçak yatay çizgilerin egemen olduğu, traverten kaplama Lyndon Baines Johnson Kütüphanesi ve Araştırma Binası (Austin, 1971) oldu. Washington, D. C.'deki Hirshhorn müzesi ve Heykel Bahçesi'nin tasarımı da (1974) Bunshaft'a aittir. ABD dışındaki yapıları arasında İstanbul Hilton Otel (S. H. Eldem ile birlikte), Brüksel'deki Lambert Bankası (1965) ve Cidde Uluslararası Havaalanı'ndaki Hac Terminali' ve Destek Kompleksi'nin (1981) çarpıcı tasarımı bulunmaktadır.

Buñuel, Luis (d. 22 Şubat 1900, Calanda, İspanya - ö. 29 Temmuz 1983, México, Meksika), İspanyol sinema yönetmeni. Özellikle ilk dönemindeki filmleriyle gerçeküstücülüğün sinemadaki en önemli temsilcisi sayılmış, son derece kişisel üslubu ve toplumsal adaletsizlik, dinsel aşırılık, nedensiz vahşet ve erotikte ilişkin tartışmalı

saplantılarıyla benzersiz bir sinema yaratmıştır.

Yaşamı. Bir işadının yedi çocuğunun en büyüğüdü. Babası 14 yaşında evinden ayrılıp orduya yazılarak Küba'da İspanyol-Amerikan Savaşı'na (1898) katılmıştı. Buñuel de serüvenci ruhunu babasından almıştı. Zaragoza'da bir Cizvit okuluna devam

Buñuel
Camera Press

etti ve yalnızca tatillerini ailesinin yanında geçirdi. Öğrenciliğinde başarılı bir sporcu ve iyi bir kemancıydı. On yedi yaşında girdiği Madrid Üniversitesi'nde ressam Salvador Dalí ve şair Federico García Lorca ile arkadaş oldu. 1920'de İspanya'daki ilk sinema kulübünü kurdu ve burada gösterilen filmlere eleştiriler yazdı

Bu dönemde hem Freud'un psikanalizini keşfetmiş, hem de gittikçe dinden uzaklaşmıştı. 1925'te Paris'e gitti. Kendi kendisini ifade edebileceği en uygun aracı sinema olduğunu duyumsayarak sinemacı çevrelerine katıldı. 1926'da yönetmen yardımcısı oldu ve Jean Epstein ile çalıştı. Senaryosunu Dalí'yle birlikte yazdıkları ilk filmi *Un chien andalou* (1928; Bir Endülüs Köpeği) büyük olay yarattı. Sinemaya doğallık ve gerçeğe uygunluğun egemen olduğu bir dönemde Buñuel, gerçeküstücülüğün bir yansıması olarak dürtülerin sinemasını keşfetmişti. Bunu, gene Fransa'da çektiği, kilisenin ayrıcalığına ve ruhban sınıfına karşı köktenci öğeler taşıyan, burjuvazi karşıtı *L'Âge d'or* (1930; Altın Çağ) ile İspanya'nın sefalet içindeki bir bölgesini yansıtan belgesel *Las Hurdes/Tierra sin pan* (1932; Las Hurdes/ Ekmeksiz Toprak) izledi. Bunlar Buñuel'in düş ve imgeleme özgürlüğüne düşkünlüğünü, toplumsal sorunlara devrimci yaklaşımını, saldırgan mizah duygusunu ve geleneksel mantığa karşı çıkışını gösteren yapıtlardı.

Buñuel, İspanya'da ulusal bir sinema sanayisinin kurulmasını sağlamak amacıyla birçok ticari filmin yapımını üstlendi. 1936'da İspanya İç Savaşı patlak verince gönüllü olarak Paris'teki Cumhuriyetçilere katıldı. 1938'de Hollywood'da çekilen İspanya konulu iki filmde teknik danışmanlık yaptı. ABD'de yaşamının en büyük zorluklarıyla karşılaştı. Kurguculuğun yanı sıra, kısa bir süre de New York'taki Modern Sanat Müzesi'nde çalıştı. Ateist bir film olan *Altın Çağ*'ı onun çektiğinin öğrenilmesi üzerine bu görevinden istifaya zorlandığı söylenir. Buñuel 1947'de karısı ve iki oğluyla birlikte Meksika'ya yerleşti.

Meksika'da, gişeye yönelik olmakla birlikte, içinde bazı yaratıcı ve özgür sahnelerin bulunduğu iki film gerçekleştirdi. Bunlardan *El gran calavera*'nın (1949; Büyük Çılgın) başarısı, ona istediği gibi bir film yapma olanağını sağladı. Böylece ortaya çıkan ve gecekondu bölgesi gençliğine sevgiyle yaklaşan *Los olvidados* (1950; Yitikler) adlı çok ilginç çalışma, Buñuel'e önemli bir yönetmen olarak yeniden ön kazandı.

Buñuel geleneksel yapıdaki filmlerin içine giderek daha fazla "özgür" sahne sıkıştırıyor, böylece inançsız, ama sevgi dolu dünyası daha sık ortaya çıkıyordu. Bir süre sonra, *Robinson Crusoe* (1952) gibi yapımcılar tarafından yönlendirilenler de dahil olmak üzere, bütün filmlerinde bir "Buñuel evreni", yani garip ve alışılmadık dışında olayların geçtiği bir düş dünyası belirmeye başladı. Yapıtlarında duyarlılık ve sevgiden doğan bir saldırganlıkla şırsellik birleşiyordu. Onun bu Meksika döneminin önemli filmleri arasında *La vida criminal de Archibaldo de la Cruz/Ensayo de un crimen* (1955; Archibaldo de la Cruz'un Suçlu Yaşamı/Bir Cinayet Denemesi) ve *Nazarın* (1958) sayılabilir.

1960'ta *Viridiana*'yı (1961) çekmek üzere Buñuel'in İspanya'ya dönmesine izin verildi. Ama İspanyol yetkililer tamamlanan filmi kilise karşıtı buldular ve yasaklamaya çalıştılar. Film yurtdışına kaçınarak Cannes Film Şenliği'nde gösterildi ve büyük ödülü kazandı. Buñuel 1962'de Meksika'da bir başka önemli yapıtı olan *El ángel exterminador*'u (Mahveden Melek) çekti. Bir yemek davetinden sonra konukların kendilerinde evden ayrılacak gücü bulamamalarını ve böylece eve hapsolmalarını anlatan bu filmde de kilise karşıtı güçlü çağrışımların bulunduğu ileri sürüldü.

Buñuel artık bütün dünyada yankılar yaratmış bir yönetmen olarak dilediği gibi film çekmekte, Fransa'daki ilk yıllarından beri olamadığı kadar özgürdü. Siyasal içeriği en belirgin filmi sayılan 1964 tarihli *Le Journal d'une femme de chambre* (Bir Oda Hizmetçisinin Günlüğü), 19. yüzyıl sonunun çökmüş Fransız aristokrasisinin öyküsünü güncelleştirerek faşizmin gelişmesi eğretilmesine dönüştürüyordu. İnzivaya çekilmiş Aziz Simeon'u konu alan *Simón del desierto* (1965; Çölün Simon'u) ve orta sınıftan bir kadının fantezileriyle ilgili *Belle de jour* (1967; Gündüz Güzeli), anlatım yönünden oldukça farklı iki yapıt olmalarına karşın, Buñuel'in ana temalarını da içeriyorlardı.

Buñuel'in sonraki filmleri arasında *Tristana* (1970; Seni Sevmeyeceğim), *Le Charme discret de la bourgeoisie* (1973; Burjuvazinin Gizli Çekiciliği) ve *Cet obscur objet du désir* (1977; Arzunun O Belirsiz Nesnesi) sayılabilir. Bunlar da aynı öbür filmleri gibi onun düş ve gerçek, doğru ve yanlışın karışıklığı, toplumsal kurumların güvenilmezliği, saplantının doğası gibi konulara karşı olan ilgisini yansıtır. 1982'de Fransa'da yayımlanan otobiyografisi *Son Nefesim* (1986) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Üzerinde belki de en çok tartışılan sinemacı olan Buñuel, ününü sınırsız içtenliğine borçludur. Modayı ve gelenekleri bir yana iterek çalışmalarını anayurdu İspanya'da, Fransa, ABD ve Meksika'da yarım yüzyıl aşkın bir süre, çoğunlukla da sinema sanayisinin sınırlamaları içinde sürdürmüştür. Ama gene de başka hiçbir sinemacının, ilk filminden sonuncusuna değin böylesine kişisel, kendi saplantılarından söz etmekte böylesine açık sözlü davranmadığını söylemek olasıdır.

Bunyan, John (d. Kasım 1628, Elstow, Bedfordshire - ö. 31 Ağustos 1688, Londra, İngiltere), ünlü İngiliz papaz ve vaiz. Pürten bakış açısının en tipik örneğini oluşturan *The Pilgrim's Progress*'in (1678; Hac Yolunda 1932, 1967/Mümin'in Yolculuğu, 1961) yazarıdır.

Aile mesleği olan lehimcilğe başlamak üzere küçük yaşta okuldan ayrıldı. Bir yandan popüler serüven masalları öbür yandan da yalın dinsel öğütler, aile ortamdaki ahlaki konuşmalar, Tanrı'nın yol göstericiliğine ilişkin kitaplar, özellikle John

Foxe'un ürkütücü ağaç basma resimlerle süslenmiş *Book of Martyrs*'i (Şehitler Kitabı) gibi İngiliz Pürten halk edebiyatının örnekleri Bunyan'ı etkiledi. Dar bir dindarlık anlayışı içinde değil, kursal kesimin kültür ve gelenek birikiminden beslenerek yetişmişti.

Haziran 1644'te annesi, temmuzda da küçük kız kardeşi Margaret öldü. Bu sırada İç Savaş çıktı; kasımda askere alınan Bunyan Parlamento'ya bağlı bir birlikle Newport Pagnell'deki garnizona gönderildi. Bunyan'ın askerlik görevi olaysız geçti. Bu dönemde, Cromwell ordusundaki düzen karşıtı mezheplerin çalkantılı dinsel deneyimlerini, askeri rahipleri, Quaker'ları, Seeker'lar ve Ranter'lar gibi bireysel vicdan dışında her türlü otoriteyi sorgulamaya

John Bunyan, Robert White'in parşömen üzerine kuruşunkalem çizimi, British Museum

başlayan toplulukları tanıdı. Cromwell ve en yoksul askerleri tarafından da benimsenen temel Pürten görüşleri öğrenme olanağı buldu. Pürtenler, dinsel doğrulara ulaşmanın, kişiye karşılıksız bağışlanmış Tanrı kayrasına dayanarak, her türlü toplumsal örgütlenmeyi yadsıyan yorulmak bilmez bir arayışı gerektirdiğine inanıyorlardı.

Bunyan ordudan terhis edildikten sonra evlendi. *Grace Abounding to the Chief of Sinners*'da (1666; Günahkârların En Büyüğüne Bağışlanan Tanrı Kayrası) adlı öz-yşamöyküsünde anlattığına göre, dindar bir aileden gelen karısı, çeyiz olarak Protestan görüşleri savunan iki kitap getirmişti. Bunlardan biri Arthur Dent'in *The Plain Man's Path-Way to Heaven* (Sade İnsan İçin Cennetin Yolu) öbürü Lewis Bayly'nin *The Practice of Piety* (Dindarın Görevleri) idi. Bunyan bu yapıtlardan dinsel kitapların kullandıkları dil ile ilgili bilgiler edindi. Kör doğan ilk çocuğu Mary Temmuz 1650'de vafatı oldu. 1658'de ölen ilk karısından, Elizabeth, John ve Thomas adlı üç çocuğu daha oldu. Bunyan'ın Hristiyan inancına bağlanması 1650-55 arasında adım adım gerçekleşti. Önceleri sırf kuralları yerine getirmek üzere düzenli biçimde kiliseye giden Bunyan, daha sonra kendi iç dünyasına yönelmeye başladı. Bunu izleyen birkaç yıl, manevi bir çaresizlik duygusu içinde geçti. Ruhsal gereksinmelerinin karşılığını sonunda Kalvencilikte buldu. İngiltere Kilisesi'nden ayrılma yanlılarının oluşturduğu Bedford Kilisesi ve onun dinamik önderi John Gifford ile kurduğu ilişkiden büyük destek gördü. 1655'te kilisenin tam üyesi oldu.

Bunyan çok geçmeden bir vaiz olarak yeteneklerini kanıtladı. 1655-60 arasında başlıca uğraşı, ilk Quaker'lar ile yürütülen tartışmalara katılmak oldu. *Some Gospel Truths Opened* (1656; İncil'deki Bazı Gerçekler) ve *A Vindication of Some Gospel Truths Opened* (1657; İncil'deki Bazı Gerçeklerin Doğrulanması) adlı ilk kitaplarında da bu tartışmayı sürdürdü. Quaker'lar ve kilisenin herkese açık olduğunu savunan Baptistler, tüccar ve zanaatçıları kazanmak için birbirleriyle çekişiyorlardı. Sınıfsal tutum, Tanrı'nın karşılıksız kayrası yoluyla kurtuluş anlayışını vurgulama ve dünya ile bağlantıları koparma konularında birbirine benzeyen bu mezhepler, Quaker'ların iç aydınlık öğretisi konusunda birbirlerinden ayrılmaktaydılar. İnancını, Tanrı ve insan dünyaları arasında çekilmiş kesin bir sınıra dayandıran Bunyan kısa bir süre içinde Baptistlerin önderlerinden biri olarak tanınmaya başladı.

II. Charles'la başlayan Restorasyon hareketi, aynı kiliselerin ibadet özgürlüğünden yararlandığı ve yönetim politikasını bir ölçüde etkilediği dönemi sona erdirdi. Bunyan 12 Kasım 1660'ta Güney Bedfordshire'daki Aşağı Samsell'da yerel bir yargıcın karşısına çıkarıldı ve Elizabeth döneminden kalma eski bir yasaya dayanılarak İngiltere Kilisesi'nin kurallarıyla bağdaşmayan bir ayin biçimini benimsemekle suçlandı. Suçu yinelenemeyeceğine ilişkin söz veremeyi reddettiğinden, Ocak 1661'de mahkûm edilerek hapse atıldı. 1659'da evlendiği ikinci karısının girişimlerine karşın 12 yıl hapisine kaldı. 17. yüzyıl sonlarında *Grace Abounding*'in ilk baskılarına eklenen bir yaşamöyküsünde Bunyan'ın hapisteyken ailesinin geçim sıkıntısını hafifletmek için daniel yaparak sattığı anlatılır. Hapishane yönetiminin yumuşak tutumu sayesinde arasında dışarı çıkarak dostları ile ailesini görme ve toplantılarda konuşma olanağı buldu. Tinsel içerikli özyaşamöyküsü *Grace Abounding*'i bu tutukluluk döneminde yazıp yayımladı. Bir sonraki yapıtı *The Pilgrim's Progress*'te daha yaratıcı ve canlı bir üslup kullandı.

Mart 1672'de II. Charles'ın çıkarttığı Hoşgörü Bildirgesi'nden yararlanarak haptisten çıktı. Ocakta Bedford cemaatinin papazlığına seçilmişti; mayısta da Bedfordshire ve çevresinde İngiltere Kilisesi'ne karşı olan 25 papazla birlikte vaaz verme izni aldı. Baskıların yeniden başlamasıyla Bunyan yasa dışı vaizlik yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. 1677'nin başlarında altı aydan fazla sürmediği anlaşılır bu ikinci tutukluluğu konusunda fazla bilgi yoktur. Ama Şubat 1678'de yayımlanan *The Pilgrim's Progress*'in yazımına ikinci değil, ilk tutukluluk döneminde başlamış olmalıdır. Alegorinin ilk bölümünde Christian (Mümin) tehlikeleri ve şaşırtmacaları aşarak Kutsal Şehir'e bir ölüm-kalım yolculuğu yapar. Kişisel deneyimleri öyküde somut kişilere ve varlıklara dönüştürülür: Gösterişli züppe *Worldly Wiseman* (Dünya Âlimi), Şeytan Apollyon, Vanity Fair (Batıl Sergisi), The Valley of the Shadow of Death (Ölüm Gölgesi Vadisi), kendini beğenmiş genç Ignorance (Cahil), hacıların Ölüm İrmağı'nı son kez geçmeden önce dinlendikleri Delectable Mountains (Safa Dağları) gibi. Toplumun bütün kesimlerinde hemen benimsenen kitap, bilime dayalı çağdaş eğitimin farklılık yaratıcı etkilerinin ortaya çıkmasından önceki dönemde, sıradan insanların yakın olduğu halk edebiyatının belki de son büyük yapıtıydı.

Bunyan bu arada Bedford cemaatinin ve Doğu Anglia'daki birçok bağlantılı kilisenin gereksinimleriyle de ilgilendi. Edebiyat alanındaki saygınlığına bağlı olarak ününün artması üzerine, Londra'daki Kongregasyon kiliselerinde de vaaz vermeye başladı. 1672-73 yıllarında açık mezhep ilkelerine karşı çıkan William Kiffin ve Londralı öteki Baptistler ile çatışmaya girdi. Bu dönemde yayımlanan *The Life and Death of Mr. Badman* (1680; Bay Kötü Adamın Yaşamı ve Ölümü) kitabı bir alegoriden çok gerçekçi bir roman niteliğindedir. Romanda Püritenlerin, baskı çağının ardından yerleştikleri ve kentli orta sınıf olarak toplumda bir yer edinmeye başladıkları dönemde para ve evlilik sorunlarını ele alır. Bunyan'ın ikinci alegorisi *The Holy War* (1682; Kutsal Savaş) dikkatle işlenmiş epik bir yapıya sahiptir. Buna karşılık *The Pilgrim's Progress*'in içe dönük, kendiliğinden tonundan yoksundur. Bu öyküde şeytanın orduları Mansoul (İnsan Ruhu) kentini kuşatır; Emanuel'in ordusu kenti kurtarırsa da, yönetimi, şeytani saldırı ve fesatlarla alttan alta çökertilir. Bunyan burada birkaç düzlemde eğretilmeye başvurmıştır. Bireysel ruhun dini kabul etmesini ve kaçışlarını yansıtan yanı sıra, İlk Günah'tan başlayarak Kefaret'ten Kıyamet'e değin insanlığınun başından geçenleri anlatır. Eğretilmenin ayrıca, II. Charles döneminde İngiltere Kilisesi'ne karşı olanların uğradığı zulme ilişkin tarihsel bir düzlemi de vardır. Bunyan *The Pilgrim's Progress*'in 1684'te yayımlanan ikinci bölümünde Christian'ın karısı Christiana'nın, çocuklarıyla yaptığı hac yolculuğunu anlatır. Bu kitapta Hristiyan yaşamı ilk bölüme göre daha toplumsal ve mizahlı bir yaklaşımla ele alınır. Kitabın hacıların Ölüm İrmağı'nı geçmeye çağırılmasına ilişkin büyük sonuç bölümü, belki de Bunyan'ın yazdığı en güzel, en incelikli parçasıdır.

Bunyan, papazlık görevinin gerektirdiği sorumluluklara karşın, yaşamının son 10 yılı içinde öğreti ve tartışmalara ilişkin çok sayıda kitap yayımlamaya zaman buldu. Ayrıca dinsel öğütler biçiminde kaba, ama ustalıkla koşuklar da yazdı. Son kitapları içinde en ilginç olanlarından biri de çocuklar için yazdığı *A Book for Boys and Girls* (1686; Erkek ve Kız Çocuklar İçin Bir Kitap) adlı yapıtıdır. Yapıtı simgesel resimleri yorumlamaya yarayan şiirlerden oluşur. İngiltere Kilisesi'ne karşı olanların yeniden baskı görmeye başladığı II. James döneminde, ailesini korumak için bütün mülkünü Aralık 1685'te karısına bıraktı. James'in Katolikler için hoşgörü elde etmek amacıyla İngiltere Kilisesi'ne karşı Protestanları kuzanmaya çalıştığı sırada kralın temsilcisi Lord Aylesbury Bunyan'a resmi bir görev önerdi ama Bunyan öneriyi kabul etmedi. Öte yandan yeniden düzenlenen Bedford birliğinde kendi kilisesine bağlı üyelerin yer almasını sağladı. 1688'de, bir vaaz gezisinden sonra Londra'da öldü. İngiltere Kilisesi'ne karşı olanların geleneksel mezarlığı Bunhill Fields'a gömüldü.

Dinsel inancın zayıfladığı ve eğitim kitaplarının yaygınlaştığı 19. yüzyıla değin Bunyan'ın yapıtları Kitabı Mukaddes gibi her İngilizin evinde bulunan ve sıradan her okuyucunun tanıdığı kitaplar olarak kaldı. Ama Swift ve Johnson'un onun büyüklüğünü kabul etmelerine karşın, edebi değer açısından 18. yüzyıl boyunca yüksek edebiyat çevrelerinin ilgi alanına girmidi. Romantik akımın ardından ise doğuştan dehanın örneği sayılarak Homeros ve Robert Burns ile aynı sırada yer aldı. 20. yüzyılda yapılan bilimsel araştırmalar Bunyan'ın

düzyazı vaaz geleneğinden ve yazmaya başladığı sırada oldukça gelişmiş olan Püriten edebi yazı türlerinden ne ölçüde yararlandığının daha iyi görülmesini sağlamıştır.

Bunyan, Paul, ABD'deki oduncu kamplarının efsanevi kahramanı olan, irilik, güç ve canlılık simgesi dev oduncu. Paul Bunyan efsanesini oluşturan masallar ve kısa öyküler, sınır bölgelerindeki abartılı masal geleneğinin tipik örnekleridir. Aylarca süren yağmurlar, dev sivrisinekler ve elverişsiz coğrafi koşullar Paul ve arkadaşlarını (Babe the Blue Ox ve Johnny Inkslinger) yıldırmaz. Masallarda, göllere ve ırmaklara istediği biçimi verebilen Paul'un, Puget Koyu'nu, Büyük Kanyon'u ve Black Hills'i nasıl yarattığı anlatılır; oduncuların korkunç iştahtı dile getirilir. Kamptaki ocak binlere metre karelik alan kaplar; kızartma tavası öyle büyüktür ki, oduncular, ayaklarına beykân (domuz pastırması) bağlayıp üstünde kayarak tavayı yağlarlar.

Bunyan'ı konu alan ilk öyküler, James MacGillivray tarafından *Detroit News-Tribune*'un 24 Temmuz 1910 tarihli sayısında, "The Round River Drive" (İrmak Gezintisi) başlığıyla yayımlandı. Ama sözlü halk geleneğinden derlenen öyküler, Pennsylvania, Wisconsin ve Kuzeybatı'daki oduncuların Bunyan'ı önceden de bildiğini göstermektedir. Profesyonel yazarların yaygınlaştırmaya çalıştığı Bunyan, 15 yıl içinde yalnızca oduncuların kahramanı olmaktan çıkıp ulusal bir efsaneye dönüştü. W. B. Laughead adlı Minnesotalı reklamcı, 1914-44 arasında, Red River Lumber Company'nin (Red İrmağı Kereste Şirketi) ürünlerini tanıtmak için yaptığı bir dizi broşürde Paul'u geniş kitlelere tanıttı. Efsanevi kahramanı anlatan *Paul Bunyan* (1924) adlı kitabın yazarı Esther Shephard da bu broşürlerden etkilenmişti. Kereste şirketlerinin tanıtımını yapan James Stevens'in yazdığı *Paul Bunyan* (1925) ise, gelenek ile düzmece öyküleri birleştiriyordu. Bu kitaplarda Paul Bunyan imgesi geniş kitlelere seslenecek yeni bir biçim kazandı; mizah ögesi artık, Paul'un odunculuk teknikleri konusundaki bilgisinden çok, dev görünümü üstünde yoğunlaşıyordu. Bunyan efsanesi, çocuk kitaplarıyla ve "Bunyan Ülkesi" ne turistleri çekmek için düzenlenen yerel şenliklerle daha da yaygınlaştı.

Paul Bunyan, Robert Frost, Carl Sandburg ve Richard Wilbur gibi ABD'li şairlerin şiirlerine ve İngiliz kökenli ABD'li şair W. H. Auden ile İngiliz besteci Benjamin Britten'in birlikte yazdığı bir operete konu oldu.

Efsane, başka meslek dallarında da olağanüstü kişiler ve yapay halk kahramanlıkları yaratmak için tükeltildi. Macar çelik işçisi Joe Magarac ve Nebraska'lı öncü (*pioneer*) buğday çiftçisi Febold Feboldson buna örnekler.

Bunyoro, bugünkü Uganda toprakları içinde kalan, Victoria Gölünün batısında 16. yüzyıldan 19. yüzyıla değin hüküm süren Doğu Afrika krallığı. Kuzeyden gelen istilacı kabileler tarafından kurulmuştur. Sığır besiciliğiyle uğraşan bu göçmenler, ayrıcalıklı bir kast oluşturarak, Bantu dilleri konuşan ve tarımla geçinen köylüler üzerinde egemenlik kurdular. Bunyoro, rahip-kralların yönetimi altında 1800'e değin gelişmeye devam etti. Bu tarihten sonra topraklarını komşusu Buganda'ya kaptırmaya başladı. Buganda'yı destekleyen İngilizler Bunyoro'nun son hükümdarı Kabarega'yı 1894'te tahttan indirdiler. Krallık 1896'da bir İngiliz protektorası oldu.

Buol-Schauenstein (Kontu), Karl Ferdinand (d. 17 Mayıs 1797, Regensburg - ö. 28 Ekim 1865, Viyana), Habsburg İmparatorluğu dışişleri bakanı (1852-59). İzlediği siyasetle Rusya'nın tepkisini çekerek Avusturya, Prusya ve Rusya arasındaki tutucu Kutsal İttifak'ın dağılmasına yol açmıştır.

Dışişleri Bakanlığı'na 1816'da giren Buol, Avusturya'nın Baden (1828), Württemberg (1838), Piemonte (1844), Rusya (1848) ve İngiltere (1851) orta elçisi oldu. Schwarzenberg prensi Başbakan Felix'in ölümünden (Nisan 1852) sonra, dışişleri bakanlığına ve imparatorluk bakanlar kurulu başkanlığına atandı. Önceki kuşağın önde gelen devlet adamı Metternich'in "uyanık, ama sığ ve dar bakışlı" olarak nitelendirdiği Buol, Alman konfederasyonu içinde Avusturya'nın üstünlüğüne karşı yükselen Prusya tehdidini tam anlamıyla kavramaktan uzaktı. Prusya ve Rusya ile "yapay" Kutsal İttifak bağını koparma amacı doğrultusunda Fransa ve İngiltere ile uzlaşmaya çalıştı.

Kırım Savaşı (1853-55) sırasında, geleneksel olarak Rus etki alanında bulunan Tuna prensliklerinin (Boğdan ve Eflâk) işgalini başarıyla gerçekleştirdi. Ama imparatoru Rusya aleyhine çatışmaya girmeye ikna edemeyince, resmi bir tarafsızlık politikasıyla yetinmek zorunda kaldı. Batılı devletlerle yakınlaşma siyaseti Avusturya'nın siyasal yalnızlığa itilmesi dışında pek bir sonuç getirmedikten, Avusturya'yı Piemonte ve Fransa ile talihsiz bir savaşa sürükleyen çatışmaların başlamasından kısa bir süre sonra, Mayıs 1859'da görevinden alındı.

Buon Me Thuot, BAN ME THUOT olarak da yazılır, eskiden LAC GIAO, Vietnam'ın orta-batı kesiminde Dac Lac ilinin (*tin*) merkezi kent. Deniz düzeyinden 536 m yükseklikte, Dac Lac Platosunun güney ucunda ve Da Lat'ın 89 km kuzeybatısında yer alır. Kentte yüksek öğretim ve meslek okulları, hastaneler ve sivil bir havalimanı vardır. Çevresinde kahve, çay ve kauçuk plantasyonları uzanır. Batıdaki Krong Irmağı vadisinde pirinç yetiştirilir. Bölgede, yönetimin 1970'lerin sonunda yerleşik tarıma geçmeye özendirildiği Çam dili konuşan Radeler çoğunluktadır.

Buon Me Thuot, karayoluyla kuzeydeki iç yaylalarda bulunan Pleiku'ya ve kıyıdaki Nha Trang'a bağlanır. 1975'te Güney Vietnam yönetiminin Saygon'da (bugün Ho Şi Minh) teslim olmasıyla noktalanın saldırı buradan başlamıştır. Nüfus (1971 tah.) 64.585.

Buonaparte AİLESİ bak. Bonaparte AİLESİ

Buonaparte, Carlo Maria (d. 29 Mart 1746, Ajaccio, Korsika - ö. 24 Şubat 1785, Montpellier, Fransa), I. Napoléon'un babası.

Piza Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1764'te Letizia Ramolino ile evlendi. 1769'da Fransızların Korsika'yı işgal etmesinden sonra, yetki alanı Ajaccio ve komşu yöreleri de kapsayan kraliyet mahkemesinde yargı danışmanı oldu. Tezcanlı ve doyumsuz kişiliğinin etkisiyle yükselmek için çeşitli entrika ve baskılara başvurdu ve sonraki yıllarda aile servetini tehlikeye sokan riskli yatırımlara girişti.

Buonaparte, (Maria) Letizia, eö RAMOLINO, lakabı MADAME MÈRE (d. 24 Ağustos 1750, Ajaccio, Korsika - ö. 2 Şubat 1836, Roma), I. Napoléon'un annesi. Sade ve dindar bir kadın olan Letizia, çocuklarının Korsika yaşamına bağlanmasında önemli rol oynamıştır.

Büyük servetine ve Napoléon döneminde gördüğü saygıya karşın, genellikle toplum-

dan uzak ve tutumlu bir yaşam sürdürdü. 1814 olaylarından sonra, Elbe Adasına sürgün edilen Napoléon'un yanına gitti. 1815'te YüzGün'sırasında da onunla birlikte Paris'e döndü. Waterloo Çarpışması'ndan sonra, kendisine büyük bir incelik gösteren Papa VII. Pius'un koruması altında Roma'ya yerleşti. 1818'de Aix-la-Chapelle Kongresi'ne katılan Müttetiklere dokunaklı bir mektup göndererek, ölümcül hastalığı nedeniyle artık dünya barışını tehdit etme olanağı bulunmayan Napoléon'un serbest bırakılmasını istedi. Mektubu yanıtız kaldı. Napoléon'un kızları Pauline ve Élısa ile bazı torunlarının ölümüyle sarsılarak inzivaya çekildi.

Buprestidae bak. süslüböcekler

Bur Said (Mısır) bak. Port Said

Bur Sudan (Sudan) bak. Port Sudan

Burak, İslam geleneğinde, Mirac sırasında Hz. Muhammed'i göğe taşıdığına inanılan yaratık. "Katırdan küçük, eşekten büyük, iki yanında kanatları olan... uzunca beyaz bir hayvan" biçiminde tanımlanır. Burak ilk kez Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e yaptığı gece yolculuğunun (İsrâ[*]) öyküsünde ortaya çıkar. Kuran'da Mirac'a değinen surelerde (İsrâ ve Necm) Burak'tan hiç söz edilmez. İlk kez bazı hadiselerde adı geçen Burak, daha çok tefsir bilgilerince işlenmiş, bu yolla da edebiyata ve minyatür sanatına zengin bir konu oluşturmıştır. Bazı geleneklerde Burak, kadın başlı ve tavuskuşu kuyruklu bir at biçiminde anlatılır. İsrâ ve Mirac öykülerinin birlikte anıl-

lık yaptı. Özellikle iç mekânlara özel bir anlam kazandırmak amacıyla bezemsel çalışmalara yöneldi, renkli cam ve porselen işleri gerçekleştirdi.

Burak resimlerinde toplumun ve insanların yaşadıkları çelişkileri yerel bir sanat

Cihat Burak
Ara Güler

gelenegi ve son derece ayrıntılı bir tavrıyla yansıttı. Yozlaşan değerlere bir eleştiri ve mizah anlayışıyla yaklaştı. Günlük yaşam sahnelerini anılara bağlayarak gerçekleri fantastik bir bağlam içinde ele aldı ve bilinen, tanıdık nesneleri bir düş dünyasının yaratıklarına dönüştürdü. Özellikle İstanbul'un çeşitli köşelerinden mimarca bir

Burak'a binen Muhammed, Camiü't-Tevarih'ten minyatur;
Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi
University of Edinburgh Library

maya başlamasıyla Burak da, Hz. Muhammed'i göğe çıkaran merdiven simgesi haline gelmiştir.

Antik sfenks, griffon, kentaur betimler örnek alınarak canlandırılan Burak efsanesi, 14. yüzyıldan başlayarak İran ve Türk minyatürlerinin başlıca konuları arasına girmiştir.

Burak, Cihat (d. 8 Ağustos 1915, İstanbul), eleştirel gerçekçi eğilimde ve naif anlayışta çalışan ressam.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. 1943'te İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. Bir süre çeşitli resmi kurumlarda ve mimarlık bürolarında çalıştı. 1952'de Bayındırlık Bakanlığı adına Birleşmiş Milletler bursuyla Paris'e gitti. 1955'te Türkiye'ye döndü ve aynı bakanlıkta Proje Tanzim ve Fen Heyeti müdürlüğüne getirildi. 1961'de mimarlık araştırma ve incelemelerinde bulunması için yeniden Paris'e gönderildi. Burak bu sırada bakanlıktaki görevinden ayrılarak kendini bütünüyle resim çalışmasına verdi. 1965'te Türkiye'ye döndü, bir süre özel Işık Mimarlık Okulu'nda resim öğretmenliği ve çeşitli kuruluşlarda mimar-

kurgu ile oluşturduğu görünümünde yoz ve anlamsız olanı yansıttı. Yapıları, bu yapıardan oluşan kentleri, bu kentlerde yaşayan huzursuz ve anlamsız insanları, gerçekliğin bilincinden ayrılmadan, ama bir düş dünyası içinde çizdi. 1960'tan sonra "kadın" temasını işlediği "Brigitte Bardot" ya Saygı", "Üç Güzeller" gibi yapıtlarında, özellikle duygu ve karşıt renk kullanımı açısından dışavurumcu anlayışa eleştirel gerçekçi bir anlatıma ulaştı. 1970'lerden sonraki resimlerinde ölüm düşüncesini işledi; bu düşüncüyü, öz-biçim karşıtlığıyla süslü mezar taşlarında somutlaştırdı. Atatürk, Fatih Sultan Mehmed, Nâzım Hikmet gibi önemli tarihsel kişileri simgesel biçimde tuvalle yansıttı. Burak'ın yapıtları, mimarlığından kaynaklanan sağlam bir mimari kurgu göstermekle birlikte, gerek renk kullanımı, gerek biçim ve duygu açısından ressamca bir duyarlık ve özgürlük taşımaktadır.

Burak 1992'de, Yayımlanmamış Öykü Kitabı dalında Yunus Nadi Ödülü kazanmıştır.

Burak, Ratip Tahir (d. 1904, İstanbul - ö. 28 Ekim 1977, İstanbul), Türk karikatürcü. Resme yatkın bir çizgi anlayışıyla daha çok siyasal içerikli yapıtlar vermiştir.

Babası Tahir Bey'in özendirmesiyle girdiği Milli Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Alisi'ni (sonradan Yüksek Denizcilik Okulu) 1921'de bitirerek kaptan oldu. İlk karikatürlerini 1922'de Refik Halid Karay'ın çıkardığı *Aydade* adlı gülmece dergisinde yayımladı. 1925'te kaptanlığı bırakarak kendisini bütünüyle karikatür çalışmalarına verdi. Ertesi yıl resim öğrenimi görmek için Paris'e gitti. Türkiye'ye döndükten (1928) sonra Kabataş Erkek Lisesi'nde resim öğretmenliği yapmaya başladı. Bir yandan da gazetelerde ve dergilerde karikatür çizdi. 1936'da Ankara'ya yerleşerek *Ulus* gazetesinde başkarikatürçü olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'a döndü ve *Hürriyet* gazetesinin pazar ekinde çizgi romanlar çizmeye başladı. 1956'da kısa bir süre *Halk* gazetesini yayımladı. Aynı yıl siyasal bir karikatürü yüzünden tutuklandı; 18 ay hapis yattıktan sonra akllandı. 27 Mayıs'tan sonra Kurucu Meclis üyeliğinde bulundu. 1961'de Cumhuriyet Halk Partisi'nden İstanbul milletvekili seçildi. 1973'e değin *Yeni İstanbul* gazetesinde çizdi.

Burak, karikatürlerinde içinde yaşadığı dönemin vurguncu, sahtekar, politikacı tiplerini eleştirdi. Siyasal karikatürlerinden başka tarihsel çizgi romanlar da yayımladı. *Karikatürçünün Şakaları* (1953), *Hapishane Hauraları* (1963), *Barbaroslar* (1963) başlıca yapıtlarıdır.

Burak, Sevim (d. 29 Haziran 1931, İstanbul - ö. 31 Aralık 1983, İstanbul), oyun ve öykü yazarı. İstanbul Alman Lisesi'nin orta bölümünden sonra öğrenimini

Sevim Burak
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

sürdürmedi. Terzilik, kitabevi tezgâhtarlığı, mankenlik gibi çeşitli işler yaptı. Bir süre Afrika'da yaşadı.

1951'de "Büyük Günah" adlı öyküsüyle katıldığı *Yeni İstanbul* gazetesinin Dünya Hikâyeleri Yarışması'nda ilk altı yazar arasında yer aldı. *Ulus* ve *Milliyet* gazetelerinde ve *Yenilik* dergisinde yayımlanan öyküleriyle dikkati çekti. İlk kitabı *Yanık Saraylar* 1965'te basıldı. Bu kitaptaki öyküler kimi eleştirmenlerce bilinç akışının bir örneği, kimilerince de yazarın sezgisel bilincinin yarattığı fanteziler olarak değerlendirildi. Sevim Burak uzun bir suskunluk döneminden sonra 1985'te Devlet Tiyatrosu'nda da sahnelenen *Sahibinin Sesi* (1982) adlı oyunu ve *Afrika Dansı* (1982) adlı öykü kitabıyla yeni bir çıkış yaptı. *Everest My Lord/İşte Baş, İşte Gövde, İşte Kanatlar* (1984) adlı iki oyunuyla *Mach I'dan Mektuplar* (1990) adlı mektupları ölümünden sonra yayımlandı.

Burakuminler (Japoncada Burakumin: "Köy Halkı"; "Küçük Köy" anlamındaki Buraku sözcüğünden), TOKUŞU BURAKUMİN-

LER (Özel Köy Halkı), DOVALAR ("Bütünleşme Sorunu" anlamındaki Dova Mondai'den) ya da ETALAR ("aşın pis" anlamındaki sözcükten) olarak da bilinir, Japonya'nın geleneksel toplum sisteminde en alt düzeyde yer alan azınlık. Kast dışı ya da parya sayılırlar. ABD ve İngiltere'de Siyahlar için kullanılan *nigger* sözcüğü gibi, Eta da aşağılayıcı bir anlam taşır. Özünde olumsuz bir çağrışımı olmayan Burakumin adı da önyargılar sonucu giderek benzer bir anlam içermeye başladığından, son zamanlarda daha ılımlı bir anlam taşıyan Dova sözcüğü yeğlenmektedir.

Meici döneminde, 1871'de çıkartılan Özgürlük Yasası'yla bu sınıfın varlığı resmen kaldırıldı. Ama pek çok Burakumin bugün de bütün Japonya'ya dağılmış, getto benzeri topluluklar halinde yaşamayı sürdürmektedir. Çoğu hâlâ düşük ücretli ve beceri gerektirmeyen işlerde çalışır. Çoğu zaman, Burakumin olmak, bir evliliğin, sözleşmenin ya da Burakuminlere açık olanlar dışında bir işte çalışmanın önlenmesi ya da geçersiz kılınması için yeterli bir nedendir. Resmi istatistikler bulunmamasına karşın, sayıları 6 bini bulan toplum dışı gruplar halinde yaşayan 1-3 milyon Burakumin olduğu tahmin edilmektedir. Bir zamanlar, halk arasında, Burakuminlerin yabancı kökenli olduğu yolunda çeşitli gerekçesi dışı kuramlar yaygındı; genellikle Koreli, Çinli, hatta Filipinli göçmenler oldukları öne sürülüyordu. Bugün bilim adamları, ilk Burakuminlerin, yoksul düştükleri için dilenmek ya da aşağılanan işlerde çalışmak zorunda kalan Japonlar olduğu konusunda görüş birliği içindedir. Çalıştıkları işlerin başında, Şinto dininin ve Budacılığın tabu saydığı kasaplık, dericilik ve can almayı gerektiren başka meslekler geliyordu. 1603'te başlayan Tokugawa (Edo) dönemindeki feodal yasalarla Burakuminler, resmi olarak ayrı bir topluluk oluşturmuş ve ayrı işlerde çalışmak zorunda bırakılmıştı. 18. yüzyıl başlarında artık, statülerini belirten özel giysiler giyiyor ve farklı bir saç kesimi uyguluyorlardı; başka topluluklardan kimşelerin evlerine girmeleri, gece sokağa çıkmaları yasaktı ve kendilerinden daha üst sınıftan olanları görünce yere kapanmak zorundaydılar.

Burakuminlere, 1871'de özgürlük verilmesine karşın, bu özgürlüğü yaşama geçirmek için, Amerikan İç Savaşı'ndan sonra Siyahlar için yapılandan daha az şey yapıldı. Burakuminler ancak 20. yüzyılda örgütlenmeye başladı. 1922'de Sınıf Ayrımına Karşı Olanlar (Suiheisha) adlı ulusal bir örgüt kuruldu. Çeşitli okullarda boykot düzenlemek, vergilere karşı ayaklanmak gibi çeşitli protesto eylemleri gerçekleştiren örgüt 1941'de dağıtıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946'da, Burakuminlerin Kurtuluşu İçin Ulusal Komite (Buraku Kaiho Zenkoku Iinkai) adında daha militan ve siyasal olarak daha etkin bir örgüt kuruldu. 1955'te Burakuminlerin Kurtuluşu İçin Birlik (Buraku Kaiho Domei) adını alan örgüt, sol eğilimleriyle daha tutucu Burakumin önderlerini kendinden uzaklaştırdı. Böylece 1960'ta, rakip bir örgüt olan Bütünleşme Derneği (Dovakai) kuruldu. Örgütün yönetiminde, bazıları parlamentoya (Kokkai) seçilmiş olan Liberal Demokrat siyaset adamları yer aldı. 1976'da ise, Burakumin Ulusal Kurtuluş Hareketi (Zenkoku Buraku Kaiho Undo) adlı üçüncü bir örgüt kuruldu.

buran bak. tipi

Burano, İtalya'nın kuzeydoğusunda, Venedik iline bağlı Venedik kentinin kuzeydoğu banliyösü. Venedik Lagünündeki (Laguna Veneta) dört adacığı kapsar. Altino

yöresinde Hun hükümdarı Attila'nın önünden kaçanlarca kurulduğu sanılmaktadır. 16. yüzyıla ait S. Martino Kilisesi'nde Giovanni Battista Tiepolo'nun yaptığı resimler vardır. 16. yüzyıl sonlarında Burano'da dantelcilik gelişmiş ve Venedik kanavice dantelleri, özellikle de Burano benliği denen bir tür, 18. yüzyıl sonlarına değin üretilmiştir. 1872'de dantelcilik yeniden canlandırmak ve yöredeki yoksulluğu gidermek amacıyla bir dantelcilik okulu açılmıştır. Bugün Burano, elisi dantelcilikini yaşatan son merkezlerden biridir. Balıkçılık da önemli bir ekonomik uğraştır. Nüfus (1971) 5.747.

Burano danteli, Venedik yakınlarındaki Burano Adasında 19. yüzyıldan beri üretilen dantel. Ayrıca bak. İtalyan danteli.

Burbank, ABD'de, California eyaletine bağlı Los Angeles ilinde kent. San Fernando Vadisinde yer alır. Rancho San Rafael ve La Providencia'nın bir bölümünü oluşturan Burbank, 1887'de Providencia Toprak, Su ve Bayındırlık Kumpanyası'nca kuruldu. 1867'de burada bir koyun çiftliği kurmuş olan Los Angeleslı dişi David Burbank'ın anısına Burbank adı verildi. 1911'de kent tüzel kimliği aldı. Önceleri kamyon üretimi ve film yapım merkezi olan kentin büyümesi, 1940'larda Los Angeles metropoliten alanındaki kentsel genişleme ve Lockheed uçak ve uzay sanayilerinin gelişmesiyle hız kazandı. Kentte Walt Disney Productions, Warner Brothers, Columbia Pictures ve National Broadcasting Company (NBC) gibi kuruluşların televizyon ve film stüdyoları vardır. Nüfus (1990) 93.643.

Burbidge, (Eleanor) Margaret, eö PEACHEY (d. y. 1925, Davenport, Cheshire, İngiltere), Greenwich Kraliyet Gözlemevi yöneticiliğine atanan ilk kadın astronom. Kuvazarlar kuramına ve yıldızların derinliklerinde çekirdek kaynaşması (füzyon) yoluyla elementlerin oluşumunun açıklanmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Burbidge, Londra Üniversitesi Gözlemevi'nde 1948-50 arasında yönetici yardımcısı, 1950-51'de ise yönetici olarak çalıştı. 1955'te eşi Geoffrey Burbidge'e, California'daki Pasadena yakınlarında kurulmuş olan Mount Wilson Gözlemevi'nde astronomi araştırmaları amaçlı bir Carnegie bursu verildi. O dönemde kadınların böylesi görevlere getirilmeleri söz konusu olmadıktan Margaret Burbidge, Pasadena'daki California Teknoloji Enstitüsü'nde daha küçük bir görevle yetinmek zorunda kaldı, daha sonra da Wisconsin'deki Williams Bay'de kurulu Yerkes Gözlemevi'nde yardımcı profesörlüğe getirildi. 1962-64 arasında San Diego'daki California Üniversitesi'nde araştırma astronomu ve 1964'ten sonra da astronomi profesörü olarak çalıştı. 1972-73 arasında Greenwich Kraliyet Gözlemevi yöneticiliğini yürüttü ve tekrar eski üniversitesine döndü.

Yıldız tayfları üzerinde çalışan Burbidge, B²FH kuramına katkıda bulundu. Elementlerin oluşumuna devrimci bir açıklama getiren bu kuram onu oluşturan dört bilim adamının, ABD'den Burbidge'ler ve William A. Fowler ile İngiltere'den Sir Fred Hoyle'un onuruna adlandırılmıştır. Burbidge'in yapıtları arasında Geoffrey Burbidge ile birlikte yazdığı *Quasi-Stellar Objects* (1967; Yıldızimsı Nesneler [Kuvazarlar]) bulunmaktadır. Burbidge 1964'te Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilmiştir.

Burchfield, Charles (Ephraim) (d. 9 Nisan 1893, Ashtabula Harbor, Ohio - ö. 10 Ocak 1967, Gardenville, New York, ABD), başlangıçta Amerikan yaşamından sahneleri

ışlediği gerçekçi suluboyaları, sonraları ise gizemsel bir şiirsellikteki manzaralarıyla tanınan ABD'li ressam. 1912'den 1916'ya değin Cleveland Sanat Okulu'nda öğrenim gördükten sonra Salem kentindeki evine döndü. Burada bir sanayi işi buldu.

"Nisan Havası", Charles Burchfield'in suluboya çalışması, 1946-55; Whitney Müzesi, New York kentli
Whitney Museum of American Art, New York kentli

Boş zamanlarında da suluboyayla hayali doğa resimleri yapıyordu. I. Dünya Savaşı'nda askere gitti. Ardından 1929'a değin Buffalo'da duvar kâğıdı tasarımcısı olarak çalıştı. Bu tarihten sonra bütün zamanını sanata ayırabilirdi.

Burchfield'in 1920'ler ve 30'larda Amerika'nın küçük kasaba ve kentlerinin yalnızlığını ve acımasızlığını vurguladığı resimleri, ressam Edward Hopper'ın yapıtlarına çok benziyordu. Örneğin "Kasım Akşamı"ndaki (1931-34, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) hava koşullarıyla yıpranmış yapılar, tam anlamıyla katı ve çarpıcı bir gerçeklik duygusu uyandırıyor.

1940'tan sonra Burchfield'in üslubu değişti. 1940'ların ortalarında da gerçekçilikten vazgeçti, doğayı kendine göre yorumlamaya duyduğu eski ilgi bir kez daha canlandı. Bu dönem resimlerinde doğadaki renk, hareket ve biçimlerin uyandırdığı korkuyla karışık hayranlığı ve şaşkınlığı vurguladığı görülür. "Sfenks ve Samanyolu" (1946, Munson-Williams-Proctor Enstitüsü, Utica, New York) bu özellikleri en iyi yansıtan yapıdır.

Burckhardt, Jacob (Christopher) (d. 25 Mayıs 1818, Basel - ö. 8 Ağustos 1897, Basel, İsviçre), ilk büyük sanat ve kültür tarihçilerinden biri. *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860; *İtalya'da Rönesans*

Jacob Burckhardt, 1892
Universitäts- und Landesbibliothek Basel

Kültürü, 1957-58) adlı kitabı kültür tarihine yaklaşım açısından örnek kabul edilmiştir.

Yaşamı. Jacob Burckhardt Protestan bir din adamının oğluydu. Basel'de saygın bir yeri olan ailenin bazı üyeleri 300 yıl boyunca ipek üretimi ve uluslararası ticaretle uğraşarak önemli bir servet biriktirmiş ve buna dayanarak siyasal bir güç de elde etmişti. Öteki üyeleri arasında ise öteden beri profesörlük, papazlık gibi görevler

yaparak topluma hizmet eden kişiler bulunuyordu. Basel kentinde gittiği seçkin okulda Burckhardt hümanist bir eğitim aldı. Daha sonra Basel Üniversitesi'ndeki öğrenimi sırasında ve ardından Neuchâtel'de oturduğu dönemde ağırlıklı olarak Yunanca üzerinde durdu. Ama filolojiye ve giderek tarihe yönelimi tam anlamıyla açığa çıkmadan önce, üç yıl kadar da resmi ilahiyat öğrenimi gördü. Babasının ve dedesinin geleneksel meslek çizgisinde yürümekten hiçbir zaman pişmanlık duymamakla birlikte, ilahiyat okumaya içinden gelen büyük bir dürtü ve inanışla da başlamış değildi; zaten uzun bir bunalımın ardından öğrenimini yarıda bıraktı. Hristiyanın inancından da uzaklaştı. Sonraki yıllarda dinsel konumunu açıklığa kavuşturmak için her zaman kaçındı ve bir tür panteist tutum takındı. Dinsel görüşleri önceleri son derece romantikti. Zamanla bu görüşlerin özünde yatan klasik esin açığa çıkarak Burckhardt'ın insanlığın yazgısına beslediği derin saygıya ve onun tarih anlayışının temelini ortaya koydu. Burckhardt 1839'dan 1843'e değin Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Burada öğretmenleri olan iki ünlü Antik Çağ tarihçisi August Boeckh ile Johann Gustav Droysen, onun yeteneklerinin farkına vardılar. Ama Burckhardt'ın, geçmiş bir bütün olarak kavrama çabalarında antik tarih ile çağdaş tarihi dengeli bir biçimde değerlendirmesi, başka iki profesörün, Franz Kugler ile Leopold von Ranke'nin etkisiyle oldu. Sanat ve mimarlık onu çocukluğundan beri büyülemekteydi. Yeni yeni gelişen ve Alman romantiklerine çok hitap eden bir bilim dalı olan sanat tarihi ile düzenli biçimde tanışmasını Franz Kugler sağladı. Bu arada ressam ve mimarların ürünleri Burckhardt'ın ilgisini yalnızca İtalya ve Rönesans üzerine çekmekle kalmadı, geçmiş kavrayışında hukuk, siyaset ve diplomasi gibi konuların ikincil bir konuma indirgenmesi sonucunu da doğurdu. Berlin'de bulunduğu sırada belirmeye başlayan öncelikleri, en ünlü öğretmeni olan Leopold von Ranke ile Burckhardt arasında karmaşık bir ilişkiye yol açtı. Bir diplomasi tarihi ustası olan Ranke, devlet ve ulus kavramlarına özerk ve yüce bir işlev yüklemekte, dolayısıyla da Prusya ve Alman milliyetçiliğini savunmaktaydı. Oysa Burckhardt sonraki yıllarda bu güçleri gittikçe artan bir şiddetle suçladı. Tarih yazımı konusunda birbirine tümüyle karşıt yaklaşımları anlatmak için genellikle Ranke ve Burckhardt örneklerine başvurulduğundan, burada şu noktayı vurgulamakta yarar vardır: Burckhardt bu büyük öğretmenin bilimsel ürünlerini saygıyla karşılar, Ranke de öğrencisinin yeteneğini teslim etmiş ve övgüye değer bulmuştur. Sonraları Burckhardt'a Berlin'de bir kürsü önerilmiş, ama o bunu geri çevirmiştir.

Berlin'de iki kiş geçirdikten sonra Burckhardt bir yaz boyunca yeni açılmış, gösterişsiz Bonn Üniversitesi'nde kaldı. Orada, kendisi gibi bir sanat tarihçisi olan Gottfried Kinkel'in evinde karşılaştığı arkadaş çevresi içinde yaşamının en romantik ve yaratıcı günlerini geçirdi. Yakın dostu Kinkel de ilahiyat öğrenimi yaparken yarıda bırakmıştı. Yalnız o, Burckhardt'ın tersine, Almanya'daki 1848-49 devriminin önderlerinden biri oldu. Ama o tarihte aralarındaki dostluk da iyice gevşemişti.

Burckhardt'ın siyasal inançlarını tanımlamak en az dinsel inançlarını tanımlamak kadar güçtür. Yetiştigi çevre ve yetiştirilme biçimi, her ne kadar üst sınıflara özgü bir gururun izlerini taşıyorsa da, demokratikti. Özgürlük tutkusu çok büyük olmakla birlikte Burckhardt zamanla İsviçre ve Alman-

ya'daki siyasal liberalizmin özlemlerini hor görmeye başladı. 1848-49 yılları onun için bir dönüm noktası oldu. Romantik tutkular ve siyasal umutlar bitmişti. Alman dostlarını gönlünden hemen hemen sildi. Bilimsel çalışmalarına ve öğretime dönerek kendisini bütünüyle bu alana bağladı. Artık bir tutucuydu; ama tutuculuğunun siyasal olmaktan çok kültürel bir içeriği vardı. Yaşadığı dönemin umut kırıcı bir yüzeysellik taşıdığı kanısındaydı. Kendini, gittikçe artan ölçüde bu dünyadan dışlanmış gördüğünden, bütün gücünü, hiçbir şeyle karşılaşılabilir bir derinlik ve zenginlikte olduğuna inandığı geçmişi yeniden yaşatmaya yöneltti. Bu arada, büyük bir sevgiyle bağlandığı tek kadın olan Margarethe Stehlin de Baselli bir bankerle evlenmişti. Burckhardt bu olay karşısında duygularını bastırmakta çok güçlü çabladı. "Bir proleter tarafından eğitilecek" çocuklara babalık etmeye hiç de niyetli olmadığını belirterek, evlilik düşüncesini bütünüyle kafasından sildi.

Ona gıyabında felsefe doktorluğu unvanı veren Basel Üniversitesi, 1843'te Berlin'den döner dönmez de üniversitede özel dersler okutması için izin çıkardı. Burckhardt bu işi de yapmakla birlikte, iki yıl boyunca geçimini asıl, muhafazakâr bir günlük gazete olan *Basler Zeitung*'un yayın yönetmenliğini yaparak sağlamak zorunda kaldı. 1846-47'de Berlin'e dönerek öğretmeni ve dostu Kugler'in iki sanat tarihi ders kitabının genişletilmiş yeni baskılarını onunla birlikte hazırlama işine koyuldu. Ertesi kış Roma'da geçirdikten sonra yeniden Basel'deki öğretmenliğe döndü. Basel Üniversitesi küçük olduğu gibi, genelde pek sivrilmiş de değildi. Burckhardt, bütün yaşamını adadığı uğraşının en büyük, aynı zamanda da en başarılı bölümünü oluşturan buradaki derslerini, genellikle bir avuç öğrenciyi vermekteydi. Derslerini dinleyenlerin sayısı hiçbir zaman 50'ye ulaşmadı. Ama, sık sık verdiği halka açık gece konferanslarına gelenlerin sayısı çok daha yüksekti. Zürich'te yeni kurulan Federal Teknoloji Enstitüsü'nde sanat tarihi okutmak amacıyla 1855'te Basel'den ayrıldı. Ama üç yıl sonra yeniden kendi üniversitesine döndü ve tarih kürsüsünün başına geçti. Ama bir yandan da, üniversiteye gitmeden önce eğitim görmüş olduğu okulda 20 yıl boyunca ders vermek zorunda kaldı. Üniversitede verdiği tarih ve sanat tarihi derslerine eşit zaman ayırma fırsatını ancak 1874'ten sonra bulabildi. 1886'dan emekliye ayrıldığı 1893'e değin yalnızca sanat tarihi ders verdi. Bu derslerinde Eski Yunan'dan Fransız Devrimi'ne değin Avrupa uygarlığının bütün gelişim evrelerini işledi.

Burckhardt ilk kez 1837'de yurt dışına çıktı ve hem gidişte, hem dönüşte yürüyerek bir İtalya gezisi yaptı. Ertesi yaz bir ay boyunca İtalya'nın kuzeyini ve orta bölgelerini dolaştı. Bunu izleyen yıllarda, 1883'e değin İtalya'ya olsun, başka yerlere olsun, bu tür yolculuklar yapmak Burckhardt'ın bekâr yaşamının sürekli bir özelliği haline geldi.

Yapıları. Burckhardt'ın en başarılı kitapları, onun Avrupa'nın tarihsel yöreleri ve sanat hazineleriyle bütünleşmesinin ürünüdür. İlkinden sonuncusuna kadar bütün önemli kitapları hep onun eski uygarlığa karşı duyduğu derin ilgiyi yansıtır. *Die Zeit Constantins des Grossen*'de (1853; Büyük Constantinus Dönemi) ahlak düşüklüğüyle dolu, sağlıklı, ama din ve kültür alanlarında canlı bir geçiş döneminin tablosu çizilmiştir. Ortaçağda Hristiyanlığın yükselişinin kaçınılmaz ve özgün bir kültürün

gelişmesi için gerekli olduğunu teslim etmesine karşılık, Burckhardt antik dünyanın gitgide sönen güçlerine açık bir sempati beslemekten geri durmaz. *Der Cicerone* (1855; Kılavuz) adlı kitabı İtalyan sanatının kapsamlı bir incelemesi niteliğindedir ve yolculuk kılavuzu biçiminde coğrafi bir düzen izleyerek yazılmıştır. Ama Burckhardt birçok baskı yapan bu yapıtının böylesine tutulmasını giderek artan bir soğuklukla karşılamıştır.

Burckhardt'ın bundan sonraki kitabı *İtalya'da Rönesans Kültürü* onun ününün asıl kaynağı olmuştur. Kitapta "dünyanın ve insanın keşfi", "bireyselliğin gelişmesi", "bir sanat yapıtı olarak devlet", "çağdaş mizah duygusu" gibi konulardaki alt bölümlerde Burckhardt, Rönesans İtalyası'ndaki günlük yaşantıyı, siyasal hava ve seçkin beyinlerinin düşünceleri çerçevesinde ustalıkla çözümlemiştir. Kullandığı kaynaklar genellikle zamanın vakayiname ve öykülerinden oluşmaktadır. Bunlar basılı ve kolayca ulaşılabilir olduğu halde, tarihçilerin sık sık gözden kaçırdığı yapıtlardır. Burckhardt bu kaynaklara kafasında yeni oluşturduğu sorularla yaklaşmıştır. Ortaçağ ile Rönesans arasındaki birçok karşıtlığın üstüne basmış, ama ortaçağda sağlanan gelişmelere de gereken değeri vermiştir. Onun tarih anlayışında, Rönesans ya da başka bir dönemin, kendisinden önce gelen çağa oranla bir genel ilerleme anlamı taşıması gerektiği gibi bir düşünceye yer yoktur. Onun gözünde, Raffaello'nun sanatı Rönesans'ı iyi yönleriyle yansıtmaktaysa, Rönesans siyasetinin incelikli ve acımasız işleyişi de "tıkır tıkır çalışan bir saat" andırmaktadır. Burckhardt bu işleyişte, bireyin ve azınlıktaükilerin yaratıcı özgürlüğünü dikkate almayan titiz bir kitlesel denetim aracı olan çağdaş devletin başlangıcını görmüştür.

Burckhardt'a göre, Rönesans'ı ayakta tutan erdem sanattır. *İtalya'da Rönesans Kültürü*'nde işlemediği bu önemli konuyu ayrı bir monografide ele almayı düşünmüş, ama bunu yalnızca mimarlık üzerinde duran *Die Geschichte der Renaissance in Italien* (1867; İtalya'da Rönesans Tarihi) adlı kitabında, ancak bir ölçüde gerçekleştirebilmiştir. Sonuçta, Burckhardt her ne kadar Rönesans konusundaki incelemeleriyle, genelde kültür tarihinin ele alınışına temel bir örnek oluşturmuşsa da, sanat tarihine ilişkin çıkarımları en iyi biçimde ortaya koyan, onun öğrencisi ve izleyicisi Heinrich Wölfflin olmuştur. Aynı tarih dönemleri gibi, sanat üslupları da birbirini izler. Bu üsluplar hem bir dönemin genel yapısından çıkarılan ortak özelliklerle belirlenir, hem de ait oldukları dönemin kültürünü tanımlamaya yardımcı olurlar. Burckhardt'ın ölümüyle yarım kalan ve Yunan uygarlığı üzerine bir inceleme olan sonuncu büyük yapıtı *Griechische Kulturgeschichte*'yi (1898-1902; Yunan Kültür Tarihi), ayrıca sanat tarihine ilişkin bazı makalelerini içeren *Erinnerungen aus Rubens* (1898; Rubens'ten Anılar) ve *Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien* (1898; İtalya Sanat Tarihine Katkılar) adlı kitapları dostları yayımlamışlardır. Gene ölümünden sonra çıkan başka yapıtları arasında özellikle iki tanesi önem taşır. Bunlardan *Welgeschichtliche Betrachtungen* (1905; Dünya Tarihi Üzerine Gözlemler) Burckhardt'ın tarih felsefesini özetlemektedir. *Historische Fragmente* (1929; Tarihten Parçalar) ise, ders notlarının ilginç bölümlerinden derlenmiştir ve onun tarihi bir bütün olarak kavramaktaki becerisini çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır. Her iki kitapta da

20. yüzyılın şiddetle dayalı totaliter devletlerinin parlak bir öngörüsü olarak yorumlanabilecek bölümler yer almaktadır. Ama onun geçmişi görmesi, geleceğe ilişkin öngörülerinden çok daha büyük önem taşır. Burckhardt'a göre geçmiş "bizi (ikinci bir olaya karşı) uyanık olmaya değil, (her zaman için) akıllı olmaya yönelten bir deneyim"dır.

Burckhardt'ın mektuplarının eleştirel bir derlemesi Max Burckhardt tarafından *Briefe* (Mektuplar) adıyla basıma hazırlanmıştır. 10 cilt olarak tasarlanan yapıtın 1949-74 arasında 8 cildi yayımlanmıştır. Ayrıca Werner Kaegi'nin *Jacob Burckhardt, eine Biographie* (1947-67, 4 cilt) adlı bir yaşamöyküsü bulunmaktadır.

Burckhardt, Johann Ludwig, İBRAHİM İBN ABDULLAH olarak da bilinir (d. 24 Kasım 1784, Lozan, İsviçre - ö. 15 Ekim 1817, Kahire), Ürdün'deki antik Petra kentini

Johann Ludwig Burckhardt, oymabaskı
Bibliothèque Nationale Suisse, Bern

ziyaret eden ve Abu Simbel'deki büyük Mısır tapınağına ulaşan ilk Avrupalı.

1806'da İngiltere'ye giden Burckhardt, Londra'da ve Cambridge Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1809'da, Afrika İçlerinin Keşfini Destekleme Derneği'nin yardımıyla Arapça öğrenmek ve Müslümanların yaşam biçimine alışmak üzere Suriye'ye gitti. Dernekte Fizan (bugün Libya'nın güneybatısı) üzerinden Sahra'nın güneyine ulaşmak üzere yola çıkması kararlaştırılmıştı. Burckhardt 1812'de Suriye'den Kahire'ye giderken, bugünkü Ürdün sınırları içinde kalan Petra'daki önemli arkeolojik alanı keşfetti. Kahire'ye ulaştığında, Fizan'a hemen gidecek güvenilir bir kervanın bulunamayacağını öğrendi ve Nil boyunca yolculuk yapmaya karar verdi. Bu yolculuğu sırasında, taştan yapılmış tapınaklar içinde çoğunlukla en etkileyicisi olarak nitelenen Abu Simbel'i keşfetti. Daha sonra Arabistan içlerinden geçerek Mekke'yi ziyaret etti. Kahire'ye döndükten sonra, Sahra'yı aşacak bir kervan bulmak için beklerken öldü.

Müslüman adı alan ve çoğu zaman Müslümanlar gibi giyinen Burckhardt, büyük Arapça yazmalar koleksiyonunu Cambridge Üniversitesi'ne bıraktı. Yapıtları arasında şunlar sayılabilir; *Travels in Nubia* (1819; Nubya'da Yolculuklar), *Travels in Syria and the Holy Land* (1822; Suriye ve Kutsal Topraklarda Yolculuklar) ve *Travels in Arabia* (1829; Arabistan'da Yolculuklar).

burç, askeri mimarlıkta, sur ya da kale duvarlarında yer yer dışa taşacak biçimde ve yüksekliği sur yüksekliğini aşacak gibi yapılan, dikdörtgen, çokgen ya da daire planlı kule. Burçların Doğu'daki en karak-

teristik örneklerinin ilki İÖ 4 - 3. yüzyıllarda yapılmış olan Çin Seddi'ndedir(*). Orta-doğu'da Mezopotamya uygarlıklarındaki Sümer, Babil ve Asur kentlerini çevreleyen surlar burçlarla tahkim edilmiştir. Hititler de kent surlarında burç kullanmışlardır. Başkent Hattuşa'yı (Boğazköy) çevreleyen çift sur sırasının her ikisinde de burçlar yer alır. Bizans dönemindeki burçların en ilginç örnekleri ise İS 5. yüzyılın ilk yarısında yapılan Konstantinopolis (İstanbul) surlarında görülür. Sasani ve İslam dönemlerinde İran'da da yüksek burçların yapılmasının bir gelenek haline geldiği izlenir.

Anadolu'da Türk egemenliği zamanında burçlar farklı özellikler göstermeye başlamıştır. Savunmanın ve tahkimatın tam merkezinde yer alan bu burçlar genellikle çok katlıdır. Arazi ne kadar yalçın ve dik olursa, burçların kat sayısı da o oranda azalır. Ortası genellikle boş olan en üst katlar daha geniştir ve mazgal siperleri ile çevrilidir. Askerler duvarın iç yüzüne yapılmış bir sekinin üstünde dururlar, buraya alttan bir merdivenle ulaşırlar. Anadolu'da burçların karakteristik özelliklerini kendinde toplayan en önemli örnek Diyarbakır Kalesi'dir(*). Osmanlı dönemi burçları genellikle çok köşeli ve dairesel olmak üzere iki tipe ayrılır. Bu döneme ait en güzel ve karakteristik burçlar İstanbul'da Rumeli Hisarı'nıdır(*). Eskilerden farklı olarak buradaki burçlara (bugün bulunmayan) birer sivri çatı eklenmiştir. Avrupa'daki burçlar, planları Doğu'dakilere benzemekle birlikte, işlev bakımından onlardan farklıdır. Avrupa'da savunma amaçlı burçlardan başka, özellikle ortaçağda derebeyi şatolarında konut olarak kullanılan burçlar da yapılmıştır. Bunlar da çok katlı ve sivri çatılıdır. Dışarı doğru taşan bindirmelik konsollar üstüne yapılan mazgallarla askerlerin görüş alanı genişletilmiştir. Avrupa'daki burçların Doğu'dakilere ayıran en önemli fark budur.

burç taşı bak. uğur taşı

burçak (*Vicia ervilia*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından bir yıllık bitki. Güney Avrupa ve Anadolu'nun yerli bitkisidir. Dört köşe gövdeli, 20-60 cm yükseklikte ve çalı görünümündeki bitkinin, küçük yapraklıklardan oluşan bileşik yaprakları, sarımsı-beyaz renkli ve erguvani çizgili çiçekleri, 2-4 kadar tohum içeren boğumlu meyveleri vardır.

Burçak hayvan yemi ve yeşil gübre olarak kullanılır ve bu amaçla ekimi yapılır. Tohumları fazla miktarda yendiğinde, insanlarda sinir sistemi bozuklukları ve özellikle bacaklarda felç gibi belirtilerle ortaya çıkan zehirlenmelere yol açar.

burçlar ışığı, ZODYAK IŞIĞI olarak da bilinir, geceleri gökyüzünde görülen ve tutulum ya da burçlar kuşağı düzleminde yoğunlaşan meteor benzeri parçacıkların Güneş ışığını yansıtmasıyla oluştuğu sanılan ışık şeridi. Batıda günbatımından sonra, doğuda ise şafaktan önce görülen burçlar ışığı, tutulum düzleminin hemen hemen düşey doğrultuda olduğu tropik bölgelerde kolayca izlenebilir. Orta-kuzey enlemlerde, en iyi şubat ve mart akşamları ile eylül ve ekim sabahlarında görülmektedir.

Burçlar ışığı, tutulum düzlemi boyunca Güneş'ten 30° ile 90° uzağa kadar çıplak gözle izlenebilir. Fotometrik ölçümler, burçlar ışığı şeridinin Güneş'in karşısındaki bölgede yer alan karşışın aydınlığı(*) boyunca da sürdüğünü göstermektedir. Gökyüzünün her bölgesinde, Güneş'in F tacının uzantısı olduğu sanılan bir miktar burçlar ışığı bulunur.

burçlar kuşağı, ZODYAK olarak da bilinir, astronomi ve astrolojide, Yer'in yörüngesinin ve Güneş'in yıl boyunca çizdiği yolun düzlemi olan tutulum dairesinin her iki yanında 9°'lik bölgelerde yer alan gök cisimlerini çevreleyen kuşak. Plüton dışındaki gezegenler ile Ay'ın yörüngeleri de burçlar kuşağının üzerindedir. Kuşağın 12 burcundan her birinin, büyük çemberin 1/12'sini ya da 30°'lik bölümünü kapladığı kabul edilir. Bu burçlar artık, Güneş'in içinde görüldüğü takımyıldızlara karşılık gelmemektedir. Takımyıldızların büyüklük ve biçimleri değişiktir. Ayrıca Güneş'in düzenli olarak içinden geçtiği Yılançı (*Ophiuchus*) takımyıldızı burçlar kuşağının üyeleri arasına alınmıştır.

Tutulum dairesinde yer alan takımyıldızların çoğu hayvanları simgelediğinden eski Yunanlılar bu bölgeye *zodiakos kyklos* (hayvanlar çemberi) ya da *ta zōdia* (küçük hayvanlar) adını vermişlerdi. Antik Çağda burçlar kuşağındaki takımyıldızların büyüklüğüne ve sayısına ilişkin bilgilerden görülen farklılıklar ancak matematiksel astronominin gelişmesiyle ortadan kaldırılabilirdi. Aşağıdaki listede, burçlar kuşağının takımyıldızları ve takımyıldızların sınırlarının sabit olduğu dönemde Güneş'in bu takımyıldızların içinden geçiş tarihleri verilmiştir. İlim noktalarının yalpalaması nedeniyle takımyıldızların doğruya doğru kaymış olmalarına karşın (örn. 20. yy'da 1 Ocak'ta Güneş Oğlak'ta değil Yay'dadır), günümüz astrolojisinde de bu tarihlerden yararlanılmaktadır.

Burçlar için kullanılan ve ilk olarak ortaçağın sonlarındaki Yunan yazmalarında görülen simgelerin tarihçesi tam olarak bilinmemektedir.

Koç (Aries)	: 21 Mart-19 Nisan
Boğa (Taurus)	: 20 Nisan-20 Mayıs
İkizler (Gemini)	: 21 Mayıs-21 Haziran
Yengeç (Cancer)	: 22 Haziran-22 Temmuz
Aslan (Leo)	: 23 Temmuz-22 Ağustos
Başak (Virgo)	: 23 Ağustos-22 Eylül
Terazi (Libra)	: 23 Eylül-23 Ekim
Akrep (Scorpius)	: 24 Ekim-21 Kasım
Yay (Sagittarius)	: 22 Kasım-21 Aralık
Oğlak (Capricornus)	: 22 Aralık-19 Ocak
Kova (Aquarius)	: 20 Ocak-18 Şubat
Balık (Pisces)	: 19 Şubat-20 Mart

Burçlar kuşağı kavramı, İÖ 3. yüzyılda Mısır'a girdiğinde, doğudan batıya doğru eşit aralıklarla sıralanan 36 parlak yıldızdan ya da yıldız sisteminden oluşan bir sistemle kaynaştı. Yılın belirli 10 gününü

etkileyen bir tanrı olarak kabul edilen dekanların her biri bir burcun tam üçte birine karşılık gelmekteydi.

Burdigaliyen Kat, Miyosen Bölümde (y. 26-7 milyon yıl önce) oluşmuş kayalar dizilerinin alt bölümü ve bu kayaların çökeldiği zaman dilimi. Akitaniyen Katın altında ve Helvesiyen Katın üstünde yer alır. Burdigaliyen Katın Fransa'daki tanıtıcı öğeleri, Bordeaux (eskiden Burdigala) bölgesinde denizin karaya doğru ilerlemesi ve karadaki çukur yerleri basması sonucu oluşan kayalar ve özellikle de kavkı yataklarıdır. Burdigaliyen Kat temel olarak deniz yataklarıyla ayırtılır; tuzlumsu su tortullarına rastlanmakla birlikte, kara çökelleri bulunmaz.

burdon, İngilizce DRONE, müzikte, melodinin görece tiz seslerine temel oluşturmak üzere, genellikle pes perdede uzatmalı olarak çalınan nota. Ayrıca, çalgıların bu sesi çıkaran tel ya da borusuna da (örn. *hurdy-gurdy*'nin burdon telleri ya da gaydanın pedal ses basan üç borusu) burdon denir. Burdon sürekli ya da kesintili olabilir ve zaman zaman tek perdeli burdonun yerini, bir aranın (kural olarak beşinci ara) aldığı görülür.

Antik Çağda burdonlu çalgıların yaygın olarak kullanıldığı, eski alçak kabartmalarından anlaşılır. Avrupa ses ve çalgı müziğinde de burdonlara çok rastlanır. Balkanlar'da şarkıcıların uzatılan bir sesle söylenen ezgiye eşlik ettikleri görülür. Birçok çalgıda da burdonlar, o çalgıya özgü seslerin çıkmasına katkıda bulunur. Sardinya'ya özgü teker kamışlı üç borudan oluşan bir kaval olan *launeddas*, bir tür Apalaş santuru, beş telli

Orgda, yazılı perdenin bir oktav altında ses veren burdon, çok geçmeden pedal klavyesinin standart uygulaması durumuna geldi. Bu nedenle burdon terimi, 18 ve 19 yüzyılların işlevsel armonisi bağlamında, özellikle de J. S. Bach'ın fugalarında ortaya çıkan polifonik gücü denetim altına tutmaya çok uygun olan pedal notayı belirtmek amacıyla kullanılır oldu.

Türk halk ve klasik müziklerindeki "dem" de bir tür burdon sayılabilir. Bu müziklerde, çalgıyla ya da sesle yapılan doğaçlama sololarda, uzun sesli çalgılar (örn. mey, kabak kemane, ney, kemençe, keman) ayağın toniğini (durak sesi) sürekli olarak duyurur. Ayrıca bak. dem.

Burdur, Akdeniz Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 6.887 km² olan Burdur ili kuzeyde Afyonkarahisar ve Isparta, doğuda gene Isparta, güneyde Antalya, güneybatıda Muğla, batı ve kuzeybatıda da Denizli illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Bolgenin Göller Yöresi(*) adıyla anılan kesiminde yer alan il topraklarının büyük bölümü dağlıktır. Bu toprakların Batı Toroslar'a bağlı dağlar engellenmiştir. Kuzeydoğu kesiminde Söğüt Dağı güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanırken kuzeybatıda yer alan Akdağ Isparta il sınırında 2.271 m'ye erişir. Ortadoğu kesiminde yer alan ve Katrancık Dağı olarak da anılan Katrancık Dağının Kulübe Tepesi (2.328 m) ilin en yüksek noktasıdır. Güneybatı kesimindeki Rahat Dağı Çaltepe'de 2.294 m'ye, batı kesimindeki Eşler Dağı da Akkaya Tepesinde 2.268 m'ye erişir. Güneybatı köşesindeki toprakları engelenen Boncuk Dağının doruğu il sınırları dışında kalır. Dağlık alanların hızla aşınan ve akarsu vadileriyle parçalanmış düzleşmiş yamaçlarında platolar yer alır. Yazın sulak çayır- larla kaplanan bu dalgalı düzlükler hayvancılık açısından önem taşır.

İl sınırları içinde birkaç önemli ova vardır. Bunlar Burdur, Kestel ve Tefenni ovalarıdır. Burdur Ovası aynı adı taşıyan gölün kıyısında yayılan düzlüklerden oluşur. Bucak ilçesinde yer alan Kestel Ovası(*) tabanı düzleşmiş bir polyedir. İldeki ova düzlüklerinden en yüksek olanı Tefenni Ovasıdır(*) .

Birçok göl bulunan Burdur, akarsu açısından da zengin değildir. Bu akarsulardan Eren Çayı Burdur Gölüne(*), Bağısak Deresi ve Çeltikçi Aksuyu da Kestel Ovası gibi kapalı havzalara doğru akar. Doğu kesiminden geçen Aksu(*) ve kaynaklarını güneybatı kesiminden alan Dalaman Çayı ise Akdeniz'e ulaşır. Ege Denizi'ne dökülen Büyük Menderes Irmağı'na katılan Çürüksu'nun bazı başlangıç kolları kuzeybatı kesiminden kaynaklanır.

Burdur ilinde birçok doğal ve yapay göl vardır. Başlıca doğal göller Burdur, Salda, Yanırlı, Gölhisar ve Yazır (Gölcük) gölleridir. Yapay göller ise Karamanlı, Kızılsu, Kozacı ve Onaç baraj gölleridir. Karacören Baraj Gölünün bir bölümü il sınırları içindedir.

Ekonomi. İl ekonomisi ağırlıklı tarıma dayanır. 1985'te faal nüfusun dörtte üçünün çalıştığı tarım sektörünün il gayri safi hasılasına katkısı üçte bir düzeyindedir. Gene aynı dönemde, faal nüfusun yüzde 6'sını istihdam eden sanayi kesiminin gayri safi hasılasına katkısı yüzde 15 kadardır.

Tarımın en gelişmiş kölü bitkisel üretimdir; hayvancılık ise daha çok ek gelir kaynağı niteliğindedir. Ekilebilir toprakların oranı yüksek olmakla birlikte, hem olumsuz iklim özellikleri, hem de şiddetli su

banço ve ortaçağ trubadurlarının kemani olan *vielle* çalgılara bu örnekler. 20. yüzyıl halk müziği kemancıları da yayı sık sık boş teller üstünden çekerek, bir telde çaldıkları melodiye temel oluşturan pes bir burdon elde ederler. Hint sanat müziğinde tamburayla çalınan burdon, solocunun geliştirdiği müzik makamı olan *raga*'nın iki çeken sesini verir ve *raga*'nın çatısını oluşturur.

17. yüzyıldan 19. yüzyıla değin Avrupa müziği armonisinde bir tür burdon olan pedal nota kullanıldı. Notre-Dame'daki org daha 12. yüzyılda ve 13. yüzyılın başlarında Fransız müziğine burdonun tadını katmıştı. François Couperin (1668-1733), Jean-Philippe Rameau (1683-1764) gibi besteciler ise klavyen için burdonlu parçalar bestelemişlerdi.

ve rüzgâr aşındırması, bitkisel üretimi verim ve çeşitlilik açısından kısıtlar. Teknik düzey de çok düşük olduğundan, üretimde doğa koşulları hâlâ büyük ölçüde belirleyicidir. Başta buğday ve arpa olmak üzere, tahıl en önemli bitkisel üründür. Ama şeker pancarı, anason, gül ve haşhaş gibi sanayi bitkileri de üretilir. 1955'te, Burdur Şeker Fabrikası'nın açılmasıyla başlayan şeker pancarı ekimi, hem dönüşümlü ekim tekniğinin ve modern girdi kullanımının yaygınlaşmasını sağlamış, hem de besiciliği özendirmiştir. Öteki sanayi bitkilerinin üretimi ise çok daha eskilere dayanır. Meyvecilik gittikçe önem kazanmakta, iklim koşullarına uygun elma, armut, üzüm ve şeftali türlerinin üretimi artmaktadır. İlde çok miktarda yem bitkileri, kavun, karpuz ile çeşitli sebzeler de yetiştirilir.

Doğa koşullarının hayvancılığa elverişli olmasına karşın, bakım ve üretim teknikleri geri olduğundan, verim düşüktür. Daha çok mera hayvancılığı yapılır. Şeker pancarı üretimiyle birlikte gelişen sığır besiciliği de Merkez ilçe ve çevresiyle sınırlıdır. İlde en çok koyun ve kıl keçisi yetiştirilir. Zengin orman varlığı birçok köyün ormancılıktan geçinmesine yol açmıştır. Ama bu alanda da üretim ve gelir düzeyi düşüktür.

Yerel sermaye birikiminin düşük olması nedeniyle sanayi temelde tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Büyük ölçekli ve ileri teknoloji kullanan işletmeler kamu kesiminde yer alır. Burdur'un 1972'de sanayide öncelikli iller kapsamına alınması, özel sektör yatırımlarında bir canlanma yaratmışsa da, gelişkin bir imalat sanayisinden henüz söz edilemez. 1970'lerin sonlarında fabrikasının yapımına başlanan traktör üretme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başlıca sanayi ürünleri bazı sütlü gıda maddeleri, şeker, gülyağı, halı, orman ürünleri, tuğla, tarım alet ve makineleri ile yedek parçadır. Ayrıca, geçmişe oranla sönükleşmiş olmakla birlikte, kilim dokumacılığı, dövme bakırcılık ve ağaç işçiliği gibi geleneksel el sanatları da sürdürülmektedir.

İl halkının yararlanabileceği başlıca mesire alanları Ağlasun'daki Koroğlu orman içi dinlenme yeri, Yeşilova'daki Salda Gölü orman içi dinlenme yeri ile Burdur Gölü kıyılarıdır. İlin başlıca turistik yöresi, Burdur kenti yakınındaki İnsuyu Mağarasıdır(*).

Tarih. Antik Çağda Pisidya adlı bölgede yer alan Burdur'un tarihi çok eskilere day-

Burdur'dan genel görünüm
Şems Güner

nır. Merkez ilçeye bağlı Hacılar(*) köyünde yapılan Kazılar Neolitik Çağdan beri yerleşimlerin kurulduğunu ortaya koymuştur. Yerleşmenin Kalkolitik Çağda ve İlk Tunç Çağında da sürdüğü bilinmektedir. Daha sonra Hitit egemenliğine giren ve Arzava Krallığı'nın sınırları içinde kalan bölge istilalar sonucunda Frigya'ya bağlandı. İÖ 7. yüzyılda Lidyalıların eline geçti. Bunu İÖ 546'da Perslerin, İÖ 334'te Büyük İskender'in istilaları izledi. Bölge İÖ 183'te Pergamon (Bergama) Krallığı'na bağlandı. Bu yıllar Pisidya'nın en parlak dönemi oldu. Daha sonra Roma'ya geçen yöre, İS 395'te Bizans sınırları içinde kaldı. 11. yüzyıl sonlarında bölgeye Türkmenler gelmeye başladı. Kınıalı aşiretinin yerleştiği bu yöreye Tirkemiş adı verildi. Bunu Anadolu Selçuklu egemenliği izledi. Burdur yöresi 14. yüzyıl başlarında Hamidoğullarının eline geçti. 1391'de Osmanlı topraklarına katılan yöre, o sıralarda Tirkemiş hası ya da kazası olarak anılıyordu. 1511'deki Şahkulu Baba Tekeli Ayaklanması'nda(*), kısa bir süre isyancıların elinde kaldı. 19. yüzyıl ortalarına değin Hamid (Isparta) sancakının bir kazasıyken, 1870'lerde Konya vilayetine bağlı bir sancak oldu. 28 Haziran 1919'da İtalyanlarca işgal edildi. 1 Haziran 1921'de önemli bir zarar görmeden işgalden kurtuldu.

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Burdur Gölü kıyısında Arzavalılar tarafından yapılan bir kalenin kalıntıları üstünde daha sonra kurulan kent, Bizans döneminde Polydoron adıyla anılıyordu. Kentin bugünkü adının Polydoron'un yüzyıllar boyunca de-

ğişik biçimlerde söylenmesi sonucunda oluştuğu sanılmaktadır. Kent, Burdur Gölünün doğu kıyısındaki tepelerin yamacında, ortalama 1.000 m yükseklikteki bir düzlükte kurulmuştur. Gölle dökülen Kurna Deresinin kıyısında yer alır.

Kentteki sosyoekonomik durağanlık mekânsal yapıya da yansımış ve bu alanda önemli bir değişim gerçekleşmemiştir. Bu konudaki en önemli değişiklik 1971 depremiyle ortaya çıktı. Depremde çok sayıda konut yıkıldı ya da oturulamayacak duruma geldi. Depremden sonra birçok yeni konut yapıldı ve kent doğu-batı doğrultusunda yayılmaya başladı; ayrıca, yıkılan eski konutların yerini çok katlı binalar aldı.

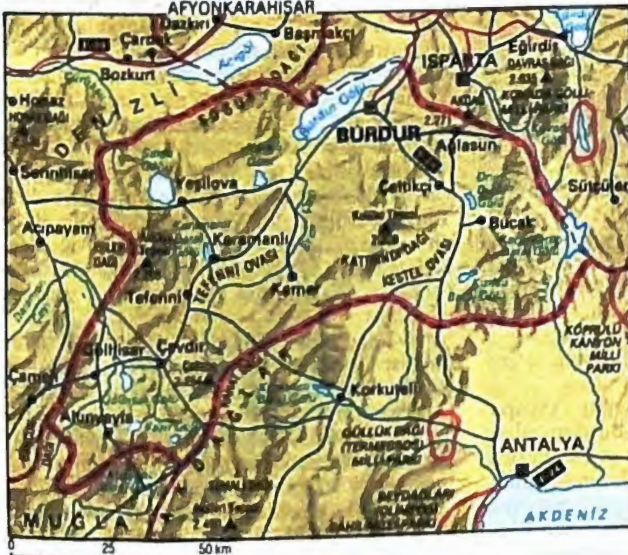
Burdur kentinin yakın çevresinde birçok mesire yeri bulunur. En önemlisi Burdur Gölü kıyısındaki turistik tesislerdir; ama ulaşım yetersizliği nedeniyle bunlar ancak yerel bir önem taşır. Kent çevresindeki dağlarda çam ormanları, düzlüklerde ise meyve ve gül bahçeleri yer alır. Kentteki başlıca sağlık kurumu Burdur Devlet Hastanesi'dir. Yükseköğretim kurumları ise Akdeniz Üniversitesi'ne bağlı Burdur Eğitim Yüksekokulu ve Burdur Meslek Yüksekokulu'dur. İstanbul ve Ankara'yı Antalya'ya bağlayan işlek karayolu kentin hemen doğusundan geçer. Kent bu yolla Ankara'ya 422 km, İstanbul'a da 602 km uzaklıktadır. Burdur kenti 1936'dan beri demiryolu ulaşımından yararlanır.

Hacılar'da ve öbür arkeolojik alanlarda ele geçen buluntular Burdur Müzesi'nde sergilenmektedir. Kentteki başlıca tarihsel yapılar Burdur Ulucamisi ile Selimzade, Kayışoğlu, Mustafa Hoca, Hecin, Tepe, Çeşmedamı, Nur, Divanbaba ve Şeyh Sinan camileri, Susuz Han, Selimoğlu ve Hıdırlık türbeleri, Baltaoğlu Hamamı, Koca Oda ve Taş Oda'dır. Türk taş işçiliğinin ince örnekleri ile bezenmiş çok sayıda çeşme, bugün yıkıntı durumundadır. Hamidoğulları döneminde yaptırılan Muzafferîye Kütüphanesi, Türkiye'nin en eski kitaplıklarından biridir. Burdur Belediyesi 1872'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 254.899; kent, 56.432.

Burdur depremi, 12 Mayıs 1971'de, Göl-Yöresinde, Denizli-Dinar-Isparta-Yeşilova-Acıpayam'ı kapsayan ve geniş bir alanı etkileyen yer sarsıntısı. Magnitudü Richter ölçeğine göre 6,2 olan deprem en kuvvetli biçimde Burdur Gölü çanağı çevresinde hissedilmiş, özellikle Burdur kenti ile gölün güneybatı kıyısı yakınlarındaki kimi köylere büyük zarar vermiştir. Asıl ağır sarsıntıyı, daha az şiddetli başkaları izlemiş ve yaklaşık iki ay süren bu dönem boyunca halk, konutların uzağında, açık alanlarda, çadırlarda barınmıştır. Sarsıntıların gündüz oluşması nedeniyle can kaybı görece az olmuş, 16'sı Burdur kentinde, toplam 60 kişi ölmüştür.

Burdur depreminin oluştuğu alan Türkiye'nin 1. derece deprem bölgeleri arasındadır. Bu yörede daha önce de şiddetli depremler olmuştur. Bunların en önemlileri, Dinar (1875 ve 1925), Denizli (1900, 1926, 1933, 1945 ve 1958), Dinar-Burdur (1914), Isparta (1930), Acıpayam (1961) ve Tefenni (1964) depremleridir.

Deprem sahasını oluşturan Burdur Gölü çanağı, Anadolu'da benzerleri çok yaygın olan, kısmen boşalmış Neojen Bölüme (y. 26-2,5 milyon yıl önce) ait havzalardan biridir. Çanağın kenarı kuzeydoğuda çok şiddetle kıvrılmış Eosen-Oligosen (Paleojen Bölüm y. 54-26 milyon yıl önce) flišlerinden oluşur. Çöküntünün en alçak bölümünde Burdur Gölü yer alır. Gölün tabanı bakımsız bir profile sahiptir ve batı kıyılarında

Burdur ili

Ana Yayıncılık Ağırlı

daha derindir. Çöküntünün bulunduğu bölge, karaoluşumu (epirojeniz) sırasında ortaya çıkan bir çanaklaşma alanına denk düşer, ama bu çanaklaşma, iki yanından çanaklaşma eksenine paralel kırık (fay) hatlarıyla sınırlanmıştır.

Depremi esas olarak tektonik tarafından belirlenen şiddet dağılımı, çanağın zemini tarafından büyük ölçüde değişime uğratılmış ve bazı anormal şiddet artışlarına yol açmıştır. En şiddetli sarsıntılar, taraça dolguları ve sulu alüvyonlar üzerinde gerçekleşmiş ve buralarda gerilim yankıları oluşmuştur. Burdur kenti de, Neojen tepelerin eteğinde, Kurna Deresi tarafından yarılmış akarsu taraça dolgularından oluşan düzlüklerin üzerinde kurulduğundan hasar büyük olmuştur.

Deprem nedeniyle yörenin jeomorfolojik yapısında bazı değişiklikler ortaya çıkmış, özellikle Askeriye köyü yakınlarında ve Soğanlı Sivrisi'nin doğu yamaçlarında kaya kopmaları ve çığları, Burdur kentinin 3 km doğusundaki Doğu Karaburun ile Soğanlı Sivrisi'nin doğu ve güneybatı yamaçlarında büyük göçükler, Soğanlı köyü yakınları ile Yanköy ve Hacılar arasında derin yarıklar oluşmuştur. Burdur Gölü çevresindeki taraçalar da ağır hasar gören alanlar arasındadır. Burdur kenti, depremin dış merkezinden 25 km uzakta olmasına karşın, konutların genellikle niteliksiz oluşu nedeniyle önemli ölçüde yıkılmıştır.

Burdur Gölü, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde göl. Adını doğu kıyısı yakınındaki Burdur kentinden alır. Yüzölçümü 200

Burdur Gölü
Anadolu Yayıncılık Arşivi

km²'dir. Göl yüzeyi deniz düzeyinden 854 m yüksektir. Uzunluğu 34 km, genişliği 9 km'dir. En derin yeri Kapı Burnu önlerinde 110 m'lik çukurluktur.

Söğüt Dağı ile Yayladağ kütleleri arasında kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan göl, oluk biçimli tektonik bir çöküntünün sularla dolmasıyla oluşmuştur. Dışa akışı olmadığı için suyu tuzludur. Tuzluluk oranı binde 24 olan göl suları, sodyum sülfat ve sodyum klorür tuzları açısından zengindir. Suyun kimyasal bileşiminde arsenik de bulunduğu gölde canlı yaşamı sınırlıdır. Bu gölde yaşayan bir dişlisazancık türü süs balığı olarak kullanılır. Yalnızca Burdur Gölünde yaşadığından bunlara burdurbalığı (*Aphanius burduricus*) adı da verilir.

Gölün batı kesimine koşut uzanan kırık (fay) nedeniyle, bu kesimde kıyı çizgisi çok dardır ve göl birden derinleşir. Güney ve kuzeyde ise alüvyonların birikmesiyle sazlarla kaplı tuzlu bataklık görünümündeki kıyı ovaları ve delta oluşumları başlamıştır. Su düzeyi, Kuvaterner (Dördüncü) Dönemdeki (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) iklim değişiklikleri sonucunda birkaç kez değişmiş ve yağışlarla 100 m kadar yükselen göldeki fazla sular bir gidegenle Isparta Ovasına boşalmaya başlamıştır. Göl çevresinde yapılan araştırmalarda, 30, 40, 50 ve 80

m'lerde birçok sekiye ve eski falez rastlanmıştır. su düzeyinin birkaç kez değiştiğini göstermektedir. Tarih öncesi yerleşmelerin en önemlilerinden biri olan Hacılar(*) ilkçağda Askania Limne adıyla anılan gölün eski kıyılarının uzandığı kesimde yer alır. Günümüzde gölün su düzeyi, mevsime bağlı olarak 1 m kadar değişebilir; kış sonu ve ilkbaharda, yağışlar sonucu yükselen sular, yazın kuraklık nedeniyle alçalır.

Gölün çevresinde, tuzlu ortamında büyüyen bitki türlerine rastlanır. Kuzeydoğu, güneybatı ve doğu kıyılarında saz ve kamışlar, batı ve kuzeybatı kesimlerinde ise çalılar ve ağaççıklar yaygındır. Göl ayrıca, bayağı dikkuyruğun bütün dünyada en önemli kışlama bölgesidir.

Burdur kenti gölün doğu kıyılarından kurulmuştur. Yazlık evler, çeşitli kamu kuruluşlarına ait kamplar ve dinlenme tesisleri de vardır. Tefenni-Burdur-Afyonkarahisar yolu gölün güneydoğu ve kuzeydoğu kıyılarını izler.

Burdvan, BARDHAMAN olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeydoğusunda Batı Bengal eyaletine bağlı Burdvan ilinin yönetim merkezi kent. 1865'te belediye olmuştur. Damodar'ın hemen kuzeyinde Banka Irmağı'nın her iki yakasında yer alan kent, önemli bir ulaşım merkezidir. Başlıca sanayi dalları pirinç ve yağlı tohum işlemeciliği, çorap dokuma, kesici alet ve el aleti yapımıdır. İlginç tarihsel yapıları arasında Racbari (mihracenin sarayı ve bahçeleri), çok sayıda eski Müslüman türbesi ve 18. yüzyıla ait, Tanrı Şiva'yı simgeleyen 108 *linga*(*) sayılabilir. Kente, Burdvan Üniversitesi'ne (1960) bağlı dört yükseköğretim vardır.

1885'te kurulan Burdvan ili (7.028 km²) iki ayrı kesimden oluşur. Nüfus yoğunluğu yüksek olan doğu kesimi, sık sık su baskınlarına uğrayan, bataklık ve alçak bir alüvyon ovasıdır. Özellikle Raniganj kömür alanında zengin kömür, kil ve demir cevheri yatakları bulunan batı kesimi, Batı Bengal'in en işlek sanayi bölgesidir. Bhagirathi, Damodar, Rupnarayan ve Acay başlıca akarsulardır. Damodar Valley Corporation sulama işlerini, sanayiye gerekli enerjinin sağlanmasını ve su baskınlarının denetimini üstlenmiştir. Doğu kesiminde yetiştirilen başlıca ürünler pirinç, mısır, baklagiller ve yağlı tohumlardır. Nüfus (1991) kent, 244.789; (1981) il, 4.835.388.

Bureyde, Suudi Arabistan'ın ortakuzey kesiminde Necd bölgesindeki el-Kasım ilinin (*muntaka*) merkezi kent. Uzun süre güneydeki Uneyze'nin ticari rakibi olan Bureyde, bir dönem Arap atları ihracını denetimi altına almış ve Arabistan'ın deve kervanı ticaretini tekelinde tutmuştur. Günümüzde önemli bir vaha ve tarım merkezi olarak geniş hurma, limon ve portakal bahçeleri barındırır. Büyük deneme çiftliklerinde sığır ve koyun yetiştirilir. Nüfus (1974) 69.940.

Bureyke limanı, Arapça MERSA'U'L-BUREYKE, Libya'nın kuzeydoğusunda Sirte Körfezi kıyısında liman. II. Dünya Savaşı sırasında yıkılan küçük bir balıkçı köyünün bulunduğu Bureyke, 169 km güneydeki Zeltan'den başlayan, Libya'nın ilk petrol boru hattının çıkış noktası olarak seçildiğinde kara mayınlarıyla döşeli ıssız bir yöreydi. 1960'tan sonra yörede prefabrik yapı malzemeleri kullanılarak yeni bir liman ve kent kuruldu; dalgakıranlar, ikmal gemileri için yük iskelesi, tankerler için bir yüzer duba ve denizaltı boru hatları, elektrik santrali, yerleşim alanları ve usfalt yollar yapıldı. Gemilerin kaymasını önlemek için ağaçlar dikildi. Gemilere yüklenecek petrol ilk kez

1961'de pompalandı. Ardından petrol arama tesisi ve doğal gaz sıvılaştırma tesisi açıldı. Bir amonyak işleme tesisi 1977'de üretime geçti. Ülkenin petrokimya merkezi olma yolunda olan kentte bir yüksek teknoloji okulu vardır. Trablusgarp'i Bingazi ve Kahire'ye bağlayan kıyı karayolu kentin içinden geçer. Nüfus (1972 tah.) 5 108

burgaç, GIRDAP olarak da bilinir, akış doğrultusu genel akışın doğrultusundan farklı olan akışkan akımı. Akışkanın toplam hareketi, bu hareketi oluşturan burgaçların net sonucudur. Burgaçsız akıştaki molekül yayılımına oranla burgaçlar, akışkan içinde çok daha büyük miktarlarda enerji ve çözünmüş madde iletebilirler. Bunun nedeni burgaçların büyük akışkan kütlelerini birbirleriyle karıştırmasıdır. Çok sayıda burgaçtan oluşan akışa burgaçlı akış (türbülanslı akış) denir. Akışkanın akış hızı arttıkça burgaçların sayısı da genellikle artar. Enerji, harcanıp kaybolana değin, büyük burgaçlardan küçük burgaçlara sürekli olarak aktarılır.

Bir akışkanın karşılaştığı engel çevresindeki akış hızı ancak belirli bir kritik değeri aştığında, engelin arka (korunaklı) bölümünde burgaçlar oluşur. Burgaçlar, engelin arka tarafındaki boşluğa doğru bir akış olduğunu gösterir; bu ise, genel akışın, engelin arkasında düşük basınçlı bir bölge oluşturmaya yetecek kadar hız kazanmasıyla olanaklıdır.

Gündüzleri atmosferde küçük burgaçlar oluşur. Bunların oluşum nedeni, yüzeydeki havanın yerle teması sonucunda ısınarak yükselmesidir. Yer üzerinde hareket eden çok büyük yüksek ve alçak basınç merkezleri de burgaç olarak kabul edilir, çünkü bunların hareketleri genel dolaşıma uymaz. Bunlar arasında, tropik kasırgalar ve tayfunlar ile orta enlemlerin batı rüzgârları kuşağındaki siklon ve antisisiklonlar ve bu kuşağın üst katlarındaki Rossby dalgaları vardır. Orta enlemlerdeki siklonlar, antisisiklonlar ve Rossby dalgaları, açısal momentumu (dönme hareketinin şiddet ölçüsü) doğu rüzgârları kuşağından batı rüzgârları kuşağına aktararak genel atmosfer dolaşımının korunmasında önemli bir rol oynar.

Okyanustlarda oluşan burgaçların oluşum nedenleri çok çeşitlidir. Bunlar arasında suyun üzerinden eserek kıyılar boyunca yükselen rüzgârlar sayılabilir.

burgaç yayımlılığı *bak.* burgaçlılık katsayısı

burgaçlı akış, ÇALKANTILI AKIŞ ya da TÜR-BÜLANSLI AKIŞ olarak da bilinir, gaz ya da sıvı bir akışkanın düzensiz çalkantılar halinde akış türü. Akışkanın sürekli olarak karıştığı bu akış biçiminin tersine, katmanlı (laminer) akış düzeninde akışkan, düzgün hatlar üzerinde ve katmanlar halinde hareket eder. Burgaçlı akışta, akışkanın bir noktadaki hızının hem büyüklüğü, hem de yönü sürekli değişimlere uğrar. Bu anlamda, yavaş aksalar bile, rüzgârın ve ırmakların akışı genellikle burgaçlıdır. Hava ve su, ana kütleleri belirli bir doğrultuda hareket ederken burgaç ve çevrini oluşturmurlar.

Çoğu akışkan akışı girdaplıdır. Akışkana göre hareketli olan ya da akışkanın bir borunun iç çeperlerinde olduğu gibi yüzeye çok yakın hareket ettiği akışlarla, dar kanallardan akan ağdalılığı yüksek akışkanların akışı ise katmanlıdır. Atardamarlarda kan akışı, boru hatlarındaki petrol akışı, lav akışı, atmosfer ve okyanus akıntıları,

pompa ve türbinlerdeki akışlar, teknelerin dümen suyundaki ve uçak kanatlarının ucla-rındaki akışlar, burgaçlı akışın en belirgin örnekleridir.

burgaçlılık katsayısı, AUSTAUSCH KATSAYISI, BURGAÇ YAYINIRLIĞI, ÇALKANTILILIK KATSAYISI ya da DEĞİŞTOKUŞ KATSAYISI olarak da bilinir, akışkanlar mekaniğinde, özellikle akışkanlar mekaniğinin meteoroloji ve denizbilim alanlarındaki uygulamalarında, burgaçlı (türbülanslı) akış halindeki bir akışkanın bir bileşenin taşınım hızı ile yoğunluk, sıcaklık ya da hız gradyanı arasındaki oran. Bu bağlamda, bileşen deyimini, yalnızca akışkanın çözünmüş ya da asılı durumundaki maddesel öğelerini değil, aynı zamanda enerji (örn. ısı) ve momentum gibi öğelerini de belirtir.

Mekanik gerilime katmanlı (laminer) türden bir akış oluşturarak karşı koyan bir akışkanda, birbirleri üzerinde kayan katmanların bu kayma hareketi, komşu katmanlar arasında molekül değiştokuşları sonucu ortaya çıkan sürtünmenin etkisiyle engellenir. Yani, hızla akan katman, daha yavaş akmakta olan bir katmandan gelen moleküllerin etkisiyle yavaşlar. Bunun tersi de geçerlidir. Bu iç molekül sürtünmesinin büyüklüğüne ağdalılık (viskozluk) denir. Bir akışkanın ağdalılığı, kayma hareketi sonucu oluşan akışkanda kayma gerilimi ile, momentumun komşu katmanlar arasındaki taşınım hızı arasındaki oran olarak tanımlanabilir. Bu taşınım, gerilimin ve akışın doğrultusuna dik yöndedir. Gerilim belirli bir sınırı aşarsa akış burgaçlı hale gelir, burgaçların oluşmasıyla da katmanlar ortadan kalkar. Burgaçlı akışta, büyük, çok moleküllü akışkan kütlelerinin düzensiz hareketleri, akışkanın kütsel akışına eklenmiş durumdadır. Bu koşullarda momentumun ve öteki bileşenlerin taşınım hızı, ağdalılık değerinden hesaplanan taşınım hızını büyük ölçüde aşar; bu değer in kayma gerilimine oranı da burgaçlılık katsayısı olarak belirlenir.

Burgaz, Bulgaristan'ın güneydoğusunda, Burgaz ilinin (*okrig*) en büyük kenti ve limanı. Karadeniz'in bir girişiti olan Burgaz Körfezinde yer alır. 17. yüzyılda ortaçağ kasabası Pırgos'un bulunduğu yerde bir balıkçı köyü olarak kurulan Burgaz, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından (1878) sonra, özellikle Sofya demiryolunun buraya ulaşması ve limanın genişletilmesiyle (1904) birlikte gelişti. Günümüzde ülkenin en büyük limanı olma yolunda Bulgaristan'ın Karadeniz'deki ticaretinin büyük bir bölümünü elinde tutan Varna'yla rekabet halindedir. Kuzeydeki komşusu küçük Sozopol (Süzebolu) limanıyla birlikte Bulgaristan'ın başlıca balıkçılık merkezidir. Çevresinde bakır, linyit ve tuz çıkarılan kentte, liman tesislerinin yanı sıra gıda işleme (un, şeker ve balık), petrol arıtma ve makine yapımı sanayileri vardır. Burgaz, Nesebir (Misivri), Pomorie (Ahyolu) ve Sozopol gelişmekte olan Karadeniz Rivierası'nın bir bölümünü oluşturur. Nüfus (1989 tah.) kent, 200.464; (1990 tah.) il, 448.689.

Burgazada bak. Adalar

Burgenland, Avusturya'nın doğusunda, doğuda Macaristan, kuzeybatıda Aşağı Avusturya (Niederösterreich), güneybatıda Steiermark eyaletiyle çevrili federal eyalet (*Bundesland*). Yüzölçümü 3.965 km²'dir. Önceleri, Macaristan'ın dört eski batı ili (*comitat*) olan Pressburg (Bratislava), Wieselburg (Mason), Ödenburg

(Sopron) ve Eisenburg'un (Vasvár) bazı bölümlerinden oluşan Burgenland, 1921'de Avusturya'nın bir eyaleti oldu. Kuzey Burgenland'ın alçak kesimleri, Leitha Dağları'nın kuzeyinde ve güneyindeki iki geçitle Viyana Havzasının güneyine bağlanan Pannonia Havzasında yer alır. Bozkırlar ve tuzlu fundalıklarla kaplı bölgede Neusiedl Gölü vardır. Kristalli Rosalien Sıradagları, Burgenland'ın ortasından ve kuzeyinden geçen Alp Dağlarıyla birleşir. Doğuda Pannonia Havzasına doğru alçalan Orta Burgenland, eyaletin en düşük kesimidir. Orta Burgenland da batıda Land Gölüne ve Bernstein Dağlarına, güneyde Günsel Dağlarına doğru yükselir. Güney Burgenland, teras sistemleriyle kuzeybatıdan güneydoğuya akan ırmaklarla kaplı dağlık bir bölgedir. Bölgenin tarihöncesi çağlardan beri sürekli bir yerleşim yeri olan güneybatı bölümü, Demir Çağında Noricum Kelt Krallığı'nın elindeydi. Daha sonra Roma İmparatorluğu'nun Pannonia Eyaleti'nin bir bölümü haline geldi. Ardından sırasıyla Töton kabileleri, Avarlar ve Slavların yerleştiği bölgeye 8. yüzyılda Germenler yerleşti. Burgenland Macaristan'ın bir bölümü olmasına karşın, çoğunluğu Macarlardan oluşan bir egemen sınıfa bağımlı Germen yerleşiminin odak noktalarından biri oldu. Burgenland'ın eski tarihi Macaristan'inkine ve 1529'dan sonra da Habsburg hanedanı'ninkine bağlıdır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Macaristan'daki Alman nüfusun yoğun olduğu bölgeler Avusturya'ya verilip Burgenland adını aldıysa da, Macaristan 1921'deki bir halkoylamasının ardından Sopron bölgesindeki denetimini korudu. Sopron'un kaybı Burgenland'ı doğal başkentinden ve kuzey-güney doğrultusundaki ulaşım yollarından ayırdı. Eisenstadt 1925'te başkent oldu. Burgenland, *Anschluss*(*) sırasında (1938-45) büyük Almanyana'nın eyaletleri Aşağı Tuna (Niederdonau) ve Steiermark olarak ikiye ayrıldı. 1945'te yeniden federal eyalet statüsünü kazandı.

Burgenland, halkının büyük çoğunluğunun Alman olmasına karşın, Avusturya'nın en yüksek oranda (yüzde 15) Alman olmayan azınlığa (Hırvat ve Macar) sahip eyaletidir. Nüfusunun yüzde 80'den çoğu Katolik olan Burgenland, 1960'ta diyakozluk oldu. Aşırı derecede bölünmüş toprakları, düşük yaşam düzeyi, işsizlik ve mevsimlik göçlerle belirlenen ve temel olarak tarıma dayanan ekonomisi nedeniyle Burgenland'dan Avusturya'nın öbür bölgelerine, Almanyana'ya ve denizaşırı ülkelere göçler oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayinin gelişmesine karşın bölgede ancak birkaç kasaba vardır ve bunlardan yalnızca Eisenstadt'ın nüfusu 10 binin üzerindedir. Yüzde 60'ı tarıma elverişli olan toprakların yüzde 28'i ormanlıktır. Başta mısır olmak üzere büyük miktarda tahıl ve kök bitkileri yetiştirilir. Kuzeyde üzüm, meyve ve sebze, tütün, kenevir ve deneme amacıyla piriç (Weiden'de göl kıyısında) üretilmektedir. Hayvancılık yaygındır, ama ineklerin küçük tarlalarda çekim hayvanı olarak kullanılması sonucu Avusturya'nın en düşük süt üretimi burada gerçekleşmektedir. Neusiedl Gölü kıyılarında kerestecilik ve saz üretimi yapılır. Bölgede Leitha Dağlarına özgü ve yapı taşı olarak çok kullanışlı olan kireçtaşı ve yol yapımında kullanılan bazalt ocakları vardır. Kiremit yapımında kullanılan kilden başka Stooß yakınlarında Çin kili de bulunur. Antimuan ve linyit çıkarılır. Mücevher ve vazo yapımında kullanılan yarı değerli yılan taşı ile tebeşir damarları da önemlidir. Bölgenin, şeker ve gıda maddeleri üretimi, dokumacılık ve bıçkıcılık alanlarında küçük

işletmelere dayanan sınırlı bir sanayisi vardır. Macar egemenliği dönemindeki konumu nedeniyle yapılan yollar yetersiz kaldığı için kara ve demir yolu ağının geliştirilmesi gerekmektedir. Macar topraklarından (Sopron) geçen hat dışında kuzeyi güneye bağlayan bir demiryolu yoktur. Nüfus (1991) 273.541.

Burger, Warren E(arl) (d. 17 Eylül 1907, St. Paul Minnesota, ABD), ABD'nin 15. başyargıcı (1969-86).

1931'de St. Paul (bugün William Mitchell) Hukuk Yüksekokulu'ndan mezun olduktan sonra, tanınmış bir hukuk bürosuna avukat olarak girdi ve Cumhuriyetçi Parti saflarında siyasete atıldı. 1953'te ABD başsavcı yardımcısı oldu; 1955'te Başkan Dwight D. Eisenhower tarafından Washington, D.C.'deki ABD Temyiz Mahkemesi'ne atandı. Bu görevi sırasında izlediği tutucu tavrıdan dolayı Başkan Richard M. Nixon'ın güvenini kazanarak Earl Warren'ın yerine Yüksek Mahkeme başyargılığına atandı. 23 Temmuz 1969'da resmen göreve başladı.

Burger, yaygın beklentilere karşın, Warren döneminde doruğuna çıkan, medeni haklar konusunda ve ceza hukukunda yönlendirici kararlar alma yönündeki değişti durdurma çabasına girişmedi. Ağır suçtan tutuklu sanıklara yasal haklarının belirtilmesini öngören 1966 Miranda kararını benimsenmeyen Yüksek Mahkeme, resmi okullarda ırk ayrımını kaldırma doğrultusunda öğrencilerin okul servislerinde karşık olarak taşınmasını ve federal yardımların azınlıklara dağıtılmasında ırklara göre pay ayrılmasını savundu. Burger'in önyak olmasıyla Warren döneminde sanıkların haklarını korumak amacıyla alınan kararlara bazı küçük çaplı sınırlamalar getirdiyse de, bu ve benzeri alanlarda benimsenmiş hukuksal teamüllerin özüne dokunulmadı. Burger, kurtaj yaptırmanın kadınların anayasal hakkı olduğunu savunan Roe-Wade Davası'nda (1973) çoğunlukla birlikte oy kullandı.

Tartışmalı hukuksal sorunlarda pragmatik ve uzlaştırmacı bir tutum izledi. Düşünsel tutarlılık ve hukuk kurallarının kapsamlı ve sistimli bir biçimde uygulanmasını sağlamak bakımından özellikle dikkate değer görüşleri olduğu söylenemez. Daha çok mahkemenin yönetsel işlevleriyle uğraşarak, eyalet düzeyindeki ve federal mahkemelerde yargı sisteminin verimliliğini artırma yönünde büyük çaba gösterdi. Yüksek Mahkeme'nin ağır yükünü hafifletmek amacıyla daha alt düzeyde bir temyiz mahkemesi oluşturması için ortaya attığı öneriler önemli bir destek görmedi.

Burgers, Thomas François (d. 15 Nisan 1834, Graaff-Reinet yakınlarında, Kap Kolonisi - ö. 9 Aralık 1881, Richmond, Transvaal), 1872-77 arasında Transvaal Cumhuriyeti'nin başkanlığını yürüten ilahiyatçı.

İlahiyat doktoru olarak Utrecht Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra 1859'da Kap Kolonisi'ne döndü. Orada, Hanover'deki Felemenk Reform Kilisesi'nde papaz oldu. Ama Kitabı Mukaddes'in harfi harfine doğruluğunu sorgulayan aykırı görüşleri dolayısıyla, Kap Sinodu 1862'de Burgers'in kilisedeki görevini askıya aldı. Bu karar, daha yüksek mahkemelerce iptal edildi. Kraliyet Özel Danışma Kurulu da 1867'de iptal kararını onayladı.

Burgers'in konuşma yeteneği ve geniş kültürü, 1871'de istifa etmiş olan Transvaal başkanı Marthinus W. Proterius'un yerine Temmuz 1872'de büyük bir çoğunlukla bu göreve getirilmesini sağladı. Ama yönetim, eğitim ve din konusundaki incelmış görüşleri kısa sürede Boerleri aleyhine çevirdi.

Burgers, Transvaal ile Hint Okyanusundaki Delagoa Körfezi arasında bir demiryolu kurma planını gerçekleştirmek için para toplamak amacıyla 1875'te Avrupa'ya gitti. Döndüğünde, artık halkın desteğini yitirmişti. Tasarlanan demiryolu hattı üzerinde toprakları bulunan Bapedi şefi Sekhukhune'ye karşı giriştiği savaş felaketle sonuçlandı. İflas ve anarşinin eşiğinde bulunan Transvaal, Güney Afrika'da bir federasyon kurmak isteyen İngiliz hükümetince ilhak edildi. Çaresiz kalan Burgers, etkisiz bir protestoda bulunduktan sonra Birleşik Krallık hükümetinin temsilcisi Sir Theophilus Shepstone ile onun 25 polisten oluşan ilhak kuvvetlerine Transvaal'i teslim etti. Daha sonra da inzivaya çekilerek unutuldu.

Burges, William (d. 2 Aralık 1827 - ö. 20 Nisan 1881, Londra), İngiltere'deki gotik canlandırmacılık üslubunun önemli mimarlarından. Victoria dönemi beğenisini biçimlendirenlerden biridir.

Yetişme döneminde Avrupa ülkelerini gezerek ortaçağ mimarlığını yerinde inceledi. 1856'da Fransa'daki Lille Katedrali için düzenlenen uluslararası bir yarışmada birincilik ödülünü kazandı. 1859'da Avustralya'daki Brisbane Katedrali'ni ve 1862'de Cork'taki St. Finbar Katedrali'nin tasarımlarını hazırladı. 1865'te Cardiff Kalesi'nin onarımına başladı. Mevcut konut bölümlerine birçok eklemeler yaptı, özenli bir iç dekorasyon gerçekleştirdi. Bundan 10 yıl sonra, yakındaki Coch Kalesi'nde de benzer bir işe girişti. Londra'daki Tower House diye bilinen kendi evinde (1875-80) Victoria dönemi gotik üslubunu uyguladı. Britanya Kraliyet Mimarlık Enstitüsü (RIBA) ve Kraliyet Akademisi'nin üyesi olan Burges ayrıca mimarlık konularında incelemeler de yazmış, yaptığı çeşitli çizimleri yayımlamıştır (1870).

Burgess, Anthony, JOSEPH KELL olarak da bilinir, asıl adı JOHN BURGESS WILSON (d. 25 Şubat 1917, Manchester - ö. 25 Kasım 1993, Londra), İngiliz romancı, eleştirmen ve edebiyatçı. Çağdaş ikilemlere dayanan kurgusal arayışları nükteciliği, ahlaki ağırbaşlılık ile garip bir atmosferi bir araya getirir.

Müziğe eğilim duymasına karşın, İngiliz edebiyatı ve sesbilgisi konusunda eğitim gördü. Daha sonra Birmingham Üniversitesi'nin açıköğretim bölümünde ders verdi (1946-50). Eğitim Bakanlığı'nda çalıştı (1948-50) ve Banbury Okulu'nda İngilizce öğretmenliği yaptı (1950-54). Malaya ve Borneo'da eğitim görevlisi olarak hizmet yaparken (1954-59), Malaya'da geçen üç roman yazdı. İngiltere'ye döndüğünde, yaşamını kazanmak için yazmak zorunda kalınca üretken bir profesyonel yazar oldu. 1958'de John Burgess Wilson adıyla *English Literature: A Survey for Students*'i (İngiliz Edebiyatı: Öğrenciler İçin Bir İnceleme) yazdı; çalاکalemi yazmakla suçlanmaktan çekindiği için öteki yapıtlarında iki ayrı takma ad kullandı. Anthony Burgess adıyla aşırı nüfus sorununu ütopya karşısı bir yaklaşımla anlatan *The Wanting Seed* (1962; İstekli Tohum) ile *Honey for the Bears* (1963; Ayılara Bal) romanlarını yazdı. Joseph Kell adıyla *One Hand Clapping* (1961; Bir Elin Sesi Var, 1989) ve *Inside Mr. Enderby*'yi (1963; Bay Enderby'nin İç Dünyasında) yayımladı.

1971'de filmi yapılan *A Clockwork Orange* (1962; Otomatik Portakal, 1973, 1982) adlı romanıyla, güldürü ve iğneleme ustası bir romancı olarak üne kavuştu. Gelecekteki uydurma bir gençlik argosuyla yazılmış olan bu roman, toplumun yola gelmeyen bir genç suçluyu ıslah etme çabalarında uğradığı başarısızlığı irdeler. Burgess'in öteki roman-

ları arasında *The Eve of Saint Venus* (1964; Aziz Venus Yortusu), *Enderby Outside* (1968; Enderby'nin Dış Dünyası) ve *The Clockwork Testament; or Enderby's End* (1974; Otomatik Vasiyetname ya da Enderby'nin Sonu) sayılabilir. Son yapıtlarının en önemlileri *Man of Nazareth* (1979; Nasıralı Adam), *Earthy Powers* (1980; Dünyevi Güçler), *The End of the World News* (1983; Dünya Haberlerinin Sonu) ve *Little Wilson and Big God* (1987; Küçük Wilson ve Büyük Tanrı) adlı otobiyografisidir. Burgess'in dil ustalığı ve nükteci bilgiçlikle örülmüş serüvenci entrikalarıyla gariplikleri, alışılmadık öykü girişleri bazı eleştirmenlerce rahatsız edici ve kafa karıştırıcı bulunmuştur.

Kitaplarında müzik formlarının güçlü bir etkisi görülen Burgess'in bestelerinin uzun bir listesini ve otobiyografisinin bir bölümünü oluşturan "Biographia Musicalis"i içeren *This Man and Music* (1982; Bendeniz ve Müzik) adlı bir deneme kitabı da vardır. Kitaplarının kapağında kimi zaman adının ve soyadının baş harfleri yerine geçen *la* (A) ve *si* (B) notalarını kullanırdı.

Burgess, Ernest Watson (d. 16 Mayıs 1886, Tilbury, Ontario, Kanada - ö. 27 Aralık 1966, Chicago, ABD), aileli toplumsal bir birim olarak ele alan çalışmalarıyla tanınmış ABD'li sosyolog.

1908'de Oklahoma'daki Kingfisher College'i bitirdi; 1913'te Chicago Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Toledo, Kansas ve Ohio eyalet üniversitelerinde ders verdi. 1916'da girdiği Chicago Üniversitesi'nden 1951'de emekli oldu, ama 1966'ya değin bu üniversitede ders vermeyi sürdürdü.

Ailenin doğası konusundaki bilimsel araştırmaları Burgess'i, evlilikte süreklilik konusunu ve başarı ya da başarısızlığı öngörebilme olasılığını incelemeye yöneltti. Evlilikteki uyumun, eşlerin tutumlarının ve toplumsal özelliklerinin zamanla kaynaşarak bir bütün oluşmasına bağlı olduğu sonucuna vardı. Ayrıca, bulgularına dayanarak, evliliğin sürekliliğini önceden kestirebilmek amacıyla bir başarı çizelgesi hazırladı.

Aile konusundaki bulgularını yayımladığı başlıca yapıtları, *Predicting Success or Failure in Marriage* (1939; Leonard Cottrell ile birlikte, Evlilikte Başarı ya da Başarısızlığın Tahmini) ve *The Family: From Institution to Companionship*'tir (1945; başka yazarlarla birlikte, yb 1960; Aile: Kurumdan Arkadaşlığa).

Sonraki yıllarda yaşlılar konusunda araştırmalar yapan Burgess, 1960'ta *Aging in Western Societies*'i (Batı Toplumlarında Yaşlılık) yayımladı. Kitapta, emekliliğin ve yaşlılar için düzenlenen hükümet programlarının etkilerini ele aldı. En önemli yapıtlarından biri de, sosyolojinin klasiklerinden sayılan ve bu alanda yeni yönelişlere yol açan *Introduction to the Science of Sociology*'dir (1921; Robert Park ile birlikte, yb 1929; Sosyoloji Bilimine Giriş).

Burgess, Guy ve Maclean, Donald (Du-art) (sırasıyla d. 1911, Devonport, Hampshire, İngiltere - ö. 30 Ağustos 1963, Moskova; d. 25 Mayıs 1913, Londra - ö. 11 Mart 1983, Moskova), II Dünya Savaşı sırasında ve Soğuk Savaş döneminin başlarında SSCB hesabına casusluk yapan İngiliz diplomatlar.

Burgess ve Maclean, 1930'larda Cambridge Üniversitesi'nde okurken kapitalizmin demokrasi anlayışını azımsayan ve genellikle ayrıcalıklı toplum kesimlerinden gelen bir gençlik grubu içinde yer aldılar. Burgess, 1939-41 arasında BBC muhabiri olarak MI-6 istihbarat dairesinde çalıştıktan sonra

1944'te Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Maclean ise 1934'ten başlayarak Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştı. Sovyet istihbaratçılarıncı ajan olarak kullanılan Burgess ve Maclean bulundukları görevlerde elde ettikleri bilgileri Sovyet gizli servisine aktarmaya başladılar.

Maclean çalışmalarıyla İngiltere'ye daha büyük zarar verdi. Washington, D C 'de İngiliz büyükelçiliği birinci sekreteri ve ardından arşiv müdürü olan Maclean, daha sonra Atom Enerjisi Geliştirme Ortak Güvenlik Komitesi'nin sekreterliği görevini üstlendi. Böylece bu alanda çok gizli bilgileri elde etti. Ayrıca NATO'nun kuruluşuna ilişkin gizli bilgileri de SSCB'ye ilettili. 1951'de Dışişleri Bakanlığı'nda Amenka Dairesi'nin başkanı olarak Kore Savaşı'na ilişkin İngiliz-Amerikan ortak politikasının oluşturulmasına yardım etti.

Burgess 1951'de, Washington elçiliğindeki ikinci kâtiplik görevinden geri çağırıldı ve yaşıntısında giderek artan düzensizliklerden dolayı istifa etmesi istendi. Mayıs 1951'de her iki casus, İngiliz ve Amerikan istihbarat servislerinin yürüttükleri karşı istihbaratın Maclean'i köşeye sıkıştırmak üzere olduğu üzerinde bir uyarı aldılar. Bunun üzerine İngiltere'den kaçarak esrarengiz biçimde ortadan kayboldular. 1956'da Moskova'da ortaya çıkarak uzun yıllardır komünizme bağlı olduklarını açıkladılar. 1963'te, Burgess ve Maclean'in Cambridge Üniversitesi'nden ve Dışişleri Bakanlığı'ndan arkadaşları olan ve sonradan 1951'de onları uyararak kişi olduğu açığa çıkan Kim Philby(*) de Moskova'ya kaçtı. Casusluk zincirindeki "dördüncü adamın" saray çevresinden ve saygın bir sanat tarihçisi olan Sir Anthony Blunt(*) olduğu ancak 1979'da ortaya çıktı. Gene Cambridge kökenli bir casus olan Blunt, Burgess ve Maclean'in İngiltere'den kaçışlarını düzenlemek için Sovyet ajanlarıyla ilişki kuran kişiydi.

Burgess, Hugh (d. y. 1825, Reading, Berkshire, İngiltere - ö. 23 Şubat 1892, Atlantic City, New Jersey, ABD), İngiliz asıllı ABD'li mucit. Charles Watt ile birlikte, odun hamurunu kâğıda dönüştürmekte kullanılan soda yöntemini geliştirmiştir.

Gençliğine ilişkin çok az bilgi vardır. 1851'de Watt ile birlikte geliştirdikleri yöntem uyarınca, hamurluk odun küçük yongalar halinde doğranıp kapalı bir kaptaki yüksek sıcaklık ve basınç altında, sudan kostik çözeltisi içinde kaynatıldıktan sonra suyla yıkanıyor ve istendiğinde ağartma işlemi uygulanıyordu. İki mucit, böylece elde ettikleri hamuru Hertfordshire'daki Broxmoor'da kurdukları bir imalathanede beyaz kâğıt üretmekte kullandılar. Haftalık *London Journal*'in basımının bir bölümünü bu kâğıtla yaparak ürünün pratikte kullanılabilirliğini de kanıtladılar.

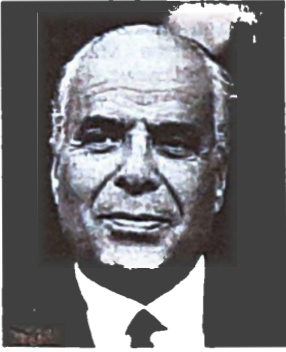
Burgess ve Watt, buluşları İngiltere'de çok az ilgi uyandırdığı için ABD'ye geçtiler. Philadelphia yakınlarında Schuylkill İrmağı üstünde bir atölye kurdular ve 1854'te yöntemlerinin patentini aldılar. Saman, mısır sapı, bambu ve şekerkamışıyla yapılan deneyler, odunun kâğıt yapımı için hâlâ en iyi temel madde olduğunu gösterdi. Burgess, yönteminin benimsenmesi için sürdürdüğü mücadeleden sonra 1863'te Morris L. Keen ile birlikte Pennsylvania'daki Royersford'da American Wood Paper Company'yi kurdu ve ölümüne değin yönetici olarak burada çalıştı. Şirket sonunda iflas ettiyse de, kâğıt sanayisinde soda yöntemini yerleşirdi.

Burgh AİLESİ. BOURKE, BURKE ve BURGO olarak da yazılır. Connaught bölgesiyle bütünleşmiş olan eski İngiliz-İrlandalı aile. İngiltere'nin doğusundaki bir şövalye ailesinden gelen William de Burgh tarafından kuruldu. 12. yüzyıl sonlarında, Connaught bölgesinin büyük bölümü William ve soyuna bağışlandı. Torunu Walter'a ayrıca Ulster da verildi. Walter'in torununun oğlu William'in erkek varisi bulunmadığı halde, akrabaları Burgh topraklarının büyük bölümünü elde tutmayı başardılar; İrlanda adlarını alarak gerçekte birer yerli reis oldular. Ailenin iki ana kolundan biri olan MacWilliam lohtar soyu Clanricarde kontluğunu, MacWilliam Uachtar soyu ise Mayo vikontluğunu elde etti.

Burghley, William Cecil, 1. Baron bak. Cecil, William

Burgiba, Habib (ibn Ali) (d. 3 Ağustos 1903, Manastır, Tunus), Tunus Devleti'nin kurucusu ve ilk devlet başkanı (1957-87). Arap dünyasında ılımlılık ve aşamalı ilerlemenin önde gelen savunucularından biri olmuştur.

Küçük bir balıkçı kasabasında, Tunus beyinin ordusunda teğmenlik yapmış olan Ali Burgiba'nın yedinci çocuğu olarak dün-

Burgiba
Siuan

yaya geldi. Küçük yaşta Tunus kentine gönderildi. Arapça ve İslam dini konusunda sağlam bir eğitim gördü. Ayrıca Fransızca öğrenerek Batı düşüncesini de yakından tanıdı. 1924-27 arasında Paris'te Sorbonne'da hukuk ve siyaset bilimi okudu. Burada bazı Fransız aydınlarıyla ve ülkelerinin bağımsızlığı için çalışan Cezayirli ve Faslılarla tanışıp ilişki kurdu.

1927'de Tunus'a döndükten sonra yedi yıl avukatlık yaptı. 1932'de Fransızca bir milliyetçi gazete çıkarmaya başladı. Ülkenin önde gelen milliyetçi örgütü Düstur Partisi'nin bağımsızlık mücadelesine önderlik edemeyeceğini açıkça ortaya çıkması üzerine, 1934'te bazı genç arkadaşlarıyla birlikte partiden ayrılarak Yeni Düstur Partisi'ni kurdu ve genel sekreterliği üstlendi. On dört yıl sonra partinin başkanı oldu. Burgiba, 1934'ten sonra Tunus bağımsızlık mücadelesinin odak noktası haline geldi ve dürüst, kararlı, tutarlı ve yurekli tutumuyla sivrildi. Pratik bir insan olarak, işleri aşamalar halinde gerçekleştirmeye yoluna gitti; bu siyaseti zamanla "Burgibacılık" olarak anılmaya başladı. Bağımsızlık hedefini ilk kez açık seçik bir biçimde ortaya koydu ve geniş halk kitlelerinin o zamana değin kentlerdeki seçkin tabakanın tekelinde olan ulusal hareketle bütünleşmesini sağladı. Son derece yetenekli bir örgütçü olarak parti örgütlerini en uzak köylere kadar yaydı. Öte yandan Fransız yönetiminin baskıcı önlemlere başvuracağını göz önüne alarak, tutuk-

lama ya da sürgünlerle ortaya çıkabilecek boşlukların hemen doldurulmasını sağlayacak yeni yönetici kadroların yetişmesini sağladı. Böylece 1934-52 arasında parti yönetimine indirilen bir dizi darbeye karşın, mücadele kesintiye uğramadan sürdürüldü. Bu süre içinde Burgiba da 10 yılını (1934-36, 1938-42, 1952-55) hapse geçirdi.

II. Dünya Savaşı'nın başlarında Fransa'da Vichy'de tutuklu olan Burgiba, Tunus'un bağımsızlığı ilan edilmeden Mihver Devletleri'nin yanında yer almayı reddetti. Savaş Müttefiklerin kazanacağına inandığından, Tunus'u tarafsız tutmaya çalıştı. 1945-46 ve 1951'de Ortaadoğu, ABD, Uzakdoğu ve Avrupa'yı dolaşarak Tunus'un bağımsızlık davasını anlattı.

Milliyetçilerin 1952-54 arasında giderek şiddet eylemlerine yönelmeleri üzerine, Fransız yönetimi konuya ciddi biçimde eğilmeye başladı. Baskıcı önlemlerin etkisiz hale gelmesi üzerine, Pierre Mendès-France hükümeti 1954'te Burgiba ile görüşmelere oturdu. Burgiba Mendès-France'in yerine geçen Edgar Faure'la Nisan 1955'te özerklik konusunda anlaşmaya vardı. Dışişleri ve savunma konuları Fransa'nın elinde kaldı.

Aşamalı ilerleme siyasetini sürdüren Burgiba, 20 Mart 1956'da Fransa başbakanı Guy Mollet ile Tunus'a bağımsızlık verilmesini öngören bir antlaşma imzaladı. 1957'de Bizerte dışında Tunus'taki bütün Fransız askerlerinin geri çekilmesi konusunda ilke kararına varıldı. Aynı yıl kralıknın kaldırılmasından sonra Burgiba cumhurbaşkanlığı seçildi. İki yıl sonra, İslami devletin resmi dini olarak korumakla birlikte, çekekşliliği kaldıran, boşanmayı güçleştiren ve Ramazan ayında iş yaşamının aksamamasını sağlayan bir anayasası yürürlüğe koydu.

Giderleri kısma gereğinin yanı sıra bir askeri darbe tehlikesini göz önünde bulunduran Burgiba, Tunus ordusunu sayıca küçük tutma yoluna gitti. Bütçede savunma harcamalarına yüzde 10'un altında pay ayrıırken, eğitim, tarım ve sağlık hizmetlerine ağırlık verdi. En başarılı uygulamalarından biri, Fransız yönetimi sırasında bir askeri bölge olan Tunus'un güney kesimindeki 50 bin kadar göçebenin yerleşik düzene geçmesini sağlamak oldu. Ülkeyi sivil görevlilerce ve çağdaş yönetsel yasalarla yönetilen 14 ile (vilaye) ayırdı. Tunus'un kalkınması değişik kaynaklardan sağlanacak dış yardımlara bağlı olduğundan, Burgiba dış politikada tarafsızlık siyaseti izledi. Bununla birlikte Tunus düşünsel, kültürel ve eğitimsel bakımlardan Fransa'ya yakınlığı sürdürdü. Ama bağımsızlıktan sonraki iki olay, Tunus'un bu ülkeyle olan sıkı bağlarını tehlikeye soktu.

Burgiba, öteki Arap yöneticilerinden gelen baskılardan da etkisiyle 1961'de Fransa'dan Bizerte'yi boşaltmasını istedi. Oysa burası 1956'da imzalanan antlaşmaya göre Fransa'nın bir deniz üssü olarak kalacaktı. Fransızlardan beklediği yanıtı alamayan Burgiba'nın emri üzerine saldırıya geçen ordu, Fransız kuvvetlerinin direnişiyle karşılaştı. Bizerte iki yılı aşkın bir süre geçtikten sonra boşaltıldı, bu arada binden fazla Tunuslu yaşamını yitirdi. 1964'te Fransız göçmenlerin elinde bulunan bütün toprakların kamulaştırılması Fransa'yla olan ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açtı. Bizerte'nin boşaltılması Tunus'a Fransa'dan akan gelir kaynaklarından birinin kesilmesine yol açarak ekonomik kayıplara mal olduysa da, Burgiba'nın saygınlığını artırdı.

Burgiba uzun yıllar Arap siyasal çevrelerinde tartışmalı bir kişi oldu. Bunun başlıca nedeni Arap Birliği'nin "oybirliğiyle aldığı" kararlara karşı cesur ve bağımsız bir tutum takınmasıydı. Ayrıca uluslararası düzeydeki

kişisel ağırlığının ülkesindeki ağırlığından çok daha büyük olması da önemli bir etkeni. Burgiba ılımlı bir sosyalizmden yanaydı. Tunus 1960'ların ortalarında tarımsal kooperatifler kurmaya, ticaret ve sanayiye devlet denetimi uygulamaya giriştiyse de, alınan kötü sonuçlar Burgiba'nın daha ölçülü yöntemlerine donulmasını zorunlu kıldı. Kasım 1970'te başbakanlığa getirilen ve Burgiba'nın ardılı gozuyla bakan Hedi Nura'nın 1980'de yerini Muhammed Mzali'ye bırakmasından sonra, ülkede siyasal özgürlüklerin genişletilmesi ve çok partili düzen yönünde adımlar atıldı. Düstur Sosyalist Partisi'nin sendikalarla oluşturduğu Ulusal Cephe güçlü konumunu sürdürdüysen de, muhalefet giderek etkili olmaya başladı. İlerleyen yaşına karşın iktidarı elinde tutan Burgiba, Temmuz 1986'da beklenmeyen bir kararla, ardılı olarak seçmiş olduğu Mzali'yi başbakanlıktan uzaklaştırdı; yerine, hükümeti düşürmeyi amaçlayan radikal İslamcılar sınırdan içişleri bakanı Zeynel Abidin bin Ali'yi atadı. Bin Ali, Burgiba'nın hastalığını ve ilerleyen yaşının ülkeyi etkin biçimde yönetmesini engellediğini öne sürdü ve anayasaya dayanarak Kasım 1987'de cumhurbaşkanlığını elinden aldı.

Burgkmair, Hans (YAŞLI) (d. 1473, Augsburg, Almanya - ö. y. 1531), ressam ve

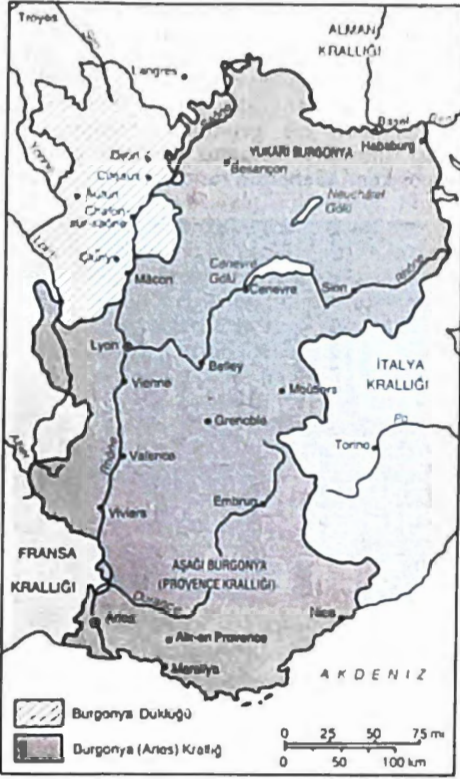

"İmparator Maximilian Ressamın Stüdyosunda", Hans Burgkmair'in (Yaşlı) kendi portresi, ağaç baskı, y. 1515

Osterreichisches Nationalbibliothek, Viyana

ağaç baskı sanatçısı. İtalyan Rönesansı'ndan etkilenen ilk Alman ressamıdır. Babası da ressam olan Burgkmair 1490'da Strasbourg'da, 1498'de de Augsburg'da ressamlar loncasına girdi. Onun olduğu sanılan 700 kadar ağaç baskı vardır. Bunların içinde İmparator I. Maximilian'ın zaferanını konu alan 135 parçalık bir dizi özellikle önemlidir. Burgkmair'in yapıtları arasında açık ve koyu tonlarda ilk ışık-gölge etkili ağaçbaskı örnekleri de bulunmaktadır. Bu etki, iki yı da daha çok baskı blokunun, mürekkebin çeşitli tonlarıyla renklendirilmesiyle sağlanmıştır. "Turnuva Albümü" adlı 52 parçalık baskı dizisi Burgkmair ve oğlu Genç Hans Burgkmair'in (y. 1500-59) ortak ürünüdür. Ayrıca başarılı bir fresk ressamı olan Yaşlı Burgkmair, Almanya'daki ilk Rönesans sarayı sayılan Jacob Fuggers'in Augsburg'taki evinin cephesinin bezemelerini yapmıştır. Ama bu resimler sonradan yok olmuştur. Burgkmair'in başka fresk çalışmaları Münih ve Viyana'daki bazı galerilerde bulunmaktadır.

Burgonya, Fransızca BOURGOGNE, Fransa'nın orta kesimindeki Côte-d'Or, Saône-et-Loire, Nièvre ve Yonne illerini (département) içine alan ve tarihsel Burgonya bölge-

11. Yüzyılda Burgonya

R. Treharne ve H. Fullard (der.) *Mur's Historical Atlas: Ancient, Medieval and Modern* 9 bds (1964) George Philip & Son Ltd., Londra

siyle örtüşen planlama bölgesi (*région de programme*). Yüzölçümü 31.592 km²'dir. Kuzeyde Seine-et-Marne, Aube ve Haute-Marne, doğuda Haute-Saône, Jura ve Ain, güneyde Rhône, Loire ve Allier, batıda Cher ve Loiret illeriyle çevrilidir. Bölge merkezi Dijon'dur.

Baltık kıyılarından güneye doğru göç eden ilk Burgonlar (Fransızca Burgundes) İS 5. yüzyılda hızla çökmekte olan Batı Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde Ren Irmağına kadar uzanan güçlü bir krallık kurdular. Bu krallık 534'te Frankların denetimine girdi. Valois düklerinin, Felemenk'in yanı sıra ortaçağdaki Burgonya kontluğu ve düklüğüne de kapsayan geniş topraklar üzerinde hüküm sürdükleri 15. yüzyılda Burgonya önem kazandı. Burgonya toprakları daha sonra 1477'de Fransa Krallığı (Saône Irmağının batısında kalan Burgonya Dükluğu) tarafından, 1678'de de Franche-Comté (Burgonya bağımsız kontluğu) tarafından ilhak edildi. Fransız Devrimi'nden sonra illere bölündü.

Paris Havzası Burgonya'nın kuzeybatısına kadar uzanır, güneyde ise Massif Central yükselir. Bölgede nüfus seyrektr. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında bütün Fransa'da görülen kırsal nüfus azalması özellikle Burgonya'da çok belirgin olmuştur. 1872-1946 arasında bölge nüfusu yüzde 23 azalmış, sonraki yıllarda ise Fransa'nın görece dağlık bütün yörelerinde olduğu gibi burada da nüfus artış hızı ülke ortalamasının çok altında kalmıştır. Paris'e, Rhône Alpleri'ne ve Franche-Comté bölgelerine yönelik göçler Burgonya'nın işgücünü tüketmiştir. Kırsal kesimden kaynaklanan göçler ise ülke ortalamasından daha büyük çiftliklerin oluşmasına yol açmıştır. Saône-et-Loire'daki Bresse Ovasında ise nüfus bugün de yoğunluğunu korumaktadır.

Côte-d'Or ve Yonne ile Loire Irmağı boyunca bağcılık yaygındır. Gevrey-Chambertin, Morey, Chambolle-Musigny, Vougeot ve Nuits-Saint-Georges şarapları Dijon dolayında üretilmektedir. Aloxe-Corton, Pernand, Beune, Pommard, Volnay ve

Meursault şarapları Beaune dolayındaki uzum bağlarından gelir. Rully, Mercurey, Givry ve Montagny şarapları ise Chalon-sur-Saône dolayında üretilir. Massif Central'da eti için sığır yetiştirilir. Ormanlık da önemli bir ekonomik etkinlikler.

Sanayi işletmeleri Saône-et-Loire ve Côte-d'Or'da yoğunlaşmıştır. Saône-et-Loire'daki Blanz'y'de çıkarılan kömür, Creusot'da ağır sanayi kuruluşlarının gelişmesine yol açmıştır. Dijon, Mâcon ve Chalon-sur-Saône'daki makine üretimi, bölgedeki sanayi etkinliğinin en önemli kolunu oluşturur. Nüfus (1988 tah.) 1.614.600.

Burgonya okulu, 15. yüzyılın büyük bir bölümünde Avrupa'da egemen olan müzik üslubu. Burgonya topraklarının bugünkü Hollanda'yla Belçika'yı, Lüksemburg'un büyük bölümünü ve (bugün Fransa'nın bir parçası olan) Lorraine'i içine aldığı 14. ve 15. yüzyıllarda varlıklı ve güçlü dükler, özellikle de III. Philippe ile Charles le Temeraire, besteci, şarkıcı ve çalgıçılardan oluşan büyük topluluklar kurdurmuşlardır. 15. yüzyılda bunlar arasında Nicolas Grenon, Jacques Vide, Gilles Binchois, Pierre Fontaine, Robert Morton, Hayne van Ghizeghem ve Antoine Busnois gibi müzikçiler vardı. En ünlü Burgonyalı besteci olan Guillaume Dufay, böyle bir topluluğa büyük bir olasılıkla hiçbir zaman düzenli olarak katılmamakla birlikte, Dijon'daki düklik sarayında müzikçi ve vaiz olarak görev yapmıştır.

Dufay'nin misanın gelişmesine yaptığı katkılara karşın, Burgonya okulunda kullanılan en tipik müzik türü polifonik şanson ve dindisi müzik olmuştur. Bu okulun berrak müziksel yapısı, Fransız şiirinin geleneksel değişmez formları olan balad, rondo ve *virelai*'nin kıta düzeni üzerine kuruludur. 15. yüzyıl başlarında besteciler, dikkatlerini uzun ve karmaşık bir yapıdaki baladdan, daha özlü bir yapısı olan rondoya çevirmişlerdir. Bu da Burgonya şansonundaki genellikle basit, kısa ve doğal olana yönelme eğilimini yansıtır. Şansonda tipik olarak, melodi kaygısını en çok taşımakta olan en üst vokal parti ağırlıktadır. Alt iki partiden daha önemli durumda olanı ise enstrümantal tenor partisidir, çünkü soprano partisinden başlıca armoni eşliğini bu parti sağlar. Dufay'nin çeşitli şansonlarında tenor partisinden de sözleri bulunduğu ve melodiye yönelik olduğu görülür. Gilles Binchois da (y. 1400-60) yetkin bir şanson ustasıdır. Bestelediği 50'den fazla şansonun büyük bölümü rondodur. Binchois, şansonlarını tonal olarak birbirleriyle ilişkili bir dizi kadans (durgu noktası) çevresinde düzenleyerek, parçanın içinde bir yapısal aşama düzeni ve küçük bir form içinde yeni bir bütünlük kurmuştur.

Burgonyalı besteciler, Fransız müziğinin formları ve çoksesliliği ile İngilizlerin yeğlediği tam ses dolgunluğunu birleştirdiler; bunda büyük ölçüde John Dunstable(*) gibi kara Avrupa'sında bulunan İngiliz bestecilerin müziği etkili oldu. Bu birleşimle Burgonyalı besteciler erken Rönesans döneminde zarif bir sanat ürettirler.

Burgonya romanesk üslubu, y. 1075 - y. 1125 arasında Fransa'nın doğusundaki Burgonya Dükluğu'nda gelişen ve romanesk sanatın en başarılı örneklerinden bazısının yarattığı mimarlık ve heykel üslubu. Belirli bir merkezden yönetilmeyen ve evrensel bir düzeye ulaşamayan Burgonya üslubu için bazen kullanılan "okul" terimi pek doğru bir niteleme olmamakla birlikte, bu üslubun bazı önemli örnekleri arasında bir yaklaşım benzerliği de göze çarpar.

Burgonya üslubunun mimarlık alanındaki ilk örneği Cluny'de bulunan ve aynı yerde

kurulan üçüncü yapı olduğu için Cluny III adıyla bilinen manastır kilisesiydi. Ortaçağ'da inşa edilmiş en büyük kilise olan Cluny III (1088 - y. 1130) (yan nefleri, orta nefinin doğu ucundaki yanım daire biçimli apsisi çıkıntısı ve uzunlamasına plan düzeniyle) erken Hristiyan dönemi bazilika planının çok büyütülmüş ve geliştirilmiş bir örneğiydi. Beş nefli yapının sivri tonozlarla örtülü orta nefi, duvarlarının üst kesimindeki pencerelerden ışık alabilmesi için yan neflerden daha yüksek tutulmuştu. İki tane geniş transepti, bir ambulatuvarı ile bunu çevreleyen işinsal şapelleri, iki tanesi batı cephesinde, bir tanesi de orta nefle transeptlerin kesişme noktasında olmak üzere toplam yedi tane kulesi vardı. Dev bir yapı olan kilisenin oranları romanesk dönem için olağandışı büyüklükteydi.

Cluny III Fransız romanesk mimarlığının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Vézelay'deki La Madeleine (y. 1104), Paray-le-Monial (y. 1109), Saulieu (y. 1119), Beaune (y. 1120-40) ve Autun (y. 1130-40) gibi Burgonya yöresindeki Cluny tarikatının başka büyük kiliselerinin yapımında tutuzluk örnek alındı. İspanya'da Santiago de Compostela'da yapılan büyük hac kilisesinde de Cluny III planının bir çeşitlemesi uygulandı. Cistercium tarikatının kiliseleri ise, benzer bir planın uygulanmasına karşın çok daha küçük boyutlardaydı, hatta 12. yüzyıl sonunda bunlarda artık kule yapılmamasına bile izin verilmeyordu. Cluny III ve bazı başka Burgonya kiliselerinde (özellikle Vézelay) görülen bazı özellikler (olağandışı büyük oranlar, tonozlarda romanesk dönemin tipik beşik kemeri yerine sivri kemer kullanılması, bileşik kemer ayakları, biraz ilkel de olsa kaburgalı tonozlar ve uçan payandalar) gotik mimarlığa özgü bazı temel yapısal öğelerinin habercisi gibiyse de, henüz gotik estetik anlayışından uzaktır. Ama bu kiliselerin tasarımında da, daha sonra gotik mimarlığın belli başlı özelliklerinden biri olacak yükseklik kavramına karşı belirli bir ilgi gösterildiği açıktır.

Cistercium tarikatı mimarlıkta bezemeyi yasakladığı için, Burgonya üslubunda heykel sanatı bütünüyle Cluny tarikatının

Vézelay'de La Madeleine Kilisesi'nin nefi, Burgonya romanesk üslubu, y. 1104, Fransa
Lauros Giraudon Art Resources EB Inc

yönlendirmesiyle gelişti. Daha çok kiliselerdeki sütun başlıklarıyla batı kapılarındaki alınlık tablolarında toplanan yüksek kabartma niteliğinde yapılmış heykel sanatı ürünleri, sanat tarihinin en değerli örnekleri arasındadır. Bunlarda öyküsel ya da duygusal konular yerine, romanesk üslubun özelliklerine uygun olarak Son Yargı ve Mahşer gibi ya da daha başka metafizik konular işleniyordu. Burgonya heykelinin özelliğini oluşturan dingin ve görkemli ağırbaşlılık duygusu, figürlerin aşırı uzatılması, köşeli bir anlatıma kavuşturulması, büyük ölçüde yassılaştırılması ve hiyerarşideki yerine göre boyutlandırılmasından başka, kumaşların kıvrımlarının adeta sonsuza değin uzanan çizgileri ile de elde edilmekteydi. Cluny III, Vézelay ve Autun kiliselerindeki sütun başlıkları ile Vézelay, Autun ve Conques kiliselerindeki alınlık tabloları, Burgonya heykeli üslubunun başlıca örnekleri arasındadır. Ayrıca bak. Cistercium üslubu.

Burgonya şarabı, Fransa'nın ortadoğu kesimindeki Burgonya bölgesinde üretilen şarap çeşitleri. Chablis bölgesinden başlayan bağlar, Dijon'un tam güneyindeki Côte de Nuits'yi ve Beaune ile Mâcon çevresine yayılır ve Lyon'un tam kuzeyindeki Beaujolais'de sona erer. Burgonya'da tek bir tür değil, çok çeşitli şaraplar üretilir. Beyaz şaraplar genellikle sek, kırmızılar ise yumuşak ve yoğundur. Burgonya şarapları İtalya, İspanya, Şili gibi ülkelerde ve ABD'nin California eyaletinde de, çeşitli kalite-lerde olmak üzere taktit edilir.

En iyi Burgonya şarapları üretim yerine (*appellations d'origine*) göre sınıflandırılır. Côtes de Beaune gibi bölge adları ile buca, köy ve özel bağ adlarının kullanılması denetim altındadır. En iyi şaraplar özel mülkiyetteki bağlarda üretilir. Bordeaux'daki *château* şaraplarında olduğu gibi, Burgonya şaraplarının etiketinde de hangi bağda üretildiği belirtilir.

Romalılarca da bilinen Burgonya şaraplarının kesintisiz bir tarihi vardır. Bazı bağların Charlemagne'in emriyle yetiştirildiği söylenir. 12. yüzyılda bağlar artık büyük alanlar kaplamaya başlamış ve bir pazar oluşmuştur.

Burgonya'daki bağlar genellikle küçüktür. 20. yüzyıla değin, ürünün şişelenmek için dağıtımlara aktarılması eğilimi geçerliyken, 1930'larda şaraplar sınıflandırılmaya başlandı. Sonuçta ortaya çıkan *appellation d'origine* uygulamasıyla bağcılar, kendi şaraplarını şişelemeye ve tescilli etiketler kullanmaya başladılar.

Yonne. Bu bölgede çoğunlukla beyaz şarap üretilir. Ünlü Chablis şarabı oldukça sek, hafif ve kokuludur. Yonne'un yalnızca belirli yerlerinde üretilen şarapların etiketine Chablis adı konabilir.

Côtes-d'Or. Bu bölge ikiye ayrılır: Dijon'un tam güneyindeki Côte de Nuits ve daha güneyde yer alan Côte de Beaune. Côte de Nuits'de hemen hemen tümüyle kırmızı şarap üretilir. Gevrey-Chambertin, Morey-St. Denis, Chambolle-Musigny, Vougeot, Vosne-Romanée ve Nuits-St. Georges ünlü şaraplara adını vermiş köylerdir. Bu köyler eskiden yalnızca Gevrey, Morey, Chambolle gibi adlar taşıırken, ürettikleri şaraplar ün kazandıkça, Gevrey-Chambertin örneğinde olduğu gibi, şarap adları da köyün adına eklenmiştir; ilk sözcük köyün eski adını, ikinci sözcük de şarabı belirtir. Ama etiketinde böyle adlar taşıyan şaraplar özgün tadında değildir. Örneğin, Gevrey-Chambertin şarabı, asil Chambertin değildir. En

ünlü Chambertin'ler Clos St. Denis, Clos de la Roche, Musigny, Clos de Vougeot, Les Grands Échézeaux, Romanée-Conti, Les Richebourg ve Nuits-St. Georges şaraplarıdır.

Côte de Beaune'da hem kırmızı, hem de beyaz şarap üretilir; en iyi beyaz Burgonya şarapları da buradan çıkar. Aloxe-Corton, Savigny, Beaune, Pommard, Volnay, Meursault, Puligny-Montrachet, Chassagne-Montrachet ve Santeny şarap üretilen başlıca bucaqlardır.

Saône-et-Loire. Bölgedeki bağlar çok verimliyse de, nitelik açısından öbürlerinin düzeyinde değildir. Mercurey ve Givry en çok tutulan kırmızı şaraplardır. Mâcon dolaylarında kaliteli beyaz şaraplar üretilir. Rully, Montagny ve sek, sert, yoğun kokulu bir şarap olan Pouilly-Fuissé bunların en tanınmışlarıdır.

Rhône. Meyve tadında, güzel bir şarap olan Beaujolais bölgenin en ünlü şarabıdır. Öteki bölgelerde bol, ama düşük kaliteli ürün veren Gamay üzümünden yapılır ve tazeiken içilir.

Juliéas, Fleurie ve Moulin-à-Vent şarapları, yıllanabilen üstün nitelikli şaraplardır.

Burgos, İspanya'nın ortakuzey kesimindeki Castilla-Léon özerk bölgesinde il. 1833'te kurulan ilin yüzölçümü 14.269 km²'dir. Yönetmelik bakımından Álava iline bağlı olan Treviño bölgesi de Burgos sınırları içindedir. Ebro Irmağı ilin kuzeyinden, Duero (Douro) Irmağı ise güneyinden geçer; ama ikisi de ulaşımaya elverişsizdir. Devlet gözetimindeki 1.300 km²'den geniş orman alanıyla Burgos, İspanya'nın en büyük orman bölgelerinden biridir.

Hemen hiç yerleşme bulunmayan geniş yaylalarda koyun otlatılır. Burgos'tan Bilbao ve Madrid'e kuzu sevk edilir. İlde ayrıca keçi, sığır, at, katır ve domuz yetiştirilir. Tahıl üretimi temel tarımsal etkinliktir; ilin orta ve güney kesimleri İspanya'nın en verimli tahıl bölgesinin parçasıdır. Şarap üretimi yapılan Duero ve Arlanza vadilerinin ulaşım bağlantıları gelişmiştir; böylece durgun iklimi ve sulama tesisleriyle bu yöre tarımsal bakımdan önem taşır. Burgos topraklarında briket yapımında kullanılan yağlı kömür, mika, kaolin ve tuz elde edilir. Ayrıca il merkezi Burgos'un kuzeyindeki Ayoluengo'da petrol alanları vardır. 1971'de Carona'da büyük bir nükleer santral açılmıştır. İlin sanayi kuruluşları küçük ölçeklidir. Küçük fabrikalarda ve ev işletmelerinde yün, keten ve kenevir işlenir. En önemli yerleşme Burgos kentidir; Miranda de Ebro ve Aranda de Duero kentleri de gelişmektedir. Nüfus (1986 tah.) 366.148.

Burgos, İspanya'nın kuzey kesiminde, Castilla-Léon özerk bölgesindeki Burgos ilinin merkezi. Arlanzón Irmağına bakan bir tepenin aşağı yamaçlarında, deniz düzeyinden yaklaşık 800 m yükseklikte yer alır. Tepenin doruğunda bir şato yükselir. Asturias Krallığı'nın doğudaki ileri karakolu olarak 884'te Kastilya kontu Diego Rodríguez Porcelos'un kurduğu Burgos, önce kontluğun, sonra da Kastilya Krallığı'nın başkenti oldu. Kastilya'nın bütün dış ticareti, özellikle saf yün ihracatı ve kuzey kıyı limanlarından yola çıkan gemilerin yüklenmesi 1494'te Burgos Loncası'nın yetki alanına bırakıldı. Loncanın yüklem bölümü Sevilla'daki ünlü Casa de Contratación (Ticaret Odası) için bir model oluşturdu. Burgos, II. Felipe dönemine (1556-98) değin bir başkent sayılgınlığı taşıyordu. Ama 241 km güneydeki Madrid'in *única corte* (tek saray) ilan edildiği 1560'tan sonra siyasal önemini yitirdi. Kastilya ticaretinin çöküşüyle birlikte Burgos

da zayıfladı ve ancak 18. yüzyılda III. Carlos döneminde yeniden canlandı. Yarımadada Savaşı'nda Fransızlar 1808'de İspanyolları Burgos'ta yenilgiye uğrattılar. İngilizler de Fransızları 1812'de burada kuşatarak 1813'te kenti ele geçirdiler. İspanya İç Savaşı sırasında Temmuz 1936'da tutucu Burgos kenti General Francisco Franco'nun

Santa Maria Kemer, arka planda katedralin kuleleri görülmektedir, Burgos
Osman Agency

milliyetçi hükümetinin resmi merkezi oldu; Bask bölgelerine ve Madrid'e yönelik saldırılar için bir üs durumuna geldi.

Burgos bugün Léon, Santo Domingo ve Santander piskoposluklarını kapsayan bir başpiskoposluk bölgesidir. 1221'de Kastilya kralı III. Fernando ile Burgos'un İngiliz piskoposu Maurice tarafından temeli atılan ve 1567'de tamamlanan 15 şapelli katedral gotik üslubun zarif bir örneğidir. Orta nefi ile transeptinin kesiştiği noktada yer alan dev boyutlu ayaklar üstünde yükselen sekiz dilimli kubbesi (1540-68) tipik İspanyol özellikleri gösterir. Ön cephesi Reims Katedrali'ni anımsatır. Bu cephedeki Alman etkileri görülen iki kaleyi (1442-56) Könlü Johann adında bir usta inşa etmiştir. Portaldaki (taçkapı) heykeller Paris Notre-Dame ve Amiens katedrallerindekiyle büyük bir benzerlik içindedir. Chartres ve Reims katedrallerinin heykellerinde ulaşan sanat düzeyine, burada daha gelişmiş bir hareket duygusu ve pitoresk bir eğilimin de katılmasıyla ulaşılmıştır. Vivar del Cid yakınlarında doğan 11. yüzyıl kahramanı Rodrigo Díaz de Vivar (El Cid) ile karısı Jimena'nın kemikleri 1919'da Burgos Katedrali'ne taşınmıştır. Ayrıca El Cid'in birçok eşyası ve başka hazineler de burada saklanır. Gene gotik üsluptaki Santa Agueda (ya da Santa Gadea) Kilisesi, efsaneye göre El Cid'in, Léon kralı VI. Alfonso'yu, 1072'de Kastilya tahtına çıkmadan önce, veraset sırasında öncelikli olan kardeşi Sancho'nun ölümünden sorumlu olmadığı üzerine yemin etmeye zorladığı yerdir. Başka tarihsel yapılar arasında gotik San Nicolás (1505) ve San Esteban (1280-1350) kiliseleri, önceleri Kastilya krallarının yazlık sarayiyken 1187'de VIII. Alfonso'nun bir Cistercium rahibe manastırına dönüştürdüğü Santa Maria la Real de las Huelgas Manastırı, ayrıca bir 15. yüzyıl yapısı olan Cartuja de Miraflores gibi çok sayıda rahibe ve keşiş manastırı sayılabilir.

Burgos bir tarım merkezidir. İmalat kuruluşları arasında içki, un, yün ve deri eşya, kimyasal gübre, çikolata ve kâğıt üreten işyerleri vardır. Bir ölçüde kendi özellikleri, bir ölçüde de Fransa sınırı ile Madrid

arasında bulunuşu nedeniyle Burgos'ta turizm etkinliği çok canlıdır. İspanya'daki halka açık ilk kamping alanlarından biri burada kurulmuştur, ayrıca büyük bir spor merkezi de vardır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 163.507.

Burgos, José (d. 9 Şubat 1837, Vigan - ö. 17 Şubat 1872, Manila, Filipinler), Filipinler'deki İspanyol yönetiminde reforma girdirmesine savunan Katolik papaz. İspanyol yönetiminin idam edilmesi, Burgos'u Filipinler'de devrim öncesi mücadelenin bayrağı durumuna getirmiştir.

San Juan de Letran College ile Manila'daki Santo Tomás Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Felsefe doktorasının yanı sıra kilise hukuku alanında ders verme yetkisi kazandı. Geniş bilgi ve yeteneği, hem Manila'daki üniversite katedralinde görev yaparak, hem de üniversite rahipliğini sürdürerek hızla yükselmesini sağladı. Ama İspanyol yönetiminin aşırı baskılarını destekleyen ruhban sınıfının kayıtsız ve gerici tutumu Burgos'u dehşete düşürüyordu. 1871'de yazdığı "İspanyol Halkına" başlıklı açık mektupta, Filipinler'e daha geniş özyönetim hakkı tanınmasını ve çeşitli reformlara gidilmesini isteyerek kilisenin gücünü ve ayrıcalıklarını eleştirdi. Manila'nın karşı kıyısındaki Cavite kentinde 200 Filipinli asker ve işçi ayaklanınca İspanyol yetkililer misilleme olarak Burgos'u tutukladılar. Başkaldırıyla hiçbir ilgisi olmayan Burgos ile Mariano Gómez ve Jacinto Zamora adlarında iki papaz 17 Şubat 1872'de Manila'da halkın önünde idam edildi.

Burgos'un ölümü, birçok Filipinlinin gözünde İspanyol yönetiminin kötülüğünü kanıtlayarak 24 yıl sonra İspanyolların ülkeden kovulmasıyla doruğuna ulaşacak hareketin ilk kıvılcımını çaktı. Başyapıtı *El filibusterismo*'yu (1891; Haydutluğun Saltanatı) Burgos'a adayan büyük reformcu ve romancı José Rizal, onun Filipinler'in bağımsızlığına katkısını şükranla anar.

Burgoyne, John (d. 1722, Sutton, Bedfordshire - ö. 4 Haziran 1792, Londra, İngiltere), İngiliz general, oyun yazarı ve Londra yüksek sosyetesinin önde gelen

Burgoyne, Sir Joshua Reynolds'un bir çalışmasından ayrıntı, 1766; Frick Koleksiyonu, New York
Frick Collection, New York

adlarından. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasındaki Saratoga Çarpışmaları'nda (1777), Amerikan kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramıştır.

Yedi Yıl Savaşı'na (1756-63) katıldıktan sonra, ilk olarak 1761'de, ardından 1768'de Avam Kamarası'na seçildi. 1776'da tümgeneral olarak Kanada'ya atandı ve burada Amerikan kuvvetlerine karşı bir harekâta girişti. Harekâta, Burgoyne'un kuzeyden ilerleyerek, güneyden ve batıdan gelen öteki İngiliz birlikleriyle, New York'un Albany kentinde buluşması tasarlanmıştı.

Böylece, New England bölgesi ayaklanan öteki kolonilerden ayrılmış olacaktı. Burgoyne'un kuvvetleri, 6 Temmuz 1777'de Ticonderoga Kalesi'ni ele geçirdi. Ama Hudson Irmağına ulaştıktan sonra, çok daha büyük bir ordu tarafından durduruldu. Yiyeceği ve cephanesi tükenen, öteki cephelerde çarpışan İngiliz birliklerinden de yardım alamayan Burgoyne, 17 Ekim 1777'de Saratoga Springs'in kuzeyini Amerikan kuvvetlerine teslim etmek zorunda kaldı. Birlikleriyle birlikte koşullu olarak serbest bırakıldı. İngiltere'ye döndüğünde sert eleştirilere hedef oldu. 1782-83 arasında İrlanda'daki orduların başkomutanı oldu, ama giderek kendi dünyasına kapandı. Yazdığı çeşitli oyunlar içinde en başarılı olanı, *The Heiress*'tir (1786; Mirasçı).

Burgred (ö. y. 874/875), 852'de tahta çıkan, ama Danlarca kovularak Roma'ya giden Mercia kralı.

Kuzey Gallilere boyun eğdirebilmek için 852 ya da 853'te Wessex kralı Aethelwulf'tan yardım istedi. Aethelwulf'un yardımıyla girişilen sefer başarılı oldu. İttifak, Burgred ile Aethelwulf'un kızı Aethelswith'in evlenmesiyle sağlamlaştırıldı. 868'de Burgred, Nottingham'ı ele geçirmiş bulunan Danlara karşı yardım sağlamak için Aethelred ile Alfred'e başvurdu. Wessex ve Mercia orduları savaşı ciddiye almayınca Danlar kış boyunca orada kaldı. 874'te Lindsey'den Repton'a yürüyen Danlar, Burgred'i ülkelerinden sürdüler. Burgred, Roma'ya gitti ve orada öldü.

burgu, ağaç malzemeleri delmekte yararlanılan alet. Çoğunlukla, marangozların kullandıkları el matkaplarına takılır. Besleme vidası, mahmuz, kesici kenar, sarmal, boyun ve sap bölümlerinden oluşur. Ağaç vidasına benzeyen, kısa ve ince çaplı besleme vidası, burguyu ortalar ve malzemeye girmesini sağlar. Sarmalın malzemeye ilk giren ucunda bulunan iki keskin mahmuz, açılacak deliğin çapında bir çember oyar ve radyal kesici ağızlar buradan malzemeye girerek yonga kaldırır. Sonsuz vida biçimindeki sarmal ise çapakları ağızlardan yukarıya, malzemenin dışına taşır. Sap, kare kesitli bir kesik piramit biçimindedir ve matkap kolundaki mandrele sıkıştırılır. Daha gelişkin ve pahalı burgularda, daha büyük delikler delebilmek için radyal biçimde genişleyebilen mahmuzlar ve kesici ağızlar bulunur. Metal malzeme burguları da ahşap malzemeyi delmekte kullanılabilir, ama ne ağaç burgusu kadar temiz ve düzgün, ne de ayarlanabilen burgu kadar geniş delikler açabilir. Ayrıca bak. el matkabi.

burgu eğrisi, HELİS ya da HELEZON olarak da bilinir, bir dik çembersel silindirin üzerinde kalan ve silindirin anadoğrularını sabit bir açıyla kesen uzay eğrisi. Silindirin taban yarıçapı a ve eğrinin anadoğruları kestiği sabit açı da β olmak üzere, burgu eğrisinin parametrik denklemleri şöyledir:

$$\begin{aligned} x &= a \cos \theta \\ y &= a \sin \theta \\ z &= a \theta \cot \beta \end{aligned}$$

Burgu eğrisinin silindirin eksenine paralel bir düzlem üzerine dikey izdüşümü bir sinüs eğrisidir. Bir koninin üzerinde kalan ve koninin anadoğrularını sabit bir açıyla kesen uzay eğrisine de konik burgu eğrisi ya da konik loksodrom denir. Burgu eğrisinin geometrik özellikleri ilk kez Pergeli Apollonios (İÖ y. 225) tarafından incelenmiştir. Parçaları birbirine bağlamak, dönme hareketini doğrusal harekete çevirmek ya da uygulanan bir kuvvetin şiddetini artırmak

amacıyla kullanılan vida(*), bir silindir üzerine burgu eğrisi biçiminde yivler açılmasıyla yapılır. Burgu eğrisinden yararlanılarak gerçekleştirilen başka mekanik aygıtlar arasında mantar açacağı (turbuşon), helisel dişli, et kıyma makinesi, pervane, marangoz burgusu, matkap ucu ve burgu biçimli taşıyıcı (konveyör) sayılabilir.

Burhan (HAFIZ) bak. Sesiylmaz, Burhan

Burhaneddin (KADİ), asıl adı AHMED (d. 1345, Kayseri - ö. Temmuz 1398, Sivas), Türk devlet adamı, şair ve bilgin.

13. yüzyıldan önce Harezm'den gelerek Anadolu'ya yerleşen Oğuzların Salur boyuna bağlı bir aileden olan Burhaneddin, Kayseri kadısı Şemseddin Mehmed'in oğludur. Babasından aldığı derslerle yetişti. Arapça ve Farsça öğrendi. 1358'de babasıyla birlikte Mısır'a gitti. Orada fıkıh, hadis ve tefsir okudu. Öğrenimini Şam ve Halep'te tamamlayarak 1364'te Kayseri'ye döndü.

Eretna hükümdarı Gıyaseddin Mehmed Bey (hd 1352-65) tarafından 1365'te kadı atandı ve hükümdara damat oldu. Bu görevi sırasında yaptığı işlerle ve kadılıktaki başarısıyla halkın güvenini kazandı. Gıyaseddin Mehmed Bey'in yerine geçen oğlu Alaeddin Ali Bey (hd 1365-80) döneminde Kayseri'ye saldıran Karamanlılar kentten çıkardı ve 1378'de vezirliğe getirildi. Ali Bey'in ölümü üzerine tahta çıkan yedi yaşındaki oğlu Mehmed'in naibi Kılıç Arslan'ı öldürerek 1381'de saltanat naibi oldu. Rakiplerini merkezden uzaklaştırırken kendisine engel gördüğü Amasya emiri Hacı Şadgeldi'yi ortadan kaldırdı. Sivas'ta bağımsızlığını ilan ederek adına hutbe okutup para bastırdı.

Kadı Burhaneddin, hükümdarlığı boyunca Eretna soyundan gelenlerin ve başka karşılarının sürdürdüğü ayaklanma ve suikastlardan başka, dış saldırı ve tehditlerle de uğraşmak zorunda kaldı. Osmanlılar, Karamanlılar ve Memlüklerle savaştı. I. Bayezid'i (Yıldırım) Çorumlu Ovasında yendi. Kayseri'yi yağmalayan Karamanlılardan Aksaray'ı, Zincirli'yi ve Kale-i Salmi'yi aldı. 1398'de Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman Bey'le yaptığı savaşta tutsak düşüp öldürüldü. Ayrıca bak. Kadı Burhaneddin Devleti.

Burhaneddin, savaş ve mücadelelerle geçen yaşamında şiirle de ilgilenmiştir. Tek nüsha olan *Divan*'ında (ös 1980) 1.268 gazel, 45 eksik gazel, 3 beyit, 20 rubai, 116 tuyuğ vardır. Nazım tekniğini iyi bilen ve tasavvufa eğilimli olan Burhaneddin, aruzun değişik ölçülerini denemiştir. Ama bazı şiirlerinin ölçüsünü bulmak güçtür. 14. yüzyıl Türkçesi için çok önemli bir kaynak olan *Divan*'ında Azeri lehçesinin özellikleri görülür. Şiirlerinde ad ya da mahlas kullanmamıştır. Arapça ve Farsça şiirler de yazmış, ama bunlar günümüze ulaşmamıştır. Bunun dışında, 1395'te Arapça olarak kaleme aldığı *İksiri's-Saadat fî Esrari'l-İbadat* adlı dinsel içerikli bir yapıtı ile Sadeddin Taftazani'nin fıkıh usulüne ilişkin *Telviḥ* adlı yapıtına yazdığı *Tercihü'l-Tavziḥ* adlı bir eleştirisi vardır. Bu kitap *Haşiye ale'l-Telviḥ* olarak da bilinir.

Burhaneddin Desuki, tam adı EBU'L-AY-NEYN ES-SEYYID İBRAHİM BURHANEDDİN BİN EBU'L-MECC ED-DESUKİ (d. 1238, Desuk - ö. 1277, Desuk), Desukiye(*) tarikatının kurucusu Mısırlı mutasavvıf.

Babası Ebu'l-Mecc, Rifai tarikatı şeyhlerinden el-Vasiti'nin damadı ve halifesiydi. Desuki'nin soyu, el-Kasım ez-Zeki bin Ali

el-Hadi yoluyla Hz. Ali'ye bağlanır. Desuki önce babasının bağlı olduğu Rifailiğe girdi. Daha sonra hem Rifai, hem de Sührverdiye tarikatından olan Şeyh Necmeddin el-İsfahani'ye bağlandı. Desuki'nin ayrıca Şazeliye tarikatına da girdiği söylenir. Ailesinin bir kolu Şeyh Ebu Medyen el-Mağribi'ye uzanan Desuki, dönemin ünlü şeyhleriyle sohbet etme ve onların bilgilerinden yararlanma olanağı buldu. Yaşamının son 20 yılını ise Desuk'ta kitap yazmakla geçirdi. Ölüm tarihini 1294 olarak gösteren kaynaklar da vardır.

Desuki, mutasavvıflar arasında, her biri ilk dört halifeden (Hulefa-yı Raşidin) birinin manevi mirasçısı kabul edilen dört kutuptan (aktab-ı erbaa) sayılır ve Hz. Ali'nin manevi temsilcisidir. Şeriatı sıkı sıkıya bağlı olan Desuki, ibadet ve zühde önem vermiş, dünyevi isteklerin anlatımına yarayan belagat ve fesahatla uğraşmamasını istemiştir. Tarikatı dünyevi çıkarlara araç yapanlara da şiddetle karşı çıkmıştır.

Yapıtlarını yalnızca bazı konularda açıklamalarda bulunmak amacıyla yazdığını belirtir. *El-Hakaik*, *el-Cevahir*, *el-Cevhere* adlı kitaplarında yer yer kendi yaşamına ilişkin bilgiler verir. Bu bilgiler daha sonra halifelerinden el-Bülkîni'nin *Tabakâtü's-Şeyh Ahmed eş-Şernubi* (ö. 1863) adlı kitabında toplanmıştır. Bedeviye, Şazeliye, Rifaiye tarikatlarının temel çizgi ve kurallarını kaynaştırmış olan Desuki, hizblerinde (tarikata özgü dualar) etkileyici bir dil kullanmıştır. Bu hizbler Hasan Şemma tarafından *Meseretü'l-Ayneyn bi Şerhi Hizbi Ebi'l-Ayneyn* (ty) adıyla şerh edilmiştir.

Desuki'nin oğlu olmadığı için, ölümünden sonra tarikatını kardeşi es-Seyid Ebu İmran Şerefeddin Musa yaymayı üstlenmiştir. Bu yüzden Desukiye silsilenameleri kardeşi aracılığıyla Burhaneddin Desuki'ye ulaşır.

Burhanettin Tiyatrosu, Burhanettin Tepsi'nin II. Meşrutiyet sonrasında çeşitli adlarla kurduğu tiyatro topluluklarına verilen genel ad. Sürekli olarak Abdülhak Hamid'den ve Türkçeye ilk kez çevrilen Pierre Wolff, Victorien Sardou gibi yazarlardan oyunlar sahnelemesiyle ünlüdür.

İstibdat dönemini Fransa'da geçiren ve orada tiyatro dersleri alan Burhanettin Bey, 1908'de İstanbul'a döndükten sonra birkaç tiyatrodaki çalıştı. 1909'da kendi adına kurduğu topluluk, çeşitli katılma ve ayrılmalar yüzünden 1911'de Sahne-i Milliye-i Osmani, Sahne-i Osmaniye, 1912'den sonra Yeni Osmanlı Tiyatrosu, Sahne-i Tecdid, 1915'te Burhanettin Bey Topluluğu, 1922'de de Burhanettin Bey Heyet-i Temsiliyesi adlarını aldı. Bir süre sonra da Burhanettin Tepsi'nin yurtdışına gitmesiyle topluluk dağıldı.

1940'ta Avrupa'dan dönen Burhanettin Tepsi, eşi tiyatro oyuncusu Seniye Tepsi ile birlikte tiyatrosunu yeniden kurdu. Ama o günün sanat anlayışının ve beğenisinin gerisinde kalan bu topluluk çok kısa ömürlü oldu.

Burhaniye, Ege Bölgesi'nde, Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 607 km² (1989) olan Burhaniye ilçesi kuzeyde Edremit, kuzeydoğu ve doğuda Havran, güneydoğuda İvrindi ilçeleri, güneyde İzmir ili ve Gömeç ilçesi, batıda da Edremit Körfeziyle çevrilidir.

İlçenin güney ve güneydoğu kesiminde Madra Dağı(*) yer alır. Bu dağlar, ilçe topraklarının en yüksek kesimini oluşturur. İlçenin iç kesimlerine kadar sokularak kıyıya doğru alçalan dağların etekleri yer yer

akursu vadileriyle parçalanmıştır. İlçedeki en önemli su kaynağı Havran Çaydır. Bunun dışında küçük çay ve dereler de vardır. Burhaniye Ovası, Edremit ve Havran ovalarının uzantısı durumundadır.

Burhaniye ilçesinde başlıca geçim kaynağı zeytinlik ile daha çok Burhaniye kentinde yoğunlaşan zeytinyağı ve sabun üretimidir. Zeytinlikler özellikle kıyılarda geniş alanlar kaplar. 1989'da Türkiye zeytin üretiminin dörtte birini karşılayan Balıkesir ilindeki 10

Burhaniye'den bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

milyon zeytin ağacının yaklaşık 3 milyonu Burhaniye'dedir. Burhaniye'deki önemli bir başka geçim kaynağı da meyveciliktir. İlçede özellikle 1970'lere doğru kurulmaya başlayan mandalina bahçeleri geniş alanlara yayılmaktadır. Ayrıca incir ve daha iç kesimlerde de üzüm yetiştirilir. Burhaniye'de, önemli miktarda olmamakla birlikte tahıl ve çeşitli baklagiller de üretilmektedir. Ormancılık ve modern yöntemlerle yürütülen arıcılık da önemlidir.

Burhaniye'de zeytinyağı ve sabun üreten birçok orta ölçekli işletme vardır. Bunlar genellikle çok gelişmiş teknolojilerle çalışmazlar. Ayrıca un fabrikalarıyla bir ipik fabrikası vardır. Önemli ekonomik etkinliklerden biri de turizmdir. Özellikle 1970'lerde gelişim gösteren Ören, çeşitli konaklama tesisleri ve plajlarıyla iç turizmin belli başlı merkezlerinden biri olmuştur. Trakya'dan Ege kıyılarına ulaşan yol üzerinde bulunması nedeniyle yörede daha çok motel, kamping, pansiyon gibi kısa süreli hizmet veren konaklama tesislerinin yapımı özendirilmektedir.

Mıyısı(*) bölgesinde yaşayanlar Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Roma egemenliğini tanınmasıyla önce Roma, sonra da Bizans yönetimine girdi. Yöre bir ara Anadolu Selçuklularının eline geçtikten sonra Bizans topraklarına katıldı. Yaklaşık 200 yıl Bizans egemenliğinde kalan Burhaniye yöresi, 1300'lerin başında Karesioğullarının yönetimine girdi. 1323'te Osmanlıların aldığı yöreye 1484'te Kemer adı verildi. Burhaniye 1866'ya değin Edremit'e bağlı bir nahiye olarak yönetildikten sonra, 1867'de kaza yapıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Yunan kuvvetlerine karşı koyan ilk kazalardan biriydi. Haziran 1920'de Yunan işgaline uğrayan Burhaniye 8 Eylül 1922'de kurtuldu.

Burhaniye kenti kıyıda 4 km içeride kurulmuştur. Karayoluna paralel olarak uzanan ve kuzey-güney yönünde gelişen kentin, Ören ve İskele adlı iki mahallesi Ege Denizi kıyısındadır. Kentte 1960'ta kurulan askeri garnizon, önemli bir nüfus artışına yol açmıştır. Kentteki en önemli tarihsel yapı Hacı Ahmed Camisi'dir.

Burhaniye Belediyesi 1868'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 33.706; kent, 21.805.

Burhanpur, Hindistan'ın orta kesimindeki Madhya Pradesh eyaletinin Doğu Nimar bölgesinde, Tapti Irmağının hemen kuzeyinde kent. Khandesh'te hüküm süren Faruki hanedanının ilk bağımsız prensi Nasir

Han tarafından 1399'da kuruldu. Hint-Türk imparatoru Ekber 1601'de Burhanpur'u ele geçirdi; kent büyük kapıları bulunan bir surla çevrildi. Evrengzib'in 1636'da Babür başkentini Evrengabad'a taşımasına değin Burhanpur, imparatorluğun Dekkan yöresindeki karargahı olarak işlev gördü. Uzun yıllar boyunca Marathalar ile Babürlüler arasında çatışmalara sahne olan Burhanpur'u 1803'te tuğgeneral (sonradan Wellington 1. dükü) Arthur Wellesley ele geçirdi. 1805'te Sindhia hanedanına geri verilen kent 1861'de İngilizlere bırakıldı.

Yıkıntı halindeki Badşahi Kalesi ve Sarayı (y. 1400) ile Hanım Camisi (y. 1585) ve Mescid-i Cuma kentin başlıca tahsil yapılarıdır. Eskiden çok gelişmiş olan muslin, dantel, altın ve gümüş işlemeli kumaş ticareti 18. yüzyılda önemini yitirmişse de, bu etkinlikler günümüzde küçük ölçekte sürdürülmektedir. Önemli bir demiryolu kavşağı olan kent, ayrıca bir pamuklu dokuma ve ticaret merkezidir. Kentteki dört yükseköğretim kurumu Saugar Üniversitesi'ne bağlıdır. Nüfus (1991) 172.809.

Burian, Emil František (d. 11 Haziran 1904, Plzen - ö. 9 Ağustos 1959, Prag, Çekoslovakya), besteci, oyun yazarı, tiyatro ve sinema yönetmeni. Birbirinden çok farklı birçok biçim ve tekniği bir araya getirdiği oyunlarıyla Çekoslovakya dışında da tanınmıştır.

Babası ve amcası tanınmış şarkıcıları. Bu yüzden o da genç yaşta müzik eğitime başladı. Altı operasından ilki olan *Alladine ve Pallomides*'i 19 yaşında henüz öğrenciyken, Maurice Maeterlinck'in bir oyunundan uyarılabar besteledi. Bestecilik çalışmalarını Prag Konservatuarı'nda Josef Foerster'in yanında sürdürdü. 1927'de buradan ayrılarak çeşitli kabare ve müzik topluluklarında çalıştı. 1928'de müzik eşliğinde şiirler okuyan yenilikçi bir koro ile İtalya turnesine çıktı. Çağdaş Rus müziği, caz ve Amerikan Siyah dans ritimleri başta olmak üzere, bu dönemde ilgilendiği çeşitli müzik gelenekleri, yapıtlarını önemli ölçüde etkiledi.

Çeşitli sahne sanatlarına ilgi duyan Burian 1929'da bir yıl süreyle Prag'daki Modern Stüdyo'nun edebiyat danışmanlığını yaptı. Daha sonra da Brno ve Olomouc'taki tiyatrolarda yönetmen olarak çalıştı. Bu çiraklık döneminin ardından 1933'te Prag'a döndü ve D34 adını verdiği kendi tiyatrosunu kurdu. Her yıl adındaki sayının değiştiği bu tiyatro Burian'a ülkesi dışında da ün kazandı. Burian, yaklaşık 6 m x 3,5 m ölçüsündeki küçük sahnesi ve ancak 38 kişi alan salonuyla bu küçük tiyatrodaki çağdaş Çek ve Avrupa yazarlarının oyunlarından başka Shakespeare, Molière, Puşkin, Goethe, Dostoyevski ve Beaumarchais gibi klasik yazarların yapıtlarını da yeni yorumlarla sahneledi. Dans, film, şarkı, canlı müzik, oyunculuk, afiş, projeksiyon, plak müziği, koro okuması, sahne düzenekleri gibi birçok değişik öğeyi bir arada kullanarak Erwin Piscator ve N. P. Akimov'un yapıtlarını andıran ürünler ortaya koydu. Baştasarımcısı Miroslav Kouril'in de yardımıyla, kullandığı öğeleri başkaları gibi yalnızca yan yana getirmekle yetinmeyip, bir bütün oluşturacak biçimde iç içe verdi.

1941-45 arasında Naziler Burian'ı bir toplama kampına yolladılar. Bu sırada sağlığının bozulmasına karşın II. Dünya Savaşı bittikten sonra D46'yı yeniden açmak üzere Prag'a döndü. Ayrıca gazetecilik ve siyasetle de uğraşmaya başladı. 1948'de parlamentoya girdi. D51, 1951'de Ordu Sanat Tiyatrosu adını aldı, Burian da albay rütbesine getirildi. 1954'te ulusal sanatçı unvanı verilerek onurlandırıldı. Burian,

300'den fazla şarkı bestelemiş, çeşitli şiirler ve bir de roman yazmıştır. Toplama kampı anıları, *Eight from There* (Aralarından Sekizi) adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Burian'ın D34 ile Çek tiyatrosunda başlattığı geleneği bugün Josef Svoboda en iyi biçimde sürdürmektedir.

Burian, Orhan (d. 1914, İstanbul - ö. 1953, Ankara), deneme yazarı ve eleştirmen.

Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdikten (1932) sonra İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesi'ne girdi, İngiliz Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu (1936). Türkiye'ye dönünce Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne asistan oldu; aynı bölümde doçentliğe ve profesörlüğe yükseldi. ABD'de Princeton Üniversitesi'nde Amerikan edebiyatı üzerine çalıştı. İlk yazıları *Yücel* dergisinde çıktı (1936). 1952'de Vedat Günyol'la birlikte *Ufuklar* dergisini kurdu.

Edebiyatta yeni atımları (Nâzım Hikmet, Fazıl Hüsni Dağlarca) savundu. Bilimsel düşünce, özgürlük konularını ele alan yazılarıyla etkili oldu. İngiliz edebiyatı ve özellikle Shakespeare'i tanıtan yazarlar yazdı. Yazılarında çok açık bir hoşgörü tavrını ve hümanist düşünceyi yerleştirme çabasıyla dikkati çekti. Ona göre hümanizm "bir örnek taklidi değil, bir arayış sistemidir. Bu arayış yüzyılların yüklediği dogmalardan silkinerek öze, köke, insana gitmeyi amaçlar".

Kurtuluşun Sonrakiler (1946) adlı bir şiir antolojisi derleyen Burian'ın öbür yazıları, ölümünden sonra *Denemeler*, *Eleştiriler* başlığı altında yayımlandı (1954).

Buridan, Jean, Latince JOANNES BURIDANUS (d. 1300, Béthune?, Artois Kontluğu - ö. 1358), Aristotelesçi filozof ve mantıkçı. Optik ve mekanik alanlarında bilimsel kuramlar geliştirmiştir.

Buridan, Paris Üniversitesi'nde adçı düşünür Ockhamlı William'in yanında felsefe eğitimi gördükten sonra, aynı üniversiteye felsefe profesörü olarak atandı. 1328'de ve 1340'ta üniversite rektörlüğü yaptı. 1340'ta William'in görüşlerine ilişkin eleştirisi, ilahiyatta şüphecilik ilk tohumları olarak değerlendirildi. Buridan'ın yapıtları 1474'ten 1481'e değin Ockhamlı William'in yandaşlarınca *Index Librorum Prohibitorum*'a (Yasak Kitaplar Listesi) alındı.

Nedensellik ilkesini savunan Buridan, geleneksel ahlaki belirlenimciliğin yeni bir biçimini ileri sürdü. Ona göre insan iradesi daha iyiyi seçmek zorundadır; ama irade, güdülerini değerlendirmek üzere usun yargısını ertelemekte özgürdür. Görünürde özdeş iki seçenek arasında belirli bir ahlaki seçim biçiminde beliren ikilem "Buridan'ın Eşeği" olarak bilinen ünlü alegori ile gösterilir. Aslında Buridan'ın Aristoteles'in *Peri ouranou* (Gökler Üzerine) yorumunda sözünü ettiği hayvan eşek değil köpektir. Köpeğin, önündeki iki eşit miktardaki yiyecekten birini hangi yöntemle seçeceği tartışılır. İki seçenek arasında hem bilgi, hem de beğenilirlik açısından bir eşitlik saptayan Buridan, köpeğin seçimini rasgele yapacağı sonucuna varır. Vardığı sonuç olasılık kuramlarının araştırılmasına yol açmıştır.

Buridan, nesnenin onu çevreleyen havanın yardımıyla hareketini sürdürdüğü yolundaki Aristotelesçi kuramı yeniden ele aldı. Geliştirildiği ilk hız kuramında, harekete yol açan nesnenin hareket ettirilen nesneye hız ve kütlesiyle orantılı bir güç verdiğini ve böylece hareketini sürdürmesini sağladığını ileri

sürdü. Ayrıca, hava direncinin giderek ilk hızı azalttığını ve ağırlığın hızı etkileyebileceğini savundu. Optik görüntülerle ilgili çalışmaları ise sinemadaki çağdaş teknik gelişmelerin habercisi oldu. Mantıkta Aristoteles, Ockhamlı William ve İspanyali Pedro'nun (Papa XXI. Johannes) öğretilerini yorumladı. Aristoteles'in *Organon*, *Physika* (Fizik), *Peri psykhe* (Ruh Üzerine), *Ta meta physika* (Metafizik) yorumlarına ek olarak, *Summula de dialectica* (1487; Diyalektik Üzerine Küçük Özetler) ve *Consequentiae* (1493; Sonuçlar) adlı yapıtları vardır.

Buriram, Tayland'ın Kuzeydoğu bölgesindeki Korat Platosunda il (*changwat*) ve il merkezi kent. Buriram kenti ile Lam Plai Mat, Bangkok-Nakhon Ratchasima-Ubon Ratchathani demiryolu hattı üzerinde birer ticaret merkezidir. İl toprakları, kuzeyde Mun Irmağından güneyde Kamboçya sınırındaki Dângrek Dağlarına kadar uzanır. Plai Mat Irmağınca akaşlanan ilin yüzölçümü 10.322 km²'dir. Ağırlıklı bitki örtüsü savanlardır. Sığır yetiştiriciliği, kerestecilik ve pirinç üretimi başlıca geçim kaynaklarıdır. Halkın büyük bölümünü Kamboçyalılar oluşturur. Nüfus (1980) kent, 23.502; (1983 tah.) il, 1.209.464.

Buritanika Kokusai Daihyakka-citen, İngilizce BRITANNICA INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA (Britannica Uluslararası Ansiklopedisi), uluslararası içerikli ilk büyük Japonca ansiklopedi. Haziran 1972'de yayımlanmaya başlayan ansiklopedi, 28 ciltlik bir takım olarak 1975'te tamamlanmıştır. Takımın 20 ciltlik bölümü kapsamlı maddelerden oluşmakta, 6 ciltlik bölümü ise temel ayrıntıları özlü bir biçimde sunmaktadır. Genel dizin ayrı bir ciltte yer almaktadır. Son cildi oluşturan okuyucu kılavuzu, konulara göre düzenlenmiş kaynakçalar ile seçme okuma listelerini ve kişisel inceleme-yol gösterecek önerileri içermektedir. *Buritanika Kokusai Daihyakka-citen*'de *Encyclopædia Britannica*'daki malzemenin geniş biçimde yararlanılmış, özellikle Japon okurunu ilgilendiren maddeler ayrıca eklenmiştir.

burjuva oyunu, BURJUVA DRAMI ya da DRAMALAR olarak da bilinir, Fransa'da 18. yüzyılda kısa bir süre gözde olan oyun türü. Orta sınıf için ve gene orta sınıf üzerine yazılan bu oyunlar, Fransız denemeci ve ansiklopedisti Denis Diderot'nun (1713-84) kuramlarına dayanır. Trajedi ile komedi arasında bir yeri olan burjuva oyunlarında amaç orta sınıfa özgü sorunları, özellikle toplumsal kötülükleri ciddi bir biçimde sergilemektir. Ama bu oyunlar çoğunlukla, geleneksel bir mutlu sonla biter. Diderot'nun kendi kuramını örneklemek için yazdığı *Le Fils naturel* (1757; Evlilik Dışı Oğul) ve *Le Père de famille* (1758; Aile Babası) adlı oyunlar, Nivelle de La Chaussée'nin daha önce yazdığı acıklı komedilerden (*comédie larmoyante*) uyarlamadır. Günümüz eleştirmenlerinin değerlendirmelerine göre Diderot'nun ve ondan sonra gelen Michel-Jean Sedaine ve Louis-Sébastien Mercier'nin aşırı duygulu ve mizah ögesinden yoksun oyunları, gereksiz yere uzatılmış konuşmalar ve öğütlerle doludur. Gene de burjuva oyunu Fransızların oyunculuk üslubunda önemli bir ilerleme sağlamış, kostüm ve dekorlarda tarihsel açıdan doğru olanı yansıtmayı kaygısı ve oyuncuların daha doğal jestlere ve konuşma biçimine yönelmesi bu oyunlarla başlamıştır. Diderot ve onu izleyenler aynı zamanda, Émile Augier ve Alexandre Dumas (Oğul) gibi ilk tezli oyun(*) yazarlarının habercisi ve bir sonra-

ki yüzyılda gelişecek romantizm için elverişli ortamı yaratan yazarlar olarak kabul edilir

burjuvazi, sosyal bilimlerde, üretim araçlarının mülkiyetine sahip sermayedarları kapsayan sosyoekonomik sınıf

Fransızca *bourgeois* (kasaba) sözcüğünden türeyen burjuvazi terimi, Avrupa'da ortaçağın ileri dönemlerinde ortaya çıkan, kentlerde yerleşik, ticaret ve zanaatla geçimini sağlayan bağımsız toplumsal grubu adlandırmada kullanılmıştır. 12. yüzyılın başlarında Batı Avrupa kentleri feodal beylerin ve kilsenin ekonomik ve hukuki egemenliğinden kurtulma sürecine girdiler. Ortaçağın sonlarına doğru Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünde, bazen barışçı bir evrimle, yer yer de kanlı ayaklanmalar sonunda kent toplumları, kent arazilerini feodal toprak sahiplerinin egemenlik alanının dışına çıkarabildiler. "Kentli olmak özgür olmak demektir," deyisi bu dönemde ortaya çıktı. Bağımsız kentlerin yönetimini üstlenen ve güçlerini kalıtsal ve hukuki ayrıcalık ya da soyluluk yerine, toprak dışı mülkiyet ile parasal servetten alan tüccar, zanaatçı ve esnaf grupların tümüne de topluca "burjuvazi" denmeye başladı. 18. yüzyıl Fransa'sının siyasal düzeni içinde soylular ve ruhan dışındaki bütün varlıklı yurttaşları üçüncü bir statü ya da erkân (*tiers état*) içinde kapsayan burjuvazi, aynı dönemin toplumsal yapısını inceleyen düşünürlerce soylular ve köylülük arasında gene üçüncü bir sınıf olarak görülmüştür. Sonraki sosyal bilimcilerin işçi sınıfından ayrı düşünemeyecekleri burjuvazi, bu dönemde, işçi sınıfının henüz yer almadığı sınıflamalar içinde görülür. Soyluların bir "üst sınıf" olarak tarih sahnesinden silindiği dönemlerde bile burjuvaziyi orta sınıflar ile eşanlamlı gören sonraki yaklaşımlar, bu iki ayrı kaynaktan gelen üçlü sınıflamayla bağlanırlar.

Feodal toplum düzeninin çözülmeye başlaması ve sonradan kapitalizm diye anılacak olan yeni toplum düzeninin oluşması ile burjuvazinin gelişmesi arasındaki ilişki, 17. yüzyıldan sonra gözlemlerinin dikkatinden kaçmamıştır. Bu yeni düzenin oluşumu içinde, burjuvazi ile soylular arasındaki ayrımın, hukuki statü farklarıyla sınırlı olmadığı; ekonomik, ideolojik, kültürel öğelerden oluşan çok daha temel bir ayrılığın söz konusu olduğu ortaya çıkmıştır. Max Weber ile onu izleyen bir grup sosyal bilimci burjuvaziyi öbür sınıflardan ayıran belirleyici özellikleri ideoloji ve kültür alanlarında aramıştır. Bu yaklaşıma göre tasarruf, kâr güdüsü ve bireysel kazancı çoklaştırmayı hedefleyen akılcı davranış gibi temel erdemlerin benimsendiği değerler sistemi, burjuva dünya görüşünü oluşturur. Burjuvazi bu ideolojik tavrı yaratan, özümseyen, tarih ve siyaset sahnesine taşıyan sınıf olarak tanımlanır; kapitalizmin de bu değerler sistemine ve bu sınıfa dayandığı vurgulanır. Bu değerlerin, dünya görüşünün ve bir sosyal tip olarak burjuvazinin yüceltilerek ya da yerilerek, övgüyle ya da gülünçleştirilerek sergilenmesi, 17 yüzyıldan bu yana Avrupa edebiyatı, felsefesi ve sosyal bilminde önemli bir yer tutmuştur. Amerikan sosyal bilim geleneği içinde ise burjuvazi, belli istisnalar dışında bir bilimsel kategori olarak kabul görmüştür.

İdeolojik ve tarihsel belirlemelerin ötesine giderek, burjuvaziyi sosyal bilim incelemelerinde daha kesin bir çerçeveye yerleştirme girişimi Marksist okuldan gelmiştir. Marx ve izleyicilerine göre burjuvazi, bir toplumsal sınıftır; toplumsal sınıf da tarihsel mad-

deciliğin temel kavramlarından biridir. Sınıf tanımını belirleyen, temelde sosyal üretim ilişkileridir. Buna göre burjuvazi üretim araçlarına sahip olan ve emekçinin meta haline gelen işgücünü satın alarak onu sömüren sınıftır. Kapitalist üretim biçimine özgü bu sömürü ilişkisi ile tanımlandığı sürece burjuva, kapitalist ile eşanlamı olur. Burjuvazinin tam karşısını ve aynı zamanda onun varlık nedenini oluşturan işçi sınıfı da bu çerçevede tanımlanır.

Burjuvazinin, türdeş olmayan "varlıklı kentliler" grubu olarak anlaşıldığı ortaçağ kavramından, kapitalist üretim ilişkilerince tanımlandığı toplumsal sınıf kavramına geçiş, Marksistlere göre yalnızca tanımsal ve kuramsal bir geliştirme değil, somut tarihsel süreçlerin de bir yansımasıdır. Çünkü, feodal sistemin çözülmesi, var olan bütün mülkiyetin de ticari, sinai ve mali sermayeye dönüşmesini birlikte getirir. Burjuvazi bu dönüşüme koşut olarak ağır ağır gelişir, işbölümüne göre çeşitli alt gruplara ayrılır. Zamanla sermayedarların toprak kiralaması, köylülüğün iç farklılaşması ya da feodal beylerin dönüşmesi sonunda bir tanımsal burjuvazinin oluşumu da gözlenir. Böylece, feodal ekonominin bünyesinde yerel adacıklar biçiminde ortaya çıkan burjuvazi, kapitalizmle birlikte bütün ekonomiye yerleşir. Sermaye-emek ilişkisi tam olarak oluşup yaygınlaştığı anda burjuvazi de, kapitalist üretim biçiminin egemen sınıfı olarak tarih sahnesindeki yerini almış olur. Ekonomi alanındaki bu egemenlik siyaset sahnesine de yansımaktır. Feodal toplumun egemen sınıflarından bağımsız olan ve bu sınıflara başkaldıracak gelişen bir burjuvazi, Fransa ve İngiltere'deki gibi burjuva-demokratik devrimler yoluyla; feodalizmin kabuk değiştirmesiyle oluşan bir başka tür burjuva sınıfı ise, Prusya'daki gibi, eski kurumlarla uzlaşarak siyasete ve zamanla bütün üstyapı kurumlarına egemen olur.

Marksist yaklaşım burjuvazinin tanımında ideolojik öğeyi tümüyle dışlamamıştır. Marx'a göre, salt üretim ilişkileri düzleminde tanımlanan toplumsal gruplar "kendiliğinden" sınıflardır ve ancak belli bir sınıf bilincine, sınıf ideolojisine sahip olduklarında, yani "kendisi için" sınıflara dönüşüklerinde toplumsal sınıfın bütün özelliklerini kazanmış olurlar. Kapitalizmle birlikte güçlenen burjuvazi kendi dünya görüşünü toplumun öbür sınıflarına da yaymayı başlar. Burjuva ideolojisinin kapitalist toplumun öteki sınıfları üzerinde böylece sağladığı egemenlik, sistemin sürdürülmesinin temel dayanaklarından birini oluşturur.

Toplumdaki üretim ilişkileri üzerine kurulu bu yaklaşım burjuvaziyi kapitalist üretim biçimine özgü bir sınıf olarak tanımlar. Aynı yaklaşımda küçük burjuvazi de üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti korumakla birlikte bu mülkiyeti sermayeye, dolayısıyla sermaye-emek ilişkisine dönüşüremeyen basit meta üretimi ile tanımlanır. Salt üretim ilişkileri düzleminde küçük burjuvazi, kapitalist sistem, bazı yorumlara göre zamanla yok olacak küçük üretici tabakalarını kapsar. Öte yandan, iyi çözümlenmemiş ve öğeleri iyi belirlenmemiş bir küçük burjuva ideolojisinin çağdaş kapitalist toplumlar içinde çok daha yaygın olduğu, küçük üretici kitlelerin dışında, beyaz yakalı işçileri, serbest meslek sahiplerini ve genel olarak aydınları da kapsadığı ileri sürülmüştür. Bu ideoloji, kapitalizmin iki temel sınıfını oluşturan burjuvazi ile işçi sınıfının ideolojileri arasında yalpalayan, kararsız, toplumsal konjonktüre göre eği-

limleri değişen ve bazen faşizm gibi gerici akımlara da yönelebilen özellikler gösterir.

Burke AİLESİ bak. Burgh AİLESİ

Burke, Edmund (d. 12 Ocak? 1729, Dublin, İrlanda - ö. 9 Temmuz 1797, Beaconsfield, Buckinghamshire, İngiltere). siyasal düşünce tarihi bakımından önem taşıyan İngiliz devlet adamı ve düşünür. Bir dava vekilinin oğluydu. 1744'te Dublin'deki Trinity College'a girdi; 1750'de

Edmund Burke, Sir Joshua Reynolds'un stüdyosunda yapmış bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı, 1771; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

Londra'ya giderek Middle Temple'da (hukuk staj kurumu) okumaya başladı. Bir süre hukuk öğrenimine ilgisini yitirdi, babasından uzaklaştı, Fransa ve İngiltere'de gezip dolaştı. Estetik kuramına katkı niteliğinde olan *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757; Yüce ve Güzel Üzerine Düşüncelerimizin Kökeniyle İlgili Felsefi Bir Araştırma) adlı yapıtıyla İngiltere'de belli bir ün sağladı. Ülke dışında da özellikle Denis Diderot, Immanuel Kant ve G. E. Lessing gibi düşünürlerin dikkatini çekti. Yayımcı Robert Dodsley ile anlaşarak, uluslararası olaylar yillığı *Annual Register*'i yayımlamaya başladı. Yılığın ilk cildi 1758'de Burke'un adı belirtilmeden yayımlandı.

Siyasal yaşamı. Burke 1765'te Parlamento'daki Whig gruplarından birine önderlik eden Rockingham markisinin sekreteri oldu ve bu görevi 1782'de Rockingham ölene değin sürdürdü. Aynı yıl Avam Kamarası'na girdi. Kısa süre içinde, III. George döneminin anayasa tartışmasında aktif biçimde yerini aldı. Kral, sarayın yetkilerine devrimin getirdiği sınırlamalara dokunmadan, I. ve II. George dönemlerinde zayıflamış olan tahta daha etkili bir konum kazandırmaya çalışıyordu. Burke, "Thoughts on the Cause of the Present Discontents" (1770; Bugünkü Hoşnutsuzlukların Nedeni Üzerine Düşünceler) adlı yazısında George'un davranışlarının anayasanın sözüne değil, özüne aykırı olduğunu savundu. Yazıda, Burke'un parti kavramını dayandığı yeni ve ünlü gerekçe de yer alıyordu. Buna göre parti, iktidardayken yönetime tutarlılık sağlayarak, muhalefetteyken de ilkel bir eleştiriyse kral ile Parlamento arasında anayasal bir bağ kurabilecek, kamusal ilkesi temelinde bir araya gelmiş bir topluluktur.

1774'te Burke, o dönemde ülkenin ikinci büyük kenti olarak gerçek bir seçim yarışına sahne olan Bristol'dan Parlamento'ya girdi. Sandalyesini altı yıl boyunca korudu, ama seçmenlerinin güvenini koruyamadı. Daha sonra ancak Lord Rockingham'ın küçük seçim çevresi Malton'dan Parlamento'ya

girebildi. Bu arada Parlamento üyesinin işleviyle ilgili ünlü konuşmasını Bristol'da yaptı. Ona göre parlamenter, vekil değil, temsilci olmalıydı. Kuşkusuz seçmenlerin onun yargıcı olmalı, o da seçmenlerinin çıkarlarına hizmet etmeliydi; ama daha önemlisi, temsil ettiği insanlardan aldığı buyruk ya da uyarılara bağımlı olmaksızın kendi yargı ve vicdanına göre bütün topluluğun genel iyiliğine kendini adayabilmeliydi.

Ağırlıklı olarak krallığın yetkilerinin kısıtlanmasıyla ilgilenen Burke, seçim sisteminde reform hareketlerine ancak koşullu bir destek sağladı. Gene de akılcılığa ağırlık tanınması, hırcın tarafgirliğe gem vurulması ve ortak değerlere önem verilmesi koşullu- la siyasal katılımın genişletilebileceğini kabul etti. Yalnızca sayısal üstünlüğe iktidar hakkı taniyan öğretilere karşı çıktı. Kralın üstünlüğünün ve harcamalarının Parlamento'ca denetlenmesini öngören ekonomik reform hareketinin önderlerinden biri olarak, tahtın nüfuzunu azaltmaya yönelik pratik girişimlerde bulundu. Hükümdarın kişisel ve sarayla ilgili harcamalarına parlamentonun ayırdığı fonu düzenleyen bir yasa çıkarılmasıyla özel olarak ilgilendi.

Burke'un uğraştığı ikinci büyük sorun, 1765'te Amerika'daki kolonilerle ortaya çıkan anlaşmazlıktı. Öteki önlemlerin yanı sıra 1765'te Damga Yasası'nın çıkarılması kolonilerde kısa sürede başkaldırlara, çatışmalara ve ayrılıkçılığa yol açan bir huzursuzluk ve muhalefet yaratmıştı. Baskıcı uygulamalara karşı olan Rockingham grubu 1765-66'daki kısa iktidarı sırasında Damga Yasası'nı kaldırdı, ama imparatorluğun resen vergi koyma hakkını bir kez daha vurguladı. Burke'e göre, imparatorluk haklarının vurgulanmasında İngiltere tedbirsiz ve tutarsız, daha da önemlisi yasalara aşın bağlı ve uzlaşmaz bir politika izlemişti. Oysa bu kadar yaygın bir itaatsizliği suç saymak anlamsızdı. Bir halk bütünüyle başkaldırıyorsa, yönetim ciddi biçimde bozuk demektir. Burke, geniş bir tarihsel incelemeyle kolonilerin gelişmesini, onları biçimlendiren özel gelenek ve koşulları, yakın geçmişteki devrimci değişiklikleri, bu yerleşmelerin ekonomik sorunlarını ele aldı. Yeni etmenlerin ışığında, imparatorluğun kolonilerle ilişkisinin temelinde yatan değerlerin yeniden yorumlanmasını önerdi. Ona göre ideal yönetim, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkide iki tarafı da sınırlayan bir tür işbirliği olmalıydı. Olanak bulunduğu ölçüde geleneğe ve geçmişin örneklerine bağlı kalmak gerekirdi; ama aynı ölçüde değişme olgusunun da varlığı kabul edilmeli ve gelenekte somutlaşmış değerlerin yeni koşullarda yaşatılması sağlanmalıydı.

İmparatorluk bütünündeki bir başka önemli sorun da İrlanda'nın durumuydu. Siyasal bakımdan İngiltere'ye bağımlı olan bu ülkede, toprağın büyük bölümünü elinde tutan İngiliz-İrlandalı Protestan bir azınlık gittikçe ağırlık kazanıyordu. Katolikler siyasal katılımın ve kamu görevlerinin dışında bırakılmıştı. Kirlarda yoksulluk alabildiğine yaygındı; İngilizlerin ticari kısıtlamaları ekonomik geri kalmışlığı daha da ağırlaştırıyordu. Burke, doğduğu ülkenin sıkıntısıyla her zaman ilgilendi. Bristol'daki seçmenlerini danılma ve Katolikleri desteklediği yönünde suçlamalara hedef olma pahasına, ekonomik ve cezai düzenlemelerin gevşetilmesini, yasama bağımsızlığı yönünde adımlar atılmasını hararetle savundu.

Burke'un en çok ilgilendiği konu Hindistan sorunuydu. 1760'lar ve 1770'lerde Burke, İngiliz hükümetinin İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na yönelik müdahalelerine karşı çıktı. Ama Hindistan'daki yargı

yönetimini incelemek üzere 1781'de atanan ve kısa süre sonra genel bir soruşturmayaya girişen komitenin en etkin üyesi olarak, kumpanyanın izlediği yönetim biçimi konusunda pek çok şey öğrendi. Sonunda Hindistan'daki yönetimi kokuşmuşluktan kurtarmanın tek çaresi olduğu sonucuna vardı: Yetkiler ne bir kumpanyanın ne de tahtın eline bırakılmıyordu. 1783'te Doğu Hindistan Yasa Tasarısı'nı hazırlayan Burke, bu belgede Hindistan'ın Londra'daki bağımsız bir kurulca yönetilmesini öneriyordu. Tasarının reddedilmesinden sonra Burke'nün bütün öfkesi, 1772-85 arasında Bengal genel valisi olan Warren Hastings üzerinde yoğunlaştı. Burke'nün girişimiyle 1787'de Hastings'in görevden alınması için soruşturma başlatıldı. Burke, Doğu'nun Batı'daki otorite ve meşruiyet ölçüleriyle yönetilemeyeceğini öne süren Hastings'in savına şiddetle karşı çıkarak Doğa Yasası kavramını ileri sürdü. Buna göre, neslelerin evrensel düzeninde gizli olan ahlak ilkeleri bütün insan ırkları için geçerliydi. Ama sonunda Hastings'in aklanması, Burke'nün siyasal yaşamı boyunca uğradığı başarısızlıkların çarpıcı bir örneğiydi. Üstelik siyasal tutumu, kimi zaman kaba çarpıtmalardan ve yanlış hükümlerden de etkileniyordu. Hindistan sorununda kişisel çıkarlarını gözettiği suçlamasından da hiçbir zaman kurtulamadı. Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hisse senetleri üzerindeki spekülasyonlarıyla tanınan kardeşi Richard ve akrabası olduğu sanılan William Burke ile hem mali hem de siyasal bakımdan sürekli ilişkilendirildi.

1789'da Fransız Devrimi'nin patlak vermesi İngiltere'de önce büyük coşkuyla karşılandı. Burke, kısa süren bir kararsızlıktan sonra hem devrime karşı çıktı, hem de İngiltere'deki bu olumlu tepkiden rahatsız oldu. Burke'nün *Reflections on the Revolution in France* (1790; Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler) adlı yapıtı onu genel siyaset kuramı düzlemine çektiği gibi, Thomas Paine'in *The Rights of Man*'i (1791-92; İnsan Hakları) gibi bir dizi yanıtla da karşılaştı. Burke, önceleri kalıtsal bir soyluluğun sorumlu önderliğiyle kısıtlanmış, başıboş bir sayısal üstünlüğün ve soyut demokrasinin taşıdığı tehlikeleri vurguluyordu. Ardından, devrim hareketinin usçu ve idealist havasına bütünüyle karşı çıktı. Burke'e göre, devrimin manevi ateşi ve siyasal yapının yeniden kurulmasına yönelik spekülasyonlar, geleneklerin ve geçmişten miras kalmış değerlerin yıpranmasına yol açıyor, toplumun büyük zorluklar pahasına kazandığı maddi ve manevi kaynaklar düşüncesizce tahrip ediliyordu. Burke'e göre İngiliz sisteminin erdemleri şunlardı: Sürekliliğe ve güdümsüz gelişmeye önem veriyor, spekülasyon yerine geleneksel bilgelik ve göreneğe saygı gösteriyor, soyut değil gelenekle yerleşmiş haklara hürmet ediyor, rütbe ve mülkiyet hiyerarşisini kabul ediyor, din dışı iktidarı dinsel takdisle güçlendiriyor ve insan becerilerinin temelden kusurlu olduğunu göz önüne alıyordu.

Burke'nün Fransa'yla ilgili yazıları, devrimin yönünü çözümlemesi bakımından çoğu kez ölçsüz olmakla birlikte, bazı can alıcı noktalara da değiniyordu. Ama devrimin olumlu ülkülerine iyi gözle bakmaması, bu hareketin yararlı ve kalıcı yanlarını görmesini engelledi. *Reflections* ve *An Appeal from the New to the Old Whigs* (1791; Yeni Whig'lerden Eskilere Çağrı) gibi yapıtları, temel siyasal tutumları sergileyerek eleştirmesi dolayısıyla önemini bugün de korumaktadır.

Yaşamının sonuna değin Fransız Devrimi'ne karşı çıkan Burke, yeni Fransız

devletine karşı savaş açılmasını isteyerek Avrupa çapında ün kazandı. Devrim düşmanlığında partisinin tutumunun da çok ötesine geçti. Ama sonunda parti çoğunluğu, Burke'nün görüşleri doğrultusunda William Pitt hükümetini desteklemeye başladı. 1794'te Hastings'in soruşturması sona erince Burke Parlamento üyeliğinde istifa etti. Son yılları, siyasal ihtirasının odak noktası durumuna gelmiş olan biricik oğlunun ölümü ile gölgelendi.

Düşünceleri ve etkisi. Burke, temel inançlarını hiçbir zaman sistemli olarak sergilememiş, bunları ancak özgül sorunlarla ilgili olarak ortaya koymuştur. Yazdıkları, uygulamada aldığı tutumların temelinde yatan değişmez ilkelerin yansıdığı bölünmez bir bütün olarak görülebilir.

Burke, insanın duygusal ve ruhsal yaşamının evrenin genel düzeniyle uyum içinde olduğu görüşündedir. Doğal dürtü, özdenetimi ve özleştiriyi de içinde taşır. Ahlakî ve manevi yaşam da kaynağını ondan alır, onun bir uzantısıdır ve onunla uyumludur. Dolayısıyla toplum ve devlet, insan yeteneklerinin eksiksiz gerçekleştirilmesine olanak sağlar, ortak çıkarlara hizmet eder, kurallar ve amaçlar üzerinde örtük ya da belirtik bir anlaşmayı dile getirir. Siyasal topluluk, ideal koşullarda, birlik içinde davranır. Siyasal katılım, doğal olarak toplumun bir kesiminden ötekine ya da bir dönemden ötekine farklılık gösterecektir. Ama bu katılım, saldırgan biçimde kendi çıkarını gütmeye eğilimini dışlamalı, bütünü iyiliği ile bağdaşan akılcı özçıkarcı ifadesi olmalıdır.

Bu doğa ve doğal düzen yorumu tarihsel sürece ve zamanla oluşmuş görenekler ile toplumsal yapılarla yönelik derin bir saygıya da birlikte getirir. Bu nedenle toplumsal değişme yalnızca olanaklı değil, aynı zamanda gerekli ve kaçınılmazdır. Ama toplumun bütününe değiştirmenin aracı olarak düşünce unsurunun kapsamı ve işlevi sınırlıdır. Düşünce, toplumun kararlı ve alışılmış yaşamına yaygın müdahaleleri gerekli kılan büyük spekülasyon şemaları biçiminde değil, ayrıntılı bir değişme sürecine sıkı sıkıya bağlı belli gerilmelerin ya da belli olanakların immesiyle hareket etmelidir. Ayrıca bazı amaçları başka amaçların zararına olacak biçimde aşırı vurgulamamalıdır. Burke'nün ülküsü, örneğin Fransız Devrimi'ndeki "özgürlük" ya da "eşitlik" gibi bazı özel amaçlara ulaşılması değil, topluluğun varlık nedeni olan iyi yaşamın çok çeşitli öğelerinin geliştirilmesi ve bağdaştırılmasıdır.

Burke'nün Fransa'yla ilgili yazıları, yaşadığı dönemde Almanya ve Fransa'daki karşıdevrimci düşünce için bir esin kaynağı olmuştur. İngiltere'de ise daha yaygın, dengeli ve uzun süreli bir etkiye bulunmuştur. Burke, uzun ömürlü anayasal uzlaşmaların, parti düşüncesinin ve Parlamento üyesini bir vekil olarak değil, özgür iradesiyle hareket eden bir temsilci olarak algılayan görüşün ilk sözcüsü sayılır. İngiltere'de uzun süredir ve yaygın biçimde benimsendiği halde dile getirilmemiş bazı siyasal ve toplumsal ilkelere, statü ve hiyerarşinin geçerliliği ile toplum yaşamında siyasetin sınırlı bir işlevi olduğu görüşünün en inandırıcı açıklamasını Burke yapmıştır.

Burke, Kenneth (Duva) (d. 5 Mayıs 1897, Pittsburgh), 20. yüzyılın ikinci yarısında ABD'nin önde gelen edebiyat eleştirmenlerinden. Edebiyatı "simgesel eylem" olarak gören Burke, daha çok bilginin doğası üzerine psikolojiyi temel alan çözümlemelerle tanınır.

Columbus'taki Ohio Eyalet Üniversitesi (1916-17) ve New York kentindeki Colum-

bia Üniversitesi'nde (1917-18) yaptığı yükseköğrenimini yarıda bıraktı. Şiir, roman ve öykü yazmanın yanı sıra Thomas Mann, Arthur Schnitzler, Otto Spengler, Hugo von Hofmannsthal ve Emil Ludwig gibi Alman yazarlardan çeviriler yaptı. *The Dial* (1927-29) ve *Nation*'da (1934-36) müzik eleştirmeni olarak çalıştı; 1928'de Dial Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Daha sonra edebiyat eleştirmenliğine yönelerek, Chicago Üniversitesi'nde bu konuda dersler verdi (1938; 1949-50). 1943-61 arasında Bannington College'da öğretmenlik yaptı; bu arada ABD ve Avrupa'daki okullarda konuk öğretim üyesi olarak bulundu.

Edebiyat eleştirmeni olarak başlıca amacı, bütün insan bilgisini yararlanılabilir bir çerçeve içinde bütünleştirmektir. Bu alanda *Counter-Statement* (1931; yb 1968; Karşı Bildiri), *The Philosophy of Literary Form* (1941; yb 1967; Edebi Biçimin Felsefesi), *Permanence and Change: An Anatomy of Purpose* (1935; yb 1949; Süreklilik ve Değişim: Amacın Anatomisi), *Attitudes Toward History* (1937, 2 cilt; yb 1959; Tarih Karşı Tutumlar), *A Grammar of Motives* (1945; Gündüler Grameri), *The Rhetoric of Religion: Studies in Logology* (1961; Din Retoriği: Logoloji Üzerine İncelemeler) ve *Language as Symbolic Action* (1966; Simgesel Eylem Olarak Dil) gibi yapıtlar verdi. Görüşleri değiştiğiçe, önceki yapıtlarını sürekli gözden geçirdi. Kitaplarının yanı sıra, dergilere de kesintisiz bir biçimde makaleler yazdı; 19. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Samuel Taylor Coleridge'den sonraki en üretken eleştirmenlerden biri oldu. Özellikle dil konusundaki görüşleriyle, bazı eleştirmenleri, şair ve romancıları etkiledi.

Şiirlerini *Collected Poems, 1915-67* (1968; Toplu Şiirler, 1915-67) adıyla yayımlayan Burke'nün *Towards a Better Life: A Series of Epistles or Declarations* (1932; yb 1966; Daha İyi Bir Yaşama Doğru: Bir Dizi Mektup ya da Açıklama) gibi romanları ve *The Complete White Oxen: Collected Shorter Fiction* (1966) adlı öykü derlemesi vardır.

Burke, Robert O'Hara (d. 6 Mayıs ? 1820/21, St. Clerah's, Galway İli, İrlanda - ö. 28 Haziran ? 1861, Avustralya), Avustralya'nın güneyden kuzeye geçildiği ilk keşif seferine öncülük eden kâşif. Victoria'daki Royal Society'den parasal destek alarak, Ağustos 1860'ta, 18 kişilik bir grupla Melbourne'dan yola çıktı. Plana göre, bir grup önden gidip üs kuracak, böylece arkadan ağır yüklerle gelenlere yol açacaktı. Ama sabırsız bir kişiliği olan Burke, neredeyse yolun yarısı olan Cooper Çayına (Barcoo Irmağı) geldiklerinde, yardımcısı William John Wills, George Grey ve John King ile yolculuğu sürdürmeye karar verdi. Şubat 1861'de Avustralya'nın kuzey bölge-

Robert Burke
BBC Mellon Picture Library

lerine ulaşan dörtlü, bataklıkları ve sık çalılıkları aşamadığı için Carpentaria Körfezi'ne varamadı.

Dönüş yolculuğunda Grey bitkin düşerek öldü. Burke, Wills ve King, Cooper Çayındaki kampa ulaştıklarında kimseyi bulamadılar. Buradaki grup, kampa üç ay beklemleri söylenmiş olmasına karşın, dört aydan çok kalmış ve tam da Burke ile grubunun döndüğü günün sabahı kamptan ayrılmıştı. En yakın yerleşim yeri işaretlenmiş ve oraya ulaşana değin onlara yetecek miktarda yiyecek bırakılmıştı; ama Burke ile King, Avustralya'nın güney kıyısındaki Adelaide'e doğru ilerlemeyi kararlaştırdılar. İki gün sonra Burke yola dayanamayarak öldü. Kampa geri dönen ve Wills'i ölü bulan King ise sonunda bir arama ekibince kurtarıldı. Melbourne'da, Burke ve King'in anısına bir heykel dikildi. Wills'in üstünde bulunan günlük, bu serüveni anlatan bir belge niteliğindedir.

Burke, William ve Hare, William (sırasıyla, d. 1792, Orrery, İrlanda - ö. 28 Ocak 1829, Edinburgh, d. Londonderry, İrlanda; ü. 1820'ler), kurbanlarını öldürdükten sonra cesetlerini, bilimsel araştırma yapan bir anatomi bilginine satan ünlü katiller.

İrlanda'dan İskoçya'ya göç eden William Hare, çeşitli işlere girip çıktıktan sonra, Edinburgh'un Tanner's Close bölgesinde bulunan Log'un Pansiyonu'nda bekçi olarak çalışmaya başladı. Hare gibi İrlandalı olan William Burke de 1827'de pansiyona geldi. 29 Kasım'da, pansiyonda kalan yaşlı bir müşteri ölünce, Burke ile Hare cesedi gömmek yeriné, 7,5 sterlin karşılığında Robert Knox adındaki cerraha sattılar. Sonraki aylarda, kimliği bilinmeyen en az

15 yolcuyu daha kandırıp pansiyona getirdiler. Yolcuları önce sarhoş ediyor, darbe izi bulunmaması için boğarak öldürdükten sonra da cesetleri Knox'ın anatomi okuluna satıyorlardı. 31 Ekim 1828'de bölgede yaşanan bir kadını öldürmeleri, komşularla polis olayı ortaya çıkarmasına yol açtı.

Hare, arkadaşına karşı ifade verince serbest bırakıldı ve bir daha izine rastlanmadı. Burke ise cinayetle yargılanarak suçlu bulundu ve asıldı. İfadesinde, Knox'ın cinayetlere ilişkin hiçbir bilgisi olmadığını söyleyerek onu temiz çıkardıysa da, doktor uzun süre kamuoyunun ve basının suçlamalarından kurtulamadı.

Burke's Peerage, İngilizce tam adı BURKE'S GENEALOGICAL AND HERALDIC HISTORY OF THE PEERAGE, BARONETAGE, AND KNIGHTAGE (Burke Tarihi: Soyluların, Baronların ve Şövalyelerin Soy ve Arma Tarihi), John Burke'un ilk kez Londra'da 1826'da yayımladığı, günümüzde de eksiksiz soy bilgisi veren tek İngiliz soyluluk rehberi. 105. basımında (1970) başlatılan bir uygulamayla, kişilerin yaşamöyküleriyle ilgili daha geniş ve daha ilginç ayrıntılara yer verilmiştir. Örneğin ilgili kişinin siyasi ve askeri geçmişinin yanı sıra yapıtlarına ilişkin bilgiler de metinlere eklenmiştir. Rehberde, yeni ya da değişikliğe uğramış armalar, kraliyet ailesinin, bapiskopos ve piskoposların, şövalyelerin, kraliyet beratı sahiplerinin yaşamöyküleri, protokol listeleri ve soyağacı tükenmiş unvanlar yer almaktadır. Ayrıca özel makalelerde, İngiliz ve İrlanda soyluları ile Lordlar Kamarası'nın kökenleri, soyluluk unvanlarının askıya alınması gibi sorunlar tartışılmakta, kalıtsal soyluluk savunulmaktadır.

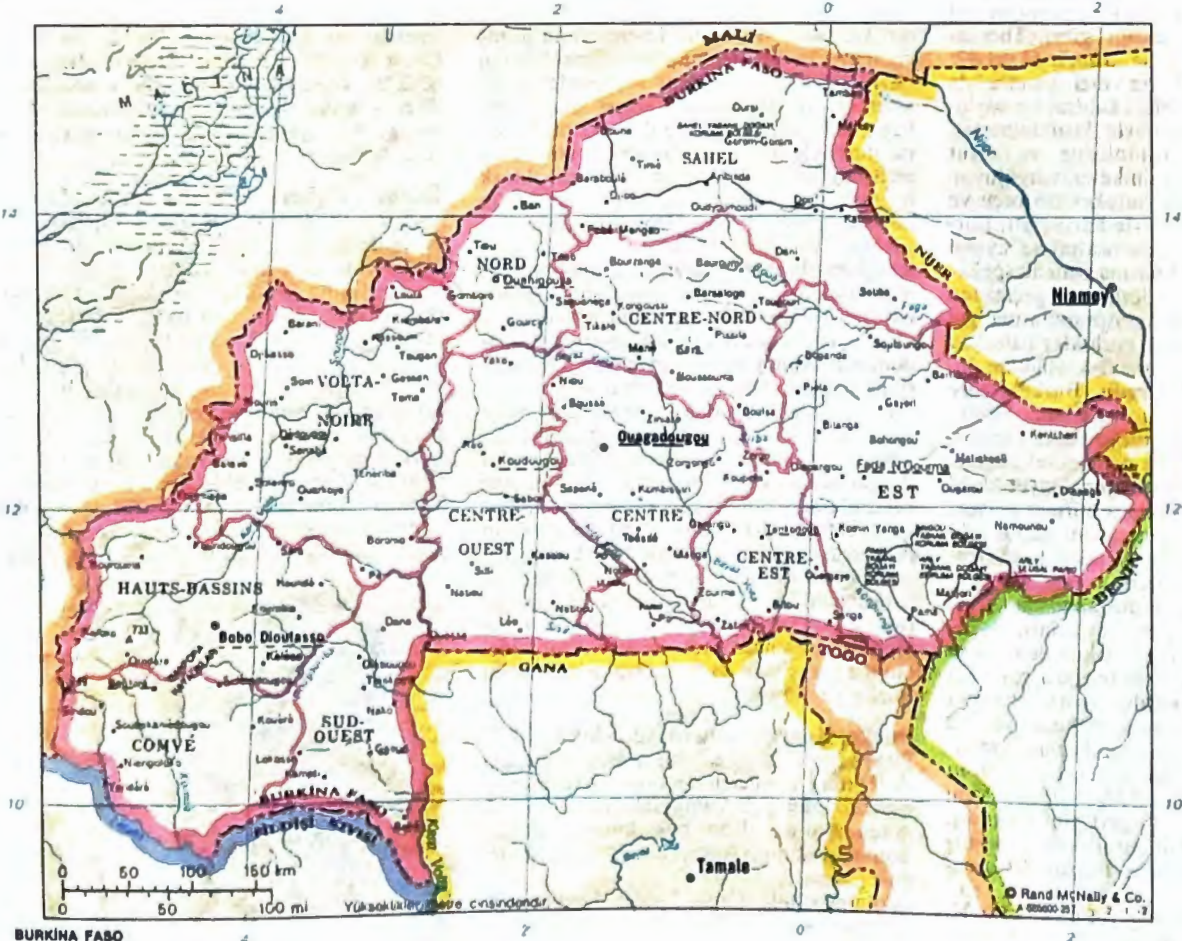
Burkina Faso, eskiden YUKARI VOLTA CUMHURİYETİ. Fransızca RÉPUBLIQUE DE HAUTE-

VOLTA. Afrika'nın batısında 274.200 km²'lik bir alanı kaplayan karayla kuşatılmış ülke. Sahra Çölünün güneyinde yer alır. Kuzey ve batıda Mali, güneyde Fildişi Kıyısı, Gana ve Togo, doğuda da Benin ve Nijer ile çevrilidir. Başkenti karayoluyla denizden 800 km içeride olan Ouagadougou'dur. Adı Mosilerin dili Morede "dürüst insanların yurdu" anlamına gelir. Nüfusu (1991 tah.) 9.261.000'dir.

Doğal yapı. Burkina Faso'nun büyük bölümü, aşınmış yükseltilerin egemen olduğu, lateritli bir kayaç tabakasıyla kaplı geniş bir kristal kayaçlı platodan oluşur. Güneybatıda kristal kayaç tortularını örten kumtaşı platolar, birdenbire yükselerek 150 m'ye ulaşan Banfora Kayalıkları (Falaise de Banfora) ile sınırlanır. Kuzey ve kuzeydoğuda şeritler halinde uzanan kumların arasında yer yer kayalık tepeler yükselir. Güneye doğru hafifçe eğimli olan platoyu, ülkenin başlıca akarsuları olan Kara Volta, Beyaz Volta ve Kızıl Volta'nın vadileri keser; Volta'nın başlıca kollarından biri olan Sourou Irmağıyla kuzeyde birleşen bu akarsular güney yönünde akarak Gana'da Volta'yı oluştururlar. İrmakların akışında mevsimlere göre büyük değişiklikler ortaya çıkar.

İklim genel olarak sıcak ve kuraktır. Kuzeyde Sahil bölgesine özgü bir iklim görülür; bu bölgenin ikliminin başlıca özelliği üç-beş ay süren düzensiz yağışlardır. Güneye doğru inildikçe tropik bir savan iklimi egemen olur. Yıllık yağış miktar 250-1.000 mm arasında değişir. Burkina Faso'da sıcaklığın 10°C'ye düştüğü kurak ve serin mevsim (kasım-mart), sıcaklığın gölgede 40°C'ye kadar çıktığı sıcak mevsim (mart-mayıs) ve yağmur mevsimi (haziran-ekim) olmak üzere üç mevsim görülür.

Ülkenin büyük bölümü çeşitli ot ve küçük ağaçların da yer aldığı çalılıklarla kaplıdır. Savan bölgesi yağmur mevsiminde otlak,

harmattan denen kuru iç rüzgârlar döneminde de yarı çöl görünümünü alır Güneyde dikenli çalılıkların yerini alan seyrek ormanlar, yıl boyunca akan akarsu kıyılarında sıklaşır. Daha çok karite ve baobab ağaçlarına rastlanır. Ülkede yaşayan hayvanlar arasında manda, antilop, aslan, suaygırı, fil, çeşitli maymun cinsleri ve timsahlar bulunur. Çeçe sinekleri ve *Simulium* cinsinden sinekler tarımı önemli ölçüde sınırlar. Ülkede sayısız kuş cinsinin yanı sıra çeşitli tatlı su balıkları da vardır.

Burkina Faso topraklarının ancak yüzde 10'u ekime elverişlidir; beşte ikisine yakın bölümü ise otlaklarla kaplıdır.

Nüfus. 1991 verilerine göre Burkina Faso'da km²'ye 33,8 kişi düşer. Ülkenin oldukça genç bir nüfus yapısı vardır; 15 yaşın altında olanların oranı yüzde 49 dolayındadır. Doğum ve ölüm oranları (1985-90) sırasıyla binde 47,1 ve 18,4'tür. Ortalama ömür kadınlar arasında 48,9 yıl, erkekler arasında 45,6 yıldır. Nüfusun yüzde 90'ından fazlası kırsal kesimde yaşar.

Burkina Faso'da iki büyük etnik topluluk yaşar: Volta dillerini konuşan Mosi, Gurunsi, Bobo ve Lobi halkları ile Mande dillerini konuşan Samo, Marka, Busansi, Senoufo ve Diyula halkları. Ülkede ticaretle uğraşan Hausalar, çobanlık yapan Fulaniler, Tuaregler ve Bellalar gibi değişik topluluklar da vardır. Nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Mosilerin kullandığı More, büyük çoğunluğun konuştuğu dildir. Ticaret dili Diyula, resmi dil ise Fransızcadır. Nüfusun yaklaşık yarısı atalara tapınmaya dayanan kabile dinlerine, buna yakın bölümü Müslümanlığa, yaklaşık sekizde biri de çoğu Katolik olmak üzere Hristiyanlığa bağlıdır.

Ülke nüfusu bölgelere göre dengesiz bir dağılım gösterir. Nüfusun yaklaşık üçte ikisi ülkenin doğu ve orta kesimlerini kapsayan Mosi topraklarında yaşar. Kırsal kesimde köyler Volta vadilerinden uzak yükseltilerde toplanmıştır. Sineklerin öldürücü hastalıklara yol açtığı akarsu kıyılarında çok az insan yaşar. Başkent Ouagadougou ticari kuruluşların bulunduğu modern bir kenttir. Geçmişte Fildişi Kıyısı'ndaki liman kenti Abidjan'a bağlanan demiryolu hattının ilk durağı olan Bobo Dioulasso, başlıca iş merkeziydi. Bobo Dioulasso 1955'te hattın Ouagadougou'ya uzatılmasıyla eski önemini yitirmeye birlikte, ticari bir merkez olma özelliğini korumuştur.

Ekonomi. Burkina Faso'nun gelişmekte olan karma ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Sık görülen ciddi kuraklıklar ve doğal kaynakların yetersizliği, durgun bir ekonomik yapı doğurmuştur. Yeni iş olanakları yaratacak üretim sektörleri nüfus artışının çok gerisinde kaldığından, her yıl binlerce kişi iş aramak üzere Fildişi Kıyısı, Mali ve Gana'ya göç etmektedir. 1989 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 2,7 milyar ABD Doları, kişi başına GSMH ise 310 ABD Doları'dır.

1987'de gayri safi yurt içi hasılabın (GSYİH) yaklaşık yüzde 45'ini sağlayan tarım sektöründe işgücünün yaklaşık yüzde 90'ı çalışır. Daha çok iş tüketime dönük olarak yetiştirilen tarımsal ürünlerin yalnızca küçük bölümü ticari amaçla değerlendirilir. Karite tohumu, pamuk, şeker ve yarfıstığı ihracatını arttırmaya yönelik önemli devlet yatırımlarına karşın, susuzluk, verimsizlik ve aşırı yağış gibi nedenlerle bu alanda ancak sınırlı bir gelişme sağlanabilmiştir. Başlıca gıda ürünleri, kocağarı, kumdarı, mısır ve pirinçtir. Ülkenin ihracat gelirlerinin yaklaşık üçte birini karşılayan hayvancılık sığır, koyun, keçi, domuz, eşek, at ve deve besiciliğini kapsar.

Koudougou'nun güneybatısına düşen Pou-ra'daki altın içeren kuvars yatakları, hisselerinin büyük bölümü devlete ait olan Société de Recherche Minière tarafından işletilmektedir. Tambao'daki büyük manganez rezervleriyle Tin Hrassan'daki önemli kireçtaşı yataklarının işletilmesi büyük ölçüde yabancı yatırım gerektirmektedir.

Sanayi sektörü GSYİH'nin ancak yüzde 15'ini sağlar. Büyük ölçüde tarımsal ürünlerin işlenmesine dayanan imalat sanayisi çok yavaş gelişmektedir. 1989'da 130 milyon kW-sa olan yıllık elektrik üretimi hemen tümüyle ithal petrolle sağlanmaktadır.

Burkina Faso'nun sürekli bir nitelik kazanan dış ticaret açığı oldukça yüksek bir düzeydedir. Son yıllarda canlı hayvan ve tarım ürünleri ihracatı kuraklık nedeniyle gerilerken, gıda maddeleri, tüketim maddeleri, makine ve akaryakıt ithalatı sürekli artmıştır. Yurtdışına göç eden yurttaşların gönderdikleri dövizin olumlu katkısına karşın, ödemeler dengesi ancak dış yardımlarla sağlanmaktadır. Burkina Faso'nun dış ticaretinde en önemli yeri Fransa alır. Canlı hayvan ihracatının büyük bölümü Fildişi Kıyısı ve Gana'ya yöneliktir.

Başkent Abidjan'a bağlayan demiryolu hattı Gana sınırına girmeden önce Koudougou, Bobo Dioulasso ve Banfora'dan da geçer. Fransızca konuşan öteki Afrika ülkelerine göre daha gelişmiş bir karayolu ağı olan Burkina Faso'da 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başında Avrupa Kalkınma Fonu'nun finanse ettiği üç önemli karayolu inşa edilmiştir. Ouagadougou'nun başlıca yönetim merkezleri ve komşu ülke başkentleriyle karayolu ulaşımı vardır. Karayolu taşımacılığında bir kamu kuruluşu olan Compagnie Transafricaine'in dışında bazı özel kuruluşlar da çalışmaktadır. Ouagadougou ve Bobo Dioulasso'da uluslararası havalimanı vardır.

Yönelisel ve toplumsal koşullar. Askeri yönetim altında olan Burkina Faso, Halk Cephesi tarafından yönetilmektedir. Aynı zamanda devlet başkanı ve silahlı kuvvetler komutanı olan Halk Cephesi başkanı, siyasi erki elinde tutar. Askeri yönetim özel sektörü güçlendirmeyi ve ülkeyi gıda üretiminde kendi kendine yeterli hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Ülkenin sosyal güvenlik sistemi, çalışanlara yaşlılık, hastalık, sakatlık, aile ve doğum yardımları sağlar. Sağlık koşulları son derece kötüdür. Çocuklar arasında yetersiz beslenme yaygındır; cüzam, menenjit, trahom ve şistozomiyaz gibi hastalıklara yakalananların oranı oldukça yüksektir. Ülkede yaklaşık 60 bin kişiye ancak iki doktor düştüğünden, hastaların çoğu ya hiç bakım görmez ya da çok az bakım görür. Bebek ölüm oranı (1985-90) 1.000 canlı doğumda 138 gibi çok yüksek bir düzeydedir.

Eğitim zorunlu değildir; bunun sonucu olarak okula giden ilköğretim çağındaki çocukların oranı yüzde 20'nin altındadır. Burkina Faso kitada okullaşma oranının en düşük olduğu ülkelerden biridir. Ülkedeki tek yükseköğretim kurumu 1974'te kurulan Ouagadougou Üniversitesi'dir. Ayrıca bir yüksek öğretmen okulu ve az sayıda teknik okul vardır. Bazı öğrenciler yurt dışında yükseköğrenim görmektedir. Burkina Faso'da iletişim araçları askeri yönetimin denetimi altındadır.

Kültürel yaşam. Burkina Faso'nun zengin folkloru, ülkedeki etnik çeşitliliği yansıtır. Başkentte yapılan ulusal törenlerde her bölge kendi folklor grubuyla temsil edilir. Başlıca kültür kuruluşu Ouagadougou'daki Ulusal Müze'dir. Müzedeki sergiler, geleneksel Volta yaşam biçimine ağırlık verir.

Gençlerin toplandığı Gençlik ve Kültür Evleri'nde bazı eğlencelerin yanı sıra sinema ve tiyatro gösterileri yapılır.

Tarih. Bugünkü Burkina Faso topraklarının bilinen ilk sakinleri, Bobo, Lobi ve Gurunsi halklarıdır. 14. yüzyıl dolaylarında Mosi ve Gurma halkları ülkenin doğu ve orta bölgelerine yerleştiler. Mosi şefi Ouedraogo (Udraogo) Tenkodogo'yu kendisine merkez yaptı. Ouedraogo'nun oğlu, Yatenga Krallığı'nı, torunu da Ouagadougou Krallığı'nı kurdu. Bu krallıklar, 20 yüzyıl başlarında varlıklarını hâlâ sürdürüyorlardı.

Fransa 1895'te Yatenga, 1897'de de Gurma krallıkları üzerinde protektora yönetimi kurdu. Ardından Bobo ve Lobi halklarının topraklarını ilhak etti. Zehirli oklar kullanan Lobiler 1903'e değin direnişlerini sürdürdüler. 1898'de varılan bir anlaşmayla bölgedeki İngiliz ve Fransız toprakları arasındaki sınır belirlendi. Fransızlar denetimlerinde kalan toprakları yönetim birimlerine (*cercles*) ayırmakla birlikte, kabile şeflerinin geleneksel konumlarını korumalarına izin verdiler. Önce Fransız Sudanı'na bağlanan topraklar, 1919'da Yukarı Volta (Haute-Volta) adıyla ayrı bir sömürge haline getirildi. 1932'de Fildişi, Nijer ve Fransız Sudanı arasında bölüştürüldü de, 1947'de yeniden ayrı bir birime dönüştürülerek Fransız Birliği'nin deniz aşırı topraklarından biri oldu.

1957'de Yukarı Volta Meclisi'ne tanınan yetkiyle hükümet görevini yerine getirecek bir yürütme konseyi oluşturuldu. 1958'de deniz aşırı toprak statüsünün kaldırılmasıyla, bölge Fransız Topluluğu'na bağlı özerk bir cumhuriyete dönüştü. 5 Ağustos 1960'ta bağımsızlık ilan edildikten sonra, görev süreleri beş yıl olan bir devlet başkanı ile bir Yasama Meclisi seçilmesini öngören yeni bir anayasa kabul edildi. İlk başkan Maurice Yaméogo 1966'da Yarbay Sangoulé Lamizana önderliğindeki bir askeri darbeyle devrildi. 1970'te yeni anayasanın kabul edilmesiyle sivil yönetime geçildi ve Lamizana devlet başkanlığını üstlendi.

Hükümet ve meclis arasındaki çekişmeler üzerine 1974'te yeniden askeri yönetime dönüldü. Ama sendikalarla askeri yönetim arasındaki gergin ilişkilerin baskısı altında kalan Lamizana 1976'da askeri yönetime son vererek sivillerin çoğunlukta olduğu yeni bir bakanlar kurulu oluşturdu. 1977'de yeni bir anayasanın kabul edilmesi ve 1978'de serbest ve çok partili seçimlerin yapılması, parlamenter demokrasiye dönüşeceği yolundaki umutları güçlendirdi. Lamizana 1980'de yeniden başkanlığa seçildi de, Albay Saye Zerbo önderliğindeki kansız bir darbeyle devrildi. Zerbo'nun kurduğu askeri yönetim, 1982'de başka bir darbeyle devrilerken Halk Kurtuluş Konseyi oluşturuldu. 1983 başında başbakan olan Yüzbaşı Thomas Sankara, Ağustos 1983'te başarılı bir darbeyle yönetimi ele geçirdi ve Ulusal Devrim Konseyi'ni kurarak başkanlığını üstlendi.

Sankara hükümeti 1984'te Yukarı Volta'nın adını Burkina Faso olarak değiştirdi. Sankara Ekim 1987'de Yüzbaşı Blaise Compaoré önderliğindeki bir darbeyle devrildi ve öldürüldü. 1989'da Compaoré'ye karşı başarısız bir darbe girişiminde bulunan yedi kişi idam edildi. İdamlar nedeniyle uluslararası düzeyde protestolarla karşılaşan Compaoré, 1990'da çokpartili demokrasiye geçileceğini açıklamak zorunda kaldı. 1991'de de seçimlere değin ülkeyi yönetti.

cek bir geçiş hükümetinin kurulmasına izin verdi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Burkitt lenfomasi, bir tür lenf sistemi kanseri. Lenf dokusunda daha sık rastlanan türden bir lenfoma olan Hodgkin hastalığından farklıdır. Yeni Gine Adası ile Afrika'nın tropik bölgelerinde 3 ile 16 yaşları arasındaki çocuklarda sık görülür. Bu bölgelerde Epstein-Barr virüsü(*) ile ilgili olduğu kesin olarak bilinir. Çok ender olarak dünyanın başka bölgelerinde de görülebilir, ama bu durumda Epstein-Barr virüsü ile bir ilgisi olmadığı anlaşılmıştır. Bu hastalığın en çok yerleştiği bölgeler erkeklerde çene kemikleri ile kız çocuklarında yumurtalıklardır.

Belirli bir bölge ile sınırlı olan ularlar kemoterapi ve ışın tedavisine iyi yanıt verir. Ama hastaların yüzde 80'inde hastalığın merkez sinir sistemine sızması sonucunda ortalama iki yıl içinde ölüm görülür.

burkulma, bir eklemi destekleyen bağlardan bir ya da birkaçındaki liflerin, esneklik sınırlarını aşan bir harekete zorlanma sonucunda aşırı gerilmesi ya da kopması. Birdenbire duyulan şiddetli bir ağrının ardından eklem bölgesinde şişlik, duyarlılık ve sertlik, çoğu kez eklem içine kan sızmasına bağlı olarak deride morarma görülür. Burkulmaya en yatkın eklemler, el ve ayak bilekleri, diz, el ve ayak parmağı eklemleri ve sırtın alt bölümündeki sağın-kalça eklemleridir. Tedavi için genellikle eklem yapışkan bantlarla sarılarak hareketsizleştirilir ve tamamiyle iyileşinceye kadar, hafiften başlayıp giderek ağırlaşan egzersizler yapılması önerilir. Ciddi burkulmalarda, kopan bağların birleştirilmesi için cerrahi girişim gerekebilir.

Burle Marx, Roberto (d. 4 Ağustos 1909, São Paulo, Brezilya), peyzaj mimarı. Birçok modern yapıyla uyum içinde bütünleşen bahçe düzenleri tasarlayarak Brezilya'da

Roberto Burle Marx, 1954
Rolfe McKenna

çevre görünümüne önemli katkılarda bulunmuştur.

1928'de gittiği Almanya'da sanat derslerine katıldı. Bitkilerle ilgilenerek Berlin'deki Dahlem Botanik Bahçesi'nde incelemeler yaptı. Özellikle Brezilya bitkileri onu çok etkiledi. 1930'da ülkesine döndükten sonra Rio de Janeiro'daki Ulusal Güzel Sanatlar Akademisi'ne girerek resim eğitimi gördü.

İlk kez mimar Lúcio Costa'nın inşa etmekte olduğu bir evin bahçesini düzenledi. Daha sonra, Costa'nın da mimarlarından biri olduğu Rio de Janeiro'daki Eğitim ve Sağlık Bakanlığı Binası'nın (1937-43) bahçesinde ve çatı bahçesinde yalnızca Brezilya'da yetişen bitkileri kullandı. Bunu birçok önemli bahçe tasarımı izledi. Rio de Janeiro yakınlarındaki Odette Monteiro Evleri'nin uzaktaki dağ manzarasıyla çarpıcı bir uyum içinde bütünleşen bahçeleri, çalışmalarının en ünlülerindendir. 1958 Uluslararası Brüksel Fuarı'ndaki Brezilya Pavyonu'nun bahçesini düzenleyen Burle Marx, 1959'da Venezuela'da Caracas'taki Eyalet Parkı üzerinde çalışmaya başladı. 1962'de Rio de Janeiro kıyısında göz alabildiğine uzanan doldurulmuş alan için bir master plan hazırladı. Paris'teki UNESCO Binası (1963), Brasília'daki ABD (1967, 1972) ve İran (1971) büyükelçilik binaları ve Rio de Janeiro Uluslararası Havaalanı (1978) için peyzaj düzenlemeleri yaptı. Aynı zamanda mücevher, tekstil, sahne tasarımı ve resim alanlarında da ürünler verdi.

Burlingame, Anson (d. 14 Kasım 1820, New Berlin, New York, ABD - ö. 23 Şubat 1870, Petersburg, Rusya), ABD'nin Çin'de görevli orta elçisi (1861-67). Çin'in toprak

Burlingame, Perine ve Giles'in oymabaskı çalışmasından ayrıntı, geç 19. yy
Library of Congress, Washington, D.C

bütünlüğünün sağlanmasına yardımcı olmuş, daha sonra da uluslararası görüşmelerde Çin'i temsil etmiştir.

1853-54'te Massachusetts eyalet senatörü, 1855-61 arasında da ABD Temsilciler Meclisi üyesi olarak görev yaptı. Önceleri Know-Nothing Party'ye bağlı olan Burlingame 1850'lerin ortalarında Cumhuriyetçi Parti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Başkan Abraham Lincoln tarafından Çin'e gönderildiği sırada, güçsüz bir merkezi hükümetçe yönetilen bu ülkede bir yandan yabancı aleyhtarı duygular güçlenirken, yabancı iş çevreleri de ticari ayrıcalıklar elde edebilmek için birbiriyle çekişiyordu. Burlingame, Batılı devletler ile Çin arasında işbirliği ilişkilerini geliştirdi, anlaşmazlıkların kuvvet kullanmak yerine diplomasi yoluyla çözülmesini sağlamaya ve Çin'i daha modernleştirmeye çalıştı. Batılı devletleri özel ayrıcalık istemlerinden ve Çin'den yeni topraklar koparmaktan vazgeçirdi.

Çin yönetiminin büyük takdirini kazanan Burlingame, Kasım 1867'de ABD orta elçiliği görevinden istifa edince, Çin'in uluslararası ilişkilerini yürütmek üzere imparatorluk elçiliği görevine getirildi. Şubat 1868'de iki meslektaş ve 30 kişilik ekibi ile Batı başkentlerinde bir geziye çıktı. Heyet ABD'de büyük bir başarı kazandı; parlak bir konuşmacı olan Burlingame Çin'in Batı etkisine açıklığı konusunda tüm ülkede iyimser bir izlenim bıraktı. Washington'da ABD dışişleri bakanı William H. Seward ile yürüttüğü görüşmeler sonucunda, her iki

ülkenin de, kendi topraklarında yerleşmiş ya da konuk durumundaki öteki ülke yurttaşlarına en çok kayıran ülke yurttaş konumu tanımalarını güvence altına alan Burlingame Antlaşması imzalandı. Antlaşma, ABD'nin Çin'in toprak bütünlüğüne yönelik geleneksel saygı politikasını da belgeledi.

Burlingame'in Londra'da da başarılı geçen gezisi öteki Avrupa ülkelerinde daha az etkili oldu. Burlingame, gezi sırasında Rusya'da hastalanarak öldü.

Burlington, ABD'de Iowa eyaletinin güneydoğusundaki Des Moines ilinin (county) merkezi. Davenport'un 126 km güneybatısında, Mississippi Irmağı üzerinde bir liman kentidir. Bir köprüyle Illinois'a bağlanır. Yerlilerin Sho-quon-quon (Çakmaktaşı Tepeleri) olarak adlandırdığı yörede ilk yerleşme 1833'te kuruldu. 1834'te Vermont'taki Burlington'un adını alan kent 1836'da tüzel kimlik kazandı ve il merkezi oldu.

İrmağın batı kıyısında, 129 km boyunca, buharlı gemilerin demirlemesine elverişli tek yer olması nedeniyle Burlington, bir giriş limanı olarak işlev gördü. 1837'de kısa bir süre Wisconsin Toprakları'nın, 1838-42 arasında ise Iowa Toprakları'nın merkezi oldu. Eskiden meclis binası olarak kullanılan Eski Siyon Kilisesi'nin bulunduğu yerde bugün bir işaret bulunmaktadır. Burlington ve Missouri Irmağı Demiryolu'nun 1856'da tamamlanmasından sonra, kent yoğun bir ulaşım merkezi durumuna geldi. Kent ekonomisinin temelini oluşturan kerestecilik, daha sonra yerini imalat sanayisine bıraktı. 1941'de kentte bir ordu donatım tesisi kuruldu. 1920'de kurulan Güneydoğu Community College kentin içinde, Geode Eyalet Parkı ise kentin 10 km batısındadır. Her yıl haziran ayında Burlington Denizcilik Günleri kutlanır. Gene her yıl düzenlenen Dixieland Caz Şenliği'ne ülkenin her yerinden gelen caz müzیکçileri katılır. Nüfus (1990) 27.208.

Burlington, ABD'de Kuzey Carolina eyaletinin orta kesimindeki Alamance ilinde (county) kent. 1855'te Kuzey Carolina Demiryolu Şirketi'nin kurduğu atölyeler çevresinde gelişen Company Shops kenti 1866'da tüzel kimlik kazandı, 1887'de de Burlington adını aldı. 1896'da atölyeler Spencer'a taşındığında ekonomik bir bunalım doğduysa da küçük imalathanelerin kurulmasıyla kent yeniden canlilik kazandı. Bugün Burlington'un ekonomik yaşamı başta dokumacılık olmak üzere elektronik araç, mobilya ve kimyasal madde üretimine dayanır. Bağımsızlık yanlısı Regulators grubunun 16 Mayıs 1771'de İngiliz vali tarafından gönderilen milislere yenik düştüğü yer yakınlarında Alamance Çarpışması Eyalet Parkı kurulmuştur. Elon College 1889'da öğretime açılmıştır. Nüfus (1990) kent, 39.498; metropoliten alan, 108.213.

Burlington, ABD'de, New Jersey eyaletinin batı kesimindeki Burlington ilinde kent. Delaware Irmağı üzerinde, Bristol (Pennsylvania) tam karşısında yer alır. 1677'de Quaker'ların yerleştiği kent önceleri New Beverly olarak biliniyordu. Daha sonra Bridlington, ardından da Burlington adını aldı. 1681'de West Jersey'nin merkezi oldu. 1702'den sonra, Trenton'ın New Jersey eyaletinin merkezi olduğu 1790'a değin zaman zaman West ve East Jersey'nin merkezi durumundaydı. 1776'da eyalet anayasasını kabul eden meclis burada toplandı. 1788'de başlayan vapur seferleri ve 1834'te kurulan demiryolu kent için ticaret olanakları yarattı. Burlington, yöredeki çiftlikler için giderek bir ticaret ve dağıtım merkezi

durumuna geldi. Daha sonra da tekstil ayakkabı, gıda ve madeni eşya gibi çeşitli sanayi kolları kente yerleşti.

Thomas Revel Evi (1685) kentin en eski yapısidir. Episkopal Kilisesi'ne bağlı özel bir hazırlık okulu olan St. Mary's Hall-Doane Akademisi 1837'de kuruldu. Burlington Tarih Derneği, romancı James Fenimore Cooper'ın doğduğu evde etkinliğini sürdürmektedir. Onun yanında, 1812 Savaşı'nın kahramanlarından Kaptan James Lawrence'ın evi (1781) bulunur. Eski St. Mary Kilisesi 1703'te Kraliçe Anne tarafından yaptırılmıştır. Amerikan kolonilerine ait ilk para 1726'da Benjamin Franklin tarafından Burlington'da basılmış, eyaletin ilk gazetesi ise 1777'de gene burada yayınlanmıştır. Delaware Irmağındaki Burlington (Matinicum) Adası, gelirinin parasız devlet okulları için kullanılması koşuluyla 1682'de kente bırakılmıştır. Kent 1733'te tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 9.835.

Burlington, ABD'de Vermont eyaletindeki Chittenden ilinin (county) merkezi. Batısında Adirondack Dağları, doğusunda Green Dağları bulunan ve Champlain Gölüne eğimli bir yamaç üzerinde yer alır. Eyaletin en büyük kenti ve bir giriş limanıdır. South Burlington ve Winooski kentleri ile Essex Junction kasabasıyla birlikte metropoliten bir kompleks oluşturur.

Burlington'a 1763'te New Hampshire valisi Benning Wentworth berat verdi. Yöredeki ilk toprak sahiplerinden Burling ailesinin adını alan kentte bir kereste deposunun kurulması ve gemi yapımıcılığının gelişmesiyle birlikte 1773'te yerleşim başladı. 1787'de il merkezi olan Burlington bir süre garnizon olarak da kullanıldı. 1812 Savaşı sırasında göldeki İngiliz savaş gemileri ile karadaki topçular arasında çatışmalara sahne olan Batarya Parkı günbatımı manzarasıyla da ünlüdür.

Kentte uçak donanımı, bilgisayar parçaları, yüksek ısı kabloları, fırınlar, mobilya ve öteki ağaç ürünleri ile akçaagaç şurubu üretilir.

Vermont Üniversitesi (1791) ile Champlain College (1878) ve Trinity College'nin (1925) merkezleri Burlington'dadır. 18 hektarlık bir alan üzerinde kurulmuş bulunan ve eski Amerikan yaşamının canlandırıldığı Shelburn Müzesi (1947) kentin 11 km güneyindedir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı kahramanlarından Ethan Allen 1787-89'da Burlington'da yaşamış ve ölümünden sonra buraya gömülmüştür. Üniteren Kilisesi'nin (1816) çanını Amerikalı yurtsever Paul Revere dökmüştür. Burlington 1865'te tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 39.127; metropoliten alan, 131.439.

Burlington, Kanada'nın Ontario eyaletinin güneydoğu kesimindeki Hulton Bölge Belediyesi'nde kent. Ontario Gölünün batı ucunda, Hamilton kentinin tam karşısında yer alır. Hamilton kentinden Hamilton limanı (Burlington Koyu) ile ayrılır. Yörede ilk yerleşme 1810 dolayında kuruldu. Uzun süre bir meyvecilik merkezi ve plaj kenti olarak kullanıldı. 1950'den sonra, kuzeydoğuda Toronto metropoliten alanının yayılmasıyla gelişmeye başladı. Bugün metal boru, fırça ve kimyasal madde üreten birkaç sanayi kuruluşunun bulunduğu Burlington ağırlıklı olarak dincence kentidir. 1958'de tamamlanan Burlington Skyway adlı paralı köprü (6,5 km), kenti Hamilton'a bağlar. 1873'te köy, 1914'te kasaba, 1974'te de kent olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1986) 116.675.

Burlington (3. Kontu), Richard Boyle (d. 25 Nisan 1694, Londra - ö. 3 Aralık 1753, Londra). İngiliz mimar. 18. yüzyıl Palladio üslubunun öncülerindendir.

Mimarlık öğrenimine 1717'de başladı. Özellikle Inigo Jones (1573-1652) ve Andrea Palladio'nun (1508-80) yapıtlarını inceledi. 1719'da İtalya'nın Vicenza kentinden Londra'ya döndükten sonra ürün vermeye başladı. Palladio ile Jones'un klasik mimarlığa getirdikleri yorumun yeniden canlandırılması gerektiğine inanan Burlington, onların çizimlerinden o güne değin derlenmiş en büyük koleksiyonu hazırladı. Bugün Londra'da Britanya Kraliyet Mimarlık Enstitüsü (RIBA) binasında korunmakta olan bu çizimler Burlington'ın tasarımlarının çoğuna esin kaynağı oldu.

1721'de artık önemli bir mimar sayılan Burlington'ın Chiswick'de yaptığı villası (bugün Londra'nın dış ilçelerinden Hounslow sınırları içinde) İngiltere'deki Palladio üslubundaki yapıtların en etkileyicileri arasındaydı. York'taki Toplantı Salonları ile Mısır Odası (1731-32) Burlington'ın en önemli yapıtı sayılmaktadır.

Burlington Northern, Inc., Great Northern Railway Company, Northern Pacific Railway Company ve Chicago, Burlington and Quincy Railroad Company'nin 1970 yılında birleşmesiyle oluşan demiryolu şirketi. 1980 yılında Saint Louis-San Francisco Railway Company de Burlington Northern ile birleşti. Chicago'dan, güneyde Meksika Körfezine, batıda ise Kuzeybatı Bölgesi'ne kadar uzanan demiryolları, ABD'deki en geniş demiryolu ağını oluşturur. Merkezi Minnesota'da St. Paul kentindedir.

Burlyuk, David Davidoviç (d. 1882, Harkov yakınları, Rus Çarlığı - ö. 1967, Long Island, New York, ABD). Rus ressam ve şair. 1910'larda Rusya'da geleceğin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

David ve kardeşi Vladimir Davidoviç Burlyuk (1886-1916) ilk sanat eğitimlerini Odesa'daki bir sanat okulunda yaptılar. 1903-05 arasında Münih'te Alman ressam Anton Azbé ile çalıştılar. Burada Kandinsky ile yakın bir dostluk kurdular (sonradan Der Blaue Reiter grubunun 1911'deki ilk sergisine katıldılar). Bir yıl Paris'te kaldıktan sonra 1907'de Rusya'ya dönen Burlyuk kardeşler kısa sürede dönemin öncü Rus sanatçıları Goncharova ve Larionov'la arkadaş oldular ve bu ikilinin düzenlediği birçok sergiye katıldılar. David bu dönemde Larionov ve Goncharova'nın geliştirdikleri ilkecilik eğiliminin etkisi altında kaldı. 1911'de Larionov'la arkadaşlığı bozulan David, aynı yıl Moskova Sanat Okulu'na girdi. Burada şair Mayakovski ile yakın bir işbirliği yaptı ve şiire ağırlık vermeye başladı. Gelecekçilerle ilişkisi de bu dostluk sırasında gelişti. Çalışmalarını Vladimir, öbür kardeşi Nikolay (1890-1920) ve Mayakovski ile ortaklaşa sürdürdü. 1912'de Rus gelecekçilerinin bildirgesi *Posçyocine obşcestvennomuvkusı*'yu (Yaygın Beğeniye Bir Şamar) Mayakovski, Aleksey Kruçyenik, Velimir Hlebnikov ve Vasili Kamenski ile birlikte imzaladı. Öbür gelecekçiler gibi 1917 Devrimi'ni coşkuyla karşılayan Burlyuk 1920'de Japonya'ya, 1922'de de ABD'ye göç etti. 1930'da *Color Rhyme* adlı bir sanat dergisi yayımladı ve New York'ta bir sanat galerisi açtı.

Burma bak. Myanmar

burma sütun, İspanyolca SALOMÓNICA, SARMAL SUTUN olarak da bilinir, mimarlıkta burulmuş bitki sapı biçiminde sütun. *Salomónica* adı Roma'da Eski San Pietro

Bazilikası'nda bulunan böyle bir sütunun. Kudüs'teki Hz. Süleyman Tapınağı'ndan getirilmiş olduğu yolundaki bir söylentiden kaynaklanır. G. L. Bernini, eskisinin yerine inşa edilen bugünkü San Pietro Bazilikası'nda gerçekleştirdiği baldakenin dört ayakını gene burma sütun biçiminde yaparak bu türün en ilginç örneklerinden birini yaratmıştır (bak. Bernini, Gian Lorenzo).

Antik Çağ mimarlıklarında burma sütuna pek rastlanmaz. Rönesans öncesinin Avrupa sanatında ve Rönesans'ta da pek yaygın

Sevilla'daki Hayırevi'nde bulunan burma sütunlu ana altar, Bernardo Simón de Pineda, Pedro Roldán ve Juan Valdés Leal'in tasarımı, 1670-73

Archivo Mas, Barcelona

olmayan bu sütun biçimi, barok dönemden veniden ortaya çıktı. Özellikle İspanyol baroğunun ünlü mimar ailesi Churriguera'lar burma sütunu sık sık kullandılar. Daha başka mimarlar, José Benito Churriguera'nın zarif burma sütunlarını, özellikle de Salamanca'daki San Esteban Kilisesi'nin altarı için yaptıklarını taklit ederek bu öğeyi kullanmayı 18. yüzyıla değin sürdürdüler. Daha sonraki yeni-klasikçi mimarlar, Antik Çağın klasik mimarlığında bulunmadığı gerekçesiyle burma sütuna ilgi göstermediler. Burma sütun Türk ve İslam mimarlıklarında da oldukça az rastlanan bir öğedir.

burmadal bak. kıvrıkdal

Burmalı Minare Camisi, Amasya'da, Dere mahallesinde, Selçuklu dönemi camisi. Selçuklu emirlerinden Necmeddin Ferruh Bey'in 1237-47 arasında yaptırdığı sanılmaktadır. Dikdörtgen planlı yapının kuzey cephesinde (dikdörtgenin kısa kenarında), girişe göre sağda minare, sol köşede ise cami duvarına bitişik türbe bulunur. İkisinin ortasındaki sivri kemerli taçkapı

Burmalı Minare Camisi, 1237-47, Amasya Anadolu Yayınları Arşivi

dışa doğru çıkıntı yapar. Camiye adını veren burmalı minare, 1590'daki depremden ve 1602'deki yangından sonraki onarımda, daha önce ahşap olan minarenin yerine yapılmıştır. Kalın ve masif duvarlar kesme taştandır. Doğu ve batı cephelerinde bir sıra üstünde dörder, kible cephesinde üç pencere vardır. İç mekân ayak sırasıyla, ortadaki geniş, yanlardaki dar üç sahna ayrılmıştır. Her sıradaki üçer ayak birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Orta sahnı, bir sıra üzerinde üç kubbe, yan sahnı ise beşik tonozlar örter.

Bütünyle kesme taştan yapılmış olan minarede, kare biçimli kürsü bölümünden silindirik gövdeye üçgenlerle geçilmektedir. Bütün gövdeyi sararak şerefinin altına kadar uzanan burma çizgiler, petek bölümünde daha ince olarak kulâh etğine kadar devam etmektedir. Kesme taştan yapılmış türbe, kare bir tabana oturan sekizgen planlıdır ve kubbe ile örtülüdür. Doğu, batı ve kuzey cephelerinde birer penceresi vardır. Batı yönündeki incelikle işlenmiş pencere ile caminin taşkapı ve mihrap nişlerindeki zengin mukarnas bezemeler Selçuklu taş işçiliğinin ilginç örnekleri arasındadır.

Burnaby, Kanada'da İngiliz Kolumbiyası'nın güneybatısındaki Vancouver metropoliten alanının doğu banliyölerinden birini oluşturan ilçe belediyesi. Burrard Koyu ve Fraser Irmağının kuzey kolu arasında yer alır. Kuzeydoğuda Port Moody, güneydoğuda New Westminster ile çevrilidir. 19. yüzyıl sonlarında Vancouver'la birlikte gelişen yerleşme, adını ünlü işadamı Robert Burnaby'den (1828-78) almıştır. İçeden birçok önemli demiryolu ve karayolu geçer. Alberta'dan gelen doğal gaz ve petrol boru hattının son durağı olan ilçe, ilin önde gelen ticaret ve sanayi merkezlerinden biridir. Yüzölçümü 100 km²'dir. Burnaby'de orman ürünleri sanayisinin yanı sıra önemli taşımacılık, depolama ve petrol dağıtım tesisleri vardır. Çelik, ulaşım araçları, elektronik ve elektrikli aletler üretimi de önemlidir. Bimon Fraser Üniversitesi (1963) Burnaby'dedir. 1892'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1986) 145.161.

Burne-Jones, Sir Edward Coley, 1. BARONET, asıl adı EDWARD COLEY BURNE JONES (d. 28 Ağustos 1833, Birgmingham - ö. 17

Burne-Jones, Sir Philip Burne-Jones'un yağlıboya çalışması, 1898; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

Haziran 1898, Fulham, Londra, İngiltere). 19. yüzyıl sonu İngiltere'sinin önde gelen ressam ve tasarımcılarından. Ortaçağ imgelerine yer verdiği romantik resimleri Ön-Raffaellocu üslubun son örnekleri arasındadır. "Zanaatçı-sanatçı" idealini yeniden canlandırarak, özellikle 20. yüzyıl endüstri tasarımı alanında kalıcı bir etki yaratmıştır.

Burne-Jones eğitime Oxford'daki Exeter College'da başladı. Orada, ilahiyat öğrenimi gören ve daha sonra yakın işbirliği yapacağı şair sanatçı William Morris ile tanıştı. 1856'da ressam Dante Gabriel Rossetti ile tanışması mesleki gelişmesinde bir dönüm noktası oldu. Öğrenimini yarım bırakarak Oxford'dan ayrıldı. Morris ile birlikte Londra'ya yerleşti ve Rossetti'nin yönetiminde resim çalışmaya başladı.

Burne-Jones "Kral Cophetua ve Dilenci Kız" (1884, Tate Galerisi, Londra) ile "Merlin ve Nimue" (1858-59, Victoria ve Albert Müzesi, Londra) adlı yapıtlarında görüldüğü gibi, ortaçağa özgü şövalyelik öykülerini büyük bir düş gücü ile işledi. Üslup açısından bu tür resimlerinde Rossetti'nin ilüstrasyonlarına çok şey borçluydu. Ama düş dünyası içinde Filippino Lippi ve Sandro Botticelli gibi 15. yüzyıl İtalyan ressamlarının melankolik havası ile ince uzun figürlerinden esinlenmiş ve bunları romantik bir mistisizm ile kaynaştırmıştı. 1877'de açtığı ve "Yaratılış Günleri", "Merlin'in Aldatılması" (1872-77) ve "Venüs'ün Aynası" (1867-77) adlı yapıtlarının da yer aldığı sergisiyle büyük bir başarı kazandı. Bu tarihten ölümüne değin İngiltere'nin en büyük ressamları arasında sayıldı, 1894'te kendisine "baronet" unvanı verildi.

Burne-Jones resimden başka metal, çini ve gesso (bir tür alçı işi) kabartmalar yapmış, piyano ve org için bezemeler, duvar halısı tasarımları gerçekleştirmiştir. Oxford'daki Exeter College Şapel'i'nde bulunan "Münecim Kralların Tapınması" konulu duvar halısı onun bu alandaki başarısının kanıtıdır. Ayrıca, William Morris'in basımevi Kelmscott Press tarafından basılan birçok kitabı da resimlemiştir. İçinde Burne-Jones'un 87 resmi bulunan *Chaucer* (1896) bunlardan biridir ve dünyanın en güzel basılmış kitapları arasında sayılır. Burne-Jones'un etkisi ölümünden sonra resimden çok bezeme tasarımı, özellikle de dinsel konulu vitray alanlarında sürmüştür.

Burnes, Sir Alexander (d. 16 Mayıs 1805, Montrose, Forfarshire, İskoçya - ö. 2 Kasım 1841, Kâbil, Afganistan), bugün Pakistan, Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve İran sınırları içinde kalan bölgedeki keşifleriyle tanınmış Büyük Britanyalı kâşif ve diplomat. Şair Robert Burns'un akrabasıdır. 1839'da "sir" unvanı almıştır.

1823-29 arasında Hindistan'ın kuzeybatısındaki Kuç eyaletinde, subay olarak görev yaparken, Afganistan ve Orta Asya'nın coğrafyasıyla ilgilenmeye başladı. 1831'de, bugün Pakistan'da bulunan Sind kentinden İndus Irmağının yukarı çıkışına kadar olan bölgeyi dolaştı. Gezisi boyunca, yerel hükümdarlara armağanlar sundu ve gittiği bölgeleri araştırdı. Sonunda, bugün Pakistan'ın Pencap eyaletine bağlı olan Lahor kentine ulaştı. Ertesi yıl çıktığı gezide, Afganistan, Hinduğu Dağları ve Türkistan üzerinden Buhara kentine vardı. İran'daki gezilerinde ise, Meşhed, Tahran ve Buşehr'i dolaştı. Daha Londra'ya dönmeden serüvenleri İngiltere'de duyulmuştu. Bu yüzden 1833'te ülkesine dönünce büyük saygı gördü ve Kral IV. William tarafından kabul edildi. 1834'te *Map of Central Asia* (Orta Asya Haritası) ile *Travels into Bokhara* (Buhara'

ya Yolculuklar) adlı yapıtlarını yayımladı. 1836'da siyasi bir görevle Kâbil'e gittiğinde, İngiliz yönetimindeki Hindistan'ı Afganistan hükümdarı Dost Muhammed Han'ı desteklemeye çağırdı. Ama, Hindistan'daki yönetim, halkça sevilmeyen Şah Şuca'yı yeniden tahta geçirmeye (1839) karar verdi ve bu konuda Burnes'un yardımını istedi.

Burnes, E. Finden'in oymabaskı çalışmasından ayrıntı BBC Hulton Picture Library

Burnes, bu gelişmeleri izleyen çatışmalar sırasında öldürüldü.

Burnet, Sir (Frank) Macfarlane (d. 3 Eylül 1899, Traralgon - ö. 31 Ağustos 1985, Melbourne, Avustralya), Avustralyalı hekim ve viroloji uzmanı. Doku naklindeki kazanılmış bağışıklık direncini ilk kez tanımlayarak, 1960 Nobel Tıp ya da Fizyoloji Ödülü'nü Sir Peter Medawar ile bölüştürmüştür.

1923'te Melbourne Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayan Burnet, 1926-27'de Londra'daki Lister Koruyucu Hekimlik Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1928'de Melbourne Kraliyet Hastanesi'ne bağlı Walter ve Eliza Hall Tıp Araştırmaları Enstitüsü'ne başkan yardımcısı oldu. 1944-65 arası aynı enstitünün yöneticiliğini ve Melbourne Üniversitesi'nde de neysel tıp profesörlüğünü üstlendi.

Burnet, insandan insana doku nakline ilişkin araştırmalarının yanı sıra, bakterilere saldıran virüsler (bakteriyofaj) aracılığıyla bakteri türlerini tanımlama yönelik bir yöntem geliştirdi; ayrıca, canlı civciv embriyosunda virüs üretme tekniğini bularak çağdaş viroloji laboratuvarlarına çok önemli bir yöntem kazandırdı. Grip virüsünün bulaşma yollarına ilişkin değerli bilgiler derleyen Burnet, miksomatoz Murray Vardisi humması (bugünkü adı Avustralya arboensefaliti), Q humması gibi hastalıklar konusunda da önemli çalışmalar yaptı ve Q hummasının etkeni olan *Rickettsia burneti* yi (*Coxiella burneti*) ayırarak tanımladı.

Başlıca yapıtları *Viruses and Man* (1953; Virüsler ve İnsan), *Principles of Animal Virology* (1955; Hayvan Virolojisinin İlkeleri), *The Clonal Selection Theory of Acquired Immunity* (1959; Kazanılmış Bağışıklıkta Klonal Seçme Kuramı), *Immunological Surveillance* (1970; Bağışıklık Gözetimi) ve *Credo and Comment: A Scientist Reflects* (1979; İnanç ve Yorum: Bir Bilim Adamının Düşünceleri).

Burnett, Chester Arthur, takma adı HOWLIN' WOLF (İngilizce "Uluyan Kurt"), (d. 20 Haziran 1910, West Point, Mississippi - ö. 10 Ocak 1976, Hines, Illinois, ABD). Chicago kentsel blues üslubunun önde gelen temsilcilerinden olan şarkıcı.

Bir pamuk plantasyonunda bölgenin geleceksel eğilimlerini dinleyerek büyüdü. Profesyonel şarkıcılığa çok genç yaşta başladı. 1920'lerde ve 1930'larda küçük kulüplerde çalışarak Mississippi'nin her yanında şarkı söyledi. Blind Lemon Jefferson, Sonny Boy Williamson ve Charles Patton'ın müziğinden etkilendi. 1940'larda bir blues geleneğinin gelişmekte olduğu Arkansas'a gitti ve ünlü blues'cu James Cotton ve Little Jr. Parker'la birlikte bir topluluk kurdu. Söylediği şarkılara gitar ve ağız mızıkasıyla eşlik ederdi. Ama asıl özelliği, bir çalgı gibi kullandığı, şarkılarına duygusal bir yoğunluk ve özgürlük kazandıran, gırtlaktan gelen gür sesiydi. Çok tutulan ilk plağı "Moanin' at Midnight"tan (1951) sonra Chicago'ya yerleşti ve Muddy Waters ile birlikte bu kenti Mississippi Delta'sı blues üslubunun bir merkezi durumuna getirdi. 1960'lar ve 70'lerde Rolling Stones ve başka İngiliz rock'çılarının onun etkisini kabul edinceye değin Burnett'in müziğini yalnızca (çoğu Siyah olan) blues dinleyicileriyle bir avuç uzmandan başkası bilmiyordu. Burnett ölümünden az öncesine değin konserlere çıkmış, ama hastalık nedeniyle son yıllarında güçlü sesini yitirmişti.

Burnett, Frances Eliza, eö HODGSON (d. 24 Kasım 1849, Manchester, İngiltere - ö. 29 Ekim 1924, Plandome, New York, ABD), *Little Lord Fauntleroy* (1886; *Küçük Lord*, 1944, 1991) adlı romanıyla ün yapmış ABD'li romancı ve oyun yazarı. 1865'te Tennessee'deki Knoxville'e yerleşti. 1873'te evlendiği kocasından 1898'de ayrıldı. Lancashire kömür madenlerinde geçen bir öykü olan *That Lass o' Lowrie's* (Lawrie'nin Sevgilisi) ile ün kazandı. *Through One Administration* (1883; Bir Yönetim Dönemi Boyunca) adlı romanında Washington, D.C.'deki yazışmayı konu aldı.

Hem roman, hem de oyun olarak büyük başarı kazanan *Küçük Lord*, bir İngiliz kontunun mirasçısı olan Amerikalı bir çocuğun öyküsüdür. Burnett'in kendi oğlunun saçlarına bakarak yarattığı uzun saçları ve Oscar Wilde'in giysisinden esinlenerek yarattığı dantel yakalı kadife takımıyla yapıttaki küçük kahraman (çocuklar nefret etse bile), uzun yıllar annelerin kafasındaki küçük erkek çocuk modeli olarak kaldı. Burnett'in gene çocuklar için yazdığı başka yapıtları arasında *Sara Crewe* (1888, *Küçük Prenses*, 1958, 1984/*Sara'nın Öyküsü*, 1989), bu romandan kendisinin oyunlaştırdığı *The Little Princess* (1905) ve *The Secret Garden* (1909; *Gizli Bahçe*, 1978, 1991) vardır. *The Lady of Quality* (1896; Kibar Hanımefendi), oyunları arasında en iyisi kabul edilir. Burnett'in kırkı aşkın romanında olduğu gibi, oyunlarında da duygusal, romantik temalar ağırlıktadır.

Burnett, Leo (d. 21 Ekim 1891, St. Johns Michigan - ö. 7 Haziran 1971, Lake Zurich, Illinois, ABD), ABD'li reklamcı. Burnett'in kurduğu reklam ajansı, bu sektörde dünyanın dev kuruluşları arasında yer alır.

Michigan Üniversitesi'nde gazetecilik öğrenimi gördü. Illinois'da yayımlanan *Peoria Journal*'da muhabir olarak çalıştıktan sonra iki otomobil firması için reklam metinleri yazdı. 1935'te kendi şirketini kurdu. 1948'de 10 milyon doları aşan şirket cirosu 10 yıl sonra 90 milyon dolara ulaşmıştı.

Burnett, sonraları "Chicago reklam okulu" olarak adlandırılan akımın öncülerindendi. Okulun temel ilkesi, çarpıcı bir slogan ya da ustaca hazırlanmış bir metin yerine, ürünün kendine özgü önemini ya da çekiciliğini vurgulamaktır. Burnett, New York'taki reklam ajanslarının özelliği olarak gördüğü

"parlak" reklamcılık anlayışı kadar, ülkenin batısında yaygın olan "oportünist" reklamcılığa da tepki duyuyordu. Müşterilerinin beğendiği reklam metinlerini bile yetersiz bulduğu için yırtıp attığı oluyordu.

Burnett'in reklamcılığa şıklığı hiç benimsememesi, onu reklam modeli olarak sinema yıldızları yerine sıradan insanlar kullanmaya yöneltti. 1954'te Philip Morris Company için hazırladığı Marlboro reklamındaki kovboyların sağladığı güçlü erkek imgesiyle o güne değin kadını diye bilinen ve çok az satılan bu sigarayı, çok tutulan bir markaya dönüştürdü. Burnett çeşitli dönemlerde Reklamcılar Konseyi'nde müdür ve başkan olarak görev yaptı.

Burnett Irmağı, Avustralya'da Queensland'in güneydoğusunda ırmak. Avustralya Cordillerası'nın doğusunda, Burnett Sıradığı'nın batı yamacından doğar. Güneybatıda Eidsvold'a doğru aktıktan sonra Mundubera'da doğuya, ardından kuzeydoğuya yönelerek Gayndah ve Bundaberg'den geçer. 435 km'lik yolunu Burnett Burnunda tamamlayarak Büyük Okyanusa dökülür. Havzası, 32.220 km²'dir. Başlıca kolları Auburn ve Boyne ırmakları ile Barambah Deresidir. Yukarı bölümlerinin suladığı topraklarda sığır yetiştiriciliğine elverişli otlaklar, aşağı bölümlerinde ise daha çok şeker kamışı tarlaları ve mandıralar bulunur. Bundaberg'in aşağısında kalan yaklaşık 16 km'lik bölümü ulaşımaya elverişlidir. Adını, 1847'de ırmağı keşfeden arazi ölçme uzmanı J.C. Burnett'ten almıştır.

Burney, Charles (d. 7 Nisan 1726, Shrewsbury, Shropshire - ö. 12 Nisan 1814, Chelsea, Middlesex, İngiltere), orgcu, besteci ve İngiltere'de doneminin önde gelen müzik tarihçisi.

1739-42 arasında Chester'de okula gittikten sonra doğum yeri Shrewsbury'ye geri dönüp kilise orgcusu olan üvey kardeşine

Charles Burney, Sir Joshua Reynolds'un portre çalışması, 1781; Ulusal Portre Galeri, Londra

yardım etti, keman çalmasını ve Fransızca öğrendi. Londra'daki Drury Lane Tiyatrosu'na girdi, daha sonra aynı yerde David Garrick ile çalıştı. Haziran 1749'da Esther Sleep ile evlendi (romancı Fanny Burney kızlarından biridir). Aynı yılın ekiminde St. Dionis Backchurch'te orgcu oldu ve o kış, Cornhill'deki King's Arms'da verilen konserlerde, John Stanley'in yerine org ve klavyen çaldı.

1764'te Kraliyet Sanat Derneği'ne seçildi, 1767 ve 1774'te sarayda müzikçi olarak görev aldı. 1769'da Oxford Üniversitesi'nde müzik doktoru oldu ve 1773'te Royal Society üyeliğine kabul edildi. 1770'te Fransa ve İtalya'yı gezerek, ileride yazmayı tasarladığı müzik tarihi için malzeme topladı. 1772'de Hollanda, Almanya ve Avusturya'ya gitti. *The Present State of Music in France and Italy* (1771; Fransa ve İtalya'da Müziğin Bugünkü Durumu) ve *The Present State of*

Music in Germany, the Netherlands and the United Provinces (1773. Almanya ve Hollanda'da Müziğin Bugünkü Durumu) adlı gezi günlüklerinin basılmasıyla yazar olarak ilk başarısını kazandı. Ülkesine döndükten sonra, öğretmenlikten arta kalan bütün zamanını *General History of Music* (Genel Müzik Tarihi) adlı çalışmasına ayırdı. Bu kitap 1776-81 arasında dört cilt halinde yayımlandı.

Burney son olarak, 1783'te Chelsea Kraliyet Hastanesi'ne orgcu olarak atandı. *Memoirs of the Life and Writings of the Abate Metastasio* (Abate Metastasio'nun Yaşamı ve Yazdıkları Üzerine Anılar) adlı yapıtını 1796'da yayımladı. 1801 ve 1805 arasında Abraham Rees'in *Cyclopaedia*'sı için müzik maddeleri yazdı. 1805'te fiilen emekliye ayrıldı ve 1806'da kendisine kral tarafından emekli aylığı bağlandı. 1810'da Fransız Enstitüsü'nün muhabiri oldu. Burney aynı zamanda amatör bir astronomdu.

General History of Music, Burney'yi İngiltere'de müzik üzerine yazı yazan öncü bir yazar durumuna getirdi. Bu kitap bir eski yapıtlar meraklısının tarihi değil, ilginç bir anlatıydı. Burney'yi en çok ilgilendiren şey çağdaş müzikti. Haydn'in coşkulu bir savunucusu olan Burney kitabında, İngiltere'deki İtalyan operasına da uzun bir bölüm ayırmıştı. Ayrıca erken dönem müziğiyle de ilgileniyordu. Burney'nin yapıtını asıl önemli kılan, 18. yüzyıl Londra'sında geçerli olan müzik zevkini ele almasıdır.

Burney, Fanny, asıl adı FRANCES D'ARBLAY, eö BURNEY (d. 13 Haziran 1752, King's Lynn, Norfolk - ö. 6 Ocak 1840, Londra, İngiltere), anı ve mektuplarıyla da tanınan İngiliz romancı. Müzikçi Charles Burney'nin kızı, töre romanının gelişiminde bir dönüm noktası olan *Evelina*'nın yazarıdır.

Yazın yaşamının çiraklık dönemi, babasının arkadaşı Samuel Crisp'in yoğun etkisi altında geçti. Crisp düş kırıklığına uğramış emekli bir yazardı. Fanny de Londra'daki evlerinde David Garrick, Dr. Johnson, Edmund Burke ve Richard Sheridan gibi seçkinlerle Avrupa'nın önde gelen müzikçilerinin katıldığı müzikli akşam toplantılarını canlı bir üslupla anlattığı ilk anı mektuplarını "Crisp Baba"ya hitaben yazdı.

Toplumu gözleme ve kaydetme alışkanlığı, sonunda *Evelina, or the History of a Young Lady's Entrance into the World* (Evelina ya

Fanny Burney, kardeşi E. F. Burney'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galeri, Londra

da Genç Bir Kızın Dünyaya Adım Atması) adlı romanını yazmasına yol açtı. Romanda toplum içinde kendine güvenmeyen, davranış ve yargılarında sık sık yanlışlığa düşen genç bir kızın gelişmesi anlatılır. 1778'de imzasız yayımlanan *Evelina*, Londra'da fırtına kopardı. Yazarının daha 26 yaşındaki Fanny Burney olabileceği kimsenin aklına gelmedi.

Yazarın kimliği ortaya çıktığında Fanny'nin edebiyat çevresine takdimini, dönemin ünlü salon kadınlarından Bayan Thrale üstlendi. Utangaçlığını yenen genç kız, artık Dr. Johnson'la bile zekâ yarıştıyordu. 1779-83 arasında ona yakınlık gösteren Dr. Johnson'la birlikte, sık sık Thrale'leri ziyaret ettiler. Fanny'nin, günün toplumsal yaşamından sahnelerde ünlülerin portrelerine yer verdiği ve (topluluk içinde belli etmese de tek başınayken çok tadını çıkardığı anlaşılan) ününden duyduğu sevinçin yansıdığı bu döneme ilişkin günlükleri, çok tutulan zarif anlatılardı.

Bir sonraki romanı *Cecilia, or Memoirs of an Heiress*'te (1782, 5 cilt; *Cecilia* ya da Bir Vârisin Anıları), *Evelina*'nın üslubundaki doğallık yoktu, ama kitap aynı derecede ilgi gördü. 1785'te Kraliçe Charlotte ile Kral III. George'a takdim edilen Fanny, 1786'da saraydaki giysilerin bakımında ikinci derecede sorumlu olarak görevlendirildi ve burada beş yıl boyunca mutsuz bir yaşam sürdü. Sağlığı bozulunca 1791'de görevinden ayrılmasına izin verildi. Bu döneme ilişkin günlüklerinde kralın delilik yıllarındaki (1788-89) saray dedikodularına yer vermemiş, ama Warren Hastings'in yargılanması türünden kamu olaylarını ayrıntılı ve ilginç bir biçimde aktarmıştır.

Fanny, Lafayette'in eski yaverlerinden ve o sıralar İngiltere'ye sığınmış beş parasız emekli bir Fransız olan Alexandre d'Arblay ile evlendiğinde 41 yaşındaydı. Bir oğulları oldu. 1796'da para kazanmak için yazdığı *Camilla: or a Picture of Youth* (Camilla: ya da Gençliğin Bir Portresi) adlı kitabının geliriyle d'Arblay ailesi Surrey'de bir ev yaptırıp 1797'de buraya taşındı. 1802'de kocası ve oğluyla Fransa'ya yaptığı bir gezi sırasında Napoléon Savaşları'nın yeniden başlaması üzerine, 10 yıl bu ülkeden çıkmadı. Waterloo Çarpışması'ndan (1815) sonra İngiltere'ye dönen aile Bath'a yerleşti; 1818'de d'Arblay burada öldü. Kocasının ölümünden sonra Londra'ya dönen Fanny d'Arblay, oğlunun meslek yaşamıyla ilgilendi; babasının anılarını (*Memoirs*; 1832) yayıma hazırlamakla uğraştı. Günlük ve mektupları 1972-80 arasında sekiz cilt olarak yayımlanmıştır.

Burnham, Daniel H(udson) (d. 4 Eylül 1846, Henderson, New York, ABD - ö. 1 Haziran 1912, Heidelberg, Almanya). ABD'ü mimar ve kent plancısı. Chicago için yaptığı imar planını, kentin 30 yıllık gereksinimini ve metropol alanındaki gelişmeyi öngörerek hazırlamıştır. Ortağı John Wellborn Root ile birlikte Chicago'da, çelik karkas yapımı tekniğinin ağırlıkta olduğu büro binalarının gelişmesine öncülük etmiştir. Geç dönem yapılarında ise akademik bir eklektisizm görülür.

Burnham dokuz yaşındayken ailesiyle birlikte Chicago'ya taşındı. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra çalışmak için Carter, Drake ve Wight adlı mimarlık bürosuna girdi. Burada Root ile tanıştı, 1873'te bir ortaklık kurdular. Chicago'da inşa ettikleri yapılardan üçü, 1962'de kentin simgesi olarak ilan edildi. Bunlar, çelik iskeletin kulla-

nıldığı Rookery (1886) ve Reliance (1890) binaları ile ABD'deki yığma gökdelenlerin sonuncusu ve en yükseği (16 katlı) olan Monadnock Binası'dır (1891).

Burnham özellikle örgütlenme ve yönetim konularında başarılıydı. Root, şirketin tasarım işlerini, o ise yönetimini yüklenmişti.

Rookery Binası, Chicago, Burnham ve Root'un tasarımı, 1886
Chicago Architectural Photographing Co

Burnham, Kolomb Dünya Fuarı'nın (Chicago, 1893) inşaat sorumlusu olduğunda, Root da mimarlık başkanlığına atandı. 1891'de Root ölünce onun görevlerini de Burnham üstlendi. Bundan sonra yanında çalıştırdığı mimarları daha çok ABD'nin doğu kesimindeki bürolardan seçti. Bunlar genellikle, Chicago okulu(*) adı verilen mimarlık akımının karşı savı niteliğindeki akademik eklektisizmi benimsemiş mimarlardı. Sonuçta ortaya çıkan "Beyaz Kent", bulvarları, bahçeleri ve klasik cepheli yapılarıyla ülkedeki kent planlaması anlayışını etkiledi. Burnham bundan sonra da çoğunlukla doğu eyaletlerinde çalıştı ve Flatiron Binası (1901; New York), Filene Mağazası (1912; Boston), Union İstasyonu (1909; Washington, D.C.) ve yurtdışında da Selfridge Mağazası (1909; Londra) gibi yapılar gerçekleştirdi.

Burnham 1894'te Amerikan Mimarlar Enstitüsü (AIA) başkanlığına seçildi. Aralarında Cleveland, San Francisco ve Baltimore'un da bulunduğu çeşitli kentlerin imar planlarını hazırladı. 1905'te ABD hükümetinin isteği üzerine Filipinler'de, başta Manila olmak üzere birkaç kentin imar planlarını çizdi. 1907-09 arasında Edward H. Bennett ile birlikte hazırladığı (ama daha çok onun adıyla anılan) Chicago imar planı, Amerikan kent plancılığının klasik bir örneği sayılır. Birçok yönden ileriye dönük olan bu planda, gerek göl kıyısı boyunca, gerekse kent sınırları dışında bir çember oluşturacak biçimde koruluk alanlara yer verilerek, ileride gerçekleşmesi beklenen nüfus patlamasına karşı bir yeşil alan kuşağı hazırlanmıştır. Burnham Planı Chicago kentinin gelişmesinin yönlendirilmesinde uzun yıllar temel alınmıştır.

Thomas S. Hines'in, *Burnham of Chicago, Architect and Planner* (Chicago'da Burnham, Mimar ve Kent Plancısı) adlı yaptığı 1974'te yayımlanmıştır.

Burnham (Hall Barn, Beaconsfield), Edward Levy-Lawson, 1. Baron, asıl adı EDWARD LEVY, SIR EDWARD LEVY LAWSON, 1.

BARONET (1892-1903) olarak da bilinir (d. 28 Aralık 1833, Londra - ö. 9 Ocak 1916, Londra), İngiliz gazete sahibi, *The Daily Telegraph* gazetesinin gerçek kurucusu olarak kabul edilir.

University College'da öğrenim gördü. 1855'te Albay Sleight'in yeni kurduğu *Daily Telegraph and Courier*'yi satın alan babası Joseph Moses Levy'nin gazetesinin tirajını kısa zamanda yükselterek, Londra popüler gazeteciliğinin öncüsü durumuna getirmesinde önemli rol oynadı. 1875'te dayısının vasiyeti üzerine soyadına Lawson adını ekledi. Babasının ölümüne değin *The Daily Telegraph*'in başyazarlığını yaptı. Babası öldükten sonra gazetesinin sahibi ve yöneticisi olarak bütün denetimi eline aldı. 1903'te "baron" unvanını alınca bu görevlerini oğluna devretti.

Lawson, uzun yıllar boyunca İngiliz gazeteciliğinin seçkin simalarından biri oldu. İngiltere'de günlük gazetelerin sıcak ve çekici bir nitelik kazanmasında ve günlük olayları vermekle yetinen bir yapıdan sıyrarak dünya haberlerini ilginç ve eğlendirici bir biçimde sunmaya yönelmesinde en büyük rolü oynadı. 1861'de gazete vergilerinin bütünüyle kaldırılmasını sağlayan mücadelede etkin biçimde yer aldı. Bu olaydan sonra yeni gazeteciliğin popüler özelliklerini benimseyen yeni bir orta sınıf okuyucu kitlesi oluştu. Lawson, olayları doğru bir biçimde yansıtırken okuyucularının duygularına da seslenmeye dayanan bir popüler günlük gazete anlayışı geliştirdi.

Lawson'un yönetimindeki *The Daily Telegraph*, ulusal ve hayırsever amaçlara yönelik büyük bağışlar toplanmasını sağladı. Orta Afrika'ya ve başka yerlere keşif grupları gönderdi. Okuyucu mektupları köşesi gibi, sonradan bütün gazetelerin benimsediği yeniliklere öncülük etti. Uzun süre Liberal Parti'yi destekleyen *The Daily Telegraph*, Başbakan William Gladstone'un Osmanlı karşıtı siyasetine şiddetle karşı çıktı. Gladstone'un İrlanda'nın bağımsızlığını tanımaya üzerine, desteğini tamamen çekti. Lawson, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun korunması düşüncesine son derece bağlıydı. Galler prensi iken dostluğunu kazandığı VII. Edward evini sık sık ziyaret ederdi.

Gazeteciler Enstitüsü (1892-93) ile Gazete Basın Fonu'nun (1908-16) başkanlığını yürüten Lawson, 1909'da Londra'da toplanan ilk imparatorluk Basın Konferansı'na da başkanlık etti.

Burnham, (Linden) Forbes (Sampson) (d. 20 Şubat 1923, Kitty - ö. 6 Ağustos 1985, Georgetown, Guyana), 1964-80 arasında Guyana (1966'ya değin İngiliz Guyanası) başbakanı, 1980-85 arasında devlet başkanı.

1947'de Londra Üniversitesi'nden hukuk diploması aldıktan sonra 1949'da ülkesine döndü. Ertesi yıl solcu işçi önderi Cheddi Jagan ile birlikte İlerici Halk Partisi'ni (PPP) kurdu. 1955'te Jagan'dan ayrılarak daha ılımlı bir çizgideki Ulusal Halk Kongresi'nin (PNC) kurulmasına önderlik etti. 1957 ve 1961 seçimlerinde Jagan'ın partisinin sömürge yasama meclisinde çoğunluğu elde etmesi üzerine, İngilizler sola kayışı önlemek amacıyla 1964'te anayasayı değiştirdiler ve Burnham'ın bir koalisyon hükümeti kurmasına olanak sağladılar. Guyana Mayıs 1966'da bağımsızlığını kazandığında, Burnham yeni devletin başbakanlığı konumunu sağlamlaştırmış bulunuyordu.

Burnham 1970'e değin ılımlı bir çizgi izleyerek yabancı sermayeye açıldı. Küba ve öteki sosyalist ülkelerden uzak durdu. Ama 1970'te birdenbire sola yönelerek

Guyana'yı "Kooperatif Cumhuriyet" ilan etti; Küba, SSCB ve öteki sosyalist ülkelerle diplomatik ilişki kurdu; Üçüncü Dünya ülkelerinin önderliğini elde etmeye çalıştı. 1972-76 arasında Kanada ile ABD'nin boksit yataklarını ve İngiltere'ye ait şeker plantasyonları ile fabrikaları kamulaştırdı. 1979'a gelindiğinde, Burnham'ın kamulaştırma politikası özel sektörün ekonomideki payını yüzde 10'a indirmişti. Temmuz 1978'de, genellikle hile karıştırıldığına inanılan bir referandum sonucunda Burnham, partisinin iktidarda eksiksiz bir denetim elde etmesini sağladı.

1980'deki anayasa değişikliğiyle başbakanlık kaldırılarak yerine daha güçlü bir devlet başkanlığı oluşturuldu. Gene hileli olduğuna inanılan 1980 devlet başkanlığı seçimlerini Burnham'ın kazandığı ilan edildi. Burnham'ın savunduğu kooperatif sosyalizm ilkelerine göre, ekonominin "kooperatif" sektörü giderek kamu ve özel sektör üzerindeki egemen olacaktı. Burnham'ın yarı-sosyalist politikaları sonucunda, temel ürünlerin ithali için gerekli döviz sağlamaya yetecek miktarda şeker, boksit ve pirinç ihraç edemez duruma gelen ülke 1980'lerde ekonomik durgunluğa girdi. Burnham, Georgetown'daki bir hastanede geçirdiği gırtlak ameliyatı sırasında öldü.

Burnie, Avustralya'da, Tasmanya Adası'nın kuzeyindeki Emu Körfezinde, Emu Irmağının ağzının liman kenti. Launceston'a giden Bass Karayolu (148 km) üzerinde, batı ve batı kıyısı demiryolu hatlarının kavşağında yer alır. 1829'da Van Diemen Toprakları Kumpanyası tarafından Emu Körfezi Yerleşmesi adıyla kuruldu. Daha sonra şirket yöneticilerinden William Burnie'nin onuruna yeniden adlandırıldı. 1866'da kent oldu. 1870'lerde Bischoff Dağındaki kalay madeninin limanı olarak kullanıldı. 1908'de belediye durumuna getirildi. Bugün Sidney-Tasmanya feribot seferlerinin en kuzeydeki uğrak yeri ve Kuzeybatı Tasmanya'nın ticaret merkezidir. 1960'larda Batı Kıyı Bölgesi Çıkış Yolu'nun tamamlanmasından sonra genişletilen limandan bakır, kurşun, çinko ve kalay konsantreleri ile tahıl, patates ve hayvan sevk edilir. Öteki sanayi kolları arasında kâğıt hamuru, kâğıt, sunta, titanyum oksit boyaları, soğutucu ve madeni kutu üretimi yer alır. Avustralya'daki spor şenliklerinin en büyüklerinden biri olan Yeni Yıl Spor Karnavalı Burnie'de yapılır. Nüfus (1981) Şomerşet'le birlikte, 20.368.

Burnley, İngiltere'de Manchester metropoliten alanının kuzeyinde, Lancashire iline (county) bağlı ilçe (borough). Burn ve Calder ırmaklarının kavşağında yer alır. Yüzölçümü 134 km²'dir. Lancashire'in öteki kentleri gibi Burnley de 18. yüzyıl sonlarından başlayarak pamuklu dokuma sanayisinin gelişmesiyle hızla büyüdü. Leeds ve Liverpool kanallarının yapılması ve bölgede kömür yataklarının bulunması, Burnley'nin gelişmesine katkıda bulundu. 19. yüzyıla gelindiğinde pamuklu dokuma egemen sanayi dâli durumundaydı. Bugün ekonomik etkinlikler çeşitlenmiş, hafif makine sanayisi önem kazanmıştır. İlçe merkezi yeniden imar edilmiştir. İlçenin sanat galerisi ve müzesi olan, 17. yüzyıldan kalma Towneley Hall bir park alanı içinde yer alır. Nüfus (1981) kent, 77.127; (1984 tah.) ilçe, 90.600.

burnonit, kurşun, bakır ve antimon sülfür (PbCuSbS₃) yapısında sülfotuz minerali. Ağır, kara koyu renkli kristal agregatlar ve metal parlaklığında kütleler halinde bulunan burnonit, çoğu bölgede sülfür içeren öteki mineral türleriyle birlikte görülür.

Elde edildiği başlıca yerler, Almanya'daki Harz Dağları, Kanada'daki Ontario'nun çevresi, ABD'nin batı bölgeleri ile İtalya, Bolivya ve Peru'nun bazı kesimleridir. Burnonit kristalleri ortorombik bakışlı yapıdadır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *hak. sülfotuzlar* (tablo).

Burns, ABD'de, Oregon eyaletinin orta-doğu kesimindeki Harney ilinin merkezi. Silvies Irmağı üzerinde yer alır. Eski bir sığır çiftliğinin yerinde kurulan kente şair Robert Burns'un adı verilmiştir. Geniş bir hayvancılık alanının merkezi olan Burns, 1934 Taylor Otlak Yasası çıkıncaya değin, kamu malı sayılan otlakların yönetim yeri idi. Öteki yerleşmelerden uzakta bulunan kent, çevredeki çiftliklerin ticaret merkezidir. Oregon Eyalet Üniversitesi deneme istasyonu buradadır. Yakınlardaki Malheur ve Ochoco ulusal ormanları ile Malheur ve Harney göllerinde çeşitli dinlenme tesisleri vardır. Malheur Ulusal Yabanıl Yaşamı Koruma Alanı güneyde yer alır. 1899'da tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 2.913.

Burns, George ve Allen, Gracie, asıl adları NATIAN BIRNBAUM ve GRACE ETHIEL CECILE ROSALIE ALLEN (sırasıyla, d. 20 Ocak 1896, New York kenti; d. 26 Temmuz 1905, San Francisco - ö. 27 Ağustos 1964, Hollywood), vodvil, radyo, sinema ve televizyonda otuz yılı aşan etkinlikleriyle tanınmış ABD'li karı koca komedi çifti.

İkisi de küçük yaşta sahneye çıkmıştı. Ailesinin 12 çocuğundan biri olan Burns, 13 yaşında PeeWee Dörtlüsü'nde şarkıcı olarak çalışmaya başlamış, daha sonra dansçılık, patencilik ve komedyenlik yapmıştı. Allen da 14 yaşında vodvillerde oynayan kız kardeşlerine katılmıştı. 1920'lerin başlarında stenograf olmak üzere sahneden ayrılmaya karar verdiği sırada Burns ile tanıştı; ikisi birlikte çalışmaya başladılar. 1926'da evlenen ve daha sonra bir erkek, bir de kız çocukları olan çift, radyodaki programlarını 17 yıl boyunca sürdürdüler. Burns'un ters ve ciddi bir adamı, Gracie'nin ise patavatsız, gezeve her kadını canlandırdığı zekice işlenmiş bir aile komedisine dayanan 13 filmde oynadılar. *The Big Broadcast* (1932; Büyük Yayın), *International House* (1932). *Love in Bloom* (1935; Filizlenen Aşk), *College Swing* (1938) ve *Two Girls and a Sailor* (1944; İki Kızla Bir Denizci) bu filmlerin bazılarıdır. Allen, Burns'ten ayrı olarak *The Gracie Allen Murder Case* (1939; Gracie Allen Cinayeti Davası) ve *Mr. and Mrs. North* (1941) adlı iki filmde oynadı ve 1940'ta Surprise Party'den ABD başkanlığına adaylığını koydu. Televizyon için hazırladıkları, sahne sanatçısı bir çiftin özel yaşamlarını ele alan *The George Burns and Gracie Allen Show* (1950-58) adlı durum komedisinde, Burns her bölümde sahne amiri olarak görünür ve olay örgüsünü bölerek, öteki oyuncuların tersine, izleyiciyle ilişki kuruyor, yorum ve açıklamalarda bulunuyordu.

Burns, karısının ölümünden sonra uzaklaştığı sanat yaşamına; en iyi yardımcı oyuncu dalında Oscar aldığı *The Sunshine Boys* (1975; Güneş Çocukları) adlı filmle döndü. Daha sonra, *Oh, God!* (1977), *Going in Style* (1979), *Just You and Me, Kid* (1979), *Oh, God! Book II* (1980) ve *Oh, God! You Devil* (1984) gibi filmlerde başrol oynadı. İnce nükteleri, espri zamanlaması ve süratli konuşma tarzıyla tanınan Burns, gösteri dünyası içinde geçen uzun meslek yaşamını anlatan birkaç anı kitabı da yazmıştır.

Burns, John Elliot (d. 20 Ekim 1858, Londra - ö. 24 Ocak 1943, Londra), İngiliz

işçi önderi ve sosyalist, işçi sınıfı kökenli ilk hükümet üyesi.

On yaşında çalışmaya başladı. Bir yandan gece okuluna giderken, bir yandan da çok okuyarak bilgisini artırdı. 1883'te o dönemde İngiltere'de sosyalist kumhıyı açıkça belirten tek kuruluş olan Demokratik Federasyon'a (sonradan Sosyal Demokratik Federasyon-SDF) katıldı. 1885'te SDF üyesi olarak girdiği Parlamento seçimlerinde başarılı olamadı. 1886'da ayaklanma kışkırtıcılığı suçlamasıyla mahkemeye verildi. Kasım 1887'de Londra'nın Trafalgar Meydanı'nda patlak veren "Kanlı Pazar" olaylarında payı olduğu gerekçesiyle ertesi yıl bir süre hapsedildi.

Burns, gündelikçi ve vasıfsız işçilerin sendikalaşmasını sağlayan Ağustos-Eylül 1889 Londra rıhtım grevinde Benjamin Tillet ve Tom Mann'la birlikte önemli rol oynadı. 1892'de İşçi Sendikaları Kongresi (TUC) başkanlığına seçildi ve sosyalist üye olarak Avam Kamarası'na girdi. Ertesi yıl kurulan Bağımsız İşçi Partisi'nde (bugünkü İşçi Partisi'nin öncellerinden) etkin olduysa da Parlamento'da bu partiyi temsil etme iddiasında bulunmadı.

10 Aralık 1905'te Yerel Yönetimler Kurulu başkanı olarak Sir Henry Campbell-Bannerman'ın liberal kabinesine girdi. Ama bu görevi sırasında kabinede hemen hiç etkili olamadı ve düşkünlüğüne yol açtı. Radikal çizgisinden giderek uzaklaşan Burns, yeni kurulan İşçi Partisi'nin de dışında kaldı. 1909'da İngiltere'de ilk kent planlama yasasının çıkarılmasını sağladı. 1911'de Londra'daki rıhtım ve taşıma işçilerinin grevinde başlıca arabulucu olarak görev yaptı.

11 Şubat 1914'te Ticaret Kurulu başkanı olarak yeniden kabineye giren Burns, İngiltere'nin 1. Dünya Savaşı'na katılmasını protesto etmek amacıyla ağustos ayında bu görevden çekildi. 1918'de Parlamento'dan ayrıldı ve yaşamının sonuna değin siyasetle ilgilenmedi.

Burns, Robert (d. 25 Ocak 1759, Alloway, Ayrshire - ö. 21 Temmuz 1796, Dumfries, İskoçya), İskoçya'nın ulusal şairi. İngilizce'nin İskoçya lehçesinde lirik şiirler ve şarkı

Robert Burns, Alexander Nasmyth'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galeri, Londra
National Portrait Gallery, Londra

sözleri yazmıştır. Aynı zamanda yaşadığı aşk serüvenleri ve zamanının bağnaz din ve uhlağ anlayışına karşı verdiği kavgalarla da ünlüdür.

Burns'un babası maddi durumunu düzeltmek amacıyla Kincardineshire'den Ayrshire'a göç etmiş, kiraladığı çiftliklere büyük

emek vermesine karşın 1784'te yıkılmış ve iflas etmiş bir kişi olarak ölmüştü. Babasının uğradığı yenilgiler, Burns'un dönemin toplumsal düzenine başkaldıran bir kişilik kazanmasında ve insanlığa aykırı birçok şeye göz yuman dinsel ve siyasal inançları acımasızca alaya almasında önemli rol oynadı. Kısa bir süre düzenli öğrenim gören Burns, zaman zaman eline geçen başka olanaklardan yararlanarak kendisini yetiştirdi. Yüzeysel bir Fransızca ve bir parça Latince öğrendi. Shakespeare, Milton ve Dryden'in yanı sıra 18. yüzyıl İngiliz edebiyatının önde gelen yazarlarının çoğunu okudu. Çocukluğunda İskoç edebiyatına ilişkin bilgisi, sözlü halk şarkıları ve öyküleri ile 15. yüzyıl sonlarından kalma "Wallace" şiiriyle sınırlı kaldı. Erginliğe vardikten sonra insancıl bir yaradancılığı temel alan bir din anlayışını benimsedi.

Dile getiremediği bir tutkuyla dolu, gururlu ve kabına sığmaz bir kişiliği olan genç Burns, babasının çiftliğindeki ağır işlerde çalışarak kendine düşeni yaptı. Onun ölümünden sonra Mossiel çiftliğinde kiracı oldu. O sırada Ayrshire'daki kiliseye egemen olan aşırı Kalveni kadaki kiracı cephe alarak, dinsel dinlenme gününe uymadığı için kiliseyle arası açılan Gavin Hamilton adlı yerel soyluyu destekledi. Bu arada çiftlikte hizmetçilik yapan Elizabeth Paton ile ilişkisi oldu ve 1785'te ilk evlilik dışı çocuğu dünyaya geldi. Bu doğumu coşkulu bir şiirle karşıladı.

Burns, 1784-85'te aşk, dostluk ve eğlenceye ilişkin duygularını ve toplumsal çevre üzerine alaycı gözlemlerini ifade etmek için şiire gittikçe daha sık başvuran ve "aklına estikçe yazan" bir şair olarak hızlı bir gelişme gösterdi. Bu şiirleri, cahil denebilecek bir köylünün içinden kopup gelen sözlerden çok, bilinçli bir sanatçı damgası taşıyan ürünlerdi. Burns'un 1783'te tutmaya başladığı not defterine yazdıklarından, başından beri şiir yazma sanatının teknik sorunlarıyla yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Burns şiiri kendini ve dostlarını oyalamak için yazıyordu; ama bu uğraş huzursuzluğunu ve doyumsuzluğunu dindirmeye yetmiyordu. Davranışlarıyla kuralcı din anlayışına başkaldıran tehlikeli bir kişi olarak tanınmaya başladı. 1786'da aşık olduğu Jean Armour ile evlenmek istediğinde, doğacak bir çocuk söz konusu olmasına karşın, kızın babası buna izin vermedi. Jean'in babasının etkisiyle sözünden cayması üzerine kırılan ve çok öfelenen Burns, Mary Campbell adlı başka bir kızla ilişki kurdu. Mary kısa bir süre sonra öldü. Jean eylül ayında evlilik dışı ilişkiden olan ikizleri doğurdu. Bu sırada çiftlikte de işler pek yolunda gitmediği için, çözümsüz sorunlardan iyice bunalan Burns yaşadığı yerlerden uzaklaşmayı aklına koydu. Ama ayrılmadan önce çevresini yeteneğini göstermek istiyordu. Bu amaçla yakınlardaki Kilmarnock kasabasında ilk şiir kitabını yayımlama tasarısını gerçekleştirdi. 1786'da çıkan *Poems, Chiefly in the Scottish Dialect* (Büyük Bölümü İskoçya Lehçesiyle Yazılmış Şiirler) kısa sürede büyük bir başarı kazandı. Şiirleri, zor beğenen Edinburgh eleştirmenleri ve sıradan kir insanlarıncı aynı ölçüde sevildi. Bu olayın ardından Edinburgh'a gitti. Burada sık sık toplantılara çağırıldı ve çeşitli çevrelerden himaye gördü.

Burns'un Kilmarnock'da basılan ilk yapıtı, ilginç bir karışım sergiliyordu. Kitapta, "The Twa Dogs" (İki Köpek), "Scotch

Drink" (İskoç İçkisi), "The Holy Fair" (Kutsal Panayır), "An Address to the Deil" (Şeytana Söylev), "The Death and Dying Words of Poor Maillie" (Zavalı Maillie'nin Ölümü ve Son Sözleri), "To a Mouse" (Bir Fareye), "To a Louse" (Bir Bite) gibi İskoç şiirinin en iyi örneklerinin ve çeşitli dostlarına yazdığı manzum mektupların yanı sıra içinden geçenleri tam yansıtmadığı ya da belirsizlikten anlaşılmaz hale getirdiği birkaç şiir de yer alıyordu. Ayrıca İngilizce yazılmış olduğunda iç karartıcı ve teatral altı şiir, içlerinde yalnızca "It Was Upon a Lammas Night" in (Bir Harman Bayramı Gecesiydi) bu alandaki yeteneğini dışı vurduğu dört şarkı ve dönemin eleştirmenlerince yapının en güzel parçaları olarak değerlendirilen "The Cotter's Saturday Night" (Rencberin Cumartesi Gecesi) ile "To a Mountain Daisy" (Bir Dağ Papatyasına) adlı iki şiir vardı.

Burns, Edinburgh'lu kibarları etkilemeyi amaçladığı için Kilmarnock şiirlerini büyük bir özenle seçmişti. Önsözünde de doğal insan ve soylu köylü gibi günün duygusal içermişlik kavramlarına yer veriyor, öğrenim görmemiş olmasını abartıyor, doğal yeteneğinin yetersiz olduğunu söyleyerek bir ölçüde rol yapıyordu. Ama bu rolü tam anlamıyla benimsemediği için de sıkıttan kurtulamıyordu. Kibarların dünyasını anlayamadığını düşündüğü için onu gördüğü gibi kabul edemiyordu. İzlemesi gereken doğru yolu içgüdüleriyle bularak başarılı bir anlatıma ulaşmakla birlikte, kapıldığı naiflik ve duygusal ahlakçılık birçok şiirini zedeliyordu.

Edinburgh'da duyguları altüst olan Burns, çeşitli aşklar ve başka serüvenler yaşadıkdan ve İskoçya'nın öteki kent ve kasabalarına yaptığı gezilerden sonra, 1788'de Ellisland'da (Dumfriesshire) bir çiftliğe yerleşti. Edinburgh'da iken hazırladığı, şiirlerinin genişletilmiş yeni baskısı (1787) ilk derlemeyi aşan bir zenginliğe ulaşamadı. Barışarak 1788'de evlendiği Jean Armour'in desteğine karşın, Ellisland'da çiftçilik yapmak Burns'e gittikçe daha güç gelmeye başladı.

Edinburgh'da meraklı bir müzik derlemecisi olan ve eski İskoç şarkılarını besteleriyle yayımlamayı amaçlayan James Johnson ile tanıştı. Johnson'un parçaları bulma, derleme, düzeltme ve yeniden yazma konusunda kendisinden yardım istemesi üzerine, bu işe dört elle sarılan Burns, Johnson'ın tasarladığı *Scots Musical Museum*'un (1787-1803; 6 cilt, İskoç Müzik Müzesi) yayıma hazırlanmasını neredeyse tek başına üstlendi. Daha sonra George Thomson ile benzer bir çalışmaya girişti; ama daha aristokrat bir kişiliği olan Thomson'ın "kibarlaştırma" adı altında söz ve müziğin özgün yapısını bozmasını önlemek için onunla sürekli mücadele etmek zorunda kaldı. Gerek Johnson'ın *Scots Musical Museum*, gerek Thomson'ın *Select Collection of Original Scottish Airs for the Voice* (1793-1818; İnsan Sesi İçin Özgün İskoç Havalardan Seçmeler) adlı yapıtlarında Burns'un şarkılarının büyük bölümü yer aldı. Burns yaşamının geri kalan bölümünü, ciddi bir çalışma içinde, geleneksel İskoç ezgileri için şarkı sözü yazmak ve toplamakla geçirdi. Yaptığı işi İskoçya'ya bir hizmet olarak gördüğünden, ücret almayı reddetti. Burns'un şiir dehasının o güne değin bilinmeyen bir yanını ortaya çıkaran *Tam o'Shanter* aynı zamanda Edinburgh'dan ayrıldıktan sonra verdiği tek ürün oldu. Bir halk efsanesini temel alan bu öykülü şiir, çok parlak bir biçimde kurulmuş sekiz hecelik dizelerle yazılmıştır.

Burns aynı dönemde, toplumda kendisinden daha yüksek bir yer edinmiş olan ve

aralarında edebiyatçıların da bulunduğu çok sayıda insanla yazışma ve görüşmelerde bulundu. Çok iyi bir mektup yazarı ve parlak bir konuşmacı olan Burns, kendisini her türlü çevreye kabul ettirmeyi başardı. Ama kiracı bir çiftçi olmaktan kurtulamadı; iki farklı toplumsal ve düşünsel ortamı arasında sürekli gidip gelmek onu yıpratmaya başladı. Uzun çabalar sonunda 1789'da vergi dairesinde bir iş elde etmeyi başardı; 1791'de yaşamının geri kalan yıllarını geçireceği Dumfries'e yerleşti. Burada hareketli bir yaşamı oldu. Bir yandan görevini sürdürürken, bir yandan da çok sayıda şiir yazdı ve iki şarkı derlemesi için yoğun bir çalışmaya girdi. Bu sırada patlak veren Fransız Devrimi'ni büyük bir heyecanla karşıladı; kimi zaman kendini tutamadan söylediği övücü sözler yüzünden işini kaybetmenin eşğine kadar geldi.

Büyük bir düşünsel enerji ve güçlü bir kişilik taşıyan Burns, sınıf kavramının her şeyi belirlediği bir toplumda hiçbir zaman kişiliğini tam olarak ortaya koyabileceği bir ortam bulamadı. Onun zamanındaki İskoç kültürü, şiddetle karşı çıktığı Kalvenciliğin yerini doldurabilecek herhangi bir düşünsel geçmişe dayanmıyordu. Edinburgh'un edebiyat çevresi ikinci sınıf yazarlardan oluşuyordu. Reddedilen Kalvenciliğin yerini alabilecek tek şey duygusal bir yaradancılık olabirdi. Herkesin iyi yürekli olduğunu kabul etmeye dayanan bu uysal inanç, yüce bir şiir sanatını besleyebilecek zenginlik ve karmaşıklıkta yoksundu. Buna karşın Burns'un bu kadar güzel şiirler yazmış olması, onun eşsiz dehasının gücünü gösterir; İskoçya'nın ulusal şairi sayılması da onun halk üzerindeki etkisinin büyüklüğünü kanıtlar.

Burns'un şiir dehasını en iyi yansıtan ürünlerin yergi türünde olanlar olduğu söylenebilir. Günlük konuşma dili ile resmi yazı dilini uyumlu bir biçimde kaynaştıran manzum mektuplarında da olağanüstü bir ustalık vardır. Bununla birlikte asıl ününü, adının bütün dünyaya yayılmasını sağlayan şarkı sözlerine borçludur. Hiç kuşku yok ki Burns, İngiltere'nin gelmiş geçmiş en büyük şarkı sözü yazarıdır.

Şarkı sözlerinin hemen hepsini bilinen havalarda yazmıştır. Bazen kendisine verilen bir ezgiye en uygun sözleri bulabilmek için, birkaç ayrı şarkı sözü yazdığı olmuştur. Burns'un sahip çıkmadığı birçok şarkının kendisi tarafından yazılmış olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Örneğin bulup ortaya çıkardığı eski bir parça olarak tanıdığı "Auld Lang Syne" (Eski Güzel Günler) adlı şarkının, koro sözleri ve ilk kıta dışında onun kaleminden çıktığı açıkça anlaşıyor. Burns'un İskoç şarkıları üzerindeki çalışmalarının kapsamı belki de hiçbir zaman tam olarak saptanamayacaktır.

Onun eski halk şarkılarının özünü kavraması ve eski korolardan "I'm O'er Young to Marry Yet" (Daha Evlenecek Yaşta Değilim), "Green Grow the Rashes, O" gibi şarkılar yaratması şaşırtıcı bir özellik taşıyor. İnsanlarda uyandırdığı ve "Burns kültürü" denen duyguyu açıklayabilecek tek şey, İskoçya halkının büyük anonim sesini kullanmada gösterdiği bu gizemli yetektir.

J. W. Egerer'in derlediği *A Bibliography of Robert Burns*'te (1964; Robert Burns Kaynakçası), 1796-1802 arasında yayımlanan bütün şiir ve düzyazıları yer almaktadır. *The Poems and Songs of Robert Burns* (1968, 3 cilt, der. James Kinsley; Robert Burns'un Şiir ve Şarkıları) Burns'un imzasını attığı ve günümüzde onun kabul edilen şiir ve şarkıların tam bir dokümanını ver-

mektedir. Burns'un en çok başvurulan çağdaş yaşamöyküsü Franklyn B. Snyder'in yazdığı *The Life of Robert Burns*'tür (1932, yb 1968; Robert Burns'un Yaşamı).

Burns, Tommy, asıl adı NOAH BRUSSO (d. 17 Haziran 1881, Hanover, Ontario, Kanada - ö. 10 Mayıs 1955, Vancouver, İngiliz Kolumbiyası), Kanadalı dünya ağır sıklet boks şampiyonu. Burns şampiyonluğu 23 Şubat 1906'da, Los Angeles'te Martin Hart'la yaptığı 20 raundluk maçın sonunda hakem kararıyla kazandı. On bir kez başarıyla koruduğu unvanını 26 Aralık 1908'de Sidney'de Jack Johnson'la yaptığı 14 raundluk maçta kaybetti. Yaşamının sonraki döneminde (1948) rahip oldu. 1900-20 arasında yaptığı 60 maçın 45'ini (35'i nakavtla olmak üzere) kazanmıştır.

Burr, Aaron (d. 6 Şubat 1756, Newark, New Jersey - ö. 14 Eylül 1836, Port Richmond, New York, ABD), 1801-05 arasında ABD başkan yardımcısı. Siyasal

Burr, John Vanderlyn'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1802; New York Tarih Derneği
New York Historical Society

rakibi Alexander Hamilton'ı düelloda öldürmüş, siyasal yaşamı 1807'de vatana ihanet suçuyla tutuklanması üzerine son bulmuştur.

New Jerseyli tanınmış bir aileden geliyordu; ilahiyatçı Jonathan Edwards'ın torunuydu. Hukuk öğrenimi gördükten sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında General George Washington'ın kurmayları arasında yer aldı. Ama Washington ile görüş ayrılığına düşünce başka yere atandı. 1782'de New York barosuna kabul edildi. İşleri genişledikçe Richmond Hill'deki malikanesi ünlü kişilerin uğrağı durumuna geldi. 1784'te ve 1785'te eyalet meclisine seçildi; 1789'da eyalet valisi George Clinton tarafından başsavcılığa atandı. Maliye Bakanı Alexander Hamilton'ın kayınpederi General Philip Schuyler aleyhine 1791'de başarılı bir siyasal muhalefet başlattı. Ardından da seçimleri kazanarak ABD Senatosu'na girince Hamilton'ın iyice düşmanlığını kazandı. 1797 Senato seçimlerinde başarılı olamadı ve sonraki iki yıl boyunca eyalet politikasıyla ilgilendi.

1800'de Thomas Jefferson'ın yanında Cumhuriyetçi Parti'den başkan yardımcısı adaylığına seçildi. New York eyaletini sürükleyerek partisine ulusal bir zafer kazandı. O dönemdeki seçim sistemine göre, kimin başkan, kimin başkan yardımcısı olacağını belirtmeksizin seçmenler hem Thomas Jefferson, hem de Aaron Burr için oy kullanmışlardı. Bunu izleyen mücadele sırasında Hamilton'ın kararlı biçimde Burr'e karşı çıkması, başkanlığa Jefferson'ın getirilmesine yol açtı.

Şubat 1804'te New York yasama organındaki dostları Burr'ü eyalet valiliğine aday gösterdiler. Ama Hamilton ve yandaşları Burr'un seçilmesini gene önlediler; kısa

süre sonra da Cumhuriyetçi Parti'nin başkan yardımcısı adaylığına Burr'un yerine George Clinton getirildi. Bir kez daha Hamilton'ın siyasal kinine kurban gittiğine inanan Burr, Hamilton'ın kişisel karalamalarında da bulunduğunu öğrenince onu 11 Temmuz 1804'te Weehawken'da (New Jersey) düelloya çağırdı. Düello Hamilton'ın ölümüyle sonuçlandı.

Burr, tutuklanması için iki eyalette müzekkere çıkarılması üzerine Philadelphia'ya kaçtı. Burada, gizlice İspanya hesabına çalışan arkadaşı ABD generali James Wilkinson ile ilişki kurdu. ABD ile İspanya arasındaki sınır anlaşmazlıklarından yüzünden bir savaş çıkmasını bekleyen Wilkinson ve Burr, bağımsız bir devlet kurmak üzere Meksika'yı işgal etmeyi planladılar. Bir olasılıkla, ABD'nin batı kesiminde ayrılıkçı bir hareket oluşturmayı ve bu bölgeyi Meksika'yla birleştirerek Napoléon modelinde bir imparatorluk kurmayı da düşündüler. Ama her nedense Wilkinson telaşlanarak Burr'ü Başkan Jefferson'a ihbar etti. İspanyol topraklarına kaçmaya çalışan Burr tutuklanarak Başyargıç John Marshall tarafından yargılanmak üzere Mayıs 1807'de Richmond'a (Virginia) getirildi. Kanıtlar Burr'un yalnızca İspanyol topraklarına yasadışı bir saldırı tasarladığını gösterdiği halde, Burr vatana ihanet suçlamasıyla yargılandı. Beraat etmesine karşın bir kışku ve güvensizlik ortamından kurtulamadı. Kısa süre sonra Avrupa'ya gitti; Florida'yı ele geçirmek için Napoléon'dan yardım sağlamaya çalıştıysa da başaramadı. Dört yıl boyunca Avrupa'da kaldı ve yoksulluk içinde yaşadı. 1812'de terk edilmiş ve yapılamaz bir durumda New York'a döndü, yaşamının sonuna değin avukatlık yaptı.

Burrarogang Gölü, Avustralya'da, Yeni Güney Galler eyaletinin ortadoğu kesiminde gölet. Sidney'in başlıca su kaynağıdır. Cocks ve Wollondilly ırmaklarının oyduğu bir boğaz olan Burrarogang Vadisine suların dolmasıyla oluşmuştur. İki ırmak burada birleşerek Hawkesbury Irmağının bir kolu olan Warragamba'yı oluşturur. Burrarogang Gölünün yüzölçümü yaklaşık 88 km², ortalama derinliği 23 m'dir. Su hacmi 2.092.000.000 m³'tür. Sidney'in 32 km batısında, Penrith Irmağının da 24 km yukarısında yer alan ve yüksekliği 136 m, uzunluğu ise 348 m olan beton Warragamba Barajı'nın (1960) arkasında toplanmıştır. Gölde elektrik elde etmek ve taşkın sularını denetim altına almak için yararlanılır.

Burri, Alberto (d. 1915, Città di Castello, Perugia, İtalya), yeni malzemeleri kullandığı aşırı cesur tavrıyla tanınmış İtalyan sanatçı. Atılmış eski püskü malzemelere yer verdiği yapıtlarıyla ABD'de hurda sanat, İtalya'da da yoksul sanat adlarıyla anılan akımların öncüsü olmuştur.

Burri tıp öğrenimi gördü. Resim yapmaya, 1944'te Texas'taki bir savaş tutsakları kampında bulunduğu günlerde başladı. 1945'te Roma'ya yerleşti ve kendini ciddi olarak resme verdi. Kanlı bandaj etkisi uyandırmak amacıyla, kırmızı boyaya batırıldığı bez parçalarından oluşan ilk yapıtları, İtalyan ordusunda doktor olarak edindiği deneyimlerin ürünüydü. Burri bundan sonra, kullandığı malzemelere göre sınıflandırdığı yapıtlarını diziler halinde üretti. Yaklaşık 1953'te gerçekleştirdiği ilk dizisi, birbirine dikilmiş çuval parçalarından yapılmıştı. 1956'dan sonra, yakılmış ince tahta parçaları ve polietilen levhalar kullanmaya başladı. Yakarak delikler açtığı bu levhaları üst üste getirerek zengin mekân derinliği elde ediyordu. Kullandığı sıradan ve bazen de kaba

malzemelerle yapıtlarının zarif tasarımları arasında etkileyici bir karşıtlık oluşturuyor, biçimi kolaylıkla bozulan plastik malzemeyi çarpıcı bir fonun önüne getirerek delikli bir doku yaratıyordu. 1959'dan sonraki yapıtlarında kullandığı ağır metal parçalar ise fonu artık bütünüyle örtmeye başlamıştı.

"Sacco B", Alberto Burri'nin çalışması, 1953; sanatçının koleksiyonundan
Alberto Burri

Ama bunlar içeriden dışarıya doğru zorlanıyormuş izlenimi uyandırmak için arka yüzlerinden çekicilenmiştir.

Burritt, Elihu (d. 8 Aralık 1810, New Britain, Connecticut - ö. 6 Mart 1879, New Britain, ABD), uluslararası hukuk kurallarının derlenmesini savunan ABD'li barışçı. Yalnızca küçük bir aydın ve ahlakçı grubu değil, tüm halkı barışın gerekliliğine inandırmaya çalışan ilk barışseverler arasındadır.

Burritt, gençliğindeki mesleği dolayısıyla "okumuş demirci" olarak bilinirdi. Otuz yaşına değin kendi kendine 50 dil öğrenerek karşılaştırmalı filoloji ve dillerin birbirine bağımlılığı üzerine geniş bilgi edindi. Halkların karşılıklı bağımlılığı ve savaşın mantıksızlığı konusundaki düşüncelerine bu deneyimleri de esin kaynağı oldu. Burritt, uluslararası hukukun formüle edilmesi için bir uluslar kongresi toplanması ve uluslararası hukuk kurallarını yorumlayacak uluslararası bir divan oluşturulması yönünde Amerikan Barış Derneği'nin (1828) kurucusu William Ladd'in önerdiği planı destekledi. 1848'den sonra Brüksel, Paris, Frankfurt am Main, Londra ve başka kentlerde barış kongreleri düzenledi. Uluslararası hukuk kurallarının derlenmesini vurgulayan barışçı görüşlerini Avrupa gazetelerine ek olarak *Olive Leaves* (Zeytin Dalları) adıyla yayımlanan tek yapraklı yazılarda savundu.

Burroughs, Edgar Rice (d. 1 Eylül 1875, Chicago - ö. 19 Mart 1950, Encino, California), ABD'li romancı. Tarzan öyküleriyle dünyaca tanınan bir halk kahramanı yaratmıştır.

Burroughs, çeşitli işlerde başarısızlığa uğradıktan sonra, Mars'ta ve cangilda yaşamı konu alan öyküler yazmaya yöneldi. 1912'de yayımlanan ilk Tarzan öyküsünü 1914'te *Tarzan of the Apes* (*Tarzan Maymun Adam*, 1971, 1981) adlı kitabı izledi. Henüz bebekken cangila bırakılan ve maymunlar tarafından büyütülen soylu bir İngiliz oğlunu anlatan bu kitabı, bir diziye

dönüşen 24 kitap izledi. Tarzan'la halkın hayaline kolayca yerleşen bir kahraman yaratmayı başaran Burroughs'un Mars öyküleri de aynı ölçüde ilgi gördü. Elli altı dile çevrilen Tarzan öykülerinin çizgi romanları, filmleri, televizyon ve radyo uyarlamaları yapıldı. Günümüzde California ve Texas'ta bulunan iki ABD kasabası bu ünlü kahramanın adını taşımaktadır.

1941'de Pearl Harbor Baskını'na tanık olan Burroughs, *Los Angeles Times* gazetesinin muhabirliğini üstlendi; II. Dünya Savaşı'nda Güney Pasifik'teki en yaşlı savaş muhabiri olarak çalıştı.

Burroughs, John (d. 3 Nisan 1837, Roxbury yakınları, New York - ö. 29 Mart 1921, California-New York yolunda, ABD), deneme yazarı ve doğabilimci. Yaşamında ve yazılarında Thoreau'nun izinden giderek, doğayı inceleyip tanıtmaya çalışmıştır.

Gençlik yıllarında öğretmenlik, gazetecilik ve çiftçilik yaptı; bu arada dokuz yıl boyunca Washington, D.C.'deki Hazine Bakanlığı

John Burroughs, Orlando Rouland'in portre çalışmasından ayrıntı; Yale Üniversitesi Sanat Galerisi, Yale University Art Gallery

ğı'nda memur olarak çalıştı. 1867'de dostu Walt Whitman'a saygı borcunu ödemek amacıyla *Notes on Walt Whitman as Poet and Person* (Şair ve İnsan Walt Whitman Üzerine Notlar) adlı kitabını yazdı. Kuşlar, çiçekler ve kır manzaraları üzerine ilk kitabı olan *Wake-Robin* 1871'de yayımlandı. İki yıl sonra Hudson Irmağı vadisinde bir çiftliğe yerleşti ve izleyen yarım yüzyıl boyunca doğayla ilgili konularda yazılar yazdı. Sonraki yazılarında, daha filozofça bir havaya girdiği, edebi anlatıma daha çok yöneldiği görülür. *Wake-Robin* dışındaki başlıca yapıtları arasında, *Birds and Poets* (1877; Kuşlar ve Şairler), *Locusts and Wild Honey* (1879; Yalancıakasya ve Yaban Balı), *Signs and Seasons* (1866; Burçlar ve Mevsimler), *Ways of Nature* (1905; Doğanın Doğası) ve *Bird and Bough* (1906; Kuş ve Ağaç Dalı) adlı kitapları sayılabilir.

Doğabilimci John Muir ve Theodore Roosevelt gibi dostlarıyla zaman zaman kamp yaparak pek çok yeri dolaşan Burroughs, Alaska'ya yapılan bir keşif gezisine de katılmıştır. *Winter Sunshine* (1875; Kış Güneşi) ve *Fresh Fields* (1884; Korpe Otlaklar) adlı yapıtlarında, İngiltere ve Fransa gezilerinden anılar anlatır. *Whitman: A Study* (Whitman Üzerine Bir İnceleme) adlı yapıtını 1896'da yayımlamış; öteki denemeleri ise *Time and Change* (1912; Zaman ve Değişim), *The Summit of the Years* (1913; Yılların Doruğu), *The Breath of Life* (1915; Yaşamın Soluğu), *Under the Apple Trees* (1916; Elma Ağaçları Altında), *Field and Study* (1919; Kırklar ve Araştırma) adlı kitaplarda derlemiştir. Burroughs'un anısına kurulan John Burroughs Derneği, doğabilimi alanındaki çalışmaları özendirme amaçları.

Burroughs, William Seward (d. 28 Ocak 1855, Auburn, New York - ö. 15 Eylül 1898, Citronelle, Alabama, ABD), ABD'li mucit. Yazıcı toplama makinesini geliştirmiş ve kitlesel üretimine öncülük etmiştir.

Kısa süreli bir öğrenimden sonra henüz 15 yaşındayken çalışma yaşamına atılan Burroughs, 1881'de babasının St. Louis'deki (Montana) atölyesine girdi ve burada dö-küm kalıplarında kullanılan masaları hazırladı, ayrıca yeni buluşlar yapma çabasına girdi. Aritmetik problemlerini çözmeye yönelik bir hesap makinesinin tasarımını geliştirdikten sonra arkadaşı Thomas B. Metcalfe'in mali desteğini sağladı ve 1885'te aytığını üretti. Ama makine piyasada ilgi görmedi. 1886'da Metcalfe ve başka iki St. Louis'li işadamı ile birlikte American Arithmometer Company'yi kuran Burroughs uzun süren denemelerden sonra 1892'de makinesinin daha kullanışlı bir türünün patentini aldı. Bu kez makine ticari açıdan başarılı olduysa da Burroughs buluşundan para kazanamadan öldü. Ölümünden bir yıl önce buluşu için Franklin Enstitüsü'nün John Scott Madalyası'nı aldı. 1905'te, American Arithmometer Company, merkezi Michigan'da olan Burroughs Adding Machine Company'ye dönüştü.

Burroughs, William Seward (d. 5 Şubat 1914, St. Louis, Missouri, ABD), deneyisel romanlarıyla ünlü yazar. Aykırı bir üslupla yazdığı romanlarında, karabasanı andıran çılgın bir mizah dünyası çizer. Cinsel konulardaki açıklığı ve uyuşturucu bağımlısı olarak başından geçenleri içtenlikle ele alışı sayesinde Beat hareketi(*) yazarlarının hayranlığını kazanmıştır. Romanlarında genellikle ilginç bir teknik kullanır: İki farklı metni uzunlamasına ikiye katladıktan sonra yan yana getirip ilginç bölümleri seçerek yeni bir metin oluşturur.

Dedesi, Burroughs yazıcı toplama makinesinin mucidiydi. St. Louis'de rahat bir ortamda büyüyen Burroughs, 1936'da Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. Daha sonra gene aynı üniversitede arkeoloji ve etnoloji öğrenimi gördü. Akademik çevreden sıkılınca çeşitli işlerde çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında bir süre ABD ordusunda görev yaptı. 1944'te New York'ta uyuşturucuya alışan Burroughs, daha sonra karısıyla birlikte Meksika'ya gitti. Burada bir kaza sonucunda karısını vurarak öldürdü. Ardından bir süre Güney Amerika'nın Amazon bölgesinde dolaştı; bu arada uyuşturucu kullanmayı sürdürdü. Yaşamının bu dönemi aktaran *The Yage Letters* (1963; Yage Mektupları) Allen Ginsberg'e 1953'te yazdığı mektuplardan oluşuyordu. Burroughs, gezileri arasında Londra, Paris ve Tanca'da yaşadı.

Bir uyuşturucu bağımlısının yaşamını öyküleyen *Junkie: Confessions of an Unredeemed Drug Addict* (1953; yb 1977; Dumancı: İlah Olmaz Bir Uyuşturucu Bağımlısının İtirafı) yayımlanan ilk kitabı oldu. Bu yapıtta William Lee takma adını kullandı. *Naked Lunch*'i (Paris, 1959; New York 1962; Çıplak Öğle Yemeği) uyuşturucu tedavisi gördükten sonra tamamladı. Burroughs'a göre bağımlılığın her türüsü yazarlığın önünde bir engeldi; uyuşturucu kullandığı 15 yıllık dönem yapıtları üzerindeki tek olumlu etkisi, uyuşturucu bağımlılarının içine düştüğü, karnavalı andıran tuhaf dünyayı tanımış olmasıydı. Ejcin-sellik ve polis baskısını da içleyen *Naked Lunch*'ta Burroughs bu grotesk dünyayı güçlü bir dille yarıyordu. Sonraki romanlarında, özellikle de *The Soft Machine* (1961; Yumuşak Makine), *The Ticket That Ex-*

ded (1962; Patlayan Bilet), *Nova Express* (1964), *The Wild Boys* (1971; Çılgın Gençler), *Exterminator!* (1973; Yokedic), *The Last Words of Dutch Schultz* (1975; Dutch Schultz'un Son Sözleri), *Cities of the Red Night* (1981; Kızıl Gecenin Kentleri) ve *The Place of Dead Roads*'da (1983; Olu Yollar Diyarı) roman yapısı üzerindeki deneyisel arayışlarını sürdürdü. Sinemacı Howard Brookner'in *Burroughs* (1983) adlı yapıtı, sanatçının yaşamı üzerine bir belgeseldir.

Burrows, Ronald Montagu (d. 16 Ağustos 1867, Rugby, Warwickshire - ö. 14 Mayıs 1920, Londra, İngiltere), İngiliz arkeolog. Yunanistan'ın batı kesimindeki Piloş (Koryphasion Burnundaki antik Pylos) ve

Burrows
University of London, King's College

yakınlarındaki Sfaktiria (Sphakteria) Adasında yaptığı kazılarda (1895-96) elde ettiği bulgular, Thukydides'in yazdıklarının doğrulanması açısından önem taşır.

1898 ve 1908 arasında Cardiff'deki University College'da Yunanca profesörü olan Burrows, antik Boiotia bölgesine ilişkin arkeolojik verileri kesinleştiren yeni kazılar yaptı. 1907'de yazdığı *Discoveries in Crete* (Girit'teki Keşifler) adlı yapıtında Sir Arthur Evans'ın Knossos'ta keşfettiği Minos uygarlığına ilişkin bir genel dökümü sundu. 1908-13 arasında Manchester Üniversitesi'nde ders verdi, 1913'ten 1920'ye değin Londra'daki King's College'ı yönetti. Bu son dönemde, zamanının büyük bir bölümünü çağdaş Yunanistan'daki olaylarla ilgilennmeye ayırdı. Yunanistan'ı I. Dünya Savaşı'na sokmak için hazırladığı plan 1915'te İngiliz kabinesinde benimsendi. Yunan devlet adamı Elefterios Venizelos'un yakın dostu ve danışmanı olan Burrows, 1916'da geçici Yunan hükümetinin Londra'daki yarı resmi temsilciliğini yaptı.

Burrus, Sextus Afranius (o. İS 62). İS 51-62 arasında Roma'da Muhafız Alayı (*Cohors Praetoria*) komutanı, Seneca ile birlikte İmparator Neron'un (hd 54-68) başdanışmanı.

Gallia Narbonensis eyaletinden gelen Burrus, bir süre Roma ordusunda hizmet etti. Augustus'un dul karısı Livia ile Tiberius'un ve Claudius'un emrinde çalıştı. Claudius'un karısı Agrippina'nın kocası üzerindeki baskı, yuk etkisi sayesinde 51'de Muhafız Alayı'nın başına getirildi. Kuşkusuz Agrippina, Burrus'un desteğinin sürekli olacağını umuyordu. Ama 16 yaşındaki Neron'un tahta çıkması üzerine Burrus, Seneca ile işbirliği yaparak Agrippina'nın nüfuzuna son verdi. Yaşamının sonuna değin, imparatorluğun politikasından ve yönetiminden Seneca ile birlikte onun sorumlu olduğu düşünülebilir. Burrus'u Neron'un zehirlettiği yönündeki savı kanıtlayacak ya da çürütecek yeterli kanıt yoktur.

Bursa, topraklarının bir bölümü Ege Bölgesi, daha büyük bölümü Marmara Bölgesi

sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 11.043 km² olan Bursa ili kuzeyde Marmara Denizi ve İstanbul ilinin Yalova ilçesi, kuzeydoğuda Kocaeli ve Sakarya, doğuda Bilecik, güneyde Kütahya ve Balıkesir illeri, batıda da gene Balıkesir iliyle çevrilidir.

Doğal yapı. İlin kapladığı alan yeryüzü şekilleri bakımından çeşitlilik gösterir. Marmara kıyıları oldukça düzdür; en önemli girinti Gemlik Körfezidir. İl genelinde fazla yüksek olmayan ve yer yer plato niteliği taşıyan doğu-batı doğrultulu dağlarla bunların arasındakı geniş çöküntü alanları vardır. İlin kuzey kesimini Samanlı ve Mudanya dağları engebelenendir. İznik Gölünün güneyinde Gemic Dağı (1.283 m) ve Aydan dağları yer alır. Bursa Ovasının güneyinde 2.543 m'ye ulaşan Uludağ(*), ilin en yüksek noktasıdır. Batı kesiminde tepelik alanlar yer yer alır. Bu topraklarda birçok kırık (fay) çizgisi vardır. Bu nedenle Bursa ili oldukça etkin bir deprem bölgesinde yer alır. Marmara Bölgesi'nde doğu-batı doğrultusunda birbirine koşut olarak uzanan iki çöküntü alanı dizisinin bazı bölümleri il sınırları içindedir. Bunlardan kuzeydeki il sınırları dışında yer alan Pamukova'da başlayan ve batıya doğru İznik Gölü ve Gemlik Körfezi çukurluklarıyla izlenir. Güneydeki dizi ise Yenişehir Ovasından batıya doğru Bursa Ovası, Ulubat Gölü ve il sınırları dışındaki Manyas Gölüyle uzanır.

İl topraklarındaki iki önemli göl, kuzeydoğu kesimde yer alan ve Marmara Bölgesi'nin en büyük gölü olan İznik ile Ulubat gölleridir. İlin en önemli akarsuyu Susurluk Çayının bir kolu olan Nilüfer Çayıdır. Uludağ'ın güney yamaçlarından doğan ve gene Uludağ'dan kaynaklanan hızlı akışlı birçok küçük dereyle beslenen Nilüfer Çayı, Bursa Ovasını sular. Mustafakemalpaşa Ovasını sulayan ve Ulubat Gölüne dökülen Mustafakemalpaşa Çayı olarak da anılan Kirmastı Suyu(*) ile Uludağ'dan kaynaklanan ve doğuda Yenişehir Ovasını sulayarak Sakarya Irmağına katılan Göksu, ilin öteki önemli su kaynaklarıdır.

Bursa il sınırları içinde birçok büyük ve verimli ova vardır. Bunlardan en önemlisi, Uludağ'ın kuzeybatı eteklerinde uzanan Bursa Ovasıdır(*). Verimli topraklarıyla Mustafakemalpaşa, Karacabey, Orhangazi, Yenişehir, İnegöl ve İznik ovaları da bitkisel üretimin yoğunlaştığı yerlerdir.

Ekonomi. Türkiye'de sanayileşme ve kentleşmenin en yoğun olduğu Marmara Bölge-

sinde yer alan Bursa, sosyoekonomik gelişkinlik bakımından ülkenin en önde gelen illerindendir. 1970'lerin sonunda Türkiye'de yaratılan gayri safi millî hasılanın yüzde 3'ten fazlası Bursa'da gerçekleştirilmiştir. Bu oran sanayi kesiminde yüzde 4'un üzerindeydi.

İl ekonomisinde sanayi, tarımdan daha ağırlıktadır. 1986'da Bursa'da yaratılan gayri safi hasılanın yüzde 43'ü sanayi, yüzde 15'i ise tarım kesimine aitti. Öte yandan faal nüfusun çoğunluğu tarım kesiminde çalışıyordu.

Bursa'da sanayi, geleneksel olarak dokumacılığa dayanır. 1960'lardan sonra başlayan çeşitlenme süreciyle otomotiv, gıda ve metal eşya sanayileri de gelişmiştir. Geleneksel küçük sanayinin yanı sıra, organize sanayinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan ve zaman zaman çeşitli sektörlerde bir yan sanayi oluşturan çok sayıda küçük işletme vardır. Sanayi kuruluşları Bursa kentinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, bütünüyle gelişkin bir bölgede yer alan ilin pek çok ilçesinde de çeşitli sanayi kolları gelişmiştir. Dokuma ve kimya sanayisinin bulunduğu Gemlik, metalurji sanayisinin geliştiği Orhangazi, orman ürünleriyle madeni eşya (tarım araçları) sanayilerinin yoğunlaştığı İnegöl bu ilçelerden başlıcalarıdır.

Bursa, tarım-sanayi ilişkisinin en gelişkin ve canlı olduğu illerden biridir. Yünlü, ipekli ve pamuklu dokuma, konserve, meyve suyu, salça, yağ ve başka gıda sanayisi kolları, ildeki tarımsal üretime dayanır. Bununla birlikte Bursa'da tarımda elde edilen sermaye birikimi, sanayi kesimine aktarılabilecek düzeye ulaşamamıştır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki devlet yatırımları bir yana, il sanayisi büyük ölçüde İstanbul sermayesiyle kurulmuştur. Nüfusun büyük bölümü geçimini tarımdan, özellikle bitkisel üretimden sağlar. Verimli tarım toprakları ve elverişli ulaşım olanakları bulunan Bursa'nın bitkisel ürün tablosu çok çeşitlidir. Tarımın hemen her kesiminde ileri teknikler kullanılır. Her türlü tahıl yetiştirilmeyle birlikte, bitkisel üretimde ağırlık sanayi bitkileri, meyve ve sebze üretimine kaymıştır. Başta buğday olmak üzere çeşitli tahıllar, tütün, şeker pancarı, ayçiçeği, soğan, patates, baklagiller, yaş sebze ve meyve en çok yetiştirilen bitkilerdir. Sofralık zeytin, üzüm, şeftali, çilek, kestane, domates, biber ve enginar ön plandadır. Bursa birçok üründe Türkiye ölçeğinde önem taşır. Devlet İstatistik En-

tüsü (DİE) verilerine göre 1989'da Türkiye'de yetiştirilen çileğin yüzde 50'si, enginarın yüzde 44'ü, şeftalinin yüzde 24'ü, domatesin yüzde 23'ü, bezelyenin yüzde 22'si, kerevizin yüzde 17'si, sivri biber, muşmula ve barbunya fasulyenin yüzde 16'si, ispanağın yüzde 12'si, pirasa ve soğanın yüzde 11'i, dolmalık biberin de yüzde 10'u Bursa'dan elde edilmiştir.

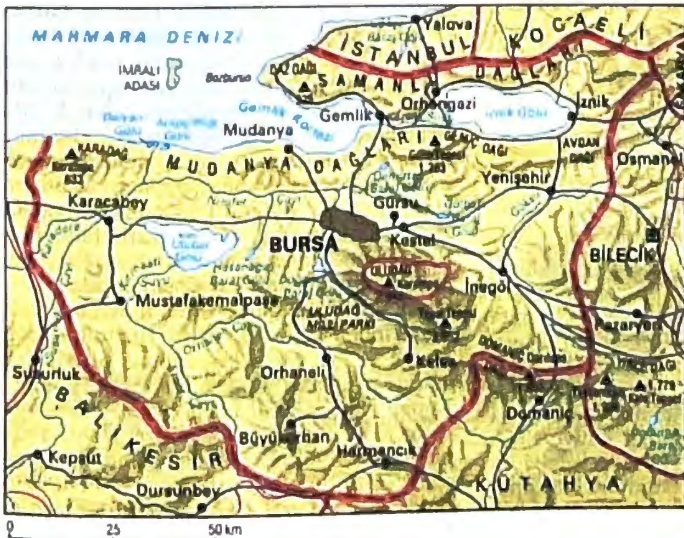
Tarım kesiminin önemli bir kolu da hayvancılıktır. İlde hayvan varlığı çok büyük olmamakla birlikte, hayvansal ürünler üretimi önem taşır. Başta ipekböcekçiliği olmak üzere küçük ve büyük baş hayvancılığın uzun bir geçmişi vardır. Bugün eski önemini büyük ölçüde yitirmiş olmakla birlikte, ipekböcekçiliği bir zamanlar Bursa halkının temel geçim kaynağıydı. Ipekböcekçiliğinin Bursa'da ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. 17. yüzyıl başlarına ait bazı kitaplarda, halkın çok büyük bölümünün kozacılık ve ipek dokumacılığı yaptığı belirtilmektedir. Bugün Bursa ve çevresinde dut tohumu, dut fidanı, ipekböceği tohumu ve koza üreten küçük aile işletmeleri vardır.

İlde yetiştirilen koyunlar arasında özellikle kıvrıkcık ve merinos türleri yaygındır. 1970'lerden sonra canlanan sığır yetiştiriciliği daha çok süt üretimine yöneliktir. Kuruluş Osmanlı dönemine uzanan ve Türkiye'nin en büyük devlet harası olan Karacabey Tarım İşletmesi il hayvancılığını, özellikle hayvan ırklarının ıslah edilmesi ve daha verimli ırklar geliştirilmesi bakımından olumlu yönde etkilemiştir. Hayvancılığın en hızlı gelişen kolu tavukçuluktur. Kurulan birçok modern tavuk çiftliğinde, et ve yumurta verimi yüksek, kültür ırkı tavuklar yetiştirilir. Uludağ yöresinde yapılan arıcılık, Marmara kıyılarındaki deniz balıkçılığı ve göllerdeki tatlı su balıkçılığı da hayvancılık kapsamında yer alan etkinliklerdendir. Et, et ürünleri, süt, süt ürünleri, yumurta, bal, yapagı, deri ve kerevit büyük bölümü İstanbul'un talebine yönelik olan başlıca hayvansal ürünlerdir.

Bursa orman varlığı bakımından da oldukça zengindir. En yaygın ağaç türleri karaçam, sarıçam, kızılçam, göknar, ardıç gibi iğneyapraklılarla kayın, meşe, gürgen, kestane, çınar gibi genişyapraklılardır. Bursa ormanlarında tomruk, maden direği, tel direği, sanayi odunu, yakacak odun ve reçine üretilir.

Yeraltı kaynakları açısından zengin olan il topraklarında asbest, bor mineralleri, çimento hammaddesi, dolomit, kaolin, kırtaşı, krom, linyit, mermer, tuğla-kiremit hammaddesi ve volframit yatakları, şifalı madensuyu kaynakları vardır. Bursa'da kromun yanı sıra linyit ve bor mineralleri yatakları işletilmektedir. En önemli madensularının çıktığı yerlerde Çekirge Kaplıcaları(*) ile Oylat Kaplıcası(*) vardır.

Tarih. Bursa yöresinin İÖ 4000'lerden beri çeşitli yerleşimlere sahne olduğu yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Ama ilk kesin bilgiler daha yenidir. Bu topraklara İÖ y. 13. yüzyıldan sonra Bitinler ile Mısır yerleşti. İlkçağda Bitinya ile Mısya'nın komşu olduğu bir alanda yer alan yöre İÖ 7. yüzyılda Lidya'nın, İÖ 546'da da (Kroisos'un Perslere yenilmesiyle) Perslerin egemenliği altına girdi. İÖ 334'e değin süren Pers egemenliği boyunca Bitinyalılar kendi yöneticilerini seçme hakkına sahipti. İÖ 328'de Bitinya Krallığı kuruldu. Kral Zipotes döneminde gelişen krallık, onun oğlu I. Nikomedes zamanında en güçlü haline ulaştı. İÖ 230-182 arasında Bitinya kralı olan I.

Bursa ili
Ana Yayıncılık Arşivi

Prusias, Bursa'nın kurucusu kabul edilir ve Bursa adının da kentin o zamanki adı olan Prusa ad Olımpum'dan kaynaklandığı düşünülür.

İÖ 74'te Roma'ya bağlanan Bitinya'nın başkenti Prusa'dan Nikomedeia'ya (İzmit) taşındı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden (İS 395) sonra Bizans yönetiminde kalan Bursa, imparatorluğun Doğu Eyaleti'ne bağlı beş diyozezen Asya diyozezi sınırları içindeydi. Kent özellikle 11. yüzyılda Selçukluların art arda saldırısına uğradıysa da, 14. yüzyıla değin Bizans denetimi altında kaldı. Uzun çatışmalardan sonra 1326'da Orhan Bey Bursa'yı alarak Osmanlıların başkenti yaptı. Dört yıl sonra İznik'i ele geçiren Osmanlılar başkenti buraya taşıdılar. Bursa 1335'te yeniden yönetim merkezi oldu ve 1365'te Edirne'nin başkent yapılmasına değin bu durumunu korudu. Bursa, Konstantinopolis'in (İstanbul) fethine değin Osmanlıların en önemli merkezlerinden biriydi. Bursa yöresi 1900'lerin başında Hüdavendigâr vilayetinin sınırları içindeydi. Kurtuluş Savaşı yıllarında çeşitli yörelerinde ayaklanmalar çıkan Bursa, 8 Temmuz 1920'de Yunanlılarca işgal edildi; 10 Eylül 1922'de işgalden kurtuldu.

Kentin yapısı. Kent, Kurtuluş Savaşı'ndan, öbür Anadolu kentlerine göre oldukça sağlam bir durumda çıktı. Ticari ilişkilerinin yoğun olduğu İstanbul ve Marmara Bölgesi'ndeki başka yerleşimlerle güçlü bir ulaşım bağlantısı vardı. 1920'lerde Anadolu'da yolların kış aylarında da ulaşım açık olduğu tek yer Bursa çevresiydi. Kent, Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki demiryolu politikasının dışında kaldı. Bu doğrultuda tek adım, Belçikalıların işlettiği Bursa-Mudanya demiryolunun (1892) devletleştirilmesi (1931). Kamuya ait Merinos Yünlü Dokuma Fabrikası ile özel sektör yatırımı İpekiş'in kuruluşu da bu yıllara rastlar.

Bursa'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Bursa 1960'lara değin geleneksel yapısını korudu. Ekonomisi temel olarak tarıma dayanıyor, sanayisi büyük ölçüde geleneksel küçük imalat ve dokumacılıktan oluşuyordu. 1950'lerde ilin kırsal kesiminden kopan nüfus, Bursa'dan çok, il dışındaki büyük merkezlere, özellikle de İstanbul'a göç ediyordu. 1950'lerin Bursa için en önemli olgusu, Bulgaristan'dan gelen çok sayıda göçmenin Bursa-Mudanya yolu üzerinde yeni kurulan bir mahalleye yerleştirilmesi idi.

1960'lar Bursa için bir dönüm noktası oldu. 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsa-

mındaki "Doğu Marmara Bölgesi Planlaması"nın temel hedefi, sanayi için yeni gelişme alanları yaratarak İstanbul'un yükünü hafifletmekti. Bu doğrultuda 1962'de Türkiye'nin ilk organize sanayi bölgesi Bursa'da kurulmaya başladı. Bölgede etkinlik gösteren fabrika sayısı 1964'te yalnızca 1, 1965'te de 3 iken, 1970'te 18'e, 1975'te 51'e, 1980'de ise 69'a yükseldi. İstanbul sermayesi gittikçe artan bir hızla Bursa'ya aktı. 1970'lerin ilk yıllarında da otomotiv sanayisi Bursa'ya yerleşti ve bu gelişmeyle birlikte otomotiv yan sanayisini oluşturan küçük işletmelerin sayısında büyük bir artış oldu. 1960 sonrasında kentin nüfusunda büyük artışlar görüldü. 1960'ta 153 bin düzeyinde olan nüfus 1970'te 275 bine, 1980'de 445 bine, 1985'te de 612 bine ulaştı. Bu nüfus artışını karşılayacak konut stokunun bulunmaması kentin bitişindeki tarım alanlarının hisseli tapu yoluyla yerleşime açılması sonucunu getirdi. 1980'lerin başında kentteki konutların yüzde 40'ı hisseli tapuluydu. Bugün hisseli tapu ve gecekondu bölgeleri kentin batısında ve doğusunda büyük alanlar kaplamaktadır.

Bursa sanayileşmesinin en temel özelliği, buradaki sanayi kuruluşlarının yönetim, karar ve bağlantı merkezlerinin İstanbul'da kalmasıdır. Bu durum kentin ticaret ve hizmet kesimlerinin, bu ölçekte bir sanayileşmeye göre küçük kalmasına yol açmıştır. Kent merkezi geleneksel özelliklerini halen önemli ölçüde korumaktadır. Bununla birlikte nüfus artışı ve toplumsal farklılaşmanın gittikçe belirginleşmesi, çeşitli tüketim gruplarının isteklerine karşılık veren farklılaşmış, uzmanlaşmış ticaret birimlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Bursa'nın önemli ekonomik etkinliklerinden biri de turizmdir. Zengin tarihi, Romalılardan bu yana kullanılan şifalı suları ve doğal güzellikleriyle çeşitli turistik beklentileri karşılayacak olanaklara sahiptir. Kentin hemen güneyindeki Uludağ, Türkiye'nin başlıca kayak merkezidir. Gerek kent için-

yun Bursa Şubesi olarak kurulan Bursa Müzesi 1971'de ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Arkeoloji Müzesi Kültür Park'ta, Türk-İslam Eserleri Müzesi de Yeşil Medrese'de bulunmaktadır. Kentte bir de Atatürk Müzesi vardır.

Tarihsel yapılar. Bursa'da Roma ve Bizans dönemlerinden bugüne ulaşabilmiş yapı yoktur. Eski kenti (Hisariçi) çevreleyen surların ilk olarak Bitinyalılar tarafından yapıldığı, sonraları Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde onararak kullanıldığı sanılmaktadır. Surlardaki büyük taşların birçoğu Roma dönemine ait sütun ya da adak ve mezar taşlarıdır.

Bursa'da Osmanlı döneminden kalma çok sayıda tarihsel yapı vardır. I. Murad zamanında başlanan Hüdavendigâr Külliyesi(*) I. Bayezid'in yaptırdığı Yıldırım Külliyesi(*), I. Mehmed (Çelebi) döneminde başlanıp II. Murad zamanında tamamlanan Yeşil Külliyesi(*), II. Murad döneminde başlanan Muradiye Külliyesi, Bursa kentinin gelişimini etkileyen ve yapılarının çoğu bugün de kullanılan büyük komplekslerdir.

Bursa'da külliyelerin içindekilerden başka çok sayıda tek cami, türbe, medrese, hamam, kaphca, han ve bedesten vardır. Bursa camileri içinde en ünlüsü I. Bayezid'in inşa ettirdiği Bursa Ulucamisi'dir(*). Osman Gazi'nin oğlu Alaeddin Bey'in yaptırdığı ve Bursa'daki ilk Osmanlı camisi olan Alaeddin Camisi(*), Orhan Bey'in yaptırdığı Orhan (Gazi) Camisi(*), I. Bayezid'in emiri Timurtaş Paşa'nın mescit olarak yaptırdığı ve 16. yüzyılda camiye çevrilen Demirtaş (Timurtaş) Camisi, I. Bayezid'in kızı Hundi Hatun'un, kocası Emir Sultan adına yaptırdığı ve 19. yüzyılın başında yenilenerek bugünkü biçimini alan Emir Sultan Camisi(*) kentin belli başlı başka camilerindendir.

Varlığı bilinen 59 medreseden bugüne yalnızca 9'u bozulmadan ulaşabilmiştir. Külliye medreseleri dışında bunların en önemlileri Orhan Bey döneminde yapılan Lala Şahin Paşa Medresesi(*), I. Bayezid dönemine ait Eyne Bey ve Molla Fenan medreseleri, II. Mehmed (Fatih) döneminde yapılan Ahmed Paşa Medresesi'dir.

Osman Bey'den II. Mehmed'e kadar olan Osmanlı padişahlarının hepsinin türbesi Bursa'da bulunmaktadır. Külliye dışındaki türbelerden en önemlileri Osman Bey ve Orhan Bey türbeleri, adına türbe yapılan ilk valide sultan olan I. Bayezid'in annesi Gülcike Hatun Türbesi, I. Mehmed'in annesi için yaptırdığı Devlet Hatun Türbesi(*), II. Mehmed döneminde yapılan Hamza Bey Türbesi, Abdülatif-i Kudsi Türbesi ve Karşıdaran Süleyman Türbesi'dir.

Çoğu 14. ve 15. yüzyıla ait Bursa hamamları genellikle çifte hamamı biçimindedir. Külliye hamamları dışındakilerden I. Murad dönemine ait Nalıncılar Hamamı, I. Bayezid dönemine ait Şengül Hamamı, I. Mehmed döneminde yapılan Mahkeme Hamamı, II. Murad döneminde yapılan Umur Bey Hamamı ve At pazarı Hamamı ile II. Mehmed dönemine ait Kadı ve Perşembe hamamları bunların en önemlileridir.

Osmanlı döneminin önemli ticaret merkezlerinden olduğu için, Bursa'da çoğu 14. ve 15. yüzyıllarda yapılmış birçok han vardır. Bunların başlıcaları Emir Hanı(*), Kapan Hanı, Çukur Han, Geyve Hanı, İpek Hanı, Tuz Pazarı Hanı, Koza Hanı, Fidan Hanı(*) ve Piriç Hanı'dır. Büyük Kapalı Çarşı (Uzun Çarşı) birçok han ve bedestenin birleşmesi ve aralarındaki yolların üzerinin kapanmasıyla oluşmuştur. I. Bayezid dönemine ait Yıldırım Bayezid Bedesteni(*) bu yapı türünün ilk Osmanlı örneğidir.

de, gerekse Uludağ'da birçok konaklama tesisi vardır.

Bursa, nüfus açısından Türkiye'nin beşinci büyük kenti, Marmara Bölgesi'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük merkezidir. Uludağ Üniversitesi'nin rektörlüğü ile çeşitli fakülte, enstitü ve yüksekokullar, Bursa kentindedir. Kentteki Uludağ Üniversitesi Hastanesi, Bursa Devlet Hastanesi, Doğum ve Çocuk Evi Hastanesi, Numune Hastanesi, SSK Hastanesi, Askeri Bursa Fizik Tedavi Hidroklimatoloji ve Mevki Hastanesi gibi sağlık kurumları geniş bir bölgeye hizmet verir. Osmanlı dönemindeki ilk müzelerden biri olan ve 1904'te Müze-i Hüma-

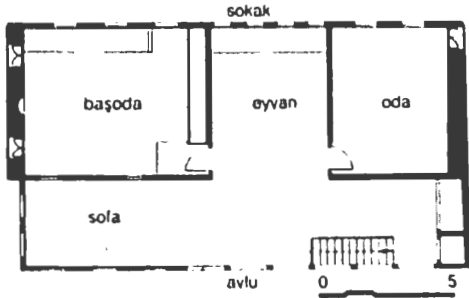
Bursa kaplıcalarının en ünlüleri I. Murad döneminde yapıldığı sanılan Eski Kaplıca, Çekirge Hamamı, I. Murad döneminde yapılan ve II. Bayezid döneminde kadınlar bölümü eklenen Kükürtlu Kaplıca, Mimar Sinan'ın yaptığı söylenen Yeni Kaplıca, 16. yüzyıldan kalma Kaynarca Hamamı ve bazı bölümleri Bizans dönemine ait olan Kara Mustafa Kaplıcası'dır.

Bursa Belediyesi 1877'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 1.603.137; kent, 834.576.

Bursa kemeri, kemer başlangıcı dörtte bir daire, karın bölümü yatay bir doğru biçiminde olan ve özellikle Osmanlı mimarlığında 16. yüzyılda çok kullanılan bir kemer türü. Ayrıca bak. kemer.

Bursa 18. yüzyıl evi, Bursa'da, Muradiye semtinde, Muradiye Medresesi'nin karşısında, bazı kaynaklara göre 17. yüzyıldan kalmış olan Osmanlı evi. Yeri daha önce II. Murad'a ait bir köşkün bulunduğu sanılmaktadır. Uzun yüzü sokağa bakan dikdörtgen planlı, iki katlı, ahşap karkas bir yapıdır. Sokak cephesindeki ahşap dikme ve hatılların arası merdiven basamağı biçiminde örülmüş tuğla ile doldurulmuştur. Evin arkasındaki avluya yan taraftan girilir. Taş temel duvarlarıyla çevrili bir bodrum katın üstüne oturan birinci kata, bu avludan bir merdivenle çıkılır. Bu kattaki dikdörtgen biçimli sofanın avluya bakan bir uzun kenarı açıktır. Sofanın öbür kenarının orta bölümü bir eyvan halinde genişler. Pencerelele sokağa bakan bu eyvanın iki yanında birer oda yer alır. Aynı plan şemasının tekrarlandığı ikinci katta tavan yüksekliği daha fazladır. Sokak yönünde köşeye gelen oda başoda niteliğindedir ve üç duvarında pencereler bulunmaktadır.

Eyvan tavanının ortasındaki altı köşeli yıldız, bir altıgenle çevrilidir. Kalemşi bu

Bursa 18. yy evi üst kat planı
Ana Yayıncılık Arşivi

altıgen, krem renkli küçük üçgenlerle süslenmiştir. Tavanın çevresini saplı çiçek motifli bir bordür sarar. Odalardan birinin tavanı da yeşil çizgilerle karelere bölünmüş, ortaya girift motifli dikdörtgen bir göbek yerleştirilmiştir. Başodanın kalemşi bezemesi de özellikle dikkati çeker. Tavandaki altıgen göbeğin içi geometrik motiflerle, çevresi gene altıgenler, üçgenler ve eşkenar dörtgenlerle bezelidir. Dolap kapakları çiçekli bordürler, girift çiçek motifleri ve servilerle süslenmiştir.

1949'da onarılmaya başlayan ev müze olarak düzenlenmiş ve Mayıs 1973'te ziyarete açılmıştır.

Bursa Ovası, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde alçak düzlük. Genel yapısıyla tipik bir çöküntü alanı niteliği taşır. Güneyde Uludağ, kuzeydoğuda Gemici Dağı, kuzeyde Mudanya Dağları adıyla anılan tepelik bir alanla çevrilidir. Doğuda Turanköy yöresindeki yüksekçe bir eşikle Yenişehir Ovasından, batıda da alçak bir eşikle Ulubat Gölünün bulunduğu çukur-luktan ayrılır. Kabaca basık bir elips biçiminde olan ova, kuzey-güney doğrultusunda 10 km, doğu-batı doğrultusunda 40 km uzunluğundadır.

Neojen Bölümde (y. 26-2,5 milyon yıl önce) oluşan bir çöküntü alanında biriken alüvyonlar, daha sonraki tektonik hareketler sonucu oluşan kırıklarla sınırlanarak bir jeosenklinele(*) dönüşmüştür. Daha sonra akarsularla yeniden yarılp parçalanmış ova, alüvyonlarla dolmuştur. Ovanın orta kesimi, kalınlığı 100 m'yi bulan alüvyonlarla kaplıdır. Doğudan batıya gidildikçe eğim azalır. Uludağ eteklerinden inen akarsuların büyük birikinti konileri oluşturduğu kesimde yükselti 150 m'yi bulurken, kuzeydeki Mudanya Dağlarının eteklerine doğru 80 m'ye kadar iner. Uludağ'dan doğan Nilüfer Çayı(*), batıdaki tepelik alanda yer alan bir boğazdan geçerek ovanın sularını Susurluk Çayına(*) boşaltır. Birçok akarsuyun toplandığı Bursa Ovasının tabanı, önceleri bataklıklarla kaplı bir taşkın düzlüğü görünümündeyken, açılan kanallar ve Nilüfer Çayı boyunca yapılan setlerle düzenlenmiş ve tarımsal etkinliklere olanak sağlamıştır. Doğudaki Turanköy eşik alanından gelen karstik yeraltı sularının beslediği Gölbaşı Gölünün fazla suları da bir kanalla dışarı akıtılmıştır.

Yıllık yağış ortalaması 600-700 mm dolayındadır. Doğal bitki örtüsü büyük ölçüde yok edilmiş ve yalnızca yamaçlardaki maki ve kızıl çam toplulukları ile Uludağ'ın ormanları kalmıştır.

Ovada çok yoğun ve çeşitlenmiş bir tarımsal üretim vardır. Sebze ve meyve bahçeleri, bağlar, dutluklar ve ayçiçeği gibi sanayi bitkileri ekilen alanlar geniş yer kaplar. Ama 1960'larda başlayan hızlı sanayileşme ve kentleşme hem tarım alanlarının azalmasına, hem de kirlenme sonucunda verimin düşmesine yol açmıştır.

Güney ucunda Bursa kenti kurulmuş olduğundan, ovanın birçok önemli karayolu geçer. Bursa-Yalova-Izmit-Istanbul karayolu ovanın kuzeyinden, Bursa-Eskişehir-Ankara karayolu güneydoğusundan, Bursa-Balıkesir-Izmir karayolu ise güneybatısından geçer.

Bursa Tiyatrosu, Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği sırasında 1879'da yaptırdığı tiyatro yapısı. İstanbul'dan Tomas Fasulyeciyan ile Ahmed Fehim Efendi'nin kurdukları bir topluluğu getiren Ahmed Vefik Paşa bu tiyatrodan hastane yararına temsiller verdi. Aynı topluluk Ahmed Vefik Paşa'nın yaptığı Molière çeviri ve uyarlamalarını da sahneledi. Cumhuriyet döneminde tiyatronun bulunduğu yerde, Tayyare Cemiyeti'nce Asri Tiyatro (sonradan Asri Sinema) adıyla yeni bir tiyatro yapıldı (1932). 1957'de gerekli düzenlemelerin yapılmasından sonra bir bölge tiyatrosu olarak yeniden açılan bu tiyatroya Bursa Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu adı verildi. Bugün Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nce yönetilen 492 kişilik tiyatro, kısaca Bursa Tiyatrosu olarak da anılmaktadır.

Bursa Ulucamisi, kent merkezinde, Atatürk Caddesi üzerinde, çok ayaklı cami şemasının en klasik ve anıtsal örneği sayılan cami. I. Bayezid (Yıldırım) tarafından 1396-1400 arasında yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı cami yaklaşık 68 m x 59 m boyutlarında olup 20 kubbe ile örtülüdür. Sekizgen kasnaklara oturan kubbelere mihrap duvarına dik beş sıra halinde dizilmiştir. Kasnaklar, mihrap eksenini üzerindeki en yüksek olmak üzere, yanlara doğru gidildikçe her sırada daha alçak düzenlenmiştir. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş kalın beden duvarlarının masif etkisini hafif-

letmek için cephelerde her kubbe sırası hizasına gelmek üzere sivri kemerler yapılmıştır. Her kemerin içinde iki sıra halinde ikişer pencere yer alır. Bunların gerek biçimleri, gerek boyutları her cephede farklıdır. Son cemaat yeri bulunmayan yapının kuzey cephesinde, köşelerde iki minare vardır. Minarelerin ikisi de beden duvarına oturmaz, verden başlar. Batı köşesindeki minare I. Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Sekizgen biçimli kursusu

Bursa Ulucamisi'nin iç görünümü, 1396-1400
Anadolı Yayıncılık Arşivi

bütünyle mermerden, gövdesi tuğladandır. I. Mehmed'in (Çelebi) yaptırdığı söylenen doğu köşesindeki kare kürsülü minare, caminin beden duvarından da 1 m kadar ayrıktır. Şerefeler her iki minarede de aynı olup, tuğlalı mukarnaslarla bezelidir. Kurşun kaplı külahlar 1889'daki yangında ortadan kalkınca, bugünkü boğumlu taş külahlarla yapılmıştır.

Caminin kuzey cephesindeki cümle kapısı, dışa doğru taşan bir taşkapı görünümündedir. Nişinin çevresini geniş, ama yalın bir silme dolaşır, kavsarası mukarnaslardır. Yapının doğu ve batı cephelerinde de birer kapı bulunmaktadır. Bunlardan doğudakinin kanatları caminin yapıldığı dönemden kalmadığı, üstü oyma ve geçmeli geometrik motiflerle bezelidir.

Caminin iç mekânında 20 kubbe taşıyan 12 ayak yer alır. Bunlar birbirlerine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlanır. Ayaklardan kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Yan kapıları birleştirilen eksenle mihrap ekseninin kesiştiği noktada onaltıgen planlı, ortasında bir fıskiyesi bulunan havuz biçiminde bir şadırvan yer alır. Şadırvanın üzerine rastlayan kubbenin özgün durumundaki deliğin yerinde bugün bir aydınlık feneri vardır.

Mihrap, yazıtında belirtildiğine göre, 1571'de Mehmed Usta adlı bir sanatçı tarafından yapılmıştır. Kum saati biçimli sütunçeleri ve mukarnasları ile döneminin zengin taş işçiliği örneklerinden biridir. 1400 tarihini taşıyan ceviz minber ise Antepli Hacı Mehmed bin Abdülaziz el-Dukki'nin yapıtıdır. Selçuklu üslubundan Osmanlı üslubuna geçiş döneminin bir örneği olan minber, kündekâri tekniğindeki rumi ve palmetlerle süslü yan panoları, geometrik motifli korkuluk şebekeleri ile camideki en değerli yapıtlardan biridir.

Bursa Ulucamisi çeşitli dönemlerde gerek savaşlardan, gerekse doğal afetlerden zarar görmüş, en sonuncusu 1961'de olmak üzere pek çok kez onarılmıştır. 1854'teki depremde kubbelelerinin bazısı çökmüştür. Bunu

izleyen onarımında duvar ve ayakların üstündeki yazılar da elden geçirilmiş, düzeltilmiş, bazıları yeniden yazılmıştır. Bugün camiye adeta bir hat müzesi özelliği kazandıran bu yazılar arasında Kazasker Mustafa Efendi, Abdülfetah Efendi, Şefik Bey, Hafız Mehmed Efendi gibi 19. yüzyılın ünlü hattatlarının yapıtları vardır.

Bursalı, Şefik (d. 1903, Bursa - ö. 20 Nisan 1990, Ankara), doğaya bağlı kalarak gerçekçi anlayışta çalışan ressam.

Ortaöğrenimini Bursa'da tamamladı. 1921'de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) girdi, 1930'a değin İbrahim Çallı'nın atölyesinde resim öğrenimi gördü. 1923'ten sonra Galatasaray ve Akademi sergilerine Bursa manzaralarıyla katıldı. 1930'da Avrupa sınavını kazandıysa da, o yıl devlet dışarıya öğrenci göndermediği için gidemedi. 1934-37 arasında Konya'da çeşitli liselerde resim öğretmenliği yaptı. Atatürk'ün isteği ile 1936'da Moskova, Kiev ve Leningrad'da Türk resim sanatını tanıtan sergiler açtı. 1938'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1968'de de bu görevden emekli oldu. 1966'da 28. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik; 1973, 1980 ve 1982'de de başarı ödülleri kazandı.

Yapıtlarında doğaya bağlı kalarak geleneksel ve gerçekçi anlayışta çalışmıştır. Özellikle Bursa ve Konya resimlerinde bölgelerin

"Konya'dan", 1936
İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi

yöresel ve tarihsel niteliklerini pitoresk bir anlatım içinde yansıtmıştır. Akademi'de bulunduğu süre içinde manzaraların yanı sıra klasik bir beğeniye bağlı kalarak portre, figür ve ölüdoğalar da yapmıştır.

Burschenschaft (Almancada "Gençlik Derneği"), Alman üniversitelerinde, Napoléon sonrası Avrupa'da yaygınlaşan yeni milliyetçi akımın sonucu olarak kurulan öğrenci örgütlerine verilen ad. İlk Burschenschaft 1815'te Jena Üniversitesi'nde kuruldu ve buradan Almanya'nın her yanına yayıldı. İlk örgütler Almanya'nın politik olarak birleşmesini isteyen, sosyal adaletçi ve liberal gruplardı.

Ekim 1817'deki Wartburg Şenliği'nde ortak öğrenci gösterileri yapılmasından ve Rus çarına hizmet etmiş bir yazar olan August von Kotzebue'nün, milliyetçi bir Burschenschaft üyesi olan Karl Sand tarafından Mart 1819'da öldürülmesinden sonra paniğe kapılan Alman hükümeti aynı yıl, öğrenci birliklerini resmî önlemlerle ortadan kaldırmayı amaçlayan Karlsbad Kararları'nı çıkardı.

Bunun üzerine yeraltına geçen Burschenschaft'lar Almanya'da 1848 Devrimi'ne katkı

lıncaya değin etkinliklerini gizli sürdürdüler. 1871'de Alman Birliği'nin sağlanmasından sonra yeni ve saldırgan bir milliyetçiliği benimseyen örgüt üyelerinin birçoğu antisemitizm ve Pangermenizm akımlarına katıldılar. Hitler'in baskı altında tuttuğu Burschenschaft'lar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Almanya'da yeniden kurulmaya başladıysa da, artık Alman siyasal yaşamında etkili bir rol oynayamadılar.

Burseraceae, *Rutales* takımından, reçineli ağaç ve çalılarını oluşturduğu 20 cinsi içeren familya. Anayurdu Amerika'nın tropik bölgeleridir, ayrıca Afrika ve Asya'da ye-

Bursera simaruba
Walter Dawn

tişen türlere de rastlanır. Familya üyelerinin, gövde boyunca alması olarak dizilmiş ve çok sayıda küçük yaprakçıktan oluşmuş bileşik yaprakları, tek ya da salkım biçiminde çiçekleri ve etli meyveleri vardır. *Bursera simaruba*'nın açık kırmızı kahverengi odunu balık ağı dubası, güzel kokulu reçinesi ise tutsu olarak kullanılır. *Boswellia* türlerinden elde edilen ve akgünlük adıyla bilinen reçine, bir zamanlar tutsu ve ilaç olarak çok kullanılırdı. *Commiphora* cinsinin bitkilerinden mürrüsaflı(*) olarak bilinen bir reçine, *Aucomea klaineana* türünden ise kereste elde edilir.

bursit, bir eklemün üstünde, kirşler ile kasların ya da kemiklerin arasında yer alan ve yüzeyleri yaygınlaştırmı eklem sıvısı içeren keselerin iltihaplanması. Ayrıca bak. kese.

Burt, Sir Cyril (Lodowic) (d. 3 Mart 1883, Stratford-upon-Avon, Warwickshire - ö. 10 Ekim 1971, Londra, İngiltere), İngiliz psikolog. Psikolojik testler için geliştirdiği faktör analizi ve kalıtımın zekâ ile davranışa etkileri konusunda çalışmalar yapmış, ama ölümünden sonra, araştırmalarında sahte veriler kullandığı öne sürülmüştür.

Oxford ve Würzburg üniversitelerinde öğrenim gördü. 1913'te Londra İl Konseyi'nce atanan ilk eğitim psikoloğu oldu. Görevi sırasında, İngiltere'de çocuklara yönelik ilk rehberlik kliniğini kurdu. 1924'ten başlayarak Londra Üniversitesi'nde, 1931'den sonra da Londra'daki University College'da ders verdi. 1946'da "sir" unvanı aldı ve 1950'de emekli oldu.

1909'da genel zekâ konusunda hazırladığı deneysel testleri yayımladı. Yapıtında, psikolojik testlerin uygulanmasında rol oynayan dört faktör tanımlıyordu. Bireyin doğuştan getirdiği ve her testte kullanılan genel faktörler ile belirli testlerde geçerli olan grup faktörleri, özgül faktörler ve rastlantısal faktörler. *The Factors of the Mind* (1940; Zihin Faktörleri) adlı yapıtın-

da, faktör analizini daha kapsamlı biçimde sundu. Genel zekâ konusundaki çalışmaları, toplum ve çevrenin düşünsel gelişimde ikincil rol oynadığı, ama zekânın temelde kalıtsal olduğu sonucunu çıkardı. 1920'lerde suçlu gruplarıyla yaptığı çalışmalarda ise, suç davranışının gelişiminde kalıtımın çok az önem taşıdığı sonucuna vardı.

Burt, ayrı büyümuş 53 tek yumurtalı ikizini ve aynı aileden farklı bireyleri inceleyerek, zekâları arasında yüksek bağıntı bulunduğunu öne sürdü. Elde ettiği sonuçlar doğrultusunda, 11 yaşına gelen çocuklara zekâ testi uygulanmasını ve buna göre eğitim verilmesini, yalnızca en üst grubun yükseköğrenime alınmasını savundu. Ama ölümünden sonra, araştırmalarındaki verileri, kendi savını doğrulayacak biçimde değiştirdiği öne sürüldü ve bu araştırmalara katıldığını belirttiği asistanların gerçekte var olmadığını anlaşıldı.

Burton, Harold H(itz) (d. 22 Haziran 1888, Jamaica Plain, Massachusetts - ö. 28 Ekim 1964, Washington, D.C., ABD), 1945-58 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi.

Cleveland'daki belli başlı özel hukuk kuruluşlarında çalıştıktan sonra 1929'da eyalet yasama meclisine girdi. Belediye planlamasında ve kent siyasetinde etkin olan Burton, savunduğu reform ilkeleriyle 1935'te Cleveland belediye başkanlığına seçildi. Bu görevi art arda üç dönem sürdürdü. Gerçekleştirdiği reformların da etkisiyle 1940 seçimlerinde ABD Senatosu'na girdi. Senato'ya, uluslararası düzeyde bir hakemlik ve bazı koruma örgütü kurulması yönünde bir yasa tasarısı sundu. Liberal bir Cumhuriyetçi olduğu halde, eski arkadaşı Demokrat Başkan Harry S. Truman tarafından 1945'te Yüksek Mahkeme'ye atandı.

Katı yasa yorumlarıyla tanınan Burton, ekonomik ve ticari konularda zaman zaman yönetime karşı çıktı. 1950'lerde medeni haklar konusunda liberal çoğunlukla birlikt tutum aldıysa da öteki konularda gittide artan görüş ayrılıklarına düştü. 1958'de Yüksek Mahkeme'den emekli oldu; altı yıl sonra da uzun süredir çektiği Parkinson hastalığından öldü.

Burton, Richard, asıl adı RICHARD WALTER JENKINS, JR. (d. 10 Kasım 1925, Pontrhydfen, Galler - ö. 5 Ağustos 1984, Cenevre, İsviçre), İngiliz tiyatro ve sinema oyuncusu. Bir madencinin 13 çocuğundan biriydi Oxford Üniversitesi'nden burs almasına

Richard Burton
ABC Ajansı

yardımcı olan öğretmeni Philip Burton'ı duyduğu gönül borcunu göstermek için oyunculuk yaşamında Burton soyadını kullandı. Sahneye ilk kez 1943'te çıktı. Ama

daha sonra oyunculuğa ara vererek İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde (RAF) görev yaptı. 1948'de hem tiyatroya geri döndü, hem de *The Last Days of Dolwyn* (Dolwyn'in Son Günleri) adlı bir filmle sinemaya adım attı. 1949'da Londra'da, ertesi yıl da Broadway'de oynanan *The Lady's Not for Burning* adlı oyunda ilk büyük başarısını kazandı.

Hollywood'da ilk kez 1952 yapımı *My Cousin Rachel*'da (Kader Yolcuları) rol alan Burton, 1950'lerde sürekli olarak tarihsel filmlerde görüldü. Bunlardan biri olan *Alexander the Great*'te (1956; Büyük İskender) başrol oynadı. O zamana değin yapılmış en pahalı film olan *Cleopatra* (1963; Kleopatra) ile büyük bir yıldız durumuna yükseldi. Film başına bir milyon doların üstünde para alan ilk sinema oyuncularından biriydi. *Becket* (1964), *The Spy Who Came in from the Cold* (1965; Utanç Duvarında Casusluk), *Who's Afraid of Virginia Woolf?* (1966; Kim Korkar Hain Kurtan?), *The Comedians* (1967; Ölim Oyuncuları) ve *Equus* (1977, Küheylan) daha sonra oynadığı filmlerden bazılarıdır.

Burton, tiyatro oyunculuğuyla da büyük övgü topladı, usta bir Shakespeare yorumcusu olarak tanınıyordu. 1950 ve 1960'larda Shakespeare oyunları ile hem İngiltere, hem de ABD'de düzenlenen turnelerde başarı kazandı. 1960 ve 1980'de Broadway'de sahnelenen *Camelot* müzikalinde Kral Arthur rolünde unutulmaz bir tip çizdi. 1983'te Noël Coward'ın *Private Lives* (Özel Yaşamlar) adlı oyununda, iki kez evlenip ayrıldığı (1964-74, 1975-76) Elizabeth Taylor'la oynadı. İkisi birlikte 10 kadar filmde rol almışlardı. Burton'ın son filmi, George Orwell'in romanından uyarlanan ve ölümden sonra gösterime giren *Nineteen Eighty-four* (1984) oldu.

Burton, Sir Richard (Francis) (d. 19 Mart 1821, Torquay, Devonshire, İngiltere-ö. 20 Ekim 1890, Trieste, Avusturya-Macaristan), İngiliz bilgin, kâşif ve Doğubilimci. Tanganika Gölünü bulan, daha önce başka dinden kişilere yasak olan Müslüman kentlerine giren ilk Avrupalıdır. Keşiflerini anlattığı 43 ciltlik kitaplarının yanı sıra *Binbir Gece Masalları*'nın eksiksiz bir çevirisini de içeren yaklaşık 30 cilt çeviri yayımlamıştır.

İlk yılları. Burton'ın ailesi İngiliz, İrlandalı ve Fransız karışımı bir kökene dayanıyordu. Başarısız bir askerlik görevinden erken emekli olan babası, iki oğlu ve kızını Fransa ve İtalya'da yetiştirmeye karar verdi. Böylece genç Richard olağanüstü dil yeteneğini geliştirme olanakını buldu. 1840'ta Oxford'a bağlı Trinity College'a girmeden önce Yunanca ve Latince'nin yanı sıra Fransızca ve

İtalyanca ile Beárn ve Napoli lehçelerini akıcı bir biçimde konuşuyordu. Ama kara Avrupa'sında yetişmesi, ulusal benliği konusunda çelişik duygular taşımasına yol açtı. Bu yüzden kendisini "sahipsiz bir çocuk, evinden kaçmış bir çocuk, odağı olmayan bir ışık parıltısı" olarak nitelemiş ve "İngiltere kendimi asla evimde hissedemediğim tek ülkedir" diye yakınmıştır.

1842'de önemsiz bir disiplin suçundan Oxford'dan kovulunca İngiltere'nin Sind'le (bugün Pakistan'ın bir eyaleti) savaşı sırasında 18. Bombay Yerli Piyade Alayı'nda astsubaylık yapmak üzere Hindistan'a gitti. Burada geçirdiği sekiz yıl içinde Arapça ve Hintçeyi çok iyi öğrenmenin dışında Sindhi, Miltani ve Peştuca ile Maratha, Pencap ve Telugu dillerinde de uzman oldu. Sonraki dünya gezileri sırasında öğrendiği dillerin sayısı 25'e, lehçelerle birlikte 40'a yükseldi.

Yüzbaşı rütbesi alan Burton, Sind'deki İngiliz kuvvetlerinin komutanlarından Sir Charles James Napier'in gözde bir istihbarat subayı oldu ve Müslüman bir tüccar kılığında pazarlara girerek ayrıntılı raporlar hazırladı. Napier 1845'te Karaçi'deki eşcinsel genelevlerini incelemesi istedi; durumu ayrıntılı bir biçimde sergileyen çalışması genelevlerin ortadan kaldırılmasını sağladı. Ama Napier'in ayrılmasından sonra, gözden düşerek azledilmesini isteyen bir subayın bu çalışmayı Bombay'a göndermesiyle Burton'ın parlak meslek yaşamı da yıkıma uğradı. Subayın Burton'ı azlettirme girişi sonuçsuz kaldıysa da, saygınlığının onarılmaz bir biçimde gölgelendiğini anlayan Burton, hasta ve kederli bir halde İngiltere'ye döndü.

Burton 1853'e değin annesi ve kız kardeşiyle birlikte Fransa'da Boulogne'da yaşadı; bu sırada Hindistan üzerine dört kitap yazdı. Bunlardan biri olan *Sindh and the Races That Inhabit the Valley of the Indus* (1851; Sind ve Indus Vadisinde Yaşayan Irklar) adlı parlak etnolojik çalışma yayımlandığında, yeni etnoloji bilimi henüz bu yapıtı değerlendirecek gerçek bir birikime kavuşmamıştı. Bu arada Burton uzun süredir tasarladığı Mekke'ye gitme planlarını tamamladı.

Arabistan'da keşif. 1853'te bir Pathan (Afgan Müslümanı) kılığında girerek, Kahire, Şuveys ve Medine'ye gitti. Daha sonra sık sık haydutların saldırısına uğrayan yolu aşarak Mekke'ye ulaştı. Büyük bir riski göze alarak Kâbe'yi ölçtü ve krokiğini çizdi. Müslüman olmayıp "kentlerin anası"na giren ve onu anlatan ilk kişi olmamakla birlikte, en ayrıntılı ve gerçeğe en yakın bilgileri verdi. *Pilgrimage to El-Medinah and Mecca* (1855-56, Medine ve Mekke'ye Hac) adlı yapıtı yalnızca büyük bir serüven öyküsü değil, özellikle hac dönemindeki Müslüman yaşantısı ve âdetlerini yansıtan klasik bir yorumdur. Burton, kolayca üne kavuşup bunun tadını çıkarmak üzere Londra'ya dönmek yerine, gene yasak olan Doğu Afrika'daki Müslüman kenti Harer'e bir sefer düzenledi ve bu Müslüman kalesine girip idam edilmeyen ilk Avrupalı oldu. Serüvenlerini *First Footsteps in East Africa* (1856; Doğu Afrika'da İlk Adımlar) adlı yapıtında anlattı.

Bu sıralarda Beyaz Nil'in kaynağını bulma düşüncesine kapılan Burton, 1855'te aralarında John Hanning Speke'in de bulunduğu, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın üç memuruyla birlikte Somaliland'ı geçmeyi hedefleyen bir sefer planladı. Afrikalılar Berbera yakınlarında gruba saldırarak içlerinden birini öldürüp Speke'i de ağır biçimde yaraladı. Burton da çenesine gelen bir kargıyla yaralandı ve İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. İyileştikten sonra Tenmüz

1855'te Rusya'ya karşı savaşta gönüllü olarak çarpışmak üzere Kırım'a gitti. Çanak kale Boğazında Osmanlı birliklerinin eğitilmesine yardım etti, ama cephede savaşmadı.

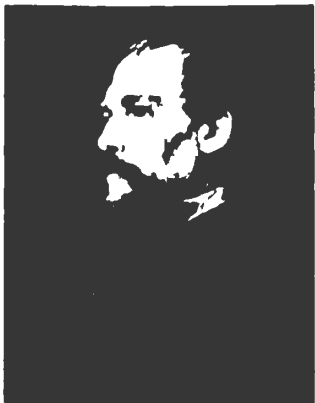
Kırım Savaşı bittikten sonra yine Nil araştırmasına döndü. 1857-58'de John Speke ile birlikte Zengibar'ın iç kesimlerine bir sefer düzenledi. Afrika da karşılaşılabilecek hemen her türlü zorluğu yaşayan grup sonunda Tanganika Gölünün kıyılarında vardığında, Burton sıtmadan yürüyemeyecek kadar, Speke ise gözleri göremeyecek kadar hastalanmıştı. Bitkin olan ve Yerlilerin, kuzeydeki Rusizi Irmağının günden çıkma-yıp gole dokulduğunu belirtmeleri üzerine hayal kırıklığına uğrayan Burton, geri dönerek yeni bir sefer düzenlemek istedi. Daha çabuk iyileşen Speke yalnız başına kuzeydoğuya ilerleyerek, Nil'in gerçek kaynağı olduğuna inandığı Victoria Gölünü buldu. Burton'ın daha fazla araştırma yapmadan bu kuramı kabul etmek istememesi, aralarında tartışmalar çıkmasına ve sonunda birbirlerinden kopmalarına yol açtı.

Londra'ya ilk dönen Speke oldu; kahramanlar gibi karşılandı ve Afrika'yı donmesi için parasal destek sağladı. Yüz verilmeyen ve yeni keşifler için mali destek bulamayan Burton kendisini ihanete uğramış hissetti. *Lake Regions of Central Africa* (1860; Orta Afrika'nın Goller Bölgesi) adlı kitabıyla Speke'in savlarına eleştiriler yöneltti. Bu durum kamuoyuna yansıyan düşmanlıklarını şiddetlendirdi.

Burton 1860'ta anı bir kararla ABD'ye gitti ve posta arabasıyla dolaşarak Mormonların merkezi olan Salt Lake City'ye ulaştı. Bu gezinin ürünü olan *City of the Saints* (1861; Azizler Kenti) adlı kitabında, Mormon Kilisesi'nin yapısını ayrıntılı bir biçimde anlatarak orderleri Brigham Young'in canlı bir portresini çizdi. Ayrıca o sıralarda çoğu Amerikalının şiddetli tepkisine yol açan, Mormonların köşeklilik geleneğini hiçbir duygusallığa kapılmadan olduğu gibi aktardı. ABD'den döndükten kısa bir süre sonra, Ocak 1861'de, 1856'dan beri flört ettiği, aristokrat bir ailenin kızı olan Isabel Arundell ile gizlice evlendi.

Dışişleri hizmetleri. Dışişlerine giren Burton, Batı Afrika kıyısı açıklarındaki bir İspanyol adası olan Fernando Po'ya konsolos olarak atandı. Burada bulunduğu üç yıl boyunca Batı Afrika'nın içlerine birçok küçük yolculuk yaparak beş kitap dolduracak kadar malzeme topladı. Doğum, evlilik ve ölümle ilgili kabile törenlerinin yanı sıra fetişizm, kurban törenleri, yamyamlık ve alışılmamış cinsel uygulamalara ilişkin ayrıntılı ve açık anlatımı, modern antropologların övgüsünü kazandıysa da, kendisini tehlikeli olmasa bile garip bulan Dışişleri Bakanlığı'na hoş karşılanmadı.

Eylül 1864'te izinli olarak Londra'ya döndüğünde, İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nde Speke ile tartışmaya çağrıldı. İngiliz asker ve kâşifi James Augustus ile birlikte Zengibar'dan Victoria Gölüne ve sonra Nil boyunca aşağıya doğru anılmaya değer bir yolculuk yapan Speke'in Victoria Gölünün Nil'in gerçek kaynağı olduğu inancını savunması bekleniyordu. 15 Eylül'deki ilk toplantıdan sonra Speke ava çıktığı bir sırada göğsünden aldığı bir av tüfeği yarasıyla, esrarengiz bir biçimde öldü. Sorgu yargıcı jürisi ölümün kaza olduğuna karar verdi. Ama Burton bunun bir intihar olduğuna kanısındaydı. Bir arkadaşına yazdığı mektupta "Merhamethiler kendi kendini

Sir Richard Burton, Lord Leighton'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1876. Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

vurduğunu. merhametsizler ise benim onu öldürdüğümü söylüyorlar," diye yazdı.

Burton sonraki dört yılını konsolos olarak Brezilya'nın Santos kentinde geçirdi. Bu sırada Brezilya'nın yaylalarını anlatan bir kitap (1869) yazdı ve *Vikram and the Vampire, or Tales of Hindu Devilry* (1870; Vikram ve Vampir ya da Hindu Şeytan Öyküleri) adıyla bir çeviri yayımladı. Ayrıca kendisine çok yakın bulduğu Portekizli romantik şair-kâşif Luis de Camões'in yapıtlarını çevirmeye başladı. Bu uğraşları Brezilya'ya karşı giderek artan hoşnutsuzluğunu bastırmaya yetmedi, sık sık içmeye başladı. Sonunda karısını kendisine daha iyi bir görev bulması için Londra'ya gönderdi. Karısı dışişleri bakanını Burton'ı Şam konsolosu olarak ataması için ikna etmeyi başardı.

Sevdiği Ortadoğu'ya yeniden kavuşan Burton, görevini bir süre başarıyla yürüttü. Ama Katolik karısının dinini yayma yönündeki düşüncesiz davranışlarıyla içinden çıkmaz hale gelen Müslüman entrikaları, Ağustos 1871'de onur kırıcı bir biçimde görevden alınmasıyla sonuçlandı. Bu olayın ayrıntıları Isabel Burton'ın yazdığı canlı bir savunma olan *Inner Life of Syria'da* (1875; Suriye'nin İç Yaşamı) anlatılmıştır.

Trieste. Burton 1872'de gönülsüz olarak Trieste'deki konsolosluğu kabul etti. Bu görevi alçaltıcı bir sürgün olarak görmesine karşın zamanla Trieste'yi evi gibi benimsemişti. Ölüncüye değin burada kaldı ve çok değişik konularda kitaplar yayımladı. İzlanda'yı; arkeoloji tutkusundan hareketle Etrüsk dönemindeki Bologna'yı; nostaljik bir yaklaşımla Sind'i; Midian'daki altın madenlerini ve Altın Kıyısı'nı (bugün Gana) konu alan kitaplarının hiçbirinde eski serüvenlerinin güçlü anlatımına ulaşamadı. Engin tarih bilgisini yansıtan *Book of the Sword* (1884; Kılıcın Kitabı) öteki kitaplarından daha büyük bir gelir sağlayamadı. Takma adla yazdığı ve Ömer Hayyam'ın *Rubailer'i* ni örnek aldığı en iyi özgün şiirlerini 1880'de *The Kasidat* (Kasideler) adı altında yayımladı.

Burton, Trieste'de olağanüstü çevirmenlik yeteneğini ortaya koyma fırsatına da buldu. Camões'in altı cildini, Giambattista Basile'nin Napoli İtalyan masallarını (*Il Pentamerone*), Catullus'un Latince şiirlerini açıklayıcı dipnotlar ekleyerek çevirdi. Burton'ın en çok ilgisini çeken Doğu'nun erotik kitaplarıydı. Eski Doğu el kitaplarının aşk sanatına ilişkin cinsel bilgeliğini Batı'ya tanıtmayı görev bilerek, *Kama Sutra* of *Vatsyana* (1883), *Ananga Ranga* (1885) ve *The Perfumed Garden of the Cheikh Nefzaoui* (1886; Şeyh Nefzavi'nin Kokulu Bahçesi) adlı çeviri kitaplarını kovuşturmayla uğrama ve tutuklanma pahasına gizlice bastırdı. Ayrıca kendi olanaklarıyla *Binbir Gece Masalları*'nın eksiksiz ve 16 ciltlik bir baskısını *Arabian Nights* (1885-88) adıyla yayımladı; bu yapıt özgün metne bağlılığı, canlı anlatımı ve edebi ustalığıyla bütün öteki çevirileri geride bıraktı. Dahası, bu kitapları etnolojik dipnotlarla ve pornografi, eşcinsellik ve kadınların cinsel eğitimi üzerine gözüpek denemelerle süsledi. Havelock Ellis ve Sigmund Freud'un habercisi olan psikolojik bir ongörüyle çağının "arsız iffet düşkünlüğü"ne, ikiyüzlülük ve yapmacıklığına yüklendi. *Arabian Nights* bazılarınca sağlıklı ve dürüst çevirisi bakımından övüldüyse de, "genelev süprütüsü", "alçaltıcı üdetlerin korkunç bir koleksiyonu ve fuhuş istatistiği" biçiminde saldırılara uğradı.

Burton, saraya yaptığı hizmetlerin geç kalan ödülünü, Kraliçe Victoria'nın Şubat 1886'da kendisine St. Michael ve St. George Şövalye Nişanı'nı vermesiyle elde etti. Dört yıl sonra Trieste'de öldü. Burton'ın Victoria İngilteresi'nin iffetsiz saydığı konular üzerine bilgi topladığı için kötü tanınacağından korkan karısı, kocasının notlarla destekleyerek yeniden basmayı planladığı *The Perfumed Garden'i* yaktı. Birçok bakımdan Rabelais'ye benzeyen bu bilgin-serüvenci iyi bir Katolik, sadık bir koca ve ince, alçakgönüllü bir adama dönüştürmeye çalıştığı bir yaşamöyküsü yazdı. Daha sonra Burton'ın 40 yıl boyunca tuttuğu günlük ve anı defterlerinin hemen hepsini yaktı. Böylece tarih ve antropolojinin yanı sıra Burton'ın yaşamöyküsü yazarları da anıtsal değerdeki kaynaklardan yoksun kaldı.

Isabel Burton'ın *The Life of Captain Sir Richard F. Burton* (1893, 2 cilt) son derece romantik olmasına karşın, en iyi kaynak olma özelliğini korumuştur. Fawn M. Brodie'nin *The Devil Drives: A Life of Sir Richard Burton* (1967; Şeytanca Güdüler: Sir Richard Burton'ın Yaşamı) Burton'ın kişiliğindeki psikolojik karmaşıklıkları yansıtır ve kapsamlı belgelere dayanır.

Burton, Robert (d. 8 Şubat 1577, Lindley, Leicestershire - ö. 25 Ocak 1640, Oxford, İngiltere). İngiliz araştırmacı, yazar ve Anglikan din adamı. Üslup ustalığını sergileyen *Anatomy of Melancholy* (Melankolinin Anatomisi) adlı yapıtı, çağının felsefi ve psikolojik görüşleri bakımından eşsiz bir bilgi kaynağıdır.

Oxford'da öğrenim gören Burton, 1599'da üniversiteye bağlı İsa Kilisesi'nin ömür boyu üyeliğine getirildi ve yaşamının sonuna değin orada kaldı. 1614'te ilahiyat diplomasını aldı. 1616'da Oxford'daki St. Thomas Kilisesi'nin vergi gelirlerini toplama yetkisiyle papazlığa atandı. Ayrıca Lincolnshire (1624-31) ve Leicestershire'da da gelir kaynakları vardı. Kendi anlatımıyla "sessiz, hareketsiz, yalnız" yaşamı içinde insanlara karşı alaycı bir umursamazlık duygusu geliştirdi; ama bu hiçbir zaman gerçeklikten de uzaklaşmasına yol açmadı. Yapıtlarında eskilerin görüşleri kadar zamanının uğraşlarına da yer verdi. İnsanlara ussal uğraşlar önerdiği kadar, insanın kural dışılığı ile Hristiyan dünya görüşü arasında da bir bağ kuruyordu.

Burton'ın ilk yapıtı olan *Philosophaster* (1606) adlı Latince komedi, Ben Jonson'ın oyunu *Alchemist'i* (Sımyacı) andırıyordu. Şarlatanlığı canlı bir üslupla sergileyen oyun 1618'de İsa Kilisesi'nde oynandı. *The Anatomy of Melancholy... by Democritus Junior* (Genç Democritus'a Göre Melankolinin Anatomisi) 1621'de yayımlandı. Bunu izleyen beş basımında (1624, 1628, 1632, 1638 ve 1651) Burton bazı düzeltme ve değişiklikler yaptı. Yazar, yapıtın ilk bölümünde melankoliyi tanımlar, nedenlerini tartışır ve belirtirlerini ortaya koyar. İkinci bölümde melankolinin tedavisi işlenir. Üçüncü bölümün çok canlı kaleme alınmış ilk üç parçasının konusu aşkın yol açtığı melankolidir. Usta bir anlatım ile Burton, dünyaca ünlü birçok aşk hikâyesini örnek vererek ruhsal sorunlara modern bir anlayışla yaklaşır. Dinsel melankoliyi konu alan dördüncü bölümde umutsuzluğun çarelerini anlatırken belgelik ve tefekkürün doruklarına ulaşır.

Burton'ın yapıtlarının, ele aldığı konular gibi gene ona özgü bir başka niteliği, konuşma diline yakın, canlı ve yaratıcı imgelerle süsli anlatımdır. Aykırı ve alışılmadık dışındaki bilgilere yönelik tutkusunun yanı sıra geniş bilgi birikimini de yansıtan

bu ürünler Latince özdeyişlerle, klasik yapıtlardan alıntılarla doludur. Bilgileri sıralayıp sınıflandırmada usta olan Burton, bunların boğuculuğunu yer yer küçük şakalarla hafifletmeyi becerir.

17. yüzyılda geniş bir okur kitlesi bulan *Anatomy* bir süre unutulmuş, ama 18. yüzyılda Samuel Johnson'ın hayranlığını kazanmış, Laurence Stern'in bu yapıtan aktardığı bölümler de dilden dile dolaşmıştır. 19. yüzyılda Charles Lamb'in *Anatomy*'ye büyük ilgi göstermesi, yapıtın romantiklerce de tutulmasını sağlamıştır.

Burton, William Merriam (d. 17 Kasım 1865, Cleveland - ö. 29 Aralık 1954, Miami, ABD), ham petrolden elde edilebilen benzin oranını yükseltmek amacıyla ısı kraking (parçalanma) yöntemini geliştiren kimyacı.

1890'da merkezi Indiana'da bulunan Standard Oil Company'nin Whiting'deki rafinerisinde kimyacı olarak çalışmaya başlayan Burton, burada hızla yükseldi ve 1918-27 arasında tesisin yöneticiliğini yaptı. Çeşitli hidrokarbonların karışımı olan ham petrol, çeşitli fiziksel yöntemlerle, çoğunlukla da damıtma yoluyla birkaç bileşen grubuna ayrılabilirdi. Burton'ın 1913'te patentini aldığı ısı kraking yöntemiyle ham petrolün daha az uçucu bileşenlerinin çoğu kimyasal işlemlerle benzine dönüştürülerek benzin eldesi iki katına çıkartıldı. Daha sonra başka arıtma teknikleri geliştirilmiş olmakla birlikte Burton'ın yöntemi günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Burton, 1918'de Amerikan Kimya Derneği'nin Wilford Gibbs Madalyası'yla, 1921'de ise Kimya Sanayisi Derneği'nin Perkin Madalyası'yla onurlandırıldı.

Burton upon Trent, İngiltere'de Staffordshire ilinin (county) doğu kesiminde kent. Büyük bölümü Trent Irmağının sol yakasında, Grand Trunk (Trent ve Mersey) Kanalı üzerinde yer alır.

1002'de yörede bir Benedikten manastırı kuruldu. Her yıl panayır düzenlenmesi ve

Burton upon Trent'te bira fabrikaları, Staffordshire A.F. Keisling

haftada iki kez pazar kurulması için berat alan yerleşme böylece sığır ve at panayırıyla ilk kez kazandı. Kentte bira üretimini ilk kez Burton Manastırı'nın keşişleri başlattı. 1801'de Burton'da bira üreten dokuz imalathane vardı. Biracılık bugün de kentin önemli sanayi dalları arasındadır. Bira yapımında kullanılan kuyu suyu, alçıtaşından içine karışan kalsiyum sülfat nedeniyle çok uygundur. Kentin çağdaş gelişmesi, 18. yüzyılda gerçekleşen ulaşım kolaylıkları sayesinde özellikle 1760'larda Grand Trunk Kanalı'nın açılmasından sonra başladı. Kentte bira imalathanelerinin yanı sıra dokümhaneler ve başka tesisler kuruldu. Manastır yapısından günümüze yalnızca bir kapıcı kulübesi, çevre duvarlarının bir bölümü ve zarif bir giriş kapısı kalmıştır.

Başkeşişin evinin bulunduğu yerde 15. yüzyıl yapısı yarı ahşap bir bina bulunmaktadır. Trent Irmağı üzerindeki köprü 12. yüzyıldan ya da daha eskiden kalmadır. St. Modwen Kilisesi 18. yüzyılda, daha eski bir yapının üzerine inşa edilmiştir. Nüfus (1981) 47.930.

Buru, BOEROE olarak da yazılır. Endonezya'da, Maluku ilinin (*propinsi*) sınırları içindeki Maluku (Baharat) Adalarından biri. Seram Adasının 68 km batısında, Manipa Boğazının karşısında yer alır. Orta Maluku (Maluku Tengah) ilçesinin (*kabupaten*) bir parçası olarak Ambon'dan yönetilir. Yüzölçümü yaklaşık 9.505 km²'dir. Sık ormanlarla kaplı dağlık bir bölgeden oluşan adanın dar bir kıyı şeridi vardır. Adayı mercan kayalıkları çevreler. Kuzeydoğu kıyısında bulunan başlıca kenti Namlea'da bir liman ve bir havalimanı bulunur. En yüksek noktası 2.428 m'dir. 1652-58 arasında Felemenklerin eline geçen adada, sagu (palmiye ağacından çıkarılan bir tür nişasta) ve orman ürünleri elde edilir.

Endonezya hükümeti 30 Eylül 1965'teki darbe girişimine adı karışan siyasal tutukluları 1969-80 arasında Buru Adasına gönderdi. Yaklaşık 10 bin tutuklunun çoğu, darbenin komünist çekirdeğini oluşturduğu sanılan Cavalılardı. Tutukluların büyük bölümü 1979 ve 1980'de serbest bırakıldı. Nüfus (1971) 37.624.

buru bak. moment

Burucird, İran'ın batısında, Luristan iline (*ostan*) bağlı Burucird ilçesinin (*sehristan*) merkezi kent. Deniz düzeyinden 1.700 m yükseklikte, yüksek dağların eteğindeki verimli bir geniş vadiye yer alır. Basra Körfezi ve Huzistan'la Tahran arasındaki ana karayolu üzerinde, gelişen bir bölgesel merkezdir. Hemedan ve Bahteran illeriyle de ulaşım bağlantısı vardır. Yöresinde höyük biçiminde olan eski yerleşim kalıntılarına rastlanır. Nüfus (1986) 183.879.

Buruciye Medresesi, HACI MESUD MEDRESE olarak da bilinir, Sivas'ta İzzeddin Keykâvus Darüşşifası ile Çifte Minareli Medrese'nin yakınında bulunan, Anadolu Selçukluları dönemine ait medrese.

Taçkapısındaki yazıta göre 1271-72 arasında III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, aslen İranlı olan Muzaffer bin Hibetullah Burucirdi yaptırmıştır. Açık avlulu, dört eyvanlı bir yapıdır. İki katlıdır ve kesme taştan yapılmıştır. Gerek dış cephelerinde, gerek plan şemasında her öğenin simetrik bir bütünlük içinde birleştiği ayakta kalmış medrese örneklerinin en iyilerinden biridir. Giriş cephesinin, dışarı çıkıntı yapan taçkapısı, mukarnaslarla süslü iki penceresi ve yivli köşe kuleleriyle çok düzenli bir görünüşü vardır. Taçkapı, zengin geometrik ve bitkisel bezemesine karşın, fazla belirginleşmeyerek, genel cephe kompozisyonunun mimari bütünlüğünü bozmadı. Köşe kulelerinin yivli gövdeleri taçkapının iki yanındaki yivli köşe sütunlarıyla görsel bir bütünlük oluşturur. Çatı hizasında bir baştan bir başa dolaşan bir yazı şeridi bütün cepheyi birbirine bağlar.

Medreseye basık kemerli bir kapıdan girilir. Giriş eyvanı kubbeye örtülüdür. Girişin iki yanındaki kubbeli mekânlardan sağdaki mescit, soldaki ise Burucirdi'nin türbesidir. Türbenin içi çinilerle bezelidir. Ön cephede mescit ve türbenin yanlarında, köşelere rastlayan birer oda daha bulunmaktadır.

Avlu kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. İki yanda Korent başlıklı dörder sütunun taşıdığı revaklar vardır. Her bir revağın

gerisinde, ortada bir yan eyvan, onun iki yanında ikişerden dörder hücre yer alır. Revakların örtüsü düzdür; yan eyvanlarla hücreler tonozlarla örtülüdür.

Buruciye Medresesi, avlu ve baş eyvan, 1271-72, Sivas
Ersin Aksoy

Giriş eksenini üstündeki baş eyvanın avluya açılan cephesi, medresenin giriş cephesinde olduğu gibi zengin taş süslemelidir. İçinde geometrik geçmelerle bezenmiş bir yazı şeridi üç duvarı çevreler. Yarım bir tekne tonozla örtülü olan bu eyvanın iki yanında, ince uzun mekânlarda ikinci kata çıkışı sağlayan merdivenler vardır. Bunların da yanında, yapının köşelerine gelen, kubbeye örtülü iki büyük oda yer alır. İkinci kat, baş eyvanın iki yanını kaplayarak etkisini azaltırsa da, yan eyvanlarla uyumlu bir biçimde birleşmesini de sağlamış olur.

burulma çubuğu, burulmaya karşı direnç gösteren ve burulduğunda ilk konumuna dönmeye çalışan metal çubuk. Otomobil süspansiyonlarında kullanılan burulma çubukları, yay çeliğinden yapılmıştır ve bir ucu şasiye, öbür ucu ise yay biçiminde kıvrılarak dingile bağlanmıştır. Böylece araca etkileyen darbeleri soğurarak sarsıntıyı yumuşatır. Ayrıca bak. yay.

burulma terazisi, Yer yüzeyindeki kütleçekimi ivmesini ölçmekte kullanılan ağıt. Aynı ölçüm, değişik yöntemlerden yararlanılan sarkaçlar ve gravimetrelerle de gerçekleştirilebilir. Burulma terazisi, terazi kolunun iki ucuna farklı yükseklikte tutturulmuş iki küçük kütlede oluşur. Kütlelerin üzerine kütleçekimi kuvvetinin etkisi farklı olduğundan, terazi kolunun asıldığı tel burulur. Tel burulduğunda, optik bir sistem sapma açısını (θ) belirler ve moment (T) (buru), $T=k\theta$ bağlantısından hesaplanır; burada k , ağıtın özelliklerine bağlı bir sabittir. Ote yandan bir moment de gözlem noktasındaki kütleçekimi kuvvetiyle ilişkilidir. Burulma terazisi 1902'de Macar fizikçi Lóránt von Eötvös tarafından geliştirilmiş, sonraları birçok bilim adamının katkılarıyla değişikliklere uğramıştır.

burun, solunum yollarının başlangıcı olan ve koklama organını içeren, iki gözün arasındaki çıkıntılı yapı. Memelilerde, yüzün ön bölümünde çıkıntı yapan ve burunla birlikte geneyi de içeren bölgeye de burun denir. Solunan havanın giriş kapısı olan burun, havayı süzer, ısıtır, nemlendirir, süzme sonucu biriken yabancı maddeleri dışarı atarak kendi kendini temizler, ayrıca koku alma organı olarak görev yapar.

Dış burun, iki göz çukuru arasındaki burun kokuyla başlayıp, burun sırtı denen belli belirsiz bir tümsek oluşturduktan sonra

burun ucuyla sonlanır, bu bölümün iki yanında burun kanatları bulunur. Burnun iç yapısında, kıkırdaktan bir bölmeyle birbirinden ayrılmış iki boşluk vardır. Bu boşlukların dışarıya açılan bolumlarına burun delikleri denir. Burnun tabanında, aynı zamanda ağız tavanını (sert damak) oluşturan damak kemigi yer alır, bir doku parçası olan yumuşak damak ise, boğazın burna yakın bölümü olan üst yutağa (nazofarenks) doğru uzanır ve yutkunma sırasında yukarı doğru kalkarak, yiyeceklerin ya da tükürüğün burnun arka bölümüne dolmasını önlemek üzere üst yutağı kapatır.

Burun boşluğunun yapısı oldukça karmaşıktır. Bu boşluğun, burun deliklerinin içindeki ve hemen üstündeki on bolumune burun dalızı (*vesibulum*) denir. Bu bölümün arkasında, burun boşluğunu sınırlayan iki dış duvar boyunca onden arkaya doğru uzanan üçer çıkıntı bulunur; boynuzcuk (alt, orta ve üst boynuzcuk) denen bu kıvrımlı yapılar burun boşluğunun yüzeyini genişleterek, akciğerlere giden havanın daha kolay ısınip nemlenmesine yardımcı olur. Üstün yapılı omurgalılarda, kokuya duyarlı epitel dokuyla örtülü olan boynuzcuklar, bu canıların koku alma duygusunu güçlendirir; koku duyumuna hayvanlar kadar bağımlı olmayan insanda boynuzcukların boyutu daha küçüktür. Üst boynuzcukun yanı ve üstü koku duyumuyla, burun boşluğunun geri kalan bölümleri solunumla ilgilidir. Solunumla ilgili alan, içeri çekilen havadaki pislikleri toplamaya yarayan ince, kirpiksi uzantılarla kaplı nemli bir mukoza katmanıyla örtülüdür. Bu katmanı oluşturan hücrelerin salgıladığı mukus da (sümük) toz, kömür, is parçacıklarının ve bakterilerin tutulmasına yardımcı olur. Kanla ve doku sıvılarıyla kolayca şişen burun mukozası, soğuk algınlığı gibi bir enfeksiyona ya da saman nezlesi gibi bir alerji tepkisiyle iltihaplandığında (nezle ya da rinit), burun tamamıyla tıkanabilir. Burnun her iki yanında, kafatası kemikleri arasındaki sinüs boşluklarının iltihaplanması (sinüzit), burun polipi ya da bademcik iltihabı gibi sürekli bir enfeksiyon odağı bulunduğu, burun akıntısı da süreklilik kazanır ve nezle kronik rinite dönüşür.

Burun koku duyumuyla ilgili alanlarının büyük bölümü de mukoza katmanıyla döşelidir. Bu katmanın küçük bir bölümünde asıl duyu organını oluşturan sinir hücreleri yer alır. Bu sinir hücrelerinin burun boşluğuna doğru uzanan lifleri (dendrit) yalnızca ince bir nem katmanıyla örtülüdür. Koku yayan maddelerden asılla ve havayla taşınarak burna ulaşan mikroskobik tanecikler bu nemin içinde çözünür ve koku sinirlerinin hücrelerini kimyasal yoldan uyarak koku duyumunu sağlar.

burun bezleri, tuzlu su içen deniz kuşlarında ve sürüngenlerinde, vücuttaki tuzu toplayıp atan bir çift salgıbezi. 1957'de K. Schmidt-Nielsen ve çalışma arkadaşları burun bezlerinin işlevini buluncaya değin, deniz kuşlarının tatl su içmeden nasıl yaşayabildikleri açıklanamıyordu. Bu araştırmacılar, her iki gözün üstünde yer alan burun bezlerinin, kandaki sodyum klorürü böbreklerden çok daha etkili biçimde süzdüğünü ve burun boşluğuna açılan bir kanala tuzlu su halinde akıttığını açıkladılar. Karabatak, penguen ve öbür deniz kuşlarının tipik baş sallama hareketiyle, bu tuzlu su burun deliklerinden (bazen de ağızdan) dışarı atılır. Deniz sürüngenlerinin gözleri ile burun delikleri arasında da aynı işlevi gören bir salgıbezi bulunur.

burun dalgası, su ya da hava gibi bir akışkanda, akışkanın içine doğru hareket eden bir cismin yer değiştirmesi sonucu cismin uç bölümünden akışkana doğru yayılarak ilerleyen çalkantı. Yukarıdan bakıldığında, hareket eden bir geminin burun dalgası "V" biçimindedir. V'nin keskinliği gemi ile dalganın sudaki yayılmasının görece hızlarına bağlıdır. Ayrıca bak. dalga hareketi.

burun halkası, süslenme ve bazen de toplum içindeki konumu belirtme amacıyla burnun çeşitli yerlerinden geçirilerek taşınan takı. Burun takıları özellikle Hindistan, Yeni Gine, Polinezya, Amerika, Avustralya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde bulunmuştur.

Burun halkasını takmak için bazen burun kanadı ve burun bölmesi delinir. Burun bölmesinde çoğunlukla yalnızca küçük bir delik açılırsa da, bu bazen parmak geçecek büyüklükte de olabilir. Burna yalnızca altın ve mücevher takılmaz; Yeni Gine'de, özellikle Tuburi ve Solomon adalarında erkeklerin burunlarına sivri uçlu büyük çubuklar ya da yaban domuzu dişleri taktıkları da görülür.

burun kanaması, burun boşluğu duvarlarındaki ince kan damarlarının yırtılması sonucunda burun boşluğuna kan sızması; daha çok çocuklarda görülen ve genellikle pek önemli olmayan bir rahatsızlıktır. İltihap, küçük yaralar, polip türü doku büyümeleri ve kafaya gelen ağır darbeler burun kanamasına yol açabilir; ayrıca kan basıncının yükselmesi, ateşli hastalıklar, iskorbüt ya da hemofili gibi hastalıklarda da burun kanaması görülebilir. Çocuklarda dinlenme, burna soğuk ve basınç uygulanması genellikle kanamayı durdurur. Yaşlı hastalarda ise özellikle kan basıncı yükselmesi düşünülmeli ve hemen bir doktora başvurulmalıdır. Doktor görmeden kanamanın durdurulması, yaşlı hastalarda daha tehlikeli durumlara neden olabilir.

burun polipi, BURUN ETİ olarak da bilinir, burun boşluğuna doğru büyüyen ve kimi zaman bu boşluğu tıkaıyabilen doku yığını. Polipler alerjiye ya da iltihaba bağlı olarak gelişebilir. Alerjiden kaynaklanan polipler zengin bir damar ağıyla örülü olduğundan genellikle kırmızı renktedir ve daha çok burnun yan ve üst duvarlarında görülür; bazen sinüs boşluklarına doğru ilerleyerek burun boşluğunu dolduran bu polipler ameliyatla alınsa bile alerji nedeni ortadan kaldırılmadıkça yeniden büyüyebilir. İltihaptan ileri gelen polipler ise bir enfeksiyondan ya da burun yaralanmasından sonra gelişir ve alındıktan sonra yeniden büyümeyiz. Bu polipler alerji kökenli poliplerden daha az sıvı içerir, ama akyuvar açısından oldukça zengindir. Birbirine yakın kan damarlarının eski bir yara ya da yüksek kan basıncı nedeniyle genişlemesi de polip oluşumuna yol açabilir.

burun uru, BURUN TÜMÖRÜ olarak da bilinir, burunda görülen, kanserleşme eğilimindeki kötü huylu ya da yayılmayan ve alındığında yinelenmeyen iyi huylu doku büyümesi. Burun, iklim değişiklikleri gibi dış koşullara ve havadaki tahriş edici maddelerin etkilerine açık olduğundan, bütün üst solunum yollarında ur oluşumuna en uygun bölgelerden biridir. Burun ırlarının bir bölümü burnun iç yüzünü döşeyen mukozadan kaynaklanırken, bir bölümü de beyinden çıkıp burna doğru yayılan doku kütleleridir.

Burunda en sık rastlanan iyi huylu ırlardan biri, burun mukozasında gelişen küçük kabarcıklar biçimindeki epitel doku papillomasıdır. Kötü huylu bir ur olan burun karsinomu da mukozadan kaynaklanır. Çoğu kez burun ve sinüs boşluklarını tıkayan bu ur, bazen hızla büyüyerek kemikleri de yıkıma uğratır. Burun boşluğunun boğaza açıldığı en arka bölümünde de karsinomlar gelişebilir; genellikle erkeklerde görülür ve hızla boyundaki lenf bezlerine yayılan bu kanser, mukozanın altından ilerlediği halde mukozaya yüzeyinde yaralar açmaz.

Burun üst arka bölümündeki koku alıcı hücrelerden kaynaklanan ve son derece kötü huylu olan nöroblastoma ise ışın tedavisine yanıt veren pek az urdan biridir.

Burundi, resmi adı BURUNDI CUMHURİYETİ. Fransızca RÉPUBLIQUE DU BURUNDI. Rundi dilinde (Kirundi) REPUBLIKA Y'UBURUNDI. Afrika'nın ortadoğu kesiminde, Ekvator çizgisinin güneyinde karayla kuşatılmış ülke. Kuzeyde Ruanda, doğu ve güneyde Tanzanya, güneybatıda Tanganika Gölü, batıda da Zaire ile çevrilidir. Yüzölçümü 27.834 km²'dir. Kuzeyden güneye 345 km, doğudan batıya 265 km boyunca uzanır. Başkenti Bujumbura'dır. Nüfusu (1991 tah.) 5.611.000'dir. Kilometrekarede 216,1 kişi ile dünyada nüfus yoğunluğu en yüksek ülkeler arasında yer alır.

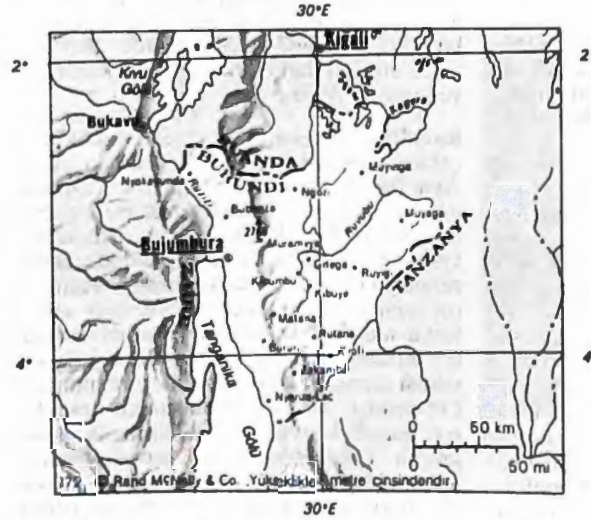
Doğal yapı. Burundi, eski Prekambriyen Zaman (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) kayalarından oluşmuş yüksek bir platoyu kaplar. Batıda dağlık bir görünüm alan plato, Nil ve Kongo ırmaklarının su toplama havzaları arasında üçgen bir çıkıntı oluşur. En yüksek noktası 2.760 m olan su bölümü çizgisi, kuzey-güney doğrultusunda uzanır ve doğuda yumuşak bir eğimle alçalarak yerini geniş plato bölgesine bırakır. Platonun yüksekliği doğu sınırında 1.950-1.500 m'ye iner. Nil Havzasının en güneydeki uzantısı olan Ruvubu Irmağı

sırtını oluşturur. Kuzeydeki Kızıldeniz'den güneydeki Mozambik'e kadar Doğu Afrika'yı boydan boya kesen Büyük Rift Sistemi'nin jeolojik oluşumu günümüzde de sürdüğünden, Burundi'de zaman zaman deprem olur.

Burundi'de yüksekliğin bir ölçüde yumuşattığı tropik bir iklim görülür. Yıllık ortalama sıcaklık Bujumbura'da 23°C, platoda 21°C ve daha serin olan dağ yamaçlarında 16°C'dir. Platoda en yüksek ve en düşük sıcaklıklar sırasıyla 33°C ve 6°C'dir. Ortalama yıllık yağış miktarı yüksek kesimlerde ve plato bölgelerinde 1.400 mm'yi geçer. Ruzizi Vadisi ve Tanganika Gölünün kıyıları 1.000 mm'den az yağış alır; buralarda sıcaklık ortalaması da daha yüksektir. Mayıs-ışustos arasındaki kurak mevsim bazen eyllüle değin sürer. Düzensiz yağışlar zaman zaman kıtlığa yol açar.

Ormanlar dağ yamaçlarında yer alır. Platonun yüksek kesimlerinde ağırlıklı bitki örtüsünü oluşturan ağaçlıklı savanlar, platonun doğuya doğru alçılmasıyla yerini ağaçların seyredildiği açık savanlara bırakır. Ülke topraklarının yaklaşık yarısı ekilebilir durumdadır. Ülkede fil, suaygırı, timsah, manda, yabani domuz, babun ve antilop gibi çok çeşitli hayvan türleri yaşar.

Nüfus. Burundi'nin nüfusu başlıca üç etnik topluluktan oluşur: Bahutular(*), Batusiler(*) ve Batualar(*). Toplumsal düzenleri birbirine benzeyen Bahutular ile Batusiler arasında karşılıklı evlilik oldukça yaygındır. Toplam nüfusun yüzde 81,9'unu oluşturan Bahutular Bantu dillerinden birini konuşurlar. Nil Vadisinden ya da Etiyopya'dan geldikleri sanılan Batusiler, Doğu Afrika'daki Gala halklarıyla akrabadır. Batualar ise ülkeye ilk yerleşen topluluktur; anayurtları büyük olasılıkla Kongo Havzasıdır. Ülkede ayrıca bazı küçük azınlıklar da yaşar. Avrupalılar genellikle işadamları, misyonerler ya da teknisyenler. Öteki Afrika ülkelerinden gelen Siyahlar arasında Ruan-

BURUNDI

havzası platoyu kuzeydoğu yönünde keser. Ruvironza Irmağının sularını alan Ruvubu, Ruanda-Burundi sınırını oluşturan ve Nil Irmağının en güneydeki kaynağı olan Kagera Irmağına dökülür. Ruanda sınırında sığ göllerin kapladığı birkaç küçük vadi uzanır. Batıda, Doğu Afrika Rift Vadisi boyunca akan Ruzizi Irmağı ülkenin batı sınırının bir bölümünü (104 km) çizer ve kuzeyde Kivu Gölü (yüksekliği 1.440 m) ile güneydeki Tanganika Gölünü (yüksekliği 760 m) birleştirir. Ruzizi'nin geçtiği dar ovada birdenbire yükselen Rift Vadisi bayırı Nil ve Kongo ırmaklarının su bölümü

da ve Zaire'den kaçmış mülteciler ağırlıkta'dır. Küçük bir azınlık olan Asyalılar ticaretle uğraşır.

Rundi dili (Kirundi) ve Fransızca ülkenin resmi dilleridir; ama ülkede, Svahili dili de yaygındır. Bazı okullarda İngilizce öğretilir. En yaygın din Hristiyanlıktır ve Hristiyanların çoğu Katoliktir. Atalara tapınmaya dayanan yerel geleneksel dinler, Hristiyanlık karşısında gerilemektedir.

Burundi'de doğum ve ölüm oranları (1990) sırasıyla binde 47 ve binde 15'tir. Doğal nüfus artışının yüksekliği (binde 32), yoğun nüfusun yarattığı sorunları daha da ağırlaştırmaktadır. Bu sorunlar karşısında, devlet nüfusun dağılımını yeni-

den düzenleme ve yiyecek sıkıntısını giderme konularına özel bir önem vermektedir.

Plato bölgesinde yerleşmeler çok seyrek; evler genellikle muz ağaçlarının oluşturduğu plantasyonlarla çevrilidir. Gerçek anlamda köy yok denecek kadar azdır. Tanganika Gölünün kuzey ucunda yer alan başkent Bujumbura, başlıca ticaret ve sanayi merkezidir.

Ekonomi. Burundi'de özel sektörün yanı sıra kamu girişimlerine de yer veren gelişme yolunda bir serbest piyasa ekonomisi yürülmektedir. Ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanır. 1989 verileriyle gayri safi milli hasıla (GSMH) 1.14 milyar ABD Doları, kişi başına GSMH ise 220 ABD Doları'dır. 1980-89 arasında GSMH'nin yıllık reel büyüme hızı yüzde 4.5 olmuştur. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1991) yüzde 50'ye ulaşan tarım sektöründe toplam işgücünün yaklaşık yüzde 90'ı çalışır. Ülke topraklarının çok küçük bir bölümü sulanmaktadır. 1980'lerin başında Imbo Ovası ile Mossu bölgesinde pirinç ve pamuk üretimi için iki yeni sulama projesi uygulamaya konmuştur. Kahve, pamuk ve çay başlıca ticari ürünlerdir. Avrupa Kalkınma Fonu'nun mali desteğiyle yeni çay plantasyonları açılmıştır. İç tüketime dönük olarak yetiştirilen tarımsal ürünler arasında manyok, muz, tatlıpatates, kuru fasulye, mısır, kocaarı, yerfıstığı, kuru bezelye ve kumdari sayılabilir. Otlaklar, ülke topraklarının üçte birini kaplar. Hayvancılıkta, eti ve sütü için beslenen sığır ve keçi ile koyun en önemli yeri tutar. Sığır mülkiyeti toplumsal statü bakımından da önem taşır ve sözleşmelerde teminat olarak sığır kullanılır. Sığır derisi aynı zamanda önemli bir ihracat ürünüdür.

1960-80 arasında yarı yarıya tükenen ormanlar, bugün ülke topraklarının yüzde 3'ünden daha azını kaplamaktadır. 1980'lerde bir ağaçlandırma programı yürürlüğe konmuştur. Tanganika Gölünde yılda 15 ton dolayında balık avlanır. Bu ürünün beşte üçü, modern tekniklerin kullanıldığı ticari balıkçılık yoluyla elde edilir. Geçmişte kaolin, kolumbitantaltı, kalay cevheri, volframit gibi madenlerin çıkarılmasına dayanan madencilik etkinlikleri, maden kaynaklarını belirleme amacıyla 1981'de ülke çapında başlatılan çalışmalar nedeniyle geçici olarak durdurulmuştur. Bu çalışmalar sırasında ülkenin güneydoğusunda bir milyon tonu aşkın nikel ile az miktarda bakır ve kobalt rezervi bulunmuştur. Kuzeydoğuda Ruanda sınırı boyunca, işletmeye elverişli kalay ve tungsten rezervleri saptanmıştır. Ruanda ve Zaire'nin de paylaştığı Kivu Gölü yakınlarındaki doğal gaz yatakları 60 milyar m³ düzeyinde tahmin edilmektedir.

İmalat sanayisinin GSYİH'ye katkısı ancak yüzde 12 oranındadır. Burundi'nin kıyı limanlarından uzak olması ihracata yönelik sanayilerin gelişmesini engellemiştir. Başlıca ürünler pamuklu dokuma, çimento, işlenmiş kahve ve çay, oksijen, asetilen, palmiye yağı, kozmetik, ayakkabı, çanak çömlek, haşere ilaçları, boya, sabun, muz, bira ve sigaradır. Büyük ölçüde termik santrallerde gerçekleştirilen elektrik üretimi (1990) 98 milyon kW-sa'dır. Ruvubu Irmağı kıyısındaki Gitega'da ve Mugere Irmağı kıyısındaki Bubanza yakınlarında kurulan hidroelektrik baraj ve santraller 1981-82'de üretime geçmiştir.

İnşaat sektörünün GSYİH içindeki payı yüzde 4 dolayındadır. 1980'lerin başında, yeni yol yapımı ve Bujumbura'daki limanın geliştirilmesi gibi önemli inşaat projelerine girişilmiştir. Madencilik, ağır sanayi ve pamuklu dokuma tesisleri devlet mülkiye-

tindedir. Sanayideki kalkınma çabaları beş yıllık planlar aracılığıyla yürütülmektedir. Dış ödemeler dengesindeki düzensizlikler nedeniyle uluslararası kuruluşlardan ve yabancı ülkelere yardım alma yoluna gidilmiştir. Bunun sonucunda 1975-80 arasında dış borçlar altı kat artmıştır. Ruanda ve Zaire ile birlikte ekonomik bütünleşmeyi amaçlayan Büyük Göller Ülkelere Ekonomik Topluluğu 1976'da kurulmuştur.

Ülkenin para birimi Burundi Frangı'dır. Bütçe gelirlerinin başlıca kaynağı gümrük, gelir ve tüketim vergileridir. Bütçe harcamaları içinde en büyük pay, yönetim giderleri ile toplumsal ve ekonomik hizmetlere ayrılmıştır. Sigortacılık devletin denetimindedir.

Demiryolunun bulunmadığı Burundi'de ulaşım karayoluyla sağlanır. Karayollarının yalnızca yüzde 16'sı asfalt kaplıdır. Bujumbura'daki uluslararası havalimanından düzenli dış hat seferleri yapılır. Tanganika Gölünün Bujumbura, Rumonge ve Nyabindu'daki limanları iç ve dış gemi taşımacılığı açısından önemlidir. İthal ve ihracat mallarının aktarma yoluyla taşınması, Burundi için önemli bir sorun kaynağıdır. Afrika dışından gelen bütün ticari mallar, ulaşım ve liman hizmetleri yetersiz olan Tanzanya ya da Zaire'den geçtikten sonra göldeki gemilerle Zaire'ye. 1980'lerin başında Tanganika Gölünde taşımacılık hizmeti vermek üzere 350 tonluk bir konteyner yük gemisi inşa edilmiştir.

Burundi'nin 1985'te 6.5 milyar Burundi Frangı'nı bulan dış ticaret açığı, büyük ölçüde Fransa ve Belçika'dan sağlanan dış yardımla kapatılmaktadır. Başlıca ihracat ürünleri kahve, çay, pamuklu dokuma ve mamul mallardır, ihracat ürünlerinin satıldığı ülkelerin başında Almanya, Belçika, Lüksemburg, İngiltere ve ABD gelir. Genellikle tüketim malları, petrol ürünleri ve makinenin oluşun ithal malların büyük bölümü Belçika, Lüksemburg, Fransa, Almanya, ABD ve Japonya'dan sağlanır.

Yönetişel ve toplumsal koşullar. Burundi, tek partili bir cumhuriyettir. Siyasal iktidar büyük ölçüde Ulusal İlerleme İçin Birlik (UPRONA) adlı partinin elinde toplanmıştır. UPRONA'nın başkanı aynı zamanda devlet başkanlığı görevini yürütür. Ülkedeki mahkemelerin "partinin kararlarına ve devrimci hukuk anlayışına" uygun olarak karar almasını öngören 1981 Anayasası 1987'deki darbenin ardından askıya alınmış, aynı yıl Ulusal Meclis de dağıtılmıştır. 1970'lerin sonlarından bu yana yönetim azınlıktaki Batusilerin elindedir.

Burundi'de sağlık hizmetleri çok yetersizdir. Sıtma ve akciğer veremi yaygındır. 1987 verilerine göre yaklaşık 18 bin kişiye ancak bir doktor düşmektedir. Bebek ölüm oranı (1990) binde 111 gibi yüksek bir düzeydedir. Ortalama ömür (1990) erkekler arasında 50 yıl, kadınlar arasında 54 yıldır. Sosyal güvenlik sistemi yalnızca çalışanları kapsar. Burundi'de bütün eğitim hizmetleri parasızdır. Bununla birlikte ilkökul çağındaki çocukların ancak dörtte birinin okula gidebildiği sanılmaktadır. Okuryazarlık oranı (1990) yüzde 50 dolayındadır. Katolik ve Protestan misyonerler yetişkinlere yönelik okuma yazma programları yürütmektedir. İlköğretimde Rundi dili kullanılır, ortaöğretimde ise Fransızca eğitim yapılır. Ülkenin tek üniversitesi Bujumbura Devlet Üniversitesi'dir. Kitle iletişim araçları devletin denetimindedir.

Kültürel yaşam. Ulusal kültür yazılı olmaktan çok geleneklere dayanır. Şiir ve şarkıların yanı sıra öykü, efsane ve masallardan oluşan zengin bir sözlü edebiyat vardır.

Başlıca çalgılar arp (*inanga*), *dingidi* denen tek telli keman ve bir tür lingafon olan *ikimbe*'dir. Özellikle Batusilerin halk dansları uluslararası un kazanmıştır.

Tarih. Günümüzde Burundi'nin toplam nüfusu içinde küçük bir payı olan Batusiler ülkeye yerleşen ilk halktır. İlk çağlardan beri avcılık ve çömlekçilikle uğrayan Batusilerin ardından bölgeye gelen Bahutuların göçleri birkaç yüzyıl sürdü ve büyük olasılıkla İS 11. yüzyılda tamamlandı. Bundan önce ya da dört yüzyıl sonra da bölgeye Batusiler yerleşmeye başladı. Batusiler, hiçbir zaman nüfusun yüzde 15'ini aşamamalarına karşın, arazi ve hayvan alımındaki ustalıklarıyla kendilerinden sayıca üstün olan Bahutulara boyun eğdirdiler.

Ülkede zamanla *muami*'ler (kral) ile bir tür feodal bey olan *ganva*'lar (yönetici prensler) çevresinde odaklanmış bir siyasal sistem gelişti. Bu sistemde Bahutular ve Batusiler alt kasti oluşturuyordu. Kral Ntare Rushatsi (hd y. 1675-1705) egemenlik alanını iç kesimdeki Nkoma bölgesinden komşu Bututsi, Kilimiro ve Buyenzi bölgelerine kadar genişletti. Sonraki krallardan 1795-1852 arasında hüküm süren II. Ntare (Rugaamba), bugünkü Ruanda'nın güney kesimleri ile gene bugünkü Tanzanya'nın batısını ele geçirdi. Bu arada krallığın örgütlenme yapısında merkezîyetçilikten uzaklaşıldı. Yerel prensler yarı özerk duruma geldiler. Sık sık patlak veren veraset çatışmaları, 19. yüzyıl sonlarında ciddi boyutlara ulaştı. 1900'e gelindiğinde, Ntare Rugaamba'nın ardılı Mwezi Kisabo ancak krallığın yarısını denetleyebiliyordu. İlk Katolik misyonerler 1879'da Burundi'ye girdi. 1885 Berlin Kongresi'nde Burundi Alman nüfuz alanı içine alındı; ama ilk Alman sömürge yöneticisi ancak 1906'da ülkeye geldi. 1916'da yöreye Belçika egemen oldu. Burundi ve Ruanda 1923'te Milletler Cemiyeti kararıyla Ruanda-Urundi adıyla Belçika manda yönetimine bırakıldı. II. Dünya Savaşı sonrasında da manda yönetimini yerini Birleşmiş Milletler vesayet yönetimi aldı.

Sömürge dönemindeki koşullar Burundi'de etnik düşmanlıkları daha da körüklediğinden, bağımsızlığa doğru ilk adımlar atıldığında etnik çatışmalar ülkenin en ciddi sorunu durumuna gelmişti.

1962'de Burundi'ye Batusilerin yönetiminde bir krallık olarak bağımsızlık tanındı. 1965'te Bahutuların ayaklanması kanlı bir biçimde bastırıldı. Kral IV. Mwambutsa'nın Avrupa'da bulunduğu bir sırada, 19 yaşındaki Veliat Charles Ndzizeye, 8 Temmuz 1966'da babasını tahttan uzaklaştırarak V. Ntare adıyla kral oldu. Başbakanlık görevini yürüten Yüzbaşı Michel Micombero 28 Haziran'da askeri bir darbeyle V. Ntare'yi devirdi ve cumhuriyet ilan etti. Darbenin ardından ordu ve yönetimde Bahutulara yönelik geniş çaplı bir temizliğe girişildi. Yönetimi üstlenen Geçici Devrim Komitesi illerdeki valilerin yerine subaylar atadı. 1970-71'de bazı Batusilere yönelik temizlik hareketinin ardından patlak veren iç savaşta yaklaşık 250 bin Bahutu ölürken, 100 bini de sürüldü.

1976'da yeni bir darbeyle Yüksek Devrim Konseyi kuruldu ve tek partili bir devlet yapısı oluşturuldu. 1977'de Jean-Baptiste Bagaza'nın devlet başkanı seçilmesiyle görevini tamamlayan konsey dağıtıldı. 1981'de yeni bir anayasa yürürlüğe kondu. Bagaza Ağustos 1984'te tek aday olarak yüzde 99,6 oyla yeniden devlet başkanlığına seçildi. Bagaza Eylül 1987'de devrildi ve darbeye önderlik eden Binbaşı Pierre Buyoya devlet

başkanı oldu. 1988'deki etnik çatışmalar sırasında yaklaşık 20 bin Bahutu öldürüldü. Bu tür bir kıyımın bir kez daha yaşanmasını önlemek için 1990'da Ulusal Birlik Sözleşmesi hazırlandı. Batusiler, Bahutular ve Batualara eşit haklar tanıyan bu sözleşme 1991'de yapılan halkoylamasının ardından yürürlüğe girdi. Haziran 1993'de yapılan ilk demokratik seçimlerde, bir Bahutu olan Melchior Ndadaye devlet başkanlığına seçildi. Ekim 1993'teki başarısız darbe girişimi sırasında Ndadaye öldürüldü.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Bururi, Burundi'nin güney kesiminde kent ve ili (*iprovence*). Batıda Tanganika Gölü, güneyde ve doğuda Tanzanya, kuzeyde ise Bujumbura, Muramvya, Gitega ve Ruyigi illeriyle çevrilidir. Deniz düzeyinden yüksekliği, doğu ve batı yörelerinde 1.000 m iken iç kesimlerde y. 2.500 m'ye ulaşır. Yüzölçümü 2.515 km²'dir. Bururi topraklarında hayvan (sığır, bir miktar koyun ve keçi) yetiştiriciliğinin yanı sıra ekim de yapılır. Tropik yayla iklimi muz, manyok, tatlı patates, fasulye, pirinç, mısır, yerfıstığı, süpürgedarısı ve yağ palmiyesi gibi ürünler için elverişlidir. Tanganika Gölünde balıkçılık, güneybatıda da kireçtaşı işletmeciliği ildeki başlıca uğraşlardır. Nyanza Havzası ve Rumonge'de füme balık tesisleri kurulmuştur. Bururi'de dört devlet hastanesi vardır. Bunlardan biri Rumonge'de, ötekiler Rutana, Bururi ve Makamba'dadır. Kentte bir Protestan hastanesi bulunur. Rumonge'den Bujumbura'ya kadar asfaltlanmış bulunan ana karayolu, Nyanza Havzası ve Rumonge kentlerini başkent Bujumbura'ya bağlar. İlin çeşitli yerlerinde camiler, Katolik kiliseleri ve Protestan misyonerlikleri vardır. Nüfus (1979) kent, 1.350; (1990 geç.) il, 392.910.

Buruşaski, Keşmir'in kuzeybatısındaki Gilgit topraklarında yer alan Hunza bölgesinde ve gene aynı yöredeki Nagir yönetim bölgesinde yaşayan Buruşoların konuştuğu dil. Bilindiği kadanyla, dünyadaki hiçbir dille yakınlığı yoktur.

Buruşaski dilbilgisinde adlar dört kategoriye ya da cinse ayrılır: 1) Eril-insan, 2) dişil-insan, 3) her iki cinsten hayvan ve bazı cansızlar, 4) geri kalan cansızlar. Bunun yanı sıra ad ve sıfatlar ile gösterme adları ve sıfatlarının sonuna getirilen sonnekler ve eylemlerin sonuna getirilen tekil üçüncü kişi ekleri vardır. Bu eklerin hepsi cinse göre değişir. Buruşaski dilinde ayrıca, bir dizi adil öneki ile 1.000'e kadar olan büyük sayıların 20 ve 40 çarpanları üzerine kurulduğu bir sayı sistemi vardır.

Buruşaskinin yazısı yoktur. Bu dilin bir lehçesi olan ve ondan bir ölçüde farklılaşmış bulunan Verçhikvar, Keşmir'de Yasin Irmağı vadisinde konuşulur.

Burutu, Nijerya'nın güney kesimindeki Bendel eyaletinde liman kenti. Nijer Delta'sındaki Forcados Kanalı'nın iki yanında, Benin Körfezinden 32 km içeride yer alır. 19. yüzyıl sonlarında Nijer Kraliyet Kumpanyası'nın yörede bir üs kurmasından bu yana Burutu, ırmak taşımacılığı ile deniz arasında bağlantı sağlamıştır. Burutu'nun günümüzdeki ihraç ürünleri, palmiye yağı ve çekirdeği ile çevre ormanlardan elde edilen kereste ve kauçuktur. Çad'dan ve Nijerya'nın kuzeyinden gelen pamuk ve yerfıstığı, doğudan gelen palmiye ürünleri ile kereste, Benue ve Plateau eyaletlerinden gelen susam ve yerfıstığı buradan gemilere yüklenir.

Burutu kıyılarının açıklarında 1964'te petrol yatakları bulunmuş, deniz üstünde inşa edilen bir doldurma tesisinden ilk kez ertesi yıl ham petrol ihracına başlanmıştır. Burutu limanı, Nijerya'nın başkenti Lagos'a gönderecek malların daha önce gemiden gemiye yüklendiği 8 km aşağıdaki Forcados limanını artık gölgede bırakmıştır. Gemi yapımı ve onarımıyla ünlü olan Burutu, Ijo halkı için de bir tarımsal ticaret merkezidir. Kentte bir hastane vardır. Nüfus (1971 tah.) 8.360.

Bury, İngiltere'de, Manchester metropoliten alanında ilçe (*borough*). Yüzölçümü 99 km²'dir. Kuzeydeki Pennine bataklıklarıyla güneyde Manchester merkezinin 6,5 km yakınına kadar uzanır. Irwell Irmağı ilçe topraklarından geçer. İki yönlü büyük otoyollar ilçeyi bir uçtan öbürüne aşar. Bury adı, Anglosakson dilinde "müstahkem yer" anlamına gelen *burgh* sözcüğünden türemiştir.

14. yüzyılda kurulan yünü dokuma sanayiisi bugün de varlığını sürdürmekle birlikte, 18. yüzyılda gelişen pamuklu dokumacılık karşısında önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Seri mekik ve çökertme kasası gibi dokuma araçlarının mucitleri olan John Kay ve oğlu Robert, 18. yüzyılda burada yaşamıştır. İlçe 19. yüzyılda sanayi alanında büyük gelişme gösterdi. Pamuklu dokumanın yanı sıra çok sayıda ağartma ve pamuklu basma atölyesi kuruldu. İlçede dokumacılık bugün de önemini korumaktadır. Bununla birlikte kâğıt, kâğıt makinesi ve madeni eşya üretimi ile çeşitli hafif sanayi etkinlikleri de gelişmiştir. Prestwich ve Whitefield gibi konut alanlarının bulunduğu ilçenin kuzeyinde, Ramsbottom'da hâlâ bazı köyler vardır. Nüfus (1985 tah.) 173.300.

Bury, J(ohn) B(agnell) (d. 16 Ekim 1861, Monaghan ili, İrlanda - ö. 1 Haziran 1927, Roma), İngiliz tarihçi ve klasik yapıtlar uzmanı.

İrlandalı ünlü bir din adamının oğluydu. Ailesinden iyi bir eğitim aldıktan sonra Londonderry'deki Foyle College'a gönderildi. 1878'de Dublin'deki Trinity College'a girdi. Bu okulu 1882'de büyük başarıyla bitiren Bury 1885'te öğretim üyeliğine alındı, sekiz yıl sonra da modern tarih kürsüsünde göreve başladı. 1902'de Cambridge'de kraliyet ödeneğiyle oluşturulan çağdaş tarih kürsüsüne profesör olarak atandı, yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Klasik yapıtlar ve filoloji üzerinde engin bilgisi olan Bury 1880'lerde tarihle ilgilenmeye başladı. 1890'da *The Nemean Odes of Pindar*'ı (Pindaros'un Nemeia Odları) yayımladı; iki yıl sonra da *The Isthmian Odes of Pindar*'ı (Pindaros'un Isthmia Odları) tamamladı. Bir yandan da *Kottabos* adlı araştırma dergisinin yayın yönetmenliğini yürütüyordu. Rusça ve Macarca öğrendikten sonra Roma İmparatorluğu üzerine iki önemli yapıt hazırladı: *A History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Irene* (1889, 2 cilt; Arcadius'tan Eirene'ye Değin Geç Roma İmparatorluğu Tarihi) ile *History of the Roman Empire from Its Foundation to the Death of Marcus Aurelius* (1893; Kuruluşundan Marcus Aurelius'un Ölümüne Değin Roma İmparatorluğu Tarihi). 1896-1900 arasında Edward Gibbon'ın *Decline and Fall of the Roman Empire* (1776-88; Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü) adlı yapıtını, yeni araştırmaları belgeleyen notlar ve eklerle birlikte yeniden yayımladı. 1898-1904 arasında *Byzantine Texts*'in yayın yönetmenliğini yürüttü. 1908'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir dizi konferans, bir yıl sonra *The Ancient Greek Historians* (Eski Yunanlı Tarihçiler) adıyla basıldı. 1912'de Roma

üzerne bir yapıt daha yayımladı: *A History of the Eastern Roman Empire, from the Fall of Irene to the Accession of Basil I* (Eirene'nin Düşüşünden I. Basileios'un Tahta Çıkmasına Değin Doğu Roma İmparatorluğu Tarihi). Daha sonra düşünce tarihiyle ilgili genel çalışmalara yönelen Bury, bu dönemde *A History of Freedom of Thought* (1914; *Fikir ve Söz Hürriyeti*, 1945/*Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, 1978) ile *The Idea of Progress*'i (1920; İlerleme Düşüncesi) kaleme aldı. Son yapıtı gene Roma tarihi üzerineydi: *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian* (1923; I. Theodosios'un Ölümünden Justinianos'un Ölümüne Değin Geç Roma İmparatorluğu Tarihi). Ölümünden sonra yayımlanan ve verdiği konferansları içeren iki kitabı daha vardır: *The Invasion of Europe by the Barbarians* (1928; Avrupa'nın Barbarlarca İşgali) ve *History of the Papacy in the 19th Century* (1864-78; 19. Yüzyılda Papalık Tarihi). Ayrıca *Cambridge Ancient History*'yi (Cambridge İlkçağ Tarihi) yayıma hazırlamış, *Cambridge Medieval History*'nin de (Cambridge Ortaçağ Tarihi) büyük bölümünü tasarlamıştır.

Bury, tarihi, genel yasalar ya da ders alınacak kurallar çıkarsamayı engelleyen rastlantı unsurlarını içerse de kendine özgü bir sistematiği olan ve öyle incelenmesi gereken bir bilim olarak görüyordu. Usun gitide güçlendiğine ve Avrupa'nın geçmişi hakkında kavuşturarak yaşanan çağı anlaşılır kılabilceğine inanan Victoria kuşağının bir temsilcisiydi. *History of Freedom of Thought*, tarihi, insanın usa dayalı mücadelesi ve bu yolla elde ettiği gelişmenin bir izdüşümü olarak gördüğünü çok iyi sergiliyordu. Bury, uygarlık tarihinin anlamlı dışavurumları olarak felsefesi, sanatı, kültürü ve mimarlığı ile Bizans'ı konu alan araştırmaların canlanmasına katkıda bulunmuş ilk İngiliz tarihçileri arasındaydı.

Norman H. Baynes'in *Bibliography of the Works of J. B. Bury* (J.B. Bury'nin Yapılan İçin Kaynakça) adlı kitabı, anılarıyla birlikte 1929'da yayımlanmıştır.

Bury, Richard de, asıl adı RICHARD AUNGERVILLE (d. 1287, Bury St. Edmunds, Suffolk - ö. 1345, İngiltere), ünlü kitapsever, araştırmacı, diplomat ve Durham piskoposu.

Çok genç yaşta kitaplarla ilgilenmeye başladı. III. Edward döneminde (1327-77) diplomatik görevle gönderildiği Avrupa'da manastırlardan, kütüphanelerden ve kitapçılarından kitap topladı. 1333'te Durham piskoposu olunca daha çok kitap toplama olanagı buldu. 1344'te tamamladığı, kitaplara övgü niteliğindeki risalesi *Philobiblos* (Kitap Sevgisi) ilk kez 1473'te basıldı, o tarihten bu yana birçok basımı ve çevirisi yapıldı.

De Bury Oxford'da bir okul kurarak topladığı 1.500'ü aşkın kitabı bu okula bağışlamayı düşünüyordu. Ama öldüğünde geride bıraktığı yüklü borçların ödenmesi için kitaplarının tümü satıldı.

Bury Saint Edmunds, İngiltere'de, Suffolk iline (*county*) bağlı St. Edmundsbury ilçesinde (*district*) yerleşme. Lark Irmağının kıyısından Ipswich kentinin kuzeybatısında yer alır.

Danların 869'da öldürdüğü Doğu Anglia kralı St. Edmund'un mezarının bulunduğu yerde, İngiltere ve Danimarka kralı Canute tarafından 1020'de bir Benedikten manastırı kuruldu. Kraliyet beratını 1606'da elde eden ortaçağ kentinin çekirdeğini bu manastır oluşturdu. Baronlar, Magna Carta'da yer alan taleplerini Kral John'a zorla da olsa

kabul ettirmeye 1214'te bu manastır kilisesinde ant içtiler. 12. yüzyıldan kalma duvarların çevrelediği birkaç manastır binası ile Normanlardan kalma bir çan kulesi ve bir manastır kapısı bugün koruma altındadır. Nefi 15. yüzyıl yapısı olan St. James Kilisesi, 1914'te oluşturulan St. Edmundsbury ve Ipswich yeni piskoposluğunun katedral kilisesi olmuştur. Fransa kralı XII. Louis'nin karısı Mary Tudor'un mezarı St. Mary Kilisesi'ndedir. İlginç mimari özelliklere sahip öteki yapılar arasında, bugün müze olarak kullanılan Moyses Hall adlı eski Norman evi ile Robert Adam'ın yaptığı Belediye Binası (y. 1780) gibi George üslubundaki birkaç zarif yapı sayılabilir.

Doğu Anglia'nın buğday bölgesinde tarım ürünlerinin pazarlandığı önemli bir merkez olan Bury Saint Edmunds ayrıca tarım makinesi, şeker ve bira fabrikalarıyla kırsal kesime yönelik bir sanayi yerleşmesidir. Nüfus (1981) 31.178.

Buryat Özerk Cumhuriyeti, BURYATIYA olarak da bilinir, Rusya Federasyonu'nda, Sibirya'nın doğu kesiminde yönetim birimi. Baykal Gölünün doğusunda yer alır. Bir uzantısı gölün güney ucundan Moğolistan sınırı boyunca batıya doğru uzanır. Yüzölçümü 351.300 km²'dir. 1923'te Buryat-Moğol ve Moğol-Buryat özerk yönetim birimlerinin (*oblast*) birleştirilmesiyle kurulan cumhuriyet 1958'e değin Buryat-Moğol Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını taşıyordu.

Buryat Özerk Cumhuriyeti'nde dağ sıraları, platolar, havzalar ve ırmak vadileri iç içe geçmiştir. Yüksekliği 3.000 m'i aşan Sayan Dağları, Moğolistan sınırı boyunca uzanan dilimde yer alır. Öteki önemli yükseltiler arasında Baykal Gölünün güney ucunda yükselen Hamar-Daban Sıradagları, gölün kuzeydoğu kıyısına koşut Barguzin Dağları, kuzeydoğudaki Vitim platosu ve doğu sınırındaki Yablono-vo Dağları sayılabilir. Çok erken jeolojik dönemlerde yükselmiş olan bölge, günümüzde de süren yer hareketleri ve depremlerle bir dizi büyük katlanma ve kırılmaya uğramıştır. Başlıca akarsu sistemleri, Baykal Gölüne dökülen, ulaşım elverişli Selenga ile Lena'nın kuzey yönünde akan kolu Vitim'dir. Bölgenin yüzde 70'i taygalarla kaplıdır. Ama dağların arasındaki vadilerde ve havzalarda step bitki örtüsü ağırlıktadır. Tayga bölgesinde nitelsiz toprakların egemen olmasına karşılık, bozkır bölgelerinde verimli kara topraklar görülür. Kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgede kışlar uzundur. Sıcaklık yıl boyunca -50°C-38°C arasında değişir. Baykal Gölünün yılda 1.150 mm yağış alan doğu ucu dışında cumhuriyetin büyük bölümüne yılda 500 mm'nin altında yağış düşer.

17. yüzyıl ortalarında altın ve kürk peşinde koşan Rusların başlattığı yerleşim hareketi, ancak 19. yüzyıl sonlarında Trans-Sibirya Demiryolu'nun bölgeye ulaşmasından sonra önemli boyuta ulaştı. Bölgeye yerleşen Ruslara karşı başlangıçta güçlü bir direniş gösteren Moğolların bir kolu olan Buryatlar, keçe çadırlardaki çoban yaşamını zamanla terk ederek yerleşik tarımsal yaşamı benimsediler. Artık çoğu Sibirya'ya özgü köylü yaşamının tipik özelliği olan ahşap yapılarda yaşayan Buryatlar 1980'lerin başlarında toplam nüfusun ancak yüzde 23'ünü oluşturuyordu; geri kalanların çoğu Rustu. Bugün nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı kentsel alanlarda yaşamaktadır. Bölgenin en kalabalık kesimi, en büyük yerleşme olan başkent Ulan-Ude'nin(*) bulunduğu Selenga Irmağı havzasıdır.

Bölgenin zengin maden yatakları arasında altın, tungsten, molibden, nikel, alüminyum, demir, manganez, kömür, grafit, asbest, mika ve kireçtaşı bulunur. Başlıca işkolları madencilik, metalurji, makine üretimi, ağaç işleme, yapı malzemesi (çimento, cam, asbest) üretimi, dericilik, dokumacılık, gıda işleme, balıkçılık ve büyük bölümü Ulan-Ude'de toplanmış olan güç makinesi yapımıdır. Kesimlik hayvan (sığır, koyun, keçi, domuz ve ren geyiği) ve at yetiştiriciliği temel tarımsal etkinliği oluşturur. Başlıca tarım alanı Selenga Vadisi'dir; bu bölgede yaşı buğday, patates, sebze ve şeker pancarı yetiştirilir. Baykal Gölünde balıkçılık yapılır. Kürk hayvanı (mavi tilki ve rakun) yetiştiriciliği ile avcılık da (özellikle sincap ve samur) önemlidir. Trans-Sibirya Demiryolu bütün ülkeyi bir uçtan bir uca aşar. Demiryolunun bir kolu, Ulan-Ude'den Moğolistan'daki Ulanbator'a ayrılır. 1989'da Buryat'ı boydan boya geçen Baykal-Amur Demiryolu hizmete açılmıştır. Ulan-Ude'yi Ulanbator ve Irkutsk'a bağlayan yolların yanı sıra Selenga Irmağı ve Baykal Gölü üzerindeki taşımacılık da büyük gelişme göstermiştir. Nüfus (1990 tah.) 1.049.000.

Buryatlar, başlıca Moğol halklarından biri. Baykal Gölünün güneyinde ve batısında yaşayan Buryatların toprakları, 1689 Nerçinsk Antlaşması'yla Çin'den Rusya'ya geçmiştir.

Buryatlar, dil, tarih, yerleşme biçimi ve ekonomik düzen bakımından, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki Halha Moğolları ile Çin'in İç Moğolistan Özerk Bölgesi ve Mançurya kesimindeki Moğollara ve Kal-muklara (Oyratlar) benzerler. Başlıca Moğol halklarını oluşturan bu toplulukların en küçüğü olan Buryatların eski SSCB topraklarındaki nüfusu 390 bin kadardır. Buryatların kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bir görüşe göre, 13. ve 14. yüzyıllarda bugün yaşadıkları topraklara yerleşmiş çeşitli unsurların karışımıyla ortaya çıkmışlardır. Göçebe geçmişleri boyunca sığır, at, koyun, keçi ve deve beslerlerdi. Soylular ve avam olarak iki tabakaya bölünmüşlerdi; yer yer köle sahipliği de vardı. Akraba köyleri, klanlar ve klan konfederasyonları biçiminde gruplaşmış aileler halinde yaşayan Buryatlarda soy zinciri baba tarafını izlerdi. Daha kalıcı biçimde örgütlenmiş konfederasyonları hanedanlar yönetirdi.

Buryatlar, Budacılık ile şamanizmin karmaşık bir bileşimini geliştirmişlerdi. Halha Moğollarının etkisindeki Doğu Buryatların dinsel törenleri, batıdakilere göre Budacılığa daha yakın özellikler taşıyordu. Çarlık döneminde Buryatların bir bölümü Ortodoksluğu benimsemişti.

Buryatların ilkel yöntemlerle açık otlaklarda sürdürdüğü hayvancılığın yerini, 1917 Devrimi'nden sonra kolektif çiftliklerde sığır besiciliği aldı. Samur yetiştirmek için kurulan deneme çiftlikleri tayga bölgesinde avcılık ve tuzak kurmayı geliştirdi. Ayrıca balıkçılık gelişti ve kerestecilik başlıca sanayi dalı durumuna geldi. 1980'lerin sonlarında Rusya'daki Buryatların sayısı 350 bin kadardı, bunların da çoğu Buryat Özerk Cumhuriyeti'nde yaşıyordu. Bu özerk cumhuriyet dışında Irkutsk ve Çita yönetim birimlerinde (*oblast*) Buryatların yaşadığı iki özerk il (*okrug*) vardır. Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan Buryatların sayısı ise yaklaşık 39 bindir.

Busan bak. Pusan

Busbecq, Ogier Ghislain de (d. 1522, Comines, Flandre - ö. 28 Ekim 1592, St.

Germain, Rouen, Fransa), Flaman asıllı Avusturyalı diplomat ve yazar I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-66) Osmanlı Devleti'nin durumunu anlatan yapıtıyla tanınır.

Busbecq senyörü George Ghislain'in evliliği oğludur. İyi bir eğitim görek Louvain, Paris, Venedik ve Padova'da okudu. Önce Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'in (Şarlken), 1554'te de kardeşi Avusturya kralı Ferdinand'ın hizmetine girdi. Osmanlı-Avusturya Savaşı'nı sona erdirecek bir barış yapılmasını sağlamak amacıyla 1555'te İstanbul'a gönderildi. İran seferinden dönmekte olan I. Süleyman'la Amasya'da görüştü ve padişahı ancak altı aylık bir ateşkese razı edebildi. Barışı sürekli kılabilmek amacıyla iki kez daha İstanbul'a giden Busbecq, 1562'de Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında sekiz yıllık bir antlaşma imzalanmasını sağladı. Bundan sonra Viyana'daki krallık sarayında prenslerin öğretmenliğine atandı. 1574'te ölen Fransa kralı IX. Charles'in eşi Avusturya arşidüyesi Elisabeth'in bu ülkedeki gelirlerini yönetmekle görevlendirilince Paris'e gitti. 1582'den ölümüne değin de Avusturya'nın Paris elçisi olarak görev yaptı.

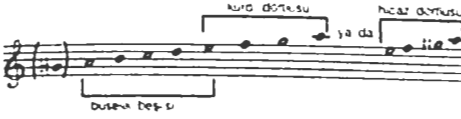
Busbecq gezip gördüğü yerlerde, tarih, dil, botanik ve zooloji araştırmaları da yapmış. Osmanlı ülkesinden topladığı 250'ye yakın Eski Yunanca yazmayı, antik para ve yazıtı Viyana'ya götürmüştü. Ankara'daki Augustus Tapınağı'nı da Batı'ya Busbecq tanıtmıştır. Osmanlı Devleti ile ilgili olarak kaleme aldığı *Itinera Constantinopolitana et Amasiana et de re militari contra Turcos instituenda consilium* (1581; İstanbul ve Amasya Seyahatnamesi ve Askeri İşlerde Türklere Karşı Alınacak Önlemlerle İlgili Öneri) adlı ünlü yapıtı daha çok *Busbeku Legationis Turcicae Epistolae Quattuor* (1605; Busbecq'in Türkiye'den Yazdığı Dört Elçilik Mektubu) olarak tanınır. Türkçeye de 1939'da *Türk Mektupları* adıyla çevrilmiştir. Kayıp olanların dışındaki yapıtları toplu olarak *Omnia quae extant opera* (ös 1633; Elde Bulunan Bütün Yapıtları) adıyla yayımlanmıştır.

Busch, Wilhelm (d. 15 Nisan 1832, Wiedensahl, Hannover - ö. 9 Ocak 1908, Mechtshausen, Siesen yakınları, Almanya), en çok karakalem desenleri ve yergili şiirleriyle tanınmış ressam ve şair. Resimli roman türünün öncüsü sayılır.

Düsseldorf, Anvers ve Münih akademilerinde öğrenim gördü. 1859'da Almanya'nın önde gelen haftalık mizah dergisi *Fliegende Blätter*'de resimli komik oylu dizilerini yayımlamaya başladı. Bunları, *Max und Moritz*, *Der heilige Antonius von Padua* (Padovalı Aziz Antonius), *Die fromme Helene* (Dindar Helene), *Hans Huckebein*, *Dideldum! ve Herr und Frau Knopp* gibi manzum metinli resimli diziler izledi. Busch 1878'de, doğduğu yer olan Wiedensahl'a çekildi, zaman zaman düzyazılar ve şiirler yayımlamayı sürdürdü. 1910'a gelindiğinde *Katzenjammer Kids* (*Kaptan ve Edi Buda*) adlı dizinin habercisi olan *Max und Moritz*'in Almanya'daki baskısı yarım milyonu geçmişti. Busch'un yapıtları birçok dile çevrilmiştir.

Busch'un ünü günümüzde de sürmekte, yapıtları Almanca konuşulan ülkelerde yaygın biçimde okunmaktadır. Sayısız sanatçının örnek olan üslubu son derece yalındır. Busch, en karmaşık biçimleri ve anlamlı hareketleri birkaç karakalemle ifade etmeyi başaran bir sanatçısıdır.

buselik, PUSELIK olarak da yazılır, Türk müziğinde bir perdenin ve bir basit makamın ortak adı. Buselik perdesi, orta sekizli-deki si'dir (si'). Buselik makamı, buselik beşlisine kürdi ya da hicaz dörtlüsü eklene-

Buselik makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

rek oluşturulmuştur. Hiçbir değiştirme işareti sesin bulunmadığı dizisi, Batı müziğindeki la minör gamına çok yakındır. Buselik dörtlüsü ya da beşlisi, birçok makama eklenerek "buselikli bileşik makamlar" (örn. şehnazbuselik, hisarbuselik, arazbarbuselik, nevaubuselik) oluşturduğu gibi başka perdelere taşınarak da çok sayıda yeni makamın elde edilmesini sağlamıştır (örn. nihavend, sultaniyegâh, ferahfeza, şive-nüma).

Busenbaum, Hermann, Busenbaum BUSENBAUM olarak da yazılır (d. 1600, Notuln, Vestfalya - ö. 31 Ocak 1668, Münster, Münster), Cizvit ahlak ilahiyatçısı.

1619'da Cizvit tarikatına girdi ve Hildesheim ve Münster'de tarikata bağlı okulların yöneticiliğini yaptı. Ünlü yapıtı *Medulla Theologiae Moralis, Facili ac Perspicua Methodo Resolvens Casus Conscientiae ex Variis Probatisque Authoribus Concinnata* (1650; Ahlak İlahiyatının Özü, Çeşitli ve Değerli Yazarların Vicdan İddialarını Çözümlemek İçin Kolay ve Anlaşılır Bir Yöntem) 1776'ya değin iki yüzü aşkın baskı yaptı. Sonraları önde gelen ahlak ilahiyatçıların yorumlarının dayanağı olan ve pek çok ilahiyat okulunda ders kitabı olarak okutulan bu yapıtı, 1757'de ve 1763'te Fransa'da sivil yetkililerce halkın önünde yakıldı. Bu olaydan sonra, hükümdarların katline cevaz verdiği ve önemli bir amaç uğruna özünde kötülük taşıyan araçların kullanılabilirliğini savunduğu gerekçesiyle, yapıta yöneltilmiş olan suçlama bütünüyle temelsizdir.

Bush, George (Herbert Walker) (d. 12 Haziran 1924, Milton, Massachusetts, ABD), 1989-93 arasında ABD başkanı.

Connecticut eyaleti senatörlerinden banker Prescott Sheldon Bush'un (1895-1972) oğludur. George Bush, Greenwich'te büyüdü; orada ve Andover'da (Massachusetts) özel okullarda okudu. Andover'daki Phillips Akademisi'ni bitirdikten sonra Deniz Kuvvetleri Yedek Birlikleri'nde yedeksubay oldu. II. Dünya Savaşı sırasında (1942-44) Büyük Okyanustaki uçak gemilerinde torpido bombardıman pilotu olarak görev yaptı. Üstün Uçuş Nişanı'nı kazandı.

Greenwich'e döndükten sonra aile geleneğini izleyerek Yale Üniversitesi'ne girdi ve 1948'de buradan mezun oldu. Babasının şirketinde görev almak istemedi. Texas'a taşınarak petrol arama donanımı pazarlamaya başladı. Zapata Petroleum Corporation (1953) ile Zapata Off-Shore Company (1954) gibi petrol şirketlerinin kurucu ortağı oldu. 1959'da Houston'da Cumhuriyetçi Parti'de etkin görev aldı. 1964'te Senato seçimlerinde başarısız olduktan sonra, 1966'da Cumhuriyetçi Parti'den Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1970'te bu sandalyeyi bırakarak Senato seçimlerine katıldıysa da gene başarısız oldu. Başkan Richard Nixon,

Bush'u ABD'nin BM nezdindeki büyükelçiliğine atadı (1971-72). Bush 1973'te Watergate Skandalı alevlendiği sırada Cumhuriyetçi Parti Ulusal Komitesi'nin başkanı oldu. Uzun süre Başkan Nixon'ı desteklediyse de Ağustos 1974'te başkanı istifaya çağırdı. Aynı yılın sonuna doğru Başkan Gerald R. Ford tarafından Pekin'deki ABD İrtibat Bürosu'nun başına getirildi. Merkezi Haberalma Örgütü (CIA) başkanlığına (1976-77) atanmasına değin bu görevde kaldı.

Bush 1980'de başkan adaylığı için bir kampanya başlattıysa da mayısta Ronald W. Reagan'ı desteklemek üzere kampanyasından vazgeçti ve Reagan'ın başkan yardımcısı adayı oldu. Başkan yardımcısı ve Senato başkanı olarak Reagan'ın güvenini kazandı. 1984'te ikinci dönem için yeniden seçildi. 1988 başkanlık seçimlerinde neredeyse rakipsiz biçimde partisinin adayı oldu ve Demokrat aday Michael Dukakis karşısında halkın yüzde 54'ünün oyunu olarak seçimi kazandı.

Bush, Reagan'ın izlediği politikalarda önemli bir değişikliğe yönelmedi. Ama Reagan'ın Demokratların çoğunlukta bulunduğu Kongre'ye karşı cephe alan tutumundan uzak durdu. Aralık 1989'da, ABD'de uyuşturucu kaçakçılığıyla suçlanan Panama lideri General Manuel Noriega'yı devirmek amacıyla ABD kuvvetlerinin bu ülkeyi işgal etmesi emrini verdi. Öte yandan Nikaragua'nın demokratik seçimlere yönelmesi üzerine ABD'nin bu ülkedeki ayaklanmacılara yönelik yardımını kesti.

Doğu Avrupa'daki köklü siyasal dönüşümleri destekleyen Bush SSCB devlet başkanı Mihail Gorbaçov'a birkaç kez buluşarak karşılıklı silahsızlanmada çok önemli adımlar atılmasını sağlayan antlaşmalarla imza koydu. Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine Birleşmiş Milletler'in desteğiyle ABD önderliğinde geniş bir uluslararası ittifakin oluşmasını sağladı. Irak'ın ambargoya karşın çekilmemesi üzerine Basra Körfezi'nde konuşlandırılmış ABD askerlerinin sayısını birkaç ay içinde yaklaşık 500 bine çıkardı. 16-17 Ocak 1991 gecesi ABD önderliğindeki hava saldırısıyla başlayan Körfez Savaşı şubat sonlarında Müttefiklerin zaferiyle sonuçlandı.

Sovyetler'deki reform sürecini destekleyecek bir yardım programını geciktirmekle eleştirilen Bush, Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı girişilen darbe karşısında kesin tutum takındı. 1991 sonlarında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, yaklaşık yarım yüzyıldır dünya ölçeğinde ABD'nin karşıt kutbunu oluşturan rakip ve hasım güç ortadan kalkmış oldu.

İç politikada Bush daha az girişken davranışlar yaptı. Federal hükümetin süregelen bütçe açıklarının hem vergileri artırarak, hem de harcamaları kısarak kapatılmasına yönelik bir plan konusunda Kongre'yle anlaşmaya vardı. Ama başta işsizlik olmak üzere ekonomik durgunluğun öbür göstergelerinin belirginleşmesi kamuoyunda Bush'a yönelik desteğin sarsılmasına yol açtı. 1992'deki başkanlık seçimlerinde Demokratların adayı Bill Clinton karşısında yenilgiye uğradı.

Bush, Vannevar (d. 11 Mart 1890, Everett, Massachusetts - ö. 28 Haziran 1974, Belmont, Massachusetts, ABD), ABD'li elektrik mühendisi. İlk elektronik örnek (analog) bilgisayar olan diferansiyel çözümleniciyi geliştirmiştir.

1914-17 arasında Medford'da Tufts Üniversitesi'nde ders veren Bush, ABD Deniz Kuvvetleri adına, denizaltıların bulunmasını yarayacak bir aygıt üzerinde araştırma

çalışmaları yaptıktan sonra 1919'da Cambridge'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) öğretim görevlisi oldu. 1920'lerin sonlarında, büyük elektrik şebekelerinin işleyişini benzetim (simülasyon) yöntemiyle incelemeye yönelik bir şebeke çözümlenici tasarımı geliştirdi. 1930'larda MIT'de oluşturduğu bir grup ile birlikte başladığı çalışmaları sonucunda, diferansiyel denklemleri çözen diferansiyel çözümleniciyi yaptı. On sekiz bağımsız değişkeni işleyebilen makinesi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen elektronik bilgisayarların ilk örneği oldu. Bush ayrıca kaydedilmiş bilginin tekrar kullanılmasını kolaylaştırmak üzere şifre ve mikrofilm kullanan bir aygıt geliştirdi.

1940'ta Ulusal Savunma Araştırmaları Komitesi başkanlığına atanan Bush, ertesi yıl, yeni kurulan Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Dairesi yöneticisi oldu. Bu kuruluş savaşa yönelik araştırmaları yönlendiriyor ve bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmalarını için hükümete danışmanlık yapıyordu. Savaştan sonra 1946-47 arasında Birleşik Araştırma ve Geliştirme Dairesi başkanı, 1947-48 arasında Ulusal Askeri Kurum Araştırma ve Geliştirme Kurulu üyesi olarak çalışan Bush, ayrıca 1939-55 arasında da Carnegie Kurumu'nun başkanlığını yaptı.

Bushnell, David (d. 1742, Saybrook, Connecticut - ö. 1824, Warrenton, Georgia, ABD), denizaltının yaratıcısı olarak tanınan ABD'li mucit.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlamak üzere olduğu 1775'te Yale Üniversitesi'nden mezun olan Bushnell, Saybrook'a geçerek deniz araçları üzerinde çalışmaya başladı ve sualtına inebilecek türden ve pervanesi elle çevrilen, kaplumbağa biçiminde bir tekne yaptı. Teknede silah olarak, düşman gemisinin gövdesine takılacak türden bir de mayın bulunuyordu. Bushnell'in "Turtle"ıyla (Kaplumbağa) İngiliz savaş gemilerine karşı birkaç saldırı girişiminde bulunulduysa da bu saldırılar başarısızlıkla sonuçlandı. Gerçi tekne sualtında oldukça başarılı bir biçimde çalışıyordu, ama aracı yönetmek için gereken bir dizi güç işlevi, fiziksel yapısı elverişli olmayan Bushnell ya da ondan başka birisi yerine getiremiyordu. Buna karşın, General George Washington Bushnell'i orduya alarak mühendislik çalışmalarıyla görevlendirdi. Yüzbaşılığa ve West Point'teki ABD İstihkâm Kolordusu'nun komutanlığına kadar yükselen Bushnell, sonraları tıp öğrenimi gördü ve Warrenton'a yerleşerek hekimlik yaptı.

Bushnell, Horace (d. 14 Nisan 1802, Bantam, Connecticut - ö. 17 Şubat 1876, Hartford, Connecticut, ABD), Kongregasyon Kilisesi papazlarından, "Amerika'da dinsel liberalizmin babası" olarak adlandırılan ilahiyatçı. İlahiyat konusundaki görüşleri tartışmalara yol açmıştır.

Connecticut'un New Preston bölgesinde kırsal kesimde büyüyen Bushnell, 1821'de Kongregasyon Kilisesi'ne katıldı ve papaz olmak amacıyla 1823'te Yale Üniversitesi'ne girdi. 1827'de mezun olduktan sonra kısa bir süre öğretmenlik, *New York Journal of Commerce*'de yayın yönetmeni yardımcılığı ve Yale'de hukuk öğrenimi yaptı. Dink ilgili kuşkuyla, baroya katıldığı 1831'e değin Bushnell'i dinbilim eğitimine başlamak için alıkoymuştu için ancak bu tarihten sonra Yale İlahiyat Okulu'na girdi ve 1833'te Hartford'daki Kuzey Kongregasyon Kilisesi'ne papaz olarak atandı. Yirmi yıl sürdüğü bu görevden sağlık nedenleriyle ayrıldı.

Amerikan düşünce tarihinin önemli kişilerinden olan Bushnell, New England'ın Pürten geleneği ile Ralph Waldo Emerson, Samuel Taylor Coleridge ve özellikle de Friedrich Schleiermacher'in temsil ettikleri yeni romantik akım arasında yer alır. İlk

Horace Bushnell, William R. Wheeler'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1875; Yale Üniversitesi Sanat Galerisi
Yale University Art Gallery

önemli yayını olan *Christian Nurture* (1847; Hristiyan Terbiyesi), dinsel uyanışların dini kabul deneyimini fazla abarttıkları düşüncesiyle yazılmış ayrıntılı bir eleştiridir. İncil'i daha iyi anlamasını sağlayan mistik deneyiminden sonra yazdığı *God in Christ*'ta (1849; İsa'daki Tanrı) Bushnell, kefaretin bir bedel olduğu, yani İsa'nın ölümünün insanların günahlarının cezasını karşıladığını savunan geleneksel görüşe karşı çıktı ve dile ilişkin sorunları irdeleyerek dinsel inanç ve Tanrı'nın gizemi açısından dilin toplumsal, simgesel ve çağrışsal yapısını vurguladı. İlahiyat dili konusundaki tutumunu sürdürdüğü ve savunduğu *Christ in Theology*'de (1851; İlahiyatta İsa) eğretilemeye ve Üçleme'nin bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşüne özel bir yer verdi. *Nature and the Supernatural*'da (1858; Doğa ve Doğüstü) ise, başlıkta yer verdiği ikiz öğelerin tek bir "Tanrı sistemi" oluşturduğunu ileri sürdü ve Hristiyanlığın günah, mucize, bedenleşme, vahiy ve İsa'nın tanrılığı gibi öğretilerini kuşkucuların saldırılarına karşı savundu.

Bushnell, görüşlerinden ötürü şiddetle eleştirildi ve 1852'de Kuzey Kilisesi, bir heretiklik duruşmasını ölemek amacıyla yerel kiliseler birliğinden çekildi. Ama bütün muhalefete karşın Bushnell'in Hristiyanlık yorumu, görüşlerini tutarlı bir biçimde geliştirmeye ve sunma yeteneği sayesinde etkisini sürdürdü. Çok sayıda yapıtları arasında *The Vicarious Sacrifice* (1866; Vekâleten Kurban), *Forgiveness and Law* (1874; Bağışlama ve Yasa) ile altı ciltlik vaaz ve denemeleri sayılabilir. "Science and Religion" (1868; Bilim ve Din) adlı denemesi Darwin'in evrimi kuramına karşı tutumunu gösterir. Toplumsal konulardaki ılımlı ve temkinli görüşlerini *A Discourse on the Slavery Question* (1839; Kölelik Sorunu Üzerine Bir Söyleşi), *The Census and Slavery* (1860; Sayım ve Kölelik) ve *Women's Suffrage: The Reform Against Nature* (1869; Kadınlara Oy Hakkı: Doğaya Aykırı Reform) adlı yapıtlarında toplamıştır.

Bushveld bak. Bosveld

Busignies, Henri-Gaston (d. 29 Aralık 1905, Sceaux - ö. 20 Haziran 1981, Antibes, Fransa), Fransız asıllı ABD'li elektronik mühendisi. Geliştirdiği yüksek frekanslı yön bulucu (HF/DF) aygıt II. Dünya Savaşı sırasında ABD Deniz Kuvvetleri tarafından düşman haberleşmesini yakalamakta kullanılmıştır.

1926'da Paris Üniversitesi'nden elektrik mühendisi olarak mezun olan Busignies'in ilk geliştirdiği aygıt uçakların doğru rota üzerinde hatasız seyrini olanaklı kılan bir hava radyoposulası oldu. 1928'de International Telephone and Telegraph Company'ye (ITT) girerek henüz geliştirilme aşamasında olan radyoposula ve radyolu yön bulucular üzerinde çalışmalar yaptı. 1940'ta birçok başka Fransız bilim adamı ile birlikte Fransa'dan ayrılarak ABD'ye geçti. Burada ABD Deniz Kuvvetleri için yaptığı çalışmalar sonucunda 1941'de yüksek frekanslı yön bulma sistemini geliştirdi. Savaş sırasında yaygın olarak kullanılan aygıtın daha sonraları geliştirilen türleri ABD uçaklarına, gemilerine ve askeri araçlarına yerleştirildi. Savaşın sona ermesiyle hedefleri belirleyen bir radar yaptı. Bu radar, perdeleyici bir engelin arkasında seyreden çeşitli cisimlerin ve araçların belirlenmesini olanaklı kılıyordu. Busignies 1975'te ITT'nin birinci başkan yardımcılığından emekli oldu.

Busirî, tam adı ŞEREFEDDİN MUHAMMED BİN SAİD EL-BUSİRİ (d. 7 Mart 1213, Abusir ya da Dilas - ö. 1296, Kahire), *Bürde Kasidesi* adlı şiiriyle ünlü Berberi kökenli Arap şair.

Yaşamıyla ilgili pek az bilgi vardır. Dilas'ta yetiştiikten sonra Bilbis'e yerleşti ve orada kâtiplik yaptı. Dönemin mutasavvıflarından Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Mersî'nin derslerini izledi; hadis ilminde ün kazandı. Yaşamının son yıllarında felç oldu. Ünlü kasidesinde yaşamını şiire adadığını söyleyen Busirî, aynı zamanda yetenekli bir hattattı.

En tanınmış yapıtı *el-Kevakibü'd-Dürriye fi Medhi Hayri'l-Berriye* (ös 1835) adlı kasidesidir. En eski metni 160 beyittir. Busirî'nin felçliyi yazdığı bu kasidesi, nıyâyet göre düşünce gördüğü Hz. Muhammed'in hırkasını (bürde) örtüp onu iyileştirmesi üzerine *Kaside-i Bürde* ve *Kaside-i Bür'e* olarak da adlandırılmıştır. Yapıt Farsça, Latince, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Rumcadan başka, *Tercüme ve Şerh-i Kaside-i Bürde* (1889) adıyla Türkçeye de çevrilmiştir. Kasideye birçok şerh ve nazire yapılmıştır. Cenazelerde, ağır hastalıklarda, özellikle felçlileri iyileştirmek için okunması gelenek olmuştur. Busirî'nin *Kasidetül'l-Hamriye*, *Kasidetül'l-Muzariye* ve *Kasidetül'l-Yaiye* gibi Hz. Muhammed'i öven kasideleri de vardır. Bunların bir bölümü *Mecmuatül'l-Kübra mine'l-Kasaidül'l-Fuhra*'da (ös 1889) toplanmıştır.

Busiris, Yunan mitolojisinde, Mısır kralı. Mısır'ın efsanevi kralı Epaphos'un kızı Lyssianassa ile Deniz Tanrısı Poseidon'un oğludur. Kıbrıslı bilici Phrasios, dokuz yıldır kılık çeken Mısır'a gelerek, her yıl Zeus için bir yabancınnın kurban edilmesi kuralı konuluncaya değin kılığın süreceğini söyler. Bunun üzerine, Libya'dan Mısır'a yeni ulaşan Herakles yakalanıp sunağa getirilir. Ama Herakles bağlarını çözerek Busiris ile oğlu Amphidamas'ı öldürür.

Bazı Yunan yazarlarına göre Busiris birleşik Mısır'ın ilk kralı olduğuna inanılan Menes'in ardından hüküm sürmüştür. Ama Mısırlılar yoluyla daha sağlam bilgiler edinmiş başka yazarlar, Busiris'i kesinlikle yok sayarlar. Busiris adı, Mısır tanrısı Osiris için önceleri kullanılan yaklaşık bir Yunanca karşılık olabilir. Osiris'in bütün tapınakları P-usiri (Busiris) olarak adlandırılmakta birlikte Eski Mısır'da bu adı taşıyan başlıca kent, Nil Deltasının tam ortasında Aşağı Mısır'ın dokuzuncu nome'sinin (eyalet) merkezidir.

Busken Huet, Conrad (d. 28 Aralık 1816, Lahey, Felemenk - o. 1 Haziran 1886, Paris, Fransa), dönemin en önemli ve parlak edebiyat eleştirmenlerinden biri.

Koklû bir Fransız Protestan aileden geliyordu. Leiden'de ilahiyat öğrenimi gördükten sonra, Haarlem'deki Valon Şapeli'nde papaz oldu. Ama yenilikçi görüşleri yüzünden görevinden ayrıldı. Edebiyat eleştirmenliğine yöneldi ve 1862-65 arasında, etkili bir edebiyat dergisi olan *De gids*'in yayın yönetmenliğini yaptı. Pek çok düş kırıklığından sonra ülkesinden ayrılarak, Hollanda'ya bağlı Doğu Hint Adalarına gitti. Burada gazeteci olarak çalıştı. Yaşamının son yıllarını ise Paris'te geçirdi.

Edebiyat eleştirmeni olarak, Fransız eleştiri ustası Sainte-Beuve ile Danimarkalı George Brandes'i örnek aldı ve Felemenk edebiyatının Avrupa'nın öteki kültürleriyle daha yakın ilişkiye girmesi için çalıştı. Felemenk edebiyatının klasikleri, ikinci dercedeki şairleri ve öteki ülkelerin klasik ve çağdaş edebiyat ürünleri hakkında önemli yazılar yazdı. Çağın bazı Hollandalı yazarlarını sığlık ve yavanlıklarıyla ötürü sert bir dille eleştirdi. En önemli eleştiri yazılarını, *Litterarische fantasien en kritieken* (1868-88; Edebiyatta Fantezi ve Eleştiri) adı altında 25 ciltte topladı.

Güzel bir üslup ve keskin kavrayışla yazılan yapıt, günümüzde bile zevkle okunabilmektedir. Ülkesinin 17. yüzyıldaki kültürel tarihini ele alan *Het land van Rembrand* (1882-84; Rembrand'ın Ülkesi) adlı yapıtı ise kendi alanında klasik sayılır.

Buskerud, Norveç'in ortagüney kesiminde il (*fyke*). Oslo Fiyordundan Hardanger Platosu ve Hallingskarvet Dağlarına kadar, kuzeybatıya doğru 209 km uzanır. Yüzölçümü 14.927 km²'dir. Batı kesimi ormanlık vadiler ve yüksek çayırarla kaplı dağlık bir plato, doğusu ise alçak bir havzadır. Havzadaki birçok gölden ve Dram gibi ırmaklardan elektrik enerjisi elde edilir. Nüfusun büyük çoğunluğu ilin doğusundaki Ringerike'de yaşar. Ringerike'nin sanayi ve ticaret merkezi Hønefoss'tur. Dramselva boyunca kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikaları vardır. Ovalarda meyve, sebze ve mısır yetiştirilir. 17. yüzyıldan beri işletile gelen gümüş madenleri 1957'de kapatılmıştır. İl merkezi Drammen'dir. Nüfus (1991 tah.) 225.294.

Busoga, Doğu Afrika'da, Uganda'nın güneydoğusunda il. Güneyde Victoria Gölü, batıda Orta ve Kuzey Buganda illeri, kuzeyde ve doğuda ise Doğu iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 13.340 km²'dir. Kuzey kesimindeki tepelerin sırtları düzleşmiştir; güney kesiminde ise yuvarlak tepeler yer alır. Kuzey sınırındaki Kyoga Gölü, bataklıklardan ve kumlu topraklardan oluşmuş geniş bir alanın ortasında yer alır.

Güneyinde hem Paleolitik Çağ'dan, hem İlk Demir Çağ'dan kalma sit alanları bulunur. Kökleri 1300-1400'e uzanan Bigo kültürü 16. yüzyıla değin yörede egemen oldu. Daha sonra bölge, yeni kurulan Bunyoro Krallığı'nın parçası durumuna geldi. Bunyoro şefi Karaboga'yı yenik düşüren İngilizler 1894'te Uganda'yı protektora ilan ettiler. Busogalı siyasal önder Wilberforce Nadiope 1958'de Uganda Halkının Birliği örgütünü kurdu. Bugosa, 1962'de ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Uganda'nın parçası oldu.

Genellikle filotuyla kaplı olan bölgede, çok sayıda papirüs bataklığı ve birkaç orman alanı bulur. Yabanıl yaşam zengin-

dir. Jinja Hayvanları Koruma Alanı'nda fil, suaygırı, manda, sitatunga, çeşitli antilop türleri, çalı domuzu ve pars gibi hayvanlar yaşar. En büyük etnik grup, varlıklı ve kültürlü bir topluluk olan Basogalardır. Basogalar dil ve kültür bakımından komşu halk Bagandaları andırır. Ağır-lıklı olarak tanımla uğraşan Basogalar pamuk, kahve, şeker kamışı, muz, yerfıstığı, mısır, darı, tapyoka ve tatlı patates yetiştirir. Hayvancılık, göl ve ırmaklarda ise balıkçılık yan uğraşlardır. Gelişen sanayi kuruluşları arasında pamuk, tütün, şeker, çay ve kahve işleyen tesisler, çeşitli dokuma, gıda, kauçuk, kâğıt mamulleri, çimento, beton ürünleri, elektrikli makine, bisiklet, sanayi için kimyasal madde, madeni eşya, sıvı ve katı bitkisel yağ üreten fabrikalar başta gelir. İl merkezi ve ülkenin önemli sanayi kenti olan Jinja, kara ve demir yoluyla Kampala ve Mbulamuti kentlerine, gene karayoluyla ayrıca Iganga'ya bağlanır. Victoria Nili'nin Victoria Gölünden çıkış yerinde kurulan hidroelektrik santral ile Owen Çağlayanı Barajı Jinja yakınlarında yer alır. Nüfus (1980 geç.) 1.221.872.

Buson, YOSA BUSON olarak da bilinir, asıl adı TANIGUÇI BUSON (d. 1716, Kema, Settsu yöresi - ö. 17 Ocak 1784, Kyoto, Japonya), ressam olarak tanınan, ama asıl *haiku* (17 heceden oluşan Japon şiiri) türündeki ustalığıyla ün yapmış şair.

Varlıklı bir ailenin çocuğuydu, ama sanatçı olabilmek için ailesini terk etti. Kuzeydoğu Japonya'yı dolaşarak aralarında *Hokuju Rösen wo itonamu* (1745; Hokuju Rosen'e Saygı) adlı yapıtında övdüğü Haya-no Hacin'in de bulunduğu ustalardan *haiku* öğrendi. 1751'de profesyonel bir ressam olarak Kyoto'ya yerleşti; yaşamının çoğunu burada geçirdi. 1754-57 arasında Tonga yöresinde doğal güzellikleriyle ünlü Yosa'da yaşadı. Burada hem resim, hem de şiir tekniğini geliştirmek için yoğun bir çalışmaya girdi; Taniguçi soyadını da Yosa olarak değiştirdi. Özellikle 1772'den sonra şair olarak ünlendi. Büyük şair Matsuo Başo'nun geliştirdiği geleneği yeniden canlandırmaya çalıştı, ama hiçbir zaman Başo'da görülen insancıl anlayış düzeyine ulaşamadı. Buson'un resme olan ilgisinin, zengin görsel ayrıntılarla dolu süslü ve duyumsal şiirine yansıdığı söylenebilir. Günlük konuşma diline dayanan edebiyatın sınırlarını aşmak için gene günlük konuşma dilini kullanmak gerektiğini ileri süren Buson, *haiku*'da "şiirin söylenmesi gerektiğini" belirtir. Buson'a göre bu, yalnızca deneyimli bir göz ve keskin bir kulağı değil, aynı zamanda Japon ve Çin klasikle-

rini tanımayı gerektirir. Bazı uzun şiirlerini Çince yazan Buson, geleneksel *haiku* biçiminden yola çıkarak deneysel şiirler de yazmıştır.

Busoni, Ferruccio (Benvenuto) (d. 1 Nisan 1866, Empoli, Toscana - ö. 27 Temmuz 1924, Berlin), piyanist olarak ünlenmiş olmakla birlikte önemli besteleri de

Busoni, Edmond X. Kapp'ın çizimi, 1921; Manchester Kenti Sanat Galerileri, İngiltere
Edmond X. Kapp

bulunan müzikçi. İtalyan bir klarnetçi ile Alman kökenli bir piyanistin oğludur. İlk müzik derslerini annesinden aldıktan sonra üstün yetenekli bir çocuk olarak tanınan Busoni, daha sonra öğrenimini Viyana ve Leipzig'te tamamladı. 1889'da Helsinki'de piyano öğretmenini olarak ders verdi; oradan Moskova'ya, ardından da ABD'ye gitti. 1894'ten 1914'e (ve 1920'den ölümüne) değin Berlin'de yaşadı, çağdaş müzikçilerin yapıtlarını kaldırdığı konserler yönetti, daha çok J. S. Bach, Beethoven ve Liszt'in yapıtlarına yer verdiği konser turlerine çıktı. I. Dünya Savaşı çıkınca hem İtalya, hem de Almanya'ya duyduğu bağlılığın yarattığı ikilem içinde Zürich'e çekildi. Bu ikilem onun bestelerine de yansıdı; müziği Almanlara özgü akılcılığın denetimindeki romantik bir coşku ile, Latinlere özgü parlaklık ve duruluğun bir bileşimidir. En iddialı yapıtı, bitirmedeği *Doktor Faust* operasıdır. Bu yapıt Goethe'nin oyunu değil, Faust efsanesinin daha önceki biçimleri üstüne kurulmuştur. Busoni'nin öğrencisi Philip Jarnach'ın tamamladığı opera 1925'te Dresden'de sahnelendi. Busoni, Zürich'te bestelediği öteki iki operası *Arlecchino* ile *Turandot*'ta *commedia dell'arte*'ye çağdaş bir yorum getirmeye çalıştı. Piyano yapıtları arasında koral final bölümü ile görkemli bir konçerto, müzik anlayışını ortaya koyduğu altı sonat, yaşamı boyunca uğraştığı Bach'ın müzigiinden edindiği deneyimlerin bir özeti niteliğindeki ve Bach'ın bitmemiş bir fügen üzerine kurduğu büyük *Fantasia Contrappuntistica* (değişik iki biçimi 1910; değişik bir biçimi 1922; iki piyano için değişik dördüncü biçimi 1922) vardır.

Busoni, Bach'ın org yapıtlarını piyanoya aktarmış ve Liszt'in *La Campanella* ve *La Chasse* gibi piyano yapıtlarının çoksesli uyarlamalarını yapmıştır. Birçok solo piyano parçası yazmış, her ikisi de piyano ve orkestra için *Indianische Fantasia* (Hint Fantazisi) ve *Konzertstück* (Konser Parçası) adlı iki yapıt bestelemiştir. Orkestra yapıtları arasında Gozzi'nin *Turandot* (Puccini aynı adlı operasını daha sonra yazmıştır) oyunu için yaptığı fon müziği ile bir orkestra süiti ve bir senfonik şiir bulunmaktadır.

Busrû's-Şam bak. Bostra

Bussum, Hollanda'nın ortabatu kesimindeki Noordholland ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). IJssel Gölü yakınlarında yer alır. Önceleri eski bir kale kenti olan

Naarden'in kırsal kesime doğru genişlemesiyle oluşan Bussum, bugün Amsterdam'ın güneydoğusunda bir banliyodur. Ayrıca ormanlar ve göllerle kaplı Gooiland yöresinin dinlence yeridir. Hollanda'nın televizyon stüdyoları buradadır. Ekonomik etkinlikler arasında fidan yetiştiriciliğinin yanı sıra kakao ve çikolata (1840'tan bu yana), ilaç, kimyasal madde ve elektronik araç üretimi sayılabilir. Nüfus (1983 tah.) 33.941.

Bussy-Rabutin, Roger de, tam adı ROGER DE RABUTIN, KONT DE BUSSY (d. 13 Nisan 1618, Épiry - ö. 9 Nisan 1693, Autun, Fransa), klasik düzyazı üslubunda yazdığı, toplum ahlakına aykırı hafif öyküleriyle zamanının soylularını eğlendiren Fransız serüvenci. Mektuplarıyla ün kazanan Marki de Sévigné'nin kuzeni ve yakın dostuydu. Kardinal Mazarin hükümetine karşı başlayan Fronde(*) çatışmaları sırasında önce isyancılar, sonra da hükümet için çalıştı. Serseri yaşamı ve gizli aşk serüvenleriyle başını derde sokmasına karşın, 1653'te hafif süvari korgenerali yapıldı. 1665'te Académie Française'e seçildi.

Saraylı hanımların gizli serüvenlerini konu alan, eğlendirici tarzda yazılmış dört öykünün yer aldığı *Histoire amoureuse des Gaules*'ün (Galya Ülkelerinin Aşk Tarihi) 1665'te izinsiz yayımlanmasıyla gözden düştü. On üç aylık hapis cezasının ardından, doğduğu yer olan Burgonya'ya sürgüne gönderildi. Düşmanlarının, kitabın devamı olduğunu öne sürerek yayımladıkları, daha da açık saçık kitapçıklar iyice gözden düşmesine yol açtı. Sürgündeyken Marki de Sévigné ile yaptığı yazışmalar ise büyük ilgi gördü ve sonradan yayımlandı. Günümüzde en tanınmış yapıtı *Histoire amoureuse des Gaules*'dür.

Bustamante y Sirvén, Antonio Sánchez de (d. 13 Nisan 1865, Havana - ö. 24 Ağustos 1951, Havana), Kübalı siyaset adamı, avukat, eğitimci ve uluslararası hukukçu. Uluslararası özel hukukla ilgili Bustamante Yasası'nı kaleme almıştır. Bu metnin kabul edildiği VI. Pan-Amerikan Kongresi'nde (1928, Havana), ayrıca örgütün başkanlığına getirilmiştir. Altı Latin Amerika ülkesi metni çekince koymaksızın onaylarken dokuz ülke kısmen benimsemiştir.

Daha 19 yaşındayken, Havana Üniversitesi'ndeki uluslararası hukuk profesörlüğü için yapılan sınavı kazandı. Küba Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1902'den 1918'e değin senatörlük yaptı. Lahey'deki ikinci uluslararası konferansta (1907) ve I. Dünya Savaşı ertesinde Paris'te toplanan barış konferansında (1919) Küba'yı temsil etti. 1908'de Lahey'deki Daimi Hakemlik Divanı'na seçildi; 1921'de Milletler Cemiyeti'nin yeni kurduğu Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nda (sonradan Uluslararası Adalet Divanı) yargıçlık görevine getirildi.

Bustamante'nin kitapları arasında şunlar sayılabilir: *Tratado de derecho internacional*

Bustamante y Sirvén
BBC Hulton Picture Library

"Sonbaharda Gezi", Yosa Buson'un *byōbu* paravan resminden ayrıntı;
Tokyo Ulusal Müzesi
Tokyo National Museum

privado (1896; Uluslararası Özel Hukuk Üzerine İnceleme), *El Tribunal permanente de Justicia Internacional* (1925; Uluslararası Daimi Adalet Divanı) ve *Derecho Internacional público* (1933-38, 5 cilt; Uluslararası Kamu Hukuku).

Bustanî, Butrus el- (d. 1819, Dubbiye - ö. 1 Mayıs 1883, Beyrut, Lübnan), Arap kültürünün yeniden canlanmasında önemli rol oynayan yazar ve dilci.

Birçok yazar yetiştiren Maruni asıllı Bustanî ailesindendir. İlköğrenimini Ayn Varka ilahiyat okulunda gördü. 1840'ta Beyrut'ta ABD'li misyonerlerle tanışarak Protestanlığı benimsedi. Abeyh'te bir okula öğretmen olarak atandı. Burada *Kesfû'l-Hicab* adlı bir aritmetik risalesi yazdı. İki yıl sonra Beyrut'a gitti. E. Smith'in başladığı Kitabı Mukaddes çevirisinde çalıştı.

Bustanî'nin en önemli katkısı edebiyat alanındaydı. Arapların Batı uygarlığını ve bilimini öğrenmeleri gerektiğine inanarak ilk altı cildini (1876-83) hazırladığı *Dairetü'l-Maarif* adlı ansiklopedisinin bu alanda önemli bir katkısı oldu. Ansiklopedi ölümünden sonra oğlu Selim el-Bustanî (ö. 1884) ve akrabası Süleyman el-Bustanî'nin(*) yönetiminde çıktı ve 1898'de tamamlandı. Kültürel gelişmenin ancak Arapçanın modern düşünce kavramlarını yeterli biçimde dile getirecek ince ve etkili anlatım biçimleri kazanmasıyla mümkün olabileceğine inanan Bustanî, bu amaca yönelik bir de *Katrû'l-Muhit* (1869) adlı Arapça sözlük hazırladı.

Bustanî, kültür alanında yeniden canlanma doğrultusundaki görüşlerini yaymak amacıyla 1870'te *el-Cinan* adlı siyasal ve edebi dergiyi yayımlamaya başladı. Bir Hristiyan olarak, Suriye'deki değişik dinsel gruplar arasında hoşgörü ve güvene dayanan bir anlayışı yaymaya çalıştı. Henüz yönetsel bir kimlik kazanmamış olan Suriye'yi anayurdu olarak görüyordu. Bu anayurt kavramı, Bustanî'nin yaşamakta olduğu Lübnan bölgesi sınırlarını aşan bir kültürel birlik anlayışını ifade etmekteydi.

Bustanî, Süleyman el- (d. 22 Mayıs 1856, Şuf, Lübnan - ö. 1 Nisan 1925, New York), Arap dünyasında *Ilyada* çevirisiyle tanınan yazar, gazeteci ve siyaset adamı.

Hattar el-Bustanî adlı bir çiftçinin oğludur. Beyrut'ta medrese öğrenimi gördükten (1871) sonra Butrus el-Bustanî'nin yayımladığı *el-Cinan* dergisinde çalıştı. Bir süre yeğeni Selim el-Bustanî'nin kurduğu *el-Cineyne* gazetesini yönetti. Bir yandan da Butrus el-Bustanî'nin çıkardığı *Dairetü'l-Maarif* adlı ansiklopedinin makaleleri yazdı. 1877'den sonra Arabistan'da uzun geziler yaptı. Selab kabilesi konusundaki incelemesi daha sonra *el-Muktefete* yayımlandı (1887). Bustanî 1885'te Beyrut'a dönerek bir yıl önce ölen Selim el-Bustanî'nin yerine *Dairetü'l-Maarif* yönetmeye başladı. 1888'de İran'a, oradan da Bağdat'a gitti. Orada Arap tarihi üzerinde çalıştı. Daha sonra İstanbul'a gitti ve 1893'te görevli olarak ABD'ye gönderildi. *Şikago Sergisi* adlı Türkçe bir gazete kurarak yönetimini Ubeydullah Efendi'ye bıraktı ve İstanbul'a döndü.

1898'de Lübnan'a dönen Bustanî, *Ilyada* çevirisini 1904'te Kahire'de *Ilyazat Homiros Mucerrebe* adıyla yayımladı. Bunu, Osmanlı Devleti'nin geçmişi ve o zamanki durumunu incelediği *Ibra ve Zikra* adlı yapıtı (1908) izledi. Bustanî 1908'de İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Beyrut milletvekili seçildi. 1910'da Meclis-i Ayan üyesi, sonra da başkan vekili oldu. 1913'te kurulan Said Halim Paşa kabinesinde ticaret ve ziraat

nazırlığına getirildi. Ama dış politika konusunda İttihatçılarla anlaşmazlığa düşünce 1914'te siyasal yaşamdan çekilerek İsviçre'ye yerleşti. 1924'te ABD'ye gitti ve ertesi yıl orada öldü.

Bustelli, Franz Anton (d. 12 Nisan 1723, Locarno, İsviçre - ö. 18 Nisan 1763, Münih), porselen biblo sanatçısı. Hafif, simetrik olmayan, zengin bezemeli rokoko üslubundaki yetkin yapıtlarıyla tanınmıştır.

Yaşamının ilk yıllarına ve eğitime ilişkin herhangi bir kayıt yoktur. Ama 1754'ten ölümüne değin Münih yakınlarındaki Nymphenburg'da bir porselen fabrikasında çalıştığı bilinmektedir. Sanatının en belirgin özellikleri zarif çizgileri, süt beyazı porsele-

Columbine, *commedia dell'arte*'den figür, Bustelli'nin mline ve altın kaplama porselen çalışması, y. 1755-60; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

nin üstünde zengin renkleri etkileyici bir biçimde kullanması ve çalıştığı malzemenin sınırlarını zorlamaya kalkışmasıdır. *Commedia dell'arte* tiplerini, Çin figürlerini, Eski Roma aşk tanrılarını andıran çocuk figürlerini konu etmiştir. Nymphenburg'daki atölyede çalıştığı dönemde yaptığı küçük biblolar bugün oldukça ender bulunur ve çok değerlidir. Bu bibloların benzerleri, değişik bir marka altında bu atölyede hâlâ üretilmektedir.

Busto Arsizio, İtalya'nın kuzeyinde, Lombardiya bölgesindeki Varese ilinde kent. Milano'nun tam kuzeybatısında, Olona Irmağı üzerinde yer alır. Rönesans yapısı Sta. Maria di Piazza Kilisesi (1515-23) mimar Donato Bramante'nin tasarımından çıkmıştır. 20. yüzyılda sanayisi oldukça gelişen Busto Arsizio, özellikle pamuklu kumaşlar üreten önemli bir dokuma merkezidir. Ayrıca çeşitli alanlarda etkinlik gösteren imalat-haneler bulunur. Nüfus (1988 tah.) belediye, 78.005.

Buşehr (İran) bak. Buşir

Buşido (Japonca: "Savaşçının Yolu"), Japonya'da *samurai* (savaşçı) sınıfının davranış biçimini belirleyen kuralların toplamı. Buşido 19. yüzyıl ortalarında bütün toplum için ahlak eğitiminin temeli olarak belirlenmiş, böylece daha önce sadakat ve özverinin odağı olan feodal toprak sahibinin (*daimyo*) yerini imparator almıştır. Japon milliyetçiliğinin gelişmesine katkıda bulunan Buşido, savaş dönemlerinde de sivil

halkın moralinin güçlü tutulmasına yardımcı olmuştur.

Buşido terimi 16. yüzyıla değin kullanılmadıysa da, *samurai* davranış kurallarını derleme düşüncesi Kamakura döneminde (1192-1333) oluşmuştu. Kesin içeriği *samurai* sınıfının Zen Budacılığından ve Konfüçyüsçülükten etkileneşine koşut olarak tarih içinde değişmekle birlikte, bu kuralların değişmeyen ölküsü, savaşta düşman karşısında korkusuzluk, bedensel ve askeri ustalık gibi savaşçı özelliklerdi. Sade yaşam, nezaket ve dürüstlük, ana babaya saygı kadar önemli görülürdü. Ama *samurai*'nin en büyük yükümlülüğü, ana babasına acı çekirse bile, feodal *daimyo*'suna yönelikti.

Tokugava döneminde (1603-1867) Buşido düşüncesi Konfüçyüsçü ahlakla kaynaştı ve yükümlülüğü ya da ödevi vurgulayan kapsamlı bir sisteme dönüştü. Konfüçyüsçülüğün "kusursuz beyefendisi"yle özdeşleştirilen *samurai*'ye, temel işlevinin aşağı sınıflara erdem örneği vermek olduğu öğretiliyordu. Otoriteye baş eğme gene vurgulanmakla birlikte, yasalara karşı gelmek pahasına olsa da ödev her şeyden önce gelmekteydi.

Buşir, BUŞEHR olarak da bilinir, İran'ın güneybatısında il (*ostan*). Yüzölçümü 27.653 km²'dir. Batıda Basra Körfezi, güneydoğu ve doğuda Hürmüzean ve Fars, kuzeydoğuda Boyer Ahmedi-i Kohkiluyeh, kuzeybatıda ise Huzistan illeriyle çevrilidir. 1970'lerin ortasına değin, Benadir ve Ceza-yir-i Halic-i Fars Derya-yı Umman iline bağlıydı. Zagros Dağlarının bir bölümü ile bir platonun içine parmak gibi uzanan yükseltileri kapsar. Bölgeyi akaçlayan Şahpur Irmağı, Basra Körfezi kıyısındaki Buşir'den içerilere kadar uzanan bir su yolu oluşturmaktadır. Yağış az ve enderdir. Nüfusun büyük bölümü tarımla uğraşır. Başlıca ürünler, buğday, arpa, hurma, mango ve turuncgillerdir. Sanayi ürünleri ise, yapı malzemesi, un, pirinç unu, gıda maddeleri ve dokumadır. Karayolları hemen hemen Basra Körfezine koşut uzanır. Bölgede petrol ve doğal gaz yatakları vardır; Gah Saran'daki yataklardan çıkartılan petrol, boru hatlarıyla çevreye dağıtılır. Göçebelere otlak olarak kullandığı topraklarda 1970'lerde yeni yerleşimler kurulmuştur. Nüfus (1986) 612.183.

Buşir, BUŞEHR olarak da bilinir, İran'ın güneybatı kesimindeki Buşir ilinin (*ostan*) merkezi ve liman kenti. Basra Körfezinin sonlarına doğru, düz ve dar bir yarımada'nın kuzey ucunda yer alır. Karaya gelgit batakları

Buşir'de yerel üslupta yapılmış üç katlı ev, İran
Laurence D Loeb

lıklarıyla bağlanır. Buşir, II. Kyros döneminin başlarında, İÖ y. 559'da Persis adıyla kuruldu ve Viştaspa tarafından yönetilen bir eyaletin merkezi oldu. Ahamenişler döneminde İran'da ayaklanmalar patlak verdi; Persis kentinde başkaldıran Vahyazdala asılarak öldürüldü. İÖ 190-189'da III. Antiokhos'un Romalılara yenilmesi Partların güçlenmesine yol açtı ve Persis, Roma İmparatorluğu'na vergi ödeyen bir eyaletin başkenti oldu. Sasaniler dönemi ile Mogol ve Timur istilalarından sonraki kargaşa ortamında eski önemini yitirdi. Nadir Şah döneminde, Basra Körfezi açıklarını denetleyebilmek amacıyla 1734'te kentte bir deniz üssünün kurulmasıyla yeniden önem kazandı. 1780'lerde İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan kumpanyaları, ticaret merkezlerini Bender Abbas'tan Buşir'e taşıdılar. 19. yüzyılda Buşir'de bir İngiliz temsilciliği ile birkaç Avrupa ülkesine bağlı konsolosluklar kuruldu. Hürremşehr'in 1970'lerde İran hükümetince Basra Körfezindeki ana liman olarak geliştirilmesinden sonra Buşir'in ticaretteki önemi azaldı. Ama Bender Abbas ve Bender-i Humeyni (eskiden Bender-i Şahpur) ile birlikte büyük bir liman olma özelliğini bugün de korumaktadır. Bu üç kent, 1978-79'daki devrime değin, İran'ın uluslararası ticaretinin yaklaşık dörtte üçünü gerçekleştiriyordu.

Buşir'in derin, ama korunaksız bir dış limanı ile bir iç limanı vardır. Bender-i Humeyni, Bender Abbas, Deyyer, Kangan, Taheri, Nay Bend ve Bender-i Şarek'e karayoluyla bağlıdır. Tahran'a ise hem havayolu, hem Şiraz ve İsfahan üzerinden karayolu ile ulaşım olanaklıdır. Buşehr, bugün bölgesel bir petrol dağıtım merkezi durumundadır. Kentteki hızlı gelişme ve bir termoelektrik enerji tesisinin kurulması, gıda işleme ve makine sanayilerinin de oluşmasını sağlamıştır. Balıkçılık da önem taşır. Kurutulmuş meyve, zambak ve ham pamuk, başlıca ihracat ürünleridir. Bir yüksekokulun bulunduğu kent, İran-İrak Savaşı'nda büyük hasar görmüştür. Nüfus (1986) 120.787.

Buşman dilleri bak. San dilleri

Buşmanlar bak. Sanlar

buta (Hint-Urdu dilinde "çiçek"), Babürli sanatının en önemli bezeme örgelerinden biri. Yapraklar ve çiçeklerle bezenmiş bahar dallarından oluşur. Mimarlık ve resmin

Recasthan'dan gümüş kutu üzerine bahar dalı motifleriyle bezenmiş mineli buta, 19. yy, özel koleksiyon
P. Chandra

dışında dokuma, mine işi ve hemen bütün bezeme sanatlarında kullanılır.

Cihangir'in imparatorluğu döneminde (1605-27) önem kazanmaya başlayan bu örge, Şah Cihan döneminde (1628-57/58) sürekli olarak kullanılmıştır. Agra'daki Tac Mahal'de (y. 1632-49) inceliği ve son derece güzel renkleriyle dikkat çeken buta örnekleri vardır. Buta 18. yüzyılda katı ve durgun

bir görünüm almaya başlamışsa da, yaygınlığını hiçbir zaman yitirmemiştir.

Butades (SIKYONLU), DIBUTADES olarak da bilinir (ü. İÖ y. 600), Romalı yazar Plinius'un (Yaşlı) belirttiğine göre çamura biçim veren ilk Eski Yunanlı usta. Anlatıldığına göre Butades'in kızı, yaşadıkları Korinthos'ta bir gece aşık olur ve evin duvarına onun bir resmini çizer. Butades de gencin yüzünün kilden bir modelini yaparak bu resme ekler. Butades'in iş olarak yaptığı kiremitlerle birlikte bu yüz modeli de fırında pişir. (Bu örneğin Mummius'un İÖ 146'da kenti yağlamasına değin Korinthos'ta olduğu söylenir.) Bu rastlantıdan esinlenen Butades, kiremitlerin uçlarını insan yüzü biçiminde figürlerle bezemeye başlar. Butades'in ayrıca kil ve kırmızı boyayla yeni bir kanşım bulduğu, özel bir çeşit kırmızı kili ilk kez kullandığı da söylenmektedir.

Butak, Behzat (Hâki) (d. 16 Ekim 1891, Bursa - ö. 27 Ekim 1963, İstanbul), Cumhuriyet döneminin önde gelen tiyatro oyuncularından.

Gazeteci olan babası Bursa'ya sürgüne gönderilmiş, Butak da orada doğmuştu.

Butak
Ara Güler

Babasının ölümü üzerine 1906'da ailesiyle İstanbul'a döndü. Ticaret Mektebi'ne giren Butak, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim eğitimi gördü. Sahneye ilk kez 1908'de amatör olarak çıktı. Burhaneddin Tepsî'nin tiyatro topluluğunda profesyonel oldu. 1908-14 arasında çeşitli topluluklarda oynadı. 1914'te sınavla Darülbeyaz'ın yeni açılan tiyatro okuluna girdiyse de, I. Dünya Savaşı'nın çıkması yüzünden burada eğitim sürdürülemedi. Savaşta asker olarak hizmet yapan Butak, sonra yeniden Darülbeyaz'a girdi. Burada 1918'de Kayseri Gülleri oyunundaki Bodos Ağa rolüyle parladı. Muhsin Ertuğrul ve başka arkadaşlarıyla birlikte bir süre sonra Darülbeyaz'dan ayrıldı ve sahne yaşamını Yeni Sahne, Türk Tiyatrosu, Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları, Ferah Tiyatrosu gibi topluluklarda sürdürdü. 1927'de gene Muhsin Ertuğrul'la birlikte Darülbeyaz'a döndü ve ölümüne değin yalnızca burada sahneye çıktı. 1962'de yılın en başarılı erkek oyuncusu seçildi.

Butak çok kısa bir sürede çok farklı karakterleri arka arkaya aynı yetkinlikle canlandırabilmesiyle ün yapmıştır. Çok değişik türde oyunlarda aynı ustalıkla oynamış, her rolüne aynı titizlikle hazırlanmıştır. Unutulmaz kompozisyonlar çizdiği oyunları arasında *Hamlet* (1927), *Venedik Taciri* (1930), *Delî Dolu* (1934), *Lüküs Hayat* (1936), *Ayak Takımı Arasında* (1937), *Nasıl Hoşunuza Giderse* (1943), *Vanya Dayı* (1944), *Paydos* (1948), *Hisse-i Şayia* (1953), *Kurtlar Kuzular* (1955), *Göç* (1962) sayılabilir.

Türk sinemasının da ilk oyuncularından olan Butak, başta konulu ilk Türk filmlerinden *Himmet Ağa'nın İzdivacı* (1918) olmak üzere, *Ateşten Gömlek* (1923), *İstanbul Sokaklarında* (1931), *Aynaroz Kadısı* (1938), *Kahveci Güzeli*'nde (1941) rol almıştır.

Butare, Orta Afrika'da, Ruanda'nın güney kesiminde il (*préfecture*, Ruanda dilinde *prefektura*). Kuzeyde Gitarama, batıda Gikongoro illeri, doğuda ve güneyde de Burundi ile çevrilidir. Yüzölçümü 1.825 km²'dir. Yüksekliği 1.500 ile 2.000 m arasında değişen ülkenin iç kesimindeki plato da yer alır. İlin sıcak iklimi ve çok verimli olan toprağı, kahve (*arabica*), muz, pirinç, fasulye, süpürgedarısı ve tatlı patates gibi değişik ürünlerin yetiştirilmesi için elverişli koşullar sağlar. Ayrıca büyük sığır sürülerine ayrılmış otlaklar da vardır. Ülkenin en yoğun nüfuslu ili olan Butare'nin yönetim merkezi, Ruanda'nın ikinci büyük kentsel yerleşim merkezi olan Butare kentidir. 1981'de tamamlanan kibrit fabrikası, tarım dışı bir istihdam olanağı yaratmıştır. Ruanda'nın yükseköğretim ve bilimsel araştırma merkezi olan Butare kentinde Ruanda Ulusal Üniversitesi, sığır, koyun ve keçiler için aşı hazırlayan bir laboratuvarı olan Bilimsel Araştırmalar Ulusal Enstitüsü ve Ulusal Pedagoji Enstitüsü gibi kuruluşlar vardır. Ruanda Yüksek Mahkemesi, Butare kentinin kuzeyindeki Nyanza (Nyabisindu) kentindedir. Büyük bir karayolu Butare'yi kuzeyde Uganda'ya, güneyde de Burundi'ye bağlar. Zaire ile bağlantı başka bir karayolu ile sağlanmaktadır. Nüfus (1983 tah.) 682.500.

Butare, Orta Afrika'da, Ruanda'nın güney kesimindeki Butare ilinde (*préfecture*) kent ve eğitim merkezi. Ruanda'nın ikinci büyük kentidir. Ülke 1962'de bağımsızlığına kavuşmadan önce kent Astrida olarak bilinirdi. Sömürge döneminde kurulan yerleşmenin yanı sıra, geleneksel konut alanları Ngoma ve Matyazo ile yeni bir ticaret bölgesinden oluşur. Ticaret bölgesine uçak inip kalkabilir. Butare'de Ruanda Ulusal Üniversitesi (1963) ile birlikte Bilimsel Araştırmalar Ulusal Enstitüsü, Ulusal Pedagoji Enstitüsü ve bir tarım okulu vardır. Yabancı öğretmenlerle birlikte Afrikalı olmayanlar, nüfusun yaklaşık yüzde 10'unu oluşturur. Nüfus (1980 tah.) 25.800.

Bute, İskoçya'da, Strathclyde ilinin (*region*) Argyll-Bute ilçesine (*district*) bağlı ada. Atlas Okyanusuna açılan Clyde Halicindeki bir grup adanın en önemlisidir. Uzunluğu 24 km, yüzölçümü 122 km²'dir. Anıkaradan dar ve kıvrımlı Bute Boğazıyla ayrılır. Güneyde Bute Boğazı, Bute Adasını daha büyük bir ada olan Arran'dan ayırır. Bute, kuzeydeki Windy Tepesinde 278 m yüksekliğe ulaşır. Tepelik kuzey kesimine karşılık güneyi daha engebesiz ve verimlidir. Adada tarihöncesine ait çok sayıda kalıntı ile Hristiyanlığın ilk dönemlerinden kalma küçük kiliseler bulunur. Adanın büyük bölümü nitelikli tarım alanlarından oluşur. Bute, Orta İskoçya'ya yakın bir konut ve dinlenme yeri olarak da tanınır. Başlıca limanı ve turizm merkezi Rothera'dır. Modern gotik üslupta bir malikâne olan Mount Stuart, Bute markiliğinin merkezidir. Nüfus (1981) 7.733.

Bute, BUTESHIRE olarak da bilinir, İskoçya'nın güneybatı kesimindeki eski il. Tüm Clyde Halicinde yer alan Bute, Arran, Cumbraes, Holy, Pladda ve Inchinarnock adalarını içine alıyordu. 1975'te iki ilçeye

(district) ayrıldı; Argyll-Bute ve Strathclyde bölgesine bağlı Cunninghamme.

Bute (3. Kontu), John Stuart (d. 25 Mayıs 1713, Edinburgh, İskoçya - ö. 10 Mart 1792, Londra, İngiltere), İngiltere kralı III. George'u, hükümdarlığının ilk beş yılı boyunca etkisi altında tutan İskoçyalı soylu.

Bute, Sir Joshua Reynolds'un yağlıboya çalışmasından bir ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

1762-63'teki başbakanlığı sırasında Yedi Yıl Savaşları'nı (1756-63) sona erdiren barış görüşmelerini yürütmüş, ama istikrarlı bir yönetim kurmayı başaramamıştır.

1723'te babasının yerine kont olduktan sonra siyasetten uzak durdu. Ama 1747'de Kral II. George'un oğlu Galler prensi Frederick Louis ile tanışıp onun dostluğunu kazanınca durum değişti. 1751'de Frederick'in ölümünden sonra, prensin oğlu ve yeni veliyet George'un öğretmeni oldu. Veliyetli sürekli birlikte olarak onun yakın arkadaşı ve sırdaşı durumuna geldi. George, tahta çıktıktan sonra Mart 1761'de Bute'u dışişleri bakanı yaptı. Bute, İskoçyalı olduğu için İngiltere'de başından beri hiç sevilmedi. Üstelik İngiltere'nin savaş sırasında başarılı bir strateji uygulamasını sağlayan William Pitt'i (sonradan Chatham 1. kontu) yönetim dışında bırakarak kendisine yönelik düşmanlığı daha da artırdı. Mayıs 1762'de maliye bakanı (fiilen başbakan) olarak Newcastle 1. dükü Thomas Pelham-Holles'un yerini aldı. Şubat 1763'te, İngiltere'de hiç hoş karşılanmayan Paris Antlaşması'nı imzaladı. Elma sırasına koyduğu vergi halk arasında büyük tepki uyandırdı. Henry Fox'a tartışmalı biçimde soyluluk unvanı verilmesi olayına da karıştıktan sonra Nisan 1763'te istifa etti, ama III. George üzerindeki etkisini sürdürdü. Bunun üzerine yeni başbakan George Grenville, Bute'a hiçbir resmi görev vermeyeceği ve hiçbir konuda ona danışmayacağı konusunda Mayıs 1765'te kraldan söz aldı.

Butenandt, Adolf (Friedrich Johana) (d. 24 Mart 1903, Bremerhaven - Lehe, Almanya), cinsiyet hormonlarına ilişkin çalışmaları nedeniyle 1939 Nobel Kimya Ödülü'nü Leopold Ruzicka ile bölüşen Alman biyokimyacı. Alman hükümeti tarafından ödülü reddetmeye zorlanan Butenandt, ancak 1949'da bu onuru kabul etme olanaklarını buldu.

Butenandt, 1929'da, ABD'li E. A. Doisy ile hemen hemen aynı zamanda, kadınlarda cinsel gelişmeyi ve işlevleri düzenleyen östrogen hormonunu ayırmayı başardı. 1931'de, erkeklerdeki cinsiyet hormonlarından androsteronu, 1934'te de kadınların üreme çevriminde önemli rol oynayan progesteron hormonunu ayırıp tanımladı. Ayrıca cinsiyet hormonlarının birbirleri üzerindeki etkilerini ve kanser yapıcı özelliklerini yoğun biçimde araştırdı. Bugün kortizonun

büyük çapta üretimi Butenandt'in hormonlar üzerindeki çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

Marburg ve Göttingen üniversitelerinde öğrenim gören ve 1927'de Göttingen'den doktora derecesini alan Butenandt, sonradan bu üniversitede ve Danzig Teknik Üniversitesi'nde ders verdi. 1936'da Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nün (sonradan Max Planck Enstitüsü) yöneticiliğine getirildi. 1960-72 arası Max Planck Bilimi Geliştirme Derneği'nin başkanlığını yürüttü.

Buthelezi, Mangosuthu G(atsha) (d. 27 Ağustos 1928, Mahlabatini, Natal, Güney Afrika), Inkatha Özgürlük Partisi'nin lideri olarak, 1972'den sonra Güney Afrika'daki Siyah yurtluktardan KwaZulu'nun başbakanlığını yürüten Zulu kabile şefi.

Zulu kraliyet ailesinden gelen Buthelezi'nin soyu son büyük Zulu kralı Cetewayo'ya (Cetshwayo) dayanıyordu. Güney Afrika Yerli Yüksekokulu'nda (bugün Fort Hare Üniversitesi) okurken Afrika Ulusal Kongresi'ne (ANC) bağlı Gençlik Birliği'ne katıldı. Siyasal çalışmalarından dolayı bu okuldan atıldıysa da tarih ve Bantu yönetimi öğrenimini Natal Üniversitesi'nde tamamladı. Zulu kabilelerinden Buthelezi'nin soydan gelme şefliği 1953'te üstlendi. Bu konumu beyaz yetkililerce ancak dört yıl sonra resmen tanındı.

Bantustan olarak bilinen Siyah yurtlukların oluşturulmasına başlangıçta muhalefet etmesine karşın, daha sonra tutumunu değiştirerek bu sistem içinde yer almaya çalıştı. KwaZulu'daki seçimleri kazanarak 1972'de bu yurtluğun başbakanı oldu. Bu arada beyaz yönetimin *apartheid* politikasını sona erdirmek için şiddet yöntemlerinin ve uluslararası ekonomik yaptırımların benimsenmesine karşı çıkarak ANC ile bağlarını kopardı. Dedesi olan Kral Dinizulu'nun bir Zulu kültür hareketi olarak 1924'te başlatığı Inkatha hareketini canlandırmak üzere 1974'te yeni bir örgütlenmeye girişti. KwaZulu'nun öteki Siyah yurtluklar gibi görünüşte bağımsız bir cumhuriyet dönüşürülmesine karşı çıktı. Kurulu beyaz düzen içinde çalışarak *apartheid* politikasına son verme yönünde bir çizgi izledi. Beyaz yönetimin "ayrı gelişme" politikasına karşı mücadele ederken KwaZulu'nun başında kalmak istemesi, tutarsız bir politika olarak çeşitli eleştirilere hedef oldu. Buna karşılık geniş kitle desteğine sahip tek ılımlı Siyah lider olarak birçok beyaz yöneticinin desteğini kazandı. Güney Afrika'nın siyaset sahnesinde oynadığı role ilişkin bu çatışan görüşler, Inkatha hareketi yandaşları ile ANC üyeleri arasında sık sık çıkan şiddet olaylarına da yansdı. Buthelezi'nin *South Africa: My Vision of the Future* (Güney Afrika: Geleceğe Bakışım) adlı kitabı 1990'da yayımlandı.

butlan, bir hukuki işlemin, geçerlilik kazanabilmesi için yasalardan öngörülmesi olduğu öz ve biçime ilişkin koşullara uyulmaması nedeniyle hüküm doğurmaması.

Hukuki işlemlerin geçerli (sağlıklı) olmasının koşullarını yasalar belirler. Bu koşulların bir işlemde bulunmaması ya da eksik olması butlan denen hükümsüzlük sonucunu yaratır. Böyle bir durumun ortaya çıkması için söz konusu koşulları içeren yasa hükümünün emredici hüküm niteliğinde olması gerekir. Buna karşılık yasanın tamamlayıcı (yorumlayıcı) hükümlerine aykırılık, butlan sonucunu doğurmaz.

Bir işlemin kamu düzenine, ahlaka ve adaba aykırı olması mutlak butlan durumunu ortaya çıkarır. Bu gibi işlemler düzeltilerek sağlıklı duruma sokulamayacağı gibi, yapıldıkları andan başlayarak hükümsüz

sayılırlar. Mutlak butlan yargıç tarafından resen göz önünde bulundurulur. Mutlak butlan nedeniyle sakat olan işlemler belli bir sürenin geçmesiyle sağlıklı bir işlem haline gelemeyeceği gibi, ilgililerin icazetiyle de düzeltilmez (Borçlar Kanunu [BK] m. 20).

Yasalardan ilgili kişilerin korunmasına yönelik olarak öngördüğü koşulların bir işlemde bulunmaması ya da eksik olması o işlemde nisbi butlan durumunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Yalnız bunun olabilmesi için ilgililerden (sözleşmenin taraflarından) birinin bu sakatlığı ileri sürmesi gerekir. Bu nedenle yargıç nisbi butlan durumunu resen göz önüne alamaz. Nisbi butlan nedenini içeren işlemlerden bazıları başta geçerli hükümler doğurur ve ancak taraflardan birinin butlanı ileri sürmesiyle geçmişi etkili olarak hükümden düşer. Bazı durumlarda nisbi butlan işlemin yapıldığı andan başlayarak hükümsüz olmasına neden olur; ama taraflar sonradan icazet vererek bu işlemi sağlıklı bir işleme dönüştürebilirler. Bu durumda nisbi butlan nedenini içeren işlemler ilgilinin icazet vermesi (BK m. 31) ya da yasanın öngördüğü süre içerisinde butlanı ileri sürerek mahkemeden işlemin iptalini istememesiyle geçerlik kazanabilir (Medeni Kanun [MK] m. 501).

Medeni hukukta mutlak butlana en çok evlilikle ilgili konularda rastlanır. TMK'nın 112. maddesine göre evlilikte mutlak butlan nedenleri şunlardır:

1) Evliyen yeniden evlenme; 2) akıl hastası olma; 3) sürekli bir nedenle temyiz kudretinden yoksun olma; 4) yasanın evlenme yasağı olarak öngördüğü derecede akraba olma.

Bu tür nedenlerle batıl olan evliliklerin geçerli bir evlilik haline getirilmesi bazı istisnalar dışında olanaksızdır. Mutlak butlanla sakat olan evlenmeler yalnızca şu durumlarda sağlıklı ve geçerli bir evlenme gibi sonuç doğurabilir: 1) Batıl olan evlenme ölüm ya da boşanmayla ortadan kalkmışsa, ilgililer butlanı istemedikçe o evlenme sağlıklı bir evlenme gibi sonuç doğurmayla devam eder; 2) sürekli olarak temyiz kudretinden yoksunluk ya da akıl hastalığı gibi nedenler ortadan kalktığında taraflardan biri butlanı ileri sürmedikçe evlenme geçerliliğini korur; 3) evliyen yeniden evlenen bir kimsenin ikinci evliliği hakkında butlan kararı verilmeden önce, birinci evlilik ortadan kalkarsa ve ikinci evlilikte öteki eş iyi niyetli davranmışsa butlana hükümlenamaz.

Evliliğin sağlıklı olmasına etki yapan böyle nedenler de vardır ki, bunlarda kamu düzenine aykırılık söz konusu olmamakla birlikte, bunların evlenmenin yapılması sırasında var olması, bu evliliğin bozulması olasılığını yaratır. Bu gibi durumlarda yalnız eşler ya da onların veli ya da vasileri nisbi butlanı ileri sürerek evliliğin bozulmasını isteyebilir.

Söz edilen nisbi butlan nedenleri geçici bir nedenle temyiz kudretinden yoksun olma (m. 115), hata (m. 116), hile (m. 117), tehdit (m. 118) ve küçüklerin ve kısıtlıların evlenmesinde anne ve babaların ya da vasilerinin izninin bulunmaması (m. 120) olarak sayılabilir. Mutlak butlan davası savcı, nisbi butlan davası da eşler ya da onların velileri ve vasileri tarafından açılır.

Borçlar hukukunda konusu olanaksız ya da haksız ya da ahlaka aykırı sözleşmeler mutlak butlan yaptırımı ile karşılaşır (BK m. 20, 155, 317). Ayrıca temyiz kudretinden yoksun olan bir kimsenin işlemleri ile muvazaalı sözleşmeler ve yasanın emredici

hükümleriyle belirlediği biçim koşullarına uyulmadan yapılan işlemler mutlak butlanla sakattır (BK m. 11, 15, 16). Borçlar hukukunda da nisbi butlan, medeni hukuktaki gibi hata, hile ve tehditle bir sözleşmenin yapılmasını sağlanmış olduğu durumlarda söz konusudur (m. 23, 28, 29).

Borçlar hukukunda ayrıca kısmi butlan da söz konusu olabilir. BK'nın 20. maddesine göre sözleşmenin içerdiği koşullardan bir bölümünün butlanı, sözleşmenin iptaline yol açmayıp yalnızca bu koşulun yok sayılması, yani ortadan kaldırılması sonucunu yaratır. Ama tarafların bu koşul olmaksızın sözleşmeyi yapmayacağı sonucuna varılabiliyorsa ya da bu koşulun yok sayılması durumunda sözleşmenin yerine getirilmesi olanaksız hale geliyorsa, sözleşme tümüyle geçersiz (batıl) sayılır.

İdare hukuku öğretisi ve uygulamasında "esaslı butlan" durumlarına rastlanır. Esaslı butlanın bulunduğu durumlarda idari işlemin varlığı kabul edilir; ama bu işlem çok ağır kusur ve eksiklikler taşıdığı için esaslı bir biçimde sakattır. Böyle bir işlem hukuksal varlık kazandığı için "yokluk" yaptırımıyla karşılaşmasa da, ilgililer bu işlemin iptalini idari yargı merciinden dava süresine bağlı olmaksızın her zaman isteyebilirler. Esaslı butlanla sakat bir idari işlemin hukuksal sonuçları, idare mahkemesince iptal kararı verilinceye değin devam eder.

İdare hukukunda esaslı butlanın bir örneğine Belediye Kanunu'nun 74. maddesinde rastlanabilir. Buna göre, belediye meclisinin olağan ve olağanüstü toplantılar dışında ya da yasal görev ve yetkilerine aykırı olarak aldığı kararlar iptale mahkûm olur. Bunlar için açılacak iptal davasında yasal süreye uyma gereği yoktur.

İdare, yasalara ve hukuka aykırı olarak yaptığı idari işlemleri kendiliğinden geri alabileceği için, idare hukukunda, medeni hukuktaki ve borçlar hukukundaki nisbi butlan yaptırımına yer verilmesi söz konusu değildir.

Butler, Alban (d. 24 Ekim 1710, Northampton, İngiltere - ö. 15 Mayıs 1773, Saint-Omer, Fransa), Katolik papaz ve eğitimci. *Lives of the Saints* (Azizlerin Yaşamları) adlı yapıtıyla tanınır. Fransa'da Douai'de İngiliz Okulu'nda eğitim gören Butler, 1734'te papaz olarak atanınca, önce felsefe, ardından ilahiyat dersleri verdi. 1749'da İngiltere'ye döndü ama daha sonra Fransa'ya geri gelerek Saint-Omer'deki İngiliz Okulu'na müdür oldu.

Butler'in dört ciltlik anısal yapıtı, *The Lives of the Fathers, Martyrs, and Other Saints* (1756-59; Kilise Babalarının, Din Şehitlerinin ve Öteki Azizlerin Yaşamları) güvenilir, eleştirel ve yetkin bir çalışma olarak değerlendirilmiştir. 1.600'ü aşkın aziz öyküsü içeren kitap, pek çok baskı yapmıştır. Bu yapıtı, Hubert Thurston ve Donald Attwater tarafından gözden geçirilip içeriği ve işleniş güncelleştirilerek yeniden basılmıştır: *Butler's Lives of the Saints* (1956; 4 cilt; Azizlerin Yaşamları).

Butler, Benjamin F(ranklin) (d. 5 Kasım 1818, Deerfield, New Heaven - ö. 11 Ocak 1893, Washington, D. C., ABD), Amerikan İç Savaşı'nda (1861-65) subay olarak görev yapmış siyaset adamı. İşçilerin ve Siyahların haklarını savunmuştur.

Massachusetts eyaletinin Lowell kentinde ünlü bir avukat olan Butler, eyalet meclisinde iki dönem (1853, 1859) görev yaptı. Bu görevi sırasında, işçi kesiminin ve ABD

uyruğuna yeni geçmiş göçmenlerin haklarını inançlı biçimde savunarak kendinden söz ettirdi. 1860 seçimlerinde Demokrat Parti'nin Güney kanadıyla yakın ilişki kurduysa da İç Savaş patlak verdikten sonra Birlik'i (Kuzey) kuvvetle destekledi. Birlik ordusunda siyasal nedenlerle atandığı subaylık görevi canlı olduğu kadar tartışmalı da geçti. Massachusetts milis kuvvetleri tuğgenaralı rütbesiyle, Baltimore'u işgal eden birliklere komuta etti. Mayıs 1861'de tümgenerallğe yükseltilerek Virginia'daki Monroe Kalesi'nin komutanlığına getirildi. Bu görevdeyken, daha sonra Birlik hükümetince de kullanılacak bir yoruma, Kuzey'e kaçan kölelerin "kaçak savaş malzemesi" oluşturduğu savıyla onları Konfederasyon'a (Güney) iade etmeyi reddetti. Haziran 1861'de Big Bethel'de (Virginia) girdiği çarpışmadan yenik çıktı; ama iki ay sonra Hatteras'ta (Kuzey Carolina) bir koyu koruyan kaleleri ele geçirmeyi başardı.

1862 başında Birlik kuvvetlerinin New Orleans'a karşı giriştiği başarılı seferde kara kuvvetlerinin komutası Butler'a verildi. Butler, nisan sonunda düşen kenti mayıstan aralığa değin katı bir biçimde yönetti. ABD bayrağını yırtan birini idam ettirdi, sarhımanın yayılmasını önlemek üzere sağlık önlemleri aldı, Konfederasyon yanlılarının mülklerine el koydu. El konulan mülkler yüzünden yabancı konsoloslara ilişkilerinde ortaya çıkan güçlüklerin de etkisiyle yıl sonunda geri çağrıldı.

1864'te Virginia'da James Ordusu'na komuta ettiği sırada Bermuda Hundred'da kuşatıldı. Ardından, Richmond ve Petersburg (Virginia) önündeki harekâtlarda da başarısız oldu. Kuzey Carolina'daki Fisher Kalesi'ne karşı giriştiği seferin de başarısızlığa uğraması üzerine Ocak 1865'te komutanlıktan alındı.

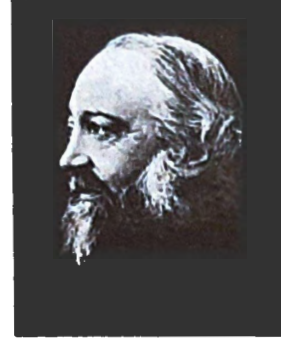
Savaşın sonra ABD Temsilciler Meclisi'nde Radikal Cumhuriyetçi üyeler arasında yer aldı (1867-75, 1877-79). Güney'in yeniden inşası için alınan yoğun önlemleri destekledi, ayrıca Başkan Andrew Johnson'un görevden alınması amacıyla düzenlenen duruşma oturumunda önemli rol oynadı. 1868'den sonra Başkan Ulysses S. Grant'ın güvenilir bir yandaşı olmakla birlikte, piyasadaki kâğıt para miktarının artırılmasını savunan Greenback Hareketi'ne yakınlık duyduğu için 1878'de partiyle arası açıldı. İki başarısız denemeden sonra 1882'de Demokrat Parti'den Massachusetts valisi seçildi. İki yıl sonra Greenback İşçi Partisi ile Antitekel Parti'nin başkan adayı oldu. Sekiz saatlik işgünü ve eyaletler arasındaki ticaretin ulusal düzeyde denetlenmesini savundu. Ama ikinci seçmenler kurulundan tek oy bile alamadı.

Butler, (Frederick) Guy (d. 21 Ocak 1918, Cradock, Kaaprovinsie, Güney Afrika), şair ve oyun yazarı. Şiirlerinin çoğunda, özellikle de hem Avrupa'ya duyduğu yakınlığı, hem de ondan yabancılışmasını yansıtan yapıtlarında olağanüstü bir duyarlılık ve parlak imgeler görülür.

Yazarlığa 1940-45 arasında, savaş nedeniyle görevlendirildiği Avrupa'da başladı. Oxford'da öğrenim gördükten sonra, Güney Afrika'ya dönerek Grahamstown'daki Rhodes Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna katıldı. Sömürge dönemi göçmenlerinin günlükleri üzerinde araştırmalar yaparak bunları yayımladı. Çağdaş şairlerden seçmelere yer verdiği *New Coin* (Yeni Sikke) adlı kitapçığı oldukça etkili oldu. Bu arada tiyatro ile de yakından ilgilendi. İlk oyunu olan *The Dam* (1953; Baraj) Van Riebeeck Festivali Ödülü'nü kazandı. Sonraki yıllar-

da yazdığı manzum oyunlar arasında *The Dove Returns* (1954; Güvercinin Dönüşü), *Take Root or Die* (1966; Ya Kök Sal ya da Öl) ve *Cape Charade* (1967) sayılabilir. İlk şiirlerinden bazıları *Stranger to Europe* (1952; Avrupa'nın Yabancıları) adlı derleme içindedir; seçme şiirleri 1975 yılında yayımlanmıştır. İki ciltlik Butler otobiyografisini oluşturan *Karoo Morning* (1977; Kurak Yayla Sabahı) ve *Bursting World* (1983; Göz Önüne Serilen Dünya) ailesine ilişkin ilk anılarından başlar ve savaş yıllarına kadar gelir.

Butler, Henry Montagu (d. 2 Temmuz 1833, Gayton, Northamptonshire - ö. 14 Ocak 1918, Cambridge, İngiltere), 1859-85

Henry Montagu Butler
BBC Hulton Picture Library

arasında İngiltere'deki Harrow Okulu'nun müdürü.

Harrow'da ve Trinity College'da öğrenim gören Butler, daha 26 yaşındayken Harrow'un müdürlüğüne seçildi. Ondandır de babası George Butler, Harrow'da müdürlük yapmıştı. Genç Butler, önceleri eski görüşlü öğretmenlerin muhalefetiyle karşılaşmışsa da kararlı tutumu ve esnekliğiyle bunun üstesinden geldi. Ünlü bilim adamı Sir Francis Galton'ın akrabası olduğu için, dönemin bilimsel düşüncesine yakınlık duyuyordu. Müdürlüğü sırasında fen bilimleri, okulun ders planı içinde resmen yer aldı. Butler 1869'da ders konuları arasında modern bir sınıflandırmaya girişti. Uygulanan programa, ancak klasik çağ derslerinde yeterli not alabilmiş erkek öğrencilerin kabul edilmeleri koşulunu getirdi. Harrow Okulu için yazılmış şarkıların tümü, müziği çok seven Butler'in döneminde tamamlandı. Butler, pazar günleri verdiği vaazlarla ve Latince şiirleriyle de ünlüydü. Arkadaşları, onun Harrow'u minyatür bir Parnassos durumuna getirdiği görüşündeydi.

Cambridge'deki Trinity College'da göreve (1886-1918) başlayınca, Butler'in Harrow'daki müdürlüğü sona erdi. Ama yeni görevi, onun Harrow'a yönelik ilgisini azaltmadı. Trinity'de, değişik mezheplerden öğrencilerin birbirleriyle iletişim kurmasını sağladı, çalışanlar için açılan sınıflara büyük önem verdi. 1912'de saray rahipliğine atandı. Yapıtları genellikle vaazlarından oluşur. Yaşamöyküsünü *Some Leisure Hours of a Long Life* (1914; Uzun Bir Yaşamın Bazı Boş Saatleri) adıyla yayımlamıştır.

Butler, Joseph (d. 18 Mayıs 1692, Wantage, Berkshire - ö. 16 Haziran 1752, Somerset, İngiltere), İngiltere Kilisesi piskoposu, ahlak felsefecisi, saray vaizi ve çağındaki usçulara karşı vahiy dinini savunan etkili yazar.

1718'de rahipliğe atanan Butler, Londra'daki Rolls Şapeli'nin vaizi oldu. Burada verdiği ünlü "İnsanın Doğası Üzerine Vaazlar"ında (1726), Hristiyanca yaşamının pratik yanını ele aldı. Bir süre bölge papazlığında bulunduktan sonra 1736'da

Kral II. George'un eşi Caroline'in maiyetine başvaz olarak atandı. Aynı yıl en ünlü yapıtı *The Analogy of Religion, Natural and Revealed, to the Constitution and Course of Nature*'i (Doğaya ve Vahiye Dayanan Dinlerin Doğanın Yapısı ve Seyriyle Benzeşimi) yayımladı. Bu yapıtında yaradancıları Tanrı'ya yaklaşımlarında vahiy öğretisine dayanmak yerine doğadan yola çıkarak ussal çözümlmeleri temel almakla eleştiriyordu. *Analogy*'nin eki *Of the Nature of Virtue*'da (Erdemin Yapısı Üzerine) hazırlığa (hedonizm) ve doğru davranışın eninde sonunda kişinin kendi çıkarlarıyla ölçüleceğini ileri süren anlayışa karşı güçlü bir reddiye ortaya koydu. Bu yapıt Butler'ın bazı eleştirmenlerce İngiltere'de yetişmiş en büyük ahlak felsefecisi olarak nitelenmesine yol açtı.

Butler, kraliçenin ölümünden bir yıl sonra, 1738'de piskopos olarak Bristol'a gitti. Ama vaizliğiyle kraliçe etkilemiş olduğundan 1746'da saraya geri çağırıldı. Ertesi yıl, Canterbury başpiskoposu olması için yapılan öneriyi geri çevirdiye de 1750'de Durham piskoposluğunu kabul etti. Butler'ın savunduğu geleneksel ilahiyat, aralarında Katolik kardinal John Henry Newman'ın (1801-90) da bulunduğu birçok düşünürü etkilemiştir.

Butler, Marie Joseph (Ana), asıl adı JOHANNA BUTLER (d. 22 Temmuz 1860, Ballynunnery, Kilkenny, İrlanda - ö. 23 Nisan 1940, Tarrytown, New York, ABD), Avrupa ve ABD'de Marymount okullarını kuran Katolik rahibe.

Butler 1876'da Fransa'da Beziers'teki Meryem'in Kutsal Yüreği (Sacré Cœur de Marie) Kongregasyonu'na girdi ve 1879'da öğretmenlik yapmak üzere Portekiz'e, 10 yıl sonra da cemaatin çalışmalarını yaygınlaştırmak amacıyla ABD'ye gönderildi. 1908'de New York'a bağlı Tarrytown'da Marymount Okulu'nu açtı. Bu okul 1918'de bir Katolik kız yüksekokuluna dönüştürüldü. Daha sonraki yıllarda Paris, Roma, Los Angeles ve California eyaletindeki Santa Barbara'da bu okulun şubeleri açıldı. Butler, Marymount okullarında dinsel ve düşünsel konuların yanı sıra toplumsal konulara ve beden eğitime de ağırlık veren bir eğitim politikası uyguladı. Öğrencilerini etkin ve bilgili vatandaşlar olarak yetiştirmek için eğitim programlarına siyaset bilimi ve hukuk dersleri koydu. 1926'da Meryem'in Kutsal Yüreği Kongregasyonu'nun anası seçilen Butler, bundan sonra cemaatin Avrupa ve Güney Amerika'daki çalışmalarının yaygınlaşması için çalıştı.

Butler, Nicholas Murray (d. 2 Nisan 1862, Elizabeth, New Jersey - ö. 7 Aralık 1947, New York kenti, ABD), Nobel Barış Ödülü sahibi eğitimci, uluslararası ilişkiler uzmanı, siyaset adamı.

Columbia College, yaşamının sonuna değin Butler'ın mesleki ve düşünsel uğraşlarının merkezi oldu. Burada Rektör F. A. P.

Barnard'ın etkisiyle, eğitimciliği meslek edinmeye karar verdi. 1882'de lisans diplomasını aldı, 1884'te de felsefe doktorasını tamamladı. Bir yıl Paris'te ve Berlin'de öğrenimini sürdürdü. 1885'te Columbia'da felsefe asistanlığına atanan Butler, 1890'da felsefe ve eğitim profesörü, 1901'de de üniversitenin rektörü oldu. 1945'te emekli oluncaya değin bu görevde kaldı. Onun yönetimi altında Columbia, bir taşra yükseköğretim kurumu olmaktan çıkarak, dünyaca ünlü bir üniversite durumuna geldi.

Genç bir eğitimci olarak Butler, zamanının eğitim yöntemlerini önceleri sert biçimde eleştirdi. Sanayi Eğitim Derneği'nin kurucusu ve başkanı (1886-91) olarak, New York'ta öğretmen yetiştiren bir yüksekokul ile Columbia Üniversitesi bünyesinde Öğretmen Okulu'nun kurulmasına önemli katkıda bulundu. Ama daha sonra pedagojik reform düşüncesini eleştirerek "büyük geleceği" kararlı bir biçimde savunmaya, "yeni barbarlık" olarak nitelendiği meslektenden yetişme ve davranışçılık eğilimlerine şiddetle karşı çıkmaya başladı.

Butler uluslararası barış ve anlayışın önde gelen savunucularındandı. Önce yönetim kurulu üyeliğini, sonra da başkanlığını (1925-45) yaptığı Carnegie Uluslararası Barış Fonu'nun kurulmasında büyük katkılan oldu. 1931'de Nobel Barış Ödülü'nü Jane Addams ile paylaştı. Yarım yüzyıllık aşkın süreyle Cumhuriyetçi Parti konseylerinde etkin oldu, partinin birçok kongresine katıldı. Butler 1928-41 arasında Amerikan Sanat ve Edebiyat Akademisi'nin de başkanlığını yaptı.

Butler, Pierce (d. 17 Mart 1866, Northfield yakınları, Minnesota - ö. 16 Kasım 1939, Washington, D. C., ABD), 1923-39 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi.

1888'de Minnesota barosuna kabul edilen Butler, St. Paul'de önce asistanlık, sonra eyalet savcılığı yaptı. Ardından bir avukatlık bürosu kurarak 25 yıl boyunca Kuzeybatı'nın en ünlü demiryolu avukatı oldu. Birkaç kez, Başkan William Howard Taft döneminin başsavcısı George Wickersham'a antitröst davalarında yardımcı olması istendi. Batı demiryolları aleyhine açılan değer saptama davasında da Kanada hükümetine büyük para kazandırdı. 1922'de Başyargıç Taft'ın önerisiyle ve liberal senatorlerden George W. Norris ile Robert M. La Follette'in muhalefetine karşın, Başkan Warren G. Harding tarafından ABD Yüksek Mahkemesi'ne atandı.

Dar yorucu yaklaşımıyla tanınan Butler, birçok konuda Willis Van Devander, James C. McReynolds ve George Sutherland'ın oluşturduğu tutucu blokla birlikte oy kullandı. Yeni Düzen döneminin Tarımsal Uyum İdaresi (AAA) ve Ulusal Kalkınma İdaresi (NRA) adlı iki programını geri çevirmekte de çoğunluğun yanında yer aldı.

Butler, Reg, tam adı REGINALD COTTERELL BUTLER (d. 28 Nisan 1913, Buttinghamford, Hertfordshire - ö. 23 Ekim 1981, Berkhamstead, Hertfordshire, İngiltere), güçlü çizgilerin egemen olduğu figüratif yapıtlarıyla ünlü İngiliz heykeltarihi.

Mimarlık eğitimi gördü. 1937-39 arasında Londra'daki Mimarlar Birliği (A. A.) Okulu'nda ders verdi. Bir ara demircilik yaptı. Dövmelerden yapıtı ilk heykelleri bu deneyimini yansıtan çizgiler taşıyor. Bir süre de heykeltarihi Henry Moore'un asistanı olarak çalışan Butler 1949'da Londra'da ilk kişisel sergisini açtı. 1952-53'te yapıtlarını Venedik Bienali'nde sergiledi.

1953'te Londra'daki Çağdaş Sanatlar Enstitüsü'nün düzenlediği uluslararası yarışma-

da "Bilinmeyen Siyasal Mahkûmlar" adlı anıt için yaptığı maketi odul kazanınca uluslararası düzeyde tanındı. 1950'lerin ortalarında tunctan gerçekleştirdiği kabuk biçimindeki bir yapıtı, onun hacim ve dokuya karşı gittikçe artan ilgisini gösterir; ama sürekli olarak çizginin olanaklarıyla uğraşması, bu dönemde yaptığı doğalci çıplak heykellere belirgin bir genilim duygusu getirmiştir. Sonraki yapıtlarında ise bu ince ve enerjik çıplakların yerini tembel, zevk düşkünü görünüşlü figürler almaya başlamış, bu özellikleriyle de Butler'ın zaman zaman neredeyse barok anlayışa yaklaştığı görülmüştür.

Butler, Samuel (v. 8 Şubat 1612, Strensham, Worcestershire - ö. 25 Eylül 1680, Londra, İngiltere), şair ve yergi ustası. İngilizcenin en tanınmış bürlesk şüri *Hudibras*'ın (1663-78) yazarıdır. İngiliz edebiyatında, kişiler yerine düşünceleri hedef alan ilk önemli ve başarılı yergi örneği olan şiir, Butler'ın militan Püritenliğin aşırımları olarak gördüğü ve her karşılaştığı yerde saldırdığı bağnazlığa, gösterişçiliğe, bilgiçliğe ve ikiyüzlülüğe karşı yazılmıştır.

Bir çiftçinin oğlu olan Butler Worcester'da King's School'da öğrenim gördü. Bedfordshire'in Wrest yöresinde Kent kontesinin maiyetine katıldı ve böylece zengin bir kütüphaneden yararlanma olanağına kavuştu. Daha sonra, Parlamento Ordusu albaylarından ve katı bir Presbiteryen olan Bedfordshire Keşiş Birliği Komutanı Sir Samuel Luke'un hizmetine girdi. Bu görev sırasında, Püriten ordusunda toplanmış her türden insanı, bağnazları, meczupları, sahtekarları yakından inceleme fırsatını buldu; tanık olduğu soytarlık ve kepezellikler de daha sonra *Hudibras*'ta işledi. Restorasyon sırasında Carbery kontu ve Galler mahkeme başkanı Richard Vaughan'ın yanında sekreter olarak görev alan Butler, kontun kendisine verdiği Ludlow Şatosu kahyalığını 1661'in sonuna değin sürdürdü. Bu sıralarda oldukça varlıklı bir kadınla evlendiği, ama servetin kötü yatırımlarla çarçur edildiği söylenir.

Hudibras'ın ilk bölümü 1662'nin sonlarında satışa çıkmışsa da imzasız yayımlanan ilk basımı 1663 tarihli. Yapıtın hemen başına ulaşması, aynı yıl Butler'ın onaylamadığı bir ikinci bölümün yayımına yol açtı; basım izni 1663'te alınan gerçek ikinci bölüm ise 1664'te yayımlandı. Bu iki bölüm ile "The Heroical Epistle of Hudibras to Sidrophel" (*Hudibras'ın Sidrophel'e Kahramanca Mektubu*) 1674'te bir arada yeniden basıldı. Şiiri beğenen II. Charles korsan yayımcılara karşı Butler'ın haklarını korumak için 1677'de bir emir çıkardı. 1678'de üçüncü (ve son) bölüm yayımlandı.

Hudibras'ın kahramanı, "albaycılık oynayan" bir Presbiteryen şövalyesidir. Anglikan Kilisesi'nden ayrılmayı savunan Bağımsız Kilise yanlısı uşağı Ralpho ile sürekli dinsel sorunları tartışır. Bir dizi garip, olağandışı serüvenden sonra ikisinin de cahil, inatçı, korkak ve dürüstlükten uzak oldukları ortaya çıkar. Butler yapıtın ana hatlarını Cervantes'ten, her şeyi "alçaltan" ve bayağılaştıran bürlesk tekniğini ise Scarron'dan almıştır; ama, ölçü kullanmadaki başarısı, yaratıcılığı, olağandışı şeylerden hoşlanması ve coşkusuyla tümüyle özgün bir etki yaratabilmiştir. Butler çizdiği aşağı tabaka manzaraları ile İngiliz şiirinde Skelton ile Crabbe arası dönemin bu tarzda ki en ilginç örneklerini vermiştir.

Nicholas Murray Butler
Columbia University, New York

Yazar John Aubrey'e göre *Hudibras*'ın yayımlanmasından sonra Kral Charles ve Lordlar Kamarası başkanı Clarendon, Butler'a, daha sonra hiç ödenmediği anlaşılan büyük paralar vaat ettiler. Butler yaşamının sonraki bölümünde 2. Buckingham dükü George Villiers'nin koruması altına girdi; ama, oldukça başarılı bir edebi mesleğin sonunda, çağdaşlarından birinin deyişiyle "yoksulluk ve kuru övgü sözleriyle başbaşa" düş kırıklığı içinde öldüğü hemen hemen kesindir.

Butler'in öbür yapıtları arasında, teleskopun içine düşen bir fareyi konu alan ve yeni kurulan Royal Society'nin bilgilik taslayan havasıyla eğlenen "The Elephant in the Moon" (1676; Ay'daki Fil) ile dönemin uyaklı kahramanlık trajedilerini alaya alan "Reperteers Between Puss and Cat at a Caterwalling" (Pisiyle Kedinin Dam Kenarında Atışmaları) bulunur. Butler'in yazılardan Robert Thyer'in derlediği *Genuine Remains in Verse and Prose of Mr. Samuel Butler*'da (1759; Bay Samuel Butler'in Şiirlerinden ve Düzyazılarından Hakiki Parçalar) Theophrastos tarzında kusursuz bir düzyazıyla yazılmış 100'den fazla "karakter" işlenmiştir. Dryden'in *Absalom and Achitophel*'indeki "Zimri" tiplmesiyle boy ölçüşebilecek güzellikteki "Duke of Bucks"ta da (Erkek Hayvanlar Dükü) Buckingham dükünü hicveder.

Butler, Samuel (d. 4 Aralık 1835, Langar Papaz Evi, Nottinghamshire - ö. 18 Haziran 1902, Londra, İngiltere), İngiliz romancı, denemeci ve eleştirmen. Victoria-dönemine özgü sonsuz ilerleme hayalinin çöküşünü önceden sezerek *Erewhon* (1872) adlı yapıtında yermiştir. Otobiyografik romanı *The Way of All Flesh* (1903; İnsanlığın İlerleyişi) genellikle başyapıtı kabul edilir. Shrewsbury Okulu'nun müdürü, sonraları da Lichfield piskoposu olan Samuel Butler'in torunu ve Rahip Thomas Butler'in oğluydu. Genç Samuel Butler, Shrewsbury'de altı yıl öğrenim gördükten sonra Cambridge'deki St. John's College'a girdi; 1858'de de buradan mezun oldu. Babası din adamı olmasını istiyordu; Butler da bir süre Londra'da bir bölge kilisesinde papazlığa hazırlanmakla "oyalandı". Ama aşırı bağımsız doğası ve başkaldırma eğilimi onu babasının benimsediği değerlerden, aile, kilise ve hatta Hristiyanlıktan (ya da Hristiyanlığın Langar papaz evinde aldığı biçimden) uzaklaştırdı. Cambridge'e dönerek müzik ve resim çalışmalarını sürdürdü. Babasıyla tatsız bir kavgaanın ardından ailesini, kiliseyi ve Cambridge'i bırakarak Yeni Zelanda'ya göç etti. Burada babasından ödünç aldığı parayla Canterbury kolonisinde bir koyun çiftliği kurdu.

Yeni Zelanda'ya vardiktan az sonra eline geçen Darwin'in *Origin of Species* (1859;

Türlerin Kökeni, 1970) kitabı, Butler'i derinden sarstı. Darwin'in coşkulu hayranlarından biri haline geldi ve bir iki yıl sonra da bir dostuna Hristiyanlıktan bütünüyle vazgeçtiğini açıkladı. Ama sonraki olayların da gösterdiği gibi Hristiyanlıktan kopmuş değildi. İzleyen 25 yılda asıl ilgi alanı hep din ve evrim konuları oldu. Önceleri Tanrı'dan (daha doğrusu babasının inandığı Tanrı'dan) kurtulmasını sağladığı için Darwinciliğe bağlandı. Ama kendine özgü bir Tanrı bulunca, Tanrı düşüncesini dışlayan Darwinciliği de reddetti. Dolayısıyla hem kilisenin, hem de katı Darwincilerin tepkisini çekerek kendi benzetmesiyle Kitabı Mukaddes'teki "İsmail" gibi yalnız bir yaşam sürdü. Yeni Zelanda'da bulunduğu sırada *Press* dergisine evrim konusunda çeşitli makaleler yazdı. Bunlardan "Darwin Among the Machines" (1863; Darwin Makineler Arasında) ve "Lucubratio Ebrina" (1865) adlı iki tanesini *Erewhon* adlı yapıtında geliştirdi. Butler her iki makalede de olgunluk döneminin temel sorununu oluşturan makine ile yaşam arasındaki ilişkiye eğilir. Birincisinde makineleri var olma mücadelesinde insanoglu ile yarışan canlı organizmalar biçiminde ele almanın sonuçlarını irdeler. "Lucubratio"da ise tam tersi bir yol tutarak, makinelerin bedenleri ekleri olduğunu ve bunlarla donanmış insanın o ölçüde gelişkin bir organizma haline geleceğini savunur.

Butler, Yeni Zelanda'dan sermayesini iki katına çıkararak döndükten sonra, 1864'te Londra'da bütün yaşamını geçireceği bir daireye yerleşti. Ertesi yıl *Evidence for the Resurrection of Jesus Christ...Critically Examined* (İsa Mesih'in Yeniden Dirilmesi-ne İlişkin Kanıtların... Eleştirel İncelemesi) adlı kitabını imzasız olarak yayımladı. Birkaç yıl Heatherley'in sanat okulunda resim çalıştı ve bunu asıl mesleği olarak benimsemeye uğraştı. 1876'ya değin zaman zaman Kraliyet Akademisi'nde sergiler açtı. Bu dönemdeki yağlıboya tablolarından "Bay Heatherley'in Tatili" (1874, Tate Galerisi, Londra) ve "Aile Duaları" (St. John's College, Cambridge) ünlüdür. Daha sonra müziğe yönelen Butler, H. Festing Jones ile birlikte bestelediği *Piyano İçin Gavot, Menuet, Füg ve Başka Kısa Parçalar* (1885) adlı yapıtının yanı sıra, en çok beğendiği besteci olan Handel'in üslubunda *Narkissos* (1888) adlı bir komik kantat besteledi. Ölümünden sonra 1904'te yayımlanan *Ulysses: An Oratorio* adlı yapıtı doğal yeteneklerini ve sağduyusunu nasıl kullandığını gösteren güzel bir örnektir. Aslında Butler, söz sahibi sayılabileceği edebiyat alanında bile, bu alanın devlerini taşa tutmaya çalışan keskin kavrayışlı bir amatör tutumu sergiler. Kendisi de, "Belirli bir alanda ustaların tam bir yanılığı içinde olduklarına inanmadıkça, o alanda elimi kaleme sürmedim," der. Katı Darwinciliğe ve katı Hristiyanlığa saldırması gibi *Authoress of the Odyssey* (1897; *Odyssea'nın Kadın Yazarı*) kitabında bu yapıtın Sicilya'da bir kadın tarafından yazılmış olduğunu kanıtlamaya girişmesi ve *Shakespeare's Sonnets Reconsidered and in Part Rearranged* (1899; Shakespeare'in Sonetlerinin Yeniden İncelenmesi ve Bazılarının Yeniden Düzenlenmesi) kitabında bu soneleri yeniden yorumlaması da hep aynı nedene dayanır.

Butler, sağlığında yazar olarak tadabildiği ünü tümüyle *Erewhon*'a borçluydu. 1872'de imzasız yayımlanan *Erewhon* kayda değer gelir sağlayan tek kitabıydı. Butler yapıtında, eski ama sevilen bir edebi gelenekten yararlanarak, hayali bir ülkedeki yolculuk aracılığıyla çağdaş yaşam ve düşünce tarzlarını yerer. Yapıt bu türün *Gulliver's Travels*'dan (1726; *Gülliver'in Seyahatle-*

ri, 1943) sonraki en iyi örneği olarak değerlendirilmiştir. Butler'in Yeni Zelanda'ya ilişkin anılarına dayanan ilk bölümler yetkin bir anlatı üslubuyla yazılmıştır. Bu geçidin tepesinde korkunç ezgiler eşliğinde rüzgârda sallanan oyuk heykellere ilişkin betimleme, ötedeki garip dünyaya son derece etkileyici bir geçişi sağlar. Erewhon ülkesinin yüzey şekilleri ve insanları Kuzey İtalya'dan idealize edilerek alınmıştır. Anlatılan kurumların bir bölümü hayal ürünü, bir bölümü de dünyadaki kurumların yergi ci bir anlayışla tersyüz edilmiş biçimleridir. Kitabın çeşitli bölümlerinde Butler'in ıki ana teması olan din ve evrim işlenir. Erewhonlular makineleri tehlikeli bir rakıp olarak görüp çoktan yok etmiş, hastalığı suç sayıp cezalandırarak fiziksel açıdan son derece güzel ve güçlü bir soy yaratmış insanlardır.

Butler *The Fair Haven* (1873; Adil Sığınak) adlı yapıtında Hristiyanlığın alaycı bir savunusunu yaptı; tam bir dinsel coşku maskesinin ardında Hristiyanlığın doğaüstü temellerini yıkmaya çalıştı. Butler kendisinden üstün olması gereken kişilerce aldatılma duygusundan ömrü boyunca kurtulamayan binyedi. Ne annesiyle babasının ona öğrettiği dinin ne de yıllarca sürdürdüğü dostlukların karşılığını gördü; yaşam ve dünya da zaman zaman ona boş bir yalan gibi göründü. *Life and Habit* (1878; Yaşam ve Alışkanlık) kitabını yazarken kafasında uyanan, Darwin'in de bir sahtekâr olabileceği kuşkusu, evrim kuramına ilişkin kin dolu bir dizi kitap yazmasına yol açtı. Butler'a göre, Darwin evrimi gerçekten açıklayabilmiş değildi. Çünkü doğal ayıklanma sürecinin işleyişine ilişkin değişik olasılıkları hesaba katmamıştı. Darwin'in yalnızca rastlantı etkenini gördüğü yerde, Butler, varlıkları, gereksinimlere karşılık verme çabasının da rolünü görüyordu. Butler canlıların gerekli alışkanlıkları ve bunları yerine getirecek organları edinerek sonraki kuşaklara bilinçsiz bellek biçiminde aktardığı kanısındaydı. Böylece Darwin'in amaç kavramını dışta bıraktığı bir dünyaya teleolojiyi yeniden sokmuş oluyordu. Ama bu Tanrı'nın değil, doğrudan doğruya canlıların, yaşam gücü biçimindeki, amacıydı.

Büyük ölçüde otobiyografik bir roman olan başyapıtı *The Way of All Flesh* (1903) Butler'cılığı özünü yansıtır. Butler'in aile çevresindeki bunaltıcı ahlaki ortamdaki çıkışı acımasız bir zekâ kıvraklığı ve duyusallıktan tümüyle arınmış bir gerçekçilikle anlatılan bu kitapta, Ernest Pontifex ve Overton adlı karakterler Butler'in gençliği ni ve olgunluğunu yansıtan iki ayrı kişilik olarak ortaya çıkar. Theobald ve Christina, Butler'in annesiyle babasıdır; Towneley ve Alethea ise "Tanrı'yı seven" ve "sağlıklı, güzel, sağduyulu, deneyimli ve hali vakti yerinde" ya da "iyi" insanları temsil ederler. Kitap Victoria döneminin değerlerine duyulan tepkinin dile getirildiği ilk yıllarda büyük bir etki yarattıken, Butler da G. B. Shaw tarafından "19. yüzyılın ikinci yarısının yaşamış en büyük İngiliz yazar" olarak selamlanmıştır.

H. Festings Jones'un yazdığı *Samuel Butler, Author of Erewhon* (1835-1902) *A Memoir* (Erewhon'un Yazarı Samuel Butler [1835-1902]: Bir Anı) adlı yaşamöyküsü 1919'da 2 cilt halinde yayımlanmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI *A First Year in Canterbury Settlement* (1863, öteki ilk denemeleriyle birlikte yb 1914; Canterbury Kolonisinde İlk Yıl). *Evolution, Old and New* (1879; Eski ve Yeni Evrim). *Unconscious Memory* (1880; Bilinçsiz Bellek). *Alps and Sanctuaries of Piedmont and the Canton Ticino* (1882, Alpler ile Piemonte ve Ticino Kantonu Kutakları).

Samuel Butler, Charles Gogin'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1896; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

Luck or Cunning as the Main Means of Organic Modification? (1887; Organik Değişimin Temel Aracı Şans mı, Kurnazlık mı?), *Ex Voto: An Account of the Sacro Monte or New Jerusalem at Varallo-Sesia* (1888; Adak: Sacro Monte ya da Varallo-Sesia'daki Yeni Kudüs), *A Lecture on the Humour of Homer* (1892; Homeros'un Mizahı Üzerine), *The Life and Letters of Dr. Samuel Butler* (1896, 2 cilt; Dr. Samuel Butler'ın Yaşamı ve Mektupları), *The Iliad of Homer Rendered into English Prose* (1898; İngilizce Düz yazıyla Homeros'un İlyada'sı), *The Odyssey, Rendered into English Prose* (1900; İngilizce Düz yazıyla Odyssea, Erewhon Revisited (1901; Erewhon'a Dönüş), *Essays on Life, Art and Science* (1904; Yaşam, Sanat ve Bilim Üzerine Denemeler), *God the Known and God the Unknown* (1909; Bilinen ve Bilinmeyen Tanrı), *The Note-Books of Samuel Butler* (der. H. Festing Jones, 1912; Samuel Butler'ın Defterleri).

Butlerov, Aleksandr Mihayloviç (d. 6 Eylül 1828, Çistopol - ö. 17 Ağustos 1886, Butlerovka, Rusya), kimyasal yapı kuramının, özellikle totomerlik (yapısal olarak

Butlerov, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
Novosti Press Agency

benzeyen bazı bileşiklerin kolayca birbirine dönüşebilmesi) kavramının gelişmesine katkıda bulunan Rus kimyacı.

1849'da Kazan Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Butlerov, Fransız kimyacılar Auguste Laurent ile Charles Gerhardt'ın yeni kuramlarını benimsedi ve gerek bilinen bileşiklerin, gerek doğada bulunmayan maddelerin birleşimle elde edilmesine yönelik yeni yöntemler üzerinde çalıştı.

Butlerov 1861'de kimyasal yapı kavramını ortaya koydu: Bir molekülün kimyasal özellikleri yalnızca molekülü oluşturan atomların sayısına ve türlerine değil, bu atomların düzenleniş biçimine de bağlıdır. İzomerlerin (değişik biçimde yerleşmiş aynı atomlardan oluşan moleküller) varlığını öngören ve iki bütan izomeri ile üç pentan izomerini tanımlayarak bu görüşünü doğrulayan Butlerov, 1866'da izobütanı birleşimle elde etti. İki yıl sonra da doymamış organik bileşiklerin çoğul bağlar içerdiğini buldu.

Butmir, Bosna'nın iç kesimlerinde (bugün Bosna-Hersek'te) seramik ve heykelleriyle ünlü Neolitik kültür. Bu kültürün insanları bakırı işler, hayvan yetiştirir, çiftçilik ve avcılıkla uğraşırlardı.

Butmir'e ilişkin en önemli bilgiler, Sarajevo'daki (Saraybosna) aynı adla anılan yörede 1893-96 arasında yapılan ve çok sayıda heykelle seramiğin ortaya çıkarıldığı kazılarda edinildi. Bunların arasındaki perdelanmış siyah çanak çömlekler, ügen ve sarmal biçimli oymaların kırmızı ve beyaz boya ile kaplanmasıyla bezenmişti.

Yukarı Bosna yakınlarındaki dağlık bir Butmir orman yerleşmesi olan II. Öbre'de 1967-68'de yapılan kazılarda yaklaşık 15 m uzunluğunda, iki odalı, hasır-harç tekniğiyle yapılmış evler bulundu. Burası, karbon-14

yöntemiyle yapılan ölçümlerle Butmir kültürünün İÖ 5000-4000 arasındaki dönemine tarihlendi.

Buto, UTO, UDJO, EDJO, WADJET ya da WADJIT olarak da bilinir, Eski Mısır'da tanrıça. Papiürs gövdesine dolanmış bir engerek yılanı biçiminde betimlenen Buto, tarihöncesi kuzey krallığının koruyucu tanrıçası ve Aşağı Mısır'ın simgesiydi. Yukarı Mısır'ın Akbaba Tanrıçası Nehbet ile birlikte, kralın da koruyucu tanrıçasıydı ve bütün Mısır üzerindeki hükümdarlığı simgelemek amacıyla krallık tacının üstünde genellikle ikisi bir arada yer alırdı. Mitolojide, çocuk tanrı Horus'a baktığı ve Delta bataklıklarında saklanırken, oğlunu güvenilmez amcası Set'ten koruması için annesi İsis'e yardım ettiği anlatılır. Bu efsane, Yunan mitolojisinde Delos Adasında Leto ile Apollon'un başından geçenlere çok benzediği için, daha sonraları Buto ile Leto özdeşleştirilmiştir.

Buto, Aşağı Mısır'ın (Kopte'nin (eyalet) başkenti Per Uto'nun (6. nome dilinde Pouto, Uto'nun Evi; Tell-el-Fara'in) yerel tanrıçası olduğu için, Yunancaya da bu kentin adı olarak geçmiştir.

Butor, Michel (d. 14 Eylül 1926, Mons-en-Baroeul, Fransa), Fransız romancı ve deneme yazarı. 1950'lerde Fransa'da ortaya çıkan Yeni Roman akımının önde gelen temsilcilerindendir.

Paris'te Louis-le-Grand Lisesi'ndeki öğreniminden sonra Sorbonne Üniversitesi'ne devam etti. 1951'den 1953'e değin Manchester Üniversitesi'nde ders verdi. Daha sonra Selanik (1954-55) ve Cenevre'de (1956-57) öğretmenlik etti. İlk deneysel romanı *Passage de Milan*'in (1954; Milano Geçidi) ardından, Manchester'daki kasvetli günlerini karmaşık biçimde dile getiren *L'Emploi du temps* (1956; Zamanı Değerlendirme) ile eleştirmenlerin dikkatini çekti. *La Modification*'da (1957; Değişme, 1973, 1991) deneysel tekniğini yetkinleştirerek gücünün doruğuna ulaştığı kabul edildi. Renaudot Ödülü'nü alan bu yapının geniş bir okur kitlesi tarafından da tutulması, Butor'a üniversitedeki akademik işini bırakma olanağını getirdi.

Romanı felsefe ile şiirin karışımı olarak gören Butor, James Joyce'tan çok etkilendi. Bütün yapıtlarında göze çarpan ortak özellik kurduğu sağlam yapıdır. Örneğin, *Passage de Milan* ucuz bir kiralık evde tek bir günde, *Değişme* Paris-Roma ekspresinin bir kompartımanında geçer. Olayların akışında bir yüksekokulun ders çizelgesinin model alındığı *Degrés* (1960; Dereceler) Butor'un dördüncü romanıdır. Butor'un roman ve öykü dışındaki yapıtları arasında en önemlisi, Amerikan ruhunu yakalamaya çalıştığı *Mobile*'dir (1962; Devingen). Sonraki yapıtları arasında *Portrait de l'artiste en jeune singe* (1967; Sanatçının Bir Genç Maymun Olarak Portresi) ve *Boomerang* (1978; Bumerang) yer alır. Butor ayrıca birçok şiir kitabı da yayımlamıştır. Butor'un Türkçede *Roman Üstüne Denemeler* (1991) adlı bir kitabı daha vardır.

Butriye, Hz. Muhammed'in torunlarından Zeyd'in yolunu izleyen el-Ebter lakablı Kesiru'n-Neva ile Ebu Abdullah el-Hasan bin Salih'e uyanların oluşturduğu Zeydiye kolu. Hasan bin Salih'ten dolayı Salahiye diye de anılan Butriye, Şii kökenli mezhepler içinde Sünnilere en yakın olanıdır.

Bugün Yemen'de etkinliğini sürdüren Butriye'ye göre dinsel ve dünyevi önderlik demek olan imamet, ümmetin bir şura sorunudur. Şura kimi seçerse, imam odur.

Seçim işinin gerçekleşmesi için ümmetin seçkinlerinden iki kişinin bir kişi üzerinde anlaşması yeterlidir.

Butriye'ye göre Hz. Muhammed'den sonra ümmetin önderliğine en layık kimse Hz. Ali'dir. Çünkü bütün Müslümanların en üstünü odur. Ama ümmet Hz. Ali'yi değil, önce Hz. Ebubekir'i, sonra da Hz. Ömer'i halife seçmiştir. Bu bir yanılgıdır, ama onları küfre düşürmez. Bu nedenle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri geçerlidir. Onları küfürle suçlayanların kendileri küfre düşmektedirler. En üstün kimse dururken, üstün olanlardan birisinin halife olabileceğini kabul eden Butriye, Hz. Osman'ın halifelığının meşruluğu ve öldürülmesi konusunda susmayı yeğler.

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in çocuklarından yeterli niteliklere sahip olan biri kendisini açığa vurup kılıç çekerek imametini ilan ederse onun imam tanınması gerektiğini kabul eden Butriye, iki ayrı yerde iki ayrı kişinin imamlığını da caiz görür. Bu iki imamin çıkardığı birbirine karşı fetvaların her ikisi de doğru ve geçerlidir.

butsudan, Budacı Japon evlerinde aile sunağı. Şinto dinine özgü *kamidana*'nın (tanrı rafı) yanı sıra varlığını korumuştur. *Butsudan*'ın üzerinde, genellikle ölü ataları

Bir Japon evinde butsudan
Bob ve İra Spring

canlandıran tabletler ve bağlı olunan mezhebe göre Budacılığın değişik tanrıların tasvirleri yer alır. Sunakta mum ve tütsü yakılır; günlük yalın törenlerde çiçek sunulur. *Butsudan* önünde düzenli aralıklarla aile ataları anılır.

Ev sunaklarının yapımına, İS 655'te sarayda bir şapel kurulmasının öncülük ettiği sanılır. Daha sonra bir imparatorluk buyruğuyla her evde buna benzer kutsal yerlerin kurulması istendi. Ama 17. yüzyıla değin *butsudan* pek yaygınlaşmadı. Bu yüzyılda devlet Hristiyanlığın yayılmasını önlemek amacıyla Budacı rahipleri her evde uygun bir sunak bulunup bulunmadığını denetlemekle görevlendirdi. Bugünkü Japonya'da birçok evde *butsudan* geleneği sürmektedir, bazılarında da *kamidana*'nın yerini almıştır. Ama sunak önünde yerine getirilmesi gereken törenler büyük ölçüde kısaltılmıştır.

Butt, Dame Clara (Ellen) (d. 1 Şubat 1872, Southwick, Sussex - ö. 25 Ocak 1936, North Stoke, Oxfordshire, İngiltere), seslendirdiği balad ve oratoryolarla tanınan İngiliz kontralto.

Sahneye ilk olarak 1892'de Sir Arthur Sullivan'ın *The Golden Legend* (Altın Efsane) kantatında Ursula rolünde çıktı. Güçlü sesi ve etkili kişiliğiyle özellikle Handel ve

Mendelssohn'un oratoryalarında beğenildi. Ayrıca balad şarkıcısı olarak da ün kazandı. Sir Edward Elgar onun için yazdığı bir dizi yapıtını *Sea Pictures* (Deniz Manzaranı) adlı yapıtında topladı. Elgar'ın *Dream of Gerontius* (Gerontius'un Düşü) adlı oratoryosundaki melek partisine de esin veren Butt idi. 1900'de birlikte resitaller verdiği bariton Kennerley Rumford ile evlendi. Butt'ın az sayıdaki opera rollerinden biri de Gluck'un *Orfeo ed Euridice*'indeki Orfeo rolüydü. 1920'de kendisine DBE (Dame of The British Empire) unvanı verildi.

Butt, Isaac (d. 6 Eylül 1813, Glenfin, Donegal - ö. 5 Mayıs 1879, Dundrum yakınları, Dublin), Yönetmelik Özerklik talebini etkili bir siyasal slogana dönüştüren İrlandalı hukukçu ve milliyetçi önder. 1870'te Yönetmelik Özerklik Derneği'ni kurarak ilk yöneticiliğini yapan ve Büyük Britanya Yönetmelik Özerklik Konfederasyonu'nun başkanlığını (1873-77) yürüten Butt, 1878'de Yönetmelik Özerklik hareketinin önderliğini daha genç ve girişken olan Charles Stewart Parnell'a kaptırmıştır.

Dublin'deki Trinity College'da ekonomi politik dersleri verdi (1836-41). 1838'de İrlanda barosuna, 1859'da da İngiltere barosuna kabul edildi. 1848'de başarısız bir ayaklanma nedeniyle vatana ihanetle suçlanan Genç İrlanda hareketi önderlerinin savunmasını üstlendi. Fenianların (İrlanda Cumhuriyetçi [Devrimci] Birliği) tutuklu önderlerinin baş savunma avukatlığını yaptı (1865-69). 1852'den sonra, aralıklı olarak, bir İngiliz ve iki İrlanda seçim bölgesinden İngiliz Avam Kamarası'na girdi.

Aslında tutucu bir kişi olan Butt, mahkemelerde Fenianlara yardımcı olmakla birlikte, başarılı bir Fenian ayaklanmasının sonuçlarından çekiniyordu. İngiliz yönetiminin 1840'ların sonunda İrlanda'da ortaya çıkan kıtlığa bir çözüm bulamaması üzerine hayal kırıklığına uğrayarak, toprak reformu ve öteki talepler için yerel bir parlamentoya gerek olduğu kanısına vardı. Kasım 1869'da bütün İrlandalı milliyetçi grupları bünyesinde toplayacak bir siyasal partinin kurulmasını savundu. Mayıs 1870'te İngiliz Parlamentosu'na bağlı bir İrlanda Parlamentosu kurulması için çağrıda bulundu. Aynı yılın sonlarına doğru Yönetmelik Özerklik Derneği'ni kurdu. 1871'den sonra Avam Kamarası'nda İrlanda milliyetçiliği hareketini hızlandırdı. Parlamentosun günlük işleyişini engellemek amacıyla Parnell'in ortaya attığı taktiklere karşı çıkmasının da etkisiyle, zamanla önderliği yitirdi.

Terence de Vere White'in yazdığı *The Road of Excess* (1946; Aşırılığa Giden Yol) adlı bir biyografisi vardır.

Butte-Silver Bow, ABD'de, Montana eyaletinin güneybatısındaki Silver Bow ilinin (county) 1881'den beri merkezi olan kent. Kıta Bölünümünün(*) batı yamacında yer alır. 1886'da kurulan kent, adını yakınlardaki koni biçimli bir doruk olan Big Butte'tan aldı. Zengin maden yatakları pek çok kişiyi bölgeye çekti. 1864'te paser altın çökeltileri bulundu ve ilk kez 1875'te gümüş yatakları başarıyla işlendi. 1880'lerde demiryolları bölgeye ulaşana değin ekonomik gelişme yavaş oldu. 1882'de başlayan bakır üretimi Anaconda Kumpanyası tarafından geliştirildi; 1900'lerde ABD'de üretilen bakırın yarısı buradan çıkıyordu. İşlenecek miktarda çinko, kurşun ve manganec de bulundu. Madencilikteki gerileme ve 1940'tan sonra hızlanan makineleşme istihdamda durgun-

laşmaya yol açınca, "Büyük Butte Projesi" adlı 20 yıllık ekonomik plan başlatıldı ve açık madencilik uygulamasına geçildi. Bugün, hafif sanayi ve canlı hayvan ticareti de ekonomiyi desteklemektedir. Kentin 1977'de Silver Bow iline katılmasıyla Butte-Silver Bow kenti oluştu. Kentteki Montana Maden Bilimleri ve Teknoloji Yüksekokulu 1893'te kurulmuştur. Maden çıkartma ve ergitme işlemlerine ilişkin göstere dayanan turizm de bir gelir kaynağıdır. Columbia bahçeleri, Lewis ve Clark Mağaraları Eyalet Parkı, işletme merkezi Butte-Silver Bow'da bulunan Deerledge Ulusal Ormanı ve Beef Trail Kayak Alanı öteki turistik yerlerdir. Yerleşim 1879'da tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 33.941.

Butterfield, William (d. 7 Eylül 1814 - ö. 23 Şubat 1900, Londra), İngiltere'de 19. yüzyıldaki gotik canlandırmacılık üslubunun mimarlarından. Zaman zaman Oxford Hareketi'nin(*) en özgün mimarı olarak da tanınmıştır, malzemenin renkli bir doku ve desen karşılığı içinde açıkca ifade edildiği gerçekçi bir mimarlık ortaya koymuştur.

Önceleri Westminster'da bir inşaatçının yanında çalıştı. Daha sonra Worcester'lı bir mimarın yanında geçirdiği üç yıl, onun gotik üslubu tanıyıp beğenisinin bu yönde gelişmesinde rol oynadı. 1843'te Anglikan Kilisesi'nde Katolik ayin düzenine dönüşü savunan Cambridge Camden Derneği'ne katıldı. Bu grubun yandaşları kilise mimarlığının Oxford reformcularının ayin kurallarına uygun olmasını istiyorlardı.

Butterfield'in tasarımı yaptığı 100 kadar kilise, planlarının ayin düzeni açısından kusursuz olmasıyla ünlüdür. Çok özgün ve yalın görünümlü bu yapılarda tuğla ve biçildikten sonra işlenmemiş ahşap kullanılmıştır. Zaten değişik tonlarda tuğla sıraları ve karşıt renkli malzemeler Butterfield'in bütün yapılarının özelliğidir. İç mekanda daha renkli bir etki elde etmek için duvarlarda mermer ve çini kaplamalar kullanan Butterfield'in uyguladığı "strüktür" çok renklilik" geç Victoria döneminde moda olmuştu. Butterfield'in en gösterişli kilisesi Londra'da, Margaret Caddesi'ndeki Tüm Azizeler Kilisesi'dir (1849-59). Öbür yapıları arasında Londra'da, Stoke Newington'daki St. Matthias (1851-53) ve Holborn'daki St. Alban (1859-63) kiliseleri, Devon'da, Babbacombe'daki bir kilise (1867-74) ve Hampshire'da, Bournemouth'daki St. Augustine Kilisesi (1891-92) sayılabilir. Az sayıdaki dindışı yapıtlarından biri de, büyük bölümü 1875'te tamamlanan Oxford'daki Keble College'dır.

Butterworth, Güney Afrika'da, uluslararası alanda tanınmayan Transkei Cumhuriyetinde kent. East London'ın kuzeyinde yer alır. Transkei'deki en eski beyaz yerleşmelerinden biridir. 1827'de kurulan Wesleyan misyon merkezinin çevresinde gelişti. Wesley Misyon Derneği'nin saymanlarından Joseph Butterworth'un adını alan yerleşme, 1904'te kent statüsü kazandı. Günümüzde Transkei'nin gelişen bir sanayi merkezidir. Çevresinde Zitulele ve Ibeka gibi önemli sanayi bölgeleri vardır. Başlıca sanayi ürünleri işlenmiş gıda maddeleri, içecekler, bütün ürünleri, dokuma, giyim eşyaları, deri eşyalar, kereste ve kereste ürünleri, kimyasal maddeler, kauçuk ve plastik ürünleridir. Kent Umata-East London demiryolu üzerinde bulunur. En yakın liman East London'dır. 85 m yüksekliğindeki Butterworth Irmağı çağlayanları ve 110 m yüksekliğindeki Bawa Çağlayanı kentin yakınındadır. Doğuda Wild Coast'ta (Hint Okyanusu) bulunan Mazeppa Körfezi ve Qolora'daki

gözde kıyı sayfiyelerine giden yol buradan geçer. Nüfus (1978 tah.) belediye, 28.514.

Butterworth, Batı Malezya'nın Pinang eyaletine bağlı Wellesley ilinde kent. Kuzeybatı kıyı ovasında yer alır. Adını Singapur ve Malaka valisi (1843-55) William T. Butterworth'ten almıştır. Perai Irmağının ağzında Malakka Yarımadasının ihraç mallarının toplandığı bir demiryolu istasyonu ve bir yükleme limanıdır. Pinang Boğazının ayırdığı Pinang Adasındaki Pinang limanının 3 km doğusunda stratejik bir konumu kaplar. Feribotla Pinang'a, karayoluyla da yarımada'nın öteki önemli kentlerine bağlanır. Kauçuk plantasyonlarının merkezinde bulunan Butterworth'te petrol ithal tesisleri, modern bir kalay ergitme tesisi, çelik fabrikası ve Mak Mandin sanayi bölgesi vardır. Bataklıklarla kaplı Perai Halicinin tam güneyindeki Perai'den Pinang'a yolcu ve yük gemileri işler. Nüfus (1980) 77.982.

Button, Dick, asıl adı RICHARD TOTTEN BUTTON (d. 18 Temmuz 1929, Englewood, New Jersey, ABD), ABD'li artistik patencisi. Ülkesindeki ve uluslararası alandaki amatör yarışmalarda şampiyonluğu uzun süre elinde tuttukten sonra 1952'de profesyonel oldu. Erkeklerde Olimpiyat, Dünya, Avrupa, Kuzey Amerika ve ABD şampiyonu olmuş tek artistik patencidir ve 1948'de bu unvanların tümünü birden kazanmıştır.

On altı yaşındayken, büyük erkeklerde ABD'nin en genç artistik paten şampiyonu oldu. Sonraki yedi yıl (1946-52) boyunca da şampiyon olarak Roger Turner'in 1928-34 arasında elinde tuttuğu rekoru yeniledi. Ayrıca, 1947, 1949 ve 1951'de Kuzey Amerika, 1948'de de Avrupa şampiyonu oldu. ABD'li artistik patenciler, 1948'den sonra Avrupa şampiyonluklarına katıldılar.

Button, 1948-52 arasında, art arda beş kez dünya şampiyonu oldu. 1948 ve 1952'deki Kış Olimpiyatları'nda da altın madalya kazandı. Bu dönemim büyük bölümü Harvard Üniversitesi'nde öğrenci olduğu yılları kapsıyordu. Profesyonel olduktan sonra *Ice Capades* ve *Holiday on Ice* adlı paten gösterilerine katıldı. 1959'da bir yapımcılık şirketi kurarak televizyon için spor programları hazırladı ve naklen yayınlanan buz pateni yarışmalarında sunuculuk yaptı.

Button, Stephen Decatur (d. 1803, Preston, Connecticut - ö. 17 Ocak 1897, Philadelphia, ABD), uygulamalarıyla modern yüksek yapı tasarımını, özellikle de Louis Sullivan'ı etkilemiş ABD'li mimar. Ama 20. yüzyılın ortalarına değin mimarlık tarihçileri bu etkiyi görmezlikten gelmişlerdir.

Button, yığma yapılarda çok elverişli olan sağır duvar uygulamasını terk etmiş ve görünüme bakılırsa, çelik karkas konstrüksiyonun tasarımı gereklerini, bu yöntemin yüksek büro yapılarında ilk kez kullanılması 30 yıl önceden benimsemişti. Onun Philadelphia'daki yapıtları beşer katlı 241 Chestnut Street Binası (1852) ve Leland Binası'nın (1855) cepheleri, içeri çekilmiş pencereleriyle kan hücrelerden oluşmuş izlenimini verir. Sullivan'ın 1870'lerin başlarında Philadelphia'da teknik ressam olarak çalıştığı Furness ve Hewitt adlı mimarlık bürosu bu iki yapının çok yakınındaydı.

Button, Sir Thomas (ö. Nisan 1634). İngiliz denizci ve deniz subayı. Kanada'nın ilk kâşiflerindendir.

Galler'in Glamorganshire bölgesinden olan Button, deniz kuvvetlerine 1588 ya da 1589'da girdi. 1601'de, İspanyol donanması İrlanda'ya saldırdığında "Moon" adlı filika-

nın kaptanıydı. Görevinde kısa sürede kendini kabul ettirerek, hem büyük övgü, hem de ömür boyu emeklilik geliri kazandı. Ertesi yıl Batı Hint Adalarında düşman gemilerine saldırma izni olan özel ticaret gemisi "Wylloby"un kaptanı oldu.

1612'de Kuzeybatı Kumpanyası'na katıldı ve Kuzey Amerika'ya sefer yapacak olan "Resolution" ve "Discovery" gemilerinin kaptanlığına getirildi; yolculuğun amacı, isyan eden tayfanın küçük bir kayıkla denizde bıraktığı Kaptan Henry Hudson'ı bulup kurtarmaktı. Button aynı zamanda Kuzeybatı Geçidini de araştırıyordu. Gemiler Hudson Boğazına girerken, Button burada karşılaştığı adaya kendi gemisinden esinlenerek Resolution Adası adını verdi. Hudson'dan hiçbir iz bulamadılarsa da, boğazı geçip Hudson Körfezinden güneybatıya giderek Nelson Irmağına ulaştılar. Burada oldukça çetin bir kış geçirdiler. Aralarında Irmağı adı verilen Button'ın gedikli subayı Nelson'ın da bulunduğu pek çok adam öldü. 1613'ün bahar ve yaz ayları boyunca bölgedeki araştırmalarını sürdüren Button ve tayfası, ağustos ayında geriye dönmek için yola çıktı. 1616'da "sir" unvanı alan Button, deniz kuvvetlerinde kalmakla birlikte, bir daha Kanada'ya gitmedi. Ceza-yir kıyılarındaki korsanlara karşı düzenlenen 1620-21 seferinde tuğamiral olarak görev yaptı.

Butua, bugünkü Zimbabve'nin güneybatısında bulunan eski Afrika krallığı. Şona efsanelerinde Guruhusua olarak bilinen bölge, ilk kez 1512'de Portekiz kayıtlarında Butua olarak geçmiştir.

Krallığı 1683'e değin Togwa hanedanı yönetti. Bu tarihte güçlü Rozui Krallığı'nın çangamire'si (hükümdar), Butua topraklarını fethederek kendisine bağladı. Butua, Arap ve Portekizli tüccarlar arasında altın kaynağı olarak ün yapmıştı.

Butuan, Filipinler'de, Mindanao Adasının kuzeyinde, Agusan del Norte ilinin merkezi kent. Agusan Irmağının Butuan Körfezine döküldüğü yerin yakınındadır. İspanyol egemenliğinin ilk dönemlerinde önemli bir yerleşim yeri olan Butuan, Borneo ve Luzon'dan gelen ve altın, tarçın ve köle taşıyan gemilerin uğrak limanıydı. 16. yüzyılın sonlarında kentte bir Cizvit misyon merkezi kuruldu. 1950'de kent tüzel kimliği aldı. Günümüzde Agusan Vadisinin başlıca ticaret merkezi olan ve sürekli büyüyen kent önemli bir karayolu kavşağı üzerindedir; Magallanes'te bir dış limanı ve bir havaalanı vardır. İç kesimlerden gelen keresteleri işleyen bıçkışahanelerin bulunduğu kent, aynı zamanda bölgesel bir petrol deposudur. Nüfus (1990) 228.000.

Butung, Endonezya dilinde PULAU BUTUNG. BUTON, BOETON ya da BOETOENG olarak da yazılır, Endonezya'da, Güneydoğu Selebes (Sulawesi Tenggara) iline (*propinsi*) bağlı ada ve ilçe (*kabupaten*). Muna, Wowoni ve Kabaena'yı de kapsayan ada topluluğu içinde yer alır. Başlıca kenti, yönetim merkezi ve limanı, güneybatı kıyısındaki Baubau'dur. Yüzölçümü 4.200 km² olan ada sık ormanlarla kaplıdır. Adada yüksekliği 1.190 m'ye kadar ulaşan ve aynı eksen izleyen bir kireçtaşı tepeler zinciri bulunur. Bol miktarda doğal asfalt çıkarılır; tük ağaçlarından tekne yapılır. Ayrıca hindistan cevizi yetiştirilir. İncinin yanı sıra şeker, tütün, sago unu, kahve, kopra ve kurutulmuş balık ticareti yapılır. Genellikle Bugi kökenli olan kıyı halkı, deniz ticareti ve balıkçılığa ek olarak dokumacılık ve bakırcılıkla da uğraşır. Nüfus (1980) 317.124.

Butzer, Martin bak. Bucer, Martin

Buxaceae (şımşirgiller), *Euphorbiales* takımından, yaprakdökmeyen ağaç, çalı ya da otsu bitkilerin oluşturduğu 7 cinsi içeren familya. Kuzey Amerika, Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'da yaygın olan bu familyanın üyeleri, odunu için (örn. şımşir) ya da süs bitkisi olarak yetiştirilir. Erkek ve dişi çiçekler ayrı bitkiler üzerinde ve taçyaprakları yoktur. Yaz kış yeşil olan basit ve meşimsi yapraklar gövde boyunca almasıyla olarak dizilmiştir. Meyveler bir iki tohumlu kapsül ya da eriksi meyve (sert çekirdekli etli meyve) biçimindedir.

Şımşir (*Buxus*) türlerinden açık renkli bir odun elde edilir. Adı şımşir (*B. sempervirens*), Japon şımşiri (*B. microphylla*) ve *B. balearica* bunlardan birkaçıdır. Ayrıca bak. şımşir.

Buxtehude, Dietrich (d. 1637, Oldsloe, Holstein ? - ö. 9 Mayıs 1707, Lübeck), Danimarkalı orgcu ve kilise müziği bestecisi. Zamanının en saygın ve etkili bestecilerinden biridir.

Doğum yeri kesin olmadığı gibi, gençliği konusunda da hiçbir şey bilinmez. Babası Helsingbor'da (y. 1638-41) ve Helsingor'da (y. 1642-72) orgculuk yapmıştır. Buxtehude'nin de müzik bilgilerini ondan aldığı kabul edilir. Buxtehude 1688'de Marienkirche'de orgcu olarak Lübeck'e yerleşti. Burada kazandığı ün Lübeck'i Kuzey Alman müzikçilerinin bir uğrak yeri haline getirdi. 1703'te Handel, Buxtehude'yi ziyaret için Lübeck'e gitti. 1705'te Bach onu görebilmek için 300 km yol yürüdü. Bu iki genç müzikçi de Buxtehude'den sonra yerine geçmeyi umuyorlardı. Ama Buxtehude, yerine geçecek müzikçinin, kızlarından biriyle evlenmesi koşulunu koymuştu; Handel de, Bach da buna yanaşmadılar.

Kilise orgcusu olarak Buxtehude'nin görevleri arasında halk şenliklerinde, kentin büyük tüccar ailelerinin düğün ve cenaze törenlerinde alınacak yapıtlar bestelemek de vardı. Bu nedenle sayısız vokal ve çalgı müziği parçası bestelemiştir. Ama bunların birçoğu ancak 20. yüzyılda bulunabilmiştir. Daha pek çok da kayıp yapıtı vardır. Buxtehude'nin çalgı müziği yapıtları basit ve hoştur; hepsinin kuruluşu sağlam olmakla birlikte çalmak için teknik virtüözlük gerekmez. Bunların en önemli ve etkileyici olanları tokatalar, prelüdler, füğler, *chacconne*'lar, koro parçaları ve org için bestelenmiş parçalardır. J. S. Bach *Do Minör Passacaglia*'sını onun bir *passacaglia*'sından yola çıkarak yapmıştır. Bir tanesi dışında prelüdleri, Bach'inkilerden farklı olarak genellikle kısadır ve temaları ardından gelen füğlerle bağlantılı değildir. Buxtehude'nin klavsen için yaptığı bestelerin çoğu kaybolmuştur. Vokal müzik yapıtları çeşitli formlardaki kilise kantatlarından oluşur. Günümüze 100 kadar ulaşmış olan bu bestelerin sözleri genelde ayınle ilgili değildir; başlıca kaynakları Kitabı Mukaddes, ilahiler kitabı ve zamanın dinsel şiirleridir. Buxtehude'nin bestelerinin yalınlığı, sonradan Bach ailesinin müziğinde görülen ayrıntılı işçilikle tam bir karşıtlık içindedir. Bunların bir bölümü ünlü *Abendmusik* konserleri (Noel'den önceki beş pazar ikindisinde yapılan vokal ve çalgısal müzik) için yazılmış olabilir. Buxtehude'nin 1673'te başlatıldığı bu konserler, Lübeck kentinin övünç kaynağı haline gelmiş, gelenekselleşerek 19. yüzyıla değin sürmüştür.

Buxton, İngiltere'de, Derbyshire ilinde, High Peak ilçesinde yerleşim yeri. Peak İlçesi Ulusal Parkı'yla çevrilidir (ama parkın dışında yer alır). Deniz düzeyinden yüksekliği 305-335 m arasında değişir; İngiltere'nin en yüksek pazar kasabasıdır. Çok

eski tarihlerden beri ünlü olan madenleri, buraya *Aquae Arnemetiae* adını veren Romalılarca da kullanılıyordu. Uzun yıllar ihmal edilen hamamlar 16. yüzyılda yeniden yapıldı. St. Anne Kilisesi (1625) şifa vermesiyle ün yaptı. 18. yüzyıl sonlarında Devonshire 5. duku kasabayı geliştirdi. 1780-86 arasında yapılan Dor uslubundaki Crescent içindeki tulumbadan hâlâ madensuyu içilebilir. Buxton'da birkaç hafif sanayi kuruluşu vardır. Çevrede kireçtaşı çıkarılır. Nüfus (1981 geç.) 20.797

Buxton, Sir Thomas Fowell, 1. BARONET (d. 1 Nisan 1786, Castle Hedingham, Essex - ö. 19 Şubat 1845, Cromer yakınları, Norfolk, İngiltere), İngiliz siyaset adamı. İngiliz sömürgelerinde köleliğin kaldırılması için Avam Kamarası'nda yürütülen kampanyanın öncülüğünü 1822'de William Wilberforce'tan devralarak 28 Ağustos 1833 tarihli Köleliğin Kaldırılması Yasası'nın çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Hapishane reformu için çalışan Elizabeth Fry'n eniştesi olan Buxton, Londra'daki Newgate Hapishanesi'nde yaptığı incelemelere dayanan *Inquiry into Prison Discipline* (Hapishane Disiplini Üzerine Araştırma) adlı yapıtını 1818'de yayımladı. 1823'te Wilberforce ve başka siyaset adamlarıyla birlikte Britanya ve Yabancı Ülkelerde Köleliği Kaldırma Derneği'ni kurdu. *African Slave Trade and Its Remedy* (1839; Afrika'da Köle Ticareti ve Çaresi) adlı yapıtında ortaya koyduğu düşünceler, İngiliz hükümetini 1841'de Nijer Irmağı deltasına bir heyet göndermeye yöneltti. Bölge halklarıyla köleciliği yasaklama anlaşmaları yapmak, başka ticaret yollarını geliştirmek ve bir misyoner merkezi kurmak amacıyla gönderilen heyet, humma nedeniyle çok sayıda ölü verdi ve bir süre sonra geri çağırıldı. Buxton, heyete katılmamış olmasına karşın, tasarının uğradığı başarısızlıktan kaynaklanan şokun etkisinden kurtulamadı. 1840'ta "baronet" unvanı aldı.

Buxus bak. şımşir

Buyantu, AYURPARIBHADRA olarak da bilinir, Çince soy sıfatı YUAN RENZONG, Wade-Giles yazımında YUAN JEN TSUNG, 1311-20 arasında Çin'i yöneten, Yuan hanedanından Moğol imparator. Edebiyatçıların koruyucusuydu. Devlet görevlerini, Çinliler ile Moğollar arasında, kendinden önceki yöneticilerden daha adil biçimde paylaştırdı. Hükümdarlığı sırasında Avrupa ile ticaret ilişkileri arttı.

Buyiler bak. Büveyhiler

buyotu bak. çemenotu

Buyra, Cezayir'in ortakuzey kesiminde Buyra ilinin (*vilaye*) merkezi (1974) kasaba. Adı Arapçada "küçük kuyular" anlamına gelir. Tel Atlas Vadilerinden Cebel Curcuna'nın güneybatısında yer alır. Cezayir kentinin 93 km güneybatısında, Isser ve Soumman ırmaklarının su bölümü çizgisinin yakınılarında bulunan Buyra, ilin ticari merkezidir.

1974'te kurulan Buyra ilinin bir bölümünü Tel Atlasları'ndaki sıradağlar ve vadiler kaplar. Yüzölçümü 4.517 km²'dir. Kuzeyde Cezayir ve Tizi Uzu, kuzeydoğuda Eicaye, kuzeybatıda Buleyde, doğuda Setif, güneyde M'Sila ve batıda Lemdiye illeriyle çevrilidir. İlde daha çok tahıl ekimi ve düşük verimli zeytin yetiştiriciliği yapılır. Kuzeyde Ayn Bessem yakınlarında üzüm bağları vardır. Daha kurak olan güneydeki Surü'l-

Gozlan'da at, sığır ve koyun besiciliği yapılır. Lakhdarı'da (el-Ahderiye) bir vernik fabrikası vardır. Nüfus (1987 geç.) belediye, 53.065; il, 526.900.

Buyrukçu, Muzaffer (d. 1928, Ferteke köyü, Niğde), öykü ve roman yazarı. Basın kuruluşlarında müstahdem Ahmet Buyrukçu'nun oğludur. Yenikapı Ortaokulu'ndaki öğrenimini bırakarak küçük yaşta çalışmaya başladı. İportacılık, İstanbul Sebze ve Meyve Hali'nde kabızmal kâtipliği, sütçülük, açıcı çıraklığı, basimevinde frezecilik yaptı. 1951'de İstanbul'da Toprak Mahsulleri Ofisi'ne memur olarak girdi ve oradan emekli oldu (1970).

Yazmaya çok genç yaşta başlayan Buyrukçu'nun öyküleri 1946-53 arasında gazetelerde yayımlandı. İki ayrı arkadaşıyla ortak iki şiir kitabı çıkardı: *İstikbalin Sesi* (1945), *Kalpelerin Feryadı* (1947).

Katran (1956) ve *Acı* (1957) gibi ilk öykü kitaplarında toplum sorunlarını sıcak ve hareketli bir anlatımla ele aldığı görülür. *Korkunun Parmakları* (1959), *Bulanık Resimler* (1961; Türk Dil Kurumu 1962 Hikâye Ödülü), *Kuyularda* (1962), *Cehennem* (1966), *Kavga* (1967, 1991; Sait Faik 1968 Hikâye Armağanı), *Mağara* (1971), *Şarkılar Seni Söyler* (1982), *Her Yer Karanlık* (1989), *Bin Hüzün* (1990) daha sonraki öykü kitaplarıdır. Buyrukçu bunlarda dış gerçeğin kabuğunu kırarak insanın psikolojik durumlarına eğildi, ayrıntıya büyük ağırlık verdi.

Gürültülü Birkaç Saat (1969) ve *Bir Olayın Başlangıcı* (1970) adlı romanlarına kendi yaşamından çizgileri kattı. Yaşayan sanatçıların yaşamlarından, düşüncelerinden, birbirleriyle ilişkilerinden canlı kesitler verdiği *Arkası Yarın* (1976), *Sıcak İlişkiler* (1982), *Dillerinde Dünya* (1985), *Sayıli Günler* (1986) gibi günlükleri de ilgi gördü.

buyruldu, Osmanlılarda sadrazam, vezir beylerbeyi gibi üst kademelerdeki yöneticilerin yazılı karar ve emirleri.

Buyruldu, fermanın daha basit bir örneği biçiminde düzenlenir ve ilgili makamlara gönderilirdi. Beylerbeyleri, kaptan-ı deryalar, defterdarlar tarafından genelge niteliğinde buyrulduklar çıkarılabilir. Üst düzey yöneticileri, sunulan yazılı görüş ve önerilerin üzerine de birkaç cümlelik buyrulduklar koyabilir. Buyruldu kâğıtlarına, fermanlardaki tuğraya benzer pençe çekilirdi. Pençe kâğıdın üst sağ köşesine konur, ayrıca yanına mühür de basılırdı. Fermanların bağlama cümlelerinde görülen "fermanım olmağa" yerine, buyrulduklarda "inhâ olunur ki" sözü yazılırdı. Genelge nitelikli buyrulduklara açık buyruldu, sadrazam buyrulduğuna da buyruldu-i sâmi denirdi.

Buys, Paulus (d. 1531, Amersfoort, Utrecht - ö. 4 Mayıs 1594, IJsselstein), Holland bölgesi yöneticisi olarak (1572-85) bölgenin, İspanya yönetimine karşı ayaklanmada önemli rol oynamasını sağlayan Felemenk devlet adamı.

Alba dükü dönemindeki (1567-73) acımasız dinsel baskılar ve yüksek vergiler üzerine İspanya yönetimine karşı dirençle katılan Buys, kuzey illerinde bir ayaklanma düzenlemek amacıyla Orange prensi I. Willem ile sıkı işbirliği yaptı. 1573'te Willem'in danışma konseyine girdi. Willem'i Holland ve Zeeland kontu yapma umutları, prensin 1584'te öldürülmesiyle sona erdi. Buys ertesi yıl Hollanda yöneticiliğinden istifa ettiyse de İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in Felemenk'e Leicester kontu Robert Dudley

komutasında bir ordu yollamayı kabul ettiği Westminster Antlaşması'nın (20 Ağustos 1585) yapılmasında önemli rol oynadı. Ama dinsel hoşgörüyü savunan kent aristokrasisi ile birlikte Leicester'ın koyu Kalvenci bir devlet kurma düşüncesine karşı çıkınca gözden düştü. Leicester'ın elaltından desteklediği Kalvenci demokratlarca 1586'da tutuklandı. Altı ay hapis yattıktan sonra serbest bırakılmasına karşın, yeniden etkili bir konum kazanamadı.

Buys Ballot, Christophorus H(enricus) D(idericus) (d. 10 Ekim 1817, Kloetinge - ö. 3 Şubat 1890, Utrecht, Hollanda), Hollandalı meteorolog. 1857'de rüzgârın atmosfer basıncı gradyanına dik olarak estiğini gözlemiştir. Daha önceleri belirlenmiş olmasına karşın bu olgu, Buys Ballot yasası(*) olarak anılır.

Buys Ballot Utrecht Üniversitesi'nde öğrenim gördü, aynı üniversitede öğretim üyeliği yaptı ve 1867'de profesör oldu. 1854'te gene kendisinin kurduğu Hollanda Kraliyet Meteoroloji Enstitüsü'nün yöneticiliği görevinde bulundu.

Buyss Ballot yasası, 1857'de Hollandalı meteorolog C.H.D Buys Ballot tarafından tanımlanan rüzgâr yönü yasası. Yasayı gözlemsel olarak belirleyen ve aynı sonuca ABD'li meteorolog William Ferrel'in daha önce kuramsal olarak varmış olduğundan habersiz bulunan Buys Ballot, sonradan önceliğin Ferrel'de olduğunu kabul etmiştir. Yasa, Kuzey Yarıküre'de rüzgâra arkasını dönen bir kişinin sağ tarafında yüksek basınç, sol tarafında ise alçak basınç bulunduğunu ifade eder. Güney Yarıküre'de ise bu durumun tersi söz konusudur.

Kuramsal olarak yasa, rüzgâr ile basınç gradyanı arasındaki açının dik açı olduğunu belirtmektedir. Bu kural açık atmosferde hemen hemen tümüyle geçerlidir, ama hava ile yeryüzü arasındaki sürtünmenin etkisiyle, yüzeye yakın noktalarda açı genellikle 90°'den küçük olur. Yer'in dönüşünün yol açtığı Coriolis kuvvetinin zayıf olduğu Ekvator bölgelerinde Buys Ballot yasası geçerli değildir.

Buyssse, Cyriel (d. 21 Eylül 1859, Nevele, Gent yakınları - ö. 26 Temmuz 1932, Deurle, Belçika), Flaman edebiyatında doğalcılık akımının en önemli temsilcilerinden Belçikalı romancı ve oyun yazarı.

Öğrenimini varlıklı ailelerden Flaman çocuklarının gönderildiği Fransız okullarında yapmasına karşın, yapıtlarını Flamanca yazdı. İlk önemli romanı *Het recht van den sterkste*'de (1893; Güçlünün Hakkı), Zola ve Maupassant geleneğine bağlı gerçekçi bir yazar olarak yeteneğini ortaya koydu. Yapıtta, köylülerin yoksulluk ve acı dolu yaşamını betimlerken çizdiği korkunç tablo, genel olarak insanın insana karşı zalimliğini yansıtır. *Sursum Corda* (1894) gibi sonraki yapıtları daha açık bir sosyalist mesaj içerir.

Flaman edebiyatının gelişmesini güçlendirecek bütün çabalara katılan Buyssse 1893'te dönemin etkili edebiyat dergilerinden *Van nu en straks*'ın kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca birçok Flamanca oyun yazdı. *Het gezin van Paemel* (1893; Paemel Ailesi) gibi bazı oyunlarında ve romanlarında ezilen köylülerin mücadelesini anlatır. Ama, daha hafif bir tür olan komediye yöneldiği *De plaatsvervangende vrederechter* (1895; Yargıç Vekili) gibi yapıtlarında da oldukça başarılıdır.

buyurucu hükümler bak. emredici hükümler

buz, suyun ya da su buharının donmasıyla oluşan katı madde. Sıcaklık 0°C'nin altına

düşüğünde, yeryüzündeki su buharı kırağı biçiminde, bulutlardaki su buharı da kar taneleri biçiminde donar; her kar tanesi tek bir buz kristalinden oluşmuştur. Sıvı haldeki su ise, aynı sıcaklıkta donarak, akarsu buzu, denizbuzu, dolu tanesi, ticari ya da ev tipi soğutucularda üretilen buz gibi katı biçimlere dönüşür. Ayrıca bak. buzul, denizbuzu, permafrost.

Buz, bir kristaller yığınının oluşmuştur; ama suyun donmasıyla oluşan buz kristalleri, buhar buzundaki gibi kristal yüzeyleri olmadığından kolayca görülemez. Suyun donmasıyla ortaya çıkan buz kristallerinin boyutları genellikle 1-20 mm arasındadır. Buna karşılık, eski bir buzulda, uzun süren yeniden kristalleşme süreciyle, buz kristallerinin çapı yaklaşık 50 cm'yi bulabilir.

Bir gram buzu eritmek için 79,8 kalori ısı enerjisi (gizli erime ısı) gerekir. Bu değer başka maddelerin gizli ısılarıyla karşılaştırıldığında oldukça yüksektir ve buzun soğutucu ya da ısı soğurucu olarak çok kullanılması temelinde bu özelliği yatar. Erimekte olan buzun sıcaklığı 0°C'de sabit kalır.

Suyun yoğunluğunun 0,9998 gr/cm³ olmasına karşılık buzun yoğunluğu 0,919 gr/cm³ tür. Bu nedenle, bir buz kütesi, 0°C sıcaklıkta ve eşit kütledeki sudan yüzde 9 daha fazla yer kaplar. Donan su borularının patlamasının ve buzun (hacminin yaklaşık onda biri su yüzünde kalmak üzere) suda yüzmesinin nedeni budur. Basınç altındaki buzun erime noktası, donma sırasındaki hacim artışı nedeniyle, atmosfer başına 0,0075°C kadar düşer. Buz pateninden ya da buzlu yolda otomobilin kaymasından da bilindiği gibi, buz yüzeyinin kayma sürtünmesi düşüktür; bunun nedeni, kayan cismin uyguladığı basınçla eriyen buzun, yüzeyler arasında sürekli bir yağlayıcı işlevi görmesidir.

Buzun yapısı. Bir buz kristali, bir moleküldeki hidrojen atomları ile başka bir molekülün oksijen atomları arasındaki çekim kuvvetlerinden doğan hidrojen bağlarıyla birbirine bağlanmış su moleküllerinden oluşur. Her molekül, çevresindeki dörtgenin köşelerinden dört komşu moleküle bağlanır. Dörtgenler biçimindeki bu diziliş su moleküllerinin altıgen zincirlerini bürer ve yan yana dizilen altıgen molekül zincirleri, altıgenin eksenine dik olarak uzanan büzülüp kıvrılmış altıgen katmanlar oluşturur.

Su molekülünün buharda ve buzda aynı olan eğrilmiş biçimi nedeniyle, her moleküldeki iki hidrojen atomu, komşu dört atomdan ikisine doğru yönelerek bunlara bağlanır. Sonuç olarak her su molekülü altı değişik yönele durumundan herhangi birinde olabilir. Bu durumların gerçekleşme olasılığı, komşu moleküllerin, her bir bağda tek bir hidrojen atomu bulunacak ve böylece hiçbir hidrojen bağı kopmayacak biçimde yönelmesi koşuluyla, istatistiksel olarak eşittir. Böyle bir istatistiksel düzensizlik buzun fiziksel özelliklerini büyük ölçüde etkiler ve buz kristalinin, mutlak sıfır noktasında (-273,15°C) yok olmayan belirli bir entropi kazanmasına yol açar.

Buzun yapısı, bilinen inorganik iyonların ve organik moleküllerin bağlanması için pek elverişli değildir. Bu nedenle, sulu bir çözeltinin dondurulmasıyla elde edilen buz, çözeltiden daha saftır; deniz suyunun dondurularak tuzdan arıtılması yöntemi de bu temele dayanır.

Elektriksel özellikleri. Hidrojen atomları artı (+0,33 elektron birim), oksijen atomları ise eksi (-0,66 elektron birim) elektrik yükü taşıdığından, su molekülü bir elektriksel dipol (çiftkutup) oluşturur. Uygulanan bir elektrik alanı bu dipolleri aynı hizaya getirmeye çalışırken moleküller de

altı olası yönelme durumunun birinden öbürüne geçerek bu etkiye uyum gösterir. Bu nedenle buzun dielektrik sabiti çok yüksektir (y. 100). Su moleküllerinin bir yönelme durumundan öbürüne geçmesi için kristal yapıda bazı bağlanma kusurları olması gerekir. Bu kusurlu bölgeler bağ çizgisinde bir hidrojen atomunun eksilmesi ya da bağın iki hidrojen atomunu birden içermesi sonucunda hidrojen bağının koptuğu yerlerdir. 0°C'de yaklaşık her 10 milyon bağdan yalnızca biri kopar. Bu kusurlar bağdan bağa atlayarak kristalin içinde dolaşır ve her atlayışta, üstünden geçtikleri su moleküllerinin bir dönme hareketi yapmasına yol açar. Bu nedenle, bağ kusurlarının hareketi moleküllerin yeniden yönelme hızını doğrudan etkiler. Saniyede 50 bin titreşimden daha yüksek frekansta bir alternatif elektrik alanı uygulandığında, bağ kusurları moleküllerin yönelmesini değiştirmeye zaman bulamaz ve dielektrik sabiti yaklaşık 3'e düşer.

Buz, sabit gerilim altında sabit bir akım iletir; bu iletimde, elektrik yükünü kristal içinde taşıyan protonlardır (hidrojen iyonları). Buzun iletkenliği, yarıiletkenler dışındaki ametal kristallerinin çoğunun iletkenliğinden çok daha fazladır; bu nedenle buza proton yarıiletkeni adı verilir. Protonlar kristal içinde serbest iyonlar halinde bulunmaz, su moleküllerinde H_3O^+ iyonu olarak bağlanmıştır. H_3O^+ iyonları, eşit sayıdaki OH^- iyonu ile birlikte su moleküllerinin kristal içindeki yerini alır ve böylece buzun ideal yapısında ikinci bir kusur oluşturur. Bu iyon kusuru 10^{11} su molekülünde bir oranında görülür. H_3O^+ iyonu, üç protonundan birini hidrojen bağı üzerinden asırıp, komşu su molekülünü H_3O^+ iyonuna dönüştürerek kristalin içinde dolaşır. İyon kusurlarının hareketi elektrik yükünü taşır ve buzun protonlara dayalı iletkenliğini sağlar.

Buzun akması. Kaba bir gözlemlerle, buz gevrek bir maddedir ve çekiçle vurulduğunda cam gibi parçalanır. Bununla birlikte, uzun süreli düşük gerilme koşullarında ya da yüksek gerilmeli, ama kırılmanın basınçla engellendiği durumlarda (örn. buzulların derinliklerinde), buz plastik olarak akar. Buz kristalinin altıgen katmanları, kristal boşluklarının hareketi sonucunda, tıpkı birinin üzerinden kayan kâğıt sayfalar gibi kayarak akar. Buzulların akması da aynı biçimde tek tek kristallerin akmasına bağlıdır, ama kristallerin değişik yönlerde akarak karşı karşıya gelmesi akışı büyük ölçüde engeller ve kristallerin eğrilmesine yol açar. Ne var ki, biçimi bozulan kristallerin yerini sürekli olarak yeniden oluşan kristaller alacağından bu eğrilme pek fazla olmaz.

Yığın halindeki buzun akışı çok ağıdalı bir akışkanın akışına benzer; yalnız, buzun akışındaki ağıdalılık sıvılardaki gibi sabit değildir. Ağıdalılık, gerilmenin artmasıyla hızla azalır ve sonuçta akış hızı gerilmeyle orantılı olarak artacak yerde, çok daha hızlı artar.

buz dansı, buz üstünde patenle gerçekleştirilen dans sanatı ya da sporu. İngiliz anı yazarı Samuel Pepys, 1683'te, Londra'daki büyük don sırasında buz üstünde dans ettiğini öne sürerse de, modern buz dansının 1880'lerde, Viyana Paten Kulübü'nün vals gösterilerine alınmasıyla ortaya çıktığı sanılır. Spor, 1930'larda hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Bugün uluslararası alanda kabul edilen dans hareketleri, 10 ya da 14'lü step, killian ve çeşitli vals, tango, fokstrot dans biçimlerinden oluşur. Dans adımları artistik patinaj(*) hareketlerinden alınmıştır ve yarışmalarda çoğunlukla önceden

kararlaştırılmış gösteriler (set pattern dance) gerçekleştirilir. Ama önemli yarışmalarda dansçının genel becerilerini ve yaratıcılığını göstermesi için kısa bir serbest bölüm de vardır.

Buz dansı, artistik patinajdaki çiftlerin gösterilerine çok benzerse de, kaldırma hareketi (lift) gibi, dansın yapısına

1982, 1983 ve 1984 dünya buz dansı şampiyonu İngiliz Jayne Torvill-Christopher Dean çifti Ravel'in *Bolero*'su eşliğinde Ünlü gösterilerini sunarken
ABC Ajansı

uygun olmayan güç ya da beceri gösterilerine olanak tanımaz. Ayrıca, dansçının bir ayağı sürekli buz üstünde olmak zorundadır. Uluslararası Artistik Patinaj Birliği'nin (ISU) denetiminde düzenlenen dünya buz dansı şampiyonaları 1950'de başlamıştır. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (buz pateni); Olimpiyat Oyunları.

buz hokeyi, patenli altışar oyuncudan oluşan iki takım arasında buz üzerinde oynanan oyun. Oyuncular ellerindeki sopalarla puck denen ve sert kauçuktan yapılmış diskî rakip kaleye sokmaya çalışırlar.

Buz hokeyinin, 1860'larda Kanada'da görevli İngiliz askerleri arasında oynanan ve hokeyi türü bir oyun olan *shinty*'den(*) doğduğu sanılmaktadır. Top yerine puck ilk kez 1860'ta Kingston'da (Ontario) kullanıldı. Kurallara uygun ilk maç ise 1879'da Montreal'de McGill Üniversitesi'nden iki öğrenci takımı arasında yapıldı. Oyun daha sonra bütün Kanada ve ABD'ye hızla yayıldı.

1917'de kurulan Hokeyi Ulusal Ligi (NHL) ABD ve Kanada profesyonel takımlarından

Buz hokeyi
Hansi Schaler-Peter Arnold, Inc.

oluşur. İlk kez 1893'te en iyi Kanada takımına verilmiş olan ve profesyonel buz hokeyinde en büyük ödül sayılan Stanley Kupası 1917'den beri NHL play-off (final grubu) şampiyonuna verilmektedir. Buz hokeyi 1920'de Kış Olimpiyat Oyunları'na alındı. 1924'te Boston Bruins NHL'de yer alan ilk ABD takımı oldu. 1972'de NHL'ye rakip olarak Dünya Hokeyi Birliği (WHA) kurulduysa da, 1979'da iki lig birleştirildi.

Buz hokeyi 20'şer dakikalık üç devre olarak oynanır; play-off maçlarında beraberlik durumunda uzatmaya gidilir. Oyun sürerken oyuncu değiştirmenin serbest olduğu tek spor dalı buz hokeyidir. Oyuncular sık sık dakikadan fazla kalması sık rastlanan bir durum değildir. Bunun tek istisnası gol attırmamak için kalede pek ayrılmaması gereken kalecilerdir.

Çok sert ve mücadeleli bir oyun olan buz hokeyinde oyuncular koruyucu giysiler giymek zorundadır. Puck genellikle çarpma ya da engelleme yoluyla çalınır. Kural dışı çarpmalar ceza atışına yol açar. Çelme takmak, dirsekle vurmak ve şarj yapmak gibi durumlarda faulü yapan oyuncu iki ya da beş dakika süreyle oyun dışı kalır ve takımı eksik oynar. Bu süre içinde rakip takım bir gol atarsa cezalı oyuncu oyuna döner. Adam avantajı durumu, buz hokeyinin güce dayanan bir spor olmasına bağlanır ve oyunun en eğlenceli yönlerinden birini oluşturur.

Buz hokeyine benzer bir oyun olan *bandy* (bany) ise hemen yalnızca İskandinav ülkeleri, Baltık ülkeleri ve Moğolistan'da oynanır. 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Takımlar topa vurmak için eğri bir sopa kullanan ve sayıları 8-11 arasında değişen patenli oyuncularından oluşur. Oyun sahasının boyutları değişebilir, ama çoğunlukla buz hokeyi sahasından (100 m x 55 m) daha büyüktür. Kaleci sopa kullanmaz, ama öteki oyuncuların tersine topa elle dokunabilir. Her biri 45'er dakikalık iki devreden oluşan oyun santra yuvarlağında başlar. Buz hokeyinden farklı olarak kalelerin arkasında oyun sürdürülmez. Oyun *stroke off* denen vuruşla başlar ve her takım sahanın kendisine ayrılan bölümünde durur. Yassı bir puck yerine top kullanılması, *bandy*'nin buz hokeyinden daha hızlı oynanmasını sağlar. Orta çizginin ötesine geçmek gibi durumlarda serbest vuruş cezası verilir. Oyuncu değiştirmek serbesttir. Oyunda altı görevli bulunur.

buz mağarası, BUZLUK olarak da bilinir, buzda oluşan kovuk ya da içinde sürekli buz bulunan yeraltı mağarası. Bu iki buz mağarası türü birbirleriyle ilişkili değildir.

Birinci tür buz mağarası, kar ya da buzun erimesiyle oluşan akarsuların, buzul tabanında labirentler oymasıyla ya da akarsular ile rüzgârın kar örtüsünde tüneller açmasıyla ortaya çıkar. Genellikle çentikli ve yarı saydam olan duvarlarından mavi bir ışık saçılır.

İkinci tür buz mağarası, soğuk havanın aşağı eğimli büyük mağaraların içine yerleşerek dışarı çıkmaması ya da nemin soğuk hava akımlarında donması sonucu oluşur. Donmuş göller, buz saçakları ve buz perdeleri buralarda sık görülen oluşuklardır. Hava akımları, donmakta olan suyun yönünü değiştirdiğinde heliktit benzeri buz saçakları oluşur. ABD'nin kuzeybatısındaki lav mağaralarında oluşan görkemli buz çökelleri, Alpler'deki kireçtaşından oluşmuş buz mağaralarının yanında oldukça

küçük kalır. Avusturya'daki Eisriesenwelt (Dev Buz Dünyası) ise, 40 km'den daha büyük bir alana yayılmaktadır.

Türkiye'de Toros Dağlarının üst kesimlerinde, içinde buzlu buzlu bulunan ve yaklaşık 10 m derinliğe ulaşan bazı buz mağaralarına rastlanmıştır. Öte yandan, ikinci türden buzlu mağaralarına en iyi örnek, Elazığ'ın Harput ilçesinin 6 km kuzeydoğusunda bulunan Buzluk Mağarası'dır. Mağara, duvarlarındaki buz oluşukları nedeniyle bu adı almıştır. Yaz aylarında dışardaki sıcak hava ile mağaranın içindeki soğuk havanın yer değiştirmesi, duvarlardaki sızıntı sularının donmasıyla olmaktadır. Üst Kretase (Tebişir) Döneminde (y. 136-65 milyon yıl önce) oluşan kireçtaşları içinde bulunan Buzluk Mağarası'nın derinliği 80 m'dir.

buz oluşuğu, yeryüzündeki kıtalarda ya da yüzey sularında bulunan buz kütlesi. Bu tür kütleler, büyük miktarlarda sıvı suyun donup, belli bir süre katı durumda kalabileceği ortamlarda oluşur. Buzullar, buzdağları, denizbuzları ve permafrostla (kutup bölgelerinde sürekli donmuş durumda bulunan toprak) bağlantılı dip buzları, en yaygın buz oluşuğu türleridir.

Yeryüzündeki tatlısuların yaklaşık dörtte üçü Antarktika ile Grönland'ı kaplayan geniş buz örtülerinde ve geri kalan bölgelere dağılmış daha küçük buz takkeleri, vadi (dağ) buzulları ve pedimentlerde toplanmıştır. Geniş alanlar kaplayan bu kalıcı buz örtüleri, yerdeki karın ve başka yağış biçimlerinin, yıllar boyu biriken yeni kristallerin ağırlığı altında pekişip yeniden kristalleşmesiyle oluşur. Yeryüzünün tüm bölgelerinde, hatta Ekvator'daki yüksek yerlerde böyle kalıcı buz örtülerine rastlanır.

Akarsu ve göl buzları da yeryüzünde büyük alan kaplar. Bu buz örtüleri, akarsu ya da gölün yüzey sularında değişik süreler boyunca kalır. Antarktika'daki göllerin yıl boyu tümüyle buzla kaplı olmasına karşın, ABD'nin soğuk bölgelerindeki yüzey suları yılın ancak 100 günü donmaya olanak verecek sıcaklıktadır.

Kutup bölgelerindeki deniz sularında, buz oluşuğu denizbuzu(*) (bankiz) ya da buzdağı(*) biçimindedir. Denizbuzu, parçalandıktan sonra rüzgârın etkisiyle bir arada tutulan donmuş tuzlu su kütlelerinden oluşur. Çoğu zaman bir ya da iki yıl bir arada kalan buz kütleleri, kışın yayılarak deniz yüzeyinde büyük alanlar kaplar. Bahar ve yaz aylarındaki yüksek sıcaklıklar, denizbuzunun eriyerek küçülmesine yol açar. Aynı sıcak iklim koşullarında, buz kütlelerinin denize bakan kıyılarındaki parçalanma hızlanarak buzdağları oluşur. Kimi zaman uzunlukları birkaç kilometreyi bulan bu büyük buz kütleleri, daha sonra akıntıyla Ekvator'a doğru sürüklenir.

Permafrost(*), çoğunlukla, buz tarafından sıkıştırılmış kayaç ve toprak parçacıklarından oluşur. Böyle donmuş topraklara, sıcaklığın iki yıl ya da daha uzun bir süre boyunca 0°C'nin altında kaldığı Kuzey Kutup Bölgesi'nde ve daha alttaki enlemlerde rastlanır. Toplam kara yüzeyinin yaklaşık yüzde 20'sinin altında permafrost oluşumu bulunduğu tahmin edilmektedir. Permafrostta çeşitli türden dip buzları bulunur. Permafrostta ısıtılma sonucu oluşan çatlaklarda en sık rastlanan dip buz, kama biçimli, dikey ya da eğimli yapraklı buzdur. Yapraklı buz, genişliği 2,5 cm ile 3 m, derinliği ise 0,3-9,2 m arasında değişen katmanlardan oluşur. Bir başka belirgin örnek de, yatay ya da mercek biçimli küt-

leler halinde bulunan ve adını, Eskimo dilinde toprak ya da çakıl yığını anlamına gelen *pingo* sözcüğünden alan buz oluşuğudur. Ayrıca bak. buzul.

buz pateni, buz üstünde kayarak yapılan spor ve eğlence. Altında demir bir çubuk bulunan patenlerle ve bacakların birbirini izleyen hareketiyle yapılır.

Buz pateninin 1000'lerde İskandinav'da ortaya çıktığı sanılır. İlk patenler, geyik, öküz, ren geyiği ya da başka hayvanların baldır kemiklerinden ve kaburgalarından yapıldı. Patenlerde metalin ne zaman kullanılmaya başladığı kesin olarak bilinmemektedir, ama İngiltere'de 12. yüzyıl sonlarında hâlâ kemik kullanılıyordu.

Ortaçağdan beri Felemenk'teki su kanallarında yapılan paten, hem erkekler, hem de kadınlar arasında görülen bir eğlenceydi. 17. yüzyılda İngiltere'de yaygınlaştı ve ilk paten kulübü 1742'de Edinburg'da kuruldu. 1740'larda İngiliz askerleri buz patenini Kuzey Amerika'ya tanıttı. Buz pateni 1776 dolaylarında Fransız sarayında da çok tutulan bir eğlence oldu; sarayda paten yapanlar arasında Marie-Antoinette de vardı. Napoléon Bonaparte da 1781'de Auxerre'de paten yaptı.

İngiltere'de ilk sürat yarış 1814'te Fens'de yapıldı. Amatörler arasında ilk yarış ise 1823'te düzenlendi. Londra'da 1830'da, artistik patinajı kapsayan Paten Kulübü kuruldu. Çizme üstüne takılan ve tümüyle demirden yapılmış ilk buz patenini 1848'de Philadelphia'da E.W. Bushnell yaptı. 1860'ta New York Paten Kulübü kuruldu ve Chicago'da usta bir dansçı olan Jackson Haines, 1864'te dans hareketlerini de içeren yeni bir tekniği Avrupa'da sergiledi. 1867'de kurulan Viyana Buz Sporları Kulübü, Haines'in düşüncelerinden yola çıkarak patende Viyana akımını başlattı. Sonradan uluslararası bir spor olan artistik patinaj(*) bu teknikten gelişti. Kanada'daki ilk buz pateni pisti 1868'de Toronto'da açıldı. 1877'de İsviçre'nin Davos kentinde de bir pist açıldı. Yapay olarak dondurulan ilk paten pisti ise Glaciarium adıyla 1876'da Londra'da açılan özel bir pistti. 19. yüzyıl boyunca yapay olarak dondurulan, daha büyük ve halka açık pistler yapıldı. 20. yüzyıl başlarında Kanada'da Melbourne ve Güney Afrika'da Johannesburg kentlerinde de böyle pistler yapıldı.

Buz üstünde oynanan takım oyunlarından 1822. yüzyıldan kalma belgelerde söz edilir. Ama sayı yapmaya dayanan *bandy* (buz hokeyine benzer bir oyun), *shinty*(*) ve buz hokeyi(*) gibi oyunlar ancak 19. yüzyılda Kanada ve Kuzey Avrupa'da görülmeye başladı.

Buz patenini içeren sporlarla ilgili ilk örgütler Büyük Britanya Ulusal Buz Pateni Federasyonu (1879), ABD Artistik Patinaj Federasyonu (1886) ve Kanada Amatör Paten Federasyonu (1888) oldu. Bu kuruluşlar, öteki ulusal örgütlerle birlikte 1892'de uluslararası Artistik Patinaj Birliği'ni (ISU) oluşturdu. Sürat pateni(*), buz dansi(*) ve artistik paten karşılaşmalarını bu tarihten sonra bütün dünyada ISU düzenledi. İlk dünya şampiyonluk yarışmaları 1890'larda, artistik paten ve yalnızca erkeklerin katıldığı sürat pateni dallarında yapıldı; 1924'te düzenlenmeye başlayan Kış Olimpiyat Oyunları'na paten de alındı. Kadınlarla erkeklerin katıldığı artistik paten ve yalnızca erkekler için olan sürat pateni aynı yıl Olimpiyat Oyunları'nda yer aldı. 1960'tan başlayarak, kadınlar da Olimpiyat Oyunları'ndaki sürat pateni yarışlarına katıldılar; buz dansı ise 1976'da olimpiyatlarda yer almaya başladı. 19. yüzyıl ortalarında yaygınlık kazanmaya başlayan buz hokeyi de, 1920'lerde buz pateninin yaygınlaşmasıyla daha çok tanınıp sevildi. Yapay olarak dondurulan pistlerin sayısının 20. yüzyılda artması, dinlenme amacıyla yapılan buz pateninin de yaygınlaşmasını sağladı. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (buz pateni); Olimpiyat Oyunları.

buz revüsü, çok sayıda patencinin uyumlu hareketlerle buz üstünde yaptığı gösteri. Gösteride tiyatroya özgü parlak ışıklar, görkemli kostümler, özel müzik düzenlemeleri gibi bütün öğeler kullanılır. Büyük prodüksiyon numaraları, palyaçolar, paten yapan şempanzeler ve çoğunlukla artistik paten ya da serbest stilde şampiyon olmuş bir kadın ve bir erkek patencinin sunduğu ikili dans, bir buz revüsünün başlıca özellikleridir.

İlk buz revülerinden biri olarak 1915'te New York kentindeki Hippodrome'da sahneye konan ve Charlotte (Oelschlagel) adlı Alman buz dansçısının ve Berlin'den gelen buz balesinin yer aldığı *Flirting in St. Moritz* (St. Moritz'de Flört) adlı revü büyük ilgi gördü. İlk buz pateni filmi olan *The Frozen Warning*, New York'ta 300 gün sergilenen bu revüden esinlenerek yapıldı. Sansasyon yaratan ilk buz revülerinden biri de 1936'da Oscar Johnson, Edward Shipstad ve Roy Shipstad'in sahneye koyduğu *The Ice Follies* (Buz Revüsü) idi. Gösteriyi 30 yılda 60 milyonu aşkın kişi izledi. Sonraki yıllarda ABD'de sahnelenen önemli buz revüleri *Ice Capades*, *Hollywood Ice Review*, Norveçli paten yıldızı Sonja Henie'nin sahnelediği *Sonja Henie Ice Revue* (Sonja Henie Buz Revüsü) ve *Holiday on Ice*'di (Buz

Ice Capades adlı buz revüsünden bir sahne
Photo Researchers

Üstünde Tatil). *Holiday on Ice* gösterisi ustaca yapılmış hareketli pistlerde sergilen-di; ayrıca hem açık, hem de kapalı yerlere kurulabilen, taşınabilir soğutucular kullanıldı. Bu kumpanya, bir yıl içinde yedi ayrı revüye, bütün dünyada tam kadro sergiledi. Başta İngiltere, Rusya ve İskandinav ülkeleri olmak üzere Kuzey Avrupa'da da, buz üstünde ustalıklı sergilenen ve belli bir öyküye dayanan pantomimler büyük ilgi görür.

buz üstü yelkenli kızak yarışı, BUZ ÜSTÜ YAT YARIŞI olarak da bilinir, buz üstünde yelkenli ve kızak ayaklı teknelerle yapılan yarışmalı kiş sporu.

İskandinavya'da İÖ 2000'lerde buz üstü yelkenli kızakların kullanıldığına ilişkin bazı arkeolojik ipuçları bulunmuşsa da, bu kızaklardan kiş ulaşım aracı olarak ilk kez 17. ve 18. yüzyıllarda Felemenk'teki kanallarda ve Riga Körfezinde yararlanılmıştır. ABD'de ilk yelkenli kızak 1790'da New York'ta Hudson Irmağında görüldü.

Buz üstü yelkenli kızak yarışları 19. yüzyıl ortalarında başladı; 1865'te Poughkeepsie Buz Üstü Yat Kulübü, 1870'te Hudson Irmağı Buz Üstü Yat Kulübü kuruldu. İsveç'te ilk kulüp 1901'de açıldı. 1928'de Letonya, Litvanya, Estonya, İsveç, Avusturya ve Almanya'nın üye olduğu Avrupa Buz Üstü Yat Yarışları Birliği oluşturuldu.

19. yüzyılın buz üstü yatları 6 ya da 7 mürettebatı olan büyük teknelerdi. Boyu 21 m olan "Iceicle" adlı yatın 99 m'lik yelkeni vardı. Buz üstü yatçılık bir zengin sporuydu. 1900'de Hudson Irmağı Kulübü'ne kayıtlı 50'den fazla tekne vardı; bunların 6'sı yelken yüzeyi 54,75 m²'yi geçen birinci sınıf teknelerdi. 1930'larda boyutları oldukça küçültülen tekneler başlıca iki sınıfa ayrılmaktaydı. Starke Meyer'in 1930'larda yaptığı ve baş tarafta dümen yerine geçen bir kızak ayağı, arkada iki ayaklı ray kalası bulunan bir tasarımdan geliştirilen *skeeter*'lerin boyu 5,75 m, yelken yüzeyi de 7 m²'ydi. 1937'de *Detroit News*'e bağlı atölyelerde tasarlanan ve yelken yüzeyi 5,75 m²-7,43 m² arasında değişen DN'lerin boyu ise 3,65 m'yd.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da buz üstü yelkenli kızak yarışına ilgi azaldı. Buna karşılık başta Doğu Bölgesi Buz Üstü Yatçılık Birliği'nin (1937) yönetici organ olduğu Kuzeydoğu bölgesi ile Wisconsin, Illinois, Michigan ve Ontario kulüplerinin 1912'de Kuzeybatı Bölgesi Buz Üstü Yatçılık Birliği'ni kurdukları Ortakbüt bölgesi olmak üzere ABD'de ve Kanada'da yaygınlığını sürdürdü. Bu arada çeşitli Skeeter ve DN birlikleri de oluşturuldu. Günümüzde bölgesel birliklerdeki teknelerin yüzeyi 7 m²-33 m² arasında değişir.

Birlik ve ülke düzeyiyle uluslararası düzeyde yapılan buz üstü yelkenli kızak yarışları, geçiş hakkı ve arkadan yetişme bakımından genellikle normal yat yarışlarına benzer. Yarışlarda çoğunlukla rüzgârdan yararlanılır; eğer yandan esen rüzgârlar varsa 8 biçiminde rotalar çizilir. Tekneler 10-13 m aralıklarla aynı çizgiden yarışa başlar ve rüzgâr alacak hızla ulaşmaya değin itilirler. Buz üstü yelkenli kızak yarışlarında saatte 220 km'yi aşan hız rekorları kırılmıştır; yelkenli kızığın hızı kuramsal olarak rüzgâr hızının dört katını bulur.

buz yarığı bak. buzul çatlağı

Buzâu, Romanya'nın güneydoğusunda il (*județ*). Yüzölçümü 6.072 km²'dir. Doğu Karpatlar ile Alt-Karpatlar'ın parçası olan Buzâului Dağlarının doğusundaki vadi ve düzlüklerde kurulmuştur. Doğu yönünde akan Buzâu Irmağı ve kollarınca akaşlanır.

İl merkezi olan Buzâu kenti, Bükreş ve Braşov ile bağlantı sağladığından, 15. yüzyıldan beri ekonomik açıdan önemlidir. Metal, makine ve kimyasal maddeler başlıca ürünleridir. Rimnicu Sărat'ta petrol arıtma tesisleri ile dokuma, şarap ve sigara fabrikaları vardır. Sărata-Monteoru, Berca ve Arbănești'de petrol çıkarma alanları yer alır. Pătirlagele'de ise yapı malzemeleri üretilir. Başlıca tarımsal etkinlikler besicilik ve buğday ekimidir. Prens IV. Ștefan'ın (Büyük) ordusu 1473 ve 1481'de Rimnicu Sărat'ta Osmanlılara karşı bazı çarpışmalarda zafer kazanmıştır. Rimnicu Sărat'ta bulunan 17. yüzyıldan kalma kilise, freskleriyle ünlüdür; kentteki müzede ise çağdaş Rumen sanatının ürünleri sergilenir. Magura'da 1650'de kurulmuş bir manastır vardır. Öteki kentler, Pogoanele, Beceni, Vintilă Vodă ve Ulmeni'dir. Kara ve demiryolu bağlantıları Buzâu kentinin içlerine kadar uzanır. Nüfus (1990 tah.) 526.200.

Buzâu, Romanya'nın güneydoğusunda Buzâului ilinin (*județ*) merkezi kent. Bükreş'in 100 km kadar kuzeydoğusunda, Buzâu Irmağı üzerindedir. Doğu Karpatlar'ın eteklerinin yakınında ve Tuna Ovasının sınırında bulunması nedeniyle, bir pazar yeri ve ticaret merkezi olarak gelişmiştir. Tarihine adına ilk kez Braşov tüccarlarının 1431 Buzâu Panayırı'na ilişkin belgelerinde rastlanır. 1500'lerde yapılan Rumen Ortodoks Katedrali 1650'de yeniden inşa edilmiştir. Yöresinde çok sayıda portakal bahçesi, bostan ve bağ bulunan Buzâu'da metal işleme ve plastik sanayileri vardır. Nüfus (1989 tah.) 145.423.

Buzâu Geçidi, Rumencede PASUL BUZAU, Romanya'nın güneydoğusunda, Braşov ile Buzâu kentlerini birleştiren geçit. Doğu Karpatlar'daki Buzâului Dağlarını geçer. Büyük bölümü, Buzâu Irmağı vadisini izleyen geçit, bir karayoluyla asılır. Ayrıca Braşov ve Buzâu'dan gelen kısa, birbirine bağlanmayan demiryolları vardır.

buzböceği, *Grylloblattodea* takımını oluşturan 15 kadar böcek türünün ortak adı. Bu ilkel ve ender bulunan böcekler, Japonya, Kuzel Amerika'nın batısı ve Doğu Sibirya'daki dağlık bölgelerde yaşar. 15-30 mm uzunluğunda, soluk renkli ve kanatsız olan buzböceklerinin ısırcı ağızları, uzun duyar-gaları ve küçük petek gözleri vardır. Genelikle dağlardaki kar sınırına yakın kayaların altında ya da daha alçak enlemlerde çürümüş kütüklerin altında yaşar ve başka böceklerle beslenirler.

buzdağı, AYSBERG olarak da bilinir, bir buzulun denize açık ucundan ya da kutuplardaki buz örtüsünden kopan, tatlı suyun donmasıyla oluşmuş yüzer buz kütlesi. Başta Grönland ve Antarktika çevresi olmak üzere çoğunlukla açık denizlerde bulunur. Buzdağları çoğunlukla bahar ve yaz aylarında oluşur; bu mevsimlerin ılık ve sıcak hava koşulları, Grönland ve Antarktika'daki buz örtülerinin sınır bölgelerinden ve açık denizlerdeki daha küçük buzullardan, buzdağlarının koparak ayrılmasını kolaylaştırır. Örneğin Kuzey Yanküre'de, Grönland'ın batısındaki buzulların parçalanmasıyla her yıl 10 bin kadar buzdağı oluşmaktadır. Bunların ortalama 375 tanesi, Kanada'daki Newfoundland'ın güneyinden Atlas Okyanusunun kuzeyine geçerek, denizciler için büyük tehlike oluşturur.

Buzulların ya da buzulların denize kavuştuğu noktada, buzlanın ya da buzul dilinin altındaki su basıncı, dışa doğru hareket etmekte olan buzulla etkileşim halindedir. Kuzey Kutup Bölgesi'nde, suların 6 m'ye kadar yükselmesine yol açabilen gelgit ola-

yı, rüzgâr ve dalgaların da etkisiyle, buzulun ya da buzlanın dışa uzanan bölümü üzerindeki kuvvetin aralıklı olarak azalıp artmasına neden olur. Sonuçta, akıntıyla sürüklenen dev bir buz kütlesi ortaya çıkar. Bir başka buzdağı oluşumu da Grönland'ın güneyinde görülür. Burada, buzulun ucuna yakın kesimlerde yüzeyin erimesi ya da buharlaşması, alt kesimde suyun yol açtığı aşınmadan daha hızlı gerçekleşir. Böylece ortaya çıkan sualtı buzlası, suyun sürekli aşındırması, buzun doğal olarak su yüzeyine çıkma eğilimi ve dönem dönem gerçekleşen gelgit olayları ile buza etkiyen öteki hidrolik kuvvetler sonucu parçalanır ve yüzeye yeni bir buzdağı çıkar. Antarktika'daki buzdağlarının çoğu, kitadaki buz örtüsünün kıyıya doğru giderek inceli yüzlerce kilometre uzunluğunda büyük bir buzla olarak okyanusa uzandıktan sonra, yavaş yavaş parçalanmasıyla oluşmuştur.

Kuzey Kutup Bölgesi'nde yılda yaklaşık 280 km³, Antarktika'da ise yılda 1.800 km³ buzdağı oluşur.

Kuzey Yanküre'de en çok buzdağı oluşumu Grönland'ın batısında gerçekleşir. Grönland'ın doğusundaki buzdağları kuzeye doğru hareket etme eğilimi gösterir; bunlar daha küçük ve sayıca daha azdır. Arkutka Havzasında da birkaç buzdağı bulunur. Barents Denizindeki buzdağlarının çoğu, Franz Josef Toprakları'ndan kaynaklanmaktadır. Büyük Okyanusun kuzeyinde ise, Alaska-Kanada kıyısı boyunca, 55° ve 60° kuzey enlemlerinde yer alan bazı boğazların dışında buzdağı bulunmaz. Güney Yanküre'deki buzdağlarının çoğu, Antarktika'nın güneyinde, yaklaşık 60° güney enleminde, akıntılarının birbirine karıştığı bölgede yoğunlaşmıştır.

Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki buzdağlarının boyu, büyük bir piyanodan, on katlı bir binaya kadar değişebilir. Çoğunun özgül ağırlığı 0,9'dur; bu nedenle de kütellerinin yedide altısı deniz düzeyinin altındadır. Gene Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki buzdağlarının çoğu, 45 m yüksekliğinde ve 180 m uzunluğundadır. Antarktika'daki buzdağları ise çoğunlukla yassı biçimlidir; buradaki buzdağları hem sayıca daha çok, hem de daha büyük boyutlardadır. Uzunlukları 8 km'yi bulabileceği gibi, su düzeyinin üstündeki buzun yüksekliği de 45 m'ye kadar çıkabilir.

Grönland'daki bilinen yağış miktarına ve yağış miktarı ile buz hacminin yüzyıllardır aşağı yukarı aynı kaldığı varsayımına dayanarak, buzdağlarındaki buzun ortalama 5 bin yaşında olduğu öne sürülebilir. Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki buz adaları ve Antarktika'daki dev buzdağları, yüksek enlemlerde 10 yıl kadar dayanır. Grönland'ın batısındaki buzdağlarının çoğu da, anabuzuldan kopuktan sonra iki yıl içinde erir. Kuzey Buz Denizindeki buzdağları, anabuzuldan ayrı-hip açık denize yönedikten sonra üç ay ile iki yıl arasında Baffin Körfezini geçer; bu süre içinde, yüzeyinden küçük buz kütellerinin kopması ya da erime yoluyla belli bir parçalanmaya uğrar. Böylece, Atlas Okyanusunun kuzeyindeki Grand Sığlığına ya da Newfoundland kıyılarına ulaşınca kadar kütlesinin yaklaşık yüzde 90'ını yitirmiş olur. Buzdağı, Gulf Stream'in ılık sularının Labrador Akıntısının getirdiği soğuk sularla karıştığı Grand Sığlığı bölgesine girdiğinde, yalnızca birkaç günlük ömrü kalmıştır. Ilıman deniz koşullarında, su sıcaklığı 0°C-4°C arası olduğunda, buzdağının yüksekliği günde 1,8 m azalır; su sıcaklığı 4°C-10°C olduğunda ise azalma günde 3 m'dir.

Buzdağının büyük bölümü su altında olmakla birlikte, hareketi çoğu kez rüzgârdan etkilenir. Örneğin, belli bir yıl içinde, Baffin Körfezindeki rüzgârın şiddeti ve yönü, o yıl ve daha sonraki yıllarda Atlas Okyanusunun kuzeyine ulaşacak buzdağı sayısını etkiler.

Bir buzdağının günlük hareketlerini, buzdağının boyutları ve biçimi, önceden ve o anda hüküm süren rüzgârlar, yüzeydeki rüzgâr akımı ve denizin genel akıntısı belirler. Rüzgârlarının rüzgârla sürüklenmesinde ise, boyları ve biçimleri önemli rol oynar. Merkez kütesinin çevresinde yelkeni andıran kanatlar olan buzdağları, rüzgârdan büyük ölçüde etkilenir ve 30 deniz mili hızla esen sabit rüzgârlarda günde bir deniz mili yol alırlar. Buzdağlarının momentumu, buzdağı bir kez hareket etmeye başladığında, rüzgâr dindikten saatler sonra bile hareketinin sürmesine yol açacak kadar yüksektir.

Buzdağları, okyanus akıntıları ve rüzgârın yardımıyla hareket eder. Rüzgâr değişkense ya da hızı saatte 32 deniz milinden azsa, akıntının hızı da saatte 0,5 deniz milinin üstündeysse, buzdağının hareketini akıntı belirler; ama sabit rüzgârlar, 30 deniz mili hızla 12 saatten fazla eserse, okyanus akıntısının saatte 1-2 deniz mili hızla eriştiği bölgelerde bile rüzgâr etkeni belirleyici olur.

Buzdağları, çakıl, kaba çakıl, yumru, ince kayaç malzemesi gibi tortulları, hatta bitki ve hayvanları kaynaklandıkları bölgeden binlerce kilometre öteye taşıyabilir. Bu nedenle, Büyük Okyanusun kuzey kesiminde 48° kuzey enlemine, Atlas Okyanusunun güneyinde de, Ümit Burnunun bulunduğu enleme kadar olan alanlarda okyanus tabanına yayılmış tortulları inceleyerek, buzdağlarının, sözcüğü 10 bin yıl önceki dağılımını saptamak olanaklıdır.

Buzdağlarının rengi buz mavisine olabileceği gibi, kaynak bölgesindeki buzların altında yer alan tortul ve plankton birikimlerinin birleşmesi sonucu kahverengi, siyah ya da yeşil de olabilir.

Açık denizde, çoğu buzdağları, deniz düzeyi üzerinde görünen bölümlerinin büyüklüğüne göre değişen erimlerde radarla saptanabilir; ama küçük buzdağları, deniz yüzeyi durgun olduğunda ve yaklaşık 1.600 m erimle saptanabilmektedir. Buzdağlarının yerini belirlemede sonar etkili olsa da, denizdeki koşullar ve tekne hızı aracın erimini kısıtlar. Kuzey Yanküre'de korunma amacıyla, buzdağları Labrador Akıntısına girdikten sonra izlenir ve iki günde bir Atlas Okyanusunun kuzeyindeki bütün gemilere yerleri bildirilir. Ayrıca bak. buz oluşuğu; buzla; buzul.

buzdolabı bak. soğutucu

buzkar, BUZULKAR ya da NEVE olarak da bilinir, buzul ile kar arasındaki katmanda bulunan kısmen pekişik taneli kar. Buzkarlar, buzulların kar sınırı üstünde kalan beslenme alanlarındaki buzyalakları içinde toplanır. Üzerlerindeki kar katmanının basıncıyla pekişme süresince biçimlenirler, yeniden kristalleşirler, bazı bölgelerde erirler ve bu arada kar taneleri sıkışır. Bu sürecin yaklaşık bir yıllık bir dönemi kapsadığı kabul edilir. Her yaz yüzeyde biriken toz ya da kül halindeki ince katmanlar, buzkarların yıllık birikimlerinin göstergesi sayılır.

Buzkarın daha da pekişmesi sonucunda çoğunlukla 45-60 m derinlikte, buzkarın

tersine hava ve suya karşı geçirimsiz buzullar oluşur. Buzkarın yoğunluğu genellikle santimetre küpte 0,4-0,84 gr, tane büyüklükleri ise 0,5-5 mm arasındadır.

buzkıran, buzları kırarak ilerleyen ve seyir hattını öteki gemilerin geçişine elverişli duruma getiren gemi. Buzkıranlar, yolları üstündeki buzların üstüne çıkacak biçimde yapılmıştır. Geminin ağırlığı, alttaki buzun kayma gücünü aşınca, omurga bölümü buzı yararak suya iner ve böylece gemi gövdesinin geçebileceği ende bir delik açar. Bu nedenle, buzkıranların tekne yapıları oldukça yaygın, baş ve kış bodoslamalarının draftları (omurga hizasından su hattına kadar olan düşey uzunluk) ise kısadır. Geminin sualtı bölümü, buz kütlelerinin sürekli çarpmalarına karşı, özel metal kaplamalarla ve sık dokunmuş kafes türü kabartmalarla güçlendirilmiştir. Buzkıranlar çoğunlukla üç ayrı pervane düzeniyle donatılmıştır ve merkez pervanesi, geminin dibindeki koruyucu bir tünelin içine yerleştirilmiştir. Öteki iki pervane ise yan bölümlerdedir; böylece pervanelerden biri buza gömüldüğünde gerekli itme gücünü öteki sağlar.

İlk buzkıran, 1899'da Rus hükümetinin siparişi üzerine İngiltere'de yapılan "Ermak" idi. Sualtı bölümünde 38 mm kalınlığındaki çelik levhaların kullanıldığı "Ermak", 10 bin ton ağırlığındaydı ve 10 bin BG'lik buhar makinelerine sahipti. Modern buzkıranlar gibi kış bodoslamasında üç, baş bodoslamasında ise ek bir pervanesi vardı. Bugünkü en büyük buzkıran, aynı zamanda ilk nükleer gemi olan "Lenin" dir. 1957'de Leningrad'da yapılan 16 bin tonluk "Lenin" in uzunluğu 134 m, genişliği 28 m ve en çok draftı 9 m'dir. Üç pervanesine gelen toplam 44 bin BG'lik güç, atom enerjisiyle çalışan buhar türbininin ürettiği elektrik enerjisinden gelmektedir. Gövde bölümü ise 4-5 cm kalınlığında yüksek dayanımlı çelik (mukavemet çeliği) kaplanmıştır.

buzla, BUZ ŞELFİ ya da ŞELFBUZ olarak da bilinir. Karadan korunaklı sulara doğru uzanan buzul dillerinden doğup beslenen, karaya bağlı, kalın, yüzer buz kütlesi. Güçlü akıntıların olmadığı yerlerde, buzun bir bölümü deniz dibine yerleşerek kayalara ya da bir adaya bağlanır. Ardından, buzulların baskısıyla denize doğru itilir ve akıntıları tarafından durdurulana değin ilerler. Kar taneciklerinin yapışıp birikmesiyle oluşan buzla, milyonlarca yıl boyunca çok az hareket ederek kalır. Günümüzde bu olguya yalnızca Antarktika'da rastlanır. Ross Denizine uzanan ve yeryüzündeki en büyük buz kütlesi olan Ross Buzlası, hemen hemen Fransa kadar bir alanı kaplar. İskandinav'da ve başka yerlerde görülen pek çok fiyordun, Pleistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) buzların etkisiyle oluştuğu sanılmaktadır.

buzluk bak. buz mağarası

buzuki, telli bir Yunan çalgısı. Bir Türk halk çalgısı olan buzuk ile mandolinin karışımıdır. Perdeleri, mandolinde olduğu gibi sapa kakılmış metal çubuklarla belirlenmiştir. Üç ya da dört çift metal teli vardır. Hüzünlü bir ses vermekle birlikte, genellikle toplantılarda dans ve eğlence müziği çalgısı olarak kullanılır.

buzul, GLASYE olarak da bilinir, karalar üzerindeki karın yeniden kristalleşmesiyle oluşan ve kendi ağırlığıyla ileri doğru hareket eden büyük, kalıcı buz kütlesi. Geniş, görece düz bir alanı kaplayan ve merkezden

çevreye doğru akan buzullara buz örtüsü denir.

Buzlaşma, bugün yalnızca kutup bölgelerinde ve yüksek dağlık bölgelerde görülen belli iklim koşullarına bağlı olarak ortaya çıkar. Kar halindeki yağışların yazın buharlaşma ve erime yoluyla kaybolan miktardan daha çok olduğu alanlarda, yıl içinde düşen karlar birikerek buzul buzuna dönüşür; buz kütesinin de kalınlığı artar. Sonuçta kalınlık belirli bir düzeyi aşınca buz kütlesi kendi ağırlığının ve yerçekiminin etkisi altında harekete geçer. Buzun akış hızı, buz kütesinin kalınlığı ve eğimin yanı sıra, yatağın dar ya da geniş olmasına, ayrıca bir devreden ötekine değişen yağış, sıcaklık ve basınç değerlerine bağlıdır. Buzullar, yeryüzündeki toplam kara alanının yalnızca yüzde 11 kadarcı kaplamalarına karşın, toplam tatlısu alanının kabaca dörtte üçünü oluşturmaktadır. Buzulların yaklaşık yüzde 99'u Antarktika ve Grönland'da yoğunlaşmış, geri kalanı ise Avustralya dışındaki kıtalara ve yüksek enlemlerdeki çeşitli adalara yayılmıştır. Yeryüzünde 70-200 bin kadar buzul olduğu sanılmaktadır.

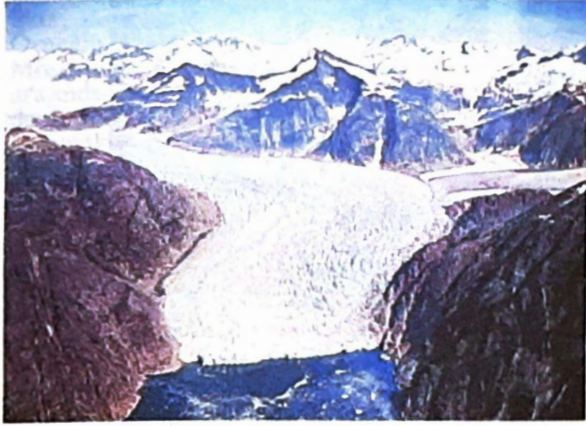
Kalıcı buz miktarının değişmesi insanlar açısından büyük önem taşır; çünkü, artma ya da eksilme biçiminde olsun, tüm önemli değişiklikler, nüfus dağılımını ve insanlar arasındaki ekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin, var olan tüm buzullar eriyecek olsa, deniz düzeyi 60 m kadar yükselerek belli başlı kıyı kentlerinin sular altında kalmasına yol açabilir.

Buzul türleri. Buzullar, iklim koşullarına ve yüzeyin topografyasına bağlı olarak çeşitli tiplerde oluşur. Bazı alanlarda koşullar ancak, buzylağı (sirk) olarak adlandırılan çukurlukları kaplayan ve belli belirsiz bir dil bölümü bulunan buzulların oluşumuna elverişlidir. Buna karşılık bazı bölgelerde buzullar ve vadileri ilereyerek uzanan diller, platoları, hatta dağları kaplayan örtüler oluşturacak biçimde gelişmiştir. Buzullar, büyüklükleri ve biçimleri birbirinden farklı, vadi (dağ) buzulları, örtü (kıta) buzulları ya da inlandisler ve dağeteği buzulları olmak üzere başlıca üç tipe ayrılır.

Vadi buzulları, çoğunlukla dar şeritler halinde vadilerden aşağı akan buz ırmaklarıdır. Bunlarda belirgin iki bölüm vardır. Sürekli olarak kar sınırının üstünde kalan bölüme beslenme alanı denir. Bu bölümde içine buzkarların (neve) yerleştiği buzylağı çukurlukları yer alır. Vadi buzunun ikinci bölümünü buzul vadisi olarak adlandırılan bir yatak içinde aşağı doğru uzanan dil oluşturur. Dilin sürekli olarak kar sınırından daha alçak kesimlere doğru uzandığı yüzeyden erime (abslasyon) alanında erime ve buharlaşma fazladır. En küçük vadi buzulları, bir kilometre kareden çok az yer kaplayan ince buz örtüleridir. Buna karşılık kilometrelerce karelik alanları kaplayan vadi buzulları vardır. Örneğin, Alpler'deki Aletsch Buzunun uzunluğu 27 km, Pamir'deki Fedçenko Buzunun ise 80 km'dir. Yeryüzündeki en uzun vadi buzulu ise uzunluğu 120 km olan Alaska'daki Hubbard Buzuludur. Vadi buzulu grubuna giren buzullardan bazıları örtü buzullarının dilleri halindedir. Bu tipe ait örneklerle özellikle Grönland ve Antarktika'nın çevrelerinde rastlanır. Bütün vadi buzulları aşağı doğru hareketleri sırasında yüzeyin şekline az çok uyarlar ve önceden bulunan çukur yerleri, özellikle de vadileri izlerler. Vadi buzulları birçok yüksek dağ üzerinde görülen bir buzlaşma tipini oluşturur. Bunlara Alp Dağlarında, Kuzey Amerika'daki Kayalık Dağlarda, Güney Amerika'daki And

dağlarında, Asya'daki Himalaya Dağlarında ve dünyanın birçok büyük dağ ve dağ sıralarında rastlanır. Vadi buzulları, Alp Dağları üzerinde çok ayrıntılı incelendiğinden Alp tipi ya da dağ tipi buzul olarak da adlandırılır. Türkiye'de boyları birkaç yüz metre kadar olan birkaç vadi buzulu vardır. Buzullaşma özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Toroslar, Van ve Hakkâri

eteginde yelpaze biçiminde uzanır. Bu tür buzullar genellikle Alaska'da yaygındır. Bu nedenle Alaska tipi, Malaspina tipi ya da Piedmont tipi gibi adlarla anılır. Dağeteği buzulu beslenme alanında vadi tipi buzuldan oluşur. Vadi buzulu dağlık kesimden çıktıktan sonra dağeteğinde başka bir buzulla birleşerek tek parça ve geniş bir buzul kütesine dönüşür. Dağeteğindeki düzlü-

Alaska'da, Petersburg yakınlarındaki Batı Cordilleralar'da bir buzul vadisi
Rey Manley-Shostal / EB Inc

yörelerinde yaygındır. Vadi buzullarının en tipik örneklerine Avrupa'da İskandinav ülkelerinde, İskoçya'da, İzlanda'da rastlanır. Büyük vadi buzullarının çoğu, kabaca 300-900 m kalınlığındadır.

Örtü buzulları, çok geniş alanlara yayılabilir ve bazı durumlarda yalnızca dorukları dışında bırakarak bütün bir dağ sırasını kaplayacak kalınlığa ulaşabilir. Örtü buzullarının en genişlerine kıta buzulu ya da inlandsis, bunların yayıldığı alanlarda buz kütlelerinin üstüne yükselen dağ tepelerine ise nunatak denir. Yeryüzünün en geniş örtü buzulu Antarktika'dadır. Yüzölçümü 14 milyon km²'yi geçen bu kutanın tümü, ortalama kalınlığı yaklaşık 1.980 m'ye, hacmi ise 25-30 milyon km³'e ulaşan buz örtüsüyle kaplıdır. Ancak birkaç yerde nunataklara rastlanır. Buz kütlesi altında bulunan kara parçası, buzun ağırlığı nedeniyle birçok yerde deniz düzeyinin altındadır. İkinci büyük örtü buzulu ise Grönland'dadır. Tek bir buz kütlesinden oluşan Grönland inlandsisinin yüzölçümü 1,73 milyon km²'dir. Kuzey-güney doğrultusunda boyu 2.400 km, eni ise en geniş kesiminde 1.100 km'dir. Buzun kalınlığı yaklaşık 1.500-2.000 m arasındadır. Örtü buzulları ve inlandsisler denize ulaştıklarında parçalanarak büyük buzdağları halinde hareket ederek Grönland'ın batısında bu biçimde buzul dillerinden kopan buzdağları, Atlas Okyanusunun kuzeyinde seyreden gemiler için büyük tehlike oluşturur. Ayrıca, İzlanda, Spitsbergen ve Kuzey Buz Denizindeki birçok adada küçük buz örtüleri vardır.

Çok kalın örtü buzulları, kendi ağırlıkları altında merkezden çevreye doğru yönelen bir akış hareketi gösterirler. Ama örtü tipine giren buzulların hepsi bu kadar büyük olmayabilir. Bunlardan bazıları dorukları kaplayan buz takkeleri biçimindedir. Türkiye'deki Ağrı Dağının doruğundaki buzul, bu türden takke tipi bir örtü buzuludur. Afrika'da Kilimanjaro, Hawaii'de Mauna Kea dağlarının doruklarındaki buzullar, ayrıca İskandinavya'da platolar üzerinde görülen ve *icefield* adı verilen buzullar da örtü tipindedir.

Dağeteği buzulları, örtü buzulları ile vadi buzulları arasında yer alır ve bir dağın

gün bir kıyı ovası olması ve buz kütlesinin de denize doğru uzanması durumunda, buradaki buzullara buzlu denir. Dağeteği buzullarının en tipik olanı Alaska'daki Malaspina Buzuludur. 3.900 km²'lik bir alanı örten bu buzulun dışında, Bering bölgesindeki buzullar ile Grönland'ın batı kıyısındaki Frederikshab Buzulu da dağeteği buzullarına örnektir.

Buzulların oluşumu. Buzulların kaynağı kar örtüsüdür. Kalıcı kar örtülerinin alt sınırına kar sınırı denir. Kar sınırı, kutup bölgelerinde deniz düzeyindedir ve Ekvator'a doğru giderek yükselir. Kar sınırında en büyük yükselti (y. 6.100 m), Ekvator'un 20° güney ve 30° kuzeyindeki enlemler arasında kalan kuru bölgede görülür. Coğrafi konum ve yükseltiyle belirlenen iklim koşulları, hem kışın kar yağışını, hem de yazın karların erimesini, böylece de kar örtülerinin ve buzulların oluşma alanlarını etkiler. Bu yüzden çok soğuk ama kuru olan bazı bölgelerde buzul yokken, görece sıcak bazı alanlar düşen kar miktarı yüksek olduğundan buzullarla kaplanır.

Kar örtüsünün kalınlığı arttıkça, biriken karın yavaş yavaş yeniden kristalleşmesiyle katı buz oluşur. Yeni yağmış küçük kar taneleri başlangıç aşamasında erime, buharlaşma ve pekişme yoluyla küçük, yuvarlak tanelerden oluşan gözenekli kütleler halindeki buzkarlara(*) dönüşür. Buzkar, yıllar geçtikçe biriken karın ağırlığı altında gittikçe daha derinlere gömülür. Artan basınçla tanelerin kenarları, arada hiç hava boşluğu kalmayıncaya değin eriyip yeniden kristalleşir ve böylece, sert, kristalli bir buz oluşur.

Karın, buzkarın ve buzun kalınlığı, birikimin ağırlığının oluşturduğu basınç buzun dayanma gücünü aşana değin artabilir; ama bu noktadan sonra, buz hareket etmeye başlar. Yukarıdan gelen basınç, alttaki buzun tipki soğuk melas ya da katran gibi akmasına yol açar. Küçük parçalar halindeki buz, akma yeteneği olmayan gevrek bir maddedir; ama büyük buz kütleleri, üzerlerinde yeterli basınç olduğunda, esnek bir yapı kazanırlar ve çok yavaş da olsa, kolayca akarlar. Bununla birlikte, buzun harekete geçmesi için gereken basınç, yerin eğimine, buzun sıcaklığına ve başka etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

Akış, buzulun yitirdiği kutlenin yıllık kar birikiminden daha fazla olduğu bir bölgeye doğru aşağı ya da yanal yönde hareket etmesine neden olur. Buzul, kar sınırının altına inerse, öncelikle erime ve buharlaşma nedeniyle kütlesi azalır; ama denize doğru ilerliyorsa, kutle yitimi temel olarak buzdağı kopmaları biçiminde gerçekleşir. Bu nedenle, buzulun büyüklüğü kadar, boyutlarında ortaya çıkan değişimler de, bir ölçüde, birikim ve kutle yitirme oranları arasındaki dengeye bağlıdır.

Çoğu buzullar gözle görülemeyecek kadar yavaş hareket eder; ama hareket hızları çeşitli yollarla tahmin edilebilir. Örneğin, buzulun üstündeki büyük kayaların ya da başka nesnelerin hareketi, buzul dışındaki sabit bir noktadan apt arda yapılan gözlemler ya da ölçümlerle saptanabilir. Buzulların hızını ölçmekte kullanılan daha kesin yöntemler arasında buzda derin delikler açıp, içine buzul ilerledikçe biçimi bozulan borular yerleştirmek ya da sıra sıra kazıklar çakmak ve yerlerinden ne kadar oynadıklarını topografya yöntemleriyle ölçmek sayılabilir.

Buzulun değişik bölümleri farklı hızlarda hareket eder. Vadi buzullarının hareketi, hızlarının merkezde kenarlara göre daha yüksek olmasıyla ırmakların akışına benzer. Olağan durumlarda, buzulun ortasındaki akış, uçlarındakinden daha hızlıdır. Bir buzulun üstteki 30-60 m'lik bölümü, akma-yan ama altındaki hareketli buzla birlikte taşınan, sert ve gevrek buzdan oluşur. Kolayca kırılabilen bu gevrek bölge, alttaki buzun çeşitli yerlerindeki farklı akış hızlarından kaynaklanan kuvvetlerin oluşturduğu ve buzul çatlağı(*) olarak adlandırılan uzun yarıklarla ayırılır. Anakayaç tabanındaki eğimin birden değiştiği yerlerde, buzulun üst yüzeyi karmaşık biçimde kırılarak, buz bacası (serak) adı verilen sivri doruklar oluşturabilir.

Çoğu buzul, günde yalnızca birkaç santimetre hareket eder ve ağır ağır değişen iklim koşullarına, düzenli biçimde ilerleyip gerileyerek karşılık verir. Ama Rusya, İzlanda, Alaska Sıradağları ve başka pek çok yerdeki buzulların oldukça farklı biçimlerde hareket ettikleri görülmüştür. Bu buzullar 10.100 yıl boyunca hareketsiz kaldıktan sonra, birden saatte beş metre gibi büyük bir hızla hareket etmeye başlayabilirler. Yalnızca bir ya da iki yıl süren bu hızlı akış döneminde, buzulun üst bölümü hızla tükenirken, alt bölümü giderek büyüyüp ilerler.

Buzullaşmanın etkileri. Aşınmaya yol açan etkenlerin en güçlüsü olan buzullar, yüzey şekillerinde de belirgin değişikliklere neden olur. Buzullaşma geçirmiş dağlar ötekilere oranla çok daha engebeldir. İsviçre'deki Matterhorn Dağı gibi sivri doruklar ve California'daki Sierra Nevada'da bulunan Yosemite gibi U biçimli vadiler, bugünkü biçimlerini büyük ölçüde buzullaşmaya borçludur. Norveç'teki fiyortlar da, bugün kısmen su altında kalmış, buzullaşmış vadilerdir.

Buzul, üstünden geçtiği anakayaç tabanını aşındırarak pürüzsüz hale getirir. Buzun ittiği kayaç ve kum tanecikleri dev bir törpü ya da zımpara kağıdı etkisi yapar. Kırığı, heyları ve çığ gibi olaylar da, buzulun üstünde uzanan kara parçasındaki kayaç döktüsünü buzul yüzeyine taşır. Buzulların taşıdığı malzeme, bir ev boyunudaki yumrulardan, kil parçacıklarına kadar değişebilir. Buzul eridiğinde bu malzeme buzul sürüntüsü(*) olarak adlandırılan

ayrışmış bir yığın halinde çökeler. Buzulun ucu eridiğinde ise, buradaki yük boşalarak, uç buzulaşları (*bak. buzultaş*) olarak anılan tepelikler ve sırtlar oluşturur. Ayrıca vadi buzullarında, buzun kenarlarıyla vadi duvarları arasında kalan yan buzultaşları vardır; yan buzultaşları bulunan kollar halindeki buzulların keşimiyle de orta buzultaşları oluşmuştur. Drumlin(*) olarak bilinen uzun sırtlar, buzun hareketine koşut olarak ilerler ve kara buzullarının sınırlarına yakın yerlerde bulunurlar. Çoğu drumlin büyük ölçüde buzul sürüntüsünden oluşur ve kümeler halinde bulunur.

Buzulların yığıldığı malzemenin büyük bölümü, eriyen buzların oluşturduğu akarsularca yeniden biçimlendirilerek, katmanlı kum ve çakıllardan oluşan taşıntı düzlüklerine ve sekilere yol açar. Taşıntının içine gömülü buzların erimesiyle, taşıntı ovalarında oluşan çöküntülere buzul çanağı(*) denir. Buzaltı akarsularınca çöktüldüğü sanılan katmanlaşmış çakıl ve kumdan oluşmuş kıvrımlı sırtlar ise esker(*) olarak adlandırılır.

Geçmiş dönemlerdeki buzullaşma. Yeryüzünün yaklaşık üçte biri Pleistosen Bölümünde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) ortaya çıkan iklim değişimleri sonucunda buzullarla kaplanmıştır. Oluşturduğu aşınım ve birikim şekilleriyle tanınan ve saptanan Pleistosen buzullaşmasının izlerine bütün kıtalarda rastlanır. Örneğin, buz örtüleri ya da inlandsisler Kuzey Amerika'nın büyük bölümünde, İskandinavya'da ve Kuzey Avrupa'da oldukça geniş alanlara yayılmıştır. Öte yandan Kayalık Dağlar, And Dağları, Alpler vb birçok dağlar üzerinde buzullar bugünkünden çok daha geniş alanlara yayılmış bulunuyorlardı. Hatta bugün üzerinde hiçbir buzulun bulunmadığı dağların birçoğunun bile geniş buz kütleleriyle, özellikle vadi buzullarıyla kaplanmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. Pleistosen Bölümdeki buzullaşma sırasında Avrupa'da İskandinav ülkeleri, İngiltere, Kuzey Almanya, Baltık bölgesi buzullarla örtüldü. Alpler'deki vadi buzulları ise çok genişledi ve bugünkü birçok büyük akarsu vadisi o dönemde buzullarla kaplandı. Bunların en ilginç, bugün kısmen varlığını koruyan Inn Vadisi buzuludur. Bu buzul literatürde Büyük Buz Irmağı olarak tanınır.

Eski Sovyetler Birliği'nin Ural Dağlarının batısında kalan Avrupa bölümü ile Sibirya'nın büyük bölümü, Kuzey Buz Denizindeki Novaya Zemlya Adaları ve Franz Joseph Toprakları da hemen hemen tümüyle buzullaşma kaplandı.

Himalayalar, And Dağları, Afrika'daki Ruwenzori, Kenya Dağı ve Kilimanjaro gibi volkanik kütlelerin dorukları, Güney And Dağları ve Patagonya bölgesi genişleyen buzullarla örtüldü. Büyük Okyanustaki Mauna Kea volkanının (Hawaii'de) doğu ile Yeni Zelanda'nın dağlık bölgelerindeki doruklar da gene buzullarla kaplandı.

Pleistosen'deki buzullaşmanın izleri bugün yeryüzünde kolaylıkla saptanabilir. On bin yıl önce son kez oluşan büyük iklim değişimi sonucu buzulların gelişmesi ve büyümesiyle buzultaşlar, kame taraçaları, drumlinler, eskerler, sandur ovaları gibi buzul birikim şekilleri ile buzyalakları, fiyortlar, cıllanmış kayalar, hörgüç kayalar gibi buzul aşınım şekilleri ortaya çıkmıştır. Pleistosen'den önce iki büyük buzullaşma olduğu saptanmıştır. Her ikisi de, bugün tropik kuşaklarda yer alan bölgelerde geniş alanlar kaplamıştır. Buzullaşma olaylarından biri Geç Prekambriyen Zamanda

(y. 600 milyon yıl önce), öbürü ise Permiyen Dönemde (y. 225 milyon yıl önce) gerçekleşmiştir. Bu buzul dönemleri oldukça kısa sürmüş ve aralarında yer alan uzun dönemler boyunca yüksek dağlarda ve kutup bölgelerinde bile buzul oluşmamıştır.

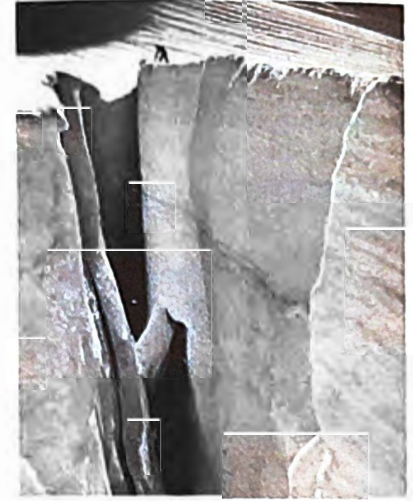
Buzul Çağı, yeryüzünün geniş alanlarının kalın buz örtüleriyle kaplı olduğu jeolojik dönem. Büyük çaplı buzullaşmanın gerçekleştiği böyle dönemler, milyonlarca yıl sürdüğü gibi, tüm bir kıtanın yüzey şekillerini de önemli ölçüde değiştirir. Yer'in tarihi boyunca pek çok önemli Buzul Çağı gerçekleşmiştir. Bilinen ilk Buzul Çağı, Prekambriyen Zamana (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) rastlar. Yaygın biçimde gerçekleşen son buzullaşma ise günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlayıp 10 bin yıl kadar önce sona eren Pleistosen Bölümünde olmuştur. Daha küçük ölçekli bir buzul katı da, 13. yüzyılda başlayıp, yedi yüzyıl boyunca belirli aralıklarla ilerleyip gerileyerek süren Küçük Buzul Çağıdır. Bu çağdaki en büyük buzullaşma yaklaşık 1750'de görülmüş ve buzullar Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) buzul çağlarından sonra Yer üzerinde ilk kez çok büyük alanlara yayılmıştır. Ayrıca bak. buzul.

buzul çanağı, buzul taşıntılarının içine kısmen ya da tümüyle gömülü durumdaki buzul buzullarının erimesiyle ortaya çıkan çöküntü. Birbirinden kopuk durumdaki bu buz kütlelerinin, kum ve çakıl gibi taşıntı malzemelerinin zamanla buzulun düzensiz girintiler çıkıntılar durumundaki uç bölümünde birikmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Buzul çanaklarının çapı 5 m ile 13 km arasında değişir ve derinlikleri 45 m'ye ulaşabilir. Çanaklar suyla dolduğunda ortaya buzul çanağı gölleri çıkar. Eriyen buz blokları yuvarlak bir yapı olmaya eğilimli olduğundan, buzul çanaklarının çoğu dairesel biçimlidir; buz küdeleri çok düzensiz biçimdeyse, oluşan buzul çanakları da biçimsiz ya da dallanmış görünümüne kazanır.

İki tür buzul çanağı belirlenmiştir. Bunlardan birincisi, kısmen gömülü durumdaki buz kütlelerinin erimesi sırasında gevşek tortulların buzun boşalttığı yere kaymasıyla oluşan çöküntü; öteki ise, tümüyle gömülü durumdaki buz kütlelerinin erimesiyle üstteki tortulların göçmesi biçiminde oluşan çöküntüdür. Her iki süreçte de, buzulun erimesiyle oluşan sığ su akıntılarının üzerinde yüzecek bölgeye taşınan buz kütlelerinin yol açtığı küçük buzul çanaklarına da rastlanır. Buzul çanakları tek tek ya da gruplar halinde görülebilir; eğer çok sayıda buzul çanağı bir aradaysa, arazi, buzul çanağı ve kame topografyası olarak adlandırılan girintili çıkıntılı bir görünüm kazanır. Ayrıca bak. kame.

buzul çatlağı, BUZ YARICI ya da KREVAS olarak da bilinir, buzullarda, hareketin yarattığı gerilim sonucu oluşan çatlak ya da yarıktır. Boyutları, 20 m genişliğe, 45 m derinliğe ve birkaç yüz metre uzunluğa ulaşabilir. Çoğu, buzulun uzun eksenine olan konomlarına göre adlandırılır: Sıkıştırma gerilimi bulunan alanlarda oluşanlara boyuna çatlak; çekme geriliminin olduğu alanlarda oluşan ve çoğunlukla akış aşağı eğimli olanlara enine çatlak; buzulun merkezi dış kenarlarından daha hızlı hareket ettiğinde oluşanlara kenar çatlağı; buz yalakları ile buzulların tepesi arasında oluşanlara da *bergschrund* çatlağı denir. Buzulun bitiminde birçok buzul çatlağı keşiferek buz bacası (serak) denilen, sivri uçlu buz parçaları

oluşturabilir. Bazen de araları karla dolan buzul çatlakları görünmez olur ve buzul, eğimi görece az bir alan üstünde

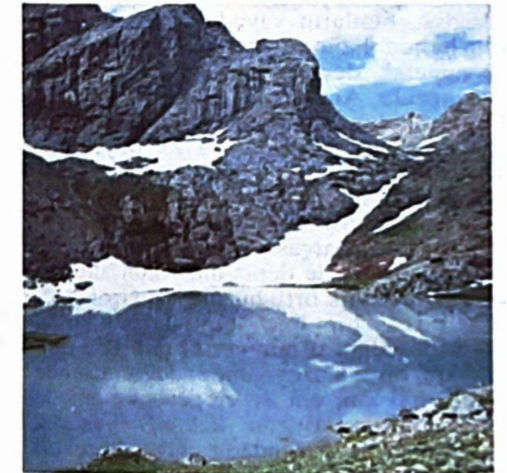

Baker Dağındaki Mozama Buzulunda buzul çatlağı
Bob ve Ira Sprung

hareket ettiğinde yarıklar kapanabilir. Buzulların yapısını ve katmanlaşmasını saptamak için buzul çatlaklarının içinde de incelemeler yapılmıştır.

Buzul Dağı bak. Cilo Dağı

buzul gölü, buzulların ana kayacı aşındırarak açtıkları çukurlukların daha sonra suyla dolması sonucu oluşan göl. Morfolojik açıdan öteki göllere pek benzemeyen ve kendine özgü bir biçimi olan buzul gölleri, dünyanın pek çok yerinde oldukça yaygın

Sarı Dağlarında bir buzyalığı gölü
Erin Alak

halde bulunur; ancak büyük bölümü, günümüzde buzul alanlarının dışında kalmıştır. Bu göllerin oluşmasında, özellikle Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) gerçekleşen buzullaşma olayları etkili olmuştur. Bu dönemde Norveç ve Alaska tipi buzullar ile bölgesel karakterli buzulların yayılış alanları genişleyip daralmış, bunun sonucunda da kutup yakınlarındaki geniş alanlar büyüklü küçüklü çukurlarla parçalanmıştır. Ayrıca ılıman bölgelerin dağlık kesimlerinde, daha kısıtlı alanlarda da, buzullaşma sonucu buzul çukurlukları oluşmuştur.

Buzul göllerinin en küçükleri buzyalığı(*) (sirk) gölleridir. Bunlar eski buzyalaklarının taban kesimlerinde suların toplanması yoluyla oluşmuştur. Buzyalakları, buzkarların(*) (neveler) yerleşmiş oldukları eski kabul havzalarıdır. Ön bölümleri açık bir amfitiyatro biçiminde olan bu çukurlar,

sürekli olarak kar sınırı içinde kaldığında kalın bir kar katmanıyla dolar. Bu katman ileriye doğru uzanan buzulu besler. Zamanla sert bir buz katmanına dönüşen ve buzkar adını alan bu kar kütleleri, buzul diline doğru hareket ederken yerleşmiş olduğu çanağın dip bölümünü aşındırarak oyar. Bu çukurluklar daha sonra buzulların gerilemesi sırasında suyla dolarak buzylağı göllerini oluşturur. Buzylağı göllerinin yerleştikleri çukurluklar genellikle küçük olmakla birlikte, derinlikleri yer yer 100 m'yi aşar. Örneğin, Norveç'te Lofoten Adalarındaki Moskenesøy Göllerinde derinlik 150-170 m arasındadır; bunlardan bazılarının tabanı deniz düzeyinden aşağıdadır. Arka arkaya basamaklar biçiminde sıralanmış buzyalaklarının suyla dolması sonucu basamaklı buzylağı gölleri oluşur. Bazen de yan yana konumlanmış buzyalaklarının aralarındaki bölmeler ortadan kalkar ve birleşik buzylağı gölleri ortaya çıkar.

Buzul aşındırmasıyla oluşmuş göllerin en büyükleri Alpları ve fiyort gölleridir. Bu göller, vadilerin buzullar tarafından aşırı kazılması sonucu ortaya çıkmıştır. Alpları gölleri buzullarca kazılmış olan uç çöküntülerinin sularla kaplanmasıyla oluşmuştur. Çoğunun ön tarafında buzulaşlarının birikmesiyle oluşmuş setler vardır ve genellikle eski buzul vadileri boyunca arka arkaya sıralanırlar. Alpler'in kuzey ve güney yamaçlarında bulunan Cenevre (Léman), Neuchâtel, Luzern, Zürich, Konstanz (Bodensee), Maggiore, Lugano, Como, Garda gölleri bunların başlıcalarıdır. Alpları göllerine Kuvaterner'de buzul baskınına uğramış büyük dağlık bölgelerde rastlanır. Fiyort gölleri, İskandinavya, İskoçya, Kanada ve Alaska kıyıları ile Güney Amerika'nın güneyindeki kıyılarda, dar ve uzun körfezlerin gerisinde yer alır. Bu alanlar fiyortların deniz basmasına uğramamış yukarı bölümleridir. Fiyort göllerine Norveç'te *vann* denir. Norveç'in batısındaki Nordfjord sistemine bağlı bir fiyort gölü olan Hornindals Gölü aynı zamanda Avrupa'nın en derin (514 m) gölüdür.

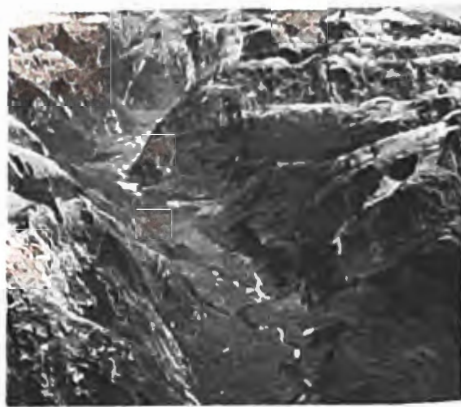
buzul kazanı, buzul yüzeyindeki erimiş suların oyarak açtığı ve buzulun dibine (ana kayaca) kadar inen silindirik biçimindeki düşey kuyu. *Ayrıca bak.* devkazanı.

buzul sürüntüsü, SORONTO KILI ya da TIL olarak da bilinir, doğrudan buzul buzullarından çökelen, katmansız, karışık taş ve toprak kümeleri. Zaman zaman sürüntü mili denmesinin nedeni, kil ve orta boy sürüntülerden oluşmasıdır. Kayaç çöküntüleri, buzdan çökdikleri ve sular tarafından çok az taşındıkları için, genellikle yuvarlak değil, açılı ve keskin biçimlidir. Buzul içinde bulundukları dönemde ezilen çakılların ve sürüntülerin üstü çentiklenmiş ve çizilmiş olabilir. Bazı buzul sürüntüsü çökeltilerinde sınırlı bir düzenliliğe rastlanabilir; taşların büyük bir bölümü, uzunlamasına eksenleri buzulun akış yönü doğrultusunda olacak biçimde yığılmış olabilir. Bu olgu, öteki buzul belirtilerine oranla, buzulun akış yönüne ilişkin daha sağlam bilgi verir. Bakıldığında ayırt etmesi güç olmamakla birlikte, buzul sürüntüleri, zemin ve yüzey sürüntüleri olarak iki tipte bulunur. Zemin buzul sürüntüleri, buzulun dibine taşınmış ve çoğunlukla buzulun altında yığılmıştır. Yüzey buzul sürüntüleri ise buzulun üst ya da yüzeyine yakın bölümlerine taşınmış ve buzul eriyince göçerek yığılmıştır.

buzul vadisi, OLUK VADI olarak da bilinir, kesiti çoğunlukla U biçiminde olan, buzullaşmış akarsu vadisi. Vadi (dağ) buzullaş-

masının sonucu ortaya çıkan tipik U biçimli vadilere, yeryüzünün pek çok bölgesinde rastlanır. Derinlikleri birkaç bin metreyi, uzunlukları da kilometreleri bulabilir.

Yayılmayı kısıtlanmadığı sürece yüzey şekillerini düzgün bir biçimde aşındıran buzul, bir vadinin duvarları arasında sıkışıp

Millford Körfezi yakınında Ada Vadisi, Fiordland, Güney Adası, Yeni Zelanda
New Zealand Geological Survey, fotoğraf: T. Ulyatt

kaldığında, vadi tabanını derinleştirme ve genişletme eğilimi gösterir. U biçimli kesit, hareket halindeki buzula en az sürtünme direnci sağladığından, çoğunlukla V biçiminde olan akarsu vadileri U biçimli vadilere dönüşür. Ama buzul, akarsu gibi kolayca kıvrılamadığı için, vadi daha düz ve pürüzsüz olur. Vadinin yamaçları dikeye yakın bir duruma gelebilir ve hareket halindeki iri kaya parçaları duvarlarda oyuklar açabilir. Vadi tabanı ise buzul çöküntüleri ya da buzulaşlarla kaplanır.

Tabanın derinleşme sürecindeki belirleyici etken buzun kalınlığı olduğundan, daha küçük buzul kolları, kendi oyuklarını ana buzuldan daha yavaş aşındırır. Buzullar eridiğinde, kol vadileri, ana buzul vadisinin duvarları üstünde asılı durumda kalır. Buzulun ardından ortaya çıkan su akıntıları, bu asılı olukların ağzında çağlayanlar oluşturabilir; California'daki Yosemite Çavlanları buna örnektir.

Bazı buzul vadilerinin tabanlarında eğimin düzensiz olması sonucu, basamaklar halinde birbirini izleyen kayaç havzaları oluşur. Buzul merdiveni denen bu basamakların, zayıf ve dirençli katmanların art arda gelmesi ya da ana kayanın çatlaması sonucu oluştuğu düşünülmektedir; ikinci durumda, çatlamanın güçlü olduğu kayaç aşınırken, ötekilerin bütünlüğü bozulmaz. Zaman zaman basamaklar arasında oluşan göller de, ipe dizilmiş bir sıra boncuğu andırıldığından *tespih gölü* olarak adlandırılır.

Buzullar Ulusal Parkı'nda Bear Hat Dağı ve Salkı Gölü
Ray Alkeson-EB Inc

Türkiye'de buzul vadilerine, deniz düzeyinden 3.000-3.500 m yükseklikteki Cilo, Ağrı, Süphan, Sat ve Erciyes dağlarında rastlanır.

buzulbilim, GLASIYOLOJİ olarak da bilinir, buz her türlü doğal durumunda inceleyen bilim dalı. Buzulbilim bugün yalnızca buzulların incelenmesiyle sınırlı değildir. Buzun kimyasal ve fiziksel nitelikleri, genel özellikleri, oluşumu ve dağılımı, buzulların akışı ile hareketleri ve buz ile iklim arasındaki karşılıklı ilişkiler buzulbilimin alanına girer. Jeoloji, fizik, matematik, kristalbilim, meteoroloji gibi öteki bilim dalları buzulbilimin yararlandığı alanlardır.

buzulkar bak. buzkar

Buzullar Körfezi, ABD'de, Alaska'nın güneydoğu kıyısında, yaklaşık 80 km uzunluğunda körfez. Juneau'nun yaklaşık 160 km kuzeybatısında yer alır. Doğuda buzullarla kaplı, yüksek St. Elias Dağlarından, batıda Fairweather Dağlarına kadar uzanan, gelgit sonucu oluşmuş 16 hareketli buzulun yarattığı olağanüstü bir görünümü vardır. Körfeze dağılmış pek çok adada binlerce deniz kuşunun yuvası bulunur. Üstünde çok az ağaç bulunan bu adaların dışında, buz yarlarında ya da buzulların dik yüzeylerinde son bulan fiyort benzeri girintiler vardır. Buz ırmaklarının belki de en ünlüsü olan Muir Buzulunun su üstünde kalan bölümünün yüksekliği 80 m'yi, genişliği de 3 km'yi bulur. Bölgeyi oldukça iyi betimleyen Buzullar Körfezi adı, 1880'de, ABD Deniz Kuvvetleri'nde kaptan olan Lester A. Beardslee tarafından konmuştur.

Buzullar Körfezi Ulusal Parkı ve Koruma Alanı, eskiden BUZULLAR KÖRFEZİ ULUSAL ANITI, ABD'de, Alaska'nın güneydoğusundaki Alaska Körfezinde ulusal park ve koruma alanı. 1925'te ulusal anıt ilan edilen parkın sınırları, 1939, 1955, 1978 ve 1980'de değişikliğe uğradı; son sınır değişikliğinde adı da değiştirildi. Yüzölçümü 1.674.198 hektardır. Fairweather Dağının (4.663 m) kuzeybatı yamacı ve Alsek Irmağının ABD'ye ait bölümü de sınırları içindedir. Gelgit sonucunda oluşmuş dev buzullarıyla ve büyük çeşitlilik gösteren bitkileri ve yabanıl hayvanlarıyla tanınır. Başlıca hayvanlar, dağ keçisi, boz ayı, kara ayı, balina, fok ve kartaldır.

Buzullar Ulusal Parkı, ABD'de, Montana eyaletinin kuzeybatısındaki Kayalık Dağlarda ulusal park. Yabanıl güzellik-

leriyle tanınan park, Kanada sınırına ve Kanada'daki Waterton Gölüleri Ulusal Parkı'na bitişiktir. 1932'de iki park, Waterton-Buzullar Uluslararası Barış Parkı adıyla birleştirildi. Buzullar Ulusal Parkı, 1910'da, 410.187 hektarlık bir alan üstünde kurulmuştur. Birçok hareketli buzulun bulunduğu parktaki dağlar, göller, buzyalakları ve vadilerin tümü, eskiden bölgeyi kaplayan buz katmanının etkilerini gösterir. Park, Kayalık Dağlarda, doğu yönünde akan ırmakları batı yönünde akanlardan ayıran ve kıta bölünümü denen sırtın iki yamacına yayılmıştır. Ormanlar, daha çok yağmur alan batı yamacında yoğunlaşmıştır. Yüksek kesimlerde yazın kır çiçeklerinin açtığı çayırılar görülür. Parkta, dağ keçisi, ayı, sığın, geyik ve başka yabani hayvanlar ile pek çok kuş çeşidi yaşar.

Buzullar Ulusal Parkı, Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası eyaletinin güneydoğusunda park. Revelstoke'un doğusunda, Columbia Irmağının kuzeyde oluşturduğu büyük dönemecin içindeki Selkirk Dağlarının tam ortasında yer alır. 1886'da kurulan parkın yüzölçümü 1.349 km²'dir. Yamaçları dev buz örtüleri ve buzullarla kaplı Hermit, Cheops, Grizzly, Sifton, Grant, Avalanche ve Sir Donald gibi büyük, karlı doruklarıyla Alpler'i andıran bir görünümü vardır; kayyonlar, burgaçlı ırmaklar, çağlayanlar ve çiçeklerle örtülü çayırılar da bu çarpıcı görünümü tamamlar. Bölgedeki önemli oluşumlar, Cougar Vadisindeki Nakimu Mağaraları ile yaklaşık 26 km²'lik bir alan kaplayan Illecillewaet Buzludur. Buzulun boyu, tepe noktasındaki kısmen sıkışmış kardan ya da buzardan başlayarak 1.100 m'yi aşar. Kanada Pasifik Demiryolu ve Trans-Kanada Karayolu parktan geçer.

buzultaş, MOREN olarak da bilinir, buzul tarafından taşınan ya da çöktürülen sürüntü birikintisi. Çoğunlukla çentikli ya da çizik kaya bloklarından kum ve kile kadar değişen türlerdeki malzemelerden oluşan buzultaş birikintileri, katmanlı ya da yataklı yapı göstermezler. Çeşitli buzultaş türleri belirlenmiştir:

Dip buzultaşları, buzulların altında çökelen düzensiz buzul sürüntüsü(*) örtülerinden oluşur. Temel olarak kil ve kumdan oluşan dip buzultaşları, örtü (kıta) buzullarının en yaygın rastlanan çökel türüdür. Ender olarak 5 m kalınlığa ulaşsalar da, bazı bölgelerde 20 m kalınlığında dip buzultaşı çökelletlerine rastlanmıştır.

Üç buzultaşları, buzul dilinin ileri ittiği sürüntülerin, ilerleyen buzun en ucunda, bir sırt biçiminde birikmesiyle ortaya çıkar. Vadiden aşağı doğru içbükey biçimde kıvrılır ve yan buzultaşları gibi, buzul dilinin kenarlarına kadar uzanabilirler. Bazen de kamelerin ve buzul çanaklarının bulunduğu bir tepe kuşağı görünümü alırlar.

Yan buzultaşları, aşınma ve çığ yoluyla vadi duvarlarından buzulun ucuna kadar sürüklenen ve buzul gerilemesiyle bir sırt uzantısı biçiminde çökelen döküntü malzemelerden oluşur.

Orta buzultaşları, iki buz akıntısının keşimiyle uzun, ince bir hat ya da kuşak biçiminde biriken döküntülerden oluşur; ortaya çıkan buzultaş, birleşen iki buzulun ortasında yer alır. Orta buzultaşları, kabaca buz hareketinin yönü doğrultusunda bir sırt biçiminde çöker.

Gerileme buzultaşları, bir buzulun geçici olarak hareketsiz durumda bulunduğu sırada çökelen ikincil üç buzultaşlarından oluşur.

Bu tür buzultaşlar, vadilerdeki buzul gerilemesi olaylarının tarihine ilişkin bilgi sağlar. Bazen belirli bir vadiye 10 ya da daha çok gerileme buzultaşına rastlanır. Burada büyümekte olan ağaçların yaşı ve öteki tarihleme kaynakları da buzul hareketlerinin kronolojisini açığa vurur.

Buzuluk, Rusya Federasyonu'nda, Orenburg yönetim biriminde (*oblast*) kent. Ural Dağlarının güneyinde, Volga'nın kolu Samara Irmağı üzerinde ve bu ırmağın Buzuluk'ta birleştiği noktanın yakınında yer alır. 1736'da bir Rus kalesi olarak kuruldu. 1781'de berat aldı. Başlıca sanayi dalı ağır metalurji ve tarım makineleri yapımıdır. Kentte dört teknik yüksek okul vardır. Nüfus (1983 tah.) 79.000.

buzyalakı, SİRK olarak da bilinir, buzul vadilerinin ağzında oluşan, sarp yamaçlı, amfiteyatroya biçimindeki havza. Çoğunlukla, buzullardaki *bergschrund*'ların(*) altının aşınmasıyla oluşur. *Bergschrund*, Yer yüzeyinin üstüne çıkmış kayaç duvarlarının yakınında bulunan ve hareketsiz buzlan, hareket halinde olanlardan ayıran büyük bir buzul çatlağıdır. Çatlağın yaz başlarında açılması, tabanındaki kayacın günlük sıcaklık değişimlerinden etkilenmesine neden olur. Bunu izleyen kırıntı, alttaki kayaç katmanının hızla parçalanmasına yol açar; sonuçta üstteki kayaç çığ halinde aşağı inerek, hemen hemen dikey doğrultuda bir duvar oluşturur. Ortaya çıkan kayaç, içine gömülü olduğu buzulu zamanla oyarak tabanına içbükey yapı kazandırır. Buzul ortadan kalktığında, geriye küçük bir dağ gölü kalır. Birbirine komşu buzyalaklarının genişlemesi sonucu keskin sırtlar, geçitler ve boynuz biçimli oluşumlar ortaya çıkar. Buzulların kar sınırının üstündeki bölgelerde olduğundan, eski buzyalaklarının yüksekliklerinin belirlenmesi, iklim değişiklikleri ve kar sınırının önceki konumuna ilişkin bilgi sağlar.

Buzzati, Dino (d. 16 Ekim 1906, Belluno - ö. 28 Ocak 1972, Roma, İtalya), uluslararası düzeyde ün kazanmış İtalyan gazeteci, oyun, öykü ve roman yazarı.

Buzzati meslek yaşamına 1928'de, Milano'da çıkan *Corriere della sera* gazetesinde başladı. Dağ yaşamını konu alan ve geleneksel gerçekçi bir üslup taşıyan ilk romanları *Barnabò della montagna* (1933; Dağlı Barnabus) ve *Il segreto del bosco vecchio*'da (1935; Eski Korunun Gizi) Kafka'yı anımsatan, bütün yapıtlarına sinmiş bir gerçeküstüçülük, simgecilik ve uyumsuzluk görülür. Genellikle en başarılı romanı sayılan *Il deserto dei Tartari* (1940; *Tatar Çölü*, 1968, 1991) sınırındaki bir askeri kışlada hiç gelmeyen bir düşmanın bekleyişi içinde ne ilerleyebilen ne de geri çekilebilen askerleri anlatan etkileyici ve alaycı bir yapıttır.

Buzzati, öykülerini *I sette messaggeri* (1942; Yedi Haberci) ve *Paura alla scala* (1949; Merdivende Dehşet) adlı uzun öykülerin de yer aldığı *Sessanta racconti* (1958; *Altmış Öykü*) adlı kitapta topladı. Öbür romanları arasında, bilimkurgu türündeki *Il Grande Ratrato* (1960; Yaşamdan Büyük) ve ikiye bölünmüş kız tutulan orta yaşlı bir adamın öyküsünün anlatıldığı *Un Amore* (1963; *Bir Aşk*, 1975/*Öylesine Bir Aşk*, 1990) sayılabilir.

Buzzati'nin çok tutulan oyunlarının en önemlisi 1953'te sahnelenen ve aynı yıl yayımlanan *Un caso clinico*'dur (*Klinik Bir Vaka*). Kafka'dan esinlenmiş çağdaş bir korku öyküsü üzerine kurulmuş oyun, tıp uzmanlarının ve aygıtların çok sağlıklı bir adamı mahvedişini anlatır. İtalya'dan

sonra Berlin'de, Albert Camus'nün yaptığı Fransızca uyarlamayla da Paris'te sahnelenmiştir.

Buzzati'nin öbür oyunları arasında, kaybolduğu sanılan bir askerini hayalet olarak esrarengiz bir biçimde geri dönüşünü anlatan ve 1960'ta sahnelenen *Il Mantello* (Palto) ile kendisine Amerika'da önemli bir ödül kazandığının söylenmesi üzerine, bu haberin aslında sanat yaşamının sonu ve ölüm demek olduğunu anlayan yaşlı bir ressamı konu alan ve 1962'de sahnelenen *L'Uomo che andra in America* (Amerika'ya Gidecek Adam) sayılabilir.

Kafka'dan etkilenmiş olmasına karşın, Buzzati'nin kendine özgü bir yeteneği ve olağanüstü bir taşlama ve güldürü anlayışı vardır. Ölümünden sonra *Cronachi terrestri* (1972; Dünya Kayıtları) adlı yapıtı ve otobiyografisi (1973) yayımlanmıştır. Öykülerinden yapılmış seçmeler Türkçede *Büyücü* (1971), *Keşifin Köpeği* (1981), *Tann'ı Gören Köpek* (1992) adlarıyla basılmıştır.

Büchner, Georg (d. 17 Ekim 1813, Goddelau, Darmstadt - ö. 19 Şubat 1837, Zürich), Alman oyun yazarı. Son yıllarına yetiştirdiği Alman romantizmini aşmış, yeni bir gerçeklik anlayışı ile insanı toplum içinde ele

Georg Büchner, A. Hoffman'ın portre çalışmasından Almbach'ın yaptığı oymabaskı
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

almış, onu dile getirebileceği yeni bir biçim aramış, böylelikle de 20. yüzyıl Alman tiyatrosuna öncülük etmiştir.

Büchner bir hekimler ailesinden geliyordu. Büyükbabası, amcaları, kuzeni ve babası, köklü bir tıp eğitimi görmeyen, pratikten yetiştirilmiş ünlü birer hekimdiler. Büchner'in beş küçük kardeşinin dördü kendi alanlarında yazılar yazan kişilerdi. Onun ve kardeşlerinin bu yeteneklerinin gelişmesinde hiç kuşkusuz annelerinin etkisi büyüktü. Büchner daha okula başlamadan ilk eğitimi annesinden almış, okuma yazma öğrenmişti. Onan dinlediği şiirler, halk türkileri ve masallarla düş gücü gelişmişti. Üç yaşındayken ailesinin Darmstadt'a taşınması üzerine Büchner orada okula başladı. 1825'te Ludwig-Georg Lisesi'ne girdi. Lise yıllarında daha çok fen derslerine ilgi gösterdi. Bu sıralarda çevresindekilere özendirilmesiyle tek tük şiirler yazdıysa da bunlarda fazla başarıyla olamadı.

Büchner 1831'de liseyi bitirdi ve tıp öğrenimi için Strasbourg'a gitti. Orada Johann Jacob Jaegle adında bir papazın yanında kalıyordu. Az sonra bu papazın kızı Wilhelmine'ye âşık oldu, gizlice nişanlandılar. Büchner'in Strasbourg yılları, düşüncelerinin biçimlenmesi açısından yaşamının önemli aşamalarından biri oldu. Bunun nedenlerini, içinden geldiği çevre ve o yıllarda içine girdiği ortamda aramak gerekir. Büchner'in

doğduğu Hessen Düküğü'nde o sıralarda Fransız Devrimi'nin etkisiyle toplum yapısında kıpırdanmalar başlamıştı. Strasbourg'da içine girdiği özgür ortam da onun toplumsal sorunlarla ilgilenmesine yol açtı. Strasbourg'da çok mutlu yıllar geçirmesine karşın, Hessen yasalarına göre öğrenimini yurt içinde bitirmesi gerektiği için 1833'te nişanlısını geride bırakarak Darmstadt'a babasının yanına döndü. Az sonra da Gießen'e giderek tıp fakültesine yazıldı. Gießen o sıralarda hükümetin baskıcı yönetimine karşı gizli yürütülen özgürlük eylemlerinin en yoğun olduğu yerlerden biriydi. Büchner de kısa bir süre sonra arkadaşlarıyla birlikte İnsan Hakları Birliği adıyla gizli bir yeminli birlik kurdu. Amacı, geniş halk kitlelerini, köylüleri devrime hazırlamaktı. Özellikle Hessen yöresinde o yıllarda köylülerin yaşama koşulları iyice zorlaşmış, yöre halkı ağır vergiler altında iki kat yoksullaşmıştı. Ayaklanma girişimleri de acımasızca bastırılıyordu. Halkın yoksulluğu ve uygulanan baskı yöntemi Büchner'in özgürlük düşüncelerini besliyordu.

O yıllarda tanıştığı Weidig adlı bir köy öğretmeni ve papazı, Büchner'in yaşamını çok etkiledi. Köylüler arasında dağıtılmak üzere birlikte bir bildiri çıkarmayı kararlaştırdılar. Büchner'in yazdığı *Der hessische Landbote* (1834; Hessenli Köy Habercisi) adlı bildiriyi gizlice çoğaltarak dağıtmaya başladılar. Ama "Kulübelere barış! Saraylara savaş!" sloganıyla başlayan bildiriyi, başlarına iş açmasından korkan köylüler ele verdiler. Weidig tutuklandı; Büchner de tutuklanmaktan rastlantı sonucu kurtuldu, önce Darmstadt'a, oradan da Strasbourg'a kaçtı.

Köylülerin bu tutumu Büchner'de hayal kırıklığına yol açmıştı. Bundan sonra siyasal eylemlere doğrudan katılmadı, ama toplumsal düşüncelerinde de değişiklik olmadı. Bildirinin soruşturması sürerken Büchner de bir yandan ilk oyunu *Dantons Tod'u* (1835; *Danton'un Ölümü*, 1944) yazdı. Bitirdikten sonra gönderdiği Frankfurt'taki bir yayınevinin yöneticisi Karl Gutzkow oyunu, sansürden korkarak bazı bölümlerini çıkardıktan sonra bastı. *Danton'un Ölümü*, Büchner'in sağlığında yayımlanan ilk yapıtı idi. Oyun Fransız Devrimi üzerine kurulmuştur. Büchner'in Fransız Devrimi'yle tanışması, okuduğu tarih kitaplarıyla, bir de babasının Napoléon'un ordusunda hekimlik yaptığı günlerle ilgili anlatılan aracılığıyla olmuştur. Oyundaki olaylar tarihsel birer belge niteliği taşır, konuşmalar bile yer yer tarihsel kaynaklardakilerle örtüşür. Ama Büchner bir yandan da kendi düşgücü yardımıyla tarihsel gerçekleri yorumlamayı başarmıştır. Oyunda, tarihi biçimlendiren, tarihin oluşumuna, akışına etkin olarak yön verenlere birer kahraman olarak değil, onun iradesini yerine getiren birer araç gözüyle bakar. Bu görüşün altında, insanlara karşı koyma olanağı tanımayan kaderci tarih anlayışı yatmaktadır. İnsan davranışlarını belirleyen, bireyin özgür olarak karar vermek ve eylemde bulunmak yetisini elinden alan bu güç, bir kısım yorumculara göre, bundan böyle Büchner'in bütün yapıtlarında yer alacaktır. Bu gücün bilincine varmak, bizim sanılan eylemlerin aslında bizim olmadığımızı sezmek Danton'da bir bunalım, huzursuzluk ve iç sıkıntısı yaratır. Bu, belli bir dünya görüşünün yarattığı bir bunalımdır ve bu ruh durumu içinde Danton'un gösterdiği tepki hiçbir davranışta bulunmamak olur. Devrim'in önemli kahramanlarından Danton, Büchner'in oyununda her tür eylemden kaçınan, edilgin bir kişi olarak gösterilmiştir ve onu edilgin duruma sokan da işte bu nedendir. Sonuçta Danton,

kendini anlık zevklere verdiği bir yaşam sürer. Danton'un karşısındaki erdemli kişi Robespierre ise, davranışlarının kendi başarısı olduğunu sanmaktadır, bunun için de özgürlüğünü bütünüyle yitirmiştir.

Büchner'in Strasbourg'da bulunduğu günlerde Darmstadt polisi onun için tutuklama kararı çıkardı. Artık Büchner her an Almanya'ya çağrılma korkusu içinde yaşıyordu. Bir yandan geçimini sağlamak için Victor Hugo'dan çeviriler yapıyor, bir yandan da "Lenz" adlı bir öykü yazıyordu. Bu yapıtta da gene *Danton'un Ölümü*'nde olduğu gibi gerçek olaylardan yola çıkarak, Alman edebiyatının coşkunluk akımı yazarlarından olan Lenz'in yaşamını konu almıştı. Jacob Michael Lenz (1751-92) yaşamının son yıllarında delilik nöbetleri geçirmiş, bir süre Alsace'taki bir köyde bir din adamının yanında kalmış, zaman zaman biraz iyileşmesine karşın hastalığı giderek ilerlemiş, sonunda öğretmenlik etmek için gittiği Moskova'da sokakta ölü olarak bulunmuştu. Yapıtları ilk kez 1828'de yayımlanan Lenz, özellikle tiyatro alanındaki devrimci tutumu ve toplumsal eleştirici yanıyla Büchner'in ilgisini çekmişti. Edebiyatta gerçekçilik akımının ilk izlerini taşıyan "Lenz" öyküsü bir yandan da, modern ruhbilimin ışık tuttuğu bilinç ve bilinçaltı düzlemlerine yönelmesiyle, günümüz psikolojik romanın öncülerinden sayılır.

1835 kışında Büchner edebiyat çalışmalara bir süre ara vererek bilimsel araştırmalara yöneldi. Araştırma alanı olarak karşılaştırmalı anatomiye seçmişti. Strasbourg'da yaşayan bir balık türünün kafatası sinirleri üzerinde çalışmalar yaptı ve elde ettiği sonuçları Strasbourg Doğa Bilimleri Enstitüsü üyelerine 1836'da üç bölümlük bir konferansta Fransızca olarak sundu. Enstitü, araştırmanın basılmasına karar verdi; bu, Büchner'in sağlığında yayımlanan ikinci yapıtı oldu. Zürich Üniversitesi'nde profesör olan ünlü doğabilimci Oken'in önerisi üzerine önce doktor unvanı verilen Büchner, aynı yılın sonbaharında da bu üniversiteye doçent olarak atandı. Deneysel dersini, araştırmasını tamamlayacak bir konuda veren Büchner bu bilimsel araştırmalarında doğaya felsefe yoluyla yaklaşmış, doğanın kendi içinde barındırdığı büyük uyum ve düzeni kanıtlamayı amaçlamıştı.

Bu arada Cotta Yayınevi 1836 başlarında güldürü türünde oyunlar için bir yarışma açmıştı. Büchner de, Alman yazar Clemens Brentano'nun *Ponce de Leon* (1801) adlı güldürüsünü örnek aldığı *Leonce und Lena*'yla (*Leonce ile Lena*, 1962) yarışmaya katıldı. Ama postada geciken oyun, seçici kurul tarafından okunmadan geri gönderildi. Bir masal havası taşıyan ve Büchner'in gerçek verilere dayanmayan tek yapıtı olan *Leonce ile Lena*'da düş ile gerçek bir aradadır. C. Brentano, L. Tieck, E. T. A. Hoffmann gibi Alman romantiklerinden etkilenmiş olan Büchner, bu güldürüsüyle bu romantizm havasından kurtulmak istemiş, bunu belli bir mizah anlayışı içinde yapmıştır. Oyunda, bir güldürü maskesi altında "can sıkıntısı", "korku" gibi varoluş felsefesinin temelini oluşturan kavramları ve kişinin yalnızlığını işler. *Danton'un Ölümü*'nde görülen kaderci tarih anlayışı, insanların yaşamını belirleyen görünmez güç, bu oyunda bu kez bir güldürü çerçevesinde kendini gösterir: Birbirlerini tanımayan ve kendileri için başkalarının seçtiği eşlerle evlenme düşüncesine karşı çıkan Prenses Leonce ile Prenses Lena, rastlantı sonucu birbirlerine âşık olurlar ve sonunda, birbirleri için seçilmiş olduklarından habersiz, evlenirler.

Doçent olarak Züch Üniversitesi'ne atanmış Büchner 1836'da bu kente taşındı. Son oyunu *Woyzeck*'i (*Woyzeck*, 1961), orada yazmaya başladı. Bu arada 1837 başlarında hastalandı. Daha sonra tıfefe yakalandığı anlaşıldı. Nişanlısı Minna Jaegle'nin yanına gelmesinden iki gün sonra da öldü.

Taslak aşamasında, bitmemiş olarak kalan *Woyzeck*, Büchner'in ölümünden sonra değişik kişiler tarafından değişik biçimlerde düzenlenerek yayımlanmıştır. Bunların arasında Witkowski (1920), Bergemann (1922), Lehmann (1967), Buch (1970) ve Bornscheuer'in (1972) düzenlemeleri en tanınmışlardır. Büchner, *Danton'un Ölümü* ve "Lenz"de yaptığı gibi *Woyzeck*'i de gerçek bir olaydan esinlenerek yazmıştır. Bu olayın kahramanı Johann Christian Woyzeck adlı asker çeşitli sıkıntılar içinde yaşamış, sevgilileri tarafından aldatılmış, ruh dengesi bozuk bir kişiydi. Onu aşağılayan son sevgilisini bıçaklayarak öldürmüş, avukatını savunmasız karşın doktor raporuyla ruh sağlığı yerinde bulunarak idam edilmişti. Olayın tıp ve hukuk çevrelerinde büyük tepki uyandırması üzerine, raporu hazırlayan doktor bunu yayımlamıştı. Olay geçtiğinde 13 yaşında olan Büchner bu raporu sonradan babasının eski tıp dergilerinden birinde okumuş, etkilenecek oyununda kullanmıştı.

Büchner oyunda, *Woyzeck*'in kişiliğinde sıradan insanı ele alarak onu, kendine özgü ahlak anlayışı ile sırf bir denek olarak kullanan sömürücü bir sınıfın karşısına koyar. Oyunda, adları belirtilmeden yalnızca doktor, yüzbaşı, bando çavuşu gibi meslek tanımlarıyla anılan kişiler, bu sınıfın temsilcileridir. Büchner onları sıradan insanın karşısına koyarak bu üst sınıfı eleştirir ve acımasız bir biçimde yargılar. Yöneten sınıfın karşısında eli kolu bağlı kalan *Woyzeck* ise, hiçbir eylemde bulunmaması ve edilgin davranışıyla, geleneksel dramdaki kahramanın yerine daha çok bir karşıt kahraman niteliğiyle karşımıza çıkar. Büchner'deki kadercilik vurgulayan araştırmacılara göre bu da, yazarın insan yaşamının belirlenmiş olduğu yolundaki anlayışının bir başka uzantısıdır. İnsanın yapayalnız, özgürlüğünü yitirmiş bir varlık, onu ayakta tutan değerlerin de aslında kof olduğu bilinci, Büchner'in alışılmış tersine, altüst edilmiş bir dünya yaratmasına yol açar. Bu dünyada doğa da, insanı belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu görüşleriyle Büchner, Goethe'nin doğada Tanrı'nın yansımasını gören doğa anlayışından ve romantik dönemin doğada bulduğu simgelerin bütünüyle uzaklaşmış, farklı bir insan ve doğa anlayışının doğmasına neden olmuştur.

Büchner, bu yeni insan ve gerçeklik anlayışını dile getirmek için geleneksel oyun yapısından yararlanamayacağını anlamıştır. Olayların belirli bir gelişmeyi izlediği geleneksel oyunlardaki bu kapalı biçimin yerine, eylemin süreklilik göstermediği, sahnelerin ancak kendi içlerinde birer bütün oluşturduğu, ama aralarında belirgin bir bağ bulunmadığı bir biçim kullanmıştır. Daha önceleri Shakespeare'de, Alman edebiyatında ise Lenz'in oyunlarında ve Goethe'nin *Götz von Berlichingen*'inde (1773; *Demir Elli Şövalye von Berlichingen*, 1933) görülen ve açık biçim olarak belirlenen bu oyun yapısı, Büchner'in *Woyzeck*'inden sonra bütün 20. yüzyıl tiyatrosunda kullanılacaktır.

Büchner'in yapıtları başka sanatçılara da esin vermiştir. Gottfried von Einem *Danton'un Ölümü*'nü aynı adla, Alban Berg de

Woyzeck'i Wozzeck adıyla opera haline getirmiştir. Linda Musmann adlı ABD'li bir yönetmen Lenz öyküsünü tiyatroya uyarlamış, müziğini Türk besteci Semih Fıncıoğlu'nun hazırladığı oyun 1982'de New York kentinde sahnelenmiştir.

Dantons Tod, Leonce und Lena ve Woyzeck'in Türkçe çevirileri ilk kez aynı yıl yayımlanmış, daha sonra "Lenz" in de eklenmesiyle oluşturulan Georg Büchner Bü-
nün Oyunları (1982) adlı kitapta toplanmıştır.

Büchner, Ludwig (d. 29 Mart 1824, Darmstadt, Hessen-Darmstadt - ö. 30 Nisan 1899, Darmstadt, Almanya), Alman hekim ve filozof. Oyun yazarı Georg Büchner'in küçük kardeşidir.

Büchner, evreni maddeci açıdan yorumlayarak Tanrı'yı, yaratılışı, dini ve özgür iradeyi reddeden ve zihin ile bilinci, hareket halindeki maddenin ortaya çıkardığı, beyinin fiziksel durumları olarak açıklayan görüşleriyle büyük bir gürültü kopardı. Birçok baskı yapan ünlü yapıtı *Kraft und Stoff* (1855; *Madde ve Kuvvet*), tıp dersleri verdiği Tübingen Üniversitesi'nden ayrılmasına yol açtı. Belirlenimciliği toplumsal ve siyasal konulara uygulayarak insanı suça iten nedenleri açıklamaya çalıştı. *Natur und Geist* (1857; *Doğa ve Zihin*) adlı yapıtında yer alan, tanrıtanımazlık ve atomculuğun savunulmasına ve zihin ile madde arasındaki her türlü ayrımın yadsınmasına ilişkin görüşleri, özgür düşünceli kimseler arasında birçok yandaş buldu. Buna karşılık rekabete dayalı kapitalizmi Darwin'in "yaşam savaşı" ilkesinin bir örneği olarak kabul etmesi, diyalektik maddecilerin tepkisiyle karşılaştı. Büchner'in önemli yapıtlarından biri de *Die Stellung des Menschen in der Natur*'dur (1869; *İnsanın Doğadaki Konumu*).

büfe, tabak çanak, sürahi, bardak vb gibi sofraya takımlarını saklamak için kullanılan, çoğu kez dolaplı ve çekmeceli bir tür mobilya. İlk kez ortaçağda ortaya çıkan

İngiliz yapımı büfe, 17. yy başı; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

büfe, o zaman üstünde gösterişli ve değerli sofraya takımlarının sergilendiği bir tür servis masası gibi kullanılıyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda özellikle tabak dizmek için kullanılan üç rafli bir büfe türü, daha çok Avrupa'nın kuzey kesimlerinde yaygınlaşmıştı. Bunların bazılarında en üst raf kapaklı oluyor, bunun iki yanındaki bölümler büfenin ön yüzüyle 45°'lik bir açı oluşturacak gibi yapılmıştı. Orta ve üst raflardaki yatay silme şeritlerinin arasına çoğunlukla çekme-

celer yerleştiriliyordu. 18. yüzyıla değin (bazen sekiz ayaklı olmak üzere) genelde masa biçiminde yapılan büfede ilk yenilik, alt yanına rafların eklenmesi oldu. Büfenin üst tablası ile bu yeni rafların arasında kalan yere peçete, çatal bıçak gibi şeyleri koymak için çekmeceler yapıldı. 18. yüzyılın ikinci yarısında ön yüzü dalgali yapmak moda oldu. Ayrıca büfenin üstüne mermerden bir tabla konmaya ve hem duvarı korumak, hem de büyük tabak ve benzeri şeyleri desteklemek için arkasına piring bir parmaklık takılmaya başlandı. Bazı büfelerin içinde bir şarap soğutma bölümü, çoğunda ise yıkanma leğeni konacak yerler bulunurdu.

19. yüzyılda çok daha ağır bir görünüm kazanan büfe, hazır satın alınan yemek odası takımlarının ayrılmaz bir parçası haline geldi. Alt yanısı yere kadar dolaplara bölündü, arkadaki metal parmaklıklarını yerini genellikle çok süslü masif panolar aldı ve mobilyanın tümü oymalarla kaplandı. Hatta özentili fantazilerle büfeler, bir ortaçağ katedralinin kopyasına ya da buna benzer başka garip biçimlere dönüştü. 20. yüzyılda da büfe hâlâ işlevini sürdüren bir mobilya olmakla birlikte üslup açısından 18. yüzyıldaki anlayışa daha yakın olan, daha yalın biçimlerde tasarlanmaktadır.

büfotenin, çeşitli doğal kaynaklardan elde edilen ya da biresim yoluyla hazırlanan ve damar içine verildiğinde hafif halüsinasyon yaratıcı etki gösteren ilaç. Büfotenin, kara kurbağalarının sırt derisindeki bezlerden salgılanan zehirli, sütümsü sıvının (büfotoksin) bileşiminde bulunur; 1934'te bu salgıdan ayrılacak tanımlanmıştır.

Yapısal olarak bir indol halkasından oluşan büfotenin, normal beyin dokusunda (ayrıca kara kurbağalarının zehirinde) bulunan ve sinir yollarını ileten serotoninin işlevini engelleyebilir. Ayrıca, kan damarlarını daraltıcı etkisi vardır.

Büfotenin elde edilen öbür kaynaklar, sinek mantarı (*Amanita muscaria*) ile bir tropik Amerika ağacı olan *Piptadenia peregrina*'dır; bir zamanlar Amerika Yerlileri bu ağacın tohumlarından halüsinasyon yaratan bir tür enfiye (*cohoba*) yaparlardı. Bugün büfotenin yalnızca deney amacıyla psikiyatri araştırmalarında kullanılmaktadır.

büfotoksin, *Anura* takımından amfibyumların, özellikle *Bufo* cinsinden kara kurbağalarının derilerinden salgılanan zehirli madde. Bu sütümsü sıvı, kalp üzerinde dijital benzer etki gösteren büfağın, halüsinasyon yaratan bir madde olan büfotenin ve damar büzücü bir madde olan serotonin gibi çeşitli bileşikleri içerir. Bileşimi kurbağanın türüne göre değişen, büfotoksin çok güçlü bir zehir değildir. Ağız ya da deri yoluyla vücuda girdiğinde bazı yitici hayvanlarda ağır, hatta ölümcül tepkimelelere yol açarsa da, bazı hayvanları hiç etkilemez. Normal olarak insan derisini de etkilemez, ama göz ve mukozayı tahriş edebilir.

büget bak. bent

Bügdüz, Oğuzların 24 boyundan biri. Uçokların Deniz Han oğulları koluna bağlıdır. Öteki Oğuz boyları gibi bu boyla ilgili ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk* adlı yapıtında yer alır. Bügdüz'ün anlamı herkese boyun eğen, alçakgönüllü ve hizmet edicidir. Totemi çakır kuşudur.

Reşideddin'in *Cami'ü't-Tevarih*'inde yer alan destansı Oğuz tarihinde, Kuzucu adlı bir beğün Bügdüz boyundan olduğu belirtilir. Kuzucu Beğ, son Oğuz yabgusu Ali

Han'ın oğlu Şah Melik'in atabegidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de Bügdüz boyundan Emen Beğ'den söz edilir. Bunlardan, Bügdüz boyunun Oğuzların İslam öncesi tarihlerinde ve İslam dinini benimzedikleri dönemin başlarında destanlarda yer alacak ölçüde etkin oldukları anlaşılmaktadır.

16. yüzyılda Anadolu'da Bügdüzlerle ilgili 22 yer adı saptanabilmektedir. Bunlar genellikle Orta ve Batı Anadolu bölgelerindedir. Bügdüz boyundan küçük bir oymağa da 16. yüzyılda Halep Türkmenleri arasında rastlanır. Hama çevresinde yaşayan bu oymağın nüfusu 300 kişi kadardı.

Gerek yer adı olarak, gerek göçebe Türkmen oymakları içinde Bügdüz adına az rastlanması, bu boya bağlı oymakların ancak küçük bir bölümünün Anadolu'ya göç ettiğini göstermektedir.

büğe bak. büvelek

büglü, kadeh biçimindeki bir ağızlığa dayanan dudakların titreştirilmesiyle ses veren nefesli çalgı. Yaklaşık 1750'den beri askeri işaretleme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu tarihlerde Hannover'in *Jäger* (avcı)

İspanyol süvari büğlüsü, 19. yy; Cincinnati Sanat Müzesi, Ohio
Cincinnati Art Museum, Ohio

taburları, süreklilik görevlisi *Flügelmeister*'in kullandığı geniş borulu, yarım daire biçimli bakır av kornosunu benimsemiştir. Sonradan İngiliz hafif piyadesinin de kullanmaya başladığı Alman *flügelhorn*'u ya da korno, büglü korno adını aldı. Sözcüğün kökeni Eski Fransızca *bugle* biçiminde giren Latince *buculus*'tur (öküz). Bu ilk yarım daire büğlünün temel sesi *do'* ya da *re'* idi; bir dirsek, yani sökülül takılabilen bir boru parçasıyla da temel perdesi *si'*ye indirilebiliyordu. Yaklaşık 1800'de tek kıvrımlı trompet biçimini alan büğlünün iki kıvrımlı İngiliz modeli 1858'de standart biçim olarak benimsendi.

Büglü boru sesinde, doğal armonik dizilerin (kapalı hava sütununun tümünün ya da bir bölümünün titreşmesiyle çıkan notalar) yalnızca ikinciden altıncıya kadar olan notaları yer alır; bunlar *do'-sol'-do'-mi'-sol'* biçiminde yazılır ve bir ton aşağıda ses verir. Bu çalışmalar alay boruları, sefer boruları ve günlük olağan borular biçiminde gruplara ayrılır. Kalk borusu ve akşam içtimalı borusu gibi çok bilinen bazı çalışmalar, en azından 1815'lerden beri hemen hiç değişmemiştir. Sefer boruları ise eskiden daha düşük perdede çalınır, orta *do'*'nun altındaki *do'*'dan yararlanılırdı. İlk resmi boru listesi 1798'de yayımlandı.

18. yüzyıl sonunda askeri bandolar için çok sayıda büglü marşının yayımlanması ve büğlünün hafif operalarda yer almaya başlaması, bu çalgının o dönemdeki yaygınlığını gösterir. 1810'da Joseph Halliday anahtarlı büglü ya da Royal Kent büğlüsünün patentini aldı. Bu modelde tam diyatonic (yedi

sesli) diziye vermek üzere tek kıvrımlı bğlüye oturtulmuş (beşi kapalı, biri açık ve havaya kalkık) altı piring anahtar vardı. Yerini kornet alıncaya değin bğlü askeri bandoların başta gelen solo çalgısı oldu. Fransa'da geliştirilen *ophicleide* da aynı çalgının bas türüydü.

Tek kıvrımlı bğlüye supapların yerleştirildiği 1820'lerde yeni çalgı gene *flügelhorn* adıyla anıldı. Ses alanı *si'* bemolden başlayan bu çalgı hâlâ Avrupa'da sivil ve askeri bandoların belli başlı bakır nefesli çalgısıdır. Günümüzde yapılan bğlölüler, eskilerinden daha dar boruludur.

Supaplı bğlölünün, tenor, bariton ve bas türleri yapılmıştır. Adları ülkeden ülkeye değişen ve bazen birkaçı aynı adla anılan bu çalgılar arasında bariton, euphonium ve sakshornlar sayılabilir. Bğlüye özgü geniş çaplı boru, bu çalgıların hepsinde korunmuştur.

Bükk Dağları, Macaristan'ın kuzeydoğusunda, Karpat Dağlarının güney uzantısı. Batıda Tarna Irmağından, doğuda Sajó Irmağına kadar 50 km, kuzeyden güneye ise 32 km boyunca uzanan, ormanlık bir bölgede yer alır. En yüksek noktası Istállóskő Dağıdır (959 m). Devler Sofrası adı verilen, 20 - 7,5 km boyutlarındaki kireçtaşı plato dağların çekirdeğini oluşturur. Plato bölgedeki alçak dağlara egemen beyaz kayalıklarla çevrilidir. Bükk, yoğun biçimde kıvrılma ve kırılma geçirmiş bir sıradağdır. Güneydeki kırık (fay) çizgileri boyunca, yanarağ tüfleri, lavlar ve yanardağ etkinliklerinden sonra oluşmuş sıcak kaynak suları vardır. Büyük bölümü kesintisiz bir ağaç örtüsüyle kaplı dağlar, Macaristan'ın en engebeli bölgelerinden biridir. Aynı zamanda büyük ilgi gören bir dinlenme yeridir. Lillafüred, Noszvaj, Jávorkút ve Szilvásvárad'daki seçkin oteller ve dinlenme tesisleri, bugün Borsod ağır sanayi bölgesinde çalışan işçiler için tatil merkezi olmuştur. Yazın gelenler alabalık avlayıp, dağlarda gezintiye çıkar. Ortalama 120 gün süren kar örtüsü kış sporlarına olanak verir. Dağlarda tarihdöncesi yerleşimlere ait izlere rastlanır.

bükküşi, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, lirkuşlarıyla akraba olan *Atrichornithidae* familyasını oluşturan ve Avustralya'da yaşayan, az bulunur iki kuş türünün ortak adı. Her iki türün de jüpleri

Pas renkli bükküşi (*Atrichornis rufescens*)
H. Douglas Pratt

kahverengi, kuyrukları uzunca ve sivridir. 22 cm uzunluğundaki batı bükküşi ya da gürültücü bükküşi (*Atrichornis clamosus*), 1840'larda Batı Avustralya'nın kurak çalılıklarında keşfedilmiş, 1889'dan sonra bulunun tükendiği sanılmışsa da 1961'de yeniden bulunmuştur. 1860'larda Yeni Güney Galler'in yağmurlu ormanlarında, öbür türlerden 4 bin km kadar uzakta keşfedilmiş olan 18 cm'lik pas renkli bükküşi (*Atrichornis rufescens*) bugün Queensland'e kadar

yayılmış ve bu bölgedeki Lamington Ulusal Parkı'nda koruma altına alınmıştır.

Bükküşları hızlı koşucudur, ama çok seyreker. Az uçmaları anatomik yapılarına da yansımıştır: Köprücük kemikleri o kadar az gelişmiştir ki birbirine bitişmez; bu nedenle bükküşları lades kemigi olmayan tek ötücükuşlardır. Kulagi rahatsız edecek derecede şiddetli, çok değişken ve karından gelen ilginç bir sesle öterler. Yerde büyük ve kubbeli yuvalar yapar, yuvalarının içini kurduğu zaman mukavva sertliğini alan ağaç özyle kaplarlar; bu teknik yalnızca bükküşlarına özgüdür.

bükme, iplik ve halat üretiminde, eğirme ya da katlama sırasında tel ya da lifleri sürekli bir ip oluşturacak biçimde birleştirme işlemi eğirme ve işleme aşamalarıyla tamamlanır. Bükme sağa doğru olduğunda "Z" tipi, sola doğru olduğunda ise "S" tipi bükme adını alır.

Lifleri ya da ince iplikleri bir doğrultuda bükerek tek katlı iplik elde edilir. Katlı iplik ise, iki ya da daha çok sayıdaki tek katlı iplik birlikte bükülerek yapılır; çoğunlukla, bir yönde bükülmüş olan tek katlı iplikler, ters yönde yapılan bir katlı bükmeyle birleştirilir. Sicim, kordon ya da halat, kablo tipi bükmeyle (her bükme bir öncekinin tersi yönünde, yani S/Z/S ya da Z/S/Z olacak biçimde) ya da palamar tipi bükmeyle (tek katlı ipler ve ilk katlı bükme bir yönde, ikinci katlı bükme ters yönde; yani S/S/Z ya da Z/Z/S olacak biçimde) yapılır. Bir iplikte, birim uzunluk başına düşen burğu sayısı, o iplikten üretilen dokumanın görünümünü ve dayanıklılığını etkiler. Yumuşak yüzeyle dokumalarda kullanılan ipliklerde, düz yüzeyle dokumalarda kullanılanlardan daha az bükme vardır. Krep kumaşların iplikleri, en fazla bükülmüş olanlardır.

Bükreş, Rumence BUCUREȘTI, Romanya'nın ekonomik, yönetsel ve kültürel merkezi kent ve il (*județ*). Romanya Ovasının ortasında, Tuna Irmağının kuzeydeki küçük bir kolu olan Dimbovița'nın kıyısında kurulmuştur.

Arkeolojik kazılar tarihdöncesi yerleşimleri ortaya çıkarmışsa da, București adına ilk olarak 1459'dan kalma yazılı belgelerde rastlanmıştır. Belgeler, Eflâk üzerindeki sürekli Osmanlı tehdidini, yönetimi sırasında kısa bir süre için ortadan kaldıran III. Vlad Tepeş dönemine aittir. Kazıklı Voyvoda adıyla anılan III. Vlad Tepeş ilk kez 1448'de, ardından 1456-62 arasında, son olarak da 1476'da tahta çıktı. Eflâk Devleti'ni, özellikle o dönemde başkent olan ve Bükreş'in 69 km kuzeybatısında yer alan Tîrgoviște'yi Osmanlılara karşı korumak için Bükreş Kalesi'ni yaptırdı. Ardından birçok başka yer de tahkim edildi.

Sonunda Osmanlı yönetimine giren Bükreş, hızla gelişerek Eflâk'ın başlıca ekonomik merkezi oldu, 1659'da başkent yapıldı. Kürkçüler Sokağı (Ulița Blănarilor), Eyerçiler Sokağı (Ulița Șelărilor), Şapkacılar Sokağı (Ulița Șepcarilor) gibi bazı sokak adları, kentte loncaların kurulduğunu gösterir. 1688-1714 arasında hüküm süren Prens Konstantin Brâncoveanu (Brincoveanu) döneminde büyük, geniş caddeler yaptırıldı.

18. yüzyılda Bükreş'e yerel prensler yerine İstanbul'daki Fenerli Rumlardan seçilen yöneticiler yollanmaya başladı. 1821'de, Eflâklıların ulusal kahramanı Tudor Vladimirescu'nun önderliğinde başlayan halk ayaklanması, bu Fener yönetimine son verdi. 1859'daki ayaklanma ise Eflâk ve Bogdan'ın birleşmesinde rol oynadı. 1862'de Bükreş, Romanya'nın başkenti ilan edildi. Bu gelişmelerin yanı sıra, 1864'te yapılan

toprak reformu ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda ulusal bağımsızlığın kazanılması da gerek ülkenin, gerekse başkentin ekonomik gelişmesine hız kazandırdı.

Bükreş I. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük ölçüde genişleyen ülkenin en önemli kenti olarak konumunu güçlendirdi. II. Dünya Savaşı'nın ardından daha da gelişti. 1948'de

Bükreş'ten bir görünüm
ABC Ajansı

toprakların kamulaştırılmasından sonra başlatılan büyük ölçekli projeler ve sağlanan mimari bütünlük bu gelişmeye damgasını vurdu.

4 Mart 1977'de Bükreş'te büyük bir deprem oldu. Yaklaşık 1.400 kişi öldü ve 7.600 kişi yaralandı. Çok sayıda yapı yıkıldı ya da ciddi hasar gördü. Kent 1989-90 yıllarında demokratik devrim sırasında önemli ayaklanma ve protesto gösterilerine sahne oldu.

Kentte, Bizans üslubunda yapılmış, genellikle küçük, birçok kilise vardır. Eski Avlu Kilisesi dışında, Antim Manastırı (1715) ile St. Stavropoleos (1724) ve St. Spiridon (1747) kiliseleri önemli yapılarıdır.

Hükümet Sarayı ve tarihsel Crețulescu Kilisesi'nin (1722) yer aldığı Cumhuriyet Meydanı kentin en güzel alanlarından biridir. Burası, sütunlu cephesiyle ünlü Romanya Büyük Kütüphanesi gibi görkemli yönetim ve kültür yapılarıyla çevrili Saray Meydanı ile bağlantılıdır.

En önemli yükseköğrenim merkezleri, 1819'da kurulmuş Gheorge Gheorghui-Dej Politeknik Enstitüsü ve 1864'te kurulmuş Bükreş Üniversitesi'dir. Ayrıca, çok sayıda araştırma merkezi ile bilim ve sanat dallarında öğrenim veren yüksekokullar vardır. Kentte Romanya Akademisi kütüphanesi, Merkezi Devlet Kütüphanesi ve Üniversite Merkez Kütüphanesi adlı üç büyük kütüphane ve çok sayıda halk kütüphanesi de bulunur.

Ulusal I. L. Caragiale Tiyatrosu ve Romanya Opera ve Bale Tiyatrosu gibi, eski gelenegi olan birçok tiyatro vardır. Bükreş, Devlet Filarmoni Orkestrası'nın da merkezidir. Çok sayıda müze arasında Bükreş Kent Tarihi Müzesi ve ulusal koleksiyonlardan başka, Avrupa ve Doğu sanatlarından örnekleri barındıran Romanya Sanat Müzesi sayılabilir. 1936'da kurulan Köy Müzesi'nde ise oldukça özgün bir etnografya koleksiyonu vardır. Bu müzede, ülkenin çeşitli bölgelerinden köy evleri, mobilyaları ve ev araçları sergilenir.

İmalat sanayisi, başta makine aletleri ve tarım makineleri, elektrik ve otomotiv donanımı, otobüs ve trolleybüs yapımını kapsar; çeşitli tüketim malları da üretilir.

Otopeni'deki uluslararası havalimanının dışında Bükreş'te bir de daha küçük olan Bâneasa Havalimanı bulunmaktadır. Nüfus (1989 tah.) kent, 2.036.894; (1990 tah.) il, 2.325.000.

Bükreş Antlaşması, 1806'da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşması (28 Mayıs 1812). Antlaşma Rusya'nın Besarabya'yı ilhakını onaylarken, savaşta işgal ettiği Boğdan ile Eflâk'ın geri kalan bölümlerinden çekilmesini öngörüyordu. Ayrıca öteden beri Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Sırlar için genel af çıkarılması ve Sırbistan'a özerklik verilmesi kabul edildi. Ama Sırbistan kalelerinin denetimi Osmanlı garnizonlarına bırakıldı. Antlaşma çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle uygulanamadı ve ertesi yıl Osmanlı birlikleri Sırbistan'ı yeniden işgal etti.

Bükreş Antlaşması, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın Bulgaristan'ı yenilgiye uğrattığı II. Balkan Savaşı'nı (1913) sona erdiren antlaşma (10 Ağustos 1913). Savaş, Bulgaristan'ın I. Balkan Savaşı (1912-13) sırasında Osmanlı Devleti'nden alınan toprakların paylaşımı konusunda eski müttefikleriyle anlaşmazlığa düşmesi nedeniyle çıkmıştı. Antlaşma uyarınca Bulgaristan'a Makedonya'nın küçük bir bölümü ile Ege Denizi kıyısında Dedeağaç (Aleksandrupolis) limanını da içine alan dar bir şerit bırakıldı. Sırbistan Makedonya'nın kuzey ve orta kesimlerini, Yunanistan Makedonya'nın güney kesimini, Romanya ise Dobruca'nın güney kesimini aldı.

Bükreş Antlaşması, I. Dünya Savaşı'nda Üçlü İttifak Devletleri'ne yenilen Roman-ya'nın imzalamak zorunda kaldığı barış antlaşması (7 Mayıs 1918). Antlaşma, Romanya'nın Dobruca'nın güneyini Bulgaristan'a geri vermesini, Karpat Dağlarındaki geçitlerin denetimini Avusturya-Macaristan'a bırakmasını ve petrol kuyularını da 90 yıllığına Almanya'ya kiralamasını öngörüyordu. İttifak Devletleri'nin kasısında yenilmesi nedeniyle antlaşma iptal edildi.

bükücü kas, diz ve dirsek eklemlerinde olduğu gibi bir eklemin iki yanındaki kemikler arasındaki açığı daraltan kas. El ve ayaklarda, dirseğin, dizin, el ve ayak bilekleri ile parmakların bütün eklemlerinden bükülmesini sağlayan pek çok bükücü kas vardır. *Karş. doğrultucu kas.*

bükün, dilbilimde, zaman, kişi, sayı, cins, kip, çatı ve durum ayrımlarını belirtmek için bir sözcüğün biçiminde değişiklik yapılması. Örneğin İngilizcede bükün genellikle soneklerle yapılır ve şu durumlarda kullanılır: Çoğul adlar (*cat* "kedi", *cats* "kediler"); üçüncü kişi, tekil, şimdiki zaman (*I buy* "satın alıyorum", *he buys* "satın alıyor"); geçmiş zaman (*we walk* "yürüyoruz", *we walked* "yürüdük"); artıklık derecesi (*big* "büyük", *bigger* "daha büyük", *biggest* "en büyük"). Bükünün bir başka türü, sözcüğün gövdesindeki ya da ana bölümündeki değişikliklerle yapılır: *Sing, sang, sung* ("şarkı söylemek" eyleminin geçmiş zaman biçimleri ve *goose* ("kaz"), *geese* ("kazlar") gibi. Eski İzlanda dilindeki *u-* gövdesine sahip *skjöldr* ("kalkan") adının çekiminde, hem de sonek eklenir: Sözcüğün tekil yalın durumu *skjöldr*, tekil tamlayan durumu *skjaldar*, çoğul yalın durumu ise *skildir*

biçimindedir. Latince, İspanyolca, Fransızca ve Almanca gibi birçok dilin çok daha kapsamlı bir bükün sistemi vardır. Örneğin İspanyolcada eylemler kişiye ve sayıya göre değişiklik gösterir: *Vivo, vives, vive, viven* ("yaşıyorum, yaşıyorsun, yaşıyor, yaşıyorlar") gibi. Birçok dilde, özellikle de Hint-Avrupa dil ailesinden olmayan dillerde bükün, önek ve içeklerle (sözcüğün gövdesinin önüne ya da içine konan ekler) gerçekleştirilir. Bükün sözcük türlerini değiştirmez, bu yönüyle de türetmeden(*) ayrılır. Türetme, önek ve sonekler kullanılarak yeni sözcüklerin oluşturulmasıdır. Türetilen yeni sözcükler, daha sonra bükün yöntemiyle değişikliğe uğrayabilir.

Bükünlü dil terimi bazen daha dar bir anlamda, dillerin tipolojik sınıflandırılmasında bireşimli dillerin(*) bir alt türünü (örn. Latince) belirtmek için kullanılır. Bütün bireşimli dillerde, terimin geniş ve en yaygın anlamında bükün görülür.

Türkçe bükünlü diller öbeğine girmez. Türkçede önek ve içek yoktur, yalnızca sonek vardır. Ama bazı dilbilimciler "apaçık", "çarçabuk", "dosdoğru", "masmavi", "yemyeşil" gibi sözcüklerdeki "p", "s", "r", "m" biçimbirimleri ile kimi bileşik sözcüklerde yer alan "alt", "art", "iç", "ön", "son" gibi biçimbirimleri önek olarak değerlendirmeye eğilimindedir. Türkçede çekim ve türetme soneklerle yapıldığı için köklerde herhangi bir değişiklik görülmez. Örneğin "göz", "göz-lük-çü-lük", "al-mak", "al-dirt-acak-sa-nız" gibi. Bununla birlikte bazı çekimli ve türetilmiş örneklerde kökün değiştiği dikkati çeker. Örneğin "ben", "sen", "o" gibi kişi adlarıyla "bu", "şu", "o" gibi gösterme adlarının yönelme durumu eki ("e") almış biçimleri şöyledir: "Ben", "bana"; "sen", "sana"; "o", "ona"; "bu", "buna"; "şu", "şuna"; "o", "ona". Şu örneklerde de kök değişikliği vardır: "Küçük-rek", "küçük-rek"; "ılık-cak", "ılık-cak"; "oyun-a-mak", "oyna-mak". Sözcüğün biçiminde değişiklik olduğunu gösteren bu örnekler, ancak sesbilimsel ve biçimbilimsel değişikliklerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

bül, deride oluşan ve içinde berrak bir sıvı bulunan, çapı 0,5 cm'den büyük kabarcık. Genellikle uzun süreli sürtünme sonucu el ayaclarında ya da ayak tabanında oluşurlar. Deri yüzeyinin aşınmasıyla alt katman ortaya çıkar ve iki katman arasındaki boşluğu berrak bir sıvı doldurur. Egzama, virüs enfeksiyonları ve özbağırsıklık hastalıkları sonucu oluşursa, bül vücudun herhangi bir yerinde yerleşebilir. Derinin üst katmanında yerleştiklerinde kolayca patlarlar, alt katlarda ise daha serttirler. İçindeki sıvının sarı renk olması enfeksiyon, kırmızı renk ise kanama göstergesidir.

bülbül, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Turdidae* familyasından, ötüşünün güzelliğiyle tanınan iki kuş türü. Bayağı bülbül (*Luscinia megarhynchos*) 16,5 cm uzunluğunda, üst bölümleri koyu, alt bölümleri sütlü kahverengi kuyruğu kızıl kahverengidir. Nisan ayında Palearktık bölgenin ılıman kesimlerine, alt örtüsü zengin ormanlara ve sık çalılıklara gelerek irer; ağustos sonunda kışlamak üzere Etiyopyen ve Oryantal bölgelere göç eder. Böcekler, solucanlar ve böğürtlen gibi meyvelerle beslenen bülbülün ötüşü gür, melodik ve değişikdir. Öbür ötücükuşların çoğundan farklı olarak yalnız gündüzleri değil, geceleri de öter. Öterken genellikle çalılıkların arasına gizlendiğinden ve ürkek bir kuş olduğundan kolay kolay görülmez. Mayıs ortalarında başlayan üreme döneminde, dişi sık çalılık-

ların arasında, yere ya da biraz yükseğe çanak biçiminde bir yuva yaparak 4-5 yumurta bırakır. Türkiye'de uygun yaşama ortamı olan her bölgede görülür. Bülbülle aynı familyadan olan kızılgerdan(*) nar bülbülü olarak da bilinir. Türkiye'nin güney bölgelerinde yaşayan arapbülbülünün(*) ise gerçek bülbüllerle akrabalığı yoktur. Palearktık bölgenin kuzeyindeki ülkelerde bülbül dendiğinde, görünüşü, yaşam biçimi ve ötüşüyle bülbüle çok benzeyen ardıç bülbülü (*L. luscinia*) anlaşılır.

Bayağı bülbül (*Luscinia megarhynchos*)
H. Reinhard-Bruce Coleman Inc

Ötüşünün güzelliğiyle ilk çağlardan bu yana insanların gözünde ayrı bir değer kazanan bülbül, hem Batı, hem Doğu, özellikle de Fars ve Türk edebiyatında en çok işlenen motiflerden, en zengin esin kaynaklarından biri olmuştur.

Bülbül Hatun Camisi bak. Hatuniye Camisi

bülbülname, BÖLBÜLİYE. GÜL Ö BÖLBÜL olarak da bilinir, gül ile bülbül arasında var olduğuna inanılan ilişkiyi çeşitli yönleriyle ele alan yapıtların genel adı.

Gül ile bülbül arasında bir bağ olduğuna eski zamanlardan beri inanılmış, bu konuda Türk ve İran edebiyatında birçok yapıt kaleme alınmıştır. Özellikle kuşların dili ve çiçeklerin görünüşleri ile ilgili bu tür konular içinde gül ile bülbül, belli simgelerle şiirlere konu olmuştur. Divan edebiyatında alegorik ve simgesel mesnevilerin konuları arasında gül ve bülbül ile ilgili olanlar önemli bir yer tutar. Bu tür mesnevilerde konu iki biçimde işlenmiştir. Bülbülname-lerde, bülbülün feryat ve inleyişlerinden rahatsız olan kuşların, onu Süleyman peygambere şikâyet etmeleri ve bülbülün çağırılıp sorguya çekilmesi sonunda, aşk şarabı ile mest olduğu için inlemesinin caiz oluşuna ve affedilişine karar verilmesi anlatılır. Gül ü bülbüllerle ise konu bir aşk öyküsüne dönüşür ve Hicaz'a giden bülbülün İrem bağına girerek gülü görüp aşık olması sonucu aralarında başlayan ilişki, klasik mesnevi anlatımı içinde verilir. Tasavvuf şiirine de konu olan gül ü bülbüllerin link anlatımı dikkat çekicidir. Uzunlukları değişen bülbülname-ler içinde didaktik olanlar da vardır.

Bülbülname mesnevisi ilk kez 333 beyit halinde Attar (ö. 1220) tarafından kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında ise, Ömer Fuadi (ö. 1636), Birri (ö. 1715) ve Müniri'nin (16. yy) bülbülname-leri vardır. Gül ü bülbül yazarları ise Kara Fazlı (ö. 1563), Gazi Giray (ö. 1608), Bakai (ö. 1594) ve Rifai'dir (16. yy). Bunlardan Fazlı'ninki 1834'te, Birri'ninki 1844'te, Rifai'nin yapıtı da 1981'de basılmıştır.

bülbülotu, turpgiller (*Brassicaceae*) familyasının *Sisymbrium* cinsini oluşturan 90 bitki türünün ortak adı. Bu sarı çiçekli, yabancı bitkiler Kuzey Yanküre'nin boş alanlarında, tarlalarında ve Güney Yanküre'nin dağlarında yayılmıştır. Bülbülotlarının uzun, ince meyveleri ve genellikle karahindibanın-kine benzeney kaba ve parçalı yaprakları vardır. Bir Avrupa bitkisi olan doğu bülbülotu (*S. orientale*) 30-60 cm uzunluğunda biryüzlük bir bitkidir ve gövdesinin tepesinden, küçük çiçeklerden oluşan çiçek salkımları ve uzun meyveler verir. Çalgıcı-otu adıyla da bilinen *S. officinale* türü ise bir Avrasya bitkisidir; idrar artırıcı ve balgam söktürücü etkisi vardır.

Bülendşehir, Hindistan'ın kuzeyinde, Uttar Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Bülendşehir kenti Yeni Delhi'nin güneydoğusunda ve Kali Irmağı üzerinde yer alır. "Yüksek kent" anlamındaki adı, yüksek bir arazide kurulmuş olmasından gelir. Yeni Delhi ve öbür kentlere kara ve demiryoluyla bağlanır. Önemli bir tarımsal ticaret merkezidir.

Yüzölçümü 4.400 km² olan Bülendşehir ili, Ganj ve Yamuna (Cumna) ırmaklarının arasında kalan düzlük bir alanı kapsar. Yoğun ekim yapılan toprakları, artezyen kuyuları ve Ganj Kanalının iki koluyla sulanır. Başlıca tarımsal ürünleri tahıl, pamuk ve şeker kamışıdır. En büyük kentleri Bülendşehir, Khurca ve Sikandarabad'dır. 1018'de bir Hindu racasının yönetimindeyken Gazneli Mahmud'un ele geçirdiği bölge, 14. yüzyılda çeşitli savaşlara sahne oldu. Daha sonra Hint-Türk İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. 1805'te de İngiliz Hindistanı'na bağlandı. Nüfus (1981) kent, 103.436; il, 2.358.270.

Bülkini, tam adı ÖMER BİN RESLAN SİRACED-DİN EL-KİNAİ EL-ASKALANİ EL-BÜLKİNİ (d. Ağustos 1324, Bülkina - ö. Haziran 1403, Kahire), Şafii mezhebi üzerine yazdığı yapıtıyla tanınan Arap fıkıh bilgini.

Bülkina'dan ayrılarak 1338'de Kahire'ye yerleşti. 1340 ve 1347'de iki kez hacca gitti. 1363'te Darü'l-Adl müftülüğüne atandı. 1367'de kayınbiraderi İbn Âkil, Şam'a kadı atanınca, Bülkini de naip sıfatıyla onunla birlikte gitti. İsnavi'nin ölümünden sonra Kahire'de Malikiye Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra Tolunoğlu Camisi'nde görevlendirildi. Kazaskerliği sırasında, sorumluluğundaki görevlerden bazısını oğullarına bıraktıktan bir süre sonra öldü.

Bülkini, yazdığı birkaç şerh dışında *Kitabü't-Tedrib fi'l-Fıkıh alâ Mezhebi'l-İmami's-Şafii* adlı kitabıyla tanınır. Bu yapıta *Tetimetü't-Tedrib* adlı bir zeyl yazan Bülkini'nin oğlu, babasının yaşamöyküsünü de *Terceme Şeyhü'l-İslam el-Bülkini* adıyla kaleme almıştır.

Bülw (Baronu), Adam Heinrich Dietrich (d. 1757, Falkenberg, Prusya - ö. 1808, Riga, Letonya, Çarlık Rusyası), Prusyalı asker ve askerlik kuramcısı. Fransız Devrimi'nin başlarında Fransız ordularının benimsediği savaşa yöntemini yaygınlaştırmaya çalışmış ve tanınmış askeri eleştirmen Fransız generali Antoine-Henri de Jomini üzerinde belirli bir etkisi olmuştur.

Bülw 1773'te Prusya ordusuna girdi; 1790'da görevden ayrıldı. Fransız Devrimi'nin lehine konuşmalar yapmak için çıktığı uzun gezilerin ardından *Geist des neueren Kriegssystems* (1799; Yeni Savaş Sisteminin Özü) adlı kitabını yazdı. Kitabında yürüyüş kollarıyla avcı erlerini kullanan Fransız piyade taktiklerinin benimsenmesini savun-

du. Kesin matematik ilkelere dayanan strateji sistemiyle, savaşı bir kesin bilime dönüştürmeye çalıştı. Kuramları çağdaşlarını pek az etkiledi. Akli dengesinin yerinde olmadığı gerekçesiyle Prusya hükümetince hapse atıldı; daha sonra Rusların gözetimine bırakıldı. Riga'da hapisteyken öldü.

Bülw (Prensi), Bernhard (Heinrich Martin Karl) (d. 3 Mayıs 1849, Klein-Flottbek, Altona yakınları, Almanya - ö. 28 Ekim 1929, Roma, İtalya), Alman İmparatorluğu şansöyesi ve 1900-09 arasında Prusya başbakanı. I. Dünya Savaşı öncesinde İmparator II. Wilhelm ile birlikte Almanya'yı genişletme politikası izlemiştir.

Babası, Bismarck hükümetinde dışişlerinden sorumlu devlet bakanıydı. Bülw, İsviçre'nin Lozan kenti ile Berlin ve Leipzig'de

Bernhard Bülow, 1904
Staatsbibliothek Berlin

hukuk öğrenimi gördü. 1874'te Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Çeşitli diplomatik görevler aldı ve 1893'te Roma büyükelçisi oldu. Gerçek anlamda iktidara yükselişi, Haziran 1897'de, II. Wilhelm'in kendisini dışişlerinden sorumlu devlet bakanı atamasıyla gerçekleşti. Kusa sürede şansölye Hohenlohe-Schillingsfürst'ten daha etkili duruma geldi ve üç yıl sonra onun yerini aldı. Bülw'dan beklenen, hem imparatorun düşüncesiz davranışlarıyla küçük düşmesini önlemesi, hem de çoğunluğun istediği gibi saldırgan bir dış politikası izlemesiydi.

Gerek bakan, gerekse şansölye olarak izlediği dış politikada Friedrich von Holstein'dan büyük ölçüde etkilendi. II. Wilhelm'in, Alman İmparatorluğu'na dünya güçleri arasında önemli bir yer kazandırma politikasını gerçekleştirmek için Bismarck'ın benimsediği, olgulara dayanan gerçekçi politikayı (*Realpolitik*) uyguladı. Bakanlık döneminde, Çin'deki Chiao-chou (Kiaochow) Körfezini, Caroline Adalarını ve Samoa'yı (1897-1900) ele geçirerek, ülkesine Büyük Okyanusta toprak kazandırdı. Almanya'yı Ortadoğu'da önemli bir güç durumuna getirmek için Bağdat Demiryolu'nun yapımını etkin biçimde destekledi. 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını Avrupa'ya kabul ettirmesiye, imparatorluğun kuşatılmasından korkan Almanlarca olumlu karşılandı.

Bülw Almanya'ya karşı bir İngiliz-Fransız-Rus birliğinin kurulmasını engellemekte aynı başarıyı gösteremedi. 1898 ve 1901'de Holstein'la birlikte Avusturya-Macaristan için İngiliz güvencesine dayanan bir ittifak kurmak amacıyla görüşmeler yapmaya çalıştı. Ama denizlerdeki üstünlüğünü Almanya'ya kaptırmaktan çekinen İngiltere buna yanaşmadı. 1905'te Rusya'yla Björkö Antlaşması'nı yapması, Rusya'nın 1907'deki İngiliz-Fransız Antlaşması'na (Antant) katılmasını engelleyemedi. Almanya'nın Fas'ta İngiltere ve Fransa'yla karşı karşıya gelmesi de uluslararası gerginliği artırdı.

Bülw, Prusya'nın ve imparatorluğun içişlerinde ise, Muhafazakârlardan, Merkezci-

lerden ve zaman zaman da Ulusal Liberal-lerden destek alıyordu. Sosyal Demokratlara baskı uygulamamasına, hatta devlet bakanı Artur Posadowsky aracılığıyla bazı temkinli toplumsal onlemler almasına karşın, onların gerçek bir siyasal güç kazanmalarına da dikkat etti. Prusya'daki uç sınıflı oy hakkı yasalarının kaldırılması, Prusya ile imparatorluk arasındaki ikiliğin giderilmesi, imparatorluk mahyesinin temelden düzeltilmesi ve dolaysız vergü konması gibi birçok ivedi sorunu çözmekten kaçındı. Parlamentoyla (*Reichstag*) işbirliği yapma gereğini kavrayarak 1905'ten sonra liberal anayasa yanlılarına yöneldi.

II. Wilhelm'in 1908'de, Londra'da çıkan *The Daily Telegraph* gazetesinde yayımlanan düşüncesiz sözleri Bülw'un ertesi yıl görevinden ayrılmasına yol açtı. Bülw, gazetenin yayından önce kendisine gönderdiği makale provasını okumadığını kabul etti. Wilhelm ise Bülw'un makaleyi imparatoru küçük düşürmek amacıyla onayladığına inanmıştı.

Ölümünden sonra yayımlanan anıları *Denkwürdigkeiten* (1930-31; der. Franz von Stockhamern, 4 cilt. Anılar), Bülw'un kendisini, savaşın ve Almanya'nın çöküşünün sorumluluğundan kurtarma girişimidir. Gerçekte bu anılar, onun bir devlet adamı olarak kendi sınırlarını göremediğini ortaya koyar.

Bülw (Baronu), Hans (Guido) (d. 8 Ocak 1830, Dresden, Saksonya - ö. 12 Şubat 1894, Kahire), Alman piyanist ve orkestra şefi. Özellikle duygulu, son derece müzikal Wagner yorumlarıyla virtüöz şeflerin ilk örneği olmuştur. Müzik konusunda zekice düzenlenmiş, nükteli gazete yazıları da yazmıştır.

Çocukluğunda, Clara Schumann'ın babası Friedrich Wieck'le piyano çalıştı. Daha sonra Leipzig Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Sonraları Berlin'de, demokratik siyasal gruplarda etkin görevler aldı ve Wagner'in ulusal Alman müziği konusundaki kuramlarını yaymaya çalıştı. 1850'de Wagner'le orkestra yönetmenliği, 1851'de Liszt'le piyano çalıştı. 1853'te konser piyanisti olarak turnelere çıktı ve 1855'ten 1864'e değin Berlin'deki Stern Konservatuarı'nda piyano bölümünün başkanlığını yaptı. Bir piyanist olarak repertuarında, yaşadığı dönemin neredeyse bütün önemli yapıtlarının yer aldığı söylenir. 1857'de Liszt'in kızı Cosima ile evlendi. 1864'te Münih'te sarayın müzik yönetmeni oldu, *Tristan und Isolde* ile *Die Meistersinger*'in ilk sahnelenişlerini yönetti. Karısı Cosima'nın 1870'te onu terk edip Wagner'le evlenmesine karşın, Wagner'in müziğini desteklemekten geri durmadı. 1877-80 arasında yönettiği Hannover ve 1880-85 arasında yönettiği Meiningen orkestralarını Avrupa'nın en iyi müzik kuruluşları haline getirdi. Brahms ve Richard Strauss'un ilk yorumcularından olduğu gibi, ezbere orkestra yönetebilen ilk şeflerden biriydi. Yorumları aslına bağlı ve duygusal açıdan güçlüydü.

Bülw, Beethoven ve Cramer'in yapıtlarının eleştirel basımlarını (bugün bunların yerini daha sonraki basımlar almıştır), *Tristan und Isolde*'nin ve daha başka önemli yapıtların piyano uyarlamalarını yayımlamış, orkestra için de bir dizi beste yapmıştır.

bülten, belirli bir topluluğa özel bilgi ve haber aktarmak amacıyla çıkarılan yayın. Genellikle özlü ve kesin bir anlatım taşıyan

ve küçük boyutlu olan bültenler, süreklilik göstermekle birlikte her zaman düzenli aralıklarla yayımlanmaz. Çeşitli kişisel habercilik olanakları sunmakla birlikte, seyrek olarak reklam içerir.

Modern bültenlerin ilk biçimi, yabancı gazetelerden derlenen haberlerin yer aldığı tek sayfalık *courant*'lardı. 17. yüzyıl başlarında Felemenkilerin dağıtımını yaptığı *courant*'ların İngilizce ve Fransızca çevirileri de Amsterdam'da yayımlanırdı. 1704'te Amerika'daki İngiliz kolonilerinde, aynı zamanda ilk Amerikan gazetesi olarak kabul edilen *Boston News-Letter* çıkmaya başladı. Massachusettsli Roger W. Babson 1904'te bir yatırım rehberi bülteni çıkardı ve 1918'de *Whaley-Eaton Report* yayımlanmaya başladı.

Modern bültenlerin tirajları büyük bir değişiklik gösterir. Küçük gönüllü kuruluşların dağıttığı ve sınırlı bir okuyucu kitlesine ulaşan parasız bültenlerin yanında Willard M. Kiplinger'in 1923'te çıkarmaya başladığı ve abone sayısı yüzbinleri bulan *The Kiplinger Washington Letter* gibi bültenler de vardır. 1967'de Londra'da çıkmaya başlayan haftalık *Latin American Reports*, bültenlerin ortak özelliklerini yansıtan iyi bir örnektir. Bültenlerde genellikle iş ve meslek, enerji, sağlık, güvenlik ve yolculuk gibi konulara yer verilir. Haberlerin yanı sıra tavsiye ve tahminler de içeren bültenler, sınırlı ve belirli bir çevre için yayın yaptıkları için oldukça ekonomiktirler. Çoğu şirketler iç haberleşme amacıyla, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar da üyeleri için bültenler yayımlar.

Döküme gerek kalmadan dizgi yapan yazıcı aygıtların, hızlı ve ekonomik ofset baskının yaygınlaşması, özellikle 1960'larda ve 1970'lerde bültenlerin hızla artmasını sağlamıştır. Ödemeli posta ve özel posta katalogu gibi kolaylıklar abone sistemine işlerlik kazandırırken, metin işlem sistemlerinin ve elektronik haber geçme araçlarının kullanılması baskı işlerinin hızlandırılmasında ve daha güncel haberler ulaştırılmasında yeni bir çığır açmıştır.

Günümüzde ABD'de 100 binden fazla bülten yayımlanmaktadır. Bülten yayımcılarının 1977'de New York kentinde kurulan Amerika Bülten Birliği'nde örgütlenmiştir. 1982'de adını Bülten Birliği olarak değiştiren kuruluş, 1983'te Londra'da da bir şube açmıştır.

Bir tür bülten katalogu olan *The Newsletter on Newsletters* 1964'te çıkmaya başlamıştır. Howard Penn Hudson'ın *Publishing Newsletters* (1982; Bülten Yayımlama) adlı yapıtında çeşitli bülten tasarımlarının yanı sıra konuyla ilgili bir sözlük vardır.

Bünyan, İç Anadolu Bölgesi'nde Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.856 km² (1986) olan Bünyan ilçesi kuzeyde Sanoğlu, kuzeydoğuda Akkışla, doğuda Pınarbaşı, güneyde Tomarza, güneybatıda Talas, batıda da Kocasinan ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları, Orta Toroslar'a bağlı dağlar ile bunun her iki yanında kalan orta yükseklikteki alanlarından oluşur. İlçenin orta kesiminde güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu Korumaz ve Hınzır dağları uzanır. Orta Toroslar'ın ilçe sınırları içindeki uzantısı üstünde bulunan bu iki yükseltiden batıdaki Korumaz Dağının yüksekliği 1.907 m, doğu ilçe sınırları dışında kalan Hınzır Dağının güneybatısındaki bir tepenin yüksekliği ise 2.167 m'dir.

İlçe topraklarının kuzey, batı ve güney

kesimindeki alanlar, daha çok plato özellikleri gösterir. Ovalar oldukça az bir alan kaplar. Bitkisel üretim daha çok Sarımsaklı Suyunun suladığı yörede yapılmaktadır. İlçenin en önemli su kaynağı olan Sarımsaklı Suyu, Korumaz Dağının eteklerinden çıkar. Sarımsaklı Suyu üzerinde 1929'da Bünyan Hidroelektrik Santrali işletmeye açılmış, 1968'de de sulama amaçlı Sarımsaklı Barajı yapılmıştır.

İlçede başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. En çok koyun ve sığır yetiştirilir. Merinos koyunu üretme çalışmaları sürdürülürken, bir yandan da montofon yapay tohumlama istasyonları kurulmuştur. Bünyan'da önemli bir başka hayvancılık etkinliği de gittikçe daha modern yöntemlerin kullanıldığı arıcılıktır. Hayvancılığa elverişli plato düzlüklerine karşılık, ova alanlarının fazla yer tutmadığı ilçede, bitkisel üretim yerel tüketim yöneliktir. Buğday, arpa, çavdar, baklagiller, patates ve şeker pancarı başlıca tarım ürünleridir. Sınırlı ölçüde sebzeçilik de yapılır. Kentte 1926'da devletçe kurulan halı ipliği fabrikası Sümerbank'a devredildikten sonra yünü kumaş ve battaniye de üretmeye başlamıştır. Fabrikanın kumaş üretiminin önemli bölümü orduya yöneliktir. Kentteki bir başka sanayi kuruluşu olan döküm fabrikasına ise makine gövdesi ve ağır parça üretilir. Bünyan'daki küçük sanayi işyerlerini marangozhaneler, doğrama atölyeleri, oto tamirhaneleri ve demirciler oluşturmaktadır. İlçe topraklarında demir yatakları vardır.

Bünyan kenti yakınlarındaki Kayabaşı Mağarası'nda bulunan kabartmalar, yöre tarihinin Hitit dönemine (İÖ 2. binyıl) değin uzandığını gösterir. Önceleri Sarımsaklı adıyla anılan ve Sarımsaklı Suyu vadisine bakan bir yamaçta kurulu olan kent, zamanla yamacın önündeki düzlüğe yayıldı. 19. yüzyıl sonlarında Bünyan-ı Hamid adını aldı. Daha önce Elbaşı nahiyesi merkez iken, 1890'larda kaza merkezi yapılarak Sivas vilayeti merkez sancığına, 1911'de de bağımsız Kayseri sancığına bağlandı.

Bünyan kenti, Korumaz Dağının kuzey eteklerinde bir tepenin üstünde ve yamaçlarında kuruludur. Başlıca geçim kaynağı, ev tezgâhlarında yapılan halıcılıktır. Kent nüfusunun önemli bir bölümü halıcılıkla uğraşır. Bünyan halıları Türkiye'de üretilen en kaliteli halılardandır.

Bünyan, Kayseri'ye yakınlığı nedeniyle fazla gelişmemektedir. Yörede oluşan mal ve hizmet talebi, 45 km uzaklıktaki Kayseri kentine yönelmektedir. Ticaret son derece küçük ölçeklidir, kentte üretilen halılar Kayserili tüccarlarca pazarlanır.

İlçedeki en önemli tarihsel yapı eski Kayseri-Malatya yolu üzerindeki Karatay Han'dır. Karatay Han(*) Celaleddin Karatay tarafından 13. yüzyılda yaptırılmıştır. Bünyan Ulucamisi kentteki en önemli tarihsel yapıdır. Taçkapısı üzerindeki yıkık yazıttan camiyi 1256'da Kaluyan bin Karabuda'nın yaptırdığı anlaşılmaktadır.

Bünyan Belediyesi 1868'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 43.460; kent, 13.653.

Bünyan halısı, Kayseri çevresinde, özellikle de Bünyan'da dokunan yün halı. Son yüzyılda ortaya çıkan ve Anadolu halı sanatının geleneksel renk, örge ve desen anlayışından uzaklaştığı yeni halı tiplerindendir. Bugün ıslah edilmiş tezgâhlarda dokunan Bünyan tipi ince halılar, nebati dönen tipin bozulmuş bir örneğidir. Atkı ve çözgüsü pamuk, düğümleri yündür. Bir desimetrekaresinde 1.600-3.600 arasında düğüm bulunur.

Bürde Kasidesi, Ka'b bin Zühayr'in(*) Hz. Muhammed için yazdığı ünlü kaside. Önceleri Hz. Muhammed'i yeren şiirler yazdığı için peygamber tarafından öldürülmesi helal kılınan Ka'b, pişman olup bir medhiye yazdı ve bunu Hz. Muhammed'in huzurunda okudu. Hz. Muhammed bunun üzerine sırtındaki hırkayı (bürde) çıkarıp Ka'b'a bağışladı. Bu yüzden kaside, *Kaside-i Bürde* adıyla anıldı. *Bürde Kasidesi*, "baned Suad" (Suad gitti) dizesiyle başladığı için *Kaside-i Baned Suad* olarak da bilinir.

Bürde Kasidesi 57 (bazı nüshalarında 59) beyittir. İlk 38 beyit nesib, sonraki 14 beyit ise Hz. Muhammed'e övgüdür. Son 7 beyit gene Hz. Muhammed ile ilgilidir. Aruzun "müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün" kalıbıyla yazılmış olan kaside, birçok dilin yanı sıra *Azizü'l-Asâr*, *Şerh-i Kaside-i Baned Suad* (1874) adıyla Türkçeye de çevrilmiştir.

Busrî'nin(*) *Kaside-i Bür'e* olarak da bilinen *Bürde Kasidesi* de Ka'b bin Zühayr'inki kadar ünlüdür.

büret, kimyasal nicel çözümlemede, bir gazın ya da sıvının hacmini ölçmek için kullanılan laboratuvar aleti. Büret, bir ucunda vana (ya da musluk) bulunan derecelendirilmiş bir cam tüpten oluşur. Sıvı büretinde vana alttadır ve boşaltılan sıvının net hacmi, boşaltma öncesi ve sonrası sıvı düzeyleri cam tüp üzerindeki derecelerden okunarak hesaplanabilir. Gaz büretinde ise vana üsttedir, tüpün içi su, yağ ya da cıva gibi bir sıvıyla doldurulur ve tüpün alt ucu küçük bir sıvı deposuna bağlanır. Yukarıdan verilen gaz bu sıvıyı depoya doğru iterek tüpe dolar ve büretten atılan sıvının hacminden yararlanarak gazın miktar ölçülür.

Bürger, Gottfried August (d. 31 Aralık 1747, Molmerswende, Halberstadt yakınları, Brandenburg - ö. 8 Haziran 1794, Göttingen, Hannover), Alman romanözminde balad türünün kurucularından. Üslubu, halk şarkılarına ve diline karşı 18. yüzyılın sonlarında Almanya'da ve Avrupa'nın başka ülkelerinde yeniden yanan ilgiyi yansıtır.

Bürger, Halle Üniversitesi'nde ilahiyat, Göttingen Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Göttingen'de çokşunluk akımı şairlerinden bir grupla ilişki kurdu. Halk şarkılarından esinlenen bu grup Göttingen Korusu (Göttinger Hain) adıyla biliniyordu. Bürger, 1773'te *Lenore* adlı garip bir balad yayımladı. Balad, Lenore'nin ölmüş sevgilisinin kimliğine bürünmüş hayalet bir atlinin, şimşeklerin aydınlattığı dehşet verici bir gecede onu alıp meşum bir yere götürüşü üzerine düşsel bir aşk öyküsü anlatıyordu. Gerçekte Ölüm olan atlinin tirpan ve kum saati taşıyan bir iskelet olarak gerçek yüzünü göstermesiyle şiir son buluyordu. Yalın ve saf dili, nakarata yer vermesi ve heyecan uyandıran temasıyla bu şiir daha sonra Avrupa'da romantizmin gelişimi üzerinde büyük bir etki yarattı.

Dengesiz yaradılışı ve güç yaşam koşulları Bürger'in sürekli bir mutluluğa kavuşmasını engelledi. 1774'te Dorette Leonhard'la evlenen Bürger, az sonra baldızına çılgınca âşık oldu. 1784'te karısı ölünce, yazdığı sonelerde adı "Molly" olarak geçen baldızıyla evlendi. Ama "Molly" de kısa bir süre sonra doğum yaparken öldü. Bürger 1789'da Göttingen Üniversitesi'ne profesör olarak atandı, ama bir ücret bağlanmadığı için yaşamının kalan bölümünü yoksulluk içinde geçirdi. 1790'da üçüncü kez evlendiyse de, bu onun için bir felaket oldu; zaten iki yıl sonra da boşandı.

Bürger, Petrarca tarzında yazdığı ve son-
raki Alman şairleri üzerinde oldukça önem-
li etkisi olan pek çok sonenin yanı sıra
İngilizceden yaptığı çevirilerle de ün kazan-
mıştır. Özellikle İngiliz ve İskoç geleneksel
baladlarının toplandığı, Thomas Percy'nin
Reliques of Ancient English Poetry (1765;
Eski İngiliz Şiirinin Kalıntıları) adlı antolo-
jisinin çevirisi, Bürger'in bu konudaki en
önemli yapıtıdır.

Bürger, Joost, JOBST olarak da yazılır (d. 28
Şubat 1552, Lichtensteig, İsviçre - ö. 31
Ocak 1632, Kassel, Hessen-Kassel), çağdaşı
İskoçyalı matematikçi John Napier'den ba-
ğımsız olarak logaritmayı bulan matema-
tikçi.

1579-92 arasında Hessen-Kassel dükü IV.
Wilhelm'in sarayında saray saatçisi olarak
görev yapan Bürger, çalıştığı Kassel'deki
kraliyet gözlemevinde geometri ve astronomi
aygıtlarını geliştirdi. Yaptığı üstün nitelikli
aygıtların ünü, Kutsal Roma-Germen impa-
ratoru II. Rudolf'un bir bilim merkezi
oluşturmaya uğraştığı Prag'a erişti ve Bürger
1603'te Prag'a geçerek imparatorluk saatçi-
liğine atandı. Daha sonra Alman astronom
Johannes Kepler'in de yardımcılığını yaptı.

Bürger, ondalık kesirlerin ve üstel gösterili-
min gelişmesine en büyük katkılarını yapanlar
arasındaydı. Ama onun en büyük katkısı
1620'de yayımlanan antilogaritma tabloları-
dır. Logaritmaya ilişkin düşüncelerini daha
1588'de biçimlendirmeye başlamış olduğu
sanılmaktadır. Birlikte, tablosunu Prag'a gidişin-
den önce, yani Napier'in 1614'te yayımla-
nan tablosundan en az 10 yıl önce hazırladı-
ğı kesindir.

bürlesk, edebiyatta bir konu ile işleniş
arasındaki aşırı uyumsuzluğa dayanan, ciddi
bir edebi ya da sanatsal biçimin komik
öykünmesi. Bürleskte ciddi şeyler gülünç-
leştirilir, saçma şeyler ciddiye alınır; gerçek

tokratik kavram olarak eleştiren bu 15.
yüzyıl İtalyan bürleski, kapsamlılığı ve cid-
diyetiyle bürleski aşan Cervantes'in *Don
Quixote* (*Don Kışot*) romanının da habercisi
sayılır. Fransa'da XIV. Louis döneminde
"modernler" ve "klasikler" birbirlerine kar-
şı bürleski kullandılar. Paul Scarron'un
Virgile travesty'si (1648-53) klasik, hatta
kutsal temaları alaya alan bürlesk türü pek
çok destandan biridir.

İngiliz edebiyatında bürlesk, genellikle ti-
yatrodan uygulandı. Shakespeare'in *A Mid-
summer Night's Dream* (y. 1595; *Bir Yaz
Dönümü Gecesi Rüyası*) oyununda, Bottom
ve arkadaşlarının Pyramus ve Thisbe tra-
gedyası, bu türün ilk örneklerindendir.
Bundan birkaç yıl sonra Francis Beaumont
The Knight of the Burning Pestle (y. 1607;
Tutuşmuş Havaneli Şövalyesi) ile tümüyle
bürlesk niteliğindeki oyunların ilkinin yazdı.
George Villiers'in (II. Buckingham dükü)
Dryden ve Thomas Otway'in Restorasyon
dönemi oyunlarını alaya alan *The Rehearsal*
(1671; Prova) ile John Gay'in *The Beggar's
Opera* (1728; Dilemci Operası), Henry Fiel-
ding'in *Tom Thumb* (1730), Richard Brins-
ley Sheridan'in *Critic* (1779; Eleştirmen) ve
Henry Carey'nin *Chrononhotonthologos*
(1734) adlı yapıtları, bürleskin acımasız bir
yeri ve küçük düşürme aracı olarak kulla-
nıldığı 18. yüzyıldan günümüze kalan seçkin
örneklerdir. Şiir alanında Samuel Butler,
kahramanlık ve şövalyelik öyküleriyle alay
eden *Hudibras* (1663-78) ile Püriten ikiyeüz-
lülüğü sergiledi. Dryden ve Pope, Home-
ros'a öykünerek yazdıkları epik şiirlerin-
de aristokrasiyi ve sanat çevrelerindeki
darkafalılığı alaya aldılar. Düzyazı bürlesk
örneklerini ise Swift ve Fielding verdi. H.J.
Byron, J.R. Planché, W.S. Gilbert (Sulli-
van'la birlikte yazmaya başlamadan önce),
Victoria döneminin daha ölçülü ve esprili
bürlesk yazarlarındandı. 19. yüzyıl sonun-
da bürlesk, hemen hemen tümüyle vodvil
mizahıyla özdeşleşti.

bürlesk gösterisi, ABD'de ortaya çıkıp
gelişmiş sahne eğlencesi. Yalnızca erkek
izleyiciye yönelik olan bu programlarda
slapstick (*) tarzında skeçler, kaba şakalar,
toplular şarkı ya da dans gösterileri ile duyuru-
larda "cüretli" ya da "sansasyonel" olarak
tanıtılan çıplak dans gösterileri yer
alıyordu.

ABD'de 1868'de, şarkıcı ve dansçı İngiliz
kızlarının yer aldığı bir toplulukla başlayan
19. yüzyıl bürlesk gösterisi, model olarak
minstrel gösterisini (*) almıştı. Üç bölümden
oluşan gösteri önce bir dizi şarkı, kaba
mizaha dayalı kısa oyunlar ve genellikle
çuval gibi pantolonlar giymiş komedyenle-
rin sunduğu monologlarla başlıyordu. İkinci
bölüm akrobatların, sihirbazların, çalgı ve
vokal solosu yapan sanatçıların gösterilerine
yer verilen karma bir bölümdü. Üçüncü
bölümde toplu şarkı ve dans gösterileri ve
bazen de siyasal olaylar ya da dönemin
bir tiyatro oyunu üzerine bir parodi ya da
bürlesk(*) yer alırdı. Finaldeyse çoğu kez
egzotik bir dans gösterisi, bir güreş ya da
boks karşılaşması olurdu.

Çıplaklığa dayanan ve bazen aşırı açık
saçık eğlence öğelerine yer veren bürlesk
gösterileri toplum içinde pek hoş karşılan-
mıyordu. Bu tür eğlence yerleri şikâyetler
üzerinde sık sık polis tarafından basılırdı.
20. yüzyıl başlarında, New York'taki yer-
leşik topluluklar kadar, ülke çapında
gösteriler düzenleyen gezginci topluluklar
da büyük gelirler elde ediyordu. W.C.
Fields, Alolson, Fannie Brice, Bert Lahr
ve Phil Silvers gibi pek çok komedyen,
çiraklık dönemlerini kaba tavırlı bürlesk
seyircisi karşısında geçirdiler. Gösterilere

önce göbek dansının, ardından striptizin
girmesiyle, Ann Corio, Gypsy Rose Lee (*),
Margie Hart ve Georgia Southern gibi
yıldızlar ün kazandı. Sansürün ve "temizle-
me" politikalarının etkisi, daha sonra da
sinemanın rekabetiyle bürlesk gösterisi öne-
mini yitirdi. 1960'ların başına gelindiğinde
etkinliğini sürdüren çok az sayıda bürlesk
salonu kalmıştı; bunlar da çoğunlukla strip-
tiz gösterisi, bir film ve "şevki kırılmış" bir
komedyen dışında bir program sunamıyor-
du. 1970'lere doğru içkili yerlerde her iki
cinsten yarı ya da bütünüyle çıplak dansçılar
boy gösterince ABD bürlesk geleneği bütü-
nüyle yok oldu.

bürokrasi, toplumda, tabandan yukarı
doğru dalardan hiyerarşik bir yapı içinde
örgütlenmiş, kişisel olmayan genel kurallar
ve işleyiş ilkelerine göre çalışan profesyonel
görevliler grubu. Bir sosyal bilim terimi
olarak, halk arasında yaygın kullanımındaki
olumsuz anlamları taşımaz.

Weber'in kuramları. Bürokrasinin özellik-
lerini ilk kez sistemli bir biçimde tanımlayan
Alman sosyolog Max Weber (1864-1920)
oldu. Weber'in tanımı ve kuramları konuyla
ilgili sonraki çalışmaların da temelini oluş-
turdu. Bu yaklaşımda bürokrasinin özellik-
leri, örgüt içindeki 1) işbölümü, 2) otorite-
nin yapısı ve dayanağı, 3) her görevlinin
konumu ve rolü, 4) görevliler arasındaki
ilişkileri düzenleyen kuralların niteliği aracı-
lığıyla incelenir.

Üst düzeyde gelişmiş bir işbölümü ve
görevlerde uzmanlaşma bürokrasinin en
temel özelliklerindendir. Bunu sağlayabil-
mek için her memuriyetin görev ve sorum-
lulukları kesin ve ayrıntılı bir biçimde
tanımlanır. Yetki alanlarının yönetmelik-
lerle belirlenmesi, her dairenin görevlerinin
sınırlanmasını sağlar.

Bürokratik örgütlenmede ast-üst ilişkileri
akılcı ve kişisel olmayan ilkelere göre
düzenlenir. Geleneksel yönetim biçimlerin-
de (feodal, soydan gelen) ast-üst ilişkisi
kişiseldir ve otoritenin meşruluğu gelenek-
lerin kutsallığı inancına dayanır. Bürokratik
örgütlenmede ise yönetim kurallarının kon-
ma sürecinin doğruluğuna olan inanç otorite-
yi meşru kılar; bürokratin bağılılığı da
kişisel olmayan bir düzene, bir başka deyiş-
le üst konumdaki görevliye değil, o üst
konum ya da görevlidir.

Bürokrasinin bir bölüm özellikleri de ör-
gütün bütünü yerine üyelerinin konum ve
rolleri açısından ele alınabilir. Bürokrat,
ailesinin toplum içindeki yeri ya da kendi
siyasal bağılılıkları gibi nedenlerle seçilmez.
Göreve alınmayı belirleyen, kişinin uzmanı
olarak çalışacağı işe uygunluğunu gösteren
resmi belgelerdir (sertifika, diploma vb).
Göreve başladığı anda bürokrat artık yal-
nızca ya da en azından büyük ölçüde işinin
adamıdır; işi "mesleği" olmuştur. Görevi
fahri ya da kısa dönemli değil, sürekli ve
istikrarlıdır. Genellikle de, kıdem ve başarı-
ya dayalı bir sistem çerçevesinde örgüt
içinde yükselir.

Bürokratların ücretleri de genellikle gö-
revlerindeki verimliliklerine göre değil, gö-
revlerinin hiyerarşi içindeki yerine göre
belirlenir. Bazı geleneksel yönetim biçimle-
rinden farklı olarak bürokraside me-
mur görevini satamaz ya da oğullarına
devredemez. Bürokratin özel yaşamı ile
kamu yaşamı arasında kesin bir ayırım
vardır. Kişisel mülkünü yönetimde kullan-
maz; "yönetimin olanakları" da mülkiyetin-
de değildir.

Charing Cross Tiyatrosu'nda
Mavi Sakal'ı sahneyeleyen Lydia Thomson ve
Bürlesk tiyatrosu, 1874
Mander and Mitchenson Theatre Collection, Londra

duygular aşırı duygusallığa indirgenirken
saçma duygusalıklar soyluluk düzeyine
yükseltilir. Bürlesk, bir yazarın, şiirin ya da
herhangi bir yapının dil ve üslubuna alaycı
bir biçimde öykünen parodi türüne yakın
olmakla birlikte, daha kapsamlı ve kabadır.
Geçmiş çok eskiye dayanan bürleskin
Yunanistan'daki ilk örnekleri arasında, ano-
nim bir Homeros oyunu olan *Batrachomyo-
machia* ve Aristophanes'in (İÖ 5-4. yy)
komedyaları sayılabilir. Chaucer'in 14.
yüzyılda yazdığı "Tale of Sir Thopas" (Sir
Thopas'ın Öyküsü) modası geçmiş ortaçağ
şövalye serüvenlerini, 15. yüzyılda Luigi
Pulci'nin destan üslubuyla yazdığı *Morgante*
ise Charlemagne'in öyküsünü ve şövalyelik
temasını alaylı biçimde yerer. Şövalyelik
sağduyudan yoksun, ölmekte olan bir aris-

Bürokrasinin en önemli ve bir ölçüde öbür özelliklerini de açıklayan yanı, denetim sisteminin akılcı kurallara dayalı olmasıdır. Bu kurallar teknik bilgi temelinde ve en yüksek verimi sağlama hedefine uygun olarak bütün örgütü düzenlemek ve yönetmek için konmuştur. Max Weber'e göre, bürokratik yönetim temelde, bilgici dayalı denetim uygulamasıdır. Onu akılcı yapan da bu özelliğidir.

Weber'in tanımladığı bürokrasi, gene onun terimiyle bir ideal tiptir. Gerçekte var olan bürokrasiler, en saf ve eksiksiz biçimiyle bütün bu özellikleri göstermez. Var olan örgütlenmeler, bu ideal tipe yaklaştıkları ölçüde bürokratikdir.

Oligarşik kuramlar. Weber için bürokrasi, onu denetlemeyi bilen kişilerin elinde etkili bir araçtı. Oysa modern toplumların artan ölçüde bürokratlaşmasından, Doğu'da ve Batı'da totaliter rejimlerin doğmasından etkilenen sonraki yazarlar, bürokrasiyi oligarşik bir siyasal egemenlik sistemi olarak gördüler. Bu sistemde bürokrasi artık bir araç değil, ne kapitalist ne de sosyalist olarak görülen yeni toplumda siyasal egemenliği elinde tutan gruptur. Bürokrasinin siyasal egemenliği Weber için yalnızca bir sorunken, Alman sosyolog Robert Michels (1876-1936) ve benzer eğilimli başka yazarlar için bu egemenlik bürokrasinin doğasından kaynaklanan kaçınılmaz bir sonuçtur.

Michels, artan bürokratlaşmayı modern toplumların oligarşik eğilimlerine sistemli olarak bağlamaya çalışan ilk kuramcılardan. Büyük ölçekli örgütlenmelerin iç siyasal yapılarını inceleyerek ünlü "oligarşinin demir yasası"na varan Michels, modern örgütlerin karmaşıklaşmış bürokratlaşmasıyla, bütün gücün tepede, diktatörce bir yönetim uygulayan örgüt seçkinlerinin elinde toplanmış ileri sürdü. Oligarşinin hem yöneticilerinin, hem de yönetenlerin ülkü ve niyetleriyle çatıştığı Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) gibi örgütlerde bile bundan kaçınılamayacağını savundu.

Modern örgütlerin giderek büyümesi ve uğraşmak zorunda oldukları sorunların artan ölçüde karmaşıklaşması, sıradan üyelerin karara katılmasını teknik açıdan olanaksızlaştırmaktadır. Ayrıca üyelerin ilgisizliği ve iletişim araçlarının en tepede yoğunlaşması da önderin gücünü etkilenemez hale getirmektedir. Önder elindeki bilgiyi ve iletişim ağını istediği gibi kullanabilir; dahası görevi gereği edindiği özel bilgi ve siyasal becerilerle örgüt içinde neredeyse yeri doldurulmaz biri haline gelir. Böylelikle, yönetenlerin ve yönetilenlerin yapısal konumları iktidardaki kişinin önderliğini sürdürmesini sağladığı gibi sıradan üyeleri de siyasal sürece yabancılaştırır.

Michels'e göre, bir kez denetimi ele geçiren örgüt oligarşisinin öncelikli hedefi, iktidardaki konumunu sağlamaktır. Bu hedef tabanın daha genel amaçlarıyla çatıştığında, seçkinler kendi ayrıcalıklarını tehlikeye atamıyorsa tabanı feda ederler. Michels, kurumlaşmış sosyalist partilerin giderek daha az köktenci olmalarını bu biçimde açıklar; bu partilerin bürokratik tutuculukları, temsil etmeleri gereken kitlelerinkinden çok, önderlerin çıkarlarının gözetilmesi ne yarar.

Son olarak, Michels, örgütsel oligarşilerin toplumsal oligarşilere yol açtığını savunur. Sendikalar ve siyasal partiler gibi katılımın gönüllü olduğu örgütlerde demokrasinin sağlanamaması toplumun bütün demokratik kurumlarını temelinden sarsar. Büyük ölçekli oligarşik örgütlerin egemen olduğu bir

toplum, sonunda oligarşik bir siyasal rejim yaratır. Örgüt seçkinleri ile düzenin sürdürülmesinde ortak çıkarı olan toplumun öbür seçkinleri, kitlelerin her türlü değişiklik isteğine karşı çıkmaya kararlı, güçlü bir iktidar grubu oluşturur.

Michels'in kuramı temelde siyasal partiler gibi gönüllü örgütlerin bürokratlaşmasına değinir. Demokrasinin geleceği konusunda onun kötümser görüşlerini paylaştan öteki kuramcılar, Batılı toplumlarda parlamenter kurumlara yönelik ana tehditleri, devlet yönetiminin ve kapitalist işletmelerin gittikçe büyüyerek bürokratlaşmasında görür.

Öte yandan, Ludwig von Mises ve Friedrich von Hayek gibi liberal Alman iktisatçıları devlet bürokrasisiyle ekonomiye müdahalenin vardığı boyutları ürkütücü bulmuşlardır. Onlara göre özgür girişimcilik ortadan kaldırarak demokratik kurumları tehlikeye atan, yönetimin tekdüzeleştirme eğilimi ve doymak bilmez genişleme isteğidir.

Bürokratik kolektivizm. Lenin ve SSCB'li bazı başka yazarlar, bürokrasinin Sovyet sistemi içinde sürekli ve organik bir yeri olduğunu kabul etmiş, bazı Marksistler ise bürokrasinin bu sistemin merkezinde yer aldığını ve rejimin doğasını belirlediğini düşünmüşler. Onlar açısından bürokrasi yalnızca ayrıcalıklı ve baskıcı bir grup değil, aynı zamanda, hem Doğu'da hem de Batı'da hızla yaygınlaşan ve ne sosyalist ne de kapitalist olan yeni tip oligarşik bir rejimin varlığıyla belirlenen yeni bir sömürücü sınıftır.

Bu düşüncenin ilk sistemli biçimi İtalyan Marksist Bruno Rizzi'nin *The Bureaucratization of the World* (1939; Dünyanın Bürokratikleşmesi) adlı yapıtında yer alır. Rizzi'ye göre Sovyet bürokrasisi, proletaryayı geçmişte kapitalistlerin sömürdüğü ölçüde sömüren yeni bir yönetici sınıftır.

Bu yeni rejimin kapitalizmden tek farklılığı, yeni egemenlik biçiminde üretim araçlarının bireyin değil, bir grubun mülkiyetinde olmasıdır. Sovyet sisteminde üretim araçlarının devlet mülkiyetinde toplanması sosyalizme değil, devletçiliğe işaret eder. Üretim araçları bütün topluluğun değil, devletin ve onu denetim altında tutan bürokratların elindedir. Son çözümlemede, proletaryayı sömüren ve emeğin yarattığı artı değere el koyanlar da parti ve devlet yönetiminde kilit noktaları tutan teknokratlar, yöneticiler ve uzmanlardır. Rizzi'nin bürokratik kolektivizm adını verdiği bu yeni tip rejim SSCB ile sınırlı değildir. Faşist ülkelerde ve hatta "refah devleti" denen kapitalist demokrasilerde de benzer eğilimler görülebilir. Yugoslav komünist Milovan Djilas da, Yugoslavya'daki sosyalist rejimi eleştirdiği *The New Class* (1957; Yeni Sınıf, Komünist Sistemin Bir Tahlili, 1959, 1982) adlı yapıtında Rizzi'yle benzer görüşleri savunmuştur.

Amerikalı düşünür James Burnham'ın yönetsel devrim kuramı, Rizzi'nin görüşlerinin geliştirilmiş biçimi sayılabilir. Ona göre, teknolojinin gelişmesi ve hem ekonomik hem de siyasal bürokrasinin çok büyümesi sonucunda eski kapitalist sınıf üretim araçlarını denetleyemez olmuştur. Ekonominin ve siyasal iktidarın denetimi, uygulamada yöneticilere, yani üretim etkinliğinin ve devlet bürokrasisinin üst kademelerindekilere geçmiştir. Burnham, gelişmenin sonraki evrelerinde özel mülkiyetin ortadan kalkacağını ve bürokratların devlet aygıtı aracılığıyla üretim araçlarına kolektif olarak sahip çıkacaklarını öngörür. Böylelikle de yöneticilerin hem Doğu'da, hem de Batı'da yeni bir oligarşik düzen getireceklerini savunur.

Bürokrasinin işlevsel olmayan yönleri. Bürokrasinin kırtasiyeciliğine ve yetersizliğine dikkati çeken ilk sosyologlardan biri Amerikalı Robert K. Merton'dur. Merton'a göre, akılcı kuralların üstünlüğü ve bütün etkinliklerin bu kurallarla denetlenmesi Weber'in savunduğu gibi bürokratin davranışlarının güvenilirliği ve belirliliği açısından olumluysa da, onun esneklikten yoksun kalmasına ve araçları amaç haline getirmesine de yol açmaktadır. Kurallara bağlılığın vurgulanması, bireyin bunları içselleştirmesine, yalnızca bir araç olmaktan çıkıp kendi içinde bir amaç haline getirmesine neden olmaktadır. Böylece asıl amaç ortadan kalkmakta, yerine bir başkası konmaktadır. Merton'a göre, ideal model yerine gerçek bir örgüt incelendiğinde, kurallara bağlılık gibi belli bir bürokratik özelliğin örgütsel verimi hem artırdığı (işlevsel olduğu), hem de azalttığı (işlevsel olmadığı) görülebilir.

Çatışma kuramları. İşlevsel yaklaşımı reddeden bir grup kuramcıya göre örgütler, çeşitli stratejiler uygulayarak çatışan çıkarlarını korumayı amaçlayan uzlaşmaz gruplaşmalardır. Bu kuramcılar örgütü bir bütün kabul etmekle birlikte, bu bütünün kurumsal normlardan değil, güçleri oranında politikaları etkileyebilen gruplardan oluştuğunu ileri sürerler.

Amerikalı sosyolog Melville Dalton *Men who Manage* (1959; Yöneten Kişiler) adlı yapıtında araştırmalarını yürüttüğü altı şirketteki karşı hiziplerin örgüt içindeki mücadelelerini anlatır. Zaman zaman abartmalara kaçsa da çözümlemesi, örgüt üyelerinin ve örgütsel grupların, daha geniş örgütsel çıkarların zararına bile olsa öncelikle kendi dar çıkarları peşinde koşabileceklerini, kendi yerlerini sağlamlaştırma ve güçlerini artırma ile ilgilenebileceklerini çarpıcı biçimde göstermiştir. Ayrıca, örgüt içi çatışmaların yaygınlaşarak örgütsel yaşamın her alanını etkilediğini ortaya koymuştur. Bu yönün siyasal etkinliğin büyük bir titizlik ve beceriyle gizlenerek, belirlenen politikaların resmi ideoloji ile uyumlu görünmesini sağlandığına da işaret etmiştir.

Fransız sosyolog Michel Crozier'in bu Fransız devlet dairesinde yaptığı araştırma *Le Phénomène bureaucratique* (1963; Bürokrasi Olayı), örgütsel güç ve çatışma konusunun çözümlemesinde bir başka önemli adımdır. Crozier toplumsal yapıma birbirine oldukça karşıt ve her biri kendi içinde birleşik meslek gruplarından oluştuğunu ileri sürer. (Dalton'dan farklı olarak bu meslek gruplarının içinde yer alan ya da onları aşan hiziplerle ilgilenmez.) Her grup kendi yetki alanını genişletmeye, bağımsızlığını korumaya ve üst konumdakilerin keyfi müdahalelerinden kaçınmak için kuralları ustalıklı kullanmaya çalışır. Kurallar hiçbir zaman her alanı kapsamadığı için, çatışmaların keskinleştiği, doğrudan emir alma emir verme sorunlarının gündeme geldiği belirsiz alanlar her zaman ortaya çıkabilir. Mesleki yapı içindeki konumuyla düzenlenememiş alanı denetleyebilen grup, büyük stratejik üstünlüğe sahip olur ve doğal olarak bunu, gücünü artırmak ve örgütsel ödüllere daha büyük paylar elde etmek için kullanır.

Dalton ve Crozier'in araştırmaları örgütün politik yapısının önemine işaret ederek bürokrasinin çözülmesine yeni bir bakış açısı kazandırır. Aşışmış bürokrat anlayışına siyasal bir yan katar.

Bürücek Yaylası, Akdeniz Bölgesi'nde. Adana'nın 70 km batısında yayla. Akdağ'ın güneybatı eteklerinde yer alır. Deniz dü-

zeyinden yüksekliği yaklaşık 1.350 m'dir. Büyük ve Küçük Bürücek adı verilen, iki yayladan oluşur. Bölgede, Tekir, Bozbayır ve Çaşak gibi başka yaylalar da vardır.

Yaylada kışlar soğuk ve karlı, yazlar ise gündüzleri ılık, geceleri serin geçir. Kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinden esen rüzgârlar, yaz mevsiminde sıcaklığın düşmesine yol açar. Bu yüzden, yazın yaylada büyük bir nüfus konaklar.

Çevrede, kızıl çamın ağırlıkta olduğu yoğun çam ormanları vardır; yer yer, ormanların yok edilmesiyle ortaya çıkmış çayır ve otlaklara da rastlanır. Yaygın görülen karst kökenli kaynaklardan buz gibi sular akar.

Uygun iklimi ve ulaşım kolaylığı yazın, Adana ve Pozantı gibi büyük yerleşimlerden belli bir kesimi hatta kuzeydeki Ulukışla ve Niğde dolaylarından gelen göçerleri bölgeye çeker. Buna bağlı olarak yazın, başta hayvancılık olmak üzere canlı bir ekonomik etkinlik görülür. Son yıllarda cadır turizmi de gelişmiştir.

bürümcük, kıvrıtma denen bükülmüş ham ipekten kıvrıcık olarak dokunan bir çeşit çamaşır bezi. Bürümcüğün daha çok erkek çamaşırlarında kullanılan iplik karışık türüne "halâli" denir. Bursa, Konya, Denizli, Şam ve İstanbul önemli bürümcük dokuma merkezleriydi. Denizli ve Aydın yöresinde bürümcüğe "güvül", "halâli"ye de "piç güvül" adları veriliyordu. Dayanıklı bir dokuma türü olan bürümcükten özellikle gelin ve güvey gömlekleri yapılır, bunların yakalarıyla kolları gelinlik kızlar tarafından iğne oyasıyla bezenirdi.

Büsching, Anton Friedrich (d. 27 Eylül 1724, Stadthagen, Aşağı Saksonya - ö. 28 Mayıs 1793, Berlin, Almanya), Alman coğrafyacı ve eğitimci. Ayrıntılı anlatım yöntemi yerine istatistiksel verilerin önemi üzerinde durarak, coğrafya çalışmalarında bilimsel boyutun geliştirilmesine yardımcı olmuştur. 1766-93 arasında Berlin'de lise müdürlüğü yaptığı dönemde, Alman eğitimine önemli katkılarda bulundu. 100'den fazla yapıtı arasında en önemlisi, 1760'ta yayımlanmaya başlayan birkaç ciltlik *Neue Erdbeschreibung* dur (Yeni Bir Yerküre Tanımlaması). Öldüğünde, bu yapıtın yalnızca Avrupa'yı ve Asya'nın bir bölümünü kapsayan ciltleri yayımlanabilmişti.

büst, resim ve heykel sanatında baş, boyun, omuzlar ve genellikle göğsün bir bölümüyle kolların üst bölümünden oluşan portreye verilen ad. Doğu'da ortaya çıkmış olmasına karşın, bu tür düzenleme özellikle Batı sanatında yaygındır. Batı sanatında büst Roma döneminde, sonra da Rönesans'tan 20. yüzyılın ilk yıllarına değin çok kullanılmıştır.

bütadien, C_4H_6 formülündeki iki alifatik bileşiğin ortak adı. Bu terim özellikle, öbür izomerinden çok daha önemli bir bileşik sayılan ve birçok yapay (sentetik) kauçuğun temel bileşeni olan 1,3-bütadien için kullanılır. İlk kez I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da asetilenle üretilen bütadien kauçukları, bugün otomobil lastiklerinin yapımında doğal ürünlerin yerini tamamiyle almıştır. Üretilen bütadienin hemen hemen tümü bütan ya da bütenlerden hidrojen giderme yöntemiyle ya da bazı petrol ürünlerinin yüksek sıcaklıkta krakingiyle (büyük moleküllerin parçalanması) hazırlanır.

1,3-bütadien, $C=C-C=C$ yapısını içeren eşlenik diener dizisinin en basit üyesidir. Kimyasal tepkimelerin bu sisteme özgü çeşitliliği, bütadienin kimyasal birleşimleri-

deki önemini artırır. Bütadien molekülleri, katalizör eşliğinde birbirleriyle ya da stiren(*) ve akrilonitril gibi başka tepkin moleküllerle birleşerek, kauçuğa benzeyen esnek maddeler oluşturur. Katalizlenmemiş tepkimelerde ise maleik anhidrit gibi tepkin ve doymamış bileşiklerle Diels-Alder tepkimesine girerek sikloheksen türevlerini verir. Basit olefinlerle tepkimeye girebilen birçok madde bütadienle de genellikle çift bağların her ikisinin de katıldığı tepkimelelere girer; örneğin klor katılma tepkimesinde hem 3,4-diklor-1-büten, hem de 1,4-diklor-2-büten oluşur.

Olağan atmosfer koşullarında, 1,3-bütadien renksiz bir gaz halindedir; $-4,4^{\circ}C$ 'ye kadar soğutulur ya da $25^{\circ}C$ 'de 2,8 atmosfer altında sıkıştırılarak sıvılaştırılabilir.

bütan, alkanlar (parafinler) dizisinden, molekül formülü C_4H_{10} olan, renksiz, kokusuz gaz halindeki iki hidrokarbonun ortak adı. Bu iki izomerden, karbon atomlarının düz bir zincir halinde bağlandığı bileşiğe *n*-bütan, dallanmış zincir yapısındaki bileşiğe ise izobütan denir. Her iki bileşik de doğal gazın ve ham petrolün bileşiminde bulunur ve petrolden kraking yoluyla benzin üretimi sırasında büyük miktarlarda elde edilir.

Doğal gazın bileşimindeki bütanlar, metan ve etan gibi düşük sıcaklıkta kaynayan gaz halindeki bileşenlerden ayrılır ve tanklere ya da tüplere doldurularak, sanayide ve evlerde yakıt olarak (bütan gazı) kullanılmak üzere, olağan sıcaklıkta tehlikesizce taşınabilir. *n*-bütan $0,5^{\circ}C$ 'de, izobütan $-11,7^{\circ}C$ 'de kaynadığından, iki bütan izomeri ayrımsal damıtma yöntemiyle birbirinden kolayca ayrılabilir. Sanayide, *n*-bütan, uçuculuğunu artırmak amacıyla benzine katılabilir, izobütana dönüştürülebilir ya da hidrojen giderme yöntemiyle bütan ya da bütadien üretiminde kullanılabilir. İzobütan, hidrojen flüorür ya da sülfürik asit eşliğinde bazı hidrokarbonlarla tepkimeye girerek, yüksek oktanlı benzinlerin en önemli bileşenlerini verir.

bütandioik asit bak. süksinik asit

bütanoik asit bak. bütirik asit

bütanol bak. bütil alkol

bütçe, belli bir döneme ilişkin gelir ve gider tahminlerini içeren ve uygulayacak kurumun özelliğine göre biçimi, nitelikleri ve onay makamı değişen hesap cetveli. Devletlerin bütçesi olduğu gibi, kamu kurumlarının ve dernek gibi kuruluşların da bütçeleri olabilir. Bütçeler genellikle yıllıktır.

Bütçe, devletin gelir-gider hesabı olarak ilk kez İngiltere'de 13. yüzyılda hükümdar ile halkın temsilcileri olan lordlar arasında imzalanan Magna Carta'da(*) (1215) hukuki ilkelere bağlandı. Hükümdarın bütçe ile ilgili mutlak iktidarını sınırlayıcı bir nitelik taşıyan ikinci metin 1688 tarihli Haklar Bildirisi'ydi(*). Parlamentonun devlet harcamaları üzerinde kurduğu ilk denetim mekanizması da bu yıllara rastlıyordu. Böylece İngiltere'de kralların yüzyıllar boyunca elden bırakmak istemedikleri, devletin gelir ve giderlerini düzenleme ve denetleme yetkisi ortaçağ boyunca süren şiddetli mücadele sonunda parlamentoya geçmiş oluyordu. Bu mücadeleler İngiltere'nin deniz aşırı sömürgelerinde, bu arada Kuzey Amerika'da da ortaya çıktı ve Amerika'nın bağımsızlığa kavuşmasıyla noktalandı. Bağımsızlık ilanından sonra kurulan ABD'de bütçeyi görüşerek kabul etme yetkisi tümüyle Kongre'nin eline verildi. Fransa'da devlet gelir-

lerinin toplanması ve harcanması, İngiltere'de olduğu gibi kanlı mücadelelere yol açmadı. Bu ülkede Millet Meclisi'nin (*états-généraux*), ortaçağdan beri devlet gelirlerinin toplanmasını ve harcanmasını denetleme yetkisini kraldan alma çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak 1789 devriminden sonra parlamento bu yetkiyi elde edebildi.

Osmanlı Devleti'nde mali işler, daha kuruluş yıllarından başlayarak, başında defterdarn(*) bulunduğu bir örgüt tarafından yürütüldü. Defterdar, yalnızca devlet malıyesini yönetmekle kalmaz, devletin gelir gider hesaplarını tutar ve denetlenmesini sağlardı. Defterdara bağlı defteremnhği ise devletin gelir ve gider durumunu gösteren icmal tablosunu hazırlardı. Bu bir tür bütçeydi. Osmanlı Devleti'nde, bütçe deyimini kullanmadan bütçenin hazırlanmasını sistemli bir biçimde düzenleyen ilk metin 1855 tarihli Hazine-i Celile Muvazene Defterinin Suret-i Tanzimine Dair Nizamname'dir. Bu nizamnamenin hazırlanmasında büyük ölçüde Fransız sisteminden yararlanılmıştı. Bu nizamnameye göre devletin maliye teşkilatında hazırlanan bütçe tasarıncı incelenmek üzere Meclis-i Tanzimat'a gönderilir ve bu mecliste görüşülerek son şekli verildikten sonra onaylanarak ilan edilmesi için padişaha sunulurdu. Yıllık bütçe uygulaması ilk kez bu nizamnameyle getirildi. Osmanlı Devleti'nde bütçe teriminin kullanıldığı ilk belge 26 Nisan 1871 tarihli Nizamnamesi'dir. Mali yılbaşını 1 Mart olarak saptayan bu nizamname, bütçe tasarıncının önce Meclis-i Tanzimat ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'den gelen üyelerin oluşturduğu bir mecliste görüşülmesini ve daha sonra vükelâ heyetinin de katıldığı Meclis-i Umumi'de onaylanmasını öngörmüştür. Ayrıca bütçe uygulamasının Divan-ı Muhasabat (Sayıştay) tarafından denetlenmesi ilk kez bu nizamnamede kabul edilmiştir. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde bütçe tasarıncının hükümetçe hazırlanarak meclise sunulacağı ve orada görüşüldükten sonra son biçimi verilerek kanun olarak yürürlüğe konacağı Kanun-ı Esasi'de (m. 97) yer almıştı. Cumhuriyet döneminde 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da bütçenin her yıl bütçe yılı başından (1 Mart) en az üç ay önce meclise sunulmasını (m. 95) öngörmekteydi.

Türkiye'de yürürlükte olan kamu maliyesi esaslarına göre genel bütçe, katma bütçe, konsolide bütçe, özerk bütçe ve yerel yönetimler bütçeleri gibi bütçe türleri vardır. Genel bütçe Cumhurbaşkanlığı, TBMM ve bakanlıklar gibi merkezi devlet örgütünü oluşturan kurumların bütçesidir. Katma bütçe, 26 Mayıs 1927 tarihli ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 115. maddesine göre, harcamaları özel gelirlerle sağlanan ve genel bütçe dışında kalan bütçedir. Bu, hizmet yerinden yönetim uygulamasından kaynaklanan kamu kurumlarının bütçelerini kapsar. Üniversitelerin bütçeleri de bu kategoriye girer. Katma bütçe genel bütçeye çok benzer. Katma bütçeler de genel bütçe gibi yasama organından geçer ve genel bütçenin bağlı olduğu yönetsel, siyasal ve yargısal denetim temlerine bağlıdır. Bunların genel bütçeden farkı, ayrı bir gelir hanesini de içermesi ve gelirlerin o kamu kurumunun gördüğü belli kamu hizmetlerine karşılık gösterilmiş olmasıdır. Ama bunların gelir fazlası da genel bütçenin gelirleri arasına girer.

Konsolide bütçe, genel bütçe ile katma bütçenin oluşturduğu ve TBMM'nin onayı-

na sunularak yasalaşan yıllık devlet bütçesidir. Özerk bütçe, ekonomik ya da teknik nitelik taşıyan kamu kurumlarının bütçeleridir. Kamu iktisadi teşebbüsleriyle (KİT) TRT ve TÜBİTAK gibi kamu kurumlarının bütçeleri bu türdendir. İl özel idareleri ile belediyelerin ve köylerin bütçeleri ise özel bütçe ya da yerel yönetim bütçesi adını alır. Özerk ve özel bütçeler TBMM'den geçmez ve konsolide bütçe dışında kalır.

Bütçelere iki temel ilke egemendir: Tahsis edilmeme ilkesi, belli gelirlerin belli giderlere tahsis edilmemesi, bağımsız kalemler halinde bütçeye konulmasıdır. Bu nedenle, bütçede her kamu hizmetinin ayrı bir gelir kaynağı yoktur. Genellik ilkesi ise, devletin tüm gelir ve giderlerinin gayrisafi olarak bütçeye girmesidir. Buna gayrisafi bütçe usulü de denir. Tüm gelir ve giderlerin aynı bütçe içerisinde toplanması anlamına gelen bütçe birliği ilkesi ise tahsis edilmeme ilkesinin doğal bir sonucudur. Özerk ve özel bütçeler bu ilkelerin istisnalarını oluşturur.

Bundan öncekiler gibi 1982 Anayasası da bütçe sürecini ayrıntılı kurallara bağlamıştır. Bütçe hazırlık, incelenme ve onay, uygulama ve denetim aşamalarından geçer. Hazırlık ve uygulama aşamalarında yürütme; inceleme, onay ve denetim aşamalarında ise yasama organı yetkilidir. Devlet bütçesini hazırlamak bir hükümet ve yönetim işidir. Bütçenin hazırlanmasında, kamu gelirleri ve cari harcamalar konusunda Maliye ve Gümrük Bakanlığı, yatırım harcamaları konusunda Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), devlet borçları konusunda ise Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı görevlidir. Her bakanlık kendi bütçesini hazırladıktan sonra Maliye ve Gümrük Bakanlığı'na gönderir. Maliye Bakanlığı, gider bütçelerini birleştirir ve gelirleri de göz önüne alarak bütçede denkliliği sağlamaya çalışır. Bütçe bakanlar kurulunda incelenerek kabul edildiğinde hazırlık aşaması sona erer. Devlet bütçesi TBMM bütçe komisyonu ile genel kurulunda incelenerek kabul edilir. 1982 Anayasası'nın 162. maddesine göre bakanlar kurulu, genel ve katma bütçe tasarılarıyla milli bütçe tahminlerini gösteren raporu, mali yılın başından en az 75 gün önce TBMM'ye sunar. Bütçe tasarıları ve rapor, 40 üyeden kurulu bütçe komisyonunda ayrıntılı bir biçimde incelenir, kamu gelirleri ve harcamaları ile ilgili değişiklikler yapılır. Genel bütçe ve katma bütçeler daha sonra TBMM genel kurulunda görüşülerek oylanır. Bu görüşmeler sırasında gider artırıncı ya da gelirleri azaltıcı önerilerde bulunulamaz ve bütçe yasasına bütçe ile ilgili hükümler dışında hüküm konulamaz. Genel kuruldaki görüşmelerde siyasal nitelik ağır basar; hükümetin genel politikası tartışılır, eleştirilir. Bütçe sürecinin bu aşaması, tasarrufların aynen ya da değişikliklerle kabul edilmesiyle sona erer. Oylamada bütçe tasarruflarının reddi hükümete güvensizlik oyu anlamına gelir. Bütçesi reddedilen hükümet, programını ve politikalarını uygulamayacağından istifa etmek zorunda kalır. Bütçe uygulamasını denetim yetkisi TBMM'nindir. Bu denetimle ilgili etkinliklerin önemli bölümünü TBMM adına Sayıştay yürütür. Kamu hesaplarıyla ilgili yargılama görevi de olan Sayıştay aynı zamanda bir yargı organıdır.

Bütçe hesapları kesin hesap yasası ile kapanır. Kesin hesap yasa tasarıları, ilgili oldukları mali yılın sonundan başlayarak en geç yedi ay içinde bakanlar kurulunca TBMM'ye sunulur. Sayıştay da bütçe harcamalarını inceleyerek hazırladığı "genel

uygunluk bildirimi"ni kesin hesap yasa tasarruflarının meclise verilmesinden başlayarak en geç 75 gün içinde TBMM'ye sunmakla yükümlüdür. Bütçe Komisyonu kesin hesap yasa tasarruflarını da inceleyerek bütçe yasa tasarruflarıyla birlikte genel kurula sunar. Böylece bir yıl önceki bütçenin uygulanması Sayıştay'ın ve TBMM'nin denetiminden geçmiş olur.

Son yıllarda iç ve dış borçlanmayla sağlanan kaynaklar ile bunların anapara geri ödemeleri bütçenin gelir ve giderleri dışında tutulmuş, böylece borç yönetimi bütçe dışına çıkarılmıştır. Ayrıca bütçe dışında bir dizi fon oluşturulmuştur. Bu uygulamalar yasama organının bütçe üzerindeki yetki ve denetimini sınırlayan gelişmeler olarak eleştirilmiştir.

bütün, BÜTLEN olarak da bilinir, alkenler (alofinler) dizisinden, kimyasal formülü C_4H_8 olan dört izomer (ampirik formülleri aynı, molekül yapısı değişik) hidrokarbonun ortak adı: 1-bütün, cis-2-bütün, trans-2-bütün ve izobütün. Bu bileşiklerin dördü de oda sıcaklığında ve olağan atmosfer basıncında gaz halinde bulunur.

Bütlenler, petrolden kraking yöntemiyle (büyük moleküllerin parçalanması) benzin üretilmesi sırasında elde edilir; ayrıca, sanayide, katalizör eşliğinde bütanlardan hidrojen giderme yöntemiyle de hazırlanabilir. Bütlenlerin büyük bölümü, benzinin önemli bileşenlerinden olan oktanların üretiminde kullanılır. Bunun için ya bütlenler izobütanla tepkimeye sokulur ya da bütlenlerin dimerleştirilmesiyle (aynı bileşiğin iki molekülünün birleştirilmesi) elde edilen oktenler hidrojenlenerek oktanlara dönüştürülür. Bütlenler, katalizör eşliğinde suyla işlendiği zaman, sanayide çözücü olarak kullanılan ikincil ve üçüncül bütül alkollere dönüşür. Normal bütlenlerden hidrojen gidermeyle, yapay kauçukların temel başlangıç maddesi olan bütadien elde edilir.

bütül alkol, BÜTANOL olarak da bilinir, molekül formülleri (C_4H_9OH) aynı, molekül yapısı değişik olan dört izomer organik bileşiğin ortak adı: Normal (*n*-) bütül alkol, ikincil bütül alkol, izobütül alkol ve üçüncül bütül alkol. Bu bileşiklerin tümünün sanayide geniş bir kullanım alanı vardır. *n*-bütül alkol, vernik, reçine ve öbür kaplama maddelerinin çözücüsü ve hidrolik fren sıvısının bileşenlerinden biridir. Üretilen *n*-bütül alkolün büyük bölümü esterlerine dönüştürülür; bunlardan asetat esteri çok kullanılan bir vernik çözücüsü, ftalat esteri ise plastikleştiricidir. İkincil bütül alkol, gene iyi bir çözücü olan metil etil keton üretiminde kullanılır. 1950'lerin başlarından bu yana sanayi çapında üretildiği için daha ucuz olan izobütül alkol, birçok alanda *n*-bütül alkolün yerini almıştır. Sanayi açısından öbür izomerler kadar önemli olmayan üçüncül bütül alkol, kozmetiklerin yapımında kullanılır ve içilmesini önlemek için etil alkolle atılır.

Sanayide üretilen *n*-bütül alkol, mısır ya da melasın mayalandırılmasıyla ya da bir dizi tepkimeyle asetaldehitinden elde edilir. İkincil bütül alkol, sülfürik asitte soğurulan bütlenlerin hidroliziyle, üçüncül bütül alkol benzer bir yöntemle izobütülden, izobütül alkol ise izobütiraldehitin indirgenmesiyle üretilir.

bütlen bak. bütün

bütirik asit ($CH_3CH_2CH_2CO_2H$), BÜTANOİK ASİT olarak da bilinir, hayvansal ve bitkisel yağlarda ester halinde bulunan yağ asidi. Gliserit olarak bilinen gliseril esteri tereyağının yüzde 3-4'ünü oluşturur; bozulmuş (acımış) tereyağının kötü kokusu da,

bu esterin hidroliziyle açığa çıkan bütirik asitin kokusudur. Bütirik asit, düşük karbon sayılı alkollerin tatlandırıcı olarak kullanılan esterlerinin üretiminde hammadde olarak kullanıldığından ticarete büyük önem taşır. Suyu giderilmiş (anhidrit) bütirik asit de, çok kullanılan plastiklerden biri olan asetat-bütirat selülozun hammaddesidir.

Bütiraldehitin havayla yükseltgenmesiyle elde edilen, bütirik asit suda çözünmeyen, buna karşılık organik çözücülerin çoğundan etkilenemeyen renksiz bir sıvıdır; $-4,26^{\circ}C$ 'de donar, $163,53^{\circ}C$ 'de kaynar. İzobütirit asit [$(CH_3)_2CHCO_2H$] ya da 2-metilpropanoik asit olarak bilinen izomeri hem serbest halde, hem de bazı bitkilerin yağlarında etil esterleri halinde bulunur. Sanayi açısından bütirik asit kadar önemli olmayan izobütirik asit birçok yönden bütirik asite benzer, $-46,1^{\circ}C$ 'de donar, $153,2^{\circ}C$ 'de kaynar.

Bütün Dünya, Nebioğlu Yayınevi tarafından İstanbul'da 1948-84 arasında yayımlanan aylık siyasal dergi. Sahibi ve yazı işleri müdürü Osman Nebioğlu'ydü. Orhan Buran, Bülent Davran, Vedat Günyol, Yusuf Mardin ve Haluk Şehsuvaroğlu derginin kültür danışma kolunu oluşturuyordu. *Bütün Dünya*'nın ilk sayısı Şubat 1948'de çıktı ve Eylül 1959'da 139. sayısı yayımlandı. Ekim 1959'da yeniden başlayarak 1969'a değin 94 sayı çıktı. ABD'de çıkan *Reader's Digest* (*) dergisi örnek alınarak yayımlanan *Bütün Dünya*, Batı'nın belibli başlı kültür ve magazin dergilerinden yapılan çevirilerle hazırlandı. Hemen her kesimden okuru ilgilendirecek, genel kültürü geliştirmeyi amaçlayan, değişik konularda kısa yazılara, makalelere, kitap özetlerine, öykülere, fıkra ve karikatürlere yer verdi. Eylül 1972-Mayıs 1978 arasında 1-60 sayı ve Ekim 1982-Mayıs 1984 arasında da 1-21 sayı olarak yeniden yayımlandı. Ayrıca bazı yıllar *Bütün Dünya Yıllığı* adı altında dünya ülkelerine ilişkin istatistik bilgilere ve çeşitli yazılara yer veren yıllıklar da çıkardı.

bütünleme ilkesi bak. tümleyicilik ilkesi

büvelek, BÜVE, BÜGE, BÜGELEK, GÜGÜM SİNEGİ, NOKRA SİNEGİ ya da İGRİCE olarak da bilinir. *Diptera* (çiftkanatlılar) takımından, bazı uzmanlarca *Oestridae*, bazılarınca *Hypodermatidae* familyası içinde sınıflandırılan böcek türlerinin ortak adı. *Hypoderma lineatum* ve *H. bovis* türleri yumurtalarını sığırların bacaklarına bırakır; larvalar derinin altına geçer, birkaç ay boyunca sığın vücudunda ilerler ve hayvanın sırtında, nokra denen yumrular oluşturur. Her yumrunun üstünde larvanın soluk almasına yarayan bir delik vardır. Bu delikler, sığır derisinin ticari değerini düşürür. Larva olgunlaşınca, yumrudan çıkarak yere düşer ve pupa evresini yerde geçirerek erişkin bir sineğe dönüşür. Et, deri ve süt kaybına yol açan bir başka büvelek türü de ren geyiklerinin asalağı olan *Oedemagena tarandi*'dir.

Avrasya ve Kuzey Amerika'da çok yaygın olan büveleklerle savaşma yöntemleri, sığırlara ağızdan böcek öldürücü ilaçların verilmesine ve hayvanların sırtındaki yumruların larvaların elle toplanmasına dayanır.

Büveyhler, BUYILAR olarak da bilinir, Arap ve Türk istilaları arasında İran'ın batısında ve Irak'ta yerli bir yönetim kuran, güçlü bir İran ve Şii karakteri taşıyan İslam hanedanı (945-1055). Deylem (Kuzey İran) kökenli olan hanedan, Ebu Süca Büveyh'in üç oğlu Ali, Hasan ve Ahmed tarafından kurulmuştur.

Ziyari hükümdarı Merdavic b. Ziyar tarafından yaklaşık 930'da Kerec valiliğine atanan Ali, İsfahan ve Fars'ı ele

geçirdi. Aynı sırada Hasan ile Ahmed de Cibal, Huzistan ve Kirman'ı aldı (935-936). Ahmed, Kasım 945'te emirü'l-ümera olarak Abbasi başkenti Bağdat'a girdi ve Büveyhi yönetimini kurdu. Sünni halifelerin hiçbir yetkisi kalmadı. Bundan sonra üç kardeş İmadü'd-Devle (Ali), Rüknü'd-Devle (Hasan) ve Muizzü'd-Devle (Ahmed) gibi onurlu unvanlarla anıldılar.

Hanedanın gücü zamanla akrabalar ve iller arasında parçalara bölündü. Ama tek hükümdar olarak 977'de ortaya çıkan ve topraklarına Umman, Taberistan ve Cür-can'ı da katan Adudü'd-Devle'nin(*) hükümdarlığı sırasında kısa bir süre için bu parçalar birleşti.

Büveyhiler bundan sonra önemli bir gelişme gösterdiler. Çeşitli hastaneler kurdular; Şiraz yakınında Kur Irmağı üzerindeki Bend-i Emir gibi bayındırlık hizmetlerine giriştiler. Samaniler, Hamdaniler, Bizanslılar ve Fatimilerle çeşitli ilişkiler kurdular. Sanatçıları, özellikle de şair el-Mütenebbi ve Firdevsi'yi korudular. Devletin Şii özelliği, çok tutulan Şii şenliklerinin düzenlenmeye başlamasıyla ve Irak'taki Necef, Kerbela gibi kutsal yerlere hac yapılmasının özendirilmesiyle kendini belli ediyordu.

Büveyhilerin başlıca kültür merkezleri İran'daki Rey ile Nayin ve Irak'taki Bağdat kentleriydi. Büveyhi sanatının İranlı karakteri, Selçuklu döneminden geçerek 13. yüzyıldaki Moğol istilasına değin dünyanın bu bölgesindeki sanatı etkilemeye yetecek kadar derindi.

Büveyhiler maden işlerini, özellikle de ince gümüş işlerini çok tutarlardı. Maden

bu dönemden kalan büyük ölçekli tek alçı bezeme örneği de buradadır. Caminin tümü, kıvrımlı motiflerin ağırlıkta olduğu Samarra üslubuyla bezenmiştir.

Büveyhi dokumacılarının ürettiği desenli ipekli, dönemin üstün sanat düzeyini yansıtır. Bunların bezemeleri genellikle figüratiftir ve kaligrafik öğeler de içerir. En çok hayvan örgelerinin kullanılmış olmasına karşın, stilize av sahneleri içinde betimlenmiş insan figürleri de görülür. Desenler çok karmaşıksa da, genellikle hem açık zemin üstünde koyu, hem de koyu zemin üstünde açık renk olarak, iki biçimde de algılanabilir. Çift başlı Sasani kuşunun desen olarak kullanıldığı böyle bir kumaş örneği Cleveland'deki Sanat Müzesi'ndedir. İpekli kumaşların çoğu Rey ve Nayin'de üretilmiştir. Zaten bugün en güzel ipek İran halıları da Nayin'de dokunur.

Adudü'd-Devle'nin ölümünden sonra gelişen ekonomi, bütünlüğü parçalanmış ordu ve genel olarak Büveyhi bölünmeleri, hanedanın çökmesine hızlandırdı. En son Büveyhi hükümdarı Ebu Nasr el-Melikü'r-Rahim, Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey tarafından tahtından indirildi.

büyü, insana ve doğaya ilişkin olayları, maddi dünyanın ötesindeki gizemli dış güçler aracılığıyla etkileyip yönlendirdiğine inanılan törensel eylem. Birçok dinin çekirdeğini oluşturmuş ve yazısız kültürlerin çoğunda temel bir toplumsal rol oynamıştır. Geniş anlamda, dinsel tören ve inançlardan, el çabukluğuna ve gözbağcılığa dayanan eğlencelik gösterilere kadar pek çok uygulamayı kapsayan büyü, dünyanın her yerinde ve bütün dönemlerde rastlanan toplumsal ve kültürel bir olgudur.

BÜYÜNÜN DOĞASI VE ÖNEMİ. Büyünün gerek öteki dinsel eylem ve kurumlarla ilişkisi, gerek toplumsal ve psikolojik işlevlerinin tanımındaki belirsizlik, doğası konusunda yanlış anlamalara yol açmıştır. Bu belirsizlik büyük ölçüde kültürel ve tarihsel evrim konusunda 19. yüzyılda Batı bilimine egemen olan görüşlerden kaynaklanır. Özellikle eski ve ilkel toplumlardaki büyüü dinsel olgulardan ayrı ele alan ve dinsel ya da kültürel anlamından soyutlayıp bir boşanç olarak değerlendiren bu etnosantrik görüş, büyüün dinle ve kültürle olan temel bağlarının ve benzerliklerinin gözden kaçmasına neden olmuştur. Büyü eyleminin dinsel eylemlerin içerdiği ruhani özden yoksun olduğu, içsel bir inanıştan çok dış öğeleri yönlendirmeye dayandığı, bu yüzden de dinsel anlamda daha basit ve alt düzeyde bir kategori olduğu yolundaki yaygın kanı da, yanlış anlamaları körüklemiştir.

Burada kullanılan tanım ise büyü ile öteki dinsel olgular arasındaki temel ayrımı ortaya koymaktadır. Buna göre, din ile büyüün temelini oluşturan güçler benzer olsa da din, insan ile ruhani güçler arasında dolaysız bir ilişki, büyü ise, kişisel olmaktan çok teknik bir eylemdir.

TARİHİ VE DAĞILIMI. Büyü, tarihin bütün dönemlerinde, bilinen bütün dinsel sistemlerin bir parçası olarak, şu ya da bu biçimde var olmuşsa da, büyüye verilen önem büyük ölçüde değişiklik gösterir.

Yazılı tarih öncesindeki büyüye ilişkin bilgiler, güvenilir verilerin eksikliği nedeniyle sınırlıdır. Mağara duvarlarındaki resimlerle oymaların av için yapılan büyüye ilişkin figürler içerdiği öne sürülmekle birlikte, bu bir varsayım olmaktan öteye gitmez. Antik Çağdaki Ortadoğu ve Yunan-Roma kültürleri, Hristiyan Avrupa, Türk ve İslam kültürleri ve çağdaş yazısız toplumlardaki büyüye ilişkin bilgiler daha kesindir.

Antik Çağ Eski Mezopotamya ve Mısır'dan günümüze, tılsımlı sözler ve büyü için formüller içerdiği kabul edilen çok sayıda yazılı metin kalmıştır. Bu kültürlerle ilişkin anlatılanların çoğunda, törensel uygulamaların hemen hemen tümü büyü olarak değerlendirilir. Bunun nedeni, araştırmacıların bu kültürlerin "mantık öncesi" düşüncenin örneği sayması ve dinsel metnin de bunun kanıtı olarak görmesidir. Örneğin, Eski Mısırlıların firavunları "tanrı kral" olarak kabul etmesi, dolayısıyla da onların doğayı ve bereketi denetlediğine inanması, birçok araştırmacı tarafından firavunların büyü uyguladıkları biçiminde yorumlanmıştır. Oysa bu durum daha çok firavunların sınırsız gücünün ifadesidir ve tanrısal statülerinden kaynaklanmaktadır. Eski Mısır ve Mezopotamya'dan kalan tılsımlı sözlerin çoğu kötü büyücüler ve cadılar kovma amacı taşır; tanrılara, vateşe, tuza ve suya söylenen, ölümleri ruhlarıyla ilişki kurmaya yarayan tılsımlı sözler de vardır. Daha eski yüzyıllardan, özellikle İS 1-4. yüzyıllar arası dönemden kalma Yunan ve Mısır papirüslerinde oldukça ilginç büyü örneklerine rastlanmıştır. Bunlar, hayvanlara ve hayvansal töze ilişkin büyü reçetelerini, büyü için yapılacak tören hazırlıklarını ve büyüün etkisini artırmak için uyulması gereken arınma koşullarını ayrıntılı biçimde betimler.

Eski Roma'da daha çok kara büyüye ve bir büyüün etkisini gidermek ya da önlemek için yapılan karşı büyüye ağırlık verilmiştir. Bu durum, yeni ortaya çıkan kentli sınıf üyelerinin, rakiplerini hem maddi anlamda, hem de büyü ile alt edebilmek için kendi güçlerine dayanmak zorunda oluşuyla açıklanabilir. Aşk, iş, spor karşılaşmaları ve hitabet sanatında zafer kazanmak için kullanılan tılsımlı sözlerin yanı sıra, rakip büyücülerden korunmak amacıyla yapılmış karşı büyü örneklerine de rastlanmıştır.

Hristiyan Avrupa. Avrupa'da ortaçağ ve sonrasında kalma büyülere ilişkin sayısız yazılı metin vardır. Büyü, cadılık ve dinsel uzlaşma konusundaki yeni antropoloji ve tarih araştırmaları, hızlı toplumsal değişimlerin gerçekleştiği dönemlerde büyüün önem kazandığını göstermektedir. Toplumsal istikrar dönemlerinin tipik özelliği olan aile ve akrabalar ilişkilerinin önemi böyle dönemlerde azalmakta, yerini yeni insan ilişkilerine ve yeni çatışmalara bırakmaktadır. Avrupa da bu kuralın dışında değildir; özellikle kilisenin, egemenliğini korumak ve sürdürmek için karşılarını büyücülerle suçladığı dönem bu durumu iyi bir örnektir.

Avrupa tarihinde büyü üç temel düzeyde ele alınabilir. Birincisi cemaat düzeyindeki gündelik ilişkilere egemen olan ve Antik Çağ sonlarından, büyüye olan inancın zayıfladığı yakın zamanlara değin süren büyüdür. Ama bu inançlar, genellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük kırsal nüfus kültürünün bir parçası olduğundan yazılı kaynaklar azdır. Öte yandan 14. yüzyılda, özellikle İtalya ve İspanya'da, artan toplumsal hareketliliğe ve karmaşılaşan sınıf hiyerarşisine koşut olarak kentli ve varlıklı kesimlerde görülen büyü uygulamaları bunun dışındadır. İkincisi, çokça bilinen, ama kilisenin büyüü şeytan ve kötü ruhlarla işbirliği yapma biçiminde heretik bir uygulama olarak tanımlaması yüzünden genellikle yanlış yorumlanan büyü anlayışıdır. Aziz Augustinus gibi ilk Hristiyan yazarlar, büyüü paganlığın bir kalıntısı olarak değerlendirmiş, Hristiyanlığın kabul edilmesi ve eğitimle ortadan kalkacağını öne sürmüşlerdi.

Sasani motifleriyle yapılmış gümüşten bir Büveyhi leğeni, 10. yy; Tahran Müzesi
Holle Bildarchiv

sanatında çoğunlukla Sasani teknik ve motiflerini kullandılar. Sasani geleneklerine uygun olarak çizilmiş, vahşi hayvanlarla, kuşlar ve müzikçilerle çevrili oturan bir figür, tipik bir Büveyhi bezeme ögesidir.

Genellikle Gebri işi denen Büveyhi çömlekleri, pişirilmeden önce beyaz renkli eritilmiş kille kaplanırdı. Sonra sivri bir kalemle bu kil, alttaki kırmızı toprağın ortaya çıkacağı kadar derin çizilerek motif oluşturulur, üstü, sarımsı ya da yeşil kurşun sırı kaplanırdı. Bazı parçalar çizgi motifleriyle, bazıları da insan suratlı kuşlar ve dört ayaklı hayvanlar gibi temsili figürlerle bezenirdi. Hâlâ mevcut olan en eski parçaların bazılarında şair Firdevsi'nin (ö. y. 1020) yaptığı olan İran ulusal destanı *Şehname*'den sahneler canlandırılmıştır. New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi'nde bu üslupta bezenmiş birkaç büyük kap bulunmaktadır.

Büveyhilerin inşa ettiği en önemli yapılarından biri Nayin'deki camidir. İlk biçimini pek az koruyabilmiş olmakla birlikte,

1320'de çıkartılan papalık bildirisi ise, büyücülüğü cadılıkla bir tuttu ve her ikisini de heretiklik olarak tanımladı; böylece Enkizasyon kayıtlarında Cadılar Sebti ve Kara Şeytana Tapınma gibi büyücülük ve cadılık uygulamalarından söz edilmeye başladı. Bu anlayış Avrupa'da yakın zamanlara değin etkisini sürdürdü.

Sözü edilen iki büyü biçimi genellikle günah kabul edilir ve heretiklikle eş tutulurken, üçüncü biçim bu değerlendirmenin dışındadır. Bu biçim, iyi amaçlı olduğuna inanılan ak büyüdür. Yahudi ve Hristiyan Hermetik geleneğin bir parçası olarak değerlendirilen bu büyüün uygulayıcıları, daha çok simya ile ilgilenmiş ve zaman zaman günahkâr olarak nitelendirilmekle birlikte, genellikle hoşgörü ile karşılanmışlardır.

Türkler ve İslam. Türklerde büyü İslam öncesine uzanır, ama İslamdan sonra da, eski İran, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu kültürlerinin etkisiyle dinsel yasağa karşın sürmüştür. Türklerin İslam öncesinde genel olarak "kam" adını verdiği büyücüler, gerçekte büyücünden çok şamandı. Kamlar, büyü aracılığıyla iyi ve kötü ruhlarla ilişki kurar, gök, güneş, ay, yer, su, ata ve ateş kültleri çerçevesinde ayinler düzenlerdi. Ayrıca kâhinlik, falcılık ve hekimlik de yaparlardı. 11. yüzyıldan kalma *Kutadgu Bilig*'de, kamlar otacı denen hekimlerle bir tutulmuş, her derdin bir dermanı ve iyi edecek bir kamu olduğu belirtilmiştir. Yapıta, "yel" ve "şeytan" hastalıklarını iyileştiren afsunculardan da söz edilir; bunların okuyup üfleyerek ya da muska hazırlayarak hastaları iyileştirmeleri, İslamın benimsenmesinden 150 yıl sonra bile büyüün Türk kültüründeki yerini koruduğunu gösterir. Doğu Türkistan'da yeni Müslüman olmuş kamların büyü amacıyla kullandıkları dualarda Hz. Muhammed'den, büyük meleklerden, evliya ve şeyhlerden söz edilmesi de, din ile büyüün nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır.

Büyücülük İslam öncesi Arap toplumunda da yaygındı. Fal okları atmak, çeşitli biçimlerde taşlar dikmek, yıldızlara bakmak,

ve büyücülük geleneğinin gelişmesini sağlamıştır. Anadolu büyülerinde gönül işleri önemli yer tutar. Sevgililer için muhabbet büyülerini ya da soğutmak, ayırmak için yapılan büyüler ve erkeğin cinsel gücünü bağlamayı amaçlayan büyüler en yaygın olanlardır. Ayrıca dil bağlamak, uyku bağlamak, çocuk sahibi olabilmek, hırsız yakalamak, kaçanın geri gelmesini sağlamak için yapılan büyüler de yaygındır. Bunların dışında, yolculuğa çıkmadan önce yapılan koruyucu büyüler, bol ürün almak ya da nazardan ve doğal afetlerden korunmak için yapılan büyüler, sevilmeyen kimsenin başına cinleri sarmak ve birinin ağır hastalıklara yakalanması ya da ölmesi için yapılan büyüler vardır.

Yazısız toplumlar. Çağdaş yazısız toplumlardaki büyüye ilişkin bilgilerin çoğu Batılı antropologların araştırmalarına dayanır. Kimi antropologların etnosantrik eğilimlerine karşın, böyle ilk elden toplanmış bilgiler, büyüü kendi toplumsal çevresi içinde değerlendirmeye ve söz konusu toplum üyelerinin büyüü nasıl gördüğünü, onunla ve ona karşı neler yaptığını kavrama olanağı sağlamaktadır. Var olan ayrıntılı büyü betimlemelerinin çoğu Okyanusya ve Afrika toplumlarına ilişkindir. Ama Malezya ve Endonezya gibi ağırlıklı Müslüman olmakla birlikte İslam öncesi inanışların da varlığını sürdürdüğü toplumlardaki büyüye ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Bu toplumların en önemli özelliği büyüün çoğu zaman cadılık ve kâhinlikle iç içe geçmesi olmasıdır.

BÜYÜNÜN YAPISI VE İŞLEVLERİ. Yapısı. Sürekli kara büyü ve kötü büyücülerin korkusu içinde yaşayan insanların varlığı, hayal gücü geniş Batılı gezginlerin uyardığı öykülerden öte bir şey değildir. Gerçekte büyü, dinin, bazı olayları açıklamak ve istenen sonuçlara ulaşmak için kullanılan gündelik bir parçasıdır. Çoğu dinsel olgu gibi büyü de, gizem ve saygı duygusuyla birlikte algılanır, ama bu, büyüün yol açtığı korkudan çok ona verilen önemin ifadesidir. Büyüden yarar bekleyen insanlar genellikle ya kendileri büyü yapar ya da gerekli önlemleri ve tabuları bilen bir uzmana giderler; bu, belli bir ücret karşılığında çalışan bir profesyonel de olabilir. Her kültürün kendi inanışlarına göre, büyücülüğün yeteneği kalıtımla geçebildiği, başka büyücülerden satın alınarak ya da her iki sürecin birlikte işlenmesiyle edinilebildiği gibi, büyücünün kendisi tarafından da yaratılmış olabilir. Büyücüyü, kötü amaçlarla, başkalarının kara büyüünden korunmak için ya da tümüyle iyi amaçlarla başvurulabilir. Büyünün kötü ya da iyi hangi yönünün ağırlıkta olduğu toplumlara göre değişse de evrensel olarak kendi başına ahlaki anlamda yansızdır.

Özellikle yazısız, küçük toplumlarda, büyü dinsel inanışın merkezini oluşturacak kadar önemlidir. Buna karşılık belligaşlı dinlerin geçerli olduğu toplumlarda çoğunlukla önemsizdir ve bir boşanmış sayılır.

İngiliz antropolog Sir James Frazer (1854-1941) büyüün, insana ve doğaya ilişkin olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisine simgesel bir anlam yükleyen kültürlerde önemli olduğunu belirtmiştir. Günümüzde bu görüşün, bilim öncesi toplumların düşünce biçimlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı öne sürülür. Batılı sanayi toplumlarının sahip olduğu bilimsel birikimden yoksun olan bu toplumlarda, belli sonuçlara ulaşmak, örneğin yağmur yağdırmak için büyüye başvurulur. Ama büyü bir araç olmanın ötesinde bir ifade biçimidir; toplumun resmi kültürünü ve örgütlenişini ifade etme ve koruma işlevi görür. Örneğin yağmur büyüü, o toplum için yağmurun ve tarımsal etkinliklerin önemini ifade eder.

Büyü üç ana öğeden oluşur: Tılsımlı sözler, tören ve büyücünün durumu. Tılsımlı sözlerin önemi, biraz da Polonya asıllı İngiliz antropolog Bronisław Malinowski'nin etkisiyle abartılmıştır. Melanezya'daki Trobriand Adalarında araştırmalar yapan Malinowski, ada halkı için, büyü amacıyla yapılan bir törenin geçerli olabilmesinin ve büyüün amacına ulaşabilmesinin doğru sözlerin doğru biçimde kullanılmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Yeni Zelanda'daki Maoriler de, tılsımlı sözlerin söylenişindeki bir hatanın büyücünün ölümüne yol açabileceğine inanırlar. Yalnızca büyüye katılanların bildiği bir tılsımlı söz dağarcığı olması da büyüün saygınlığını artırır.

Tılsım, söz dışında bazı nesnelerin ya da ilaçların kullanılmasını da içerebilir. İlaç kullanılmasından ötürü büyücüyü zaman zaman "büyücü hekim" de denir. İlaçta niteliği büyük ölçüde değişir. Kara büyüde kullanılan bazı ilaçlar düpedüz zehirdir. Tılsımlı nesnenin koruyucu amacı da vardır. Örneğin Anadolu'da eski çağlardan beri boyna asılan, başa bağlanan, üstte taşınan ya da evlerin belli yerlerine konan tılsımlı nesneler kullanılır. Nazarlık, muska, hamaylı gibi adlarla verilen nesneler nazardan ve olası kötülüklerden korunmak içindir. Arpa, bakır levha, bakla, ekmek, elma, geyik derisi, geyik boynuzu, gül, günlük, incir, kuru üzüm, kemik, kıl, kırmızıbiber, mum, nal, pamuk çekirdeği, sarmısak, şeker, tuz, yılan derisi, yumurta, zeytin yaprağı gibi yüzlerce nesne, çeşitli dualar okunup üflenerek ya da üstüne dualar yazılıp tılsımlı işaretler yapılarak büyü amacıyla kullanılır. Bazen de ilaç ve öteki nesneler bir istegin gerçekleşmesini sağlarken çok, onu simgesel biçimde ifade eder. Örneğin, birisine zarar vermek isteyen büyücü, saç ya da tırnak gibi o kişinin bedeninden alınan bir parçaya ya da giysi gibi, onun bedenine temas etmiş bir nesneye zarar verir. Trobriandlıların, kanolarının hızlı gitmesi için yaptıkları büyü törenlerinde, kanonun su üstünde kayışını simgeleyen hafif yapraklar kullanmaları; Sudan'daki Azandelerin, güneşin batışını geciktirmek için, çatal biçimindeki bir dalın ucuna taş yerleştirmeleri; eskiden bazı Balkan halklarının sarılığı iyileştirmek için altın yutmaları, büyüdeki simgeselliğe örnekler.

Büyü töreninin önemi, büyüü dinin tümüyle dışında tutanlarca gözardı edilmiştir. Oysa büyüün, yalnızca resmi kabul görmüş ve özenle belirlenmiş koşullarda yapılması, evrensel düzeyde geçerli bir olgudur. Törenin kendisi de tümüyle simgesel olabilir; yağmur yağdırmak için yere su serpilmesi ya da bir kurbana zarar vermek için onun balmumundan yapılmış suretinin tahrip edilmesi buna örnekler.

Büyü eyleminin törensel niteliği, büyüün durumunda da görülebilir. Büyü, gündelik ve doğal bir olay kabul edilse de, bütün öteki dinsel eylemler ve nesneler gibi belli bir tehlike taşıyor ve kirlitici bir eylemdir. Gerek büyücü, gerek tören, büyüye katılanların sık biçimde uyması gerekir. Tabular ve arınma koşullarıyla kuşatılmıştır. Büyücünün böyle zamanlarda belli yiyeceklerden ya da dinsel ilişkinden uzak durması gerekebilir; bu dönemlerde başka insanlarla kirlittiği inancı oldukça yaygındır. Bu kuralların iki nedeni vardır: Gerekli önlemler alınmadığında büyü bozulabilir ve bu ölemler, izleyicilerin gözünde törenin amaçlanan sonucun önemini artırır. Böylece büyü töreninin gündelik sıradan işlemler bir tutulmaması ve kutsallıkla donanması sağlanmış olur.

İşlevleri. Büyünün başlıca iki işlevi bir araç ve bir simge oluşturmaktan kaynaklanır.

Sevda büyüü, *Büyü ve Tılsım Kitabı*, 18. yy
İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

küçük kareler çizip içlerine harf ya da sayı yazarak büyü yapmak Arapların sık başvurduğu yöntemlerdi. İslam ise büyüü bir günah sayarak yasakladı.

Anadolu'da ise büyü, yaşamın bir parçası olarak varlığını sürdürmüş, Hristiyanlık ve eski pagan dinlerin yanı sıra, yerel ve komşu kültürlerin etkisi de köklü bir büyü

Büyü yapan ya da yaptıranın, bunun istediklerini elde etmek için geçerli ve yeterli bir yöntem olduğuna inanması, büyü'nün bir araç olma işlevine bağlanır. Simgesel işlev ise bütün büyülerde vardır ve büyü'nün dinsel sistemin bir parçası olduğu da en iyi biçimde bu işlev aracılığıyla anlaşılabilir.

Malinowski ve izleyicileri büyü'nün bir araç olarak işlevlerini yaratıcı, koruyucu ve yıkıcı biçimde belirlemiştir. Yaratıcı büyü, av ya da tarım gibi insan emeğine ve doğa koşullarına dayanan etkinliklerin başarıya ulaşmasını güvence altına alma amacı taşır. Trobriandlıların açık denizde avlanırken büyüye başvurmaları, ama bir lagünde avlanacakları zaman büyü yapmamaları, teknolojinin düşük olduğu toplumlarda, büyü'nün nasıl güven sağladığını örneklemektedir. Yaratıcı büyü aynı zamanda, emeğin daha verimli biçimde örgütlenmesini sağlar ve insanları başarıya özendirir. Koruyucu büyü, tehlikeyi önlemeyi ya da uzaklaştırmayı, hastalıkları iyileştirmeyi, bireyi ya da topluluğu doğal afetlerden ve başkalarının kötü-lüklerinden korumayı amaçlar. Yıkıcı büyü ise kara büyüdür ve doğrudan başkalarına zarar vermeyi amaçlar. Kara büyüye karşı duyulan korku kişinin özgüvenini sarsarak yaratıcılığını ve başarısını kısıtlayabilir. Öte yandan kara büyüden korunmak için yapılan karşı büyü de, toplumdaki korku ve gerilimleri ortadan kaldırma işlevi görür.

BÜYÜ, DİN VE BİLİM. *Büyü ve din.* Büyü'nün öteki dinsel eylemlerle ilişkisi üç ögeye dayanır. Birincisi, büyü töreninin yöneltmiş olduğu, harekete geçirmeye çalıştığı güçtür. İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor (1832-1917) ve izleyicileri, dinsel törenin nesnesini bireysel, bilinçli ve her şeye gücü yeten ruhani bir varlık olarak tanımlar. Büyününse kendi başına bir gücü yoktur; daha çok doğadaki bir gücün ifadesidir. Melanezya ve Polinezya halkları bu dış güce *mana* adını verir. İkinci öge büyüye katılanlar, yani büyücü ile ona başvuranlardır. Fransız sosyolog Émile Durkheim'in (1858-1917), bir din adamının cemaati, büyücününse müşterileri olduğu biçimindeki sözleri, dinsel bir törene ve büyüye katılanlar arasındaki ayrımı ortaya koyar. Dinsel törenin sosyolojik anlamda başlıca işlevi, cemaat içindeki dayanışma ve birlik duygusunu korumaktır; büyü töreninde ise böyle bir işlev yoktur. Bazı ayrıntıları günümüz araştırmacılarınca reddedilse de, bu görüş büyü konusundaki genel antropolojik düşüncenin bir parçası olmuştur.

Üçüncü öge, büyü'nün ve öteki dinsel eylemlerin işlevidir. Büyücü için, yaptığı eylemin açık işlevi, bir araç olması, yani yöneldiği hedefin gerçekleşmesini sağlamasıdır. Ama dışarıdan bakan bir gözlemci büyüde örtük bir işlev de görür. Bu, insanın bilgi ve yeteneğinin yetersiz kaldığı durumlarda güven duygusu sağlamaktır. Ayrıca, belli bir etkinliğe yüklenen önemden ve bu etkinlik için gereken işbirliği zorunluluğundan kaynaklanan gerilimleri gidererek, küt ve güç erişilir kaynaklar yüzünden kıskançlık ve rekabet duygularıyla huzursuz olan küçük bir toplulukta işbirliğine verilen değerin korunmasını sağlar. İngiliz antropolog A. R. Radcliffe-Brown (1881-1955), Hindistan'daki Andamanlılara ilişkin yapıtında, doğum ve ölüm sırasında yapılan büyü törenlerinin yakınları rahatlatıldığını ve temel işlevinin doğuma ve ölüme verilen önemi bir kez daha vurgulayarak, yerel örgütlenmede ve akrabalık ilişkilerinde bunları izleyecek değişiklikleri topluma duyurmak olduğunu belirtir. Malinowski ile Radcliffe-Brown'ın bazı görüşleri tartışılmalı olsa da, büyüü kişisel inanç düzeyinde ele almayıp toplumsal sistem içindeki işleviyle değerlendirildiklerinden, araştırmaları günümüzde de önem taşır.

Kısaca, dinsel törenler, insanın Tanrı, öteki insanlar ve doğayla ilişkileri konusundaki inançların eyleme dökülmesidir. Büyü ise tersine, özellikle teknolojisi sınırlı toplumlarda, insanın yeteneği ve bilgisi dışındaki belli amaçları gerçekleştirme ve istekleri simgesel olarak ifade etme yoludur. Ama her ikisinde de ortak olan işlevler vardır; başka türlü açıklanamayacak olgulara açıklama getirme, olağandışı ve basedilemez durumlara basedebilme, belli konulara ilişkin toplumsal değerleri pekiştirme ve toplumsal değeri yüksek etkinlikler arasında ilişki sağlama gibi.

Büyü, teknoloji ve bilim. Büyü törenleri ile büyü dışı teknik etkinlikler arasında en azından yüzeysel bir benzerlik vardır. Her ikisinde de belli sonuçlar doğurması umulan bir eylem gerçekleştirilir. Tylor ve Frazer'a göre iki süreç arasındaki ayrım, büyücünün büyü eylemi ile izleyen olay arasında dolaysız bir neden-sonuç ilişkisi görmesi, deneysel olguda ise bu ilişkinin yalnızca çağrışımından oluşmasıdır. Büyünün, teknik bilginin yetersiz ya da belirsiz olduğu durumlarda kullanılması teknik bilginin yerine geçtiği anlamına gelmez; ama teknik sınırlamaların farkında olan insanların büyüye başvurması, büyü'nün verdiği güven duygusunu açıkça gösterir.

Büyü töreniyle istenen sonuç arasında hiçbir neden-sonuç ilişkisi bulunmadığının deneysel olarak bilinmesine karşın, insanların hâlâ büyüye inanmaları ve başvurmaları bilimsel düşünce açısından şaşırtıcıdır. Ama büyü'nün temel amacı, belli bir teknik sonuca ulaşmaktan çok, simgesel ve psikolojik değeri olan bir eylemde bulunmaktır. Nasıl bir dindar dualarının etkisini ölçemezse, büyü'nün etkisini ölçmeye kalkışmak da anlamsızdır.

BAŞLICA KURAMLAR. Büyü hakkında çok sayıda yapıt ortaya konmuştur. İlk araştırmalar, büyü'nün kendi dinleri ile olan ilişkisini inceleyen Yahudi ve Hristiyan bilim adamlarınca yapıldı. İslamda da büyü konusunda incelemeler vardır. 12. yüzyıl kelâmı bilginlerinden Fahreddin Razi büyüü sekiz ana başlıkta sınıflandırdı: 1) Tapınmaya ve yıldızların etkisine dayanan eski Keldani büyüü; 2) insanın kendisi ve başkaları üzerinde etkili olmasıyla ortaya çıkan ruhsal büyü; 3) Yer ruhları (ervah-ı arzîye) sayılan cinlerin yardımıyla yapılan büyü; 4) gözbağcılık yoluyla yapılan büyü; 5) olağanüstü

işler gördüğü sanılan araçlarla yapılan büyü; 6) ilaçlar ve kokular kullanarak yapılan büyü; 7) İsm-i Azam'ı bildiğine, cinler ve perilerle konuştuğuna insanları inandırıp kandırarak yapılan büyü; 8) gammadzların yardımıyla bazı sırlarını öğrenip insanları birbirine düşürme ve bunu bir büyü olarak tanıtmak. Sonraki İslam bulguları da bu sınıflandırmaya bağlı kalarak Kuran'a ve hadise göre çeşitli yorumlar yaptılar. İbn Haldun, bazı büyülerle ilgili denemeler de yaparak, büyü'nün kişiliğinden beliren güce önem verilmesi gerektiğini öne sürdü. Ayrıca peygamberlerde ve evliyada bulunan olağanüstü güçlerle büyüü ayırmak gerektiğini vurguladı. Onun görüşleri sonradan, şeriata uyan ve uymayan büyü ayrımını da getirmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında ise antropologlar, büyüü ve onun dünya dinlerinin evrimindeki yerini çözümlemeye çalıştı. Batıda büyü konusunda geliştirilen kuramlar, antropolojik ve psikolojik olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Antropolojik kuramlar. Büyüü antropolojik anlamda ilk inceleyen Tylor'dur. Tylor, *Primitive Culture* (1871; İlk Kültür) adlı yapıtında, büyüü bir "sahite bilim" olarak tanımladı ve "vahşilerin" büyü eylemi ile amaçlanan olay arasında, dolaysız bir neden-sonuç ilişkisi kurduklarını belirtti. Büyüü "insanoğluna musallat olan en zararlı deliliklerden biri" diye nitelendiyse de, bir sapkınlık ya da boş inanç olarak değil, "simgesellik ilkesine" dayanan, oldukça akılcı bir benzerlik süreci üstüne kurulmuş mantıklı bir düşünce biçimi olarak ele aldı. Büyüye inananların onun başarısızlığını görmemesini ise şu nedenlere dayandırdı: Büyü ile deneysel olayın genellikle birbirini izlemesi, yani büyücünün gerçekleştirmeye çalıştığı şeyi doğanın yapması; başarısızlığın tabuların çiğnenmesine ya da düşman güçlere yüklenmesi; başarı ve başarısızlık kavramlarının eşnekliliği; büyücünün dayandığı otorite ve kültürel inançlar. Tylor, din ile büyü'nün tek bir düşünce sisteminin parçaları olduğunu da kavramıştı; onların birbirine seçenek oluşturmayıp birbirini tamamladığını, dolayısıyla insanın evriminde birer aşama olmadıklarını öne sürdü.

Frazer, *The Golden Bough* (1890; Altın Dal) adlı yapıtında Tylor'ın görüşlerini daha da geliştirdi; büyü'nün din ve bilimle ilişkisini irdeledi ve tümünü de geniş bir evrim şeması içine yerleştirdi. Tylor'ın büyü ile doğa olayları arasında kurulan yanlış neden-sonuç ilişkisiyle ilgili kuramını kabul etti; büyüü "düzmece bir doğa yasası sistemi" olarak adlandırdı ve söz konusu neden-sonuç ilişkisini oluşturan ilkeleri çözümlemeye çalıştı. Bu ilkelere göre büyüü ikiye ayırdı: "Bir şey benzerini doğurur ya da sonuç kendi nedenine benzer" biçiminde özetlediği Benzerlik Yasası'na dayanan büyüü homeopatik; "bir kez ilişkiye giren şeyler, ayrıldıktan sonra da birbirini etkiler" diye açıkladığı İlişki Yasası'na dayanan büyüü de bulasıcı olarak adlandırdı.

Büyü ve dini insan düşüncesinin gelişimindeki farklı aşamalar olarak gören Frazer, bu amaçla bir de evrim şeması geliştirdi. Ona göre büyü, daha basit bir mantığa dayandığından evrimde dinden önce geliyordu. Dinsel inançları olmadığını, ama büyüye inandıklarını var saydığı eski Avustralya Yerlilerini kanıt gösterdi; ama Avustralya Yerlilerinin inançları konusunda yanlışlığı sonradan ortaya çıktı. Frazer'a göre, eski kültürlerdeki insanlar sonunda büyü'nün yetersizliğini ve insanın doğayı denetlemek-

Ganj Irmağına hac ziyaretini için gelenlere kutsal meşinler okuyan bir Hintli büyücü
ABC Ajansı

teki güçsüzlüğünü kavramış, böylece de doğayı insanın istediği biçimde denetleyen, her şeye gücü yeten ruhani varlıkların bulunduğu sonucuna varmıştır. Din böyle ortaya çıkmıştır. Simyanın, ardından da gerçek bilimlerin buluşlarıyla öğrenilen deneysel doğa yasalarının kabul edilmesi evrim şemasının son aşamasını oluşturur. Bu son aşamayla birlikte, din de büyü gibi bir boşanmış düzeyine inmiştir.

Bu yazarlar ve izleyicileri, büyüyü temelde bireysel ve düşünsel bir sorun, bireyin dünyayı bir algılayış biçimi olarak ele alıyordu. Marcel Mauss (1872-1950) ve Émile Durkheim gibi Fransız sosyologlar ise büyü'nün toplumsal işlevini irdeleyen yeni bir yaklaşım getirdiler. Durkheim, *Les formes elementaires de la vie religieuse* (1912; *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, 1923) adlı yapıtında, büyü törenlerinin, büyücülerin kutsal sayılan nesneleri müşterileri için yönlendirmesinden oluştuğunu, bu yüzden dinsel törenlerin taşıdığı toplumsal birleştiricilik işlevinden yoksun olduğunu öne sürdü. Bu görüşleri Radcliffe-Brown ve bir ölçüde Malinowski'ye paylaştı. Radcliffe-Brown'a göre büyü'nün temel toplumsal işlevi amaçlanan ya da sakınılan olayın toplumsal önemini ifade etmesidir. Malinowski ise, büyüyü dinin karşıtı olarak ele alır ve temelde bireyin psikolojik gereksinimleriyle ilişkili olduğunu savunur. Ona göre büyü, insanın olağan bilgi ve yeteneklerini genişletme işlevi görür; iyimserliği törenleştirerek teknik belirsizlik durumunda güven verir; küçük ve teknolojisi sınırlı bir toplumda başka türlü gerçekleşmeyecek istekleri ifade eder; karşı büyü olarak da başarı-sızlığı açıklar. İngiliz R. Ranulph Marett ile ABD'li Robert Lowie ve Alexander Goldenweiser gibi başka yazarlar, büyü ile din arasındaki ayrımın, "doğa" ile "doğaüstü" arasındaki yapılan etnosantrik ayrımı yansıttığını öne sürerek Tylor ve Frazer'dan ayrılırlar.

Yakın zamanda özellikle Afrika ve Okyanusya'daki büyü sistemlerine ilişkin yeni araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar genellikle Radcliffe-Brown-Malinowski çizgisini izler ve onlardan sonra büyü üzerine yapılmış tek önemli araştırma olan, Sir Edward Evans-Pritchard'ın (1902-73) *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* (1937; *Azandelilerde Cadılık, Kâhinler ve Büyü*) adlı yapıtını temel alır. Evans-Pritchard yapıtında, Sudan'ın güneyinde yaşayan Azandelilerin, denetlenmesi ve açıklanması teknik düzeylerinin ötesinde olan olayları büyüyü kullanarak açıklamalarından yola çıkarak, büyü'nün din ile kültürün ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koyar. Azandeliler büyüyü, cadılık ve kâhinlikle birlikte, doğanın ve toplumun olağan bir parçası olarak görürler. Böylece farklı olgular, her parçası ötekini destekleyen kapalı bir mantık sistemi oluşturur ve hem doğal ve toplumsal düzen için, hem de düzensizlik ve rastlantı için akılcı bir nedensellik sistemi ortaya çıkar.

Psikolojik kuramlar. Antropolojik yaklaşımlar büyüyü bireysel-psikolojik değil, toplumsal düzeyde ele alır. Gene de Tylor ve Frazer'ın görüşleri, bireysel düşünce biçimi kavramına dayandığı için son çözümlemeye psikolojiktir. Büyü ölçüde Herbert Spencer ve Wilhelm Wundt'tan esinlenen bu görüşler, Lowie, Paul Radin ve Goldenweiser gibi, büyü'nün ve dinin psikolojik kökenlerine eğilen başka antropologlarca geliştirilmiştir. Malinowski'nin yapıtlarının çoğunda büyü inanışının dayandığı psikolo-

jik nedenler ele alınır. Sigmund Freud da, *Totem und Tabu* (1913; *Totem ve Tabu*, 1942) adlı yapıtında, dinsel düşüncenin gelişiminde ilk aşama olarak gördüğü büyü'nün, temel süreçleriyle çocukların ve nevrozların düşüncelerine benzediğini öne sürdü; çocuklar ve nevrozlar için olduğu gibi, "ilkeller" için de, bir şeyi istemek ya da amaçlamak o şeyin gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Bu görüş, büyü töreninin ifade edici işlevini gözden kaçırmıştı çok, "ilkel", çocuk ve nevrozların düşünce biçimleri arasında, benzerlik olduğunu var saymasıyla artık geçerliğini yitirmiştir. Freud'un yanlışlığı büyü ölçüde, antropolojik alan araştırmalarının gelişmesinden önce Batılı bilim adamlarının görüşlerine egemen olan bilgisizlikten ve etnosantrik yaklaşımdan kaynaklanıyordu.

Sonuç. Büyünün antropolojik ve tarihsel araştırmalarda ayrı bir toplumsal olgu olarak ele alınması uzun bir geçmişe dayanır. Büyü ile öteki dinsel eylemler arasındaki bazı ayrımları belirlemek yararlıysa da, büyüyü tek başına incelemek olanaksızdır. Büyü, bilimsel ve teknik bilginin belli bir gelişim aşamasında bulunan belli bir toplumun dünya görüşünün bir boyutu ya da yansımasıdır. Dolayısıyla toplumların dinsel ve düşünsel sistemlerinin bir parçası olarak ele alınmalıdır. Ayrıca bak. büyüçülük; cadılık; kâhinlik.

büyüçülük, iyi ya da kötü ruhların yardımıyla ya da denetimini sağlayarak kazanıldığı öne sürülen gücün kullanımı. Özellikle Avrupa dinlerinin tarihinde büyüçülük cadılıkla karıştırılır. Ama çağdaş antropologlar büyüyü, bir dış gücün başkalarını etkilemek için çeşitli biçimlerde yönlendirilmesi, cadılığı ise aynı amaca yönelik olmakla birlikte temelde içsel ve kişisel bir nitelik olarak tanımlar. Yeterli bilgisi olan, tılsımlı sözlerden, iksirlerden ve muska gibi nesnelerden yararlanmasını bilen herkes büyü yapabilir. Oysa cadılık doğuştan gizli güçlere sahip olmayı gerektirir ve görünmez araçlarla gerçekleştirilir; aynı zamanda, doğası gereği kötülüğe ve günaha yöneliktir. Bununla birlikte, tarih boyunca büyüçülerin kötü güçlerinden korkulmuş, Avrupa'da 16. ve 17. yüzyıllarda sürdürülen cadı avlarında büyüçüler de cadılarla birlikte yargılanarak yakılmıştır. İslam da büyüyü hoş görmemiş ve Müslümanların büyüden uzak durmasını buyurmuştur. Kuran'da büyü ve büyüçülük, Bakara (101-102), Taha (69) ve Maide (90) surelerinde açıkça yasaklanmış; büyüçülük yapmanın ve büyü yaptırmanın Allah'a ortak koşmak gibi büyük günahlardan olduğu belirtilmiştir, büyü bir tuzak ve şeytan işi diye yerilmiştir.

Büyü sınıflandırmasında başkalarına zarar verme amacını taşıyan büyüye "kara büyü", yararlı amaçlara yönelik büyüye de "ak büyü" denir. Örneğin Avrupa geleneklerinde ki simyacıların ak büyü yapışı kabul edilir. El çabukluğunun doğaüstü güçlerle ilişkili olduğu düşünüldüğünden bazen gözbağcılar da büyüçü sanılır.

Büyüçülükle karıştırılan bir başka olgu da kâhinliktir. Bazı toplumlarda büyüçü aynı zamanda kâhindir, ama kâhinlik, olayları yönlendirmeye değil, öngörmeye ve anlamaya dayanmasıyla büyüçülüktan ayrılır. Rahipler, şamanlar ve peygamberler de, temelde insanlarla ruhani güçler arasında aracı işlevi görmelerine karşın, bazı uygulamaları geleneksel olarak "büyü" diye nitelendirildiğinde zaman zaman büyüçülerle karıştırılır. Örneğin bazı Batı dillerinde "büyüçü" anlamına gelen sözcükler, eskiden Doğulu rahiplere verilen *magus*(*) adından türemiştir. Kuran'ın pek çok bölümünde

Hz. Süleyman ve Hz. Musa'dan söz edilir. Ken bu peygamberlerin gösterdiği mucizeleri büyüçülük sayan kimselerin yanlış olduğunu ve günah işlediğinin belirtildiği, Arap geleneğinde de büyüçülüğün peygamberlikle karıştırıldığını göstermektedir.

Büyük Admiralty Adası (Papua Yeni Gine) bak. Manus Adası

Büyük Ağa Medresesi bak. Kapağası Medresesi

Büyük Alsace Kanalı, Fransızca GRAND CANAL D'ALSACE, Fransa'nın doğu kesiminde, Ren Irmağı boyunca uzanan su yolu. Yapımına 1932'de başlanmış, II. Dünya Savaşı sonrasında bitirilmiştir. Basel (İsviçre) ile Breisach (Almanya) arasında 50 km'lik ulaşım sağlar. Güçlü bir akıntının engellendiği Ren taşımacılığını geliştirmek, böylece Strasbourg'dan yukarı doğru trafiği artırmak için yapılan kanalda havuzlar ve savaklar yoluyla elektrik de üretilir.

Büyük Amerika Çölü bak. Büyük Ovalar

Büyük Ana Tanrıça bak. Kybele

Büyük Antiller, Antiller'in(*) en büyük dört adası; Küba, Hispaniola, Jamaika ve Porto Riko. Küçük Antiller zincirinin kuzeyinde yer alır ve Batı Hint Adalarının toplam yüzölçümünün yaklaşık yüzde 90'ını oluşturur.

Büyük Apalaş Vadisi, BÜYÜK VADI BÖLGESİ olarak da bilinir, Kuzey Amerika'nın Apalaş Dağları sisteminde, alçak vadilerin uzunlamasına oluşturduğu zincir. Kuzeydoğuda Kanada'dan güneybatıda Alabama'ya kadar uzanır. Kanada'da St. Lawrence Vadisini, ABD'de Kittatinny, Cumberland, Shenandoah ve Tennessee vadilerini içine alır. Güney kesiminde, Apalaş Dağlarını iki eşit bölüme ayırır. Kuzey kesimi ABD'nin New England eyaletinde ve Kanada'da Apalaş Dağlarının batısına kadar yayılır ve bu dağları Adirondack Dağlarından ayırır. Özellikle Cumberland ve Shenandoah vadilerinde zengin çiftlikleri bulunur.

Büyük Artezyen Havzası, BÜYÜK AVUSTRALYA HAVZASI olarak da bilinir, dünyanın en büyük artezyen su alanlarından biri. Avustralya'nın yaklaşık beşte birini kaplar. Eyre Gölü ve Darling Irmağı su toplama havzalarının büyük bölümünü içine alarak kuzeyde Carpentaria Körfezine kadar uzanır. 1.750.000 km²'lik alanının büyük bölümü Queensland eyaleti içindedir. Yeni Güney Galler ve Güney Avustralya eyaletleri ile Kuzey Toprakları'nda da uzantıları vardır. Su bulmak için inilen derinlikler yoreden yöreye değişir; bazı kuyulardan derinliği 2.100 m'ye ulaşır. 18 bin kuyudan çıkarılan günlük su hacmi ortalama 1,3 milyar litredir; ama bu miktarın çoğu buharlaşma ve sızıntı nedeniyle kaybolur. Sulama, depolama ve günlük kullanım amacıyla su dağıtımı açık kanallarla ve plastik borularla yapılır.

Büyük Atılım, Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) sanayi ve tarım alanındaki sorunları çözebilmek amacıyla, büyük ülke nüfusunun özellikle geniş ölçekli kırsal komünlerde örgütlemek üzere 1958'den 1960'ın başlarına değin yürüttüğü kampanya. ÇKP'nin kampanyadan bir beklentisi de, emek-yoğun sanayileşme yöntemlerini geliştirmekti. Böylece Çin'in, ağır sanayi girdilerini adım adım ithal ederek sanayileşme biçimindeki daha yaygın ama yavaş süreci atlayabileceği umuluyordu. Sanayileşmede Büyük Atılım yaklaşımı, örneğin her köyde, evlerin arka bahçesinde küçük çelik fırınları kurulması, böylece büyük ölçekli yeni fabrikalar kurma

zorunluluğunun aşılması sloganında somutlaşıyordu.

Büyük Atılım girişimi Sovyet sanayileşme modelinin reddedilmesiyle birlikte gelen bir arayıştan kaynaklanıyordu. Sovyet modeli, tarımdan ağır sanayiye kaynak aktarılmasına ağırlık vermişti; oysa Çin'de SSCB'ye göre nüfus çok daha kalabalık olduğu için, sermaye birikimi sağlayacak büyük bir tarımsal fazla yaratmak olanaksızdı. Yoğun tartışmalardan sonra, halkın çalışma alışkanlıklarını değiştirerek ve makineden çok emeğe dayalı sanayi sürecine dayanarak tarım ile sanayinin birlikte geliştirilebileceğine karar verildi. 1958 başında, ülkenin iç kesimlerinin kuzeyindeki Henan (Honan) eyaletinde bir deneme komünü kuruldu ve sistem kısa zamanda tüm ülkeye yaygınlaştırıldı.

Komün sisteminde tarımsal ve siyasal kararlar tek birimde birleştiriliyor; uzmanlık ve ekonomik rasyonaliteden çok, ideolojik vurgulanıyordu. Köylüler çalışma ekiplelerinde örgütlenmiş, kadınların da çalışabilmelerini sağlamak için komün mutfakları kurulmuş ve "herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre" biçiminde özetlenen komünist bir üretim sistemi oluşturulmuştu. Başka bir deyişle, toplumsal üretim ve bölüşüm ilişkileri mutlak bir kolektivizme doğru hızla fırlatılmış; yukarıdan aşağı bir kışla disiplini oluşturulmuştu. Ayrıca program aşırı gayretkeş kadrolarca öyle ivcenlikle yürütülüyordu ki, küçük çelik fırınlarında çoğu zaman tarım araçları da eritiliyor, birçok çiftlik hayvanı hoşnutsuz köylülere kesiliyordu. Uygulamadaki bu yanlışlıklar, art arda gelen doğal felaketler yüzünden ve bu sırada patlak veren Sovyet-Çin ideolojik anlaşmazlıkların sonucu Sovyet teknik personelinin ülkeden ayrılmasıyla, daha da vahim sonuçlar doğurdu.

Sonunda Çin ekonomisinin çökmesi karşısında hükümet 1960 başında Büyük Atılım programını yürürlükten kaldırdı. Komün sistemi kaldırıldı; bir dereceye kadar gönüllülüğe dayalı kooperatifler ile kolektif çiftliklere geri dönüldü; özel tarlalar ve tarım araçları köylülere geri verildi ve uzmanlığa yeniden ağırlık tanınmaya başladı. Büyük Atılım'ın başarısızlığı parti önderleri arasında da bölünmeye yol açtı. Bir grup, Büyük Atılım'ın başarısızlığından, uygulamada aşırı gayretkeş davranan bürokratik unsurları sorumlu tutuyordu. Bir başka gruba göre ise, Büyük Atılım'ın başarısızlığı, ekonomik yasaları iradecilik yoluyla çiğnemenin ve aşama atılmanın mümkün olmadığını; Çin'in mevcut üretici güçler düzeyinde gerçek anlamıyla sosyalizm uygulayamayacağını; uzmanlığa ve maddi özendiricilere daha çok ağırlık vermesi gerektiğini kanıtlıyordu. 1960'ların başlarında, Liu Shaoqi ve Deng Xiaoping önderliğindeki bu grup ağır basıp biraz siyasal istikrar sağladıysa da, daha sonra Mao Zedong(*) 1966 başında Çin Kültür Devrimi'ni(*) kapitalizm yolcusu olmakla suçladığı bu gruba karşı başlattı.

Büyük Avustralya Havzası bak. Büyük Artezyen Havzası

Büyük Avustralya Körfezi, Avustralya'nın güney kıyısında, Hint Okyanusunun oluşturduğu geniş körfez. Uluslararası Hidrografi Bürosu'nun tanımına göre, Batı Avustralya eyaletindeki Batı Burnundan doğuya doğru Tasmanya'daki Güneybatı Burnuna kadar uzanır. Ama daha yaygın kabule göre, Batı Avustralya'daki Pasley Burnundan başlayarak 1.159 km ötede Güney Avustralya eyaletindeki Carnot Burnunda sona erer. Körfezin başlangıç noktası, kıraç Nullarbor Platosuna bitişiktir;

60-120 m yükseklikte çok düzgün ve sürekli uçurumlarla çevrilidir. Körfez kıyısındaki Eucla yerleşmesi ile İsrail Koyu arasında Nuysland Koruma Alanı ve Arid Burnu Ulusal Parkı bulunur. Eucla'nın batısında, Batı Avustralya-Güney Avustralya eyalet sınırının yakınındaki eski uçurum çizgisinin çevresinde kumlu bir kıyı ovası vardır. Bölgeye ilk kez 1627'de Felemenkli denizci Pieter Nuys geldi. Çıplak kıyı bölgesini ilk araştıran ise 1802'de körfeze uğrayan Matthew Flinders adında bir İngilizdi. Kışları batı rüzgârlarına açık olan körfezin fırtınaları ve yüksek dalgaları unludur. Açıkta Recheche ve Nuys takımadaları ile Investigator ve Whidbey adaları da körfezde yer alır.

Büyük Ayı Gölü, GREAT BEAR GÖLÜ olarak da bilinir, Kanada'da, Kuzeybatı Toprakları'ndaki Mackenzie ilinin orta kesiminde göl. Kuzey Kutup Dairesi'nin iki yanında yer alır. 1800'den önce, Kuzeybatı Kumpanyası tüccarlarınca keşfedilen göle, kıyılarında yaşayan ayılardan ötürü bu ad verildi. Düzensiz bir biçimi ve üzerinde çok sayıda küçük ada olan gölün uzunluğu 320 km, genişliği 40-176 km, en derin yeri ise 413 m'dir. Yüzölçümü 31.153 km² olan Büyük Ayı, Kanada sınırları içindeki en büyük ve Kuzey Amerika'daki dördüncü büyük göldür. Soğuk ve berrak sularında, başta alabalık olmak üzere bol balık yaşar. Göl çevresindeki başlıca yerleşim bölgeleri, doğu kıyısındaki Echo ve Sawmill körfezleri ile batı kıyısındaki ticaret merkezi Fort Franklin'dir. Gölü batı doğrultusunda akan ve bataklıklardan geçerek Mackenzie Irmağına karışan 112 km uzunluğundaki Büyük Ayı Irmağı, gölün buzla kaplı olmadığı dört aylık süre içinde önemli bir ulaşım hattıdır.

Büyük Bahama, İngilizce GRAND BAHAMA, Bahamalar'da ada ve il. Büyük Abaco Adasının hemen batısında ve Florida'daki West Palm Beach'in 100 km doğusunda yer alır. Yüzölçümü 1.373 km²'dir. Ekonomisi 1960'larda büyük bir patlama yapan turizme, çam gibi orman ürünlerine ve balıkçılığa dayanır. Önemli tatil merkezleri Freeport, West End, Eight Mile Rock ve Pinder's Point'tir. Aynı zamanda canlı bir sanayisi ve ticaret merkezi olan Freeport'ta çimento ve ilaç fabrikaları ile bir petrol rafinerisi vardır. Kentte 1960 öncesinden kalma birkaç yapı dışında tarihsel hiçbir anıt yoktur. Batı yarımküresindeki en büyük yakıt ikmal terminallerinden biri Büyük Bahama'dadır. Nüfus (1990 geç.) 41.035.

Büyük Bahama Kanyonu, Atlas Okyanusunda, Bahamalar'ın açıklarında bugüne değin saptanmış en büyük denizaltı kanyonlarından biri. Büyük Abaco ve Eleuthera adaları arasında yer alan Büyük Bahama Sığlığının kuzeydoğusundadır. İki ana kolu olan Okyanus Dili ile Kuzeybatı Providence'in birleşmesiyle oluşur. Kayalardan oluşan dikey duvarları, kanyon tabanından çevredeki deniz yatağına doğru 4.285 m yükselir. Büyük Bahama Kanyonu, boylamasına 225 km'den çok izlenmiştir; ama Kuzey Amerika kıta yamacının sarp kesiminin tabanına kadar uzandığı sanılmaktadır. En derin noktasındaki genişliği 37 km, ortalama taban eğimi 60 m/km²'dir.

Büyük Bahama Sığlığı, Bahamalar'ın açıklarında büyük sığlık. Küba ile Andros Adası arasında yer alır. Kuzeydeki Küçük Bahama Sığlığından, Kuzeybatı Providence Kanalıyla ayrılır. Miami'den güneydoğuya doğru, Florida Boğazı boyunca 530 km'lik geniş bir yay çizerek uzanır. Kenar-

ları birdenbire derinleşir. Deniz canlıları gerek tür, gerek miktar bakımından çok zengindir, bu nedenle Büyük Bahama Sığlığı gozde bir balıkçılık alanıdır

Büyük Balık Irmağı, Afrikaner dilinde GROOT-VIS Güney Afrika'da, Kaaprovinsie'nin (Cape yönetim bölgesi) iç kesimlerinin tarımsal ekonomisinde önemli rol oynayan ırmak. Uzunluğu 692 km'dir. akaçlama alanı 30.800 km²'yi bulur. Irmağın kuzeydeki ana kolu Büyük Brak Irmağı, Midelburg'un kuzeydoğusunda ve Orange Irmağının 48 km güneyinde, 2.100 m yüksekliğe ulaşan dağlardan doğar. Büyük Balık Irmağına kuzeydoğuda katılan Tarka Irmağı ve daha güneyde katılan Baviaans ve Kat ırmakları başlıca doğu kollarıdır. Büyük Balık Irmağı genellikle güneye doğru akar, orta çıkırda doğuya döner ve Hint Okyanusuna dökülmeden önce Grahamstown in 59 km güneydoğusunda Koonap Irmağı ile birleşir.

Angunilerin İS 1500'lerde güneye inerek kıyılarına yerleştiği ırmağa, Portekizliler Rio de Infante, Koikoiler ise Oub (Balık) adını vermişlerdi. 19. yüzyıl başlarında Büyük Balık Vadisinin aşağı kesimleri Kap kolonisinden doğuya doğru ilerleyen ve çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu göçmenlerle kuzeydoğudaki kabileler arasında bir savaş bölgesi oldu. Irmak günümüzde Ciskei bölgesinin güneybatı sınırını oluşturmaktadır.

Taşıdığı su miktarının düzensiz ve yetersiz olmasına karşın, ırmak boyunca sulama projeleri geliştirilmiştir. Orange Irmağı havzasında Büyük Balık Irmağı havzasına su aktarma amacıyla 1968'de başlatılan büyük bir sulama projesi, 1980'de, Hendrik Verwoerd Barajı'na bağlanan 82 km uzunluğundaki su tünelinin yapımıyla bir ölçüde tamamlanmıştır.

Büyük Batı Dağları, BÜYÜK BATI DİZİLERİ olarak da bilinir, Avustralya'da, Tasmanya Adasının iç kesiminde Orta Platonu kuzeyden ve doğudan çeviren dağlar. Bazalt bileşimli dağların faylı basamakları, kuzeybatıda Mersey Irmağı yakınlarında 1.200 m'ye kadar yükselir; en yüksek noktası Ironstone Dağından (1.444 m) güneye doğru alçalır. Dağların doğu yamaçları Macquarie Irmağı vadisine bakar. Büyük Göl-Güney Esk ve Mersey-Forth hidroelektrik projeleriyle, dağ kenarlarından inen akarsulardan enerji elde edilir. Dağların tabanındaki yumuşak eğimli yamaçlar tarıma çok elverişlidir.

Büyük Berat bak. Magna Carta

Büyük Bertha, I. Dünya Savaşı sırasında Alman Krupp fabrikalarının ürettiği topoların ortak adı. Şirketin aynı ad altında geliştirdiği iki top türünden birincisi, 1914'te Belçika Cephesi'nde kullanılan 42 cm'lik bir obüstu. Bu kadar büyük silahların gemilere ya da demiryolu raylarına monte edilmeden kullanılması savaşın ilk şartıtcı olayı oldu.

Krupp'un 1918'de geliştirdiği ikinci silah ise, Paris'i 122 km gibi daha önceden görülmemiş bir uzaklıktan bombalayan top-tu. 38 cm'lik gemi toplarının namlusuna boru eklenerek imal edilen bu topların namluları böylece 33,5 m'ye kadar uzayabiliyor ve dik durması için altından destekleniyordu. Tabyalarına raylar üzerinde götürülen "Paris topları" Paris'i ve çevresini düzenli olarak bombalamakta kullanıldı ve son derece etkili oldu.

Bazı kaynaklara göre bu toplara "Büyük Bertha" adı, Krupp ailesinin büyüğü Frau Bertha von Bohlen'i onurlandırmak amacıyla Almanlar tarafından verilmişti. Bazılarına göre ise bu adı, bombardımandan ağır biçimde etkilenen Fransızlar hakaret amacıyla takmışlardı.

Büyük Bölünme, BATI BÖLÜNMESİ ya da BÜYÜK BATI BÖLÜNMESİ olarak da bilinir, Yunanca SKHISMA, Katolik Kilise tarihinde rakip iki ya da üç papanın kendi cemaati, kardinaller topluluğu ve yönetim birimlerinin bulunduğu dönem (1378-1417).

Yetmiş yıl kadar Avignon'da kalan papalık ikametgâhının Roma'ya taşınmasından kısa bir süre sonra, Romalıların "bir Romalı ya da en azından bir İtalyan"ın papa olması talepleri karşısında, Bari başpiskoposu, VI. Urbanus adıyla papa seçildi. VI. Urbanus, papalığın Avignon'da bulunduğu dönemde güçleri artan kardinallere düşmanca davranmaya başladı. Bunun üzerine bir grup kardinal Anagni'ye çekilerek VI. Urbanus'un baskı altında seçildiğini, bu nedenle de papalığının geçersiz olduğunu iddia etti ve Cenovalı Robert'i, VII. Clemens adıyla papa seçti. VII. Clemens Avignon'a yerleşti. Katolik Kilisesi tarihçileri, VI. Urbanus'un ve ardıllarının yasal papalar olduğu konusunda görüş birliği içindeyse de bu doğrultuda resmi herhangi bir açıklama yapılmadı.

İki papa seçilmesi kilise açısından çok kötü sonuçlar doğurdu. İki papanın izleyicileri de genellikle ayrı uluslardan olduğundan siyasal uzlaşmazlıklar arttı. Rakip papaların birbirlerini reddetmeleri büyük bir kanışıklığa ve papalık kurumunun saygınlığını yitirmesine yol açtı.

Bölünmeye son vermek için çeşitli öneriler getirildi. Bu konuda özel bir çaba gösteren Paris Üniversitesi, iki papanın da çekilmesini ya da bağımsız bir yargı kurulunun ya da piskoposlar genel kurulunun kararına uyulmasını istedi. Bu son öneri, genel kurulun papadan daha yetkili olduğunu ileri süren eğilimle aynı çizgideydi. Ama her iki taraf da öneriye uymayacaklarını bildirdiler. Sonunda, iki papanın kardinalleri, bölünmeyi sona erdirmek için Piza'da bir meclis toplanmayı başardılar. Meclis 1409'da üçüncü papa olarak V. Alexander'i seçti. Kısa bir süre sonra onun yerine geçen XXIII. Johannes İmparator Sigismund'un baskısıyla 1414'te Konstanz Konsili'ni topladı. Meclis, onu görevden aldı, Romadaki papa XII. Gregorius'un çekilme kararını onayladı ve Avignon'daki XIII. Benedictus'un papalığını geçersiz saydı. Şubat 1417'de V. Martinus'un papalığa seçilmesiyle bölünme sona erdi.

Büyük Britanya, BRİTANYA olarak da bilinir, Avrupa'nın batı kıyısı açıklarında ada. İngiltere, İskoçya ve Galler'i kapsayan Büyük Britanya, ayrıca Kuzey İrlanda ve açıklardaki küçük adaları içine alan Birleşik Krallık'la(*) eş anlamlı olarak da kullanılır.

Büyük Britanya İmparatorluğu, yaklaşık üç yüzyıl İngiliz tahtına bağlı kalan ve İngiliz hükümetince yönetilen koloni, protektora ve öteki bağımlı toprakların oluşturduğu sömürge sistemi. Geniş bir alana yayılan imparatorluk içindeki ülkelerle değişik ölçülerde özerklik tanınması sonucunda, imparatorluk kavramı 20. yüzyılda yerini İngiliz Uluslar Topluluğu(*) tanımlamasına bıraktı ve İngiliz hükümdarının rolü giderek simgesel bir nitelik kazandı. 1931'de resmi kimlik kazanan İngiliz Uluslar Topluluğu,

eski den Büyük Britanya İmparatorluğu'nun sömürgesi olan ve bugün kendi iradesiyle toplulukta yer alan egemen devletlerden oluşur.

Büyük Britanya, deniz aşırı yerleşimler kurmaya 16. yüzyılda başladı. Ticari amaçların ve Fransa ile rekabetin yönlendirdiği yayılma çabaları 17. yüzyılda hızlandı. 1670'e gelindiğinde, New England, Virginia ve Maryland'deki kolonilerin yanı sıra, Bermuda Adaları, Honduras, Antigua, Barbados ve Nova Scotia'da çeşitli İngiliz yerleşimleri kurulmuştu. Jamaika da ele geçirilmişti ve Hudson Körfezi Kumpanyası, Kanada'yı güçlü bir dayanak noktası durumuna getiriyordu. Doğu Hindistan Kumpanyası, 1600'lerde Hindistan'da ticaret üsleri kurmaya başladı. Afrika'daki ilk yerleşim 1661'de James Adasında kuruldu. Yıllardır köle ticaretinin sürdürüldüğü Sierra Leone ise ancak 1787'de İngiliz tahtına bağlandı. Batı Afrika'daki sömürgelere sonradan Altın Kıyısı (bugün Gana), Gambia ve Nijerya da eklendi.

Geniş bir alana yayılan sömürgelerde İngiliz etkisinin güçlü biçimde korunması birkaç etkenle dayanıyordu. 1651'de çıkartılan Denizcilik Yasası İngiltere ile sömürgeleri arasında kapalı bir ekonomi oluşmasını sağlamıştı. Sömürgelerin bütün ihracat ürünleri İngiliz gemileriyle doğrudan İngiliz pazarlarına taşınıyor, sömürgelere her türlü mal girişi de İngiltere üzerinden yapıyordu. İngiltere'nin askeri gücü ve denizlerdeki üstünlüğü öteki Avrupa devletlerinin imparatorluk içine sızmasını önleyordu.

1763'te Fransız ve Yerli Savaşını sona erdiren Paris Antlaşması'yla İngiltere'nin Kuzey Amerika ve Hindistan'daki egemenliği pekişti. 1783'te Amerika'daki kolonilerin yitirilmesine karşılık, 1788'de Avustralya'da yeni yerleşimler kuruldu ve 1840'ta Yeni Zelanda ele geçirildi. Fransa ile imzalanan Amiens Antlaşması'yla (1802) Trinidad ve Seylan (bugün Sri Lanka), Paris Antlaşması'yla (1814) da Tobago, Mauritius, St. Lucia ve Malta kazanıldı. Malaka 1795'te, Singapur da 1819'da imparatorluğa katıldı. Kanada'daki Alberta, Manitoba'da ve İngiliz Kolumbiyası'nda yerleşimler kurulmasıyla imparatorluğun etkisi Büyük Okyanusa kadar uzandı. Hindistan'da girilen fetihler sonucunda, Agra ve Ayodhya birleşik illeri, Merkez illeri, Doğu Bengal ve Assam ele geçirildi.

Büyük Britanya İmparatorluğu 19. yüzyılda gücünün doruğuna ulaştı. Kolonilerin yönetiminde oldukça gevşek bir sistemi devralan Sömürgeler Bakanlığı, geniş topraklar üzerinde daha gelişkin bir denetim sağlayacak politikalar ve yöntemler benimsedi. 1877'de İngiliz Batı Pasifik Adaları Yüksek Komisyonu oluşturuldu. Birmanya, Pencap ve İngiliz Belucistanı, Hindistan topraklarına katıldı. Şanghay aracılığıyla da Çin'de resmi olmayan bir imparatorluk kuruldu. Afrika'da, Mısır, Sudan, Kenya, Uganda, İngiliz Somalisi, Zengibar, Nyasaland, Kuzey Rodezya, Güney Rodezya, Natal, Oranj Bağımsız Devleti, Transvaal ve Kap Kolonisi'nin ele geçirilmesiyle, Kahire'den Kap'a uzanan bir Afrika imparatorluğu kurma düşüncesi gerçekleştirildi. Napoléon Savaşları ile I. Dünya Savaşı arasında sömürgelerde imparatorluğu uğraştıran başlıca çatışma Boer Savaşı (1899-1902) oldu.

Lord Durham 1839'da, Kanada'ya sınırlı bir özerklik verilmesini önerdi. Bazı kolonilerin, Büyük Britanya'nın atadığı bir genel valiyi bağlı olarak işlerinde büyük ölçüde bağımsız davranmasına dayanan sorumlu hükümet düşüncesi hızla yayıldı. Avustralya'nın bazı bölümleri, Yeni Zelanda, Natal

ve Kap Kolonisi 19. yüzyıl sonunda bu statüye kavuştu. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'da kurulan konfederasyonlar, kendi toprakları üzerindeki denetimlerini gittikçe artırarak 1907'de dominyon statüsü kazandılar. Büyük ölçüde egemen olan bu dominyonları imparatorluğa ve birbirlerine bağlayan başlıca etken İngiliz tahtıydı. Önemli bir Avrupalı nüfusu barındıran ve İngiliz görenekleri konusunda uzun bir deneyimi olan bu uluslar çoğu zaman İngiliz Uluslar Topluluğu olarak anılıyordu. I. Dünya Savaşı ve onu izleyen dönemin dayattığı sorunlar ve istemler, dominyonlara verilen özel statünün resmen tanınmasını sağladı. Büyük Britanya ve fiilen egemen olan dominyonların oluşturduğu İngiliz Uluslar Topluluğu, 1931'deki Westminster Tüzüğü'yle resmen tanındı.

Öteki imparatorluk toprakları ise, benzer bir deneyimden geçmemiş yerli halkların çoğunlukta olduğu sömürgelerden oluşuyordu. Bu ülkeler için, Hindistan'daki gibi, medeni hukukta ve yönetimde yerel geleneklerin ağır bastığı daha gelişmiş ve karmaşık bir yönetim biçiminden, Afrika'daki topraklarda uygulanan, beyaz göçmenlerle tüccarların başına buyruk olduğu, Siyahlarınsa ayrı bölgelerde yaşadığı gevşek ve dolaylı bir denetime kadar değişen çeşitli yönetim biçimlerine başvuruldu. Bu bölgelerde I. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişen milliyetçi hareketler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da güçlendi. 1947'de Hindistan'la başlayan bağımsızlık süreci, Büyük Britanya ve öteki eski sömürgelerle, Uluslar Topluluğu çatısı altında bağların korunması seçeneğini de birlikte getirdi. Uluslar Topluluğu teriminin başındaki "İngiliz" sözcüğü, 1946'dan sonra resmen kaldırıldı. 1980'lerde imparatorluktan geriye çok az şey kaldıysa da, Uluslar Topluluğu esnek ve kalıcı bir kurum olarak varlığını sürdürüyordu. Ayrıca bak. Birleşik Krallık.

Büyük Bunalım, 1929 BÜYÜK BUNALIMI olarak da bilinir, Kuzey Amerika, Avrupa ve dünyanın öteki sanayileşmiş bölgelerini 1929'da saran ve yaklaşık 1939'a değin etkileyen ekonomik çöküntü. Sanayileşmiş Batı dünyasında günümüze değin yaşanmış en uzun ve en ağır ekonomik bunalımdır.

ABD ekonomisinde daha Mayıs 1929'da görülen çöküntü belirtilerine karşın, Büyük Bunalım'ın Ekim 1929'da New York Borsası'nda hisse senedi fiyatlarının sarsıcı biçimde düşmesiyle başladığı söylenebilir. İzleyen üç yıl boyunca ABD'de hisse senetleri sürekli değer kaybederek 1932 sonlarında 1929'daki düzeyin yüzde 20'sine kadar indi. Menkul kıymet sahibi binlerce küçük yatırımcıyı yıkıma sürükleyen bu baş döndürücü düşüş, başta portföylerinde hisse senedi bulunanlar olmak üzere bankaları ve öteki finans kurumlarını da büyük ölçüde zorladı. Bunun sonucunda birçok banka ödeme yapamayacak duruma düştü. 1933'e gelindiğinde ABD'deki 25 bin bankadan 11 bini iflas etmişti. Bu kadar çok bankanın batması ve ekonomiye duyulan güvenin genelde kaybolması, harcama düzeyi ve talepteki büyük düşüşe bağlı olarak üretimin gerilemesine, böylece ekonomideki baş aşağı gidişin derinleşmesine yol açtı. Sonuçta üretim düşüşü ve işsizlik çarpıcı boyutlara vardı. 1932'ye gelindiğinde ABD sanayisinin üretim miktarı 1929'daki düzeyin yüzde 54'üne kadar inmişti. İşsiz sayısı ise 12-15 milyon kişiye, başka bir deyişle toplam işgücünün yüzde 25-30'una ulaşmıştı.

ABD'de patlak veren Büyük Bunalım kısa sürede dünya çapında bir ekonomik çöküntüye dönüştü. Bunun nedeni I. Dünya

Savaşı'ndan sonra ABD ve Avrupa ekonomileri arasında özel ve sıkı bir ilişkinin gelişmiş olmasıydı. ABD savaşta Avrupa'nın en büyük alacaklısı ve başlıca finans kaynağı olarak çıkmıştı. Avrupa ülkelerinin ekonomileri savaşın yarattığı yıkım ve savaş borçları nedeniyle son derece zayıf bir konumdaydı. Almanya ve öteki yenik ülkeler ayrıca savaş tazminatı ödemelerinin getirdiği ağır bir yük altındaydı. ABD ekonomisi çöküntüye girince, Avrupa'ya yönelik ABD yatırım kredileri bütünüyle kesildi. Böylece ABD sermayesiyle ayakta duran Avrupa da çöküntünün etkisi altına girdi. Büyük Bunalım ABD'ye en çok borçlu olan ülkeleri, yani Almanya ve İngiltere'yi daha fazla sarstı. Almanya'da 1929 sonlarında başlayarak hızla yükselen işsizlik oranı, 1932 başlarında 6 milyona varan işsizle toplam işgücünün yüzde 25'ini buldu. İngiltere işsizlikten aynı ölçüde etkilenmedi; ama sanayi sektörü ve ihracatı II. Dünya Savaşı'na değin durgunluktan kurtulamadı. Başka birçok ülke 1931'e doğru benzer sorunlarla karşılaşmaya başladı.

Bunalımdan etkilenen ülkelerin hemen hepsi yeni gümrük vergileri getirerek, eskiğini yükselterek ve ithalata kotalar koyarak kendi yerli üreticilerini koruma yoluna gitti. Bu kısıtlayıcı önlemler sonuçta uluslararası ticaret hacminin büyük ölçüde daralmasını getirdi. Ülkeler birbiri ardı sıra yabancı malların ithaline karşı önlemler alınca, dünya ticaretindeki düşüş 1932'de değer olarak yüzde 50'yi aşan bir düzeye ulaştı.

Büyük Bunalım siyasal alanda da önemli sonuçlar doğurdu. ABD'de ekonomik sıkıntılar Demokrat Parti adayı Franklin D. Roosevelt'in 1932 sonlarında başkanlığı kazanmasını sağladı. New Deal(*) (Yeni Düzeyen) adı altında bir reform programı uygulayan Roosevelt, Amerikan ekonomisinde bir dizi yapısal değişikliğe girişti. Ekonominin hızla toparlanması için sıkı devlet düzenlemelerine ve geniş çaplı bayındırlık projelerine başvurdu. Bütün bu etkin müdahalelere karşın, kitlesel işsizlik ve ekonomik durgunluk tam olarak aşılamadı. Yalnızca bunalımın etkileri bir ölçüde hafifledi. II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'da ABD'de işsizlik oranı hâlâ yüzde 15 dolayındaydı. Amerikan fabrikaları savaşla birlikte deniz aşırı ülkelerden yüklü silah ve cephane siparişlerini almaya başlayınca, işsiz sayısı hızla azaldı. Bunalımın etkileri ABD'nin 1941'de II. Dünya Savaşı'na girmesinden kısa bir süre sonra bütünüyle ortadan kalktı.

Büyük Bunalım döneminde Avrupa'da aşırı eğilimler güçlenirken, liberal demokrasinin saygınlığı azaldı. Almanya'da ekonominin güçlükler Adolf Hitler'in 1933'te iktidara yükselmesinde doğrudan bir rol oynadı. Nazi yönetiminin başlattığı bayındırlık projeleri ve hızlı silahlanma bu ülkede bunalımın 1936'da sona ermesini sağladı.

Büyük Bunalım ABD ekonomisinin temelindeki zayıflıkların ve dengesizliklerin açığa çıkması bakımından bir ölçüde yararlı bir işlev de gördü. ABD'nin 1920'lerde yaşadığı refah artışından kaynaklanan psikolojik ortam ve görünürdeki zindelik bu sorunları örtmüştü. Zayıflıklarla birlikte ortaya çıkan bir nokta da ülkedeki siyasal ve mali kurumların 1930'da bir kısır döngü biçimini alan ekonomik baş aşağı gidişin üstesinden gelme gücünden yoksun olmasıydı. Büyük Bunalım'dan önce iş dünyasında terslikler görüldüğünde, yönetimler gelişmelere karşmaz ya da çok sınırlı müdahalelerde bulunurdu. Ekonomide gerekli olan düzeltmelerin piyasa güçlerinin işlemesiyle sağlanacağına inanılırdı. Ama Büyük Bunalım'ın ilk yıllarında piyasa güçlerinin tek başına

istenen toparlanmayı getiremediği anlaşıldı. Büyük sancılar pahasına varılan bu sonuç zamanla ABD'nin ekonomik yapısında bazı temel değişiklikler yapmak gerektiği düşüncesini doğurdu. Büyük Bunalım'dan sonra piyasa ekonomisine dayalı sanayi ülkelerinin çoğunda vergilendirme, sanayiye yön verme, bayındırlık işleri, sosyal sigorta, sosyal refah hizmetleri ve açık bütçe politikası gibi değişik biçimler alan devlet müdahaleleri ekonomik istikrarı sağlamada büyük bir rol oynamaya başladı.

büyük camgöz (*Cetorhinus maximus*), *Cetorhinidae* familyasından çok iri ve hantal köpekbalığı türü. Atlas Okyanusu, Büyük Okyanus ve Hint Okyanusunun orta ve

Büyük camgöz (*Cetorhinus maximus*)
Richard Ellis

kuzey bölgelerinde yaşar. Uzunluğu 14 m'ye ulaşabilen büyük camgözü boyca geçebilen tek balık, balina köpekbalığıdır. Büyük-lüğüne karşın, büyük camgöz planktonla beslenir. Rengi boz-kahverengidir ya da karaya çalar; dişleri çok küçük, solungaç yarıkları çok uzundur. Genellikle saldırgan olmayan büyük camgöz, zaman zaman etinden balık ucu ve karaciğerinden balıkyağı elde etmek üzere avlanır.

Büyük Coulee Barajı, ABD'de, Washington eyaletinde Columbia Irmağı üzerinde kurulu ağırlık barajı. Federal İslah Bürosu'na yapılan baraj 1942'de hizmete girdi. Barajın yerden yüksekliği 168 m, uzunluğu 1.252 m'dir. Hacmi 8.093.000 m³, su toplama kapasitesi ise 11.795.000.000 m³'tür. Columbia Irmağı üzerindeki bir dizi barajın en büyüğü ve en gelişkini olan Büyük Coulee Barajı, Columbia Havzası Sulama Projesi'ne su verme ve taşkın denetimine yardımcı olma işlevlerinin dışında ulaşımı kolaylaştırır ve hidroelektrik enerji sağlar. 1980 ortalarında elektrik kapasitesi 6.170 megawattı.

Büyük Çavdar Adası (Çekoslovakya)
bak. Ostrov

büyük çekirdek, MAKRONÜKLEUS olarak da bilinir, hücrenin birçok etkinliğinde önemli rol oynadığı sanılan, olağandan daha büyük çapta hücre çekirdeği. Kırıpkıli tekhücreli-lerde (örn. terliksihayvan ve çekmenlilerde) görülen büyük çekirdekler, bir ya da birkaç küçük çekirdekle bir arada bulunur;

bu canlıların temel üreme biçimi olan, ıku ayrı bireyin ya da aynı bireyin çekirdekleri arasındaki madde alışverişi bu büyük çekirdeklerde gerçekleşir. Bu üreme süreçlerinde parçalanmış büyük çekirdek, zigotun çekirdiğinde yeniden oluşur.

Büyük Çekmece Gölü, Marmara Bölgesi'nde kıyı gölü. Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında ve İstanbul'un 25 km batısında yer alır. Yüzölçümü 11 km²'dir. Eski bir akarsu vadisinin deniz yükselmesi sonucunda önce bir koya, daha sonra da ağız kesiminin bir kıyı kordonuyla kapanması sonucu lagüne dönüşmesiyle oluşmuştur. Denizle bağlantılı olması nedeniyle suları biraz tuzludur.

Kıyı şeridi, Küçük Çekmece Gölünün tersine, neredeyse koyun ortasında yer alan daralma bölümündedir. Koyun batı kıyısının kuzeydoğu yönünde uzanması, kum ve çakılların bu yöne taşınmasına neden olur. Ama özellikle Baba Burnu ile Kumburgaz arasındaki kıyının doğu yönündeki benzer taşınmalara elverişli olmaması, koy ağzını kapatacak bir şeridin oluşmasını engellemiştir. Bununla birlikte, Büyükçekmece kenti ve Mimar Sinan kasabası bulunduğu yerdeki daralma bir birikmeye olanak sağlamış, birikme burada koyu ikiye ayırarak kuzey bölümünün lagüne dönüşmesine yol açmıştır. Şeridin orta kesimlerinde, biri Mimar Sinan tarafından yapılmış, öteki daha yeni iki köprü vardır. Yeni köprüünün yapılması, orta kesimde doğal durumu bozmuş, sığ bir geçit oluşturmuştur.

Büyükçekmece Gölünün derinliği çoğu yerde 0,5-1 m arası, en derin yeri ise 3,5 m'dir. Gölün ön bölümündeki koyda derinlik artar ve şeridin biraz ilerisinde 8-10 m'ye, koy ağzında 35 m'yi bulur. Büyük Çekmece Gölünü besleyen başlıca akarsu Karasu'dur. Göl, buraya dökülen derelerin getirdiği alüvyonlarla, özellikle batı kesiminde hızla dolmaktadır. Yan derelerin getirdiği alüvyonların yığılmasıyla oluşan geniş dolgu alanı çayırıyla kaplıdır ve uç bölümünde küçük bir delta çıkıntısı yer alır.

1985'te, Devlet Su İşleri (DSİ) ve İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) işbirliğiyle, İstanbul kentine su sağlamak için gölün önündeki şeridin denizle ilişkisi kesilmiş ve buradaki set yükselttiler baraj yapılmıştır. Günümüzde Büyük Çekmece bir baraj gölüne dönüşmüş durumdadır. Baraj setinin ardında yükselen sular Karasu'nun yatağını doldurduğundan gölün kuzeyinden geçen otoyol, sular altında kalan bu alanı uzun bir köprüyle aşar.

Büyük Çekmece Köprüsü, İstanbul'un 36 km kadar batısında, Büyük Çekmece Gölü üzerinde, Mimar Sinan'ın yaptığı köp-

Büyük Çekmece Köprüsü, renklendirilmiş taş baskı çalışma
Ertan Emiroğlu Aışın

rü. Yapımına 1563'te I. Süleyman (Kanuni) zamanında başlanmış, 1567'de II. Selim zamanında bitirilmiştir. Büyükçekmece köyü tarafından başlamak üzere doğudan batıya doğru dört bölüm halindedir. Bölümlerden birincisi 157,23 m, ikincisi 135,10 m, üçüncüsü 101,25 m ve dördüncüsü 183,72 m uzunluğundadır. Bu bölümler arasındaki uzaklıklarla birlikte köprünün toplam boyu 635,57 m tutar. Köprü gözleri sivri kemer biçimindedir. Birinci ve ikinci bölümlerde 7'şer, üçüncü bölümde 5, dördüncü bölümde 9 olmak üzere toplam göz sayısı 28'dir. Büyük Çekmece Köprüsü, Çatalca'daki kilise ve surlardan sağlanan taşlarla inşa edilmiştir. Dört bölümün her biri ortaya doğru hafifçe yükselerek bir sırt oluşturur; böylece köprü silüeti dalgalı bir çizgi izler. Birinci bölümün orta gözü üstünde, dörder taş konsolla taşınan karşılıklı iki çıkıntı bölüm vardır. Dördüncü bölümün batı ucundaki iki göz arasında da karşılıklı iki yazıt bulunur. Köprü bedeni kenarından yükselen sütunlar üzerindeki bu yazıtlardan biri Arapça, öbürü Türkçedir. 1877-78 Osmanlı-Rus ve 1912 Balkan savaşları sırasında bazı zararlar gören köprüye II. Dünya Savaşı sırasında da tahkimat amacıyla bazı müdahalelerde bulunulmuştur. Yazıtları, 1970'te Karayolları tarafından onarılmış ve eski durumuna getirilmiştir.

büyük çember yolu, bir kürenin yüzeyi üzerinde bulunan iki nokta arasındaki en kısa yol. Kürenin merkezinden geçen bir düzlem üzerinde yer alır. Kristof Kolomb'dan önce de matematikçiler tarafından bilinirdi. Ama, ancak 18. yüzyılda, boylam, hâkim rüzgârlar ve mevsimsel rüzgârlar üzerine bilgilerin gelişmesiyle büyük çember yolu seyrini yaygınlaştı. 19. yüzyılda buharlı gemilerin gelişmesi, rüzgârlardan bütünüyle bağımsız seyrin olanağı sağladı ve böylece gemilerin geometrik olarak belirlenmiş bir yolu izlemelerindeki başlıca güçlüğü ortadan kaldırdı.

Rotanın sürekli değişmesini gerektiren büyük çember yolları ekvator dışındaki bölgelerde ve birkaç yüz milin üstündeki uzaklıklarda büyük yarar sağlar. Uzun erimli hava trafiğinde de büyük çember yolları izlenir ve böylece zaman, yakıt ve para tasarrufu sağlanır.

Büyük çember yolları genellikle gnomonik izdüşümle elde edilmiş haritalarda gösterilir. Bu tür haritalarda büyük çember yolları doğrular biçiminde ortaya çıkarlar.

Büyük Doğu, İstanbul'da yayımlanan politika ve edebiyat dergisi. Necip Fazıl Kısakürek tarafından, 17 Eylül 1943-28 Nisan 1971 arasında genellikle haftalık, kısa sürelerle günlük olarak yayımlandı. On beş kez yayına ara veren dergi sanat ve edebiyatın yanı sıra, çokpartili döneme geçildikten sonra daha çok siyasal yazılara ağırlık verdi. Önceleri Bedri Rahmi Eyuboğlu, H. Cahit Yalçın, Fikret Adil, R. Ekrem Koçu, H. Ziya Ülken, Sait Faik Abasıyanık, İlhan Berk, F. Hüsnü Dağlarca, S. Kudret Aksal, Pertev Naili Boratav, Özdemir Asaf, E. Reşit Rey, Oktay Akbal, Şükran Kurdakul, Peyami Safa, Burhan Belge, A. Fuat Başgil, İ. Hakkı Konyalı gibi geniş bir yelpaze oluşturan kalemlerin ürünlerine yer veren dergi, daha sonra Türkiye'deki İslamcı hareketlerin belli başlı yayın organına dönüştü.

büyük gelgit, Güneş, Ay ve Yer'in aynı hizada bulundukları yeniay ve dolunay evrelerinde en büyük erimine ulaşan gelgit

olayı. Kavuşum konumuna, Güneş ile Ay'ın, Yer'in aynı yüzünde bulunduğu yeniay zamanında ulaşılır. Karşı konum ise, Güneş, Ay ve Yer'in gene aynı hizaya geldiği ama bu kez Güneş ile Ay'ın Yer'in zıt yüzlerinde bulunduğu dolunay sırasında oluşur. Her iki durumda da Güneş ve Ay'ın oluşturduğu gelgit kuvvetleri birbirini güçlendirir ve Yer'deki gelgit genlikleri en yüksek noktasına ulaşır. Ayrıca bak. gelgit.

Büyük Geysir bak. Geysir

Büyük Göç, Afrikaner dilinde GROOT TREK. Güney Afrika'daki Kap Kolonisi'nde, İngiliz yönetiminin izlediği politikalara başkaldıran ve sayıları 12-14 bini bulan Afrikanerin yeni otlaklar bulmak umudunda 1835-40 arasında giriştiği göç hareketi. Afrikanerlerin 19. yüzyıldaki tarihlerinin en önemli olayı ve uluslaşmanın başlangıcı olarak kabul ettikleri Büyük Göç, doğuya doğru yayılmalarını engelleyen Zosalarin (Xhosa) direnişini kırmalarını, son 10 yıldaki kabile savaşları yüzünden dış saldırılara açık olan Natal ve Highveld'in iç kesimlerine ulaşmalarını ve beyaz yerleşim alanlarını kuzeyde Limpopo Irmağına kadar genişletmelerini sağlamıştır.

Voortrekker (Oncü) denen Afrikanerler, Kap Kolonisi'nden sözü geçen önderlerin yönetimi altında ve birbirini izleyen topluluklar halinde yola çıktılar. Sayıca kendilerine yakın Renkli (melez) hizmetçilerini de birlikte götürürken akra ve komşuların oluşturduğu bu topluluklar, Orange Irmağını geçtikten sonra birbirlerinden ayrıldılar. Bazıları deniz kıyısındaki Natal'a doğru yollarına devam ederken, bazıları da Highveld'de kalmayı yeğ tuttu. Voortrekker'ler her iki bölgede de, başlangıçtaki yenilgilere karşın, at ve silah kullanmadaki ustalıkları ile laager'leri (öküz arabalarıyla çevrili kamp) sayesinde güçlü askeri Afrika kralıklarını alt ettiler. Ama sonraki yıllarda Afrikalıları denetim altına alma, istikrarlı bir yönetim kurma konusunda çeşitli sorunlarla karşılaştılar.

Natal'da kısa ömürlü bir cumhuriyet kuran Voortrekker'ler İngilizlerin 1843'te bölgeyi ilhak etmeleri üzerine, Draken Dağlarının ötesindeki öbür göçmenlere katıldılar. Bir süre sonra bu göçmenlerin peşlerine düşmekten vazgeçen İngilizler, 1852'de Transvaal'da, 1854'te de Transorangia'da göçmenlerin bağımsızlıklarını tanıdılar. Birbirleriyle çatışan birçok küçük yönetimin kurulduğu Transvaal'da, gruplar arası çekişmeler 1860'larda son buldu. Göçmenlerin Transorangia bölgesinde kurduğu Oranj Bağımsız Devleti, Sothoların (Basutolar) ve İngilizlerin tehdidi altında olmasına karşın, İngilizlerin 1854'te çekilmesinden sonra sağlam ve bütünlüğü bir yapıya kavuştu.

Büyük Göl, Avustralya'nın en büyük doğal tatlı su gölü. Tasmanya'nın Orta Platosunda, 1,036 m yükseklikte yer alır. 158 km²'lik alan kaplayan gölün uzunluğu 22 km, genişliği 11 km'dir. Sığ bir çöküntüyü dolduran göl sularının ortalama derinliği 12 m'dir. Başlangıçta 388 km² olan su toplama havzası çok sayıda baraj kurulmasıyla genişleyerek 1.036 km²'ye ulaşmıştır. Bu barajlardan biri gölün güneyinden çıkan Shannon Irmağının üzerindeki Miena'dır. Büyük Göl, Tasmanya'da hidroelektrik enerji elde etmek için yararlanılan çok sayıda su hazinesinden biridir. Yaz aylarında suların çekilmesiyle bir bölümü otlak olarak kullanılan gölde 1864'te kurulan balık üretim istasyonunda da alabalık avlanır. 104 km güneydoğudaki Hobart'ta, Highway Gölü üzerinden gelen turistler için çeşitli tesisler kurulmuştur.

Büyük Göller, Kuzey Amerika'nın orta-doğu kesiminde Superior, Michigan, Huron, Erie ve Ontario göllerini içine alan göller zinciri.

ABD ile Kanada arasında doğal bir sınır çizen Büyük Göller 245.000 km²'lik toplam yüzölçümüyle yeryüzündeki en geniş tatlı su yüzeyini oluşturur. 744.960 km²'lik akçılama havzası, kuzeyden güneye yaklaşık 1.110 km, batıdaki Superior Gölünden doğudaki Ontario Gölüne kadar da yaklaşık 1.370 km boyunca uzanır. Göllerin akçılama yönü kabaca batıdan doğuya doğrudur ve suları Atlas Okyanusuna dökülür. Michigan ile Huron gölleri dışında, sırasıyla her gölün deniz düzeyinden yüksekliği öncekine göre azalır; bu nedenle göl sularının akış hızı genellikle artış gösterir.

Superior Gölü, ABD'nin Minnesota ve Wisconsin eyaletleri ile Michigan eyaletinin yukarı kesimi ve Kanada'nın Ontario eyaletiyle çevrilidir. Hem en kuzeyde, hem de en batıda yer alan Superior Gölü sistemin kaynağı olarak da görülebilir. Superior Gölü, Hazar Denizinden sonra dünyanın en büyük ikinci gölü, Büyük Göllerin en derinidir. Denizden yüksekliği 180 m'dir. Sularını saniyede ortalama 2.100 m³'lük bir hızla ve St. Marys Irmağı aracılığıyla Huron Gölüne boşaltır.

Superior'ın hemen güneyinde yer alan Michigan Gölü, Michigan, Wisconsin, Illinois ve Indiana eyaletleriyle çevrilidir. Deniz düzeyinden ortalama 174 m yükseklikte ve suları Mackinac Boğazı aracılığıyla saniyede 1.680 m³'lük bir akış hızıyla kuzeye doğru akarak Huron Gölüne boşalır.

Ontario ve Michigan eyaletleriyle çevrili olan Huron Gölü, Michigan Gölü ile aynı yükseklikte ve ondan biraz daha büyüktür. Sularını saniyede ortalama 5.325 m³'lük bir akış hızıyla, St. Clair Irmağı, daha aşağıda St. Clair Gölü havzası, sonra da Detroit Irmağı yoluyla Erie Gölüne boşaltır.

Erie Gölü, Ontario, Ohio, Pennsylvania ve New York eyaletlerinin yanı sıra Michigan eyaletinin aşağı kesimiyle çevrilidir. Ortalama 17 m'lik derinliğiyle Büyük Göllerin en sığ gölüdür. Deniz düzeyinden yüksekliği 171 m'dir. Saniyede ortalama 5.246 m³'lük bir hızla boşalttığı suları Niyagara Irmağı boyunca akar ve Ontario Gölüne ulaşmadan önce Niyagara Çavlanında hızla alçalır.

Ontario Gölü, sistemin en küçük gölüdür. Ontario ve New York eyaletleri arasında, deniz düzeyinden 74 m yükseklikte yer alır; saniyede ortalama 6.291 m³'lük bir hızla Saint Lawrence Irmağına boşalır. Bu ırmak Gaspé Boğazı yoluyla St. Lawrence Körfezi ve Atlas Okyanusuna dökülmeden önce 1.200 km yol alır.

Göller bölgesinde çok çeşitli sanayi dalları gelişmiştir. Her yıl büyük miktarda demir cevheri, kömür, tahıl ve sanayi ürünü göllerdeki limanlar arasında taşınır; bir bölümü St. Lawrence Suyolu aracılığıyla deniz aşırı ülkelere sevk edilir. Daha önemli sanayi dalları arasında Illinois, Indiana, Ohio ve Ontario eyaletlerindeki büyük çelik fabrikaları ile Detroit bölgesinde yoğunlaşmış bulunan otomobil sanayisi sayılabilir. Büyük Göller, bu büyük sanayi kuruluşları ile sayısız başka sanayi işletmelerinin ve bölgedeki 240 kadar belediyenin su gereksinmesini karşılar. Ticari balıkçılık geçmişte bu göllerde başlıca etkinliği oluştururken, suların kirlenmesi ve başka etmenler yüzünden, beğenilen balık türlerinin azalması bu işkolunun çökmesine yol açmıştır.

Çok geniş bir alana yayılmış dinlence ve eğlence etkinlikleri açısından Büyük Göller

büyük önem taşır. Göllerdeki kirlenme sorununun üstesinden gelmek üzere ABD ve Kanada temsilcilerince sürdürülen çabalarla Michigan ile Erie göllerinde önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Yumurta dökmek üzere ırmaklara giren balık türlerini deneme amacıyla üretme çalışmaları başarılı sonuç vermiştir. Sombalığı, tatlı su alası, çelikleş ve başka alabalık türlerinin avlanmasına dayalı yaygın bir amatör balıkçılık etkinliği gelişmiştir. Göl kıyıları boyunca, kilometrelerce uzanan kumsallar vardır. Yöredeki devlet arazilerinde, gelişen turizm etkinlikleri için kamping, piknik ve park bölgeleri düzenlenmiştir.

Büyük Göller Pleistosen Bölümdeki (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) buzul etkinliğinin sonucunda oluşmuştur ve buzul etkinliklerinin peşpeşe genişlettiği ırmak vadilerinde yer almaktadır. Irmak vadileri ayrıca toprak üzerinde oluşan büyük buzul kütlésince de çökertilmiştir. Ama Büyük Göller havzalarının nasıl oluştuğuna ilişkin tartışma bugün de sürmektedir.

Bugünkü Büyük Göller, Üst Wisconsin Dönemine değin uzanan pek çok göl dizisinin son aşamasıdır. Eskiden var olduğu düşünülen Büyük Göllerin bazı jeomorfolojik kanıtları, terk edilmiş kıyı şeritleri, göllerin günümüzdeki düzeyinin oldukça yukarısında bulunan eski göl tortulları, dalgalarca oyulmuş yarlar, eski sığlıklar gibi belirtilerdir. Öte yandan, bölgedeki buzul tabakasının büyük bölümünün çekildiği yaklaşık 10 bin yıl öncesinde oluşan ve Büyük Göllerin suları için artık kullanılmayan birer çıkış yolu görevi gören suyollar olduğu da bilinmektedir.

büyük harf, MAJISKÜL olarak da bilinir, kaligrafide, birçok alfabedeki küçük harflerin (miniskül) karşılığı olan büyük boyutlu harf. Büyük harfler iki gerçek ya da varsayımsal yatay çizgi arasında yer alır. Latin büyük harfleri İsa'dan sonra ilk beş yüzyıl boyunca gelişti. Romalı yazıcılar yalnızca büyük harflerden oluşan ve dönemin taş anıt ve yapıları üstüne kazılmış harflerin karakterlerine çok benzeyen bir yazı türü geliştirdiler. Bu harf biçiminin özelliği, aşağı yöndeki çizgilerin kalın, yukarı yöndekilerin ise ince olmasıydı. Yuvarlak harfler hemen hemen tam bir daire biçimindeydi.

Rustik büyük harfler, Latin büyük harfleriyle hemen hemen aynı dönemde ortaya çıktı. Kalem eğik tutulduğundan bu biçim harflerin yazımı daha kolaydı. Harfler daha derli topluydu ve yuvarlak biçimler elipsleşmişti. Ama bu yazı karakterinde Latin büyük harflerinin düzenli geometrik görünümü bir ölçüde kaybolmuştu. Gerek rustik büyük harfler, gerekse Latin büyük harfleri 15. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaz oldu.

Bir tür el yazısı olan birbirine ekli Latin büyük harfleri, halk arasında 1. yüzyıldan itibaren kullanılıyordu. Büyük bir hızla yazılabiliyor, ama yazarken çoğu zaman özensiz davranıldığından okunaksızlaşabiliyordu. Bununla birlikte, bu yazı türü daha sonra ortaya çıkan küçük harf yazının bir öncüsü oldu.

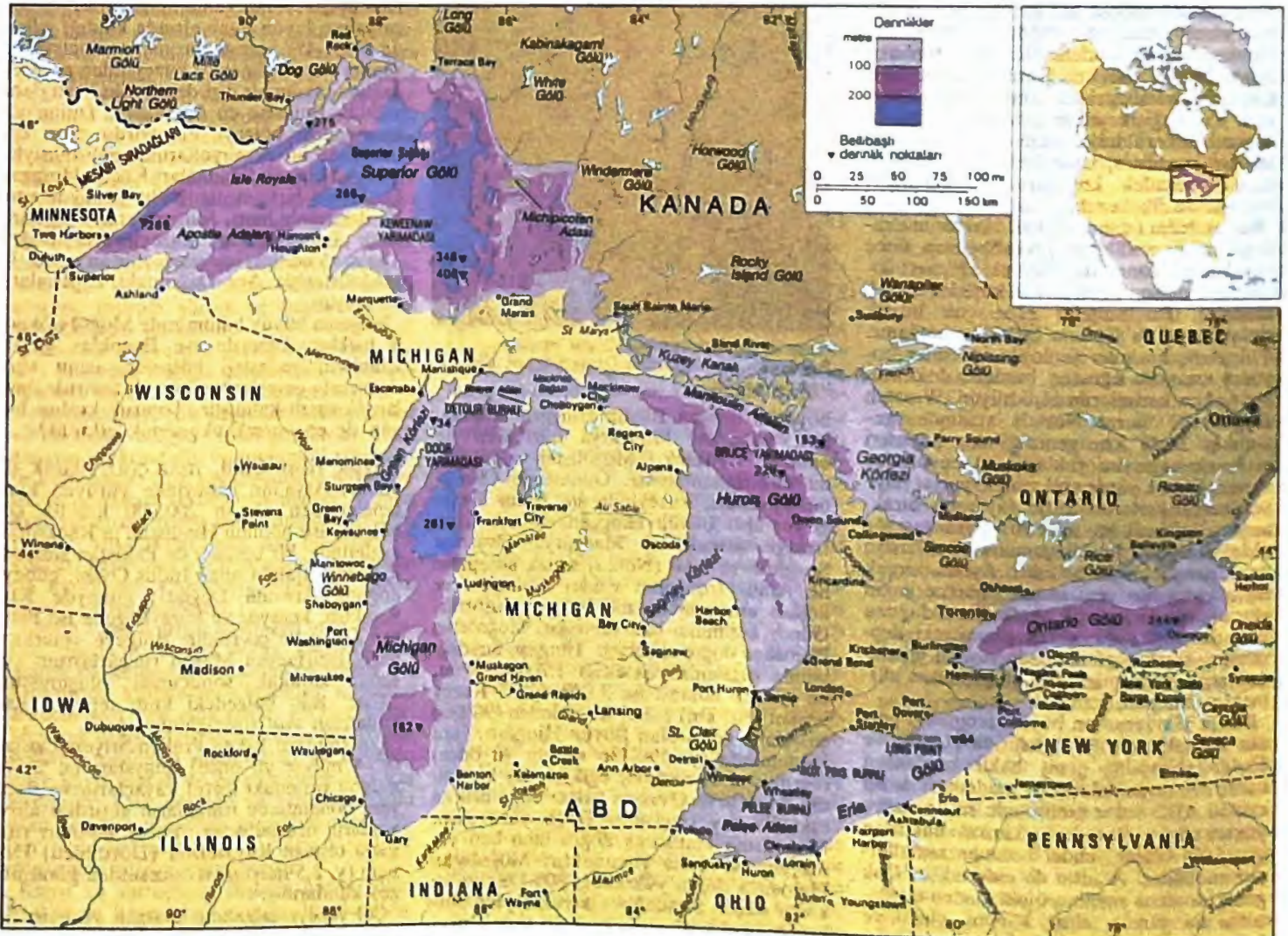
Daha yuvarlatılmış ve geniş büyük harflerden oluşan bir Latin yazısı 15. yüzyıldan 18. yüzyıla değin kullanıldı. Aynı dönemde ortaya çıkan ve yarım boy yuvarlatılmış

harflerden oluşan bir başka yazı da sonunda bütünüyle bir küçük harf alfabesine dönüştü. Modern alfabelerdeki küçük harflerin kökeni doğrudan doğruya bu iki yazıya dayanır.

15. yüzyılın ilk yarısında yazı ustaları, 1. ile 5. yüzyıllar arasında kullanılmış olan Yunan-Roma büyük harflerini andıran ve bazen de onların aynısı olan büyük harfleri kullanmaya başladılar.

Büyük Havza, Kuzey Amerika'nın batı kesiminin ayırt edici yeryüzü oluşumu. Yalçın dağ kütleleri ile bunlar arasındaki geniş vadiler biçiminde iki eşit parçaya bölünmüştür. Batıda Sierra Nevada, doğuda ise Wasatch Dağları ile çevrilidir; 492.000 km² lik kıraç bir bölgeyi kaplar. Güneyde Mojave Çölüne uzanan havza, kuzeyde Columbia Platosu ile birleşir. ABD'nin Nevada eyaletinin tümü, çevre eyaletlerin de değişen oranlarda bölümleri havzanın sınırları içinde yer alır.

Bölgedeki sıradağların uzunluğu 95-190 km, eni ise 5-24 km arasında değişir. Büyük bölümüyle çöl özelliği gösteren vadi tabanları deniz düzeyinden 300-1.800 m yüksektir ve sıradağlardan biraz daha geniştir. Dağlar genellikle 2.750 m'ye ulaşır, yer yer bu yüksekliği de aşar. Orta düzeyde yağış alan bu doruklar iğneyapraklı ağaçlardan oluşmuş bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Sierra Nevada'nın batı yamaçları Büyük Okyanustan yağmur getiren rüzgarları engelleyerek bütün bölge üzerinde bir "yağmur gölgesi"

Büyük Göller ve Bağlı Irmaklar

oluşturur. Bölgeye düşen yıllık yağış miktarı en çok 254 mm'dir. Bu nedenle seyrek bir çöl ya da yarı-çöl bitki örtüsü görülür.

Büyük Havzanın özellikle kapalı akaçlama sistemi belirgindir; yüzeye düşen yağmur kapalı vadilere aktığından denizlere ulaşmaz. Örneğin Nevada'nın kuzeyindeki Humboldt Irmağı eyaletin kuzeydoğu kesimindeki sıradağlardan doğar, batıya doğru akarken birçok küçük vadiye gelen suları toplar ve Humboldt Çukuru adı verilen kapalı bir havzada son bulur. Büyük Tuz Gölü, Utah'ın batı kesiminin en uç ve en alçak havzasında yer alır; bölgede akaçlanıp da buharlaşmayan ve yeraltına sızmayan suların büyük bölümü burada toplanır. Utah'ın güneybatısından, Nevada'nın güneyinden, Arizona'nın batısından ve California'nın güneydoğusundan geçen Colorado Irmağı Büyük Havza'yı ikiye böler ve derin bir yataktan aktığı için de iki yanında bulunan vadilerdeki suları toplayarak kapalı havza sisteminin dışında kalır.

Büyük Havza, kıraç bir bölge olduğu için California'ya nüfus akımının önünü keserek ABD'nin gelişmesine başlangıçta belirgin biçimde ket vurdu. Batı'nın büyük kâşifi Jedediah Smith (1798-1831), 1824'te havza'yı ilk kez aşmış da yolculuklarını belgelemedi. Ardından John C. Frémont 1846'da Büyük Havzanın doğu şeridini inceledi, ama havza'yı boydan boya aşmadı. 1846 yazı ile güzünde 80 kadar göçmenden oluşan Donner Kafilesi, bugün Salt Lake City olarak bilinen kentten Sierra Nevada'ya doğru havza'yı geçti, ama kış aylarında Sierralar'ın korkunç kar fırtınasında kafilenin yarısı öldü. 1848-49'da California'da yaşanan altına hücum dönemi, binlerce insanı batıya yöneltti. Bunların çoğu Salt Lake City'ye ulaştıktan sonra havza'yı geçmek için değişik yollar denediler. 1867-78 arasında federal hükümetin desteğiyle yapılan bir araştırma, Utah-Nevada bölgesinin iklimi, yolculuk koşulları ve kaynakları konusunda ilk kez bilgi sağladı.

Birçok bilim adamı, Büyük Havzanın sıradağlarını ve vadilerini yerkabuğunun önce yükselmesi, sonra da çökerek eğilmesi sonucunda oluşmuş çok büyük kütleler olarak tanımlar. Bu kütleler gene çok büyük çatlaklar ya da faylarla birbirine bağlanır. Yükselmiş kesimler jeolojik dönemler boyunca erozyona uğramış, bunların döküntüleri çöken kesimlerde biriktirilir. Wasatch Dağları ile Sierra Nevada arasında, genellikle 24-48 km genişliğinde, kütleleri birbirine bağlayan yaklaşık 30 büyük fay vardır. Birçok yerde volkanik kayalar ikiye bölünerek yerlerini kütle faylarına bırakmıştır. Volkanik kayalar 30 milyon yaşında olduğuna göre, fay oluşumunun bunlardan daha genç olduğu bellidir. Ayrıca birçok fayın yüzeyinin yeni olması, görece yakın zamanlarda da jeolojik hareketler olduğunu gösterir. Bu arada, gerek geçmişteki depremler, gerekse günümüzde sürekli yinelenen mikrodrepremler, fay oluşumunun sürmekte olduğunu kanıtlar.

Büyük Havzanın en büyük zenginliği yeraltı kaynaklarıdır. Bingham'da (Utah) ve Ely'de (Nevada) geniş bakır madenleri vardır. Arizona'daki bakır madenleri de bu eyaleti ABD bakır üretiminde en sıraya yükseltmiştir. Buradan çıkarılan bakırdan yan ürün olarak, ender bulunan, metallerden molibden ve altın da elde edilir. Çok geniş bir alana yayılmış öteki maden alanlarında da gümüş, altın, kurşun, çinko ve bakır çıkarılır. Kireçtaşı, dolomit, alçıtaşı,

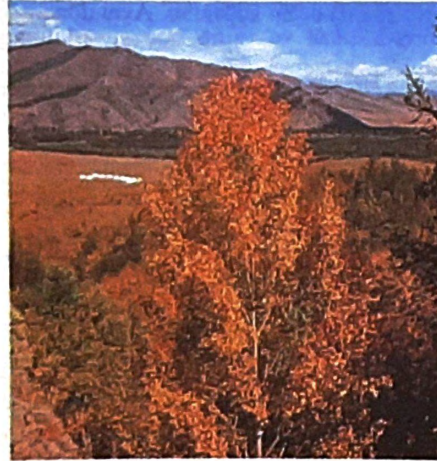
süngertaşı gibi metal dışı madenler de büyük miktarlarda üretilir.

Utah nüfusunun büyük çoğunluğu, Salt Lake City'de yoğunlaşmış biçimde Wasatch Dağlarının batı eteklerinde yaşar. Bu bölgenin suyu, dağlardaki akarsulardan ve komşu vadinin altında birikmiş büyük su kütlesine açılan kuyulardan sağlanır.

Büyük Havzanın öbür yanında da, Nevada'nın batı kesiminde yaşayan nüfusun büyük bölümü Sierra Nevada'nın doğu yüzünde yerleşmiştir. Reno kenti belli başlı yoğunlaşma alanıdır. Bu bölgenin suyu da Sierra Nevada'dan sağlanır. Güneyde Nevada ve Arizona eyaletlerinin Las Vegas, Tucson ve Phoenix yörelerinde, büyük ölçüde kuyulardan su elde edilir. Geniş Las Vegas Vadisinde su tablası henüz belirgin biçimde alçalmış olmamakla birlikte, Tucson ve Phoenix'teki yerleşim merkezlerinde birkaç yüz metre düşmüş, su sorunu gelecek için endişe verici boyuta ulaşmıştır.

Büyük Himalayalar, Himalaya Sıradağlarının en yüksek ve en kuzeydeki kesimi. Güneydoğu yönünde uzanarak Pakistan ve Hindistan'ın kuzeyi ile Nepal, Sikkim (Hindistan) ve Bhutan'dan geçtikten sonra Tibet'in güneyinde son bulur. Ortalama yüksekliği 6.100 m'nin üzerindedir.

Büyük Hinggan Sıradağları, Çince DA XINGAN LING, Çin'in kuzeybatı kesimindeki İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde büyük dağ sırası. Güneyden kuzeye yaklaşık 1.200 km

Hailar'ın güneydoğusunda Büyük Hinggan Sıradağları, İç Moğolistan Özerk Bölgesi, Çin
Maier Services Ltd

boyunca uzanan Büyük Hinggan Sıradağları, doğudaki Mançurya düzlükleri ile batıdaki yüksek Moğolistan Platosunu birbirinden ayırır. Güneyinde Chengde Yaylaları, kuzeyinde ise Amur Irmağı yer alır. Büyük Hinggan, doğuda Liao Irmağı sistemi ve Mançurya Ovasının Songhua ve Nen (Nonni) ırmak sistemleri ile Amur Irmağının yukarı bölümleri ve kolları arasında önemli bir set oluşturur. Güney kesiminin batı yamaçları Moğolistan Platosuna doğru akaçlanır. Hinggan Sıradağlarının ortalama yüksekliği 1.200-1.300 m, en yüksek noktası ise 2.040 m'dir. Kuzey kesimi (305 km) güney kesiminden (96 km) çok daha geniş olan Büyük Hinggan, Jura Döneminde (y. 190-136 milyon yıl önce) oluşmuştur ve temelde eğik bir fay kütesidir. Mançurya Ovasına bakan doğu ucu da eski bir fay çizgisidir. Doğu yüzü sarp, Moğolistan Platosuna doğru inen batı yamaçları ise daha yumuşaktır; Moğolistan Platosuna doğru yüksekliği 800-1.000 m'ye kadar düşer. Sıradağlar, büyük ölçüde püskürük kayalardan oluşmuştur; topografyasının ayırtıcı özelliği düz ve yuvarlaklaşmış

yüzey şekilleridir. Dorukları düz, yamaçları görece yumuşaktır. Nen ve Songhua ırmaklarının çok sayıda kolu, doğu yamaçlarını daha derin biçimde oymuştur.

Büyük Hinggan, iklim bölgelerini birbirinden ayıran önemli bir kuşaktır. Güneydoğu rüzgârlarının getirdiği yağmurun büyük bölümünü aldığı için, batını kurak bölgeyle belirgin bir karşıtlık oluşturur. Yılda 500 mm'den çok yağış alan bölgenin iklimi görece nemlidir. Dağların kuzey kesimi, Çin'in doğu kesiminin en soğuk bölgesidir, kışın ortalama sıcaklık -28°C'dir ve geniş alanlar sürekli don altındadır. Bu bölgeler, kayın, tozağacı ve çam ormanlarıyla kaplıdır; daha yükseklerde çalılık bulundur. Çok sayıda yabani hayvanın barındığı bölgede geyik, sansar, tavşan ve birçok kürk hayvanı yaşar. Buna karşılık sıradağların orta ve güney kesimleri kuzey kesimlere göre oldukça sıcak ve kuraktır. Bu bölgelerin ocak ayı sıcaklığı yaklaşık -15°C, yıllık yağış miktarı ise 254-304 mm'dir; kar yağışı görece azdır. Kuzeyin iğneyapraklı ormanları güneye doğru yerini yavaş yavaş geniş yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlara, ardından da yer yer ağaçlıkların görüldüğü otlaklara bırakır. Güneyde orman alanları 1.500 m'den yüksek yerlerde bulunur; bölgenin büyük bölümü yüksek otlarla kaplıdır.

Büyük Hinggan bölgesi 20. yüzyıla değin büyük ölçüde keşfedilmemiş durumda kaldı. 20. yüzyıl başlarında dağları aşan ilk demiryolunun yapımı ile, kuzey kesiminde doğal kaynaklarından yararlanılmaya başlandı. Sovyet-Çin sınırında, Mançurya'nın kuzeybatı ucundaki Manzhouli'den Qiqihar'a kadar uzanan bu demiryolu Doğu Çin Demiryolu olarak adlandırılıyordu. Mançurya'nın Japon işgali altında kaldığı yıllarda (1931-45) kereste taşımak amacıyla bu demiryolunun güney ve kuzeyinden geçerek dağlara ulaşan bir dizi demiryolu hattı yapıldı. Bunların en önemlileri Tulihe'nin kuzeyindeki bölgeye ulaşıyordu. Son dönemlerde bu demiryollarının gelişmesiyle, Büyük Hinggan Sıradağları Küçük Hinggan Dağlarıyla birleşmiştir. Daha güneyde yeni bir demiryolu hattı, Jilin yönetim bölgesindeki Baicheng'den kuzeybatıya doğru Tao'er Vadisini izleyerek Solun'a ve İç Moğolistan'da Aer Dağındaki kaplıcaları ulaştırmıştır.

Bölgenin büyük bölümünde Moğol kökenli halklar, kuzeyde ise Evenkler yaşıyor. Çinlilerin yerleştiği bölgeler, uzun süre demiryolu çevreleri ve önemli tomruk alanlarıyla sınırlı kalmıştır. Tomruk kesimi bugün de en önemli ekonomik etkinliktir.

Büyük Hint Çölü, THAR ÇÖLÜ olarak da bilinir, Asya'nın güneyinde yürüyen kum tepelerinden oluşan 200.000 km²'lik çöl bölgesi. Bir bölümü Hindistan'ın Rajasthan eyaletinde, bir bölümü de Pakistan sınırları içindedir. Batıda sulak İndus Ovası, güneydoğuda Aravalli Dağları, güneyde Kutch Bataklığı, kuzeyde ve kuzeydoğuda ise Pothohar Ovası ile çevrilidir. Bölgeye yeterince yağış getirmeyen Muson rüzgârlarının yarattığı kuraklık sonucunda oluşmuştur. "Thar" adı, bölgedeki kum tepeleri için kullanılan *thul* sözcüğünden gelir.

Çöl kumları, Erken Prekambriyen Zaman (y. 4 milyar yıl önce) gnaysları ile 2-570 milyon yaşındaki tortul kayaların ve daha yeni dönemlerde ırmakların getirdiği alüvyonların üzerine örter. Yüzey kumları rüzgârla taşınan Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) kumlarıdır.

Çöl yüzeyi dalgalıdır. Dalgalı yüzeyin üstündeki alçak ve yüksek kumulları, kum

ovlarından ve çevredeki düzlüklerden binden bire yükselen alçak ve kıraç tepeler (*bakar*) birbirinden ayırır. Kumullar sürekli hareket halindedir; biçimleri ve boyutları sürekli değişir. Ama görece eski kumullar bir ölçüde ya da tümüyle yerleşmiştir; bunların çoğu neredeyse 150 m yüksekliğe ulaşır. Yerel dilde *dhand* olarak bilinen tuzlu göller bütün bölgeye yayılmıştır.

Bölgedeki topraklar yedi ana gruba ayrılır: Çöl toprakları, kırmızı çöl toprakları, sirozemler (kahverengi-gri topraklar), tepelerin eteklerindeki kırmızı ve sarı topraklar, çöküntülerdeki tuzlu topraklar, tepelerdeki litosollar (sığ ve aşınmış topraklar) ve regosollar (yumuşak, gevşek topraklar). Bütün bu toprak türleri gevşek yapılı, iyi acaşlanmış ve kalkerli oluşumlardır. Değişik derinliklerde sık sık kalın bir kireç tabakasına da rastlanır. Bölge toprakları genellikle çoraktır ve rüzgâr erozyonu yüzünden üstü kumla örtülmüştür.

Çöl bölgesinde yıllık yağış toplamı, batıda 100 mm ile doğuda 500 mm arasında değişir; ama yağış miktarında yıldan yıla büyük dalgalanmalar olur. Yıllık toplam yağışın yüzde 90'ı güneybatı musonları mevsiminde, yani temmuz-eylül arasında düşer. Öbür mevsimlerde rüzgâr kuzeydoğudan eser. Yılın en sıcak ayları 50°C ile mayıs ve hazirandır. En soğuk ay olan ocakta ortalama en düşük sıcaklık 5°C-10°C arasında değişir; bu ayda sık sık don görülür. Toz fırtınaları ve hızı saatte 140-150 km'yi bulan, toz kaldıran rüzgârlar mayıs ve haziran aylarında sık görülür.

Çölün bitki örtüsü genellikle otlardan ya da bodur çalılardan oluşur; ağaçlar çok seyrek. Tepelerde arapzamlı akasyası ve sütlegan otu bulunur. *Khajri* (*Prosopis cineraria*) ağacı düzlüklerin her yerinde yetişir.

Çok az nüfusun barındığı otlaklarda kara antilop, ceylan ve bazı av kuşları, özellikle keklik ve bildircin yaşar. Göçmen kuşların arasında kumtavuğu, ördek ve kaz sayılabilir. Çöl, nesli tükenmekte olan büyük toy kuşlarının da yurdudur.

Büyük Hint Çölünde belli başlı beş sığır soyu yetiştirilir. Bunlar arasında Tharparkar en çok süt veren soydur; Kankre soyu ise hem yük, hem de süt hayvanı olarak kullanılır. Koyunlardan hem orta incelikte, hem de kaba yün elde edilir. Develer ulaşım, toprağı sürme ve başka tanımsal amaçlar için kullanılır.

Nüfusun çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşar; bölgenin değişik alanlarında nüfus yoğunluğu da farklıdır. Görenekler, töreler ve giyim biçimleri çok çeşitlidir. Müslümanlar ve Hindular başlıca dinsel gruplardır. Halk karmaşık ekonomik ve toplumsal tabakalara ayrılmıştır. Çok sayıda göçebe hayvancılık, el sanatları ve ticaretle uğraşır. Bunlar özel bir etnik gruba bağlı olmadıkları gibi, sürekli yaşadıkları ayrı bir bölgeleri de yoktur; genellikle yerleşik nüfusla ve bunların ekonomik yapılarıyla ortak bir yaşam biçimi geliştirmişlerdir.

Çölün başlıca doğal kaynağını otlar oluşturur. Bazı ot türleri bölge halkınca ilaç olarak da kullanılır. Gene bu otlardan, ilaç yapımında kullanılan alkaloitler ve sabun üretimi için yağ elde edilir. Su çok kıtır. Mevsim yağmurları sırasında sarnıç ve depolarda toplanan sular bütün yıl boyunca içme suyu olarak ve ev gereksinimleri için kullanılır. Çok derinde ve genellikle tuzlu olan yeraltı sularından yararlanılamaz. Çölün orta kesimlerinde, su tutucu jeolojik oluşumlar ortaya çıkarılmıştır.

Kuyu ve sarnıçların dışında bütün çölün başlıca su kaynakları kanallardır. Su olduğunda, buğday, pamuk, şeker pancarı, darı,

susam, keneotu ve kırmızıbiber yetiştirilir. İndus Irmağı üzerindeki Sukkur (Lloyd) Barajı (1932'de tamamlandı) Pakistan'daki Güney Thar bölgesini sularken, Ganj Kanalı da Satlec Irmağından çölün kuzey kesimini su getirir. Racasthan Kanalı, büyük bölümü Hindistan'ın Bikaner ve Caisalmer bölgelerinde kalan 10.000 km²'lik bir araziye sular. Bu kanal, Satlec ve Beas ırmaklarının birleştiği yerde bulunan Harike Barajı'ndan başlayıp güneybatıya doğru 470 km uzanır.

Kömür ve petrol kullanan termoelektrik santraller yalnızca büyük kentlerde bulunur ve sağladıkları enerji yerel düzeyde kullanılır. Satlec Irmağı üzerindeki Nangal Santral'ından hidroelektrik enerji elde edilir.

Bölgede kara ve demir yolu azdır. Bölgenin güneydoğusunda bulunan bir demiryolu hattı Hindistan'daki Luni kavşağı ile Pakistan'ın Haydarâbad kentini birbirine bağlar. Çölün Hindistan bölümünde ikinci bir hat Merta Karayolu'ndan başlayarak Bikaner üzerinden Suratgar'a gider; bir başkası ise Codhpur ve Caisalmer kentlerini birbirine bağlar. Çölün Pakistan'daki bölümünde ise Bahavalpur ile Haydarâbad gene bir demiryolu hattıyla bağlanmıştır. Bölgede asfalt kaplı çok az yol vardır.

1947'de Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması üzerine İndus Irmağı ve kollarının beslediği sulama kanalları Pakistan toprakları içinde yer alırken, Hindistan tarafında geniş bir çöl bölgesi sulama olanaklarından yoksun kalmıştır. 1960'ta imzalanan İndus Su Antlaşması, İndus Irmağı ile kollarının üzerinde iki ülkenin hak ve yükümlülüklerini belirlemiştir. Bu antlaşmayla Ravi, Beas ve Satlec ırmaklarının suları Racasthan Kanallına verilerek, Hindistan'ın Bikaner ve Caisalmer illerini kaplayan çöl bölgesinin sulanması sağlanmıştır.

Büyük İttifak Savaşı, AUGSBURG BİRLİĞİ SAVAŞI olarak da bilinir (1689-97), Fransa kralı XIV. Louis'nin giriştiği üçüncü büyük savaş. Louis'nin bu savaşta güttüğü yayılmacı amaçlar, İngiltere ve Felemenk ile Avusturya Habsburglarının önderliğindeki ittifak tarafından engellenmiştir.

Fransa 1688'de Avrupa'nın en güçlü kara ordusunu elinde tutuyordu. Fransız donanması da İngiltere ve Felemenk donanmalarının toplamından daha büyüktü. Habsburg hanedanından gelen Kutsal Roma - Germen imparatoru I. Leopold'un 1680'lerde Osmanlılarla savaştığı sırada, XIV. Louis Alman prensleri üzerindeki nüfuzunu artırmaya girişti. Bu girişim karşısında İmparator Leopold ile Bavyera, Saksonya ve Pfalz elektörlerinin (seçici prensler) yanı sıra, imparatorluk prensleri olarak İsveç ve İspanya kralları da 9 Temmuz 1686'da Augsburg Birliği'ni kurdular. Ama küçük prenslikler Fransa'ya karşı tutum almayaya yanaşmadığı ve ortak bir askeri harekâta hazır olmadığı için bu birlik etkili olamadı.

XIV. Louis, Avusturya'nın Mohaç'ta Osmanlılara karşı zafer kazandığı (12 Ağustos 1687) haberini alınca, Almanya'ya karşı kısa süreli bir askeri harekât planladı. Amacı, Avusturya'nın henüz doğuda savaşıyor olmasından yararlanmaktı. Bu arada iki uyumsuzluk konusu, Fransa'nın Ren Bölgesi'ni işgal etmesiyle sonuçlandı. Uyuşmazlıklardan biri, Louis'nin desteklediği Kardinal Wilhelm Egon von Fürstenberg'in Köln başpiskopos-elektörlüğüne getirilip getirilmeyeceği, öbürü ise Louis'nin kardeşi olan Orléans dükü Philippe'in karısı ve Pfalz elektörünün kızı Elisabeth Charlotte'un Pfalz üzerinde hak iddia etmesiydi. Ekim 1688'de bir Fransız ordusu Pfalz'a girdi; ertesi yıl bu bölge bütünüyle yakılıp yıkıldı.

Avrupa bu duruma hemen tepki gösterdi. İmparator Leopold hem doğuda Osmanlıları denetim altına alabilecek, hem de batıda bir sefere girişebilecek durumdaydı. Pek çok Alman prensi Louis'nin seferlerinden kaygı duyuyor, topraklarının Fransa tarafından ilhak edilmesinden çekiniyordu. İmparator, XIV. Louis'nin ilhak planlarını boşa çıkarmak, Vestfalya (1648) ve Pirene (1659) antlaşmalarına yeniden işlerlik kazandırmak amacıyla 12 Mayıs 1689'da Birleşik Eyaletler'le Viyana Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmayı ızyleyen 18 ay içinde bu iki devlete İngiltere, Brandenburg, Saksonya, Bavyera ve İspanya da katıldı, bu ülkeler Büyük İttifak'ın çekirdeğini oluşturdu. Savaş, çatışan güçlerin denizayırı sömürgelerine de yayıldı. İngiltere ve Fransa, Güney ve Kuzey Amerika ile Hindistan'da çatışırken, Felemenk ve Brandenburg da Afrika'nın Gine Kiyılarında Fransa'yla karşı karşıya geldi. Fransa, Almanya'da kısa süreli bir sefer umarken, hazırlıklı olmadığı bir savaşı dokuz yıl dünyanın her yanında sürdürmek zorunda kaldı.

Avrupa'da çatışmalar, yavaş ve temkinli kuşatmaların ağırlıkta olduğu bir yıpratma savaşına dönüştü. Örneğin Namur 1692 ve 1695'te iki kez kuşatıldı. Fransızların zaferiyle sonuçlanan Fleurus (1690), Steenkerke (1692) ve Neerwinden (1693) gibi önemli çarpışmalar görece azdı ve bir barış antlaşmasına yol açacak ölçüde belirleyici olmadı. En önemli savaş alanı Felemenk topraklarıydı; İtalya ve İspanya'daki çarpışmalar ise daha küçük ölçekliydi. Fransa kara savaşlarında durumunu bir ölçüde düzeltti, ama denizde ciddi başarısızlıklara uğradı. Özellikle Mayıs 1692'de La Hougue'da İngiliz-Felemenk filosu karşısında uğradığı büyük yenilgiden sonra, Fransız donanmasının gerilemesinin önü alınmadı.

Hiç yenilgi almamış olan Fransız generali, Lüksemburg dükü François-Henri de Montmorency-Bouteville'in ölümü Fransa'nın savaş gücünü iyice zayıflattı. Çıkmaza giren savaşın maliyeti artık bütün taraflar için çok yükselmüştü. 1695'te XIV. Louis, Büyük İttifak'ı oluşturan ülkelerle aynı ve gizli görüşmelere oturmak istediğini bildirdi. Louis'nin bu isteği olumlu karşılandı. Augsburg Birliği'ne 1687'de katılmış olan Savoie, Haziran 1696'da Louis ile ayrı bir barış antlaşması imzaladı (Tonno Antlaşması). Genel bir barış yapılması için sürdürülen çabalar Eylül-Ekim 1697'de Rijswijk Antlaşması ile sonuçlandı. Ama bu antlaşma, ne Fransa'nın Bourbon hükümdarları ile Habsburglar arasındaki çekişmeye, ne de İngiltere ile Fransa arasındaki çatışmaya bir çözüm getirebildi. Dört yıl sonra İspanya Veraset Savaşı'nda iki antlaşmazlık da yeniden su yüzüne çıkacaktı. Özetle Büyük İttifak Savaşı'nın başlıca boyutları İngiltere ve Avusturya'nın Fransa karşısında etkili birer güç olarak kendini göstermesi ile İngiltere kralı ve Felemenk *stadhouder*'i(*) III. William'in Büyük İttifak stratejisini geliştirmesidir.

büyük jüri, Angloamerikan hukuk sisteminde, belli bir yargı çevresindeki suçları incelemek üzere göreve çağrılan kurul. Büyük jüri uygulaması, hukukçu olmayan yurttaşların da ceza yargılaması sürecine katılmasını amaçlar. Büyük jüri adlı soruşturma yürütmekle birlikte, sanığın suçlu ya da suçsuz olduğuna karar vermez.

Büyük jürinin işlevi, muhakeme görevi bulunan küçük jürinin(*) tersine, yalnızca sorgu ve isnatla sınırlıdır. Büyük jüri de

bağlı olduğu mahkemenin bir parçasıdır ama küçük jüriye göre daha bağımsızdır. Yasa maddeleri ve davanın bulguları konusunda ilgili mahkemeye yönlendirilir ve ant içmeden göreve başlayamaz, ama yürüttüğü incelemeler daha az denetim altındadır. Savcıyla birlikte çalışmasına karşın onun denetimine bağlı değildir.

Sayılan genellikle 12-23 arasında değişen jüri üyeleri, mahkemenin rasgele belirlendiği bir liste içinden seçilir. Mahkeme, bir jüri üyesini ant içmeden önce herhangi bir nedenle, ant içtikten sonra ise görevini kötüye kullanması durumunda (örn. sanıklarla işbirliği yapmak) görevden alabilir. Jüri üyelerinin seçiminde yaş, uyrukluk, belli suçlardan hüküm giymiş olmamak, çıkar ilişkisi ya da başka bir yan tutma nedeni (örn. sanıkla akrabalık) bulunmaması, okuryazarlık, mülkiyet, belli bir yerde ikamet süresi, iş (örn. devlet memurları genellikle jüriye alınmaz) ve daha önce de bir büyük jüride görev almış olma gibi ölçütler göz önünde tutulur. Kişinin ırkı ve cinsiyeti nedeniyle büyük jüriye alınmaması yasaktır.

Jüri üyeleri, seçildikten sonra görevlerini dürüstçe ve özenle yerine getireceklerine ant içerler. Mahkeme jüri üyelerine görevlerini ve davayla ilgili önemli noktaları açıklar. Büyük jürinin genellikle kendi arasından seçtiği ya da mahkemenin atadığı bir başkanı vardır.

Kamu görevlileri (örn. şerif) jüri için bilgi toplar ve jürinin dinleyeceği tanıkları çağırır. Tanıklar jüri önüne çıkmak ve genellikle tanıklık etmek zorundadır; tanıklığa yanaşmamak, mahkemeye hakaret sayılabilir. Tanıkları sorgulamak jürinin yetkisine bırakılmıştır ve savcının sorguya katılması zorunlu değildir. Savcı, görüşme ve oylamalara ise hiçbir durumda katılamaz. Sanıklar genellikle tanık çağırılmaz, kanıt sunamaz ve jüri karşısına çıkamazlar.

Mahkeme hakkaniyet gerekçesiyle gizlilik koşulunu kaldırabilirse de jürinin çalışmalarını kural olarak gizli ve gayriresmidir. Oturum tutanakları savcı, mahkeme, bazen de sanık tarafından incelenebilir. Büyük jüri tutanaklarının izinsiz açıklanması bazı yerlerde suç sayılır; ama hiçbir jüri üyesi, dayanaktan açıkça yoksun olsa da görüşünden ve kullandığı oydan ötürü sorumlu tutulamaz.

Jüri inceleme sonunda bir iddianame ya da rapor hazırlar. Büyük jüri kararları genellikle sanığın aklanması ya da suçlanması yönündedir; ama örneğin cezaevlerinde görülen davalarda jüri bazen yalnızca ıslah edici önlemler de önerebilir. Mahkeme büyük jüri raporlarını geri çevirebilir ya da bir devlet görevlisini eleştirme anlamına gelebilecek bölümleri rapordan çıkarabilir.

İngiltere'de ortaçağda ortaya çıkan büyük jüri sistemi, belirgin biçimde gelenek hukukunun (*common law*) gelişmesinin ürünüydü. III. Henry döneminde (1216-72) bu uygulama kurumlaştı. Başlangıçta büyük jüri sanıkları hem suçlar, hem yargıladı, ama bu iki işlev daha sonra birbirinden ayrıldı. Büyük jürinin temel işlevi asıl davaya başlamadan önce halka açık bir duruşma düzenleyerek yargılamanın tahtın baskısı altında yürütülmesini önlemektir.

Jüri sisteminin bir bütün olarak gerilemesiyle büyük jürinin de önemi azaldı. Büyük jüri sistemi 20. yüzyıl ortalarında İngiltere'de yürürlükten kaldırıldı. ABD'de, davanın büyük jürinin bulgularına dayanmadan da başlayabileceğini öngören bazı yasalar bu-

yük jüriyi neredeyse yok sayar. Bir görüşe göre, savcının kendiliğinden davranma yetkisine sahip olduğu durumlarda büyük jüriye gerek yoktur. Bir başka görüş de büyük jürinin varlığının, savcıya jüriyi etkileme olanakları sağladığı için, onun yetkisini kötüye kullanmasını engellemediği, tersine kolaylaştırdığı yönündedir.

Büyük Kafkaslar, Rusça БОЛЬШОЙ КАВКАЗ. Kafkas Dağlarını oluşturan başlıca sıradağlardan biri. Hazar Denizindeki Apşeron Yarımadasından Karadeniz'deki Taman Yarımadasına kadar 1.200 km boyunca uzanır. Bellibaşlı ırmakları, Karadeniz'e dökülen Kuban ile Hazar Denizeine dökülen Terek ve Kuma'dır. Kafkaslar'ın en yüksek dağı olan Elbruz, Büyük Kafkaslar üzerindedir. Ayrıca bak. Kafkaslar; Küçük Kafkaslar.

Büyük Kanal, Çince DA YUNHE, Kuzey Çin'de Zhejiang yönetim bölgesindeki Hangzhou'yu Pekin'e bağlayan su yolu dizi-si. 1.700 km'yi aşan uzunluğuyla dünyanın en uzun yapay su yoludur; gene de bütün bölümlerine tam anlamıyla kanal denemez.

Büyük Kanal, Wuxi, Jiangsu yönetim bölgesi, Çin
Emil Schultness-Black Star/EB Inc

Büyük Kanal, art arda işbaşına gelen Çin yönetimlerinin başkentlerini beslemek için Yangtze ve Huai vadilerinden tahıl ve öteki gereksinim maddelerinin taşınmasını sağlamak üzere yapılmıştır.

Kanalın Yangtze ile Jiangsu yönetim bölgesinde Qingjiang (Huaiyin) arasındaki en eski bölümü, eskiden akış yönü çok daha güneye doğru olan Huang Irmağı (San Irmak) yatağı üzerindeydi. Geçmişte Shan-yang Kanalı olarak bilinen bu bölüm son yüzyıllarda Büyük Güney Kanalı (Nanyun He) olarak anılmaya başladı. Yapımı büyük olasılıkla İÖ 4. yüzyıla değin uzanan bu eski su yolu İS 607'de yeniden yapılmış, o tarihten bu yana kullanılmaktadır.

Huang ve Huai ırmaklarını (Huang'ın kuzey yönünde aktığı dönemde) kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda birleştiren ilk büyük kanal sistemini 607-610 arasında Sui hanedanı (581-618) yaptırdı. Yeni Bian Kanalı olarak bilinen kanal, Tang dönemi (618-907) boyunca ve Song döneminin (960-1126) başlarında en önemli su yolu-du.

Yuan (Moğol) hanedanı döneminde (1279-1368) gene büyük bir taşıma yoluna gerek duyuldu. Hanedanın başkenti Pekin için bir tahıl taşıma sistemi gerekliydi. Bu amaçla 1282-83'te, 1195'ten sonra akış yönünü değiştirerek Qingjiang'ın altında Huai'nin eski ağzına ulaşacak biçimde güneye yönelen Huang'dan Shandong eyaletinin kuzeyinde bulunan ve denize açılması için dibi temizlenen Daqing Irmağına kadar yeni bir kanal yapılması kararlaştırıldı. Ama Daqing'in ağız kısa sürede milde doldu. Shandong Yarımadasının dar yerini Qingdao limanından Yixian'e kadar aşacak başka bir kanalin yapımından da güçlüğü nedeniyle vazgeçildi. Sonunda, Huang üzerindeki Dongazhen'i Linqing'deki Wei Irmağına bağlayan Huitong Kanalı yapıldı. Böylece günümüzdeki Büyük Kanal oluşmaya başladı. Ama Yuan döneminde kanal taşımacılığı pahalı ve verimsiz olduğu için tahılın büyük bölümü denizyoluyla taşınıyordu.

Ming hanedanı döneminin (1368-1644) başlarında başkent, Nanjing'e (Nanking) taşındı. 1403'te Pekin yeniden başkent olunca (Wei üzerindeki Linqing'den, ağız temizlenip yenilenmiş bulunan Huang'la birleştiği yere kadar olan bölüm de dahil) kanalın tümü 19. yüzyıla değin kullanıldı. Kanal altı ana bölümden oluşuyordu: 1) Pekin'in dış bölgelerinden Tongxian'e uzanan kısa bir kanal; 2) Baitle'yi Tianjin'e, sonra da Linqing'e kadar Wei Irmağına bağlamak üzere kanal haline getirilmiş bir ırmak; 3) Shandong'da, Linqing dolayındaki görece yüksek bir yerden doğduktan sonra Jining yakınında en yüksek noktasına ulaşarak Suzhou yakınında yeniden alçalan, Tai Dağlarındaki küçük ırmaklardan ve Jining'in güneydoğusundaki göllerden su alan bent ve barajlardan oluşmuş kesim; 4) Suzhou'dan, çıkarak Qingjiang'a kadar Huang'ın güney doğrultusunu izleyen bölüm; 5) Qing'den sonra güney yönünde Yangtze üzerindeki Zhenjiang'a kadar eski Shan-yang Kanalı'nı izleyen bölüm; 6) Yangtze'nin güneyinde, kanalın önce güneydoğu, sonra güneybatı yönünde Suzhou'dan geçerek Hangzhou'ya kadar 320 km yol aldığı bölüm.

Huang üzerindeki setler 19. yüzyılda bir dizi sel felaketi yüzünden yıkıldı ve Huang bugünkü yatağına doğru kuzeye yönelmeye başladı. Sellar, kanalın Suzhou ve Qingjiang arasındaki bölümünde de büyük sorunlara yol açtı. Taiping (1850-64) ve Nian (1853-68) ayaklanmalarından sonra kanalın Pekin'in başkente ikmal yolu olarak kullanılmasından vazgeçildi; kuzey bölümleri onarılmadı ve kanal yavaş yavaş kendi haline bırakıldı. 1934'ten sonra Milliyetçi hükümet kanalın Qingjiang ve Yangtze arasındaki bölümünde geniş çalışmalar başlattı. Orta büyüklükteki vapurların, temizlenen ve büyük bölümüyle yeniden yapılan bu bölümü kullanabilecekleri biçimde havuzlar inşa edildi.

1958'de sosyalist yönetim, bütün sistemi 600 tona kadar olan gemileri taşıyabilecek bir su yolu durumuna getirmek üzere çalışmalara girişti. 1958-64 arasında kanal onarıldı, genişletildi ve temizlendi; 64 km uzunluğunda yeni bir bölüm ve modern havuzlar eklendi. Kanal bugün bütün bölümleriyle orta boy mavnaların seyrine elverişli durumdadır. Ama trafik kanalın güney yarısında yoğunlaşmıştır. Büyük Kanal, Yangtze'den Jiangsu eyaletinin kuzeyine su sağlamakta, böylece yılda iki kez pirinç ürünü alınmasına olanak vermektedir.

Büyük Kanal, İtalyanca CANALE GRANDE. Venedik'in başlıca su yolu. Ters "S" biçim-

mindeki doğal bir yatağı izleyerek San Marco Bazilikası'ndan Sta. Chiara Kilisesi'ne kadar uzanır ve kenti iki bölüme ayırır. Uzunluğu 3 km'yi biraz geçer; genişliği 30-60 m arasında değişir. Ortalama derinliği 5 m'dir ve çeşitli noktalarda karmakarışık küçük kanallara bağlanır. Bu suyollarında işleyen geleneksel gondollar ile gitgide çoğalan motorlar ve küçük vapurlar (*vaporetti*) Venedik'te ulaşımın ağırlıklı yükünü taşır. Her iki yanında saraylar, kiliseler ve

Büyük Kanal ve Rialto Köprüsü, Venedik, İtalya
Enç. Carlo-Šostal/VEB Inc.

oteller ile romanesk, gotik ve Rönesans üslubunda kamu binaları sıralanmış olan Büyük Kanal üzerinde üç köprü kurulmuştur. Ünlü Rialto Köprüsü kanalın orta noktasındadır.

Büyük Kanarya Adası, İspanyolca GRAN CANARIA, Kuzey Atlas Okyanusundaki Kanarya Adalarından biri. İspanya'nın Las Palmas iline bağlıdır. Yüzölçümü 1.533 km² dir ve kabaca bir daire biçimindedir. Adanın ortasındaki Los Pechos Doruğundan (1.950 m) kıyılara inen dar ve derin vadiler, Büyük Kanarya'nın en belirgin özelliğidir. Ada, Kanarya Adalarının en verimlisidir. Alp iklimini yansıtan kuzey yamaçları, güneyin kurak iklimiyle karışıklık içindedir. Çok geniş alanlar yerli çam ağaçlarıyla kaplıdır. Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma (muz, domates ve tütün) dayalıdır; nakış işleri, çanak çömlek ve sepet de üretilir. Adanın en büyük kenti ve başlıca limanı olan Las Palmas'ın yanındaki Las Canteras ve Las Alcaravanas kumsalları düzenli olarak turist çeker. Adada çok sayıda su kaynağı da vardır. Nüfus (1981) 672.716.

Büyük Kanyon, ABD'de, Arizona eyaletinin kuzeybatı kesimindeki yüksek yaylalarda Colorado Irmağının açtığı, çarpıcı yüzey oluşumları ve renkleriyle ünlü görkemli boğaz. Giriş biçimlerle oyulmuş bu büyük uçurumun dış yamaçları arasında etkileyici doruklar, tepeler, kanyonlar ve koyaklar bulunur. Genişliği 200 m-29 km arasında değişir, uzunluğu 445 km'dir. Arizona'nın kuzey sınırında Paria Irmağı ağzından başlayarak Nevada sınırı yakınlarındaki Grand Wash Kayalıklarına kadar uzanır, başka kanyonlarla birleşerek çevredeki platoları da içine alır. Büyük Kanyon Ulusal Parkı içinde kalan 90 km'lik en derin ve en güzel bölümü, ırmağın Powell ve Mead gölleri arasında kalan kesimini içine alır. Genel görünümü kırmızı olan kanyonun her katmanı (kırmızısı sarı-gri, hafif yeşil-pembe, dipleri doğru kahverengi, külrengimor gibi) değişik renklere bürünür. Deniz düzeyinden 2.500 m yükseklikte olan Kuzey

yakası Güney yakasından 360 m yukarıda kalır.

Büyük Kanyon'u gören ilk Avrupalılar, 1540'ta Francisco Vazquez de Coronado'nun keşif gezisine katılanlardı. 1776'da Francisco Garcés ve Silvestre Velez de Escalante adlı iki İspanyol rahip bölgeyi keşfetti. 1800'lerin başlarında kanyonunu inceleyen tuzakçı avcılardan sonra, Batı'yı keşfe çıkan ve bölgenin haritasını çıkaran devlet keşif heyetleri kanyonla ilgili bilgileri derlemeye başladılar. 1870'lerde John Wesley Powell ile başka kâşiflerin gezilerinin ardından bölgenin coğrafyası, jeolojisi, bitki örtüsü ve etnolojisi üzerinde geniş raporlar yayımlanmaya başladı.

1919'da 4.930 km²'lik bir alan üzerinde kurulan Büyük Kanyon Ulusal Parkı, eski Büyük Kanyon Ulusal Anıtı ve Mermer Kanyon Ulusal Anıtı ile Glen Kanyon Ulusal Eğlence-Dinlenme Alanı'nın ve çevredeki toprakların bazı bölümlerinin eklenmesiyle 1975'te genişletilmiştir. Kanyonun Kuzey ve Güney yakalarını birbirine bağlayan asfalt kaplı bir yol ve kanyonun boydan boya geçen bir toprak yol vardır. Turistler için katır sırtında yolculuklar, ırmaktan aşağıya doğru salla ve motorlu kayakla gezintiler düzenlenir. Yöredeki *pueblo*(*) ve mağara kalıntıları ile buralarda bulunan el aletleri, tarihöncesi dönemlerde yörede insan yaşadığını göstermektedir. Çevredeki yerleşime kamplarında beş Yerli kabilesi yaşamaktadır.

Jeolojik tarih. Büyük Kanyonla ilgili çok yönlü ve ayrıntılı jeolojik bilgilerin yeryü-

Büyük Kanyon'un tipik yüzey oluşumları, Arizona, ABD
Nüzhet Oates

zünde benzeri yoktur. Ama derlenmiş bilgiler gene de eksiksiz ve kesintisiz değildir, ya büyük miktarlarda Yer kütesi aşınma sonucunda yer değiştirdiği ya da pek az çökme olduğu için birkaç milyon yıllık bir zaman aralığı tanımlanamamıştır.

Kanyonun kayaç katmanları çoğunlukla kireçtaşından, şeylden ve rüzgârların taşıdığı ve çimentolaşmış kumtaşlarından oluşur. Kumtaşları, kireçli sızıntılarının çamur ve kumla birlikte su içinde kalarak ve daha üst katmanların büyük ağırlığı altında ezilerek sertleşmesinin ürünüdür. İç boğazda bulunan kristalleşmiş, kıvrılmış, bükülmüş ama katmanlaşmamış granit ve şistler yaklaşık 4 milyar yaşındadır. Bunlar, tepeleri aşınmaya uğramış heybetli dağların temelini oluşturur. Kanyon kayaçlarının üzerinde Mezozoyik (İkinci) Zamandan (y. 225-65 milyon yıl önce) kalma uçurumlarla dolu tepelerin kalıntıları, güneyde kırmızı, beyaz ve Utah'ın güneyinin bütününü aşınmış pembe kayalık taraçaları yer alır. Yayla tepelerini kısmen örten siyah lav katmanları

ve yanardağ konileri görece yakın dönemlerde oluşmuştur. Bazı yanardağların son bin yıl içinde etkin olduğu sanılmaktadır.

Colorado Irmağının Büyük Kanyon'u 1.600 m derinliğe kadar yarması. Yer tarihinin en büyük olaylarından biridir. Irmağın inanılmaz yarma gücü hızının, hacminin, basınç gradyanının ve çamur, kum, çakıl gibi aşındırıcı maddeler taşımasının sonucudur. Colorado'nun her gün taşıdığı tortul miktarı ortalama 500 bin ton düzeyinde hesaplanmıştır. Kanyonun oluşmasını sağlayan en etkili çevre özelliği ise kuraklıktır. Kuraklık olmasa, suyun eğimli akışı kanyon duvarlarını sökecek, merdiven biçimindeki topografya çoktan ortadan kalkmış olacak, ayırt edici oylumlar ve renkli kaya yapıları olmayacak, Painted Desert(*) ortadan kalkacak ve pitoresk Monument Valley'nin (Anıt Vadi) yerinde birkaç yassılaştırmış tepe kalacaktı.

Biyolojik geçmiş ve bugün. Büyük Kanyonun tortul kayaçlarında çok miktarda bitki ve hayvan fosili bulunur. Alt katmanlarda ilkel deniz yosunlarından başlayarak üst katmanlarda ağaçlara, deniz kabuklarına, trilobitlere dinazor kemiklerine ve ayak izlerine, deve, at, yer tembelhayvanı ve fil kalıntılarına rastlanır.

Büyük Kanyon bölgesinde yaşayan çok çeşitli hayvan türleri arasında sincap, çakal, kır kurdu, tilki, geyik, porsuk, doru vaşak, tavşan, gelengi ve kanguru faresi sayılabilir.

Kanyon diplerinde, büyüme döneminde bol su isteyen söğüt ve pamuk ağaçları gibi sucul bitkiler (hidrofitler) bulunur. Nem oranı düştükçe, avizeağacı, sabırotu ve çeşitli kaktüs türleri gibi kurakçıl bitkiler (kserofitler) görülür. Gene kanyon diplerinde, ırmak kenarlarında çabuk üreyen çah ve ağaçların oluşturduğu tabansuyu bitkileri (freatofitler) yaşar.

Kanyonun Kuzey ve Güney yakalarında ise çok zengin bir bitki örtüsü bulunur. Güney yakasında büyük bir panderosa çamu ormanı yer alır. Yer yer fıstık çamlarına ve ardıc ağaçlarına rastlanır. Çalı bitkileri arasında çalı meşesi, dağ maunu ve artemisia sayılabilir. Kuzey yakasında ise nemli ve derin topraklarda görkemli panderosa çamu ormanları, beyaz göknar ile Douglas göknarı ve tozağacı yetişir. Elverişsiz koşullarda bitki örtüsü çöl özelliklerine dönmüşür.

Büyük Karoo, Afrikaner dilinde GROOT KAROO, ORTA KAROO olarak da bilinir, Güney Afrika'da Kaaprovinsie'de (Cape yönetim bölgesi) plato havzası. Kuzeydeki Büyük

Yamaç ile güneydeki Swart Dağları arasında uzanır. Büyük Yamaç'tan doğarak güneybatı ve güneydoğu yörelerinde akan ırmakların neden olduğu kaynak erozyonlarının etkisiyle oluşmuştur. Batı havzası ve doğu havzası biçiminde ikiye ayrılır. Doring Irmağı kollarının bulunduğu batı havzasının kuzeyden güneye uzunluğu 225 km'dir; genişliği ise yaklaşık 80 km'dir. Daha geniş olan doğu havzası Buffels, Dwyka, Gamka, Groot ve Sondags ırmaklarını besler. Uzunluğu yaklaşık 480 km'dir, 130 km olan genişliği batıda 80 km'ye iner. Kuzeyde engebeli, güneyde ise düzdür. Batıda 400 mm'yi bulan yıllık yağış miktarı doğuda 100 mm'ye düşer. Havzada yarı çöl ve kıraç topraklara özgü hayvanlar yaşar. Daha çok koyun ve keçi otlaklarının bulunduğu havza, sulanabilen akarsu yatakları boyunca verimli topraklarla kaplıdır. Başlıca ürünler tahıl ve meyvedir. En önemli kentler Graaff-Reinet, Beaufort West ve Aberdeen'dir.

Büyük Kei Irmağı, Afrikaner dilinde GROOT-KEI. Güney Afrika'da Kaaprovinsie'nin (Cape yönetim bölgesi) güneydoğusunda ve Transkei'de akarsu. Beyaz Kei (Wit Kei) ve Kara Kei (Swart Kei) kollarının Queenstown'un güneydoğusunda birleşmesiyle oluşan Büyük Kei Irmağı, güneydoğuya doğru 225 km aktıktan sonra Hint Okyanusuna dökülür. En uzun kolu kuzeydeki Tsomo'dur. Genellikle menderesler çizerek ilerler. Uluslararası planda tanınmayan Transkei Cumhuriyeti'nin güney sınırını belirler.

Büyük Kızıl Benek, Jüpiter gezegeninin atmosferinde, merkezi yaklaşık 23° güney enlemi üzerinde bulunan yüksek basınç merkezi. Oval biçimli benek, doğu-batı boyutu, kuzey-güney boyutunun iki katı kadardır. Kuzey-güney uzunluğu yaklaşık 14.000 km'dir. Bu, Jüpiter'in yarıçapının yaklaşık beşte birine ya da hemen hemen Yer'in çapına eşittir. Büyük Kızıl Benek 1665'te İtalyan astronom Giovanni Domenico Cassini, ilk teleskop türlerinden birini kullanarak keşfetti. Rengi kırmızı-kırmızı kahverengimsi arasında değişir ve öteki bulut kuşaklarının rengiyle karşı; birkaç yıllık dönemlerle değişme eğilimi gösterir.

Dinamik açıdan, Büyük Kızıl Benek bir antisiklon dolaşım sistemidir (yüksek basınç merkezi). ABD'nin "Voyager 1" ve "Voyager 2" uzay araçlarındaki bilimsel aygıtlar, 1979'da benek çevresinde bulut parçacıklarının döndüğünü belirledi. Bunların bir dönüşü yaklaşık altı Yer gününde tamamlanır. Bu, saniyede 50 m'lik bir rüzgâr hızına karşılık gelir. Jüpiter üzerinde bulunan daha küçük pek çok benek, dinamik açıdan Büyük Kızıl Benek benzer. Ama bunların dolaşımı daha zayıf, renkleri ise kızıl değil çoğu zaman beyazdır. Kızıl rengin nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte güçlü dolaşımın, gezegenin derinliklerinden eser miktarda kimyasal bileşimleri kektiği ve bunların yoğunlukla amonyak kristallerinden oluşan bulut parçacıklarını kirlettiği sanılmaktadır. Kükürt görelisi olarak boldur ve Jüpiter'in uydusu Io'da olduğu gibi kızıl renklenmeye katkıda bulunması olasıdır.

Jüpiter, yarıçapının yaklaşık yüzde yirmisine eşit küçük bir çekirdek dışında temel olarak akışkan durumunda olduğundan, Büyük Kızıl Benek hiçbir katı yüzey oluşumuna bağlı değildir. Aslında bu benek ve daha küçük olan benzerleri, dağılma süreçlerine karşı uzun süre dayanan atmosfer bürgeçleridir. Bu nedenle, akışkanlar dina-

miğinin uzun dönemde kararlılık gösteren oluşumlarına (örn. bürgeçler ya da solitonlar) benzerler. Ama Büyük Kızıl Benek'in ayrıntıları henüz anlaşılamamıştır.

Büyük Kum Çölü, Batı Avustralya'nın kuzeyinde çorak alan. Hint Okyanusundaki Seksen Mil Kıyısından doğudaki Kuzey Toprakları'na, Kimberley Downs'dan güneydeki Oglak Dönencesi'ne ve Gibson Çölüne kadar uzanır. Geniş ve kıraç tuzlu bataklıklar ile *Triodia (Spinifex)* otlarıyla kaplı kum tepelerinden oluşur; tortul Canning Havzasıyla aynı alanı kaplar. Kuzeydoğu yönünde çölü aşan 1.600 km'lik Canning Sürü yolu, Wiluna'dan başlayarak Disappointment Gölü üzerinden Halls Creek'e ulaşır. Çölü doğudan batıya geçen ilk Avrupa'lı gezgin Binbaşı Peter Egerton Warburton'dır (1873).

Büyük Kuraklık, Holosen Bölümde (y. 10 bin yıl öncesinden günümüze) oluşan iklim aralığı. Ağaçlardaki yıllık halkaların incelenmesiyle tarihi saptanan Büyük Kuraklık, bugün ABD'nin batısındaki Oregon'dan California'nın güneyine ve Texas'ın batısına kadar uzanan bölgede baş göstermiş ve dönemin bitkilerini, hayvanlarını ve Amerikan Yerli kültürünü derinden etkilemiştir. Kuraklık dönemi yaklaşık 1276'da başladı ve yaklaşık 1299'a değin sürdü. Yerliler, güneybatıdaki yerleşim merkezlerinin çoğundan bir daha dönmek üzere ayrıldılar. Böylece, Kuraklığın etkilediği öteki bölgelerden de önemli göçler gerçekleşti. Kuraklıktan pek etkilenmemiş bölgelerde yaşayan insanların göçleri ise, kısıtlı kaynakların elde etmek için girişilen yoğun rekabetten kaynaklanıyordu. İnsanlar arasında ortaya çıkan rekabet birçok bölgede doğal dengeleri bozdu.

Büyük Kuraklık, aynı bölgeyi yakın sayılabilecek bir geçmişte etkileyen önemli kuraklık dönemlerinden yalnızca biridir. Belirlenebilen öteki kuraklık dönemleri ise İÖ 500'deki Fairbank Kuraklığı ve İS 300'deki Whitewater Kuraklığı'dır. Bu tarihler, Yenidünya'da ortaya çıkan ve tüm Orta Amerika'da kanıtlarına rastlanan önemli nüfus artışı dönemlerine denk düşmektedir.

Büyük Kuzey Seferi bak. Kuzey Seferi

Büyük Londra Yangını bak. Londra Yangını

Büyük Macaristan Ovası, Macarca NAGY-ALFÖLD. NAGY MAGYAR ALFÖLD ya da ALFÖLD. Macaristan'ın güneydoğu, Yugoslavya'nın kuzey ve Romanya'nın batı kesimlerinde yer alan düz ve verimli ova. 50 bin km²'si Macaristan'da olmak üzere 100 bin km²'lik bir alanı kaplar. Doğal yapı bakımından Rus bozkırlarının güneybatı uzantısını oluşturan ve taşkın ova, koru ve bataklıklarıyla parçalanmış bir bozkırdır. Macaristan'da kalan bölümünde taşkınları önleme, sulama ve bataklık kurutma projeleriyle tarıma elverişli geniş alanlar açılmıştır. Ovada tahıl, yem, sebze, meyve ve canlı hayvan yaygın olarak yetiştirilir. Eski kıraç yayırlar ve bozkırlar (Macarca *puszta*) Hortobágy bölgesi dışında ortadan kalkmıştır.

Sınırları kesin çizgilerle belirlenmeyen Büyük Macaristan Ovasının kuzey ve doğusunda ise Balkan Dağları uzanır. Ova genellikle Tuna Irmağı ile onun kolu Tisza (Tisa) arasında kalan bölge ve Tisza'nın doğusundaki bölge (Tiszántúl) biçiminde ikiye ayrılır. Birinci bölge rüzgârın taşıdığı yer yer löslü, kumlu topraklarla kaplıdır; günümüzde denetim altına alınmış olan Tuna taşkın

ovası boyunca batıya. Tisza taşkın ovası boyunca da doğuya doğru uzanır. Denetim altına alınmadan önce sık sık taşarak ovanın geniş bölümlerini su altında bırakan Tisza Irmağının doğusundaki bölgede alüvyon çökelleri, lös ve rüzgârların taşıdığı kumlar vardır.

Geçmişte ovanın bulunduğu yeri kaplayan blok kırıklı dağlar, Ust Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce), Pannonia Denizi olarak bilinen bir iç denize çökmüştür. Ardından kenarlardaki yükselmelerle oluşan iç göl, zamanla kuruyarak ya da çevredeki yüksek kesimlerden inen ırmak çökelleriyle dolarak ova biçimini almıştır. Bugünkü akaçlama sistemi, buzul sonrası ırmak sisteminden doğmuştur.

büyük mağaza, çok çeşitli malların perakende satıldığı kuruluş. Satılan mallar arasında kadın, erkek ve çocuklar için hazır giyim ve aksesuarlar, giysilik ve döşemelik kumaş, ev eşyası, mobilya, elektrikli aletlerle bunların aksesuarları ve çoğunlukla gıda maddeleri vardır. Mallar, her biri ayrı bir yöneticinin denetimindeki bölümlerde satılır. Ayrıca ticaret, reklam, hizmet, muhasebe ve bütçe kontrol bölümleri de vardır.

19. yüzyıl başlarında Paris'te küçük bir dükkân olarak açılan Bon Marché büyük mağazaların ilki sayılır. 19. yüzyılda kalabalık merkezlerin çoğalması, ulaşımın kolaylaşması, elektrikli enerji ve aydınlatmada kullanılmaya başlaması, büyük mağazaların da gelişmesini sağladı. Bu dönemde, çeşitli mallar satan dükkânlar stoklarını genişleterek büyük mağazalara dönüştü. 1920'lerde ABD'deki bazı mağazalar başka kentlerde de şube açmaya başladı. İlk büyük mağaza zincirleri J.C. Penney Company ile Sears, Roebuck and Company oldu. Büyük mağazalar 1929'da banliyölere yayılmaya başladı; bu gelişim 1950'lerde hızlandı. Ayrıca, Kanada'daki Birleşik Tüccarlar örneğinde olduğu gibi, bazı mağaza sahipleri, alım güçlerini ve parasal kaynaklarını birleştirerek güçlenmek amacıyla bir araya gelmeye başladılar.

Büyük Meclis, İbranice KNESET HA-GEDOLA. KNESET HA-GEDOLA olarak da yazılır, ANŞE KNESET HA-GEDOLA (Büyük Meclis'in Üyeleri) olarak da bilinir, Babil Sürgünü'nden yurtlarına döndükten (İÖ 539) sonra Yahudilik tarihinde yeni bir çıkış açan Yahudi din büyüklerinin oluşturduğu topluluk.

Büyük Meclis'in geçmişi Pers dönemine değin uzanmakla birlikte, bu dönemle ilgili çok az tarihsel bilgi vardır. Kitabı Mukaddes'in Nehemya Kitabı'nda (8-10) sözü edilen toplantının efsane mi, gerçek mi, yoksa daha sonra ortaya çıkan bir kuruluş ilk modeli mi olduğu tartışmalıdır. Metindeki "Ezra ve yanındakiler" sözleri, Ezra'nın İÖ 4. yüzyıl sonunda Büyük Meclis'in önderi olduğunu gösterir. "Arta kalanlar" dan biri olarak sözü edilen Simeon'un da II. Simeon (İÖ 219-199) olduğu sanılmaktadır.

Büyük Meclis'in belki yargı yetkisi de vardı; ama çağdaş araştırmaların bulguları meclisin yalnızca ya da ağırlıklı olarak yasama ve yürütme kurulu niteliğinde olduğu, önemli yasaları çıkarmak için toplanan temsili bir organa benzetilebileceği yönündedir. Yahudi ayinlerinin çoğuna, en azından Kидуş ve Havdala takdis törenlerine bugünkü biçimini Büyük Meclis'in verdiği sanılmaktadır.

Topluluğun, Yahudi sözlü şeriatını üç ayrı alanda ele aldığı düşünülmektedir: Midraş, Halaka ve Haggada. Büyük Meclis, Purim şenliklerini de gelenek olarak yerleştirmiştir. Büyük Meclis'le ilişkilendirilen etkinlik-

ler kurulun uzun sürelerde toplandığını ve büyük bir dinsel yetke taşıdığını gösterir. Anşe Kneset ha-Gedola (Büyük Meclis'in Uyeleri) adı, bir kurum olarak meclisin değil, meclisi oluşturan din büyüklerinin onurlandırıldığını belirtir. Meclis üyelerinin de, üye sayısının da değişken olduğu sanılmaktadır.

Büyük Meclis'in, hem yetişkinlere, hem de çocuklara yönelik bir öğretim ve araştırma kurumu işlevi gördüğü yönünde de bazı kanıtlar vardır.

Günümüzdeki İsrail parlamentosu *Kneset*, adını eski Büyük Meclis'ten alır.

Büyük Menderes Irmağı, Ege Bölgesi'nin en büyük akarsuyu. Başlangıç kolları Akdeniz Bölgesi sınırları içinden kaynaklanır. Uzunluğu 584 km, su toplama havzası 25.000 km²'dir. Ege Bölgesi'nin batı-doğu doğrultulu çöküntü havzalarının en büyüğünün içinde akan Büyük Menderes yılın her mevsiminde bol su taşır. Dinar kenti yakınlarındaki karstik araziden doğan sular, ırmağın kaynağı olarak kabul edilir. Akarsu daha sonra kuzeye doğru akararak Işıklı Gölüne(*) dökülür. Gölün gideğini Çivril Ovasında Küfi Çayıyla birleştikten sonra Büyük Menderes Irmağı adıyla anılmaya başlar. Ardından Çivril Ovasını geçerek Çökelez Dağını kuzeyden dolaşır ve Adıgüzel Baraj Gölünde Banaz Çayıyla birleşir. Bu yapay gölden çıkınca Neojen Bölüm (y. 26-2,5 milyon yıl önce) platosu içinde gömük bir vadiye akar. Antik Tripolis kenti kalıntıları yakınında kendi adını taşıyan ovaya girer. Hemen güneyde Aksu olarak da anılan Çürüksu kolunu alır. Sarayköy'den sonra uzun ve geniş bir çöküntü oluğu içinde hep batıya doğru akar. Daha ileride güneyden Akçay'ı, güneydoğudan Çine Çayını aldıktan sonra Balat Ovasına geçer ve düz bir taban üstünde sık sık yatağını değiştirir. Bu nedenle burada bırakılmış yatak parçaları ya da kopmuş menderesler görülür. Yüksek kesimlerden 200 m yüksekliğindeki ovaya inen Menderes, bundan sonra denize kadar 200 km boyunca, 5-10 km genişliğindeki bir çöküntü içinde, ova ırmağı özelliğinde akar. Burada eğimin son derece az olması nedeniyle yolu boyunca biriktirdiği alüvyonlar arasında düzgün biçimli bükümler çizerek dolanır. Bu bükümlere menderes(*) adı verilir.

Büyük Menderes'in Sarayköy'den yukarıda kalan kesiminde yağışların arttığı ocak ayında sular kabarmaya başlar, kabarmaya gittikçe artarak mayıs ayında en yüksek düzeye erişir. Bölge genelde Akdeniz ikliminin etkisi altında olduğundan sular haziran'dan sonra çekilmeye başlar; ağustos sonuyla eylül başında çekilme durur. Büyük Menderes Irmağının akışı oldukça düzenlidir. Akçay boyunca Kemer Boğazında yapılan Kemer Barajı da bu düzenli akışa yardımcı olur. Dinar - Sarayköy arasında yaz aylarında 40 m olan ırmak genişliği, Nazilli - Söke arasında 100 m'ye ulaşır.

Bol yağmurun görüldüğü kış aylarında ve dağlardaki karların eridiği sıralarda 2 m'ye kadar kabaran ırmak, ovaları basar, geçici birçok göl ve bataklık oluşur. Taşkınlar Sarayköy'den yukarıda fazla etkili olmamakla birlikte, daha aşağıdaki ovalarda zaman zaman önemli zararları yol açar. Bu kesimde kış ekimi yerine, suların çekilmesinin ardından yaz ekimi yapılır.

Büyük Menderes çok eski çağlardan beri alüvyon biriktirerek büyük bir delta oluşturmuştur. İlkçağda Maiandros ve Maendros adlarıyla anılan ırmağın ağız günümüzde de her yıl denize doğru yaklaşık 10 m ilerler. Zamanla büyüyen delta antik Latmos Körfezinin önünü kapatarak, Söke'nin güneybatı-

sındaki antik Priene kentine kadar sokulan 300 km'den büyük körfezi doldurmuş ve bugünkü Bafa Gölünü(*) oluşturmuştur. Son 2-3 bin yıl içinde girintinin dolması da bugünkü Balat Ovasını oluşturmuştur. Denize doğru 20 km'den fazla uzanan delta nedeniyle eski limanlar içeride kalmış, eski adalara ovanın ortasında birer tepe olmuştur. Örneğin ilkçağda oldukça işlek bir liman olarak bilinen Miletos kenti, bugün kıyından 10 km kadar içeridedir. Alüvyonların az geldiği kesimlerde bataklık ve göller

Büyük Menderes Irmağı
Anadolu Yayınları Arşivi

ortaya çıkmıştır. Irmağın ağızdaysa deniz dalgalarının düzleştirdiği kıyı kordonunun gerisinde Karine (Dil) Gölü ve Deringöl gibi lagünler oluşmuştur. Irmağın ağız güneybatıya doğru denize sokulan belirsiz bir çöküntü biçimindedir.

Büyük Menderes ile kollarından sulamada yararlanılmaktadır. Çürüksu boyu sulamaları Nazilli-Feslek ve Akçay sulamaları, Yenice-Sarayköy, Nazilli-Aydın, Aydın-Söke ve Çine sulamaları bunlar arasında en önemlileridir. Irmak ve kolları üzerinde çeşitli sulama tesisleri, seddeler bulunur.

Büyük Menderes Ovası, Ege Bölgesi'nde, Aydın Dağları ile Menteşe Dağları arasında çöküntü ovası. Batı-doğu doğrultulu büyük bir tektonik çöküntü üstünde yer alır. Büyük Menderes Irmağının geçtiği geniş vadi oluğu, deniz kıyısındaki delta bitiminden, Denizli'nin doğusunda ovanın başladığı yer olan Honaz Dağının kuzeydoğusuna kadar 220 km'dir.

Alüvyonların doldurduğu bir alanın yanı sıra Neojen Bölümde (y. 26-2,5 milyon yıl önce) oluşmuş tortul yatakları, kuzey kenarını oluşturan Tmolos (Bozdağ) molozları, gene Neojen Bölümünden kalma göl tortullarıyla oluşmuş yüksek düzlükler ve tepelik alanlar da sınırları içindedir. Denizli, Aydın ve Aşağı Büyük Menderes (Söke-Miletos) olmak üzere üç bölgeye ayrılır.

Denizli bölgesi. Bölge güneyde yüksek Honaz Dağı, kuzeyde ise Büyük ve Küçük Çökelez dağları ile çevrili güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu bir çöküntü biçimindedir. Alüvyonlu ova tabanının yüksekliği güneydoğuda 300 m, Denizli önlerinde 220 m, Sarayköy önünde 150 m'dir. Pamukkale önünde en geniş noktasına ulaşır. İki yanında, yer yer dik yamaçlarla ovanın ayrılan, kireçli, marnlı ve kumlu katmanlardan oluşmuş sekiler vardır. Pamukkale'deki ünlü traverten çökelleri, kuzeydeki bol kireçli sıcak suların oluşmuştur.

Bölgede egemen olan Akdeniz iklimi, denizden uzaklığa ve yüksekliğe göre değişiklik gösterir. Yazlar çok sıcak, kışlar Aydın ve Söke bölgelerine göre soğuktur. Ortalama yağış miktarı 450-600 mm arasında değişir. Denizli bölgesi, Akdeniz ikliminde yaygın olan zeytin ağacının yetiştiği alanın dışında kalır; buradaki doğal bitki örtüsü ağaçlı steplerden oluşur. Daha yükseklerde ise palamut meşesi ve kara çam geniş yer kaplar.

Bölgede tahıl, pamuk, tutun, haşhaş, şeker pancarı, sebze ve meyve yetiştirilir ve bağcılık yapılır. Yöre adı veren Denizli kenti çevresinin en büyük yerleşim merkezidir. Kentte çirçir, dokuma, bitkisel yağ, kereste, deri fabrikaları ve çeşitli imalathaneler vardır. Kent merkezinden 17 km kuzeydoğuda bulunan Pamukkale(*) ve buradaki antik Hierapolis(*) kentinin kalıntıları Denizli'yi canlı bir turizm merkezi durumuna getirmiştir.

Aydın bölgesi. Büyük Menderes Vadisinin orta kesimi, doğuda Buharkent ile batıda antik Magnesia kenti kalıntıları arasında uzun, geniş ve düz bir tekne oluşturur.

Ovanın genişliği doğudan batıya doğru artar. Ortakçı yakınlarında daralan ve bir boğaz görünümü alan bölümde genişlik 2 km'ye düşerken, Kuyucak önlerinde 5 km'yi, Germencik önlerinde ise 15 km'yi bulur. Aşağı kesimi, güneybatıya dönerken Derbent Çayı boyunca Çamlık Beli'ne doğru bir koy gibi sokulur. Burada vadinin uzunlamasına eğimi binde birin altına düşer. Ovanın tabanı kalın bir alüvyon örtüsüyle kaplıdır. Taban üstünde akarsu az çok gömülü durumda olduğundan geniş su birikintisi bulunmaz. Irmağa adını veren mendereslere de yatak boyunca yer yer rastlanır.

Aydın yöresi bütünüyle Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Ovanın doğu kenarına kadar uzanan zeytin ağaçlarının verimi oldukça yüksektir. İncir ağaçları, özellikle ovanın kuzey kenarı boyunca kesintisiz bir şerit oluşturur. Aydın'ın doğusunda ve Sultanhisar'da zaman zaman görülen soğuklara karşın turuncgiller de yetiştirilir. Turuncgillere ovanın kuzey yamacı önünde bakı ve toprak yönünden elverişli birkaç yerde daha rastlanır. Ovadaki verimli topraklarda pamuk, kıraç topraklarda ise tütün ve tahıl yetiştirilir. Çeşitli sebze ve meyveler öteki tarım ürünleridir.

Büyük Menderes Ovasının nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının çok üstündedir. Yerleşim merkezleri genellikle ovanın kenarlarında ve yamaçlara doğru kurulmuştur. Kuzeyde yer alan Aydın, Nazilli, Germencik, İncirliova, Aşağı, Ortaklar gibi yerleşim merkezlerinde ürün çeşitliliği ve nüfus daha yüksektir.

Aşağı Büyük Menderes bölgesi. Bölge, Magnesia kentinin kalıntılarından başlar, kuzeyde Samsun Dağı, güneyde Besparmak Dağının eski kütlesi ve Akköy'deki Neojen çökelleri arasında denize kadar uzanır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzunluğu 45 km, genişliği ise Miletos'un doğusunda 17 km'yi aşkındır. Eğim on binde altından azdır; Magnesia önünde vadi tabanı 30 m'ye iner. Taban suyu yüzeye yakın olduğundan, yağmur mevsiminde ovanın denize yakın kesimlerinde geniş alanlar suyla kaplanır ve ova büyük, sığ bir göl görünümü alır. Büyük Menderes Irmağı, akaçlamanın yetersiz olduğu bu kesimde sık sık yatak değiştirerek akar. Bu yüzden çevrede kopmuş menderesler, kuru yataklar ve menderes kopuklarından oluşmuş göller görülür. Denize yakın kesiminde ise, kıyı şeridinin gerisinde Dil Gölü olarak da anılan Karine Gölü ve Deringöl gibi lagünler vardır.

Büyük Menderes Irmağının getirdiği alüvyonlar özellikle ilkçağda hızla birkerek, pek derin olmayan körfezi tümüyle doldurmuştur. Eskiden kıynın, Magnesia kentinin kurulduğu yerin yakınlarında bulunduğu sanılmaktadır. Antik Çağ başlarında ise kıyı, Priene ve Myus kentlerinin önündeydi. Bugün Bafa Gölünün bulunduğu yerde

Latmos Körfezi adlı bir koy vardı ve Herakleia kenti koyun doğu kıyısında idi. Batıda Pyrrha, bir tepeyle açık deniz rüzgarlarından korunan bölgede ise ünlü Miletos kenti bulunuyordu. Kıynın batıya doğru hızla ilerlemesi sonucunda Latmos Körfezi göl oldu. Su düzeyi yükseldikçe göl, bugün Serçin Gölünün bulunduğu kuzeydeki sığ alanı kaplayarak genişledi ve fazla sularını batı ucundaki bir gidegenle Büyük Menderes'e akıtarak zamanla bir tatlı su gölüne dönüştü. Myus'un iki yanındaki küçük koyların da aynı biçimde önleri tılandı ve sularını birer gidegenle denize akıtan iki tatlı su gölü oluştu.

Büyük Menderes Ovasında iklim tipik Akdeniz özelliği gösterir; bitkilerin gelişme süresi uzundur; kışlar ılık ve kısa geçer. Bölge, bataklıkların kurutulması koşuluyla, gelişmeye oldukça elverişlidir. Yakın zamana değin nüfus yoğunluğu km²'de 10-20 kişiyken, bugün giderek artmaktadır. Çoğunlukla kışlak olarak kullanılan yörede yakın yıllara değin Söke'nin ötesine bir patika ile ulaşım vardı. Ama son yıllarda yapılan akaçlama ve toprak ıslah çalışmalarıyla yeraltı su düzeyi düşürüldü ve yöre ulaşım elverişli duruma getirildi.

En önemli yerleşim merkezi Söke'dir. Samsun Dağının yamaçlarına kurulan ve ovaya yayılan kent, 50 bine yaklaşan nüfusuyla önemli bir ticaret, tarım ve sanayi merkezidir. Başlıca ürünler pamuk, tütün ve tahıldır. Samsun Dağının aşağı yamaçlarında zeytin ve incir ağaçları ağırlıktadır. Zeytin, pamuk, tütün, incir gibi ürünlere bağlı tarımsal sanayi oldukça gelişmiştir. Bir başka önemli ürün olan meyankökünün işlendiği iki atölye vardır. Didyma ve Miletos gibi antik kentler de turizmin gelişmesini sağlamıştır.

Büyük Moğol elması, Hindistan'da bulunmuş en büyük elması. 1650'de Golkonda'daki bir maden yatağında, 787 kırıtlık kaba bir taş olarak bulundu. Daha sonra, Venedikli taş yontucu Hortentio Borgis tarafından yontuldu. Fransız mücevher tüccarı Jean-Baptiste Tavernier, 1665'te elması gül biçiminde yontulmuş, yüksek nitelikte, tabanında bir kusuru ve içinde küçük bir lekesi olan bir taş diye tanımlamıştı. Sahibi Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra ortadan kaybolan elmasının bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Bazıları ya Orlof elmasının ya da Küh-i Nur elmasının Büyük Moğol elmasından yontularak elde edildiğine inanır.

büyük mücennep aralığı, Türk müziğinde 8 komalık aralığa verilen ad. Büyük mücennep diyezi ♯, bemolü ise ♭ biçimindedir. Bu işaretler uygulamada hiç kullanılmaz; kuramsal olarak, koma diyezi ya da bemolü almış seslerin anarmoniklerini göstermeye yararlar.

Büyük Okyanus, PASİFİK OKYANUSU olarak da bilinir, yeryüzünün yaklaşık üçte birini kaplayan ve Asya ile Avustralya kıtalarını Amerika kıtasından ayıran tuzlu su kütlesi. 250.000 km²'lik yüzölçümüyle, yeryüzündeki en büyük okyanustur. Yüzölçümü, ikinci büyük okyanus olan Atlas Okyanusunun iki katı kadar, su hacmi ise onun iki katından çoktur. Antarktika kıyılarından Bering Boğazına kadar 15.500 km uzanır. 21.300 km olan en geniş yeri, 5° kuzey enleminde, Güney Amerika'daki Kolombiya ile Asya'daki Malakka Yarımadası arasındadır. Yüzölçümü, yeryüzündeki bütün kara alanlarının toplam yüzölçümünden büyüktür. Ortala-

ma derinliği 4.280 m, en derin yeri ise 11.034 m ile Mariana Çukurudur.

Büyük Okyanus, Kuzey Yanküre'de, sığ Bering Boğazından Kuzey Buz Denizine, Güney Yanküre'de ise, Güney Amerika'daki Tierra del Fuego ile Antarktika'daki Graham Topraklarını ayıran dar Drake Geçidinden Atlas Okyanusuna karışır. Hint Okyanusu ile arasında belirgin bir sınır olmamasına karşın, iki okyanus arasında, Sumatra'nın doğusundaki bir dizi adadan başlayıp Cava'dan geçerek Timor'a, oradan da Timor Denizinden Avustralya'daki Londonderry Burnuna ulaşan bir sınır çizgisi olduğu kabul edilir. Bu sınır, Avustralya'nın güneyinde Bass Boğazını geçerek Tasmanya'ya, oradan da Antarktika'ya uzanır.

Başlıca dağ sistemlerinin dağılım biçiminden ötürü, yeryüzündeki ırmakların yalnızca yedide biri Büyük Okyanusa dökülür. En önemlileri Çin ve Güneydoğu Asya'daki ırmaklardır; toplam dünya nüfusunun dörtte biri bu ırmakların havzalarında yaşar.

Kuzeyde Alaska'dan, güneyde Tierra del Fuego'ya kadar uzanan Amerikan Cordillerası Büyük Okyanusun doğu sınırını oluşturur. Fiyortlar ve sayısız küçük adayla kaplı kuzey ve güney uçlarıyla, girintili çıkıntılı California Körfezi dışında, doğu kıyıları düzgün ve buralarda kıta sahanlığı oldukça dardır. Batı ya da Asya kıyıları ise düzgün bir yapı göstermez. Doğu kıyılarından olduğu gibi burada da dağlar kıyıya koşut uzanır, ama batıda birçok çevre denizi vardır. Bunlar, kuzeyden güneye sırasıyla, Bering, Ohotsk, Japon denizleri, Sarı Deniz ve Doğu Çin Denizidir. Güneye doğru uzanan yarımadalar ve ada yayları bu denizleri Büyük Okyanustan ayırır. Asya'nın, Amur, Huang, Yangtze, Xi ve Mekong gibi büyük ırmakları, bu çevre denizlerden Büyük Okyanusa dökülür.

FİZİKSEL COĞRAFYA. Büyük Okyanus Havzası doğu, batı ve orta bölümler olarak üç ana bölgeye ayrılabilir. Kuzeyde Alaska'dan güneyde Tierra del Fuego'ya uzanan oldukça dar doğu bölümü, Amerika'nın batı kıyılarından denizden dimdik yükselen dağların da bağlı olduğu, neredeyse kesintisiz bir dağ zinciri olan Amerikan Cordillerası ile bağlantılıdır. Bu bölgede kıta sahanlığı dik ve görece dardır. Doğu bölümündeki en büyük çukurlar kuzeyde Acapulco ve Guatemala çukurları ile güneyde Peru-Şili Çukurudur.

Batıda, kuzey-güney doğrultusunda aralıklı olarak sıralanmış bir dizi okyanus çukuru yer alır. Bu bölüm, kuzeyde Aleut Çukuru ile başlar ve güneyde Yeni Zelanda'daki Kuzey Adasının güneydoğusu ya da kuzeyden sona erer. Bu iki nokta arasında, kuzeyde Kuril ve Japon çukurları ile güneye doğru Tonga ve Kermadec çukurları vardır. Doğu bölümü, batıya göre daha karmaşık bir yapı gösterir. Adaların çoğu, dağ sistemlerinin, okyanus tabanında aniden yükselen uzantılandır; bunlar, bölgedeki birçok geniş ve derin denizin de sınırlarını oluşturur.

Doğu ve batı arasında kalan orta bölüm, Büyük Okyanusun en geniş yeridir. Burası yerkabuğu üstündeki en geniş ve jeolojik olarak en durağan bölgedir. Ortalama 4.570 m derinlikte, çok geniş ve alçak alanlardan oluşur.

Okyanusaltı engebeler. Okyanus tabanı, 150° batı boylamının doğusunda batıya göre daha az engebelidir. Doğuda, Orta Amerika'daki kıstaktan, güneybatıdaki Galápagos Adalarına kadar Cocos Sırtı uzanır. Galápagos Adalarının güneybatısında Güneydoğu Pasifik Havzası yer alır. Adalardan Peru Havzası ile ayrılan Güneydoğu Pasifik Havzası ile kuzeydeki Peru Havzası arasında da

geniş Sala y Gomez Sırtı vardır. Güneydoğu Pasifik Platosundan Antarktika'ya kadar uzanan Pasifik-Antarktika Sırtı, Peru Havzasını Güneybatı Pasifik Havzasından ayırır.

Büyük Okyanusun batı bölümünde, Yeni Zelanda ile Doğu Avustralya arasındaki Tasman Havzasının güneyinde yer alan Macquarie Dağları, Büyük Okyanus ve Hint Okyanusunun dip suları arasında bir sınır oluşturur. Hawaii Sırtı ise Hawaii'den batıya doğru 180. boylama kadar uzanır.

Okyanusun batı bölümünde, derinliği 610 m'den az yerlerde bulunan kesintisiz dağ sıralarının bir bölümü yüzeye yükselerek takımadalar oluşturmıştır. Bu dağ sıraları ya da sırtlar arasında, güneybatıdaki Aleut, güneye doğru sıralanmış Kuril, Bonin, Mariana, Yap ve Patou'dan doğuya doğru uzanan Bismarck, Solomon ve Santa Cruz sırtları sayılabilir. Güneye doğru uzanan sırtlar ise yükselerek, Samoa, Tonga, Kermadec, Chatham ve Macquarie adalarını oluşturmıştır.

Adalar. Okyanusun batı bölümündeki Aleut, Kuril, Ryukyu, Tayvan, Filipinler, Endonezya, Yeni Gine ve Yeni Zelanda gibi büyük adalar kıtasal özellikler gösterir. Büyük ölçüde tortul kayalardan oluşmuş adaların jeolojik yapısı da, bağlı oldukları anakaraların kıyısındaki dağlarla büyük benzerlik taşır. Adaların çoğu okyanus ikliminden etkilenmeyecek kadar büyüktür.

Büyük Okyanus'taki "yüksek" kıta adalarıyla "alçak" okyanus adaları Pasifik ya da Andezit Hattı denen jeolojik oluşumla birbirinden ayrılır. Kuzeyde ve batıda bu hat, Aleut Adalarından güneye doğru, Yap ve Patou adalarının oluşturduğu kavisleri izler, oradan Bismarck, Solomon ve Santa Cruz adalarını izleyerek doğuya yönelir. Sonra gene güneye doğru, Samoa, Tonga, Chatham ve Macquarie adalarından dolayarak Antarktika'ya ulaşır. Bu sınırlar içinde kalan adalar, okyanus havzalarında görülen bazik bir kor-kayaç olan bazalttan oluşmuştur.

Küçük adaların okyanustaki dağılımı düzensizdir. Çoğu Yengeç Dönencesi ile Oğlak Dönencesi arasında yer alan bu adalar okyanusun batı bölümünde yoğunudur. En kuzeyde yer alanlar Hawaii Sırtıyla bağlantılıdır. Hawaii Takımadaları yaklaşık 2 bin adadan oluşur; ama Hawaii Adaları terimi çoğunlukla takımadaların doğu ucundaki küçük bir grubu kapsar.

Ekvator'un kuzeyi ile 180. boylamın batısında Mikronezya'daki sayısız küçük ada yer alır. Bunların hemen hemen tümü mercanadasıdır. Mariana, Marshall, Caroline, Gilbert ve Ellice başlıca ada gruplarıdır. Mikronezya'nın güneyinde, çoğunlukla küçük mercanadalarından oluşmuş Melanezya yer alır. Ama bölgeye, Yeni Gine gibi büyük kıta adaları egemendir. Melanezya'daki başlıca ada grupları, Bismarck Takımadaları, Solomon Adaları, Yeni Hebridler, Yeni Kaledonya ve Fiji'dir.

Kuzeyde Hawaii, güneydoğuda Paskalya (Pascua) Adası ve güneybatıda Yeni Zelanda arasında kalan geniş üçgen içinde, toplu olarak Polinezya diye adlandırılan ada grupları yer alır. En büyükleri, Phoenix Adaları, Samoa, Tonga, Cook Adaları, Societé (Sosyete) Adaları, Tuamotu Adaları ve Markiz Adalarıdır.

JEOLÖJİK YAPI. Büyük Okyanusun çeşitli yöntemlerle incelenmesiyle elde edilen bulgular, kıtaların kayması(*) olarak bilinen kuramın geçerliğini göstermektedir. Bu kurama göre, Büyük Okyanustaki ada yayları Asya kıtasının Büyük Okyanus tabanına doğru kayması sonucunda oluşmuştur. Adaların çizdiği kavislerin anakaradaki girintilere uygunluğu da bu kuramı destekle-

mektedir. Yanardağ ve deprem etkinliklerinin görüldüğü kuşakta yer alan derin çatlak ve kıvrımlar da, dağılışı hareketlerini kanıtlamaktadır. Asya kıtası ile adalar arasındaki derin havzalar yerkabuğunun yer yer aşağı doğru kıvrılmasıyla oluşmuştur. Deprem kuşağında yer alan ada yayları da yukarı doğru güçlü kıvrılmalar sonucunda, yerkabuğu katmanlarının zayıflamasıyla ortaya çıkmıştır. Okyanusa bakan yanlarında görülen aşağı doğru kıvrılma ise, ada yaylarının kenarlarını izleyen derin çukurların oluşmasına yol açmıştır.

Büyük Okyanusun doğusunda da benzer bir kıta kayması olduğu sanılır. Bu bölgede Kuzey ve Güney Amerika kıtaları batıya doğru, okyanus tabanının üstüne kaymıştır. Okyanus tabanının kuzeydoğu kesiminde birçok büyük çatlak kuşağı vardır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu kuşaklar bazı yerlerde binlerce kilometre öteden görülebilir.

Okyanustaki sayısız tropik adanın çoğu mercan adasıdır. Kıyıya yakın sığ mercan resifi, saçaklı ada ve mercanadası olmak üzere başlıca üç biçimde bulunan adaların oluşumu, Charles Darwin'in öne sürdüğü gibi, okyanus tabanının uzun bir süreç içinde ağır ağır çökmesiyle açıklanabilir.

Okyanus tabanı. Doğudaki dar kıyı şeridi ve batıdaki geniş kıta denizleri dışında, Büyük Okyanusun tabanı önceleri üst sulara yaşayan açık deniz hayvanlarının dibe çökmüş kalıntılarından oluşur. Kuzey Ekvator Akıntısının geçtiği bölgede ve Endonezya'daki bazı havzalarda taban, ışınlar grubundan canlıların kalıntılarını içeren derin deniz bataklıklarıyla kaplıdır. 45° ve 60° güney enlemleri boyunca ve Japonya ile Alaska arasındaki bataklık kuşağında diatom kalıntıları, güneydeki sığ bölgelerde yer alan bataklıklarda ise *Globigerina* kalıntıları vardır. Derin bölgelerdeki deniz suyu, kalkerli çöcekler gücüne göre, 4.570 m' den daha derin yerlerde genellikle derin deniz bataklıklarına rastlanmaz. Işınlar ve diatomlar gibi silisli kalıntılar, kırmızı kilin ağırlıkta olduğu çok derin yerlerde çözülmüş durumda bulunabilir. Okyanus tabanının yaklaşık yarısını kaplayan kırmızı kilin, kara kökenli killerin ayrışmasıyla oluştuğu sanılır.

Okyanustaki kıta sahanlıkları ve kıta yamaçlarının büyük bölümü, ırmakların, gelgit olayının ve akıntılarının aşındırmasıyla karadan taşınan çamurlarla kaplıdır. Örneğin Sarı Denizin tabanındaki sarı çamur Çin'in kuzeyinde lös toprağıyla kaplı geniş bir bölgeyi akaçlayan Huang Irmağı yoluyla okyanusa taşınmıştır.

İKLİM. Büyük Okyanustaki rüzgârlar ve basınç, gezegen sistemiyle uyumludur. Yer'in kara ya da deniz yüzeyinin düzgün olduğu zamanlarda oluşan hava basıncı ve ona bağlı olarak ortaya çıkan rüzgâr sistemlerinin bütünü olan gezegen sistemiyle benzeşmesinin nedeni, okyanusun büyüklüğü ve öteki okyanuslarla karşılaştırıldığında yüzeyinin tekdüze oluşudur. Güney ve Doğu Pasifik'in iklimi, değişiklik göstermeyen alize ve batı rüzgârlarının etkisiyle, yeryüzündeki en tekdüze iklimdir. Buna karşılık Kuzey Pasifik'te, özellikle aynı enlemin doğu ve batısı arasında, önemli iklim farklılıkları vardır. Örneğin Rusya Federasyonu'nun doğu kıyılarında şiddetli kışlar yaşanırken, aynı enlemdaki İngiliz Kolumbiyası'nda kışlar görece yumuşak geçer.

Alize rüzgârları. Büyük Okyanustaki alize rüzgârları hava dolaşım sisteminin doğu ve ekvator bölümlerini oluşturur. Bu rüzgârlar 30° kuzey ve 40° güney enlemler arasında yer alan Kuzeydoğu ve Güneydoğu Pasifik'teki astropik yüksek basınç kuşaklarının

çevresinde eser. İki astropik kuşak arasında kalan doğu rüzgârları, Doğu Pasifik'teki en şiddetli hava akımı olan dönencelerarası akımı oluşturur.

Özellikle okyanusun doğu bölümlerindeki alize rüzgârları Ekvator'a soğuk hava taşır. Alizelerin ortalama hızı saatte 24 km'dir. Alize kuşağında hava genellikle az bulutlu, bulutlar denizden ortalama 610 m yükseklikte kırk yığınlar halindedir. Yağış ise genellikle hafif sağanak yağmur halinde görülür ve görüş kusuraşmaz denecek kadar açıktır.

Amerika kıtasının batı kıyısı açıklarındaki alize kuşağında, alttaki soğuk suların yüzeye çıkmasıyla hava sıcaklığı çiylenme noktasının altına düşer. Alçak ve kalın bulutlar oluşur ve sık sık sis görülür. Kuzey ve Güney Yarıküre'deki alize rüzgârlarının keşiştiği Ekvator bölgesinde ise durgunlar eser.

Tropik fırtınalar. Alize kuşaklarında havanın genellikle değişmez durgunlukta olmasına karşın, şiddetli fırtınalar da buradan kaynaklanır. En bilinenleri, Batı Pasifik'te, olağanüstü şiddetli rüzgârların deniz düzeyinde, aşırı düşük bir hava basıncı merkezinin çevresinde esmesiyle oluşan tayfunlardır.

Bu tür tropik fırtınaların oluşmasına en uygun yer okyanusun batı bölümünde 5° ve 25° kuzey enlemleri arasındaki bölge, en elverişli zaman da yaz sonu ile sonbahar başlarıdır. Filipinler'in doğusunda kalan bölgeler ile Güney ve Doğu Çin denizlerinde bu fırtınalar deniz ulaşımını felce uğratar; kıyıların sular altında kalmasına, can ve mal kaybına yol açar.

Batı rüzgârları. Kutuplardan esen soğuk doğu rüzgârlarının, sıcak orta enlemlerdeki batı rüzgârlarıyla karşılaşmasıyla orta enlemlere özgü hareketli çöküntüler oluşur. Doğu ve batı rüzgârlarının karşılaşması sonucunda ortaya çıkan yakınsama alanı ya da kutup cephesi bu rüzgârlar arasındaki sıcaklık ve nemlilik farklarının en yüksek düzeye ulaştığı kış aylarında iyice belirginleşir. Güney Yarıküre'de esen batı rüzgârları değişmez ve şiddetli rüzgârlardır.

Muson rüzgârları. Büyük Okyanusun batısına, muson rüzgârları ve yazın ısınan Asya kıtasının kışın iyice soğumasıyla ortaya çıkan muson iklimi egemendir. Kıtanın ısınması alçak basınç sistemine yol açarken, soğumasıyla birlikte yüksek basınç sistemi oluşur. Basınca bağlı olarak rüzgârların da şiddeti değişir. Basınç ve rüzgârların mevsime göre değişmesi sonucunda, Japon Denizinden güneye doğru bütün Batı Pasifik'te kurak ve soğuk kıta iklimi ile nemli ve sıcak okyanus iklimi arasında büyük farklılıklar görülür.

SICAKLIK VE TUZLULUK. Sıcaklık. Bütün okyanuslarda en yoğun suların dipte, en az yoğun olanların da yüzeyde bulunmasının başlıca nedeni sıcaklık farklarıdır. Derin dip sularının sıcaklığı donma derecesine yakındır. Kuzey Yarıküre'de, kara alanlarının denizlere oranı güney yarıküreden daha yüksek olduğu ve Antarktika da güney yarıkürede bulunduğu için, Büyük Okyanusun kuzey suları güney sularına göre daha sıcaktır.

Yer üstündeki en yüksek hava sıcaklığının görüldüğü çizgi kuzey yarıkürede yer almasına karşın, bu çizginin Büyük Okyanustaki konumu Ekvator'a, Atlas ve Hint okyanuslarında olduğundan daha yakındır.

Tuzluluk. Ekvator'a yakın durgun hava ve değişken rüzgâr kuşaklarında okyanus suyu, alize kuşaklarında olduğundan daha az tuzludur. Daha çok yağış alan ve buharlaşmanın daha az olduğu Ekvator kuşağında, rüzgâr hızının düşük olması ve havanın genellikle bulutlu olmasından ötürü tuzluluk binde 34'e kadar düşer.

Yüzey suyunun en tuzlu olduğu bölge ise okyanusun güneydoğu kesimleridir. Buralarda tuzluluk binde 37'ye kadar çıkar. Kuzeydeki, alize kuşağında çok ender olarak binde 36'ya ulaşır; Antarktika yakınlarında binde 34'ten azdır. En düşük tuzluluk oranı olan binde 32'ye ise okyanusun en kuzeyinde rastlanır.

Okyanusun batı kesiminde muson rüzgârlarına bağlı olarak yoğun yağış alan bölgelerde tuzluluk oranı oldukça düşüktür. Doğuda olduğu gibi burada da tuzluluk, yüzey akıntılarının değişimine göre, mevsimden mevsime farklılık gösterir.

HİDROLOJİ. Yüzey akıntıları. Okyanustaki alize rüzgârları yüzey sularını batıya doğru taşıyarak Kuzey ve Güney Ekvator Akıntılarını oluşturur. Kuzey Ekvator Akıntısının ekvator 15° kuzey enleminde, Güney Ekvator Akıntısının ekvator 15° güney enleminde, ekvatorun kuzeyinde kalan ve Filipinler'den Ekvador kıyılarına kadar uzanan bir karşı akıntı vardır.

Kuzey Ekvator Akıntısının büyük bölümü, Filipinler yakınlarında kuzeye yönelip sıcak bir akıntı olan Kuroşio'yu oluşturur. Japonya'nın doğusunda doğuya yönelerek Kuroşio Uzanmasını oluşturan akıntının, 160° doğu boylamında kolları ayrılmasıyla Kuzey Pasifik Kayması ortaya çıkar. Kuroşio'nun bir kolu da Tsushima Boğazından geçerek Japon Denizinin doğusunda kuzeye doğru akan Tsushima Akıntısını oluşturur.

Bering Denizinin yüzey suları saat yönünün tersine hareket eder. Kamçatka Akıntısının güney uzantısı olan soğuk Kuril Akıntısı Honşu'nun doğusuna doğru ilerleyip 36° kuzey enlemi yakınlarında sıcak Kuroşio'ya ile karışır.

California Akıntısı okyanusun kuzeyindeki ana akıntı sisteminin doğu kolunu oluşturur. Çok geniş bir akıntı olduğundan yavaş hareket eder.

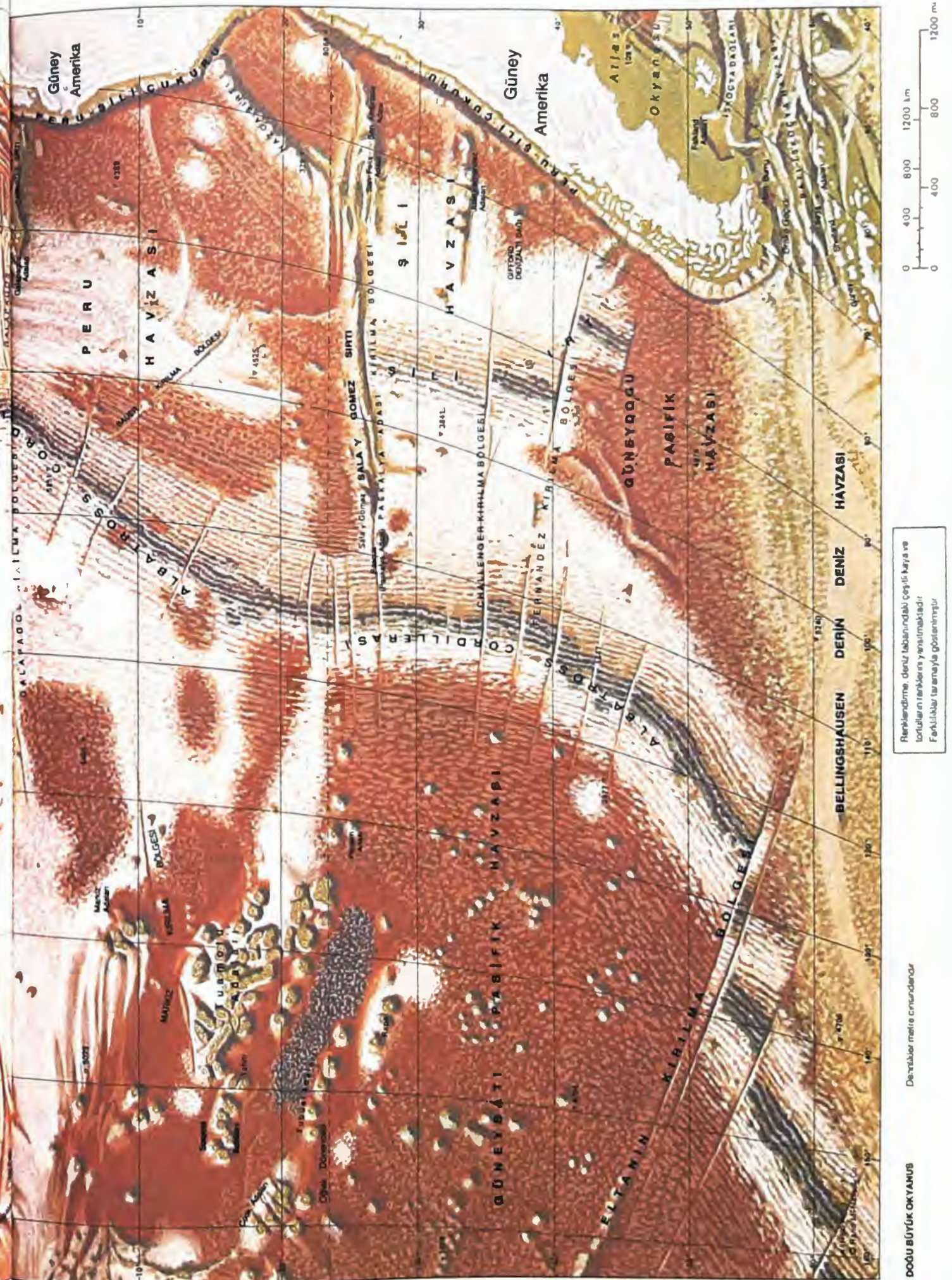
Güney Ekvator Akıntısı, Solomon Adalarına ulaştıktan sonra güneye doğru bir yay çizerek Doğu Avustralya Akıntısını oluşturur. Güney Pasifik'teki su dolaşım sisteminin güney sınırlarıyla birleşen Doğu Avustralya Akıntısı 45° güney enleminde Güney Amerika kıyılarına ulaşır. Kuzeye ayrılan kolu Peru (Humboldt) Akıntısını oluştururken, ikinci bir kol da güneye yönelerek Drake Geçidini aşar.

Ekvator Karşı Akıntısının, Ekvator'un kuzeyinde bulunan ana ekvator ocak ve şubat ayları arasında, bazen de mart ve nisan, güneye doğru yer değiştirir. Böylece Ekvador kıyılarına ulaşan sıcak tuzlu su akıntısı El Niño güneye yönelerek, ekvatorun güneyinde bulunan ve kuzey yönünde akan Peru Akıntısının daha soğuk sularıyla karışır. 14° güney boylamına kadar genişleyen El Niño, geçtiği yerlerdeki planktonlara ve balıklara zarar verecek kadar güçlü bir akıntıdır. Deniz hayvanlarının, özellikle balıkların büyük ölçüde yok olması ise, bu balıklarla beslenen kuşların toplu halde açlıktan ölmesine yol açmaktadır.

Derin su akıntıları. Çeşitli derinliklerde yapılan sıcaklık ve tuzluluk ölçümleri okyanusta, her biri ayrı bir su kütesi oluşturan ve birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış farklı katmanlar olduğunu göstermektedir. Bu katmanların her birinde tuzluluk oranı ve su sıcaklığı farklıdır.

Büyük Okyanus sularının dikey dolaşımını en çok etkileyen oluşum, Antarktika kıtası çevresindeki soğuk sulardır. Buradaki yoğun kutup suları, dibe çöktükten sonra kuzeye doğru yayılarak okyanusun büyük

bölümündeki dip katmanını oluşturur. Kuzeye yönelen soğuk dip sularının, Büyük Okyanusun batısında, Antarktika yakınlarından Japonya'ya ilerleyen bir akıntının içinde aktığı düşünülmektedir. Bu derin ve soğuk ana akıntı, her iki yarıkürede de kollara ayrılarak önce doğuya, sonra da kutuplara yönelir.

Farklı akıntıların karşılaştığı alanlarda di-be çöken yüzey suları okyanusun derinliklerindeki su dolaşımını etkiler. Ekvator Karşı Akıntısı ile çakışan Tropik Sınır Kuşağında, sular 90 m'ye kadar çıktuktan sonra yatay olarak dağılır. Astropik Sınır Kuşağı ise 35° ve 40° kuzey ve güney enlemleri arasındadır. Yakınsama noktalarında dibe çöken sular, Ekvator'dan uzaklaştıkça artan derinliklerde yatay olarak dağılır. Büyük Okyanustaki en önemli sınır ya da yakınsama kuşağı batı rüzgârları bölgesinde kalan Antarktika Sınır Kuşağıdır. Okyanusun kuzeydoğu bölümünde de Kuzey Buz Denizi Sınır Kuşağı yer alır.

Iraksama kuşaklarında ise, suyun bir bölümü yukarı doğru yükselerek, aşağı doğru hareket eden suların yerini alır. Bu olay özellikle Kuzey ve Güney Amerika kıyılarındaki soğuk sulara yaygındır; buralarda soğuk suyun yükselmesine sık rastlanır.

Gelgitler. Atlas Okyanusundaki gelgit olaylarının tersine, Büyük Okyanusta günlük ve karışık gelgit olaylarının birçok örneğine rastlanır. Günlük gelgitte, yaklaşık 24 saat 50 dakika süren her gelgit evresinde tek yüksek ve alçak düzey vardır. Bu tür gelgit Güneydoğu Asya'daki Tonkin Körfezinde, Kanada'nın Vancouver Adasında ve Avustralya ile Yeni Gine arasındaki Torres Boğazında ortaya çıkar. Karışık gelgitte hem günlük, hem de yarım günlük yükselme ve alçalmalar görülür; bunlar arasındaki su düzeyleri de farklılık gösterir. Bu duruma ABD kıyılarında rastlanır. Güney Pasifik'in bazı bölgelerinde yükselmenin doğal evreleri güneşe bağlı gelgit hareketini güçlendirir. Bu bölgelerde suyun en alçak ya da en yüksek düzeye erişmesi, başka yerlerdeki gibi her gün yaklaşık 50 dakika gecikmeyip, günlerce aynı saatte gerçekleşebilir. Örneğin Tahiti'de gelgit Güneş'in ve Ay'ın hareketlerini izler. Yüksek düzeye erişme yaklaşık geceyarısı ve öğle saatlerinde, alçak düzeye erişme ise sabah ve akşam yaklaşık 6'da gerçekleşir. Büyük Okyanusta gelgitin en alçak ve en yüksek noktaları arasındaki fark genelde azdır. Tahiti'de bu fark 30 cm, Honolulu'da 60 cm, Yokohama'da ender olarak 1,5 m'nin üzerinde, Horn Burnunda ise 1,5 m'nin altındadır. Buna karşılık California Körfezinin yukarı kesimlerinde ve Kore Körfezinde 12 m'nin üzerindeki farklar sıkça görülür.

EKONOMİK KAYNAKLAR. Deniz ürünleri. Büyük Okyanusta çok sayıda balık, memeli, kabuklu ve yumuşakça yaşar. Kuzeydoğuda Skeena, Fraser ve Columbia ırmakları som balığı bakımından zengindir. Kuzeybatıdaki dalyanlarda, özellikle Japon ve Ohotsk denizlerinde bol miktarda ringa, morina, orkinos, torik, yengeç, istakoz ve karides avlanır. Bu sular, dünyada çok sayıda balıkçının geçim kaynağıdır. Denizlerden avlanan ürünlerin yıllık değeri açısından Japonya dünya ülkeleri arasında ilk sıradadır. Güney Amerika açıkları da deniz ürünleri bakımından zengindir. Özellikle Peru'da, hamsiye benzer bir balık türü olan *Cetengraulis mysticetus* avı 1957'den sonra hızla artmıştır; avın büyük bölümü sığır ve ökeli evcil hayvanlar için yem olarak tüketilir.

Madenler. Büyük Okyanusun tükenmez maden kaynaklarından deniz tuzu, magnezit ve brom dışında bugüne değin ekonomik amaçlarla yararlanılmamıştır. Bununla birlikte, özellikle kıta sahanlıklarının yatağındaki madenler giderek daha büyük miktarlarda işletilmektedir. Büyük Okyanusta deniz yatağı petrol araştırmalarına ilk kez 1891'de, California'nın güney kıyısı açıklarındaki sığ sularda bir kuyu açılmasıyla başlandı. Sanı Deniz ve Doğu Çin Denizinde 1960'lardan bu yana sürdürülen deniz yatağı araştırmaları, buradaki kıta sahanlığının belki de dünyanın en geniş ve en zengin petrol yataklarını barındırdığını göstermektedir. ABD'de Alaska, Washington, Oregon ve California, Orta Amerika'da Ekvador ve Peru'nun kıta sahanlıklarında ve Batı Pasifik'te Çin, Japonya, Endonezya, Avustralya ve Yeni Zelanda açıklarında petrol ve doğal gaz bulunmuştur.

İngiliz donanma gemisi "Challenger"ın 1870'lerdeki araştırmaları sırasında okyanus havzalarının tabanlarında donmuş manganez bileşimi yumruları ve madenler bulundu. Uluslararası Jeofizik Yılı'nda (1957-58), bilim adamlarının California açıklarında ve başka yerlerde büyük miktarlarda yumru bulmaları üzerine, Büyük Okyanusa karşı ekonomik ilgi büyük ölçüde arttı. Değerli maden yumrularını tarama ve çıkarma yöntemlerinin daha ekonomik duruma getirilmesine yönelik araştırmalar günümüzde de sürdürülmektedir.

Kaynaklardan yararlanma. Deniz kaynaklarından en uygun biçimde yararlanmak bilgi ve araç, dolayısıyla gelişmiş bir teknoloji gerektirir. Pasifik ülkeleri arasında bu gereksinimin en çok bilincinde olan Japonya, okyanustaki ticari balıkçılığı elinde tutmaktadır.

Japonya'nın, ileri teknolojiye sahip ve uzun süre denizde kalabilen fabrika gemilerden oluşmuş balıkçı filosu Pasifik balıkçılığında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Hawaii ve Galápagos adalarındaki eski fabrikaların yanı sıra, Amerikan Samoası, Yeni Hebridler ve Fiji'de kurulan balık konserveleme tesisleri, Japon balıkçılarının avladığı orkinos ve toniği işler.

Bir zamanlar büyük kâr getiren balina ve inci avcılığı artık eski önemini yitirmektedir. Mikronezya ve Polinezya'nın birçok bölgesinde, aşırı toplama sonucu inci ve istiridye varlığı azalmıştır. Buna karşılık kültür havuzlarında daha ekonomik yöntemlerle yapay inci üretilebilmektedir. Pasifik Adalarında yaşayanlar için denizin özel bir yeri vardır. Polinezya ve başka yerlerde denizdeki kayalar üstüne kurulmuş bahçelerde yetiştirilen yosun ve öteki deniz ürünleri ada halklarının temel besinlerindendir.

TARİH. Keşifler. Büyük Okyanusun batı kıyılarında yaşayan halklar, zengin uygarlıklar kurmalarına karşın, kendi karasuları dışına çıkmak için çaba göstermediler. Avrupa ile ilk ilişkiler, Avrupalıların Büyük Okyanusta keşiflere başladığı 16. yüzyıla dayanır. Başlangıçta Avrupa'yı Uzakdoğu ile birleştirecek deniz ticaret yolları bulmayı amaçlayan Avrupalılar, sonraları Avustralya'ya yöneldi. Böylece, Büyük Okyanustaki ada halklarıyla doğrudan ilişki kuruldu.

Büyük Okyanusu ilk olarak 1513'te, Panama Kistağında bulunan Darién'deki bir doruktan gören İspanyol *conquistador* (fatih) ve keşif Vasco Núñez de Balboa denize, İspanyolcada "sakin, durgun" anlamına gelen *pacífico* adını verdi; Pasifik adı da buradan gelir. Balboa'dan sekiz yıl sonra, Portekizli denizci Fernão de Magalhães'in (Macellan) gemisi Büyük Okyanusu geçti. Sonraki İspanyol keşifleriyle Avrupalılar,

Maluku, Caroline, Papua, Hawaii ve Solomon adalarına ulaştılar. 17. yüzyıldan başlayarak, keşiflere Felemenk egemen oldu; Abel Tasman, Tasmanya, Yeni Zelanda ve Fiji'yi keşfetti. 19. yüzyılda, Charles Darwin 1831-36 arasında dünya çevresini denizden dolaşan İngiliz donanmasına bağlı "Beagle" gemisiyle yolculuk yaptı. Bu tarihlerde okyanusun fiziksel ve biyolojik yapısına karşı ilginin artması, başka deniz yolculuklarında da özendirildi. Bu amaçla yola çıkan ilk gemi İngilizlere ait "Challenger" idi.

"Tuscarora" gemisinin 1874-75 arasında yaptığı yolculuğunun Büyük Okyanusun kuzeyindeki denizbilim araştırmalarına büyük katkısı oldu. Alman araştırma gemisi "Gazelle"nin 1874-76 arasındaki yolculuğu ise deniz fiziği alanında yeni bilgiler sağladı. Uluslararası Jeofizik Yılı'nda Sovyet gemisi "Vityaz" okyanusun batısındaki derin çukurlarda sonarlarla ayırtımlı araştırmalar yaptı. Aynı yıl "Trieste" batisferiyle Mariana Çukuruna inen ABD'liler, Büyük Okyanusta o güne değin bilinen en derin nokta olan 11.034 m'ye ulaştılar.

Denizlerde üstünlük. Avrupalıların Büyük Okyanusa açılmalarından sonra ilk İspanyol sömürgeci 1564'te Filipinler'de kuruldu. 17. yüzyılda Felemenk'in deniz gücü Doğu Hint Adalarına ulaştı. Büyük Okyanus, 19. yüzyıldan başlayarak Avrupa ulusları arasındaki rekabete ve çatışmalara sahne oldu.

Japonya, Büyük Okyanustaki ilk önemli deniz savaşında Çin donanmasını yendi (1894). On yıl sonra da Rusya'nın Uzakdoğu filosunu bozguna uğratarak, kendi kıyılarından Filipinler'e kadar Batı Pasifik'e egemen oldu. Büyük Britanya, okyanustaki çıkarlarını korumak amacıyla 1902'de Japonya ile ittifak kurdu.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya'nın Büyük Okyanustaki adalarını ele geçiren Japonya denizlerdeki etkisini artırdı. 1914'te Panama Kanalı'nın tamamlanması ABD donanmasının da Büyük Okyanusa açılmasını sağladı, ama Japonya'nın Batı Pasifik'teki üstünlüğü bundan zarar görmedi.

II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, donanmasının büyük bölümünü Atlas Okyanusunda tuttu. ABD de 1941'de donanmasının önemli bir bölümünü Büyük Okyanustan Atlas Okyanusuna gönderdi. Bununla birlikte Japonya, Asya'daki askeri başarılarına karşın Doğu Pasifik'i denetimi altına alamadı. Batı Pasifik'te yavaş yavaş güçlenen ABD, II. Dünya Savaşı'ndan sonra okyanusun tümünü denetimi altına aldı. Bugün Güney Pasifik'teki önemli deniz güçleri İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır.

Ticaret ve ulaşım. Norveçli antropolog ve yazar Thor Heyerdahl'ın Pasifik Adalarına yerleşen ilk toplulukların Güney Amerika'dan geldiğini öne sürmesine karşın, antropolojik bulgular ağırlıklı olarak, bu adalardaki yerli halkların Asya kökenli olduğunu ve Güneydoğu Asya'daki yarımadalardan Polinezya, Mikronezya ve Melanezya'ya yayıldığını göstermektedir. Büyük Okyanustaki Avrupa etkisi, İspanyolların Orta Amerika'ya ilk kez girdiği 16. yüzyıl başlarında kendini göstermeye başladı. Ama bu etki, Avrupalıların, Pasifik Adalarındaki doğal kaynakları kullanmaya ve yerel ekonomilerin altüst olmaya başladığı 1800'lere değin pek önemli değildi. 19. yüzyılda Pasifik Adalarına çok sayıda çiftçi, tüccar ve misyonerin yanı sıra, işçi olarak pek çok Hintli, Çinli ve Japon da geldi. Avrupalıların taşıdığı hastalıklar, kölelik ve Avrupa'dan gelen ateşli silahlarla artık daha da şiddetli geçen yerel savaşlar yerli nüfusun büyük ölçüde azalmasına yol açtı.

19. yüzyıl başlarında Kuzey Amerika'nın batı kıyılarındaki gelişmesiyle, Büyük Okyanus da ABD ticaretinde önem kazandı. Kuzey Amerika, Uzakdoğu ve Okyanusya'ya mamul madde ihraç edip, karşılığında ipek ve baharat alıyordu.

20. yüzyıl başlarında Japonya'nın Büyük Okyanustaki etkisi artmaya başladı. Japonya'nın ekonomik gücünün geçici olarak azaldığı II. Dünya Savaşı sonrasında, Avustralya, Yeni Zelanda, Fransa, Hollanda, ABD ve Büyük Britanya'nın girişimiyle merkezi Avustralya'da olan Güney Pasifik Komisyonu kuruldu (Hollanda sonradan ayrılmıştır). Merkezi daha sonra Yeni Kaledonya'daki Nouméa'ya taşınan komisyon, bölgenin ekonomik ve toplumsal sorunlarına ilişkin araştırmaları özendirmedi ve araştırmalar arasında eşgüdüm sağlamayı amaçlar.

Büyük Okyanusta ticareti daha çok siyasal etkiler belirler. 1959'da bağımsızlığını kazanan Hawaii ile ABD arasında, Fransa ve İngiltere'ye bağlı sömürge adaları arasında, Avustralya ile Yeni Zelanda ve bunların bağımlı toprakları arasında yakın ticaret ilişkileri vardır.

Okyanusasını ulaşım, Pasifik Adalarının kendi aralarındakinden daha gelişmiş durumdadır. Kuzey Amerika ile Japonya ve Filipinler arasında düzenli yolcu ve kargo uçak seferleri vardır. Hawaii'nin başkenti Honolulu önemli bir uğrak limanıdır. Panama Kanalı, Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus limanlarını birleştiren önemli bir deniz ticaret yoludur. Japonya, Uzakdoğu'daki deniz ve hava taşımacılığının merkezidir. Japonya'dan güneye doğru Avustralya'ya, Malakka Boğazı yoluyla da Hint ve Atlas okyanuslarına ulaşılabilir. Honolulu (Hawaii), Papeete (Tahiti), Pago Pago (Amerikan Samoası), Nandi (Fiji) ve Guam havaalanları Büyük Okyanus üzerindeki hava ulaşımında önemli aktarma merkezleridir.

Büyük Okyanus deprem kuşağı, Büyük Okyanusu çevreleyen deprem dışmerkezleri (depremlerin merkezlerinin hemen üzerindeki yüzeyde yer alan noktalar) bölgesi. Kuşak uzunluğunun büyük bölümünü, Filipinler, Kuril Adaları ve Aleut Adaları gibi ada yayları zinciri ya da And Dağları gibi yay biçimindeki yüzey şekilleri oluşturur. Büyük Okyanus deprem kuşağının üstünde sıralanan birçok yanardağdan oluşan yanardağlar zincirine çoğunlukla Ateş Çemberi adı verilir. Derin okyanus çukurlukları bu depremi kuşağını çevreler. Kıta yüzey oluşumları da bunların arasında uzanır. Dünyadaki yüzeyel merkezli depremlerin yaklaşık yüzde 90'ının ve derin merkezli depremlerin tümünün kaynağı bu kuşaktır.

Büyük Ordu, Fransızca GRANDE ARMÉE. I. Napoléon'un imparatorluk döneminde, Fransa'nın bütün bağımsız ordularını içine alan temel askeri kuvvet (1805-12). Fransa'nın sınırlı askeri potansiyelinden en iyi biçimde yararlanmak için ana silahlı kuvvetleri başlıca düşman kuvvetleri karşısında yoğunlaştırmak gerektiğini ve cephenin ikincil önem taşıyan kesimlerinin ana ordu-dan gönderilecek takviyelerle korunabileceğini savunan Napoléon'un görüşleri doğrultusunda oluşturuldu. Büyük Ordu'nun toplam asker sayısı 1805'te 210 bini ileri hatlarda olmak üzere 350 bin kişiden oluşuyordu. Sonraki yıllarda müttefik ülke askerlerinin de katılmasıyla, bu sayı üç katına ulaştı. Büyük Ordu, piyade, süvari, topçu, levazım ve sıhhiye gibi birlikleri içeren kendi kendine yeterli birkaç kolorduya ayrılmaktaydı. İlk kez oluşturulan genel-kurmay aracılığıyla bütünleştirilen bu kolordular sistemi Napoléon'a hem esneklik, hem

merkezi denetim olanağı sağlıyordu. Napoléon, bu üstünlüklere Büyük Ordu'nun belkemiğini oluşturan atılan Fransız piyadesinin savaş gücünün eklenmesiyle, 1809'a değin kesintisiz bir zaferler dizisi gerçekleştirmeyi başardı.

Büyük Ouse Irmağı bak. Ouse Irmağı

Büyük Ovalar, BÜYÜK AMERİKA ÇÖLÜ olarak da bilinir, Kuzey Amerika'nın başlıca jeomorfolojik bölgelerinden biri. Güneyde ABD-Meksika sınırındaki Rio Grande'den kuzeyde Kuzey Buz Denizi kıyısındaki McKenzie Irmağı deltasına, doğuda ise İç Alçak Bölge sınırındaki tabaka basamakları ile Kanada kalkanından batıda Kayalık Dağlara kadar uzanır. ABD'nin 10 eyaletinin kimi bölümlerini ve Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları'nın bir kesimiyle üç Prairie ilini içine alır.

Genişliği 500-1.100 km arasında değişen Büyük Ovalar, yaklaşık 2.900.000 km²'lik alanıyla ABD yüzölçümünün kabaca üçte birini kaplar. 4.800 km uzunluğundaki Kayalık Dağlar boyu boyunca batı sınırını oluşturur. Büyük Ovaların ABD'deki doğu sınırını Texas'tan Kuzey Dakota'ya uzanan, 100. meridyenin genellikle biraz doğusunda kalan, doğuya bakan yükseltiler belirler. Kanada'da kalan bölümünü Kanada kalkanından ayıran sınır çizgisi, güneyde Winnipeg Gölünden geçerek kuzeybatıya döner ve Athabasca, Büyük Slave ve Büyük Ayı göllerinin içinden geçer. Uçsuz bucaksız yüksek bir plato olan Büyük Ovalar yarı-kıraç otlaklarla kaplıdır. ABD'deki Kayalık Dağların tabanında deniz düzeyinden 1.500-1.850 m, doğu sınırında ise 500 m yüksekliktedir. Kanada'daki bölümünün yüksekliği daha azdır; Kuzey Buz Denizi yakınlarında ise yükseklik iyice düşer. Kara ikliminin egemen olduğu bölgenin büyük bölümünde kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer, yağış ve nem oranı düşüktür.

Büyük Ovalar çok rüzgâr alır, sıcaklıkta birdenbire değişiklik görülebilir. Hem ABD, hem Kanada kesiminde üretilen buğday, bu ülkelerin toplam buğday üretiminin büyük bölümünü sağlar. Bölgede ayrıca büyük miktarlarda sığır ve koyun otlatılır. Büyük Ovaların geniş ekilebilir alanlarında tarım etkinliği, son zamanlara değin çoğunlukla yılda 375 mm'yi geçmeyen rasgele yağmurlara bağlıydı. Ama ovaların ABD'deki kesiminde geniş yeraltı sularından yararlanarak yapılan sulama, tarım üretimini kurak iklimin değişken yağmur rejimine bağımlılıktan geçici olarak kurtardı.

Büyük Ovalara Avrupalılar yerleşmeden önce güneydeki otlaklarda çok büyük bizon ve Amerika antilopu sürüleri yaşardı; bu sürüler artık iyice küçülmüştür. Kuzeydeki orman alanlarında ise bugün de sığın, ren geyiği, vaşak ve kurt yaşamaktadır.

büyük patlama modeli, BIG-BANG MODELİ olarak da bilinir, evrenin oluşumuna ilişkin kuram. Günümüzde yaygın kabul gören kuramın temel ilkesi, evrenin en az 10 milyar yıl önce çok yüksek sıcaklık ve yoğunluktaki bir yapıdan büyük bir patlama sonucu oluştuğuna dayanır. Bu tür bir evren tanımı, 1920'lerde Alexander Friedmann ve Abbé Georges Lemaître tarafından öne sürülmüştü, ama modelin çağdaş biçimi 1940'larda Georges Gamov ve çalışma arkadaşlarınınca geliştirilmiştir.

Büyük patlama modeli iki varsayımına dayanır. Bunların birincisi, Einstein'ın genel görelilik kuramının bütün cisimler arasındaki kütleçekimi etkileşimini doğru bir biçimde betimlediği varsayımdır. Kozmolojik

ilke olarak adlandırılan ikinci varsayım ise, evrenin görünümünün gözlemcinin konumundan ve bakış yönünden bağımsız olduğuna ilişkindir. Bu ilke, evrenin yalnızca büyük ölçekteki özelliklerine uygulanabilmekteyse de, evrenin sınırsızlığı anlamına gelmekte ve buna bağlı olarak büyük patlamanın uzayın belirli bir noktasında değil de tümünde ve aynı anda başladığını belirlemektedir. Bu iki varsayım evrenin tarihinin Planck zamanı adı verilen belirli bir zamandan başlanarak hesaplanmasını olanaklı kılmaktadır. Bilim adamları Planck zamanı öncesinde var olan durumu belirlemek amacıyla çalışmalarını sürdürmektedirler.

Büyük patlama modeline göre evren, aşırı sıkıştırılmış bir başlangıç durumundan hızla genişleşerek sıcaklık ve yoğunluğunu büyük ölçüde yitirdi. Günümüz evreninde, madde-nin karşıt maddeye göre baskın durumda olduğu bilinmektedir ve bu durum büyük patlamadan hemen sonra proton bozunumunu da içeren süreçlere bağlanmaktadır. Bu aşamada çok çeşitli temel parçacık türleri var olmuş olabilir. Patlamadan birkaç saniye sonra evren bazı çekirdeklerin oluşumunu sağlayacak kadar soğudu. Kuram, belirli miktarda hidrojen, helyum ve lityumun ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu elementlerin zenginliği günümüzün gözlemleriyle de uyumaktadır. Yaklaşık 1 milyon yıl sonra evren atomların oluşumuna izin verecek kadar soğudu. Böylece evreni dolduran ışınım da uzayda yayılmak üzere serbest kaldı. İlk evrenden kalan bu artık, 1965'te Arno A. Penzias ve Robert W. Wilson tarafından bulunan mikrodalga fon ışınım-dır (3 K fon ışınımı).

Büyük patlama modeli, şimdiki evrende normal maddenin ve ışınımın varlığını açıklamasına ek olarak, evrenin nötrinolarla (kütlesi ve elektrik yükü olmayan temel parçacıklar) dolu olması gerektiğini de öngörmektedir. İlk evrenden kalan öteki artıkların da ergeç bulunacağına inanılmaktadır.

Büyük Perhiz, Hristiyanlıkta, Paskalya Yortusu'na hazırlığı amaçlayan tövbe dönemi. İsa'nın peygamberlik görevine başlamadan önce çölde oruç tutmasını örnek alan Büyük Perhiz, Katolik Kilisesi'nde Paskalya'dan (ilkbaharın ilk dolunayından sonraki pazar günü) 6,5 hafta öncesine rastlayan Küllenme Çarşambası ile başlar ve pazar günleri dışında 40 gün sürer; Ortodoks Kilisesi'nde ise Paskalya'dan sekiz hafta önce başlar, hem cumartesiler hem de pazarlar perhiz dışında bırakılır. Büyük Perhiz'in, Paskalya'dan önceki son haftası Kutsal Hafta olarak adlandırılır ve Hurma Pazarı (İsa'nın Kudüs'e Giriş Günü) ile başlar.

Daha havariler döneminde Paskalya'dan önce bir hazırlık süresi boyunca oruç tutulurdu. Bu dönemde vaftiz adayları hazırlanır, günahkârlar tövbe ederdi. İlk yüzyıllarda oruç kuralları çok katıydı. Katı oruç kurallarının Ortodoks kiliselerinde bugüne değin uygulanmasına karşılık, Batı'da kuralları giderek gevşedi. Bugün Katolikler yalnızca Küllenme Çarşambası ile Kutsal Cuma'da oruç tutarlar, ama tövbe geleneği eski önemini korumaktadır. Anglikanlar da Büyük Perhiz boyunca oruç tutarlar.

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Büyük Perhiz'in süresi yıldan yıla değişirdi. Sonraları Paskalya'dan 6 hafta (42 gün) önce başlaması gelenekleşti. Bu durumda pazarların dışında ancak 36 perhiz günü oluyordu. İsa'nın çöldeki "kırk gün kırk gecelik"

(Matta 4:2) orucuyla tam çıkışması için 7. yüzyılda bu süreye Büyük Perhiz'in ilk pazarından önceki dört gün de eklendi. Küllenme Çarşambası'ndan önceki salı günü bazı Katolik ülkelerde karnavalın (*) son günüdür ve Tövbe Salısı olarak adlandırılır. Büyük Perhiz'de yumurta ve yağ yemek yasak olduğu için, Tövbe Salısı'nda yumurta ve yağla yapılan bir tür yassı çörek yeme geleneği günümüzde de sürmektedir.

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Roma'da Küllenme Çarşambası'nda günah çıkarmaya başlayan tövbeekârlar üstlerine kül serperler, çula sarınırlar. Paskalya'dan önceki son perşembe günü (Kutsal Perşembe) Hristiyan cemaatine yeniden katılana değin toplumdaki ayrı yaşarlardı. Bu gelenek zamanla ortadan kalktı; ama 8-10. yüzyıllarda da Büyük Perhiz'in ilk gününde bütün inanların başına kül serpilirdi. Bugün ise Katolik Kilisesi'nde Küllenme Çarşambası'nda inanların alınına, önceki Hurma Pazarı'nda kullanılan hurma yapraklarının külleriyle bir haç işareti yapılır. Anglikan, Lutherci ve öbür Protestan kiliselerinde de Küllenme Çarşambası'nda törenler düzenlenir. Buna karşılık Ortodoks kiliselerinde Büyük Perhiz pazartesi günü başladığından Küllenme Çarşambası kutlanmaz.

Kutsal Hafta'nın ilk günü olan Hurma Pazarı, İsa'nın Kudüs'e girişinin anısını yaşatır ve adını, 4. yüzyıl sonlarında Kudüs'te görülen, hurma yapraklarını ya da yöredeki ağaç dallarını kutsayarak bir geçit töreninde taşıma geleneğinden alır. Günümüzde kiliselerde düzenlenen geçit törenini izleyen ayın bölümünün en önemli özelliği, üç diyakozun, İsa'nın çarmıha gerilinceye değin çektiği acıları dile getiren İncil bölümlerini (Matta 26:36-27:54) ilahi biçimde okumasıdır. Cemaatin söyleyeceği bölümleri bazen bir koro seslendirir. Kutsal Hafta'da düzenlenen Katolik ayinleri 1955'ten sonra bir ölçüde basitleştirilmiştir. Bizans ayin usulünde ise Hurma Pazarı'nda Komünyon'dan sonra düzenlenen geçitte papaz, İsa'nın acılarını simgeleyen bir ikon taşır. Anglikan kiliselerinde kimi geleneksel törenler 19. yüzyılda yeniden canlandırıldıysa da Protestan kiliselerinin çoğunda Hurma Pazarı geleneksel törenlere yer verilmekten kurtulur.

Kutsal Hafta, İsa'nın acılarını yüceltmek amacıyla büyük titizlikle uyulan bir ibadet dönemidir. Ortodoks ve Katolik ayin kitaplarında Büyük Hafta olarak da adlandırılır. Kutsal Hafta adını ilk kez 4. yüzyılda İskenderiye piskoposu Athanasios ile Konstantia piskoposu Epiphanius kullandılar. Önceleri yalnızca cuma ve cumartesi günleri kutsal sayılırken, sonraları Yahuda'nın İsa'yı ele vermek üzere başkâhinlerle anlaştığı çarşamba da bunlara eklendi. 3. yüzyılın başlarında haftanın öbür günleri de kutsal günler arasına alındı. Nikaia (İznik) Konsili'nden önce Hristiyan kiliselerinde en önemli yortu, cumartesi ile Paskalya Pazarı arasındaki gece kutlanırdı. 4. yüzyıl sonlarında her olayı belirli bir günde anma geleneği yerleşti. Yahuda'nın İsa'yı ele vermesi ve İsa'nın Komünyon ayinini başlatması Kutsal Perşembe, İsa'nın çarmıha gerilişi ve ölümü Kutsal Cuma, gömülmesi Kutsal Cumartesi, dirilişi ise Paskalya Pazarı günlerinde anılır oldu.

Kutsal Perşembe, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde rahiplerle halkın birlikte katıldığı bir törenle kutlanırdı. Yeni Hristiyan olanların Paskalya gecesi yağla vaftiz edilmesine hazırlık olarak, piskopos özel bir Missa ayiniyle yağları kutsardı. 1956'dan bu

yana Katolik Kilisesi'nde Kutsal Perşembe sabahı, ertesi yılın ayinlerinde kullanılacak yağlar kutsanır, akşam ayininde ise Kutsal Cuma'daki Komünyon ayininde kullanılabilecek ekmekler takdis edilir. Gene akşam ayininde, İsa'nın havarilerinin ayaklarını yıkamasının (Yuhanna 13:5) anısına, töreni yöneten papaz 12 kişinin ayaklarını yıkar (*pedilavium* ya da *Mandatum*). Ortodoks kiliselerinde de Kutsal Perşembe'lerde ayak yıkama ve yağ kutsama törenleri yapılır. İngiltere'de genellikle Westminster'da düzenlenen törende Birleşik Krallık hükümdarı adına yoksullara sadaka dağıtılır; bu törenin en eski biçiminde hükümdar yoksulların ayaklarını yıkar.

İlk Hristiyanların, İsa'nın çarmıha gerilmesi anısına her cuma oruç tuttıkları, daha 2. yüzyılda Kutsal Cuma'nın oruç ve tövbe günü olarak kutlandığı yönünde kayıtlar vardır. Katoliklerin Roma ayin usulünde Kutsal Cuma ayini yüzyıllar boyunca hemen hiç değişmemiştir. En önemli değişiklik, 1955'ten sonra halkın da Komünyon'a katılmasıdır. Ortodoks kiliselerinde, genellikle perşembe gecesi düzenlenen ayinde İncil'den parçalar okunur ama Komünyon ayini yapılmaz. Cuma günü akşam duası sırasında İsa'nın gömülmesi canlandırılır; bu törende üzerinde İsa'nın ölüsünün bir tasviri bulunan cenaze simgesi (*epitaphion*) taşınır. Anglikan kiliselerinde Toplu Dua Kitabı (*Book of Common Prayer*) Kutsal Cuma'da Komünyon yapılmasını öngörürse de bu kural genellikle uygulanmaz.

Hristiyanlığın ilk döneminde Büyük Perhiz'in sona ermesi büyük vaftiz törenleriyle kutlanırdı. Ama İsa'nın çarmıha gerilişi ile dirilişi arasındaki sürede, ona inanların içine düştüğü boşluğu anımsatmak amacıyla Batı kiliselerinde yüzyıllarca Kutsal Cumartesi'lerde tören yapılmadı. 1955'ten sonra Katolik Kilisesi ve başka bazı kiliseler Paskalya Arifesi'ni yeniden kutlamaya başladılar. Ortodoks kiliseleri ise Kutsal Cumartesi törenlerine hiçbir zaman ara vermediler.

Büyük Petro Körfezi, Rusça ЗАЛИВ ПЕТРА ВЕЛИКОГО, Büyük Okyanusun kuzeybatısında, Japon Denizine açılan körfez. Rusya Federasyonu'nun Kırım Toprakları arasında yer alır. Rusye Federasyonu-Çin sınırındaki Tumen Irmağının ağzından başlayarak kuzeydoğu yönünde Povorotni Burnuna kadar 185 km boyunca uzanır. Karaya 88 km kadar sokulur. Kuzeyindeki Vladivostok limanı, Amur ile Ussuri koyları arasındaki Muravyov-Amurski Yanımadası'dır. Posyet kasabası ise güneybatıdaki Posyeta Koyundadır. Körfezin aralığın başından nisan ortalarına değin donması nedeniyle, bu limanlardan yılın yalnızca belirli bir bölümünde yararlanılır. Önceleri (1885'ten sonra) Victoria Körfezi olarak bilinen körfezin adı, 1859'da I. Petro'nun (Büyük) anısına değiştirilmiştir.

Büyük Polonya Göller Bölgesi, Lehçe POJEZIERZE WIELKOPOLSKIE, Polonya'nın ortabatasında 55.000 km²'den fazla bir alanı kaplayan göller bölgesi. Zielona, Góra, Górzów, Pila, Poznań, Bydgoszcz, Toruń ve Włocławek illerinin bir bölümünü kapsar. Warta-Notec ırmak vadisinin güneyinde, Orta Odra (Oder) ve Orta Vistül ırmakları arasında yer alır. Temelini Tersiye (Üçüncü) Döneme (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ait kayaçların oluşturduğu bölge, bir buzul öncesi akarsu vadisi (*pradolina*) olan kuzey-güney doğrultulu ırmak vadisinin parçasıdır. Buzul Çağında suların erimesiyle bölgenin buzullaşlarında oluşan çöküntüler, yüksek bölgelerden gelen sularla dolarak

göllerini oluşturmuştur. Göller Aşağı Vistül Irmağının iki yanında uzanır.

Bölge, İskandinavya buz tabakasının ilerleyerek en uç noktada bıraktığı seyrek kayalar ve kalın bir lós tabakasıyla örtülüdür. Göllerin çevresindeki topraklar, birçok bakımdan Orta Avrupa'nın tarım ovalarındaki topraklara benzer. Bölgenin büyük bir bölümü kayın, huş ağacı ve Polonya karaçamından oluşan ağaçlıklarla kaplıdır. Gelişmiş tarım yalnızca doğu bölümünde yapılır; başlıca ürün buğdaydır. Nüfus oldukça seyrektir; büyük yerleşim birimleri ırmak vadilerine kurulmuştur. En önemli kent Poznań'dır.

Bölgede, 10. yüzyılın ortalarında, Büyük Polonya (Wielkopolska) olarak bilinen ve tarihe geçen ilk hükümdarı Piast hanedanından I. Mieszko olan bir devlet kuruldu. 13. yüzyıl başlarında Töton Şövalyeleri'nin yönetimine giren bölge, 1241'de de Tatarların istilasına uğradı. Daha sonra İsveç, Prusya, Almanya ve Rusya'nın işgali altında kaldı.

Büyük Postane Binası (İstanbul), Sirkeci'de Vedat Tek'in 1909'da yaptığı ve I. Ulusal Mimarlık akımının önemli örneklerinden olan yapı. Ayrıca bak. I. Ulusal Mimarlık; Tek, Vedat.

Büyük Saint Bernard Geçidi, İtalyanca COLLE DEL GRAN SAN BERNARDO, Fransızca COL DU GRAND-SAINT-BERNARD, Alpler'in en yüksek (2.469 m) sınır geçitlerinin biri. İtalya-İsviçre sınırında, Pennine Alpleri'nin güneybatısındaki Mont Blanc grubunun doğusunda yer alır. 39 km kuzeydoğusuna

Pennine Alplerinde Büyük St. Bernard Geçidi
Hans Huber

düşen Rhône Irmağı vadisindeki Martigny-Ville (İsviçre) ile 34 km güneydoğusuna düşen Aosta'yı (İtalya) birbirine bağlar.

Geçitte bilinen ilk yol, İS 69'da Roma İmparatorluğu'na bağlı Germania eyaletindeki askeri düzenleme nedeniyle yapıldı. Geçidin tepesinde bulunan gölün yanındaki kayayı oyarak yapılan ve yaklaşık 3,7 m genişlikte olan bu yolun kalıntıları bugün de görülebilmektedir. Jupiter Poeninus Tapınağı önceleri bu tepede bulunuyordu. Yılın yalnızca beş ayı açık olmasına ve yalnızca yürüyerek geçilebilmesine karşın, uzun yıllar Alpler'i aşan en önemli yol olarak kaldı. Napoléon 1800'de Alpler'i aşmak için 40 bin askeriyle bu geçitten yararlandı.

11. yüzyılda Aziz Bernard'ın kurduğu ünlü konukevi, yakın zamanda kurulan helikopter servisi ve yeni yol nedeniyle önemini yitirmekle birlikte, günümüzde de bir konaklama yeri ve kurtarma servisi olarak yolculara hizmet vermektedir. 1823'te yapılmış olan eski yol yerini geçidin altında 1964'te yapılan tünele bırakmıştır. Bütün yıl boyunca açık olan tünel Martigny ile Aosta arasındaki yolu bir saate yakın kısaltmıştır.

Büyük Scarcies Irmağı, KOLENTÉ IRMAĞI olarak da bilinir, Batı Afrika'da akarsu.

Gine'nin batısındaki dağlık bölge Fouta Djallon'da, Kindia'nın 40 km kuzeyinden doğar. 260 km uzunluğundaki ırmak, Gine-Sierra Leone sınırının 100 km'lik bölümünü çizdikten sonra Sierra Leone'ye girerek Atlas Okyanusuna dökülür. Sierra Leone'deki bölümü, Temnelerin pirinç ekimi için temizlediği mangrov bataklıklarıyla kaplı ve yoğun nüfuslu bir alanın içinden akar. İrmağın okyanusa döküldüğü yerden 50 km yukarıda akarsu taşımacılığının başlangıç noktasını oluşturan Kambia, Batı Afrika Pirinç Araştırma İstasyonu'nun bulunduğu Rokup ve devlete ait bir pirinç işleme atölyesinin bulunduğu Mambolo, bataklık pirincinin başlıca toplanma merkezleridir. Pirinç buralardan küçük sandallarla akıntı yönünde ve kıyı boyunca Freetown'a taşınır. 1970'lerin ortalarında, feribotların yerini almak üzere, biri Kambia'da Büyük Scarces üzerinde, bir de Mange'de Küçük Scarces üzerinde yapılan iki köprüyü Çin Halk Cumhuriyeti finanse etmiştir. Balıkçılık ve tuz imalatı ırmak ağzı yakınlarındaki başlıca uğraşları oluşturur.

Büyük Selçuklular, büyük Türk kabile kitlelerine dayanarak kurulan ilk Türk-İslam devletlerinden biri. 1038-1194 arasında hüküm sürmüş ve en parlak döneminde Harezm, Horasan, İran, Irak ve Suriye'ye egemen olmuştur. Adını, Oğuzların Kınık boyundan Dokak'ın (Dukak) oğlu Selçuk'tan alan Selçukluların tarihi, Ortadoğu'daki Türklerin tarihinin ilk bölümünü ve Anadolu Selçuklularından geçerek Osmanlılara uzanan bir gelişmenin birinci büyük aşamasını oluşturur.

Orta Asya ile Rusya'nın güneydoğusunda yaşayan Türk boylarının 10. yüzyıldaki göçleri sırasında, Selçuk'un önderliğinde bir grup göçebe Türk, Seyhun'un aşağı bölgelerine yerleşti ve daha sonra İslam dinini benimsedi. Samanilerin uç beyleri arasında yer alan bu topluluklar, önce Buhara dolaylarına (y. 985), Samanilerin çöküşünden (1005) sonra da Gazneli Mahmud (hd 998-1030) tarafından Horasan'ın sınır bölgelerine yerleştirildiler. Savaşçı ve yağmacı karakterleri nedeniyle yerleşik yaşama geçişlerinde çeşitli zorluklar ortaya çıktı. Bununla birlikte, komşu uygarlıklar ile temasları, ticaretin hızlandığı bir servet birikimi, komşu devletlerin hizmetinde edinilen askerî ve yönetsel deneyimler ve İslamiyetin etkisi, sonuçta askerî aristokrasi ile kabile tabanı arasındaki toplumsal katmanlaşmanın derinleşmesine ve devlete sığınan koşullarının oluşmasına yol açtı. Gazneliler Hindistan'ın kuzeyinde savaşla uğraşırken, beylik soyunun kurucusu Selçuk'un torunları Çağrı Bey ile Tuğrul Bey, İranlı soyluların ve Büveyhilerin Fatimelerin desteklediği Şiiilerin gittikçe artan etkinliğinden kaygı duyan dinsel önderlerin desteğiyle bağımsızlıklarını elde etmeye giriştiler. 1038'de Serahs'ta Gaznelileri yenerek Büyük Selçuklu Devleti'nin başlangıcı olarak kabul edilen kendi egemenliklerini kurdular. 1040'ta da Gazneli Mahmud'un oğlu Mesud'u Merv yakınlarındaki Dandanakan'da kesin bir yenilgiye uğratılar. Bu tarihten sonra Horasan'ın büyük bölümü Çağrı Bey'in denetimine girdi. Tuğrul Bey (hd 1038-63) ise düzenli kölemen (gulam) birliklerinden ve Türkmen aşiretlerinden oluşan bir orduyla Batı'da yeni topraklar fethetmeye yöneldi.

Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'a girerek Hali-ke Kaim'i Büveyhilerin egemenliğinden kurtardı ve evlilik yoluyla Büyük Selçukluların Abbasilerle ittifakını gerçekleştirdi. Bu, aynı zamanda Selçuklu askerî aristokrasisinin, İran-İslam uygarlığının geliş-

miş bürokrasisinin yönetsel ve halifelik ideolojik desteğine kavuşması anlamına geliyordu. Bu temelden hareketle Tuğrul Bey, Orta ve Batı İran ile Bağdat'ın yanı sıra Mezopotamya'yı da kapsayan bir imparatorluk kurmayı başardı. Tuğrul Bey'in ardılı Alp Arslan (hd 1063-72) ve onun oğlu I. Melikşah (hd 1072-92), Selçuklu fetihlerini sürdürdüler. Birçok sefere komuta eden Alp Arslan, 1071'de Malazgirt'te büyük bir Bizans ordusunu yenerek İmparator IV. Romanos Diogenes'i tutsak alınca, İslam dünyasında büyük bir ün kazandı. Öte yandan Malazgirt zaferi Selçuklulara Anadolu'yu açtı ve Selçuklu ailesinden I. Süleyman Şah fetihleri yayarak Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu oldu (ayrıca bak. Anadolu Selçukluları). İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştıran Melikşah öldüğünde, Büyük Selçuklu devleti Harezm, Horasan, İran, Mezopotamya ve Suriye'yi kapsıyordu. Devlet yapısının örgütlenmesinde Alp Arslan ve Melikşah'ın hükümdarlıkları sırasında vezirlik yapan Nizamülmülk büyük rol oynadı.

Büyük Selçuklular, fetihlerdeki başarılarına ve Nizamülmülk gibi İranlı devlet adamları aracılığıyla bütün bir Yakındoğu devlet geleneğinin kendilerine ulaşmasına karşın, kalıcı ve merkezi bir devlet aygıtının oluşturulması çabalarında eski kabile bağları ve alışkanlıklarından tümüyle kopamadılar. Eski Germenler gibi eski Türkler de, devleti hükümdar ailesinin ortak mülkü gibi görüyorlardı. Bu, has(*) ya da iktaf(*) gibi toprak tercihlerinin daha çok bağış olarak ve mirasla geçen mülk gibi verilmesine yol açıyor; dolayısıyla taşrada yerel sülaleler kök salıyordu. Öte yandan, toprakların ölen hükümdarın oğulları arasında paylaşılması da imparatorluğun daha da parçalanmasına ve yıkıcı iç kavgalara yol açmaktaydı. Büyük Selçuklu fetihlerinin daha ilk dönemlerinde Çağrı Bey'in oğlu Kavurd, Kirman'da Kirman Selçukluları(*) adıyla fiilen bağımsız bir devlet kurmuş ve fetihlerini Basra Körfezinde Umman'a kadar genişletmişti. Bir başka bağımsız, ama kısa ömürlü devlet de Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un askerî nedenlerden de yola çıkarak Suriye'de kurduğu Suriye Selçukluları(*) idi.

Melikşah'ın oğulları arasındaki kavgalar sonucunda Büyük Selçuklu mirası bölünmüştü. Büyük oğul Berkıyark imparatorluğun büyük bölümünü elinde tutarken, kardeşlerinden Muhammed Tapar İran'ın kuzeybatı kesiminin, Sencer de Horasan'ın yönetimini üstlendi. Berkıyark 1104'te ölünce, Muhammed Tapar Orta ve Batı İran'ı bir ölçüde denetim altına aldıysa da, 1118'de ölümüyle bu denetim sona erdi. Horasan'da giderek güçlenen Sencer, Karahanlılara ve Gaznelilere karşı zaferler kazandı. Ama 1138'de Orta Asya'dan gelen istilacı Karahitaylara ve Harezm'deki ayaklanmacılara yenildi. Sonunda, 1153'te aşiret düzeyinde kalmış Oğuz kesimlerinin vergilendirmeye karşı genel bir ayaklanmasında tutsak düştü ve 1157'de öldü. Bu tarihten sonra Büyük Selçuklu Devleti parçalandı ve eyaletlerde yönetim atabeglerin elinde toplandı.

Büyük Selçukluların karşılaştıkları temel sorun, zaferlerini borçlu oldukları göçebe Türkmen aşiretlerini, İran ve Irak'taki benzer bürokratik bir devlet yapısı içinde yaşamaya alıştırmaktı. Bunun için, yerine göre aşiret beylerinin oğullarından rehlin almaya; yerine göre aşiret reislerine bütün halkları için verilen büyük iktaları parçalayarak tek tek sipahi askerlerine verilen küçük iktalara dönüştürmeye başvuruluyordu. Ama bu sorun hiçbir zaman tam olarak çözülemedi. Ayrıca Türkmen toplulukları,

toprakların hayvancılığa elverişli olmaması ve yağmacılığa izin verilmemesi yüzünden Sünniliğe karşı çıkanların yaşadığı ülkelerin fethine ilgi duymuyorlardı. Buna karşılık dinsel-etnik açıdan kanışık bir yapı gösteren ve göçebe istilacılara karşı koyabilecek gücü olmayan Bizans İmparatorluğu Türkmenlere daha çekici geliyordu. Alp Arslan Türkmenlerin kendisinden kopmalarını önlemek için bu savaşlarda onlara doğrudan onderlik etme yoluna gitti. Malazgirt'ten sonra, Türkmen aşiret kitlelerinin ırsi reislerinin önderliğinde batıya kaydırılması, bu konuda başlıca yöntem haline geldi ve aynı zamanda Anadolu'nun Türkleşmesini sağladı.

Büyük Selçuklu yönetimi dışarda savaşmanın yanı sıra, içerde de Abbasi halifeliği ile ittifakı sonucu Sünni İslamın koruyuculuğu rolünü üstlenmiş ve Sünniliğe karşı dinsel akımlara karşı savaşmak zorunda kalmıştı. Büyük Selçuklulardan önce de medreseler kurulmaya başlamıştı ama, din bilginlerine tek tip eğitim verme amacı güden devlete bağlı eğitim örgütlenmesini kuran ilk devlet adamı, Nizamülmülk olmuştur. Sünni Müslümanların başı olan Abbasi halifesi Bağdat'ta belirli bir saygı görüyor ve bir ölçüde bağımsız hareket edebiliyordu; ama devlet içinde gerçek bir siyasal gücü yoktu. Dinsel etkinliklere katılmayı görev sayan Büyük Selçuklu sultanları, güçlerini göstermek amacıyla da İsfahan'daki Mescid-i Cuma gibi pek çok cami yaptırılar.

Büyük Selçuklu yönetimi Fars kültürünü engellemek yerine geliştirmiştir. Büyük Selçuklu döneminde önce İran'ın kuzeydoğusunda ve Semerkand'da Fars edebiyatının yeni bir biçimi gelişti. İslam öncesi İran alfabesi yerine Arap alfabesini kullanan bu edebiyat Arapçadan alınan birçok sözcüğü içeriyordu.

Büyük Selçuklu egemenliği edebi Farsçanın bütün İran'a yayılmasını sağladı. Büyük Selçuklu devletinin yönetsel yapısı, Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde biçimlendi. "Sultanü'l-Âzam" olarak anılan hükümdar, devletin ve ülkenin sahibiydi; iktâ verme, atama, Divan-ı Saltanat'a ve yüksek yargı kuruluna başkanlık etme ve komutanlık yetkileri vardı. Sultanlık sarayı ise hacib, büzürg, silahdar, şarabdar, cubdar, camedar, emir-i ahur (imrâhor), emir-i âlem gibi yüksek görevlilerden oluşuyordu. Yürütme yetkilerini hacc-i büzürg (atabeg) başkanlığında Divan-ı Vezaret üstlenmişti. Ayrıca dış ilişkileri yürüten Divan-ı Tuğra, toprak yönetimiyle görevli Divan-ı Has, ordu ve savunma işlerinden sorumlu Divan-ı Arzû'l-Ceyş ve genel denetimle ilgili Divan-ı İşraf gibi yönetsel kurumlar vardı. Ordu, ağırlıklı olarak kölemen (gulam) kökenli komutanların emrindeki sipahiyandı (iktâ sahibi atlılar) oluşuyordu. Bağdat'taki kadû'l-kudata (büyük kadi) bağlı şerî hukuk kurumlarının yanı sıra, emir-i dad (adalet emiri) yönetiminde örfî hukuk kurumları vardı. Adalet mekanizması temelde kadıların dayanırdı, ama bazı özel durumlarda haksızlıkları gidermekle görevli "mezalim" adlı bir kuruluş vardı. İmparatorluk içinde haberleşme ise berid denen, yaygın ve düzenli örgütlenmeye sağlanırdı.

Büyük Set Adası, Yeni Zelanda'da, Kuzey Adasının doğusunda ada. Hauraki Körfezinin kuzeydoğu köşesinde yer alır. Güneydeki Coromandel Yarımadasından Colville Boğazı ile ayrılır. 285 km'lik yüzölçümüyle Kuzey Adasının açığındaki en büyük adadır. Yüzeyi volkanik Hobson Dağı (Hirakimata) 621 m'ye ulaşır.

Maori dilinde Aotea olarak bilinen adaya, bugünkü adını 1769'da Kaptan James Cook vermiştir. Eskiden yaygın olan madencilik yerini koyunculuk ve mandıracılık almıştır. Yazlık tatil merkezi olan adanın güney kıyısındaki Tryphena ve batısındaki Port Fitzroy ile 90 km güneybatıdaki Auckland arasında küçük tekneler çalışır. Nüfus (1986) 858.

Büyük Set Resifi, Avustralya'nın kuzey-doğu kıyılarında açıklarında bugüne değin canlı yaratıklarca oluşturulmuş en büyük yapı. Kıyından uzaklığı 16-160 km arasında değişen ve 2.000 km boyunca uzanan resif 207.000 km²'lik bir alanı kaplar.

Büyük Set Resifi gerçekte binlerce küçük resif, sığlık ve adacıktan oluşmuştur. Bunların çoğu kurudur ve ancak gelgit sırasında suya batarlar. Bazılarında mercan kumu adaları ya da yassı ve kumluk kıyı adaları bulunur. Bazıları da yüksek adaların ya da anakara kıyıların çevresinde yer alır. Bu çeşitliliğe karşın resiflerin ortak bir kökeni vardır: Hepsi de, milyonlarca yıl boyunca kitlesel canlı deniz organizmaları iskeletlerinden ve iskelet artıklarından oluşmuştur. Resifin çatısındaki "tuğlalar" mercan polipi ve hidrozoonlar denen küçük yaratıkların kireçli kalıntılarından oluşmuştur. Bunları bir arada tutan "çimento" ise büyük ölçüde mercanlı algler ile yosunhayvanlarının kalıntılarıdır. Çatıdaki gedikler, dalgaların çarpmasıyla ve öteki delici organizmaların yıkmasıyla biriken bir yığın iskelet artığıyla dolmuştur.

Avrupalıların resifi keşfetmeleri 1770'te kâşif kaptan James Cook'un gemisini bu kayalıkarda karaya oturtmasıyla başladı. Resiflerin labirentlerindeki kanal ve geçitlerin haritasını çıkarmak için Cook'un giriştiği çalışmalar 19. yüzyıl boyunca sürdü. 1928-29 Büyük Set Resifi Keşif Gezisi, mercan resiflerinin fizyolojisine ve ekolojisine ilişkin bilgilere önemli katkılarda bulundu. Günümüzde Heron Adasındaki modern laboratuvarlarda bilimsel araştırmalar sürdürülmektedir.

Resif, Avustralya kıtasını çevreleyen sığ sahanlıkta ve mercanlara gelişme ortamı sağlayan ılık sulara (bunlar ortalama 21°C'nin altında yaşayamazlar) ortaya çıkmıştır. Yapılan sondajlar, resifin Miyosen Bölümde (y. 26-7 milyon yıl önce) Kıta sahanlığında oluşmaya başladığını göstermiştir. Kıta sahanlığının çökmesi, bazı tersine oluşumlara karşın, Alt Miyosen Bölümünden bu yana süregelmiştir.

Büyük Set Resifinin su çevresi, Büyük Okyanusun güneybatısındaki yüzey su katlarıyla oluşmuştur. Resif sularının sıcaklığı mevsimden mevsime çok az değişir; suyun yüzeydeki sıcaklığı 21°C'den 38°C'ye kadar yükselir. Tuzluluk oranı ortalama binde 35'tir. Oksijen oranı çoğu zaman yüzde 90'ı bulur. Sular genellikle berraktır; 30 m dipteki şekiller açıkça görülebilir.

Tür olarak 350'ye varan mercan canlıları dışındaki hayvanlar arasında denizsakayıkları, solucanlar, karındanayaklılar, ista-kozlar, küçük karidesler, yengeçler ve çok çeşitli balıklar ve kuşlar sayılabilir. Resifin en sevimsiz hayvanı canlı mercanları yiyerek orta resiflerin renklerini ve çekiciliğini bozan denizyıldızlarıdır (*Acanthaster planci*). Üstü kabuk bağlayan kızıl deniz yosunu *Lithothamnion* ve *Porolithon*, Büyük Set Resifinin başlıca özelliği olan berkitici eflatun-kızıl yosun halkalarını oluştururlar. Yeşil yosun *Halimeda* hemen her yerde bulunur. Su düzeyinin üstünde kalan

düz ve kumluk adalarda, yalnızca 30-40 kadar türle sınırlı bir bitki örtüsü görülür. Kuzeydeki adalarda bazı mangrov türlerine rastlanır.

Büyük Set Resifi yalnız bilimsel açıdan değil, turizm açısından da gittikçe önem kazanmaktadır. Doğal mirasın korunmasına yönelik ilginin artması, petrol sondajı gibi ileride zararlı olabilecek bazı çalışmaların daha sıkı denetlenmesini sağlamıştır.

Büyük Slave Gölü, GREAT SLAVE GÖLÜ olarak da bilinir, Kanada'da, Kuzeybatı Toprakları'ndaki Mackenzie bölgesinde göl. Alberta eyaleti sınırının yakınındadır. Adını Slave (Avokanak) Yerlilerinden alır. İngiliz kâşif Samuel Hearne'un 1771'de ulaştığı gölün haritası tam olarak ancak 1920'lerde çıkarılmıştır. Başta Slave Irmağı olmak üzere birkaç akarsuyla beslenir ve Mackenzie Irmağı aracılığıyla Kuzey Buz Denizine akar. 28.438 km²'lik alanıyla Kuzey Amerika'nın beşinci büyük gölüdür. Uzunluğu 500 km'dir, genişliği 48-225 km arasında değişir. Kıyıları genellikle kayalık yamaçlı geniş koylarla oyulmuştur. Suları çok berrak ve derindir; en derin yeri 600 m'yi geçer. Üzerinde birçok ada bulunur. Gölde yakalanan balıklar Hay River ile Gros Cap köylerinde işlenir. Kıyılardaki öteki yerleşmeler arasında altın madenciliğinin yoğunlaştığı ve toprakların yönetim merkezi olan kuzeydeki Yellowknife ile kurşun ve çinko madenlerinin bulunduğu güneydeki Pine Point köyü sayılabilir. Mackenzie ve Slave ırmaklarını birleştiren göl, Mackenzie su yolu sisteminin bir parçasını oluşturmakla birlikte yılın sekiz ayında buzlarla kaplıdır.

Büyük Smoky Dağları, ABD'de, Apalaş Dağlarının batı bölümü. Kuzey Carolina'nın batısındaki Asheville ile Tennessee'nin doğusundaki Knoxville arasında uzanır; doğuda Blue Ridge (Mavi Sırt) Dağlarının sarp kayalıklarıyla birleşir. Bazı kaynaklarda Unaka Dağlarının bir parçası sayılır. En yüksek kesimini oluşturan Büyük Smoky Dağları Ulusal Parkı içindeki sırtlar, Clingmans Kubbesi (2.025 m; Tennessee'deki en yüksek nokta) ile hepsi de 1.800 m'yi geçen Guyot, Chapman, Collins, LeConte ve Kephart tepelerini kapsar. Büyük Smoky Dağları ulusal parkın yanı sıra yürüyüşçülerin kullandığı Apalaş Yolu'nun bir bölümünü ve Blue Ridge Otoyolu'nu içine alan gözde bir sayfiye bölgesidir. Dağları aşan bir karayolu Newfound Geçidinden (1.543 m) geçer.

Yüzde 40'a yakın bölümü yerleşime açılmamış ormanlarla kaplı olan Büyük Smoky Dağları, ormangülü, dağ defnesi, kır çiçekleri ve yabanıl hayvanlar bakımından son derece zengindir. Eskiden Çeroki Yerlilerinin yaşadığı dağlarda, Çeroki Yerleşime Kampı ile Pisgah ve Cherokee ulusal ormanları da bulunur. Kuzey Carolina senatörü ve yerbilimci Thomas C. Clingman ile Arnold Guyot'un 19. yüzyıl ortalarında ilk keşif yolculuğunu yaptığı dağlara, bölgenin mavi ve puslu (İngilizce: *smoky*) havasından dolayı, Büyük Smoky adı verilmiştir.

Büyük Smoky Dağları Ulusal Parkı, ABD'de, Tennessee'nin doğusunda ve Kuzey Carolina'nın batısında ulusal park. Genişliği 32 km'dir; güneybatı yönünde Pigeon Irmağından Küçük Tennessee Irmağına kadar 87 km boyunca uzanır. 210.553 hektarlık bir alanı kaplar. ABD'nin güneyindeki, sert odunlu ağaçlardan oluşan son ormanı korumak amacıyla 1934'te kurulmuştur. Apalaş Dağlarının Clingmans Kubbesi (2.025 m) ile en yüksek doruklarından bazıları parkın içinde yer alır.

Doruklar ve sırtlar, açık alanlar dışında kırmızı ladin ormanlarıyla kaplıdır; morpembe çiçekler veren ormangülleri çoğunlukla yaz başlarında açar. Alçak yamaçlardan inen dereler arasında suga, *Halestia carolina*, *Prunus cerotina*, huş ağacı ve lale ağacı gibi ağaçlar vardır. Lale ağaçlarının gövde çapı bazen 2 m'ye yaklaşıp. Daha aşağılarda yetişen bitkiler arasında, kızılçak ve erguvan sayılabilir. Sık *kalmia latifolia* kümeleri, beyaz çiçekli ormangülleri ve açalyalar, neredeyse geçilmesi olanaksız koruluklar oluşturur.

Parktaki başlıca yabanıl hayvan türleri kara ayı, ak kuyruklu geyik, tilki, doru vaşak, rakun, yakalı ormantavuşu, hindi, renkli ötücü kuşlar ve ilkbaharda çokça görülen böcekçil kuşlardır.

Öncüler döneminde yöreye gelenlerin korunaklı koyak ve vadilerde inşa ettikleri güzel görünümlü, ilkel yapıların bir bölümü korunmuştur. Buralarda kalmış bazı aileler tanımla uğraşmayı sürdürmektedir. Park 1983 yılında korumaya alınmıştır.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Rusça BOLŞAYA SOVETSKAYA ENTSIKLOPEDIYA, eski SSCB'nin en önemli ansiklopedisi.

Ansiklopedinin 65 ciltlik ilk baskısının yayını 1926'dan 1947'ye değin sürdü. Yayını resmî onayla başlamış, tamamlandığında ise bu onay yitirilmiştir. Çalışmalarına 1949'da başlanan ikinci basım 1950-58 arasında 50 cilt halinde yayımlandı. İkinci basımın bir cildi Sovyetler Birliği'ne ayrılmıştır. Ek olarak çıkan 51. cilt Stalin döneminde tasfiye edilmiş ve daha sonra "itibarları iade edilmiş" kişilerin yaşamöykülerini, ayrıca ağırlık ve uzunluk ölçüleri ile para birimlerine ilişkin bilgileri içerir.

Ansiklopedinin 30 ciltlik üçüncü basımı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1967 tarihli kararnameyle dayandır. 1970-78 arasında yayımlanan bu basımda punto daha küçük, maddeler genellikle daha kısa ve yoğun; 1981'de de bir ad dizini yayımlanmıştır. 1973'te, New York ve Londra'daki MacMillan Company, ansiklopedinin İngilizce çevirisini yayımlamaya başlamış, 1974'ten sonra da SSCB ile İtalyan, Yunan, İspanyol, Latin Amerikalı ve Bangladeşli yayımcılar arasında ansiklopedinin çevrilmesi ve yayımlanması için anlaşmalar yapılmıştır.

büyük şehir bak. metropoliten alan

Büyük Taarruz, Kurtuluş Savaşında Yunan ordusuna kesin darbeyi vuran Türk askeri harekâtı (26-30 Ağustos 1922). Taarruz sonunda dağılan, İzmir ve Bandırma yönünde çekilen Yunan birlikleri izlenerek kısa sürede Anadolu'dan çıkarıldı.

Yunanlıların Sakarya Savaşı'nda(*) yenilgiye uğramasının ardından, Anadolu'daki savaşın gidişi değişmiş ve askeri üstünlük Türk ordularının eline geçmişti. Başkomutan Mustafa Kemal son ve büyük bir saldırıyla Yunanlıları kesin yenilgiye uğratmayı planlıyordu. Öte yandan Yunanlılar, Anadolu'daki başarısızlıklarını dengelemek için, 1922 başlarında bir saldırıyla İstanbul'u ele geçirip siyasal konjonktürü değiştirmeyi düşünüyordu. Bu amaçla oldukça büyük bir askeri kuvveti Trakya'ya geçirmelerine karşın, bu girişim İtilaf Devletleri'nce engellendi. Önemli bir Yunan kuvvetinin Trakya'da bulunmasını son saldırının başarısı açısından avantaj sayan Mustafa Kemal Paşa ve Genelkurmay, Ağustos (1922) başlarında topekön saldırıya geçmek için hazırlıklara başladı.

Birliklerin harekât planında öngörülen mevzilere yerleştirilmesinin 15 Ağustos'ta

tamamlanmasından sonra, saldırının 26 Ağustos 1922'de başlayacağı üst düzeydeki bütün komutanlara bildirdi. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, 20/21 Ağustos gecesi Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi komutanı İsmet (İnönü) Paşa, 1. Ordu komutanı Nureddin Paşa ve 2. Ordu komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa ile Batı Cephesi Karargâhı'nda bir toplantı yaparak saldırı hakkında kısa bilgi verdi. Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karar-gâhları 24 Ağustos'ta Şuhut'a, ertesi gün de Kocatepe'nin güneybatısına taşındı ve 26 Ağustos sabahı bütün birliklere saldırı emri verildi. Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Nureddin Paşa da savaşı yönetmek üzere Kocatepe'deydiler.

Büyük Taarruz, Afyon yöresinde Türk topçusunun ateşiyle başladı. İki saat sonra 1. Süvari Tümeni Çayırhisar'ı işgal etti. Ardından Tınaz ve Toklu tepeleri ile Kaleciksisirisi ele geçirildi. Yunanlılar mevzilerinin bir bölümünü terk ederek çekilmeye başladı. 27 Ağustos'ta 4. Kolordu komutanı Kemaleddin Sami Paşa'nın komutasında Ermenektepe ele geçirildi ve böylece düşman cephesi ilk kez yarılmış oldu. Öteki cephelerde de şiddetli çarpışmalar sürdü ve günün sonunda Yunanlıların Afyon ve Sincanlı ovalarına çekilmek zorunda kalmasıyla Afyon işgalinden kurtarıldı. Bu arada General Frangos komutasındaki 1. ve 7. Yunan tümenleri Dumlupınar'a çekilmeyi başarmıştı. 28 Ağustos'ta General Frangos'un birlikleri dışındaki Yunan kuvvetleri de çekilmeyi kolaylaştırmak için Dumlupınar'a yöneldi. Bunun üzerine 4. Kolordu, Yunan orduları başkomutanı General Trikopis'in Dumlupınar'a ulaşmasını engellemek için görevlendirildi. 29 Ağustos'ta 4. Kolordu ile Trikopis'in kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Savaşın Yunanlıların lehine döndüğünü sanan General Frangos da Dumlupınar yönünden çarpışmalara katıldı. Buna karşın Türk birlikleri Dumlupınar'a giden yolu Trikopis'e kapamayı başardılar. Bunun üzerine Yunan kuvvetleri Uşak yönünde çekilmeye başladı. General Frangos'un da mevzileri boşaltması üzerine Dumlupınar Türk birliklerinin eline geçti.

Büyük Taarruz'un beşinci günü, 30 Ağustos'ta harekâtın en önemli savaşı olan Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda(*), General Trikopis'in sekiz bin kişilik ordusu dışındaki Yunan birlikleri ağır yenilgiye uğratıldı ve Kütahya düşman işgalinden kurtarıldı. Büyük Taarruz amacına ulaşmış, Yunan ordusunun büyük bölümü ortadan kaldırılmıştı.

31 Ağustos'ta Mustafa Kemal ile Fevzi ve İsmet paşalar genel bir durum değerlendirmesi yaparak, İzmir yönünde çekilmeye başlayan General Trikopis'in birlikleri ile Eskişehir'de mevzilenmiş olan Yunan kuvvetlerini izleme kararı aldılar. Aynı gün Hasan Dede Tepesi ile Kaplangı arasında mevzilenen General Frangos yenilerek Uşak yönüne çekildi. 1 Eylül'de Uşak Türk kuvvetlerinin eline geçti. 2 Eylül'de General Trikopis Uşak yakınlarında tutsak düşerken, Eskişehir'de işgalden kurtarıldı. Türk kuvvetleri güneyde Yunanlıları izlemeyi sürdürerek 8 Eylül'de Manisa'ya girdiler. Bu ileri harekât, Türk birliklerinin 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmeleriyle sonuçlandı. Yunanlıları kuzeyde de izleyen Türk kuvvetleri 6 Eylül'de Balıkesir'i, 11 Eylül'de Bursa'yı ve 17 Eylül'de Bandırma'yı ele geçirdiler. 18 Eylül 1922'de Anadolu, Yunan işgalinden tümüyle kurtarılmış oldu.

Büyük Temizlik, Sovyetler Birliği'nde 1930'ların sonlarında halka açık göstermelik üç mahkeme ile, bir dizi kapalı ve gizli tutanaklı duruşma sonucu birçok tanınmış eski Bolşevikin ihanetle suçlanarak idama ya da hapse mahkûm edilmesi. Mahkemelere sunulan bütün kanıtlar, sanıkların ön sorgularına ve itiraflarına dayanıyordu. Daha sonra sanıkların suçsuz olduğu, onlara yüklenen suçların gizli polis örgütü NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) tarafından uydurulduğu ve itirafların yoğun baskı altında alındığı anlaşılmıştır.

Stalin'in başlıca rakiplerini ve karşıtlarını tasfiye etmede oldukça başarılı olan mahkemeler, 1930'larda "halk düşmanı" oldukları gerekçesiyle milyonlarca kişinin çalışma kamplarına gönderildiği büyük temizliğin yalnızca resmi görünümünü oluşturmuyordu.

İlk mahkeme Genrih G. Yagoda'nın gizli polis şefi olduğu sırada, Ağustos 1936'da başladı. Davanın başlıca sanıkları Ekim Devrimi'nin (1917) ve devrimi izleyen yıllardaki Sovyet yönetiminin önde gelen Bolşevik önderlerinden Grigori Yevseyeviç Zinoviyev, Lev Borisoviç Kamenev ve İvan Smirnov'du. Bu kişiler öteki 13 sanıkla birlikte Stalin'i iktidardan uzaklaştırmaya yönelik terörist bir örgüt kurmak amacıyla 1932'de Leon Troçki'ye katılmakla suçlanıyordu. İddianame sanıkları Sergey Mironoviç Kirov'u öldürmekten (Aralık 1934) sorumlu tutarak Stalin'i ve yakın çalışma arkadaşlarını da öldürmeyi planladıklarını öne sürüyordu. 24 Ağustos 1936'da mahkeme sanıkları suçlu buldu ve idamlarına karar verdi.

İkinci mahkeme, N. İ. Yejov'un NKVD şefi olarak Yagoda'nın yerini almasından sonra, Ocak 1937'de başladı. Aralarında Sovyet yönetiminin tanınmış adları G. L. Pyatakov, G. Y. Sokolnikov, L. P. Serbryakov ve Karl Radek'in bulunduğu 21 sanık, Sovyet ekonomisini yıkararak SSCB'nin savunma gücünü azaltacak sabotaj, saldırı ve terörist eylemler yürütmek için Troçki'yle işbirliği yaptığı öne sürülen "Anti-Sovyet Troçkist bir merkez" kurmakla suçlanıyordu. İddianamede Almanya ve Japonya hesabına çalışmak ve Sovyet Devleti'ni yıkararak kapitalizmi yeniden kurmayı amaçlamak gibi suçlamalar da yer alıyordu. Sanıklar 30 Ocak 1937'de suçlu bulundular; Sokolnikov, Radek ve iki kişi daha 10 yıla mahkûm edildi, geri kalanlar ise idam edildi.

Üçüncü mahkemede (Mart 1938) savcı, 1920'lerin sonlarında öne çıkan sağ kanat muhalefetinin önderleri Nikolay Ivanoviç Buharin ve Aleksey İvanoviç Rikov'un da Zinoviyev-Troçki komplosuna katıldığını ileri sürdü. Yagoda'nın yanı sıra önemli yönetim görevlerinde bulunmuş üç tanınmış doktor da komplocu örgütün üyesi olmakla suçlandı. Yargılanan toplam 21 sanığa, Sovyet yönetimini yıkmak, SSCB'yi parçalamak ve kapitalist sistemi yeniden kurmak amacıyla çok sayıda sabotaj ve casusluk eylemlerine katılma suçlaması yöneltildi. Sanıklar ayrıca Kirov'un ölümünden sorumlu tutuldu. Yagoda'nın üç doktora eski gizli polis şefi V. R. Menjinsky, yazar Maksim Gorki ve Politbüro üyesi V. V. Kuibışev'i öldürme emri verdiği öne sürüldü. Buharin, 1918'de Lenin'i öldürmeyi planlamakla suçlandı. Sanıklardan N. N. Krestinski'nin suç ikrarını geri almasına ve Buharin ile Yagoda'nın savcı Andrey Yanuareviç Vişinski'nin sorularını başarıyla yanıtlayıp suçsuzluklarını göstermelerine karşın, üç kişi dışındaki bütün sanıklar 13 Mart 1938'de idama mahkûm edildiler.

Bu göstermelik mahkemelerin yanı sıra, 1937-38'de önde gelen Sovyet askeri önder-

lerinin yargılandığı bir dizi kapalı duruşma yapıldı. Çok sayıda tanınmış askeri önderin tasfiye edildiği bu duruşmalar, SSCB Silahlı Kuvvetleri'nde kitlesel bir temizlik hareketiyle birlikte yürütüldü. Almanya'nın Haziran 1941'de SSCB'ye karşı gırtlığı saldırının ilk evresinde Sovyet kuvvetlerinin başarsız olmasına yol açan en önemli etkenlerden biri de, Stalin'in Büyük Temizlik sırasında deneyimli askeri önderleri tasfiye etmesiydi.

Büyük Tiyatro Binası, Ankara'da, Sıhhiye ile Ulus semtleri arasında Atatürk Bulvarı üzerinde, sergiyi olarak yapılmışken sonradan Devlet Operası'na dönüştürülen yapı.

1930'larda kaynaklarını yaratmaya yönelik kalkınma çabaları içinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür, sanat, tarım, sanayi vb alanlardaki gelişmesini sergilemek amacıyla bir sergiyi yapılması düşünülmüştü. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 1933'te bu amaçla açtığı uluslararası mimarî proje yarışmasını Şevki Balmumcu(*) kazandı. Balmumcu'nun projesi o yıllarda ağırlık kazanan akılcı-işlevci mimarlık eğilimi doğrultusunda tasarlanmıştı. Özellikle kitlesel biçimleniş açısından çağdaş Batı mimarlığının özelliklerini taşıyordu.

Uygulamasını da Balmumcu'nun yaptığı Ankara Sergievi 1935'te bütüldü. 1940'ların ortasında Ankara'da başkentün gereksinmesini karşılayacak büyük bir tiyatronun yapılması gündeme geldi. Çözüm olarak Sergievi'nin tiyatroya dönüştürülmesi kararlaştırıldı ve bu görev o günlerde Millî Eğitim Bakanlığı Teknik Öğretim Müsteşarlığı Yapı Bürosu'nda danışmanlık yapmakta olan Alman mimar Paul Bonatz(*) verildi. Büyük Tiyatro Binası 1946'da bitti. Ama bir mimarın yapısının bir başka mimar eliyle değiştirilmesi, üstelik bunun bir yabancının eliyle, öte yandan da sergi amacıyla tasarlanmış olan yapının çok farklı başka bir işleve uydurulmaya çalışılması Türk mimarları arasında tepkiyle karşılandı. Bonatz'ın yaptığı değişiklikler sonucunda Ankara Sergievi'nin özgün tasarımından ana kitlenin dış çizgileri dışında hemen hemen hiçbir iz kalmamıştır. Üslupsal olarak da yapıda, Türkiye'de o dönemde yaygın olan II. Ulusal Mimarlık akımının çizgileri egemendir.

Büyük Türk Adası bak. Grand Türk Adası

Büyük Tuz Gölü, ABD'de Utah eyaletinin kuzeydoğusunda göl. Batı yarıküresinin en büyük tuzlu su kütlesi ve dünyadaki tuzluluk oranı en yüksek içsu kütlelerinden biridir. Bear, Weber ve Jordan ırmaklarıyla beslenir; buna karşılık dışarıya akan bir akarsuyu yoktur. Göle dökülen ırmakların taşıdığı su miktarına ve buharlaşmaya bağlı olarak büyüklüğü sürekli değişir. 1980 başlarında yüzölçümü yaklaşık 4.400 km²'ydi. Derinliği genellikle 4,5 m'nin altında kalır; en derin yeri 11 m'dir.

Kurak bir bölgenin ortasında yer alan Büyük Tuz Gölü, okyanuslarınkine benzer kimyasal özellikler gösterir. Doğal buharlaşma yoluyla yitirdiği su miktarı ırmakların getirdiği su miktarından fazla olduğundan, tuzluluk oranı okyanuslara oranla daha yüksektir. Geniş kumullar, tuzlu topraklar ve bataklıklarla çevrili olduğu için, yakınında bulunan kent, kasaba ve öbür yerleşim merkezleriyle ilişkisi yok denecek kadar azdır. Son yıllarda gölün görünürdeki ve-

rimisizliğinden ekonomik açıdan ve dinlenme olanakları bakımından yararlanmaya yönelik çeşitli yollar bulunmuştur. Göl günümüzde zengin bir mineral kaynağı olmanın dışında plaj, su sporları ve yabanıl yaşamı koruma merkezi olarak da önem kazanmıştır.

Büyük Tuz Gölü, suları tatlı olan tarihöncesi Bonneville Gölünden geriye kalmış tuzlu su göllerinin en büyüğüdür; öteki göller Utah-Idaho sınırındaki Bear Gölü ve Provo'nun (Utah) batısındaki Utah Gölüdür. Pleistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) oluşan Bonneville Gölü bugünkü Utah eyaleti toprakları üzerinde 51.800 km²'lik bir alanı kaplıyor ve bugünkü Nevada ve Idaho'ya kadar uzanıyordu. Birbirini izleyen buzul çağlarında dağlar arasındaki bu çanakta toplanan büyük miktardaki tatlı su Snake Irmağı yoluyla Columbia Irmağına ve Büyük Okyanusa akıyordu. Buzul çağları arasında ve sonrasında su düzeyinin düşmesi ve çıkışların kesilmesi nedeniyle, su yalnızca buharlaşma yoluyla eksilmeye ve ırmakların getirdiği mineral tuzlar birikmeye başladı.

Kâşif-avcılarının anlattıklarına ve Yerli öykülerine dayanılarak 18. yüzyıldaki Amerika kıtası haritalarına alınan göl, henüz yarı-efsanevi bir nitelik taşıyordu; kaynaklara göre bazen Timpanogos, bazen de Buenaventura olarak anılıyordu. Batı'ya ilk gidenler arasında göl hakkında güvenilir bilgi verenler, 1824-25'te kendi başlarına göl bölgesine ulaşan Étienne Prevost ve Jim Bridger adındaki iki avcı oldu. 1843 ve 1845'te Yüzbaşı John C. Frémont göl çevresinde daha ayrıntılı incelemeler yaptı. 1847'de Mormonların Salt Lake City yakınlarında "vaat edilmiş topraklar" üzerinde kurdukları yerleşme bölgeye ilginin ülke çapında artmasını sağladı. 1850'de gölün haritası çıkarıldı; 1869'da Amerika'nın ilk kıtaasırı demiryolunun son bölümü gölün kuzeydoğu kıyısı yakınlarından geçirildi. ABD Jeoloji Araştırma Kurumu'nun 1890'da Büyük Havza'da yaptığı araştırmalar, göle ilişkin değerli bilgiler edinilmesini sağladı. Bu kuruluş sonraki araştırmaları da yürüttü.

Gölün çanağı kuzey, doğu ve güneyde Wasatch Dağlarının etekleri, batıda ise Bonneville Gölünün eski yatağının kalıntısı olan Büyük Tuz Gölü Çölü ile çevrilidir. Çölün Bonneville Tuz Düzlikleri olarak bilinen kesimi otomobil yarış pisti ve dünya hız rekoru denemelerinin yapıldığı bir yer olarak kullanılmaktadır. Suların çekilmesi ve yükselmesi sonucu sürekli değişen kıyı şeridinde plajlar, bataklıklar ve çamurlu düzlükler vardır. 1959'da Ogden ve Lucin kentleri arasındaki demiryolu hattını geçirmek için inşa edilen 48 km uzunluğundaki Lucin Seti, gölü ikiye böler; bu nedenle iki yandaki su düzeyi farklılıklar gösterir. Başlıca akarsular güneyden döküldüğü için, güney bölümünün su düzeyi kuzey kısmından birkaç cm daha yüksektir. Setin güneyinde en büyükleri Antelope (93 km²) ve Fremont (36 km²) olmak üzere birçok ada yer alır.

Göle dökülen Bear, Weber ve Jordan ırmakları her yıl 1 milyon tonu aşkın tuz taşır. Göl çanağındaki toplam birikinti 6 milyar tondur; büyük bölümü sodyum klorürden oluşan bu birikinti bol miktarda sülfat, magnezyum ve potasyum da içerir. 19. yüzyıldan beri sofraya tuzu ve potas elde edilen tuzlu sudan büyük ölçekli magnezyum üretimine ancak 1971'de başlanabilmektedir.

Göl suyunun çok yüksek oranda tuz içermesi nedeniyle gölde yalnızca birkaç canlı türü yaşar. Dünyadaki hemen bütün tuzlu su göllerinde yaşayan tuzkaredesi bol miktarda bulunur. Ayrıca iki ayrı tuz sineği larvası ve az sayıda protozoon bakteri ve denizyosunu türüne rastlanır. Buna karşılık bataklıklarda, çamurlu düzlüklerde ve adalarda kutan, balıkçıl, karabatak, sumru ve martı gibi çok sayıda su kuşu barınır. Antelope Adası bizonlar için koruma alanı haline getirilmiştir.

Büyük Türkiye Partisi (BTP). 12 Eylül'den sonra kapatılmış olan Adalet Partisi'nin (AP) siyasal mirasçısı olarak kurulan sağ eğilimli siyasal parti.

Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) siyasal partilerin yeniden kuruluşuna izin vermesinden kısa bir süre sonra, 20 Mayıs 1983'te kuruldu. Partinin 68 kişiden oluşan kurucuları arasında emekli orgeneral Ali Fethi Esener, Danışma Meclisi üyesi ve emekli korgeneral Tefvik Fikret Alpaslan, kapatılan AP'nin İstanbul il başkanı Hüsamettin Cindoruk, *Tercüman* gazetesi genel müdürü Mehmet Dülger, eski dışişleri bakanı Melih Esenbel, eski sanayi ve teknoloji bakanı Mehmet Gölhan da bulunuyordu. Amblemi sağ el olan BTP'nin kurucular kurulu genel başkanlığı Ali Fethi Esener'i seçti.

Aynı dönemde kurulan öbür sağ eğilimli siyasal partiler gibi, AP'nin kapatılmasıyla siyasal alanda ortaya çıkan boşluğu doldurmayı ve bu partinin oy tabanına dayanmayı amaçlayan BTP, kapatılmış eski bir siyasal partinin devamı olduğu gerekçesiyle MGK kararı ile kapatıldı (31 Mayıs 1983). Ayrıca kurucuların MGK'nın yazılı izni olmaksızın yeni bir partinin kurucusu olmaları, bir partinin herhangi bir kademesinde görev almaları, seçimlerde aday olmaları yasaklandı; Hüsamettin Cindoruk ile Mehmet Gölhan 2 Haziran-1 Ekim 1983 arasında Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutuldu.

Büyük Uyanış, Amerika'daki İngiliz kolonilerinde yaklaşık 1720'ler ile 1740'lar arasında yaşanan dinsel canlanma dönemi.

Büyük Uyanış, 17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyıl başlarında Avrupa'da Protestanlar ve Katolikler arasında Pietizm ve Dingincilik, İngiltere'de ise John Wesley'nin (1703-91) önderliğinde Evanjelik akım adıyla gelişen dinsel hareketlenmenin bir parçasıydı. Yenedünya'daki kolonilerde yaşayanlar arasında birlik duygusu uyandıran ve onları Tanrı'nın evrensel tasarımıyla özel bir işlevleri olduğu inancına yönelten ilk büyük akımlarından biriydi. Canlanma hareketi, çoğu Kalvenci olan Felemenk Reform Kilisesi, Kongregasyonalistler, Presbiteryenler, Baptistler ve Anglikanlar arasında yayılmıştır. Bu nedenle Büyük Uyanış, Kalvenciliğin gelişmesinde bir aşama olarak görülebilir.

Canlanma akımının önderleri, günahkârları bekleyen "hüküm korkunçluğunu", Tanrı'nın karşılıksız kaymasını ve İsa'da "yeniden doğuş" ülküsünü vurguluyordu. Hareketin en önemli isimlerinden George Whitefield, John Wesley'den etkilenmiş Kalvenci bir Anglikan papazıydı. 1739-40'ta Amerika'ya giderek kolonileri dolaştı, kiliseler sığmayan büyük kalabalıklara alanlarda vaaz verdi, pek çok yandaş kazandı. Büyük Uyanış'ı savunan en önemli düşünür ise Jonathan Edwards'dı. Northampton'lu (Connecticut) Kongregasyonalist bir papaz olan Edwards, insanın ancak iman yoluyla aklanabileceğini etkileyici bir dille savundu, dinsel deneyimin psikolojisini yeniden tanımlamaya çalıştı. Edwards'ın önemli karşı-

tı ise Boston'lu liberal bir rahip olan Charles Chauncy idi.

Büyük Uyanış, Aydınlanma'ya özgü usçuluk dalgasının kolonilerdeki geniş kitlelere yayılmasını engelledi. Sonuçlarından biri, hemen her mezhep içinde uyanış akımını destekleyenler ile karşı çıkanlar arasında bölünmeler doğması oldu. Ayrıca gezici vaizlik uygulaması, belli bir yörede yaşayan herkesin tek bir kiliseye bağlı düzenini zayıflattı.

Büyük Uyanış Yerlilere dönük misyoner etkinliklerini de canlandırdı; Princeton, Dartmouth, Brown ve Rutgers gibi eğitim kurumlarının gelişmesine yardımcı oldu. Bu dönemde kurumlaşmış kiliselerden ayrılmaya eğiliminin hızlanması hoşgörü anlayışını özendirdi. Dinsel yaşamın demokratikleşmesi, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile sonuçlanan olayları besleyen bir başka dürtü oldu.

İkinci Büyük Uyanış olarak bilinen canlanma akımı ise 1790'larda New England'da başladı. Büyük Uyanış kadar duygusal boyutları olmayan bu akım, ilahiyat okulları ile yüksekokulların kurulmasına ve misyoner gruplarının oluşturulmasına yol açtı. Aynı dönemde Kentucky'de bir uyanış hareketinin etkisi altında kaldı; bu hareketten doğan kamp toplantıları geleneği 19. yüzyıl boyunca Amerika'daki yeni yerleşim bölgelerinde etkili oldu.

Büyük Vadi, ABD'nin California eyaletinde, Büyük Okyanus kıyısına paralel olarak uzanan vadi. Yaklaşık 47 bin km²'lik bir alanı kaplar. Uzunluğu 725 km olmasına karşın, genişliği ancak 65 km'dir. Kuzeyde Kalamath Dağları, doğuda Sierra Nevada, güneyde Tehachapi Dağları ve batıda Pasifik Kıyı Sıradagları ile çepeçevre kuşatılmıştır. Vadiden geçen Sacramento ve San Joaquin ırmakları, daha çok Sierra Nevada'nın batı yamaçlarından eriyip gelen kar suları ve yağmurlarla beslenir. San Joaquin Vadisi havzanın beşte üçünden büyük bir bölümü kapsar; havzanın kalan bölümü Sacramento Vadisinden oluşur. İki ırmak birleşerek Büyük Vadinin denize tek çıkışı olan San Francisco Körfezinde denize dökülür.

Vadide hayvancılık ve tarım 1849'daki altına hücumdan sonra hızla gelişmiştir. Sayısız sulama barajı ve kanallar sayesinde günümüzde ABD'nin en verimli toprakları arasında yer alan bölgede çok çeşitli ürünler yetiştirilir.

Büyük Vadi Bölgesi bak. Büyük Apalaş Vadisi

Büyük Valde Hanı, İstanbul'da, Beyazıt semtinde, Çakmakçılar Yokuşu üzerinde han yapısı. Yazıtı olmadığı için kesin yapım tarihi bilinmemektedir. 17. yüzyılda IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan tarafından yaptırılmıştır. İki katlı, üç avlulu bir yapıdır ve İstanbul'daki üç avlulu hanların ilk örneği olması açısından önem taşır. Bulunduğu yerin yerleşim özelliklerine uyularak organik bir tarzda tasarlanmıştır. Beden duvarları, üç sıra tuğla, bir sıra kesme taşlarla almalı olarak örülmüş, iç duvarlarda moloz taş kullanılmıştır. Giriş kapısının üstünde taş konsollarda oturan çıkıntı bir bölüm vardır. Burasının saçağı asıl cephe saçağından daha aşağıdadır. Giriş, beşik tonozlu bir geçitle hanın ilk avlusuna açılır. Bu avlu, öbürlerine göre daha küçük ve üçgen biçimindedir. İkinci avlu 63 m x 66 m'lik boyutlarıyla bir meydanı andırır. Her iki avludan da üst kata merdivenle birer bağlantı vardır. Avluların oda düzenleri aynıdır. Zemin kat revakları gerisindeki mekânlar her iki avluda da depo olarak

düşünülmüştür. Üçüncü avlu ince uzun bir dikdörtgen biçiminde olup, bir rampa ile inilen bodrumu ahırlara ayrılmıştır. Handa birinci ve ikinci avluda 153, üçüncü avluda 57 tane olmak üzere toplam 210 oda vardır. Bütün avlularda zemin kattaki oda ve revaklar beşik tonozla örtülüdür. Üst katta ise revakların örtüsü tonoz, odalarınki kubbe- dir. Bugün çok harap bir durumda olan Büyük Valide Hanı, gerek iç mekân düzeni, gerek çatı örtüsü yönünden zaman içinde büyük değişikliklere uğramıştır.

Büyük Veba Salgını, KARA ÖLÜM olarak da bilinir, 1347-51 arasında Avrupa'da büyük yıkıma yol açan veba salgını. Bilinen bütün büyük salgınlardan ve savaşlardan daha fazla can alan bu salgında, hiyarcıklı veba ve akciğer vebasının birlikte görüldüğü sanılmaktadır.

Çin ve İç Asya'da başlayan veba, 1347'de Kırım'da bir Ceneviz ticaret merkezini kuşatan Kıpçak ordusunun, vebalı cesetleri mancınıkla kentin içine atmasıyla Avrupa'ya taşındı. Akdeniz limanlarından yayılan salgın hastalık, 1347'de Sicilya'yı; 1348'de İtalya, İspanya, İngiltere ve Fransa'yı; 1349'da Avusturya, Macaristan, İsviçre, Almanya ve Felemenk ülkelerini; 1350'de İskandinavya ve Baltık ülkelerini etkisi altına aldı. Salgın 1361-63, 1369-71, 1374-75, 1390 ve 1400'de yeniden baş gösterdi.

Milano dükaliği, Flandre ve Bearn gibi bölgeler salgını daha hafif atlattırken, Tosca- na, Aragon, Katalonya, Languedoc ve daha başka bölgeler büyük yıkıma uğradı. Bulaş- ma tehlikesinin fazla olduğu kentler, kırsal alanlara göre salgından daha çok etkilendi- ler ve kentlerin içinde de en çok manastırlar kurban verdi.

Salgından ünlü ve güçlü kişiler de kurtula- madı. Vebadan ölen soylular arasında Ara- gon kralı IV. Pedro'nun karısı Kraliçe Leonor, Kastilya kralı XI. Alfonso'nun oğluyla evlenmeye giderken Bordeaux'da ölen İngiltere kralı III. Edward'ın kızı Joan da vardı. İki Canterbury başpiskoposu art arda öldü. Şair Petrarca yalnızca pek çok şiirinin esin kaynağı Laura'yı değil, koruy- cusu Giovanni Colonna'yı da salgında yitir- di. Avignon'daki papalık sarayının dörtte biri vebaya yenik düştü. Bazı yerlerde aile ya da topluluklar tümüyle yok oldu. Döne- min arşivleri, ölüm oranının bölgelere göre nüfusun sekizde biri ile üçte ikisi arasında değiştiğini göstermektedir. Avrupa nüfusu- nun yaklaşık üçte birinin salgında öldüğünü belirten Fransız vakanüvis Jean Froissart'ın saptaması gerçeğe yakın olarak kabul edile- bilir. Bu, yaklaşık 25 milyon kişinin salgın- da öldüğü anlamına gelir. Salgın yaşamın her alanını etkiledi. Salgın sonucu nüfusun azalması ve işgücü açığı, kırsal alanlarda zaten başlamakta olan ekonomik değişimi hızlandırdı; ücretli emek yaygınlaştı ve katı toplumsal tabakalaşma bir ölçüde yumuşa- dı. Psikolojik çöküntü sanatı da etkiledi. Dinsel alanda çeşitli abartılı mistisizm türle- ri ortaya çıkarken, eğitim görmüş din adam- larının çoğunu salgında yitiren kilise düşün- sel alandaki canlılığını önemli ölçüde yitir- di.

Büyük Victoria Çölü, Batı ve Güney Avustralya'da çorak bölge. Kuzeydeki Gib- son Çölü ile güneydeki Nullarbor Ovası arasında, Kalgoorlie'den doğuya doğru Stu- art Sıradaglarına kadar uzanır. Doğu ucu- nun büyük bir bölümü Yerli yerleşim alanı olarak ayrılmıştır. Yer yer *Triodia (Spini- fax)* otları ve tuz bataklıklarıyla ayrılan geniş kum tepelerinden oluşur. Adını 1875'te çölü doğu-batı yönünde aşan kâşif Ernest Giles koymuştur. Batı Avustralya'

nın Warburton Sıradaglarındaki misyon merkezini 560 km güneybatıdaki Laverton'a bağlayan Laverton-Warburton Mısyon Yo- lu'nun geçtiği çölde, Woomera'daki silah deneme alanından fırlatılan füzelerin aranıp bulunması için de bir yol açılmıştır. Bölgede Büyük Victoria Çölü Doğa Koruma Alanı, Nullarbor Ulusal Parkı ve Bitki ve Hayvan Varlığını Koruma Parkı kurulmuştur.

Büyük Yarık, Samanyolu Gökadası'nın parlak bulutlarını, toplam uzunluğun yakla- şık üçte biri boyunca, boylamasına keser gibi görünen karanlık bulutsular topluluğu. Yarık, Kuğu takımyıldızdan başlar, Kartal ve Yay'dan geçerek Erboğa'ya kadar uza- nır. Bu durumda Gökada'nın merkezi yanı- gün arkasında kalır. Büyük Yarığı oluşturan koyu renkli madde bulutları Yer'den birkaç bin ışık yılı uzaklıktadır.

Büyük Zap Suyu bak. Zap Suyu

Büyükada bak. Adalar

Büyükada İskeleyi, İstanbul'da, Büyük- ada'da iskele yapısı. 20. yüzyılın başlarında, V. Mehmed (Reşad) döneminde yapıldığı sanılmaktadır. İki katlı, dikdörtgen planlı, kâgır bir yapıdır. Zemin katı kara tarafında, iki yanında dükkânların sıralandığı bir giriş holü ile başlar. Bu hol daha sonra ikiye ayrılıp, yolcu salonunun iki yanında yolcu giriş çıkışını sağlayan geçitler halinde deni- ze kadar uzanır. Ortadaki sekizgen planlı yolcu salonunda girişin iki yanına bilek- gişeleri, bunların karşısına da birer oda yerleştirilmiştir. Bu orta salonun önünde iki tane küçük bekleme mekânı daha vardır. Salonu deniz tarafında ters "U" biçiminde bir revak çevreler. İki yanda üst kata çıkan merdivenler bulunur. İkinci katta, alttaki giriş holünün üstünde dikdörtgen planlı lokal salonu ve bu salona açılan iki büyük oda ile bir çay ocağı ve tuvaletler yer alır. Bu mekânlar giriş cephesi yönünde küçük, deniz cephesi yönünde daha geniş bir teras- la sınırlanır.

Yapıyı, sekizgen yolcu salonunun üzerini örten ve yüksek bir kasnağa oturan bir süs kubbesi taçlandırır. Deniz cephesi ortada geniş, iki yanda da daha dar ikişer kemer açıklığıyla düzenlenmiştir. Yan cepheler genelde simetrik olmakla birlikte, pencere- lerin hem biçimi, hem de sıralanışında farklılıklar vardır. Yapının birçok yerinde çini bezemeye rastlanmakla birlikte, özel- likle sekizgen bekleme salonunun duvarları- nı dolaşan çini bordürdeki renkler ve desenler dikkati çekici güzelliğindedir.

Büyükaya, latince URSA MAIOR, kuzey gök- kürede, yaklaşık 10 saat 40 dakika açılımı- da (Yer'deki boylama karşılık gelen gökküre koordinatı) ve 56° kuzey yükselminde (gök ekvatorundan açılma uzaklığı) yer alan takımyıldız. Eski Ahit'te (Eyüp 9:9; 38:32) ve Homeros'un *Ilyada*'sında (XVIII, 487) söz edilen bu takımyıldız Yunanlılar *nympha* (orman perisi) Kallisto'yla bir tutarlardı; onlara göre Kallisto bir ayı şeklinde, oğlu Arkas (Arkturos) ise "ayı bacaklısı" olarak Zeus tarafından gökyüzüne yerleştirilmişti. Yunanlılar bu takımyıldızı Arkos (dişi ayı, Latince Arctos) ya da Kutup Yıldızı'nın (Polaris) çevresinde döndüğü için Helike adını verdiler. Romalılar ise Büyükayı'yı Arctos ya da Ursa olarak biliyorlardı. Ptolemaios bu takımyıldızda sekiz yıldız saptamıştır. Bunlardan en parlak olan yedi tanesi kuzey gökkürenin en özgün şekille- rinden birini oluşturur. Bu yıldız grubu, Yedi Öküzler (Septentriones), Araba, Sa- ban ve Büyük Cezve (Türkçede Yedigir) gibi çeşitli adlar almıştır. Hindular için bu

yedi yıldız yedi bilgeyi (Rushi) temsil eder. Takımyıldızın Alfa ve Beta yıldızları, işaret yıldızları olarak anılır, çünkü Beta-Alfa çizgisi Kutup Yıldızı'nı gösterir.

Takımyıldızın üyelerinden beş tanesi özde- vimleri ortak olan bir grup oluşturur, ama Alfa (üst taraftaki işaret yıldızı) ve Eta'nın (kuyruğun en sonundaki yıldız) ötekilerle bir ilişkisi yoktur. Gökyüzünün başka ke- simlerindeki bazı yıldızların da bu yıldız kümesinin içinde olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Akyıldız (Sirius) bu kümenin uzak- ta kalmış bir üyesidir.

büyükayrikotu (*Cynodon dactylon*), KO- PEKİŞİ olarak da bilinir, buğdaygiller (*Poa- ceae*) familyasından çokyillik otsu bitki. Anayurdu Akdeniz Bölgesi'dir.

Yüksekliği genellikle 10-40 cm olan bitki- nin yaprakları düz ve kısırdır. Dik gövdele- rin tepesinde başakçıkların oluştuğu dört ya da beş başak bulunur. Topraküstü ve toprakaltı gövdelerinin geniş bir alana yayılması, sık bir çim örtüsü oluşturur; bu nedenle bazı ülkelerde golf sahaları büyük- ayrikotuyla çimlendirilir. Bitkinin toprakaltı gövdelerinin idrar artırıcı ve müshil etkisi vardır.

Büyükçekmece, Marmara Bölgesi'nde, İs- tanbul iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Çatalca'ya bağlı bir bucak olan Büyükçekmece, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Büyükçekmece Belediyesi 1958'de kurul- muştur. Nüfus (1990) ilçe, 142.910; kent, 22.394.

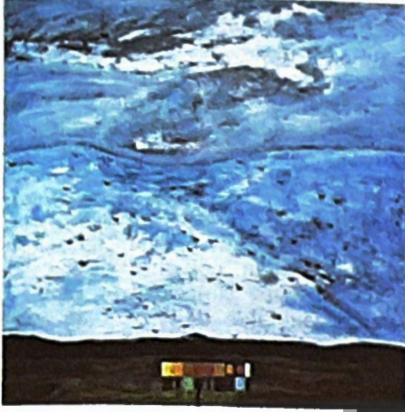
büyükelçi, bir devletçe bir başka devlete gönderilen en yüksek rütbeli diplomatik temsilci. Diplomatik ilişkiler Üzerine Viya- na Kongresi (1961) diplomatik temsilcileri üç kategoriye ayırmıştır: 1) Ev sahibi devle- tin devlet başkanına güven mektubu sunan büyükelçiler ve eşit rütbedeki öbür misyon başkanları; 2) ev sahibi devletin devlet başkanına güven mektubu sunan elçiler, oraelçiler ve öbür temsilciler; 3) ev sahibi ülkenin dışişleri bakanına güven mektubu sunan maslahatgüzarlar.

Başlangıçta yalnızca krallıklara gönderilen büyükelçiler sonraları eşit düzeyde görülen cumhuriyetlerde de görev yapmaya başladı. Geçmişte Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Rusya ve ABD gibi büyük devletlerin ya- nı sıra İspanya ve Osmanlı Devleti'ni de kapsayan devletler arasında genel bir büyükelçi değişimi vardı. 1945'ten sonra, bütün devletlerin resmi yasal eşitliği öğreti- sine uygun olarak, diplomatik ilişki kuru- lan ülkelere büyükelçiler yollanmaya baş- ladı.

Modern iletişim araçlarının gelişmesinden önce, büyükelçilere tam yetkiye varan geniş yetkiler veriliyordu. Günümüzde büyükelçi- ler kendi dışişlerinin sözcüsü konumunu taşırlar; bir büyükelçi çok seyrek olarak kendi başına karar verebilir. Bununla birlik- te, bir büyükelçinin kişiliği ve saygınlığı temsil ettiği devletin görüşlerini karşı tarafa anlatmakta önemli bir rol oynayabilir. Gön- derildiği ülkeye ilişkin ilk elden bilgi edine- rek, devletin izleyeceği politikalarda be- lirleyici bir etkiye bulunabilir. Büyükelçi- lerin dokunulmazlıklar için bak. diplomatik dokunulmazlık.

Büyükleşen, Zahit (d. 1946, Adana), soyut-dışavurumcu anlayışta çalışan ressam. 1967'de Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nü bitirdi. 1967-72 arasında

Konya ve İskenderun liselerinde resim öğretmenliği yaptı. 1972'de Almanya'ya gitti; 1976'ya değin Kassel Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam ederek uzmanlık eğiti-

"Yaşantı", 1979

Zehal Büyükoğlu'nun koleksiyonu

mini tamamladı. 1976'da Türkiye'ye döndü, Gazi Eğitim Enstitüsü ve Gazi Yüksek Öğretmen Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1984'te Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğretim üyesi oldu. 1985'te 46. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü kazandı.

1970'lerde Almanya'dan dönüşünde soyut-dışavurumcu bir anlayışla bazen geometrik, bazen mimari biçim ağırlıklı olmak üzere çevre sorunları, hava kirliliği, çarpık kentleşme, insan-doğa, insan-çevre ilişkisi gibi toplumsal içeriği ağırbaşan konular işledi. Bu yıllarda resimsel kurguyu gözardı etmeden, boya malzemesine katkıda bulunacak hazır nesnelerden (*ready-made*) yararlandı. 1970'lerin sonlarına doğru yapıtlarında, gerçek dünyayı anımsatan lekese yorumlara ağırlık vererek resmi soyut bir düzlem olarak değerlendirmeye başladı.

büyükklük sanrısı, BÜYÜKLÜK KOMPLEKSİ ya da MEGALOMANI olarak da bilinir, kişinin, çok ünlü ya da önemli bir kişi olduğu, büyük bir servete, güce ya da başka üstün niteliklere sahip olduğu biçiminde yanlış bir inanca kapılması. Paranoya ya da frenginin ileri evrelerindeki parezi gibi çeşitli psikozlarda görülebilen büyüklük sanrısı, dikkat eksikliği sendromu ya da taşkınlık-çökkünlük psikozu anlamında bir mani sayılmaz.

Büyükorhan, Ege Bölgesi'nde, Bursa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Orhanlı'ya bağlı bir bucak olan Büyükorhan, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Büyükorhan Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.591; kasaba, 4.219.

büyükşehir belediyesi, belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan kentlerde, kentin adıyla kurulan yerel yönetim birimi. *Ayrıca bak. belediye.*

büyülü kare, gözeler halinde bölümlere ayrılmış ve bu gözeleri, bir zamanlar özel, büyülü anlamlar taşıdığına inanılan belirli düzenlerdeki harf ya da sayılarla doldurulmuş kare matris. Önceleri dinsel imgelerin yerine geçen büyülü kareler, daha sonraları muska ya da falcılık aracı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise başta içi işlevlerini yitirerek ilgi çekici bir bulmaca oyuncak durumuna gelmiştir. Bazı Batılı matematikçiler büyülü karelerden, sayı kuramına ilişkin

kin problemlerin çözümünde yararlanmaktadır.

Batıdaki en tanınmış harfli kare olan Sator karesi, SATOR, AREPO, TENET, OPERA, ROTAS sözcüklerinden oluşur. Bu anlamsız ifadenin gerek dikey, gerek yatay düzenlemesinde en ortada kalan TENET sözcüğü, saklı bir haşın iki kolunu gösterir. İS 1. yüzyıldan kalma Pompei kalıntılarında örneklerine rastlanan Sator karesi, 19. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da yangın, hastalık ve öteki felaketlere karşı hâlâ bir koruyucu simge olarak kullanılıyordu.

Öte yandan Çin'de, Arap dünyasında ve Hindistan'da, anayurdunun Çin olduğu sanılan daha çok sayılı karelere önem verilirdi.

Sayısal büyülü karelerde, gözeler yerleştirilen sayıların özel bir biçimde düzenlenmesiyle, her sıra, sütun ve iki ana çapraz dizilişteki sayıların toplamının eşit ve sabit olması sağlanır. Belirli sayıda elemana sahip standart bir büyülü karede bulunabile-

S	A		O	R
A	R		P	O
		E	T	
O	P		R	A
R	O		A	S

Büyülü kare

cek sayılar, 1'den başlayıp eleman sayısının karesine kadar olan doğal sayılardır. Buna göre, 3'lük bir büyülü kare 1'den 9'a kadar olan sayıları içerir. Eğer bu dokuz sayı üçer sıra ya da üçer sütun halinde ardışık halde yazılırlarsa, 3'ün doğal karesini verirler. Doğal karenin "büyülü" özellikleri yoktur ama çoğunlukla büyülü kare yapımında ilk adım olarak bir doğal kare düzenlenir. Bu dokuz sayı 3x3 çerçevesine, toplamı 15 sabitini oluşturacak biçimde yerleştirilirse, 3'ün büyülü karesi kurulur.

büyüme bak. iktisadi büyüme

büyüme, biyolojide hücrelerinin boyutça genişlemesi ya da sayıca artmasıyla, bir canlının daha büyük boyutlara ulaşması. Büyüme sözcüğü çoğu zaman gelişme sözcüğüyle eşanlamlı olarak kullanılır; canlının boyutlarının artması, gerçekten de gelişmenin en gözle görülür yönüdür. Bununla birlikte, gelişme süreçleri, hücrelerin ayrı ayrı işlevleri yerine getirmek üzere farklılaşmasını ve embriyon evresinde vücudun ya da çeşitli organların biçimlenmesinden büyük ölçüde sorumlu olan hareketlerini de içerir.

Büyüme, ya bitki sürgünlerinin uçlarındaki bölünen ve genişleyen hücre katmanlarında olduğu gibi belirli bir bölgeyle sınırlı kalır, ya da insan embriyonunda olduğu gibi, büyüyen ve sayıca çoğalan hücreler canlının bütün vücuduna yayılır. Bu genel büyümede, hücre bölünmesinin ve hücrelerin boyutça genişlemesinin hızı, vücudun değişik bölümlerine göre farklılık gösterir. Bitkilerde ve hayvanlarda, büyümenin önceden belirlenmiş belirli kalıplara göre gerçekleştiği ve özel mekanizmalarla denetlendiği erişkinlerin biçiminden anlaşılabilir. Oysa bazı canlılarda, özellikle cıvıkmantarlarda düzenli ve belirlenmiş bir büyüme kalıbı söz konusu değildir; bu nedenle, belirli bir biçimi olmayan bir sitoplazma kütlesi ortaya çıkar.

Hücrelerin sayıca artmasını sağlayan, ana hücredeki kromozomların iki yavru hücreye eşit olarak dağıldığı mitoz bölünme(*) sürecidir. Oysa birçok bitki, hücre bölünmesine

uğramaksızın sürekli olarak büyür; bitkiler ile hayvanların büyüme olgusu arasındaki temel fark da budur. Bitkilerde, kökün ya da sürgünün ucundaki hücrelerin bölünmesiyle ortaya çıkan yeni hücreler, aldıkları suyu köfl denilen boşluklarında depolayarak şişer, suyun basıncı hücrenin selüloz duvarını iterek, bitki hücrelerinin enine ve boyuna genişlemesini sağlar. Embriyon halindeki bitkide, hücre bölünmesiyle çoğalan ve boyutça genişleyen birçok hücre bulunmasına karşılık, kök uçlarının, sürgün uçlarının ve embriyon yapraklarının konumu kesinleştikten sonra, hücre bölünmesi yalnızca sürgendoku (meristem) denen belirli bölgelerle sınırlı kalır. Kısacası, üstün yapı bitkilerin büyümesi, sürgendokudaki hücrelerin önce bölünüp sonra su alarak genişlemesine dayanır. Bitkilerin kalınlığının artmasını sağlayan ikincil büyümeden ise büyütkendoku(*) sorumludur.

Hayvanların büyümesi bitkilerdekinden daha dar bir zaman aralığıyla sınırlıdır, ama hücre bölünmesi canlının bütün vücudunda gerçekleşir. Embriyon evresindeki canlıda bütün hücreler büyük bir bölünme potansiyeli taşıdığı halde, bu evreden sonra bölünme hızı vücudun hemen her bölgesinde değişir. Hücrelerin boyutça büyümesi ise embriyon evresinde çok hızlıdır, gençlik döneminde azalarak sürer, sonra durur. Bununla birlikte, vücudun boyutlarındaki gözle görülebilir büyümenin durmasından sonra bile, hücre bölünmesi ve genişlemesi sürer gider. Bu artış ölen hücrelerle dengelendiği için, gençlik döneminden sonraki hücre çoğalması daha çok bir hücre yenilenmesi olayıdır. Örneğin memelilerde, uzun kemiklerdeki hücre bölünmesinin sona ermesi canlının boyunu belirli değerler arasında sabit tutar. Büyümenin bütün gençlik dönemine yayılacak kadar uzun sürmesi hemen hemen yalnızca insana özgüdür; üstün yapı hayvanların çoğu, embriyon gelişmesinin bitiminden hemen sonra olgunluk çağındaki boyutlarına ulaşmış olur.

Hayvanlarda bazı organlar, canlının yaşadığı süreçte büyümesini ve hücre bölünmesini sürdürür, örneğin karaciğer, yaşlanan ve ölen hücrelerinin yerine sürekli olarak yeni hücreler koyar. Karaciğerin bütün dokusunda görülen bu sürekli hücre bölünmesi ve büyümesi, öbür organların yalnızca belirli hücre gruplarında (öncü hücreler) görülür. Örneğin memelilerin alyuvarlarını oluşturan, sınırsız bölünme özelliğindeki öncü hücreler yalnızca uzun kemiklerin ilinde bulunur. *Ayrıca bak. gelişme.*

Büyüme düzenli ve denetimli olmadığında, bu sapmanın sonucu genellikle anormal oluşumlar ve ırlardır. Örneğin, karaciğer hücrelerinin sayısındaki artış olağanın üstündeyse karaciğer ırları (hepatom) gelişebilir. Gerçekten de, kanser denen kötü huylu ırların nedeni, düzenli büyüme kalıplarının eksikliği ve büyüme hızının olağın aşmasıdır. Kötü huylu ur hücrelerinin anormal büyüme hızları dışında en büyük özelliği, ur kütlelerinden kolayca koparak vücudun başka yerlerine yayılabilmesi (metastaz) ve beklenmedik yerlerde büyüebilmesidir; kanserli bir canlının ölümü genellikle bundan ileri gelir. ırlar yalnızca hücre bölünmesi hızındaki artışla değil, anormal büyüme kalıbıyla da nitelenir. Urda oluşan yeni hücreler, organın yapısı içinde kendine yer bulamaz ve büyük hücre yumakları oluşturur. Bu anormal oluşumlar, örneğin et beninde olduğu gibi bazen tıbbi açıdan sorun yaratmaz; ama büyüyen ur kütlelerinin basıncı, örneğin beyinde olduğu gibi organı öselediği anda ağır sonuçlara yol açar. *Ayrıca bak. kanser; ur.*

Bununla birlikte, olağanın sınırlarını aşan her büyüme ür değildir. Bir ağacın herhangi bir yeri yaralandığında, açığa çıkmış olan damarları korumak üzere, kabuğun altındaki hücreler yeni bir örtücü katman oluşturur. Benzer biçimde, memelilerin dışderisinde büyük bir yara açıldığı zaman, onarılan doku anormal ve kusurlu olduğu halde canlıya fizyolojik açıdan sorun çıkarmaz. Ayrıca birçok canlının, kopan ya da yaralanan vücut bölümlerini yenileme yeteneği vardır; örneğin kertenkelelerde kopan kuyruk yeniden büyür; semenderlerde ise bu yetenek, yitirilen bir gözün ya da bacağın yerine yenisini koyabilecek kadar gelişmiştir. Böyle bir yenilenme sürecinde, farklılaşmış bazı hücreler özel niteliklerini yitirerek, bir süre için aşırı bir hücre bölünmesine uğrar; sonunda, oluşan bu yavru hücreler yeniden farklılaşıp özelleşerek vücudun ilgili organındaki özel görevlerini üstlenir. Budama sırasında uç dalları kesilen bitkilerde, genellikle uyuklayan (büyümesi durmuş) dokularında yeni sürgendoku merkezleri oluşturarak yeni sürgünler verebilir.

Dengeleyici büyüme denen başka bir büyüme sürecinde de, çift olan organlardan biri işlev dışı kaldığı anda, öbür organ büyüyerek ikisinden beklenen işi tek başına karşılamaya çalışır. Örneğin insanın iki böbreğinden biri alındığında, öbür böbrek, ya hücre boyutlarını genişleterek (hipertrofi) ya da hücre bölünmesi hızını artırarak (hiperplazi) ya da her iki süreçle birden büyür.

Büyümeyi düzenleyen temel etkenlerin bir bölümü çevreye, bir bölümü ise canlının iç yapısına ilişkindir. Canlıların yaşadığı ortam, büyüme hızının ve kapsamının belirlenmesinde çok önemli rol oynar. Çevrel etkenler, sıcaklık, ışık, atmosfer basıncı gibi fiziksel ya da atmosfer gazları, su, mineraller ve besinler gibi kimyasaldır. Canlı hücre sıcaklık değişikliklerine son derece duyarlı olduğundan, sıcaklık düştüğü anda, yaşamın sürmesi için gerekli olan biyokimyasal tepkimeler hemen yavaşlar; örneğin sıcaklığın 10°C düşmesi metabolizma hızını en az yarı yarıya yavaşlatır. Bu nedenle, bitkilerde soğuk kış mevsimi boyunca hücre bölünmesi ve büyüme hemen tümüyle durur, ilkbaharda yeniden başlar. Sıcak kanlı, daha doğrusu vücut sıcaklığı değişmeyen hayvanlar (örn. ayılar) ve bazı soğuk kanlı ya da vücut sıcaklığı değişken omurgalılar (örn. kurbağalar), kış aylarında metabolizma hızlarını düşürerek, büyümenin durduğu bir uyuklama dönemine (kış uykusu) girerler. Atmosfer basıncı, yüksek dağların dışında görece sabit olduğundan, kara canlılarında büyüme büyük ölçüde etkilemez, oysa derin deniz canlılarında, özellikle artan su basıncı hücre bölünmesini yakından ilgilendirir. Bütün fiziksel etkenler içinde en önemli ışıktır. Bitkilerde fotosentez olayı doğrudan ışık enerjisine bağlı olduğu için, yeterince, ışık alamayan yeşil bitkiler ölür ya da büyümesi tümüyle durur. Hayvanlarda bu denli yaşamsal olmayan ışık, gene de bazı hayvanların üreme sistemlerini doğrudan etkiler; günlerin kısalması, dolayısıyla ışığın azalması bazı kuşlarda eşey organlarının büyüme ve gelişmesinde duraklamaya yol açar. Bitkilerin büyümesi ve gelişmesi için zorunlu olan karbon dioksit ve su, insan ve hayvanlar için gerekli olan oksijen ve su en önemli kimyasal etkenlerdir. Ayrıca, azot, fosfor, çinko, magnezyum ve bor gibi mineraller ile hayvanların vücutlarında bireşimleyemedikleri için yiyecekleriyle dışardan almak zorunda oldukları vitaminler de büyümede temel rol oynayan kimyasal etkenlerdir.

Büyümeyi düzenleyen iç etkenlerin başında hormonlar gelir. Örneğin en önemli bitki hormonu olan oksin yapraklarda üretilir ve henüz tam olarak açıklanamayan bir biçimde bitkinin öbür bölümlerine iletilerek, hücrelerin uzaması gibi bazı büyüme süreçlerini denetler. Sitokinin ve gibberellin gibi başka hormonlar da sürgendokudaki hücre bölünmesinin hızını düzenler; örneğin bazı bodur bitkilere gibberellin verildiğinde, bitki normal boyutlarına ulaşabilir.

İnsanda ve hayvanlarda, beynin tabanındaki hipofiz bezince salgılanan somatotropin hormonu canlının büyüme hormonu olarak anılır. Ergenlik öncesi dönemde bu hormonun yeterince salgılanmaması cüceliğe, aşırı salgılanması ise devliğe yol açar. Uzun kemiklerin büyümesi durduktan sonra, yani ergenlik sonrası dönemde aşırı büyüme hormonu salgısı ise akromegaliye sonuçlanır. Çocuklardaki tiroit hormonu yetersizliği de büyüme geriliğinden sorumludur. Gene hipofiz bezinden salgılanan cinsiyet hormonları, cinsiyet bezlerinin büyümesini denetler; bu salgıbezleri de dışide östrojen ve progesteron, erkeklerde testosteron üreterek, vücudun kullanması, kadınlarda meme bezlerinin büyümesi, erkeklerde ses tellerinin kalınlaşması gibi ikincil cinsiyet özelliklerini belirler.

Vücudun ve organların büyüme sınırları, büyük olasılıkla genetik mekanizmalarının denetimi altındadır. Bu sınırlama mekanizmalarının nasıl işlediği henüz tam olarak açıklanamamıştır; yalnız bazı bulgular, karaciğeri salgılayarak kan dolaşımına aktırdığı bazı protein moleküllerinin bu organın büyümesini sınırladığını göstermektedir. Bu bulgulardan kaynaklanan kuramsal bir yaklaşımla, her organın kendi büyümesini belirli sınırlar içinde sabit tutan bazı maddeler ürettiğini, böylece bir geribesleme mekanizması kurduğunu kabul eder.

Her canlının biçimi ve boyutları genlerin denetimi altında olmakla birlikte, değişime (mutasyon) uğramış anormal genler, çevre koşulları, mikroorganizmaların saldırısı, ilaçlar gibi çeşitli etkenler, daha doğrusu bu etkenler arasındaki etkileşim, genellikle embriyon evresindeki canlının büyüme denetleme mekanizmalarını kırarak oluşum ve yapı bozukluklarına yol açabilir. Morfolojinin ya da embriyolojinin bir dalı olan teratoloji, bitki, hayvan ve insanlardaki çeşitli yapı ve organların bu tür sapmalarını inceler. Ayrıca bak. oluşum bozuklukları.

büyüme halkası bak. yıllık halka

büyüme hormonu, SOMATOTROP HORMON (STH) ya da SOMATOTROPIN olarak da bilinir, hipofiz bezinden salgılanan ve büyümeyi denetleyen hormon. Protein yapısında olan bu hormon, aminoasitlerden proteinlerin bireşimlenmesini hızlandırır; sodyum, potasyum ve kalsiyum iyonlarının metabolizmasını düzenler; dokulardaki yağ depolarından yağın serbest bırakılmasını uyarır ve kandaki glikoz düzeyini artıracak biçimde karbonhidrat metabolizmasını etkiler. Bir canlının büyümesi ve gelişmesindeki temel etkenlerden biri olan büyüme hormonunun aşırı salgısı, iskeletin aşırı büyümesine yol açan önemli bir hormon bozukluğudur. Eğer bu aşırı salgı gençlik döneminde, uzun kemiklerin ucu (epifiz) kapanmadan önce olursa devlik (*), daha sonra ortaya çıkarsa, kemiklerin ve yumuşak dokuların aşırı büyümesi ve kafatasının oransız gelişmesiyle tanımlanan ve çok daha ciddi bir hastalık olan akromegaliye (*) yol açar.

büyüme mevsimi, hem yabani hem de tarımı yapılan bitkiler için koşulların en

uygun olduğu mevsim. Ekvator'da ve tropik bölgelerde bütün bir yıl süren büyüme mevsimi, ekvatorun uzaklaştıkça kısalmış ve kutuplara yakın yerlerde, örneğin tundralarda iki aya kadar iner. Ayrıca, deniz düzeyinden yükseldikçe de büyüme mevsimi kısalmış.

Büyüme mevsiminin süresi iki yolla ölçülür. Ürünün doğal örtüsüyle birlikte çimlenebileceği ve büyümesini sürdürebileceği eşik değerin üstündeki sıcak günlerin sayılmasına dayanan birinci ölçüm, ürünün çeşidine göre değişir. Örneğin, buğday ve başka birçok bitkinin çimlenebilmesi için gerekli olan ortalama sıcaklık en az 5°C iken, mısır gibi bazı bitkilerin en düşük çimlenme sıcaklığı 10°C, pirincin ise yaklaşık 20°C'dir. Ilman iklim kuşaklarında, ortalama sıcaklık genellikle büyüme mevsimi boyunca eşik değerin üstüne çıkar. Bu bölgelerde büyüme mevsimi, ilkbaharda eşik değere ulaşıldığında başlar ve sıcaklık bu değerin altına düştüğünde sona erer. Ortalama sıcaklığın bütün büyüme mevsimi boyunca eşik değerde ya da dolaylarında olduğu enlem ve yükseltilerde bitkiler daha yavaş olgunlaşır ve daha uygun sıcaklıkta yetişenlere oranla daha az gelişir.

Büyüme mevsiminin ölçüm yöntemlerinden ikincisi, don görülmeyen günlerin sınırlarının saptanmasıdır. Bu yöntemde, ilkbaharın son donu ile sonbahar ya da kışın ilk öldürücü donu arasındaki ortalama gün sayısı hesaplanır. Birçok tarım biçimi için, en az 90 gün don görülmeyen bir mevsim gereklidir. Ilman iklim kuşağı ülkelerindeki bazı alanlarda, örneğin dağlık kesimlerde ve kutup altı bölgelerde bu süre 90 günden daha azdır. Bu gibi yerlerde ancak kısa sürede çimlenebilen ve olgunlaşabilen ürünler yetişir. Buralarda yazın günlerin çok uzun olması, büyüme mevsiminin kısalığından kaynaklanan sakıncaları büyük ölçüde giderir. Ilman iklim kuşağı içinde, sıcak okyanus ya da hava akımlarının etkisiyle ortalama sıcaklığın uzun süre yüksek kaldığı yerlerde, yılın en az 240 günü don olayları görülmeyebilir.

büyütkendoku, KAMBIYUM olarak da bilinir, bitkilerde, gövde ve köklerin ikincil büyümesinden (ikincil büyüme, ilk mevsimden sonra başlar ve kalınlığın artmasını sağlar) sorumlu olan, odun ve soymukdoku arasındaki bölünebilen hücrelerin oluşturduğu katman. Büyütkendoku, kuramsal olarak, büyüme ve farklılaşma yeteneğini sonsuza dek koruyan ve ilk hücreler denen farklılaşmış tek bir hücre katmanından oluşur. Oysa gerçekte ilk hücreleri, henüz farklılaşmamış olan yavru hücrelerden ayırt etmek çok güçtür ve çeşitli hücre katmanları, bir bütün olarak büyütkendoku adını alır. Büyütkendokunun hücreleri bölünerek, gövdenin orta eksenine doğru yeni odundoku hücreleri, dışa doğru da yeni soymukdoku hücreleri oluşturur. Yaralanmış bir yüzeyin üstünde, yaranın kapanabilmesi için büyüyen hücre yığınları (nasır dokusu) arasında da bir büyütkendoku oluşabilir.

büyütme, optikte, görüntü büyüklüğünün, görüntüyü oluşturan cismin büyüklüğüne oranı. Doğrusal (enine, yan) büyüme ise, görüntünün optik eksenine dik düzlemlerde ölçülen boyunun, cismin boyuna oranıdır. Doğrusal büyütmenin negatif olması, görüntünün cisme göre ters konumda olduğunu belirtir. Boyca büyütme, optik eksen doğrultusunda ölçüldüğünde, görün-

tü boyunun ne kadar arttığını gösteren katsayıdır. Açısal büyütme ise, büyütme ve dürbünde olduğu gibi, aygıt üstünde alınan bir noktadan ölçüldüğünde, cismin ve görüntüsünün ölçüsündeki açıların tanjantlarının oranıdır.

Bir optik sistemde, gerçekleştirilebilecek büyütme miktarı için belirli bir kuramsal sınırlama yoktur. Ama uygulamada, büyütme, sistemin ayırma gücüyle (sistemin, birbirine açısal uzaklık bakımından yakın cisimlerin farklı görüntülerini oluşturabilme yeteneği) sınırlıdır. Teleskop ve mikroskoplarda, büyütme birimi olarak genellikle çap kullanılır. Çap cinsinden büyütme, cismin doğrusal boyutlarının kaç katına çıktığını gösteren sayıdır.

büzgen kas, BÜZÜCÜ KAS olarak da bilinir, vücuttaki bir geçidi ya da açıklığı çevreleyen ve kasılarak bu geçidi daraltabilen ya da kapatabilen halka biçimindeki kas. İnsan vücudundaki en önemli büzgen kaslardan biri, midenin onikiparmakbağırsağına açılan ağzında yer alan ve yiyeceklerin, mide özsuyla iyice karışmadıkça incebağırsaklara geçişini engelleyen mide ağzı büzgen kasıdır. Metabolizma artıklarının boşaltılmasında da büzgen kaslar önemli rol oynar: Dış anüsteki büzgen kas, dışkıların atılacağı ana değin anüs deliğini kapalı tutar; siyek büzgen kası ise, istem dışı işlemeyi engelleyen önemli bir denetçidir. Gözbebeği büzgen kası, irisi çevreleyen halka biçimindeki kas tellerinden oluşur ve fazla ışık geldiğinde gözbebeğini büzerek göze girecek ışığın ayarlanmasını sağlar. Karş. genişletici kas.

büzölme etkisi, akım taşıyan bir plazma(*) silindirisinin kendi kendine büzölmesi. Bir gaz plazması içinden elektrik akımı geçirilirse, akım taşıyan parçacıkları birbirine yaklaştıran bir kuvvet etkiyecek biçimde bir magnetik alan oluşur. Bu kuvvet, plazmanın sıkışmasına ve ısınmasına yol açar. Ama böyle kendiliğinden büzölmüş bir plazma silindiri kararsızdır, hemen çapraşık bir biçim alır ya da sosis kangelini andıran bir dizi boğuma ayrılır. Kararlı bir magnetik silindir elde edilebilmek için büzölme etkisinin dışardan ek magnetik alanlarla desteklenmesi gerekir.

by-pass bak. koroner baypas

Byblos, bugün COBEYL, CEBEYL olarak da bilinir, Lübnan'ın Beyrut valiliği (muhafaza) sınırları içinde eski liman kenti. Dünyanın sürekli yerleşim gören en eski kentlerinden biridir. Papirüsün Yunancadaki ilk adı *byblos* ya da *byblinos*, tüm Ege çevresine buradan ihraç edilmesinden kaynaklanır. İngilizce ve Fransızcadaki *Bible* (Kitabı Mukaddes, "kitap") sözcüğü de *byblos*'tan gelir.

Byblos'ta düzenli kazılar 1921'de Pierre Montet tarafından başlatıldı. 1926'da Maurice Dunand kazıyı devraldı ve uzun yıllar sürdürdü. Kazılar, Byblos'ta en azından Neolitik Çağ'dan (İÖ y. 8000-4000) bu yana yerleşme bulunduğunu, 4. binyıl boyunca da yaygın bir yerleşmenin geliştiğini gösterdi.

Mısır'a gönderilen sedir gibi değerli ağaç türlerinin başlıca ihraç alanı olan Byblos kısa zamanda önemli bir ticaret merkezine dönüştü. Mısır dilinde Kubna, Asur'da konuşulan Akad dilinde ise Gubla olarak adlandırılıyordu. Kazı yerinde bulunan Mısır anıt ve yazıtları, 2. binyılın ikinci yarısı boyunca Nil Vadisi ile yakın ilişkilerin sürdüğünü gösterir. 12. sülale döneminde

(İÖ 1991-1786) yeniden Mısır'a bağımlı olan Byblos'ta ünlü bir tapınağa adını veren Baştanrı Baalat'a(*) Mısır'da da tapınılırdı. Mısır'daki Yeni Krallık İÖ 11. yüzyılda yıkıldıktan sonra Byblos Fenike'nin başlıca kenti durumuna geldi.

Bilinen en eski Fenike yazıtlarının hemen hepsi Byblos'ta ele geçti; bunların çoğu İÖ 10. yüzyıla aitti. Ama bu dönemde Fenike, başkenti Tyros olan Sidon Krallığı'nın egemenliğine girmişti. Roma döneminde yeniden gelişmesine karşın Byblos bir daha eski üstünlüğüne ulaşamadı. 1103'te Haçlılar tarafından ele geçirildi ve Gibelet adını aldı. 1189'da Salaheddin Eyyubi'nin eline geçti.

Kentteki kalıntılar, Haçlı surları ile kapısı, bir Roma kolonadı ile küçük bir tiyatro, Fenike surları, üç büyük tapınak ve bir nekropoldür.

Bydgoszcz, Almanca BROMBERG, Polonya'nın orta kuzeybatı kesiminde il (województwo). 1975'te kurulan ve 10.349 km²'lik bir alanı kaplayan il, kuzeybatıda Słupsk, kuzeyde Gdańsk, doğuda Toruń ve Włocławek, güneyde Poznań ve Konin, batıda da Piła illeri ile çevrilidir. İlden Vistül'ün dışında Brda, Wda ve Noteć ırmakları geçer. İleri düzeyde sanayileşmiş olan ilin kuzeyinde gıda sanayisi ve kâğıt üretimi, orta kesimlerinde elektrik makineleri üretimi ve kimya sanayisi, güneyinde de yapı malzemeleri imalatı gelişmiştir. Ayrıca zengin tuz, kil ve kireç yatakları vardır. 1945'ten bu yana il merkezi olan Bydgoszcz kenti Brda Irmağının ağzında yer alır. Nüfus (1990 tah.) 1.106.600.

Bydgoszcz, Almanca BROMBERG, Polonya'nın kuzeyinde Bydgoszcz ilinin (województwo) merkezi kent. Brda ve Vistül ırmaklarının birleşme yeri yakınında yer alır. Başlangıçta bir sınır kalesi olarak kurulan

Bydgoszcz Kanalı'nda Leon Wyzółkowski Müzesi, 17. yy, Polonya
Adam Steimach

Bydgoszcz 13. yüzyılda Töton Şövalyeleri'nin yönetimine girdi. 1346'da kent statüsü kazandı. Tahıl ve kereste merkezi olarak geliştikten sonra, 17. yüzyılda İsveç ile yapılan savaşlarda büyük yıkıma uğradı. 18. yüzyılda Vistül ve Odra (Oder) havzalarını birleştiren ve kenti büyük bir akarsu limanı haline getiren Bydgoszcz Kanalı'nın açılmasıyla yeniden önem kazandı. 1946'daki 600. kuruluş yıldönümünde, 1939 Nazi saldırısına karşı kent halkının gösterdiği kararlı direnişten dolayı Grunwald Haçı ile ödüllendirildi.

Yukarı Silezya'yı (Górný Śląsk) Baltık limanlarına bağlayan önemli bir su ulaşım yolu ve demiryolu kavşağı olan

Bydgoszcz'da orman ürünlerinin işlendiği çeşitli kuruluşlar, dokuma fabrikaları, metal işleme tesisleri, kimyasal madde, makine ve elektronik araç fabrikaları ile basımevleri de vardır. İki tiyatro ve bir konser salonunun bulunduğu kentin önemli eğitim kuruluşları arasında bir yüksek tarım ve bir mühendislik enstitüsü yer alır. Eski kent bölümündeki 15. yüzyıla ait gotik yapılar hâlâ ayaktaadır. Nüfus (1990 tah.) 380.400.

Byelogorsk, eskiden ALEKSANDROVKA (1860-1935) ya da KUYBİSEVKA-VOSTOČNAYA (1935-57), Rusya Federasyonu'nun en doğusunda, Amur yönetim biriminde (oblast) kent. Zeya-Bureya Ovasında ve Tom Irmağı üzerinde yer alır. 1860'ta kuruldu ve 1926'da kent statüsü aldı. Bir demiryolu kavşağı ve gıda işleme sanayilerinin bulunduğu bir buğday bölgesinin tarım merkezidir. Nüfus (1983 tah.) 67.000.

Byeloretsk, Rusya Federasyonu'nun orta-batı kesiminde, Başkirt Özerk Cumhuriyeti'nde kent. Kama'nın bir kolu olan Belaya Irmağının kaynağına yakın yerdedir. 1792'de kurulan bir metal işleme fabrikasının çevresinde gelişti. 1923'te kent statüsü alan ve günümüzde bir madencilik merkezi olan Byeloretsk'te tıp fakültesi ile öğretmen yüksekokulları vardır. Nüfus (1983 tah.) 74.000.

Byelorusskaya bak. Beyaz Rusya

Byelotsarsk bak. Kızıl

Byeltsi, Moldova'da Reut Irmağı kıyısında kent. 15. yüzyılda kurulan Byeltsi, zengin tarımsal Byeltsi bozkırının merkezi ve önemli bir demiryolu kavşağıdır. Genellikle tarım ürünlerini işlemeye yönelik olan sanayi, şarap, rafine şeker ve un öğütme fabrikalarının yanı sıra mobilya, tarımsal makine ve kürk giysi imal eden kuruluşları da

kapsar. Kentte bir öğretmen okulu ve tıp fakültesi vardır. Nüfus (1983 tah.) 139.000.

Byng, Julian Hedworth George, Vimy (Thorpe-le-Soken) Vikontu Byng, BARON BYNG OF VIMY OF THORPE-LE-SOKEN (1919-28) olarak da bilinir (d. 11 Eylül 1862, Wrotham Park, Middlesex - ö. 6 Haziran 1935, Thorpe Hall, Essex, İngiltere), İngiliz mareşal. I. Dünya Savaşı'nın seçkin komutanlarından biridir.

Mayıs 1916'da Fransa'daki Kanada Birliği'nin komutanlığına getirildi. Arras'ın kuzeyindeki Vimy sırtını alarak (9 Nisan 1917), Kanada askerlerine her iki dünya savaşındaki en ünlü zaferlerinden birini

kazandırdı. Haziran 1917'den sonra İngiliz 3. Ordusu'nun komutanı olarak, tarihteki büyük çaplı ilk tank saldırısını yönetti (Cambrai, 20 Kasım 1917). 27 Eylül 1918'de ordusuyla Hindenburg Hattı'nı yarıdı.

Askerlik mesleğine 1883'te başlayan Byng, 1909'da tümgeneralliğe, 1917'de orgeneralliğe, 1932'de de mareşallığa yükseldi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kanada genel valisi (1921-26) ve Londra polis müdürü (1928-31) olarak görev yaptı. 1919'da baron, 1928'de de vikont unvanı aldı.

Bynkershoek, Cornelis van (d. 29 Mayıs 1673, Middleburg, Zeeland - ö. 16 Nisan 1743, Lahey, Felemenk), uluslararası hukukun pozivist çizgide gelişmesine katkılarıyla tanınan hukukçu. Franeker'de hukuk öğrenimi gördükten sonra Lahey barosuna kabul edildi. 1703'te Holland ve Zeeland Yüksek Mahkemesi'ne atandı. 1724'te mahkemenin başkanı oldu. Yoğun yargı görevinin yanı sıra, hukuk üzerine değişik konularda ve çok sayıda yapıt verdi.

Bynkershoek'in uluslararası hukuk üzerine yazdığı bellibaşlı yapıtlar arasında *De Dominio Maris* (1703; Denizlerde Egemenlik Hakkı Üzerine), *De Foro Legatorum* (1721; Elçiler Forumu Üzerine) ve *Quaestiones Iuris Publici* (1737; Kamu Hukuku Sorunları) sayılabilir. Denizlerde egemenlik hakkı, büyükelçilerin konumu, savaş sırasında özel mülkiyet, ganimet, tarafsızlık, kaçakçılık ve abluka gibi sorunlara ilişkin görüşleri geniş bir kabul görmüş ve çok etkili olmuştur. Uluslararası hukuku irdelerken, kendinden önce gelenlerin tersine, çıkarıma dayalı soyut kavramlardan çok, gerçek kullanımı göz önüne almıştır.

Byoir, Carl (Robert) (d. 24 Haziran 1888, Des Moines, Iowa - ö. 3 Şubat 1957, New York kenti, ABD), zaman zaman tartışmalara neden olmuş ünlü ABD'li halkla ilişkiler danışmanı. Halkla ilişkilerin saygın bir meslek olarak kabul görmesine katkıda bulunmuştur.

Ailesinin geçimine yardımcı olmak için 10 yaşında çalışmaya başladı. Lisedeyken *Iowa State Register* gazetesinde muhabir olarak çalıştı. 17 yaşına geldiğinde *Waterloo Tribune*'un kent haberleri yayın yönetmeni oldu. Iowa Üniversitesi'nde okurken kendi okulu ve öteki yükseköğuller için yıllıklar yayımladı. Columbia Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördüğü yıllarda, Montessori'nin okul öncesi eğitim için geliştirdiği yöntemlerin ABD haklarını satın almak ve lisans vermek yoluyla önemli miktarda para kazandı.

Daha sonra Hearst grubunun dergilerinde çalışan Byoir, 1916'da *Cosmopolitan*'in dağıtım müdürü oldu. Çalışmaları, I. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin propaganda işlerini yürüten George Creel'in dikkatini çekince, Kamu Enformasyon Komitesi, başkan yardımcısı olmak üzere Washington'a çağrıldı.

Savaşın sonra sağlık sorunları nedeniyle gittiği Küba'da, turizm alanındaki ABD yatırımlarının geliştirme konusuna ilgi duymaya başladı. Diktatör Gerardo Machado hükümeti ile bir sözleşme yaptı ve 1930'da New York kentinde Carl Byoir ve Ortakları adını taşıyan kendi şirketini kurdu.

Byoir, 1938'de Great Atlantic and Pacific Tea Company adlı bir marketler zincirinin danışmanlığını üstlendi. Market sahiplerinin kendilerini iflasa sürükleyeceğini ileri sürdükleri bir vergi tasansına karşı bir halkla ilişkiler kampanyası başlattı; bu kampanya sonucu tasarı Kongre'de reddedildi. Bu olay, militan bir "tröst yıkıcısı" olan Texaslı Temsilciler Meclisi üyesi Wright Patman'ın danışmanlığını kazanmasına neden oldu ve 1946'da Sherman Antitröst Yasası'

nı çiğnemekten mahkûm oldu. Patman'ın, ortaklarından birinin Alman turizmcileriyle eski bir bağlantısına dayanarak, 1940'ta Byoir'ı Nazi ajanı olmakla suçlaması yeni tartışmalara neden oldu. Hükümetin soruşturması Byoir'ı temize çıkardıysa da, bu konuya ilişkin tartışmalar sürdü.

Byoir'in halkla ilişkiler işine girdiği ilk yıllarda, bu meslek ile basın ajansçılığı arasında belirgin bir fark yoktu. Byoir, meslek yaşamı boyunca, örgütlenme, planlama ve etkili eylem biçimleri üzerinde durarak, halkla ilişkilerin gerçek bir meslek olarak kabul görmesinde önemli rol oynadı.

Byrd, Richard E(velyn) (d. 25 Ekim 1888, Winchester, Virginia - ö. 11 Mart 1957, Boston, ABD), ABD'li deniz subayı, ilk havacılar ve Antarktika'daki araştırma gezileriyle ünlü kutup kâşifi.

Yaşamı. Sırasıyla Shenandoah Askeri Akademisi'ni, Virginia Üniversitesi'ni ve ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'ni bitiren Byrd, Pensacola'daki (Florida) ABD Deniz Kuvvetleri Hava Üssü'nde de pilotluk eğitimi gördü. Deniz kuvvetlerinde I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin üstün başarıyla görev yaptı. Savaşın sonra, uçaklar için uçuş kolaylığı ve güvenliği sağlayacak aygıtlar geliştirmeye yöneldi. NC modeli deniz uçağının ilk okyanusası uçuş planını hazırladı. Okyanusu aşmada kullanılan hava gemilerinin yapımında görev aldı. Komodor D.B. MacMillan'ın 1924'te Grönland'ın batısına yaptığı kuzey kutup bölgesi araştırma seferine küçük bir deniz hava birliğinin komutanı olarak katıldı.

Grönland'da buzdağlarıyla kaplı denizin ve buzulların üzerinde uçmak, Byrd'de

Richard E. Byrd, 1925
National Geographic Society

Kuzey Kutbu'nun üzerinden uçuşa düşüncesini uyandırdı. Kendisinin uçuş mühendisi, Floyd Bennett'in de pilot olarak görev aldığı bir uçuştan sonra, 9 Mayıs 1926'da bu işi gerçekleştirdiğini öne sürdü. Byrd'ün tuttuğu kayıtlara göre, Spitsbergen'deki King Koyundan başlayan ve 15,5 saat süren geri dönüş yolculuğu sırasında, Fokker tipi üç motorlu uçağın sancak yönündeki motorunun yağ sızdırması dışında hiçbir zorlukla karşılaşmamışlardı. Bu başarısından dolayı kendisine ABD Kongresi Onur Madalyası verildi. (Byrd'ün ölümünden sonra eski çalışma arkadaşlarından Bernt Balchen Kuzey Kutbu'na uçuşun bir aldatmaca olduğunu öne sürmüştü de, buna ilişkin bir kanıt bulunamamıştır.) Byrd, daha sonra, Mayıs 1927'de tek başına okyanusasını bir uçuş için hazırlanan ABD'li havacı Charles A. Lindbergh'e uçuş eğitimi ve özel olarak geliştirilen pistten kalkış konusunda yardımcı oldu.

Ardından Atlas Okyanusunu batıdan doğuya uçakla aşmak için bir deneme yapma-

ya karar veren Byrd, bu uçuşu Haziran 1927'de üç arkadaşıyla birlikte 42 saatte gerçekleştirerek, kötü bir havada Fransa'nın Bretona kıyılardaki Ver-Sur-Mer kentine güçlükle inebildi. Bu başarılı uçuştan dolayı Fransız Légion d'honneur nişanının "commandeur" unvanını aldı. Ayrıca kendisine ve ekibine New York kenti belediye başkanınca Cesaret Madalyası verildi.

Byrd, 1928'de Antarktika'nın bilinmeyen bölgelerini havadan araştırmaya karar verdiğini duyurdu. Bu girişimi için gerekli olan 400 bin ABD Doları tutarındaki parayı Edsel Ford ve John D. Rockefeller Jr. gibi zengin Amerikalıların mali desteği ve Amerikan halkının cömertçe bağışlarıyla topladı.

Antarktika seferleri. Byrd, o zamana değin Antarktika için yola çıkmış en kalabalık ve en donanımlı ekibiyle birlikte, Ekim 1928'de güneye doğru denize açıldı. Uzun bir yolculuğun ardından Balinalar Körfezi denen derin giritinin yakınındaki Ross Denizine bakan geniş bir buz ovası olan Ross Buzlasının ön kesiminde, Küçük Amerika adı verilen sağlam ve bol malzemeli bir üs kuruldu. Antarktika kıtası üzerindeki uçuşlar bu üsten yapıldı. Araştırma sırasında Rockefeller Dağları adı verilen yüksek sıradağlar keşfedildi; bu dağların arkasında o güne değin keşfedilmemiş geniş araziye Byrd'ün kansasının anısına Marie Byrd Toprakları adı verildi. Ertesi yılın yazında (Ekim 1929) Byrd, ekipten üç kişiyi yanına alarak 19 saatte Küçük Amerika üssünden Güney Kutup noktasına uçarak geri döndü.

1933'te, kutup yöresindeki arazinin haritasını çıkarmak amacıyla Byrd başkanlığında ikinci bir sefer, Küçük Amerika üssüne yapıldı. Marie Byrd Toprakları'nda yeni keşiflerde bulunan ve bilimsel gözlemlerini sürdüren Byrd, 1934 kışında (mart-ağustos) Küçük Amerika'nın 196 km güneyinde buzların altında gömülü Bolling İleri Üssü adlı meteoroloji istasyonunda bir kulübede, -50C ile -60C arasında değişen ve bazen bu düzeyin de altına inen soğuklara dayanarak, tam beş ay tek başına yaşadı. Buradan sağlığı ileri derecede bozulmuş olarak kurtarıldı; cildi yer yer donmuş, ayrıca karbonmonoksit zehirlenmesine uğramıştı.

Byrd, ABD resmi keşif seferleri yöneticisi olduğu dönemde üç sefer daha yönetti. Her üç seferde kısa süreyle de olsa araştırmaların doğruca görev aldı. Başkan Franklin D. Roosevelt'in isteği üzerine ABD Antarktika Birliği'nin komutanlığını üstlendi. II. Dünya Savaşı'nın başlaması tehlikesi belirince birlik dağıtıldı. Birliğin üsleri Küçük Amerika ile Antarktika Yanımadasındaki Stonington Adasında kurulmuştu. Byrd'ün Thurston Adasını keşfetmesiyle Antarktika kıtasının keşfedilmemiş kıyıları büyük ölçüde azaldı.

Byrd, II. Dünya Savaşı sırasında deniz kuvvetleri hareketi başkanlığı kurmay heyetinde yer aldı. Pasifik Adalarındaki hareket yerlerinin belirlenmesi gibi önemli görevler üstlendi. Örgütücü ve yönetici yeteneği ve halkla ilişkiler konusundaki becerisiyle, yönetim, ülke savunması ve insancıl işler alanında birçok önemli görevi başarıyla yerine getirdi.

Byrd, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Yüksek Atlama Harekâtı olarak bilinen programın sorumluluğunu üstlendi. Bu çalışmada Antarktika yöresinde 1.390.000 km²'ik arazinin keşfedilerek haritasının çıkarıldığı bildirildi. Byrd, bu çalışma için kurulmuş kampın 1100 km kadar ötesinde ve Kutup Dairesi'nin kuzeyinde bulunan "Philippine Sea" uçak gemisinin güverte-

sinden kalkarak Küçük Amerika üssüne doğru uçtu. Güney Kutbu üzerinde ikinci kez uçtu; ayrıca birçok uçuşa da katıldı. 1955'te ABD'nin Antarktika programlarının komutanlığına getirildi. "Glacier" adlı buzkırın gemisiyle deniz kuvvetlerinin Derin Dondurucu Harekâtı'na katıldı; 8 Ocak 1956'da Antarktika kıtasının içerlerine doğru son keşif uçuşunu yaptı ve Güney Kutbu üzerinden bir kez daha geçti.

Byrd'ün başarıları. Byrd'ün en önemli başarıları, uçak, radyo ve öteki çağdaş teknik olanakları kutup araştırmalarında kullanmasıdır. Norveçli kâşif Roald Amundsen'in (1872-1928?), gelecekteki keşif seferlerinde geleneksel kızakların ve köpeklerin yerini uçağın alacağı düşüncesine katılmayan Byrd, çağdaş keşif yöntemlerinin aslında her zaman daha sağlıklı ve kesin olmak gibi üstünlükleri bulunan geleneksel yöntemleri tamamlaması gerektiğine inanıyordu. Bütün keşif gezilerinde köpek sürüleri, kızaklar ve bunları kullanacak kişileri bulundurarak, bu yöntemle bilimsel değeri yüksek sonuçlar elde etmeyi başardı.

Byrd'ün kişiliği, resmi bir rapor üslubu taşıyan *Little America* (1930; Küçük Amerika) kitabından çok, Bolling İleri Üssü'nde geçirdiği günleri anlatan *Alone* (1938; Tek Başına) adlı yapıtında kendisini dışa vurur. Bu yapıttan sade, evine ve ailesine bağlı, her zaman başkalarını düşünen bir insan olduğu anlaşılır. Cesareti ve seçkin hizmetlerinden dolayı 20 kez ödüllendirilen Byrd, insanları peşinden sürükleyebilme özelliğini güven uyandırıcı yeteneklerine borçluydu.

Byrd halkla ilişkiler konusunda da uzmandı. Keşif gezileri için göz kamaştırıcı kampanyalara başvurması, özellikle dış ülkelerdeki yorumcuların eleştirilerine hedef oldu. Basında çıkan "Bir milyon dolarlık keşif gezisi" gibi haberler, elinde sınırsız fonlar olduğu ve bunları savurganca harcadığı gibi bir izlenime yol açtı. Ama bu izlenim yanlıydı. Byrd de en az öbür kutup kâşifleri kadar para sıkıntısı çekiyordu ve kaynak bulmak için büyük ölçüde kamuoyuna dayanmak zorundaydı. Byrd'de değer verdiği erdemleri gören ABD kamuoyu da ona gereken desteği verdi. Byrd, propagandanın önemini bilmekle birlikte, her zaman mesleğinde başarıya ulaşma hedefini önde tuttu.

Byrd, Antarktika'ya uçakla yaptığı seferin ve Güney Kutbu üzerindeki uçuşunun öyküsünü *Little America*; 1928-30 arasındaki Antarktika seferleriyle Kuzey Kutbu'na uçuşunu *Skyward* (1928; Gökyüzünde); Bolling İleri Üssü'ndeki yaşamını da *Alone* adlı yapıtlarında anlatmıştır. Byrd'ün Kuzey Kutbu'na uçuğu savına karşı çıkan Richard Montague'nun tezleri *Oceans, Poles and Airman* (1971; Okyanuslar, Kutuplar ve Havacılar) adlı yapıtta ortaya konmuştur.

Byrd, William (d. 1543, Lincoln - ö. 4 Temmuz 1623, Stondon Massey, Essex, İngiltere), Shakespeare dönemi İngiliz bestecisi. İngiliz madrigalinin gelişmesine katkılarında başka virginal ve org gibi çalgılar için besteleriyle de tanınmıştır.

Yaşamı. Kökeni ve yaşamının ilk yılları konusunda hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Orgcu ve besteci Thomas Tallis'in koruması altına girdi ve öğrencisi oldu. 1563'te Lincoln Katedrali'nde orgculuk yaptı. 1572'de Londra'ya giderek Kraliyet Şapel'i'ne girdi ve orgculuk görevini Tallis'le paylaştı.

Aralarındaki yakın kişisel ve mesleki ilişkisinin müzik açısından önemli sonuçları oldu. 1575'te I. Elizabeth her türlü müzik yapıtının yurtdışından getirilmesi, basılması, yayımlanması ve satılması ile müzik kâğıdı üretilmesinin tekeli onlara verdi. İkisinin ortak ilk yapıtları da aynı yıl çıktı. Yapıt, 16'sını Tallis'in, 18'ini Byrd'ün yazdığı,

William Byrd, Gerard van der Gucht'un portre çalışmasından Nicola Francesco Maym'in yaptığı oymabaskı British Museum, Fotoğraf, J.R. Freeman & Co Ltd

kraliçeye adanmış 34 motetten oluşan *Cantiones Sacrae* adlı bir derlemeydi.

1557'de Byrd ailesiyle birlikte, 15 yıl kalacağı Middlesex'deki Harlington'a taşındı. Yaşam boyunca koyu Katolik inancını bozmamış biri olarak belki de taşrada daha rahat olabileceğini düşünmüştü. İçlerinden bazısının devlete ihanet sayılabilecek etkinliklerde bulunduğu kesin olan birçok başka Katolikle sürdürdüğü yakın toplumsal ilişkilere karşın, Byrd'ün hükümete bağlılığından hiçbir zaman kuşku duyulmadı.

1585'te Tallis, ertesi yıl da Byrd'ün kansı Julian öldü. Bu üzücü olaylar, müzik dünyasını düzene koyması için onu kamçılamış olsa gerek ki, sonraki üç yıl içinde kendi özgün bestelerinden oluşan dört derleme yayımlandı. Bunlar *Psalms, Sonnets, & songs of sadnes & piete* (1588; Mezmurlar, Soneler, Acı ve Dindarlık Şarkıları), *Songs of sundrie natures* (1589; Değişik Şarkılar) ve *Cantiones Sacrae*'nin (Dinsel Şarkılar) devamı olan iki başka kitap (1589 ve 1591). Byrd bu iki ciltlik dindışı yapıtını Lordlar Kamarası başkanı Sir Christopher Hatton'a ve kraliçenin kuzeni Başmabeyinci Lord Hunsdon'a, motetleri içeren iki cildi ise önde gelen iki Katolik olan, kendi büyük dostu ve koruyucusu, kraliçeye bağlılığı su götürmeyen Worcester kontuyla Lord Lumley'e adadı. Gene 1591'de klavyeli çalgılar için, "Sayın Ladye Nevell'e" (büyük bir olasılıkla Sir Edward Nevill'in kızı Rachel) ithaf edilmiş bir parçanın elyazması notlarını hazırladı. Aynı yıl *Fitzwilliam Virginal Book* (Fitzwilliam Virginal Kitabı) adıyla bilinen kitabında daha birçok klavyeli çalgılar bestesi de yer aldı. Donanma'da hapis olduğu sırada başka bir tanınmış Katolik, Francis Tregian bu yapıtı kopya etti.

Byrd 1592 ya da 1593'te ailesiyle birlikte Essex'teki Stondon Massey'e taşındı ve yaşamının bundan sonrasını burada geçirdi. I. James'in tahta çıkmasıyla Katoliklerin durum geçici olarak düzelmişti. Belki de bu olay, daha sonra yayımladığı üç yapıtı için itici bir güç oldu. Byrd üç

missa derlemesiyle iki *Gradualia* kitabında (1605-07) tek başına temel bir dinsel törenler repertuarı sağlamayı amaçlıyordu. Bunun için de bütün ana yortuların *ordinarius'u* (missanın değişmeyen bölümleri) ve *proprius'u* (missanın güne ve yortuya göre değişen bölümleri) için müzik hazırlamıştı. İki *Gradualia* kitabını adadığı kişilerin, James'in saltanatının ilk yıllarında soyluluğa yükseltilmiş önde gelen Katolikler olması önemlidir. Bunlardan biri Northampton kontu, bir de Byrd'ün başka bir yakın dostu Writtle'li Lord Pette'dir. 1611'de Byrd, içinde dinsel ve dindışı parçalar bulunan *Psalms, Songs and Sonnets* (Mezmurlar, Şarkılar ve Sonnetler) adlı yapıtını yayımladı.

Önemi. Byrd'ün müziği kolayca gözardı edilemez. Anlaşıldığı kadarıyla lavta dışında o dönemde kullanılan her çalgı için müzik yazmıştır. Virginal ve org için yaptığı besteler İngiliz klavye üslubuna yeni boyutlar katmış, John Bull, Giles Farnaby, Orlando Gibbons ve Thomas Tomkins gibi başka İngiliz bestecilerin başarılarında yol gösterici olmuştur. Byrd ayrıca I. James dönemi ve sonrasi bestecilerinin en önemli tarzı olan özgür biçimde bestelenmiş fantazinin gelişimine öncülük ederek viyol topluluğu müziğinde çok önemli bir rol oynamıştır. İtalyan madrigallerine hayranlık beslemesine ve bunların İngiltere'de tanınmasına yayımcı olarak yardım etmesine karşılık, Byrd'ün kendi dindışı vokal müziği açıkça tutucudur. Bunlardan çoğu viyol topluluğu eşliğinde eski tarz solo insan sesi için düşünülmüştür ve bir süre sonra, başta Byrd'ün öğrencisi Thomas Morley olmak üzere İngiliz madrigalcilerince kullanılmaya başlanmıştır. Byrd madrigal etkisi vermek için yapıtlarına bazen çoksesli eşlik düzenlemeleri eklemiştir.

Byrd'ün dinsel inançları, onun çok miktarda İngilizce sözlü kilise müziği bestelemesine engel olmamıştır. Günümüze ancak el yazmaları ulaşan bu parçalar da çok nitelikli olmakla birlikte, Byrd sanatındaki en yüksek düzeyde Latince sözlü dinsel parçalarda ulaşmıştır.

Byrd, William (WESTOVER'LI) (d. 28 Mart 1674, Virginia Kolonisi - ö. 26 Ağustos

Westover'li William Byrd, Sir Godfrey Kneller'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1704; özel koleksiyon Fotoğraf Virginia Historical Society

1744, Westover, Virginia), Virginia'lı çiftlik sahibi, yergi ve günlük yazarı. Yapıtlarında İngiliz plantasyonlarındaki koloni yaşamını anlatmıştır.

Yerlilerle ticaretle ve köle alım satımıyla uğraşan babasına ait James River plantasyonundaki malikânede doğdu. Küçük yaşta İngiltere'ye gitti, Felemenk'i gezdi ve Londra'daki Middle Temple'da hukuk öğrenimi gördü. 1695'te baroya kabul edildikten sonra Virginia'ya döndü, ancak iki yıl sonra koloni temsilcisi olarak gene Londra'ya

döndü. Gençlik yıllarının büyük bölümünü İngiltere'de geçirdi. Bu arada Royal Society'nin üyesi oldu. Babası öldükten sonra 1705'te Virginia'ya dönerek aile malikânesinin başına geçti. Yaptığı evlilik sayesinde Virginia'nın en güçlü aileleriyle yakınlıklar kurdu. Babası gibi milis albayı ve gelirler sorumlusu olarak görev yaptı. 1709'da, yaşamı boyunca sürdürdüğü kraliyet danışmanlığı görevine getirildi. 1715'te yeniden İngiltere'ye gitti ve 1720-21'de Virginia'ya yaptığı gezi dışında 1726'ya değin burada kaldı. Bir süre koloni temsilciliği yaptı. Vali Alexander Spotswood'a karşı büyük çiftlik sahiplerinin sözcülüğünü üstlendi. Koloniye kesin olarak döndükten sonra, çiftlik sahibi ve egemen çevrenin bir üyesi olarak yoğun bir yaşam içine girdi.

Westover'da büyük bir ev yaptırdı, çeşitli ürünler üzerinde deneyler yaptı, Richmond kentini kurdu, yaklaşık 4 bin kitap toplayarak İngiliz kolonilerindeki en zengin özel kitaplığı oluşturdu ve 72 bin hektar kadar toprak satın aldı.

Bryd'ün günlükleri büyük plantasyonlarda işlerin nasıl yönetildiği konusunda geniş bilgiler verir. 1728'de Kuzey Carolina-Virginia sınırının çizilmesiyle ilgili komisyonda görev yaparken yaşadığı olayları nükteli ve alaycı bir biçimde aktaran "History of the Dividing Line" (Sınır Çizgisinin Tarihi), koloni edebiyatının ilk örnekleri arasında yer alır. *The Westover Manuscripts* (1841; Westover Yazmaları) adıyla basılan "A Journey to the Land of Eden" (Cennet Bahçesine Yolculuk) ile "A Progress to the Mines"da (Madenlere Yapılan Bir Gezi) benzer görevler sırasında edindiği izlenimleri anlatır. Daha az edebi olmakla birlikte daha içten olan, stenoyla tuttuğu günlükleri *The Secret Diary... 1709-12* (1941; Gizli Günlük... 1709-12) adıyla yayımlanmıştır.

Byrne, (Francis) Barry (d. 19 Aralık 1883, Chicago - ö. 17 Aralık 1967, Evanston, Illinois, ABD), Frank Lloyd Wright'ın etkisinde gelişmiş olan bozkır üslubunda yapıtlar vermiş, özellikle Katolik Kilisesi için yaptığı özgün yapılarıyla tanınmış ABD'li mimar. İrlanda'da Cork'ta gerçekleştirdiği betonarme Kral İsa Kilisesi (1928) en güzel yapıtlarından biridir ve ABD'li bir mimarın Avrupa'da yaptığı ilk Katolik kilisesi olduğu söylenir.

Wright'ın Illinois eyaletinde Oak Park'taki atölyesinde eğitim gören (1901-07) Byrne, Chicago'ya giderek Wright'ın eski ortakları Walter Burley Griffin ve Marion Mahony ile çalıştı (1907-10, 1914-17). Ardından Chicago ve New York kentinde (1930-45) tek başına mesleğini sürdürdü, sonunda Chicago'nun banliyölerinden Evanston'da kendi bürosunu kurdu. 1917'de Indiana eyaletindeki Muncie'de, John Valentine için yaptığı yalın, ama zarif ev (sonradan Ball Eyalet Üniversitesi'ndeki Sigma Tau Gamma adlı kardeşlik derneğinin binası olarak kullanılmıştır), çağdaşı Viyanalı *avant-garde* mimar Josef Hoffmann'ın en yetkin çalışmalarıyla karşılaştırılır.

1920'lerin başlarından sonra Byrne kilise ve din okulu uygulamalarına yoğunluk verdi. Chicago'da gerçekleştirdiği Immaculata High School'da (1921-22; ek yapısı da Byrne tarafından 1957'de yapılmıştır) Alman mimar Hans Poelzig'in yapıtlarından esinlenmiştir. Wisconsin eyaletinde Racine'deki St. Patrick Kilisesi (1923) ile Oklahoma eyaletinde Tulsa'daki Kral İsa Kilisesi'nin (1926) cephelerini çok yalınmış izlenimi uyandıran bir yeni-gotik üslupta düzenlemiştir. Cork'taki kilisesinde de doğal aydınlatmayı, alışlageldiği gibi büyük pencerele değil, dar yarıkla yaparak sağlamış,

bezeme olarak yapıyla bütünleşen beton heykeller kullanmıştır. Byrne'nün II. Dünya Savaşı sonrasındaki başlıca yapıtları arasında Missouri eyaletinde Kansas kentindeki St. Francis Xavier Kilisesi (1948) ve Kansas eyaletinde Atchinson'daki St. Benedict Manastırı (1955) vardır.

Byron, George Gordon, 6. Baron Byron (d. 22 Ocak 1788, Londra, İngiltere - ö. 19 Nisan 1824, Missolonghi, Yunanistan), romantik dönem İngiliz şairi ve yergi ustası. Şiiri ve kişiliği ile Avrupalıların hayal gücünü etkilemiş, katıldığı Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında hummadan ve bakımsızlıktan ölmüştür. En ünlü yapıtları *Childe Harold's Pilgrimage* (1812-18; Childe Harold'ın Kutsal Yolculuğu) ile *Don Juan*'dır (1819-24).

Gençlik yılları. Bir ayağı sakat doğdu. Çocukluğunda annesiyle İskoçya'nın Aberdeen kentine gitti; burada çok az bir gelirle bir pansiyonda yaşamaya başladılar. Aberdeen'de okula giden küçük George Gordon sakatlığı konusunda aşırı duyarlıydı. Dadısı May Gray, onda çok erken gelişmiş tutkuların uyanmasında etkili oldu. Daha dokuz yaşındayken yaşadığı bu deneyim ve uzak kuzenleri Mary Duff ile Margaret Parker'a duyduğu platonik aşk, onun kadınlara karşı gelişmiş duygu ve davranışlarını biçimlendirdi.

On yaşına geldiğinde George Gordon'a büyük amcası "zalim" Lord Byron'ın unvanı ve serveti miras kaldı. Annesi onu büyük bir gururla İngiltere'ye götürdü. Küçük çocuk, VIII. Henry'nin Byron'lara armağan etmiş olduğu Newstead Manastırı'nın bombos salonlarına ve uçsuz bucaksız topraklarına hayran kaldı. Bir süre annesi ile bu

Lord Byron, Richard Westall'ın portre çalışması, 1813; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

manastırın yıkıntılarında yaşamaya başladılar. Nottingham'da özel öğretmeninden ders alıyor ve sakat ayağını da Lavender adında bir şarlatan doktor tedavi ediyordu. Bayan Byron'ın avukatı John Hanson, onu hem May Gray'ın tehlikeli etkilerinden, hem Lavender'in işkencelerinden, hem de annesinin dengesizliklerinden kurtararak Londra'ya götürdü. Burada, saygın bir doktor ayağı için özel bir protez önerdi. 1799 sonbaharında da Hanson, Byron'ı Dulwich'te bir okula yazdırdı.

Byron 1801'de Harrow'a gitti. Kendinden küçük çocuklarla kurduğu arkadaşlık okula romantik bir bağlılık duymasına yol açtı. Daha sonra Cambridge'de ve Yunanistan'da pekişecek olan cinsel kararsızlığının ilk

kez bu dostluklar sırasında belirdiği düşünülebilir. 1803 yazını annesiyle Nottingham yakınlarındaki Southwell'de geçirdi, ama hemen ardından Newstead'e kaçarak kiracı Lord Grey'in yanına yerleşti ve bu sırada uzak akrabalarından Mary Chaworth'la flört etti. Sevgilisi "bu sakat oğlan"dan bıktınca Byron hüzünlü şiirler yazmaya başladı. Mary Chaworth onun için ideal, ulaşılamayan aşkın simgesi oldu.

Bir dönem Trinity College'da okuduktan sonra, Londra'ya geçerek amaçsız bir yaşam daldı ve büyük borç altına girdi. 1806'da Southwell'e döndü. Aynı yıl ilk şiirlerini bir araya topladı ve *Fugitive Pieces* (Kaçak Dizeler) başlığı altında dar bir çevrede okunmak üzere özel olarak bastırıldı. 1807'de, yayımlanan ilk şiir kitabı *Hours of Idleness* (Avarlık Saatleri) piyasaya çıktı. Trinity College'a döndüğünde, Liberal Whig'lere karşı ilgisini uyandıran John Cam Hobhouse ile yakın bir dostluk kurdu. 1808'in başlarında Londra'da sağlığını tehlikeye sokan bir "sefahat çıkmazı"ydı. 1809'da reşit olunca Lordlar Kamarası'nda yerini aldı. Aynı yıl *English Bards and Scotch Reviewers* (İngiliz Ozanlar ve İskoç Eleştirmenler) başlığıyla imzasız bir yergi yayımladı ve Hobhouse ile birlikte uzun bir deniz yolculuğuna çıktı. Byron ve Hobhouse, Lizbon postasıyla İspanya'yı geçerek Cebelitank Boğazından Malta'ya ulaştı. Burada Byron evli bir kadına aşık oldu ve onun uğruna düelloya kalkıştı. Daha sonra Prevezde'de gemiden inerek Yunanistan'ın içlerine doğru bir geziye çıktılar. Ioánnina'ya (Yanya) ve daha sonra da, Tepedelenli Ali Paşa'yı ziyaret etmek için Arnavutluk'a gittiler. Byron, Ioánnina'da başladığı, otobiyografik şiiri *Childe Harold*'ın yazımını Atina yolculuğu sırasında sürdürdü. Ev sahiplerinin kızı Theresa Macri, Byron'da "Atinalı Kız" imgesinin doğmasına yol açtı. 1810'da Hobhouse ile birlikte İzmir yoluyla İstanbul'a gelmek üzere yola çıktı. Çanakkale Boğazı ağzında durakladıklarında, Byron Troya harabelerini gezdi ve efsane kahramanı Leandros'a özenerek boğazı yüzerek geçti. Yunanistan yolculuğu Byron'ın hem düşüncelerini, hem kişiliğini derinden etkiledi. Ülkenin güneşi ve halkının hoşgörüsü ona mutluluk veriyordu.

Byron 1811'de Londra'ya döndü, ama o Newstead'e vardığında annesi ölmüştü. 27 Şubat 1812'de Lordlar Kamarası'nda ilk konuşmasını yaptı. Aynı yıl John Murray'nin yayımladığı *Childe Harold's Pilgrimage* kente fırtınalar yarattı. Pitoresk ülkelere yapılan yolculukların anısını şiirsel bir dille verdiği gibi, devrim sonrası ve Napoléon dönemlerinin yarattığı düş kırıklığı ile hüznün de ortaya dökülmesini sağladı. Şiir, çağın edebiyatında görülmemiş bir açıklık ve dürüstlikle romantik idealler ile gerçek dünya arasındaki uzlaşmazlığı dile getiriyordu. Byron Whig çevrelerinde ünlendi ve bir ayağı sakat olan bu yakışıklı şair, tutkulu Lady Caroline Lamb, "son baharını" yaşayan Lady Oxford, üvey kız kardeşi Augusta Leigh ve Lady Frances Webster gibi kadınlarla ilişkilere sürüklendi. İlişkilerinin heyecanlı huzursuzluğu ve birbirine karşın coşku ve suçluluk duyguları bu dönemde yazdığı Doğu öykülerine yansır. Kurtuluşu evlilikte arayan Byron, 1815'te Anne Isabella (Annabella) Milbank'e evlendi ve Londra'ya yerleştiler. Ama Newstead arazisinin satışının gecikmesiyle parasal sıkıntıya girdiler ve kısa bir süre sonra evlerine icra memurları doldu. Lady Byron da kızları

Augusta Ada'yı doğurduktan sonra kızıyla birlikte ailesini ziyaret etmek üzere evden ayrıldı ve Byron'a bir daha dönmeyeceğini bildirdi. Karısının bu kararının nedenleri hiçbir zaman açıklanmadı, ama dolaşan söylentiler, olayı Byron ile Augusta Leigh arasındaki ilişkiye bağlıyordu. Sonunda Byron ayrılmasını yasallaştıran kâğıtları imzalayarak yurtdışına gitti ve bir daha İngiltere'ye dönmedi.

Sürgün yılları. Byron, Waterloo savaş alanını ziyaret ettikten sonra İsviçre'ye gitti. Cenova yakınlarında Villa Diodati'de şair Percy Bysshe Shelley ve onun yakınları ile dostluk kurdu. Dostları arasında William Godwin'in kızı ve Shelley'nin karısı Mary ile Godwin'in ikinci evliliğinden olan üvey kızı Claire Clairmont da vardı. Claire Clairmont Byron'ı İngiltere'den ayrılmadan önce kendisiyle gizli bir ilişkiye zorlamıştı. Shelley ile gölün kaynağına yaptığı yolculuk Byron'ın "Prisoner of the Chillon" (*Chillon Mahpusu*, 1958) başlıklı yapıtı için esin kaynağı oldu. Ayrıca Diodati'de *Childe Harold*'ın üçüncü kantosunu da tamamladı. Yaz sonunda Shelley ve dostları İngiltere'ye dönerken Claire, Byron'ın çocuğunu taşıyordu. Byron 1817'de doğan evlilik dışı kızına Allegra adını verdi. Hobhouse ile Bern Alpleri'ne yaptığı bir yolculuk onun Faust'u andıran manzum oyununu *Manfred*'in dekorunu belirledi. Bu yapıtı, insanın "yarı toprak yarı tanrı, ne batmaya ne de göklere yükselmeye layık" bir varlık olduğu düşüncesine boyun eğmek zorunda kalan romantik ruhun genel çözümsüzlükleri ile Byron'ın tükenmeyen suçluluk ve pişmanlık duygusunu yansıtıyordu.

Aynı yıl Byron ve Hobhouse İtalya'ya doğru yola çıktılar. Venedik'te bir kumaşçının evinde kalan Byron ev sahibinin karısı Marianna Segati'ye âşık olmakta gecikmedi. S. Lazzaro Manastırı'nda Ermenice öğrendi ve zaman zaman yöredeki edebiyat toplantılarına katıldı. 1818'de Roma'ya giderek Hobhouse ile buluştu ve buradaki kalıntıları gezerken *Childe Harold*'ın son kantosunda yansıttığı izlenimleri edindi. Brenta Irmağı üzerinde La Mira'da bir yazlık villada kaldığı sırada İtalyan davranışları konusundaki taşlaması *Beppo*'yu yazdı. Burada bir fırıncının karısı olan Margarita Cogni ile tanıştı. Margarita onu Venedik'e kadar izledi ve Marianna Segati'nin yerini aldı. 1818 yazında Byron pikaresk bir manzum taşlama olan ve yer yer açıkça kendi deneyimlerinden kaynaklanan *Don Juan*'ın birinci kıtasını tamamladı. Bu sırada Claire kızı Allegra'yı, yetiştirmesi için Byron'ın yanına yollamıştı ve sürekli uyarıları ona rahatsız ediyordu. Sonunda Newstead'in satılması Byron'ı borçlarının büyük bir bölümünden kurtardığı gibi ona küçük bir gelir de bıraktı.

1818'de Shelley ve başka dostları Byron'ı ziyaret ettiklerinde onu değişmiş buldular; olduğundan daha yaşlı gösteriyordu ve karmaşık aşk ilişkilerine girmişti. 1819'da bir rastlantı sonucu Kontes Teresa Guiccioli ile karşılaşması yaşamının akışını değiştirdi. Birkaç gün içinde Byron, kendinden en az üç kat yaşlı bir adamla evli olan bu 19 yaşındaki kontese âşık oldu ve peşinden Ravenna'ya gitti. Byron'la birlikte Venedik'e giden kontes, kocası çağırana değin onunla kaldı. Byron 1820'de Ravenna'ya, kontesin yanına gitti. Kontesin babası ve ağabeyinin dostluklarını kazanan Byron, onların etkisiyle gizli devrimci örgüt Carbonari'ye girdi. Ayrıca Ravenna'da İtal-

yan yaşamının daha önce bilmediği yönlerini çok yakından tanıdı. Carbonari örgütüne silah sağladı, yoksullara para verdi. Yaşamının en mutlu ve verimli dönemlerinden birini yaşıyordu. *The Prophecy of Dante*'yi (Dante'nin Kehaneti), *Don Juan*'ın üç kantosunu, *Marino Faliero*, *Sardanapalus*, *The Two Foscari* (İki Foscari) ve *Cain* (Kabil) başlıklarını taşıyan manzum oyunlarını yazdı. Bu yapıtlarının tümü 1821'de yayımlandı. Şair Robert Southey üzerine yazdığı yergisi *The Vision of Judgement* da (Kıyamet Düşü) aynı dönemde yayımlandı. Teresa'nın babası ve ağabeyi katıldıkları başırsız bir ayaklanma yüzünden sürgüne gönderildiklerinde, kocasından ayrılmış olan Teresa da onlarla birlikte gitmek zorunda kaldı. Byron, Shelley'nin Arno Irmağı üzerinde onun için kiraladığı Casa Lanfranchi'ye yerleşmek üzere isteksizce Piza'ya döndü. Kızı Allegra'yı öğrenimi için Ravenna yakınlarında bir manastıra bırakmıştı. 1822'de kızı öldü.

Teresa'nın babası ve ağabeyi geçici olarak Piza'ya sığınmıştı; Byron da Teresa'yı her gün ziyaret ediyordu. Yaz başında hepsi birden, Byron'ın Shelley'nin Lericci Körfezindeki evi yakınında kiraladığı villaya yerleşmek üzere Leghorn'a gittiler.

Şair Leigh Hunt, Shelley ve Byron ile bir dergi çıkarmak üzere 1822'de Piza'ya geldi. Hunt ve ailesi Byron'ın evinin alt katına yerleştiler. Babası ve ağabeyi Toscanadan sürüldükten sonra Teresa ile Byron da buraya döndü. Shelley'nin aynı yıl boğularak ölmesinden sonra Hunt'ın para sorunu tümüyle Byron'a yüklendi. Bu arada, yeni dergi *The Liberal* Londra'da Hunt'ın kardeşi tarafından yayımlandı. 15 Ekim 1822 tarihli ilk sayısında da Byron'ın *Vision of Judgement*'i yer alıyordu. Eylülün sonunda Byron evini Cenova yakınlarında bir kasabaya taşıdı.

Byron'ın dergiye ilgisi azalmıştı, ama Hunt'ı desteklemeyi ve *The Liberal*'a yazı vermeyi sürdürdü. Yayımcısı John Murray ile tartışmasının ardından da sonraki yapıtlarını John Hunt'a verdi. Bunların arasında *Don Juan* (IV.-XVI. kantolar), *The Age of Bronze* (Bronz Çağı) ve *The Island* (Ada) vardır. Teresa'yla yaşamının evcilliklerinden tedirgin olan Byron, yurttaşlarının gözünde kendini haklı çıkaracak soylu bir eylem için fırsat kolluyordu. 1823'te, Londra Yunan Komitesi bağımsızlık mücadelesinde Yunanlılara yardım için temsilcileri olmasını istediğinde hemen kabul etti. Özel olarak kiralanan bir gemiyle Cenova'dan ayrıldı; Yunanistan'ın batısındaki Kefalonya Adasına vardı ve Mataxata'ya yerleşti. Kendi parasından 4 bin sterlin yollayarak Yunan donanmasının oluşmasına yardım etti ve Missolonghi'ye (Mesolóngion) giderek, Batı Yunanistan'daki güçlerin önderi Prens Aléksandros Mavrokordátos ile buluştu. Büyük bir enerji ile Türklerin elinde bulunan Lepanto (İnebahtı) Kalesi'nin alınması için planlar yapmaya başladı. Bir topçu subayı tuttu ve Yunanlılar arasında en yürekli oldukları ileri sürülen Souliot askerlerinin komutasını üstlenerek masraflarını karşıladı. Ayrıca bizipler arasında bir uzlaşma sağlayarak Doğu ve Batı Yunanistan'ı birleştirmeye çalıştı. Ama 1824'te yakalandığı hastalık ve ardından hastadan kan alma yoluyla yapılan geleneksel tedavi sonucunda gücünü yitirmeye başladı. Souliotların başkaldırması da onların doymak bilmez hırslarını görmesini sağladı. Yunanlıların davasına ilgisi azalmıştı, ama artık zorlukları daha gerçekçi olarak görebiliyordu. Bir yandan da, Kefalonya'da uşak olarak yanına aldığı ve acı dolu son şiirlerini adadığı Yunanlı genç Loukas Khalandrinos ile olan dengesiz ilişkisi yüzünden

duygusal bir açmaz içindeydi. Salona'da bir konferansa katılmayı tasarlarlarken hummaya yakalandı. Doktorların tedavisi için kan alma yönteminde direnmesi sonucunda durumu daha da kötüleşti ve çok geçmeden öldü. Ölümü ülkeyi yasa boğdu ve Byron yurtseverliğin simgesi ve Yunanlıların ulusal kahramanı haline geldi. Cenazesi İngiltere'ye getirildi, Westminster Abbey'e gömülmesi reddedilince Newstead yakınlarında atalarının bulunduğu yere gömüldü. 1969'da, ölümünden 145 yıl sonra Westminster Abbey'e Byron için bir anı plaketi yerleştirildi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *The Giaour* A Fragment of a Turkish Tale (1813; Gâvur: Bir Türk Öyküsünden Bölüm), *The Bride of Abydos*: A Turkish Tale (1813; Abydos'lu Gelin: Bir Türk Öyküsü), *The Corsair*: A Tale (1814; Korsan: Bir Öykü), *Lara*: A Tale (1814; Lara: Bir Öykü), *The Siege of Corinth*: A Poem (1816; Korinthus Kuşatması: Bir Şiir), *Parisina*: A Poem (1816; Parisina: Bir Şiir), *Poems* (1816; Şiirler), *The Lament of Tasso* (1817; Tasso'nun Ağıtı), *Mazeppa*: A Poem (1819; Mazeppa: Bir Şiir).

Byron, John, 1. Baron Byron (d. y. 1600 - ö. 23 Ağustos 1652, Paris, Fransa), İngiliz İç Savaşı sırasında kralcı süvari komutanı. Nottingham yakınlarında Newstead'de yerleşmiş Lancashireli eski bir aileden gelen Sir John Byron'ın (ö. 1625) en büyük oğludur. 1630'larda Nottingham kasabasının, sonraki yıllarda da Nottingham ilinin temsilcisi olarak Parlamento'da yer aldı. Aralık 1641'de Kral I. Charles tarafından Londra Kulesi'nin yöneticiliğine atandı; ama Avam Kamarası'nın sürekli baskısı üzerine 1642'de bu görevden çekildi.

İç Savaş'ın başlarında Powick Köprüsü'ndeki çatışmaya katılan Byron, Edgehill ve Roundway Down'da kendi süvari alayına komuta etti. Edgehill ve Marston Moor çarpışmalarında tezcamlılığıyla Parlamento kuvvetlerinin büyük bir üstünlük sağlamasına neden oldu. Lancashire'da ve Kuzey Galler'de savaştıktan sonra Chester'a döndü. Kralın Naseby'de aldığı yenilgiye ve kralcı harekette beliren genel umutsuzluğa karşın, burayı beş aya yakın bir süre savunmayı başardı. Şubat 1646'da uygun koşullarla kenti teslim etti.

İkinci İç Savaş'ta önemsiz bir rol oynayan Byron, Parlamento'nun 1648'de af dışında tuttuğu yedi kişiden biri oldu. Ama daha önce ülkeden ayrıldığından idamdan kurtuldu. Ölümüne değin ülke dışında kraliyet ailesinin maiyetinde kaldı. İki kez evlendiyse de hiç çocuğu olmadı; unvanı daha önce Newark yöneticisi olan kardeşi Richard'ın (1605-79) geçti. Byron'ın öteki beş kardeşi de İç Savaş sırasında I. Charles'a hizmet etmişlerdi; bir kaynağa göre Byron kardeşlerin yedisinde Edgehill Çarpışması'na katılmışlardı.

Byron Bay, Avustralya'da Yeni Güney Galler'in kuzeydoğusunda Büyük Okyanus'un bir girintisi olan Byron Koyunda kent Kaptan James Cook'un 1770'te keşfederek şair Lord Byron'ın büyükbabası Binbaş (sonradan Amiral) John Byron'ın adını verdiği ve Avustralya anakarasının en doğu noktasını oluşturan Byron Burnu üzerinde yer alır. 1860'ta bir kereste limanı olarak kuruldu. 1896'da kent, 1906'da da il statüsüne kazandı. Kıyı taşımacılığının önemini yitirmesinden önce, Newcastle ile 140 km kuzeybatıda bulunan Brisbane arasındaki başlıca limandı. 1950'lerde bir balina avı limanı oldu. Günümüzde daha çok turizmle ilgili olarak kullanılan Byron Bay, geçimini sığır besiciliği ve mandıracılığı, meyve (muz, ananas, avokado) ve asit üretimi ile kumsal madenciliğinden (zinc ve rutil) sağlayan bir bölgenin ticaret net-

kezidir. Sidney ve Brisbane'e demiryoluyla bağlanır; ayrıca Pasifik Karayolu üzerindedir. Kentte tereyağ ve domuz pastırması ve sörf tahtası fabrikaları ile balık işleme ve balık depolama tesisleri vardır. Nüfus (1981) 3.187.

Byssonychia, Ordovisiyen Dönemin (500-430 milyon yıl önce) en önemli tanıtıcı fosillerinden biri olan, soyu tükenmiş çift-çenetliler cinsi. Bilinen ilk istiridye cinslerinden biri olan *Byssonychia*'nın kabuğu kabaca bir üçgeni andırır. Uca doğru gittikçe incelerek, gagaya benzer bir çıkıntıyla son bulan kabuğun üstünde, belirgin ve kabarık çizgiler vardır. Kabuğun içinde tek bir kas izine rastlanır.

Bytom, Almanca BEUTHEN, Polonya'nın güneybatısındaki Katowice ilinde (*województwo*) kent. Yukarı Silezya (Górny Śląsk) kömür bölgesindeki en eski ve büyük sanayi kentlerindendir. 11. yüzyılda, Polonya kralı I. Bolesław'ın (Yiğit) yönetimindeydi. 12. yüzyılda açılan gümüş ve kurşun madenleri ekonomik gelişimin temelini oluşturdu.

Bytom 12. yüzyılda Silezya topraklarına katıldı. 1282-89 arasında bağımsız bir düklük başkenti oldu ve sonraki yüzyıllarda Avrupa'daki çeşitli güçlerin egemenliğine girdi. 18. yüzyıl ortalarında Almanya'ya geçti. Almanya'nın Lehçe öğretim yapan tek lisesi buradaydı. Kent II. Dünya Savaşı sırasında Polonya yeraltı örgütünün merkezi oldu. 1945'ten beri, entegre demir-çelik tesisleri ve kömür, çinko, kurşun ve gümüş madenleriyle bir ağır sanayi merkezidir. Polonya'daki en büyük gümüş dökümhanesi buradadır. Ayrıca yaygın demiryolu bağlantıları vardır. Nüfus (1990 tah.) 222.100.

Byumba, Orta Afrika'da Ruanda'nın kuzeydoğusunda il (*préfecture*; Ruanda dilinde *prefegitura*). Kuzeybatıda Uganda, kuzeydoğuda Tanzanya, güneydoğuda Kibungu, güneyde Kigali ve batıda Ruhengeri ile çevrilidir. Yüzölçümü 4.987 km²'dir. Yüzey şekilleri büyük değişiklikler gösterir. Batıda 2.500 m'i aşan dağlık kesim platolar biçiminde alçaldıktan sonra, doğuda yerini 1.530 m'nin altında olan düzlüklere bırakır.

Yıllık yağış miktarı 750 mm'den az olan sıcak ve kurak doğu kesimi dışında ılıman ve bol yağışlı (1.200 mm) bir iklim görülür. Batı kesiminde sığır besiciliği ve tarımsal üretim yapılır. En önemli tarımsal ürünleri kahve (*arabica*), yerfıstığı, çay, muz, arpa ve tatlıpatatestir. Nüfus yoğunluğu batıdan doğuya doğru büyük düşüş gösterir. Tanzanya sınırı boyunca Afrika yabanıl yaşamının çeşitli doğal örneklerinin korunduğu Kagera Ulusal Parkı (1934) uzanır. İlin yönetim merkezi, başkent Kigali'ye ve Uganda'ya karayoluyla bağlanan Byumba kentidir. Nüfus (1983 tah.) 623.600.

Byzacium (Tunus) *bak.* Sahil

Byzantion, sonradan KONSTANTINOPOLİS, bugün İSTANBUL, İstanbul Boğazı kıyısındaki eski Yunan kenti. Aynı zamanda başkenti Konstantinopolis olan Bizans İmparatorluğu'nun öbür adıdır. Ayrıca *bak.* İstanbul.

C-47 bak. DC-3

C vitamini bak. vitamin C

C vitamini eksikliği bak. iskorbüt

c.i.f., COST, INSURANCE, AND FREIGHT (malîyet, sigorta ve navlun), genellikle denizyoluyla ihraç edilen malların satış koşullarını kapsayan sözleşme. Satıcı, malın gönderildiği ülkedeki limana kadar bütün navlun, taşıma ve sigorta giderlerini ödediği gibi taşımayla ilgili başka giderleri de üstlenir. Alıcı, yalnızca belirtilen limandaki boşaltma ve gümrük gibi maliyetleri karşılar.

Ca' da Mosto, Alvise, Ca' da Mosto CADAMOSTO olarak da yazılır (d. 1432, Venedik - ö. 18 Temmuz 1488, Venedik), Batı Afrika'yla ilgili ilk incelemelerden birini kaleme alan Venedikli kâşif ve tüccar.

Gemici Prens Henrique'nin hizmetine girerek 22 Mart 1455'te denize açıldı. Madeira ve Kanarya Adalarına uğradıktan sonra Senegal Irmağının ağzından daha güneye kadar Afrika kıyılarını gezdi. Bir süre Gambia Irmağının iç kesimlerinde ilerledikten sonra, yerli halkın düşmanca tutumundan dolayı Portekiz'e döndü.

Ca' da Mosto, Cabo Verde (Yeşil Burun) Adalarına ulaşan ilk Avrupalı oldu. Bu adaların ikisini keşfederek buralarda yerleşim olmadığını saptadı. Afrika kıyılarına döndükten sonra Gambia bölgesinden güneye doğru yelken açarak bugünkü Gine-Bissau'ya kadar gitti.

Ca' d'Oro, İtalyanca ALTIN EV, Venedik'teki Büyük Kanalda, Venedik gotiği üslubundaki ev. 1420 - y. 1440 arasında inşa edilmiş olan yapının cephesi yaldızla, yaldız olmayan yerleri de, döneminin görkemine yakışır bir biçimde kırmızı ve mavi renklerle boyanmıştı. 1922'de onarılan Ca' d'Oro, içindeki Mantegna'nın "Aziz Sebastiano" adlı resmi ve Francesco Guardi'nin, San Marco Meydanı'ndaki Piazzetta'yı konu aldığı sayısız yapıtı ile birlikte devlete geçti.

Ca Irmağı, LAM GIANG ve SONG CA olarak da bilinir, Laos'taki Loi Dağlarından (Phoi Loi) doğduktan sonra, güneydoğu yönünde akarak Vietnam'ın kuzeyindeki Nghe Tinh ilinden geçen ve il merkezi Vinh yakınında Tonkin Körfezine dökülen akarsu. Uzunluğu 612 km'dir. Irmağın iki yanındaki kıyı düzlükler Kızıl Irmağın (Song Hong) ovalarına benzer; alüvyonlu geniş ve düz toprak parçaları hafif engebeler yaparak ilerler. Delta bölgesinde, özellikle Vinh yakınında nüfus yoğunluğu yüksektir. Irmağın kuzeyinde yer alan parçalanmış bir dizi alçak bazalt tepe, Ca Irmağı deltasını Ma ve Chu ırmaklarının oluşturduğu deltadan ayırır.

Ca Mau Yarımadası, Vietnam'ın en güneydeki uzantısı. Doğuda Güney Çin Denizi, batıda da Tayland Körfeziyle çevrilidir; her iki tarafa da akaçlama sistemi vardır. Deniz düzeyinden yüksekliği ortalama 2 m olan ve genişliği 180-210 km arasında değişen düz ve üggen bir yarımada'dır. Büyük ölçüde Mekong Irmağının kıyıda bıraktığı çökellerle oluşmuştur. Bu çökeller Bai Bung Burmunun (mui) ucundaki yayvan bir sığlığın oluşmasına da yol açmıştır. Tropik bir muson ikliminin egemen olduğu yarımada'da iki-üç aylık kısa ve oldukça kurak kış mevsimi dışında yıl boyu yağış görülür. Ca Mau Yarımadası, Hau Giang ve Kien Giang illerinin bir bölümü ile Minh

Hai ilinin tümünü kapsar. Kuzey sınırı olarak batı yönünde akan Cai Lon Irmağı (song) kabul edilir; doğuda ise Mekong (Tien Giang) delta bölgesine doğru sokulur.

II. Dünya Savaşı sonrasına değin taşıt yollarının geçmediği ıssız bir bölge olan Ca Mau, güneye eğimli bir ovoiden sonra birdenbire başlayan sık bir tropik mangrov bataklığıyla kaplıdır. Bu bataklığın kıvrımlı akarsularında balık avcılığı yapılır. Köylülerin ürettiği pirinç, bal, balmumu, hasır ve sert ağaçlardan yapılan mangal kömürü, geçimini bu ürünlerden sağlayan Ca Mau (Quan Long) kasabasında para ya da takas yoluyla satılır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yarımada'nın önemli bir bölümü uzun yıllar boyunca Viet Minh ve Viet Kong gerillalarının denetiminde kalmıştır.

Caacupé, Paraguay'ın orta kesiminde La Cordillera ilinin merkezi kent. Adı Guarani dilindeki *caaguycupé* (dağın öte yanı) sözcüğünden gelir. 1770'te kurulan kent, Cordillera de los Altos'un bir vadisinde yer alır. Kiremit imalatı ve çevrede yetişen portakal, tütün ve şeker kamışının işleri nesine dayanan sanayi kuruluşları olmakla birlikte, daha çok bir tatil ve hac merkezi olarak tanınır. Her yıl 8 Aralık'ta, kent meydanında bulunan kutsal yerde Paraguaylıların yanı sıra Brezilyalılar ile Arjantinlilerin de katıldığı Mucizelerin Mavi Bakiresi şenliği kutlanır. 1943'te kurulan Ulusal Tarım Enstitüsü'nün ürün araştırmalarına yönelik büyük bir deneme çiftliği işlettiği kente, Asunción'dan asfalt bir karayoluyla ulaşılır. Nüfus (1982 geç.) 9.105.

Caaguazú, Paraguay'ın ortadoğu kesiminde il. Yüzölçümü 11.474 km²'dir. Kuzeyde Canendiyü ve San Pedro illeriyle komşu olan Caaguazú'nun doğu kesimine Caaguazú Sıradakları egemendir. Paraguay ve Paraná ırmaklarının kolları ili boydan boya geçer. Nüfusun seyrek olduğu kuzeydeki ormanlardan kereste ve çay (*maté*) elde edilir; güneybatıdaki savan bölgesinde ekonomi tütün, portakal, şeker kamışı ve hayvancılığa dayanır. İl merkezi Coronel Oviedo, Asunción'a asfalt karayoluyla bağlanır. Nüfus (1990 tah.) 462.500.

Caazapá, Paraguay'ın güney kesiminde il. Yüzölçümü 9.496 km²'dir. Caaguazú Dağlarını da içine alan, Brezilya Platosunun son ağaçlı tepeleri ile Paraguay Irmağının kolu Tebicuary Irmağını çevreleyen batıdaki düzlükler arasında bir geçiş bölgesi oluşturur. Değişken arazi yapısı ilde ormanlık, tarım ve hayvancılık gibi çeşitli uğraşlara olanak verir. Pirinç, çay (*maté*), şeker kamışı, deri ve kereste başlıca ürünlerdir. Düzlüklerden geçen Asunción-Encarnación ana demiryolu hattı bir yan hatla ormanlık bölgeye bağlanır. İl merkezi Caazapá kentine Villarrica'dan ayrılan bir yolla ulaşılabilir. Nüfus (1990 tah.) 132.000.

Caazapá, Paraguay'ın güney kesimindeki Caazapá ilinin merkezi. 1607'de Bolaños adlı bir keşişin kurduğu kent, Ybytyruzú Dağlarını da içine alan Brezilya Platosunun batı ucunda yer alır. Kerestecilik, sepicilik ve tarım merkezidir. Kentte bir bölge hastanesi, tarım yüksekokulu gibi çeşitli eğitim kuruluşları ve Bolaños adına dikilmiş bir anıt vardır. Caazapá'ya Asunción'dan kara ve demir yoluyla gidilebilir. Nüfus (1982 geç.) 2.948.

Cabaiguán, Küba'nın orta kesimindeki Sancti Spíritus ilinin kuzeyinde kent. Önemli bir imalat ve ticaret merkezi olan Cabaiguán'ın çevresinde tütün, meyve ve büyükbaş hayvan da yetiştirilmekle birlikte,

şeker kamışı tarlaları ve kırsal bölgeler daha çoktur. Anayollar boyunca uzanan fabrikalardaki şeker üretimi kentteki en önemli sanayi etkinliğini oluşturur. Nüfus (1981 geç.) 36.544.

Caballé, Montserrat (d. 12 Nisan 1933, Barselona), İspanyol soprano. Her role uyabilmesi, melodi içinde notaları gruplandırma biçimi ve *bel canto* (*) stiliyle hayranlık uyandırmıştır.

Çalışmalarına çocuk yaşta Barselona'daki konservatuvarda Eugenia Kenny ile başladı. Daha sonra Napoleone Annovazzi ve Conchita Baddia ile çalıştı. 1956'da Basel Operası'na katıldı. Aynı yıl burada Puccini'nin *La Bohème* operasında ilk önemli rolü olan Mimi'yi oynadı. Repertuarındaki İtalyanca, Almanca ve Fransızca rollerin sayısı çok geçmeden 46'yı buldu.

Caballé'nin 1946'da México kentinde ilk kez Jules Massenet'nin *Manon* operasında Manon rolüyle sahneye çıkışı büyük olay yarattı. Ertesi yıl New York'ta Carnegie Hall'da Gaetano Donizetti'nin *Lucrezia Borgia*'sını seslendirdiği konser çok başarılı oldu. Gene 1947'de East Sussex'teki Glyndebourne Festivali'nde Mozart'ın *La nozze di Figaro*'sundaki (*Figaro'nun Düşünü*) kontesi ve Richard Strauss'un *Der Rosenkavalier*'indeki (*Güllü Şövalye*) Marschallin rollerini üstlendi; ayrıca Gounod'un *Faust* operasında Marguerite rolüyle ilk kez New York Metropolitan Operası'nda sahneye çıktı. Dünyanın önde gelen opera sahnelerini dolaşan Caballé, özellikle İspanyol şarkılarından oluşan birçok resital de verdi.

Caballero, Fernán, asıl adı CECILIA BOHL DE FABER (d. 24 Aralık 1796, Morges, İsviçre - ö. 7 Nisan 1877, Sevilla, İspanya), 19. yüzyılda liberalizmin hızla yayılmasına karşı Katoliklik, kralçılık, ahlaka ve toprağa bağlılık gibi geleneksel İspanyol değerlerini savunmasıyla tanınan romancı. İspanyol edebiyatı eleştirmeni olan Alman bir babayla çevirmen ve Avrupa edebiyatı eleştirmeni olan İspanyol bir annenin kızıydı. Aile 1813'te annesinin doğduğu Andalucía'ya yerleşti. Caballero'nun en tanınmış romanı *La gaviota* (1849; Martı) 19. yüzyıl İspanyol gerçekçi romanının habercisi sayılır. Yapıtı ayrıca kırsal İspanya'nın hızla değişen törelerini kısa düzyazı anlatılar biçiminde ve çoğu kez nostaljik bir yaklaşımla aktaran *costumbrismo* (*) adlı edebiyat akımından etkilenen ilk önemli romandır.

Caballero, Francisco Largo bak. Largo Caballero, Francisco

Cabalpur, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletindeki Cabalpur ilinin yönetim merkezi. Cabalpur, göller ve tapınaklarla kaplı alçak tepelerin çevrelediği kayalık bir havzada, Narmada Irmağının kuzeyinde yer alır. Tepelerden birinde, eski bir Gond kalesi olan Madan Mahal yükselir. Batıdaki Garha, 14. yüzyılda kurulan dört bağımsız Gond krallığının en önemli kentiydi. 1781'de Marathaların merkezi oldu. Daha sonra, Saugor ve Narmada bölgelerinde İngiliz sömürge komisyonu merkezi haline geldi. Cabalpur 1864'te belediye statüsü kazandı.

Eyaletin ikinci büyük kenti Cabalpur önemli bir kara ve demir yolu kavşağı üzerindedir. Askeri bir karargâh olan Cabalpur'da bir top kundağı fabrikası bir ordonat fabrikası, bir de cephanelik vardır. Buradaki bellibaşlı sanayi dalları arasında gıda işleme kuruluşları, bıçkımahaneler ve çeşitli imalathaneler sayılabilir. Eyalet yüksek mahkemesi, Cabalpur Üniversitesi (1957) ve Cavaharlal Nehru Tarım Üniversitesi de (1964) buradadır.

Yüzölçümü 10.164 km² olan Cabalpur bölgesi Son ve Narmada havzalarının bir bölümünü kaplar. Son, Ken ve Narmada ırmaklarının su bölümü çizgisi bölge sınırlarını içinde kalır. Narmada Vadisinin, Haveli adı verilen batı ucu, buğday yetişen çok verimli bir bölgedir. Öteki önemli ürünler pirinç, süpürgedarısı, nohut ve yağlı tohumlardır. Bölgede demir cevheri, kireçtaşı, boksit, kil, ateşkili, steatit, feldispat, manganez ve asıboyası çıkarılır. Murvara önemli bir ticaret merkezidir. Cabalpur bölgesinde, çoğu 5. yüzyıla ait çok sayıda Budacı, Hindu ve Cayna kalıntıları vardır. Nüfus (1991) kent, 739.961; (1981) metropoliten alan, 757.303; bölge, 2.198.743.

Cabañas, El Salvador'un ortakuzey kesiminde il. Kuzeyde ve doğuda Lempa Irmağı Vadisiyle çevrilidir. Yüzölçümü 1.104 km² dir. 1873'te oluşturulmuştur. 19. yüzyılda büyük önem taşıyan *indigo* (çivit) üretiminin gerilediği ilde tahıl, şeker, pirinç ve fasulye yetiştirilir ve mandıracılık için hayvan beslenir. Cabañas, yörede çıkarılan kaliteli kilden yapılan çömlekleriyle ünlüdür; çömlekçilik il merkezi Sensuntepeque ile Ilobasco'da yoğunlaşmıştır. Nüfus (1987 tah.) 207.573.

Cabanatuan, Filipinler'de, Luzon'un orta kesiminde, Nueva Ecija ilinde kent. Pampanga Irmağı üzerinde yer alır. 1950'de kent tüzel kimliği kazanan ve daha önceden il merkezi olan Cabanatuan, günümüzde yoğun pirinç tarımı yapılan Orta Luzon Ovasının doğu kesiminin ticari merkezidir. Önemli bir karayolu kavşağıdır. Ayrıca bir yan hatla demiryoluna bağlanır. Orta Luzon Politeknik Okulu buradadır. II. Dünya Savaşı'nda Japonların Bataan ve Corregidor Adasında tutsak ettiği ABD'li ve Filipinli askerler, kentin yakınlarındaki Cabu köyünde kurulan bir kampta tutulmuşlardı. Nüfus (1990) 173.000.

Cabanis, Pierre-Jean-Georges (d. 5 Haziran 1757, Cosnac - ö. 5 Mayıs 1808, Rueil-Malmaison, Fransa), Fransız filozof ve fizyolog. *Rapports du physique et du moral de l'homme* (1802; İnsanın Fiziksel ve Ahlaki Yanları Arasındaki İlişkiler) adlı yapıtında insanın ruhsal, zihinsel ve ahlaki yanlarını da kapsayan gerçekliğin tümüne mekanik maddeci bir açıklamaya getirmiştir.

Cabanis gençliğinde şiir ve tıbbı ilgi duyuyor, siyasetle ilgileniyordu. Zamanla bütün bunların yerini felsefe temeline dayalı bir bilim anlayışı aldı. Mirabeau kontunun son hastalığı sırasında, arkadaşı ve özel hekimi olarak onun yanında bulundu. Diderot, d'Alembert, Condorcet, Condillac ve d'Holbach ile dostluk kurdu. Paris'te bulundukları sırada Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson ile tanıştı.

Cabanis'ye göre yaşam, fiziksel güçlerin düzenlenmesinden başka bir şey değildi. Safra nasıl karaciğerin salgısı ise, düşünce de beyindeki salgıların ürünüydü. Doğal öğelerin düzeni davranışları belirliyordu. Bilinç mekanik süreçlerin bir sonucu, kavrama yetisinin kaynağı olan duyarlılık da sinir sisteminin bir özelliği olduğuna göre, ruhun varlığı gereksizdi. Yaşamının sonlarında Cabanis, egonun maddesiz ve ölümsüz olduğu yargısına vardı, ama bu düşüncesiyle daha önceki kuramları arasında herhangi bir uyumsuzluk görmedi.

Cabarrus (Kontu), François, François FRANCISCO olarak da yazılır (d. 1752, Bayonne, Fransa - ö. 27 Nisan 1810, Sevilla, İspanya), İspanya kralı III. Carlos'a danışmanlık yapmış banker ve iktisatçı.

Madrid'e bir sabun imalatçısı olarak yerleşen Cabarrus çok geçmeden krala danışmanlık yapan aydın reformcular arasında seçkin bir yer edindi. Bir bankanın organizasyonu, Filipinler'e ticareti yürütecek bir şirketin kuruluşu, para ve vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi gibi konularda görev aldı. III. Carlos'un yerine, reformlara karşı çıkan IV. Carlos'un başa geçmesiyle, etkisini yitirdi.

Öbür reform yanlısı danışmanlarla birlikte kuşkulu kişiler listesine alındı ve hakkında kovuşturma açıldı. Zimmetine para geçirmekle suçlanarak 1790'da hapse atıldı. İki yıl sonra serbest bırakıldı ve yeniden saygınlık kazanarak "kont" unvanı aldı. İspanya büyükelçisi olarak Paris'e atandı, ama Direktörlük yönetimi Fransız doğumlu olduğu gerekçesiyle bu atamayı kabul etmedi. Cabarrus, IV. Carlos'u Joseph Bonaparte lehine tahttan vazgeçmeye zorlayan entrikalara karışmamakla birlikte, Fransız kökenli olması ve İspanyol siyasetini yakından bilmesi nedeniyle Joseph Bonaparte'in üzerinde iyi bir etki yaptı. Bonaparte'in yönetiminde maliye bakanı oldu ve ölümüne değin bu görevde kaldı.

Cabell, James Branch (d. 14 Nisan 1879, Richmond, Virginia - ö. 5 Mayıs 1958, Richmond, Virginia, ABD), ABD'li yazar. *Jurgen* (1919) adlı romanıyla ünlülmüştür. Virginia'nın köklü ve seçkin bir ailesinden geliyordu. Yüzyıl başında yazmaya başladıysa da ahlak konusunda bir tartışma kopartan *Jurgen* romanıyla üne kavuştu. Özellikle *Jurgen*'in cinsel imgelerle dolu öyküsü içinde Amerikan kurumlarına ve bağnazlığına yönelttiği saldırılarıyla yaklaşıp on yıl süreyle büyük övgü topladı. 1930'larda yaşam ve sanat felsefesi gibi, üslupçuluğu da gözden düştü.

On sekiz ciltlik *Works* (1927-30; Yapıtlar), *Jurgen*'in yanı sıra *The Cream of the Jest* (1917; Şakanın Alâsı), *Beyond Life* (1919; Yaşamın Ötesinde), *Figures of Earth* (1921; Yeryüzü Şekilleri) ve *The High Place* (1923; Yüksekteki Yer) adlı yapıtlarını içerir. Cabell'in hayal gücünün ürünü olan Poictesme adlı ortaçağ kenti, yapıtlarının çoğunun geçtiği mekânı oluşturur ve yazarın yaşam karşısındaki şüpheci bakışını açığa vurur. 1940'larda Cabell, Florida'da geçen üç roman, Virginia üzerine denemelerini içeren *Let Me Lie*'i (1947; Bırak Yalan Söyleyeyim) ve kendi yaşamından yola çıkarak yazdığı *Quiet Please* (1952; Sessizlik Lütfen) adlı denemeleri yayımladı.

Cabet, Étienne (d. 1 Ocak 1788, Dijon, Fransa - ö. 8 Kasım 1856, St. Louis, Missouri, ABD), Illinois eyaletindeki Nauvoo'da bir komünal yerleşim kuran Fransız sosyalist.

Cabet, yaşamının büyük bölümünü öğretmen, avukat, devrimci ve siyasal sürgün olarak geçirdikten sonra, ideal toplumla ilgili kuramlarını ortaya koyduğu *Voyage en Icarie* (1840; Icarie'de Yolculuk) romanını yayımladı. Düşüncelerini uygulamaya geçirmek amacıyla birkaç yüz yandaşıyla birlikte 1848 ve 1849'da New Orleans'a gitti. Nauvoo'da eski bir Mormon yerleşimini satın aldı ve 280 göçmenle birlikte, Yunan mitolojisinde güneşe kanat uçan İkaros'tan esinlenerek *Icarie* adını verdiği komünü kurdu. Düşüncelerinin çoğunu uygulamaya koyamadığı için, bu komün ödünlere dayalı bir birlik olmaktan öteye gidemedi. Komünde yaşayanların sayısı hiçbir zaman 1.800'ü geçmedi. 1856'da bazı görüş ayrılıklarının çıkması üzerine, Cabet 180 yandaşıyla birlikte St. Louis'e gitti. Kısa bir süre sonra da orada öldü. Sonradan St. Louis yakınlarındaki Cheltenham, Corning (Iowa) ve

Cloverdale'de (California) yeni Nauvoo kolonileri kuruldu. Son iki koloni sırasıyla 1884 ve 1895'te dağıldı.

Cabeza de Vaca, Álvaro Núñez *bak* Núñez Cabeza de Vaca. Alvar

Cabezón, Antonio de, CABEÇON olarak da yazılır (d. 1510, Castriño de Matajudíos, Burgos yakınları - ö. 26 Mart 1566, Madrid, İspanya), ilk önemli İspanyol klavyeli çalgı bestecisi. 1500'lerin başlarındaki kalıplaşmış klavye üslubunu, 16. yüzyıl ortalarında, ki uluslararası üslupla birleştiren ağırbaşlı, yalın müziğiyle ünlüdür.

Doğuştan kör olan Cabezón, Palencia'da org çalmasını öğrendikten sonra 1526'da İspanya kralı V. Karl'ın (Şarlken) karısı Kraliçe Isabel'in orgcusu ve klavenscisi oldu. 1548'de Prens Felipe'nin (1556'dan sonra İspanya kralı II. Felipe) hizmetine girdi. Sarayda, müzik kuramcısı ve besteci Tomás de Santa María ve *vihuela* (lavta gibi akort edilen altı telli bir çalgı) virtüözü Luis de Narváez gibi önemli müzikçilerle tanıştı. Kraliyet müzik topluluğuyla birlikte 1548-51 arasında İtalya, Almanya ve Felemenk'e. 1554-56 arasında da İngiltere'ye ve yeniden Felemenk'e gitti. Üslubuyla İngiliz *virginal*(*) bestecileri okulunu ve Sweelinck'in önemli temsilcilerinden biri olduğu Flaman org üslubunu etkiledi.

Cabezón'un günümüze ulaşan yapıtlarının büyük bölümü, Luys Venegas de Henestroza'nın başka bestecilerin yapıtlarını da içeren *Libro de cifra nueva*'sında (1557; Yeni Tablatur Kitabı) ve oğlu Hernando'nun onun ölümünden sonra yayımladığı *Obras de música... de Antonio de Cabezón*'da (1578) çıkmıştır. Bu kitapların her ikisi de *cifra nueva* (yeni tablatura) denen notalama düzeni ile basılmıştır. (Bu düzende her oktavdaki notalar *fa*'dan başlayarak *l*'den 7'ye kadar numaralanır, her partiyon ayrı bir porte çizgisi üstüne basılır.) İki kitapta yer alan müzik de açıkça org ve başka klavyeli çalgılar için düşünülmüş olmakla birlikte, klavye, lavta ya da *vihuela* parçaları ayrı ayrı belirtilmiştir. Hernando, parçaların kolaylıkla arpa uyarlanabileceğini söyleyerek *vihuela*, üfleme ve yaylı çalgılar çalan müzikçilere yol gösterici öğütler vermiştir.

Cabezón'un besteleri *tiento*'lardan (16. yüzyılda İspanya'da çoğunlukla melodik taklitten yarılanan org parçaları), *missa* ve ayin için uyarlanmış kısa dinsel ezgilerden, mezmur ezgileri için solo bölümlerle bunların *fabordone*'lerinden (ya da *falsobordone*'ler; dört partili akor armonizasyonlu mezmur tonları), birkaç dans parçasından, önde gelen Avrupa bestecilerinin şanson ve motetleri ile popüler şarkı ezgileri üzerine *diferencia*'lardan (çeşitleme ve uyarlamalar) ve birkaç vokal parçadan oluşur.

Cabezón'un çalgı müziği parçaları klavyeli çalgılar için bestelenmiştir. Çalgı müziği üslubunun vokal müzikten türetildiği bir dönemde bu, alışılmadık bir tutumdur. *Tiento*'larında özgürce oluşturduğu melodik taklitte yeni temaların oluşmasına yol açan Cabezón, tema ve çeşitleme formunu ilk kullanan bestecilerden biridir. "Canto del caballero" adlı şarkı üzerine çeşitlemeleriyle "Guárdame las vacas" üzerine düzenlediği üç çeşitleme dizisi özellikle ünlüdür.

Cabhán, An *bak* Cavan

câbi, Osmanlılarda cizye, haraç ve vakıf gelirlerini toplayan görevli. Gelirlerin top-

lanması işine cibâyet denir ve bu, vakıf cibâyeti ile hazine cibâyeti olarak ikiye ayrılırdı.

Vakıf cibâyeti, padişah vakıflarının gelirlerinin toplanması göreviydi. Bu işi üstlenen vakıf câbileri, görevlerini ölünceye değin sürdürür, câbilik de mirasçılara kalırdı. Vakıf câbileri, yanlarındaki kâtiplere, defter kayıtlarına göre toplattıkları gelirleri kadiya onaylatır, vakıf mütevellisi aracılığıyla vakıf gâllesine aktarırlardı. 1826'da Evkaf Nezareti kurulunca, vakıf câbiliği bu nezarete bırakıldı.

Hazine cibâyeti ise, doğrudan devlet hazinesi adına görev yapan câbilerce yürütülürdü. Müslüman olmayan yükümlülerin cizye ve haraçlarını toplamak, ceride denen arazi ölçüm defterlerini tutmak bunların göreviydi. Osmanlı yönetim ve maliyesinin klasik işleyişinin bozulmaya başladığı ve dönüşümün gündeme geldiği dönemlerde hazine câbilerinin, mübaşiriye, küşadiye, ikramiye, tahsildariye adları altında, yasal olmayan bazı resimler istemeleri Hristiyan uyrukların yakınmalarna yol açınca, II. Mahmud 1830'da câbiliği kaldırdı. Bu görev, kamu görevlisi sayılan aylıklı cizyedarlara verildi ve cibâyet ücreti de tarifeyle bağlandı. Ama bu kez de kefillemeye, kolcu hakkı, yem ve yiyecek gibi yasal olmayan istekler yaygınlaştığından, 1833'te cizyenin öteki vergiler gibi toplanması kararlaştırıldı.

cabildo (İspanyolcada "kent meclisi"), İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerinde temel yerel yönetim birimi. İspanyollar, Roma Dönemine değin inen bir geleneğe uygun olarak, kentlere birinci derecede önem veriyor ve çevredeki kırsal kesimleri de doğrudan kentlere bağlı birimler olarak görüyordu. İspanyol Amerikası'ndaki her belediye, yerel konularda, ortaçağ sonundaki Kastilya kentlerinde olduğu gibi kendi *cabildo*'sunca yönetiliyordu. *Cabildo*'nun üyeleri olan *regidore*'ler (meclis üyesi) ile *alcalde ordinario*'ların (sulh hâkimi) ve yerel *corregidor*'un (kralın atadığı yargıç) geniş yetkileri ve saygınlığı vardı. Üye sayısı kentlere göre değişen bu organlar, genellikle dar kapsamlıydı. Lima ve Mexico gibi önemli kentlerin *cabildo*'ları yaklaşık 12 üyeden oluşuyordu.

Cabildo, belediye yönetiminin kolluk, sağlık, vergilendirme, yapıların denetimi, fiyat ve ücret düzenlemesi ve yargı gibi bütün olağan işlerinden sorumluydu. *Cabildo* üyeleri bu görevleri yerine getirmek için vergi tahsildarı, piyasa denetçisi ve kolluk subayı gibi görevliler atarlardı. Dürüst ve etkili bir kent yönetimi kurulması için çıkarılan kral fermanlarına karşın, *cabildo*'lar genellikle yolsuzlukları ve açgözlülükleriyle tanınırlardı.

16. yüzyıl ortalarında *cabildo*'lara atamalar kural olarak İspanya tahtının yetkisi altına alındı; bu makamlar satılıyor ve bazen de soydan geçiyordu. Bir kentteki mülk sahibi sınıfın, *cabildo* üyelerinden bazılarını seçtiği durumlar da oluyordu. Yüksek görevlere gelmeleri yasaklanmış olan Kreoller (Amerika'da doğmuş İspanyol kökenliler), *cabildo* üyesi olabiliirdi. Önemli sorunlar tartışılacağı zaman bütün yurttaşlar, *cabildo abierto*'ya (açık kent toplantısı) katılmaya çağırılırdı. Bu toplantılar 19. yüzyıl başlarında İspanyol Amerikası'ndaki bağımsızlık hareketinde büyük önem kazandı. 1810'da Güney Amerika'nın güney kesimindeki bağımsızlık savaşlarını başlatan, Buenos Aires *cabildo abierto*'su oldu.

Cabimas, Venezuela'nın kuzeybatısındaki Zulia eyaletinin kuzeydoğusunda kent. Maracaibo Gölünün kuzeydoğu kıyısında yer alan Cabimas, Ambrosio petrol alanlarında önemli bir merkezdir. Kentin hemen güneyinde La Salina rafinerisi ve Lagunillas'tan başlayan bir petrol boru hattı vardır. Göl kıyısındaki öteki petrol merkezlerine karayoluyla bağlanan Cabimas ile 30 km kuzeybatıda gölün karşı yakasında yer alan ülkenin ikinci büyük kenti ve eyalet merkezi Maracaibo arasındaki yol General Urdaneta Köprüsü'nden geçer. Nüfus (1990 tah.) 165.904.

Cabir, Latince GEBER (ü. 14. yy), gerçek kimliği bilinmeyen ünlü simyacı. Yapıtları 14 ve 15. yüzyıllardaki simya ve metalurji çalışmaları üzerinde en büyük etkiyi yapmış kitaplar arasında yer alır. Latince adı Geber, 8. yüzyılda yaşamış olan simyacı Cabir bin Hayyan'ın büyük ününden dolayı benimsediği Cabir adından gelir. Matbaanın bulunmasından önce elyazmalarının bütün nüshaları uzun ve yorucu bir yöntem olan elle çoğaltılıyordu. Simyacılar yapıtlarını çoğunlukla kendilerinden önce yaşamış ünlü birine ithaf ederek, daha çok saygınlık kazanmaya ve daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmaya çalışıyorlardı. İspanya kökenli olduğu ve Arap bilimlerini çok iyi bildiği anlaşılan Cabir de, yapıtlarının daha çok ilgi görmesi için benzer bir yöntemle adını saklama yoluna gitmiştir.

Cabir'in bilinen dört yapıtı *Summa perfectionis magisterii* (1678; Kusursuz Ustanın Doruğu), *Liber fornacum* (1678; Ocaklar Kitabı), *De investigatione perfectionis* (1678; Kusursuzluğun Araştırılması Üzerine) ve *De inventio ne veritatis*'tir (1678; Gerçeğin Bulunuşu Üzerine). Simya kuramını en açık biçimde dile getiren bu yapıtlar, 16. yüzyıldan önceki laboratuvar kurallarına ilişkin en önemli kaynak kitaplarıdır. Bu nedenle daha önce gizemciliğin, gizliliğin ve kapalılığın egemen olduğu simya alanında geniş bir okur kitlesi bularak büyük bir etki yaptılar.

Arap simya kuramlarının çoğunu benimseyen Cabir, bunları bütün Batı Avrupa'da yaygınlaştırdı. Bütün madenlerin kükürt ve cıvadan oluştuğunu öne sürerek, madenlerin özelliklerini bu çerçeveye oturtan ayrıntılı bilgiler verdi. Ayrıca temel metalleri altına dönüştürmede bir iksirin nasıl kullanıldığını açıkladı. Öte yandan ussal yaklaşımla, Avrupa'da simyanın güçlü ve saygın bir yer kazanmasını sağladı.

Cabir'in laboratuvar işlemleri için bulduğu pratik yöntemlerin açıklığı, birçok kimyasal işlemi bildiğini göstermektedir. Kimyasal bileşimleri anlaşılmaması, nitrik ve sülfürik asitler gibi bazı asitlerin hazırlanmasını ve başta sınırlar olmak üzere laboratuvar araç gereçlerinin yapıp kullanılmasını da açıklamıştır. Kitapları Arap simyasına çok şey borçlu olmakla birlikte, daha önce yazılmış Arapça yapıtların bir çevirisi olmaktan uzaktır. Avrupa'da yeni doğan bilimin ilk ürünleri arasında yer alan bu yapıtlar, 16. yüzyılda İtalyan kimyacı Vannoccio Biringuccio'nun, Alman madenbilimci Georgius Agricola'nın (Georg Bauer) ve Alman simyacı Lazarus Ercker'in yapıtları ortaya çıkana değin aşılammıştır.

Cabir bin Hayyan, tam adı EBU MUSA CABIR BIN HAYYAN EL-AZDI. Latince GEBER (d. y. 721, Tus, İran - ö. y. 815, Küfe, Irak), "Arap kimya biliminin babası" diye anılan simyacı.

Cabir doğduktan kısa bir süre sonra babası, Abbasilerin Emevi hanedanını yıkmak için düzenledikleri bir suikasta katıldığı gerekçesiyle, boynu vurularak idam edildi.

Arabistan'a gönderilen Cabir orada Şii mezhebine katıldı. Tıp da dahil olmak üzere, bilimin pek çok dalında çalıştığı sanılmaktadır. Abbasilerin 750'de Emevilerin yerine geçmesinden sonra Cabir, Abbasi halifesi Harun Reşid'in (hd 786-809) saray doktoru oldu. Kendisine pek çok bilimsel konuda esin veren altıncı Şii imamı Cafer Sadık'ın da yakın dostuydu.

Cabir'in olduğu ileri sürülen iki binden fazla yapıt vardır. İsmailiye mezhebi onun adıyla simya ve gizemcilik üzerine pek çok yapıt yayımlamıştır. 14. yüzyılda bir İspanyol simyacı, onun adına dayanarak daha büyük bir saygınlık kazanmak amacıyla yazılarını Geber diye imzalamıştır.

Cabir'in kendi yapıtlarında ise, sonraki simyacıların bu olağanüstü saygısını haklı kılacak başarılarla ilişkin bir iz yoktur. Onun daha çok, kendi metafizik doğa felsefesinin çekiciliğiyle, biraz da kendine özgü üslubu, üzerinde durduğu şeyler ve geliştirdiği madde kuramıyla ünlendiği anlaşılmaktadır. Cabir, her şeyin ateş, toprak, hava ve sudan oluştuğuna ilişkin Eski Yunan inanışına yeni bir biçim getirmiştir. Bu dört elementin cıva ve kükürtü oluşturmak için birleştiğine ve madenlerin tümünün bu iki maddenin değişik oranlardaki bileşiminden oluştuğuna inanmıştır. Cabir, cıva ve kükürt birleştiğinde kırmızı zincifre bileşiminin (cıva-kükürt alaşımı) ortaya çıktığına inanmakla birlikte, bu birleşmenin elverişli bir oranda gerçekleşmesi durumunda altın elde edilebileceğini ileri sürmüştür. Bu kuram yaygın biçimde kabul edilmiş, değişime uğrayarak yayılmış, kimya biliminin ilk evrelerinde büyük bir etki yapmış ve sonunda eski kimyacıların flojiston konusundaki inancına kaynaklık etmiştir.

Cable, George W(ashington) (d. 12 Ekim 1844, New Orleans - ö. 31 Ocak 1925, St. Petersburg, Florida, ABD), New Orleans'daki yaşamı işlediği roman ve öyküleriyle tanınan ABD'li yazar ve reformcu. İlk kitaplarından, öykü derlemesi *Old Creole Days* (1879; Eski Kreol Günleri) ve bir roman olan *The Grandisimes* (1880) Kreollerin(*) ağırlıkta olduğu New Orleans'ın damgasını taşır. Cable, övgüyle karşılanan yapıtlarında, bu eski Fransız-İspanyol kentinin renkli görünümünü ve yaşam biçimini yakalayıp yansıtmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Güney edebiyatında yeni sayılabilecek gerçekçi bir anlatım uyguladığı gözlenir.

Köle sahibi bir ailenin çocuğu olmasına ve İç Savaş'ta Güney süvarî birliklerinde yer almasına karşın Cable, köleliği ve azatlı kölelerin yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanamamasını ahlak açısından bir hak-sızlık olarak görmekteydi. Bu bakımdan azat edilme öncesinde ve sonrasında baskıları, sınıf ve kast yapısını ele aldığı ilk öykü ve romanlarında ahlak yönünden suçlayıcı dokundurmalar bulunur. Cable, Güney basınında yer alan ağır saldırılara göğüs gererek, Siyahların haklarını savunan makaleler yazdı ve konferanslar verdi. Toplumsal içerikli denemelerini *The Silenus South* (1885; Sessiz Güney) ve *The Negro Question* (1888; Zenci Sorunu) adlı iki kitapta topladı. Güney'deki ırk ayrımcılığı kökleştikten sonra, bu alandaki çabalarının vazgeçerek 1885'te Massachusetts eyaletindeki Northampton'a yerleşti. Yetmiş yaşını aşana değin, konuları daha çok Güney'de geçen romanlar yazmayı sürdürdü. Sonraki romanları daha sağlam bir yapıda olmakla birlikte, ilk kitaplarında damgasını vuran dirlik ve çekicilikten yoksundur. Ahlaksal inançlarını da eskisi gibi güçlü bir biçimde yansıtmaz. Arlin Turner'

in 1956'da yazdığı Cable'in yaşamöyküsü geniş bir kaynakça içerir.

Cable News Network (CNN), tam adı CABLE NEWS NETWORK, INC., ABD'de, canlı olarak 24 saat haber yayını yapan televizyon kuruluşu. Turner Broadcasting System, Inc.'in bir yan şirkettir. Merkezi Georgia eyaletinin Atlanta kentindedir.

Turner Broadcasting System'in kurucusu olan Ted Turner Haziran 1980'de CNN ile yeni bir atılıma girişti. Büyük ABD kentlerinin yanı sıra dünyanın çeşitli yerlerindeki kentlerde haber büroları açtı. Ardından uydu aracılığıyla yeryüzünün hemen her yanından canlı haber akışını sağlayan bir sistem kurdu. Böylece anında haber iletme üstünlüğünü kazanan CNN, 1991'de Körfez Savaşı'yla ilgili haberleri naklen vererek dünya çapında büyük ilgi topladı. Savaşı dünyaya duyuran ilk televizyon olarak bu haberlerin önemli bir bölümünü Irak'tan geçti.

Cabo Delgado, Doğu Afrika'da, Mozambik'in kuzeydoğusunda il. Önceleri bir ilçeyken 1975'te il olmuştur. Yüzölçümü 82.625 km²'dir. Doğudaki dar kıyı bölgesinden batıdaki tepelere ve platolara doğru yükselir. Ruvuma Irmağının çizdiği kuzeydeki Tanzanya sınırı boyunca alçak Maconde Platosu uzanır. İlin başlıca akarsuları kuzeye doğru akarak Ruvuma Irmağına karışan ve Niassa iliyle batı sınırının bir bölümünü çizen Lugenda Irmağı, iç kesimde akan Messalo Irmağı ve Nampula iliyle güney sınırını çizen Lúrio Irmağıdır. Pamuk, piring, sisal, süpürgedarısı, manyok ve mahuncevizi verimli ırmak vadilerinde ve kıyı düzlüklerinde yetiştirilir. Tarımsal ürünler, Pemba Körfezinde yer alan il merkezi Pemba'dan (eskiyen Pôrto Amélia) ihraç edilir. Kuzey-güney doğrultusunda ili boydan boya geçen anayol dışında, Pemba'dan batıya giden bir yol daha vardır. Nüfus (1989 tah.) 1.189.920.

Cabo Verde (Portekizcede: "Yeşil Burun"), resmî adı CABO VERDE CUMHURİYETİ, Portekizce REPÚBLICA DE CABO VERDE. Atlas Okyanusunun orta kesiminde ada ülkesi. Senegal'in batı kıyısından 620 km açıktaki yer alır. Yüzölçümü 4.033 km²'dir. 14°48' ve 17°12' kuzey enlemleri ile 22°40' ve 25°22' batı boylamları arasında uzanır. Rüzgârüstü (Barlavento) ve Rüzgârlı (Sotavento) adlı iki gruba ayrılan 10 ada ve 5 adacıktan oluşur. Bu iki ada grubu aynı zamanda cumhuriyeti oluşturan İhlas de Barlavento ve İhlas de Sotavento illerine denk düşer. Ülkenin başkenti São Tiago Adasında yer alan Praia'dır. Nüfusu (1991 tah.) 341.000'dir.

Doğal yapı. Sarp ve dağlık Rüzgârüstü Adalarında aşınma sonucu oluşmuş derin oluklar görülür. Düz bir yapısı olan Rüzgârlı Adaları ise çoğunlukla ova ve alçak bölgelerden oluşmuştur. Adalar volkanik kökenlidir. Fogo Adasındaki etkin yanardağ 1951'de patlamıştır; adaların en yüksek noktası olan Cano Doruğu da (2.829 m) Fogo'dadır. Engebeli yüzey şekilleri ve yağışların yetersizliği nedeniyle adaların büyük bölümü litosoller ve ham topraklarla kaplıdır. Adaların çoğunda yamaçlar denizden birdenbire yükselir. Dağlık adalardaki akarsular yalnızca yağmurlu mevsimlerde su taşır.

Cabo Verde'nin ikliminin başlıca özelliği mevsimler arasında fazla sıcaklık farkı olmaması ve aşırı kuraklıktır. Ortalama sıcaklığın 22°C olduğu şubat ayı en soğuk, ortalama sıcaklığın 27°C olduğu eylül ayı ise en sıcak aydır. Yağışlar düzensizdir; belirli aralıklarla görülen kuraklıklar kışa neden

olur. Praia'da yıllık yağış ortalaması 241 mm'dir. Sahra'dan esen kum fırtınaları bazen güncün görülmesini engelleyecek ölçüde yoğun kum bulutları oluşturur. Yağışlı mevsimlerde tepelerden akan kaynaklar aşağıdaki vadilerde sulama yapılmasını sağlar. Yüksek tepelerde denizden yükselen sis, belli oranda nem getirerek tarıma olanak verir. Maio ve Sal'deki tuz alanlarında kurakçıl bitkiler (kısıtlı su ile büyümeye uyum sağlamış bitkiler) yetişir. Rüzgâr alan kesimlerdeki çalılıklar çoğunlukla dikenli, acı ve zehirli bitkilerden oluşur. Adalarda yaşayan hayvanlar arasında geko ile bazı keler türleri sayılabilir.

Cabo Verde topraklarının yaklaşık onda biri ekime, yüzde yedisi ise sığır ve koyun otlatmaya elverişlidir.

Nüfus. Cabo Verde nüfusunun yaklaşık yüzde 45'i 15 yaşın altındadır. Daha yaşlı nüfusun büyük bölümü çalışmak amacıyla, başta Venezuela ve Brezilya olmak üzere, başka ülkelere göç eder.

1991 verilerine göre nüfus yoğunluğu km²'de 84,6 kişidir. Nüfusun en yoğun olduğu bölgeler São Tiago, Santo Antão ve São Vicente adalarının kıyı kesimleridir. Ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 30'u kentlerde, kentli nüfusun yarısı da Praia'da yaşar. Kırsal nüfus daha çok az sayıdaki verimli vadiye ve kıyılardaki küçük köylerde toplanmıştır.

20. yüzyılda yaşanan birkaç kıtlık felaketi 200 binden fazla insanın ölmesine ve çok sayıda insanın adalardan Afrika ülkelerine, Brezilya'ya ve ABD'ye göç etmesine neden olmuştur. Göçlere ve doğum oranının oldukça düşük olmasına karşın, 1940'lardan bu yana nüfus sürekli olarak artmaktadır. Doğum ve ölüm oranları (1987) sırasıyla binde 32,1 ve binde 7,7'dir.

Adalar nüfusun üçte ikisinden fazlası Avrupalı Afrikalı melez Kreollerden, geri kalanıysa Avrupalılar ile Afrikalı Siyahlardan oluşur. Ülkede eğitim görmüş nüfusun dili olan Portekizcenin yanı sıra Portekizcenin bir lehçesi olan Cabo Verde Kreolu (Crioulo) konuşulur. Nüfusun yaklaşık yüzde 98'i Katoliktir; merkezi São Tiago'da bulunan ve hızla gelişen Protestan misyonunun bir kilisesi ve adaların çoğunda okulları vardır. Animist geleneklerin çoğu hâlâ sürdürülmektedir.

Ekonomi. Cabo Verde'de büyük oranda tarıma dayanan, gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. 1968'de ciddi bir kuraklık döngüsünün başlamasından bu yana ülkenin ekonomik koşulları hızla kötüye gitmiş ve açlık ancak büyük ölçekli uluslararası yiyecek yardımıyla önlenememiştir.

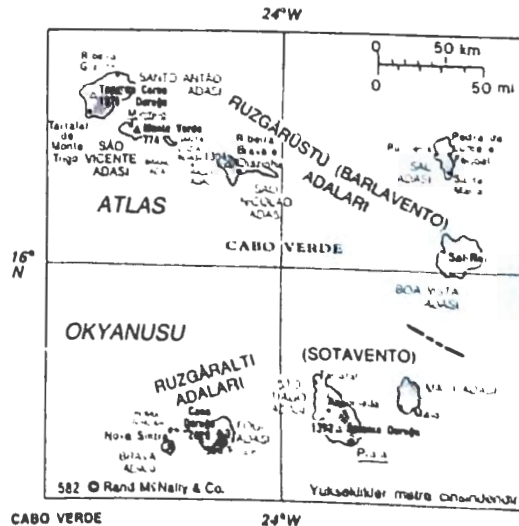
Gayri safı milli hasılanın (GSMH) üçte birini karşılayan tarım kesiminde nüfusun da üçte birinden fazlası çalışır. Bununla birlikte ülkenin yiyecek gereksiniminin beşte dördünden fazlası ithalatla karşılanır. Normal yağış alındığı zamanlarda bile 10 adadan yalnız dördünde (Santo Antão, Brava, Fogo ve São Tiago) wzu edilebilir bir tarımsal etkinlik yürütülür. Tarım kesiminde temel uğraş hayvancılıktır. Tüketim amacıyla yetiştirilen ürünler mısır, fasulye, manyok ve tatlıpatatesir. Muz, çekerkamışı, kahve ve yerfıstığı gibi ticari ürünlerin yetiştirilmesi özendirilmekteyse de bu alandaki gelişme çok yavaştır. Yönetimin kuraklıkla mücadele için aldığı önlemlerin başında kuyu açmak ve oldukça seyrek yağışlardan elde edilen suları toplamaya yönelik binlerce baraj ve su bendi yapmak gelir. 1980'lerin başında 2 milyondan fazla kuraklığa dayanıklı ağaç dikilmiştir.

Madencilik önemsizdir. Sal, Maio ve Boa Vista adalarında tuz üretilir. Çimento yapımında kullanılan pozolan volkanik kayalar küçük miktarlarda ihraç edilir. Balıkçılık sanayisinin gelişme potansiyeli vardır; yavaş yavaş modern tekne ve gereçlere geçilmektedir. Mindelo'da bir soğuk depolama tesisi, Praia ile Sal Adasında da tonbalığı konserve fabrikaları vardır.

GSMH'nin yaklaşık dörtte birini imalat ve inşaat kesimi oluşturur. Yaratılan değerde inşaat kesiminin payı daha yüksektir. Başlıca sanayi kolları gıda işleme ve dokumadır. Ayrıca bir petrol rafinerisi, bir deniz kuvvetleri tersanesi ve bir çimento fabrikasının yapımı planlanmaktadır. 1980'lerin başında adalardaki ciddi su sıkıntısını hafifletmek ve zamanla ortadan kaldırmak amacıyla bir deniz suyu arıtma tesisinin yapımına başlanmıştır.

GSMH'nin yaklaşık yarısını hizmet ve taşımacılık kesimleri karşılar. Cabo Verde Atlas Okyanusunun orta kesiminden geçen hava ve deniz yollarının kavşak noktası durumundadır. Liman ve havalimanlarının geliştirilmesi bu stratejik konumun önemini daha da artırmıştır. Adaların konumu ile elverişli iklim koşullarının sağladığı turizm olanaklarını değerlendirmek amacıyla, 1980'lerin başında Praia'da bir otel kompleksinin yapımına başlanmıştır.

Ticaret dengesi sürekli açık veren Cabo Verde'nin ticaret yaptığı başlıca ülkeler Portekiz ve Hollanda'dır. Büyük miktarlara varan uluslararası yardıma karşın, eldeki fonlar hükümetin kalkınma politikasını gerçekleştirmeye yetmemektedir. Başka ülke-

lere yerleşmiş eski adalılardan ve göçmen işçilerden gelen dövizler durumu bir ölçüde hafifletse de, ekonomik kalkınma hâlâ büyük ölçüde dış ülkelerin ek yardımlarına bağlıdır.

Yöneltil ve toplumsal yapı. Cabo Verde uzun yıllar tekpartili bir cumhuriyet olarak yönetilmiş, ancak Eylül 1990'da yapılan anayasa değişikliklerinin ardından çokpartili sisteme geçilmiş ve cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi karara bağlanmıştır. Yasama yetkisi 79 üyeli Ulusal Halk Meclisi'nin elindedir. Yargı sisteminin başında, Ulusal Adalet Konseyi bulunur.

Cabo Verde'de dar kapsamlı sosyal güvenlik programlarının yanı sıra ulusal sağlık hizmeti uygulaması da başlatılmıştır. Sağlık koşulları yetersiz bir düzeyde olmakla birlikte, öteki Batı Afrika ülkelerine oranla daha iyidir. Sağlık ve temizlik hizmetlerinin yetersizliği ve kötü beslenmenin yaygınlığı, buluşağı ve parazitik hastalıkların, özellikle de tüberküloz, zatürree, bronşit, mide ve bağırsak hastalıkları ile çocuk hastalıklarının sıkça görülmesine yol açar. Ortalama ömür (1987) kadınlarda 67 yıl, erkeklerde 63 yıldır. Bebek ölüm oranı (1987) her bin canlı doğumda 51'dir. Eğitim 4-14 yaşları arasında zorunlu ve ücretsizdir. Okul çağına gelmiş çocukların yaklaşık yüzde 90'ı ilkökula devam etmektedir. Geleneksel olarak, öğrenciler yükseköğrenim için dış ülkelere, özellikle Portekiz'e gider.

Kültürel yaşam. Cabo Verde'nin zengin Kreol kültürü, edebiyata ve müziğe yaptığı belirgin katkılarla dikkati çeker. *Mornas* olarak bilinen hüzünlü müzik besteleri ve Criouli şüri bunun tipik örnekleridir.

Tarih. Portekizlilerin 1456-60 arasındaki ilk keşifleri sırasında Cabo Verde Adalarının insan yaşamıyordu. Diego Gomes ve António da Nola adlı Portekizli denizciler 1460'ta buldukları adalara Maio ve São Tiago adını verdiler. 1462'de São Tiago'ya çıkan ilk Portekizli göçmenler zamanla Ribeira Grande kentini kurdular. Köle ticaretinin gelişmesiyle birlikte Ribeira Grande'nin önemi ve zenginliği de arttı. Kent, 1541'de korsanların, 1585 ve 1592'de de İngilizlerin saldırısına uğradı. 1712'deki Fransız saldırısından sonra kent terk edildi. 1876'dan sonra köle ticaretinin çöküşüyle birlikte adaların zenginliği de yok oldu. Birbirini izleyen kuraklık ve kıtlıklar, yolsuzluklar ve kötü yönetimin etkisiyle yaşama koşullarını ağırlaştırdı. 19. yüzyılın sonlarında belirli bir düzelmeye başladı. Adaların Avrupa, Güney Amerika ve Güney Afrika arasındaki büyük ticaret yollarının üzerinde bulunması, Mindelo'da bir kömür ikmal ve denizaltı kablo merkezinin kurulmasını sağladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, deniz taşımacılığının azalması nedeniyle refah düzeyinde bir gerileme görüldü. Ticaretin artması ve refah düzeyinin göreceli olarak yeniden yükselmesi, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşti.

1951'e değin Portekiz'in bir sömürge olan Cabo Verde, bu tarihte Portekiz'e bağlı bir deniz aşırı il durumuna getirildi. 1961'de bütün adaların halkına Portekiz yurttaşlığı hakkı verildi. Bu gelişmelere karşın, Gine-Bissau ve Cabo Verde'nin Bağımsızlığı İçin Afrika Partisi'nin (PAIGC) öncülüğünü yaptığı güçlü bir bağımsızlık hareketi etkinliğini sürdürdü. (Afrika kıtasında yer alan Gine-Bissau da eski bir Portekiz sömürgeydi; il statüsü verilmesine karşın tam bağımsızlığı hedefliyordu.) Cabo Verde Adaları 1975'te bağımsız bir cumhuriyet haline geldi ve

Aristide Pereira ülkenin ilk cumhurbaşkanı oldu. Kasım 1980'de Gine-Bissau'daki darbeden sonra, Cabo Verde'de Cabo Verde'nin Bağımsızlığı İçin Afrika Partisi (PAICV) adıyla PAIGC'den ayrı bir parti kuruldu. Ulusal Halk Meclisi'nin onayladığı 1981 anayasası ülkenin Gine-Bissau'dan ayrılışını resmileştirdi. Katolik Kilisesi'nin direnişine karşın ılımlı bir toprak reformu gerçekleştirildi. İzlenen bağıntısızlık politikası, birçok ülkeyle siyasal ve ekonomik ilişkiler kurulmasını sağladı. Pereira Ocak 1986'da beş yıllık bir dönem için yeniden cumhurbaşkanı seçildi.

1990'da çokpartili sisteme geçileceği açıklandı ve Cumhurbaşkanı Aristides Pereira çokpartili seçimlere gidilebilmesi için PAICV başkanlığından istifa etti. Ocak 1991'de yapılan seçimlerde PAICV yeni kurulan Demokrasi Hareketi karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Ertesi ay yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından da Aristides Pereira bu görevi oyları yaklaşık yüzde 73'ünü alan Antonio Mascarenhas Monteiro'ya bırakmak zorunda kaldı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Cabo Verde Havzası, Atlas Okyanusunda denizaltı çöküntüsü. Batıda Orta Atlantik Sirtıyla, doğuda ise Batı Afrika kıyısıyla birleşir. Kuzeyindeki bitişik Kanarya Havzası ile birlikte, Cabo Verde Adalarının batı ve güneybatısında Batı Afrika kıyılarını çevreleyen bir yay oluşur. Atlas Okyanusu tabanının büyük bölümü derin deniz bataklığıyla kaplı olduğu halde, ortalama derinliğin 7.200 m'ye ulaştığı Cabo Verde Havzasında bataklığın yerini kırmızı toprak alır. Burada daha ılık ve tuzlu olan sular güneydeki Sierra Leone Havzasından gelen serin sulara karışır. Cabo Verde Havzasına doğru güney yönünde akan Kanarya Akıntısı, batıdaki Ekvator Karşıkıntısı ile güneydeki Gine Akıntısına karışarak ılır.

Caboche, Simon, lakabı SIMON LE COUSTELIER (Bıçakçı Simon) (ü. 15. yy başları), Fransız ayaklanmacı. Kraliyet yönetiminde başarısız bir reform hareketine yol açan kanşıklıklara ön ayak olmuştur.

Mesleği deri yüzücü olduğu ve 1407'den sonra yönetimden hoşnutsuz tüccar loncalarının önderlerinden biri haline gelen Caboche, yandaşlarıyla birlikte Burgonya dükü Jean'ın (Korkusuz) himayesine girdi. Yaygın yolsuzluklar ve vergiler nedeniyle Kral VI. Charles'ın memurlarını suçlayan Paris Üniversitesi de bu gruba katıldı. Caboche'un başında yer aldığı bir kalabalığın Nisan 1413'te Bastille'i kuşatıp ele geçirmesi üzerine, VI. Charles ertesi ay yönetsel reformu amaçlayan bir ferman çıkarttı. Caboche Fermanı olarak bilinen bu belge, yönetim işlerinin siyasal konsey, *Parlement*(*) ya da *Chambre des Comptes*'da (Hesap Divanı) görüşülerek denetlenmesini ve yönetimle ilgili bütün görevlilerin bu organlardan biri tarafından seçilmesini öngörüyordu. Kanşıklıkların sürüp gitmesi yüzünden Paris burjuvazisinin saf değiştirmesi, Burgonya dükünün rakibi Orleans dükü Charles'ın ayaklanmacıları bastırmasına fırsat verdi. Kral Charles, kendisine zorla kabul ettirilmiş olan fermanı geri alarak kanşıklık çıkarıcıları Paris'in dışına sürdü. Caboche, 1418'de Burgonyalılarla birlikte Paris'e dönmeye karşın eski nüfuzunu bir daha kazanamadı.

Cabora Bassa, CAHORA BASSA olarak da yazılır, Doğu Afrika'da Mozambik'in batısında, Tete ilinin orta kesimlerindeki Zambezi Irmağı üzerinde kurulu kemer baraj ve

hidroelektrik santral. İl merkezi Tete'nin 125 km kuzeybatısında olan barajın yüksekliği 171 m, üst bölümünün genişliği 303 m, dolgu hacmi ise 510 milyon m³'tür. Barajın arkasında toplanan suyun oluşturduğu Cabora Bassa Gölünün uzunluğu 241 km, genişliği 31 km, toplam su hacmi ise 64 milyar m³'tür. Gölet Zambia-Mozambik sınırına kadar uzanır. Hidroelektrik santral projesinin toplamı 2.000 MW gücündeki beş elektrik üreticiden oluşan ilk bölümünün yapımına 1967'de başlanmış ve çalışmalar 1977'de tamamlanmıştır. Projenin ikinci bölümü ise, Zambezi Irmağının kuzey kıyısında bir yeraltı santralının kurulmasını ve burada üretilen elektriğin tüm ülkeye dağıtılması amacıyla 1.600 km uzunluğunda hat döşenmesini içermektedir. Projenin kısmen tamamlanan bu ikinci bölümüne ilişkin çalışmalar halen sürdürülmektedir. Projeye hedeflenen toplam elektrik gücü 3.600 MW'tır. Cabora Bassa Barajı, başta Güney Afrika olmak üzere, Maputo'ya, Tete iline ve Tete kenti yakınlarındaki Moatize kömür madenlerine elektrik sağlamaktadır. Güney Afrika'ya sağlanan elektrik, 1.400 km uzunluğunda ve her biri 530 kW gücünde olan iki hatla iletilmektedir. Ama bu iletim 1981'de Mozambik Ulusal Direniş Hareketi'nin (MNRM) sabotajları sonucunda kesintiye uğramıştır. Portekizliler 1992'ye değin Companhia Hidroeléctrica de Cabora Bassa'nın sahibi olarak kalmışlardır. Santral ile Tete kenti arasında karayolu bağlantısı bulunmaktadır.

Cabot AİLESİ, zenginliği, yardımseverliği ve yetenekli üyeleriyle ünlü Amerikalı aile. Geçmiş ailenin kurucusu John Cabot'ın 1700'de Massachusetts'deki Salem kentine yerleşmesine değin iner.

Tüccar olarak büyük başarı gösteren John Cabot ve oğlu Joseph, rom ve köle ticaretinin yanı sıra düşman gemilerine saldırma izni olan özel bir ticaret filosu işletiyorlardı. Joseph'in oğlu George Cabot da ailenin servetini artırmakla birlikte, daha çok siyasal çalışmalarla ilgilendi. Federalist Parti'nin, Essex Hizbi'nin ve Hartford Konvansiyonu'nun önderliğini yaptı.

Cabot ailesinin daha sonraki kuşakları zamanla Salem'den Beverly'ye, oradan da Boston'a taşındılar. Öbür varlıklı Boston aileleriyle yaptıkları evlilikler, Brahminler olarak bilinen, sıkı biçimde kenetlenmiş bir aristokrasiye doğurdu. Cabot ailesinden gelme ünlü Brahminler arasında Francis Cabot Lowell, Arthur Tracy Cabot, Richard Clarke Cabot, Edward Clarke Cabot, Godfrey Lowell Cabot, Henry Cabot Lodge ve Henry Cabot Lodge, Jr. sayılabilir.

Ailenin üyeleri özellikle tıp, mimarlık, siyaset ve yardımseverlik konularında sivilmişlerdir. Massachusetts Genel Hastanesi, Boston Senfoni Orkestrası ve Harvard Üniversitesi, Cabot servetinden bağış almış önemli kuruluşlardan bazılarıdır.

Cabot, John, İtalyanca GIOVANNI CABOTO (d. y. 1450, Cenova ? - ö. y. 1499), 1497-98'deki araştırma gezileriyle, İngilizlerin Kanada üzerindeki hak iddialarına zemin hazırlayan denizci ve kâşif. Yaşamına ve gezilerine ilişkin ayrıntılar, bugün bile tarihçiler ve haritacılar arasında tartışma konusudur.

1461'de ya da daha önce Venedik'e gitti; 1476'da Venedik yurttaş oldu. Burada bir ticaret şirketinde çalışırken, Akdeniz'in doğu kıyılarına yolculuk yaptı ve Batı ile Doğu arasında önemli bir ticaret merkezi olan Mekke'yi ziyaret etti. Denizcilikte giderek ustalaşan Cabot, Kolomb'dan bağımsız ola-

rak, sürekli batıya gidildiğinde Asya'ya ulaşabileceğini düşünüyordu.

Yaklaşık 1484'te ailesiyle birlikte Londra'ya yerleşti. Bundan sonraki 10 yıl içinde nerede olduğu ve neler yaptığı tam bilinmemekle birlikte, Atlas Okyanusunu aşmak için Londra, Lizbon ve Sevilla'da destek aradığı sanılmaktadır.

5 Mart 1496'da İngiltere kralı VII. Henry, yazılı bir belgeyle, Cabot ve oğullarına bilinmeyen ülkeleri keşfetmek için yolculuk yapma, orada elde ettikleri malları Bristol limanından İngiltere'ye getirme ve burada kuracakları her türlü ticaret işiyle, getirdikleri malların tekeliyle ellerinde tutma yetkisi verdi. Kolomb'un İspanya adına yaptığı keşifler, İngilizleri de harekete geçirdi ve Bristol'lu tüccarların Cabot'u desteklemesini sağladı.

1496'da tek bir gemiyle Bristol'dan yola çıkan Cabot, yiyecek yetersizliği, kötü hava koşulları ve tayfasıyla arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden geri dönmek zorunda kaldı. Mayıs 1497'de "Matthew" adlı küçük bir gemi ve 18 kişilik tayfasıyla gene Bristol'dan yola çıktı. İrlanda'nın çevresinden dolaşarak kuzeye ve ardından batıya yöneldi. 24 Haziran sabahı karayla karşılaştı. Karaya çıktığı yer kesin olarak bilinmemekle birlikte, buranın Kanada'daki Newfoundland'de bulunan Labrador'un güneyi ya da Cape Breton Adası olduğu yolunda değişik görüşler vardır. Bölgede insan yaşadığını gösteren izlere rastladı, ama kimseyi göremedi. İngiltere kralı adına bu topraklara el koyarak hem İngiliz, hem de Venedik bayraklarını dikti. Gemisiyle kıyı boyunca ilerleyerek araştırmasını sürdürdü ve bulduğu çeşitli yerlere, Discovery (Keşif) Burnu, St. John Adası, St. George Burnu, Trinity Adaları ve İngiltere Burnu adlarını verdi. Bu yerlerin, sırasıyla, bugün Cabot Boğazında yer alan Kuzey Burnu (Cape North), St. Paul Adası, Ray Burnu, St. Pierre ve Miquelon ile Race Burnu olduğu sanılmaktadır.

Asya'nın kuzeydoğu kıyısına ulaştığına inanan Cabot, 6 Ağustos 1497'de Bristol'a geri döndü. Toprağın olağanüstü güzel ve iklimin yumuşak olduğunu, denizde İngiltere'yi İzlanda'nın balığına bağımlı olmaktan kurtaracak kadar bol balık bulunduğunu bildirdi. Kendisini coşkuyla karşılayanlara, karaya çıktığı yere geri dönme ve oradan daha batıya giderek baharat ve değerli taşların geldiği ülke olduğu sanılan Japonya'ya ulaşma düşüncesini açıkladı. 3 Şubat 1498'de ikinci keşif gezisi için yeni bir yetki belgesi aldı.

Cabot'un ikinci yolculuğuna, beş gemi ve 200 tayfa ile çıktığı sanılmaktadır. 1498'de yelken açtıktan kısa süre sonra, gemilerden biri hasar gördü ve İrlanda kıyılarına demir atmak zorunda kaldı. Cabot'un yeniden Amerika'ya ulaştığını gösteren bazı kanıtlar olmasına karşın, keşif gemilerinin denizde kaybolduğunu belirten, o çağda yazılmış en az bir kaynak bulunmaktadır.

Cabot, Sebastian (d. y. 1476, Bristol, Gloucestershire ya da Venedik - ö. 1557, Londra, İngiltere), değişik dönemlerde İngiliz ve İspanyol sarayları adına çalışan denizci, kâşif ve haritacı. 1497'de, İngilizlerin Kuzey Amerika'ya düzenledikleri ilk seferde, babası John Cabot'a eşlik ettiği sanılır. Newfoundland'deki Labrador kıyısı bu yolculukta keşfedilmiş, ama yanlışlıkla Çin kıyıları olduğu sanılmıştır.

Yaşamının ilk yıllarına ilişkin bilgiler oldukça yetersiz olmakla birlikte, 1512'de, Kral VIII. Henry'nin, Fransızlara karşı Aragon kralı II. Fernando'ya yardım için gönderdiği İngiliz ordusunda haritacı olduğu bilinmektedir. Kuzey Amerika'nın ku-

zeydoğu kıyılarını iyi bildiği için Cabot'a İspanyol donanmasında kaptanlık görevi verildi, ama Fernando'nun ölümü 1516'da yapacağı yolculuktan vazgeçmesine neden oldu. Ardından, Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl için çalışmaya başladı. 1518'de, İspanyol Yeni Hint Adaları Konseyi'ne üye oldu ve başkılavuz seçilerek, tüm kılavuzları denetleme yetkisini elde etti.

1520'de İngiltere'ye döndüğünde kendisine donanmada kaptanlık önerildiyse de o, 1525'te Doğu ile ticareti geliştirmek amacıyla, üç gemiden oluşan bir İspanyol keşif gezisini yönetmeyi yeğledi. Ama, Güney Amerika'daki Río de la Plata bölgesinin ünlü zenginliklerini duyunca, yolunu değiştirdi. Üç yıl sonra İspanya'ya eli boş döndüğünde, gezinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sorumlu tutularak yargılandı ve Afrika'ya sürüldü. İki yıl sonra bağışlanarak, yeniden başkılavuzluk görevine getirildi. 1544'te yaptığı ünlü dünya haritasının bir kopyası bugün Paris'teki Ulusal Kitaplık'ta bulunmaktadır.

1548'de İngiltere kralı VI. Edward'ın önerdiği görevi kabul etti; böylece kendisine düzenli bir gelir de bağlanmış oldu. Serüvenci Tacirler adlı grubun yöneticisi olarak İngiltere'de kaldı ve Avrupa'yı kuzeydoğudan Doğu'ya bağlayacak bir geçit bulmak amacıyla bir keşif gezisi düzenledi. Gezi sırasında birkaç kez kaza geçirmesine ve amacına ulaşamamasına karşın Rusya'yla ticaretin gelişmesini sağladı.

Cabot Boğazı, Kanada'nın doğusundaki Newfoundland'ın güneybatısı ile Cape Breton Adasının (Nova Scotia) kuzeyi arasında yer alan 97 km genişliğindeki su geçidi. St. Lawrence Körfezini Atlas Okyanusuna bağlayan önemli bir deniz ulaşım hattı olan Cabot Boğazı, adını 15. yüzyılda İngiltere kralı VII. Henry'nin desteğiyle bölgeyi araştırmış olan İtalyan denizci John Cabot'tan almıştır.

Cabra, İspanya'nın güneyinde, Andalucía özerk bölgesine bağlı Córdoba ilinde kent. Córdoba kentinin güneydoğusunda, Carba (Cabra) ve Montilla dağları arasında yer alır; güzel manzaralı bir konumu vardır. Kentte yıkık bir Magrip kalesi bulunur; kilisesi (eski katedral) camiden bozmadır. Eski çağda Baebro ya da Aegabro olarak anılan kent, Roma ve Vizigot dönemlerinde önemli bir piskoposluk merkeziydi. 1244'te Kastilya kralı III. Fernando tarafından alınmasına karşın 1331'de yeniden Magrip'lerin eline geçti. Hristiyan İspanya'ya 15. yüzyılda katıldı. Başlıca sanayi kolları tuğla imalatı, çömlekçilik ve dokumadır. Nüfus (1981) 19.819.

Cabral, Amílcar (d. 1921, Bafata, Portekiz Ginesi - ö. 20 Ocak 1973, Conakry, Gine), tarım bilimci ve milliyetçi siyaset adamı. 1956'da Gine-Bissau ve Cabo Verde'nin Bağımsızlığı İçin Afrika Partisi'ni (PAIGC) kurmuş ve partinin genel sekreterliğini yürütmüştür. Aynı yıl, Agostinho Neto ile birlikte Angola bağımsızlık hareketini başlatmıştır.

Lizbon'da öğrenim gördü ve 1948'de burada, Afrika Araştırmaları Merkezi'nin kuruluşuna katıldı. 1962'de, partisiyle birlikte Portekiz Ginesi'nin bağımsızlığı için savaşa girdi. 1960'ların sonunda ülkede Portekiz ordusunun işgali altında bulunmayan bölgeler fiilen onun yönetimindeydi. 1972'de kurduğu Gine-Bissau Ulusal Halk Meclisi bağımsızlık yolunda önemli bir adım oldu. Conakry'de, parti merkezinin bulunduğu evinin önünde öldürüldü. Türkçede *Son Konuşmalar* ve *Gine'de Devrim* adlı yapıtları yayımlanmıştır.

Cabral, Pedro Álvares (d. 1467/68, Belmonte - ö. 1520, Santarém?, Portekiz). Brezilya'nın kâşifi (22 Nisan 1500) olarak kabul edilen Portekizli denizci.

Uzun yıllar saraya hizmet etmiş soylu bir aileden gelen Cabral, Portekiz kralı I. Manuel'in gözüne girerek 1497'de kişisel ödenek, danışmanlık unvanı ve askeri İsa Nişanı gibi çeşitli ayrıcalıklar elde etti. Üç yıl sonra Hindistan'a yapılacak ikinci büyük keşif gezisine komuta etmek üzere amiralliğe getirildi. 9 Mart 1500'de 13 gemiyle Lizbon'dan ayrıldı. Gezinin amacı ticari bağları güçlendirmek ve önceki fetihleri daha ileri noktalara götürmekti.

Cabral, Vasco da Gama'nın ilk yolculuğu sırasındaki deneyimlerine dayanan rotaya uygun olarak, Gine Körfezinin sakin sularının yanından geçecek biçimde güneybatıya doğru yelken açacaktı. Daha sonraları "Brezilya'yı çevreleyen daire" olarak anılan bu rota, Tordesillas Antlaşması (1494) uyarınca Portekiz'e bırakılan ve batıya doğru uzanan kıyılar boyunca araştırma yapma olanağını da sağlıyordu.

Cabral, elverişli koşullar altında batıya doğru yol alırken 22 Nisan'da karaya ulaştı

Pedro Álvares Cabral, madalyon, 16. yy; Portekiz Secretaria de Estado do Informacao Cultural Popular e Turismo, Lizbon

ve buraya Vera Cruz (Gerçek Haç) Adası adını verdi. Kral Manuel'in sonradan Santa Cruz (Kutsal Haç) olarak adlandırdığı ülkeye, sonunda, burada bulunan bir tür boya ağacı *pau-brasil*'den esinlenerek şimdiki Brezilya adı verildi.

Yerlilere yumuşak davranmak için özel bir çaba harcayan ve onları kendi karavanasında kabul eden Cabral, ülkeye resmen el koydu ve krala haber vermek üzere gemilerinden birini Portekiz'e yolladı. Bu tarihten sonra Avrupa'dan Ümit Burnuna ve Hint Okyanusuna yolculukta bir uğrak yeri olarak kullanılan, sınırları belirsiz bu geniş topraklar, bölgeye ilişkin haritalarda Portekiz'in egemenliği altında gösterilmeye başlandı.

Brezilya'da yalnızca 10 gün kalan Cabral, Hindistan'a yelken açtı. 29 Mayıs'ta Ümit Burnunu dolanırken, dört gemisini tüm mürettebatıyla birlikte yitirdi. 1488'de Burnu keşfeden Portekizli Bartolomeu Dias da bu felaket sırasında ölenler arasındaydı. Geriye kalan gemiler 13 Eylül 1500'de Hindistan'da Kalikut (bugün Kojikod) limanına ulaşıp demir attılar. Buradaki *zamorin* (Müslüman hükümdar) Cabral'ı iyi karşılayarak tahkim edilmiş bir ticaret üssü kurmasına izin verdi. Ama çok geçmeden Müslüman tüccarlarla anlaşmazlıklar baş

gösterdi ve 17 Aralık'ta Müslümanlardan oluşan büyük bir kuvvet üsse saldırıya geçti. Limanda demir atmış bulunan Portekiz filosundan takviye gelene değin, üsteki Portekizlilerden çoğu öldürüldü.

Cabral, kenti bombalayarak, daha sonra da 10 Müslüman gemisini ele geçirip tüm mürettebatı idam ettirerek misillemede bulundu. Bundan sonra daha güneyde bulunan Hint limanı Koçin'e yöneldi. Burada iyi kabul gördü ve değerli baharat ürünleri satın almasına izin verildi. Aldığı malları elindeki altı gemiye yükleyen Cabral, aynı kıyıda bulunan Carangolos ve Cananor'a da uğradı, yükünü tamamladı ve 16 Ocak 1501'de Portekiz'e dönüş yolculuğuna başladı. Ama yolda iki gemisi daha batığından, sonunda 23 Haziran 1501'de Portekiz'e, Tajo (Tejo) Irmağının ağzına ulaştığında, elinde yalnızca dört gemisi kalmıştı.

Uğranan talihsizliklere karşın gezinin sonucundan memnun kalan Kral Manuel'in yeni ve daha güçlü bir keşif gezisi için önce Cabral'ı düşündüğünü belirten kaynaklar varsa da, sonuçta bu görevi getirilen Cabral değil, Vasco da Gama oldu. Kralın tercihinin neden değiştirdiğine ilişkin açıklamalar değişiktir. Bir tarihçi bunu yeni filonun yönetimiindeki yetki dağılımı anlaşmazlığına bağlar. Bir başka açıklamaya göre ise, kendisinin Portekiz'den Hindistan'a gidecek bütün filoların amirali sıfatını taşıdığını ve Cabral'ın keşif gezisi sırasındaki felaketlerin sorumlusu olduğunu öne süren Vasco da Gama, bu atamanın gerçekleşmesini önlemiştir.

Cabral, bu olaydan sonra Portekiz sarayındaki güçlü konumunu yitirdi ve Beira Baixa'daki malikânesine çekilerek son yıllarını burada geçirdi. Santarém'deki mezarını 1848'de Brezilyalı tarihçi Francisco Adolfo Varnhagen buldu.

Cabral'ın doğumunun 500. yıldönümünün kutlandığı 1968'de, Brezilya ve Portekiz "donanmanın amirali" anısına ortak şenlikler düzenlediler. Günümüzde hem Rio de Janeiro, hem de Lizbon'da Cabral'ın anısına yapılmış anıtlar vardır. D. Antonio Pereira'nın *Pedralvares* (1968) ve Jose Carlos Amado'nun *Pedro Alvares Cabral* adlı yapıtları Cabral'ın yaşamöyküsünü anlatır.

Cabral de Melo Neto, João (d. 6 Ocak 1920, Recife, Brezilya), Brezilyalı şair ve diplomat. Kendi kuşağının en tanınmış şairidir.

1954'ten başlayarak sırasıyla İspanya, ABD, Fransa ve İsviçre'de konsolos olarak ülkesini temsil etti. Edebiyat sahnesine 1942'de yayımlanan *Pedra do Sono* (Uyku Taşı) adlı şiir kitabıyla çıktı. Aşağı yukarı aynı dönemde yazmaya başlayan ve Brezilya şiirinin üslup yönünden gittikçe yalınlaşmasını sağlayan şair ve yazarlar için "45 Kuşağı" deyiminin kullanılması, onun 1945'te yayımlanan *O Engenheiro* (Makinist) adlı kitabıyla başladı.

Cabral de Melo Neto'nun öteki kitapları arasında *O Cão Sem Plumas* (1950; Tüysüz Köpek), en ünlü düzyazı ürünü "Morte e Vida Severina"nın da içinde yer aldığı *Duas Águas* (1955; İki Su), *Uma Faca Só Lâmina* (1956; İki Ucu Keskin Bıçak), *Dois Parlamientos* (1961; İki Meclis), *A Educação Pela Pedra* (1966; Taşla Eğitim) ve *Escola de Facas* (1980; Bıçak Okulu) vardır. İlk şiirlerinde görülen gerçeküstücü ve kübit anlatımı sonradan terk ederek, kuzeydoğu bölgesinin kuraklığından esinlenen kesin bir açıklık ve "kuru" bir şiir diline yönelmiştir. 1968'de Brezilya Edebiyat Akademisi'ne seçilmiştir.

Cabrera Infante, Guillermo (d. 22 Nisan 1929, Gibara, Küba), Kübalı sinema eleştirmeni, roman ve öykü yazarı, diplomat. *Tres Tristes Tigres* (1967; *Kapanda Üç Kaplan*, 1991) adlı başarılı romanıyla tanınır.

1947'de Küba'nın önde gelen popüler dergisi *Bohemia*'da çalışmaya başladı. Ertesi yıl *Nueva Generación* dergisini yönetti ve *Bohemia*'nın edebiyat sayfası yönetmeni oldu. 1954'te takma adla *Carteles* dergisine (1961'den sonra yayımlanmadı) sinema eleştirileri yazdı. 1958'de Fidel Castro'nun devrimci güçlerini destekledi ve Fulgencio Batista rejimine karşı yazılar yazdı. Devrimden sonra Küba Kültür Dairesi'nin başkanlığına getirildi. Yayımlanan ilk önemli yapıtı, 1950'lerde yazdığı *Así en la paz como en la guerra* (1960; Savaşta Olduğu Gibi Barışta da), devrimci ruhunu açığa vuran öykülerinden oluşuyordu. 1960'larda kitabın Fransızca, İtalyanca ve Lehçe çevirileri yayımlandı.

Castro'nun sosyalizm ve Marksizmi benimsemesi Cabrera'nın devrimden soğumasına yol açtı. Yetkililerle birkaç sirtüşmeden sonra 1962'de Belçika'daki Küba büyükelçiliğine kültür ataşesi olarak atandı. 1965'te bu görevden ayrılarak Londra'ya yerleşti ve İngiliz vatandaşı oldu.

Kapanda Üç Kaplan, cinaslar, yadırgatıcı yeni sözcükler ve nükteli sözcük oyunları doludur. 1958 yazında geçen öykü, Batista döneminin son kargaşalı günlerini anlatır. *Vista del amanecer en el trópico* (1974; Tropik Ülkelerde Gündoğumu Manzarası), keşfedildiği zamandan günümüze değin Küba tarihini anlatan kısa mizah öykülerinden oluşur. Ertesi yıl yayımlanan *O da Cabrera*, çağdaş yaşamın çeşitli yönlerini alaycı ve taşlamalı bir üslupla ele aldığı makale ve denemelerini toplamıştır. Bir dizi portre, özdeyiş ve şiirden oluşan *Exorcismos de esti(1)0* (1976) adlı kitabında gene çağdaş dünya alaylı bir bakışla ele alınır. *Arcadia todas las noches* (1978; Her Gece Arcadia), Cabrera'nın sinema eleştirilerini içeren bir derlemesidir. *La Habana para un infante difunto* (Ölmüş Bir Prensin Ağzından Havana) adlı parodisi 1979'da yayımlanmıştır.

Cabrillo, Juan Rodríguez, Portekizce JOÃO RODRIGUES CABRILHO (ö. 3 Ocak 1543?, California'nın kuzey kıyısı açıkları), İspanya'nın hizmetinde çalışmış asker ve kâşif. California kâşifi olarak tanınır.

Portekiz'de doğduğu sanılmakla birlikte, yaşamının ilk yılları konusunda hiçbir şey bilinmemektedir. Gençliğinde, İspanyol Pánfilo de Narváez'in komutasında Meksika'nın Aztek fatihi Hernán Cortés'e karşı düzenlenen başarısız cezalandırma seferine (1520) katıldığına ilişkin bazı bilgiler vardır. Ayrıca günümüzde Guatemala, El Salvador ve Nikaragua'nın bulunduğu bölgenin fatihlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bir süre Guatemala valiliği yapmış olması da mümkündür. Haziran 1542'de Meksika'nın Navidad limanından denize açıldığı, bugünkü California eyaleti kıyılarının büyük bir bölümünü keşfedip incelediği, San Diego ve Monterey körfezlerine girdiği, California kıyısı açıklarındaki birkaç adaya çıktığı sanılmaktadır. Bilindiği kadarıyla, kıyıya çıkışlarından birinde bacağına kırmış ve bunun başka bir hastalığa yol açmasıyla ölmüştür.

Cabrini, Aziz Frances Xavier, lakabı CABRINI ANA (d. 15 Temmuz 1850, Sant' Angelo Lodigiano, Lombardiya, İtalya - ö. 22 Aralık 1917, Chicago, ABD; azizler listesine kabulü, 1946; yortu günü, 22 Aralık), Kutsal Yürek (Sacré-Cœur) Misyoner Kız Kardeşler'in kurucusu ve azize ilan edilen ilk ABD yurttaşı.

Daha çocukken misyoner olmak isteyen Cabrini 1872-74 arasında Vidardo'da öğretmenlik yaptıktan sonra 1874'te Codogno'daki bir yetimhanenin yöneticiliğine atandı. 1877'de rahibelik yemini etti ve çok geçmeden Cabrini Ana adıyla tanındı. 1880'de Kutsal Yürek Misyoner Kız Kardeşleri'ni kurdu. Çin'de rahibeler için bir manastır kurmayı tasarlıyordu, ama Papa XIII. Leo, doğuya değil batıya gitmesini istedi ve Cabrini küçük bir rahibe grubuyla birlikte, 1889'da gemiyle Amerika'ya hareket etti. Bu, Cabrini'nin gerek Kuzey ve Güney Amerika'ya, gerek Avrupa'ya yapacağı bir dizi geziden ilkiydi. Rahibeler ABD'de daha çok İtalyan göçmenler arasında çalıştılar. Cabrini 1909'da ABD uyruğuna geçti. Sağlığının çoğu zaman bozuk olmasına karşın, Buenos Aires (1896), Paris (1898), Madrid (1899), Rio de Janeiro gibi kentlerde ömrünün her yılı için bir manastır (67 manastır) kurmuştur.

cabriole bak. kabriyol

Cabrol, Fernand (d. 11 Aralık 1855, Marsilya - ö. 4 Haziran 1937, Farnborough, Hampshire, İngiltere), Benedikten keşiş ve Hristiyan ibadet tarihi yazarı.

Cabrol 1877'de keşişlik yemini etti; 1882'de de papaz oldu. 1896'da başrahip olarak Farnborough manastırına gönderildi; 1903'te başkeşiş seçildi. Ölümüne değin bu görevde kaldı.

Cabrol'un en önemli yapıtlarından biri, geniş kesimlere yayılan *Livre de la prière antique*'tir (1900; Eski Ayin Kitabı). Başlatığı *Monumenta ecclesiae liturgica* (Kilise Ayin Belgeleri) adlı dizinin ise ancak üç cildi yayımlandı. 1903'te başladığı ve Henri Leclerc ile birlikte yayına hazırladığı *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*'nin (Hristiyan Arkeolojisi ve Ayin Sözlüğü) ilk cildini ise 1907'de tamamladı. Çoğu ayin üzerine olan daha küçük yapıtları da vardır.

Caca bak. Cacus ile Caca

Caca Bey Medresesi, Kırşehir'de, Atatürk Caddesi üzerinde Selçuklu medresesi. Kırşehir beyi Emir Nureddin Cibril bin Caca tarafından 1272'de gözlemevi olarak yaptırılmış, sonradan camiye çevrilmiştir

Caca Bey Medresesi giriş cephesi, Kırşehir, Erkin Akok

Bu nedenle Caca Bey Camisi ya da minaresindeki mavi çinilerden dolayı Cincıklı Cami adları ile de anılır. İçinde Nureddin Cibril bin Caca'ya ait bir de türbenin bulunduğu yapı kare planlı, iki eyvanlı, iki katlı kapalı tipte bir medresedir. Kuzeydeki giriş cephesi kesme taştan, öbür duvarları moloz taştan yapılmıştır. İki renkli taşla örülmüş yüksek taçkapısı giriş cephesinin ortasındadır. Bu cephenin köşelerindeki iki

yuvarlak kule külâhla örtülüdür. Medresenin içinden basamaklarla çıkılan, mavi, siyah ve beyaz renkli çinilerle bezeli türbe de bu cephededir. Yapının güneybatı köşesinde sırlı tuğla ile bezeli, tek şerefeli bir minare yer alır.

Taçağıdan geçilince önce beşik tonozla örtülü ilk eyvana, sonra ana mekâna girilir. Bu mekânın üzerinde moloz taşla örülmüş ve ortasında yıldızları gözlemek için bir delik bırakılmış kubbe yer alır. Kubbe dıştan konik bir külâhla örtülüdür. Ana mekânın sağ ve sol yanında dörderden sekiz hücre bulunmaktadır. Güney yönünde, girişin tam karşısında baş eyvan yer alır. Bu eyvanda bir de mihrap bulunmaktadır. Üst kata, girişin yanındaki bir merdivenle çıkarılır. Bu katta beşik tonozla örtülü iki küçük oda vardır.

Ca'canny, ABD'de ve özellikle İngiltere'de, işçilerin ücret uyuşmazlıklarında başvurduğu bir tür pasif direniş yöntemi. *Ayrıca bak. grev.*

Cacau Çarpışması, İmparator Evrengiz'in ölümünün ardından Hint-Türk İmparatorluğu tahtının vârisini belirleyen çarpışma (12 Haziran 1707). Yamuna Irmağı üzerinde, Agra'nın birkaç kilometre güneyindeki Cacau'da yapılmıştır. Çarpışma sonunda taht Evrengiz'in yaşayan en büyük oğlu Bahadır Şah'a geçmiştir.

Evrengiz 3 Mart 1707'de ölünce, Afganistan'daki Kâbil kentinin valisi olan Bahadır Şah ile onun bir kütüğü Azam Şah arasında taht mücadelesi başladı. Gerekli önlemleri alarak hemen harekete geçen Bahadır Şah, 12 Haziran'da Agra'ya ulaşarak imparatorluk hazinesine el koydu. Her iki tarafın da asker sayısı 100 bini aşmakla birlikte, Bahadır Şah'ın topçu kuvveti daha üstündü. Bu üstünlüğe Azam Şah'ın bazı birliklerinin savaş alanından kaçması ve aşırı sıcakta su kıtlığı gibi etkenler de eklenince, çarpışma Bahadır Şah'ın lehine sonuçlandı. Azam Şah ve oğlu Bidar Baht savaş alanında öldüler.

caccia bak. kanon

Caccini, Giulio, GIULIO ROMANO olarak da bilinir (d. y. 1550, Roma - gömülü 10 Aralık 1618, Floransa), 1600 dolaylarında İtalya'da ortaya çıkan monodik müziğin yerleşmesi ve yaygınlaşmasında şarkıcıyla büyük rol oynayan İtalyan şarkıcı ve besteci.

Roma'daki ilk yılları konusunda bilgi azdır. Anlaşıldığı kadarıyla, koruyucusu I. Cosimo de Medici ile birlikte 1574'te Floransa'ya gitmeden önce bir süre Giovanni Animuccia ile çalıştı. 16. yüzyılın son 20 yılı içinde Kont Giovanni Bardi'nin Camerata(*) grubu ile yakın ilişki içinde oldu. Saraydaki mask oyunlarında (bunlardan bazıları için müzik de besteledi) çalıp söylediği sırada yetkinleştirdiği yeni şarkı anlayışını *Le nuove musiche*'de (1602; Yeni Müzik) ortaya koydu. Bu yapıt, temelde solo madrigallerle ariyallerden oluşmakta ve önemli bir açıklayıcı giriş bölümünü içermekteydi.

Caccini'nin yeni tarzı en yalın biçimiyle madrigallerde görülür. Bunlarda, sözcüklerdeki ses iniş çıkışlarına titizlikle uyan ve süslemelerle etkisi artırılan zarif ve yumuşak vokal müzik öne çıkarken, o dönemde yeni bulunmuş olan sürekli bastan yararlanılarak yaratılan, diyatonic armoniye dayalı akorlu eşlik geride kalır.

Bunu izleyen 30 yıl boyunca öbür İtalyan bestecileri monodi tarzını benimsediler. Caccini de iki derleme daha hazırladı. 1600'de Jacopo Peri'nin *Euridice*'sinin lib-

rettosunu kullanarak aynı bir opera besteledi. Bu opera 1602'de Floransa'da sahnelendi.

Cáceres, İspanya'nın güneybatı kesiminde, Extremadura özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı il. Batıda Portekiz, kuzeyde Tajo Irmağıyla çevrilidir. Yüzölçümü 19.945 km²'dir. IX. Alfonso'nun 1229'da Magripilerden alarak Leon Krallığı'na kattığı topraklar, 1833'te Cáceres adıyla İspanya'nın bir ili haline getirildi. İlin Kuzey ucunda Toledo Dağları, güney ucunda da Sistema Central denen dağlık bölge yer alır; buralardaki doğal görünümü ve yabanıl yaşamı korumak amacıyla 1979'da Monfragüe'de 179 km²'lik bir park kurulmuştur. İlin geri kalan bölümü ise, Tajo Irmağı ve kollarının suladığı verimli bir ovadır. Alagón Irmağı üzerindeki Gabriel y Galán Barajı'ndan hidroelektrik enerji üretimi ve sulama amacıyla yararlanılır. Ayrıca 1980'de yapımına başlanan Almázar nükleer enerji santralinden de enerji sağlanması öngörülmektedir.

Cáceres daha çok bir tarım (tahıl, zeytin pamuk, tütün, biber) ve sığır besiciliği bölgesidir. Kışın Tajo kıyısı boyunca koyunlar otlatılır. Domuz besiciliği de önemli bir uğraştır. Henüz pek işletilmeyen ormanlar da bulunan ilde sanayi il merkezi Cáceres kentinde yoğunlaşmıştır. Nüfus (1986 tah.) 429.105.

Cáceres, İspanya'nın batısında, Extremadura özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı Cáceres ilinin merkezi kent. Doğu-batı yönünde uzanan alçak bir sırta kuruludur. Tajo Irmağının güneyinde ve Badajoz'un kuzeybatısında yer alır. Norba Caesarina adıyla bir Roma kenti olarak kurulan Cáceres, 9. yüzyılda Magripilerin egemenliği altına girdi. 1229'da Leon kralı IX. Alfonso'nun alıp yeniden Hristiyan dünyasına bağlamasına değin Alkazares adını taşıdı. Bu arada Hristiyanların kısa süreli bir egemenliği sırasında, kenti korumak amacıyla 1171'de Santiago tarikatı (asıl adı Frates de Cáceres) adıyla askeri bir örgüt kuruldu.

Roma ve Magrip etkisinin görüldüğü kalın surlarla çevrili eski kentte gotik San Mateo Kilisesi'nin görkemli kulesi yükselir. Bu kilise 16. yüzyılda bir caminin yıkıntıları üzerinde inşa edilmiştir. Öteki önemli yapılar arasında Santa María La Mayor Kilisesi (15. yy) ve *conquistador* (İspanyol fatih) Juan Cano'nun evi olan Casa de Toledo-Moctezuma sayılabilir. İl müzesinde çevrede bulunan eski çağ el sanatı ürünleri sergilenir. Daha aşağıda yer alan yeni kentte mahkeme binaları, belediye sarayı ve Coria piskoposunun sarayı vardır.

Cáceres'te mantar ve deri eşyalar, çanak çömlek ve kumaş üretilir. Dışarıya tahıl, meyve, yağ, canlı hayvan, yün ve sosis gibi ürünlerin yanı sıra kentin yakınlarındaki ocaklardan çıkarılan fosfat madeni satar. Cáceres, jambonuyla da ünlüdür. Nüfus (1986 tah.) 70.044.

Cacheu, Batı Afrika'da Gine-Bissau'nun kuzeybatı kesiminde il. Kuzeyden Senegal, doğudan Oio ili, güneydoğudan Biombo bölgesi, güneybatıdan da Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Yüzölçümü 5.175 km²'dir. Cacheu Irmağı doğudan batıya doğru akarak ili boydan boya geçer; Mansôa Irmağı ise doğu-batı doğrultusunda ilerleyerek Cacheu'nun Biombo bölgesiyle sınırını oluşturur. Her iki ırmak da Atlas Okyanusuna dökülür. Cacheu Irmağının ağzını çevreleyen bölgenin büyük bölümü mangrov ormanlarıyla kaplıdır. İl merkezi olan Cacheu

kentinin çevresinde, hindistancevizi ile geçimlik düzeyde darı, mısır, koca darı ve piriç yetiştirilir. İl topraklarının bir bölümünden de sığır, koyun ve keçi otlatmak için yararlanılır. Cacheu, Barro ve Bigene kentlerinin yakınlarında fosfat yatakları vardır. Bölgede yaşayan başlıca etnik grup Mandyakolardır; Bram, Felup ve Bicagolar öteki toplulukları oluşturur. Cacheu ılı, bir kuzeydeki Cacheu kentinden, öteki batıdaki Calequise'den, üçüncüsü de güneydeki Caió'dan gelen uç aynı karayoluyla başkent Bissau'ya bağlanır. Nüfus (1979 geç.) 127.514.

Cacheu, Batı Afrika'da Gine-Bissau'nun kuzeybatı kesimindeki Cacheu ilinin merkezi kent. Cacheu Irmağının güney kıyısında, ırmak ağzının yakınlarındadır. 1588'de Portekiz'in sömürgesi olarak bir askeri val tarafından yönetilen kent, 17. ve 18. yüzyıllarda köle ticareti yüzünden ekonomik önem kazandı. 19. yüzyılın başlarında Batı Afrika'da köle ticaretinin gerilemesi ve 1942'ye değin Portekiz Ginesi'nin (bugün Gine-Bissau) başkenti olan Bolama'nın gelişmesi Cacheu'nun öneminin azalmasına yol açtı. Küçük bir liman kenti olan Cacheu, çevredeki kıyı ovalarında yetiştirilen hindistancevizi, yağ palmiyesi ve piriç için bir pazar oluşturur. 1970'lerin sonlarında kent yakınlarında fosfat yatakları bulunmuştur. Nüfus (1979) belediye, 15.194.

Cachoeira do Sul, Brezilya'nın güneyinde, Rio Grande do Sul eyaletinin orta kesiminde kent ve ırmak limanı. Jacui Irmağı kıyısında, deniz düzeyinden 60 m yüksekte yer alır. 1819'da São João de Cachoeira adıyla kuruldu ve 1859'da kent statüsü aldı. Brezilya'nın başlıca piriç yetiştirme alanlarından birinin merkezidir. Eyalet merkezi Porto Alegre'nin batısında bulunan kentte piriç, yün, buğday ve meyve işlenir ve ihraç edilir. Kente kara, demir ve hava yoluyla ulaşım vardır. Nüfus (1980 geç.) 59.967.

Cachoeiro de Itapemirim, Doğu Brezilya'daki Espirito Santo eyaletinin güneyinde kent. Itapemirim Irmağı kıyısında, Atlas Okyanusundan 48 km içeride ve denizden yaklaşık 30 m yükseklikte yer alır. 1889'da kent statüsüne getirilen Cachoeiro de Itapemirim, imalat merkezi olduğu kadar aynı zamanda bir hayvancılık bölgesidir. 112 km kuzeydoğusundaki eyalet merkezi Vitória ile Rio de Janeiro eyaletindeki Campos'u birbirine bağlayan kara ve demir yollarının üzerinde bulunur. Nüfus (1980 geç.) 84.994.

cacık, sulandırılmış yoğurdun içine hiyar ya da marul doğranarak yapılan yiyecek. Pilav, makarna, börek gibi katı yemeklerin yenmesini kolaylaştırdığı gibi, iştah açıcı özelliği de vardır.

Ayrılan yapılı çok lezzetli olmaz. Bu bakımdan çoğunlukla kaymağı alınmış yoğurt yeğlenir. Havanda ezilen bir iki diş sarmısak yoğurda eklenip su katılarak karıştırılır. Cacık, mevsimine göre kışlarda biten tekesakalı, kuzukulağı, semizotu, yelmük, çalgı (Orta Anadolu) gibi bitkilerle, koruk suyu (İçel) ve yaban mantarıyla da (Çankırı) hazırlanabilir. Her mevsimde bulunabildiği için, maydanozla da cacık yapılabilir.

Cacık eski bir Türk yiyeceği değildir. Türkler cacığı büyük bir olasılıkla Anadolu'ya gelişleri sırasında İran'da ya da Anadolu'ya yerleştikten sonra öğrenmişlerdir.

caciquismo (İspanyolcada "yönlendiricilik"), Latin Amerika ve İspanyol siyasetinde yerel önderlerin (*caciques*) yönetimi. Bir sınıf oluşturan bu önderler, ülkelerinin siyasal yapısında genellikle kilit bir rol oynamışlardır.

Conquistador'lar (İspanyol fatih), Yerli kökenli bir sözcük olan *cacique*'i Yerli kabile şefleri ya da daha gelişmiş yerli devletlerindeki bölge valileri için kullanırlardı. İspanyollar, *cacique*'leri Yerli topluluklarında küçük yargıçlar olarak hizmet vermek, iş dağıtımını yapmak ve vergi toplamak üzere soydan geçme yöneticiler olarak yerlerinde tuttular. Zorla çalıştırılan işçi ekiplerinin başındakilere sömürge dönemi Meksika'sında *cacique*, Peru'da ise *curaca* deniyordu. Daha sonra İspanya'da kullanılmaya başlayan sözcük, siyasal yönü ağır basan bir anlam kazandı.

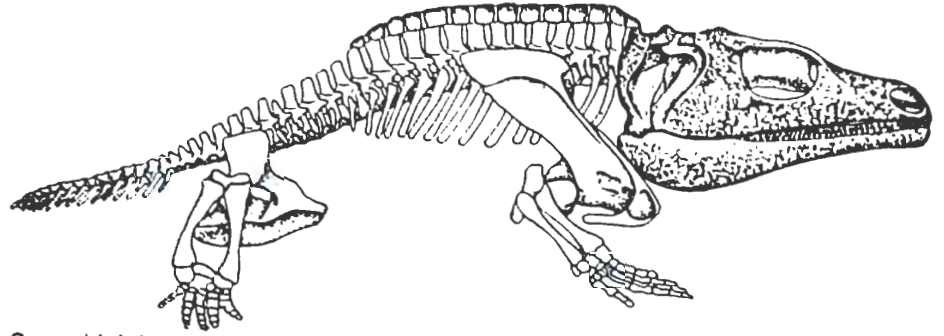
CACM bak. Orta Amerika Ortak Pazarı

cacmani sistemi, Hindistan'da, bir köy topluluğu içindeki ayrı kastlardan gelen ailelerin aralarında yaptıkları karşılıklı toplumsal ve ekonomik anlaşma. Bu anlaşma uyarınca ailelerden biri, öteki aileye ayinlerde yardımcı olmak, berberlik ve tarlada çalışma gibi belirli hizmetler verir. Bu ilişkiler kuşaktan kuşağa aktarılır; hizmetlerin karşılığı genellikle hasattan sabit bir payın, örneğin, belli miktar tahılın verilmesiyle ödenir. Patron aileye *cacman* (Sanskrit dilinde *yacamana*: "ayın için rahip çalıştıran fedakâr patron") denir. Müşteri aileye ise *cacmani* denir. Patron aile, belirli hizmetler için patronluk yaptığı ailenin müşterisi olarak bazı hizmetleri getirme yükümlülüğü altına da girebilir. Aileyi soydan gelme patronlara hizmet etmek yükümlülüğü altında bırakan *cacmani* sistemi bazı zorunlu çalışma biçimlerinin doğmasına neden olmuştur.

Caconda, Angola'nın ortabati kesiminde, Huila ilinin kuzeyinde kent. Atlas Okyanusundan 225 km içerde ve yaklaşık 1.650 m yükseklikte Huila Platosunda yer alır.

1680'lerde köle ticaretinin yayılmasını kolaylaştırmak amacıyla bir Portekiz askeri karakolunun kurulduğu yörede, 18. yüzyıl sonlarında bir garnizon kalesi inşa edildi. Burası sonradan yayladaki ilk Avrupa yerleşmesine dönüştü. Caconda, 19. yüzyılın sonuna değin iç kesimlerle yapılan Portekiz sömürge ticaretinin ileri bir sınır karakolu olarak kaldı. 1948'de kentin yakınında, Angola'daki Siyah Afrikalıların ilk *colono*-to'su (planlı tarım topluluğu) kuruldu. Yörede tarım uzmanlarının yardımıyla başta mısır ve pamuk olmak üzere çeşitli tarım ürünleri ve sığır yetiştirilmeye başlandı. Angola'nın 1975'te bağımsızlığını kazanmasından önce, Portekizli teknisyenlerle Avrupalı göçmenlerin ayrılması kentin ekonomisine önemli bir darbe vurduysa da, 1980'lerin başında yeniden sığır yetiştiriciliğine ve iç tüketime dönük tarımsal üretime geçildi. Nüfus (son sayım) 38.185.

Cacops, Kuzey Amerika'daki Alt Permiyen (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) kayalarda fosilleri bulunan soyu tükenmiş amfibi cinsi. Uzunluğu 40 cm'yi bulan *Cacops*'un iri bir kafatası vardır. Kafatasının arka bölümünde yer alan ve işitme organını barındıran kulak yarığının çok büyük olması ve kemikten bir levhayla korunması, bu hayvanların işitme duyusu-

Cacops iskeleti

A. S. Romer Vertebrate Paleontology University of Chicago

nun çok gelişmiş olduğunu ve gece yaşadıklarını gösterir. Kara yaşamına, fosillerinden tanınan öbür amfibiyumlardan çok daha fazla uyum sağlamış, güçlü bacakları ve kalça kemeri, hayvanın karada ustalıkla hareket etmesine olanak vermiştir. Kuyruğu pek uzun olmayan *Cacops*'un sırtı, büyük olasılıkla saldırılara karşı korunmak amacıyla, kemikten bir zırhla kaplıdır.

Cacus ile Caca, Roma'da Palatinus Tepesindeki ilk Roma yerleşiminin ateş tanrılan olan biri erkek, biri kız iki kardeş. Daha sonra aynı yerde "Cacus Basamakları" adı verilen merdiven yapılmıştır. Romalı şair Vergilius, Cacus'u Alev Tanrısı Vulcanus'un oğlu ve ağzından ateşler püskürterek kırık bölgelere dehşet salan korkunç bir haydut olarak betimler. Cacus, kahraman Herakles'in çobanlık ettiği dev Geryoneus'un sürüsünden sığır çalar ve Aventinus Tepesindeki ininde saklar. Ama ineklerden birinin böğürmesi üzerine Herakles onu ele geçirir ve öldürür. Bu öykünün, Roma'da Herakles'e adanmış en eski tapınak olan Boarium Forumu'ndaki (Sığır Pazarı) Ara Maximia'nın kuruluşunu anlatan çeşitleri de vardır. Boarium Forumu adının da bu olayların anısını yaşattığına inanılır.

Cadalso y Vázquez, José de, Cadalso CADAHALSO olarak da yazılır (d. 8 Ekim 1741, Cádiz, İspanya - ö. 27 Şubat 1782, Cebelitarık), İspanyol yazar. İspanya'yı dolaşan Faslı bir gezginin İspanyol yaşam biçimine ilişkin ince ve derinlemesine eleştirilerini dile getiren *Cartas marruecas* (1793; Fas Mektupları) adlı yapıtıyla ünlüdür. Madrid'de öğrenim gören Cadalso çok yer gezmiş, savaştan nefret ettiği halde Yedi Yıl Savaşları (1756-63) sırasında Portekiz'e karşı gönüllü olarak askere yazılmıştır. Göstermelik aydınlar hedef alan düzyazı taşlaması *Los eruditos a la violeta* (1772; Tatlısu Okumaları) en beğenilen yapıtıdır.

Yeni-klasik oyunu *Sancho García* ve *Ocios de mi juventud*'un (Gençliğimin Sappmaları) Anakreon(*) tarzı lirik dizeleri, klasiklerin Cadalso üzerindeki etkisini örnekler. Cadalso, tiyatro oyuncusu olan sevgilisi María Ignacia Ibáñez'in ölümünden esinlenerek yazdığı *Noches lúgubres* (1789-90; Kasvetli Geceler) adlı otobiyografik yapıtıyla İspanyol romantiklerinin öncülerinden sayılır.

Cadamosto, Alvise bak. Ca' da Mosto, Alvise

Cade, Jack, asıl adı JOHN CADE (d. İrlanda - ö. 12 Temmuz 1450, Heathfield, Sussex, İngiltere), İngiltere kralı VI. Henry yönetimine karşı girişilen büyük ayaklanmanın (1450) önderi. Sonunda bastırılmasına karşı krallık otoritesinin sarsılmasına önemli rol oynayan ayaklanma, York ve Lancaster

hanedanları arasındaki Güller Savaşları'na (1455-85) zemin hazırlamıştır.

1449'da bir kadını öldürmekle suçlandığı için Sussex'den Fransa'ya kaçan Cade, 1450'de geri dönerek doktor John Aylmer sahte kimliğiyle Kent'e yerleşti. Haziran ayında yüksek vergiler ve pahalılık altında ezilen küçük toprak sahiplerinin başlattığı Kent ayaklanmasının başına geçti ve John Mortimer adını alarak kendisini İrlanda'da sürgünde bulunan VI. Henry'nin rakibi York dükü Richard'ın akrabası olarak tanıttı. Kralın önde gelen bazı bakanlarının görevden alınmasını ve Richard'ın geri çağırılmasını talep eden bir bildiri yayımladı. Kuvvetlerinin 18 Haziran'da Kent yakınındaki Sevenoaks'da bir krallık ordusunu yenmesinden sonra, 3 Temmuz'da Londra'ya girerek herkesin nefretini kazanmış olan hazine sorumlusu Saye ve Sele lordu James Fiennes'i idam ettirdi. Başına buyruk davranışları yüzünden Cade'e kısa sürede sırt çeviren Londralılar, 5-6 Temmuz'da ayaklanmacıları kent dışına sürdüler. Yönetimin af sözü üzerine ayaklanmacıların çoğunun dağılmasına karşın direnmeyi sürdüren Cade, 12 Temmuz'da Sussex'deki Lewes yakınlarında yaralı olarak ele geçirildi. Londra'ya götürülürken yolda öldü.

cadenza bak. bitiş

cadı, doğaüstü güçlerden yararlandığına ya da çeşitli tekniklerle topluma zarar verdiğine inanılan çirkin ve kötü niyetli insan. Avrupa folklorunda cadılar, çoğunlukla Şeytan'ın ya da ölümlerin yanında yer alan kadınlardır. Bazen çok güzel bir kadın

Karagöz oyununda bir cadı tipi
Ana Yayıncılık Arşivi

biçiminde ortaya çıkan ifritlerin de erkeklerin rüyasına girip onlarla cinsel ilişki kuran,

kâbus görmelerine neden olan ve kurbanını bitkin bırakan cadı olduğuna inanılır. Birçok eski kültürde berekete karşıt sayılan cadı, bazı uzmanlarca, ilkel doğa tanrıçalarının kalıntısı olarak görülür.

Türk folklorunda cadı, İslam öncesi inançların da etkisiyle, daha çok hortlamış bir insan olarak düşünülür. Karanlıkta bekletilen ölünün kötü ruhlardan etkilenmesinin, üstünden kedi atlamasının, sağlığında insan ya da köpek eti yemiş olmasının hortlamaya, dolayısıyla da cadılığa yol açtığına inanılır. Bu durumda cadı erkek ya da kadın olabilir. Bunların ancak mezarı üstünde ateş yakıldığında ya da mezarı açılıp cesedi kızılık ağacından bir kazıkla yere çakıldığında cadılıktan kurtulabilecekleri ve böylece huzura kavuşabilecekleri düşünülür.

Türkiye'de cadının hortlak olabileceği gibi canlı olabileceği inancına da rastlanır. Bunda Batı dillerinden çevrilen masalların etkili olduğu düşünülebilir; divan şiiri ile halk masallarında önemli bir yer tutan "câdü" ya da "kocakan" tipinin etkisi de olmuştur. Farsça bir sözcük olan câdü, divan şiirinde büyücü ve sihirbaz bir kadındır. Sevgilinin gözü, bakışı ve saçı birer cadı olarak işlenir.

Türk masallarında çoğu zaman kötülüğü ve büyücülüğü ile öne çıkan kocakan tipine rastlanır. Büyü ve hile yoluyla çocuklarla genç kızları kandırıp küpüne ya da süpürgesine bindirerek kaçırın yaşı kocakanı da cadıyı akla getirmektedir. Anadolu halk inanışında doğumu güçleştiren, lohusanın sütünü kaçıran, çocuğun ve annenin sağlığını bozan, geceleri atların sırtına binerek yelelerini karmakarışık edip onları yoran alkanısı (bak. albastı) da bir tür cadı olarak düşünülebilir.

cadıçekirgesi, DEĞNEKÇEKİRGESİ olarak da bilinir, *Phasmatodea* takımının *Phasmatidae* familyasını oluşturan 2.000 kadar böcek türünün ortak adı. Bu çok ağır hareket eden, yeşil ya da kahverengi böceklerin, ağaçların ince dallarına ayırt edilmeyecek kadar benzemesi bir korunma mekanizmasıdır; ayrıca bazı türlerin vücudunda sivri dikenler bulunur, bazıları pis bir koku yayar ve bitki tohumuna çok benzeyen yumurtalar yumurtlar.

Cadıçekirgelerin, kopan bacak ya da duyargalarını yenileme yeteneği de vardır. Bazı türlerin kısa, yaprağı andıran kanatları, bazılarının ise hayvanın karnına doğru katlanan geniş ve renkli arka kanatları vardır. Tropik bölgelerde yaşayan cadıçekirgeleri, familyanın en iri üyeleridir; Asya'da görülen *Palophus* cinsinden ve Doğu Hindistan'da görülen *Pharnacia* cinsinden bazı türlerin uzunluğu 30 cm'yi aşar. Bu hayvanlar, ağaçların üzerinde sürüler halinde yaşadıkları zaman yaprakların dökülmesine yol açarak bitkiye zarar verebilir.

cadıfındığı, *Hamamelidaceae* familyasının *Hamamelis* cinsinden fındık ağacına benzeyen

Cadıfındığı (*Hamamelis*)
Shunji Watarai-EB Inc

yen küçük ağaç ve çalıların ortak adı. Anayurdu Kuzey Amerika'nın ve Asya'nın doğusudur. Bazı türleri, ılık kış günlerinde ya da ilkbahar başlarında açan ve kıvrık, kurdeleye benzer dört taçyaprağı olan sarı çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitkilerin oval, dişli ve belirgin damarlı yaprakları kışın dökülür.

H. virginiana türü 4,5 m yüksekliktedir ve kışa doğru çiçek açar; meyveleri ertesi yıl olgunlaşır. Çiçeklerin sarı renkli bölümü kış boyunca bitkinin üstünde kalır. Cadıfındığının kuru yapraklarından ve bazen ince dalları ile kabuklarından, kozmetik sanayisinde kullanılan hoş kokulu bir sıvı elde edilir. *H. vernalis* türü yaklaşık 2 m yüksekliğindedir ve kış sonunda ya da baharın ilk günlerinde çiçeklenir.

cadılık, bazı insanlarda doğuştan var olduğuna inanılan gizli güçlerin topluma zararlı, kötü ve günahkâr amaçlarla kullanımı. Özellikle Avrupa'da büyücülük(*), daha çok da "kara büyü" ile karıştırılır. Günümüzün modern ve ileri teknoloji toplumlarında bile bir ölçüde cadılığa inanıldığı görülmektedir. Yazısız kültürlerin büyük bölümünde ise cadılık, inanç sisteminin ve toplumsal yapının güçlü öğelerinden biridir. Bu inanışa hiç yer vermeyen ya da Arap-İslam geleneğindeki "kengöz" gibi farklı inanışları barındıran kültürler de vardır.

Cadılığa inanışın insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Tarihöncesi'nden kalma bazı mağara resimleri ve arkeolojik buluntular ise cadılığın o dönemlerde bile var olduğunun kanıtı olarak yorumlanabilir.

Eski Yunan'da cadılıktan ilk söz eden Homeros'tur. Klasik dönemin en ünlü cadısı ise destansı Medea'dır. Romalı şair Horatius *Satires* adlı yapıtında, iki cadının Esquiline mezarlığındaki yürüyüşlerini ayrıntılı bir biçimde betimler.

Kitabı Mukaddes'te cadılıkla ilgili birçok bölüm vardır; Kral Saul'un Endor Cincisi'ne danışması (Samuel 1:28) bunlara örnektir. İlk Kilise Babaları ise her türlü cadılığın bir tür aldatmaca olduğunu, iman eden bir Hristiyanın İsa'nın adını anarak bunları boşa çıkarabileceğini savundular. Kilise hükümlerinden de görülebileceği gibi, bu tutum cadılığa şiddetle karşı çıkmayı da birlikte getirdi. Din adamlarının vaazlarında Tann'dan başka bir güç olmadığını, somut verilerle düşürme keskin bir uçurum bulunduğunu, dolayısıyla da cadılık iddialarının yalan olduğunu belirtmeleri istendi.

Kilisenin tutumu cadılığın inanışın izleyen yüzyıllarda yaygınlaşmasını önleyemedi. Tersine cadılığa karşı vaazlarıyla bu tür düşünceleri sıradan insanların aklına sokan din adamları belki de bu gelişmeye yardımcı oldu. Gerçek gücün, Tanrı'nın eşit bir karşıtı olan Şeytan'a ait olduğunu ileri süren heretik düşüncenin etkisiyle, cadılıkla Şeytan arasındaki ilişki önem kazandı. Cadılıkla ruhunu Şeytan'a satma, heretiklik ve Tann'ı inkâr etme arasında bağlantı kurulması üzerine de konuyla Enkizisyon ilgilenmeye başladı.

Ortaçağ sonlarından 18. yüzyıl başlarına değin, cadılık halka açık "davalar" ve idamlarla bütün Avrupa'da lanetlendi; bu davalar Kitabı Mukaddes'teki "afsuncu kadını yaşatmayacaksın" (Çıkış 22:18) hükmüne dayandırılıyordu. Gösterilen kanıtların temelindeki psikolojik öğelere dikkat çekerek bu tür önelemlere karşı çıkanların çoğu da yakılmaktan kurtulamadı. Ortaçağ cadı avı kurbanlarının sayısı için yüzbinlerden milyonlara varan değişik tahminlerde bulunmaktadır.

İngiliz göçmenler cadılığa inanışı Amerika'ya da götürdü. 1692'de bir grup küçük

kızın suçlamaları üzerine Massachusetts'in Salem kentinde başlatılan uzun davanın (bak. Salem Cadılık Davası) sonucunda mahkûm edilen ve bazıları işkence gören 19 kişi idam edildi. 20 yüzyılın başlarına değin Avrupa ve Amerika'nın çeşitli yerlerinde cadılık suçlamalarına rastlandı.

Yazısız kültürlerde, cadılık genellikle doğal bir olgu, toplumsal yaşamın bir parçası sayılır. Bazı topluluklarda, insanlar cadı olduklarını açıkça ilan eder ve tehditlerde bulunurlar, ama çoğunlukla cadılık tekniklerini bildiklerini gizli tutar ve bu konuyu açıkça konuşmaktan kaçınırlardı. Dünyanın hemen her yerinde görülen bu olgu, 19. ve 20. yüzyıllarda yoğun antropolojik araştırmalara konu olmuştur.

Çağdaş antropoloji yazısız kültürlerde cadılığı büyücülük ve kâhinlikle birlikte, tutarlı bir açıklayıcı sistemin ayrılmaz parçası olarak görür. Bu kültürlerde, genellikle, her türlü terslik, başarısızlık ya da istenmeyen durum cadılara bağlanarak gerilimlerin azaltılması, belirsizliklerin giderilmesi, var olan sınırlı teknoloji ve deneysel bilgi düzeyi ile açıklanamayan olayların açıklanması, böylece de toplumsal yapının sürekliliği sağlanır.

cadımaki, *Primates* takımının *Tarsiidae* familyasını oluşturan üç küçük maymun türünün ortak adı. Makiler ve gerçek maymunlar arasında bir geçiş grubu olan cadımakilerin uç türü de *Tarsius* cinsindendir. Cadımakiler, Asya'nın güneydoğusundaki adalarda (Filipinler, Selebes, Borneo, Sumatra) ya-

Cadımaki (*Tarsius*)
Torbjörn Olapka, Frankfurt am Main

şar. Uzun bacakları, kısa gövdeleri ve 180° dönebilen yuvarlak başları vardır. Yüzleri kısa, en göze çarpıcı özellikleri olan gözleri büyük ve dışarı doğru fırlaktır. Kulakları büyük, zırsı ve hemen hemen sürekli hareket halinde. Cadımakilerin gövde uzunluğu yaklaşık 9-16 cm, kuyrukları bunun en az iki katıdır. Postları kalın, ipeksi ve bozdan koyu kahverengiyeye kadar değişen renklerde.

Cadımakiler ağaçlara diklemesine tırmanır ve bir ağaç gövdesinden öbürüne atlarlar. Arka bacaklarının çok uzun olması, parmak uçlarının yuvarlak ve yapışıcı yastıkcıklar halinde genişlemesi, gövdelerini dengeleyip destekleyen ince ve püsküllü kuyrukları ağaçların tepesinde yaşamalarını çok kolaylaştırır. Geceleri dolaşan ve daha çok böceklerle beslenen bu hayvanların dişi, yaklaşık altı ay süren bir gebelik döneminden sonra, oldukça gelişmiş, tüylü ve gözleri açık tek bir yavru doğurur.

cadısüpürgesi, birbirine yakın noktalardan çıkan bodur ve zayıf sürgünlerin oluşturduğu fırçamsı kümeler biçiminde bitki hastalığı belirtisi. Odunsu bitkilerde filize-

rin ve dalların ölmesine yol açabilen bu hastalığın sayısız nedenleri arasında pas (*Gymnosporangium* ve *Pucciniastrum*), *Apiosporina*, *Exobasidium* ve *Taphrina* mantarları, keneler, böcekler, virüsler, mi-

Bir huş ağacında cadısüpürgesi hastalığı
G.E. Hyde, Natural History Photographic Agency-EB Inc

koplazmalar, bakteriler ve ökseotu sayılabılır. Bu hastalığa en duyarlı bitkiler kızıl-ağaç, yonca, kayaarmudu, huş ağacı, yalan-cıservi, kiraz, taflan, karaağaç, göknar, çitlembik, *Holodiscus*, yabanikeçiboynuzu, ardıç, kızsüde, dut, meşe, patates, orman-gülü, gül, *Sophora*, ladin ve çilektir.

Cadillac, Antoine Laumet de la Mothe de (d. 5 Mart 1658, Les Laumets - ö. 15 Ekim 1730, Castelsarrasin, Fransa), Fransız asker, kâşif ve sömürge yöneticisi. Detroit kentini kurmuş (1701) ve Louisiana valiliği (1710-16/17) yapmıştır. Michigan'daki Cadillac kenti, Maine'deki Cadillac Dağı ve Cadillac otomobili adını ondan almıştır.

Kanada'ya 1683'te giden Cadillac, Irokua Yerlilerine karşı savaşı, bir süre Maine'de yaşadı ve bugünkü Michigan'da bulunan Mackinac adlı önemli sınır karakolunun komutanı oldu (1694-97). Kral XIV. Louis'den aldığı izinle, Büyük Göller'de bir kürk ticareti merkezi ve sonradan Detroit adını alan Fort-Pontchartrain du Detroit'ı kurdu. 1710'a değin burayı yönettikten sonra, Ouebec ve Paris'teki düşmanlarının baskısıyla bu görevden alınarak yeni Fransız kolonisi Louisiana'nın valiliğine atandı. Burada giderek halkın tepkisini çektiği için, Fransa'ya geri çağırıldı ve kısa bir süre Bastille'de tutuklu kaldı. Emekliye ayrılarak yaşamının geri kalan bölümünü Languedoc'ta geçirdi.

Cadiz, Filipinler'de, Negros Adasının kuzeyinde Negros Occidental iline bağlı kent ve liman. Adanın beş kentinden ve başlıca limanlarından biridir. Ülkenin şeker üretiminin büyük bölümü burada gerçekleştirilir. Balıkçılık da önemli bir sanayi dalıdır. Çevre sularda ringa, hamsi, uskumru ve istavrit avlanır. Kuzeyde Visaya Denizine bakan Cadiz, bir başka şeker üretimi ve balıkçılık kenti olan il merkezi Bacolod'un yaklaşık 65 km kuzeydoğusundadır. Bacolod ve öteki kıyı kentlerine, adayı çepeçevre dolaşan bir karayoluyla bağlanır. Nüfus (1990) 120.000.

Cádiz, İspanya'nın güneybatısında Andalusia özerk bölgesinde il. Batıda Atlas Okyanusu, güneydoğuda Akdeniz'le çevrilidir. 1833'te Sevilla'dan alınan topraklar

üzerinde kurulmuştur. Cebelitank Boğazı'nın güneyinde, Fas kıyısında bulunan ve yönetsel bakımdan ile bağlı olan Septe dışında yüzölçümü 7.385 km²'dir.

İlin doğu kesiminde Penibético Sıradagları'nın ormanlarla kaplı uzantıları bulunur. Ortabatı kesiminde Guadalete ve Barbate ırmakları ile kollarının suladığı alçak bir ova uzanır. Kıyı boyunca bataklık La Janda Lagünü ve ilin en önemli sanayilerinin temelini oluşturan çok sayıda küçük tuz gölü vardır. İlin kıyılarında Cebelitank ve Cádiz koyları gibi önemli doğal limanlar sıralanmıştır. Cebelitank Boğazındaki Tarifa (Marroquí) Burnu, Avrupa kıtasının en güney noktasıdır. Şiddetli kuraklıkların sık sık büyük sıkıntılara yol açmasına karşın ılıman iklimi ve verimli toprağı nedeniyle meyvecilik, şarapçılık ve bağcılık başlıca ekonomik uğraşları oluşturmaktadır. Jerez de la Frontera *sherry* (beyaz İspanyol şarabı) imalatıyla ünlüdür. Dağdaki ormanlarda mantar elde edilir; kıyı açıklarında avlanan balıklar tuzlanarak ihraç edilir. Cádiz kenti yakınındaki tuz çukurlarında deniz suyunun buharlaştırılmasıyla çok miktarda tuz elde edilir. İl merkezi Cádiz dışındaki önemli kentler Algeciras, Tarifa, Jerez de la Frontera ve Rota'dır. 1980'de Puerto Real'de iki otomotiv parça fabrikasının açılması sanayi gelişimi hız kazanmıştır. Demiryolu ulaşımı, batıda Sevilla-Cádiz hattı ve Sanlúcar de Barrameda-Jerez ile El Puerto de Santa María yan hatları, doğuda da Sevilla-Algeciras hattı ile sınırlıdır. Nüfus (1988 tah.) 1.070.963.

Cádiz, İspanya'nın güneybatısındaki Andalusia özerk bölgesinde Cádiz ilinin merkezi ve başlıca limanı. Cádiz Koyuna uzanan dar ve uzun bir yarımada üzerindedir. 9,5 km ve 11 km'yi bulan iki kıyısı da surlarla çevrilmiştir; karayla tek bir yerden bağlantısı vardır. 1980 ve öncesinde iki ayrı sitte Fenikelilere ait lahitlerin bulunmasıyla kentin Fenikelilerce kurulduğu doğrulanmıştır.

Söylentilere göre İÖ 1100'de Tyros (Sur) kentinden gelen Fenikelî tüccarların Gadir (çevrilmiş yer) adıyla kurduğu kent, İÖ 501 dolayında Kartacalıların işgali altına girdi. II. Kartaca Savaşı'nın sonuna doğru Roma'ya teslim oldu. Bundan sonra Gades adını aldı ve sürekli gelişerek büyüdü. (1980'de Popolo banliyösündeki kazılarda İspanya'daki en eski ve sağlam Roma tiyatrolarından biri bulunmuştur.) Vizigotlar 5. yüzyılda kenti yakıp yıktı. 711'de limanı ele

geçiren ve Ceziret Kadis olarak adlandıran Magriplilerin egemenliği 1262'ye değin sürdü. Yöreyi bu tarihte ele geçiren Kastilya kralı X. Alfonso kenti yeniden inşa ettirdi.

1492'de Amerika'nın keşfedilmesiyle İspanyol hazine gemilerinin merkezi haline gelen kent, yeniden zenginleşti. 16. yüzyılda Berberi korsanların giriştiği bir dizi saldırı püskürtüldü. 1587'de yükleme limanı Sir Francis Drake komutasındaki bir İngiliz filosunca yakıldı. İngiliz ablukası (1797-98) ve bombardımanın ardından (1800), Napoléon'un denetimi dışındaki İspanyol topraklarının başkenti olduğu 1810-12 arasında Fransızlarca kuşatıldı. İspanyol Parlamentosu (*Cortes*), sonradan 1820'deki devrime temel oluşturan ünlü Mart 1812 liberal anayasasını burada toplanarak hazırladı.

Amerika kıtasındaki İspanyol sömürgelerinin yitirilmesiyle önemli bir darbe yiyen Cádiz, eski ticari konumuna bir daha kavuşamadı. İspanyol-Amerikan Savaşı'nın (1898) yol açtığı yıkım ve liman tesislerinin eskimesi bu gerileyişi daha da hızlandırdı. 1900'den sonra rıhtımın yenilenmesi konusunda önemli adımlar atıldı ve düzenli bir ekonomik gelişme başladı. İspanyol İç Savaşı'nda (1936-39) kısa sürede Milliyetçilerin eline geçen Cádiz, İspanyol Fası'ndan gelen takviye kuvvetler için önemli bir giriş limanı oldu. 1947'de Deniz Kuvvetleri'ne ait bir silah deposunun patlamasıyla büyük hasar gördü.

Kentin sanayi gelişimi oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte anakarada önemli askeri ve ticari gemi yapım tersaneleri ile çeşitli fabrikalar vardır. Açıklarda orkinos av sahaları bulunur. Daha çok bir ticaret limanı olan kentten şarap (özellikle Jerez de la Frontera'dan gelen *sherry*), tuz, zeytin, incir, şişe mantarı ve tuzlu balık ihraç edilir; ithal edilen mallar ise kömür, demir, makine, kereste, tahıl, kahve ve başka gıda maddeleridir. Cádiz'de yoğun bir denizyolu trafiği vardır. Yakınlarında askeri bir havaalanı ve bir İspanyol-ABD hava üssü vardır.

Önemli tarihsel yapılar arasında Kastilya kralı X. Alfonso'nun yaptırdığı ve 1596'dan sonra yeniden inşa edilen eski katedral (1252-84) ile besteci Manuel de Falla'nın (1876-1946) mezarını ve görkemli sanat hazinelerini barındıran barok katedral (1772-1838) sayılabilir. Öteki önemli yerler Santa Catalina ve San Sebastián şatoları, çok sayıda müze ve kent merkezindeki ünlü işaret kulesi Torre de Vigía'dır (30 m). Nüfus (1990 tah.) belediye, 156.903.

Cádiz, arka planda (sağda) katedral, İspanya
C.J.R.I. - EDISTUDIO

Cádiz Koyu, İspanyolca BAHÍA DE CÁDIZ, Atlas Okyanusunun kuzey kesiminde küçük girinti. İspanya'nın güneybatısında Cádiz ilinin kıyılarında yer alır. Uzunluğu 11 km'dir; en geniş yeri 8 km'yi bulur. Guadalete Irmağının döküldüğü koyu, Cádiz limanının bulunduğu dar León Adası bir ölçüde korur. Öteki limanlar güneyde San Fernando, doğuda Puerto Real, kuzeydoğuda El Puerto de Santa María ve kuzeyde Rota'dır. Cádiz Koyu, Portekiz'deki São Vicente Burnundan güneydoğudaki Cebelitarık Boğazına kadar 330 km boyunca uzanan Cádiz Körfezinin bir parçasını oluşturur. Koy boyunca sıralanmış limanlar zengin bir tarım hinterlandına hizmet veren ticaret merkezleri olarak gelişmektedir. Okyanusaşırı gemiler daha çok Cádiz limanına uğrar. Deniz suyunun buharlaştırılmasıyla elde edilen tuz, açıkla dulan balıkların ihraç edilmeden önce tuzlanmasında kullanılır. Rota'da bir İspanyol-ABD ortak hava ve deniz üssü, San Fernando'da bir deniz kuvvetleri üssü ve San Fernando'nun tam kuzeydoğusunda da La Carraca askeri tersanesi vardır.

Cadman, Charles Wakefield (d. 24 Aralık 1881, Johnstown, Pennsylvania - ö. 30 Aralık 1946, Los Angeles, ABD), Amerika Yerlilerinin müzik ve folkloruyla ilgilenen ilk ABD'li bestecilerden biri.

1908'den 1910'a değin *Pittsburgh Dispatch*'de müzik eleştirmenliği yaptı. Omaha Yerlilerinin yerleştirme kampına yaptığı bir gezi onların müziğine ilgi duymasına yol açtı. Yerli müziğini kaydetti ve 1909-23 arasında Yerli şarkıcı Tsianina Redfeather ile birlikte açıklamalı resitaler düzenledi.

1924'te Güney California Üniversitesi'nde müzik doktoru oldu. "At Dawning" (1906; Şafakta) ve "From the Land of Sky-Blue Water" (1908; Gökmavi Su Ülkesinden) adlı parçaları ün kazandı. 1918'de yazdığı *Shanewis* Metropolitan Opera'da iki sezon boyunca oynayan ilk Amerikan operası oldu. Cadman'ın öbür yapıtları arasında *The Sunset Trail* (1925; Günbatımı İzi) adlı opera kantatı, *A Witch of Salem* (1926; Salem Büyücüsü) ve radyo için bestelenmiş ilk Amerikan operası olan *The Willow Tree* (1931; Söğüt Ağacı) adlı operaları, yaylı çalgılar için *Amerikan Süiti*, piyano için *Thunderbird* (Yıldırımkuşu) Süiti ve *The Vision of Sir Launfal* (Sir Launfal'ın Görüşü) adlı kantatı bulunmaktadır.

Cadogan, William, I. Kont Cadogan (d. 1672, Liscarton, Meath, İrlanda - ö. 17 Temmuz 1726, Kensington, Londra yakınları), Britanyalı seçkin kurmay subay. Marlborough 1. Dükü John Churchill'in dostluğunu ve güvenini kazanarak önemli bir siyasal nüfuz elde etmiştir.

Cadogan, Louis Laguerre'in yaptığı sanılan bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı, 18. yüzyılın ilk yarısı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Dublinli bir avukatın oğlu olan Cadogan, 1690'da askerlik mesleğine girdi. 1702'de İspanya Veraset Savaşı (1701-14) nedeniyle Fransızlara karşı oluşturulan müttefik orduları başkomutanlığına yeni getirilen Marlborough'un karargâh komutanlığına getirildi. Bavyera'daki Blenheim'de (1704) ve bugünkü Belçika'da bulunan Ramillies'de (1706) kazanılan zaferlerde Marlborough'un yanında görev yaptı ve Fransızlarla yapılan çeşitli çarpışmalarda süvari alayına komuta etti. 1709'da korgeneralliğe yükseltildi.

1711'de Kraliçe Anne'ın Marlborough'yu görevden alması üzerine ordudan ayrıldı. Hanover hanedanının gerekirse kuvvet kullanılarak tahta geçmesini sağlamaya yönelik çeşitli entrikalara kanıştı. I. George'un 1714'te tahta çıkmasından sonra yeniden askeri görevler üstlendi. 1716'da Jacobusçuların kördiği bir ayaklanmayı bastırdı. İki yıl sonra kont yapıldı. I. George'un Hanoverli danışmanları ile ittifak kurduğundan muhalefetin saldırılarına hedef oldu. 1720'ye doğru siyasal nüfuzunu büyük ölçüde yitirdi.

Cadorna, Luigi (d. 4 Eylül 1850, Pallanza, Piemonte, Sardinya Krallığı - ö. 21 Aralık 1928, Bordighera, İtalya), I. Dünya Savaşı arifesinde İtalyan ordusunu yeniden düzenleyen ve savaşın ilk 30 ayında genelkurmay başkanlığı görevini yürüten komutan. Meslek yaşamı başarılarla olduğu kadar, başarısızlıklarla da doludur.

Cadorna'nın rolü olan başlıca askeri başarıları, 1916 baharında Trentino'da Avusturya saldırısının durdurulması, Ağustos 1916'da Gorizia'nın ele geçirilmesi ve 1917'deki Baensezza zaferidir. Cadorna, İtalyan ordusunun 24 Ekim 1917'de Caporetto'da uğradığı ağır yenilgi üzerine genelkurmay başkanlığından alınarak Müttefik ordularının Versailles'daki askeri konseyine atandı. Ama yenilgisi konusunda resmi bir soruşturma açılınca ülkesine geri çağırıldı. Bu yenilgiye karşın 1924'te mareşalliğe yükseltildi.

Cadwallon, CAEDWALLA ya da CADWALLADER olarak da yazılır (ö. 633), Gwynedd'in (bugün Galler'in kuzeyinde) Britanyalı kralı. Mercia kralı Penda ile birlikte 632'de Northumbria'yı istila etti. Savaşta Northumbria kralı Edwin'i öldürdü ve bölgeyi yağmaladı. Bir yıl sonra onu yenilgiye uğratıp öldüren Oswald, Northumbria kralı oldu.

Caecilius (CALACTE'LI) (ü. İS 1. yy başları; d. Calacte, Sicilya), Augustus döneminin en önemli Yunanlı eleştirmen ve retorikçilerinden. Yapıtlarından bazı bölümler günümüze ulaşmıştır. On Hatibin Üslubu Üzerine; Longinus'un(*) aynı adı taşıyan, ama daha ünlü olan yapıtında acımasızca eleştirdiği Yücelik Üzerine; Sicilya'daki köle ayaklanmalarının anlatıldığı Köle Savaşlarının Tarihi; Retorik Üzerine; Retorikçiler; daha sonra yazılan Suda Sözlüğü'nde alanının en önemli yapıtlarından biri olduğu belirtilen Alfabetik Deyimler Derlemesi adlı Attika sözlüğü ve Asya retorik okulunun süslü üslubunun eleştirildiği Frigyalılara Karşı bunlardan bazılarıdır.

Caecilius, Statius (d. y. İÖ 219 - ö. İÖ 166, Roma), edebiyat eleştirmeni Volcatius Sedigitus'un Eski Romalı komedyacı yazarları arasında ilk sıraya yerleştirdiği şair. Yaşamı üzerine çok az bilgi vardır. Bununla birlikte, şair Horatius'un bir övgüsünden anlaşıldığı gibi ahlak yönünden güçlü bir yazar olduğu, Yunanlı oyun yazarı Menandros'a hayran olup ona öykündüğü, kendinden önce gelen Plautus'tan daha sönük ve genç

çağdaşı Terentius'tan daha yalın bir üslubu olduğu söylenebilir.

Aulus Gellius, birçok yazarın yapıtlarına gönderme yaptığı Caecilius'un bir köle olduğunu söyler. Aziz Hieronymus ise onun Kelt Galyası'nda doğduğunu ve şair Ennius'un yakın arkadaşı olduğunu belirtir. Manzum komediyalarından yalnızca 42 yapıtın başlığı (çoğu Menandros'un oyunlarının başlıklarıyla aynıdır) ve 280 dize ya da dize parçası kalmıştır. Cicero'nun halka yaptığı bir konuşmada Caecilius'un *Hymnus* inden, onun adını vermeden söz ettiği bilinir. Bu belki de Caecilius'un ününün yaygınlığının bir belirtisidir.

Caecina Alienus, Aulus (d. Vicetia, Venedik - ö. İS 79), Romalı general. 69'daki iç savaşlar sırasında, önce Aulus Vitellius'un, sonra da Vespasianus'un imparator olmasında belirleyici rol oynamıştır.

İspanya'da *quaestor* (konsül yardımcısı) olduğu sırada, Yakın İspanya valisi Servius Sulpicius Galba'nın 68'de İmparator Neron'a karşı başlattığı ayaklanmayı destekledi. Galba (hd Haziran 68 - Ocak 69) imparator olduktan sonra da Yukarı Germania'da elçi olarak görev yaptı. Ama Galba tarafından emniyeti suistimale suçlanıp kınanınca, Yukarı ve Aşağı Germania'daki ordu birliklerinin imparator ilan ettiği Vitellius'u desteklemeye başladı. Galba, Marcus Salvius Otho'ya bağlı birliklerce öldürüldü ve Otho imparator oldu. Ama 16 Nisan'da, Cremona yakınlarında birlikleri Caecina tarafından yenilgiye uğratıldı ve tahttan indirildi. Böylece tek imparator olan Vitellius Caecina'yı konsül yaptı; ama kısa süre sonra Caecina kendisine ihanet etti. Vitellius'un kuvvetleri Ekim 69'da Cremona'da yenildi. İki ay sonra Vespasianus imparator ilan edildi. Caecina imparatorca onurlandırıldıysa da devlet görevi alamadı. Vespasianus'un oğlu Titus 79'da, komplocu olduğu savıyla Caecina'yı idam ettirdi.

Caedmon (ü. 658-680), eski İngilizce dönemi edebiyatının ilk Hristiyan şairi. Yazdığı (günümüze bazı parçaları kalmış olan) yaratılış ilahisi. Anglosakson kahramanlık destanı geleneğinin Hristiyanlık temalarına uyarlanışının ilk örneklerinden biri olarak simgeleşmiştir. Caedmon'un öyküsüne Aziz Bede *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (İngiliz Halkının Kilise Tarihi) adlı yapıtında yer vermiştir. Bu öyküde, her konugun şarkı söylediği bir şölen gecesinde, cahil çoban Caedmon'un, sıra kendisine geldiğinde şarkı söyleyemeyeceğini düşünerek utanç içinde kaçması anlatılır. Daha sonra düşünde bir yabancı ondan "her şeyin başlangıcını" söylemesini ister ve Caedmon "daha önce hiç duymadığı dizeler" söylemeye başlar. Uyandığında, emrinde çalıştığı çiftlik kâhyasına düşünü anlatır. Kâhya onu Streaneshalch'taki (bugün Whitby) manastıra gönderir. Manastırın başrahibesi Azize Hilda, Caedmon'a Tann'nün esin verdiğine inanır ve yeteneğinden emin olmak için ondan, keşişlerin anlatacağı kutsal tarihten parçaları şiir haline getirmesini ister. Caedmon sabaha kadar bu görevi tamamlar ve başrahibenin isteği üzerine manastıra katılır. Yaşamının bundan sonrasını, kendinden daha bilgili din kardeşlerinin kutsal metinlerden yaptıkları açıklamaları halk dilinde şiirleştirerek geçirir. Tümü de dinsel konulardaki şiirlerinin değişmez amacı insanları günahkârlıktan doğruluğa döndürmektir. Caedmon'un elinden çıktığı ileri sürülen birçok şiir varsa da, bunlardan onun yazdığı kesin olan yalnızca özgün düş ilahisidir.

Dokuz dizelik bu şiirin tarihsel değeri, şiirsel değerinden daha çoktur. Caedmon'un bir bölümünü kendi anadili olan Northumbria lehçesinde, bir bölümünü ise eski İngiliz lehçelerinde kaleme aldığı ve günümüze 17 yazma halinde kalan bu ilahî, neredeyse bütün Anglosakson şiir sanatına örnek olmuştur.

Bu şiirlerin yer aldığı, İS 1000'lerde kaleme alınmış Caedmon Yazması bugün Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'ndedir. Caedmon'a ait olduğunun söylenmesine karşın, aslında birkaç değişik kişinin şiirlerinden oluştuğu anlaşılan bu derlemeye hangi şiirin gerçekten onun elinden çıktığı bilinmemektedir.

Caedmon Yazması, İTUNTUS YAZMASI olarak da bilinir, y. 1000'de kaleme alınan, Başpiskopos Armagh'lı James Ussher'in 1651'de araştırmacı Franciscus Junius'a verdiği ve bugün Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan, eski İngilizce kutsal metin açıklamaları. Yazmanın içerdiği "Tekvin", "Çıkış", "Daniel" ve "Mesih ile Şeytan" şiirlerini Caedmon'un(*) yazdığı söylenir. Buna yol açan, Aziz Bede'in *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'unda (İngiliz Halkının Kilise Tarihi), aşağı yukarı aynı konuları sayarak Caedmon'un bunları halk diliyle şiirleştirdiğini söylemesidir. Şiirlerin tümü birden Caedmon'un Açıklamaları diye anılır ve ilk kez 1655'te yayımlanmıştır. Daha sonra yapılan araştırmalar bunların yazmanın Caedmon olduğu konusunda kuşkuyla uyanmasına yol açmıştır. Çünkü görünüşe göre şiirler değişik dönemlerde çeşitli şairler tarafından yazılmıştır.

"Tekvin" 2.936 dizeden oluşur. İlk 234 dizede meleklerin düşüşü ve yaratılışın bölümleri anlatılır. 235-851. dizeler arasında meleklerin düşüşü ikinci kez anlatılır ve insanın düşüşünden söz edilir. Sıralanışı, üslubu ve üstün nitelikleri bu dizelerin asıl metne sonradan eklendiğini gösterir. Daha sonra eski Sakson dilindeki özgün metnin çevirisi olduğu belirtilen bu bölüm, bugün Tekvin B adıyla bilinir. *Paradise Lost* (Kaybedilmiş Cennet) ile bu parça arasındaki birçok çarpıcı benzerlik, John Milton'ın Caedmon Yazması'nı bildiğini düşündürmektedir. "Tekvin A" diye bilinen öteki bölümler öyküyü Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban olarak sunmasına kadar getirir.

"Tekvin"den ve "Daniel"den daha eski olduğu kabul edilen, bazı parçaları eksik 590 dizelik "Çıkış"ta, İsrailoğullarının kaçışı etkileyici bir üslupla anlatılır.

764 dizelik, gene tamamlanmamış bir şiir olan "Daniel", Vulgata'daki (Eski Ahit'in 4. yüzyıldaki Latince çevirisi) Daniel Kitabı'na sıkı sıkıya bağlı kalmış bilimsel nitelikte bir üründür ve şiirsel değeri de "Çıkış"ının çok aşağısındadır.

"Mesih ile Şeytan" adıyla bilinen 729 dizelik parçada, düşmüş melekler ağıdı, cehennem azaplarının (Mesih'in ölümünden sonra cehenneme inişinin) anlamı ve Mesih'in Şeytan tarafından baştan çıkarılışı yer alır. Bazı bölümlerinde kronolojik sıralanışın dikkate alınmamış olmasına karşın, çeşitli bilim adamları "Mesih ile Şeytan"ı, Şeytan'ın acıları ortak teması çevresinde gelişen tek bir şiir olarak görürler. Kaba bir şiddet ögesi taşıyan şiir, kültür ve incelikten yoksundur. Caedmon Yazması'nda ayrıca çizimler de yer almaktadır.

Caedwalla, CADWALADER olarak da yazılır (d. y. 659 - ö. 20 Nisan 689), Batı Sakson ya da Wessex (685'ten sonra) kralı. Kral Ceawlin'in torununun oğludur. Gençliğinde

Wessex'ten sürüldü ve yasadışı yaşadı. 685'te Sussex'i yakıp yıkmaya başladı. Aynı yıl Wessex tahtına çıkıp önce Sussex'i, sonra da Kent'i ve Wight Adasını istila etti. 688'de ani bir kararla Hristiyan oldu ve daha önceleri savaşlarda duyduğu aynı heyecanla bu dine bağlandı. Ertesi yıl krallığı bıraktı ve Roma'ya gitti, orada vaftiz oldu (10 Nisan 689). Öldükten sonra San Pietro Bazilikası'na gömüldü.

Caelius Aurelianus (ü. İS 5. yy, Sicca Veneria, Numidia), Batı Roma İmparatorluğu'nun son tıp yazarı; Yunan-Roma döneminin Galenos'tan sonra yetişmiş en büyük hekimi kabul edilir.

Büyük olasılıkla Roma'da hekimlik yapan ve ders veren Caelius, Latince yazan tıp bilgileri arasında belki de Celsus'tan sonra ikinci büyük hekimdir. En ünlü yapıtı olan *De morbis acutis et chronicis* (Akut ve Kronik Hastalıklar Üzerine), klasik tıp bilgisinin en zengin derlemelerinden biri sayılır.

Caelius'un yapıtları büyük ölçüde, 2. yüzyıl metodist tıp okulunun öncüsü olan ve kuramsal yaklaşımlar yerine ilaç tedavisine öncelik vermesiyle tanınan Saranos'un (Ephesoslu) yapıtlarından beslenir. Bununla birlikte, eski çağ tıbbının açık ve kesin tanılarına Caelius'ta rastlanır. Hastalıkların tedavisinde özel beslenme rejimlerinin uygulanmasına, sağlık ve temizlik koşullarına dikkat edilmesine ağırlık vermiştir.

Caelius Rufus, Marcus (d. İÖ 82, Puteoli, Campania - ö. İÖ 48, Thurii, Bruttium), Romalı siyaset adamı ve Cicero'nun yakın dostu. Ozan Catullus'un, metresi Clodia'yı çalmakla suçladığı Rufus olduğu sanılmaktadır. Tark ettiği Clodia'nın İÖ 56'da vîs (zor kullanma) gerekçesiyle hakkında açtığı davada, Cicero ile varlıklı ve nüfuzlu bir kişi olan Marcus Licinius Crassus'un lehinde konuşmasıyla aklanmıştır.

Caelius, Crassus ile Cicero'nun yönetiminde eğitim gördü. İÖ 59'da Cicero'nun meslektaşısı Gaius Antonius Hybrida hakkında İÖ 63'te konsüllüğü zorla ele geçirmekten ötürü soruşturma açtı ve Cicero'nun savunmasını boşa çıkarmayı başardı. İÖ 52'de *tribunus* oldu. İÖ 49'da başlayan iç savaşta Pompeius'a karşı Caesar'ın tarafını tutarak İtalya'nın kuzeybatısında ve İspanya'da savaştı. İÖ 48'de *praetor peregrinus* (yabancılarla ilgili davaların yargıcı) makamına gelmeyi başardı. Kent *praetor*'u Gaius Trebonius ile şiddetli çatışmalara girdi. Bütün borçların silinmesini sağlayan önlemler getirdi. Senato kararıyla görevden alınca Roma'dan ayrılarak, Caesar'a karşı ayaklanan Milo'ya katıldı. Ayaklanmada ikisi de öldürüldü.

Caen, Fransa'nın kuzeybatı kesimindeki Aşağı Normandiya planlama bölgesinde (*région de programme*) Calvados ilinin (*département*) merkezi. Manş Denizinden 14 km içeride, Orne Irmağı üzerinde, Le Havre'in güneybatısında yer alır. İlk kez 10. ve 11. yüzyıllarda Norman düklerinin yönetimi altında önem kazandı, I. William (Fatih) döneminde (hd 1035-87) Aşağı Normandiya'nın merkezi oldu. 1346 ve 1417'de iki kez İngilizlerin eline geçti, 1450'ye değin onların yönetimi altında kaldı. 1685'te Nantes Fermanı'nın hükümsüz kılınması, Protestanlığı benimsemiş olan kentin maddi gelişmesine zarar verdi. Caen, Fransız Devrimi sırasında Jirondenlerin merkezi oldu. 1944'te Müttefiklerin Normandiya'yı işgalinin ardından, Almanlar Caen'i İngilizlere ve Kanadalılara karşı son direniş noktası olarak kullandılar ve kentin üçte ikisi yıkıldı. Daha sonra Orne Irmağı ile liman kanalı

arasında sanayi bölgeleri planlanarak kent yeniden inşa edildi. Yemyeşil bir ova olan Prairie Saint-Gilles, kentin güneybatısında yer alır; kent merkezinde de parklar kurulmuştur. 1432'de İngiliz kralı VI. Henry'nin kurduğu Caen Üniversitesi, yeni arazisinde 1957'de hizmete girmiştir.

Savaşın hasar görmeyen çıkan Saint-Étienne Kilisesi(*) (Abbaye-aux-Hommes) ile La Trinité Kilisesi (Abbaye-aux-Dames) 1060'larda yapılmıştır; ikisi de Norman romanesk üslubunun özgün birer örneğidir. I. William'in mezarı Saint-Étienne'in altın önünde, karısı Matilda'nın mezarı ise La Trinité'nin koroyerindedir; Fransız Devrimi sırasında, bir süre, William'in kemikleri buradan çıkarılmıştır. Saint-Étienne'in 17. yüzyılda yeniden yapılan manastır binası bugün belediye hizmetleri için kullanılmaktadır. La Trinité'nin, Norman üslubuna özgü sağlam yapısı, özellikle 19. yüzyılda yapılan onarımlarda gereğinden çok yük altında kalmıştır. Ana nef, bölge kilisesi olarak hizmet görmektedir. Transept ve koroyeri ise kent hastanesi (*hôtel-dieu*) olarak kullanılmaktadır. İki kilisenin arasında, ince bir biçimde bezenmiş Saint-Pierre Kilisesi yer alır. Gotik ve Fransız Rönesansına özgü çizgiler taşıyan bu yapının savaşta gördüğü hasar onarılmıştır. Saint-Pierre Meydanı'nda, onarılmış bir Rönesans konağı olan Hôtel Le Valois d'Escoville (1538) yükselir. Şair François de Malherbe'in doğduğu (1555) ev Saint-Pierre Cad-desi'ndedir.

Caen, 19. yüzyılda yaklaşık 15 km uzunluğunda bir gemi kanalı yapılmasından bu yana liman olarak önem taşımaktadır. Irmağa paralel uzanan ve Ouistreham'da Manş'a açılan bu kanal en çok kömür ithalatı ile çelik ihracatı için kullanılır. Kentin çelik sanayisi Orne Vadisindeki demir madenlerinden beslenir. Mondeville'in maden eritme ocakları yeniden inşa edilmiş, çalışan nüfus yeni bir kent olan Hérouville'de yerleştirilmiştir. Kent otomobil, elektrikli araç ve elektronik tesislerinin kurulmasıyla büyük ölçüde sanayileşmiştir. Verimli bir tahıl bölgesinin merkezinde, Normandiya'nın yeşil koruları arasında yer alan Caen, Normandiya'nın batı kesimi için de önemli bir hizmet merkezidir. Nüfus (1990) belediye, 113.000.

Caere, bugün CERVETERİ, Roma'nın yaklaşık 48 km kuzeybatısında antik Etruria

Caere'de Regolini-Galassi mezar odasında bulunmuş altın broş. İÖ 7. yy; Vatikan Müzesi
SCALA-Art Resource/EB Inc

kenti. Seremoni sözcüğü, "Caere'ye ilişkin" anlamına gelen Latince *caerimonia*'dan gelmekte ve Etrüsklerin tanrısal güçlerle kehanetlere ne kadar meraklı olduklarını ortaya koymaktadır. Kent, limanı Pyrgi sayesinde önemli bir Etrüsk ticaret merkezi haline geldi. İÖ 253'te Roma'ya karşı Tarquinii'yi (bugün Tarquinia) destekledi, ama yenilgiye uğradı ve kısmen Roma'ya bağlandı. Yurttaşları, *ius Caeritum* adıyla bilinen özel bir statüyle oy verme hakkına sahip oldular. İmparatorluk döneminde zenginleşen kent, daha sonraki yüzyıllarda bu durumunu koruyamadı. Bölgedeki birçok mezar odasının en önemlisi, içinde altın ve gümüş eşyanın bulunduğu Regolini Gassisi'dir. Bu buluntulardan, Etrüsk sanatının İÖ 7. yüzyılda Doğululaşma eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Caerleon, Galce CAERLLION, Galler'de, Gwent ilindeki Newport ilçesinde arkeolojik alan ve kasaba. Usk Irmağı üzerinde kurulmuş olan Caerleon, Newport'un bir banliyösüdür. Roma kalesi Isca olarak tarihte önemli bir rol oynamış, Chester ve York ile birlikte Roma ordusunun İngiltere'deki sürekli üslerinden biri olmuştur. Usk Irmağının geniş bir kıvrım yaptığı yerdeki terasın üzerinde bulunan bu kalenin yapılışı, Silürlerin Galler'in güneydoğusunu fethetmesiyle İS 74-75 yıllarına rastlar. Karargâh binası y. 75'te, hamamlar da y. 85'te yapılmış ve bilinen en yeni yapı 253-255'lerden kalmaz. 3. yüzyılın sonlarına doğru Roma lejyonunun buradan çekilip küçük birimlere ayrıldığı, kalenin de 370'lere değin sivil halkın barınağı olduğu sanılmaktadır. Efsanevi Kral Arthur'un ülkesi olarak bilinen Caerleon, Norman istilasına değin Galler Prensligi'nin başkenti olmuş, 1235'e değin de Gallilerin elinde bir sınır beyliği olarak kalmıştır. Ortaçağda kasabada canlı bir deniz ticareti varken, daha sonra güneybatıda Newport'un gelişmesi sonucu bu canlılık kaybolmuştur. Nüfus (1981) 6.982.

Caernarvon, CARNARVON olarak da yazılır, Galce CAERNARFON, Galler'de, Gwynedd ilinin, Arfon ilçesinde kasaba ve ilin yönetmelik merkezi. Karayı Anglesey Adalarından ayrılan Menai Boğazının batı ucundadır. Bir Roma kalesi olan Segontium İS y. 75'te, bugünkü kasabanın güneydoğusunda kalan alçak bir tepe üstünde kurulmuş, Romalıların geri çekilmesinden sonra da (y. 380-390) yerel kabile şeflerinin merkezi olmuştur. Buradaki Keltlere ait kilisenin 5. yüzyılda kurulduğu sanılmaktadır. 11. yüzyılda Normanlar kasabayı işgal ettiler. Kısa süren bu işgal sırasında kasaba surlarla çevrildi. Daha sonra Galli Gwynedd prensleri burada bir malikâne yaptırıldılar. I. Edward, 1282-83'te Galler'i aldıktan hemen sonra kasaba-

yı bütünüyle değiştirdi. Tepenin çevresini tahkim ettirdi ve kasabanın hemen yanında da, sokakları birbirini dikine kesen duvarlarla çevrili yeni bir yerleşim kurdurdu. 1284'te Edward'ın berat verdiği bu kasaba Kuzey Galler'in başkenti oldu. Edward'ın daha sonra II. Edward adıyla tahta çıkacak olan oğlu Galler prensi 1284'te bu kalede doğdu. Kale 1911'den bu yana Galler prensinin resmi konutu olarak kullanılmaktadır. Kalenin ve kasabanın benzerlerinden çok daha iyi korunmuş durumdaki surları buraya çok sayıda turist çekmektedir. Caernarvon büyüyerek bugün surların dışına taşmıştır. Yakınlardaki taşocaklarından çıkarılan kayagantaşının yüklendiği kasabanın küçük limanı 19. yüzyılda büyük bir önem taşımıştır. Nüfus (1981) 9.431.

Caernarvonshire, CARNARVON olarak da yazılır, CAERNAVON ya da CARNARVON olarak da bilinir, Galce CAERNARFON, Galler'in kuzeybatı kesiminde eski il. Kuzeyde İrlanda Denizi, doğuda Denbighshire ili, güneyde Meirionnydd ili ve Cardigan Körfezi, batıda Caernarvon Körfezi ve karşı yakasında Anglesey Adasının yer aldığı Menai Boğazı ile çevriliydi. Toplam yüzölçümü 1.473 km²'ydi. Yönetim birimlerinin yeniden düzenlendiği 1974'te Caernarvonshire toprakları, Gwynedd adlı yeni ve daha büyük ilin kuzey kesimini oluşturdu.

İlk insan yerleşiminin Neolitik Çağda (İÖ y. 2000) başladığı yöreye İÖ 1500'lerde Beaker halkı girdi. Ele geçen bulgular Tunç Çağında Akdeniz, İrlanda ve Kuzey Avrupa'yı birbirine bağlayan önemli ticaret yollarının yöreden geçtiğini göstermektedir. Kelt tüccar ve göçmenlerin yöreye sızması İÖ 500-300 arasındaki bir dönemde başladı. Roma istilası (İS y. 61) sırasında yöreyi bir Kelt kabilesi olan Ordovices ele geçirdi. Yöre 71-78 arasında kesin Roma denetimine girdi. Bu süreçte Deva'ya (Chester) bağlı olarak Conway yakınlarındaki Kanovium'da (Caerhun) ve Segontium'da (Caernarvon) Roma kaleleri inşa edildi. Yöredeki ilk Hristiyan yerleşmelerin birçoğu 6. yüzyılda ortaya çıktı.

Ortaçağ başlarında yöre *cantred* denen üç yönetim birimine ayrıldı. Arllechwedd, Arfon ve Llyn adlı bu birimlerin altında *cymwd* denen birimler yer alıyordu. *Cantred*'lerin kapsadığı topraklar zamanla Gwynedd adlı prensliği bağlandı. Prensligi Aberffraw prensi ve Snowdon lordu yönetiyordu. Doğal bir set oluşturan Snowdon adlı sıradağ, prenslik topraklarını batıdan gelebilecek saldırılara karşı koruyordu.

İngiltere kralı I. Edward 1282-83 yıllarında Galler'i fethettikten sonra Llewelyn ailesinin yönetimindeki prensliği İngiltere tahtına bağladı. Ardından prenslik topraklarını biri Caernarvonshire olmak üzere üç ile ayırdı. Çeşitli şatolar inşa etti ve Caernarvon ile Conway'de *borough* denen tüzel kimlikli kasabalar kurdu. Criccieth adlı eski Kelt şatosunun yakınındaki yerleşmeye de *borough* statüsü verdi. Owen Glendower'ın İngiliz yönetimine karşı giriştiği ayaklanma (1400-15) yöreyi ciddi biçimde etkiledi. İlin ekonomisinde ortaya çıkan köklü değişiklikler, 15. yüzyıl sonlarına doğru toprak sahibi ailelerin yükselişine yol açtı. Çoğunlukla Gal kökenli olan bu aileler 19. yüzyıl ortalarına değin Caernarvonshire'in yaşam biçimine egemen oldu.

Caernarvonshire 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda sanayileşmeye bağlı önemli değişiklikler geçirdi. Arduvaz ve granit ocaklarının çevresinde yeni köyler gelişti ve limanlar canlılık kazandı. Öte yandan turizm önemli bir gelir kaynağı durumuna geldi. Özellikle Bangor'dan Chester'a giden demiryolunun tamamlandığı 1848'den sonra

turizmde büyük bir atılım başladı. Başta kuzey kıyısındaki Llandudno ile iç kesimdeki Betws-y-Coed. Llanberis ve Beddgelert olmak üzere çeşitli sayfiyeler ortaya çıktı. Uzun İngiliz yönetimine karşın, ilin büyük bölümünde Gal dili ve kimliği ayakta kaldı. Ana ulaşım hatlarından ve sayfiye yerlerinden uzak yörelerde bu özellik daha belirgin biçimde korundu.

Caerphilly, Galce CAERFFILI, Galler'deki Mid Glamorgan iline bağlı Rhymney Valley ilçesinde kasaba. 13. yüzyılda inşa edilen bir şatonun çevresinde gelişmiştir. Gal prensi Llywelyn ap Gruffudd'un 1270'te henüz bitmemiş bir yapıyı yıktırmasından sonra 1271'den başlayarak yeniden inşa edilen ve 14. yüzyılda bazı eklemeler yapılan şato, 12 hektarlık alanıyla Windsor'dan sonra İngiltere'nin ikinci büyük şatosunu oluşturur. Eşeksenli bir plana göre yapılmış ve hendeklerle çevrilmiştir. 1536'dan sonra hapis-hane olarak kullanılan bölümü dışında terk edilmiş bir yapıya bürünen şato, İngiliz İç Savaşı sırasında Parlamento kuvvetlerinin saldırılarıyla daha da yıkılmıştır. Kulelerinden biri, başarısız bir havaya uçurma girişiminden sonra yana doğru eğilmesine karşın ayakta kalmıştır. Bute markısı 1949'da şatoya tahta armağan etmiştir.

19. yüzyılda bir madencilik kasabası olan Caerphilly, aynı zamanda yöredeki peynir üretiminin de merkeziydi. 1945'ten sonra çok sayıda hafif sanayinin kurulduğu kasaba, hareketli bir alışveriş merkezi ve Cardiff'te çalışanların oturmak için yaşadıkları bir yerdir. Nüfus (1981) 39.065.

Caesalpinaceae, *Fabales* takımından, daha çok tropik bölgelerde yetişen ağaç, çalı ya da otsu bitkileri içeren familya. Familyanın en geniş cinsi olan *Cassia* özellikle Batı Yarıkürede yaygındır ve 500'ü aşkın türü içerir. Yaprakları tüysü ya da ikilitüysü, meyveleri genellikle badiç ya da tohum zarfı biçimindedir.

Caesalpinus, *Andreas bak.* Cesalpino, Andrea

Caesar, Gaius (d. İÖ 20 - ö. İS 21 Şubat, 4), Roma imparatoru Augustus'un (hd İÖ 27 - İS 14) vârisi olan, ama ondan önce öldüğü için tahta çıkamayan torunu.

Caesar, Augustus'un kızı Iulia ile en yakın dostu Marcus Vipsanius Agrippa'nın büyük oğullarıydı. İÖ 17'de Augustus tarafından evlat edinildi. İÖ 1'de, Partlıların istila etmiş olduğu Kafkasya'nın güneybatısındaki bir görev için prokonsül yetkileriyle donatıldı. İS 2'de bölgede çıkan ayaklanmayı bastırmaya çalışırken ağır biçimde yaralandı ve İtalya'ya dönerken öldü. Augustus, bunun üzerine Tiberius'u evlat edinerek vâris ilan etmek zorunda kaldı.

Caesar, (Gaius) Julius (d. İÖ 12/13 Temmuz 100, Roma - ö. İÖ 15 Mart 44, Roma), ünlü Romalı komutan, devlet adamı ve diktatör (İÖ 46-44). Galya'yı fethettikten (İÖ 58-50) ve iç savaşı (İÖ 49-46) kazandıktan sonra, bir dizi siyasal ve toplumsal reformu gerçekleştirmeye çalışırken bir grup soylunun suikastına uğramıştır. Yoz ve çürümüş aristokrasi yönetimine son vererek, Roma'nın çöküşünü geciktiren otokratik bir yönetimin yolunu açmıştır. Almancadaki *Kaiser*, Slav dillerindeki çar ve İslam dünyasındaki kayzer gibi hükümdarlık sanları Caesar adından gelir.

Aile kökeni ve ilk dönemi. Caesar'ın ailesi, sayıları giderek azalan patrici(*) kabileler-

Caernarvon Kalesi, Gwynedd
J. Allan Cash-EB Inc

den Julius'ların ayakta kalmış son üyesiydi. Yeni düşüncelere açık olan bu köklü aile, varlıklı ve etkili olmaktan uzaktı. En güçlü soylu ailelerden bazıları patrici kökenli olmakla birlikte, *tribunus plebis* (Eski Roma'da plebleri yöneticilerin keyfi eylemlerinden korumakla görevli memur) makamına seçilme hakkı bulunmayan patriciler eski siyasal üstünlüklerini yitirmişlerdi. Bir soylunun önemli kamu görevlerine seçilmesi, önde gelen varlıklı ve nüfuzlu ailelerin desteğini kazanmasına bağlıydı. Siyasal bir konum elde etme çabası sert bir rekabete yol açmıştı. *Praetor*'luk (yüksek yönetici) ve *konsüllük* gibi önemli makamlara ulaşmanın yolu, geniş yağma olanakları sunan eyalet valiliklerinden geçiyordu. Bu sırada Roma ordularının başlıca insan kaynağı, II. Kartaca Savaşı'nın (İÖ 218-201) yol açtığı yıkımı izleyen ekonomik altüst oluştaki önemli ölçüde mülksüzleşen Roma köylüleriydi. Gerek içeride, gerek dışarda Roma yönetici sınıfına karşı yoğun tepkiler vardı. Kültürel patlamalar sürekli birbirini izliyordu. Yönetim bozukluğu ve siyasal çekişmeler mülksüzleştirilmiş köylülerin destekleyeceği bir askeri diktatörlük için elverişli bir zemin hazırlıyordu.

Caesar'ın ailesi, bu iktidar mücadelesinde önemli bir yer tutmamakla birlikte, birkaç konsül çıkmıştı. İÖ 90'da konsüllüğe seçilen uzak akrabası Lucius Caesar, yönetime bağlı İtalya halklarına yurttaşlık hakkı tanımamasına ön ayak olmuştu. Halalarından biri de, soylu olmamasına karşın askeri yeteneğiyle konsüllüğe kadar yükselen Gaius Marius ile evlenmişti. Bu nedenle ailenin soylulara karşı olan partiye bağlılığı çok eskiye dayanıyordu.

Servetinin yetersizliğine karşın daha başından siyasette yükselmeyi hedef alan Caesar, İÖ 84'te Marius'u desteklemiş bir soylunun kızı olan Cornelia ile evlenerek, radikal tutumunu açıkça ortaya koydu. Ertesi yıl Doğu'dan dönerek yönetime egemen olan Lucius Cornelius Sulla'nın, karısını boşaması için verdiği emri dinlemediğinden servetinin yanı sıra yaşamını da yitirme tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Roma'dan uzaklaşarak Anadolu ve Kilikya'da askeri hizmete girdi. Sulla'nın İÖ 78'de ölmesi üzerine geri döndü. Halk savcısı olarak, önde gelen bir Sulla yandaşına karşı açtığı davayı kazanamayınca, ünlü hitabet öğretmeni Molon'dan ders almak amacıyla Rodos'a gitti. Yolda korsanlara tutsak düştü. Gerekli fidyeyi verip serbest kaldıktan sonra, kendi başına bir filo oluşturarak bu korsanları ele geçirdi ve hepsini kırmağa gerdi. İÖ 74'te Pontus kralı Mithradates VI. Eupator Roma'ya

savaş açınca, özel bir ordu toplayarak çarpışmalara katıldı.

Yokluğunda siyasal ve dinsel nitelikli rahipler kuruluna seçilen Caesar, dönüşünde *tribunus militum*'luğa (Eski Roma'da piyade komutanı) getirildi. Sulla'nın kurduğu yöntemi yıkmak için, onun ölümünden sonra saf değiştiren Gnaeus Pompeius ile işbirliği yapmaya başladı. İÖ 69 ya da 68'de *quaestor*'luğa (konsül yardımcısı) seçildi. Aynı yıl ölen karısı ile Marius'un dul eşi halasının cenaze törenlerinde Cinna ve Marius'u övücü konuşmalar yaptı. Daha sonra Pompeius'un uzak bir akrabası olan Pompeia ile evlendi.

Bugünkü Andalusia ve Portekiz'i içine alan Uzak İspanya eyaletindeki *quaestor*'luk görevinin ardından, İÖ 65'te *curule aedilis* (yüksek belediye görevlisi), İÖ 63'te de *pontifex maximus* (başrahip) oldu. Marcus Licinius Crassus ile birlikte Catilinus'un başarısız darbe girişimine katılmakla suçlandı. *Praetor*'luğa seçildiği İÖ 62'nin sonlarına doğru bir skandal nedeniyle karısından boşandı. Ardından iki yılına Uzak İspanya valiliğine getirildi. Daha önceki görevlerinde savurganca harcamalar yüzünden büyük bir borç altına girdiğinden, Roma'dan ancak Crassus'un borçlarının dörtte birine kefil olmasıyla ayrılabilirdi. Eyaletin kuzeybatı sınırlarının ötesinde giriştiği askeri seferlerde yüklü bir ganimet toplayarak mali durumunu bir ölçüde düzeltti. Roma'ya döndüğünde İÖ 59 yılı için konsüllüğe aday oldu.

Birinci triumvirlik ve *Galya'nın fethi*. Senato'daki karşıtlarının çeşitli girişimlerine karşın konsüllüğe seçilmeyi başaran Caesar, Doğu'da düzeni sağladıktan sonra Roma'ya dönen ve terhis ettiği askerlerine toprak dağıtma girişimi Senato'nun engeliyle karşılaşan Pompeius ile gizli bir anlaşma yaptı. Pompeius'a karşı düşmanlık güden Crassus'u yumuşatarak bu ittifaka katılmasını sağladı. Tek çocuğu Julia'yı Pompeius ile evlendirerek, triumvirliği (üçler meclisi) pekiştirdi. Kamu topraklarının dağıtılması tasarısını önleyen muhalefeti, Pompeius'un terhis edilmiş askerleri aracılığıyla karışıklıklar çıkararak sindirdi. Bu arada Gallia Cisalpina ve Illyricum valiliklerinin dört yılına kendisine verilmesini sağladı. Gallia Transalpina için atanan valinin ölmesi üzerine, Pompeius'un yardımıyla bu eyaleti de aldı. Böylece kuzeybatı sınırları ötesindeki fetihler için gerekli asker kaynağını ve sığrama tahtasını elde etmiş oldu.

Bu sırada Roma'nın kuzeybatı sınırın Alp'lerden başlayarak yukarı Rhône Irmağının sol yakasına ve Pireneler'e kadar uzanıyordu. İÖ 58'de bu sınırın geçerek batıya doğru göç eden Helvetleri geri püskürtten Caesar, ardından kiralık bir Germen komutanı olan Ariovistus'u yenilgiye uğrattı. İÖ 57'de kuzeydeki Gal kökenli Belgae halklarına boyun eğdirdi. Komutanlarından Publius Licinus Crassus da bugünkü Normandiya ve Bretanya topraklarını ele geçirdi. İÖ 56'da Bretanya'nın güneyinde yaşayan Venetler, Dover Boğazının Galya kıyılarında oturan Moriniler ile Aşağı Ren'in güney kıyısındaki Menapilerin desteğiyle ayaklandı. Caesar güçlükle bastırdığı Venetlere karşı barbarca bir misillemeye girişti. Ama Morinler ve Menapileri tam anlamıyla sindiremedi. Ertesi yıl Menapileri yurtlarından kovan göçmen Germen kabilelerini kılıçtan geçirdi. Koblenz'in hemen aşağısında bir köprü kurarak, Germen topraklarına akınlar düzenledi. Ardından Manş Denizini geçerek Britanya'ya çıktı. İÖ 54'te yeniden Britanya'ya bir sefer düzenledi ve Galya'nın kuzeydoğusundaki ciddi bir ayaklanmayı bastırdı.

İÖ 52'de Arvernus'lu Vercingetorix'in önderliğinde birleşen Orta Galya halkları, Alpler'in ötesinde kışlamakta olan Caesar'ın ordularıyla bağlantısını koparmaya yöneldiler. Vercingetorix, ekinleri yakma ve süvari baskınları yoluyla Romalıları ikmal-siz bırakarak yenmeyi tasarlıyordu. Ama Galyalıların kentlerini savunmada diretmesi, Roma ordularının saldırıya geçmesine fırsat verdi. Vercingetorix'in çekildiği Gergovia önünde ilk doğrudan yenilgisini alan Caesar, sonunda Galya önderini Alesia'da desteksiz bırakarak teslim olmaya zorladı. Birbirinden kopuk son direnişleri sert yöntemlerle kırdıktan sonra, İÖ 50'de yeni fethedilen toprakları düzenlemeye girişti.

İç savaş. Galya'daki fetihleri sırasında Roma'daki konumunu güçlendirmeye de önem veren Caesar, giderek artan servetinin bir bölümünü siyasetçileri kazanmaya ayırdı. Karşılıklı güvensizlikler nedeniyle çözülme belirtileri gösteren triumvirliğe, İÖ 56'da Luca'da düzenlediği bir toplantıyla yeniden işlerlik kazandı. Böylece Pompeius ve Crassus'un ertesi yıl konsüllüğe seçilmesi ve üçlünün elindeki valilik görevlerinin beş yıl uzatılması konusunda anlaşmaya varıldı. Ama Crassus'un İÖ 53'te Partlar karşısında ağır bir yenilgi alarak saf dışı kalması ve Julia'nın ölümünün ardından Pompeius'un adım adım Caesar'dan uzaklaşarak soyluların safına geçmesi, triumvirliğin dağılması sonucunu getirdi.

Bu sırada Caesar için en önemli sorun, valilikten ve ordu komutanlığından ayrılmasından hemen sonra konsüllüğe getirilmesini sağlamaktı. Arada bir boşluğun doğması durumunda, sıradan bir yurttaş olarak düşmanlarının saldırılarına karşı koymasına güç olacaktı. Bu nedenle daha Luca toplantısından komutanlığın devretmesi sorununun İÖ 1 Mart 50'den önce gündeme getirilmesi için Pompeius ile gizli bir anlaşmaya varmıştı. Ama bu konu İÖ 51'den başlayarak birkaç kez Senato'da ele alındı. Caesar, Gaius Scribonius Curio ve Marcus Antonius gibi yandaşları aracılığıyla bu önerilerin veto edilmesini sağladı. İÖ 50'de konsüllerden Gaius Claudius Marcellus, Senato'dan Caesar'ın Pompeius'tan önce komutanlığı bırakması yönünde bir karar çıkartınca, siyasal bir bunalım doğdu. Curio 1 Aralık'ta her iki komutanın aynı anda görevden ayrılmasını öngören bir karar aldırdıysa da, Marcellus Senato'nun onayını almadan Pompeius'a İtalya'daki bütün birliklerin komutanlığını ve yeni asker toplama yetkisini verdi. Caesar'dan emir havası taşıyan bir mesaj alan Senato, Caesar'ın "belirlenecek bir tarihte" komutanlığı bırakmaması durumunda halk düşmanı ilan edileceğini açıkladı. Geri adım atmanın sonu olacağını gören Caesar'ın İÖ 10-11 Ocak 49'da Roma üzerine yürümesi, kaçınılmaz iç savaşı başlattı.

Caesar, güç gösterisi niteliğindeki ilk çarpışmaların ardından karşıtlarını Otranto Boğazının doğusuna çekilmeye zorladı. İspanya'da Pompeius'un ordusunu dağıttıktan sonra, İÖ 49'un sonlarında Pompeius'u izleyerek Adriya Denizini geçti. Dyrrachium'da içine düştüğü kötü durumdan kısa sürede kurtularak, Pharsalos'ta kesin bir zafer elde etti (İÖ 9 Ağustos 48). Tesalya'dan Mısır'a kadar kovaladığı Pompeius, burada Kral Ptolemaios'un bir subayınca öldürüldü. Kış İskenderiye'de geçiren Caesar, halkın başlattığı bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra Kraliçe Kleopatra ile eğleneceye daldı. İÖ 47'de Anadolu'nun kuzeydoğusundaki Pontus Krallığı'nı babasından almak isteyen Bosporos kralı Pharnakes'i kısa süren bir savaşta yendi. Caesar'ın ünlü

Julius Caesar'ın büstü
Ana Yayıncılık Arşivi

sözü *Veni, vidi, vici* ("Geldim, gördüm, yendim") bu seferle ilgilidir.

Diktatörlük. Roma'ya dönerek diktatör unvanı alan Caesar, birkaç ay geçmeden karşıtlarının ayaklandığı Afrika'ya gitti. İÖ 46'da Thapsus'ta karşı orduları yenilgiye uğratarak döndüğü Roma'dan, bu kez Uzak İspanya'daki yeni bir direniş için ayrılmak zorunda kaldı. Bu ayaklanmayı İÖ 17 Mart 45'te Munda'da ezici bir zaferle bastırdıktan sonra, sürekli Roma'da kalarak imparatorluğu yeniden düzenlemeye yönelik tasarılarını gerçekleştirmeye girişti.

İÖ 46'da yanlışlarla dolu Roma takvimini değiştirerek bugünkü Gregoryen takviminin temelini oluşturan bir sistem kuran Caesar, yerel yönetim birimleri *municipium*'ları tekörnek bir yapıya kavuşturdu. Kartaca ve Korinthos gibi büyük kentleri yeniden canlandırarak, terhis edilmiş askerleri ve Roma'daki işsizleri buralara yerleştirdi. Yabancı halklara Roma yurttaşlığı hakkını tanıdı. Senato'nun üye sayısını artırarak temsil niteliğini yükseltti. Barbarlara karşı acımasız davranışlarıyla tanınmasına karşın, Romalı karşıtlarını bağışlayarak önemli görevlere getirdi. Partlardan İÖ 53'teki yenilginin öcünü almak ve Fırat'ın batısındaki toprakları ele geçirmek amacıyla yeni bir seferle hazırlanırken, Senato'da önceden hazırlanmış bir suikast sonucu öldürüldü.

Sayıları 60'ı bulan suikastçılar arasında Caesar'ın yetkileri elinde toplamasından ve ayrıcalıklarını yitirmekten çekinen bazı eski Caesar yanlıları da bulunmakla birlikte, başı cumhuriyetçi eğilimleriyle tanınan ve Caesar'ın eski düşmanları olan Gaius Cassius Longinus ile Marcus Iunius Brutus çekiyordu. Caesar, bağışladığı ve güvendiği Brutus'un bıçak darbelerine hedef olmaktan duyduğu üzüntüyü tarihe geçen *Et tu, Brute* ("Sen de mi Brutus?") sözleriyle karşıladı. Suikast, Roma'yı 13 yıl sürecek yeni bir iç savaşa sürükledi.

Kişiliği. Komutanlık ve yöneticilikteki dehasının yanı sıra perde arkasından iş yürütmede ve propaganda sanatında da usta olan Caesar, aynı zamanda çağdaşları Hortensius ve Cicero çapında yetenekli bir konuşmacıydı. Gerek yendiği düşmanlara karşı gösterdiği hoşgörölü tutumda, gerek yazılarında, siyasal tutkularının gerektirdiği katılığı aşan bir yumuşaklık görülür.

Caesar'ın Galya seferleri ve iç savaşa ilişkin, eksik ve sonradan ekler yapılmış yazıları dışındaki bütün konuşma, mektup ve broşürleri kaybolmuştur. Galya seferine ilişkin kitabı Türkçede *Gallia Savaşı* adıyla yayımlanmıştır (1942; 1973). Yazılarında okuyucunun olaylara kendi istediği gibi bakmasını sağlayacak ince bir kurgu vardır; nesnel bir anlatım izlenimi uyandıran, olgulara dayalı özlü ve kuru bir rapor üslubu kullanır. İÖ 46'da inançları uğruna yaşamını veren siyasal rakibi Marcus Porcius Cato için Cicero'nun kaleme aldığı övgü yazısına yanıt niteliğini taşıyan *Anticato* adlı kayıp broşüründe ölü bir kahramanın gölgesini silmeye çalışması, bunu başaramamış olsa bile, siyasal uzak görüşlülüğünü yansıtır. Caesar'ın yazıları propaganda amacına yönelik olmakla birlikte, parlak bir sanatsal değer taşır.

En ilginç özelliklerinden biri de olağanüstü zihinsel ve bedensel enerjisiydi. Birçok yazınsal seferler ve yoğun olaylar sırasında kaleme alma fırsatını bulmuştur. İÖ 57-56 kışında kendisine bağlı iki eyaleti dolaşması, İÖ 55 ve 54 seferleri arasındaki boşluktan yararlanarak Gallia Cisalpina'da bayındırlık işleriyle uğraşması, İÖ 49'da aynı sefer mevsimi içinde Rubicon'dan Brundisium'a oradan da İspanya'ya uzanan bir yolu alması ve İskenderiye'de ileri yaşına karşın

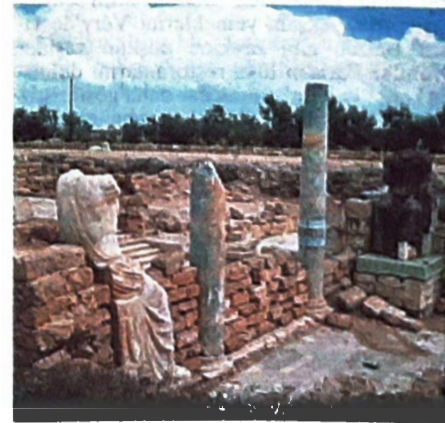
beklenmedik bir ölüm tehlikesini uzun bir mesafeyi yüzerek atlattması enerjik yapısının çarpıcı örnekleridir. Kamuoyunun tepkisini çekmeyi gözbe alarak Kleopatra'yı Roma'ya getirmesi, aralarında Pompeius'un karısı Mucia'nın da bulunduğu sayısız kadınla düşüp kalkması ve yaygın bir söylentiye göre Bitinya kralı Nikomedes'le eşcinsel ilişkiye girmesi içindeki taşkınlığı bastıramamasıyla açıklanabilir.

Caesar'ın yozlaşmış aristokratik oligarşinin yerine güçlü bir otokratik yönetim kurması, barbar istilalarının ve Partların tehdidi altında olan Yunan-Roma uygarlığının uzun bir süre daha ayakta kalmasını sağlamıştır. Böylece Yakındoğu'da filizlenen Helenistik öğeler Hristiyan ve İslam dünyası üzerinde önemli etkiler bırakırken, Akdeniz uygarlığıyla ilişkiye giren Galya da Frank istilası sırasında barbar kabileleri bünyesinde eritebilmiştir.

Caesar, Lucius Iulius (ö. İÖ 87), Roma konsülü (İÖ 90) ve Marcus Antonius'un büyükbabası. Romalılar ile İtalyan müttefikleri arasında İtalyan Savaşı patlak verdiği sıralarda görev yapmış, Roma yurttaşı olmak isteyen bütün müttefiklere bu hakkı veren Julius Yasası'nın çıkarılmasını sağlamıştır. Bu yasa, ayaklanmayı sona erdiren bir dizi ödünden en önemlisi oldu.

Caesarea, İbranice HORBAT QESARI (Caesarea Harabeleri), Filistin'de eski liman ve yönetim kenti. Akdeniz kıyısında bugünkü Hayfa'nın güneyinde yer alır. Şeria Irmağı kaynağının yakınındaki Caesarea Philippi'den ayırt etmek için genellikle Caesarea Palaestinae (Filistin Caesarea'sı) ya da Caesarea Maritima (Kıyı Caesarea'sı) olarak anılır. Straton'un Kulesi adıyla bir Fenike yerleşmesi olarak kuruldu. Roma döneminde Yahuda (Güney Filistin) kralı Herodes (Büyük) kenti yeniden inşa edip genişletti ve İmparator Augustus Caesar'ın anısına Caesarea olarak adlandırdı. Herodes'in, Samiriye'de (Orta Filistin) yeni kurduğu Sebaste (Yunanca Augusta) kentinin limanı olarak tasarladığı Caesarea'nın büyük taş bloklarla kurulmuş yapay bir limanı ve tipik Helenistik-Roma üslubunda kamu binaları vardı. Kentin suyu 16 km kuzeydoğudaki kaynaklardan bir sukemiyle taşınıyordu. Liman, Romalılara yardımcı olmak amacıyla Karadeniz'e kadar seferler düzenleyen Herodes'in donanması için de önemli bir üs görevi görüyordu.

İS 6. yüzyılda, Romalıların Yahuda (İudaea) eyaletinin başkenti olan kent, daha sonra erken Hristiyanlığın önemli bir merkezi oldu. Yeni Ahit'in Resullerinin İşleri kitabında Petrus, Aziz Philippos ve özellikle yargılanmak üzere Roma'ya gönderilmeden önce burada tutuklu kalan Paulus'la

Caesarea'da Roma forumu kalıntıları, İsrail J. Allan Cash-Ostman Agency

ilgili bölümlerde kentten söz edilmektedir. Romalı Yahudi tarihçi Flavius Josephus'a göre, İS 70'te Kudus'un ve Kudus Tapınağı'nın yıkılmasıyla doruğuna ulaşan Yahudi ayaklanması, İS 66'da Caesarea'daki bir olayla patlak vermiştir. Romalıların Bar Kokba ayaklanması (İS 132-135) sırasında, aralarında Haham Akiba'nın da bulunduğu 10 Filistinli bilge ve önder işkenceyle öldürüldü. Yerin Caesarea olduğu söylenir. Bu Ön Kurban, günümüzde Yom Kippur (Kefaret Günü) ayınıyla anılmaktadır. Olaydan sonra Hadrianus'un, adını Syria-Palaestina olarak değiştirdiği eyaletin başkenti olan Caesarea, Bizans İmparatorluğu döneminde de Palaestina Prima eyaletinin başkentiydi. Kilise tarihçisi ve Kitabı Mukaddes uzmanı Eusebios'un (y. 260/264-y. 340) piskoposluk yaptığı kent, Bizans yönetiminin son yıllarında ve Arap egemenliği sırasında genilemeye başladı. Haçlılar liman ile eski kalenin bir bölümünü yeniden inşa ettirdi. Haçlılar ve Araplar arasında birkaç kez el değiştiren kent, sonunda 1265'te Memlük sultanı I. Baybars tarafından alındı ve yerle bir edildi. Bosnalı Müslümanların 1884'te burada kurduğu yerleşim 1948'e değin varlığını sürdürdü.

1950'den sonra İbrani Üniversitesi'nin, İsrail Hükümeti Eski Eserler Dairesi ve İtalyan arkeologlarının (1959-61) yürüttüğü kazılarda, bir Roma tapınağı, amfiteyatrosu, 20 bin kişilik hipodrom, sukemleri ile Roma ve sonraki dönemlere ait başka kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. 1961'de bulunan ilginç bir Roma yazıtında, İsa'nın çarmıha gerilmesi sırasında Yahuda'nın (Iudaea) *procurator*'u Pontius Pilate'den söz edilmektedir. Bu, Pilate'nin yaşadığı dönemle rastladığı kesinlikle belirlenen ilk belgedir.

Caesarius (ARLES'LI AZIZI) (d. y. 470, Chalon-sur-Saône bölgesi, Galya - ö. 542, Arles, bugünkü Fransa; yortu günü, 27 Ağustos), Yarı-Pelagiusçuluğa karşı tutumuyla 6. yüzyılda bu hareketin akımını genilemesine büyük katkıda bulunan Galyalı piskopos.

Yirmi yaşındayken Lérins'deki manastıra girdi. Papazlığa atandıktan sonra Arles yakınlarında Ren Irmağı üzerindeki bir adanın başkeşişi oldu. Daha sonra, Papa Symmachus'un Galya ve İspanya'nın en yetkili baskiskoposluğu durumuna getirdiği Arles'da, akrabası Aeonius'un ardından baskiskopos oldu. Bu görevdeyken önemli bölge sinodları topladı. Bunlardan biri, 529'da Yarı-Pelagiusçuluğu reddederek ılımlı bir Augustinusçuluğu benimseyerek dogmalar tarihinde bir dönüm noktası oluşturan Orange Konsili'yd. Caesarius, önemli bir ilahiyatçı değildi ama etkili bir vaizdi. Vaazlarının çoğu ölümünden sonra da kullanıldı. Caesarius, keşişler için bir rehber ile kendi kurduğu rahibe manastırı için *Regula ad virgines*'i (Bakirelere Kuralları) yazdı. Daha sonra Aziz Caesarius'un adını alan bu manastırın başrahibeliğine de kız kardeşi Azize Caesaria'yı atadı.

Caesarius (HEISTERBACH'LI) (d. y. 1170, Köln - ö. y. 1240, Heisterbach, Aşağı Lorraine), kilise tarihi ve çilecilikle ilgili kitaplarıyla 13. yüzyıl Almanya'sının en popüler yazarlarından biri haline gelen vaiz. Köln'deki St. Andreas okulunda öğrenimini tamamladıktan sonra 1199'da Cistercium tarikatına girdi ve 1228'de Heisterbach hanedanının başpapazı oldu.

En çok okunan yapıtı olan ve Cistercium tarikatı keşişlerinin yaşamıyla ilgili öyküleri içeren *Dialogus miraculorum* (y. 1223; Mucizelerle İlgili Konuşma) 13. yüzyıl Alman tarihi için önemli bir kaynaktır. Caesarius ayrıca mucizelerle ilgili sekiz kitabın (Meister tarafından 1901'de yayımlandı) yanı sıra, Macaristan prensesi Azize Elisabeth'in yaşamını (Hyskens tarafından 1908'de yayımlandı) ve 94 ile 1238 arasında görev yapmış Köln başpiskoposlarının biyografik listesini de kaleme aldı. *Catalogus archiepiscoporum Coloniensium* adlı bu liste sonradan *Monumenta Germaniae Historica*'nın(*) (Büyük Germen Tarihi) 24. cildinde yayımlandı. Aziz Engelbert'in yaşamı ile ilgili kitabı (Gelenius tarafından 1663'te yayımlandı) genellikle Caesarius'un en önemli tarihsel yapıtı olarak değerlendirilir. Caesarius, gerçekçi vaazlarıyla ve skolastik felsefenin usçu eğilimine karşı olmasıyla ün kazanmıştır.

caesaropapism, devlet başkanının aynı zamanda kilisenin başı ve dinsel konulardaki en üst yargıç olduğu siyasal sistem. Bu terim en çok Bizans İmparatorluğu'nun devlet yapısıyla ilgili olarak kullanılır. Ama çağdaş tarihçilerin büyük bölümü resmi Bizans metinlerinde kilisenin imparatorluk makamına tek yanlı bağımlılığın çok, iki kurum arasında karşılıklı bir bağımlılıktan söz edildiğini belirlemektedir. Gene bu tarihçilere göre, Bizans'ın Hristiyanlık inancı anlayışında imparatoru dinsel öğretiler bakımından yapılmaz sayan ya da ruhban yetkilileriyle donanmış olarak gören bir yön yoktur. Birçok tarihsel olayda imparatorluk makamının kilise üzerindeki doğrudan baskısının başarısızlıkla noktalanması bu görüşü doğrulamaktadır. Örneğin Zenon (hd 474-491) ile I. Anastasios'un (hd 491-518) Monofizitlik lehindeki girişimleri, VIII. Mikhail Palaiologos'un (hd 1259-82) Roma'yla birliği yeniden sağlama yönünde gösterdiği çabalar sonuç vermemiştir. Aziz Ioannes Khrysostomos'un ve öteki saygın Bizanslı ilahiyatçılardan çoğunun kilise üzerinde imparatorluk otoritesine karşı çıkması da **caesaropapism** teriminin pek geçerli olmadığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Doğu Roma ve Bizans imparatorlarının evrensel kilisenin koruyucusu olarak davranması ve kilisenin yönetim işlerini yürütmesi olağan bir uygulamaydı. Eusebios (Caesareali), I. Constantinus'u ruhani olmayan kilise sorunları anlamında "dışa dönük işlerin yöneticisi" olarak görüyor ve *episkopos ton ektos* olarak anıyordu. Konsillere başkanlık eden imparatorların iradesi, patriklerin atanmasında ve yönetim yetkilerine giren bölgelerin saptanmasında belirleyici bir nitelik taşıyordu. İmparator I. Iustinianos (hd 527-565) *Novellae Constitutiones Post Codicem* adlı ferman derlemesinde *sacerdotium* ve *imperium* arasındaki ideal ilişkiyi "uyumluluk" biçiminde tanımlıyordu. Temelde kilise-devlet ilişkilerinin dinamik ve ahlaki bir yorumuna dayanan bu yaklaşım, imparatorluk makamına çeşitli müdahaleleri için açık kapı bırakıyordu. Ama bunu kilisenin devlete boyun eğmesini sağlayacak bir dayanak saymak çok güçtü.

Çarlık Rusyası'nda **caesaropapism** daha gerçek bir temele sahipti. IV. Ivan (Korkunç) uygulamada hiçbir muhalefette karşılaştırmadan kilise işlerine müdahale edebildi. I. Petro (Büyük) 1721'de kiliseyi devletin bir kurumuna dönüştürdü. Ama her iki çar da öğretti alanında özel bir yetki taşıma iddiasında bulunmadı.

Batı Hristiyan dünyası için de **caesaropapism** kavramını kullanan tarihçiler vardır. Örneğin İngiltere'de VIII. Henry'nin uygulamaları ve Reform döneminden sonra Almanya'da gerçeklik kazanan *cuius regio, eius religio* (hükümdar uyruklarının dinini belirler) ilkesi bu kavramın bir yansıması sayılmaktadır.

Caetano, Marcelo José das Neves Alves (d. 17 Ağustos 1906, Lizbon - ö. 26 Ekim 1980, Rio de Janeiro), Eylül 1968'den Nisan 1974 Devrimi'ne değin Portekiz başbakanı.

Hukuk öğrenimi gördü. 1929'da, o sırada maliye bakanı olan António de Oliveira Salazar'ın yanında çalıştı. 1933 Anayasası'nın ve Salazar rejiminin başka hukuk belgelerinin kaleme alınmasına yardımcı oldu. Sömürgeler bakanlığı (1944-49) ve başbakan yardımcılığı (1955-59) görevlerinde bulunduktan sonra Lizbon Üniversitesi rektörü olmak üzere siyasal yaşamdan çekildi.

1968'de Salazar hastalanınca Caetano başbakanlığa atandı. Muhalefete izin veren Caetano, anayasada da bazı düzeltmelere gitti; ama enflasyonu düşürmeyi ve eleştirileri yatıştırmayı başaramadı. Afrika politikasına karşı ülke dışından yöneltilen eleştiriler ve ordu içindeki huzursuzluk 1974'te Caetano'nun sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan "Karanfil Devrimi"ne yol açtı. Caetano Brezilya'ya yerleşerek yaşamının sonuna değin Rio de Janeiro'daki Gama Filho Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsü'ne başkanlık etti.

café, yiyecek ve içecek servisi yapılan küçük kuruluş. Sınırlı bir yemek listesi olan ve seyrek olarak alkollü içki veren kahvehanelerden doğmuştur. Başka dillere de geçmiş olan Fransızca *café* terimi, Türkçedeki "kahve" sözcüğünden gelir.

Kahvenin Avrupa'da yayılmasıyla birlikte, içkiye pek düşkün olmayanların bir araya gelmesini sağlamaya yönelik kahvehaneler ortaya çıktı. 17. yüzyıl ortalarından sonraki iki yüzyıl boyunca Londra, Avrupa'da haberleşme, tartışma ve gruplaşma odakları olarak önem kazanan en ünlü kahvehanelerin merkeziydi. Kahvehane sahipleri Whig ve Tory gazetelerine haber yetiştirme konusunda birbirleriyle yarışlıydı. Bu dönemde sigorta poliçesi, gemi, hisse senedi, emtia ve bazen de köle alım satım işleri buralarda yapılırdı. Yazarlar, oyuncular ya da sanatçılar yapıtlarını en sevdikleri kahvehanede hayranlarına sunarla. Kahvehaneler zamanla koli ve mektupların toplanıp dağıtıldığı gayri resmi merkezler haline geldi. 19. yüzyılda günlük gazetelerin çıkması ve doğrudan evlere posta servisinin kurulması bu işlevleri ortadan kaldırdı. Aynı sıralarda edebiyat ve resim yapıtlarına konu olan Fransız *café* ve restoranları, aydın ve sanatçı çevrelerin toplanma merkezleri olarak altın çağını yaşıyordu. Akşam yemeklerini Véry'de yiyecek Balzac gibi zevkine düşkün varlıklı aydınlar Paris'in lüks restoranlarını doldururken, "bohem" sanatçılar daha gösterişsiz *café* ve *bistro*'larda (küçük meyhane) buluşurlardı.

ABD'de, 20. yüzyılın sonlarında *café* sözcüğü, tek bir garson kızın hizmet ettiği, kamyon şoförlerinin yol üstünde mola verdiği yerler ya da loş ve karanlık kent lokantaları için kullanılmaya başladı. 1970'lerde ve 1980'lerde değişik bir hava taşıyan kaldırım kahveleri moda olduktan sonra, özgün Avrupa esprisindeki *café* anlayışı yeniden canlanmaya başladı.

Cafer Bermeki, 8. yüzyılda ilk Abbasi halifelerine kâtipler ve vezirler yetiştirmekle ün kazanan Bermeki ailesinden devlet adamı. Ayrıca bak. Bermekiler.

Cafer Çelebi (TACİZADE) (d. 1452, Amasya - ö. 18 Ağustos 1515, İstanbul), İstanbul'un alınışı, günlük yaşamını ve bellibaşlı yapılarının özelliklerini anlattığı yapıtlarıyla ünlü divan şairi ve münşi.

Şair ve hattat Tâci Bey'in oğlu, münşi Tacizade Sadi Çelebi'nin kardeşidir. Babasının yanında yetişti ve dönemin ünlü bilginlerinden Hocazade Muslihiddin, Hatipzade Muhiddin ve Kestelli Muslihiddin Mustafa'dan ders aldı. Amasyalı Şeyh Hamdullah'tan hat sanatını öğrendi. Hacı Hüseyinzade'den mülazemet rüusu aldıktan sonra Simav'da müderrislik ve kadılık yaptı. 1494'te İstanbul'da Mahmud Paşa Medresesi'nde görevlendirildi. 1502'de nişancılığa atandı. Görevlerindeki başarılarıyla II. Bayezid'in dikkatini çekti, kendisine paşa unvanı verildi. II. Bayezid'in saltanatının son yıllarındaki siyasal çalkantılarda Şehzade Ahmed'in yanında yer aldığı için, Şehzade Selim'in (sonradan I. Selim) tahta geçmesini isteyen yeniciler tarafından evi ve malları yağma edildi; kendisi de görevinden alındı.

I. Selim tahta geçtikten sonra İstanbul'a yakın bazı kasabalarda kadı olarak görevlendirildi. 1513'te yeniden eski görevi olan nişancılığa atandı. 1514 İran seferinde I. İsmail'e gönderilen Farsça üç mektubu, zaferden sonra da fetihnameleri kaleme aldı. Çaldıran Savaşı'ndan sonra I. İsmail'in mallarıyla birlikte bırakıp kaçtığı karısı Tacî Hanım'la evlendirildi. 13 Ekim 1514'te, ordunun geri dönüşü sırasında konakladığı Pasinler Ovasında Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1515'te İstanbul'da çıkan bir yeniceyi ayaklanmasına karıştığı gerekçesiyle, bazı kaynaklara göre de I. Selim'in II. Bayezid'le yaptığı savaşa ilişkin bir hicviyenin ona mal edilmesi üzerine idam edildi.

Cafer Çelebi'nin en ünlü yapıtı *Divan*'ıdır. Arapça ve Farsça şiirlerin yanı sıra, büyük bölümü Türkçe şiirlerden oluşan bu yapıtın *The Life and Works of Tâci-Zâde Cafer Çelebi with a Critical Edition of his Divân* (1983; Cafer Çelebi'nin Yaşamı ve Yapıtları ve Divan'ının Eleştirel Basımı, yay. İ. E. Erünsal) adlı basımında, Türkçe 25 kaside, 1 müseddes, 255 gazel, 8 murabba, 10 kıta, 3 terci-i bend; Arapça 4 kaside, 1 müstezad, 1 gazel; Farsça 2 kaside 1 tahmis, 1 murabba vardır. Cafer Çelebi 1493'te yazdığı *Hevesname*'nin ilk iki bölümünde İstanbul'un günlük yaşamını, Galata Kulesi, Ayasofya, Fatih camileri, Kâğıthane, Eyüp, Yedikule gibi semtlerin özelliklerini; hasbi hal bölümünde ise özyaşamöyküsünü ve başından geçen aşk serüvenini anlatır. Bu bölümde ayrıca divan şairlerinden Ahmed Paşa ve Şeyhi'yi eleştirir. *Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi* (1915, yb 1953), İstanbul'un alınışı konu edinir. *Enisü'l-Arifin*, İranlı Şükrullah'ın aynı adlı 15 bölümük Farsça ahlak kitabının bir çevirisidir. Önsözünde çevirinin Hadım Ali Paşa'nın isteği üzerine yapıldığı belirtilmiştir. Cafer Çelebi'nin *Münşeatı* ile *Kûsname* ya da *Kavsnâme* adlı yapıtı henüz ele geçmemiştir.

Cafer el-Askeri, CAFER PAŞA olarak da bilinir tam adı CAFER MUSTAFA İBN ABDURRAHMAN EL-ASKERİ (d. 1887, Bağdat - ö. 30 Ekim 1936, Bağdat) I. Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra, milliyetçi Arap hareketlerinde önemli rol oynamış Iraklı subay ve devlet adamı. 1921'de kurulan Irak Krallığı'na en baştan beri destek olmuş ve hizmet etmiştir.

Bağdat ve İstanbul'da eğitim gören Askeri, 1909'da Osmanlı ordusunda görev aldı. Gösterişli yapısı, dil konusundaki bilgi ve yeteneğiyle diplomasi alanında başarılı oldu. I. Dünya Savaşı sırasında, 1915'te,

Osmanlı ordusuna katılmak üzere Sire-naika'ya (Berka) gitti. Orada yaralandı, İngilizlere tutsak düşerek Kahire'ye götürüldü. Osmanlıların, Suriye'deki Arap milliyetçilerine baskı uygulaması üzerine, İngilizlerin de desteğiyle Osmanlılara baş kaldıran Mekke emiri Hüseyin bin Ali'ye katıldı. 1916'da Hüseyin'in ordusunu örgütleyerek başına geçti. Osmanlılara karşı yürütülen ayaklanmada, akrabası ve ömür boyu can yoldaşı olan Nuri Said Paşa da onun yanında yer aldı. 1916-18 Hicaz ve Suriye seferlerinde Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'a kurmay başkanı ve başkomutan olarak önemli hizmetlerde bulundu. 1918-20 arasında ise Suriye'de, Faysal önderliğinde kurulan Arap devletinde Halep valisi oldu ve başka önemli görevler aldı. Fransızların askeri müdahalesiyle bu devletin yıkılmasından sonra Faysal, İngilizlerin desteğiyle Irak kralı oldu (bak. Faysal I). Bunun üzerine Irak'a giden Askeri, Büyük Britanya temsilcisi Sir Percy Cox'un denetimindeki ilk Irak hükümetinde savunma bakanlığına getirildi. Görevi sırasında, ileride "babası" olarak anılacağı Irak ordusunu kurdu. Ağustos 1921'de ise yeni krallığın kurucuları arasında yer aldı. 1936'da Bekir Sıdkı önderliğinde Bağdat'ta ayaklanan askerler tarafından öldürülünceye değin, birçok kez bakanlık, başbakanlık ve büyükelçilik görevlerinde bulundu.

Cafer Paşa bak. Cafer el-Askeri

Cafer Sadık, tam adı EBU ABDULLAH CAFER BIN MUHAMMED EL-BAKİR ES SADİK (d. 23 Mayıs 699, Medine - ö. 22 Ocak 766, Medine), Şiiğin altıncı imamı ve bütün Şii mezheplerinin tanıdığı imamların sonuncusu. Kelamda, sınırlı bir kader anlayışını savunmuş ve hadisın Kuran'a uymuyorsa göz önüne alınmaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Cafer, beşinci imam Muhammed el-Bakır'ın oğlu, dördüncü halife Hz. Ali'nin torununun torunuydu. Ana tarafındansa, Şiiilerin genellikle gâsıp saydığı ilk halife Hz. Ebu-bekir'in soyundan geliyordu. Bu durum Cafer'in, ilk iki halifeye eleştiri getirilmesine karşı hoşgörüsüzlüğünü açıklayabilir.

Şiiilerde yanılmaz bir din önderi (imam) düşüncesinin, 10. yüzyıldan önce resmen dile getirilmiş olduğu tartışma götürür. Ama Şiiilerin İslam dininin siyasal önderliğini yürüten halifenin Hz. Ali soyundan gelmesini gerekli gördükleri kesindir.

Cafer, babasının ölümünden sonra (735) halifelik için güçlü bir aday ve Emeviler için bir tehlike kaynağı haline dönüştü. Emevi yönetimi zaten başka düşman ögelerin tehdidi altındaydı. Arap egemenliğinden hoşnutsuzluk duyan İran'da Şiiilik muhalefeti birleştiren bir etkindi. Ama 749-750'de Emevilerin yıkılmasıyla sonuçlanan ayaklanma, Hz. Muhammed'in amcası Abbas bin Abdülmuttalib'in soyundan gelen Abbasî sülalesinin önderliğindeydi; yönetimdeki yeni hanedanı da Hz. Ali'nin soyundan gelenler değil, onlar oluşturdu.

Yeni halifeler de Cafer'den çekiniyorlardı. Abbasi halifesi Mansur (hd 754-775), gözetim altında tutabileceğini düşünerek Cafer'i yeni başkent Bağdat'a çağırdı. Cafer Medine'de kalmayı yeğledi ve bu davranışını Hz. Muhammed'in olduğu ileri sürülen bir özdeyişle açıkladı: "Bir iş tutmak için yurdundan ayrılan adam başarıya ulaşabilir, ama yerinde kalan daha çok yaşar!" Ama Hz. Ali'nin soyundan gelen Muhammed bin Abdullah'ın ayaklanması'nın 762'de bastırılıp kendisinin de öldürülmesinden sonra, halifenin çağrısına uymayı daha akıllıca buldu. Bağdat'ta kısa bir süre

kaldıktan sonra, Mansur'u kendisinden bir tehlike gelmeyeceğine inandırdı ve Medine'ye dönme izni aldı.

Şii rivayetlerinin her imamı bir çeşit üstün insan olarak betimlemesi yüzünden, Cafer'i olduğu gibi değerlendirmek zordur. Hiç kuşkusuz siyasal olarak kurnaz, akıllı ve yetenekliydi. Siyasetin dışında kalmış, açıkça imamlık iddiası gütmemişti. Okumuş yazmış insanları çevresine toplayarak cömertçe ağırlardı. Bunlar arasında, Sünniliğin dört fıkıh mezhebinden ikisinin, Hanefilik ve Malikiliğin kurucuları Ebu Hanife ve Malik bin Enes ile, büyük günah işleyenlerin mümin ya da kâfir olarak yargılanamayacağını savunan, Helenistik felsefeden aldığı yöntemleri kullanan ve Mutezile akımının kurucusu olan Vasil bin Ata da vardı. Avrupalıların Geber adıyla tanıdıkları simyacı Cabir bin Hayyan da Cafer'in çağdaşıydı. Cabir, bilimsel düşüncelerinin birçoğunu Cafer'e bağlamış ve bazı yapıtlarının, aslında Cafer'in öğretilerinin kayıtları ya da yazdığı yüzlerce monografinin özetleri olmaktan pek öteye geçmediğini belirtmiştir.

Çeşitli Müslüman yazarlar, Cafer'in dine ilişkin üç temel düşüncesi olduğunu ileri sürerler. Bunların ilki, Tanrı'nın bazı şeyleri önceden kesin biçimde belirleyip bazılarını insan eylemine bıraktığı yolundaki. Şiiilerce yaygın olarak benimsenen düşüncesidir. İkincisi, hadis ilminde Kuran'a aykırı ne varsa, başka hangi kanıtla desteklenirse desteklensin, bir kenara bırakılması gerektiği ilkesini açıklamasıdır. Üçüncüsü de Hz. Muhammed'in peygamberlik görevini, Adem'den önce yaratılmış, Hz. Muhammed'den sonra da ardıllarına geçmiş bir nur biçiminde tanımlamış olmasıdır.

Şiiiler arasındaki bölünmeler, Cafer'in ölümlüyle başlamıştır. En büyük oğlu İsmail kendisinden önce ölmüştür. Ama bugün başlıca temsilcileri İsmaililer olan Yedi İmamcılar, İsmail'in yalnızca kaybolduğunu ve bir gün yeniden görüneceğini savunurlar. Cafer'in öbür oğulları da imamlık iddiası gütmüştür. Bunlardan en çok kabul göreni, Musa Kâzım olmuştur. İsmail'i (kayıp imam olarak) kabul etmeyen Şiiiliğin çoğunluk mezhebi İmamiye, Cafer Sadık'ın fıkıh öğretisine bağlı kaldığı için Caferilik adıyla da anılır.

Caferhöyük, Malatya'nın Merkez ilçesinde Neolitik ve İlk Tunç Çağı ile Bizans dönemine ait yerleşimlerin bulunduğu höyük. Ayrıca bak. Aşağı Fırat Projesi (Malatya).

Caferilik, Şiiiliğin çoğunluk mezhebi İmamiyenin başka bir adı. İmamiye ibadet ve muamelat konularında altıncı imam Cafer Sadık'ın yolunu izlediğinden bu adla da anılmıştır. Ayrıca bak. İmamiye.

Caferiye, Ebu Muhammed Cafer ibn Mübeşşir es-Sakafi'nin (ö. 850/51) kurduğu Mutezile kolu. Ebu'l-Fazl Cafer bin el-Harb'in (d. ö. 848/49) bu kolun önderlerinden olduğu söylenir.

İbn Mübeşşir'in bellibaşlı görüşleri şunlardır: Fâsiklar (sürekli günah işleyenler) müşriklerden (Tanrı'ya ortak koşanlar) daha kötüdür. Ama Tanrı ve peygambere inandıkları için fâsiklara mümin ya da kâfir denemeyeceği için muvahhid (tevhid ehli) denir. Peygamber gönderilmeden, şeriat gelmeden de insan akıl yoluyla Tanrı'nın niteliklerini ve hükümlerini bilmek zorundadır. Eğer bilmez ve bunun için şükretmezse, bu yüzden cezalandırılır. Elimizdeki Kuran levh-i mahfuzda yazılı olan Kuran'ın aynı

değil, onun hikâyesidir. Çünkü bir şeyin aynı zamanda iki yerde bulunması olanaksızdır.

İbn Mübeşşir'e göre büyük günah, kasıtlı işlenen günahıdır. Çünkü yaratın buyrukları yerine getirmemektedir. Bu nedenle bir buğday tanesi de çalsa, hırsız fasıktır ve sonsuza değin Cehennem'de kalacaktır. Küçük günahlar, yani kasıtlı olarak işlenmeyen günahlar ise, karşılıksız bırakılmasa da sonunda bağışlanır.

Peygamberlerin dikkatsizlik ve hata nedeniyle günah işleyebileceklerini ve bunlardan sorumlu olacaklarını one süren İbn Mübeşşir, şarap içenlere had (şeri ceza) uygulamayacağı görüşündedir. Bu konuda sahabilerin icma (görüş birliği) etmeleri de yanlıştır, çünkü dayanaktan yoksundur.

Caferoğlu, Ahmet (d. 17 Nisan 1899, Gence, Azerbaycan - ö. 6 Ocak 1975, İstanbul), Türkçenin temel yapıtları, etimolojisi, Türk lehçeleri ve Anadolu ağzları üzerindeki çalışmalarıyla ünlü dilbilimci.

İlk ve orta öğrenimini Semerkand'da, lise öğrenimini Gence'de tamamladı (1916). Üç sınıfta Kiev Yüksek Ticaret Okulu'nda okudu (1916-18); Ekim Devrimi'nden sonra Gence'ye döndü. Bir süre Bakü Üniversitesi Türkoloji Bölümü'ne devam ettikten (1919) sonra Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine katıldı. Azerbaycan'da Sovyet yönetimi kurulması üzerine Türkiye'ye gitti (1920). Yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı (1924). Bir süre İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde memurluk yaptı. Daha sonra Türkiye Enstitüsü'nde asistan oldu. 1925'te Alman Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği bursla Almanya'ya giderek Berlin ve Breslau üniversitelerinde okudu. Breslau Üniversitesi'nde Friedrich Giese'nin yönetiminde hazırladığı 75 *Azərbaycanın Lieder "Bajaty" in der Mundart von Gāndscha nebst einer sprachlichen Erklärung* (1929; Gence Ağzında 75 Azerbaycan Bayatı Türküsü-Bir Dil Açıklamasıyla) adlı tezyle doktor oldu. Aynı yıl Türkiye'ye döndü. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Türk Dili Tarihi Kürsüsü'ne müderris muavini (doçent) olarak atandı. 1938'de profesör oldu. 1946'da aynı kürsünün başkanlığına getirildi. 1973'te emekli oluncaya değin bu görevde kaldı. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* (1932-34), *Türk Amacı* (1942-43) gibi dergilerin sorumlu müdürlüğünü, Türkiye Enstitüsü'nün de müdürlüğünü yaptı (1965-73). 1946'dan başlayarak *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* onun başkanlığı altında yayımlandı.

Caferoğlu, Türk dilinin hemen her alanıyla ilgili araştırma ve incelemeler yayımladı. Türk dilinin gelişme aşamalarını göz önünde bulundurarak dört cilt olarak düşündüğü, ama iki cildini yayımlayabildiği *Türk Dili Tarihi*'nin (1958-64) ilk cildi Türk dilinin başlangıcından 9. yüzyıla, ikinci cildi ise 10. yüzyıldan 15. yüzyılın ortalarına değin süren dönemi içerir. Türk sözlükçülüğü üzerinde de ayrıntılı biçimde duran Caferoğlu, ilk Türk sözlükçüsü Kaşgarlı Mahmud'u tanıtan bir kitap yazmış (*Kaşgarlı Mahmud*, 1938), Ebu Hayyan'ın Kıpçakça sözlüğünü yayıma hazırlamış (*Kıtabü'l-lıdrak li-Lisani'l-Etrak*, 1931), Uygur Türkçesinin söz varlığını derleyen kapsamlı bir sözlük çalışması ortaya koymuştur (*Uygur Türkçesi*, 1934-38, 3 bölüm; *Eski Uygur*

Türkçesi Sözlüğü, 1968). Anadolu'nun çeşitli yörelerinden yaptığı dil derlemelerini de 9 cilt olarak yayımlamıştır (*Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*, 1940-41, 2 cilt; *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, 1942; *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, 1943; *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, 1944; *Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, 1945; *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, 1946; *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, 1948; *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, 1951). *Philologiae Turcae Fundamenta*'da "Anadolu ve Rumeli Ağızları", "Azerbaycan Dili" (G. Doerfer ile birlikte) ve "Azerbaycan Edebiyatı" bölümlerini yazmıştır. Türk kavimlerine ilişkin notları ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır (*Türk Kavimleri*, 1983).

Caffaggiolo majolikası, 16. yüzyıl başlarında Toscana'daki Caffaggiolo Şatosu'nda Medicilerin desteği altında üretilen kalay sırlı İtalyan seramiği. Caffaggiolo majolikasında kullanılan bezeme öğeleri çoğunlukla önde gelen başka İtalyan atölyelerinin (özellikle Faenza) seramiklerinden alınmıştır. Ama uygulaması kendine özgü, kişilikli bir sanat düzeyi gösterir. Bu majolika türünün en önemli özellikleri düz beyaz renkli sırt ve çoğunlukla kaba fırça vuruşlarıyla oluşturulmuş koyu kırmızı ya da lacivert renkli zemindir. Ayrıca parlak sarı, turuncu, kırmızı ve yarısaydam bir bakır yeşili de kullanılan renklerdenidir. Bütün yüzeyi sık bezemeyle kaplı armalı testilerle çift kulplu kaplar ve ilaç kavanozlarına çok rastlanır. Caffaggiolo tabaklarının birçoğu Kitabı Mukaddes'ten sahnelerin, tarihsel ya da mitolojik konuların canlandırıldığı *Istoriato* üslubuyla(*) bezenmiştir. Bu tür tabaklarda ortadaki resmin çevresi genellikle zengin ve karmaşık örgeli bir bordürle çevrili olur. Ama bütün yüzeyin tek bir desenle kaplı olduğu tabaklar da vardır. Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan ve bir majolika ressamını çalışırken gösteren olağanüstü güzellikteki parça bunlardan biridir. Sınırlı sayıda üretilen Caffaggiolo tabaklarından birkaç tanesi İtalyan majolikalarının en iyi örnekleri arasında yer alır. Atölyenin düzeyi 1540'tan sonra gerilemeye başlamıştır.

Caffaro DI CASCHIFELLONE (d. 1080 - ö. 1166), Cenovalı Haçlı askeri, devlet adamı ve diplomat. I. Haçlı Seferi ile 12. yüzyıl Cenova tarihi açısından önem taşıyan vakayinameler yazmıştır.

Ortaçağ başlarında Cenova'da hüküm sürmüş vikontların soyundan gelen bir ailenin üyesiydi. 1101'de Kudüs'ün kuzeyinde Caesarea kuşatmasına katıldığı sırada Cenova tarihinin yıllık kayıtlarını tutmaya başladı. Cenova kent yönetiminde beş kez konsüllük yapan Caffaro, Barselona ve Kastilya kralları ile papalık ve İmparator I. Friedrich (Barbarossa) nezdinde de elçilik görevlerinde bulundu. Balear Adalarında ve İspanya'da Müslümanlara karşı açılan savaşlara komuta etti, ayrıca Piza'ya karşı savaştı. Yazdığı tarih kitabını 1152'de Cenova konsüllerine sundu. Konsüller yapının çoğaltılarak devlet arşivlerinde saklanması kararlıydılar. Caffaro 1163'e değin vakayiname yazmayı sürdürdü; o yıldan sonra Cenova'daki karışıklıklar yüzünden yazmayı bıraktı. 1166'da öldüğünde vakayinamelerinin yanı sıra iki yapıt daha bıraktı. Yarım yüzyıllık aşkın bir süre geçtikten sonra

bellegine dayanarak yazdığı *Liber de Liberatione civitatum orientis*'te (Doğu Kentlerinin Kurtarılması Üzerine Kitap) I. Haçlı Seferi'ne Cenevizlilerin katkısını anlatıyordu. *Historia captionis Almariae et Tortuose* (Almeria ve Tortosa Fetihlerinin Tarihi) ise Cenevizlilerce 1147-48'de İspanya'ya karşı düzenlenen, kendisinin de katıldığı seferin öyküsüdür.

Caffiéri AİLESİ, rokoko üslubundaki yapıtları ile tanınan heykeltci ve metal ustaları yetiştirmiş Fransız ailesi.

Ailenin ün yapan ilk üyesi XIV. Louis'nin hizmetinde çalışan heykeltci Filippo Caffiéri'yi (d. 1634, Roma - ö. 7 Eylül 1716, Paris). Filippo'nun oğlu Jacques (d. 25 Ağustos 1678 - ö. 1755, Paris) önemli bir metal ustası oldu. 1736'dan ölümüne değin Versailles ve başka saraylar için çok sayıda iş yaptı. O ve oğlu Philippe (d. 1714 - ö. 1774, Paris) avizeler, sandıklar, mobilyaları bezemek için tepelikler, şömine ve ocaklarda kullanılan çeşitli metal aletler tasarlayarak ünlendiler. Rokoko üslubunu başarıyla uygulayan Jacques, kıvrım ve başka bezeme öğelerini canlı ve içinden geldiği gibi doğal bir biçimde uygulayarak rokoko-yu bayağılıktan arındırdı. Yapıtlarının önemli örnekleri Versailles Sarayı ile Londra'daki Wallace Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Onun gerek yalnız, gerek oğlu Philippe ile birlikte gerçekleştirdiği bütün yapıtlarında yalnızca "Caffiéri" imzası vardır. Jacques'in ölümünden sonra, saray siparişlerinin çoğu onun yerine oğlu Philippe'e verildi. Philippe'in Paris'teki Notre-Dame Katedrali'nin altarı için yaptığı dinsel eşya (1759) Fransız Devrimi sırasında kaybolmuşsa da, Bayeux Katedrali için yaptığı etkileyici haç ve şamdanlar (1771) günümüze ulaşmıştır.

Philippe'in küçük kardeşi Jean-Jacques Caffiéri (d. 29 Nisan 1725 - ö. 21 Haziran 1792, Paris), ailenin en ünlü heykeltcisi oldu. Babasının yanında yetişen Jean-Jacques 1748'de Roma Ödülü'nü kazandı. Paris'teki Comédie-Française, Ste. Genevieve Kitaplığı ve başka kültür kurumları için ünlü tarihsel kişiliklerin portre büstlerini yaptı. En ilginç büstleri canlı modelden çalıştırdı. Bunlar arasında, günümüze ulaşmayan "Rameau" (1761) ile "Piron" (1762; Dijon Müzesi) ve "Caron Pingre" (1789, Louvre Müzesi, Paris) önemli örneklerdir. Onun, kişileri özellikleriyle yansıtmaya arayışı içindeki bu çalışmaları döneminde çok tutulmuş, Caffiéri bir süre ünlü heykeltci Jean-Antoine Houdon'a rakip olarak görülmüştür.

Cagannatha (Sanskrit dilinde "Dünyanın Efendisi"), Hindistan'ın en ünlü dinsel merkezlerinden biri olan Puri (Orissa) ile Shrirampur'un (Batı Bengal) banliyösü Ballabhpur'da, ösünde Hindu tanrısı Krişna'ya tapılan tasvir. Puri'deki Cagannatha Tapınağı kentin en yüksek yapısını oluşturur. Kutagında bulunan kabaca oyulmuş tahta tasvirler Cagannatha, erkek kardeşi Balabhadra (Balarama) ve kız kardeşi Subhadra'yı temsil eder. Bazı bilim adamları tapınak tasvirinin üç katlı yapısında Budacı etkiler bulunduğunu öne sürer. Vişnu'nun 10 *avatara*'sına (kutsal bir bedenlin insan varlığına bürünmesi) ilişkin olarak Puri'de yapılan modern temsili resimlerde, Cagannatha, 10 *avatara*'dan biri olarak, daha çok kabul gören Buda'nın yerinde görülür.

Cagannatha için her yıl düzenlenen sayısız şenliklerin en önemlisi, "araba şenliği" anlamına gelen Rathayatra'dır. Ay'ın parlak

olduğu 15 günlük Ashadha'nın (haziran-temmuz) ikinci gününde başlanan bu şenlikte, tasvir bir arabaya yerleştirilir. Çok ağır olduğundan ancak yüzlerce Hindunun çabasıyla çekilebilen araba, derin kumlar arasından sürüklenerek tanrının kır evine taşınır. Birkaç günü bulan yolculuğa binlerce hacı katılır. Sık sık kazalar görülmesine ve bazen cezbe giren hacıların kendilerini arabanın altına atmalarına karşın, geçmişte şenliğe ilişkin olarak anlatılan dehşet verici öyküler oldukça abartmalıdır.

Cagayan, Filipinler'de, Luzon Adasının kuzey ucunu kaplayan il. Kuzeyinde Babuyan Kanalı, doğusunda Filipin Denizi yer alır. Yüzölçümü 9.003 km²'dir. Büyük ölçüde alüvyonlu topraklarla kaplı bir düzlük üzerindedir. Düzlüklerin kuzeyinde oldukça yüksek dağlar bulunur. İlin başlıca ürünleri pirinç, mısır ve tütündür. Babuyan Adaları, yönetsel bakımdan Cagayan'a bağlıdır. İl merkezi Tuguegarao güneydedir. İlin en büyük limanı Aparri ile Claveria, Abulug, Ballesteros kentleri alçak ve bataklık bir bölge olan kuzey kıyısındadır. Penablanca'daki Callao Cave Ulusal Parkı (1935) 192 hektarlık alan kaplar. Burada göçmen kuşlar için bir barınak ve bir av alanı vardır. 1907'de kurulan Cagayan Valley Sanat ve Ticaret Yüksekokulu Tuguegarao'dadır. Nüfus (1980) 711.476.

Cagayan de Oro, Filipinler'de Doğu Misamis ilinin merkezi. Mindanao Adasının kuzeyinde, Macajalar Körfezi yakınında, Cagayan Irmağı kıyısında yer alır. 17. yüzyılda bir misyoner merkezi olarak kurulduktan sonra İspanyollarca surlarla çevrildi. 1950'de tüzel kimlik kazanmasıyla Mindanao'nun kuzeyinin ulaşım ve ticaret merkezi oldu. Kentin uluslararası havaalanı güneye yapılan uçuşlar için önemli bir aktarma noktasıdır. Kent, bölgesel, mali, yönetsel kurumları ve gümrük binalarıyla da Mindanao Sayre Karayolu'nun kuzey ucunda önemli bir merkezdir.

İhraç malları arasında pirinç, mısır ve kopra sayılabilir. Irmağın birkaç kilometre aşağısındaki derinsu limanı Julaojulao yoluyla dışardan balık ve balık ürünleri alınır. Uydu kent Carmen, Cagayan Irmağının sol kıyısındadır. Yakındaki Bugo'da ananas konservesi tesisleri vardır. Xavier Üniversitesi (1933), St. Augustine Katedrali, Divisoria Meydanı ve Gaston Parkı bu kenttedir. Nüfus (1990) 340.000.

Cagayan Irmağı, RÍO GRANDE DE CAGAYAN olarak da bilinir, Filipinler'de, Luzon Adasının en uzun ırmağı. Luzon'un kuzeydoğusundaki Nueva Ecija ilinde, Carranglan yakınında Sierra Madre'de doğar. Uzunluğu 350 km'dir. Önce dolambaçlı bir yol çizdikten sonra kuzeye yönelir. Batıda Orta Cordillera ile doğuda Sierra Madre arasında 80 km genişliğindeki ana havzası pirinç ve tütün ekimi bakımından önem taşır. Ilagan, Isabela, Tuguegarao ve Cagayan, ırmağın üzerindeki başlıca yerleşim merkezleridir. Cagayan, Luzon Boğazındaki Babuyan Kanalı'ndan Büyük Okyanusa dökülür. Aşağı çığırlarında ulaşım elverişlidir. Ama Cagayan'ın kıvrımlarına paralel büyük bir karayolu sisteminin kurulması ırmak trafiğinin önemini azaltmıştır. Chico, Magat ve Ilagan, ırmağın başlıca kollarıdır.

Cagayan Sulu, Filipinler'de Sulu Denizi'nin güneybatısında Tawitawi iline bağlı ada. Yüzölçümü 67 km²'dir. Alçak bir yüzeyi bulunan adayı 13 küçük ada ile mercan kayalıkları çevirir. 19. yüzyılda Morolann korsanlık merkezi olan ada, 1898'de Fili-

pinler'in İspanya'dan ABD'ye geçmesi sırasında, Sibutu Adasıyla birlikte İspanya'da kaldı. 1900'de ABD'nin İspanya'dan satın aldığı Cagayan Sulu, 1935'te Filipinler'e bağımsızlık tanınca bu ülkeye katıldı. Kuru piring tarımı, kopra üretimi ve ticaret adanın başlıca ekonomik etkinlikleridir. Adanın Hristiyan halkı Jama Mapunlar, Samal dilini konuşur. Nüfus (1980) 19.607.

Cage, John (d. 5 Eylül 1912, Los Angeles - ö. 12 Ağustos 1992, New York kenti), ABD'li besteci. Yapıtları ve köklü değişikliklerden yana düşünceleriyle, 20. yüzyıl ortalarında müziği derinden etkilemiştir.

Klasik müzik eğitimi gören Cage, döneminin önde gelen yenilikçi bestecilerinden

Cage
Hennmar Press Inc (CF Peters Corporation)

Arnold Schoenberg, Henry Cowell ve Edgard Varèse ile çalıştı. Seattle'da öğretmenlik yaptığı yıllarda (1936-38), vurmali çalgılar topluluğu ve (koreograf Merce Cunningham'ın işbirliği ile) dans için müzik denemeleri yaptı. Piyanist David Tudor, Cage'in müziğini ilk benimseyenlerden oldu. Birlikte çıktıkları birçok turnede Tudor, Cage'in "hazırlanmış piyano" için bestelerini seslendirirdi; piyano yeni ses efektleri oluşturmak için konserden önce telleri üzerine çeşitli cisimler yerleştirilerek "hazırlanıyordu". Batı müziğinin ve bireysel anlatımın sınırları dışına çıkmak amacıyla Cage müziğinde teyp ve plak kayıtlarıyla radyodan da yararlandı.

Zen Budacılığı ve Batı felsefesi dışındaki başka düşünce sistemlerine yönelen Cage, müziği oluşturan bütün etkinliklerin tek bir doğal sürecin parçası olduğu sonucuna vardı. Amacı, dinleyicilerin kulaklarını süzgeç gibi değil huni gibi kullanmaya özendirmek, bestecinin seçtiği seslerle yetinmeyip bulundukları ortamda ses adına ne varsa algılamalarını sağlamaktır. Buna ulaşmak için de müziğinde belirlenmemişlik ilkesini geliştirdi. Rastlamsallığı sağlamak ve böylece yorumcunun kişisel beğenilerinin araya girmesini önlemek amacıyla çeşitli yollara başvurdu; örneğin yorumcu sayısını ve çalgı türlerini önceden belirlememeyi, seslerin ve bölümlerin uzunluğunu saptamamayı, uyulması zorunlu nota yazımından kaçınmayı ve Çince *Yi Jing*(*) gibi kaynaklar kullanarak bölüm sıralamasında rastlamsallığı korumayı denedi. Cage sonraki yapıtlarında başka iletişim araçları da kullanarak bu özgürlüğün sınırlarını genişletti; örneğin *HPSCHD* (1969'da tamamlandı) adlı yapıtı ışık oyunları, saydam gösterisi, kostümlü yorumcular, izleyicilerin çalgılar arasında serbestçe dolaşmasına olanak verme gibi öğeler katılarak sunulabiliyordu.

Cage'in en tanınmış yapıtları arasında yorumcunun hiçbir şey çalmadığı, 4'33" (1952; Dört Dakika Otuz Üç Saniye), rasgele istasyonlara ayarlanan 12 radyo, 24 yorumcu ve bir orkestra şefi için *Imaginary Landscape No. 4* (1951; Düşsel Manzara No. 4), hazırlanmış piyano için *Sonatas and*

Interludes (1946-48; Sonatlar ve Interludler) üst üste konunca elektronik seslerin rasgele seçimi için bir grafik veren programlanmış bir dişi saydam kartlar dizisiyle kurulmuş *Fontana Mix* (1958) ve Erik Satie'nin müziği üzerine "izlenimler" olan *Cheap Imitation* (1969; Ucuz Taklit) sayılabilir.

Silence (1961; Sessizlik) ve *M: Writings '67-'72* (1973; Yazılar '67-'72) gibi kitapları yayımlanan Cage birçok üniversitede ders vermiş, birçok genç bestecinin yanı sıra, Earle Brown, Lejaren Hiller, Morton Feldman ve Christian Wolff gibi tanınmış bestecileri de etkilemiştir.

cagirdar sistemi (Farsçada: "arazi memuru"), Hindistan'ın İslam yönetimi altında olduğu dönemde, 13. yüzyıl başlarında geliştirilen ve bir arazinin gelirlerini toplama ve araziyi yönetme yetkisinin bir devlet memuruna verilmesine dayanan toprak kiralama biçimi. Sistem koşullu ve koşulsuz olmak üzere iki biçimde yürütülürdü. Koşullu *cagir* verilen kişiden hükümdarlık için çarşıcaşacak askerler toplama ya da besleme gibi belirli kamu hizmetleri istenirdi. *Cagir* genellikle yaşam boyu yönetmek üzere verilir ve *cagirdar*'ın ölümünde devlete geri dönerdi; *cagirdar*'ın mirasçısı belirli bir para ödeyerek kira hakkını uzatabilirdi.

İlk kez Delhi sultanlarının uygulamaya başladığı *cagirdar* sistemi, feodal bir nitelik taşıdığından, zamanla yarı bağımsız beylerin doğmasına ve merkezi yönetiminin zayıflamasına yol açtı. Sultan Gıyaseddin Balaban'ın (hd 1266-87) kapsamını daralttığı ve Sultan Alaeddin Halaci'nin (hd 1296-1316) ortadan kaldırdığı sistem, Firuz Şah Tugluk (hd 1351-88) döneminde yeniden canlandırıldı. Memurlara aylık ödemeyi yeğ tutan ilk Babürlü hükümdarları sisteme son vermeye çalıştılar. Sonraki hükümdarların yeniden sisteme dönmeleri, devletin zayıflamasında büyük rol oynadı. Arcot *nevab*'ı (mülki amir) Muhammed Ali, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na, bugünkü Tamil Nadu eyaletinde Bengal Körfezi boyunca 190 km, iç kesimlere doğru 75 km uzanan bir *cagir* verdi. Bu toprak parçası sonraları İngilizlere bağlı Madras eyaletinin çekirdeğini oluşturdu. İngilizler özellikle Maharashtra bölgesinde eski *cagirdar* mülklerini ailelerin özel mülkiyeti olarak kabul ettiler. Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra, mülk üzerinde oturanların topraklarını almaya yönelik yasal önlemler alındı.

Cagliari, Latince CARALIS ya da CARALES, İtalya'da Sardinya yönetim bölgesinin ve Cagliari ilinin merkezi kent, Cagliari Körfezinin kuzey ucunda, Sardinya Adasının güney kıyısının orta kesimindeki iki gölcük arasında yer alır. Tarihöncesinden beri yörede yerleşme bulunduğu sanılmakla birlikte, kenti Fenikelilerin kurduğu kabul edilir. Eski Yunanlıların Kardlis adını verdiği kenti Romalılar Caralis (çoğul Carales) olarak anıyordu. Kartacalıların Sardinya'daki en önemli karakolu olan kent, II. Kartaca Savaşı (İÖ 218-201) sırasında Romalıların eline geçti; İÖ 1. yüzyılda Julius Caesar'dan Roma kentlerine tanınan bütün hakları aldı. İmparatorluk döneminde (İÖ 27'den sonra) özellikle Misenum donanmasının bir bölümünü barındıran korunaklı limanı sayesinde adanın en önemli merkezi oldu. 4. ve 5. yüzyıllarda büyük olasılıkla Sardinya valiliğinin (*praeses Sardiniae*) merkeziydi; ayrıca Sardinya karayolu sisteminin de en önemli noktası olmuştu. Ortaçağda da Sardinya'nın bağımsız yargı bölgeslerinden (*giudicati*) birinin merkeziydi. Bir ara Pizalıların ve Aragonluların eline geçti.

1718'de bütün Sardinya ile birlikte Savoie hanedanının yönetimine girdi.

Kuzey-güney doğrultusunda dar bir tepe üzerinde yer alan ortaçağ kentinin, Kartacalıların bıraktığı akropolisin yerinde kurulduğu sanılır. Aşağı kentin batı kesimi ile Marina bölgesi ise büyük olasılıkla Romalıların döneminde önem kazanmıştır. Burada büyük bir Roma tiyatrosu, büyük bir Roma malikânesinin (ya da bir grup malikânenin) kalıntıları ve geniş bir Roma mezarlığı bulunmaktadır.

Ortaçağ kentinin başlıca yapıları arasında 1669-1702'de onarılmış olan ve iki özgün trensept kapısı ile dikkati çeken Sta. Cecilia Katedrali (1257-1312). Piza surlarının S. Pancrazio (Torione di S. Pancrazio; 1305) ve Elefante (Torre dell'Elefante; 1307) kuleleri gibi kalıntıları, arkeoloji müzesi ve 1606'da kurulan Cagliari Üniversitesi sayılabilir. Marina'nın doğusundaki Villanova mahallesinde erken Hristiyanlık dönemine özgü (5-6. yy) kubbesiyle S. Saturnino (ya da SS. Cosmo e Damiano) Bazilikası yer alır. Bazilika 12. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. Cagliari aynı zamanda başpiskoposluk merkezidir.

Uzun süre adanın askeri karargâhı olan Cagliari'deki, önemli deniz ve hava üsleri II. Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerce bombalanarak yıkılmıştır. 1938'de genişletilen ve sonradan yeniden yapılan liman, Sardinya'nın en büyük limanıdır. Başlıca ihraç malları kurşun, çinko, tuz ve başka minerallerdir. En önemli gelir kaynakları olan tarım ve tuz çıkarımı yanında kente çimento, süperfosfat, seramik, un ve şeker üretilir. Nüfus (1990 tah.) Belediye, 219.096.

Cagliostro (Kontu), Alessandro, asıl adı GIUSEPPE BALSAMO (d. 2 Haziran 1743, Palermo - ö. 26 Ağustos 1795, San Leo, Papalık Devletleri), şarlatan, sihirbaz ve serüvenci. Fransız Devrimi'nden önceki yıllarda Paris'teki seçkin çevrelerde büyük ün kazanmıştır.

Avrupa'nın başlıca kentlerini dolaşarak "uzun ömür iksiri" sattı, ruh çağırdı, bir karafakideki suya bakarak geleceği okudu. Ayrıca çeşitli maddelerden altın ve elmas yapabildiğini iddia ediyordu. Serafina adıyla bilinen Romalı güzel Lorenza Feliciani ile evlendi. Cagliostro ve kansı 1776'da Londra'da Kont ve Kontes Cagliostro adıyla tanındılar. Cagliostro 1785'te Fransa'ya yerleştikten sonra radikal mason hareketine katıldı ve Mısır mason locasını kurdu. Sahtekârlık yüzünden başı yasalarla sık sık derde girdi. Rohan kardinalinin de kanstığı, Elmas Gerdanlık Olayı'nda (1785-86) ötürü 9,5 ay Bastille Hapishanesi'nde yattı, ardından Fransa'dan sürüldü. Kansı tarafından Enkizisyon'a ihbar edildikten sonra 1789'da Roma'da tutuklandı. İtalya'da mason locası kurmaya çalışmakla suçlanarak ölüme mahkûm edildi. Cezası daha sonra Appenninler'deki San Leo Kalesi'nde ömür boyu hapse çevrildi.

Cagney, James (d. 17 Temmuz 1899, New York kenti - ö. 30 Mart 1986, Millbrook yakınları, New York kenti, ABD), ABD'li oyuncu. Çok yönlü yetenekleri ve tam anlamıyla kalıbına girdiği rolleriyle, özellikle de gangster tiplerleriyle anımsanır.

İrlandalı bir barmenin oğluydu. Çocukluğu New York kentinde, yasaların uğramadığı Aşağı Doğu Yakası'nda geçti. 1920'lerde, kansı Frances ile birlikte vodvillerde şarkıcı ve dansçı olarak çabı ve turnelere çıktı.

Broadway'de Joan Blondell ile oynadığı *Penny Arcade* (1929) adlı müzikalde büyük başarı kazandı. Bu oyundan uyarlanan *Sinner's Holiday* (1930; Günahkârın Tatili) filminde aynı başarıyı tekrarladı. *Public Enemy* (1931; Halk Düşmanı) adlı filmde (sonradan pek çok kez kullanacağı) öfkeli, tepeden bakan, kanun dışı tipi ilk kez canlandırdı. *Angles with Dirty Faces* (1938; Kirlili Yüzlü Melekler), *Each Dawn I Die* (1939; Her Şafakta Ölürüm), *The Roaring Twenties* (1939; Cümbüşlü Yıllar) ve *White Heat* (1949; Cehennem Alevi) filmleri, Cagney'nin suçlu patolojisini giderek karmaşık biçimde incelediği çalışmalarıdır. Ama Oskar Ödülü'nü, *Yankee Doodle Dandy* (1942) filminde şovmen George M. Cohan rolündeki oyunuyla kazandı.

Öteki önemli rolleri arasında *A Midsummer Night's Dream* (1935; Bir Yaz Dönümü

Cagney
ABC Ajansı

Gecesi Rüyası) filmindeki Bottom, *Strawberry Blonde*'daki (1941) saf dişçi, *Mister Roberts*'taki (1955; Belalı Kaptan) kinci kaptan, *Man of a Thousand Faces* (1957; Bin Yüzlü Adam) filmindeki Lon Chaney, *One, Two, Three* (1961; Bir, İki, Üç) filmindeki coşkulu işadamı ve 20 yıllık bir aradan sonra *Ragtime*'de (1981) canlandırdığı sinifli polis müdürü sayılabilir. Cagney 1974'te, meslek yaşamındaki başarılarından ödüllendirildi. ABD Özgürlük Madalyası'nı aldığı 1984'te *Terrible Joe Moran* (Korkunç Joe Moran) adlı televizyon filminde yaşlı bir boksörü canlandırdı. Kendi yaşamını anlattığı *Cagney by Cagney* (Cagney Cagney'yi Anlatıyor) adlı kitabı 1975'te yayımlandı.

Caguas, Porto Riko'nun iç kesimlerinin doğusunda kent ve belediye. Adanın ortalarındaki en geniş vadi olan verimli Caguas Vadisinde 1775'te kurulmuştur. Başkent San Juan'a karayoluyla bağlıdır. Adını, Hristiyanlığı ilk benimseyenler arasındaki bir Yerli reisinden almıştır. Kentte bir katedral vardır. Puro, deri eşya, cam ve plastik ürünler, elektronik araç, giyim eşyası ve yatak takımları üretilir. Caguas ayrıca bir elmas kesme ve tütün işleme merkezidir.

Caguas belediyesinin 150 km² alanı, 10'u kısmen ya da bütünüyle kırsal nitelikte olan 11 bölgeye (*barrio*) ayrılmıştır. Bu bölgelerde şeker kamışı, tütün, meyve ve sebze üretilir. Nüfus (1990) belediye, 133.447; (1984 tah.) metropoliten alan, 275.300.

Cağaloğlu Hamamı, İstanbul'da, Cağaloğlu'nda barok üslupta Osmanlı İmamı yapıtı. I Mahmud tarafından 1741-42 ara-

sında Mimar Hüseyin'e yaptırılmıştır. Hamamın planından, mimarın serbest bir arsa üstünde çalışmadığı, çevredeki mevcut yapılara uyarak düzenlemeler yapmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Ön cepheyi de iki katlı dükkânlar kapattığından, bugün caddeden hamamın yalnızca kubbeleri görülebilmektedir.

Erkekler bölümüne caddeden girilir. Giriş holü, dört yanı sedirlerle çevrili, ortasında bir havuzu olan kare planlı bir soyunmalık olarak düzenlenmiştir. Girişin karşısındaki iki kapıdan soğukluğa geçilir. Karşı duvarda iki usturalık, sol yanda da helalar bulunmaktadır. Erkekler bölümünün sıcaklığına, soğukluğun tam eksenini üstündeki bir kapıdan geçilir. Sıcaklık da kare planlıdır. Bu mekân, içeriden her biri bir köşeye oturarak bir sekizgen oluşturan bir sütun dizisiyle çevrilidir. Sıcaklığın köşelerine, alçak duvarlarla bölünmüş halvet hücreleri yerleştirilmiştir. Ayrıca girişin karşısındaki duvar ve yan duvarlarda, sıcaklıktan dışarı taşacak gibi birer küçük hücre nişi yer alır. Bunlardan sağdakinden ayrı bir kapalı halvete geçilir. Sıcaklığın ortasında bir de sekizgen göbek taşı vardır.

Kadınlar bölümünün sıcaklığı da erkekler bölümünün sıcaklığıyla aynı biçimde düzenlenmiştir. Bu bölümde yalnızca kare planın köşelerindeki sıcaklık halvetlerinde fark görülür. Duvarlarla bölünmeyip aralarına her köşede ikişer sütun yerleştirilen bu halvetlerin açık olarak kullanılması öngörülmüştür. Kadınlar bölümünün soyunmalığına giriş, cephenin ortasında değil, sağ yanında köşeye yakın bir yerdedir. Bu soyunmalık da erkekler bölümününküyle aynı biçim ve büyüklüktedir. Ama burada havuz yoktur. Giriş eksenini üzerindeki kapıdan soğukluğa geçilir. Girişin karşısındaki duvarın önüne iki sütun yerleştirilmiştir. Soyunmalık girişinin sağ yan duvarının ortasındaki kapı ile de sıcaklığa ulaşılır. Yapının bütün mekânları ile köşe halvetleri ve duvarlardaki hücre nişleri çeşitli büyüklükte kubbelerle örtülmüştür. Hamamın soyunmalık dış duvarları tuğla ve taşla, diğer dış duvarlar moloz taşla inşa edilmiştir.

Caha dilleri, SEMANG DİLLERİ olarak da bilinir, Güneydoğu Asya ailesine bağlı dil öbeği. Batek, Che Wong, Caha, Kensi, Kintak ve Mintul dillerini içerir. Caha dilleri birkaç farklı biçimde sınıflandırılmıştır. Yaklaşık 2 bin kişinin konuştuğu küçük bir dil öbeği oluşturan bu diller daha çok Malezya'nın iç kesimlerinde yaygındır. Tayland sınırları ötesinde de Caha dillerini konuşanlara rastlanır.

Cahan, Abraham (d. 7 Temmuz 1860, Vilna, Çarlık Rusyası - ö. 31 Ağustos 1951, New York kenti, ABD), gazeteci, reformcu ve romancı. Yidiş dilinde yayımlanan ve yeni gelen Yahudi göçmenlerin Amerikan kültürüne ayak uydurmalarına yardımcı olan *Jewish Daily Forward* (Yidiş dilinde *Vorwärts*) adlı günlük gazetesinin yayın yönetmenliğini 40 yılı aşkın bir süre yürütmüştür.

Kendisi de göçmen olan Cahan, ABD'ye 1882'de yerleşti. Bir yandan bir puro fabrikasında çalışırken altı yıl içinde düşüncelerini anlatıp yazabilecek ölçüde İngilizce öğrendi. 1897'de *Jewish Daily Forward*'ın yazı kadrosuna girdi. Gazeteyi siyasal alanda daha açık tutum takınmaya yönelterek, yüzyılın başında göçmenlerin çıkarlarını savunan en önemli kurumlardan biri olarak kabul edilmesini sağladı. Katı bir antikomünist olan Cahan, özellikle giyim sanayisindeki sendikal örgütlenmelerde de etkin bir rol aldı.

Cahan'ın romanlarından yalnızca Yahudi göçmenlerin yaşamını konu alan *The Rise of David Levinsky* (1917; David Levinsky'nin Yükselişi) dikkate değer özellikler taşır. New York kentinin Aşağı Doğu Yakası'nda geçen bu roman, sonradan zengin bir imalatçı olan yoksul bir göçmenin yükselişini anlatır. Eleştirilen kitabın edebi niteliğinden çok tarihsel değeri olduğu konusunda görüş birliği içindedir; kitap New York'un bir bölümünün canlı bir kesitini yansıtır. Cahan yazarlığından çok yol göstericiliğiyle etkili olmuş ve *Jewish Daily Forward*'da genç yeteneklerin Yidiş dilindeki yapıtlarına yer vererek Sholem Asch gibi genç yazarları yüreklendirmiştir.

Cahan, Claude (d. 1909, Paris), Yakındoğu'nun ortaçağ tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınan Fransız tarihçi.

Yüksek Öğretmen Okulu'nda (École Normale Supérieure) okudu. Daha sonra Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda tarih ve Yakındoğu dilleri öğrenimi gördü. 1940'ta doktora-sını tamamladı. 1945-59 arasında Strasbourg Üniversitesi'nde, 1959'dan 1967'ye değin Sorbonne Üniversitesi'nde İslam tarihi profesörü olarak çalıştı. 1945'te Sorbonne Schlumberger Ödülü'nü kazandı. 1967'de Michigan Üniversitesi'ne konuk profesör olarak çağrıldı.

Cahan özellikle Haçlılar, İslam tarihi ve İslam ekonomisi tarihi konularında araştırmalar yaptı. *La Revue Historique*, *Le Moyen Age*, *Arabica*, *Journal Asiatique*, *Bulletin de l'Institut Français d'Etudes Orientales de Damas* gibi süreli yayınlarda makaleler yayımlamıştır. *Le régime féodal de l'Italie Normande* (1940; Norman İtalyası'nın Feodal Rejimi), *La Syrie du Nord au temps des Croisades* (1940; Haçlılar Zamanında Kuzey Suriye), *Preottoman Turkey* (1968; Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, 1979, 1984), *l'Islam. Des origines au début de l'Empire Ottoman* (1970; İslamiyet. "Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar", 1990) ve çeşitli makalelerinden oluşan *Turchobyzantina et Orient Christianus* (1974) başlıca yapıtlarıdır. Cahan ayrıca Sauvaget'in *L'Introduction à l'histoire de l'Orient Musulman* (1961; Müslüman Doğu'nun Tarihine Giriş) adlı yapıtını yayıma hazırlamıştır.

Cahiliye, Arap toplumunun İslam öncesi dönemine verilen ad. Daha genel anlamda, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki dönemi de dile getirir. Kuran'ın tanımlamasına göre, İslam öncesi Arap toplumu tam bir bilgisizlik içindedir; buna karşılık Hz. Muhammed ve ona gönderilen Kuran bilgisini temsil eder.

Tek ve yaratıcı bir Tanrı'nın varlığının kabul edildiği Cahiliye döneminde, insanlar çıkarlarını kollayacak, düşmanlarına karşı üstün gelmelerini sağlayacak başka tanrılara da inanmaktaydı.

Bu dönemde Mekke, Arabistan Yarımadasının dinsel bakımından olduğu kadar ticari bakımdan da en önemli merkeziydi. Kâbe'yi dolduran yüzlerce put, çevredeki kabileleri Mekke'ye çekerken, geleneksel hac törenleri de Mekke'ye hac mevsimi boyunca bir panayır görünümüne sokuyordu. Kâbe'nin taşıdığı bu önem, kimi hizmetlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu hizmetleri yürüten aileler, hem bu yolla kazanç sağlıyorlar, hem toplumsal bir ayrıcalık kazanıyorlardı.

Cahiliye dönemindeki Arap toplumunun temel özelliği olan kabile içi bağlılık ve başka kabilelere üstünlük duygusu, bitmez tükenmez kan davalarının ve savaşların da başlıca nedeniyd. Şiddet, yağmacılık, tut-saklan köle olarak kullanma, özellikle kadı-

nın köleleştirilmesi ve bir mal gibi alınıp satılması olağandı. Kadının böylesine aşağılanması, kız çocuklarının bir ayıp olarak kabul edilmesine neden olmuştu. Bu yüzden kız çocukları doğar doğmaz ya da altı yaşından önce diri diri toprağa gömülürdü.

Bütün kabilelerde insan ve hayvan izlerinden hükümler çıkarmak, insanın eline ya da yüzüne bakarak geleceği hakkında hükümler vermek, kulağına bakarak ahlakını, iyilik ve kötülüğünü anlamak, düş yormak, kuşların uçuşundan, yıldızların duruşundan olacak şeyleri bilmek, yapacakları işler konusunda gâipten haber verdiklerine inandıkları kâhinlere başvurmak, işlere başlayıp başlamama konusunda karar vermek için putlar önünde fala başvurmak gibi âdetler çok yaygındı.

Soyluluk düşüncesi, soylar bilgisini (ilm-i ensab) en önemli bilgi durumuna getirmişti. Cahiliye döneminde en önemli sanat şiirdi. Araplar soyluluklarını, soylarının üstün niteliklerini şiirle dile getirirler, düşmanlarına şiirle meydan okurlardı. Doğa, cahiliye şiirinin ön plandaki konusudur. Cinsel tutkular, gelenekler, şarap, kumar ve savaş, yiğitlik, soyluluk iddiası, çevre, gök, bulut, yer ve kum, deve ve at, yolculuklar, anılar bu şiirin başlıca öğeleridir. Topluma mal olmuş şiirler, en çok da soylara ilişkin şiirler belleklerde korunur, bunları ezberlemeyi iş edinmiş raviler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılırdı.

Cahiz, tam adı EBU OSMAN AMR BİN BAHR BİN MAHBUB EL-CAHİZ (d. y. 776, Basra - ö. 868/869, Basra), Arap ilahiyatçı, bilgin ve edebiyatçı. Bireysel temalara ağırlık veren, ustalıkla düzyazılarıyla ün yapmıştır.

Büyük bir olasılıkla Etiyopya asıllı, orta halli bir ailedendi. İnce zekâsı ve nüktedanlığıyla gerek aydın çevrelerin gerekse halkın saygısını kazandı. Abbasi halifesi Memun'un hükümdarlığı döneminde başkent Bağdat'a gitti. Sarayda görev almadı, ama kitaplarını ithaf ettiği yüksek görevlerdeki koruyucularından destek sağladı. Saray Samarra'ya taşındığında Cahiz de oraya gitti, ölümünden kısa bir süre önce Bağdat'a geri döndü.

İlahiyat ve siyaset üzerine birkaç risalesi günümüze ulaşmıştır. Bazı çalışmalarını da başka yazarların ondan yaptığı alıntılar dolayısıyla bilinmektedir. Düzyazı alanındaki başarıları bugüne değin korunmuştur. Birer şiir, nükte ve anekdot derlemesi niteliğindeki, anlaşılması güç ve cüretkâr üsluplu bu denemelerde Cahiz'in bazı görüşleri sergilenir. Yedi ciltlik bitmemiş çalışması *Kitabü'l-Hayavan* (1907, 2 cilt) Aristoteles'ten esinlenmiş manzum hayvan masalları içerir. Bu yapıt aynı zamanda Cahiz'in ilahiyat, plumbilim ve dilbilim konusunda görüşlerinin de yer aldığı bir Arap edebiyatı derlemesidir. Cahiz'in öbür uzun yapıtı *Kitabü'l-Beyan ve'l-Tebyin* (1895, 2 cilt) edebiyatta üslubu ve dilin etkili biçimde kullanılmasını ele alır. *Kitabü'l-Bühela* (1900, yay. haz. G. van Vloten) cimri öykülerinin toplandığı bir yapıttır. Gerçekten Cahiz'in yapıtları o dönemde beşeri bilimler konusunda eğitim kapsamına giren bütün bilgileri içerir.

Cahiz bir bilgin olarak bağımsız tavrıyla dikkati çekmekle birlikte, yazılarında sık sık resmi politikayı desteklemiş, Halife Memun (hd 813-833) ve ardıllarının desteklediği akılcı Mutezile okulundan yana olmuştur. Halife Mutevekkil (hd 847-861) Mutezile düşüncesine sırt çevirdiğinde de Cahiz, devlet gücünün dayanağı olan Türk askerleri konusunda *Menakıb-ı Cündü'l-Hilafe ve Fazailü'l-Etrak* (1903; *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, 1967) gibi yapıtlar yazarak sarayın

gözdesi kalmayı sürdürmüştür. Bu yapıt İslam dünyasında Türkler üzerine yazılmış en eski kitaptır. Cahiz'in Şii'lere karşı ilk üç halifenin yasalığını savunduğu *Kitabü'l-Osmaniye* (1955) adlı yapıtı günümüze eksiksiz olarak ulaşmamıştır.

Cahiziye, Ebu Osman Amr bin Bahr bin Mahbub el-Cahiz'e (ö. 868/869) bağlanan Mutezile kolu. Cahiz, birbirinin tamamlayıcısı kabul ettiği din ile felsefenin bağdaştırılabileceğini savunmuştur. Akla ve düşünceye büyük bir önem ve öncelik vermiş, rivayetlerin olduğu gibi benimsenmesine karşı çıkmıştır.

Ona göre Tanrı ne cisim ne de biçimdir. Bu nedenle gözle görülemez. Tanrı adil olduğu için kimseye zulmetmez ve insanın günah işlemesini istemez. Bu yüzden insanlar için en iyi olan neyse onu ister. Örneğin, iyi Müslümanları ve çocukları cezalandırarak Cehennem'e atmayacaktır. Bu onun güçsüzlüğünü göstermez; başka türlü davranmak kendi doğasına aykındır.

Düşünen bütün insanların bir yaratıcının varlığını bilebileceklerini savunan Cahiz, Tanrı'nın buyruklarına yalnızca düşünme yeteneğinden yoksun olan kişilerin uymaya çağını öne sürmüştür. Ona göre insan, doğal gelişimi sonucu çevresinde olup bitenler üzerinde akıl yürüterek, kaynağı olan yaratıcıyı kendiliğinden bulur. "İnsanlar önce doğaya, sonra bilgiye, sonra da adalete muhtaçtır" diyen Cahiz'e göre insan, ancak bu noktaya ulaştıktan sonra yasalarını kendi içinde taşıyan ahlaki bir özne haline gelebilir.

Cahiz imanını iki derecesinde olduğunu söyler. Ona göre birinci derecede, inancını düşünsel kanıtlar yoluyla temellendiren filozofun imanı vardır. İkinci derecede ise böylesi bir temellendirmeden yoksun olan sıradan insanın imanı söz konusudur. İnsanın kurtulması için bu da yeterlidir.

Cahiz ümmetin başında imanın bulunmasının aklın zorunlu olduğunu söyler. İmam olacak kişinin toplumun en üstün kişisi olması gerekir. Eğer hastalık gibi önemsiz sayılabilecek bir gerekçeyle en üstün kişi yerine bu görevi daha az layık birisi seçilmiş, yani bu kişiye biat edilmişse bu seçim geçersizdir.

Cahors, Fransa'nın güney kesimindeki Midi-Pirénées planlama bölgesinde (*région de programme*) Lot ilinin (*département*) merkezi, Quercy bölgesinin eski başkenti. Lot Irmağı üzerinde kayalık bir yarımada üzerinde yer alır. Agen'in kuzeydoğusunda, Saint-Cyr Dağının güneydoğu eteklerindedir. İlkçağda Cadurci kabilesinin başkenti ve Roma İmparatorluğu'nun su kaynağıydı. Yöredeki ilk kaynak (Fons Divona) kente bugün de su sağlamaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde kent keten dokumalarıyla ünlüydü. Daha sonra Vizigotların, ardından Müslümanların eline geçti. Bankerleri sayesinde 13. yüzyılda ünlü bir mali merkez oldu. 1316'dan Fransız Devrimi'ne değin papazlar ve kraliyet askerleri bölgeyi birlikte yönetti. Papa XII. Johannes'in, doğum yeri olan bu kentte 1331'de yaptırdığı üniversite 1751'e değin öğretimi sürdürdü, o tarihten sonra Toulouse Üniversitesi ile birleşti.

Adını Fransız devlet adamı Léon Gambetta'dan (1838-82) alan Gambetta Bulvarı, kentin eski ve yeni bölgelerini birbirinden ayırır. Eski kentin doğusunda Fransa'nın kubbeleri ilk kilisesi olan Saint-Étienne Katedrali bulunur. 1119'da kurulan ve 1285-1500 arasında bir ölçüde yeniden inşa edilen kilise, bölgenin dinsel mimarisini etkilemiştir. Valentré Köprüsü, mazgalı üç kulesiyle Fransa'nın ortaçağdan kalma en zarif köp-

rüsüdür. 19. yüzyılda yapılmış öbür üç köprü de ırmağın iki yakasını birleştirir.

Kentte özellikle araba aksesuarları gibi hafif sanayi ürünleri üretilir; kış aylarında yermantarı ve kaz pazarları Cahors'a canlılık getirir. Nüfus (1982) 18 204.

Cahun, (David) Léon (d. 1841, Haguenau, Alsace - ö. 1900, Paris), Türkçülük ve Turancılık akımlarına esin veren Fransız yazar ve tarihçi.

Yazarlığa roman denemeleri ve edebi yazılarıyla başladı. 1864-69 arasında yazılarını çeşitli dergilerde yayımladı. 1876'da Mazarine Kütüphanesi müdürü oldu. Daha sonra Ortadoğu'da, özellikle Suriye'de incelemeler yaptı (1878-81). Çeşitli ABD dergilerinde Türk dili ve tarihine ilişkin yazılar yayımladı. Doğubilim kongrelerine Türk-Moğol dili ve edebiyatı konularında bildinler sundu.

Cahun'un *La Bannière bleue* (1876; *Gök Sancak*, 1912/*Gök Bayrak*, 1933) adlı romanı, 12. yüzyıl sonlarıyla 13. yüzyıl başlarında Müslüman, Hristiyan ve putperest üç kişinin Haçlı Seferleri ve Moğol istilası sırasında başından geçenleri anlatır. *Introduction à l'histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongoles* (1896; *Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar*) adlı yapıtı Necib Asım'ın (Yazıkız) *Türk Tarihi* (1900) kitabına kaynaklık etmiştir. Yapıtı, II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülük ve Turancılık akımlarına esin kaynağı olmuştur. 1873'te toplanan Birinci Uluslararası Doğubilimciler Kongresi'nde sunduğu *Origine touranienne de l'idiom qui a précédé en France les langues ariennes* (1874) adlı bildirisi de, Dil Devrimi sırasında Fransa'da *Ari Dillere Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turani Menşei* (1930) adıyla küçük bir kitapçık olarak Türkçeye çevrilmiştir. E. Lavisse ve arkadaşlarının yayımladığı *Histoire générale du IVe siècle jusqu'à nos jours* (1893-1900, 12 cilt; IV. Yüzyıldan Günümüze Değün Genel Tarih) adlı yapıtın 11. cildinde Osmanlı Devleti'ne ait bölümü (Tanzimat Dönemi) yazan Cahun'un ayrıca, *Voyage en Syrie et dans la montagne des Ansariés* (1879; Suriye'de ve Ensari Dağlarında Gezi), *Excursions sur les bords de l'Euphrate* (1884; Fırat Kıyılarında Gezintiler) adlı gezi notları ile *Hassan le Janissaire* (1891; *Yeniçeri Hasan*, 1957) adlı bir romanı vardır.

cai luong, Vietnam tiyatro tarzı. Terim olarak, yenileştirilmiş tiyatro anlamına gelir. Vietnam'ın Fransız sömürgesi olduğu dönemde (1862-1954) gelişen bu tarz belirgin biçimde Avrupa tiyatrosu etkisini taşır. Geleneksel Vietnam tiyatrosu *hai tuong*'u değişikliğe uğratmışsa da, onun yerini almamıştır. Diyaloglarla şarkıların kaynaşmış bir biçimde yer alması bakımından Avrupa komik operasına benzer. Avrupa tarzı tiyatro salonlarında sahnelenen bu oyunlarda dekoran, sahne aksesuarından ve tiyatro giysilerinden büyük ölçüde yararlanılır.

Cai Shen, Wade-Giles yazımında TS'AI PO HSING CHÜN, Çin'de, kendisine tapınanlara hizmetkarları aracılığıyla servet bağışladığına inanılan bolluk tanrısı ya da tanrıları. İki hafta süren yeni yıl kutlamaları sırasında Cai Shen tapınağında özellikle ilk kameri ayın beşinci günü tüsüler yakılır, dostlar "Dilerim zengin olasın" (*Gong Xi fa cai*) diyerek birbirlerinin yeni yıllarını kutlarlar. Ming hanedanı dönemine (1368-1644) ait bir anlatıya (*Feng Shen Yenji*) göre, Zhao Gongming adlı bir keşiş, çökmekte olan Shang hanedanını (10. yy) kurtarmak

için büyü yapar. Daha sonra Shang hanedanının yerini alacak olan Zhou hanedanının yandaşlarından Jiang Ziya, Zhao'nun samandan bir mankenini yaparak büyüden

Cai Shen, ahşap heykeltik; Guimet Müzesi, Paris
Musée Guimet

20 gün sonra mankenin kalbine şeftali ağacından bir ok fırlatır. Zhao o anda hastalanarak ölür. Sonraları, Taoculuğun tanrılarından Yuan Shi'nin tapınağını ziyaret ettiği sırada Jiang erdemli bir insanın ölümüne yol açmakla suçlanır. Jiang, buyruğa uyarak cesedi tapınağın içine taşır, işlediği kötülükten ötürü bağışlanmasını diler, Zhao'nun erdemlerini över ve Yuan Shi adına Zhao'yu Bolluk Tanrısı Cai Shen adıyla ermişlerin arasına katar. (Bazı öykülere göre Zhao ile Jiang'ın hanedan bağları tersinedir.)

Bir başka anlatı, Cai Shen'i, son Shang imparatoru Zhou Xin'in, sefihçe yaşamını eleştirdiği için öldürttüğü akrabası Pi Kan ile özdeşleştirir. Zhao Xin'in, böylece her bilgenin yüreğinde yedi kapı bulunduğu inancını sinama olanağı bulduğu için sevindiği de anlatılır.

Cai Yuanpei (d. Ocak 1863, Shanyin, Zhejiang yönetim bölgesi - ö. 5 Mart 1940, Hong Kong, Çin), eğitimci ve devrimci siyaset adamı. 1916-26 arasındaki bunalımlı dönemde, Çin'de yeni bir milliyetçilik ve toplumsal reform anlayışı oluşmasında önemli rol oynayan Pekin Üniversitesi'nin başkanlığını yürütmüştür.

En yüksek devlet hizmeti sınavını 1890'da kazanan Cai, imparatorluk sınav sistemi tarihinde başarılı olan en genç adaylardan biriydi. Qing (Mançu) hanedanına (1644-1911/12) bağlı olarak bütün Çin'de hüküm süren Mançuryalı Mançu hanedanını yıkmayı amaçlayan Guangfu hui (Restorasyon Birliği) adlı devrimci grubun örgütlenmesine katıldı ve 1904'te grubun ilk başkanı oldu. Grubun çoğunluğu 1905'te devrimci önder Sun Yat-sen'in kurduğu Tongmeng hui'ye (İttifak Birliği) katılınca Cai de partinin Şanghay şubesinin başkanlığına getirildi. İki bin yıllık imparatorluk sisteminin yıkılmasından sonra Çin Cumhuriyeti'nin geçici başkanı olan Sun Yat-sen Ocak

1912'de Cai'yi eğitim bakanlığına getirdi. Altı ay sonra devlet başkanlığını askeri diktatör Yuan Shikai'nın ele geçirmesi üzerine Cai görevinden istifa ederek Avrupa'ya gitti. 1916'nın sonlarına değin orada kaldı ve bir iş-öğrenim programı örgütledi. Bu program çerçevesinde 2 bini aşkın Çinli öğrenci hem okullarda öğrenim görmek, hem de fabrikalarda çalışmak üzere Fransa'ya gitti. Geleceğin Çinli önderlerinden çoğu bu programa katılarak yetişti; [Paris'teyken Çinlilerin oluşturduğu ilk komünist hücrelerden birinin örgütlenmesini sağlayan Zhou Enlai da bunlar arasındaydı.

Cai, iç kesimlerdeki Zhejiang yönetim bölgesinin valiliği görevini reddettikten sonra, 1916'da Çin'in en saygın öğretim kurumu olan Pekin Üniversitesi'nin başkanlığına getirildi. 1919'da, Çin üzerindeki emperyalist sömürüye karşı bir öğrenci gösterisi biçiminde başlayarak yurt çapında bir eyleme dönüşen 4 Mayıs Hareketi'nin merkezi bu üniversite oldu. Üniversite Kütüphanesi'nde çalışan genç Mao Zedong gibi geleceğin Çinli önderlerinden çoğunun bu dönemde üniversiteyle yakın ilişkisi vardı.

Cai, Çan Kay-şek'in Çin'i birleştirmek için giriştiği Kuzey Seferi'ne karşı sürdürülen devrimci eylemlere katılmak amacıyla 1926'da Pekin'den ayrıldı. Bu çabaların başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Çan Kay-şek hükümetinde görev almayı kabul ederek yükseköğretim alanındaki çalışmalarını sürdürdü. 1928'de, Çin'in en yüksek bilimsel inceleme ve araştırma kurumu olan Çin Bilimler Akademisi'nin (Academia Sinica) kuruluşuna katıldı ve akademinin ilk başkanı oldu. 1935'te tüm resmi görevlerinden ayrılarak Şanghay'a yerleşti.

Caibarién, Küba'nın orta kesimindeki Villa Clara ilinin kuzeydoğusunda liman kenti. Bölgenin ana limanı olan Caibarién, özellikle şeker kamışı, tütün ve meyve üreten bir tarım bölgesinin başlıca toplama ve dağıtım merkezidir. Kıyıda sünger avcılığı yapılır. Kentte bıçkhaneler, balık konserve ve şeker fabrikaları bulunur. Caibarién, Placetas'a ve kıyı boyunca sıralanmış yerleşmelere kara ve demir yoluyla bağlıdır. Nüfus (1981 geç.) 32.094.

Caidian (Çin) bak. Hanyang

Caieta (İtalya) bak. Gaeta

Caillaux, Joseph (-Marie-Auguste) (d. 30 Mart 1863, Le Mans - ö. 22 Kasım 1944, Mamers, Fransa), ulusal gelir vergisi sisteminin ilk savunucularından olan Fransız

Caillaux
H. Roger-Viollet

devlet adamı. I. Dünya Savaşı'na karşı çıktığı için 1920'de vatana ihanet gerekçesiyle hapsedilmiştir.

Babası Eugène Caillaux, 1874-75 ve 1877'de iki kez muhafazakâr hükümetlerde bakan olarak görev yapmıştı. Joseph 1886'da hukuk öğrenimini tamamladı, daha

sonra müfettiş yardımcısı olarak Maliye Bakanlığı'na girdi. İlk katıldığı seçimde başarısız olduktan sonra 1898'de Sarthe ilinden (département) Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Maliye uzmanı olarak büyük ün kazanarak 1899-1902 ve 1906-09 dönemlerinde iki kez maliye bakanlığı yaptı. Bir gelir vergisi sistemi kurma girişiminin başarısızlığa uğramasına karşın, başka önemli mali reformları başarıyla yürüttü.

Caillaux, Ernest Monis hükümetinde altı hafta görev yaptıktan sonra 27 Haziran 1911'de başbakanlığa atandı. Fas Bunalımı'nı çözmek amacıyla Fransa'ya Kuzey Afrika'da protektora hakkı sağlayan, bunun karşılığında Almanya'ya Orta Afrika'da geniş ödümler veren bir anlaşma düzenledi. Bu uzlaşma, Caillaux'un yurtseverliği üzerinde kamuoyunda ağır kuşkular uyandırmaya yol açtı. Senato'nun kurduğu soruşturma komisyonunun düşmanca tutumu yüzünden Caillaux Ocak 1912'de istifa etmek zorunda kaldı. *Le Figaro* gazetesinin yayın yönetmeni Gaston Calmette ona karşı bir kampanya başlattı. Calmette'in Caillaux ile yeni evlendiği metresi arasındaki aşk mektuplarını yayımlama tehdidinde bulunması üzerine Bayan Caillaux, Calmette'i vurarak öldürdü. Bayan Caillaux'un beraatıyla sonuçlanan dava Fransa'da en çok konuşulan konulardan biri oldu, sağcı ve solcu sokak çeteleri arasında çatışmalara bile yol açtı.

Bu arada gitgide sola kayan Caillaux, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine savaşa karşı çıktı. Bu tutumu ve Alman ajanlarıyla dostluğu, resmen vatana ihanetle suçlanmasına yol açtı. 22 Aralık 1917'de yasama dokunulmazlığı kaldırıldı, 4 Ocak 1918'de hapsedildi. Uzun bir gecikmeden sonra Şubat 1920'de mahkemeye çıkarıldı; vatana ihanet suçundan aklandıysa da "devletin dış güvenliğine zarar" vermekten suçlu bulundu. Üç yıllık hapis cezası para cezasına çevirmekle birlikte, 10 yıl süreyle yurttaşlık haklarından yoksun bırakıldı. Ama 14 Temmuz 1924'teki aftan yararlanarak Nisan 1925'te Paul Painlevé'nin hükümetinde maliye bakanlığına getirildi. Ocak 1927'de Senato'ya girdi, Maliye Komisyonu'nun başkanı olarak Senato'da kısa sürede etkin bir konuma geldi. 1-7 Haziran 1935 arasında yeniden maliye bakanı oldu; ama bu sırada dünya bunalımı iyice şiddetlenmiş, Caillaux da soldan uzaklaşarak gene merkeze dönmüştü.

Caillaux, 1938-39'da Daladier'nin Hitler'le görüşme girişimlerini destekledi. 1940'ta Fransa'nın teslim olması üzerine malikânesine çekildi, desteğini kazanmak için Vichy rejiminin harcadığı çabalara karşı direndi.

Caillaud, Louis-Paul (d. 21 Eylül 1832, Châtillon-sur-Seine - ö. 5 Ocak 1913, Paris, Fransa), gazların sıvılaştırılmasına ilişkin çalışmalarını tanıyan Fransız fizikçi ve demirci ustası.

Gençliğinde babasının demir atölyesinde çıraklık yapan Caillaud, daha sonra atölyenin başına geçti. Bir yandan da bilimsel araştırmalar yapıyordu. 2 Aralık 1877'de 300 atmosfer basınçta ve -27°C'de oksijeni sıvılaştırdı. Bu deneyde oksijeni bulut haline getirmişti. Ama daha sonra, Paris'teki Öğretmen Okulu'nda sürdürdüğü deneyler sonucunda, hidrojen, azot ve havayı sıvılaştırmayı başardı. Bu çalışmalarını, İsviçreli fizikçi Raoul-Pierre Pictet'nin (1846-1929) sıvılaştırma üzerindeki çalışmalarından bağımsız olarak yürütmüştü; iki bilim adamından hangisinin daha önce başarıya ulaştığı yoğun tartışmalara neden olmuştur.

Caillaud, başta *Comptes Rendus* olmak üzere birçok Fransız bilim dergisinde gazların sıvılaştırılması ve düşük sıcaklıkların

elde edilmesi, gazların metallerden geçmesi, yüksek basınç ölçen manometreler, kritik noktalar ve düşük sıcaklıklarda madde-nin durumları konularında makaleler yayımlandı. Havacılıkla da ilgilendi ve uçakların yüksekliğini ölçmeye yarayan bir aygıt geliştirdi.

1884'te Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Caillié, René-Auguste (d. 19 Kasım 1799, La Rochelle yakınlarında Mauzé - ö. y. 1838, La Badère, Fransa), Batı Afrika'daki Timbuktu kentine ulaşmış geri dönebilen ilk Avrupalı. Daha 20 yaşına gelmeden iki kez Senegal'e yolculuk etmiş ve bölgenin içlerine kadar gitmişti.

1824'te Timbuktu yolculuğuna hazırlanmak için Arapça öğrenmeye başladı ve bu arada İslam dinini de inceledi. Kendini Mısır'a gitmek için yola çıkan bir Arap gibi göstererek Nisan 1827'de Afrika'nın batı sahillerinden ayrıldı ve 20 Nisan 1828'de Timbuktu'ya vardı; yolculuğu sırasında beş ay süren bir hastalık geçirdi. Timbuktu'da iki hafta kadar kaldıktan sonra Sahara Çölünü geçerek Fas üzerinden Fransa'ya ulaştı. 1830'da üç cilt halinde yayımlanan yolculuk anıları aynı yıl İngilizceye çevrildi. Bu yolculuğun Galbraith Welch'in kaleme aldığı öyküsü, *The Unveiling of Timbuctoo: The Astonishing Adventures of Caillié* (Timbuktu'nun Gizemi Açılıyor: Caillié'nin Şaşkınlık Uyandıran Serüvenleri) adıyla 1938'de yayımlandı.

Cailloil Kardeşler (19. yy), tam adları JACQUES CAILLOIL ve HENRI CAILLOIL Türkiye'de taş baskı yöntemini ilk kez uygulayan Fransız asıllı basımcılar. Türkiye'de bu adla tanınmakla birlikte, aslında amca-yeğenlerdir.

Basım işini asıl yürüten kişi olan Henri Cailloil (d. 1805, Marsilya - ö. Ağustos 1865, İstanbul) hukuk öğrenimi görürken, bir yandan da taş baskı yöntemini öğrendi. 1831'de amcası Jacques Cailloil ile birlikte Marsilya'dan İstanbul'a giderek, Serasker Hüseyin Mehmed Paşa'nın korumasında Bâb-ı Seraskeri'de ilk taş baskı tezgâhını kurdu. İlk olarak Hüseyin Mehmed Paşa'nın *Nuhbetü'l-Talim* (1831) adlı yapıtını bastı. Kısa sürede Türkçe öğrendi ve bu basım evinde *Nefer Talimi* (1832), *Top Alayı Talimi* (1834), *Talim-i Asakir-i Piyadeğân maa Topcuyan* (1834), *Müzekkere-i Zabitan* (1835) ve *Top Bölüğü Talimi* (1836) adlı kitapların basımını gerçekleştirdi. 1837'de Hüseyin Mehmed Paşa seraskerlik görevinden alınınca, basım evinden ayrılarak Beyoğlu'nda kendi adına bir basımevi kurdu. Fransa'dan yeni harfler getirterek yabancı dillerde de kitaplar bastı. Ocak 1852'de *Journal Asiatique de Constantinople* adlı derginin tek bir sayısını çıkardı. Aynı yıl basımevi yanınca, 1855'te bir yenisini açtı. Ölümünden sonra basımevini ailesi adına 1869'a değin Antoine Zelliç yönetti.

Cain, James M(allahân) (d. 1 Temmuz 1892, Annapolis, Maryland - ö. 27 Ekim 1977, University Park, Maryland, ABD), ABD'li romancı. Şiddet ve cinsellik üzerine yoğunlaşan hızlı tempolu melodramlarıyla 1930 ve 1940'larda ABD'de gelişen ve *hard-boiled fiction* adıyla bilinen, duygusalıktan uzak katı bir üsluba dayalı edebiyat anlayışının temsilcisi olmuştur. Amerikan sinemasının üç klasığı Cain'in romanlarından uyarlanmıştır: Bunlardan *Double Indemnity* (1936; *Ölüm Bizi Kovalıyor*, 1957) ve *Mildred Pierce* (1941) 1945'te filme çekilmiş, *The Postman Always Rings Twice* (1934; *Postacı Kapıyı İki Defa Çalar*, 1947/ *Arzunun Ücreti*, 1962) 1936'da sahneye, 1946 ve 1981'de de sinemaya uyarlanmıştır.

Cain 1910'da Maryland eyaletindeki Chestertown'da Washington College'ı bitirdi. I. Dünya Savaşı sırasında ülke dışında bir ordu gazetesi çıkardı. Lisansüstü öğrenim için Washington College'a döndükten sonra Baltimore'da *American* ve *The Sun* gazetelerinde çalıştı. 1923-24 arasında Annapolis'teki St. John's College'da gazetecilik dersleri verdi. 1924-31 arasında ise New York kentinde çıkan *World* gazetesinde başyazarlık yaptı. Kısa bir süre için *The New Yorker* dergisinin müdürlüğünü üstlendi.

Cain 42 yaşındayken yayımlanan ilk romanı *Postacı Kapıyı İki Defa Çalar* büyük bir başarı kazandı. Her türlü kötülüğün kol gezdiği ortamları, amaçlarına şiddet yoluyla ulaşmaya çalışan karakterleri ve hızla okunan, gerilimli üslubuyla bu roman, Cain'in sonraki çoğu yapıtına örnek olmuştur. *Serenade* (1937; *Serenad*, 1955 / *Aşk Serenadı*, 1957), bir biseksüel konu alması açısından, yazıldığı dönem için oldukça cesur bir girişimdir. *Three of a Kind* (1943; Aynı Türden Üç Tane) adlı yapıtı, *Sinful Woman* (Günahkar Kadın), *Ölüm Bizi Kovalıyor* ve *The Embezzler* (Dolandırıcı) adlı kısa romanlarından oluşur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayımladığı *The Butterfly* (1947; Kelebek), *The Moth* (1948; Güve), *The Root of His Evil* (1954; Kötülüğünün Kökü), *The Magician's Wife* (1965; Büyücünün Karısı) ve *Rainbow's End* (1975; Gökkuşağının Sonu) gibi kitaplarının hiçbirisi öncekiler kadar başarılı olamamıştır.

Caintia, Hindistan'ın kuzeydoğu kesimindeki Assam'da hüküm sürmüş tarihsel devlet. Bugün Bangladeş ile Hindistan'ı ayıran kuzey sınırından, Caintia Tepelerinin ötesinde Assam Ovasındaki Kalong Irmağına kadar uzanıyordu. Halkı Hasi kökenliydi. Birmenyahıların 1824'te Assam'ı istila etmesi üzerine, Caintia'nın başındaki race İngilizlerle ittifak kurdu. Ama İngilizler 1832'de racanın topraklarını ilhak ettiler. Bengalli tüccarlar ile Avrupalı çay yetiştiricilerinin yöreye gelmesiyle artan huzursuzluk 1862'de bir isyanla sonuçlandı. Ayaklanmanın bastırılmasını sağlayan harekât, Hindistan'daki İngiliz yetkililerin aşırı sertlikle suçlanmasına yol açacaktı.

Caintia Tepeleri, Hindistan'ın kuzeydoğu kesimindeki Meghalaya eyaletinin doğu kesiminde il. Yüzölçümü 3.800 km²'dir. Seyrek nüfuslu, ortalama 900 m'nin üzerinde bulunan Meghalaya Platosunun bir parçasıdır. Bölge genel olarak bol yağış alır ve yoğun ormanlarla kaplıdır. Bölgedeki öbür akarsular gibi, kayalık bir yatakta hızla akan ve ilin en büyük ırmağı olan Kopili üzerinde görülmeye değer çok sayıda çağlayan vardır. İl topraklarında, ender bulunan çeşitli yabani hayvan türleri yaşar. İl ekonomisi temelde tarıma dayanır, başlıca ürün patatestir. Yörede nitelikli kereste elde edilmekle birlikte, sanayi çok az gelişmiştir. Yönetim merkezi Covai'dir.

İlde yaşayanların çoğunu Caintialar oluşturur. Batıdaki Hasiler gibi dağlı bir halk olan Caintiaların Hindistan'a göç eden ilk Moğolların soyundan geldiği sanılır. Bir ölçüde yalıtılmışlıklarından ötürü Caintialar anaerik kültürlerini genellikle korumuşlardır. Çoğunlukla göçebe tarımla uğraşırlar. Buna karşılık Hindistan hükümeti yerleşik tarımı özendirilmeye çalışmaktadır. Nüfus (1981) 156.402.

Caipur, Hindistan'ın kuzeybatısında, Racasthan eyaleti ve Caipur ilinin yönetim merkezi kent. Güney yönü dışında bütünüyle tepelerle kuşatılmış, surlarla çevrili bir kent olan Caipur, Maharaja Savai Cai

Singh tarafından, hükümdarlık başkenti Amber'in yerini almak üzere 1727'de kurulmuştur. Güzelliğiyle ünlü kentin düz çizgiler biçiminde kesişen özgün bir planı vardır. Binaları çoğunlukla gül renginde olduğundan "pembe kent" olarak da anılır.

Kara, deniz ve hava yoluyla ulaşılan Caipur, önemli bir ticaret merkezidir. Başlıca sanayi dalları makine yapımı, metal işleme-ciliği, el tezgâhı dokumacılığı, içki yapımı ve cam, çorap, halı, battaniye, ayakkabı ve ilaç üretimidir. Kuyumculuk, mine işlemeciliği, metal eşya ve kumaş baskının yanı sıra taş, mermer ve fildişi oymacılığı gibi el sanatları vardır.

Kentin önemli yapıları arasında kent sarayı, 18. yüzyıldan kalma açık hava gözlemevi (Cantar Mantar), Esintili Bina (Hava Mahal), Ram Bagh Sarayı ve Kaplan Kalesi (Nagargarh) sayılabilir. Kentte ayrıca bir müze, bir kütüphane ve Racasthan Üniversitesi (1947) bulunur.

Eskiden bir hükümdarlık olan ve 14.000 km²'lik bir alanı kaplayan Caipur ilinin doğu ve güney kesiminde verimli alüvyon ovaları, kuzey ve batı kesiminde ise tepe sıraları ve çöllük alanlar yer alır. Başlıca ürünleri *bajra* (hintdarısı), arpa, nohut, baklagiller ve pamuktur. Demir cevheri, berilyum, mika, feldispat, mermer, bakır ve grena yatakları işletilir.

İS 12. yüzyılda tarihsel Racputana bölgesinin savaşçı yöneticileri Racputların kurduğu Caipur hükümdarlığı, 16. ve 17. yüzyıllarda Babürlü egemenliği altında kaldı. 1817'de de İngilizlerin denetimine girdi. 1949'da Racasthan eyaletine bağlandı. Nüfus (1991) kent, 1.454.678, (1981) metropoliten alan, 1.015.160; il, 3.420.574.

Caird, Edward (d. 23 Mart 1835, Greenock, Renfrew, İskoçya - ö. 1 Kasım 1908, Oxford), İngiltere'de Yeni-Hegeli okula öncülük eden filozof.

İskoçya'da ve Oxford'da öğrenim gördü. 1864'ten 1866'ya değin Oxford'daki Merton

Edward Caird, Sir George Reid'in portre çalışmasından ayrıntı, 1886; Glasgow Üniversitesi University of Glasgow

College'da öğretimlik etti, 1866-93 arasında da Glasgow Üniversitesi'nde ahlak felsefesi dersleri verdi. 1893'ten sonra Oxford'daki Balliol College'ı yönetti, 1907'de geçirdiği felç yüzünden emekliye ayrıldı.

Hegel çizgisindeki Alman idealizminin İngiltere'deki en etkili temsilcilerinden olan Caird, bu akımın İngiltere'de yayılması için arkadaşları T.H. Green ile birlikte çalıştı. Green, Hegel sisteminin etik sonuçları üzerinde dururken, Caird bu sistemin ilkelerini ilahiyat ve felsefenin yorumuna uyguladı. Kant'ın felsefesine de hayranlık duyan Caird, *A Critical Account of the Philosophy of Kant* (1877; Kant'ın Felsefesine Eleştirel Bir Yaklaşım) ve *The Critical Philosophy of*

Immanuel Kant (1889, 2 cilt; Immanuel Kant'ın Eleştirel Felsefesi) adlı kitapları yazdı. "Modern felsefenin en büyük konusunun insani olan ile tanrısal olan arasındaki ilişki sorunu olduğuna" inanan Caird, dinsel konularda da çok sayıda yapıt kaleme aldı. Bunlar arasında *The Evolution of Religion* (1893, 2 cilt; Dinin Evrimi) ve *The Evolution of Theology in the Greek Philosophers* (1904, 2 cilt; Eski Yunan Filozoflarında İlahiyatın Evrimi) sayılabilir.

Caird, John (d. 15 Aralık 1820, Greenock, Renfrew - ö. 30 Temmuz 1898, Greenock, İskoçya), İngiliz ilahiyatçı ve vaiz, Hegelci doğrultudaki tanrıcılığın temsilcilerinden. 1845'te Glasgow Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Presbiteriyen rahipliğine atandı. Derin bir bilgi birikimine dayanan dokunaklı vaazları ile ülke çapında ün kazandı. 1862'de Glasgow'da ilahiyat profesörlüğüne, 1873'te de üniversitenin rektörlüğüne getirildi.

Hegelci öğretiyi sıkı sıkıya bağlı olan *An Introduction to the Philosophy of Religion* (1880; Din Felsefesine Bir Giriş) ve *The Fundamental Ideas of Christianity* (1899, 2 cilt; Hristiyanlığın Temel Görüşleri) adlı yapıtlarında Caird, bütün nesnelerin gerçekliğinin evrensel düşünce olduğunu ve bu Sonsuz Düşünce'nin, yani Tanrı'nın varlığının, sonlu düşüncenin sınırlılıklarıyla kanıtlandığını savunur. 1888'de yayımlanan *Spinoza* adlı yapıtında da Hegelci bir yaklaşım benimser. *Religion in Common Life* (1885; Gündelik Yaşamda Din) adlı vaazının çok sayıda yeni basımı ve çevirisi yapılmıştır. *Sermons* (1858; Vaazlar), *University Sermons*, 1873-1898 (1898; Üniversite Vaazları), 1873-1898) ve *University Addresses* (1898; Üniversite Söylevleri) adlı yapıtlarının toplu basımları vardır.

Cairnes, John Elliott (d. 26 Aralık 1823, Castle Bellingham, Louth, İrlanda - ö. 8 Temmuz 1875, Londra), İrlandalı klasik iktisatçı. *Some Leading Principles of Political Economy Newly Expounded* (1874; Siyasal İktisadın Başlıca İlkeleri) adlı en geniş yapıtında klasik okulun çoğu öğretilemini yeniden ele almıştır.

Dublin'deki Trinity College'da öğrenim gördükten sonra 1856-61 arasında aynı okulda siyasal iktisat dersleri verdi. Daha sonra Galway'de Queen's College'ın (1861-66), Londra'da da University College'ın (1866-72) siyasal iktisat kürsülerinde görev yaptı.

İlk yapıtı olan *The Character and Logical Method of Political Economy*'de (1857; Siyasal İktisadın Niteliği ve Mantıksal Yöntemi) klasik siyasal iktisadın soyut tümdengelimsel yapısı üzerinde durdu, bu bilim dalının değişik politikalar ve siyasal ilkeler karşısındaki bilimsel yansızlığını savundu. *Essays in Political Economy* (1873; Siyasal İktisat Üzerine Denemeler) adlı kitabında yer alan "Essays on the Gold Question" (Altın Sorunu Üzerine Denemeler) adlı çalışması, 19. yüzyılda para kuramı üzerine yazılmış en önemli yapıtlar arasında sayılır. Cairnes denemelerinde Avustralya ve California'da altın bulunmasının sonuçlarını inceledi. Köle emeğinin siyasal sakıncalarını incelediği *The Slave Power* (1862, 1863; Köle Gücü) adlı yapıtının Amerikan İç Savaşı'nda (1861-65) İngilizlerin Kuzey'i desteklemesinde önemli etkisi olmuştur.

Cairnes'in özellikle işgücü piyasalarıyla ilgili "yanışmayan gruplar" kavramını, eksik-rekabet ve yarı-tekelci koşullar üzerindeki modern yaklaşımlara öncülük etmiş sayılabilir.

Cairngorm Dağları, Britanya Adalarının en yüksek dağ sırası. Adını doruklarının birinden alır (Cairn Gorm, 1.245 m). Spey ve Dee vadileri arasındaki yüksek bölgededir. En yüksek tepesi olan Ben Macdui (1.309 m) Britanya Adalarının en yüksek ikinci dağıdır. Aviemore kentinde odaklaşan kış sporları II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişmiştir. Eğlence ve dinlence etkinlikleri arasında kayak, buz ve kayaya tırmanma ile atlı kızak sayılabilir. Cairngorm Ulusal Doğayı Koruma Alanı, ender bitki örtüsü, hayvan varlığı ve 26.000 hektarlık yüzölçümüyle İngiltere'nin en geniş koruma alanıdır.

Cairns, Avustralya'da, Queensland eyaletinin kuzeydoğusundaki Trinity Koyu kıyısında liman kenti. 1870'lerde hükümete bağlı bir gümrük noktası olarak kuruldu. 19. yüzyıl sonlarında Palmer Irmağında altın, Atherton Platosunda kalay bulunması ve şeker kamışı üretiminin başlamasıyla hızla gelişti. Adını Queensland valisi (1875-77) Sir William Wellington Cairns'den aldı. 1885'te belediye, 1903'te kasaba, 1923'te kent konumu kazandı. Hava ve demir yolu bağlantılarının olması, ayrıca 1.380 km güneydoğudaki Brisbane'den gelen Bruce karayolu üzerinde bulunması nedeniyle sütçülük, şeker, mısır, meyve, tütün ve fındık üretimi yapılan bir tarım alanı ile kerestecilik ve kalay madencilğinde yoğunlaşmış bir bölgenin denize çıkış noktasıdır. Liman etkinliklerinin, özellikle şeker taşımacılığının yanı sıra bıçkılıhan, dökümhane ve bira fabrikası gibi tarıma ve madencilığe dayalı sanayi kuruluşları önem taşır. Cairns ayrıca Büyük Set Resifi kıyısı için turistik bir merkezdir. Kentte bir Katolik Katedrali ile güzel sanatlar kütüphanesi vardır. Nüfus (1981) 48.557.

Cairo, ABD'de, Illinois eyaletinin güney ucundaki Alexander ilinin (county) merkezi. Mississippi ve Ohio ırmaklarının kavşakındaki alçak delta üzerinde yer alır. Her iki ırmağın üzerindeki köprüler, kenti Kentucky ve Missouri'yle birleştirir. Çevresinin Kahire'ye benzetilmesi dolayısıyla Cairo adını almış, Illinois'un güney kesimi de Küçük Mısır olarak tanınmıştır. Cairo kenti ve Cairo Bankası, çevrede hiçbir yerleşme bulunmadığı ve para yatıran da olmadığı halde 1818'de berat aldı. Yörede bir kent kurmaya yönelik ikinci girişim 1836-37'de Cairo Kenti ve Kanalı Kumpanyası'ndan geldi, ama kumpanya 1840'ta dağıldı. 1842'de Charles Dickens kenti ziyaret etti. Çevreyi beğenmeyen Dickens, Cairo'yu *Martin Chuzzlewit* (1843; *Martin Chuzzlewit*, 1982) adlı romanında bir kâbus olarak tanımladığı cennet kentinin prototipi olarak kullandı. 1846'da Cairo City Property Trust şirketince 4.000 hektarlık bir alan satın alındı. Şirketi elinde tutan Doğulu yatırımcılar, kenti Illinois Merkez Demiryolu projesinin son durağı olarak tasarlıyorlardı. Kent yerel yönetimi 1855'te kuruldu. Cairo, Amerikan İç Savaşı'ndaki batı harekâtları sırasında General Ulysses S. Grant'ın karargâhı oldu. 1937 taşkınları sırasında Ohio Irmağı görülmemiş ölçüde yükseldiğinde Cairo sivil sayesinde yok olmaktan kurtuldu. 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında ise kent ırk çatışmalarına sahne oldu.

Cairo, Ohio ve Mississippi ırmak vadileri ve Illinois'un güney kesimi için bir yüklem merkezidir. Sanayi ürünleri arasında kereste, un, poliüretan köpüğü, iş elbisesi ve boru sayılabilir. İç Savaş'ta askeri garnizonun bulunduğu yerde kurulan Defiance Kalesi Eyalet Parkı kentin hemen güneyindedir. Kent 1818 ve 1837'de iki kez tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 4.846.

Cairolî, Benedetto (d. 28 Ocak 1825, Pavia, Lombardiya - ö. 8 Ağustos 1889, Napoli), Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketi sırasında sola önderlik eden ve ülkenin birliği sağlandıktan sonra üç kez İtalya başbakanı olan siyaset adamı.

Gençliğinde Giuseppe Garibaldi'nin devrimci birliklerinde gönüllü olarak çarpıştı. Pavia'dan iki kez (1860-64, 1867-70) Temsilciler Meclisi'ne seçilerek Garibaldi'yle

Cairolî, taş baskı çalışmadan ayrıntı, 1879 Museo Centrale del Risorgimento, Roma

birlikte aşırı sol kanatta yer aldı. 3 Mart 1878'de ilk hükümetini kurdu. Ama Napoli'de Kral I. Umberto'ya karşı düzenlenen ve Cairolî'nin de yaralanmasına yol açan suikast girişiminden sonra bu kabine 19 Aralık'ta düştü. Cairolî 14 Temmuz - 23 Kasım 1879 ve 2 Mayıs 1880 - 7 Nisan 1881 dönemlerinde aynı ölçüde başarısız olan iki hükümet daha kurdu. Soldaki sürekli anlaşmazlık, üç hükümet sırasında da Cairolî yönetimini felce uğrattı. Milliyetçilerin yabancılık devletler karşısında fazla dostça bularak eleştirdiği dış politikasının başarısızlığı ve aşırı solun çeşitli hizipleriyle etkili bir biçimde başa çıkamaması yüzünden sık sık eleştirildi. Fransa'ya güven bağlaması ve siyasal öngöründen yoksun oluşu, Tunus'u Fransız protektorası durumuna getiren 1881 Bardo Antlaşması'nın İtalya için bir bozgun olmasıyla sonuçlandı. Bu antlaşmaya yönelen tepki Cairolî hükümetini devirdi. Cairolî'yi de önemli bir siyasal güç olmaktan çıkardı.

Caisalmer, Hindistan'ın kuzeybatısında, Racasthan eyaletine bağlı Caisalmer ilinin yönetim merkezi kent. Codhpur, Barmer ve Phalodi ile karayolu bağlantısı bulunan Caisalmer, yün, deri, tuz, kil, deve ve koyun ticareti yapılan önemli bir kervan merkezidir. Sarımtırak-kahverengi taş binalarıyla dikkati çeken kent, 1156'da Racput yöneticilerinden Raval Caisal tarafından kuruldu. Kente egemen bir tepe üstündeki kalede, krallık sarayı ve birkaç eski Cayna tapınağının yanı sıra eski Sanskrit ve Prakrit el yazmalarının bulunduğu Gyana Bhandar (Bilgi Deposu) adlı bir kütüphane vardır.

Eskiden bir hükümdarlık olan Caisalmer Racasthan'ın en büyük ilidir. 38.041 km²'lik yüzölçümüyle Thar Çölünün bir bölümünü oluşturan kumlu çorak alanlarla kaplıdır. İlin tek akarsuyu Kakni, geniş bir alana yayılır ve Bhic Gölünü oluşturur. *Bacra* (hintdanası) ve kocadarı başlıca ürünlerdir. Keçi, deve, koyun ve sığır besiciliği yaygındır. Ayrıca kireçtaşı, kil ve alçıtaşı yatakları işletilir.

12. yüzyılda gücünün doruğuna çıkan Caisalmer Devleti 14. yüzyıl başlarında Delhi sultanı Alaeddin Halaci'nin başkenti yağmalamasından sonra giderek gerilemeye başladı. Uzun yıllar Babürlü egemenliği altında kaldıktan sonra, 1818'de İngilizlerle siyasal ilişkilere girdi. 1949'da Racasthan eyaletine bağlandı. Nüfus (1981) kent, 22.041; il, 243.082.

Caithness, İskoçya'nın kuzeyindeki Highland ilinde ilçe. 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında kurulan ilçe, eski Caithness ili (county) ile eski Sutherland ilinin bir bölümünü içine alır. Yüzölçümü 3.152 km²'dir. Kuzeyde Pentland Boğazı ile Orkney Adaları arasında ayrılır ve Atlas Okyanusuna bakar; doğuda Kuzey Deniziyle çevrilidir.

İlçenin güneyi yaklaşık 300 m yükseklikte bir plato görünümündedir; kuzey ve kuzeydoğu yönünde ise arazi hafif eğimlidir. Kıyıları, 120 m'ye ulaşan ve neredeyse kesintisiz bir çizgi oluşturan uçurumlarla kesilmiştir. Şistlerden oluşmuş platonun üzerinde Morven (705 m) ve Scaraben (626 m) gibi birkaç büyük tepe yer alır. Plato kuzeyde yükseklik yitirerek deniz düzeyinin biraz üzerindeki alüvyon ovalarına ulaşır. Doğu kesimi, verimli buzul birikintileri ve küçük göllerle kaplıdır. İlçenin üçte ikisini oluşturan batı kesiminde ise turbalıklar vardır. Kuzeyde bulunmasına karşın, ilçede ılıman iklim egemendir.

Caithness'de Neolitik Çağ ve sonrasında ait zengin arkeolojik kalıntılar vardır. İlçede çok sayıda mezar, taş anıt ve kale bulunduğu gibi, İskoçya'nın öteki illerine oranla çok daha fazla eski kuru-taş yapı vardır. Başlangıçta Keltlerin elinde bulunan yöre o dönemde Cait ya da Cat adıyla anılırdı. Daha sonra Vikinglerce istila edildi. Bölgedeki yer adları, Vikinglerin burayı bütünüyle egemenlik altına aldıklarını gösterir. Bölgede Hristiyanlığın ilk dönemlerine ait çok sayıda kilise kalıntısı vardır. Bunların en eski örneklerinden biri Thurso'daki St. Mary's Forse'dir. Kıyılarda, Dunbeath gibi ortaçağ kaleleri bulunur. İç kesimlerdeki kaleler genellikle sonraki dönemlerden kalmazlar.

I. William (hd 1165-1214) Caithness'i bir süre İskoç krallığının ayrılmaz bir parçası durumuna getirdi. Ama Caithness Kontluğu, 1231'e değin İskandinav kökenli Orkney kontlarının elindeydi. Ortaçağ boyunca kontluk birçok soylu İskoç ailesine geçti; bunlar arasında Sinclair'ler ve Glenorchy'li Campbell'ler de vardı. Daha sonra soyluların mülklerini satın alan Caithnessli birçok aile (örn. Castletownlu Trailller) 18. yüzyıl boyunca tanımdaki gelişmeyi destekledi. 19. yüzyılda Caithness, ringa işleme sanayisi ve kaldırım taşı ihracatı sayesinde önemli ölçüde gelişti.

Günümüzde de Caithness'deki başlıca etkinlikler, geleneksel tarım ve balıkçılıktır. Ama 1955'te Thurso yakınındaki Dounreay'de Atom Enerjisi İdaresi'nce yapılan nükleer reaktör değişik iş olanakları sağlamıştır. Öteden beri hayvancılığın yaygın olduğu Caithness'te süt veren büyükbaş hayvan sayısı 1938'den bu yana artmaktadır. Büyük bölümü taşlı otlatılarla kaplı olan ilçede koyun yetiştiriciliği de önemli yer tutar. Çiftlikler genellikle küçüktür; yarınsından çoğunun alanı 6 hektarı geçmez. Bir zamanlar ünlü olan ringa dalyanlarının sayısı bugün çok azalmıştır. Ama sombalığı ve alabalık avcılığı gelişmiştir. Thurso'da bir kabuklu hayvan işleme fabrikası vardır.

İlçenin en önemli kasabaları Wick ve Thurso'dur. Yönetim merkezi Wick'tir. Nüfus (1982 tah.) 27.563.

câize, SİLE olarak da bilinir, eskiden İslam devletlerinde kendilerine medhiye sunulan hükümdar ve devlet adamlarının şairlere verdikleri bahşış ve armağan; Osmanlılarda memuriyete atanan kişilerin ödödiği yasal rüşvet.

Câize gelenegini Ka'b bin Zübeyr'e bürdesini (hırka) vererek Hz. Muhammed başlatmış. Daha sonra Emevi, Abbasi ve Selçuklu

dönemlerinde câize almak bir övünç ve yarış konusu haline geldi. Özellikle övgüye düşkün hükümdarlar, yüksek câizeler vererek kendilerini öven kasidelerin yazılmasını sağlamaya çalıştılar. Bu, İslam ülkelerinde ve Osmanlılarda tuhf (armağan) geleneginin yaygınlaşmasına yol açtı. Câize amaçlı kasidcilik ve tarih düşüncüklük de bir sanat olmaktan çıkıp, medhiyecilik denen bir tür geçim yoluna dönüştü.

Ortaçağ sonları ile yeniçağın pek çok mutlakiyetçi devletinde, bürokratik ve özellikle askeri harcamaların artmasına bağlı olarak belirli bir gelir bunalımının yaşandığı; bu çerçevede yer yer kamu görev ve mevkilerinin satışının da gündeme geldiği gözlenir. Osmanlılarda, 16. yüzyıldan başlayarak atamalar için yasal olarak uygulamaya konan câize, atama fermanları, berat ve buyruklular (*) karşılığında alınmaya başladı. Örneğin bir taşra ileri geleni, vezirlik menşuru alabilmek için padişaha (Enderun Hazinesi'ne) tuğ-ı hümayun câizesi, ayrıca sadrazamdan vezirlik haberini ulaştıran mubaşire kadar birçok kamu görevlisine de belirli miktarda câize öderdi. Kimi dönemlerde câize anlamında, atıyye, sah ve mezuniyet alameti deyimleri de kullanıldı. III. Selim (hd 1789-1807), yeteneksiz ve ehliyetiz kişilerin yönetime katılmalarını önlemek için câizeye yasal sınırlamalar getirdi. Görevlilerin tümünün her yıl ödemesi kural olan câizeleri de bir sisteme bağladı. Bununla birlikte bütçe gelirlerini artırma kaygısıyla ubudiyet, bohça baha, ferman harcı, emir harcı, tebşine, harcı baha, kudumiye, hediye baha gibi değişik adlarla alınan yasal câizelerin oranları gittikçe yükseltildi. Ama câize ödeyenler bu tür yükümlülükleri yerine getirdikten sonra, ödedikleri parayı tevzi defterine fazlasıyla yazdırarak halktan çıkıyorlardı. Câize, Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra uygulamadan kaldırıldı.

Cajal, Santiago Ramón y bak. Ramón y Cajal, Santiago

Cajamarca, Peru'nun kuzeyinde yönetim bölgesi. Kuzeyde Ekvador, doğuda Marañón Irmağı ile çevrilidir. 1855'te oluşturulmuştur. Yüzölçümü 34.930 km²'dir. Ekonomisi büyük ölçüde sığır yetiştiriciliği ve tarıma dayanır. Yetiştirilen ürünler, iklim ve yüksekliğe bağlı olarak değişir. Kuzeydeki düzlüklerde kahve ve pirinç, güneydeki dağlık kesimde ise mısır, tahıl ve yonca yetiştirilir. Maden kaynakları arasında altın, gümüş, kömür ve bakır sayılabilir. Peru'nun kırsal nüfus oranı en yüksek yönetim bölgesi olan Cajamarca'da nüfusu 25 bini geçen tek kentsel alan, yönetim bölgesi merkezi Cajamarca kentidir. Nüfus (1990 tah.) 1.271.000.

Cajamarca, Peru'nun kuzeyinde, Cajamarca yönetim bölgesi ve ilinin merkezi. Cajamarca Irmağı kıyısında deniz düzeyinden 2.750 m yükseklikte kurulu eski bir İnka kenti olan Cajamarca, Peru fatihi Francisco Pizarro'nun 1532'de İnkaların son kralı Atahualpa'yı tutsak ettiği, fideye karşılığı serbest bıraktıktan sonra da idam ettirdiği yerdir. Uzun yıllar silik bir yerleşme olarak kaldıktan sonra, Hualgayoc'ta yeni keşfedilen gümüş madenlerine yakınlığı nedeniyle 1802'de kent konumuna yükseltildi. Eski katedral ve San Francisco Belén Kilisesi gibi sömürge döneminden kalma birçok yapıyı barındırır. Ulusal Teknik Üniversite (1962) buradadır. Çevresinde ılıcalar bulunur. Kuzey And Dağlarındaki başlıca ticaret merkezi olarak havayoluyla kıyıdaki

Chiclayo ve Trujillo'ya, karayoluyla da kıyı kesimi ve Amazon Havzasına bağlanır. Ekonomisi madencilik, tarım ve imalat (kumaş, deri, hasır şapka) dayanır. Turizm de önemlidir. Nüfus (1981 geç.) 60.280

Cajazeiras, Brezilya'nın kuzeydoğusunda-ki Paraíba eyaletinin batısında kent. Yaklaşık 1700'de kuruldu. Çevredeki tarımsal bölgelerin taşımacılık ve ticaret merkezidir. Başlıca ürünleri pamuk, şeker ve meyve ile boya ve vernik yapımında kullanılan *outicica* yağıdır. Cajazeiras, Recife-Fortaleza hattı üzerindeki Antenor Navarro'dan güneye uzanan 21 km'lik kısa bir demiryolunun son durağıdır. Kente karayoluyla da ulaşılabilir. Nüfus (1980 geç.) 30.834

Cajetanús bak. Gaetano

Cajori, Florian (d. 28 Şubat 1859, St. Aignan, İsviçre - ö. 14 Ağustos 1930, Berkeley, California, ABD), matematik tarihine ilişkin çalışmalarıyla tanınan İsviçre asıllı ABD'li eğitimci ve matematikçi.

1875'te ABD'ye göç eden Cajori, 1885-88 arasında New Orleans'taki Tulane Üniversitesi'nde, 1889-1918 arasında da Colorado College'da öğretim üyesi olarak çalıştı. 1903-18 arasında Colorado College'da mühendislik bölümünün dekanlığını yaptı. 1918'de Berkeley'de California Üniversitesi'nde matematik tarihi profesörü oldu.

Cajori'nin başlıca yapıtları arasında *A History of Mathematics* (2. bas. 1919; Matematik Tarihi), 2 ciltlik *A History of Mathematical Notations* (1928-29; Matematiksel Gösterimlerin Tarihi), *William Oughtred, a Great Seventeenth-Century Teacher of Mathematics* (1916; William Oughtred, Onyedinci Yüzyılın Büyük Matematik Öğretmeni) ve *The Chequered Career of Ferdinand Rudolph Hasler* (1929; Ferdinand Rudolph Hasler'in Zorluklarla Dolu Meslek Yaşamı) sayılabilir. Yapıtları arasında, ölümünden sonra 1934'te yayımlanan, Sir Isaac Newton'un *Principia*'sının gözden geçirilmiş çevirisi de vardır.

Cajun, 18. yüzyılda Fransız Acadia kolonisini (bugün Nova Scotia ve dolayları) ele geçiren İngilizlerce sürüldükten sonra, Louisiana'nın güneyindeki verimli ırmak bataklıklarına yerleşen Fransız kökenli Kanadalıların soyundan gelenlere verilen ad. Günümüzde kendi kendine yeten küçük ve sıkı kenetlenmiş topluluklar biçiminde yaşayan Cajunlar eski Fransızca sözcükler ile İngiliz, Alman, İspanyol, Amerika Yerlisi ve Şeyt komşularından aldıkları deyimlerin karışımından oluşan yerel bir lehçeyi konuşurlar. Hayvancılığın dışında mısır, tatlı patates, şeker kamışı ve pamuk yetiştirirler; bazılarları iplik eğirme, kumaş dokuma ve öteki el işlerinin çoğunu kendileri yapar. Genellikle kendi istekleriyle benimsedikleri kapalı yaşam biçimlerinde, çevrede karşılaşılan aşığılayıcı tutumun da etkisi vardır.

Cakarta, eskiden (1949'a değin) BATAVIA, Endonezya'nın başkenti ve en büyük kenti. Cava Adasının kuzeybatı kıyısında, Liwung Irmağının (Ciliwung) ağzında yer alır. Cakarta Raya metropoliten alanını kapsar. 1966'da ayrıcalıklı başkent bölgesi (*daerah khusus ibukota*) olarak, eyalet ya da ile yakın bir statü elde etti. Uzun yıllardan beri önde gelen bir ticaret ve finans kenti olan Cakarta, günümüzde bir sanayi ve eğitim merkezi olarak da önem kazanmıştır. Yüzölçümü 590 km², nüfusu (1990 geç.) 8.254.000'dir.

Cakarta geniş bataklık alanlarla kaplı, düz ve alçak bir alüvyonlu ovada kurulmuştur. Bu nedenle yağışlı mevsimlerde kolayca taşkınlarla uğrar. Yapılaşma için bataklıkla-
rın kurutulması ve yüksek kesimdeki orman örtüsünün seyrilmesi, taşkın tehlikesini da-
ha da artırmıştır. Kentin volkanik özlü toprakları meyve ve öteki bahçe ürünleri için oldukça elverişlidir. Kentte yüksek sıcaklık (24°-34°C) ve nem oranıyla (yüzde 75-85) ayırt edilen tropik bir iklim görülür. Yıllık yağış miktarı 1.700 mm'yi geçer. Denizden gelen rüzgârlar sıcaklığı etkiler.

Kota (Kale) olarak bilinen eski kent, işyerlerinin toplandığı bir alan ve ülkenin finans merkezidir. Eskiden kentin doğu sınırını oluşturan Kemayoran ve Senen, günümüzde başlıca alışveriş merkezidir. Geçmişte dışardan gelen toplulukların kurduğu Jatinegara, Tanahabang ve Jati Petamburan gibi yerleşmeler kentle birleşmiştir. Güneybatıda II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan uydu kasaba Kebayoran bulunur. Ülkenin en büyük limanı Tanjungpriok başlıbaşına bir yerleşmedir. Batı ve Doğu mimarisinin iç içe geçtiği Cakarta'da Özgürlük Alanı (Medan Merdeka) ve Gaur Yeri (Lapangan Banteng) gibi büyük meydanlar İngiliz ve Felemenk damgasını taşıyan, ev tipleri, geniş ve ağaçlıklı caddeler ve aralıklı büyük bahçeler Doğu üslubunu yansıtır. En yaygın konut tipi genellikle tahta ya da bambu basırlardan yapılmış köy (kampong) evleridir. Çoğunlukla işçilerin oturduğu sömürge döneminden kalma bağımsız kent evleri (rumah gedongan) de önemli bir yer tutar. Apartmanlar ve yüksek yapılar oldukça azdır.

Kentin ilginç tarihsel yapıları arasında Kota'da bulunan Portekiz Kilisesi (1695) ile günümüzde müze olarak kullanılan eski belediye binası, sömürge döneminde genel vali konağı olarak inşa edilen Ulusal Arşiv ve Maliye Bakanlığı binaları sayılabilir. Özgürlük Alanı'nın kuzeyindeki Başkanlık Sarayı, kentin en yüksek yapısı olan Ulusal Anıt'a (110 m) bakar. Alanın kuzeydoğu köşesinde Banteng Meydanı'nın karşısında yer alan İstiklâl Camisi, Güneydoğu Asya'nın en büyük camilerinden biridir. Alanın batısındaki Ulusal Müze'de eski bir sanat yapıtları koleksiyonu vardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir konut patlamasına sahne olan kentin öteki önemli mimari yapıları Endonezya Sheraton (eskiden Endonezya Otel) ve 1962 Asya Oyunları'nın yapıldığı Senayan Spor Kompleksi'dir. Yüksek yapıların çoğu Cakarta'yı Kebayoran'a bağlayan Husni Thamrin ve Jendral Sudirman yolları üzerindedir.

Cakarta'nın nüfusu 1940'tan bu yana yoğun göçler nedeniyle iki katı geçen bir artış göstermiştir. Nüfusun büyük bölümü genç olduğundan doğal artış oranı da oldukça yüksektir. Göçmenler arasında Batı Cavallırlardan sonra en kalabalık toplulukları Orta ve Doğu Cavallırları oluşturur. Sumatra'dan gelenlerin sayısı da önemli bir oranı bulur. Kota'da yaşayan Çinlilerin dışında az sayıda Arap, Hintli, Avrupalı ve Amerikalı da vardır.

Ülke ekonomisine yön veren Cakarta'da ticaret ve bankacılık kuruluşları kent merkezinde yoğunlaşmıştır. Yabancı ülkelerle ticareti geliştirmede Endonezya Ticaret Odası etkin bir rol oynar; her yıl temmuz-ağustos aylarında düzenlenen Cakarta Fuarı da önemli bir işlev görür. Yüksek arsu maliyetleri nedeniyle dış mahallelere doğru

gelişen sanayi kuruluşları demir dökümhaneleri, onarım atölyeleri, margarin, sabun ve bira fabrikaları ile basımevlerini kapsar. Başlıca imalat ürünleri makine, sigara, kağıt, cam eşya, tel kablo, alüminyum, asbest ve otomotiv parçalarıdır. Ayrıca tabakhane, bıçkhane ve dokuma atölyelerinin bulunduğu kentte, gıda işleme fabrikaları ve film sanayisi de vardır.

Hayat pahalılığının sürekli yükseldiği Cakarta'da belediyenin işlettiği pazarların dışında semt pazarları ve balık pazarı, bit pazarı ile hatıra ve antik eşya pazarı gibi pazarlar bulunur.

Kentin anayolları Kota'dan batıya, yönetim merkezi Gambir'den doğu ve güneye doğru uzanır. Doğudaki ana demiryolu kenti bütün Cava Adasına bağlar. Doğu ve Orta Cava'daki tarım bölgeleriyle ulaşımı sağlayan karayolu da buradan başlar. Güneydeki kara ve demir yolu Bogor, Sukabumi ve Bandung'a uzanır. Batıdaki kara ve demir yolu ise Sumatra Adasına feribotların kalktığı Merak limanına bağlanır. Endonezya'nın en büyük limanı olan Tanjungpriok, Batı Cava'nın ihracatını elinde tutar. İthal mallar da öteki adalara buradan aktarılır. Kentte iç ve dış seferlerin yapıldığı üç havalimanı vardır. Özellikle sabah ve akşam saatlerinde trafiğin sıkıştığı Cakarta'da kent içi toplu ulaşım otobüs ve minibüslerle sağlanır. Yerel semt ulaşımında betjak denen üç tekerlekli velosiper'ler hâlâ kullanılır.

Kentin yönetiminden valinin başkanlığındaki yürütme organı ile siyasal partiler, silahlı kuvvetler ve meslek grupları temsilcilerinin yer aldığı kent meclisi sorumludur. Elektrik, gaz ve posta gibi hizmetleri yerine getiren kamu kuruluşları merkezi yönetime bağlıdır. Su, genel sağlık ve çöp toplama gibi konular ise belediyenin görevleri arasındadır. Kentte 40 kadar genel ve uzmanlık hastanesinin dışında, birkaç yüz klinik ve poliklinik vardır. Gelişmiş bir anaokulu, ilkökul, medrese ve ortaöğretim okulları sistemi bulunan kentin yükseköğretim kuruluşlarının sayısı 100'ü geçer. En büyük ve tanınmış üniversite Endonezya Üniversitesi'dir (1950).

Cakarta'da birçok gazetenin yanı sıra ulusal radyo ve televizyon istasyonları da bulunur. Tamen İsmail Marzuki adlı merkezde wayang(*) dans ve oyunu, gamelan müziği ve wayang kukla oyunu gibi geleneksel gösterilerin yapıldığı kuruluşlar, modern oyun ve konserlerin verildiği tiyatro salonları ve bir planetarium vardır. Çok sayıda genel dinlenme ve eğlence yerleri olan kentin güneydoğusundaki parkta ülkenin 27 ilini temsil eden minyatür geleneksel ev sergileri bulunur.

Cakarta'nın bulunduğu yerdeki ilk yerleşme İS 5. yüzyılda kuruldu. 1527'de burada Portekizlileri yenilgiye uğratan Bantam sultanı, kente Cayakarta (Sundan dilinde "Görkemli Kale") adını verdi. Felemenkiler 1619'da kenti ele geçirip yerle bir ettikten sonra, Hollanda Doğu Hindistanı'nın merkezi olarak Batavia adıyla yeni bir kent oluşturdular. Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yönetimi altında içinden kanalları geçtiği tipik bir Felemenk kasabası görünümünü alan kent, 1800'lerin başında güneye doğru genişleyerek yeni sömürge yönetiminin merkezi oldu. Napoléon Savaşları sırasında 1815'e değin İngiliz yönetimi altında kaldı. 1920-41 arasında hızla modernleşti. II. Dünya Savaşı sırasında Japon işgali altına girdi. Savaş sonrasında Müttefiklerin kısa süreli işgalinin ardından yeniden Hollanda'ya verildi. Endonezya'nın tam bağımsızlığa kavuştuğu 27 Aralık 1949'da Cakarta adıyla başkent oldu.

cakewalk, 1900'lerde ABD'de yaygınlaşan, çiftlerle yapılan dans türü. Profesyonel dansçılarca bir sahne gösterisi olarak yapıldığı gibi, sık dans salonlarında da moda olmuştur. Erkekler içte durmak üzere çiftler bir kare oluşturur, canlı bir ezgiye ayak uydurarak hızlı adımlarla karenin çevresinde dönerler. Erkeklerin tavırlarındaki kibarlık ile kadınların hareketlerindeki zarafeti ve dansları yaratıcılığı değerlendiren hakemlerin elelediği çiftlerden en sona kalan, çok süslü bir kek olan ödülü kazanırdı.

Cakewalk beyazlar arasında yaygınlaşmadan önce, Siyah kölelerin balo salonlarındaki kibar danslarla inceden incecik alay eden ve çoğunlukla sahiplerince de izlenen gösterilerinden doğdu. Daha sonra caz ritimlerine dayanan ABD ve Avrupa danslarının evrimine katkıda bulunduğu gibi, müziği de ragtime'in gelişmesinde etkili oldu.

Çakste, Janis (d. 14 Eylül 1859, Lielsesava, Kurland, Çarlık Rusyası - ö. 14 Mart 1927, Riga, Letonya), bağımsız Letonya'nın ilk cumhurbaşkanı (1922-27). Letonya ve Rusya'daki siyasal çalışmaları ve Batı'ya yaptığı diplomatik gezilerle Letonya'nın bağımsızlık mücadelesinin öncülerinden biri olmuştur.

Kurland savcılığında birkaç yıl görev yaptıktan sonra 1888'de Jelgava'da avukatlık yapmaya, *Tevija* adlı Letonca bir gazete çıkarmaya başladı. Yerel yönetimin Kurland'ın tarımsal koşullarını araştırmak için atadığı bir komitede (1902) ve Çarlık hükümetince kurulan çeşitli komitelerde görev aldı. 1906'da birinci Rus *Duma*'sına (Parlamento) seçildi. Çarlık hükümetinin *Duma*'yı dağıtmasından sonra Viborg protestosunu imzalayanlar arasında yer aldığı için siyasal haklardan yoksun bırakıldı. I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kurland'ı işgal etmesi (Temmuz 1915) üzerine Jelgava'dan ayrılmak zorunda kalan Çakste, Petrograd'a (bugün Petersburg) yerleşti. Savaşın kaçanlara yardım eden Letonya'nın özerkliği için çalışan Letonyalı Mülteciler Komitesi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1916'da Letonya'nın bağımsızlık hareketine destek sağlamak için Stockholm'e gitti. Burada *Die Letten und ihre Latwija*'yı (1917; Letonlar ve Letonya) yazdı. 1918'de Letonya Halk Konseyi başkanlığına seçildikten sonra, Letonya Cumhuriyeti'nin tanınmasını sağlamak için Londra'ya ve Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyete başkanlık etti. Bu görev nedeniyle yurtdışında bulunduğu sırada Ulusal Konsey başkanı seçildi. 1920'de oluşturulan kurucu meclisin başkanlığına getirildi. 1922'de toplanan *Saeima*'da (Parlamento) cumhurbaşkanı seçildi. Kasım 1925'te yeniden cumhurbaşkanı seçilen Çakste, bu görevde iken öldü.

Cakunlar, Malakka Yarımadasının doğu kesiminin içlerinde yaşayan yerli halk. Biduanda, Mantera, Orang Laut, Orang Kanak ve Orang Ulu alt gruplarından oluşur. Malay kıyıları Sumatra Adasının çok daha gelişmiş devletlerine ele geçirdikten sonra istilacılar genellikle Cakunlarla karışmıştır. İstilacılar direnerek iç kesimlere çekilen yerliler bugün de eski Malay kültürünü sürdürür. Fiziksel bakımdan komşu Sakaylar ile Nogolardan farklı olan ve eski Malay dilini kullanan Cakunlar, temelde Güney Mogol soyundan sayılır. 1970'lerin sonlarında Cakunların toplam nüfusu yaklaşık 20 bindi.

Sık yağmur ormanlarının seyreldiği alanlarda, bambu ve saz evlerde oturan Cakunlar piring, tatlı patates, dan ve çeşitli tahıl yetiştirirler. Ayrıca orman ürünlerinden de yararlanan Cakunlar uzun bir boruyla üfle-dikleri küçük zehirli oklarla avlanırlar. Bir-

kaç ailenin oluşturduğu her yerleşim biriminin, avlara ve savaşlara öncülük eden bir başkanı vardır.

Başka Malay halkları gibi Cakunlar da insan, hayvan, bitki ve hatta cansız nesnelerin bile birçok ruhu olduğuna inanırlar. Cakunlara göre ruhlar, sahiplerini terk edebilir ve büyüyle yönlendirilebilir. Kişinin ölümünden sonra sağ yanındaki ruhlar öbür dünyaya gider, sol yanındakiler ise yeryüzünde başıboş dolaşır. Cakunların dini çok sayıda üstün varlık ve aile ataları üzerinde odaklaşmıştır. Bu varlıklar için düzenlenen törenler medyumlarca yönetilir.

Calabar, eskiden OLD CALABAR, Nijerya'nın güneydoğusunda, Cross Irmağı eyaletinin merkezi kent ve liman. Calabar Irmağı kıyısında ve Cross Irmağı halicinin ağzından 8 km içeride yer alır. 17. yüzyıl başlarında, İbibiolan bir kolu olan Efiklilerin oturduğu yerleşme, zamanla Duke Town adını alarak önemli bir köle ticareti merkezi ve balık, manyok, muz, hurma yağı ve hurma çekirđi gibi ürünlerin toplandığı bir pazar durumuna geldi. Duke Town ile öteki Efik yerleşmeleri Creek Town, Henshaw Town ve Obutong'daki (Old Town) ticari kuruluşların denetlediği gizli Egbo Derneği, bu kasabaları zor kullanarak Old Calabar adıyla gevşek bir devlet yapısı içinde birleştirdi. Arochuku'daki Chuku (İbolann en büyük tanrısı)-kahini topladığı siyahları bu dönemde Duke Town'a köle olarak getirirdi. Köle ticaretinin 19. yüzyıl ortalarında yasaklanmasından sonra Old Calabar'ın ekonomisi palmye yağı ve palmye çekirđi ihracatına dayanmaya başladı. Duke Town yöneticilerinin 1884'te İngiliz koruması altına girmeyi kabul etmesinden sonra 1904'e değin Old Calabar adını taşıyan kent, sırasıyla Oil Rivers Protektorası (1885-93), Nijer Kıyısı Protektorası (1893-1900) ve Güney Nijerya'nın (1900-06) yönetim merkezi oldu. İngiliz yönetimi merkezinin Lagos'a taşınmasından sonra, Old Calabar, palmye ürünlerinin yanı sıra fildişi, kereste ve balmumunun gemilere yüklendiği bir liman olarak önemini korudu. Ama zamanla bu üstünlüğünü 1916'da demiryolunun ulaştığı 145 km batıdaki Port Harcourt'a kaptırdı.

Duke Town'a, 192 km batıdaki New Calabar adlı liman ve ırmaktan ayırt etmek için verilen Old Calabar adının kökeni, 15. yüzyıldaki Portekizli denizcilerin Gine Körfezi kıyısının bu kesiminde oturan Afrikalılara verdikleri Calabar adına dayanmaktadır. Geçmişte Egbo Derneği'nin uyguladığı "doğruluk sınavından geçirerek yargılama" yönteminde bazen kullanılan Calabar fasulyesi adlı zehirli bitkinin anayurdu burasıdır. Arochuku, Ikom ve Mamfe'ye (Kamerun) giden yollar ile Nijerya'nın öteki kesimlerine ulaşımı kolaylaştıran Calabar-Itu-Expene otoyolunun tamamlanması, Calabar limanının önemini daha da artırdı. 6 m su çekişli gemileri barındırabilen limandan palmye ve palmye ürünleri, başta *obeche* olmak üzere kereste, kauçuk, kakao, kopra ve *piassava* elyafı ihraç edilir. Kentte bir bıkışhane, kauçuk, gıda ve palmye yağı fabrikaları, bir çimento fabrikası ve bir tersane vardır. Ahşap oymacılık, Efiklerin geleneksel el sanatıdır. Abanozdan yapılmış süs eşyaları Lagos'a gelen turistlerin büyük ilgisini çeker.

Calabar çok eski bir eğitim merkezidir. 1846'da İskoçya Özgür Kilisesi rahiplerinden Hope Waddell'in kurduğu ilk kilise okulu, Egbo Derneği'nin 1850'de insanların kurban edilmesini yasaklayan bir yasa kabul etmesinde önemli rol oynamıştır. Kentte

Calabar Üniversitesi'nin yanı sıra bir teknik yüksekokul, yüksek öğretmen okulu ve çok sayıda ortaokul ile bir televizyon istasyonu vardır. Nüfus (1991 tah.) 153.900.

Calabozo, Venezuela'nın orta kesimindeki Guárico eyaletinin batısında kent. Caracas'ın güneybatısında, Guárico Irmağı kıyısında, dağlar ile Llanos arasındaki bir dağ eteğinde yer alır. 1695'te kurulan Calabozo, önceleri eyaletin başkentiydi. 1950'lerde sulama, taşkın denetimi ve sığır yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması gibi amaçlara yönelik olan Guárico Irmağı Islah Projesi'nin yönetim merkezi olarak önem kazandı. Geniş bir bölgenin piriň tarımına açılması ve modern yolların yapılmasıyla daha da gelişti. Bu yollar Calabozo'yu güneyde bir hayvancılık merkezi olan San Fernando de Apure'ye, kuzeyde de eyaletin merkezi San Juan de los Morros'a bağlar. Nüfus (1987 tah.) 78.371.

Calabria, İtalya'nın güneyinde Catanzaro, Cosenza ve Reggio di Calabria illerini kapsayan yönetim bölgesi. Yüzölçümü 15.080 km²'dir. Bazen "çizmenin ayak ucu" olarak anılan Calabria, İtalya anakarasından kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda bir çıkıntı yaparak Tiren ve İon denizlerini ayıran düzensiz biçimli bir yarımada olarak oluşur.

Büyük bölümü dağlık ve tepelik olan bölgedeki düzlükler yalnızca Sibari yakınlarındaki Aşağı Crati Irmağı Vadisi, Crotona (ya da Crotona) yakınındaki Marchesato, Sant'Eufemia ve Gioia Tauro'dur. Kuzeyde Pollino Dağı (2.248 m) aracılığıyla Apennin sistemine bağlı Lucano Apenninleri ile birleşir. Batı kıyısındaki sıradagılarla güneye doğru ilerleyen Pollino Dağı 1.900 m'ye kadar yükselen La Sila Masifinden Crati Irmağı ile ayrılır. Sant'Eufemia ve Squillace körfezlerinin arasındaki dar kıstak bölgenin güney kesimini ikiye ayırır. Burada Calabria Apenninleri olarak devam eden dağlık kesim, en güney ucta Montalto Doruğunun (1.955 m) yer aldığı Aspromonte Masifiyle son bulur.

Bölge antik dönemlerde Crotona, Sybaris, Rhegium (Reggio di Calabria) gibi güçlü ve zengin Yunan kolonilerinin merkeziydi. Romalıların İÖ 246'da Brundisium (Brindisi) adlı bir koloni kurarak ve İÖ 209'da Tarentum'u (Taranto) ele geçirerek egemenlik altına aldıkları ve Ager Bruttius adını verdiği bölge, zamanla ıssız bir taşra yerleşimine dönüştü. Bizans yönetimine girdikten sonra Calabria adını aldı. İÖ 3. yüzyıl ile İS 7. yüzyıl arasındaki dönemde Calabria adı, geniş anlamda İtalya Yarımadasının güneydoğu ucunda Adriya Denizi ile Taranto Körfezi arasındaki bölge için kullanılıyordu. Coğrafyacı Strabon (İÖ 1. yy) bölgede eskiden 13 zengin kent bulunduğunu, ama 3. yüzyılda yalnızca Brundisium ile yün ticaretiyle ünlü Tarentum limanlarının canlılığını koruduğunu yazar. Calabria bölgesi, sonraki yıllarda sırasıyla Lombard, yeniden Bizans ve Norman egemenliği altına girdi. Ardından İtalya'nın güneyindeki öteki bölgelerle birlikte Hohenstaufen, Anjou, Aragon ve Bourbon hanedanlarının yönetiminde kaldı. İtalya'nın siyasal birliğini amaçlayan Risorgimento hareketi öncesinde İtalyan cumhuriyetçilerinin kalesi olan Calabria, milliyetçi önder Giuseppe Garibaldi'nin 1860 seferinden sonra İtalya'nın bir parçası oldu.

Düzlük alanlarının az olmasına karşın, Calabria'nın ekonomisi daha çok tarıma dayanır. Bu zamanlar *latifundium*'larla (büyük çiftlikler) küçük köylü çiftliklerinin yan yana yer aldığı bölgede, toprak reformunun

uygulamaya konduğu 1951'den başlayarak, *latifundium*'ların çoğu bölünmüş ve kırsal servis merkezleri, yeni evleri ve yeni yollarıyla küçük köylü işletmeleri yaygınlaşmıştır. Daha önceleri tarım büyük ölçüde tahıl yetiştiriciliği, zeytinlik, koyun ve keçi besiciliği ile Yüksek Sila yaylalarının ormanlarındaki mevsimlik işlere dayanırken, günümüzde turuncğöl (özellikle batı kıyılarında), incir ve kestane gibi ticari ürünler de yetiştirilmeye başlanmıştır. Koklu bir geçmiş olan ve *n'draghetu* olarak bilinen yerel Calabria Mafiası'nın adam kaçırma geleneği, 1970'lerde İtalya'yı sarsan benzer eylemlere örnek oluşturmuştur. Engebeli arazi, sık sık görülen depremler, yetersiz ulaşım ağı ve feodal toprak ilişkileri bölgenin ekonomik yönden gelişmesini uzun süre engellemiştir. Bu nedenle sanayide önemli bir gelişme sağlanmamıştır. 1920 ve 1930'larda La Sila'da kurulan hidroelektrik enerji santralının Calabria ekonomisine önemli katkısı olmaktadır; İonya kıyısındaki Crotona'da bazı kimya sanayisi kuruluşları vardır. Bölgenin büyük kentsel yerleşmeleri 1971'de bölge merkezi olan Catanzaro, Reggio di Calabria ve Cosenza'dır. Demiryolu ulaşımı kıyı bölgesiyle sınırlıdır. Roma-Napoli-Reggio di Calabria ve Taranto-Reggio di Calabria demiryolları, Paola'yı Sibari'ye ve Sant'Eufemia'yı Marina di Catanzaro'ya bağlar. Reggio di Calabria ve Villa San Giovanni liman kentleriyle Sicilya'daki Messina kenti arasında ulaşım demiryolu ve araba vapuruyla gerçekleşir. Nüfus (1990 tah.) 2.152.539.

Calahorra, İspanya'nın kuzey kesimindeki La Rioja özerk bölgesinde ve ilinde kent. Logroño kentinin güneydoğusunda, Ebro ile Cidacos akarsularının kesiştiği yerin yakınında, Cidacos'un güney kıyısında yer alır. Keltiberli ilk sakinlerince Calagurris olarak adlandırılan yerleşme Romalı general Pompeius'a karşı dört yıl direnmesiyle (İÖ 76-72) ün kazanmıştı. Romalılar, gene o yöredeki Calagurris Fibularia'dan ayırt edebilmek için kente Calagurris Nassica adını verdiler. 9. ve 10. yüzyıllarda Magriplilerin denetiminde kalan kenti, Navarra'nın Hristiyan kralı 1054'te ele geçirdi.

Kentteki önemli tarihsel yapılar arasında, 5. yüzyıldan kalma gotik katedral (1485'te onarıldı), inanışa göre kentin iki koruyucu azizi Emeterius ile Celedonius'un yatdığı ve her yıl 31 Ağustos'ta binlerce hacının ziyaret ettiği Casa Santa (Aziz Evi), ayrıca kent yakınlarındaki bir Roma sukemerinin ve sirkinin kalıntıları sayılabilir. Romalı hatip Quintilianus da Calahorra'da doğmuştur.

Tarıma dayalı bir sanayi merkezi olan kentte biber, domates, enginar ve meyve konservesi üreten imalathaneler vardır. Nüfus (1981) 17.695.

Calais, Fransa'nın kuzeyinde, Nord-Pas-de-Calais planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Pas-de-calais ilinde (*département*) deniz limanı ve sanayi merkezi kent. Dover Boğazı kıyısında yer alır; İngiltere'ye en kestirme denizyolunun karşı noktasını oluşturan Dover'a 34 km uzaklıktadır. Günümüzde kanalların ve liman havuzlarının çevrelediği bir adada kuruludur. Önceleri bir balıkçı köyüken, Flandre kontunun 997'deki bayındırlık çalışmalarıyla gelişti. Boulogne kontunca 1224'te surlarla çevrildi. Crécy Çarpışması'nın ardından İngiliz kuvvetlerinin 1346'daki kuşatmasına yaklaşık bir yıl karşı koydu. Sonun-

da kentte baş gösteren açlık üzerine düştü. Calais'i kurtarmak için teslim olan altı kentlinin ünlü öyküsü, daha sonra Auguste Rodin'in yaptığı heykel grubuyla anıtlıdır.

Fransa'nın Calais kentinde belediye binası önünde, Auguste Rodin'in yaptığı "Calais'liler" adlı heykel grubu
Commissariat General au Tourisme, Fransa. Fotoğraf, Fronval

nlı. Guise 2. dükü François de Lorraine 1558'de kenti İngilizlerden aldı. Calaisis olarak bilinen çevredeki topraklar Pays Reconquis (Yeniden Fethedilen Bölge) olarak anılmaya başladı. Kısa süreli İspanyol işgalinin (1596-98) ardından Vervins Antlaşması'yla Fransa'ya geri verilen Calais, Napoléon'un 1805'te İngiltere'ye saldırma hazırlıkları sırasında bir yığınak noktası olarak kullanıldı. II. Dünya Savaşı sırasında Fransa'ya giren Alman kuvvetlerinin Manş Denizini tutmak için yöneldiği başlıca hedefler arasında yer aldı. Eylül 1944'te kurtarılmasından önceki üç ay boyunca İngiltere'yi hedef alan Alman "V-1" füzeleri buradan fırlatıldı. Çarpışmalarda 1560'tan kalma içkaleyi çevreleyen eski kent yıkıldı ve güneye düşen Saint-Pierre sanayi bölgesi büyük hasar gördü. Yeniden inşa edilen kentin 13. yüzyıldan kalma saat kulesi hâlâ ayakta durur.

Önemli bir transit liman olan Calais, aynı zamanda Manş Denizini geçen Fransız yolcu ve kargo gemilerinin başlıca kalkış ve varış noktasıdır. Kentin dantel ve işleme sanayileri çok eski bir geçmişe dayanır; bu alandaki ürünler dünyanın birçok yerine ihraç edilir. Yakın dönemde kentin gelişmesinde gıda, kimya ve makine sanayileri önemli rol oynamıştır. Nüfus (1982) 76.206.

Calais Boğazı bak. Dover Boğazı

Calama, Şili'nin kuzeyinde, Antofagasta yönetim bölgesine bağlı El Loa ilinin merkezi. Loa Irmağı üzerinde, son derece kurak bir kesimde yer alır. And Dağlarının batı yamaçında, 2.266 m yüksekliktedir. Bir sukmeriyle 200 km güneybatıdaki Antofagasta kentine bağlanır. İlin en canlı kenti olan Calama, yöredeki maden ve tarım ürünlerinin piyasası merkezidir. Arjantin'den dağları aşarak getirilen sığır sürüleri de burada toplanır. Kentin yakınlarında ABD'deki Smithsonian Institution'un bir Güneş gözlemevi vardır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 116.711.

Calamian Adaları, Filipinler'in ortabatısında, Mindoro ile Palawan arasında kalan adalar grubu. Yönetim açısından Palawan iline bağlıdır. Busuanga, Culion ve Coron adaları ile 95 kadar küçük mercanada ve adacıktan oluşur. Toplam yüzölçümü 1.753 km²'dir. Oldukça engebeli olan büyük adalarda nüfus yoğunluğu yüksektir; büyük ölçüde yerleşik olan topluluklar iç tüketime dönük tarım ve balıkçılıkla uğraşır. Başlıca yerleşme, Busuanga'nın güneydoğusundaki

Coron Adasında bulunan Coron'dur. Coron Adası yenilebilir kuş yuvalarıyla ünlüdür. Nüfus (1980) 35.477.

Calamites, önceleri, Karbonifer Dönemde (345-280 milyon yıl önce) yaşamış olan fosil bir bitkinin gövde parçasına verilen ad. Sonradan bu kavram, ağaçsı bir bitki olduğu sanılan bu fosil bitkinin tümünü kapsayacak biçimde genişletilmiş ve *Calamites* bir cins adı olmuştur. Ayrıca, *Sphenopsida* sınıfının *Calamitales* takımının *Calamitaceae* familyasının bütün üyelerine de *Calamites* denir. *Calamites* cinsinin üyeleri ve Karbonifer Dönemin öbür ağaçsı bitkileri, bugün enerji kaynağı olarak kullanılan kömürü oluşturmuştur.

Calamity Jane, asıl adı MARTHA JANE BURKE, cö CANNARY (d. Mayıs 1852?, Princeton yakınları, Missouri? - ö. 1 Ağustos 1903, Terry, Deadwood yakınları, Güney Dakota, ABD), sınır bölgelerinde yaşayan

Calamity Jane
The Bettmann Archive

efsanevi ABD'li kadın. Adı çoğu kez Wild Bill Hickok'unkiyle birlikte geçer. Yaşamına ilişkin gerçekler, kendisinin uydurduğu olaylar ve sonraki yıllarda birbirini izleyen öykü ve efsanelerle karışmıştır.

Söylentilere göre oldukça genç yaşta Batı'ya doğru bir arabayla yola çıkan Calamity Jane, annesinin yolda, babasının ise Salt Lake City'de ölmesi üzerine küçük yaşta kendi başına kaldı. Sonraki birkaç yıl boyunca Batı'da başıboş gezdi. Bu arada aşıcılık, dans salonlarında dansçılık, ordu kamplarında fahişelik, genelev patronluğu gibi geçimini sağlamak için gereken her türlü işi yaptı. 1876 ilkbaharında, altın bulunan Deadwood'a (Güney Dakota) yerleşti ve uzak kamplara malzeme ve makine parçalarını taşıma işine girdi. Hickok'la ilk kez burada karşılaştı ve Hickok'un çok geçmeden bir barda kurşunlanarak öldürülmesi nedeniyle çok kısa bir süre bir arada bulundukları sanılmaktadır. Gerçekliği tartışılmalı başka öykülerde, ikisinin tanışmaları yıllar öncesine götürülür, hatta bir evlilikten (1 Eylül 1870) ve bir de 25 Eylül 1873'te doğduğu ve evlatlık verildiği öne sürülen çocuktan (Jean Hickok McCormick) söz edilir. Calamity Jane, 1870'lerin sonuna doğru Deadwood'un renkli ilk yıllarıyla ilgili yazılar yazan magazin muhabirlerinin hayal gücünü süslemeye başladı.

1891'de yedi yıldan beri birlikte yaşadığı posta arabası sürücüsü Clinton (Charley) Burke ile evlendi. 1895'te Vahşi Batı gösterileri için bütün Ortabatı'ya dolaşmaya başladı. 1901'de Buffalo'da (New York) Pan-Amerikan Sergisi'ne katıldı. Ama geli-

şigüzel davranışları ve alkol düşkünlüğü yüzünden işten atıldı. Bunun üzerine Deadwood'a döndü ve zamanla unutuldu.

Călărași, Romanya'nın güneydoğusunda il *județ*. Yüzölçümü 4.754 km²'dir. 1981'de İalomița ve Ilfov illerinden bazı toprakların alınmasıyla kurulmuştur. Büyük bölümü düzlüklerle kaplıdır. Kuzeydoğuya doğru akan Tuna Irmağı, ilin doğu sınırını oluşturur. Tuna'nın kolları olan Borcea, Barza ve Dimbovița ırmakları ise güneye doğru akar. Güneyde Mostiștea ve Gălățui gölleri bulunur. İl merkezi Călărași'de bir kâğıt sanayisi vardır. Oltenița'da makine, Fetești ve Valea-Roșie'de ise gıda maddeleri üretilir. Tarım, hayvan besiciliği ve tahıl üretimine dayanır. Doğuda Tuna ve Borcea kıyılarındaki bağlar yer alır. Discheni eski bir Roma yerleşmesidir. İlin öbür kentleri, Minăstirea, Grădiștea ve Lupșanu'dur. Bükreş ile Köstence arasındaki kara ve demiryolu bağlantıları, ilin kuzeyinden geçer. Nüfus (1990 tah.) 351.300.

Călărași, Romanya'nın güneydoğusunda, Călărași ilinin (*județ*) merkezi. Tuna'nın kolu Borcea üzerinde, Bulgaristan sınırında ve Bükreş'in 100 km doğu-güneydoğusundaki Călărași Gölü kıyısında yer alır. Tarihte adına ilk kez 1593'te, Mihai Viteazul'un (Cesur Mihai) hükümdarlığı sırasında rastlanır. Bir ırmak limanı ve ticaret merkezi olan Călărași'de başlıca sanayi dalları gıda işleme (özellikle balık), unculuk ve yöredeki bataklıklarda yetişen kamışlara dayanan kâğıt hamuru ve kâğıt üretimidir. Kentte bir arkeoloji müzesi vardır. Yakınlardaki Discheni eski bir Roma yerleşmesidir. Călărași kara ve demiryoluyla Fetești ve Slobozia'ya bağlanır. Nüfus (1982 tah.) 56.589.

Calarcá, Kolombiya'da, Quindío ilinin kuzeydoğusunda kent. And Dağlarının Orta Cordillera bölümünün batı yamaçlarında, deniz düzeyinden 1.536 m yükseklikte yer alır. İl merkezi Armenia kenti gibi önemli bir kahve üretim merkezidir. Quindío Geçidi'nin aşarak Tolima ilinin merkezi Ibagué'ye ulaşan büyük otoyolun üzerindedir. Nüfus (1973) kent, 32.533; belediye, 54.658.

Calas, Jean (d. 19 Mart 1698, Lacabarède ö. 10 Mart 1762, Toulouse, Fransa), oğlunu öldürmekle suçlanarak idam edilen Protestan giyim tüccarı. Calas davası, Fransız düşünürü Voltaire'in ceza yasasında reform ve dinsel hoşgörü yönünde bir kampanya başlatmasına yol açmıştır.

Calas'nın en büyük oğlu Marc-Antoine, 13 Ekim 1761'de Calas'nın Toulouse'daki dokuma atölyesinde asılı olarak bulundu. Olay kentte Protestan karşıtı Katolik cemaatin çok sert tepkisine yol açtı. Calas tutuklanarak, Katolikliğe dönüşünü engellemek ve cezalandırmak için oğlunu öldürmekle suçlandı. Calas önce suçu atölyeye zorla giren meçhul bir kişiye yükledi, ama daha sonra ısrarla oğlunun intihar ettiğini öne sürdü. Yerel mahkemenin suçlu bulunduğu Calas, Toulouse Temyiz Mahkemesi'nce 9 Mart 1762'de ölüm cezasına çarptırıldı. Ertesi gün halkın önünde işkence çarkına gerilerek boynu kırıldı, ardından da yakıldı. Oğlu ise bir Katolik şehidi olarak gömüldü.

Ailenin Cenevre'deki nüfuzlu dostları Voltaire'in davayla ilgilenmesini sağladılar. Voltaire, basında yürüttüğü yoğun bir kampanyayla, Calas'yı cezalandıran yargıçların Protestan karşıtı önyargılarla karar verdiğine Avrupa kamuoyunun büyük bölümünü inandırdı. Sonuçta davaya yeniden bakmak üzere 50 yargıçtan oluşan bir jüri atandı.

Mahkeme, 9 Mart 1765'te Calas'yla ilgili hükmü iptal etti ve devlet Calas'nin ailesine tazminat ödedi. Olayın, Fransa'da ceza yasasında reform ve dinsel hoşgörü hareketine büyük katkısı oldu. Ama gerçek reformlar 1780'lere değin uygulanamadı.

Calasanzio, Aziz Giuseppe, İspanyolca SAN JOSÉ DE CALASANZ (d. 11 Eylül 1556, Peralta, İspanya - ö. 25 Ağustos 1648, Roma; azizler listesine kabulü, 1767; yortu günü, 25 Ağustos), Katolik okullarının kurucusu azizi.

Soylu bir ailenin oğluydu. Estadilla, Lérیدا ve Valencia'daki İspanyol üniversitelerinde öğrenim gördü. 1853'te papaz oldu, ardından Tremp'e piskopos yardımcısı olarak atandı. Daha sonra mirasının büyük bir bölümünden vazgeçerek görevinden ayrıldı, 1592'de Roma'ya gitti ve yoksul çocukların eğitimiyle ilgilenmeye başladı. Kasım 1597'de Avrupa'da yoksul çocuklar için ilk ücretsiz okulu açtı.

Bazı başka papazların da katılmasıyla okulun Roma'daki merkezi, bir tür cemaat oluşturacak biçimde genişledi. Artan öğrenci sayısı 1602'de yeni bir atılımı gerekli kıldı. Giuseppe'nin bir kaza sonucunda sakatlanması üzerine Papa VIII. Clemens, ardından da Papa V. Paulus okula mali yardımda bulundu. Papa Paulus 1617'de okulu dini bir cemaat olarak onayladı. İtalya'da hızla yayılmaya başlayan cemaat, 1621'de papalık tarafından Giuseppe başkanlığında bir tarikat olarak kabul edildi.

Tarikata 1630'da katılan Mario Sozzi'nin kıskançlığı, Giuseppe'nin haksız yere tutuklanmasına yol açan anlaşmazlıklar doğurdu. Bunun sonucunda tarikat bölünmeye uğradı. 1643'te Sozzi'nin ölümü üzerine yerine geçen Frer Cherubini'nin daha da yoz kişiliği karşısında Papa VIII. Urbanus tarikat başkanlığını iptal etti. Giuseppe 86 yaşında papalıkça yargılandı. Papa X. Innocentius onu eski mevkiine getirdi; ama iç bölünmelerin artması üzerine tarikat 1646'da her rahibin piskoposuna bağlı olduğu bir topluluk düzeyine indirildi. Tarikat ancak Giuseppe'nin ölümünden sonra eski konumuna kavuştu. Papa XII. Pius, Giuseppe'yi bütün Hristiyan okullarının koruyucu azizi ilan etti.

Calauun, Hindistan'ın kuzeyinde, Uttar Pradesh eyaletinde il ve kent. Ganj alüvyon ovasında yer alan il, 4.549 km²'lik alan kaplar. Kuzeyde Yamuna Irmağı ile çevrilidir. Betva Kanalı, ilde sulu tarım yapılmasını sağlar. Başlıca tarım ürünleri buğday, nohut ve hardaldır. Kalpi kentinin yakınında akasya fidanlıkları bulunur. İlin yönetim merkezi, Kanpur'un 105 km güneybatısında yer alan Orai'dir. İl merkezinin Kanpur'la demir ve kara yolu bağlantısı vardır. Calauun kenti Orai'nin 20 km kuzeybatısındadır. Nüfus (1981) kent, 27.650; il, 986.238.

Calbayog, Filipinler'de, Batı Samar ilinde kent. Samar Adasının batısında, Samar Denizi kıyısında ve Calbayog Irmağının ağzında yer alır. 1948'de tüzel kimlik kazanmıştır. Bir eğitim ve din merkezi olan Calbayog'da başlıca sanayi dalları balıkçılık ve hasır örücülüğüdür. 1.036 km²'yi bulan toprakları üç belediye (Calbayog, Oquendo ve Tinambacan) ve 83 semtin (*barrio*) yanı sıra birçok tarımsal çiftliği kapsar. Rüzgârlara kuzey kıyısı kadar açık olmayan Calbayog, adalar arasında çalışan gemilerin düzenli olarak uğradıkları bir limandır; abaka ve kopa ihracatının yanı sıra Samar Adası'nın kuzeyinin gereksinimini karşılayan pirinç ve işlenmiş madde ithalatının büyük

bölümü buradan yapılır. Kentte bir havalimanı vardır. Nüfus (1990) 113.000.

caldarium, Roma hamamlarının sıcaklık bölümü. Ayrıca bak. hamam.

Caldas, Kolombiya'nın ortabatısında, And Dağlarının orta kesiminde il. Doğuda Magdalená, batıda Cauca ırmaklarıyla çevrilidir. Yüzölçümü 7.888 km²'dir. 16. yüzyılın başlarında İspanyolların eline geçen Caldas bir altın madeni bölgesi olarak önem kazandı. 1905'te il statüsü kazanan Caldas, adını bağımsızlık savaşı döneminde şehit düşen bilim adamı Francisco José de Caldas'tan almıştır.

Kahve bölgenin en önemli ürünüdür. Başka tarım ürünleri ile sanayinin önemi de artmaktadır. Cıva, altın, gümüş, kömür, kükürt, çinko ve öteki madenlerin üretimi bugün de sürmektedir. İl merkezi Manizales'te (*) birleşen demir, kara ve hava yolları ile ulaşılabilen Caldas, Pan-Amerikan Kıtayolu'nun da üzerindedir. Nüfus (1985) 883.024.

Caldas da Rainha, Portekiz'in ortabatı kesiminde, Lizbon'un kuzeyindeki Leiria ilinde kent ve belediye (*concelho*). "Kraliçenin kaplıcaları" anlamına gelen adı, 1485'te burada bir hastane kuran Kraliçe Leonor'un anısına konmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru gözde bir kaplıca merkezi oldu. Günümüzde bir turizm merkezi olan Caldas da Rainha sırlı seramikleriyle de ünlüdür. 16. yüzyılın başlarına özgü Manuel üslubunda yapılmış Nossa Senhora do Pópulo Kilisesi önemli yapılarındandır. Foz do Arelho kumsalı kentin 10 km batısındadır. Nüfus (1981) kent, 17.768; belediye, 41.483.

Calder, Alexander (Stirling) (d. 22 Haziran 1898, Lawnton, Pennsylvania - ö. 11 Kasım 1976, New York kenti, ABD). ABD'li heykeltci. Aslı ya da dengede duran elemanların motor gücü ya da hava akımı ile rahatlıkla hareket ettiği "mobil" adı verilen hareketli (kinetik) heykelin yaratıcısıdır.

Babası ve büyükbabası heykeltci, annesi de başarılı bir ressamdı. Akademik bir sanat ortamı içinde büyümesine karşın, Calder'ın sanatçı olmaya fazla bir eğilimi yoktu. Babasının sağlığı nedeniyle birçok kez kent değiştirmelerinin ve sık sık geziye çıkmalarının dışında gençliği, döneminin tipik orta sınıf Amerikan gençlerinininkinden farklı değildi.

1919'da New Jersey eyaletinde Hoboken'daki Stevens Teknoloji Enstitüsü'nü bitirerek makine mühendisi oldu. Birçok yeri dolaşarak çeşitli mühendislik işlerini çalıştı. 1922'de New York kentindeki bir gece okulunda resim dersleri aldı. 1923'te

Calder, Yousuf Karsh'in fotoğrafı, 1966
Karsh-Woodfin Camp and Associates

de Sanat Öğrencileri Birliği'ne yazıldı. Orada, New York'tan sahneler çizen John Sloan ve George Luks gibi Ashcan okulu ressamlarının etkisi altına girdi. O sıralarda, dönemin başka Amerikalı sanatçıları gibi onun da amacı, grafik sanatlar alanında para getiren bir iş bulmaktı. 1924'te *National Police Gazette* için resim çizmeye başladı. Konuları özellikle boks maçları ve sirklerdi.

Başka birkaç sıradan ticari çizim işinde çalıştıktan sonra 1926'da, çağdaş sanatın merkezi olan Paris'e gitmeye karar verdi. Orada bir yandan heykel çalışırken, bir yandan da kendi zevki için ahşap ve telden, oyuncuğa benzer hayvanlar yapıyordu. Bunlardan bir minyatür sirk oluşturdu (Whitney Müzesi, New York), izleyici olarak da o yıllardaki Paris'in önde gelen sanatçı ve edebiyatçıları koydu. Çizgiye ve sirk figürlerine karşı beslediği ilgi onu telden heykeller yapmaya itti. Yaklaşık 1,5 m yüksekliğindeki "Bahar" (1929, Guggenheim Müzesi, New York) adlı kadın figürü ile aralarında 2,5 m uzunluğunda dişi bir kurdun da bulunduğu "Romus ve Romulus" (1928, Guggenheim Müzesi, New York) adlı heykel grubu bu türden ilk ürünleridir.

Paris'te tanışıp sirkinde yer verdiği sanatçılardan gerçeküstücü İspanyol ressam Joan Miró'nun Calder'ı etkilediği düşünülür. Gerçeküstücülüğün o yıllarda ilk önemli atılımı yapmış olmasına karşın Calder böyle bir akımın varlığının pek bilincinde değildi. Gerçekte bütün sanat yaşamı boyunca kendisini "sanat dünyası"ndan soyutlamaya çalışmıştı. Ama Miró ile kısa sürede kurduğu dostluk uzun yıllar devam etti.

Calder, 1930'da Hollandalı ressam Piet Mondrian ile tanıştı ve onun atölyesini gezdi. Bu onun, resimdeki çağdaş eğilimlerin farkına varmasına ve çalışmalarını soyutta doğru yöneltmesine neden oldu.

1931-32 kışında, çeşitli geometrik biçimler içeren ve motorla hareket ettirilen heykeller yapmaya başladı. Marcel Duchamp bu heykellere "mobil" adını verdi. Estetik açıdan hareket, çeşitli öğeler arasındaki ilişkilerin değişmesi nedeniyle, yapıtı sürekli değişen bir kompozisyona dönüştürüyordu. Ertesi yıl Calder benzer üsluptaki, ama hareketsiz çalışmalarını sergilediğinde, bu kez de Jean Arp bu ürünleri "stabil" (duragan) olarak tanımladı. Bu terimi daha sonraları Calder sürekli olarak kullandı. 1932'nin başında yaptığı mobil heykellerinin çoğunda hareket, doğrudan doğruya hava akımıyla sağlanıyordu.

1931'de evlenirken kendisi için bir nikâh yüzüğü hazırlayan Calder bu nedenle takı tasarımıyla da ilgilenmeye başladı. Aynı yıl *Ezop Masalları*'nın yeni basımı için resimler hazırladı. Bunu 1940'larda başka bazı kitap resimleri izledi. Calder 1930'lar boyunca mobil kavramını geliştirdi. Bu yöndeki ilk büyük çalışması 1937'de Paris Dünya Fuarı'nda İspanyol Pavyonu'nda yaptığı cıvalı çesmeydi. Bu heykelde hareket, akan cıvanın dönen bir çubuğa iştirilmiş bir tabağa çarpmasıyla oluşuyordu. Fuardan sonra Calder'ın ünü, Avrupa ve Amerika'da düzenlenen yıllık sergilerle gitgide arttı, 1943'te New York Modern Sanat Müzesi'ndeki sergisiyle de doruğa ulaştı.

Calder'ın ilk mobil ve stabil çalışmalarının küçük ölçekli olmasına karşılık, sonraki ürünleri gitgide anıtsal boyutlara ulaştı. En büyük stabil düzenlemelerinden biri,

1952'de Caracas'ta Venezuela Merkez Üniversitesi'nin gösteri salonu için tasarladığı akustik tavadı. 1961'de Amsterdam Belediye Müzesi'nde düzenlenen sanat sergisi, dikkatleri bir kez daha Calder'in ve onu izleyen sanatçıların çalışmalarına çekti. 1960'lar boyunca Calder, Batı Almanya'da Kassel'de, New York'ta Guggenheim Müzesi'nde ve Paris Kenti Modern Sanat Müzesi'nde düzenlenen büyük sergilerle iyice tanındı.

Evlendikten sonra Fransa ile Amerika arasında sık sık gidip geldiği gibi, Güney Amerika ve Asya'ya da gezilere çıktı. 1955-56'da Hindistan'ı gezdi ve orada 11 tane mobil heykel gerçekleştirdi.

1970'lerde Fransa'da Tours yakınlarındaki Saché'deki atölyesinde büyük boyutlu stabil heykeller tasarladı, serbest biçimli çizim ve resimler üzerinde çalıştı. Büyük ölçekli işler yaparken önce küçük bir model oluşturuyor, sonra bunu Tours'daki bir dökümhane'de büyütyordu. Yaşamının önemli bir bölümünü Fransa'da geçirmekle birlikte, Connecticut eyaletinde Roxbury'deki eviyle atölyesini de hiç terk etmedi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "At" (1928, Modern Sanat Müzesi, New York), "Shepard Vogelgesang'ın Portresi" (1930, Shepard Vogelgesang Koleksiyonu, New York), "Dans Eden Torpido Biçimi" (1932, Berkshire Müzesi, Pittsfield, Massachusetts), "Bir Evren" (1934, Modern Sanat Müzesi, New York), "Daire" (1934, Agnes Rindge Claflin Koleksiyonu, Poughkeepsie, New York), "Çelik Balık" (1934, Virginia Güzel Sanatlar Müzesi, Richmond), "Asılı Mobil" (1936, Meric Gallery Koleksiyonu, New York), "Balina" (1937, Modern Sanat Müzesi, New York), "İstakoz Tuzluğu ve Balık Kuyruğu" (1939, Modern Sanat Müzesi, New York), "Cam Saat" (1941, Catherine White Koleksiyonu, New York), "Papağan" (1941, C. Earle Miller Koleksiyonu, Downingtown, Pennsylvania), "Kırmızı Yapraklar" (1942, Chicago Sanat Kulübü), "Küçük Ağaç" (1942, Edgar Kaufmann, Jr. Koleksiyonu, New York), "Yatay Dikenler" (1942, Addison Amerikan Sanat Galerisi, Phillips Akademisi, Andover, Massachusetts), "Kırmızı Nesneyle Sabit Yıldız Kümesi" (1943, Modern Sanat Müzesi, New York), "Su Zambacı" (1945, Pauling Donnelly Koleksiyonu, Chicago), "Çiçeği Tehdit Eden Süngüler" (1945, Washington Üniversitesi Sanat Galerisi, St. Louis, Missouri), "Jacaranda" (1949, Wallace K. Harrison Koleksiyonu, New York), "Blériot" (1949, Ida Chagall Koleksiyonu, Paris), "El Corcovado" (1951, José Luis Sert Koleksiyonu, Lattingtown, Long Island, New York), "Evren" (1974, Sears Gökdeleni, Chicago).

Calderdale, İngiltere'de, West Yorkshire metropoliten ilinin en batı ucundaki ilçe. Yüzölçümü 364 km²'dir. İlçenin yönetim merkezi Halifax, en büyük kentidir. Dağınık koyun çiftlikleri ve göletlerin yer aldığı, çıplak kumtaşı oluşumlu Pennine kırları 457 m yüksekliğe ulaşır; yüzeyi Calder Irmağı ve sayısız küçük kollarıyla parçalanmıştır. Aradaki büyük vadide, Todmorden ile Brighouse arasındaki kasabalarda 19. yüzyılda dokumacılık yapıldı. Yörede ince yünlü dokumacılığa bağlı olarak makine ve tel yapıcılığı da gelişmiştir. Halı dokumacılığı da önemli bir uğraştır. Elland'da vadilerin kenarlarında bulunan kumtaşlarından, yapı taşları ve kiremit toprağı elde edilir. Nüfus (1986 tah.) 193.100.

Calderón de la Barca, Pedro (d. 17 Ocak 1600, Madrid - ö. 25 Mayıs 1681, Madrid), Lope de Vega'dan sonra, İspanyol Altun Çağ'ının(*) en büyük oyun yazarı ve şairi. *El médico de su honra* (1635; Majestelerinin Doktoru), *La vida es sueño* (1635; Hayat Bir Rüyadır), *El alcalde de Zalamea* (y.

1640; Zalamea Valisi) ve başyapıtı sayılan *La hija del aire* (1653; Göklerin Kızı) tanınmış oyunlardır. Konuları din ve mitolojiden alan opera ve oyunlar da yazmıştır.

Gençliği. Oldukça varlıklı bir devlet görevlisi olan babası (ö. 1615) sert, baskıcı bir insandı. Bazı oyunlarında aile yaşamındaki bozuklukların yarattığı psikolojik ve ahlaksal bunalımlar üzerinde durması ve kötüye kullanılan baba otoritesinin anarşik davranışlara yol açtığını sergilemesi, aile ilişkilerindeki gerginliğin, genç Calderón'u derinden etkilediğini gösterir.

Din adamı olması kararlaştırılan Calderón, 1614'te Alcalá Üniversitesi'ne yazıldı, ama bir yıl sonra Salamanca'ya geçerek 1619 ya da 1620'ye değin burada edebiyat, hukuk ve ilahiyat okudu. Kilisede görev almak iste-medi ve Kastilya valisinin hizmetine girdi. 1623'te saray için oyunlar yazmaya başladı. Hemen sonra da IV. Felipe'nin koruması altında manzum oyunlar yazan küçük grubun önde gelen üyesi oldu. Bu ilk oyunları halk tiyatrolarında da tutulan Calderón, yalnızca saray çevrelerinde tanınan bir yazar değildi. Lope de Vega'nın ölümünden (1635) sonra, İspanyol tiyatrosunun büyük ustası oldu. Katalan Ayaklanması patlak verince, 1640'ta bir şövalye bölüğüne yazılarak savaşa katıldı ve büyük yararlık gösterdi. 1642'de yaralanınca ordudan ayrıldı. 1645'te Alba dükünün hizmetine girdi. Birkaç yıl sonra, evlilik dışı bir oğlu oldu. Çocuğun annesinin ölümünden duyduğu büyük acı yüzünden rahipliğe döndüğü yolundaki iddialar temelsizdir. 1651'de papazlığı atanan Calderón, artık oyun yazmayacağına açıkladıysa da, kralın emri üzerine, yalnızca saray tiyatrosu için yazmayı sürdürdü. Ayrıca her yıl Madrid'deki Corpus Christi Yortusu için iki oyun yazdı. Toledo Katedrali'ne atanınca 1653'te buraya yerleşti. Dinsel düşünceler üzerine kurulu *Psalle et sile* (İlahi Söyle ve Sus) adlı dinsel şiiri bu dönemin ürünüdür. Toledo'daki görevini, Madrid'de yayalarak sürdürme izni alınca, 1657'de Madrid'e döndü. 1663'te kralın onursal papazı oldu.

Sanat ortamı ve çalışmaları. Saraydan gördüğü destek Calderón'un sanatsal gelişimindeki en önemli etkidir.

İspanyol saray tiyatrosu halk tiyatrosunun içinden gelişti; başlangıçta üslup ve temaları da aynıydı. Ama yapımı 1633'te tamamlanan yeni Buen Retiro Sarayı'ndaki özel tiyatronun açılması, halk tiyatrolarında gerçekleştirilemeyecek oyunların sahnelenmesine olanak sağladı. Tiyatroyu görsel sanatlar, müzik ve dansla birleştiren, çağdaş yaşamdan uzaklaşıp klasik mitolojiye ve tarihsel konulara uzanan saray oyunları bu dönemde halk tiyatrosundan ayrılan barok tiyatroya yol açtı. Saray oyunları yazar Calderón da İspanya'da yeni yeni gelişen operayla ilgilenmeye başladı. Sözlü ve müzikli konuşmaların birbirini izlediği *zarzuela* denilen iki perdelik oyunlarının ilki *El jardín de Falerina*'dır (1648; Falerina Bahçesi). 1660'ta, bütün konuşmaları müzikli olan tek perdelik ilk operası *La púrpura de la rosa*'yı (Gülün Erguvanı) yazdı. Bunu, Juan Hidalgo'nun bestelediği üç perdelik *Celos, aun del aire matan* (1660; Havayı Bile Kiskanmak Öldürebilir) operası izledi. İtalyan opera geleneğinde olduğu gibi bu yapıtta da şiir müzikten önemliydi. Gerçekçi Calderón'un bütün müzikli oyunları, başlıbaşına birer manzum oyun örneğidir.

Gerçekçi olmayan, stülide bir sanat biçimini bilinçli olarak benimseyen Calderón'un oyunları, saray tiyatrosu bağlamında ele alınmalıdır. Ölümünden 200 yıl sonrasına

değin Calderón'un üstünlüğü tartışmasıdır. Ama 19. yüzyıl sonlarına doğru gerçekçi eleştiri anlayışının ağır basmaya başlaması Lope de Vega'nın "gerçek yaşamı yansıtan" oyunlarının yeğlenmesine yol açtı. Calderón yapmacık ve basmakalıp olarak değeriendirildi; olay örgüsü zorlama, kişiler tek boyutlu ve inandırıcı olmaktan uzak, şiiri ise özentili ve aşırı süslü bulundu. Ama Calderón kullanıla kullanıla basmakalıplaşan tekniklere ve biçimsel özelliklere bağlı kalmakla birlikte, yarattığı kişiler aracılığıyla, arada bir bu yönünü alaya alacak kadar yapıtına uzaktan bakmayı da başarmıştır. Bu uzaklık, sanatı biçimsel bir araç, sanatsal teknikleri de insan yaşamının özünü daha iyi açıklayabilmek için, görünen dış özelliklerini bir araya toplayıp soyutlamaya yarayan yöntemler olarak gören bir anlayışın göstergesidir.

Kişilerden çok eyleme, olay örgüsünden çok konunun bütünlüğüne önem veren Calderón, Lope de Vega'nın yarattığı tiyatro biçimini ve kalıplarını geliştirdi. Vega'nın biçimsel çerçevesine dokunmadan kendi sağlam yapısını ördü. İlk oyunlarından başlayarak, kişileri ve olayları temel düşünceyi geliştirmek için kullanarak teknik ustalığını sergiledi. Olgunluk döneminde olay örgüsü karmaşıklaştı; eylem daha kısıtlı ama yoğun hale geldi. Calderón'un en büyük ustalığı, karmaşık tiyatro kalıplarını yaratma biçimindedir; birbirinden ayrılmayan parçaların yardımıyla kurgusal bütünlüğe ulaşmış, sanatsal anlamı da bu yapının kavranmasına bağlı kılmiştir. *El pintor de su deshonra* (y. 1645; Kendi Utancının Ressamı) ve *La cisma de Ingalaterra* (y. 1627; İngiltere'de Dinsel Bölünme) bu tekniğin en olgun örnekleridir. Bunlarda şiirsel imgeler, kişiler ve eylem bazı temel simgeler yoluyla ustaca birbirine bağlanmış, oyunun teması bu simgeler aracılığıyla işlenmiştir. İspanyol barok üslubuna özgü güzel ve etkileyici sözler etme geleneğine bağlı kalmakla birlikte, Calderón'un şiiri aşırı süslemelerden uzaklaşma ve akılcıca dizginlenip denetlenen, derli toplu bir üslup yaratma yönünde gelişmiştir.

Dindışı oyunları. Calderón'un sanatını anlama gücünü, çağdaş okurun temalardaki özgünlüğü gözden kaçırmamasına yol açmıştır. Calderón, İspanyol tiyatrosunun gözde oyun biçimi entrika komedisinin kalıplarını benimsediyse de bunları temelde ciddi sorunları ele almada kullandı. *La dama duende* (1629; Hayalet Kadın) buna örnektir. *Casa con dos puertas, mala es de guardar* (1629; İki Kapılı Eve Göz Kulak Olmak Zordur) adlı oyununda gizli aşklarla bunların gerektirdiği kimlik gizleme çabalarını kadınları eve kapatan geleneğin bir sonucu olarak ele alır; bu uygulamanın sevgi ve dostluk duygularını zedeleyerek düşmanlıklara yol açtığını, dolayısıyla da sağlıksız bir toplum yarattığını gösterir. *No siempre lo peor es cierto* (y. 1640; En Kötü Olan Doğru Olmayabilir) ve *No hay cosa como callar* (1639; Sükût Altındır) ile bu yaklaşımın en gelişkin örneklerini veren Calderón, komedi kalıplarını kullanarak trajik çağrışımlar yaratır. İki oyunda da günün onurlu davranış kuralları dolaylı yoldan eleştirilir. Calderón, trajedilerinde de düellonun katı kurallarına karşı çıkar. Ünlü yapıtı *El alcalde de Zalamea*'da gizliliği ve düello ile ölç alma gereğini eleştirir. Oyun soylularla halk arasındaki büyük karşıtlığı da gösterir; aristokrat kahramanlık ülküsünün yozlaştığını, zenginliğin kol emeğine bağlı, onurun da hangi sınıftan olursa olsun dürüst ve ahlaklı insanlara özgü olduğunu sergiler. *El médico de su honra* adlı oyununda onuru uğruna suçsuz karısını öldüren adama hak

veren Calderón'un pek insancıl olmadığını ileri sürenler de olmuştur. Ama bu eleştirilenler, Calderón'un, tam da bu davranışın korkunçluğunu göstermeye çalıştığını gözden kaçırırlar.

Calderón'a göre yaşamın acıları yalnızca toplumda onurlu sayılan davranış kalıplarından kaynaklanmaz. İnsanın yanlış davranışıyla bir başkasının yanlışına yol açabileceğini de kavramış, bunda kendi aile yaşamı da etkili olmuştur. *La devoción de la cruz* (y. 1615; Haça Bağlılık) ve *Las tres justicias en una* (y. 1637; Bir Hamlede Üç Karar) adlı yapıtlarında en büyük günahkârın gerçekte kendisine karşı en çok günah işlenen kişi olması trajedinin özünü oluşturur, çünkü o daha doğmadan başkaları onun mezarını kazar. *El pintor de su deshonra*'da da benzer bir konu işlenir.

Calderón'a göre mutsuzluğun kaynağı, her biri ayrı yaratılan insanların yazgılarının başkalarınınkiyle sınıksız bağlı olmasındadır. Topluca yaratılan koşulların pençesindeki insan kendi sınırlı görüşüyle bu koşulların sonuçlarını kavrayamaz. Calderón'un bununla ilişkili olarak ele aldığı bir başka temel sorun da, yaşamın sunduğu olasılıklar ağı içinde insanın "kafasının karışması", doğruyu görebilme ve seçebilmesinin güçleşmesidir. *La vida es sueño*'da yaşamın sağladığı maddi ve toplumsal ayrıcalıklar gelip geçici düşsel kazançlar olarak ele alınır.

Olgun saray oyunlarının en iyi örneği, çoğunlukla başyapıtı sayılan ve Semiramis'in öyküsünü anlatan iki perdelik *La hija del aire*'dir. Babil'in bu savaşçı kraliçesi, tahta geçebilmek için oğlunu bir yere kapatır ve onun kılığına girer. Üslupçuluğun öne çıktığı bu oyun güçlü bir şiddet duygusu yaratır. Tutkuyla akıl arasındaki çelişmeyi oldukça karmaşık bir biçimde gösterir. Tutku bencil, güçlü ve egemen olma isteğiyle her şeyi ezip geçer, kargaşayı körükler ve yıkılışa götürür. Adalet ve bağlılık uğruna kişisel çıkarları bir yana bırakan akıl ise düzen yaratır. Calderón'un son dönem temalarını bu temel çelişki belirler; çeşitli yönleri, çoğunlukla uygarlığın olumlu değerlerine doğrudan bağlı olarak değişik biçimlerde incelenmiştir. Bunlardan hiçbirisi *La hija del aire*'deki yoğunluğa ulaşamazsa da, düşünce yönünden zengin, ciddi ve dengeli yapıtlardır. *Eco y Narciso* (1661; Yankı ile Nergis), *La estatua de Prometeo* (1669; Prometheus Heykeli) ve *Fieras afemina amor* (1669; Vahşi Hayvanlar Sevgiyle Evcilleştirilir) gibi bu dönem oyunlarında mitolojik temalar, az çok alegorik biçimde işlenir.

Dinsel oyunları. Calderón dindışı oyunlarında insan dünyasını onur ile sevgi, hirs ile bağlılık, barış ile adalet gibi değerlerin kaçınılmaz çatışmasından doğan bir uyumsuzluk ve karmaşa içinde görür. Bu oyunlarda özveri, güven ve sevgi yoluyla toplumsal birliğe ulaşmak ve sağduyu gibi doğal değerler belirleyicidir. Doğal değerlerle doğuştan değerleri karşı karşıya getiren dinsel oyunları ise onun yaşam görüşünü tamamlar. Dinsel oyunlarının en tipikleri, İspanya dışında gelişen Cizvit tiyatrosu geleneğine uygun olarak, ilk Hristiyanların din yoluna girişlerini ve bu yolda acı çekip ölen azizlerin başından geçenleri anlatır. Portekizli Prens Ferdinand'ın din yolunda ölümünü konu alan *El príncipe constante* (1629; Değişmez Prens); bu türün en güzel örneklerinden biridir. *El mágico prodigioso* (1637; Harikalar Yaratan Büyücü) daha karmaşık, *Los dos amantes del cielo* (Cennetin İki Sevgilisi) ve *El José de las mujeres* (y. 1640; Kadınların José'i) çok ustalıklı ve güç oyunlardır. Calderón, dinsel inancı akılcı yoldan savunmak için ölüm ve yaşlılık gibi

temel insan deneyimlerine dayanır; ölümlü dünyada insanlara vaat edilen mutluluğun gerçekleşemeyeceğini öne sürer. Mutluluk getireceği düşünülen güzellik, sevgi, servet, güç gibi doğal değerler, aklın gerçeği arama tutkusunu ya da yüreğin mutluluk özlemini tam anlamıyla karşılayamaz. Yalnızca "sonsuz iyilik"i kavramak insanın huzursuzluğunu giderebilir.

Bu din felsefesinin Hristiyan inancı açısından en etkileyici anlatımına *auto sacramental* (*) oyunlarında rastlanır. Corpus Christi Yortusu'nda açık havada sahnelenmek üzere yazılan bu alegorik oyunlardan 76'sı bugüne kalabilmiştir. Calderón bu oyunlarda ortaçağ ibret oyunu geleneğini sanat açısından yetkinleştirdi. Kutsal metinlerle ilahiyat konusundaki geniş bilgisini sağlam yapı tekniği ve şiir diliyle birleştirebilmesi, dindeki soyut öğreti ve ahlak kavramlarını inandırıcı bir oyun yapıyla aktarabilmesini sağladı. *Auto sacramental* oyunlarının en zayıflarında bile alegorinin üstünlüğünden kaynaklanan bir etki yaratılır. En iyi örneklerinde ise derin bir ahlak anlayışı, tinsellik, zaman zaman yumuşak yer yer de çok güçlü şiirsel duygular görülür. *La cena de Baltasar* (y. 1630; Belşazar'ın Şöleni) ve *El gran teatro del mundo* (y. 1635; Büyük Dünya Tiyatrosu) ilk dönemlerinde benimsediği üslubun güzel örneklerindendir. *No hay más fortuna que Dios* (y. 1652; Tanrı'dan Başka Kismet Yoktur) ve *Lo que va del hombre a Dios* (1652-57; İnsanla Tanrı Arasındaki Uçurum) karmaşık ara dönem oyunlarıdır. Bu türdeki en başarılı oyunları yaşlılığında yazdığı *auto sacramental*'lerdir. Düşüş ve kurtuluş inançlarını ele alan bu oyunların en önemlileri *La viña del Señor* (1674; Tanrı'nın Bağ), *La nave del mercader* (1674; Tüccarın Gemisi), *El Nuevo hospicio de pobres* (1675; Yeni Yoksullar Evi), *El día mayor de los días* (1678; Günlerin En Büyüğü) ve *El pastor fido*'dur (1678; Sadık Çoban). Calderón bu oyunlarında insanın içinde bulunduğu karmaşayı büyük bir sevecenlik ve anlayışla anlatır.

Hristiyan öğretilerini aktaran bir tiyatro biçimi yaratması, Calderón'a edebiyat dünyasında özel bir yer kazandırmıştır. Ama onun büyüklüğü yalnızca bundan kaynaklanmaz. Derin ve tutarlı düşünceleri, teknik ustalığı, sanatsal bütünlüğü, psikolojik sezgileri ile akılcı ve insancıl ahlak ölçütleri onu dünya tiyatrosunun en büyük yazarları arasına katmıştır. Cotenelo Y. Mori'nin yazdığı *Ensayo sobre la vida y obras de D. Pedro Calderón de la Barca* (1924), Calderón'un tek kapsamlı yaşamöyküsüdür.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *El purgatorio de San Patricio* (y. 1628; Aziz Patrik'in Arafı), *De una causa dos efectos* (y. 1631-32; Bazı Etkenlerin Sonucu), *La Banda y la flor* (1632), *Amar después de la muerte* (1633; Ölümden Sonraki Sevgi), *La niña de Gómez Arias* (y. 1638).

Caldwell, Erskine (d. 17 Aralık 1903, Coweta, Georgia - ö. 11 Nisan 1987, Pa-

Caldwell
Little, Brown & Co

radise Valley, Arizona, ABD), ABD'li yazar. Güneyli yoksul köylülerini konu alan açık sözlü roman ve öykülerinde şiddet, cinsellik ve olağandışı mizah öğeleri ile toplumsal adaletsizliğe yönelik güçlü bir eleştiri iç içe geçmiştir. Caldwell bütün dünyada geniş okur kitlesi kazanmıştır.

Deep South; Memory and Observation (1968; Güney'in Derinlikleri; Anı ve Gözlem) adlı kitabında uzun uzun anlattığı babası, yurtiçindeki kiliseleri sürekli dolaşan bir misyonerdirdi. Erskine, düzensiz geçen ilköğrenim döneminin ardından Güney Carolina eyaletindeki Due West'te Erskine College'a gitti. Daha sonra girdiği Virginia Üniversitesi'ni bitiremedi. Birbirine ilişkisiz pek çok işte çalışan Caldwell, otobiyografisi *Call it Experience*'da (1951; *Geride Kalan Yıllar*, 1954) bu uğraşlarının bir dökümünü sunacaktı. Garip işlerde çalıştığı dönemde ABD'deki yaşam biçimi konusunda geniş bir deneyim edindiği gibi, etkin bir toplumsal bilinç de geliştirdi.

Ciddi bir biçimde roman ve öykü yazarlığına yönelmeye karar verdikten sonra 1926'da Maine'a yerleşti. Onu üne kavuşturan yapıtı *Tobacco Road* (1932; *Tütün Yolu*, 1948, 1977) kırsal bölgelerdeki sefaletten ve onur kırıncı yaşam koşullarından söz ederken sık sık kullanılan bir deyim durumuna geldi. Trajikomik bir karakter olan Jeeter Lester ile ailesini ve komşularını işleyen *Tütün Yolu*'nu 1934'te Jack Kirkland tiyatroya uyarladı; oyun yedi buçuk yıl New York sahnelerinde kaldı, ABD tiyatrolarının neredeyse demirbaşı oldu. Caldwell'in romancı olarak ünü daha çok *Tütün Yolu*, *God's Little Acre* (1933; *Allaha Adanan Toprak*, 1949/*Tanrıya Adanan Toprak*, 1986) ve *Trouble in July* (1940; *Temmuz Vakası*, 1951, 1959) adlı romanlarına dayanır. Ama birbiriyle bütünleşmeyen anlatılardan oluşmuş, başarılı bir çocukluk öyküsü olan *Georgia Boy* da (1943; *Bir Garip Adam*, 1951/*Bir Garip Zenci*, 1975) öbür yapıtları kadar önemlidir.

Caldwell 1930'ların sonlarına doğru toplumsal sorunlarla yakından ilgilendi, gitgide yoksullaşan ortakların yanında yer aldı. *You Have Seen Their Faces* (1937; *Yüzlerini Gördünüz*) adlı kitabında bu kesimin yaşamını sergiledi. Bu güçlü belgesel yapının fotoğraflarını karısı Margaret Bourke-White (*) çekmişti. Caldwell ve eşi, buna benzer iki kitapta daha birlikte çalıştılar. 1941'de Alman işgali başladığı sırada SSCB'de bulunan çift, bazı muhabirlik görevleri üstlenerek birkaç ay daha bu ülkede kaldılar. Caldwell'in kendi gözlemlerine dayanarak savaşı anlattığı *All Out on the Road to Smolensk* (1942; *Smolensk Yolunda*) adlı kitabı bu birkaç ayın ürünüdür.

Caldwell 1945'te ABD'nin çeşitli bölgelerini konu alan *American Folkways* (Amerikan Gelenekleri) adlı bir dizi kitap yayınlamaya başladı. 1955'te tamamladığından 25 cilde ulaşan dizinin yayın yönetmenliğini de üstlendi. Son romanları edebiyat çevrelerinde çok ilgi toplamadı.

Arkadaşı Güneyli yazar William Faulkner'in Caldwell'i en iyi beş çağdaş Amerikan yazarından biri saymasına karşın, ABD'li eleştirmenler Caldwell'i övmekte genellikle ihtiyatlı davranırlar. Genel olarak, Caldwell'in öykülerinin bütün öbür yapıtlarından daha iyi olduğu söylenebilir.

Caldwell'in *Tragic Ground* (1944; *Felaket Yatağı*, 1954/*Belah Yer*, 1981, 1991), *The Sure Hand of God* (1947; *Alın Yazısı*, 1954), *This Very Earth* (1948; *Toprak Hasretü*, 1955), *A Lamp for Nightfall* (1952;

Penceredeki Işık, 1961) gibi birçok başka yapıtı da Türkçeye çevrilmiştir.

Caledon Irmağı, Afrika'nın güneydoğusundaki Orange Irmağının kolu. Lesotho-Güney Afrika sınırından, Draken Dağlarından doğar ve genellikle güneybatıya doğru akar. Lesotho ile Güney Afrika'nın Oranje Vrystaat adlı yönetim bölgesi arasındaki sınırın büyük bölümünü oluşturur. Lesotho'nun başkenti Maseru Caledon Irmağı kıyısındadır. Irmak, Oranje Vrystaat'taki Wepener yakınlarında Lesotho topraklarından çıkar; Oranje Vrystaat'ın güneydoğusunda 480 km boyunca aktıktan sonra, Bethulie yakınında Orange Irmağı ile birleşir. Güney Afrika'da en yüksek sıcaklık farklarına rastlanan yerlerden biri olan Caledon Irmağı vadisi, verimli bir mısır üretim bölgesidir.

Calexico, ABD'de, California'nın güneyinde Imperial iline bağlı kent ve liman. Imperial Vadisinin güney ucunda yer alır. Meksika'daki Mexicali'den yalnızca bir çit ile ayrılır. 1900'de kurulan ve 1908'de tüzel kimlik kazanan Calexico, bir zamanlar İmparatorluk Toprak Kumpanyası'nın merkeziydi. Günümüzde bir ticaret ve gemicilik merkezi ve bir boşaltma limanı olarak gelişmesine karşın, başlıca gelir kaynağı turizmdir. Vadiyi sulayan Amerika Kanalı, kent sınırlarının yakınından geçer. Kentin adı, California ve Mexico adlarının birleştirilmesinden türetilmiştir. Nüfus (1990) 18.633.

Calgaon, Hindistan'ın batısında, Maharashtra eyaletinde kent. Calgaon ilinin yönetim merkezidir. Bombay-Nagpur karayolu ve Bombay-Allahabad demiryolu üzerinde yer alır. 19. yüzyıldan önce önemsiz bir yer olmasına karşın, daha sonra tüccarlar ve dokumacılar için çekici bir kent oldu. 1860'a gelindiğinde kentte 400'den fazla el tezgâhı bulunuyordu. 1800'lerin sonlarından sonra sürekli büyüyen kent, bugün, bir pamuk üretim bölgesi olan Khandesh'in en önemli ticaret merkezlerinden biridir. Kentte Puna (Poona) Üniversitesi'ne bağlı 12 yüksekokul vardır.

Yüzölçümü 11.771 km² olan Calgaon ili Dekkan Platosunun kuzey ucundaki Tapti Vadisindedir. Kuzeyden, Batı Gatlar'ın parçası olan ve en yüksek noktaları 1.000 m'ye ulaşan Satpura Sıra dağlarıyla çevrilidir. Tepeler, Tapti Irmağına doğru dik bir biçimde alçalır; ırmağın hızlı akışlı kolları, kıyıları parçalayarak, bir kırgı bayır yüzey şekli oluşturmuştur. Irmağın güneyinde, hafif engebeli olan arazi, ırmak havzasının 180 m yukarısındaki Ajarita Tepelerine doğru yavaş yavaş yükselir. Khandesh pamuk üretim bölgesinin bir parçası olan ilde, pamuğun yanı sıra, dana ve yağlı tohumlar yetiştirilir. Yetersiz ve mevsimlere göre değişen yağış miktarının üretim üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek için 1970'lerin ortalarında Tapti, Bori ve Girna ırmakları üzerinde sulama projeleri uygulamaya konmuştur. İlde pamuklu kumaş, yapay ipek, ipik, donanma ve aydınlatma fişegi fabrikaları vardır. Çeşitli eğitim kuruluşları, ilde ilkököl, ortaokul ve ticaret okulları açmıştır. 1916'da kurulan Hindistan Felsefe Enstitüsü Amalner'dedir. Nüfus (1991) kent, 241.603; (1981) il, 2.618.274.

Calgary, Kanada'da, Alberta eyaletinin güneyinde kent. Büyük Ovaların batı ucunda, Bow ve Elbow ırmaklarının birleştiği noktada ve eyalet merkezi Edmonton'un

Kent merkezi ve Calgary Kulesi, Calgary, Alberta
George Hunter

298 km güneyinde yer alır. 1875'te Brisebois Kalesi Kuzeybatı Atlı Polis Karakolu olarak kuruldu. Kaleye 1876'da İskoçya'daki Mull Adasında bulunan Calgary'nin adı verildi. Kanada Pasifik Demiryolu hattının 1883'te bölgeye ulaşmasıyla bir tarım ürünleri işlemeciliği ve dağıtım merkezi olarak gelişti. 1884'te kasaba, 1893'te de kent tüzel kimliği kazandı. 1904'te çevresindeki alanda kurulan Batı Sulama Bölgesi Projesi, çeşitli tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi ve büyük ölçekli hayvan besiciliğine olanak verdi. 1914'te yakındaki Turner Vadisinde petrol ve doğal gaz yataklarının, 1947'de ise Edmonton yakınındaki ünlü Leduc petrol alanlarının bulunması, kentin ekonomik gelişimini önemli ölçüde hızlandırdı. Trans-Canada Karayolu ile kıtayı bir uçtan bir uca aşan iki demiryolu hattı üzerinde bulunan Calgary, günümüzde Edmonton'dan sonra eyaletin ikinci büyük kenti durumuna gelmiştir. Başlıca sanayi dalları petrol arıtımı, değirmencilik, et paketleme, kerestecilik, bira mayası, inşaat malzemeleri ve gübrelerdir. Kentte Alberta Üniversitesi (1906) ve Calgary Üniversitesi (1945) bulunmaktadır.

Calgary Şenliği dünyaca ünlü bir rodeo ve panayırıdır. 1912'de Alberta'daki büyük bir sıgır yetiştiricisinin desteğiyle Wyominglu eski bir kovboy olan Guy Weadick'in başlattığı Calgary Rodeosu, 1923'ten bu yana her yıl düzenlenmektedir ve bu tür gösterilerin Kanada'daki en eski örneğidir. *Western* giysileri içindeki insanların gösterileri, sokak dansları, alışılmış ve alışılmamış çeşitli rodeo gösterileriyle birkaç gün sürer. Calgary 1988 Kış Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği etmiştir. Nüfus (1986) 636.104; metropoliten alan, 671.326.

Calhoun, John C (aldwell) (d. 18 Mart 1782, Abbeville, Güney Carolina - ö. 31 Mart 1850, Washington, D.C., ABD), Temsilciler Meclisi üyeliği, savaş bakanlığı, başkan yardımcılığı (1825-32), senatörlük ve dışişleri bakanlığı görevlerinde bulunmuş olan ABD'li devlet adamı. Köleliği ve eyaletlerin yetkilerinin genişletilmesini savunmuş, eski Güney'in simgesi durumuna gelmiştir.

İlk yıllar. Calhoun, İskoç-İrlandz kökenli varlıklı bir ailenin oğluydu. ABD'ye ilk yerleşenlerden olan ailesi, Calhoun'un doğumundan kısa bir süre önce Pennsylvania'dan Carolina Piedmont'a göç etmişti. Calhoun, iki yıl kentteki bir okulda öğrenim gördükten sonra Yale Üniversitesi'ne girdi

ve okulu başarıyla bitirdi. Ardından Connecticut eyaletindeki Litchfield'de bir yıl süreyle hukuk öğrenimi gördü. Charleston'da önde gelen Federalistlerden birinin barosunda staj yaptıktan sonra baroya kabul edildi. Ama, 1811'de kuzini Floride Bonneau Calhoun'la evlenince, avukatlığı bırakarak, karısının topraklarını işletmeye ve politikayla ilgilenmeye başladı. Jefferson önderliğindeki Cumhuriyetçilerin ateşli bir destekçisi olan ve daha 1807'de İngiltere'ye savaş açılması çağrısında bulunan Calhoun, 1808'de eyalet meclisine seçildi. 1811'de de ABD Temsilciler Meclisi'ne girdi. Temsilciler Meclisi'nde kısa sürede kendini göstererek meclis sözcüsü Henry Clay'in yardımcılarından biri durumuna geldi; dışişleri komitesi başkanı olarak, Haziran 1812'de İngiltere'ye savaş ilan edilmesinde etkili oldu.

Politik yaşamı. Calhoun, savaş sonrası dönemde, ikinci bir ulusal bankanın kurulması, kalıcı bir uluşım ağının oluşturulması, sürekli bir ordu ve modern bir donanmanın kurulması için yasa tasarıları hazırlayan komitelerin başkanlığını yaptı. 1816'da, koruyucu gümrük duvarlarının uygulamaya konması için var gücüyle çalıştı. 1817'de Başkan Monroe tarafından savaş bakanlığına getirildi.

Temsilciler Meclisi'nde hızla yükselerek Cumhuriyetçi Parti'nin önde gelenleri arasına girdi. Ama yükselme tutkusu, tartışmalar sırasındaki düşüncesiz çıkışları ve bencil tutumu bir süre sonra kendisine karşı bir güvensizlik duygusunun doğmasına yol açtı. Bir başka tutkusu da başkan olmaktı. Bu göreve gelebilmek için üç kez girişimde bulundu ve her girişimi sırasında Calhoun'dan övgüyle söz eden yaşamöyküleri yayımlandı. Sonuncusu 1843'te yayımlanan bu yazıların önemli bölümü Calhoun'un kendisi tarafından bir üçüncü kişinin ağzından yazılmıştı.

Daha önce milliyetçilik konusunda gösterdiği aşırılığı, 1830'larda anayasada federal hükümetin yetkilerinin kısıtlanması konusunda gösterdi. 1828'de *South Carolina Exposition and Protest*'te (Güney Carolina'nın Durumu ve Muhalefeti) eyaletlerin Kongre'de kabul edilen bir yasanın anayasaya aykırı olduğunu ilan edebilme hakkını imzasız olarak savunan Calhoun, bu doğrultadaki görüşlerini 1831'de Kongre'de açıkça savundu. Calhoun'a göre, her eyalet bağımsız olduğu için, anayasa bağımsız devletler arasında yapılmış bir sözleşme niteliğini taşıyordu. Bu nedenle de, Kongre'de kabul edilen bir yasanın anayasaya aykırı olduğunu ilan edebilme yetkisi Yüksek Mahkeme'de değil eyaletlerde olmalıydı.

1832-33'teki bu tartışmanın odak noktasını, koruyucu gümrük duvarlarının oluşturulmasına karşın, Calhoun'un asıl amacı Gü-

Calhoun, Mathew Brady'nin daguerreotype baskısından ayrıntı, y. 1849
Library of Congress Washington, D.C

ney'e özgü bir kurum olan köleliği korumak ve Kongre'deki Kuzeyli çoğunluğun, 1833'te İngiltere'de olduğu gibi, köle sahiplerine tazminat ödeyerek köleliği yasaklamaları olasılığını engellemekti.

Calhoun'un tüm beklentilerine karşın, Güney eyaletlerinin çoğu önerisini reddetti. Herhangi bir eyaletin Birlik'ten çekilme hakkı olduğuna inanan Jefferson Davis bile, eyaletlerin Kongre'de kabul edilen bir yasanın anayasaya aykırı olduğunu ilan edebilmelerine karşı çıktı. Calhoun'un savını desteklemek için kullandığı 1798 Virginia Kararnamesi'ni çıkarmış olan eski başkanlardan seksen yaşındaki James Madison da bu savı çürüttü.

Dostluklarını sürdürmede başarısız olan Calhoun'un, aralarında yardımcısı olduğu Başkan Andrew Jackson'ın da bulunduğu dostlarının birçoğuyla arası açıldı. Calhoun, 1832 sonunda başkan yardımcılığı görevinden ayrıldıktan sonra, Senato'ya seçildi. Yaşamının geri kalan bölümünü Senato'da geçiren Calhoun, köleliğin kaldırılmasından yana olanların girişimlerine karşı Güney'i birleştirmeye çalıştıysa da bir sonuca ulaşamadı. Öte yandan, kölelik kurumunun "iyi" olduğu savına dayalı ateşli savunması, köleliğin yasak olduğu eyaletlerde Güney'e karşı olumsuz duyguların gelişmesine yol açtı.

Değerlendirme. Karmaşık bir kişiliği olan Calhoun'un siyasal yaşamı çelişkilerle doludur. Siyasal yaşamının ilk yarısında Alexander Hamilton'ın güçlü bir federal hükümet oluşturma çabalarından övgüyle söz eden Calhoun, daha sonraki yıllarda eyaletlerin anayasada belirlenen yetkilerinin kararlı bir savunucusu durumuna geldi.

Kongre'deki konuşmaları ve ölümünden sonra yayımlanan, siyasal görüşlerini içeren iki kitabı, Calhoun'un ülkesinin önde gelen özgün siyaset kuramcılarının biri olarak ünlenmesine yol açtı. "Azınlığın savunucusu" olarak tanınan Calhoun için tek önemli azınlık Güneylilerdi. Ona göre Birlik'i korumanın yolu Güney'e istediği her hakkın tanınmasıydı. Öte yandan, olağanüstü bir önseziyle Birlik'in er ya da geç dağılacığını gören Calhoun, 1850'de bir arkadaşına, bu dağılmanın "12 yıl ya da üç başkanlık dönemi" içinde gerçekleşeceğine inandığını söylemişti.

Cali, Kolombiya'nın batı kesiminde kent. Valle del Cauca ilinin (*department*) başkenti olan Cali, 1.014 m yükseklikteki Cali Irmağının iki yakasında yer alır. Kolombiya'nın güneybatısında, astropik Cauca Vadisinde 25 Temmuz 1536'da Sebastián de Belalcázar tarafından kuruldu. Dağların arasına sıkışmış konumundan ötürü 1950'lere değin ekonomik yönden gelişemedi, ama bugün, Bogotá ve Medellín'den sonra Kolombiya'nın üçüncü büyük kentidir.

ABD'de Tennessee Vadisi İdaresi (TVA) örnek alınarak özerk bir kamu kuruluşu statüsü ile kurulan Cauca Valley Corporation (CVC) 1954'ten bu yana vadinin tarım ve sanayi kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Bu kuruluş elektrik üretmek, taşkınları önlemek ve sulama ve makine kullanımı yoluyla küçük toprakları büyük ölçekli tarıma elverişli kılmak amacıyla Kolombiya'nın ikinci büyük su yolu olan Cauca Irmağının yukarı çıkışından yararlanmaktadır. Vadideki tarım ürünlerinin alım ve satım merkezi olan Cali, aynı zamanda, bir sanayi merkezi olarak Bogotá, Barranquilla ve Medellín ile yarışmaktadır.

Yörenin şekerkamışı ve kahve gibi ticari amaçlı tarım ürünlerine son yıllarda pamuk ve soya fasulyesi de eklenmiştir. Sığır besiciliği, mandıracılık ve tavukçuluk da önemli yer tutar.

Şekerkamışı posasından üretilen kâğıt, çeşitli kimyasal maddeler ve ilaçlar başlıca sanayi ürünlerini oluşturur.

Cali, son 400 yıl boyunca Kolombiya'nın stratejik bir ulaşım merkezi olmuştur. Karayolu ve demiryolu ile kuzeydoğudaki büyük kentlere ve Büyük Okyanus kıyısına (Buenaventura) bağlantısı vardır. Ayrıca, büyük bir uluslararası havalimanına ve askeri hava üssüne sahiptir. Her yıl düzenlenen şekerkamışı fuarı ve karnavalıyla ziyaretçi çeken ünlü bir turizm bölgesidir. Arkeoloji Müzesi, Dinsel Sanatlar Müzesi, Belediye Tiyatrosu, Müzik Konservatuarı ve Halk Kültürü Enstitüsü bulunan Cali önemli bir kültür merkezidir. Batı Yarımküre'nin dört yılda bir tekrarlanan Pan-Amerikan Oyunları 1971'de Cali'de düzenlenmiştir. Nüfus (1985) 1.323.944.

California, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin güneybatısında, Büyük Okyanus kıyısında yer alır. Kuzeyde Oregon, doğuda Nevada ve Arizona, güneyde de Meksika'nın Baja California Norte eyaletiyle çevrilidir. Alaska ve Texas'tan sonra ülkenin üçüncü büyük eyaleti olarak 411.047 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyden güneye 1.300 km, doğudan batıya 400 km uzanır. Nüfusu (1990 tah.) 29.760.021'dir. Bölgenin ilk sakinleri olan Yerliler, öteki Kuzey Amerika Yerli topluluklarının tersine, merkezi bir yönetim yapısından yoksundu. Her topluluk küçük kabile olarak nitelendirilebilecek ayrı bir siyasal birim oluşturmuyor ve belirli bir toprak parçasında yaşıyordu. İlk Avrupa keşifleri sırasında bölgedeki başlıca Yerli toplulukları Nadené, Hokan, Penuti ve Aztek-Tano dillerini konuşuyordu.

İspanyol denizci Cabrillo'nun 1542'de keşfettiği bölge, sonraki üç yüzyıl boyunca Avrupalıların pek az ilgisini çekti. Fransisken keşişi Junípero Serro ilk misyon merkezini 1769'da San Diego'da kurdu. Serra ile ardıllarının kurduğu 21 misyon merkezi, çevresinde çok sayıda Yerliyi toplamanın dışında tarım ve hayvancılığın da gelişmesine hizmet etti. Meksika 1821'de İspanya'dan bağımsızlığını kazanınca, misyon merkezlerinin elindeki mülkler parçalanarak yönetime yakın siyasal çevrelere dağıtıldı. Bölgeye ilk örgütlü ABD'li göçmen toplu-

luğu 1841'de yük treniyle Missouri'den geldi. Amerikalı göçmenler 1846'da Sonoma'da yönetimi ele geçirerek bağımsız bir California Cumhuriyeti ilan ettiler. Aynı yıl içinde Monterey'de göçmenler ABD bayrağı altında savaşıma başladı. 1848'de Meksika Savaşı'nın sona ermesinin ardından, bölge toprakları ABD'nin eline geçti. Bölgede altın bulunması yoğun ve hızlı bir nüfus artışını sağladı. California 1850'de ABD'nin 31. eyaleti oldu.

California fiziksel coğrafya bakımından dört ana bölgeye ayrılabilir. 1) İç kesime 32-64 km kadar sokulan kıyıdağı sıradagılar, 2) kuzey-güney doğrultusunda 600 km kadar uzanan ve yüksekliği 4.300 m'yi geçen Sierra Nevada, 3) San Joaquin ve Sacramento ırmaklarının geçtiği Büyük Vadi, 4) güneydoğudaki çöllerin yer aldığı Havza ve Otlak Bölgesi. Birbirine sınırdas 48 ABD eyaletindeki en yüksek ve en alçak noktaları oluşturan ve California'da bulunan Whitney Dağı (4.418 m) ile Ölü Vadi (deniz düzeyinin 86 m altında) birbirlerinden yalnızca 112 km uzaktadır.

Büyük yükseklik farklılıkları ve geniş bir alana yayılmış farklı coğrafi özellikler nedeniyle, California'nın iklimi son derece değişkendir. Kıyılardaki yumuşak iklim yerleşim merkezlerinin burada toplanmasında önemli bir etken olmuştur; genellikle donma noktasının üzerindeki olan sıcaklık seyrek olarak 32° C'yi geçer. Eyaletin güneydoğusundaki Colorado Çölünde yaz sıcaklıkları 54° C'ye kadar çıkar; ortalama yıllık yağış ise 50-75 mm arasında değişir. Bu miktarın 1.750 mm'yi aştığı ve yıllık ortalama sıcaklığın 13° C düzeyinde olduğu kuzeybatı kıyısındaki sıradagılarda geniş kıyı sekoyası ormanları vardır. Yükseklik sınırlarında hızlı bir iklim değişikliği görülür; kıyı kentleri dağlardaki kayak merkezleri ve çöl spor merkezlerinden yalnızca birkaç saat uzakta-
dır.

California'nın nüfusu 1860-1960 arasında her 20 yılda bir ortalama bir kat artış göstermiştir. 1970'e gelindiğinde ülkenin en kalabalık eyaleti haline gelen California'da, beyazlar çoğunluğu oluşturmamakla birlikte, etnik karışım çok belirgindir. Ülkedeki 50 eyalet içinde Amerikan Yerlisi, Çinli, Filipinli, Japon, Koreli, Vietnamlı ve İspanyolca konuşan toplulukları en çok barındıran eyalet olan California, Siyahlar ve Asyalı Hintliler açısından da ikinci sırada yer alır. Yüzde 91'i geçen kentsel nüfus oranı bütün eyaletlerden daha yüksektir. Nüfusun dörtte üçünden fazlası üç büyük kentsel topluluğu oluşturan Los Angeles-Long Beach-Anaheim, San Francisco-Oakland-San Jose ve San Diego'da yaşar.

California, ekonomik bakımdan öteki ABD eyaletlerinden çok, ülkelerle karşılaştırılabilecek bir düzeye ulaşmıştır. Ürettiği mal ve hizmetlerin toplam değeri açısından ABD, eski SSCB, Almanya, Fransa ve Japonya'nın arkasından gelir. Ülkenin tarımsal üretiminde birinci sırayı elinde tutar; ekim altındaki alanların yüzde 80'inde sulama yapılır. Yaklaşık 50 kadar tarım ve hayvancılık ürününde bütün eyaletleri geçer. Ayrıca bazı özel ürünleri sağlayan tek eyalet durumundadır. Birinci sırayı aldığı önemli tarım ürünlerinden bazıları badem, brokoli, hurma, incir, çiçek ve fidanlık, üzüm, limon, salata, zeytin, erik, çilek, şeker pancarı, domates, ceviz ve yumurtadır. Pamuk, portakal, pıncık, sut, hindi ve yünde ise ikinci sırada yer alır.

Eyaletin önde gelen maden kaynakları petrol ve doğal gazdır. Bor, çimento, kum

Sierra Nevada'nın kuzeyinde yer alan Shasta Dağı ve Shasta-Trinity Ulusal Ormanı, Kuzey California
ABC Ajansı

ve çakıl da önemli bir miktarı bulur. En büyük imalat sektörü savunmaya dönük uzay araçlarıdır. Başlıca sanayi ürünleri ulaşım araçları, işlenmiş gıda, elektrik ve elektronik donanımı ile çeşitli makinelerdir. Her yıl öteki eyaletler ile ülkelerden gelen milyonlarca turistten bıraktığı gelir, eyalet ekonomisine büyük bir katkıda bulunur.

Dünyada nüfus başına motorlu araç sayısının en yüksek olduğu yer olan California'da, son derece yaygın, çok şeritli bir karayolu sistemi vardır. Bununla birlikte San Francisco metropoliten alanındaki Körfez Bölgesi Hızlı Ulaşımı (BART) dışında toplu taşımacılığı geliştirmeye yönelik hiçbir adım atılmadığından, kent içi ulaşım bütünüyle otobüs ve özel otolarla yapılır. Bu durum dev boyutlara varan çevre kirliliği sorunlarına yol açmıştır. Özellikle kıyı koridorunda hava ulaşımı oldukça yaygındır. Mal taşımacılığı büyük ölçüde kamyonlarla yapılır.

Tiyatro, dans, senfoni orkestraları, opera ve güzel sanatları desteklemek amacıyla büyük harcamalar yapılmıştır. California çok sayıda seçkin sanatçı ve oyuncunun yanı sıra bu düzeye ulaşma özlemi içinde olan birçok genci çeken bir kültür merkezidir. Hollywood ABD film ve televizyon sanayisinin merkezidir.

California'nın yükseköğretim sisteminde devletten mali destek alan kamu kurumları giderek ağır basmaktadır. Araştırma ve geliştirme alanında özel sektörle var olan etkileşim, bu sistemin ekonomik bakımdan güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. Yükseköğretim kurumları arasında California Üniversitesi ile California Eyalet Üniversitesi'ne bağlı okullar, birçoğu nitelikli öğretim veren özel üniversiteler ve lisans diploması veren iki ya da dört yıllık yüksekokullar bulunur.

California Akıntısı, Aleut Akıntısının devamı olarak, Kuzey Amerika'nın batı kıyısı boyunca 48° ve 23° kuzey enlemleri arasında güneye doğru akan yüzey okyanus akıntısı. Yüzeydeki hızı genellikle saniyede 25 cm'nin altındadır. 1.000 m'nin üzerinde saniyede yaklaşık 11 milyon m³ su taşır.

Yüzeye çıkan su miktarı, alınan güneş ışını ve taşınan su miktarındaki mevsimlik değişimlere bağlı olarak akıntının sıcaklığı ve tuzluluk oranı da değişir. Akıntının kuzey ve güney uçlarında en yüksek sıcaklık ve tuzluluk oranı sırasıyla 9°C ve 26°C ile binde 32,5 ve binde 34,5'tir. Dipten su yükselmesinin çok belirgin olduğu yaz mevsiminde, kıyı yakınlarında 200 m'nin altında bir karşı akıntı oluşur. Dipten gelen soğuk sular zengin besinleri de taşıyarak plankton ve hayvan varlığının artmasına katkıda bulunur.

California Bilimler Akademisi, ABD'nin batısındaki en eski bilim kurumu. 1853'te San Francisco'da kuruldu. Akademinin Golden Gate Parkı'ndaki binalarında bir doğa tarihi müzesi olan North American Hall, 10 binden fazla türün bulunduğu Steinhart Akvaryumu, bir planetarium, Afrika'daki yabanıl yaşamı sergileyen Simon African Hall ve dünyanın çeşitli kültürleriyle ilgili sergilerin yer aldığı Wattis Hall of Man bulunmaktadır. North American Hall'da, sergilenen memeliler ve kuşlara ek olarak sürüngenler, kuşlar ve memelilere ilişkin sergilenmemiş araştırma koleksiyonları ve 85 bini aşkın cildi içeren çok geniş bir araştırma kütüphanesi vardır. Akademinin entomoloji bölümündeki, çerçevesiz 3,5 milyon böcekten oluşan koleksiyon,

ABD'deki Smithsonian Institution'dakinden sonra ikinci büyük koleksiyondur. Akademinin yayınları arasında *Pacific Discovery* dergisi de bulunmaktadır.

California Körfezi, CORTÉS DENİZİ olarak da bilinir, İspanyolca GOLFO DE CALIFORNIA ya da MAR DE CORTÉS. Büyük Okyanusun doğusunda ve Meksika'nın kuzeybatı kıyısında büyük körfez. Körfezin oluşumu ile ilgili iki ayrı görüş vardır. Bir görüşe göre körfez yapısal olarak Büyük Okyanusun bir parçasıdır. Öteki görüş ise, dağlık bir yarımadada olan Baja California'nın giderek anakaradan ayrıldığını ve büyük San Andreas kırığı boyunca kuzeye doğru kaydığını öne sürer. Son 100 milyon yıl boyunca yaklaşık 480 km'lik bir kayma meydana gelmiştir. Ayrıca, yarımadayı yukarıya, körfezi ise aşağıya doğru iten dikey bir hareket de gerçekleşmiş olabilir.

Uzunluğu yaklaşık 1.200 km, genişliği ortalama 153 km (ağızda yaklaşık 320 km) olan körfezin, toplam yüzölçümü 160.000 km²'dir. Angel de la Guarda ve Tiburón adlı büyük adaların bulunduğu dar bölüm körfezi ikiye ayırır. Kuzey bölümü sığdır ve derinlik çok az yerinde 180 m'yi aşar. Güney bölümünde en derini 3.000 metreyi aşan birkaç çöküntü bulunmaktadır. Bu iki bölüm arasındaki güçlü gelgit dalgaları, deniz ulaşımını engelleyen tehlikeli Salsipuedes Havzasını oluşturur. Colorado Irmağı geniş bir deltayla körfeze dökülür. Doğudan gelerek geniş bir kıyı düzlüğü boyunca akan Fuerte, Mayo, Sinaloa, Sonora ve Yaqui ırmakları körfeze dökülen öteki akarsulardır. Körfezdeki başlıca limanlar, Baja California Yarımadasındaki La Paz ve anakarada Meksika kıyısındaki Guaymas'tır. Körfezde amatör balıkçı teknelerini barındıran birçok küçük liman bulunmaktadır. Güneybatı kıyıları boyunca inci avcılığı da yapılmaktadır.

İspanyol fatihi (*conquistador*) Hernán Cortés'in gönderdiği Nuñez de Guzmán komutasındaki bir keşif heyeti 1532'de körfeze ulaştı; ama burasının bir körfez olduğunu anlayamadı. Üç yıl sonra bu kez Cortés'in kendisi, körfezi aşarak arkadaki yarımadaya ulaşan ikinci bir sefer gerçekleştirdi. Ama Baja California'nın bir ada olmadığı Francisco de Ulloa'nın 1539'daki gezisine değin belirlenemedi. Körfeze, sularındaki kırmızı planktonlardan ötürü Mar Bermejo (Al Deniz) adını veren de Ulloa'dır.

California Sukemeri, ABD'de, California Eyalet Su Projesi'nin su taşıma hattı. San Francisco'nun doğusunda Sacramento Irmağı deltasından başlayıp, güneyde San Joaquin Vadisinden geçerek Tehachapi Dağlarının doruğunu aşan 440 km uzunluğundaki sukemeri, bu noktada doğu ve batı kollarına ayrılır. Doğu kolu deltadan yaklaşık 700 km uzakta biter. Kemer boyunca kanal ölçüleri değişir. Tipik bir beton kanal kesitinin taban genişliği 12 m, akış derinliği ise ortalama 9 m'dir. 1960'ta başlanan California Eyalet Su Projesi, yılda 5,2 milyar m³ suyu California'nın kuzeyindeki kaynaklardan eyaletin güneyine taşımak üzere planlanmıştır.

California Teknoloji Enstitüsü, kısa adı CALTECH, ABD'nin California eyaletindeki Pasadena'da, küçük, seçkin bir özel üniversite ve araştırma enstitüsü. Enstitüde kuramsal ve uygulamalı bilimler ile mühendislik konularında, lisans ve lisansüstü öğretime ve araştırmaya ağırlık verilir. 1891'de Throop Politeknik Enstitüsü olarak kurulmuş, 1920'de bugünkü adını almıştır. İleri teknik donanımı ve seçkin, yaratıcı bilim

adamlarından oluşan öğretim kadrosuyla dünyanın en önemli araştırma merkezlerinden biri sayılır. Fizikçi Robert Millikan, Richard Feynman ve Murray Gell-Mann, astronom George Ellery Hale ve biyokimyacı Linus Pauling gibi önde gelen bilim adamları burada çalışmış ve ders vermiştir. Enstitüdeki Jetli İtme Laboratuvarı, 1958'de ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) ile birlikte ilk ABD uydusu olan "Explorer I"i fırlattı; ardından uzayın ve ayın keşfine yönelik başka programlar yürüttü. Palomar ve Wilson dağları, Big Bear Gölü ve Şili'deki Las Campanas'ta bulunan uzay gözlemevleri, Washington'daki Carnegie Enstitüsü'nün de işbirliğiyle işletilmektedir. Enstitünün öteki kuruluşları arasında, Pasadena'daki sismoloji laboratuvarı, Corona del Mar'daki deniz biyolojisi laboratuvarı ve Bishop yakınlarındaki radyoastronomi araştırmaları merkezi sayılabilir.

California Üniversitesi, California'da, ana kampusu Berkeley'de olan, Davis, Irvine, Los Angeles, Riverside, San Diego, San Francisco, Santa Barbara ve Santa Cruz'da da kampusları bulunan eyalet üniversitesi. 1868'de Oakland'da kurulan üniversite 1873'te Berkeley'e taşındı. 1959'da bugünkü halini alan Davis kampusu, 1905'te bir çiftlikti, daha sonra Tarım Yüksekokulu'na bağlandı. Önceleri üniversitenin Tıp Merkezi (1873) olan San Francisco kampusunda bugün tıp, hemşirelik, diş hekimliği ve eczacılık okulları, üniversite hastanesi, çeşitli tıp klinikleri ve araştırma kuruluşları bulunmaktadır. Ayrıca üniversiteye bağlı olan San Francisco Güzel Sanatlar Enstitüsü ve Hastings Hukuk Yüksekokulu da buradadır. Berkeley'in en önemli rakibi durumunda olan Los Angeles bölümü (UCLA) 1919'da üniversitenin Güney Bölümü olarak kuruldu ve 1927'de bugünkü adını aldı. Lisansüstü programlarına gittikçe daha çok ağırlık veriliyorsa da, UCLA'da lisans eğitimi de yapılmaktadır. UCLA'nın bölümleri arasında hukuk, tıp ve mühendislik yüksekokulları vardır. 1907'de Turuncgiller Deney İstasyonu olarak kurulan Riverside, 1959'da çeşitli alanları kapsayan bir kampusa dönüştü. Bir deniz istasyonu olarak kurulan La Jolla'daki San Diego kampusu 1912'de üniversiteye bağlandı. Bu kampusta Scripps Okyanusbilim Enstitüsü ile Revelle (1964) ve Muir (1967) yüksekokulları bulunmaktadır. San Diego kampusunda lisans düzeyinde eğitim verecek 12 yüksekokul kurulması tasarlanmıştır. 1891'de kurulan Santa Barbara kampusu 1944'te California Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Santa Cruz ve Irvine kampuslarında ana kurumlara bağlı küçük fen ve beşerbilimler yüksekokulları bulunmaktadır. New Mexico'daki Los Alamos Ulusal Laboratuvarı (eskiden Los Alamos Bilim Laboratuvarı) sözleşmeli olarak federal hükümet adına çalıştırılmaktadır.

Caligula, asıl adı GAIUS CAESAR, tam adı GAIUS CAESAR GERMANICUS (d. İS 31 Ağustos 12, Antium, Latium - ö. 24 Ocak 41, Roma) İS 37'den 41'e değin Roma imparatoru. Tiberius'un yerine geçen Caligula, senatonun Afrika'daki prokonsülünün komutasındaki son lejyonun imparatorun elçisinin emrine verilmesini sağladı; böylece, imparatorun ordu komutanlığını kendi tekeline alması tamamlandı. İlçag tarihçilerinin Caligula'nın hükümdarlık dönemine ilişkin çalışmaları öylesine önyargılarla doludur ki, gerçeği ortaya çıkarmak olanaksız gibidir. Doğduğunda verilen Gaius Caesar adının yerini, Tiberius'un yeğeni ve üvey oğlu olan babası Germanicus Caesar'ın askerlerinin

çocukluğunda taktıkları Caligula (Küçük Çizme) lakabı aldı. İS 19'da babasının, 33'te annesi Agrippina'nın (Yaşlı), 31'de ağabeyi Julius Caesar Nero'nun, 23'te de öbür ağabeyi Drusus Caesar'ın ölümlerinden Tiberius sorumlu tutulur. Gaius ile 3 kız kardeşi sağ kaldı. Babasının adını benimseyen Caligula, Gaius Caesar Germanicus oldu.

Caligula, tahta çıktıktan sonra yedi ay süren şiddetli bir hastalık dönemi geçirdi. Yönetimi yeniden ele alınca vatana ihanet yargılamalarını başlattı. Zalimliği ve despotça kaprisleriyle ün saldı. Örneğin, 39 yazında Napoli Körfezinde Baiæ'den Puto-li'ye kadar kayıklarla köprü kurdu. 38'de, tahta çıkmasını sağlayan *Cohors Praetoria*'nın (Muhafız Alayı) komutanı Naevius Sutorius Macro'yu ve yerine tahta çıktığı Tiberius'un torunu Tiberius Gemellus'u idam ettirdi. İlahi bir varlık olduğunu öne sürdü ve kız kardeşlerine, özellikle de Drusilla'ya karşı aşırı sevgi gösterdi. Öldükten sonra (38) Diva (Kadın Tanrı) olarak kutsanan Drusilla, Roma'da böyle onurlandırılan ilk kadındı. Bazı bilim adamları Caligula'nın Mısırlı Ptolemaiosların kardeşlerarası evliliklerini örnek alan bir tür Helenistik monarşi kurmak amacıyla olduğunu öne sürmüşlerdir. Başkaları ise hastalandıktan sonra delirdiğini söylerler; ama buna ilişkin kanıtların çoğu kuşkuludur. Atını konsül yapması gibi iddialar da asılsızdır. Caligula bir olasılıkla saralıydı.

Ekim 39'da Yukarı Ren'de başlamakta olan bir ayaklanmayı bastırdı ve Drusilla'nın dul kocası M. Aemilius Lepidus ile Yukarı Ren orduları komutanı Gnaeus Lentulus Gaetulicus'ı öldürttü. İlkçağ tarihçilerince abartılmakla birlikte zalimliği konusunda kuşku yoktur.

Caligula, 40 yılı başlarında, büyük olasılıkla İngiltere'ye saldırmak amacıyla iki yeni lejyon oluşturmak için Galya'ya gitti. Birliklerinin çıkarma hareketi için gemilere binmeyi reddettiği, Caligula'nın da onlara gemilere binme yerine deniz kabuğu toplama emri verdiği söylenir. Ağustos 38'de İskenderiye'deki katliam ve 39 yılında Filistin'de ortaya çıkan karışıklıklar, Caligula'nın 40 yazında Kudüs Tapınağı'na heykelinin dikilmesi buyruğunu vermesine yol açtı. Ama daha sonra bu buyruğunu geri almaya ikna edildi. Düzenlenen bir komplo sonucunda Palatin Oyunları sırasında Cassius Chaerea adlı bir muhafızın öldürdüğü Caligula'nın yerine Claudius geçti.

Calimala, 13. yüzyılda Floransa'daki yün tüccarları loncası. Adını, üyelerinin dükkanlarının bulunduğu caddeden alan loncanın üyeleri kentin tüccar oligarşisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Calimala tüccarları Flandre, İngiltere ve Champagne'dan ithal ettikleri yün kumaşları işledikten sonra Avrupa ve Doğu pazarlarına ihraç ediliyorlardı. Üyeleri arasındaki anlaşmazlıklara çözümler bulmak ve üyelerin çıkarlarını yurt dışında korumak loncanın etkinlikleri arasındaydı. 14. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa ticaretinin zayıflamasıyla birlikte Calimala da önemini yitirdi.

Calistoga, ABD'de, California'nın batısındaki Napa ilinde kent. Napa Vadisinin üst kesiminde, Santa Rosa'nın kuzeydoğusundadır. Sıcak su, madensuyu ve çamur kaynaklarının bulunduğu bölgede, Sam Brannan tarafından 1859'da bir kaplıca olarak kuruldu. Adının, kurucusunun kenti tanıtmak amacıyla California ve Saratoga adlarıyla yaptığı bir sözcük oyunundan (California Saratoga'sı yerine Sarifornia Calistoga'sı) kaynaklandığı sanılır.

Kentteki "California'nın eski sadık gayzeri" olarak tanınan sıcak su kaynağı düzenli olarak her 40 dakikada bir püskürür. Yazar Robert Louis Stevenson ve eşi Fanny Vandegrift Osbourne 1880 yazında kentin 13 km kuzeydoğusundaki St. Helena Dağı'nın yakınlardaki eski bir gümüş madeninde balaylarını geçirmişlerdir. Stevenson 1883'te yayımladığı *The Silverado Squatters* (Gümüş Avcıları) adlı yapıtının taslağını burada hazırlamıştır. Bu bölge bugün eyalet parkı yapılmış ve onların anısına bir anıt dikilmiştir. Kentin 8 km batısında kıyı sekoyalarından oluşan fosilleşmiş bir orman vardır. Calistoga bir dinlenme merkezi olarak ün kazanmıştır; Sterling bağları çevresinde gelişen şarapçılık da önemlidir. 1886'da kasaba, 1937'de de kent olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 4.468.

Calixtus I (AZİZ), (ö. 222, Roma; yortu günü, 14 Ekim), 217?-222 arasında hüküm sürmüş papa. Karşı-papa Aziz Hippolytus'un bölünme politikası sırasında papalık yaptı. Hippolytus'un, bir ölçüde Calixtus'a karşı yazılmış olan *Philosophumena* (Bütün Heretik Görüşlerin Çürütülmesi) adlı broşüründen önce, pek tanınmıyordu.

Calixtus aslında köleydi. Yahudiler, Hristiyan olduğu için ona Sardinya madenlerinde çalışma cezası verdiler. Dönünce Papa I. Aziz Victor'dan yardım gördü. Daha sonra Papa Aziz Zephyrinus tarafından diyakozluğa atandı ve büyük olasılıkla papanın başkanlığını yaptı.

Zephyrinus'un ölümünden sonra (217) Calixtus papa seçildi. İlahiyat alanında Calixtus'a karşı görüşleri olan Hippolytus bu seçime karşı çıktı; Calixtus'u, papalık seçimi öncesinde ve daha sonra Patrisian (İsa'nın acılarını Tanrı'nın da çektiğini savunanlar) ya da modalist (İsa'nın Üçleme'nin bir ögesi olmayıp Tanrı'nın üç görünüşü olduğunu savunanlar) kuramlara karşı hoşgörülü olmakla suçladı. Oysa Calixtus, Tanrı'daki kişilik farklılıklarını reddeden ve modalizm içinde Sabelliusculuk olarak bilinen heretik öğretinin en önemli sözcülerinden Sabellius'u (ü. y. 215-220) suçlayıp aforoz etti. O zamana değin kilisenin, ancak Tanrı'nın bağışlayabileceği suçlar olarak değerlendirdiği evlilik dışı her türlü cinsel ilişkiye karşı uygulanan cezaları, Calixtus'un azaltması Hippolytus'un onu disiplini gevşetmekle suçlamasına neden oldu.

Calixtus, Roma'daki Hristiyan mezarlığını (sonradan Calixtus Mezarlığı ve daha sonra ise yalnızca Mezarlık adını aldı) Via Salara'dan Via Appia'ya taşıdı. Kendi mezarı Via Aurelia'dadır.

Calixtus II, asıl adı BURGONYALI GUIDO ya da GUY (ö. 13/14 Aralık 1124, Roma), 1119-24 arasında hüküm sürmüş papa.

Burgonya kontu I. Guillaume'un oğlu olan Guido, 1088'de Aşağı Burgonya'da, Vienne başpiskoposluğuna atandı. Kilisede reformcu kanadın sözcüsü olarak Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Heinrich'in politikasına karşı çıkmasıyla ünlendi. Papa II. Gelasius Cluny'de ölünce, oradaki kardinaler Calixtus'u papa seçtiler. Reims'de bir sinod toplanan Calixtus, kilise dışından kişilerin din adamlarını görevlendirmesine karşı çıkan bir karar aldı ve Heinrich ile karşı-papa VIII. Gregorius'u aforoz etti.

1120'de tek papa olarak Roma'ya gitti. Bir süre sonra Alman prensleri, Heinrich'i Calixtus ile uzlaşmaya zorladılar ve Worms Konkordatosu (1122) ile utama 'artışmaları sona erdi. Calixtus, I. Laterano Konsili'ni toplayarak (1123) Worms Konkordatosu'nu onaylattı ve kiliseyle imparatorluk arasında 35 yıl sürecek bir barışın temelini attı. *Etsi*

Iudaëis (1120; Yahudi Olsalar da) adlı papalık emriyle, Romalı Yahudileri koruma altına aldı

Calixtus (III), asıl adı GIOVANNI DI STRUMA (ü. 12. yy sonları), 1168-78 arasında hüküm sürmüş karşı-papa. Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich'in (Barbarossa) desteğiyle hüküm sürdü

Papa III. Alexander'ın karşıtı olarak seçilen Calixtus, karşı-papa III. Paschalis'in ardıdır. Anagni Antlaşması (1176) ile kılısedeki bölünme, Alexander'ın lehine sona erdirilene değin, Calixtus, Friedrich'in koruması altında kaldı. Görevden alınmasına karşılık olarak bir manastıra başrahip olarak atandı. Calixtus bu antlaşmayı hiçe saydı ve Friedrich ile Lombardlar arasındaki Venedik Barış'ından (1177) sonra bile bu tutumunu sürdürdü. Ama Ağustos 1178'de Alexander'a boyun eğdi.

Calixtus III, asıl adı ALFONSO DE BORJA (d. 31 Aralık 1378, Játiva yakınlarında, Aragon Krallığı - ö. 6 Ağustos 1458, Roma), 1455-58 arasında hüküm sürmüş papa.

Aragon sarayından gelen Calixtus, Kral V. Alfonso ile Papa V. Martinus arasındaki anlaşmazlığı çözmedi. Papa V. Martinus tarafından Valencia piskoposu (1429), Papa V. Eugenius tarafından da kardinal (1444) olarak atandı.

Roma'nın etkili ailelerinden Colonna ve Orsini, aralarında anlaşarak, ileri yaşındandı dolay görevde uzun bir süre kalamayacağını düşündükleri Borja'yı 8 Nisan 1455'te papa seçtiler. Calixtus'un ilk papalık emri, Konstantinopolis'i (İstanbul) Osmanlılardan geri almak üzere bir Haçlı Seferi düzenlenmesi oldu, ama bu yöndeki çabaları başarısızlığa uğradı. Gene de, Ege Adalarından birçoğunu yeniden ele geçiren bir papalık donanması kurdu.

Calixtus, İsa'nın Nura Bürünüşü yortusunu kurumlaştıran (1457), törenlerin Osmanlıların Belgrad'da yenilgiye uğradıkları tarihin yıldönümünde (6 Ağustos 1456) düzenlenmesini emretti. Aziz Jeanne d'Arc'in davasını yeniden ele aldı ve suçsuz olduğuna karar verdi. Özel yaşamında dürüst bir insan olmakla birlikte, o dönemin gelenegini izleyerek yakınlarına çıkar sağladı. Yeğeni Rodrigo Borgia'yı korudu, onu kardinalliğe ve papalık ordusu komutanlığına getirdi. Borgia daha sonra VI. Alexander adıyla papa oldu.

Callaeidae, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, 3 türü içeren familya. Yalnızca Yeni Zelanda ormanlarının derinliklerinde yaşayan bu kuşların kuyrukları uzun, ayakları güçlü, kanatları zayıftır; gagalarının kenarlarından etsi sarkıntılar uzanır. Kaya çıkıntılarına ya da çukurlara gevşek, derin olmayan, eğreltilerleriyle döşenmiş yuvalar yapar, daha çok meyveyle, arasıra yerde yakaladıkları böceklerle beslenirler.

Bu familya içinde sınıflandırılan üç tür kokako (*Callaeas cinerea*), *Creadion carunculatus* ve huyadır (*Heteralocha acutirostris*). Huyenin 19. yüzyıl başlarında tükenmiştir, öbür iki türün de soyu tükenmek üzeredir.

Huya, uca doğru incelen gagasının biçimi yönünden, çok ileri bir eşeysel ikibicimlilik (dimorfizm) gösteriyordu; erkeğin gagası neredeyse dümdüz olduğu halde, dişinin gagası aşağı doğru kıvrıktı. Bu farklılaşmanın ne tür bir uyum sağlama kaygısından ileri geldiği tam olarak bilinmemektedir; ama bazı uzmanlar, bu kuşların beslenmede işbirliği yaptıklarını, erkeğin düz gagasıyla deldiği

Erkek (üstte) ve dişi huya
(*Heteralocha acutirostris*)
John P. O'Neill

çürümüş ağaçlardan, dişinin kıvrık gagasıyla solucanları yakalayıp çıkardığını kabul ederler.

Callaghan, (Leonard) James (d. 27 Mart 1912, Portsmouth, Hampshire, İngiltere), 1976'dan 1979'a değin başbakanlık yapan İngiliz İşçi Partisi üyesi politikacı.

Yoksulluk nedeniyle üniversiteye gidemeyen Callaghan, 1929'da vergi memuru olarak devlet hizmetine girdi. 1936'da tam gün sendikacı oldu ve İşçi Sendikaları Kongresi (TUC) kademelerinde yükselmeye başladı. II. Dünya Savaşı'nda deniz kuvvetleri istihbarat servisinde yüzbaşı olarak çalıştı ve 1945'te Cardiff'ten (Galler) parlamento'ya girdi. Callaghan 1947-51 arasında Ulaştırma Bakanlığı ile İngiliz Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda ikincil görevler aldı. 1964'te Harold Wilson'un İşçi Partisi hükümeti kurulduğunda maliye bakanı olarak atandı. Bakanlık sırasında, yeni bir tür uluslararası para olan Özel Çekme Hakları konusunda uluslararası anlaşma sağlanmasında yardımcı oldu. 1967'de sterlinin değerini düşürmeye zorlanınca istifa etti ve 1970'e değin işleri bakanı olarak görev aldı. Wilson'ın 1974'te kurduğu ikinci hükümette dışişleri bakanlığına getirildi. Wilson'ın istifası üzerine, parti içinde en az bölünmeye neden olacak kişi olarak görüldüğü için, onun yerine başbakan oldu.

İlimli bir İşçi Partili olan Callaghan, 1976-79 arasındaki başbakanlığı sırasında sendikaların taleplerini engellemeye çalıştı. Devlet harcamalarında, halkın desteklemediği kesintilere gitmek zorunda kaldı. 1978'de ve özellikle 1978-79 kışında, hastane hizmetlerini, çöplerin toplanmasını ve öbür zorunlu kamu hizmetlerini felce uğratan grevler sırasındaki tavrı nedeniyle kendini beğenmişlikle suçlandı. Mart 1979'da Avam Kamarası'ndaki güvensizlik oyu sonucunda hükümet düştü ve Mayıs 1979'daki genel seçimlerde İşçi Partisi kesin bir yenilgiye uğradı. Callaghan, yerini Muhafazakâr Margaret Thatcher'a bıraktı. 15 Ekim 1980'de de İşçi Partisi başkanlığından ayrıldı. Yerine Michael Foot geçti. Callaghan'ın kitabı *A House Divided* (1973; Bölünmüş Ev) işleri bakanı olduğu sırada Kuzey İrlanda olayına ilişkin deneyimini yansıtır.

Callaghan, Morley (Edward) (d. 22 Eylül 1903, Toronto- ö. 25 Ağustos 1990, Toronto), Kanadalı roman ve öykü yazarı. ABD'yi terk edip Paris'e yerleşen Yitik

Kuşak yazarlarının arasında kısa bir süre yaşamıştır.

İlk öykü derlemesi *A Native Argosy* (1929; Yerli Ticaret Gemisi) ile adını duyurdu. Bu tarihten sonraki en iyi öykülerini *Morley Callaghan's Stories*'de (1959; Morley Callaghan'ın Öyküleri) topladı. *No Man's Meat and The Enchanted Pimp* (1978; Kimsenin Rızka Değil ve Büyülenmiş Muhabbet Tellali) adlı kitabında 50 yıl arayla yazılmış iki öykü yer alır. İlk kez 1931'de yayımlanan birinci öykü, bir kadının varlıklı evli arkadaşlarına yaptığı ziyaretin yarattığı dolaylı etkileri, ikinci öykü ise bir muhabbet tellalinin hayat kadınına tutulmasını anlatır.

Callaghan'ın onu aşkın romanının ilki olan *Strange Fugitive* (1928; Garip Kaçak) toplumla uyum sağlayamayan bir insanın yıkılışını işler. Bu tip, Callaghan'ın pek çok yapıtında ortaya çıkar. *Such Is My Beloved* (1934; Benim Sevgilim Böyle), *They Shall Inherit the Earth* (1935; Dünya Onlara Kalacak), *The Loved and the Lost* (1951; Sevilen ve Yitirilen), *A Passion in Rome* (1961; Roma'da Bir Tutku) gibi sonraki yapıtlarında göze çarpan bir öge de toplumla adaletsizliğe karşı Hristiyan sevgisini öne çıkarmasıdır. *A Fine and Private Place* (1975; Güzel ve Özel Bir Yer) özellikle kendi ülkesinde tanınmak isteyen bir yazarın öyküsüdür. *That Summer in Paris* (1963; Paris'teki O Yaz) Paris'te geçirdiği günleri, E. Hemingway ve F. Scott Fitzgerald'la dostluğunu anlatan bir anı kitabıdır. Edmund Wilson, Callaghan'ı, İngilizce ürün veren yazarlar arasında hak ettiği yeri alamamış kişilerin başında saymıştır.

Callahan, Harry (Morey) (d. 22 Ekim 1912, Detroit), ABD'li fotoğrafçı. Sıradan nesne ve görünüşleri yenilikçi bir anlayışla ele aldığı çalışmalarıyla 20. yüzyıl ortalarına en önemli fotoğraf sanatçılarından biri olmuştur.

Fotoğrafçılık konusunda ciddi bir eğitim görmedi. Fotoğrafa ilgisi ilk kez 1938'de uyardı. 1941'de manzara fotoğrafçısı Ansel Adams'ın yapıtlarını görene değin yalnızca bir fotoğraf meraklısı olarak kaldı. Bundan sonra kendine özgü bir üslup aramaya girişti.

Meslek yaşamının büyük bir bölümü fotoğrafçılık öğretmekle geçti. 1946'da László Moholy-Nagy ve Arthur Siegel onu, ders vermek üzere Chicago'daki Tasarım Enstitüsü'ne (1949'dan sonra Illinois Teknoloji Enstitüsü'nün bir bölümü) çağırdılar. Callahan 1949'dan 1961'e değin oradaki fotoğrafçılık bölümünü yönetti. 1961-76 arasında Providence'taki Rhode Island Tasarım Okulu'nda bir fotoğrafçılık bölümünün kurulmasına katkıda bulundu.

Callahan'ın başlıca amacı, sıradan olanı fotoğraflarında belirgin hale getirerek izleyicinin onun farkına varmasını sağlamaktır. Gerçeği tıpatıp yansıtmaktan kaçındı, lirik soyut tasarımlar üzerinde durmayı yeğledi. 1976'da New York'taki Modern Sanat Müzesi, onun çalışmalarından oluşan büyük bir toplu sergi düzenledi. 1980'de Callahan'ın, fotoğraflarını topladığı *Water's Edge* (Suyun Kenarı) ve *Harry Callahan: Color 1945-1980* (Harry Callahan: Renkli Çalışmalar 1945-1980) adlı iki kitabı yayımlandı.

Callander, İskoçya'da, Central ilindeki Stirling ilçesinde (district), Teith Irmağı üzerinde küçük kasaba. Highlands'ın önemli bir giriş noktasında yer alan kasaba bir turizm merkezidir. 876 m yükseklikteki Ben Ledi, Trossachs ve Sir Walter Scott'un *The Lady of the Lake* (1810; Göldeki Kadın) adlı yapıtında betimlediği güzel manzaralı Katrine Gölü bölgesi de Callander'in yakınlarındadır. Nüfus (1981) 3.176.

Callao, Peru'da, Callao ilinde (148 km²) ülkenin başlıca ticaret limanı olan kent. Lima'nın tam batısındadır. Büyük ölçüde kentleşmiş olan il, Lima-Callao metropoliten alanının içinde yer alır. Rımac Irmağı'nın güneyine düşen Callao limanı, Güney Amerika'nın Büyük Okyanus kıyısındaki korunaklı birkaç doğal sığınagından biridir; limanın demirleme yeri uzun bir dağlık burunla ve denizaltı üssü ve donanma merkezi olarak kullanılan büyük San Lorenzo Adasıyla korunur. Mendireklerle daha güvenli hale getirilen limanda, 1935'te deniz seferleri için modern bir yükleme ve depolama istasyonu açılmıştır. 1938'de 175 m uzunluğundaki kurudok (onarım havuzu) tamamlanmış, 1969'da da demir cevheri ve kargo yükleme iskelesi ile petrol iskelesi işletmeye açılmıştır. 1970'lerde kurulan ek tesislerle liman daha modern hale gelmiştir.

Callao, Francisco Pizarro tarafından 1537'de kuruldu. İspanyol fatihlerinin (conquistadores) İnka Krallığı'ndan topladığı altın ve gümüşün gemilere yüklendiği başlıca liman olarak, sık sık rakip sömürgeci devletlerin ve korsanların saldırılarına uğradı. 1578'de Sir Francis Drake tarafından yağmalandı. 1746'da, bir depremi izleyen büyük bir dalgayla yıkıldıysa da, eski yerinden bir kilometre kadar uzakta yeniden kuruldu. Bundan kısa bir süre sonra Real Felipe Kalesi inşa edildi.

Kent bağımsızlık savaşları sırasında İspanyol kuvvetlerinin bir dizi kuşatmasına başıyla karşı koydu. Simón Bolívar 1823'te burada karaya çıktı ve üç yıl sonra Ayacucho Çarpışması'nda kesin yenilgiye uğrayan İspanyolların son birlikleri burada teslim oldu.

Güney Amerika'daki ilk demiryolu 1851'de Callao ile Lima arasında kuruldu. 1866'da bir İspanyol filosu Callao'yu bombaladı. Pasifik Savaşı sırasında Şili kuvvetlerinin 1881'de işgal ettiği kent, Ancón Antlaşması'yla (1884) yeniden Peru'ya verildi. 1940'taki büyük depremin ardından kent ve liman yeniden inşa edildi.

Callao'dan ihraç edilen başlıca ürünler madenler, işlenmiş metal, balık unu ve balıkyağıdır. İthal ürünleri arasında ise buğday, makine ve kereste sayılabilir. Birçok değişik sanayinin bulunduğu kentin en önemli sanayi kuruluşları tersaneler, bira ve balık unu fabrikalarıdır. İldeki tarım daha çok iç pazara dönüktür; başlıca tarımsal ürünler meyve, sebze ve mısırdır.

Callao ilinde kültürel ve mimari açıdan ilgi çekici yerler çok azdır. İlde Jorge Chávez uluslararası havaalanı, kara ve deniz harp okulları ile bir teknik üniversite vardır. Nüfus (1990 tah.) 588.600; (1984 tah.) Lima-Callao metropoliten alanı, 5.887.600.

Callas, Maria, asıl adı MARIA CECILIA SOPHIA ANNA KALOGEROPOULOS (d. 2 Aralık 1923, New York kenti - ö. 16 Eylül 1977, Paris), lirik ve dramatik çok yönlülüğüyle 20. yüzyılın ortalarında klasik koloratur soprano rollerini yeniden canlandıran opera sanatçısı.

1937'de annesiyle birlikte ABD'den ayrılarak soprano Elvira de Hidalgo'dan ders almak üzere Atina Konservatuvarı'na gitti. *Cavalleria rusticana* (*Cavalleria rusticana* / *Köylü Namusu*) ve *Boccaccio* operalarında rol aldıktan sonra 1945'te ABD'ye geri döndü ve Metropolitan Operası'nın ses sınavlarına katıldı. Ama kısa bir süre sonra İtalya'ya gitti ve 1947'de Verona'da *La Gioconda* operasında sahneye çıktı. Daha sonra Scala'ya girdi, kısa zamanda *I puritani*'deki Elvira rolü ile *Tosca*, *Norma*, *Lucia* operalarındaki başrollerde büyük başarı kazandı. ABD'de ilk kez 1 Kasım 1954'te, Chicago Operası'nda *Norma*

rolüyle sahneye çıktı ve aynı oyunu 29 Ekim 1956'da New York'taki Metropolitan Operası'nda tekrarladı.

Üstün bir ses becerisi gerektiren rollerdeki başarısıyla tanınan Callas Fransız, Alman ve İtalyan operalarında söyledi. Bazı eleştirmenler ses tekniğinin hatalı olduğunu ileri sürmüşse de, çoğunluk Callas'ın güçlü ve kusursuz koloratur ses genişliğinin yanı sıra eşsiz ve karizmatik bir oyunculuk gücüne de sahip olduğunu kabul eder. Bellini, Rossini, Donizetti ve Cherubini'nin pek bilinmeyen operaları onun başarılı seslendirilmesiyle tanındı ve yaygınlık kazandı. Çabuk parlaması nedeniyle pek iyi bir üne sahip olmasına karşın, ABD ve Avrupa'nın büyük operalarında oynadı. Temmuz 1965'te Covent Garden'de sahnelenen *Tosca*, onun rol aldığı son opera oldu. 1970'te *Medea* filminde başrolü oynayan Callas, 1972'de Juilliard Müzik Okulu'nda opera dersleri verdi ve 1972-73'te ABD ve Avrupa'yı kapsayan son konser turnesine çıktı. Operada 40'tan fazla rolü canlandıran Callas, 20'den fazla operanın plağını yapmıştır.

Callendar, H(ugh) L(ongbourne) (d. 18 Nisan 1863, Hatherop, Gloucestershire - ö. 21 Ocak 1930, Londra, İngiltere), sıcaklık ve ısı ölçümü ile su buharının termodinamik özelliklerine ilişkin önemli katkılarda bulunan İngiliz fizikçi. Callendar, 1886'da platinin elektriksel direncine dayalı bir duyarlı termometre tasarımı. O zamandan beri, uluslararası alanda geçerli olan sıcaklık ölçeklerinin belirli noktaları arasındaki sıcaklıkların saptanmasında platin dirençli termometrelerden yararlanılmaktadır. Callendar daha sonra da, sıvıların ısı taşıma özelliklerini ölçen elektriksel sürekli akış ısıölçerini (kalorimetre) geliştirdi. 1915'te *Callendar Steam Tables* (Callendar Su Buharı Tabloları), 1920'de *Properties of Steam and Thermodynamic Theory of Turbines* (Su Buharının Özellikleri ve Türbinlerin Termodinamik Kuramı) adlı yapıtlarını yayımladı. Tablolar günümüzde de bilim adamları ve mühendisler tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Callendar, 1893'te Montreal'deki McGill Üniversitesi'nde, 1898'de Londra'daki University College'da, 1902'de Londra'daki Kraliyet Bilim Yüksekokulu'nda (sonradan İmparatorluk Fen Bilimleri ve Teknoloji Yüksekokulu'nun bir bölümü) ders verdi.

Callendar etkisi, insan etkinliklerinin, özellikle de yakma işleminin etkisiyle atmosferdeki karbon dioksit (CO₂) oranının yükselmesi sonucu ortaya çıkan iklim değişiklikleri. Bu değişiklikler 1938'de, H.L. Callendar'ın oğlu G.S. Callendar tarafından belirlenmiştir. Ayrıca bak. sera etkisi.

Calles, Plutarco Elías (d. 25 Eylül 1877, Guaymas, Sonora - ö. 19 Ekim 1945, México, Meksika), devrim ordularını modernleştiren ve daha sonra Meksika devlet başkanı olan askeri ve siyasi önder. Meksika'nın başlıca siyasi partisi olan ve adı 1938'de Meksika Devrimi Partisi (PRM), 1946'da ise Kurumsal Devrimci Parti (PRI) olarak değiştirilen Ulusal Devrimci Parti'nin (PNR) kurucusudur.

Bir ilkökul öğretmeni olarak çalışmaya başlayan Calles, 1910'da Porfirio Díaz'ın diktatörlüğüne karşı Francisco Madero'nun açtığı mücadeleye katıldı. Son derece yetenekli bir örgütleyici ve önder olan Calles önce Madero'yu öldüren Victoriano Huerta'ya, daha sonra da Pancho Villa ve onun isyancı kuvvetlerine karşı verilen savaşlarda general olarak görev aldı.

Calles 1917'de Sonora valisi oldu. Devlet başkanı Venustiano Carranza'nın yönetiminde ticaret, çalışma ve sanayi bakanlığı yaptıktan sonra Alvaro Obregón'un adaylığını desteklemek için görevinden istifa etti. 1920'de Carranza'nın devrilmesinde etkili oldu. 1920'de Adolfo de la Huerta geçici hükümetinde dışişleri bakanlığı, 1920-24 arasında da devlet başkanı Obregón'un yönetiminde içişleri bakanlığı görevlerinde bulundu.

Calles 1924'te devlet başkanı seçildi. Gittikçe muhafazakârlaşmasına karşın tarım, çalışma ve eğitim reformlarını destekledi. Yönetimi sırasında Katolik Kilisesi ve ABD ile önemli sorunlar çıktı. Rahip sayısını sınırlandıran ve kilise okullarını yasaklayan anayasa maddelerini uyguladı. Sonuçta kilise, anlaşmazlığın 1929'da hakem yoluyla çözümüne değin, üç yıl boyunca halka açık hiçbir ayin yapmadı. Calles'in yabancıların

Calles
Organization of American States

toprak sahipliğini kısıtlayan ve petrol sanayisini düzenleyen yasayı onaylaması ise ABD'yi kızdırdı.

Devlet başkanı seçilen Obregón 1928'de öldürülünce Calles, bunu izleyen altı yıl boyunca üç kukla devlet başkanının arkasındaki gerçek yönetici oldu. Calles'in dayanağı 1929'da örgütlediği PNR idi; PNR'nin bir adayı desteklemesi, seçilmekle eşanlamliydi. Bu altı yılda devrimin aşırı radikal yönleri düzenli olarak törpüldü. Ama, 1934'te solcu gruplar PNR'yi kontrol etmeye başladığında, Calles onların devlet başkanı adayı Lázaro Cárdenas'ı desteklemek zorunda kaldı. Bu ittifak sonunda bozulup açık bir çatışmaya dönüşünce, Calles sürgüne gitmek zorunda kaldı. 1941'de Meksika'ya dönmesine izin verilene değin California'da yaşadı.

Callières, François de (d. 14 Mayıs 1645, Torgny-sur-Vire - ö. 5 Mart 1717, Paris, Fransa), *De la manière de négocier avec les souverains* (1716; Hükümdarlarla Müzakere Biçimi Üzerine) adlı yapıtı, diplomasi alanında temel bir başvuru kitabı olarak kabul edilmiş Fransız diplomat.

Callières, 1670-1700 arasında birçok diplomatik görevde bulundu; bunların en önemlisi, Büyük İttifak Savaşı'na sona erdiren Rijswijk Barış'ının (1697) ön görüşmeleri için Felemenk Cumhuriyeti'ne tam yetkili Fransız elçisi olarak gönderilmesi idi. Bu görevleri karşılığında Kral XIV. Louis tarafından 1698'de kabine sekreterliğine getirilerek ödüllendirildi. Callières kitabında bir müzakerecide bulunması gereken özellikleri, müzakere yöntemleri ile diplomasinin görevlerini sıralar. Rüşveti ve dalkavukluğu akıllı bir biçimde yapıldığı sürece hoşgörmesine karşın, elçinin güvenilirliğini sarsacağı düşüncesiyle aldatmacalara karşı çıkıyordu.

Callistemon, mersingiller (*Myrtaceae*) familyasından, çalı ve ağaçların oluşturduğu cins. Anayurdu Avustralya olan bu

bitkiler, gösterişli çiçek başakları nedeniyle, Kuzey Amerika'nın batısındaki park ve bahçelerde süs bitkisi olarak, daha soğuk

Callistemon lanceolatus
Hal Harrison Grant Heaman-EB inc.

yörelerde ise seralarda yetiştirilir. En çok yetiştirilen türlerden biri olan *C. lanceolatus* (ya da *C. citrinus*) 3-6 m yüksekliğe kadar büyür; mızrak biçimli yaprakları ve parlak kırmızı erkekorganları vardır.

Callitris, servigiller (*Cupressaceae*) familyasından, 16 ağaç ve çalı türünü içeren cins. Anayurdu Avustralya, Yeni Zelanda ve Yeni Gine Adaları olan bu türler en iyi kurak yörelerde yetişir. Gövdeleri çatlaklı, dalları kısa ve yukarıya yönelmiştir. Olgun yaprakların uçları kalın ve içi doğru kıvrıktır. Kozalaklarında 15-40 kadar tohum bulunur. Tanen, reçine ve hoş kokulu bir yağ çıkarılan bu ağaçların odunu, termit sürülerinin saldırılarına karşı dayanıklıdır. Avustralya'nın çeşitli bölgelerinde yetişen *C. columellaris*, *C. endlicheri*, *C. macleayana* ve *C. preissii*, bu cinsin en önemli kerestelik ağaç türleridir; yükseklikleri genellikle 25 m'ye ulaşır. Avustralya'nın güneyinde ve doğusunda yetişen bir kıyı ağacı olan *C. rhomboidea*'dan elde edilen kereste, yöredeki inşaatlarda kullanılır.

Callot, Jacques (d. 1592/93, Nancy - ö. 24 Mart 1635, Nancy, Fransa), Fransız sanatçı. Çalışmalarını yalnızca grafik sanatlarla sınırlayan ilk büyük sanatçılardan biridir. Savaşın vahşetini belgeleyen bir baskı dizisi, 19 ve 20. yüzyılın toplumsal sorunlarla ilgili sanatçıların büyük ölçüde etkilemiştir.

Callot'nun meslek yaşamı İtalya dönemi (y. 1609-21) ve 1621'den ölümüne değin süren Lorraine (Fransa) dönemi olmak üzere ikiye ayrılır. Oymabaskı tekniğini Roma'da Philippe Thomassin'den öğrendi. Yaklaşık 1612'de Floransa'ya gitti. O dönemde Medici ailesi, bazen alegorik konuların da ele alındığı yarı dramatik gösteriler olan *fiesta*'ların düzenlenmesine destek oluyordu. Callot, bu yapımcılık ve incelikli eğlencelerin resimlerini yapmak üzere işe alındı. Yapıtlarında, bu gösterilerdeki yapıtlığı korurken, doğal bir üslup geliştirmekte de oldukça başarılı oldu. Kompozisyonlarını sanki bir sahne dekoru imiş gibi düzenledi ve figürleri olabildiğince az fırça vuruşuyla, küçük boyutlarda verdi. Bu yaklaşım aside yedirme baskı tekniğinde olağanüstü bir ustalık gerektiriyordu. Callot'nun geniş gözlem gücü, canlı figür üslubu ve büyük, sıkışık kalabalıkları baskıda bir araya getirmedeki ustalığı, özgün baskılarının

popüler etkisinin bütün Avrupa'da uzun süre devamını sağladı.

Callot'nun karikatüre ve grotesk konulara da deha düzeyinde bir yatkınlığı vardı. Tek figürlerden oluşan bir dizisi (örn. "Sfessania'nın Dansı", "Çeşitli Figürlerin Capriccio'su" ve "Kamburlar") nükteli ve pitoresk olmanın yanı sıra, onun olayların ayrıntılarını yakalamadaki az bulunur ustalığını ortaya koyar.

Callot, Lorraine döneminde Nancy Sarayı için hemen hiç çalışmadı. Birkaç tanesi sayılmazsa, burada aside yedirme tekniğiyle yaptığı baskılar daha ciddi konular içeriyordu. Dinsel kitaplara resimler yaptı, havarilerin resimlerinden bir dizi hazırladı. La Rochelle ve İle de Ré kuşatmalarını canlandıran aside yedirme haritalar yapmak üzere Paris'e gitti. Son büyük aside yedirme baskı dizisi olan "Savaşın Acıları"nda ("küçük" dizi 1632 ve "büyük" dizi 1633) Otuz Yıl Savaşları'nın acımasızlığını anlatabilmek için belgeleme konusundaki dehasını sonuna kadar kullandı. Callot, kalem ya da suluboyayla yaptığı manzara resimleri ve tebeşirle çizdiği taslak niteliğindeki figürleriyle de ünlüdür.

Calmette, Albert (Léon Charles) (d. 12 Temmuz 1863, Nice - ö. 29 Ekim 1933, Paris), Fransız bakteriyolog. Louis Pasteur'ün öğrencisi olan Calmette, Camille Guérin

Calmette
Haringue-H Roger-Viollet

ile birlikte, BCG aşısı (*Bacillus Calmette-Guérin*) olarak bilinen verem aşısını geliştirmiş, ayrıca verem hastalığı için bir tanı testi (Calmette tepkimesi) tanımlamıştır.

1886'da Paris'te tıp öğrenimini tamamlayan Calmette, 1891'de Çinhindi'deki Saygon kentinde bir Pasteur Enstitüsü kurdu ve bu enstitüde, yılan zehirine karşı koruyucu bir serum hazırladı. Fransa'ya döndükten sonra Lille'deki Pasteur Enstitüsü'nü kurarak yöneticiliğini üstlendi (1896-1919). 1908'de, sığırlarda vereme yol açan basilin safra içeren bir besi yerinde üretildiği zaman, enfeksiyon yapıcı etkisinin zayıfladığını buldu. Bu zayıflatılmış basillerden geliştirilen BCG aşısı, 15 yıl sonra çocukların vereme karşı aşılanmasında kullanılmaya başladı. Avrupa'da hemen benimsenen BCG aşısı, İngiltere ve ABD'de ancak 1940'ta, Calmette'in ölümünden yıllar sonra uygulamaya kondu.

Calochortus, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasından, laleye benzeyen 40 kadar çokyıllık otsu bitki türünü içeren cins. Anayurdu Kuzey Amerika'nın batısıdır. Yaklaşık 15-130 cm uzunluğundaki gövdeleri ya hiç dallanmaz ya da az dallanır. Seyrek yapraklı, beyaz, sarı, eslatun ya da mavi çiçekler açan gösterişli bir bitkidir. Çiçeklerin ortası genellikle lekeli olur, yaklaşık 2,5-5 cm

Calochortus
John Kohout, Root Resources-EB Inc

uzunluğundaki üç geniş taçyaprağın tabanında belirgin bir salgıbezi bulunur.

Özellikle Kuzey Amerika'nın batı kıyısındaki kuru topraklarda doğal olarak yetişen *Calochortus nuttallii* (ve öbür bazı türler) süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu türün, sarı, mor ya da eslatun renkli lekeleri olan beyaz çiçekleri vardır. Bitkinin kökleri, Tuz Gölü vadisine ilk yerleşen Mormonlarca besin olarak kullanılmıştır.

Calonne, Charles-Alexandre de (d. 20 Ocak 1734, Douai - ö. 29 Ekim 1802, Paris), Fransız devlet adamı. Mali ve yönetsel alandaki reform girişimleri bir hükümet bunalımına yol açarak 1789 Fransız Devrimi'ne zemin hazırlamıştır.

Douai'de görevli bir yargıcın oğlu olan Calonne, Flandre ve Artois'da çeşitli yargısal ve yönetsel görevlerde bulunduktan sonra Metz (1768) ve Lille'de (1774) müfettişlik yaptı. Mali konulardaki yeteneği ve saray ilişkileri, Kasım 1783'te genel mali müfettişliğe atanmasını sağladı. Bu sırada Fransız hükümeti Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında kolonicilere yaptığı yardımlardan dolayı ağır bir borç altındaydı. Calonne, borç ödemelerine kaynak yaratmak için 1784'te yeniden bir amortisman fonu oluşturdu, 1785'te de altın para sisteminde reform yaptı. Ama çok geçmeden, Fransa'yı iflastan kurtarmak için daha geniş çaplı reformların gerekli olduğunu gördü. Ağustos 1786'da, Kral XVI. Louis'ye, artan oranlı bir toprak vergisi aracılığıyla ayrıcalıklı soylular ile kiliseden alınacak vergilerin artırılmasını öngören geniş kapsamlı bir reform planı sundu.

Parlement'ların (yüksek mahkeme) onayını alamayacağı anlayan Calonne, önerilerini sunmak üzere soylular, ruhban sınıfı ve yüksek yargıçlardan oluşan bir İleri Gelenler Meclisi'nin 22 Şubat 1787'de toplanmasını sağladı. Ama siyasal karşıtlarının entrikaları ve meclisteki yüksek ruhban sınıfı ile yüksek yargıçlar arasındaki çekişme, çabalarını boşa çıkardı. Nisanda XVI. Louis tarafından görevinden alındıktan dört ay sonra İngiltere'ye gitti.

Devrimin patlak vermesinden sonra, karşı-devrimcilerin safında yer aldı. Ulusal Meclis'in feodal kurumların çoğunu kaldırma çabasını şiddetle eleştirdi. Aralık 1790'dan monarşinin yıkıldığı Ağustos 1792'ye değin sürgündeki soyluların başdanışmanlığını yaptı. Napoléon Bonaparte'in Konsüllük yönetimi sırasında Fransa'ya döndü (1802). Kısa bir süre sonra öldü. P. Jolly'nin yazdığı *Calonne* (1949) adlı bir yaşamöyküsü kitabı vardır.

Caloocan, Filipinler'de, Luzon'un orta kesimindeki Rizal ilinde kent. Manila Körfezindeki Dagatdagatan Lagününün kıyısında yer alır. Manila'nın kuzey komşusudur.

1762'de Augustinusçu tarikatlar tarafından kurulan kent 1815'te belediye oldu. II. Dünya Savaşı sırasında, 1942'de Japon, 1945'te de ABD kuvvetlerinin Manila'ya girmek için geçtikleri yol üzerinde yer alan kent, büyük hasar gördü. Bugün Manila metropoliten alanının bir parçası olan Caloocan, giderek gelişen bir sanayi merkezi ve konut alanlarının yoğunlaştığı bir banliyodur. Başlıca sanayi kolları işlenmiş gıda, dokuma ve mühendislik ürünleridir. Nüfus (1990) 746.000.

Calopogon, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, 4 türü içeren orkide cinsi. Kuzey Amerika ve Batı Hint Adalarının bataklıklarında yetişir. Türlerin çoğunda, tepede bir salkım oluşturan çiçeklerin

Calopogon pulchellus
Mary W Ferguson

üst bölümünde eslatundan koyu pembeye ya da beyaza kadar değişen renklerde ve 2,5 cm genişliğinde bir dudak bulunur. *Calopogon pulchellus*'un çiçeklerinin dudakları sarı tüylerle kaplıdır. Her bitkinin şişkin gövde tabanından bir ya da iki damarlı yapraklar çıkar.

Calor, Hindistan'ın kuzeybatısında, Rajasthan eyaletindeki Calor ilinin yönetim merkezi kent. Luni Irmağının bir kolu olan Sukri'nin güneyinde yer alır. Codhpur'la kara ve demir yolu bağlantısı olan kent, bölgenin tarım pazarıdır. Ortaçağda bir kale olarak kurulan Calor, 12. yüzyılda, tarihsel Racputana bölgesinin savaşçı hükümdarları Cauhan Racputlar'ın başkenti olmuş ve yaklaşık 1310'da Delhi hükümdarı Alaeddin Halaci tarafından ele geçirilmiştir. 11. yüzyılda bir tepenin üstüne yapılmış olan kale kente egemen konumdadır. Calor'da Rajasthan Üniversitesi'ne bağlı bir devlet yüksekokulu bulunur.

Eskiden Codhpur hükümdarlığına bağlı olan Calor ili, Luni Irmağı ve kolları tarafından akaçlanan yarı verimli bir ova-dan oluşur; yüzölçümü 10.640 km²'dir. Doğu bölümünde Aravalli Dağlarının uzantıları görülür. Basınçlı kuyulardan sağlanan su, hindistanı (*bacra*), yağlı tohumlar ve susam tarımında kullanılır. Ayrıca yaygın biçimde at yetiştirilir ve bölgedeki mermer yatakları işletilir. Nüfus (1981) kent, 24.100; il, 903.073.

Caloris, Merkür gezegeninin kuzey yarıküresinin orta bölümlerinde yer alan, 1.300 km çapındaki büyük havza. 1974'te, ABD'nin uzay araştırma gemisi "Mariner 10" tarafından belirlenmiştir. Caloris havzası, Merkür'ün jeolojik tarihinin erken dönemlerinde, büyük bir göktaşının çarpması sonucu oluşmuştur. Yuvarlak biçimli çökün-

tünün iç bölümlerinde, çarpmanın etkisiyle eriyen malzemelerin ya da çarpmadan kısa bir süre sonra sızan lavların oluşturduğu kırılmış düzlükler yer alır. Bu düzlükler önce sıkışma sonucu biçim değişikliklerine uğramış ve bunun sonucunda, yüzey yükseklikleri 500-700 m arasında değişen eş-merkezli ve radyal (merkezden çevreye yayılan) sırtlar ortaya çıkmıştır. Sıkışmayı bir uzama evresi izlemiş ve bu süreçte sırtların ve düzlüklerin üstüne kırıklarla (fay) çevrili çöküntüler (graben) binmiştir.

Havzanın orta kesimindeki düzlükler, 1-2 km yüksekliğinde ve 1.300 km çapında bir dağ çemberiyle çevrilidir. Havzanın içe bakan yüzü, dik bir kayalık yamaçtır. Daha yumuşak bir eğime sahip olan arka yamaç ise, krater oluşumu sırasında püsküren malzemelerin kaplıdır. Püskürtülerin oluşturduğu radyal vadiler ve sırtlar, dağ çemberinden dışarıya doğru 1.000 km kadar uzanırlar. Püskürtülerin üstü ise yer yer volkanik kökenli olduğu sanılan düzgün ya da tümsekli ovalarla kaplıdır.

İlk çarpmanın etkisiyle oluşan kraterin kısa bir süre sonra çökmesiyle tektonik ve volkanik olayların ortaya çıkmasının yanı sıra, gezegenin yüzeyinin önemli bir bölümü de püskürtü örtüsüyle kaplanmıştır. Çarpmanın yarattığı şok dalgalarının, gezegenin karşı bölümünde odaklandığı ve bunun da, düz vadilerle kesilen tepelik bir alanın oluşumuna yol açmış olması gerektiği sanılmaktadır.

Calotes, *Sauria* (kelerler) alttakımının *Agamidae* familyasından, ağaçlarda yaşayan ve ürkütüldükleri zaman hızla renk değiştirebilen kelerleri içeren cins. Hindistan, Güneydoğu Asya ve bazı Pasifik adalarında bahçe ve ormanlarda yaşayan bu sürüngenlerin sınıflandırılması kesin değildir; öncelikle pullarının düzeni bakımından değişiklik gösteren yaklaşık 30 türü bilinmektedir.

Calotes türleri genellikle yeşil renkli, uzun bacaklı ve uzun kuyrukludur, gövdeleri iki yandan basıktır. Gövde uzunluğu, baştan kuyruk ucuna kadar 30-60 cm arasında değişir. Başlıca besinleri böcekler ve öbür küçük omurgasızlardır. Bölgelerini savunmak için dövuşen ya da çiftleşmek için dişiye kur yapan erkekler, boğazlarından sarkan gerdanımsı bir deri kıvrımını ve sırtlarındaki deri çıkıntısını gösterirler; eğer erkek keler dövüşte yenmiş ya da dişiye çiftleşmeye razı edebilmişse, bu deri parçaları kızarır.

Calpaigori, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletindeki Calpaigori ilinin yönetim merkezi kent. Tista Irmağının batısında yer alır. Eyaletin tarımsal ürünlerinin dağıtım merkezi olan kent, Darçiling, Siliguri ve Saidpur (Bangladeş) ile kara ve demir yolu bağlantısı vardır. Başlıca sanayi etkinlikleri jüt işleciliği, bıçkıcılık ve kibrit üretimidir; ayrıca kentin yakınlarında demiryolu atölyeleri bulunur. 1885'te belediye olan Calpaigori'de Kuzey Bengal Üniversitesi'ne bağlı beş yükseköğretim kurumu vardır.

Yüzölçümü 6.245 km² olan Calpaigori ili, Tista Irmağı ile birbirinden ayrılan iki bölgeden oluşur. Düzlük olan yoğun nüfuslu batı bölgesinde pirinç, jüt ve şeker kamışı yetiştirilir. Himalaya Sıradağlarının eteklerinde yer alan ve altı geçitle (*duar*: "kapı") Sinchula Tepeleri üzerinden Bhutan'a bağlanan doğu bölgesi Batı Duars olarak bilinir. Sık ağaçlı ormanlar ve geniş çay bahçeleriyle kaplı olan doğu bölgesinde tütün, jüt, yağlı tohumlar ve patates yetiştirilir; kömür, bakır, kireçtaşı ve dolomit çıkarılır. İlde av hayvanlarını koruma bölgeleri vardır. Güneyde 9. yüzyıl kenti Bhitargarh'ın kalıntıları bulunur. 1869'da kurulan

Calpaigori ilinin toprakları, güneybatı parçasının 1947'de Doğu Pakistan'ın (bugün Bangladeş) Dinacpur ilçesine bırakılmasıyla küçülmüştür. Nüfus (1981) kent, 61.743; il, 2.214.871.

Caltagirone, İtalya'da Sicilya'nın orta kesiminin güneydoğusundaki Catania ilinde kent. Ragusa'nın kuzeybatısında, İblei Dağlarının eteklerinde kuruludur. Yapılan kazılarda Sikuli, Yunan ve Roma yerleşimlerine ait kalıntılar bulunmuşsa da, kentin o dönemlerdeki adı bilinmemektedir. Daha sonra buraya bir kale kuran Sarazen kabile reisi Genun'un adından dolayı kente Kalatü'l-Genun denmiştir. Kentin bugünkü adı da buradan gelir. Kent 1693 depremi ve 1943'teki hava saldırıları sırasında büyük yıkıma uğramıştır. Kiliseleri ve öteki önemli yapıları 18. yüzyıldan kalmadır. Kent müzesinde zengin bir arkeolojik koleksiyon vardır.

Catania ile kara ve demiryolu bağlantısı olan Caltagirone, seramik ve pişmiş toprak ürünleriyle tanınır. Yörede ayrıca kükürt çıkarılır. Tahıl, zeytin, mantar meşesi ve bağcılığa dayanan tarım da ekonomide önemli yer tutar. Nüfus (1984 tah.) 37.034.

Caltanissetta, İtalya'da, Sicilya'nın orta kesimindeki Caltanissetta ilinin merkezi kent. Catania'nın ve Salso Irmağının batısında uzanan dağlarda, 588 m yükseklikte yer alır. Eski Gibil-Habib ya da Sabucino kenti olduğu öne sürülmekle birlikte, yazılı tarihi ancak 1086'daki Norman istilasıyla başlar. Adının eski Nissa kentinden ve kale anlamına gelen Arapça *kal'a* sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Caltanissetta, II. Dünya Savaşı sırasında 1943'teki şiddetli çarpışmalarda zarar görmüştür. Kentin merkezinde Garibaldi Meydanı bulunur; modern semt kentin batısındadır. Pietrarossa Kalesi'nde Yunan, Arap ve Norman kalıntıları vardır. S. Spirito Manastırı Norman döneminden kalmadır; 1622'de ibadete açılan kent katedrali ile Moncada Sarayı barok üslupta yapılmıştır. Piskoposluk merkezi olan kentte 19. yüzyıldan kalma yeni-klasik saraylar da vardır. Kent müzesinde zengin bir arkeolojik koleksiyon sergilenmektedir.

Tarımsal ürünler için bir pazar merkezi olan Caltanissetta, aynı zamanda Sicilya kükürt sanayisinin merkezlerinden biridir. Kentte bir maden teknoloji enstitüsü vardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 60.713.

Calumet, ABD'de, Illinois'un kuzeydoğusunda, Cook ilinde (*county*) kent. Küçük Calumet ile Büyük Calumet ırmakları arasında, Calumet Gölünün 6 km güneydoğusunda yer alır (Amerikan Yerli dilinde *calumet*: "barış çubuğu"). 1868'de ilk yerleşimin kurulduğu kent 1924'te değin West Hammond adıyla anıldı. Bu tarihte kente, çevresindeki akarsuların adı verildi. Kent Gary-Chicago metropoliten alanının bir yerleşim ve sanayi banliyösü olarak gelişti. 1930'larda ve 1940'larda kentte, çoğu State Caddesi üzerinde yer alan birçok gece kulübü vardı. Chicago'ya toplantı için gelen delegelerin eğlence yeri olarak kötü bir üne sahip olan bu kulüpler kentte huzursuzluğa yol açıyordu. Bazı hafif sanayi kollarının geliştiği Calumet kentinin büyük bölümü günümüzde konut alanıdır. Nüfus (1990) 37.840.

Calumet, ABD'de, Indiana'nın kuzeybatısında, büyük bölümü Lake ili içinde kalan yoğun sanayi bölgesi. Chicago'nun hemen güneydoğusunda yer alan Calumet, Michigan Gölünün güney kıyıları boyunca uzanır. Önceleri boş ve bataklık bir kumul olan bölge, 19. yüzyıl sonunda Gary'de çelik

fabrikalarının kurulmasından sonra hızla gelişerek, Chicago sanayi ağıının önemli bir kolu durumuna geldi. Günümüzde dev çelik tesisleri, petrol rafinerileri, kimya fabrikaları ve öteki sanayi kuruluşlarıyla dünyanın önde gelen sanayi komplekslerinden birine sahiptir. Yaklaşık 230 km²'lik bir alanı kapsayan bölgenin nüfusu 300 bını geçer. Indiana'nın birbiriyle komşu olan Gary, Hammond, East Chicago ve Whiting kentleri ile Illinois'daki Calumet kentini kapsayan bölgeden, Büyük ve Küçük Calumet ırmakları geçer. Bu ırmaklar kanallarla Calumet Irmağına ve Güney Chicago'daki Calumet limanına, Calumet çöküntü kanallarıyla da Illinois su yolu sistemine bağlanır. East Chicago, Gary ve daha doğudaki Burns'de liman tesisleri vardır.

Calvados, Fransa'nın kuzeyinde, Aşağı Normandiya planlama bölgesinde (*region de programme*) il (*département*). Cotentin Yarımadasıyla Sen Halici arasındaki Sen Körfezi boyunca, Manş Denizi kıyısında uzanır. Yüzölçümü 5.548 km²'dir. 1790'da, Bessin, Cinglais, Hiémois, Campagne de Caen ve Auge ilçeleri ile Lieuvin ilçesinin batı bölümünün birleşmesiyle oluşturulmuştur. Calvados adı, 1538'de kayalıklara çarparak parçalandığı sanılan İspanyol Armadası'na ait "Salvador" adlı geminin adını alan, Asnelles açıklarındaki bir resiften gelir. Güneyden ve batıdan alçak Normandiya Tepeleri ile çevrelenmiş olan il, aralarında Aure, Orne, Dives ve Touques'un da bulunduğu birkaç ırmak tarafından akaklanı.

Calvados ağırlıklı olarak bir hayvancılık bölgesidir. İlin nemli ve ılıman iklimi, başta Bessin ve Auge olmak üzere, çeşitli bölgelerde verimli otlakların oluşmasına uygun ortamı hazırlamıştır. Mandıraçılığın çok önemli olduğu Bessin ve Auge'da büyük miktarlarda tereyağı ve peynir üretilir. Campagne de Caen ve Lieuvin'de mısır, şeker pancarı ve yem bitkileri yetiştirilir. Calvados olarak bilinen elma konyağı yörede yetiştirilen elmalardan elde edilir. Fransa'nın kuzeyinde ve İngiltere'deki pek çok tarihi binanın yapımında kullanılan taşlar Caen'deki ocaklardan çıkarılmıştır. Caen'in güneyinde çıkarılan demir cevheri yerel olarak işlenmektedir. Turizm ilin başlıca gelir kaynaklarından biridir; kıyıda ki dinlence kasabalarının başlıcaları Deauville ve Trouville'dir.

Calvados dört ilçeye (*arrondissement*) bölünmüştür: Bunların merkezleri, Caen, Lisieux, Bayeux ve Vire'dir. İl merkezi Caen, aynı zamanda temyiz mahkemesinin ve eğitim dairesinin de (*académie*) merkezidir. Calvados ili, Bayeux diyakozluk bölgesini oluşturur. Güneydeki Falaise'de ilk Normandiya düklerinin şatosu bulunmaktadır; İngiltere kralı I. William da (Fatih) burada doğmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında, ABD 1. Ordusu'na bağlı birliklerin, 6 Haziran 1944'te karaya çıkarak Fransa'nın içlerine doğru ilerledikleri yer olan Normandiya kıyılarındaki Omaha Kumsalı, Calvados sınırları içinde, Bayeux'nun kuzeybatısında, batıdaki Grandcamples-Bains ile doğudaki Porten-Bessin arasındadır. Nüfus (1990) 618.729.

Calvé, Emma, asıl adı ROSA EMMA CALVET (d. 15 Ağustos 1858, Décazeville - ö. 6 Ocak 1942, Millau, Fransa), Georges Bizet'nin *Carmen* adlı operasındaki başrolüyle ün kazanan soprano.

Gençlik yılları İspanya'da geçti. Dönemin en ünlü şan öğretmenlerinden Mathilde Marchesi ile çalıştı. Eleonora Duse'nin gösterilerini izleyerek kendini eğitti. İlk kez 1882'de Brüksel'de Charles Gounod'nun *Faust* operasındaki Marguerite rolüyle sahneye çıktı. Pietro Mascagni'nin *Cavalleria rusticana*'sındaki (*Cavalleria rusticana/Köylü Namusu*) Santuzza ve Ambroise Thomas'nın *Hamlet*'indeki Ophelia rolleriyle ilk ününü kazandı. Carmen'i yorumlayışı, dramatik gerçekçiliği nedeniyle uzun yıllar örnek alındı. 1925'te sahneden çekilerek öğretmenliğe başladı. *Sous tous les ciels j'ai chanté* (1940; Bütün Göklerin Altında Şarkı Söyledim) adlı bir otobiyografisi vardır.

Calvin, Jean, CAUVIN olarak da yazılır (d. 10 Temmuz 1509, Noyon, Picardie, Fransa - ö. 27 Mayıs 1564, Cenevre), 16. yüzyıl Protestan Reform hareketinin en önemli ilahiyatçılarından, Kalvenciliğin(*) kurucusu. Calvin'in ilahiyat, kilise düzeni ve siyasetle ilgili görüşleri, Cenevre'de kurup yönettiği örnek kilise, çeşitli ülkelerin siyasal ve düşünsel önderlerine sağladığı destek, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın pek çok yerinde Protestanlığın gelişmesini derinden etkilemiştir. Günümüzdeki Reform kiliselerinin kökleri 16. yüzyılda kara Avrupa'da gelişmiş Kalvenci kiliselere, Presbiteryen kiliseler(*) ise bu akımın Britanya Adalarında örgütlenmiş olan koluna uzanır.

Calvin'in babası Gérard Cauvin, Noyon kentinin burjuva önderlerinden; piskoposun sekreterliğini yapmış, katedral papazlarının işlerini yürütmüş, ayrıca başka görevlerde bulunmuştu. Din adamı olmasına karar verilen Calvin'in öğrenim giderlerini karşılamak üzere daha küçük yaşta iki ayrı kilise mülkünün gelirleri ona tahsis edildi. 1523'te Paris'e giderek Collège de la Marche ile Collège de Montaigu'de öğrenim gördükten sonra Magister Artium (MA) derecesini alan Calvin, daha sonra Orléans Üniversitesi'nde ünlü hukukçu Pierre de L'Estoile'in yanında öğrenimini sürdürdü; bir süre de Bourges'da tanınmış hukuk bilgini Andrea Alciati'nin derslerini izledi.

Calvin, Fransız okuluna bağlı kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması, y. 1550; Boymans-van Beuningen, Rotterdam
Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam

1531'de Paris'e döndü ve sarayın korumasında yeni göreve başlamış hümanistlerle, özellikle Guillaume Budé'yle birlikte çalıştı.

Paris'te geçirdiği dönemin en önemli ürünü, Romalı Stoacı filozof Seneca'nın *De clementia* (Bağışlama Üzerine) adlı yapıtı üzerine kaleme aldığı incelemeydi (1532). Bu çalışma, Calvin'in Erasmus ve Budé'nin izinde yetkin bir hümanist olduğunu gösteriyordu. Seneca'yı incelerken retorik diyalektikten üstün tutan Calvin'e göre bir önermenin doğruluğunun temel ölçütü, o önermenin açıklığı ve insanları harekete geçirebilme gücü olmalıydı. Bu yaklaşımının, düşüncelerinin sonraki gelişmesi üzerinde önemli etkileri olacaktı.

Calvin, ilk çalışmasının yayımlanmasından kısa süre sonra Protestanlığı benimsedi. Üniversitede Katolikler ile Protestanların ayrı kamplara bölünmesi ve Protestanların ders vermesinin saraya yasaklanması üzerine Paris'ten ayrıldı, kendisine bağlı kilise mülklerinden feragat etti, bir süre Fransa'da dolaştıktan sonra İsviçre'nin Protestan merkezlerinden Basel'de Martinianus Lucanisius adıyla yaşamaya başladı. Burada ilahiyatla ilgili çalışmalarını yoğunlaştırdı; Kilise Babaları'nın, Martin Luther ve Martin Bucer gibi çağdaş Protestan düşünürlerinin yapıtlarını inceledi.

Çalışmalarının en büyük ürünü 1536'da başyapıtı *Christianae religionis institutio*'nun (Hristiyan Dininin Bağlayıcı İlkeleri) yayımlanması oldu. Yapıtın ilk metni, Protestanların baskı altında tutan Fransa kralı I. François'ya karşı Protestan inançlarını açık ve özlü biçimde sergilemeyi amaçlıyordu. Calvin'e kısa sürde büyük ün kazandıran kitabın 1541'de gene Basel'de yapılan Fransızca basımı, düzyazı tartışma türünde Fransız dilinde yayımlanmış ilk büyük yapıt olarak tarihe geçecek, Fransız düşüncesini ve edebi üslubunu derinden etkileyecekti. Calvin, yeni basımlarında yapıtı büyük ölçüde gözden geçirip genişletti; kitabın 1559'da Cenevre'de yayımlanan Latince son metni ilk basımın dört katı uzunluktaydı. Reform döneminde dogmatik ilahiyat üzerine yazılmış kapsamlı ve sistematik tek elkitabı olan yapıtın son biçimini almasıyla, Protestanlığın Lutherci çizgi dışında yeni bir kolunun ideolojik temelleri atılmış oluyordu.

Christianae religionis institutio'nun son metninde işlenen başlıca konular, Tanrı'nın hükümlerliği, kayrası ve kurtuluşa layık olmayan günahkârları da kurtuluşa erdirmesi. Calvin, insanın Tanrı karşısında ancak iman yoluyla aklanabileceği ve öğretti alanında tek ölçütün Kitabı Mukaddes olduğu konusunda Luther'le aynı görüşleri paylaşıyordu. Komünyon ayini sırasında kutsanan ekmek ve şarapta İsa'nın gerçekten vücut bulup bulmadığı sorusunda ise Luther ile İsviçreli Protestan önder Huldrych Zwingli arasında ortayolcu bir tutum benimsemişti. Calvin'e göre, ne Luther'in savunduğu gibi kutsanan ekmek ve şarapta İsa'nın fiziksel varlığı söz konusuydu, ne de Zwingli'nin öne sürdüğü gibi bu ayin yalnızca İsa'nın anısını canlandırıyor; Komünyon ayininde Kutsal Ruh'un aracılığıyla Hristiyanlar İsa'nın varlığını paylaşıyorlardı. Calvin, ayinlerde müziğe karşı çıkmıyor, ama aziz tasvirlerini ve İsa'yı çarmıh üzerinde gösteren tasvirleri dindışı sayıyordu. Yapıtın Kalvenciliğin gelişmesinde özellikle belirleyici olan savı, Tanrı'nın, yalnızca kayrasına kavuşacakları değil, cezalandıracağı kulları da ezelden belirlediği yönündeki görüşü. "İkili kader öğretisi" olarak bilinen bu sava göre, kimin kurtuluşa ereceği kimin sonsuz cezaya uğrayacağı, kişilerin imanına ya da erdemlerine değil, bütünüyle Tanrı'nın iradesine bağlıydı.

Reform hareketi için güçlü soylu ailelerden maddi destek sağlamak amacıyla önce İtalya'ya, sonra yeniden Basel'e, ardından Fransa'ya giden Calvin'in 1536'da Cenevre'ye gelmesi çalışmalarının yönünü belirledi. Cenevre kent-devletinde yerel burjuvalar arasından seçilmiş bir meclis, Katolik prens-piskoposun yetkilerini alarak bütün denetimi ele geçirmiş, Katolik ayinlerini yasaklamıştı; ama yeni Protestan ayinleri belirlenmemiş, yeni kilise kurumları oluşturulmamış, eğitim ve benzeri hizmetler için önlemler alınmamıştı. Calvin'in burada ünlü Protestan vaizlerinden Guillaume Farel'le birlikte giriştiği kurumlaştırma çabaları, bir ruhban düzeninin yerini bir başkasının almasından ürken Cenevrelilerin önce tepkiyle karşılaştı. 1538'de yeni seçilen kent meclisi Calvin ve Farel'in kenti terk etmesini istedi. Bunun üzerine Calvin o dönemde bir Alman imparatorluk kenti olan Strasbourg'a gitti, Fransız mültecilerinin toplandığı bir kilisenin rahipliğini üstlendi. Fransızca dayalı bir ayin düzeni geliştirdi, kilise bölgesinin yönetimi için bir dizi kurum oluşturdu. Bu arada, Katolikler ile Protestanların yeniden birleştirmek amacıyla Frankfurt, Hagenau, Worms ve Regensburg'da düzenlenen toplantılara (1539-41) katıldı. Toplantıların başarısızlığı, sonunda Calvin'i Katoliklerle görüşmenin yararsızlığına inandırdı. Bu dönemde Kitabı Mukaddes ve ayinler üzerine yeni çalışmalar yayımlayan Calvin 1540'ta İdelette de Bure ile evlendi.

Calvin 1541'de yeniden Cenevre'ye çağrıldı. Katolikliğe dönüş yönündeki baskılara kentin ancak Calvin'in önderliğinde direnilebileceğini düşünen Cenevreliler ona yüklü bir maaş bağladılar. Calvin'in hazırladığı yeni kilise yönergeleri 1561'de kent meclisince kesin biçimde onaylandı. Yeni düzene göre kilise hiyerarşisinde dört aşama yer alıyordu: 1) Öğreti uzmanları, 2) vaizler, 3) disiplin kurallarından sorumlu yaşlılar (Yunanca *presbyterion*), 4) sosyal hizmetleri ve hayır işlerini yürütmekle görevli diyakozlar. Calvin'le birlikte çalışan vaizlerin sayısı 1542'de dokuz iken 22 yıl sonra 19'a ulaşmıştı. Vaizler her hafta Vaizler Toplantısı'nda bir araya geliyor; vaizlerin sözcüsü olarak Calvin kent meclisinin toplantılarına sık sık katılıyor, pek çok siyasal kararda etkili oluyordu. Gene her hafta vaizler ile yaşlıların bir araya gelmesinden oluşan Kilise Kurulu bir tür mahkeme işlevi görüyordu. Ama kurulun kendi başına yerine getirebildiği tek ceza aforozdu; bu yetkiyi de ancak Calvin'in ısrarlı dayatmaları sonucunda elde edebilmişti. Kilisenin hayır işleri ise Hôpital-Général adlı bir kuruluşla toplanmış; bir diyakozun yönettiği kuruluşun etkinlikleriyle Calvin yakından ilgileniyordu. Calvin'in öğretilerini sistematik biçimde yaymak amacıyla Cenevre hükümeti 1559'da yeni bir akademi kurarak bugünkü Cenevre Üniversitesi'nin temelini attı. Akademinin ilk rektörlüğüne getirilen seçkin Fransız hümanist Theodore Beza, Calvin'den sonra Kalvenciliğin başlıca önderi olacaktı.

Calvin 1541-55 arasında yeni kilise düzeninin yerleşmesiyle uğraşırken, özellikle Jérôme Bolsec ile Miguel Serveto'dan kaynaklanan iki ciddi tehlikeyi yenmek zorunda kaldı. Katolik din adamı Bolsec, Calvin'in kader öğretisinin Tanrı'yı kötülüğün kaynağı gibi gösterdiğini öne sürüyor, İspanyol din bilgini Serveto ise Üçleme kuramına karşı çıkıyordu. Calvin, 1553'te Cenevre'ye gelen Serveto'nun tutuklanıp hüküm giymesini sağladı; Serveto daha sonra kazığa bağlanarak yakıldı. Bolsec de kent hükümetinin desteğiyle Cenevre'den çıkarıldı.

Calvin, Cenevre'deki karşıtlarını böylece etkisizleştirdikten sonra başka ülkelerde görüşlerini yaymaya yöneldi. Özellikle Fransa'dan gelen din adamları Cenevre'de eğitildikten sonra gizlice Fransa'ya sokulmaya başladı. Calvin, Fransa'nın büyük bölümüne yayılmış yeraltı kilise kuruluşları arasında geniş bir ağ kurmasına çalıştı. Yerel düzeyde Cenevre'dekine benzer cemaatler oluşturuluyor, bölgesel düzeyde ise bir dizi kilisenin vaiz ve yaşlılarından oluşan temsili organlar kuruluyordu; bunların da üzerinde gene temsili nitelikteki sinodlar yer alıyordu. Bu örgütlenme biçimi daha sonra Presbiteryen kiliselerin örgütlenmesine örnek olacaktı. Fransa'da Kalvenci ilk ulusal sinod 1559'da Paris'te, üstelik sarayın gözleri önünde toplanarak ulusal bir itikadname ve yönerge benimsedi.

Reform kilisesinin hızla büyümesi, bu gelişmeye maddi destek sağlamak amacıyla Calvin'in siyasetle de uğraşmasına yol açtı. Fransa'da Calvin'e destek olan soyluların başında Bourbonlar, özellikle de Navarre kralı Antoine de Bourbon ile karısı Jeanne d'Albret geliyordu. Châtillon hanedanından Coligny kardeşlerin de desteği önemliydi. İtalyan, İngiliz, İspanyol müteciler, Felemenk'ten, Alman devletlerinden ve Polonya'dan sığınanlar için Cenevre bir tür "Protestan Roması" olmuştu. 1560'larda sağlığı gitgide kötüleşen Calvin'in sorumluluklarını paylaşmaya başlayan Beza, 1564'te onun ölümünden sonra Kalvenciliğin önderliğini üstlendi.

Calvin, Melvin (d. 8 Nisan 1911, St. Paul, Minnesota, ABD), ABD'li biyokimyacı. Yeşil bitkilerin ışık enerjisini, karbon dioksiti ve suyu, büyümeleri için gerekli olan bileşiklere dönüştürdükleri fotosentez olayındaki kimyasal tepkimeleri ortaya çıkarması nedeniyle 1961 Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır.

Calvin, 1935'te Minnesota Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra, Rockefeller Vakfı'nın bursuyla İngiltere'deki Manchester Üniversitesi'nde iki yıl çalıştı. 1937'de Berkeley'deki California Üniversitesi'nde öğretim görevine getirildi; 1946'da bu üniversiteye bağlı Lawrence İşima Laboratuvarı'nın biyolojik kimya bölümünün yöneticisi, 1971'de de üniversitenin kimya profesörü oldu. Fotosentez kimyasına ilişkin çalışmaları dışında, yaşamın başlangıcında yer alan süreçler, ışınım kimyası ve organik kelat bileşiklerindeki araştırmalarıyla tanınır.

Calvino, Italo (d. 15 Ekim 1923, Santiago de las Vegas, Küba - ö. 19 Eylül 1985, Siena, İtalya), İtalyan gazeteci, öykü ve roman yazarı. Zengin bir hayal gücüne dayanan garip ve alaycı yapıtlarıyla, II. Dünya Savaşı sonrasında önde gelen İtalyan yazarlarından biri olmuştur. İtalya'da birçok edebiyat ödülü kazanmış ve *I nostri antenati* (1960; Atalarımız) kitabında yer alan fantastik öyküleriyle uluslararası bir ün kazanmıştır.

Genç yaşta Küba'dan İtalya'ya göç eden Calvino, II. Dünya Savaşı sırasında İtalyan Direniş Hareketi'ne katıldı. Savaşın ardından Torino'ya yerleşti. Bir yandan komünist *L'Unità* dergisi ile Einaudi yayınevinde çalışırken, bir yandan da edebiyat fakültesini bitirdi. 1959-66 arasında Elio Vittorini ile birlikte sol eğilimli *Il Menabò di letteratura* dergisinin yönetmenliğini yaptı.

Calvino'nun kurgu yapıtlarından ilk ikisi, İtalyan Direniş Hareketi'nden esinlenmiştir. Yeni-gerçekçi bir roman olan *Il sentiero dei nidi di ragno* (1947; Örümcek Yuvalarına Giden Yol), olaylar karşısında çevresindeki yetişkinler gibi çaresiz kalan bir delikan-

lının başından geçenler çerçevesinde direniş hareketini anlatır. Aynı konuyu işlediği öbür yapıtı ise *Ultimo viene il corvo* (1949; Karga Sonunda Gelir) adlı öykü kitabıdır.

1950'lerde fantezi ve alegoriye yönelen Calvino, yazdığı üç fabl ile dünya çapında adını duyurdu. Bu fantezilerin ilki olan *Il visconte dimezzato* (1952; İkiye Bölünen Vikont), bir top gülesiyile ikiye bölünerek yarısı iyi, yarısı kötü bir insana dönüşen ve sonunda bir köylü kızına âşık olarak yeniden bütünlüğe kavuşan bir adamın alegorik öyküsüdür. İkinci ve en çok tutulan fantezi *Il barone rampante* (1957; Ağaca Tüneyen Baron, 1971, 1990) günün birinde ağaçlarda kendisi için kurduğu sıcak ve dopdolu yaşamı bırakıp aşağı inmesi için yapılan çağrıları geri çevirmekle birlikte yukardan tanıdıklarının sorunlarıyla ilgilenen bir 19. yüzyıl aristokratının hoş ve tuhaf öyküsüdür. Üçüncü fantezi *Il cavaliere inesistente* (1959; Varolmayan Şövalye, 1985). Yeni-gerçekçilik teknikleriyle, alaylı destan tarzında yazılmış bir şövalye öyküsüdür. Bu romanlar sonradan bir üçleme olarak *I nostri antenati* adıyla yeniden basıldı.

Calvino'nun sonraki yapıtları arasında, evrenin ve insanların yaratılışını ele alan ve bilinç akışı yöntemiyle yazılmış fantezilerin yer aldığı *Le cosmicomiche* (1965; Kozmolojik Öyküler, 1990) ve *Ti con Zero* (1967; T Sıfır) adlı öykü kitapları ile *Le città invisibili* (1972; Görünmez Kentler, 1990), *Il castello dei destini incrociate* (1973; Kesişen Yazgılar Kalesi), *Se una notte d'inverno un viaggiatore* (1979; Bir Kış Gecesi Eger Bir Yolcu, 1990) ve *Fiabe italiane* (1956, yb. 1971; İtalyan Masalları) adlı romanları sayılabilir. Türkçede *Sandık Müşahidi* (1974; Palomar (1991), *Zor Sevdalar* (1991) adlı romanlarıyla *Marcivaldo-Kentte Mevsimler* (1991) adlı öykü kitabı da yayımlanmıştır.

Calvo Doktrini, hükümetlerin yabancılar üzerindeki yargı hakkını, yabancıların yurttaşı oldukları devletlerce korunabilmesinin sınırlarını ve tazminatların ödenmesini sağlamak amacıyla güç kullanımını düzenleyen uluslararası kuralları bütünü.

Arjantinli diplomat ve hukukçu Carlos Calvo'nun Kuramda ve Uygulamada Avrupa ve Amerika Uluslararası Hukuku (1868) adlı yapıtında geliştirdiği bu doktrine göre, yabancılar üzerindeki yargı hakkı ile tazminatların ödenmesine ilişkin kurallar, ülkelerin büyüklüklerine bakılmaksızın hep aynı biçimde uygulanmalıydı. Ayrıca, Latin Amerika devletlerinde mülk sahibi olan ve bu hükümetlere karşı hak iddiasında bulunan yabancıların diplomatik yollar yerine, bu ülkenin mahkemelerine başvurmaları gerektiği belirtiliyordu. Ülkelerin de borçlu ülkelere alacaklarını toplamak için silahlı kuvvetlerini kullanma hakkı yoktu. Bir Latin Amerika devleti ile yaptığı sözleşmede Calvo hükümünün yer almasını kabul eden bir yabancı, ortaya çıkan her türlü anlaşmazlıkta ilgili devlet mahkemelerince verilecek karara kayıtsız şartsız uyacağını belirtmiş olur.

1902'de Arjantin dışişleri bakanı Luis María Drago'nun açıkladığı Drago Doktrini temelde Calvo Doktrini'nin yeniden ifadesiydi. Venezuela o sırada İngiltere, Almanya ve İtalya'ya borçluydu; bu ülkeler ise, alacaklarının ödenmesi için silahlı müdahale tehdidinde bulunuyorlardı. Drago, ABD hükümetine "devlet borcunun silahlı müdahale ya da Amerika ülkeleri topraklarının işgali için bir neden olamayacağı" görüşünü belirtti. Avrupalıların Kuzey ve Güney Amerika'ya müdahalelerine bu karşı çıkış, ABD'nin Monroe Doktrini'nde (1823) ve bu doktrine Roosevelt'in yaptığı ekte (1904;

Roosevelt Gerekçesi) ortaya konmuş olan politikasına uygun düşüyordu. ABD hükümeti II. Lahey Barış Konferansı'nda (1907), Mukaveleden Doğan Borçların Ödetilmesinde Güç Kullanımının Sınırlandırılması İçin Porter Sözleşmesi'nde yer alan biçimiyle Drago metnini onayladı. ABD, Avrupalıların Kuzey ve Güney Amerika'ya müdahalesine karşı çıkmakla birlikte, koşulların ABD çıkarlarını tehdit eder görüldüğü herhangi bir Latin Amerika devletine kendi silahlı müdahale hakkını saklı tuttu ve bunu sık sık kullandı.

Calw, Almanya'nın güneybatısında, Baden-Württemberg eyaletinde (*Land*) kent. Nagold Vadisinde yer alan kent 1075'te kuruldu; 13. yüzyıla değin Calw kontları ailesinin oturduğu kent 14. yüzyılın sonlarında yerel bir aile olan Württemberg kontlarının yönetimi altına girdi. Calw 17. ve 18. yüzyıllarda eski Württemberg eyaletinin büyük bir sanayi kenti oldu. El aletleri sanayisinin merkezi olan kente makine, dokuma, ke-reste, kâğıt ve deri ürünleri sanayileri de vardır. Şifalı kaplıcaları turizmin gelişmesinde etken olmuştur.

Yaklaşık 830'da kurulmuş olan manastıryla ünlü 2.200 nüfuslu komşu Hirsau köyü 1975'te Calw'a bağlandı. İlk manastır binası 10. yüzyılda yıkıldı; ama 1065'te Hirsau tarikatının kurucusu Hirsaulu Wilhelm (1069-91 arasında manastırın başrahibi) emriyle yeniden inşa edildi. Almanya'daki kapsamlı manastır reformu bu manastırla başladı. 1692'de Fransızların bütünüyle yıktığı manastırın kalıntılarını onararak 1950'lerde bir Katolik kilisesine ve müzeye dönüştürüldü. Nüfus (1983 tah.) 22.790.

Calycerales, tek bir familyayı (*Calyceraceae*) içeren ve ekonomik önemi olmayan bitki takımı. *Calyceraceae* familyasının dört cinsi (*Boöpis*, 30 tür; *Calycera*, 10 tür; *Acicarpha*, 10 tür; *Moschopsis*, 8 tür) vardır; türlerin çoğu Orta ve Güney Amerika'da yaygındır.

Bu grubun üyeleri küçük, otsu bitkilerdir; bazı türlerin alt bölümleri odunsudur. Yapraklar almasık; yaprağa benzeyen küçük, yeşil bürgülerle çevrili sık, küme biçimindeki çiçekler iki eşeyli ya da tek eşeylidir (erkek ve dişi çiçekler ayrı); dört-altı parçalı çanağı (birleşik çanak yapraklar) ve dört-altı loplu, boru biçimli taçı (birleşik taç yapraklar) vardır. Alt durumlu yumurtalık tek odacıklıdır ve bir tek tohumtaslağı taşır. Erkekorgan dört-altı tanedir ve çiçek ağzının kenarından çıkar.

Calymene, Ordovisiyen Dönemden (y. 500-430 milyon yıl önce) kalma trilobit

Calymene
British Museum fotoğraflarından

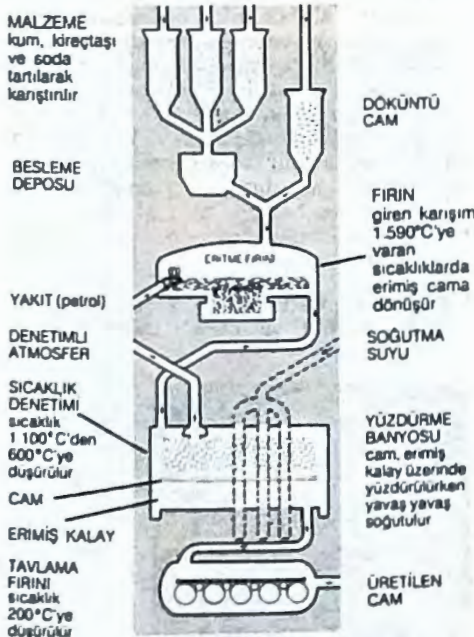
(soyu tükenmiş eklemacılar) cinsi. Kalıntıları, fosilleşmiş izler ya da gerçek vücut parçaları halinde günümüze değin korunmuştur. *Calymene* ve yakın akrabası olan *Flexicalymene*'nin fosilleri, genellikle top gibi yuvarlanmış halde bulunur. Hayvan ya ölürken bu durumu almıştır ya da bu büzülme, gövdesinin yumuşak ve kolay incinebilen karn bölümünü korumak için bir savunma davranışdır.

Calzabigi, Ranieri (d. 23 Aralık 1714, Livorno, Toscana - ö. Temmuz 1795, Napoli), İtalyan şair, libretto yazarı ve müzik kuramcısı. Christoph Willibald Gluck'un operada yaptığı reformlar üzerinde önemli bir etkisi oldu. Gluck'a göre bu operalarda müziğin işlevi "... olay akışını kesintiye uğratmadan, gereksiz süslemelerle doldurmadan, öyküdeki durumu izleyip, belirli ifade kalıplarını kullanarak, şiire hizmet etmek"ti.

Calzabigi, Gluck ile Şubat 1761'de Viyana'da tanıştı. İlk ortak yapıtları *Le Festin de pierre* (Don Juan) adlı dramatik bale aynı yıl 17 Ekim'de sahnelendi. Daha sonra Gluck, metnini Calzabigi'nin yazdığı danslı oyun *Semiramide* (1765) için müzik besteledi. İkisi birlikte, İtalyan operasındaki reforma örnek oluşturan üç opera yazdılar: *Orpheus ile Eurydike* (1762), *Alkestis* (1767) ve *Paris ile Helena* (1770). Her üçünde de, klasik tiyatro geleneğine bağlı kalarak, salt insan ögesini vurguladılar. Amaçları basitliğe, gerçeğe ve doğallığa ulaşmaktı ve özellikle librettolar bu hedeflere göre belirlenmişti. Gluck'a göre opera reformunun en önemli itici gücü olan Calzabigi, 1780'de İtalya'ya geri döndü.

cam, genellikle saydam ya da yarı saydam, sert, inorganik madde. Yüksek sıcaklıklarda akışkan olan cam, görünür kristallerin oluşumunu engelleyecek biçimde hızla soğutulduğunda katı duruma geçer.

Bileşimi ve özellikleri. Camın, kimyasal bileşimi ve fiziksel özellikleri açısından

Yüzdürme yöntemiyle cam üretiminin temel aşamaları
D. Meighan

büyük değişiklikler gösteren birçok tür vardır; ama bu türlerin pek çoğu belirli ortak özellikler taşır. Hemen hemen bütün camlar, akışkan haldeyken soğutulduğunda

önce ağdalı bir yapı kazanır, ardından sertleşerek katılaşır, cam karışımları belirli metal oksitleriyle birlikte eritildiğinde değişik renkler alır; düşük sıcaklıklarda ısı ve elektrik iletkenlikleri çok düşüktür; hemen hepsi, vurma ya da çarpma sonucunda kolayca kırılır ve hidroflüorik asit dışındaki bilinen çözücülerin çoğundan pek az etkilendir.

Camın sıvı ve kristalleşmiş durumları arasında yakın benzerlikler vardır. Kristalleşmiş camın atom ya da molekül yapısı, bu kristallerin oluştuğu sıvının atom ya da molekül yapısına çok benzer; yalnız, sıvı fazdayken moleküllerin hareketi oldukça hızlı, katı fazda ise çok daha yavaştır. Suda da görüldüğü gibi, içinde katışkı bulunmayan, homojen haldeki birçok sıvı, hiç sarsmaksızın, yeterince yavaş biçimde soğutulduğunda, donma noktasının altında, kristalleşmeden sıvı halde bulunduğu aşınsoğumuş bir yapı kazanır. Bu yapı, camın temel özelliklerinden biridir. Bazı maddeler ise aynı sıcaklık ve basınçta, biri camı, öbürü kristalsi olmak üzere iki ayrı durumda bulunabilir.

Ticari camlar, soda camı(*) ve özel camlar olmak üzere başlıca iki türdür. Cam üretiminin büyük bölümünü oluşturan soda camı, kum (silisyum dioksit, SiO_2), soda (sodyum karbonat, NaCO_3) ve kireçtaşından (kalsiyum karbonat, CaCO_3) elde edilir. Erimiş silis de (silisyum dioksit) tek başına çok nitelikli bir camdır; ama kumun (kristalleşmiş silis) erime noktası 1.700°C 'nin üstünde olduğundan, böylesine yüksek sıcaklıklara ulaşılması üretim giderlerini büyük ölçüde artırır. Bu nedenle silis camı, yalnızca ürünün başka kimyasal maddelerle tepkimeye girme tehlikesi olan yerlerde, ani sıcaklık değişikliklerine karşı dayanıklılığın ya da başka özel üstünlüklerin arandığı durumlarda kullanılır. Gene de eritilmiş silis camı üretimi oldukça önemli bir sanayi dalıdır. Değişik özelliklerde silis camları üretilebilir; optik amaçlara yönelik üretimde hammadde olarak kuvars kumundan çok neceftaşı (kayaç kristali) kullanılır.

Silisin erime noktasını düşürmek amacıyla, karışıma katışkı giderici bazı maddeler (frit) eklenir. Örneğin soda katıldığında açığa çıkan sodyum oksit de aynı işlevi görür; silise yüzde 25 kadar sodyum oksit eklendiğinde karışımın erime noktası 1.723°C 'den 850°C 'ye düşer ve eritme zorluğu büyük ölçüde azaltılmış olur. Ama bu tür camlar suda kolayca çözünür; su camı(*) olarak bilinen bu çözümlenen evlerde çeşitli kullanım alanları vardır. Karışımdaki kireçtaşından sağlanan kireç (kalsiyum oksit, CaO), camı yeniden çözünmez duruma getirir; ama kirecin gereğinden çok eklenmesi cam kristalleşmesine(*) yol açabilir. En uygun bileşim, yaklaşık yüzde 70 silis, yüzde 9 kireç ve yüzde 15 sodyum oksit ile daha düşük oranlardaki başka maddelerden oluşur; bu ideal bileşimde bile, mekanik biçim verme işlemleri sırasında cam kristalleşmesi tehlikesi söz konusudur. Levha cam yapımında genellikle yüzde 6 kireç ve yüzde 4 magnezya (magnezyum oksit, MgO) kullanılır. Şişe camında ise hammadde karışımına yüzde 2 kadar alümina (alüminyum oksit, Al_2O_3) katılır. Karışıma çeşitli amaçlarla ve belirli oranlarla başka maddeler de eklenir. Bunlardan bazıları camın inceltilmesine (eritme işlemi sırasında oluşan hava kabarcıklarının giderilmesine), bazıları özellikle selenyum ve eser miktardaki kobalt oksit ise camın rengindeki istenmeyen tonların giderilmesine yardımcı olur. Örneğin kumda her zaman katışkı olarak demir bulunur. Şişe yapımında kullanılan kumun düşük demir içeriği olmasına ne kadar

özen gösterilse de, eser miktardaki katışkılar bile cama istenmeyen bir yeşil renk verir. Selenyum ve kobalt oksit, eser miktarda arsenik trioksit ve sodyum nitratla birlikte kullanıldığında bu yeşil renk giderilebilir ve bilinen beyaz (renksiz) cam elde edilir.

Camın ağdalılığının sıcaklığa bağlı olarak değişmesi üretim süreci açısından büyük önem taşır. Erimiş camın ağdalılığı yaklaşık 1.000 poise'dır (ağdalılık katsayısı birimi olan poise [P], akışkanın 1 cm aralıklı iki paralel düzlemi arasında saniyede 1 cm'lik hız farkı oluşturan kuvvet olarak tanımlanır). Bu ağdalılık, soğuk havadaki balın ağdalılığından biraz fazladır ve cam soğudukça artar. Erimiş cama istenen biçim verilmesi için ağdalılığın 10^4 - 10^5 P arasında olması gerekir. En çok kullanılan cam türlerinin bileşimleri ve ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. tablo.

Cam üretimi. Düz cam(*) üretiminde günümüzde kullanılan başlıca yöntemler düşey çekme, haddeleme ve erimiş metal banyosu üstünde yüzdürmedir.

Düşey çekme işleminde, önce kafes biçimindeki bir demir tabla erimiş cam banyosuna daldırılıp yavaş yavaş yukarı doğru çekilir. Demire yapışarak banyonun dışına çıkan cam eriyiğinin tablanın orta bölümüne doğru süzülerek aşağıya akmasını önlemek için, banyonun üstüne yükselen bölüm hızla soğutularak levhaya dönüştürülür ve iki ucundan çentikli merdanelerin arasına sıkıştırılır. Bu merdaneler cam levhayı daha yukarıdaki tavlama fırınına doğru ilerletir. Bu arada, banyodan merdanelere ilk beslemeyi yapan demir tabla çıkarılarak alınır; bundan sonra sürekli dönen merdaneler banyodan levha camı kendi kendine çekip alabilir. Levhanın kalınlığı çekme hızına bağlı olarak ayarlanır. Merdanelerin dönme hızı yavaşladıkça, banyodan çıkan eriyiğin düzgün biçimde süzülmesine daha çok zaman kalır ve böylece katılardan katman daha ince olur. Tavlama fırınında iç gerilmeleri giderilen cam levha, 10 m kadar yukarıdaki kesici bölüme girer. Bu bölümde levha belirli boyutlarda kesilir ve emici tamponlar yardımıyla sehpalara yerleştirilir. Burada da levhanın merdanelerin arasından geçerken çentiklenen kenarları kesilerek alınır ve artıklar öteki cam döküntüleriyle birlikte fırındaki kızgın banyoya geri atılır.

Haddeleme yöntemi ise, temel olarak bir sürekli döküm işlemidir. Kesintisiz bir şerit halinde dökülen cam, macun kıvamındayken önce biçimlendirme merdanelerine beslenir, daha sonra bir dizi haddeden geçirilir. Merdaneler arasındaki açıklık, elde edilecek levhanın kalınlığını belirler. Malzeme istenen kalınlıkta bir levha durumuna geldiğinde tavlama fırınına alınır. Cam, haddeleme sırasında merdanelerin metal yüzeyine değdiğinden, elde edilen ürün pürüzlü ve mattır. Bu yöntemle, merdane yüzeylerine desen verilerek bir ya da iki yüzü desenli camlar, ayrıca arasına tel örgü yerleştirilmiş iki levhayı merdanelerin arasından çekerek telli camlar üretilebilir. Modern cam eritme fırınlarından 2,5-3 m eninde döküm şeritleri elde edilebilmekte ve bu şeritlerin saatte 300 m camı şerit işleyen merdanelerde haddelenmesiyle çok büyük boyutlarda cam levhalar üretilebilmektedir. Bu levhaların taşlanması ve demir III oksit ya da seryum oksitle perdahlanmasıyla da yüksek nitelikli saydam cam elde edilir.

Düşey çekme yönteminde, ürün hiçbir metal yüzeye değmediği için son derece pürüzsüz ve düzgün olur, ama cam levhalarının kalınlığı 1,5-3 mm'yi geçmez. Haddeleme yöntemiyle daha kalın düz camlar elde edilebilirse de, bu işlemin gerektirdiği taşla-

ma ve perdahlama süreçleri maliyeti büyük ölçüde artırır. Bu nedenle bugün düz cam üretiminde yüzdürme yöntemi giderek her iki yöntemin de yerini almaktadır.

Yüzdürme yönteminde cam hamuru önce bir fırında eritilir, ardından kapalı bir bölmedeki kalay eriyiği banyosunun üstüne akıtılır. Bu eritme ve akıtma işlemi, öteki

nir. Bu yöntemde geleneksel üfleme demirinin yerini, içinden düşük basınçlı hava gönderilen bir mandren (metal çubuk) almıştır. Mandrenin ucundaki sıcak cam bir yandan üflenerek şişirilirken, öteki ucundan da asbest kayışlarla çekilerek uzatılır.

Renkli cam üretiminde, cam karışımlarına bazı renk verici maddeler eklenerek karı-

Çeşitli cam türlerinin özellikleri

	erimiş silis	soda	borosilikat	aluminosilikat	kurşunlu
yaklaşık bileşimi ¹	SiO ₂ % 99.9 H ₂ O % 0.1	SiO ₂ % 73 Al ₂ O ₃ % 1 Na ₂ O % 17 MgO % 4 CaO % 5	SiO ₂ % 81 Al ₂ O ₃ % 2 B ₂ O ₃ % 13 Na ₂ O % 4	SiO ₂ % 62 Al ₂ O ₃ % 17 B ₂ O ₃ % 5 Na ₂ O % 1 MgO % 7 CaO % 8	SiO ₂ % 56 Al ₂ O ₃ % 2 Na ₂ O % 4 K ₂ O % 9 PbO % 29
ısıtılma katsayısı (°C başına doğrusal uzama x 10 ⁻⁶)	5.5	93	33	42	89
erime noktası ² (°C) (ağırlıklı yaklaşık 10 ^{1.5} poise)	990	470	515	670	395
tavlama noktası ³ (°C) (ağırlıklı yaklaşık 10 ^{1.3} poise)	1 050	510	565	715	435
yumuşama noktası ^{4,5} (°C) (ağırlıklı yaklaşık 10 ^{0.85} poise)	1 580	695	820	915	630
Young modülü (kg/cm ² x 10 ³)	736	703	640	893	605
kırma indisi (sodyum D çizgisi için)	1.459	1.512	1.474	1.530	1.560
dielektrik sabiti (10 ⁹ Hz ve 20°C'de)	3.8	7.2	4.6	7.2	6.7
yoğunluk (gr/cm ³)	2.20	2.47	2.23	2.52	3.05

¹ Bu değerler çeşitli cam türleri için tipik değerlerdir. ² İç gerilmelerin birkaç saat içinde önemli ölçüde azaldığı sıcaklık. ³ İç gerilmelerin birkaç dakika içinde önemli ölçüde azaldığı sıcaklık. ⁴ Camın kendi ağırlığının etkisiyle hızla biçim değiştirebildiği sıcaklık. ⁵ Erime noktası-tavlama noktası aralığı yaklaşık olarak tavlama bölgesini oluşturur.

yöntemlerde olduğu gibi kesintisiz bir süreçtir. Kalay banyosunun bulunduğu bölmedeki atmosfer, kalayın yükseltgenmesine (oksidlenmesine) engel olacak biçimde denetim altında tutulur; çünkü kalay oksit, elde edilen camın saydamlığını olumsuz yönde etkiler. Akışkanlık noktasının üstündeki sıcaklık derecelerine kadar ısıtılarak iyice inceltilebilir cam, kalay eriyiğinin yüzeyinde düzgün ve istenen kalınlıkta bir katman oluşturur. Ardından kalay banyosunun daha düşük sıcaklıktaki bir bölgesine doğru kaydırılır ve burada yeterince sertleştikten sonra tavlama fırınına alınır. Bu yöntemle elde edilen camla düşey çekme yöntemiyle üretilen camla aynı nitelikte, üstelik taşıma ve perdahlama gerektirmeyecek kadar düz ve eşit kalınlıktadır.

Şişe, bardak, tabak vb yapımında kullanılan şişe camlarının üretiminde, geleneksel üfleme yönteminin geliştirilmiş biçimleri ile kalıplama yöntemi genellikle birlikte uygulanır. Kalıplar ince gri dökme demirden yapılır ve yüzeyleri iyice perdahlanır. Üflemeyle kalıplamada, kalıba verilen camın miktarını ve ağırlığını yakından denetlemek gerekir. Erimiş cam önce emilerek ya da kendi ağırlığıyla akararak bir önkalıba alınır ve burada hava basıncıyla ya da zımbayla iç boşluğu oluşturulur; daha sonra asıl kalıba aktarılacak hava basıncıyla son biçimi verilir. Kalıplama yönteminde ise, dişi kalıba konan sıcak cam, zımbayla preslenerek biçimlendirilir. Tabak, tencere ve kütablaları genellikle bu yöntemle üretilir.

Ampul, tüp gibi çok ince cam eşyanın üretimi ise duyarlı aygıtlarla gerçekleştirilir. Günümüzde dakikada 33 ampul üreten makineler geliştirilmiştir. Bu makinelerde, macun kıvamında sürekli bir sıcak cam şeridi merdanelerin arasından geçer. Merdanelerin yüzeyi belirli derinliklerdeki dişi kalıplar halinde oyulmuştur. Cam şerit, merdane üzerindeki kalıbın karşısına geldiğinde basınçlı havayla kalıba doldurulur ve kalıbın biçimini alır. Tüplerin üretiminde ise üfleme ve çekme işlemleri birlikte uygula-

şıyla birlikte eritilir; ama bu maddelerin camı nasıl renklendirdiği henüz tam olarak açıklanamaz değildir. Renklendirici olarak genellikle metal oksitleri kullanılır. Aynı metalin değişik oksitleriyle değişik renkler elde edildiği gibi, aynı metal oksit değişik cam karışımlarıyla değişik renkler de verilebilir. Renklendirilecek camın bileşimi ne olursa olsun, kobaltla her zaman morumsu mavi, kromla krom yeşili ya da sarısı, uranyumla yanardöner kanarya sarısı, manganezle de menekşe rengi elde edilir. Demir II oksit, katıldığı camın bileşimine bağlı olarak, zeytin yeşili ya da açık mavi bir renk verir. Demir III oksit, camı sarıya boyar; ama 2 değerli demire indirgenmesini önlemek için ortamda yükseltgen bir maddenin bulunması gerekir. Kurşunlu açık sarı tonları elde edilir. Boya halinde camın yüzeyine sürülerek ısıtılan gümüş oksit kalıcı bir sarı renk oluşturur. Soda camına eklenen ince öğütülmüş bitkisel kömür de sarı renk verir. Selenyumun tuzları (selenatlar) ile seleniyöz asidin tuzları (selenitler) camı açık pembe ya da pembemsi sarıya, tellür de gene açık pembe tonlarına boyar. Nikel, potas camıyla menekşe, soda camıyla kahverengi tonlarını oluşturur. Bakır, karışımdaki bakır oksit oranı arttıkça yeşile dönen tavus mavisi rengini verir. Güçlü bir indirgeyiciyi içeren bir cam karışımına bakır oksit eklendiğinde, önce renksiz olan, ama yeniden ısıtıldığında fes rengine dönüşen bir cam elde edilir.

Özel cam türleri ve kullanım alanları. Özel fiziksel ve kimyasal nitelikler gerektiğinde, çok değişik ve genellikle oldukça pahalı bileşimlerde cam türleri üretilir. Örneğin optik camlarda, istenen kırma indisi değerlerini ve ışığı renklerine ayırma özelliklerini elde etmek için, çok değişik bileşimlerden yararlanılır. Optik camların başlıca iki türünden biri olan crown camı(*) bir soda camıdır; ilk kez 17. yüzyılda İngiltere'de geliştirilen flint camı(*) ise kurşunlu camdır (kristal) ve kırma indisi daha yüksektir. Bu iki tür camdan yapılan mercekler birbirine

yapıştırılarak, tek bir merceğin renkser sapıncı ve benzeri optik kusurlarını taşımayan mercek sistemleri elde edilir. Merceklerde kullanılan bu iki temel türe, 1930'lardan bu yana geliştirilen yeni türler eklenmiştir. Bunlar arasında borosilikatlı crown camları, baryumlu crown camları, baryumlu flint camları ile borat ve fosfat camları sayılabilir. Ayrıca azrak toprak elementleri ve flüor içeren optik camlar da üretilmektedir. Günümüzde kırma indisi 1.4 ile 2 arasında değişen ve ışığı ayırma özellikleri birbirinden çok farklı olan optik camlar elde edilebilmektedir.

Adi cam ani sıcaklık değişimlerinde çatlar. Bunun nedeni, sıcaklık birdenbire düştüğünde camın dış yüzeyinin hemen soğuyup büzülmesi, buna karşılık iç bölümlerin daha yavaş soğuması ve böylece cam içinde çekme gerilmelerinin oluşmasıdır. Bu nedenle, hızlı sıcaklık değişimlerine dayanıklı cam eşya, ısıtılma katsayısı düşük olan camlardan yapılır. Borosilikat camlarının genişleme katsayısı adi camın üçte biri kadardır; ayrıca bu tür camların kimyasal etkilere dayanıklılık, yüksek erime sıcaklığı ve yüksek elektrik yalıtkanlığı gibi bazı üstünlükleri de vardır. Pyrex(*) olarak da bilinen borosilikat camları ısıya dayanıklı mutfak eşyalarının ve yansımali teleskoplardaki aynaların yapımında yaygın olarak kullanılır. Teleskop aynalarında bu camların yeğlenmesinin başlıca nedeni, sıcaklık değişimlerinin ayna boyutlarını, dolayısıyla görüntüyü etkilemesidir.

Otomobil ön camlarının ve cam kapılarının yapımında, insanların can güvenliği açısından, kırıldığı zaman parçalanmayacak camlar kullanılır. Bu amaçla, güvenlik camı(*) denen iki cam rüru geliştirilmiştir. Sertleştirilmiş (su verilmiş) güvenlik camı, düz camı yumuşama sıcaklığına yakın bir sıcaklığa kadar ısıttıktan sonra üstüne soğuk hava ya da gaz püskürtüp birdenbire soğutarak elde edilir. Böylece bükülmeye ve darbelerle karşı büyük bir dayanıklılık kazanan cam, kırıldığında küçük küp biçiminde, kenarları içbükey olduğu için çok kesici olmayan parçalarla ayrılır. Bazı ülkelerde, örneğin İngiltere'de, otomobil ön camı olarak kullanılan sertleştirilmiş camın en büyük sakıncası, darbeye karşı adi camdan 5-6 kat daha dayanıklı olmasıdır. İnsan kafatası kemiklerinden daha dayanıklı olan bu camlar, çarpma anında sürücü ve yolcuların yaralanmasına yol açabilir. Bu nedenle, daha dayanıksız olan, ama kırıldıkça çok kesici olmayan yaprak cam (katmanlı cam), otomobil ön camı olarak kullanılmaya daha uygundur. Bu tür camlarda, aralarına ince bir plastik (genellikle polivinil bütiral) katmanı yerleştirilen iki cam levha, sıcaklık ve basınç altında birbirine yapıştırılır. Aradaki plastik katman, çok ince olmasına karşın çok dayanıklıdır ve şiddetli bir darbeye cam kırılrsa bile bu katman sağlam kalır; cam kırıkları da plastik katmana yapışık kaldığı için etrafa saçılmaz. Daha kalın ya da birden fazla plastik katman kullanarak kurşun geçirmez camlar elde edilir. Yüksek gerilimli enerji iletim hatlarında yararlanılan cam izolatorlerde de sertleştirilmiş cam kullanılır.

Cam elyafından hem ısı ve elektrik yalıtkanı olarak, hem de deniz teknelerinin ve otomobil karoserlerinin yapımında kullanılan hafif sentetik reçinelere (plastikler) dayanıklılık vermek için yararlanılır. Cam elyafı çok ince (çapı mm'nin binde biri kadar) cam ipliklerinden oluşur. Erimiş camın çok ince deliklerden, dakikada birkaç

km'ye varan hızlarda geçirilmesiyle üretilen bu ince ipliklerin yüzlercesi bir arada çekilerek cam ipi yapılır. Erimiş camın, yüzlerce küçük deliği bulunan ve hızla dönen bir tabladan merkezkaç kuvvetle çekilmesiyle elde edilen cam iplikleri, üstüne bağlayıcı bir sıvı püskürtüldükten sonra basınçlı hava etkisiyle düzensiz ve dağınık biçimde bir araya getirilir ve böylece cam yünü(*) elde edilir.

Cam tozu ile karbon karışımının ısıtılmasıyla elde edilen ve köpük cam çok ince çeperli kabarcıklardan oluşan, çok hafif ve ısı yalıtkanlığı yüksek bir malzemedir. Kolayca kesilebilir ve kesildiğinde niteliklerini yitirmez. Isı yalıtkanı ve yaldırıcı olarak (örn. cankurtaran simitlerinde) kullanılır.

Cam tuğlalar ise, çelik konstrüksiyonlu yapıların duvarlarında, geleneksel toprak tuğla gibi harçla örülerek kullanılır. İki yarım parçanın birbirine eklenmesiyle oluşturulan cam tuğlaların içi boştur ve bu boşluktaki havanın ekleme işleminden sonra soğurken büzülmesiyle oluşan kısmi hava boşluğu, tuğlaya ses yalıtımı özelliği de kazandırır. İki cam levhanın, arada boşluk kalacak biçimde birbirine eklenmesiyle oluşturulan çift katlı pencere camları da ses ve özellikle ısı yalıtımı açısından önemli üstünlüğe sahiptir.

Cama gümüşün klorür, bromür, iyodür tuzları katıştırılarak, morötesi ışınının ve görünen ışığın etkisiyle ışık geçirgenliği değişen fotokromik camlar elde edilir. Bu tür camlarda ışık geçirgenliği, ışığın fotoğraf filminde oluşturduğu etki, benzeri bir süreç aracılığıyla değişir. Ama gümüş tuzu kristallerinin boyutlarının çok küçük olması nedeniyle, camdaki değişim tersinir niteliktedir. Fotokromik camlar genellikle gözlüklerde kullanılır.

Işık, saydam bir ortamdan başka bir saydam ortama geçerken kırılır. Camın içinden cam-hava yüzeyine gelen bir ışık ışını, eğer geliş açısı kritik açıdan küçükse, büyük ölçüde kırılarak havaya geçer; kritik açıdan daha büyük bir açı altında yüzeye gelen ışık ışınları ise camdan çıkamaz ve içte tam yansımaya uğrayarak yüzeyden geri döner. Prizmalı dürbünlerde, bazı fotoğraf makinelerinde ve telemetrelerde bu olgudan yararlanılır; aynı olgunun önemli bir uygulamaya alanı da elyaf optiğidir(*). Optik lif aslında çok ince bir cam çubuktur. Bu çubuğa bir ucundan gönderilen ışık ışınları, içte sürekli tam yansımaya uğrayarak çubuk boyunca ilerler, çubuğun kıvrıldığı ve direk yaptığı yerlerde de çubuk içinde kalarak öteki uca ulaşır. Cam çubuk yerine çok ince liflerden oluşan bir lif demeti kullanıldığında, ışığın daha keskin kıvrımları ve köşeleri de dönebildiği gözlenmiştir. Uçları taşlanıp perdahlanmış bir lif demetinin bir ucunun önüne konan bir cismin görüntüsü öteki uca ulaşır. Böyle bir lif demeti tipta ve sanayide, doğrudan ulaşılamayan yerlerin gözlenip incelenmesi amacıyla kullanılabilir (optik sonda, endoskop). Liflerin kesiti küçüldükçe ayırma (ince ayrıntıları seçilebilir duruma getirme) gücü büyüdüğünden, çapları 0,005-0,1 mm arasında değişen çok ince liflerden oluşmuş birkaç bin liflik demetler kullanılır. İletişim alanında optik liflerin çok önemli bir yeri vardır. Liflerin bir ucundan verilen ve sesle (konuşma, müzik vb) modüle edilen ışık, bu bilgisi öbür uçtaki alıcıya iletir; ışığın frekansı çok yüksek olduğundan, bir tek ışık ışınına yüz binlerce bağımsız ses kanalı bindirilebilir.

Kimyasal maddelerden etkilenmeyen camlar da özel camlar arasında önemli bir yer tutar. Bileşim olarak soda-kireç-silis camı ile borosilikat camı arasında yer alan ve "nötr" cam (ampul camı) olarak adlandırılan özel camlar, ilaç ampullerinin yapımında kullanılır. Sodyum ya da cıva buharı içinde bir elektrik boşalımı oluşturarak çalışan sokak aydınlatma lambaları için de özel camlar gerekir, çünkü sodyum ve cıva buharı camların çoğunu etkiler. Bütün adı camları hızla çözen hidroflüorik aside dayanıklı özel bir fosfat camı üretilmiştir. Bir başka tür fosfat camı da, saydam (dia) göstericilerinde yaygın olarak kullanılan ısı soğurucu camdır. Alkalilerin cam yüzeyini zamanla etkilemesini engellemek amacıyla cam yüzeyine sülfatlama işlemi uygulanır. Genellikle şişelerin iç yüzüne uygulanan bu işlemde, şişelere kökür dioksit ya da kökür trioksit gazları doldurularak bir süre bekletilir. Böylece elde edilen sülfatlı camların kimyasal dayanıklılığı adi cama oranla 100 kat daha fazladır. Sürekli doldurularak uzun süre kullanıma sunulan meşrubat şişelerinin dış yüzeyleri ise, mekanik etkilere dayanıklılığını artırmak amacıyla, çok ince bir ütan oksit katmanıyla kaplanır (titanlama).

Camcılığın gelişmesi. Soda camları en azından 2 bin yıldır, kurşunlu camlar yaklaşık 400 yıldır bilinmektedir; öbür cam türleri ise 20. yüzyılda geliştirilmiştir.

Yüzyıllar boyunca gerek kullanım eşyası olarak, gerek bezeme amacıyla çok değişik cam eşya üretilmiştir. Bir yandan cam üretimindeki ve işlenmesindeki teknik gelişmeler, öte yandan beğenilerin ve modanın değişmesi, yaratıcı bir sanat olarak cam işçiliğinin tarihsel gelişimini belirlemiştir.

Cam üretiminin başlangıcı ilkçağa dayanır, ama camın ilk kez ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. İÖ y. 2500'e tarihlenen Mısır cam boncukları, bilinen en eski cam ürünleridir. Mısır'da daha sonra, zikzak desenli ya da tüyü andıran renkli çizgilerle bezenmiş cam kaplar yapılmıştır.

Çağdaş cam üretiminin öncüsü sayılan en önemli merkezler ise Ptolemaios dönemindeki İskenderiye, daha sonraları da Roma idi. İskenderiyeli ustalar mozaik cam(*) tekniğini geliştirmişlerdi. Bu teknikte, değişik renklerdeki cam çubuk dilimleri, değişik süsleme dokuları oluşturmak üzere çaprazlamasına kesiliyordu. Bir mozaik cam türü olan binçiçek cam işinde(*) ise çubuklar, çiçek biçimlerini andıran örgeler oluşturacak biçimde kesiliyordu. Bu model 19. yüzyılda kâğıt ağırlıklarının yapımında yaygın olarak kullanılıyordu. Belirli bir biçim vermek üzere camın kalıplanması tekniği de eski zamanlarda geliştirilmişti. Oyma ve renklendirme işlemleri uygulanarak çeşitli bezemelerin yapılması o zamanlarda biliniyordu.

Büyük bir olasılıkla İÖ 1. yüzyılda geliştirilen cam üfleme yöntemi, Sidon (Sayda), Beroia (Halep), Epiphonia (Hama) ve Palmyra (bugün Humus'ta) bölgelerindeki Suriyeli cam ustalarının buluşudur. Cama istenen biçimi verme olanaklarının sınırsız olduğu bu teknikte, önceleri kalıp içine üfleme yapıyordu. İstiride kabuğu, üzüm salkımı ve insan başı biçimindeki kalıplara üflenerek üretilen cam kaplar, ilk dönem Suriye cam sanatının ortak ürünleridir. Sonraları Suriyeli cam üfleycileri kalıp kullanmaksızın camı doğrudan doğruya üfleterek küresel biçimler yapmayı başardılar. Temel özellikleri günümüze değin değişmeden kalan bu teknikle macun kıvamındaki erimiş cam, içi boş bir borunun ucunda toplanır, bu cam kütesi, borudan üflenen havayla balon gibi şişirildikten sonra, sürekli-

li üflenip borunun çevresinde döndürülerek ya da düzgün bir taş ya da demir yüzey üstünde yuvarlanarak kap biçimine sokulur. Kulp ya da ayak gibi ekler, camı o noktada eritip kaynak yaparak birleştirilir. Sertleşip donmadan önce, bu yumuşak cam kütesi el aletleriyle işlenebilir ya da makasla kesilebilir. Suriyeli cam ustalarının ürettikleri

Cam üfleme, *The Travels of Sir John Mandeville* adlı kitaptaki bir resimden ayrıntı, 15. yy; British Museum Culver Pictures

gündelik ya da özel amaçlı kullanıma yönelik üfleme cam kaplar Roma İmparatorluğu'nun her yanına ihraç edilirdi. Sonraki yüzyıllarda Romalılar kamayö camını(*) yetkin hale getirdiler. Bu tür camda, bir cam katmanı kesilip çıkarılıyor ve bu işlem sırasında kabartma desenler oluşturuluyordu.

İslam sanatında camın çok geniş bir kullanım alanı vardı. Sur, Şam, Halep ve Rakka'daki pek çok cam atölyesi cam üretim ve işçiliğinin merkezi olarak sıvrıldı. Genellikle pencerelerde kullanılan renkli camların

Çin motifleriyle bezenmiş ve üzerinde küflü yazı bulunan mineli ve yaldızlı cam sürahi, Suriye, Memlûk dönemi, y. 1300; Victoria ve Albert Müzesi, Londra Victoria and Albert Museum, Londra

yanı sıra, kadeh, sürahi, kûse ve tabak biçimindeki cam eşya üretimi özellikle Memlûkler ve Eyyubiler döneminde yüksek bir düzeye ulaştı.

Camin tarihindeki başka önemli gelişmeler 15. yüzyılda Venedik'te görüldü. Venedik'teki Murano Adası daha 13. yüzyılda bir cam işçiliği merkezi durumuna gelmişti. Başlangıçta Venedikli cam yapımcıları, İtalyan Rönesansı'na özgü örgeler taşıyan, bol renkli ve süslü parçalar üretmek amacıyla, ortaçağdan ve eski zamanlardan gelen birçok bezeme tekniklerinden yararlandılar (bak. Venedik cam işi).

Venedikliler daha sonraları da cam sanatına özgün katkılarda bulundular, *cristallo* denen ve kristale benzeyen duru bir cam geliştirdiler. Bu cam türü, temel bir ihraç malı durumuna geldi ve bütün Avrupa'ya yayıldı. Bu türden basit üfleme cam eşya 16. yüzyılda çok tutuluyordu. Böyle camlar, zarif desenlerin oyma tekniğiyle işlenmesine

Tazza, mat beyaz çizgileri olan renksiz cam, Venedik, 16. yy; Corning Cam Müzesi, New York
Corning Museum of Glass, New York

uygundu. 16. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlayan oyma tekniği, 18. yüzyıla değin bütün Avrupa'da yaygınlığını sürdürdü. Elmaslı oyma tekniği özellikle Felemenk'te ve Almanya'da uygulandı (bak. oymalı cam işi).

17. yüzyılın sonlarında Bohemya önemli bir cam üretim bölgesi oldu ve özellikle barok üsluptaki kesme ve oymalı cam ürünleriyle ün kazandı (bak. Bohemya cam işi). Bölge 20. yüzyıl başlarına değin de bu önemini korudu.

17. yüzyılda İngiltere cam yapımında, basitliğiyle ünlü Venedik geleneğini sürdürüyordu. Cam yapımcısı George Ravenscroft 1675'te Venedik türü cama kurşun oksit ekleyerek yoğun, ağır bir cam elde etti. Kurşunlu kristal, daha sonraları değerli bir eşya olarak çok tutulan bir cam türü haline geldi.

İngiliz camları, bezemeli ayaklı kadehler aracılığıyla tanınır. 18. yüzyıl başlarında ayağı boğumlu bir bardak modeli yaygınlaştı. Daha sonra bardak ayağını oluşturan cam boğumların içindeki hava kabarcıkları ile renkli çizgilerin çekilip burulmasıyla sarmal biçimde bezemeler yapıldı. Oyma da, özellikle armaların ve yazıların işlenmesinde kullanılan, yaygın bir bezeme biçimiydi.

Mine işi İngiltere'de 18. yüzyılın ortalarında yaygınlaştı ve Bristol camı da denen bir cam türünün gelişmesine yol açtı. Bu alanda önde gelen sanatçılar, Newcastle upon Tyne'daki Beilby ailesinden yetişti.

18. yüzyılda kesme cam(*) yaygınlaştı. Bu teknik yetkinleştirildikçe, önemli ifade zenginliği olanakları ortaya çıktı. 18. yüzyılın sonlarında İrlanda'da bu teknik daha geliştiğinde, ışığı yansıtması için camın bütün

yüzü boydan boya kesiliyordu. İngiliz ve İrlanda'nın kesme kurşunlu kristalleri, Avrupa ve ABD'de de yaygınlaştı ve günümüze değin yaygınlığını korudu. Waterford cam işi(*) bu türün önemli bir örneğidir.

ABD'de birçok cam yapım şirketi kurulmuş, ama bunların hiçbirisi 18. yüzyıl sonlarına değin öne çıkamamıştı. İlk önemli cam ürünleri 18. yüzyılın ortalarına doğru New Jersey eyaletinde üretilmeye başladı. Caspar Wistar'ın kurduğu bu atölye yüz yılın sonuna doğru üretilmeye başlayan Güney Jersey cam işi(*) örneklerinin bir başlangıcıydı. Bunu 1760'larda Pennsylvania'da kurulan (bak. Stiegel cam işi), 1780'lerde John Frederick Amelung tarafından Maryland eyaletindeki New Bremen'de oluşturulan (bak. Amelung cam işi) ve 19. yüzyılın başında da Pittsburgh'da açılan (bak. Pittsburgh cam işi) atölyeler izledi. Bu yüzyılda adını Boston and Sandwich Glass Company'den (kuruluşu 1825) alan ve Sandwich cam işi(*) diye anılan preslenmiş cam(*) özellikle çok kullanılan bir Amerikan cam türü idi. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Amerikan cam sanayisi seri üretime geçmiş bulunuyordu.

19. yüzyılın sonlarında bazı cam yapımcıları çok bezemeli (renkli ya da kesme) parçaları bırakıp camın kendi güzelliğine ağırlık veren bir tarza yöneldiler. *Art nouveau* döneminde bazı önemli değişimler görüldü. Louis Comfort Tiffany(*) tarafından bulunan Tiffany (Favrile) cam işi doğal biçimlerden üretilmiş akıcı biçimleri ve parlak yüzeyiyle çok tutuldu ve özellikle Orta Avrupa'daki cam yapımcılarını etkiledi. Fransız cam yapımcısı Émile Gallé(*) ve Daum Frères şirketi de *art nouveau* dönemindeki önemli tasarımcılardandı.

18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'daki Baccarat'da açılan atölyeler (bak. Bakara cam işi) bu dönemde sanat değeri yüksek

Amelung cam işi örneklerinden Bremen kapaklı kadehi, 1788; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York, Rogers Fund

cam eşya üretti. Fransız cam sanatının önderlerinden olan René Lalique(*) kabartma süslemeli cam ürünleriyle dikkati çekti. New York'taki Steuben Glass Company(*) duru cam eşya üretti. Bunlar çoğunlukla oymalı desenleri olan, gerçek kristal heykellerdi. Bütün ürünler 20. yüzyıl cam yapıcılığının klasik örnekleri durumuna geldi.

20. yüzyılda İskandinav camı, tasarımının bütün dünyada beğenilen zarafeti ve yalnlığıyla ün kazandı. İsveç'teki Orrefors (bak. Orrefors cam işi) ve Kosta da önde gelen cam eşya yapım şirketleridir. Ayrıca bak. vitray.

Türkiye'de cam işçiliği ve sanayisi. Türklerin Orta Asya'dan beri cam kullandıkları anlaşılmaktadır. Artuklu ve Selçuklu saraylarında ele geçen renkli cam parçaları, bu yapılarda vitrayların varlığını gösterir. Ayrıca bu dönemde oyma, kesme ve kalıplama teknikleri uygulanarak yazı, bitki ve hayvan figürleriyle bezenmiş cam kaplar da yapılmıştır.

Osmanlıların elinde cam işi başlı başına bir sanayi ve sanat halini aldı. Cam eşya yapımı İstanbul'un alınışından sonra bu kentte toplanmıştı. Osmanlı dönemi Türk camcılığıyla ilgili en eski belgeler 16. yüzyıldan kalmaz. Süleymaniye Camisi ve Külliyesi'nin yapılış sırasında tutulmuş muhasebe defterleri, inşaatla ilgili emir ve fermanlar, cam ustaları ve bunların yaptığı işlere ilişkin bilgiler vermektedir. Bu yüzyıla ait belgeler arasında III. Murad döneminde (1574-95) yapılan büyük bir şenlikle (1582) ilgili *Surname-i Hümayun* da (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi) büyük önem taşımaktadır. Burada yer alan minyatürlerden birinde, bir arabanın üstünde kurulmuş cam ocağının çevresindeki cam ustaları, üretim yaparken görülmektedir. Ustaların çalışma biçimini ve kullandıkları aletleri gerçeğe uygun olarak gösteren bu minyatür, Türk camcılığının o yüzyıldaki düzeyini yansıtmaya bakımdan ilginçtir. Camcı esnafı, bir camcılar ocağı aracılığı ile devlete bağlıydı. Camger adı verilen ustalar kendi aralarında çeşitli uzmanlık bölüklerine ayrılarak çalışırlardı. Sandık ya da tane hesabıyla satılan cam işlerinin üretimi, başta Eğrikapı, Tekfur Sarayı, Bakırköy, Eyüp, Balat ve Ayvansaray olmak üzere belirli merkezlerde toplanmıştı. Batu ülkelerinde hızla gelişen cam üretimi karşısında, İstanbul cam atölyelerinin yeniden düzenlenmesi gerekmiş, 18. yüzyıl sonlarında Çubuklu'da kurulan imalathaneyle bu alanda yeniden bir canlanma olmuştu. Beykoz işi(*) ve çeşimbülbül(*) adıyla tanınan ürünler bu dönemin yapılarıdır. 1899'da bir Yahudi girişimcinin Paşabahçe'de, bugün Tekel fabrikasının olduğu yerde kurduğu fabrika ile modern cam eşya üretimine geçildi.

Bütünöyle özel sektör statüsünde bulunan cam sanayisinin Cumhuriyet döneminde kurulan ilk fabrikası, 1933'te açılan bardak fabrikasıydı. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öne çıkarılan sektörlerden cam sanayisi, bu dönemde alınan kararlara da uygun olarak, Türkiye İş Bankası'ndan büyük maddi destek gördü. 1934'te kurulan Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ, bugünkü cam sanayisinin gerçek anlamdaki başlangıcıdır. Şirketin 1935'te üretime geçen ilk fabrikası olan ve İstanbul'da kurulu bulunan Paşabahçe, bugün de Türkiye'deki en büyük cam eşya fabrikası durumundadır.

1960'lara değin, ampul üreticileri ile birkaç küçük özel girişimci dışında, cam sanayisine önemli bir yatırım yapılmadı. 1960'ların başında İstanbul'da Paşabahçe dışında yaklaşık 30, İzmir'de 2, Adapazarı'nda da 1 üretici vardı ve bunların toplam üretim kapasitesi (yüzde 50'si Paşabahçe'nin kurulu kapasitesi olmak üzere) yılda 70-80 bin ton kadardı.

1960 sonrasında, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ, kalkınma planlarından gördüğü destekle hızlı bir gelişme dönemine

girdi ve art arda teknoloji yenileyen ve yeni ürünler geliştiren büyük boyutta yatırımlar yaptı. Örneğin ilk düz (levha) camı üreten Çayirova Fabrikası 1961'de, ısıya dayanıklı laboratuvar ve ev gereçleri üreten Teknik Cam 1968'de, sınav kaplar üreten Topkapı Fabrikası 1969'da, el yapımı kristal ürünler çıkaran Sinop Cam 1980'de, yüzdürme tekniğiyle düz cam ve renkli cam üreten Trakya Cam 1981'de, ev eşyaları üreten Kırıkkale Fabrikası 1984'te üretime geçti. Anadolu Cam, Cam İşleme ve Cam Elyaf gene aynı şirketin bu alandaki öteki yatırımlarıdır. Şişe-Cam, cam sanayisinde hammadde ve ara malların da önemli bir kısmını üretmektedir. Örneğin Soda Sanayii AŞ bu şirkete bağlı bir kuruluştur. 1961'de 25,8 bin ton olan cam sanayisi üretimi, 1970'te 159,9 bin tona, 1977'de 390 bin tona, 1985'te 677,7 bin tona, 1991'de de 871,1 bin tona ulaşmış bulunuyordu.

Cam ürünlerinin her birinde kurulu üretim kapasitesinin yüzde 75-80'i Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ'nin elindedir. Bu oran, şirketin yenileme ve yeni yatırımlarıyla artmaya devam etmektedir. On dört bini aşkın işçi çalıştıran şirket, Türkiye'nin cam ve cam ürünleri ihracatında da en büyük kuruluştur. Cam ürünleri ihracatı miktar olarak 1985'te 283,4 bin ton, 1991'de 324 bin ton olmuştur. İhracatın önemli kalemleri ev eşyası, cam kaplar ve sanayi camı ürünleridir. Cam ürünleri ithalatı, yerli üretimdeki artış ve korumacılık nedeniyle sınırlıysa da, 1980'lerin ikinci yarısındaki liberasyon nedeniyle artma eğilimi içine girmiştir.

Cam, Diogo bak. Cão, Diogo

cam armonikası, değişik boylardaki bir dizi cam yarım küreden oluşan ve ıslak parmakların bu kapların ağızlarına sürülmesiyle ses veren çalgı. Benjamin Franklin'in bulduğu bu çalgı *vérrillon*'dan (müzikli

Cam armonikası, 18. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kentli
Metropolitan Museum of Art, New York kentli, the Crosby Brown Collection of Musical Instruments, 1889

bardaklar) türetilmiştir. *Vérrillon*, içinde farklı ölçülerde su bulunan ve bir rezonans tahtası üstüne yerleştirilip ıslak parmaklarla ovuşturularak, ender olarak da çubukla vurularak farklı sesler alınan bir dizi cam bardaktı. Alman besteci Christoph Willibald Gluck *Vérrillon Konçertosu*'nu 1746'da Londra'da seslendirdi.

İrlandalı virtüöz Richard Pocknch'in çalışından etkilenen Franklin, 1761'de cam armonikasını geliştirdi. Bu armonikada bir pedal aracılığıyla hareket geçirilen bir mile asılı yarım küre bardaklar, yalnız ağızları görünecek biçimde dizilmişti. Altlarına yerleştirilen bir su kabı bu mil çevresinde

dönen bardakları ıslatıyordu. Diatonik (yedi notahlık dizi) sesleri veren bardaklar sırayla tayı renklerine, diyezler ise piyanodaki gibi siyaha boyanmıştı. Çalgının ses genişliği zamanla geliştirilmiş, orta do'nun bir oktav altındaki do'dan başlamak üzere dört oktava çıkmıştır. Avrupa'da uzun bir süre moda olan cam armonikası için Mozart ve Beethoven'ın da besteleri vardır.

cam elyafı bak. cam yünü

cam keleri, *Anguidae* familyasının *Ophisaurus* cinsini oluşturan, yılanı benzer kelerlerin ortak adı; kuyrukları kolayca koptuğu için bu adla anılırlar.

Uzunluğu 120 cm'ye ulaşabilen *Ophisaurus opodus*, Güneydoğu Avrupa'da, Batı ve

Ophisaurus ventralis türü cam keleri
Hal H. Harrison, Grant Heilman-EB Inc

Orta Asya'da yaşar; Türkiye'nin hemen her bölgesinde görülür. Sarımsı kahverengi ya da boz olan bu türde arka bacak kalıntıları vardır. Daha çok çalılık ve taşlık alanlarda yaşar ve böceklerle beslenir.

Kuzey Amerika'nın güneydoğusunda bulunan *Ophisaurus ventralis*'in uzunluğu yaklaşık 100 cm kadardır. Bacakları yoktur ama kulakları, hareketli gözkapakları, fazla açılmayan çeneleri ve gövdesinin alt ve üst bölümündeki pulların eşit büyüklükte olmasıyla bir yılanı kolayca ayırt edilebilir. Bu tür, Kuzey Amerika'nın güneydoğusundan kuzeybatısına ve yukarı Mississippi vadisine doğru daha geniş bir dağılım gösteren *O. attenuatus*'a çok benzer. Gövdesinin alt bölümünün her iki yanında geniş birer şerit bulunan *O. ventralis*'ten farklı olarak *O. attenuatus*'un dar, koyu çizgileri vardır. Her iki tür de gevşek topraklarda, yaprakların ve otların arasında ya da köklerin ve taşların altında yaşar.

cam kristalleşmesi, camsı maddelerin yapı değiştirilerek katı kristaller haline dönüşmesi. Çoğu camlar, atomlarının yerleşim düzeni tüm kütle boyunca aynı olmayan silikat türleridir ve bu yapılar kristal oluşumunu olanaklı kılmaz. Cam, kayaç magmanın, kristalleşme için gerekli olan düzenli yapının ortaya çıkmasını olanaklı kılacak biçimde hızla soğumasıyla oluşur. Öte yandan, camların bir başka özelliği de, sıcaklıklarda kararlı olmalarıdır; bu nedenle de daha kararlı bir yapı kazanırlarken, atomlarının yerleşiminde de yeniden bir düzenlenme ortaya çıkar. Cam kristalleşmesi çok yavaş bir süreçtir ve cam ancak milyonlarca yıl süren bir oluşum sonunda tümüyle kristal bir kütle durumuna gelebilir; bu nedenle çok eski camsı kayaçlara ender rastlanır.

cam pamuğu bak. cam yünü

Cam Ranh, Vietnam'ın ortagüney kesiminde Phu Khanh ilinde (*inh*) kent. Güney Çin Denizine açılan Cam Ranh Körfezini kuşatan 'ın yarımada da yer alır. Körfezin batı kıyısındaki Cam Lam (Ba Ngoi), Fransız sömürgeciliği döneminde önemli bir liman ve deniz üssüydü. 1965'te ABD'nin

Güney Vietnam'a müdahalesi sırasında, çoğu Cam Ranh'da olmak üzere yeni askeri üs ve havaalanları kuruldu. Nüfus (1989) 114.041.

Cam Ranh Körfezi, Vietnam dilinde VINH CAM RANH, Vietnam'ın ortagüney kesiminde, Güney Çin Denizinde iki bölümden oluşan derin girinti. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 32 km boyunca uzanır. 16 km genişliğindedir. Güneydoğu Asya'daki derin deniz sığınaklarının en iyisi sayılır.

Cam Linh Burnunun hemen ucunda yer alan Binh Ba Adası ile Binh Ba adlı dış körfez, demirlemiş gemileri bir ölçüde korur. Ama 1 mil genişliğindeki bir boğazdan girilen Cam Linh iç körfezi, musonlara ve tayfunlara karşı yıl boyu korunaklıdır. Cam Linh'in batı kıyısında, eski bir Fransız deniz üssü ile Cam Lam (Ba Ngoi) limanı yer alır. Karşı kıyıda, yani Cam Linh Burnunda, Cam Ranh kenti ile ABD'nin eski hava ve deniz tesisleri vardır.

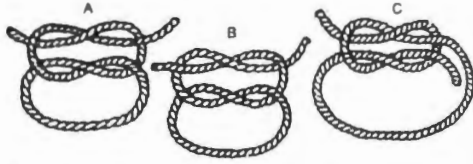
1905'te, Tsushima Deniz Savaşı'na gitmekte olan Rus amirali Z.P. Rojestvenski'nin filosu bu iki limanda barınmıştır. 1941'de körfez Japonların eline geçmiş, Japon birlikleri 1945'te çekilmişlerdir. Burada 1965'te ABD'nin kurduğu büyük depo-üs kompleksi ile 260 km'lik yarımadaın büyük bölümünde inşa ettiği havaalanları 1972'de Güney Vietnamlılara devredilmiş, Nisan 1975'te sosyalist Vietnam kuvvetlerinin eline geçmiştir.

cam yünü, CAM ELYAFI, CAM PAMUĞU, FIBERGLAS ya da LIFCAM olarak da bilinir, lifler halindeki cam. Özellikle iplik ve dokuma yapımında hammadde, plastik eşya üretiminde ise pekiştirici katkı maddesi olarak kullanılır. Ayrıca yalıtım yünü olarak uygulanır.

Sıcak camın çekilerek uzatılmasıyla life dönüştürülebileceği cam yapımıcılığı tarihinin daha ilk dönemlerinde keşfedilmişti. Bu yolla elde edilen cam lifleri, Eski Mısır ve Roma'da bezeme amacıyla kapların çevresine sarılırdı. 18. yüzyılda ısıtılarak yumuşatılmış cam çubuklardan, çıkıncı daha ince lifler çekiliyordu. 20. yüzyılda çıkıncı yerini birden çok lifin aynı anda çekilebildiği bir döner tambur aldı. Bu yöntemde lifler ya ateşe dayanıklı malzemeden yapılmış bir cam eritme potasının dibindeki deliklerden akan erimiş camdan ya da cam çubuklardan çekiliyordu. Modern uygulamalarda liflerden iplik elde etmek için kesintisiz çekme işlemine başvurulur. Bu işlemde, bir yandan eğirme kovanlarının içine eriyik halde cam dökülürken, bir yandan da kovanların tepesinden çok ince iplikçikler çekilir. Daha kalın ip oluşturmak amacıyla da bu iplikçiklerin yüzlerce birleştirilir. Öndüle kalıplarla işlenen cam yünü levhaları ateşe dayanıklı perde olarak kullanılır. Kesintisiz cam iplikçiklerinden elektrik yalıtımında yararlanılır.

Modern santrifüj yöntemleriyle gerçekleştirilen cam yünü üretiminde, yüzlerce ince deliği olan metal bir eğirme çanağının her deliğinden merkezkaç kuvvetinin etkisiyle lifler çekilir ve bunlar üfleyiciler aracılığıyla inceltirilir. Cam yünü ısı, elektrik ve sese karşı son derece yalıtıcıdır. İnce cam lifleri ise daha yoğun, pekişik ve geçirimsiz bir yapıya sahiptir. Kaba cam yünü levhalar, hava filtresi ve rondela olarak kullanıldığı gibi, bunlardan damıtma tesislerinin yoğunlaştırma kulelerinde de yararlanılır. Kurşun geçirmez koruyucu yelekler de temel olarak cam yününden yapılır. Tekne, otomobil karoseri, inşaat paneli, yarısaydam levha, konteyner, alet ve uçak parçası üretiminde kullanılan plastik maddelerin pekiştirilmesinde de cam yününden yararlanılır.

camadan bağı, ters yönle atılmış iki ilmikten oluşan düğüm. Uçlarından yanlara çekildiğinde yassılaşıp sıkıştığından, ilk-

(A) Camadan bağı; (B) acemi bağı;
(C) hırsız bağı

yardımda ve paketlemede kullanıma elverişlidir. Denizcilikte ise aynı boyuttaki iki halatı birleştirmek için kullanılır.

Camadan bağı, ilk bakışta benzemekle birlikte, aynı yönle atılmış iki ilmikten oluşan ve bu nedenle de çekildiğinde çözülür ya da sıkışan acemi bağından farklıdır. Hırsız bağı da camadan bağına benzer, ama uçlarından çekildiğinde çözülür.

Camagüey, Küba'nın ortadoğu kesiminde il. Kuzeyde Atlas Okyanusu, batıda Ciego de Ávila, doğuda Las Tunas illeri, güneyde de Antil Deniziyle çevrilidir. 1879'da Puerto Príncipe olarak kurulmuş, 1976'da Ciego de Ávila ili Camagüey ilinden ayrılmıştır. Camagüey 14.158 km²'lik alanıyla Küba'nın en büyük ilidir. İlde eskiden beri önem taşıyan sığır yetiştiriciliği bugün de temel ekonomik uğraşlardan biridir; geniş savanlarda yaklaşık 1 milyon baş hayvan beslenir. 1900'den sonra şeker kamışı ekiminin yaygınlaşmasıyla il, şeker üretiminde ön sıralara yükseldi. 1925'ten sonraki hızlı nüfus artışına karşın nüfus yoğunluğu düşüktür. Kuzey kıyısında, Camagüey Takımadalarının doğu bölümünü oluşturan büyük, yassı ve kumluk kıyı adaları bulunmaktadır. Kıyının doğu ucundaki Nuevitas dışında önemli bir körfez yoktur. Güney kıyısı bataklıktır ve elverişli doğal limanlara sahip değildir. Güney kıyısı açıklarındaki Jardines de la Reina (Kraliçenin Bahçeleri) kumluk adalarının doğu yarısı il sınırları içindedir. İlin bir ucundan öbür ucuna uzanan karayolları ve iki demiryolu il merkezi Camagüey kentinin hem doğudaki Santiago de Cuba ve batıdaki Havana'yla, hem de komşu Nuevitas, Ciego de Ávila ve Florida kentleriyle bağlantısını sağlar. Nüfus (1989 tah.) 732.056.

Camagüey, Küba'nın ortadoğu kesiminde, Camagüey ilinin merkezi kent. 1514'te Santa María de Puerto Príncipe adıyla bugünkü Nuevitas kentinin bulunduğu yerde kurulan kent 1528'de iç kesimdeki bir Yerli köyü olan Camagüey'e taşındı. Bu zengin koloni kenti 1668'de korsanların yağmasına uğradı. İldeki büyük ölçekli sığır yetiştiriciliği, şeker kamışı, çeşitli tarımsal ürünler ve krom üretimi, Camagüey'i Küba'nın iç kesimdeki en büyük kenti haline getirmiştir. Kentte sömürgecilik dönemi mimarlığının pek çok izi kalmıştır. Kentin eski bölümünde küçük meydanlarla kesintiye uğrayan dar, düzensiz sokaklar vardır. Birçok değişikliğe karşın eski katedralin (1617) bazı bölümleri özgün biçimini korumuştur. Önemli bir iletişim, ticaret ve sanayi merkezi olan Camagüey ana karayolu üzerindedir ve 570 km kuzeybatısındaki Havana, 264 km güneydoğudaki Santiago de Cuba ve 72 km kuzeydoğudaki Nuevitas limanı ile demiryolu bağlantısı vardır. Kentte ayrıca Havana Üniversitesi'ne bağlı bir fakülte, bir termoelektrik santral ve uluslararası bir havalimanı bulunmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 278.958.

Camaiore, İtalya'nın ortakuzeyinde, Toscana yönetim bölgesine bağlı Lucca ilinde

kent. Lucca kentinin kuzeybatısında, Apuane Alpleri'nin eteklerindedir. Kentte, çorap ve patlayıcı madde üretilir, kenevir işlenir. Ortaçağdan kalma yapılar arasında, S. Michele Kilisesi (11. yy), romanesk bir Benedikten manastırı (12. yy) ve çan kulesi 14. yüzyılda yapılmış Collegiata (1278) sayılabilir. Camaiore'de ayrıca dinsel nitelikli sanat yapıtlarının sergilendiği küçük bir müze vardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 30.293.

Camaldolililer, Camaldoli Münzevi Keşişleri Kongregasyonu'nun üyeleri. Tarikat, 11. ve 12. yüzyıl manastır reformu hareketinin bir parçası olarak, Aziz Romuald tarafından 1012'de İtalya'da, Arezzo yakınındaki Camaldoli'de kuruldu. Benedikten tarikatının bağımsız bir kolu olarak münzevinin yalnız yaşamı ile keşişlerin ortak yaşamının sadeliğini birleştirdi. Manastır ve inziva hücreleri tek bir birim oluşturdu. Yeni başlayanlar manastırda kalıyor, başrahip ya da başkeşişe göre deneyimli ve daha yetkin olanlar inziva hücrelerinde yaşıyorlardı. Manastır ve inziva yerinin bu ideal birlikteliği her zaman uygulanmamıştır. Her iki türden bağımsız kuruluşlar kurulmuş, iki kol 1935'te yeniden birleşmiştir. 1523'te kurulan ve Monte Corona Kongregasyonu olarak bilinen bir reform grubu, üye sayısı çok az olmakla birlikte varlığını sürdürmektedir.

Camargo, Marie (-Anne de Cupis de) (d. 15 Nisan 1710, Brüksel - ö. 20 Nisan 1770, Paris), Paris Operası'nın balerini. Baleye birçok teknik yenilik getirmiştir. Bacağın kalça oyuğundan dışa doğru 90° dönük tutuluşunu temel bale duruşu olarak yerleştirdiği söylenir. Marie Sallé'ye rakip olan Camargo, hızı, çevikliği ve önceleri daha çok erkeklerin yaptığı *entrechat* (bacakları havada çapraz duruma getirerek zıplama) ve kabriyol gibi sıçrama adımlarındaki yetkinliğiyle dikkat çekti. Gerekli hareket özgürlüğünü sağlamak ve hızla hareket eden ayaklarını izleyiciye gösterebilmek

Camargo, Elisabeth Viée-Lebrun'un portre çalışması, y. 1780; Cognac-Jay Müzesi, Paris
J. E. Bulloz

için bale elbisesinin boyunu baldırın yarısına kadar kısaltan, öksesiz bale ayakkabısı kullanan ve dansta vücudu sınırsız saran pantolon (zamanla balenin temel "külötlü çorap"ına dönüşmüştür) giyen ilk dansçı olmuştur.

Camargo, Paris'te Françoise Prévost tarafından çalıştırıldı, Brüksel ve Rouen'da dans etti. Paris Operası'nda ilk kez 1726'da

Les Caractères de la danse'la sahneye çıktı. Yaşlanmakta olan Prévost, başarısını kiskanarak onu sıra dansçılığına indirdi. Ama Camargo, sırası geldiğinde oyuna girmekte geciken bir başka dansçı yerine harika bir doğaçlama solo çıkartarak beklenmedik bir zafer kazandı. Ayakkabı ve saç biçimlerinde modaya öncülük ederek 78 bale ve operada başarıyla rol aldı. 1735-41 arasında sahneden geçici olarak ayrı kaldığı sırada birlikte yaşadığı Clermont kontu pek çok hayranından biriydi. Camargo 1751'de sahneden ayrıldı.

Camargo Topluluğu, 1930'ların başlarında İngiltere'de baleyi canlı tutan topluluk. Adını 18. yüzyılın parlak balerini Marie Camargo'dan almıştı. 1930'da *Dancing Times*'in yayın yönetmeni Philip J. S. Richardson, eleştirmen Arnold Haskell ve ulusal bir balenin oluşumunu destekleyen daha başka kişilerce kuruldu. Bunu izleyen üç yıl boyunca yılda üç ya da dört bale sahnelendi. Yapımlarda genellikle Rambert ve Valois gibi küçük toplulukların dansçılarıyla genç ve tanınmamış koreograflar gibi yerel yeteneklere olanak tanınıyordu. Camargo Topluluğu'nun repertuarı 1933'te Vic-Wells (bugün İngiliz Kraliyet Balesi) Balesi'ne aktarıldı.

Camargue, Fransa'nın güneyinde, Büyük ve Küçük Rhône kanalları arasındaki Bouches-du-Rhône ilinde (*département*) bulunan, 780 km² büyüklüğünde delta bölgesi. Deltanın kuzey bölümündeki alüvyonlar kuru topraklara dönüşmüştür. Güneyde, arazinin en yüksek noktası, eski ve yeni suyollarının kıyılarındaki setlerdir. Arada kalan havzalarsa, Akdeniz güneşi altında giderek yok olan bataklıklar ve sığ lagünlerden oluşur. Soğuk aylarda bölge, zaman zaman Rhône Vadisinden esen mistral adlı sert ve soğuk kuzey rüzgârının etkisi altındadır.

Ancak 10 bin kişinin yaşadığı seyrek nüfuslu Camargue, eskiden tümüyle yabanıl bir bölgeydi. Burada, Provence'taki boğa güreşleri için yetiştirilen boğa sürüleri ve yabanıl Camargue atları başıboş dolaşırdı. Kuzey bölümündeki yerleşmeler, 19. yüzyıl sonlarında bağcılığın, ardından da yeni bitkileri ve tahıl tarımının gelişmesiyle yoğunlaştı. Bölgeye ün sağlayan başıboş sığır ve at sürüleri, bugün çoğunlukla Vaccarès yöresindeki 82 bin hektarlık bölge parkında bulunur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkedeki talebi karşılamak amacıyla piring üretimi geliştirilmiş ve oldukça pahalı bir program uygulanarak piring ekilen alanlar 1961'e değin 33 bin hektara çıkarılmıştır. Ama sonradan bunun ancak dörtte birinde ekim yapılmaya başlanmıştır. Güneydoğuda, Vaccarès ile Rhône Irmağı arasında kalan bölgede bulunan bataklık topraklardaki tuzdan da yararlanılmaktadır. Vaccarès'teki doğa koruma alanında flamingo ve balıkçıl gibi sayısı azalan türler koruma altına alınmıştır. Camargue aynı zamanda Saintes-Maries-de-la-Mer adlı köyü ile bir hac ve turizm merkezidir.

Camarines Norte, Filipinler'de, Luzon Adasının güneydoğusundaki Bicol Yarımadasında il. Yüzölçümü 2.112 km²'dir. Kuzeyde Filipin Denizi'ne bakan hilal biçimli bir alanı kaplar. Kıyı açıklarındaki 12 Calagua Adası ile San Miguel Körfezindeki birkaç küçük adacığı da kapsar. İlin dağlık batı kesiminde başlıca ekonomik uğraşlar kerestecilik ve altın madenciliğidir. Doğu kıyısının orta kesimindeki düzlüklerde ise

hindistancevizi, muz, abaka ve piring gibi tarımsal ürünler yetiştirilir. Balıkçılık da önemli uğraştır. Kıyı düzlüklerinde yer alan il merkezi Daet, aynı zamanda ilin ticari merkezidir; ayrıca birkaç piring işleme fabrikası vardır. Kuzeydeki Paracale en önemli madencilik merkezidir. Öteki önemli yerleşim merkezleri Capalonga, Larap ve Labo'dur. Nüfus (1980) 308.007.

Camarines Sur, Filipinler'de Luzon Adasının güneydoğu kesimindeki Bicol Yarımadasında il. Yüzölçümü 5.267 km²'dir. Kuzeyde San Miguel Körfezi ve Filipin Denizi'ne, güneydoğuda Lagonoy Körfezine, batıda da Ragay Körfezine kıyısı vardır. Kuzey kıyısı açıklarındaki Lahuy, Quinalasag ve Butaanan adalarını da içine alan ilde Bicol, Caramoan ve Libmanan Mağarası ulusal parkları bulunur. Yüzey şekilleri piring, hindistancevizi ve abaka yetiştirilen düzlüklerle birbirinden ayrılan dağınık volkanik doruklardan oluşur. Ekonomide ke-restecilik ve balıkçılık da önemli bir yer tutar. İl merkezi Pili'dir; Naga ve Iriga kentleri yarımada'nın ticaret ve siyaset merkezleridir. Öteki önemli yerleşim merkezleri Libmanan, Nabua, Sipocot ve Garchitorenadır. Nüfus (1980) 1.099.346.

cambalığı, özellikle *Perciformes* takımının *Centropomidae* (ya da *Ambassidae*) familyasından 24 küçük balık türü ile *Salmoniformes* takımının *Salangidae* familyasının *Salanx* cinsini oluşturan yarısaydam balıkların ortak adı.

Hint Okyanusu ile Büyük Okyanusta bulunan *Ambassidae* familyasından cambalıkları deniz kıyılarında, ırmak ağzlarında ya da tatlı sularda yaşar. Gövdeleri iki yandan oldukça basıktır; sırt yüzgeçlerinin dikenli ön bölümü, yumuşak olan arka bölümünden derince bir yankla ayrılır. Familya üyelerinin büyük bölümünü kapsayan *Chanda* cinsi özellikle üç Asya türüyle ev akvaryumlarına girmiştir: 5 cm uzunluğunda, yüzgeçleri mavi kenarlı *C. ranga* (ya da *C. lala*), Doğu Hindistan'da yaşayan aynı uzunluktaki *C. buruensis* ve Güney Asya'da yaşayan 10 cm uzunluğundaki *C. nama*.

Asya'nın doğusundaki tatlı ve tuzlu sularda yaşayan *Salanx* cinsinden cambalıklarının bazı türleri füze biçimindedir ve alabalığı andırır. Etü Çinlilerce çok beğenilen bu balıkların derileri pilsuz ya da ince pulludur; uzunlukları ender olarak 15 cm'yi aşar. Bu türler iri köpekdişi, büyük ağızlı yırtıcı balıklardır.

cambaz (Farsçada *canbaz*: "canıyla oynayan"), İPCAMBAZI olarak da bilinir, genellikle direkler arasına gerilmiş ip ya da tel üstünde gösteri yapan kişi. Eskiden bu sözcük bütün tehlikeli gösterileri gerçekleştirenler için kullanılırdı.

İp cambazları, iki direk arasına gerilen ip ya da tel üstünde çıplak ayakla, çeşitli yardımcıları ya da hareketi güçleştirici araçlarla çok çeşitli gösteriler yaparlar. Terazi adı verilen denge değneği cambazların başta gelen aracıdır. İp üstünde yürürken başka birini sırtına almak, bir hayvanı kucağında taşımak, ayaklara bağlanan su dolu kaplarla yürümek, takma bacaklarla gidip gelmek, amuda kalkarak yürümek cambazların en çok gösterdiği hünlerdirdi.

Osmanlılarda gezici cambazlar topluluklar halinde dolaşır, seyirci bulabildikleri her yerde gösteri yaparlardı. Kent ve kasabalar da panayır ve bayram yerlerinde de cambazlar bazen günlerce süren gösteriler sunar, halkın ilgisini çekebilmek için her gün değişik hünlerler gösterirlerdi.

15. yüzyıldan sonra Osmanlı kaynaklarında ünlü cambazlar, cambazlık türleri, gösteri örnekleri ve kullanılan araç gereçlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynakların başında şehzade ve sultanlar için düzenlenen doğum, sünnet, düğün şenliklerini anlatan minyatürlerle süslü surnameler gelir. 1582'de III. Murad'ın büyük oğlu Şehzade Mehmed'in (sonradan III. Mehmed), 1720'de de III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünlerini anlatan surnamelerde ip cambazlarına büyük bir yer ayrılmış, gösteriler minyatürlerle ayrıntılı biçimde tanıtılmıştır. Bu surnamelerde cambaz denen, ama gösteri için kullandıkları araçlara göre hokka-

İp üstünde gösteri yapan cambazlar, III. Ahmed Surnamesi
Topkapı Sarayı Müzesi

baz, şişebaz, ateşbaz, şemşirbaz, paçlebaz, gürzbaz, küzebaz gibi değişik adlarla anılan sanatçılara da yer verilmiştir. Evliya Çelebi de başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da ve Arap ülkelerinde gördüğü cambazların gösterilerini anlatır. Cambazlık, günümüzde sirklerdeki gösteri türlerinden biri olarak varlığını korumaya çalışmaktadır.

Osmanlı ordusunda savaş sırasında bazı tehlikeli görevler yerine getiren bir sınıf atlı askere de cambaz denirdi. Özellikle Rume- li'de bulunan cambazlar özel kanunnamele- rindeki kurallara göre hareket eden 10 kişilik ocaklar biçiminde örgütlenmişlerdi. Savaşta öncü birlikler arasında yer alırlar, baskın düzenleme, önemli geçitleri tutma, köprü atma gibi eylemleri gerçekleştirirlerdi. Daha çok Yörükler, Hristiyan ya da yeni Müslüman olmuş gençler arasından seçilen cambazlar, sefer olmadığı zamanlar- da ordu için ayrılan atlara bakarlar, yeni at sağlardı. Bu yüzden sonraları at alıp satanlara da "at cambazı" denmiştir.

Cambli bak. Djambi

Cambio, Arnolfo di bak. Arnolfo di CAMBIO

Camborne-Redruth, İngiltere'de, Cornwall ilindeki Kerrier ilçesinde 91 km²'lik bir alanı kaplayan yerleşim. Bakır madenciliği yüzyıllardan beri yöre halkının başlıca geçim kaynağı olmuştur. Madencilığe bağlı olarak gelişen başlıca sanayi dalı madencilik makineleri üretimidir. İlçenin yönetim merkezi olan Camborne'da bir Madencilik Okulu vardır. Yöre, ilk yolcu lokomotifini geliştiren Richard Trevithick, madencilerin kullandığı emniyet tapasını bulan William

Bickford ve havagazı lambasını geliştiren William Murdock gibi mucitlerle tanınır. Nüfus (1981 geç.) 46.482.

Cambrai, Fransa'nın kuzeyinde, Nord-Pas-de-Calais planlama bölgesinin (*région de programme*) Nord ilinde (*département*) kent. Roubaix'nin güneyinde, Escaut Irmağı üzerinde yer alır. Romalılar döneminde Camaracum adıyla bilinen bölgenin 10. yüzyıldan önceki tarihi belirsizdir. Bir süre barbar istilalarına uğrayan, ardından yabancı piskoposların yönetimi altında kalan Cambrai 1227'de piskopostan belirli haklar elde etmeyi başardı. Kent ve çevresi (Cambresis) bir dönem düklük biçiminde yönetildiye de, birbiriyle çekişen hükümdarların elinde uzun süre piyon olarak kullanıldı. Papa II. Julius, Aragon kralı II. Fernando (Katolik), Fransa kralı XII. Louis ve İmparator I. Maximilian arasında 1508'de Venedik'e karşı Cambrai Birliği oluşturuldu. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl ile Fransa kralı I. François arasındaki anlaşma da 1529'da Cambrai'de imzalandı. 10. yüzyılda I. Henri'den kont unvanı alan kent piskoposları 1510'da dük konumuna yükseltildiler. I. ve II. Dünya savaşlarında Alman işgaline uğrayan kent büyük zarar gördü ve iki kez yeniden inşa edildi. 1914'ten önce kentin başlıca gelir kaynağı, patiska üretimine dayanan dokumacılıktı. Cambrai bugün şeker pancarı, keten, tahıl, sığır yemi ve sığır yetiştirilen, süt ürünleri elde edilen zengin bir tarım bölgesinin merkezidir. Başlıca sanayi dalları dokumacılık, ağaç işleme, yapı ve inşaat malzemesi ile başta bira ve şekerleme olmak üzere gıda maddeleri üretimidir. Nüfus (1982) 35.070.

Cambrai Antlaşması, PAIX DES DAMES (Fransızcada "Kadınlar Barışı") olarak da bilinir, Fransa kralı I. François ile İmparator V. Karl (Şariken) arasındaki savaşların bir aşamasını sona erdiren antlaşma (3 Ağustos 1529). Bu antlaşmayla, o dönemde İspanya'da da hüküm süren Habsburgların İtalya'daki hegemonyası geçici olarak onaylanmıştır.

Karl, bir dizi barışardan sonra 1525'te İtalya'daki Pavia'da Fransız kuvvetlerini yenilgiye uğratarak François'yı ağır koşullar içeren Madrid Antlaşması'nı (1526) imzalamak zorunda bıraktı. Onun gittikçe güçlenmesinden korkan müttefikleri İngiltere, Venedik ve papalık bunun üzerine taraf değiştirdi. Karl'ın paralı Protestan askerlerinin 1528'de Roma'yı yağmalaması üzerine Fransa savaş ilan ederek Milano ve Napoli'yi işgal etti. Ama Ceneviz donanması Karl'ın yanında yer alınca Fransızlar sonuca ulaşamadı. Üstelik her iki taraf da yorulmuştu ve mali darboğaz içindeydi. Bu koşullarda düzenlenen anlaşmaya, François'nın yokluğu sırasında naibliği üstlenen annesi Louise de Savoie ile Karl'ın halası, Felemenk naibesi Avusturyalı Margaret imza koyduğu için Paix des Dames adı da verilir. Bu antlaşmayla François, İtalya üzerindeki isteklerinden, Flandre ve Artois'ya ilişkin egemenlik haklarından vazgeçiyor, buna karşılık Karl da o dönemde Burgonya'ya ilişkin isteklerini geri alarak elindeki iki Fransız prensi için fideyde elde ediyordu. Müttefiklerini terk eden François, Bourbon 8. dükü III. Charles'ın ve Orange prensinin topraklarını da ele geçirmişti. Ama İtalya Yarımadasındaki egemen güç olan İspanya'nın yerini almak isteyen Fransa'nın başarısız üç işgal girişimi yüzünden İtalya Savaşları yeniden alevlendi. Fransa 1559'da Cateau-Cambrésis Barışını imzalayarak sonunda bu çabalarına son verdi.

Cambrai Birliği, 10 Aralık 1508'de, Papa II. Julius, Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian, Fransa kralı XII. Louis ve Aragon kralı II. Fernando arasında kurulan ittifak. Görünüşte Osmanlıları hedef alan birlik gerçekte Venedik Cumhuriyeti'ne saldırmayı ve topraklarını müttefikler arasında paylaşdırmayı amaçlıyordu. Bazı topraklarını Venedik'e kaptırmış olan Mantova ve Ferrara da daha sonra birliğe katıldı; ikisine de topraklarını geri alacaklarına ilişkin söz verildi. Ama her biri kendi kişisel amaçlarını güden dört müttefik, birlikte hareket etmeyi başaramadılar. Önemli tek askeri hareket, Fransa'nın, Milano'nun doğusundaki Agnadello'da birkaç yıl önce Venedik'e bıraktığı topraklarda 14 Mayıs 1509'da kazandığı zafer oldu. Birliğe martta katılan papa, Venedik'in Papa VI. Alexander'in ölümünden sonra ele geçirdiği Romagna'daki kentleri geri aldı; Maximilian, Lombardiya'da Verona, Vicenza ve Padova'yı ele geçirdi; Fernando, Brindisi limanının yanı sıra, İtalya'nın güneyinde Apulia'daki topraklarını geri aldı. Papanın taraf değiştirerek Venedik'in yanında yer alması ve elde ettiklerini yeterli bulan Fernando'nun da tarafsızlığı seçmesi üzerine birlik 1510'da dağıldı. Ekim 1511'e gelindiğinde, Papa Julius, Fernando'yu Fransa'nın İtalya'daki egemenliğine karşı oluşturulan Kutsal Birlik içinde Venedik'e ittifaka sokmayı başarmıştı. Öteki devletlerin, küçük Venedik devletini parçalamayı başaramamasına karşın, Venedik bu tarihten sonra uluslararası alanda gerilemeye başladı.

Cambrai Çarpışması, I. Dünya Savaşı sırasında, Fransa'nın kuzeyindeki Cambrai kentinin güneybatısında yer alan sonuçsuz çarpışma (20 Kasım-3 Aralık 1917). İngiliz tanklarının saldırısı başlangıçta başarılı olduysa da, sonunda Alman kuvvetlerince geri püskürtülmüştür. Cambrai, tankların önemli rol oynadığı ilk çarpışma olması bakımından önem taşır.

Cambridge, ABD'de, Massachusetts eyaletinin doğusunda kent. Middlesex ilinin (county), Lowell ile birlikte iki yönetim merkezinden biridir. Charles Irmağı üzerinde, Boston'un kuzeyinde yer alır. Massachusetts Koyu Kumpanyası tarafından 1630'da New Towne adıyla kuruldu. 1636'da Harvard College'in (sonradan Harvard Üniversitesi) kurulması üzerine kent olarak düzenlendi. 1638'de İngiltere'deki

1637 ve 1647'de burada yaptılar. Papaz Thomas Hooker'in cemaati, Connecticut'a gitmek üzere 1636'da gene buradan yola çıktı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı başladığında, yeni kurulan Amerikan ordusu, bugün Cambridge Çayırı olarak bilinen yerde kamp kurdu; Kıta ordusunun komutanlığını George Washington 3 Temmuz 1775'te Cambridge Çayırında üstlendi. İlk Massachusetts Anayasa Kongresi 1779-80'de Cambridge'de toplandı.

Başlangıçta kentin sinayı gelişimi oldukça yavaş oldu. Stephen Day (Daye), Amerika kolonilerindeki ilk basımevini 1639'da Cambridge'de kurdu ve Amerika'da ilk kitap basımı burada yapıldı. Boston'la tunel bağlantısının tamamlanmasından (1912) sonra sanayi hızla gelişmeye başladı. Bugün kentin başlıca sanayi ürünleri, bilimsel araçlar, elektrikli makine, kimyasal madde, kauçuk ürünleri, deri ve madeni eşyadır. Harvard Üniversitesi ile Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün (MIT; 1861'de Boston'da kurulup 1916'da Cambridge'e taşındı) desteğiyle sürdürülen bilimsel ve sinai araştırmalar, kentteki en önemli etkinliklerden biri durumuna gelmiştir. Cambridge'deki öteki yükseköğretim kurumları, Radcliffe College (1879), Lesley College (1909) ve Episkopal İlahiyat Okulu'dur (1867). Daha önce Washington, D.C.'de bulunan Smithsonian Astrofizik Gözlemevi, 1955'te Cambridge'e taşındı. John F. Kennedy Anısal Kütüphanesi 1978'de kuruldu. 1950'de 120.740 kişiyle en yüksek düzeye ulaşan kent nüfusu, sanayi kuruluşlarının ve kent halkının bir bölümünün banliyölere taşınmasıyla sonraki yıllarda azaldı.

Cambridge'de birçok ünlü kişi yaşamıştır. Mount Auburn Mezarlığı'nda şair Henry Wadsworth Longfellow, şair-diplomat James Russell Lowell, hekim-yazar Oliver Wendell Holmes, Hristiyan Bilimi mezhebinin kurucusu Mary Baker Eddy ve tiyatro oyuncusu Edwin Booth'un mezarları yer alır. 1759'da yapıldıktan sonra 1775-76'da George Washington'ın karargâhı olarak kullanılan, 1837-82 arasında da Longfellow'nun yaşadığı Craigie-Longfellow Konağı bugün anıt ev olarak düzenlenmiştir. Nüfus (1990) 95.802.

Cambridge, İngiltere'nin Cambridgeshire ilinde, Cam Irmağının doğu yakasında kent. Küçük bir alanı (41 km²) kaplar. Dünyaca tanınmış Cambridge Üniversitesi buradadır. Castle Hill gibi toprak tabyalar ile Roma Dönemi kalıntılarını barındıran Cambridge, önceleri ırmak üzerinde bir geçiş yeri idi. Sonraki yıllarda Market Hill'de bir yerleşim daha oluşturuldu. Sırasıyla 11. ve 12. yüzyıllarda inşa edilen Barnwell ve Benedikten manastırları 1496'da Jesus College'a dönüştürüldü.

İlk beratını 1207'de alan Cambridge, devlet memurlarının ortaçağdan beri kesintisiz olarak görev yaptığı bir yer olarak dikkati çeker. Kentteki loncaların tarihi de ilgi çekicidir; Corpus Christi College 1352'de loncalar tarafından kurulmuştur. Geçmiş 16. yüzyıl başlarına değin inen Yazortası Panayırı günümüzde de düzenlenir.

Üniversite ve yüksekokul binaları, seçkin mimari özellikler gösterir. Aralarında Bucks denen güzel manzaralı bahçelerin de bulunduğu sayısız çayır ve açık alan kentin güzelliğini daha da artırır. Cam Irmağı, Eski Okullar'ın arkasından kıvrılıp bir dizi görkemli köprünün altından akarak Backs'ın içinden geçer. Geçmişte, su ulaşımında yaygın olarak yararlanılan Cam Irmağının doğusunda, King's Parade yer alır; ve bu caddenin üzerinde 15. yüzyıldan kalma

Büyük St. Mary Kilisesi ve Senato Binası (1722-30) ile King's College'a bakan bir dizi güzel dukkân bulunur. King's College'in şapeli (1446-1515) ortaçağ mimarisinin en güzel örneklerinden biridir.

Kentin öteki dikkate değer kiliseleri arasında, Sakson dönemi kulesiyle St. Benet's, İngiltere'nin dört yuvarlak kilisesinden biri olan ve daha sonraki yıllarda onarılan Normanlardan kalma Kutsal Kabır (İsa'nın Kabri) Kilisesi ve St. Edward Kilisesi sayılabilir. Fitzwilliam Müzesi (1837-41) King's Parade'in devamı olan Trumpington Caddesi üzerindedir. Irmağın batısında kırmızı tuğlalı Üniversite Kütüphanesi (1931-34) bulunur. Cambridge ve II Halk Sanatı Müzesi, Castle Caddesi'ndeki Magdalene College yakınlarındadır.

Aynı zamanda South Cambridgeshire ilçesinin de merkezi olan Cambridge, 97 km güneyindeki Londra'ya kara ve demir yoluyla bağlanır. Kentin varoşlarında, basımcılık ve alet yapım atölyeleri ile tarıma dayalı sanayi kuruluşları vardır. Nüfus (1986 tah.) 99.800.

Cambridge, Kanada'da, Ontario eyaletinin güneydoğusundaki Waterloo bölge belediyesinde kent. Toronto'nun 90 km güneybatısında yer alır. 1973'te Galt kentinin yanı sıra Hespeler ve Preston kasabaları ile Waterloo ve North Dumfries ilçelerinin bazı bölümlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Yaklaşık 1817'de kurulan Galt, Dumfries ilçesi ile birlikte çok sayıda İskocyalı göçmenin yerleşim alanı oldu. Hespeler ile Preston'a ise 1800'lerin başlarında çoğunluğu Pennsylvania'dan gelen Mennoniteler yerleşti. Bu yerleşmeler özellikle un, kereste ve dokuma üretilen sanayi merkezleri olarak gelişti. Ayrıca Hespeler bir taşocakçılığı merkezi oldu; Preston'daki kömür kaynakları ise yöreyi ünlü bir sağlık merkezi durumuna getirdi. Cambridge'i oluşturan bu yerleşmelerin tümünde sonraki yıllarda ağır metal ve makine sanayileri gelişti. Ontario'nun en yoğun sanayi bölgelerinden birinde yer alan Cambridge kentinde ise sanayi malları üretilir. Nüfus (1986) 79.920.

Cambridge (1. Dükü), Adolphus Frederick (d. 24 Şubat 1774, Londra - ö. 8 Temmuz 1850, Londra), İngiliz mareşali.

Kral III. George'un yedinci oğluydu. Göttingen Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Hannover ordusu ile Felemenk'teki İngiliz ordusunda görev aldı. 1793'te ağır yaralandı. Kasım 1801'de Tipperary kontu ve Cambridge dükü unvanlarını aldı. 1802'de Özel Danışma Kurulu üyesi oldu. 1813'te maresşallığa yükseltildi. Hanover elektörlüğü bir krallık haline getirilince 1816'da kral naipliğine atandı; Hanover ile Birleşik Krallık'ın 1837'de ayrılmasına değin bu görevi sürdürdü.

Cambridge (2. Dükü), George William Frederick Charles (d. 26 Mart 1819, Hannover, Hanover - ö. 17 Mart 1904, Londra), Kırım Savaşı'ndan (1853-55) sonra 39 yıl süreyle Birleşik Krallık orduları başkomutanlığını yapan İngiliz asker.

İngiltere kralı III. George'un en küçük oğlu olan Adolphus Frederick'in tek oğluydu. Hanover ordusunda kısa süre hizmet ettikten sonra 1837'de Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'nde albay oldu. Kırım Savaşı'nın başlangıcında I. Tümen'e komuta etti, savaşın sonuna değin bütün önemli çarpışmalara katıldı.

Longfellow'un evi, Cambridge, Massachusetts
Arthur Giffin-EB Inc

Cambridge kentinin adını aldı, 1643'te il merkezi oldu. Cambridge'in, Harvard Meydanı çevresindeki eski kesimi, Amerikan kültür ve tarihinin bir simgesi olarak kabul edilir. New England kiliseleri, kilise öğretisiyle ilgili tartışmalı konularda bir karara varmak üzere genel sinod toplantılarını

Üstün önderlik yeteneği bulunmamasına karşın, savaşın sonra generalliğe yükselterek başkomutanlığa atandı. Bu hızlı yükselişini biraz da Kraliçe Victoria'nın kuzeni olmasına borçluydu. Cambridge, askeri yönetim konusunda parlamentoya karşı sorumlu olmakla birlikte, başkomutan sıfatıyla krallığı temsil ettiği için disiplin, atama ve terfi gibi konularda büyük ölçüde bağımsızdı. Bu konularda yetenekten çok toplumsal konum ve kıdeme önem verirdi.

Kırım Savaşı, askeri örgütlenmenin belirli bazı aksaklıklarını iyice ortaya çıkarmıştı. Ama koyu bir gelenekçi olan Cambridge, her türlü reforma kesinlikle karşıydı. 1868'de Gladstone'un başbakan olmasından sonra Cambridge, hoşlanmadığı bir dizi değişikliği kabullenmek zorunda kaldı. Hiyerarşide başkomutan bundan böyle savaş bakanından sonra gelecekti; askeri görevlerin bedel karşılığında satın alınmasına son veriliyor, kısa süreli askerlik sistemi benimseniyordu. Cambridge'in itirazlarına karşın 1881'de daha da ileri reformlar başlandı. Cambridge, değişen koşullara uyum sağlamayınca 1895'te görevden çekilmek zorunda kaldı.

Cambridge Anlaşması, Massachusetts Koyu Kumpanyası ile bu kumpanyanın Püriten İngiliz hissedarları arasında, İngiltere'nin Cambridge kentinde düzenlenen bağış (26 Ağustos 1629). Anlaşma, koloni yönetiminin New England'a taşınması koşuluyla, İngiliz hissedarların buraya göç etmesini öngörüyordu. Kumpanya, hissedarların, kumpanya imtiyazının New England'a taşınması isteğini de kabul etmişti. Kuruluşun denetimi anlaşmada imzası bulunanlara devredildi ve John Winthrop valiliğe atandı. Anlaşmadan bir yıl sonra, Winthrop ve çok sayıda Püriten izleyicisi Boston bölgesine yerleşti.

Cambridge eleştirmenleri, 1920'lerin ortalarından başlayarak İngiliz edebiyatı konusundaki incelemeleri önemli ölçüde etkileyen ve katı eleştirel ölçütler geliştiren edebiyatçı grubu. Önderleri Cambridge Üniversitesi'nden I.A. Richards, F.R. Leavis ve Richards'ın öğrencisi William Empson'dır. Cambridge 1920'lerde birçok alanda önde gelen bir üniversiteydi. Ernest Rutherford'un Cavendish Laboratuvarı'ndaki bilimsel çalışmaları, John Maynard Keynes'in ekonomi kuramları, özellikle de Ludwig Wittgenstein'in felsefe, dilbilimsel çözümleme ve anlambilim alanlarındaki cesur girişimleri Cambridge eleştirmenlerinin edebiyata yaklaşımlarını biçimlendirdi. Richards gene Cambridge'de Temel İngilizcenin yaratıcısı C.K. Ogden ile dilbilim çalışmalarını sürdürüyordu; ortak yapıtları *The Meaning of Meaning* (Anlamanın Anlamı) 1923'te yayımlandı.

Cambridge eleştirmenleri edebiyat metninin yakından incelenmesi gerektiği görüşündeydi. Richards *Principles of Literary Criticism* (1924; Edebiyat Eleştirisinin İlkeleri) ve *Practical Criticism* (1929; Uygulamalı Eleştiri) adlı iki temel kitabında bu yaklaşımı örnekletirdi. Benimsedikleri bir başka ilke ise geniş anlamda yaşam eleştirisinin bir parçası olarak gördükleri edebiyatın toplumsal konularla ilişkisini saptamaktı. Leavis de *Culture and Environment* (1933; Kültür ve Çevre) ve İngiliz romanı üzerine bir inceleme olan *The Great Tra-*

dition (1948; Büyük Gelenek) gibi kitaplarında bu konuyu işledi. Leavis'in çıkardığı *Scrutiny* (1932-53) adlı üç aylık dergi ise grubun eleştiri anlayışının her iki yönüne de yer veriyordu. Dergide yazılan çıkan L.C. Knights, Denys Thompson ve Leavis'in eşi Q.D. Leavis (*Fiction and Reading Public*, 1932; Roman ve Okur Kitlesi) gibi yazarlar eleştiri alanına önemli katkılarla bulundular. William Empson'un *Seven Types of Ambiguity* (1930; Belirsizliğin Yedi Türü) ve *The Structure of Complex Words* (1951; Karmaşık Sözcüklerin Yapısı) adlı kitapları dilbilimsel çözümlemelerden kaynaklanan eleştirinin kapsamını ortaya koydu.

Cambridge eleştirisi özel bir eleştiri tipi oluşturmaz. Çözümsele yaklaşımı, tutarlılığı ve yalnızca övgü ile yetinen eleştiriyi küçük gören tavrı ise önderlerinin felsefe, dilbilim, psikoloji ve sosybilimler konularındaki derin bilgilerinden, edebiyat metinlerine gösterdikleri özenden ve çok okumalarından kaynaklanır. Bu nedenlerle de etkisi kuşaklar boyunca sürmüştür.

Cambridge Platoncuları, 17. yüzyılda Hristiyan ahlakı ile Rönesans hümanizmini, din ile yeni gelişen doğabilimlerini, inanç ile usu uzlaştırmaya çalışan İngiliz düşünürleri. Önderleri Benjamin Whichcote, grubu bir araya getiren Hristiyan hümanizmine vaazlarında ağırlık veriyordu. Ralph Cudworth, Henry More ve John Smith Cambridge'deki başlıca grup üyeleriydi; Oxford'dan da Joseph Glanvill Cambridge Platoncularına katılmıştı. Cambridge'den Nathanael Culverwel, Richard Cumberland ve mistik Peter Sterry ile Oxford'dan John Norris, grubun ahlaki ve dinsel ülkülerini bütünüyle benimsemekle birlikte, Cambridge Platonculuğundan etkilenildiler.

Hepsi birer Püriten olarak yetişmiş bulunan Cambridge Platoncuları, Tanrı'nın hükümlerini bütünüyle onun takdirine bağlayan Kalvenciliğe karşı çıkıyorlardı. Onlara göre, gerek siyaset felsefecisi Thomas Hobbes'un, gerek Kalvencilerin, ahlakın bir iradeye boyun eğmek anlamına geldiği yönündeki varsayımı doğru değildi. Cambridge Platoncularına göre, ahlak temelde ussalı. İyi insanın iyiliğe duyduğu sevgi, aynı zamanda iyiliğin özünü kavraması anlamına geliyordu ve bu özü Tanrı da değiştiremezdi. Cambridge düşünürleri, hem Canterbury başpiskoposu William Laud'a, hem de Kalvencilere karşı çıkarak ayınların, kilise yönetiminin ve ayrıntılı dogmaların Hristiyanlığın temeli olduğu görüşünü yadsıdılar. Onlara göre, Hristiyan olmak, tanrısal bilgeliği paylaşmak ve hangi dinsel örgütlenme biçimi yararlıysa onu seçmekte özgür olmaktı. Ahlağa dogmalardan çok daha fazla önem verdikleri için Cambridge Platoncuları Üniteryen ya da ateist olmakla suçlandılar.

Grubun metafizik yaklaşımı, Platon'u Yeni-Platoncu bir bakışla yorumlayan Rönesans Platonculuğundan kaynaklanıyordu. Descartes'in deneycilik eleştirisinden büyük ölçüde etkilenen Cambridge düşünürleri, yeni "mekanik" kuramların dinsel dünya görüşünü zayıflatacağı korkusuyla, Descartes'in aksine, doğal süreçlerle ilgili teleolojik yorumu desteklediler.

Cambridge Üniversitesi, İngiltere'de özerk yükseköğretim kurumu. Cambridge-shire iline (county) bağlı Cambridge kentinde, Londra'nın 80 km kuzeyinde, Cam Irmağı kıyısında kurulmuştur.

Cambridge, üniversitenin kuruluşundan çok önce de önemli bir kentti. Bir dönem Romalıların işgali altında kalmış, I. William

(Fatih) tarafından surlarla çevrilmişti. Üniversitenin tarihi, 1209'da Oxfordlu bir grup öğrencinin Cambridge'e göç etmesiyle başlatılır. Ely piskoposu Hugo de Balsham, Oxford'daki Merton College'i örnek alarak 1284'te Peterhouse College adıyla üniversitenin ilk okulunu kurdu. Bugün üniversiteyi oluşturan öteki okulların da çoğu sonraki 300 yıl içinde kuruldu. Papa XXII. Johannes, Cambridge'i 1318'de genel eğitim (*studium generale*) kurumu olarak resmen tanıdı.

Cambridge, en eski kürsüsü olan ilahiyat profesörlüğünün kurulduğu 1502'ye değin oldukça önemsiz bir kurumdu. 1511'de Cambridge'e gelen ünlü hümanist Desiderius Erasmus, Rönesans'ın yeni öğretim anlayışını yerleştirmek için yoğun çaba harcadı. 1546'da VIII. Henry, bugün de Cambridge okullarının en büyüğü olan Trinity College'i kurdu.

Cambridge, Oxford'un ve Paris Üniversitesi'nin örgütlenme yapısı örnek alınarak 1571'de tüzel kimlik kazandı. O dönemde üniversitede temel olarak geleneksel *trivium* (üçlü: dilbilgisi, mantık, retorik) ve *quadrivium*'a (dörtlü: geometri, aritmetik, astronomi, müzik) dayalı bir eğitim uygulanıyordu. İlahiyat, hukuk ve tıp gibi alanlarda ise lisans derecesi ek bir öğrenim döneminden sonra alınabiliyordu.

Isaac Newton 1669'da Cambridge'e gelerek matematik dersleri vermeye başladı. Newton burada 30 yıl kaldı ve Cambridge'i matematik alanında bugün de koruduğu üstün konumuna ulaştırdı. Üniversitede ilk kez 18. yüzyılda üstün yetenekli öğrenciler için uygulanan onur (*honours*) sınavları da ağırlıklı matematik dalındaydı. Eskiden tartışmacının oturduğu üç ayaklı tabureden esinlenerek *tripos* adı verilen bu matematik sınavları, 1824'te klasik öğrenimin bitirilmesi için de *tripos* sınavlarının konmasına değin üniversitedeki tek onur sınavı olarak kaldı.

19. yüzyıl sonlarına doğru Cambridge'in öğrenci sayısı hızla arttı. 1873'te üniversitenin ilk kız okulu olan Griton College kuruldu. I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde pek çok ünlü üniversitede görev aldı. Fizikçi Sir Joseph John Thomson ve Lord Rutherford, iktisatçı J. M. Keynes ve tarihçi G. M. Trevelyan bunlar arasındaydı. John Milton, William Wordsworth ve Charles Darwin de üniversitenin geçmişteki ünlü öğrencilerindendi.

Üniversite gibi onu oluşturan okullar da özerktir ve yasal olarak üniversiteden bağımsızdır. Buna karşılık, bağlı okullardan birinde okumayan bir öğrenci üniversitenin öğrencisi sayılmaz ve hiç kimse üniversiteye kayıt yaptırmaksızın bu okullardan birinde öğrenciliği sürdüremez.

Cambridge Üniversitesi'ne bağlı okullar (*colleges*) şunlardır: Christ's (1505), Churchill (1960), Clare (1326), Clare Hall (1966), Corpus Christi (1352), Darwin (1964), Downing (1800), Emmanuel (1584), Fitzwilliam (1869), Girton (1869), Gonville and Caius (1348), King's (1441), Lucy Cavendish Collegiate Society (1965), Magdalene (1542), New Hall (1954), Newnham (1871), Pembroke (1347), Peterhouse (1284), Queen's (1448), Robinson (1977), St. Catherine's (1473), St. Edmund's (1896), St. John's (1511), Selwyn (1882), Sidney Sussex (1596), Trinity (1546), Trinity Hall (1350) ve Wolfson (1965).

Üniversitede mimarlık ve sanat tarihi, Eski Yunan ve Latin edebiyatı, ilahiyat, İngilizce, yabancı diller, müzik, Doğu araştırmaları, iktisat ve siyaset, eğitim, tarih, hukuk, felsefe, mühendislik, coğrafya ve

jeoloji, arkeoloji ve antropoloji, matematik, fizik, kimya, biyoloji ve tıp bölümleri vardır.

Okul binalarının çoğunun zengin birer tarihi ve geleneği vardır. Altında Milton'ın "Lycidas"ı yazdığı söylenen dut ağacı Christ's College'in bahçesindedir. Magdalene College'daki Samuel Pepys Kütüphanesi'nde bulunan kitaplıklar 1666'da yapılmıştır ve dünyanın en eski salon kitaplıkları olarak bilinir. Gene Magdalene College'da, Christopher Wren'in tasarladığı Pembroke ve Emmanuel şapelieri vardır.

Üç milyonu aşkın kitabın bulunduğu üniversite kütüphanesi ülkenin en zengin kütüphanelerinden biridir ve Birleşik Krallık içinde yayımlanan her kitabın bir kopyasını bulundurmaktadır. Değerli koleksiyonlar arasında ortaçağ ve kilise tarihi ile çağdaş tarih yapıtlarının yer aldığı Acton Kitaplığı, W. G. Aston'ın Japon kitaplığı, Charles Darwin'in not ve yazışmaları ile Sir Thomas Francis Wade'in bıraktığı Çince koleksiyon sayılabilir. Fitzwilliam Müzesi'nde, başka yapıtların yanı sıra Mısır, Yunan ve Roma eski eser koleksiyonları, ortaçağ ve modern elyazmaları ile Avrupalı büyük ressamın tabloları bulunmaktadır.

Cambridgeshire, İngiltere'nin doğusunda il (county). Tarihi ilkeçağa uzanan Cambridgeshire 1974'teki yeni düzenlemeyle büyük ölçüde genişletilmiş, eskiden ayrı bir il olan Huntingdon ile Soke of Peterborough ve Isle of Ely (Ely Adası) adlı iki yönetim birimini daha içine almıştır. Yüzölçümü 3.409 km²'dir. İlin yönetim birimleri East Cambridgeshire, Fenland, Huntingdon, Peterborough ve South Cambridgeshire ilçeleri ile il merkezi Cambridge kentidir. Kuzey Denizinde, bugün Wash olarak bilinen koy, eskiden çok daha içerilere

Godmanchester ve St. Neot's'taki 15. yüzyıl yapısı kiliseler ve daha birçok kilise ile Cambridge Üniversitesi'nin binaları sayılabilir.

Nen ve Ouse ırmakları ile Ouse'nin kolu Cam, Cambridgeshire'ı boydan boya aşar. Irmakların akışı setlerle düzenlenerek il toprakları tarıma elverişli duruma gelmiştir. Bugün bölgede çok çeşitli ürünler yetiştirilir. Doğudaki tebeşirli sirtlarda tahıl ekilmektedir. Fens'te üretilen tahıl, patates ve şeker pancarı Ely'de işlenir. Ayrıca sebzeçilik de yapılmaktadır. Adaların yamaçları ile Wisbech çevresinde ise konserve ve reçel yapmak üzere meyve yetiştirilir.

Geniş bir alana yayılmış gıda sanayisi dışında bölgenin başlıca imalat merkezi Peterborough'dur. Burası son zamanlarda hem nüfus, hem makine sanayisi bakımından belirgin bir büyüme göstermiştir. Cambridge'de bilimsel araç yapımı gibi hafif sanayi kolları bulunur. İlin güney sınır boyunca uzanan tepeler, hem üniversite kökenli büyük bir nüfusu barındıran Cambridge'in, hem de 70-80 km güneydeki Londra'nın banliyö bölgelerini oluşturur. Nüfus (1991) 640.700.

Cambul, Kazakistan'ın güneyinde yönetim birimi (oblast) ve kent. 1939'da kurulan yönetim biriminin yüzölçümü 144.600 km²'dir. Karadağ ile Kırgız Dağlarının kuzey yamaçlarını içine alır; dağların eteklerinde sulanabilen verimli topraklar bulunur. Orta kesimdeki Muyun-Kum Çölü Çu Irmağıyla kuzeydeki killi Betpak-Dala Çölünden ayrılır. Cambul'da yazlar sıcak ve kuru, kışlar soğuk geçer. Talas ve Assa ırmaklarının kıyısında şeker pancarı, tahıl ve tütün yetiştirilir. Daha kuru bölgelerde ise sığır, koyun ve deve beslenir. Karadağ'daki zengin fosforit

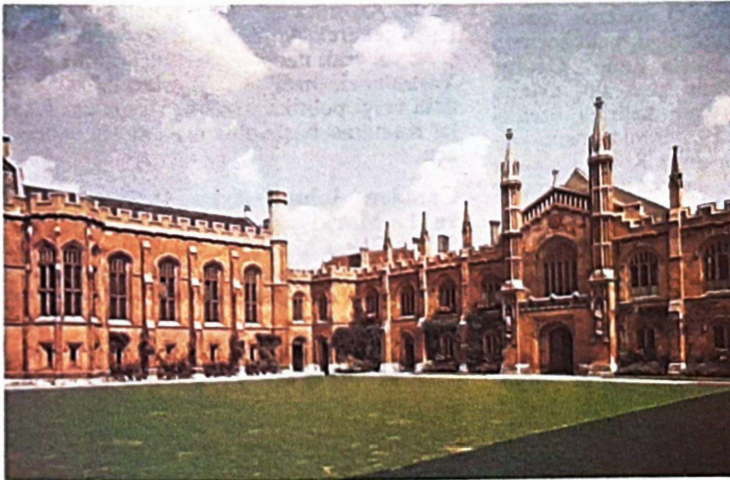
verildi. Kentte büyük fosfat işleme fabrikaları, büyük bir enerji santrali ile şeker, deri, ayakkabı üretim ve yün yıkama kuruluşu vardır. Eğitim enstitülerinin yanı sıra, besin işleme ve hafif sanayi teknolojisi ile tarımsal sulama konularında eğitim veren kurumlar bulunur. Ayrıca bir müzesi ve Kazak tiyatrosu vardır. Nüfus (1989) kent, 307.000; (1983 tah.) yönetim birimi, 976.000.

camcı sabunu bak. pirolüst

camdani, Hint dokumacılığının en önemli ürünlerinden bir tür desenli muslin. İS 4. ve

Dakka'dan camdani eşarp, Bangladeş, 19. yy. özel koleksiyon P. Chandra

Corpus Christi College, Cambridge Üniversitesi, Cambridgeshire Shostal-EB Inc

kadar uzanıyordu. Denizle kara arasındaki bu alan bazen turba, mil ve kille dolarak karaya bağlandı. Eskiden bölgeyi çevreleyen alçak tepelerin bir bölümü bugün de varlığını sürdürmektedir. Koyun güney yarısındaki toprakların akaçlanıp ıslah edilmesiyle Fens(*) adı verilen bölge oluşturulmuştur. Genellikle engebesiz bir bölge olan Fens'te yer yer eski adacıkların kalıntıları alçak sirtlar bulunur. Adacıkların en büyüğü olan Ely, I. William (Fatih) önderliğindeki Norman istilasına karşı koyan İngilizler için güvenli bir sığınak olmuştur.

Fens'in çevresinde Tarihöncesi'ne ilişkin izler vardır. Akaçlama işleminin Romalılarca başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki önemli tarihsel yapılar arasında, Ely ve Peterborough'daki iki görkemli katedral, Wittering ve Barnack'taki Sakson kiliseleri,

yatakları, fosfat üretimi açısından önem taşır. Çeşitli hafif sanayilerin yanı sıra şeker ve yapı malzemeleri üretilir; Balkaş Gölü yakınında balık konserveçiliği yapılır. Temelde Kazaklar ve Ruslardan oluşan nüfus içinde, Almanlar, Ukraynalılar, Özbekler, Tatarlar, Döngenler ve Yunanlılar da vardır. Başkent Cambul dışında başlıca kentler, Çu, Karadağ ve Janatas'tır.

Cambul kenti, Talas Irmağı ile Türkistan-Sibirya demiryolunun kesiştiği kavşakta yer alır. Eskiden İpek Yolu üzerinde önemli bir kent olan Taraz 13. yüzyılda, Moğollarca yıkıldı. 18. yüzyıl sonunda aynı yerde kurulan Hokand Kalesi'nin çevresinde Evliya-Ata adlı yeni bir kent gelişti. 1864'te Ruslarca ele geçirilen kente 1938'de Kazak şair Cambul Cabayev'in (1846-1945) adı

6. yüzyıllar arasındaki Gupta döneminde Sanskrit diliyle yazılmış metinlerde desenli muslinlerden söz edilirse de, ilk ortaya çıkışları konusunda kesin bilgi yoktur. Ama Hint-Türk İmparatorluğu döneminde (1556-1707) en iyi camdanilerin Bengal eyaletindeki (bugün Bangladeş) Dakka kentinde üretildiği bilinmektedir. Bu camdanilerin en önemli özelliği son derece zengin desenlerle bezeli olmalarıydı. Camdani dokuması 18. yüzyılın sonlarına doğru, Oudh nevaab'larının (mülki amir) egemenliği sırasında Uttar Pradesh'teki Lucknow kentinde ortaya çıktı ve üstün bir düzeye ulaştı. Büyük bir ustalık ve beceri gerektirmesinden ötürü bu tür dokumalar oldukça pahalıya mal oluyordu, dolayısıyla da ancak çok zenginler tarafından satın alınabiliyordu.

Camdani muslinlerinin önemli özelliklerinden biri de desenlerinin İran kökenli olmasıdır. Dokuma genellikle kurşuni renkli pamukludan yapılır; parlak renkli pamuklu, altın ve gümüş ipliklerle bezenir. Hint kadınlarının geleneksel giysisi olan saride kumaşın köşeleri şallardan türemiş desenlerle doldurulur. Köşelerin dışında zemin genellikle yasemini andıran çiçek demetleriyle ya da çapraz olarak düzenlenmiş dairelerle bezeli olur.

Camden, ABD'de Arkansas eyaletinin ortagüney kesimindeki Ouachita ilinde kent, 1843'ten bu yana il merkezi. Ouachita Irmağına bakan sarp bir kayalığın üzerinde yer alır.

1783'te kurulan yerleşmeye önce, ABD'ye yerleşen ilk Fransız göçmenlerinden Écore à Fabre'in adı verildi. 1824'ten sonra kentin

rihtımına gemiler yanaşmaya başladı. 1844'te tüzel kimlik kazanan yerleşmeye Thomas Woodward, doğum yeri olan Alabama eyaletindeki Camden'in adını verdi. İç Savaş'tan sonra yöre ulaşımında demiryolu ağırlık kazandı. 1926'da ırmak yatağı bir dizi havuz ve barajla derinleştirildi ve gemi taşımacılığı yeniden canlandı. Günümüzde kereste, ağaç hamuru ve kâğıt sevkiyatına ağırlık verilen Camden'da çeşitli imalat kuruluşları da vardır. Yörede çıkarılan kaolin, seramik ve porselen yapımında kullanılır; ayrıca linyit, kum, çakıl ve petrol yatakları işletilir. 1967'de kurulan Güneybatı Teknik Enstitüsü 1975'te Güney Arkansas Üniversitesi'ne bağlanmıştır. White Oak Gölü Eyalet Parkı ve Poison Spring Savaş Alanı Tarihî Anıtı kentin kuzeybatısındadır. Nüfus (1990) 14.380.

Camden, ABD'de Güney Carolina eyaletinin ortakuzey kesimindeki Kershaw ilinde (county) kent, 1791'den bu yana il merkezi. 1733/34'te İngilizlerce Wateree Irmağı kıyısında kuruldu. 1758'de Joseph Kershaw'ın depo ve satış yerinin açılmasından sonra gelişmeye başladı. Başlangıçta Pine Tree Hill adıyla bilinen yerleşmeye, 1768'de İngiltere'ye karşı kolonileri destekleyen Lord Camden'in adı verildi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, Lord Cornwallis'in birlikleri General Horatio Gates komutasındaki Amerikalıları 16 Ağustos 1780'de Camden'da kesin bir yenilgiye uğrattı. Kent daha sonra General Nathaniel Greene komutasındaki Amerikan birliklerince yeniden ele geçirildiyse de, İngiliz birlikleri 25 Nisan 1781'de generali kentin yakınındaki Hobkirk Hill'de bulunan karargâhından sürdüler. Ama İngilizler de kısa süre sonra bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. Camden, Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra bir dinlence ve pamuk üretim merkezi olarak zenginleşti. İç Savaş sırasında Güney eyaletlerinin ikmal üssü olan Camden Şubat 1865'te General William T. Sherman komutasındaki Kuzey birliklerince işgal edilerek yakıldı. Daha sonra bir tarım merkezi olarak gelişen kent, suni iplik üretimi ve dokumacılıktan da kazanç sağladı.

Atgıllık sporları merkezi olarak tanınan Camden'in Springdale Yarış Alanı'nda her yıl Carolina Kupası ve Uluslararası Koloni Kupası engelli yarışları yapılır. Nüfus (1990) 6.696.

Camden, ABD'de, New Jersey eyaletindeki Camden ilinde kent, 1844'ten bu yana il merkezi. Delaware Irmağı üzerinde yer alır. Pennsylvania eyaletindeki Philadelphia'ya bir köprüyle bağlıdır. Cooper ve Delaware ırmaklarının kavşağında 1681'de William Cooper'ın Pyne Point adıyla kurduğu yerleşme oldukça yavaş gelişti. Yöreye yerleşenlerin çoğu Quaker'lardı. William Co-

per'in torunlarından Jacop Cooper 1773'te yöreyi planlı bir yerleşme durumuna getirdi. İngiliz vergi yasalarına karşı çıkarak kolonilerde yaşayanların sevgisini kazanan Camden 1. kontu Charles Pratt'in anısına yerleşmeye Camden adı verildi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı Camden'in gelişmesini yavaşlattı. İngilizler Philadelphia'yı işgal ettiklerinde Camden sık sık İngiliz birliklerinin eline geçti. 1800'den sonra feribot taşımacılığının gelişmesi ve demiryolu hattının yöreye ulaşması ile kentin gelişmesi hız kazandı. İç Savaş'ın ardından önemli sanayilerin kurulması Camden'in gelişmesini daha da hızlandırdı. 1858'de bir çelik kalem fabrikası kuruldu; 1867'de kurulan Campbell Soup Company 1897'de hazır çorba pazarlamaya başladı. 1894'te kurulan ve 1929'da Radio Corporation of America'nın (RCA) satın aldığı Victor Talking Machine Company, fonografı Camden'da geliştirdi. Öte yandan, günümüzde de sürdüren gemi yapıcılığı 1899'da başladı. Camden'da bugün çok çeşitli sanayi ürünleri üretilmektedir.

1930'larda yöredeki işçiler için inşa edilen "kutu" gibi sıra evler mimari açıdan benzersizdir. 1873'ten sonra Camden'da yaşayan ve Harleigh mezarlığında gömülü bulunan şair Walt Whitman'ın evi tarihî anıt olarak korunmuştur. Camden'da Rutgers Eyalet Üniversitesi'ne bağlı bir kampus (1950) ile Camden County College bulunur. Nüfus (1990) 87.492.

Camden, Londra metropoliten alanında, Londra'nın tarihî merkezleri Westminster ile City'nin kuzeyinde ilçe (borough). High Holborn'dan yaklaşık 8 km ötede Hampstead Heath'in kuzeyindeki tepelere kadar uzanan ilçe 21 km²'lik alan kaplar.

Güney kesiminde, ortaçağdan kalma pek çok malikâne bulunur. O dönemin toprak sahibi soylularınca yaptırılan malikânelerin her biri, bir aile adıyla anılır. George (1714-1830) döneminde kent tipi evlerin yapıldığı Bloomsbury'nin belirgin özelliği kır malikâneleridir. 19. yüzyılda demiryollarının gelişmesinden sonra King's Cross ve Euston gibi noktalarda çeşitli istasyonlar kurulmuştur.

Camden'in güneyindeki bir başka önemli bölge elmas, altın ve gümüş ticaretinin merkezi olan Hatton Garden'dır. Yakındaki Clerkenwell'de saat, duvar saati ve hassas ölçme aygıtı yapıcılığının son temsilcileri bulunur. Mobilyacılık ve piyano yapımı Camden Town'da bugün de sürdürülmektedir.

19. yüzyıldan kalma önemli yapılar arasında St. Pancras Kilisesi (1822), British Museum (1823-47) ve University College (1828) sayılabilir. Londra Üniversitesi'ne bağlı araştırma kuruluşları ve yüksekokullar ile üniversitenin 1932'de yapılan senato binası da Bloomsbury'de bulunur. Sonraki dönemlerde yapılmış başlıca yapılar, 189 m yüksekliğindeki Posta Binası ile yeni iş merkezleridir.

Euston Road ile Hampstead'deki tepeler arasında kalan bölgede tren istasyonları, dağıtım garları ve Victoria döneminde yapılmış sıkışık evler, ilçenin kuzeyindeki pahalı yerleşim bölgeleriyle çarpıcı bir karşılık oluşturur. Londra'nın kuzeye doğru yayılan uzantılarının çevrelediği Hampstead ve Highgate "köyleri" bu yeni yerleşmeler arasındadır. Nüfus (1982 tah.) 175.900.

Camden, Charles Pratt, 1. Kont (v. 21 Mart 1714, Londra - ö. 18 Nisan 1794, Londra), İngiliz hukukçu. Gelenek Hukuku Üst Muhkemesi başyargısı olarak görev

yaptığı dönemde (1761-66) rasgele toplu tutuklama uygulamasına karşı çıkmıştır. Lordlar Kamarası başkanı (lord chancellor) olduğu dönemde de (1766-70) hükümetin Parlamento'nun onayını almaksızın Kuzey

Camden 1. kontu Charles Pratt, Sir Nathaniel Dance-Holland'ın yağlıboya tablosundan ayrıntı, Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

Amerika'daki kolonilerde uyguladığı vergi politikasını eleştirmiştir.

1765'te Camden baronu, 1786'da da Camden kontu unvanlarını aldı. Chatham 1. kontu William Pitt'in (Yaşlı) okul arkadaşı ve siyasal yandaşıydı. 1763'te Özel Hukuk Mahkemesi başyargısı olarak çıkarttığı bir mahkeme emriyle, John Wilkes'in tutuklanmadan mahkemeye çıkartılmasını sağladı. *North Briton* dergisinde yayımlanan bir yazısında Kral III. George'un bir konuşmasını yalan olarak niteleyen Wilkes, bir toplu tutuklama sırasında halkı ayaklanmaya kışkırtma suçundan gözaltına alınmıştı. Pratt, Wilkes-Wood (1763) ve Entick-Carrington (1764-65) davalarında toplu tutuklamaları hukuk dışı saydığını açıkça ilan etti.

Lordlar Kamarası'nda yaptığı ilk konuşmada, Amerika'daki koloni halklarının tepkisini çekerek Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na yol açan nedenlerden biri olan Damga Yasası'nı eleştirdi. Sürekli olarak kolonilerdeki vergi politikasına karşı çıkması, Lordlar Kamarası başkanlığından alınmasına yol açtı.

Camden, John Jeffreys Pratt, 2. Kont ve 1. Marki BRECKNOCK 1. KONTU (d. 11 Şubat 1759, Chislehurst yakınları, Kent - ö. 8 Ekim 1840, Sevenoaks yakınları, Kent, İngiltere), 1795-98 arasında İrlanda kral

Lord Camden, John Hoppner'in bir portresinden yararlanarak G. Adcock'un yaptığı oymabaskıdan ayrıntı British Museum, fotoğraf J. R. Freeman & Co Ltd

naibi (Lord lieutenant). Baskıcı uygulamaları, 1798'de İrlanda'da İngiliz yönetimine karşı önemli bir ayaklanma çıkmasına yol açmıştır.

Camden'de sıra evler, New Jersey Mill and Joan Mann, CameraMann

Camden, 1782-89 arasında Britanya Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda, 1789-94 arasında da Hazine'de görev yaptı. Mart 1795'te kraliçenin İrlanda naibi olarak Dublin'e geldi. Katoliklerin İrlanda Parlamentosu'nda temsil edilmesine karşı takındığı olumsuz tutum yüzünden çok geçmeden Katoliklerin düşmanlığını kazandı. Fransa'nın İrlanda'yı işgal etmesini isteyen Ulster'lı Presbiteryenlerin çoğunlukta olduğu Birleşik İrlandalılar Derneği'yle de mücadele etmek zorunda kaldı. Ülke'deki huzursuzluğu İrlandalı milisler bastırdı; Mart 1798'de derneğin önderleri belgelerle birlikte ele geçirildi ve sıkıyönetim ilan edildi. 23 Mayıs 1798'de başlayan ayaklanma haziran sonunda bastırıldı. İrlanda'daki görevinden istifa eden Camden daha sonra savaş ve koloniler bakanlığı (1804-05), konsey başkanlığı (1805-06, 1807-12), 1834'ten sonra da Cambridge Üniversitesi rektörlüğü yaptı.

Camden, William (d. 2 Mayıs 1551, Londra - ö. 9 Kasım 1623, Chislehurst, Kent, İngiltere), tarihsel yöntemin öncülerinden olan araştırmacı. İngiltere'nin topografyasını konu alan ilk geniş kapsamlı kitabın yazarıdır.

Christ's Hospital ve St. Paul Okulu'nda öğrenim gördü. Oxford'da Magdalen College'a kabul edildiği halde, önce Broadgates Hall'a (bugün Pembroke College), sonra da Christ Church College'a geçerek 1573'te lisans öğrenimini tamamladı. 1571'de Londra'ya gitti; orada Westminster Okulu'na 1575'te müdür yardımcısı, 1593'te

William Camden, Marcus Gheeraerts'in (Gonç) kendi yaptığı ya da bir çalışmasından yararlanılarak yapıldığı sanılan yağlıboya portre, Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

de müdür oldu. 1595'te bir Yunanca dilbilgisi kitabı yayımladı. Camden'e 1589'da Ilfracombe kilise bölgesinin gelirleri bağlandı; 1597'de Clarenceux üyesi sıfatıyla armaları düzenleyen kurumun başına getirildi. Böylece okul müdürlüğünün yoğun günlük görevlerinden kurtularak yazmaya daha çok vakit ayırabilirdi.

Camden, Oxford'u bitirdiğinden beri boş zamanlarında ilkçağ kalıntıları üzerinde çalışıyordu. Tatillerinde ülkeyi dolaşarak topladığı verileri, İngiltere'nin topografyasını konu alan Latince kitabını *Britannia*'da (1586) yayımladı. İngiltere'nin bir genel tarihini de yazmayı tasarlıyordu. Ama yalnızca ortaçağla ilgili bir dizi tarihsel araştırma (*Anglica, Hibernica, Normannica, Cambria, à veteribus scripta*, 1602; Ataların Yazılarında İngilizler, İrlandalılar, Normanlar, Galliler) ile bazı sıradan derlemeler (*Remaines*, 1605) yayımlayabildi. 1607'de Kraliçe I. Elizabeth döneminin anlatan *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha* (Kraliçe Elizabeth Dönemi İngiliz ve İrlanda Yıllıkları) adlı kitabını yazmaya başladı. Dönemi 1588'e değin anlatan ilk cilt 1615'te yayımlandı. 1617'de tamamlanan ikinci cilt, Camden'in

ölümünden ancak iki yıl sonra yayımlanabildi. Camden'in bu yapıtı, Elizabeth dönemi konusunda daha sonra yazılanların çoğuna kaynak oluşturmıştır. Ama İskoçya kraliçesi Mary'nin öyküsünü, Kral I. James'e yaranmak için çarpıtarak anlattığı da öne sürülmüştür.

Sağlığı genellikle kötü olan Camden 1618'de Kent'deki Chislehurst'e çekildi. Ölümünden önce Oxford Üniversitesi'nde bir tarih kürsüsü kurdu. 1838'de kurulan Camden Derneği birçok tarihsel belge yayımlamış, 1897'de Kraliyet Tarih Derneği ile birleşmiştir.

Camden, 1585 dolayında kurulan ve 17. yüzyıl tarihçiler okulunun temelini atan Londra Eski Yapıtlar Kurumu'nun etkin bir üyesiydi. Yer adlarını incelerken eski dilleri bilmenin taşıdığı önemin ilk kez ayrımına varan ve Britanya'da Roma Döneminde basılmış paraların varlığını ortaya çıkaran Camden olmuştur.

Camden Çarpışması, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Amerikan ordusunun İngilizlerin karşısında uğradığı en büyük yenilgi olarak nitelendirilen çarpışma (16 Ağustos 1780).

Güney Carolina'daki Charleston'ın Mayıs 1780'de İngilizlerin eline geçmesinden sonra, Amerikalı general Horatio Gates, 1.400 düzenli asker ve 2 bini aşkın milisten oluşan birliğiyle Camden'daki İngiliz birliklerinin üzerine yürüdü. Açlık ve dizanteri yüzünden ordusu zayıflamış olan Gates, Camden'in kuzeyinde, Lord Cornwallis'in yönetimindeki 2.200 kişilik İngiliz birliğiyle karşılaştı. İlk saldırıda deneyimsiz milisler kaçtı; kısa süre sonra kuşatılan düzenli askerlerin de hemen hepsi öldürüldü.

Çarpışmada yalnızca 324 İngilizin ölmesine karşılık, Amerikalılar 2 bini aşkın ölü verdikleri gibi çok miktarda da askeri malzeme yitirdiler. Savaş sonucunda Cornwallis'in ünü artarken Gates görevden alındı. Çarpışmanın bir başka sonucu, İngilizlerin daha sonra Kuzey Carolina'yı da işgal etmesi oldu. İngilizler, Amerikalıların Camden'a yönelttiği ikinci saldırıyı durdurarak General Nathanael Greene komutasındaki birlikleri 25 Nisan 1781'de Hobkirk Hill'de püskürttüler; ama koloni birliklerinin aralıksız gerilla saldırıları sonucunda yıpranarak Mayıs 1781'de Camden'ı ateşe verip terk ettiler.

Camden Town grubu, Londra'nın bir semti olan Camden Town'da ressam Walter Sickert'in atölyesinde haftada bir toplanan İngiliz ard izlenimci sanatçılar grubu. 1905'te Sickert'in Venedik'ten Londra'ya dönüşünden sonra, hepsi Paris'ten yeni gelen Harold Gilman, Frederick Spencer Gore, Lucien Pissarro (izlenimci Fransız ressamı Camille Pissarro'nun oğlu), Augustus John, Henry Lamb, J. B. Manson, Robert Bevan, Walter Bayes ve Charles Ginner, Sickert'in atölyesinde toplanmaya başladı. Resmi olmayan bu toplantılarda çağdaş Fransız sanatındaki gelişmeler tartışılıyordu. Toplantılar Fransız bohém anlayışının o dönem İngiliz sanat dünyasına girmesini sağladı. 1908'de topluluğa katılan eleştirmen Frank Rutter, grubun Fransız Salon des Indépendants (Bağımsızlar Salonu) doğrultusunda örgütlenmesini önerdi. Böylelikle Kraliyet Akademisi gibi, var olan sanat kurumlarından bütünüyle bağımsız Birleşik Sanatçılar Derneği kuruldu. Dernek Fransız ve İngiliz ard izlenimcilerden oluşan ilk sergisini Albert Hall'da açtı ve 1911'de Sickert'in topluluğu resmen Camden Town grubu adını aldı. 1911 ve 1912'de Curfax Galerisi'nde grubun öncülüğünde açılan üç önemli sergide ilk Fransız

fovist ve kübist ressamların yapıtları tanıtıldı.

Camden Town sanatçıları izlenimci teknikleri çok iyi biliyorlardı, ama Gauguin ve Cézanne gibi ard izlenimcilerin etkilerine de açıktılar. Temelde resimsel yapı ile

"Kuzey Londra Kızı", Camden Town grubu üyesi Frederick Spencer Gore'un yağlıboya çalışması, y. 1911-12; Tate Galerisi, Londra
Tate Gallery, Londra

ilgilendiklerinden, giderek Cézanne'in yaklaşımını benimsediler. Konularını İngiliz sanayi kentinin gündelik yaşamından alıyorlardı. Rengin anlatım gücünden yararlanmakla birlikte gerçekçiliğe bağlı kalan yapıtları biraz tutucu bir modernizm ortaya koyuyor ve sanatçıların Paris'te gelişmekte olan yenilikçi eğilimleri tam olarak kavrayamadıklarını gösteriyordu. Camden Town grubu 1913'te, birkaç çağdaş İngiliz sanatçı grubunun birleşerek oluşturduğu Londra grubuna katıldı.

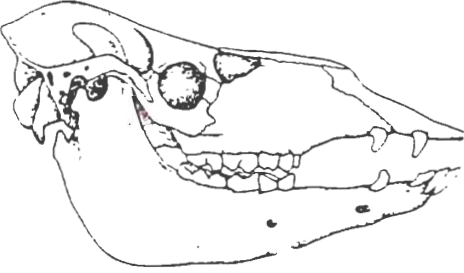
camedan, CAMADAN olarak da bilinir, kısa, genellikle kolsuz, önü çapraz kavuşan yelek ve cepken benzeri üst giysisi. Çuha ya da kadifeden yapılan camedanların göğüs kenarları ve yaka çevresi genellikle şentlerle ve ince kordonlarla bezenirdi. Çevresi bütünüyle sırma ya da ipek işlemeli olanları da vardı. Yakaların ceviz büyüklüğünde ve çok sayıda örgü düğmelerle süslenmesi de camedanın özelliklerindendi. Kırmızı ve mor gibi çarpıcı renklerin yeğlendiği camedanı daha çok külhanbeyliğe hevesli gençlerle esnaf giyerdi.

Gençlerin giydiği camedanlar, sırma ve ipek kaytanla işlenmiş çiçek örgeleriyle bezenir, boyları çakşır, şalvar ya da potur üstüne sanılan kuşağa degecek ya da biraz üstünde kalacak gibi olurdu. Yaşlılar camedanın üstüne "salta" denen bir tür ceket giyerlerdi.

Ankara yöresinde belirli günlerde yapılan seymen alayı gibi torenlerde dizlik ya da zıvgalarla birlikte Osmanlıye işlikleri üstüne giyilen camedanların boyu, belden yukarıda, göğüs hizasında kalacak biçimde kısa ve önu de birbiri üstüne kavuşmayacak kadar dar olurdu. Bunların uzun kolları bilek üstünden yırtmaçlı, bir parmak yakalı, üstü baştan başa sim sırma işlemeli ve içi astarlıydı. Seymenlerle seymenliğe hevesli genç esnaf çocuklarının her gün giydikleri üstü kaytan işlemeli camedanlara da halk arasında "fermani" denirdi.

Camellia, çaygiller (*Theaceae*) familyasından, yaprakdökmeven 80 kadar ağaç ve çalı türünü içeren cins. Anayurdu Doğu Asya olan *Camellia* cinsinin ekonomik bakımından en önemli türü çaydır(*) (*C. sinensis* ya da *Thea sinensis*). Seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilen kamelyanın(*) (*C. Japonica*) beyaz, pembe ya da kırmızı renkli pek çok kültür çeşidi vardır. Kamelyaya benzeyen *C. reticulata* ise daha kısa boylu ve donuk yeşil yapraklı bir türdür. Hafif kokulu çiçekler veren *C. sasanqua* türü, çit bitkisi olarak yetiştirilir. *C. oleifera*'nın tohumlarından Çin ve Japonya'da yemeklik yağ elde edilir.

Camelops, Üst Pliyosen Bölümünden Pleyistosen Bölümünün sonlarına değin (y. 3.5 milyon-10 bin yıl önce) Kuzey Amerika'nın

Camelops cinsinden bir devenin kafatası
A. S. Romer, Vertebrate Paleontology, University of Chicago

batisında, Meksika ile Alaska arasındaki bölgede yaşayan, soyu tükenmiş büyük deve cinsi.

Altı türü bilinen bu cinsin sınıflandırmadaki yeri tartışmalıdır. Grup üyeleri günümüzde yaşayan tek hörgüçlü deveye (*C. dromedarius*) benzemekle birlikte daha iriceydi; uzun ve güçlü bacakları, uzun boyunları vardı. Sirtın ön bölümündeki omurga kemiklerinin uzamış olması nedeniyle bu develerin de tek hörgüçlü olduğu sanılmaktadır.

Pleyistosen Bölümünün sonlarına doğru, Kuzey Amerika'da yaşayan pek çok iri memeli hayvan gibi *Camelops* cinsinden türlerin de soyu tükendi. Bu büyük çaplı yok oluşun nedeni, tam olarak bilinmemekle birlikte, çevre koşullarının değişmesine ya da Amerika'ya ilk insanların ulaşmasına bağlanmaktadır.

Camelot, Arthur efsanesinde, Kral Arthur'un sarayının bulunduğu yer. Galler'de Monmouthshire'daki Caerleon'in yanı sıra İngiltere'de Camelot'la özdeşleştirilen yerler sunlardır: Somerset'te Queen Camel, Cornwall'da küçük Camelford kenti, Hampshire'da Winchester. Özellikle 1967'de başlayan arkeolojik kazılardan bu yana, Somerset'teki South Cadbury'de ortaya çıkarılan Cadbury Şatosu'nun Camelot'in yerini belirlediği öne sürülmektedir.

Camembert peyniri, Normandiya'da inek sütünden imal edilen ve adını aynı bölgedeki bir köyden alan geleneksel peynir. Kendine özgü kaymağı, fildişi rengindeki içi ve Brie peynirini andıran yumuşak beyaz dış yüzeyi, tuzsuz lor peynirinin *Penicillium camemberti* küfuyele işlenmesinden elde edilir. Camembert peyniri geleneksel olarak, 3,6 cm kalınlığında, 11 cm çapında tekerlekler biçiminde kalıplanır. Peynir küfün etkisiyle altı-sekiz hafta içinde oluşumunu tamamlar. Başlangıçta yumuşak olan tadı ve kokusu peynir oluştukça keskinleşir.

Dünyanın çoğu ülkelerine ihraç edilen Camembert peynirinin birçok taklitleri üretilmekle birlikte, geçmişi 17. yüzyıla değin

inen Normandiya türü bugün de rakipsizliğini korumaktadır. Özellikle Vimoutiers yakınındaki çiftliklerde üretilen peynirler çok beğenilir.

camera lucida bak. aydınlık kutu

camera obscura bak. karanlık kutu

Camerarius, Joachim (d. 12 Nisan 1500, Bamberg, Bavyera - ö. 17 Nisan 1574, Leipzig). Reform döneminde Protestanlar ile Katolikler arasında arabuluculuk eden klasik çağ bilgini ve Lutherci ilahiyatçı.

1518'de Erfurt'ta Helius Eobanus Hessus'un çevresindeki humanistlere katıldı. Daha sonra Wittenberg'de Philipp Melanchthon'un öğrencisi ve arkadaşı oldu (1521). 1535'te Tübingen'de klasik çağ profesörlüğüne getirildi. 1541'de Württemberg dükü Ulrich tarafından Leipzig Üniversitesi'ni yeniden düzenlemekle görevlendirildi.

Klasiklerle ilgili yayınları arasında Sophokles, Herodotos, Homeros, Plautus ve Ksenophon'un yapıtlarının yorumlu basımlarının yanı sıra Yunan yazarlarından Latince çeviriler de yer alır. Ayrıca Latince manzum klasikler üzerine bir soru-cevap kitapçığı olan *Præcepta honestatis atque decoris puerilis* (1528; Onurlu İlkeler ve Soylu Çocukluk) ile Hessus (1553) ve Melanchthon'un (1566) Latince birer biyografisini kaleme almıştır. Camerarius 1530'da Augsburg'da *Confutatio pontificia*'nın (Papalığın Reddiyesi) okunuşunda, 1555'te gene Augsburg'daki bir mecliste Melanchthon ile birlikte hazır bulundu. Aynı yıl Nürnberg'de Osiander'le ilgili tartışmada arabuluculuk yaptı. II. Maximilian, Camerarius'un önerilerini almak için 1568'de onu Viyana'ya çağırdı ve Avusturya kilisesini düzenlemesini istedi.

Ölümünden sonra yayımlanan *Epistolarum familiarum libri vi* (1583; Yakınlara Mektuplar: VI Kitap) ve *Epistolarum familiarum libri v posteriores* (1595; Yakınlara Yeni Mektuplar: V Kitap) yaşadığı dönemle ilgili değerli kaynaklardır.

Camerarius, Rudolph Jacop (d. 17 Şubat 1665, Tübingen - ö. 11 Eylül 1721, Tübingen, Almanya), bitkilerdeki eşeylik olgusunun varlığını kanıtlayan botanik bilgini.

Tübingen Üniversitesi'nde doğa felsefesi profesörü olan Camerarius, kalıtım konusunda deney yapan ilk araştırmacılardan biridir. Bitkilerdeki dişi ve erkek üreme organlarını saptayıp bunların döllenmedeki işlevlerini tanımlayarak, bitkilerdeki eşeylilik olgusunun anlaşılmasına büyük katkıda bulundu; döllenmenin ancak çiçektozlarının varlığıyla gerçekleşebileceğini gösterdi. Bu bulgularını, bir meslektaşına mektup biçiminde yazdığı *De sexu plantarum* (1694; Bitkilerdeki Eşeylilik Üzerine) ve *Opuscula botanica*'da (1697; Botanik Çalışmaları) açıkladı.

Camerata, Floransalı şair ve müzikçilerin oluşturduğu topluluk. Geliştirdikleri kuramlar ve müzik deneyimleri, ilk opera olan ve 1597'de şair Ottavio Rinuccini ile Jacopo Peri tarafından bestelenen *Dafne*'nin doğmasına yol açmıştır. Camerata üç gruptan oluşuyordu. Bunlardan en eskisi, Kont Giovanni Bardi'nin koruması altında, y. 1576-82 arasında varlığını sürdürdü. Sonraki Camerata gruplarına göre çok daha tutucu olmasına karşılık bu grubun antik Yunan müziğini canlandırma yolundaki çabaları, basit akor eşlikli solo şarkının (monodi) evriminde önemli bir rol oynadı. Öbür rakip gruplar büyük ölçüde Bardi'nin Camerata üyelerinden oluşuyordu. Bunlar çalışmalarını Jacopo Corsi ve Emilio del Cavalieri gibi

bestecilerin önderliği altında sürdürdüler. Monodi konusunda yaptıkları deneyler antik Yunan tiyatrosunun canlandırılmasına yöneltti. Bu grupların üyelerine göre müzik ve şiir sıkı bir bağlantı içindeydi. Camerata'nın önde gelen öbür üyeleri kuramci Giralamo Mei, Vincenzo Galilei (Galileo'nun babası) ve besteci Giulio Caccini'yd.

Cameron, Julia Margaret (d. 11 Haziran 1815, Kalkuta - ö. 26 Ocak 1879, Kalutara, Seylan), 19. yüzyılın en büyük portre fotoğrafçılarından sayılan İngiliz fotoğraf sanatçısı.

1848'de, sömürge yönetimindeki görevinden emekliye ayrılan kocası ve ailesiyle birlikte İngiltere'ye taşındı. 1860'ta, şair Alfred Lord Tennyson'a yakın olabilmek için Wight Adasına yerleşti. İki uç yıl sonra kendisine bir fotoğraf makinesi hediye edilen Cameron, bir tavuk kümesini stüdyo, kömürlüğü de karanlık oda haline getirerek portre çalışmalarına başladı. Resmini çektikleri arasında dostları Tennyson ve Henry Wadsworth Longfellow gibi şairlerle astronom Sir John Herschel, yazar Thomas Carlyle ve bilim adamı Charles Darwin de vardı. Çalışmaları arasında en çok dikkati çekenler "Ellen Terry" (1864) ve "Mrs.

"Mrs. Herbert Duckworth", Julia Margaret Cameron'un fotoğrafı
George Eastman House Collection

Herbert Duckworth" (1867) portreleri gibi, kadın güzelliğini duyarlı biçimde yansıttığı yapıtlarıdır.

Victoria dönemi fotoğrafçılarından birçoğu gibi Cameron da zamanın gözde romantik ve Ön-Raffaellocu resimlerini taklit eden, resim gibi stüdyo fotoğrafları gerçekleştirdi. Tennyson'un isteği üzerine onun *Idylls of the King* (Kralın İdilleri) adlı kitabını fotoğraflarıyla resimledi. Bu fotoğraflarda 20 yıllık dostu ve hocası ressam George Frederick Watts'ın etkisi görülür.

Cameron genellikle tekniginin zayıf olduğu yönünde eleştirilmiştir. Bazı resimlerinde odak ayarsızlıklarına, negatiflerinde kırılma ve kendi parmak izlerine rastlanır. Ama o, portrelerinde teknik kusursuzluktan çok ruhsal derinlikle ilgilenmiştir ve bu yapıtları da fotoğraf sanatının en iyi örneklerinden sayılır.

1875'te yoksulluğun eşliğindeki Cameron ve kocası yanlarına bir inek, fotoğraf araç ve gereçleri ve Doğu'da bulunamayabilir düşüncesiyle iki de tabut alarak Seylan'a gittiler. Cameron, fotoğraf çalışmalarını orada da sürdürdü. Anlatılanlara göre ölürken son sözü "Güzel!" oldu. Türkçede *Dünya Çocukları* (1937) adlı bir yapıtı yayımlanmıştır.

Cameron, Richard (d. y. 1648, Falkland, Fife - ö. 22 Temmuz 1680, Airds Moss, Ayrshire, İskoçya), Cameroncular olarak bilinen mezhebin kurucusu İskoç Presbiteryen.

Doğduğu kentte bir süre okul müdürlüğü yaptı. Daha sonra Hardenli Sir William Scott'ın maiyetinde öğretmen ve rahip olarak bulundu. 1638 tarihli Ulusal Ant'a(*) bağlı kalınmasını savunan Presbiteryen önder John Welch'in etkisiyle 1673'te halk arasında vazlar vermeye başladı. Ulusal Ant'a bağlı olmayan Kral II. Charles'in mesruluğunu tanımadığı gibi, İngiltere Kilisesi'nden ayrılma yanlılarını hedef alan yasanın uygulamasını durduran kralla uzlaşmayı da reddetti. 1679'da Bothwell Bridge'de uğradıkları yenilgiden sonra yandaşlarının sayısı büyük ölçüde azaldıysa da, Hollanda'da sürgündeyken çoğu yeni-den ona katıldı.

Bir yıl sonra ülkesine dönen Cameron, Donald Cargill, Thomas Douglas ve David Hackston ile birlikte 22 Haziran 1680'de Sanquhar Bildirisi'ni yayımlayarak Kral II. Charles'a savaş açılması ve York dükü Katolik James'in tanınmaması çağrısında bulundu. Ama az sayıda kraliyet askeri tarafından kolayca yakalanarak 1680 yazında Ayrshire'daki Airds Moss'da öldürüldü.

Cameron, Verney Lovett (d. 1 Temmuz 1844, Radipole, Weymouth yakınları, Dorset - ö. 27 Mart 1894, Leighton Buzzard yakınları, Bedfordshire, İngiltere), Afrika'nın Ekvator bölgesini bir baştan öbür başa ilk kez geçen İngiliz kâşif.

1857'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne giren Cameron, 1868 Habeşistan (bugün Etiyopya) seferinde ve Doğu Afrika'daki köle

Verney Cameron
Mansell Collection

ticaretini bastırma hareketinde görev aldı. 1872'de Kraliyet Coğrafya Derneği Cameron'u, Doğu Afrika'da kaybolan kâşif David Livingstone'u aramak ve kendi başına keşifler yapmak üzere görevlendirdi. Keşif heyeti, Zengibar'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Livingstone'un cesedini taşıyan hizmetkârlarıyla karşılaştı. Cameron, Tanganika Gölü yakınlarındaki Ujiji'de Livingstone'a ait birtakım belgeler buldu. Gölün güney yarısını dolaşarak Kongo Irmağının bir kolu olan Lukuga'nın gölün çıkışı olduğunu saptadı. Daha sonra Kongo-Zambezi su bölümü çizgisini izleyerek 7 Kasım 1875'te Benguela yakınlarında (Angola) Batı Afrika kıyılarına ulaştı.

1877'de *Across Africa* (Baştan Başa Afrika) adlı kitabını yayımlayan Cameron, yaşamının geri kalan bölümünde Afrika'daki ticari projelerin geliştirilmesiyle ilgilendi. Cecil Rhodes'un gerçekleştirmeye çalıştığı, Kap Kolonisi'ni Kahire'ye bağlayacak demiryolu düşüncesini önce kendisinin ortaya attığını öne sürdü. Ayrıca Trablus'tan (Libya) Karaci'ye kadar uzanacak bir Afrika-

Asya demiryolu hattının kurulması gerektiğini savundu. Sir Richard Burton ile birlikte Batı Afrika'yı gezdi ve *To the Gold Coast for Gold* (1883; Altın İçin Altın Kıyısına) adıyla ortak bir yapıt yayımladı

Cameron Yaylası, Batı Malezya'da Pahang eyaletinin kuzeybatısında, Perak eyaleti sınırına yakın Malaya Sıradaglarında dinlence alanı. Serin ve yüksek (1.448 m)

Cameron Yaylası'nda tropikal bitki örtüsü, Malezya
Mont. Becha Photo Research

bir platoyu kapsar. 1940'larda burada bir tepe istasyonu kuran İngilizler yaylaya 1885'te yöreyi keşfetmiş olan William Cameron'un adını verdi. Yayladaki otellerde Cangallar arasından geçen patikalar Robinson Çağlayanına, güzel manzaralı doruklara ve Yerli köylerine uzanır. Dinlence yerine Perak'taki Tapah'tan karayoluyla ulaşılır.

Yamaçlarda seki biçimindeki Çin bostanlarında büyük ova kentlerinde satılan ılıman bölge ürünleri (çilek, lahan, domates, salatalık) yetiştirilir. Yöredeki çay çiftlikleri, ürünlerin çoğunu ihraç eder. Başlıca konut alanları Ringlet, bir uygulamalı tarım merkezinin bulunduğu Tanah Rata ve Brinchang'tır. Yörede kurulan bir barajla Telom ve Bertam ırmaklarını besleyen kaynakların Bantang Padang Vadisine (Perak) akması sağlanmıştır. Nüfus (1980) 21.502.

Cameroncular, 1638 ve 1643 tarihli İskoçya Ulusal Sözleşmesi'nin bağlayıcılığını temel alarak seçime dayalı kilise yönetiminin korunmasını savunan Richard Cameron'un izleyicisi İskoç Presbiteryenleri. Cameron'un ölümünden sonra Cameroncular 1681'de İskoçya'nın güney kesiminde yerel topluluklar biçiminde örgütlenmeye başladılar. 1690'a gelindiğinde sayıları birkaç bine ulaşmıştı. Aralarındaki uç rahibin de grubu terk etmesinden sonra, 1706'da John Macmillan topluluğun dinsel önderliğini üstlendi ve bu yöreyi gezgin rahip olarak etkin biçimde yürüttü. Kısa sürede Macmillan adı Cameroncu adının yerini aldı. Macmillanlar 1743'te Braehead'de Presbiteryen kurallara göre örgütlenmiş bir kilise kurdular. İskoçya'da sayıları gittikçe arttı, deniz aşırı İskoç topluluklarında da önemli etkileri oldu. Ama Ulusal Ant'la(*) kendini bağlı saymayan bir ülkenin toplumsal etkinliklerinde yer almayı reddettiler. 1863'te, parlamento seçimlerinde oy hakkını kullananları kiliseye kabul etmemeye karar verdiler. 1876'da büyük çoğunluğu İskoçya'daki Özgür Kilise ile birleşti; 1929'da da yeni birleşmiş İskoç Kilisesi'ne katıldılar.

Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'nde İskoçya Tüfekleri olarak bilinen Cameroncular birliği, Killiecrankie Çarpışması'ndan (1689) sonra Highlands'de düzeni sağlayan Cameroncu muhafız birliğinin günümüzdeki uzantısıdır.

camgöz, çeşitli köpekbalığı türlerine halk arasında verilen ortak ad. Camgöz adı genellikle *Triakidae* familyasından *Galeorhinus galeus* türü için kullanılır. Kuzey Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarında, İngiliz Kolumbiyası'ndın California Körfezi'ne kadar olan kesimde, Atlas Okyanusu'nun doğusunda, Güney Amerika'nın Jögu ve batı kıyılarında, Manş Denizi'nde İngiltere'nin doğu kıyılarında ve Akdeniz'de yaşayan bu türün uzunluğu en çok 2 m'yi ağırlıkları 50 kg'yı bulur.

Sırtı ve yanları koyu boz, karnı kirlili beyazdır; sırt, göğüs ve kuyruk yüzgeçlerinin ucu karaya yakın koyu renktedir. Burnu sivri, kafası hafifçe içbükey, birinci sırt yüzgeci oldukça geniş ve yüksek, ikinci sırt yüzgeci anus yüzgeciyle aynı büyüklükte ve aynı hızda, kuyruk yüzgeci geniş ve doğru enli ve uzundur; bu yüzgecin üst lobunda bir çentik bulunur. Dişleri oldukça sivri ve keskindir.

Erkekler 1,5 m'ye ulaştıklarında erginliğe erişirler; dişiler canlı yavru doğurur ve olgunluk dönemi boyunca her dişi ortalama 35 yavru yapabilir; gebelik süresi bir yıl kadardır. Murekkebalığı, sardalye, uskumru, dil ve som balıklarıyla beslenen camgözler, özellikle zengin bir A vitamini kaynağı olan karaciğerlerinden yararlanılmak amacıyla 1950'lerde büyük miktarda avlanmıştır. Ayrıca bak. büyük camgöz.

camgüzeli, kınaçiçeğigiller (*Balsaminaceae*) familyasının *Impatiens* cinsinden, evlerde yetiştirilen bazı yaygın süs bitkisi türlerinin ortak adı. Govde ve dalları saydam olan bu bol özsulu, otsu bitkilerin pembe, kırmızı gibi çeşitli renklerde, gösterişli çiçekleri vardır. Çiçekler, yaprakların koltuğundan çıkar; erdışı ve iki yanlı bakışlıdır.

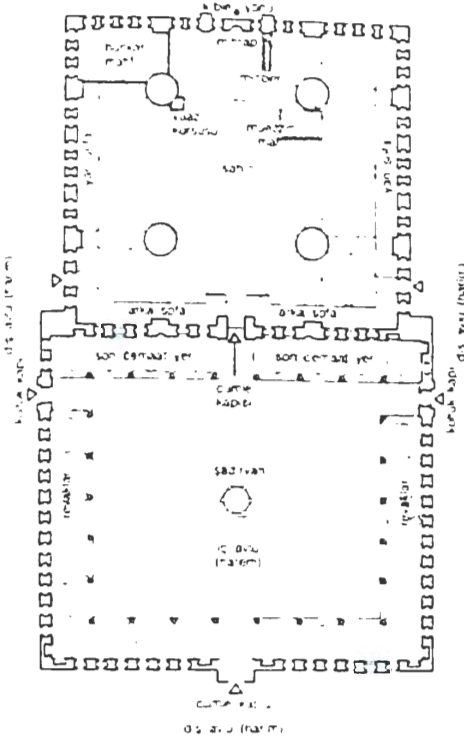
En çok yetiştirilen camgüzeli türlerinden, *I. sultanii* 30-60 cm yüksekliğinde, parlak kırmızı çiçekli bir bitkidir; pembe, mor, turuncu ya da beyaz renkli çiçekleri olan pek çok melezi vardır. 30 cm yüksekliğindeki *I. petersiana*'nın bronz renkli yaprakları ve karmen kırmızısı çiçekleri vardır. *I. holstii* ise 60-90 cm yüksekliğe ulaşan çok dallı bir türdür.

cami, Müslümanların içinde topluca namaz kıldıkları yapı. Kuran'da ve hadislerde cami değil, mescit sözcüğü geçmektedir. Cami sözcüğü Osmanlıcaya özgüdür; Türkiye dışındaki İslam ülkelerinde namaz kılınan yere mescit denir. Osmanlılar cuma namazı kılınmayan minbersiz ibadet yapısına mescit demiş, cuma namazı kılınan yapıları da "mescidü'l-cami" diye tanımlamışlardır. Zamanla bu addaki mescit sözcüğü bırakılmış, cami sözcüğü tek başına dile yerleşmiştir. Günümüzde mescit sözcüğü Türkçede küçük mahalle camilerini anlatmak için kullanılır.

Bir kentteki ana ibadet yapısına ulucami(*) , sultanlar tarafından yaptırılanlara da selâtin camisi(*) denir. Ermiş olduklarına inanılan kişilerin mezarı üzerinde ya da çevresinde kurulan ziyaret camilerine "meyhed" adı verilir. Arap ülkelerinde cemaatin açıkta topluca namaz kıldığı yere "musalla" denir. Osmanlılarda da daha çok kervan yolları üzerinde, çimenlik alanlarda ve ağaç gölgesi altında mihrap taşıyla beirlenmiş namazgâh(*) denen namaz kılma alanları yapılmıştır. Çoğu kez bu tür namazgâhların yakınında bir de çeşme bulunur.

Müslümanların en önemli dinsel yapısı olan cami, İslam dininin gereklerine göre biçimlenmiştir. Büyük camiler yerleşme

alanlarından bir dış avluya (harim)(*) ayrılmıştır. Dış avluya caminin namaz kılınan kapalı mekânı arasında bir iç avlu (harim)(*) yer alır. Birbirine kemerlerle bağlı sütunlardan oluşan ve üstü bir sıra kubbeyle örtülü bir galeri (revak)(*) bu iç avlunun

Bir klasik Osmanlı camisinin belli başlı bölümleri
Ana Yayıncılık Arşivi

içini dört yandan çevirir. Avlunun ortasında abdest (taharet) muslukları ve su haznesinden oluşan bir şadırvan(*) vardır. Camiye giriş cephesi boyunca uzanan revak son cemaat yeri adını taşır ve çoğunlukla öbür revaklardan daha yüksek olduğu gibi, biçimsel açıdan da farklıdır. Namaza geç gelenler ya da kalabalık nedeniyle içeride namaz kılamayanlar için düşünülmüş olan son cemaat yerinde, girişin iki yanında birer mihrap(*) bulunur. Bunların üzerindeki mükebbire ya da mizene denen balkon biçimindeki cumbalarda duran son cemaat müezzinleri, içerideki imamin tekbirlerini son cemaat yerindekilere yüksek sesle tekrarlayarak onların da birlikte namaz kılmasını sağlarlar.

Son cemaat yerinin simetri eksenini üzerindeki cümle kapısından geçilerek kapalı ibadet mekânına (sahn)(*) girilir. Genelde dış avluyu anlatan harim sözcüğü bazen ibadet mekânı için de kullanılır. Namazın saflar halinde kılınması cami tasarımını yönlendiren başlıca etmendir. Cami kütləsi Mekke'deki Kâbe'ye göre yönlendirilir ve yapının bu yöne (Türkiye'de kabaca güney) bakan duvarını kible duvarı olarak tanımlar. Kible duvarının ortasında, namaz sırasında cemaatin hep birlikte hareket etmesini sağlayan imamin durduğu mihrap nişi bulunur. Mihrap önu, cami tabanından biraz yükseltilmiş olur. Buraya mihrap sekisi denir. Hutbe(*) okumak ya da topluluğa hitap etmek için çıkılan merdivenli yüksek bir kürsü olan minber(*), mihrabın sağında yer alır. Birkaç basamakla çıkılan vaaz kürsüsü ise mihraba göre soldadır. Camiye gelen hükümdarların ayrı namaz kıldıkları yer Arap camilerinde "maksure" diye bilinir. Osmanlı camilerinde bu bölüm daha geniş-

letilerek caminin güneydoğu köşesine alınmış ve "hünkâr mahfili" diye adlandırılmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı camilerindeki son cemaat yerine bir de iki katlı hünkâr dairesi eklenerek burasının geleneksel görüntüsü değiştirilmiştir. Camide arkada, bazen de merdivenle çıkılan bir ara kat biçiminde düzenlenen kadınlara ayrılmış özel namaz kılma yerine "kadınlar mahfili", müezzinlerin toplandığı ve ayaklar üstünde yükseltilmiş yere de "müezzin mahfili" denir. Müminleri namaza çağırmak (ezan) için müezzinin üstüne çıktığı yüksekçe yer zamanla, minare(*) denen kule görünüşlü bir yapıya dönüşmüştür. Camilerin, büyüklüklerine ve mimari tasarımlarına göre bir ya da iki (Osmanlı selâtin camilerinde dört, pek ender olarak da altı) minaresi olur. Ezan, minarenin şerefesinden okunur.

Çoğu caminin avlusunda, kible duvarının önüne gelen yerde, "hazire"(*) denen bir mezarlık bölümü vardır. Hükümdarlardan ya da devlet büyüklerinden birinin kendi adına yaptırdığı camilerin haziresinde o kişinin ya da yakınlarının türbe ve mezarları bulunur. Cenaze namazı kılınırken üstünde tabutun durduğu musalla taşı da dış avluda yer alır.

Taş kaplı cami tabanına hasırlar, bunların üstüne de keçe, kilim ve halılar yayılır. Namaz sırasında üstüne ayakbılların bıraktığı pabuçluklar, Kuran rahleleri, kitap dolapları, kürsüler ve mihrabın iki yanına konan büyük şamdanlar camilerin içinde yer alan başka eşyadır. Elektrik lambası kullanılmadan önce cami mekânı kandillerle aydınlatılırdı. Bu kandiller kubbelerden sarkıtılan kandil askıları üstünde, baş yüksekliğinden biraz daha yukarıda yer alır. Camilerde akustik sorununa dikkat edilmiş ve özellikle Mimar Sinan'ın yapılarında bu sorun en yetkin biçimde çözülmüştür.

İslam toplumunda caminin ilk işlevi ibadet yeri olmasıdır. Gerçi Hz. Muhammed ibadet için belli bir yeri zorunlu kılmaşıya da, toplu kılınan namazın bireysel olarak kılınan namazdan daha üstün olduğunu belirtmesi, camiye önemli bir mekân durumuna getirmiştir. Ama ibadet açısından caminin önemi vakit namazlarından çok, topluca kılınması zorunlu bulunan cuma ve bayram namazları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Müslümanların haftada en az bir kez bir araya gelip birbirleriyle tanışmaları, görüş-tükleri ve sorunlarını tartıştıkları yer olarak cami toplumsal bir işlev de görmektedir.

Cami Hz. Muhammed döneminde Müslümanların siyasal ve yönetsel merkezi olma işlevini de yüklenmişti. Hz. Muhammed İslam toplumunun bütün işlerini camide yürütürdü. Toplumı ilgilendiren bütün kararlar burada alınır, uygulamaya burada başlanırdı. Caminin başka bir özelliği de eğitim ve öğretim etkinliklerinin merkezi olmasıydı.

Cami, bu işlevlerini sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. Ama zamanla ibadet dışındaki işlerin ve devlet hizmetlerinin örgütlenmesi sonucunda, önceden caminin karşıladığı ayrı ayrı işlevleri yerine getirecek çeşitli yapı türleri ortaya çıkmıştır. Bu yapıların cami çevresinde toplanmasıyla külliye (bak. külliye) oluşmuştur. Cami, medrese ve türbeden oluşan küçük külliye-ler dışında İstanbul, Edirne, Bursa, Kahire, Bağdat ve Şam gibi devlet merkezi olmuş kentlerde büyük külliye-ler kurulmuştur. Geniş programlı bu tür külliye-lerde sıbyan mektebi (küçük çocuklar için okul), çeşitli düzeylerde medreseler, darü'l-huffaz (hafız okulu) ve darü'l-hadis (üst düzeyde medrese) gibi medrese eğitimini tamamlayıcı yapılar, imaret (aşevi), darü's-şifa (hastane), bimarhane (akıl hastanesi), darü'l-mesakin

(yoksullar evi), çeşme, sebil gibi toplumsal yardım ve hizmet yapıları bulunur.

İslam dininin ortaya çıktığı yıllarda Mekke'de Müslümanların toplu ibadet için belirli bir yerleri yoktu. Müslümanlar, müşriklerin (Tanrı'ya ortak koşanlar, puta tapanlar) onları ciddi bir tehlike olarak gördükleri bu dönemde ibadetlerini Kâbe'de yapıyorlardı. Ama Müslümanlar çoğaldıkça müşriklerin baskısı arttı. Müslümanlar giderek Kâbe'de ibadet edemez duruma geldiler. Bu durum onları evlerinde ya da Mekke dışında ıssız yerlerde gizli olarak ibadet etmeye zorladı. Gene de bazı rivayetler, Mekke'de Müslümanların ibadete ayırdıkları yapılar olduğunu düşündürmektedir. Örneğin bir köle olduğu için en çok işkenceye uğrayan ve inancını gizlemek zorunda kalan Ammar bin Yasir, evinin bir bölümünü ibadet için düzenlemişti. Hz. Ebubekir'in de evindeki avlunun bir bölümünü mescit haline getirdiği söylenmektedir. Ama bunlar henüz caminin dinsel, toplumsal işlevlerini yerine getirmekten uzak, bir bakıma kişiye özel ibadet yerleri sayılır.

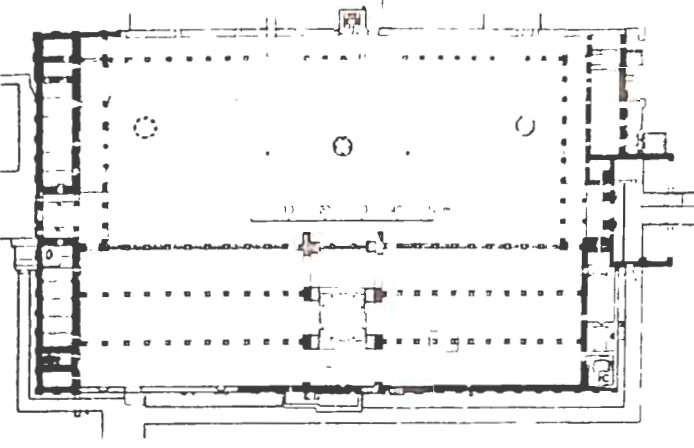
İlk cami, Hz. Muhammed'in hicret sırasında birkaç hafta konakladığı Medine yakınındaki Kuba'da yaptırdığı mescittir. Kuran'da "temeli takva üzerine kurulu" (Tevbe: 108) olarak nitelenen bu mescidin yapımında Hz. Muhammed de taş taşımış, planını tarif etmiş ve yönünü belirlemişti. Kuba'dan Medine'ye gelen Hz. Muhammed ilk iş olarak içinde hem barınmak, hem de cemaatle birlikte ibadet etmek için bir avlu yaptırdı. Kenarları yaklaşık 55 m uzunluğundaki kare planlı bu avlu 3-3,5 m yüksekliğinde bir duvarla çevriliydi. Kibleye bakan kenarı dışındaki üç kenarında birer kapısı vardı. Bir duvar boyunca Hz. Muhammed ve ailesinin oturması için bir sıra halinde odalar yapılmıştı. Bunlardan birer kapı ile avluya çıkılıyordu. Hz. Muhammed, avluda açıkta barınanların yakınıması üzerine güneşten korunmak için hurma dalları ve yapraklarıyla örtülen bir çardak (zulla[*]) yapılmasına, topraktan kurtulmak için de yere kum dökülmesine razı olmuştu. Ama bu çardağın bir çatı gibi toprakla örtülmesine sonuna kadar izin vermedi, yere de herhangi bir yaygı serdirtmedi. Basit ve gösterişten uzak olan bu avlu-mescit, aynı zamanda Medine'de kurulan İslam devletinin de yönetim merkeziydi (bak. Hz. Muhammed'in Evi).

Bu avlu sonraki yıllarda yapılan eklemelerle özgün durumunu yitirmişse de (bak. Mescid-i Nebi) yapım sistemi ve plan şemasıyla ilk İslam camilerine kaynak olduğu söylenebilir. Böyle camilerin kökeni eski İran'ın abadana adı verilen ve çatı örtüsü çok sayıda ayakla taşınan taht salonlarına kadar uzandırılmaktadır. Arabistan dışında ele geçirilen yerlerde cihada çıkan orduların namaz kılması için yapılan Basra, Kûfe ve Fustat gibi büyük ordugâh camileri de düz örtülü ilkel yapı sistemine dayanıyordu. Ama zamanla yapıların gerek malzemelerinde, gerek boyutlarında önemli değişiklikler oldu. Bu tür camilerin en ünlülerinden biri Sa'd bin Ebi Vakkas'ın yaptırdığı Kûfe Ulucamisi'ydі(*). Cami, henektele çevrili ve kenarları yaklaşık 100 m uzunluğunda kare bir alanı kaplıyordu. Kible yönünde Hira'daki antik yapılardan getirilmiş mermer kolonların taşıdığı ahşap bir çatıyla örtülü bir zulla yer alıyordu. Hz. Ömer zamanında, namaz kılanları tozdan kurtarmak amacıyla ilk kez bir yer döşemesi yapıldı. Emeviler zamanında bu ilk camilerin yerini daha sağlam yapım sistemleriyle oluşturulan yeni yapılar aldı. Basra Camisi tuğla konstrüksiyonlu ve ahşap tavanlı olarak İS 665'te, Kûfe Ulucamisi taş ayaklı ve

düz ahşap tavanlı olarak İS 670'te yeniden yapıldı. İS 641'de yapılan Amr bin As Camisi(*) de sonradan genişletildi.

Araplar ele geçirdikleri ülkelerdeki dinsel amaçlı yapıları da camiye çevirerek kullandılar. Hz. Ömer'in Kudüs'te yaptırdığı ilk Mescid-i Aksa'nın(*) eski bir tapınak kalıntısı içinde kurulmuş olduğu, çıkan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Çok ayaklı

(12. yy sonu) Türk mimarlığının erken İslam dönemi yapılarına örnektir. Bunlarda kubbenin tromplara oturduğu görülmektedir. Talhatan Baba Camisi'nde mihrap önündeki kare planlı hacim kubbeyle örtülmüş ve ikişer tonozla örtülü yan mekânlarla da genişletilmişti. Gaznelilerden kalan Leşker-i Bazar Ulucamisi'nde de gene mihrabın önünde kubbeyle örtülü bir hacim vardı

Şam Emeviye Camisi'nin planı, Suriye, 705-715
Paul Almasry

Arap camisi tipi, İslam ülkelerinde geniş kullanım alanı buldu. Hem ahşap, hem kâğır olarak yapımının kolaylığı ve genişletme olanağı bu tipin hemen her bölgede yayılmasına yol açmıştı. Böyle erken İslam camilerinin çoğunda sahnılar (taşıyıcı ayak dizileriyle birbirinden ayrılmış bölümler) kible duvarına paraleldi. Halife I. Velid'in yaptırdığı Şam'daki Emeviye Camisi(*) bu grubun gelişmiş bir örneğidir. Roma döneminden kalma bir Jüpiter Tapınağı'nın üstünde kurulmuş olan Hagios Ioannes Kilisesi yıktırılıp onun yerine yaptırılan Emeviye Camisi'nde at nalı biçimindeki kemerlerle bağlanan iki sıra sütun kible duvarına paralel uzanmakta ve kapalı namaz mekânını da üç sahına bölmektedir. Mihrap eksenini üstündeki daha yüksek çatılı bir sahnın, bu sahnıların dikine keser. Ayrıca, dikine sahnındaki kubbeyle örtülü birimde bir maksure bölümü oluşturulmuştur. Bu plan şeması, Diyarbakır Ulucamisi'nde(*) görüldüğü gibi, birçok camiyeye kaynak olmuştur.

Çok ayaklı cami geleneğine dayalı başka bir grup Arap camisinde ise kapalı mekân, kible duvarına göre dikine gelişme gösterir. Kudüs'te İmparator Iustinianos zamanında yapılmış Meryem Bazilikası'nın yerinde Emevi halifesi Abdülmelik'in (hd 685-705) yaptırdığı Mescid-i Aksa bu türe örnek gösterilebilir.

Abbasi döneminin en önemli camisi, Abbasi yönetimindeki Türk askerleri için Dicle Irmağı kıyısında kurulan Samarra kentindeki ulucamidir. Halife Mütevekillin (hd 847-861) yaptırdığı yaklaşık 156 m x 240 m boyutlarındaki Samarra Ulucamisi(*) tuğla ayakların taşıdığı düz bir çatıyla örtüldü. Malviye adıyla anılan ve Babil ziguratlarından esinlenilerek yapıldığı sanılan koni biçimindeki minaresi ilginçtir.

Orta Asya ve Ortadoğu'daki Türk mimarlıklarında İslamdan önce ve İslamın ilk dönemlerinde kerpiç ve tuğladan yapılan kubbenin, küçük boyutlarda bile olsa değişik yapı türlerinde kullanıldığı, bugüne değin gelen az sayıda örnekten anlaşılmaktadır. Ayrıca duvar resimleri de bu konudaki önemli belgelerdir. Karahanlı mimarlığından kalan Buhara'daki Kışlak Hazara Camisi (11. yy başı), Eski Merv kenti yakınlarındaki Talhatan Baba Camisi (11. yy sonu) ve Buhara'daki Mescid-i Cuma

ve burası iki yanda kible duvarına paralel iki sahnla genişlemekteydi.

Selçuklu Türklerinin yönetimi döneminde İran'da cami mimarlığında yeni bir plan şeması geliştirildi (bak. mescid-i cuma). Sultan Melikşah (hd 1072-92) çok ayaklı İsfahan Mescid-i Cuması'nın(*) onarımı sırasında mihrabın önüne, yüksek kubbesi tuğladan tromplara oturan, anıtsal görünüşlü bir hacim ekletti. Daha sonra 12. yüzyılda, bu şemaya dört eyvanlı avlunun katılmasıyla, "mihrap önü kubbeli-dört eyvanlı avlulu" cami şeması ortaya çıktı. Bütün bölümleri aynı zamanda yapılan Zevvare Mescid-i Cuması(*) bu tipin en karakteristik örneğidir.

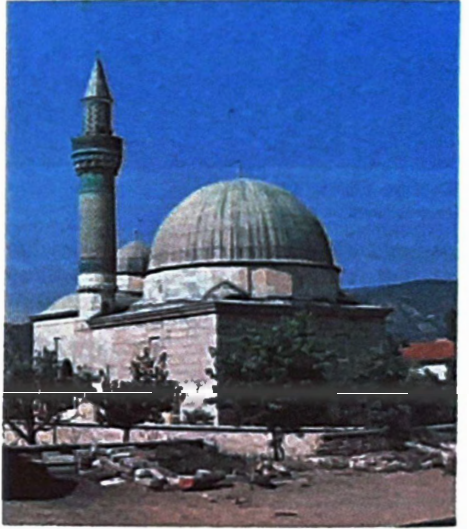
Cami mimarlığı Anadolu'da, yeni şemaların türemesiyle hızla gelişme gösterdi. 11. ve 12. yüzyıllarda Anadolu'da birçok caminin çok ayaklı plan şemasında yapıldığı, günümüze ulaşan sayılı örneklerden anlaşılmaktadır. Sivas Ulucamisi(*), Kayseri Ulucamisi(*) ve Konya Alaeddin Camisi(*) bu türün erken örneklerindendir. Çok ayaklı cami yapımı, başka İslam ülkelerinde olduğu gibi Osmanlılarda da uzun süre devam etti (örn. Bursa Ulucamisi[*]), Edirne'deki Eski Cami[*], İstanbul'daki Piyale Paşa Camisi) ve 12. yüzyılda Anadolu'da kubbe ve tonoz örtü, düz örtünün yerini almaya başladı. Silvan Ulucamisi(*) ile Kızıltepe Ulucamisi(*) mihrap önündeki kubbeyle örtülü özel mekânın gelişmesine kaynak oluşturdular.

Gene 12. yüzyılda, Anadolu'ya özgü başka bir cami şeması daha ortaya çıktı. Bu türün en ilginç yapısı Mengüçükler zamanında yaptırılan Divriği Ulucamisi'dir (bak. Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası). Bu yapıda mihrap önündeki kubbeli hacimden başka, gene mihrap eksenini üzerinde ve caminin merkezinde kubbeyle örtülü özel bir hacim daha yer almaktadır. İç mekânın aydınlatılması ve havalandırılması için tepesinde bırakılmış deliğiyle bu hacim, eski avlunun bir anısı niteliğinde görülebilir. Mihrap eksenini üzerindeki sahnın, ötekilerden daha geniş tutulmuştur. Bu cami tipinin bir başka örneği de Kayseri'deki Huand Hatun Camisi'dir (bak. Huand Hatun Külliyesi).

Anadolu'da camilerde kubbe 14. yüzyılda önem kazandı. Özellikle Batı Anadolu'

da bu tür denemeler çoğaldı. Örneğin Saruhanoğullarından kalan Manisa Ulucamisi'nde(*) mihrap önü kubbesinin, sekiz ayakla desteklendiği ve iç mekâna egemen bir biçimde ele alındığı izlenir. Bak. kubbe

Osmanlı mimarlığında 14. yüzyıl, anıtsal yapı kavramının gelişmesinde bir hazırlık dönemi sayılabilir. Bu dönemdeki küçük boyutlu tek kubbeli cami denemeleri, kutle plastığı ve mekân düzeninin gelişmesi açısından önemlidir. Osmanlılarda tarihi bilinen en eski tek kubbeli cami Hacı Özbek Camisi'dir(*). İznik'teki Yeşil Cami de(*) tek kubbelidir. Mekân, giriş yönünde ikinci bir mekân biriminin eklenmesiyle genişletilmiştir. Belki de bu şemanın daha geliştirilmiş biçimi olan başka bir şema da Bursa'nın başkent olmasından sonra bu kentte gelişti. Bu tür camilerde ana mekân, mihrap eksenini üzerinde arka arkaya yer alan iki büyük kubbeyle örtülüyor, bunun iki yanında daha alçak kanat mekânları oluşturuluyordu. Bu yan mekânlar zaviye olarak kullanılıyordu. Bursa Camisi, ters "T" planlı cami, çok işlevli ya da zaviyeli cami gibi adlarla anılan bu türün ilk önemli örnekleri Bursa'daki Orhan (Gazi) Camisi(*), Muradiye Camisi (bak. Muradiye Külliyesi), Yıldırım Camisi (bak. Yıldırım Külliyesi), Yeşil Cami'dir

Yeşil Cami, Iznik
Hasan Kuryazıcı

(bak. Yeşil Külliyesi). Çok işlevli camiler Bursa'dan sonra da yapılmaya devam etti. (Edirne'de Muradiye Camisi[*], Amasya'da Bayezid Paşa Camisi[*], İstanbul'da Mahmud Paşa Camisi[*], Murat Paşa Camisi, Rum Mehmed Paşa Camisi[*] vb.) Edirne'deki II. Murad dönemi yapısı Üç Şerefeli Cami(*) ulucami geleneği çerçevesinde yapılmakla birlikte, cami mimarlığında mekân bütünlüğü açısından önemli bir aşama oluşturdur ve İstanbul'un büyük sultan camilerinin ilk basamağı oldu. Bu yapıda 24 m çapındaki görkemli bir kubbeyle örtülen iç mekân yanlarda, daha küçük işiçer kubbeyle örtülü birimlerle genişletilmişti.

Üç Şerefeli'de anıtsal boyutlara ulaşan cami mimarlığı, gelişmesini 16. yüzyılda İstanbul'da tamamladı. Eski Fatih Camisi'nde (bak. Fatih Külliyesi) Ayasofya'dan(*) esinlenilerek ana mekânın yarım kubbeyle genişletilmesi denendi. Kubbeyle örtülü kare planlı merkezi mekânın yarım kubbeyle örtülü dikdörtgen planlı mekânla ilişkisi daha sonraki camilerde geliştirildi. Merkezi kubbeyle İstanbul'daki II. Bayezid Camisi'nde (bak. Bayezid

II Külliyesi) ve Süleymaniye Camisi'nde (bak. Süleymaniye Külliyesi) iki, Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi'nde (bak. Mihrimah Sultan Külliyesi) üç ve Şehzade Camisi'nde (bak. Şehzade Külliyesi) dört yarım kubbenin eklenmesiyle ana mekân genişletildi. 16. yüzyılda Mimar Sinan kubbeyi altı ve sekiz ayağa oturttuğu çeşitli denemeler yaptı, Edirne Selimiye Camisi'nde de(*) merkezi kubbeli yapı geleneğini doruk noktasına ulaştırdı. Osmanlı mimarlığında 16. yüzyılın klasik üslubu 17. yüzyılda da birtakım görsel ve boyutsal

Selimiye Camisi, Edirne
Anadolu Yayıncılık Arşivi

değişmelerle sürdü. 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa mimarlığının çeşitli üsluplarının etkisinin izlendiği cami yapılarında yeniden tek kubbeli merkezi mekân dönüldü. (İstanbul'da Nusretiye Camisi[*], Beylerbeyi Camisi[*], Ortaköy Camisi[*], Dolmabahçe Camisi[*] vb.) 20. yüzyılın başlarındaki I. Ulusal Mimarlık(*) akımı sırasında tek kubbeli Osmanlı camilerinin küçük boyutlu yorumlarının yapıldığı dikkati çeker (Bebek ve Bostancı camileri). 20. yüzyılın içinde ise, bir yandan İstanbul Şişli Camisi ve AnkaraKocatepe Camisi'n. de olduğu gibi geleneksel doğrultuda cami yapımı sürerken, bir yandan da çağdaş teknolojinin olanaklarından yararlanılarak, çok az sayıda da olsa, yeni yorum ve biçim denemelerine girilmektedir.

Câmi (MOLLA), tam adı MEVLÂNÂ NUREDDİN ABDURRAHMAN BİN AHMED (d. 7 Kasım 1414, Câm - ö. 9 Kasım 1492, Herat), İranlı son büyük mutasavvıf, şair ve bilgin.

Herat'ta Nizamiye Medresesi müderrislerinden Nizameddin Ahmed bin Muhammed'in oğludur. Nizamiye Medresesi'nde Hoca Ali Semerkandi ve Şehabeddin Cacer-mi'den ders aldı. Arap dili ve edebiyatı üzerine bilgisini Mevlânâ Cüneyd Usulî'den aldığı derslerle derinleştirdi. Semerkand'a giderek Ulug Bey Medresesi'nde öğrenimini sürdürdü. Bursalı Kadızade-i Rumi'nin matematik derslerini izledi. Herat'a dönüp müderris olduktan sonra tasavvufia ilgilenmeye başladı ve Nakşibendi şeyhlerinden Mevlânâ Sadeddin'e bağlandı. Hoca Ubeydullah Ahrar'la ilişki kurarak 1465'te yeniden Semerkand'a gitti ve onun sayesinde Timurlu hükümdarı Ebu Said Mirza'nın (hd 1455-69) yakın çevresine girdi. Herat

1469'da Hüseyin Baykara'nın eline geçince, oraya döndü; hükümdarın ve onun yakınlarından ünlü şair Ali Şir Nevai'nin dostluğunu kazandı. 1472'de hacca gitti. Hacdan dönüşünde (1474) Hüseyin Baykara'nın Herat'ta yaptırdığı medresede ders vermeye başladı; Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve tefsir okuttu. O sırada II. Mehmed (Fatih) tarafından İstanbul'a davet edildiyse de bu daveti yerine getirmede. Yaşamının sonuna doğru manevi nüfuzu daha da artan Câmi, II. Mehmed, II. Bayezid ve Akkoyunlu hükümdarlarından Uzun Hasan ve Yakub Bey'le mektuplaştı.

Câmi'nin düzyazı yapıtları, tefsirden tasavvuf ve müziğe kadar uzanan bir çeşitlilik gösterir. En ünlü düzyazı yapıtı *Levâih* adlı risalesidir. Yapıt İsmail Müfid Efendi (ö. 1802) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1921'de basılmıştır. Risalede açık bir dille vahdet-i vücud (varlığın birliği) öğretisi anlatılmıştır. Câmi'nin ahlaksal ve felsefi öğretilerini dile getiren şiirlerinde canlı bir anlatım egemendir. Yapıtları arasında medhiye bulunmaması dikkati çeker. En ünlü şiir yapıtı *Heft Evren* adını taşıyan hamse-sidir. Yapıt *Silsile-i Z-Zehab* (1872), *Salaman ü Absal* (1859), *Tuhfetü'l-Ahrar* (1848), *Subhatü'l-Ebrar* (1811), *Yusuf ü Zeliha*, *Leyla vü Mecnun* ve *Hiredname-i İskenderi* adlı mesnevilerden oluşur. Bunların en ünlüsü *Yusuf ü Zeliha*'dır. *Tuhfetü'l-Ahrar*, Nizami'nin *Mahzenü'l-Esrar* ve Hüsrev-i Dehlevî'nin *Mailaü'l-Envar* adlı mesnevilerine bir naziredir. *Subhatü'l-Ebrar* ise, tasavvufa ilişkin öğretici bir mesnevidir. Câmi, *Leyla vü Mecnun*'a Hüsrev-i Dehlevî'nin aynı adlı yapıtını, *Hiredname-i İskenderi* adlı yapıtına da Nizami'nin *İskendername*'sini örnek almıştır. Alegorik bir öykü olan *Salaman ü Absal*, Lamiî Çelebi tarafından 1531'de Türkçeye çevrilmiş, 1944'te de yayımlanmıştır. Câmi'nin şiirleri ayrıca *Fatihâtü's-Sebab* (1867), *Vasitatü'l-Ikd* ve *Hatime-i Hayat* adlı üç divanda toplanmıştır. *Baharistan* (1846) adlı yapıtı, Sadi'nin *Gülistan*'ını örnek alarak, Hüseyin Baykara adına yazdığı ve sekiz bölümden oluşan öğretici bir kitaptır. Yapıtta tasavvuf, felsefe, aşk, şiir gibi konular işlenmiştir.

Câmi'nin tasavvuf alanındaki en önemli yapıtı *Nefehatü'l-Üns min Hazaretü'l-Kuds*'tür (1872, yb. 1971). Kitapta mutasavvıfların ve Nakşibendi şeyhlerinin yaşamöykülerini ve düşüncelerini vermiştir. Ali Şir Nevai'nin değişikliklerle ve genişleterek Çağataycaya çevirdiği yapıtı, Lamiî Çelebi tarafından 1521'de Batı Türkçesine de çevrilmiş ve Nakşibendiliğin Osmanlı Türkleri arasında yayılmasında etkili olmuştur. Câmi'nin *Risale-i Tercüme-i Kelimat-i Kuds* adlı yapıtı, Hz. Ali'nin özyeşlerinin manzum bir çevirisidir. Oğlu Ziyaeddin Yusuf adına yazdığı Arapça bir dilbilgisi kitabı olan *el-Fevaidü'z-Ziyaiye*, mektuplarından oluşan *Risale-i Münşeat*, edebi sanatlardan muamma, aruz, cinas ve müzik üzerine risaleler Câmi'nin öteki yapıtlarıdır.

camî müziği, dinsel Türk müziğinin iki ana dalından (öbürü tasavvuf müziği) biri.

Cami ya da mescitte çalğı çalmanın günah olduğu inancının etkisiyle, yalnızca insan sesine dayalı olarak gelişen cami müziğindeki başlıca formlar ezan, kamet, salât, mevlid, kaside, şugl, ilahi, salât-ı ümmiye, tekkir, miraciye ve tesbihtir. Bunlardan ilahi, salât-ı ümmiye, bayram tekkiri, miraciye, hüseyini, bayati ve dilkeşhaveran salâtlar dışındakiler doğaçlama formlarıdır.

Cami müziği her şeyden önce bir solo ses müziğidir. Yalnızca besteli yapıtlar cumhur (toplular) olarak icra edilir. Solistler imamlar,

müezzinler ve mevlidhanlardır. İmamlar ve dindışı müzikteki gazelhanın karşılığı olan müezzinler ile mevlidhanlar, seslerinin tizliği, gürlüğü, güzelliği ve anında melodiyaratabilme yeteneklerinin gücü ölçüsünde bu tür müzikte başarılı sayılmışlardır.

Dindışı müziğin bütün makamları cami müziğinde de kullanılmıştır. Bununla birlikte seğâh, rast, uşşak, hüseyini, hicaz, hüzzam, saba, evç ve bestenigâr gibi makamlar daha çok yeğlenmiştir.

Camiguin, Filipinler'de, Bohol (Mindanao) Denizinde dağlık ada ve il. Mindanao Adası'nın kuzey kıyısının 10 km açığında yer alır. Genellikle Filipin Takımadalarının en güzel adası olarak kabul edilir. Macajalar ve Gingoog körfezlerine yakın olan Camiguin, 1967'ye değin Misamis Oriental ilinin bir parçasıydı. Yüzölçümü 230 km²'dir. Volkanik Hibok-Hibok Dağının (1.330 m) püskürmeleri yüzünden 1948'den başlayarak Camiguin yakınındaki anakaraya kitlesel göçler olmuştur. Başlıca tarım ürünleri pirinç, muz ve mısırdır. İl merkezi ve başlıca liman olan Mambajao, adanın kuzeydoğu kıyısında yer alır. Catarman ve Mahinog ise daha küçük yerleşim merkezleridir. Nüfus (1980) 57.126.

Camilla, Roma mitolojisinde, Volsk soyundan gelen savaşçı genç kız, Tanrıça Diana'nın gözdesi. Romalı şair Vergilius'a göre Camilla'nın babası Metabus, küçük Camilla'yı da yanına alarak düşmanlarından kaçarken Amisenus Irmağına varır. Camilla'yı bir kargıya bağlayarak Diana'ya adar ve ırmağın öte yanına fırlatır. Sonra kendisi de yüzerek ırmağı geçer ve Camilla'ya kavuşur.

Çobanlar arasında ve ormanlarda yaşayan Camilla, usta bir avcı ve yiğit bir dövüşçü olarak yetişir. Babasının gözetiminde kırsal sanatları öğrenir, içlerinde genç kızların da bulunduğu bir grup savaşçının önderi durumuna gelir. Aineias'a karşı girişilen bir savaşa katılır. Ama kaçan bir askeri kovalarken Etrüsklü Arruns tarafından öldürülür.

Camillo (LELLISLİ AZİZ), Latince CAMILLUS (d. 25 Mayıs 1550, Buccianico, Napoli Krallığı - ö. 14 Temmuz 1614, Roma; azizler listesine kabulü, 1746; yortu günü, 14 Temmuz), Hastabakıcı Rahipler tarikatının kurucusu. Aziz Juan de Dios ile birlikte hastaların koruyucusu kabul edilir.

Yoksul düşmüş bir soylunun oğlu olan Camillo, kumar düşkünü bir paralı asker iken 1575'te dindar oldu. Roma'da tedavisi olanaksız hastalara ayrılan San Giacomo Hastanesi'nde önce hastabakıcı, sonra asistan olarak çalıştı. 1584'te papazlığa atandı. Camillo'nun bütünüyle hastane hizmetleriyle uğraşmak üzere oluşturduğu ruhban cemaati 1586'da onaylandı. Başlangıçta bu cemaatin, Napoli'deki Santo Spirito (Kutsal Ruh) Hastanesi'nde çalışan ve keşişlik andı içmemiş yalnızca 12 üyesi vardı. 1591'de Papa XIV. Gregorius cemaati, Hastabakıcı Rahipler adıyla bir tarikat olarak onayladı. Tarikat üyelerinin cüppelerinde kırmızı birer haç bulunurdu. Camillo'nun ölümü sırasında tarikatın yaklaşık 300 üyesi vardı. 1607'ye değin tarikatın genel başkanı Camillo'ydü.

Camillus, Marcus Furius (ö. İÖ 365). Romalı asker ve devlet adamı. Galyalıların Roma'yı yağmalamasından (y. 390) sonra kentin yenilenmesine önemli katkısı olmuştur.

Beş kez *dictator*'luğa(*) atanan Camillus askeri zaferleriyle ünlendi. 396'da gene

diktatör sıfatıyla Etrüsk kenti Veii'yi fethettikten sonra Delphoi'de Massiliyalıların hazinesindeki ünlü bir altın kâseyi Apollon'a adadı. 390'da Galyalılar Roma'yı ele geçirdiğinde yeniden *dictator* olan Camillus'un

Camillus, bronz heykel; Konservatuvar Galerisi, Yeni Müze, Roma
Ainan-Art Resource/EB Inc

istilacıları yenilgiye uğrattığı ileri sürülür. Ama bu zafer öyküsü, Roma'nın aynı yıl Allia Irmağında Galyalılara yenik düşmesini dengelemek için de uydurulmuş olabilir. Camillus, sınıfsal çıkarlarının bilincinde bir soylu olmasına karşın Veii kuşatmasında orduya maaş bağlamış, pleplere bazı ödünler verme gereğini kavrayarak 367'de Licinius-Sextus reform yasalarını kabul etmiştir.

Camino Real (İspanyolcada "Kral Yolu"), 16. yüzyılda İspanya'nın Gijón, León ve Madrid kentlerini birbirine bağlayan karayolu, Camino Real adı zamanla İspanya'daki bütün önemli karayolları için kullanılır olmuştur. ABD'nin California eyaletinde İspanyollar zamanında (1542-1821) yapılan kıyı yoluna da El Camino Real adı verilmiştir. Sonraki eklemelerle San Diego'dan Sonoma'ya kadar 970 km uzunluğa ulaşan bu yol, 21 misyoner merkezi ile y. 1769 - y. 1823 arasında yörede inşa edilmiş dört kaleyi (*presidio*) birbirine bağlıyordu. San Diego ile San Francisco'yu birbirine bağlayan bugünkü Pasifik Karayolu, eski Camino Real'e paralel uzanmaktadır.

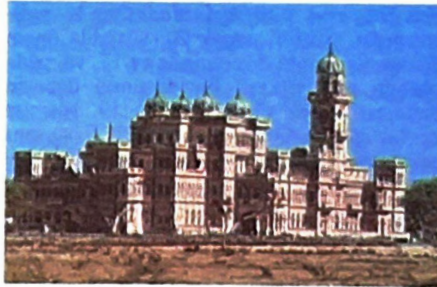
Camisardlar, 18. yüzyılda XIV. Louis'in Protestanlara yönelik baskılarına karşı Fransa'nın güneyinde Bas-Languedoc ve Cévennes bölgelerinde örgütlü ve silahlı bir ayaklanmaya girişen Protestanlar. Camisardların, gece baskınlarında birbirlerini tanımak için giydikleri beyaz gömleklerden dolayı (Languedoc dilinde *camisa*; Fransızca *chemise* "gömlek") bu adla anıldıkları sanılır.

1685'te Nantes Fermanı'nı feshederek dinsel hoşgörü politikasına son veren XVI. Louis (hd. 1643-1715), bütün uyruklarına Katolikliği zorla kabul ettirmeye çalışıyordu. Bu nedenle binlerce Protestan ülkeden göç etti, kalanlar da ağır baskılara uğradı. Koyu Protestan olan Cévennes bölgesi, 18. yüzyılın ilk yıllarında dinsel bir

kaynaşmayla çalkalanmaya başladı. Kâhinler zulmün artık son bulacağını bildiriyor, çoğu kimse Katolikleri yok etme zamanının geldiğine inanıyordu. Protestanlara karşı acımasızlığıyla tanınan Chayla başkeşişinin öldürülmesi (Temmuz 1702) ayaklanmanın ilk adımı oldu. Camisardların eylemleri, kiliseleri yağmalamak, ateşe vermek, papazları sürmek, bazen de öldürmektir. Saldırıları halktan önderler yönetiyordu. Ayaklanmanın önderlerinden Jean Cavalier fırıncı çırağıydı; Rolland olarak adlandırılan Pierre Laporte ise çobandı. Camisardlar, pusu ve gece baskını taktikleriyle kraliyet ordularını etkisizleştirecek kadar başarıyla savaştılar. Savaşıkları günlük bölgeyi iyi tanımaları ve halkın desteği Camisardların başlıca güvenceleriydi.

Hükümet, ayaklanmalara karşı sonunda köklü bir yok etme politikası benimsedi. Bütün köyler yakıldı, buralarda yaşayanlar katledildi. Barışı sağlamak için 1704'te yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Hükümet, tutuklulara af çıkarmaktan yanaydı ama Protestanlara hoşgörülü davranmamakta kararlıydı. Camisardların çoğu hükümetin öngördüğü koşulları reddettiler. 1705'e gelindiğinde Camisard önderlerinin çoğu yakalanıp idam edilmiş, ayaklanma da gücünü yitirmişti. Çatışmalar 1710'a değin yer yer alevlendi; hükümetin bölgede Protestanlığı sindirme çabaları 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca sürdü.

Camnagar, Hindistan'ın ortabati kesiminde, Guccerat eyaletinin güneybatısında il ve yönetim merkezi kent. Bedi'nin güneydoğusunda, Kathiavar Yarımadası üzerinde yer alır. Limanı Umman Denizine açılan Kuç Körfezindedir. 1540'ta kurulan

Camnagar'da Kraliyet Sarayı, Guccerat, Hindistan
Baldev Shostal Assoc/EB Inc

kent, geçmişte Navanagar Devleti'nin merkeziydi. Tarihsel tapınak ve sarayları, modern fabrika, hastane ve yerleşim alanlarıyla çelişik bir görünüm sunar. Başlıca sanayi etkinlikleri, çimento, çanak çömlek, dokuşi ile ve tuz imalatıdır. Ayrıca *bandan* işi olarak bilinen bir tür bağlamalı boyama, altın işleme ve metal eşya yapımı ile ünlüdür. Çeşitli kara ve demir yollarıyla ulaşılabilir kentte havaalanı da vardır.

Kathiavar Yarımadasının batısında 14.125 km²'lik bir alanı kaplayan Camnagar ili, kuzeyde Kuç Körfezi, batıda Umman Denizi ile çevrilidir. Önceleri Halar adıyla bilinen il, eski Navanagar ve Dhol Devani hükümdarlıklarını içine alır. Barda Tepelelerinin bir bölümü sınırları içinde olmasına karşın, yüzey yapısı genellikle düzdür. Kuç Körfezi kıyısında yer alan mangrov kaplı alanlardan, otlak olarak ya da yakacak odun sağlamak için yararlanır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, pamuk ve patates, imalat ürünleri ise elde dokunmuş kumaş ve ipektir. Ayrıca balıkçılık da önem taşır. Hindu tapınaklarıyla ünlü Dvarka ile Okha limanı, 1959'da Camnagar'a bağlanmıştır. İlin ulaşımını sağlayan kara ve demir yolları ağının merkezi Camnagar kentidir. Nüfus

(1991) kent, 325 475. (1981) metropoliten alan, 317 362; il, 1 393 076

Camões, Luís (Vaz) de (d. y. 1524/25, Lizbon - ö. 10 Haziran 1580, Lizbon). Portekiz'in onde gelen ulusal şairi Portekiz tarihinin başlıca olaylarını ele alan *O Lusitadas* (1572, Lusitania'lılar) adlı epik şiirin yazarıdır (Lusitania, Romalıların Portekiz'e verdiği eski ad).

Yaşamı Camões'in yaşamı konusunda pek az bilgi vardır. 17. yüzyılda ilk kez yaşam-

Camões, Goa'da yapılmış minyatür portre, 1581. özel koleksiyon
Museu Nacional de Arte Antiga, Lizbon

öyküsüyle ilgilenen yazarların ifadeleri, 19. yüzyılda bulunan birkaç belge ile bunlara dayanan sınırlı araştırmalar ve yapıtlarında yaşamına ilişkin (bazısının tarihi belirsiz) değinmeleri bu bilginin kaynaklarını oluşturur.

Camões yapıtlarında aşk acılarına, ateşli bir erotizme ve hatta gençlik bobürlenmelerine sık yer vermişse de hiç evlenmemiş, bilindiği kadıyla da hiç çocuğu olmamıştır. Yaşamı konusunda çok az bilgi veren yapıtları, dönemin koşulları yüzünden örtülü biçimde sunduğu düşünceleri, duyguları ve ruhsal yapısıyla ilgili pek çok şey anlatır.

Camões'in Lizbon'da, Portekiz'in Doğu'ya yayılışının doruk noktasına vardığı 1524-25 sıralarında doğduğu sanılmaktadır. Araştırmalar yoksullaşmış aristokrasiden geldiğini, Portekiz ve İspanyol soylularıyla akrabalığı bulunduğunu ortaya koymuştur. Atalarının Vasco Perez de Camões, 14. yüzyılın son çeyreğinde siyasal nedenlerle Portekiz'e göç etmiş Galicia'lı bir soyluydu. Camões'in Coimbra Üniversitesi'nde okuduğu ya da düzenli olarak derslere katıldığı yolundaki iddialar kanıtlanamamıştır. Ama o zamanın Avrupalı şairlerinden pek azının klasik ve çağdaş kültür ile felsefe bilgisi onunki kadar genişti. Gençliğinde Fas'ın Portekiz egemenliğindeki bölgelerinde bulunduğu sanılmaktadır. Lizbon'daki gençlik yılları ise bilindiği kadıyla pek sakin geçmiştir. Saray subaylarından birinin saldırısına uğradığı bir sokak çatışmasına katılmak suçundan tutuklanmış, 1553'te Kral III. João tarafından bağışlanmıştır. Af fermanında kralla birlikte Hindistan'a gideceğinden söz edilmekteyse de yaklaşık 17 yıl süren bu geziyle ilgili belge yoktur. Ama Hindistan'da bulunduğu kesindir; yapıtlarından da buradaki toplumsal koşulları yakından bildiği anlaşılmaktadır.

Camões 1570'te Portekiz'e döndü ve 1572'de Hindistan'daki hizmetlerinden ötürü saraydan maaş almaya başladı. Kral Sebastião'ya ithaf ettiği *Os Lusíadas* 1572'nin ilk aylarında yayımlandı. Camões ayrıca krala, Fas'ın ele geçirilmesiyle ilgili yeni bir şiir yazmaya söz verdi. Yorumcular, Camões'in krala övgülerini sunmak için 1578'de Kuzey Afrika'ya giden şairlerden biri olarak seçilmediği için haksızlığa uğradığını belirtirler. Öte yandan Afrika'da askeri bir saldırıya uğrayan kral ve beraberindeki birçok aristokrat öldürüldü. Afrika'ya gidemeyen Camões ise öbürlerinin kötü yazgısını paylaşmaktan kurtuldu. Hastalıklar ve zorluklarla geçen bir yaşam yüzünden erken yıpranan Camões'in Lizbon'daki Santa Ana Kilisesi'ndeki mezar taşı, 1755 depreminde kayboldu. Ölümünün üçüncü yüzyılında (1880) görkemli bir törenle Lizbon'daki Jerónimos manastırına taşınan kemiklerin Camões'e ait olmadığı neredeyse kesindir.

Yapıları. Camões sağlığında epik nitelik taşımayan yapıtlarından yalnızca üçünü yayımladı. Övgü amacıyla yazdığı bu yapıtlar, Garcia de Orta'nın *Colóquios dos Simples e Drogas e Coisas Medicinais da India* (1563; Hindistan'ın Şifalı Bitkileri, İlaçları ve Tıbbi Maddeleri Üzerine Konuşmalar) kitabını öven bir od, bir sone ve *terza rima*(*) biçiminde yazılmış bir mektuptur. Mektup-ta Pero de Magalhães Gandavo'nun *História da Provincia de Santa Cruz a que vulgarmente chamamos Brazil* (1576; Halk Arasında Brezilya Olarak Bilinen Santa Cruz Eyaletinin Tarihi) adlı kitabını, Doğulu bir kahramana ötürür. Camões'in olduğu ileri sürülen iki oyun 1587'de Lizbon'da yayımlandı. Yayımlanmamış şiirleri de ilk kez 1595'te bir araya getirildi; bunların bir bölümünün İspanyolca çevirileri daha önce yayımlanmıştı. Camões'in öldüğü yıl, İspanya'da *Os Lusíadas*'ın iki değişik çevirisi basıldı. *Rimas*'ın (Lirik Şiirler) yeni ve genişletilmiş bir baskısı 1598'de yapıldı. Daha ilk iki baskıda bile şiirlerin birçoğu Camões'in değildi. 19. yüzyılın sonuna değin de pek çok yapıtın ona ait olduğu ileri sürüldü: *Rimas*'ın ikinci bölümü (1616), 1645'te yeni bir oyun, daha sonra *Rimas*'ın üçüncü bölümü (1668) ve Manuel de Faria e Sousa'nın yorumlarına yer veren geniş bir lirik şiir derlemesi (1685-88), bu yanlışlıkların en büyük örnekleridir. Kuşkusuz böylelikle, gelecek çağlardaki okurlar için pek çok ürün kurtarılmış oldu. Ama 19. yüzyılın sonunda, 16. ve 17. yüzyıldan kalma el yazması şarkı kitapları da bu amaçla yağmalanmaya başladı; Vikont Juromenha ve edebiyat eleştirmeni Teófilo Braga'nın hazırladığı baskılar işi çığırından çıkardı. Bu arada özgünlüğü kuşkuyla bir yapıtlar, gittikçe bilgileşen yaşamöyküleri için de kaynak olarak kullanılmaya başladı. 1880'lerde Camões'in bütün yapıtlarını Almancaya çevirenlerden Wilhelm Störck ve Portekiz-Alman araştırmaları uzmanı Carolina Michaëlis de Vasconcellos, bu tür çalışmalara ilk tepki gösterenler oldu. Ama Camões'in yapıtlarını yayıma hazırlayanlar yazarın kimliği konusundaki kuşkuları ancak 1930'larda dikkate almaya başladılar. Son yıllarda daha sistemli çalışmalar yapılmakla birlikte Camões'in kendi elyazmaları bulunamamış, araştırmacıların tek kaynağı olan 16. ve 17. yüzyıla ait elyazması derlemeler ise gerektiğinde incelenip yayımlanmamıştır. Gene de, üç oyun ve ona ait olduğu söylenen düzyazı mektupların bazılarının yanı sıra yüzlerce güzel şiiri de Camões'in

yazdığı kuşku götürmez. Çağdaş araştırmalar, pek az İspanyolca yapıtı olduğunu ortaya koymuştur. İki ayrı "ilk basımı" olduğu halde *Os Lusíadas*'ın özgünlüğü sorunu değildir. İki basım arasında yalnızca bazı küçük farklar vardır; bu da metinlerden birinin yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş olduğunu göstermektedir.

Bazı eleştirmenler ve yaşamöyküsü yazarları, Camões'in çağdaşlarını, yapıtlarında ondan söz etmemekle suçlarlar. Camões Doğu'ya gittiğinde, pek çok Portekizli genç şairden biriydi. Portekiz'den 17 yıl uzak kalınca edebiyat yaşamından tümüyle koptu. O dönemin koşullarında Avrupa'da edebiyat yaşamı birbirine bağlı çevrelerde sürüyordu. Camões Portekiz'e döndüğünde çağdaşı büyük edebiyatçıların çoğu ölmüştü. Ortalığı sarmaya başlayan Karşı Reform havası, Camões'in yaşamöyküsünü kaleme alan ilk yazarların ve eleştirmenlerin öne sürdükleri gibi, şairin pagan anlayışına uymuyordu. Ama gene de André Falcão de Resende, Gaspar Frutuoso ve Pero de Magalhães Gandavo gibi bazı çağdaşları yapıtlarında Camões'e büyük önem vermişlerdir. *Os Lusíadas*'ın yayımlanabilmesi için verilen izin belgesi de, saygın bir şair olduğunu gösteren bir hoşgörüyü yansıtır. 16. yüzyıl İtalyan şairi Torquato Tasso'nun Camões'e yazdığı sone ile İspanyol yazar Baltasar Gracián'ın *Agudeza y arte de ingenio* (1642; Zekâ ve Yaratıcılık Sanatı) adlı kitabındaki hayranlık dolu alıntılar, şairin ününü gösterir. İspanyol oyun yazarı Lope de Vega'nın yanı sıra Góngora, Milton, Goethe, Alman romantikleri, Byron, Robert ve Elizabeth Browning gibi şairler ve yazar Herman Melville de Camões'in hayranlarındandır.

Camões'in ünü uzun yıllar, lirik şiirlerinden çok, epik şiiri *Os Lusíadas*'tan kaynaklanmıştır. Şiirleri ancak 20. yüzyılda önem kazanmış, kendi döneminde ve 17. yüzyılda olduğu gibi yüksek bir düşünsel düzeyin ürünleri olarak ele alınmıştır. 19. yüzyılın sonlarındaysa Camões'in tam bir Rönesans adamı ve şairi olduğu düşünülüyordu. Avrupa romantik şairlere göre, toplum tarafından görmezlikten gelinen, aşkta mutsuz, sefalet içinde ölen, serüvenci dahinin en iyi örneği idi. Günümüzde ise Yüksek Rönesans'ın bir mirasçısı değil, altüst olmuş bir dönemde yığınla düşmüş büyük bir maniyerist olarak değerlendirilmektedir. *Os Lusíadas*'ta Yahudilik ile Hristiyan gelenekleri, pagan düşünceler ile Hristiyanlık, Platonculuk ile deneycilik, zekâ ile duyuvar, gerçekçilik ile fantezi, tarih ile edebi imgelem, yurtseverlik ile evrensel hümanist sevgi, hüznü bir yılgnlık ile ani ve parlak bir kavrayış, farklı uygarlıkların barındıran Yer ile ölümsüz ilksel Deniz uyumu bir biçimde kaynaştırılır; Camões bütün bu öğeleri, Vasco da Gama'nın yolculuğu ya da Portekiz tarihinden çok, olanaksız bir düş adına bir araya getirir. *Os Lusíadas*'ta yer alan on kanto *ottava rima* (1.102 kanta) biçiminde yazılmıştır. Bir giriş, bir yakanış bölümü ve Kral Sebastião'ya yapılan sununun ardından tarihsel ve mitolojik düzlemde olay örgüsü başlar. Hint Okyanusuna varan Vasco da Gama'nın gemileri Doğu Afrika kıyısı boyunca yol alırlar. Olimpos tanrıları, bu keşif yolculuğunun kaderini tartışmak için toplanır. Aphrodite yolculuğu desteklerken, Dionysos karşı çıkar. Sonuçta tarih, yolculuk ve mitolojinin birbirine karıştığı yüce bir görünüm sergilenir. Camões canlı çarpışmaların, savaşların, fırtına gibi doğal olayların gerçekçi betimlemeleriyle şiirde sık sık yapılan klasik anıtsırmaların yükünü hafifletir; süslü ama akıcı bir üslup yaratır. *Os Lusíadas*'ın yanında lirik şiirleri, mektup

ve oyunlarında dile şaşıllacak ölçüde egemen olduğu ve çeşitli üslupları ustaca kullanabildiği görülür; ayrıca olağanüstü bir şair ve insanın gözkaşırtıcı portresi belirir.

Comões'in düşüncesi. Camões bir Yeni-Platoncu'du. En üst sevgi idesi olarak gördüğü Tanrı'ya ve bu sessiz ide ile ruhsal iletişim kurmanın araçları olarak gördüğü pagan tanrılarına inanıyordu. Günah kavramını bir yana bırakarak, cinselliğin karanlık yanlarını ortaya çıkaran erotik heyecanlara tutkuyla bağlıydı. Tensel sevgi söz konusu olduğunda, aşırı bir özgürlüğü hoş görebilen, dürüstlüğü ve insan onurunu savunan bir ahlakçıydı. Dini, hoşgörünü ve iyilikseverlik olarak görüyordu. İnsanın dünyadaki yazgısı önceden belirlenmişse de, Tanrı'nın gözetiminde bir tür pagan cennetine gidecek kurtulacağı savunan bir Hristiyanıydı. Destanında Kabalacı ve Hristiyan-Pythagorasçı akıl yürütmeler egemenken, lirik şiirlerinde içrek bir düşünce yapısı vardır. Büyük şiirini Kral Sebastião'dan başka hiç kimseye sunmayacak kadar gururluydu. Aile ve arkadaş çevresinden pek çok kişiyi Portekiz tarihinin ve Doğu İmparatorluğu'nun kahramanları olarak destanına geçirdi. Aristokrat topluluğu içinde, tek çıkış yolunu Doğu İmparatorluğu olarak gören bir serüvenci ve manevi özelemlerinde bile mistik çözümlere yönelmeyen bir aydıındı. Ama düşüncelerine her zaman alayla bakmasını bilen biriydi. Savaşlarla yıpranmış, çürümeye yüz tutmuş bir dünyada yeniden kazanılabilecek bir cennet olarak gördüğü Doğu'nun fethedilmesi önerisine kimsenin önem vermeyeceğinin de bilincindeydi.

Camorra, 19. yüzyılda Napoli'de büyük güç kazanan İtalyan gizli suç örgütü. Kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, 15. yüzyılda İspanya'da etkinlik gösterdiği ve buradan da İtalya'ya geçtiği sanılmaktadır.

Camorra, gücünü ve etkisini artırdıkça, kaçakçılık, şantaj ve sıradan yol kesicilik gibi çeşitli yasadışı işlere el atmaya başladı. Rüştetçi Bourbon yönetimi örgüte müdahale etmediği gibi, üyelerini polis örgütüne alma yoluna gitti. Örgüt hem Napoli belediye yönetimi içinde, hem de orduda kendine sağlam bir yer edindi.

1861'de İtalya'nın birliği sağlandıktan sonra örgütü sindirmek amacıyla sert önlemler alındı. Uzun yıllar süren mücadele 1882'de başlatılan bir dizi yoğun insan avıyla sonuçlandı. Bundan sonra hızla güç kaybeden Camorra'nın çöküşü, Napoli'deki 1901 seçiminde bütün adaylarının seçimi kaybetmesiyle doruğuna ulaştı.

Örgüt, büyük ölçüde zayıflamasına karşın, henüz tamamen ortadan kalkmamıştı. 1911'de, ünlü bir cinayet davasında Camorra üyesi (*Camorristi*) olduğu iddia edilen 20 kişinin yargılanması halkın dikkatini örgütün hâlâ varlığını sürdürdüğü gerçeğine çekti. Sanıkların arasında örgütün şefi olarak bilinen ve ABD tarafından iade edilen bir kişi de bulunuyordu. Bu davada sanıklara verilen ağır cezalar Camorra'ya ezici bir darbe indirdi. Pek çok örgüt üyesi ABD'ye kaçtı ve bazı kaynaklara göre 1920'lere değin Mafya'yla kanlı çatışmalara girdi. Bu tarihten sonra Mafya geri kalan Camorra üyelerini kendi içinde eritti. Ayrıca bak. Mafya.

Camp David, eskiden (1953'e değin) SHANGRI-LA, ABD'de, Maryland eyaletinin kuzey kesimindeki Frederick ilinde (county) ABD başkanlarının dinlenme yeri. Thurmont'un hemen batısında ve Washington, D.C.'nin 113 km kuzeybatısında yer alan Camp David Blue Ridge (Mavi Sirt) Dağlarının bir kolu üzerinde bulunan, Ulusal Parklar

İdaresi'ne bağlı Catocin Dağı Parkı'nın içindedir. Sıkı güvenlik amacıyla demir parmaklıklarla çevrili ve halka kapalı 81 hektarlık güzel manzaralı bir dağlık alanı kaplar. 1942'de Franklin D. Roosevelt tarafından Shangri-La adıyla kurulduktan sonra 1945'te Harry S. Truman tarafından başkanların resmi dinlenme yerine dönüştürüldü. Başkan Dwight D. Eisenhower 1953'te buraya torununun adından esinlenerek Camp David adını verdi. Başkanlık dairesi, konut olarak kullanılan bölümler, yüzme havuzu ve toplantı salonu gibi tesislerin bulunduğu dinlenme yeri, Başkanlık Askeri Koruma Dairesi'nce yönetilir. II. Dünya Savaşı sırasında Başkan Roosevelt ile İngiliz başbakanı Winston Churchill'in görüştüğü toplantı salonu, günümüze değin yabancı devlet başkanları ile gerçekleşen yüksek düzeydeki birçok görüşmeye sahne olmuştur. Başkan Jimmy Carter'in girişimiyle gerçekleşen Camp David Anlaşmaları (Eylül 1978), Mısır devlet başkanı Enver Sedat ve İsrail başbakanı Menahem Begin arasında burada imzalanmıştır.

Camp David Anlaşmaları, Mısır ile İsrail arasında 17 Eylül 1978'de imzalanan iki anlaşma. İsrail'in bir Arap komşusuyla masaya oturarak imzaladığı ilk belgelerdir. İki ülkenin ertesi yıl barış antlaşmasına varması için gerekli zemini hazırlamıştır. ABD başkanı Jimmy Carter'in İsrail başbakanı Menahem Begin ile Mısır cumhurbaşkanı Enver Sedat'ı bir araya getirmesiyle gerçekleşen anlaşmaların adı, tarafların görüşmeleri ABD başkanlarının dinlenme yeri olan, Maryland eyaletindeki Camp David'de yürütmesinden gelir.

Mısır ve İsrail arasında İsrail Devleti'nin kurulduğu 1948'den beri bir savaş durumu vardı. İsrail 1967'deki Altı Gün Savaşı sırasında ele geçirdiği, Mısır'a ait Sina Yarımadasını işgal altında tutuyordu. Anlaşmalara giden yol Sedat'ın beklenmedik bir kararla 19-21 Kasım 1977'de Kudüs'e yaptığı ziyaretle açıldı. Bir Arap devlet başkanının ilk kez İsrail'e gitmesini sağlayan bu ziyarette Sedat, İsrail parlamentosunda (*Knesset*) bir konuşma yaparak barış önerisini sundu.

Ziyaretin ardından Mısır ve İsrail arasında başlayan barış görüşmeleri aralıklarla 1978'in ikinci yarısına değin sürdü. Çatışan görüşler nedeniyle bir çıkmaza girilmesi üzerine, Carter 5 Eylül 1978'de Camp David'de bir ABD-İsrail-Mısır zirve toplantısı yapılması çağrısında bulundu. Çağrını kabul eden Sedat ve Begin, Carter'in arabuluculuğuyla 12 gün boyunca görüştü. Sonunda iki anlaşmaya varıldı. Bunlardan ilki Mısır ile İsrail arasında bir barış antlaşmasına varmaya, ikincisi ise daha geniş bir kapsamla Ortadoğu'da barışı sağlamaya yönelik bir çerçeve çiziyordu. Birinci anlaşma iki ülkenin imzalayacağı barış antlaşmasını izleyen üç yıl içinde İsrail kuvvetlerinin aşamalı olarak Sina'dan çekilmesini ve bölgenin bütünüyle Mısır'a geri verilmesini öngörüyordu. İkinci anlaşma ise İsrail'in işgal altında tuttuğu Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistinlilere kademeli olarak özerklik vermesine ve üç yıllık bir dönemden sonra bu bölgelerin nihai statüsünü belirleyecek görüşmelere hazırlık amacıyla kuvvetlerini kısmen geri çekmesine ilişkin belirsiz hükümler içeriyordu.

İsrail ve Mısır'ın 26 Mart 1979'da imzaladığı barış antlaşmasında büyük ölçüde Camp David Anlaşmaları'nın özüne uyuldu. Antlaşmayla iki ülke arasında var olan savaş durumu resmen sona erdirildi ve İsrail aşamalı olarak Sina Yarımadasından çekilme kararı kabul etti. Ayrıca iki ülke arasında

normal diplomatik ilişkiler kurulması kararlaştırıldı. Bu hükümler antlaşmada belirtilmediği biçimde yerine getirildi. Ama İsrail antlaşmanın Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde Filistinlilere özerklik verilmesini öngören hükümlerini uygulamaktan kaçındı.

Campa, Eski Hindistan'da, bugünkü Bihar eyaletinin doğu kesimini kapsayan Anga Krallığı'nın başkenti. Bhagalpur ilinde, Mungir'in doğusunda ve Ganj Irmağının güney yakasında bulunan aynı adlı iki köyün çevresinde yer aldığı sanılmakla birlikte, arkeolojik kalıntılara ilişkin hiçbir bilgi edinilememiştir.

Erken Budacı edebiyatında Campa'dan önemli bir kent olarak sık sık söz edilir. Buda zamanında (İÖ 6-5. yy'lar), Hindistan'ın kuzeyindeki altı büyük kentten biri olan Campa, aynı zamanda bir dış ticaret merkeziydi. Daha sonraları Annam'da kurulan bir krallığa da adını vermiştir.

Campagna di Roma, İtalya'nın orta kesiminde, Lazio (Latium) yönetim bölgesinde Roma kentini çevreleyen alçak ova. 2.100 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeybatıda Tolfa ve Sabatini dağları, kuzeydoğuda Sabini Dağları, güneydoğuda Alban Tepeleri ve güneybatıda Tiren Denizi ile çevrilidir. Ortaçağda sıtma yayarı bataklıklarla kaplı olan ova, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında yürütülen geniş çaplı çalışmalarla tarıma elverişli hale getirilmiştir. Tahul, yem, meyve ve sebze yetiştiriciliğinin yanı sıra hayvan besiciliğinin de yapıldığı yöre, denetimsiz yapılaşma ve küçük çiftliklerin terk edilmesi nedeniyle, 1980'lerde tamamen bir tarım bölgesi olma özelliğini yitirmeye başlamıştır.

Campagnola, Domenico (d. y. 1484, Padova, Venedik Cumhuriyeti - ö. y. 1563), ressam ve oymabaskı sanatçısı. Aynı zamanda ilk profesyonel çizim ustalarındandır.

Giulio Campagnola'nın öğrencisi ve bir olasılıkla da akrabaydı. Yapıtlarında Giulio'nun noktalama tekniğini benimsemiş, daha esnek fırça vuruşları ile resimsel bir etki yaratmayı yeğledi. Sanat yaşamı-

"Çoban Müzisyenler", Domenico Campagnola'nın mürekkep çizimi, y. 1515; British Museum
British Museum, fotoğraf. J. R. Freeman & Co. Ltd.

nın ilk yıllarında, Padova'da bir dizi fresk gerçekleştiren Venedikli ressam Tiziano'ya yardım etti ve onun canlı renkleri ile harekete dayalı öncü kompozisyon anlayışından büyük ölçüde etkilendi. Özellikle Padova ve çevresinde çalıştı; çok sayıda sarayla kiliseyi freskleriyle bezedi. Campagnola bir oymabaskı ustası olduğu kadar, ağaç baskılar için de desen hazırlayan çok verimli bir sanatçıydı. Desenlerini yalnızca taslak olarak değil, bitmiş çalışmalar olarak hazırlayan ilk ustalardan biriydi. Desenleri

çoğu zaman (yanlış olarak) Tiziano ya da Giorgione'nin yapıtı sanılmıştır.

Campagnola, Giulio (d. y. 1482, Padova, Venedik Cumhuriyeti - ö. 1514'ten sonra), noktalama tekniğiyle oymabaskı yapma

"Vaftizci Yahya", Giulio Campagnola'nın oymabaskı çalışması
Art Institute of Chicago

yöntemini 200 yıl önceden uygulayan ressam ve oymabaskı sanatçısı. Önemi daha çok yarattığı oymabaskı yönteminden kaynaklanmaktadır. Oyma aletiyle duyarlı küçük vuruşlar ve noktalar yapmaya dayanan bu yöntemle, baskıda en küçük farklılıklar bile yakalanabiliyordu. Campagnola yalnızca oymabaskılarıyla ünlenmiştir. Olgun üslubu büyük ölçüde, resimlerinden oymabaskılar yaptığı Venedikli lirik ressam Giorgione'nin etkisi altındadır.

Campaldino Çarpışması, Floransa ve Arezzo kentleri arasındaki çarpışma (11 Haziran 1289). Rakip Toscana kentleri arasındaki mücadelelerin ve papa yanlısı Guelfo Partisi ile imparator yanlısı Ghibellino Partisi arasındaki çekişmenin bir parçası olan çarpışma, Floransalı Guelfoların Toscanalılar üzerinde hegemonya kurmasını sağlamıştır.

1287'de Ghibellino Partisi'nin Arezzo'dan sürdüğü Guelfo yanlılarının etkisiyle savaşa karar veren Floransa, Pistoia, Lucca, Bo-

logna gibi müttefik kentlerin yanı sıra küçük bir askeri birlik gönderen İtalya'daki Guelfo Partisi'nin lideri Napolili II. Carlo'dan destek görüyordu. Bir süvari hücumunun sonucu Floransa lehine çevirdiği çarpışmaya katılanlar arasında Floransalı şair Dante de vardı.

Campana, Pedro bak. Kempeneer, Pieter de

Campanella, Tommaso, asıl adı GIOVANNI DOMENICO CAMPANELLA (d. 5 Eylül 1568, Stilo, Napoli Krallığı - ö. 21 Mayıs 1639, Paris), İtalyan şair, yazar ve Platoncu filozof. İspanyol Enkizisyonu'nca hapiste tutulduğu dönemde (1599-1626) yazdığı toplumsu ütopya yapıtı *Civitas Solis (La città del sole)* (1602; *Güneş Ülkesi*, 1965, 1985) ile ünlüdür. Rönesans hümanizmi ile Katolik ilahiyatını uzlaştırmaya çalışmıştır. Campanella, 1583'te Dominiken tarikatına girerek Tommaso adını aldı. Skolastik Aristotelesçiliğe karşı çıkan İtalyan filozofu Bernardino Telesio'nun (1509-88) yapıtlarından etkilendi. Tarikatın izni olmaksızın 1589'da Napoli'ye gitti ve orada *Philosophia sensibus demonstrata*'yı (1591; Duyularla Açıklanan Felsefe) yayımladı. Telesio'nun, felsefeye deneysel yaklaşım ilkesini yansıtan kitapta, felsefenin temeli olarak deneyimin gerekliliğini vurguladı. Bu yapıt, Campanella'nın heretiklik suçlamasıyla tutuklanıp yargılanarak hapsedilmesine yol açtı. Calabria'ya dönmesi koşuluyla birkaç ay sonra serbest bırakılan Campanella, bu koşula uymayarak Padova'ya gitti ve orada Galilei ile tanıştı; yıllar sonra *Apologia pro Galileo* (1616; Galilei'nin Savunması) adlı yapıtında ünlü bilim adamını savunacaktı. Campanella 1593'te cinsel sapıklıkla suçlanarak Padova'da tutuklandı ama beraat etti. Ardından Hristiyan inancıyla ilgili konuları bir Yahudi ile tartışmakla suçlanarak yargılanmak üzere Roma'ya götürüldü; 1596'da heretiklik suçlamalarına karşı kendisini savundu.

Campanella'nın pragmatizme ve siyasal reformlara duyduğu ilgi *De monarchia Christianorum* (1593; Hristiyan Monarşisi Üzerine) ve *Dialogo politico contra Lutera-ni, Calvinisti ed altri eretici* (1595; Lutherçilere, Kalvencilere ve Öteki Heretiklere Karşı Siyasal Söyleşi) gibi ilk yapıtlarında kendini göstermişti. Bu kitaplarında Campanella, günahkâr insanlığın, ancak evrensel bir kilise egemenliğine dayalı dinsel bir reform yoluyla yeniden canlanabileceğini savunuyordu. 1598'de Stilo'ya döndükten sonra halkın yoksulluğundan olağanüstü etkilenen Campanella'nın ilk soyutlamalarının yerini, gene ütöpik olmakla birlikte giderek daha sınırlı bir reform düşüncesi almaya başladı. Bu tasarılar doğrultusunda 1599'da Calabria'daki İspanyol egemenliğini sona erdirmeye yönelik bir ayaklanma hazırlığının manevi önderi durumuna geldi. Hazırlığın ortaya çıkarılması üzerine tutuklanarak Napoli'ye götürüldü. İşkence altında komplotun önderi olduğunu itiraf eden Campanella, deli rolü yaparak ölüm cezasından kurtuldu ve ömür boyu hapse mahkûm edildi.

Hapisteyken Katolik inançlarını tazeledi ve *Güneş Ülkesi*'ni yazdı. Campanella'nın bu yapıtı, Rönesans'ın getirdiği kültürel yenileşme hareketinin, devlet ve toplum görüşlerine yansımalarının bir örneğidir. Bir yüzyıl önce yaşamış Thomas More ve öteki ütopyacılar gibi, Campanella da bu yapıtında Platon'un *Politeia*'sını (*Devlet*, 1942,

1946) örnek alır. Platon'un ideal devletindeki gibi Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nin de yöneticileri ussal aydınlanmaya ulaşmış kişilerdir. Ülkenin en yüksek yöneticisi filozof bir rahiptir. Her bireyin görevi, toplum yararına öncelik verilerek düzenlenir. Özel mülkiyet yasak, her şey ortaktır. Bu ülke insanların kendi aileleri ve evleri de yoktur; çünkü bu tür bağların toplumsal birlik duygusunu zayıflatacağı düşünülür. Öteki çağdaş ütopyalar gibi *Güneş Ülkesi*'nin de Platon'un ideal devletinden farkı, ideal kişiliğin toplumun bütün üyeleri için öngörülmesidir; oysa Platon'un *Devlet*'inde ağırlık yöneticilerdedir, toplumun öteki üyeleri yöneticilere boyun eğerek düzenin yürütmesine yardımcı olur.

Campanella, 27 yıllık hapis dönemi boyunca *Scelta* (1622; Seçmeler) adlı altında yalnızca birkaç günümüze ulaşmış lirik şiirler de yazdı. Bazı eleştirmenlerin, dönemin İtalyan edebiyatının en özgün şiirleri olarak gördüğü bu derlemede madrigaller, soneler, geleneksel aşk şiirleri ve metafizik konulu ilahiler yer alır. Campanella'nın *Metafisica* (1638; Metafizik) adlı yapıtında güç, bilgelik ve sevgi üçlemesine dayalı metafizik kuramı sergilenir. Otuz kitaplık *Theologia*'sında (1613-14; İlahiyat) Katolik öğretilerini metafizik kuramının ışığı altında yeniden ele almıştır.

Campanella 1626'da serbest bırakıldıktan sonra yeni düşüncelerini Roma'ya kabul ettirebilmek için boşuna bir çabaya girişti. 1634'te Napoli'de İspanyollarla karşı bir komplotun ortaya çıkarılması üzerine Fransa'ya kaçan Campanella, Kral XIII. Louis ve Kardinal Richelieu tarafından hoşnutlukla karşılandı.

Campani, Giuseppe (d. 1635, Castel San Felice - ö. 28 Temmuz 1715, Roma, İtalya), mercek taşıma tezgâhını geliştiren İtalyan optik alet yapımcısı.

Köylü bir aileden gelen Campani, genç yaşta doğduğu yerden ayrılarak öğrenim görmek amacıyla Roma'ya gitti. Burada mercek taşıma sanatını öğrendi; iki erkek kardeşiyle birlikte icat ettiği sessiz çalışan bir saatı Papa VII. Alexander'a sunarak büyük ün kazandı. Daha sonra, 50 yıl boyunca tüm zamanını mercek taşıma işine vererek, önemli kişiler ve Paris'teki Kraliyet Gözlemevi için mercek ve teleskoplar üretti. 1664'te üstün nitelikli mercek üretebilen taşıma tezgâhını geliştirdi. Ayrıca, deriyle kaplanmış karton yerine tahta teleskop boruları yaptı; kullanımı biraz güç olmakla birlikte son derece dayanıklı olan tahta teleskoplardan 19. yüzyıla değin yararlanıldı. 1664-65 arasında kendi yaptığı teleskoplarla Jüpiter'in uydularını ve Saturn'ün halkalarını gözledi ve bu bulgularını yayımladı. Ardından, yivli bir halka içinde döndürülerek ayarlanabilen vidalı borulu mikroskopu geliştirdi. Bu aygıt yalnızca sürtünmeyle tutan kayar borulu mikroskoplara göre çok daha duyarlı ayar olanağı sağladığından kullanımda onların yerini aldı.

Campania, İtalya'nın güneyinde, Tiren Denizi kıyısında yönetim bölgesi. Garigliano (Aşağı Liri) Irmağı ve Policastro Körfezi arasında yer alır. Yüzölçümü 13.595 km² dir. Avellino, Benevento, Caserta, Napoli ve Salerno illerini kapsar. Genellikle dağlık ve tepelik olan bölgenin en doğusunda yer alan Güney Apenninler, iç kesimlere doğru yerini daha alçak olan Matese Platoları ve Picentini Dağlarına bırakır; burada bulunan Cilento dağlık yöresi güneyde kıyıya kadar uzanır. Napoli'nin kuzeyindeki Volturno Irmağı Havzası ve Lavoro bölgesi ile Salerno'nun güneyindeki Aşağı Sele Irmağı Ova-

sının oluşturduğu kıyı düzlükleri, Napoli Körfezi çevresindeki Campi Flegrei ve Vezuvinin volkanik bölgeleri ve Sorrento Yarımadasında (iç kesimlere doğru uzanan Lattari Dağlarıyla ayrılır. Bölgenin başlıca akarsuları Volturno ve Sele ırmakları ile kollarıdır. Dağların arasında kalan havzaların en önemlisi Benevento'dur.

Antik Çağda sınırları birkaç kez genişletilmekle birlikte bugünkünden daha küçük bir bölgeyi oluşturan Campania, Volturno (Volturnus) Irmağı ile Sorrento Yarımadası arasındaki toprakları kapsıyordu. Önceleri Yunan kolonistleri ve Etrüsklerin oturduğu bölge, İÖ 6. yüzyılda kurulan Capua(*) kentinin (bugün Santa Maria Capua Vetere) egemenliği altına girdi. Romalıların Capua'da ve daha sonra Campania Ovasında yaşayanlar için kullandığı Campani adı, aslında Roma öncesi Dönerden kalmadır; İÖ 5. yüzyılda Campania'yı fetheden Samnililere ait madeni paralarda bu sözcüğün eski bir İtalyan lehçesi olan Oscan dilindeki bazı soneklerle kullanıldığı görülür. Samnililerin yönetimindeki Capua İÖ y. 340'ta Roma'nın müttefiki oldu. 4. yüzyılın sonlarına doğru bütünüyle Romalılaşan Campania, önce bir *colonia* (sivil yerleşim), ardından imparatorluğa bağlı bir bölge olarak hızla gelişti. Bu dönemdeki en önemli merkezleri Cumae, Nola ve Puteoliydi (bugün Pozzuoli). Roma'nın yıkılışından sonra sırasıyla Got, Bizans ve Lombard işgali altında kaldı. 11. yüzyılda Normanların yönetimine girdi. 12. yüzyılda Sicilya Krallığı'na bağlandı. 1282'de Fransızlara karşı başlatılan Sicilya Vesperum Ayaklanması'ndan sonra Napoli Krallığı'nın bir parçası oldu. 1860'ta İtalya ile birleşti.

Campania'nın tarım alanları, yoğun ekim yapılan verimli kıyı ovalarında toplanmıştır. Tahıl üretimi yapılan tarlaların kenarındaki meyve ağaçları arasında bağlar uzanır. Başlıca tarımsal ürünler meyve (kayısı, elma, şeftali, ceviz, turuncgiller ve üzüm), turfanda sebze ve çiçek ile tütün ve kenevir gibi sanayi bitkileridir. Özellikle Vezuvin (Lacrima Christi), Ischia Adası (Epomeo) ve Sorrento Yarımadasında yapılan Campania şarapları ülke çapında ün kazanmıştır. Napoli Körfezinde balık avcılığı önemli bir yer tutar; başlıca balıkçılık limanları Prodi ve Torre del Greco'dur. Campania, İtalya'nın güneyinde sanayinin yoğunlaştığı tek merkezdir. Sanayi kuruluşlarının büyük bölümü bölgenin merkezi olan Napoli'de, bir bölümü de Salerno çevresinde toplanmıştır. Önde gelen sanayi dalları metalurji, kimyasal maddeler, makine ve el aletleri yapımı, dokumacılık, tarıma dayalı sanayiler (konserve, un, makarna, sigara) ve gemi yapımıdır. Napoli ve banliyölerinde mercan, inci, bağa, deri ve dantel işlemeye dayalı el sanatları hızla gelişmektedir. Napoli, Sorrento Yarımadası, Capri ve Ischia adalarında (*bak.* Capri Adası; Ischia Adası) turizm önemli bir gelir kaynağı oluşturur. Ülkenin en önemli limanlarından biri olan Napoli, aynı zamanda Campania'yı İtalya'nın bütün bölgelerine bağlayan ulaşım ağının merkezidir. Kıyı kesiminde ulaşım ağı oldukça gelişmiştir. Engebeli iç kesimde "tahıl tarlaları arasında" doğu-batı doğrultusunda güçlükle yapılan kara ve demir yolculuğu, Autostrada del Sole'nin yapımından sonra önemli ölçüde kolaylaşmıştır. Nüfus (1988 tah.) 5.731.426.

Campanula bak. çançiçeği

Campanulales, ikiçeneklilerin(*) 7 familyayı, 105 cinsi ve yaklaşık 2 bin türü içeren takımı. Genellikle süs bitkisi olarak değerlendirilen otsu ve çokyıllık türleri kapsayan

bu takımın en tanınan bitkileri çançığegiller (*Campanulaceae*) ve *Lobeliaceae* familyalarındandır.

Campanulales takımının üyeleri deniz düzeyinden 4.000 m yüksekliğe kadar olan yerlerde yetişir. *Campanulaceae* familyasından olan bitkiler her iki yarıkürenin ılıman bölgelerindeki dağılım arazlerinde bulunur; *Lobeliaceae* familyasından bazı bitkilerin anayurdu Kuzey Yarıküre'nin ılıman bölgeleridir, ama familya üyelerinin büyük bölümü Güney Yarıküre'nin ılıman kesimlerinde ve tropiklerde yetişir. Öteki daha küçük familyalar ise en çok Avustralya'da yaygındır.

Bu takımın bitkileri yayılışlarında olduğu gibi yetişme ortamları açısından da çeşitlilik gösterir. Çançığegi (*Campanula*) cinsinin, güneşli yerlerde ya da ağaçlık bölgelerde yetişen türlerinin yanı sıra bataklıklarda yetişen türleri de (örn. *C. aparinoides*) vardır. Bu bitkilerin çoğu kireçli toprakları sever, yalnız Portekiz'de yetişen *C. loeflingii* biraz asitli olan kumlu topraklarda iyi sonuç verir. *Lobelia siphilitica* ve benzer türler, sulak, açık ve güneşli alanlarda yetişir. *Nemacladus* türleri ise ABD'nin güneybatısındaki çöllerde büyüyen bir yıllık bitkilerdir.

Toplam 40 cinsi ve 700 türü kapsayan *Campanulaceae* familyasının 17 cinsi süs bitkisi olarak değerlidir. Sırasıyla Avrupa ve Kuzey Asya kökenli olan *Campanula elatines* ve *C. persicifolia* türlerinden, beyazdan maviye kadar değişen renklerde çeşitli kültür ırkları üretilmiştir. Karpat Dağlarında bulunan *C. carpatica* 45 cm yüksekliğinde kümeler oluşturur. Kuzey Amerika'nın yerli bitkileri olan *C. rotundifolia* ve *C. americana* bahçelerde yetiştirilir. *C. rapunculoides* ise bahçelerde kendiliğinden yetişen bir bitkidir. Avrupa'nın batısından Güney Yarıküre'ye kadar geniş bir yayılış gösteren *Wahlenbergia* cinsinin 100 türünden sekizinin kültürü yapılmaktadır; Himalayalar'da yetişen *Cyananthus* cinsi yığın oluşturan türleriyle tanınır. *Campanulaceae* familyasında besin olarak yararlanılan bitki sayısı azdır; *Campanula rapunculosa*, Avrupa'nın bazı yörelerinde sebze olarak yenir. *Canarina*, *Clermontia* ve *Centropogon* gibi bazı üyelerinin ise yenebilen meyveleri vardır. *Lobeliaceae* familyasının en iyi bilinen cinsi, familyaya adını veren *Lobelia*'dır. Kardinalçiçeği (*L. cardinalis*), benzer türlerin çoğunda beyaz ya da mavi olan çiçeklere karşılık parlak kırmızı çiçekler verir.

Kızıldililitütünü (*Lobelia inflata*) Kuzey Amerika'nın doğu ve orta kesimlerinde yetişir; bütün tadındadır ve bir zamanlar Yerliler tarafından kusturucu olarak kullanılmıştır. Gerek bu bitki, gerek *Lobelia* cinsinin öbür üyeleri, sigara alışkanlığından kurtulmaya yardımcı olan lobelin alkaloidi içerir.

Campanulales takımındaki bitkilerin hemen hepsi tohumla ürer. Gövdenin uzayan üst bölümü salkım ya da başak biçimindeki bir çiçekdurumuna (çiçek kümesi) dönüşür; çiçek tomurcukları yaprakların koltuğundan çıkar. Genel olarak bu grubun çiçeklerinde, beş çanak yaprağın kısmen birleşmesiyle oluşan bir çanak ve beş taç yaprağın oluşturduğu çan biçimli ya da daha geniş bir taç bölümü vardır. Erkekorgan sayısı beş ya da daha azdır. Üç meyveyaprağın (karpel) oluşan dişiorganın tohumtaslaklarını taşıyan alt durumlu bir yumurtalığı, ince bir boyuncuğu ve çiçektozlarının bulunduğu üç tepciği vardır. Genellikle kapsül biçimindeki meyvenin taşıdığı tohumlar kapsülün uzunluğuna açılan yarıklarından dökülür ya da başka yollarla atılır. *Campanulaceae* ve *Lobeliaceae* familyasının üyeleri

rinde çok sayıda tohum bulunur, öbür familyalarda ise daha azdır.

Çiçeklerin taç bölümü, *Campanulaceae* üyelerinde iynsal bakışimli (taçyapraklar ile çanak yapraklar biçim ve büyüklük bakımından birbirine benzer), *Lobeliaceae* üyelerinde ise iki yanlı bakışimlidir (taçın yansı, öbür yarisinin ayna görüntüsüdür). *Campanulaceae*'de çiçektozları başçıktan, çiçek henüz tomurcuk halindeyken atılır; olgunlaşmamış tepciğin alamadığı çiçektozları, çiçek açılana değin, boyuncuktaki sert tüçükler tarafından tutulur. Boyuncuğun tabanındaki balözünü yemeye gelen böceklerin gövdesine yapışan çiçektozları, açmış çiçeklerdeki olgun tepciklere taşınır ve böylece kapraz tozlaşma gerçekleşir. *Clermontia* cinsinin Hawaii'de yetişen türlerinde ise tozlaşmayı kuşlar, özellikle balturmasığı türleri sağlar.

Campbell, Alexander (d. 12 Eylül 1788, Ballymena yakınlarında, Antrim Kontluğu, İrlanda - ö. 4 Mart 1866, Bethany, Batı Virginia, ABD), ABD'de İsa'nın İzleyicileri mezhebi ile Bethany College'in kurucusu rahip ve yazar.

Babası Thomas Campbell (1763-1854) Hristiyan birliğini geliştirmek amacıyla 1807'de ABD'ye göç etmiş bir Presbiteryen rahibiydi. 1809'da Alexander ve ailenin öteki üyeleri de ABD'ye gittiler. Alexander babasının görüşlerini sürdürerek dinsel reform hareketinin önderi durumuna geldi. 1810'da ücretsiz vaizliğe başladı, ardından da bugün Bethany olarak bilinen bölgeye yerleşti. Alexander ve yandaşları 1813'te, Baptistlere katıldılar; ama çeşitli görüş ayrılıkları 1830'da Baptistlerden ayrılmalarna yol açtı.

Campbell'in İsa'nın İzleyicileri olarak tanınan yandaşları 1832'de Kentucky'de Barton W. Stone'u izleyen "Hristiyanlar" ile birleşerek İsa'nın İzleyicileri (Hristiyan Kilisesi) mezhebinin oluşturdular. Hem spekülâtif ilahiyata, hem de duygusal bir dinsel canlanma akımına karşı çıkan Campbell, vaazları ve söylevleriyle mezhep içindeki önderliğini sürdürdü. Bu arada Cincinnati'nin Katolik piskoposu John Purcell ve toplumsal reformcu Robert Owen gibi kişilerle yoğun polemiklere girişti.

1823'te *Christian Baptist* (sonradan *Millennial Harbinger*) adlı dergiyi yayımlamaya başladı. Kaleme aldığı ya da yayına hazırladığı 60 kadar kitap arasında bir İncil versiyonu olan *The Living Oracles* (1826; Yaşayan Kehanetler) ile bir ilahi kitabı önem taşır. 1829'da Virginia eyaletinin kurucu meclisine giren Campbell 1840'ta Bethany College'i kurmuş ve yaşamının sonuna değin bu okulu yönetmiştir.

Campbell, Donald Malcolm (d. 23 Mart 1921, Surrey - ö. 4 Ocak 1967, Coniston Water, Lancashire, İngiltere), babası Sir Malcolm Campbell'in izinden giderek, karada ve suda dünya hız rekorları kıran İngiliz deniz motoru ve otomobil sürücüsü.

Cumberland'daki Ullswater Gölünde, resmi süre tutulan ilk jet pervaneli hidroplan yarışını tamamladı (23 Temmuz 1955) ve 325,60 km/sa hızla su taşıtlarında yeni bir derece gerçekleştirdi. Zamanla bu rekoru geliştirerek 31 Aralık 1964'te Avustralya'daki Dumbleyung Gölünde 444,69 km/sa'ya ulaştı. 17 Temmuz 1964'te, Avustralya'nın Eyre Gölü Tuzlalarında jet motorlu otomobiliyle 644,96 km/sa hız yaparak A sınıfı (sınırsız büyüklükte ve dört tekerlekli) kara taşıtlarında yeni bir rekor kırdı. Coniston Water'da bir kez daha suda hız rekoru kırmayı denerken, hızı 482,79 km/sa'ya aştığı sırada, jet motorlu teknesinin parçalanması sonucu öldü.

Campbell, Douglas Houghton (d. 16 Aralık 1859, Detroit - ö. 24 Şubat 1953, Palo Alto, California, ABD), yaprakıyosunları ile eğreltiotlarının eşeysel üreme biçimlerine ilişkin çalışmalarıyla tanınan ABD'li botanikçi. Campbell'in bu çalışması, *Tracheophyta*'nın (damarlı bitkiler) evrimsel kökeni üzerindeki tartışmalara hız vermiştir.

Campbell, damarlı bitkilerin ilk kez karada ortaya çıktığı ve *Psilopsida* sınıfının bugün soyu tükenmiş bir üyesi olan ilkel bir karayosunundan türediği yolundaki görüşün en güçlü savunucularından biriydi. Ne var ki, bu görüşü desteklemek için öne sürdüğü kanıt, *Bryophyta* ve *Tracheophyta*'nın alglerden türediğini savunan botanikçilerin düşüncelerini çürütmeye yeterli olmamış ve sorun çözümsüz kalmıştır.

1888-91 arasında Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nde botanik profesörlüğü yapan Campbell, sonradan Palo Alto'da yeni kurulmuş olan Stanford Üniversitesi'ne geçti ve uzun yıllar (1891-1925) kendisinin kurduğu botanik bölümünü yönetti. Eğreltiotları, yaprakıyosunları ve ciğeryosunları morfolojisi ve yaşam çevrimleri ile bitkilerin coğrafi dağılımı konusunda uzmanlaşmış

Douglas Campbell
William R. Taylor, Hunt Institute, Pittsburgh

olan Campbell'in en tanınmış yapıtları, yaklaşık yarım yüzyıl ders kitabı olarak kullanılan *The Structure and Development of Mosses and Ferns* (1895; Yaprakıyosunlarının ve Eğreltiotlarının Yapısı ve Gelişimi) ile filogenetik savlarının bir özeti olan *Evolution of the Land Plants* (1940; Kara Bitkilerinin Evrimi) adlı kitaplarıdır.

Campbell, E(Immer) Simms (d. 2 Ocak 1906, St. Louis, Missouri - ö. 27 Ocak 1971, White Plains, New York, ABD), çalışmaları düzenli olarak dergilerde yayımlanan ABD'li ilk Siyah karikatürcü.

Henüz lise öğrencisiyken ülke çapında düzenlenen bir karikatür yarışmasını kazandı. Daha sonra Chicago Üniversitesi ve Chicago Sanat Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Yaşamını trenlerin yemekli vagonlarında garsonluk yaparak kazanırken, oyalanmak için çizdiği karikatürleri görüp beğenen bir yolcu kendisine St. Louis'deki ticari bir sanat stüdyosunda iş verdi.

Campbell daha sonra New York kentine yerleşti. Bir reklam şirketinde çalışırken, çeşitli mizah dergilerinde düzenli olarak yayımlanan karikatürleriyle yavaş yavaş adını duyurdu. 1933'te yayımlanmaya başlayan *Esquire* dergisinin en önemli karikatürcüsü oldu. Bazen bir sayıda 10'dan fazla karikatürü çıkıyordu. *Cosmopolitan*, *The New Yorker* ve *Playboy* gibi dergilerde de karikatürleri yayımlandı. Campbell, genellikle barem dekorunda çizdiği şehvetli kadınlarıyla ünlüdür.

Campbell, John W(ood), (Jr.) (d. 8 Haziran 1910, Newark, New Jersey - ö. 11 Temmuz 1971, Mountainside, New Jersey, ABD), ABD'li bilimkurgu yazarı. Çağdaş bilimkurgu edebiyatının babası sayılır.

Çocukluğunu çok okuyarak ve bilimsel deneyler yaparak geçiren Campbell, üniversitedeyken bilimkurgu öyküleri yazmaya başladı. Yayımlanan ilk öyküsü "When the Atoms Failed" (1930; Atomlar Başarısızlığa Ugradığında), bilimkurgu edebiyatında bilgisayar temasına yer veren ilk bilimkurgu yapıtlarından biridir.

1930'ların başında uzayda geçen öykülerin yanı sıra (karısı Dona Stuart'ın adından türettiği) "Don A. Stuart" takma adıyla başka bir bilimkurgu türü denemeye başladı. Bu öykülerde, teknoloji ikinci planda kalırken kişiliklerin çizilmesi ve ruh hallerinin yansıtılması öne çıkar. Böyle bir öykü olan "Twilight" da (1934; Alacakaranlık) insanlar yok olduktan sonra aralıksız çalışmayı sürdüren makineler anlatılır. Geniş bir okuyucu kitlesi bulan bu yapıtlar sonradan çok taklit edilmiştir.

Campbell'in öbür bilimkurgu yazarları üzerindeki etkisi, 1937'den sonra sırasıyla *Astounding Stories*, *Astounding Science Fiction* ve *Analog* adlarıyla çıkan derginin yayın yönetmenliğini yaparken de sürdü. Derginin Isaac Asimov ile Robert A. Heinlein gibi yazarları 20. yüzyılın ortalarında bilimkurguya damgalarını vurdular. Bilimkurgunun önemli toplumsal konulara yönelmesinde Campbell'in de katkısı olmuştur.

Campbell, Joseph (d. 26 Mart 1904, New York kenti - ö. 31 Ekim 1987, Honolulu, Hawaii, ABD), karşılaştırmalı mitoloji üzerine yapıtlarıyla tanınan ABD'li yazar. Araştırmalarında, mitolojinin değişik kültürlerdeki ortak işlevlerini ve mitolojik kişiliklerin çağdaş edebiyattaki yerini incelemiştir.

Çocukluğunda Amerika Yerlilerinin kültürü üzerine kitaplar okuyan Campbell, İngiliz edebiyatı alanında lisansüstü çalışma yaptığı sırada konuya yeniden ilgi duydu. Arthur efsanelerindeki pek çok temanın, Amerikan Yerli kültüründeki ana motiflere benzediğini keşfetti. New York eyaletinde yer alan Bronxville'deki Sarah Lawrence College'in edebiyat bölümünde öğretim üyesi olduktan sonra da mitolojik arketipler(*) konusundaki araştırmalarını sürdürdü. *Where the Two Came to Their Father* (1969; İkisinin Babalarına Ulaştığı Yer) adlı kitabında yer alan "The Hero" (Kahraman) adlı denemesinde, Amerikan Yerli mitolojisindeki kahraman kavramını, öbür halkların mitolojisindeki kahraman kavramlarıyla karşılaştırdı. Campbell'in başyapıtı, dünya mitolojisi üzerine kapsamlı bir inceleme olan *The Masks of God*'dır (1959-67, 4 cilt; *Tanrının Maskeleri/Batı Mitolojisi*, 1992). Campbell'in öbür yapıtları arasında denemelerinden oluşan *Flight of the Wild Gander* (1969; Yaban Kazılarının Uçuşu), *Myths to Live By* (1972; Birlikte Yaşanacak Mitler), *The Mythic Image* (1975; M. J. Abadie ile birlikte; Mitik İmge) ve dünya mitolojisinin tarihsel bir atlası olan *The Way of the Animal Powers* (1983; 1. cilt; Hayvani Güçlerin Yolu) sayılabilir. Campbell ayrıca *Myths, Dreams and Religion* (1971; Mitler, Düşler ve Din) adlı kitabı yayıma hazırlamıştır.

Campbell, (Ignatius) Roy (Dunnachie) (d. 2 Ekim 1901, Durban, Güney Afrika -

ö. 22 Nisan 1957, Setübal yakınları, Portekiz), İngiliz şair. Güçlü ve dışa dönük şiirleriyle, 1930'ların huzursuz bir arayış içindeki İngiliz şairlerinden ayrılır.

Serüven dolu, aylak bir yaşam süren Campbell, yaşamının büyük bölümünü Fransa, İspanya ve Portekiz'de geçirdi. Boğa güreşçiliği gibi çok çeşitli işlere girip çıktı. İspanya İç Savaşı'nda Milliyetçilerin yanında savaştı. II. Dünya Savaşı'nda, Doğu ve Kuzey Afrika'da sakatlanıncaya değin çarpıştı. Ölümünden beş yıl önce, bir araba kazası geçirdikten sonra Portekiz'e yerleşti.

Kısa sürede ün kazanmasını sağlayan ilk uzun şiiri *The Flaming Terrapin* (1924; Ateşli Su Kaplumbağası) kayıtsızlık ve düş kınklığını düşünsel bir uğraşa dönüştüren yaşama güdüsünü yüceltir. *The Wayzgoose* (1928), Güney Afrikalı aydınları ele alan bir yergidir. *The Georgiad* (1931), aralarında romancı Virginia Woolf ve sanat eleştirmeni Roger Fry'nin da bulunduğu Bloomsbury grubuna(*) karşı yazılmıştır. Campbell'in lirik yapıtları arasında *Adamastor* (1930), *Flowering Reeds* (1933; Çiçek Açan Kamışlar) ve *Talking Bronco* (1946; Konuşan Bronco) sayılabilir. İspanyol, Portekiz ve Fransız yazarlarından son derece güzel çeviriler yapan Campbell, *Broken Record* (1934; Kırık Plak) ve *Light on a Dark House* (1951; Karanlık Bir Ev Üstünde Işık) adlı iki otobiyografi de yazmıştır.

Campbell, William Wallace (d. 11 Nisan 1862, Hancock County, Ohio - ö. 14 Haziran 1938, San Francisco, ABD), ABD'li astronom. Spektrografi yöntemiyle yıldızların radyal hızlarını (yıldızların Yer'e

William Wallace Campbell
Lick Observatory Archives, Santa Cruz,
California ve Niels Bohr Library, Pittsburgh

ya da Yer'den öteye doğru hareketleri) belirlemeye yönelik çalışmalarıyla tanınır. Ayrıca birçok spektroskopik çiftyıldız bulmuş ve 1924'te bunların binden fazlasını içeren bir katalog yayımlamıştır.

Campbell, yalnızca Güney Yarıküre'den gözlenebilen yıldızların radyal hızlarını ölçmek amacıyla, Şili'nin Santiago kentine spektrografa donatılmış 91 cm'lik bir teleskop gönderdi. California'daki Mt. Hamilton'da kurulu olan Lick Gözlemevi'nden ve Santiago'dan elde edilen verileri birleştirerek, Güneş'in Samanyolu Gökadası içindeki hareketinin doğrultusunu ve hızını, ayrıca değişik tayf türlerinden yıldızların ortalama rasgele hızlarını saptadı. Lick Gözlemevi'nden izlediği yedi ayrı Güneş tutulmasından elde ettiği sonuçlar, Güneş tacı ve ısıltı tayfına ilişkin zengin bilgiler içeriyordu.

Campbell, Michigan Üniversitesi'nde iki yıl öğretim üyeliği yaptıktan sonra, 1890'da Lick Gözlemevi kadrosuna girdi. 1901'de bu gözlemevinin yöneticiliğine getirildi. 1923-30 arasında California Üniversitesi'nin rektörlüğünü, 1931-35 arasında da ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yaptı.

Campbell-Bannerman, Sir Henry, asıl adı HENRY CAMPBELL (d. 7 Eylül 1836, Glasgow - ö. 22 Nisan 1908, Londra), 5 Aralık 1905'ten 5 Nisan 1908'e değin görev yapmış İngiliz başbakanı. Saygınlığıyla Liberal Parti'de birliği sağlamanın yanı sıra, son derece güçlü bir kabine oluşturmıştır. Transvaal'e (1906) ve Oranj Irmağı Kolonisi'ne (1907) özerklik verilmesine önyak olarak, Güney Afrika Savaşı'nda (1899-1902) yenilgiye uğrayan Boerlerin imparatorluğa bağlı kalmalarını sağlamıştır.

Avam Kamarası'na 1868'de girdi. Savaş Bakanlığı mali işler sekreteri (1871-74, 1880-82), Deniz Kuvvetleri Bakanlığı parlamento ve mali işler sekreteri ve bakanlık sözcüsü (1882-84), İrlanda bakanı (1884-85) ve savaş işlerinden sorumlu devlet bakanı (1886, 1882-95) olarak görev yaptı. Görev dönemi boyunca orduda reform yapılmasını engelleyen Cambridge 2. dükünü (Kraliçe Victoria'nın kuzeni) 39 yıldan beri yürüttüğü silahlı kuvvetler başkomutanlığından çekilmeye ikna ettiği için, "sir" unvanıyla ödüllendirildi. Bu sırada pek az Liberalin hazır bulunduğu bir Avam Kamarası oturumunda Campbell-Bannerman'ın maaşında indirim yapılması için Muhafazakârların verdiği önerenin oylanarak kabul edilmesi, Rosebery hükümetinin istifasına yol açtı.

6 Şubat 1899'da kendi içinde bölünmüş olan Liberal Parti'nin Avam Kamarası önderliğine seçilen Campbell-Bannerman, Güney Afrika Savaşı sırasında önce savaşa karşı olan Boer yanlıları emperyalistler arasında bir orta yol izlemeye çalıştı. 14 Haziran 1901'de tutumunu değiştirip hükümeti "Güney Afrika'da insanlık dışı yöntemler kullanmakla" suçlaması, parti içindeki bölünmeyi daha da keskinleştirdi. Bununla birlikte emperyalist kanadın partiden ayrılmaya tehdidini boşa çıkardı ve ertesi yıl savaşın sona ermesinden de yararlanarak parti içi gerilimi azalttı. Bu arada İrlanda Yönetiş Özerklik Yasası konusundaki görüş ayrılıklarını da "aşamalı çözüm" yaklaşımıyla gidermeyi başardı.

1905 sonlarında Muhafazakâr başbakan Arthur James Balfour'un istifası üzerine, Campbell-Bannerman yakın bir dostluk kurduğu Kral VII. Edward'ın önerisini kabul ederek bu görevi üstlendi. Kurduğu kabinede sonradan her ikisi de başbakanlık yapan, emperyalist kanada bağlı Herbert Henry Asquith ile Boer yanlısı David Lloyd George'un yanı sıra İngilizce tarihinin ilk işçi bakanı John Elliot Burns de yer alıyordu. Liberal Parti Ocak 1906'da yapılan genel seçimlerde Avam Kamarası'nda ezici bir çoğunluk sağladıysa da, Campbell-Bannerman'ın yürürlüğe koymak istediği yasaların çoğu Lordlar Kamarası'na takıldı. Bununla birlikte işçi sendikalarına grev yapma konusunda küçümsenmeyecek özgürlükler getiren 1906 İş Uyuşmazlıkların Yasası'nı Lordlar Kamarası'ndan geçirmeyi başardı. Lordlar Kamarası'nın denetimine bağlı olmayan imtiyaz belgesi aracılığıyla Transvaal ve Orange Irmağı Kolonisi'ne özerklik verilmesini sağladı.

1907'de sağlık durumunun bozulması üzerine, ölümünden 17 gün önce istifa ederek başbakanlığı Asquith'e bıraktı. Campbell-Bannerman'ın yaşamı konusunda temel başvuru kaynağı sayılan ve John Wilson'ın yazdığı *CB: A Life of Sir Henry Campbell-Bannerman* (1973) dışında, J. A. Spenden'in yazdığı *The Life of the Right Hon. Sir Henry Campbell-Bannerman, G. C. B.* (1923, 2 cilt) adlı kitap vardır.

Campbell Soup Company, kökeni 1869'da kurulan bir konserve fabrikasına dayanan ABD şirketi. Başta konserve çor-

balık, spaghetti ve karışık sebze suları olmak üzere en büyük hazır yiyecek üreticilerinden biri olan şirket, konserve fasulye, makarna, domates suyu, dondurulmuş yiyecekler ve unlu yiyecekler alanında ön sıralarda yer alır. Ayrıca şekerleme, kedi-köpek maması, ayaküstü yiyecek ve perakende çiçek alanında da küçük işletmeleri vardır. Merkezi New Jersey'deki Camden'dir.

Meyve tüccarı Joseph Campbell (ö. 1900) ile buz kutusu imalatçısı Abram Anderson, 1869'da Camden'da konserve domates, sebze, reçel ve başka ürünleri üretmek üzere bir ortaklık kurdular. Anderson'ın 1876'da ortaklıktan ayrılmasından sonra Campbell'ın Arthur Dorrance ile kurduğu şirket, 1891'de Jos. Campbell Preserve Company adını aldı. 1901'de anonim şirkete dönüştürüldü. Campbell'ın 1894'te, işten elini çekmesinden üç yıl sonra şirkete katılan, Dorrance'ın yeğeni J. T. Dorrance (1873-1930) konserve çorba düşüncesini ortaya attı. 1898'de piyasaya sürülen Campbell konserve çorbaları 1900 Paris Fuarı'nda altın madalya aldı. Böylece konserenin alışılmış kırmızı beyaz etiketinde altın madalya da yer almaya başladı.

Şirketin 1905'te Joseph Campbell Company'ye dönüştürülen adı, 1922'de yeni bir anonim şirket olarak kurulması sırasında Campbell Soup Company olarak değiştirildi. J.T. Dorrance 1914'te şirket başkanı oldu. Kardeşi Arthur C. Dorrance (1873-1940) ise önce 1921'de satın alınan Franco-American Food Company'nin, 1930'da da Campbell Soup Company'nin başkanı oldu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş ürün çeşitlenmesine giden şirket, 1948'de V-8 sebze suyu markası ile üretim tesislerini, 1955'te dondurulmuş yiyecek ambalajcısı C.A. Swanson and Sons'ı 1959'da Avustralya'daki gıda imalatçısı Kia-ora Industries, Ltd.'i, 1961'de unlu yiyecekler imal eden Pepperidge Farm, Inc.'i; gene 1961'de Belçika'daki kurabiye ve şeker imalatçısı Biscuits Delacre'i ve 1970'lerde de bir dizi ayaküstü yiyecek zincirini satın aldı. Ayrıca bazı dış ülkelerde de bağlı şirketler kurdu.

Campbell Tepesi, ABD'nin, Ohio eyaletindeki en yüksek tepe (472 m). Eyaletin ortabatu kesimindeki Logan ilinde, Bellefontaine'in hemen doğusuna düşer. Zengin bir Yerli kültürü barındıran ve su kaynakları ile gri mavi buzlaşma tepelerinin süslediği güzel manzaralı bir eğlence alanı içinde yer alır. Adı, geçmişte bu toprakları elinde tutan Edward Campbell'dan gelir. Yakınlarda Zane Mağaraları, Indian Gölü ve bir kayak merkezi bulunur.

Campbellpore bak. Attock

Campbellsville, ABD'de Kentucky'nin iç kesimlerinde kent. Louisville'ın 113 km güneydoğusunda ve Bluegrass, Penny Royal ve Knobs bölgelerinin kesiştiği yerin yakınında yer alır. 1817'de kurulan kentte, bölgeye ilk yerleşenlerden Adam Campbell'ın adı verildi. Başlangıçta Green iline bağlı olan Campbellsville, 1848'de Taylor ilinin oluşturulmasından sonra bu ilin merkezi oldu. Önceleri bütün gibi tarla ürünleri ve canlı hayvan pazarı olarak gelişen kentte, daha sonraları başta iç çamaşırı olmak üzere çeşitli hafif sanayi dalları kurulmaya başladı. Campbellsville College 1906'da kuruldu. İç Savaş sırasında Green Irmağı Çarpışması'nın (4 Temmuz 1863) yapıldığı yer, kentin 16 km güneyinde, Abraham Lincoln'ın Doğum Yeri Ulusal Sit Alanı ise 48 km kuzeybatısındadır. Nüfus (1990) 9.577.

Campbellton, Kanada'nın New Brunswick eyaletinin kuzeyinde, Restigouche ilinde kent. Restigouche Irmağının ağzında yer alır. Bir köprü ile Québec'teki Pointe-à-la-Croix'a bağlanır. Güneyinde yerel bir parkın merkezini oluşturan Sugarloaf Dağı (290 m) yükselir. 1793'te İskoçyalı balıkçıların Martin's Point adıyla kurduğu kente, 1833'te Eyalet Valisi Sir Archibald Campbell'in (1831-37) adı verildi. İngilizlerin Fransızları Campbellton'un açıklarında yenilgiye uğrattığı Restigouche Çarpışması, Fransız - Yerli Savaşı'nın son deniz çarpışması oldu. İrmak taşımacılığının başlangıç noktası olan Campbellton, hamurluk odun ve kereste yükleme limanı olarak gelişmiştir. 1910'daki yangından sonra büyük ölçüde yeniden inşa edildi. Sombalığı avlama alanlarından dolayı çok sayıda balıkçıyı kente çeker. Nüfus (1981) 9.818.

Campbelltown, Avustralya'da, Yeni Güney Galler'in doğusunda, Sidney metropoliten alanında kent. Genel Vali Lachlan Macquarie'nin 1810'da Airds adıyla kasaba ilan ettiği ve 1820'de karısı Elizabeth Campbell'in anısına adını Campbelltown olarak değiştirdiği ana yerleşme, 1882'de Glenfield, Macquarie Fields, Ingleburn ve Minto adlı tarihsel köyleri de içine alarak belediye oldu. Kentin tarihsel yapıları arasında, St. Peter's Anglikan Kilisesi (1823) ve St. John's Katolik Kilisesi (1841) sayılabilir; 1840'larda yapılmış olan Macquarie Kır Evi George üslubundaki mimarının Avustralya'daki en güzel örneklerinden biridir. Başlıca ekonomik uğraşlar tavukçuluk, mandıracılık, pamuklu dokuma, elektrikli araç ve gereç üretimidir. Nüfus (1981) 91.525.

Campbelltown, İskoçya'nın güneybatısında, Strathclyde iline bağlı Argyll-Bute ilçesinde küçük kasaba ve liman. Atlas Okyanusuna doğru bir çıkıntı yapan 65 km uzunluğundaki Kintyre Yarımadasının başlıca merkezidir. Denizyoluyla Glasgow'un 134 km güneybatısına düşer. Kasabanın 6 km kuzeybatısındaki Machrihanish Havaalanı ile Glasgow arasında doğrudan uçak seferleri düzenlenir. Eski adı Dalruadhain olan Campbelltown, Dalriada krallığının başkentiydi. İrlanda'nın On İki Havari'si'nden biri olan Aziz Ciaran (Kieran) 6. yüzyılda burada karaya çıktığı için, önce Kilkerran, daha sonra Kinlochkerran adını aldı. V. James'in çevredeki toprakları MacDonald'lardan alarak Argyll kontlarına vermesinden sonra ailenin soyadından dolayı kasaba Campbell olarak anılmaya başladı. 1700'de krallık beratı aldı. Pazar yerinde granitten oyulmuş Kelt haçı (y. 1500) ve bir kilisenin kalıntıları dışında, eski yapılarından hiçbir günümüze kalmamıştır. Başlıca ekonomik uğraşlar ringa avcılığı, kömür madenciliği, viski yapımı ve son yıllarda gelişmeye başlayan dokumacılık ve turizmdir. Nüfus (1980) 6.098.

Campeche, Meksika'nın güneydoğusunda, Yucatán Yarımadasında eyalet. Adı eski Maya eyaleti Kimpech'ten (Campech) gelir. 1857'de Yucatán eyaletinden bazı toprakların ayrılmasıyla oluşturulmuştur. Kuzey ve doğuda Yucatán eyaleti, kuzeybatıda Meksika Körfezi, doğuda Meksika'nın Quintana Roo toprakları, güneyde de Guatemala ile çevrilidir. Yüzölçümü 50.812 km²'dir. Kuzeyde alçak tepelerle parçalanmış kireçtaşı oluşumlu alçak ve düz bir ovayı kaplar. Kurak ve yarı kurak kuzey kesiminde tarım ve hayvan besiciliği için gerekli su kaynaklarını sağlayan derin mağaralar ve yeraltı dehlizleri vardır. Eyalet merkezi Campeche kenti-

nin doğu ve güneyi tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Bu ormanların çoğu insanların yaşamasına elverişli değildir. Eyaletin güneyinden geçen akarsular, grışinde yörenin başlıca ambarı Ciudad del Carmen'in yer aldığı Términos Lagününe dökülür. Başlıca gelir kaynağı özellikle sert ağaçlardan elde edilen orman ürünleridir, ticar balıkçılık da ekonomide önemli bir yer tutar. Campeche Meksika'nın iç kesimlerine deniz, demir, kara ve hava yoluyla bağlanır. Nüfus (1990 geç.) 528.824

Campeche, Meksika'nın güneydoğusunda, Meksika Körfezi kıyısında, Campeche eyaletinin merkezi liman kenti. Campeche

Campeche'de eyalet yönetim binası, Meksika Ray Hain-Photo Researchers

Koyunu çevreleyen dağların oluşturduğu doğal bir amfiteyatronun içinde kalan verimli bir ovanın en batı ucunda yer alır. İspanyolların 1540'ta Kimpech adlı bir Maya köyünün bulunduğu yerde kurduğu ilk kasabanın kalıntıları günümüze kalmıştır. 18. yüzyılda körfezdeki üç limandan biri olarak kurulan Campeche de Baranda, Yucatán Yarımadasının büyük ölçüde boyarmadde ve tuz ihracına dayanan ticaretini elinde tutarak hızla gelişti. 19. yüzyıl başlarında değişik dönemlerde Yucatán'ın merkezi oldu; 1863'te yeni kurulan Campeche eyaletinin merkezi yapıldı. Özellikle kökboyalarn yerini kimyasal boyaların almasından sonra ekonomik önemini yitirmesine karşın, boyarmadde, pamuk, pirinç, şeker kamışı, tütün ve gitar ihracatını sürdürmektedir. Bununla birlikte bugünkü ekonomik önemi, Campeche Koyu açıklarındaki petrol yataklarına yakınlığından kaynaklanmaktadır. Kentin ilginç yapıları arasında sömürge döneminden kalma kiliseler, eski hisar ve 17. yüzyılda korsanlardan korunmak için yapılan surlar vardır. 1954'te kurulan Güneydoğu Üniversitesi'nin bulunduğu Campeche, kara, demir ve hava yoluyla Mérida'ya ve Meksika'nın iç kesimindeki kentlere bağlanır. Nüfus (1980) 128.434.

Campeche Koyu, CAMPECHE KÖRFEZİ ya da BOGAZI olarak da bilinir, İspanyolca BAHIA, GOLFO ya da SONDO, DE CAMPECHE, Meksika'nın güneyinde Meksika Körfezinin bir girintisini oluşturan koy. Doğuda Yucatán Yarımadası, güneyde Tehuantepec Kıştağı, batıda da Veracruz eyaletinin güney kesimi ile çevrilidir. 15.540 km²'lik bir alanı kaplar. Su çekliği 3 m'den fazla gemilerin yanaşmasına elverişli değildir. Koya dökülen başlıca akarsular Papaloápan, Coatzacoalcos, Grijalva, Usumacinta ve Candelaria'dır. Koyun alçak kıyılarında içinden Candelaria Irmağı geçen Términos Lagünü'nün yanı sıra birçok lagün ve bataklık uzanır. Kıyıda-

ki Veracruz, Coatzacoalcas, Ciudad del Carmen ve Campeche kentleri arasında karayolu bağlantısı vardır. 1970'lerde açıklarda petrol yatakları bulunmasından sonra, günde 1 milyon 308 bin varillik üretimiyle Meksika'nın en büyük petrol üretim merkezi durumuna gelmiştir. 1979'da patlayan Ixtoc 1 kuyusundan Meksika Körfezine yayılan 3 milyon varil ham petrolün bir bölümü 1.000 km kadar uzakta Texas kıyılarına kadar ulaşmış ve kuyu ancak 1980 başlarında kapatılabilmektedir. Meksika hükümeti döküntüleri toplamak ve denetim altına almak için yaklaşık 132 milyon dolar harcamak zorunda kalmıştır. Koydan elde edilen petrol ve doğal gaz, boru hattı bağlantılarının ve bir tanker dolum tesisinin bulunduğu Minatitlán kenti yakınlarındaki Coatzacoalcas'a deniz altından ve boru hatlarıyla taşınır.

Campephagidae, Passeriformes (ötücükuşlar) takımından 70 tür içeren kuş familyası. Afrika'dan Büyük Okyanus adalarına kadar yayılmış olan bu familya üyeleri 13-55 cm uzunluğunda, ucu hafifçe kıvrık gagalı ve oldukça uzun kuyrukludur. Birçoğu tırtıllara olan düşkünlüğüyle tanınır. Büyük bölümü meyve de yer. Bu kuşlara en çok ormanlarda ve meyve bahçelerinde rastlanır. Genellikle gürültücü sürüler oluşturur, ağaçtan ağaca uçuşurlar. Çanak biçimindeki yuvaları genellikle ağaç tepelerinde bulunur. Dişiler bu yuvalara 2-5 yumurta bırakır. Yavruları genellikle beyaz hav tüylüdür. Erkeklerden çok farklı renk ve desenlerle olabilen gençler dişilere benzer. *Pericrocotus*(*) bu familyanın bir cinsidir.

Campi, Giulio (d. 1502, Cremona - ö. 1572, Cremona, Milano Düklüğü), Cremona okulunun oluşmasına öncülük eden İtalyan ressam ve mimar. Öğrencilerinin de sürdürdüğü üslubu zarif ve eklektikti. Hem yağlıboya, hem de fresk tekniğiyle gerçekleştirdiği çok sayıda yapıtı, renk zenginliğiyle dikkati çeker.

Campi ilk resim derslerini babası Galeazzo'dan (1475-1563) aldı. Cremona okulunun ilk temsilcileri arasında Campi'nin kardeşleri Vincenzo (1536-91) ve Antonio da (1525-87) vardı. Antonio aynı zamanda heykeltıraş ve Cremona kentinin tarihçisiydi. Bir kuyumcu olan Pietro Campi'nin oğlu Bernardino Campi (1522 - y. 1592) Giulio'nun öğrencisiydi. Baba mesleğini sürdürdüğü gibi, portreleri ve dinsel konulardaki resimleriyle de tanındı.

Campidano, İtalya'da, Sardinya'nın güneybatısında, dar (32 km) ve alçak ova. Oristano Körfezinden iç kesime doğru 110 km kadar uzanır. Sardinya'nın güneybatısında küçük bir dağlık bölge olan Iglesiente ile adanın doğu yarısını kaplayan Doğu yükseltilerini birbirinden ayırır. Başlıca ürünleri tahıl, zeytin, badem, sebze, meyve ve şaraplık üzumdür. 1946'ya değin sıtma yayan bir bataklik görünümünde olan Campidano, akacıklama çalışmaları ve Mannu Irmağı boyunca topraktan yararlanma konusunda geliştirilen yeni yöntemler sonucunda, verimli ve yoğun nüfuslu bir bölge durumuna gelmiştir. Başlıca kentleri Oristano ve Terralba'dır.

Campin, Robert (d. y. 1378, Tournai - ö. 26 Nisan 1444, Tournai, Fransa), Flaman resminin ilk ve en büyük ustalarından biri. Üslubuna ve başka bazı özelliklerine bakılarak Flémalle'li Usta'nın o olduğu sanılmıştır. Doğalcı biçim anlayışı ve sıradan nesne-

leri şiirsel bir biçimde betimleyişi gibi özellikleriyle Campin, o dönemdeki uluslararası gotik üsluptan kopuşu temsil ettiği gibi, Kuzey Rönesans ressamlarının geliştirdiği yeniliklerin ve Jan van Eyck'in da öncüsü sayılır.

Belgeler Campin'in 1406'da Tournai'de bir usta ressam sayıldığını göstermektedir. 1427'de atölyesine Rogelet de la Pasture (genellikle Rogier van der Weyden olduğu düşünülür) ile Jacques Daret adlı iki öğrencinin girdiği bilinmektedir. Jacques Daret'ye ait olduğu saptanabilen tek yapıt Arras yakınlarındaki St. Vaast Manastırı için yapılmış bir altar panosudur. Bu yapıt bir yandan Rogier van der Weyden'in resimleri, öte yandan da Flémalle'li Usta'nın erken dönem yapıtlarıyla üslup benzerlikleri gösterir. Bu iki ressamın yapıtları birbirinin kopyası olmadığına göre, aralarındaki benzerlik, ikisinin de aynı kalıplara bağlı çalışmış olmasından ileri gelmektedir. Tournai kayıtlarında hem Daret'nin, hem de Rogier'nin ustası olarak Campin'in adı geçtiğinden, genellikle onun Flémalle'li Usta ile aynı kişi olduğu varsayılmıştır. Bazı uzmanlar ise üslup açısından bir değerlendirme yaparak, Flémalle'li Usta'nın elinden çıktığı ileri sürülen yapıtların Rogier'nin erken dönem çalışmaları olduğu sonucuna varmışlardır.

Campin'in sanatı, yazma kitap resimlerine çok şey borçludur. Ama onun yapıtları, döneminin başka kitap resimlerinden daha üstün bir gözlem gücü ve hacimlendirme yeteneğini ortaya koyar. Başyapıtlarından biri sayılan "Mérode Altar Panosu" (y. 1428) üç kanatlıdır (triptik). Ortada Meryem'e Müjde sahnesi, yan kanatlarda da bağışçılarla Aziz Yusuf (The Cloisters, New York kenti) yer alır. Bu yapıtta Meryem kent yaşamı içinde betimlenmiştir. İç mekândaki eşyanın ayrıntılarının içten ve sevecen bir yaklaşımla işlenmesi, sonradan Flaman resim geleneğinin özelliklerinden biri olmuştur. Campin'in başka bir başyapıtı da Frankfurt am Main'deki Devlet Sanat Enstitüsü'nde bulunan yaklaşık 1440 tarihli bir altar panosunun iki kanadıdır. Arkasında Üçleme'nin, ön yüzünde ise Meryem, Çocuk İsa ve Aziz Veronica'nın yer aldıkları bu yapıtın Flémalle Manastırı'ndan geldiği söylenmektedir. Genellikle Campin'in olduğu ileri sürülen başka yapıtlar arasında, Londra'daki Ulusal Galerî'de bulunan "Haleli Meryem" ile ikili bir portre, Dijon'daki yaklaşık 1430 tarihli bir "İsa'nın Doğumu" ve Madrid'deki Prado Müzesi'nde bulunan "Werl Altar Panosu" vardır.

Campina Grande, Brezilya'nın kuzeydoğusunda, Paraíba eyaletinin doğusunda kent. Bacamarte Dağlarında deniz düzeyinden 550 m yükseklikte yer alır. Bir Ariú Yerli köyünün yerinde kurulan yerleşmenin ilk adı Porta do Sertão (Çöl Kapısı) idi. 1766'da köy yapıldıktan sonra 1864'te kent statüsü kazandı ve Campina Grande (Büyük Ova) adını aldı. Önemli bir ticaret ve sanayi kenti; pamuk, sisal, feijão (fasulye), manyok ve deri ürünlerinin dağıtım merkezidir. Başlıca sanayi dalları dokuma, metalurji, plastik eşya ve ilaç yapımıdır. Bir bölge üniversitesinin bulunduğu kentte maden ve tarım araştırma istasyonları ile bir sanat müzesi de vardır. Kentte toplanan ürünler kara, demir, ırmak ve hava yolu ile doğudaki eyalet merkezi João Pessoa ve Recife'ye; Paraíba, komşu Pernambuco ile Rio Grande do Norte eyaletlerindeki öteki yerleşim merkezlerine gönderilir. Nüfus (1980) 222.229.

Campinas, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin doğusunda kent. Atibaia Irmağı yakın-

larındaki dağlık bölgede, deniz düzeyinden 693 m yükseklikte yer alır. Önceleri Nossa Senhora da Conceição de Campinas de Mato Grosso ve São Carlos olarak anılan Campinas, 1797'de kasaba statüsü alarak belediye merkezi oldu. 19. yüzyılda eyaletin başlıca ticari merkezi durumuna geldi. Sonraları bu konumunu São Paulo ve Santos'a kaptırdıysa da, günümüzde iç kesimlerden gelen kahve, turuncgil, kakao ve şeker kamışı gibi ürünlerin alım satım merkezi olarak önemi korumaktadır.

Eyalet tarım enstitüsü, büyük deneme çiftlikleri ve çeşitli tarımsal araştırma kurumlarının bulunduğu Campinas'in başlıca sanayi dalları dökümcülük, dokuma, kilit ve anahtar yapımı, güdü işleme ve ambalajlama, tarımsal araç ve motosiklet üretimidir. Campinas Papalık Katolik Üniversitesi ise 1941'de, Campinas Eyalet Üniversitesi ise 1962'de kurulmuştur. Opera bestecisi Antônio Carlos Gomez'in doğum yeri olan kentte çeşitli müze, tiyatro ve sanat galerilerinin yanı sıra bir de senfonî orkestrası vardır. São Paulo'nun 90 km kuzeybatısında São Paulo-Brasília otoyolu üzerinde yer alan kent, bir kara ve demir yolu kavşağıdır. Ayrıca uluslararası havalimanı vardır. Güzel manzaralı Ita Çağlayanı kentin 8 km kuzeyindedir. Nüfus (1980) 566.517.

Campion, Aziz Edmund (d. 25 Ocak 1540, Londra - ö. 1 Aralık 1581, Londra; azizler listesine kabulü, 25 Ekim 1970; yortu günü, 25 Ekim), Kraliçe I. Elizabeth döneminde öldürülen İngiliz Cizvit.

Londralı bir kitap satıcısının oğluydu. Anglikan Kilisesi'nde diyakozluğa atandığı sırada Oxford Üniversitesi'nde ders veriyordu. Kendi inançlarını sorgulayarak sonunda Katolik Kilisesi'ne daha yakın olduğunu kavradı. Fransa'nın kuzeyindeki Douai'de Katolik Kilisesi'ne kabul edildi; 1573'te Cizvit tarikatına girmek üzere Roma'ya gitti.

İnançları doğrultusunda ibadet etmeleri yasaklanan İngiliz Katoliklerine rahiplik etmek üzere 1580'de Cizvitler tarafından İngiltere'ye gönderildi. Ama inançları doğrultusunda siyasal ilişkilere girmekten özenle kaçındı. Berkshire, Oxfordshire, Northamptonshire ve Lancashire'da düzenlenen gizli Katolik toplantılarında vaazlar verdi. Anglikanlığa karşı kaleme aldığı "Decem rationes" (On Kanıt) adlı broşürünün 27 Haziran 1581'de Oxford'da St. Mary Katedrali'ndeki bir ayinden önce 400 nüsha çoğaltılarak dağıtılması büyük yankı uyandırdı.

Campion, Berkshire'daki Lyford'da 17 Temmuz 1581'de bir casus tarafından tutuklandı ve Londra Kulesi'ne kapatıldı. Ağır işkence görmesine karşın dinsel inançlarından vazgeçmeyi reddetmesi üzerine, kraliçeyi devirmek amacıyla komplo düzenlediği iddiasıyla yargılanarak idam edildi. Oxford Üniversitesi'ndeki Campion Salonu onun adını taşır.

Campion, Thomas, CAMPION olarak da yazılır (d. 12 Şubat 1567, Londra - ö. 1 Mart 1620, Londra), İngiliz şair, besteci, edebiyat ve müzik kuramcısı, hekim. 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarının parlak İngiliz lavta okulunun da seçkin şarkı yazarlarındandır. Ritimleri ve melodik yapıtları büyük bir ustalıklarla düzenlenmiş lirik şiirleri onun müzik yeteneğini yansıtır.

1581-84 arasında Cambridge Üniversitesi'ne gitti; ardından Londra'da hukuk okudu ama baroya alınmadı. 1606'da hekimliğe başlayana değin ne yaptığı pek bilinmemektedir. Fransa ve Felemenk'te tıp öğrenimi gördüğü sanılan Campion, hekimliği ölüme değin sürdürdü.

Campion'un yayımlanan ilk yapıtları, Sidney'nin *Astrophel and Stella* adlı yapıtının 1591 korsan baskısında adsız olarak çıkan beş şiiridir. Latince epigramlardan oluşan *Poemata*'yı (1595) 1601'de Philip Rosseter ile birlikte yazdıkları, eşlik müziği ve şiirleri Campion'un elinden çıkan *A Booke of Ayres* (Ayreler Kitabı) izledi. Campion 1607'de bir, 1613'te de üç mask oyunu yazdı. *Two Bookes of Ayres* da (İki Ayre Kitabı) büyük olasılıkla aynı yıl yayımlandı. *The Third and Fourth Booke of Ayres* (Üçüncü ve Dördüncü Ayreler Kitabı) 1617'de çıktı; kontrapuan üzerine incelemesi (ty) bunu izlemiş olabilir.

Campion'ın lavta eşlikli lirik şiirleri ve şarkıları her zaman en çok ilgi çeken yapıtları olmuştur. Madrigallerden çok ayreler için yazdığı müzik zarif, kolay söylenebilir ve etkileyicidir. Müzik kuramları önemsiz olmakla birlikte, Campion müziği eski modal sistemden çok, majör ve minör çağdaş tonalite sistemi içinde tasarlamıştır. Uyak konusundaki görüşlerini *Observations in the Art of English Poesie*'de (1602; İngiliz Şiir Sanatı Üzerine Gözlemler) açıklamıştır. Bu yapıtında uyaklı, vurgulu ölçü kullanmasını eleştirmiş, zamanlama ile ses süresinin şiirin yapısındaki temel öge olduğunu ileri sürmüştür. İngiliz şiirinde dize ve kıta birimlerinin, ayak ve hece çeşitliliğine olanak veren bir kararlılık sağladığını savunmuştur.

Campion nicel ve uyaksız bir şiirin savunuculuğunu yapmakla birlikte, klasik lirik şiiri *Rosecheekt Lawra, Come* (Gülbeniz Lawra, Gel) dışında, genellikle bu tür şiirler yazmamıştır. Onun lirik bir şair olarak özgünlüğü, daha çok Elizabeth döneminin alışılmış konularını ele alış biçimindedir. Durağan tablolara betimlemeyi amaçlayan görsel imajlardan çok, doğal dünyanın güzelliklerini ses, müzik, hareket ya da değişim yoluyla dile getirmiştir. Bu yaklaşımı ve akıcı, ama düzensiz sözel ritimleriyle Campion, çok kullanılagelmiş konulara yeni bir tazelik katmış, aynı zamanda en sıradan duygulara bile dolaysız ve kişisel bir gerçeklik kazandırmıştır. W. A. Auden'in derlediği *The Selected Songs* (Seçme Şarkılar) 1972'de yayımlanmıştır.

Campo Formio Antlaşması, Fransa ile Avusturya arasında, Udine'nin güneybatısında Friuli-Venezia Giulia'daki Campo Formio (bugün Campoformido) köyünde imzalanan barış antlaşması (17 Ekim 1797).

Napoléon Bonaparte'nin ilk İtalya seferinde Avusturya'nın uğradığı yenilgiden sonra imzalanan ve Napoléon'un Birinci Koalisyon'a karşı kazandığı zaferi noktalayan antlaşmayla, Fransa fethettiği toprakların önemli bir bölümünü elinde tuttu. Kuzey İtalya'daki Cisalpine ve Liguria cumhuriyetleri Fransız nüfuzu altına girenken, Adriya Denizinde Venedik'e ait İon Adaları Fransa'ya verildi. Napoléon, Avusturya'nın Lombardiya'da yitirdiği topraklara karşılık olarak İstria, Dalmaçya ve Venedik kentini de içine alan Adige Irmağının doğusundaki Venedik topraklarını Avusturya'ya bıraktı. Böylelikle, Venedik'in 1.100 yıl süren bağımsızlığı bu antlaşmayla son buldu. Belçika'daki topraklarını Fransa'ya bırakan Avusturya, sonradan imparatorun toplayacağı bir mecliste onaylanmak koşuluyla, Fransa'nın, Ren Irmağının sol yakasında Mainz de dahil olmak üzere Basel'den Andernach'a kadar işgal ettiği toprakları ilhak etmesine razı oldu. Buna karşılık Fransa da Avusturya'nın Salzburg ve Bavarya'nın bir bölümünü ele geçirmesine yardımcı olmak için nüfuzunu kullanmaya söz verdi. Ayrıca antlaşmadaki gizli bir hükümle Avusturya'nın eski müttefiki Prusya'ya

sağış tazminatı olarak toprak verilmemesi kararlaştırıldı.

Prusya Ocak 1795'te Polonya'nın üçüncü kez bölünmesinin ardından Mart 1795'te Fransa ile barış yapmış olduğundan, Campo Formio Antlaşması'yla Fransa'ya karşı kurulan Birinci Koalisyon'dan geriye yalnızca İngiltere kaldı.

Campo Grande, Brezilya'nın güneybatısında, Mato Grosso do Sul eyaletinin merkezi kent. Anhandu Irmağı kaynağının yakınlarında, Maracaju Dağları üzerinde ve deniz düzeyinden 540 m yükseklikte yer alır. Mato Grosso do Sul'un en büyük kenti ve başlıca ticaret merkezidir. Brezilya hükümeti 1975'te kentin yakınlarındaki geniş fundalık arazileri temizleyerek tarıma açmıştır. Günümüzde bu topraklarda mısır, kahve, piriç ve fasulye (*feijão*) ekilmektedir. Başlıca ekonomik uğraşlar, sığır taşımacılığı, konserve, et, deri, post, çay (*maté*) ve öteki tarım ürünlerinin işlenmesidir. Mato Grosso do Sul Eyalet Üniversitesi 1970'te kurulmuştur. São Paulo-Corumba Demiryolu'nun üzerinde yer alan Campo Grande, eyaleti güneydoğu yönünde geçerek Paraguay sınırına kadar uzanan ikincil demiryolu hattının başlangıç noktasıdır. Ülkenin iç kesimlerindeki hayvancılık ve tarım bölgelerini São Paulo'ya bağlayan karayollarının kavşak noktasında bulunan kentte bir de havaalanı vardır. Nüfus (1980) 282.844.

Campoamor y Campoosorio, Ramón de (d. 24 Eylül 1817, Navia - ö. 12 Şubat 1901, Madrid, İspanya), döneminin toplumsal davranışlarını anlatan yapıtlarıyla önem kazanan İspanyol şair. Latince ve felsefe eğitimi gördükten sonra tıp öğrenimi için 1838'de Madrid'e gitti. Ama tıp yerine

Campoamor y Campoosorio, oymabaskı
Archivo Mas, Barcelona

edebiyata yöneldi. *Ternezos y floras* (1842; Sevgi Sözleri ve Çiçekler) ve *Ayes de alma* (1842; Ruhun Çılgınlığı) adlı ilk yapıtlarında romantik İspanyol şair Zorilla'nın etkisinde kaldıysa da, yalın şiirlerden oluşan *Doloras* (1842) adlı kitabıyla romantizmden koptu. Atasözlerine çok benzeyen bu şiirler, yeni şiirsel biçimlerin müjdecisi olarak karşılandı. Deneyisel şiirler yazmayı yaşamı boyunca sürdüren Campoamor, *Pequeños poemas* (1871; Küçük Şiirler) ve *Humoradas* (1886; Hoş Şakalar) adlı kitaplarını yayımladı. Çoğu şiiri, yapmacık bir yalınlıkla yazılmış uyaklı bir düzyazının gerisinde saklı duygusal bir felsefi içerikten öteye geçmez.

Campobasso, İtalya'nın ortagüney kesiminde, Molise yönetim bölgesinin ve Campobasso ilinin merkezi kent. Napoli'nin kuzeydoğusunda yer alır. Bir tepenin üzerinde kurulu olan eski kentin 1732'de terk edilmesinden sonra, aşağıdaki verimli ova da yeni bir kent kurulmuştur. Eski kentte

surları ortaçağdan kalma altı kuleli Castello Monforte'nin (1459) kalıntıları ile S. Bartolomeo ve S. Giorgio adlı iki romanesk kilise vardır. Yeni-klasik üslupta inşa edilmiş olan katedral ile eski İtalya halklarından Samnili, Frentani ve Kampanilere ait değerli eşyaların sergilendiği arkeoloji müzesi yeni kenttedir. Kentin başlıca tarım ürünleri kışın olgunlaşan ünlü armutlar ve yarı sert *scamorze* peyniridir. Uzun bir geçmişi olan özgün çatal-kaşık imalatı genilemekle birlikte, kaldırım taşı ve sabun imalatı sürmektedir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 48.291.

Campobello Adası, Kanada'da New Brunswick'in güneybatısında, Fundy Körfezindeki Passamaquoddy Koyunun girişinde bulunan küçük adalar grubunun Grand Manan'dan sonraki ikinci büyük adası. Uzunluğu 14 km, genişliği ise 5 km'dir. Kanada'ya bağlı olmasına ve Charlotte ilinin bir parçası olarak yönetilmesine karşın, ABD başkanı Franklin D. Roosevelt'in yazlık evinin burada bulunması nedeniyle ABD'yle sıkı bağları vardır. Ada, 1767'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden Kaptan William Owen'a bağlandı. Owen, o sırada eyalet valisi olan Lord William Campbell'in anısına konmuş olan Campbell adını, İspanyolca ve İtalyanca "güzel manzaralı topraklar" anlamına gelen Campobello olarak değiştirdi. F.D. Roosevelt'in babası James Roosevelt 1883'te Welshpool'un (Welchpool) batı kıyısında bir ev satın aldı. F.D. Roosevelt'e 1906'da annesinin verdiği 34 odalı kır evi, 1930'larda başkanın dinlenme yeri olarak ün kazandı. Daha sonra müze olarak Kanada ve ABD hükümetlerine devredilen ev, 1.050 hektarlık Roosevelt Campobello Uluslararası Parkı'nın (1964) içinde yer almaktadır.

Maine eyaletindeki Lubec'e Uluslararası Roosevelt Köprüsü'yle (1962) bağlanan adada balıkçılar yaşar. Adayı çevreleyen kumlu koylar ve girintiler balıkçı tekneleri için sığınak görevi görür. Sarp burunların tepesinde çok güzel deniz fenerleri bulunur. Campobello Eyalet Parkı (10 ha) batı kıyısındaki, güzel manzaralı Herring Koyuna bakar. Nüfus (1981) 1.424.

Campos, Brezilya'nın doğusunda, Rio de Janeiro eyaletinin kuzeydoğusunda kent. Atlas Okyanusu kıyısında, Paraíba do Sul Irmağının denize döküldüğü noktadan 56 km yukarda ve deniz düzeyinden 13 m yüksekte yer alır. Eyaletin en önemli ticari kentlerinden biri olan Campos'ta kakao, şeker kamışı, kahve, piriç, mısır ve fasulye (*feijão*) yetiştirilir; rom ve hayvan ürünleri işlenir. 1980'de Atlas Okyanusundaki Campos Havzasında petrol aramak amacıyla sondaj çalışmaları başlatılmıştır. Rio de Janeiro, Espírito Santo eyaletinde Vitória ve Paraisa Vadisindeki kentlerle demiryolu bağlantısı olan kente ırmak ve hava yoluyla da ulaşılabilir. Nüfus (1980) 174.218.

Campos, Arsenio Martínez bak. Martínez Campos, Arsenio

Campos, Haroldo de ve Augusto de (sırasıyla d. 19 Ağustos 1929, São Paulo, Brezilya; d. 1931, São Paulo, Brezilya), 1950'lerde Brezilya'da gelişen somut şiir (*) akımının başlıca temsilcileri olarak bilinen şair ve edebiyat eleştirmenleri. Campos kardeşler Décio Pignatari ve Ferreira Gullar ile birlikte 1956'da somut şiirin ilk örneklerini verdiler. Aynı yıl öncü sanat ve

şiiir dergileri *Noigandres* ve *Invenção*'yu yayımladılar. Somut şiir akımı, tümüyle sözel bir şiir anlayışından uzaklaşarak akımın savunucularının deyimiyle "sözel-işitsel-görsel" bir anlatıma ulaşmaya çalışıyor, geometrik ve grafik öğeleri de şiirsel sürece katmayı amaçlıyordu. Sözel biçimler yerine ideogramlar kullanılması, şiirin beyaz üstüne siyah (ya da tam tersi) bir sayfa düzeniyle tasarlanması ve yalnızca duyulan ve okunan değil, aynı zamanda görülen ve dokunulan bir nesne olarak yaratılması, somut şiir akımına bağlı şairlerin deneylerinden bazılarını. Campos kardeşler ve Décio Pignatari 1965'te *Teoria da Poesia Concreta*'yı (Somut Şiir Kuramı) yayımladılar. Haroldo ve Augusto ayrıca, Ezra Pound (1960), e.e. cummings (1960), James Joyce (1962), Vladimir Mayakovski (1967) ve Stéphane Mallarmé'nin (1970) yapıtlarını Portekizceye çevirdiler. Haroldo de Campos bazı deneylerini *Metalinguagem* (1967; Üstdil) ve *A Arte no Horizonte do Provável* (1969; Olasılığın Ufkundaki Sana) adlı kitaplarında topladı.

Campos do Jordão, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin güneydoğusunda kent. Mantiqueira Dağları üzerinde, 1.700 m yükseklikte yer alır. 1700'de kurulan kent, bir sağlık ve turizm merkezi olarak gelişmiştir. Ekonomisinde meyvecilik (papaya, mango, guava, çarkıfelek meyvesi ve portakal) önemli bir yer tutar. Çok miktarda su kaynağı ve çağlayanın bulunduğu kentin

Campos do Jordão'da bahçeler, Brezilya
Plessner International

çevresi güzel manzaralarıyla ünlüdür. Pedro do Baú (1.829 m) ve Itapeva (1.859 m) dağlarına yakın olan kent São Paulo ve Rio de Janeiro'ya karayolları ve bir demiryoluyla bağlanır. Nüfus (1980 geç.) 23.330.

Camptosaurus, Üst Jura ile Alt Kretase (Tebeşir) dönemlerinden (y. 136 milyon yıl önce) kalma kayaçlarda fosilleri bulunan, soyu tükenmiş otçul dinazor cinsi. *Ornithischia* takımından, iki ayağı üzerinde yürüyen oldukça ilkel bir hayvan olan *Camptosaurus*'un boyu 2-6 m arasında değişir. Arka ayakları çok güçlü, daha kısa olan ön ayakları ise, dört ayak üzerinde yürümesi gerektiğinde, özellikle otlarken gövdesini destekleyecek kadar gelişmiştir. Oldukça iri olan kuyruğu da, dik durduğu zaman hayvanın gövdesine destek olabiliyordu.

Camptosaurus'un kafatası basık, uzun ve iri, burun delikleri geniştir. Altçene kemiği üsttekinden daha kısa olmakla birlikte, çenesi, çiğneme sırasında dişlerinin karşılıklı gelmesini sağlayacak kadar esnektir. Yalnızca çenenin yanlarında sıralanmış olan dişleri geniş ve yaprak biçimindedir. Büyük

olasılıkla boynuzsu levhalarla kaplı olan gagamsı ağzı, hayvanın otlamasına yardımcı olmuştur.

Campus Martius, eski Roma'da Tiber Irmağı kıyısında taşkın ova; İÖ 5. yüzyılda Apollon Tapınağı ile Mars Sunağı'nın bulunduğu yer. Önceleri genellikle askeri eğitim alanı olarak kullanılan, daha sonra kurutularak yerleşime açılan ovada, İÖ 1. yüzyıla doğru üzerinde hamam, amfityatro, tiyatro, gimnazyum ve krematoryum gibi birçok büyük kamu binası yapıldı.

Pantheon, bugüne kalmış en önemli yapıdır. Tarihçi Livius (İÖ 1. yy), yörede sık sık görülen volkanik duman nedeniyle, *Campus Martius'u campus ignifer* (ateşli yer) olarak adlandırmıştı.

Camrose, Kanada'da, Alberta eyaletinin orta kesiminde kent. Camrose Çayı üzerinde, Bittern Gölünün yakınlarında ve Edmonton'un 93 km güneydoğusunda yer alır. 1905'te köy olarak değiştirildi. Metodist din adamı Joseph W. Sparling'den gelen (1843-1912) ilk adı, 1907'de kasaba olduktan sonra Galler'deki Camrose'dan esinlenerek Camrose olarak değiştirildi. 1955'te kent tüzel kimliği kazandı. Bir tarım, mandıracılık ve demiryolu merkezi olan Camrose, yüzlerce petrol kuyusuyla çevrilidir. Kentte çelik üretiminin yanı sıra tahıl, un ve et ürünleri işlenir. Camrose Lutheran College (1991) buradadır. Nüfus (1986) 12.968.

Camrud, Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nde, Peşaver ilinin doğrudan merkezi yönetime bağlı Hayber ilçesinde kasaba. Hayber Geçidinin girişinde, deniz düzeyinden 461 m yükseklikte yer alır. Peşaver ve Afganistan sınırındaki geçidin sonunda bulunan Landi Kotal'a kara ve demir yoluyla bağlanır. Mihrace Rancit Singh'in komutanlarından Sih Hari Singh Nalva'nın y. 1836'da yaptırdığı ve surlarının kalınlığı 3 m'yi bulan kalesiyle dikkati çeken Camrud, önceleri Sihlerin dağınık kabilelere karşı kazandığı zaferin anısına konan Fetihgarh adını taşıyordu. II. Afgan Savaşı'nda (1878-79) bir İngiliz sınır karakolu olarak önem kazanan kale, Peştu Afridi kabilisinin başlattığı dinsel ayaklanma üzerine girilen Tira seferi (1897-98) sırasında harekât üssü olarak kullanıldı. Hayber geçiş vergilerinin toplandığı Camrud'da çeşitli mermer ocakları da vardır.

camsı bazalt bak. takilit

camsı cisim, göz yuvasının içinde, gözmerceğinin arkasındaki boşluğun büyük bölümünü dolduran, pelte kıvamındaki saydam madde. Camsı cisim, kollajen, vitrozin ve hiyalüronik asit gibi katı maddeler içerdiğinden yarı katı yapıdadır; bu bakımdan bileşimi korneanın bileşimine benzer, ancak korneadaki su oranı yaklaşık yüzde 75 iken camsı cisimde bu oran yüzde 98'i bulur. Bu peltemsi maddenin ağıtabakadaki bazı hücrelerden salgılandığı sanılmaktadır. Camsı cisimde genellikle hücre bulunmaz; ama yüzeyinde, Balazs hiyalositleri denen ve büyük olasılıkla hiyalüronik asidin yıkımından ve yapımından sorumlu olan özelleşmiş hücre kümeleri yüzer. Camsı cismin görevi, bulunduğu boşluğun iç yüzeyini döşeyen ağıtabakayı damartabakaya doğru iterek yaklaştırmaktır.

Camú Irmağı, Dominik Cumhuriyeti'nin ortakuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde ırmağ. Ana kaynakları Santiago de los Caballeros ve La Vega yakınlarındaki Orta Cordillera'dan doğar. Uzunluğu yaklaşık 80 km'dir. Genellikle doğuya doğru akarak verimli La

Vega Real bölgesinden geçtikten sonra, Pimentel'in tam güneydoğusunda Yuna Irmağıyla birleşir. Camú Irmağı ve kollarından daha çok piring tarlalarının sulanmasında yararlanılır.

Camus, Albert (d. 7 Kasım 1913, Mondovi, Cezayir - ö. 4 Ocak 1960, Sens yakınları, Fransa), Fransız düşünür, romancı, deneme ve oyun yazarı. 1957 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

Gençliği. Alsace'lı yoksul bir işçi olan babası, Camus'nün doğumundan hemen sonra, I. Dünya Savaşı'nda ilk Marne Çarpışması'nda öldü. İspanyol asıllı annesi, çocuklarına bakabilmek için ev işlerinde çalıştı. Camus, erkek kardeşi Lucien ve annesi, Cezayir'in işçi mahallelerinden birindeki iki odalı bir evde, anneannesi ve felçli dayısıyla birlikte yaşadılar. Camus, denemelerinden oluşan ilk kitabı *L'Envers et l'endroi*'da (1937; *Tersi ve Yüzü*, 1963) bu yıllarda yaşadığı ortamı anlatır ve annesi, anneannesi ve dayısını tanıtır. İkinci deneme kitabı *Noces* (1938; *Düğün Gecesi*) Cezayir köy yaşamına lirik bir bakış getirir ve doğanın güzelliğini, yoksulların bile sahip olabileceği bir zenginlik olarak sunar. Her iki kitap da insanın dayanıksız ölümü yapısı ile maddi dünyanın dayanıklılığı arasındaki karşıtlığı ortaya koyar.

Camus 1918'de ilkokula başladı. Öğretmeni Louis Germain'in yardımıyla bir burs kazanarak 1923'te liseye girdi (34 yıl sonra Nobel Edebiyat Ödülü'nü alırken yaptığı konuşmayı Germain'e ithaf eden Camus, kendine özgü bağlılık anlayışını sergiliyordu). Bundan sonra okumaya ve futbol, yüzme ve boks gibi çeşitli spor dallarına merak sardı. 1930'da vereme yakalanınca spor yaşamı sona erdi, eğitimi de engellendi. On beş yıldır yaşadığı sağlıksız evden ayrılmak zorunda kalan Camus, bir süre Voltaire'in görüşlerini benimseyen ve kasaplık yapan bir akrabasıyla aynı evde oturdu. Daha sonra yalnız yaşamaya karar verdi ve çeşitli işlerde çalıştı. Bu arada Cezayir Üniversitesi'nin felsefe bölümüne yazıldı.

Üniversitede, özellikle edebiyat ve felsefe alanındaki görüşlerini geliştirmesine yardım eden, kendisi gibi futbol meraklısı öğretmeni Jean Grenier'den etkilendi. Plotinus ve Aziz Augustinus'un felsefi yazılarına dayanarak Yunan ve Hristiyan düşüncesi arasındaki ilişkiyi inceleyen teziyle 1936'da yükseköğrenim diploması aldı. Üniversitede öğretim üyeliği yapmasına olanak verecek *agrégé* (doçentlik) sınavına aday oldu, ama hastalığının yeniden şiddetlenmesi bu girişiminin sonuçsuz kalmasına yol açtı. Sağlığına kavuşmak için Fransız Alpleri'nde bir tatil yoresine gitti. Bu ilk Avrupa gezisinden Cezayir'e, Floransa, Piza ve Cenovalarından döndü.

Edebiyat yönü. 1930'larda ilgi alanı genişleyen Camus, Gide, Montherlant, Malraux gibi çağdaş yazarların yanı sıra, Fransız klasiklerini de okudu; Cezayir'in genç solcu aydınları arasında yer aldı. 1934-35'te kısa bir süre Komünist Parti üyesi oldu. Ayrıca Théâtre du Travail (İşçi Tiyatrosu) için oyunlar yazdı, uyarlamalar yaptı, oyun yönetti ve oynadı. Daha sonra Théâtre de l'Équipe (Grup Tiyatrosu) adını alan bu topluluk, işçilere iyi oyunlar sunmak amacıyla kurulmuştu. Camus'nün tiyatro sevgisi yaşamının sonuna değin sürdü. Ama en az ilgi gören yapıtları da oyunları oldu. Gene de (sırasıyla) 1944 ve 1945'te sahnelenen *Le Malentendu* (Yanlışlık; 1960, 1984) ve *Caligula* (Caligula, 1969) uyumsuzluk tiyatrosunun dönüm noktalarından sayılır. 1956'da Faulkner'in *Requiem For a Nun* (Bir Rahi-

benin Ruhu İçin Dua) adlı yapıtından ve 1959'da Dostoyevski'nin *Besi* (Ecinniler) adlı romanından yaptığı sahne uyarlamaları da tiyatroya önemli katkılarındandır.

II. Dünya Savaşı'ndan önceki iki yıl *Alger-Républicain* gazetesinde başyazarlık, yayın yönetmeni yardımcılığı, politika muhabirliği ve kitap eleştirmenliği gibi çeşitli görevler aldı. Sartre'in ilk edebiyat yapıtlarının bazı- larını tanıttı ve Kabilya bölgesi Müslüman- larının toplumsal koşullarını inceleyen önemli bir yazı dizisi hazırladı. *Actuelles III* (1958) adlı kitabında kısıltılarla yeniden yayımlanan bu makaleler, 1954'te Cezayir Savaşı'na yol açan birçok haksızlığa 15 yıl öncesinden dikkati çekiyordu. Camus, poli- tik-ideolojik olmaktan çok insancıl bir tutumla ama sömürgeciliğin yol açtığı haksız- lıkları gözardı etmeden, Fransa'nın gelecekte de Cezayir yaşamında etkili olabileceğini düşündü.

Fransız işgalinin son yıllarıyla kurtuluşu izleyen yıllar en etkili gazetecilik dönemi

Camus, Henri Cartier-Bresson'un fotoğrafı
Henri Cartier-Bresson-Magnum

oldu. Camus Paris'in günlük *Combat* gazetesinin (büyük bölümünden gene onun so- rumlu olduğu Direniş Hareketi'ne bağlı tek sayfalık bir gazetenin devanı) genel yayın yönetmeni olarak adalete, gerçeğe ve her türlü siyasal eylemin sağlam bir ahlaki temele dayanması gerektiği inancına dayanan bağımsız bir sol çizgi izledi. Daha sonra gerek sağın, gerek solun kısa vadeli çıkarla- ra yönelik politikalarının yarattığı düş kırık- lıyla 1947'de *Combat* ile ilişkisini kesti.

Artık Camus edebiyat alanında sözü edi- len biri olmuştu. Savaştan önce başladığı ve 1942'de yayımlanan ilk romanı *L'Étranger*' de (Yabancı, 1953, 1991) bir Arabı öldüren, ama bu suçtan çok, yalnızca gerçek duygula- rını dile getirdiği ve toplumun istediği kalıba girmeyi reddettiği için toplum dışına itilen ve ölüme cezalandırılan bir "yabancı" aracılığıyla, 20. yüzyıl insanının içine düştü- ğü yabancılaşmayı ele aldı. Çağdaş nihilizmi saçma (absurd) olgusu bağlamında incele- yen felsefi denemesi *Le Mythe de Sisyphe* de (Sisyphos Efsanesi, 1962 / *Sisyphos Söyle- ni*, 1983, 1988) aynı yıl yayımlandı. Nihiliz- min üstesinden gelme yollarını aradığı ikinci romanı *La Peste* (1947; *Veba*, 1955, 1985) Oran'da bir salgın hastalığı yenmeye çalışan insanların simgesel öyküsüdür. Romandaki kişiler, salgına karşı verdikleri savaşta başarıları olabilecekleri bile bile yılmadan, insanın değerini ve insanlar arası kardeşliği

savundukları için önem taşırlar. Bu yapıtıyla Camus, düşüncesinin temelini oluşturan "saçma" kavramından ahlaki ve metafizik "başkaldırı" düşüncesine geçti. İkinci uzun denemesi *L'Homme révolté*'de (1951, *Baş- kaldıran İnsan*, 1967, 1990) bu düşüncüyü siyasal-tarihsel devrime karşı olarak ele alması, Marksist eleştirmenlerle Jean-Paul Sartre gibi Marksizme yakın kuramcılarının sert çıkışlarına yol açtı. Öteki önemli edebi- yat yapıtları, başarılı tekniğiyle dikkati çek- ken *La Chute* (1956; *Düşüş*, 1961, 1991) adlı romanı ve *L'Exil et le royaume* (1957; *Sürgün ve Krallık*, 1960, 1991) adlı öykü kitabıdır. Hristiyanlığın simgelerini kullan- ma çabasını yansıtan *Düşüş*, dindışı, insan- cıl bir ahlak anlayışının kolaya kaçan biçim- lerini zekice alaya alır.

Düşünsel yönü. Teknik ve akademik an- lamda bir felsefeci sayılmayan Camus, gene de önemli felsefi görüşler ortaya koydu. Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche ve Martin Heidegger gibi filozofların başlattığı geleneği izleyerek insanın dünya içindeki konumuna anlam ve eylem açısından baktı. Felsefe görüşünde önemli bir yer tutan kişinin toplum ve tarihle ilişkilerini "yalnız- lık" ile "dayanışma" kavramları yoluyla irdeledi.

Düşünsel gelişmesi iki dönemde gerçekle- şen Camus, "saçma" kavramı üzerinde dur- duğu birinci dönemde intihar, "başkaldırı- nı" işlediği ikinci dönemde ise cinayet olgusunu ele aldı. İki dönemin ortak yanını oluşturan mutlak son ölüm ise, yaşamın anlamsızlığı ve dolayısıyla "saçma" yaşı- nı ortaya çıkaran temel olgudur.

Camus'ye göre intihar temel bir çelişme içerir. Yaşamı anlamsız bularak intihar eden insan, aslında bu eylemiyle uğrunda yaşayabileceği bir anlamın varlığını kanıt- lar. Yaşam anlamsızsa, insanın eylemde bulunmak, dolayısıyla da intihar etmek için nedeni yoktur. İntihar eylemi anlamı varsay- yar. Ayrıca "dünyayı ateşe vererek" yani başkalarını da öldürerek ölebileceği halde tek başına ölmeyi seçen insan, en azından öteki insanların yaşamalarında bir değer görmüştür.

Sisyphos Söyleni'nde "dünyanın saçmalığı" ve "yaşamın anlamsızlığı" gibi intihara va- ran yaşantıları, edebiyat ve tarih bağlamı içinde belirli kişiliklerde izleyen Camus, Sisyphos'u bunlara karşı bir kişilik olarak ortaya çıkarır. Tanrıların sürekli boşa çık- cak umutsuz bir iş yapmakla, hep yeniden aşağıya yuvarlanacak taşı tepeye çıkarmakla cezalandırdığı Sisyphos'un en önemli özelli- ği, cezasını bilinçli olarak kabullenmesidir. Sonunda cezasına ulaşan bütün yaşamını "evetlemiş" olmakla kendi "kaderi"ne ege- men olur: "Taş, kendi taşıdır." Bu düşünce sonradan *Veba*'da, ortadan kaldıramayaca- ğını bile bile vebayla savaşan Doktor Rieux'nun kişiliğine yansır. Dünyanın saç- malığını, yenilginin sonu gelmeyeceğini bile bile kötülüklerle karşı çıkmak, yaşamaya anlam katmaktır.

Veba'da da işlenen başkaldırı konusu ikin- ci dönemin en önemli felsefi yapıtı olan *Başkaldıran İnsan*'da geliştirilir. Başkaldırı- yı "metafizik" ve "tarihsel" biçimde ikiye ayıran düşünür, bir bütün olarak "dünyanın anlamsızlığı"na başkaldırmak ile belirli tarihsel durumlarda, toplumu değiştirmek, kötülükleri gidermek, daha iyi bir düzen kurmak amacıyla eylemde bulunmayı da ayrı ayrı ele alır.

Camus'ye göre ölümlere yol açan toplum- sal başkaldırı eylemleri tıpkı intihar gibi temel bir çelişme içerir. Bir anlam, bir değer adına başkaldırıldığında, bu da bütün insanları kapsayan bir çerçeve gerektirdiği- ne göre, bir anlam ve bir değer uğruna

insanları ölüme götürmek tutarsızlıktır. Ca- mus bu durumda tarihsel başkaldırı eylemi- nin, "köklerine ihanet ettiğini" söyler. Tarihsel başkaldırını Fransız Devrimi'nden faşizm ve sosyalizme kadar inceler; "kökle- rine sadık kalan" toplumsal başkaldırı biçi- mi olarak da çağdaş "devrimci sendikacılı- ğı" öne çıkarır. Camus'nün felsefesi ilk kez Nietzsche'nin dikkat çektiği nihilizm ile felsefi yoldan baş etmeye çalışmış en önemli çağdaş görüşlerden biridir. Bu açıdan var- oluşçuluk(") ile bazı ortak özellikler taşısa da, belli bir akıma bağlanamayacak ölçüde özgündür.

Değerlendirme. Camus, Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandığında 44 yaşındaydı. Ken- dine özgü alçakgönüllülükle ödül komite- sinde olsaydı, oyunu André Malraux'a vereceğini söyledi. Ödül töreninde yaptığı konuşmaya *Discours de suède* (*Sanatçı ve Çağ*, 1965) adını veren Camus üç yıl geçmeden yayımcısı Gallimard ile bir trafik kazasında öldü.

Romancı, tiyatro yazarı, düşünür ve poli- tik kuramcı olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra yalnız Fransa'da değil, Avrupa'da ve bütün dünyada kendi kuşağının sözcüsü, bir sonrakinin de yol göstericisi oldu. Özellikle insanın kendisine yabancı bir evrendeki yalnızlığı, bireyin kendisine yabancılaşması, kötülük, her şeyin ölümle sona ereceğini bilmenin yarattığı bunalım gibi duyguları ele alan yazıları, savaş sonrasında aydınlı- rın içine düştüğü yabancılaşma ve düş kırıklığını bütün boyutlarıyla yansıtır. Çağ- daşların nihilizmini anlayışla karşılamakla birlikte doğruluk, ilimlilik, adalet gibi de- ğerleri savunmanın gerekliliğini de ileri sürdü. Son yapıtlarında hem Hristiyanlığın, hem Marksizmin katı yönlerini reddeden liberal bir insancılığın ana hatlarını ortaya koydu.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *La mort heureuse* (1970; *Mutlu Ölüm*, 1973, 1992). Oyun. *L'État de siège* (1948; *Sıkıyönetim*, 1971), *Les Justes* (1950; *Doğrular*, 1964). Sahne uyarlaması. *La Dévo- tion à la Croix* (1953; Calderón'un oyunundan; *Haça Bağlılık*), *Un Cas intéressant* (1955; Dino Buzzati'nin yapıtından; *Klinik Bir Olay*). Deneme ve makale. *Lettres à un ami allemand* (1945; *Bir Alman Dosta Mektuplar*, 1966), *L'Été* (1954; *Yaz*), *La Peine Capitale* (A. Koestler ile birlikte; *İdam*, 1972/Ölüm Cezası Üzerine Düşünceler, 1986). Günlük. *Carnets: Mai 1935-Février 1942* (1962; *Defterler: Mayıs 1935-Şubat 1942*), *Carnets: Janvier 1942-Mars 1951* (1964; *Defterler: Ocak 1942-Mart 1951*), *Carnets: Avril 1951-Décembre 1959* (1966; *Defterler: Nisan 1951-Aralık 1959*).

Camus, Marcel (d. 21 Nisan 1912, Chap- pes, Ardennes - ö. 13 Ocak 1982, Paris, Fransa), çevirdiği ikinci film olan *Orfeu Negro* ile (1958; *Siyah Orfe*) dünya çapında ün kazanan Fransız sinema yönetmeni. Egzotik bir ortamda geçen ve parlak bir gösteri olarak övgü toplayan film, Cannes ve Venedik film şenliklerinde büyük ödülü kazanmış, ABD'de de en iyi yabancı film dalında Oscar'la (1959) ödüllendirilmiştir.

Resim öğretmeni olan Camus, II. Dünya Savaşı'nın büyük bölümünü savaş tutsağı olarak geçirdi. Daha sonra Jacques Feyder, Luis Buñuel gibi yönetmenlere asistanlık ve teknik danışmanlık yaparak sinema dünya- sına adım attı.

Çinhi'dindeki savaşı protesto niteliğinde- ki ilk uzun metrajlı filmi *Morte en fraude* (1956) pek dikkati çekmedi. Camus, daha sonraki *L'oiseau de paradis* (1961; *Cennet Kuşu*), *Le chant du monde* (1965; *Dünyanın Şarkısı*) ve *Otalia de Bahia* (1976) gibi filmlerinde de *Siyah Orfe*'nin başarısına ulaşamadı.

Can Bahadır (d. 18 Haziran 1817, Katmandu - ö. 25 Şubat 1877, Katmandu, Nepal), 1846'dan 1877'ye değin Nepal'in başbakanı ve fiili hükümdarı. Kurduğu güçlü Rana hanedanı 1951'e değin başbakanlık makamını elinde tutmuştur.

Cesur ve yetenekli bir kişi olan Can Bahadır, başbakan olmak amacıyla oğlunu tahta geçirmek isteyen küçük kraliçeyle birlikte bir komplo hazırlayan Gagan Singh'i öldürerek, hükümetin denetimini ele geçirdi. Arkasından kendisini öldürtme girişiminde bulunan kral ve kraliçeyi tahttan indirerek sürgüne yolladı. Omür boyu başbakan olarak atanmasını sağlayarak, soydan geçme Rana unvanını aldı. 1850-51'de İngiltere'yi ziyaret etti. Yaşamı boyunca İngilizlerin sıkı bir dostu olarak kaldı.

Hindistan Yanmadası bütünüyle İngiliz egemenliği altına girerken, Can Bahadır'ın diplomatik ustalığı ve uzlaşmacı politikası sonucu Nepal bağımsızlığını korudu. Can Bahadır 1857-58 Hint Ayaklanması sırasında, İngilizlere yardımcı olmak için Gurkhalardan oluşan bir birlik yolladı. Böylece Gurkhalardan İngiliz ordusuna asker olarak alınmasının yolunu açtı. Ülke yönetimini düzeltmek ve yenileştirmek için büyük çaba gösterdi. Eski ceza yasasını değiştirdi. Kadınların ölen kocalarıyla birlikte yakılmaları (*sati*) gelenekini kaldırmaya çalıştı. Ama karlarından üç cenaze töreninde ateşe atlayarak kendilerini kurban ettiler.

Başbakanlık makamının sürekli ailesinde kalmasını sağlayan Can Bahadır, devletin güvenliğini açısından yerini alacak başbakanın yetiştirmek ve yetenekli bir kişi olmasını gerekli gördüğü için, makamın babadan oğula değil, aile içinde başka bir erkek kardeşe devredilmesini öngören bir düzen kurdu. İkinci kuşakta iktidar, yaş sırasına göre kardeşlerin çocuklarına geçecek ve bu, kuşaktan kuşağa sürdürülecekti. Ölümünden sonra yerini küçük erkek kardeşi Rana Udip Singh aldı ve 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca başbakanlık Rana hanedanında kaldı. Rana soyundan gelen son başbakan Mohun 1951'de emekliye ayrıldı. Bununla birlikte, Rana ailesi siyasal gücünü sürdürdü. Şubat 1970'te Velihaht Prens Birendra, Rana ailesinden biriyi evlendi. 1972'de Nepal kralı ilan edildiğinde, karısı da kraliçe oldu.

Can Hasan, Karaman ili, Alaçatı (eskiden Can Hasan) köyünde, Karaman'ın 13 km kuzeydoğusunda yer alan höyük. 1961-70 arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına David H. French tarafından kazılmıştır.

Höyükte tümü Kalkolitik Çağa tarihlenen ve 1. kat, 2A katı, 2B katı, 3. kat olarak adlandırılan dört kat saptanmıştır.

Önemi, Kalkolitik Çağdaki Orta Anadolu mimarlığı konusunda ayrıntılı bilgi vermesinden ve ele geçen çanak çömlek buluntuları aracılığıyla Konya yöresiyle Kilikya Ovası arasındaki kültür ilişkilerinin aydınlığa çıkmasına katkıda bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Son Kalkolitik Çağa (İÖ 4. binin 2. yarısı) tarihlenen 1. katta mimarlık kalıntısı çok azdır. İlkel bir yapı yöntemi uygulanmış, temellerde taş, duvarlarda ahşap destek kullanılmıştır.

2B katı İlk Kalkolitik Çağa (İÖ 5. bin) tarihlenir. Buradaki duvarlar hiç taş kullanılmadan, kerpiç ya da balçıkla yapılmıştır. Bazı duvarlar 3 m yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır. Duvarlarda destek olarak kullanılmış ahşap izgaralar vardır. Bunlar yatay

ve dikey olarak duvarın iki yüzüne yerleştirildikten sonra bağlama hatlarıyla birbirlerine birleştirilmiş odun kütüklerinden yapılmıştır.

Evler birbirine bitişikse de duvarları ortak değil, ayrıdır. Bazı duvarlarda Paleolitik Çağ mağara yaşamı geleneğinin izlerini taşıyan boyalı resimler görülmektedir. Yapılar iki katlıdır; üst katlar yaşama bölümüdür. Ocak bulunmaması, alt katların depo olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Üst kat duvarlarının bazısında alçıdan, kırmızı beyaz boyalı, geometrik örgeli bezeme kalıntıları vardır. Bu duvarlar ya hasır örgünün balçıkla sıvanmasıyla ya da tahtadan yapılmış gözlerin kerpiçle doldurulmasıyla oluşturulmuştur. Kapısı bulunmayan evlere damdaki deliklerden girilmektedir.

2B katında çarkta yapılmış boyalı çanak çömlek yaygındır. Bundan başka elle yapılmış, açık renk astar üstüne kahverengi ya da kırmızı renkli örgelerle bezenmiş örnekler de vardır. Ele geçen Halaf öncesi boyalı parçalarla İlk Kalkolitik Çağa tarihlenen Mersin çanak çömlek parçaları, bu yörelerle Can Hasan arasındaki ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır.

Can Hasan'ın yaklaşık 1,5 km kuzeyinde Can Hasan III adı verilen höyük yer alır. Burasını da aynı tarihlerde David H. French kazmıştır.

Höyükte, birbirini kesintisiz izleyen yedi kat saptanmıştır. Yalnızca yüzey toprağında ilkel bir çanak-çömlek türüne rastlanmıştır; katların tümü de çanak-çömlek öncesi (akeramik) Neolitik kültür dönemine aittir (İÖ 7. binyıl). Yedi katta da, merkezi bir avlu çevresinde toplanmış, tuğla, kerpiç ya da balçıktan yapılmış dikkörtgen planlı evler görülür. Temellerde taş kullanılmış, duvarlar da ahşap hatlı ya da dikmelerle desteklenmiştir. İçlerine gene damdaki deliklerden girilen evler genelde biri büyük, biri küçük iki odadan oluşmakta, odaların bazısında duvar boyunca yatma ya da oturma sekileri yer almaktadır. Ocakların hemen yanında yarı yarıya duvara gömülü fırınlar vardır. Duvar ve döşemeler çamurla sıvalıdır. Bazı döşemeler çakılla pekiştirilmiş sert bir kille kaplanmıştır. Katların hepsinde, yeni yapılan ev duvarlarının, bir önceki kattaki duvarların devamı gibi tam onların üstüne getirilmiş olması dikkat çekicidir. En alt kattakiler dışında, evlerin arasında sokak ya da geçit yoktur.

Obsidiyenden dar ok uçları, kazıyıcılar, dilgiler ve mikrolit (küçük taş) aletler, çakmaktaşı ocak bıçakları vb Can Hasan III'te yontma taş işçiliğinin varlığını ortaya koymaktadır. Pişmemiş ya da yarı pişmiş kilden hayvan ve kadın heykelticikleri, sapan taşı olarak kullanılmış olabilecek küçük kürecikler başka küçük buluntulardır.

Can Hasan III'te henüz evcil hayvan yoktur; en çok yaban sığırı avlandığı anlaşılmaktadır. Bitki kalıntılarının analizinden, ilkel türler olan kaplica (einkorn) ve girmik (emmer) buğdaylarıyla birlikte ekmeklik buğdayın iki türünün ve makarna buğdayının tarımına başlanmış olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlar bu olgunun yalnız Anadolu'daki değil, bütün Güneybatı Asya'daki en eski örnekleridir. Tahıl üretiminin günümüze dokuz binyıl önce bu kadar gelişmiş olduğu bir yerde hâlâ hayvancılığa geçilmediği de oldukça ilginçtir.

can kurtarma, batarak boğulma, deniz ya da başka su kazası durumunda yaşam kurtarmaya yönelik etkinlikler.

Batarak boğulma, genellikle su yutarak soluk alamama durumudur. Kurbanın ağzı

nı ve burnunu kapatan su, bedene oksijen girmesini engeller. Oksijensiz kalan kurban, çabalamayı bırakır, bilincini yitirir ve ciğerlerinde kalan son havayı da dışarı vererek dibe batar. Zayıf kalp atışları kısa bir süre için su altında sürerse de, sonunda durur. Can kurtarma, boğulmakta olan insanlara yardım etmeyi ve görünürde boğulmuş olanları yaşama döndürmeyi içerir.

Boğulmakta olan birini kurtarmak, kurbanın su üstünde kalmak ve soluk alabilmek için panik halinde çırpınmasından ötürü oldukça güç ve karmaşıktır. Kurban kurtarılmasına sarılarak onun hareketlerini engelleyebilir ve ikisi birlikte dibe sürüklenebilir. Ama eğitilmiş bir cankurtaran bu durumdan kaçınmayı ya da kurtulmayı bilir. Eğitim görmemiş birisinin boğulmakta olan kurbanı müdahale etmesi ise ikisinin birden ölümüne yol açabilir. Gene de, can kurtarma konusunda eğitilmemiş, hatta yüzme bilmeyen birisi bile, çeşitli yollarla boğulmakta olan kurbanı yardımcı edebilir.

Kurbanların çoğu pek derin olmayan, kolayca kurtarılabilecekleri yerlerde boğulma tehlikesi geçirdiğinden, cankurtaran çoğu zaman suya bile girmeden kurtarma girişiminde bulunabilir. Çok yakındaki kurbanları kurtarmak için, dengeyi koruyarak ya da kuru bir yere sıkıca tutunarak bir el uzatmak yeterli olabilir. Kurban elin yetmediği uzaklıktaysa, kürek ya da sopa uzatılıp sıkıca tutuktan sonra sudan çekilir. Daha uzaktakiler ise sudan çıkartılana değin başını su üstünde tutabilmesi için, zincirli şamandıra, can yeleği, şişme tüp gibi yardımcı malzeme atılır.

İyi bir yüzücü, tehlikelerini göze alarak ve son çare olarak suya girerek kurtarma girişiminde bulunabilir. Cankurtaran, kurbanı arkadan yaklaşıp. Uygun bir an kollayarak, boğulmakta olana eliyle uzanabileceği kadar yaklaşır ve bacaklarını hafifçe ileri uzatıp çırparak, suyun içinde dik bir konumda kalır. Daha sonra kurbanı sağından, yakasından ya da bedeninin üst bölümünden sıkıca kavrar ve yan dönerek, bacakları ve serbest kalan koluyla hızla yüzmeye başlar. Kurbanı kavrayan kol gevşetilmemelidir. Başını suyun üstünde tutmak içinse özel bir çabaya gerek yoktur, çünkü cankurtaran yüzmeye başladığında yüzü yukarı dönen kurban kolayca soluk alır; gövdesi de yatay konuma gelerek çekilmesini kolaylaştırır.

19. yüzyılda, yüzmenin bir eğlence olarak yaygınlık kazanmasıyla, ABD ve Batı Avrupa'da can kurtarma ve suda güvenliği sağlama tekniklerini öğretmek için çeşitli kuruluşlar ortaya çıktı; bunlar eğitim gören kişilere belge de veriyordu. 20. yüzyılda ise can simidinin yerine çoğunlukla can yeleğinin kullanılması, deniz kazalarında motorlardan ve helikopterlerden yararlanılması gibi yenilikler can kurtarma tekniklerinde gelişme sağladı.

20. yüzyıl sonlarında bu konuda hizmet veren kuruluşlar arasında İngiltere'deki Kraliyet Can Kurtarma Kurumu, 1914'ten beri çalışmalar yapan Amerikan Kızılhaç Örgütü, ABD Sahil Koruma Birliği sayılabilir. Ayrıca çeşitli yerel kuruluşlara, belediyelere, yat kulüplerine ve marinalara bağlı görevliler de can kurtarma konusunda hizmet ve eğitim sağlamaktadır. Ayrıca bak- yapay solunum.

Can Tho, Vietnam'ın güneydoğusunda Mekong delta bölgesinde Hau Giang ilinin (*tin*) merkezi kent ve belediye. Ho Şi Minh kentinin (eskiden Saygon) 145 km güneybatısında, Hau Giang Irmağının (*Song*) sol kıyısında yer alır. Ca Mau Yarımadasını ve

ülkenin başlıca piring alanlarını içine alan düz delta bölgesinin en büyük kenti, önemli bir sanayi merkezi ve büyük bir ırmak limanıdır. Mekong Irmağında her yıl görülen taşkınlarla setler aracılığıyla korunur. İlin güneybatısındaki Vi Thanh'a bir kanalla bağlanır. Kentte bir öğretmen okulu ve bir tarım yüksekokulu (1976) vardır. 1960'larda kentin 10 km kuzeyinde tarıma dayalı sanayi kuruluşları için bir sanayi bölgesi kurulmuştur. Eski sanayi dalları hindistancevizi yağı ve piring işlemeciliğini kapsar. Yeni sanayi dalları gübre, buz, el aletleri, plastik eşyalar, tuğla ve balık sosu gibi ürünlere dayanır. Kentte bir hastane, iki de havalimanı vardır. Bunlardan büyüğü kentin kuzeydoğusundaki Binh Thuy'dur. Eskiden Khmer (Kamboçya) topraklarında yer alan ve 18. yüzyılda Vietnamlılarca işgal edilerek Güney Vietnam'ın bir parçası haline gelen Can Tho, militan bir Budacı tarikat olan Hoa Hao'nun önemli bir merkezidir. Nüfus (1979) 182.856.

Canadian Imperial Bank of Commerce, Kanada'da ve başka ülkelerde etkinlik gösteren önemli bir ticari banka şirketi. Yönetim merkezi Toronto'dadır.

1858'de Kanada Bankası adıyla kuruldu ve 1867'deki düzenlemeyle Canadian Bank of Commerce'a dönüştü. 1961'de Imperial Bank of Canada (1875) ile birleşerek bugünkü adını aldı. Sonraki yıllarda pek çok küçük bankayı daha bünyesine kattı.

Banka, yan kuruluşlarıyla birlikte, genel bankacılık hizmetlerinin yanı sıra enerji yatırımları finansmanı, danışmanlık ve mali yönetim alanlarında da etkinlik gösterir. Ayrıca yabancı ülkelerdeki bir dizi yatırım şirketinde de pay sahibidir.

Canadian Labour Congress bak. Kanada İşçi Sendikaları Kongresi

Canadian National Railway Company, Grand Trunk Demiryolu, Kolonilerarası Demiryolu, Ulusal Kıtaşırı Demiryolu ve Prens Edward Adası Demiryolu gibi devletleştirilmiş hatları işletmek üzere Kanada hükümetince 1922'de kurulan şirket. Kanada'nın iki kıtaşırı demiryolu sisteminden birine sahiptir.

Kuruluşunun ilk yıllarında özel bir şirket olan Canadian Pacific Ltd. ile sert bir rekabete girdi. 1933'te tasarruf sağlama ve çifte hizmeti önleme amacıyla iki şirketin işbirliği yapmasını öngören Canadian National-Canadian Pacific Yasası'nın çıkarılmasıyla bu rekabet sona erdi. 1978'de şirketin yolcu hizmetlerini, bütün Kanada'da banliyö hatları dışındaki yolcu hizmetlerini yerine getirmek için VIA Rail Canada adıyla kurulan bir başka kamu şirketi üstlendi.

Canadian National Railway Company'nin kıtaşırı demiryolu hattı Halifax'tan (Nova Scotia) Vancouver ve Prince Rupert'e (İngiliz Kolumbiyası) kadar ülkeyi baştan başa geçer. New London'la (Connecticut) bağlantısı olan Merkez Vermont Demiryolu, Duluth, Winnipeg ve Pasifik Demiryolu ile Detroit'e ve Michigan'daki öteki noktalara hizmet veren Grand Trunk Western Railroad Company de şirketin denetimindedir. Şirket ayrıca bir oteller zincirinin, Toronto'daki CN Kulesi'nin, lokantaların, kara ve deniz taşımacılığı ile telekomünikasyon şirketlerinin sahibidir.

Canadian Pacific Ltd., eskiden (1881-1917) CANADIAN PACIFIC RAILWAY COMPANY, Kanada'nın iki kıtaşırı demiryolu hattından birini işleten özel şirket. İngiliz Kolumbiyası'nın 1871'de Kanada'ya katılmasını

sağlayan anlaşma uyarınca federal yönetimin başlattığı kıtaşırı demiryolu hattını tamamlamak üzere 1881'de kuruldu. Hattın Montreal'den Vancouver'a kadar uzanan ana bölümü 1885'te tamamlandı. Şirket daha sonra bir bölümü ABD'de bulunan başka demiryolu hatlarını da satın aldı.

Şirket tarihinde uzun yıllar Kanada dışındaki sahipler çoğunlukta kaldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha çok Kanadalının şirkete yatırım yapmasıyla bu durum değişmeye başladı. Son yıllara gelindiğinde oy haklarının yaklaşık üçte ikisi Kanada yurttaşlarının elindeydi.

Şirket kuruluşuyla birlikte federal yönetimden 10 milyon hektarlık arazi aldı. Sonraki yıllarda madencilik ve kerestecilik alanlarında da varlıklar edildi. Bu varlıklar değerlendirmek üzere 1956'dan başlayarak petrol ve doğal gaz üretimi, mineral çıkarımı, gübre üretimi, gıda işleme, orman ürünleri sanayisi, demir ve çelik üretimi, emlakçılık, otelcilik, sigortacılık, finansman, kamyon taşımacılığı, telekomünikasyon, deniz ve hava yolu taşımacılığı alanlarında etkinlik gösteren çeşitli yan şirketler kurdu. Şirketlerin varlıkları 1962'de Canadian Pacific Investments Ltd. adlı holding şirketinde toplandı. Ana şirketin adı 1971'de Canadian Pacific Ltd. olarak değiştirildi. Canadian Pacific Investments Ltd. 1980'de Canadian Pacific Enterprises Ltd. adını aldı.

Son yıllarda şirketin net kazançları içinde demiryolu hatlarından sağlanan gelirler yalnızca küçük bir bölümü oluşturmuyordu. Demiryolu hatlarında büyük ölçüde mineraller, mamul ürünler ve tahıl taşınıyordu. Şirketin yolcu seferleri 1978'de bir federal kuruluş olan VIA Rail Canada tarafından satın alındı.

Canalejas (y Méndez), José (d. 31 Temmuz 1854, El Ferrol - ö. 12 Kasım 1912, Madrid, İspanya), İspanyol devlet adamı ve demokratik grubun önderi. Başbakanlığı sırasında antiklerikal "Asma Kilit Yasası"nı

kanı müstahşarı (1883), bayındırlık ve adalet bakanı (1888), maliye bakanı (1894-95) ve tarım, sanayi ve ticaret bakanı (1902) olarak görev yaptı. Şubat 1910'da Segismundo Moret hükümetinin düşmesinden sonra başbakanlığa getirildi. Monarşi döneminde liberal hükümetler kurduysa da, bazı konularda radikalizme yönelen demokratik bir tutum gösterdi. 1906'da Vatikan'la gizli görüşmeler yapıldığını ortaya çıkarınca kiliseye karşı bir kampanya başlatıldı ve sonunda hükümetin başına geçince antiklerikal bir yasa çıkardı. Fransızların 1910'da Fez'e (Fès) girmeleri üzerine, 1911'de İspanyol birliklerine Larache, Alcázar ve Arcila'nın işgal edilmesini emretti. Ama 1912'de Fas'ın İspanyol Bölgesi'ni daha da küçültten bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Dört Katalan ili için sınırlı bir özerklikten yararlanacak ortak bir yasama meclisi oluşturmalarını öngören yasa önerisine ön ayak oldu; yasa ancak ölümünden sonra çıkarılabildi. İşçiler arasındaki kaynaşmayı bastırmak için aldığı sert önlemler ve cumhuriyetçiler arasında yarattığı hoşnutsuzluk, anarşist Manuel Pardiñas tarafından öldürülmesinde önemli rol oynadı.

Canaletto, tam adı GIOVANNI ANTONIO CANAL (d. 18 Ekim 1697, Venedik - ö. 20 Nisan 1768, Venedik), İtalyan ressam. Ayrıntılı olarak ele aldığı Londra ve Venedik görünümünde (*vedute*), İngiltere'nin kır evlerini resimlediği yapıtlarında atmosferi ustaca işleyişle, kendinden sonra gelen manzara ressamlarını etkilemiştir.

Soylu bir aileden gelen Canaletto, aile armasını zaman zaman imza yerine kullandı. Canaletto adının nereden geldiği bilinmemektedir. Bu adı, atölyesinde çalıştığı ve tiyatro dekoru yapan bir ressam olan babası Bernardo Canal'dan ayırt edilmek amacıyla kullandığı sanılır. Kaynaklardan, 1716-19

"Taş Ustasının Avlusu", Canaletto'nun yağlıboya çalışması, y. 1730; Ulusal Galerî, Londra
National Gallery, Londra

çıkarak yeni dinsel tarikatların kurulmasını yasaklamış ve zorunlu askerlik hizmetini getirmiştir.

Soria bölgesinden 1881 Paramentosu'na (*Cones*) seçilerek siyasete atıldı. Sonraki yıllarda Agreda, Algeciras, Alcoy ve Madrid bölgelerini temsil etti. Parlamento baş-

arasında Venedik'te, 1719-20'de de Roma'da babası ve kardeşiyle birlikte çalışarak Alessandro Scarlatti'nin operalarının dekorlarını yaptığı yazılıdır. Canaletto'nun, tiyatro dekoru ressamlığını bırakarak, kendisine uluslararası çapta ün kazandıran topografya resmine yönelmesi Roma'da

bulunduğu sıralara rastlar. Buna karşın yapıtlarında tiyatrodakine benzer bir perspektiften yararlanmaması, seçtiği konular, çizgiyi ve suluboyayı kullanış biçimi, onun tiyatro dekoru üslubundan hiçbir zaman bütünüyle kopmadığını gösterir.

Canaletto Venedik'e döndüğü zaman, yaşamı boyunca en büyük destekleyicileri olan yabancı işverenlerle bağlantı kurmaya başladı. 1723'te ya da biraz daha önce Liechtenstein prensi için dört tane büyük boyutlu tablo yaptı. 1725-26'da da Luccalı tüccar Stefano Conti için bir dizi resim gerçekleştirdi. Conti'nin resimlerini yaptığı sırada tuttuğu notalarda, işi ne kadar çok olursa olsun, titiz işçilikten vazgeçmediği anlaşılmaktadır. Canaletto bu notlarında bazı siparişleri geç teslim etmesinin, başka siparişler nedeniyle sıkışmasından, iyi boya bulabilmedeki güçlüklerden ve doğrudan doğadan çalışmak istemesinden kaynaklandığını anlatır. 1720'lerin sonlarında gerçekleştirdiği "Taş Ustasının Avlusu" (Ulusal Galerisi, Londra) gibi resimlerinde özgür tavı ile ince ustalığını, bir kez daha ulaşılmayacağı bir düzeyde birleştirmiş, ayrıca Venedik mimarlığının eşsiz bir düşsel ve dramatik yorumunu yapmıştır. Güneş ışığını ve gölgeyi algılayış, bulutların etkisini ve ışığın yapılar üstündeki yansımalarını saptayış biçimi, Canaletto'nun açık havada o dönemde alışılmadık biçimde çok çalıştığını gösterir.

Canaletto 1730'lar boyunca durmadan, yabancıların anı olarak yanlarında götürmek istedikleri Venedik görünümlerini yapmakla uğraştı. İstekler o kadar çoktu ki, açık havada çalışmak yerine daha önceden yaptığı çizimlerden, hatta başka sanatçıların oymabaskılarından resimler yapmak zorunda kaldı. Bu arada, görüntüyü bir mercek yardımıyla düz bir yüzeye düşüren *camera ottica* adlı bir araçtan da yararlanmaya başladı. Çizimlerinde bu görüntüleri temel aldı. Sonunda cetvel ve çeşitli pergeller kullandığı mekanik bir teknik geliştirerek figürleri ve mimari öğeleri ustaca resme geçirmeye yöneldi. Canaletto'nun yaşamı boyunca ürettiği Venedik görünümlerinin sayısı o kadar fazlaydı ki, çoğu kez onun büyük bir atölyenin başında olduğu düşünülürdü. Ama bu görüşü destekleyen herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Canaletto'nun hiçbir ciddi rakibi yoktu. Daha çok yabancılarla dönük topografik resimlere yönelmesinde esin kaynağı olduğu sanılan ressam Luca Carlevaris, onun elde ettiği başarı üzerine bir süre sonra bu alandan çekilmek zorunda kalmıştı. Canaletto'nun yeğeni Bernardo Bellotto henüz yeterince olgunlaşmamıştı. Michele Marieschi ise bir rakipten çok, bir izleyiciydi. Canaletto alanındaki tek kişi olmasından ötürü gittikçe daha zor bir insan haline gelmeye başladı. Korumucusu operacı Owen Mac Swinney 1727 tarihli bir yazısında onun ne kadar kaprisli olduğunu ve fiyat konusunda sürekli karar değiştirdiğini belirtir.

1740'ta Avusturya Veraset Savaşları'nın çıkmasıyla Venedik'e gezmeye gelenlerin sayısı, dolayısıyla da Canaletto'ya verilen siparişler büyük ölçüde azaldı. Bu sırada yayımcı, tüccar, sonra da Venedik'in İngiliz konsolosu olan eski dostu Joseph Smith yeni bir öneriyle ortaya çıktı ve Canaletto'yu, konularının çeşitliliğini Roma anıtlarını, Padova bölgesini ve Brenta Irmağını da içine alacak biçimde genişletme doğrultusunda yüreklendirdi. Canaletto, bazen düşsel, bazen de gerçek mimari öğeler içeren, taslak niteliğindeki resimlerle (*capriccio*)

bütünüyle düş ürünü mimari ve manzara öğelerinden oluşan resimlere (*veduta ideale*) yöneldi. 1741-44 arasında aside yedirme yöntemiyle 30 baskıdan oluşan bir dizi gerçekleştirdi. Benzersiz bir ustalık ve duyarlılığı ortaya koyan bu baskılar, onun ışığı kullanmakta ne kadar usta, perspektife ne kadar egemen olduğunu gösterir.

Venedik'e gelenlerin azalması Canaletto'nun yurtdışındaki ününü de daha iyi değerlendirmesine olanak sağladı. 1746'da gittiği İngiltere'de çok iyi karşılandı. Dresden'deki Saksonya elektöründen bir çağrı almasına karşın 1755'e değin İngiltere'de kaldı. İngiltere görünümlerinin çoğunu Londra'da gerçekleştirdi. O sıralarda 50 yaşındaydı ve o güne değin nerdeyse yalnızca Venedik'ten görünümler yapmaya alışmıştı. İngiltere'deyse gerek konular, gerek atmosfer etkisi bütünüyle farklıydı ve Canaletto bunları yansıtmakta oldukça zorlanıyordu. İngiltere'ye özgü öğeleri Venedik dokusuyla birleştirdiği birkaç başyapıtı dışında eski başarisını pek sürdüremedi; resimleri kuru ve mekanik bir nitelik aldı.

Venedik'e döndüğünde ününün azalmadığını gördü. 1763'te Venedik Akademisi üyeliğine ve Ressamlar Okulu'nun başkanlığına getirildi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Venedik: Procurate Nuove Kolonadi ve San Marco Meydanı" (Fogg Sanat Müzesi, Cambridge, Massachusetts), "Meydandan Kuzeybatıya Bakış: Fonteghetto della Farnina" (y. 1735-40, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston), "Venedik Görünümü: Büyük Kanala Piazzetta'dan Giriş" (y. 1726-28, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Venedik'ten Görünüm" (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Eski Sommers Evi'nin Thames'den Görünüşü" (Minneapolis Sanat Enstitüsü, Minnesota), "Eski Walton Köprüsü" (Dulwich College Resim Galerisi, Londra).

Canaletto Belotto bak. Bellotto, Bernardo

Cañar, Ekvador'un iç platosunda il. Yüksek And Dağları'nın boydan boya geçtiği Cañar, doğuda Cuenca Havzasının, kuzeydoğuda da Naranjal Irmağı vadisinin bir bölümünü içine alır.

Sömürgecilik öncesi dönemde İnka Krallığı'nın kuzeydeki önemli bir merkezi olan Cañar'da çok sayıda İnka yapısının kalıntıları vardır. Bunların en büyüğü kale benzeri bir yapı olan Ingapirca'dır. Yüksek dağ yamaçlarında koyun otlatılır. İl merkezi Azogues'in çevresinde iç tüketime dönük mısır, buğday, arpa, patates ve meyve gibi ürünler yetiştirilir. Derin Naranjal Irmağı vadisinde şeker kamışı ve kahve plantasyonları vardır. Ülkenin bilinen en büyük kömür yatakları Azogues'in hemen yakınlarındaki Bibbian'dadır; bu yataklar sınırlı bir düzeyde işletilmektedir. Guayaquil-Quito demiryolunun güney kolu ve Pan-Amerikan Karayolu il topraklarından kuzey-güney doğrultusunda geçer.

Cañar'da Ulusal Sulama Dairesi, On Yıllık Kalkınma Planı Komisyonu, And Dairesi ve Ekonomik Dönüşüm Merkezi'nin yönetiminde halkın yaşam düzeyini yükseltmeye yönelik bir dizi ulusal ekonomik kalkınma programı yürütülmektedir. Nüfus (1990 geç.) 189.102.

Canaris, Wilhelm (Franz) (d. 1 Ocak 1887, Aplerbeck, Vestfalya - ö. 9 Nisan 1945, Flossenbürg Toplama Kampı, Bayyera, Almanya), Nazi döneminde Alman genelkurmayının haber alma servisi *Abwehr*'in başkanlığını yapan ve subayların Hitler'e karşı direnişinde önemli rol oynayan Alman amirali.

I. Dünya Savaşı'nda deniz kuvvetlerinde görev yapan Canaris, Alman komünist kuramcı Rosa Luxemburg'un katillerini mahkûm eden askeri mahkemede görev aldı. Bazı savlara göre mahkûm olan subaylardan birinin kaçmasına yardımcı oldu.

Ocak 1935'te *Abwehr*'in başkanlığına atandıktan sonra İspanya İç Savaşı sırasında General Francisco Franco'ya yardım gönderilmesi işini örgütledi. Nazi yönetiminin sonunda geleneksel tutucu değerleri yıkacağına ve dış emellerin Almanya için tehlikeli olacağına inanan Canaris, Hitler karşıtı komplocuların bazılarını *Abwehr*'e alarak çalışmalarını gizlice yürütmelerini sağladı. *Schutzstaffel*'in (SS) *Abwehr*'de yaptığı bir soruşturmanın ardından, Şubat 1944'te silahlı kuvvetlerin ekonomik işleriyle ilgili bir görev verildi. Hitler'e yönelik başarısız suikast girişiminden (20 Temmuz 1944) sonra tutuklanarak idam edildi.

Canastra Dağları, Portekizce SERRA DA CANASTRA, Brezilya'da Minas Gerais eyaletinin batısında, Brezilya Platosu üzerinde sıradağ. Kuzeydeki Goiás eyaleti sınırından başlayarak güneyde Grande Irmağını yukarı çıkırlarına kadar 240 km uzanır. Ortalama yüksekliği 1.800 m'dir. Grande Irmağı ile Paranaíba Irmağı arasındaki Triângulo Mineiro çayırının batı sınırını oluşturur. São Francisco Irmağının doğduğu Canastra Dağlarında önemli miktarda kalsiyum, kurşun, demir, toryum, çinko ve elmas bulunur. Federal bir karayolu Brasília'dan başlayarak dağların doğu yamaçlarından geçer ve Belo Horizonte'ye kadar uzanır. Daha yeni olan ikinci bir karayolu ise dağların doğu-batı doğrultusunda keser. Bu yol batıdaki Uberaba'yı, dağlık bölgenin en büyük kenti olan Patos de Minas üzerinden kuzeydoğudaki Montes Claros'a bağlar.

canavar düdüğü bak. siren

canavarotu, VEREMOTU, BOSTANBOZAN ya da BAKLAKIRAN olarak da bilinir, canavarotugiller (*Orobanchaceae*) familyasının *Orobanchaceae* cinsinden, 140 kadar asalak ve otsu bitki

Canavarotu (*Orobanchaceae*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

türünün ortak adı. Kuzey Yanküre'de yaygın olan kırmızı, sarı ya da mor renkli canavarotu türleri klorofilsizdir, bu nedenle başka bitkilerin kökleri üzerinde asalak olarak

yaşarlar. Pul biçiminde yaprakları ve salkım oluşturan çiçekleri vardır. Kapsül biçimindeki meyvesi çok sayıda küçük tohum içerir.

Anadolu'da yaygın olan *O. anatolica* koyu kırmızı renkli bir türdür ve *Salvia* (adaçayı) türlerinin kökleri üzerinde yaşar. *O. cernua* ise ayçiçeğine zarar verir.

canavarotugiller bak. Orobanchaceae

Canberra, Avustralya'nın başkenti. Federal Başkent Toprakları'nın kuzeydoğu kesiminde, Murrumbidgee'nin bir kolu olan Molonglo Irmağının iki yakasında yer alır. 1824'te *squatter* denen "işgalci" sürü sahiplerinin yanında çalışan çobanların oturduğu küçük bir yerleşme olarak kuruldu. Öncele-ri Canberry (Canbury) olan ve yerli dilinde "toplanma yeri"-anlamına gelen bir sözcükten türeyen adı, 1836'da Canberra'ya dö-

gelişen turizm de ekonomide önemli bir yer tutar. Kentin önemli kurum ve yapıları arasında Avustralya Ulusal Üniversitesi (1936), Stromlo Dağı Gözlemevi (1924), Avustralya Ulusal Kütüphanesi (1968), Avustralya Yüksek Mahkemesi (1981), Avustralya Ulusal Galerisi (1982), St. John Kilisesi (1845), Avustralya Ulusal Savaş Anıtı (1941), teknik yüksekokullar ve bazı yükseköğretim kurumları sayılabilir. Nüfus (1990 tah.) 310.000.

Canbulat, Kemal (d. 1917, Muhtare, Şuf - ö. 16 Mart 1977, Baaklin yakınları, Beyrut), Lübnanlı siyaset ve devlet adamı.

Dürzilerin Canbulatı ailesinden gelen Kemal Canbulat, Sorbonne Üniversitesi'ni Beyrut'taki Cizvit Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1947'de Şuf bölgesinden milletvekili seçildi. 1949'da İlerici Sosyalist Parti'yi (PSP) kurdu ve partinin genel başkanı oldu.

Avustralya Ulusal Kütüphanesi, önde Henry Moore'un bir heykeli
Robin Smith Photography, Yeni Güney Galler

nüştü. 1901'de Avustralya Uluslar Topluluğu'nun resmen kurulmasından sonra 1909 yılında yeni başkent olarak seçildi. Ardından Federal Başkent Toprakları'na bağlandı. 1911'de burada kurulması tasarlanan yeni federal başkent için dünya çapında bir proje yarışması açıldı. Yarışmayı kazanan ABD'li mimar Walter Burley Griffin'in projesi doğrultusunda 1913'te başlayan inşaat çalışmaları, I. Dünya Savaşı nedeniyle bir süre kesintiye uğradı. Federal Parlamento 9 Mayıs 1927'de resmi törenle Melbourne'dan yeni başkente taşındı.

Canberra, Avustralya Alpleri'nin 1.900 m yüksekliğindeki kollarının eteklerinde yer alan bir ovada kurulmuştur. Yazları sıcak, kışları serin geçer; çevredeki yaylalara göre çok daha az yağmur alır. Hızla büyüyen kent nüfusunun 2000 yılında 384 bine ulaşması beklenmektedir. Yalnızca kent merkezi, iç banliyöler ve 1963'te Molonglo Irmağı üzerinde kurulan bir bentle oluşturulan Burley Griffin Gölü özgün plana uyumaktadır. Ulaşımın özel otomobillerle sağlandığı dış banliyöler genellikle uydı kentlerden oluşur. Bu uydı kentler arasında Woden-Western Creek (1962), Belconnen (1966) ve Tuggeranong (1975) sayılabilir. Ulusal Başkent Gelişme Komisyonu'nun denetiminde hazırlanan kentsel büyüme planları, seçimle gelen ve danışma organı niteliği taşıyan Yasama Meclisi'nin de yardımıyla Federal Başkent Toprakları Dairesi'nce yürütülür. Federal Parlamento'da dört üyeye temsil edilen Canberra'da ekonomik etkinliklerin temelini kamu hizmetleri oluşturur. Bazı hizmet işleri, hafif sanayi ve giderek

1952'de cumhurbaşkanı Bişara Huri'nin görevden ayrılmasında ve yerine Kamil Şamun'un seçilmesinde önemli rol oynadı. 1957'deki seçimlerde meclise giremedi. Bu sırada Şamun'un Süveyş Bunalımı konusunda Arap dünyasına ters bir tutum takınmasıyla gelişen Dürzi ve Müslüman muhalefeti, giderek bir ayaklanmaya dönüştü. Temmuz 1958'de ABD'nin Lübnan'a yaptığı çıkarmadan sonra eylülde Fuad Şihab cumhurbaşkanı seçildi. Canbulat, Şihab'ın cumhurbaşkanlığı sırasında (1958-64) eğitim ve işleri bakanlıklarında bulundu.

Canbulat, 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sonrasında Güney Lübnan'da Filistinli gerillalar ile İsrail birlikleri arasında çatışmaların şiddetlenmesi üzerine, Filistin örgütleriyle yakın bir ilişkiye girdi. 1969'da Süleyman Franjiye'nin devlet başkanlığını destekleyerek hükümette işleri bakanı olarak görev aldı. Filistinlilere karşı izlediği tutum nedeniyle 1973'te Franjiye'nin karşısında yer almaya başladı. PSP'nin Aralık 1974'teki Falanjist Parti'yle birlikte kurduğu koalisyon hükümeti, Falanjistlerle Filistinliler arasındaki çarpışmaların giderek artması üzerine dağıldı. Falanjist Parti'nin hükümetlerde yer almaması gerektigini savunan Canbulat, Lübnan'da düzenin kurulması için yeni bir anayasa önerisi hazırladı. Franjiye'nin Aralık 1975'te yaptığı konferans önerisini Müslüman önderlerle birlikte reddetti. Suriye'nin Nisan 1976'daki müdahalesine karşı çıktı. Ertesi yıl Beyrut yakınlarında pusuya düşürülerek öldürüldü.

Kemal Canbulat'tan sonra Dürzi topluluğun önderliğini ve PSP'nin başkanlığını

oğlu Velid Canbulat (d. 7 Ağustos 1947, Beyrut) devraldı. Velid Canbulat, 1984'te Raşit Kerami hükümetinde ticaret ve turizm bakanı oldu. Babasının tersine, Suriye ve İsrail ile ilişkilerini geliştirdi. 1987'de de Suriye ile bir barış planı üzerinde anlaşmaya vardı.

cancellaresca corsiva, 15. yüzyılda *antica corsiva*'dan türetilmiş bir yazı türü. Ayrıca bak. gotik yazı.

cancellaresca formata, 16. yüzyılda *cancellaresca corsiva*'dan türetilmiş bir yazı türü. Ayrıca bak. gotik yazı.

cancellaresca testegiatta, 16. yüzyılda Gian Franco Cresci'nin geliştirdiği bir yazı türü. Ayrıca bak. testegiatta.

Cancer bak. Yengeç

Canchungo, eskiden TEIXEIRA PINTO, Batı Afrika'da, Gine-Bissau'nun kuzeybatısındaki Cacheu ilinde kasaba. Chacheu ve Mansôa ırmakları arasında, ovalık kıyı bölgesinde yer alır. İhracata dönük palmiye yağı üretilen kasaba, aynı zamanda yörenin hindistancevizi ve piriç piyasa merkezidir. Başkent Bissau'ya karayoluyla bağlanır. Nüfus (1979) belediye, 36.766.

cancioneiro (Portekizcede "şarkı kitabı"), 12. yüzyıl Portekiz şürlerinin (*cantiga*) toplandığı kitaplar. Portekiz-Galicia şürlünün 12-14. yüzyıllar arasında ortaya konan ilk örnekleri, 14. ve 15. yüzyıllarda üç yazma şarkı kitabında toplanmıştır: *Cancioneiro da Ajuda* (Ajuda Cancioneiro'su), *Cancioneiro da Vaticana* (Vatikan Cancioneiro'su) ve *Cancioneiro de Colocci-Brancuti* (Colocci-Brancuti Cancioneiro'su) ya da *Cancioneiro da Biblioteca Nacional de Lisboa* (Lizbon Ulusal Kütüphanesi Cancioneiro'su).

Bu kitaplardaki 2 bin şiir, içeriklerine göre üç gruba ayrılabilir: 1) Kadınların sevgilileri için yaktıkları ağıtlardan oluşan, hüznü ayrılıkları, kederi, sabırlı bekleyişleri dile getiren ve Portekiz şürlüne özgü hüznü havayla (*saudade*) dolu doğa betimlemelerine yer veren *cantigas de amigo*, 2) erkeklerin sevgilileri için yaktıkları ağıtlardan oluşan *cantigas de amor*, 3) güncel konuları kaba bir üslupla ele alan yergilerden oluşan *cantigas de escárnio e maldizer*. Ayrıca, belirli günlerde söylenen ve Meryem Ana'nın mucizelerini öven dinsel şarkılar da vardır. Bu kitaplarda toplanan şürleri, ilerinde Portekiz kralı Dinis'le (ö. 1325) onun evlilik dışı oğlu Alfonso Sanches'in de bulunduğu 200 kadar şairin yazdığı düşünü-ülür.

Garcia de Resende'nin derlediği, daha sonraki dönemlere ait *Cancioneiro Geral* (1516; Geral Cancioneiro'su) Portekizce ve Kastilya lehçesinde yazılmış bin kadar *cantiga*'yı içerir. İspanyol ve İtalyan şürlünün etkilerini taşıyan bu aşk ve yergi şürleri, önceki derlemelerde yer alan yapıtlardan daha incelikli ve daha karmaşıktır. İlk dönem Portekiz *cantiga*'ları temaları açısından artık ilginç görünmese, ölçü ve anlam açısından geleneksel sayılsa bile, aralarında, sonraki Portekiz şürlünün özelliği olan müziksel niteliği taşıyanlar da vardır.

Portekiz *cantiga*'ları, İspanyol lirik şürlünün gelişmesini etkilemiştir. Böyle lirik şür derlemelerine İspanyolca *cancioneros* adı verilir. Bunların en önemlilerinden biri, Juan Alfonso Baena'nın derlediği ve 583 şürden oluşan *Cancionero de Baena*'dır (1445; Baena Cancionero'su), Portekiz lirik şürlünün

etkilerini taşımakla birlikte, düşünce düzeyi daha yüksek olan bu şiirlerde, derin ahlaksal, felsefi ve siyasal temalar alegori ve simgelerle ve klasik edebiyata anıtsırmalar yapılarak işlenmiştir. Bir başka önemli İspanyol şarkı kitabı da, Hernando del Castillo'nun derlediği ve ortaçağın son dönemlerine ait şiirleri içeren *Cancionero general*'dir (1511; Cancionero Derlemesi).

Cancún, Meksika'nın güneydoğu kesiminde, Quintana Roo eyaletinde tatil kenti. Yucatán Yarımadasının kuzeydoğu kıyıları'nın açığında, 21 km uzunluğunda ve 0,4 km genişliğinde L biçimli bir adada yer alan tatil bölgesi, daha çok hizmet sektörüne dayanan anakaradaki Cancún kentine bir geçitle bağlanır. Cancún Adası ile Cancún kentinin kapladığı kıyı kesiminde sayısız beyaz kumlu plajlar, palmiye koruları ve mercan kayaları bulunur. Quintana Roo eyaletinin güneyindeki cangıllar yıllık yağışın büyük bölümünü çektiğinden, kentte yağmur mevsimi hemen hemen hiç görülmez. Eskiden Mayaların oturduğu yöreye *Incidents of Travel in Yucatan* (1843; Yucatán Gezisi Serüvenleri) adlı klasik yapıtında anlatan ABD'li kâşif John Lloyd Stephens ile İngiliz kâşif Frederick Catherwood, buraya Maya dilinde "Gökkuşağının Sonundaki Gemi" anlamına gelen *Cancúne* adını verdiler. Uzun yıllar 100 kadar Mayanın oturduğu, balıkçılık ve toplayıcılıkla geçinen ufak bir köy olarak kalan yerleşme, 1970'te, Meksika hükümetinin özel sektörle birlikte bilgisayarla yürüttüğü üç yıllık bir araştırma sonucunda, uluslararası tatil bölgesi olmaya uygun yer olarak seçildi. Bütünyle yeni bir kent ve tatil yeri oluşturma girişimi, 10 yıl içinde dünyanın her köşesinden başlayan düzenli turist akınıyla büyük ölçüde başarıya ulaştı. Buna karşılık baş gösteren ciddi konut sıkıntısı tam anlamıyla giderilemedi. Konut sıkıntısının ağırlığını duyurduğu Cancún kentinde 30 bin kadar işçi ilkel kulübelerde oturmaktadır. Cancún kent, karayoluyla kuzeydeki Puerto Juárez'e ve güneydeki Puerto Morelos'a bağlanır. Anakarada kentin 19 km kadar güneyinde uluslararası bir havalimanı vardır. Nüfus (1982 tah.) 50.000.

candar, Büyük Selçuklularda ve bazı ortaçağ İslam devletlerinde hükümdarı ve sarayı korumakla görevli bir asker sınıfı.

Candarlar, kölelikten yetişme ve çoğu Türk asıllı askerlerdi. Amirlerine "emir-i candar" denirdi ve bunlar vezirliğe kadar yükselebilirlerdi. Emir-i candarın komutasında bir hassa birliği oluşturan candarlar, bellerine altın işlemeli hamayliye asılı süslü kılıç takar, renkli ve değerli giysiler giyerlerdi. Başlıca görevleri sarayı ve hükümdarı korumak, divanı beklemek, önemli idam kararlarını yerine getirmekti. Törenlerde, "müfred" denen öbür hassa askerleri ile birlikte hükümdarın gücünü yansıtabilecek görkemli ve düzenli bir askeri topluluk oluşturmalarıydı. Savaşlarda hükümdarı yakın korumaya alırlar, silah olarak ok, balta ve kalkan kullanırlardı. Candarlık örgütü, Anadolu Selçukluları ile Anadolu Beylikleri'nde de aynen korunmuştu.

Memlûklerde güvenlik ve koruma işlerinden başka, protokol ve hükümdarın posta işleri, tutuklama ve cezaların uygulanması da candarların görevleri arasındaydı. Yirmi nevbeye (bölük) ayrılan candarların bölük komutanlarına "reisü'n-nevbe" denirdi. Kapıcılar ve "tevaif-i rikâbiye" denen saray perdecileri de emir-i candara bağlıydı.

Osmanlılarda candar örgütünün yerini saray bostancıları, çavuşlar ve baltacılar almıştır.

Candarlılar bak. Çandarlılar

Candarogulları, İSFENDİYAROGULLARI olarak da bilinir, y. 1290-1461 arasında Anadolu'nun kuzeyindeki Kastamonu ve Sinop bölgelerini yöneten Türk beyliği.

Beyliğin adı, Anadolu Selçuklu sultanı II. Mesud'un ordusundaki hizmetlerine karşılık, kendisine Kastamonu'nun batısındaki Eflâni bölgesi verilen Şemseddin Yaman Candar'dan gelir. Candar'ın oğlu I. Süleyman Paşa (*), Kastamonu ve Sinop'u ele geçirdikten sonra, 1314'te Moğolların batı kolundan İlhanlıların egemenliğine girdi ve 1335'te hükümdar Ebu Said Bahadır'ın ölümüyle İlhanlı Devleti'nin yıkılmasına değin onlara bağımlı kaldı. Ardından beyliğe bağımsızlığını kazandı.

Beylik, taht kavgaları sonucu 1384'te Kastamonu ve Sinop olarak iki kola ayrıldı. Osmanlı egemenliğini kabul eden Kastamonu kolu, 1392'de I. Bayezid (Yıldırım) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Sinop kolu ise Candarogullarının egemenliğinde kaldı. 1402'de Osmanlı topraklarını istila eden Timur, Candarogullarına bütün topraklarını geri verdi. Beyliği ele geçirme mücadelesi 1417'de bir kez daha bölünmeye yol açtı ve beyliğin bir kolu gene Osmanlı egemenliğine girdi. 1461'de, II. Mehmed (Fatih) beyliğin tümünü Osmanlı topraklarına kattı. Bundan sonra Candarogulları, Anadolu ve Balkanlar'daki Osmanlı eyaletlerinde yönetici olarak görev yaptılar.

Candarogulları, genel olarak barışçı, çoğu zaman da Osmanlılardan yana bir siyaset izlediler. Bayındırlık işlerine önem vererek Kastamonu, Sinop, Bolu, Safranbolu, Eflâni ve Çankırı'da cami, medrese, imaret, hamam, köprü ve kitaplıklar yaptırdılar. Edebiyatçıları koruyup Türkçenin bir edebiyat dili olarak gelişmesine katkıda bulundular. Sinop ve Samsun limanlarına işlerlik kazandırarak ticaretin gelişmesini sağladılar. Sinop tersanesinde yapılan kadirgahardan küçük, ama güçlü bir donanma oluşturan Candarogulları, iyi cins at yetiştirmeleleriyle de tanınmışlardı.

Candaş, Muharrem (d. 1921, İzmir), Türkiye'ye ilk Dünya şampiyonluğunu kazandıran güreşçi.

Güreşe İzmir'de başladı. 1946'da milli takıma seçildi ve aynı yıl Stockholm'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda 87 kilo şerbest stilde bronz madalya aldı. 1949'da İstanbul'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda ise ağır siklette ikinci oldu. 1950'de Stockholm'de düzenlenen Dünya Şampiyonası'nda grekoromen stilde 87 kilo birinciliğini kazanarak Dünya Şampiyonası'nda altın madalya alan ilk Türk güreşçisi olma başarısını gösterdi. Güreşi bıraktıktan sonra bir süre antrenörlük yaptı.

Candela (Outeriño), Felix (d. 27 Ocak 1910, Madrid), İspanya doğumlu Meksikalı mimar. Son derece sağlam ve ekonomik, eğrisel biçimli, ince betonarme kabuklar kullandığı yapılarıyla tanınmıştır.

Candela 1939'da Meksika'ya göç etti ve orada çeşitli binaların tasarımında ve yapımında çalıştı. 1950'de, México yakınlarındaki Villa Obregón'da Jorge Gonzáles Reyna ile birlikte tasarladığı Meksika Özerk Ulusal Üniversitesi kampusundaki Kozmik Işıklar Laboratuvarı ile büyük bir ilgi uyandırdı. Bu yapıtının betonarme örtüsünün kalınlığı 3 cm ile 16 cm arasında değişiyordu. Candela daha sonra México'da, beton-

armeden eğrisel çatı örtülerinin kalınlığı 3,8 cm olan La Virgen Milagrosa (1954) ve San Vicente de Paul kiliselerini yaptı. 1955'te México'da inşa ettiği Rio Deposu'nda ve betonarmeden hiperbolik paraboloid biçimli çatı örtüsü kullandığı çeşitli sanayi yapılarından başka, eğrisel kabuk strüktürü ya da beşik tonozlu birçok fabrika ve depo yapısı da tasarladı. Bazı tasarımlarının

Candela
Rolie McKenna

uygulanmasında kendisi de çalıştı. 1968'de México Olimpiyat Oyunları'nın yapılacağı Spor Sarayı için Candela'nın hazırladığı tasarımı seçildi.

Candela, 1961-62'de Harvard Üniversitesi'nde, 1971-77 arasında da Chicago'daki Illinois Üniversitesi'nde öğretim üyeliği de yaptı.

Candidas (ü. 14. yy sonu ile 15. yy başı, Bengal, Hindistan), Hintli şair. Çamaşırcı kadın Rami için yazdığı aşk şarkıları ortaçağda yaygınlaşmış, insan ve tanrı sevgisi arasındaki koşutlukları arayan Vaishnava ve Sahaciya din akımlarına esin kaynağı olmuştur.

Candidas'ın şarkılarının çok tutulması sık sık taklit edilmesine yol açmış, bu da şairin kimliğinin saptanmasını zorlaştırmıştır. Yaşamına ilişkin ayrıntılar da efsaneler içinde kaybolmuştur. Şiirlerinden, şairin bir köyde (Bankura'nın Çhatna köyünde ya da Birbhum'un Nannur köyünde) Brahman rahibi olduğu ve aşağı tabakadan Rami'ye olan aşkını açıkça ilan ederek gelenekleri hiçe saydığı anlaşılmaktadır. Sevgililer aşklarını kutsal olarak görmüşler ve ilişkilerini ilahi aşklar Radha ve Krişna'nın tinsel birlikteliğine benzetmişlerdir. Candidas, ailesinin tüm düş kırıklığına karşın ne tapınaktaki görevini ne de sevgilisi Rami'yi bırakır. Brahmanları yatıştırarak üzere köyde bir şölen düzenlenir ama Rami'nin beklenmedik gelişyle ortalık karışır.

Sonraki olaylar konusunda değişik söylentiler vardır. Bir yoruma göre Candidas, Vişnu'nun kimliğine bürünür; başka bir yoruma göre ise rahiplikten atılan Candidas protesto amacıyla ölüm orucuna başlar ve ölüsü yakılırken yeniden yaşama döner. Rami'nin yazdığı ileri sürülen şiirlere dayanan üçüncü bir yorumda Candidas'ın, Begüm'un ilgisini çektiği için Gaur *nevabı*'nın (mülki amir) buyruğu üzerine bir flin arkasına bağlanarak ölene kadar kırbaçlandığı belirtilir.

Candidas'ın şiirleri geç dönem Bengal sanatı, edebiyatı ve dinsel düşüncesi üzerinde çok etkili olmuştur. 16. yüzyıl Sahaciya inanışından doğan *sahaciya* (Sanskrit dilinde "doğal") akımında dinsel yaşantı duyular doğrultusunda sürdürülmekte ve toplumun onaylamamasına karşın, başka birinin karı-

sını ya da aşağı kattan bir kadını seven adamın aşkı yoğunluğundan dolayı öbürlerinden üstün tutulmaktaydı.

Candilis, Georges (d. 1913, Bakü), Yunan asıllı Fransız mimar. Atina Politeknik Okulu'nda mimarlık eğitimi gördü. Tasarımcı olarak Yunan Hava Yolları'nda çalıştı, üniversitede öğretim üyeliği yaptı. 1945'te Fransa'ya giderek yerleşti. Orada Le Corbusier ile tanıştı ve onun 1947'de kurduğu ATBAT'a (Atelier de Batisseurs) girdi. ATBAT'ın Fas'ta yürüttüğü bir projede birlikte çalıştığı Hintli mimar Shadrach Woods'la (1923-73) 1951'de bir ortaklık oluşturdu. Birlikte Kuzey Afrika'da çeşitli konut projeleri yaptılar. 1955'te Paris'e dönmelerinden sonra onlara Yugoslav mimar Alexis Josic de (1921) katıldı. 1969'da Woods'un Amerika'ya dönmesi ile ortaklık dağıldı.

Candilis daha çok kent tasarımı konusunda çalışmış ve araştırmalar yapmıştır. Ona göre mimarlıktaki başka teknik dalların getirdiği kısıtlamalar, denetleyici kent planlama ve imar yönetmelikleri, kentlerde sağlıksız biçimlerin, uyumsuz yapıların doğmasına, dolayısıyla da insanları etkileyen kargaşaların oluşmasına yol açan başlıca etkenlerdir. Mimarlar bu sorunlar üzerine eğilmeli, yapıyı bir sanat yapıtı haline getirmek için düş gücü ve yaratıcılıklarını sonuna kadar kullanmalıdır.

Candilis endüstri çağı teknolojisinin olduğu gibi kabullenilmesiyle mimarlık yapıtı değil, ancak yapı üretilebileceğine inanmaktadır. Yapılarda standartlaşma ve sanayi ürünlerini, kullanımasında insan ögesinin göz ardı edilmemesi gerekir. Candilis bu tür düşüncelerini kuramsal düzeyde bırakmamış, ortaklarıyla birlikte gerçekleştirdiği çeşitli uygulamalarında da somutlaştırmıştır. Fas'ta dar gelirli için yaptıkları toplu konut projesi (1955) onun bu davranışına örnektir. Tasarımdaki modern görünüme ve kitle düzenlemesine karşın, konutlarda geleneksel ve yöresel yaşam biçimi için gerekli mekânların sağlanması ön planda tutulmuştur. 4-5 katlı yapılarıdaki iki yatak odalı birimlerde, geleneksel yaşamın önemli öğelerinden olan iç avlulara yer verilmiştir.

Candilis, tasarımlarında işlevci yanı ağır basan, yaşayan bir mimarlık oluşturmaya yönelmiştir. Gene de, işlevi ön plana alan anlayışa karşı çıkan 1970'lerin eklektik, post-modern mimarlığı, onun kuramsal düşüncelerinden destek almıştır.

candireği, keman ailesinden çalgılarda göğüs ve sırt kapakları, klasik kemençede ise eşikle tekne arasına içeriden diklemesine yerleştirilen silindirik biçimindeki tahta çubuk. Çam ağacından yapılan candireği ses üretilmesinin bütün çalgıya eşit ve düzenli olarak iletilmesini sağlar. Küçüklüğüne karşın çalgının en önemli parçalarından biridir.

Candler, Asa Griggs (d. 30 Aralık 1851, Villa Rica yakınları, Georgia - ö. 12 Mart 1929, Atlanta, ABD), Coca-Cola'yı geliştiren ABD'li meşrubat üreticisi.

Çiftçi bir aileden gelen Candler, tıp öğrenimi gördükten sonra eczacılık yapmaya başladı ve bir yandan da ilaç ticaretine girişti. 1887'de, bir iş arkadaşından o zamanlar pek bilinmeyen Coca-Cola'nın formülünü satın aldı. Meşrubatın üretim işlemlerinde yeni geliştirmeler yaptı ve Coca-Cola'yı ABD iş dünyasının en zengin kuruluşlarından biri durumuna getirdi. Candler'in yönetimindeyken firma Güney'in en başarılı kuruluşuydu. 1919'da şirketini 25 milyon dolara sattı. Aynı zamanda hayır işleriyle de uğra-

şan Candler, Atlanta yakınlarındaki Emory College'in kente taşınmasına ve Emory Üniversitesi'ne dönüşmesine parasal destek sağladı. Üniversitenin tıp fakültesinin ya-

Candler
Emory University, Atlanta

nında bir eğitim hastanesinin yapılması için de yaklaşık 2 milyon dolar bağışta bulundu.

Candolle, Alphonse (-Louis-Pierre) Pyrame de (d. 27/28 Ekim 1806, Paris - ö. 4 Nisan 1893, Cenevre), İsviçreli botanikçi. Biyolojinin bir dalı olan ve bitkilerin coğrafi dağılımını inceleyen bitki coğrafyası alanında yeni araştırma ve çözümleme yöntemleri geliştirmiştir.

Ünlü botanikçi Augustin Pyrame de Candolle'un oğludur. Cenevre Üniversitesi'nde botanik profesörü ve üniversiteye bağlı botanik bahçelerinin yöneticisi olarak babasının görevini devraldı (1842-93). Babasının, bilinen bütün tohumlu bitki türlerini sınıflamayı ve tanımlamayı amaçladığı geniş çalışması *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis*'e (1824-73, 17 cilt; Bitkiler Âleminin Doğal Sistematiğine Giriş) kaldığı yerden devam ederek son 10 cildini hazırladı. Ayrıca, *Lois de la nomenclature botanique* (1867; Botanikte Adlandırma Kuralları) adlı yapıtıyla, babasının geliştirdiği bitki adlandırması kurallarını tamamladı. 1867'de Paris'te ilk Uluslararası Botanik Kongresi'ni toplayarak, botanikteki adlandırma uygulamalarının standartlaştırılması ve belli kurallara bağlanması için çalıştı. Kongre Candolle'un kurallarını kabul ettiği halde, botanikçiler bu kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmadılar.

Candolle ve oğlu Anne-Casimir de Candolle (1836-1918), tohumlu bitkilerle ilgili bir dizi monografi hazırlayıp *Monographiae Phanerogamarum* (1879-91, 7 cilt; Tohumlu Bitkilerin Monografisi) adıyla yayımladılar. Candolle'un öbür önemli yapıtları, bitki coğrafyasında bugün bile temel başvuru kitabı sayılan *Géographie botanique raisonnée* (1855, 2 cilt; Bitki Coğrafyasının Özeti) ve *Origine des plantes cultivées*'dir (1883; Kültür Bitkilerinin Kökeni). Candolle bu ikinci yapıtında, botanikçi yanı sıra tarih, dilbilim ve arkeoloji verilerinden de yararlanarak bitkilerin ilk kez nerelerde yetiştirildiğini ve hangi merkezlerden yeryüzüne yayıldığını saptamaya çalıştı.

Candolle, Augustin Pyrame de (d. 4 Şubat 1778, Cenevre - ö. 9 Eylül 1841, Cenevre), İsviçreli botanikçi. Bitki sınıflandırması üzerinde çalışmış, cinsler arasındaki akrabalıkları belirlemeye yarayacak yapısal ölçütleri bilimsel temellere oturtmuştur. Charles Darwin'in evrim ilkelerini geliştirmesinden sonra, Candolle'un bu ölçütleri, bitkilerin çağdaş evrim tarihinin temeli

olmuş, Candolle'un bitkileri sınıflandırma sistemi de hemen hemen yarım yüzyıl boyunca evrensel bir başvuru kaynağı olarak sonradan yapılan bütün sınıflandırma çalışmalarına yol göstermiştir.

1796'da Paris'e giderek tıp öğrenimine başlayan Candolle, ünlü Fransız doğabilimci Georges Cuvier ve Jean-Baptiste de Lamarck ile yakın dostluk kurarak, 1802'de Collège de France'ta Cuvier'nin asistanı oldu; 1805'te de Lamarck'ın *Flore française* (Fransa Florası) adlı yapıtının gözden geçirilmiş üçüncü baskısını yayıma hazırladı. 1808'de Montpellier Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne atandı. 1806-12 arasında, Fransız hükümetinin oluşturduğu bir komisyona başkanlık ederek Fransa'nın bitki örtüsünü ve tarımsal üretimini inceleyen Candolle bu çalışmalarının sonuçlarını 1813'te yayımladı.

En önemli yapıtı olan *Théorie élémentaire de la botanique*'i de (Temel Botanik Kuramı) aynı yıl yayımlayan Candolle, bu yapıtında, sınıflandırmada bitki fizyolojisinin değil, bitki anatomisinin temel alınması gerektiğini öne sürdü ve sınıflandırma için ilk kez taksonomi terimini kullandı. Candolle, hayvanlarda aynı ortak atadan türemiş değişik yapıda organları tanımlamak için Cuvier'nin geliştirdiği benzeşim (homoloji) kavramını bitkiler âlemine uygulamaya karşın, canlılardaki evrim olgusunun en güçlü kanıtlarından biri olan bu benzeşik organları göz ardı ederek, upkı Cuvier gibi, türlerin değişmezliğine olan inancını sonuna değin korudu.

1816'da İsviçre'ye dönen Candolle, Cenevre Üniversitesi'nde doğa tarihi kürsüsünün ve üniversiteye bağlı botanik bahçesinin yöneticiliğini yaptı (1817-41). O yıllarda, *Théorie élémentaire de la botanique*'te açıkladığı düşüncelerini geliştirerek, bitkiler için önerdiği adlandırma kurallarının ilk taslağı olan *Regni vegetabilis systema naturale* (1818-21, 2 cilt; Bitkiler Âleminin Doğal Sistematiği) adlı yapıtını yayımladı. Daha sonra, bilinen bütün tohumlu bitkilerin tanımlayıcı sınıflamasıyla ilgili olan en önemli yapıtı *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis*'i (1824-73, 17 cilt; Bitkiler Âleminin Doğal Sistematiğine Giriş) hazırlamaya başladıysa da ancak ilk 7 cildini tamamlayabildi. Çalışmalarını bıraktığı yerden sürdürerek bu yapıtın son 10 cildini hazırlayan ise oğlu Alphonse-Louis-Pierre Pyrame de Candolle oldu.

Candolle, ikiyeenekillerden 161 familyayı tanımlamış, Linnaeus'un sınıflandırma sis-

Candolle, Ambroise Tardieu'nün oymabaskı çalışması
Museum National d'Histoire Naturelle, Paris

teminin yetersizliğini göstererek, bu sınıflandırmanın yerini alan yeni bir sınıflandırma sistemi geliştirmiştir. Ayrıca, Brezilya (1827), Doğu Hindistan (1829) ve Kuzey Çin'de (1834) yaptığı incelemelerle bitki coğrafyasının da temellerini atmıştır.

Candomblé, Brezilya'daki *Macumba*(*) kültüne Bahia'da verilen yerel ad.

Canelones, Uruguay'ın güney kesiminde il. Güneyde Río de la Plata'nın çevrelediği 4.536 km²'lik bir alanı kaplar. Sebze bostanları, mandıraları, tavuk çiftlikleri, üzüm bağları ve kesimlik sığır çiftlikleriyle komşu Montevideo pazarını besleyen canlı bir ekonomisi vardır. Rubino Enstitüsü adlı veterinerlik araştırma merkezi bütün ile hizmet verir. İlin 64 km'lik kıyılarının bir bölümünü oluşturan Atlántida ve La Floresta kıyı sayfiyeleri ile Las Piedras'taki koşu yolu Montevideo'dan çok sayıda turist çeker. Başkente yakın olması nedeniyle arsa fiyatlarının artması ve parsellemenin hızlanması, dolaylı olarak toprak verimliliğinin düşmesine yol açmıştır. Kıyıda flamingo, turna ve balıkçıl gibi yabancı hayvanlar yaşar. İl merkezi Canelones kentidir. Nüfus (1985) 364.248.

Canelones, eskiden GUADELUPE, Uruguay'ın güney kesimindeki Canelones ilinin merkezi. 1774'te yakınlardaki bir yerde kurulan ilk yerleşim bölgesi 1783'te bugünkü yerine taşınmıştır. Yönetim işlevinin yanı sıra, bitkisel tarım (tahıl, üzüm, şeker pancarı) ve hayvancılık (sığır ve koyun) yapılan geniş bir art bölgenin ticaret ve imalat merkezi. Başlıca sanayi dalları un ve kâğıt imalatıdır. Bir şarapçılık okulunun bulunduğu kent, Montevideo'ya kara ve demir yoluyla bağlıdır. Nüfus (1985 geç.) 15.800.

Canendiyú, Paraguay'ın doğu kesiminde il. Kuzeyde Brezilya ile Amambay ve Mbaracayú dağları, doğuda Brezilya ve Paraná Irmağı, güneyde Caaguazu, batıda San Pedro ve kuzeybatıda da Amambay illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 14.667 km²'dir. Coğrafi açıdan iki kesime ayrılır. Daha yüksek olan doğu kesimi otluk alanlar ve geçit vermeyen ormanlarla kaplıdır. Batı kesiminde otluk alanlar sığır otlatılan çayır-lara dönüşür. İlin ekonomisi *yerba maté* (Paraguay çayı) üretimi ile doğramacılık ve inşaatçılıkta kullanılan sert ağaç satışına dayanır. Başlıca tarım ürünleri soya fasulyesi, nane, pamuk, kahve, tütün, pirinç ve buğdaydır. Paraná Irmağı üzerinde ve Guairá Çağlayanları yakınlarında yer alan Salto del Guairá, il merkezi ve ilin en büyük kentidir. Ülkesini Arjantin ve Brezilya ege-menliğinden kurtardıktan sonra, 1820'de siyasal düşmanlarından kaçarak Paraguay'a sığınan Uruguay ulusal kahramanı José Gervasio Artigas'ın yaşadığı ev Curuguaty'de bulunmaktadır. Nüfus (1990 tah.) 120.800.

Canetti, Elias (d. 25 Temmuz 1905, Rusçuk, Bulgaristan), yapıtlarında kitlelerin duygulanı ve çevresiyle uyumsuzluk içindeki bireyin konumunu araştıran roman ve oyun yazarı. 1981 Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır.

Ailesi İspanyol Sefardi Yahudilerindendir. İspanyolca ve İngilizce bilen Canetti yapıtlarını üçüncü dili olan Almanca yazdı. İngilizceyi anne ve babası İngiltere'ye yerleştiği zaman öğrendi. Babası öldükten sonra annesiyle birlikte Viyana'ya yerleşti. Zürih, Frankfurt ve Viyana'da eğitim gör-

dü. 1929'da Viyana Üniversitesi'nde kimya doktorasını tamamladı.

Canetti 1920'lerde halkın enflasyona karşı yollara döküldüğü Frankfurt'ta tanık olduğu sokak gösterilerinden sonra ilgisini kitlelere yöneltti. Gösteriler kızgın bir kalabalığın Viyana Adalet Sarayı'nı yaktığı 1927'de

Canetti
ABC Ajansı

doruğuna ulaştı. Çevresinde tanık olduğu delilikleri anlatmayı tasarladığı sekiz ciltlik romanın yerine 1935'te *Die Blendung*'u (*Körleşme*, 1981) yayımladı. Kitap bir bilginin kentin grotesk yeraltı dünyasında yok oluşunun dehşet verici öyküsüdür. Canetti II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'ye göç etti ve edebiyatı bırakarak bütün zamanını iktidarın psikopatolojisiyle ilgili araştırmalara ayırdı. *Masse und Macht* (1960; Kitle ve Güç) adlı yapıtıyla *Hochzeit* (1932; Evlenme Töreni), *Komödie der Eitelkeit* (1950; Kendini Beğenmişliğin Komedisi) ve *Die Befristeten* (1964; Süresi Belli Olanlar) adlı üç oyunu bu ilgisinin ürünleridir. Oyunlardan ikisi 1965'te Braunschweig'da, üçüncüsü ise 1956'da Oxford'da sahnelendi. *Dramen* adıyla 1964'te yayımladığı bu üç oyunun yanı sıra, defterlerinin bazı bölümlerinden oluşan *Aufzeichnungen 1942-72* (1978; Notlar 1942-72) ile karakter çözümlemeleri yaptığı *Der Ohrenzeuge-Fünfzig Charaktere* (1974; Kulak Tanığı: Elli Karakter) adlı yapıtlarını ve *Die gerettete Zunge* (1977; Kurtarılmış Dil) ile *Die Fackel im Ohr* (1980; Kulaktaki Meşale) adlı anılarını yayımladı. Denemelerini *Das Gewissen der Worte*'de (1975; Sözcüklerin Bilinci, 1984) topladı. Canetti'nin Türkçe yayımlanmış bir başka yapıtı, öykü kitabı *Marakesh'te Sesler*'dir (1990).

Caney Fork Irmağı, ABD'de, Tennessee'nin iç kesiminde Collins ve Rocky ırmaklarının birleşmesiyle oluşan akarsu. Kuzeybatı yönünde 232 km aktıktan sonra Smith ilindeki Carthage yakınlarında Cumberland Irmağına dökülür. Üzerinde iki baraj kurulmuştur. 1951'de tamamlanan Center Hill Barajı'nın suları Center Hill Göleti'nde, Great Falls Barajı'nın (1925) suları ise Tennessee Vadisi İdaresi'ne (TVA) bağlı Great Falls Göleti'nde toplanır.

canfes, ince, parlak, yanardöner görünümü veren eski bir ipekli kumaş çeşidi. Canfes kumaşın atkı ve çözgü iplikleri ipektendi. Diba türünden olmakla birlikte, daha ince ve bitkisel boyalarla boyanan saf ipektendir. Perdahsız olduğu için yıkandığında parlaklığını ve kendine özgü sertliğini yitirmezdi. Çözgü iplikleri, çeşitli katlarda bükümsüz olduğundan atkı ipliklerinden daha kalındı. Bir cm²'de 30 dike karşılık 45 geçme bulunurdu. Canfes kumaşlarda, atkı-

ların seyrek atılması sonucu, yüzeydeki aralıklardan aynı renkte çözgüler de görünür ve böylece kumaş yanardöner görünüm kazanırdı. Bunların "yanardöner" ve "kumru göğsü" denen çeşitleri çok tutulmuştu. Canfes kumaşların Osmanlı sarayında ve zengin konaklarında özellikle kadın giyiminde önemli yeri vardı. Cepken, şalvar ve erkek mintanı yapmak için de kullanılmıştır. Ayrıca yorgan ve yastık yüzleri, değerli eşyanın konduğu bohçalar da canfesten yapılırdı. On beşten çok rengi görülmüşse de, en çok alı, mor ve yeşil renkte olanları beğenilirdi.

Cangas de Narcea, CANGAS DE TINEO olarak da bilinir, İspanya'nın kuzeybatı kesiminde, Asturias özerk bölgesine (*Junta de la comunidad autónoma*) bağlı Oviedo ilinde kent. Oviedo kentinin güneybatısında, Narcea ve Luiña ırmaklarının birleşme noktasında yer alır. Adı, "kent" anlamına gelen *cangas* ile üzerinde bir Roma köprüsü bulunan Narcea'nın birleştirilmesinden doğmuştur. Kentin ilginç yapıları arasında Asturias Escoriali olarak bilinen San Juan de Corias Manastırı (13. yy'da yapılmış ve 18. yy'da yenilenmiştir) ile kurucusu Basipiskopos Valdés Llano'nun mezarının bulunduğu Santa María Magdalena Kilisesi (1639) sayılabilir. Ekonominin temelini oluşturan kömür ve kurşun San Esteban limanı ve Pravia tren istasyonuna kamyonlarla taşınır. Özellikle balıkçılık ve avcılığa dayanan turizm ile et konserveciliği de ekonomide önemli bir yer tutar. Nüfus (1981) 19.738.

Cange (Senyörü), Charles du Fresne, lakabı FRANZISLARIN VARRO'SU, Fransızca LE VARRON FRANÇAIS (d. 18 Aralık 1610, Amiens - ö. 23 Ekim 1688, Paris, Fransa), 17. yüzyılın her konuyla ilgilenen büyük Fransız bilginlerinden. Çağdaş dilbilim araştırmalarına öncülük eden tarihsel bir yaklaşımla ortaçağ Latince ve Yunancası üzerine sözlükler hazırlamıştır.

Amiens'deki Cizvit okulunda eğitim gördükten sonra Orléans Üniversitesi'nde hukuk okudu. 1631'de Paris barosuna girdi ve kısa bir süre burada avukatlık yaptıktan sonra Amiens'e döndü. Kayınpederinin ölümünden sonra kentin mali sorumlusu unvanıyla birlikte bu unvanın gelirini de devraldı (1645-68). *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français*'de (1657, 2 cilt; Fransız İmparatorları Döneminde Konstantinopolis) toplanan tarih alanındaki ilk yapıtlarını, yaşamının ileri sayılabilecek yıllarında yazdı. Büyük bir salgın yüzünden 1688'de Amiens'i terk etmek zorunda kalan Cange, yaşamının son aylarını Paris'te geçirdi.

Çağının birçok büyük bilgininin dostu olan Cange, dilbilim, tarih, hukuk, arkeoloji, numismatik ve coğrafya alanlarındaki yetkin çalışmalarıyla büyük bir bilgi birikimi sağlamıştır. Başyapıtları *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis* (1678; Orta ve Aşağı Latince Yazarları İçin Sözlük) ve *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis* (1688; Orta ve Aşağı Yunanca Yazarları İçin Sözlük) Cange'nin çeşitli alanlardaki ilgilerini birleştiren çalışmalarıdır. Bu yapıtları önemli kılan tarihsel yaklaşımlarıdır; Cange, Latince ve Yunancanın ortaçağdaki sözcük dağarcıklarının klasik dönemdeki sözcük dağarcıklarından farklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca yalnızca sözcükleri değil, sözcüklerle ilgili konuları da belge ve temel kaynaklara dayanarak ele aldığı için bu kitaplar sözlükten çok, birer ansiklopedi niteliğindedir. Kendi alanlarında benzersiz kabul edilen bu

kapsamlı yapıtların yeni basımları, Cange'in çağdaş tarihsel dilbilimin öncüsü olarak günümüzde de önem taşıdığını ortaya koyar.

cangıl, CENGEL olarak da bilinir, karışık, zengin, sık bir bitki örtüsüyle belirlenen ve genellikle çok sayıda yabancı hayvanı barındıran tropik orman. Cangil denince akla hemen tropik bölge gelirse de, cangılı yaratan koşullar, ancak yağmur ormanlarındaki ağaç örtüsünün ortadan kalkmasıyla oluşur. Ayrıca bak. yağmur ormanı.

Cangwu bak. Wuzhou

Cangzhou, Çin'in Hebei yönetim bölgesinde (sheng) kent. İl düzeyinde bir belediye (shi) ve Cangzhou yöresinin (diqu) yönetim merkezidir. Tianjin'in yaklaşık 100 km güneyindeki alçak kıyı ovasında, Büyük Kanal ve Tianjin-Pukou demiryolu hattı üzerinde yer alır. Geçmişte daha içeride olan kıyı şeridi oldukça dardır.

Yörede ilk kez Han hanedanı (İÖ 206 - İS 220) döneminde bugünkü kentin yaklaşık 40 km kuzeydoğusunda Fouhai adıyla bir il kuruldu. 5. yüzyılda inşa edilen Cangzhou kasabası bugünkü yerinin yaklaşık 24 km güneydoğusunda bulunuyordu. 581'de el değiştiren yöre, Sui hanedanının (581-618) son dönemleri ile Tang hanedanının (618-907) ilk dönemlerinde, Tianjin'i Huang Irmağı ve Henan yönetim bölgesindeki Lo-yang'a bağlayan Yung Kanalı'nın tamamlanmasından sonra, yeniden önem kazandı. Kent birkaç büyük ırmağın geçtiği ve doğal akaçlamanın zayıf olduğu bir bölgede kurulduğundan, Tang hanedanı döneminde akaçlamayı düzenlemek ve denize doğrudan bir çıkış yolu sağlamak amacıyla 7. yüzyılın sonlarında bir kanal daha yapıldı. 697'de Hebei'yi Liaoning yönetim bölgesindeki Hitan (Kitan) kabilelerinin akınlarından korumak amacıyla, yörenin kuzey kesimi bilinçli olarak sular altında bırakıldı. 8. yüzyıldan sonra Yung Kanalı artık kullanılmayınca, Cangzhou da ulaşım merkezi olarak önemini yitirdi. Yuan (1206-1368) ve Ming (1368-1644) hanedanları döneminde, Pekin bölgesini Yangzhou'ya bağlayan yeni Büyük Kanal bu yöreden geçince, Cangzhou kanal üzerindeki ticaret gemileri için önemli bir liman haline geldi. Ming hanedanı döneminde, Hejian üstyöresine (fu) bağlanan topraklar, 1729'da Zhili adıyla başlı başına bir üstyöre olduysa da, 1731'de bu kez Tianjin'e bağlandı. 1913'te yörenin Tianjin'den ayrılmasından sonra Cangzhou, Hebei yönetim bölgesine bağlı bir il (xian) merkezi konumunu kazandı.

Cangzhou, günümüzde, çevresindeki yörenin, özellikle de kanalın batısında kalan toprakların tarım ürünlerinin toplandığı bir merkez durumundadır. Kentin doğusunda kalan yöre sık sık sel altında kaldığından ve toprakları çok tuzlu olduğundan, Kuzey Çin Ovasının büyük bölümüne oranla seyrek bir nüfus barındırır. Kıyı kesiminde büyük miktarda tuz elde edilir. 1963'ten sonra yörede Hai Irmağı projesi çerçevesinde yoğun taşkın denetimi, akaçlama ve sulama çalışmaları yapılmıştır. Cangzhou 1949'dan bu yana önemli bir nüfus artışı göstermesine karşın, sanayisi oldukça cılız bir ulaşım ve ticaret merkezi olarak kalmıştır. Nüfus (1989 tah.) 227.100.

Canhudaro, İndus Irmağının Pakistan sınırları içinde kalan bölümünün doğu kıyısında, Mohenco-daro'nun(*) güneyinde yer alan, iki höyük halindeki yerleşme yeri. 1935-36'da kazılmıştır.

Höyük I'de yapılan kazılarda yalnızca İndus Vadisi uygarlığına(*) özgü buluntular

ele geçmiştir. Höyük II kazılarında ise en üstte tarih çağları katları, bunların altında ise Pakistan Kalkolitik Çağına tarihlenen Çukar kültürü katları (İÖ 2. binyıl) gün ışığına çıkarılmıştır. En alttaki üç kat İndus uygarlığına (İÖ 2600-2000) aittir. Bu katlar iyi tasarlanmış konutları ve kenti baştan başa dolaşan, son derece özenle yapılmış drenaj düzeni ile dikekti çeker. Burada bulunan en ilginç kalıntılardan biri "boncuk atölyesi" olarak nitelenen yapıdır.

Canhudaro bütün İndus Vadisinde, İndus, Belucistan ve Ortadoğu kültür öğelerinin karışımını en iyi temsil eden yerleşme yeridir.

Caniapiscou Irmağı, Kanada'da, Québec eyaletinin kuzey kesimindeki Nouveau-Québec bölgesinde akarsu. Adı Yerli dilinde "kayalık burun" anlamına gelir. Québec'in iç kesimindeki Caniapiscou Gölünden doğduktan sonra genellikle kuzey yönünde akarak (740 km) Larch Irmağıyla birleşir ve 137 km uzunluğundaki Koksoak Irmağı aracılığıyla Ungava Körfezine dökülür. 322 km boyunca cavanlarla dolu bir boğazda akan Caniapiscou, demir cevheri çıkarılan Labrador-Ungava bölgesinde kullanılabilecek olağanüstü bir hidroelektrik enerji potansiyeli taşır.

Canicus (AZİZ), İrlanda'da CANICE, İskoçya'da KENNY ya da KENNETH, Gaelcede CHAINECH olarak da bilinir (d. 515/516 ya da 521/527, Glengiven, Derry ili, İrlanda - ö. 599/600, Aghaboe, Leix ili; yortu günü, 11 Ekim), Piktlerin Hristiyanlığı benimsemesine katkıda bulunan İrlanda başkeşişi. İskoçya ve İrlanda'da en saygın Kelt azizlerinden biridir; İrlanda'daki Ossory piskoposluk bölgesinin koruyucu azizi sayılır.

Yaşamı üzerine yazıların çoğu geleneğe dayanır. Bugün Meath ilinde bulunan Clonard'da başkeşiş Finian'ın (y. 543), Dublin ilindeki Glasnevin'de başkeşiş Mobhi'nin (y. 544), Glamorganshire'daki ünlü Gal manastırı Llancarfan'da ise Başkeşiş Cadog'un yanında eğitim gördükten sonra Glamorganshire'da papazlığa atandığı (y. 545) söylenir. Roma'ya da gittiği sanılmaktadır.

Canicus, İonali Aziz Columba'nın arkadaşıydı. Columba'nın İskoçya'da Piktler arasında Hristiyanlığı yaymasına yardımcı oldu. Inverness yakınlarında Pikt kralı Brude Mac Maelchon ile karşılaştıklarında, inanışa göre, iki din adamını tehdit eden kralı Canicus hac işaretiyle felç etti; bunun üzerine Brude ve uyrukları Hristiyanlığı kabul ettiler.

Canicus'un İskoçya açıklarındaki Hebrid Adalarında görev yaptığı bilinir. Adalarında manastır ve kilise kalıntıları (örn. Tyree Adasındaki Kil-Chainnach) yöredeki etkinliğini ve gezilerini kanıtlar. Inchkeneth adacığı gibi, Canicus'a adanmış yöreler vardır. İskoçya'nın Fife ilinde bugünkü kraliyet ilçesi (burgh) St. Andrews'un çekirdeğini oluşturan kilise yerleşmesini de onun kurduğu söylenir.

Yaklaşık 577'de İrlanda'ya dönen Canicus, Aghaboe'de ve Ossory krallarının başkenti Kilkenny'de de manastırlar kurmuştur. Canicus'un ilk kilisesini, Kilkenny'de bugün St. Anne Katedrali'nin bulunduğu yerde kurduğuna inanılır. Kentin İrlanda dilindeki adı Cill Choinnigh, Aziz Canicus Kilisesi anlamına gelir.

Bir halk ozanının oğlu olan Canicus aynı zamanda şairdi. İnciller üzerine yazdığı yorum Glas-Choinnigh adıyla bilinir. Aziz Adamın'ın Vita S. Columbae (Aziz Columba'nın Yaşamı) adlı yapıtında ve

C. Plummer'in *Vitae Sanctorum Hiberniae* (1919, 2. cilt; İrlandalı Azizlerin Yaşamları) adlı kitabında, Canicus'a ilişkin bilgiler de yer alır.

Canidae bak. köpekgiller

Caniff, Milt(on Arthur) (d. 28 Şubat 1907, Hillsboro, Ohio - ö. 3 Nisan 1988, New York kent, ABD). ABD'li çizgi roman sanatçısı. İçerdikleri genim ve mızah öğelerinden başka çizim tekniği açısından da çok başarılı olan "Terry ve Korsanlar" ve "Steve Canyon" çizgi romanlarının yaratıcısıdır.

1930'da Columbus'taki Ohio Eyalet Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra New York kentinde Associated Press için fantastik serüven niteliğinde bir çizgi roman hazırladı. 1934'te, Doğu'ya özgü mekân ve çevre ayrıntılarının aslına uygunluğuyla dikkati çeken çizgi romanı "Terry"yi çizmeye başladı. Sevilen bu diziyi 12 yıl sürdürdü. II. Dünya Savaşı'nda silahlı kuvvetler için yayımlanan gazetelerde çizdi. 1947'de, uluslararası entrikalara kanışan, daha sonra da ABD Hava Kuvvetleri'nde Kore ve Vietnam savaşlarına katılan serüvenci pilot "Steve Canyon"ı yarattı.

Canik Dağları, Karadeniz Bölgesi'nde dağ sırası. Kuzey Anadolu Dağlarının Orta Karadeniz Bölümü'ndeki kıyı dağlarını oluşturur. Doğuda Melet Çayından batıda Kızılırmak'a kadar kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yaklaşık 180 km boyunca uzanır. Genişliği yaklaşık 60 km'dir. Güney sınırını, dağlara koşut bir biçimde uzanan tektonik Kelkit Vadisi oluşturur. Canik Dağları kuzeye, Karadeniz'e doğru kademeli olarak alçalır; oysa güneyde, Kelkit Vadisine inen yamaçları çok diktir. Bu da su bölümü çizgisinin güneyde dar, kuzeyde daha geniş olması sonucunu doğurur.

Canik Dağlarında yükseklik batıdan doğuya doğru artar. Doruklar batıda 1.000 m dolayında, hatta yer yer bunun da altındayken, orta kesimde 1.500 m'yi geçer. Yun Dağında 1.194 m, Böğürtlentepede 1.310 m olan yükseklik, Killiktepe'de 1.546 m'yi bulur. Doğuda ise 2.000 m'ye ulaşan, hatta aşan yükseklikler görülür. Fatsa'nın güneyinde Tunaliktepe 1.732 m'ye, Aydoğan-tepe 1.971 m'ye, Eğrikınktepe 2.098 m'ye erişir.

Canik Dağları, Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) tortulları ile Paleojen (y. 65-26 milyon yıl önce) ve Neojen (y. 26-2,5 milyon yıl önce) volkanik kütlelerinden oluşmuş karmaşık bir dizidir. Yer yer ara tabakalı fliš ve öteki tortulların da yer aldığı bu kütlelerin üstünde lavlar yayılmıştır. Canik Dağları, Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın kolları ile kuzey-güney doğrultulu, kısa boylu, gür akışlı akarsular tarafından derin biçimde parçalanmıştır. Derinliği yer yer 500-600 m'ye ulaşan boğazlar vardır. Ama çoğu sarp ve dik bir yapıda olan bu boğazlar ulaşma elverişli değildir. Kavak Deresi vadisi boyunca uzanarak Karadağ Geçidinde (940 m) Canik Dağlarını aşan yol tarihöncesi çağlardan beri Mezopotamya ve İç Anadolu'nun Karadeniz kıyıları ile orta kesimiyle bağlantısını sağlamıştır. Bugün Samsun-Ankara kara ve demir yolunun geçtiği bu bağlantı eski önemini korumaktadır.

Canik Dağlarının Karadeniz'e bakan yüzü ile Kelkit Vadisine bakan yüzü iklim, bitki örtüsü, yerleşme biçimi ve ekonomik etkinlikler bakımından da büyük farklılık gösterir. Karadeniz yönünde yıllık yağış ortalama-

ması 1.000-1.200 mm kadardır. Bu nedenle de bitki örtüsü nemcil karakterdeki türlerden oluşur. Yamaçların aşağı kesimleri fındık, bögürtlen ve çeşitli meşe türleri, daha yüksek kesimler ise meşe, gürgen ve kayın ormanlarıyla kaplıdır. Ilıman ve karasal iklimler arasında çok belirgin bir sınır

Canik Dağlarından bir görünüm
Şemsi Güner

oluşturan doruk çizgisinin güneyinde ise yağış az, orman örtüsü seyrek; en yaygın türler sarıçam, karaçam ve meşe gibi soğuğa dayanıklı ağaçlardır. Kuzey yamaçlarda nüfus yoğun, yerleşmeler dağınıktır. En çok fındık, mısır ve bazı sebze türleri yetiştirilir. Güneyde ise nüfus seyrek, yerleşimler topludur. Burada başlıca geçim kaynağı tahıl tarımı olmakla birlikte, ürün tablosu kuzeye göre daha çeşitlidir.

Canik sancığı, Osmanlı döneminde Kuzey Anadolu'da, Aşağı Kızılırmak, Yeşilırmak ve Kelkit vadileri ile Canik Dağlarının sınırlandığı bölgeyi içine alan yönetim birimi. Anadolu Selçuklularında Canik ya da Camit denen Canik, 13. yüzyılda Sivas Canığı (Samsun ve Çarşamba) ve Karahisar Canığı (Ünye, Fatsa ve Niksar) adıyla ikiye ayrılan bir iktaydı. Anadolu Selçuklularının parçalanmasından sonra Canik beyleri olarak da bilinen Taceddinoğullarının yönettiği bölgeyi 1398'de I. Bayezid (Yıldırım) Osmanlı topraklarına kattı. 1402'den sonra bir süre daha Canik beylerince yönetilen bölge, 1428'de kesin olarak Osmanlıların eline geçti.

Canik, Osmanlı döneminde Rum (Sivas) Eyaleti'ne bağlı, Samsun, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarını kapsayan bir sancak olarak örgütlendi. Karayaylağındaki Nefs-i Canik adlı köy de sancak merkezi oldu. Sonraki dönemlerde yönetim merkezi çoğu zaman Ünye idi. 18. yüzyıl boyunca Caniklioğulları adlı âyan ailesinin egemenliğinde kalan Canik sancığı, 1847'de Rum Eyaleti'nden alınarak Trabzon Eyaleti'ne bağlandı. Bu dönemde sancak merkezi olan Samsun hızla gelişti. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Canik Trabzon vilayetinden ayrılarak bağımsız sancak yapıldı; 1923'te de Samsun vilayetine dönüştürüldü. Ünye ve Fatsa kazaları ise aynı tarihte vilayet yapılan Ordu'ya bağlandı.

Caniklioğulları, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Canik sancığı merkez olmak

üzere Sivas, Çorum ve Amasya yöresinde egemen olan âyan ailesi.

Ailenin bilinen ilk kişisi Fatsalı Ahmed Ağa'dır. Onun oğlu Canikli Ali Paşa (ö. 1785), Canik sancığı muhassılyken Osmanlı yönetimiyle kurduğu iyi ilişkiler ve 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nda gösterdiği başarı nedeniyle 1772'de Amasya sancığı mutasarrıflığını, ertesi yıl Tokat sancığı voyvodalığını ve Trabzon valiliğini, 1774'te

de Erzurum valiliğini elde etti. Oğulları Battal Hüseyin ve Mikdat Ahmed beylerin Amasya sancığı mütesellimliğine atanmalarını da sağlayarak, ailenin etkinliğini Orta ve Doğu Karadeniz kıyılarından Anadolu'nun içlerine kadar yaydı. Öte yandan Bozok sancığı mutasarrıflığını ellerinde bulunduran Çapanoğullarıyla uzun süren bir çatışmaya girdi. Osmanlı yönetimi 1776'da Sivas valiliğini ve Kars seraskerliğini, 1778'de de Kastamonu sancığını Caniklioğullarına verince, ailenin egemenlik alanı daha da genişledi. Ama Caniklioğulları ile Çapanoğulları arasındaki çatışma 1779'da savaşa dönüştü ve Caniklioğulları, Zile yakınlarında, Gediklan'da yenildiler. Osmanlı yönetimi bu çatışmada Çapanoğullarını destekleyince, Ali Paşa ile Battal Hüseyin Kırım'a kaçmak zorunda kaldı. O sırada Sivas valisi olan Mikdat Ahmed Paşa Bursa'ya sürüldü. Canik sancığı da Kaptanıderya Hasan Paşa'ya verildi.

İzzet Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden (1781) sonra bağışlanan Caniklioğulları, Trabzon ve Erzurum valiliklerini, arpalık olarak Amasya, mutasarrıflık olarak da Çorum sancaklarını yeniden elde ettiler. Ama III. Selim'in tahta çıkmasıyla (1789) merkezi yönetimle ilişkileri bozuldu. 1787-92 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yeterli askeri ve mali destek sağlamadıkları gerekçesiyle bazı üyeleri idam edilen ailenin gücü büyük ölçüde sarsıldı. Osmanlı yönetimi, içeride izlediği güç dengeleri politikası gereğince, Caniklioğullarını bir kez daha başışladı. Bunun üzerine Battal Hüseyin Paşa ve oğlu Tayyar Mahmud Bey kaçak olarak bulundukları Rusya'dan dönerek Trabzon valiliğini, Canik sancığı mutasarrıflığını ve Amasya sancığı muhassıllığını aldılar. Battal Hüseyin Paşa'nın 1801'de ölmesinden sonra ailenin başına geçen Tayyar Mahmud Paşa, III. Selim'in reformlarını kuşkuyla izlerken, merkezi yönetime karşı da uzlaşmaz bir siyaset izledi. 1805'te idamına karar verilince, ertesi yıl Kırım'a kaçtı. III. Selim'in

tahttan indirilmesi üzerine İstanbul'a döndü ve Ekim 1807'de sadaret kaymakamlığına getirildi. Ama IV. Mustafa'yı tahttan indiren Alemdar Mustafa Paşa tarafından 24 Ağustos 1808'de idam edildi.

Caniklioğulları, ailenin, tarihindeki en güçlü reisi olan Tayyar Mahmud Paşa'nın öldürülmesinden sonra zayıflamaya başladı ve II. Mahmud âyanın etkisini kırınca yerel bir güç olmaktan çıktı. Aile, Canik ve yöresinde birçok mimarlık yapıtı bırakmıştır.

Câniler bak. Astrahan Hanlığı

Canisius, Aziz Petrus, Canisius KANIS olarak da yazılır (d. 8 Mayıs 1521, Nijmegen, Felemenk - ö. 21 Aralık 1597, Fribourg, İsviçre; azizler listesine kabulü, 1925; yortu günü, 21 Aralık), Protestanlığa şiddetle karşı çıkan Cizvit kilise bilgini.

Köln Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1543'te Cizvit tarikatına girdi. Sırasıyla Köln, Ingolstadt ve Viyana üniversitelerinde ders verdi. Münih (1559), Innsbruck (1562), Dillingen (1563), Würzburg (1567), Augsburg ve Viyana'da okullar kurdu.

Worms'da (1557), Trento Konsili'nde ve Augsburg Meclisi'nde (Diet) (1559) sürdürülen dinsel tartışmalardaki etkinliğiyle Protestanlığın ilerlemesini geciktirmede tüm çağdaşlarından daha çok etkili oldu. Bavyera dükü I. Wilhelm'in Bavyera'da Katolik Kilisesi'ni yeniden kurma çağrısını kabul etti. Bohemya ve Macaristan kralı I. Ferdinand 1552'de Canisius'tan Viyana'da Katolikliği yeniden canlandırmaya çalışmasını istedi. Almanya'ya yaptığı geziler sırasında, aralarında imparatorun da bulunduğu pek çok kişiyle sağlam dostluklar kurdu. Daha sonra Prag ve Güney Almanya ile Avusturya, Bohemya ve İsviçre'de gene Katolikliği savunmak amacıyla geziler düzenledi. 1580'de Fribourg'a yerleşti ve bir Cizvit okulu (bugün Fribourg Üniversitesi) kurdu.

Canisius'un en etkili yapıtı Üçlü Kateşizm (1555-58) Katolik dogmalarını açık bir anlatımla sergiler. Karşı-Reform hareketinin en ünlü kateşizmi olan yapıtın 150 yılda 400 basımı yapılmıştır.

Canitz (Baronu), Friedrich Rudolf (d. 27 Kasım 1654, Berlin - ö. 11 Ağustos 1699, Berlin), Aydınlanma'nın getirdiği yeni düşünceleri hazırlayan Alman saray şairlerinden. *Neben-Stunden unterschiedener Gedichte* (1700) adlı yapıtında yer alan yergileri, Fransız ve Latin yergilerinin kuru ve gösterişli taklitleri olmasına karşın, Alman edebiyatına klasik beğeni ve üslup ölçütlerini ilk kez getirmesi açısından önemlidir. 1697'de Elektör III. Friedrich'in özel meclis üyeliğine getirdiği Canitz'e İmparator I. Leopold "baron" unvanı verdi.

Cankar, Ivan (d. 10 Mayıs 1876, Vrhnika, Krain, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 11 Aralık 1918, Ljubljana, Slovenya), Slovenyalı yazar ve yurtsever.

Yoksulluk içinde geçen bir çocukluk döneminin ardından, mühendislik eğitimi görmek üzere Viyana'ya gitti. Çok geçmeden okumayı bırakarak, yaşamını ezilen kesimleri savunan ve ezenleri yerden yazılarıyla kazanmaya yöneldi. 1907'de Slovenya'ya döndü. Çok sayıda öykü, roman, makale, oyun ve şiir yazdı. Siyasal konuşmalarında Avusturya yönetimini eleştirdiği için hapis cezasına çarptırıldı. Yapıtları büyük sanat değeri taşıyan Cankar'ın basit ama dokunaklı, ince ve melodik bir üslubu vardır. Cankar'ın bütün yapıtları İzidor Cankar tarafından 20 cilt olarak yayımlanmıştır (1925-36).

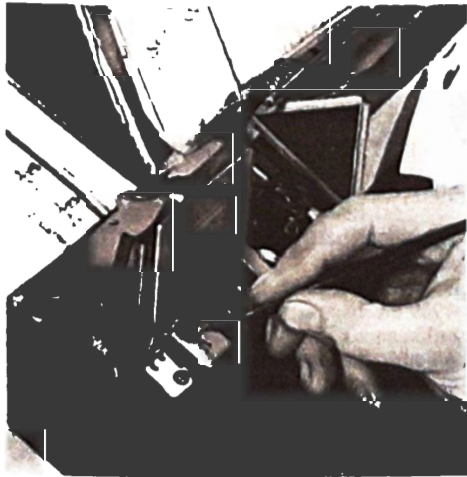
cankurtaran sandalı, TAHİSİYE SANDALI olarak da bilinir, denizde kazaya uğrayanları kurtarmakta kullanılan özel tekne. Başlıca iki tipi vardır. Daha basit olanı gemilerin güvertelerine yerleştirilir; gelişkin ve büyük öbür tipi ise kıyıda hazır bekletilir. Bugün kuylarda bulundurulmuş cankurtaran sandalları çoğunlukla 12-15 m uzunluğundadır ve sert deniz koşullarına dayanabilecek yapıdadır. Bunlarda aranılan başlıca özellikler, sağlamlık, dengeli yapı, su üzerinde durabilme yeteneği ile özellikle geriye doğru manevra kolaylığıdır.

Daha 18. yüzyılın başlarında Fransa ve İngiltere'de, batmayan cankurtaran sandalları yapma girişimlerinde bulunulmuştu. 1789'da Tyne Irmağının ağzındaki feci deniz kazasından sonra, alabora olduğunda kendi kendine düzelen ve neredeyse tümüyle suyla dolsa da yüzebilen nitelikte bir cankurtaran sandalı Newcastle'da geliştirildi. "Original" adı verilen ve ileri geri seyredebilen 10 kürekli bu tekne, 40 yıl boyunca kullanıldı; sonraki cankurtaran sandallarının da ilk örneğini oluşturdu. 1807'de deniz dibine kablo döşemede yararlanılan tekne türü geliştirildi. 1890'da buhar makinesiyle çalışan ilk kıyı cankurtaran sandalı yapıldı. 1904'te benzinli, birkaç yıl sonra da dizel motorlu tekneler hizmete girdi.

Bugün kullanılan modern cankurtaran sandalları çelik ya da çift katlı kalın ağaç gövdelidir. Telsiz, radar ve başka elektronik aygıtlarla donatılır, dizel motorla çalışır. Çoğu genellikle gönüllülerden oluşan ve acil durumlarda hızla bir araya gelerek göreve koşan yedi kişilik bir mürettebatı vardır.

canlandırma, ANIMASYON olarak da bilinir, resim ya da nesnelerin, hareketli ya da canlı oldukları yanılsamasını uyandıracak biçimde düzenlenmesi işlemi.

Canlandırma, sinemadan daha önce, 1830'lardan başlayarak geliştirilen çeşitli optik oyuncaklarla ortaya çıkmıştı. Çevresinde resimler dizili döner bir disk olan *phenakistoscope*, içindeki resimler dış yüzündeki yankılardan bakılarak izlenen döner

Kanadalı ünlü canlandırma sanatçısı Norman McLaren film üzerinde doğrudan çizim yaparken
National Film Board of Canada

bir silindir olan *zoetrope* ve Fransız mucit Émile Reynaud'nun nesnelerin yansımasından yararlanarak geliştirdiği *praxinoscope* bu aygıtlardan bazılarıydı. Bunlar "ağtabaka izlenimi"ne (gözün ağtabakasına düşen görüntünün, bu görüntüyü oluşturan neden ortadan kalktıktan sonra da bir süre kalması) dayanıyor ve bir eylemin birbirini izleyen evrelerini yansıtan çizimlerin, hareket yansıması yaratacak kadar hızla art arda göster-

ilmesi tekniğini kullanıyordu. (Günümüzde çizgi filmler de benzer biçimde hazırlanmaktadır.)

Daha 20. yüzyıla girmeden Fransız sinemacı Georges Méliès, canlandırma filmlerinde kullanılan ve her seferinde bir tek kare çekmeye dayanan tekniğin sağladığı olanaklara dikkati çekmişti. 1907'de ABD'de J. Stuart Blackton tahta üstüne tebeşirle yaptığı çizimlerden çektiği *Humorous Phases of Funny Faces* adlı bir canlandırma filmi yapmış, ertesi yıl da Paris'te Émile Cohl bir dizi komik çizgi film hazırlamaya başlamıştı. Cohl'un sessiz sinema dönemindeki ardılları arasında Robert Lortac, Benjamin Rabier ve Joseph Hémard gibi ünlü canlandırma sanatçıları bulunuyordu.

ABD'deki ilk çizgi filmler "Mutt and Jeff", "Happy Hooligan", "The Katzenjammer Kids" (Kaptan ve Edi Būdū) gibi karakterlerin bulunduğu, gazetelerde yayımlanan çizgi romanlardan türetilmişti. *Gertie the Dinosaur* (Dinozor Gertie) ile *Dreams of a Rarebit Fiend* adlı dizinin yaratıcısı Winsor McCay, film için çizen ilk ABD'li sanatçıydı. Walt Disney'nin *Mickey Mouse*'undan (Miki Fare) önceki en ünlü çizgi film kahramanı ise Avustralyalı çizer Pat Sullivan'ın yaratıp Otto Mesmer'in canlandığı *Felix the Cat*'i (Kedi Felix). Bu arada Rus Ladislav Stareviç daha 1911'de, küçük ve zarif kuklalarıyla yaptığı canlandırmalarda tek kare çekim teknikleri gibi yöntemleri kullanıyordu. 1926'da Alman Lotte Reiniger, eski gölge oyunu tekniklerini uygulayarak ilk uzun metrajlı canlandırma filmi *Die Abenteuer des Prinz Achmet's* (Prens Ahmet'in Serüvenleri) tamamladı.

Sesli sinemanın başlamasıyla birlikte Walt Disney, başarılı ses ve renk kullanımı, *slapstick* tarzındaki ilk filmlerden büyük ölçüde esinlendiği esprileri ve çoğu insan özellikleri taşıyan hayvanlardan oluşan kahramanların canlılığıyla kısa sürede üstünlüğünü ilan etti. Disney'nin *The Three Little Pigs* (1933; Üç Küçük Domuz) adlı filmi, şarkı sözlerinin iyimserliğiyle New Deal (Yeni Düzen) döneminin simgelerinden biri haline geldi. 1937'de Disney, ilk uzun metrajlı filmi *Snow White and the Seven Dwarfs*'u (Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler) yaptı.

Bu arada başka ülkelerde yeni tekniklerle denemeler yapılıyordu. SSCB'de Aleksandr Ptuşko *The New Gulliver*'da (1935; Yeni Gülüver) çizgi kahramanlarla gerçek oyuncular aynı sahnelerde bir arada kullandı.

1940'lar ve 50'ler Disney tarzına şiddetli tepkilerin geliştiği yıllar oldu. William Hanna ile Joseph Barbera, Tex Avery, Paul Terry, Walter Lantz ve Chuck Jones gibi sanatçılar bu canlandırma tarzına yeni, anarşik ve gerçeküstü bir komedi anlayışı kattılar. Art Babbitt ve John Hubley gibi çoğunluğu Disney'nin atölyesinden ayrılanlardan oluşan UPA (United Productions of America) sanatçıları, onun ayrıntılara önem veren doğalcılığına karşı çıkarak çağdaş sanattan ve Rumen asıllı Saul Steinberg gibi sanatçılardan esinlenen özgür, soyut bir çizgi dünyası geliştirdiler.

İskoç canlandırma sanatçısı Norman McLaren, Kanada'da üç boyutluluk, ses bandına doğrudan elle çizerek ses elde etme ve daha başka tekniklerle deneyler yaptı. Bunlar, kurucusu olduğu canlandırma okulunun sanatçıları tarafından geliştirildi. McLaren'in meslektaş ve öğrencileri arasında, ileriki çalışmalarını 1950'lerden sonra canlandırma sinemasının önem kazandığı İngiltere'de sürdüren ve ünlü *Yellow Submarine*'i yapan George Dunning de bulunuyordu. İngiltere'deki başka önemli canlandırma sanatçıları arasında John Halas, Joy

Batchelor, Peter Foldes, Bob Godfrey ve Kanadalı Richard Williams sayılabilir.

Doğu Avrupa'da en başarılı canlandırma filmleri, Jiří Trnka'nın kuklalarla bir canlandırma geleneği oluşturduğu Çekoslovakya ile Zagreb Stüdyoları'nda Vatroslav Mimica, Dušan Vukotić ve Nikola Kostelac gibi önde gelen sanatçıların yetiştiği Yugoslavya'da gerçekleşti.

Türkiye'de 1951'de And Film tarafından yapılan ve laboratuvar işlemleri için gönderildiği ABD'de kaybolan *Evvel Zaman İçinde*'den sonra uzun metrajlı canlandırma filmi yapılmadı. 1960'lar ve sonrasında, özellikle reklamcılık sektörünün gelişmesiyle, birçok sanatçı kısa canlandırma filmlerine yöneldi. Tonguç Yaşar'ın hat sanatı öğelerinden yararlanarak hazırladığı *Amen-tü Gemisi Nasıl Yürüdü* (1972) ilginç canlandırma örneklerindendir.

1970'lerde büyük bir çeşitliliğe ulaşan canlandırma sinemasının olanakları Hubley'nin *Of Stars and Men*'inin (Yıldızlar ve İnsanlar) lirik belgesel bakışından Japon Yocı Kuri'nin Rabelais'yı animsatan farılarına uzanan geniş bir yelpazeye yayılıyordu. 1970'lerin sonları ve 80'lerin başları ise, bilgisayar ve elektronik video araçlarının kullanımıyla canlandırma alanına yeni olanaklar getirdi. Ayrıca bak. sinema.

Canlaon, Filipinler'de, Negros Adasının iç kesimindeki Negros Oriental ilinde kent. Daha önce bir belediyeiken, 1961'de kent tüzel kimliğine kavuşan Canlaon, adını doğu eteklerine yayılandığı Canlaon Dağından (2.465 m) alır. 1934'te çevresinde 245 km²'lik bir ulusal park oluşturulan Canlaon Yanardağı, Negros Adasındaki beş etkin yanardağdan bindir; püskürmelerden sonra bıraktığı tortular şeker kamışı ekimi yapılan verimli topraklar oluşturmuştur. Doğu kıyısındaki karayoluna ve buradan da il merkezi Dumaguete'ye bağlanan Canlaon'un, Negros Occidental ilindeki La Carlota ve La Castellana kentlerinden geçen batı kıyısı karayoluyla da bağlantısı vardır. Nüfus (1980) 28.785.

Canlaon Dağı, CANLAON YANARDAĞI olarak da bilinir, Filipinler'de Negros Adasının orta-kuzey kesiminde etkin yanardağ. Bacolod kentinin güneydoğusuna düşer Volkanik Orta Cordillera'nın bir parçası olan Canlaon Dağı (2.465 m) Visaya Adalarının en yüksek noktasıdır. Canlaon Dağı Ulusal Parkı (1934) içinde krater ve kaynarcaların bulunduğu ve çeşitli yabanıl hayvanların (maymun, geyik ve yaban domuzu) yaşadığı 245 km²'lik engibeli ve ormanlık bir alanı kaplar.

canlı kütlesi, BİYOKÜTLE olarak da bilinir, ekolojik bir ortamın ya da bir biyotopun birim alanında ya da hacminde bulunan canlıların toplam kütlesi (ağırlığı) ya da sayısı. Kara biyotoplarında birim alana düşen canlı kütlesi, deniz ve tatlı su biyotoplarında ise birim hacme düşen canlı kütlesi hesaplanır. Bir biyotoptaki tek bir hayvan ya da bitki türü söz konusu olduğunda canlı türü kütlesi (ya da tür biyokütlesi), bir karma toplulukta ki bütün türler söz konusu olduğunda da canlı topluluğu kütlesi (ya da topluluk biyokütlesi) olarak belirtilir. Belli bir zamanda belirli bir alanda bulunan canlıların sayısı ya da kütlesi (yaşayan canlı kütlesi) o alanın bitki ve hayvan varlığıdır. Belirli bir bölgedeki canlıların belirli bir zaman aralığı içinde ürettikleri toplam organik madde miktarına ise üretkenlik ya da verim denir ve genellikle, yılda metrekare başına gram kalori gibi bir enerji birimiyle ölçülür.

Canmashtami, Tanrı Krişna'nın doğumunun (*canma*) kutlandığı Hindu şöleni. Bhadrpada (ağustos-eylül) ayının karanlık yarısının sekizinci (ashtami) gününde kutlanır. Krişna efsanesinde sekiz sayısının özel bir yeri vardır: İnsan ya da hayvan biçiminde ve genellikle 10 kez yeryüzüne indiği düşünülen Tanrı Vişnu, sekizinci kez dünyaya gelişinde Krişna'nın kimliğine bürünmüştür; Krişna ayrıca Devaki'nin doğurduğu sekizinci çocuktur.

Şölen Krişna'nın çocukluğunun ve ilk gençliğinin geçtiği Mathura ve Vrindavana'da (Brindaban) özellikle gösterişli bir biçimde kutlanır. Şölene katılan Krişnacılar, şöleden bir gün önce, Krişna'nın doğduğu saat olduğuna inandıkları geceyarısına değin uyumaz ve yemek yemezler. Daha sonra Krişna'nın heykeli su ve sütle yıkanır; heykele yeni giysiler giydirilir ve tapınılır. Tapınaklar ve evlerdeki tapınma yerleri yaprak ve çiçeklerle süslenir; Tanrı Krişna'nın bir lütfu (*prasada*) olarak, önce Krişna'ya sonra bütün ev halkına şekerlemeler sunulur. Krişna'ya tapanlar, Krişna ile beraberindekileri, ayrıca ormandaki hayvan ve kuşları simgeleyen heykellerle doğum yeri Mathura'yı, üstünden geçerek kurtulduğu Yamuna Irmağını ve çocukluğunun geçtiği Gokul'u (eskiden Vraca) canlandırır, böylece Krişna'nın doğumu ile ilgili olayları anarlar.

Krişna'nın çocukluğunda sığır çobanı arkadaşlarıyla oynadığı, annelerinin astığı kesilmiş süt kabını çalma oyununu taklit eden erkekler, insandan piramitler oluşturarak, sokaklarda uzun direklerin tepesine asılan süt dolu kaplara ulaşarak bunları kırmaya çalışırlar. Şölenle toplu halde şarkılar söylenir ve dans edilir.

Cannabaceae (kendirgiller), *Urticales* takımından, Kuzey Yarıküre'nin ılıman bölgelerinde yayılmış iki cinsi ve üç otsu bitki türünü içeren familya. Eski botanikçiler bu iki cinsi (*Cannabis* ve *Humulus*) dutgiller (*Moraceae*) familyası içinde sınıflandırırlardı.

Kendirgiller dik ya da tırmanıcı bitkilerdir. Reçineli olan bu bitkilerin çiçekleri taçyapraksız, meyveleri kuru ve tek tohumludur. Familyanın ekonomik değeri olan en önemli bitkileri kendir de denen kenevir(*) ve şerbetçiotudur(*).

Cannabis, kendirgiller (*Cannabaceae*) familyasından kendir ya da kenevir adıyla bilinen tek bir türü (*C. sativa*) içeren cins. Ayrıca bak. kenevir.

Cannaceae, *Zingiberales* takımından, tek bir cinsi ve 55 türü içeren familya. Kuzey

Tespilçiçeği (*Canna indica*)

Joan E. Rahn-EB Inc

Amerika'nın güneydoğusundan Güney Amerika'ya kadar uzanan bölgelerde yayılmış olan bu tropik bitkilerin köksapları (rizom) ve 3 m yüksekliğe ulaşabilen dik gövdeleri vardır. Sarmal olarak dizilmiş yaprakları yeşil ya da bakır rengindedir. Çiçekler erdişi ve bakımsız, çiçekörtüsünün dıştaki üç parçası otsu, içteki üç parçası ise aynı renkte ve daha uzundur. Taçyapraklarına benzeyen 2-5 arası kısır erkekorgan ve yarım başık taşıyan verimli bir erkekorgan vardır. Çiçekler turuncu, kırmızı ya da sarı renkli, bazı türlerde beneklidir.

Canna cinsinin bitkileri süs amacıyla yaygın olarak yetiştirilir. Peru'da yetişen *C. edulis*'in nişastalı olan köksaplarından bir çeşit ararot elde edilir.

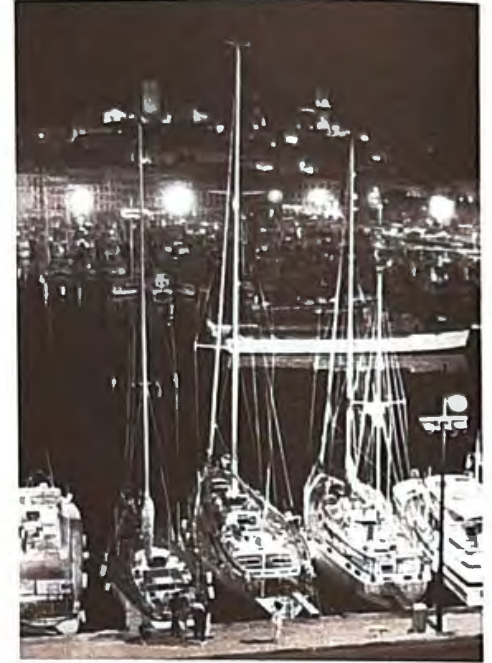
Cannae Çarpışması, II. Kartaca Savaşı sırasında, Apulia'da (Roma), eski Cannae köyü yakınlarında Roma ve Kartaca kuvvetleri arasında geçen önemli çatışma (İÖ 216).

Hannibal'ın Afrikalı, Galyalı ve İspanyol birliklerin de yardımıyla Romalıları ezici bir yenilgiye uğrattığı çarpışma öncesinde, denizi 5 km kadar arkasına alan ve güneybatıya bakan Roma ordusunun sağ kanadı Aufidus Irmağı kıyısına dayanıyordu. Sayıları 6 bini bulan Roma süvarileri sağ ve sol kanatları tutarken, Roma piyadeleri de düşman merkezini yarım düşüncesiyle son derece uzun ve dar bir düzen içinde ortaya toplanmıştı. Bu taktiğe karşı ordusunu esnek bir düzen içinde tutmayı temel alan Hannibal, Galyalı ve İspanyol piyadelerini ortaya, Afrika birliklerini merkezin iki yanına ve süvarileri de kanatlara yerleştirme yoluna gitti. Çarpışmaya girmeden önce mevzilerini bir hilal biçimine sokarak, merkezi yanlardaki Afrika kuvvetleriyle birlikte kademeli bir biçimde yürüyüşe geçirdi. Hannibal'ın beklediği gibi, kanatlardaki mücadeleyi kazanan süvarilerinin bir bölümü düşmanın arkasına sarkmayı başardı. Bu arada, Romalı piyadeler merkezden yüklenerek Hannibal'ın kuvvetlerini yavaş yavaş geriletmeye başlamıştı. Çarpışmanın sonucunu belirlemede birden önemli bir konum kazanan Hannibal'ın merkezi, geri çekilmekle birlikte dağılmadı. Böylece Roma ordusunun merkezi ileri çıkarak hazırlanan tuzağın içine girdi. Hannibal'ın hilali artık bir daire olmuştu; Afrika birlikleri yanlardan ilerleyen Roma birliklerine dönerek çarpışmaya başlarken, Kartaca süvarileri de savaş alanını arkadan kuşattı. Birbirleri üzerine yığılmak zorunda kalan ve ellerindeki silahları gerektiği gibi kullanamayan Romalıları çevrilerek kılıçtan geçirildi. Cannae Çarpışması askerlik tarihine, düşmanı yanlardan ve kanatlardan kuşatarak yok etmenin klasik bir örneği olarak geçmiştir.

Cannes, Fransız Rivierası'nın dinlenme ve eğlence kenti. Fransa'nın güney kesimindeki Provence-Alpes-Côtes d'Azur planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Alpes-Maritimes ilinde (*département*) ve Nice kentinin güneybatısında yer alır. Adını bir zamanlar kıyılarının sızlıkları (Fransızca *canne*) dolu olmasından almıştır. Önceleri büyük olasılıkla Ligürlerin oturduğu yöre, daha sonra sırasıyla Phokaiyalılar, Keltler (Galyalılar) ve Romalıların işgaline uğradı. 4. yüzyılda Lérins Manastırı keşişlerinin koruması altına girdi ve manastır başkeşişleri Cannes senyörleri oldu. Keşişler 10. yüzyılda Müslümanların deniz baskılarından korunmak için Pointe du Chevalier'nin aşağısına surlar inşa ettiler. Napoléon, Elba'dan dönüşünün ilk gecesinde, küçük ordusuyla köyün dışındaki kum tepeliklerinde konakladı. Cannes'in uluslararası bir dinlenme yeri olarak ün salması, 1834'te

karantina önlemleri yüzünden Nice'e girmesi engellenen Lord Brougham'ın bu balıkçı köyünde mola vermesiyle başladı. Brougham daha sonra buraya bir villa yaptırdı ve 34 yıl boyunca kışlarını burada geçirdi.

Hilal biçimindeki Napoule Koyunda bulunan Cannes, sırtını korunaklı ormanlık tepelere yaslar. Kumsalın kıvrımını izleye-

Cannes limanından bir gece görünümü
ABC Ajansı

rek uzanan palmiyeli Promenade de la Croisette'in çevresi lüks otellerle doludur. Limana yatlar ve transatlantikler uğrar. Kentte iki kumarhane bulunur. Şenlik Sarayı'nda da her yıl Cannes Film Şenliği yapılır. Cannes kenti, gelirinin büyük bölümünü turizmden sağlar; bunun beşte biri kış turizminden gelir. Turistlerin beşte ikisi yabancı ziyaretçilerdir. Kentte uluslararası bir çiçek pazarı vardır. Pazarın en gözde ürünü 1835'te Santo Domingo'dan getirildikten sonra yaygın biçimde yetiştirilen mimozadır.

Günümüzde kıyıya yakın Lérins Adalarından Saint-Honorat'ta oturan keşişler, burada Chartreuse'e benzeyen Lerina adlı bir likör yaparlar. Ünlü Fransız siyasal tutuklu Demir Maskeli Adam, yakınlardaki Sainte-Marguerite Adasına hapsedilmiştir. Nüfus (1982) 71.888.

Cannes Film Şenliği, Fransa'nın Cannes kentinde yapılan dünyanın en önemli sinema şenliklerinden biri.

1939'da başlatılması tasarlandıysa da ilk şenlik ancak savaş sonrasında, 1946'da düzenlendi. Önceleri sonbahar başlarında yapılan şenlik, Venedik Film Şenliği'yle çakışmaması için 1950'den sonra ilkbahara alındı. 1948 ve 1950'de parasal sorunlar ve Fransız sinemacıları arasındaki siyasal anlaşmazlıklar nedeniyle düzenlenemeyen şenlik 1968'de de, François Truffaut ve Jean-Luc Godard gibi ünlü yönetmenlerin de desteklediği protesto gösterisi yüzünden ödül verilmeden dağıldı.

II. Dünya Savaşı sonrasında sinema sanayisini canlandırma çabalarının bir parçası olarak düzenlenen Cannes Film Şenliği az zamanda dünyanın sayılı şenliklerinden biri oldu. Yarışmalı ve yarışma dışı gösterileriyle olduğu kadar, geniş bir pazar olma özelliğiyle de dünyanın her yerinden sinemacıların ilgisini çekmeye başladı.

Şenliğin ana bölümünde, yarışmaya katılan filmlerin yanı sıra tanınmış yönetmenlerin yapıtları yarışma dışı olarak gösterilir.

"Resmî Seçim" (Selection officielle) adı verilen bu bölüme 1978'de ilginç bulunan filmlerin yer aldığı, panorama niteliğindeki "Bir Bakış" (Un certain regard) adlı bir gösteri daha eklenmiştir. Ayrıca bir eleştirmen kurulunun seçtiği filmlerin gösterildiği "Eleştirmenlerin Haftası" (Semaine de la critique), daha çok yenilikçi yapımların yer aldığı "Yönetmenlerin On Beş Günü" (Quinzaine des Réalisateurs), Fransız sinemasından seçmelerin yer aldığı "Fransız Sinemasından Perspektifler" (Perspectives du Cinéma Français) adlı bölümleri vardır. "Film Pazarı" (Marché du film) bölümünde çok sayıda film gösterilir. Bir de kısa film yarışması düzenlenir.

Büyük ödül Altın Palmiye en iyi filme verilir. Ayrıca, ikincilik ödülü sayılan bir Jüri Büyük Özel Ödülü vardır. En iyi erkek ve kadın oyuncuya, yönetmene, görüntü yönetmenine, özgün senaryoya ve tekniğe birer Altın Palmiye, yönetmenin ilk filmi olan yapımlar arasından seçilen bir yapıta da Altın Kamera Ödülü verilir. Kısa film yarışması birincisi de Altın Palmiye ile ödüllendirilir.

İlk ödüllerin 1947'de, Altın Palmiye ödüllerininse 1955'te verilmeye başlandığı şenlikte ilk Altın Palmiye'yi Delbert Mann'ın *Marty* adlı filmi kazandı. Şerif Gören'in yönettiği, senaryo yazarlığını ve yapımcılığını Yılmaz Güney'in yaptığı *Yol*, 1982'de büyük ödülü Costa Gavras'ın *Missing* (Ka-yıp) adlı filmiyle paylaştı.

Canning, Charles John Canning, Kont, KILBRAHAN VIKONTU CANNING (1837-59) olarak da bilinir (d. 14 Aralık 1812, Londra - ö. 17 Haziran 1862, Londra), 1857 Hint Ayaklanması sırasında Hindistan genel valiliğini yürüten İngiliz devlet adamı. 1858'de bu makama ilk kez kraliyet naibi (viceroi) yetkisiyle getirilen kişidir. Ayaklanma sonrasında ülkenin yeniden inşası ve halkın yatıştırılması konusunda önemli bir rol oynamıştır.

Ünlü İngiliz devlet adamı George Canning'in en küçük oğlu olan C. J. Canning 1836'da Parlamento'ya girdi. 1837'de annesinden dolayı "vikont" unvanı aldı. 1841'de Sir Robert Peel'in hükümetinde dışişleri bakanlığı müsteşarı olarak yer aldı. 1846'dan sonra orman ve korular komisyonunda görev yaptı. Lord Aberdeen hükümeti sırasında posta genel müdürü oldu (1853-55). 1856'da Palmerston hükümetince Hindistan'a genel vali atandı. Göreve başladıktan hemen sonra, Afganistan'da İngiliz himayesindeki Herat'ı almış olan İran şahına karşı bir askeri sefer düzenledi. İran kuvvetlerinin Herat'tan çıkarılmasından sonra Afganistan hükümdarı Dost Muhammed Han'la sağlanan dostluk, 1857'de bir antlaşmayla pekiştirildi.

Aynı yıl Bengali askerlerin isyanıyla başlayan ve Hindistan'ın kuzey kesiminde İngiliz yönetimine karşı yaygın bir başkaldırıya dönüşen Hint Ayaklanması patlak verdi. Canning, Çin'e gitmekte olan İngiliz askerlerini de geri çevirerek bütün takviye kuvvetlerini topladı ve ayaklanma merkezlerini ele geçirdi. Ayaklanmayı bastırdıktan sonra, ayaklanmaya katılanlara karşı "ölçülü bir adalet, serinkanlılık ve anlayış" göstermek gerektiğini savundu. İngilizlerin Hintlilere karşı duyduğu yaygın güvensizliğe ve toptan cezalandırma yönündeki isteklerine karşın Hintlileri, öç alma yerine uzlaşmayı amaçladığına inandırdı.

Hindistan'ın İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan alınarak tahta bağlanmasından sonra yönetimin yeniden düzenlenmesine başkanlık eden Canning, 1859'da "kont" unvanı aldı. 1861 Hint Meclisleri Yasası'yla

sorumlulukları çeşitli daireler arasında dağıtarak yürütme meclisinin yapısını değiştirdi. Hintli üyelere de gayriresmî olarak yer vermek amacıyla bu meclisi genişletti. Avrupalı askerleri de katarak Hint ordusuna yeni bir yapı kazandı. Demiryollarının gelişmesini özendirdi; açlığa karşı önlemler aldı; Kalküta, Bombay ve Madras üniversitelerinin kurulmasına yardımcı oldu.

Kiracıları topraklarından atılmaktan ve haksız kira artışlarından korumaya çalışmasına ve Avrupalı çivit ekicilerinin kiracıları sömürmesini önlemeye yönelik müdahalelerde bulunmasına karşın, Ayodhya'da toprak sahiplerinin çıkarlarına aşırı öncelik veren bir toprak kiralama düzeni geliştirdi. Karısının Kasım 1861'de ölmesi üzerine 1862'de görevinden çekildi. Geride unvanını vereceği bir çocuk bırakmadı.

Canning, George (d. 11 Nisan 1770, Londra - ö. 8 Ağustos 1827, Chiswick, Londra yakınları, İngiltere), dışişleri bakanlığı (1807-09, 1822-27) ve başbakanlık (1827) görevlerinde izlediği liberal politikayla ünlü İngiliz devlet adamı.

Yoksullaşmış İrlandalı bir toprak sahibinin oğlu olan Canning'i, varlıklı amcası Stratford Canning yetiştirdi. George Canning,

George Canning, Sir Thomas Lawrence ve R. Evans'ın çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Eton College ile Oxford'daki İsa Kilisesi'nde öğrenim gördü. 1791'de okulu bitirdikten sonra siyasete atılmaya karar verdi, onu Parlamento'ya sokmaya söz veren Başbakan William Pitt'in koruması altına girdi. 1793'te Wright Adasındaki Newton'dan Parlamento'ya seçildi, hükümet yanlısı milletvekillerinden biri olarak hızla yükseldi. Pitt 1796'da, Canning'in Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığına getirilmesini sağladı. Canning, bakanlıkta çalıştığı dönemde, Fransızların ve İngilizlerin cumhuriyetçi duygularıyla alay eden *The Anti-Jacobin* (1797-98) adlı haftalık gazeteyle yazılar yazdı.

1799'da Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden ayrılarak Hindistan yönetiminden sorumlu Denetim Kurulu üyeliğine atandı. Mayıs 1800'de ordu hazinedarlığı ve Özel Danışma Kurulu üyeliğine getirildi. Pitt 1801'de istifa edince, Canning de onunla

birlikte görevlerinden ayrıldı. Pitt'in yeni başbakan Henry Addington'ı (sonradan Sidmouth 1. vikontu) desteklemesine karşı çıkan Canning, 1802'de altı yıldan beri sürdürdüğü Wendover milletvekiliğinden çekildi. Ertesi seçimlerde İrlanda'nın Tralee seçim bölgesinden Parlamento'ya girdi. 1803'te Pitt'in Addington'ı desteklemekten vazgeçmesi üzerine, artık Pitt'le dostluğunun bozulacağı yolunda kaygılar taşımayan Canning, Addington'a karşı açıkça muhalefete girişti.

Mayıs 1804'te Pitt'in kurduğu son hükümette, alaycı tutumu yüzünden çok düşman edinen gözden düşmüş olduğu için görev alamayan Canning, donanma hazinedarlığına getirildi. Ocak 1806'da Pitt'in ölümü üzerine, parlamentodaki sandalyelerinin tehlikede olduğuna inanan hükümet üyelerinin istifasını tepkiyle karşıladı. Mart 1807'de kral, "Pitt'in dostlarına" hükümeti kurma çağrısında bulununca Canning dışişleri bakanı oldu.

İlk dışişleri bakanlığı dönemine rastlayan Napoléon Savaşları sırasında Canning'in geliştirdiği bir plan sonucunda Danimarka filosu ele geçirildi. Ama Felemenk'teki Scheldt Irmağının açıklarındaki Walcheren Adasına düzenlenen sefer başarısız oldu. Canning'in dışişleri bakanlığı döneminde bir başka önemli olay, İngilizlerin, İspanyolların ve Portekizlilerin Iber Yarımadasında Napoléon'a karşı direnmesiyle başlayan Yarımada Savaşı'yı (1808-14). İngiliz ordusunun İspanya'da Corunna, Felemenk'te de Flushing (Vlissingen) çarpışmalarında uğradığı yenilgilerden Savaş Bakanı Vikont Castlereagh'ı sorumlu tutan Canning, 1809'da Castlereagh'ın istifa etmesini istedi. Anlaşmazlık, Canning'in, Castlereagh ile giriştiği düelloda kalça kemiğinden yaralanmasıyla sonuçlandı. Bu arada ikisi de görevlerinden istifa etmişti. Canning'in istifasının nedeni, o sırada ölüm döşğinde olan Başbakan Portland dükü William Bentinck'in, Castlereagh'ın savaş bakanlığından alınacağı yönünde verdiği sözü yerine getirmemesiydi. Canning daha sonra bir hükümet kurma önerisinde bulunduyorsa da, kralın bu görevi Canning'in rakibi olan Spencer Perceval'e vermesi üzerine 1816'ya değin hükümette görev alamadı.

Perceval'in bir suikast sonucunda öldürülmesi üzerine 1812'de başbakan olan Lord Liverpool, Canning'i yeniden dışişleri bakanlığını üstlenmesi için ikna etmeye çalıştı. Ama, Castlereagh'ın Avam Kamarası başkanlığı görevini sürdürmesine karşı çıkan Canning, dışişleri bakanlığını kabul etmedi. Bu arada Parlamento'da Liverpool temsilcisi olarak, güçlenmekte olan tüccarların ve sanayicilerin çıkarlarını gözettti. 1814'te zengin bir arpalık olarak görülen Portekiz büyükelçiliği görevini kabul etmesi daha da gözden düşmesine yol açtı.

Canning iki yıl sonra Denetim Kurulu başkanı olarak hükümete girdi. Ama hükümetin Kral IV. George'un karısı Kraliçe Caroline'in unvanını elinden alma çabalarını onaylamadığı için Aralık 1820'de istifa etti. Kralın düşmanlığı yüzünden ülke içinde yükselmeyeceğine inanan Canning, Mart 1822'de Bengal askeri valiliği görevini kabul etti. Ama 12 Ağustos 1822'de Canning'in gemisi yola çıkmaya hazırlanırken Castlereagh istifa etti. Bunun üzerine IV. George, gönlüsüz de olsa dışişleri bakanlığı ve Avam Kamarası başkanlığı görevlerini Canning'in üstlenmesini kabul etti.

Canning, artık hükümetin en önemli üyesi olmuştu. Avrupa içi politikaya fazlasıyla

karışmaktan çekiniyor, ayrıca liberal hareketleri ezmek isteyen despot imparatorlardan da hoşlanmıyordu. Bu nedenle İngiltere'yi, Avrupa'daki güçler dengesini korumak amacıyla Rus çarı I. Aleksandr önderliğinde kurulan Kutsal İttifak'tan çekti. Avrupa ülkelerinin İspanya kralı VII. Fernando adına Güney Amerika'ya müdahalesini önledi; İspanya'ya karşı ayaklanan Güney Amerika'daki sömürgelerin bağımsızlığını tanıdı; İspanya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı Portekiz'e ordu gönderdi. Ayrıca Osmanlılara karşı ayaklanan Yunanlıları diplomatik açıdan destekledi, bağımsız bir Yunan devleti kurulmasına yardımcı oldu.

Lord Liverpool'un başbakanlığı Şubat 1827'de sona erdi. Liverpool'un öteden beri Canning'i ardulu olarak gördüğünü belirtmesine karşın, kralın bu görevi onu getirmeyeceği açıkça ortadaydı. Başarılı bir dış politika izlemesi ve kraliyet ailesiyle iyi ilişkiler kurmuş olması nedeniyle, 1822'den sonra Canning'in bu çevredeki saygınlığı büyük ölçüde artmıştı. Ama Canning, kendilerine bazı haklar tanınmasını isteyen Katoliklerin önde gelen savunucularından; buna karşılık Kral IV. George, monarşinin varlığını sürdürmesi için Resmi Kili-se'yle işbirliği yapılması ve Katoliklerin isteklerine karşı direnilmesi gerektiğine inanıyordu. Sonunda, Katoliklere inanç özgürlüğü tanıyan bir yasanın krala empoze edilmemesi konusunda anlaşmaya varılarak, 10 Nisan 1827'de Canning'e hükümeti kurma görevi verildi. Ama hükümet üyelerinin yarısı, kimi Canning'e olan kişisel düşmanlıkları yüzünden, kimi de Katolikleri desteklemesine duydukları tepkiden ötürü, onun başkanlığındaki bir hükümette görev almayı reddettiler Tory'lerin Canning'e düşmanca tutumları, yönetici sınıftan gelmeyen bir başbakana hâlâ önyargıyla yaklaşıldığının bir göstergesiydi. Kral IV. George, Canning'e hükümeti kurma görevini verirken, atamalara müdahale etmek isteyen soylu ailelerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Canning gene de, Parlamento'nun bağımsız üyelerinin ve Whig'lerin desteğiyle bir hükümet kurmayı başardı. Ama bu hükümet yalnızca dört ay görevde kalabildi. Zor koşulların yarattığı gerilim yüzünden sağlığı bozulan Canning, Ağustos 1827'de Chiswick'te Devonshire dükünün evinde öldü.

Canning Havzası, ARTEZYEN ÇÖLÜ olarak da bilinir, Batı Avustralya'nın kuzeybatı kesiminde kurak çökelti havzası. Büyük bölümü keşfedilmemiş 400.000 km²'lik bir alanı kaplar. Güney yönünde Fitzroy Irmağından De Grey Irmağına, güneydoğu yönünde ise kıyıda 128° doğu boylamına kadar uzanır. Büyük Kum Çölünün batı bölümünün temelini oluşturur. İç kesimleri, genellikle tepeleri arasında killi çanaklar ve dikenli bitkiler bulunan paralel kumullarla kaplıdır. Artezyen su kaynakları olan havza, bir yer kabuğu çöküntüsü üstünde olduğundan, bir deprem merkezidir. Havzada Blina petrol alanı vardır.

Cannizzaro, Stanislao (d. 13 Temmuz 1826, Palermo - ö. 10 Mayıs 1910, Roma), İtalyan kimyacı, öğretmen ve senatör. Atom ve molekül ağırlıkları arasındaki farkı vurgulamış ve kendi adıyla anılan tepkimeyi bulmuştur.

1845-46 arasında Piza'da, salisilik asiti ilk olarak elde eden Raffaele Piria'nın yanında çalışan Cannizzaro, 1848'de Sicilya ihtilali-ne katıldığı için ölüme mahkûm edildi, ama

Marsilya'ya kaçmayı başardı, 1849'da Paris'e geçti. 1851'de Michel-Eugène Chevreul'un laboratuvarında siyanamitin hazırlanması çalışmalarına katıldı. Aynı yıl, Piemonte'deki (bugün İtalya'da) Alessandria'da kimya ve fizik profesörü oldu. 1853'te, benaldehitin derişik bir bazla tepkimeye (Cannizzaro tepkimesi) girmesi durumunda, eşit miktarlarda benzil alkol ve benzoik asit tuzu elde edildiğini buldu.

1855'te Cenova'da kimya profesörü olarak çalışmaya başladı. 1858'de, uçucu bir bileşiğin moleküllerindeki elementlerin atom ağırlıklarının, gazlara ilişkin Avogadro yasasının (eşit hacimdeki bütün gazlar aynı sıcaklık ve basınç koşulları altında eşit sayıda molekül içerir) uygulanmasıyla hesaplanabileceğini; uçucu olmayan ve buhar yoğunluğu bilinmeyen bileşiklerin atom ağırlıklarının ise, özgül ısı ölçümleriyle hesaplanabileceğini gösterdi. Buluşları nedeniyle 1891'de, Londra'daki Royal Society'nin Copley Madalyası'yla ödüllendirildi.

1861-71 arasında Palermo'da, inorganik ve organik kimya profesörlüğü yaptığı dönemde aromatik bileşikler ve aminler üzerinde çalıştı. 1871'de, Roma Üniversitesi'nin kimya kürsüsüne atandı ve aynı yıl, İtalyan Senatosu'na girdi. Senato başkan yardımcılığı ve kamu eğitim konseyi üyeliği yaptı.

Cannock Chase, İngiltere'de Staffordshire iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 79 km²'dir. Lea Hall Ocağı'nın da bulunduğu Staffordshire kömür havzasının batı bölümünü içine alır. Ekonomisi geleneksel olarak kömür madencililiği ve metal işlemeciliğine dayanan ilçede, çeşitli alternatif sanayiler de geliştirilmiştir. Eskiden kraliyete ait bir koruma ve avlanma ormanı olan Brindley Fundalığı geniş ağaçlık ve açıklik alanları kapsar. Nüfus (1982 tah.) 85.800.

Cannon, Annie Jump (d. 11 Aralık 1863, Dover, Delaware - ö. 13 Nisan 1941, Cambridge, Massachusetts, ABD), yıldız tayflarının sınıflandırılmasına ilişkin çalışmalarını tanıyan ABD'li kadın astronom. Bu sınıflandırma çalışmalarının büyük bölümünü, 1918-24 arasında yayımlanan anıtsal değerdeki *Henry Draper Katalogu* için gerçekleştirdikten sonra, bu katalogun daha sonra yayımlanan eklerinin hazırlanmasına da katkıda bulundu.

Cambridge'teki Harvard College Gözlemevi'nde 1897-1911 arasında asistanlık, 1911'den sonra da astronomi fotoğrafları sorumlusu olarak görev yapan Cannon'a 1938'de Harvard Üniversitesi William Cranch Bond astronomu unvanı verildi. Cannon birçok değişen yıldızla birlikte beş de nova bulmuştur.

Cannon, Charles, A. (d. 29 Kasım 1892, Concord, Kuzey Carolina - ö. 2 Nisan 1971, Kannapolis, Kuzey Carolina, ABD), küçük bir atölye olan Cannon Mills'i ABD'nin en büyük dokumacılık şirketlerinden biri durumuna getiren sanayici.

1911'de öğrenimi bırakan Cannon, babasının kurduğu fabrikada çalışmaya başladı. 1916'da Cannon Manufacturing Company'nin yönetim kurulu başkan yardımcısı, 1921'de babasının ölümü üzerine de yönetim kurulu başkanı oldu. Onun yönetimi süresince şirket, 6.700 işçi çalıştıran dört fabrikadan, 24 bin işçi çalıştıran 17 fabrikalı ve yıllık geliri 305 milyon dolar olan bir kuruluş durumuna geldi. Cannon şirketinin tanınan markası "Cannon"ı kitlelere benimsetti ve dokuma sanayisine, birçok katkıda bulundu, bu arada ulusal tüketici reklamcılığını da yaygınlaştırdı.

Otorite yanlısı olan Cannon, sendikalara karşı çıktı ve hiçbir sendika onun fabrikala-

rında örgütlenmeyi başaramadı. Cannon, şirketinin yanı sıra, babasının arazisi üzerinde örnek bir kasaba olarak kurulan ve hiçbir zaman yasal bir yönetim birimi duruma gelmeyen Kannapolis'i yönetti. Cannon Mills günümüzde de Kuzey Carolina'nın en büyük yatırımcı şirketlerinden birisidir.

Cannon, Walter Bradford (d. 19 Ekim 1871, Prairie du Chien, Wisconsin - ö. 1 Ekim 1945, Franklin, New Hampshire, ABD), fizyoloji alanında ilk kez X ışınları kullanan ABD'li nöroloji ve fizyoloji bilgini. Cannon, X ışınlarıyla yaptığı fizyoloji

Walter Bradford Cannon, Marie Danforth Page'in portre çalışmasından ayrıntı, 1931; Harvard Tıp Okulu, Boston
Harvard University Portrait Collection, Harvard Medical School, Boston

incelemelerinin sonuçlarını *The Mechanical Factors of Digestion* (1911; Sindirimdeki Mekanik Etkiler) adlı yapıtında derledi. I. Dünya Savaşı sırasında kanama ve yaralanmadan ileri gelen şoklar üzerindeki araştırmalarını ise *Traumatic Shock*'ta (1923; Travmatik Şok) özetledi. Kan nakli için kanı bozulmadan saklama yöntemleri üzerinde çalıştı; 1931'de bazı sinir hücrelerinin ucunda açığa çıkan ve adrenaline benzer etki gösteren sempatin hormonunu buldu.

Cannon, sempatik sinir sisteminin olağan dışı durumlardaki işleyişine ve homeostaziye (iç ortamın dengesi) ilişkin çalışmalarını *Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear and Rage* (1915; Ağrı, Açlık, Korku ve Öfke Durumlarında Vücuttaki Değişiklikler) ve *The Wisdom of the Body* (1932; Vücudun Akli) adlı yapıtlarında derledi. Sinir uyarılarının iletilişinde görev alan kimyasal maddelere ilişkin değerli bulgularını ise, A. Rosenblueth ile birlikte yayımladıkları *Autonomic Neuroeffector Systems*'da (1937; Otonom Sinir Uçları Sistemi) ve *The Sensitivity of Denervated Structures*'da (1949; Siniri Alınmış Yapıların Aşırı Duyarlılığı) açıkladı. 1900'de Harvard Üniversitesi'nden tıp diplomasını alan Cannon, 1899-1942 arasında da üniversitede öğretim üyeliği görevini sürdürmüştür.

Cano, Alonso (d. 19 Mart 1601, Granada - ö. 3 Eylül 1667, Granada, İspanya), yeteneklerinin çeşitliliği nedeniyle İspanyol Michelangelo'su adıyla anılan ressam, heykeltarihi ve mimar. Fırtınalı bir yaşam sürmesine karşın dinsel içerikli yapıtlar üretmiştir. 1614'te yerleştiği Sevilla'da Juan Martínez Montañés'den heykel, Francisco Pacheco'dan resim dersi aldı. 1637'de ressam Llano y Valdés ile yaptığı düello nedeniyle Madrid'e kaçtı. Orada göze girdi ve 1644'e değin saray ressamı olarak çalıştı. Bu tarihte, kansınsı öldürüldüğünden kuşulanılması üzerine Valencia'ya kaçtı. Daha sonra Kral IV. Felipe'ye yaklaştı ve 1652'de Granada'daki katedrale meclis üyesi olarak davet edildi. Ama 1656'da kurallara uymayan davranışları yüzünden bu görevden uzaklaştırıldı.

Madrid'e döndüğünde ruhban sınıfına girdi ve saraya başmimar olarak atandı. Bu görevini ölümüne değin sürdürdü.

Cano en çok Sevilla, Madrid ve Granada'da resim yapmıştır. Aralarında "Haç Yolu" (Worcester, Massachusetts) ve "Aziz Francisco de Borja"nın da (Sevilla) bulunduğu

"Günaşsız Doğum", Alonso Cano'nun bir heykelti, 1655-56; Granada Katedrali, İspanya
Archivo Mas, Barcelona

Sevilla resimlerinde Francisco de Zurbarán'dan etkilendiği görülür. Bunlar güçlü bir *tenebroso*'nun (karanlığın vurgulanması) egemen olduğu anıtsal ve atak resimlerdir. "Sevilla'lı Aziz Isidorus'un Mucizesi"nin (1645-46, Prado Müzesi, Madrid) örnek olarak gösterilebileceği Madrid resimleri Velázquez'i gölgede bırakacak kadar izlenimcidir. Cano'nun Granada'dayken yaptığı son resimleri ise özellikle ("Katedraldeki Bakirenin Sırları") klasik denge ve simetri anlayışının egemen olduğu uyumlu çalışmalardır.

Sevilla döneminden Cano'nun hiçbir heykeli bugüne ulaşmamışsa da, Granada döneminden çok renkli birçok ahşap heykeli vardır. En iyi heykel çalışmalarından biri olan "San Diego de Alcalá" (1653-57, V. Carlos Sarayı, Granada) tasarımındaki yalnlık ve anlatımındaki yetkinlikle dikkati çeker.

Cano resimleri ve heykelleriyle daha çok ün kazanmış olmakla birlikte, Granada Katedrali için yaptığı cephe de, İspanyol mimarlığının en yenilikçi çalışmalarından biri olarak kabul edilir. Onun eşsiz kişiliğinin damgasını taşıyan bu yapı özellikle anlatımındaki bütünlükle önemlidir.

Cano, Melchor, Melchor MELCHIOR olarak yazılır (d. y. 1509, Tarancon - ö. 30 Eylül 1560, Toledo, İspanya), papalığın taleplerine karşı İspanya tahtının haklarını savunan Dominiken ilahiyatçı ve piskopos.

Önce Salamanca'da, sonra da Valladolid'de (1546-52) ilahiyat dersleri verdi. İmparator V. Karl (Şarlken) tarafından Trento Konsili'ne (1551-52) gönderildi, orada Komünyon ve nedamet konusundaki tartışmalara katıldı. Gene Dominiken tarikatından olan Bartolomé de Carranza'ya şiddetle karşı çıkarak onu Luthercilikle suçladı.

Cano'nun, İspanya kralı II. Felipe'nin papalık karşıtı politikasına yakınlık duyması, Papa IV. Paulus'un düşmanlığını kazanmasına yol açtı. Bu yüzden papalık, Cano'nun Dominiken tarikatının bölge başkanı seçilmesini onaylamadı (1557), yeniden seçimini de onaylamayı geciktirdi (1559). Cano'nun ilahiyatçı olarak ünü, ölümünden sonra 1563'te yayımlanan *De locis theologicis*'ten (İlahiyatın Yeri Üzerine) gelir. İlahiyat önermelerinin bilimsel değerini çözümlediği bu yapıtta ilahiyatın kaynaklarını da irdeler. Cano, Aziz Paulus'un mektupları üzerine de yorumlar kaleme almıştır.

Canoas, Brezilya'nın güney kesimindeki Rio Grande do Sul eyaletinin doğusunda kent. Eyalet merkezi Porto Alegre'nin 22 km kuzeyinde, Geral Sıradaglarının güneyindeki otluk düzlüklerde yer alır. Kentte bol yağışlı astropik bir iklim (16 C-26 C) görülür. 1839'da Porto Alegre bölgesindeki belediyelerin bir kararnameyle birleştirilmesi sonucu kurulmuştur. Halkının büyük bölümü Porto Alegre'de çalışmakla birlikte, kendi başına cam, kimyasal maddeler ve ilaç üreten önemli bir sanayi merkezi haline gelmiştir. Kentte konserve et fabrikaları ve bir petrol rafinerisi vardır. Bu rafineri 1980'lerin başında yapımı tamamlanan Trifuno'daki büyük bir petrokimya kompleksine boru hattıyla bağlanır. Brezilya Hava Kuvvetleri Beşinci Bölge Üssü'nü barındıran Canoas ile Porto Alegre'yi her türlü hava koşulunda açık olan bir karayolu birleştirir. Nüfus (1980) 214.115.

Canon City, ABD'de, Colorado eyaletinin ortagüney kesiminde Fremont ilinin merkezi (1861). San Isabel Ulusal Ormanı'nın bir bölümünün hemen kuzeyinde, Arkansas Irmağının Front Sıradagları ve Wet Dağları arasındaki Royal Geçidinin doğu ucunda yer alır. Adı İspanyolcada "kanyon" anlamına gelen *canon*'dan gelir. Yüksekliği 1.629 m'yi bulan ve eskiden Ute Yerlilerinin kamp alanı olan yöreye 1859'da altın arayıcıları yerleşti. 1860'ların sonunda çevrede petrol bulunmasıyla maden ocakları ve petrol alanına yakın bir ikmal noktası olarak gelişti. 1872'de tüzel kimlik kazandı. Günümüzde Colorado Eyalet Cezaevi olarak kullanılan ve 1968'de bir de kadın işlahevi eklenen bölge hapishanesi 1871'de kuruldu. 1874'te Denver ve Rio Grande Demiryolu'nun yöreye ulaşmasıyla, tarım ürünleri, canlı hayvan, maden, mermer ve çeşitli imalat ürünlerinin (tuğla, beton, el aletleri, taşıma kapları ve konsantr maden cevheri) gemilere yüklendiği bir merkez durumuna geldi.

Kentte Güney Colorado Üniversitesi'ne (Pueblo) bağlı Cañons College vardır. Tarihöncesine ait dinazor fosillerini de içeren Alantasauru arkeolojik bulguları, 1878'de kentin kuzeydoğusundaki Oil Creek'te ortaya çıkarılmıştır. Şair Joaquin Miller (1837-1913) burada yargıçlık, belediye başkanlığı ve rahiplik yapmıştır. Arkansas Irmağından 322 m yükseklikte bir asma köprüyle geçilen Royal Geçidinde 1931'de kurulmuş eğimli bir teleferik de vardır. Geçidin girişinde bulunan Bucksin Joe eski özellikleriyle yeniden inşa edilmiş bir madencilik kasabasıdır. Canon City aynı zamanda bir model roket yapım merkezidir. Nüfus (1990) 12.687.

Canonica, Pietro (d. 1869, Torino - ö. 1962, Roma), İtalyan heykeltci, ressam ve besteci. Sanat eğitimini Torino'da Albertina Akademisi'nde Gamba ve Tabacchi'nin yanında yaptı. Öğrenciliği sırasında açtığı sergilerle kısa sürede adından söz ettirdi.

Paris'teki 1893 Salon Sergisi'ne yolladığı "Seçimden Sonra" adlı heykeli ile büyük bir ün kazandı. İtalya'dan başka birçok ülkede çalıştı, buralarda anıtlar gerçekleştirdi. Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde müdürlük ve heykel öğretmenliği görevlerinde bulundu. 1925'te Türk hükümetinin siparişi üzerine Ankara'da Etnografya Müzesi önündeki atlı "Atatürk Anıtı"nı (1927), Zafer Alanı'ndaki mareşal üniformalı "Atatürk Heykeli"ni (1927), İstanbul'da "Taksim Cumhuriyet Anıtı"nı (1928), İzmir

"Taksim Cumhuriyet Anıtı", 1928; İstanbul
Erkin Ernoğlu

de atlı "Atatürk Anıtı"nı (1932) gerçekleştirdi. 1929'da İtalyan Akademisi'ne üye, 1950'de İtalyan Parlamentosu'na yaşam boyunca senatör seçildi.

Heykel çalışmalarında klasik anlayışı benimseyen Canonica, modelin iç dünyasını ve karakterini de yansıtmıştır. Anıt heykellerinde daha çok atlı kompozisyonlar kullanmıştır. Bu yapıtlarında bareket halindeki atın anatomisini canlı ve gerçekçi bir biçimde betimlemiştir. Önemli anıt çalışmalarından bazıları Roma'da II. Vittorio Emanuele Anıtı'ndaki "Il Tirreno", Buenos Aires'te "Figuerola Malacorra Anıtı", Bağdat'ta "Kral I. Faysal Heykeli", Kolombiya'da "Simón Bolívar Anıtı"dır. Canonica'nın, kendi portreleri ve manzaralar gibi resim çalışmaları da vardır. Heykeltci olarak kendini kabul ettirdikten sonra müzikle ilgilenmiştir. Şarkılar ve senfonik parçalardan başka *Medea*, *Enrico di Mirval* ve *La Sposa di Corinto* (Korintos'un Geline) ve Shakespeare'in *Firina* adlı oyunundan esinlenerek bestelediği *Mirando* adlı dört tane ünlü operası vardır.

Canopus bak. Alfa Karina

Canosa di Puglia, Latince CANUSIUM, İtalya'nın güneydoğu kesiminde, Puglia (Apulia) yönetim bölgesine bağlı Bari ilinde kasaba. Ofanto (eskiden Aufidus) Irmağı'nın sağ kıyısında, Puglia Platosuna egemen bir konumda yer alır. Barletta kentinin hemen güneybatısına düşer. Odysseus'un yoldaşı, efsanevi kahraman Diomedes'in kurduğu söylenen eski bir Yunan kenti olan Canusium, Roma egemenliğini gönüllü olarak kabul etti ve Kartaca Savaşları boyunca Roma'ya bağlı kaldı. Ama İtalya Halkları Savaşı (İÖ 90-89) sırasında ayaklandığı için büyük yıkıma uğradı. Traiana yolu üzerinde, tarım ürünleri, Apulia yünü ve seramik eşyaların satıldığı önemli bir ticaret merkezi olduğundan Roma İmparatorluğu'nun ilk yıllarında belediye (*municipium*) yapıldı. 6. yüzyılda hâlâ Apulia'nın en önemli kentle-

rinden biriydi. 9. yüzyılda Sarazenlerce yıkıldıktan sonra, 11. yüzyılda Normanlar tarafından yeniden kuruldu ve Napoli Kralığı'na bağlandı. 103. yüzyıla ait çok renkli ince vazolar ve daha birçok Eski Yunan yapının bulunduğu yörede çeşitli Roma kalıntıları da vardır. Kasabanın en yüksek yapıları yıkık ortaçağ şatosu ile 11. yüzyılda Aziz Sabino'nun (514-566 arasında Canosa piskoposu; piskoposluk 1818'de Andria'ya geçmiştir) anısına yapılmış olan ve ilginç Bizans kalıntıları barındıran eski katedraldir. Katedralin bitişiğinde, Robert Guiscard'ın oğlu olan ve I. Haçlı Seferi'nde (1096) Antakya'yı (Antiocheia) alan I. Bohémond'un anıtmezarı bulunur.

20. yüzyıl başlarında özellikle Amerika kıtasına yönelik göçler nedeniyle Canosa'nın nüfusu azalmıştır. Kasabanın çevresinde sığır besiciliği ve mandıracılığın yanı sıra tahıl, baharat, zeytin ve badem yetiştirilir. Zeytinyağı, şarap ve çanak çömlek yapımı da ekonomide önemli bir yer tutar. Nüfus (1981 tah.) belediye, 30.363.

Canossa, İtalya'da, Reggio nell'Emilia ilinin güneybatısında 10. yüzyıldan kalma yıkık şato. 1077'de Papa VII. Gregorius ile İmparator IV. Heinrich'in buluşma yeri olarak tarihe geçmiştir. Attoni ailesinin kurucusu Canossa I. kontu Atto Adalbert tarafından y. 940'ta yaptırılmıştır.

VII. Gregorius, kendisine karşı çıkan IV. Heinrich'i cezalandırmak amacıyla Almanya'ya giderken, Tayin Çatışması konusunda papalığı destekleyen Canossa kontesi Matilda'nın (Toscanalı) daveti üzerine, Canossa Şatosu'nda kaldı. Tahttan indirilmesini önlemek isteyen Heinrich, sıradan bir tövbekar gibi Canossa'ya gitti ve üç gün beledikten sonra bağışlandı.

Bu olay papalığa kalıcı bir zafer kazandırmamakla birlikte, Canossa'nın dindışı iktidarın kiliseye boyun eğmesiyle özdeşleşmesine yol açtı. Prusya'nın Katolik Kilisesi'nin Almanya'daki etkinliğine karşı yürüttüğü *Kulturkampf* (Kültür Savaşı) sırasında Bismarck'ın ünlü "Nach Canossa gehen wir nicht" ("Biz Canossa'ya gitmiyoruz") sözü buradan gelmektedir. Reggio halkı 1255'te şatoyu yıktı.

Canova, Antonio, ISCHIA MARKISI (d. 1 Kasım 1757, Possagno, Venedik Cumhuriyeti - ö. 13 Ekim 1822, Venedik), İtalyan heykeltarihi. Yeni-klasik akımın en önemli temsilcilerinden biridir. Napoléon'un yenilgisinden sonra, daha önce Paris'e getirilmiş sanat yapıtlarının İtalya'ya geri verilmesini sağladığı için "marki" unvanıyla onurlandırılmıştır.

Bir taşçı ustasının oğluydu. 1761'de babası öldükten sonra gene bir taşçı ustası olan dedesi tarafından büyütüldü. On bir yaşındayken Venedikli bir senatörün desteğiyle, Torretti adıyla bilinen heykeltarihi Giuseppe Bernardi'nin yanında çalışmak için Pagnano'ya (Asolo) gitti (1768). Bernardi aynı yıl atölyesinin Venedik'e taşıyınca Canova da onu izledi. Bir yandan ustasına yardım ederken, bir yandan da birkaç küçük iş aldı. Dönemin geleneklerine uyarak klasik sanatı incelemeye ve çıplak modellenen çalıştı.

1775'te Venedik'te kendi atölyesini kurdu. 1779'da Venedik Cumhuriyeti valilerinden Pisani'nin ısmarladığı ve ilk önemli yapıtı olan "Daidalos ve İkaros" adlı mermer heykeli yaptı. Rokoko üslubunu çağrıştıran bu heykelde figürler o kadar gerçeğe yakındı ki, birçokları Canova'yı canlı modelden alçı kalıp almakla suçladı.

Canova 1779-80'de Roma'ya gitti, orada dönemin önde gelen sanatçılarıyla tanıştı. İskoçyalı ressam ve sanat tüccarı Gavin Hamilton'ın yönlendirmesiyle Antik Çağ sanatını daha derinden kavramaya çalıştı; Napoli'nin yanı sıra Herculaneum, Pompei ve Paestum gibi arkeolojik yerleri gezdi. 1781'de kısa bir süre için gene Venedik'e döndüyse de yaşamının bundan sonrasını

Marie Christine'in mermer anıt mezarından ayrıntı. Antonio Canova, 1798-1805; Augustinerkirche, Viyana Bundesdenkmalamt, Viyana, fotoğraflı Eva Frodl-Kraft

daha çok Roma'da geçirdi. Kentin sanat yaşamında etkin ve etkili biçimde yer aldı; genç sanatçılara çeşitli konularda yardım etti, onlara koruyucular buldu.

Canova 1783'te Papa XIV. Clemens'in (1769-74) SS. Apostoli Kilisesi'ndeki anıtmezarını gerçekleştirmekle görevlendirildi. Çok önemli bir sipariş olan bu yapıtı 1787'de bitip de açıldığında büyük ilgi gördü. Canova aynı yıl Papa XIII. Clemens'in (1758-69) San Pietro Bazilikası'ndaki anıtmezarı için bir sipariş aldı. 1792'de bitirdiği bu yapıtta, Antik Çağın estetik anlayışını, XIV. Clemens'in anıtmezarına oranla daha iyi özümlediği izleniyordu. Bundan sonraki anıtmezarlarında yeni-klasik nitelikler gittikçe çoğaldı. Bunlar, özellikle ölçülülüğü duygusallıkla bütünleştirmek açısından, Canova'nın çağdaşı İngiliz heykeltarihi John Flaxman'ın heykelleriyle büyük benzerlik taşıyordu.

Canova, 1798'de Fransızlar Roma'yı işgal edince Kuzey'e gitti. 1798-1805 arasında Viyana'da Augustinerkirche'deki Marie Christine'in anıtmezarı üzerinde çalıştı. 1802'de papanın ısrarı üzerine Napoléon'un çağrısını kabul ederek gittiği Paris'te saray heykeltarihinin getirildi ve Fransız sanatını oldukça etkiledi. 1802'de Paris'te bir Napoléon büstü üzerinde çalıştı. 1806'da Joseph Bonaparte ona at üstünde bir Napoléon heykeli sipariş etti.

Canova 1807 dolaylarında en ünlü yapıtlarından birini bitirdi. Napoléon'un kız kardeşi Pauline Bonaparte-Borghese'yi bir kanapeye yarı çıplak uzanmış "Zafer Kazanmış Venüs" (Borghese Galerisi, Roma) olarak canlandıran yapıtı, klasik bir tanrıça ile çağdaş ve gerçek bir kişiliği birleştirdi. 1811'de dev boyutlu iki Napoléon heykelini (Brera Resim Galerisi, Milano ve Wellington Müzesi, Londra) tamamladı. Bunlarda imparator, Antik Çağın çıplak kahramanları gibi betimlenmişti. Gene o dönemde gerçekleştirdiği (ikisi de Vatikan'da olan) "Perseus Medusa'nın Başıyla Birlikte" (1801) ve "Dövüşçü" (1802), en çarpıcı ve iddialı yapıtlarındandır.

Canova 1805'te Papalık Devletleri'nin güzel sanatlar ve eski yapıtlar genel müfettişi, 1810'da da Roma'daki San Luca Akademisi'nin başkanı oldu. Bu görevi yaşamının sonuna değin sürdürdü. Fransızların el koyduğu sanat yapıtlarının İtalya'ya geri getirilmesini sağlamak için gittiği Paris'ten, Elgin Mermerleri(*) konusunda görüş belirtmek üzere 1815'te Londra'ya geçti. Paris'teki

görevinde kazandığı başarı nedeniyle papa onu, Ischia markiliğini vererek ödüllendirdi. Londra'da bulunduğu sırada, naip prenten (sonradan Kral IV. George) gerçek boyutlarda bir "Mars ve Venüs" (1816-22, Buckingham Sarayı, Londra) grup heykeli siparişi alan Canova'nın son yapıtları arasında St. Peter Kilisesi'ndeki "Stuart Anıtı" (1819), atlı Napoléon heykelinin Napoli kralı III. Carlo'ya dönüştürülmesi (1819) ve George Washington'ı Romalı giysileri içinde gösteren anıt vardır. 1821'de Kuzey Carolina eyaletindeki Raleigh kentinde dikilen bu son yapıtı, 1830'daki bir yangında yok olmuştur.

Aynı zamanda ressam da olan Canova'nın çoğu Possagno'daki Canova Alçı Yapıtlar Müzesi'nde bulunan resimleri, bütün yapıtlarının küçük bir bölümünü oluşturur. Aralarında birkaç portre ve Herculaneum'da bulunan antik resimlerden yapılmış kopyaların da yer aldığı bu resimler oldukça zayıftır. Canova, Roma'daki Pantheon'un bir benzeri olarak tasarladığı Possagno'daki anıtmezara gömülmüştür.

Jacques-Louis David yeni-klasik üslubun gelişimi içinde resim alanında ne kadar önemliyse, Canova da heykel alanında en önemli usta olmuştur. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Canova'nın Avrupa heykel sanatını yönlendirici konumu sayısız gazete yazısı, şiir ve anılarda dile getirilmiştir. Yaşadığı sırada yapıtları için hep "olağanüstü", "son derece güzel" gibi sıfatlar kullanılmışsa da, daha sonraki yüzyılda heykeltarihi olarak önemi büyük ölçüde azalmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Eurydike" (1773, Correr Müzesi, Venedik), "Orpheus" (1776, Correr Müzesi, Venedik), "Apollon" (1779, Venedik Akademisi), "Theseus ve Minotaurus" (1781-82, Victoria ve Albert Müzesi, Londra), "Cupid ve Psyche" (1792, Louvre Müzesi, Paris), "Angelo Emo Anıtı" (1792-95, Deniz Tarihi Müzesi, Venedik), "Hercules ve Lichas" (modeli 1796, mermerden üslu 1815, Modern Sanat Ulusal Galerisi, Roma), "Birinci Konsul Napoléon" (1802, Canova Alçı Yapıtlar Müzesi, Possagno, İtalya), "Vittorio Alfieri Anıtı" (1805-10, Sta. Croce, Floransa), "Ellerini Kulçalarına Dayamış Dansçı Kız" (1806-10, Ermitaj Müzesi, Leningrad), "Parnas'ın Çenesine Dayamış Dansçı Kız" (1806-10,

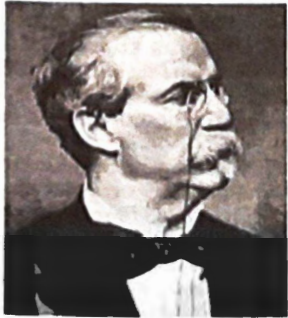
Antik Sanat Ulusal Galerisi, Roma), "Venus Italica" (1812, Pitti Sarayı, Floransa), "Üç Güzeller" (1813-16, Ermitaj Müzesi, Leningrad), "Theseus ve Kentaur" (1819, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana), "Endimion" (1819-21, Chatworth Evi, Derbyshire, İngiltere).

Canova, Mahir (d. 30 Aralık 1914, Kaval - ö. 16 Şubat 1993, Ankara), oyunculuğu ve yönetmenliğinin yanı sıra Türk tiyatrosuna eğitim alanında da önemli katkıda bulunmuş tiyatro sanatçısı.

1935'te Balıkesir Öğretmen Okulu'nu bitirerek kısa bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. 1936'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde okudu. Ertesi yıl Ankara Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'ne girdi. Carl Ebert'in sahneye koyduğu *Gülünc Kibarlar* (1939) oyununda rol aldı. 1941'de konservatuarın Yüksek Devre'sini bitirdi. Tatbikat Sahnesi'nde Ebert'in asistanı oldu ve meslek dersleri öğretmenliği yaptı. 1942-45 arasında Hasan-oğlu Yüksek Köy Enstitüsü'nde tiyatro dersleri verdi. 1950'de Ankara Radyosu'nda sanat sorumlusu oldu ve 1960'a değin birçok radyo programı hazırladı. Daha sonra Devlet Tiyatrosu'nda başrejisörlüğe getirildi. 1966'da Musahipzade Celâl'den sahneye koyduğu *İstanbul Efendisi* oyunuyla Ankara Sanatseverler Derneği'nce yılın en başarılı yönetmeni seçildi. 1972'de sahneye koyduğu 101. oyun nedeniyle Bursa Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu'na kendisine bir onur plaketi verildi. 1978'de Devlet Tiyatrosu'ndan emekli olan Canova, 1981'de Milli Güvenlik Konseyi kontenjanından Danışma Meclisi üyeliğine getirildi. Bu görevinin sona ermesiyle 1983'te yeniden Devlet Tiyatrosu'na döndü.

Canova, Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'nde 1950-74 arasında başkanlık, 1941-78 arasında da meslek öğretmenliği yapmış ve çok sayıda sanatçı yetiştirmiştir. Yönettiği önemli oyunlar arasında *Yanlışlıklar Komedyası* (1946), *Fatih* (1953), *Batak* (1972), *Midas'ın Kordüğümü* (1978) ve *Şen Kadınlar* (1983) sayılabilir. Konuk yönetmen olarak özel tiyatrolarda da çalışmalar yapan Canova, İstanbul'da Küçük Sahne'de *Çayhane* (1955), Kent Oyuncuları'nda *Nalınlar* (1962) gibi oyunlar sahneye koymuştur.

Cánovas del Castillo, Antonio (d. 8 Şubat 1828, Málaga - ö. 8 Ağustos 1897, Santa Agueda, Guipúzcoa, İspanya), İspanyol devlet adamı, başbakan ve 1876

Cánovas, Arusello Carretero'nun oymabaskı çalışmasından ayrıntı. Biblioteca Nacional, Madrid

Anayasası'nın hazırlayıcısı. Bourbon hanedanının yeniden İspanya tahtına geçmesini sağlamıştır.

Babasının ölümü üzerine, Madrid'e giderek akrabası, yazar Serafin Estébanez Calderón ve banker José Salamanca'nın koruması altına girdi. 1852'de General Leopoldo O'Donnell'la tanıştı ve onun siyasal danışmanı oldu. 1854'te O'Donnell'in öcülük ettiği ayaklanmada yer aldı ve hareketin

programını oluşturan Manzanares Bildirgesi'ni kaleme aldı. 1854 seçimlerinde Málaga bölgesinden Cortes'e (Parlamento) seçildi. Ama kulan Espartero-O'Donnell hükümetini benimsemediği için istifa etti ve hükümetin kendisine önerdiği Vatikan'daki rahat bir görevi kabul etti (1855).

1857'de İtalya'dan dönen Cánovas, çeşitli hükümet görevlerinde bulunduktan sonra, Alejandro Mon hükümetinde içişleri bakanlığı (1864) ve O'Donnell hükümetinde sömürgeler bakanlığı (1865) yaptı. II. Isabel'in tahttan indirilmesinden (29 Eylül 1868) sonra General Prim'in topladığı Cortes'e katıldıysa da, Amadeus monarşisini (1870-73) desteklemeyi reddetti. Alfonso yanlılarının önderliğini üstlenerek XII. Alfonso'nun dönüşünü sağladı. General Martínez Campos'un Alfonso'yu Sagunto'da kral ilan etmesinden (29 Aralık 1874) sonra başbakan oldu. Sonraki yıllarda bu görevi liberal grubun önderi Práxedes Mateo Sagasta ile dönüşümlü olarak sürdürdü. XII. Alfonso'nun 25 Kasım 1885'te ölmesi üzerine, Mateo Sagasta ve General Martínez Campos'la Pardo Paketi'ni imzalayarak ve başbakanlıktan istifa ederek, Kraliçe María Cristina'nın yönetimi üstlenmesini ve kralın ölümünden sonra doğan XIII. Alfonso'nun büyüünce tahta geçmesini sağlayan barışçıl geçişte önemli rol oynadı.

Cánovas, izlediği iç politikayla kamu düzenini ve bir ölçüde de ulusal birliği sağlamlaştırmakla birlikte, çalışan kesimlerin aleyhine önlemler aldı. Küba sorununda savaşçı bir politika izleyerek, Küba'da liberal reformlara olanak tanımadı. Martínez Campos'un istifasından sonra adaya General Valeriano Weyler y Nicolau'yu göndermesi durumu daha da kötüleştirdi. Valeriano'nun baskı önlemleri, İspanya'nın Küba'daki politikasına ABD'nin baskısını olumsuz yönde etkiledi. Cánovas, Küba sorununa çözüm bulmaya çalıştığı bir sırada İtalyan anarşist Angiolillo tarafından öldürüldü.

Dil ve tarih akademileri üyesi olan Cánovas del Castillo, *Estudios del reinado de Felipe IV* (IV. Felipe'nin Yönetim Dönemi Üzerine İncelemeler), *Historia de la decadencia de España* (İspanya'nın Çöküşü Tarihi) ve *Bosquejo de la casa de Austria en España* gibi değerli tarih kitapları yazmıştır.

Cansever, Edip (d. 8 Ağustos 1928, İstanbul - ö. 28 Mayıs 1986, İstanbul), Türk şair. Çocukluk ve ilk gençlik yılları Beyazıt, Haseki, Sarayhanbaşı, Fatih, Kumkapı gibi eski İstanbul semtlerinde geçti. Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı (1946). İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'na yazıldıysa da yükseköğrenimini sürdürmedi, kısa bir süre sonra askere gitti.

Cansever daha öğrencilik yıllarında babasının Kapalıçarşı'daki işyerinde ticaret yaşamına atılmıştı. Askerlik dönüşünde aynı mesleği sürdürdü. Kapalıçarşı yangınından sonra başka bir dükkân tutarak antika eşya ticaretine girişti. Yıllarca, ortağı alt katta satış işlerini yürütürken, Cansever dükkânın asma katında sürekli olarak şiirle uğraştı. 1976'da Kapalıçarşı'dan ayrıldı. Bodrum'da tatil yaptığı sırada beyin kanaması geçirmesi üzerine getirildiği İstanbul'da öldü; Aşiyan Mezarlığı'nda toprağa verildi.

İlk şiirini 1944'te *İstanbul* dergisinde yayımladı. *Yücel, Fikirler, Edebiyat-Dünyası*, *Kaynak* dergilerinde çıkan ilk dönem ürünlerini *İkindi Üstü* (1947) adlı kitapta topladı. Bu şiirlerinde, varlıklı ve her şeye yaşama sevinciyle bakan bir gencin avarelikleri, duyguları öne çıkıyordu. Cansever daha sonra *Nokta* (15 Ocak - 15 Kasım

1951) dergisini çıkardı. Bu dergi aracılığıyla, yeni edebiyatı ve şiiri geniş planda sınamak isteyen şair ve yazarları tanıma olanağı buldu. İkinci kitabı *Dirlik Düzenlik* (1954) bu aşamanın ürünüdür. Cansever bu kitabında Melih Cevdet Anday'ın o günlerdeki şiirsel yaklaşımı doğrultusunda, düşünceli dil değerleri içinde eritmeye yönelen,

Edip Cansever
İsa Çelik

bu amaçla özlü bir söyleyiş ve çarpıcı biçimler arayan bir çalışma içindedir. Toplumsal eleştiriyi mizaha dayanarak ve alaycı bir tavırla gerçekleştirir.

Ama onun asıl şiir çizgisi *Yerçekimli Karanfil*'den (1957, 1991) sonra başladı. Çoğunlukla *Yeditepe*'de yayımladığı ürünlerini bir araya getirdiği bu kitapta ve onu izleyen *Umutsuzlar Parkı*'yla (1958) *Petrol* (1959) yeni şiir alanları yarattı. İkinci Yeni akımının özgün örneklerini verdi. *Yenilik, Yeditepe, Pazar Postası, Yeni Dergi* gibi dönem sanat yayınlardaki şiirsel canlılığı besleyen adlardan biri oldu. Şiirinde zamanla sevinç yerini bunalıya, toplumsal dengesizlikleri eleştirme kaygısı bireyin "yakıcı umutsuzluğu"na bıraktı. "Dize işlevini yitirdi" diyerek şiirinin yeni konumuna ve dokusuna elverişli biçimler aramaya başladı; şiirde tiyatrodan esinlenen diyaloglar kullandı. Kişinin kendiyile konuşmasını temel aldı. *Nerde Antigone* (1961), *Tragedyalar* (1964), *Çağrılmayan Yakup* (1966) bu tavrının ürünleridir. Yaşam ve dünya onun için boğucu hale gelmişti. Haksızlıklar, sahtelikler, budalalıklar kişinin yakasını bırakmamaktaydı. Ona göre şiir yazmak böyle bir dünyaya müdahale, bir çıkış yoluydu.

Cansever aynı bunalımı *Kirli Ağustos*'ta (1970, 1982) bir kez de doğa içinde anlatmaya girişti. Alkol Cansever'in gözünü, yalnızlığı bir süre için de olsa azaltan, dengeleyen bir simgeydi.

Cansever İkinci Yeni akımı içindeki bazı şairler gibi anlamsız şiiri savunmadı. Kapalı, anlaşılması güç, emek isteyen, gene de anlamdan hiç ayrılmayan bir şiir yazdı. Giderek uzun şiire yöneldi. Ayrıntıyı, umutsuzluğu aşmayı uzun şiirde bulacağına inanıyordu. En değişik imgeleri kullanırken bile düşünce ögesini yitirmedi. Yapıtına tutarlı bir bütünlük kazandırdı. Düzyazının olanaklarını şiirde hiç çekinmeden kullandı. Yaşadığı dönemin sanat yaşamında güncelliğini hiçbir zaman yitirmedi. Yalnız şiirleriyle değil, tepkileriyle, yaşama biçimiyle de kendinden söz ettirdi. Yaşadığı dönemin en iyi şairlerinden biri sayıldı.

Sağlam ve tutarlı bir düşünceyi geliştiren düzyazılarıyla da yankı uyandıran Cansever günün şiirine kendine özgü yorumlar getirirken, bir yandan da ileriye dönük değerlendirmeler yaptı.

Cansever, *Yerçekimli Karanfil*'le Yeditepe 1958 Şiir Armağanı'nu, *Ben Ruhi Bey Nasılım*'la (1976) Türk Dil Kurumu 1958 Şiir Ödülü'nü, *Yeniden* başlığı altında yayımlanan toplu şiirleriyle Sedat Simavi Vakfı 1982 Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Sonrası Kalır* (1974), *Sevda ile Sevgi* (1977), *Şairin Seyir Defteri* (1980, 1990), *Bezik Oynayan Kadınlar* (1982), *İlk yaz Şikâyetçileri* (1984), *Oteller Keni* (1985). Kitaplarına girmemiş şiirleri ölümünden sonra *Gül Dönüyor Avucumda* (1987) başlığı altında yayımlandı.

Cansever, Turgut (d. 12 Eylül 1921, Antalya), Türk mimar. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (DGSA; bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nden 1946'da mezun oldu. 1949'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde doktorasını tamamladı. 1950-51'de DGSA'da öğretim üyeliği yaptı. 1951'de kendi mimarlık bürosunu kurdu. Tasarım ve uygulamalarının yanı sıra çeşitli kurum ve kuruluşlarda danışmanlık yaptı. 1957'de İstanbul Belediyesi'nin planlama çalışmalarını yürüttü. 1960'ta, doçent oldu. 1959-60'ta, kuruluşunda bulunduğu Marmara Bölgesi Planlama Teşkilatı başkanlığını, 1961'de de İstanbul Belediyesi planlama müdürlüğünü yürüttü. 1960'ta Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde iki yıllık diploma projesi yöneticisi olarak öğretim üyeliğinde bulundu. 1974'te İmar ve İskân Bakanlığı'nda danışmanlık, 1974-75'te İstanbul Metropol Planlama Dairesi'nde başkanlık yaptı. 1974-77 arasında Avrupa Konseyi Türk Delegasyonu üyeliğinde bulundu. 1975-80 arasında İstanbul Belediyesi'nde, 1980'de de Ankara Belediyesi'nde metropol planlama, yeni yerleşmeler, kent merkezleri ve koruma sorunları gibi konularda danışmanlık görevleri üstlendi. Ağa Han Mimarlık Ödülü için 1983'te jüri üyesi seçildi. Mimarlık ve kent sorunları üzerine çeşitli makaleler yayımladı.

Turgut Cansever çeşitli alanlardaki tasarım ve uygulamalarında modern mimarlığın sorunlarına çevresel ve kültürel değerlere ağırlık vererek yaklaşmıştır. Çalışmalarında ayrıntı çözümlerindeki özen özellikle dikkati çeker. Çeşitli ulusal ve uluslararası yarışmalarda dereceler kazanmıştır. Türk Tarih

Turgut Cansever'in tasarımı yapıldığı Karatepe Açık Hava Müzesi, 1957, Adana
Ertun Emiroğlu

Kurumu Binası (1951-67, Ankara, Ertur Yener ile birlikte) ve Ahmet Ertegun Evi yenilemesi (1971-73, Bodrum) ile 1980'de Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne değer görülmüştür.

Canso Boğazı, Cape Breton Adasını Kanada anakarasındaki Nova Scotia'dan ayıran boğaz. Atlas Okyanusuna açılan Chedabucto Körfezinden St. Georges Körfezi ve Northumberland Boğazına kadar uzanır. Uzunluğu 27 km, ortalama genişliği ise 3,5 km'dir. Bazı yerlerde derinliği 60 m'yi geçer. 1955'te inşa edilen 2.100 m uzunluğundaki Canso Köprüsü'nden, Cape Breton Adasını anakaraya bağlayan Trans-Kanada Karayolu ve bir demiryolu geçer. Boğazdaki havuz sistemi okyanus gemilerinin çoğunun geçmesine elverişlidir. Kıyıda ki kentler, Port Hawkesbury ve Mulgrave'dir. Canso adı, Mekmik Yerlilerinin, boğazı belirterek, Chedabucto Körfezinin güney kıyıları boyunca doğudaki Canso Burnuna uzanan sarp kayalıklardan dolayı kullandıkları *kamsok* (uçurumların ötesi) sözcüğünden türetilmiştir.

Cantabria, İspanya'nın kuzeyinde, Cantabria (eskiden Santander) iliyle çıkışan özerk bölge (*comunidad autónoma*). 10° 19'a değin büyük ölçüde Keltlerle karışmış İber kabilesi Kantabrililerin egemen olduğu bölge, Eski Kastilya'nın (Castilla la Vieja) bir parçası olarak kabul edilir. 1981 yılında özerk bölge statüsü verilmiştir. Yüzölçümü 5.289 km²'dir.

Kuzeyde Biskay Körfezi, batıda Asturias'a bağlı Oviedo ili; doğuda da Vizcaya iliyle çevrilidir. Güneybatıdaki Palencia ili ile güneydoğudaki Burgos iline Besaya ve Pas vadileriyle bağlanır. Kıyıda ki tepeler iç kesimlere doğru yükselerek Cantabria Dağlarını oluşturur. Bölge topraklarının yaklaşık yarısı 600 m'nin üzerinde, dörtte biri ise 200 m'nin altındadır. Güneydoğu sınırını oluşturan karstik platolar Meseta Central ile birleşir. Bu bölgeyi Ebro Irmağı akaçlar. Okyanus ikliminin hüküm sürdüğü Cantabria'da oldukça düzenli olan yıllık yağış 1.000 mm'yi geçer; Ebro Havzasına doğru inildikçe yağışlar azalır.

Nüfus kıyı kesiminde yoğunlaşmıştır. Nüfusun üçte birinden fazlası Castro-Urdiales, Laredo, Trasmiera ve San Vicente de la Barquera gibi eski merkezlerin aleyhine gelişmiş olan Santander kentinde yaşar. Kırsal kesimde yaşayan nüfus birbirinden kopuk çiftliklerde ve küçük köylerde oturur.

Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışanların dağılımı oldukça dengeli bir yapı gösterir. Bölgenin gayri safi hasılasının küçük bir bölümünü karayolu tarım, büyük ölçüde hayvancılığa dayanır.

Önemli bir sanayi dalı olan madencilik, Reocín yöresindeki kurşun, çinko ve pirit yatakları çevresinde toplanmıştır. Cantabria İspanya'nın çinko üretiminin yarısını düzenli bir biçimde karşılar; pirit üretiminde de Huelva ilinden sonra ikinci sırayı alır. Bölgede demir ve grafit de çıkarılır. Kimyasal maddeler ve sentetik elyaf üreten Torrelavega, bölgede önde gelen sanayi merkezidir. Başlıca metalurji merkezleri Santander ve Reinosa'dır; Santander'deki sanayi kuruluşları 1950'den sonra görece bir durgunluk içine girmiştir.

Cantabria'nın hızla gelişen hizmet sektörü Santander kentinde yoğunlaşmıştır. Bölgenin en doğusunda kalan ve daha çok Bilboa ile ilişki içinde olan kesimlerin dışında, bütün bölgenin mali ve ticari merkezi Santander'dir. Reinosa hem Cantabria'nın güney kesiminin, hem de Palencia ilindeki komşu yerleşim bölgelerinin ticaret merkezi işlevi-

ni görür. Laredo ve Castro-Urdiales önemli birer turizm merkezi durumuna gelmiştir. Erkeklerin giydikleri geleneksel giysiler arasında Basklara özgü bere de (*boina*) vardır. Taştan yapılmış geleneksel çiftlik evleri Bask Ülkesi'ndeki *caserto*'lara (çiftlik evi) benzer. Ama çatıları dört taraflı ve balkonları daha açıktır. Yer adlarına Latince kökenli sözcüklerin egemen olması, bölgede Arap etkisinin fazla olmadığını gösterir. Bu adlar arasında çeşitli Kelt sözcüklerine de rastlanır. Örneğin ırmak anlamına gelen *aban* sözcüğü Abanillas, La Abadilla ve Abaño adlarına girmiştir. Cantabria adı da dağlarda yaşayan insanlar anlamına gelen Kelt kökenli bir sözcükten türemiştir. Nüfus (1991 geç.) 523.633.

Cantabria, eskiden SANTANDER, İspanya'nın kuzey kesiminde, Cantabria özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı il (*provincia*). Biskay Körfezi kıyısında yer alır. Güneye doğru gittikçe yükselen dağlık yüzey yapısından dolayı halk arasında La Montaña (Dağ) adıyla anılır. Yüzölçümü 5.289 km²'dir. Başlıca kentleri il merkezi Santander, sanayi ve madencilik (demir, çinko, kurşun) merkezi Torrelavega, çelik üretim merkezi Reynosa ile balıkçılık limanları Santoña, Laredo ve Castro Urdiales'tir. Nüfus (1990 geç.) 523.633.

Cantabria Dağları, İspanyolca CORDILLERA CANTÁBRICA, İspanya'nın kuzeyinde genellikle kıyıyı izleyerek 300 km kadar uzanan, kayın ve kıyı çamı ormanlarıyla kaplı ve güzel manzaralı sıradağlar. Aynı bir oluşum sınıflamasına girmekle birlikte, Pireneler'e benzer bir jeolojik geçmişi vardır. Santander ilindeki Torrelavega'dan iç kesimlere doğru yükselen ve Asturias'tan Galicia'ya doğru doğu-batı yönünde uzanan bir dizi yüksek sırtı kapsar.

Meseta Central'ın bir bölümünü oluşturan güneydeki Kastilya Platosu ile kuzeydeki Cantabria kıyı düzlüğünden keskin kırıklarla ayrılan Cantabria Dağlarının doğu ve batıdaki sınırları belirsizdir. Santander'in güneyinde yer alan doğu etekleri, Europa (2.648 m) ile Labra (1.974 m) adlı dev kireçtaşı doruklara doğru birdenbire yükselir. Ana dağ sırası batıya doğru, genişliği genellikle 95 km'ye yaklaşan yüksek (1.500-2.100 m) bir kütle biçiminde uzanır. Ana dağ sırası boyunca sıralanan Vieja, Prieta ve Espigüete gibi yüksek dorukların çoğu 2.400 m'yi geçer. Narcea Vadisinin batısında doğu-batı doğrultusundan sapan dağ sırası, Rañadoiro Dağları bölümünde hemen hemen kuzey-güney doğrultusunu alır. Daha sonra kuzeybatıdaki Ancares ve Caurel dağları ile Gistreo ve León dağları arasına sokularak Yukarı Sil Irmağının akaçladığı El Bierzo havzasını kuşatır.

Cantabria Dağları Pireneler'den daha sarp bir set oluşturur. Oviedo-León demiryolunun geçtiği Pajares Geçidi (1.379 m), Avrupa'daki en zor demiryolu geçitlerinden biridir. Bölge, demir ve kömür yataklarının yanı sıra kıyı bölgelerine hidroelektrik enerji sağlayan bir kaynak olarak da ekonomik önem taşır.

Cantal, Fransa'nın ortagüney kesiminde Auvergne planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Eski Auvergne eyaletinin daha yüksek olan güney parçasını oluşturur. Yüzölçümü 5.726 km²'dir. Batısı Massif Central'e doğru uzanan yüksek platolardan oluşan ilin ortasında, en yüksek noktası Plomb du Cantal (1.858 m) olan simetrik Massif Cantal volkanik kütesi bulunur. Katılaşmış lavların oluşturduğu masa biçimli çıkıntılar mer-

kezden güneydoğu ve kuzeye doğru uzanır. Kütleden doğan akarsular volkanik kayalar arasından geçerek ve vadi girişlerinde boğazlar oluşturarak Allier, Dordogne ve Truyère ırmaklarına dökülür. Bu ırmaklardan hidroelektrik enerji üretiminde yararlanır.

Kışlar yağışlı ve sert geçer; erken başlayan kar ilkbahar sonlarına değin sürer. Yüksek bölgelerde Alpler'e özgü bir kırsal ekonomi egemendir. Yayla otlaklarında (*aigades*) mayıstan eylüle değin sığır otlatılır. Çobanlar yazı taştan yapılmış mevsimlik alçak

Cère vadisi ile Alagnon vadisi arasındaki Uoran Geçidi, Cantal ili, Fransa
Editions Modernes "Théolac"

barnaklarda (*burons*) geçirir. Cantal peynirleri de burada yapılır. 50 kg'lık bir tekerlek peynir için 30 ineğin sütü kullanılır. Alçak kesimlerde hayvan yemi ve patates ekilir. Cantal'ın kuzeybatı köşesinde, Bort-les-Orgues yakınlarında uranyum çıkarılır. Çok sayıda sıcak su kaynağının bir bölümü, özellikle Chaudes-Aigues'de bulunanlar kaplıca olarak kullanılır; bu kaplıcalardan bazılarında kış sporları için ek tesisler kurulmuştur.

Cantal ili Aurillac, Mauriac ve Saint-Flour ilçelerini (*arrondissement*) kapsar. Cantal, eğitsel açıdan Clermont-Ferrand'a, yargısal açıdan ise Riom'a bağlıdır; her iki kent de komşu il Puy-de-Dôme'dadır. Auvergne'li geleneksel olarak, alçak kesimlerdeki kısa süreli hasat zamanında ya da daha uzun süreli bir dönem için geçici olarak Paris'e göç eder, burada çoğu yemek hazırlamayla ilgili işlere girer. 1860'larda demiryolunun bölgeye ulaşmasından sonra ortaya çıkan göçler ise nüfusu büyük ölçüde azaltmıştır. Nüfus (1990) 158.791.

Cantar de Mio Cid (İspanyolcada Cid'in Şarkısı), POEMA DE MIO CID (Cid'in Şiiri) olarak da bilinir, 12. yüzyıl ortalarından kalma İspanyol destanı. Ortaçağın büyük destanları arasında sayılan şiir, İspanyol edebiyatının günümüze kalmış en eski başyapıtıdır.

Destan, halk arasında El Cid adıyla ünlü İspanya'nın ulusal kahramanı, 11. yüzyıl Kastilya soylusu ve askeri önderi Rodrigo Díaz de Vivar'ın (1043-99) kralın gözünden düşmesini ve sonunda aklanmasını anlatır. Şiirin yaklaşık 1140 tarihli olduğu sanılan özgün elyazması kayıptır. Günümüze kalan en eski kopya 1307 tarihli *Poema del Cid*'dir.

Gerçekçi tonu, tarihsel dekorları yansıtsı ve topografik ayrıntılarının yanında, imgesel zenginliğiyle de halkın düşgücüne seslenen *Cantar de Mio Cid*, destanlarda, vakayinamelerde, baladlarda ve oyunlarda yaşatılmıştır. Yüzyıllar boyunca yapılan pek çok eklemelere ve değişikliklere karşın destanın teması İspanya'da ve başka ülkelerde yazarlara esin kaynağı olmuş, yaygın olarak bilinen İspanyol özelliklerinin yerleşmesini sağlamıştır. *Cantar de Mio Cid*'den yola

çıkılarak başka bir dilde yazılmış en ünlü yapıt, Fransız yeni-klasik tiyatrosunda dönüm noktası olan, Pierre Corneille'in oyunu *Le Cid*'dir (1637).

cante jondo (Andalucia İspanyolcasında "derin şarkı" ya da "nefis şarkı"), flamenko ya da İspanyol Çingene şarkısının en ağırbaşlı ve son derece dokunaklı türü. Ayrıca flamenko.

Canteloube (de Malaret), (Marie-) Joseph (d. 21 Ekim 1879, Annonay - ö. 4 Kasım 1957, Paris, Fransa), Fransız besteci, piyanist ve halk şarkıları derleyicisi. Daha çok doğduğu yörenin havasını taşıyan besteleriyle tanınmıştır. Fransa'yı bir uçtan bir uca dolaşan Canteloube, halk şarkılarını toplamış ve bunların birçoğunu çalgı eşliğinde insan sesi için düzenleyerek yayımlamıştır. Bu şarkıların en sevilenleri insan sesi ve orkestra için düzenlediği *Chants d'Auvergne*'de (1923-30) toplanmıştır.

Canteloube'un halk şarkılarından yola çıkarak yaptığı besteler bir ölçüde sevilmele birlikte, aralarında *Le Mas* ve *Vercingétorix* adlı operalarının da bulunduğu (sahnelenmeleri 1929 ve 1933, Paris Operası) özgün yapıtları ilgi görmemiştir. Canteloube ayrıca 1939-44 arasında *Anthologie des chants populaires français* (Fransız Halk Şarkıları Antolojisi) adlı bir yapıt hazırlamıştır.

Cantelupe, Aziz Thomas de, Cantelupe CANTILUPE olarak da yazılır, HEREFORDLU THOMAS olarak da bilinir (d. y. 1218, Hambleden, Buckinghamshire, İngiltere - ö. 25 Ağustos 1282, Montefiascone, Orvieto yakınları, Papalık Devletleri; azizler listesine

Aziz Thomas de Cantelupe, mühründeki resmi; Hereford Katedrali'nin Dean ve Chapter Koleksiyonu
Dean and Chapter, Hereford Cathedral, İngiltere, fotoğraf, F.C. Morgan

kabulü, 1320; yortu günü, 3 Ekim), İngiliz piskopos, reformcu ve eğitimci. Piskoposluğun yargı yetkisini savunarak Baronlar Savaşında önemli bir rol oynamıştır.

Soylu bir aileden gelen Thomas y. 1245'te Lyon'da papazlığa atandıktan sonra Fransa'da Orléans ve Paris'te öğrenimini sürdürdü. Daha sonra Paris ve Oxford'da kilise hukuku dersleri verdi. 1262'de Oxford'da rektör oldu. Leicester kontu Simon de Montfort 1264'te Baronlar Savaşı'nı kazanınca Thomas'ı 1265'te İngiltere saray kâtipliğine (*chancellor*) atadı. Aynı yıl 4 Ağustos'ta Montfort'un ölümünden, ardından da baronlar birliğinin çözülmesinden sonra görevden alınan Thomas, Paris'e döndü (1265-72). Daha sonra Oxford'da ikinci kez rektörlüğe getirildi (1273-74). Çileci yaşamı, katı disiplini ve savaşçı ruhuyla tanınan Thomas 1275'te Hereford piskoposluğuna getirildi. Kötüye gitmekte

olan piskoposluk işlerini yeniden düzene koydu, bölgede bir reform başlattı ve İngiltere kralı I. Edward'ın danışmanı oldu.

John Peckham 1279'da Canterbury başpiskoposu olduktan sonra yargı yetkisi konusunda Thomas ile aralarında çıkan anlaşmazlıklar Thomas'ın 1282'de aforoz edilmesiyle sonuçlandı. Thomas, Papa IV. Martinus'a başvurmak üzere İtalya'ya gittiyse de davası gündeme alınamadan öldü. Hereford Katedrali'ne gömülmesinin ardından bazı mucizelerin olduğu söylentisi yayıldı. Bunun üzerine I. Edward, Thomas'ın kutluluğuna yükseltilmesi için gereken işlemlerin başlatılmasını istedi. Thomas, Papa XXII. Johannes tarafından azizler listesine kabul edildi.

Canterbury, İngiltere'de Kent iline (*county*) bağlı ilçe (*district*) ve kent. Yüzölçümü 212 km²'dir.

Roma dönemi öncesinde de bir yerleşim merkezi olan Canterbury eskiden Thanet Adasını anarakadan ayıran Wantsum Kana-lına akan Stour Irmağının ağzında bulunuyordu. İS 43'te Roma imparatoru Claudius'un giriştiği istilanın ardından burada Du-rovernum Cantiacorum adlı bir Roma kenti kuruldu. Kent 89 km kuzeybatıdaki Londra'ya ve 26 km güneydoğudaki Dover'a Casinge Yolu (sonradan Watling Yolu) ile bağlıydı. 200 dolaylarında Romalılara inşa edilen ve ortaçağda yükseltilen kent surlarının bazı bölümleri bugün de ayakta.

Canterbury 6. yüzyılın sonlarında Kent kralı I. Aethelberht (Ethelberht) başkent oldu. Frank kralı Charibert'in kızı Bertha ile evlenen Aethelberht'in, Hristiyan olan kansının etkisiyle Canterbury'li Aziz Augustinus'un 597'de Thanet Adasına gelmesine ve burada bir manastır kurmasına izin verdiği sanılmaktadır. Arles'da İngilizlerin piskoposu olarak kutsanan Augustinus, Canterbury'ye dönerek, günümüze değin İngiltere'deki kilise yönetiminin başlıca merkezi olarak kalan katedrali kurdu.

Kent özellikle 1011'deki Dan akınından büyük zarar gördüyse de, önemi giderek arttı. Başpiskopos Thomas Becket'in katedralde öldürülmesinden (1170) ve II. Henry'nin burada kefareti çekmesinden sonra, çok sayıda hacı, Becket'in mezarını ziyaret et-

Canterbury Katedrali, Kent
Tom Nebbia-Aspect Picture Library, Londra

meye başladı. Bunların yiyecek ve bannak gereksinimlerinin karşılanması kentteki yolcu hanlarının başlıca işi haline geldi. Chaucer'in *Canterbury Tales* (Canterbury Öyküleri) adlı yapıtında bu gezginler canlı bir biçimde anlatılır.

14. yüzyıla doğru belediye statüsü kazanan kent 1461'de il düzeyine yükseltilerek bir şerifin yönetimine verildi. 16. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında yöredeki birçok manastır dağıtıldı. Thomas Becket kültü sindirildi ve kent eski parlaklığını yitirdi. Daha sonraları Avrupa'dan akın halinde gelen ve çoğu dokumacı ustası olan Protestan mülteciler kenti yeniden canlandırdı.

Bugünkü Canterbury bir pazar kenti ve ilçenin hizmet merkezidir. Bazı hafif sanayi dallarının da bulunduğu kent turistler için çekici bir yerdir. Birçok eğitim kurumu arasında Kent Üniversitesi (1965) de yer alır. II. Dünya Savaşı sırasında bombardımanlardan büyük hasar gören kentin alışveriş merkezi büyük ölçüde yeni baştan inşa edilmiştir.

1070-89 arasında inşa edilen Canterbury Katedrali çeşitli tarihlerde yenilenmiştir. 1120 tarihli kriptasında romanesk mimarlığın İngiltere'deki en eski bitkisel örgeli sütun başlıkları yer alır. 1174'teki bir yangında büyük zarar gören koroyeri 1175-84 arasındaki Fransız taş ustası Guillaume de Sens(*) tarafından erken gotik üslupta yeniden inşa edilmiş ve İngiliz katedral mimarisinde sivri kemerin kullanıldığı ilk örnek olmuştur. Katedralin bugünkü orta nefiyle kulesi ise 14. yüzyılın sonlarına doğru düşey gotik üslupta inşa edilmiştir. Katedralin altındaki büyük kriptada 16. yüzyılın sonunda Huguenot mültecilere kilise olarak bağışlanmış; buradaki haftalık ayinler hâlâ Fransızca olarak yapılır. Manastır yapılarının kalıntılarına Christchurch Kapısı'ndan geçerek ulaşılır. Norman yapısı bir merdiven, ortaçağ başlarında kurulan ve VIII. Henry'nin 1541'de yeniden açtığı King's School'un salonuna çıkar. 22 özgün bölge kilisesinin kalıntıları, surların dışındaki St. Augustine's adlı Norman manastır kilisesi ve ortaçağa ait başka dinsel yapılar kenti süsler. Büyük manastır kapısı (y. 1300) bugün bir ilahiyat okulunun girişidir. Nüfus (1981) kent, 36.507; (1986 tah.) ilçe, 127.700.

Canterbury Başpiskoposluğu, bütün İngiltere'nin en yüksek başpiskoposluk makamı. Canterbury başpiskoposluk bölgesi, İngiltere'nin kabaca eski Cheshire ve Yorkshire illerinin güneyinde kalan kesimini kaplar. Canterbury başpiskoposunun, Canterbury'deki sarayından başka Londra'da Lambeth Sarayı'nda da makamı vardır. İlk Canterbury başpiskoposu, İngiltere'deki Anglosaksonları Hristiyanlaştırmak üzere Papa I. Gregorius tarafından Roma'dan gönderilen Benedikten keşişi Canterbury'li Aziz Augustinus'tu. 597'de İngiltere'nin güneyine gelen Augustinus, Kent kralı I. Aethelberht (Ethelbert) tarafından dostça karşılandı. Aethelberht, Augustinus'a Canterbury'de kalacak yer sağladı ve vaaz vermesine izin verdi.

Reform hareketi, başpiskoposluk makamının sürekliliğinde bir kesintiye yol açmadı. 1533-56 arasında başpiskopos olan Thomas Cranmer, papanın yerine İngiltere hükümdarını İngiltere Kilisesi'nin önderi sayan 1534 Üstünlük Yasası'nı kabul etti.

Anglikan Kiliseler Topluluğu'nu oluşturan kiliselerin bir önderi olduğu kabul edilmekle birlikte, Canterbury başpiskoposu en kıdemli piskopos sayılır. Canterbury başpiskoposu Anglikan Kiliseler Topluluğu'na bağlı piskoposları 10 yılda bir Lambeth Sarayı'nda bir araya getiren Lambeth Konferansı'na ev sahipliği ve başkanlık eder.

Canterbury Ovaları, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının ortadoğu kesiminde alçak düzlük. Canterbury yönetim biriminin ortasında yer alır. Büyük Okyanusa bakan kıyısı 72 km'yi bulur. Güney Alpleri'nden doğuya doğru akarak ovalardan geçen başlıca akarsular, Rangitata, Rakaua ve Waimakariri'dir. Ovalarda sıcak yazlar ve düşük nem oranıyla belirlenen bir iklim görülür. Ortalama yıllık yağış 750 mm'nin altındadır. Bölgedeki ilk düzenli yerleşimler, 1850'lerde Victoria'daki (Avustralya) altın madenlerine gıda ürünleri göndermek üzere merinos koyunu yetiştiriciliği ve yoğun tarımın başlamasıyla kuruldu. Yeni Zelanda'nın en geniş alçak tarım bölgesi olan ovalar, tahıl ve hayvan yemi ürünlerine dayalı makineli tarımın yanı sıra kesimlik kuzu yetiştirmeye de elverişlidir. Bölgenin kentsel merkezi ve dışa açılan başlıca kapısı olan Christchurch çevresinde mandıracılık, kümes hayvancılığı ve sebze tarımı yapılır. Ashburton çevresinde belli ölçüde sulamadan yararlanılır.

Canterbury Tales, The (Canterbury Öyküleri), İngiliz şair Geoffrey Chaucer'in, çoğunu 1387'den hemen sonra yazdığı öyküler. Büyük bir bölümü manzum olan *Canterbury Tales*, öykülerin çeşitli kişilerin ağzından anlatılması, bu kişilerin büyük bir canlılıkla betimlenmesi ve öykülerle öyküyü anlatan kişi arasındaki ilişkinin de verilmesi gibi özellikleriyle, örneğin Boccaccio'nun *Decamerone*'sinden(*) ve dişi öykülerden oluşan benzer birçok yapıtın ayrılar.

Chaucer başlangıçta kitabı, aralarında kendisinin de bulunduğu 30 kadar hacının o dönemde Londra'nın bir banliyösü olan Southwark'taki Tabard Inn'den Canterbury Katedrali'ndeki Aziz Thomas Becket'in kutsal sayılan mezarına gidiş ve dönüşünü anlatan dev bir yapıt olarak planlamıştı; her hacı gidiş yolunda iki, dönüş yolunda iki öykü anlatacaktı. *Canterbury Tales*'de ise yalnızca 24 öykü yer alır; bunların da bazıları tamamlanmamıştır.

Canterbury ve York kilise meclisleri, İngiltere'de Canterbury ve York bölgelerinin yılda iki ya da üç kez toplanan kilise meclisleri. Canterbury ve York meclisleri 19. yüzyıldan bu yana özellikle kilise hukukuna yönelik reformlarla ilgilenmiştir.

Canterbury ve York meclislerinin kökeni, Canterbury başpiskoposu Theodore (668-690) dönemine değin uzanır. Önceleri yalnız kilisenin mali işlerini düzenlemekle ilgilenen bu meclisler zamanla ruhban kesiminin kraliyet hazinesi yararına vergilendirildiği bir parlamentoya işlevi görmeye başladı. Reform döneminde çıkarılan Kilise Uyum Yasası (1533) kilise meclislerinin kralın izni olmadan toplanamayacağı hükmünü getirdi. Sonraki 140 yıl boyunca hükümdar ve parlamentoya işbirliği içinde çalışan meclisler İngiltere'de Reformu yerleştirmekle uğraştı. II. Charles'ın 1660'ta yeniden tahta çıkmasından sonra ruhban kesimi, kendi kendini vergilendirme özerkliğinin elinden alınmasına sessizce razı oldu. Meclisler 1663'te krala bir tahsisat ayrılması kararı aldıktan sonra, toplumun öbür bütün kesimleri gibi kilise de Parlamento tarafından vergilendirilmeye başladı. Meclisler 1688 Devrimi'nden sonra hükümetin tepkisini çeken bir düşünce bağımsızlığı içine girdi. Kral I. George 1717'de Canterbury ve York meclislerinin işlevlerini askıya aldı; iki meclis de 19. yüzyıl ortaları

na değin yalnızca önemsiz konuları biçimsel olarak görüşmek için toplandı.

15. yüzyıldan sonra her iki meclis de kendi içinde alt ve üst meclisler olarak iki bölüme ayrıldı: Üst meclis, başpiskopos ile bölgeye bağlı piskoposlardan, alt meclis ise daha düşük rütbeli din adamlarının temsilcilerinden oluşuyordu. Meclisi, hükümdarı fermanı uyarınca başpiskopos toplantıya çağırırdı. Hükümdar, bir mektup göndererek herhangi bir konuda meclislerin görüşünü isteyebilirdi. Meclislerin, kilise meclisi yasaları olarak bilinen kararlar çıkardığı da olurdu; hukuksal bağlayıcılığı olmamakla birlikte bu kararların önemli bir ağırlığı vardı.

1969 Sinod Yönetim Yasası ile, kilise meclislerinin yetkilerinin çoğu ve kilise hukukunu düzenleme yetkisi bir genel sinoda devredildi. Genel sinod, piskoposlar kurulu ve papazlar kurulu ile halk temsilcilerinin bir araya geldiği bir kuruldan oluşmaktadır. Kilise meclisleri bugün de toplanmakla birlikte işlemleri ilke olarak biçimseldir.

Canth, Minna, tam adı ULRIKA VILHELMINA CANTH, eö JOHNSON (d. 19 Mart 1844, Tampere - ö. 12 Mayıs 1897, Kuopio, Finlandiya), roman ve oyun yazarı. 19. yüz-

Canth
Otava Publishing Co., Helsinki

yıl sonlarında Finceyi canlandırma hareketinin ve gerçekçiliğin önderlerinden olmuştur.

1863'te Jyväskylä'da kızlar için eğitim veren bir yüksekokula girdi ve 1865'te öğretmen J. F. Canth ile evlendi. 1879'da yedi çocuğu ile dul kaldı ve Kuopio'da iş yaşamına atıldı. Buna karşın, çağdaşlarını derinden etkileyen edebi yapıtlarını yaratacak zamanı bulabildi. *Novelleja ja Kertomuksia* (1878) adlı kitabında topladığı ilk öykülerinde az da olsa Norveçli yazar B. M. Björnson'un idealist kırsal yaşam betimlemelerinden etkilendiği görülür. Ama sonraki roman ve oyunlarında kent yaşamına dönerek toplumsal sorunları gerçekçi bir üslupla işledi. Her ikisi de Henrik Ibsen etkisi taşıyan *Työmiehen vaimo* (1885; İşçinin Karısı) adlı feminist oyunu ile *Sylvia* (1893) bu dönemin ürünleridir. "Kauppala-Lupo" (1889) adlı öyküsü ve Tolstoy'un etkisini taşıyan *Anna-Liisa* (1895) adlı oyunu en iyi yapıtlarındandır. Uzun bir süre Fin tiyatrosunun kurucusu Aleksis Kivi'den sonra ülkenin ikinci büyük oyun yazarı sayılan Canth aynı zamanda Finlandiya'nın en saygın kadınlarından biri kabul edilir.

cantiga, 13. yüzyıl İspanyol monofonik (tek sesli) şarkı tarzı. Şarkı ile eşliğin aynı

notalarla seslendirildiği bu şarkılar çoğunlukla Meryem Ana'nın onuruna yapılır. En ünlü *cantiga* derlemesi, 13. yüzyılın ikinci yarısında Kastilya ve Leon kralı X. Alfonso'nun derlediği *Cantigas de Santa Maria* adlı yazmadır. Bu metnin üç kopyası Madrid'in kuzeybatısındaki Escorial Kütüphanesi'nde, Madrid'deki Ulusal Kitaplık'ta ve Floransa'daki Ulusal Merkez Kütüphanesi'nde saklanmaktadır. Derlemede Galicia dilinde yazılmış, Meryem Ana'nın mucizelerini anan 400'ü aşkın şarkının söz ve müziği yer alır. Şarkıların çoğu ortaçağ Fransız şiir ve müziğinde de rastlanan *virelai*(*) formundadır ve o dönem Provans trubadurlarının şarkılarıyla ortak özellikleri vardır.

cantilena, ortaçağ sonları ve Rönesans başlarının bazı vokal müzik biçimlerine 15. yüzyılda verilen ad. Aynı yüzyılın hem dindışı, hem de dinsel konulu bestelerinde sık sık rastlanan bir müzik dokusu içinde kullanılır. *Cantilena* ya da balad üslubunun (bugünkü yaygın adıyla tiz sesin egemen olduğu üslup) ayırıcı özelliği, daha yalın, genellikle de çalgısal tenor ve kontrtenor seslerle desteklenen çok belirgin tiz bir vokaldır. Bu üslup hem eşesli (homophonic), hem de çoksesli kontrapuntal (melodiler iç içe örülmüş) müzikte görülürdü.

Felemenkli müzik kuramcısı Johannes Tinctoris (1436-1511) *cantilena*'yı her konuya uygun olmakla birlikte, çoğunlukla aşkı işleyen küçük müzik biçimlerinden biri olarak tanımlamıştı. İngiltere'de bu dönemin eşesli *carol*'lerinden sözleri tümüyle Latince olanlarına *cantilenae* deniyordu. *Rondeau* ve *virelai* (ortaçağ Fransız şiir biçimleri), balad, bazı misa ve motetlerin bestelenmesinde de bu doku kullanılıyordu.

Fransız besteci Guillaume de Machaut (y. 1300-77) ve Burgonyalı Guillaume Dufay (y. 1400-74) bu üslubun en önemli temsilcileri oldu. 1400'lerin başlarında temelde Fransızlara özgü olan *cantilena* çok geçmeden İtalya'da Corrado da Pistoia ve Ludovico da Rimini gibi bestecilerin yapıtlarında da yer aldı.

Cantillon, Richard (d. 17. yy sonları, Ballyheige, Kerry ili, İrlanda - ö. 14 Mayıs 1734, Londra), modern iktisat biliminin ilk ürünlerinden birini kaleme alan İrlandalı iktisatçı ve banker.

Cantillon, Norman kökenli bir İrlandalıydı. Yaşamının çoğunu Fransa'da geçirmişti. II. James yanılılarıyla yakın ilişkileri olmuştu. Paris'te, aynı adı taşıyan amcasının iflas eden bankacılık şirketini devraldı. Amerika'daki kolonilere dönük bir imar şirketi olan John Law'ın Mississippi Scheme'in dağılması sonucunda büyüğü bir sermaye yitirdi. Başta Amsterdam olmak üzere birçok merkezde bankerlik yaptı.

Cantillon işten çıkardığı bir aşçısı tarafından öldürüldü; katil evi soyduktan sonra ateşe de vermişti. Cantillon alevlerden kurulan *Essai sur la nature du commerce en général* (Genel Olarak Ticaretin Niteliği Üstüne Deneme) adlı yapıtıyla ölümünden sonra ünlendi. Cantillon'un 1730-34 arasında kaleme aldığı yapıt 1755'te Marquis de Mirabeau tarafından yayımlandı ve nüfus sorunuyla yaklaşımla Mirabeau'yu, Adam Smith'i ve Smith aracılığıyla Malthus'u etkiledi. Yapıt, Smith'in kullandığı göreceli ücretler kuramını da içeriyordu. Fizyokratlar da ünlü *Tableau économique*'i hazırlarken büyük olasılıkla *Essai*'den esinlenmişlerdi. Cantillon'un para kuramına yaklaşımı da bu alanda öncü işlev gördü. Tedavüldeki paranın dolaşım hızına ve miktarına ağırlık veren incelemesiyle paranın miktar kuramı-

nı benimsemişti. Yapıtta değerli madenlerin uluslararası dağılımına ilişkin bir kendiliğinden düzenlenme kuramı da yer alıyordu. Cantillon, para miktarındaki artışların dolaşıma girdiği değişik kanalların ekonomik etkinlik üzerindeki etkilerini de incelemişti.

Cantinflas, asıl adı MARIO MORENO (d. 12 Ağustos 1911, México - ö. 20 Nisan 1993, México, Meksika), Latin Amerika sinema tarihinin en sevilen komedyenlerinden Meksikalı oyuncu. Ünlü bütün dünyaya yayılmış bir palyaço, akrobat, müzikçi, boğa güreşçisi ve yergicidir. Canlandırdığı, pantolonu bir sicimle beline bağlanmış, başında eski şapkası ve boynunda bir mendili olan, yırtık pırtık giysili, komik, yoksul Meksikalı tiptiyle özdeşleşmiştir.

Okulu bırakıp dansçı olarak bir çadır tiyatrosuna katıldı. Kısa süre sonra güldürü sanatçısı ve pandomimci oldu. Gezici topluluktan ayrılarak México'da sahneye çıktı. Daha sonra kısa reklam filmlerinde oynadı. İlk uzun metrajlı filmi *Ahí está el detalle* (1941; İşte Sorun Bu) oldu. Boğa güreşini hicveden bir film olan *Ni sangre, ni arena* (1941; Ne Kan, Ne Arena) İspanyolca konuşulan ülkelerde gişe rekorları kıran bir Meksika yapıımıydı. Cantinflas *Around the World in Eighty Days* (1956; Seksen Günde Devri Alem) adlı ABD yapımı filmde Phineas Fogg'un uşağı Passepartout rolünü oynadı. ABD'deki ikinci filmi *Pepe*'nin (1960) gişe başarısızlığı üzerine Meksika'ya döndü ve yaşamını Latin Amerika komedisinin tartışılmaz kralı olarak sürdürdü.

Canton, ABD'de Güney Dakota eyaletinin güneydoğu kesimindeki Lincoln ilinin merkezi (1862) kent. Iowa sınırında, Big Sioux Irmağı üzerinde, Sioux Çavlanlarının 29 km güneydoğusundadır. 1860'ta kurulan ve ilk adı Commerce City (Ticaret Kenti) olan kent, Çin'deki Kanton'la karşıt uçlarda bulunduğu inanan yerleşimcilerce 1867'de yeniden adlandırıldı. Bir Norveç cemaatinin merkezi olan Canton, Ole Rølvaağ'ın *I de dage* (1924; O Günlerde) ve *Riket grundloeges* (1925; Krallık Kuruldu) adlı romanlarında mekân olarak kullanılmıştır. Augustana Academy adlı karma hazırlık okulu 1884'te kuruldu. Kent ekonomisi tarıma dayalıdır; tahıl, çiftlik ve kümes hayvanları, ticari olarak yetiştirilen sülün ile süt ürünleri başlıca gelir kaynaklarıdır. Hafif sanayi de tarımı destekler. Canton 1881'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 2.787.

Canton, ABD'de Illinois eyaletinin ortabata kesimindeki Fulton ilinde, Illinois Irmağı Vadisinde kent. Vermont doğumlu Isaac Swan'ın 1825'te kurduğu kente, Çin'deki Kanton'un karşı ucuna düştüğü inancından dolayı bu ad verildi. Kentte tarım aletleri üretiminin gelişmesinden sonra, 1919'da International Harvester Company'nin P. & O. (Parlin ve Orendorff) Saban Fabrikası'nı satın almasıyla ortabatadaki en büyük tarım aletleri fabrikalarından birinin bulunduğu yer oldu; fabrika 1983'te üretimi durdurdu. Taş kömürü madenciligi, tarım (mısır, buğday) ve hayvancılık da ekonomik etkinlikler arasındadır. 1.300 hektarlık bir dinlenme bölgesi olan Wee-Ma-Tuk, kentin 16 km batısında yer alır. Spoon River Yüksekokulu 1959'da burada kurulmuştur. Kent 1849'da tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 13.922.

Canton, ABD'de Massachusetts eyaletinin doğu kesiminde Norfolk iline bağlı ilçe düzeyinde yönetim birimi ve kasaba. Boston'un 23 km güneyinde, Neponset Irmağı üzerindedir. 1650'de kurulan kasaba, Yer-

lilerin verdiği Punkapoag adıyla biliniyor ve Stoughton'un içinde yer alıyordu. Kasaba 1797'de ayrılarak tüzel kimlik kazandı ve Çin'deki Kanton'un karşı ucunda bulunduğu biçimindeki yerel inançtan dolayı da yeni adını aldı. Erken sanayileşen Canton'da Paul Revere, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında bir barut fabrikası ile ABD'nin ilk bakır hadde ve pirinç atölyelerini kurdu (1808). Çoğunlukla konut alanı olmakla birlikte dokuma, kauçuk ve plastik ürünleri, teknik araç ve telsiz cihazları üretilir. Massachusetts Sakat Çocuklar Hastanesi ve Okulu ile Blue Hills Bölgesel Teknik Enstitüsü (1966) Canton'dadır. Nüfus (1990) 18.530.

Canton, ABD'de Ohio eyaletinin kuzeydoğusundaki Stark ilinin merkezi (1808) kent. Cleveland'ın 97 km güneydoğusunda yer alır. North Canton, East Canton ve Massillon kentlerini de içine alan metropoliten alanın odağını oluşturur. 1805'te kurulan

Profesyonel Amerikan Futbolu
Ünlüler Evi, Canton, Ohio
Matt ve John Mann, CameraMann

kente Canton adını, kurucusu Bezaleel Weels'in, arkadaşı John O'Donnell'in Çin ticaretinden elde ettiği kârlarla Baltimore'da (Maryland) yaptırdığı Canton Malikâne-si'nden dolayı verdiği sanılmaktadır.

Geçmişte saban, orak ve benzeri tarımsal aletlerin imal edildiği kent, zamanla önemli bir sanayi merkezinə dönüşmüştür. Günümüzde kentte üretilen çeşitli ürünlerin arasında elektrik süpürgesi çelik alaşımı, ince makaralı yataklar, çelik kasa ve kasa mahzeni, sokak lambası direkleri, ağır çelik presler, su yumuşatıcıları, oy makineleri, iğneni patlamalı motorlar, kauçuk ürünleri, tuğla ve seramik sayılabilir.

1867'de Canton'da bir avukatlık bürosu açan William McKinley, başkanlık kampanyasını ülkeyi dolaşmaksızın buradan yürütmüştür. 1901'de öldürülmesinden sonra cenazesi toprağa verilme üzere buraya getirilmiştir. McKinley, karısı ve iki kızıyla birlikte Westlawn Mezarlığı'ndaki McKinley Anıtı'nda gömülmüştür. Amerikan Profesyonel Futbol Birliği 1920'de Canton Bulldogs Kulübü'nden Jim Thorpe'un başkanlığında Canton'da kurulmuştur. Bu sporun örgütlenmesindeki rolünden dolayı kenti onurlandırmak için Profesyonel Amerikan Futbolu Ünlüler Evi 1963'te burada açılmıştır.

Kentte, 1892'de Cleveland'da bir Quaker din okulu olarak kurulduktan sonra 1957'de Canton'a taşınan Malone College, Walsh College (1960) ve Stark Teknik Yüksekoku- lu (1970) gibi okullar vardır. Sanat Kültür Merkezi (1970) Canton Sanat Enstitüsü, Oyuncular Birliği, Canton Senfonî Orke- strası, Belediye Operası ve Şiir Derneği gibi kurumları barındırır. Stark İli Tarih Merke- zi'nde ise McKinley Müzesi, Bilim ve Sana- yı Salonu ve Hoover-Price Planetariumu yer alır. Canton 1828'de köy, 1834'te kasa- ba, 1854'te de kent tüzel kimliği kazanmış- tır. Nüfus (1990) kent, 84.161; metropoliten alan, 394.106

Cantor, John (d. 31 Temmuz 1718, Stroud, loucestershire - ö. 22 Mart 1772, Londra), İngiliz fizikçi ve eğitimci.

Bir dokumacının oğlu olan Cantor, 1737'de Londra'daki bir okulun yöneticisi- nin yanında sekreter oldu. 1745'te aynı okulda öğretmenliğe başladı. 1772'den ölü- müne değin okulun yöneticiliğini yaptı. 1751'de, yapay müknaş oluşturmak için geliştirdiği bir yöntemle Copley Madalyası' nı kazandı, ayrıca Royal Society üyeliğine seçildi. 1752'de de, Benjamin Franklin'in yıldırımla elektriğin aynı olduğuna ilişkin varsayımını İngiltere'de deneysel olarak ilk kez doğruladı. Elektrostatik indüklemeye ilişkin birçok yeni buluş yaptı. Floransa Akademisi'nin suyun sıkıştırılmaz olduğu yolundaki görüşünü çürüten ilk fizikçi olan Cantor, 1768'de, daha sonraları Cantor fosforu olarak adlandırılan fosforişil madde- yi de bulmuştur.

Cantor Atolü bak. Kanton Atolü

Cantor, Eddie, asıl adı EDWARD ISRAEL ISKOWITZ (d. 31 Ocak 1892, New York ken- ti - ö. 10 Ekim 1964, Hollywood), ABD'li komedyen ve vodvil, bürlesk, radyo, tele- vizyon yıldızı.

İki yaşında annesiyle babasını kaybetti ve New York kentinde, Aşağı Doğu Yaka- s'ında büyükannesi tarafından büyütüldü. Küçük yaşta sokak köşelerinde soytarınlık edip şarkı söyleyerek taklit yeteneğini geliştirdi. 12 yaşındayken Genç Museviler Birli- ği'nin (YMHA) düzenlediği bir yaz kampı- na katıldı ve yaptığı taklitler büyük ilgiyle karşılandı. Çalışmak için ilkokulu bıraktıysa da hiçbir işte sürekli kalamadı. New York kentinin Bowery semtinde bir tiyatrodaki amatörler arasında düzenlenen yarışmayı kazandı ve vodvillerde Siyah makyajıyla dans edip şarkı söylemeye başladı. Ziegfeld ve Schubert gibi çeşitli tiyatro toplulukları- la turnelere çıktı. *Broadway Brevities* (1920) ve *Make It Snappy* (1922) gibi revülerde rol aldı. 1923'ten 1926'ya değin *Kid Boots*'un yıldızlarındandı.

Broadway yıldızı olarak ünlenen Cantor, Eylül 1931'de "The Chase and Sanborn Hour" adlı programla radyoya geçti. Tek başına gösteriler yapan bir komedyen rolün- de vodvil deneyimini olağanüstü başarılı biçimde kullandı ve mizahla birleştirerek işlediği kişisel değerler ve yurtseverlik temalarıyla dinleyicilerden büyük ilgi topladı. Program ad değişiklikleriyle National Broadcasting Company (NBC) ve Colum- bia Broadcasting System (CBS) yayınlan- mada 18 yıl boyunca sürdü. Cantor, ayrıca "The Eddie Cantor Variety Theater" adlı bir televizyon programında da yer aldı. Yaşamı *The Eddie Cantor Story* (1935) adlı filme konu olan sanatçı 1956'da özel bir Oscar'la ödüllendirildi

Cantor, Georg (Ferdinand Ludwig Phi- lipp) (d. 3 Mart 1845, Petersburg, Rusya - ö. 6 Ocak 1918, Halle, Almanyaya), Alman matematikçi. Kümeler kuramını kurmuş ve matematiğe sınırsız olarak büyük ama bir- birlerinden farklı sonuçları sayılar kavra- mını getirmiştir.

Yaşamının ilk yılları ve eğitimi. Cantor'un anne ve babası Danimarkalı idiler. Katolik olan annesi müzikçi bir aileden geliyor ve

Georg Cantor
Ana Yayıncılık Arşivi

sanatla ilgileniyordu. Protestan olan babası ise zengin bir tüccardı. 1856'da babasının hastalığı üzerine aile Frankfurt'a taşındı. Cantor'un matematik yeteneği, daha 15 yaşına gelmeden, ilkin özel okullarda, sonra da Darmstadt ve Wiesbaden'daki *gymnasi- um*'larda (yedi-dokuz yıllık okul) okurken ortaya çıktı. Babası mühendis olmasını istiyordu ama Cantor zamanla onu ikna etmeyi başardı. Kısa bir züre Zürich Üniver- sitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1863'te fizik, felsefe ve matematik öğrenimi görmek için Berlin Üniversitesi'ne geçti. Berlin'de, Ernst Eduard Kummer'den yük- sek aritmetik, Karl Theodor Weierstrass' dan da analiz dersleri aldı. Weierstrass'dan oldukça etkilenen Cantor'un hocaları ara- sında, daha sonraları görüşlerine karşı çıka- cağı sayılar kuramı uzmanı Leopold Kronecker de vardı. 1866'da Göttingen Üniver- sitesi'nde bir dönem geçirdikten sonra 1867'de, Carl Friedrich Gauss'un *Disquisi- tiones Arithmeticae* (1801; Aritmetik Tartış- maları) adlı yapıtında bir sonuca ulaştırma- dan bıraktığı bir konu üstünde doktora tezini hazırladı. Tezinin başlığı *In re mathe- matica ars propendi pluris faciendi est quam solvendi* (Matematikte Sorulan Sorma Sana- tı Problem Çözmeden Daha Değerlidir) idi. Berlin'deki bir kız okulunda kısa süren bir öğretmenlik döneminden sonra Halle Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna katıldı. 1869'da okutman, 1872'de yardımcı profe- sör ve 1879'da da profesör olarak yaşamının geri kalan bölümünü burada geçirdi.

1869-73 arasında yayımladığı 10 makalede, önce sayılar kuramıyla ilgilendi. Bu, onun konuya olan büyük ilgisini, Gauss üstüne çalışmalarını ve Kronecker'in etkisini yansı- tıyordu. Onun yeteneğinin farkında olan meslektaşı Heinrich Eduard Heine'nin öne- risiyle daha sonra trigonometrik seriler kuramıyla ilgilendi. Bu çalışmasında gerçek sayılar kavramını genişletti. Alman mate- matikçisi Bernhard Riemann'ın 1854'te ger- çekleştirdiği karmaşık değişkenli fonksi- yonlar ve trigonometrik serilere ilişkin çalış- malarından yola çıkarak, 1870'te karmaşık değişkenli bir fonksiyonun bir trigonomet- rik seriyle ancak tek bir biçimde gösterilebi- leceğini ortaya koydu. Böyle bir gösterimle çelişmeyecek bir sayılar (noktalar) toplu-

luğu üstündeki düşünceleri, onu, 1872'de irrasyonel sayıları rasyonel sayıların (tamsa- yıların pranı) yakınsak dizileri cinsinden tanımlamaya, daha sonra da, yaşamının temel çalışma alanı olan kümeler kuramı ve sonuçları sayılar kavramına yöneltti.

Kümeler kuramı. Yaşamı boyunca arkada- sı ve meslektaşı olan Brunswick Teknik Enstitüsü'nden matematikçi Richard Dede- kind(*) ile arasındaki önemli mektuplaşma- lar, Cantor'un kümeler kuramı konusunda- ki düşüncelerinin başlangıcını oluşturur. Her ikisi de, ister sonlu ister sonsuz olsun, bir kümenin, her biri kendi özelliğini koru- makla birlikte belli bir ortak özelliği payla- şan nesnelerden oluşan bir topluluk. (örn. tamsayılar kümesi: $\{0, \pm 1, \pm 2, \dots\}$) ol- duğu görüşünde birleşiyordu. Ama Cantor kümelerin özelliklerini araştırmak amacıyla birebir eşleme tekniğini (örn. $\{a, b, c\}$ ile $\{1, 2, 3\}$) kullanınca sonsuz kümeler arasın- da bile öğelerinin sayısı bakımından farklı- lıklar olduğunu gördü. (Bir küme, eğer parçalarından yani altkümelerinden birinin kendisi kadar öğesi varsa bir sonsuz küme- dir.) Cantor'un yöntemi çok geçmeden şaşırtıcı sonuçlar verdi.

1873'te rasyonel sayıların, sonsuz olmaları- na karşın, sayılabilir olduklarını gösterdi. Çünkü rasyonel sayılarla doğal sayılar (bir başka deyişle 1, 2, 3, ... tamsayıları) arasında birebir eşleme yapılabilirdi. Buna karşı- lık rasyonel ve irrasyonel sayılardan oluşan gerçek sayılar kümesinin sonsuz ve sayıla- maz olduğunu gösterdi. Daha da şaşırtıcı olanı ise, cebirsel sayılar kümesinin tamsayı- lar kümesi kadar öğesi bulunduğunu ve irrasyonel sayıların bir altkümüsi olan tran- sandantal (aşkın) sayıların (cebirsel olma- yan sayılar, örn. π) sayılamaz ve dolayısıyla sonsuz olarak kabul edilen tamsayılardan daha çok sayıda olduğunu ispatlamasıydı.

Cantor'un bu sonuçları ortaya koyan ma- kalesinin *Crelle's Journal*'da yayımlanması- nı Kronecker reddetti. (Kronecker bundan sonra eski öğrencisinin çalışmalarına hep karşı çıkacaktır.) Ama, Dedekind'in araya girmesiyle bu makale 1874'te "Über eine Eigenschaft des Inbegriffes aller reellen algebraischen Zahlen" (Tüm Cebirsel Ger- çek Sayılara Özgü Bir Özellik Üstüne) başlığıyla yayımlandı.

Aynı yıl yeni evlendiği karısı Vally Gutt- man ile çıktığı balayı yolculuğu sırasında İsviçre'de, Interlaken'de yeni kuramına olumlu yaklaşım gösteren Dedekind'la gö- rüştü. Cantor'un maaşı düştü. Ama 1863'te ölen babasından kalan mülk, karısı ve beş çocuğuna bir ev kurmasına elverdi. Makalelerinin çoğu İsviçre'de çıkan *Acta Mathematica* adlı yeni bir dergide yayımlandı. Bu derginin kurucusu ve yayımcısı onun yeteneğinin ilk farkına varanlardan biri olan Gösta Mittag-Leffler idi.

Cantor'un kuramı sonsuz matematiği konu- sunda bütünüyle yeni bir araştırma konu- su durumuna geldi. (1, 2, 3, ... gibi sonsuz seriler ve daha da karmaşık bazı kümeler sonsuz matematiğinin konusuna girer.) Onun kuramı temel olarak birebir eşleme tekniğine dayanıyordu. Süreklilik ve son- suzluk kavramlarını araştırmada yeni yollar geliştiren Cantor'un görüşleri kısa zamanda çok tartışılır oldu. Sonsuz sayıların gerçek bir varlığa sahip olduklarını öne sürerken, görüşlerini hem "gerçek" ve "potansiyel" sonsuza dair antik ve ortaçağ felsefesiyle, hem de çocukken aldığı dini eğitimle destek- liyordu. Kümeler üstüne yazdığı *Grundla- gen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitslehre* (1883; Kümeler Üstüne Genel Bir Kuramın Temelleri) adlı kitabında kuramını Platon metafiziğiyle birleştirdi. Kronecker ise, "tamsayıları Tanrı yarattı, geri kalan her

şey insanların ürünüdür" diyerek yalnız tamsayıların var olduğunu iddia ediyordu. Kronecker uzun yıllar boyunca Cantor'un akıl yürütme biçimine şiddetle karşı çıkmış ve Berlin Üniversitesi'nde görev almasını engellemiştir.

Sonluötesi sayılar. 1895-97 arasında Cantor, süreklilik ve sonsuz konusundaki görüşlerini *Beiträge zur Begründung der transfiniten Mengerlehre* adını taşıyan en tanınmış yapıtında bütün yanlarıyla ortaya koydu. Bu görüşler sonsuz sıral sayılar ile sayal sayıları da kapsıyordu. Onun bu yapıtı 1915'te *Contributions to the Founding of the Theory of Transfinite Numbers* (Sonluötesi Sayılar Kuramına Katkılar) adıyla İngilizce olarak da yayımlandı. Bu çalışma onun sonluötesi sayılar kavramını kavrayış biçimini içerir. Bu düşünce biçimine sonsuz kümelerin altkümelerinden biriyle birebir eşlenebileceğini göstererek varmıştı. En küçük sonluötesi sayal sayıyla, pozitif tamsayılarla birebir eşlenebilen herhangi bir kümenin sayal (kardinal) sayısını (bir kümenin kaç ögesi olduğunu belirten sayı) kast ediyordu. Bu en küçük sonluötesi sayıya alef-sıfır adını verdi. Daha büyük sonluötesi sayal sayıları ise alef-bir, alef-iki,... olarak adlandırdı. Daha sonra, sonlular aritmetiğine benzeyen bir sonluötesi sayılar aritmetiği geliştirdi. Böylece sonsuzluk kavramını daha da zenginleştirdi. Karşılaştığı muhalefet ve görüşleri bütünüyle özümsemiye değin geçen sürenin uzunluğu, kısmen matematikçilerin çok eski "Sayı nedir?" sorusunu yeniden değerlendirmekte çektikleri güçlükleri yansıtıyordu. Cantor bir doğru üzerindeki noktalar kümesinin alef-sıfırdan daha yüksek bir sayal sayıya sahip olduğunu gösterdi. Bu onu ünlü süre varsayımı problemine yöneltti. Bu varsayımı göre alef-sıfır ile bir doğru üzerindeki noktaların sayal sayısı arasında başka sayal sayı yoktur. Bu problem 20. yüzyılda matematik dünyasının büyük ilgisini çekmiştir. Kurt Gödel ve Paul J. Cohen'in de aralarında bulunduğu pek çok matematikçi bu konu üzerine çalışmıştır.

Yaklaşık 1884'te başlayan bir akıl hastalığının yaşamının son yıllarını etkilemesine karşın Cantor etkin biçimde çalışmaya sürdürdü. 1897'de, Zürich'te ilk uluslararası matematik kongresinin toplanmasında yardımcı oldu. Kronecker'in daha önce kendisine karşı çıkmış olmasının da etkisiyle, genç ve hevesli matematikçilere hep olumlu yaklaştı. Onların da, yeni görüşleri bir tehdit olarak gören profesörler yüzünden kendisi gibi acı çekmelerini önleyecek yollar bulmaya çalıştı. Yüzyılın başında, onun çalışmalarının fonksiyonlar kuramı, analiz ve topolojinin gelişmesine temel oluşturduğu bütünüyle kabul edildi. Bunun da ötesinde, onun çalışmaları matematiğin mantıksal temelleri alanındaki hem sezgici, hem de biçimci düşünce okullarının gelişmesinde rol oynadı. Amerika'daki matematik eğitiminin de önemli ölçüde değişmesine yol açan çalışmaları genellikle "yeni (modern) matematik" ile birlikte düşünülür.

Cantor, Moritz Benedikt (d. 23 Ağustos 1829, Mannheim, Baden - ö. 10 Nisan 1920, Heidelberg, Almanya), 19. yüzyılın önde gelen matematik tarihçisi.

1853'te özel öğretmen olarak Heidelberg Üniversitesi'ne giren Cantor, tüm meslek yaşamını bu üniversitede geçirdi. İlk önemli kitabı *Mathematische Beiträge zum Kulturleben der Völker*'dir (1863; Halkın Kültür Yaşamına Matematiksel Katkılar). Bunun ardından ilk cildi 1880'de, ikincisi 1892'de, üçüncü cildi ise birbirini izleyen bölümler halinde 1894-96 arasında yayımlanan *Vorle-*

sungen über Geschichte der Mathematik'i (Matematik Tarihi Üzerine Dersler) yazdı. Bu arada dördüncü cildin tüm yükünü üstlenemeyecek kadar yaşlandığı için yapıtı, onun yayın yönetimi altında dokuz kişi

Moritz Cantor
Presse- und Informationsamt der
Bundesregierung, Bonn

arasında paylaşılarak 1908'de tamamlandı. Matematik tarihi üzerine yayımlananlar arasında en iyilerinden biri olarak kabul edilen bu yapıtı, matematiğin gelişimini ilk dönemlerinden başlayarak 1799'a değin izlemektedir.

Cantor'un 1856-98 arasında yazdığı bir dizi makalenin büyük bir bölümü, yayıncılığını yaptığı *Zeitschrift für Mathematik und Physik* adlı dergide yayımlandı.

Cantor köşegen yöntemi, sonsuz kümelerin sayal sayılarının birbirinden farklı olabileceğini göstermekte kullanılan yöntem. İlk olarak Alman matematikçi Georg F.L.P. Cantor tarafından kullanılmıştır.

İki kümenin ögeleri birbirleriyle bire-bir eşleştirilebiliyorsa; örneğin S ve T kümelerinin ögeleri, S den ve T den birer öge alınarak sıralı çiftler oluşturulabiliyor ve S nin her ögesi bu çiftlerin yalnızca bir tanesinde birinci, T nin her ögesi de bu çiftlerin yalnızca bir tanesinde ikinci terim olarak bulunuyorsa, bu iki kümenin sayal sayıları (öge sayıları) birbirine eşittir. Bu eşleme yöntemini sonsuz kümelerin karşılaştırılmasına sistematik biçimde ilk kez uygulayan matematikçi, Cantor olmuştur. Eşleme yönteminin uygulanışını şu yalın örnekte kolayca görmek olanaklıdır: Ancak 20'ye kadar saymanın bilindiği ilkel bir kabilede, çok sayıda koyunu olan iki kişiden hangisinin daha fazla koyuna sahip olduğunu anlamak için bunların koyunlarını, sürülerinden birer koyun alarak bir yana ayırmak ve sonunda hangi sürünün daha önce biteceğini gözlemek yeterlidir. Böyle bir eşleme uygulanarak, örneğin, pozitif tamsayılardan oluşan {1, 2, 3, 4,...} kümesi ile, pozitif tamsayıların karelerinden oluşan {1, 4, 9, 16,...} kümesinin sayal sayılarının birbirine eşit olduğu hemen görülebilir. Oysa, ikinci küme birincinin bir altkümesidir. Sonsuz kümelerin bu ilginç özelliğine, yani "parça"nın "bütün"e eşit olabileceğine ilk kez dikkat çeken Galilei olmuştur (1638). Benzer biçimde, örneğin pozitif tamsayılar kümesi ile pozitif çift sayılardan oluşan {2, 4, 6, 8,...} kümesinin, ya da {0, 1, -1, 2, -2,...} kümesinin sayal sayılarının birbirine eşit olduğu gözlemlenebilir. Bu sonlu-ötesi sayal sayıya Cantor alef-sıfır adını vermiş ve sayal sayısı alef-sıfır olan kümeleri sayılabilir sonsuz kümeler olarak adlandırmıştır. Tamsayıların oranlarından oluşan rasyonel sayıların da sayılabilir olduğu, bir başka deyişle rasyonel sayılar kümesinin sayal sayısının da alef-sıfıra eşit olduğu gösterilebilir. Bunun için, pozitif rasyonelleri, m ve n pozitif tamsayılar olmak üzere m/n

biçiminde yazarak ve bunları m + n toplamına göre gruplayıp her gruptaki sayıları küçükten büyüğe doğru dizerek.

$$\frac{1}{1}, \frac{1}{2}, \frac{2}{1}, \frac{1}{3}, \frac{2}{2}, \frac{3}{1}, \frac{1}{4}, \frac{2}{3}, \frac{3}{2}, \frac{4}{1}, \frac{1}{5}, \dots$$

biçiminde sıralamak ve bu sayıları 1, 2, 3, 4,... pozitif tamsayıları ile eşleştirmek yeterlidir.

Sayılamayan sonsuz kümelerin, yani sayal sayısı alef-sıfırdan büyük olan kümelerin varlığını Cantor, günümüzde köşegen yöntemi adıyla bilinen yöntemi kullanarak göstermiştir. Cantor'un ispatladığı teoreme göre, bir S kümesinin P(S) olarak gösterilen güç kümesi, yani S kümesinin bütün altkümelerinden oluşan küme, S ye göre daha büyük bir sayal sayıya sahiptir. N={1, 2, 3,...} pozitif tamsayılar kümesini göstermek üzere, P(N) kümesinin sayal sayısı N kümesininkinden, P(P(N)) kümesinin sayal sayısı da P(N) kümesininkinden daha büyük olacağından, sonluötesi sayıların birden fazla (aslında sonsuz sayıda) olduğu anlaşılır.

Gerçek sayılar kümesinin sayılamaz bir sonsuz küme olduğunu, bir başka deyişle sayal sayısının alef-sıfırdan büyük olduğunu köşegen yöntemiyle şöyle ispatlamak olanaklıdır: Rasyonel sayılar ile örneğin $\sqrt{2}$ gibi irrasyonel sayılardan oluşan gerçek sayılar, sonsuz sayıda basamağı olan ondalık kesirlerle gösterilebilir. Sayılar ekseninde 0 ile 1 arasında yer alan bütün noktaları, 0 ile 1 arasındaki bütün sonsuz basamaklı ondalık kesirler temsil eder. İki sütunlu bir tablo oluşturulduğunu düşünelim. Birinci sütunda sırayla 1, 2, 3, 4,... pozitif tamsayıları vardır. Her tamsayının karşısına, ikinci sütuna, 0 ile 1 arasında olan ve sonsuz sayıda basamak içeren bir ondalık kesir (örn. 0,18317984...) yazılmıştır. Tabloda sonsuz sayıda satır vardır. Bu durumda, her gerçek sayının bir pozitif tamsayıya karşılık geldiği sanılabilirse de, durum böyle değildir. Çünkü, tablonun ikinci sütunundaki sayılardan şu yöntemle elde edilecek yeni bir sayı tabloda yoktur: Birinci basamağı, tabloda birinci satırda bulunan kesrin birinci basamağından, ikinci basamağı ikinci satırdaki kesrin ikinci basamağından, ..., n'inci basamağı n'inci satırdaki kesrin n'inci basamağından,... farklı olan bir kesir oluşturulduğunda, bu yeni kesrin tablodaki kesirlerden hiçbirine eşit olamayacağı görülür. Demek ki tablonun ikinci sütununa eklenecek başka gerçek sayılar vardır. Buradan da, 0 ile 1 arasındaki gerçek sayıların, N={1, 2, 3,...} kümesindeki sayılardan daha çok olduğu anlaşılır. Oyleyse, gerçek sayılar kümesinin c ile gösterilen sayal sayısı, alef-sıfırdan büyüktür. Eşleme yöntemiyle, uzunluğu ne olursa olursa olsun, bir doğru parçası üzerindeki noktaların sayısının, sonsuz bir doğru üzerindeki, herhangi bir düzlem parçasındaki, herhangi bir hacimdeki, boyutu ne olursa olsun tüm uzaydaki noktaların sayılarının birbirlerine (ve c sayısına) eşit olduğu kolaylıkla kanıtlanabilir. Buna karşılık, örneğin, gerçek değişkenli fonksiyonların sayısının, c'den daha büyük bir sonluötesi sayı olduğu gene köşegen yöntemiyle gösterilebilir.

Alef-sıfırla c arasında başka bir sonluötesi sayı bulunup bulunmadığı, matematikçilerin Cantor'dan bu yana sürekli ilgisini çeken bir problem olmuştur. 1938'de Avusturya asıllı ABD'li matematikçi Kurt Gödel böyle bir sayının bulunmadığı varsayımının, 1963'te ABD'de Stanford Üniversitesi'nden Paul J. Cohen böyle bir sayının bulunduğu varsayımının, aksiyomatik kümeler kura-

mylla çelişmeyeceğini göstermişler ve bu çalışmalardan Cantorcu olmayan kümeler kuramı geliştirilmiştir. Ayrıca bak. sonlu-ötesi sayılar.

Cantor paradoksu, CANTOR ÇATIŞKISI olarak da bilinir, Alman matematikçi Georg Cantor'un 1899'da kümeler kuramında ortaya çıkardığı paradoks. Bu paradoks ve Bertrand Russell'in 1902'de ortaya koyduğu Russell paradoksu, Cantor tarafından geliştirilen kümeler kuramının aksiyomatik olarak ve böyle paradokslar içermeyecek biçimde yeniden formüle edilmesine yol açmıştır. Aksiyomatik kümeler kuramı, ilk olarak 1908'de Ernst Zermelo tarafından ortaya konmuş, 1922-23'te Abraham A. Fraenkel ve Thoralf Skolem tarafından geliştirilmiştir.

Cantor paradoksu tüm kümeleri içeren kümeye ilişkindir. Tüm kümelerin kümesini S olarak gösterelim. S kümesinin, P(S) olarak gösterilen güç kümesini, yani S kümesinin bütün altkümelerinin kümesini göz önüne alalım. Cantor'un ortaya koymuş olduğu ve köşegen yöntemini kullanarak ispatladığı Cantor teoremine göre P(S) kümesinin sayal sayısı (öğelerinin sayısı), S kümesininkinden büyüktür. Öte yandan, S kümesi, tanımı gereği bütün kümeleri içerdiğinden, S kümesinin sayal sayısının P(S) kümesininkinden büyük olması gerekir. Böylece bir çelişkiye varılmış olur.

Cantù, İtalya'nın kuzeyindeki Lombardiya yönetim bölgesinde Como iline bağlı kasaba. Como kentinin doğusundadır. Çeşitli sanayi dallarının başlıcaları mobilyacılık, dantelcilik ve madeni eşya yapımıdır. Bir marangozluk okulu vardır. Ortaçağda yapılmış birçok kilisesinden biri olan S. Teodora'nın apsisi ile bölge kilisesinin çanı 13. yüzyıldan kalmadır. Nüfus (1981 tah.) belediye, 36.754.

cantus firmus (Latince "değişmeyen şarkı"), çoğul CANTUS FIRMI, bir *plainchant* (tan (dinsel ezgi) alınmış bir bölüm gibi eskiden var olan, çoksesli (polifonili) bir bestenin temelini oluşturan melodi. 11. ve 12. yüzyıl organumunda bu tür bir melodiye (Latince *vox principalis* "ana ses"), basit ikinci bir melodi (*duplum*) eklendi. 12. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu ikinci melodi gelişmiş, çok süslü bir hale gelmişti. 13. yüzyılın çoksesli motetinde yer alan *cantus firmus* tenor (Latince *tenere* "tutmak"; ana melodiyi "tutan" ya da sürdüren ses partis) sesteydi.

Rönesans'ta missa ve motetlerde tenor partisinde bir *cantus firmus*'a yer verilmesi olağan hale geldi; tenor da artık en alt ses olmaktan çıkmıştı. Zaman zaman süslenmiş ya da değişik biçimde seslendirilmiş (parafraz) *cantus firmus*'a en tiz seste de rastlanıyordu. Düz şarkı yalnızca müzik değil simgesel anlam açısından da önemliydi. Aynı nedenle Rönesans bestecileri halk şarkıları ya da çoksesli Fransız şansonları gibi dindışı ezgilere de el atırlar. "L'Homme armé" (Silahlı Adam) adlı şarkı, aralarında Guillaume Dufay'ın (y. 1525-94), Josquin des Prez'nin (y. 1445-1521) ve Giovanni Palestrina'nın (1525-94) de bulunduğu 30'u aşkın misinin esin kaynağı oldu.

Major dizisinin altı sesini oluşturan *ut, re, mi, fa, sol, la* heksakordu da *cantus firmus*'a kaynaklık etti. Josquin, Ferrara dükü (Latince adındaki sesli harfler altı dizinin hecelerini verir) onuruna bestelediği *Missa Hercules Dux Ferrariae* adlı yapıtında

sogetto cavato (oyma tema) olarak bu heksakordu kullandı. William Byrd (1543-1623), Antonio de Cabezón (1510-66) ve başka bestecilerin klavyeli çalgılar için yazdıkları çeşitlemelerde, o dönemin yaygın şarkıları da *cantus firmus* olarak kullanıldı.

16. yüzyıl Alman çoksesli şarkı (*Lied*) bestecileri gibi, aralarında Bach'ın da bulunduğu barok dönemin Lutherci bestecileri de insan sesi ve özellikle org olmak üzere çalgı için besteledikleri korallerde (Alman ilahisi) *cantus firmus* tekniğinden yararlandılar. 20. yüzyılın sonlarında birçok orgcu koral *cantus firmus* üstüne doğaçlamalar yapmayı sürdürdü. Ama *cantus firmus* bir kompozisyon aracı olarak neredeyse kullanılmaz oldu; *cantus firmus*'a, Luigi Dallapiccola'nın (1904-75) *Canti di Prigionia*'sının (Hapishane Şarkıları) bir bölümünde olduğu gibi, ancak arasıra rastlanmaktadır.

Canute, lakabı BÜYÜK CANUTE, Danca KNUT DEN STORE, Norveç dilinde KNUT DEN MEKTIGE (6. 12 Kasım 1035), İngiltere'nin (1016-35), Danimarka'nın (I. Knud olarak; 1019-35) ve Norveç'in (1028-35) Danimarkalı kralı. 11. yüzyılda Avrupa siyasetinde önemli rol oynamış, hem Kutsal Roma-Germen imparatorunun, hem de papanın saygısını kazanmıştır.

Geniş toprakları ele geçirmesinden çok, sıradan bir Vikingken aydın bir hükümdar oluşuyla dikkat çeken Canute çağdaşlarını şaşırtmış, örneğin Chartes piskoposu Fulbert bir mektubunda "zekâsı kadar dindarlığına da hayran" olduğunu yazmıştır. İngiltere'de çoğunlukla bilge bir hükümdar olarak anılmış, İskandinav'da ise cesareti ve askeri kahramanlıkları minstrellerce övülmüş, kıvrak zekâsı ve diplomasi yeteneği de sagalarda yüceltilmiştir.

Canute'un doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Gençliğinde, babası Danimarka kralı I. Svend'in İngiltere'yi işgalinde ona eşlik etti. Aelfgifu'yla Gainsborough'da doğanmanın başında bırakıldığı sırada tanışmış olmalıdır. Northumbria'nın yüksek görevlilerinden birinin kızı olan Aelfgifu'dan iki oğlu, Svend (Sweyn) ve Harald (Harold) doğmuştur.

1013 sonlarında İngiltere kralı olarak kabul edilen I. Svend, Şubat 1014'te öldü ve İngilizler II. Aethelred'i geri çağırdılar. Canute ile Lindsey'liler ortak bir sefer planladılar, ama Canute mütteliklerini terk ederek Danimarka'ya doğru denize açıldı; vahşice sakatlanmış rehinelere de Sandwich'te kıyıya bıraktı. 1015'te geri dönerek Aethelred'in oğlu II. Edmund'la uzun bir mücadeleye girdi. Northumbria dükü Uhtred 1016'da Canute'a teslim oldu ve sarayında öldürüldü. Aethelred'in Nisan 1016'da ölümünden sonra Southampton'da toplanan İngiliz bilge kişiler meclisi (*witan*) Canute'u kral seçti, ama meclisin Londra'daki üyeleriyle halk Edmund'u seçti. Canute'un 18 Ekim'de Essex'deki Ashingdon'da kazandığı zaferin ardından krallık bölündü; ama Edmund'un 30 Kasım'da ölmesi üzerine Canute bütün İngiltere'nin kralı oldu.

Canute'un ilk eylemleri acımasızdı. Büyük İngiliz topraklarını ödül olarak Danimarkalı yandaşlarına verdi; Edmund'un kardeşi Eadwig'in ölümünü planladı; bazı İngiliz ileri gelenlerini öldürttü ya da sürdürdü. Edmund'un yeni doğmuş oğulları ise Macaristan'a kaçabildi. Canute 1016'da Northumbria dükliğini Norveçli Viking Hlat-hirli Erik'e vermişti; 1017'de Doğu Anglia'nın başına ünlü Viking şefi Uzun Thorkell'i getirdi. Ama Canute'un krallığı yabancı bir hükümdar gibi yönetmesi uzun sürmedi. 1018'e gelindiğinde Wessex ve Mercia'daki bazı dükler İngilizlerin elindeydi. Maiyetindeki Danimarkalıların sayısı

sürekli azaldı; 1021'de Thorkell sürgüne gönderildi; geri kalan hükümdarlık dönemi boyunca en etkili üç danışmanından da yalnızca biri Dandi. Canute 1018'de filusunun önemli bölümünü dağıttı ve İngilizlerle Danlar Oxford'da bir anlaşmaya vardılar. Antlaşmanın York başpiskoposu Wulfstan'ın yazdığı bir kopyası günümüze ulaşmıştır. Wulfstan daha sonra, çoğunlukla önceki yasaları temel alan Canute yasalarını da kaleme aldı. Genç Canute'ta önceki İngiliz krallarının en iyilerini, özellikle de Kral Edgar'ı taklit etme hevesini uyandıran da Wulfstan olmalıdır. Canute, ülkeye barış ve refah getiren etkili bir hükümdar oldu. Kiliseyi destekledi ve büyük bağışlarda bulundu. Roma yolculuğunu hem dinsel, hem diplomatik nedenlerle yaptı. Dış tehlikelere karşı İngiliz desteğine gerek duymuyordu. Kral Aethelred'in oğulları Norman'da'daydı. 1017'de çocukların anneleri Emma ile evlenen Canute, dayıları Dük II. Richard'ın onların davasını benimsemesini engelledi. İskandinav'daki konumunu korumak için de İngiliz güçlerinden yararlandı. 1019'da kardeşinin ölümü üzerine tahta geçmek üzere Danimarka'ya gittiğinde, 1023'te sürgündeki Thorkell sorun yarattığında ve 1026'da Danimarka'daki vekili, kız kardeşi Estrid'in kocası Ulf Jarl ülkesine karşı Norveç ve İsveç krallarıyla ittifaka girdiğinde, İngilizlerden yardım gördü. Canute İsveç'te Kutsal Irmak Çarpışması'nda yenildiyse de anlaşma sağlandı. (İskandinav kaynakları Ulf'un kısa süre sonra ölmesinden onu sorumlu tutar.) Canute Norveçli toprak sahiplerinin Kral II. Olav'a (Helig-Olav) karşı huzursuzluğunu körükledi ve 1028'de Olav'ı Norveç'ten sürmek için Norveç'in başına Hlat-hirli Erik'in oğlu Håkon'u getirdi. Håkon'un ölümünden sonra da Norveç'i nikâhsız karısı Aelfgifu ve oğlu Svend'in yönetimine bıraktı. Olav 1030'da Norveç'e dönme girişiminde bulundu, ama Stiklestad'da yenildi. Gözden düşen Aelfgifu ve Svend, Canute'un 1035'te ölümünden önce Danimarka'ya kaçtılar.

İngiltere'de barış yalnızca bir kez, Canute'un 1027'deki İskoçya seferiyle bozuldu. Bu sefer sonunda İskoç krallarının üçü onun hükümdarlığını tanıdı. Canute'un Baltık ticaret yolunu denetlemesi İngiliz ticaretine yarıyordu. İmparator II. Konrad'ın 1027'deki taç giyme törenine katılımını sağlayacak biçimde zamanlanan Roma yolculuğu sırasında Konrad ve öteki prenslerle görüşerek, İngiliz tüccar ve hacılarından alınan geçiş resminin azaltılmasını sağladı. Canute'un imparatorla dostluğunu Danimarka da yararlandı. İmparator'un oğlu Heinrich ile Canute'un kızı Gunhild'in evlilikleri için görüşmeler başlatıldığında, Konrad Schleswig ile Eider Irmağının kuzeyindeki toprakları Danimarka'ya bıraktı.

Oğullarından, ne 1040'a değin İngiltere'yi yöneten Harold, ne de 1035'te Danimarka, 1040'ta da İngiltere kralı olan Hardecanute onun niteliklerine sahipti. İngiltere 1042'de eski kraliyet soyunun yönetimine, Danimarka da Dük Ulf ve Estrid'in oğlu II. Svend'in egemenliği altına girdi.

Canvey Adası, İngiltere'de, Essex iline bağlı Castle Point ilçesinde alçak ada. Thames Irmağının ağzında yer alır. South Benfleet'deki bir köprü ile anakaraya bağlanır. İlk kez 1623'te Felemenkli bir mühendis inşaat ettiği denizden korunma sistemlerine karşın, aşırı gelgit baskınlarından etkilenmeye devam etmiştir. Adada petrol artıma tesisleri ve Cezayir'den ithal edilen doğal sıvı gaz için geniş depolar vardır. Nüfus (1981 tah.) 35.293.

Canyon, ABD'de, Texas eyaletinin kuzeyindeki Randall ilinin merkezi (1889) kent. Amarillo'nun 26 km güneyinde, Palo Duro (İspanyolcada "sert sopa") ve Terra Blanca çaylarının birleşerek Red Irmağının bir bölümü olan Prairie Dog Town Fork'u oluşturdukları yerdedir. Dar ve uzun bir arazide kurulmuş olan Canyon, 1878'de T-Anchor Çiftliği'nin merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde de bir tarım ve hayvancılık merkezidir ama ekonomisini asıl etkileyen kurum, bir yükseköğretim olarak kurulan ve kampusunda Panhandle-Plains Tarih Müzesi bulunan Batı Texas Eyalet Üniversitesi'dir.

Kentin 19 km doğusundaki Palo Duro Kanyonu Eyalet Parkı turistik önem taşır. 6.494 hektarlık bir alana yayılmış olan park, Texas'ın en büyük eyalet parkıdır. Yaklaşık 195 km boyunca uzanan Palo Duro Kanyonu, yağmur ve rüzgârın da yardımıyla, Red Irmağının ana kolu tarafından oyulmuştur. Derinliği 305 m'yi bulan koyakları, geçmiş 300 milyon yıl öncesine değin inen dört büyük jeolojik çağa ait çok renkli kayaç katmanlarını sergiler. Yöre 1874'te Texas tarihindeki son büyük Yerli savaşı sahne olmuş, yerleştirildikleri bölgeyi terk etmiş olan Komançaların kampını keşfeden Albay R.S. Mackenzie komutasındaki ABD süvarileri burada saldırıya geçmiştir. Parkın içinde yer alan amfiteyatrodan her yaz Paul Green'in Texas adlı müzikali sahnelenir. Buffalo Gölü Ulusal Yabanî Yaşamı Koruma Alanı ile bir sınır kasabası modeli olan Six Gun Territoiry, çevredeki görülmeye değer yerler arasındadır. Nüfus (1990) 11.365.

canzona, CANZONE olarak da yazılır (İtalyancada "şarkı"), 16. yüzyıl İtalyan çoksesli müzik türü ve 16-17. yüzyıl çalgı müziğinin önemli bir biçimi. 18 ve 19. yüzyıllarda ise lirik şarkılara ya da şarkı benzeri çalgı parçalarına bu ad verilmiştir.

16. yüzyıl vokal *canzona*'sında müzik biçimsel açıdan özgür, sözler de edebi nitelikteydi. Yüzyılın sonraki yıllarında *canzona* ve onun küçüğünü anlatan *canzonetta* terimleri, müziği ve sözleri madrigalden daha hafif çoksesli şarkılar için kullanıldı. Yüzyıl ortalarında yaygınlaşan *canzoni villanesche* de (kırsal şarkılar) bunlardandı.

Çalgısal *canzona*'nın biçimi İtalya'da *canzon(a)* *francese* adıyla bilinen Fransız çoksesli şansonundan alınmadır. İlk çalgısal *canzona*'ların birçoğu çoksesli ve eşsesli (*homophonic*) bölümlerin dönüşümlü olarak birliğini izlediği şanson düzenlemeleriydi. Giriş motifi aynı perdede bir uzun, iki kısa notadan oluşuyordu. Anayurdunun İtalya olarak kalmasına karşın, *canzona* başka ülkelere, özellikle de Almanya'ya yayıldı.

16. yüzyıl sonunda *canzona*'nın, biri klavyeli çalgılar, öbürü çalgı topluluğu için olmak üzere iki türü ortaya çıktı. Çoksesliliğin vurgulandığı klavyeli çalgılar, *canzona*'sı, aynı temayı sık sık ele alışıyla fügen hazırlayıcısı oldu. 17. yüzyıl başlarında Almanya'da *canzona* çoğu kez fügen ile eşanlamli kullanılıyordu. Önemli klavye *canzona*'sı bestecileri arasında Girolamo Cavazzoni, Andrea Gabrieli, Claudio Merulo ve özellikle Girolamo Frescobaldi gibi İtalyanlar ile Alman Johann Jakob Froberger vardır.

Giovanni Gabrieli ile Frescobaldi çalgı topluluğu *canzona*'larında müzik dokusunda birliğin önem taşıdığı klavye *canzona*'larının tersine, karşı tempo, ölçü ve ritimlere yer verdiler. Barok dönemin egemen oda müziği türü olan üçlü sonat da bunlardan doğdu. 17. yüzyılın ortalarına doğru çok bölümlü *canzona* sistemli bir dönüşüme

uğradı ve kural olarak iki tiz ve iki bas çalgı için *sonata da chiesa*, yani üçlü sonatın kilise biçimi olan dört bölümlü çalgısal beste ortaya çıktı. *Canzona* terimi gene de zaman zaman fügen üslubunda bir müzik bölümü için kullanılıyordu.

canzonetta, ARIETTA olarak da bilinir, 16. yüzyıl (y. 1565 ve sonrası) İtalyan vokal müziği. İtalya, İngiltere ve hatta belki Almanya'da dönemin en gözde hafif, dindışı müzik biçimiydi. *Canzonetta*'da kıtalaran oluşan ve genellikle AABCC kalıbına uyan şiir biçimi benimsenmişti. Kıv müziğini taklit eden üç sesli *villanella*'nın incelmış bir biçimi olarak kabul edilirse de, yüzyılın daha ciddi ve bellibaşlı müzik biçimlerinden biri olan madrigalle de benzerliği vardı. Hafif, dört ya da altı sesli berrak müziksel dokulu, dans gibi ritimli *canzonetta*'da sözler resimlemeler ("uçuş" ya da "ateş" gibi sözcüklerin müzikle betimlenmesi) ve basit melodi taklidi kullanılırdı.

Claudio Monteverdi gibi bazı ünlü bestecilerin yetkin yapıtlarına karşın, en seçkin *canzonetta* bestecisinin Orazio Vecchi olduğu kabul edilir. İngiliz besteci Thomas Morley ile Alman Hans Leo Hassler de önemli *canzonetta* bestecileridir.

Özünde dindışı bir tür olmakla birlikte, sözleri dinsel olan *canzonetta* örnekleri de vardır. Geç dönem *canzonetta*'larda çalgı eşliğine, hatta tümüyle çalgısal olanlarına sık rastlanırdı. *Canzonetta*'ların çalgı eşlikli vokal sololar olarak seslendirildiği de görüldü.

Cão, Diogo, Cão CAM olarak da yazılır (ü. 1480-86), Portekizli denizci ve kâşif. Kongo Irmağının ağzına ulaşan (Ağustos 1482) ilk Avrupalı olan Cão, Portekiz'in bölge üzerindeki egemenliğinin işareti olarak buraya bir taş sütun dikti. Kongo Irmağının yukarısına doğru kısa bir yolculuk yaptı ve ırmak kıyılarında yaşayan Siyahların ticaret yapmaya istekli olduğunu gördü. Daha sonra bugünkü Angola kıyıları boyunca güneye doğru giderek Santa Maria Burnunda (Monte Negro, 13° 26' güney enlemi) ikinci bir sütun dikti. 1484'te Lizbon'a döndüğünde II. João'dan soyluluk unvanı ve yıllık bir gelir aldı. Ayrıca diktiği sütunların anısına soyluluk armasına iki çizgi eklemesine izin verildi. 1485-86'da yaptığı ikinci yolculuğunda şimdiki Namibia'da bulunan Cross Burnuna (21° 50' güney enlemi) ulaştı.

Cao Bang, Vietnam'ın kuzeybatısında kent ve il (*inh*). Vietnam-Çin sınırının yaklaşık 25 km güneyinde, Bang Giang Irmağının (*Song*) üstünde yer alan il merkezi. Cao Bang kenti önemli bir pazar yeridir. Yakınlarında yer alan Tinh Tuc madenlerinden kalay çıkartılır.

İlin kuzeyinde ve doğusunda Çin'in Guangxi Zhuang yönetim bölgesi yer alır. Toprakların dağılımı; kentin doğusunda 895 m yüksekliğinde bir tepe vardır. Bang Giang Irmağı ilin içinden güneydoğu yönünde akar. Önceleri Viet Bac özerk bölgesinin parçası olan il, daha sonra Lang Son iliyle birleştirilmiş ve yeni il Cao Lang adını almıştır. 1979'da yeniden bağımsız il olan Cao Bang'ın yüzölçümü 8.445 km²'dir. Başlıca ürünleri canlı hayvan (sığır, domuz, keçi), çinko ve topraklarının üçte birini kaplayan ormanlardan elde edilen kerestelerdir. 1976'dan beri bölgede özel olarak tütün, meyve (şeftali ve hurma), mantar, ilaç yapımında kullanılan bitkiler, bal ve kestone üretilmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunu Nunglar oluşturur. Day, Zao ve Meo gibi etnik gruplar da vardır. Vietnam ile Çin arasındaki Chi Lang Geçidi, tarih

boyunca istila yolu olarak kullanılmıştır. Nüfus (1989 geç.) il, 566.000.

Cao Cao (d. İS 155, Boxian - ö. 220, Luoyang, Çin), Han hanedanının (İÖ 206-İS 220) son döneminde yaşamış en büyük komutanlardan biri.

Han hanedanının son yıllarında büyük bir nüfuz elde eden bir saray hizmetlisinin evlatlığı olan Cao Cao, Han yönetimini tehdit eden Sarı Tüban Ayaklanması'nı bastırarak büyük bir ün kazandı. İmparatorluk ayaklanma yüzünden çok zayıf düştüğünden, ayaklanmayı izleyen karışıklık döneminde ülke, önde gelen komutanlar arasında üç nüfuz bölgesine ayrıldı. İmparatorluk başkenti Luoyang'ın çevresindeki stratejik kuzey kesimini işgal eden Cao, giderek bütün imparatorluk yetkilerini ele geçirdi.

Bir dönem komutasında 1 milyon askerini bulduğu söylenen Cao, büyük orduları ve ustaca manevralarıyla Çin tarihinde kötü bir ün yapmıştır. Konfüçyüsçü tarihçilerin kitaplarında ve halk öykülerinde kurnaz, cüretli ve vicdansız bir hain olarak anlatılır. 14. yüzyılda yazılmış olan *San Guo zhi yanyi* (Üç Krallığın Öyküsü) adlı tarihsel romanda bu özellikleriyle yer alan Cao, çeşitli kötü büyüsel güçler taşıyan bir kişi olarak Çin efsanelerinin ve folklorunun en yaygın öğelerinden biri olmuştur. Modern tarihçiler ise Cao'yu yetenekli bir komutan ve pragmatik bir siyasetçi olarak görme eğilimindedirler. Ölümünden sonra Han tahtını zorla ele geçiren oğlu Cao Pei, Wei hanedanını (220-265/266) kurmuştur.

Cao Dai, tam adı CAO-DAI TIEN-ONG (Saygıdeğer Ölümsüz Büyükbaba), Vietnam'da, güçlü milliyetçi eğilimler taşıyan, siyasal nitelikli çağdaş dinsel mezhep. Konfüçyüsçülüğün ahlak kurallarını, Taoculuğun gizlilik uygulamalarını, Budacılığın *karman*(*) ve yeniden doğuş kuramlarını ve Katolik

Ho Si Minh kenti (eskiden Saygon) yakınındaki Tay Ninh'de Cao Dai tapınağı
Harrison Forman

Kilisesi'ni (örn. papalık kurumunu) örnek alan hiyerarşik bir örgütlenmeyi bağdaştırmaya çalışır. Mezhebin yücelttiği üstün kişiler arasında Buda, Konfüçyüs, Hz. İsa, Perikles, Julius Caesar, Jeanne d'Arc, Victor Hugo, Sun Yat-sen gibi isimler de yer alır. Cao Dai tapınaklarının ön cephelerinde görülen üçgen içinde bir göz figürü Tanrı'yı simgeler.

Mezhep, Fransız yönetiminin Çinhindi'ndeki yüksek görevlilerinden Ngo Van Chieu(*) tarafından 1926'da kuruldu. Ngo Van Chieu, masayı yerinden oynatarak

yapılan bir ruh çağırma oturumunda en yüce tanrıyla ilişki kurduğunu öne sürüyordu. Çinlilerin Japonlarca işgal edildiği 1943'te bir Cao Dai Ordusu kuruldu. Mezhep, savaştan sonra da ulusal politikada etkili bir güç olmayı sürdürdü. Önceleri Başbakan Ngo Dinh Diem'i desteklerken sonraları muhalefete geçti. Diem, 1955-56'da Cao Dai Ordusu'nu dağıttı ve mezhebin papası Pham Cong Tac'ı sürgüne gönderdi.

Cao Dai Vietnam'da günümüzde de önemli bir mezheptir. Mezhebin merkezi Ho Şi Minh kenti (eskiden Saygon) yakınındaki Tay Ninh'dedir.

Cao Guojiu, Wade-Giles yazımında TS'AO KUO-CHIU, Çin mitolojisinde, Taocu Sekiz Ölümsüz'den(*) biri. Bazı tasvirlerinde resmi elbiseli, başlıklı, elinde rütbesini ve saray toplantılarına katılma yetkisini gösteren bir tabletle betimlenir. Örnek bir kişilikte tanımlanan Cao Guojiu'nun, sefahate düşmüş bir keşiş, insanların koyduğu yasalardan kaçsa bile, tanrıların ördüğü ağlardan kurtulamayacağı yönünde sürekli uyardığı anlatılır. Ama başka bir inanışa göre, yasalara karşı çıktığı için hapse düşen Cao, imparatorluk fermanıyla serbest bırakıldıktan sonra yaşam biçimini düzeltmiştir. Sekiz Ölümsüz'den Zhongli Quan ile Lü Dongbin'in, Cao'yu dağıdaki sığınagında ziyaret ettikten sonra onu aralarına kabul ettikleri yönünde de bir efsane vardır.

Cao Pei, ölümünden sonraki adı (shi) LIAN DI (d. 187 - ö. 226, Çin), Çin tarihinde kısa ömürlü Wei hanedanının (220-265/266) kurucusu. Han hanedanının (İÖ 206-İS 220) son imparatorunu tahttan indirerek onun yerine geçmiştir.

Cao Pei büyük Han komutanı ve savaş ağası Cao Cao'nun oğluydu. 220'de babası öldükten sonra barışçı yöntemlerle tahtı ele geçirdi. Son Han imparatorunu onurlandırarak tahttan uzaklaştırdı ve onun iki kızıyla da evlendi. Cao Pei'nin kurduğu Wei hanedanı, ancak Çin'in kuzey bölümünü denetim altında tutabildi.

Cao Zhan, CAO XUEQIN olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında TS'AO CHAN ya da TS'AO HSUEH-CHIN (d. 1715?, Jiangning - ö. 12 Şubat 1763, Pekin, Çin), Çin edebiyatının en büyük romanı olarak bilinen *Hong lou meng*'in (Kırmızı Odanın Düşü) yazarı. Bir ölçüde Cao Zhan'ın kendi yaşamöyküsüne dayanan roman yerel dille yazılmıştır. Güçlü Jia ailesinin çöküşünü ve Pao-yü ile kuzenini Lin Tai-yü arasındaki talihsiz aşkı ayrıntılarıyla anlatır.

Cao, dönemin en tanınmış ve varlıklı kişilerinden Cao Yin'in torunuydu. Nanjing'de imparatorluğa ait dokuma işletmelerini yöneten ailesi, durumunun kötüleşmesi üzerine 1728'de Pekin'e taşındı. 1742'de Cao'nun güç koşullarda yaşadığı ve büyük olasılıkla ünlü kitabı üzerinde çalıştığı bilinmektedir. Ölümünden önce romanının en azından 80 bölümünü bitirmişti. Yapıtı tamamlayan Gao e'nin yaşamıyla ilgili pek az bilgi vardır. Ayrıca bak. *Hong lou meng*.

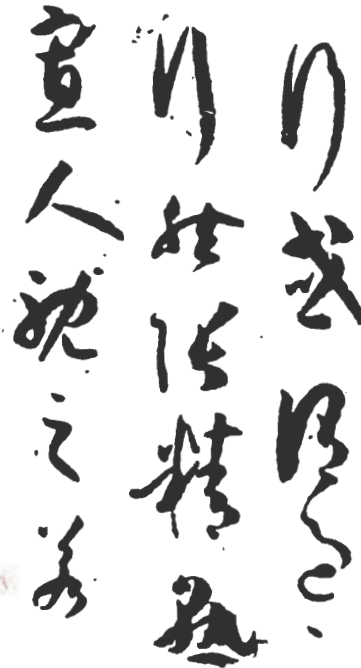
Cao Zhi, Wade-Giles yazımında TS'AO CHIH, CHEN SI WANG, CH'EN SSU WANG (Chen Prensi Si) olarak da bilinir (d. 192 - ö. 232, Çin), Çin'in en büyük lirik şairlerinden.

Ünlü general Cao Cao'nun oğluydu. Çin'in üçte birini oluşturan kuzey topraklarının babasının denetimine geçtiği dönemde dünyaya geldi; babasının yerine geçerek buraya Wei Krallığı adını veren ağabeyi Cao Pei en

büyük rakibiydi. Şair bir aile çevresinde yetişti; Cao Cao ile Cao Pei'nin şiirleri de yaygın olarak tanınıyordu. Cao Zhi'nin yeteneği kısa sürede babasının ve ağabeyi-ninkini aştı. Oğlunun küçük yaşlardan başlayarak şiirde gösterdiği ustalaktan etkilenen Cao Cao bir ara Cao Zhi'yi Cao Pei'den önce vasiyet ilan etmeyi düşündü. Cao Pei'nin kardeşine düşman olmasının bir nedeni de Cao Zhi'nin gençliğinde, sonradan ağabeyinin karısı olan Zhen'e aşık olmasıydı. Cao Pei, Wei imparatoru Wen adıyla 220'de tahta çıkınca kardeşinin yaşamını zorlaştırmak için elinden geleni yaptı.

Cao Zhi'nin öfkesi ve mutsuzluğu çoğu şiirinin temasını oluşturur. Şiirlerinde o dönemin alışılmış beş sözcüklü dizelerine yer veren Cao Zhi, bu kalıbı geliştirip güçlendirerek çok çeşitli duygularını dile getiren esnek ama kesin bir anlatım aracı olarak kullanmıştır.

caoshu, Wade-Giles yazımında TS'AO-SHU (Çince "müsvedde yazısı" ya da "ot yazısı"), Çin kaligrafisinde, standart *lishu*(*) ve *kaishu*(*) yazılarının, ayrıca bunlardan türetilen yarı el yazısı niteliğindeki *Xingshu*'nun(*) el yazısı biçimi. Han hanedanı (İÖ 206 - İS 220) döneminde ortaya çıkan

Sun Guoting'in (ö. 688) bir *caoshu* örneği; Ulusal Saray Müzesi, Taipei, Tayvan
National Palace Museum, Taipei, Taiwan

bu yazı türü Tang hanedanı (618-907) döneminde büyük gelişme gösterdi. *Caoshu* karakterlerinde fırça vuruşlarının sayısı tek bir karamaya indirgenmiş, eğri çizgilerle noktaların soyutlaştırılmış kısaltmaları kullanılmıştır. Değişik kalınlık ve orandaki bu fırça vuruşları biçim açısından büyük çeşitlilik gösterir. *Caoshu*'da harf aralıklarını belirleyen bir kural yoktur; karakter boyutlarında da ortalama bir eşitlik aranmaz. Bu nedenle yazı ustası tam bir özgürlüğe sahiptir. *Kuang* (çığır) *caoshu* tümüyle kuraldışı ve okunaksız bir yazı biçimidir.

Cap-de-la-Madeleine, Kanada'da Québec eyaletinin güneyinde, Trois-Rivières (Üç İrmak) bölgesinde kent. St. Lawrence Irmağının kuzey kıyısında, Saint-Maurice Irmağının ağzında, Trois-Rivières kentinin karşı kıyısında ve Québec ile Montreal kentlerinin ortasında yer alır. Adını, Fransa'daki Sainte-Marie-Madeleine-de-Châteaudun Manastırı'ndan alır. 17. yüzyılda yerleşime açılma-

sına karşın, bıçkılı ve kâğıt hamuru atölyelerinin kurulduğu 1900'den sonra gelişmiştir. Başlıca sanayi dalları kâğıt hamuru, kâğıt ürünleri, alüminyum kâğıt, giyim eşyası ve cila malzemeleri yapımıdır. Kentte Meryem Ana adına yapılmış bir kutsal yer (1714) ve büyük bir bazilika (1964) vardır. Kent tüzel kimliğine 1845'te kavuşmuştur. Nüfus (1986) 32.800.

Cap-Haïtien, LE CAP olarak da bilinir, Haiti'nin kuzeyinde Nord ilinin (*département*) merkezi. Port-au-Prince'ten sonra ülkenin ikinci büyük kentidir. Fransızların 1670'te Cap-François adıyla kurduğu kent, zamanla "Antiller'in Parisi" olarak ün kazandı. 1770'e değin Saint-Domingue sömürgesinin başkenti olarak kaldı. 1791'de köle ayaklanmalarına sahne oldu. Fransa ile anlaşmazlık döneminde (1798-1800) ve Amerikan İç Savaşı sırasında, ABD gemilerince liman olarak kullanıldı. 1802'de Fransız ve Haitili askerlerce yerle bir edildi. Kendisini Haiti kralı ilan eden Henry Christophe büyük bir bölümünü yeniden inşa ettirdiyse de, 1842'deki deprem ve 1928'deki kasırga sırasında tarihsel yapılarının çoğu yıkıldı. Günümüzde sömürge döneminden yalnızca bölge kilisesi ayakta kalmıştır.

Modern limanıyla ülke dış ticaretinin yaklaşıp dokuzda birini elinde tutan Cap-Haïtien, aynı zamanda muz, ananas, şeker kamışı, kahve ve kakao gibi yerel ürünlerin de pazar yeridir. Kentin hemen dışında dünyanın en büyük sisal keneviri plantasyonlarından biri (18.000 ha) ve hükümete ait bir hayvan besleme istasyonu vardır. Sanayi bir ölçüde gelişmiştir.

Port-au-Prince ile Cap-Haïtien arasındaki yolu 11 saatten 3 saate indiren yeni karayolu, yörenin turizme açılmasını sağlamıştır. Kentin görülmeye değer yerleri arasında Henry Christophe'un yaptırdığı Sans-Souci Sarayı ile Laferrière Kalesi sayılabilir. Genellikle Dünyanın Sekizinci Harikası olarak bilinen ve yapımına 1804'te başlanan kale 13 yıl içinde 200 bin köle çalıştırılarak bitirilmiştir. Kaleye katır sırtında iki saatlik bir tırmanıştan sonra ulaşılır. Napoléon'un kız kardeşi Pauline'e ait olan kent dışındaki yıkık saray, kocası General Charles Leclerc'in 1801'de oradaki ayaklanmayı bastırmaya çalıştığı sırada yapılmıştır. Nüfus (1986 tah.) 70.539.

Cap Vert Yarımadası, YEŞİL BURUN YARIMADASI olarak da bilinir, Batı Afrika ülkelerinden Senegal'in ortabati kesiminde yarımada. Kıyı akıntılarının oluşturduğu bir kara köprüsü ile açıklardaki volkanik adaların birleşmesiyle oluşmuştur. Atlas Okyanusu'na doğru uzandıktan sonra uç noktasında güneydoğuya doğru kıvrılır. Cap Vert, Afrika kıtasının en batıdaki noktasıdır. Kuzeydeki sarı kum tepelikleriyle tam bir karşıtlık oluşturan yemyeşil görünümünü güneybatı rüzgârlarına açık olmasına borçludur.

Bir koyu çevreleyen yarımadaanın, güneybatısında kusursuz bir doğal liman bulunur. Portekizlilerin burnu ilk kez gördükleri y. 1444'ten bu yana Cap Vert Afrika-Avrupa ticaretinde bir antrepo işlevi görmüştür. Fransızların 1857'de Cap Vert'de kurduğu Dakar, günümüzde Senegal Cumhuriyeti'nin başkentidir.

Capa, Robert, asıl adı ANDREI FRIEDMANN (d. 1913, Budapeşte - ö. 25 Mayıs 1954, Thai Binh, Vietnam), fotoğraf sanatçısı. Savaş fotoğraflarıyla 20. yüzyılın en büyük haber fotoğrafçılarından biri olmuştur.

Adını ilk kez Paris'te, çok renkli olduğu için fotoğraflarını alışılmamış fiyatlarla satan Robert Capa adlı ABD'li bir fotoğrafçının yapıtları diye pazarlayarak duyurdu.

Hilesi çok geçmeden anlaşıldıysa da bu adı kullanmayı sürdürdü.

İspanyol İç Savaşı sırasında savaş muhabirliğiyle ün kazandı. Olgun üslubu, ölümün acımasızlığını yakın plan çekimlerle yansıttığı "Loyalist Soldier, Spain" (Kralcı

Cape, kendisinin çektiği fotoğraf
Robert Capa-Magnum

Asker, İspanya) gibi fotoğraflarıyla 1936'da tümüyle belirlenmişti. II. Dünya Savaşı sırasında Afrika, Sicilya ve İtalya'da geçen kanlı çarpışmaların çoğunu *Life* dergisi için görüntüledi. Normandiya Çıkarması fotoğrafları, unutulmaz savaş fotoğrafları arasındadır.

Capa 1947'de, fotoğraf sanatçısı Henri Cartier-Bresson ve David ("Chim") Seymour'la birlikte Magnum Photos'u kurdu. Magnum uluslararası alanda serbest çalışan fotoğraf sanatçıları bir araya getiren ilk fotoğraf ajansıydı. Capa, 1948'de de Filistin'deki çarpışmaları görüntüledi. Ama zamanının çoğunu Magnum'un yeni üyelerinin çalışmalarını yönlendirmek ve yapıtlarını pazarlamakla geçirdi. 1954'te *Life* için görüntülemeyi gönüllü olarak üstlendiği Çinhindi savaşında bir mayın patlaması sonucu öldü.

Capablanca, José Raúl (d. 19 Kasım 1888, Havana - ö. 8 Mart 1942, New York kenti), dünya satranç şampiyonluğunu 1921'de Emanuel Lasker'den alan ve 1927'de Aleksandr Alehin'e kaptıran satranç ustası.

Hamleleri dört yaşında babasının satranç oynayıp seyrederken öğrenen Capablanca, 13 yaşına geldiğinde Küba'nın en iyi oyuncusunu yendi. 1906-07'de New York'taki Columbia Üniversitesi'nde okudu. 1913'te Küba'nın dışişleri örgütünde görev başladı. Mesleği dolaşmasına uygun olduğundan, satranç oynamayı kolayca sürdürebildi. 1916'dan 1924'e değin bir tek oyun bile kaybetmedi. Aynı zamanda usta bir beyzbol, briç ve tenis oyuncusuydu. Manhattan Satranç Kulübü'nde bir oyunu izlediği sırada felç geçirdi ve ertesi gün öldü. Satranç oynama stili aldatıcı bir yalnızlık taşırdı; iyi oyun çıkardığı zaman karşısındaki bir ustayı kolayca yenmiş gibi bir izlenim uyandırmayı başarırdı. Türkçede *Satrançın Esasları* (1947, 1984) adlı bir kitabı yayımlanmıştır.

capacitas, Roma hukukunda, bir kimsenin hukuken geçerli bir biçimde kendisine düşen miras payına sahip olma ehliyeti. *Latini iuniani* denen *praetor* (yüksek yönetici) azatlıları ile Latium bölgesinde eskiden beri yaşayan ve Roma İmparatorluğu'na İÖ 268'den önce kurulan kent topluluklarının (*colonia*) üyesi sayılan Latinler (*lati-niveteres*), bekârlar (*caelibels*) ve çocuksuz evliler (*orbi*) kendilerine düşen mirasa sahip olma ehliyetinden yoksun bulunmaktaydılar. Bu gibi kimselere vasiyet yoluyla

yapılan bağışlar, hukuken kazanılmış sayılmadığından *caduca* adını alır ve Roma halkına (*populus romanus*) ya da imparatorluk hazinesine geçerdi. *Caduca* statüsüne giren miras, önce aynı vasiyetnameden mirasçı sıfatıyla yararlanan çocuklu aile reislerine, bunların bulunmaması durumunda Roma halkına daha sonraki aşamada ise imparatorluk hazinesine geçerdi. Bu işlemlerin yerine getirilmesi için *caducorum vindicatio* denen bir tür istihkak davasının açılması gerekiyordu.

Capannori, İtalya'nın iç kesiminde, Toskana yönetim bölgesine bağlı Lucca ilinde 38 küçük yerleşim yerinden oluşan bucak. Bir pazar merkezi olan Capannori köyünde kâğıt fabrikaları, düğme ve boya atölyeleri vardır. Bölge kilisesinin 13. yüzyılda yapılmış cephesi ve Lombard üslubunda bir çan kulesi vardır. Santa Margherita Kilisesi'nin bir bölümü 12. yüzyıldan kalmadır. Nüfus (1984 tah.) belediye, 44.308.

Cape, (Herbert) Jonathan (d. 15 Kasım 1879, Londra - ö. 10 Şubat 1960, Londra), İngiliz yayımcı. 1921'de (George Wren Howard ile birlikte) kendi adıyla kurduğu şirket, geniş okuyucu kitlesine seslenen kaliteli kitaplar çıkararak İngiltere'nin önde gelen yayınevleri arasına girmiştir.

On altı yaşında Londralı bir kitapçının yanında çalışmaya başlayan Cape, daha sonra New York'taki Harper and Brothers yayıncı şirketinin satış elemanı oldu. 1904'te Gerald Duckworth Co. için kitap satmaya başladı ve satış müdürü oldu. I. Dünya Savaşı'nda Kraliyet Kara Kuvvetleri Ordonat Birliği'ne katıldı. 1918'de eski işine döndü. İki yıl sonra renkli resim tıpkıbasımları ve arasıra kitap yayını yapan Medici Derneği'nden aldığı yöneticilik önerisini kabul etti. Bu görevi sırasında George Wren Howard'la tanıştı. Kendi yayıncılık şirketlerini kurma kararı veren iki arkadaş 1 Ocak 1921'de Jonathan Cape, Publishers'ı açtı. İlk yayınları C. M. Doughty'nin 1888'de yazdığı *Travels in Arabia Deserta*'nın (Arabistan Çölünde Seyahat) yeniden basımıydı. T. E. Lawrence'ın (Arap Lawrence) kitabına bir önsöz yazmasını sağlamaları kitabın satışını artırdı. Edebiyat danışmanı olarak işe aldıkları Edward Garnett'in yerinde eleştirileri de başarılarına önemli bir katkıda bulundu. Cape'in ABD'ye yaptığı gezi sonunda, yayınevi Sinclair Lewis, Ernest Hemingway, Eugene O'Neill ve Robert Frost gibi ünlü Amerikalı yazarların yapıtlarını yayımlamaya başladı. Kitaplarını yayınevine veren İngiliz yazarları arasında Duff Cooper, Ian Fleming, Wyndham Lewis ve Mary Webb de vardı. Ayrıca Hugh Lofting'in "Doctor Dolittle" çocuk öyküleri dizisini yayımlayan Cape'in tanınmış dizilerinden biri de daha ucuz ve nitelikli yeni basımlardan oluşan "Travellers Library" (Yolcunun Kitaplığı) oldu.

Cape Breton Adası, Kanada'da, Nova Scotia eyaletinin kuzeydoğu bölümünü oluşturan ada. Eyaletin geri kalan bölümünden ve Kanada anakarasından güneybatıdaki genişliği 3 km'yi bulan Canso Boğazıyla ayrılır. Kuzeyde St. Lawrence Körfezi ve Cabot Boğazı, doğu ve güneyde Atlas Okyanusu, batıda da Northumberland Boğazıyla çevrilidir. 176 km uzunluğundaki adanın en geniş yeri 120 km, yüzölçümü ise 10.280 km²'dir. Yönetim bakımından Cape Breton, Inverness, Richmond ve Victoria illeriyle ayrılır.

Çoğunlukla dağlık ve ormanlık olan adanın kıyıları oldukça girintili çıkıntılıdır. Kuzeydeki Cape Breton Platosunun denizden yüksekliği 532 m'yi bulur. Adanın

Cape Breton Adasını Canso Boğazı üzerinden karaya bağlayan yol.
Nova Scotia
Malak-Shostal/EB Inc

ortasında gözde bir dinlenme alanı olan 932 km²'lik Bras d'Or Gölü yer alır. Louisbourg'daki kaleden yönetilen bir Fransız sömürgesi olduğu dönemde Île Royale adıyla bilinen adaya daha sonra, John Cabot'ın (Giovanni Caboto) 1497-98'deki gezisinde uğradığı ilk kara olarak kabul edilen doğu ucundaki burundan dolayı Cape Breton adı verildi. 1784'ten sonra İngiliz tahtına bağlı bir koloni olan ada, 1820'de Nova Scotia'ya bağlandı. Adadaki başlıca ekonomik uğraşlar kömür madenciliği, kerestecilik, balıkçılık ve yaz turizmidir. 1955'te Canso Boğazında doldurularak yükseltilmiş bir yolun yapılmasıyla Trans-Kanada Karayolu ve Kanada Ulusal Demiryolu buraya kadar uzatılmıştır. Nüfus (1985 tah.) 173.200.

Cape Breton Platosu, Kanada'da, Nova Scotia'nın en kuzeyindeki Cape Breton Adasında ormanlık plato. Doğuda Atlas Okyanusu, batıda da St. Lawrence Körfezi ile çevrili büyük bir yarımadaı kaplar. Nova Scotia'nın en çarpıcı yüzey şeklidir.

Cape Breton Platosu Ulusal Parkı'nda
Cabot Yolu, Nova Scotia
Canadian Government Travel Bureau, Ottawa.
fotoğraf, George Hunter

Her iki kıyıda denizden birdenbire yükselecek ortalama yüksekliği 370 m'yi bulan dalgalı bir plato oluşur. Platonun doruk noktası (532 m) aynı zamanda eyaletin en yüksek noktasıdır. Dar bir kıyı şeridinin dışında yerleşime açılmamış olan plato, güzel manzaralı, gözde bir dinlenme merkezidir. Cape Breton Platosu Ulusal Parkı 954 km²'lik bir alanı kaplar. 296 km uzunluğundaki Cabot Yolu, platonun büyük bir bölümünü çepeçevre dolaşır.

Cape Canaveral, ABD'de, Florida eyaletinin ortadoğu kesiminde, Brevard ilindeki bir set adasının deniz yönündeki uzantısı ve kent. Anakaradan Indian ve Banana ırmaklarının oluşturduğu lagünlerle ayrılmıştır.

Ulusal Havaçılık ve Uzay Dairesi (NASA) yönetimindeki ABD uzay programının işlem ve uygulamaları burada yürütülür. Başkan John F. Kennedy'nin 1963'teki ölümünün ardından adı Cape Kennedy olarak değiştirilmişse de, 1973'te İspanyolcada "sazlık yer" anlamına gelen özgün adına resmen geri dönmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin kıraç ve kumlu bir fundalık olan bölgede, bir Alman "V-2" füzesinin fırlatıldığı 1950'den sonra, balistik araçlar ile uzay gemilerinin montajı ve fırlatılması için gerekli tesisler kuruldu. ABD'nin ilk insanlı uzay uçuşu 5 Mayıs 1961'de, Alan B. Shepard, Jr.'ın Mercury Projesi kapsülüyle buradaki üstün fırlatılmasıyla gerçekleşti. John H. Glenn 20 Şubat 1962'de uzayda yörünge uçuşunu tamamlayan ilk ABD'li oldu. Aya ilk inişi gerçekleştiren Neil Armstrong, Edwin Aldrin ve Michael Collins de 16 Temmuz 1969'da bu üstün fırlatıldılar. Karmaşık operasyonlarda kullanılan tesisler, Banana Irmağındaki yapay adalara ve NASA Geçidiyle anakaraya bağlanmış olan Merritt Adasındaki John F. Kennedy Uzay Üssü'ne kadar yayılmıştır. Dev "Saturn V" füzelerinin monte edildiği ve korunduğu Dikey Montaj Binası bu üstedir. Patrick Hava Kuvvetleri Üssü de hemen yakında yer alır. Ulusal bir yabanıl yaşam alanı olarak korunan yörede rakun, vaşak, yaban domuzu, timsah, su kuşları ve daha birçok kuş yaşar. Canaveral Ulusal Kumsalı kuzeydedir. Cape Canaveral kenti (Port Canaveral) 1962'de kent tüzel kimliği almıştır. Nüfus (1980) kent, 5.733.

Cape Coast, Gana'da, Orta ilinin merkezi kent. Atlas Okyanusu kıyısında, Gine Körfezine doğru bir çıkıntı oluşturan alçak bir burunda yer alır. Portekizlilerin 15. yüzyılda bir ileri karakol kurduğu yöreye İngilizler 16. yüzyılda ulaştı. Ülkenin en eski

Cape Coast Kalesi, Gana
Juliet Highet-Black Star/EB Inc

kasabalarından biri olan Cape Coast, 1655'te İsveçlilerin inşa ettiği Cape Coast Kalesi'nin çevresinde gelişti. 1663'te İngilizlerin eline geçti. Asanti tüccarlarının önemli bir merkezi olarak, bir uğrak limanı haline geldi. 1874'e değin İngilizlerin Altın Kıyısı'ndaki ticaret ve yönetim merkezi olarak kaldı. 1900'lerin başında Sekondi ve Accra ile iç kesimlerdeki Kumasi arasında demiryollarının kurulmasıyla önemini yitirdi.

1962'de Tema limanının açılmasından sonra, demirleme yeri işlevi de ortadan kalktı. Bununla birlikte bir eğitim merkezi olarak önemini korudu. Kentte birçok ortaöğretim kurumunun yanı sıra, Cape Coast Üniversitesi (1962) vardır.

Başlıca ekonomik etkinlikler ticaret, balıkçılık ve kaleden toplanmış bulunan yönetim hizmetleridir. Sanayi bölgesinin kuruluşu 1976'da tamamlanmıştır. Kentte tuğla ve

kiremit, tütün ürünleri, pamuklu dokuma, sabun, şeker, kakao ürünleri, içecek, tuz ve kimyasal maddeler üretilir. Önemli yapılar arasında ülkedeki ilk Anglikan kilisesi olan İsa Kilisesi (1865), Wesley Şapeli (1838) ve Gana Katolik başpiskoposluğunun merkezi olan St. Francis Katedrali sayılabilir. 1974'te bir politenik okulu açılmış, 1976'da da Cape Coast Kent Sağlık Merkezi tamamlanmıştır. Adı Portekizce Cabo Corso'nun bozulmuş bir biçimi olan kente, yöre halkı Gua ya da Oegua der. Nüfus (1984 geç.) 57.700.

Cape Cod bak. Cod Burnu

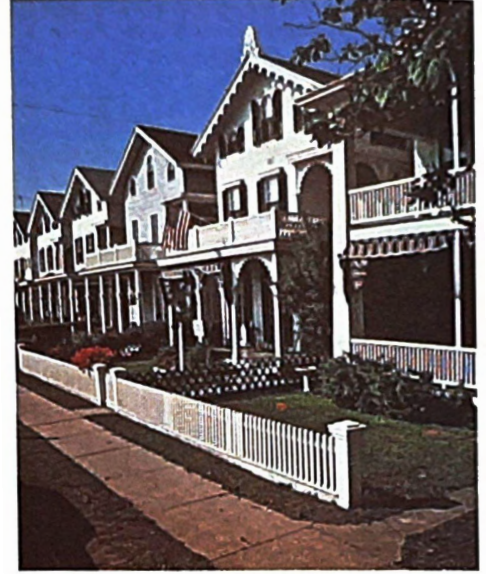
Cape Fear Irmağı, ABD'de, Kuzey Carolina eyaletinin orta ve güneydoğu kesimlerinden geçen akarsu. Deep ve Haw ırmaklarının Chatham ilinde birleşmesiyle oluşur. Uzunluğu yaklaşık 320 km'dir. Genellikle güneydoğu yönünde akarak Fayetteville, Elizabethtown ve Wilmington'dan geçtikten sonra, Southport'ta Smith Adasının karşısında Atlas Okyanusuna dökülür. Başlıca kolu, ağza 80 km kala birleştiği South Irmağıdır. Cape Fear'in güney halici Atlas Okyanusu Suyolu'nun bir parçasını oluşturur. Bir dizi havuz ve setle Wilmington ve Fayetteville arasında ulaşım elverişli hale getirilen ırmağa Cape Fear (Korku Burnu) adı, tehlikeli sığıllıkların bulunduğu Smith Adasının güney ucunda bulunan aynı adlı burun nedeniyle verilmiştir.

Cape Girardeau, ABD'de, Missouri eyaletinin güneydoğu kesimindeki Cape Girardeau ilinde kent. Ozark Platosunun güneydoğu ucunda, Mississippi Irmağı üzerinde yer alır. Illinois'a ırmak üzerindeki bir köprüyle bağlanır. Fransız asıllı bir Kanadalı olan Louis Lorimer'nin 1793'ten önceki bir tarihte kurduğu kente, yakınlardaki Cape Rock'ta bir ticaret üssü inşa eden (y. 1705) Jean B. Girardot'nun (Girardeau) adı verildi. İç Savaş sırasında Federal kuvvetlerce işgal edilene değin işlek bir ırmak limanıydı. Yeterli demiryolu hizmeti sağlanması için yürütülen zorlu mücadele sonunda, Louis Houck'ın kurduğu Körfez Sistemi'yle (1902) Meksika Körfezine ve St. Louis üzerinden Batı'ya bağlandı. Başlıca sanayi ürünleri giysi, ayakkabı ve elektrikli aletlerdir. Kentteki önemli eğitim kuruluşları Güneydoğu Missouri Eyalet Üniversitesi (1873) ile St. Vincent's College'dır (1843). 1806'da kasaba, 1843'te de kent olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 34.438.

Cape Katalogu, tam adı CAPE PHOTOGRAPHIC DURCHMUSTERUNG (CPD). 19° güney yükselim ile Güney Kutbu arasındaki 11. kadir den ya da daha parlak 450 bin kadar yıldızı içeren katalog. Katalog için gerekli fotoğraflar İngiliz astronom Sir David Gill tarafından 1885-90 arasında Cape Town'da çekildi. Groningen Devlet Üniversitesi profesörlerinden Hollandalı astronom Jacobus Cornelius Kapteyn, bu fotoğraflardaki görüntülerinden yıldızların konumlarını ölçerek katalogu 10 yılda (1886-96) hazırladı.

Cape Krusenstern Ulusal Anıtı, ABD'de, Alaska eyaletinin kuzeybatı kesiminde ulusal anıt bölgesi. Çukçi Denizinin kıyısında yer alır. 1978'de anıt olarak kabul edildikten sonra, 1980'de sınırları değiştirilmiştir. Birbirini izleyen 114 km kum tepelerini kapsayan bölgede, Kuzey Kutup halklarının 4 bin yıl öncesinden bugünkü modern Eskimolara değin kültürel evrimini ortaya koyan ilginç arkeolojik sitler vardır. Fok ve öteki deniz memelileri gibi yabanıl hayvanları barındırır. Toplam alanı 226.100 hektardır.

Cape May, ABD'de, New Jersey cyaletinin güney ucundaki Cape May ilinde kent. İlk adı olan Cape Island, 1623'te yöreyi dolaşan Felemenkli kâşif Cornelius Jacobsen Mey'in anısına Cape May olarak değiştirilmiştir (1869). ABD'nin en eski kıyı sayfiyelerinden biridir. Sonradan bir yığında yıkılan 2 bin yataklı Mount Vernon, 1850'lerde ülkenin en büyük sayfiye oteliydi. Victoria döneminden kalma evlerle dolu

Cape May'de Victoria tipi evler,
New Jersey
John Henry Sullivan, Jr.-Photo Researchers

olan kent, bugün de turistler için çekiciliğini korumaktadır. Uzunluğu 1,6 km'yi geçen kordon boyu, 1962'de fırtınaların yığıldığı eski kıyı yolunun yerine yapılmıştır. Kentin yakınlarında 1823 ve 1859'da yeniden inşa edilen Cape May Feneri (1794) ile bir Sahil Koruma üssü bulunur. Kumullar, Atlantik uçuş yolu boyunca kuş göçlerinin gözlemlenmesi için uygun noktalar oluşturur.

Kentin 29 km kuzeydoğusunda bulunan il merkezi Cape May Courthouse'ta (1745) da Victoria evlerinin güzel örnekleri vardır. 5 km'lik bir kıyı gezinti yolunun ve kumsalların bulunduğu Wildwood sayfiyeleri, kentin kuzeydoğusundaki bir set adasıdır. Cape May 1851'de kent tüzel kimliği kazanmıştır. Nüfus (1990) 4.668.

Cape Photographic Durchmusterung (CPD) bak. Cape Katalogu

Cape Town, Afrikaner dilinde KAAPSTAD, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin yasama başkenti ve Kaaprovinsie'nin (Cape yönetim bölgesi) merkezi. Cape Yarımadasının kuzey ucunda ve Ümit Burnunun 50 km kadar yukarısında yer alır. Dünyanın en güzel doğal manzaralı kentlerinden biridir. Güneydeki düzlükler boyunca False Koyuna doğru yayılan asıl kentin bir bölümü ve banliyöler, Masadağı ile çevresindeki tepelerin dik yamaçlarında kıvrılarak ilerler ve Masadağı Koyunu kuşatır. Cape Town, Goodwood, Simon's Town ve Wynberg yönetim birimlerini kapsayan kentin yüzölçümü 300 km², ayrıca Bellville ve Kuils River birimlerini içine alan metropoliten alanın yüzölçümü ise 440 km²'dir. Nüfus (1985) kent, 776.617; metropoliten alan, 1.911.521.

Güneybatı Afrika kıyısı açıklarındaki Benguela Akıntısı kentin ılıman Akdeniz iklimini daha da yumuşatır. 660 mm'yi bulan ortalama yıllık yağışın yarısı ortalama sıcaklığın 13°C olduğu kış mevsiminde (haziran-

ağustos) düşer. Ortalama sıcaklığın 21°C'ye çıktığı yaz aylarında yağış miktarı 50 mm'nin altına iner. Önemli bir akarsu kaynağı olmayan kentin su gereksinimi göletlerden karşılanır. Güneyden esen rüzgârların Masadağı üzerinde topladığı yoğun nem örtüsü, kentte hava kirliliğinin düşük bir düzeyde kalmasını sağlar.

Cape Town'ın eski kesimi Masadağı ve onun uzantısı olan tepelerle Masadağı Koyu arasındadır. Cape Town Garı'nın hemen güneyinde yer alan Ümit Burnu Şatosu, canlı bir semt olan Malay Mahallesi ve meşe ağaçlarının sıralandığı Government Caddesi boyunca uzanan Ulusal Botanik Bahçesi ile bir üçgen oluşturur. Kentin iş merkezi, 1938-45 arasında Duncan Doku'nun yapılmasıyla Masadağı Koyundan kazanılan alana doğru genişlemiştir. Sanayi kuruluşları doğuya doğru giden demiryolu hattı çevresinde toplanmıştır. Kentin ilginç tarihsel yapıları arasında Eski Yüksek Mahkeme (1680), Groot Constantia Mali-

kânesi ve 1704'te yapılmış bir kulenin bulunduğu Büyük Kilit (1836) sayılabilir. Modern mimari Avrupa ve Amerika'ya özgü üslupları yansıtır; yüksek yapılar yaygındır. Limandan kent merkezine doğru çevresinde önemli yapıların sıralandığı Heerenracht adlı geniş bir bulvar uzanır.

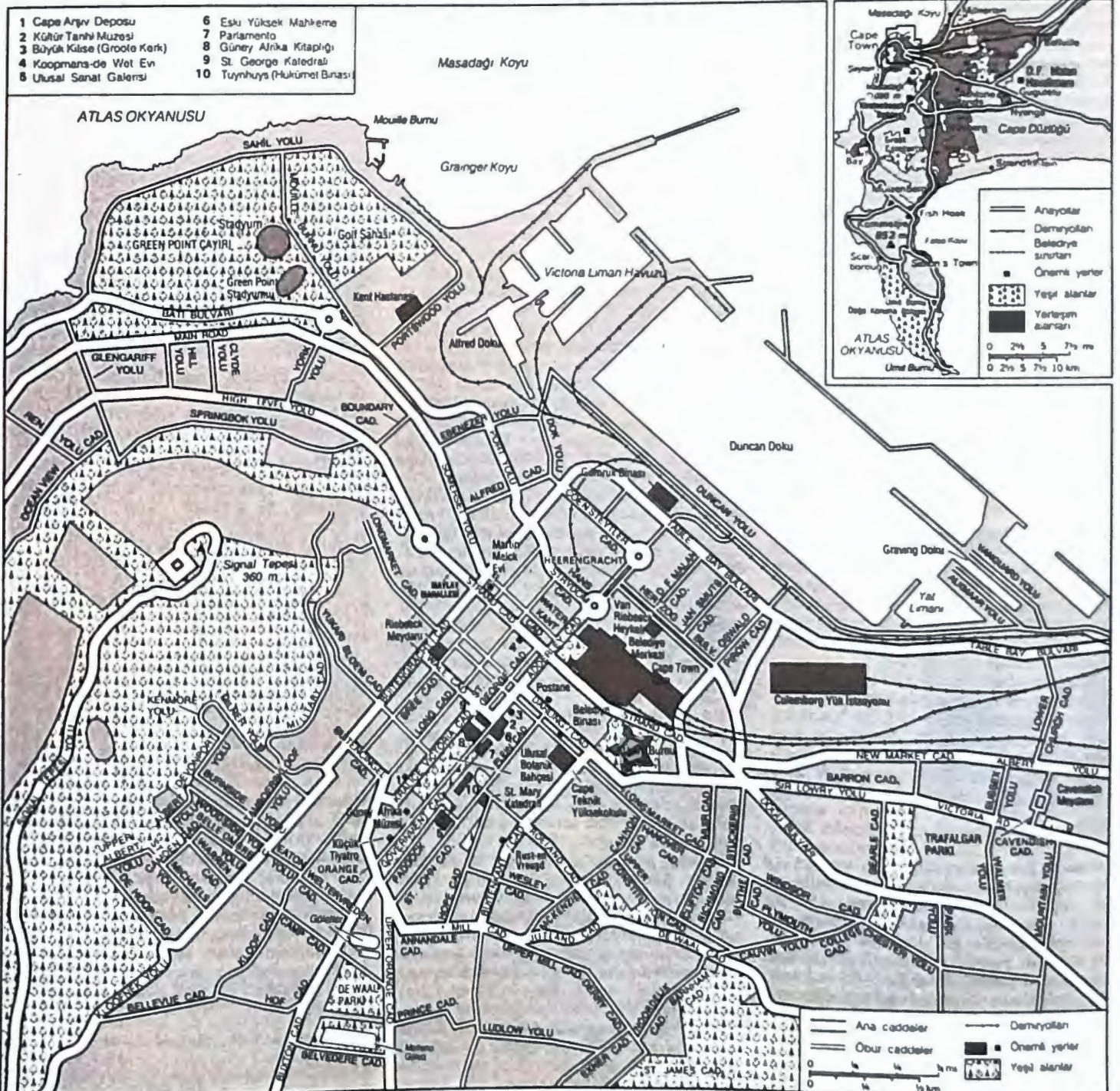
Metropoliten alanda ve kentte oturanların yarısından fazlası Renkli, yaklaşık yüzde 25'i beyaz, yüzde 20'si Siyah ve geri kalanı da Asyalılardan oluşur. Genellikle Zosa (Xhosa) dilini konuşan Siyahların dışındaki nüfusun yarısı Afrikaner dilini kullanır. En yaygın mezhep Protestanlıktır.

Metropoliten alanın başlıca sanayi dalları petrol antma, kimyasal maddeler, gübre, çimento ve otomobil montajıdır. Daha çok gemi onarımına dayanan kentte gıda işleme, şarapçılık, giysi, plastik ve deri eşya imalatı gibi hafif sanayiler de vardır. Turizmin önemi artmaktadır. Birçok ticaret, banka ve sigorta şirketinin merkezini barındıran Cape Town'da beyazlar ara-

sında kişi başına düşen gelir, Renkli ve Asyalı topluluklara göre dört-beş kat daha yüksektir.

Uzun yıllar Güney Afrika'nın başlıca giriş kapısı olan Cape Town limanı, 1980'lerin başında bu konumunu Durban limanına kaptırmıştır. Kentin D. F. Malan Havalimanı ülkenin üç uluslararası havalimanından biridir. Ülkeyi kuzeyde Zimbabve ve daha sonraki ülkelere bağlayan demiryolu ağı da Cape Town'dan başlar. 1958'de yapımına başlanan otoban ağı Cape Yarımadasının her köşesine ulaşımı sağlar.

Cape Town belediyesi 17 bölgenin iker temsilcisinden oluşan belediye meclisinin, yetkilerinin büyük bölümünü devrettiği beş kişilik bir yürütme komitesince yönetilir. Beyazların eğitimi yönetim bölgesi idaresinin, Renkliler ile Siyahların eğitimi ise merkezî hükümetin sorumluluğu altın-

dadır. 1990 yılında bazı yerel okulların belirli koşullarda her renkten öğrenci kabul etmesine izin verilmiştir. Çekirdeğini Güney Afrika Yüksekokulu'nun (1829) oluşturduğu Cape Town Üniversitesi (1918) kentin en önemli eğitim kurumudur. Kentte çok sayıda kütüphane, müze ve galerinin yanı sıra 400'ü aşkın eğlence alanı, park ve oyun sahası vardır.

Portekizli denizcilerin 16. yüzyılda Masadağı Körfezini bulmasından sonra gemilerin su ve erzak ikmali için uğradığı yörede Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası bir üs kurdu. Kumpanya çalışanlarının kurduğu çiftliklerle gelişen koloni, 18. yüzyılda sömürge rekabetinin hızlanmasıyla birlikte stratejik bir önem kazandı. İngilizlerin 1773'ten sonra Cape Town adını verdiği yerleşme, birkaç kez el değiştirdikten sonra, 1806'da İngiliz işgali altına girdi. 1840'ta nüfusu 20 bine ulaştı ve belediye oldu. 1859'da yapımına başlanan demiryolu hattı, yarımada'nın içlerine doğru hızlı bir yerleşme sürecini başlattı. 1870'te elmas, 1886'da altın bulunması, bir göç akınına yol açtı. Kentin sanayisi Güney Afrika Savaşı (1899-1902) sırasında gelişmeye başladı. 1910'da Güney Afrika Birliği'nin oluşturulmasından üç yıl sonra çevre kasabaların birleştirilmesiyle bugünkü Cape Town'ın sınırları çizildi.

Cape yakutu, koyu kırmızı grena pirop. Gerçekte bir yakut değildir. Ayrıca bak. pirop.

Cape Yönetim Bölgesi (Güney Afrika) bak. Kaaprovinsie

Cape zümrüdü, değerli taş özelliğinde prehnit minerali. Gerçekte bir zümrüt değildir. Ayrıca bak. prehnit.

Çapek, Karel (d. 9 Ocak 1890, Malé Svatoňovice, Bohemya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 25 Aralık 1938, Prag, Çekoslovakya), uluslararası üne sahip Çek romancı, öykü, oyun ve deneme yazarı.

Bir taşra doktorunun oğluydu. Yaşamı boyunca omurgasındaki rahatsızlıktan kurtulamayan Çapek için yazmak acılarını

Čapek
Telepress Prag

unutturan bir eylem oldu. İlk yazıları 14 yaşındayken yayımlandı. Prag, Berlin ve Paris'te felsefe öğrenimi gördü; 1917'de Prag'a yerleşerek yazarlık ve gazetecilik yapmaya başladı. 1907'den 1920'lerin ortalarına değin yapıtlarının büyük bölümünü ressam olan kardeşi Josef ile birlikte yazdı; pek çok kitabını da gene Josef resimlemişti.

Čapek'in edebi yapıtlarının hemen hemen tümünde felsefi düşünceler irdelenir. *Zářivé hlubiny* (1916, Josef ile birlikte; Işıklı Derinlikler), *Krakonošova zahrada* (1918, Josef ile birlikte; Krakonos Bahçesi) ve *Trapné povídky* (1921) gibi ilk öyküleri

temelde, insanın yazgısının dar çemberini kırma çabasını ele alır; bu, hem başarısızlığa mahkûm, hem de insanlık için tehlikeli bir çabadır. Bazı yapıtlarında ise, bilimsel buluşların ve teknolojik ilerlemenin insanı nasıl büyük isyanlara sürüklediğini gösteren "kara ütopyalar" anlatır. 1920'de yayımlanıp 1921'de sahnelenen *R. U. R. (R.U.R. ALEMŞÜMÜL SUN'I ADAMLAR FABRİKASI, 1927)* adlı oyununda insanlar kendilerine benzeyen ama çok daha yetkin ve şaşmaz bir makine yapar. Zamanla makine insana egemen olur ve insanlık, varlığını tehdit eden makinelerden son anda kurtulmayı başarır. Oyundaki makinelerin adı olan robot sözcüğü bugün bütün dillere girmiştir. Oyun, 1929'da *Yapma Adamlar* adıyla Darülbeydi'de oynanmıştır.

Továrna na absolutno (1922; İpini Koparmış Mutlak), *Krakeri* (1924) ve *Válka smoly* (1936; Sürüngelemlerle Savaş) *R. U. R.* tarzında yazılmış öbür yapıtlardır.

Komik fantezi türünü denediği *Ze života hmyzu*'da (1921; Josef ile birlikte, Böcek Oyunu), insanın ağgözlülüğü, bencilliği ve kendini beğenmişliğiyle alay eder; insan değerlerinin mutlak olmadığını ve yaşamla uzlaşmak gerektiğini vurgular. Demokrasiye olan inancı Čapek'i arkadaşı Jan Masaryk'ı(*) desteklemeye ve onun yaşamöyküsünü yazmaya yöneltmiştir. *Povídky z jedné kapsy* (1929; Bir Cepten Öyküler) ve *Povídky z druhé kapsy* (1929; İkinci Cepten Öyküler) adlı kitaplarındaki öykülerin çoğunda adalet arayışı vardır. Bu iki kitaptan yapılan seçmeler Türkçe'de *Kaybolan Bacak* (1953) adıyla yayımlanmıştır.

Olgunluk çağı yapıtlarının ana teması kimlik sorunu ve görünüşte sıradan olan yaşamların altında yatan güdülerdir. Bu dönemde yazdığı roman üçlemesi, bilginin üç ayrı yönünü ortaya koyar. *Hordubal* (1933), kendisini ifade etmekten aciz birinin davranış nedenlerinin bilincinde olmasıyla insanlığın vurdumduymazlığı arasındaki karşıtlığı ortaya koyar; *Provětroh* (1934; Göktaş) nesnel yargıların öznel nedenlerini gösterir; *Obyčejný život* (1934; Sıradan Bir Yaşam) ise "sıradan" bir kişinin kendisi olduğuna inandığı "ben" in altında yatan karmaşık kişilik katmanlarını irdeler. Gerçekçi romanı *První pará* (1937; İlk Kurtarma Ekibi) dayanışmanın gerekliliğini vurgular. Bu istek son oyunlarında daha dolaysız biçimde dile getirilir. *Bílá nemoc* (1937; Güç ve Zafer) savaş karşıtı soylu bir insanın acıklı durumunu sergiler; *Matka* (1938; Yaşadığımız Devir, 1942) ise barbarca istilalar karşısında silahlı direnişi savunur.

Yaşadığımız Devir 1942'de İstanbul Şehir Tiyatroları'nda, 1953'te de *Vatan İsterse* adıyla Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir.

Capella bak. Kapella

Capella, Martianus Minneus Felix (ü. İS 4. yy sonu ve 5. yy başı), Kuzey Afrika kökenli yazar. Kartaca'da avukatlık yapmış, beşerî bilimlere giriş olarak yazdığı şiir ve düzyazı metinlerin ortaçağ sonlarına değin çok büyük kültürel etkisi olmuştur.

Başlıca yapıtının İS y. 400'de yazıldığı sanılır; 439'dan sonra yazmadığı ise kesindir. Yazmalara göre yapıtı oluşturan ilk iki kitabın adı *De nuptiis Philologiae et Mercurii*'dir (Mercurius ile Philologia'nın Düğünü Üzerine). Sonraki yedi kitap da sırasıyla *De arte grammatica* (Dilbilgisi Sanatı Üzerine), *De arte dialectica* (Konuşma Sanatı Üzerine), *De arte rhetorica* (Retorik Sanatı Üzerine), *De geometria* (Geometri Üzerine), *De arithmetica* (Aritmetik Üzerine), *De astrologia* (Astroloji Üzerine) ve *De harmonia*'dır (Armoni Üzerine). Yapıtın

genel başlığı ise bilinmemektedir. Yapıta Mercurius'un, Tanrı katına yükseltileceğine yedi bakire sunuşu ve bunlardan her birinin, temsil ettiği beşerî bilim üzerine konuşması anlatılır. Çoğunlukla kuru bir dille yazılmış düzyazı metinlerin bazı bölümleri Apuleius'un *Metamorphoses* (Altın Eşek, 1950) adlı yapıtının etkisini taşır, ama yer yer ondan daha üslupçu ve tuhaflıklarla doludur. Capella genellikle şiirde daha ustadır.

Capellen (Baronu), Godert Alexander Gerard Philip (d. 15 Aralık 1778, Utrecht, Felemenk - ö. 10 Nisan 1848, De Bilt, Hollanda), 1816-26 arasında Hollanda Doğu Hint Adaları genel valisi, Hollanda'nın Hint Adaları'nda yeni bir sömürge politikası oluşturmaya katkıda bulunmuştur.

Bir süre yargı organlarında çalıştıktan sonra 1809-10'da içişleri bakanlığı yaptı. Genel valiliğe getirildiğinde ciddi güçlüklerle karşılaştı. Baharat Adaları olarak da bilinen Maluku Adalarında ayaklanmalar çıkınca buradaki Felemenk tekelini kaldırdı. Ayrıca herkese ticaret özgürlüğü tanıdığına üstün becerili Avrupalıların Endonezyalılar karşısında ayrıcalıklı duruma geldiğini ve yerli halkın kısa sürede serf konumuna düştüğünü gördü. Buna çare olarak yerli halkın Avrupalılara başka arazi satmasını yasakladı. Böylece, Avrupalıların öfkelenmediği gibi, Endonezyalı aristokratları eski topraklarını geri almaya ve bunlar üzerindeki ıslah çalışmalarını karşılığında tazminat ödemeye zorlayarak onların da tepkisini çekti. Bu uygulama sonucunda kanlı Cava Savaşı (1825-30) patlak verdi.

Öte yandan Hint Adalarında ekonomik durum durmadan kötüye gidiyordu. Van der Capellen, fon yaratmak amacıyla Hint Adalarını ipotek ederek İngiltere'den kredi sağladı. Bu son adım görevden alınmasıyla sonuçlandı.

Capello, Bianca, Capello CAPPELLO olarak da yazılır (d. 1548, Venedik - ö. 20 Ekim 1587, Poggio, Floransa yakınları), güzelliği ve entrikalarıyla ünlü Venedikli soylu kadın.

Ailesinin karşı çıkması üzerine evden kaçarak Pietro Buonaventuri adlı genç bir Floransalı ile evlendi. Kısa süre sonra I. Francesco de' Medici'nin metresi oldu. Önceleri gizli tuttuğu ilişkiyi, 1569'da kocasının öldürülmesinden sonra açıkça sürdürdü. İnanılmaz bir düzmecilikle kendine gebe süsü vererek halktan bir kadının bebeğini kendi oğluymuş gibi Francesco'ya sundu ve onunla evlenmeyi başardı (1578).

Bianca'nın davranışları ve entrikaları, Floransa sarayının, özellikle de Francesco'nun kardeşi nüfuzlu kardinal I. Ferdinando de' Medici'nin büyük tepkisini çekti. Poggio'da hastalanan Bianca ile Francesco bir gün arayla öldüler. Ferdinando'nun onayıyla zehirlenmiş olabilecekleri de öne sürülür.

Capena, İtalya'da, Etruria'nın güneyinde antik kent. Çoğunlukla Veii ve Falerii gibi antik Etrüsk kentleriyle birlikte anılır. Önceden büyük olasılıkla Veii'nin kolonisi olan Capena, Veii'nin düşmesinden sonra Roma egemenliğine geçmiştir.

Romalı kabilelerden Stellatine İÖ 367'de Capena topraklarında kurulmuştur. Roma Döneminden kalma yıkıntıların yanı sıra kent çevresindeki tepelerde özellikle İÖ 8. ve 7. yüzyıllara ait pek çok mezar bulunmuştur.

Capernaum bak. Kefernahum

Capet HANEDANI, ortaçağda asil feodal dönem boyunca Fransa'da hüküm süren (987-1328) hanedan. Karolenj imparatorluğunun

Verdun Antlaşması (843) ile üç bölünmesinden sonra iyice derinleşen parçalanma ve ademimerkezleşme koşullarından başlayarak, zamanla güçlerini genişletip pekiştiren Capet kralları, Fransız ulusal devletinin de temelini atmışlardır.

Bütün Capet kralları, Anjou ve Blois kontu Robert'in (ö. 866) soyundan gelir. Kontun, Capet adından çok Robert adıyla anılan iki oğlundan Eudes 888'de, I. Robert ise 922'de Frank tahtına çıktı. I. Robert'in oğlu Büyük Hugues, 936'da Karolenj hükümdarlığını yeniden kurduysa da, onun oğlu Hugues Capet(*) 987'de kral seçilerek Karolenjleri kesin olarak iktidardan uzaklaştırdı. Hugues Capet'den, çocuk yaşta tahta çıkan I. Jean'a değin babadan oğula hanedanı sürdüren 13 kral ile I. Jean'ın iki amcası V. Philippe ve IV. Charles (ö. 1328), Capet hanedanının "ana kolu"nu oluşturdu.

Ana koladan sonra hüküm süren 13 Capet kralı ise Valois soyundan geliyordu. Bunlardan yedisi, VI. Philippe'ten VIII. Charles'a değin babadan oğula tahta çıktı. Onları izleyen XIII. Louis'nin başlattığı Valois-Orléans soyunun Valois-Orléans-Angouleme kolu ise I. François'dan III. Henri'ye (ö. 1589) değin beş kral çıkardı. Bu soyun ardından da Bourbon Capet'leri dönemi başladı (bak. Bourbon hanedanı).

Merovenj döneminden başlayarak krallık topraklarının büyük bölümü soylu ailelere mirasla geçen mülk olarak dağıtılmış ve sonra geri alınmamış olduğundan, önceleri Hugues Capet'nin hükümdarlığı Paris çevresindeki kendi topraklarıyla sınırlıydı; krallığın geri kalan bölümü ise güçlü yerel derebeylerin elindeydi. Ama Hugues Capet'den sonra tahta çıkan krallar, denetimleri altındaki toprakları fetih ve veraset yoluyla ya da doğrudan kendilerine bağlı olmayan bölgeler üzerindeki süzerenlik haklarını ustaca kullanarak yavaş yavaş genişlettiler. Capetlerin yönetimi sırasında *parlement*'lar (yüksek mahkeme), *États Généraux* (Millet Meclisi) ve *bailli* (saraya bağlı yerel görevli) gibi Fransız monarşisinin temel yönetim kurumlarından çoğu yerleşmeye başladı.

Capetlerin en önemlilerinden biri "Frankların kralı" değil, "Fransa kralı" olarak hüküm süren (1180-1223) II. Philippe'ti (Auguste). Philippe, İngiltere'de hüküm süren Angevin hanedanının elinden, Fransa'nın batısında kurdıkları imparatorluğun büyük bölümünü aldı. Gene Capet krallarından IX. Louis'nin (Aziz Louis; hd 1226-70) adalete ve kutlu bir yaşam biçimine bağlılığı monarşinin saygınlığını büyük ölçüde artırdı.

Fransa krallarının dışında, Capet hanedanının ortaçağda hüküm süren öteki önemli kolları şunlardır: Burgonya dükliğini elinde tutan iki kol (1032-1361 ve 1363-1477); Bretanya dükliğünde hüküm süren Capet kökenli Dreux hanedanı (1213-1488); Courtenay soyundan Capet kökenli üç Konstantinopolis (İstanbul) imparatoru (1216-61); hükümdarlıkları tartışmalı çeşitli Artois kontları (1237 sonrasında); Napoli kral ve kraliçeleri (1266-1435) ile Macaristan kralları (1310-82) çıkaran Capet kökenli birinci Anjou hanedanı; üç tane Navarre kralı (1328-1425) çıkaran Evreux hanedanı; beş tane Provence kontu (1382-1481) çıkaran Capet kökenli ikinci Anjou hanedanı.

Capgrave, John (d. 21 Nisan 1393, Lynn, Norfolk - ö. 12 Ağustos 1464, Lynn, İngiltere), tarihçi ve ilahiyatçı. Azizlerin yaşamöykülerini yazmış, *Life of St. Katherine*'de (Azize Katherine'in Yaşamı) çarpıcı ve güçlü bir tartışma üslubu ile canlı bir manzum biçim sergilemiştir. Yapıtları dö-

neminin edebi zevklerini ve koşullarını çok iyi yansıtır.

Rahip olduktan sonra Oxford Üniversitesi'nde ilahiyat dersleri veren Capgrave, daha sonra Lynn'deki Augustinusçu Keşişler tarikatına (bak. Augustinusçu tarikatlar) katıldı ve büyük olasılıkla başrahip oldu. Tarikatın İngiltere'deki önderliğini yapan Capgrave'in, bir ya da daha çok kez Roma'ya gittiği anlaşılmaktadır. Capgrave'in Roma izlenimlerini anlattığı *Solace of Pilgrims* (Seyyahların Avuntusu) adlı kitabı 1911'de C. A. Mills tarafından derlenmiştir.

Kitabı Mukaddes yorumları, konuşmalar, vaazlar, risaleler ve azizlerin yaşamöykülerinden oluşan ilahiyat alanındaki yapıtlarının çoğunun, başka yazarlardan yaptığı derlemeler ya da serbest çeviriler olduğu sanılmaktadır. VI. Henry'ye adadığı tarih kitabının fazla tarihsel değeri yoktur, ama bitiremediği *Chronicle of England* (İngiltere Vakayinamesi) adlı yapıtının ikinci bölümü ilginçtir. İngilizce şiir ya da düzyazı biçiminde bazı azizlerin yaşamöykülerini yazmıştır ama İngiliz azizlerinin yaşamöykülerinden oluşan ve 16. yüzyılda Capgrave'e atfedilen *Nova Legenda Angliae* (Yeni İngiliz Efsaneleri) adlı dev Latince yapıtın yazarı değildir. Capgrave bu yapıtı ancak derlemiş olabilir.

capitán general, Amerika'daki İspanyol sömürgelerinde genel valiliğe (*virrey*) bağlı yönetici. *Capitán general*'lere bağlı bölgeler, yabancı istilasının ya da Yerli saldırılarının ciddi tehdidi altındaydı. *Capitán general*'ler, bağlı bulundukları genel valinin itibarı yetki alanına girmekle birlikte, gerek özel askeri sorumlulukları, gerek topraklarının genel valilik merkezine uzaklığı nedeniyle zamanla fiilen genel vali konumunu kazandılar. Hem kralla, hem Madrid'deki Batı Hint Adaları Konseyi ile doğrudan ilişkileri vardı. Genel valilikleri oluşturan il birimlerinin valileri gibi *capitán general*'ler de kendi bölgelerinin *audiencia*'sına (mahkeme) başkanlık ederlerdi; ama hukuk eğitimi görmemişlerse bu kurumun bütünüyle yargı alanına giren işlevlerine karışmazlardı.

İlk *capitán general*, Venezuela kıyılarını içine alan Santo Domingo'da göreve başladı (1540). 1560'ta Guatemala'da göreve başlayan *capitán general* in yetki alanı Orta Amerika'yı kapsıyordu. Kısa süre sonra, bugünkü Kolombiya ile Ekvador'u kapsayan Yeni Granada bir *capitán general*'e bağlandı; 1739'da bu bölge genel valilik olunca Venezuela'yı da içine aldı. *Capitán general*'lerin genel valilerin yetki alanından bağımsızlaşmasının daha da belirginleştiği 18. yüzyılda sömürgeler yeniden örgütlenirken üç yeni bölge daha *capitán general*'lere bağlandı: Küba (1764; Fransa'dan 1763'te alınan Louisiana'yı da kapsıyordu), Venezuela (1777) ve Şili (1778).

Capitán general sistemi Portekizlilerce de kendi sömürgelerinde, özellikle Brezilya'da uygulandı. Brezilya'da *capitán general* yetkisini taşıyan kişilere *donatario*(*) adı verilir.

Capitano, commedia dell'arte'nin(*) en eski tiplerinden. Gösterişçi, ama korkak asker tipinin örneği idi ve Latin komedyasının palavracı askeri Miles Gloriosus(*) tipinden türetilmişti. Pek sevilmeyen bir karakter olan Capitano, başlangıçta 16. yüzyıl İtalya'sını istila eden Fransız ve İspanyol paralı askerlerinin bir parodisi olarak ortaya çıktı. Zenginlik, askerlik ve aşka ilişkin yüksekte atığı başarı iddiaları, genellikle uşağının yaptığı ve yalnızca seyircinin duyduğu muzipçe açıklamalarla yalanlanırdı. 17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Capitano siyasal özelliklerinin çoğunu yitir-

miş, yalnızca abartarak kendini öven bir tip haline gelmişti.

Değişik oyuncuların yorumlamasında Capitano çeşitli adlar aldı. 16. yüzyıl sonlarında "Capitano Mattamoros" (Magniplere Ölüm Komutanı) olarak adlandırılıyor. kocaman kolalı bir yakayla kuş tüylü geniş bir şapka ve konçları dilimli çizmeler giyiyordu. Ten rengi maskesinde kocaman çıkıntılı bir burun vardı. Daha sonra bir başka *commedia dell'arte* oyuncusu "Capitano Spavento della Valle Inferno" (Cehennem Vadisinin Korkulu Komutanı) tipini yarattı. "Capitano Cocodrillo" "Capitano Rodomante" ve "Capitano Rinoceronte" öteki adlarından bazılarıdır.

capitis deminutio (Latince "başın eksilmesi"), Roma hukukunda, bir kimsenin kişisel statüsündeki olumsuz değişme. Bazı konularda hukuki ehliyetin yitirilmesi sonucunu doğuran durumları belirtmek için kullanılırdı. Bu gibi durumların en önemlisi *capitis deminutio maxima* denen hukuki ehliyetin en aşırı ölçüde yitirilmesi idi. Bu, bir kimsenin özgürlük statüsünü de (*status libertatis*) yitirmesi demekti. Özgürlük statüsünü yitiren kimse, yurttaşlık ve aile gibi öteki statüleri de yitirmiş sayılır ve köle durumuna düşerdi. Kişinin hukuki durumundaki gerilemenin bir başka biçimi *capitis deminutio media* denen yalnızca yurttaşlık ve aile statülerinin yitirilmesi sonucunu yaratan durumdu. Bu durumda kişi özgürlük statüsünü koruduğu için köle durumuna düşmez, ama artık Roma yurttaşı da (*civis romanus*) sayılmazdı. *Capitis deminutio minima* ise özgürlük ve yurttaşlık statülerini koruyan bir kimsenin aile değiştirme ya da ailesinden çıkma yoluyla aile statüsünü (*status familiae*) yitirmesi demekti. Bu gibi kimseler aile hukukundan doğan hak ve yetkilerden yoksun kalırlardı.

Capito, Wolfgang Fabricius, asıl adı WOLFGANG KÖPFEL (d. 1478, Hagenau, Alsace - ö. 4 Kasım 1541, Strassburg), Katolik papazyken Strassburg'daki Reform hareketinin önderleri arasında giren hümanist.

Almanya'nın Ingolstadt ve Freiburg üniversitelerinde öğrenim gördü. 1512'de Bruchsal piskoposluk bölgesinde vaiz oldu. Burada geleceğin Reformcuları Johannes Huzzen ve Conrad Pellicanus ile tanıştı. 1515'te İsviçre'nin Basel kentine katedral vaizi olarak atandı. Basel Üniversitesi'nde ders verirken ünlü hümanist Desiderius Erasmus ve İsviçre'deki Reform hareketinin önderi Huldrych Zwingli ile tanıştı.

Mainz elektör-başpiskoposu Albrecht'in kararıyla 1519'da katedral vaizi (sonradan piskopos vekili) olarak Mainz'e çağırılması Capito'yu derinden sarstı. Kırgınlığının etkisiyle Wittenberg'de iki kez Martin Luther'i ziyaret etti. 1523'te artık bütünüyle Reform'a inanmıştı. Mainz'daki görevinden istifa ederek Strassburg'a gitti ve Alman Protestanlarından Martin Bucer'le işbirliğine girdi. Strassburg'da ve Almanya'nın güneyinde Reform'un yaygınlaşması, önde gelen Alman, Fransız ve İsviçreli Protestan rahiplerin desteklenmesi için çalıştı. 1530'da Bucer ile birlikte, Augsburg İtikatnamesi dolayısıyla Zwingli ile Luther arasında ortaya çıkan ayrılıkları uzlaştırma amacıyla yeni bir itikatname (*Confessio Tetrapolitana*) kaleme aldı.

Capito, Reform hareketinin radikal kanadını oluşturan Anabaptistlere ve Strassburg'da Reform hareketini zorlaştıran öteki muhaliflere, 1534'e değin dostça davrandı;

ancak o tarihten sonra bu kesimlere karşı kesin tutum aldı. En önemli yapıtı ağırlıklı olarak kilise disiplini ve papazlık eğitimi sağlayan, adını 1532'de İsviçre'nin Bern kentinde toplanan sinoddan alan *Berner Synodus*'tur. Birkaç önemli sinoda etkin biçimde katılan Capito, Regensburg Konferansı'ndan dönerken vebadan öldü. O. E. Strasser'in *La pensée théologique de Wolfgang Capiton dans les dernières années de sa vie* (Yaşamının Son Yıllarında Wolfgang Capiton'un İlahiyat Düşüncesi) adlı kitabı 1938'de yayımlanmıştır.

Capitol, ABD'nin başkenti Washington, D.C.'de Kongre'nin toplantı yeri. Ülkenin en ünlü simgelerinden biridir. Pennsylvania Caddesi'nin kuzeybatıda Constitution, güneydoğuda ise Independence caddeleriyle kesiştiği yerdedir. Üzerinde bulunduğu tepe Capitol Hill olarak adlandırılır. Batısında Mall gezinti alanı, doğusunda Yüksek Mahkeme ile Kongre Kitaplığı bulunur. Kongre'ye (Temsilciler Meclisi ve Senato) bağlı pek çok resmi bina Capitol'un kuzeyinde ve güneyinde yer alır. Yüksek Mahkeme, 1935'te kendi binasına geçene değin Capitol'de toplanmıştır.

Capitol'un tasarımı için 1792'de açılan yarışmayı, bir süredir Philadelphia'da yaşayan Batı Hint Adaları kökenli doktor William Thornton kazandı. Çok yönlü bir kişi olan Thornton'un hiç mimarlık deneyimi yoktu. Capitol'un temelini 18 Eylül 1793'te George Washington attı. Thornton'un yapı teknolojisi konusunda hiç bilgisi olmadığı için, inşaatın denetimi başlangıçta yarışma ikincisi Stephen Hallet'a verildi. Ama Thornton'un planlarını fazlasıyla değiştirmeye kalkıştığı için, Hallet'in yerine, Beyaz Saray'ın da tasarımını yapmış olan mimar James Hoban getirildi. Yapının önce kuzey kanadı tamamlandı; Kongre Kasım 1800'den sonra burada toplanmaya başladı.

Thomas Jefferson'un 1803'te Kamu Yapıları Müfettişliği'ne atadığı Benjamin Latrobe'un görevleri arasında Capitol inşaatının tamamlanması da vardı. Latrobe, Thornton'un dış cephe tasarımını olduğu gibi uygulamayı sürdürdüyse de, iç mekânlarda kendi planlarını kullandı. Latrobe'un tasarıma eklediği belki de en ünlü öğeler, sütun yapıları ve mısır koçanı biçimindeki sütun başlıkları oldu. Yapının güney kanadı da 1807'de tamamlandı. 1814'te İngilizler binayı yaktı. Savaşın sonra Latrobe yapının onarımına giriştiyse de 1817'de görevinden ayrıldı; Boston'ın önde gelen mimarlarından Charles Bulfinch onun yerine geçti. 1830'a değin Bulfinch, Thornton'un özgün tasarımına bağlı kalarak iki kanadı birleştirdi ve ilk kubbeyi inşa etti. Philadelphia mimar Thomas Ustick Walter, 1850'de kanatları genişletmek için Kongre'nin açtığı yarışmayı kazandı. 1857'de Temsilciler Meclisi'nin, iki yıl sonra da Senato'nun genişletilmesi tamamlandı. Walter ayrıca Michelangelo'nun Roma'daki San Pietro Bazilikası için yaptığı kubbeden esinlenerek 87 m yüksekliğindeki dökme demir kubbeyi tasarladı. Lincoln'un ısrarıyla, bir ulusal dayanışma simgesi olarak, İç Savaş sırasında da kubbenin yapımına ara verilmedi. Thomas Crawford'un "Özgürlük" adlı 6 m'lik tunç heykeli en tepedeki kubbecik üzerine 2 Aralık 1863'te yerleştirildi. Merkez ısıtma sistemi, elektrik donanımı, asansör düzeni gibi modernleştirmeye yönelik düzenlemelerin dışında yaklaşık bir yüzyıl boyunca yapıda hiçbir önemli mimari değişiklik ya da eklemeye gidilmedi. 1959-60'ta doğu cephesi J. George Stewart'ın gözetiminde 10 m genişletildi. 53 hektarlık bir park içinde yer alan, 218 m uzunluğunda ve 107 m genişliğindeki yapının 540 odası vardır.

Capitol Reef Ulusal Parkı, ABD'de, Utah eyaletinin ortagüney kesiminde ulusal park. Torrey'nin hemen doğusunda yer alır. 1937'de ulusal anıt olarak düzenlenmiş, 1971'de ulusal parka dönüştürülmüştür. Yüzölçümü 979 km²'dir. Water Pocket kıvrımının batı kıyısında 32 km boyunca uzanan, renkli kumtaşlarından oluşmuş, çıkıntılı büyük bir yardan oluşur. Fremont Irmağı ile kolları Sulphur ve Pleasant, 300 m'den derin kanyonlar açarak kayalığı aşar. Parkın "Capitol Mercan Kayalıkları" anlamına gelen adı, kule biçimindeki doruklarının eski yerbilimcilere mercan kayalıklarını anımsatmasından, kubbeimsi oluşumlarının da Washington, D.C.'deki ünlü Capitol'un kubbesini andırmasından kaynaklanmıştır. Düzgün yan duvarları, Kolomb öncesi dönemden kalma resimlerle kaplıdır. Seyrek, çölümsü bir bitki örtüsü olan parkın eğimli yamaçlarında fıstık çamı ve ardıç, su boylarında ise kavak ağaçları bulunur. Park alanında çok sayıda keler türü, ayrıca geyik, tilki, vaşak ve oklukirpiller ile küçük kemirici hayvanlar yaşar.

Capitolino Müzesi, Roma kentinde, Capitolino Tepesinde, birçok sanat galerisinden oluşan müze kompleksi. 1471'de Papa IV. Sixtus'un bağışladığı, antik harabelerden çıkarılmış heykellerle oluşturuldu. Onu izleyen papaların armağanlarıyla ve 1870'ten sonra da Roma kentine ait arkeolojik kazı alanlarında ele geçen yapıtların katılmasıyla büyüdü. Tasarımını 1536'da Michelangelo'nun yaptığı Capitolino Müzesi 1603'e doğru bitirildi, 1734'te de halka açıldı. Müze, Capitolino Tepesinin doğu yamaçlarından Roma Forumu'nun tümüne egemen bir konumdadır. İÖ 78'de yapılmış olan *tabularium*'un (arşiv yapısı) ön yüzünün etkileyici kalıntıları da buradadır. Gene aynı tepe üstündeki Palazzo dei Conservatori (1546-68) adlı yapı da Michelangelo'nun bir tasarımı üzerine inşa edilmiştir. Müzenin bahçesiyle birinci katında Antik Çağ heykelleri sergilenmektedir. İkinci katta, 1749'da Papa XIV. Benedictus'un kurduğu ve 14 - 17. yüzyıllar arasında yaşamış Avrupalı ustaların değerli tablolarının yer aldığı Capitolino Resim Galerisi bulunmaktadır. Palazzo dei Conservatori'nin güney cephesine bitişik Caffarelli Sarayı 1580'de yapılmış ve 1918 öncesinde bir süre Alman Büyükelçiliği olarak kullanılmıştır. Yeni Müze adlı binada da daha önce çeşitli belediye koleksiyonlarında bulunan antik yapıtlar yer almaktadır.

Capiz, Filipinler'de, Panay Adasının kuzey kesiminde eyalet. Kuzeyindeki Sibuyan Denizi kıyısında Sapien ve Pilar koyları bulunur. Yüzölçümü 2.633 km²'dir. Filipinler'in en zengin eyaletlerinden biridir. Pirinç ürününün fazlası, Capiz'den Panay'ın batı kesimine ve öteki komşu adalara sevkedilir. Şeker kamışı da önemli bir gelir kaynağıdır. Kuzey kesiminde kıyı balıkçılığı ve yapay göllerde balık yetiştiriciliği en önemli ekonomik etkinliği oluşturur. Yönetim merkezi Roxas, kent tüzel kimliği kazanmış adalar arası bir limandır. Öteki yerleşmeler arasında Tapaz, Pontevedra ve Pilar sayılabilir. Dimalay çevresindeki topraklar, doğal taş köprüsüyle ve mağaralarıyla ünlüdür. Halkın hemen tümünün ana dili Hiligaynon'dur. Nüfus (1980) 492.231.

Capodimonte porseleni, Napoli kralı Don Carlos tarafından 1743'te Capodimonte sa-

rayında kurulan atölyede üretilen yumuşak hamurlu porselen. Capodimonte porseleni, Don Carlos'un oğlu Ferdinando'nun 1771'de kurduğu ve 1806'ya değin işleyen Napoli'deki kraliyet atölyesinin ürünlerinden farklıydı. Capodimonte atölyesinin baştasarımcısı Guiseppe Gricci, başressamları da J.S Fischer ve Luigi Restile idi.

Yumuşak hamurlu Capodimonte porseleni parlak sırta kaplı ve çoğunlukla beyaz olurdu; ancak bazen hafifçe renklendirilirdi. İlk zamanlarda ürünler (örn. Rokoko entifiye kutuları, baston sapları, çorba kâseleri, çay takımları vb) yıllık fuarlarda satışa çıkarılırdı. En çok rastlanan bezemeler savaş sahneleri, kır ve deniz manzaraları, çeşitli figürler ve aşk tanrısı *cupid*'lerdi. Bunlar kırmızı, mavi, menekşe ya da siyah renklerden yalnızca bir tanesi ile (monokrom) boyanır, zaman zaman Meissen porseleninin etkisiyle turkuvaz renkli zemin de kullanılırdı. Mitolojik, dinsel ya da rustik

Çin tarzı bezemeli Capodimonte porseleninden bardak, y. 1755; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

temalardan yola çıkarak Gricci'nin tasarladığı tek ya da grup halinde birçok biblo da vardır. Bunlar arasında bulunan *commedia dell'arte* karakterlerinden bir dizi, yumuşak renklerin ve altın yaldızın ölçülü biçimde kullanılmasıyla dikkati çeker. Ama Capodimonte atölyesinin dekorasyon alanındaki başarıyı, Portici'de Kraliyet Villası'nda düzenlenmişken 1805'te Capodimonte Sarayı'na taşınan rokoko üslubundaki Porselen Oda'dır. 1757-59 arasında yapılan oda II. Dünya Savaşı'nda tahrip olan bir avize dışında, bugün eksiksiz durumdadır. Kapısıyla beş tane aynadan başka duvarları baştan başa porselen levhalarla kaplanmış, vazolarla, bol yaldızlı ve renkli Çin tarzı kabartmalarla bezenmiş bu odayı Gricci ile Fischer tasarlamışlardır.

Kabartma ya da resim halinde mitolojik sahnelerle süslenen fincan, fincan tabağı ve benzeri dekoratif eşya yalnızca Capodimonte'de değil, Doccia'daki atölyede de üretilmişti. Bourbonların arması olan beyaz zambak örgesi fabrikanın markası olmakla birlikte, çok fazla kullanılmamıştı.

Don Carlos 1759'da III. Carlos adıyla İspanya tahtına çıkınca Capodimonte'deki ustaları, kalıpları, modelleri hatta malzeme-yi Madrid dışındaki Buen Retiro'ya götürerek Napoli'deki atölyenin orada devam etmesini sağladı. Beyaz zambak örgesinin burada da marka olarak kullanılması, geç dönem Capodimonte porselenleri ile erken

dönem Buen Retiro porselenlerini birbirinden ayırmayı zorlaştırdı. Ama Capodimonte'deki kalite düzeyi İspanya'da uzun süre korunamadı. Bu atölyede gerçekleştirilen işlerden ilk ikisi, büyük harcamalar karşılığında Arajues (Gricci yönetiminde) ve Madrid saraylarındaki porselen odaların rokokò üslubundaki dekorasyonuydu. Buradaki eşya arasında çeşitli figürlerle çevrelenmiş bir porselen saatle, yükseklikleri 1,8 m'yi geçen ve porselenden çiçeklerle dolu vazolar da görülür. Buen Retiro işlerinin başka görkemli örnekleri de tavan süsleri ve aynalardır. Bu kadar gösterişli olmayan başka Buen Retiro porselenleri de vardır. Bunlar parlak ve yumuşak renkleri, yerinde kullanılmış yaldızlarıyla 16. Louis üslubunun İspanya'daki bir çeşitlemesi gibidir.

Buen Retiro porseleni, III. Carlos'un 1788'de ölümünden az öncesine değin, yalnızca İspanya sarayı için üretilirdi. 1803'ten sonra atölyeyi yöneten Bartolome Sureda, eski yumuşak porselen hamurunun yerine daha düşük kaliteli sert bir hamur getirince, süs eşyasından çok, yararlı kullanım eşyası üretilmeye başladı. Yanmada Savaşı'nda Fransızların 1808'de kaleye dönüştürdükleri fabrikayı, İngilizler 1812'de yıktılar. Ama 1817'de La Moncloa'da yeniden başlayan üretim, 1850'ye değin sürdürüldü.

Capodimonte Ulusal Müzesi ve Galerisi, Napoli'de 18. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş olan Capodimonte Sarayı'ndaki sanat müzesi. Bourbon hanedanından Napoli kralı Don Carlos'un (sonradan İspanya kralı III. Carlos) özel koleksiyonları müzenin çekirdeğini oluşturmuştur.

Müze, İtalyan resminin 13 ve 17. yüzyıllar arasındaki dönemine ait örneklerin yanı sıra silahlar, zırhlar, altın ve gümüş işleri ve içlerinde Capodimonte porselenlerinin de bulunduğu başka dekoratif sanat yapıtları vardır. Müze, 19. Yüzyıl Galerisi ve Ulusal Galeri adlı bölümlerden oluşur.

Capodistria (Slovenya) bak. Koper

capoeira, Brezilya'nın kuzeydoğu kesiminde sevilen bir halk dansı. Angolalı kölelerin Brezilya'ya getirdiği *capoeira*, başlangıçta ölümcül bir spordur. Katılanlar, genellikle ayak bileklerine keskin bıçaklar bağlar, bacaklarını yüksekte savurarak saldırır, takla atar, hasımlarının diz, baş, kasık ve midelerinden kıl payı bir uzaklıktan geçerler. Esneklik ve hızlı hareket yeteneği kas gücünden daha önemliydi. Günümüzdeki dans da aynı seri, zarif hareketler yapılır; genellikle iki erkek karşı karşıya gelerek *berimbau*'nın (yay çalgısı) ritmine uygun "dövüş" ve savunma hareketlerini taklit ederler. Bahia ve Rio de Janeiro'da dansçıları eğiten kulüpler vardır.

Capone, Al, tam adı ALPHONSE CAPONE, SCARFACE (Yaralı Yüz) olarak da bilinir (d. 17 Ocak 1899, Brooklyn, New York - ö. 25 Ocak 1947, Palm Island, Florida, ABD), ABD'nin en ünlü gangsteri.

Capone'un ailesi 1893'te Napoli'den ABD'ye göç etmişti. Dokuz kardeşin dördüncüsü olan Al, Brooklyn'deki okulundan dördüncü sınıfta ayrıldı ve aralarında Johnny Torrio'nun(*) da bulunduğu kenar mahalle gençlerinin kurduğu çeteye katıldı. Bir genelevdeki kavga sırasında sol yanağı bıçak ya da jilette yaralandı. Bu nedenle "Scarface" lakabıyla anılır oldu.

Torrio, 1910'da New York'tan Chicago'ya taşınarak büyük çaplı bir genelev işletmeciliğinin başına geçti, 1919'da Capone'u yanına aldırdı. Söylentiye göre Capone, Torrio'nun patronu Büyük Jim Colossimo'yu öldürerek Torrio'nun onun yerine geçmesini sağladı. 1920'de içki yasağının başlamasıyla birlikte, büyük servetler getiren yeni içki kaçakçılığı operasyonları başladı. Torrio'nun 1925'te işi bırakması üzerine Capone, Chicago'nun yeraltı dünyasının patronu oldu. Kumar, fuhuş ve içki kaçakçılığı işindeki rakiplerini ve rakip çeteleri silah zoruyla susturarak denetim alanını genişletti. 1927'de servetinin 100 milyon dolara yaklaştığı sanılıyordu. Capone'un çok kan döktüğü olayların en ünlüsü 14 Şubat 1929'da kentlin kuzey yakasındaki bir garajda Bugs Moran çetesinin makineli tüfekle tarandığı Saint Valentine Katliamı'dır(*).

Haziran 1931'de vergi kaçırma suçundan Capone aleyhinde dava açıldı. Ekimde yargılanan Capone suçlu bulunarak 11 yıl hapis ve 80 bin dolar tutarında para cezası ile mahkeme masraflarını ödemeye mahkûm edildi. Mayıs 1932'de Atlanta cezaevine girdi; Ağustos 1934'te yeni yapılan Alcatraz cezaevine nakledildi. Kasım 1939'da genel parezi (frenginin ileri bir aşaması) dolayısıyla sağlığının kötüleşmesi yüzünden tahliye edilerek Baltimore'da bir hastaneye yattı. Daha sonraları Florida'daki malikânesine çekildi, 1947'de burada güçsüz bir manzervi olarak öldü.

Caporetto Çarpışması, I. Dünya Savaşı sırasında, Trieste'nin kuzeybatısında Isonzo Cephesi'nde Avusturya-Alman saldırısı karşısında İtalyan birliklerinin uğradığı bozgun (24 Ekim 1917). İtalya ve Avusturya kuvvetleri iki buçuk yıldır Isonzo Cephesi'nde sıkışmış durumdaydı. Avusturya ve Alman birliklerinin başarıyla ilerlemesi karşısında, savaştan yorulmuş ve yılmış 600 bini aşkın İtalyan askeri ya kaçtı ya da teslim oldu. İtalyan ordusu Isonzo Cephesi'nin 110 km ötesinde Venedik yakınlarındaki Piave Irmağında 7 Kasım'da yeni bir cephe kurana değin, tam bir bozgun tehdiyle karşı karşıya kaldı.

Yenilgi, İtalya'nın müttefikleri Fransa ile İngiltere'nin takviye göndermesini ve sonunda İtilaf Devletleri'nin savaş çabalarını birleştirmek üzere bir Yüksek Savaş Konseyi kurulmasını gerekli kıldı. İtalya'da da askeri komuta düzeyinde değişiklikler yapılarak yurt içi cepheyi yeniden düzenleyecek yeni bir bakanlık kuruldu.

Capote, Truman, asıl adı TRUMAN STRECKFUS PERSONS (d. 30 Eylül 1924, New Orleans - ö. 25 Ağustos 1984, Los Angeles), ABD'li romancı, öykü ve oyun yazarı. İlk yapıtları gotik Güney geleneğinin uzantısı niteliğindedir. Daha sonra, özellikle *In Cold Blood*'da (1966; *Soğukkanlılar*, 1966) gazeteci üslubuna yakın bir anlatım benimsemiştir. Kurgudan çok gerçeğe dayandığını söylediği bu yapıtta, Kansas'ta iki ruh hastasının işlediği bir dizi cinayeti anlatır.

Küçükken anne ve babası ayrıldığı için, çocukluğunu Louisiana ve Alabama'nın küçük kasabalarında, yaşlı akrabaların yanında geçirdi. Bu dönemi ile ilgili iki kısa otobiyografik yapıtı vardır: "A Christmas Memory" (1966; *Bir Noel Anısı*, 1990) ve "Thanksgiving Visitor" (1969; *Şükran Günü Ziyaretçisi*). Daha sonra annesi ve üvey babası ile Connecticut'ın Millbrook kentinde yaşamaya başladı ve öğrenimini Greenwich High School'da tamamladı. Soyadına da üvey babası Joseph Garcia Capote'tarı aldı.

1946'da "Shut A Final Door" adlı öyküsüyle O. Henry Ödülü'nü kazandı. Bunu ve gene sevgisi, yalnız insanları anlattığı başka öykülerini sonradan *A Tree of Night* (1949; *Gece Ağacı*, 1954, 1989) adlı yapıtta topladı. İlk romanı *Other Voices, Other Rooms* (1948; *Başka Sesler Başka Odalar*, 1991) ile de umut veren genç bir yazar olarak büyük ilgi gördü. Roman, karabasan benzer bir çöküş yaşayan Goney topluluğunda babasını ve kendi kimliğini arayan 13 yaşındaki bir çocuğun öyküsüdür.

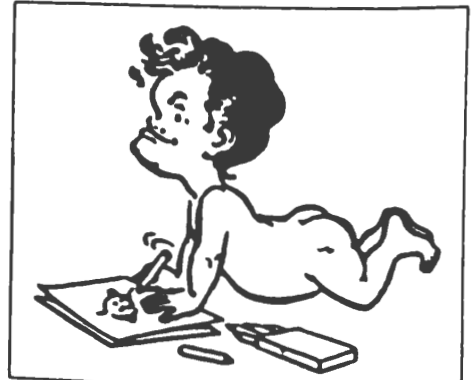
The Grass Harp'ta (1951, *Çimen Türküsü*, 1954, 1983) ise, topluma uyum göstermeyi reddeden masum insanları anlatır; bu insanlar zaman zaman yaşamdan kaçmak için ağaç tepesinde kurulmuş bir evde yaşar ve yenilenmiş olarak gerçek yaşama donerler. Roman daha sonra sahneye uyarlandı. Capote 1954'te, besteci Harold Arlen ile birlikte Batı Hint Adaları'ndaki bir genelevde geçen *The House of Flowers* (Çiçek Evi) adlı müzikali yazdı. Ayrıca John Huston'un yönettiği *Beat The Devil* (1954, *Sarışın Şeytan*) adlı film ve Henry James'in *The Turn of the Screw* (Yürek Burgusu) oyunundan *The Innocents* (1961; *Masumlar*) adıyla uyarlanan filmin senaryolarını yazdı. Gezi izlenimlerini ise *Local Color* (1950; *Yerel Renk*) adlı yapıtta yayımladı.

Gershwin'in *Porgy and Bess*'i SSCB'de sahnelendiği sırada turneye katılması *Muses Are Heard* (1956; *Esin Penleri Duyuluyor*) adlı yapıtına yol açtı. *Breakfast at Tiffany's* (1958; *Tiffany'de Kahvaltı*, 1966) delidolu, genç bir Manhattan'lı fahişenin öyküsüyü. Yapıtı 1961'de filme alındı.

Gazeteciliğe ve ünlü kişilere karşı gittikçe artan ilgisi bir grup ünlüyü konu alan *Observations* (Richard Avedon'un fotoğraflarıyla, 1959; *Gözlemler*) adlı yapıtında açık biçimde görülür. *The Dogs Bark* (1973; *Köpekler Havlıyor*) 30 yıllık bir yaşam dilimine yayılan denemeler ve kısa yaşam-öykülerinden oluşur. *Music For Chameleons* (1980; *Bukalemunlar İçin Müzik*, 1990) ise hem kurmaca, hem olgulara dayanan yazıları kapsar. En yetkin yapıtı olarak değerlendirdiği *Answered Prayers*'dan (Kabul Olan Dualar) seçme bölümler 1975'te *Esquire* dergisinde yayımlanmaya başladı, ama ölümü üzerine yayın tamamlanamadı. Türkçede ayrıca, *Para Dolu Damacana*, *Bir Öykü* (1975) adlı yapıtı yayımlanmıştır.

Capp, Al, asıl adı ALFRED GERALD CAPLIN (d. 28 Eylül 1909, New Haven, Connecticut - ö. 5 Kasım 1979, New Haven, ABD), "Li'l Abner" (*Hoş Memo*) adlı çizgi romanın yaratıcısı ABD'li karikatürcü.

Boston Güzel Sanatlar Okulu ile Philadelphia'daki Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'nde peyzaj mimarisi öğrenimi gördü. 1933'te "Joe Palooka"nın yaratıcısı Ham Fisher'in asistanı oldu. "Li'l Abner" ilk kez 1934'te *New York Mirror*'da yayımlandı. Mizah ağırlıklı olan bu çizgi

Kendi çizgileriyle Al Capp
Ana Yayıncılık Arşivi

roman, ABD'de Dogpatch (Köpekköy) adlı kurmaca bir orman köyünün insanlarını konu alır. Başlıca kahramanları, kaba saba, acemi ve utangaç bir genç olan Li'l Abner (Hoş Memo), 17 yıl süren bir kovalamadan sonra Li'l Abner'i elde eden inatçı genç kız Daisy Mae (Gülpembe) ve piposu ağzından düşmeyen Mammy Yokum'dur (Boncuk Ana). Ayrıca başka toplumsal tipler de karikatürleştirilmiştir. Yayımlı, 1977'de Capp çizirliği bırakana değin süren "Li'l Abner" Türkiye'de de uzun yıllar çeşitli günlük gazetelerde yayımlanmıştır.

Capparales, ikiyeenklilerden(*), 8 familyayı, 427 cinsi ve 4 bin kadar türü içeren takım. Bu takımın en bilinen türleri kapsayan en kalabalık iki familyası gebreotugiller (*Capparaceae*) ile turpgillerdir (*Brassicaceae*).

Geniş bir dağılım gösteren turpgiller familyasının anayurdu Kuzey Amerika'nın ılıman ve arktik bölgeleridir. Bu familya üyelerinin çoğu bir yıllık ya da çok yıllık otsu bitkilerdir. Şalgam (*Brassica rapa*) ve turp (*Raphanus sativus*) gibi sebze olarak değerlendirilen bitkileri içeren turpgiller, ekonomik önemi olan bir familyadır. Kara lahana, lahana, karnabahar, alabaş lahana, brokkoli ve Brüksel lahanası, *Brassica oleracea* türünün çeşitleridir. Kara hardal (*Brassica nigra*) sofras hardalı yapımında kullanılır. Ayrıca, bahçeşebboyu (*Matthiola incana*), kuduzotu (*Lobularia maritima*) ve İberya (*Iberis*) türleri de süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Gebreotugiller familyasının *Capparis*, *Cleome* ve *Crateva* cinsleri tropiklerin yerli bitkileridir. Afrika, Avustralya, Asya ve Yenidünya'da yetişen cinsleri de vardır.

Gebreotugillerin ekonomik değeri azdır. Gebreotu ve kebere olarak da bilinen kapari (*Capparis spinosa*) türünün çiçek tomurcuklarından turşu yapılır; *C. decidua*'nın tomurcukları sebze olarak yenir, *Capparis zeylandica* ve *Cleome icosandra* türlerinin meyve ve tohumlarından ise çeşitli köri ler hazırlanır.

Capparales takımının bazı üyelerinde eşeysiz üreme görülürse de, temel üreme biçimi eşeylidir. Gebreotugiller ile turpgillerin çiçekleri genellikle salıkmı oluşturur. Takım-daki daha küçük familyaların çiçekleri ise yaprakların koltuğunda ve gövdede tek tek açar.

Çiçekler erdişidir (aynı çiçekte hem erkek-organ, hem dişiorgan bulunur); erkekorganların sayısı az ya da çok olabilir; yumurtalık iki ya da daha fazla meyveyaprağı (karpel) içerir. Tozlaşma ve döllenmeyi izleyen süreçte tohumlaşığı tohuma, yumurtalık da meyveye döner.

Capponi, Gino, Marki (d. 13 Eylül 1792, Floransa - ö. 3 Şubat 1876, Floransa), Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketini büyük ölçüde etkileyen tarihçi ve devlet adamı, Toscana'da liberalizmin önderi. Floransa'daki salonu, uzun süre Avrupa'nın önde gelen liberal düşünürlerinin uğrağı olmuştur.

Capponi'nin kurduğu dergilerden *L'Antologia* (1821), *The Edinburgh Review*'dan esinleniyordu. 1839'da da *Archivio storico italiano*'yu yayımlamaya başlayan Capponi 1840'ta görme yetisini bütünüyle yitirmişti. Ama hareketli siyasal yaşamını sürdürdü, yıllardır önerdiği liberal hükümetin gerçekleşmesi için çaba harcadı. Capponi'ye büyük değer veren Toscana kralı II. Leopoldo, onu önce devlet danışmanlığına (1847), ardından da başbakanlığa (1848) getirdi. Capponi, Leopoldo'dan liberal bir anayasa

koparabilmek için uzun bir mücadele verdikten sonra bu amacına ulaştı. 1859'da Toscana meclisine senatör olarak girdi. Sardinya-Piemonte kralı Vittorio Emanuele'nin Toscana'yı ilhakından sonra, 1860'ta yeni kurulan İtalya Krallığı'nda senatörlüğe atandı. Ama sağlığının bozulması Senato'daki yerini almasına engel oldu. Son yıllarını *Storia della repubblica di Firenze* (1875; Floransa Cumhuriyeti Tarihi) adlı büyük yapıtını yazmakla geçirdi.

Capra, Frank (d. 18 Mayıs 1897, Palermo, Sicilya - ö. 3 Eylül 1991, La Quinta, California, ABD), İtalyan asıllı ABD'li sinema yönetmeni. 1930'larda çektiği, yergi öğeleri taşıyan komedileriyle tanınır. Teknik açıdan yetkin filmleri, sağlam ve açık seçik bir yapı, beklenmedik duygusalıklar, diyalogların özgünlüğü ve canlılığı gibi özellikleriyle 1930'ların sonuyla 1940'larda Hollywood'da başlı başına bir tür haline dönüşen nükteli komedilerin öncüsü olmuştur.

Altı yaşındayken ailesiyle Los Angeles'a göç etti. Pasadena'daki California Teknoloji Enstitüsü'nü 1918'de bitirdi; orduya yazılarak mühendislik dersleri vermeye başladı. 1921'den sonra kısa film yönetmeni, akse-suarci, kurgu asistanı, jenerik yazarı olarak çalıştı; Mack Sennett komedilerine espi ri yazarlığı ve *Long Pants* (1927) gibi sevilen Harry Langdon komedilerinin yönetmenliğini yaptı.

That Certain Thing (1928, O Bilinen Şey) ve *Platinum Blonde* (1931; Platin Sağı Sarışın) gibi gişe açısından başarılı filmlerle önemli bir yönetmen olarak adını duyurdu. Senaryo yazarı Robert Riskin'le birlikte çalışarak başarılı bir komedi filmi olan *Lady for a Day*'i (1933; Bir Günlük Hanımefendi) çekti. Bunu, her biriyle "en iyi yönetmen" Oscar'ını kazandığı *It Happened One Night* (1934; İki Gönül Bir Olunca/Bir Gecede Oldu), *Mr. Deeds Goes to Town* (1936; Bay Deeds Şehre Gidiyor/Şehre Dönüş) ve *You Can't Take It with You* (1938; Para Beraber Gülmeyiz) adlı üç klasik komedisi izledi. Saf ve idealist kahramanın adaletsizliklere tek başına karşı çıkışını ele alan, dürüstlük ve adaletin bencillik ve açgözlük karşısındaki zaferini anlatan bu filmlerde temel bir iyimser yaklaşım ege-mendir.

Capra, fantastik *Lost Horizon* (1937; Gaip Ufuklar) ve Amerikan toplumundaki faşist öğeleri sergilediği *Meet John Doe*'da (1941; İşte John Doe) kendine özgü komedi tarzından uzaklaştı. II. Dünya Savaşı sırasında ordu için *Why We Fight* (1942-45; Neden Savaşıyoruz) başlıklı belgesel propaganda dizisini gerçekleştirdi. Savaştan sonra yaptığı önemli filmler arasında *It's a Wonderful Life* (1946; Şahane Hayat), *State of the Union* (1948; Aday) ve *Pocketful of Miracles* (1961, Elmacı Kadın) sayılabilir. **Frank Capra: The Name Above the Title** (Frank

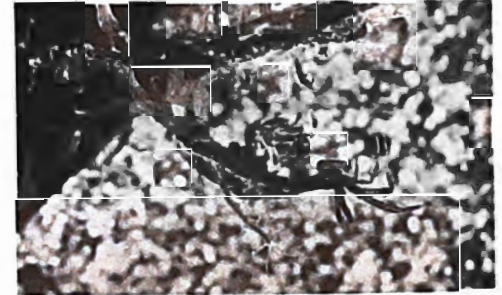
Capra
ABC Ajansı

Capra: Başlıktan Önceki Ad) adlı otobiyografisi 1971'de yayımlandı.

Capraia Adası, Latince CAPRAIA (*capra* "yaban keçisi"), İtalya anakarası ile Korsika'nın kuzey ucu arasında, Tiren Denizi'ndeki Toscana Takımadalarında ada. İtalya'nın Livorno iline bağlı olan Capraia, 447 m'ye kadar yükselen dağlık ve volkanik bir kara parçasıdır. Yüzölçümü 19 km²'dir. Şarapçılık ve hamsi avcılığı en önemli etkinliklerdir. Adanın yaklaşık üçte biri, 1872'den bu yana mahkûmların tarım işçisi olarak da çalıştırıldığı bir sürgün yeri olarak kullanılmaktadır. 15. yüzyıldan kalma bir kalenin bulunduğu Capraia köyü ve limanı, plajlarıyla da ünlüdür. Nüfus (1981 geç.) 396.

Caprellidae, *Amphipoda* takımından deniz kabukluları familyası. İnce ve uzun gövdeli hayvanları içeren bu familyanın en tanınmış cinsleri *Caprella* ve *Aeginella*'dır. Türlerin çoğu küçük deniz hayvanlarıyla, bir bölümü de organik artuklarla beslenir. Familyanın hemen hemen bütün üyeleri, arşınlayıcı tırtılın yaptığı gibi, gövdesiyle geniş bir yay çizerek hareket eder.

Aeginella longicornis Kuzey Amerika'da, Labrador'dan ABD'nin Atlas Okyanusu'daki orta kıyılarına kadar olan yerlerde su

Caprella cinsinden bir kabuklu
R. Mariscal-Bruce Coleman Inc.

bitkileri, süngerler ve iskele kazıkları arasında yaşar. Uzunluğu 2,5 cm dolayında, rengi kirli yeşil ya da kahverengidir.

Caprella septentrionalis, Kuzey Denizinde ve Kuzey Amerika'nın Grönland'dan New England'a kadar uzanan kıyılarında, *A. longicornis* ile aynı ortamlarda yaşar. Uzunluğu 3,5 cm'yi bulur. *C. grahami* denizyıldızlarının ayakları arasında yaşar ve bu omurgasız hayvanların salgıladığı sümüksü sıvıya yapışan organik maddelerle beslenir.

Capréolus, Jean (d. y. 1380, Rodez - ö. 6 Nisan 1444, Rodez, Rouergue, Fransa), Dominiken din bilgini. Aquino'lu Aziz Tommaso'nun ilahiyat kuramını savunmak amacıyla 1409-33 arasında kaleme aldığı dört kitap genellikle *Defensiones* (Savunmalar) adıyla bilinir. Yapıt, Tommasocu kuramın canlanmasına katkıda bulunmuş, yazara "Tommasocuların Prensi" lakabını kazandırmıştır. Paris Üniversitesi'nde ders verdiği, ardından da lisansüstü öğrenimini sürdürdüğü sırada başladığı yapıtı, Toulouse'da bir süre kaldıktan sonra 1426'da Rodez'e dönerek orada tamamladı.

Capri Adası, Latince CAPREA, Napoli Körfezinin güney girişi yakınlarında ada. İtalya'nın Campania yönetim bölgesindeki Napoli iline bağlıdır. Tarihöncesi dönemlerde birleşik olduğu Sorrento Yarımadasının karşısına düşer. Tek parça bir kireçtaşı külesinden oluşan adanın uzunluğu 6,25 km, en geniş yeri 2,9 km, yüzölçümü 10 km²'dir. En yüksek tepesi batıdaki Solaro Dağıdır (589 m). Denize sarp uçurumlar biçiminde inen kıyıdaki iki koy birer liman işlevi görür. Bunlardan batıdaki Marina

Grande, bir dalgakıranla korunmaktadır. Güneydeki Marina Piccola kuzey rüzgârının özellikle şiddetli olduğu dönemlerde kullanılır.

Tarihöncesindeki ilk yerleşmelerden sonra adada önce bir Yunan kolonisi kuruldu. Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde

Capri'de dik uçurumlu kıyılar, İtalya
SCALA - Art Resource

ada, imparatorların dinlendiği bir sayfiye yeri (Capreae) oldu. İmparator Augustus burada uzun süre kaldı; Tiberius da adada birçok villa yaptırdı. Bunlardan adanın kuzeydoğu ucunda, Napoli'ye bakan bir yamaçta yer alan Iovis Villası kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Ada halkı, 10. yüzyılda korsan saldırılarından korunmak için kıyıdaiki yerleşmeleri terk ederek içerdeki bugünkü Capri (doğuda) ve Anacapri (batıda) kentlerine taşındı. 19. yüzyılda iki kent arasına bir araba yolu yapılınca, Anacapri'ye yalnızca deniz tarafından Fenike Merdiveni (Scala Fenicia) adı verilen 800 basamaklı bir merdivenden çıkılarak ulaşılabilirdi. Ada ortaçağda önce Montecassino Manastırı'na, sonra da Amalfi Cumhuriyeti'ne bağlandı; ardından da Napoli Krallığı'na geçti. Napoléon Savaşları sırasında İngilizler ile Fransızlar arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra 1813'te İki Sicilya Krallığı'na geri verildi.

Capri'nin kayalık kıyılarında çok sık bulunan mağaralardan birinde bazı taş aletlere rastlanmıştır. Bu mağaraların en ünlüsü, 1826'da keşfedilen ve yalnızca denizden ulaşılabilen Mavi Mağara'dır (Grotta Azzurra). Bu ad, mağara girişindeki suların yansıyan güneş ışığının yarattığı olağanüstü mavilikten esinlenerek verilmiştir. Barbarossa Şatosu ve Castiglione, kalıntıları günümüze ulaşmış iki ortaçağ şatosudur. Adanın koruyucu azizi onuruna yapılmış olan S. Costanzo Kilisesi (10 - 11. yy) Capri'deki en eski kilisedir. İsveçli yazar Axel Munthe'nin yaptırdığı San Michele Villası, Tiberius dönemine ait bir villanın yerinde inşa edilmiştir.

Capri, genel su azlığına karşın yumuşak iklimi sonucunda ortaya çıkan zengin bitki örtüsü ve olağanüstü manzarası nedeniyle, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İtalya'nın güneyindeki en gözde dinlenme yerlerinden biri olmuştur. Bitki örtüsünün çeşitliliği bakımından İtalya'nın en seçkin köşelerinden biri olan ada, ayrıca büyük göçmen kuş sürülerinin konaklama alanlarından biridir. Capri adının, "dağ keçisi" anlamına gelen *capra* ya da "yaban domuzu" anlamına gelen *kapros* sözcüklerinden türediği sanılmaktadır. Güzel plajların, çok sayıda otel ve villanın süslediği adanın, Napoli ve Sorrento ile düzenli vapur ve hidrofoil bağlantısı vardır. Turizm yanında tarım (üzüm, zeytin ve turunçgiller) ve balıkçılık da yapılır. Bu ve turistik için gereken tatlı su, 1978'de tamamlanan denizaltı kemeri aracılığıyla

anakaradan sağlanmaktadır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 7.489.

capriccio (müzikte) bak. kapriçyo

capriccio, düşsel ya da gerçek mimarlık öğelerini gerçekdışı kompozisyonlar içinde işleyen çizim ya da resim. Ayrıca bak. veduta.

Capricornus bak. Oğlak

Caprifoliaceae (hanımeligiller), *Dipsacales* takımından, 18 cinsi ve 500 kadar odunsu çalı ve sarılcı bitki türünü içeren familya. En çok kuzey ılıman bölgelerde dağılım gösteren bu familyanın bazı türleri tropik dağ bitkileridir. Birçok süs bitkisini içeren familyanın en tanınmış üyelerinden hanımeli (*Lonicera japonica*), güzel kokulu çiçekler açan sarılcı bir bitkidir; yalnız, başka bitkilerin üstüne tırmanıp ışıklarına engel olduğu için, bu bitkilerin ölümüne yol açabilir.

Yaprakdökmeyen ve dayanıklı bir çalı olan *Abelia floribunda*'nın parlak yeşil renkli oval yaprakları ve pembemsi-mor renkli, boru biçiminde çiçeklerden oluşan güzel kokulu küçük çiçek kümeleri vardır. Boyu en fazla 2 m'ye kadar ulaşabilir. *A. chinensis* ve *A. uniflora*'nın melezi olan *A. grandiflora* da yaklaşık aynı boydadır ve pembemsi-beyaz çiçekler açar; sıcak iklimlerde yapraklarını dökmeyen bu bitki kuzey enlemlerine doğru yükseldikçe yapraklarını dökmeye başlar.

Yeni Zelanda'da yetişen ve yaprakdökmeyen bir çalı olan *Alseuosmia macrophylla*'nın güzel kokulu, koyu kırmızı çiçekleri ve meyveleri vardır. Kuzey Amerika'dan dünyaya yayılan ve bir mürver türü olan *Sambucus canadensis*'in meyveleri şarap ve reçel yapımında kullanılır. Çin'de yetişen ve süs bitkisi olarak değerlendirilen *Dipelta* cinsinden bitkilerin, meyvelerini saran büyük, gösterişli bürgüleri (yapraksı yapılar) ve hoş kokulu çiçekleri vardır. *Leycesteria formosa* türü ise uzun yapraklı ve mor çiçeklerin oluşturduğu sarkık başaklı bir süs bitkisidir.

Caprimulgiformes, çobanaldatanlar, yağkuşları ve potular gibi yumuşak tüylü kuşları içeren takım.

Bu takımın üyeleri, en yakın akrabaları olan baykuşlardan, gözlerinin yanda oluşu, gagalarının yirtıcı ve ayaklarının pençeli olmasıyla ayırt edilir.

Caprimulgiformes üyelerinin uzunluğu 15-55 cm arasında değişir. Çok büyük olan ağızlarını açtıklarında başları neredeyse ikiye bölünmüş gibi görünür. Türlerin pek çoğunda kanatlar uzun ve yuvarlak, bazı çobanaldatanlarda sivridir. Çiftleşme mevsiminde bazı türlerde uzun kuyruk tüyleri çıkar ya da kanatların iç yanlarında, havadaki kur yapma gösterilerinde göz alan ak lekeler oluşur. Öbür türlerde kuyruk orta uzunluktadır.

Bu takımın üyeleri, pas rengi, sarı, kahverengi, kara, boz ya da ak tüyleriyle göze batmayan ve en iyi kamuflaj yapabilen kuşlardandır. *Podargidae* familyasının üyeleri ve potular gibi ağaçta yaşayan türlerin tüylerinde ağaç kabukları gibi çizgili desenler bulunur. Ormanlık yerlerde yaşayan ve yerde tüneyen çobanaldatanlar ise, kurumuş yapraklar gibi alacalıdır. Orman dışında yaşayan ve gene yerde tüneyen türler de genellikle toprağın üstünde duran taşları andırır. Tüyleli yumuşak ve kabarkı olduğundan, bütün bu kuşlar olduklarından daha iri görünürler.

Caprimulgiformes üyeleri, genellikle sabah ve akşam alacasında uçan alacakaranlık

kuşlarıdır. Meyveyle beslenen yağkuşu (*Streptopelia capensis*) ve kurbağa ya da fare gibi küçük omurgalılarla beslenen daha büyük türlerin dışında çoğu böcekçildir; *Podargidae* üyeleri ise hem böcek, hem meyveyle beslenir. Genellikle uçarken avladıkları böceklerle beslenen çobanaldatanlar savanları ve ormanların açıklık yerlerini yeğler. *Podargidae* ve *Aegothales* üyeleri ise daha sık ormanlarda yaşar. *Podargidae* üyeleri avlarının çoğunu yerde yakalarken, daha küçük olan *Aegothales* üyeleri tünedikleri yerden uçan sinekleri de avlayabilir.

Yağkuşları geceleri avlanır ve yalnızca palmye ya da defne gibi ağaçların meyveleriyle beslenir; bu kuşlar meyveyi bütün olarak yutar, mideye gittikten sonra yeniden ağza dönen büyük, sert çekirdekleri çıkarırlar. Besinlerini kokuyla bulan ender kuşlardan olan yağkuşları en çok uçarken beslenir ve ağacın yakınında havada durarak meyvelerini koparırlar.

Caprimulgiformes takımından kuşların ötüşleri gerek çiftleşme, gerek yer belirleme açısından çok önemlidir. Çağrı sesleri, büyük potunun (*Nyctibius grandis*) tuhaf, haykırmaı andıran ötüşünden, çobanaldatanların şarkılarına kadar değişen bir çeşitlilik gösterir. Yağkuşları yuva yaptıkları karanlık mağaralarda kesik ve ritmik bağışlarının yankılanmasından yararlanarak yönlerini belirleyebilir; bazı mağara yelyutanları dışında yalnız yağkuşları yollarını bulmada yarıdan yararlanır.

Göç etme özelliği en çok çobanaldatanlar arasında yaygındır, ama tropik türlerin çoğu göç etmez. Kuş ılıman bölgelerde geçiren *Phalaenoptilus nuttallii* gerçek anlamda kış uykusuna yatan bir kuştur. Bu takımın öbür üyeleri de geçici bir uyuşukluk dönemine girerek metabolizmalarını yavaşlatır ve böylece, beslenmelerini güçleştiren sert, fırtınalı havalarda yaşamlarını sürdürebilirler.

Takım üyelerinin üreme davranışları da birbirinden değişiktir. Çobanaldatanlar yuva yapmaz, yumurtalarını doğrudan doğruya toprağa, bazen damların üstüne bırakır. *Podargidae* familyasının, özellikle *Podargus* cinsinin üyeleri ağaç dallarının arasında ince dal parçalarından yuvalar yapar. *Aegothales* üyeleri yumurtalarını çürümüş ağaçların içine ya da toprak yığınlarının içindeki tünellere bırakır. Yağkuşları yedikleri meyveleri kusup sertleştirerek yaptıkları yuvalarını mağaralardaki kaya çıkıntılarının üstünde kurarlar.

Kuluçka süresi bazı çobanaldatanlarda 19 günden başlar, yağkuşlarında 35 güne kadar çıkar. Çobanaldatanlarda ana ve baba yavruları birlikte besler. Yavrular önce anababanın kustuğu yapışkan, koyu bir maddeyle, sonraları daha az sindirilmiş böceklerle beslenir. Tüyleli üç ya da dört haftalıkken çıkar. Yağkuşunun yavruları ise ilk iki haftadan sonra bütün meyvelerle beslenir, buna karşılık 100-120 günlük oluncaya değin tüyleli çıkmaz.

Caprivi (Kontu), (Georg) Leo (d. 24 Şubat 1831, Berlin Charlottenburg - ö. 6 Şubat 1899, Crossen-an-der-Oder yakınları, Almanya), Bismarck'tan sonra 1890-94 arasında Almanya şansölyesi olan asker ve devlet adamı.

Berlin'de öğrenim gören Caprivi 1849'da orduya girdi. 1866 Avusturya seferinde I. Ordu'nun kurmay heyetinde görev aldı. 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'nda II. Ordu'ya bağlı X. Kolordu'nun kurmay başkanı olarak hizmet etti, hem Orléans çevresindeki hem de Metz önündeki savaşlara katıldı.

1883'te donanma komutanlığına getirildi. Bu görevi sırasında, bir yandan da *Reichstag*'da (Parlamento) deniz kuvvetlerini temsil ediyordu. 1888'de bu görevlerinden istifa eden Caprivi X. Kolordu komutanlığına atandı. Üstün yöneticilik yeteneğini kanıtladığı ve hiçbir siyasal partiyle bağlantısı bulunmadığı için, Bismarck daha o yıllarda Caprivi'yi ardılı olarak görüyordu. Nitekim Mart 1890'da Caprivi şansölye ve dışişleri bakanı olarak atandı.

Caprivi'nin şansölye olarak elde ettiği ilk başarı, Temmuz 1890'da İngiltere ve Almanya'nın Afrika'daki nüfus alanlarıyla ilgili geniş kapsamlı bir anlaşma gerçekleştirmek oldu. Ama Doğu Afrika ile Nijerya'daki saldırgan politikanın terk edilmesi ve Heligoland karşılığında Zengibar'ın talep edilmesinden vazgeçilmesi üzerine sömürgeci partiler yeni şansölyeye acımasızca saldırmaya başladılar. 1890 İngiliz-Alman anlaşmasını Avusturya, Romanya ve öteki devletlerle yapılan ticari antlaşmalar izledi. Bu antlaşmalar dolayısıyla İmparator II. Wilhelm'in açık övgülerini kazanan Caprivi'ye "kont" unvanı verildi. Bundan sonra tarımsal çıkar çevrelerinin aralıklı hücumlara karşılıklı Caprivi, daha önce muhalefette bulunan liberallerin ve öteki partilerin desteğiyle iktidarı sürdürmeye çalıştı. Ordunun yeniden düzenlenmesi parlamentoda bir bunalıma yol açtıysa da Caprivi düzenlemeyi başarıyla tamamladı. Bununla birlikte, askerlik süresini kısalttığı için eski kafalı askerlerin düşmanlığını kazandı. 1892'de, gündemdeki sorunun Hristiyanlık ile Ateizm arasında bir seçim yapmak olduğunu öne sürerek savunduğu eğitim yasa tasarsını meclisten geçiremeyince konumu ciddi biçimde sarsıldı. Bunun üzerine Prusya başbakanlığından istifa etti; ardından bu görev Kont Eulenburg'a verildi. Ceza yasasında yapılacak değişikliklerle ilgili tasarı konusunda 1894'te Eulenburg ile Caprivi arasında görüş ayrılığı çıkınca ekim ayında imparator her ikisini de görevden aldı. Caprivi, yaşamının son yıllarını toplumdan bütünüyle uzak kalarak geçirdi.

Caprivi Oos, DOĞU CAPRIVI olarak da bilinir, Namibia'nın ana bölümünden doğuya doğru uzanan parmak biçimli çıkıntının (Caprivi Şeridi) en doğusunda özyönetim bölgesi. 1939'dan sonra Güney Afrika'nın doğrudan yönetimi altında kalan bölge, 1976'da sınırlı bir yönetsel özerklik verilerek Namibia yönetimine bağlı bir yurtluğa dönüştürülmüştür. Yüzölçümü 11.533 km²'dir; en geniş yeri ancak 80 km'yi bulur. Kuzeyde Angola, batıda da Kavango yurtluğuyla çevrilidir. Kuzeydoğudaki Zambezi Irmağı (ötesi Zambia) ile güney ve güneydoğudaki Kando-Linyandi-(Mashi-Linyanti-) Chobe ırmak sistemi (ötesi Botswana) arasında, 950 m yüksekliğinde, son derece düz bir ovası kaplar.

Küçük köylerden oluşan Caprivi Oos'ta oturanların çoğu, Zambia'nın güneybatısında yaşayan ve bir Bantu dilini konuşan Lozilerle (Barotseler) akrabadır. Sığır besiciliği, balıkçılık, avcılık ve iç tüketime dönük tarıma dayalı karma bir ekonomileri vardır; başlıca tarım ürünleri mısır, tahıl, kavun ve manyoktur. Yurtluğun doğu kesiminde oturanlar, Zambezi Irmağının taşkınları nedeniyle mevsimden mevsime yer değiştirirler. Sık ırmak bitki örtüsü (özellikle sazlar), yoğun ormanlar, kum yatakları ve bataklık alanları yaygındır; az sayıda ki yolların çoğu, bozuk patikalardan oluşur. Güneybatıdaki Linyandi Bataklıklarının

çevresinde *Demaliscus lunatus* gibi ender bulunan antilop türleri ve benzeri çok sayıda büyük av hayvanı yaşar. Başkentleri bataklıklardaki Linyandi (Linyanti) olan ve daha sonraları Lozilerin saldırılarıyla büyük ölçüde yok edilen Kololoların 19. yüzyıl ortalarındaki şefleri, İngiliz kâşif ve misyoner David Livingstone'un Afrika işlerine yaptığı ikinci ve üçüncü yolculuklarında, krallığı keşif istasyonu olarak kullanmasına izin vermişlerdir. Caprivi Oos'un yönetsel merkezi, Zambezi Irmağı kıyısındaki Katima Mulilo köyüdür. Yurtluğa sınırlı eğitimsel, tıbbi ve dinsel olanakları Katolik misyonerler getirmiştir. Nüfus (1987 tah.) 44.000.

Caprivi Şeridi, Almanca CAPRIVI ZIPFEL, Namibia'nın ana bölümünün kuzeydoğu köşesinden doğudaki Zambezi Irmağına doğru uzanan (450 km) dar ve uzun çıkıntı. Genişliği 32 km ile 105 km arasında değişir. İngilizlerin Alman kolonisinin Zambezi kıyısına ulaşmasını sağlamak için 1884'te Almanya'ya bıraktığı bölge, Alman şansölyesi Caprivi kontu Leo'nun anısına Caprivi olarak adlandırıldı ve 1919'a değin Alman Güneybatı Afrika'sının bir parçası olarak kaldı. Kalahari'nin bataklık kuzey kenarında bulunan seyrek nüfuslu Caprivi şeridi ekonomik bakımdan önemsizdir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Güney Afrika Birliği'nin mandası altında Namibia'nın bir parçası haline geldi.

Capsa (Tunus) bak. Kafsı

Capsicum bak. biber

Capsien kültür, Kuzey Afrika'nın iç bölgelerinde yaygınlaşmış bir Mezolitik Çağ (İÖ y. 8000 - İÖ y. 2700) kültürü. En tipik kalıntı yerleri, büyük tuz gölleri bölgesi (bugünkü Güney Tunus) içinde kalır. Kültüre adını veren yer ise Cebelü'l-Makta'nın yakınında yer alan Capsa (Kafsı) kentidir. Capsien kültürün alet çeşitleri, Avrupa'da yaklaşık 17 bin yıl önce ortaya çıkmış Gravettien kültür (bak. Perigordien kültür) gibi Würm Buzul Katı sonlarındaki kültürlerin klasik örneklerindendir. Ama Capsien kültür Buzul Çağı ile hiçbir ilgisi olmayan Neotermal (buzul sonrası) zamanlarda yer alır. Bir önceki Oranien kültür gibi mikrolit (küçük taş) aletlerden oluşur. Oranien kültürden başlıca farkı, ilk zamanlarında, aralarında büyük arkalıklı keskiner ve delgilerin de bulunduğu çok çeşitli aletler kullanırken, sonradan geometrik biçimli mikrolitlere doğru bir gelişmenin görülmüştür. İÖ 6. binyıl sıralarında Capsien kültürün belirleyici özelliği haline gelen geometrik mikrolitlerin bu dönemden başlayarak kıyı boyundaki son Oranien gruplarına da iletildiği anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika kaya resimlerinin bir bölümünü Capsien kültür halklarının yaptığı düşünülür.

Captorhinus, Kuzey Amerika'daki Alt Permiyen Dönem kayaçlarda (Permiyen Dönem 280-225 milyon yıl önce) fosilleri bulunan, soyu tükenmiş sürüngen cinsi. *Captorhinus* cinsinin üyeleri ince, uzun bacakları ve uzunluğu ancak 7 cm'yi bulan kafataslarıyla küçük yapılu hayvanlardır.

Captorhinus'ün kafatası

A. S. Romer, Vertebrate Paleontology, the University of Chicago

İlkel olmalarına karşın, aynı çağda yaşayan öbür türlere göre daha özelleşmiş olan *Captorhinus* cinsinden sürüngenler, Alt Permiyen Döneme değin varlığını koruyabildi ve pek çok sürüngen, memeli ve kuş türünün atası sayılan *Captorhinomorph* alttakımına örnektir.

Capua, İtalya'nın Campania yönetim bölgesinde bulunan antik kent. Neapolis'in (Napoli) 26 km kuzeyinde, bugün Santa Maria Capua Vetere'nin bulunduğu yerde kurulmuştu. Eski kentin yakınında bulunan bugünkü Capua kenti ise ilköğretim Casilinum adını taşıyordu. İÖ y. 600'de büyük olasılıkla Etrüsklerin kurduğu eski Capua, çevredeki birçok merkeze (örn. Casilinum, Calatia ve Atella) egemen oldu. Etrüsk döneminden sonra kent, İtalya kökenli Samnişlerin eline geçti (İÖ y. 440). Capua halkı yerel Osk lehçesini konuşuyordu. Capualılar, İÖ 340'ta Roma'ya karşı savaşan Latin Konfederasyonu'nu desteklediler. Roma'nın bu savaşta üstün gelmesinden sonra Capua bir *municipium* (belediye) olarak Roma denetimine girdi; Capua halkına da oy hakkını içermeyen sınırlı bir Roma yurttaşlığı tanındı. Yöneticileri değişmeyen kent, kendi dilini de kullanmayı sürdürdü. Capua İÖ 312'de Appia Yolu (Via Appia) aracılığıyla Roma'ya bağlandı. Giderek zenginleşti, tunç eşya ve parfümleriyle ünlenerken İtalya'nın ikinci büyük kenti oldu. II. Kartaca Savaşı'nda (İÖ 218-201) Roma'ya karşı Kartacalıların yanında yer aldı. Romalılar İÖ 211'de kenti yeniden ele geçirdiklerinde Capualıların siyasal haklarını ellerinden aldılar, yöneticilerinin yerine Romalı valileri koydular. Volturum ve Liternum adlı Roma kolonileri İÖ 194'te Capua topraklarında kuruldu. Spartacus önderliğindeki köle ayaklanması İÖ 73'te burada başladı. Capua, Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru Roma'da patlak veren iç savaşlardan zarar gördüyse de İmparatorluk döneminde (İÖ 27'den sonra) zenginleşti. Gaiseric yönetimindeki Vandallar İS 456'da Capua'yı yağmaladılar; yaklaşık 840'ta Müslümanlar Şta. Maria Kilisesi dışında kenti bütünüyle yıktılar. Bu kilise bugünkü Capua kentine adını verdi. Eski mezarlar ile İÖ 6. yüzyıl yapısı iki tapınağın kalıntıları bugüne ulaşmıştır. Capua'daki Roma anıtları arasında Spartacus'un gladyatör olarak dövüştüğü amfitiyatro, hamamlar, bir tiyatro ve Tanrı Mitra'ya adanmış bir tapınak vardır.

Capua, Latince CASILINUM, İtalya'nın güney kesiminde, Campania yönetim bölgesinin Caserta ilinde kent ve piskoposluk merkezi. Napoli'nin kuzeyindeki eski Appia Yolu (Via Appia) ile Volturum Irmağı üzerinde kurulmuştur. Stratejik bir kavşak noktası olan Casilinum, II. Kartaca Savaşı sırasında İÖ 216'dan 211'e değin Kartacalı general Hannibal ile Roma arasında çekişme konusu oldu. Daha sonra 5 km güneydoğusundaki eski Capua'nın (bugün Santa Maria Capua Vetere) önem kazanması üzerine geriledi. Bugünkü Capua kenti, Müslümanlarca yıkılan eski Capua'nın halkı tarafından İS 856'da Casilinum'un yerinde kuruldu. Ortaçağ boyunca sık sık el değiştirdi; 1860'a değin Napoli Krallığı'nın bir parçasıydı. Ortaçağa özgü bir görünüm taşıyan kentte, ilk kez 856'da yapılan, 1943'te yıkıldıktan sonra yeniden inşa edilen büyük bir katedral vardır. Öteki önemli yapılar arasında Norman kalesi (1050) ile Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich'in yaptırdığı şatoun kuleleri (1239) sayılabilir. Kentteki saraylardan birinde bulunan Campano Müzesi'nde önemli arkeolojik buluntular sergilenir.

Capua'nın kara ve demir yolu bağlantıları gelişmiştir. Başlıca sanayi kuruluşları cephane, kimya ve şeker fabrikalarıdır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 19.131.

Capuana, Luigi (d. 28 Mayıs 1839, Mineo, Sicilya - ö. 29 Kasım 1915, Catania, İtalya), İtalya'nın ilk gerçekçi yazarlarından olan öykü, oyun, roman yazarı ve eleştirmen. Romancı Giovanni Verga ve oyun yazarı Luigi Pirandello gibi daha önemli birçok yazarı etkilemiştir.

Sicilyalı varlıklı bir ailenin oğluydu. Catania Üniversitesi'nde iki yıl hukuk öğrenimi gördü. Daha sonra, Floransa'da yaşamaya başladı ve *La Nazione*'ye tiyatro eleştirileri yazdı. Bir yandan da Balzac, Zola ve öteki doğalcı Fransız yazarları okudu. Yedi yıl Mineo'da kaldıktan sonra, gene bir gazete-de çalışmak üzere Milano'ya gitti. On beş ciltte toplanan öykülerinin birinci cildi *Profili di Donne* (Kadın Portreleri) 1877'de yayımlandı. 1879'da, altı romanından ilki olan ve ayırım gözetmeksizin herkesle ilişkide bulunan bir kadını psikolojik açıdan inceleyen *Giacinta* yayımlandı. Üç yıl sonra çocuk öykülerinin ilk cildi *C'era una volta* (1882; Bir Varmış, Bir Yokmuş) çıktı. *Il marchese di Roccaverdina* (1901; Roccaverdina Markisi) adlı romanı ve öykülerini topladığı *Le appassionate* (1893; Tutkulu Kadınlar), *Fausto Bragia* (1897), *Le paesane* (1894; Köylü Kadınlar) öteki önemli yapıtlarıdır. *La paesane*, belli bir yöredeki yaşamı anlatan yapıtları içinde en iyisi sayılır.

Balzac, Goncourt Kardeşler, Zola ve Verga hakkındaki denemelerini içeren *Studi sulla letteratura contemporanea* (1880, 1882; Çağdaş Edebiyat Üzerine İncelemeler) ve *Gli "ismi" contemporanei* (1898; Çağdaş "İzm"ler) en önemli eleştirel yapıtlarıdır. Capuana bir süre Roma'da ve Catania Üniversitesi'nde ders verdi. Son yıllarını Sicilya'da geçirdi.

Caquetá, Kolombiya'nın güneydoğusunda il (*departamento*). Güneyde Caquetá, kuzeydoğuda ise Apaporis ırmakları ile çevrilidir. 1910'da *comisaria*, 1950'de de *intendencia* düzeyinde yönetim birimi olarak düzenlenen Caquetá 1970'lerin sonlarında il oldu. 88.965 km²'lik alan kaplayan il toprakları batıda birdenbire yükselen Andlar'ın Doğu Cordillerası dışında ormanlık düzlüklerden oluşur. Bölge sedir, maun, kauçuk, ipeka gibi ağaçlarla tanınmıştır. Ovalarda örneğin muz gibi tropik bitkiler ve öteki meyveler yetiştirilir; dağlık yörelerde ise en çok mısır üretilir. Sığır besiciliği il merkezi Florencia çevresinde çok yaygındır. Huila ilindeki Neiva'dan gelip And Dağlarını geçerek Florencia'ya ulaşan tek bir anayol vardır. Bunun dışında ulaşım ırmak ya da hava yoluyla yapılır. Nüfus (1985) 264.507.

Carabinieri, tekil CARABINIERE, tam adı L'ARMA DEI CARABINIERI (Carabiniere Ordusu), L'ARMA BENEMERITA (Liyakat Ordusu) olarak da bilinir, İtalya'nın üç ulusal güvenlik örgütünden biri. Başlangıçta Savoie devletleriyle sınırlı elit bir askeri örgütlenme olan Carabinieri, İtalyan birliğinin kuruluşu (1861) üzerine İtalyan ordusunun parçası oldu. Günümüzde de silahlı kuvvetlerin parçası sayılan birliğin üyeleri Napoléon tipi bir başlık ile askeri üniforma giyer ve kışlada otururlar. Birliğin, silahlı kuvvetlerde güvenliği sağlamak, askeri tesisleri korumak, askere alma mevzuatını uygulamak ve savaş durumunda belirli askeri sorumluluklar üstlenmek gibi çeşitli askeri görevleri vardır. Bu görevleri açısından savunma bakanlığına bağlıdır.

Carabinieri kamu düzenini korumak ve suçluları izlemek gibi görevlerle bir sivil polis kuvveti olarak da işlev görür. Bu alanlarda birliğin görevleri Kamu Güvenliği Muhafızları'nın görevleriyle yer yer örtüşür; bu görevleri bakımından Carabinieri de içişleri bakanlığına bağlıdır.

Carabobo, Venezuela'nın kuzeybatısında eyalet. Doğuda Aragua, güneyde Guárico ve Cojedes, batıda Yaracuy eyaletleri, kuzeyde ise Antil Denizi ile çevrilidir. Yüzölçümü 4.650 km²'dir. İspanyolların Venezuela'yı işgal ettiği dönemde yörede Karabobo Yerlileri yaşadığı için, Venezuela'nın bağımsızlık hareketini kesin sonuca ulaştıran savaşın anısına eyalete Carabobo adı verilmiştir.

Carabobo, hem tarım, hem sanayi açısından önem taşır. Eyalette piring, pamuk, mısır, tütün, kahve, kakao ve şeker üretilir. Günden güne gelişmekte olan süt sanayisi, Caracas'ın gereksiniminin bir bölümünü karşılar. Ovalarda yetiştirilen büyükbaş hayvanlar, hemen tümü Carabobo'nun doğusunda bulunan Valencia Gölü çevresindeki otlaklarda beslenir. Ülkede planlı tarım yerleşmelerinin denendiği başlıca merkezlerden biri olan Chirgua'da Venezuelalı ve göçmen işçiler bir arada çalışmaktadır. Başlıca sanayi ürünleri çimento, süttozu, kumaş ve ayakkabı çoğunlukla eyalet merkezi Valencia'da üretilir. Venezuela'nın en işlek limanlarından biri olan Puerto Cabello ile Valencia arasında büyük bir petrokimya tesisi vardır. Kara ve hava yolu taşımacılığı gelişmiştir; eyaletin bazı yörelerle demiryolu bağlantısı da vardır. Nüfus (1990) 1.558.608.

Carabobo Çarpışması, Latin Amerika'nın bağımsızlığı için sürdürülen savaşlar sırasında, Caracas yakınındaki ovalarda Güney Amerikalı yurtseverlerin kralcı İspanyol birlikleri karşısında kazandığı zafer (24 Haziran 1821). Bu zaferden sonra Venezuela fiilen İspanya denetiminden çıkarak bağımsızlığını kazanmıştır.

İspanya'da yeni kurulan liberal hükümetin talimatıyla davranan General Pablo Morillo, Güney Amerika'nın kuzeyindeki devrimci kuvvetlerin komutanı Simón Bolívar ile Kasım 1820'de bir silah bırakışması imzalamıştı. Bunun ardından yurtseverler Maracaibo Gölü kıyısındaki kraliyet garnizonuna saldırarak anlaşma koşullarını bozdular. Bolívar, Britanya Adalarından gelen gönüllülerin de katıldığı sayıca üstün yaklaşık 6.500 kişilik orduyla Carabobo'da, General La Torre komutasındaki İspanyolları yenilgiye uğrattı. Yurtsever süvariler İspanyollara merkezden saldırmak, General José Antonio Páez komutasındaki *llanero*'lar (ovalı, sığır çobanı) ile İngiliz ve İrlandalı gönüllüler İspanyolların sağ sanadını bozguna uğrattı.

Caracalla, CARACALLUS olarak da yazılır, asıl adı MARCUS AURELIUS SEVERUS ANTONINUS AUGUSTUS, eskiden (İS 196'ya değin) SEPTIMIUS BASSIANUS, MARCUS AURELIUS ANTONINUS CAESAR, olarak da bilinir (İS 196-198) (d. İS 4 Nisan 188, Lugdunum [Lyon], Galya - ö. 8 Nisan 217, Carrhae yakınları, Mezopotamya), 198-211 arasında babası Septimius Severus'la birlikte, 211-217 arasında da tek başına ülkeyi yöneten Roma imparatoru. Roma'da yaptırdığı büyük hamamlar ve imparatorlukta yaşayan bütün özgür kişilere Roma yurttaşlığı hakkını tanıyan 212 tarihli fermanıyla ünlüdür. İmparatorluğun gerilemesinde büyük payı olan Caracalla, genellikle Roma tarihinin en zalim tiranlarından biri sayılır.

Caracalla Kuzey Afrika kökenli Lucius Septimius Severus ile Suriyeli Iulia Domna'nın büyük oğluydu. Annesinin babası Bassianus, Suriye'nin güneş tanrısı Elagabalus'un başrahibiydi, Caracalla'ya önce onun adı verildi. 193'te tahta çıkan babası aileyi ünlü Antoninus hanedanıyla ilişkili göstermek istediği için, Caracalla ayrıca Marcus Aurelius Antoninus adını aldı ve

Caracalla, mermer heykel, 3. yy. Sanat Müzesi, Princeton Üniversitesi Art Museum, Princeton University. Carl Otto von Kienbusch, Jr., Memorial Collection

buna *caesar* (güçlü hükümdar) unvanını ekledi. 198'de, babasıyla aynı yetkilere sahip olduğunu gösteren Augustus unvanını aldı. "Caracalla" lakabı ise, bu adla anılan yeni bir pelerini onun tasarladığı söylentisinden kaynaklanıyordu. Öteki lakaplarından biri olan "Tarautas" ise Caracalla'ya benzetilen çirkin, küstah ve kana susamış bir gladyatörün adıydı.

Yaşamı ve kişiliğiyle ilgili ilk çağ kaynakları güvenilir değildir. Caracalla'nın Suriye kökenli oluşu, günümüzdeki değerlendirmelerde kişiliğinin en önemli öğelerinden biri olarak vurgulanır. Ama bu noktada da ihtiyatlı olmak gerekir; çünkü Doğu kökenli olmanın yeterince Romalılaşmaya engel olduğu kesinlikle söylenemez. Yunan-Roma kültürünü yakından tanıyan Iulia oğlunu olabildiğince iyi eğitebilmek için çok yetenekli öğretmenler tutmuştur. Yunan hatiplerini ve trajedi yazarlarını çok iyi öğrenen Caracalla'nın, Euripides'ten uzun pasajları ezbere okuyabildiği söylenir. Ama Caracalla, eğitimi ve eğitim görmüş insanları her zaman olağanüstü hor görmüştür. Bu eğilim, büyük olasılıkla, babasıyla birlikte katıldığı seferlerde edindiği askerlik tutkusunun bir ürünüdür.

İmparatorluk muhafız alayının hırslı ve nüfuzlu komutanı Fulvius Plautianus'un kızı Fulvia Plautilla ile 14 yaşında evlenen Caracalla'nın, Plautianus'tan nefret ettiği ve Plautianus'un tahta karşı komplo düzenlemekle suçlanarak idam ettirilmesinde önemli rol oynadığı söylenir. Caracalla, karısını da bir adaya sürmüştü, daha sonra da öldürtmüştü.

Caracalla ile kardeşi Geta arasında gitgide büyüyen düşmanlığın da önemli sonuçları oldu. Severus'un 211'de İngiltere'deki bir sefer sırasında ölmesi ve 23 yaşına yaklaşan Caracalla'nın imparatorluğun birinci adamı olması ile düşmanlık daha da kızıştı. Annelerinin, iki kardeşi uzlaştırma çabaları sonuçsuz kaldı ve kaynaklara göre, Caracalla sonunda Geta'yı Iulia'nın kollarında öl-

dürdü. Caracalla, daha sonra Geta'nın dostları ile yardımcılarının da çoğunun idam edilmesini emrederek yeni bir zalimlik örneği verdi. Öte yandan, büyük olasılıkla iyi niyet gösterisi olarak sürgündekiler için bir af çıkardı. Ama bu davranışı ilkgâh kaynaklarınca ikiyüzlülük olarak nitelendirilecekti; aynı kaynaklara göre Antoninus Yurttaşlık Yasası adı verilen en ünlü yasası da yalnızca daha çok vergi toplayabilmeyi amaçlıyordu.

Gene ilkgâh kaynakları, Caracalla'nın 212-213'te Germen kabilelerine karşı giriştiği seferleri, bu arada müttefik bir Germen kuvvetini acımasızca katledişini, ayrıca 216-217'deki Part seferini onun askeri zafer tutkusuna bağlar. Caracalla'nın Part seferinden hemen önce İskenderiye'de çıkan bir karışıklık üzerine kentte bir "katliam" yaptırdığı da söylenir. Kaynaklara göre, Caracalla'nın önceden kestirilemez davranışları, muhafız alayı komutanı ve tahtın vârisi Macrinus'un ona karşı bir komplo düzenlemesine yol açmış, nitekim Caracalla ikinci Part seferinin başlangıcında bir suikast sonucunda öldürülmüştür.

Caracalla'nın kişiliğinin ve davranışlarının anlaşılmasında, kendisini Büyük İskender'le özdeşleştirmesi de önem taşır. Gerçi İskender'e hayranlık Roma imparatorları arasında az rastlanır bir tutum değildir; ama bu tutum Caracalla'da garip ve gülünç bir saplantı biçimini almıştır. Giysileri, silahları, davranışları, gezi yolları ve portreleri ile İskender'i taklit etmiş, hatta bir olasılıkla Part İmparatorluğu'nun işgali için İskender'in hazırladığı söylenen bir planı uygulamaya kalkmıştır. "Büyük" anlamına gelen "Magnus" soyadını almış, bir Makedonya alayı ile bir fil tümeni kurmuş, kendisini sikkelerin üstünde bir tanrı gibi tasvir ettirmiştir.

Caracalla'nın kişiliğinin bir başka önemli özelliği köklü batıl inançlarıydı. Bu nedenle büyü uygulamasını sürdürdü, bütün törensel yükümlülüklerle özenle uydı. Yahudi ve Hristiyan inanışlarına hoşgörü gösteren Caracalla'nın en üstün tuttuğu tanrı, babası ya da kardeşi saydığı Mısır tanrısı Serapis'ti. Mısırlıların hükümdarları tanrıları özdeşleştirme gelenegini benimseyen Caracalla, heykellerinden birinde firavun olarak tasvir edilen tek Roma imparatoruydu.

Caracalla'nın akli dengesiyle ilgili yargılar da çelişkilidir. Kaynaklarda hem deli olduğu, hem de keskin görüşlü ve zeki olduğu belirtilir. Ona adanmış birçok yazıtın belgellediği gibi sağlık tanrılarına düşkün olması, akıl hastası olduğu kuramını destekleyebilir.

Ama Caracalla deli ya da tiran olsa bile bunun, imparatorluğun yönetim biçimi üzerinde büyük bir etkisi olmamıştır. Askerlerinden büyük bir saygı görmüş, ölümünden sonra da Senato'yu Caracalla'nın tanrılaştırması için askerler zorlamıştır. Halk arasında sevilmediğine ilişkin bir kanıt da yoktur. O dönemde Roma İmparatorluğu'nun, üstün imparator niteliklerinden kesinlikle yoksun bir hükümdarı hâlâ kaldıracabilecek güce olduğu unutulmamalıdır.

Caracalla Hamamı (Ankara), Caracalla döneminde (211-217) yapılmış olan ve bugün geniş bir alan kaplayan kalıntılarıyla türünün Anadolu'daki en önemli örneklerinden birini oluşturan büyük Roma hamamı. Burada 1937-43 arasında Türk Tarih Kurumu'na kazı yapılmıştır.

Kazı alanının Çankırı Caddesi'ndeki girişi, sütunlu bir galeriyle çevrili geniş bir alan olan ve spor oyunlarında kullanılan

palaestra'ya açılır. Burada bugün büyük bir Roma yazıtları koleksiyonu sergilenmektedir. *Palaestra*'nın gerisindeki taş ve tuğladan yapılmış 80 m x 130 m boyutlarındaki hamam yapısı *frigidarium* (soğukluk), *tepidarium* (ılıklik), *caldarium* (sıcaklık), *piscina* (yüzme havuzu) ve *apodyterium* (soyunma yeri) bölümlerinden oluşur. Kazıda ele geçen sikkelerden hamamın 500 yıl boyunca sürekli kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Caracalla Hamamı (Roma), Roma mimarlığında bir tür betonun kullanıldığı en ünlü örneklerden biri olan ve büyük bölümü bugün de ayakta duran hamam yapısı. Alexander Severus'un yaptırdığı hamam İS 217'de bitmiştir. 230 m x 115 m'lik bir alanı kaplayan üstleri tonozlarla örtülü çeşitli yıkanma mekânlarıyla avlu ve servis bölümlerinden, bunları çevreleyen, içinde jimnastik ve oyun alanlarının yer aldığı geniş bir bahçeden oluşur.

Yıkanma mekânları *frigidarium* (soğukluk), *tepidarium* (ılıklik) ve *caldarium* (sıcaklık) olmak üzere üç tanedir. *Frigidarium*'la *tepidarium* arasında yer alan büyük salon, tepe pencereli çok geniş bir tonozla örtülüdür ve ortaçağ kiliselerindeki tonozlu neflerin ilk örneklerinden birini oluşturur. Hamamda ayrıca büyük açık hava yüzme havuzları da yer almaktadır. Mermerin çok kullanıldığı yapının iç mekânları ayrıca heykeller ve başka bezeme öğeleriyle süslenmiştir. Öbür Roma yapıları gibi Caracalla Hamamı da ortaçağdaki yağmalardan oldukça zarar görmüştür.

Caracas, Venezuela'nın başkenti ve Federal Bölge'nin merkezi. Kıyı Cordillerası ve

yüzölçümü 361 km², Federal Bölge'nin yüzölçümü ise 1.930 km²'dir. Nüfus (1990 tah.) kent, 1.290.087; (1989 tah.) metropoliten alan, 3.373.059.

Caracas'ı kuşatan dağların yamaçları vadinin içlerine kadar sokulur. Vadinin büyük bölümü yer yer küçük düzlüklerin uzandığı tepeler ve alçak kesimlerle kaplıdır. Yörenin başlıca akarsuyu olan Guaire Irmağı zamanla küçülmüştür. Vadide yıllık ortalama sıcaklığı 20°C'yi bulan yumuşak bir iklim görülür. Yağış mevsiminde (mayıs-kasım) nem oranı yükselir. Vadinin orkide ve öteki tropik bitki ve çiçekler ile meyve ağaçlarını içeren oldukça zengin bir bitki örtüsü vardır. Eskiden 100'ü aşan türüyle büyük bir çeşitlilik gösteren kuşlar günümüzde iyice azalmıştır.

Caracas'ın gerçek anlamda kentleşmeye başladığı 1870'lerde İspanyol Koloni üslubunun yerini Fransız mimarisinin almasıyla köprüler sokaklar ağaçlı kır yollar açıldı ve eski taş sokaklar genişletildi. 20. yüzyılın başında eski kentin dışında varlıklı kesim için El Paraíso adlı bir yerleşim kuruldu. Ardından orta sınıfa yönelik bir konut alanı olan Nueva Caracas gelişti. 1936'dan sonra hızla çevreye yayılmaya başlayan kentin merkezinde de bahçeli geniş evlerin yerini apartman siteleri aldı. Çevredeki büyük çiftlik ve plantasyonlar konut alanlarına dönüştü. Tepelerin yamaçlarında kısa sürede banliyöler oluştu. Geniş çaplı kooperatü apartman inşaatlarının yanı sıra yeni kamu binaları ve ticari kuruluşlar yükseldi.

Kent merkezindeki en çarpıcı yapı, bir dizi mağaza, lokanta ve pasajla çevrili görkemli Simón Bolívar Merkezi'dir. Merkezin ilk

Caracas'ta Simón Bolívar Merkezi
Shostal EB Inc

Serranía del Interior dağ topluluklarının çevrelediği yüksek bir vadiye (922 m) yer alır. Antil Denizi'nin 11 km güneyine düşer. Güney Amerika'nın en gelişmiş ve kozmopolit kentlerinden biridir. 78 km²'lik bir alanı kaplar. Caracas kentinin yanı sıra çevredeki dört yönetim birimi ile Miranda eyaletindeki beş kasabayı (Petare, Chacao, Los Dos Caminos, Baruta ve El Hatillo) kapsayan Caracas metropoliten alanının

kulelerinin yanında Santa Teresa Kilisesi ile yaygın gecekonduların yıkılmasıyla kurulan yedi blokluk iş merkezi ve konut alanı yükselir. Bolívar Meydanı'nın çevresinde eski katedral, başpiskoposluk konutu, belediye meclisi binası ve dışişleri bakanlığı binası gibi eski yapılar korunmuştur.

1800'de 40 bine ulaştıktan sonra bağımsızlık savaşıyla birlikte duraklamaya giren Caracas'ın nüfusu, 1930'larda petrolün işle-

dan Federal Bölge'nin Liberatör iline bağlıdır. Kentin su, elektrik ve gaz gereksinimi kamu kuruluşlarına sağlanır. Öğretim resmi ve özel okullarda yapılır. En önemli yükseköğretim kurumu Venezuela Merkez Üniversitesi'dir (1725). Kentte ayrıca Simón Bolívar Üniversitesi (1970), Andrés Bello Katolik Üniversitesi (1953) ile tıp ve teknik alanda çeşitli okullar vardır. Başlıca kültür kurumları Yazarlar Evi, Caracas Genel Kütüphanesi ve Venezuela Gazeteciler Birliği'dir. Kentte eski müze ve kütüphanelerin yanı sıra çok sayıda tiyatro, sanat galerisi, park ve spor tesisleri bulunur.

16. yüzyılda bir büyük İspanyol çiftliğinin çevresinde gelişen Caracas, 1577'de il merkezi, daha sonra da Venezuela askeri valiliğinin merkezi oldu. 1595'te İngiliz korsanlarınca yağma edildi. 1775 ve 1812'deki iki büyük deprem hemen hemen kentin bütün yapılarını yıktı. Bağımsızlık savaşları sırasında kanlı olaylara ve yağmalara sahne olan kent, bağımsızlık sonrasında cumhuriyetin başkenti yapıldı.

Caracas Kumpanyası bak. Guipúzcoa Kumpanyası

Caracciola, Rudolf (d. 30 Ocak 1901, Remagen - ö. 28 Eylül 1959, Kassel, Almanya), Alman otomobil yarışçısı. Çağımızın en başarılı ve çok yönlü yarışçılarından biridir. Pist yarışlarına olduğu kadar kros yarışlarına ve hız denemelerine de katılmıştır.

Otomobil yarışçılığına 1922'de başladı. 1923'ten sonra kısa bir dönem dışında, Mercedes takımında yer aldı. Yüzü aşkın yarış kazandı, 1935 ve 1937-38'de Avrupa şampiyonu oldu. İlk 1926'da Almanya'da olmak üzere toplam 28 Büyük Ödül yarışını kazandı. Ayrıca üst üste üç yıl (1930-32) Avrupa Dağ (kros) Şampiyonası'nda birinci oldu. Yağışlı havalarda araba kullanmakta ki ustalığı nedeniyle *Regenmeister* (yağmur ustası) lakabıyla ün kazandı. 1952'de bir spor-araba yarışı sırasında ağır yaralandı, bu kaza yarışçılık yaşamının sonu oldu.

Caradoc Dizisi, Llandeilo Dizisi'nin üstünde ve Ashgill Dizisi'nin altında yer alan Ordovisiyen Dönem (y. 500-430 milyon yıl önce) kayaçlar. İlk olarak, Galler'deki Caer Caradoc bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından tanınmıştır. Caradoc ve üstündeki Ashgill dizileri, bazen Üst Ordovisiyen Dönemde oluşmuş Bala Dizisi'yle birlikte sınıflandırılır. Çoğu bölgede, Caradoc çağının başlangıcı, *Nemagraptus gracilis* adlı graptolit fosil kuşağının tabanındaki kırıkla ayırt edilir.

Kuzey Galler'deki Caradoc Dizisi, grovak, çamurtaşı, ince katıkcılı kireçtaşları ve ince taneli siyah şeyllerden oluşur. Silis içeriği zengin, niyolitli lavlara ve tüflere ise Snowdon Dağında rastlanır. Kuzey Galler'deki Caradoc kayaçlarının toplam kalınlığı 200 m'ye ulaşır. Öteki önemli Caradoc bölümleri ise, İskoçya'nın güneyindeki yaylalarda ve Girvan ilçesinde görülür; Girvan'daki bazı kayaçlar 4.900 m'yi bulmaktadır. Caradoc'un 4.600 m'sini oluşturan Partry Dizisi de İrlanda'daki Midland Vadisinde yer alır.

Dizi, Norveç'in Oslo bölgesinde şeyl ve kireçtaşından oluşur. Buradaki fosiller, dizinin altbölümlere ayrılmasına ve başka yerlerdeki oluşumlarla karşılaştırılmasına olanak sağlar.

Caradoc Dizisi'ne, başta İsveç, eski SSCB, Çin'in güney kesimi, Avustralya, Yeni Ze-

landa ve Güney Amerika olmak üzere tüm dünyada rastlanmaktadır.

Caradon, İngiltere'nin, Cornwall ilinde (county) ilçe (district). Bodmin turbalığı ile Manş Denizi arasında yer alır. Doğusunda ki Tamar Irmağıyla Devon'dan ayrılır. Yüzölçümü 664 km²'dir. Caradon pek çok gereksinimini Plymouth'tan sağlar. Saltash'tan kara ve demir yolu köprüleri, Torpoint'ten feribot, Cremyll'den de yolcu gemileri ile Plymouth'a ulaşım sağlanır.

Bodmin turbalığı, granit magmanın yer tabakaları arasına sokulmasıyla oluşmuştur. Tepeleri kayalık olan bu yükseltiler yer yer 300 m'ye ulaşır. Bölgedeki vadiler açık olmakla birlikte, granit kitlelerin oluşturduğu yamaçlara doğru açılış yerler ve kesikler görülür. Yüksek yerler bataklıkla kaplıdır; buralarda yaşayan çiftçilerin geniş topraklar üzerinde hayvan otlatma hakları vardır. Bataklıkçırlar ulaşımı ve yerleşime engel oluşturur. Ama iklimin görece sıcak ve kuru olduğu Tunç Çağında bu topraklarda da tarım yapılmış ve yerleşmeler kurulmuştur. Tunç Çağına ait yuvarlak kulübelemin kalıntıları bugün de görülebilir. Turbalık arazinin güneyine doğru, granit kitlelerin yerini Devoniyen Dönemden (y. 395-345 milyon yıl önce) kalma şeyl, ardıvaz ve değirmen taşı oluşumları alır.

Tamar Vadisindeki Calstock ve Gunnislake'in Plymouth ile demiryolu bağlantısı vardır. Tamar Vadisinin aşağı kesiminde yoğun tarım yapılır. Vadinin güneye bakması, soğuk havanın yükseltilere çarparak nemini bırakması ve denizin sualtındaki rias(*) üzerinden aşırı içerilere kadar girmesi nedeniyle bölgede don olayı hemen hiç görülmez. Yörenin en önemli ürünleri çilek ve benzeri meyvelerdir. Açıkta ve seralarda yetiştirilen çilekler Caradon'a büyük gelir sağlar. İlçede ayrıca Londra ve Midlands pazarları için turfanda sebze yetiştirilir. Son dönemlerde ekonomik açıdan daha güçlü büyük tarım işletmelerinin kurulması üzerine sebze yetiştiricilerinin sayısı azalmıştır.

Tamar Vadisinin ağaçlarla kaplı aşağı kesiminin tabanı dar ve çayırliktır. Bölgenin başlıca ekim alanı ırmaklar arasındaki düzlüklerdir; bu topraklar taş-duvarlarla bölünerek küçük tarlalara dönüştürülmüştür. Bölgede, eti ve sütü için büyükbaş hayvan, koyun ve domuz beslenir.

Caradon'un başlıca pazarı ve iş merkezi olan Lieskard'ın batısında küçük bir sanayi

bölgesi vardır. Hem hafif sanayi ve hizmet sektörü alanlarında, hem de yerleşim merkezi olarak hızla gelişen Saltash, yakındaki Plymouth ile yoğun ilişki içindedir. Caradon, Torpoint'ten feribotla Tamar Irmağı'nın aşağı çığırındaki Hamoaze üzerinden Devonport'a bağlanır. Caradon'un güney kıyıları, sarp kayalıklar, kumsallar ve küçük kapalı koylarla bezenmiştir. Looe ve Polperro'daki küçük balıkçı limanları, villaların ve kamp yerlerinin bulunduğu bir turizm merkezine dönüşmüştür. Nüfus (1986 tab.) 72.700.

Caraffe, Armand Charles (d. 1762, Paris - ö. 18 Ağustos 1822, Paris), Fransız ressam ve oymabaskı ustası. Lagrence ve David'in yanında yetişti. Dinsel konulu iki tablosu 1783 Salon Sergisi'nde yer aldı. Roma'daki Fransız Akademisi'nde bulunduğu sıralarda bir Doğu gezisine çıktı (1788). Yunanistan, Mısır ve Ege Adalarını dolaştıktan sonra İstanbul'a gitti, orada bir yıl kaldı.

1789'da yeniden Paris'e döndü. 1793 Salon Sergisi'ne Roma tarihine ilişkin üç çizimiyle katıldı. Koyu bir Jakoben olduğundan 1794'te tutuklandı, özgürlüğüne ancak 1797'de kavuşabildi. 1796'dan 1802'ye değin resmi Salon sergilerine, daha çok Doğu gezisinin izlenimlerini yansıtan çizimlerle katıldı. Bazılarında eski çizim ve oymabaskılardan yararlanmış olmakla birlikte, yapıtları 18. yüzyıl sonu Osmanlı yaşamı ile ilgili ilginç görüntüler içeriyordu. Bunlar arasında kahvehaneler, arabalar, atlılar, güreşçiler, sünnet düğünü, gelin alayı, düğün, mezarlık, cami, dervişler ve hocalar, haremağaları ve akağalar, harem, hamam gibi sahnelerle bir de III. Selim portresi vardı. 1802 Salon Sergisi için hazırladığı desenlerden biri Olivier'nin aynı yıl Paris'te basılan *Atlas pour servir au voyage dans l'Empire Ottoman et la Perse* (Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Yolculuk Edecekler İçin Atlas) adlı kitabında da yer almıştı. Çizimlerinin birçoğu L. A. Desnoyers tarafından oymabaskıya dönüştürülmüştü.

Caraffe 1800'de Tıp Okulu'ndaki anatomi salonunun tavanına bir fresk yapmakla görevlendirildi. 1802'de Petersburg'a giderek 1812'ye değin saray ressamı olarak çalıştı; Ermitaj Müzesi'nde tarihsel konulu resimler yaptı. Prens Yusupof'un ısmarladığı "Horatius Kardeşlerin Andı" tablosu bunlardan biridir.

"Mezar Bağında Türk Kadınları", Caraffe'in bir oymabaskı çalışması; Olivier'nin 1802 tarihli *Atlas pour servir au voyage dans l'Empire Ottoman et la Perse* adlı kitabından Alış Yapan

Caraffe ayrıca alegorik içerikli iki yapıtıyla da tanınır: "Pişmanlık ya da Suçlu Kendisiyle Karşı Karşıya" ve "İnsan Hakları." İstanbul, Yunanistan ve Mısır'da çizdiği karakalem ve çini mürekkebi resimlerin 32 tanesi bugün Atina'da Gennadius Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Caragiale, Costache (d. 29 Mart 1815, Bükreş - ö. 13 Şubat 1877, Bükreş), Rumen tiyatronun kendine özgü bir üslup kazanmasına katkıda bulunmuş oyuncu ve yönetmen.

Sahneye ilk kez 1835'te Bükreş'te çıktı. 1838'de Iaşi'de (Yaş) çağdaş oyunları sahneleyen bir tiyatro topluluğu kurdu. Bunu izleyen 15 yıl içinde özellikle Iaşi, Botoşani ve Craiova'da bölge tiyatrolarında çalıştı. Vasile Alecsandri ve Constantin Negruzzi gibi dönemin yetenekli yazarlarının yapıtlarının sahnelenmesine önayak oldu. 1850'de Bükreş'e döndü ve iki yıl sonra Romanya Ulusal Tiyatrosu'nun başına getirildi.

Yeğeni Ion Luca Caragiale, Romanya'nın ünlü oyun yazarlarındandır. Küçük kardeşi Iorgu, Iaşi ve öteki taşra kentlerinde oyuncu ve yönetmen olarak başarı kazanmış, 1887'de Bükreş'te kendi tiyatrosunu kurmuştur.

Caragiale, Ion Luca (d. 30 Ocak 1852, Haimanale, Eflâk - ö. 10 Haziran 1912, Berlin), yapıtlarında güçlü bir yergi ögesine yer veren Rumen oyun ve öykü yazarı. Romanya'nın hızla çağdaşlaşmasının kent yaşamı üzerindeki etkisini ele aldığı komedilerinde toplumsal ve siyasal değişimlerin gülünç sonuçlarını sergiler. *Conul Leonida* (1879; Bay Leonida), *O noapte furtunoasă* (1880; Fırtınalı Bir Gece) ve *O scrisoare pierdută* (1884; Kayıp Mektup, 1963) en tanınmış komedileridir. *Năpasta* (1890; İftira) köy oyunlarının öncüsü kabul edilir. *O fâclie de Paște* (1889; Paskalya Meşalesi), *Păcat* (1892; Günah) ve *Kir lanulea* (1909) adlı öyküleri, Rumen edebiyatının en güzel düzyazı örnekleri arasındadır. *Momente* ve *Schife* adlı yapıtları, kursal yaşamdan kent yaşamına geçişi büyük bir canlılıkla yansıtır. Caragiale'nin öyküleri *Seçme Hikayeler* (1945) ve *Caragiale'den Seçme Romen Hikâyeleri* (1978) adlarıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Caralis bak. Cagliari

Caran d'Ache, asıl adı EMMANUEL POIRE (d. 1858, Moskova - ö. 26 Şubat 1909, Paris), yalın ve güçlü çizgi tekniğiyle tanınmış karikatürcü ve illüstratör. Rusçada kurşunkalem anlamına gelen "karandaş" sözcüğünün Fransızca yazınına takma ad olarak benimsenmiştir.

Napoléon'un ordusunda görev yapmış bir subayın torunuydu. Moskova'da öğrenim gördü, sonra Paris'e yerleşti. Orada çeşitli süreli yayınlara çizerek ün kazandı. Bant karikatürün ilk uygulayıcılarından, aynı zamanda tanınmış bir desinatördü. Fransız ordusunda beş yıl görev yaptı ve askerliğe ilişkin konuları çizimlerinde sık sık kullandı. Döneminin Alman karikatürcüleri Wilhelm Busch ve Adolf Oberländer'den etkilendi.

Carangidae, Perciformes takımından, istavrit, akya, sarkuyruk gibi çok tanınmış türlerle birlikte 200'ü aşkın deniz balığını kapsayan familya. Dünyanın bütün ılıman ve tropik bölgelerinde yaşayan bu balıklar hareketli, saldırgan ve genellikle gümüş rengindedir; bazı türlerin gövdesi parlak mavimsi ya da sarı renklerle alacalanır. Çoğu deniz balığı olmakla birlikte, bazıları az tuzlu ve tatlı sulara yaşar.

Carangidae üyeleri arasında füze biçiminde, yaprak gibi incelmış ya da iki yandan

basılmış yüksek gövde gibi çok değişik biçimlere rastlanırsa da, hemen hepsinde ortak olan başlıca yapısal özellikler şunlardır: İlki yalnızca birkaç dikenden oluşan iki sırt yüzgeci; genellikle ön bölümü uzamış anüs ve ikinci sırt yüzgeci; birçoğunda oraga

Carangidae familyasından *Selene vomer*
Miami Seaquarium

benzeyen ince göğüs yüzgeci, çoğu kez çatallı ya da hilal biçiminde, gövdeye bağlanma yeri çok ince olan güçlü bir kuyruk; küçük ve ince pullar; yer yer ya da tümüyle iri, sert ve çıkıntılı pullarla örtülü olan yanıl çizgi.

Carangidae familyasından balıkların çoğu küçük olmakla birlikte bazıları, örneğin familyanın en iri türü olan sarkuyruk (*Seriola lalandi*) 1,5 m uzunluğa ve 70 kg ağırlığa ulaşır. Çoğu değerli sofraya ve av balıkları olan *Carangidae* üyelerinin Türkiye sularında da çok ya da az rastlanan başlıca türleri karagöz istavrit (*Trachurus trachurus*), sarkuyruk istavrit (*T. mediterraneus*), bazı uzmanların *Lichidae* familyası içinde sınıflandırdıkları akya (*Lichia amia*), yaladerma (*Trachinotus ovatus*), sarkuyruk (*Seriola dumerili*) ve maltapalamudu ya da kılavuzbalığıdır (*Naucratis ductor*). Atlas Okyanusunda yaşayan *Selene vomer* iyice yassılaşmış gövdesi, yüksek alnı ve kuyruğa kadar uzanan ikinci sırt yüzgecinin ipleksi dikenleriyle dikkati çeker. Familyanın, eti lezzetli av balıklarını içeren öbür cinsleri *Trachinotus*, *Caranx* ve *Decapterus*'tur. İstavrit azmanı adıyla tanınan *Caranx* cinsinin üyeleri, Atlas Okyanusunun güneyinde bulunan *C. bartholomaei*, Akdeniz'de de rastlanan *C. crysos* ve *C. rhonchus* gibi türleri kapsar. *Trachinotus* cinsine giren türler genellikle pompano adıyla tanınır. Familyanın tropik sulara yaşayan bazı türlerinin etinde zehirli bir madde bulunur ve yendiğinde Ciguatera zehirlenmesi denen şiddetli bir balık zehirlenmesine yol açar.

Caraquet, Kanada'da, New Brunswick eyaletinin kuzeydoğusundaki Gloucester ilinde (county) balıkçı limanı. Chaleur Körfezinin oluşturduğu Caraquet Koyu üzerinde, Bathurst'un 68 km kuzeydoğusunda, kısa Caraquet Irmağı ağzının yakınında yer alır. 1760 dolayında kazazede Fransız denizcilerinin kurduğu Caraquet, eyaletin en eski Fransız yerleşmelerinden biridir. Caraquet adının, Fransızca "büyük kayyon" anlamına gelen *caraque* sözcüğünden türediği sanılır. Caraquet, 1784'ten sonra gitgide daha çok Fransız özelliği kazandı. Günümüzde Atlas Okyanusunda balıkçılık yapan büyük bir filonun demirleme limanıdır. Kasabada bir balıkçılık okulu, tersaneler, balık, yengeç ve istiridye konserveleri yapan fabrikalar vardır. Acadia Müzesi ile kasabanın yakınında, bugün yeniden düzenlenmiş Fransız döneminden kalma köy, yörenin tarihsel özelliklerini yansıtır. Kasabanın 11 km'lik caddesinin, kıyı eyaletlerin-

deki en uzun yol olduğu ileri sürülür. Bathurst piskoposunun her yıl temmuz ayında balıkçı filosunu kutsaması sırasında düzenlenen törenler, yörenin önemli olaylarından biridir. Nüfus (1981) 4 315

Caras-Severin, Romanya'nın güneybatısında il (judet) Güneyde ve batıda Yugoslavya ile çevrilidir. Yüzölçümü 8 503 km²'dir. Transilvanya Alpleri (Güney Karpatlar) ile Semenice, Cernei ve Poiana Rusca dağları, vadilerdeki yerleşim yerlerinin arkasında yükselir. Doğu yönünde akan Tuna Irmağı ve kolları (ör. Timiş) il topraklarını akaçlar. İl merkezi Reşița'dır(*).

Bolgede hayvancılığın yanı sıra tahıl ve meyve üretimi yapılır. Demir, manganez, feldispat, pirit, kömür, antrasit ve Rusçuța yakınında mermer çıkarılır. Reşița, Boşca ve Oşelu Roşu'da madeni eşya ve makine sanayileri gelişmiştir; Căvărâș'da yapı malzemesi üretilir. Yörenin öteki kentlerinde kereste ürünleri ve besin maddeleri üreten fabrikalar bulunur. Văliug yakınında, Nerganița Irmağı üzerinde bir hidroelektrik santral kurulmuştur.

Dağcılar ile Romalılar arasındaki Tapae Çarpışması, Caransebeș yakınındaki Transilvanya Geçidinde, 697 m yükseklikteki Demir Kapı'da yapılmıştır. Caransebeș'ten güneye uzanan karayolu, Timiş Irmağı boyunca, Romalılar döneminde yapılmış yolu izler. Plugova, Mechadia, Teregovala ve Băile Herculane kentleri, eskiden Romalıların konakladığı Timiş Vadisinde yer alır. Băile Herculane yakınındaki mağaralarda Paleolitik ve Neolitik çağlardan kalma, çakmaktaşıyla yapılmış araçlar bulunmuştur. 1.200 m yükseklikteki Domogled Dağı Doğal Yaşamı Koruma Alanı'nda çok sayıda kelebek türü yaşar. Borlova ve Văliug, dağ turizmi merkezleridir. Kara ve demir yolu bağlantıları, Reşița ve Caransebeș'ten geçer. Nüfus (1990 tah.) 408.500.

Caratacus, CARACTACUS olarak da yazılır. Kelt dilinde CARADOC (ü. İS 1. yüzyıl ortaları), Britanyalı Trinovantes kabilesinin kralı, Cunobelinus'un(*) oğlu. Hampshire'daki Atrebat kabilesi ile bir olasılıkla Gloucestershire'daki Dobunni kabilesini de içine alan krallığı adanın batısında idi. Claudius'un ordularının Britanya'yı istilası sırasında Aulus Plautius'a (İS 43-47) karşı yerli halkın başlattığı direnişi yönetti; direnişin yenik düşmesi üzerine Galler'in güneyine çekildi. Ordovices kabilesinin topraklarında, Galler sınırı üzerinde Ostorius Scapula karşısında İS 50'de kesin bir yenilgiye uğradı. Brigantes kabilesine sığındı; ama Brigantes kraliçesi Cartimandua onu Romalılara teslim etti. Caratacus ve ailesi, Claudius'un bir zafer töreninde teşhir edildikten sonra imparator tarafından bağışlandılar.

Caratasca Lagünü, Honduras'ın kuzeydoğusunda, Gracias a Dios ilinde lagün. Ülkenin en büyük lagünü olan Caratasca, Antil Denizinden yaklaşık 40 km içerdedir. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru 90 km uzunluğundadır. 5 km'lik bir kanalla Antil Denizeine bağlanır. Kıyısında Caratasca köyü yer alır. Lagünde, en büyüğü Tansin olan çok sayıda ada vardır. Alçak kıyıları sık tropik ormanlarla kaplıdır; bu ormanlar maun ve sedir ağaçlarından oluşmuştur. Lagünde karides avlanır. Başlıca kenti güney kıyısındaki Puerto Lempira'dır.

Carathéodory, Constantin (d. 13 Eylül 1873, Berlin - ö. 2 Şubat 1950, Münih),

gerçek fonksiyonlar kuramına, değişimler hesabına ve nokta kümeleri ölçüm kuramına önemli katkılarda bulunan Yunan asıllı Alman matematikçi.

İngilizlerin Mısır'daki Asyut Barajı projesinde iki yıl yardımcı mühendislik yapan Carathéodory, matematik çalışmalarına 1900'de Berlin Üniversitesi'nde başladı. 1902'de girdiği Göttingen Üniversitesi'nde Alman matematikçi Hermann Minkowski ile çalışarak 1904'te doktorasını tamamladı. 1909'da Hannover, 1910-13 arasında Breslau, 1913-18 arasında Göttingen ve 1918-20 arasında Berlin üniversitelerinde ders verdikten sonra Yunanlıların İzmir'de kurmaya giriştikleri üniversitede görev aldı. 1922'de Yunanlılar İzmir'i terk ettikleri zaman üniversitenin kütüphanesini Atina Üniversitesi'ne taşıdı. 1924'e değin Atina'da öğretim üyeliği yaptı. Daha sonra Münih Üniversitesi'ne matematik profesörü olarak atandı.

Carathéodory'nin değişimler hesabına katkıları arasında, daha önce ancak sınırlı bulguların yapıldığı süreksiz çözümlere ilişkin kapsamlı bir kuram da vardır. Ayrıca birinci basamaktan kısmi diferansiyel denklemler ile değişimler hesabı arasındaki ilişkilere önemli sonuçlar ekledi. n boyutlu uzayda m boyutlu yüzeylerin değişimine ilişkin problemler üzerindeki çalışmaları, genel problem için ilk geniş kapsamlı sonuçları verdi. Çok değişkenli fonksiyonlar kuramına önemli katkılarda bulundu ve birim yarıçaplı dairedeki basit bağlantılı bölgele- rin konform dönüşümü ana teoreminin ispatını basitleştirdi. Termodinamik alanında da da katkılarda bulundu ve Einstein'ın özel görelilik kuramının gelişmesinde yardımcı oldu.

Yayımlanmış yapıtları arasında *Vorlesungen über reelle Funktionen* (1918; Gerçel Fonksiyonlar Üzerine Tezler), *Conformal Representation* (1932; Konform Dönüşüm), *Geometrische Optik* (1937; Geometrik Optik), *Reelle Funktionen* (1939; Gerçel Fonksiyonlar) ve *Funktionentheorie* (1950, 2 cilt; Fonksiyonlar Kuramı) vardır.

Carausius, Marcus Aurelius Mausaeus (ö. İS 293, Britanya), Britanya'da kısa ömürlü bağımsız bir devlet kuran Romalı subay.

Scheldt ve Meuse (bugün Belçika'da) ırma- kları arasındaki Menapia bölgesinde doğan Carausius ücretli kılavuzluk yapıyordu. Bagaudae kabilesine karşı savaşı- ran Roma ordusunda başarı kazanarak rübe aldı. İmparator Diocletianus ile ortaklaşa hüküm süren Maximianus İS y. 285'te, o dönemde İspanya ve Galya kıyılarını talan etmekte olan Franklara ve Saksonlara karşı bir deniz kuvveti topladı. Gessoriacum'da (bugün Boulogne) üstlenen bu donanmanın komutanı Carausius'a verildi.

Anlaşıldığı kadarıyla Carausius, korsan saldırılarını sonuna değin beklemek ve daha sonra saldırıya geçerek ganimetlere kendisi el koymak niyetindeydi. Buna çok öfkelenen Maximianus, Carausius'un öldürülmesi için emir çıkardı. Ama Carausius, birlikle- riyle birlikte hemen Britanya'ya kaçtı ve orada Augustus unvanıyla kendisini hüküm- dar ilan etti. Barbarlara denizciligi öğretti, kısa süre sonra da batıdaki denizleri deneti- mi altına aldı.

Carausius'un kişiliğiyle ilgili çok az bilgi vardır. Kuşkusuz imparatorluk vakanüvis- leri onu kötülediler. Diocletianus ile Maxi- mianus, Carausius'u devirmek için birkaç girişimde bulundularsa da başarılı olamadı-

lar; bir olasılıkla 290'da geçici olarak onu Britanya hükümdarı kabul etmek zorunda kaldılar. Carausius, en yüksek rütbeli suba- yı Allectus tarafından 293'te öldürüldü.

Caravaca, İspanya'nın güneydoğusundaki Murcia özerk bölgesinde kent. Murcia ken- tinin kuzeybatısında yer alır. Juan de Herre- ra'nın tasarladığı 16. yüzyıl yapısı El Salva- dor ile La Santísima Cruz (1617) kentin başlıca kiliseleridir. Mucizeler yarattığına inanılan Caravaca Haçı eskiden La Santísi- ma Cruz'daydı. Kastilyalı III. Fernando 1241'de Magriplilerden aldığı kenti Templi- er Şövalyeleri'ne verdi. Caravaca daha son- ra Santiago şövalye tarikatının eline geçti. Günümüzde ayakkabı ve sandalet üretilen bir merkez durumundadır. Kentte ayrıca kumaş, konyak ve çikolata üretilir. Nüfus (1981) 20.231.

Caravaggio, asıl adı MICHELANGELO MERISI (d. 28 Eylül 1573, Caravaggio, Venedik Cumhuriyeti - ö. 18 Temmuz 1610, Port'Er- cole, Toscana), barok dönem resminin en belirleyici özelliği olan *tenebrismo* (bak. Caravaggioculuk) tekniğini geliştiren İtal- yan ressam. Dinsel konuları idealleştirile- rek ele alındığı geleneksel tavra karşı çı- kmış, modellerini sıradan kişiler arasından seçerek gerçekçi bir yaklaşımla betimle- miştir.

Gençlik yılları. Caravaggio markisinin mi- man ve aynı zamanda kâhyası olan Fermo Merisi'nin oğluydu. On bir yaşında yetim kalınca ressam ve resim öğretmeni Milanolu Simone Peterzano'nun yanına girip girdi. Peterzano bazen Tiziano'nun öğrencisi ol- duğunu ileri sürerdi, ama resminin Vene- dikli ustanın sanatıyla pek bir ilgisi yoktu.

Caravaggio 1588-92 arasındaki bir tarihte Milano'dan Roma'ya gitti. Bu arada resmin temel teknik ustalıklarını öğrenmiş, ideal- leştirilmiş Floransa resmine karşı çıkan Lombardiyalı ve Venedikli ressamların do- ğayı ve olayları betimlemeye yönelik tavır- larını büyük bir istekle kavramaya çalışmış- tı. Bu yolculuk sırasında geçtiği Parma, Bolo- gna, Floransa ve Assisi'de Bolognalı Carrac- ciler gibi yenilikçi sanatçıları, Giotto ve Massaccio gibi eski ustaların yapıtlarını incelediğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Karşılaştığı yenilikler büyük bir olasılıkla onun, renk titreşimleri ve atmosferik say- damlıkla öne çıkan Milano okulu üslubunu, sağlam bir çizgi temeline oturtmasında etki- li oldu. Sade ve sıradan konulu resimlerinde görülen gerçeğe bağlı kalma tutkusunu da kompozisyon içinde denetim altına alması- na yol açtı.

Roma'daki ilk yılları. Caravaggio Roma' ya, eşsiz usta Michelangelo'nun sanat dün- yasına egemen olduğu bir yüzyılın sonlarına doğru geldi. Bu dönemin düşünsel yaşamı ise Karşı-Reform hareketini canla başla yürüten Trento Konsili'nin (1545-63) etki- si altındaydı. Roma, Caravaggio gibi yükselme isteğiyle dolu, zenginlik ve ün peşinde koşan sayısız sanatçının uğrak yeri haline gelmiş coşkulu bir kentti. Caravaggio kozmopolit bir topluluğun yaşadığı Campo Marzio'ya yerleşti. Bu eski ve bakımsız çevredeki hanlar, aşevleri ve küçük resim dükkânları onun kişiliğine ve içinde bulun- duğu havaya uygun düşüyordu. Neredeyse baş parçası olduğu bu dönemde Caravaggio her zaman dikbaşlı ve geleneklere karşı bir davranış içindeydi.

Roma'daki ilk beş yılı dengesizlik ve eziklik içinde, acıların dolu geçti. Caravag- gio'nun yaşamöyküsünü yazarlar bu dö- nemde onun her şeyden yoksun, gereksi- nim içinde bulunduğunu, kendinden daha az yetenekli ressamların yanında çalıştığını

ve hiçbir şeyden memnun olmadığını belir- tirler. Yaşamını çoğunlukla, birkaç aydan fazla kalmadığı bu resim atölyelerinde ayak işlerine bakarak kazanıyordu. Sonunda (bü- yük bir olasılıkla 1595'te) bütün bu bağlar- dan kurtulmaya karar vererek resimlerini Üstat Valentino diye tanınan bir tablo tüccarı aracılığıyla satmaya başladı ve onun yardımıyla Papalık çevrelerinde büyük bir etkisi olan Kardinal Francesco del Monte' nin dikkatini çekti. Del Monte kısa bir süre sonra onu koruması altına aldı, evinde kalmaya çağırdı ve belli bir aylık bağladı.

Bütün maddi ve manevi sıkıntılarına kar- şın Caravaggio, del Monte'nin koruması altına girmeden önce 40 kadar yapıt gerçek- leştirmişti ve bunların hemen hepsi de oldukça iddiali kompozisyonlardı. İnce bir ustalık ve üstün bir beğenin gözlemlendiği bu yapıtlardaki kararlı ve etkili anlatım, Caravaggio'nun günlük yaşamının düzensizliği- le büyük bir karşıtlık oluşturmalarının yanı sıra, bir dizi şaşırtıcı yenilik de içeriyordu. Özel koleksiyoncular için yaptığı bu resim- lerin her biri, Caravaggio'nun resim konu- sundaki profesyonel tutumunu ortaya koy- duğu gibi, onun "çiçek resmi yapmak, insan figürü yapmak kadar zordur" ve "iyi bir ressam doğal görünümü de iyi betimler" türünden düşüncelerini de doğrular. "Mey- ve Sepeti" (1596, Anibrosius Resim Galeri- si, Milano) adlı resminde hasır bir sepet içinde özenle yerleştirilmiş ve canlı bir gerçekçilikle betimlenmiş parlak renkli meyvelerin yarattığı görsel uyum, çarpıcı bir kompozisyon oluşturur.

Roma döneminin başlıca yapıtları. Caravaggio'nun ilk yapıtlarında görülen gerçek- çilik, üslupsal uygulamaya üstündü. Ama onun gerçekçi doğalcılığının ilk kez bütü- nüyle ortaya çıkışı, Roma'daki S. Luigi dei Francesci Kilisesi'nin Contarelli Şapeli'nde- ki, Aziz Matta'nın yaşamını konu alan bir dizi resimle başlamıştı. 1597'de del Monte aracılığıyla aldığı bu sipariş belki de he- nüz 24 yaşında olan Caravaggio'nun önemli koruyucuları ve müşterileri olan bir *pictor celeberrimus* (ünlü ressam) olarak tanınmasını sağladı. İş, "Aziz Matta ve Melek", "Aziz Matta'ya Çağrı" ve "Aziz Matta'nın Şehit Edilmesi" konulu üç re- simden oluşan, görkemli bir tasarıydı. Caravaggio'nun her üç resmi de azizler konusunda gelenekselleşmiş kalıpları kul- lanmadan, sırsacı toplumsal görüşlerle yük- lü dramatik bir gerçekçilikle oluşturmaya toplumdaki büyük şaşkınlık yarattı. Belki de Caravaggio çok yönlülüğünü bütün açıklığı ile yansıtmak için böyle bir olay bekl- iyordu ve bu onun için önemli bir sınavdı. Bu yapıtlardaki yenilik, yalnızca kurgunun ve konunun yüzeydeki görünümüyle sınırlı kalmayan, ışık ve zaman kavramıyla ilişkili sanatsal bir olguydu. Altarın üzerine yerleş- tirilmesi düşünülen "Aziz Matta ve Melek" in ilk biçimi S. Luigi dei Francesci'nin o güne değin bir azizin böyle canlandırıldığını görmemiş rahiplerine o kadar ters geldi ki, resmin yeniden yapılmasını istediler. İncil yazarlarından biri olan "Aziz Matta" resim- de sıradan bir işçi ya da rençper görün- mündeydi; ayagını resmin dışına çıkıp insa- nın yüzüne gelecekmış gibi uzatmış, kaba bir biçimde bacak bacak üstüne atmış ola- rak betimlenmişti. Zarafetten yoksun me- lek figürü ise, cahil birisine yol gösterircesine azizin elini zorla kitaba doğru bastır- gibiydi. Kilise ileri gelenleri, Caravaggio' nun sıradan bir kişiyi yüceltirken gerçekte Aziz Matta'yı sokaklardan kurtaran İsa'ya öykündüğünü kavrayamamışlardı. (Bu re- sim 1945'te Berlin'de yok olmuştur).

Anlatımdaki gerçekçilik açısından Aziz Matta dizisinin öbür iki resmi de ilkinden daha az şaşırtıcı değildi. "Aziz Matta'ya Çağrı" iki ayrı dünyayı simgeleyen iki ayrı insanın karşılaştığı anı gösterir: Vergi toplayıcıların parlak bir ışık demetiyle aydınla-

götürmeden önce Roma'da, ressamların görmesi için bir hafta boyunca sergiledi.

Olgunluk dönemi. Sanatçılar, aydınlar ve açık görüşlü kilise önderleri, Caravaggio'nun güçlü ve sarsıcı sanatının büyüleyici inceliğine hayranlık duyuyordu. Kilise yet-

yoksulluktan başka bir şey getirmeyen zor bir yaşama sıkı sıkıya sarılmışlardı. 20. yüzyıl sanat tarihçilerinden Maurizio Calvesi, Caravaggio'nun ikonografisinde geleneksel din anlayışından sapma eğilimi görür. "Yılanlı Madonna"da (Borghese Galerisi, Roma) Bakire Meryem, İsa figürüne göre daha küçüktür. Yılanın kafasına Bakire Meryem basarsa da, gerçekte başın ezilmesini sağlayan Meryem'in ayağının üstüne kuvvetle basan İsa'nın ayağıdır. Geleceğe göre Kilise'nin kusursuzluk simgesi sayılan Bakire Meryem'in yapması gereken bu eylemi Caravaggio İsa'ya mal etmiştir. Calvesi, "Aziz Paulus'un Hristiyan Oluşu" (Sta. Maria del Popolo, Roma) adlı resimde de, bu sahnede yer alması gelenek haline gelmiş Tanrı figürünün bulunmamasını, Caravaggio'nun ışık anlayışının Giordano Bruno'nun Tanrı konusundaki görüşlerine benzetmesine bağlar. Bruno'ya göre Tanrı hem doğada, hem insanın kendi içindedir.

Eleştiriler Caravaggio'nun başarısını gölgelemedi. Ünü ve geliriyle birlikte onu kıskananların sayısı da arttı. Roma'daki ilk yıllarında sürdürdüğü çaresiz ve perişan yaşam çoktan geride kalmıştı, ama kardinaler ve prensler arasında dolaşmasına karşın öfkeli ve isyancı kişiliği hâlâ değişmemişti.

Caravaggio'nun Roma'daki ilk yıllarının ayrıntıları bilinmemektedir. Contarelli Şapeli resimlerinden sonra başı yasalarla sık sık belaya girdi. 1600'de bir ressam tarafından kendine saldırmakla suçlandı. Ertesi yıl bir askeri yaraladı. 1603'te bir başka ressamın şikâyeti üzerine hapse atıldı ve ancak Fransız elçisinin araya girmesiyle serbest bırakıldı. Bir yıl sonra Romalı muhafızları taşıdığı için tutuklandı. 1605'te silah kullandığı için yakalandı. Aynı yıl metresini korumak amacıyla bir adamı yaraladı ve Roma'dan kaçmak zorunda kaldı. 29 Mayıs 1606'da gene Roma'da bir top oyununun sonucu konusunda tartıştığı Ranuccio To-

"Aziz Matta'ya Çağrı" Caravaggio'nun yağlıboya çalışması, y. 1597-98; Contarelli Şapeli, S. Luigi del Francesci Kilisesi, Roma
Anderson - Afnari, Art Resource / EB Inc.

nan odasına giren İsa ve süslü giysili, belleri kılıçlı işsiz güçsüzler arasında paraları saymaya hazırlanan Matta. İkisi arasındaki bakışma Matta'nın dünyasının yıkılmasıyla sonuçlanır. "Aziz Matta'nın Şehit Edilmesi" de cellatın azizi yere yatmaya zorladığı anı canlandırır. Bir sokakta geçen sahnede, azizin yardımcıları dehşet içinde kaçışırken, yoldan geçenler olayı kayıtsız bakışlarla izlemektedir. Resimlerin üçünün de en ilginç yanı, gerçeğe çok yakın bir biçimde ve koyu bir karanlık içinde geçen sahnelerin, birdenbire düşen bir ışık demetiyle aydınlanması ve böylece olayın en dramatik anının belleğe yerleşmesidir.

Caravaggio'nun resimde yarattığı devrimin temeli ışıktır. Işık onun resminin kurgusunda renk ve çizgi kadar belirleyici ve etkilidir. 20. yüzyıl sanat eleştirmenlerinden Robert Longhi, Caravaggio'nun ışığı kullandığı biçimini Rönesans'ta perspektifin bulunuşuyla eşdeğerli sayar. Caravaggio'nun ışığı doğal değil, büyümlü bir ışıktır. Yüksekten düşen ve çoğu zaman izleyicinin omuz hizasından gelen bu ışık, sahne ışığında olduğu gibi renk düzenini güçlendirerek tenin yapay pırıltılarını yitirmesini ve daha koyu bir tona bürünmesini sağlar.

Contarelli Şapeli'nin resimlenmesi 1602'de sona erdiğinde henüz 30 yaşına basmamış olan Caravaggio bu işteki başarısı nedeniyle bütün çağdaşlarını gölgede bırakmıştı. Aldığı dinsel ve özel konulu siparişler çoğaldı. Onun sanatta olgunluğunun doruğundayken gerçekleştirdiği bu resimlerden bazıları çok yoğun tepkilerle karşılandı. S. Agostino Kilisesi için yaptığı "Madonna Hacılarla Birlikte"de ("Loreto Madonna'sı", 1603-06) ön planda diz çökmüş iki ihtiyarın "kirli ayaklarıyla yırtık ve pis başlıkları" yüzünden skandal çıktı. "Meryem'in Ölümü" ise, Bakire Meryem'in aşağı sınıftan birisi gibi sıradan nitelikler içinde ele alındığı gerekçesiyle, Karmelitler tarafından reddedildi. Bu resimde Bakire Meryem'in bacakları çıplak, karnı ise boğulmuş bir kadınıninki gibi şişti. Resmi Rubens'in salık vermesi üzerine, Nisan 1607'de, Mantova dükü satın aldı ve Mantova'ya

kililerinin geneldeki olumsuz tepkisi ise akademik ressamların kendi konumlarını korumaya yönelik karşı çıkışlarını ve daha tutucu din adamlarıyla halkın içgüdüsel tepkilerini yansıtıyordu. Caravaggio'nun resmi, kaba ve çarpıcı özelliklerinden ötürü, anlaşılması zor ve tedirgin edici iletisi değerlendirilmeden mahkûm edildi. Gerçekte de Caravaggio'nun insanların Karşı-Reform sanatında gözde olan zarif figürlerle hiçbir ilgisi yoktu. Onun figürleri kaslı vücutlu, inatçı tavırlı sıradan insanlardı. Sahip oldukları tek iyi şeye, onlara şehadet, ölüm ve

"Aziz Paulus'un Hristiyan Oluşu". Caravaggio'nun yağlıboya çalışması (1573-1610); Sta. Maria del Popolo Kilisesi, Roma
SCALA - Art Resource

massoni'yi öldürdü. Bu olayda kendisi de yaralandı.

Roma'dan kaçı. Caravaggio, davranışının getireceği sonuçların dehşeti içinde Roma'yı terk ederek Caravaggio markisinin yakınından birinin yanına sığındı. Çeşitli yerlerde saklanarak sonunda, belki de 1607 başlarında, Napoli'ye ulaştı. Orada kaldığı sırada, Flaman ressam Louis Finson için "Tespikli Madonna" (Sanat Tarihi Müzesi, Viyana) ve Monte della Misericordia Şapeli için de, geç döneminin başyapıtlarından biri sayılan "Merhametin Yedi Biçimi" (1607) adlı resimleri yaptı. Bu son resmin içerdiği karanlık ve telaş dolu hava ile Caravaggio'nun çaresiz durumu arasındaki jilintiye görmemek hemen hemen olanaksızdır. Bu aynı zamanda, onun üslubundaki değişimin de ilk belirtisidir.

Caravaggio 1607'nin sonu ya da 1608'in başındaki bir tarihte gittiği Malta'da ünlü bir sanatçı olarak karşılandı. Çok sıkı bir çalışmadan sonra orada gerçekleştirdiği yapıtları arasında en önemlisi Valetta Katedrali için yaptığı "Vaftizci Yahya'nın Başının Vurulması"dır (1608). Bu sahnede, daha önceki yapıtlarında figürleri çevreleyen yoğun gölgenin geri plana itildiği ve sonsuzluk duygusu uyandıran geniş boş mekânların yennin yüksek bir duvarın aldığı izlenir. Daha sonraki resimlerinde de görülen bu duvarın, onun kafasında lanetlediği bir düşüncüyü, kaçma ile hapse girme arasında sıkışıp kalma endişesini simgelediği sanılır. Caravaggio 14 Temmuz 1608'de Malta Şövalyeleri tarikatına kabul edildi. Ama kısa bir süre sonra, yaptıklarının haberi Malta'ya ulaştığı ya da yeni bir suç işlediği için tarikattan çıkarılarak hapse atıldı, ama kaçmayı başardı.

İzlenme korkusu içinde Sicilya'ya giderek Ekim 1608'de Syrakusa'da karaya çıktı. Orada Sta. Lucia Kilisesi için yaptığı "Azize Lucia'nın Gömülüşü" adlı resim, geç dönem başyapıtlarından biridir. 1609 başlarında kaçtığı Messina'da "Lazarus'un Dirilişi" (Ulusal Müze, Messina) ve "Çobanların Tapınması"nı (Ulusal Müze, Messina) gerçekleştirdi. Daha sonra gittiği Palermo'da S. Lorenzo Kilisesi için "Aziz Francesco ve Aziz Lorenzo ile Birlikte Tapınma" adlı resmi yaptı. İçinde bulunduğu bütün olumsuz koşullara karşın kaçış sırasında yaptığı resimler, sanat yaşamının en büyük yapıtları arasında sayılır. Tasarım açısından hepsinden görkemli olmakla birlikte tonların yumuşaklığı ve anlatımın inceliği bu yapıtlarda duyuların, dramatinin açıkça sergilendiği önceki resimlerinden çok daha yoğun bir biçimde aktarılmasına yol açar. Sakin ama duygu yüklü bu resimlerin kusursuz yetkinliği, Caravaggio'nun kaygılan dikkate alındığında daha da olağanüstü bir boyut kazanır.

Caravaggio'nun çaresizlik içindeki kaçışı, ancak papanın onu affetmesiyle sona erebilmirdi. Ekim 1609'da yeniden Napoli'ye döndüğünde, büyük bir olasılıkla, affedilmesi için Roma'da birtakım girişimlerde bulunduğu biliyordu. Ama şanssızlıklar birbirini izledi. Bir hanın önünde saldırıya uğrayarak yaralandı. Yarası o kadar ağırdı ki, öldüğü söylenitleri Roma'ya kadar ulaştı. Uzun bir iyileşme döneminden sonra Roma'ya gitmek için bir yelkenliye bindi. Ama Temmuz 1610'da ulaştığı Papalık Devletleri içindeki Port'Ercole adlı İspanyol limanında yanlışlıkla tutuklanarak hapse atıldı. Serbest bırakıldığında Roma'ya kadar gideceği yelkenlinin, içinde eşyalarıyla birlikte yola çıktığını

öğrendi. Bu kadar şanssızlığa ve yeniden yükselen ateşinin yol açtığı bitkinliğe daha fazla dayanamayarak yelkenlinin uzaklaştığı sahilde yere yıkıldı. Birkaç gün sonra öldüğünde henüz 37 yaşında bile değildi.

Değerlendirme. Caravaggio, döneminin belki de en devrimci sanatçısıydı. Bir önceki yüzyılın sanatında egemen olan, dünyasal ve dinsel yaşantının idealleştirilmesi ilkesine dayanan Platoncu anlayışı terk etmişti. Onun gözünde yaşam bir dramdı; her türlü, hatta mistik yaşantının başlangıç noktası da somut, duyumsal olaylardı.

Aşırı duygusal ve dikbaşı kişiliğinin yanı sıra, fiziksel bir dünyada geçen gerçek olayların anlamını bütünüyle kavrama yeteneğiyle, yapıtlarında dramatik anı yakalamakta usta olmuştu. Resimlerini, patlama noktasına gelmiş dramatik gerilimler üzerine kuruyordu. İnsana bakış açısının, o dönemde bir benzeri daha yoktu. Kendisine karşı beslenen hayranlığa ve birçok ressamın onun tekniğine öykünmesine karşın, Caravaggio yalnız bir insan olarak yaşadı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Genç Bacchus" (1593, Uffizi Galeri, Floransa), "Kertenkelenin Isırdığı Çocuk" (1593, Louvre Müzesi, Paris), "Meyve Sepeti Tutan Çocuk" (1593, Borghese Galeri, Roma), "Fala", ("Çingene", 1594, Louvre Müzesi, Paris), "Mısır Yolunda Dilenme" (y. 1590, Doria-Pamphilii Galeri, Roma), "İshak'ın Kurban Edilmesi" (1594-96, Uffizi Galeri, Floransa), "Lavtacı" (Ermitaj Müzesi, Leningrad), "Magdalene" (Doria-Pamphilii Galeri, Roma), "Emmaus'da Yemek" (1596-98, Ulusal Galeri, Londra), "Aziz Petrus'un Çarmıha Genilmesi" (1601, Sta. Maria del Popolo, Roma), "İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi" (1602-04, Vatikan Müzesi), "Bakire Meryem'in Ölümü" (1605-06, Louvre Müzesi, Paris), "Aziz Hieronymus" (Borghese Galeri, Roma), "İşte İnsan" (Rosso Sarayı Galeri, Cenova), "Emmaus'da Yemek" (Brera Resim Galeri, Milano), "Alof de Wignacourt'un Portresi" (1608, Louvre Müzesi, Paris), "Uyuyan Cupid" (Pitti Sarayı, Floransa), "Vaftizci Yahya" (Borghese Galeri, Roma), "Vaftizci Yahya'nın Başının Salome'ye Getirilmesi" (Ulusal Galeri, Londra).

Caravaggioculuk, TENEBRİZM. İtalyanca TENEBRİZMO (Latince *tenebrae* "koyuluk"), olarak da bilinir. Batı resmindeki figüratif kompozisyonlarda, aydınlık ve karanlık alanların dramatik etkiyi artırmak amacıyla karışık oluşturulmuş biçimde düzenlenmesi. Caravaggiocu resimlerde çok koyu bir fon üstünde verilen figürler, bir ışık demetiyle aydınlanır ve oluşan ışık-gölge(*) karşıtlığı sonucu hacim kazanır. Bu teknik ilk kez İtalyan ressam Caravaggio tarafından uygulanmış ve 17. yüzyıl başlarında ondan etkilenen birçok ressamca benimsenmiştir. Fransız Georges de La Tour, Felemenkli Gerrit van Honthorst ve Hendrik Terbrugghen, İspanyol Francisco de Zurbaran, Caravaggioculuğu resimlerinde ustaca uygulayan sanatçılardır.

Carazo, Nikaragua'nın güneybatısında il. Güneybatıda Büyük Okyanus ile çevrilidir. Yüzölçümü 1.032 km²'dir. Kıyıdağı düzlüklerden volkanik dağ sıralarına doğru yükselir. Nüfus vadilerde ve doğudaki dağların eteklerinde yoğunlaşmıştır. Yılda 1.200 mm yağış alan ve verimli topraklarla kaplı olan Carazo'da kahve, tütün, mısır, fasulye, meyve ve çeşitli sebze yetiştirilir. İl merkezi ve başlıca kahve üretim bölgesi olan Jinotepa ile ilin en büyük kenti Diriamba, demiryolu ve Pan-Amerikan Karayolu ile ulusal başkent Managua'ya bağlanır. Nüfus (1985 tah.) 97.106.

Carbet Dağları, Fransızca PITONS DU CARBET, Antil Denizinde, Fransız Batı Hint Adaları arasındaki Küçük Antiller'de, Martinik Adasında volkanik masif. Saint-Pierre ve Fort-de-France arasındaki doruk-

ları batı kıyılarından yaklaşık 6 km içeridedir. Lacroix (1.196 m), Piquet (1.153 m), Damauzé (1.102 m), Alma (1.098 m) ve Boucher (1.063 m) bunlardan bazılarıdır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yaklaşık 85 km uzanan Carbet Dağları, Absalon'daki kaynarcalardan fışkıran suyun da kaynağıdır. Pelée Dağını(*) incelemek için 1932'de bir gözlemevi kurulmuştur.

Carbo, Gaius Papirius (ö. İÖ 119), Tiberius Sempronius Gracchus'un(*) tanrı reformlarını destekleyen, ama daha sonra onu terk eden Romalı siyaset adamı. İÖ 131'de, *tribunus*(*) seçilen Carbo, yasaların yürürlüğe konması ve kaldırılmasında da gizli yö kullanılmasını sağlayan bir uygulama getirdi. Bir yıl sonra Gracchus'un kurduğu toprak reformu kuruluna üye olduysa da İÖ 122'de bu gruptan ayrılarak Senato'da tutucu senato aristokrasisinin oluşturduğu karşı gruba (Optimistler) katıldı. Yeni dostları onu İÖ 120'de konsül yaparak ödüllendirdiler; ama reformcu Gaius Gracchus'u öldüren Lucius Optimus'u başıyla savundukları halde ona gene de tam güven duymadılar. Carbo vatana ihanet ya da gasp suçlamasıyla görevden alındıktan sonra intihar etti.

Carbo, Gnaeus Papirius (d. İÖ y. 130 - ö. İÖ 82, Lilybaion, Sicilya), Romalı komutan. Gaius Marius ile Lucius Cornelius Sulla arasındaki iç savaşta Marius yanlısı kuvvetlere komuta etmiştir.

İÖ 87'de Sulla taraftarlarının koruduğu Roma'nın kuşatılması sırasında Marius'un ordusunda görev aldı. Roma teslim olduktan sonra İÖ 85'te ikisi de konsül olan Carbo ve Lucius Cornelius Cinna, Sulla'nın doğudan geri dönmesine karşı hazırlığa giriştiler.

Carbo ve Cinna, yasa dışı bir yolla ertesi yıl kendilerini gene konsül ilan ettiler. Cinna kendi askerlerince öldürüldükten sonra Carbo tek konsül olarak görevi sürdürdü. İÖ 82'de Clusium (bugün Chiusi, İtalya) yakınlarında Sulla ile çarpıştı. Kesin sonuç vermeyen bu çarpışmadan sonra, o sırada üçüncü konsüllük dönemi başlamış olan Carbo, Faventia yakınlarında Sulla'nın komutanlarından Matellus Pius'a yenildi. Kaçmayı başardıysa da, Sicilya'nın güneyindeki Cossyra Adasında Gnaeus Pompeius tarafından yakalanarak idam edildi.

Carbonaria (İtalyanca *carbonaro* "kömür-cü", çoğul *carbonari*), 19. yüzyıl başlarında İtalya'da liberal ve yurtsever düşünceleri savunan gizli örgüt. 1815'te Napoléon'a karşı zafer kazanan mütefiklerin İtalya'da baskı yoluyla kurdukları tutucu rejimleri karşı gelişen muhalefetin başlıca kaynağı Carbonaria olmuştur. 1861'de İtalya'nın birleşmesiyle sonuçlanan Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketine giden yolu da Carbonaria açmıştır.

Carbonaria'nın nasıl kurulduğu, kökeni, hatta izlediği siyasal program bile tam bilinmemektedir. Bir yardımlaşma derneği olarak önce Fransa'da doğmuş, Napoléon ordularıyla birlikte İtalya'ya geçmiş olabilir. Öte yandan, kilise karşıtı gizli bir hayır örgütlenmesi olarak 18. yüzyılda yaygınlaşan masonluğun bir kolu olduğu da düşünülebilir. İlk Carbonaria locaları 1800'lerin başlarında İtalya'nın güneyinde kuruldu. Napoli'nin Napoléon yanlısı hükümdarı Joachim Murat'ya karşı çıkan örgüt, cumbur-yetçi ve yurtsever bir nitelik kazandı. 1814'te akım, kuzeye doğru Marche ve Romagna bölgelerinde de yayılmaya başladı. Carbonaria, genel olarak meşruti ve temsili bir hükümet biçimi istiyor, İtalya'nın çıkarlarını yabancılara karşı korumaya çalış-

şıyordu. Ama örgütün hiçbir zaman tek bir programı olmadı. Kimi üyeleri cumhuriyet, kimileri sınırlı bir monarşi öneriyor, bazıları federasyon görüşünü desteklerken bir bölümü de üniter bir İtalya istiyordu.

O dönemin başka gizli örgütleri gibi Carbonaria'nın da bir giriş töreni, karmaşık simgeleri ve hiyerarşik bir örgütlenmesi vardı. Üyeleri genellikle soylular, memurlar ve küçük toprak sahipleri arasından seçiliyordu. 1815'ten sonra, Napoléon sonrası düzenlemeden hoşnut olmayanlar arasında, özellikle Fransız yönetimi döneminde desteklenmiş olan orta sınıf içinde Carbonaria locaları hızla yayıldı. Bütün İtalya'da Carbonaria locaları bulunmakla birlikte, örgütün ana merkezleri İtalya'nın orta kesiminde (Papalık Devletleri) ve güneyindeydi (Napoli). Güneyde 1815'te Bourbonlara bağlı İki Sicilya Krallığı yeniden kurulunca Carbonaria, Bourbonlara karşı kesin tutum aldı. Bunun ardından ordunun da yardımıyla 1820'de Napoli'de başarılı bir ayaklanma gerçekleştiren Kral I. Ferdinando'yu bir anayasa sözü vermek zorunda bıraktı. Bu, Carbonaria'nın en gösterişli zaferiydi; ama kısa süre sonra Avusturya müdahalesi bu zaferi sonuçsuz kıldı. 1831'de Bologna, Parma ve Modena ayaklanmaları da çok başarılı olmadı. Aynı yıl Giuseppe Mazzini'nin Yeni İtalya adı altında, açıkça ulusal ve cumhuriyetçi bir program uygulayan yeni bir örgüt kurması, Carbonaria'nın etkisinin gittikçe azalmasına yol açtı.

İtalya dışında da Fransa'da Charbonnerie adıyla benzer bir örgüt kuruldu. 1821 ayaklanmalarına katılan örgütün önderliğini Lafayette bizzat üstlendi. Uluslararası bir örgüt olan, Charbonnerie Démocratique Universelle 1830'dan sonra birkaç yıl daha Philippo Buonarroti'nin (1761-1837) önderliğinde etkinliğini sürdürdüysede başarılı olamadı.

Carbondale, ABD'de, Illinois eyaletinin güneyindeki Jackson ilinde (county) kent. Ozark Platosunun, Illinois sınırları içinde kalan kesiminin kuzey ucundadır. Adını bölgedeki kömür yataklarından alır. 1852'de Illinois Merkez Demiryolu'nun bölgeye ulaşmasından sonra kuruldu, bir madencilik ve tarım merkezi olarak gelişti. Kentin gelişmesi 1874'te bir öğretmen okulunun (1947'den sonra Güney Illinois Üniversitesi) açılmasından sonra hız kazandı. Büyük Cumhuriyet Ordusu'nun başkomutanı General John A. Logan, 30 Mayıs'ı Anma Günü ilan eden kararnamayı 1868'de Carbondale'de duyurdu. Kentin çevresinde, Crab Orchard Yabanıl Yaşamı Koruma Bölgesi, Shawnee Ulusal Ormanı ve Giant City Eyalet Parkı vardır. Carbondale, 1856'da tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 27.033.

Carbondale, ABD'de, Pennsylvania eyaletinin kuzeydoğusundaki Lackawanna ilinde (county) kent. Kömür çıkarılan dağlık bir dinlenme yöresinde, Scranton'un 26 km kuzeydoğusundadır. Lackawanna Irmağının kıyısında yer alır. Kömür madencileri William ve Maurice Wurts tarafından 1822'de kuruldu. Önceleri Ragged Island ve Barrendale olarak anılan yerleşme, açık ocak madenciliklerinin başlatılması üzerine Carbondale adını aldı. Kömür taşımacılığı, Delaware ve Hudson Kanalı (1825) ile Carbondale ve Honesdale arasındaki ağırmalı (yerçekimi etkisiyle çalışan) demiryolunun gelişmesini sağladı. "Stourbridge Aslanı" adlı lokomotif (bugün Smithsonian Institution'da) ilk seferini 9 Ağustos 1829'da bu hat üzerinde yaptı; ama hattın kullanışsız olduğu anlaşılınca taşımacılık eskisi gibi atlar ve kağıtlarla sürdürüldü.

1831'de dünyanın ilk yeraltı antrasit ocağı Carbondale'de açıldı. Kömür madenlerinin tükenmesiyle ekonomide ağırlık hafif sanayiye kaydı. Elk Dağı Kayak Merkezi kentin 19 km kuzeyinde, dünyanın en büyük buzul çatlaklarından Archbald ise 12 km güneybatıdadır. Nüfus (1990) 10.664.

Carcassonne, Fransa'nın güneybatısındaki Languedoc-Roussillon planlama bölgesinde

Cité'de ortaçağ sur kalıntıları.
Carcassonne, Fransa
Club Ins

(région de programme) Aude ilinin (département) merkezi. Toulouse'un güneydoğusunda, Aude Irmağının doğu kıyımının yakınlarında yer alır. Aude Irmağı, kenti Ville Basse ve Cité olmak üzere iki bölüme ayırır. Cité'de Avrupa'nın en güzel ortaçağ sur kalıntıları bulunur.

Aude'un sağ yakasında birdenbire yükselen bir tepenin doruğundaki Cité'nin bulunduğu topraklara İÖ 5. yüzyılda Iberler, daha sonra da Galyalı Romalılar yerleşti. İç surlar Euric'in Vizigot kralı olduğu dönemde, İS 484'te yapıldı. 508'de Clovis kenti almayı başaramadı; 728'de Müslüman istilacılar, 752'de de III. Pepin kenti ele geçirdi.

Carcassonne ve Béziers vikontları Saint-Nazaire Bazilikası'nı inşa ettiler (1096-1150), y. 1125'te de Comtal Şatosu Vizigot surlarına eklendi. Albi heretiklerine karşı yürütülen savaşlar sonunda 1247'de Fransız kralı vikontların mülklerine el koydu. Bu dönemde sanat değeri olan büyük yapıların inşasına girişildi. Katedralin Romanesk transept ve koro yerine Gotik yapılar yerleştirildi (Romanesk nef bugün de ayakta). Vitraylar 14-16. yüzyıllarda yapıldı. Kuleleri, burçları ve mazgalları bulunan dış surları IX. Louis inşa ettirdi; onun oğlu III. Philippe de iç duvarlara zarif Narbonne Kapısı'nı ekledi. Karayoluyla Cité'nin tek girişi olan Narbonne Kapısı, ileriye doğru uzanan iki burç ve bir çift gözetleme kulesiyle korunmaktadır.

Roussillon bölgesi 1659'da Fransa'ya katılınca Carcassonne bir sınır kalesi olmaktan çıktı ve sahipsiz kaldı. Mimar ve ortaçağ uzmanı Viollet-le-Duc 1844'te katedral ve surların yeniden yapımını başlattı. Bu çalışma 1960'lara değin sürdü. Cité'nin dar ve kıvrımlı sokaklarında bugün yaklaşık 1.000 kişi yaşamaktadır.

Ville Basse ise, 1240'ta ayaklanan Cité'lilerin surların dışına sürülmesiyle kuruldu. 1355'te kaleyi ele geçiremeyen Yaşlı Edward (Kara Prens) kenti yaktı. 13. yüzyıl yapısı Saint-Vincent Kilisesi ve Saint-Michel Katedrali bugün de ayakta. Ville Basse günümüzde Carcassonne'un iş merkezidir. Kentte birkaç imalat kuruluşu bulunmakla birlikte, Carcassonne'un başlıca gelir kaynağı turizmdir. Nüfus (1982) 38.379.

Carcharhinidae bak. harharyasgiller

Carchi, Ekvador'da, dağlık kesimin en kuzeyindeki il. Kuzeyde Kolombiya ile komşudur. Yüzölçümü 3.744 km²'dir. Nüfus il merkezi Tulcán çevresinde ve dağlar

arasındaki Tulcán Havzasında (3.000 m) yoğunlaşmıştır. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır; havzada buğday, arpa ve meyve yetiştirilir. Alçak ve orta yükseklikteki kesimlerde mısır, şeker kamışı ve kahve ekiminin yanı sıra süt hayvancılığı yapılır. Daha yüksek yamaçlarda koyun otlatılır. Böcek ilaçlarında kullanılan pireotu üretimi ve kükürt madenciliği giderek önem kazanmaktadır. Pan-Amerikan Karayolu ılı kuzey-güney yönünde geçer. Nüfus (1990 geç.) 141.992.

Cardano, Gerolamo, GERONIMO ya da GIROLAMO olarak da yazılır (d. 24 Eylül 1501, Pavia; Milano Düküğü - ö. 21 Eylül 1576, Roma), tıfusun ilk klinik tanımını veren ve *Ars magna* (1545; Büyük Sanat) adlı kitabı cebir tarihinin temel taşlarından biri olan İtalyan hekim, matematikçi ve astrolog.

Pavia ve Padova üniversitelerinde öğrenim gören Cardano, 1526'da tıp diplomasını aldı. 1534'te gittiği Milano'da matematik dalında öğretim üyesi olana değin büyük bir yoksulluk içinde yaşadı. 1539'da tıp okuluna kabul edildi ve kısa bir süre sonra bu okulun rektörü oldu. Hekim olarak ünü hızla yayıldı, Avrupa'nın birçok kral ve

Gerolamo Cardano, sanatçısı bilinmeyen bir oymabaskıdan ayrıntı
Ana Yayıncılık Arşivi

kraliçesi tarafından aranır oldu; ama bağımsızlığına verdiği önemden ötürü saray hekimini olmayı kabul etmedi. 1543'te Pavia'da tıp profesörü oldu.

Cardano, döneminin en önde gelen matematikçisiydi. 1539'da aritmetik konusundaki konferanslarını toplayan iki kitap yayınladı, bunlardan daha önemli olanı *Practica arithmetica et mensurandi singularis* (Matematik Uygulamaları ve Özel Ölçümler) adı yapıyordu. *Ars magna* adlı kitabı Venedikli matematikçi Niccolò Tartaglia'dan öğrenmiş olduğu üçüncü dereceden denklemlerin çözümünü ve Cardano'nun eski yardımcısı Lodovico Ferrari tarafından bulunan dördüncü dereceden denklemlerin çözümünü içeriyordu. *Liber de ludo aleae* (Şans Oyunları Üzerine Kitap) adlı yapıtında ise, Pascal ve Fermat'dan yüzyıl önce, ilk sistematiğe olasılık hesaplarını ortaya koyuyordu. Cardano halk arasındaki ününü büyük ölçüde, bilimsel ve felsefi sorunlar üzerindeki kitaplarına, özellikle de aralarına anekdotların serpiştirildiği bir fiziksel deneyler ve buluşlar derlemesi olan *De subtilitate rerum* (Nesnelerin İnceligi) adlı yapıtına borçludur.

Cardano'nun en sevdiği oğlu kötü ün sahibi bir kızla evlendi, kansını zehirledi ve 1560'ta idam edildi. Cardano bu darbenin şokundan bir daha kurtulamadı. 1562'de Bologna'da profesör oldu ama 1570'te aniden heretiklik suçlamasıyla tutuklandı. Birkaç ay hapiste yattıktan sonra görüşlerinden dönme koşuluyla bağışlandıysa da işini ve kitap yayımlama hakkını kaybetti. Ölümünden önce otobiyografisi *De propria vita*'sı (İng. *Book of My Life*, 1930; Yaşamımın Kitabı) tamamladı.

Cardenal, Ernesto (d. 20 Ocak 1925, Granada, Nikaragua), Nikaragualı devrimci şair ve Katolik rahip. Şiirleri İngilizce, İtalyanca, Rumence ve Almanca gibi birçok dile çevrilmiştir.

Nikaragua'da Cizvit okullarında okuduktan sonra Meksika'da felsefe ve edebiyat, Columbia Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı öğrenimi gördü. 1957'de, Katolik Cistercium tarikatının(*) katı kurallara dayalı bir kolu olan Trappistlerin, Gethsemane'deki (Kentucky) manastırına girdi; burada yazar Thomas Merton ile felsefi, edebi ve manevi bir yakınlık kurdu. Sağlık nedeniyle Meksika'nın Cuernavaca kentindeki Benedikten manastırına geçti. Kolombiya'daki La Ceja'da ilahiyat öğrenimi gördükten sonra, 1965'te Nikaragua'da rahip olarak görev yapmaya başladı.

Epigramas (1961) adlı yapıtı, 1952-57 arasında yazdığı şiirleri içerir. Martialis ve Catullus gibi klasik şairlerin kullandığı biçimlerden esinlenmekle birlikte, günümüzün toplumsal ve siyasal diliyle yazılmış olan bu şiirlerden bazıları, Somoza yönetiminin çığırından çıkmış şiddet uygulamalarına çatan yapıtlardır. Bazılarında ince bir ironiyle yazılmış aşk şiirleridir. Emperyalizmi kınayan uzun belgesel şiiri *La hora 0* (1960; "Saat Sıfır", *Çağdaş Latin Amerika Şiiri Antolojisi*, 1982) başkaldırı şiirinin yapıtları arasındadır. Cardenal, *Gethsemani*, Ky.'de (1960) yer alan ve manastır yaşamının ruhsal havasını taşıyan şiirlerinde, geçmiş deneyimlerini yalın bir üslupla anar; bu kitabında insanı yabancılaştıran bir dünyanın simgesi olarak terimleri, kalıplaşmış boş sözleri ve reklam sloganlarını kullanmaya başlar. Köklü dinsel yaşantısını açıklıkla aktarabilmek için özellikle sıradan nesnelere yönelir.

Salmos (1964; İlahiler) adlı kitabı, La Ceja'da yazdığı şiirleri kapsar. İncil'in havasını taşıyan bu şiirler, çağdaş dünyanın kötülüklerine karşı çıkar. *Salmos*, geleceğe ilişkin öngörülerle bitir; bu, Cardenal'in sonraki yapıtlarında da sürekli işlediği bir temadır.

Oración por Marilyn Monroe y otros poemas'ta (1965; Marilyn Monroe'ya Dua ve Başka Şiirler) kehanet havası çağdaş olaylarla iç içe geçer. Sinema oyuncusu Marilyn Monroe'nun ölümü, kapitalist düzenin insanlık dışı işleyişini gözler önüne sermek için bir çıkış noktası olur. Basmakalıp sözler, sloganlar, gazete kupürleri ve reklamlar, iletişimsizlik simgesi olarak kullanılır. "Apocalipsis" (Kıyamet) Cardenal'in şiirine ışık tutan önemli bir şiirdir. Bu şiirinde eski dünyanın yıkıntılarından toplumsal dayanışma ve Hristiyanlık ideallerine dayanan yeni bir dünyanın kurulacağını ileri sürer. 1960'ların sonunda küçük bir grupla Nikaragua Gölündeki Solentiname Adalarına çekilerek bu değerleri yaşama geçirmeye çalışan Cardenal'in *El Evangelio en Solentiname* (1976; Solentiname'deki İncil) adlı yapıtı, topluluğun önceki üyeleriyle

le İncil üzerine yaptığı konuşmalardan oluşur.

El estrecho dudoso (1966; Karanlık Geçit) vakayinameler, gezi yazıları, tarihsel anıştırmalar ve efsaneler aracılığıyla İspanyol Amerikasının geçmiş tarihini yeniden kurar. Yitik cennet kavramı, fetihlerle sistemli olarak yok edilen Yerli halkın öyküsüyle çarpıcı bir karşılık içinde sunulur.

Homenaje a los indios americanos (1969; Amerika Yerlilerine Saygı) adlı anıtsal yapıtı, insanların ekonomik ve toplumsal sorunlardan uzak, doğayla uyum içinde yaşadıkları ve askerler yerine şairler tarafından yönetildikleri kırsal bir geçmişi canlandırır. Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FSLN) adanmış *Canto nacional* (Ulusal Şarkı), Somoza diktatörlüğüne yöneltilmiş militanca bir salıdır. Nikaragua'nın başkentini yerle bir eden depremden sonra yayımlanan *Oráculo sobre Managua* (1973; Managua Kehaneti), günün değer yargılarını yeniden değerlendirir ve Somoza'yı destekleyerek Katolik ilkeleri çiğneyen Katoliklikleri suçlar. Önemli düzyazı yapıtları arasında, felsefi denemelerini topladığı *Vida en el amor* (1970; Yaşamak Şevmektir) ile 1970'te Küba'ya yaptığı gezinin notlarından oluşan *En Cuba* (1973; Küba'da) sayılabilir. Cardenal, Haziran 1979'da Somoza diktatörlüğüne son veren Sandinista devriminde etkin bir rol oynadı ve yeni hükümetin kültür bakanı oldu. Nikaragua Katolik Kilisesi'ni devrimci politikaların hizmetinde bir "halk kilisesi"ne dönüştürmeye çalışan Sandinista hükümetinde yer aldığı için, 1983'te Papa II. John Paul'un eleştirilerine hedef oldu.

Cardenal'in Türkçede *Gecede Sözcükler İşiyor* (1986) adlı bir şiir kitabı yayımlanmıştır.

Cárdenas, Küba'nın ortabatı kesiminde, Matanzas ilinin kuzeyinde kent. Geniş bir körfezin kıyısında yer alan Cárdenas, Hicacos Yarımadası ile denizden korunur. Küba'nın başlıca şeker limanlarından biridir. 1828'de kurulan kent, yöredeki bataklıklardan kurutulmasından sonra düzenli biçimde gelişti. Kentte şeker ve rom fabrikaları ile henekenden halat üreten fabrikalar vardır. Cárdenas, batıdaki Matanzas'a ve doğudaki Sagua la Grande'ye karayoluyla bağlanır. Tanınmış bir dinlenme yeri olan Playa Varadero, kentin yaklaşık 12 km kuzeybatısında. Nüfus (1986 tah.) 78.300.

Cárdenas, Bartolomé de bak. Bermejo, Bartolomé

Cárdenas (del Río), Lázaro (d. 21 Mayıs 1895, Jiquilpan - ö. 19 Ekim 1970, México, Meksika), Meksika Devrimi'nin toplumsal ve ekonomik hedeflerine ulaşması yönündeki çabalarıyla ünlü siyaset adamı, 1934-40 arasında Meksika cumhurbaşkanı. Geniş çapta bir toprak reformuyla topraksız köylülere toprak ve kredi sağlamış, işçi ve köylü birlikleri örgütlemiş, yabancıların elindeki sanayileri kamulaştırmıştır.

Cárdenas ağırlıklı olarak Yerli kökenliydi. Çok az öğrenim gördükten sonra Kamu Gelirleri Bakanlığı'nın yerel örgütünde çalışmaya başladı. Porfirio Díaz'ın uzun süreli diktatörlüğüne karşı verilen mücadeleye önderlik ederek işbaşına gelmiş olan Cumhurbaşkanı Francisco Modero, Ocak 1913'te General Victoriano Huerta'nın emriyle tutuklanıp öldürülmüştü. Huerta'nın kurduğu askeri diktatörlük, kısa süre sonra ülkede iç savaşın çıkmasına yol açtı. Devrimci güçlerin başına Venustiano Carranza geçti. Cárdenas, Carranza'nın baş yardımcılarında General Álvaro Obregón komutasındaki devrimci orduya katıldığında

18 yaşındaydı. Bir yıl sonra yüzbaşılığa, 1923'te de Meksika ordusunda en yüksek rütbe olan generallığa yükseldi; 1929'a değin askeri harekâtlara fiilen katıldı.

Bu arada 1928'de Michoacán eyaletinin valiliğine seçildi, 1932'ye değin bu görevde kaldı. 1924-28 arasındaki Meksika cumhurbaşkanı Plutarco Elías Calles'in önderliğinde 1929'da kurulan Ulusal Devrimci Parti'nin (PNR) kuruluşunda önemli etkisi oldu. 1930'da Parti başkanlığına seçildi. PNR'yi askeri şeflerce (*caudillo*) yönetilen eyalet partilerinin gevşek bir federasyonu olmaktan çıkararak gerçekten ulusal bir parti ve devrimci rejimin başlıca istikrar unsuru durumuna getirmek için büyük çaba harcadı.

Michoacán valiliğinden ayrıldıktan sonra 1931'de içişleri bakanlığına, 1933'te de savaş ve donanma bakanlığına atandı. 1934 seçimlerinde cumhurbaşkanlığına adaylığını koymak üzere bakanlık görevinden ayrıldı. Cárdenas olağandışı bir cumhurbaşkanı adayydı. Seçimi kazanacağı kesin olduğu halde, seçim gününe değin bir yıl boyunca yoğun bir seçim kampanyası sürdürdü. Ülke çapında hemen her kent ve köyü dolaşarak, yerel yöneticilerle ve sıradan yurttaşlarla bir araya geldi. Böylece ülkenin her yanında kendisine şahsen bağlı geniş bir yandaş kitlesi oluşturdu. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra başlangıçta temkinli davrandı. Ordu, sivil yönetim ve siyasal yapı, iktidardayken büyük nüfuz kazanmış olan önceki başkan Calles'in denetimi altındaydı. Cárdenas, iktidardaki ilk yılını, yönetiminin bu değişik kolları üzerinde kendi etkisini ve denetimini kurmakla geçirdi. Sonunda Calles'i ABD'ye sürgüne yollayacak kadar güçlendi.

Cumhurbaşkanlığı döneminde Cárdenas, geniş çaplı reform tasarılarını yürürlüğe koydu. Tarım reformu kapsamında, o güne değin dağıtılan toplam toprak miktarından daha çok toprak dağıttı. Cumhurbaşkanlığı sona erdiğinde, ülkenin ekilebilir topraklarının yarısı daha önce topraksız olan köylünün eline geçmişti. Cárdenas, yeni toprak sahibi olan köylülerin devlet bankalarından dilediklerinde kredi alabilmelerini sağladı. Toprak dağıtım programına siyasal bir temel oluşturmak amacıyla, dağıtımdan yararlananları Ulusal Köylü Konfederasyonu (CNC) içinde örgütledi. Gene devrimci rejimin genel siyasal yapısını güçlendirmek amacıyla 1936'da dağınık işçi örgütlerini Meksika İşçi Konfederasyonu (CTM) altında birleştirdi. Bu örgüt, uzun süre ülkenin örgütlü işçilerinin en az yarısını çatısı altında toplamayı başardı.

Cárdenas iktidar partisini de yeniden örgütledi. 1938'de ulusal bir kararnameyle partinin yapısını yenileyerek adını Meksika Devrimi Partisi (PRM) biçiminde değiştirdi. Geçmişte yalnızca kamu görevlileri ile bazı siyasal adamları parti üyesi olabılırken, yeni

Lázaro Cárdenas
Archivo Casasola, México

örgüt yapısı kitle gruplarının doğrudan doğruya partiye girmesine olanak tanıyor-du. Parti dört "kesim"e ayrılmıştı: "İşçiler", "köylüler", "halk" ve "askerler". Ulusal işçi örgütlerinin çoğunun PRM içindeki birinci kesimle doğrudan bağı vardı. CNC ikinci kesimi oluşturuyordu. Üçüncü kesim değişik orta sınıf gruplarından oluşuyordu. Silahlı kuvvetler de dördüncü kesimde toplanıyordu. Cárdenas'tan sonraki dönemde asker kesimi baskı altına alınarak Meksika'nın siyasal yaşamında askerlerin ağırlığı büyük ölçüde azaltılacaktı.

Cárdenas yönetimi, yabancı şirketlerin elinde olan önemli sanayileri kamulaştırma-sıyla bütün dünyada ün kazandı.1937'de hükümet ülkenin önemli demiryollarına el koydu; Mart 1938'de Cárdenas'ın imzaladığı bir kararnameyle petrol şirketleri kamu-laştırıldı. Petrol ve demiryolu işletmeleri önce işçi sendikalarının denetimine verildi; ama kısa süre sonra büyük özel sektör girişimleri gibi çalışması öngörülen özerk kamu işletmelerine devredildi.

Cárdenas, cumhurbaşkanlığı döneminin sonunda ardılı General Manuel Ávila Camacho'nun seçimine yardımcı oldu. Artık siyasal yaşamdan çekilmeyi düşünüyordu, ama II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi buna engel oldu. 1942 başlarında Meksika fülen savaşa girince yeniden siyasete döndü, 1943-45 arasında milli savunma bakanlığı görevinde bulundu. Bakanlığının son yılın-da başkomutanlığa getirilen Cárdenas 1945 sonlarında ikinci kez emekliye ayrıldı.

Cárdenas sonraki 16 yıl boyunca hiçbir kamu görevinde bulunmadı. Ama 1961'de Başkan Adolfo López Mateos'un Meksika'nın yaşayan bütün eski cumhurbaşkanla-rına ulusal yönetimde önemli görevler vermesiyle, Cárdenas da Guerrero eyaletinde ülkenin en önemli bölgesel elektrifikasyon ve kalkınma projelerinden birini yöneten Comisión del Río Balsas'ın yürütme komi-tesi üyesi oldu. Sorumluluklarının büyük ölçüde azalmasına karşın gene de ulusal siyasette önemli bir kişilik olmayı sürdürdü. İktidar partisinde (1946'dan sonra Kurum-sal Devrimci Parti-PRM) sol kanadın simgesi oldu. Kooperatifleşmeye dayalı tarım refor-munun başlıca destekçisiydi; ABD'nin Meksika üzerindeki ekonomik ve siyasal nüfuzuna karşı çıkanların da başında yer aldı. İktidar partisinden hiçbir zaman ayrıl-mamakla birlikte, alternatif siyasal örgüt-lenmeleri de destekledi. 1960'ların başlan-da CNC'ye rakip olarak gelişen Ulusal Bağımsız Köylü Konfederasyonu'nun (CNCI) yanında yer aldı. Ulusal Kurtuluş Hareketi adlı sol koalisyonun da kuruluşu-na (kendisi katılmamakla birlikte) ön ayak oldu. Ulusal Savunma Bakanlığı'ndan emekliye ayrıldıktan sonra ABD karşıtı tutumunu kararlılıkla sürdürmesi, Cárde-nas'a 1955 Stalin Barış Ödülü'nü kazandırdı. Cárdenas, Küba'da Fidel Castro'nun önderliğindeki devrim zafere ulaştıktan sonra Kübalı devrimcilerin Meksika'daki en güçlü dostu oldu.

Cardiff, Galce CAERDYDD, 1956'dan bu yana Galler'in başkenti, South Glamorgan ve Mid Glamorgan illerinin (county) merke-zidir. Taff Irmağı ağzındaki Bristol Kanalı üzerindedir. Büyük ölçüde kentle aynı alanı kaplayan Cardiff ilçesinin (district) yüzölçü-mü 119 km²'dir. Doğuda Newport, kuzeyde Taff-Ely ve Rhymney Valley, batıda ise Glamorgan Vale ilçeleriyle çevrilidir.

Romalılar İS yaklaşık 75'te Gloucester-Carmarthen yolunun Taff Irmağını kestiği yerde küçük bir kale inşa ederek, İrlanda'dan gelebilecek deniz saldırılarına karşı bölgeyi güçlendirdiler. 700 yıl sonra Normanların

yöreye gelmesiyle kentin kesintisiz gelişme dönemi başladı. Norman toprak sahibi Robert FitzHamon 1090-93 arasında Galler'e yaptığı sefer sırasında Roma kalesinin bulundugu yerde bir müstahkem mevki kurdu. 1150'de tepenin üzerine, bugün İngiltere'de türünün en güzel örneklerinden biri olan taş

Cathays Park'ında Gal Ulusal Savaşı Anıtı, Cardiff, South Glamorgan; arka planda kamu binaları
Justin B. Ingram-Bruce Coleman Inc

bir şato oturtuldu. Şatonun dışında ya yerel derebeylerden ya da kraldan (örn. 1608'de I. James) alınmış ticaret ayrıcalıklarından yararlanan, surla çevrili bir kasaba oluştu. Cardiff, yakındaki kıyı ovası için de bir pazar merkezi ve bir küçük liman işlevi görüyordu. Şato ve derebeylik hakları, III. Richard ile VII. Henry'nin eline geçtikten sonra Güney Galler'den Herbert ailesi-ne verildi. 1766'da da evlilik yoluyla onlar-dan Bute kontuna (1796'dan sonra marki) geçti. Cardiff'in bundan sonraki gelişmesin-de, şatoyu baştan sona onaran ve 20. yüzyıl başlarında belediye merkezi kurulması için şato yakınındaki toprakları bağışlayan Bute ailesinin önemli payı oldu. 1947'de şato-ve çevresindeki bahçeler de kentin mülkiyetine geçti.

1801'de yalnızca 1.018 kişi olan kent nüfusu sonraki 100 yıl içinde hızla ve sürekli biçimde büyüdü. Sanayi ve maden bölgele-rine yönelik kanal (Merthyr Tydfil'e, 1794) ve demiryolu bağlantıları kuruldu. 1839-1907 arasında yeni bir dok sistemi geliştiril-di. 1913'e gelindiğinde Cardiff dünyanın en büyük kömür ihrac limanı durumuna gel-miştir. Ama 1918'den sonra kömür ticareti giderek azaldı ve 1963'te durdu. Bununla birlikte Cardiff, Galler'in hem en büyük kenti, hem en önemli alışveriş ve hizmet merkezi, hem de bakanlıklar ile öteki ulusal kuruluşların merkezi olmayı sürdürdü. Ay-rıca önemli bir sanayi merkezi olan Card-iiff'te çelik üretimi 1978'de durduysa da gıda işleme, makine yapımı ve hafif sanayi etkinlikleri varlığını korudu.

Cardiff'te şato, Llandaff Katedrali ve orta-çağdan kalma St. John Kilisesi gibi tarihsel binaların yanı sıra pek çok önemli yapı vardır. Cathays Parkı içindeki Belediye Merkezi, süslü bahçeler ve geniş yollar arasında, çoğunlukla Portland taşından inşa edilmiş kamu binalarından oluşur. Kentin öteki önemli yapıları arasında belediye sarayı, adliye binası, Gal Ulusal Müzesi, Güney Galler ve Monmouthshire Univer-sity College ve Gal Ulusal Savaşı Anıtı sayılabilir. Gal Halk Bilimi Müzesi, kent merkezinden 7 km batıdaki St. Fagan Şatosu'ndadır. Kentin havalimanı ise 20 km batıdaki Rhose'dadır. Nüfus (1981) kent, 266.267; (1986 tah.) ilçe, 279.500.

Cardigan, Galce ABERTEIFI, Galler'in Dyfed ilindeki (county) Ceredigion ilçesin-

de (district) kasaba. Teifi Irmağına bakan 12. yüzyıl yapısı Norman kalesinin bitişigin-de gelişt. Irmağın üzerindeki kemerli köp-rünün 1136'dan kalma olduğu söylenir. Galler prensi Lord Rhys (Rhys ap Gwffudd) Galler'in 30 bin kişinin katıldığı kayıtlı ilk ulusal elistedd'od'unu (şairler ve müzikçiler buluşması) 1176'da kale sınırları içinde topladı. Kasabaya ilk berat 1284'te verildi. Yerel pazar merkezi işlevi gören Cardigan ayrıca İrlanda Denizinde küçük bir limandı. Ama 19. yüzyılda giderek önemini yitirdi. 64 km kuzeybatıdaki Aberystwyth'in gelişmesiyle, eski Cardi-ganshire'in merkezi olarak taşıdığı tarihsel ağırlık azaldı. Bugün kasaba orta halli bir turizm merkezidir. Nüfus (1981) 4.183.

Cardigan (7. Kontu), James Thomas Brudenell (d. 16 Ekim 1797, Hambleden, Buckinghamshire - ö. 28 Mart 1868, Deene, Northamptonshire, İngiltere), Kırım Savaşı sırasındaki Balaklava Çarpışması'nda (25 Ekim 1854) İngiliz Hafif Süvari Tugayı'nın Ruslara karşı giriştiği saldırıya komuta eden general. Çarpışma Alfred Tennyson'ın "Charge of the Light Brigade" (1855; Hafif Süvari Tugayı'nın Hücumu) adlı şiirinde ölümsüzleşmiştir.

Cardigan, Oxford'da Christ Church'te öğ-renim gördü. 1824'te, o dönemde geç sayılan bir yaşta orduya girdi. Kısa sürede yükselerek 1832'de yarbay rütbesiyle 15. Husar Birliği'nin başına getirildi. Tutar-sız tepkiler gösteren sert mizaçlı bir yönetici olduğu için, emrindeki subaylarla çatıştı. Subaylarından birini yasaya aykırı biçimde tutuklatması üzerine divanı harpte yargıla-narak suçlu bulundu ve 1834'te komutayı bırakmak zorunda kaldı. Ama ailesinin nüfuzu sayesinde 1836'da 11. Hafif Dra-gon'un (1840'tan sonra 11. Husar Birliği) komutanlığına getirildi. 1837'de babasının mirasını ve kontluk unvanını devraldı. Kişisel gelirinden yılda yaklaşık 10 bin sterlin harcayarak dragonu ordunun en gösterişli birliği durumuna getirdi; daha sonra cardigan ceketi olarak adlandırılan bir üniforma yaptırdı. Ama subaylarına karşı sert dav-randığı için başı gene derde girdi. Yüzbaşı Tuckett ile yaptığı düelloda onu yaraladı. Soylular tarafından yargılanma talebinde bulunarak toplumun daha da çok öfkesini çekti, ama yasalardaki teknik bir ayrıntıdan yararlanarak davayı kazandı. 1854'te ruğge-nerallığe terfi edene değin alayının başında kaldı.

1853'te Kırım Savaşı'nın patlak vermesi üzerine, kavgalı olduğu kayınbiraderi Lu-can kontu G. C. Bingham'ın komutası altında Hafif Süvari Tugayı'nın başına geti-rildi. 25 Ekim 1854'teki ünlü saldırıya değin (bak. Balaklava Çarpışması) birliği savaşa çok katılmadı. Cardigan, Lord Raglan'dan gelen belirsiz emrin doğruluğundan önce kuşkulandığıysa da, emir ikinci kez tekrarlan-dığında hiç duraksamadan hareketi cesurca yönetti. Bu saldırı İngiliz kamuoyunun düş-gücünü öyle etkiledi ki, İngiltere'ye döndü-günde Cardigan tüm süvari alayları genel müfettişliğine atandı. Daha sonra Albay Calthorpe'un bir kitap yayımlayarak saldırı-yı Cardigan'ın yönetmediğini öne sürmesi üzerine Cardigan iftira suçlamasıyla yazan dava etmek istedi; ama gene teknik bir ayrıntı nedeniyle dava reddedildi.

Cardin, Pierre (d. 7 Temmuz 1922, Vene-dik), kadınlar için zarif kesimli giysiler çizen, erkek modasının da öncülerinden Fransız moda tasarımcısı.

Varlıklı bir şarap tüccarı olan babası, Pierre'in mimarlık öğrenimi görmesinden yanaydı. Ama Pierre Cardin, çocukluğundan beri terziliğe ilgi duyuyordu. On yedi yaşındayken Fransa'nın Vichy kentine giderek bir erkek terzisinde çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'te Paquin modaevine girdi, burada Jean Cocteau'nun *La belle et la bête* (1946; Güzel ve Hayvan) adlı filminin kostümlerini tasarladı. Christian Dior'un tasarım merkezine girdiği 1947'de (1950'ye değin bu merkezde çalıştı) "New Look"un (Yeni Görünüm) yaratıcılarından biri oldu; burada doğal

Cardin kendi tasarımı olan kolsuz gece ceketiyle
Pierre Cardin, Paris

şantıdan dikilmiş uzun siyah etek ile bedene oturan ceketten oluşan ünlü "Bar" tayyörünü yarattı.

1950'de Paris'te sık sık yapılan kıyafet baloları için değişik giysiler tasarlamak üzere bir mağaza açtı ama az sayıda da olsa erkek ve kadın giysisi tasarlamayı sürdürdü. Zamanla erkek terzisi olarak sarsılmaz bir ün kazandı, bu arada alışılmadık erkek aksesuarları hazırlamaya başladı. Kendi tasarladığı ilk eksiksiz hazır giyim koleksiyonunu 1957'de başarıyla sundu. 1959'da, üstün bir moda tasarımcısına üretilmiş ilk kadın hazır giyim koleksiyonunu, 1960'ta da gene kendi tasarladığı erkek hazır giyim koleksiyonunu sergiledi. Verv kesimlerde, yumuşak, yarı oturan çizgilerde ve bol renk kullanımında ustalığını kanıtladı. 1960'ların sonlarında yarattığı yalın, kısa tünikler ve vinil kumaş, miğfer tipi başlık ve göz maskeleri ile "Uzay Çağı" görünümünü başlattı. Cardin'in erkek hazır giyim çeşitleri özellikle ABD'li Bill Blass gibi öteki erkek giyim tasarımcılarını etkilemiştir.

Cardinale, Claudia (d. 15 Nisan 1939, Tunus, Tunus), İtalyan sinemasının dünyaca ünlü oyuncularından. İtalyan bir ailenin kızı olarak dünyaya geldiği Tunus'ta basketbol millî takımında oynadı. 1957'de yapılan bir güzellik yarışmasında "Tunus'taki en güzel İtalyan kızı" seçilerek Venedik Film Şenliği'ne gitmeye hak kazandı. Orada ilgi çekerek 1958'de *Les nocces venetienne* (Venedik Düğünleri) adlı filmle sinemaya başladı. Roma'daki ünlü sinema okulu Centro Sperimentale di Cinematografia'da oyunculuk dersleri aldı ve bir süre ikinci derece rollerde görüldü. 1960'larda yapımcı Franco Cristaldi'nin desteğiyle İtalyan sinemasının uluslararası yıldızları arasına girdi. "Akdeniz güzeli" kimliğinin iyice yerleştiği bu dönemde Mauro Bolognini'nin *Il bell'Antonio* (1960; Acı Nikâh), Valerio

Zurlini'nin *La ragazza con la valigia* (1960; Genç Aşık), Federico Fellini'nin *Otto e mezzo* (1963; Sekiz Buçuk) filmleri ile verimli bir işbirliğine girdiği

Cardinale
ABC Ajansı

Luchino Visconti'nin *Rocco e i suoi fratelli* (1960; Düşman Kardeşler) ve *Il gattopardo*'su (1963; Leopard) gibi nitelikli filmlerde oynadı. 1964'te Hollywood'a giderek *The Pink Panther* (1964; Pembe Panter), *The Professionals* (1966; Profesyoneller) gibi tanınmış filmlerde rol aldı. Sonraları önemsiz filmlerde gözüken, ama arada Visconti, Werner Herzog, Liliana Cavani gibi yönetmenlerin filmlerinde oynayan Cardinale, 1986'da Luigi Comencini'nin hem televizyon dizisi, hem de sinema filmi olarak piyasaya sürülen dev yapıtı *La storia* (Tarih) ile büyük başarı kazandı.

Cardioceras, kafadanayaklılar sınıfından soyu tükenmiş ammonit cinsi. Günümüzdeki sedefli notilusun akrabası olan ve Üst Jura Döneminden (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) kalma kayalarla fosillerine rastlanan bu hayvanların bilinen birkaç türü, Jura kayaları için en önemli tanıtıcı fosillerdir. *Cardioceras* üyelerinin kabuğu (kavkısı) içten dairesel ve çizgilidir; dış kenarında belirgin bir kordon döler.

Cardis Antlaşması, 1661'de Rusya ve İsveç arasında imzalanan barış antlaşması. 1656'da başlayan savaşı sona erdirmiş ve Stolbovo Antlaşması'yla (*) belirlenen sınırlara geri dönüşmesini sağlamıştır.

Cardozo, Benjamin Nathan (d. 24 Mayıs 1870, New York kenti - ö. 9 Temmuz 1938, Port Chester, New York, ABD), ABD'li hukukçu. Angloamerikan hukuk alanında yaratıcı bir yargıç ve yazar olarak, temyiz davalarının kamu politikasına uygun biçimde yürütülmesi eğiliminin gelişmesinde ve sonuç olarak hukuk ilkelerinin modernleştirilmesinde etkili olmuştur. Genelde bir liberal olan Cardozo, ideolojiden çok, yargı işlemlerinin özüne ilgi duymuştur. Bu yüzden evrensel kabul görmeye birlikte hukuktaki yerini kesin olarak belirlemek güçtür. 1932-38 arasında üyesi olduğu ABD Yüksek Mahkemesi'ndeki hizmetlerinden ötürü de saygınlık kazanmasına karşın, asıl ününü New York Eyalet Temyiz Mahkemesi üyesi (1914-26) ve başyargıcı (1926-32) olarak kazanmıştır.

Sefardi Yahudilerinden, seçkin bir ailenin oğluydu. New York Yüksek Mahkemesi yargıçlarından olan babası Albert Jacob Cardozo, Tammany Hall'la (*) ilişkilerinden dolayı yargı yoluyla görevden alınma tehdidi karşısında 1872'de istifa etmiş olmasına karşın, bu durum adını lekelemedi. 1891'de New York barosuna kabul edildi ve yumuşak, çekingen kişiliğine karşın dava avukatı olarak büyük başarı kazandı. 1913'te Eyalet Yüksek Mahkemesi'ne seçildi. Kısa sürede terfi ederek Temyiz Mahkemesi'ne atandı. Görev yaptığı dönemde bu mahkeme, aldığı

kararlarla birçok kişinin gözünde ABD Yüksek Mahkemesi'ni geride bırakan bir düzeye ulaştı. MacPherson-Buick Motor Company Davası'nda (1916), sonradan ABD'nin öteki eyaletleri ile İngiltere'de de benimsenen bir öğreti geliştirdi. Bu öğret, arada perakende satıcı olsa bile üretici ile alıcı arasında zımni bir garanti sözleşmesinin var olduğu ilkesine dayanıyordu.

Yargıç Oliver Wendell Holmes'un 12 Ocak 1932'de istifasından sonra, Başyargıç Herbert Hoover, Cardozo'yu ABD Yüksek Mahkemesi'ne atadı. Cardozo, Başkan Franklin D. Roosevelt'in öncülük ettiği New Deal (Yeni Düzen) Döneminde, genellikle Louis D. Brandeis ve Harlan Fiske Stone gibi liberal eğilimli yargıçlarla birlikte tutum aldı.

Cardston, Kanada'nın Alberta eyaletinin güneybatısında kasaba. ABD'nin Montana eyaleti sınıır yakınında, Lee Irmağının kıyısında. Lethbridge'in 77 km güneybatısında yer alır. 1887'de Utah'dan gelen Mormonlarca kuruldu. Utah'dan yük treni seferlerini başlatan ve St. Mary Irmağı çevresindeki sulama işlerinin geliştirilmesine önemli katkısı olan Charles Ora Card'ın (Brigham Young'ın damadı) adını aldı. St. Mary'nin suları bugün bir gölette toplanmaktadır. Tarım kooperatifçiliği giderek yayılmakta, büyükbaş hayvancılık ve tahıl üretimi önem kazanmaktadır. Yaşam biçimleri Mennonitlere benzeyen Huttercilerin kurduğu bir çiftçi kolonisi bu yörededir. Kasabanın, 1913-23 arasında beyaz granitten yapılan Mormon tapınağı Kanada'da kendi türünün tek örneğidir. Sekizgen çift malta haçı biçiminde bir zemine oturtulan tapınağın yüksekliği 34 m'dir. Kuzeybatı Atlı Polisi 1888'de Cardston'da bir karakol kurdu; yerleşme 1898'de köy, 1901'de de kasaba olarak tüzel kimlik kazandı. İlk belediye başkanı Charles Ora Card'dı. Blood Yerli Kampı (1.399 km²) kasabanın hemen kuzeyindedir. Güneybatıdaki 526 km²'lik Waterton Gölleri Ulusal Parkı, Montana yakınındaki Buzullar Ulusal Parkı ile birlikte Waterton-Buzullar Uluslararası Banş Parkı'nı oluşturur. Nüfus (1982) 3.267.

Carducci, Giosuè (d. 27 Temmuz 1835, Val di Castello, Lucca yakınları, Lucca Düküğü - ö. 16 Şubat 1907, Bologna, İtalya), 1906 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan İtalyan şair. Döneminin en etkili edebi kişilerinden biri olmuştur.

Cumhuriyetçi bir köy hekiminin oğlu olan Carducci, çocukluğunu Toscana'nın güneyinde ıssız bir kırılık bölge olan Maremma'da geçirdi. Piza Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1860'ta Bologna Üniversitesi'nde İtalyan edebiyatı dersleri vermeye başladı ve 40 yıl boyunca orada ders vermeyi sürdürdü. 1890'da ömür boyu senatör seçildi ve ulusal şair olarak büyük saygı gördü.

Gençliğinde, döneminde egemen olan romantizm karşı çıkarak klasik örneklerle dönüştürme yönünde çalışan bir genç yazarlar grubunun önderliğini üstlendi. Kendisine örnek aldığı Giuseppe Parini, Vincenzo Monti ve Ugo Foscolo'nun etkisi *Rime*'de (1857; Uyaklar) ve sonradan *Juvenilia* ve *Levia gravia*'da (1868; Hafif ve Ciddi Şiirler) topladığı ilk şiirlerinde açıkça görülür. Şeytan'ı konu alan "Inno a Satana"da "Şeytan İlahisi" (1863) ve dönemin siyasal gelişmelerinden esinlenen *Giambi Ed Epodi*'de (1867-69; İamboslar ve Epodeler) şair olarak gücünü ortaya koymanın yanı sıra cumhuriyetçi ve kilise karşıtı görüşlerini de dile getirdi. Yapıtın öfkeli ve sert

dili, Carducci'nin yürekli ve başkaldırı kişiliğini yansıtır. 1880'lerde yayımlanan ve en iyi şiirlerinin yer aldığı *Rime nuove* (Yeni Uyaklar) ve *Odi barbare*'deki (Vahşi Odalar) başlıca konular Maremma'ya ait doğa betimlemeleri, çocukluk anıları, yitirdiği tek oğluna ağıtlar, büyük tarihsel olaylar, Roma İmparatorluğu döneminin görkemi ve klasik uygarlığın paganizm dönemindeki mutlu ortamıdır. Sanatta klasiğe duyduğu tutkunun etkisiyle Latin prozodisini İtalyan

Carducci
Biblioteca dell'Archiginnasio, Bologna.
Fotoğraf, Foto/ast

şiirine uygulama yoluna giden Carducci, *Odi barbare*'deki şiirlerinde Horatius ve Vergilius'a öykünen ölçüleri kullandı ve bazı deneylerinde son derece başarılı oldu. Son kitabı *Rime e Ritmi*'de (1899; Uyaklar ve Ritimler) geleneksel İtalyan nazım ölçülerine döndü. Carducci'nin tarih üzerine yaptığı bilimsel incelemeler, retorikli tiradlar ve bilgiçe düşünceler yüzünden yer yer konu dışına sapar. Ama İtalyan edebiyatı ile ilgili araştırmalarında imgeleminin ve şiirsel üslubunun getirdiği bir sıcaklık vardır. Bu yüzden en iyi düzyazıları da şiirleri kadar güzeldir.

Cardwell (Ellerbeck), Edward Cardwell, Vikont (d. 24 Temmuz 1813, Liverpool - ö. 15 Şubat 1886, Torquay, Devon, İngiltere), İngiltere'de 19. yüzyılın en büyük askeri reformcusu sayılan devlet adamı. Savaş bakanlığı (1868-74)-sırasında yurt içinde doğan güçlü muhalefete karşı Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'nin örgütlenmesini ve donanımını modernleştirmiştir.

Liverpool'lu bir tüccarın oğluydu. Winchester'da ve Oxford'daki Balliol College'da öğrenim gördü. 1838'de avukat, 1842'de Avam Kamarası üyesi oldu. Ticaret bakanlığı (1852-55), İrlanda işleri bakanlığı (1859-61), Lancaster Dükü'ne sekreterliği (1861-64) ve sömürgeler bakanlığı (1864-66) görevlerinde bulundu. 1868'de Başbakan William Gladstone tarafından savaş bakanlığına getirildi.

Erlerin koşullarını iyileştirmeye çalışan Cardwell 1868'de, barış zamanında da erlerin kirbaçlanarak cezalandırılması uygulamasını kaldırdı. İki yıl sonra askerlik süresini 12 yıl muvazzaf hizmetten (1815'ten 1847'ye değin 21 yıl idi) altı yıl muvazzaf görev ve altı yıl yedek yükümlülüğe indirdi. Böylelikle Birleşik Krallık'ta ilk kez gençlerden oluşmuş savaşa hazırlıklı geniş bir yedek kuvvet oluşturuldu. Bunlar ve başka önlemler askerlik başvurularını görülmemiş ölçüde artırdı 1870'te askerlik ikramiyesi de kaldırıldı.

Cardwell, kıdemli subayların neredeyse eksiksiz muhalefetine karşı 1871'de askeri rütbe alımlarına son vermeyi başardı. Bu sistem kuşaklar boyunca zenginlerin ve oğullarının yüksek rütbelere gelmesini sağlamış, bu rütbelerin gerektirdiği nitelikleri taşımayanlar başarılı subayların ilerlemesini önlemişti.

1874'te Gladstone ile birlikte görevden ayrılan Cardwell vikont yapıldı. 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı hemen hiç çaba harcamadan ele geçirebilmesi, Cardwell'in reformlarının yararını kanıtladı.

CARE, tam adı COOPERATIVE FOR AMERICAN RELIEF EVERYWHERE, eskiden COOPERATIVE FOR AMERICAN REMITTANCES TO EUROPE ve COOPERATIVE FOR AMERICAN REMITTANCES EVERYWHERE dünyanın çeşitli bölgelerindeki 35 kadar ülkede etkinlik gösteren uluslararası yardım ve kalkınma örgütü.

CARE savaşın yıkıma uğrattığı Batı Avrupa'nın yeniden inşasına yardımcı olmaya çalışan bir dizi ABD ve Kanada kuruluşunu kapsayacak bir örgüt olarak 1945'te kuruldu. Avrupa'nın toparlanmasından sonra da varlığını sürdürerek çalışmalarını dünyanın az gelişmiş ülkelerine kaydırды. Birçok Batı Avrupa ülkesi kendi CARE şubelerini açarak bu çalışmalara katıldı.

Çalışmalarını etkili gösterdiği ülkelerin hükümetleri aracılığıyla yürüten CARE, giderleri paylaşma ve kendine yeterlilik ilkelerine ağırlık verir. Daha çok tarım işletmeciliği, toprak dokusunu koruma, gıda dağıtım, beslenme eğitimi ve beslenme gibi alanlarla ilgili projeleri örgütler. Uzak kırsal yörelere hizmet verecek sağlık görevlileri yetiştirmek üzere 1958'de kurulan Medical International Cooperation Organization'ın (MEDICO) çalışmaları da 1962'de CARE hizmetleri kapsamına alınmıştır.

Carême, Marie-Antoine, lakabı ANTONIN (d. 8 Haziran 1784, Paris - ö. 12 Ocak 1833, Paris), Avrupa krallarına hizmet etmiş, ayrıca yemek kitaplarıyla ün kazanmış Fransız aşçı. Yoksul bir aileden gelen Carême mesleğine 15 yaşında bir Paris lokantasında aşçı yamağı olarak başladı. Kısa süre sonra o günlerin gözde pastanelerinin birinde iş buldu. Özenle biçimlendirilmiş şekerlemeleri Napoléon'un masasına kadar ulaştı. Daha sonra 12 yıl Talleyrand'ın, 2 yıl İngiltere naip prensinin (sonradan IV. George), kısa sürelerle de sırasıyla Rus çarı I. Aleksandr'ın Viyana sarayının, İngiltere'nin Pans büyükelçiliğinin, Württemberg prensinin, Londonderry markisinin ve Prensess Bagration'ın aşçılığını yaptı. Ardından yedi yıl boyunca Baron de Rothschild'in Ferrières Malikânesi'nde bulundu.

Carême'in mutfağı, eski Avrupa sosyetesine özgü, görkemli denemek kadar süslü ve gösterişli yemekleriyle ünlüydü. Başlıca kitapları şunlardır: *Le Cuisinier parisien ou l'art de la cuisine française au XIXe siècle* (1828; Parisli Aşçı ya da 19. Yüzyıl Fransız Yemek Pişirme Sanatı), *Le Pâtissier royal parisien* (1828; Parisli Kraliyet Pastacı), *L'Art de la cuisine française au XIXe siècle* (1833; 19. Yüzyıl Fransız Yemek Pişirme Sanatı), *Le Pâtissier pittoresque* (1842; Pitoresk Pastacı) ve *Le Maître d'hôtel français, traité des menus à servir à Paris, à Saint-Petersbourg, à Londres, à Vienne* (1820; Fransız Metrdotel: Paris'te, Saint-Petersbourg'da, Londra'da ve Viyana'da Sunulacak Seçme Menüler).

Carettochelyidae, Yeni Gine'nin güneyindeki akarsularda ve Avustralya'nın kuzeyindeki dar bir bölgede yaşayan tek bir türün (*Carettochelys insculpta*) temsil ettiği kaplumbağa familyası. Pulsuz, deri görünümlündeki kabuğu ve deniz kaplumbağalarındaki gibi yassı, paleta benzer ayaklarının bulunmayışıyla obür kaplumbağalardan ayrılan bu familyanın bilinen tek türünün ekolojik özelliklerine ilişkin pek az bilgi vardır.

Carew, Thomas (d. 1594/95, West Wickham, Kent - ö. 22 Mart 1639/40, Londra, İngiltere), İngiliz İç Savaşı sırasında kral I. Charles'a bağlı kaldıkları için Cavalier (Şövalye) şairleri olarak bilinen İngiliz şairlerden.

Oxford Üniversitesi'nde ve Londra'daki Middle Temple'da (İngiltere'de hukuk staj kurumu) öğrenim gördü. İngiltere'nin Venedik, Lahey ve Paris elçiliklerinde görev yaptı. 1630'da sarayda bir göreve atanarak kralın sofrasında hizmet etmeye başladı.

Yazdığı tek mask olan *Coelum Britannicum* 1634'te kral ve mayetindekiler tarafından oynandı ve aynı yıl yayımlandı. Oyunun müziğini yapan Henry Lawes, Carew'un bazı şarkılarının da bestecisidir.

Lirik aşk şiirleri ve belirli olaylar üzerine yazıp saray çevresindeki kişilere adadığı şiirler, yazmalar halinde elden ele dolardı. Bunlarda dili akıcı, atmosfer ve imge kullanımı ustalıktır. En uzun şiiri *A Rapture*'da (Kendinden Geçme) duygular öne çıkar. Titiz bir dil işçisi olan Carew'un Ben Jonson'a adadığı şiirleri, Jonson'un kusursuzluk ilkesini paylaşmaktan onur duyduğunu gösterir. Büyük hayranlık duyduğu John Donne için yazdığı elejide, onu "evrensel zekâ hükümdarlığı"nın kralı olarak tanımlar; yapıt, çağının önde gelen şiirsel eleştirmesi sayılır. İtalyan şairlerden, özellikle de hovarda ruhunu, keskin zekasını ve teknik ustalığını kendine yakın bulduğu Giambattista Marino'dan etkilenmiştir. Kitabı Mukaddes'teki Mezmurların bazılarını çevirmiş, söylentiye göre ölüm döşeginde, kendi sefih yaşamından pişmanlık duyduğunu itiraf etmiştir.

Carew'un şiirleri ölümünden birkaç hafta sonra yayımlanmıştır. Rhodes Dunlap'ın derlediği *The Poems of Thomas Carew, with His Masque "Coelum Britannicum"* (1949; "Coelum Britannicum"la Birlikte Thomas Carew'un Şiirleri) en eksiksiz çağdaş basımdır.

Carey, Henry C(harles) (d. 15 Aralık 1793, Philadelphia - ö. 13 Ekim 1879, Philadelphia, ABD), Amerikan iktisat okulunun kurucusu sayılan iktisatçı ve sosyolog. Yaşadığı dönemde daha çok korumacılık yanlısı olarak tanınmıştır.

İrlandalı Katolik bir mülteci olan yazar ve yayıncı Mathew Carey'in oğluydu. ABD'nin önde gelen yayınevlerinden Carey, Lea & Carey'in önce ortağı, ardından yöneticisi oldu. Okula gitmediği halde birçok alanda yüzyeysel de olsa bilgi edindi.

1835'ten sonra hemen bütün zamanını sosyoloji ve iktisat kitapları yazmakla geçirdi. İngiliz klasik siyasal iktisadını gitgide daha çok eleştirmeye başladı. İstikrarlı bir ekonomik ilerleme ve çeşitli grupların ekonomik çıkarları arasında uyum sağlayabilmek için doğa yasalarının yeterli olduğuna inanıyordu. Cumhuriyetçi ve milliyetçi olarak, kalkınmakta olan ülkelere sanayinin gelişmesi için başlangıçta korumacılığın gerekli olduğunu savundu. Evi yandaşlarına ve ziyaretçilere her zaman açıktı. Büyük olasılıkla, yurt dışında kendi ülkesinde olduğundan daha ünlüydü.

Essays on the Rate of Wages (1835; Ücret Haddi Üzerine Denemeler), *Principles of Political Economy* (1837-40; Siyasal İktisadın İlkeleri), *Principles of Social Science* (1858-60; Toplumsal Bilimin İlkeleri) ve *The Unity of Law* (1872; Hukukun Bütünlüğü) en önemli yapıtlarıdır. En az sekiz dile çevrilen yapıtları çoğunlukla bırakınız yapsınlar anlayışının karşısında görülür.

Carey, William (d. 17 Ağustos 1761, Paulerspury, Northamptonshire, İngiltere - ö. 9 Haziran 1834, Frederiksnagar, Hindistan), misyoner ve eğitimci, İngiliz Baptist Misyonerler Birliği'nin (1792) kurucusu. Uzun yıllar Hindistan'da yaşamış ve Serampur'daki (eski Hind Frederiksnagar) etkinlikleriyle çağdaş misyonerlik çalışmalarına örnek olmuştur. Çevirileri, sözlükleri ve dilbilgisi kitapları dolayısıyla "Bengali dünyasının babası" olarak nitelenir.

1783'te Baptist olan Carey, Northamptonshire'daki Moulton'da birkaç yıl vaizlik ve öğretmenlik yaptı, bu arada kunduracılık mesleğini sürdürdü. 1789'da Leicester'deki Baptist Kilisesi'ne geçti. Üç yıl sonra *An Enquiry into the Obligations of Christians to Use Means for the Conversion of the Heathens* (Kâfirleri Dine Döndürmek İçin Hristiyanlara Düşen Görevler Üzerine Bir Araştırma) adlı kitabını yayımladı. Bu kitap, Carey'in öteki vaizlerle birlikte İngiliz Baptist Misyonerler Birliği'ni kurmasında etkili oldu. Carey ve bir hekim olan John Thomas, bu topluluğun ilk misyonerleri olarak 1793'te Kalküta'ya gittiler. Carey ertesi yıl Bengal'deki Mudnabatı'da bir indigo (çivit) işletmesinin başına geçince topluluğun mali desteğine gereksinimi kalmadı. Mudnabatı'da vaazlar verdi, öğretmenlik yaptı ve ilk Kitabı Mukaddes çevirisine başladı. İngiliz bölgesini terk etmek zorunda bırakılınca, 1800'de ailesiyle birlikte Kalküta yakınında bir Danimarka sömürgesi olan Frederiksnagar'a yerleşti. "Serampur üçlüsü" olarak tanınan, Joshua Marshman, William Ward ve Carey, burada İngiliz hayırsever William Wilberforce'un İngiliz ulusunun "büyük övünç kaynaklarından biri" olarak adlandırdığı misyoner merkezini kurdular.

1801'de Bengali, Sanskrit ve Maratha dili dersleri vermek üzere Fort William College'a atanan Carey, Kitabı Mukaddes'i Hintçeye ve Bengali, Oriya, Marathi, Asam ve Sanskrit dillerine çevirdi. Ayrıca Kitabı Mukaddes'in kimi bölümlerinden de 29 dile ve lehçeye çeviriler yaptı. Marshman'la birlikte Bhut dilinde bir dilbilgisi kitabı yayımladı ve altı değişik dilde dilbilgisi kitapları hazırladı. Gene Marshman'la birlikte Bengali, Marathi ve Sanskrit dillerinde sözlükler hazırladı, Hindu destanı *Ramayana*'nın üç ciltlik çevirisini yaptı. Serampur'da bir basımevi kurarak bahçecilik uzmanı William Roxburgh'un *Hortus Bengalensis* (1814; Bengal Bahçeciliği) ve *Flora Indica* (1832; Hindistan'ın Bitki Örtüsü) adlı kitaplarını yayımladı; okullarda kullanılan ders metinlerinin çoğaltılmasına yardımcı oldu. Toplumsal çalışmalarında eğitimle ilgili konuların yanı sıra, hükümetin çocuk öldürme ve Hindu kadınlarının, kocalarının cesetleriyle birlikte yakılması

gibi uygulamaları engellemesi için çalıştı. Ayrıca Hintlilerin de misyoner olabilmesini destekledi, 1820'de Hindistan Tarım Topluluğu'nun kurulmasına öncülük etti.

Careysburg, Afrika'da, Liberya'nın batı kesimindeki Montserrado ilinde kent. Yöreye ilk kez 1859'da, özellikle Barbados ve ABD'den gelen özgürlüğüne yeni kavuşmuş Kuzey Amerikalı köleler yerleşti. Kent, Monrovia'ya yerleşmiş Amerikalı Siyah rahip Lott Carey'in adını aldı. Amerika'nın Sesi radyosunun 24 km batıda Brewerville'de bulunan istasyonu, 1964'ten bu yana Afrika, Orta Avrupa ve Ortadoğu'ya yönelik yayınları aktaran, Afrika'daki en güçlü radyo istasyonlarından biridir. Kauçuk ve kahve üretimi bölgedeki başlıca ekonomik etkinliktir. Nüfus (1974) 5.184.

cari hesap sözleşmesi, iki kişinin para, mal, hizmet ve başka işlemlerden doğan alacaklarını ayrı ayrı istemekten karşılıklı olarak vazgeçmelerini ve bunları kalem kalem zimmet ve matlup biçimine çevirerek hesabın kesilmesinden çıkacak bakiyeyi ödemelerini öngören sözleşme.

Cari hesap sözleşmesi yazılı olmalıdır; yazılı olmayan cari hesap sözleşmesi geçerli değildir (Türk Ticaret Kanunu [TTK] m. 87/2). Cari hesabın kaynakları yasal olarak sınırlanmamış olmakla birlikte, Ticaret Kanunu takas edilemeyecek alacaklarla belli bir amaç için sarfedilmek ya da emre hazır tutulmak üzere verilen para ve mallardan doğan alacakların cari hesaba geçirilemeyeceğini öngörmek suretiyle bazı istisnalar getirmiştir (m. 91). Cari hesaba geçirilecek alacaklar hukuki nitelikleri bakımından kural olarak ivedili (muaccel) alacaklardır. Çünkü cari hesaba geçirme, alacağın ödenmesinin ancak belli bir süre ertelenmesi demektir. Bununla birlikte taraflar süreli (müaccel) olmasına karşın belli dönem için ivedi hale gelebilecek olan alacakların da cari hesaba geçirilmesini kararlaştırabilirler. Erteleyişi koşula (taliki şarta) bağlı alacakların da cari hesaba geçirilmesi olanağı vardır.

Cari hesap sözleşmesinin tarafları, ancak sözleşme ya da yasayla belirtilmiş olan cari hesap süresinin sonunda lehlerine meydana gelen bakiyenin ödenmesini isteyebilirler. Cari hesabın kesilmesinden önce taraflardan hiçbir alacaklı ya da borçlu sayılmaz. Tarafların durumunu ancak sözleşmenin süresi sonunda hesabın kesilmesi ortaya koyar (TTK m. 95). Bu nedenle her hesap dönemi sonunda cari hesabın kapatılması ve borç ve alacak kalemleri arasındaki farkın saptanması gerekir. Hesap dönemleri ya taraflarca varılan anlaşmayla belirlenir ya da bu konudaki ticari örf ve âdetler temel alınır; bu yollarla saptanamaması durumunda hesap, takvim yılının sonunda kapatılır. Taraflar arasında cari hesap sözleşmesinin bulunması, komisyondan doğan ücretin ve her türlü masrafın istenmesine engel değildir.

Cari hesap sözleşmeleri, muhasebe yönünden, basit ya da karşılıklı, ticari ya da ticari olmayan ve faizli ya da faizsiz biçiminde çeşitli türlere ayrılır. Bankalar uygulamasında cari hesap sözleşmeleri alacaklı ya da borçlu cari hesabı biçiminde olabilir. Alacaklı cari hesabı yalnız para yatırıp çekmeye yarayan ve bu amaçla kullanılan bir hesaptır. Bu tür hesap, hesap sahiplerinin bankaya yaptıkları mevduatla beslenir ve hesap sahipleri lehine sürekli olarak alacak bakiyesi verir. Bu hesaplar vadeli ya da çoğunlukla vadesiz mevduat hesaplarıdır. Bunlara cari hesaplar ya da küçük alacaklı cari hesapları da denir. Borçlu cari hesabı ise bankanın müşteriye, bu hesaptan çekilebi-

lecek en üst miktar ölçüsünde verdiği krediden oluşur. Banka müşterisi gerek duymadığı bütün nakdi tutarları bu hesaba yatırır. Ayrıca kendisine ödeme yerine geçmek üzere verilen çek, poliçe ve bono gibi değerli kâğıtları hesabına matlup kaydettirebilir. Böylece borçlu cari hesabı, müşterinin bütün cari ilişkilerinden doğan zimmet ve matlup kalemlerini içeren genel bir hesap tablosu niteliği taşır.

Bir ticari senedin cari hesaba kaydı, bu senet bedelinin tahsil edilmesi halinde geçerli olma koşulunu içerir (TTK m. 88/3). Taraflar arasında cari hesap sözleşmesinin yapılmasından önce doğmuş olan bir alacak, tarafların onayıyla cari hesaba kaydedilirse, tersi kararlaştırılmadıkça, kendiliğinden yenilenmiş sayılmaz. Bununla birlikte hesap kesilir ve bakiye öteki tarafça kabul edilmiş olursa yenilenmiş sayılır.

Cari hesabın alacaklı bölümüne kaydedilen tutarlar için, sözleşme ya da ticari örf ve âdet gereğince alındıkları günden başlayarak faiz işler. Alacaklı ve borçlu kalemlerinin birbirinden çıkarılmasıyla elde edilen bakiye için de saptandığı günden başlayarak faiz işler (TTK m. 93). Taraflar üç aydan aşığı olmamak koşuluyla, diledikleri zaman faizlerin anaparaya eklenmesini kararlaştırabilecekleri gibi, hesap dönemlerini ve faiz ve komisyon miktarlarını da sözleşmeyle belirleyebilirler.

Tersi kararlaştırılmadıkça, cari hesaba alacaklı ya da borçlu kaydedilmesi, tarafların alacağı ya da borcu doğuran sözleşme ya da işleme ilişkin dava ve savunma haklarını düşürmez. Sözleşme ya da işlem iptal edilirse, bundan doğan kalem hesaptan çıkarılır (TTK m. 88/1).

Cari hesabın sona ermesi nedenleri iki kategori içerisinde ele alınır:

- 1) Genel sona erme nedenleri: Bunlar cari hesap sözleşmesini mutlak ve kesin olarak sona erdiren nedenlerdir. Başka bir deyişle bu nedenler ortaya çıktığında cari hesap sözleşmesi, kendiliğinden sona erer. Bu nedenler şöyle sıralanmıştır: (a) Kararlaştırılan sürenin bitmesi; (b) bir süre kararlaştırılmamışsa taraflardan birinin feshi ihtar etmesi; (c) taraflardan birinin iflas etmesi.
- 2) Özel sona erme nedenleri: Bu nedenler ortaya çıktığında tarafların, arıdlarının (haleflerinin) ya da yasal temsilcilerinin cari hesap sözleşmesini feshetme hak ve seçeneği doğar. Bu nedenler ölüm, kısıtlılık (hacir) ve bakiyenin haczi gibi durumlarda ortaya çıkar (TTK m. 96-98).

Cari hesabın tasfiyesine, kabul edilen ya da mahkemece hükmedilen bakiye ya da faiz bakiyesine, hesap yanlışlıklarına, cari hesabın dışında sayılması gereken ya da haksız olarak cari hesaba geçirilmiş olan kalemlere ilişkin davalar, beş yıl geçtikten sonra aşımına uğrar (TTK m. 99).

Caribert I (ö. 567-568, Paris, Fransa), Frankların kralı I. Clotaire ile Ingund'un büyük oğlu. Clotaire 561'de öldükten sonra Frank Krallığı bölününce, Caribert'in payına, başkenti Paris olan I. Childerbert'in eski krallığı düştü. Hatipliği ve hukuk bilgisiyle tanınan Caribert, ahlakça başıboş bir yaşam sürdürdüğü için aforoz edilmiş olarak öldü. Kardeşleri Guntram, I. Sigebert ve I. Chilperic, o öldükten sonra krallığını aralarında bölüştüler. Loire Irmağının kuzeyindeki toprakların böylece üçe bölünmesi daha sonra olağanlaştı. Doğu kesimi Austrasia, batı kesimi Neustria, güneydoğu kesimi ise Burgonya olarak adlandırıldı.

Caribert II (ö. 631, Blaye, Fransa), 630'dan sonra Toulouse kralı. Babası II. Clotaire 629'da ölüncce, tüm Frank Krallığı Caribert'in kardeşi I. Dagobert'e kaldı.

William Carey, Robert Home'un bir yağlıboya resminden ayrıntı, 1812
Regent's Park College Oxford

Ama ertesi yıl Dogobert, Caribert'e Toulouse ve Gaskonya ile birlikte birkaç bölgeyi devretti. Caribert ertesi yıl öldürüldü.

Cariboo Dağları, Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası'nın doğusunda sıradag. Columbia Dağlarının kuzey bölümünü oluşturur. Fraser Irmağının büyük kıvrımı ve kollarından

Cariboo Dağları'nın güneyindeki Wells Gray Eyalet Parkı'nda Helmcken Çağlayanı, İngiliz Kolumbiyası
Bob ve Ira Spring-EB Inc.

North Thompson'un çevrelediği bir alanda yer alır. 305 km boyunca Kayalık Dağları hendeğine paralel biçimde uzanır ve bu hendekle Kanada Kayalık Dağlarından ayrılır. 3.444 m yükseklikteki Sir Wilfrid Laurier doruğundan kuzeye ve batıya doğru alçalır, Prince George yakınında İç Platoyla birleşir. Cariboo Dağlarında çok zengin maden yatakları vardır. 1860'ların altına hücum hareketinin merkezi olan Barkerville yakınlarında altın çıkarılır. Wells Gray ve Bowron Gölü eyalet parkları, madencilikğin yanı sıra kerestecilik ve hayvancılık da yapılan batı yamaçlarında yer alır.

Cariboo Yolu, Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası'nın güneyindeki Fraser Irmağı vadisinde, Cariboo'daki altına hücum sırasında

19. yüzyıl sonlarında Cariboo Yolu üzerinde yük arabaları, Yale, İngiliz Kolumbiyası
Provincial Archives, Victoria, British Columbia

inşa edilen araba yolu. Kraliyet İstihkâm Birlikleri'nce planlanan yol 1862-65 arasında gene bu kuruluşun yardımıyla yapıldı. Fraser Irmağı üzerindeki buharlı gemi taşımacılığının çıkış noktası olan Yale'den baş-

layarak Ashcroft üzerinden Cariboo Dağlarındaki Barkerville'e kadar 644 km boyunca uzanıyordu. Bölgenin yerleşime açılmasını da kolaylaştıran proje, sarp ve engebeli arazi nedeniyle o dönem için bir mühendislik başarısıydı. Özgün yolun yerinde bugün, bir bölümü Cariboo Karayolu olarak adlandırılan modern bir otoyol yer almaktadır.

Carinus, tam adı MARCUS AURELIUS CARINUS (ö. 285, Margus Irmağı yakınları, Yukarı Moesia), 283-285 arasında Roma imparatoru.

Babası İmparator Carus tarafından 282'de caesar unvanıyla Ren bölgesindeki orduya gönderildi. 283 yazında babasının ölümü üzerine Batı imparatoru oldu. Kardeşi Numerianus ise Doğu imparatoru ilan edildi. Ren dolaylarına yaptığı bir seferden sonra Roma'ya dönen Carinus, Carus'un bir yıl

Carinus, mermer büst;
Capitoline Müzesi, Roma
Alinari-Art Resource/EB Inc.

önce İran'da kazandığı zafer onuruna Eylül 284'te oyunlar düzenletti.

Carinus, imparatorluğunu ilan eden Venetia valisi Aurelius Iulianus'u 285 ilkbaharında Verona yakınlarında bozguna uğrattı. Ama kısa süre sonra, Doğu'da Numerianus'un yerine geçen İmparator Diocletianus'la çarpışırken Margus Irmağı kıyısında kendi askerlerince öldürüldü.

Carisbrooke, İngiltere'de, Newport'un güneybatısındaki Wight Adasında, Medina ilçesine (district) bağlı yerleşme. Carisbrooke'da başlıca üç mimarlık dönemini (Roma, Norman, Elizabeth) sergileyen büyük bir şato vardır. 3. yüzyıldan kalma Roma kalesinin çevresinde önce erken Norman döneminde savunma amaçlı bir höyük ile bir dış duvar yapılmıştır. Daha sonra genişletilen surlar 16. yüzyılda İspanyol tehdidine karşı yeni bir duvarla çevrilmiştir. I. Charles 1647-48'de bu şatoya hapsedilmiştir. Nüfus (1971) 3.195.

Carissimi, Giacomo (v. 18 Nisan 1605, Marino, Roma yakınları - ö. 12 Ocak 1674, Roma), 17. yüzyılın en büyük İtalyan bestecilerinden biri. Oratoryoları ve dindışı kantatlarıyla ünlüdür. Tivoli ve Assisi'deki kısa süreli görevlerden sonra, 1620'lerin sonlarında S. Apollinare Kilisesi'nin müzik yönetmenliğine atanmış ve yaşamının sonuna değin bu görevde kalmıştır.

Bir opera bestecisi olmamakla birlikte, çeşitli oratoryo ve kantatlarında işlediği pastoral ve dramatik konuların evlere ve kiliseye girmesini sağlayarak, İtalyanların opera sevgisinin karşılanmasına yardımcı oldu. Konularını Eski Ahit'ten alan 16 oratoryosu, Büyük Perhiz döneminde yasak olan operanın yerini aldı. Bunlarda, tıpkı operadaki gibi, anlatımın birden kesildiği ve

oyundaki karakterlerin duygularının dile getirildiği bölümler, onun temel ilgisini olduğu kadar yeteneğini de yansıtır. Carissimi, kantatlarında Luigi Rossi'nin öncü çalışmasını pekiştirmiş, buna karşılık oratoryoda kendisi öncü olmuştur.

Yapıtlarında duygusal bir denge, lirik ve dramatik öğelerin ideal biçimde kaynaşması göze çarpar. Büyük ölçekli çalışmalarında tonaliteye verdiği önem dağınıklığa sürüklenmesini önler. Dehasını en iyi ortaya koyan yapıtı *Jephtha* oratoryosudur. Yirmi dakika kadar süren bu oratoryoda hem solo anlatıcı, hem de koro yorumda bulunur; koro ayrıca öyküdeki karşıt grupların rollerini üstlenir. Handel, oratoryolarında bu ana şemayı genişletmiştir. Carissimi, bestelerinin yanı sıra, yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla da etkili olmuştur. Müziğine duyulan ilginin canlanması, *The Judgment of Solomon* (Süleyman'ın Yargısı), *Baltazar ve Judicium Extremum* gibi oratoryolarının yeniden sahnelenmesine yol açmıştır.

cariye, İslam ülkelerinde kadın köleye verilen ad. Savaş ve baskınlarda ele geçirilen kadın ve kızlar, fizik ve ırk özelliklerine göre belirlenen fiyatlarla cariye olarak satılırdı. En güzel ve yeteneklileri de hükümdar sarayına alınırdı. Genelde hizmet işlerinde kullanılan ve İslam hukukuna göre eşyadan farklı sayılmayan cariyeleri azat etmek sevap sayılırdı. Azat edilen cariyelere bu durumu gösteren ve itikname denen bir belge verilirdi.

Osmanlı sarayına hemen her ırk ve kavimden cariye alınmış, ama en çok Çerkes, Gürcü ve Abhaz cariyeler rağbet görmüştür. Cariyelerin birçoğu hizmet görmek için alındığından, bunlar çamaşır, külhan, kiler, sofracı işlerine veriliirdi. En güzelleri de padişahın hizmetine gönderilirdi. Harem(*) alınan cariyeler, kâhya kadının yönetimindeki kalfalar tarafından yetiştirilirdi.

Haremden saz çalan cariyeler, Thomas Allom'un oymabaskı çalışması, 1840
Ertan Emiroğlu Arşivi

Bunlara Türkçe, okuma yazma, Kuran, edebiyat, müzik, raks vb öğretilirdi. Eğitime alınanlar sırası ile acemi, cariye, şakird, usta ve gedikli aşamalarından geçirdi. En seçkin gedikli cariyeler, padişahın özel hizmetiyle görevlendirilir, çarşnigir usta, çamaşır usta gibi sanlar alırlardı. Padişaha karılık edenlere "has odalık", çocuk doğuranlara "kadinefendi" denirdi. Bunların kademlileri de "başıkbal" ve "başkadinefendi" olarak adlandırılırdı. Padişahın en sevdiklerine ve

çocuk doğuranlarına ise "haseki sultan" unvanı verilirdi. Hürrem, Safiye, Kösem, Turhan sultanlar gibi valide sultan olan cariyeler de vardı. Öbür cariyeler saray haremde, valide sultan ve şehzade dairelerinde, hasekilerin yanında bulunurlardı. Padişah yeni odalık seçmek istediğinde kâhya kadın haremde en güzel kızlarını ona sunardı.

Osmanlı sarayında cariyeye sayısı, dönemlere göre, 500-1.000 arasında değişmiştir. Bunların bir bölümü çocuk yaşta saraya alınıp yetiştirilen, gerektiğinde saray hediyesi olarak dışarıya verilen kızlardı. Evlenerek haremden ayrılan cariyelere "saraylı" denirdi. Cariye alım satımı 1909'da V. Mehmed (Reşad) tarafından yasaklandı.

Carl (İsveç kralları) bak. Karl

Carl XVI Gustaf, tam adı CARL GUSTAF FOLKE HUBERTUS (d. 30 Nisan 1946, Stockholm), 1973'ten bu yana İsveç kralı. Kral VI. Gustaf'ın (Adolf) en büyük oğlu olan Prens Gustaf Adolf'un (1947'de bir uçak kazasında öldü) tek oğluydu. Carl Gustaf, 1950'de büyükbabası tahta çıkınca veliaht prens oldu. Askeri okullarda, Uppsala Üniversitesi'nde ve Fransa'da öğrenim gördü. 1968'de deniz subayı oldu. Tahta çıktıktan üç yıl sonra, 1976'da Silvia Sommerlath ile evlendi.

Carl Gustaf, İsveç'te krallığın konumunun kökünden değiştiği bir dönemde tahta çıktı. 1975'ten önceki anayasaya göre kralın ülke yönetiminde belirli bir işlevi vardı. Örneğin devlet konseylerine başkanlık eder, hükümet kararlarını imzalar, silahlı kuvvetlere komuta eder ve hükümetin istifası durumunda yeni hükümeti kurmak üzere başbakan atardı. 1973'te benimsenen ve 1 Ocak 1975'te yürürlüğe giren yeni anayasa bütün bu yetkileri kralın elinden alarak işlevini simgesel düzeye indirdi.

Carleton, William (d. 20 Şubat 1794, Prillisk, Tyrone - ö. 30 Ocak 1869, Dublin, İrlanda), İrlanda kırsal yaşamını gerçekçi bir anlayışla sergileyen yazar. Küçük bir çiftlikte, 14 kardeşin en küçüğü olarak dünyaya geldi. İrlanda kültür mirasının değerini, bölgenin zengin halk kültürünü özümsemiş olan babasından öğrendi. Önceleri köy öğretmenliği yapan Carleton, 19. yüzyıl İrlanda'sındaki kıracı çiftçileri betimleyen *Traits and Stories of the Irish Peasantry* (1830; İrlanda Köylülerinin Özellikleri ve Öyküleri) adlı iki ciltlik öykü kitabını yayımladı. Bunu izleyen *Tales of Ireland* (1834; İrlanda Öyküleri) ve *Fardorougha the Miser* (1839; Cimri Fardorougha) gibi yapıtlarında, toprak sorunu, gizli yurtsever örgütler ve 1840'larda İrlanda'da görülen patates kıtlığı gibi kırsal sorunları işledi. Üretken bir yazar olan Carleton'ın etkileyici öyküleri, yerel özellikler göstermekle birlikte geniş ilgi gördü ve Fransızca, Almanca ve İtalyancaya çevrildi.

Carletonville, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Transvaal ve Witwatersrand altın yataklarının batı ucundaki madencilik kenti. Johannesburg'un batısında yer alır. Blyvooruitzicht, West Driefontein, Doornfontein ve Western Deep Levels adlı şirketlerin yöredeki altın madenlerini işletmeye başladığı dönemde, 1937-57 arasında plansız bir yerleşme olarak gelişti. 1959'da yerel maden yöneticilerinden Guy Carleton Jones'un adını alarak resmen kent oldu. Carletonville'in ekonomisi büyük ölçüde

altın üretiminin sürekliliğine dayanır. Altın üretiminin yan ürünü olarak uranyum da elde edilen kentte hafif sanayi de bir ölçüde gelişmiştir. Bir dolomit alanı üzerinde kurulmuş olan kentin çevresinde suların sızması sonucunda kuyular kuruduğu için kuraklık baş göstermiştir.

1979'dan bu yana Western Deep Ltd. dünyanın en derin (3.608 m) altın madenini işletmektedir. Nüfus (1984 tah.) belediye, 147.000.

Carlile, Richard (d. 8 Aralık 1790, Ashburton, Devonshire - ö. 10 Şubat 1843, Londra, İngiltere), basın özgürlüğünün ön- de gelen savunucularından Radikal gazeteci. Düşüncelerin özgürce yayılabilmesinin

Carlile, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışmasından aynntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

belirli reformların gerçekleşmesinden daha önemli olduğunu düşünmesine karşın, o dönemde Radikal Parti'nin savunduğu krallığın kaldırılması, laik eğitim, kadınların kurtuluşu gibi ilkelerin hemen tümünü desteklemişti.

Bir ayakkabı yapımcısının oğluydu. 1813'te Londra'da gezginci teneke ustası olarak çalışmaya başladı. Thomas Paine'in *Rights of Man* (İnsan Hakları) adlı yapıtından etkilendi; 1817'deki ekonomik bunalımın da zorlamasıyla iş değiştirerek *The Black Dwarf* ve *Sherwin's Weekly Political Register* adlı radikal görüşlü iki haftalık gazetenin satıcılığını yapmaya başladı. Daha sonra ikinci derginin sahibi William Sherwin'in matbaasının başına geçen Carlile çok sayıda radikal ve yaradancı makale yayımladı. Bunlar arasında kendi yazdığı *Political Litany* de (Siyasal Dua) yer alıyordu. Paine'in yapıtlarını yayımladığı için yargılanan Carlile 1819'da 3 yıl hapis ve yüklü bir para cezasına çarptırıldı; para cezasını ödemediği için mahkûmiyeti 6 yıla uzatıldı.

Aynı yıl tutuklanmadan önce Sherwin'in dergisinin tek sahibi durumuna gelmiş olan Carlile, derginin adını *The Republican* biçiminde değiştirmişti. Hapiste bulunduğu sü- re içinde de derginin 12 cildini yayıma hazırladı. Hükümet Carlile'in hapisanede dergi yayını sürdürmesine engel olmaya çalışmadı; ama Carlile'in karısı ve matbaasında çalışanlar polislin baskısına uğradılar, zaman zaman da tutuklandılar.

1825'te serbest bırakılan Carlile'a karşı hükümet yeni bir yasal kovuşturmayla girmed. Bundan sonra *The Republican*'i iki cilt daha yayımlayan Carlile, ayrıca iki yeni haftalık dergi, *The Gorgon* ile *The Lion*'ı çıkardı. 1829-31 arasında radikal ve özgürlükçü etkinliklerin merkezi olan London Rotunda'daki tartışmaları yönetti.

Carlini, Armando (d. 9 Ağustos 1878, Napoli - ö. 30 Eylül 1959, Piza, İtalya), Giovanni Gentile ile Benedetto Croce'nin fenomenlerin yapısıyla ilgili çağdaş ku-

ramları arasında bir sentez gerçekleştiren tinselci Hristiyan filozof. Kuramını Tann ile dünya tutkusu arasındaki karşıtlık üzerine temellendirmiş ve varoluşu, kendi kendinin farkında olma ile bir "dış dünya" belirleyebilme özellikleri bakımından tanımlamıştır.

Carlini, Bologna ve Atina üniversitelerinde öğrenim gördü. Daha sonra Piza Üniversitesi'nde kuramsal felsefe profesörü olarak Gentile'nin yerini aldı (1922-59). Başlıca yapıtları şunlardır: *La vita dello spirito* (1921; Tinin Yaşamı), *La metafisica di Aristotele* (1928; Aristoteles'in Metafiziği), *La religiosita dell'arte e della filosofia* (1934; Felsefe ve Sanatın Dindarlığı) ve *Lineamenti di una concezione realistica dello spirito umano* (1942; İnsan Tinine İlişkin Gerçekçi Bir Kavrayışın Taslağı). Etkileyici özyaşam- öyküsü, *Alla ricerca di me stesso* (1951; Kendimi Arayış Üzerine) adıyla yayımlanmıştır.

Carlville, ABD'de, Illinois eyaletinin güneybatı kesimindeki Macoupin ilinde (county) kent, 1829'dan bu yana il merkezi. Beyazların çevredeki ilk yerleşmesi 1815 dolaylarında Savuk, Tilki ve Kikapu Yerlilerin avlanma alanı Kara Atmaca yöresinde kuruldu. Yerleşme daha sonra Vali Thomas Carlin'in adını aldı. Görkemli bir kubbesi bulunan kireçtaşından yapılmış il adlıye binası (1870), inşaatı sırasındaki hile ve skandallar yüzünden "Milyon-dolar" adıyla anılır. Besi hayvancılığı ve tarım yöre ekonomisinde önem taşır. Başlıca tarım ürünleri mısır, soya fasulyesi ve elmadır. Kent içinde büyük bir süt ürünleri fabrikası vardır. Kömür çıkarımının yanı sıra öteki sanayi etkinlikleri boru, ilgili parçalar ve pamuk iş eldiveni üretimidir. Kendine yeterlilik uygulamasıyla ve öğrenci yönetimi sistemiyle 1912'de William M. Hudson'un yönetiminde uluslararası ün kazanan Blackburn College 1857'de kurulmuştur.

Amerikan İç Savaşı sırasında Illinois'daki ilk alay Carlville'de oluşturulmuştur. İç Savaş'ın Kuzeyli dört generali John M. Palmer, John Logan, Richard Rowett ve John I. Rinaker burada yaşamışlar, ilk üçü kent mezarlığına gömülmüştür. Metodist Kilisesi bahçesinde, 1858 Senato seçimleri kampanyasında Abraham Lincoln'ın Stephen A. Douglas'a karşı yaptığı konuşmanın anısına bir plaka bulunmaktadır. Nüfus (1990) 5.416.

Carlisle, ABD'de Pennsylvania eyaletinin güneyindeki Cumberland ilinde (county) ilçe (borough), 1751'den bu yana il merkezi. Eyalet merkezi Harrisburg'un 29 km güneybatısındaki Cumberland Vadisinde yer alır. James le Tort adında Fransız kökenli İsviçreli bir tüccar, 1720 dolaylarında bir Yerli kabilesiyle birlikte bölgeye yerleşti. 1751'de kurulan yerleşmeye İngiltere'nin Cumbria ilindeki Carlisle ilçesinin adı verildi. 1753'te Benjamin Franklin'in gerçekleştirdiği antlaşmaya değin bölge Yerlilerle çıkan pek çok çatışmaya sahne oldu. 1756'da Fransız-Yerli Savaşı sırasında burada bir kale yapıldı ve Carlisle, birçok askeri hareketin başlangıç yeri oldu.

İlçe, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında savaş gereçlerinin ikmal edildiği bir merkezdi. Savaş kahramanlarından Molly Pitcher ile koloni döneminin başka önemli kişilerinin mezarı Eski Mezarlık'tadır. İlçe 1794'teki Viski Ayaklanması'nda da Washington'un karargâhı oldu. 1837'de Cumberland Vadisi Demiryolu ile Chambersburg'a bağlandı. İç Savaş sırasında, 27-30 Haziran 1863'te ilçeyi işgal eden Konfederasyon (Güney) birlikleri, geri çekildikten sonra 1 Temmuz'da kenti bombaladılar.

Carlisle, Yeraltı Hattı olarak bilinen ve kaçak köleleri barındırarak Kuzey'e ya da Kanada'ya kaçmalarına yardımcı olan dayanişma sistemi içinde hareketli bir merkezdi.

İlçe ekonomisinde halı, ayakkabı, elektronik aygıt, kuvars kristali ve kauçuk üretimi gibi hafif sanayi dalları ağırlıktadır. 1773'te Thomas Penn'in kurduğu Grammar School (orta dereceli üniversite hazırlık okulu) bugünkü Dickinson College'in temelini oluşturmuş, 1834'te ise Dickinson Hukuk Okulu açılmıştır. ABD Kara Kuvvetleri Harp Akademisi'nin merkezi olan Carlisle Kışlası, 1879-1918 arasında eğitim veren Carlisle Yerli Meslek Okulu'nun binasıdır. Olimpiyat şampiyonu Jim Thorpe da atletizme bu okulda başlamıştır. Nüfus (1990) ilçe, 18.419; Harrisburg-Lebanon-Carlisle metropoliten alanı, 587.986.

Carlisle, İngiltere'nin Cumbria ilinde (county) ilçe (district) ve kent. İskoçya sınırında yer alır. Yüzölçümü 1.032 km²'dir.

Roma Döneminde sivil bir yerleşme olan Luguvalium (sonradan Carlisle), Eden Irmağının güney yakasında, Hadrianus Duvarı hattındaki müstahkem kamp Petriana'nın (sonradan Stanwix) karşısında gelişti. Çevresindeki alanı denetim altına alan yerleşme 685'te Lindisfarne piskoposluğunun merkezi oldu. Yaklaşık 875'te Vikinglerce yerle bir edildi; 1092'de Norman kökenli İngiltere kralı II. William yöreyi İskoçlardan alarak kenti onardı. II. William kentte bir kale yaptırarak surlarla çevirdi.

Carlisle, I. Henry'nin hükümdarlık döneminde (1100-35) bir kale kenti olarak önem kazandı. Kuzeybatıdan İngiltere'ye giriş olanak veren dar bir düzlüğü denetlediği için stratejik önem taşıyordu. Augustinusçu keşişler kalenin arkasına bir kilise inşa ettiriler; başkeşiş de 1133'te kilisenin ilk piskoposu oldu. Carlisle'a ilk berat 1158'de verildi; 1353'te de "özgür lonca kurma ve kendi belediye başkanları ile yargıçlarını seçme" hakkı tanındı. İngiliz İç Savaşı sırasında Ekim 1644'ten, kral yanlılarının Parlamento kuvvetlerine teslim olduğu Haziran 1645'e değin kent kuşatma altında kaldı.

18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda pamuklu dokuma sanayisinde önemli bir gelişme görüldü. Patiska basmada uzmanlaşan Carlisle, İngiltere'nin kuzeybatısında Lancashire'dan sonra pamuklu sanayisinin ana merkezi durumuna geldi. 1830'lardan sonra Carlisle büyük bir demiryolu merkezi oldu. Gıda ve şekerleme üretimi ile makine imalatı ilçedeki öteki gelişmiş sanayi kollarıdır.

Kentteki katedral başlangıçta Augustinus Manastırı'nın (1093) kilisesiydi; ama bu yapının büyük bölümü 1292 ile 1392'deki yangınlar sonucunda yıkıldı. Bugün yalnızca, Normanlardan kalma nefin bir bölümü ayakta. Bezemeli gotik üsluptaki doğu penceresinin camları 14. yüzyıl ortalarından kalmaz, kule ise 1401'de eklenmiştir. Öteki önemli yapılar arasında belediye sarayı (1717) ile 14. yüzyıl yapısı lonca binası sayılabilir. Kale kalıntılarının en önemlileri ortadaki Norman zindanı, 14. yüzyıl yapısı ana kapı ve Kraliçe Mary Kulesi'dir.

Kentte güzel sanatlar ve teknoloji yüksek okulları vardır. Sanat galerisi ve kent müzesi Tullie Evi'nde (1689) düzenlenmiştir. Kentin koşu alanı İngiltere'nin en eski yarış alanlarından biridir.

İlçenin kırsal kesiminde uzanan bozulmamış, geniş alanlar Cold Fell'de (622 m) en yüksek noktasına ulaşır. İlçe sınırları içinde Brampton, Longtown, Dalston, Wetherall gibi köy ve kasabalar vardır. Nüfus (1981 geç.) kent, 71.503; (1982 tah.) ilçe, 100.900.

Carlisle (3. Kontu), Charles Howard (d. 1674 - ö. 1 Mayıs 1738, Bath, Somerset, İngiltere), 30 Aralık 1701 - 6 Mayıs 1702 ve 23 Mayıs 1715 - 11 Ekim 1715 dönemlerindeki İngiltere'nin hazine bakanı.

2. Kont Edward Howard'ın (1646 ?-1692) en büyük oğluydu. 1690'dan sonra, babasının yerine "kont" unvanını aldığı 1692'ye değin Parlamento üyeliği yaptı. Yaşamı boyunca saray tarafından çeşitli görevlere atandı. Bunların en önemlisi, Kraliçe Anne ve kral I. George dönemlerinde yürüttüğü hazine bakanlığı (o dönemde "baş" bakanlık) göreviydi.

Carlisle (Kontesi), Lucy Hay, eö PERCY (d. 1599 - ö. 5 Kasım 1660), İngiliz İç Savaşları sırasında etkili olan entrikacı ve komplotçu. Thomas Carew, William Cartwright, Robert Herck ve Sir John Suckling gibi dönemin birçok ünlü şairinin yapıtlarına konu olmuştur.

Northumberland 9. kontu Henry Percy'nin ikinci kızıydı. James Hay (1622'den sonra Carlisle kontu) ile evlenerek I. Charles'ın sarayındaki seçkin kişiler arasına girdi. Kralın danışmanı olan Strafford kontu, kontesin içtenliğine ve hizmetlerine çok değer veriyordu. Ama Strafford kontunun 1641'de idam edimesinden sonra, belki de sarayın kontu yüzüstü bırakmasına duyduğu tepkiyle Carlisle, Parlamento önderlerinin istekleri doğrultusunda çalışmaya başladı. Onlara, kralın gizli planlarını ve düşüncelerini aktardı. En büyük başansı, Lord Essex'e, kralın beş parlamento üyesini tutuklama kararını tam zamanında aktararak kaçmalarını sağlamasıydı. Ama gerçekte iki taraf için de çalıştığı, iki tarafa da haber taşıyarak siyasal düşmanlıkları körüklediği sanılmaktadır.

1647'de ılımlı Presbiteryen grup adına çalışmaya başladı, evini onların toplantılarına açtı. İkinci İç Savaş'ta ise büyük bir coşkuyla kralcıların yanında yer aldı. Lord Holland'ın birliklerine para sağlamak için inci gerdanlığını 1.500 sterlin karşılığında rehine verdi. Thames Irmağını ablukaya alan Prens Charles'a haber taşıdı ve dağınık kralcı birlikler ile kraliçe arasında aracılık yaptı. Sonunda 21 Mart 1649'da tutuklanarak Londra Kulesi'ne hapsedildi. Hapisteyken, kardeşi Lord Percy aracılığıyla, Prens Charles'ın İskoçya'ya gitmesine değin onunla şifrele haberleşti. Kralcıların dağıttığı bir bildiriye göre, kuledenken, bildiklerini söylemesi için işkenceyle tehdit edilmişti. 25 Eylül 1650'de kefaletle serbest bırakıldı, ama kralcıların üzerindeki eski nüfuzunu bir daha kazanamadı. Restorasyon'dan kısa süre sonra inme sonucu öldü.

Carlisle Komisyonu, 1778 BARIŞ KOMİSYONU olarak da bilinir, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, ayaklanan 13 koloni ile bir uzlaşma sağlamak amacıyla 1778'de Amerika'ya gönderilen İngiliz müzakere heyeti. Heyetin amacı, kolonilere imparatorluk içinde özyönetim hakkı tanınması yönünde bir öneri götürmektir. İngiliz kuvvetlerinin 17 Ekim 1777'de Saratoga'da uğradığı yenilgiden şaşkınlığa düşen ve Fransızların Amerika'nın bağımsızlığını tanıyacağından korkan Başbakan Lord North, Parlamento'yu Çay Yasası ve Massachusetts Yönetim Yasası gibi sert önlemleri yürürlükten kaldırmaya ve Amerikalılarla müzakere yoluyla anlaşma sağlayacak bir komisyon kurmaya ikna etmişti. Carlisle 5. kontu Frederick Howard'ın başkanlığındaki komisyon, bir Fransız-Amerikan ittifakının çoktan kurulduğunu bildiği halde nisanda yola çıktı. Bu arada İngiliz ordusunun ana birimlerinin Philadelphia'dan New York'a çekilmesi, Amerikalıların bağımsızlıktan başka hiçbir

çözüme razı olmama yönündeki kararlılıklarını daha da güçlendirdi. Oysa komisyonun bağımsızlık tanıma gibi bir yetkisi yoktu. Yoğun bir propagandaya ve rüyet gışimlerine karşı komisyon amacına ulaşamadı.

Carlismo, 1820'lerde İspanya'da aşırı dinci apostólico akımı içinde gelişen siyasal hareket.

Carlismo 1827'de Kralcı Gönüllüler adıyla yarı-askeri bir örgütlenme biçimini aldı. Liberalizme tepki niteliğindeki hareket 1830'larda Kral VII Fernando'nun küçük kardeşi Carlos Maria Isidro de Borbón'un çevresinde toparlandı. Fernando, IV. Carlos'un 1789 tarihli Veraset Yasası'na dayanarak küçük yaşta kızı Isabel'in (sonradan II. Isabel) tahtın vârisi olarak tanınmasını istiyor, Carlos Maria Isidro ise bu yasağı geçersiz sayarak veraset hakkının kendisinde olduğunu öne sürüyordu. Carlismo yanlılarının savı, 1713'te V. Felipe'nin yürürlüğe koyduğu ve kadınlara veraset hakkı tanıyan Lex Salica adlı yasanın geçerli olduğuydu.

Bu veraset tartışması ve ideolojik yansımaları 1833-39 arasında Carlismo Savaşları'nın patlak vermesine yol açtı. Savaş Carlismo yanlılarının yenilmesiyle sonuçlandı. Ama II. Isabel'in hüküm sürdüğü dönemde sarayın tutucu bir çizgi izlemesine ve Isabel'in Carlos Maria Isidro'nun vânsi Carlos Luis ile evlenerek Bourbon hanedanı içinde bir uzlaşma sağlama yönündeki sonuçsuz girişimlerine karşı Carlismo yanlıları davalardan vazgeçmedi. "V. Carlos" adını kullanan Carlos Maria Isidro'nun 1845'te veraset hakkından vazgeçmesinden sonra Carlismo hareketinin önderliğini üstlenen Carlos Luis (VI. Carlos) 1861'de ölünce onun yerini kardeşi Don Juan aldı. Don Juan'ın liberal görüşler taşıdığı yönündeki iddialar onun da 1868'de oğlu Madrid dükü Don Carlos (Carlos Maria de los Dolores de Borbón y Austria-Este) lehine veraset hakkından vazgeçmesine yol açtı. Carlos Maria, "VII. Carlos" adıyla 1909'da ölene değin bu harekete önderlik etti.

19. yüzyıl boyunca Carlismo yanlıları sık sık silahlı ayaklanmalara giriştiler. 1840'ların sonlarında yeni bir Carlismo Savaşı başlatma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı; 1860'ta zamansız bir darbe girişiminde bulunuldu; 1868'de II. Isabel'in tahttan indirilmesini izleyen siyasal karışıklıklar sırasında (1872-76) II. Carlismo Savaşı patlak verdi. Bu savaşın da yenilgiyle sonuçlanması ve Isabel'in oğlu XII. Alfonso'nun tahta çıkması (1874) üzerine Carlismo davası iyice zayıfladı. İspanyol-Amerikan Savaşı'nda İspanya'nın yenik düşmesiyle, 1900-02 arasında Carlismo hareketi kısa süre için yeniden canlandıysa da Carlos Maria'nın ölümünden (1909) sonra iyice zayıfladı.

1800'lerden sonra Carlismo hareketi içinde, bir yanda parlamenter liberalizm çerçevesini benimseyen öteki Katolik partilerle ya da merkezi hükümetin yetkililerinin genişlemesine karşı çıkan gruplarla anlaşmayı savunan üyeler, öbür yanda da taktik bir ittifakın ilkeleri sulandırmak anlamına geleceğine inanılanlar arasında bir dizi çatışma ortaya çıktı. İkinci çizgi, sonradan Carlismo hareketinin başlıca sözcüsü olan Juan Vazquez de Mella'nın 1918'de Gelenekçi Parti'yi kurmasıyla somutlaştı. Bu parti 1937'de General Francisco Franco'nun Falanj örgütüyle birleşti.

Carlos Maria'nın yerine 1909'da Carlismo hareketinin başına geçen Madrid dükü Don

Jaime 1919'da taht üzerinde hak iddia etti; onun ölümüyle de veraset hakkı amcası San Jaime dükü Don Alfonso Carlos'a geçti. Alfonso'nun 29 Eylül 1936'da Viyana'da ölmesi üzerine Carlismo yanlılarının soyu tükendiysen de Alfonso, Parma Bourbonlarından Francis Xavier'yi (yandaşlarının verdiği adla IX. Carlos) kendisine ardıl göstermişti. Ama parti ileri gelenleri 1958'de Kral III. Alfonso'nun oğlu Barselona kontu Don Juan'ı tahtın meşru vârisi olarak tanıdıklarını ilan ettiler; 1960'a gelindiğinde Carlismo yanlılarının çoğu, Franco'yu açıkça eleştiren Don Juan'ın veraset hakkını benimsemiş durumdaydı. Temmuz 1969'da Franco, kendisini yakından destekleyen Asturias prensi, Don Juan'ın oğlu Juan Carlos'u yasal vâris olarak belirledi. Franco'nun 1975'te ölmesi üzerine Juan Carlos kral oldu.

Carlo I, lakabı ANJOU'LU CARLO, İtalyanca CARLO D'ANGIÖ (d. Mart 1226 - ö. 7 Ocak 1285, Foggia, Napoli Krallığı), Akdeniz'de kısa ömürlü büyüklük bir imparatorluk kuran

Napoli ve Sicilya kralı Carlo I, bir tip kitabından tezhip örneği, 1278-79; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

Napoli ve Sicilya kralı (hd 1266-85), Anjou hanedanından gelen ilk hükümdar.

Fransa kralı IX. Louis'nin küçük kardeşiydi. 1246'da Provence kontu unvanını aldı, Mısır'daki Haçlı Seferi'nde Louis'ye eşlik etti. Papalıkla ittifak kurduktan sonra Hohenstaufen hanedanının son temsilcileri Manfredi ile Konradin'i Benevento'da (1266) ve Tagliacozzo'da (1268) yenilgiye uğrattı, Napoli ve Sicilya'yı ele geçirdi. Daha sonra nüfuz alanını Balkanlar'ın iç kesimlerine kadar genişleten I. Carlo 1277'de Kudüs Krallığı'nın vârisi oldu. Başkentini Palermo'dan Napoli'ye taşıması ve Fransız memurlara görev vermesi 1282'de Sicilya'da bir ayaklanmaya yol açtı. Aragon kralı III. Pedro'dan yardım alan Sicilyalılar, Haziran 1284'te Carlo'nun Napoli Körfezi'ndeki donanmasını bozguna uğratarak Anjou sütalesini Sicilya'dan kovdular. Carlo ölümünden önce bir karşı saldırıya hazırlanıyordu.

Carlo II, lakabı ANJOU'LU CARLO ya da TOPAL CARLO, İtalyanca CARLO D'ANGIÖ ya da CARLO LO ZOPPO (d. y. 1254 - ö. 5 Mayıs 1309, Napoli), Napoli kralı. Babası I. Carlo'nun Sicilya'yı yeniden ele geçirmek için hazırladığı karşı saldırıyı sonuçlandırmış, ustaca ittifaklar ve antlaşmalar yaparak topraklarını büyük ölçüde genişletmişti.

1269'da babasından Salerno prensi unvanını aldı; 1270'te Macar kralının kızı Maria ile evlendi. Babası 1282'de Sicilya'yı Aragonlulara kaptırdığı sırada, Carlo yeni topraklar

ve unvanlar kazanma peşindeydi. I. Carlo Sicilya seferini başlattığında, babasının yokluğunda Napoli'nin yönetimini üstlenen Salerno prensi Carlo, 1284'te Napoli limanının dışında düşman amirali Ruggiero di Lauria tarafından tuzağa düşürülerek tutsak edildi. Sicilya seferi başarısızlıkla sonuçlanan I. Carlo 1285'te oğlu hapisteyken öldü. II. Carlo, İngiltere kralı II. Edward ile Papa I. Nicolaus'un aracılığıyla ancak 1288'de tutsaklıktan kurtulabildi. Sicilya üzerindeki isteklerinden vazgeçeceği yönünde söz vermişti; ama serbest bırakıldıktan hemen sonra papanın bu sözü geçersiz ilan etmesi üzerine Sicilya Savaşı yeniden başladı. 1302'de imzalanan Caltabellotta Barışı'yla Carlo, Sicilya'da hüküm süren (1296-1337) Aragon kralı III. Federico yaşadığı sürece Sicilya üzerindeki isteklerinden vazgeçmeyi kabul etti.

Bunun ardından Carlo, özellikle çocuklarının evliliklerini düzenleyerek çok karmaşık bir dizi ittifak kurdu. Böylece öteki topraklarının yanı sıra Piemonte, Provence, Macaristan, Atina ve Arnautluk üzerinde denetimini yaygınlaştırarak pekiştirdi.

Kiliseyle çok yakın ilişkileri olan II. Carlo dine derinden bağlıydı. Aydın bir saray çevresinin hükümdarı sıfatıyla, babasının koyduğu birçok katı kuralı uygulamadan kaldırdı. Ticareti ve güzel sanatları özendirerek üniversiteyi koruması altına aldı; manastırlar ve kiliseler inşa ettirerek Napoli'yi Avrupa'nın önde gelen merkezlerinden biri durumuna getirdi.

Carlo III, lakabı DIRAÇLI CARLO, İtalyanca CARLO DI DURAZZO, Macarca KÁROLY DURAZZÓI (d. 1345 - ö. Şubat 1386, Buda), 1381-86 arasında Napoli, 1385-86 arasında da II. Károly adıyla Macaristan kralı, Anjou hanedanının Macaristan kolunun en önemli üyesidir.

Macaristan kralı I. Lajos'un sarayında öğrenim gördü. 1369'da Dıraç dükü Carlo ile Napoli'li Maria'nın kızları olan kuzini Margherita ile evlenerek Napoli tahtının vârisi oldu. Margherita'nın teyzesi Napoli kraliçesi I. Giovanna, kendisinin hiç çocuğu olmadığı için başlangıçta Carlo'yu Napoli tahtının vârisi olarak tanıdı; ama daha sonra Anjou dükü Louis'yi vârisliğine getirdi. Papa VI. Urbanus 1381'de Carlo'yu Napoli kralı ilan etti. Carlo ve Margherita Napoli'yi ele geçirerek Giovanna'yı hapsedtiler, bir yıl sonra da öldürttüler. Bu arada kendisini Napoli kralı ilan etmiş olan Anjou'lu Louis İtalya'nın güneyini işgal ettiyse de Louis'nin Eylül 1384'te ölmesi üzerine Carlo, Napoli'nin tek hükümdarı oldu.

1382'de Macaristan kralı I. Lajos'un ölümü üzerine Carlo, Lajos'un 10 yaşındaki kızı Maria'nın yerine Macaristan tahtına çıkmaya çalıştı. Maria'ya düşman olan saray erkânının da yardımıyla 1385'te Macaristan kralı olarak taç giydi. Bir süre sonra, Lajos'un dul karısı Kraliçe Erzebet'in emriyle bir suikast sonucunda öldürüldü.

Carlo VII bak. Carlos III

Carlo Alberto (d. 2 Ekim 1798, Torino, Piemonte, Fransa Cumhuriyeti - ö. 28 Temmuz 1849, Oporto, Portekiz), İtalyan birliğini sağlamaya yönelik Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinin çalkantılı döneminde Sardinya-Piemonte kralı (1831-49).

Savoie hanedanının bir yan kolundan gelen Carlo Alberto, İtalya'dan sürgün edildiği için Paris ve Cenevre'de büyüdü. Bu merkezlerde Fransız Devrimi'nin getirdiği yeni düşüncelerden etkilendi. 1800'de Carignano prensi olarak babasının yerine geçti. 1810'da Napoléon'dan "kont" unvanını

aldı. Kuzeni I. Vittorio Emanuele yeniden Piemonte tahtına çıkarılınca Carlo Alberto Milano'ya geri döndü. Genç liberaller, Carlo Alberto'dan, halkçı bir anayasa yürürlüğe koyması yönünde kralı ikna etmesini istediler. 1820'de Napoli'deki devrimden

Carlo Alberto, Horace Vernet'in portre çalışmasından ayrıntı, Pinacoteca, Torino, İtalya
Alinari-Art Resource/EB Inc

sonra Piemonte'de de krala karşı bir darbe hazırlığına girildi. 6 Mart 1821'de darbeye önderlik etmeye razı olan Carlo Alberto, ertesi gün komploya doğrudan katılmayı reddetti. Darbe 10 Mart'ta gerçekleştirildi, 13 Mart'ta Vittorio Emanuele tahttan çekildi. Yeni kral Carlo Felice gelinceye değin kral naipliğine atanan Carlo Alberto, hemen liberal bir anayasayı yürürlüğe koyduysa da, Carlo Felice bu anayasayı iptal ederek kral naiibini tutukladı ve ayaklanmayı bastırdı. Carlo Alberto daha sonra İspanya'da krallığı güçlendirmek için Fransızlarla birlikte savaştı.

1831'de Carlo Felice'nin ölmesinden sonra Carlo Alberto liberallere yeni umutlar vererek tahta çıktı. Ama 1821 darbesindeki suç ortaklarını bağışlamaya yanaşmadı, 1833'teki bir komployu da sert biçimde bastırdı. Ama koyu bir Avusturya aleyhtarı olduğu için Avusturya yanlısı gerici partiden de uzak duruyordu. Hem krallığın tanrısal bir hak olduğuna inanıyor, hem kendisini İtalya'nın halkçı kurtarıcısı olarak görüyordu. Sonunda ülkedeki baskı yönetimini hafifletti, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi hızlandırdı.

Liberale görüşleriyle tanınan IX. Pius'un papalığa seçilmesinden ve Avusturya'nın Ferrara'yı işgal etmesinden sonra Carlo Alberto, İtalya'nın kurtuluşuna önderlik etmeye üstlendi. 1847'de gerici kabinenin yerine reformist bir hükümet kurdu. Devrimci düşüncelerin hızla yayılması üzerine kısa süre sonra temsili bir hükümet kurulmasını öngören bir yasayı kabul etmek zorunda kaldı (5 Mart 1848).

Avusturyalıları hedef alan ve "Beş Gün" olarak da bilinen Milano Devrimi (18-22 Mart) Avusturya ile savaş sorununu gündeme getirdiğinde önceleri tereddüt eden Carlo Alberto sonunda savaş ilan etti. Haziran başında savaşta büyük başarılar kazandıktan sonra, çeşitli İtalyan devletleri arasındaki siyasal çatışmalar ve durmadan değişen dış ittifaklar yüzünden bir ay aşkın süre hareketsiz kaldı. Bu süre, Avusturya birliklerinin yeniden örgütlenerek şiddetli bir karşı saldırı düzenlemesine olanak verdi. Önce Custoza'da, sonra da Milano'da kesin birer yenilgi alan kral 9 Ağustos'ta Salasco ateşkesini imzalamak zorunda kaldı.

Ama cumhuriyetçi ve milliyetçi güçler, Avusturya ile yeni bir savaşa girilmesi yönünde daha da güçlü bir baskı kurdular. Geçmişteki başarısızlıklarını unutturmak

isteyen Carlo Alberto 12 Mart 1849'da Avusturya ile ateşkesi bozdu. 23 Mart'ta Novara'da yenilgiye uğrayınca oğlu II. Vittorio Emanuele lehine tahttan çekildi. Portekiz'e giderek bir sürgün yaşamı sürdü.

Carlo Emanuele I, lakabı BÜYÜK CARLO EMMANUELE, İtalyanca CARLO EMMANUELE IL GRANDE (d. 12 Ocak 1562, Rivoli, Savoie - ö. 26 Temmuz 1630, Savigliano), Savoie dükü. Avrupa'daki iktidar mücadelesinden,

Carlo Emanuele I, taşbaskı çalışmadan ayrıntı
Museo Centrale del Risorgimento, Roma

yayılmacı politikası doğrultusunda yararlanarak Fransa ve İspanya arasında sık sık taraf değiştirmiştir. İlimli bir yönetimle ticaretin gelişmesini özendirmiş, sarayını bir kültür merkezi durumuna getirmiştir.

Carlo Emanuele, Fransa tahtı üzerindeki iddiasının reddedilmesi üzerine bu ülkedeki karışıklıktan yararlanarak 1588'de Saluzzo Markiliği'ni ele geçirdi, ardından da Provence'i istila etti. Ama yeni Fransız kralı IV. Henri, Carlo'ya karşı açtığı savaşta başarılı oldu; Carlo, Saluzzo'yu elinde tutmakla birlikte kendi hanedanına ait üç bölgeyi Fransa'ya geri vermek zorunda kaldı. Carlo'nun Aralık 1602'de Cenevre'ye karşı düzenlediği beklenmedik saldırı da başarısızlığa uğradı.

Carlo Emanuele Nisan 1610'da Bruzolo Antlaşması'nı imzalayarak, Lombardiya'yı rahatça denetleyebilmesi karşılığında, İspanya ve Avusturya'da hüküm süren Habsburglara karşı Fransa'nın yanında yer aldı. Fransa kralı IV. Henri'nin öldürülmesi üzerine ittifak sona erdiyse de, Carlo, 1613'te Monferrato'yu İspanya'dan alarak bir savaşa yol açtı. Savaş 1617'de Carlo'nun düklüğü terk etmek zorunda kalmasıyla sonuçlandı. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında kendisine imparatorluk tacının vaat edilmesi üzerine Habsburgların düşmanlarıyla ittifak kurdu. Ama Aralık 1627'de bu kez Monferrato'yu elde etme umuduyula ittifakı bozarak İspanya'nın yanında yer aldı. Mart 1629'da Fransız birlikleri karşısında ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra ülkesini düşman askerlerinin yağması-na bırakarak öldü.

Carlo Emanuele II (d. 20 Haziran 1634, Torino, Savoie - ö. 12 Haziran 1675, Torino), Piemonte'de bir yenileşme ve birleşme dönemi boyunca (1638-75) hüküm süren Savoie dükü.

Savoie dükü I. Vittorio Amadeo'nun küçük oğluydu. Ağabeyi Francesco'nun (Sümbül) bir yıl hüküm sürdükten sonra ölmesi üzerine dört yaşında dük oldu. 1648'de reşit olmasına karşın, naipliği üstlenmiş olan annesi 1653'te ölünceye değin, gerçek anlamda hüküm süremedi. 1655'te ve 1663-64'te Valdocu hareketine karşı bir kıyım başlattı, dağ halkını kılıçtan geçirerek Protestan Avrupa'yı dehşete düşürdü. Bu arada orduyu toparlamaya çalıştı. 1671-73 arasında Cenova'ya savaş açtıysa da bir sonuç

alamadı; Fransa kralı XIV. Louis'nin arabuluculuğuyla barış yapıldı. Carlo içte de ileriye dönük düzenlemelere giderek başkent Torino'yu genişletip güzelleştirdi.

Carlo Emanuele III (d. 27 Nisan 1701, Torino, Savoie - ö. 20 Şubat 1773, Torino, Sardinya Krallığı), Sardinya-Piemonte kralı.

Askerlik ve siyaset eğitimi gördü. 1730'da babası II. Vittorio Amadeo'nun yerine tahta çıktı. Polonya Veraset Savaşı (1733-38) sırasında Fransa ile İspanya'nın yanında yer alarak Milano'yu işgal etti, Guastalla'da parlak bir zafer kazandı (19 Eylül 1734). Savaş sonunda imzalanan Viyana Antlaşması ile Novara ve Tortona'yı ele geçirdi (1738). Bütün Avrupa'yı içine alan Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) sırasında, kendisi gibi İspanyolların da Milano'da gözü olduğunu anladığı için onlara karşı savaştı. Aix-la-Chapelle Antlaşması'nda (1748) usta bir pazarlıkla Vigevano'yu elde etmeyi başardı.

Yedi Yıl Savaşı'na (1756-63) katılmayarak çeşitli yönetsel reformları kurumlaştırmaya ve sıkı disiplinli bir ordu oluşturmaya ağırlık verdi.

Carlo Emanuele IV (d. 24 Mayıs 1751, Torino, Sardinya Krallığı - ö. 6 Ekim 1819, Roma), altı yıl hüküm sürdükten sonra tahtını Fransa'ya terk etmek zorunda kalan Sardinya-Piemonte kralı. 14 Ekim 1796'da babası III. Vittorio Amadeo'nun yerine tahta çıktı. 1797'deki cumhuriyetçi ayaklanmalar yüzünden krallığı birkaç kez tehlikeye düştü. Fransız Devrimi'nin köktenci görüşlerini aktaran Jakobenleri ve öteki devrimcileri kovuşturduğu için halkın nefretini kazandı.

Fransız general B. C. Joubert 9 Aralık 1798'de Carlo Emanuele'yi anakaradaki bütün topraklarını Fransa'ya terk etmek zorunda bıraktı. Carlo bunun üzerine karısıyla birlikte Sardinya'ya yerleşti. Fransızlar Napoli'ye girince tahtına kavuşmaktan artık kesinlikle umudunu kesen Carlo, Roma'ya gitti. 4 Haziran 1802'de kardeşi I. Vittorio Emanuele'nin lehine krallık hakkından feragat ettikten sonra dinsel bir topluluğa katıldı.

Carloforte, İtalya'da, Sardinya Adasının güneybatı kıyılarındaki açıklarındaki San Pietro Adasının tek kasabası. Yüzölçümü 52 km²'dir; yönetsel bakımdan Cagliari iline bağlıdır. Yüzyıllarca boş kalan yöreye 1738'de Kuzey Afrika'daki Tabarka Adasından gelen Cenovalı göçmenler yerleşti. Göçmenleri yerleştiren III. Carlo Emanuele verildi. 1899'da, Uluslararası Jeodezi Kurumu tarafından 39° 08' kuzey paraleli üzerinde, özel olarak seçilmiş altı enlem noktasında kurulan gözlemevlerinden biri de Carloforte'dedir. Sardinya Adasındaki Porto Vesme ile Sant'Antioco Adası arasında buharlı gemiler çalışır. Kasabada tonbalığı ve tuz işlenir, manganez çıkarılır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 6.637.

Carloman (d. 751 - ö. 4 Aralık 771, Samoussy, Fransa), Frank kralı. Babası III. Pepin'in ölümünden sonra, 754'te kardeşi Charlemagne ile birlikte Saint-Denis Manastırı'nda Papa II (ya da III) Stephanus tarafından kral olarak kutsandı. 768'de babasından kalan toprakların doğu kesiminin yönetimini üstlendi. Lombardlarla ittifak kurma yoluna giderek, Lombard kralı Desiderius'un kızı Gerberga ile evlendi. Ölümünden sonra topraklarını kendisine bağlayan Charlemagne, Frank İmparatorluğu'nun tek hükümdarı oldu.

Carloman (ö. 12 Aralık 884), 882-884 arasında Fransa (Batı Frank) kralı. II. Louis'nin ikinci oğluydu. II. Louis'nin ölümü (879) üzerine ağabeyi III. Louis ile birlikte Batı Frank kralı ilan edildi. Ama her ikisi de büyükbabaları II. Karl'ın tanımadığı evlilikten doğdukları için hüküm sürmekte zorlukla karşılaştılar. Louis 882'de ölünce tek başına kral olan Carloman bir av sırasında öldü.

Carlos (Navarre kralları) bak. Charles

Carlos (d. 28 Eylül 1863, Lizbon - ö. 1 Şubat 1908, Lizbon), 1889-1908 arasında sömürge ayaklanmaları, ekonomik sıkıntılar ve siyasal kargaşa içinde hüküm süren Portekiz kralı.

II. Vittorio Emanuele'nin kızı Savoie prensesi Maria Pia ile Kral Luis'in oğluydu. 1886'da, Fransa kralı Louis-Philippe'in torunu Orléans prensesi Marie Amélie ile evlendi. 19 Ekim 1889'da babasının yerine tahta çıktı. Ressamlığı ve denizbilim çalışmalarıyla da ün kazanmıştı. Yeteneğine ve zekasına karşın, önceki yönetimlerin hataları yüzünden güçlükle hüküm sürerildi. Ülke içinde cumhuriyetçilerin, huzursuz kralcıların ve masonların muhalefeti gitgide artıyordu. Portekiz'in bazı Afrika ülkelerinden çekilmesini isteyen 1890 tarihli İngiliz ultimatomunun halk arasında yarattığı öfke Ocak 1891'de de Oporto'da cumhuriyetçi bir ayaklanmaya yol açtı.

Carlos, bir dizi grev ve ayaklanmanın ardından, siyasal güçlükleri yenmek, yönetsel ve ekonomik reformlar yapmak üzere Mayıs 1906'da João Franco'yu başbakanlığa atadı; Franco'nun diktatörlük yetkileri üstlenmesine izin verdi. Bazı yararlı reformlar gerçekleştirildi; ama hükümetin baskı ve zora başvurmaları, ayrıca Carlos'un özel yaşamı ve müsrifliği güçlü bir muhalefetin oluşmasına yol açtı. Carlos, Lizbon sokaklarından arabayla geçtiği bir sırada büyük oğlu Luis Filipe ile birlikte bir suikast sonucunda öldürüldü. Yerine öteki oğlu II. Manuel geçti.

Carlos I bak. Karl V

Carlos II, lakabı DELİ CARLOS, İspanyolca CARLOS EL HECHIZADO (d. 6 Kasım 1661, Madrid - ö. 1 Kasım 1700, Madrid), 1665-1700 arasında İspanya kralı, Habsburg hanedanının İspanya'daki son hükümdarı.

Carlos'un hükümdarlığının ilk 10 yılı ana kraliçenin naipliğinde geçti. Bu dönemde

Carlos II, Juan Carreno'nun portre çalışmasından ayrıntı, y. 1685, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana Kunsthistorisches Museum, Viyana

saray, bir yandan Fransa kralı XIV. Louis'nin Felemenk'i ele geçirme çabasına karşı koymaya çalışıyor, bir yandan da kraliçenin, onun Cizvit rahibi Johann Eberhard

Nithard'ın, sonraki gözdesi Fernando de Valenzuela'nın ve kralın gayrimişru erkek kardeşi Juan José'nin (1627-79) entrikalarıyla uğraşıyordu. Carlos tek başına hüküm sürmeye başladıktan sonra, önce gene XIV. Louis'nin yayımlama emellerine karşı direnmek zorunda kaldı. Bu dönem 1697'de Rijswijk'de barış imzalanmasıyla sonuçlandı. Carlos'un hükümdarlığının son üç yılında ise baba olamayacağı artık kesinleşen kralın yerine kimin geçeceği sorunu ağırlık kazandı. Veraset sorunu doruğa ulaştığında, İspanyol sarayındaki Avusturya ve Fransa yanlıları kralın desteğini kazanmak için her türlü aracı kullanmaya hazır. Ama krallığın saygınlığını inatla savunan II. Carlos ülkenin toprak bütünlüğünü korumakta kararlıydı. Onun ölümü ise İspanya Veraset Savaşı'na (1701-14) ve İspanya'nın Avrupa'daki topraklarının parçalanmasına yol açtı.

Carlos (III) bak. Karl VI

Carlos III (d. 20 Ocak 1716, Madrid - ö. 14 Aralık 1788, Madrid), 1759-88 arasında İspanya kralı, 1734-59 arasında da VII. Carlo adıyla Napoli kralı. İspanya'da kısa süreli kültürel ve ekonomik bir

Carlos III, Anton Raphael Mengs'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Prado Müzesi, Madrid
Museo del Prado, Madrid

canlanma sağlayan Carlos, 18. yüzyılın "aydın despotlarından" biri sayılır.

Bourbon hanedanından gelen Carlos, V. Felipe ile Parmalı Elisabetta'nın ilk çocuğuydu. 1732-34 (ya da 1731-35) arasında, ana tarafından gelen veraset hakkıyla Parma dükü olarak hüküm sürdü, ardından Napoli kralı oldu. Napoli'de 25 yıl mutlak bir hükümdar olarak önemli deneyim kazandıktan sonra, üvey kardeşi VI. Fernando'nun 1759'da ölümü üzerine İspanya tahtına çıktı; Napoli tahtını üçüncü oğlu I. Ferdinando'ya bıraktı.

Carlos, İspanya'da geniş kapsamlı reformlar yaparak ülkeyi yeniden dünyanın en büyük devletleri arasına sokmak gibi bir misyonu olduğuna inanıyordu. Abartılı avlanma tutkusuna karşın, sadeliği ve kendini yöneticiliğe adanmasıyla hem uyruklarını, hem yabancıları etkiledi. Kimsenin gölge düşüremediği özel yaşamı ve 1760'ta ölen kansı Saksonyalı Maria Amalia'nın anısına gösterdiği sadakat, dindar kişiliğini tamamlıyordu. Öte yandan, krallık yetkisine tanıdığı ağırlık zaman zaman mutlak bir

hükümdardan çok bir tiranı andırıyordu. Ama en önemli üstünlüğü, bakan seçiminde ve nitelikli insanlar bularak yönetimi sürekli geliştirmekte gösterdiği beceriydi. Örneğin, ünlü Aranda ve Floridablanca kontları bunlar arasındaydı.

Carlos'un politikasının ana hedeflerinden biri, İspanya'nın sömürgeci bir devlet, dolaşısıyla da Avrupa'da hesaba katılması gereken bir güç olarak varlığını sürdürmesiydi. Gene de dış politikası başarılı değildi. Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) İngiltere'nin Fransa'ya karşı zafer kazanmasının sömürgeci devletler arasındaki dengeyi bozacağından korkarak, Ağustos 1761'de Fransa ile *Pacte de Famille*'i (Aile Antlaşması) imzaladı (o sırada her iki ülkeyi de Bourbon soyundan gelen hükümdarlar yönetiyordu). Bu antlaşma Ocak 1762'de İngiltere ile savaşa girmesine yol açtı. Yenilgideki sorumluluğu karşısında Florida'yı İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı; böylece İspanya'nın denizdeki ve karadaki askeri zayıflığı da ortaya çıkmış oldu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, bir yandan sömürgeci rakibini köşeye sıkıştırmaya arzusuyla 1776'dan sonra Amerikalı devrimcileri üstü kapalı biçimde desteklerken, öbür yandan da Amerika'daki kendi topraklarını yitirme korkusuyla 1779'da arabuluculuk önerisinde bulundu. Öne sürdüğü koşulları İngiltere reddedince bu ülkeye savaş açtı; ama ABD'nin bağımsızlığını tanımaya da yanaşmadı.

Carlos, imparatorluğunu güçlendirme konusunda daha başarılıydı. 1765'ten sonra, İspanya ile sömürgeleri arasındaki ticareti geliştirmek için yeni yollar açmayı ve yeni limanlar kurmayı amaçlayan ticari reformlar yapıldı. Savunma amaçlı sınır düzenlemeleri gerçekleştirildi, *intendente*(*) sistemi adıyla Fransa'dan modern bir yönetsel örgütlenme biçimi aktarıldı. Yürütme ve yargı yetkisi ile askeri gücü elinde tutan *intendente*'ler yerel yönetimleri geliştirdiler, bu birimleri genel valilikler yerine doğrudan krala bağlı duruma getirdiler. Eski ticari kısıtlamalardan kurtulmuş, dıştan gelecek saldırılara karşı güvence altına alınmış, daha iyi yönetim beklentisi içindeki İspanya İmparatorluğu, III. Carlos'un hükümdarlığı döneminde yepyeni bir görünüm kazandı.

Ülke içinde Carlos, daha mutlak yetkiler elde etme, böylece reformlarını daha rahat yürütebilme çabasıydı. Kilisenin tahta bütünüyle boyun eğmesini sağlamakta kararlıydı. Papalık fermanları ile mektuplarının ülkede sarayın izni olmaksızın dağıtılmasını yasakladı. Cizvitlerin uluslararası örgütlenmesini ve papalığa bağlılığını mutlak yönetimi karşısında bir tehdit sayıyordu. Amerika'daki sömürgelerde Cizvitlerin tahta bağlılığından kuşku duyduğu için, 1766'da Madrid'de ve başka yerlerde ortaya çıkan ayaklanmaları Cizvitlerin kışkırttığına inandı. Bir araştırma komisyonu kurduktan sonra, Cizvitlerin İspanya'dan ve sömürgelerden sürülmesini emretti (1767). 1773'te ise Fransız sarayı ile işbirliği yaparak, Cizvit tarikatının bütünüyle dağıtılması konusunda papalıktan onay almayı başardı. Buna karşılık, papalığın İspanya'daki yargı yetkisine karşı olduğu için Enkizisyon'un keyfi yetkilerini budamaya başladı. Kilisede de reform yapma arzusuyla, dinsel bütünlüğü zorla değil, ikna yöntemiyle sağlamayı yeğleyen Enkizisyon görevlileri atadı.

III. Carlos, krallık iradesinin topluma benimsetilebilmesini sağlayacak yönetim organları da geliştirdi. Devlet işlerinin yönlendirilmesinden sorumlu kraliyet kurullarının yerini, onun döneminde bütünüyle tek tek bakanlar aldı. 1787'de Floridablanca'nın yardımıyla düzenli toplanarak uyumlu bir politika üretebilen bir devlet konseyi kura-

rak çeşitli bakanlıklar arasında eşgüdümü sağladı. *Intendente*'leri kullanarak ve belediye gelirlerinin denetimini Kastilya Konseyi'ne vererek yerel yönetimler üzerindeki krallık denetimini artırdı. Amacı, sanayinin ve ticaretin gelişebileceği koşullar yaratmaktı. III. Carlos döneminin sonuna doğru, İspanya artık ticari kısıtlamaları bütünüyle terk etmişti. Yabancılar gene dışlanmakla birlikte, imparatorluğun her köşesi, bütün İspanyol uyruklarının ve bütün ana limanların katılabileceği bir ticari yaşama açılmıştı. Dış rekabetten korunan yerli pamuk sanayisi hızla gelişti; lüks malların üretiminde devlet de rol aldı. Ama Carlos'un, büyük toprak sahiplerinin çıkarları karşısında ürkek olan tarım politikası, tarımsal gelişmeyi ve kırsal kesimin zenginleşmesini önleyen engellerle (örn. ekilmeyen geniş mülklerin varlığı ve toprak mülkiyetinin intikalinde yasaların etkisiz olduğu veraset sistemi) baş edemedi. Gerçekten Carlos'un amacı refahtan çok, güçtü. Bu sınırlar içinde de olsa ülkesinde kültürel ve ekonomik bir canlanma sağladı.

Carlos IV (d. 11 Kasım 1748, Portici, Napoli Krallığı - ö. 20 Ocak 1819, Roma), 1788-1808 arasında İspanya kralı. Fransız Devrimi'nin çalkantılı yıllarında babası

Carlos IV, Francisco de Goya'nın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1798-1808; Prado Müzesi, Madrid
Museo del Prado, Madrid

III. Carlos'un yerine tahta çıktı. Önderlik yeteneğinden yoksun olduğu için, Kraliçe Parmalı Maria Luisa'nın koruması altındaki Manuel de Godoy'u 1792'de hükümeti kurmakla görevlendirdi. İspanya'nın Fransız Devrimi'ne karşı kurulan Birinci Koalisyon'u desteklemesi, 1794'te Fransız işgaline, ardından da ülkenin bir Fransız uydusu durumuna düşmesine yol açtı. Napoléon 1807'de İspanya'nın kuzeyini işgal edince, Carlos bir darbe korkusuyla Amerika'ya kaçmaya çalıştı. Ama yakalandı ve oğlu Fernando'nun yandaşlarıncı Mart 1808'de tahttan çekilmek zorunda bırakıldı. Mayıs ayında hem Carlos'u, hem Fernando'yu tahttan uzaklaştıran Napoléon kendi kardeşi Joseph Bonaparte'i İspanya tahtına oturttu. Carlos yaşamının sonuna değin sürgünde kaldı.

Carlos (V) bak. Carlos María Isidro DE BORBÓN

Carlos (VI) bak. Carlos Luis DE BORBÓN

Carlos (VII) bak. Carlos María DE LOS DOLORES DE BORBÓN Y AUSTRIA-ESTE

Carlos DE AUSTRIA, lakabı DON CARLOS (d. 8 Temmuz 1545, Valladolid - ö. 25 Temmuz 1568, Madrid, İspanya), Asturias prensi.

İspanya kralı II. Felipe ile Portekizli Maria'nın oğluydu. Çocukluğu Alcalá de Henares'te, teyzeleri Doña Maria ile Doña Juana'nın yanında geçti. On dört yaşına değin, kısa bir süre dışında, babasını hiç görmedi. II. Felipe 1554'te oğlunun eğitimiyle Honorato Juan'ı görevlendirdi, ama bu eğitim çok başarılı olmadı. Don Carlos hastalıklı bir çocuktur; kısa süre sonra şiddet nöbetleri biçiminde ortaya çıkan ruhsal dengesizlik belirtileri göstermeye başladı. 1560'ta Kastilya Parlamentosu (*Cortes*) Carlos'u tahtın vârisi ilan etti. Ama daha sonra II. Felipe oğlunun devlet yönetme yeteneğinden yoksun olduğunu karar vererek veraset hakkını elinden aldı. Don Carlos 1565'te Flandre'a, iki yıl sonra da Almanya'ya kaçmaya çalıştı. Carlos'un, Felemenk'teki ayaklanmaya karışmış olan Berg-hes markisi ve Montigny baronu gibi soylularla birlikte çevirdiği entrikaları öğrenen II. Felipe sonunda oğlunun tutuklanmasını emretti. Don Carlos birkaç ay sonra hapiste öldü. Ölümü esrarlı olmakla birlikte, babasının emriyle idam edildiği yönünde herhangi bir kanıt yoktur. Prens yargılandığı iddiası gibi, babasının karısı Kraliçe Isabel'e olan aşkı ya da Protestan eğilimleri yüzünden öldürüldüğü yolundaki savlar da tarihsel temelden yoksundur. Ama Carlos'un ölümü gene de II. Felipe'nin karanlık şöhretine katkıda bulunmuştur. Don Carlos, Schiller'in bir trajedisinin ve Verdi'nin *Don Carlo* operasının kahramanıdır.

Carlos Luis DE BORBÓN, MONTEMOLÍN KONTU, lakabı DON CARLOS (d. 31 Ocak 1818, Madrid - ö. 13 Ocak 1861, Trieste, Avusturya İmparatorluğu), Bourbon hanedanından, İspanya tahtında (VI. Carlos adıyla) hak iddia eden, Carlismo hareketinin ikinci önderi. Tahta çıkmak için iki başarısız girişimde bulunmuş, Bourbon hanedanı içindeki çekismeyi sürdürerek krallığın za-yıflamasına yol açmıştır.

IV. Carlos'un (hd 1788-1808) torunu olan Montemolín kontu, Carlismo'nun(*) simgesi olan kolsuz kaftanı 1845'te babası Molina kontu Don Carlos'tan devraldı. Carlos Luis'i destekleyen Carlismo yanlıları, 1846-48 arasında Katalonya'da, Carlos'un gene Bourbon soyundan kuzini olan Kraliçe II. Isabel'e karşı sonuçsuz bir savaş verdiler. Carlos Luis 1860'ta tahtı Isabel'den geri almak için ikinci bir girişimde bulundu; ama bu ayaklanma da başarısız kaldı. Isabel'e tutsak düşen Carlos Luis, İspanya tahtındaki iddialarından vazgeçtiğini bildiren bir feragatname imzaladı. Kısa süre sonra çocuk bırakmadan ölünce, Carlismo yanlılarının önderliği kardeşi Don Juan'a geçti.

Carlos María DE LOS DOLORES DE BORBÓN Y AUSTRIA-ESTE, MADRID DÜKÜ, lakabı DON CARLOS (d. 30 Mart 1848, Laibach [Ljubljana], Avusturya İmparatorluğu - ö. 18 Temmuz 1909, Varese, İtalya), Bourbon hanedanından, İspanya tahtında (VII. Carlos adıyla) hak iddia eden, Carlismo hareketinin dördüncü önderi. Önderlik ve askerlik yeteneğinden yoksun oluşuyla Carlismo ülküsünün kesin sonunu hazırlamıştır.

Carlos María, İspanya kralı IV. Carlos'un (hd 1788-1808) torununun oğlu, gene İspanya tahtında hak iddia eden üçüncü Carlismo yanlısı Don Juan de Borbón'un büyük oğluydu. Babası, Kraliçe II. Isabel'in devrilmesine yol açan 1868 Devrimi sırasında Carlos María lehine veraset hakkından vazgeçti. Ülkedeki siyasal kargaşadan yararlanan Carlos, kuvvetlerini toplayarak II. Carlismo Savaşı (1872-76) olarak bilinen kanlı bir iç savaş başlattı. Carlismo yanlıları bazı önemli başarılar kazandıysa da, 1874'te Isabel'in oğlu XII. Alfonso'nun tahta çıkmasıyla mücadelesi sonuçsuz kaldı.

Ülkeyi terk eden Carlos María değişik yerlerde sürgün yaşadı. Ama ne 1885'te Alfonso öldüğünde, ne de İspanya'nın 1898'de İspanyol-Amerikan Savaşı'nda yenik düşmesiyle ülkede oluşan hoşnutsuzluk sırasında taht üzerindeki iddiasını gerçekleştirebildi. Bölgesel grupların ve liberal bir Katolik akımın gelişmesiyle zaten bölünmüş olan Carlismo hareketi de onun ölümünden sonra parçalandı.

Carlos María Isidro DE BORBÓN, MOLINA KONTU, lakabı DON CARLOS (d. 29 Mart 1788, Madrid - ö. 10 Mart 1855, Trieste, Avusturya İmparatorluğu), Bourbon hanedanından, İspanya tahtı üzerinde (V. Carlos adıyla) hak iddia eden, Carlismo hareketinin ilk önderi.

İspanya kralı IV. Carlos'un (hd 1788-1808) hayatta kalan küçük oğluydu. 1808-14 arasında Fransa'da tutuklu kaldı. İspanyol radikallerin düşmanlığını kazandığı meşrutiyet dönemine (1820-23) değin olaysız bir yaşam sürdü. Koyu bir dindar olmasına karşın aşırı dincilerin (*apostólico*) önerilerine kulak vermek istemedi. Ama kardeşi VII. Fernando kızı Isabel'i İspanya tahtının vârisi olarak tanımaması isteyince durum değişti. Carlos, V. Felipe'nin 1713'te koyduğu Lex Salica adlı veraset yasasına göre (sonraki düzenlemeleri geçersiz sayıyordu) Fernando'dan sonra tahta çıkma hakkının kendisinin olduğunu öne sürdü ve Isabel'i vâris olarak tanımayı reddetti. İspanyol liberalleri Isabel'i desteklerken, liberal meşrutiyet ve merkezîyetçilik gibi yabancı uydurmalarına karşı monarşiye, kiliseye ve bölgesel özerkliğe dayalı gerçek geleneklerin temsilcisi olduğunu öne süren Carlos din adamlarının adayı oldu.

Carlos, Portekiz tahtı üzerinde hak iddia eden kayınbiraderi Dom Miguel ile görüşmek üzere Mart 1833'te Portekiz'e gitmişti. Eylül 1833'te Fernando öldüğünde, Portekiz'deki iç savaş yüzünden İspanya'ya döne-medi. Carlismo yanlıları onu İspanya'da V. Carlos adıyla kral ilan etmişti ama Carlos İspanya'ya yalnızca İngiltere üzerinden dönebilirdi; nitekim ancak Temmuz 1834'te Bask bölgesindeki yandaşlarının başına geçebildi. Carlos'un başkomutanı Tomás de Zumalacárregui bir askerlik dehasıydı, ama Carlos'un kararsızlığı Carlismo Savaşları'nın (1833-39) sonuçlanmasını geciktirdi. Zumalacárregui'nin ölümünün (1835) ve Carlismo yanlılarının Bilbao'yu ele geçirememesinin ardından savaşın denetimi gitgide liberallerin eline geçti. Ağustos 1839'da Carlismo yanlısı General Rafael Maroto'nun imzaladığı Vergara Sözleşmesiyle liberaller Basklılara yasal ayrıcalıklar tanıyınca çarpışmalar büyük ölçüde durdu ve Carlos sürgüne gitti. Oğlu Carlos Luis'in(*), II. Isabel ile evlenerek Bourbon hanedanındaki çekismeye son vereceğini uman Carlos María 1845'te Molina kontu unvanını alarak taht üzerindeki iddialarından vazgeçti.

Carlota, tam adı MARIE-CHARLOTTE-AMÉLIE-AUGUSTINE-VICTOIRE-CLEMENTINE-LÉOPOLDINE (d. 7 Haziran 1840, Laeken - ö. 19 Ocak 1927, Brüksel yakınları, Belçika), Meksika imparatoru Maximilian'ın karısı.

Belçika kralı I. Leopold ile Orléans prensesi Louise'in tek kızıydı. On yedi yaşındayken Avusturya imparatoru I. Franz Joseph'in kardeşi Maximilian ile evlendi. İkisi, Avusturya'nın Lombardiya'daki denetimini yitirdiği 1859'a değin, Milano'da Avusturya naipleri olarak yaşadılar. 1864'te, Fransa imparatoru III. Napoléon'un Maximilian'a Meksika tahtını önermesi üzerine, kocasıyla birlikte Meksika'ya gitti. Meksika'da kazandığı otorite, hırslı bir kişiliği olan Car-

lota için oldukça çekiciydi. Aynı zamanda, Meksika'nın tarihi, sanatı ve kültürü ile yakından ilgilendi. 1866'da Meksika'daki devrim hareketleri ve ABD'nin muhalefeti karşısında Napoléon'un ülkedeki kuvvetlerini geri çekmesi üzerine, Avrupa'ya döndü. Paris'e, Viyana'ya ve son olarak da Roma'da papaya giderek yardım istedi. Çabaları boşa çıkınca büyük bir duygusal çöküntü geçiren Carlota, bir daha Meksika'ya dönmedi. Ertesi yıl kocası Meksikalılar tarafından idam edildi. Carlota gen kalan yaşamını Belçika'da Laeken ve İtalya'da Trieste yakınlarındaki şatolara kapanarak geçirdi.

Carlota, La, Filipinler'de, Negros Adası'nın batısındaki Negros Occidental ilinde (*province*) kent. Büyük, modern bir şeker fabrikası ve şeker plantasyonunun çevresinde gelişmiştir. 29 km kuzeydeki il merkezi Bacolod'a kara ve demir yolu ile, batıdaki kıyı boyunca uzanan otoyola da karayolu ile bağlanır. Cailaon Dağının (2.465 m) 32 km batısında yer alan kenti çevreleyen tepelerde dinlenme yerleri vardır. 1966'da kent olmuştur. Nüfus (1980) 45.812.

Carlow, İrlanda dilinde CEATHARLACH (Dört Göl), İrlanda'nın Leinster bölgesinde il (*county*). 896 km² yüzölçümüyle İrlanda'nın ikinci küçük ilidir. Kuzeyden Kildare, doğudan Wicklow ve Wexford, batıdan Kilkenny ve Leix illeriyle çevrilidir. Doğusunda granitten oluşmuş Leinster Sıra-dağları uzanır. En yüksek noktaları Leinster (796 m) ve Knockroe (542 m) dağları olan sıradağlar Slaney Irmağınca aşılır. Baudaki yamaçlardan ise Barrow Irmağı geçer; Old Loughlin turbalıkları da batıda uzanır. Yoğun tarım yapılan ilde başlıca ürün arpadır; ayrıca buğday ve şeker pancarı yetiştirilir. Av kuşları ve balık da boldur. Dublin'i Kilkenny ve Waterford'a bağlayan demiryolu Carlow'dan geçer.

Kent ortaçağda Leinster kontluğunun bir parçası olarak kurulmuştur. Başlıca tarihsel yapılar arasında megalitik (büyük taş) mezarlar, Norman şatoları ve manastır kalıntıları sayılabilir. İl merkezi Carlow kentidir; Carlow ve Kildare illeri aynı yönetici tarafından yönetilir. Carlow'da bir teknik okul vardır. Nüfus (1986) 40.958.

Carlow, İrlanda dilinde CEATHARLACH (Dört Göl), İrlanda'nın Carlow ilinde kent-sel ilçe (*urban district*) ve il merkezi. Barrow Irmağı üzerindedir. Bir Anglonorman kalesi olarak kurulan kente, 13 ve 17. yüzyıllarda berat verildi. Barrow ve Burren ırmaklarının birleştiği yerde 13. yüzyılda yapılmış bir kalenin hisarı bulunur. Carlow'daki Katolik katedrali 1833'te gotik canlandırmacılık üslubunda yapılmıştır. Kentte şeker, un, ayakkabı ve makine üretilir. Nüfus (1986) 11.509.

Carlsbad, ABD'de, California'nın güneyindeki San Diego ilinde kent. Büyük Okyanus kıyısında, Oceanside'in hemen güneyindeki sebzeçilik ve çiçekçilik bölgesinde yer alır. 1870'lerde kurulan ilk yerleşme önce Frazier's Station olarak adlandırıldı. Yörede elde edilen madensularının Bohemya'nın Karlsbad (bugün Karlovy Vary, Çekoslovakya) kentinin madensularına benzetilmesi nedeniyle 1883'te bugünkü adını aldı. Santa Fe Demiryolu'nun 1885'te buraya ulaşmasından sonra, güzel kumsallarıyla gözde bir dinlenme yeri ve sağlık merkezi durumuna geldi. Başlıca sanayi dalı helikopter montajıdır. Nüfus (1990) 63.126.

Carlsbad, ABD'de, New Mexico eyaletinin güneydoğusundaki Eddy ilinde (county) kent ve 1889'dan beri il merkezi. Pecos Irmağı üzerinde yer alır. 1887'de kurulan kent başlangıçta kurucusu Charles B. Eddy'nin adını aldı. Yakınındaki madensuyu kaynakları nedeniyle, 1899'da Avrupa'nın kaplıca merkezlerinden Carlsbad'ın (bugün Karlovy Vary, Çekoslovakya) adı verildi. Kent 1888'den beri geniş bir tarımsal sulama bölgesinin merkezidir; ayrıca pamuk, yonca, yün, petrol ve canlı hayvan sevkıyatı yapılır. 1926'da bulunan potas yatakları da yaygın biçimde işletilmektedir. Kentte, New Mexico Eyalet Üniversitesi'ne bağlı bir okul vardır.

Carlsbad, 31 km güneydeki Carlsbad Mağarası Ulusal Parkı'na giden yolun üstündedir; Yaşayan Çöl Eyalet Parkı da yakındadır. Pecos Irmağı üzerinde bentlerle oluşturulmuş göllerin kıyısında pek çok dinlenme merkezi kurulmuştur. Nüfus (1990) 24.952.

Carlsbad Mağarası Ulusal Parkı, ABD'de, New Mexico eyaletinin güneydoğusunda ulusal park. 1923'te ulusal anıt olarak kabul edilmiş ve 1930'da ulusal park olmuştur. 18.921 hektarlık bir alana yayılan

Carlsbad Mağarası içindeki Güneş Tapınağı Salonu
Tımuçın Aygün

parkın altında, günümüze değin keşfedilen en büyük yeraltı boşluklarından (salon) bazılarının bulunduğu bir labirent uzanır. Salon ve geçitlerin toplam uzunluğu hâlâ bilinmemekle birlikte, ana mağaranın incelenen bölümü 33 km uzunluğundadır; bunun yaklaşık 5 km'lik bölümü ziyaretçilere açıktır. Uç ana kattan en derinde olanı, yerin 316 m altındadır. Ziyaretçiler asansörle 228 m aşağıdaki kata kadar inebilir. İkinci kat ise 274 m aşağıda yer alır.

Mağaralar suların kireçtaşını eritmesiyle oluşmuştur. Bu yolla oluşan salonların çoğunda sarkıt ve dikitler bulunur. Kuzey Amerika Yerlilerinin küçük çocuklara verdiği adla anılan Papoose Salonu'nun çatısından, perde gibi kıvrımlı ve parıltılı oluşumlar sarkar. Büyük Salon, yaklaşık 396 m uzunluğunda ve 198 m genişliğindedir. Salonun tavanı, zeminden 86 m yükseklikte bir kemer biçimindedir. 18 m yüksekliğinde bir dikit olan Dev Kubbe ve boyutları olağanüstü biçimde birbirine benzeyen İkiz Kubbeler burada yer alır. İnce yivlerle bezeli olan İkiz Kubbeler, Dev Kubbe'den biraz daha küçüktür. Yarasa Mağarası olarak bilinen bölümde, yaz boyunca milyonlarca yarasa yaşar. Mağaralar, 1901'de Jim White adlı sığır çobanının, güneybatısında böcek avlamak üzere mağaranın ağzından çıkan yarasaları görmesiyle bulunmuştur. Mağaraların üstündeki alan bölgeye özgü bitkileri ve yabani hayvanları koruma alanı olarak kullanılır.

Carlsberg Sırtı, Umman Denizinde denizaltı yükseltisi. Rodrigues Adasından Aden Körfezine kadar uzanan Orta Hint Okyanusu Sirtının bir parçasıdır. Kuzeybatı doğrultulu yükselti Umman Denizinde, doğuda Umman ve batıda Somali olmak üzere iki havza oluşturur. Her iki havza da yarı karasal kökenli iki denizaltı platosuyla çevrilidir; güneybatı-kuzeybatı doğrultusunda Seyşeller-Mauritius Platosu, doğuda ise Chagos-Lakkadiv Platosu uzanır. Doğudaki platonun en yüksek yerinde ortalama derinlik 1.800 m'den azdır; oysa Carlsberg 1.800-3.600 m arasında değişir. Sirtında Sokotra Adası ile Casey (Guardafui) Burnuna doğru eğim kazanan yükselti, Aden Körfezinde Doğu Afrika Rift Sistemi ile birleşir. Hint Okyanusunda ise deprem kuşağıyla örtüşür. Atlantik Sırtı boyunca görülen deniz dibi yayılmasına benzer biçimde en az 65 milyon yıldır etkin olan Carlsberg Sirtının, Hint tektonik levhasının kuzey doğrultulu hızlı hareketiyle ilişkili olduğu sanılır.

Carlson, Chester F. (d. 8 Şubat 1906, Seattle, Washington - ö. 19 Eylül 1968, New York kenti), ABD'li fizikçi. Elektrostatik bir kurubasıym yöntemi olan kserografiyi geliştirmiştir.

1930'da Pasadena'daki California Teknoloji Enstitüsü'nü bitiren Carlson, kısa bir süre Bell Telephone Company'de çalıştıktan sonra New York'taki elektronik şirketi P. R. Mallory Company'nin patent bölümüne girdi.

Patent çizimleri ve tanımlarının kopyalarını çıkarmakta karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelmek amacıyla çabuk ve pratik bir yöntem aramaya koyuldu. Birçok büyük şirket fotoğraf yöntemiyle ve kimyasal yoldan kopya çıkarma işlemleri üzerinde zaten çalışmakta olduğundan, sorunun çözümü için elektrostatiğe yöneldi. Dört yıllık bir çabadan sonra 1938'de ilk kserografik kopyayı elde etmeyi başardı.

1940'ta buluşunun ilk patentini alan Carlson, bunu izleyen dört yıl boyunca da yöntemini geliştirmesine ve pazarlamasına yardımcı olacak birini bulmaya çalıştı ama bu çabasından sonuç alamadı ve 20'den çok şirket tarafından geri çevrildi. Sonunda 1944'te, Ohio'nun Columbus kentinde bulunan ve kâr amacı gütmeyen bir sanayi araştırma örgütü olan Battelle Anısal Enstitüsü'nü, bu işi üstlenme konusunda ikna etti. 1947'de, New York eyaletinin Rochester kentinde kurulu küçük bir şirket olan Haloid Company (sonradan Xerox Corporation), kserografinin ticari haklarını satın aldı ve 11 yıl sonra Xerox, büro baskı makinelerinin ilkini piyasaya sürdü. Carlson da, imtiyaz hakları ve Xerox Corporation'daki hisseleriyle multimilyoner oldu.

Carlyle, Thomas (d. 4 Aralık 1795, Ecclefechan, Dumfriesshire, İskoçya - ö. 5 Şubat 1881, Londra), Büyük Britanyalı tarihçi ve deneme yazarı. *The French Revolution* (1837, 3 cilt; Fransız Devrimi), *On Heroes, Hero - Worship, and the Heroic in History* (1841; Kahramanlar, 1973-1976) ve *The History of Friedrich II of Prussia, Called Frederick the Great* (1858-65, 6 cilt; Büyük Friedrich Adıyla Bilinen Prusya Kralı II. Friedrich'in Tarihi) en önemli yapıtlarıdır.

Gençliği. James Carlyle'in ikinci evliliğinden doğan ilk çocuğu ve ikinci oğluydu. Mesleği duvarcılık olan James Carlyle sonradan küçük çaplı çiftçilikle uğraştı. Derin Kalvenci inançları, kişiliği ve yaşam biçimiyle oğlu üzerinde köklü ve sürekli bir etkisi oldu. Annesine ve sekiz kardeşine de aynı ölçüde bağlı olan Thomas Carlyle'in ailesine duyduğu güçlü sevgi hiç azalmadı.

Ecclefechan'daki köy okuluna gittikten sonra, 1805'te Annan Akademisi'ne gönderildi. Burada arkadaşlarının acımasız davranışlarından çok çektiği bilinir. Daha sonra 1809'da Edinburgh Üniversitesi'ne gitti. Buradayken çok okumasına karşın, belli bir

Carlyle, G.F. Watts'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1877; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

alanda yoğunlaşmadı. Babası papaz olmasını istediysen de, kendisi bu konuda kararsızdı. Matematiğe eğilimi vardı ve 1814'te Annan'da matematik dersleri vermeye başladı. 1816'da Kirkcaldy'de başka bir okula geçti. Aynı okulda ders veren İskoçyalı vaiz ve mistik Edward Irving, Carlyle'in tümüyle hayranlık ve sevgiyle bağlandığı birkaç kişiden biri oldu. Dostlukları, Irving'in 1822'de Londra'ya taşınarak ünlü bir vaiz olmasından sonra da sürdü.

Carlyle bir süre sonra öğretmenliği bıraktı. Aralık 1819'da hukuk öğrenimi görmek için Edinburgh Üniversitesi'ne döndü. Burada, yaşamının anlamı hakkında belirgin bir düşüncesi olmadan geçirdiği, yalnızlık dolu üç yıl sonunda papaz olmaktan kesinlikle vazgeçti. Bir süre özel öğretmenlik ve gazetecilik yaptı. Yoksul ve yalnızdı; şiddetli ruhsal çatışmalarının da bilincindeydi. Yaklaşık 1821'de, dinsel düşüncelerinde bir tür dönüşüm gerçekleşti. Yaşadığı bu deneyimi daha sonra Sartor Resartus: *The Life and Opinions of Herr Teufelsdröckh* (1836; Sartor Resartus: Bay Teufelsdröckh'ün Yaşamı ve Düşünceleri) adlı kurgusal yapıtında anlatacaktı. Yapıtın çarpıcı özelliği, Tanrı sevgisi yerine, Şeytan'a duyulan nefret biçimindeki olumsuz düşünceye dayalı olmasıydı. Yaşadıkları kitapta anlatıtlarına tümüyle uymasa bile, anlatıldığı şiddet belli ki Carlyle'in acı çeken ve başkaldıran ruhuna özgüydü. Ürün vermeden geçen bu yıllarda ciddi biçimde Almanca çalışmaya başladı; Alman edebiyatı her zaman en beğendiği ve tat aldığı edebiyat olmuştu. Özellikle Goethe'ye çok büyük saygısı vardı; 1824'te Goethe'nin *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795-96; *Wilhelm Meister'in Çiraklık Yılları*, 1943, 1945) adlı yapıtının çevirisini yayımladı. Bu arada Edinburgh, Dunkeld ve başka yerlerde kısa sürelerle özel öğretmenlik yaparak göçebe bir yaşam sürüyordu.

Evliliği. 17 Ekim 1826'da Haddington'da varlıklı bir doktorun kızı olan Jane Welsh ile evlendi. Zeki, çekici ve biraz da huysuz bir kız olan Jane Welsh de Irving'in öğrencisi olmuştu ve Carlyle ile beş yıldır tanışıyorlardı. Yaşamlarını saran kuşku ve mali güçlükler birbirlerine yazdıkları mektuplara da yansımıştı. Genelde otoriter bir kişiliği olan Carlyle'in, evlenmeden önce Welsh'e karşı zayıf ve yalvarırcasına bir tutum takınması ilgi çekiciydi. Ama bu durum onun zorba, katlanılması güç ve sinirli bir koca olmasını engellemedi; birbir-

lerine karşı çok güçlü bir sevgi beslemelerine karşın, evlilikleri kavga ve anlaşmazlık içinde geçti. Carlyle'i yakından tanıyanlar iktidarsız olduğuna inanıyorlardı.

Evliliklerinin ilk yıllarında çoğunlukla Dumfriesshire'daki Craigenputtock'ta yaşadılar. Carlyle *The Edinburgh Review*'a yazılar yazdı ve *Sartor Resartus* üzerinde çalıştı. Bu kitap sonunda büyük başarı kazandıysa da, yayıncı bulmakta çok güçlük çekmişti. Acı ve mizahın bir arada bulunduğu yapıt, yazarın otobiyografisi ile Alman felsefesinin kursusuz bir karışımıdır. Kitabın ana teması, insanların en derin inançlarını biçimlendiren düşünsel kalıpların artık geçerliğini yitirdiği ve çağa uyacak yeni kalıplar bulunması gerektiğidir. Ama bu yeni dinsel sistemin düşünsel içeriğini anlamak güçtür. Yazar, "dinin ilahi ruhunu, yeni bir mitosta, yeni bir araç ve kılıkta cisimleştirmek"ten söz etmekle birlikte, bu yeni kılığın ne olacağı konusuna açıklık getirmez.

Londra'daki yaşamı. Carlyle, girmek istediği birkaç işi elden kaçırınca, 1834'te karsıyla birlikte Londra'ya giderek Cheyne Row'a yerleşti. Bir yılı aşkın süredir yazdıklarından tek kurşu kazanamamasına ve birikmiş parasının bir gün tükeneceğinden korkmasına karşın, ödün vermeyerek *The French Revolution* adlı büyük tarihsel çalışmasına başladı. Yapıtın bir bölümünü tamamladığında yazmaları J. S. Mill'e verdi, ama bunlar bir kaza sonucu yandı. Kazadan sonra Mill'e hoşgörülü, neredeyse neşeli bir mektup gönderdi. Carlyle'in hırsı, geçiminin edebi başarısına bağlı oluşu, yoksulluğu, aylarca süren çalışmasının boşa gitmesi, her zamanki hüznü ve olaylardan çok kolay etkilenmesi göz önüne alındığında, bu davranışı gerçekten dikkat çekiciydi. Olay onun büyük ve korkunç felaketlere ufak tefek sıkıntılardan daha kolay katlanabildiğini gösteriyordu. Her zamanki gergin, kederli hali, kendi talihsizliklerinin insan yaşamının acılığıyla boy ölçüşecek kadar önemli olmamasından da kaynaklanıyordu. Kendi yaşamında eksik olan bu ilahi dramın öne çıktığı konuları seçerek, yoğun bir tarihsel araştırmaya girdi. Fransız Devrimi konusundaki yapıtı belki de en büyük başarısıydı. Çılgınca çalışarak, yitirdiği metinleri yeniden yazdı. 1837 başlarında tamamlanan kitap, kısa sürede hem eleştirmenlerin, hem halkın övgüsünü kazandı. Üstelik pek çok konferans çağrısına yol açarak yazarın mali sorunlarını da çözdü.

Carlyle, tarihi önceden yazılmış bir "kutsal metin" gibi görüyor, Fransız Devrimi'ne de saray ile soyluların çılgınlık ve benciliklerinin kaçınılmaz yargılanması olarak bakıyordu. Bu basit düşüncesini belgelere dayalı sayısız ayrıntı ve bazen de büyük ustalıkla çizilmiş kişiliklerle destekledi. Aşağıdaki alıntı onun çapraşık, ateşli ve uğursuz kehanetlerle dolu, ama aynı zamanda da basit, mizah yüklü ve acımasız dilini örnekler: "... o muhterem meclis, cehennemin dipsiz, kaypak kuyusunda kurulu ve uyumsuzlukların sonsuz karanlığıyla çevrili çadırında, şamatasını sürdürür. Dört bir yanı sonsuzluk ve boşluktur. Yaklaşan zaman, ne yapacaksa, ne gerekiyorsa yapacaktır" (2. kısım, 3. kitap, 3. bölüm).

Birçok okurun, bu çarpıcı anlatım karşısında heyecanlanmakla birlikte, Carlyle'in kahince söylevleri ve bunların çağın olaylarına uygunluğundan rahatsız olması şaşırtıcı değildir.

1840'ta yayımlanan *Chartism* adlı yapıtında, geleneksel iktisat kuramlarına amansızca karşı çıktı, ama radikal-ilerici ve gerici öğeler yapıtta garip ve bulanık bir biçimde iç içe geçmişti. 1841'de, yayımlanan *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in*

History'de güce, özellikle Tanrı'nın verdiği-ne inanılan bir görevle birleşmiş güce duyduğu saygıyı ortaya koydu. Yapıtında kahramanı, ilah (pagan mitleri), peygamber (Muhammed), şair (Dante ve Shakespeare), din adamı (Luther ve Knox), edebiyatçı (Johnson ve Burns) ve hükümdar (Cromwell ve Napoléon) olarak ele aldı. Türkçe çevirisi bulunan kitabın bir bölümü ayrıca *Peygamber Kahraman Muhammed* (1958, 1963) adıyla yayımlandı. Şairler hakkında yazdıkları belki de en olumlu bölümdü. Ters ve inatçı bir tutum gerekirse bile modaya hiç boyun eğmedi; şairlerin, özellikle de Dante'nin başkalarının fark edilmeyen yanlarını gördü. İki yıl sonra *Past and Present*'da (Geçmiş ve Bugün) kahraman kavramını geliştirdi; "kendi zavallı yüzyılımızı açıklayabilmek umuduyla uzak bir yüzyıla gitmeyi" denedi. Ortaçağda bir başkeşişin bilge ve güçlü yönetimi ile 19. yüzyılın şaşkınca gevşekliliği ve kargaşası arasındaki karşıtlığı vurgularken, dogmatik Hristiyanlığı reddetmesine ve Katolik Kilisesi'nden tiksinesine karşın, sonunda ortaçağı yeğliyordu.

İdealindeki insanın İngiliz tarihindeki en büyük örneği olarak Cromwell'i görmesi ve *Oliver Cromwell's Letters and Speeches. With Elucidations* (1845; Oliver Cromwell'in Açıklamalı Mektup ve Konuşmaları) adlı dev yapıtını hazırlaması doğal bir sonuçtu. Bir sonraki önemli yapıtı ise, kişiliğindeki acımasız yanın öne çıktığı *Latter-Day Pamphlets* oldu (1850; Çağdaş Risaleler). Sözelimi örnek cezaevleri üzerine yazdığı denemede, toplumun en zalim ve işe yaramaz kesimlerinin, 19. yüzyılın yeni cezaevlerinde özenle bakıldığına kamuoyunu inandırmaya çalışıyordu. Yalan söylemeyi beceremese bile, bir gözlemci olarak hiç güvenilirdi. Çünkü önceden neyi görmesi gerektiğine karar verdiyse hep onu görüyordu.

1857'de bir başka kahramanı olan Büyük Friedrich konulu geniş bir incelemeyle girişti; *The History of Friedrich II of Prussia, Called Frederick the Great* adlı yapıt 1858-65 arasında yayımlandı. Sürgündeki Rus devrimcisi A.İ. Herzen'e Nisan 1855'te yazdığı mektuptan o dönemdeki siyasal tutumuna ilişkin ipuçları çıkartılabilir. Mektupta "Ne geçmişte, ne bugün (...) genel oy hakkının herhangi bir biçimine umut bağladım," der ve "...parlamento hatipliği", özgür basın ve kafa saymanın (maalesef) yol açtığı saf anarşi"den söz eder (E. H. Carr, *The Romantic Exiles*'dan).

Carlyle hiçbir zaman sıradan insanlara saygı duymadı. Belki Hristiyanlıkta çalışmasının özünde de İncil'in doğruluğu konusundaki tarihsel kuşkularından çok, Hristiyanlığın zavıflara ve günahkârlara fazla değer vermesi yatıyordu. Öfkeli ve hırçın kişiliğinin iki ögesi, kötülüğü kınayan Kalvenci yanı ve sık sık kendinden utanmasına yol açsa da bir türlü yenmeyi başaramadığı sinirli, huysuz davranışlarıydı.

Son yılları. 1865'te Carlyle'a Edinburgh Üniversitesi rektörlüğü önerildi. Nisan 1866'da göreve başlarken yaptığı konuşma pek önemli olmamakla birlikte, yüksek ahlak öğütleyen havasıyla başarılı oldu; aynı yıl *On the Choice of Books* (Kitap Seçimi Üzerine) adıyla basıldı. Edinburgh'da kazandığı parlak başarıyı Londra'daki karşının ani ölümü izledi. Carlyle'ın Haddington'da toprağa verilen karısı için kaleme aldığı mezar yazıtı kiliseye kondu. Karısının ölümünden sonra bir daha kendini toparlayamadı ve sonraki 15 yılını yorgun, bıkkın ve yarı inzivada geçirdi. Yalnızca birkaç olayla ilgilendi. 1865'teki bir Siyah ayaklanmasını

acımasızca bastırdığı için görevinden alınan Jamaika valisi E. J. Eyre'i etkin biçimde savundu ve onu "buna kalırsa, çoktan darağacını hak etmiş, bozguncu bir melezi asarak Batı Hint Adalarını kurtardı" sözleriyle övdü. Fransız-Alman Savaşı (1870-71) sırasında da heyecana kapılarak, "Avrupa'yı Almanya yönetmeli," dedi. Ama böyle ateşli duyguları hemen sönüyordu. Son yıllarında çok az yazdı. 1875'te *The Early Kings of Norway: Also an Essay on the Portraits of John Knox* (Norveç'in İlk Kralları; Aynı Zamanda John Knox'un Portreleri Üzerine Bir Deneme) adlı tanhşel yapıtını, 1881'de *Reminiscences*'i (Anılar) yayımladı. Daha sonra karısının mektuplarını derleyerek, 1881'de *Letters and Memorials of Jane Welsh Carlyle, Prepared for Publication by Thomas Carlyle* (Jane Welsh Carlyle'in Mektupları ve Anıları, Thomas Carlyle Tarafından Yayına Hazırlanmıştır) başlığıyla yayımladı. Westminster Abbey'e gömülmesi önerildiyse de, kendi dileğine uyularak Ecclefechan'da ana-babasının yanında toprağa verildi.

Katkıları. Carlyle'a karşı tarafsız davranmak güçtür. Onu, Tanrı'dan esin almış bir peygamber olarak görmeyenler, okurların sabrı ve duygusal enerjisini dayanılmaz ölçüde zorladığını düşünürler. Tek bir tümcesi ya da bir paragrafıyla özlü olabilirken, kitapları bütün olarak ele alındığında, gereksiz yinelemelerle dolu, dağınık ve her zaman önyargılıdır.

Söyleyecek çok sözü ve geniş bilgisi olan biriydi. Ama din anlayışı, her zaman, pek çok diinde yer verilen ıkı büyük ve basit düşüncenin çevresinde dolardı: Tanrı'nın yüceliğinin yarattığı korku ve ruhun ölüm-süzlüğü. Bütün yaşamı ve yapıtları, Kalvenci anlayışı hafifletmeden günlük dindışı yaşama aktarma ve yeni bir kılığa büründürme çabası olarak görülebilir. Dinsel öğretileri bir yana itip dini korumaya çalışması ise, Victoria döneminin birçok ünlü kişisini, özellikle Matthew Arnold'u çağrıştırır. Ama, ılımlı bir İngilizan yaklaşımı benimseyen Arnold, Hristiyanlığı sevimli ve aydınlık bir dünya görüşü haline getirmeye çalışırken, Carlyle, Kalvenciliğin şiddetini, ciddi ve ağır havasını tümüyle korumuş, hatta artırmıştır. Ahlaki ve din dışı terimlerle dile getirilse de, cennetlik olanlar ve Tanrı tarafından cehennem azabına çarptırılanlar düşüncesinden hiç kurtulamamıştır. Kitabı Mukaddes'in yanılmazlığının yerine, "esinlediği mutlak bütünü ne delillerin, ne akılların sorgulayabileceği gerçek destan ve evrensel Kutsal Kitap" olarak tanımladığı Tarih'in yanılmazlığını koymuştur. Bir başka yönüyle ise Carlyle yaşadığı yüzyılın vicdanını harekete geçirmiş, binlerce kişinin yaşantılarını tarihsel ve tinsel bir bağlamda görerek, tekdüze var oluşlarına yeni bir anlam kazandırmalarına yardımcı olmuş, uzun ve zorlu fiziksel çabayı gerektiren bir çağda, binlerce insanın yaptığı işin onuruna inanmasına katkıda bulunmuştur.

J. A. Froude'un yazdığı *Thomas Carlyle* (1882-84; 4 cilt) adlı yaşamöyküsü yalnızca Carlyle'ın yaşamı konusundaki en iyi kitap değil, bu türün İngilizcedeki en yetkin örneklerinden biridir.

ÖBÜR YAPITLARI. *The Life of Friedrich Schiller* (1825; Friedrich Schiller'in Yaşamı), *Critical and Miscellaneous Essays* (1838, 4 cilt; Eleştirel ve Çeşitli Denemeler), *The Life of John Sterling* (1851; John Sterling'in Yaşamı), *Last Words of Thomas Carlyle on Trades Unions, Promotism and the Signs of the Times* (1882; Thomas Carlyle'in Sendikalar, Gönüllülük ve Zamanın Belirtileri Üzerine Son Sözleri).

Carmarthen, Galce CAERFYRDDIN, Galler'deki Dyfed(*) ilinde ilçe (district) ve ilçe merkezi kent. Aynı zamanda ilin de merkezidir. Kent, Towy Irmağı üzerinde, ırmağın Bristol Kanalındaki ağzından 13 km içeridedir. Güney Galler'i boydan boya geçen Towy Irmağına egemen bir konumda ve ırmağın vadisinin kuzeye doğru Galler'in iç kesimine geçişin kolaylaştığı noktasında yer alır. Bu yüzden, kentin stratejik önemini kavrayan Romalılar ve Normanlar burada kaleler yapmışlardır. Carmarthen, ortaçağ boyunca Galler'in en önemli kasabalarından biri oldu ve birçok kez berat aldı; en önemlisi 1227'de III. Henry'nin verdiği beratıdır. III. Edward 1353'te kenti Galler'in tek yün pazarı durumuna getirdi. Carmarthen'de Normanlardan kalma Augustinusçu bir manastır vardı. Günümüze değin gelen en eski Galce yazma olan *Black Book of Carmarthen* de (y. 1170-1230; Carmarthen'in Kara Kitabı) buradabulunuyordu. İç kesimlerdeki zengin tarım bölgesinin başlıca pazar olan kent eskiden aynı zamanda işlek bir ırmağın limanıydı. 1747'den sonra demir ergitme etkinliği gelişti; 1900'e değin teneke sac üretimi de buna eklendi. Bugün, başta süt ürünleri olmak üzere bazı sanayi kolları bulunmasına karşın, Carmarthen bir sanayi kenti olmaktan çok tarımsal ürünler için bir pazar ve işlek bir alışveriş merkezidir. Esnaf birliği binası yaklaşık 1770'te, eski birlik binasının (1583) bulunduğu yerde yapıldı. St. Peter Kilisesi'nin büyük bölümü 14. yüzyılda tamamlandı. Normanlardan kalma şato ise bugün yıkıntı durumundadır. Gallilerin ulusal kahramanlarından Büyük Llywelyn ile Owen Glendower, St. Peter Kilisesi'nde gömülü olan yazar Sir Richard Steele ve George dönemi mimarı John Nash Carmarthen ile ilişkili ünlü kişilerdir.

1974'te kurulan Carmarthen ilçesinin yüzölçümü 1.178 km²'dir; 32 km'lik bir kıyı şeridi boyunca güneydeki Carmarthen Körfezinden kuzeydeki Teify Irmağına kadar uzanır. Batıdan Preseli ve South Pembrokeshire, kuzeyden Ceredigion, doğudan Dinewr, güneyden Llanelli ilçeleriyle çevrilidir. Zengin bir tarım bölgesi olan Carmarthen'in yerleşim dokusu ağırlıklı olarak ot ve saman üreten dağınık çiftliklerden oluşur; başlıca ekonomik etkinlik mandıracılıktır. Sanayi etkinlikleri, makine üretiminden yün fabrikalarına ve süt işleme tesislerine kadar değişen bir çeşitlilik gösterir; turizm de önem kazanmaktadır. İlçe hem kara, hem demir yoluyla doğu-batı doğrultusunda aşılar. Nüfus (1981) kent, 12.307; (1982 tah.) ilçe, 52.100.

Carmel, CARMEL-BY-THE-SEA olarak da bilinir, ABD'de, California eyaletinin batısın-

San Carlos Borromeo del Rio Carmelo Misyonu, Carmel, California
Winston Pote-Shostal/EB Inc

daki Monterey ilinde (county) kent. Carmel Irmağı ile Carmel Körfezinin kıyısında yer alan kent Monterey'ye bitişiktir. 1602'de İspanyol kâşif Sebastián Vizcaino ve bir grup Karmelî papaz ırmağa Carmelo adını verdi. İspanyol Fransisken misyoner Junípero Serra, 1770'te Monterey'de kurulan San Carlos Borromeo del Río Carmelo Misyonu'nu kurdu; misyon 1771'de Carmel yöresine taşındı. Serra buradaki kutsal yerde gömüldü. 1904'te bir sanat merkezi olarak kurulan kentte, çok az sayıda yaya yolu ve sokak tabelası vardır; mimari üslup büyük çeşitlilik gösterir. Ekonomi temelde turizme dayanır. Çok sayıda sanat galerisi ve Carmel Misyonu dışındaki önemli yerler Pasifik Korusu'na uzanan 27 km'lik gezi yolu, Cennet Bahçesi ve 5 km güneydeki Point Lobos Eyalet Koruma Alanı'dır. 1916'da tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 4.239.

Carmichael, Hoagy, asıl adı HOAGLAND HOWARD CARMICHAEL (d. 22 Kasım 1899, Bloomington, Indiana - ö. 27 Aralık 1981, Rancho Mirage, California, ABD), ABD'li piyanist, besteci, şarkıcı ve oyuncu. Büyük

Hoagy Carmichael
EB Inc

orkestra döneminin gözde caz parçalarının birçoğunun bestecisidir.

Piyano çalmayı kendi kendine öğrendi. Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nden 1926'da mezun oldu. Buradaki öğrenimi sırasında, sonradan oğluna adını vereceği kornetçi Bix Beiderbecke gibi caz müzikçileriyle tanıştı. Bir caz klasiği olan ilk bestesi "Riverboat Shuffle" 1924'te Beiderbecke ve Chicago'lu caz grubu Wolverines tarafından plağa dolduruldu. Carmichael, melodik ve armonik yapıları Louis Armstrong ve Jack Teagarden gibi birçok müzikçiye çekici gelen bir dizi popüler şarkı besteledi. "Georgia on My Mind" (1930), "Rockin' Chair" (1930) ve "Lazy River" (1931) bunlar arasındadır. Carmichael önceleri yazar, sonra da karakter oyuncusu olarak çalıştığı Hollywood'da da, "Thanks for the Memory" (1938), "Two Sleepy People" (1939) ve 1951'de kendisine Oscar kazandıran "In the Cool Cool Cool of the Evening" gibi parçalar yaptı. Ama en başarılı şarkısı, bütün zamanların en çok kayıtlı yapılan popüler bestesi olduğu ileri sürülen "Stardust"tır; şarkının ilk biçimi 1927'de yazılmıştır. Beste çalışmalarını sürdüren Carmichael 1970'lere değin oyunculuk da yaptı. Filmleri arasında *To Have and Have Not* (1944; Sahip Olmak ve Olmamak), *Canyon Passage* (1946) ve *Young Man with a Horn* (1950) sayılabilir. Anıları *The Stardust Road* (1946) ve *Sometimes I Wonder* (1965) adlarıyla yayımlanmıştır.

Carmichael, Leonard (d. 9 Kasım 1898, Philadelphia - ö. 16 Eylül 1973, Washing-

ton, D. C.), 1953-64 arasında Smithsonian Institution'ın sekreterliğini yürüterek eğitim sisteminin modernleştirilmesinde önemli rol oynayan ABD'li psikolog ve eğitimci.

Doktorasını 1924'te Harvard Üniversitesi'nde tamamlayan Carmichael, sırasıyla Princeton, Brown ve Rochester'de psikoloji dersleri verdi. 1938'de Tufts'ın başkanı oldu. Ardından Smithsonian Institution'a geçti. Emekli olduktan sonra, National Geographic Society'nin araştırma ve inceleme başkan yardımcısı oldu (1964) ve L. S. B. Leakey ve Jacques-Yves Cousteau gibi araştırmacıların çalışmalarını destekledi. Amerikan Psikoloji Birliği ve Amerikan Felsefe Derneği'nin başkanı olarak da görev yapan Carmichael'ın psikoloji konusunda yazdığı ya da yayına hazırladığı birçok kitabı vardır.

Carmina Burana, şarkıların (asıl *Carmina Burana*) ve altı dinsel oyunun yer aldığı 13. yüzyıl yazması. 10-13. yüzyıllar arasında şenlik ve eğlenceyi öven şiirleri ve şarkılarıyla ünlü *goliard*(*) şairlerinin yapıtlarının derlenmesiyle oluştuğu sanılır. 1803'te Bayyera'da, Benediktbeueren'deki bir Benediktin manastırında bulunduğu için *Benhediktbeueren* yazması olarak da bilinir ("burana" sözcüğü de "beuren"den türemiştir).

Yazma aynı tarihte yazılmış iki ayrı bölümünden oluşur. Şarkıların çoğu Latince, birkaçı da Almancadır; çeşitli konu ve üsluplarda uyaklı şiirlerdir. İçlerinde içki şarkılarıyla, ciddi ve uçarı aşk şarkıları; dinsel pastoral şiirlerle kilise ve yönetimi taşıyan şiirler vardır. Carl Orff'un *Carmina Burana* (1937) adlı kantatının sözleri bu şiirlerin bir bölümünden oluşur.

Oyunlar Latince'dir; ortaçağ pasyon oyunlarının günümüze eksiksiz ulaştığı bilinen iki tanesi de bu metinler arasındadır. Bunlardan biri, bir Kıyamet oyununun giriş bölümü olan *Ludus breviter de Passione* (Kısa Pasyon Oyunu), ikincisi ise Mecdelli Meryem'in yaşamı ile Lazarus'un dirilişi üzerine bir oyunun genişletilmiş biçimi olduğu sanılan daha uzun bir metindir. Bir Paskalya oyunu, olağanüstü kapsamlı bir Noel oyunu, Hz. İsa'nın havarilere ilk iki görünüşünü ele alan genişletilmiş bir *Peregrinus* ve önceleri Noel oyununun bir bölümü olduğu sanılan *Ludus de rege Aegypti* (Mısır Kralının Oyunu) öteki dört oyunu oluşturur.

Carmona (Angola) bak. Ufge

Carmona, İspanya'nın güneyinde, Andalusia özerk yönetim bölgesine bağlı Sevilla ilinde kent. Alcores Dağlarının Andalusia Ovasına bakan bir sırtında yer alır. Kurulduğunda Carmo adını alan kent, Julius Caesar döneminde Roma eyaleti Hispania Ulterior'un en önemli merkeziydi. Bölgeyi ele geçiren Magriplilerin Karmuna adını verdiği kenti, Kastilya kralı III. Fernando 1247'de geri aldı. Kentin tarihsel yapıları arasında eski kentin Roma surları ve kuleleri, gotik Santa Maria Kilisesi (1424-1518), yapımına 1466'da başlanan Churruigera üslubundaki San Pedro Kilisesi ve I. Pedro'nun (hd 1350-69) kalesi Alcázar de Arriba'nın kalıntıları sayılabilir. 1881'de keşfedilen kentin yakınlarındaki büyük Roma nekropolünde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Modern Carmona kenti bir tarım ve tarım ürünleri işleme merkezidir. Yörede hayvancılık yapılır; ayrıca meyve, üzüm, tahıl ve zeytin yetiştirilir ve zeytinyağı çıkartılır. Nüfus (1981) 22.779.

Carmona, António Oscar de Fragoso (d. 24 Kasım 1869, Lizbon - ö. 18 Nisan 1951, Lizbon), 1928-51 arasında Portekiz

devlet başkanı. 1926'da gerçekleştirilen başkanlık askeri ayaklanmadan sonra siyasal etkisi artmış, devlet başkanlığı süresince António de Oliveira Salazar yönetiminin (1932-68) süreklilik simgesi olmuştur.

1888'de Kraliyet Askeri Okulu'nu bitiren Carmona 1922'de general oldu. Mayıs 1926'daki askeri darbeye katıldıktan sonra kısa bir süre dışişleri bakanlığı yaptı. Aynı yıl temmuz ayında başbakan oldu. Carmona'nın maliye bakanlığına getirdiği Salazar, kısa süre sonra onu, gölgede bıraktı. Şubat 1927'de kanlı bir ayaklanmanın bastırılmasından sonra, Carmona bir halk oylamasıyla devlet başkanlığına seçildi. 1932'de Salazar'ı başbakanlığa atadı. Ertesi yıl kabul edilen "Yeni Devlet" anayasasıyla 1935, 1942 ve 1949'da üç kez devlet başkanı seçildi.

Carnac, Fransa'nın batısında, Bretanya planlama bölgesindeki (*région de programmation*) Morbihan ilinde (*département*) kasaba. Atlas Okyanusu kıyısı yakınında, Auray'nin hemen güneybatısında yer alır. Kasabada 3 bini aşkın tarihöncesi taş anıt bulunur. Tümü granitten oyulmuş, kimi tek parça (menhir), kimi de birkaç kayadan (dolmen) oluşan bu anıtlar zaman ve rüzgarın etkisiyle yıpranmış, üstleri beyaz likenle kaplanmıştır. Yakın dönemlere değin Bretonlarca kutsal sayılan anıtlara, Romalılarca dinsel anlamlar verilmiş, kimi kayaların üzerine Roma tanrıalarının figürleri oyulmuştur. Hristiyanlık bölgeye ulaştığında da, üstlerine haç ve başka sembollerin işlenmesiyle bu kez Hristiyanlıkla ilişkili biçimde taş anıtlara bağlılık sürmüştür.

Erken, Orta ve Geç Neolitik dönemler gibi farklı zaman dilimlerinde dikilmiş olduğu için anıtları tarihelemek çok güçtür. Anıtların ilginç yönü art arda sıralanmış menhirlerin oluşturduğu uzun yollardır. Kasabanın yaklaşık 800 m batısında, Ménec Sistemi olarak bilinen, 1.029 m boyunca yer alan 11 menhir sırasının izleri bulunmaktadır. Sistemin son dairesi üzerinde birkaç evden oluşmuş küçük bir yerleşme bulunmaktadır. Kuzeydoğuda 10 sıradan oluşan Kermario Sistemi 1,2 km uzanır. Aynı yolun daha ilerisinde, yaklaşık 800 m yol aldıktan sonra düzgün olmayan bir daire oluşturarak biten 13 tane Kerlescan Sırası yer alır. Kermario noktalarının sıralanışı, 1863'te keşfedilen, üstü bir mezar tümseğiyle kaplı olan Cercado geçit mezarları yönündedir. René Galles 1862'de 19,50 m yüksekliğinde, 113 m uzunluğunda olan dev Mont-Saint-Michel tümülüsünü bulmuştur. İskoçyalı bir antikacı meraklısı olan James Miln, 1874'te kasabanın 1,5 km doğusunda üzeri tümseklerle örtülü bozkırda Galya-Roma üslubunda bir villanın kalıntılarını ortaya çıkarmıştır. Carnac'taki Miln-Le Rozuz Müzesi'nde önemli bir alet koleksiyonu bulunmaktadır. Nüfus (1982) 2.559.

Carnap, Rudolf (d. 18 Mayıs 1891, Ronsdorf, Almanya - ö. 14 Eylül 1970, Santa Monica, California, ABD), Alman asıllı ABD'li mantıksal olgucu düşünür. Mantık, dil analizi, olasılık kuramı ve bilim felsefesinde önemli katkıları olmuştur.

1910-14 arasında Jena ve Freiburg im Breisgau üniversitelerinde matematik, fizik ve felsefe öğrenimi gördü. Jena Üniversitesi'nde, modern matematiksel mantığın kurucusu sayılan Gottlob Frege'nin derslerini izledi ve onun düşüncelerinden büyük ölçüde etkilendi. I. Dünya Savaşı'nda görev aldıktan sonra 1921'de Jena Üniversitesi'nde uzay kavramı üzerine hazırladığı tezle doktorasını aldı. Değişik uzay kavramları arasındaki çelişkilerin gerçekte konuya

farklı açılardan yaklaşımdan kaynaklandığını öne süren Carnap, bu yaklaşımları biçimsel uzay, fiziksel uzay ve sezgisel uzay biçiminde tanımlayarak her birinin başlıca özelliklerini ve temel farklılıklarını irdeledi.

Viyana Çevresi'nin(*) kurucusu Moritz Schlick, 1926'da Carnap'ı Viyana Üniversitesi'ne çağırdı. Carnap, kısa süre içinde Viyana Çevresi'nin etkili üyelerinden biri oldu. Mantıksal olguculuk (mantıksal deneycilik) akımının temellerini atan Viyana Çevresi düşünürleri felsefi araştırmayı da pozitif bilimleri kesinlik ve tutarlılık düzeyine ulaştırarak bir "bilimsel dünya görüşü" geliştirmeye çalışıyorlardı. Carnap da bu amaçla geleneksel mantığın genellikle yetersiz kalan analitik yöntemleri yerine simgesel mantığın kavram ve tekniklerini kullandı. Deneyci düşünürlerin Berlin'de oluşturduğu grubun önderi seçkin bilim felsefesi Hans Reichenbach'la birlikte, yeni "bilimsel felsefe" için bir forum niteliğindeki *Erkenntnis* (1930-40) adlı dergiyi çıkardı.

Carnap, 1960
University of California, Los Angeles

Carnap, insanın dünyaya ilişkin kavram ve inançlarının dolaysız deneyimden kaynaklandığı görüşüne daha açık ve kesin bir yorum getirmeye çalıştı. İnsanın dünyaya ilişkin kavramlarının nasıl oluştuğu sorusunun felsefeden çok psikolojiyi ilgilendirdiğini savunarak, deneyciliği, deneysel bilginin kanıtsal temellerine ilişkin dizgesel-mantıksal bir öğreti biçiminde yorumladı. Bu amaçla, bilimsel ya da gündelik dilde dünyaya ilişkin savları belirtmeye yarayan terim ve tümceler, dolaysız deneyim verilerini betimleyen terim ve tümcelerle ilişkisini araştırdı, böylece deneycilğe belirgin bir dilbilimsel yön kazandırdı. Carnap, birinci türdeki terim ve sözcüklerin, açıkça belirlenebilir nitelikte olan ikinci türdeki terim ve sözcüklere "indirgenebilir" olduğunu öne sürüyordu. Her zaman kesin mantıksal terimlerle dile getirdiği bu indirgenebilirlik kavramının kapsamı zamanla genişleyecekti.

İlk büyük yapıtı *Der Logische Aufbau der Welt*'te (1928; *Dünyanın Mantıksal Yapısı*) Carnap, gerçek ya da olanaklı deneysel olguları betimlemeye elverişli bütün terimlerin, dolaysız deneyimleri belirten terimlerle eksiksiz tanımlanabileceğini, dolayısıyla bütün deneysel önermelerin dolaysız deneyimlerle ilgili önermelere dönüştürülebileceğini ileri sürdü. Viyana'daki meslektaşlarıyla yürüttüğü tartışmaların da etkisiyle kısa süre sonra deneyciliğin daha geniş bir yorumunu geliştirmeye başladı. Prag Alman Üniversitesi'nde doğa felsefesi dersleri verdiği yıllarda (1931-35) biçimlenen görüşlerini "Testability and Meaning" (Sinanabilirlik ve Anlam) adlı yazısında bütün ayrıntılarıyla sergiledi (*Philosophy of Science*, 1936, cilt 3; 1937, cilt 4). Burada deneysel bilimlerdeki terimlerin salt deneysimsel terimlerle eksiksiz biçimde tanımlanamayacağını, ama (işlemsel tanımların mantıksal

açısından çok daha incelmış biçimleri olan) "indirgeme tümceleri" ve (doğruluğu doğrudan gözlemle sinanabilen) "gözlem tümceleri" aracılığıyla en azından kısmen tanımlanabileceğini savundu. Carnap'a göre, bu türden sinamalar genellikle tam bir tanım ya da yanlışlama sağlayamaz, ancak deneysel bir önerme konusunda az çok güçlü bir "doğrulama" getirebilirdi. Gözlem verileri içermeyen, dolayısıyla gözlem bulgularıyla sinanıp doğrulanamayan tümceler deneysel bakımdan anlamsızdı. Sinanabilirlik ölçütünü kullanan Carnap ve öteki mantıksal deneyciler, kurgusal metafiziğin ve ilahiyatın çeşitli öğretilerini, yanlış oldukları gerekçesiyle değilse de anlamlı bir sav içermedikleri için reddediyorlardı.

Carnap, deneysel önermelerin sinanabilirliğini sağlayan gözlem önermelerinin, fiziksel nesnelerin doğrudan ve açıkça gözlemlenen yönlerini tanımlayan tümceler olarak yorumlanabileceği görüşündeydi. Ölçme aletinin kadranı üzerinde belirli bir noktaya gelen ibre ya da psikolojik test sırasında nabız atışı değişen denek, bu tür nesnelerin örneğiydi. Bu tür tümcelerinin hepsi fizik terimleriyle ifade edilebilirdi.

Doğada olduğu gibi toplumsal ve tarihsel alanlarda da deneysel bilimlerin terim ve önermelerinin fizik dilindeki terim ve önermelere indirgenebileceği görüşü, Carnap'ın "fizikalist" düşüncesinin temelini oluşturur. Carnap, bilimsel kuramlar ile bilimsel kanıt arasındaki ilişkiyi daha yetkin biçimde açıklayabilmek için sonraki yazılarında indirgenebilirlik ve deneysel anlamlılık kavramının kapsamını genişletmiştir.

"Testability and Meaning" yayımlandığında Carnap gitgide büyüyen Nazizm tehdidi yüzünden Amerika'ya yerleşmişti. 1936'dan 1952'ye değin Chicago Üniversitesi'nde görev yaptı. 1940-41 öğretim yılında Harvard Üniversitesi'nde konuk profesör oldu. Bertrand Russell, Alfred Tarski ve W. V. O. Quine'in de bulunduğu bir tartışma grubu içinde etkin yer aldı.

Chicago'ya gittikten kısa süre sonra, Viyana Çevresi'nin eski üyesi sosyolog Otto Neurath ve pragmatist filozof Charles W. Morris ile birlikte, *International Encyclopedia of Unified Science*'i (Uluslararası Birleşik Bilimler Ansiklopedisi) hazırlamaya başladı. Dizin yayınına, bilim felsefesinin genel sorunlarını ve matematiğin ya da deneysel bilimin belli dallarını ilgilendiren felsefi konuları işleyen monografilerle 1938'de başlandı.

Carnap, daha Viyana'dayken mantık sorunları ve dil felsefesiyle de ilgilenmişti. Felsefi açmazların genellikle dili yanlış anlamaktan ya da yanlış kullanmaktan doğduğunu düşünüyor, çözümün "dil-in mantıksal analizi" ile sağlanabileceğini savunuyordu. Bu noktada, analitik felsefenin(*) "gündelik dil" okuluyla aynı görüşleri paylaşıyordu. Ama bilim ya da matematik felsefesinin görece daha teknik konularında, gündelik dilin kullanımını incelemenin yetersiz kalacağını öne sürerek analitik felsefeden ayrılıyordu. Ona göre bu konularda, mantıksal simgelerle formüle edilmiş, yapıları ve yorumları sözdizimi ve anlambilim kurallarıyla belirlenmiş yapay dilleri konu almak gerekiyordu. Carnap *Logische Syntax der Sprache* (1934; *Dilin Mantıksal Sözdizimi*) ve *Meaning and Necessity* (1947; *Anlam ve Gerekliklik*) adlı yapıtlarında bu düşüncelerini geliştirdi. Yapay dillere duyduğu ilgi nedeniyle, akademik iletişimi ve uluslararası anlaşmayı kolaylaştıracağı gerekçesiyle

Esperanto ve Interlingua gibi denemeleri de savundu.

Mantık ve bilgi kuramında Carnap'ın ilgisini çeken konulardan biri de analitik önermelerdi. John Stuart Mill gibi 19. yüzyılın köktenci deneyicilerinin tersine, Carnap ve öteki mantıksal deneyicilere göre deneysel bilimlerden farklı olan matematiğin ve mantığın önermeleri analitiktir, dolayısıyla doğrulukları *a priori* saptanabilir (bak. analitik önerme). Carnap, analitik önermelere ilişkin kesin bir açıklama ve kuram geliştirmek için sürekli çaba harcadı. Ama görüşleri bazı düşünürlerce kuşkuyla karşılandı. Bunlardan Quine, analitik doğruluk kavramının, özünde bulanık olduğunu ve *a priori* doğru olan bir grup önermenin varlığını kabul etmenin yanıltıcı olacağını öne sürüyordu.

1945'ten sonra Carnap tümevarımsal usavurma, ussal inanç ve karar gibi sorunlara yöneldi. Başlıca amacı, tümevarımsal mantığın biçimsel bir sistemini kurmaktır. *Logical Foundations of Probability* (1950; Olasılığın Mantıksal Temelleri) adlı yapıtında bu tür bir kuram geliştirdi.

Carnarvon, Batı Avustralya eyaletinin ortabatasında kent ve liman. Hint Okyanusunun girintisi olan Shark Koyunun doğu kıyısındaki Gascoyne Irmağının ağzında yer alır. 1883'te haritası çıkarılan kent, adını 1866-74 arası sömürgeler bakanı olan Lord Carnarvon'dan almıştır. Carnarvon, 1920'lere değin daha çok deve katarlarıyla ulaşılan ücra bir kent olarak kaldı. Bugün iç bölgelerdeki plantasyonlarda tarımsal sulama yoluyla çeşitli sebze ve meyvelerin yanı sıra muz da yetiştirilir. Aşırı otlatma sonucu otlakların azalması nedeniyle bölgedeki hayvancılık etkinlikleri gerilemektedir. Carnarvon limanı bir balık ve karides avı merkezidir. Bir zamanlar önemli olan balina avcılığı 1963'te son bulmuştur. 983 km güneydoğudaki Perth'e giden Kuzey-Batı Kıyı Yolu üstünde yer alan Carnarvon'da, bir tarımsal araştırma kurumu vardır. 1964'te yapılan ve ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'ne (NASA) bağlı uydu izleme istasyonu ise bugün Avustralya Radyosu'nca kullanılmaktadır. Nüfus (1981) 5.053.

Carnarvon (5. Kontu), George Edward Stanhope Molyneux Herbert (d. 26 Haziran 1866, Highclere Castle, Berkshire, İn-

Carnarvon 5. Kontu, bir fotoğraftan yararlanılarak yapılan oymabaskı, 1899
British Museum, fotoğraf, R. B. Fleming

giltere - ö. 5 Nisan 1923, Kahire), Eski Mısır uygarlığı uzmanı. Arkeolog Howard Carter'a Tutanhamon'un mezarını bulmasında yardımcı olmuştur.

Eton'da ve Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'da öğrenim gördü. Amatör

olarak 1906'da Teb'de kazılara başladıysa da kısa sürede bir uzmanın yardımına gereksinimi olduğunu anlayarak, o sırada Mısır Eski Eserler Dairesi'nde genel müfettiş olan Carter'dan yardım istedi. Carter'ın 1907'de Carnarvon adına kazıları yönetmeyi üstlenmesiyle ortak çalışmaları başladı. Birlikte 12. ve 18. sülalelerin mezarlarını buldukları kazıların sonucunu 1912'de *Five Years Exploration at Thebes* (Teb'de 5 Yıllık Araştırmalar) adıyla yayımladılar.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra da kazılar devam etti ve 4 Kasım 1922'de Carter, Bibanü'l-Mülük'ta(*) (Krallar Vadisi) Tutanhamon'un mezarını ortaya çıkardı. Carnarvon mart ayında bir sinek sokması sonucu hastalandı, bir süre sonra da öldü. Ayrıca bak. Carter, Howard

Carnarvon (4. Kontu), Henry Howard Molyneux Herbert (d. 24 Haziran 1831, Londra - ö. 28 Haziran 1890, Londra), Muhafazakâr Parti hükümetlerinde liberal eğilimli bir üye olarak yer alan İngiliz devlet

Carnarvon 4. Kontu, F. Walker'in bir portre çalışmasından yararlanarak J. H. Robinson'ın yaptığı oymabaskıdan ayrıntı
British Museum, fotoğraf, J. R. Freeman & Co Ltd

adamı. İngiltere'nin denizasını topraklarında, iç işlerinde özerk federal yönetimlerin kurulması için çaba göstermiştir.

Eton College'da ve Oxford'daki Christ Church'te öğrenim gördü. 1849'da, babasının ölümüyle "kont" unvanını aldı. Koloniler Bakanlığı'nda 1858-59'da müsteşarlık, iki dönem de (1866-67 ve 1874-78) bakanlık yaptı. Bakan olarak en büyük başarısını, 1867'de İngiliz Kuzey Amerika Yasası'nın kabul edilmesini sağlayarak elde etti. Bu yasayla Kanada'ya federal sistem getiriliyor, dominyon statüsü veriliyordu. Ama 1875'te Carnarvon'un, ikinci görev dönemi sırasında, Kanada'ya örnek alan bir Güney Afrika federasyonu kurulması yönündeki önerisi benimsenmedi.

Carnarvon, Liberal Parti'nin İrlanda milliyetçileriyle uzlaşmayı amaçlayan yasa önerisine olumlu oy vermiş olmasına karşın, 3. Salisbury markisinin ilk başbakanlık döneminde (1885-86) İrlanda genel valisi oldu. İrlandalı önder Charles Stewart Parnell ile, İrlanda'nın yönetsel özerklik kazanması konusunda 1 Ağustos 1885'te yaptığı gizli görüşme sonuçsuz kaldı. Parnell, İrlanda'ya, federal bir Birleşik Krallık yönetimine bağlı, iç işlerinde özerk bir eyalet statüsü verileceği yolunda yanlış bir inanca kapılmıştı. Sonuç olarak Carnarvon, hem Salisbury'nin, hem de Parnell'in kabul edeceği bir uzlaşma yolu bulamadı.

Carnarvon Boğazı, Avustralya'da Queensland eyaletinin güneydoğu kesiminde, Avustralya Cordillerası'nın doğu yamaçlarında boğaz. Bazen Queensland Büyük Kanyonu olarak da adlandırılır. Yaklaşık 32 km uzunluğunda, 45-370 m genişliğindedir; dik kumtaşı yamaçlarının yüksekliği 180

m'ye ulaşır. Vadinin kimi bölümlerindeki kumtaşı yamaçlarında aşınma sonucunda oluşmuş oyuklular yüzünden, vadinin tabanında yürüyenler yukarı baktıklarında tepeleri göremezler.

Vadi, 269 km²'lik bir ulusal parkın en gözde yeridir. Parkta çeşitli bitki türleri bulunur; derince oyuklarda görülen ornitorenkler gibi ilginç yabani hayvanlar yaşar. Parkta ayrıca ilkel kabile sanatı örneklerinin bulunduğu mağaralar vardır.

Carnarvon Sıradağları, Avustralya'da, Queensland eyaletinin güneydoğusundaki Avustralya Cordillerası'nın platoluk kesimi Bundaberg'in batısında kıyidan 370-450 km içeride uzanan dağlar, 160 km kadar güneye iner. Ortalama yüksekliği 900 m'yi bulur. Dawson Irmağı buradan doğar. İlk kez Ludwig Leichhardt'ın (1813-48) keşfettiği dağlara her ikisi de Injune'a kadar uzanan Carnarvon Karayolu ve demiryolu ile ulaşılır. 647.500 km²'lik bir doğal koruma alanına yayılan çok güzel manzaralı Carnarvon Sıradağları, Avustralya Yerlilerine ait mağara sanatı örneklerini, zengin bir bitki örtüsü ve hayvan varlığını barındıran bir tatil yöreni olarak gelişmiştir. Brisbane kenti uçakla yaklaşık 560 km güneydoğuya düşer.

carnauba mumu bak. karnauba mumu

Carné, Marcel (d. 18 Ağustos 1909, Paris), Fransız sinemasında 1930'ların sonlarındaki canlanmaya öncülük etmiş, karamsar yapıtlarıyla ünlü sinema yönetmeni. Sinema dünyasına girmeden önce bir sigorta şirketinde çalıştı ve gazetecilik yaptı. Daha sonra Jacques Feyder'nin asistanı olarak *Les Nouveaux Messieurs* (1928; *Yeni Efendiler*), *Le grand jeu* (1934; *Yanık Kalpler/Büyük Oyun*) ve *La Kermesse hétéroclxe* (1935; *Kahramanlar Panayırı*) gibi filmlerde çalıştı. *Nogeri*, *Eldorado du dimanche* (1929) adlı ilk filmi belgeseldi. *Sous les toits de Paris* (1930; *Paris Damları Altında*) adlı filmde René Clair'in asistanlığını yaptı. Sinema dergisi *Cinémagazine*'de eleştiri yazarı yazdı. *Jenny* (1936) filminin başarısı yönetmen olarak tanınmasına yol açtı. Biri dışında bütün senaryolarının yazarı olan Jacques

Carné
Tele 7 Jours

Prévert'nin senaryosunu yazdığı bu filmi *Drôle de drame* (1937; Tuhaf Bir Dram) adlı komedisi izledi. *Quai des brumes* (1938; Son BuselSisler Rıhtımı) ve *Le Jour se lève* (1939; Son Umut) filmleriyle Fransız sinemasındaki canlanmanın en önemli yönetmeni olarak öne çıktı. 1930'lar sonu Fransız sinemasının tipik yazgıcılığını taşıyan bu filmlerde olay kahramanı mutluluğun olumsuz, şiddet ve yoksulluğun ise egemen olduğu umutsuz bir dünyada yaşıyordu. Jean Gabin bu filmlerdeki kötü yazgılı kahraman rolleriyle ün kazandı.

Carné II. Dünya Savaşı sırasında *Les Visiteurs du soir* (1942; Gece Ziyaretçileri) ve *Les enfants du paradis* (1945; Cennet'in Çocukları) gibi dönem filmleri yaptı. Melodram tarzının başyapıtları sayılan bu filmlerde de kişiler, bütün filmlerinde görülen lirik ve yumuşak bir anlatımla çizilmişti. Özellikle atmosfer yaratmaya ağırlık verdiği *Les Portes de la nuit* (1946; Gecenin Kapıları) ile *Les Tricheurs* (1958; Hilekârlar) adlı filmleri Carné'nin savaş sonrası döneminin önemli yapıtları oldu.

Carnegie, Andrew (d. 25 Kasım 1835, Dunfermline, Fife, İskoçya - ö. 11 Ağustos 1919, Lenox, Massachusetts, ABD), İskoçya asıllı ABD'li çelik sanayicisi. Eğitim ve araştırmaya yönelik çeşitli hayır kurumları ve vakıflar kurmuştur. Ünlü makalesi "The Gospel of Wealth"te (1889; Servetin Gerçeği), zengin bir insanın servet sahibi olduktan sonra fazla gelirini genel refah için dağıtması gerektiğini savunmuş ve kendi yaşamında da bu ilkeyi uygulamıştır.

1848'de ailesiyle birlikte ABD'ye göç ederek Pennsylvania'daki Allegheny'ye (bugün Pittsburgh'da) yerleşen Carnegie bir süre bir iplik fabrikasında çalıştıktan sonra motor bakımıcılığı, telgraf ulaklığı ve operatörlüğü yaptı. 1853-65 arasında Pennsylvania Demiryolu Şirketi'nde çalıştı ve bu dönemde yataklı vagonları geliştirdi. 1864'te Pennsylvania'daki Oil Creek'te satın aldığı Storey çiftliğinden petrol çıkınca yüklü bir servet sahibi oldu.

Demir ve çeliğe yönelik talebin giderek artmakta olduğunu gören Carnegie, Keystone Bridge Company'yi kurarak bir dökmüşane açtı ve 1873'ten başlayarak tüm çalışmalarını çelik sanayisinde yoğunlaştırdı. On beş yıl içinde dev bir metalurji tesisinin ve bunu çevreleyen zengin kömür ve demir yataklarının, 685 km'lik bir demiryolunun ve göllerde çalışan buharlı gemilerden oluşan bir filonun sahibi durumuna geldi. Carnegie şirketleri, kanlı Homestead grevinin patlak verdiği 1892 ekonomik bunalımına karşın, elverişli gümrük tarifelerinden de yararlanarak giderek zenginleşti. 1901'de şirketlerini United States Steel Corporation'la birleştiren Carnegie emekliye ayrıldı ve kendini hayır çalışmalarına adanmıştı.

Bölge yetkililerinin yer gösterip yönetimini üstleneceği her yerde kütüphaneler kurmaya ve donatmaya yönelen Carnegie, bu amaçla ABD, İngiltere ve İngilizce konuşulan birçok başka ülkede çok sayıda halk kütüphaneleri açtı. 1900'de Pittsburgh'da Carnegie-Mellon Üniversitesi Carnegie Teknoloji Enstitüsünü, 1902'de de Washington kentinde Washington Carnegie Enstitüsü'nü kurdu. İskoçya üniversitelerindeki eğitimi desteklemeye yönelik çalışmaları nedeniyle St. Andrews Üniversitesi'nin fahri rektörü seçildi. Ayrıca Alabama'daki Tuskegee'de, Booker T. Washington tarafından kurulan Tuskegee Enstitüsü'ne de büyük yardımlarda bulundu.

Carnegie Öğretimi Geliştirme Vakfı, 1901'de Homestead işçileri, 1905'te de New

York kentindeki ABD'li yükseköğretim kurumları için burslar vermeye başladı. 1903'te Hollanda'daki Lahey'de bir Barış Tapınağı'nın, Washington kentinde de bir Pan-Amerikan Sarayı'nın yapımını finanse etti. 1911'de New York'ta kurulan New York Carnegie Corporation'un uyarılığını gelişmesine yönelik çalışmaları destekledi. Carnegie'nin otobiyografisi 1920'de J. C. Van Dyke tarafından derlenmiştir.

Carnegie, Dale, asıl adı DALE CARNEGIE (d. 24 Kasım 1888, Maryville, Missouri - ö. 1 Kasım 1955, Forest Hills, New York, ABD), ABD'li yazar, konuşmacı ve eğitici. Topluluk önünde konuşma ve başarılı kişilerin psikolojisi gibi alanlarda öncü yapıtlar vermiştir.

Yoksul bir ailenin çocuğu olarak Missouri'deki bir çiftlikte dünyaya gedi. Orta ve yükseköğretim yıllarında münazara kulüplerinde başarılı oldu. Üniversiteyi bitirdikten sonra Nebraska'da satıcılık, New York'ta tiyatro oyunculuğu yaptı; Genç Erkekler Hristiyan Birliği'nde (YMCA) topluluk önünde konuşma sanatı üzerine dersler verdi. Bu dersleri büyük ilgi uyandırdı. Öğretme yöntemini yaygınlaştırmak amacıyla broşürler yayımlayan Carnegie, daha sonra bunları *Public Speaking: A Practical Course for Business Men* (1926; Topluluk Önünde Konuşma: İşadamları İçin Uygulamalı Bir Kurs) adıyla bir kitapta topladı. Kitap *Public Speaking and Influencing Men in Business* (Söz Söyleme ve İş Başarma Sanatı, 1939, 1985) adıyla 1932'de yeniden basıldı. Carnegie, bu arada Lowell Thomas ile birlikte bir konferans turnesinin menajerliğini yaptı, *Little Known Facts About Well Known People* (1934; Dünyü ve Bugünün Meşhurları, 1948/Meşhur Adamların Bilinmeyen Tarafları, 1969, 1983) adlı kitabı derledi.

Geniş yankı uyandıran *How to Win Friends and Influence People* (1936; Dost Kazanmak ve İnsanlar Üzerinde Tesir Yapmak, 1944 / Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme Sanatı, 1983) adlı yapıtıyla büyük başarı sağladı. Öbür yapıtlarında olduğu gibi bu kitabında da insan psikolojisinin bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmaktan çok, bireyin olaylar karşısındaki tutumunun önemini vurguladı. Carnegie'ye göre herkes, karşısındaki engellerden kendisine üstünlük sağlayacak biçimde yararlanabilirdi. Amerikan halkının başarı tutkusuna seslenen öğütleriyle insanların kendilerini başarılı hissetmelerini, belki de gerçekten başarılı olmalarını sağlayan kitapları büyük ilgi gördü. Öbür yapıtları arasında stresi önlemek için sağduyuya dayalı bazı pratik çözümler öneren *How to Stop Worrying and Start Living* (1948; Üzüntüsüz Yaşamaya Sanatı, 1948/Üzüntüyü Bırak Yaşamaya Bak, 1986) ve *How to Develop Self-Confidence and Influence People by Public Speaking* (Söz Söyleme ve Kendine Güvenme, 1967, 1983) sayılabilir.

Carnegie Doğa Tarihi Müzesi, Pennsylvania eyaletindeki Pittsburgh kentinde, ABD'nin en büyük araştırma müzelerinden biri. Doğa Tarihi Müzesi ile Carnegie Enstitüsü Sanat Müzesi'nin yanı sıra 1.982 kişilik bir Konser Salonu'nu içeren kültür merkezinin içinde Pittsburgh Carnegie Kütüphanesi de yer alır.

Kütüphane ve Konser Salonu binaları 1895'te, Carnegie Enstitüsü Binası ise 1907'de tamamlanmıştır. Carnegie Doğa Tarihi Müzesi, botanik, insan, amfibiyumlar ve sürüngenler, omurgalı ve omurgasız canlı fosilleri, kuşlar, böcek ve örümcekler, omurgasızlar zoolojisi, memeliler ve madenler alanında derlenmiş koleksiyonlarını

zenginleştirecek bilimsel araştırma ve çalışmaları destekler. Müzenin alan çalışmaları ABD'nin yanı sıra Afrika, Güney Amerika ve Kuzey Kutbu bölgesinde yoğunlaşmıştır. Dünyadaki dinazor iskeletleri içinde en az eksik parçası olan örnek bu müzede bulunmaktadır.

Sanat Müzesi'nin daimi koleksiyonunda yapıtları sergilenen ressamalar arasında Claude Monet, Paul Cézanne ve Winslow Homer sayılabilir. Kendi kendini yetiştirmiş bir primitif ressam olan John Kane de birkaç yapıtıyla müzede yer almaktadır. Koleksiyonun öteki bölümleri Rembrandt ve Dürer'in özgün baskıları, ortaçağ resimleri ve öbür sanat klasiklerinden oluşur.

Carnegie Hall, ABD'de New York kentindeki çok ünlü konser salonu. Manhattan'da 7. Cadde'nin 57. Sokak'la kesiştiği noktada yer alır. William B. Tuthill'in Neo-Rönesans üslubunda yaptığı bir yapıdır. Mayıs 1891'de hizmete girdi. Zamanla, yapımını gerçekleştiren ve ilk sahibi olan sanayici Andrew Carnegie'nin adıyla anılmaya başladı. Açılış haftasında ünlü Rus besteci Peter İliç Çaykovski konuk şef olarak burada konser yönetti. Sonraki yıllarda önde gelen Amerikalı ve konuk müzikçilerin hemen hepsi Carnegie Hall'da sahneye çıktılar. New York Filarmoni Orkestrası uzun yıllar konserlerini burada verdikten sonra 1960'larda Lincoln Sahne Sanatları Merkezi'ne taşındı.

New York Filarmoni Orkestrası'nın taşınma kararıyla birlikte ticari açıdan kendini ancak ayakta tutabilecek bir düzeye düşen Carnegie Hall 1959'da yıkılmanın eşiğine kadar geldi. Tam bu noktada kemancı Isaac Stern ile müziksever Jacop ve Alice Kaplan eski binayı kurtarmak için etkili bir kampanya başlattılar. New York kent yönetimi yapıyı satın aldı; kent yönetiminin ödediği paranın, yeni oluşturulan Carnegie Hall Corporation tarafından daha sonra geri ödenmesi kararlaştırıldı. Böylece konser ve daha başka müzik etkinliklerini sürdürme olanlığına kavuşan Carnegie Hall 1986'da geniş çaplı bir onarımdan geçirildi.

Carnegie Madalyası, tam adı KÜTÜPHANE BİRLİĞİ CARNEGIE MADALYASI. Londra'daki Kütüphane Birliği'nin her yılın sonunda İngiliz uyruklular arasında en iyi çocuk kitabı yazarına verdiği ödül. Adını pek çok kütüphaneye bağışta bulunmuş olan hayırsever Andrew Carnegie'den(*) alan ödül, 1937'de konmuştur.

Carnera, Primo (d. 26 Ekim 1906, Sequals - ö. 29 Haziran 1967, Sequals, Udine, İtalya), New York'ta Jack Sharkey'yi 6 raundda nakavt ettiği 29 Haziran 1933'ten, gene New York'ta Max Baer karşısında 11 raundda nakavt olduğu 14 Haziran 1934'e değin dünya ağır sıklet şampiyonluğunu elinde tutan İtalyan boksör.

Profesyonel boks 1928'de Paris'te başladı. 1930'da ABD'ye giderek, gözlemcilerin genelde şike olarak değerlendirdiği birçok karşılaşmayı nakavtla kazandı. 1936'da Leroy Haynes karşısında iki kez üstüste nakavt olduktan sonra, ABD'deki karşılaşmalarda kazandığı paraların çok azı eline geçtiğinden, Avrupa'ya parasız olarak döndü. 1928'den 1945'e değin yaptığı 99 karşılaşmadan 80'sini (66'sı nakavt) kazandı. Yaklaşık 118 kg gelen ve boyu 1,96 m olan Carnera, bütün dünya şampiyonlarının en ağınydı.

II. Dünya Savaşı'nda İtalyan Nişancılar Tugayı'nda çarpıştı. 1945'te bir boks karşı-

laşmasını kaybettikten sonra güreşçi olarak ABD'ye gitti. Küçük bir servet yaparak ABD vatandaşı oldu. Güreşi bıraktıktan sonra hakemlik yaptı ve küçük bir iş kurdu. Bu arada birçok filmde rol aldı; *On the Waterfront* (1954; *Rahımlar Üzerinde*) adlı filmde bir rhtım kabadayısını canlandırdı.

Carneseccchi, Pietro (d. 24 Aralık 1508, Floransa - ö. 1 Ekim 1567, Roma), Reform hareketine duyduğu yakınlık nedeniyle idam edilen İtalyan hümanist.

Carneseccchi, Medici ailesinin, özellikle de baş yardımcılığını yürüttüğü Papa VII. Clemens'in koruması altındaydı. 1540'ta Napoli'de nüfuzlu İspanyol din yazarı Juan de

Carneseccchi, Domenico Puligo'nun yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Pitti Sarayı, Floransa
Ainan-Art Resource/EB Inc

Valdés'in çevresine katıldı. Valdés'in anladığı biçimiyle Hristiyanlık insan ruhunu aydınlatıp yönlendiren tanrısal ışığı vurgulayan, dinsel törenlere ilgisiz, bağnazlıktan uzak bir din olduğu halde Katolik bir çerçeve içinde sunuluyordu. Bu öğretiyi zaten Enkizisyon'u rahatsız etmişti. Üstelik Carneseccchi, her türlü mezhepçiliğe karşı çıktığı halde Martin Luther'in iman yoluyla aklanma öğretisini benimseyerek durumunu daha da kötüleştirdi.

1546'da İtalya'da bir baskı hareketi başlayınca Carneseccchi Paris'e kaçarak Catherine de Médicis'e (1547'den sonra Fransa kraliçesi) sığındı. Papa IV. Paulus'un buyruğuna uyarak Roma'ya dönmeyi reddetmesi üzerine 1558'de giyabında mahkûm edildi. Paulus'un ölümünden sonra bağışlandı ve 1559'da Roma'ya döndü. Ama Papa V. Pius döneminde Enkizisyon yeniden işlemeye başladı. Carneseccchi Floransa'ya kaçtıysa da koruyucusu I. Cosimo de' Medici tarafından ele verildi. Boynu vurularak öldürüldü ve yakıldı.

Carney, Harry Howell (d. 1 Nisan 1910, Boston - ö. 8 Ekim 1974, New York kenti), Duke Ellington Orkestrası'nın ünlü üyelerinden, caz müziğinin ilk bariton saksofoncusu olan ABD'li müzikçi.

Carney, klarnet ve alto saksofon çalmayı özel ders alarak öğrendi. 1926'da Duke Ellington onu dinleyip işe alana değin Boston'da yerel orkestralarda çalıştı. Ellington Orkestrası'nın saksofon kesiminin

benzersiz ses rengine pürüzsüz tonunu ve gür sesini kattı. Ülkenin bir ucundan öbürüne uzanan turlarında Ellington'a yol arkadaşlığı ve şoförlük yaptı. Kendine özgü düzenlemeleri arasında "La Plus Belle Africaine", "A Chomatic Love Affair" ve "Sophisticated Lady" gibi parçalar sayılabilir. Kırk yılı aşkın bir süre içinde Ellington'la doldurduğu pek çok plaktan başka, Benny Goodman, Lionel Hampton, Harry James ve Teddy Wilson orkestraları ile de plaklar yaptı. Kendisinden sonra caz müziğinde bariton saksofonun bir numaralı adı olan Gerry Mulligan'la doldurduğu plaklar da vardır.

Carnia Alpleri, İtalyanca ALPI CARNICHE. Almanca KARNISCHE ALPEN, Doğu Alpleri'nde, Avusturya-İtalya sınır boyunca batı-doğu doğrultusunda Puster Vadisi ve Piave Irmağından, Gailitz (Silizza) Irmağına kadar (100 km) uzanan sıradağlar. Güneydoğuda Dolomitler, kuzeyde Gail Irmağı ve Gailtal Alpleri, doğuda Karawank Dağları, güneydoğuda da Julia Alpleri ile çevrilidir. En yüksek noktası Kellerwand'dır (2.780 m). Ulaşım Plöcken (Monte Croce) Geçidi üzerinden karayoluyla sağlanır. Dağların güzel manzaralı kesimlerinde kış sporları merkezleri ve yazlık sayfiye yerleri vardır.

Carniola (Slovenya) bak. Kranjska

Carnivora bak. etçiller

Carnot, Lazare (-Nicolas-Marguerite), lakabı ZAFERİN HAZIRLAYICISI ya da BÜYÜK CARNOT, FRANZIZCA ORGANISATEUR DE LA VICTOIRE ya da LE GRAND CARNOT (d. 13 Mayıs 1753, Nalay, Burgonya, Fransa - ö. 2 Ağustos 1823, Magdeburg, Prusya Saksonyası), Fransız Devrimi sırasında birden çok hükümette görev almış devlet adamı ve komutan. Genel Savunma ve Kamu Güvenliği komiteleri ile Direktuar'ın (1793-97) önde gelen üyelerinden biri olarak, devrimci silahlı güçlerin seferber edilmesine ve ordu için gerekli malzemenin sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

Bir avukatın oğlu olan Carnot, Ocak 1773'te Mézières İstihkâm Okulu'nu bitirecek teğmen rütbesiyle orduya katıldı. Çeşitli taşra garnizonlarında subay olarak görev yaptığı dönemde, gittiği yerlerdeki edebiyat çevreleriyle ilişki kurdu. 1780'de ünlü bir edebiyat derneğine girdi, 1784'te askeri mühendis Sébastien Le Prestre de Vauban üzerine yazdığı methiye ile adını duyurdu. 1787'de yöneticiliğini Robespierre'in yaptığı Arras Akademisi'nin üyeliğine seçildi.

Fransız Devrimi'nden iki yıl sonra, 1791'de Pas-de-Calais'den Yasama Meclisi'ne girdi. Eylül 1792'de de aynı yerden

Lazare Carnot, C.A. Forestier'in oymabaskı çalışmasından Ambroise Tardieu'nun yaptığı taş baskı
Bibliothèque Nationale Paris

Konvansiyon Meclisi üyeliğine seçilen Carnot, o ayın sonunda İspanya'dan gelebilecek olası bir saldırıya karşı savunmayı örgütlemek üzere başka iki Konvansiyon üyesiyle birlikte Bayonne'a gönderildi. Ocak 1793'e değin Paris'te bulunmadığı için Kral XVI. Louis'in yargılanması sırasında ki Konvansiyon görüşmelerine katılmadıysa da kralın idamı yönünde oy kullandı.

Carnot, Savaş Komitesi üyesi olarak Genel Savunma Komitesi'nde görevlendirildi. Bu görevi sırasında Konvansiyon'a çeşitli raporlar hazırladı. 9 Mart 1793'te verdiği rapor sonucunda, 300 bin kişinin orduya yazılmasını sağlamak üzere 82 milletvekili taşradaki yönetim bölgelerine gönderildi; Carnot da Nord ve Pas-de-Calais bölgelerinde görev aldı. Mart sonunda Kuzey Ordusu komutanlığına getirilen Carnot ağustosla değin sürdürdüğü bu görev sırasında orduyu yeniden düzenledi, disiplini sağladı ve Furnes kentinin alındığı çarpışmada bizzat savaştı.

Konvansiyon 14 Ağustos 1793'te Carnot'yu Kamu Güvenliği Komitesi üyeliğine atadı. Kısa süre sonra, düşmanın Maubeuge'ü kuşattığı sırada Carnot yeniden Kuzey Ordusu komutanlığını üstlendi. 16 Ekim 1793'te kazandığı Wattignies zaferiyle kuşatmayı kaldırarak komitedeki görevine döndü. Bundan sonra tüm zamanını Kamu Güvenliği Komitesi'ndeki görevine ayırdı, özellikle askeri taktiklerle ilgilendi. Carnot'nun, savaş hattı oluşturmak yerine stratejik noktalara yoğun saldırılar düzenlemek biçimindeki önerisi sonunda komite tarafından benimsendi. Carnot harekât planlarının hazırlanmasında önemli rol aldı.

Kamu Güvenliği Komitesi'nde Mayıs 1794'ten sonra Carnot, Robespierre ve Saint-Just arasında anlaşmazlıklar çıktı. Temelde tutucu olan Carnot, Robespierre ile yandaşlarının eşitlikçi politikalarını onaylamıyordu. 17 Temmuz 1794'te Robespierre'i iktidardan uzaklaştıran Thermidor Ayaklanması'nda önemli rol oynamamakla birlikte darbeyi destekledi.

Thermidor Ayaklanması'ndan sonra etkinliği giderek azaldı. Birkaç ay daha askeri harekâtları yönlendirmeyi sürdürdü; ama Kamu Güvenliği Komitesi'nin öteki bütün üyeleri gibi Thermidor Ayaklanması'nı düzenleyenlerin eleştirisi ve suçlamalarına hedef oldu. Mayıs 1795'te bir milletvekili bütün komite üyelerinin tutuklanmasını istediğinde, bir başka milletvekilinin Carnot için "O zaferin hazırlayıcısıdır" diye bağırması üzerine tutuklanmaktan kurtuldu.

Carnot, 1795-99 arasında Fransa'yı yöneten Direktuar'a seçildikten sonra eskisine göre daha da tutucu bir çizgiye kayd. 1797 seçimlerini kralcılar kazanınca seçim sonuçlarını kabullendi. 4 Eylül 1797'de kralcılara karşı yapılan darbeden sonra tutuklanmak için Almanya'ya kaçmak zorunda kaldı ve Nürnberg'e yerleşti.

9 Kasım 1799'daki darbeyle Napoléon Bonaparte'in birinci konsül olarak iktidara gelmesinden sonra Carnot Fransa'ya döndü. 1800'de savaş bakanlığına getirildiyse de birkaç ay sonra istifa etti. 1802'de yasa önerilerini tartışmak için Senato'nun görevlendirdiği *Tribunat* adlı kurula seçildi. Bu görevi sırasında konsüller yönetiminin otoriter eğilimlerine karşı çıktı, Napoléon'un yaşam boyu konsül olmasını öngören yasa-ya karşı oy kullandı, Napoléon'un yönetiminde bir imparatorluk kurulmasına cesaretle muhalefet etti. 1807'de kurulun dağılmasına değin *Tribunat*'daki görevini sürdüren Carnot, bundan sonra siyasal yaşamdan çekildi.

Müttefik ordularının 1814'te Fransa'yı işgal etmeleri üzerine yeniden göreve çağrıldı, Napoléon tarafından Anvers valiliğine atandı. Bu görevi imparatorluğun çöküşüne değin sürdürdü. XVIII. Louis'nin hükümdarlığı sırasında Restorasyon yönetimini desteklediye de, 1814'te yayımladığı *Mémoire au roi en juillet 1814*'da (Temmuz 1814'te Krala Dilekçe) gericiliğin aşırı uygulamalarını eleştirdi. Napoléon'un yeniden iktidarı ele geçirmeye çalıştığı "Yüz Gün" döneminde işleri bakanlığı yaptı. Napoléon'un Waterloo'da yenilmesinden sonra, onu tahtta kalması için ikna etmeye çalıştıysa da sonuç alamadı. XVIII. Louis'nin yeniden tahta çıkmasıyla birlikte siyasal yaşamı sona eren Carnot Temmuz 1815'te Fransa'dan sürüldü. Ocak 1816'da Varşova'ya, Ağustos 1816'da da Magdeburg'a gitti; yedi yıl sonra orada öldü.

Carnot, Üçüncü Cumhuriyet döneminde (1871-1940) yüceltilerek "Zaferin Hazırlayıcısı" olarak onurlandırıldı. Torunu Sadi Carnot'nun cumhurbaşkanlığı sırasında kulleri Paris'teki Panthéon'a yerleştirildi.

Carnot, (Nicolas-Léonard-) Sadi, (d. 1 Haziran 1796, Paris - ö. 24 Ağustos 1832, Paris), ısı makineleri kuramına ilişkin Carnot çevrimini(*) tanımlayan Fransız bilim adamı.

Fransız Devrimi'nin önde gelen kişilerin-den Lazare Carnot'nun en büyük oğlu olan

Sadi Carnot, A. Bailly'nin bir çalışmasından yapılmış oymabaskı, 1813
Bibliothèque Nationale, Paris

Carnot'ya, doğduğu sıralarda yapıtları Paris'te oldukça ilgi gören İranlı şair ve filozof Şirazlı Sadi'nin adı verilmişti. Carnot'nun yaşamının ilk yılları kargaşalı bir döneme rastladı; bu dönemde ailesinin durumu sürekli değişikliklere uğruyordu. Sadi doğduktan kısa bir süre sonra babası ülkeden kaçmak zorunda kaldı. 1799'da geri dönerek 1800'de Napoléon'un savaş bakanı oldu, ama kısa süre sonra istifaya zorlandı. Askeri ve politik konularda olduğu kadar matematik ve mekanik üzerine de yazılar yazan baba Carnot, politik görevinden ayrıldıktan sonra oğlunun eğitimine yön vermek için gerekli boş zamanı bulabildi.

1812'de Sadi, öğretim kadrosunda, fizik ve kimyadaki son gelişmeleri yakından izleyen ünlü bilim adamlarının yer aldığı ve sağlam bir matematiğe dayalı çok parlak bir eğitim veren Politeknik Okulu'na girdi. 1814'te mezun olduğunda Napoléon'un imparatorluğu sallantıdaydı ve Avrupa orduları Fransa'yı işgal ediyordu. Kısa süre sonra Paris kuşatıldığında, öteki öğrencilerle birlikte kentin dış bölgelerinde işgalcilere karşı sarpıştı.

Yetişmiş olduğu meslekte çalıştırılmamasına, terfi ettirilmemesine ve kıdemine ilişkin çeşitli tartışmalara karşın Sadi, uzun bir

süre orduda subay olarak kaldı. 1819'da yeni kurulan Genelkurmay'a atandıysa da kısa bir süre sonra yarı maaşla emekli edildi ve Paris'e yerleşerek ordu görevine çağrılacağı günü beklemeye başladı. Arkadaşları onu çok az konuşan, çekingen ama bilim ve teknik ilerlemeler konusunda doymak bilmez bir merakla sahip bir insan olarak nitelendirirlerdi.

Artık, yaşamının olgun, yaratıcı dönemi başlamıştı. Sadi, fizik ve kimya konularında işler için düzenlenen konferanslara katıldı. Derin kavrayışı ve genelleştirme yeteneğiyle sonradan kuramlarına açıklık kazandıracığı ünlü fizikçi ve başarılı sanayici Nicolas Clément-Desormes ile yaptığı uzun tartışmalar da onu çok etkiledi.

Carnot'nun üzerinde durduğu temel sorun, yüksek verimli buhar makinelerinin tasarımı ile ilgiliydi. Madenlerden dışarı su pompalamak, liman ve ırmaklarda kazı yapmak, demir dövmek, tahıl öğütmek ve iplik eğirip kumaş dokumak gibi çeşitli alanlarda buhar gücünden yararlanılıyordu. Ama makinelerin verimi düşüktü. İngiltere'yle yapılan savaşın sonra Fransa'ya gelişimi makinelerin ithal edilmesiyle Carnot, Fransız makine tasarımcılığının oldukça geri kalmış olduğunu gördü. En çok da, İngiliz makine sanayisinin, resmi bir bilim eğitimi almamış birkaç mühendisin yaratıcılığıyla hızla ilerlemiş olmasına şaşırıyordu. İngiliz mühendisleri değişik makine türlerinin gerçek çalışma koşullarındaki verimleri üzerine güvenilir bilgiler toplayıp yaygınlaştırmışlardı. Düşük ya da yüksek basınçlı, tek silindirli ya da çok silindirli makinelerin üstünlükleri konusunda da etkin tartışmalar yapıyorlardı.

Fransa'nın çöküşünde, buhar gücünden yeterince yararlanılamamış olmasının da etken olduğuna inanan Carnot, buhar makinelerinin verimleri üzerine teknik olmayan bir yapıt hazırlamaya başladı. Kendisinden önce bu konu üzerinde çalışanların, buhar makinelerinin verimini yükseltme sorununa yaklaşımı, buharın genleşme ve sıkışmasını elde edilen iş ve tüketilen yakıtla kıyaslamak olmuştur. Carnot ise, 1824'te yayımlanan *Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance* (Ateşin Devindirici Gücü ve Bu Gücü Açıığa Çıkaran Makineler Üzerine Düşünceler) adlı makalesinde, öbür araştırmacıların yaptığı gibi mekanik ayrıntılarla uğraşmak yerine, makinedeki sürecin temel niteliğini ele aldı. Carnot, bir buhar makinesinde hareket enerjisinin, ısının, buhar kazanının yüksek sıcaklığından yoğunlaştırıcının düşük sıcaklığına "düşerken" üretildiğini belirledi ve bunu suyun aşağı düşerken su çarkını döndürmesine benzetti. Çalışmalarını, o dönemde geçerli olan ve ısının yoktan var, vardan yok edilemeyen bir gaz olduğu varsayımına dayanan kalorik kuramı temeline dayandırıyor. Bu varsayımın yanlış olmasına ve kendisinin makalesini yazarken bu konuda kuşkulunun bulunmasına karşın, Carnot'nun vardığı sonuçların çoğu doğruydur. Özellikle ideal bir makinenin veriminin, makineyi çalıştıran maddeye (buhar ya da başka bir akışkan) değil, yalnızca makinenin en sıcak ve en soğuk bölümlerinin sıcaklıklarına bağlı olduğunu da doğru olarak öngörmüştü.

Carnot'nun çalışması, Fransız Bilimler Akademisi'ne resmen sunulmasına ve basında çok iyi bir biçimde tanıtılmasına karşın, 1834'te demiryolu mühendisi Émile Clapeyron, bu çalışmadan alıntılar yaparak Carnot'nun ulaştığı sonuçları geliştirene

kadar görmezlikten gelindi. Carnot'nun makalesinin bu kadar geç kabul görmesinde çeşitli etkenler rol oynamıştı; basılı kopyaların sayısı azdı, bilimsel yayınların dağıtımı ağır işliyordu ve ayrıca buhar teknolojisinde önderlik yüz yıldan beri İngiltere'nin elindeyken böyle bir yapıtın Fransa'dan çıkması beklenmiyordu. Sonunda, Carnot'nun görüşleri 1850'de Rudolf Clausius tarafından Almanya'da, 1851'de de William Thomson (sonradan Lord Kelvin) tarafından İngiltere'de geliştirilen termodinamik kuramıyla birleştirildi.

Carnot'nun daha sonraki çalışmalarına ilişkin çok az bilgi bulunmaktadır. 1828'de kendisini "Paris'te buhar makineleri yapımcısı" olarak tanıttı. Fransa'da 1830 Devrimi'nden sonra rejimin liberalleşmesinin beklendiği sıralarda, Carnot'ya resmi bir görev verilmesi söz konusu olduysa da bundan bir sonuç çıkmadı. Kamu eğitiminin iyileştirilmesi konusunda da ilgilenen Carnot, mutlak yetki monarşi rejimi yeniden kurulduğunda bilimsel çalışmalarına döndü ve bu çalışmalarını 1832'de Paris'teki kolera salgınında ölene değin sürdürdü.

Carnot, (Marie-François-) Sadi (d. 11 Ağustos 1837, Limoges - ö. 24 Haziran 1894, Lyon, Fransa), Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminin dördüncü cumhurbaşkanı (1887-94).

Temmuz Monarşisi'nin (1830'dan sonra) ateşli muhaliflerinden solcu milletvekili Hippolyte Carnot'nun oğluydu. Büyükbabası ise Fransız Devrimi sırasında "Zaferin Hazırlayıcısı" olarak ün kazanan Lazare

Sadi Carnot
Bibliothèque Nationale, Paris

Carnot'ydı. Sadi Carnot önce Politeknik Okulu'nda, sonra da Köprüler ve Yollar Okulu'nda mühendislik eğitimi gördü. Annecy'deki bir devlet kuruluşunda mühendis olarak çalıştıktan sonra Fransız-Alman Savaşı'nda (1870-71) direnişçileri örgütlemek göreviyle Normandiya komiserliğine atandı. Kısa süre Aşağı Seine bölgesini yönettikten sonra Côte d'Or seçim bölgesinden millet meclisine seçildi. Mecliste Sol Cumhuriyetçilerle birlikte oturan Carnot, özellikle demiryollarının geliştirilmesi ve bayındırlık konularında çaba harcadı.

Ekim 1878'de bayındırlık müsteşarlığına atandı. 1880'de de bayındırlık bakanı oldu. 1885'te meclis başkan yardımcılığına seçildiği gibi ticaret ve maliye bakanı olarak da görev yaptı. Özellikle istekli olmadığı halde 1887'de cumhurbaşkanlığına seçildi.

Carnot'nun cumhurbaşkanlığı döneminin başlıca olayları, General Georges Boulanger'nin komploları, işçi ayaklanmaları, anarşistlerin eylemleri ve 1892'deki Panama Kanalı skandalıydı. Carnot, görev yaptığı yedi yıl içinde kurulan 10 hükümet döne-

minde halkın desteklediği bir devlet adamı olmayı başardı. Lyon'da bir sergide yaptığı konuşmanın ardından Sante Cesario adlı bir İtalyan anarşisti tarafından öldürüldü. Pant-héon'da büyükbabasının yanına gömüldü.

Carnot çevrimi, ideal bir ısı makinesinde kullanılan akışkanın basınç ve sıcaklığında ortaya çıkan ardışık çevrimsel değişiklikler. İlk kez 19. yüzyılın başlarında Fransız mühendis Sadi Carnot tarafından geliştirilen bu ilke, iki farklı sıcaklık düzeyi arasında çalışan tüm ısı makinelerinde verim ölçütü olarak kullanılır.

Makinede kullanılan akışkan (örn. gaz), çevrim sırasında, birbirini izleyen dört değişik durumdan geçer. Bunlar, sabit bir yüksek sıcaklıkta ısınma sonucu genleşme; tersinir ısı alışverişsiz (adyabatik) genleşme; sabit bir düşük sıcaklıkla soğuma sonucu sıkışma; tersinir ısı alışverişsiz sıkışmadır. Makine, yüksek sıcaklıkta genleşme sırasında (ısı kaynağından) ısı alır; tersinir ısı alışverişsiz genleşme sırasında iş verir; düşük sıcaklıkta sıkışma sırasında (soğutma blokuna, yani ısıyı makineden uzaklaştıran cisim ya da maddeye) ısı verir; tersinir ısı alışverişsiz sıkışma süresince de iş alır.

Carnot, bu çevrimde ısı kaynağından alınan ısı (Q_1) ile artık ısı kaynağına atılan ısı (Q_2), bu ısı kaynaklarının mutlak sıcaklıklarıyla (T_1 ve T_2) oranlı olduğunu gösterdi. Bu durumda $Q_1/T_1 = Q_2/T_2$ oluyordu. Makinenin veriminin (e), elde edilen işin ısı kaynağından alınan ısıya bölünmesiyle hesaplanması; ayrıca işin, alınan ve atılan ısıların farkı ($Q_1 - Q_2$) olması durumunda da verim,

$$e = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1} = \frac{T_1 - T_2}{T_1}$$

formülüyle verilir. Böylece kuramsal verimin, yalnızca sıcak ısı kaynağının ve artık ısı kaynağının sıcaklıklarına bağlı olduğu, makineyi çalıştıran maddeden ise bağımsız olduğu anlaşıldı.

Carnot'un bulduğu bir başka önemli sonuç da, aynı sıcak ısı kaynağı ile artık ısı kaynağı arasında çalışan tüm tersinir makinelerin, Carnot makinesiyle aynı verime sahip oldukları; tersinir olmayan makinelerin veriminin ise Carnot makinesinkinden az olduğu sonucuydu.

Carnuntum, Eski Roma'nın Yukarı Tuna sınırındaki en önemli ordu kampı. Viyana'nın 32 km doğusundaki Petronell'de bulunan kamp, İmparator Tiberius'un Markomanlara karşı giriştiği askeri hareketlerde (IS 6) us olarak kullanıldı. Daha sonra burada kurulan kalenin yerini 73'te taştan yapılma bir kamp aldı.

Carnuntum 106'da Yukarı Pannonia eyaletinin merkezi oldu. İmparator Marcus Aurelius *Meditationes* (ös 1559; Düşünceler) adlı yapıtının ikinci cildini burada, Markomanlara karşı giriştiği sefer (171-173) sırasında yazdı. İmparator Tıplantısı 307'de burada yapıldı. Markoman Savaşları sırasında barbarlar tarafından yıkılan kamp 375'te yeniden yapıldıysa da 400'deki bir yangında bütünüyle yandı.

Caro, Anthony (Alfred) (d. 8 Mart 1924, Londra), kütleli olmayan (açık), soyut geometrik metal konstrüksiyonları ile tanıyan İngiliz heykeltarihi.

II. Dünya Savaşı'nda Kraliyet Donanması Hava Kuvvetleri Filosu'nda askerlik yaptıktan sonra Cambridge Üniversite-

si'ndeki Christ's College'da mühendislik eğitimi gördü. 1946'da Londra'da Regent Street Politeknik Okulu'nda heykel öğrenimine başladı. 1947-52 arasında eğitimine Kraliyet Akademisi Okulları'nda devam etti. Bu dönemde ayrıca heykeltarihi Henry Moore'a atölyesinde yardımcılık yaptı. 1953-79 arasında Londra'daki St. Martin Güzel Sanatlar Okulu'nda ders verdi.

İlk çalışmaları genellikle figüratifti. Ama 1950'lerin sonuna doğru, giderek onun simgesi haline gelecek metal konstrüksiyonlara yöneldi. Bu yapıtlarında birbirine kaynakla tutturulmuş putrel gibi metal profiller, çubuklar ve levhalar kullandı. 1959'da ABD'ye yaptığı bir gezi sırasında heykeltarihi David Smith ile tanıştı. İki sanatçı da birbirinden etkilendi.

Caro'nun bazı yapıtları (örn. "Bu Gece Denize Açılmak", 1971-74) katı ve akılcı bir geometriyi çağrıştırmakla birlikte, en tipik ürünlerinde lirik bir hareket, doğaçlama ve rastlantısalılık gözlenir. Washington, D. C. Ulusal Sanat Galerisi'nin Doğu Binası için hazırladığı "Parça Levha" (1978) adlı çalışması, tasarımı ve kütlesi ile yerçekimine karşı koyar gibidir. Dieter Blume 1979'da (yb 1981) Caro'nun çalışmalarını içeren açıklamalı bir katalog yayımlamıştır.

Carobert D'ANJOU bak. Károly I

carol, geniş anlamıyla, belli bir dönem, özellikle de Noel ile ilgili dinsel coşkuyu dile getiren şarkı. Terim dar anlamıyla herhangi bir konudaki ortaçağ sonu İngiliz şarkısı için kullanılır; bunlarda bir örnek kütalardan sonra bir nakarat bölümü yer alır. Ortaçağda *carol* (Fransızca *carole*) sözcüğü, pagan çağışınımlı halk dansı şarkıları, saray dansı şarkıları, dinsel halk şarkıları, belli bir üsluptaki çoksesli şarkılar ve dinsel tören şarkıları için kullanılabiliyordu. Türün İngiltere'deki altın çağına (y. 1350-1550) çoğu *carol*'lar nakarat-kita biçimine göre tanımlanabiliyordu. Özünde dinsel bir halk şarkısı olarak da 14. yüzyılın başlarında biçimlenmiş olmalıdır.

Ortaçağdan günümüze birkaç ezgiyle 500 kadar şarkı sözü kalmıştır. Bunların çoğunda Meryem Ana'dan, çocuk İsa'dan ve yortuları Noel'i izleyen azizlerden söz edilir. Ahlak öğütleri veren Paskalya *carol*'ları (*Passiontide*) ile aşk, yergi ve güncel konulu olanlar da vardır. Kütaların oluşturulmasında ustalık, yaratıcılık ve kendine güven gözlemlenir. Birçoğunda yerel dil (genellikle İngilizce) ve Latince iç içe geçmiştir.

15. yüzyılda dinsel halk şarkısı olarak varlığını sürdüren *carol*, sanat müziği ve edebi biçim olarak da gelişmiştir. Müziksel açıdan en önemli İngiliz *forme fixe*'dir (biçimi değişmeyen) ve Fransız *rondeau*'su, *virelai*'si ve baladıyla karşılaştırılabilir. 15. yüzyıl *carol* repertuarı, ortaçağ İngiliz müziğinin en özlü anıtlarından birini oluşturur. Bunlarda müziksel biçimin çok geliştirildiği, iki solist için bir nakarat bölümünü üç sesli ayrı bir koro nakaratının izlediği, iki sesli kıtanın da koro nakaratıyla ön plana çıkarıldığı görülür. İlk örnekleri ritim açısından yalın, çağdaş ölçüsündedir ve müzik sözlerden önemlidir. Üst sesler genellikle ezgiyi taşıyan tenor (alt) sestten daha karmaşıktır. Ünlü Agincourt *carol*'u "Deo gratias Anglia" buna örnektir. Dönemin müzik anlayışına uygun olarak armoni değil, melodi ve ritim ağırlık taşır.

15. yüzyılın sonlarında *Fayrfax Manuscript* (Fayrfax Yazması) adlı saray şarkı kitabında *carol*'lara yer verildi. Bunlar iki vuruşlu ritme dayalı senek, karmaşık bir üslupta üç ya da dört ses için yazılmıştı. Temaları çoğunlukla İsa'nın çektikleri ile ilgili, sözleri de genellikle müziksel etki açısından

belirleyiciydi. Yazmada çoğu kez William Cornyshe, Robert Fayrfax ve John Browne gibi besteci adları da verilmişti. Saray *carol*'unun eldeki örnekleri, izleyen 10-20 yıl sonrasında kalmadı. Anlaşıldığı kadarıyla bunlar halk kökenli hafif şarkılardı, örneğin VIII. Henry'nin "Green Groweth the Holly"si gibi, saray bestecilerince yapılan basit uyarlamalarıdır. Çoksesli *carol*'ların ise bestecileri profesyonel, seslendiricileri de eğitilmiş korolar olurdu.

Reform sırasında *carol* hızla ve neredeyse tümüyle ortadan kalktı. Bunların yerini büyük ölçüde ölçülü mezmurlar aldı. 18. yüzyılın ikinci yarısı ise bir canlanma dönemi oldu. Ama örneğin Charles Wesley'nin "Hark, the herald angels sing"i (Dinle, Müjde Melekleri Şarkı Söylüyor) gibi dönemin en iyi Noel ilahileri bile özgün *carol* etkisinden yoksundu. Canlanma hareketi geleneksel el ilanlarından oluşan derlemelerden yararlandı. "The first Nowell" ile "A Virgin Most Pure" bu tür yapıtlardan alınmadı. İngiliz halk *carol*'u ("I saw three ships") ile yabancı dillerden (örn. bir Fransız *noël*'i olan "patapan") İngilizceye çevrililer de kaynak olarak kullanıldı.

Carol I, asıl adı HOHENZOLLERN-SIGMARIN GEN PRENSİ KARL EITEL FRIEDRICH (d. 20 Nisan 1839, Sigmaringen, Hohenzollern-Sigmaringen - ö. 10 Ekim 1914, Sinaia, Romanya), Romanya'nın ilk kralı. Prenas (1866-81) ve kral (1881-1914) olarak yürüttüğü uzun yönetimi sırasında askeri ve ekonomik alamlarda Batı'yı örnek alan önemli gelişmeler sağlamakla birlikte, büyük ölçüde kursal özellikler taşıyan ülkenin temel sorunlarını çözmekte başarısız kalmıştır.

Köken olarak bir Alman prensi olan Carol, Dresden ve Bonn'da öğrenim gördü. 1864'te Danimarka'ya karşı yapılan savaşta Prusya ordusunda subay olarak görev yaptı. Romanya prensi Alexandru Cuza'nın Şubat 1866'da tahttan indirilmesinden sonra, kuzeni olan Fransa imparatoru III. Napolyon'un da üstü kapalı onay vermesiyle, Romanya tahtına aday gösterildi. Nisan 1866'da yapılan plebisitle prens oldu. 1869'da, sonradan Carmen Sylva adıyla şair olarak ün kazanan Wied prensesi Elisabeta ile evlendi. Alman yanlısı tutumundan dolayı 1870-71 Fransız-Alman Savaşı sırasında gözden düştü. 1871'de çıkan yerel bir ayaklanmada, tahttan çekilmenin eşine gelirdi; se de, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Plevne'deki çarpışmada ordunun başında yer alarak halkın sevgisini yeniden kazandı. Romanya'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını tam olarak kazanması üzerine, Mayıs 1881'de kral olarak taç giydi. 1883'te Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yaptığı ittifak anlaşması, I. Dünya Savaşı'na çıkmasına değin devlet sırrı olarak gizli tutuldu.

Kentlerde sanayi ve finans çevrelerinin gelişmesine önem veren I. Carol bunda büyük ölçüde başarılı oldu. Ayrıca ülkede silahlı kuvvetleri kurup geliştirdi. Kursal kesimdeki sorunlara aynı ilgiyi göstermemesi, özellikle de köylülerin toprak gereksinimini karşılayamaması, yaklaşık 10 bin kişinin yaşamına mal olan kanlı bir köylü ayaklanmasına (1907) yol açtı. Devlet yönetimine saygın ve kararlı bir yapı kazandıysa da, siyasal partilere karşı fırsatçı yaklaşımı ülke yönetimindeki bazı olumsuz özelliklerin sürüp gitmesine neden oldu.

Carol II (d. 15 Ekim 1893, Sinaia, Romanya - ö. 4 Nisan 1953, Estoril, Portekiz), 1930-40 arasında Romanya kralı. Tartışmalı bir biçimde iktidara geçtikten sonra kişisel ve korporatist bir diktatörlük kurmuştur

Kral I. Ferdinand'ın en büyük oğlu olan Carol, büyük amcası Kral I. Carol'un Ekim 1914'te ölümü üzerine vefat etti. Özel yaşamıyla sürekli skandallara yol açtı. Bir devlet görevlisinin kızı olan Zizi Lamb-rino'yla unvan vermeme ve miras bırak-

Carol II
Camera Press

mama koşuluyla yaptığı evliliğin ardından, Yunanistan kralı I. Konstantin'in kızı Helen'le mutsuz bir evlilik daha yaptı. Serüven düşkünlü bir Musevi olan Magda Lupescu'yla sürdürdüğü gizli ilişki yüzünden taht üzerindeki haklarından vazgeçerek sürgüne gitmek zorunda kaldı (1925).

Babasının vasiyeti ve Ocak 1926 tarihli yasayla resmen Romanya tahtından yoksun bırakılmasına karşın, 1930'da ülkesine geri dönerek küçük oğlu Mihai adına ülkeyi yöneten naipler kurulunun yerine geçti ve 8 Haziran'da yemin ederek tahta çıktı. Gösterişli yaşamaya düşkün, hareketli bir kişi olan Carol, İtalyan diktatör Benito Mussolini'nin otoriter yöntemlerine olan hayranlığıyla, Romanya'da demokrasinin güçsüz olan temellerini daha da sarstı. Ülkedeki en önemli faşist grup olan Demir Muhafızlar'ın, siyasal alanda giderek daha büyük bir tehdit oluşturması üzerine, Şubat 1938'de korporatist diktatörlüğünü ilan etti. Aralıkta kapatılmış olan siyasal partilerin yerini doldurmak ve bir toplumsal reform programı sunmak amacıyla, kendi önderliğindeki Ulusal Yeniden Doğuş Cephesi'ni (Frontul Renasterii Nationale) kurdu. II. Dünya Savaşı'nda, Romanya'nın Transilvanya (Erdel), Dobrogea (Dobruca), Bukovina ve Besarabia'daki (Besarabya) topraklarını Mihver Devletleri ile SSCB'ye kaptırmasından sonra tahtı oğlu Mihai'ye bırakarak (6 Eylül 1940) ikinci kez sürgüne gitti. Temmuz 1947'de Lupescu'yla evlendi.

Carol, Martine, asıl adı MARIE-LOUISE-JEANNE MOURE (d. 16 Mayıs 1922, Biarritz, Fransa - ö. 16 Şubat 1967, Monte-Carlo, Monako), 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında sarışın cinsellik simgesi olan Fransız sinema oyuncusu.

Meslek yaşamının ilk yıllarında Catherine ve Maryse Arley takma adlarını kullandı. 1943'te başladığı sinema oyunculuğunda 1948'de başrole yükseldi. 1950'lerin başında Fransa'nın önde gelen gişe yıldızı oldu. *Caroline Chérie* (1951) dizisi ve *Les Belles de nuit* (1952; *Gecenin Güzelleri*) gibi çeşitli filmlerde baştan çıkaran soylu kadın rollerinde gözükü.

Kocasını yönetmen Christian-Jaque'ın *Madame Du Barry* (1954) gibi özenle işlenmiş bir dizi dönem filminde oynadı. Max Ophüls'ün *Lola Montès* (1955) filmindeki başrolünde başarılı bir oyun çıkardıysa da, 1950'lerin sonunda ününü hızla yitirdi.

carole, ortaçağ Avrupa'sında bir dans. Halka ya da zincir oluşturan dansçılar tarafından şarkı eşliğinde yapılır. Dansa istediği kadar kişi katılır, dansçılar el ele tutuşarak başı çekenin adımlarını izlerlerdi. Kökeni eski çağların mayıs ayındaki halka

danşları ile yaz ortası şenliklerine, hatta eski Yunan *choros*'una (daire oluşturarak yapılan şarkılı dans) kadar iner. 7. yüzyıl kayıtlarında rastlanan bu dans 12. yüzyılda bütün Avrupa'ya yayılmış, 14. yüzyılda ise gözden düşmüştü. Dansın balad eşliğinde yapıldığını gösteren güçlü kanıtlar vardır. Pek çok balad nakaratı dans hareketlerini çağırıştır. Ortaçağ'da Danimarka'da oynanan biçiminin kalıntısı bugün Faroe Adaları'nın dairesel balad danslarında yaşamaktadır. Ortaçağ Fransızcasında *carole* sözcüğü (ortaçağ Latincesinde *chorea*, Orta Yüksek Almancada *reigen*) yalnızca şarkı eşliğinde yapılan zincir ve halka dansları için kullanılırdı; *danse* (ortaçağ Latincesinde *hallatio*, Orta Yüksek Almancada *tanz*) ise çiftlerin çalgı eşliğinde yaptığı dansa verilen addı.

Aynı kökenden gelen ve şarkı ya da çalgı eşliğinde yapılan zincir danslarına 20. yüzyılda Balkanlar'da (örn. Rumen *hora*'sı, Yugoslav *kolo*'su, Bulgar *horu*'su ve Yunan *syrtos*'u) ve başka yerlerde (Fransa'da *farandole* ve *carmagnole*, Katalonya'da *sardana*) rastlanır. İsviçre'de bugün de yapılan birkaç *coraules* bir zincir dansı gibi başlayıp çiftlerin dansıyla biter. Bugünkü Yunan *choros*'u da gene bir halka dansıdır. Ortaçağ sonlarında yapılan *branle* dansı *carole*'den türemiştir. Kadın erkek çiftlerin sıra ya da halka oluşturarak oynadığı halk dansları'nın da gene bu danstan çıktığına inanılır vardır.

Carolina, Porto Riko'nun kuzeydoğusunda, San Juan metropoliten alanının bir bölümünü oluşturan kent ve belediye. Başkent San Juan'ın 19 km doğusunda, Loiza Irmağı halicinin hemen yukarısındaki taşkın ovada yer alır. 1816'da Trujillo Bajo-adlı bir kasaba (*pueblo*) olarak kuruldu. Loiza Irmağının kuzeyinde kalan mahalleler 1857'de ayrılarak İspanya kralı I. Carlo'nun onuruna San Fernando de la Carolina adını aldı. Carolina, sonraki yıllarda genişleyerek Trujillo Alto'nun geri kalan bölümlerini de içine aldı. Yüzölçümü 125 km² olan belediye, Porto Riko'nun en işlek uluslararası havalimanı olan Isla Verde'yi de kapsar. Yörede şeker kamışı ve tütün yetiştirilir ve işlenir; öteki sanayi etkinlikleri arasında dokumacılık, killi ürünler ve cam imalatında kullanılan yüksek kalitede kum üretimi sayılabilir. Nüfus (1990) belediye, 177.806.

Carolina Yasası, Latince tam adı CONSTITUTIO CRIMINALIS CAROLINA, Almanya'da, İmparator V. Karl (Şarlken) döneminde çıkarılan ilk genel ceza yasası. 1532'de imparatorun önsöz yerine geçen bir fermanıyla yayımlanmıştır. Yalnızca maddi ceza hukuku değil, yargılama hukuku kullarlarını da içermektedir. En belirgin özelliği ceza hukuku alanında ilk kez irade ilkesine yer vermiş olmasıydı; yasaya göre failin ancak kasdi eylemleri suç oluşturabilirdi. Suça teşebbüs ayrıca cezalandırılmakta ve ilk kez suça iştirak kurumuna da yer verilmekteydi. Yasada çeşitli suç tipleri Alman hukuk geleneğine göre saptanmıştı. Yasanın dili halkın anlayabileceği biçimde yalın, açık ve kesindi. Yargıların doğruyu ve adili bulmak için yasaya sıkıca bağlı kalmaları öngörülmüştü. Yasanın boşluk içerdiği sorunlarda ise yargıç yalnızca kendi düşüncesine göre karar veremeyecekti. Bu gibi durumlarda yargıç en yüksek otoriteye, yani imparatora danışmak zorundaydı. İmparatorun davanın bir tarafını oluşturmaması durumunda, yargıcın 104. madde uyarınca en yakın hukuk fakültesindeki hukuk bilginlerine başvurarak onların görüşünü alması gerekiyordu.

Almanya'da çeşitli eyaletlerde 1871'e değin yürürlükte kalan bu ortaçağ ceza yasası-

nın bir başka özelliği de gerçeğin ortaya çıkarılması için Enkizisyon yöntemlerine başvurulabilmesini de öngörmüş olmasıydı. Almanya'da Otuz Yıl Savaşları (1618-48) ve Köylü Ayaklanmaları gibi karışıklıklara karşın geçerliliğini koruyan Carolina Yasası, hiçbir değişikliğe uğramadan 19. yüzyılın sonuna değin yürürlükte kalabilmiştir.

Caroline (BRANDENBURG-ANSBACH'LI). Almanca KAROLINE VON BRANDENBURG-ANSBACH (d. 1 Mart 1683, Ansbach, Brandenburg-Ansbach - ö. 20 Kasım 1737, Londra), İngiltere kralı II. George'un (hd 1727-60) karısı. Güzelliği ve zekasıyla kocasını etkileyerek Sir Robert Walpole'un başbakanlığına (1730-42) getirilmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Bir Alman prensinin kızıydı. 1705'te George Augustus'la (sonradan Kral II. George) evlendi. 1714'te kayınpederi I. George tahta çıktıktan sonra, kralla kocası arasındaki şiddetli anlaşmazlığa yol açan güçlüklerin giderilmesine çalıştı. George Augustus'un saraydan uzaklaştırıldığı üç yıl (1717-20) boyunca Londra'daki evlerini kralla karşı canlı bir muhalefet merkezi durumuna getirdi. II. George'un 1727'de

Ansbach'lı Caroline, bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı, Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

tahta çıkması üzerine Caroline, önde gelen bakanlardan Walpole'u görevden almasını engelledi, yaşamının sonuna değin de kocası üzerindeki etkisini sürdürdü.

Caroline (BRAUNSCHWEIG-WOLFENBÜTTEL'LI), tam adı CAROLINE AMELIA ELIZABETH, Almanca KAROLINE VON BRAUNSCHWEIG-WOLFENBÜTTEL ya da KAROLINE AMALIE ELISABETH (d. 17 Mayıs 1768, Brunswick - ö. 7 Ağustos 1821, Londra), Birleşik Krallık hükümdarı IV. George'un karısı. Aynı zamanda kuzeni olan kocası gibi, çeşitli skandallara karışmıştır.

Braunschweig-Wolfenbüttel dükü Karl Wilhelm Ferdinand'ın kızı olan Caroline, 8 Nisan 1795'te, o zamanlar Galler prensi olan George'la evlendi. Tek çocukları Prenses Charlotte'un doğumundan kısa süre sonra, 7 Ocak 1796'da ayrıldılar. Başka bir erkekle ilişki kurarak, ondan bir erkek çocuk doğurmakla suçlanan Caroline, Aralık 1805'te, Özel Danışma Kurulu'na bağlı bir komitede temize çıkartıldı.

George'un, akıl hastası olan babası III. George'a naiplik ettiği sırada (1811-20) saraydan uzaklaştırılan Caroline, 1814'ten sonra genellikle İtalya'da yaşadı. Bu dönemde kendisine kuryelik yapan Bartolomeo Pergami (İngiltere'de genellikle Bergami olarak bilinir) adlı İtalyanla ilişki kurduğu öne sürüldü. 29 Ocak 1820'de tahta çıkan IV. George'un kara Avrupa'sın-

da kalması karşılığında önerdiği parayı reddederek, hazıranda İngiltere'ye döndü. Bunun üzerine hükümet, evliliği bozmak ve Caroline'ın kraliçelik unvanını elinden almak için bir önerge hazırladı. Lordlar Kamarası, oldukça uzun süren oturum (17 Ağustos - 10 Kasım) sonunda, önergeyi reddetti. George'un, 19 Temmuz 1821'deki taç giyme töreninde Westminster Abbey'e girmesi engellenen Caroline hastalandı ve 19 gün sonra öldü.

Caroline Adaları, Büyük Okyanusun batısında, eskiden Pasifik Adaları Vesayet Bölgesi'nin parçası olan takımada. Bağımsız Mikronezya Federe Devletleri (Kosrae, Ponape, Truk ve Yap) ile ABD vesayeti altındaki Palau Cumhuriyeti'nden oluşur.

Caroline Adaları doğal yapı açısından iki kesime ayrılabilir: Doğuda tepeleri mercanla kaplı volkanik kökenli dağlar yer alır; batıdaki adalar ise yerkabuğunun kıvrılmalar sonucu okyanus yüzeyinin üstüne yükselmesiyle oluşmuştur. Her iki kesimde de 150 m'yi aşan oluşumlar vardır. Toplam yüzölçümü 1.295 km² olan takımada Yap, Ponape, Truk, Kosrae (Kusaie), Babelthuap ve Ulithi adalarından oluşur. Tropik iklimin hüküm sürdüğü adalarda aylık ortalama sıcaklık 26°C ile 28°C arasında değişir. Yağış miktarı yüksek kesimlerde 4.570 mm'yi geçer. Adalar grubunun ortasında ya da çevresinde her yıl 20'den fazla tayfun oluşur.

Doğu Caroline Adaları'nın İS 2. yüzyıldan önce yerleşime açıldığı sanılmaktadır. Batıdaki adalara 7. yüzyılda Çin ticaret ürünlerinin ulaştığına ilişkin kanıtlar vardır. 16. yüzyılda adalara ulaşan İspanyol denizciler buraya kralları II. Carlos'un adını verdiler. Ama İspanyolların adaları sömürgeleştirmesi ancak 19. yüzyılda gerçekleşti. İspanyol-Amerika Savaşı'ndan (1898) sonra Almanya'ya satılan adalar 1914'te Japon işgaline uğradı ve 1919'a değin Milletler Cemiyeti'nin bir mandası olarak Japon yönetimi altında kaldı. II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın güçlü tahkimatına karşın ABD'nin eline geçti. BM, Caroline Adaları'nı 1947'de ABD vesayetine bıraktı. Mikronezya Federe Devletleri 1991'de bağımsızlığını kazandı.

Adaların başlıca ihracat ürünü kopradır; bunu el sanatları ürünleri izler. Koşulların uygun olduğu Ponape'de ticari kakao ve biber üretimi için denemeler yapılmaktadır. Ayrıca ABD'li ve Japon turistleri çekmeye yönelik turizm yatırımlarına destek verilmektedir. Japon işgali sırasında batıdaki yüksek adalarda bakır, demir, boksit ve başka madenler işletiliyordu. Bazı adalarda tonbalığı avcılığı yapılır.

Caroline Adaları etnik köken, dil ve kültür açısından büyük çeşitlilik gösterir. Batıdaki adalarda Melanezya ve Filipin kültürlerinin etkisi görülürken, doğu kesimi Polinezya kültürüne özgü özellikler taşır. Polinezya kültürünün etki alanı batıda Nukuoro ve Kapingamarangi adalarıyla sınırlanmıştır. Nüfus (1990 tah.) 122.000.

Caroline Atolu, THORNTON ADASI olarak da bilinir, Kiribati'ye bağlı Orta ve Güney Line Adalarında mercan oluşumu. Büyük Okyanusun güneybatısında, Tahiti'nin yaklaşık 720 km kuzeybatısında yer alır. Yirmi adacıktan oluşur. Toplam yüzölçümü 3,76 km²'dir. En yüksek noktası 6 m'dir. Uzunluğu 10 km'yi, genişliği 6 km'yi bulan sığ bir lagünü kuşatır.

Bir zamanlar Polinezyalıların yaşadığı adacıkları 1795'te İngiliz kaptan William R.

Broughton keşfetti. İngiltere'nin 1868'de üzerinde hak iddia ettiği ada, 1972'de Gilbert ve Ellice Adaları Kolonisi'ne, 1979'da da bağımsız Kiribati Cumhuriyeti'ne bağlandı. Adada sürekli oturan kimse yoktur.

Caron, Antoine (d. y. 1515, Beauvais - ö. 1593, Fransa), IX. Charles ve III. Henri dönemlerinde Fransa'nın en önemli ressamlarından biri. Yapıtları, Din Savaşları (1560-98) sırasında Valois sarayının zarif, ama dengersiz yaşam biçimini yansıtmaları açısından önemlidir.

Caron, 1540-50 arasında maniyerist İtalyan ressam Francesco Primaticcio tarafından Fontainebleau Şatosu'nun bezeme işlerinde çalışmak üzere işe alındı. III. Henri'nin tahta çıkışından sonra Ana Kraliçe Catherine de Médicis'nin dulluğunu yücelten, "Artemis'in Öyküsü" konulu bir dizi resim yapması istendi. Bu resimler daha sonra duvar halılarında desen olarak kullanıldı.

"Augustus ve Tiburlu Sibylla", Antoine Caron'un yağlıboya çalışması, y. 1580; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc

Caron'un günümüze ulaşan az sayıda yapıtları üç ana grupta toplanır. Birinci grupta Valois sarayındaki yaşamı gösteren alegorik konulu resimler yer alır. "Mevsimlerin Zaferi" gibi partilerin, pikniklerin ve konserlerin ele alındığı yapıtlar, Artemis dizileri ve "Fransa Krallarının Tarihi" bu gruptan örneklerdir. İkinci grupta "Triumvirlerin Yaptığı Katliam" gibi Din Savaşları'nda dökülen kanların konu edildiği sahneler ele alınmış, üçüncü gruptaysa "Tutulma Olayını İnceleyen Astrologlar" ve "Augustus ve Tiburlu Sibylla" gibi düşsel ve büyüye ilişkin konular işlenmiştir. Saray yaşamının alegorik biçimde ele alınışı, şiddet ve büyü, geç 16. yüzyıl yaşamının en ilginç yanlarını yansıtır.

Caron üslup bakımından bir maniyeristtir. Figürlerin uzunluğu genellikle abartmalıdır. Bu figürler, bükülmüş vücutları ve uzadıkça incelen kol ve bacaklarıyla çoğu kez geniş mekânlar içinde yer alırlar. Başları çok küçüktür; biçimler de boşlukta kaybolur gibidir. Caron'un perspektifi ve renk kullanımı da alışılmışın dışında abartılıdır.

Carondelet (Baronu), (Francisco Luis) Hector (d. y. 1748, Noyelles, Flandre - ö. 10 Ağustos 1807, Quito, Ekvador), 1791'den 1797'ye değin Louisiana ve Batı Florida'daki İspanyol topraklarının valisi. Burgonyalı seçkin bir ailenin oğluydu. Nüfuzlu bir İspanyol ailesinin kızıyla evlendi. New Orleans'a atanmadan önce birçok İspanyol kolonisinde görev yaptı. New Orleans'ta karşılaştığı birçok güçlüğün üstesin-

den gelmeyi başardı; New Orleans'ı Meksika Körfezi'ne bağlayan bir kanal yaptırdı, kentte daha birçok yenilik gerçekleştirdi. Ama Yerlilerle çıkan anlaşmazlıkların ve ABD'nin sınır tecavüzlerinin yol açtığı sorunlar onu fazlasıyla yıprattı. 31. paralelin kuzeyindeki kesimde hem ABD'nin, hem İspanya'nın toprak talepleri vardı. İspanya'nın çıkarlarını korumak amacıyla bu topraklarda yaşayan ABD'li göçmenleri uzaklaştırmak üzere Yerli kabilelerle işbirliğine girdi, Mississippi Irmağında bir gambot filosu oluşturdu ve uyuşmazlık konusu bölgede istihkamlar kurdu.

Carondelet ayrıca Apalaş Dağlarının ötesindeki toprakların ABD'den ayrılarak İspanya'yla birleşmesini sağlamak amacıyla Kentucky'de General James Wilkinson ve öteki ilgililerle görüşmeler yaptı. Bu çabalar Ekim 1795'te imzalanan Pinckney Antlaşması (San Lorenzo Antlaşması) ile son buldu. İspanya, Fransız Devrimi ve Napo-

léon Savaşları nedeniyle karışıklık içinde bulunduğu için, ABD karşısında çok zayıf durumdaydı. Bu nedenle 31. paraleli ABD'nin güney sınırı olarak kabul etti. İspanyollar ayrıca ABD yurttaşlarına Mississippi üzerinden serbest geçiş hakkı tanımayla ve mallarının hiçbir vergi ödenmeden New Orleans'ta depolanmasına razı oldular. 1797'de bu zor görevden alınan Carondelet, Quito genel valiliğine atandı.

Caroní Irmağı, İspanyolca RÍO CARONÍ, Venezuela'nın güneydoğusundaki Bolívar eyaletinde ırmak. Pacaraima Dağları üzerinde Venezuela, Brezilya ve Guyana sınırlarının bulunduğu Roraima Dağının yamaçlarından doğar. Venezuela'nın güneydoğu kesiminin büyük bölümünü kaplayan Guyana Yaylasında genellikle kuzey yönünde akarak, Ciudad Guayana bölgesindeki San Félix'te Orinoco Irmağına katılır. Uzunluğu 690 km'dir. Ağız yakınlarındaki ivinti yerleri taşımacılığı engellemekteyse de, ırmağın aşağı çığrında sandallarla ulaşım sağlanır. Dünyanın en yüksek çağlayanı olan Angel Çağlayanı (979 m) ırmağın kollarından biri üzerindedir. Macagua ve Guri barajları Caroní'nin büyük hidroelektrik potansiyelinin değerlendirilmesini sağlar.

Carora, Venezuela'nın kuzeybatısındaki Lara eyaletinin ortabatı kesiminde kent. Barquisimeto'nun batısında Tocuyo Irmağının kolu Morere'nin kıyısında yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 344 m'yi bulur. 1572'de kurulmuş ve nüfusunun 10 bine ulaştığı koloni

döneminde büyük bir gelişme gösteren kente güzel bir kilise, bir Fransiskan manastırı ve bir inziva yeri vardır. Yörede at, katır ve sığır yetiştiriciliği yapılır; post ve derinin yanı sıra kahve ve kauçuk da elde edilir. Nüfus (1990 tah.) 79.907.

Carossa, Hans (d. 15 Aralık 1878, Tölz - ö. 12 Eylül 1956, Rittsteig, AFC), Alman şair ve romancı. 20. yüzyıl Alman otobiyografik romanına önemli katkılarda bulunmuştur.

Passau, Nürnberg ve Münih'te hekimlik yaptı; yaşamının büyük bölümünü Bayyera'da geçirdi. Yapıtlarında bölge halkının

Carossa
Bavaria-Verlag

Katolik yaşam tarzını, pagan folklorunu ve boşanmalarını ele aldı.

İlk yapıtı olan *Stella Mystica* (1902; Gizemli Yıldız) adlı lirik şiirinde, duyguların anlatımına düşünsel ve felsefi bir yaklaşım egemendir. Kendi yaşamına karşı takındığı yansız tutum ve insanda en soylu olanı arayıp ortaya koyma isteği bütün yapıtlarında görülür. Daha sonra *Die Schicksale Doktor Bärger's* (1930; Doktor Bürger'in Kaderi) adıyla basılan ilk romanı, *Doktor Bärger's Ende*'dir (1913; Doktor Bürger'in Sonu). Yapıtta, çevresini saran acıların umutsuzluğa sürüklediği genç bir doktorun, sevdiği kadını kurtaramayınca intihar etmesi anlatılır. Roman, Goethe'nin "Werther" temasının hem bir çeşitlemesi hem de araştırılmasıdır. Carossa, Goethe'ye duyduğu gönül borcunu *Die Wirkungen Goethes in der Gegenwart* (1938; Goethe'nin Günümüzdeki Etkisi) adlı yapıtında dile getirmiştir. Daha sonra *Tagebuch im Kriege* (1934; Savaş Günlüğü) adıyla basılan *Romanisches Tagebuch* (1924; Romanya Günlüğü), I. Dünya Savaşı'nda Romanya'da askerî hekim olan Carossa'nın gözlemlerinden yola çıkarak yaşamın daha derin gizemlerine yöneldiği bir yapıttır. Ülkesi dışında tanınmasını sağlayan da bu kitap olmuştur.

Eine Kindheit (1922; Bir Çocukluk), *Das Jahr der schönen Täuschungen einer Jugend* (1941; Bir Gençliğin Tatlı Hayalleri), *Verwandlungen einer Jugend* (1928; Bir Gençliğin Değişimi) ve *Ungleiche Welten* (1951; Farklı Dünyalar) daha açık otobiyografik özellikler taşıyan yapıtlardır. Yarım kalan son yapıtı *Der Tag des jungen Arztes* (1955; Genç Doktorun Günü) ise, Carossa'nın bir doktor olarak görevleri ile bir yazar olarak sorumlulukları arasındaki çatışmaların irdelemesidir.

Carothers, Wallace Hume (d. 27 Nisan 1896, Burlington, Iowa - ö. 29 Nisan 1937, Philadelphia, ABD), naylonun bulucusu olan ABD'li kimyacı. 1938'de ticari üretimine geçilen naylon, bireşim yoluyla hazırlanan ilk sentetik polimer lifi olmuş ve yapay elyaf sanayisinin doğuşunu hazırlamıştır.

Carothers, önce Illinois, ardından Harvard Üniversitesi'nde organik kimya araştırmala-

n yaptı ve bu konuda ders verdi. 1928'de E. I. du Pont de Nemours & Company'nin Delaware eyaleti Wilmington kentindeki laboratuvarına organik kimya araştırmaları müdürü olarak atandı. Molekül ağırlığı yüksek maddelerin yapısını ve bu bileşiklerin polimerleşme yoluyla oluşumunu inceledi. Bu temel araştırmaların sonucunda, yün, pamuk, ipek gibi doğal elyafa benzer özellikler taşıyan, hatta çoğu yönleriyle bu dokuma maddelerinden daha üstün olan yapay bir elyaf geliştirerek naylon adını verdi. Gene bu araştırmalar sırasında, bir hidrokarbon olan vinilasetilenden türettiği ve neopren olarak adlandırdığı yapay kauçuk buldu. Bütün bu başarılarına karşın uzun bir bunalım döneminin sonunda intihar etti.

Caroto, Gian Francesco (d. y. 1480, Verona - ö. 1555, Verona, Venedik Cumhuriyeti), çoğu özgün olmayan çalışmalarında ince işçilik ve renk anlayışıyla dikkati çeken Venedikli ressam. Yaşamı boyunca Verona'nın en önemli sanatçısı olmuştur.

Mantova'da bulunduğu sırada Andrea Mantegna'nın güçlü çizgi anlayışından ve klasik yöneliminden etkilendi. Verona'ya dönüsünde yağlıboya, tempera ve fresk teknikleriyle dinsel konulu resimler ve portreler yaptı. "İsa'nın Mezara Konması" (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D. C.) en önemli erken dönem çalışmaları arasında yer alır. "Haleli Madonna" (1528, S. Fermo Maggiore, Verona) ve "Azize Ursula" (1545, S. Giorgio, Verona) ise geç dönem yapıtlarından en önemlileridir. Yarım boy Madonna resimlerinde arka planda yer verdiği manzaralar, bazen Leonardo da Vinci'nin çalışmalarında görülen gizemli havayı çağrıştırır. Son dönem üslubunda Raffaello'nun klasikçiliğinden izler vardır.

Carpaccio, Vittore (d. y. 1460, Venedik - ö. 1525/26, Venedik), Venedik okulunun öyküsel konuları işleyen en ünlü erken Rönesans ressamı. Lazzaro Bastiani'nin

Vittore Carpaccio'nun "Azize Ursula'nın Yaşamından Sahneler" dizisinden bir ayrıntı, y. 1495; Güzel Sanatlar Akademisi, Venedik
SCALA - Art Resource/EB Inc.

öğrencisi olduğu sanılmakla birlikte, ilk dönem yapıtlarında özellikle Gentile Bellini ve Antonello da Messina'nın etkileri görülür.

Ona ait olduğu kuşku götürmeyen en eski yapıtlarından biri "Salvator Mundi ve Dört İncil Yazan"dır (Contini Bonacossi Koleksiyonu, Floransa). 1490 dolaylarında Sta. Orsola Okulu için Azize Ursula efsanesinin çeşitli sahnelerini konu alan bir dizi resim yapmaya başladı. Bugün Venedik Akade-

mi'sinde bulunan bu resimlerde Carpaccio düzenlemede yetenekli, anlatımda usta, ışığa son derece egemen, olgun bir sanatçı kişiliğiyle belirir. Bunlar arasındaki "Azize Ursula'nın Rüyası" (1492-98) adlı tür resmi, özellikle doğalcı ayrıntıların zenginliğiyle dikkati çeker.

Carpaccio'nun sanatının daha sonraki gelişimi üç öyküsel diziyile sürdü. Bunların ilki Venedik'teki Schiavonilerin S. Giorgio Okulu'nda bulunan ve Aziz Hieronymus'un yaşamından sahneleri konu alan üçlü dizidir. 1502'de gerçekleştirdiği bu yapıtlarda Carpaccio'nun gözlem gücü, Azize Ursula dizisinden daha önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu resimler onun sanatının doruk noktasını da temsil eder. 1504'ten sonra Albanesi Okulu için yaptığı ve Bakire Meryem'in yaşamını konu alan resim dizisi ile 1511-20 arasında gerçekleştirdiği ve üslup bakımından erken dönem yapıtlarını çağrıştıran S. Stéfano dizisini oluşturan resimler bugün çeşitli yerlere dağılmıştır. Carpaccio 1510'da S. Giobbe Kilisesi için, bugün Venedik Akademisi'nde bulunan büyük boyda bir altar panosu yapmıştır. Son yapıtları da Capodistria Katedrali'ndeki org kapaklarına yaptığı resimlerdir (1523).

19. yüzyılda John Ruskin onun resimlerinde mimarlık öğelerinin işlenişinden ve bu ışıklı atmosferden övgüyle söz etmiştir. Ama daha sonraki eleştirel değerlendirmelerde, Carpaccio'nun görkemli törenlere karşı beslediği sevgi ve öykücü anlatma merakı çok ciddi ve özgün bir üslubun dolaylı ürünü olarak kabul edilmiştir. Psikolojik inceliklere yer verebilen, derin bir duyarlılığı olan Carpaccio aynı zamanda kent görünümünü (*vedute*) işleyen ilk ve en büyük Venedikli ustadır.

Carpeaux, Jean-Baptiste, JULES CARPEAUX olarak da bilinir (d. 11 Mayıs 1827, Valenciennes - ö. 12 Ekim 1875, Courbevoie, Fransa), döneminin en önde gelen heykeltisi. Yapıtlarındaki Fransız akademik heykel anlayışına ters düşen ritim ve çeşitlilik ifadesi, Auguste Rodin'in heykeline öncülük etmiştir.

Carpeaux bir süre, önde gelen Fransız heykeltisi François Rude'nin öğrencisi oldu. 1854'te Roma Odülü'nü kazanarak gittiği

"Dans", Jean-Baptiste Carpeaux'nun alçı heykel çalışması, 1865-69; Louvre Müzesi, Paris

Musée du Louvre, Paris, Cliche Musées Nationaux

Roma'da 1861'e değin kaldı. Orada Michelangelo, Donatello ve Verrocchio gibi İtalyan Rönesans sanatçılarından etkilendi. 1861'de Paris'teki Tuileries Bahçeleri için yaptığı "Ugolino ve Oğulları" adlı dramatik tuğ heykeliyle ünlendi. Napoléon ve çevresinin gözüne girerek birçok portre büst siparişi aldı. 1869'da Paris Operası'nın cephesi için gerçekleştirdiği "Dans" adlı heykel grubu en tanınmış yapıtı oldu. Büyük olay yaratan bu heykel nedeniyle ahlaksızlıkla suçlanan ve yapıtları çoğu zaman düşmanca eleştirilerle karşılaşan Carpeaux son yıllarını kovuşturma korkusu içinde geçirdi.

Carpentaria Körfezi, Büyük Okyanusun parçası olan Arafura Denizinin Avustralya'nın kuzeydoğu kıyısından oluştuğu sığ, dik köşeli körfez. Yüzyıllarca gözlerden uzak kalan körfez, alüminyum hidroksit, magnezyum ve karides kaynaklarının işletilmeye başlamasıyla 20. yüzyıl sonlarında uluslararası önem kazanmıştır. Yüzölçümü 310.000 km², en derin yeri 70 m'dir. Tabanı, Avustralya ile Yeni Gine'nin ortak kıta sahanlığını oluşturur ve çok az eğimlidir. Torres Boğazından geçen bir sırt, körfez tabanını Mercan Denizinden ayırır. Wessel Adasından kuzeye doğru uzanan bir başka sırtla da körfez tabanı Arafura Denizindeki Banda Havzasından ayrılır. Queensland eyaletinin büyük batı düzlüklerinden akan sular, kuzey ve kuzeybatı yönünde, kilometrede yalnızca 20 cm eğimle akarak körfeze dökülür. Düzlükler deniz kıyısına ulaştığında, Flinder Irmağının hemen batısında iyice genişleyen bir tuzla kuşağı biçimini alır. Sularını körfeze akıtan 20 dolayında ırmak vardır; bunların aşağı çığır-larında menderesler ve geniş deltalar oluşur.

Körfezin doğu kıyısı 1605-28 arasında Felemenkililerce keşfedildi; kuzey ve güney kıyıları ise 1644'te Abel Tasman keşfetti. Körfeze, 1628'de buraya uğrayan Pieter Carpenter'in adı verildi.

Körfez, Carpentaria Havzasının kuzeybatısında yer alır. Prekambriyen Zamana (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) ait çok yaşlı kayaların üzerine örten yaklaşık 200 milyon yıllık Mezozoyik (İkinci) Zaman tortul kayalarının kalınlığı 1.500 m dolayındadır. Yaklaşık 50 milyon yıllık öteki kaya katmanları ise, körfez kıyılarında kalınlığı 10 m'ye ulaşan alüminyum hidroksit yatakları-nın oluşmasına yol açmıştır. Wellesley ve Sir Edward Pellew adalarında yer alan bu yatakların üzerindeki kumtaşı katmanları-nın varlığı, deniz düzeyinin eskiden, bugüne göre, çok daha yüksek olabileceğini göstermektedir. Körfezin batısındaki geniş manganez yataklarının, bugünkü oluşumun atası olan çok eski bir körfezin düzenlenmiş kıyı çizgisi boyunca biçimlendiği anlaşılmaktadır.

Körfezin güneydoğu kıyılarındaki tuzlalar, çok çeşitli etmenlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşmuştur. Yazın, akarsuların dümdüz toprakları akaçlaması, muson rüzgârları, büyük gelgitler ve rüzgârların deniz sularını kıyıya yığması nedeniyle tuzlaların bulunduğu alan denizin altında kalır. Gerideki toprakları ise, tıkanmış ırmak ağzları-nın ardında toplanan akaçlama suları kaplar. Tuzlu su ve tatlı su taşkınlarının birleştiği yerde, çıplak tuzlalarından bitkilerin yeşerdiği düzlüklere geçilir.

20. yüzyılın ikinci yarısında körfezde karides avcılığı hızla gelişmiştir. Karidesler özel olarak donatılmış gemilerde, Groote Eylandt ve Thursday Adasının kıyılarında

işlenmektedir. Groote Eylandt'taki büyük manganez yataklarının yanı sıra, Cape York Yarımadasındaki Weipa'da ve Arnhem Bölgesi'ndeki Gove Yarımadasında aynı genişlikteki alüminyum hidroksit yatakları işletilmektedir.

Bu ekonomik gelişmeler sonucunda, körfez kıyılarında ve adalarda daha önce bir avuç insan yaşarken bugün nüfus birkaç bine yükselmiştir. Körfezin Avustralya'nın öbür bölgeleriyle ve bütün dünyayla ulaşım bağlantıları gelişmektedir.

Carpenter, Edward (d. 29 Ağustos 1844, Brighton, Sussex - ö. 28 Haziran 1929, Guildford, Surrey, İngiltere), toplumsal reformcu İngiliz yazar. 19. yüzyıl sonlarında sanayileşmeye tepki olarak gelişen Arts and Crafts(*) akımı içinde yer almıştır.

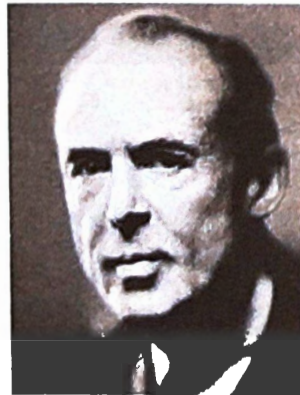
1864'te Cambridge'e girdi ve 1869'da burada görev aldı. Dönemin toplumsal ve dinsel geleneklerine karşı çıkarak, üniversiteye girme olanağı bulamayanlara ders verme amacını güden üniversiteyi yaygınlaştırma hareketine katıldı ve gezici öğretmenlik yaptı.

1877'de Amerika'yı ziyaretinde tanıştığı ve büyük hayranlık duyduğu Walt Whitman'ın şiirleri yaşamında yeni bir çığır açtı. *Towards Democracy* (1883, genişletilmiş baskı 1905; Demokrasiye Doğru) adlı uzun ve uyaksız şiirinde Whitman'ın nazım kalıplarını örnek aldı. 1883'te Derbyshire'da küçük bir çiftlik satın aldı ve çeşitli işçi dostlarıyla birlikte 1922'ye değin burada yaşadı.

William Morris'in izinde bir sosyalist olan Carpenter, siyasal bir devrimden çok, toplumsal reformları ve kırsal yörelerdeki el sanatlarının canlanmasını destekledi. Toplumsal konularla ilgili *England's Ideal* (1877; İngiltere'nin Ülküsü), *Civilization: Its Cause and Cure* (1889, genişletilmiş baskı 1921; Uygarlık: Nedeni ve Çaresi) gibi yazıları büyük ilgi gördü. Bu yazıların yanı sıra sanatın yaşam ile ilişkisini ele aldığı *Angels Wings* (1898; Meleklerin Kanatları) ve *The Art of Creation* (1904; Yaratma Sanatı), Havelock Ellis'in etkisiyle cinsiyetler arasındaki ilişkileri incelediği *Love's Coming-of-Age* (1896; Sevginin Olgunlaşması) ve *The Intermediate Sex* (1908; Ara Cinsiyet) gibi yapıtları pek çok dile çevrildi. Ayrıca yaşamı boyunca müzikle de ilgilenerek ünlü işçi şarkısı "England Arise"ı (İngiltere Uyan) besteledi.

Carpenter, John Alden (d. 28 Şubat 1876, Park Ridge, Illinois - ö. 26 Nisan 1951, Chicago, ABD), 1920'lerin önde gelen ABD'li bestecisi. Orkestra müziğinde caz ritimlerini kullanan ilk bestecilerdendir.

Harvard Üniversitesi'nde Alman etkisindeki tutucu besteci John Knowles Paine'in öğrencisi olarak öğrenim gördü. Ama daha

John Carpenter, 1932
Library of Congress Washington D.C

sonra babasının taşımacılık şirketinde çalışmaya başladı ve 1909-36 arasında şirketin başkan yardımcılığını yaptı. 1906'da Sir Edward Elgar'la müzik çalıştı. 1936'dan sonra yalnızca bestecilikle uğraşmaya başladı. Fransız izlenimcilerinden etkilenmiş, oldukça tutucu bir besteci olan Carpenter, *Piyano ve Orkestra İçin Konçertino* (1917) ile *Krazy Kat* (1922) ve *Skyscrapers* (1926; Gökdelenler) adlı balelerinde caz ritimlerine yer verdi. Bunlardan *Skyscrapers*, daha sonra orkestra parçası olarak yeniden düzenlenmiştir. Carpenter'in *Adventures in a Perambulator* (Bir Çocuk Arabasında Serüvenler) adlı mizahi orkestra süiti de oldukça ünlüdür.

Carpenter, Mary (d. 3 Nisan 1807, Exeter, Devon - ö. 14 Haziran 1877, Bristol, Gloucestershire, İngiltere), yoksul çocuklar için kurduğu parasız okullarla tanınan İngiliz hayırsever ve toplumsal reformcu.

Exeter'de, Üniteryen rahibi olan babasının yönettiği okulda öğrenim gördü. 1829'da

Mary Carpenter, bir fotoğraftan yapılmış portresi, y. 1860; Kent Sanat Galerisi, Bristol, İngiltere
City Art Gallery, Bristol, İngiltere

annesiyile birlikte Bristol'da kızlar için bir okul kurdu. 1846'da Bristol'daki bir gecekondu mahallesinde yoksul çocuklar için parasız bir okul açtı; 1852'de erkek, 1854'te ise kız çocuklar için birer ıslahevi kurdu.

Hintli önder Rammohan Ray ve Bostonlu hayırsever Joseph Tuckerman'ın etkisiyle 1833'te Hindistan'a ilgi duymaya başladı, dört kez bu ülkeye gitti. 1869-70'teki üçüncü ziyaretinden sonra, Hindu kızları için kurduğu örnek okulu, İngiltere'de bulunarak daha iyi yönetebileceğine karar verdi. İngiltere'ye dönünce İngilizleri Hindistan'ın gereksinimleri konusunda aydınlatmak amacıyla Ulusal Hindistan Birliği'ni kurdu. Üç yıl sonra Kuzey Amerika'ya giderek özellikle Kanada'daki hapisanelerin yetersizlikleri üzerine raporlar hazırladı.

Kadınların yükseköğrenim görmesi için yürütülen çalışmaları destekleyen Carpenter, yoksul çocuklar için parasız okullar, ıslahevleri, çocuklarda suç işleme eğilimi ve Hindistan'daki toplumsal reformlar gibi konularda çeşitli risaleler ve kitaplar yazdı. Çalışmalarıyla hem kamuoyunun ilgisini çekti, hem ıslahevleri ve meslek okullarıyla ilgili reform yasaları üzerinde etkili oldu.

Carpentier (y Valmont), Alejo (d. 26 Aralık 1904, Havana, Küba - ö. 24 Nisan 1980, Paris, Fransa), Kübalı romancı, müzikolog ve gazeteci.

Fransız ve Rus asıllı bir aileden ikinci kuşak bir Kübalı olan Carpentier, Havana Üniversitesi'nde müzik ve mimarlık eğitimi gördükten sonra öğrenimini Paris'te sürdürdü. 1920'de Küba'ya döndü ve öncü yazarlar arasına katıldı. Bu arada geçimini gazetecilikle sağladı. 1927'de Machado'nun diktatörlüğünü açıkça eleştirince hapse atıldı.

Başka bir yazarın pasaportunu kullanarak Fransa'ya kaçtı ve 1939'a değin burada kaldı.

Hapisteyken yazmaya başladığı belgesel romanı *Eucé-Yamba-O!* 1933'te Madrid'de yayımlandı. Bu romanda Küba'daki Siyahların yaşamını ve kültürünü sevecen bir yaklaşımla anlattı. 1928'de gerçeküstücü akıma katılarak, André Breton'un çıkardığı *La Révolution Surréaliste* dergisine makaleler yazdı; ama daha sonra bu akıma karşı çıktı.

1932-39 arasında radyo yayımcılığıyla uğraşan Carpentier Küba'ya döndüğünde Havana'daki CMX radyo istasyonunun müdürü oldu; aynı zamanda *Tiempo nuevo* gazetesinde yayın yönetmenliği ve Ulusal Konservatuvar'da müzikoloji öğretmenliği yaptı (1941). 1943'te Haiti'ye yaptığı geziden sonra, 19. yüzyıl başlarının Haiti diktatörü Henri Christophe'un yaşamını anlatan ve toplumsal gerçeklere dayanan fantastik öğelerden oluşan *El reino de este mundo*'yu (1949; *Bu Dünyanın Kralığı*, 1990) yazdı. 1940'larda ve 1950'lerde yaşamının büyük bölümünü Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika'da geçirdi. Bu arada Paris'teki Küba büyükelçiliğinde kültür ataşeliği yaptı. 1943'ten sonra, İspanyolca konuşulan ülkelerde etkili bir gazete olan *Orígenes*'e yazılar yazdı. 1946'da Küba müziğinin tarihçesi olan *La música en Cuba*'yı (Küba Müziği) yayımladı.

1941'de Venezuela'nın iç kesimlerine yaptığı bir geziden sonra başyapıtı *Los pasos perdidos*'u (1953; *Yitik Adımlar*) yazdı. Büyük ilgi toplayan bu romanında İspanyol-Amerikan gerçeğinin özünü ilkel mitler ile İspanyol fatihlerin dayattığı uygarlığın birarada yaşaması olarak açıklamaya çalışır.

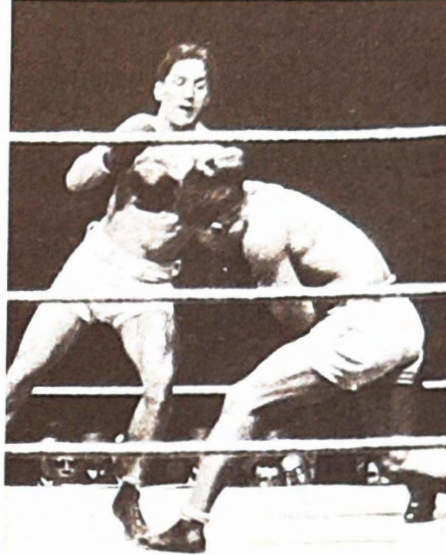
Kısa öyküleri ile uzun bir öyküsünün yer aldığı *Guerra del tiempo*'da (1958; *Zaman Savaşı*) 1950'lerin Küba'sındaki baskı ve şiddeti anlattı. Küba Devrimi'nden sonra Haziran 1959'da Venezuela'dan Küba'ya dönerek *El siglo de las luces* (1962; *Işık Çağı*) adlı yapıtını yayımladı. Romanda Fransız Devrimi'nin çelişkilerini, şiddetini ve ülkülerinden uzaklaşmasını bir Antilinin bakış açısıyla yorumladı. Bu yapıtında da bütün romanlarında görülen özenli ve süslü bir anlatım kullandı. 1964'te kültür ve edebiyat üzerine denemelerden oluşan *Tientos y diferencias*'ı (Değinmeler ve Farklar) yayımladı. Bu arada Küba kültürü ve dünya olayları üzerine haftalık bir radyo yayını yaptı. 1970'te Paris'teki Küba büyükelçiliğine kültür ataşesi olarak atandı. *El recurso del método*'da (1974; *Yöntem Üzerine Bir Öneri*) diktatör Machado'nun yaşamını anlattı. Karmaşık bir üslup taşıyan *Concierto barroco* (1974; *Barok Konser*, 1985) adlı romanında İspanyol Amerikası'ndaki kültür karışımına ilişkin görüşlerini bir kez daha işledi.

Carpentier'nin Türkçede *Suların Ayrıldığı Yer* (1991) adlı bir romanı daha vardır.

Carpentier, Georges (d. 12 Ocak 1894, Lens - ö. 27 Ekim 1975, Paris, Fransa), 1920-22 arasında hafif siklet dünya şampiyonluğunu elinde tutan ve dört ayrı siklette Avrupa şampiyonu olan Fransız boksör. Joe Beckett, "Bombacı" Billy Wells ve Ted "Kid" Lewis gibi İngiliz rakipleri karşısında kazandığı zaferlerle ulusal kahraman olmuştur.

2 Temmuz 1921'de ABD'nin New Jersey eyaletindeki Jersey City'de, dünya hafif siklet şampiyonluğu için Jack Dempsey ile dövüşerek uluslararası alanda tanınmaya başladı. Ama maçın 4. raundunda nakavt oldu. Bu karşılaşma, gişe kazancının 1 milyon doları aşığı ilk ödüllü dövüştü. Carpentier 24 Temmuz 1924'te, New York

kentinde Gene Tunney ile yaptığı dönüş maçını, 14. raundta bel altından yediği tartışmalı bir yumrukla kaybetti. Yaptığı 109 karşılaşmanın 56'sını nakavtla kaza-

Carpentier (solda), George Cook'la bir karşılaşmada
EB inc

nan Carpentier, 1927'de boksı bıraktı. Daha sonra Paris'te lokantacı olarak ün kazandı ve 1964'te Boks Ünlüler Evi'ne seçildi.

carpetbagger (İngilizcede "heybeli adam"), ABD'de İç Savaşı izleyen Yeniden İnşa Döneminde (1865-77) Güney eyaletlerinde oy hakkına yeni kavuşan azatlı köleleri kullanarak mevki ya da kazanç sağlamaya çalışmakla suçlanan Kuzeyli siyasetçilere ya da servet avcılarına verilen ad. Kökeni, bir yere yalnız heybesiyle (*carpet-bag*) gelip yöre sakinlerini zorla sömüren ve yöreye egemen olan yabancılar için kullanılan takma ada dayanır. *Carpetbagger*'lar Yeniden İnşa dönemi hükümetlerinin adını kötüye çıkaran mali yolsuzluklara sık sık kanışmış olmakla birlikte, birçoğu Siyah yurttaşların özgürlük ve eğitimi için içtenlikle uğraşmıştır.

Carpi, İtalya'nın kuzeyindeki Emilia-Romagna yönetim bölgesine bağlı Modena ilinde kent. Modena kentinin kuzeyinde yer alır. Emilia-Romagna'daki en büyük meydan Carpi'dedir. Önemli tarihsel yapılar arasında Rönesans döneminden kalma belediye binası (1319-1525 arasında Carpi derebeyi hanedanı Pio ailesinin kalesiydi), yapımına 1514'te başlanan barok cephe (1667) katedral, Castello'daki romanesk Sta. Maria Kilisesi (1515'te değiştirildi), romanesk çan kulesi eski katedral (1217-21) ile birkaç eski ve güzel kilise sayılabilir. Bir demiryolu kavşağı ve ticaret merkezi olan Carpi'de gıda işleme, hasır örme, damıtma, gömlek ve çorap üretimi başlıca sanayi etkinlikleridir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 60.507.

Carpi, Ugo da (d. y. 1480, Carpi, Modena Düklüğü - ö. 1520-32 arasında), ışık ve gölgeye dayalı ağaç baskı sanatını İtalya'daki ilk uygulayan ressam ve baskı ustası. Bu yöntemde tek bir baskı yapmak için çeşitli sayıda ağaç baskı blokları kullanılır ve blokların her biri aynı rengin değişik bir tonunu verecek gibi oyulur.

Carpi Venedik ve Roma'da çalıştı. Oyma-baskılarının birçoğunda Raffaello ile Parmigianino'nun çizimlerini kullandı. Işık ve gölgeye dayalı ağaç baskı yöntemini ilk kez kendisinin bulduğunu ileri sürmesi, uzun

sure tartışma konusu olmuştur. Kuzeyli sanatçılardan Hans Burgkmair ve Lucas Cranach'ın 1510'dan önce bu tür baskılar uyguladıkları bilinmekteydi. Öte yandan Carpi'nin 1516'dan önce bu teknikle yapıt üretmiş olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. 1516 ise, yapıtlarını taklit edenlerden korunmak amacıyla Carpi'nin Venedik Senatosu'na başvurduğu yıldır. Resimlerinden hiçbirini günümüze ulaşmamıştır.

Carpinus bak. gürgen

Carr, E(dward) H(allett) (d. 28 Haziran 1892, Londra - ö. 3 Kasım 1982, Cambridge, İngiltere), yakınçağ Rus tarihi üzerinde uzmanlaşmış siyaset bilimci ve tarihçi.

1916'da Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1941-46 arasında *The Times*'da yardımcı editör olarak çalıştı. Daha sonra Oxford Üniversitesi'nde Balliol College'da ve Cambridge Üniversitesi'nde Trinity College'da öğretim üyesi ve araştırmacı olarak görev yaptı. En tanınmış yapıtları, Bakunin'in yaşamöyküsü olan *Michael Bakunin* (1937) ile 10 ciltlik *A History of Soviet Russia*'dır (Sovyet Rusya Tarihi). İkinci yapıt şu bölümlerden oluşur: *The Bolshevik Revolution 1917-23* (1950, cilt 1; 1952, cilt 2; 1953, cilt 3; Bolşevik Devrimi), *The Interregnum 1923-24* (1954, cilt 4; İktidar Boşluğu), *Socialism in One Country 1924-26* (1958, cilt 5; 1959, cilt 6; 1964, cilt 7; Tek Ülkede Sosyalizm) ve *The Foundations of a Planned Economy, 1926-29* (1969, cilt 8, R. W. Davies ile birlikte; 1971, cilt 9; 1976-78, cilt 10; Planlı Bir Ekonominin Temelleri). Öteki yapıtları arasında *The New Society* (1951; Yeni Toplum), *What is History?* (1961; *Tarih Nedir?* 1980) ve *1917: Before and After* (1968; 1917: Öncesi ve Sonrası) ile Çarlık istibdadından Avrupa'ya kaçan Rus aydınlarını konu alan *The Romantic Exiles* (1933; Romantik Sürgünler) ve denemelerden oluşan *From Napoleon to Stalin* (1980; Napoléon'dan Stalin'e) sayılabilir.

Carr, Emily (d. 13 Aralık 1871, Victoria - ö. 2 Mart 1945, Victoria, İngiliz Kolumbiyası, Kanada), ressam ve yazar. Batı kıyısı Yerlilerini ve görüntülerini konu alan resimleri Kanada'nın önemli ressamlarından biri sayılmasına yol açmıştır.

Vancouver'da resim öğretmeniysen eskizler yapmak üzere sık sık İngiliz Kolumbiyası'ndaki Yerli köylerine giderdi. Yaşamını sanatıyla kazanmadığı için, başka işler yapmak üzere resme birçok kez uzun sürelerle ara verdi. Sağlığı bozulduktan sonra resim gezilerini bırakıp yazıya yöneldi. Yerli karakter incelemeleriyle canlılık katığı altı otobiyografik kitap yazdı. Yerlilerle ilgili *Klee Wyck* (1941), Victoria'da pansiyonculuk ve köpek yetiştiriciliği yaptığı dönemdeki anılarını içeren *The House of All Sorts* (1944; Her Türlü Ev), bir otobiyografi olan *Growing Pains* (1946; Büyüyen Acılar) ve bir İngiliz sanatoryumunda kaldığı günleri anlattığı *Pause: A Sketch Book* (1953; Ara: Bir Eskiz Kitabı) bu kitaplardandır.

Carr, John Dickson, takma adı CARR DICKSON ya da CARTER DICKSON (d. 30 Kasım, 1906, Uniontown, Pennsylvania - ö. 27 Şubat 1977, Greenville, Güney Carolina), ABD'li polisiye roman yazarı. Hem düşündürücü, hem ürpertici özellikler taşıyan yapıtları kendi türünün en iyileri arasında kabul edilir.

İlk romanı *It Walks By Night*'in (1930; *Karanlıkta Ayak Sesleri*, 1963) gördüğü ilgi,

İngiltere tarihine ilişkin iyi araştırılmış "kapalı oda" muammalarına dayalı yapıtlarıyla sürdü. Yılda ortalama altı tane olmak üzere yetmişden çok kitap yazmasına karşın, gerçekçi ve sürükleyici anlatımını korudu. Son yapıtlarından biri *The Hungry Goblin*'dir (1972; Aç Cin).

Öbür başarılı yapıtları arasında *Life of Sir Arthur Conan Doyle* (1949; Sir Arthur Conan Doyle'un Yaşamı) ve Doyle'un en küçük oğlu Adrian ile birlikte yazdığı *The Exploits of Sherlock Holmes* (1954; Sherlock Holmes'un Serüvenleri) sayılabilir. *The Bride of Newgate* (1950; *Hapishane Gelini*, 1951) adlı tarihsel romanında bir saat sonra idam edilecek bir mahkûmla evlenen bir kadının öyküsünü anlatır. Cınayet olaylarına ilişkin zengin bir başvuru kitaplığı kuran Carr, İngiltere'de bulunduğu sırada (1931-48) BBC için de polisiye öyküler yazdı. Bunların bir bölümü filme alındı.

Carr'ın Türkçede yayımlanan yapıtları arasında *Death in the Cage* (Ayak İzleri, 1963), *The Bowstring Murders* (Bir Saat Durdu, 1966), *The Burning Court* (Dokuz Düğüm-lü İp, 1963), *The Red Widow Murders* (Kızıl Dul, 1963), *Nine and Death Makes Ten* (Ölüm Gemisi, 1963), *The Corpse in the Waxworks* (Ölümün Gölgesi, 1962), *The Skeleton in the Clock* (Saatteki İskelet, 1953), *The Problem of the Green Capsule* (Yeşil Kapsül, 1976) sayılabilir.

Carr-Saunders, Sir Alexander (Morris) (d. 14 Ocak 1886, Reigate, Surrey - ö. 6 Ekim 1966, Thirlmere, Cumberland, İngiltere), İngiliz sosyolog, nüfusbilimci ve okul yöneticisi. Londra Üniversitesi'nde rektör yardımcısı olduğu sırada, deniz aşırı ülkelerde, bazıları sonradan bağımsız birer üniversite olan pek çok yükseköğretim kurumunda önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında, Sudan'daki Hartum, Kuala Lumpur'daki Malaya, Nijerya'daki Ibadan, Jamaika'nın başkenti Kingston'daki Batı Hint Adaları ile Kenya, Tanzanya ve Uganda'daki Doğu Afrika üniversiteleri sayılabilir.

Biyoloji öğrenimi gören Carr-Saunders 1912-13'te, Londra'nın East End bölgesindeki sosyal çalışmalarda görev aldı. Öncü bir sosyal yardım kurumu olan Toynbee Hall'un yönetimine yardımcı oldu. Aynı dönemde hukuk öğrenimini tamamladı ve 1913'te baroya kabul edildi. 1923-37 arasında Liverpool Üniversitesi'nde sosyal bilimler profesörü oldu. 1937-56 arasında ise, Londra Üniversitesi'ne bağlı, London School of Economics'in yöneticiliğini yaptı. Avrupa dışındaki yükseköğretimle ilgili çalışmalarına II. Dünya Savaşı'ndan kısa süre sonra başladı. 1946'da "sir" unvanı aldı.

Carr-Saunders'in ilk önemli kitabı, *The Population Problem* (1922; Nüfus Sorunu) nüfusbilim alanındaki ilk değerli tarihsel çalışmalardan biri sayılır. *World Population* (1936; Dünya Nüfusu) ise daha önce böyle bir incelemeye konu olmamış pek çok ülkenin nüfus yapısı üzerine bilgiler içerir. Öbür yapıtları arasında *A Survey of the Social Structure of England and Wales* (1927, D. Caradog Jones ile birlikte; İngiltere ve Galler'in Toplumsal Yapısı Üzerine Bir İnceleme), *The Professions* (1933, P. A. Wilson ile birlikte; Meslekler) ve *New Universities Overseas* (1961; Denizaşırı Ülkelerde Yeni Üniversiteler) sayılabilir.

Carrà, Carlo (d. 11 Şubat 1881, Quargnento - ö. 13 Nisan 1966, Milano, İtalya), 20. yüzyılın ilk yarısında ürün veren İtalyan sanatçıların en etkililerinden biri. Metafizik

resim(*) anlayışıyla gerçekleştirdiği ölüm-doğalariyle ün yapmıştır.

Brera Akademisi'ndeki kısa süreli resim öğrenimi dışında kendi kendini yetiştirmiş bir sanatçıydı. 1909'da şair Marinetti ve sanatçı Umberto Boccioni ile tanıştıktan sonra yurtseverliği, çağdaş teknolojiyi, dinamizmi ve hızı yücelten gelecekçilik akımını benimsedi. "Anarşist Galli'nin Cenazesi" (1911, Modern Sanat Müzesi, New York) adlı yapıtı, bu akımın eylem, güç ve şiddet öğelerini bütün açıklığıyla yansıtır.

I. Dünya Savaşı ile birlikte gelecekçiliğin klasik evresi sona erdi. Carrà'nın "Yurt Sevgisi Kutlaması, Özgür Söz Resmi" (1914, Gianni Mattioli Vakfı, Milano) adlı kolajı gelecekçi kavramlara dayanmakla birlikte, sonraki çalışmaları gittikçe daha çok sadeleştirilmiş bir gerçekliğe yöneldi. Örneğin "Lot'un Kızları"nda (1915, Ernesto Bestagini Koleksiyonu, Milano) 13. yüzyıl ressamı Giotto'nun durgun atmosferi ile katı biçim anlayışını yeniden elde etme çabası izlenir. Carrà'nın bu yeni tavrı, 1917'de ressam Giorgio de Chirico ile tanıştıktan sonra iyice berraklaştı. Chirico'dan, sıradan nesnelerde gizli bulunan yaşamın belirsizliğini resimlerine aktarmayı öğrendi. Carrà'yla Chirico birlikte geliştirdikleri üsluba metafizik resim adını verdiler. İkisinin bu dönemde ürettikleri resimlerde yüzeysel bir benzerlik görülür.

1918'de Carrà, metafizik resim anlayışından ve Chirico'dan ayrıldı. 1920'ler ve 30'larda, 15. yüzyıl İtalyan ressamı Masaccio'nun anıtsal gerçekçiliğine dayanan, melankolik figürleri işlediği resimler yaptı. "Denizde Sabah" (1928, Gianni Mattioli Vakfı, Milano) gibi duygusal, ama iyi tasarlanmış yapıtları ve Milano Akademisi'nde uzun yıllar sürdürdüğü eğitim etkinliği ile I. ve II. Dünya savaşları arasında İtalyan sanatını büyük ölçüde etkiledi.

Carracci AİLESİ, Bologna doğumlu ünlü İtalyan ressam ailesi. Üyeleri Agostino (v. 16 Ağustos 1557 - ö. 23 Şubat 1602, Parma) ve Annibale (d. 3 Kasım 1560 - ö. 15

gördü. Floransa ve Roma'nın ardından gittiği Venedik'te büyük usta Jacopo Tintoretto ile çalıştı. Bologna'da rakip bir okul açmayı düşünen Lodovico, kuyumculuk yapan Agostino ile terzilik yapan Annibale'yi yanına çağırarak her ikisini de resme yöneltti. İki kardeşin üstün yeteneği, Kuzey İtalya, Venedik ve özellikle Parma'ya yaptıkları gezilerde daha da geliştirdi. Bologna'ya döndükten sonra anatomi uzmanı Antoine de la Tour'un da yardımıyla Incamminati adıyla bir resim akademisi açtılar. Cana yakın ve gayretli kişilikleri akademinin kısa zamanda tutulmasını sağladı. Agostino ve Annibale, Kardinal Farnese'nin sarayındaki bir galeriyi süslemek üzere Roma'ya gidinceye değin birlikte çalıştılar. Agostino daha sonra Casino'nun büyük salonunu süslemek üzere Parma'ya geçti. Burada, "Göksel, Dünyasal ve Satılık Aşk" adlı ünlü yapıtını bitirmek üzereyken öldü. Annibale, Roma'daki işi tek başına tamamlayarak Napoli'ye çekildi. Lodovico ise Bologna'daki akademiden hiç ayrılmadı; mezarı Sta. Maria Magdalena Kilisesi'ndedir.

Carracci üçlüsünün yaygın ve uzun süreli bir etkisi oldu. Rubens aracılığıyla 17. yüzyıl Flaman sanatını, Roma'daki Fransız Akademisi yoluyla da 18. yüzyılın sonuna değin genç Fransız sanatçıları etkilediler. Ayrıca her birinin kendine özgü sanatsal kişiliği vardı. Annibale, içlerinde en iyi ve en başarılı olandı. En ünlüleri Agostino tipik bir saray ressamıydı. En yaşlıları ve başlangıçta önderleri Lodovico'nun erken dönem resimlerinde ise derin bir dinsel mistisizm vardı. Her üçü de grafik sanatlar da oldukça ustaydı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Lodovico Carracci: "Çarmıha Tapınan Aziz Francesco" (1583-84; Capitolino Müzesi, Roma), "Bir Gencin Portresi" (y. 1583; Capitolino Müzesi, Roma), "İsa'nın Vafatı Edilmesi" (y. 1585; Eski Pinakotek, Münih), "Meryem'e Müjde" (y. 1585; Ulusal Resim Galerisi, Bologna), "Padovalı Aziz Antonius'un Görüşü" (1585; Amsterdam Devlet Müzesi), "Aziz Paulus'un Hristiyan Oluşu" (y. 1587-88; Ulusal Resim Galerisi, Bologna), "Bargellini Madonnası" (1588; Ulusal Resim

"Mısır'a Kaçış", Annibale Carracci'nin yağlıboya çalışması, y. 1604; Dorla-Pamphili Galerisi, Roma
Anderson-Alinari, Art Resource

Temmuz 1609, Roma) kardeşler ile kuzenleri Lodovico (v. 21 Nisan 1555 - ö. 3 Kasım 1619, Bologna) idi. 1582'de Bologna'da kurdukları akademi, yüksek Rönesans'ın klasikleştirme eğilimini maniyerizmin etkisinden arındırarak klasik bir barok anlayışın yaratılmasında etkili olmuştur.

En büyükleri Lodovico, kuzenleri daha öğrenime başlamadan mesleki öğrenimini tamamlamak üzereydi. Dönemin gözde ressamı Prospero Fontana'nın yanında eğitim

Galerisi, Bologna), "Madonna ve Çocuk İsa, Aziz Francesco, Aziz Yusuf ve Resmi Yaptırımlarla Birlikte" (1591; Belediye Resim ve Modern Sanat Galerisi, Cento), "Azize Ursula'nın Şehit Edilmesi" (1592; Ulusal Resim Galerisi, Bologna), "Flora" (1592-93; Estense Müze ve Galerisi), "Aziz Angelo'nun Şehit Edilmesi" (y. 1598; Ulusal Resim Galerisi, Bologna), "Azize Ursula'nın Şehit Edilmesi" (1600; SS. Nicola ve Domenico, Imola), "Meryem'in Göğe Çıkışı" (1601; Corpus Domini, Bologna), "Kutsal Yazı" (y. 1604-05; Capitolino Müzesi, Roma), "Havariler Bakire Meryem'in Mezarı Başında" (1606-09; Ulusal Galerisi, Parma), "Bakire Meryem'in Cenazesi" (1606-09;

Ulusal Galerisi, Parma), "Aziz Petrus Tövbe Ediyor" (1617; S. Pietro, Bologna).

Annihale Carracci: "İsa'nın Çarmıha Gerilişi ve Azizler" (1583; Sta. Maria della Carità, Bologna), "Kasap Dükkanı" (y. 1583; Christ Church, Oxford), "İsa'nın Vaftiz Edilişi" (1585; S. Gregorio, Bologna), "Erdemin Zaferi" (1585; Hampton Court, Middlesex), "İsa'nın Çarmıhan İndirilmesi" (1585; Ulusal Galerisi, Parma), "Meryem'in Göğe Çıkışı" (1587; Resim Galerisi, Dresden), "Kendi Portresi, Babasının Portresi ve Yeğen Antonio" (1587-88; Brera Resim Galerisi, Milano), "Tahtta Oturan Madonna, Aziz Matta ile Birlikte" (1588, Resim Galerisi, Dresden), "Aziz Roch Sadaka Verirken" (1588-95; Resim Galerisi, Dresden), "Madonna, Aziz Luka ve Aziz Caterina ile Birlikte" (1592; Louvre Müzesi, Paris), "İsa Mezar Başında" (1593; Louvre Müzesi, Paris), "Hercules Dört Yol Ağzında" (1595; Capodimonte Ulusal Müze ve Galerisi, Napoli), Farnese Sarayı freskleri (1597-1603/04 arasında, Roma), "Meryem'in Göğe Çıkışı" (1600-01; Sta. Maria del Popolo, Roma), "İsa'nın Appia Yolu Üzerinde Aziz Petrus'a Görünüşü" ("Ey Efendi, Nereye Gidiyorsun?"; y. 1601; Ulusal Galerisi, Londra), "Pietà" (y. 1603; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana), "Ölü İsa'ya Yas" ("Üç Maria"; y. 1603; Ulusal Galerisi, Londra), "Aziz Stephanus'un Şehit Edilmesi" (y. 1604; Louvre Müzesi, Paris), "Mısır'a Kaçış" (y. 1604; Doria-Pamphili Galerisi, Roma), "İsa ve Samiriyeli Kuyu Başında" (y. 1604-05; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana), "Pietà" (y. 1607; Louvre Müzesi, Paris).

Agostino Carracci: "Aziz Francesco'nun Ayini" (1582-83; Dulwich College Resim Galerisi, Londra), "Bacchus ve Ariadne" (1584-85; Ulusal Resim Galerisi, Bologna), "Çobanların Tapınması" (1584, Sta. Maria Della Pioggia), "Madonna, Çocuk İsa ve Azizler" (1586; Ulusal Galerisi, Bologna), "Aziz Hieronymus'un Komünyon Ayini" (1591-93; Ulusal Resim Galerisi, Bologna), "Meryem'in Göğe Çıkışı" (1591-93; Ulusal Resim Galerisi, Bologna), "Pluto" (1592; Estense Müze ve Galerisi), "İsa ve Günahkâr Kadın" (y. 1594; Brera Resim Galerisi), "Giovanna Parolini - Guicciardini Portresi" (1598; Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Batı Berlin).

Carranza, Bartolomé de, BARTOLOMÉ DE MIRANDA olarak bilinir (d. 1503, Miranda de Arga, İspanya - ö. 2 Mayıs 1576, Roma), İspanyol Enkizisyonu'na yaklaşık 17 yıl hapsede tutulan Dominiken ilahiyatçı, Toledo bapiskoposu.

Dominikenlerin Guadalajara yakınındaki Benalque Manastırı'nda başarılı bir eğitim döneminden sonra tarikat içinde önemli sorumluluklar aldı. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın elçisi olarak Trento Konsili'nde etkin oldu (1545-47). 1546'da *Summa conciliorum* (Konsil Oturumlarının Özeti) ve *Quatuor controversiae* (Dört Anlaşmazlık) adlı yapıtları yayımlandı. İkinci kitap, kilise toplumunda geleniğin, kutsal metinlerin, papanın ve konsillerin ağırlığı konusunda önemli bir incelemeydi. Dominiken ilahiyatçı Melchor Cano, bu çalışma dolayısıyla Carranza'yı Lutherci görüşler taşımakla suçladı. Carranza 1554-57 arasında, İspanya kralı II. Felipe'nin İngiltere kraliçesi I. Mary ile evliliği dolayısıyla kralın danışmanı olarak İngiltere'de bulundu. 1557'de Felipe onu İspanya'nın en yetkili bapiskoposu olarak Toledo bapiskoposluğuna atadı. *Comentarios sobre el catechismo christiano* (1558; Hristiyan Kateşizmi Üzerine Yorumlar) adlı kitabı, Carranza'nın yeniden Luthercilikle suçlanması na yol açtı. 22 Ağustos 1559'da Enkizisyon'ca tutuklandı; Kitabı Mukaddes'in ruhban sınıfı dışındaki kişilerce okunmasını özendirmek ve ilahiyat yapıtlarının yerel dilde yazılmasını savunmakla suçlandı. 1563'te Trento Konsili'nin Carranza'nın yapıtlarının sakıncasız olduğunu ilan etmesine karşın, Felipe ve Enkizisyon siyasal nedenlerle bu kararı kabul etmediler. Papa V. Pius 1567'de Carranza'yı Roma'ya çağırдыysa da 1576'ya değin aklanmadı. Serbest bırakıldığında Minerva Dominiken Manastırı'na gönderildi ve 18 gün sonra orada öldü.

Carranza, Venustiano (d. 29 Aralık 1859, Cuatro Ciénegas - ö. 20/21 Mayıs 1920, Tlaxcalantongo, Meksika), diktatör Porfirio Díaz'ın devrilmesini izleyen Meksika İç Savaşı'nın önderlerinden, yeni Meksika Cumhuriyeti'nin ilk başkanı. Díaz'la ilişkileri ve yeni sömürücü güçlerle kurduğu

Venustiano Carranza, y. 1910
Arquivo Casasola

ittifak dolayısıyla ılımlı kişiliğine gölge düşen Carranza devrim sonrasında kapsamlı değişikliklere karşı çıkmıştır.

Bir toprak sahibinin oğluydu. 1877'de yerel ve ulusal düzeyde siyasetle ilgilenmeye başladı. 1910'da Coahuila valisi iken, Francisco Madero'nun yanında Díaz'a karşı başlayan mücadeleye katıldı. 1913'te, Madero'yu öldüren Victoriano Huerta'ya karşı savaşan kuvvetleri yönetti. Huerta'nın 1914'te ülkeden kaçmasından sonra, Carranza'nın anayasacı ordusunda bölünmeler baş gösterdi. Pancho Villa ve Emiliano Zapata'nın önderliğindeki ayaklanmacılar toplumsal reformların derhal gerçekleştirilmesini isteyerek Carranza'nın kurduğu geçici yönetime karşı çıktılar. Ama Carranza'nın General Alvaro Obregón komutasındaki ordusu Nisan 1915'te Celaya'da Villa'nın kuvvetlerini bozguna uğrattı, Carranza'nın geçici başkanlığı sağlandı.

Carranza, toplumsal değişimden çok siyasal reformlardan yanaydı. 1917 Anayasası'nın toprak mülkiyeti, doğal kaynakların denetimi, çalışma mevzuatı ve toplumsal yasalar gibi konularda temel reformlar getiren hükümlerini istemeyerek kabullendi. 1 Mayıs 1917'de anayasa uyarınca başkan olduğunda, bu hükümleri uygulamak için pek az çaba gösterdi. Başkanlık dönemi boyunca Villa ve Zapata'yla sürtüşmeler, ciddi mali sıkıntılar ve kapsamlı reformlara direnmesi yüzünden ortaya çıkan toplumsal huzursuzluklar eksilmedi.

Koyu bir milliyetçi olan Carranza ABD ile ciddi anlaşmazlıklara düştü. Daha Nisan 1914'te, düşmanı Huerta'ya karşı tasarlanmış olmasına karşın ABD'nin Veracruz'u işgal etmesine karşı çıkmıştı. Mart 1916'da Amerikalı General John J. Pershing'in Columbus'u (New Mexico) yağmalamış olan Villa'yı yakalamak amacıyla yürüttüğü askeri harekati engelledi. Meksika'nın petrol sanayisini ulusal denetim altına almak için harcadığı çabalarla (1918) ABD'yi kızdırdı. Meksika'nın I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmasını sağladı.

Carranza'nın başkanlık dönemi Aralık 1920'de sona erecekti. Ama bu sürenin sonunu beklemeden kendisinden daha radikal olan generallerin muhalefetine karşın, yerine Ignacio Bonillas'ın seçilmesini sağlamaya çalıştı. General Obregón Nisan 1920'de ayaklanınca Carranza başkentten kaçtı. Yanındaki devlet arşivi ve hazinesiyle Veracruz'a doğru yol alırken, bindiği tren saldırıya uğradı. Birkaç yandaşıyla birlikte at sırtında dağlara kaçtı. 20/21 Mayıs gecesi adamlarınca ele verildi ve öldürüldü.

Carrara, İtalya'nın ortakuzey kesiminde, Toscana yönetim bölgesine bağlı Massa-Carrara ilinde kent. Massa'nın hemen kuzeybatısında, La Spezia'nın doğusunda, Apuane Alpleri eteklerindeki Carrione Irmağının kıyısında yer alır. 1428'de Malaspina ailesinin eline geçen kent, Massa ile birlikte Massa-Carrara Prenslüğü'nü (1568) ve Dükluğu'nü (1633) oluşturdu. Kentin önemli tarihsel yapıları arasında 12 ve 14. yüzyıllar arasında Piza uslubunda yapılmış olan katedral ve eski düklik sarayında yer alan güzel sanatlar akademisi sayılabilir. Dünyanın en güzel mermerleri arasında sayılan ve Michelangelo'dan Henry Moore'a kadar pek çok heykeltarı tarafından kullanılan Carrara mermeri, kent yakınlarındaki ocaklardan elde edilir. Kentin hemen güneybatısına düşen Marina di Carrara, Ligurya Denizi kıyısında bir deniz sayfiyesidir; ayrıca mermer sevkiyatı yapılan bir limanı vardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 68.460.

Carrara AİLESİ, CARRARESE olarak da bilinir, ortaçağda, önceleri feodal bey olarak Padova'nın kırsal kesimindeki Carrara köyü çevresini, daha sonra despot olarak Padova kentini yöneten İtalyan ailesi.

13. yüzyılda Padova kentine yerleşen Carrara ailesi, sırayla Ghibellino ve Guelfo partilerinin önderliğini üstlendi ve kentteki siyasal çekişmelerden yararlanarak yeni ve daha güçlü bir egemenlik kurmayı başardı. Jacopo da Carrara'nın 1318'de Padova'nın sürekli milis komutanı seçilmesiyle başlayan bu egemenlik, Jacopo'nun yeğeni Marsiglio'nun 1337'de Venediklilerin yardımıyla aynı makama seçilmesiyle pekişti. Carrara ailesi, aile içi anlaşmazlıklar dışında ciddi bir rekabetle karşılaşmadan yaklaşık 50 yıl kenti yönetti. Marsiglio'nun yerine olaysız bir biçimde geçen Ubertino'nun (1338-45) ardılı Marsigliello, Jacopo di Niccolò (1345-50) tarafından devrilerek öldürüldü. Guglielmino adlı bir aile üyesinin öldürdüğü Jacopo'nun yerine kardeşi Jacopino di Niccolò (1350-55) geçti. Jacopino'yu devirip hapse atan yeğeni Francesco il Vecchio'nun yönetimi 1387'ye değin sürdü. Carrara sarayı, dönemin en görkemlilerinden biriydi. Özellikle Ubertino, mimarları ve sanatçıları korumasıyla ünlüydü. Jacopo di Niccolò da Petrarca'nın yakın bir dostuydu.

Carrara ailesi, etki alanını 1361'de Belluno ve Feltre'ye, 1383'te de Treviso'ya kadar genişletmesine karşın, başta Venedik ve Milanolu Visconti ailesi olmak üzere daha güçlü komşularının hırsına karşı koyamayacak ölçüde küçük ve halk desteğinden yoksundu. Francesco il Vecchio, aile politikasını tersine çevirerek, Venediklilere karşı Visconti ailesine yaklaştı ve Venedik'in desteklediği della Scala ailesine karşı Gian Galeazzo Visconti'yle ittifak kurdu (1385). Ama izlediği politika düşündüğü sonucu vermedi. Verona'nın alınmasından hemen sonra, Viscontiler Venedik ve Este ailesiyle bir araya gelerek, Padova'yı almaya yönelik yeni bir ittifak kurdular. Francesco 1388'de elindeki toprakları bırakmak zorunda kaldı ve Viscontilerin tutsağı olarak öldü (1392). Oğlu ve torunları, ailenin servetini yeniden ele geçirmeye çalışılarsa da, sonunda Venedikliler tarafından yok edildiler.

Carrasquilla, Tomás (d. 17 Ocak 1858, Santo Domingo, Antioquia - ö. 19 Aralık 1940, Medellín, Kolombiya), Kolombiyalı roman ve öykü yazarı. Yapıtlarında, doğduğu Antioquia kentinin halkını gerçekçi bir

bakışla anlatmıştır. Günlük yaşamı ve gelecekleri yalın ve dolaysız bir üslupla yansıtmış, doğduğu yere ve halkına duyduğu sevgiyi, halkın sorunlarını ve bu sorunları yaratan toplumsal güçleri derinden kavradığını gösterir.

Kolombiya İç Savaşı nedeniyle Antioquia Üniversitesi'ndeki hukuk öğrenimini yarıda bıraktı. Uzun edebiyat yaşamına *Frutos de mi tierra* (1896; Memleketimin Meyveleri) adlı kitabıyla başladı. Kısa zamanda geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan bu romanda küçük kent yaşamının ikiye bölünmüşlüğüne gerçekçi bir üslupla eleştirdi. Öyküleriyle *El Padre Casafús* (1914; Casafús Baba) ve *La Marquesa de Yolombó* (1928; Yolombó Markizi) gibi sonraki romanlarında bölgesel konuları işlemeyi sürdürdü. Yaşamının sonlarına doğru kör oldu ve eleştirmenlerin en beğendiği yapıtı *Hace tiempos*'u (1935-36, 3 cilt; Çok Önceleri) anlatarak yazdırmak zorunda kaldı.

Carrel, Alexis (d. 28 Haziran 1873, Sainte-Foy-lès-Lyon - ö. 5 Kasım 1944, Paris), Fransız cerrah, sosyoloji ve biyoloji bilgini. Kan damarlarının dikilmesine ilişkin bir yöntem geliştirerek 1912 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almış, ayrıca damar ve organ nakli konusundaki araştırmaların öncüsü olmuştur. Dokuların vücut dışında canlı olarak saklanması ve bu yöntemin cerrahiye uygulanmasını da inceleyen Carrel'in civciv kalbinden hazırladığı doku kültürü, 30 yılı aşkın bir süre canlılığını korumuştur.

1900'de Lyon Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayan Carrel 1904'te ABD'ye gitti ve önce Chicago Üniversitesi'nde, ardından New York kentindeki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde çalıştı. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'ya dönerek, yaraların antiseptik sıvılarla tedavisini sağlayan Carrel-Dakin yönteminin geliştirilmesine katkıda bulundu. 1919'dan II. Dünya Savaşı'na değin, çalışmalarını Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde sürdürdü. 1941'de Paris'teki Fransız İnsanlık Sorunları Araştırma Vakfı'nın yöneticisi oldu.

Başlıca yapıtları *Man, the Unknown* (1935; Bilinmeyen İnsan, 1936 / İnsan Bu Meçhul, 1959, 1973), *The Culture of Organs* (C. A. Lindbergh ile birlikte, 1938; Organ Kültürleri) ve *Reflections on Life*'tur (1952; Yaşam Üzerine Düşünceler). Carrel'in Türkçede yayımlanan kitapları arasında *Dua* (1947, 1983), *İnsanlar Uyanın* (1951, 1965) ve *Yarınlar Doğru* da (1969, 1977) vardır.

Carrel-Dakin sıvısı bak. Dakin çözeltisi

Carreño, (Maria) Teresa (d. 22 Aralık 1853, Caracas - ö. 12 Haziran 1917, New York kenti), büyük bir güç ve ruhla çalan, izleyicilerinin "piyanonun Valkyrie'si" adını verdikleri Venezuelalı ünlü piyanist.

İlk piyano derslerini politikacı ve yetenekli bir amatör piyanist olan babası Manuel Antonio Carreño'dan aldı. Devrimci mücadele sırasında sürgün edilen aile 1862'de New York'a yerleşti; Carreño burada Louis Moreau Gottschalk ile çalıştı. Ardından Georges Mathias ve Anton Rubinstein'in öğrencisi olarak dört yıl Paris'te kaldı. Piyaniştliğe başlamasını izleyen dönemde uzun yıllar çok başarılı konserler verdi. Özellikle 30 yıldan fazla kalarak ders verdiği Almanya'da büyük saygı gördü. Piyano, yaylı çalgılar dördlüsü ve *Petite danse usigane* gibi orkestra yapıtları besteledi. Sesini geliştirerek operada mezzosoprano olarak sahneye

çıkabilecek hale geldi. Dört evlilik yaptı. İkinci kocası Tagliapietra ile birlikte Caracas'ta bir opera kumpanyası kurdu. Üçüncü kocası Eugène d'Albert piyanist, 1872'de evlendiği ilk kocası Émile Sauret ise viyolonişti. Dördüncü kez 1902'de, ikinci kocasının kardeşi Arturo Tagliapietra ile evlendi.

Carreño de Miranda, Juan (d. 25 Mart 1614, Avilés, Asturias - ö. Eylül 1685, Madrid, İspanya), Velázquez'den sonra barok dönemin en ünlü İspanyol saray ressamı. Velázquez ve Van Dyck'tan etkilenmesine ve bu sanatçıların gölgesinde kalmasına karşın, kendi çapında oldukça özgün ve duyarlı bir sanatçıydı.

Pedro de las Cavas ve Bartolomé Román'ın yanında resim öğrenimi gördü. Madrid'deki Alcázar'ın ve diğer kraliyet saraylarının

"Pastrama Dükü", Juan Carreño de Miranda'nın yağlıboya çalışması; Prado Müzesi, Madrid
Arquivo Mas. Barcelona

bezenmesinde Velázquez'in yardımcısı olarak çalıştı. 1669'da Kral II. Carlos'un ressamı, 1671'de de saray ressamı oldu.

Bir portre ressamı olarak bilinmesine karşın, eşsiz bir barok duyarlılığı yansıdığı çok sayıda dinsel konulu fresk ve yağlıboya resim yaptı. Başyapıtlarından "Triniteryen Tarikatının Kuruluşu" (1666, Courson Şatosu, Arpajón yakınları) adlı resminde ve başka yapıtlarında görülen en önemli özellikler, usta işçiliğinin yanı sıra ışık ve gölge oyunları ile kompozisyonundaki yaratıcılığıdır. Velázquez'in saray portreleri geleneğinin bir izleyicisi olarak Ana Kraliçe Mariana'nın (Avusturyalı) birçok resmini yaptı. Ayrıca Kral II. Carlos'un çocukluğundan gençliğine ve yaşlılığına değin geçirdiği evrimi bir dizi yağlıboya portreyle tuvale aktardı. Carlos'un en itici portreleri bile Carreño'nun resimlerinin en büyük özelliği olan soylu bir inceliği ortaya koyar.

Carrera, José Miguel (d. 15/16 Ekim 1785, Santiago, Şili - ö. 4 Eylül 1821, Mendoza, Arjantin), Şili'de bağımsızlık mücadelesinin önderi ve ülkenin ilk başkanı.

1811'de bir darbe ile ulusal hükümetin başına geçti, ardından da kendisini diktatör ilan etti. Ama kısa süre sonra bağımsızlık hareketi içinde patlak veren iç mücadele İspanyol egemenliğinin geri gelmesine yol açtı. Carrera karşıtı güçlerin başına getirilen Bernardo O'Higgins, 1813'te bir cuntanın iktidardan düşürdüğü Carrera'nın yerini aldı. Ama Carrera 1814'te denetimi yeniden ele geçirdi. İspanyol birliklerinin Peru üzerinden ülkeyi istilası sonunda hem Carrera, hem O'Higgins Ekim 1814'te Rancagua'da

José Miguel Carrera, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışmasından ayrıntı
Library of Congress, Washington, D.C

bozguna uğradı. Carrera önce Buenos Aires'e, daha sonra da 1815'te ABD'ye giderek destek aradı. 1816'da Arjantin'e geri döndüğünde Şili'ye geçmesine izin verilmedi. O da Buenos Aires'e karşı zaman zaman ayaklanan Arjantinli taşra önderlerine yardım etti. Sonunda, kendi adamlarının ihanetine uğradı ve yakalandıktan sonra vurularak öldürüldü.

Carrera, Rafael (d. 24 Ekim 1814, Guatemala kenti - ö. 4 Nisan 1865, Guatemala kenti), Guatemala diktatörü, 19. yüzyılda Orta Amerika'nın en güçlü siyaset adamlarından biri.

Avrupalı ve Yerli karışımı bir soydan geliyordu. Hiç okula gitmediği gibi, yaşamı boyunca okuma yazma da öğrenmedi. Ama kendisine bağlılık gösteren yerli köylülerin ve kilise karşıtı liberal hükümete düşman olan alt düzeydeki din adamlarının desteğiyle 1838'de Guatemala kentini ele geçirdi, acımasız yönetimini yaşamının sonuna değin sürdürdü.

Siyasal açıdan tutucu, koyu bir milliyetçi ve dindar olan Carrera, 1840'ta Guatemala'yı Orta Amerika Birleşik Eyaletleri'nden ayırarak bağımsız bir cumhuriyet durumuna getirdi. Ardından diktatörlüğünü ilan ederek yönetimini sağlamlaştırdı. Cizvitleri geri çağırarak, 1852'de Katolik Kilisesi'ni yeniden resmi kilise ilan etti. 1854'te seçimleri tümüyle kaldırarak ömür boyu başkan oldu. Carrera'nın yönetimi sırasında William Walker önderliğindeki Nikaragua'lı serüvençiler püskürtüldü; Meksika'nın, Guatemala'yı topraklarına katmak için giriştiği iki harekât önlendi ve İngiliz Honduras'ın yayılması durduruldu. Carrera, komşu ülkelerdeki muhafazakârlar lehine sık sık bu ülkelerin iç işlerine müdahale etti.

Kaba ve acımasız olmasına karşın, kiliseyi savunduğu ve mülkiyete saygılı, istikrarlı bir yönetim kurduğu için din adamları ve zenginlerce desteklendi. Yönetimi sırasında ülkede belli bir ekonomik gelişme gerçekleşti, ırklar arasında bir ölçüde eşitlik sağlandı.

Carrhae bak. Harran

Carrhae Çarpışması, Romalıların Triumvir Marcus Licinius Crassus komutasında Partların Mezopotamya'daki topraklarına karşı giriştiği saldırının durdurulmasıyla sonuçlanan çarpışma (İÖ 53).

Triumvirliğin öteki ortakları Julius Caesar ve Pompeius gibi askeri üne kavuşmak isteyen Crassus, Surenas ailesinden gelme bir Part soylusunun savunduğu Mezopotamya üzerine yeterli süvari desteğinden yoksun, 44 bin kişilik yedi lejyonla yürüdü. Surenas kuvvetlerinin Fırat (Euphrates) Irmağının doğusundaki çöllerde bulunduğu nu öğrenince, saldırıya karşı bir set görevini

gören ırmağı geçerek Carrhae'ye yöneldi. Sonradan aceleyle alınmış yanlış bir karar olarak eleştirilen bu davranışı bir zorunluluğa dayanıyordu; asıl hedefi olan Dicle (Tigris) kıyısındaki Seleukeia'ya ulaşmak için açık araziden mutlaka geçmesi gerekiyordu. Partlar, yaklaşan Roma kuvvetlerine karşı bin kadar zırhlı şövalye ve 10 bin atlı okçu'dan oluşan bir kuvvetle beklenmedik bir saldırıya geçti. Crassus'un askerleri iklim koşullarına ve çöl savaşına alışkın değildi. Oğlu Publis komutasındaki süvariler bir karşı saldırıya girerken, ana birlikler kuşatma harekâtı karşısında bir kare düzeni oluşturarak Partların ok yağmuru karşısında etkisiz kalan kalkanlarıyla korunmaya çalıştılar.

Partlar, Surenas ailesinin sağladığı bin hecin devesi sayesinde takımlar halinde geri çekilerek boşalan ok haznelerini yeniden doldurma olanağını buldular. Yeterli savaş gereci olmayan Crassus, moralleri bozulan askerlerinin baskısıyla barış görüşmesi istedi. Bu girişimi sırasında Partların kılıçlarıyla öldürüldü. Ardından 10 bin kadar Romalı asker kaçmayı başardı; ama geri kalanlar ya tutsak edildi ya da öldürüldü. Partlar bu çarpışmayla Roma'nın Doğu'daki saygınlığına ağır bir darbe indirirken, Crassus'un ölümü Roma siyasal yaşamında önemli çalkantılara yol açtı.

Carrick, İngiltere'nin Scilly Adalarında, Cornwall iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Cornish Yarımadasının tam ortasında geçerek güney ve kuzey kıyıları arasında uzanan 24 km genişliğinde bir şerit oluşur. Yüzölçümü 461 km²'dir.

Batısında, eski maden ocaklarının kalıntılarıyla arazi yapısı iyice bozulmuş Camborne-Redruth, doğusunda ise kaolin kuyularıyla ve atık yığınlarıyla kaplı St. Austell yer alır. Bu iki bölgenin tersine, Carrick verimli toprakları ve kırsal manzaralarıyla dikkati çeker. Başlıca kentsel yerleşme Truro'dur; Falmouth'ta büyük bir liman bulunur. İlçenin kuzeybatı kesiminde maden ocakları vardır. Chasewater dolayında kalay üretilir. İlçede mandracılığa önem verilir, sığır ve koyun beslenir. Başlıca yem ürünü arpadır. Fal Halicinin korunmalı batı yakasında meyve, turfanda patates ve çeşitli sebze yetiştirilir. Plato üzerinde küçük köyler ve seyrek çiftlikler görülür. Kuzeyde ve güneyde kumsallar, burunlar, uçurumlar kıyı boyunca birbirini izler. Kuzey kıyısında, Holywell ile Perranporth arasında 5 km boyunca kum tepecikleri uzanır. St. Mawes, St. Agnes ve Perranporth gibi köyler turizm sayesinde gelişmiştir.

Fal Irmağının ağzı ve kolları, denizin yükselmesiyle sular altında kalarak çok sayıda koya ayrılan bir körfez oluşturmuştur. En büyük koy Carrick Roads'tur. Koya girişin batı yakasındaki yarımada Falmouth bulunur. Carrick Roads'un kollarından birinde, su trafiğinin başladığı noktada Penryn yer alır. Nüfus (1982 tah.) 76.200.

Carrick (İskoçya) bak. Kyle-Carrick

Carrick on Suir, İrlanda dilinde CARRAIG NA SIÚIRE, İrlanda'nın Tipperary ilinde (*county*), Suir Irmağı üzerinde kasaba. Comeragh Dağlarının eteklerinde yer alır. Waterford ilinde kalan güney banliyösü Carrickbeg'e Suir Irmağı üzerindeki iki köprüyle bağlanır. Dik ve dar sokaklarıyla ünlüdür. Yapımına 1309'da başlanan Ormonde Şatosu, Ormonde dükleri Butler'ların ikametgahıydı. İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in annesi Anne Boleyn'in de bu şatoda doğduğu söylenir. Carrick on Suir, 19. yüzyılda önemli bir imalat merkezi oldu.

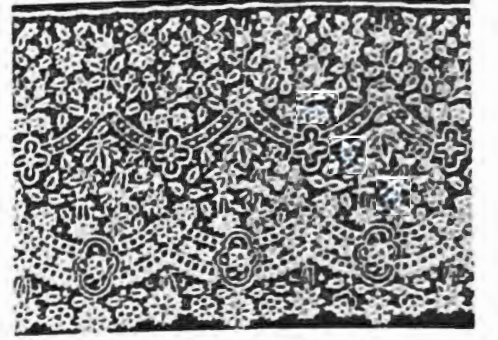
Bugün başlıca sanayi dalları dokumacılık, sepicilik, ilaç ve deri sanayileridir. Nüfus (1981) 5.566.

Carrickfergus, İrlanda dilinde CARRAIG FHEARGHAIS, Kuzey İrlanda'da kent, 1973'ten bu yana ilçe (*district*) merkezi. Eskiden Antrim iline bağlı olan Carrickfergus, Belfast Halicinin kuzey kıyısında yer alır. "Fergus kayalıkları" anlamına gelen adı, İS 320'de gemisi kıyıya çarparak parçalanıp batan Kral Fergus'un anısına verilmiştir.

Limanın yukarıdaki kayalıkarda Norman döneminden günümüze değin ayakta kalmış olan Carrickfergus Kalesi, stratejik konumu nedeniyle İrlanda tarihinde önemli rol oynadı. Kaleyi 1316'da İskoçya kralı I. Robert'in kardeşi Edward Bruce ele geçirdi. 1318'de İngilizlerin geri aldığı kale bu tarihten sonra İngiltere'nin elinde kaldı. İngiliz İç Savaşı (1642-51) sırasında Antrim Protestanlarının başlıca sığınaklarından biri oldu. İrlanda'daki ilk Presbiteriyen kiliseler kurulu 1642'de bu kalede toplandı. Daha sonra İngiltere kralı II. James'in yandaşlarının eline geçen kale 1689'da Schomberg dükü Friedrich Hermann'a teslim oldu. 1690'da III. William İrlanda seferi sırasında buraya uğradı.

Carrickfergus I. Elizabeth döneminde berat aldı; ama Carrickfergus meclisinin yerine 1840'ta belediye kurulu geçti. Kent 1850'ye değin Antrim ilinin merkeziydi. Kentte bugün sentetik elyaf, sigara ve giyim eşyası fabrikaları vardır. Yapımını 12. yüzyıl sonunda John de Courci'nin başlattığı St. Nicholas Bölge Kilisesi, 1625'te Lordlar Kamarası'ndaki İrlanda temsilcisi (1604-14) Lord Chichester'in anısına dikilen anıta ünlüdür. Yüzölçümü 77 km² olan Carrickfergus ilçesi, batıda Newtownabbey, kuzeyde de Larne ile çevrilidir. Tepelik kuzeybatı kesimi, güneye, Belfast Halicinin kıyısındaki düzlüklere doğru alçalır. Kentin kuzeydoğusundaki Eden köyünde tuz çıkartı-

muslin kesilerek ağ dokuma zemin açığa çıkarılır. Gipürde ağ dokuma yoktur, desen öğeleri ilmeklerle birbirine tutturulur ve

(Üstte) Carrickmacross gipürü, y. 1880; (altta) Carrickmacross apikesi, y. 1886; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

geriye kalan muslin kesilir. Aplike ve gipür sık sık birlikte de kullanılır.

Carrier, Jean-Baptiste (d. 16 Mart 1756, Yolet - ö. 16 Aralık 1794, Paris, Fransa), Fransız Devrimi sırasında Nantes'ta karşı-

Belfast Halicine bakan Carrickfergus Kalesi, Kuzey İrlanda
Al Greene-Shoat/EB Inc.

lır; ilçenin batısındaki geniş ormanlık bölge uzun yürüyüş yapmak ve kamp kurmak için elverişlidir. Gezinti teknelerinin başlıca uğrak yeri olan Carrickfergus kentinin Belfast'la karayolu bağlantısı vardır. Nüfus (1981) kent, 17.633; (1985 tah.) ilçe, 28.400.

Carrickmacross danteli, İrlanda'da, Monaghan ilindeki Carrickmacross'ta, 1820'den yüzyılın sonuna değin aralıkla üretilen dantel. Aplike ve gipür olmak üzere iki çeşidi vardır. Bunlardan birincisinde, üstüne genellikle devamlı bordür olan bir desen çizilen parlak ve sıkı bir kumaş, bir ağ dokumayla ve sıkı dokunmuş bir muslinle kaplanır. Bordür kaba doku yün ipliğiyle çevrelendikten sonra, artan

devrimcilere karşı acımasız tutumuyla ünlü radikal demokrat.

1789 Devrimi'nden bir yıl sonrasına değin Carrier, Aurillac yönetim bölgesinde (*bailiage*) davavekiliydi. Jakoben ve Cordeliers gruplarının önde gelen üyeleri arasına girdikten sonra Eylül 1792'de Konvansiyon'a seçildi. Mart 1793'te karşıdevrim sanıklarına yargılayan Devrim Mahkemesi'nin kurulmasına katkıda bulundu. Jakobenler Parisli alt sınıflarla ittifak kurarak Haziran 1793'te devrimin denetimini ele geçirdiler. Ağustosta Kamu Güvenliği Komitesi (Konvansiyon'un yürütme organı) Carrier'yi bir görevle Bretanya'ya gönderdi. Carrier, iki ay sonra Nantes'ı Vendée'li cumhuriyet karşıtı ayaklanmacılardan kurtarma emrini aldı.

Nantes'ta tutukladığı ayaklanmacılar için yeterli yiyecek bulamayınca çoğunun giyotine gönderilmesini ya da kurşuna dizilmesini emretti. Ayrıca Kasım 1793 - Ocak 1794 arasında 2 bini aşkın tutukluyu gemilere doldurup Loire Irmağında batırdı. Bu haberler Paris'e ulaşınca Kamu Güvenliği Komitesi'nin birinci sözcüsü Robespierre 8 Şubat 1794'te Carrier'yi geri çağırdı. Carrier 9 Termidor'da (27 Temmuz 1794) Robespierre'i deviren harekete katıldı ama bunu izleyen tepki dönemi sırasında kitle katliamından suçlu bulunarak giyotinle idam edildi.

Carrier, Willis Haviland (d. 26 Kasım 1876, Angola, New York - ö. 7 Ekim 1950, New York kenti, ABD), temel havalandırma kuramlarını formüleştiren ABD'li mucit ve sanayici. 1902'de, Buffalo Forge Company'de mühendis olarak çalıştığı sırada, sıcaklığı ve nemi denetleyen ilk havalandırma sisteminin tasarımını geliştirdi. 1911'de bir mühendislik dergisinde yayımladığı "Rasyonel Psikrometrik Formüller" başlıklı makalesiyle, havalandırma tasarımlarının gerçekleştirilmesinde bilimsel yöntemlerden yararlanılmasını başlattı. 1915'te de havalandırma aygıtları üreten Carrier Corporation'ın kurucularından oldu.

Carrier-Belleuse, Albert (-Ernest), asıl adı ALBERT-ERNEST CARRIER DE BELLEUSE (d. 12 Haziran 1824, Anizy-le-Château, Aisne - ö. 3 Temmuz 1887, Sèvres, Fransa), zamanında Auguste Rodin'in en önemli rakibi olan ünlü Fransız heykeltari. "Aşk ve Dostluk" (1857), "Jupiter ve Phoebus" (1860), "Bacchante" (1863) gibi heykelleri yaratıcı özelliklerden çok zariflikleri ve biçimlenişleriyle dikkati çeker. Carrier-Belleuse 1871'de Brüksel'deki yeni Borsa Binası'nın karyatitlerini yaparken, seçkin öğrencilerinden Rodin de ona yardım etmiştir.

Carriera, Rosalba (Giovanna) (d. 7 Ekim 1675, Venedik - ö. 15 Nisan 1757, Venedik), pastel portreleriyle rokoko döneminde, özellikle Fransa'da yeni bir moda oluşturan ressam ve minyatür ustası.

Önceleri enfiye kutularının üstüne yaptığı minyatür portreleriyle tanındı. Minyatür portrelerin zemininde malzeme olarak tirşe yerine fildişi kullanılmasına öncülük etti. Yirmi beş yaşında Roma'daki San Luka Akademisi'nin üyeliğine kabul edildi.

Carriera'nın sanatı, zamanının incelmış ve yapmacıklık beğenisine uygundu. Ve-

Rosalba Carriera, pastel ile yaptığı kendi portresi; Uffizi Galerisi, Floransa
Alman-Art Resource/EB Inc

nedik'ten geçerken birçok önemli kişi ona portrelerini yaptırdı. Koleksiyoncu ve banker Pierre Crozat'ın yüreklendirici sözleri üzerine, Mart 1720'de çocukları ve kocasıyla birlikte Paris'e gitti ve büyük ilgi gördü. Burada aldığı 36 sipariş arasında o yıllarda henüz küçük bir çocuk olan XV. Louis'nin portresi de vardı. 1720'de Fransız Kraliyet Akademisi'ne üye seçildi. Ertesi yıl Venedik'e geri döndü. 1730'da Avusturya imparatoriçesi kendisine ders vermesi için onu Viyana'ya getirtti ve koruması altına aldı. Carriera 1750'lerden sonra görme yeteneğini yitirmeye başladı.

Carrière, Eugène (d. 17 Ocak, 1849, Gournay - ö. 27 Mart, 1906, Paris, Fransa), Fransız ressam, taş baskı ustası ve heykeltari. Ev içi sahneleri ve aralarında arkadaşları Alphonse Daudet, Anatole France ve Paul Verlaine'inkilerin de bulunduğu ünlü edebiyatçı ve resamlara ait portreleriyle tanınır. 1870'te Paris'te Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na girdi. Fransız-Alman Savaşı'na (1870-71) katıldıktan sonra Paris'e dönerek Fransa'nın önde gelen akademik ressamlarından Alexander Cabanel'le çalıştı. 1877'den sonra aile gruplarını ve analık temasını işlediği yapıtlarında karısına da sık sık yer verdi. Uzun yıllar Rubens ve Velázquez'in zengin renklerini uyguladıktan sonra, 1890'larda kendine özgü bir üslup geliştirmeye başladı. Bu yapıtlarında figürleri sedefimsi bir buğuyla örten zarif ve gri tonların egemen olduğu renkler kullandı ve yumuşak bir hacimlendirme yöntemi uyguladı.

Carrillo, Julián (d. 28 Ocak 1875, Ahualulco - ö. 9 Eylül 1965, México, Meksika), 20. yüzyıl mikrotonal müziğinin önde gelen temsilcisi Meksikalı besteci.

Yerli bir ailenin çocuğuydu. Yetiştirme dönemi çoğunlukla México kentinde geçti. Müzik yeteneği çok erken ortaya çıktı. Önce (20-25 yaşlarında) México'da keman ve kompozisyon çalıştı, sonra da Avrupa'da öğrenimini sürdürdü. Yaşamı boyunca Batı Avrupa'da ve ABD'de pek çok turneye çıktı. 1905'ten başlayarak Meksika'da besteci, orkestra şefi, eğitmen, müzik yazarı ve yönetici olarak önemli görevler üstlendi.

Yarım tondan küçük aralıkların kullanıldığı mikrotonal müziğe ilgisi, 1895'te Meksika'daki bir akustik dersinde doğdu. Müzikteki tam tonun, yüzyıllar boyunca yapıldığı gibi yalnızca iki yarım tona değil, üçte bir, dörtte bir vb tonlara da bölünebileceğini kavradı. 1920'lerde yoğun bir çalışmaya girerek, dinleyicinin duyup ayırt edebileceği en küçük aralık olarak kabul ettiği on altıda birlik tonlara kadar varan mikrotonal aralıklarla beste yapma olanaklarını araştırdı. Yeni bir müzik yazım sistemi oluşturdu ve mikrotonal yapıtlarını seslendirilecek özel çalgılar yaptırdı.

Carrillo'nun altı senfonisinden üçü, beş missasından ikisi ve orkestra eşlikli solo çalgılar için yazdığı yapıtlardan altısı mikrotonaldır. Oda müziği ve solo çalgı müziği yapıtlarının da mikrotonal olanları vardır. Carrillo çeşitli makale ve kitaplar yazmış, otobiyografisini 1945'te yayımlamıştır.

Carrillo, Santiago (d. 18 Ocak 1915, Gijón, İspanya), 1960'tan 1982'ye değin İspanyol Komünist Partisi (PCE) genel sekreteri. Öteki ülke komünist partilerinin Sovyetler Birliği Komünist Partisi karşısında özgürlüğünü ve bağımsızlığını savunan *Eurocomunismo y Estado* (1977; Avrupa Komünizmi ve Devlet) adlı kitabıyla büyük ilgi toplamıştır.

Halk Cephesi'nin büyük bir seçim zaferi kazandıği 1936'da İspanyol Komünist Parti-

si'ne girdi. İspanya İç Savaşı sırasında Madrid'de kamu düzenini sağlamakla görevlendirildi. Bazı çevrelerce Kasım 1936'da Paracuellos'taki tutukluların katledilmesinden sorumlu tutuldu. İç Savaş'tan sonra Kuzey ve Güney Amerika'ya gitti; daha sonra uzun yıllar Paris'te kaldı. 1940'ta Komünist Gençlik Enternasyonalı'nın sekreteri oldu. 1946'da sürgünde kurulan hükümette bakanlık yaptı. 1960'ta PCE'nin genel sekreteri oldu. 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'ya askeri müdahalesini kınadı ve bazı SBKP'yanlıları partiden uzaklaştırdı. Temmuz 1974'te Franco rejimine karşı muhalefetin bir bölümünü birleştiren İspanyol Demokratik Cuntası'nın kuruluşuna katıldı. Mart 1977'de de muhalefet partilerini ve İspanya'daki bölgesel özerklik hareketlerini bir araya getiren Demokratik Eşgüdüm'ün kurulmasına yardım etti.

PCE, 1977'de yasallaştıktan sonra, ön plana çıkmamakla birlikte belirli bir oy oranı ve milletvekili kazanmayı başardı. Yeni İspanyol anayasasının hazırlanmasına katılan Carrillo, ekonomik sorunlar ve terörizmle mücadelede hükümete destek oldu. "Çok partili yaşamı ve çoğunlukla azınlık arasında demokratik nöbet değişimini" savundu. Partinin Bask ve Katalan kesimlerinin kendi bölgelerinin gereksinmelerine göre bağımsız davranma taleplerini de destekledi. PCE'nin 1978'deki IX. Kongresi'nde, parti programından "Marksist-Leninist" nitelemesinin çıkarılmasını ve partinin "Marksist, demokratik ve devrimci" olduğu biçiminde bir belirlemenin konmasını sağladı.

Avrupa komünizmi doğrultusundaki görüşleri birçok Batı Avrupa komünist partisinin ve Yugoslavya'nın övgüsünü toplarken, SSCB'de soğuk bir biçimde karşılandı.

Carrillo y Sotomayor, Luis (d. 1583? Córdoba - ö. 1610, Puerto de Santo María, İspanya), İspanyol şair. Luis de Góngora'nın yarattığı retoriğe dayalı süslü *gongorismo* (Gongoracılık) üslubundan kaynaklanan *culteranismo*(*) akımının en önemli temsilcisidir. Şiir sanatı üzerine bir inceleme olan *Libro de la erudición poética* (yb 1946; Şiir Öğrenme Kitabı) adlı yapıtında, şiirde belirsizliğin yararlarını savunarak kullandığı yöntemleri haklı çıkarmaya çalışır.

Genç yaşta ölmesine ve az sayıda ürün vermesine karşın başarılı şiirler yazmıştır. En iyi bilinen yapıtı *Fábula de Acis y Galatea*'dır (Acis ile Galatea'nın öyküsü). Kardeşi Alonso'nun pek de özenli olmayan bir biçimde basıma hazırlayarak 1611'de yayımladığı yapıtları 1613'te yeniden basılmıştır.

Carrington (Upton), Peter Alexander Rupert Carrington, (6. Baron), BULCOT LODGE CARRINGTON BARONU, LORD CARRINGTON olarak da bilinir (d. 6 Haziran 1919, Londra, İngiltere), Haziran 1984'te Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nın (NATO) genel sekreterliğine getirilen İngiliz siyaset ve devlet adamı.

Eton College'da ve Kraliyet Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü. II. Dünya Savaşı'nda subay olarak görev yaptıktan sonra, Winston Churchill hükümetinde bakan olarak yer aldı. 1963'te Alexander Douglas-Home'un kabinesine girdi. Ertesi yıl Muhafazakâr Parti'nin uğradığı seçim yenilgisinin ardından, Lordlar Kamarası'nda muhalefet grubunun liderliğini üstlendi. Muhafazakâr Parti'nin yeniden iktidara geldiği 1970'te savunma bakanlığına getirildi. Dört yıl başta kalan Edward Heath hükümetinin son günlerinde enerji bakanı oldu.

Margaret Thatcher hükümetinin kurulduğu 1979'da dışişleri bakanı oldu. Etkili kişiliği ve diplomatik becerisiyle Rodezya'nın (bugün Zimbabve) görüşmeler yoluyla bağımsızlığa kavuşmasını ve bu ülkedeki kanlı iç savaşa son verilmesini sağladı. Daha sonra Ortadoğu sorununa eğildi ve İngiltere'nin geçmişten kalan sömürge sorunlarını barışçıl yollardan çözmeye çalıştı. Arjantin'in Falkland Adalarına ilişkin politikasını yanlış yorumladığı gerekçesiyle sert eleştirilere uğradı. Bunun üzerine Nisan 1982'de dışişleri bakanlığı görevinden ayrıldı.

Carrington NATO genel sekreteri olarak SSCB ile iletişim kanallarını geliştirmeye ağırlık verdi. Bu yaklaşımın NATO'ya yeniden güven duyulması için kilit bir önem taşıdığını savundu.

Carrington, Richard Christopher (d. 26 Mayıs 1826, Londra - ö. 27 Kasım 1875, Churt, Farnham yakınları, Surrey, İngiltere), İngiliz astronom. Güneş lekelerinin hareketlerini izleyerek Güneş'in ekvator ivmelenmesini, yani Güneş'in, ekvatorunda kutuplarına oranla daha hızlı döndüğünü bulmuştur. Ayrıca Güneş lekeleri çevrimi ilerledikçe Güneş lekesi bölgelerinin ekvatora doğru hareket ettiklerini de gösterdi.

Bir bira üreticisinin oğlu olan Carrington öğrenimini Cambridge Üniversitesi'nde tamamladı. 1853'te Surrey'de, Reigate'teki Redhill'de kendi gözlemevini kurdu. 1857'de *A Catalogue of 3,735 Circumpolar Stars* (3.735 Kutup Yörresi Yıldızın Katalogu) adlı yapıtını yayımladı. 1865'te sağlığı bozuldu ve bundan sonra çok az çalışma yapabildi.

Carrion hastalığı bak. bartonella enfeksiyonu

Carroll, Anna Ella (d. 29 Ağustos 1815, Somerset ili, Maryland - ö. 19 Şubat 1894, Washington, D. C., ABD), Amerikalı İç Savaş'ında (1861-65) Kuzey stratejisinin belirlenmesinde etkin bir rol oynadığını ileri süren siyaset yazarı ve anayasa kuramcısı.

Maryland'li seçkin bir ailenin kızı olan Carroll, 1850'lerde Katoliklere ve yabancılarla karşı çıkan Know-Nothing Party'nin hararetle bir destekçisi olarak siyaset sahnesinde yer aldı. İç Savaş sırasında arada kalan sınır eyaleti Maryland'de Birlik lehine propaganda yaptı. 1861-62'de yazdığı iki uzun makalede Konfederasyon'un anayasaya aykırılığını vurgulayan ve ayrılan eyaletlerin Birlik'e yeniden kabulünde başkanın yetkili olduğunu savunan bir kuram geliştirdi. Başkan Abraham Lincoln, köleliğin kaldırılmasını ve iç savaş sırasında başlatılan Yeniden İnşa programını denetlemeye yetkili olduğunu öne sürerken bu kurama dayandı.

Carroll, 1861'de Savaş Bakanlığı'na Tennessee İrmağının işgal edilmesine ilişkin bir plan sundu. İrmak gemileri kılavuzu ve amatör savaş stratejisi uzmanı Charles Scott'a ait olduğunu bildirdiği bu plan uygulanmadıysa da, savaştan sonra planı kendisinin hazırladığını açıklayarak savaş stratejisinin başarısındaki payının tanınması için bir kampanya açtı. Bu tartışmalı savına kuşku uyandırıcı yollardan belirli bir destek sağlamayı başardı. 1880'lerde kadınlara oy hakkı savunucuları arasında, erkeklerin adaletsizliğine kurban olan bir simge haline geldi.

Carroll, Charles, (d. 19 Eylül 1737, Annapolis, Maryland - ö. 14 Kasım 1832, Baltimore, Maryland), Amerikalı yurtsever

önder. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayanlar arasındaki tek Katoliktir.

1765'e değin Maryland ve Fransa'da Cizvit üniversitelerinde okudu. Fransa ve İngiltere'de hukuk öğrenimi gördü. Bağımsızlık Savaşı öncesinde ve savaş sırasında muhabere komitelerinde ve Kıta Kongresi'nde (1776-78) görev aldı. Kongrenin savaş konseyinin önemli bir üyesiydi. 1776'da Benjamin Franklin, Samuel Chase ve kuzeni rahip John Carroll ile birlikte, Kanadalıları 13 koloninin bağımsızlık hareketine katılmaya ikna etmek üzere görevlendirildi; ama bu girişim sonuçsuz kaldı.

Carroll 1777-1800 arasında Maryland eyalet senatosunda, 1789-92 arasında da ABD Senatosu'nda görev aldı. ABD'de siyasal partiler kurulunca Federalistlere katıldı.

Carroll, John (d. 8 Ocak 1735, Yukarı Marlboro, Maryland - ö. 3 Aralık 1815, Baltimore, Maryland), ABD'nin ilk Katolik piskoposu ve ilk Baltimore başpiskoposu. Katolik Kilisesi'nin ABD'de yerleşmesini sağlamıştır.

Maryland'in tanınmış ailelerinden birinin oğluydu. Amerikan kolonilerinde ruhban eğitimi veren okul bulunmadığı için önce Fransa'ya, sonra Belçika'ya gönderildi; papazlığa Belçika'da atandı (y. 1767). Liège ve Bruges Cizvit okullarında felsefe ve ilahiyat dersleri verdi. Papalığın 1773 tarihli genelgesi üzerine bütün Avrupa'da Cizvit tarikatını dağıtma yönünde yoğunlaşan baskılar karşısında İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. Ama İngiltere ile koloniler arasındaki ilişkiler açıkça bozulmaya başlayınca, bu ortamdan rahatsız olan Carroll 1774 ilkbaharında Baltimore'a döndü.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda etkin görev almamasına karşın, 1776'da Kıta Kongresi'nin isteği üzerine Kanada'ya gönderilen diplomatik misyona eşlik etti. Fransız-Kanadalı Katoliklerin yardımını, hiç de değilse yansızlığını sağlamayı amaçlayan bu girişim başarısız oldu. Carroll'ın gezi sırasında tanıştığı Benjamin Franklin, onun Baltimore piskoposluğu adaylığını coşkuyla destekleyecekti.

Bağımsızlıktan sonraki yıllarda Carroll, artık İngiliz Kilisesi'nin yargı alanı içinde olmayan Amerikan Katoliklerinin yeniden örgütlenmesinde ve Roma'yla iyi ilişkiler kurma çabalarında en önemli rolü oynadı. 1790'da England'daki Lulworth Kalesi'nde, o dönemde yetki alanı tüm ABD'yi kaplayan Baltimore piskoposluğuna getirildi. Bu görevi sırasında, özellikle ABD kökenli din adamları yetiştirecek kurumların oluşturulmasıyla ilgilendi. 1791'de Baltimore'da, ilk Hristiyan yazarlarından Sulpicius Severus'un adını taşıyan ilahiyat okulunu kurdu. Bütün Katolik tarikatlarının ABD içinde örgütlenmesini özendirdi. Batı'daki Yerliler arasında çalışan Katolik misyonerlere George Washington'ın yardımıyla federal fonlar sağladı. 1806'da, projelerinin hazırlanmasında ve düzenlenmesinde Benjamin Latrobe ile işbirliği yaparak Baltimore Katedrali'nin ilk harcını koydu. 1808'de dört yeni piskoposluk bölgesinin (Boston, New York, Philadelphia ve Bardstown, Kentucky) kurulmasının ardından, 1811'de başpiskopos oldu. ABD Katolik Kilisesi'nin başında bulunduğu yıllarda ülkedeki Katoliklerin sayısı 25 binden 200 bine yükseldi.

Carroll, Lewis, asıl adı CHARLES LUTWIDGE DODGSON (d. 27 Ocak 1832, Daresbury, Cheshire - ö. 14 Ocak 1898, Guildford, Surrey, İngiltere), İngiliz romancı, fotoğrafçı, mantıkçi ve matematikçi. Çocukların yanı sıra yetişkinlerce de ilgiyle okunan *Alice's Adventures in Wonderland* (1865;

Alis Harikalar Diyarında, 1956, 1988/*Alice Harikalar Ülkesinde*, 1983, 1989/*Alice Dünyeler Ülkesinde*, 1984, 1989) ve *Through the Looking-Glass* (1871; *Aynalar Dünyası*, 1961/*Tılsımlı Ayna*, 1973/*Büyülü Ayna*, 1984/*Alis Aynanın İçinde*, 1985/*Alis Aynalar Ülkesinde*, 1992) adlı dizi romanlarıyla tanınır. *The Hunting of the Snark* (1876; "Köpan Avcısı", 1981) adlı şiiri, saçma şiir (*) anlayışının en iyi örneklerindendir.

Yedisi kız, dördü oğlan 11 çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğuydu. Daresbury'deki eski bir papaz evinde doğdu. Babası, 1827-43 arasında burada papaz olarak görev yapan Charles Dodgson, annesi Frances Jane Lutwidge'di. Babası, 1843'te Yorkshire'deki Croft bölgesinde papaz oldu;

Lewis Carroll, fotoğraf Oscar G. Rejlander, 1863
Gernsheim Collection, University of Texas, Austin

sonradan Richmond başdiyakozu ve Ripon Katedrali'nde kilise özel heyeti üyesi olduy- sa da, yaşamının sonuna değin Croft'taki görevini sürdürdü.

19. yüzyıl ortalarında Daresbury, Lancashire'in güneyini etkilemeye başlayan sanayi gelişmesinin dışında kalan küçük bir köyü. Charles ve kardeşlerinin fazla arkadaşları yoktu; ama kalabalık bir aile oldukları için eğlencesiz kalmıyorlardı. Ailenin en büyük oğlu olan Charles, kardeşlerini eğlendirecek oyunlar kurmada ustaydı. Croft'a taşındıklarında 12 yaşındaydı. Burada bütün aile üyelerinin yazlarına yer vermeyi tasarladıkları el yazması derlemeler çıkarmaya başladılar. Aslında, bu derlemeler günümüze ulaşanların hemen hepsini Charles yazmıştı. İlk derleme olan *Useful and Instructive Poetry*'yi (1845, yay. 1954; *Yararlı ve Öğretici Şiir*), pek az bölümü sonradan yayımlanan *The Rectory Magazine* (y. 1850; *Papazlık Dergisi*), *The Rectory Umbrella* (1850-53; *Papazlık Şemsiyesi*) ve 1932'de *The Rectory Umbrella* ile birlikte yayımlanan *Mischmasch* (1853-62 *Yamalı Bohça*) izledi. Hepsini de ilginç özellikler taşıyan bu yapıtlardan yalnızca son ikisi, Lewis Carroll'un olgun yapıtlarıyla karşılaştırılabilecek niteliktedir.

Genç Dodgson 1844-45'te Yorkshire'daki Richmond Okulu'na, 1846-50 arasında da Rugby Okulu'na gitti. Utangaç yaradılışı olması ve öteki çocukların zorbahıyyla karşılaşması yüzünden okulu sevmeydi. Bu arada birkaç hastalık geçirdi ve bir kulağı sağır oldu. Bir yıl süreyle eğitimi babası üstlendi. 1850'de Oxford Üniversitesi'ndeki Christ Church College'a kaydını yaptırdı ve 1851'de yatılı öğrenci olarak lisans öğrenimine başladı.

Üniversite yaşamı çok parlak geçti. Matematik ve klasik edebiyat dallarında çok başarılı bir öğrenciydi. Sınavlardaki başarısından dolayı bursla ödüllendirildi. 1854'te okulu bitirdi. Ertesi yıl okulda görev aldı ve 1881'e değin matematik dersleri verdi. Okuldan aldığı burs tüm yaşamı boyunca sürdü. O dönemdeki bütün burslar gibi Christ Church College'in bursu da din görevlisi adaylarına evlenmemeleri koşuluyla veriliyordu. 22 Aralık 1861'de Anglikan Kilisesi'ne diyakoz oldu. Rahipliği seçse evlenebilir ve bir papazlığa atanabilirdi. Ama papazlık yapmak istemedi ve evliliği düşünmekle birlikte sonunda bekâr kalmaya karar verdi.

Dodgson, ailenin en büyük oğlu ve kendinden küçük sekiz kardeşin ağabeyi olduğundan çocuklara doğal bir ilgi duymuştu. Kekeme olmasına karşın, bu tür özüllülerde sık sık olduğu gibi, çocuklarla zorlanmadan ve rahatça konuşabiliyordu. Bu nedenle, Christ Church College'in dekanı Henry George Liddell'in çocukları Alice, Lorina ve Edith ile çok iyi anlaşıyordu. Üç küçük kız, dadıları Prickett'in (Charles ona "Pricks" [Dikenli] adını takmış ve *Tılsımlı Ayna*'daki Kızıl Kraliçe tipini ondan esinlenerek çizmişti) gözetiminde, o sırada matematik öğretmenliği yapan Dodgson'ı sık sık ziyarete gidiyorlardı. *Alis Harikalar Diyarında*, Dodgson'ın Liddell'in çocuklarına anlattığı masalların ürünüdür. Dodgson, sonunu nasıl getireceği ile ilgili hiçbir düşüncesi olmaksızın anlattığı bir masalı, Alice'in isteği üzerine kaleme aldı. Eskiden anlattığı birkaç serüveni de ekleyip kendine özgü kabataslak çizgilerle süsledikten sonra Alice'e verdi. Kitabı tesadüfen görüp okuyan romancı Henry Kingsley ve o yılların beğenilen çocuk öyküleri yazarı arkadaşı George Macdonald'ın yüreklendirmesiyle bu masalları yayımlamaya karar verdi. Bunun üzerine yayıma hazırlamak için kitabı yeniden gözden geçirdi. Bazı bölümleri çıkarıp (1886'da *Alice's Adventures Underground* adıyla yayımladığı masalın ilk metninin tıpkıbasımında bu bölümler de vardır) Alice ve kardeşlerine anlattığı başka öyküleri ekledi. *Punch* dergisinde çalışan karikatürcü John Tenniel'dan, belli bölümleri resimlemesini istedi. Kitap, *Alice's Adventures in Wonderland* adıyla 1865'te yayımlandı. İlk basımı iyi olmadığı için piyasadan çekildi (günümüze yalnızca 21 tanesi ulaşabildiği için bu basım, 19. yüzyılın en az bulunan kitaplarından). Yeni basım aynı yıl Noel'de yapıldıysa da 1866 tarihiyle çıktı.

Kitap, yavaş ama sürekli artan bir okuyucu kitlesine ulaştı. Ertesi yıl Dodgson, Liddell kardeşlere anlattığı öteki öykülerden yola çıkarak bir kitap daha yazmayı kafasına koydu. *Through the Looking-Glass and What Alice Found There* (1872; aslında Aralık 1871'de basıldı) adıyla yayımlanan yeni kitap, en az ilki kadar başarılıydı.

Dodgson öldüğünde *Alice* İngiltere'nin en sevilen çocuk kitabı olmuştu. Dodgson'ın 100. doğum yıldönümündeyse, dünyanın en sevilen ve belki de en ünlü çocuk kitabıydı.

Alice'in kazandığı başarıyı açıklama çabaları, genellikle yetersiz kalmıştır. Kitap, bir alegori değildir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi dinsel, siyasal ya da psikolojik bir gizli anlamı ya da mesajı yoktur. Yalnızca eğlence ve üniversitedeki bazı tanıdık simalarla ilgili hafif bir taşlama olduğu söylenebilir. Lewis Carroll'ın yapıtlarını yazarın kişiliğiyle açıklamaya çalışanlar ve bu amaçla küçük

kızlarla arkadaşlığının, bilinçaltında evlilik yaşamının yerini tuttuğunu ileri sürerler olduya da bu görüşleri destekleyecek kanıt yok denecek kadar azdır. Dodgson, çocuk öykülerinin yanı sıra üniversiteyle ilgili bugün bile ilgiyle okunan mizahi yazılar da yazmış ve bunların en iyilerini *Notes by an Oxford Chiel* (1874; Bir Oxfordlunun Notları) adıyla derlemiştir.

İyi bir fotoğraf sanatçısı da olan Dodgson, önceleri ressam olmak istemişti; ama bu alanda başarılı olamayınca fotoğrafa yöneldi. Çocukların yanı sıra özellikle oyuncu Ellen Terry, şair Alfred Tennyson, şair ve ressam Dante Gabriel Rossetti'nin portrelerini çekti. Birçok güzel fotoğrafı bugüne ulaşmış ve sık sık basılmıştır. Çocukları çeşitli giysiler içinde ve çeşitli pozlarda görüntüleyen Dodgson, ayrıca çıplak çocuk fotoğrafları da çekti. 1880'de fotoğrafçılığı bıraktı.

Dodgson, Alice'in serüvenlerini kaleme almadan önce, manzum ve düzyazı türünde birçok mizahi yapıt ve birkaç önemsiz ciddi şiir yayımlamıştı. İlk şiirlerini adsız olarak yayımladıktan sonra, 1856'da çıkan "Solitude" (Yalnızlık) adlı şiirinde Lewis Carroll takma adını kullandı. Bu adı, kendi adı olan Charles Ludwidge'i Carolus Ludovicus olarak Latinceye çevirip sonra bunu Lewis Carroll biçiminde İngilizce yazarak yaratmıştı. Bundan sonra üniversite dışındaki yapıtlarında da bu adı kullandı. Charles L. Dodgson adıyla tarihsel açıdan ilginç yanlar taşıyan *Euclid and His Modern Rivals* (1879; Eukleides ve Çağdaş Rakipleri) dışında kalıcı bir değer taşımayan çeşitli matematik kitapları yazdı.

Dodgson'ın mizahi ve ciddi şiirleri, 1869'da *Phantasmagoria and Other Poems* (Garip Görüntüler ve Başka Şiirler) adıyla yayımlandı. Daha sonra yeni eklemelerle *Rhyme? and Reason?* (1883) ve *Three Sunsets and Other Poems* (ös 1898; Üç Günbatımı ve Başka Şiirler) adlarını taşıyan iki ayrı kitapta toplandı. 1883'teki derlemede yer alan "Köpan Avı" saşma şiir türünde yazılmış en iyi öykülü şiirlerden biridir; yalnızca Edward Lear'in en iyi şiirleri bu şiirin düzeyine erişebilmiştir.

Dodgson daha sonra Alice ile ortaya koyduğu tarza yeniden dönmeye çalıştı. Bu amaçla yazdığı *Sylvie and Bruno* (1889; Sylvie ile Bruno) ile devamı *Sylvie and Bruno Concluded* (1893; Sylvie ile Bruno'nun Sonu) haklı olarak "İngiliz edebiyatının en ilginç başarısızlıklarından biri" olarak nitelendi. Masalla toplumsal roman ve ahlaki tartışmaları incelleme kaynaştıran yapıt, gereken ilgiyi görmedi ve alay konusu oldu. Gerçekte Carroll'un kişiliğini en iyi dile getiren yapıtı budur. Mantıklı ve matematiksel bir kafanın, yalnızca çocukları eğlendirmek amacına yönelişinin güzel bir ürünü olan *Alice*'i, bir rastlantı sonucu yaratmış gibidir. İyi bildiği konuları başarıyla kullandığı bu kitapla, zayıflıklarını aşmış ve özgünlüğe erişmiştir.

Dodgson'ın mektuplarını içeren, yeğeni Stuart Dodgson Collingwood'un hazırladığı *The Life and Letters of Lewis Carroll* (1898, yb 1967; Lewis Carroll'un Yaşamı ve Mektupları) yazar üzerine yazılmış temel kaynaklardan biridir. Dodgson'ın en kapsamlı yaşamöyküsü ise F. B. Lennon'ın yazdığı *Victoria Through the Looking-Glass*'tur (1945; Tılsımlı Aynadaki Victoria). Bu kitap daha sonra *The Life of Lewis Carroll* (1962; Lewis Carroll'un Yaşamı) adıyla yeniden basılmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Çocuk kitabı. *The Wasp in the Wig: A "Suppressed" Episode* (1977;

Peruktaki Eşekarısı: "Gizlenmiş" Bir Bölüm). *Şır The Collected Verse* (1929; Toplu Şiirler). Matematik kitabı. *A Syllabus of Plane Algebraical Geometry* (1860; Cebirsel Düzlem Geometrisinin Özeti), *Cunosa Mathematica* (1888-93; İlginci Matematik), *Symbolic Logic* (1896, 1. Bölüm; 1977'de ikinci bölümüyle birlikte yayımlandı; Simgesel Mantık). Mektup ve Anı. *The Diaries of Lewis Carroll* (1953, 2 cilt, der. R. L. Green; Lewis Carroll'un Günlükleri), *The Letters of Lewis Carroll* (1979, 2 cilt, der. M. N. Cohen ve R. L. Green; Lewis Carroll'un Mektupları).

Carson (Dun Cairn), Edward Henry Carson, Baron (d. 9 Şubat 1854, Dublin - ö. 22 Ekim 1935, Minster, Kent, İngiltere), "Ulster'in taşçı kralı", olarak tanınan hukukçu ve politikacı. İngiliz hükümetinin İrlanda'nın tümüne yönetsel özerklik verme girişimlerine karşı İrlanda'nın kuzeyinde gelişen direnişi başarıyla yönetmiştir.

İrlanda'nın güneyinde, Protestan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi; orada yetişip öğrenim gördü. 1877'de İrlanda adliyesinde göreve başladıktan sonra İrlanda milliyetçilerine güveni sarsıldı. Dublin'de kraliyet yüksek savcısı görevindeyken 1887 tarihli Ceza Yasası'nı katı bir biçimde uygulayarak, İrlanda'da oturmayan İngiliz toprak sahiplerinin mülklerine yönelik tecavüz olaylarında pek çok mahkûmiyet karar verilmesini sağladı. 1892'de İrlanda başsavcılığına atandı, aynı yıl İngiliz Avam Kamarası'na seçildi; 1893'te İngiliz barosuna kabul edildi; 1900-05 arasında da İngiltere başsavcısı olarak görev yaptı. Ama bu yıllarda en büyük başarılarını avukat olarak elde etti. 1895'te kraliçenin dava vekili olarak Oscar Wilde'ı sorgulaması, Wilde'in eşcinsellikten mahkûm edilmesinde etkili oldu.

Carson 27 Şubat 1910'da yönetsel özerklik aleyhtarı İrlanda Birlikçileri'nin parlamento önderliğini kabul edince, İngiliz Muhafazakâr Partisi'ne başkan seçilme şansını yitirdi ve kendini tamamen Ulster davasına adanmıştı. İrlanda'nın güneyindeki ayrılıkçılığa duyduğu tepki, İrlanda'nın ekonomik olarak ayakta kalması için Belfast ağır sanayisinin gerekliliğine olan inancıyla pekişti. H. H. Asquith'in başkanlığındaki liberal hükümetin (1908-16) 1912'de sunduğu Yönetsel Özerklik Yasa Tasarısı, Carson'ın Avam Kamarası'ndaki engellemesini aşamadı. Carson ve öteki önderlerce Yönetsel Özerklik Yasa Tasarısı'na karşı Belfast'ta 28 Eylül 1912'de imzalanan, daha sonra binlerce Ulster'linin da imzaladığı direniş bildirgesini, 1913'te Belfast'ta Carson'ın geçici bir hükümet kurması izledi. Carson aynı yılın başlarında, Yönetsel Özerklik Yasası yürürlüğe girdiği takdirde savaşmak üzere açıkça hazırlanan özel bir Ulster Ordusu oluşturdu. Tam bir iç savaş hazırlığı içinde, 24 Nisan 1914'te Almanya'dan çok miktarda silahın Antrim içindeki Larne kentine sevk edilmesini başarıyla örgütledi. Bunun üzerine İngiliz hükümeti Kuzey İrlandalılara ödün vermeye başladı. Carson, Temmuz 1914'te Ulster dışında İrlanda'nın özerkliği kabul etti. Bu yasa 1921'de yürürlüğe girdi.

25 Mayıs 1915'te, Asquith'in savaş sırasındaki koalisyona hükümetinde adalet bakanlığına atanan Carson, 19 Ekim'de savaşın yönetim biçiminden duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle istifa etti. David Lloyd George'un koalisyona hükümetinde (1916-22) bahriye bakanı (10 Aralık 1916 - 17 Temmuz 1917), daha sonra da 21 Ocak 1918'e değin savaş kabinesinin sandalyesiz bakanı olarak görev yaptı; 1921'den 1929'a değin temyiz yargıcı olarak hizmet etti.

Carson, Kit, asıl adı CHRISTOPHER CARSON (d. 24 Aralık 1809, Madison ili, Kentucky - ö. 23 Mayıs 1868, Ft. Lyon, Colorado, ABD), ABD'nin, kıtanın batısına doğru genişlemesindeki katkılarıyla ülkenin büyük halk kahramanları arasına giren asker.

On beş yaşında Missouri'deki evinden kaçarak Santa Fe'ye giden bir tüccar kervanına katıldı. Sınır boyunda yaşayan deneyimli avcılardan öğrendiği kürk avcılığı ve ticaretini 15 yıl sürdürdü. 1842'de bir rastlantı sonucunda kâşif John C. Frémont'la tanışması, Carson'ın, ABD'nin (Alaska dışında) bugünkü sınırlarını belirleyecek olan imparatorluklar arası çatışmaya etkin biçimde katılmasına yol açtı. 1842 ve 1843-44'te Frémont'un hükümetçe desteklenen batıyı keşif gezilerine rehberlik etti. Frémont'un, Bear Flag Ayaklanması olarak bilinen isyana ön ayak olduğu 1846'daki üçüncü gezi sırasında Carson da onunla birlikte California'daydı. Frémont'un raporlarını götürmek üzere Washington'a doğru yol alırken, General Stephen W. Kearny'le karşılaştı. Başkanın emriyle bölgeyi ele geçirmek üzere askerleriyle birlikte California'ya gitmekle olan Kearny, Carson'dan birliklerine rehberlik etmesini istedi. Bu görevi üstlenen Carson, Meksika'yla savaşın sona erdiği 1848'e değin kimi zaman askerlik ve rehberlik, kimi zaman da Washington'a kuryelik yaptı. Cesaretli, sadakati ve görevine olan bağlılığı ona Washington'daki önemli görevlerde bulunan kişiler arasında birçok dost kazandırdı.

Yerlilere karşı savaşmasına karşın, dürüstlüğü ve Yerlilerin sorunlarına gösterdiği içten ilgi nedeniyle Mart 1854'te Taos'ta Yerlilerle ilişki sağlamakla görevlendirildi. 1861'e gelindiğinde, İç Savaş'ta Kuzey'e bağlı 1. New Mexico Gönüllü Alayı'nın komutanı olarak albay rütbesiyle savaş alanına dönmüştü. Ocak 1868'de Colorado eyaletinde Yerli işleriyle görevli yöneticiliğe atandı ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

ABD'nin güneybatısında Nevada'nın merkezi Carson City, Colorado'da Fort Carson ve California'da Carson Pass gibi çeşitli yerleşmelere onun adı verilmiştir.

Carson, Pirie ve Scott Büyük Mağazası, Louis Henry Sullivan'ın 1899-1904 arasında ABD'nin Chicago kentinde yaptığı büyük mağaza binası. Ayrıca bak. Sullivan, Louis (Henry).

Carson, Rachel (Louise) (d. 27 Mayıs 1907, Springdale, Pennsylvania - ö. 14 Nisan 1964, Silver Spring, Maryland, ABD), ABD'li biyoloji bilgini. Çevre kirliliğine ve denizlerin doğa tarihine ilişkin yazılarıyla tanınır.

1932'de Johns Hopkins Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenimini tamamlayan Carson, sonradan çalışmalarını Woods Hole Deniz Biyolojisi Laboratuvarı'nda sürdürdü. Yabanıl yaşama duyduğu derin ilgi nedeniyle, uzun yıllar ABD Balıkçılık Bürosu ile, sonradan ABD Balık ve Yabanıl Yaşam Servisi ile çalıştı. 1951'de, Ulusal Kitap Ödülü'nü kazandığı *The Sea Around Us* (Çevremizdeki Deniz) adlı yapıtını yayımladı. *Silent Spring* (1962; Sessiz Bahar) adlı kitabı, çevre kirliliğinin tehlikeleri konusuna tüm dünyanın ilgisini çekti. Öbür yapıtları arasında *Under the Sea-Wind* (1941; Deniz Rüzgârının Altında) ve *The Edge of the Sea* (1955; Denizin Kenarı) sayılabilir.

Carson City, ABD'de Nevada eyaletinin merkezi. Sierra Nevada'nın doğu etekleri yakınındaki Eagle Vadisinde, Reno'nun 48 km güneyinde, Tahoe Gölünün 22

km doğusundadır. Eagle Üssü'nün (sonradan Eagle Çiftliği) bulunduğu yerde 1858'de kuruldu ve Christopher ("Kit") Carson'ın adını aldı. ABD Kongresi'nin, Nevada Toprakları'nın kuruluşuna karar vermesinden bir gün önce, 1 Mart 1861'de Utah Toprakları'na bağlı Carson ilinin (county) merkezi oldu. 25 Kasım 1861'de Utah Toprakları'nın, 29 Kasım'da da yeni kurulan Ormsby ilinin merkezi yapıldı. Nevada 1864'te eyalet olunca, Carson City yeni eyaletin yönetim merkezi oldu. Carson City ve Ormsby ili, 1969'da tek bir yönetim birimi olarak, Carson City kenti ve ili adı altında birleştirildi.

California içlerine doğru uzanan posta ve araba yolunun Sierra Nevada üzerinden geçmesi, ayrıca bölgeye Mormon çiftçilerin yerleşmesi kentin gelişmesini etkiledi. 24 km kuzeydoğudaki Virginia City çevresinde 1859'da gümüş bulunması Carson City ekonomisini hızla canlandırdı. Yakındaki Carson Irmağı üzerinde bulunan Empire kentindeki imalathanelerde, dünyanın en zengin yataklarından biri olan Comstock Damarı'nın gümüşleri işlendi. Virginia City'den gümüş taşıyan Virginia ve Truckee Demiryolu, Carson City'deki pek çok satış yerini de besledi. Sonraları Comstock Damarı ile birlikte demiryolu da önemsizleşt ve 1950'de bütünüyle terk edildi. Comstock'tan elde edilen büyük miktardaki gümüş ürününü madeni paraya dönüştürmek için federal hükümet Carson City'de, daha sonra Nevada Eyalet Müzesi durumuna getirilen bir darphane kurmuştu.

Madencilik (bakır ve bir miktar gümüş) kent ekonomisi için bugün de önem taşır. Hayvancılık, turizm, kamu işletmeleri ve yasal kumarhaneler, kentin başlıca geçim kaynaklarıdır. Nevada Eyalet Meclisi Binası'nda (1871) bir tarihi eşya koleksiyonu vardır. Western Nevada Community College 1971'de bu kentte kurulmuştur. Nüfus (1990) 40.443.

Carstens, Asmus Jacob, ERASMUS JACOB olarak da yazılır (d. 10 Mayıs 1754, Schleswig yakınlarında Sankt Jürgen, Danimarka - ö. 25 Mayıs 1798, Roma), yeni-klasik üslubun, portreleri ve tarihsel konulu resimleriyle tanınan Alman temsilcilerinden biri. Yapıtlarıyla geç 18. yüzyıl sanatına klasik bir ruh kazandırmaya çalışmıştır.

1776-83 arasında Kopenhag Akademisi'nde resim öğrenimi görmekte birlikte, aslında kendi kendini yetiştirmiştir. 1783'te gittiği İtalya'da Leonardo da Vinci'nin "Son Akşam Yemeği" ile Giulio Romano'nun Mantova'da Te Sarayı'ndaki fresklerinden etkilendi. 1787'de Berlin'e gitti ve üç yıl içinde oradaki akademiye profesör oldu. Prusya hükümetinden aldığı bir bursla fresk resmini incelemek üzere 1792'de Roma'ya gitti. Orada Raffaello ve Michelangelo'nun yapıtlarından esinlenerek klasik temaları soylu ve anıtsal bir üslupla ele aldı.

Carstens tema olarak genellikle Yunan ve Roma mitolojisinden sahneler kullandı. Konularını daha çok Homeros, Pindaros, Dante ve Shakespeare gibi sanatçıları aldı. 1795'te Roma'da açtığı sergide yer alan "Çocukları Uyuyan Gece ve Ölüm" (Weimar Sanat Koleksiyonları, Almanya) gibi yapıtlarının beğenilmesi ona birçok destekçi kazandırdı ve yaşamının sonuna değin Roma'da kalmasını sağladı.

Carstensen Dağı bak. Jaya Tepesi

Cartagena, İspanya'nın güneydoğusundaki Murcia özerk bölgesinde liman kenti. İspanya'nın Akdeniz'deki en büyük deniz üssü buradadır. Ülkenin doğusundaki en önemli liman olan Cartagena geniş bir körfezin

kıyısında yer alır. Doruklarında birer kale bulunan dört tepenin çevirdiği körfeze, bataryaların koruduğu dar geçitten inilir. Körfezin açığını ise Escambrera Adası korumaktadır. Kent, İÖ 3. yüzyılda Kartacalı komutan Hasdrubal tarafından eski bir İber yerleşmesinin yerinde kuruldu. İÖ 209'da Publius Cornelius Scipio'nun (sonradan Africanus) eline geçtikten sonra, Roma egemenliği döneminde Carthago Nova adıyla gelişti. 425'te Gotlar tarafından yağma edildi. Yaklaşık 400'den 1289'a değin piskoposluk merkezi oldu. Magnüplenn egemenliği altında bağımsız bir prenslik oluyorsa da 1243'te Kastilya kralı III. Fernando tarafından yıkıldı. Magnüplenn yeniden onardığı kent sonunda, 1269'da, Aragon kralı I. Jaime tarafından fethedildi. Savunulması kolay, yeniden inşaya elverişli doğal bir liman konumundaki Cartagena'yı 16. yüzyılda II. Felipe büyük bir donanma üssü durumuna getirdi. Cartagena 1936-39 İspanya İç Savaşı sırasında Cumhuriyetçilerin deniz üssüydü.

Roma döneminden kalma temeller üzerine inşa edilmiş olan yıkık Castillo de la Concepción ile eski kent surlarının bir bölümü günümüze değin ayakta kalmıştır. Kentin arkeoloji müzesinde İber, Roma ve Yunan dönemlerinden kalma yapıtlar bulunur.

Cartagena, 20. yüzyıl başlarında aynı kıyı üzerindeki Barcelona, Málaga ve Alicante limanlarının gittikçe önem kazanmasından olumsuz etkilendi. Zeytinyağı ve çeşitli kuruyemiş ile kurşun, çinko, gümüş, demir, bakır ve sülfür gibi madenler, ayrıca alfa elyafı limanın başlıca ihrac ürünleridir. 18 km doğusundaki korunaklı bir körfezin kıyısında yer alan Portman madencilik kasabasında, 1898'de, aynı bir limanın yapımından sonra, Cartagena'nın maden ürününü ihracatı düştü. Ama kentte önemli maden eritme tesisleri vardır. Sanayi ürünleri arasında cam ve alfa elyafı dokumaları yer alır. Önemli bir deniz üssü olan limanda askeri bir depo ve büyük tersaneler bulunur. Nüfus (1987 tah.) kent, 68.500; metropoliten alan, 169.036.

Cartagena, Kolombiya'nın kuzeyindeki Bolívar ilinin merkezi. Cartagena Körfezi'nin kuzey ucunda yer alır. 17. yüzyıldan kalma San Felipe de Barajas Kalesi gibi sur-

San Felipe de Barajas'ta 17. yüzyıl kalesi, Cartagena, Kolombiya
Water R. Aguilar-EB Inc

ların kuşatıldığı eski kesimler, bir yarımada ile Getsemani Adası üzerindedir. Yeni kent ise Manga ve (havalimanının bulunduğu) Manzanillo adaları ile anakarada La Popa Tepesinin aşağısındaki kesime yayılmıştır. Bezemeli katedral, San Pedro Claver Kilisesi (1603), Enkizisyon Sarayı (1706) kent meydanı ve Cartagena Üniversitesi (1827) eski kesimde bulunur.

1533'te kurulan Cartagena de Indias, 16. yüzyılın ikinci yarısında Güney Amerika'nın kuzeyinde elde edilen altını ve başka ürünleri İspanya'ya götüren büyük filoların her yıl buraya uğraması üzerine ün kazandı. Kentte bir Enkizisyon merkezi ve büyük bir köle pazarı kuruldu.

Cartagena eyaleti 1811'de İspanya'dan bağımsızlığını ilan etti; bunu yıllarca süren savaşlar izledi. 1815-21 arasında İspanyol egemenliği altına girdikten sonra, kent yeniden yurtsever kuvvetlerin eline geçti. Kolombiya'nın bağımsız bir devlet olmasından sonra ülkenin başlıca limanı olma özelliğini sürdürdü; ama iç bölgelerle bağlantının yetersizliği, gelişmesini olumsuz yönde etkiledi. 1840'lara gelindiğinde nüfusunda ve ticaretinde azalma olmuştu. 20. yüzyılda yeniden gelişme göstererek Kolombiya'nın beşinci büyük kenti durumuna geldi. Cartagena'nın yeniden canlanmasında en belirleyici etmen, 1917'den sonra Magdalena Irmağı vadisinde petrol çıkarılmaya başlanması oldu. 1926'da Barrancabermeja'dan Cartagena Körfezine uzanan boru hattının tamamlanması ve bir petrol rafinerisinin kurulması ile kent ülkenin başlıca petrol limanı oldu. Platin ve kahve öbür önemli ihracat ürünleridir. Sanayi ürünleri arasında şeker, tütün ürünleri, kozmetik, dokumacılık, gübre ve deri eşya önemli yer tutar. Turizm gittikçe önem kazanmaktadır. Nüfus (1985) 491.368.

Cartago, Kosta Rika'nın ortadoğu kesiminde il. Yüzölçümü 3.125 km²'dir. Büyük bölümü Orta Cordillera ve Talamanca Cordillerası'nın bulunduğu engebeli arazi üzerindedir. Kuzeydoğu kesimi Antil düzlüklerine doğru alçalır. Turrialba kentinde, Latin Amerika'da gıda üretimini artırma yöntemlerini araştıran Amerika Kıtası Tarım Bilimleri Enstitüsü'nün merkezi ve enstitüye bağlı bir deneme çiftliği bulunur. Başlıca ürünler kahve ve patatestir. İl merkezi Cartago önemli bir ticaret kentidir. Nüfus (1990 tah.) 338.971.

Cartago, Kosta Rika'nın ortadoğu kesimindeki Cartago ilinin merkezi. Denizden 1.439 m yükseklikte, Irazu Yanardağının eteğindeki Valle Central'ın verimli toprakları üzerinde yer alır. 1563'te kurulan

Kosta Rika'nın koruyucu azizesi onuruna yapılmış bazilika, Cartago
Ernst Jahn

Cartago, 1823 öncesinde Kosta Rika'nın başkentiydi. 17. yüzyıl boyunca korsanların sürekli saldırıları ve depremler yüzünden ağır hasar gördüğü için sömürge döneminin özgün yapıları bugüne ulaşmamıştır. Kent sokakları yeniden düzenlenmiş, sömürge dönemi tarzında yeni evler inşa edilmiştir. İçinde ünlü bir Siyah Madonna heykelinin de bulunduğu, Kosta Rika'nın koruyucu

azizesi onuruna yapılmış bazilika, sıkça ziyaret edilen bir hac yeridir. Cartago, pazar günleri kurulan panayırıyla da ünlüdür. Yakınındaki başkent San José'ye hem Pan-Amerikan Karayolu, hem Kosta Rika demiryolu ile bağlanır. Nüfus (1984) 23.928.

Cartan, Élie-Joseph (d. 9 Nisan 1869, Dolomieu - ö. 6 Mayıs 1951, Paris), Fransız matematikçi. Lie grupları kuramında önemli gelişmeler sağlamış ve alt cebirler kuramına katkıda bulunmuştur.

1894'te Montpellier Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Cartan, burada, ilk olarak Norveçli matematikçi Sophus Lie'nin ortaya koyduğu sürekli grupların yapısı üzerinde çalıştı. Daha sonra, denklik kuramlarını ve bunların integral değişmezler kuramıyla, mekanikle ve genel görelilik kuramıyla ilişkilerini inceledi. 1896'da Lyon Üniversitesi'ne geçtikten sonra doğrusal birleşmeli cebir üzerinde çalışarak, Harvard Üniversitesi'nden Benjamin Peirce'in bulgularına dayanan genel teoremler geliştirdi ve Alman matematikçi Ferdinand Georg Frobenius'un cebirinin bir alt cebirini oluşturdu. 1912'de Sorbonne Üniversitesi'nde profesör olduktan bir yıl sonra, üç boyutlu dönmeleri iki boyutlu gösterimlere dönüştüren karmaşık vektörler olan spinörleri buldu.

Derin bir kuramcı olan Cartan, sıradan öğrencilere bile zor kavramları kolaylıkla açıklayabiliyordu. Çalışmalarının tanınması, ancak yaşamının sonlarına doğru gerçekleşebildi. 1931'de Fransız Bilimler Akademisi'nin, 1947'de Royal Society'nin üyeliğine seçildi. Yapıtları arasında *Le Géométrie des espaces de Riemann* (1925; Riemann Uzayları Geometrisi) ve *La Théorie des groupes continus et des espaces généralisés* (1935; Sürekli Gruplar ve Genelleştirilmiş Uzaylar Kuramı) vardır.

Cartan, Henri (-Paul) (d. 8 Temmuz 1904, Nancy, Fransa), analitik fonksiyonlar kuramında temel gelişmeler sağlayan Fransız matematikçi.

Seçkin matematikçi Élie Cartan'ın oğlu olan Henri Cartan, meslek yaşamına, 1928-29'da Caen Lisesi'nde öğretmenlik yaparak başladı. 1929'da Lille Üniversitesi'nde yardımcı profesörlüğe atandı, iki yıl sonra da Strasbourg Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu. 1940-69 arasında Paris Üniversitesi'nde, 1970-75 arasında da Orsay'da öğretim üyeliği görevini sürdürdü.

Cartan, analitik fonksiyonlar üzerindeki çalışmalarından başka, demetler kuramına, homoloji (benzetim) kuramına, cebirsel topolojiye ve potansiyel kuramına da katkılarda bulunmuştur. Başlıca yapıtları, *Homological Algebra* (1956; Homoloji Cebri) ve *Elementary Theory of Analytic Functions of One or Several Complex Variables*'tir (1963; Tek ya da Çok Karmaşık Değişkenli Analitik Fonksiyonların Temel Kuramı).

Carte, Richard D'Oyly (d. 3 Mayıs 1844, Londra - ö. 3 Nisan 1901, Londra), İngiliz emprezyor. Gilbert ve Sullivan'ın operalarının ilk sahnelenişine, döneminin müzik beğenisinin ve tiyatro teknolojisinin gelişmesine katkılarıyla tanınmıştır.

Aslında besteci olan Carte, Fransız besteci Gounod'nun menajerliğini yaptı. Gilbert ve Sullivan'la *Trial by Jury*'yi (1875; Jürili Duruşma) yazmaları için anlaşlıktan sonra, operetler sahnelemek ve Offenbach ile Lecocq'un yapıtlarını İngiltere'ye tanıtmak üzere 1876'da Comedy Opera Company Ltd. adlı topluluğu kurdu. 1881'de, Gilbert ve Sullivan'ın çok tutulan yapıtlarının sahnelendiği ve elektrikle aydınlatmanın Londra'da ilk kez uygulandığı Savoy

Tiyatrosu'nu kurdu. Ciddi operayı yerleştirmek amacıyla da 1887'de İngiliz Kraliyet Operası'nı (bugün Saray Tiyatrosu) yaptırdı. Sullivan, *Ivanhoe*'yu (1891) burada sahnelenmek üzere yazdı. Carte daha sonra Sir Frederic Hymen Cowen gibi başka İngiliz bestecilerine yapıt ısmarladıysa da bu girişim başarılı olmadı. Kurucusu olduğu ve D'Oyly Carte Opera Topluluğu adıyla bilinen turne toplulukları, onun ölümünden sonra Gilbert ve Sullivan'ın yapıtlarını sahnelenmeyi sürdürdü.

Carte du ciel (Fransızca "Gök Haritası"), gökyüzündeki 14. kadirten ya da daha parlak 10 milyon kadar yıldızı içermesi tasarlanan gök haritası. Fotoğraf yöntemiyle oluşturulan bu haritaya, 12. kadirten ya da daha parlak tüm yıldızları içeren bir de katalogun eşlik etmesi düşünülmüştü. Paris Gözlemevi yöneticisi Amédée Mouchez'nin 1887'de tasarladığı plana göre, haritanın oluşturulması için dünyanın çeşitli bölgelerindeki 18 gözlemevinin işbirliğiyle tüm gökyüzünün, her biri yalnızca 2°'lik bir kareyi kapsayan fotoğrafları çekilecekti. 20. yüzyıldaki teknik ilerlemeler, yıldızların yerlerinin, gökyüzünün çok daha geniş bir alanını kapsayan tek bir fotoğrafla belirlenmesine olanak sağladı ve *Carte du ciel*, üzerinde uzun yıllar emek harcadıktan sonra, bitirilemeden kaldı. Katalog ise 1958'de temel olarak tamamlanmıştı.

Cartel des Gauches bak. Sol Koalisyon

Carter AİLESİ, ABD'li vokal topluluğu. Apalaş Dağları folk şarkılarının yaygınlaşması sevilmesinde önemli rol oynayan topluluğun üyeleri şunlardı: A. P. Carter olarak bilinen Alvin Pleasant Carter (d. 15 Nisan 1891, Maces Spring, Virginia - ö. 7 Kasım 1960, Kentucky), karısı Sara Carter, eö Dougherty (d. 21 Temmuz 1898, Flatwoods, Virginia - ö. 8 Ocak 1979, Lodi, California) ve yengesi Maybelle Carter, eö Addington (d. 10 Mayıs 1909, Nickelsville, Virginia - ö. 23 Ekim 1978, Nashville, Tennessee).

Ailenin plak çalışmaları 1927'de, yeni yetenekler arayan Victor şirketinin yerel bir gazetede çıkan ilanı üzerine başladı. Bundan sonraki 14 yıl boyunca Sara'nın iki, Maybelle'in de üç çocuğunun (Helen, June, Anita) katıldığı grup, çeşitli şirketler adına 300'den fazla şarkıyı plak yaptı. Eski baladlar ve mizahlı şarkılar, 19. yüzyıla 20. yüzyıl başlarının duygusal parçaları ve birçok dinsel şarkının yer aldığı repertuarları Apalaş bölgesi müziğinin anlamlı bir kesitini oluşturuyordu. Daha sonra sık sık radyo programlarına çıktılar ve sonradan folk ve country müziği repertuarlarının değişmeyen parçaları arasında giren birçok şarkıyı tanıttılar. "Jimmy Brown, the Newsboy", "Wabash Cannonball", "It Takes a Worried Man To Sing a Worried Song" ve "Wildwood Flower" bu parçalardan bazılarıdır.

İlk grubun 1941'de dağılmasından sonra, grup üyelerinden bir ya da ikisinin gene yakınlarıyla bir araya gelip oluşturduğu ve Carter ailesi adını kullanan topluluklar ortaya çıktı. Maybelle ("Ana") Carter önce kızlarıyla, sonra da damadı ünlü şarkıcı Johnny Cash'le birlikte çalıştı. İlk Carter ailesi topluluğu, Country Müziği Ünlüler Evi'ne kabul edilen ilk grup oldu.

Carter, Elizabeth (d. 16 Aralık 1717, Deal, Kent - ö. 19 Şubat 1806, Londra, İngiltere), İngiliz şair ve çevirmen. Elizabeth Montagu'nun çevresinde toplanan Bluestockings(*) adlı ünlü edebiyat grubunun üyesidir.

Kültürlü bir rahibin kızıydı. Latince, Yunanca ve İbraniceyi babasından öğrendi.

Fransızca, Almanca, İtalyanca, Portekizce, Arapça, astronomi, eski çağ coğrafyası ve tarihi, çağdaş tarih ve müzik öğrendikten

Elizabeth Carter, Sir Thomas Lawrence'ın portre çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

başka kendini iyi bir ev kadını olarak da yetiştirdi. Dr. Samuel Johnson, "Dostum Bayan Carter, Yunancadan Epiktetos çevirisi yapabileceği gibi tatlı da pişirebilir; şiir yazabileceği gibi mendil de işleyebilir", demişti.

Poems upon Particular Occasions (Ozel Durumlar Üzerine Şiirler) adlı kitabı 1738'de, *Poems on Several Occasions* (Çeşitli Durumlar Üzerine Şiirler) ise 1762'de yayımlandı. Ama asıl ününü çevirileriyle kazandı. En önemli yapıtı, 1749'dan başlayarak üzerinde çalıştığı *All the Works of Epictetus Which Are Now Extant* (1758; Epiktetos'un Günümüze Ulaşan Bütün Yapıtları) adlı çevirisidir.

Carter, Elliott (Cook, Jr.) (d. 11 Aralık 1908, New York kenti), ABD'li besteci. Gelişkin üslubu ve metrik modülasyon adı verilen çokritimlilik konusundaki yeni ilkelereyle dünya çapında ilgi toplamış, 1960 ve 1973'te Pulitzer Müzik Ödülü'nü almıştır. Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Harvard Üniversitesi'nde İngilizce Bölümü'nü bitirdikten sonra müziği seçerek Walter Piston

Elliott Carter, 1960
AP/Wide World Photos

ile Gustav Holst'un öğrencisi oldu. Gençlik yıllarında müzikle ilgilenmeye başlamış, 1924-25'te komşusu olan besteci Charles Ives onun bu ilgisinin gelişmesine katkıda bulunmuştu.

Carter ilk ciddi bestelerini 1933'te Paris'te Nadia Boulanger ile çalışırken yaptı. Yunan müziği ile düzyazısının ritmik ve melodik kalıplarının etkisini taşıyan özgün diatonik üsluptaki ilk çalışmaları, klasik edebiyata duyduğu ilgiyi yansıtır. İlk besteleri koro ve çalgı parçaları ile bir bale müziği oldu. *Birinci Senfoni*'sini 1942'de besteledi. Aynı yıl iki piyano, anlatıcı ve erkekler korusu

için yazdığı *The Defense of Corinth* (Korinthos Savunması) bu dönemini en iyi yansıtan yapıtıdır. Françoise Rabelais'nin bir metninden yola çıkan yapıtını Maryland eyaletindeki Annapolis'te St. John's College'da Yunanca, matematik, müzik, felsefe ve fizik dersleri verdiği sırada besteledi. II. Dünya Savaşı'nda ABD Savaş Haberalma Dairesi'nde çalışırken de zarif ve duygusal şarkılar besteledi.

Geniş bir çerçevede içinde düzensiz çapraz vurgulu karmaşık bir kontrpuan dokusuna yer verdiği *Piyano Sonatı* (1945-46) Carter'ın üslubunda bir dönüm noktası oluşturdu. *Viyolonsel Sonatı*'nı yazdığı 1948'de ise metrik modülasyonun ilkeleri artık yerleşmişti. *1 No'lu Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*'nde (1951) bu teknikte doruğa ulaşarak sonradan üslubunun ayırt edici özelliği olan iç içe geçmiş kontrpuanı sergiledi. Birincisi gibi *2 No'lu Yaylılar Dörtlüsü* de (1959; Pulitzer Ödülü) standart repertuvara alındı. *Orkestra İçin Çeşitlemeler*'le (1954-55) gelişiminin bir başka evresine adım atan Carter aralıkları ve doğal armonikleri dizesel bir yaklaşımla ele aldı. Klavsen, piyano ve iki oda orkestrası için yazdığı ve Stravinsky'nin övgüsünü kazanan *İkili Konçerto*'da (1961), alışılmamış çalgılara ve kanona duyduğu ilgi ortaya çıkar. İki orkestra arasında yaratılan çatışma ve çalınış zorluğu *Piyano Konçertosu*'nda (1964-65) da görülür. Carter'in *Orkestra Konçertosu* ilk kez 1970'te, *3 No'lu Yaylılar Dörtlüsü* (Pulitzer Ödülü) 1973'te, *Bakır Üfleme Çalgılar Beşlisi* 1974'te, *Keman ve Piyano İkili* ise 1975'te çalındı. Elisabeth Bishop'un şiirleri üzerine bestelediği *A Mirror on Which to Dwell* (Üstünde Yaşanılacak Ayna) adlı dizi şarkıları 1975'te, Hart Crane'in *The Bridge* adlı yapıtından esinlendiği *Üç Orkestra İçin Senfoni*'si ise 1977'de seslendirildi.

Carter, Howard (d. 9 Mayıs 1873, Swaffham, Norfolk - ö. 2 Mart 1939, Londra, İngiltere), 1922'de Tutanhamon'un mezarını ortaya çıkararak Eski Mısır uygarlığı araştırmalarına en zengin kaynaklarından birini kazandıran arkeolog.

Daha 17 yaşındayken bir İngiliz araştırma ekibine katılarak Mısır'a gitti. 1893-99 arasında Tebe'de bulunan Kraliçe Hatşepsut Tapınağı'nın teraslarındaki yazıt ve kabartmaların resimlerini çizdi. Daha sonra Mısır Eski Eserler Dairesi'nde genel müfettiş olarak görev yaptı. 1902'de Bibanü'l-Mülük (*) (Krallar Vadisi) kazılarında gözlemci olarak bulunurken IV. Tutmosis ve Hatşepsut'un mezarlarını ortaya çıkardı.

Carter 1907'de, onu vadideki kazılarının başına getiren ve maddi olarak destekleyen Carnarvon 5. kontu George Edward'la işbirliğine girdi. 4 Kasım 1922'de Tutanhamon'un mezarının varlığının belirtisi olan ilk işaretleri buldu, üç gün sonra da mezarın mühürlü girişine ulaştı. Bunu izleyen 10 yıl boyunca Carter, çoğu Kahire Müzesi'ne taşınan buluntular üzerinde çalıştı. P. E. Newberry ve A. C. Mace'in katkılarıyla 1904'te *Thoutmösis IV* ve 1923-33 arasında *The Tomb of Tut-ankh-Amen* (Tutanhamon'un Mezarı) adlı yapıtları yayımladı. Ayrıca bak. Carnarvon (S. Kontu), George Edward Stanhope Molyneux Herbert.

Carter, Jimmy, asıl adı JAMES EARL CARTER, JR. (d. 1 Ekim 1924, Plains, Georgia, ABD), ABD'nin 39. başkanı (1977-81). 1946'da Annapolis'teki ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'nden mezun oldu. Doğanmada yedi yıl görev yaptı; bunun beş yılını Amiral Hyman G. Rickover ile birlikte nükleer denizaltı programı üzerinde çalıştığı denizaltılarda geçirdi. 1953'te, yerfistiği tüccarı ve Georgia eyalet meclisi üyesi olan

babası ölünce, çiftliğinin başına geçmek üzere görevinden ayrıldı. 1962'de ve 1964'te Demokrat Parti'den Georgia Eyalet Senatosu'na girdi. 1970'te Georgia valisi seçildi. İlmimli bir liberal olarak tanınmasına ve seçimlerde tutucu görüşler savunmasına karşın, göreve başlarken yaptığı konuşmada (1971) "ırk ayrımı döneminin kapandığını" belirtti; eyalet yönetiminde Siyahlara ve kadınlara görev verdi. Karmaşık bir yapı kazanmış olan eyalet yönetim organlarını yeniden düzenleyerek daha büyük birimler altında örgütledi ve bütçelerini sıkı bir denetim altına aldı.

1974'te, Georgia valiliği süresinin bitmesine yakın, ABD başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'den aday olacağını açıkladı. Ülke çapında bir siyasal desteği ve güçlü bir dayanağı olmamasına karşın, sistemli ve yoğun bir kampanya yürüterek çok değişik çevrelerden oluşan geniş bir seçmen kitlesini yanına çekti ve onların oylarıyla Temmuz 1976'da Demokrat Parti'den başkan adayı seçilmeyi başardı. Başkan yardımcısı adayı olarak Minnesota senatörü Walter F. Mondale'i gösterdi. Kasım 1976'da yapılan seçimlerde oyların yüzde 51'ini alarak Cumhuriyetçi Başkan Gerald R. Ford'u yenilgiye uğrattı.

Carter, başkanlığı süresince halk adamı imajını güçlendirmeye çalıştı. Halk önüne çıktığı zamanlarda resmi olmayan bir giyim ve konuşma tarzı benimsedi, sık sık basın toplantıları düzenledi ve başkanlık makamındaki gösterişini azalttı. Buna karşılık iddialı toplumsal, yönetsel ve ekonomik reform programları, Demokrat çoğunluğa karşın Kongre'nin muhalefetiyle karşılaştı. Özellikle ithal petrol tüketimini azaltma ve yeni enerji kaynakları araştırma programı büyük bir direniş gördü. 1977-78'de ülke çapındaki kömür grevini toplu görüşme yoluyla çözmeye çalıştı. Ama 6 Mart 1978'de madencileri işlerine döndürmek için Taft-Hartley Yasası'nı (*) uygulamaktan kaçınmadı.

Dış politikada uluslararası düzeyde insan haklarını savunmasıyla dikkat çekmekle birlikte, daha çok sabırlı bir diplomasi gerektiren pragmatik konularda başarılı oldu. 1977'de Panama ile Panama Kanalı'nın 1999 sonundan başlayarak bu ülkenin denetimine girmesini sağlayan ve suyunun tarafsızlığının korunmasını güvence altına alan iki anlaşma imzalandı. 1978'de Enver Sedat ile Menahem Begin'in Camp David'de buluşmasını ve anlaşmaya varmasını sağladı. 1 Ocak 1979'da Çin Halk Cumhuriyeti'yle diplomatik ilişkiler kurarak, Tayvan'la ilişkileri kesti. Aynı yıl Sovyet yöneticisi Leonid Brejnev'le Viyana'da nükleer

Jimmy Carter
ABC Ajansı

silahların sınırlandırılmasına ilişkin SALT II Antlaşması'nı imzaladı (ABD Senatosu bu antlaşmayı onaylamadı).

Carter'in dış politikadaki bu önemli başarıları, bir süre sonra dış ilişkilerde ortaya çıkan bir dizi bunalımla gölgelendi. Kasım 1979'da bir grup İranlı öğrencinin ABD elçiliğini basarak diplomatları rehin alması ve İran yönetiminin bu eylemi onaylaması üzerine, doğrudan bir çatışmadan kaçınan ve görüşme yolunu açmaya çalışan soğukkanlı bir tutum izledi. Bu tutumuyla ABD halkının desteğini kazandıysa da, Nisan 1980'de gizlice planlanan askeri kurtarma hareketinin başarısızlıkla noktalanması siyasal güvenilirliğini önemli ölçüde sarstı. SSCB'nin Afganistan'ı işgali karşısında daha sert bir tavır takınarak, bu ülkeye karşı tahıl ambargosu koydu ve Moskova'da yapılacak 1980 Yaz Olimpiyatları'nın boykot edilmesine öncülük etti.

Bu arada içerde izlediği ekonomi politika yaygın hoşnutsuzluklara yol açtı. 1976'da yüzde 6 olan enflasyon oranı her yıl biraz daha artarak 1980'de yüzde 12'ye yükseldi. Yüzde 7,5'e varan işsizlik oranı düşürülemedi. Hızla artan faiz oranları 1980'de iki kez yüzde 20'nin üzerine çıktı.

Carter, reform ve ekonomi politikalarının açık başarısızlığına ve 1979'daki diplomatik bunalımlara karşın, 1980 seçimlerinde Massachusetts senatörü Edward Kennedy ve California valisi Edmund Brown, Jr.'a karşı bir kez daha Demokrat Parti'den başkan adayı seçilmeyi başardı. Ama kasımda yapılan seçimlerde oyları yalnızca yüzde 41'ini alarak Cumhuriyetçi Parti adayı, eski California valisi Ronald W. Reagan'a yenildi. 1982'de başkanlık dönemi anılarını kapsayan *Keeping Faith* (İnancı Korumak) adlı kitabı yayımladı. 1985'te de *The Blood of Abraham: Insights Into the Middle East* (Hz. İbrahim'in Kanı: Ortadoğu'yu Anlamak) başlıklı kitabı çıktı. Sonraki yıllarda Carter resmi bir sıfat taşımaksızın diplomatik görevler üstlendi. Nikaragua'da Miskito Yerlileri'nin topraklarına dönmelerini sağladı; Panama'da seçimlerin meşruluğunu denetlemek için gözlemci olarak bulundu; Etiyopya'da iç savaşın durdurulması için arabuluculuk etti.

Carter, Mrs. Leslie, eđ. CAROLINE LOUISE DUDLEY (d. 10 Haziran 1862, Lexington, Kentucky - ö. 13 Kasım 1937, Los Angeles, ABD), başarılı dramatik oyunculuğuyla "Amerika'nın Sarah Bernhardt'ı" olarak tanınmış tiyatro oyuncusu.

On sekiz yaşında evlenip dokuz yıl evli kaldığı kocasının onu sadakatsizlikle suçlayıp boşamasından sonra sahneye çıktı. Oyunculuk dersleri de aldığı yönetmen ve oyun yazarı David Belasco'nun yönetiminde başarılı bir meslek yaşamı sürdürdü. Belasco onu *The Heart of Maryland* (1895; Maryland'in Kalbi), Simon Berton'un yazdığı Fransızca bir oyundan uyarlanan *Zaza* (1898-99) ve kendi yapıtı *Du Barry* (1901) gibi oyunlarda başrolde oynattı. Carter 1906'da yeniden evlenince bu işbirliği sona erdi ve Belasco bir daha onunla görüşmedi. Belasco ile çalıştığı dönemde yalnızca altı rolde oynayan Carter son yıllarına değin oyunculuğu sürdürdü, ama önceki başarılarına hiçbir zaman ulaşamadı.

Cartier, Sir George Étienne, BARONET (d. 6 Eylül 1814, St. Antoine, Aşağı Kanada - ö. 20 Mayıs 1873, Londra), Kanada'da 1858-62 arasında Sir John Macdonald'la birlikte başbakanlık görevini yürüten devlet adamı. Kanada'da federatif yönetimin ku-

rulmasında ve ülkede İngiliz-Fransız ilişkilerinin düzeltilmesinde önemli rol oynamıştır.

Bir süre avukatlık yapan Cartier, 1837'de bir ayaklanmaya katıldığı için birkaç aylığına ABD'ye sürgün edildi. 1848'de Liberal Parti'den Kanada Yasama Meclisi'ne girdi. 1855'te eyalet sekreterliğine, iki yıl sonra da

George Étienne Cartier, 1867
Public Archives of Canada

Doğu Kanada (eskiden Aşağı Kanada) başsavcılığına atandı.

Doğu Kanada temsilcisi olarak Macdonald'la kurduğu ittifak, Liberal-Muhafazakâr Parti'nin doğmasıyla sonuçlandı. Doğu Kanada'daki feodal toprak ayrıcalıklarının kaldırılması ve medeni yasanın düzenlenmesi gibi yararlı önlemlerin alınmasına ön ayak oldu. Kanada'nın doğu kesimini baştan başa aşan Grand Trunk Demiryolu hattının yapımında ve Kanada Pasifik Demiryolu hattının kurulmasında önemli payı oldu. Yoğun muhalefete karşın, doğduğu eyaletin 1867'de federasyona katılmasını sağladı. Ertesi yıl "Birleşik Krallık barone-ti" unvanını aldı.

Macdonald'ın kurduğu ilk Konfederasyon hükümetinde milis kuvvetleri ve savunma bakanı olan Cartier, kara kuvvetlerini yeniden düzenledi. Ama Katolik Kilisesi'yle siyasal anlaşmazlığa düşmesi 1872 seçimlerini kaybetmesine yol açtı. Başka bir seçim bölgesinden meclise girmesi sağlandıysa da göreve başlayamadan öldü.

Cartier, Jacques (d. 1491, Saint-Malo, Bretonya - ö. 1 Eylül 1557, Saint-Malo yakınları, Fransa), Kuzey Amerika kıyısında ve Saint Lawrence Irmağında yaptığı keşifler (1534, 1535, 1541-42) Fransa'nın Kanada üzerindeki iddialarına temel oluşturarak Fransız denizci. Brezilya'ya da gittiği sanılmaktadır.

Fransa kralı I. François'nun altın, baharat ve Asya'ya bir geçit bulunması umuduyla kuzey topraklarına yapılmasını istediği keşif seferinin yönetimini üstlenen Cartier, 20 Nisan 1534'te Saint-Malo'dan iki gemi ve 61 denizciyle yola çıktı. Saint Lawrence Körfezinde Anticosti Adasına kadar ilerledi. Gaspé'de iki Yerliyi ele geçirdikten sonra Fransa'ya döndü. Verdiği rapor I. François'nın merakını uyandırdı, ertesi yıl keşiflerini sürdürmek üzere üç gemi ve 110 denizciyle birlikte yeniden denize açıldı. Yanındaki iki Yerlinin rehberliğinde Saint Lawrence Irmağında Québec'e kadar yol aldı ve bir İrokua köyü yakınında kamp kurdu. Eylülde küçük bir grupla Montreal Adasına kadar gitti. Burada İrokualardan sıcak bir karşılama gördüyse de, birkaç saatlik bir görüşmeden sonra, kış geçirmek üzere kamp yerine döndü. Bu arada Yerlilerden, iki ırmağın batıda, bol miktarda altın, gümüş, bakır ve baharatın bulunduğu topraklara ulaştığını öğrendi.

Québec'in Paris'e göre daha güneyde olmasına karşın, sert bir kışla karşılaşmaları

Cartier ve adamlarını büyük şaşkınlığa uğrattı. Vikinglerden beri hiçbir Avrupalı Amerika kıtasının bu kadar kuzeyinde kış geçirmemişti. Yirmi beş denizci iskorbüt hastalığına yakalanarak öldü. İrokualarla ilişkilerin bozulması durumu daha da zorlaştırdı. Mayısta buzlar erir erimez İrokua reislerinden bazıları hileyle tutsak alarak Fransa'ya dönen Cartier, yalnızca büyük zenginliklerin çok içerlerde olduğunu ve 800 fersah (y. 3.200 km) uzunluğunda olduğu söylenen koca bir ırmağın büyük olasılıkla Asya'ya kadar uzandığını rapor edebildi.

Avrupa'daki savaş nedeniyle uzun süre yeni bir sefere fırsat bulamayan I. François, 1541'de İspanyol iddialarına karşı Fransız haklarını güvence altına almak amacıyla Jean-François de La Rocque de Roberval'i Cartier'nin keşfettiği topraklarda bir koloni kurmakla görevlendirdi ve Cartier'yi yardımcılarına atadı. Daha önce yola çıkan Cartier 23 Ağustos'ta Québec'e vardı. Roberval'in yolculuğu ertesi yıla ertelenince, yeniden Montreal'e gitti. Burada gene yalnızca birkaç saat kalabildi ve çağlayanların ötesine geçen kısa yolu aşamadı. Sağladığı bilgilere göre çizilen haritalardan Ottawa ve Saint Lawrence ırmaklarının keşiştiği yerdeki büyük adaya ulaşamadığı anlaşılmalıdır. Québec'in yukarısındaki yeni kamp yerinde geçirdiği kış da en az önceki kadar sert geçti. Adamları arasında disiplini sağlamadı ve bunları, bazı davranışları yeniden bölge Yerlilerinin düşmanlığına yol açtı. Bu arada altın ve elmas sanılan bol miktarda maden bulundu. Cartier, bahar gelince, Roberval ile asıl koloni grubunun gelmesini beklemeden kamptan ayrılarak Fransa'ya doğru yola çıktı. Newfoundland'da karşılaştığı Roberval'in Québec'e gen dönmesi yolundaki emrine karşın, gizlice kaçarak yoluna devam etti. Fransa'ya gelince altın ve elmas sanılan madenlerin değer-siz şeyler olduğu anlaşıldı. Cartier'nin ulaştığı noktadan ileri gidemeyen Roberval, kış geçirdikten sonra, koloni kurma düşüncesinden vazgeçerek Fransa'ya döndü. Bu başarısızlıkların uyandırdığı büyük düşüncü-lüğü, Fransa'nın yarım yüzyılı aşkın bir süre bu yeni topraklara ilgi göstermemesine yol açtı.

Kraldan yeni görev alamayan Cartier, yaşamının geri kalan yıllarını Saint-Malo yakınındaki malikânesindeki işleriyle uğraşarak geçirdi. Saint Lawrence Irmağını ulaşımaya elverişli en son noktaya kadar keşfettiğini ileri sürmesinden kaynaklanan üzü, kolaylıkla aşılabilecek bir engeli yene-meyişi, İrokualara karşı hilekâr tutumu ve Roberval'i zor durumda bırakması nede-niyle bir ölçüde gölgelenmiştir.

Cartier-Bresson, Henri (d. 22 Ağustos 1908, Chanteloup, Fransa), Fransız fotoğrafçı. Doğal, insancıl fotoğraflarıyla belge fotoğrafçılığının bir sanat biçimi haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Fotoğrafın, olağanüstü berraklık anlarında, dış görünümün altında yatan anlamı yakalayabileceğini savunmuş, *Images à la sauvette* (1952; Hırsızlama Görüntüleri) adlı kitabında bu kuramını açıklamıştır.

Paris'e yakın bir köyde doğdu ve burada okudu. 1927-28'de Paris'te kübist ressam ve eleştirmen André Lhote ile birlikte çalıştı ve onun etkisinden kalarak yaşamı boyunca resme karşı duyduğu ilgi, imgelemenin gelişmesinde belirleyici bir rol oynadı. 1929'da Cambridge'e giderek edebiyat ve resim öğrenimi gördü.

Daha çocukluğunda basit bir Brownie fotoğraf makinesinin sırlarını keşfetmişti. Ama fotoğrafla ciddi olarak 1930'da, 20. yüzyılın iki büyük fotoğrafçısı Eugène

Atget ve Man Ray'in çalışmalarını gördükten sonra ilgilenmeye başladı. 1931'de kısıtlı bir mali olanak ve bir fotoğraf makinesiyle Afrika'ya giderek ormanlarda yaşadıklarını belgeledi. Ama karasu hummasına yakalanınca Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Küçük makinenin taşınma kolaylığı ve anlık bir izlenimi saptamada sağladığı rahatlığı görmüştü. 1933'te ilk 35 mm'lik Leica'sını satın aldı. Bu tip makine ona özellikle uygundu, çünkü doğallığın yanı sıra gizlilik

çılarla birlikte Magnum Photos adlı fotoğraf ajansını kurdu. Ajans, süreli yayınlara dünyanın dört köşesinden ve dönemin en yetenekli bazı haber fotoğrafçılarının kameralarından malzeme sağlıyordu. Cartier-Bresson, Magnum'da çalışmalarını her zamankinden daha fazla röportaj fotoğrafçılığı üzerinde yoğunlaştırdı. Sonraki üç yılda Hindistan, Çin, Endonezya ve Mısır'da bulundu. Buralarda ve 1950'lerde Avrupa'da topladığı malzeme, 1952 ile 1956 arasında

"Sevillalı Çocuklar, İspanya", Henri Cartier-Bresson'un çalışması, 1933
Henri Cartier-Bresson-Magnum

de sağlıyordu. Cartier-Bresson sessiz, hatta görünmeyen bir tanık olarak kalmak istedi ve öyle de kaldı. Daha az görünmesi için makinesinin parlak krom bölümlerini siyah bantla kaplıyor, bazen de onu bir mendilin altında saklıyordu. Yaşamı ve çalışmaları hakkında da konuşmayıp sessiz kalmayı yeğliyordu.

Kırk yılı aşan fotoğrafçılık yaşamı boyunca sürekli dünyayı dolaştı. Ama gezilerinin hiçbir zorlayıcı yanı yoktu. Acele etmemek, gittiği ülkelerde iyi koşullarda yaşamak, her ülkede belirli bir zaman geçirmek ve böylece çevreyle iyice bütünleşmek istediğini açıkça belirtirdi.

1937'de Ratna Mohini ile evlendi. Aynı yıl yaptığı ilk filmi, İspanya İç Savaşı'nda tıbbi yardım konusunu ele alan bir belgeseldi. Gazete ve dergiler için hazırladığı ilk röportaj fotoğrafları da bu yılı hastalar. Sinema hevesi, 1936'dan 1939'a değin *Une Partie de campagne* (Bir Kır Gezisi) ve *La Règle de jeu* (Oyunun Kuralı) filmlerinde yönetmen Jean Renoir'ın asistanlığını yapmasına yol açtı. Bir fotoğrafçı olarak gençliğinde izlediği büyük filmlere çok şey borçlu olduğunu hissediyor, anlamlı anı tam bir kesinlikle seçmeyi bu filmlerden öğrendiğini söylüyordu. Fotoğraf-ta birbirini izleyen görüntülere önem vermesi de sinemaya olan ilgisine bağlanabilir.

Cartier-Bresson II. Dünya Savaşı'nda Almanlara tutsak düştü (1940). 1943'te kaçtı ve ertesi yıl Alman işgalini ve geri çekilmesini görüntülemekle görevli bir Fransız yeraltı birimine katıldı. 1945'te ABD Savaş Haberalma Dairesi için, sürgündekilerin ve bırakılan savaş tutsaklarının Fransa'ya dönüşünü konu alan *Le Retour* (Dönüş) adlı filmi çekti.

Fotoğrafları 1933'te New York kentindeki ünlü Julien Levy Galerisi'nde sergilendi. Daha da önemli bir saygı gösterisi, 1947'de aynı kentteki Modern Sanatlar Müzesi'nde kişisel bir sergisinin açılmasıydı. Aynı yıl Robert Capa, David Seymour gibi fotoğraf-

yımladığı kitapların konusunu oluşturdu. Kitapları fotoğraf ustası olarak kabul edilmesine yol açtı. En tanınmış kitabı *Images à la sauvette*'te fotoğrafın anlamı, tekniği ve olanakları üzerine kapsamlı ve önemli düşüncelerine yer verdi. Ona göre en önemli nokta, fotoğrafın çekileceği anın saptanmasıydı. Bu zor yakalanan an, fotoğrafın, parçası olduğu olayın anlamını özünde açığa çıkardığı, biçimlerin en anlamlı düzen içinde görüldüğü andı.

Cartier-Bresson's France (1971; Cartier-Bresson'un Fransası), *The Face of Asia* (1972; Asya'nın Yüzü) ve *About Russia* (1974; Rusya Üzerine) daha sonra yayımlanan kitapları arasındadır. 1955'te Paris'teki Dekoratif Sanatlar Müzesi'nde açılan sergi-deki çeşitli dönemlerden 400 fotoğrafı, daha sonra başka Avrupa kentlerinde, ABD'de ve Japonya'da da sergilendi ve en sonunda Paris'teki Ulusal Kitaplık'a kondu. Bu alışılmamış bir onurlandırmaydı. Cartier-Bresson 1963'te Küba'da, 1963-64 yıllarında Meksika'da ve 1965'te Hindistan'da fotoğraf çekti. Fransız sinema yönetmeni Louis Malle, onun 35 mm'lik fotoğraf makinesi ile Paris'teki Mayıs 1968 öğrenci olaylarının içinde olduğunu, ama bütün bu şiddet eylemleri arasında saatte ancak dört kadar fotoğraf çektiğini belirtir.

Sonraki yıllarda ilgisini daha çok sinemaya yönelten Cartier-Bresson *Impressions of California* (1969; California İzlenimleri) ve *Southern Exposures* (1971) gibi filmler çekti. Fotoğrafın ve dergilerde fotoğraf kullanmasının yerini büyük ölçüde televizyonun aldığına inanıyordu. Fotoğrafın teknik yanıyla ilgilenmeyi zaman kaybı olarak gördüğünden, kendi fotoğraflarının banyosunu yapmadı. Benzer biçimde, film çekimlerini yönetir, kamerayı kendi kullanmazdı. Ama film çalışmalarını tek başına ve göze çarpmadan yürütmesi olanaksızdı.

Leica'sını (kendi deyimiyle not defteri) her gittiği yere götürür, resim eğitimi görmenin

getirdiği alışkanlıkla da bloknotunu hep yanında taşırdı. Cartier-Bresson'a göre fotoğraf makinesi bir tür toplumsal göstergeydi. Fotoğrafı da, giderek yayımlanan bir çağda gerçek ve insancıl dünyanın korunması için bir araç olarak görüyordu.

Cartimandua (ü. İS 1. yüzyılın ortaları), ilkçağda Britanya'nın kuzeyinde yaşayan Brigantes kabilesinin kraliçesi. İktidarını, işgalci Roma ordularının desteğiyle ayakta tutabilmişti.

Cartimandua'nın, 43'te Britanya'yı istilaya başlamalarından hemen sonra Romalılarla bir antlaşma yapması, kabilesindeki Roma karşıtlarının başlattığı bir dizi ayaklanmaya yol açtı. İlk kez 48'de Roma birlikleri kraliçenin bu ayaklanmaları bastırmasına yardımcı oldu. Üç yıl sonra Cartimandua, Britanyalıların Roma'ya karşı direnişine önderlik eden ve yandaş toplamak için Brigantium'a kaçan Cartacus'u yakalayıp Romalılara teslim ederek Roma desteğinin sürekliliğini sağladı. Ülkeyi birlikte yönettiği kocası Venetius, 57'de Roma karşıtı duyguları kısırtarak onu devirme girişiminde bulununca, ayaklanma Roma birliklerince bastırıldı. Venetius ve Cartimandua daha sonra banşarak ülkeyi birlikte yönettiler. Ama Cartimandua 69'da silahtarı Vellacatus uğruna kocasını yüzüstü bıraktı. Bunun üzerine Venetius yeniden ayaklandı ve kraliçeyi, üçüncü kez Roma askerleri kurtardı. Kraliçenin bu olaydan sonra yaptıklarına ilişkin herhangi bir kayıt yoktur. Romalılar 71'de Venetius yönetimindeki Brigantes kabilesini yenerek topraklarını ilhak ettiler. Cartimandua'nın hükümdarlığı sırasında basılmış gümüş sikkeler günümüze değin gelmiştir.

Carton de Wiart, Henri (-Victor) Kont (d. 31 Ocak 1869, Brüksel - ö. 6 Mayıs 1951, Brüksel, Belçika) - Belçika'da sosyal yardım alanında devletin daha çok sorumluluk üstlenmesini sağlayan devlet adamı, hukukçu ve yazar.

Katolik Parti'nin reformcu sol kanadının bir üyesi olarak 1896'da Belçika Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1911-18 arasında adalet bakanı olarak görev yaptı. 1912'de çocuklara yardım yasasının yürürlüğe girmesini sağladı. 1920-21'de başbakanlık, 1932-34 arasında da sosyal yardım bakanlığı yapan Carton de Wiart daha sonra Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği'nin Yüksek Mahkeme başkanlığına atandı. 1928-35 arasında Milletler Cemiyeti'nde Belçika'yı temsil etti. 1945'te Katolik Parti'yi Sosyal Hristiyan Parti adıyla yeniden örgütledi. Devlet bakanı (1949-50) ve adalet bakanı (1950) olarak görev yaptığı yıllarda sürgündeki Belçika kralı III. Leopold'u iktidara getirmek için çaba harcadıysa da başarılı olamadı.

Carton de Wiart, milliyetçi edebiyat hareketi Jeune Belgique'in (Genç Belçika) üyesi olarak Belçika'nın kendine özgü ulusal ruhunu betimleyen tarihsel roman ve incelemeler kaleme almıştır.

Cartwright, Edmund (d. 24 Nisan 1743, Marnham, Nottinghamshire - ö. 30 Ekim 1823, Hastings, Sussex, İngiltere), İngiliz mucit. İlk yün tarama makinesini ve modern dokuma tezgâhlarının ilk örneğini geliştirmiştir.

Meslek yaşamına din adamı olarak atılan Cartwright, 1779'dan başlayarak Leicestershire'daki Goadby Marwood bölgesinde bir süre papazlık yaptıktan sonra, 1786'da Lincolnshire'daki Lincoln Katedrali'ne

atandı. 1784'te Derbyshire'daki Cromford'a bir gezinti sırasında Sir Richard Arkwright'ın iplik bükme atölyeleri dikkatini çekmeye, olasılıkla yaşamı boyunca kendi halinde bir taşra papazı olarak kalacaktı. Bundan esinlenerek bir dokuma makinesi

Edmund Cartwright, James Thomson'ın oymabaskı çalışması
Science Museum, Londra

yapma düşüncesine kapılan Cartwright, 1785'te buhar makinesini kaba bir dokuma tezgâhına uygulayarak buluşunun patentini aldı. Aynı yıl Yorkshire'daki Doncaster'da bir dokuma ve iplik bükme fabrikası kurdu; ama 1793'te iflas edince fabrikasını alacaklılara teslim etmek zorunda kaldı. 1789'da bir yıl tarama makinesinin patentini de almış olan Cartwright, bu aygıtıyla üretim maliyetlerini azaltmayı başardıysa da pek kâr edemedi. Buna karşılık, 1809'da Avam Kamarası, buhar makineli dokuma tezgâhının ulusal ekonomiye sağladığı yararları dikkate alarak Cartwright'a 10 bin sterlin verilmesini kararlaştırdı. Cartwright'ın öteki önemli buluşları da, 1792'de gerçekleştirdiği halat yapım makinesi ve su yerine alkolle çalışan buhar makinesidir.

Cartwright, John, lakabı BİNBAŞI CARTWRIGHT (d. 17 Eylül 1740, Marnham, Nottinghamshire - ö. 23 Eylül 1824, Londra, İngiltere), İngiliz radikal reformcu. Parlamento ve çeşitli anayasal kurumlara ilişkin değişiklik önerileri sonradan Chartism hareketinin temel belgesi olan Halkın Bildirgesi'nde (1838) yer almıştır. Küçük kardeşi Edmund Cartwright motorlu dokuma tezgâhını bulmuştur.

1758'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) çarpıştı ve 1766'da üstünlüğüne yükseltildi. Bozulan sağlık yüzünden Kuzey Amerika kolonicilerinin ayaklanmasından (1775) kısa bir süre önce emekliye ayrıldı. İngiltere'de kolonicileri savunan ilk kişiler arasında yer aldı ve 1774'te kolonicileri desteklemek amacıyla *American Independence: The Glory and Interest of Great Britain* (Amerikan Bağımsızlığı: Büyük Britanya'nın Şeref ve Çikarı) adını taşıyan kitapçı yayımladı.

1775'te Nottinghamshire Milis Kuvvetleri oluşturulduğunda binbaşılığa atandı ve 17 yıl bu görevde kaldı. Daha sonra Fransız Devrimi'ni kutladığı için yerine başkası getirildi. 1776'da Parlamento reformu üzerine ilk yapıtı, *Take Your Choice* (Seçimini-zi Yapın) başlığıyla çıktı. Bu kitabın ikinci baskısı *The Legislated Rights of The Commonalty Vindicated* (Hakkını Koruyan Halk Tabakasının Yasal Hakları) başlığıyla yayımlandı. O tarihten başlayarak genel oy hakkının tanınması ve Parlamento'nun her yıl yeniden seçilmesi için çaba harcadı. 1778'de geliştirilmeye başladığı siyasal bir dernek kurma tasarısı, 1780'de Anayasal

Bilgilenme Derneği'nin kurulmasıyla gerçekleşti. Bu dernekten adını daha geniş bir çevreye duyuran Yazışma Derneği doğdu. Vatana ihanetle suçlanan arkadaşları Horne Tooke, John Thelwall ve Thomas Hardy'nin 1794'teki yargılanmalarında tanık olarak bulunan Cartwright'ın kendisi de 1819'da komplo düzenlemekle suçlanarak 100 sterlinlik para cezasına çarptırıldı.

Caruaru, Brezilya'nın kuzeydoğusunda, Pernambuco eyaletinin (*estado*) doğusunda kent. Ipojuca Irmağının kıyısında, denizden 550 m yükseklikte yer alır. Başlangıçta, haftada bir kurulan bir pazar yeri olarak gelişti; 1857'de kent statüsü verildi. Tarım, hayvancılık ve gıda ürünleri başlıca gelir kaynağıdır; bazı hafif sanayi kuruluşları da vardır. Kentte birçok panayır düzenlenir ve dinsel bayram kutlanır. Bölgedeki yolların kavşağında bulunan Caruaru'ya doğudaki eyalet merkezi Récife'den kara ya da demir yoluyla ulaşılır. Nüfus (1980) 137.636.

Carudiye, SERHUBİYE olarak da bilinir, Ebu'l-Carud Ziyad bin el-Münzir'e bağlanan Zeydiye kolu.

Görüşleri ile Zeydiyeden(*) çok Galiyeye(*) yaklaşan Carudiye'yi, Zeydiyenin öbür iki kolu olan Butriye(*) ve Haririye küfürle suçlamıştır. Carudilere göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi adı ile açıklayarak değil, niteliklerini belirterek halife atamıştır. Bu atamayı kabul etmeyerek Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i halife seçen sahabiler küfre düşmüşlerdir. Carudilerin bazılarına göre Hz. Muhammed Hz. Ali'yi, o Hz. Hasan'ı, o da Hz. Hüseyin'i imam halife olarak atamıştır. Öbürleri ise Hz. Muhammed'in kendisinden sonra sırasıyla Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'i imam atadığını kabul ederler ve bunlardan sonraki imamın, iki kardeşin çocukları tarafından oluşturulacak kurulca belirlenmesi gerektiğini savunurlar. Carudiler arasında Mehdi (son imam ve kurtarıcı) konusunda da görüş ayrılığı vardır. İçlerinden bazıları beklenen bir imam olmadığını, Hz. Hasan'ya da Hz. Hüseyin'in çocuklarından kılıç çekerek ayaklanan herhangi birisinin imam olabileceğini söylerken, bazıları Hz. Hasan'ın soyundan Muhammed bin Abdullah bin Hasan'ın (en-Nefsü'z-Zekiye), bazıları Hz. Hüseyin'in soyundan Muhammed bin el-Kasım bin Ali'nin, bazıları da İmam Zeyd'in torunu Yahya bin Ömer'in ölmeyişi ve beklenen Mehdi olduğunu savunurlar.

Carúpano, Venezuela'nın kuzeydoğusundaki Sucre eyaletinin kuzeyinde kent. Antil Denizi kıyısında, Araya ve Paria adlı ikiz yarımadaların ortasında yer alır. Ana ihraç ürünü kakao olan bir tarım bölgesinin ticaret merkezi ve başlıca limanıdır. Carúpano'nun çevresindeki tepeler ile Sucre'nin her kesimine yayılan ve eyalet topraklarının büyük bir bölümünü oluşturan verimli vadilerin çoğunda tarım yapılır. Sucre eyaleti gibi kent de yavaş gelişmiştir. Nüfusun büyük bölümü başkent Caracas'a ve öbür eyaletlere göç etmektedir. Carúpano'ya deniz yolunun dışında hava ve kara yoluyla da ulaşılır. Nüfus (1989 tah.) 77.637.

Carus, tam adı MARCUS AURELIUS CARUS (ö. 283), 282-283'te Roma imparatoru. Galyalı ya da İlyriyalı olduğu sanılan Marcus, İmparator Probus (hd 276-282) döneminde Muhafız Alayı komutanı olarak görev yaptı, Probus'un ölümünden sonra da onun yerine geçti. Kendisinden önceki hükümdarlar gibi, imparatorluk unvanının bir parçası olarak Marcus Aurelius adını aldı. Kısa süren Tuna seferinden sonra Dicle Irmağını geç-

rek Sasanilere saldırdı. Orada, söylentiye göre yıldırım çarpmasından esrarengiz bir biçimde öldü. Yerine oğulları Numerianus ve Carinus geçtiler.

Caruso, Enrico (d. 27 Şubat 1873, Napoli - ö. 2 Ağustos 1921, Napoli), İtalyan tenor. 20. yüzyıl başlarının en sevilen opera sanatçısı ve sesini plağa kaydettiren ilk önemli müzikiştir.

Yirmi çocuklu yoksul bir ailenin 18. çocuğuydu. Çocukluğunda her yerde Napoliten halk şarkıları söylemesine ve dokuz yaşında kilise korosuna girmesine karşın, 18 yaşın-

Caruso, kendi portresi, 1906
Andre Meyer Collection- J.P. Zizlo

dayken Guglielmo Vergine ile çalışmaya başlamadan önce müzik eğitimi görmedi. Üç yıllık bir çalışmadan sonra 1894'te, Napoli'deki Teatro Nuovo'da Morelli'nin *L'Amico Francesco*'suyla ilk kez sahneye çıktı. Repertuarını birçok önemli rolle zenginleştirdikten sonra 1894'te Umberto Giordano'nun *Fedora*'sının açılışında Loris rolünü canlandırması istendi. Olağanüstü başarı sağlayarak Moskova, Petersburg ve Buenos Aires'e çağrıldı. Scala'da ilk sahneye çıkışı 1900'de *La Bohème* operasıyla oldu. Daha sonra *Adriana Lecouvreur*, *Germania ve La fanciulla del West* (Alın Batı'nın Kızı) operalarındaki başlıca tenor partilerini söyledi. Scala'daki *La Maschere* (Maskeli Balo) ve *L'elisir d'amore*'de da (Aşk İksiri) tenor rollerini canlandırdı. 1902 baharında, Monte Carlo'da sahnelenen *La Bohème* ve Londra'da Covent Garden'da sahnelenen *Rigoletto* operalarıyla dünya çapında üne kavuştu. ABD'de ilk kez 23 Kasım 1903'te, New York kentindeki Metropolitan Operası'nın sezon açılışında *Rigoletto* ile sahneye çıktı. Bunu izleyen 17 yıl boyunca, her yıl bu operanın açılışını yaparak toplam 36 rolde gözüküdü. Metropolitan'da 607. ve sonuncu kez sahneye çıkışı *La Juive* (1920) operasındaki Eleazar rolüyle oldu.

Caruso çağdaşlarının en ünlüsü ve en yüksek ücret alanıydı. Sesi hem güçlü, hem (son yıllarında azalan ölçüde) lirik bir niteliğe sahipti; pes perdelerde olağanüstü zengin, ayrıca sıcak, canlı ve yumuşaktı.

Carvajal y Mendoza, Luisa de (d. 2 Ocak 1568, Jaraicejo, Extremadura, İspanya - ö. 2 Ocak 1614, Londra), Cizvit Henry Walpole'un 1595'te idam edilmesinden etkilenerek, kendini İngiltere'de bu tarikatı yaymaya adanmış kadın misyoner.

Aile servetinden eline geçen parayla, İngiliz Cizvitleri için İspanyol Felemenki'nde (bugün Belçika) bulunan Leuven'de (Louvain) bir okul kurdu. 1612'de Saint-Omer yakınlarındaki Watten'e taşınan okul, tarikatın yasaklanmasına değin çalışmalarını burada sürdürdü. Luisa 1605'te İngiltere'ye gitti. İspanyol elçisinin koruması altına girerek çalışmalarını elçinin evinden yürüttü. Aynı

yıl İngiltere kralı I. James'in bulunduğu bir sırada Parlamento'yu havaya uçurmaya çalışmakla suçlanan Barut Komplosu tutuklarına gösterdiği ilgi yüzünden kuşkuları üzerine çekti. 1608'de tutuklandıysa da, İspanyol elçisinin koruması ve kralın İspanya ile iyi ilişkileri bozmak istememesi sayesinde serbest bırakıldı. İngiltere'den sürülmesi için yapılan girişimler sonuç vermeden öldü.

Carver, George Washington (d. y. 1860, Diamond Grove yakınları, Missouri - ö. 5 Ocak 1943, Tuskegee, Alabama, ABD), ABD'li tarım kimyası uzmanı ve deneyci. Güney yararına gerçekleştirdikleriyle bir kültür kahramanı durumuna gelmiştir. Güney'deki ırk ayrımının bir gün ortadan

George Washington Carver
Tuskegee Institute, Alabama,
fotoğraf, P. H. Polk

kalkacağı inancıyla, kırsal kesimde yaşayan Siyahlara nitelikli birer çiftçi olmayı öğretmek onları tam yurttaşlık haklarını elde etmeye hazırladı. Yaşamını, Alabama'daki Tuskegee Enstitüsü'nü Siyahların gereksinimlerine karşılık verecek bir kuruluş durumuna getirmeye adanmıştı. Saygın bir öğretmen, sanatçı, yardımsever ve önder oldu. Ayrıca enstitüdeki çalışmalarıyla, yerfıstığından 300'den çok, tatlı patatesten de 100'ü aşkın gıda maddesi ve sanayi ürünü geliştirdi.

Köle bir kadının, sahibinden doğma çocuğuydu. İç Savaş sırasında Missouri eyaletinde köle bulundurmaktan güçleştiğinden annesi ve öteki kölelerle birlikte Arkansas'a gönderildi. İç Savaş sona erdiğinde öteki köleler ortadan kaybolmuş, küçük George da boğmacaya yakalanmıştı. Yeniden eski sahibinin çiftliğine götürüldü; burada bakılarak sağlığına kavuştu. Gelişmiş bir renk ve biçim duygusu olduğundan resim yapmayı öğrendi; sonradan zamanının büyük bölümünü çiçek, bitki ve manzara resimleri yaparak geçirecekti. Ayrıca iyi bir şarkıcı ve orgcu oldu. Artık bir köle olmamasına karşın, 10-12 yaşlarına değin çiftlikte kaldı; daha sonra eğitim görmek için oradan ayrıldı. Bir süre çeşitli işlere girip çıktı. Bu arada bitki ve hayvanlar konusundaki bilgisini geliştirdi.

Okuduğu kitaplar ve deneyimleriyle kendi kendini eğitti. Gençliğini, yabancı olduğu bir çevrede, geçimini sağlamak için bulabildiği değişik işlerde çalışarak geçirdi. Böylece, sonradan bilimsel çalışmalarına da yansıyan çok çeşitli yetenekler kazandı. Otuz yaşlarına doğru, Kansas'ın Minneapolis kentinde rençperlik yaparken ortaöğrenimini tamamladı. Siyah olduğu için Kansas'ta başvurduğu bir üniversiteye kabul edilme-yince Iowa'daki Simpson College'a girdi. Burada piyano ve sanat eğitimi gördü; ardından girdiği Iowa Eyaleti Tarım

Yüksekokulu'nu 1894'te bitirdi ve 1896'da lisansüstü çalışmasını tamamladı.

Meslek eğitiminin ırk sorununun çözümüne katkıda bulunacağına inandığından, 1896 sonbaharında Alabama'daki Tuskegee Enstitüsü'ne gitti ve yeni kurulan tarım bölümünün başına geçti. Booker T. Washington'ın, Tuskegee'de, Siyahların çıkarları için siyasal ajitasyon yerine eğitim yoluyla mücadele etme yolundaki çabalarını duy-muştu; onun uzlaşma ve ekonomik gelişme-yi vurgulayan konuşmaları Carver'i çok etkiledi. Başka yerlerden çağrı almasına karşın, Siyahların geleceğinde önemli yer tutacağına inandığı Tuskegee'de kaldı.

Enstitüye girdikten sonra yaşamını, Güney'de tarımı geliştirmeye yönelik araştırma projelerine adanmıştı. Yönetici olduğu ilk yıllarda zamanının büyük bölümünü Güneyli çiftçilerin ekonomik durumlarının iyileşmesi için yollar aramakla geçirdi. Ama bir yönetici olarak meslektaşlarıyla ters düştü-ğü oluyordu; ayrıca bölümünün borçlarını temizlemeyi başaramadı. Bununla birlikte, öteki alanlardaki büyük yeteneği ortadaydı; bir eğitimci ve deneyci olarak gösterdiği başarının yanı sıra, çeşitli besinlerden yararlanma ve bunları koruma yolları konusundaki becerisi herkesçe kabul edilmişti. 1910'da Booker T. Washington tarafından yönetici görevinden alınınca bütün zamanını araştırmalarına ayırma olanağı buldu.

Yerfıstığı ve soya fasulyesi gibi toprağı zenginleştiren bitkilerden elde ettiği ürünlerle Güneyli çiftçileri, toprağın verimliliğini azaltan pamuğa bağımlılıktan kurtardı; böylece Güney'in ekonomisinde bir devrim yaratmış oluyordu. Yerfıstığı ve soya fasulyesi baklagillerden olduğu için, topraktaki azotu yeniliyor ve çiftçilerin sağlığı için gerekli proteinleri de sağlıyordu. Carver 1896'da Tuskegee'ye geldiğinde yerfıstığı bir ürün olarak bile tanınmıyordu. Sonraki yarım yüzyıl içinde ABD'nin başta gelen altı ürününden biri oldu; Güney'de ise 1940'a değin pamuktan sonra ikinci ticari ürün durumuna geldi. 1942'de ABD hükümeti çiftçileri yerfıstığı için yaklaşık 2 milyon hektar toprak ayırdı. Carver, araştırmalarında yerfıstığından, aralarında peynir, süt, kahve, un, mürekkep, boyarmadde, plastik, tahta boyası, sabun, linolyum, ilaç yağları ve kozmetik de bulunan 300 ürün; tatlı patatesten ise, un, sirke, melas, kauçuk, mürekkep, bir tür yapay kauçuk ve posta pullarında kullanılan zamk da içeren 118 ürün geliştirdi. Ayrıca odun hamurundan yapay mermer üretmeyi başardı. Ürünleri, bütün Güney'de sergilendi.

1916'da Londra'daki Sanat, İmalat ve Ticareti Teşvik Derneği'ne seçildi ve 1923'te Spingarn Madalyası'nı aldı. Pek çok devlet adamı ve sanayicileri ilişkiler geliştirdi. Bu arada Thomas A. Edison'dan oldukça iyi bir iş önerisi aldı, ama kabul etmedi. Tarım konularında yabancı hükümetler de ona danıştı. 1931'de Stalin, SSCB'nin güneyindeki pamuk tarlalarını denetlemesi için Carver'i ülkesine çağırdı, ama Carver reddetti.

Birçok bilim adamı ve bazı Siyahlar Carver'i eleştirdi. Bilim adamları onu, bilim alanına katkıda bulunan biri olarak değil, bir düzenbaz olarak görüyordu. Siyahların çoğu da Carver'in alçakgönüllülüğünü eleştir-di; onu beyazlara boyun eğen biri, bir "Tom Amca" olarak değerlendirdiler. Yaşamın alışılmış zevklerini ve ödülleri önemsemiyormuş izlenimi bırakan Carver'in Hristiyan öğretilerine göre yaşamaya çalışması, çoğu kimse için inanılmaz bir şeydi.

Oysa aynı özellikler Carver'in beyazlarca sevilmesini sağlamıştır. Güney'in törelerine

uyduğu için, beyazlar kendisine kol kanat gererek onu ödüllendirdiler. O dönemdeki ırk ilişkileri Siyah bilim adamlarının katkı-larının çarpıtılmasına yol açtığından, Carver giderek Siyahların düşünsel başarılarının simgesi oldu. Beyazların aradığı Siyah adamın ta kendisiydi ve "ırklar arası politika"da uygun bir rol oynuyordu. Kamuo-yunun gözünde gittikçe daha büyük önem kazandı. Ama özellikle yaşamının son dönemlerindeki tek isteği, yalnızca insanlığa hizmet etmekte. Ortakçı çiftçi olarak çalışan yoksul Siyahlara daha iyi koşullar sağlamak amacıyla başlattığı çalışmalar, bütün Güneylilerin daha iyi bir yaşama kavuşmasına yardımcı oldu. ABD'de tarımın en önemli iş alanı olduğu bir dönemde Carver'in çabalarıyla tarımsal eğitimde ilerlemeler gerçek-leştirildi. Carver ayrıca, geliştirilmiş tarım yöntemlerini, tarımda çeşitliliği ve doğal kaynakların korunmasını teşvik ederek Tus-kegee'nin bütün Güney'de etkili olmasını sağladı.

Carver, Jonathan (d. 13 Nisan 1710, Weymouth, Massachusetts, ABD - ö. 31 Ocak 1780, Londra), Kuzey Amerika'nın ilk kâşiflerinden ve o dönemin en çok

Jonathan Carver, oymabaskı
Library of Congress, Washington, D.C.

okunan gezi ve serüven kitaplarından birinin yazarı.

Fransız-Yerli Savaşı'na (1754-63), ardından da geniş kuzeybatı topraklarını keşfetmek üzere Binbaşı Robert Rogers'ın bölüğüne katıldı. 1766-67 kışını Minnesota Irmağı kıyısındaki bir Siyu köyünde tek başına geçirdi. Baharda Mackinac Kalesi'ne döndü ve Rogers'ın Büyük Okyanusa yol bulmakla görevlendirdiği birliğin komutanı Yüzbaşı James Tate ile buluştu. Tate'un getirdiği emir üzerine teknik ressam ve üçüncü komutan olarak birliğe katıldı. Mississippi Irmağını izleyerek Superior Gölüne, kıyıyı dolaşarak da Grand Portage'a vardılar. Erzak gelmediği için keşfi yarıda bırakarak Ağustos 1768'de Mackinac Kalesi'ne döndüler. Rogers işveren olarak yetkilerini aşmış ve Carver hiç para almamıştı. Talih-sizlik ve sefalet içinde geçen dokuz yıldan sonra Londra'da yayımladığı *Travels Through the Interior Parts of North America in the Years 1766, 1767, 1768* (1778; 1766, 1767, 1768 Yıllarında Kuzey Amerika'nın İç Bölgelerine Gezi) adlı kitabıyla büyük başarı kazandı. Ama kitabın gelirinden yararlanmaya ömrü yetmeyen Carver öldüğünde yoksullar mezarlığına gömüldü.

Carver sandalyesi, tornada biçimlendirilmiş dört ayağı olan, kollu, düz arkaklı ve oturma yeri hasır örgü döşeli Amerikan boğumlu ahşap mobilya türü. Dekoratif tepeliklerle bezeli arkaklığında genelde üç düzey kayıt bulunur.

Carver sandalyelerinin adı, Amerika'daki Plymouth kolonisinin kurucusu ve ilk yöneticisi olan John Carver'dan (y. 1576-1621) gelmektedir. Bazı yemek takımlarında genellikle masa başlarına konan bir koltuk da aynı adla bilinir.

Cary, Alice ve Phoebe (sırasıyla d. 26 Nisan 1820, Cincinnati yakınları, Ohio - ö. 12 Şubat 1871, New York kenti, ABD; d. 4 Eylül 1824, Cincinnati yakınları - ö. 31 Temmuz 1871, Newport, Rhode Island), ahlakçı ve idealist şiirleriyle tanınan ABD'li şair kız kardeşler.

Kendi kendilerini yetiştiren Cary kardeşler sürekli birbirlerini destekleyerek yazarlıklarını sürdürdüler. Şiirleri ilk kez *Poems of Alice and Phoebe Cary* (1849; Alice ve Phoebe Cary'nin Şiirleri) adlı kitapta toplandı. Alice daha üretken bir yazardı. En iyileri genç kızlık çevresini ve arkadaşlarını anlatan şiirlerinin yanı sıra dünyayı ve romanları da vardır. "Pictures of Memory" (Belleğin Resimleri) adlı lirik şiiri Edgar Allan Poe'nun övgüsünü kazandı. Phoebe iki şiir kitabı yayımladı (1854, 1868), ama en çok "One sweetly solemn thought" (Bir sevimli ciddi düşünce) diye başlayan "Nearer Home" (Eve Yaklaştıkça) adlı ilahisiyle tanınır.

Cary, (Arthur) Joyce (Lunel) (d. 7 Aralık 1888, Londonderry, İrlanda - ö. 29 Mart 1957, Oxford, İngiltere), İngiliz romancı. Çizdiği karakterlerde yaratıcı enerjisi ve yaratma sürecindeki coşkulu sevinci öne çıkarmış, her cildin ayrı bir kahramanın ağzından yazıldığı bir üçleme biçimi geliştirmiştir.

İngiliz kökenli, eski bir İrlanda ailesinin çocuğuydu. Sekiz yaşındayken annesinin ölmesi üzerine çocukluğunu İrlanda'daki akrabaları ile İngiltere'deki okulu arasında gidip gelerek geçirdi. On altı yaşındayken Edinburg'da, sonra da Paris'te resim öğrenimi gördü. 1909'dan 1912'ye değin Oxford Trinity College'da hukuk okudu. I. Balkan Savaşı'nda (1912-13) İngiliz Kızılhaç Örgütü'yle birlikte Karadağ ordusunda görev yaptı. 1914'te Sömürgeler Bakanlığı'na girerek I. Dünya Savaşı'nda Nijerya Alayı'na katıldı. Kamerun'da bir çarpışma sırasında yaralandı ve 1917'de Nijerya'da sivil bir göreve verildi. İlk romanlarında olayların geçtiği yer olarak Batı Afrika'yı seçti.

Yazar olmaya karar veren Cary 1920'de Oxford'a yerleşti. Aynı yıl *The Saturday Evening Post* adlı Amerikan dergisinde Thomas Joyce takma adıyla 10 öyküsü yayımlandı. Ama vicdan rahatlığıyla yazabilmek için yeterli felsefe, etik ve tarih bilgisi olmadığı düşüncesiyle, sonraki birkaç yılını bilgisini genişletmekle geçirdi. İlk romanı *Aissa Saved* (Günahları Bağışlanmış Aissa) ancak 1932'de yayımlandı. Hristiyanlığı kabul etmiş ama pagan inançlarından tümüyle vazgeçmemiş Afrikalı bir kızı anlattığı bu romanını *An American Visitor* (1933; Amerikalı Ziyaretçi), *The African Witch* (1936; Afrikalı Cadı) ve *Mister Johnson* (1939) adlı üç Afrika romanı ile Britanya İmparatorluğu'nun çöküşünü anlattığı *Castle Corner* (1938) izledi. Sonraki iki romanının teması çocukluk oldu. *Charley Is My Darling*'de (1940; Sevgilim Charley) savaş sırasında taşraya sığınmış bir Londra'nın, *A House of Children*'da ise (1941; Çocuk Evi) kendi çocukluğunu anlattı. Sanat konulu üçlemesinin ilk kitabı *Herself Surprised* (1941; Kendisi de Şaşırmış) Sara Monday adlı bir kadının, öbür ikisi ise

yaşamındaki iki erkeğin ağzından yazılmıştır; ikinci kitap *To Be a Pilgrim*'de (1942; Hacı Olmak) avukat Tom Wilcher, üçüncü kitap *The Horse's Mouth*'da (1944; Atın Ağzı) ressam Gulley Jimson anlatıcıdır. Cary'nin öbür üçlemesi de üç ayrı anlatıcının açısından yazılmıştır. *A Prisoner of Grace*'te (1952; Zarafet Mahkumu) anlatıcı bir politikacının karısı, *Except the Lord*'da (1953; Efendinin Dışında) politikacının kendisi, *Not Honour More*'da ise (1955; Bu Kadar Şeref Yeter) kadının ikinci kocasıdır. Tasarladığı son üçlemeyi, yakalandığı kas atropisi hastalığı yüzünden bitiremeyeceğinin bilinciyle *The Captive and the Free* (1959; Tutsak ve Özgür) adlı tek bir romana sığdırdı. Öyküleri *Spring Song* (1960; Bahar Şarkısı) adlı kitapta toplanmıştır.

Carya, cevizgiller (*Juglandaceae*) familyasından, kışın yapraklarını döken 18 ağaç türünün oluşturduğu cins. Türlerden 15'inin anayurdu Kuzey Amerika, öbürlerinin Doğu Asya'dır. Kuzey Amerika'nın batısında, Grönland, İzlanda ve Avrupa'da bu cinsin ait olduğu belirlenen fosiller bulunmuştur.

Carya türleri yaklaşık 30 m yüksekliğe kadar büyüyen ve uzun ana kökler geliştiren ağaçlardır. Yapraklar 3-17 yaprakçıktan

Carya ovata
Grant Heiman-EB Inc

oluşur ve rengi bazı türlerde, güzün parlak sarıya döner. Taçyaprakları bulunmayan erkek ve dişi çiçekler aynı ağaç üzerinde aynı ayrı kümeler oluşturur. Erkek çiçekler sarkık turtul, dişiler ise dal uçlarında 2-10 çiçeğin oluşturduğu başaklar biçimindedir. Yumurta biçimindeki meyveler, olgunlaştığında dört parçaya ayrılan etli bir kabukla örtülüdür.

Hikori ortak adıyla bilinen *C. ovata* ve *C. laciniata*, akceviz (*C. tomentosa* ya da *C. alba*) ve pekancevizi (*C. illinoensis*) gibi bazı türler, büyük, tatlı ve yenebilir tohumlar içeren meyveler verir. *C. cordiformis* ile *C. aquatica*'nın tohumları ise tenenli bir zarla kaplı olduğundan acıdır ve yenmez. Öbür türlerden çoğunun da yenebilir meyveleri vardır, ama ticari yönden pek değerli değildir.

Türler arasında ekonomik değeri en yüksek olan, meyveleri ve açık renkli odunu için yetiştirilen pekancevizidir (*). Öbür türlerin odunu yakacak olarak, ayrıca mobilyacılıkta, döşemecilikte ve çeşitli aletlerin yapımında kullanılır.

Caryophyllaceae (karanfilgiller), *Caryophyllales* takımından, çoğunluğunu otsu bitkilerin oluşturduğu 70 cinsi içeren famil-

ya. Kuzey ılıman bölgelerde yaygın olan bu familyanın bitkileri görünüşleri ve yetiştirme yerleri açısından değişiklikler gösterir. Genellikle düğümlü gövdeleri, karşılıklı dizilmiş basit ve şeritsi yaprakları vardır. Çiçekler erdişi, seyrekle olarak da tek eşeylidir. Familyanın en önemli cinsleri *Stellaria* (bak. kuşotu), *Cerastium*, *Arenaria*, *Silene*(*) , *Tychnis*, *Gypsophila* (bak. çövenotu) ve *Saponaria*'dır (bak. sabunotu). *Karanfil*(*) ve *hüsnüyusuf*(*) gibi süs bitkilerini içeren *Dianthus* cinsi bahçecilik açısından çok değerlidir.

Caryophyllales, **CENTROSPERMAE** olarak da bilinir, ikiçeneklilerden(*), dünyanın her yerine yayılmış, 10-16 familyayı, yaklaşık 365 cinsi ve 8.800 türü içeren takım. Takım üyelerinin çoğu bir yıllık ya da çok yıllık otsu bitkilerdir; ayrıca bazı familyalar sarılıca bitkileri, ağaç ve çalıları da içerir. Otsu türler arasında süs bitkileri, zararlı otlar ve sebzeler de bulunur.

Caryophyllales takımının besin olarak değerlendirilen bitkilerinin büyük bölümü ıspanakgiller (*Chenopodiaceae*) familyasındadır. Bu familya, ıspanak (*Spinacea oleracea*), şeker pancarı (*Beta vulgaris*), pazı (*B. vulgaris*'in *cicla* çeşidi) gibi tarım bitkilerinin yanı sıra, arsız bir bitki olan ve tazeyken yeşillik olarak yemeklere katılan kazayağını da (*Chenopodium album*) içerir. Bu takımın yenen öbür bitkileri arasında ravent (*Rheum raphaniticum*), ısgın (*Rheum ribes*), kuzukulağı (*Rumex acetosella*), semizotu (*Portulaca oleracea*) ve şekerciboyası (*Phytolacca americana*) sayılabilir.

Horozibigiller (*Amaranthaceae*) familyası birçok zararlı bitkiyi içerir. Örneğin, Amerika ve Afrika'nın tropik kesimlerinde ki tarım alanlarına yayılmış olan *Amaranthus retroflexus* tarım ürünlerine zarar verdiği gibi, çiçektozları da insanlarda alerjiye yol açar.

Caryophyllales takımının süs bitkileri çeşitli familyalarda toplanmıştır. Bu familyaların başlıcaları, *Bougainvillea* cinsini ve akşam-üzerleri çiçek açan gecese fası (*Mirabilis jalapa*) içeren gecese fasıgiller (*Nyctaginaceae*), bir yıllık sevilen bir bahçe bitkisi olan *Portulaca grandiflora*'yı içeren semizotugiller (*Portulacaceae*), tipik bitkisi Güney Asya kökenli horozibigi (*Celosia cristata*) olan horozibigiller (*Amaranthaceae*) ve 22 süs bitkisi cinsini içeren karanfilgillerdir (*Caryophyllaceae*).

Caryophyllales'teki familyalardan birkaçı köksaplarıyla (rizom) yani eşeysiz olarak, geri kalanları hep eşeyssel yoldan ürer. Çeşitli biçimler gösteren çiçek durumları genellikle küçük, kısa saplı ve sıkça yerleşmiş çiçeklerden, çiçek örtüyaprakları (periant) ise çoğunda yalnızca çanak yapraklardan oluşur. Bu takımdaki başka bir genel özellik de yumurtalığın bir gözlü ve üst durumlu olmasıdır.

Amaranthaceae ve *Chenopodiaceae* familyasının çiçekleri beş çanak yapraklıdır, taç yaprakları yoktur. Erkek organ en çok beş tane olabilir. Dişioorganı iki tepeliği, iki boyuncuğu ve iki meyveyaprağı (karpel) vardır; tabandaki şişkin yumurtalık bir gözlüdür ve tohumtaslağını içerir. Tozlaşma ve döllenmeden sonra tohumtaslağından tohum, yumurtalıktan da çok küçük bir meyve oluşur. Meyve kuru, kapalı bir fındıkçık ya da akendir. Bu iki familyanın binlerce türünde çiçek bölümlerinin sayısı farklılık gösterir. Erkek ve dişi bölümler bazen aynı bitkinin ayrı çiçeklerinde bulunur.

Casa, Giovanni Della (d. 28 Haziran 1503, La Casa, Mugello, Toscana - ö. 14

Kasım 1556, Montepulciano, Siena), İtalyan piskopos, şair ve çevirmen. Görgü ve davranış kuralları üzerine yazdığı, çok tutulan ve birçok dile çevrilen *Il galateo* (Terbiye) adlı kitabıyla tanınır.

Çocukluk yıllarını Mugello'da geçirdi. Bologna, Floransa, Padova ve Roma'da öğrenim gördü. 1544'te Benevento başpiskoposu unvanını aldı, ama papanın özel elçisi olarak Venedik'e gönderildi. 1555'te Papa VI. Paulus tarafından dışişleri bakanlığına getirildi. Gençliğinde Francesco Berni tarzında bazı yergi şiirleri yazan Della Casa, daha sonra görkemli bir üslup taşıyan lirik şiirler ve İtalya'nın başına gelen felaketlerden duyduğu acıyı dile getiren *Orazioni politiche* (1707; Siyasal Makaleler) gibi siyasal içerikli yapıtlar yazdı.

Della Casa'yı kısa zamanda üne kavuşturan yapıtı, sağlam bir akılcılık ile kıvrak bir zekânın ürünü olan *Il galateo*'dur. 1550-55 arasında yazılan kitap, ilk kez 1558'de *Rime* (Kısa Şiirler) adlı yapıtı ile birlikte yayımlandı ve 1576'da Robert Peterson tarafından İngilizceye çevrildi. Bütün Avrupa'da, Baldassare Castiglione'nin daha önce yazmış olduğu *Il cortegiano* (Saraylı) adlı görgü kitabı ölçüsünde bir ilgi gören *Il galateo*, bu kitaptan, sarayın yanı sıra kibar çevrelerde uyulması gereken kuralları ayrıntılı olarak anlatmasıyla ayrılır.

Casa da Guiné (Portekizcede "Gine Evi"), 1481-82'den sonra CASA DE GUINÉ E MINA ya da CASA DA MINA olarak da bilinir, 15. yüzyılda Portekiz'de, deniz aşırı sömürgelerden gelen ürünlerin ticaretini denetleyen kuruluş. Gine'den getirilen malları işlemekle işe başladığı için bu adı almıştır.

Portekiz'in güneyindeki Lagos'ta önce bir ambark olarak kurulan Casa da Guiné, Prens Henrique o Navegador'un ölümünden (1460) sonra Lizbon'da yeniden kuruldu. Afrika Altın Kıyısı'ndaki São Jorge da Mina'dan (bugün Elmina, Gana) yapılan ticaretin artmasıyla, Casa da Guiné e Mina biçiminde anılır oldu. Ticari eşyaların depolanması, ülkeye giren mallardan vergi toplanması, Portekiz ticaret filosunun bakımı ve taşımacılık tarifelerinin düzenlenmesi gibi yükümlülükleri olan Casa da Guiné 1499'a değin bir tür sömürgeler bakanlığı işlevi gördü. Vasco da Gama'nın 1497-98'de Ümit Burnunu dolaşmasından sonra Doğu pazarlarıyla kurulan bağlar, Portekiz'in deniz aşırı ticaretini olağanüstü boyutlara ulaştırdı. Adı Casa da India biçiminde değiştirilen kuruluş baharat ticareti, mali işler, gemi tarifeleri, bakım işleri, denizcilerin eğitimi, belgelerin düzenlenmesi, yazışmalar, hukuk ve yargı sorunları gibi konularla uğraşmak üzere, *mesa* (kurul) adı verilen çeşitli birimlere ayrıldı. Daha sonra Brezilya'nın sömürgeleştirilmesi işini üstlendi, zamanla hükümete bağlı sömürgeler bakanlığına dönüştü.

Casa de Contratación (İspanyolcada "Ticaret Odası"), CASA DE LAS INDIAS olarak da bilinir, 16-18. yüzyıllar arasında İspanya'nın Yenidünya'daki imparatorluğuna mal sağlayan kuruluş ve ticaret merkezi. 1503'te Kraliçe Isabel tarafından Sevilla'da kuruldu. Başlangıçta, kraliçenin vaizi ve Kristof Kolomb'un keşif seferlerinin eski yöneticisi olan Juan Rodríguez de Fonseca'nın başkanlığında örgütlenmişti. Kısa sürede krallığın merkeziyetçilik ve imparatorluk politikasının aracı durumuna geldi. Bir yandan İspanya ile Amerika'daki sömürgeleri arasında ticareti yönlendirirken, 16. yüzyılın sonuna doğru Afrika'daki köle ticaretini denetlemeye, gemileri ve denizcilik yollarını düzenlemeye, gümrük vergilerini toplamaya ve krallığın gelirlerini artırmaya başladı. Aynı zamanda denizcilik ve haritacılık okul-

ları açtı; kolonilerle ilgili bilgiler için, bugün de önemli bir kaynak olan Batı Hint Adaları Arşivi'ni oluşturdu. 1717'de Sevilla'dan Cádiz'e taşındı, 1790'da kapatıldı.

Casa Grande, ABD'de, Arizona eyaletinin güneyindeki Pinal ilinde (*county*) kent. Santa Cruz Irmağının yakınında, Casa Grande Kalıntıları Ulusal Anıtı'nın 26 km güneybatısındadır. Sulu tarımla pamuk, meyve ve yonca yetiştirilen bir bölgede yer alan bir sağlık merkezidir. Bölgedeki madenlerden bakır, gümüş ve altın çıkarılır. Kentteki kalıntılar 1694'te Cizvit misyoneri Eusebio Kino tarafından bulunmuştur. İşlerinde en görkemlisi, 14. yüzyılda Salado Yerlilerince yapılan Casa Grande (Büyük Ev) adlı dört katlı, kerpiçten bir gözetleme kulesidir. Çevrede ayrıca, Saladofardan daha önce yaşamış olan Hohokam Yerlilerinden kalma ve bir bölümü kazılarak ortaya çıkarılmış olan yerleşim kalıntıları vardır. Yakınlarda Picacho Tepesi Eyalet Parkı bulunur. Casa Grande, 1915'te kasaba, 1959'da da kent olarak tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 19.082.

Casa Milá, Antonio Gaudí'nin 1906-10 arasında Barcelona'da yaptığı ünlü apartman. Ayrıca bak. Gaudí (y. Cornet), Antonio.

Casadesus, Robert (d. 7 Nisan 1899, Paris - ö. 19 Eylül 1972, Paris), Fransız bestecilerini yorumlamasıyla tanınan Fransız piyanist ve besteci.

Tanınmış bir müzikçi ailedendi. Paris Konservatuarı'nda Louis Diémer ile çalıştı; burada kazandığı ödüller arasında Diémer Büyük Ödülü de vardı. 1922'de Avrupa, Güney Amerika, ABD ve Kanada'yı kapsayan turnelere başladı. 1935'te ABD'de Toscanini yönetiminde ilk konserini verdi. II. Dünya Savaşı sırasında Fontainebleau'daki Amerikan Konservatuarı'nda ve ABD'de müzik dersleri verdi. Karısı Gaby de piyanistti.

Ravel'in piyano parçalarının hepsini plağa dolduran Casadesus, Mozart, Beethoven ve Robert Schumann'ın yapıtlarını da yorumladı. Çalışı olağanüstü berrak ve dengeliydi. Aynı zamanda üretken bir besteci olan Casadesus'un yapıtları da aşırı yenilikçi, ama dengeli olarak nitelenir.

Casal, Julián del (d. 7 Kasım 1863, Havana - ö. 21 Ekim 1893, Havana, Küba), Latin Amerika'da modernist akımın öncülerinden şair. Resmi öğrenimi, ailesinin mali durumunun bozulması yüzünden oldukça kısa sürdü. İlk şiir kitabı *Hojas al viento*'da (1890; Rüzgârda Yapraklar) Parnasçı Fransız şairlerin, özellikle Baudelaire'in etkisi görülür. Casal neredeyse içgüdüsel bir yönelişle hemen bütün şiirlerinde doğal olanı değil, yapay ve insan eliyle yapılmış olanı yeğlemiştir. Sağlığı sürekli bozuktur. Üçüncü kitabı, *Bustos y rimas*'ı (1893; Büstler ve Uyaklar) yayıma hazırladığı sırada veremden öldü. Kitap ölümünden kısa süre sonra yayımlandı.

Casale Monferrato, İtalya'nın kuzeybatısında, Piemonte (Piedmont) yönetim bölgesindeki Alessandria ilinde kent. Torino'nun doğusundaki Monferrato Tepelerinde, Po Irmağı kıyısındadır. 8. yüzyılda, eski Bodincomagus kentinin yerinde kuruldu. 10. yüzyılda Monferrato Markiliği'nin yönetimine girdi ve 1435'te markiliğin merkezi oldu. 1536'da Gonzaga ailesinin yönetimine geçti ve uzun süre Fransa ile İspanya arasında anlaşmazlık konusu oldu. Kentin 1590'da yapılan kalesi sık sık el değiştirdikten sonra, 1695'te boşaltıldı; 1707'de de Savoie hanedanının egemenliğine girdi. Bir piskoposluk

bölgesi olan Casale Monferrato'daki önemli yapılar arasında S. Evasio Katedrali (1107), geniş kapısı Rönesans üslubunda olan 15. yüzyıldan kalma S. Domenico Kilisesi, 17. yüzyıldan kalma bir çato ve 18. yüzyılda yapılmış çok sayıda saray sayılabilir. Kentteki başlıca ekonomik etkinlikler kireç, çimento, yapay taş, tarım makineleri, elektrikli aletler ve tartarik asit üretimi ile şarap ihracatıdır. Nüfus (1984 tah.) belediye, 41.161.

Casals, Pablo, Katalan dilinde PAU CASALS (d. 29 Aralık 1876, Vendrell, İspanya - ö. 22 Ekim 1973, Río Piedras, Porto Riko), kurosuz yorumlarıyla tanınan viyolonselci orkestra şefi ve besteci.

Genç yaşta viyolonsel ve piyano kompozisyon öğrenimi gördükten sonra ilk konserini 1891'de Barselona'da verdi. Madrid ve Brüksel'de burslu olarak sürdürdüğü öğreniminin ardından bir süre Paris'te çalıştı. 1896'da Teatro de Liceo'nun baş viyolonselcisi olarak Barselona'ya döndü. 1898-1917 arasında Batı Avrupa, ABD ve Güney Amerika'yı da içine alan birçok turneye çıktı. 1905'te, piyanoda Alfred Cortot'un, kemanda Jacques Thibaud'un yer aldığı ünlü üçlüsünü kurdu. Uluslararası saygınlığa sahip bir viyolonselci olarak, 1919'da Paris'teki Müzik Öğretmen Okulu'nun kuruluşa yardımcı oldu. Ayrıca Barselona'da kendi adıyla anılan orkestrayı kurdu.

Faşizmin önde gelen karşıtlarındandı. 1936'da Fransa'nın Katalan kesimindeki Prades'a göç etmek zorunda kaldı. İspanyol İç Savaşı'ndan (1936-39) sonra İspanya'ya geri dönmeyi reddetti. II. Dünya Savaşı sırasında, Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün düzenlediği çok sayıda konser verdi. İspanya'daki Franco rejiminin bütün dünyaca tanınmasını protesto amacıyla 1946'da artık konser vermeyeceğini duyurdu, ama 1950'den sonra yeniden plak doldurdu ve orkestra yönetti. 1956'da Porto Riko'ya yerleşti. Yaşamının son 20 yılında çeşitli uluslardan sanatçıları çalıştırdı. 1958'de Birleşmiş Milletler'de, 1961'de Beyaz Saray'da konser verdi. 1962'de Noel oratoryosu *El Pessebre*'nin (Yemlik) seslendirildiği uluslararası bir barış çağrısı konseri düzenledi.

Casals, 1957
UPI EB Inc

Yaşamöyküsünü anlatan yapıtlar arasında Albert E. Kahn'la birlikte yazdığı *Joys and Sorrows* (1970; Sevinçler ve Acılar) ile H. L. Kirk'ün yazdığı *Pablo Casals: A Biography* (1974; Pablo Casals: Bir Yaşamöyküsü) sayılabilir.

Casamance, Gambia'nın güneyinde Casamance Irmağı kıyısında Senegal'in bölgesi (*région*). Çok yağmur alan bölgenin güneyi daha da yağışlıdır. Zengin bitki örtüsüyle kaplı aşağı Casamance'ta mangrov ile yağ ve lif palmyesi boldur. Piring, pamuk ve darı yetiştirilir.

Portekiz'le yoğun ticari ilişkide olan bölgeye daha sonra Mali imparatorluğundan Diola (Jola) ve Malinke halkları göç etti. Casamance Senegal'in Avrupalılarca işgal edilen son bölgesidir. Avrupalılar'a karşı direniş I. Dünya Savaşı sonrasına kadar sürdü. Ülkenin daha geniş olan kuzey bölümünden kopuk olan Casamance farklı özelliklerini korur. Örneğin kuzey Senegal'de yaşayanlar İslam dinini kabul ettiği halde bölge halkı animist inançlarını sürdürür. 1990'ların başlarında bölgede yasadışı ayrılıkçı bir grup olan Mouvement des Forces Démocratique de Casamance (Casamance Demokratik Güçler Hareketi) eylemlerini sürdürmekteydi.

Casamance Irmağı, Batı Afrika'da ırmak. Senegal'in güneyinden doğarak batıda, Gambia ile Gine-Bissau arasında uzanan Casamance bölgesine ulaşır. Pek çok kolla beslenen ırmak, toplam 300 km yol aldıktan sonra Atlas Okyanusuna dökülür. Sık bir bitki örtüsüyle kaplı geniş bir taşkın ovasında akar; suladığı vadide piring ve yerfıstığı yetiştirilir. Çevredeki başlıca kentler Ziguinchor, Kolda ve Sédhio'dur. Yukarı çığırında, Kolda'nın 40 km kuzeydoğusundaki Fafakourou'ya kadar sürekli bir akıntı vardır. Casamance Irmağı ulaşımına pek elverişli değildir; küçük gemiler bile ancak denizden yaklaşık 130 km içeride bulunan Sédhio'ya kadar gidebilir. Ama oluşturduğu halıç, çamurlarla kaplı olmasına karşın, gemicilik için elverişlidir. Halicin 64 km yukarısındaki Ziguinchor başlıca limandır. Irmağın ağzının yakınlarında ilmenit (demir ve titanyum oksitleri) yatakları vardır.

Casanare, Kolombiya'da, Llanos (Ovalar) bölgesinin doğusunda yönetim birimi (*intendencia*). Batıda Doğu Cordillera, kuzeyde Casanare Irmağı, güneyde ve doğuda Meta Irmağı ile çevrilidir. Casanare, Kolombiya'nın bağımsızlık savaşları sırasında özerkliğe, 19. yüzyıl sonlarında ise özyönetime kavuşmuştu. 1974'e değin resmen Boyacá iline bağlı kaldı. 44.640 km²'lik yüzölçümünün büyük bölümünü Llanos otlakları oluşturur. Yağmurlu ve kurak mevsimlerin birbirini izlediği tropik bir iklimi vardır. Ortalama yükseklik 100-400 m arasında değişir. Başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Ormancılık ve daha az önemli olan ormancılıktır. Tarım büyük ölçüde geçimlidir. 1978'de bölgede petrol yataklarının bulunup 1983'te yabancıların petrol çıkartmaya başlamasından önce hemen hiç karayolu yoktu. Merkezi El Yopal'dır. Nüfus (1985) 147.472.

Casanova, Giovanni Giacomo, lakabı SEINGALT ŞOVALYESİ JEAN-JACQUES (d. 2 Nisan 1725, Venedik - ö. 4 Haziran 1798, Dux, Bohemya), İtalyan din adamı, yazar, asker, casus, diplomat ve serüvenci. Casanova adını "hovarda" sözcüğüyle eşanlamlı kılmıştır. Bazı serüvenlerini abartarak anlattığı

sanılsa da otobiyografisi, 18. yüzyıl Avrupa başkentlerinin canlı bir betimlemesidir.

Bir oyuncunun oğluydu. Skandal yaratan davranışları yüzünden S. Cyprianus İlahiyat Okulu'ndan kovulunca kendisine renkli ve uçarı bir meslek seçti. Bir süre Romalı bir kardinalin hizmetinde çalıştıktan sonra Venedik'te kemancı oldu. 1750'de Lyon'da masonlara katıldı. Ardından Paris, Dres-

Casanova, Johann Berka'nın oymabaskı çalışması, 1788
British Museum, fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd

den, Prag ve Viyana'da kaldı. 1755'te Venedik'e dönünce, büyücülük suçlanarak beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. 31 Ekim 1756'da, kusursuz bir plan uygulayarak Dükük Sarayı'nın çatısındaki Piombi denen cezaevinden kaçtı. Paris'e gitti ve 1757'de lotaryacıya başlayarak para ve ün kazandı; ayrıca soylular arasında kendine yer edindi.

1760'ta Paris'teki alacaklılarından kaçarak Almanya'nın güneyi, İsviçre, Savoie, Fransa'nın güneyi ve Floransa'yı dolaştı. Floransa'dan kovulunca Roma'ya gitti. Bu arada İsviçre'de Voltaire ile tanıştı ve bir süre de Londra'da kaldı. 1764'te Berlin'de II. Friedrich'in önerdiği bir görevle Riga, Petersburg ve Varşova'ya gitti. Bir skandal yüzünden düello yapmak zorunda kalınca gene kaçtı ve İspanya'ya sığındı. 1774-82 arasında Venedik topraklarına dönmeye izin verildi. Burada, devlet Enkizisyon'u adına casusluk yaptı. Son yıllarını (1785-98) Bohemya'daki Dux Şatosu'nda, Kont von Waldstein'in kitaplık görevlisi olarak geçirdi.

Yazılarında da meslek yaşamındaki gibi çok yanlı olan Casanova, zaman zaman şiir ve eleştiriler yazdı. *İlyada* çevirisinin (1775)

Yaşamöykümü). Tükçede, *Kazanova'nın Aşkları* (1971) adıyla bir yapıtı yayımlanmıştır.

Casas, Bartolomé de Las bak. Las Casas, Bartolomé de

Casas Grandes (İspanyolcada "Büyük Evler"), Meksika'nın kuzeyinde, Chihuahua eyaletinin kuzeybatısındaki Casas Grandes Irmağı üzerinde kent. İspanyollar bölgeye 1661 ya da 1662'de geldi. İspanyol kâşiflerinin kayıtlarına göre, bölge 16. yüzyıl ortalarından beri Suma Yerlilerine aitti. Casas Grandes adı, Kolomb öncesi dönemden kalma bir kentin yöredeki çok katlı yıkıntılarından kaynaklanır. 1050'de kurulduğu sanılan bu eski kent 1340'ta yanmış, terk edilen vadilere doğudan gelen Sumalar yerleşmiştir. Bu tür kalıntılara Santa María ile Carmen ırmaklarının ve Casas Grandes Irmağı ile kollarının oluşturduğu vadilerde rastlanır. Bölge bugün Ulusal Antropoloji ve Tarih Enstitüsü'ne bağlı bir koruma alanıdır.

Yörede, pamuk ve tahıl yetiştirilir, hayvancılık yapılır. Casas Grandes'in, ırmağın

Casas Grandes'te Kolomb öncesi kent kalıntıları, Meksika
Walter Aguilar - EB Inc

öbür yakasındaki (1897'de bir demiryolu durağı olarak kurulan) Nuevo Casas Grandes kentiyle demiryolu bağlantısı vardır. Kasabaya havayoluyla ve Meksika-ABD sınırındaki Ciudad Juárez ile El Paso'dan karayoluyla ulaşılabilir. Nüfus (1980) 10.861.

Cascade Sıradağları, Amerika kıtasındaki Pasifik Kıyı Sıradağlarının bir bölümü. ABD'de, California eyaletinin kuzeyindeki Lassen Doruğundan başlayıp kuzeye doğru

Miners Sirtlarından Kuzey Cascade'ların görünümü, Washington
Ray Atkeson - EB Inc

dışında, Venedik soylularını, özellikle güçlü Grimani ailesini yeren bir de risalesi vardır. En önemli yapıtı canlı bir otobiyografi olan *Histoire de ma vie*'dir (1960-62, 6 cilt;

Oregon ve Washington'dan geçerek Kanada'da İngiliz Kolumbiyası'nın güneyindeki Fraser Irmağına kadar 1.100 km boyunca uzanır.

Cascade'larda, yüksekliği 3.000 m'yi aşan birçok doruk vardır. Oregon'daki en yüksek nokta olan Hood Dağı (3.424 m) ve hem Cascade Sıradağlarının hem de Washington'un en yüksek noktası olan Rainier Dağı (4.392 m) bunların en önemlileridir. Jefferson, Adams ve Shasta dağları da 3.000 m'yi aşar; dorukların çoğu sönmüş yanardağlardır. Ama Lassen Doruğu (3.187 m) gibi bazıları yakın geçmişte etkinlik gösterdi. Örneğin Baker Dağı (3.285) 1975'te yoğun biçimde tüttü; St. Helens (patlamalardan önce 2.949 m) ise 1980 ve 1981'de lav püskürdü. Büyük Okyanustan 160-240 km kadar içeride olan dağlar, nemli kıyı bölgesini kurak iç kesimden ayırır. Kuzeyde İngiliz Kolumbiyası'ndaki Kıyı Dağları güneyde ise Sierra Nevada, Cascade Sıradağlarının uzantısıdır.

Çevrede pek çok göl oluşmasına yol açan buzullaşmanın izlerini taşıyan ve akarsularla parçalanmış olan Cascade Sıradağları, Willamette Irmağının kaynak bölgesidir. Ağaç sınırının üzerindeki doruklar dışında tümü sık ormanlarla kaplıdır ve koruma bölgesi ya da ulusal orman kapsamı içindedir. Yılda 2.500 mm kadar yağış alan batı yamacında sık duğlasgökknar koruları vardır. Kuzey Cascade Dağları, Rainier Dağı, Krater Gölü ve Lassen Volkanik ulusal parklarında, Lav Yatakları Ulusal Anıtı'nda ve Kanada'daki Manning Eyalet Parkı'nda olağanüstü doğal oluşumlar ve görkemli bir manzara görülür. Turizm ve açık hava etkinlikleri ile hidroelektrik enerji üretiminde, tarımsal sulamada yararlanılan su, dağlardaki başlıca gelir kaynaklarıdır.

1792'de, George Vancouver ve William R. Broughton adlı İngiliz denizcileri dorukları karlı Cascade Sıradağlarını gördü. ABD'li kâşifler Meriwether Lewis ve William Clark, 1806'da kuzeybatıya yolculuk yaparken, Washington-Oregon sınırında 6.437 m derinliğindeki Columbia Irmağı boğazından dağları geçtiler. Boğazın yakınında bulunan büyük çağlayanlar nedeniyle dağlara, İngilizcede "çağlayan" anlamına gelen *cascade* adı verildi.

Cascade Tüneli, ABD'nin en uzun demiryolu tüneli. Washington eyaletinin ortalarında, Seattle'ın yaklaşık 100 km doğusunda yer alır. Kuzey Burlington demiryolunun bir hattı, Cascade Sıradağları üzerinde, doğudaki Berne ve Scenic tepeleri arasında Cascade Tünelinden geçer. 1925-29 arasında yapılan ve 12,5 km uzunluğunda olan tünel, birkaç kilometre kuzeydeki 4,2 km'lik bir tünelin yerini alarak daha az dolambaçlı bir yol sağlamıştır.

Cascais, CASCAES olarak da yazılır, Portekiz'in batı kesimindeki Lizbon ilinde (*distrito*) kent ve belediye (*concelho*). Başkent Lizbon'un 28 km batısındaki Cascais Körfezi kıyısında yer alır. 1364'te I. Pedro'nun kurduğu kent, günümüzde Portekiz Rivierası'nın balıkçılık limanı ve dinlence merkezidir. Nossa Senhora da Vitória Kilisesi'nde, Yarımada Savaşı (1808-14) sırasında Fransızlarla çarpışan piyade alayına eşlik eden Santo António'nun bir tasviri bulunur. 17. yüzyılda inşa edilen kale, Portekiz devlet başkanının ikametgâhı olarak kullanılır. Kent yakınında tarihöncesinde mezar olarak kullanılmış mağaralar vardır. Ünlü dinlence merkezi Estoril de belediye sınırları içindedir. Nüfus (1981) kent, 19.447; (1981 geç.) belediye, 139.150.

cascara sagrada (İspanyolcada "kutsal kabuk"), cehrigiller (*Rhamnaceae*) familyasından, Kuzey Amerika ve Kenya'da yetişen *Rhamnus purshiana* ağacının eczacılıkta müşhil olarak kullanılan kurutulmuş gövde ve dal kabukları. Hem toz, hem sıvı olarak

kullanılabilen *cascara sagrada*'nın müşhil etkisi, içerdiği antrakinonlardan kaynaklanır.

Cascina, İtalya'nın orta kesiminde, Toscana yönetim bölgesindeki Piza ilinde kent. Romatizma tedavisinde yararlanılan kaplıcaları vardır. Piza -ülubunda yapılmış Sta. Maria Kilisesi 12. yüzyıldan kalmaz. Kent, 1364'te burayı yağmalayan Floransalılara karşı Pizalıların gösterdiği direnişle ünlüdür. Eski siper kalıntıları korunmaktadır. Başlıca sanayi mobilya imalatıdır. Bir mobilyacılık okulu vardır. Nüfus (1989 tah.) belediye, 35.959.

Case, Shirley Jackson (d. 28 Eylül 1872, Hatfield Point, New Brunswick, Kanada - ö. 5 Aralık 1947, Lakeland, Florida, ABD). ABD'li ilahiyatçı ve eğitimci. Hristiyanlığın tarihsel gelişiminde rol oynayan toplumsal ve çevresel etkenleri araştırmıştır.

1933-38 arasında Chicago Üniversitesi İlahiyat Okulu'nun dekanlığını yaptı. Hristiyanlıkla toplum arasındaki etkileşime ilişkin kuramlar geliştirdi. Kuramları, Toplumsal incil Hareketi'ne katılanların ilkelerini belirledi. Yapıtları arasında *Jesus: A New Biography* (1927; İsa: Yeni Bir Yaşamöyküsü) ile Hristiyan mistisizmi ve Hristiyanlıktaki binyıl(*) inanışı konusunda incelemeler vardır.

case law bak. örnek olay hukuku

Casella, Alfredo (d. 25 Temmuz 1883, Torino, İtalya - ö. 5 Mart 1947, Roma), kozmopolit bakış açısı ile 20. yüzyıl İtalyan müziğini derinden etkileyen besteci, piyanist, orkestra şefi ve öğretmen. 1914'e değin kaldığı Paris'te öğrenim gördü. Piyanist olarak turnelere çıktıktan sonra 1915'te İtalya'ya döndü. 1917'de Società Nazionale di Musica'yı kurdu ve eski İtalyan müziğine ilginin yeniden doğmasında rol oynadı. Ayrıca Bach, Mozart, Beethoven ve Chopin'in klavyeli çalgılar için yazmış oldukları yapıtları değerli baskılarını yayımladı.

İlk senfonileri (1905-09) Strauss ve Mahler'in, sonraki oda müziği ve orkestra yapıtları ise Ravel ve Stravinsky'nin etkilerini taşıyor. Bale yapıtı *La Giara* ile (1924; Çatlak Ses), orkestra çalışmaları olan *Scarlatiana* (1926) ve *Paganiniana*'da (1942) daha kişisel bir üslup geliştirdi. Orkestra için *Italia* (1910; İtalya), piyano ve orkestra için *Partita* (1925) ve *Missa solemnis* (1944) öbür önemli yapıtlarıdır.

Casement, Sir Roger (David) (d. 1 Eylül 1864, Kingstown, Dublin, İrlanda - ö. 3 Ağustos 1916, Londra), vatana ihanet suçundan idam edilen Britanyalı seçkin kamu görevlisi. İrlanda'da İngiliz yönetimine karşı ayaklanmanın önde gelen kurbanlarından biri olarak kabul edilir.

Portekiz Doğu Afrikası (1895-98), Angola (1898-1900), Kongo Bağımsız Devleti (1901-04) ve Brezilya'da (1906-11) İngiliz konsolosu olarak görev yaptı. Peru'nun Putumayo Irmağı bölgesinde ve Kongo'da beyaz tüccarların Yerli işçileri acımasızca sömürdüğünü ortaya çıkararak uluslararası üne kavuştu. 1904'te yayımlanan Kongo raporu, Kongo'daki Belçika yönetiminin 1908'de yeniden düzenlenmesini sağladı. 1912'de yayımlanan Putumayo raporundan dolayı "sir" unvanı aldı.

Bozulan sağlığı nedeniyle 1912'de emekliye ayrılarak İrlanda'ya yerleşti. Kuzey İrlandalı Protestan bir aileden gelmesine karşın, çoğunluğu Katolik olan İrlandalı milliyetçilere her zaman sempati duymuştu. 1913 sonlarında İngiltere'ye karşı İrlandalı Ulusal Gönüllüler örgütünün kurulmasına yardımcı oldu ve Temmuz 1914'te ABD'den yar-

dım sağlamak amacıyla New York'a gitti. I. Dünya Savaşı patlak verince, Almanların İngiltere'ye darbe indirmek için İrlanda bağımsızlık hareketine yardım edebileceği düşüncesiyle, Kasım 1914'te Berlin'e gitti. Burada Alman hükümetinin İrlanda'ya bir sefer düzenlemeyi göze almak istemediğini gördü. İngiltere'ye karşı çarpışmak üzere İrlandalı savaş tutsaklarından oluşan bir tugay kurmaya çalıştıysa da, tutsakların çoğu bu öneriyi geri çevirdi.

1916'nın Paskalya Yortusunda başlatılması tasarlanan ayaklanmayı yönetmek üzere İrlanda'ya bazı Alman subayları götürme girişimi de boşa çıktı. Bu durumun başarı şansını ortadan kaldıracağını düşünerek, ayaklanmanın başlatılmasını önlemek amacıyla 12 Nisan'da bir Alman denizaltısıyla İrlanda'ya doğru yola çıktı. Kerry iline bağlı Tralee yakınlarında kıyıya bırakıldıktan sonra, 21 Nisan'da tutuklanarak Londra'ya götürüldü. 29 Haziran'da vatana ihanetten suçlu bulunarak idam cezasına çarptırıldı. Temyize yapılan başvuru reddedildi, bazı etkili İngilizlerin geçmişte İngiltere'ye yaptığı hizmetlere karşılık cezasının hafifletilmesini sağlama girişimlerine karşın, cezası infaz edildi.

Bu girişimler sırasında Casement'in yazdığı öne sürülen ve kurduğu eşcinsel ilişkileri ayrıntılı biçimde anlatan günlükler İngiliz subayları arasında gizlice elden ele dolaştı. Gerçek olup olmadıkları uzun yıllar tartışma konusu olan günlükler, Temmuz 1959'da içişleri bakanlığınca araştırmacılara açıldı. Genel kanı, söz konusu yazıların Casement'in el yazısıyla yazıldığı, ama bunların bir başka kaynaktan kopya edilmiş olması olasılığının gözden uzak olmadığı yönündeydi.

René Marie MacColl'un Casement'i karalamak amacıyla yazdığı *Roger Casement, a New Judgement*'a (1956; Roger Casement, Yeni Bir Yargı) tepki olarak Alfred Noyes'ın *The Accusing Ghost: or, Justice for Casement* (1957; Suçlayan Hayalet: Casement'a Adalet) ile Peter Singleton-Gates ve Maurice Girodias'ın *The Black Diaries* (1959; Kirlî Günlükler) adlı yapıtları yayımlanmıştır. H. Montgomery Hyde'in *Trial of Sir Roger Casement* (1960; Sir Roger Casement'in Yargılanması) adlı yapıtı "Notable British Trials" (İngiltere'nin Ünlü Davaları) dizisinde yayımlanmıştır. Ayrıca B. L. Reid *The Lives of Roger Casement* (1976; Roger Casement'in Yaşamları) adlı kitabında Casement'in yaşamöyküsünü yazmıştır.

Caseros, Arjantin'de Buenos Aires metropoliten alanının Tres de Febrero yönetim biriminde (*partido*) yerleşim (*cabecera*). Buenos Aires eyaletinde, Buenos Aires kentinin hemen batısındadır. Adını, Bernardo Casero'nun 1799'da yaptırdığı Palermo de Caseros adlı tarihsel evden alır. Arjantin'in askeri yöneticisi Juan Manuel de Rosas'ın devrilmesiyle sonuçlanan Caseros Çarpışması (3 Şubat 1852) burada oldu; çarpışma sırasında bölge Morón yönetim birimine bağlıydı. 1864'te San Martín yönetim birimine katıldı, 1959'da ise Tres de Febrero adlı yeni yönetim birimini oluşturmak amacıyla kamulaştırıldı.

Caseros, tuğla, parfüm, ilaç ve kimyasal madde, tekstil, cam, kâğıt ve metal eşya üretilen önemli bir sanayi merkezi durumuna gelmiştir. Ulusal Askeri Yükseköğül ile Bernardo Casero'nun, Caseros Çarpışması'nın anısına 1941'de müze yapılan evi de buradadır.

Başkent Buenos Aires'in, özellikle 1947'den sonraki gelişimi sonucunda Case-

ros, Buenos Aires metropoliten alanının batı banliyölerine katılmıştır. Başkente yakınlığı Buenos Aires'in ulaşım ve haberleşme olanaklarının birçoğundan yararlanılmasını sağlar.

Caserta, İtalya'nın güneyinde, Campania yönetim bölgesine bağlı Caserta ilinin merkezi kent. Napoli'nin kuzeyindedir. 8. yüz-

Bourbon krallık sarayı, Caserta, İtalya
SCALA-Art Resource

yılda Lombardların kurduğu eski kent (Caserta Vecchia), bugünkü kentin 5 km kuzeydoğusundaki tepelerde yer alır. Bugünkü kent ise eskiden Torre olarak bilinen bir köydü; 18. yüzyılda Bourbon krallık sarayının yapılmasına değin, Sermoneta'lı Caetani ailesine aitti. Büyük ipek fabrikalarının bulunduğu 3 km kuzeydeki San Leucio köyü, 1789'da Napoli kralı IV. Ferdinando tarafından kuruldu. İtalya'da siyasal birliğin kurulmasını amaçlayan Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketi sırasındaki Voltur-na Çarpışması 1860'ta Caserta yakınlarında yapıldı; çarpışmada, milliyetçi önder Giuseppe Garibaldi, Napoli ordularını yenilgiye uğrattı. Krallık sarayı II. Dünya Savaşı sırasında bir süre için Müttefik orduları komutanlığının karargâhı olarak kullanıldı. İtalya'daki Alman ordularının teslim olduğuna ilişkin belge de 29 Nisan 1945'te burada imzalandı. 1752-74 arasında yapılan saray, bahçeleriyle ünlü geniş bir parkın içindedir. Çarpıcı bir iç dekorasyonu olan sarayda bir şapel ve bir tiyatro vardır. Bazı bölümleri günümüzde hava kuvvetleri subay akademisi ve ticaret okulu olarak kullanılmaktadır.

Napoli'den Foggia ve Roma'ya giden ana demiryolu hattı üstünde bulunan Caserta, bir tarımsal ticaret merkezidir. Başlıca sanayi kolları gıda ve cam imalatıdır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 66.754.

Cashel, İrlanda dilinde CAISEAL (Munster'in Taş Kalesi), İrlanda'nın Munster böl-

St. Patrick Kayasında yuvarlak antik kule ve Kelt haçı, Cashel, Tipperary ili
Colour Library International

gesindeki Tipperary ilinde kent ve kentsel ilçe (urban district). Bir kireçtaşı çıkması olan Cashel Kayası kente egemendir. Kayanın tepesinde, bitişiğinde yuvarlak bir kule ve Cormac Şapeli bulunan St. Patrick Katedrali'nin, piskopos şatosunun, eski bir haçın ve kent surlarının kalıntıları bulunur. Cashel Kayası, 4. yüzyıldan başlayarak Munster krallarının kalesi oldu. Yaklaşık 450'de kenti ziyaret eden Aziz Patrick, Kral Aenghus'u vaftiz etti ve burayı bir piskoposluk merkezi yaptı. 1101'de Kral Murtagh

O'Brien Cashel Kayasını kiliseye bağışladı. Cormac Şapeli 1127-34 arasında yapıldı; 1169'da yapılan katedralin yerine 13. yüzyılda bugünkü yapı kuruldu. 1784'te yapılan George üslubundaki katedral Protestan piskoposluk merkezidir. Nüfus (1986) 2.458.

Cashpur Pats, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletinin doğusunda coğrafi bölge. Cashpur Tahsil (Raigarh ilinin kuzeydoğusu) boyunca uzanır ve Chata Nagpur Platosunun bir bölümünü oluşturur. Birbirinden faylar ve ırmak vadileriyle ayrılan üstü düz küçük platolardan ve tepelerden oluşur. Kuzeyde yer alan Yukarı Pats'in (yerel adı Uparghat) yüksekliği 750-1.000 m arasında, güneyde yer alan Aşağı Pats'in (yerel adı Nichghat) yüksekliği ise 270 m - 500 m arasında değişir. Ganj ve Mahanadi akaçlama sistemleri arasındaki su bölümü çizgisini oluşturan Cashpur Pats'in tepeleri genellikle kırılgan ya da çayırarla kaplıdır. Yamaçlarında ise salağacı (*shorea*), abanoz, tikağacı ve bambu ormanları vardır. Gash Pahar (980 m) ve Laki Tepesi (1.000 m), Cashpur Pats'in yüksek doruklarından ikisidir. Maini, Ib, Mand ve Kuskal ırmakları dar ve kayalık vadilerden geçer. Bölgede pamuk, pirinç, mısır, şeker kamışı, yer fıstığı, kolza ve hardal tohumu, darı ve meyve yetiştirilir; alüminyum oksit, kumtaşı, yapı malzemeleri, kil, kireçtaşı ve dolomit çıkarılır. Başlıca sanayi dalları pirinç işleme, un öğütme, kerestecilik, demir, pirinç ve alüminyum gereç yapımı, gomalak ve ipek üretimidir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Oraon, Kavar, Gond ve Korva kabileleri, yüksek yaylalardaki ormanlarda açılmış az sayıda yerleşim alanında toplu olarak yaşarlar. Yaylalarda ulaşım birkaç demiryolu hattı dışında karayoluyla sağlanır. Bölgenin tek önemli kasabası Cashpurnagar'dır.

Casimir-Périer, Jean (-Paul-Pierre) (d. 8 Kasım 1847, Paris - ö. 11 Mart 1907, Paris), Üçüncü Cumhuriyet döneminde kısa sürelerle başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapan Fransız siyasetçi ve işadamı.

Babası eski içişleri bakanlarından olan Casimir-Périer, Fransız-Alman Savaşı'na (1870-71) yüzbaşı rütbesiyle katıldı. 1876'da Sol Cumhuriyetçilerin adayı olarak Aube ilinden Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Mecliste başkan yardımcılığı (1890-92) ve başkanlık (1893) yaptı. 4 Aralık 1893'te kurduğu hükümet gittikçe sertleşen kilise-devlet ge-

kişmesi ve anarşist ayaklanmalarla başa çıkamayarak altı ay içinde düştü. Haziran 1894'te yeniden Temsilciler Meclisi başkanlığına getirildi. Sadi Carnot'un öldürülmesinden hemen sonra 27 Haziran 1894'te, Üçüncü Cumhuriyet'in beşinci cumhurbaşkanı seçildi. Başbakanlığa atadığı Charles-Alexandre Dupuy'ü denetleyememesi ve Dreyfus Olayı'nın yarattığı öfke dalgası yüzünden çok geçmeden sol siyasal çevrelerin hedefi durumuna geldi. Baş muhalifi gazeteci Gérault-Richard'ın iftira suçundan mahkûm olmasının ardından sosyalist önder Jean Jaurès'in ağır eleştirilerine hedef oldu. Gérault-Richard'ın Temsilciler Meclisi'nce saliverilmesiyle durumu iyice sarsıldı. Yalnızca altı ay süren cumhurbaşkanlığı görevinden istifa ederek siyaseti bıraktı ve Anzin madencilik şirketinin başına geçti.

Časlavská, Věra (d. 3 Mayıs 1942, Prag, Çekoslovakya), 1950 ve 1960'larda, Olimpiyat Oyunları ile Dünya ve Avrupa şampiyonalarında toplam 22 madalya kazanan Çek jimnastikçi.

Spor yaşamına artistik patinaj dalında başladıysa da, 15 yaşına geldiğinde jimnastiğe yöneldi. Katıldığı ilk uluslararası yarışma olan 1958 Dünya Şampiyonası'nda takım karşılaşmalarında gümüş madalya kazandı. 1959'da denge aletinde Avrupa birincisi oldu. 1962'deki Dünya Şampiyonası'nda ise az bir puan farkıyla Sovyet sporcu Larissa Latinina'nın ardından ikinci oldu. 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda en yüksek toplam puanı elde etti; denge ve atlama beygirinde de altın madalya kazandı. 1965 ve 1967 Dünya Şampiyonası karşılaşmalarında ise tüm jimnastik dallarında birinci geldi. 1966 Dünya Şampiyonası'nda kombine hareketlerde aldığı altın madalyayla Çek takımının Sovyet takımı karşısında kazandığı zafere büyük katkısı oldu. 1968 Meksika Olimpiyat Oyunları'nda bireysel karşılaşmalarda kombine hareketler, yer hareketleri, asimetrik paralel ve atlama beygirinde dört altın madalya, takım yarışmalarında ise kombine hareketler, denge ve yer hareketlerinde üç gümüş madalya kazandı. Spor yaşamını parlak bir biçimde sona erdiren Časlavská, olimpiyatın ardından Çek orta mesafe koşucusu Josef Odložil ile evlendi.

Caslon, William (d. 1692, Cradley, Worcestershire - ö. 23 Ocak 1766, Bethnal Green, Londra, İngiltere), İngiliz hurufat döküm ustası. 1720-26 arasında geliştirdiği yazı karakteri onun adıyla anılır. Çalışmalarıyla kitap basımının gelişmesine katkıda bulunmuş, kitabı eski yazmaların taklidi olmaktan çıkartıp başlı başına bir ürün durumuna getirmiştir.

Mesleğine silah namlularına kazıma resim yapan bir ustanın yanında çırak olarak başladı. 1716'da Londra'da kendi oymabaskı atölyesini açtı ve çok geçmeden ciltçiler ve gümüş oymacıları için çeşitli aletler yapmaya başladı. Basımcı John Watts'ın dikkatini çekince Londra'daki çeşitli basımevleri için harf kazıma işine yöneldi. 1720'de Arap harfleriyle İngilizce yazmak için geliştirdiği yazı karakteri, Hristiyanlık Bilgisini Yayma Derneği tarafından Mezmurlar ve Yeni Ahit basımında kullanıldı. Caslon iki yıl sonra basımcı William Bowyer için çok başarılı İtalyak, Latin ve İbranice yazı karakterleri hazırladı. Müstahabalarının arzı ve işlerinin iyi gitmesiyle bir hurufat dökümhanesi kurdu. İşlerini geliştirdi; ünü ülke dışına taşınca yabancı basımcılardan da siparişler almaya başladı. 1735'ten sonra büyük oğlu William da (1720-88) onunla birlikte çalışmaya başladı ve 5-10 yıl içinde işe ortak oldu. Babasının büyük yeteneğinden yoksun ol-

masına karşın, şirketin ününü korudu ve işi başarıyla sürdürdü. William 1788'de ölünce Caslon & Son dökümhanesi mirasçılar arasında paylaşıldı.

Caso Andrade, Alfonso (d. 1 Şubat 1896, México - ö. 30 Kasım 1970, México), Meksikalı avukat, devlet görevlisi ve önde gelen antropolog. Erken Oaxaca kültürlerini ortaya çıkarmıştır. Monte Alban'daki, Kuzey Amerika'nın bilinen en eski nekropolü olan Yedinci Mezar'da yaptığı kazıyla tanınır. Burada ölüyle birlikte mezara konan armağanları inceleyerek, Monte Alban'ın bir zamanlar Miksteklerin yerleşim alanı olduğunu kanıtlamıştır. Bir başka önemli başarısı da Mikstek el yazmalarını çözmesidir.

Sosyal ve uygulamalı antropoloji çalışmaları da yapmasına karşın, sonraki yıllarda Meksika Yerlileriyle ilgili sorunlar üzerinde yoğunlaştı. Ama Yerlilerin kökenine ilişkin geliştirdiği kuram bugün artık geçersizdir. Caso, Yerli halkın haklarını güvenceye alma mücadelesine de etkin biçimde katıldı. Bu amaçla Ulusal Yerli Enstitüsü'nü kurdu ve ilk yöneticisi oldu. Ayrıca Ulusal Müze'yi ve Ulusal Antropoloji ve Tarih Enstitüsü'nü yönetti.

Casper, ABD'de Wyoming eyaletinin doğusunda, Natrona ilinin merkezi (1890) kent. Kuzey Platte Irmağı üzerinde yer alır. Chicago ve Kuzeybatı Demiryolu hattının bölgeye ulaşmasından önce, Amerika'nın batısına ilk yerleşenlerin kullandığı Pony Express ve Oregon Trail yollarının kavşağındaki Caspar Kalesi çevresinde bir çadır kasabası olarak kuruldu (1888). Bugün onarılmış olan kale, adını yolda kalan bir treni kurtarmaya çalışırken Yerliler tarafından öldürülen Teğmen Caspar Collins'ten almıştı. Kasabanın planını çıkaran demiryolu memurunun yanlış yazımı yüzünden, kasaba "Caspar" yerine "Casper" adını aldı. 1890'larda hemen kuzeyine düşen Salt Çayı Petrol Bölgesi'nin bulunmasıyla, petrol yatırımları hızla gelişti. 1889'da kasaba, 1917'de kent tüzel kimliği kazandı. 1922'de Başkan Warren G. Harding'in yönetimini sarsan skandala yol açan Teapot Domu, petrol alanı içindedir. Kent ekonomisi petrol ve doğal gaz üretimiyle petrol üretiminde kullanılan araç ve gereçlerin üretimine dayanır. Ayrıca uranyum, kömür ve betonit çıkartılır, sığır ve koyun yetiştirilir. Geniş bir hinterlandın ticaret merkezi olan kentin başlıca eğitim kuruluşu Casper College'dir (1945). Casper Dağı Parkı ve Medicine Bow Ulusal Ormanı güneydoğuda yer alır. Orta Wyoming Fuarı ve Rodeosu her yıl ağustos ayında düzenlenir. Batı'ya ilk yerleşme döneminden kalma değerli eşyalar Eski Casper Kalesi Müzesi'nde sergilenir. Nüfus (1990) kent, 46.742; metropoliten alan, 61.226.

Caspersson, Torbjörn Oskar (d. 15 Ekim 1910, Motala, İsveç), çekirdek ve çekirdekçik gibi hücre içi yapıların nükleik asit içeriğini saptayabilmek amacıyla morötesi (ultraviyole) mikroskop kullanımını başlatan İsveçli sitoloji ve genetik bilgini. 1936'da Stockholm Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenimini tamamlayan Caspersson, 1944'ten 1977'ye değin Stockholm'deki Nobel Tıbbi Hücre Araştırmaları Enstitüsü'nün ve Wallenberg Deneyel Hücre Araştırmaları Laboratuvarı'nın yöneticiliğini yürüttü. 1977'den sonra da Stockholm'deki Kungliga Karolinska Tıp ve Cerrahi Enstitüsü'nün Tıp Fakültesi'nde profesör ve tıbbi hücre araştırmaları ile genetik bölümünün başkanı olarak görev yaptı. Ayrıca çeşitli kurumların, özellikle UNESCO'nun biyolo-

ji araştırmaları ve uluslararası ilişkilerle ilgili kurul ve konseylerinde çalıştı; bazı Avrupa ve ABD üniversitelerinde konuk profesör olarak ders verdi.

Caspersson, *Cell Growth and Cell Function* (1950; Hücre Büyümesi ve Hücre İşlevi) adlı yapıtında, hücrede protein birleşiminin gerçekleşebilmesi için nükleik asitlerin gerekli olduğu kuramını ortaya atarak, çalışmalarının büyük bir bölümünü özetledi. Böcek larvalarındaki dev kromozomlar üzerinde ilk hücre kimyası çalışmalarını yaptı; ayrıca çekirdekçiğin protein birleşimindeki rolünü araştırdı ve heterokromatin (hiç geni olmayan ya da çok az olan kromozom) miktarı ile kanser hücrelerinin büyüme oranı arasındaki ilişkiyi inceledi.

Cassandre, asıl adı ADOLPHE-JEAN MARIE MOURON (d. 24 Ocak 1901, Harkov, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 19 Haziran 1968, Paris), Fransız grafik sanatçısı, sahne tasarımcısı ve ressam. Afiş tasarımlarıyla 20. yüzyılın ilk yarısında reklamcılığı büyük ölçüde etkilemiştir.

Paris'te Julian Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra 1927'de "Étoile du Nord" (Kuzey Yıldızı) ve "Dubon Dubon Dubonnet" (1932) gibi başarılı afişleriyle ün kazandı. Dubonnet afişi özellikle hızla geçen araçlardan da görülmek üzere tasarlanmış ilk örneklerdendi. Bu yapıtlar, bir iletiyi bütün olarak yansıtmayı amaçlayan ve imgelerin birbirini hızlı bir biçimde izlemesiyle algılanan dizi afiş kavramını gündeme getirdi.

Cassandre 1926'da Alliance Graphique reklam ajansının kurulmasında etkin rol aldı. Kısa bir süre sonra tipografi denemeleri yapmaya yöneldi. 1929'da yeni bir harf karakteri olan "Bifur" u yarattı. Daha sonra da "Acier Noir" (1935) ve "Piegnot" (1937) harflerinin tasarımlarını yaptı.

1936-38 arasında birkaç kez ABD'ye gitti. 1939'da Fransa'ya dönüşünde afiş çalışmalarını bırakarak resme ve sahne tasarımına yöneldi. Jean Giraudoux'nun *Amphitryon 38'i* ile daha başka oyunlar için dekor tasarımları yaptı.

cassapanca, 16. yüzyılın ortalarından sonlarına değin, özellikle Floransa'da çok sayıda üretilen İtalyan Rönesans mobilyası. Üstüne hem eşya konan, hem oturan *cassapanca* aslında, iki kol ve bir arkallığın eklenmesiyle banka dönüştürülmüş bir sandıktı.

Cassas, Louis François (d. 3 Haziran 1756, Azayle-Ferron, Indre - ö. 1 Kasım 1827, Versailles, Fransa), Fransız ressam. Rohan-Chabot Akademisi'nde Vien ile Lagrenée'nin öğrencisi oldu. Yirmi yaşındayken İtalya'ya giderek Chabot dükünün hizmetine girdi. Yedi yıl İtalya, Sicilya ve Dalmasya'yı gezdi ve ilginç bulduğu her şeyin resmini yaptı. Gene bu dönemde yaptığı çizimlerinden bir bölümü, ancak 1802'de Paris'te yayımlanabilen *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie* (Dalmasya ve İstria'ya Tarihsel ve Pitoresk Gezi) başlıklı kitapta yer aldı.

1784 başında yeniden Paris'e dönen Cassas, büyükkelçi olarak İstanbul'a gönderilen Kont Choiseul-Gouffier'yle birlikte gitti. 27 Eylül 1784'te İstanbul'a ulaştı, ama bir ay kadar sonra yeniden yola çıkarak 1787'ye değin Choiseul-Gouffier'nin hesabına Ege Adalarını, Suriye, Filistin ve Mısır'ı dolaştı; bu yolculuğun sonunda Ephesos (Efes) ve Troya'ya da uğradı. Kırk ay süren bu geziden İstanbul'a dönüşünde yanında yaklaşık 300 çizim getirdi. Çizimlerini bu yörelerle ilgili seyahatnamelerde değerlendirmek amacındaydı, ama içlerinden ancak

30'u Paris'te *Voyage de Syrie* (1798; Suriye Gezisi) adlı kitapta basılabildi (Bu yapıtta III. Selim'in Bayram Alayı'nı gösteren Levasseur'un bir oymabaskı çalışması da bulunuyordu.) Troya görüntülerini içeren sekiz çizimi de Kont Choiseul-Gouffier'nin *Voyage pittoresque de la Grèce*... (Yunanistan'a Pitoresk Gezi...) adlı yapıtının 2. ve 3. ciltlerinde oymabaskı olarak yer aldı.

1787-92 arasında Roma'da kaldıktan sonra Paris'e dönen Cassas, bir süre sonra Goblin fabrikasında müfettiş ve resim öğretmeni oldu. 1804 Salon Sergisi'ne Topkapı Sarayı ve Pera (Beyoğlu) sırtlarından yapılmış bir İstanbul manzarasıyla, 1814 Salon Sergisi'ne de gene Pera'dan yapılmış bir panoramayla katıldı.

Ailesi onun çizimleriyle suluboya ve yağlıboya tablolarının çoğunu korudu. 1878'de hepsi bir mezzata satılan bu yapıtların birçoğu Türkiye, Filistin ve Mısır'ı konu alıyordu. Türk mezarlarını gösteren 23 parça, İstanbul'la ilgili 18, Bursa konulu 15 ve Efes gezisiyle ilgili 173 resim vardı.

Cassatt, Mary (d. 22 Mayıs 1844, Allegheny kenti, Pennsylvania, ABD - ö. 14 Haziran 1926, Château de Beaufresne, Paris yakınları), yapıtlarını izlenimcilerle birlikte sergileyen ABD'li ressam ve baskı ustası.

Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Çocukluğu ve gençliğinde ailesiyle birlikte daha çok Avrupa'da yaşadı. 1861-65 arasında Penn-

"Çocuğa Hayran Olan Kadınlar", Mary Cassatt'ın pastel çalışması; Detroit Sanat Enstitüsü Detroit Institute of Arts

sylvania Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. Kısa bir süre de Paris'te Charles Joshua Chaplin ile çalıştı, ama kendi üslubu doğrultusunda çalışmayı ve eski ustaları kopya etmeyi yeğledi.

Edgar Degas'nın yakın arkadaşındı ve ondan büyük ölçüde etkilendi. 1874 Salon Sergisi'ne verdiği çalışmayı beğenen Degas onu izlenimcilerle katılmaya çağırdı ve Cassatt'ın daha sonraki çalışmaları izlenimcilerle birlikte sergilendi. Degas'nın etkisi, Cassatt'ın çizim ustalığında ve doğal, asimetric kompozisyonlarında belirgindir. O da Degas gibi pastel boyanın olanaklarını araştırmış, en iyi çalışmalarından bazılarında pastel kullanmıştır.

Başlangıçta bir figür ressamı olarak çay içen ya da grup halinde gezen kadınlar gibi konular seçiyordu. 1890'da Paris'te açılan büyük bir Japon özgün baskı sergisinden sonra 10 baskıdan oluşan renkli bir dizi yaptı. "Yıkılan Kadın", "Kuafor" gibi yapıtlarının bulunduğu bu dizide Japon ustalardan Utamaro ve Toyokuni'nin etkileri ağıktı. Baskıları aside yedirme yöntemiyle yapmış, yumuşak zemin, leke baskı ve kuru kazıma yöntemlerini birlikte kullanarak tekniğini kusursuz bir hale getirmişti. Biçimden çok çizgi ve düzene önem veremeye başlayan Cassatt, 1900'den sonra görme

yetisinin gittikçe azalması üzerine 1914'te çalışmayı bıraktı. Olgunluk döneminin başlıca teması, birçok yapıtında işlediği, küçük çocuklarına özen gösteren anneydi (örn. "Banyo" [y. 1892, Chicago Sanat Enstitüsü]).

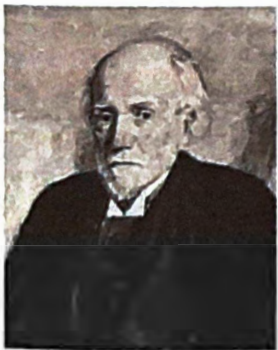
Cassatt varlıklı Amerikalı arkadaş ve akrabalarını izlenimci resimler almaya özendirirdi. Amerikan sanat beğenisinin gelişimi üzerindeki etkisi de kendi çalışmalarından çok, bu yolla oldu. New York kentindeki Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer alan H. O. Havemeyer Koleksiyonu'ndaki yapıtlar büyük ölçüde onun seçimidir.

Cassegrain yansıtıcısı, astronomi teleskoplarında, gelen ışığı, ana ışık toplayıcı aynaya yakın bir noktaya odaklayan aynalar düzeni. Bu tasarımı ilk kez 1672'de, N. Cassegrain adında ve hakkında hemen hemen başka bir bilgi olmayan bir Fransız bilim adamınca geliştirilmiştir.

Cassegrain yansıtıcısında, teleskopa giren paralel ışınlar, geniş bir içbükey ayna tarafından, o aynanın odak noktasına doğru yansıtılır. Bu noktaya teleskopun birincil odağı denir. Işık ışınları, birincil odağa varmadan, bu kez küçük bir dışbükey ayna tarafından, ana aynanın merkezindeki küçük bir deliğin yakınındaki bir odağa doğru yeniden yansıtılır.

Cassegrain yansıtıcısının değeri ve önemi, İngiliz optikçi Jesse Ramsden, bu tasarımın, mercek ya da aynaların küreselliğinin neden olduğu görüntü bulanıklığını azalttığını fark edinceye değin, yaklaşık bir yüzyıl boyunca, tam olarak anlaşılmadı. Bu bulanıklık (küresel sapınç) büyük içbükey aynayı parabolit biçimli, küçük dışbükey aynayı da hiperbolit biçimli yaparak bütünüyle ortadan kaldırılabılır. Cassegrain yansıtıcısından radyo verici ve alıcılarında da yararlanılmaktadır.

Cassel, (Karl) Gustav (d. 20 Ekim 1866, Stockholm - ö. 14 Ocak 1945, Djursholm?, İsveç), Brüksel Konferansı (1920) ve Milletler Cemiyeti Maliye Komisyonu'nda (1921)

Cassel, Arne Cassel'in portre çalışması, 1940; Ulusal Müze, Stockholm
Svenska Porträttarkivet, Stockholm

uluslararası parasal sorunlara ilişkin çalışmalarıyla dünya çapında ün kazanmış İsveçli iktisatçı.

Uppsala ve Stockholm üniversitelerinde öğrenim gördü. 1904-33 arasında Stockholm Üniversitesi'nde iktisat dersleri verdi. Kuramsal çalışmalarında, İngiliz ve Avusturyalı iktisatçıların marjinal fayda değeri kuramını reddetti.

Uluslararası Ticaret Odası'nın (ICC) birçok toplantısına İsveç delegesi olarak katıldı. 1933'te İsveç hükümetince Londra'da toplanan Dünya Ekonomi Konferansı'na gönderildi

Cassella Farbewerke Mainkur Aktiengesellschaft, 1789'da Frankfurt'ta Leopold Cassella (1766-1847) tarafından kurulan ve kimyasal madde üreten Alman şirketi. Bugün Hoechst Aktiengesellschaft'ın(*) bir kuruluşudur.

1789-1870 arasında, yalnızca boyalı tahta ve doğal boyarmadde ithalatı ve pazarlamasıyla uğraşan şirket, 1870'ten başlayarak boyarmadde üretimine yöneldi. Adının birkaç kez değişmesine karşın, 1904'te Hoechst Boyarmadde Fabrikaları'yla birleştiğinde, Leopold Cassella & Co. adıyla tanınıyordu. 1925'te Hoechst, kimyasal madde üreten IG Farben(*) adlı yeni bir karteile katılınca, Cassella yeniden bağımsız bir şirket oldu. Ama 1937'de o da karteile girdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra IG Farben'in dağılması üzerine bugünkü adıyla kısa bir süre için yeniden bağımsız oldu. 1970'te Hoechst AG, hisselerinin büyük bölümünü satın alarak, şirketin denetimini eline geçirdi.

Cassella'nın ürünleri arasında, boyarmadde; tekstil, kâğıt ve deri sanayilerinde kullanılan yardımcı maddeler; boya hammadde-leri, yaprak plastik levhaların yapımında kullanılan sentetik reçineler ve ilaç hammaddeleri vardır.

Casseri, Julius, asıl adı GIULIO CASSERIO (d. 1552?, Piacenza - ö. 1616, Padova, İtalya), konuşma ve işitme organlarının ilk ayrıntılı tanımını yapan İtalyan anatomi

Casseri, bir oymabaskıdan ayrıntı
Alinari - Art Resource / EB Inc

bilgini. Karşılaştırmalı anatomi ve insan anatomisi konusundaki yapıtları, tanımlarının doğruluğu ve incelemelerinin ayrıntılarıyla dikkatli çeker.

Padova Üniversitesi'nin ünlü cerrahi ve anatomi profesörü Hieronymus Fabricius ab Aquapendente'nin uşağı olan Casseri, Fabricius ve Hieronymus Mercurialis tarafından eğitilerek anatomi alanında uzmanlaştı. Hayvanlar üzerindeki organ açılımı (teşrih) çalışmalarında giderek öylesine ustalaştı ki 1604'te anatomi, 1609'dan sonra da cerrahi kürsüsünü Fabricius'tan devraldı. William Harvey de bu üniversitede Casseri'sun öğrencisi olmuştur.

Casseri'sun en önemli anatomi çalışmaları *De vocis auditusque organis historia anatomica* (1601; Konuşma ve İşitme Organlarının Anatomik İncelemesi) ve ölümünden sonra yayımlanan *Tabulae anatomicae* (1627; Anatomi Tabloları) adlı yapıtlarında derlenmiştir.

Cassianus, Aziz Iohannes, IOHANNES EREMITA ya da IOHANNES MASSILIENSIS olarak da bilinir (d. 360, Dobruca, İskit - ö. 435, Marsilya; Ortodoks Kilisesi'nde yortu günü,

29 Şubat, Marsilya'da 23 Temmuz), Marsilya'daki ünlü Saint-Victor Manastırı'nın kurucusu ve ilk başkeşişi, çileci ilahiyatçı Batı'daki manastır geleneğini etkileyen yazıları birçok yönüyle Mısırlı Çöl Babaları'nın öğretilerini yansıtır. Cassianus, 5. yüzyılda Fransa'nın güneyinde gelişen heretik akım Yarı Pelagiusçuluğun ilk dönemlerdeki başlıca temsilcilerinden biridir.

Cassianus'un Romalı bir aileden geldiği sanılır. Beytlehem'de keşiş olduktan sonra Mısırlı münzevi ve keşişlerce yetiştirildi. Yaklaşık 399'da Konstantinopolis'e (İstanbul) gitti, orada Patrik Ioannes Khrysostomos tarafından diyakozluğa atandı. Birkaç yıl sonra Ioannes'in yasal olmayan yollarla azledilmesinin ardından, davasını papaya sunmak üzere Roma'ya gitti. Roma'da, 405'te papazlığa atandı. Yaşamının bundan sonraki 10 yılına ilişkin bilgi yoktur. 415'te Marsilya'da bir rahibe manastırı ile Saint-Victor Manastırı'nı kurdu; yaşamının sonuna değin Saint-Victor'un başkeşiliğini yürüttü.

Cassianus'un en önemli ve etkili yapıtı Manastır Yaşamının Kurumları'dır (420-429). Bu kitap ve Çöl Babaları'nın diyalogları biçiminde yazılan Çöl Babaları'nın Söyleşileri, daha sonra Batı'daki manastır akımının gelişmesinde etkili olmuştur. Cassianus'un, heretik Nestorius'a karşı Papa I. Leo'nun isteği üzerine yazdığı ilahiyat incelemesi Rabbin Bedenleşmesi Üzerine başırsız bir yapıttır.

Cassidae, Gastropoda (karındanayaklılar) sınıfının Prosobranchia alt sınıfından deniz salyangozları familyası. Bu deniz yumuşakçalarının tanıtıcı özelliği, kalkana benzer

Cassidae familyasından Cassis tuberosa
Douglas Faulkner

koruyucu bir iç dudağı olan kalın ve geniş kavkılardır. Antil Denzinde yaşayan 18 cm uzunluğundaki Cassis tuberosa, bu familyanın en tanınmış cinsi olan Cassis'in tipik türlerinden biridir. Phalium cinsi, Cassis cinsinin üyelerinden daha küçük ve daha yuvarlak yapılı olan türleri içerir. Cassidae familyasındaki deniz salyangozlarının kalın kavkıları, kamayö(*) ustalarının değer verdiği gereçlerden biridir.

Cassidy, Butch, asıl adı ROBERT LEROY PARKER (d. 13 Nisan 1866, Beaver, Utah. ABD - ö. 1909?, San Vicente yakınlarında. Concordia Kalay Madenleri, Boliviya?). 1880 ve 90'larda ABD'nin bütün batı bölgelerini haraca kesen banka ve tren soyguncularından oluşan Vahşi Çete'nin önde gelen üyesiydi.

Takma adını, kendisine 1884-87 arasında sığır hırsızlığını ve silah kullanmayı öğreten

Mike Cassidy adlı eski bir hayduttan aldı. Sığır çobanlığı yaptığı iki yıl (1891-92) ve Wyoming Eyalet Hapishanesi'nde geçirdiği iki yıl (1894-96) dışında, art arda çeşitli haydutlarla çalıştı. En yakın arkadaşı ve suç ortağı Elzy Lay idi. İkisi, yalnız başlarına ya da çeteye bağlı olarak, birçok tren, banka ve mutemeti soydular; at ve zaman zaman da sığır çaldılar. 1899'da Elzy'nin tutuklanıp hapse girmesinden bir yıl sonra Cassidy, Sundance Kid (Harry Longabaugh) ile çalışmaya başladı. O sıralarda yerel şeriflere bağlı birliklerle Pinkerton dedektifleri Vahşi Çete'nin üyelerini yakalamaya, bir bölümünü de sıkıştırmaya başlamıştı. Cassidy ve Sundance, Sundance'ın sevgilisi Etta Place ile birlikte önce New York kentine, ardından 1901'de Güney Amerika'ya kaçtılar. 1902-06 arasında Arjantin'in Chubut eyaletinde bir çiftlik satın alıp işlettiler. Ama daha sonra yeniden yasadışı işlere başladılar. 1907'de, Etta Place ABD'ye döndü. Sundance ile Cassidy, ülkeden ülkeye geçerek 1909'a değin banka, tren ve maden soygunları yaptılar. Pinkerton dedektifleri bu tarihte, Bolivya'daki San Vicente yakınlarında bir grup atlı asker tarafından pusuya düşürüldüklerini, Sundance'ın ağır yaralandığını, Cassidy'ninse kendini vurduğunu öne sürdüler. Ama Aralık 1911'de, Uruguay'daki Mercedes'te bir banka soygunu sırasında askerler tarafından öldürüldükleri yolunda bir söylenti de vardır. Gene başka bir öyküye göre, Cassidy yalnız başına ya da Sundance'la birlikte ABD'ye dönmek istemiş, Meksika ile Alaska arasında oradan oraya dolaşırken, 1937'de Kuzeybatı'da ya da Nevada'da (büyük bir olasılıkla Washington eyaletindeki Spokane kentinde ya da Nevada'daki Johnny kentinde) belirsiz biçimde ölmüştür. George Roy Hill'in yönettiği *Butch Cassidy and the Sundance Kid* (Sonsuz Ölüm) adlı film iki soyguncunun yaşamını anlatır.

Cassin, René (-Samuel) (d. 5 Ekim 1887, Bayonne - ö. 20 Şubat 1976, Paris, Fransa), Avrupa İnsan Hakları Divanı başkanlığı yapmış ve 1968 Nobel Barış Ödülü'nü kazınmış Fransız hukukçu. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirisi'nin önde gelen yazarlarından.

Yahudi bir tüccarın oğlu olan Cassin, I. Dünya Savaşı'nda Fransız ordusuna katılmadan önce hukuk öğrenimi gördü. Savaş sırasında karnından ağır yaralandı; yaralan etkisi bütün yaşamı boyunca sürdü. Savaş sonrasında Paris'te uluslararası hukuk profesörü oldu. 1924-38 arasında Milletler Cemiyeti'nde ve Cenevre'de toplanan silahsızlanma konferanslarında Fransız delegesi olarak görev yaptı. Haziran 1940'ta Fransa'nın Almanya'ya teslim olması üzerine Londra'da General Charles de Gaulle'e katıldı ve sürgündeki Özgür Fransa hükümetinin önemli üyelerinden biri oldu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın en yüksek idare mahkemesi olan Devlet Şurası (*Conseil d'Etat*) başkanlığına getirildi. Başka yüksek adli ve idari görevlerde de bulundu. 1944'te Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'nun kuruluşuna yardımcı oldu ve 1945'ten 1952'ye değin Fransa'nın UNESCO temsilciliğini yaptı. 1946'dan 1968'e değin Fransa'nın Birleşmiş Milletler temsilciliğini yürüttü. BM İnsan Hakları Komisyonu'nun (1947-48) başkanı olarak İnsan Hakları Bildirisi taslağının hazırlanmasına katkıda bulundu. 1965'ten 1968'e değin Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın başkanlığını yaptı. İnsan Hakları Bildirisi'nin onaylanmasının 20. yıldönümü olan 20 Aralık 1968'de Nobel Barış Ödülü'nü aldı. Bir Siyonist olan Cassin, Yahudi haklarının savunuculuğunu ve Fransa'daki

İsrail Yandaşları Birliği'nin başkanlığını da yaptı.

Cassini (Kontu), (Jacques-) Dominique, IV. CASSINI olarak da bilinir (d. 30 Haziran 1748, Paris - ö. 18 Ekim 1845, Thury, Fransa), Fransız astronom ve jeodezi uzmanı. Babası César-François Cassini de Thury'nin başlattığı, Fransa'nın haritasını çıkartma çalışmalarını tamamlamıştır. Bu harita, 1791'de oluşturulan *Atlas National*'in temelini oluşturmuştur. 1784'te babasından boşalan Paris Gözlemevi'nin yöneticiliğine getirilen Cassini, Fransız Devrimi'nin patlak vermesi üzerine, gözlemevinin onarılması ve yeniden donatılmasına yönelik çalışmalara ara vermek zorunda kaldı. Bir süre devrimci hükümetle işbirliği yaptıysa da, monarşi yanlısı olması nedeniyle tutuklandı. Birkaç ay hapisinden kaldıktan sonra salındı ve 1794'te Thury'ye çekildi. Daha sonraları Napoléon tarafından senatör yapıldı ve "kont" unvanı verildi.

Cassini, Gian Domenico, Fransızca JEAN-DOMINIQUE CASSINI (d. 8 Haziran 1625, Perinaldo, Cenova Cumhuriyeti - ö. 14 Eylül 1712, Paris, Fransa), İtalyan asıllı Fransız astronom. Satürn'ün A ve B halkaları arasındaki karanlık aralığı (Cassini bölümü) keşfetmiş ve gezegenin dört uydusunu belirlemiştir. Ayrıca burçlar ışığına ilişkin ilk gözlem kayıtlarını gerçekleştirmiştir.

Önceleri Güneş'in gözlemlenmesine ilişkin çalışmalar yapan Cassini, sonraları daha güçlü teleskopların yapılmasıyla, çalışmalarını gezegenler üzerinde yoğunlaştırdı. Jüpiter'in uydularının, gezegen ile Güneş arasındaki gerçekken oluşturdıkları gölgeleri gözleyerek Jüpiter'in dolanım düzenini ölçmeyi başardı. 1666'da gerçekleştirdiği benzer gözlemler sonucunda, Mars'ın kendi çevresindeki dönüşünü 24 saat 40 dakikada tamamladığını buldu; bugün bu değer 24 saat 37 dakika 22,6 saniye olarak belirlenmiştir. İki yıl sonra Jüpiter'in uydularının konumlarına ilişkin bir cetvel hazırladı; Danimarkalı astronom Ola Römer, ışık hızının sonlu olduğunu kabul ettirmek için 1675'te bu cetvelden yararlandı. Cassini ayrıca, taşkınların denetim altına alınmasına ilişkin makaleler yazdı ve çeşitli hidrolik deneyler yaptı. Cassini'nin keşiflerini ve çalışmalarını duyan Fransa kralı XIV. Louis, 1669'da onu yakın zamanda kurulmuş olan Kraliyet Bilimler Akademisi'ne katılmak üzere Paris'e davet etti. Yapımı 1671'de tamamlanan Paris Gözlemevi'nin yöneticiliğini üstlenen Cassini iki yıl sonra Fransız yurttaşlığına geçti.

Cassini İtalya'da başlattığı araştırmalarını sürdürerek Satürn'ün uyduları Japet (1671), Rea (1672), Tetis (1684) ve Dione'u (1684) keşfetti. 1671-79 arasında Ay'ı gözlemleyerek oluşturduğu geniş bir haritayı Akademi'ye sundu. 1675'te Cassini bölümünü keşfetti ve Satürn'ün halkalarının tek tek örülemez kadar küçük uyduların bir araya toplanmasıyla oluşan kümeler olduğunu ileri sürdü (bu görüş bugün de geçerlidir). 1683'te burçlar ışığını ayrıntılı biçimde inceleyerek bunun, kimilerinin ileri sürdüğü gibi meteorolojik değil uzaya ilişkin bir sorun olduğunu sonucuna ulaştı.

1683'te Paris'ten geçen meridyen yayının ölçümüne başlayan Cassini, elde ettiği bulgulardan, Yer'in Ekvator bölgesinde daha basık (gerçekten kutuplarda biraz basaktır) olduğu sonucunu çıkardı. Geleneksel kuramlara bağlı olduğundan, Kopernik'in Güneş kuramını ancak belirli sınırlar içinde kabul etti; ama Johannes Kepler'in gezegenlerin elips yörüngeler üzerinde hareket ettiğine ilişkin kuramına karşı çıktı ve bunların yörüngelerinin kıvrımlı oval (Cassini

ovaleri) biçiminde olduğunu savundu. Cassini, yeni kuramlara ve düşüncelere karşı çıkmakla birlikte, keşifleri ve gözlemleriyle 17 ve 18. yüzyıl astronomlarının önde gelenlerinden olmuştur.

Cassini, Jacques (d. 8 Şubat 1677, Paris - o. 18 Nisan, 1756, Thury, Fransa), Saturn gezegeninin uydularının yörünge hareketlerinin cetvellennini ilk olarak derleyen Fransız astronom.

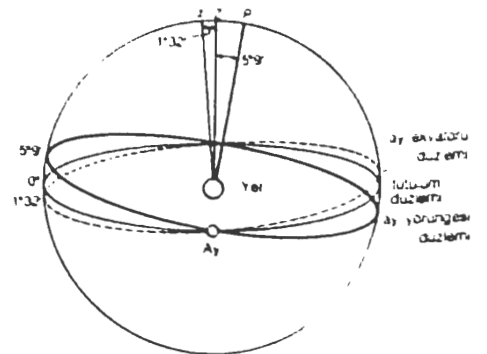
1712'de, babası Gian Domenico Cassini'nin ardından Paris Gözlemevi'nin yöneticisi oldu ve 1718'de Dunkerque ile Perpignan arasındaki meridyen yayının (boylam çizgisi) ölçüm çalışmalarını tamamladı. *De la grandeur et de la figure de la terre* (1720; Yer'in Büyüklüğü ve Biçimi Üzerine) adlı yapıtında, Yer'in basık değil, dikine daha uzun bir küre biçiminde olduğu yolundaki kuramı destekledi.

Cassini astronomi alanındaki çalışmalarının çoğunluğunu, *Éléments d'Astronomie* (1740; Astronominin Öğeleri) ve *Tables astronomiques du soleil, de la lune, des planètes, des étoiles fixes et des satellites de Jupiter et de Saturne* (1740; Güneş, Ay, Gezegenler, Sabit Yıldızlar ve Jüpiter ile Satürn'ün Uydularının Astronomi Cetvelleri) adlı yapıtlarında topladı. Newton'ın kütleçekimi kuramına şiddetle karşı koyan Cassini, her zaman babasının görüşlerini savundu; ama kendi gözlemlerini babasının kuramlarıyla bağdaştırmayı başaramadı.

Cassini de Thury, César-François, III. CASSINI olarak da bilinir (d. 17 Haziran 1714, Thury - ö. 4 Eylül 1784, Paris, Fransa), Fransız astronom ve jeodezi uzmanı. Babası Jacques Cassini'nin topografya çalışmalarını sürdürmüş ve Fransa'nın büyük bir topografya haritasını çıkarma çalışmalarını başlatmıştır.

Kendisi, babası ve büyükbabası, Yer'in yandan basık; yani, kutuplarından ölçülen çapı Ekvator'un çapından daha büyük bir küre olduğu yolundaki kartezyen görüşü savunmalarına karşın, Cassini de Thury karşı görüşü destekleyen kanıtların giderek çoğalması üzerine bu düşünceden vazgeçti. Böylece, Yer'in kutuplardan basık olduğunu savunan Newtoncu görüşü benimsedi. 1771'de babasının ardından Paris Gözlemevi'nin yöneticisi oldu. Ama astronomi alanındaki çalışmaları, jeodezi uzmanı ve haritacı olarak edindiği başarılarla aynı düzeyde değildi. Başlıca yapıtı, *Description géométrique de la Terre*'dir (1775; Yer'in Geometrik Tanımı).

Cassini kuralları, 1693'te Gian Domenico Cassini tarafından ortaya konan ve Ay'ın dönme hareketini tam olarak betimleyen üç gözlemsel kural. Bu kurallar şöyledir: 1) Ay, Yer çevresindeki bir dolanımını

Tutulum, Ay ekvatoru ve Ay yörüngesi düzlemleri

tamamladığında, kendi eksenini çevresinde de bir kez dönmüş olur; 2) Ay'ın ekvatoru, tutulum düzlemine (Yer'in Güneş çevresindeki yörünge düzlemi) göre yaklaşık 1°32'lik bir açıyla eğiktir, 3) Ay yörüngesinin çıkış düğümü (Ay yörüngesinin tutulum düzlemine güneyden kuzeye çıkarken deldiği nokta) ile Ay ekvatorunun iniş düğümü (Ay ekvatorunun tutulum düzlemine kuzeyden güneye inerken kestiği nokta) daima çakışıktır. Üçüncü kuralın bir sonucu olarak, Ay'ın kuzey kutbunun gökyüzündeki izdüşümü (z noktası) tutulum düzleminin Kuzey Kutbu (Z noktası) ve Ay yörüngesinin Kuzey Kutbu (P noktası, tutulum düzlemine göre 5° 9' 'lık bir açıyla eğiktir) birbirlerine yakındır ve bir büyük çember üzerinde bulunurlar.

Cassino, Latince CASINUM, İtalya'nın orta kesiminde, Lazio (Latium) yönetim bölgesine bağlı Frosinone ilinde kent. Roma'nın güneydoğusunda, Rapido Irmağı üzerinde ve Cairo Dağının eteklerinde yer alır. İÖ 5. yüzyılda adını duyan Volskilerin Casinum adıyla kurduğu eski kent, doruğunda bir kale bulunan dağın aşağı yamaçlarında, bugünkü Cassino kentinin bitişindeki bir alanı kaplıyordu. İÖ 312'de Roma yönetimi altına girdikten sonra hızla gelişti ve İS 5. yüzyılda piskoposluk merkezi oldu. Bu arada birbirini izleyen barbar akınlarından büyük zarar gördü. Nursialı Aziz Benedictus 529'da Monte Cassino üzerindeki ünlü manastırın temellerini attığında, eski kale terk edilmiş durumdaydı. Kentin ayakta kalan bölümü, burada yaşayanların y. 866'da bugünkü kentin bulunduğu yerde Eulogomenopolis adıyla yeni bir yerleşim kurmalarıyla bütünüyle boşaldı. Daha sonra San Germano, 1871'de de Cassino adını alan kent, 9. yüzyılda Ianula Kalesi kurularak tahkim edildi. Sicilya kralı II. Ruggero, Papa II. Innocentius'u bu kalede kuşatıp ele geçirdi. 1230'da, Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich ve Papa IX. Gregorius arasındaki barış antlaşması da gene burada imzalandı. Kale 1799'da Fransız askerlerince yağmalandı.

589'da Lombardların, 884'te Sarazenlerin,

Monte Cassino üzerinde Benedikten manastırı, İtalya
Rafalfoto

1030'da da Normanların saldırısına uğrayan ve geçici olarak terk edilen Benedikten manastırı her defasında aynı yerde yeniden kuruldu. Batı manastırcılığının beşiği olarak, ortaçağ boyunca seçkin bir eğitim ve sanat merkezi işlevi gördü. Paulus Diaconus (y. 720-799) Lombardların tarihini burada yazarak tarih araştırmaları geleneğini yerleştirdi. Başkeşiş Desiderius'un (sonradan Papa III. Victor) 11. yüzyılda manastırın baştan aşağı yeniden inşa ettirmesi İtalyan mimari tarihinin en önemli olaylarından biri oldu. 1349'daki depremden büyük zarar gören kilise ve manastır binaları 16. ve 17. yüzyıllarda hemen hemen tümüyle yeniden inşa edildi.

Cassino, II. Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin Roma'ya ilerleyişini durdurmak isteyen Almanların 1944'ün kışında kurduğu savunma hattının (Garigliano-Sangro) kilit noktasıydı. ABD 5. Ordusu Ocak 1944'te Garigliano Irmağının öbür kıyısında, Cassino'nun karşısında bir mevzi elde etti. Fransız, İtalyan ve Polonyalıların oluşan Müttefik kuvvetlerinin üç kanlı çarpışmadaki kahramanca mücadelesi, Almanların güçlü direnişiyle karşılaştı. Müttefikler Almanların işgal edip tahkim ettiklerini sandıkları manastırın 15 Şubat'ta bombalayarak yerle bir ettiler. Almanlar bombardımandan sonra, manastırdaki keşişleri ve hazineyi boşaltarak buraya yerleştiler ve yıkıntıları tahkim ettiler. Bir ay sonra Müttefik hava kuvvetleri Cassino üzerine 1.400 ton bomba bıraktı. Bu bombardımanın sonucunda kent öylesine bir yıkıma uğradı ki buldozerler yolları temizleyinceye değin tanklar kentin içinde hareket edemedi. Sonunda, Müttefikler Mayıs ayı ortalarında Alman hatlarını yarmayı başardılar ve birkaç gün sonra Anzio'ya çıkarma yapmış olan kuvvetlerle birleşip Roma'yı ele geçirdiler. Her yıl binlerce kişinin ziyaret ettiği, Alman ve Müttefik askerlerine ait mezarlıklar, savaşın izlerini taşır. Savaşın sonra hem kent, hem manastır yeniden inşa edildi. Manastırın yeniden inşasında eski görünümüne bağlı kalındı; kent ise bütünüyle yeni bir plana göre kuruldu. Manastırın süslemelerinden geriye hemen hemen hiçbir şey kalmamış olmasına karşın, 1066'da başkeşiş Desiderius için Konstantinopolis'te (İstanbul) yapılan ünlü tunç kapılar bulunmuş ve yerlerine konmuştur. Bombardımandan kurtulabilen eşyalar arasında manastır arşivi, kütüphane ve bazı resimler de vardır. Eski Casinum'un önemli sayılabilecek yapıları yalnızca amfiteyatro, tiyatro ve daha önce bir Roma anıtmezarı olan ve 10. yüzyılda kiliseye çevrilten Crocifisso Şapeli'dir. Ortaçağ kentinin kalıntıları Ianula Kalesi harabeleri çevresinde toplanmıştır.

Tarım ve ticaret merkezi olan Cassino'da oyuncak üretilir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 31.139.

Cassiodorus, tam adı FLAVIUS MAGNUS AURELIUS CASSIODORUS (d. y. 490, Scylletium, Bruttium, Ostrogot Krallığı - ö. y. 585, Scylletium yakınlarında, Vivarium Manastırı), tarihçi, devlet adamı ve keşiş. Barbar tehdidinin belirmediği dönemde Roma kültürünün korunmasında önemli bir rol oynamıştır.

İtalya'da Ostrogot krallarının egemenliği döneminde *quaestor* (konsül yardımcısı) (507-511), konsül (514) ve Theodoric'in ölümü üzerine de *magister officiorum* (yönetim ve saray hizmetleri başkanı) (526) olarak görev yaptı. Athalaric'in yönetimi sırasında 533'te imparatorluk muhafız birliği komutanı oldu. 540'tan az sonra emekliye ayrıldı ve Roma kültürünü yaşatmak amacıyla Vivarium Manastırını kurdu. Büyük bir yazar ve bilgin değildi. Hristiyan ve pagan yazarların yazmalarını toplayarak manastırdaki keşişlere kopya ettirdi. Bu girişimi sonraki yüzyıllarda başka yerlerdeki çalışmalara da örnek oldu.

Yapıtları iki grupta toplanabilir. Birinci grubu oluşturan tarihsel ve siyasal yapıtları, Theodoric, Athalaric, Theodat ve Vitiges adına kaleme aldığı, 537'de (ya da az sonra) 12 kitap halinde yayımlanan 468 resmî mektup ve belge ile muhafız alayı komutanlığı sırasında yayımladığı emirleri içeren *Variae* ve Hz. Adem'den 519'a kadarki dönemin tarihini anlatan *Chronicon*'dur (519). İlahiyat ve dilbilgisi konularının işlendiği ikinci grupta ise, Augustinus ve Claudi-

anus Mamertus'tan esinlenerek ruhun doğası ve ölümden sonra yaşama değindiği *De anima* (Ruh Üzerine) ile, belki de en önemli yapıtı olan *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* (Dinsel ve Din Dışı Edebiyatın Kurumları) yer alır. Keşişler için yazılan bu sonuncu kitabın ilk bölümünde kutsal metinlerin incelenmesini ele alır, Hristiyanlığın kurucularından ve tarihçilerinden söz eder. Ortaçağda yaygın bir biçimde yararlanılan ikinci bölüm ise, yedi sanatın özlü bir açıklamasını yapar ve Kitabı Mukaddes'in anlaşılması için gerekli sayılan bir tür pagan bilgiler ansiklopedisi niteliği taşır. Cassiodorus'un 93 yaşındayken sekiz dilbilgisi yazının yapıtlarından derlediği *De orthographia* (İmla Üzerine) sonradan kaybolmuş yapıtlardan aktarmalar içerdiği için önemlidir. Bir başka yapıtı olan *De artibus ac disciplinis liberalium litterarum* (Beşeri Bilimler) adlı kitabında ortaçağ başlarındaki müzik kuramının başlıca kaynaklarından biri olan *Institutiones musicae* (Müzik Kurumları) yer alır.

Cassiopea, *Cnidaria* (knidiller) filumunun *Scyphozoa* (denizaneleri) sınıfının *Rhizostomeae* takımından, tropik sularda yaşayan denizanası cinsi. Bu cinsin üyeleri genellikle 10-12 cm çapında ve 20-30 mm yüksekliğinde yassı hayvanlardır; biçimleri daha çok tabağı andırır. Ağzlarının iki yanında 4-6 kadar yassı ve dar uzantı (ağız dokunaçları ya da ağız kolları) bulunur. Bu dokunaçlardan her biri denizanasıyla ortak yaşayan alglerin bulunduğu birkaç keseyi taşır. Bazen erişkin denizanasının medüz(*) biçimindeki gövdesinde de yaşayan bu alger değişik renklerde olduğundan, *Cassiopea* üyelerinin renkleri de algin rengine göre değişir. Bu denizaneleri ile alglerin ortak yaşamları oldukça ilginçtir: Denizanası sığ sularda sırt üstü dönerek, alt bölümündeki alglerin güneş ışığından yeterince yararlanmasını sağlar; buna karşılık besinini, fotosentez yapan bu algerlerden alır. Bütün denizaneleri gibi yaşam çevriminin bir bölümünde bir yere bağlanarak yaşadığı bir polip evresinden geçen *Cassiopea* üyeleri, iyice geliştikten sonra serbest yaşayışlı medüz biçimini alır. Bu cinsin türleri medüz evresindeyken bile çok seyrek olarak yüzer ve yakıcı kapsülleri insanlara zarar vermez.

Cassiopeia bak. Koltuk

Cassirer, Ernst (d. 28 Temmuz 1874, Breslau, Silezya - ö. 13 Nisan 1945, New York kenti, ABD), Yahudi kökenli Alman filozof, eğitimci ve yazar. Kültürel değerlerle ilgili yorumları ve çözümlemeleriyle ünlüdür.

Marburg Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü dönemde Yeni-Kantçı Marburg okulunun kurucusu Hermann Cohen'den büyük ölçüde etkilendi. Berlin Üniversitesi'nde

Cassirer

Yale University Archives, Yale University Library

ders verdikten sonra I. Dünya Savaşı sırasında devlet hizmetinde çalıştı. 1919'da Hamburg Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu, 1930'dan sonra da burada rektörlük yaptı. Adolf Hitler'in iktidara gelmesi üzerine ayrıldı. Oxford (1933-35), İsveç'te Göteborg (1935-41), ABD'de Yale (1941-44) ve Columbia (1944-45) üniversitelerinde ders verdi.

Kant'ın felsefesinden yola çıkan Cassirer, Kant'ın insan zihnindeki kavramların doğal dünyayı biçimlendirme yollarıyla ilgili temel ilkelerini genişletti. Bilimsel ve kültürel bakış açıları Kant'ın yaşadığı dönemden beri oldukça değişmiş olduğu için, Cassirer Kantçı öğretileri daha geniş bir deneyim alanını içerecek biçimde gözden geçirme gereğini duydu. Başlıca yapıtı *Die Philosophie der symbolischen Formen*'de (1923-29, 3 cilt; Simgesel Biçimler Felsefesi) insan kültürünün her türlü belirli biçiminin ardında yatan zihinsel imgeleri ve zihinsel işlevleri inceledi. *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* (1910; Töz Kavramı ve İşlev Kavramı) kavram oluşturma sorununu ele aldı. Bir kavramın çok sayıda tekil örnekten soyutlama yoluyla oluşturulduğu görüşüne karşı çıktı. Bilgiyi düzenleyen bir araç olarak kavramın, tikellerin sınıflandırılabilmesi için daha önceden zaten var olduğunu öne sürdü. Kültürel anlatımın çeşitli biçimlerini inceledikten sonra, insanın temel özelliğinin, simgeleştirme etkinliği olduğu sonucuna vardı. Cassirer'e göre insan *animal symbolicum*'du, yani simgeler üreten ve ürettiği simgelerin dünyasında yaşayan bir varlıktı. Dil, din, mitos, sanat, tarih, bilim, hep insanın ürettiği simgelerdi. Cassirer'in öteki yapıtları arasında *Sprache und Mythos* (1925; Dil ve Mitos), *Die Philosophie der Aufklärung* (1932; Aydınlanma Felsefesi), *An Essay on Man* (1944; İnsan Üstüne Bir Deneme, 1980) ve *The Myth of the State* (1946; Devlet Efsanesi, 1984) sayılabilir.

Cassius, Gaius, lakabı PARMENSIS (Latince'de "Parmalı") (d. Parma - ö. İÖ 31'den sonra), Julius Caesar'ı öldürenlerden biri. Caesar'ın ölümünden sonra Marcus Iunius Brutus ile suikastın elebaşlarından Gaius Cassius Longinus'un yandaşları arasına katılmıştır.

Suikasttan sonra, Doğu Akdeniz'de Publius Cornelius Dolabella ile savaşan donanmaya komuta etti. Philippi'deki (Filipoi) çarpışmadan sonra ise Sicilya'da Sextus Pompeius'a katıldı. Sextus Pompeius, Nauplochos'ta Agrippa'ya yenilip Asya'ya kaçınca Cassius, Marcus Antonius'un safına geçti. Antonius ile sonradan Augustus adıyla imparator olan Octavius arasındaki Actium Savaşı'na (İÖ 31) katıldı. Antonius'un yenilmesi üzerine Atina'ya kaçtı ve burada Octavius tarafından öldürüldü.

Cassius, hicivleri, mersiyeleri, vecizeleri ve trajedilerle de tanınır. Horatius, *Epistulae* (Mektuplar) adlı yapıtında onun şiirlerinden olumlu biçimde söz eder. Yapıtlarından hiçbirini günümüze ulaşmamıştır. *Cassii Orpheus* (Cassius'un Orpheus'u) başlıklı, altılı ölçüyle yazılmış şiir, 16. yüzyılda yaşamış bir hümaniste aittir. Lucius Varius Rufus'un, *Thyestes* adlı trajedisini Cassius'a ait kâğıtlar arasında bulup aldığı yolundaki söylenti ise bir yanlış anlamaya dayanmaktadır.

Cassius, Gaius Avidius bak. Avidius Cassius, Gaius

Cassius Longinus, Gaius (ö. İÖ 42. Filippii yakınları, Makedonya), İÖ 44'te Roma'da Julius Caesar'a karşı düzenlenen suikastın önderi. İÖ 53'te *quaestor* (konsül yardımcısı) olarak Marcus Licinius Cras-

sus'un hizmetinde, Partların Carrhae'de (bugün Harran, Türkiye) yenilgiye uğrattığı Roma ordusundan geriye kalanları toparladı. Sonraki iki yıl boyunca, Suriye'ye saldıran Partları başarıyla püskürttü. İÖ 49'da *tribunus*(*) oldu. Aynı yıl Caesar'la Optimatlar arasında iç savaşın patlak vermesi ile Suriye'deki zorbalıklardan ötürü yargılanmaktan kurtuldu. Bu savaşta önce Caesar'ın muhalifi Büyük Pompeius'un filosunun bir bölümüne komuta etti. Caesar Pompeius'u Tesalya'daki Pharsalus'ta ağır bir yenilgiye uğrattıktan (İÖ 48) sonra Cassius'u başışladı ve elçi olarak görevlendirdi.

İÖ 44'te *praetor* (yüksek yönetici) olmasında, ertesi yıl için de Suriye valiliğinin vaat edilmesine karşın Cassius, Caesar'a karşı suikastın hem düzenlenmesinde, hem gerçekleştirilmesinde başrolü oynadı. Cinayetten sonra halkın öfkesi yüzünden Roma'dan ayrılmak zorunda kaldı. Eylülde Suriye'ye gitmek üzere İtalya'dan ayrıldı. Burada büyük bir ordu kurarak, Senato'nun Suriye valiliğine atamış olduğu Publius Cornelius Dolabella'yı yenilgiye uğrattı. İÖ 43'te Caesar'ın yandaşlarından Marcus Antonius, sonradan İmparator Augustus olarak tahta çıkan Octavius ve Marcus Aemilius Lepidus'un bir triumvirlik (üçlü yönetim) kurmalarına üzerine Cassius ile suikastçı yoldaşı Marcus Iunius Brutus, ordularını birleştirerek İÖ 42 yazında Makedonya'da Philippi (Filippii) yakınlarında onlarla savaşa girdiler. Brutus Octavius'u yendi; Antonius'a yenilen Cassius ise bütün umudunu yitirerek intihar etti.

Cassius Longinus, Quintus (ö. İÖ 47, Ebro Irmağı ağzı, Tarraconensis), Romalı devlet görevlisi. İspanya'daki zorba yönetimi, Julius Caesar'ın Optimatlar (tutucu senato aristokrasisi) karşısında giriştiği savaş sırasında (İÖ 49-45) Caesar'a büyük zarar vermiştir. Cassius İÖ 49'da *tribunus*(*) olarak Caesar'ın destekledi. Caesar tarafından bölge valiliğine getirildikten sonra İspanyol köylülerine uyguladığı baskı, Córdoba'da bir ayaklanma çıkmasına yol açtı. Cassius bu ayaklanmayı acımasızca, şiddetle bastırdı. Bunun üzerine askerlerinden bazıları ayaklanarak (İÖ 48) yeni bir vali seçtiler. Bölgeyi terk etmesine izin verilen Cassius, gemisinin Ebro Irmağı ağzında batması üzerine öldü.

Cassivellaunus (ü. İÖ 1. yy), Julius Caesar'ın İngiltere'ye ikinci seferi (İÖ 54) sırasında yenilgiye uğrattığı Britanyalı güçlü kabile reisi. İstilacılara karşı Catuvellauni kabilesi-ne komuta ederken çete savaşı yöntemlerine başvurdu, savaş arabalarından yararlandı. Sonunda Caesar, Cassivellaunus'un, bugün Wheathampstead'in (Hertfordshire) bulunduğu yerdeki en önemli savunma merkezini ele geçirdi. Rehine vermesi ve Roma'ya her yıl haraç ödemeyi kabul etmesi koşuluyla barış yapıldı.

cassolette, delikli bir kapağı olan metal ya da porselen kap. Normal olarak içinde pastil (tüsüs) gibi kullanılan güzel kokulu macun) yakılmakla birlikte, bazen de parfüm buharlaştırmak için ispiro ocağı ya da gaz lambası gibi çok hafif bir ateş üzerine konacak biçimde tasarlanırdı. 18. yüzyılda çoğu *cassolette*'in kapağı tersine çevrilerek içine mum oturtulabilecek gibi yapıldı.

Castagno, Andrea del bak. Andrea DEL CASTAGNO

Castanea bak. kestane

Castel Durante majolikası, İtalya'da Urbino Düküğü'ndeki Castel Durante'de y. 1508'den 18. yüzyıla değin üretilen kalay

Giovanni Maria'nın *istoriato* üslubuyla yaptığı Castel Durante majolikası tabak, y. 1510; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum Londra

sırlı seramik (majolika). Bu ürünler hakkında o dönemden kaldığı bilinen tek inceleme-yi kasabanın yerlisi olan Cipriano Piccolpasso yazmıştır. Castel Durante markasını taşıyan en erken parça Papa II. Julius için yapılmış 1508 tarihli bir legendir. Papanın armasını taşıyan bu leğen koyu mavi bir zemin üstünde grotesk figürlerle bezelidir. Klasik figür kompozisyonlarıyla bezenmiş markalı kapların 1524-26 arasında yapılmış bir bölümünde Raffaello'nun figürlerinin etkileri görülür. Toplam 17 tabaktan oluşan Correr takımı (1515) ile art arda dizilmiş Gonzaga ve Este armalarıyla süslü, çanak, tabak ve ibriklerden oluşan Gonzaga takımı (y. 1520) Giovanni Maria'yla birlikte öyküsel resmin en büyük ustası sayılan Nicola Pellipario'ya atfedilir. Pellipario, üstünde büyük boyutlu portreler bulunan ve zemini kıvrımlarla bezeli Castel Durante'ye özgü kâseler de yapmıştır. Gonzaga takımı zengin ve parlak kompozisyonları, Correr takımı da güzel renkleriyle İtalyan majolikasının başyapıtlarındandır. 1528'e gelindiğinde Pellipario, Castel Durante üslubundan ve ustalarından büyük ölçüde yararlanan komşu kent Urbino'da çalışıyordu. Bu iki merkezde yapılan parçalar da zaman zaman ayırt edilemeyecek kadar birbirine benziyordu. 17-18. yüzyıl Castel Durante majolikalarıyla ilgili hemen hiç bilgi yoktur, ama üstünde tarih bulunan parçalar üretimin sürdüğünü göstermektedir.

Castel Gandolfo, İtalya'nın orta kesiminde Lazio (Latium) yönetim bölgesine bağlı Roma ilinde köy ve kale. Albano Gölü kıyısında, Alban Tepelerinde ve Roma'nın hemen güneyinde yer alır. Eski Alba Longa kentinin yerine kurulduğu sanılmaktadır. Adını, 12. yüzyıldaki Gandolfi dükük ailesine ait bir şatodan almıştır. 1608'de papalığın devredilemez mülkü; Papalık Sarayı'nın inşa edilmesinden sonra da papaların yazlık evi oldu. Yapımına, VIII. Urbanus döneminde (1623-44) başlanan saray, daha sonra VII. Alexander, XIII. Clemens ve IX. Pius dönemlerinde genişletildi. Sekiler biçiminde yapılmış büyüleyici bir parkı ve Roma imparatoru Domitianus'un evinin yıkıntıları üzerine yapılmış Barberini Villası'nı barındıran Castel Gandolfo, Vatikan Devleti'nin bir parçası olarak çeşitli ayrıcalıklardan yararlanır. Papa XIII. Gregorius'un (1572-85) kurduğu ünlü Vatikan Gölzemevi 1936'dan bu yana Barberini Villası'ndadır. Şatonun karşısındaki meydana Gian Lorenzo Bernini'nin bir yapıtı olan S. Tommaso di Villanova Kilisesi yer alır. Bernini,

sarayın yapımında Carlo Maderno ile birlikte çalışmıştır.

1960 Olimpiyat Oyunları'nda kürek yarışmaları Castol Gandolfo köyünde yapılmıştır. Köy, seftalisi, şarabı ve gölde yakalanan balıklarıyla ünlüdür. Nüfus (1984 tah.) belediye, 6.508.

Castelar y Ripoll, Emilio (d. 7 Eylül 1832. Cádiz - ö. 25 Mayıs 1899, San Pedro del Pinatar, İspanya), devlet adamı ve yazar. 19. yüzyılın ikinci yarısında İspanyol Cumhuriyetçiliğinin en güçlü savunucularındandır. Eylül 1873-Ocak 1874 arasında ilk İspanyol cumhuriyetinin başkanı olarak görev yapmıştır.

Madrid Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Burada tarih profesörü oldu ve siyasette etkin bir rol oynadı. Etkileyici konuşmalarıyla ün kazandı, ama monarşiye karşı yaptığı konuşmalar yüzünden tepki topladı ve Nisan 1865'te üniversitedeki görevinden alındı. 1866'da Cumhuriyetçilerin sonuçsuz kalan ayaklanmasından sonra ölüme mahkûm edilince Fransa'ya kaçtı. 1868'de gerçekleşen devrimden sonra ülkesine dönüp Cumhuriyetçiliğin güçlü ve etkili bir savunucusu olarak parlamentoya girdi.

Başkan olduğunda İspanya, kargaşa ve sıkıntının doruğundaydı. Orduyu güçlendirerek ayaklanma girişimlerini bastırdı. Ayrıca, Katolik Kilisesi'yle uzlaşma politikası izledi. Küba'daki bir ayaklanma sırasında, ABD'li gemicilerin İspanyollar tarafından korsan oldukları savıyla öldürüldüğü "Virginus" olayındaki (31 Ekim 1873) akıllı politikası ve ince taktikleriyle ABD-İspanya ilişkisinin kopmasını engelledi.

Castelar, tutucu ve uzlaşmacı politikalarına karşı oluşan Cumhuriyetçi muhalefet sonucunda görevinden alındı. İzleyen askeri darbeden sonra da sürgüne gönderildi. Kral XII. Alfonso (hd 1874-85) tahta çıkınca ülkesine dönerek parlamentoya seçildi. Monarşiyle uzlaşmış olmasına karşın, yasal ve barışçı yollarla cumhuriyet yönetilecek, tutucu, bölünmez bir cumhuriyeti savunmayı sürdürdü. Muhalefetin önderi olarak, aşırı Cumhuriyetçilerin benimsediği devrimci ve federalist öğretilere giderek yabancılaştığını görüyordu; gene de dinsel hoşgörüyü, genel oy hakkını ve Porto Riko'da köleliğin kaldırılmasını savundu.

Castelar'ın edebiyat ve gazetecilik alanındaki da çalışmaları oldu. Ardında romanlar, tarih kitapları ve siyasal söylevleri içeren 90'dan çok yapıt bıraktı.

Castelfranco Veneto, İtalya'nın kuzeyindeki Veneto yönetim bölgesinde, Treviso iline bağlı kent. Treviso kentinin batısında yer alır. 1199'da Trevisolular tarafından Padovalılara karşı istihkâm mevkiî olarak kuruldu. Kenti çeviren ortaçağ duvarları, 12. yüzyıl yapısı kalenin kalıntılarını içine alır. Giorgione adıyla tanınan ressam Zorzi da Castelfranco (y. 1477-1510) burada doğmuştur. Kentin 18. yüzyılda inşa edilen katedralinde Giorgione'nin en güzel yapıtlarından biri olan "Madonna ve Çocuk İsa Aziz Francesco ve Aziz Liberale ile Birlikte" adlı tablosunun yanı sıra Paolo Veronese'nin freskleri bulunur. Kentin sanayi ürünleri arasında çeşitli dokuma ve elektrikli aletler sayılabilir. Nüfus (1984 tah.) belediye, 28.697.

Castellamare di Stabia, İtalya'nın güneyinde kent ve piskoposluk merkezi. Campania yönetim bölgesindeki Napoli iline bağlıdır. Napoli'nin ve Napoli Körfezinin güneydoğusundadır. Adını, hemen kuzeydoğusunda,

İS 79'da Vezüv Yanardağının püskürmesiyle yok olan eski Roma sayfiyesi Stabiae ile Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich'in yaptırdığı, yıkıntıları bugüne ulaşmış kaleden alır. Kaplıcaları, güzel plajları ve manzarasıyla ünlü bir yazlık dinlence kentidir. Napoli krallarının oturduğu Quisisana Villası (1310) bugün otel olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ticaret ve sanayi merkezi olan Castellamare'de bir tophane ile bir tersane bulunur. İsviçreli fizikçi Auguste Piccard'ın deniz araştırmalarında kullandığı batiskaf bu tersanede yapılmıştır. Nüfus (1984 tah.) belediye, 68.928.

Castelli majolikası, İtalya'nın Abruzzi bölgesinde, Castelli ve çevresindeki atölyelerde çoğunlukla 17. ve 18. yüzyıllarda üretilmiş kalay sırlı seramik (majolika). Rönesans renklerinden yalnız dördünün (mavi, sarı, yeşil ve mor) sulandırılarak

Liborio Grue imzalı Castelli majolikası kap, y. 1750-60; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

soluk bir tonda kullanılmış olması bu majolikanın kolayca tanınmasını sağlar. Özenli parçaların yaldızlanmasında gerçek altından yararlanılmasına karşın çoğu örnekte derinlik duygusu ve parlaklık sağlanamamıştır. Geleneksel Rönesans bezeme konularına ek olarak, içinde yıkıntılar bulunan manzara resimlerine, pastoral sahneler ve barok ressam Annibale Carracci gibi sanatçıların ele aldığı konulara da yer verilmiştir. Bezemeler, önceki majolika türlerindeki zengindir. Genellikle tabakların ortasında ve çevresinde ayrı temalar işlenmiş, çevre bordüründe çoğu zaman simetrik bir desen kullanılmıştır. Grue ve Gentili aileleri 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyıl ortaları arasında yapılan Castelli majolikalarının tipik üslubunu belirlemiş ve yaygınlaşmasını sağlamışlardır. 19. yüzyılın başlarına değin üretilen sonraki örnekler genellikle sıradan parçalardır.

Castellón, İspanya'da Valencia özerk bölgesinde il. Eski Valencia Krallığı'nı oluşturan üç ilin en kuzeyde kalanıdır. Yüzölçümü 6.679 km²'dir. İl toprakları üç farklı bölgeye oluşur: Dağlık kuzeybatı kesiminde yerleşime elverişli olmayan Maestrazgo; Sierra de Espadán'ın iki yanındaki yer alan Mijares ve Palancia vadileri; Akdeniz kıyısındaki ovalar. Kerestecilik, hayvancılık ve başta tahıl ekimi olmak üzere tarım ilin başlıca ekonomik uğraşlarıdır. Vadilerde üzüm, zeytin, portakal, kıyılarda badem, incir, elma yetişir. Dokuma, sandalet yapımı ve seramik ürünleri gibi hafif sanayiler il merkezi Castellón de la Plana ile Onda, Alcora, Villarreal, Val de Uxó gibi kentlerde yoğunlaşmıştır. Burriana, Vinaroz ve Benicarló limanlarında balıkçılık yapılır. Akde-

Castellón de la Plana'nın hemen dışındaki portakal bahçeleri, Castellón III, İspanya
G. Mairani

niz kıyılarındaki Costa del Azahar plajlarında yoğunlaşan turizm giderek önem kazanmaktadır. Nüfus (1982 tah.) 430.171.

Castellón de la Plana, İspanya'nın doğusunda, Valencia özerk bölgesindeki Castellón ilinin merkezi. Valencia kentinin kuzeyinde, Akdeniz kıyısındaki verimli bir orman üzerinde bulunur. Başlangıçta yöredeki La Magdalena Tepesi üzerinde kurulan keşiş Aragon kralı I. Jaime 1233'te Magriplüerden aldı. Kent 1251'de halkın isteği üzerine bugünkü yerine, Akdeniz kıyısındaki verimli bir ovaya taşındı. 1833'te il merkezi oldu. 1873'te de kent statüsü kazandı. Tarihî yapılar arasında, 1591-1604 arasında yapılmış, 46 m yüksekliğinde aynı bir çan kulesi bulunan 14. yüzyıl yapısı gotik Santa Maria Kilisesi ile 17. yüzyıldan kalma belediye binası sayılabilir.

El Grao de Castellón limanından ihraç edilen başlıca ürünler portakal, kenevir ve renkli kiremittir. Yerel plajlara dayalı turizm giderek gelişmektedir. Nüfus (1990 tah.) 135.863.

Castelnau, Michel de, SIEUR DE LA MAUVISSIÈRE (d. 1520?, La Mauvissière, Touraine - ö. 1592, Joinville), Din Savaşları'nın (1562-98) başlangıcı üzerine yazdığı *Mémoires*'i (Anılar) ile tanınan Fransız diplomat ve asker.

Gençliğinde Piemonte ve Picardie'deki yerel komutanların emrinde çarpıştı. Caterina Cambrésis Barışı'nı (1559) ardından, Kral II. François'nin hizmetine girdi ve 1560'da diplomatik görevle İngiltere, Almanya, Savoie ve Roma'ya gönderildi. Kralın ölümünden sonra İskoçya'ya dönen dul kraliçe Mary Stuart'a yolculuğunda eşlik etmek görevlendirildi.

1562'de Bretonya ve Normandiya'da Huguenotlarla savaşmak üzere Fransa'ya döndü. 1572'de Aziz Bartolomeus Yortusu'nda Huguenotlara karşı girişilen katliamın yarıttığı ökeyi yatıştırmak üzere İngiltere, Almanya ve İsviçre'ye gönderildi. 1575'ten sonra III. Henri'nin İngiltere kraliçesi I. Elizabeth nezdindeki büyükelçisi olarak görev yaptı. Başlıca görevlerinden biri Elizabeth'in, Henri'nin kardeşi Alençon dükü François ile evlenmesini sağlamaktır, ama bunu başaramadı. İngiltere'de bulunduğu sırada oğluna ahlaki öğütler biçiminde yazdığı *Mémoires*'ı tamamladı. Kitap ölümünden sonra 1621'de yayımlandı.

Katolik Birliği'nin Paris'e egemen olmasından sonra 1585'te Fransa'ya döndü. Birlik katılmayı kabul etmediği için bir daha resmî görev alamadı. IV. Henri ona bir askeri komutanlık verdiyse de, yoksulluk içinde öldü.

Castelnuovo-Tedesco, Mario (d. 3 Nisan 1895, Floransa - ö. 15 Mart 1968, Hollywood, ABD), yeni-romantik besteci. Ildebrando Pizzetti'nin yanında öğrenim gördü. 1920'lerde geniş bir çevrede adını duyurdu. Mussolini'nin Yahudi karşıtı politikası nedeniyle 1939'da ABD'ye göç ederek Hollywood'a yerleşti. Orada 2 No'lu Piyano Konçertosu'nu solist olarak kendisi yorumladı. Ayrıca keman için üç, viyolonsel ve gitar için de birer konçerto yazdı. Orkestra yapıtları arasında Shakespeare'in 12 oyununa yazdığı uvertürler vardır. Shakespeare'in birçok sone ve şiirinden başka *The Merchant of Venice* (Venedik Taciri) ile *All's Well That Ends Well*'i de (İyi Biten Her Şey İyidir) opera olarak besteledi.

Castelnuovo-Tedesco oda müziği parçalarını çeşitli uyarlamalara uygun partitöyonlar halinde ele almış, piyano parçalarını küçük senfonik şiirler olarak tasarlamıştır. Şarkılarında melodiye verdiği önem İtalyan okulunun etkisini taşır. Armonileri ise zengin ve çoğu kez karmaşıktır.

Castelo Branco, Portekiz'in orta kesiminde il, il merkezi kent ve belediye (*concelho*). Kent, İspanya sınırı yakınında yer alır. Geçmişte Roma ordularının işgaline uğrayan kentin çevresinde birçok Roma kalıntısı vardır. Bir sınır kalesi olarak kurulan ve kısmen surlarla çevrili olan kent, 1209'da Templier Tarikatı'nın burada bir şato kurmasından sonra resmi statü kazandı. Sonradan onarım gören bu şato dışındaki ilginç yapılar arasında katedral ve piskoposluk sarayı sayılabilir. Eşi keten yatak örtüleriyle ünlü olan ve önemli bir karayolu kavşağında yer alan kent, mantar, şarap, zeytinyağı, ve peynir gibi ürünlerle dayanan canlı bir yerel ticaret merkezidir.

Castelo Branco ili 6.675 km²'lik bir alan kaplar. Kuzeybatısında Estrela (1.993 m) ve Guardunha (1.227 m) dağları uzanır. Dağların arasında ve Yukarı Zézere Vadisinde bulunan Cova de Beira, kanallarla sulanan zengin bir tarım havzasıdır. Daha kıraç ve engebeli olan güney platolarında yalnızca mantar meşesi ve zeytin ağaçları yetişir. Öteki ekonomik uğraşlar hayvancılık, tahıl üretimi, madencilik ve imalatdır. İdanha şelale şebekesi Ponsul Irmağı üzerindeki Carmona Barajı'ndan sağlanan suyla yaklaşık 14.000 hektarlık bir alanı sular. Covilhã'da, önemli dokuma fabrikaları vardır. Yörede kalya, çinko ve titanyum madenleri de çıkarılır. Nüfus (1981) kent, 21.256; belediye, 55.049; (1990 tah.) il, 218.700.

Castelo Branco, Camilo (d. 16 Mart 1825, Lizbon - ö. 1 Haziran 1890, Seide, Portekiz), Portekizli romancı. Romantik melodramlardan gerçekçi yapıtlara uzanan geniş bir yelpazede 58 roman yazmış, Portekiz'in Balzac'ı olarak anılmıştır.

Akıl hastalıklarına kalıtsal eğilimi olduğuna inanılan bir ailenin evlilik dışı çocuğu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşta öksüz kaldı ve Portekiz'in kuzeyindeki geleneksel Trás-os-Montes bölgesinde akrabalarının büyütüldü. Başına buyruk, gururlu bir genç olarak yetişti. Porto'da düzensiz bir öğrenim gördü; önce tıp, ardından papazlık eğitimi gördüyse de sonunda edebiyatla uğraşmak uğruna ikisinden vazgeçti. Bir süre *Mysterios de Lisboa* (1854; Lizbon'un Gizemleri) ve *Livro Negro do Padre Diniz* (1855; Peder Diniz'in Kara Kitabı) gibi gotik öyküler yazdıktan sonra *Onde Está a Felicidade?* (1856; Mutluluk Nerede?) ve *Vingança* (1858; İntikam) adlı yapıtlarıyla olgunluk dönemi üslubunu buldu.

Romanlarına benzeyen ateşli yaşamı boyunca başından bir dizi aşk macerası geçti. Portolu bir işadınının kızı olan Ana

Plácido'yla kaçması, iki sevgilinin 1861'de zina suçuyla hapse atılmasına yol açtı. Hapisteyken iki hafta içinde en ünlü romanı *Amor de Perdição*'yu (1862; Öldüren Aşk) yazdı. Kitap, ailenin karşı çıkması yüzünden engellenen bir aşk ilişkisini, kahramanın sonunda suça ve sürgüne sürüklenişini anlatıyordu. Bu roman, Castelo Branco'yla öz-

Camilo Castelo Branco, taştaki, 1857
Casa de Portugal, Londra

deşleştirilen yaşam anlayışını en iyi yansıtan yapıtlardan biridir: Karşı konulmaz tutkularla katı toplumsal önyargılar arasındaki çatışma felaket ve günahla sonuçlanır; bunun bedeli de acıyla ödenir.

Castelo Branco 1864'te hapisten çıktı; kocası ölen Ana Plácido ile Minho bölgesindeki Seide köyüne yerleşti. Geçimini aralıksız yazarlık sağlamaya çalıştı; oyunlar, incelemeler, vurucu polemik yazıları, bazı önemsiz şiirler ve çoğunlukla yayıncıların isteğine göre, farklı değerlerde birçok roman yazdı. Yazdıklarından ötürü 1885'te Correia Botelho vikontu unvanıyla ödüllendirildi. Oğlunun akıl hastalığına yakalanmasından duyduğu üzüntü, kendi sağlığının bozulması ve kör olma korkusu yüzünden intihar etti.

Yapıtlarının birçoğu popüler dizi romanlar düzeyinde olsa da *Amor de Perdição*, *O Romance d'um Homem Rico* (1861; Zengin Bir Adamın Aşk Öyküsü) ve *O Retrato de Ricardina* (1868; Ricardina'nın Portresi) gibi romanlarının trajik bir niteliği, özlü ve canlı bir anlatımı vardır.

Castelo Branco romantik dönemin kapanmasından sonra da ürün vermeyi sürdürdü, ama mizaç ve inanç yönünden bir romantik olarak aldı. *Novellas do Minho*'da (1875-77; Minho'dan Öyküler) yöredeki kırsal yaşamın nesnel görüntülerini verirken doğalcılığa çok yaklaşmasına karşın o sıralar yeni olan bu akıma karşı çıktı. *Eusébio Macário* (1879) ile *A Corja* (1880; Ayaktakımı) adlı yapıtlarında bu akımın üslup ve konularını alaya aldı. Ama bir yandan doğalcılığı şiddetle eleştirirken, bir yandan da onun nesnel betimleme ve gerçeği taklit etme çabasına katıldı.

Castelo Melhor (3. Kontu), **Luiz de Vasconcelos e Sousa**, CALHETA 6. KONTU (d. 1636 - ö. 15 Ağustos 1720), VI. Afonso'nun hükümdarlığı sırasında kralın sağ kolu, 1662-67 arasında Portekiz'in gerçek yöneticisi. İspanya'nın 1668'de Portekiz'in bağımsızlığını tanımasıyla sonuçlanan savaşın başarıyla yürütülmesini sağlamıştır.

VI. Afonso 1656'da tahta çıkmış, ama yaşının küçüklüğü nedeniyle krallık yetkilerini ancak 1662'de üstlenbilmişti; aynı yıl Castelo Melhor'u özel sekreterliğine (*escrivão da puridade*) atadı. Böylece Castelo

Melhor başbakanlık yetkilerini elde etmiş oluyordu. O güne değin Portekiz'in İspanya'ya karşı savaşta karşılaştığı güçlüklerin üstesinden geldi. İngiltere kralı II. Charles'ın Bragançalı Catherine ile evlenmesi dolayısıyla bir İngiliz birliğiyle de desteklenen orduyu yeniden örgütledi ve yetenekli komutanlar atadı. Böylece savaş Portekiz'in lehine dönünce (1663-65) İspanya barış görüşmelerine başladı. Ama anlaşmaya varmak güç oldu; bu arada Portekiz'in iç siyasal ortamı da giderek kötüleşti. Kral, iktidardan düşmesinden kısa bir süre önce, 9 Eylül 1667'de Castelo Melhor'u görevden uzaklaştırmak zorunda kaldı.

Castelo Melhor, önce Paris'te, ardından Londra'da sürgün yaşadı. Ama 1685'te Portekiz'e iki yıl sonra da saraya dönmesine izin verildi. 1706'da V. Juan'ın tahta çıkmasıyla devlet konseyi üyeliğine atandı ve yaşamının sonuna değin önemli mevkilerde bulundu.

Castelvetro, İtalya'da Sicilya'nın batısındaki Trapani ilinde kent. Marsala'nın güneydoğusunda yer alır. S. Domenico (1470) ve Madre (16. yy) kiliseleri gibi tarihsel anıtları barındırır. Belediye binasında Selinuslu Ephebus'un S. yüzyıla ait tunç heykeli bulunur. Bir şarap üretim bölgesinin merkezi olan Castelvetro'nun mobilyacılık da yerleşmiştir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 30.577.

Castelvetro, Lodovico (d. y. 1505, Modena, Modena Düküğü - ö. 21 Şubat 1571, Chiavenna, İsviçre Konfederasyonu). İtalyan Rönesansı'nın önde gelen edebiyat eleştirmeni. Aristoteles'ten yaptığı *Peri poetikes* (*Poetika*) çevirisi ve bu yapıt üzerine öznel yorumlarıyla tanınır. *Poetika*'ya dayanarak tiyatrodan zaman, mekân ve eylem birliğini (*bak. üç birlik kuralı*) ve şiirin yalnızca zevk vermek amacını taşıdığını savunmuş, bu görüşleriyle Rönesans ve Fransız yeni-klasik dönemlerinde tiyatro eleştirisi kurallarının oluşmasında etkili olmuştur.

Soylu bir ailenin çocuğuydu. Bologna, Ferrara ve Padova'da hukuk, Siena'da edebiyat öğrenimi gördü. Bir süre Roma'da yaşadıkdan sonra Modena'ya döndü, edebiyatçı ve hukuk öğretmeni olarak adını duyurdu. Şair Annibale Caro'nun bir *canzona*'sını eleştirmesi edebiyat alanında büyük bir çekişmeyi başlattı. Bu olay Enkizasyon tarafından 1560'ta Roma'ya çağırılması, İtalya'dan kaçmasına ve aforoz edilmesine yol açtı.

Bundan sonra Fransa ve Viyana'da yaşadı. Aristoteles'in *Poetika*'sı üzerine yazdığı *La poetica di Aristotele vulgarizzata* (1570; Basitleştirilmiş Biçimiyle Aristoteles'in Poetika'sı) adlı kitabı Viyana'da yayımlandı. Yapıt, Aristoteles'in görüşlerini çoğu kez yanlış aktarmakla birlikte, tiyatro ve eleştiri tarihini büyük ölçüde etkiledi. Castelvetro tiyatrodaki gerçekçiliğin önemini vurguladı; retorikle şiir arasındaki ayrımı gösterdi; şiire hem eğlendirmek, hem de eğitmek görevini yükleyen görüşe karşı çıkarak, şiirin yalnızca zevk aracı olduğunu savundu. Ayrıca, şairlerin ilahi bir ılgınlığa yakalanmış kişiler olduğu yolundaki Platoncu görüşe karşı çıkarak bunun cahil kitleler ve şairlerce pekiştirilen bir mit olduğunu ileri sürdü.

Casti, Giovanni Battista (d. 29 Ağustos 1724, Acquapendente, Papalık Devletleri - ö. 5 Şubat 1803, Paris) İtalyan şair, yergi ve libretto yazarı. *Poema tartaro* (1787; Tatar Şiiri) ve *Gli animali parlanti* (1802; Konu-

şan Hayvanlar) adlı manzum yergileriyle tanınır.

Montefiascone'de papazlığa atandıktan kısa süre sonra kiliseden ayrılarak Almanya, Avusturya ve Rusya'daki saraylarda eğlence düşkünü bir şair olarak yaşadı. Birçok ülkeyi dolaştı. 1769'da koruması altında bulunduğu İmparator II. Joseph'le Floransa'dan ayrılarak Viyana'ya gitti. Daha sonra Maria Theresia'nın bir bakanına eşlik ederek birçok Avrupa kentini gezdi. 1778-1802 arasında yazdığı *Novelle galanti* (Çapkınlık Öyküleri) nükteli sosyete şiirleriydi. Yapıt ilk kez 1925'te eleştirel bir açıklamayla basıldı. Casti 1778'de II. Katerina'nın (Büyük) Petersburg'daki sarayına gitti; *Poema iartaro* şiirinde kraliçeye yaltaklanlarla alay etti. 1790'da Viyana'ya dönünce, imparator onu başşair ilan etti. Bir süre İtalya'da kaldıktan sonra Paris'e yerleşti. Burada yazdığı büyük yapıtı *Gli animali parlanti*'de, Avrupa uluslarını çeşitli hayvanlar biçiminde canlandırarak, monarşi kavramı ile Fransız Devrimi'nin yaydığı cumhuriyetçi ruh arasındaki karşıtlığı göstermeye çalıştı. Sosyete şiirlerine ve taşlamalarına ek olarak, Antonio Salieri ve Giovanni Paisiello'nun bestelediği komik opera librettoları yazdı.

Castiglione, Giovanni Benedetto, lakabı IL GRECHETTO. Fransızca LE BÉNÉDETTE (d. y. 1616, Cenova - ö. 1670, Mantova, Papalık Devletleri), İtalyan ressam. Özgün baskı tarihinde en önemli teknik yenilikçilerden biridir. Önceleri maniyerizmin yapay üslubuyla çalıştı. Üretken bir ressamdı. Çok sayıda portre, tarihsel konulu resim ve manzara resmi yaptı. Ama başarısının doruğuna panayır, pazar yerlerini, hayvanlara da yer verdiği kır sahnelerini konu edindiği yapıtlarıyla ulaştı. Aside yedirme baskılarında Felemenk okulunun etkileri görülür. Castiglione en çok Van Dyck ve Rembrandt'ın baskılarına hayrandı. Monotip ya da tek aşamalı baskı tekniğinin bilinen ilk uygulayıcısı, ayrıca gölge ve ışığı dayalı ağaçbaskı yapan ilk ressamlardan biriydi. Son yıllarını Mantova'da geçirerek, saray için göz alıcı, ama doğalcılıktan uzaklaşmayan barok resimler yaptı. Kardeşi Salvatore ile oğlu Francesco onun üslubunu sürdürdüler.

Castilho, António Feliciano de (d. 28 Ocak 1800, Lizbon - ö. 18 Haziran 1875, Lizbon), Portekiz'de romantizmin başlıca temsilcilerinden şair ve çevirmen.

Doğuştan kördü. Klasik edebiyat üzerine araştırmalar yaptı; 16 yaşında şiirler, çeviriler ve pedagojik yapıtlar yayımladı. Edebiyat yaşamı 1840'ların sonundaki devrim yıllarından önce ve sonra olmak üzere iki döneme ayrılabilir. İlk dönemdeki şiirlerinde, temelde yeni-klasik tarzı sürdürmekle birlikte, o yıllarda yaygınlaşan romantik

eğilimlere de yer verdi. 1837'de yayımlanan *Obras Completas*'la (Bütün Yapıtları) adını duyurarak Lizbon'un belibaşlı edebiyatçılarından biri durumuna geldi. Aynı yıl, dönemin önemli dergilerinden *O Panorama*'nın yayın yönetmeni oldu. 1838'de ülkenin önde gelen romantik şairlerinden Almeida Garrett ile birlikte Portekiz tiyatrosunu yeniden canlandırmaya çalıştı. Ortaçağdaki Portekiz kahramanlarının yaşamını konu alan romantik öyküleri *Quadros Históricos de Portugal*'ı da (Portekiz Tarihinden Portreler) o yıl yazmaya başladı. 1842'de önemli bir kültür dergisi olan *Revista Universal Lisbonense*'nin yönetmenliğini üstlendi.

Edebiyat yaşamının ikinci dönemi Asor Adalarından dönüşüyle başladı; iki yılını geçirdiği (y. 1848-50) Asor Adalarında toplumsal reforma tarımdan başlamak gerektiğini savunmuştu. Hiçbir zaman tam anlamıyla romantik olmadı; yaratıcılıktan çok, araştırmaya olan eğilimiyle kendisinden önceki pastoral şairleri andıran soylu gelenekçiliğe yöneldi. Bu dönemde saygınlığının doruğuna ulaştı ve donuk üslubuyla günün edebi beğenisini büyük ölçüde etkiledi. Etkisi dışında kalan genç kuşak yazarları ise Castilho'yu eleştirdiler. Genç şair Antero de Quental, *Bom-senso e Bom-gosto* (1865; Sağduyu ve Beğeni) adlı risalesinde, onun bazı genç yazarlara yönelttiği eleştirileri yanıtladı. Böylece, Portekiz edebiyatında "Coimbrá sorunu" (*questão Coimbrá*) adıyla bilinen ve edebiyatta Castilho'nun diktatörlüğüne son veren ünlü tartışmayı başlattı.

Castilla bak. Kastilya

Castilla, Ramón (d. 27 Ağustos 1797, Tarapacá, Peru - ö. 25 Mayıs 1867, Arica, Şili), iki başkanlık döneminde, daha sonra da perde arkasında, yaklaşık 20 yıl boyunca Peru'nun siyasal yaşamına egemen olan asker ve devlet adamı. Tutucu olmasına karşın Peru toplumunun bütün kesimleriyle akılcıca uzlaşmayı beceren Castilla'nın yönetiminde Peru, uzun bir siyasal istikrar ekonomik gelişme dönemi yaşamıştır.

Gençliğinde İspanyol sömürgecilerle birlikte savaştı; 1817'de Şilili yurtseverlerce yakalandı. 1820'de José de San Martín ve Simón Bolívar'ın kuvvetlerine katılarak Peru'da bu kez İspanyollara karşı büyük özevriyle savaştı. Başkan Agustín Gamarra'nın 1841'de ölmesini izleyen karışıklık döneminde, 1845'te, yönetimi ele geçirdi. Ertesi yıl başkan seçildi, 1851'e değin bu görevde kaldı. Kendisinden sonra başkan olan José Rufino Echenique'i 1855'te devirerek yeniden başkan oldu, 1862'ye değin iktidarda kaldı.

Castilla iktidarı ele geçirdiğinde Peru, yaklaşık 20 yıl süren karışıklıklar ve isyanlardan dolayı büyük bir sarsıntı içindeydi. Güçlü ve becerikli bir önder olan Castilla'nın, ülkede büyük guano ve sodyum nitrat kaynaklarının keşfedildiği bir dönemde iktidara gelmesi onun için büyük bir şanstı. Bu kaynaklardan elde edilen gelir, Castilla'nın ekonomide ilerlemeler sağlamasına, dış borçları azaltılmasına, eğitim ve ulaşım olanaklarını geliştirmesine ve ulusal sanayiye destekleyebilmesine yardımcı oldu. Castilla ayrıca Siyah köle çalıştırmayı ve Yerlilerden haraç alınmasını yasakladı. Koyu bir kilise yandaşı olmasına karşın, kilise mahkemelerini ve zorunlu kilise vergisini kaldırdı. 1860'ta, oy hakkını sınırlandıran, başkana geniş yetkiler veren ve yalnızca Katolik Kilisesi'ni tanıyan yeni anayasayı destekledi. Bu anayasa 1920'ye değin yürürlükte kalacaktı.

1862'de Castilla'nın yönetimi sona erdiğinde, Peru yeniden 20 yıl sürecek bir kaos ve ayaklanmalar dönemine girdi.

Castilla-La Mancha, İspanya'nın orta kesiminde özerk bölge (*comunidad autónoma*). Batıda Cáceres ve Badajoz, güneyde Córdoba, Jaén ve Murcia, doğuda Alicante, Valencia ve Teruel, kuzeyde de Zaragoza, Soria, Segovia, Madrid ve Ávila illeriyle çevrilidir. Toledo, Ciudad Real, Cuenca, Guadalajara ve Albacete illerini kapsar. Bu illerin ilk dördü geçmişte Yeni Kastilya'ya, Albacete ili ise Murcia Krallığı'na bağlıydı. Yüzölçümü 79.230 km²'dir.

Alçak Toledo Dağlarının su bölümü çizgisi bölgeyi ikiye ayırır. Kuzeydeki La Alcarria Platosunu Tajo Irmağı, güneydeki La Mancha Ovalarını ise Guadiana Irmağı akaçlar. La Alcarria, kuzeyde Sistema Central, doğuda ise İber Dağlarıyla (Sistema Ibérico) birleşir. La Mancha Ovaları güneydoğu yönünde Albacete ilinin içlerine kadar uzanır ve Penibetico Sıradaglarında son bulur. Güneyde Morena Dağları yükselir. Bölgede bazı karasal özellikler taşıyan bir Akdeniz iklimi görülür. Doğudan batıya ve kuzeyden güneye gidildikçe sıcaklık artar. Yıllık yağış miktarı oldukça düşüktür; yalnızca Cuenca ilinde 500 mm sınırını aşar. Yağışlar sonbahar ve ilkbahar aylarında yoğunlaşır.

Hemen kuzeydeki iş merkezi başkent Madrid'e yönelik göçler nedeniyle bölgenin nüfusu azalmıştır. Bu azalma, Cuenca ve Guadalajara illerinin dağlık kesimlerinde 1900'den bu yana nüfusları iki katına çıkan il merkezlerine göre çok daha belirgindir. Göç oranının özellikle genç erkek nüfus arasında çok yüksek olması, toplam nüfus içinde orta yaş grubunun daha çok ağırlık kazanmasına ve doğum oranının düşmesine yol açmıştır. Fransa'da çalışan çok sayıda göçmen işçiye karşın, genelde Avrupa Topluluğu'na (AT) üye ülkelere yönelik göçler düşük düzeydedir. Nüfus İber Dağlarında seyrek, büyük tarım kasabalarının bulunduğu La Mancha'da yoğunudur. Yeraltı su kaynaklarının yüzeye yakını olduğu ve bitkisel üretimin çeşitlendiği Aşağı La Mancha'da nüfus yoğunluğu artar. La Mancha'da büyük çiftlikler (*latifundia*), Tajo'nun kuzeyinde ise küçük çiftlikler (*minifundia*) ağırlıktadır.

Ekonomi tarıma dayanır. Ekili alanların büyük bölümünde buğday, üzüm ve zeytine dayalı kuru tarım yapılır. Ayrıca ayçiçeği, safran, sumak ve pamuk da yetiştirilir. Dağlık kesimdeki toprakların parçalanmışlığı yüzünden oldukça düşük olan tarımda makineleşme oranı, ülke ortalamasının gerisindedir. Bölgedeki tarımsal üretimin üçte birini sağlayan hayvancılık daha çok Guadalajara ilinde yoğunlaşmıştır. En çok koyun, domuz ve keçi yetiştirilir. Toprakların üçte birini kaplayan ormanlar henüz bütünüyle işletilmemektedir.

Sanayi, Ciudad Real ili dışında pek gelişmemiştir; Empresa Nacional Calvo Sotelo petrol rafinerisinin bulunduğu Puertollano önemli bir petrokimya merkezidir. Almadén'de civa çıkartılır. Guadalajara ilinde önemli demir yatakları bulunmasına ve Cuenca'da kaolin çıkarılmasına karşın, madencilik ekonomiyeye katkısı Ciudad Real dışında oldukça düşüktür. İmalat sanayisi küçük ölçeklidir ve hammaddelerin işlenmesinde yoğunlaşmıştır. Bölge, İspanya'nın toplam şarap üretiminin yarısını, un üretiminin de büyük bölümünü karşılar.

İl merkezleri, bölgenin önde gelen ticaret merkezleridir. Toledo ve Guadalajara illerinin Madrid'le de güçlü ticari bağları vardır. Toledo ilindeki Talavera de la Reina 80 kadar yerleşimin ticaret merkezidir. Enerji kaynakları yetersizdir; bölgenin genel kuraklığı hidroelektrik enerji üretimini olanaksız kılar. Zorita de los Canes'te José Cabrera nükleer santrali vardır.

Castilho, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
Portuguese National Tourist Office

1966'da Cuenca(*) kentinde kurulan Ulusal Soyut Sanat Müzesi'nde çeşitli çizimler, oymabaskılar, heykeller ve resimler sergilenir. Yapıtların çoğu 1945 sonrasında aittir. Toledo ilinde üretilen çok renkli seramiklerin, geçmiş 14. yüzyıla inen geniş bir pazarı vardır. Seramiklerdeki renkler son derece canlıdır; desenleri ise Mudejar, gotik ve Rönesans sanatlarından etkiler taşır. Talavera de la Reina'nın seramikleri özellikle Rönesans döneminde ün kazanmış, ama 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde önemini yitirmiştir. Guadalajara ilinin Atienza kasabasında her yıl Pentekostes yortusu dolayısıyla bir *Caballada* düzenlenir. Bu şenlik sırasında kasabalı erkekler Atienza dışındaki bir inziya yeri olan Nuestra Señora de la Estrella'ya kadar at koşturup kasabalıların VII. Alfonso'yu kurtarmasını canlandırlar. Nüfus (1991 geç.) 1.650.083.

Castilla la Nueva bak. Yeni Kastilya

Castilla la Vieja bak. Eski Kastilya

Castilla-León, İspanya'da özerk bölge (*comunidad autónoma*). 1230'da birleştirilen eski León Krallığı ile Eski Kastilya'nın bir bölümünden oluşur. Ülkenin ortakuzey kesimindeki Valladolid, Burgos, León, Salamanca, Zamora, Palencia ve Segovia illerini içine alır. Yüzölçümü 94.193 km²'dir.

Kuzeybatıda Orense ve Lugo, kuzeyde Oviedo ve Santander, kuzeydoğuda Vizcaya ve Álava, doğuda Logroño ve Soria, güneydoğuda Guadalajara ve Madrid, güneyde de Ávila ve Cáceres illeri ile çevrilidir. Batıdaki Salamanca ve Zamora illeri Portekiz'le komşudur. Castilla-León yüksek bir plato olan Meseta Central üzerinde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda akan Duero (Douro) Irmağı bölgeyi akaylayarak iki kesime ayırır. Kuzeyde yükselen Cantabria Dağları, önemli bir topografya ve ulaşım koridoru olan La Bureba'yla kuzeydoğudaki İber Dağlarından (Sistema Ibérico) ayrılır. Güneyde Sistema Central yükselir. Ancares, Caurel ve Eje dağlık bölgeleri ise Portekiz'e doğru giderek alçalır. Bölgede, okyanusun etkisiyle biraz yumuşamış olan kara iklimi egemendir. Yıllık yağış miktarı 400-600 mm arasında değişir, yağışlar bahar aylarında yoğunlaşır. Öteki kesimlere göre daha çok yağış alan dağlar genellikle karla kaplıdır.

Castilla-León'un ülke nüfusundaki payı 1900'den bu yana hızla azalmaktadır. Kırsal alanlardan çok sayıda kişinin göç etmesi, nüfusun kentlerde, özellikle il merkezlerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Penepenler üzerinde kurulu kentler genellikle Cantabria ve İber dağlarının eteklerindeki köylerden daha toplu bir özellik gösterir. Kırsal kesimde, sahipleri tarafından ekilen küçük çiftlikler (*minifundia*) yaygındır. Zamora ve León sınırlarındaki dağlık bölgede bulunan otlaklar ve ormanlar kamuya aittir.

Ekili arazinin mülkiyet nedeniyle parçalanmış olması tarımın makineleşmesini engellemektedir. Bu nedenle işgücünün büyük bölümü tarımda çalışır. Bölge topraklarının büyük bölümünde kuru tarım yapılır; başlıca tarım ürünü buğdaydır. Bağıcılığın önemli giderek azalmaktadır. Valladolid ve León illerinde sulama yaygındır; şeker pancarı, patates ve fasulye yetiştirilir. Bölgenin tarımsal gelirinin büyük bölümü hayvancılıktan sağlanır. En çok sığır ve koyun yetiştirilir; at ve katır sayısı giderek azalmaktadır. Valladolid ilinde tavukçuluk yapılır. Dağlık bölgelerdeki başlıca ekonomik etkinlik ormancılıktır.

Bölgede ancak 1945'te başlayan sanayileşme hâlâ yeterince gelişmemiştir. Ulusal Sanayi Enstitüsü, uzun vadeli krediler ve

vergi indirimleriyle Valladolid'de sanayileşmeyi özendirilmektedir. Sanayi dallarının çok çeşitlendiği bu ilde otomobil, gübre ve kâğıt üretilmektedir. Burgos'ta sinai gelişme 1964'te başlamış, kent zamanla bölgenin önemli bir sanayi merkezi durumuna gelmiştir. İspanya'nın antrasit üretiminin dörtte biri León, Zamora ve Salamanca illerinde elde edilir. León ilindeki Puebla de Lillo Dağlarında geniş talk yatakları vardır.

Salamanca ve Zamora illerindeki barajlar İspanya'nın toplam hidroelektrik enerji üretiminin dörtte birini sağlar. Bu barajların kurulu kapasitesi 2 milyon kW'nin üzerindedir. Bölgede üretilen elektriğin büyük bölümü Bask illerindeki sanayi merkezlerine ve Madrid'e gönderilir.

León, Zamora, Salamanca ve Valladolid illerinde konuşulan León lehçesi Vizigotlar dönemindeki yerel dilden türemiştir. Dağlardaki çiftlik evleri genellikle çok katlıdır. Bu evler taş ve tahtadan, bölgenin orta kesimlerindeki evler ise kerpiçten yapılmıştır.

León kesimindeki Maragatería kentinde 19. yüzyıl ortalarına değin içten evlenme kuralı egemendi. Gene 19. yüzyıl sonlarına değin anaerkl bir toplumsal düzen bulunan kentte, erkekler katırcılık yaparken kadınlar tarlada çalışırdı. Geçmişte halk, Jupiter'e benzer bir tanrı olan Marti Teleno ile yöredeki tepeler arasında ilişki kurardı. Nüfus (1991 geç.) 2.537.495.

Castilleja, yüksükötugiller (*Scrophulariaceae*(*)) familyasından, 200 türü içeren cins. Bu türler, başka bitkilerin köklerinden bes-

Castilleja
Franklin K. Anderson - EB Inc

lenen yarı asalak ya da asalak bitkilerdir. Bu nedenle, çiçek bahçelerinde yetiştirildiklerinde genellikle başarılı sonuç alınmaz.

Çiçekleri küçük tüpsü ve iki dudaklıdır; bitkinin parlak renkli üst yapraklarıyla çevrilmiştir.

Castillo, Michel del, tam adı MICHEL-XAVIER JANICOT DEL CASTILLO (d. 2 Ağustos 1933, Madrid), Fransızca yazar İspanyol romancı. Yirmi dört yaşında, kısa romanı *Tanguy* (1957; *Çağımızın Çocuğu*, 1984) ile üne kavuştu. Bu yapıt kurgusal bir biçimde yazılmış olmasına karşın, siyasal mülteci ve toplama kampında tutuklu olarak başından geçenleri anlatan gerçek bir öyküye dayanır. *Het Archterhuis*'ta (1947; *Anne Frank'ın Hatıra Defteri*, 1958) olduğu gibi, bir çocuğun acımasız tarihsel olaylara bakışındaki dokunaklılığı taşır.

İspanya İç Savaşı'nı izleyen mülteci akınıyla birlikte, altı yaşında Fransa'ya kaçtı. Kısa bir süre sonra, radikal siyasal görüşleri olan annesiyle birlikte Nazi toplama kamplarına gönderildi. Bu iki sarsıcı deneyimi işleyen *Çağımızın Çocuğu* ve *Le Colleur d'affiches* (1958; *Afış Yapıştırın*) adlı romanları erken yaşta siyasal ve dinsel kuşku-

lara kapılan, ama insanlığa inancını yitirmeyen bir gencin içine düştüğü düşünsel bunalımı, toplumsal haksızlıklar karşısında duyduğu acıyı ve insanlar arası kardeşlik duygusuyla avunma gereksinimini yansıtır.

İspanya'ya karşı derin bir sevgi duyan Castillo'nun *La Guitare* (1957; *Gitar*) ve dine yöneltmiş canlı, ama acımasız bir taşlama olan *La Manège espagnol* (1960; *İspanyol Hilesi*) adlı yapıtları da çekişmelerle parçalanmış olan İspanya'da geçer. Daha sonraki yapıtları arasında *Les Louves de l'Escurial* (1964; *Eskurya Kurtları*), *Gerardo Lain* (1967), *Le Silence des pierres* (1975; *Taşların Sessizliği*), *Le Sorniege espagnol* (1977; *İspanyol Büyüsü*) ve *Les Cyprès meurent en Italie* (1979; *İtalya'da Selviler Ölür*) sayılabilir.

Kısa bir süre oyunculuk da yapan Castillo, Sartre'in filme alınan öyküsü *Le mur*'de (1939; *Duvar*, 1959) bir İspanyol kralcını canlandırdı. Castillo'nun Türkçede *Karar Gecesi* (1984) adlı bir romanı daha vardır.

Castillon Çarpışması, Fransa ile İngiltere arasındaki Yüz Yıl Savaşı'na son veren çarpışma (17 Temmuz 1453).

Fransızlar 1451'de Guyenne ve Gaskonya'yı İngilizlerden geri almışlardı. Ama kısa süre sonra, halkın büyük bölümü uzun süredir yabancılaştığı Fransız yönetiminden karşı çıktı. Ekim 1452'de Shrewsbury kontu John Talbot'ın komutasındaki İngiliz ordusunun Bordeaux'ya gelişini sevinçle karşılandı. Ertesi yaz, Jean Bureau'nun yeni geliştirdiği sahra toprakları güclendirilen Fransız kuvvetleri Guyenne'i yeniden ele geçirmek amacıyla, Dordogne Irmağının aşağı çığırında ve Libourne'un yukarısında bulunan İngiliz yanlısı Castillon'u kuşattılar, Castillon'un dışında kurdukları kampı iyice tahkim ettiler. Bu sırada, 5 bin piyadenin önünde bin süvariyle ilerleyen Shrewsbury, Fransızların kampı terk etmekte olduğu yanlışlığına düşerek zamansız bir saldırıya girişti. Fransız topları atlarından inmiş olan süvarilere ağır kayıplar verdi. Shrewsbury'nin piyadelerinden bir bölümü çarpışmaya yettiyse de, İngiliz birlikleri bir yarma hareketiyle bozguna uğratıldı, Shrewsbury öldürüldü. Ertesi gün Castillon Kalesi'ndeki garnizon teslim oldu. Ekim ayında Bordeaux'nun teslim olmasıyla Guyenne ile Gaskonya Fransa'ya geri verildi ve savaş sona erdi.

Castine, ABD'de, Maine eyaletinin güney kesimindeki Hancock ilinde (*county*) tarihsel dilnace kasabası. Penobscot Körfezindeki dağlık bir burunda, Belfast'ın karşı kıyısında yer alır. 200 yıl boyunca Acadia kıyı şeridinin denetimi için İngiltere ile Fransa ve bir ölçüde Felemenk arasında süren mücadelede anahtar bir mevki oldu. 1613'te Fransızlar burada bir ticaret merkezi (sonradan Pentagoet Kalesi) kurdular. 1626'da aynı yerde Plymouth Kolonisi'ne bağlı bir ticaret merkezi daha kurulduysa da, burası 1632'de Fransız korsanların saldırısına uğradı. 1640'larda Fransızlar yörede Fransiskan ve Cizvit misyonerlikleri kurdular. Kasabaya adını veren St. Castin baronu Jean-Vincent d'Abbadie burada yaşadı (1667-97). Baron, yöredeki Yerli şeflerinden birinin kızıyla evlendi, İngiliz ve Elemenklerle çıkan çatışmalarda önemli rol oynadı. 1760'ta İngilizler yöreye kalıcı biçimde yerleştiler. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, 1779'da Castine'i İngilizlerden almak için düzenlenen ve Paul Reveré'in de katıldığı deniz seferi başarısızlıkla sonuçlandı; İngilizler yöreyi 1783'e değin ellerinde tuttular. Sık sık çatışmaya konu

olan yerleşme, 1796'da ABD'ye katılmakla birlikte, 1812 Savaşı sırasında bir yıl kadar gene İngiliz işgalinde kaldı.

Kasabada yüzü aşkın tarihsel yapı vardır. Bunlar arasında 1779'da İngilizlerce yapılan ve bir bölümü eyalet anıtı olarak onarılan George Kalesi ile 1812 Savaşı'nda Amerikalıların kurduğu, İç Savaş sırasında yeniden inşa edilen Madison Kalesi'nin kalıntıları sayılabilir. Wilson Müzesi'nde koloni ve bağımsızlık savaşı dönemlerinden kalma eşyalar ile Yerlilerin bıraktığı ürünler sergilenir. "State of Maine" adındaki 7 bin tonluk okul gemisi, Maine Denizcilik Akademisi'nin (kuruluşu 1941, Castine) nihatina demirlemiş olarak durmaktadır. Nüfus (1990) 1.161.

Castle, Vernon ve Irene, asıl adları VERNON BLYTHE ve IRENE FOOTE (sırasıyla d. 2 Mayıs 1887, Norwich, Norfolk, İngiltere - ö. 15 Şubat 1918, Forth Worth, Texas, ABD; d. 1893, New Rochelle, New York - ö. 25 Ocak 1969, Eureka Springs, Arkansas, ABD), ABD'li kari koca dansçı çift. *One-step* (bir adım) ve *turkey trot* (hindi yürüyüşü) adı verilen dansları yaratmışlardır. *One-step*, fokstrotta her müzik vuruşuna ileri ya da geri hızlı bir adımın uyduğu, *turkey trot* da dansçının ayak parmakları üzerinde yükselip hızla topuğun üstüne indiği danslardır.

1911'de evlenen Vernon ile Irene çifti dünya çapında ün kazandı. Duraksamalı vals, tango, Brezilya kökenli *Maxixe*, kendi adlarıyla anılan *castle polka* ve *castle walk* gibi salon danslarını halk arasında yaygınlaştırdılar.

Birlikte yazdıkları *Modern Dancing* (Modern Dans) 1914'te yayımlandı. Vernon'un I. Dünya Savaşı sırasında subay adaylarına pilot eğitimi verdiği sırada bir uçak kazasında ölmesinden sonra Irene *My Husband* (1919; Kocam) adlı kitabını yazdı. Ginger Rogers ile Fred Astaire'in oynadıkları *The Story of Vernon and Irene Castle* (Vernon ve Irene Castle'in Öyküsü) filmi 1939'da gösterime girdi. Irene'nin 1958'de yayımladığı, *Castles in the Air* (Castle'lar Uçuyor) kitabına verdiği ad İngilizcede "düşler" anlamına gelir.

Castle Hill Ayaklanması, Avustralya tarihinde ilk ayaklanma (4-5 Mart 1804). Çoğunluğu siyasi suçlulardan oluşan İrlandalı mahkûmların ön ayak olduğu ayaklanma, 4 Mart'ta Parramatta'daki Yeni Güney Galler mahkûm merkezinin ele geçirilmesiyle başladı ve ertesi gün hükûmet kuvvetleriyle girilen çatışmayla doruğuna çıktı. Çatışmanın geçişi asıl yer Castle Hill'e yaklaşık 16 km uzaklıktaki Vinegar Hill'di (bugün Rouse Hill).

Ayaklanmayı 4 Mart gecesi öğrenen Sidney'deki yetkililer, Yeni Güney Galler Askeri Birliği ile 1800'de göçmenlerden oluşan iki milis bölüğünü kapsayan Bağlı Birlikleri alarma geçirdiler. Ama ertesi gün Vinegar Hill'de mevzilenen 400 mahkûmun üzerine yalnızca 57 asker ve birkaç göçmen gönüllü gönderildi. Ayaklanmacılarla görüşmek için yapılan iki girişim de başarısız kalınca askerler ateş açtı. Yoğun ateş karşısında dağılan ayaklanmacılar, geride 15 ölü ve birçok yaralı bırakarak kaçtılar. Böylece ayaklanma bastırıldı.

Ayaklanmanın önderi Philip Cunningham 5 Mart'ta yakalandı ve aynı gün ilan edilen sıkıyönetim yasaları uyarınca hemen asıldı. Sonradan seçiz mahkûm daha yargılanarak idam edildi.

Castle Morpeth, İngiltere'nin kuzey ucundaki Northumberland ilinin (*county*) güneydoğusunda ilçe (*borough*). Yüzölçümü 619 km²'dir. Kuzeybatıda bir ağır sanayi bölgesi olan Tyne-Wear metropoliten ili, kuzeyde Alnwick ilçesi, kuzeydoğuda da Kuzey Deniziyle çevrilidir. Sert kumtaşı oluşumlu bir platoyu kaplar. Yüksekliği 215 m'ye ulaşan plato, bir dizi bayırla alçalarak yerini kıyı ovasına bırakır. Kıyıda ki kum tepeleri alçak yarlar biçiminde denize iner. İlçenin batısında Cheviot Tepeleri ve bu tepeleri çevreleyen kırlar uzanır. İlçenin büyük bölümü buzulların taşıdığı, tabakalaşmamış verimli topraklarla kaplıdır. Kıyı şeridi ile kıyı açıklarında kömür yatakları bulunur. Yörede tahıl, patates, yonca gibi bitkiler ile küçük ve büyük baş hayvan yetiştirilir.

Nüfus Tyne-Wear'in bir konut banliyösü olan güneydoğudaki Ponteland ile rezervleri tükenmeye yüz tutan Northumberland kömür havzasındaki Morpeth ve Lynemouth madencilik merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Deniz yatağındaki kömürün modern teknolojiyle çıkarılması ve 1974'te İngiltere'nin ilk alüminyum ergitme tesislerinden birinin kurulması, Lynemouth ekonomisinin canlanmasına önemli katkıda bulunmuştur. İlçe yönetim merkezi olan Morpeth'te küçük makineler imal eden kuruluşlar vardır.

Surlarla çevrili sayısız malikâneler, yöre halkını ve hayvanları korumak amacıyla yapılmış müstahkem küçük kuleler, ortaçağ İngiliz-İskoç savaşlarının günümüze kalmış izleridir. İS 2. yüzyılda Romalılarca yapılan ve doğu-batı doğrultusunda uzanan Hadrianus Duvarı'nın bir bölümü ilçenin güney ucunda yer alan Heddon-on-the-Wall köyünün yakınından geçer. Nüfus (1982 tah.) 50.200.

Castle Point, İngiltere'nin güneydoğusundaki Essex ilinde ilçe (*district*). Thames Irmağının kuzey kıyısında, ırmağın ağzına yakın bir yerdedir. Yüzölçümü 44 km² olan ve alçak düzlüklerden oluşan ilçe topraklarının bir bölümü setler ve hendeklerle denizden kazanılmıştır. Güneyde Canvey Island ve kuzeyde Benfleet kasabalarının konut alanları 1960 ve 1970'lerde hızla büyüdü. Londra'ya en yakın tatil yeri olan Canvey Island'da birçok yazlık ev ve kamp yeri vardır. Yelkencilik yörede çok tutulan bir spor dalıdır.

Castle Point'ta basım, oymabaskı, mobilya yapımı ve bahçe tarımı başlıca ekonomik etkinliklerdir. Canvey Island'da sıvı doğal gaz depolama tesisleri ve bir petrol rafinerisi vardır. İlçe adını ortaçağdan kalma Hadleigh Şatosu'ndan alır (İngilizce *castle*: "şato"). Şato, ünlü ressam John Constable'in çok etkilemiş bir tablosuna konu olmuştur. İlçe merkezi Benfleet kasabasındaki Thundersley'dedir. Nüfus (1982 tah.) 85.900.

Castlemaine, Avustralya'da, Victoria eyaletinin güneyinde kent. Melbourne'un 125 km kuzeybatısında, Lodlen Irmağının 13 km güneyinde yer alır. İlk kez 1836'da Binbaşı Thomas Mitchell'in gezdiği yöre, 1851'de Specimen Vadisinde altın bulunmasıyla yerleşime açıldı. Yaklaşık 30 bin maden işçisinin kaldığı yerleşme önceleri Forest Creek ya da Mount Alexander olarak biliniyordu. Daha sonra altın madenlerinin yöneticisi Yüzbaşı William Wright buraya amcası Castlemaine vikontunun adını verdi. Yörenin altın yatakları 1880'lerde tükendi. Günümüzde tarım ve meyvecilik yapılan bir yörenin merkezi olan kentte hafif sanayi kuruluşları da vardır. İlginç yerleri arasında botanik bahçesi, yerel sanat galerisi ve bugün müze olarak kullanılan sonradan onarılmış alışveriş merkezi (1861-62) sayıla-

bilir. 1950'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1981) 7.583.

Castlereagh, İrlanda dilinde AN CAISLEAN RIABHACH, Kuzey İrlanda'da ilçe. Yönetim bakımından bağlı olduğu Belfast'ın hemen güneydoğusunda yer alır. 1973'te Down ve Antrim illerinden bazı toprakların ayrılmasıyla ilçe olmuştur. Güneybatıda Lisburn, kuzeyde North Down, doğuda Ards ve güneyde Down ilçeleriyle çevrilidir. Engebeli ovalardan oluşan 84 km²'lik bir alanı kaplar. Adını 14. yüzyılda yöreye yerleşen Ulsterli O'Neill kabilesinin başlıca merkezi olan ve günümüzde hiçbir kalıntısı bulunmayan Grey Şatosu'ndan alır. Çoğunlukla II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan konut alanlarının yanı sıra geniş tarımsal alanlar da kapsadığından, Belfast'ın doğu kesimiyle sıkı ilişkisi vardır. İlçede yaşayanların önemli bir bölümü Belfast'taki gemi ve uçak yapımı ve bunlara bağlı yan kuruluşlarda çalışır. Planlı Newtownbreda banliyösünde bir sanayi bölgesi kurulmuştur. Belfast'tan güneydoğuya uzanan birçok yol Castlereagh ilçesinden geçer. Nüfus (1981) 60.757.

Castlereagh, Robert Stewart, Vikont, LONDONDERRY 2. MARKISI (1821'den sonra) olarak da bilinir (d. 18 Haziran 1769, Dublin - ö. 12 Ağustos 1822, Londra), İngiltere dışişleri bakanı (1818-22). Napoléon'a karşı Büyük İttifak'ın oluşturulmasına yardımcı olmuş, ayrıca 1815'te Avrupa haritasını yeniden çizen Viyana Kongresi'nde önemli rol oynamıştır.

Castlereagh, Britanya tarihinin önde gelen dışişleri bakanlarından biriydi. Yaşadığı dönemde, Britanya temsilcisi olarak Avrupa diplomasisinde sağladığı kişisel nüfuza ancak Marlborough erişebilmiştir. Büyük Avrupa devletlerinin, sonunda Napoléon'u alt eden bir ittifak oluşturmalarında ve Viyana barış antlaşmasının yapılmasında önemli rol oynadı. Avrupa ittifakı kavramı büyük ölçüde onun ürünüydü; diplomatik ilişkilerin konferanslar aracılığıyla geliştirilmesinde önemli etkisi oldu.

İngiliz kökenli İrlandalı toprak sahibi Robert Stewart'ın oğluydu. 1789'da soyluluk unvanı alan babası, 1796'da kont, 1816'da da Londonderry markisi oldu. Castlereagh, Armagh'da ve Cambridge'deki St. John's College'da öğrenim gördükten sonra, 1790'da bağımsız üye olarak İrlanda Parlamentosu'na seçildi. 1794'te biraz tuhaf ama çok güzel bir kadın olan Emily Anne Hobart'la evlendi. Uzun süren çocuksuz evlilikleri boyunca karısına tutkuyla bağlı kaldı. Mart 1798'de o dönemde İrlanda'da kral naibi olan akrabası Camden kontunun başkâtıplığına atlandı. Kasım 1798'de, Camden'in yerine geçen Lord Cornwallis tarafından aynı göreve resmen atandı.

Görev süresi İrlanda tarihinin 18. yüzyıl sonlarındaki en önemli iki olayına, 1798

Castlereagh, Sir Thomas Lawrence'in bir çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

Ayaklanması ve İrlanda'nın Büyük Britanya ile birleşmesine rastladı. Ayaklanmayı bastırmak için sert ve başarılı önlemler almakla birlikte, Cornwallis'in karışıklıklara son vermek için hoşgörülü bir siyaset izlenmesi gerektiği yolundaki görüşünü paylaşıyordu. Fransız istilası tehlikesi ve 1798 Ayaklanması üzerine Britanya ve İrlanda parlamentolarının birleşmesi gereğine inandı. Birleşme Yasası'nın Mart 1800'de Dublin Parlamento'su'ndan geçiş sırasında İrlanda Avam Kamarası'ndaki güçlü Protestan muhalefetine tek başına karşı koyarak yetenekli bir politikacı olduğunu gösterdi. Britanya'yla birleşmenin yanında Katoliklere siyasi özgürlük tanınmasının da gerektirildiğini inanıyordu. Şubat 1801'de Pitt, Katoliklerin siyasi özgürlüğünü III. George'a onaylatamamasına Cornwallis ve Castlereagh hemen istifalarını verdiler.

Castlereagh, Mayıs 1801'den sonra resmen görevli olmamakla birlikte Henry Addington hükümetine İrlanda ile ilgili sorunlarda danışmanlık yapmayı sürdürdü. Temmuz 1802'de Hindistan işlerinden sorumlu Dene-tim Kurulu'nun başkanlığına atandı. Çalışkanlığı ve zekası ile hükümette nüfuz kazandı ve Mayıs 1804'te Pitt'in yeniden başbakan olmasından sonra Temmuz 1805'te savaş bakanlığına getirildi. İlk önemli görevi, Hannover'e bir askeri sefer düzenlenmesi oldu. Sefer, Napoléon'un Aralık 1805'te Austerlitz'de kazandığı zafer yüzünden sonuca ulaşamadı, ama Castlereagh'ı Britanya ordusunun kıta savaşlarına stratejik önem taşıdığına inandırdı. Pitt'in Ocak 1806'da ölmesi üzerine görevinden ayrıldı ve dışişle-riyle askerlik konularında muhalefetin sözcüsü oldu. 1807'de Portland dükü başkanlığındaki hükümette yeniden savaş bakanlığına getirildi ve artık tümüyle Napoléon'un egemenliğinde bulunan kara Avrupa'sına karşı büyük bir savaşa girişilmesi konusunda kararlı olduğunu gösterdi. Düzenli ve yedek kuvvetlerle milis birliklerinin yeniden örgütlenmesi konusundaki planının 1808'de kabul edilmesiyle hem ülke savunması güçlendirildi, hem deniz aşırı seferler için daha büyük ve güçlü bir ordu oluşturulabildi. Aynı yıl İspanya'da Napoléon'a karşı ayaklanma başlayınca İngiltere İber Yarımadasına büyük bir sefer düzenleme kararı aldı. Castlereagh, 1809'da seferin komutanlığına Sir Arthur Wellesley'in (sonradan Wellington dükü) getirilmesinde etkili oldu. 1809'da Napoléon'un Anvers'deki deniz üs-sünü ele geçirmek üzere gönderdiği İngiliz birliği, Walcheren Adasında hastalıktan kırıldı. Bu felakette hiçbir kusuru yoktu, ama olay hükümette uzun zamandan beri var olan bölünmeleri ve entrikaları su yüzüne çıkardı. Mart 1809'dan beri politika değişikliği için baskı yapan Dışişleri Bakanı George Canning, daha sefer öncesinde Castlereagh'ın yerine Wellesley markisinin getirilmesi için gizli bir anlaşma sağlamıştı. Onuru hiçe sayılan Castlereagh, planını öğrenince Canning'i düelloya davet etti. 21 Eylül 1809'da düelloda Canning hafife yaralandı; ardından her kisi de istifa etti. Castlereagh izleyen iki buçuk yıl hiçbir görev almadı.

1812'de dışişleri bakanı, mayısta Başbakan Perceval'ın öldürülmesinden sonra da Avam Kamarası başkanı oldu. Britanya'nın dış politikası 10 yıl süreyle tek elden denetlendi. Castlereagh'ın ilk işi, Avrupa'da Napoléon'a karşı var olan kaypak ve güvenilmez muhalefeti bir araya getirmek oldu. Savaşın sonuna doğru ise Avrupa'nın yeniden paylaşımı için Müttefikler arasında bir ön antlaşma yapılması için çaba harcamaya başladı. 1814'te Châtillon'daki görüşmeler sırasında, büyük devletlerin denetimi altında bir barış antlaşması yapılmasını ilke

olarak kabul ettirdi. Mart 1814'te imzalanan Chaumont Antlaşması'na Müttefiklerin sa-vaştan sonraki 20 yıl boyunca işbirliği yap-maları koşulunu koydurdu. Napoléon'un devrilmesinden sonra, Mayıs 1814'te imza-lanan Paris Antlaşması Britanya'nın acil taleplerini (Bourbon hanedanının yeniden tahta çıkması ve Felemenk'in bağımsız bir krallık haline gelmesi) güvence altına aldı; Castlereagh da Viyana'daki barış görüşme-lerini yönlendirme ve görüşmelerde aracı rolü oynama olanağını kazandı. Avrupa'da-ki başlıca hedefleri Rusya'nın yükselişini önlemek ve Almanya'yla İtalya'nın Orta Avrupa'daki zayıf bölgelerini güçlendir-mektir. Rusya ve Prusya'nın toprak talepleri-ne karşı çıkanların başını çeken Castle-reagh, Viyana Kongresi sırasında Avusturya dışişleri bakanı Metternich ile birlikte gö-rüşmeleri yönlendirdi. Bazı ödünlerle son biçimini alan antlaşma da onun "adil denge" ilkesinin somutlaşması oldu.

Castlereagh, büyük devletlerin ortak ilgi alanlarına giren konularda düzenli görüş alışverişi yapmalarına da büyük önem veriyordu; barış antlaşmasına tarafların dü-zenli aralıklarla görüşmelerde bulunmaları için özel madde konmuştu. Bu tür toplantılar düzenlenmesi "kongre sistemi" olarak anılmaya başladyısa da, Castlereagh'ın ama-cı öteki devletlerin içişlerine karışacak ya da uluslararası düzenlemeler getirecek bir sis-tem oluşturmak değil, konferanslar yoluyla diplomasiyi olanaklı hale getirmektir. Ara-daki aynı, görevinin son yedi yılı içinde artan ölçüde açıklık kazandı. 1818'deki Aix-la-Chapelle Kongresi'nde Fransa devletler arası işbirliğine yeniden kabul edildi, ama Rusya'nın, var olan düzeni askeri güçle güven altına alacak bir Avrupa devletleri birliği kurulması girişimlerine Castlereagh şiddetle karşı koydu. Almanya'da 1818'den sonra başlayan liberal hareketin, 1820'de İki Sicilya Kralığı ve İspanya'daki devrim-lerin birbirine yaklaştırdığı Avusturya ile Rusya'nın Ekim 1820'de Troppau'da düzenledikleri toplantıya da bir Avrupa kongresi olarak tanımayı reddetti. 1821'deki Laibach Kongresi'nin ardından Troppau'da benim-senen müdahale ve zorlama ilkesini açıkça kınadı. Mayıs 1820'de yayımladığı bildiride Doğu Avrupa'nın despotik devletleriyle, Britanya ve Fransa'nın anayasal yapıları arasındaki farkı vurguladı ve Britanya hükü-metinin parlamenter sistemin sınırları dışına çıkmayacağını belirtti. 1821'de Yunanistan'ın bağımsızlığı ve İspanyol sömürgelerinin geleceği gibi İngiltere'nin siyasi ve ticari çıkarlarını doğrudan etkileyen sorunlar orta-yaya çıkınca da 1822'deki Verona Kongresi'ne katılmaya karar verdi. Notlarından açık-ça anlaşılacağına göre Britanya, ne Yunanis-tan'a ne de İspanya'ya müdahaleyi onayla-mayacak, devrim sonunda kurulan fiili hükümetleri tanımaya da hazır olacaktı. Cast-lereagh, Britanya'nın güçlü Avrupa devlet-lerinin gerici politikalarından uzaklaşmasını sağlamak için çalışmış, bu çabaları ölümün-den sonra sonuç vermeye başlamıştır.

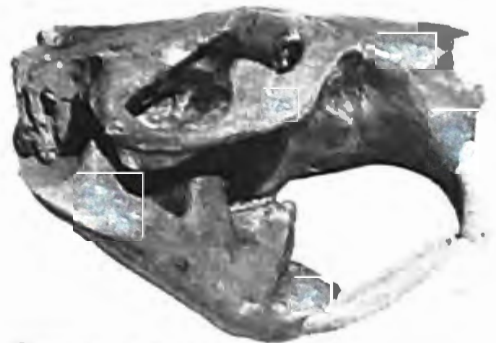
Halktan kopukluğu ve izlediği diplomasi-nin kişisel niteliği nedeniyle bu gelişmeler büyük ölçüde kamuoyundan saklı kaldı. Görünürde Doğu'nun despotik devletleriyle ilişki kurması ülke içinde hoşnutsuzluğa yol açtığı gibi, savaş sonrasında şiddetli iç politika mücadelelerinde hükümet sözcülü-ğünü üstlenmesi de onu halkın gözünde sevimsiz kıldı. Avam Kamarası başkanı olarak 1815-19 arasındaki baskıcı politikalar-dan ve IV. George'un Kraliçe Caroline'la evliliğini geçersiz kılmak için hazırlanan, ama onaylanmayan yasa tasarısından so-rumlu tutuldu. Lord Byron, Thomas Moore ve Shelley gibi liberal romantiklerin şiddetli

saldırılarına hedef oldu. 1820'de hükümet üyelerinin öldürülmesini amaçlayan başarı-sız Thistlewood Komplotu'ndan sonra silah taşımaya başladı; Kraliçe Caroline'in yargı-lanması sırasında da güvenlik kaygısıyla ikametgâhını Dışişleri Bakanlığı'na taşımak zorunda kaldı. Dışişleri Bakanlığı ve Avam Kamarası'ndaki ağır görevlerine 1820'de kralın boşanmasının getirdiği yükün eklen-mesi, hızla gücünü yitirmesine yol açtı. 1821'de görülmeye başlayan anormal kuş-kuculuk belirtileri, 1822'den sonra tam bir paranoya haline aldı. Eşcinsel ilişkiler kur-duğu iddiasıyla şantaja uğradı ya da öyle sandı. 12 Ağustos 1822'de Verona'ya doğru yola çıkmak üzereyken intihar etti.

Castletown, Birleşik Krallık'ta ilçe ve Man Adasının eski yönetim merkezi. Silver Burn Irmağının oluşturduğu Castletown Körfe-zinde yer alır. 947-960 arasında Godred'in yaptırdığı sanılan Rushen Şatosu, Norman özellikleri taşır. 14. yüzyılda büyük ölçüde restore edildikten sonra, 16. yüzyılda bazı ek bölümler yapılmıştır. 18. yüzyılda değin Man lordlarının konutu olarak kullanılan şatonun kare biçimindeki iç bölümü, üstünde kuleler bulunan bir dış sur ve hendekle çevrilidir. Hemen yakınında 1862'de Doug-las'a taşınmaya değin Manx parlamentosu-nun toplantı yeri olan eski House of Keys bulunur. 1668'de kurulan King William College 1,6 km kuzeydoğudadır. Derby Haven'in ötesindeki Ronaldsway'de Man Adası Havaalanı vardır. Turistik yerler ara-sında deniz müzesi ile Witches Mill adlı büyüculük müzesi sayılabilir. Nüfus (1981) 3.141.

Castor ve Pollux Tapınağı, Roma'da Palatium ve Capitolium tepeleri arasındaki alanda yer alan Roma Forumu'nda Leda'nın çocukları Castor (Castor) ve Polyde-skes (Pollux) adına yapılan tapınak. *Aynca bak.* Roma Forumu.

Castoroides, Kuzey Amerika'daki Pleyis-tosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) çökeltilerinde fosilleri bulunan, soyu tüken-miş dev kunduz cinsi. Boyu 2,5 m'yi bulan

Castoroides'in kafatası
British Museum, biyograf. İmator

Castoroides'in büyük bir kafatası ve güçlü kemirici dişleri vardır. Avrupa'da da, geliş-mi Castoroides'e koşut olan Trogontherium cinsinden dev kunduzların fosilleri bulun-muştur.

Castrén, Matthias Alexander (d. 2 Ara-lık 1813, Tervola, Finlandiya, Rus Çarlığı - ö. 7 Mayıs 1852, Helsinki), Fin milliyetçisi. Ural-Alтай halklarının ırk birliğine ve gele-cekteki ululuğuna inanmak anlamına gelen Pan-Turancılık ideolojisini savunmuş ve Ural-Alтай dillerinin incelenmesinde öncülük etmiştir.

Castrén, Sibirya'da yıllarca süren alan araştırmalarından sonra, Ural-Alтай dillerinin karşılaştırmalı incelemesine birçok önemli katkıda bulundu. Bunların en can alıcısı, Fincenin bu dil ailesinden olduğu savydı. Bu inançtan yola çıkarak Finlilerin Orta Asya'dan geldikleri, küçük ve soyutlanmış bir halk olmayıp Macarlar, Türkler ve Moğollar gibi grupları içeren geniş bir toplumun parçası oldukları sonucuna vardı. 1849'da açıkladığı bu düşünceler, coşkulu bir milliyetçi olan Castrén'den sonra gelen Fin milliyetçilerince de benimsendi. Böylece Finlandiya'da Fince üzerine yapılan çalışmalar da büyük bir ivme kazandı. Castrén 1851'de Helsinki Üniversitesi'ndeki ilk Fin Dili Kürsüsü'ne atandı, ertesi yıl rektör oldu. Daha sonra yapılan çalışmalarda şiddetle eleştirilmiş olmasına karşın, Castrén'in, Finlilerin gerçek yurtları ve Turan'la bağları üzerine görüşleri Finlandiya'da hâlâ büyük ölçüde benimsenmektedir.

Castres, Fransa'nın güneyinde, Midi-Pyrénées planlama bölgesine (*région de programmation*) bağlı Tarn ilinde kent. Toulouse'un doğusunda, Agout Irmağı üzerinde yer alır. Bir Galya-Roma kampının bulunduğu yeri kaplayan kent, 647'de kurulan Benedikten

Castrès kenti ve limanı
Kurt Scholz - Shostal / EB, Inc.

Bir botanik bahçesinin bulunduğu kentin yakınlarında Vigie Plajı ve bir havalimanı vardır. Nüfus (1986 tah.) 52.868.

Castro (y Quesada), Américo (d. 1885, Cantagalo, Brezilya - ö. 1972, Lloret de Mar, İspanya), dilbilimci ve kültür tarihçisi. İspanya ve İspanyol Amerikası'nı Batı'dan ayırt eden özellikleri incelemiştir.

Brezilya'da İspanyol bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Ailesiyle birlikte 1890'da İspanya'ya döndü. 1904'te Granada Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Paris Üni-

versitesi'ne gitti (1905-08). 1910'da Madrid'deki Serbest Eğitim Enstitüsü'nün sözlük-bilgisi bölümü başkanı oldu. 1915'te, Madrid Üniversitesi'nde profesör olduktan sonra da enstitüdeki görevini sürdürdü. Aralarında *Vida de Lope de Vega* (1919; Lope de Vega'nın Yaşamı), *Lengua, enseñanza y literatura* (1924; Dil, Eğitim ve Edebiyat) ve *El pensamiento de Cervantes* (1925; Cervantes'in Düşüncesi) gibi önemli yapıtların bulunduğu bazı incelemeler yayımladı. Ayrıca yurt dışında dersler verdi. 1931'de Berlin'deyken İspanyol Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi üzerine İspanya'nın ilk Berlin büyükelçisi oldu. 1936'da İspanya İç Savaşı patlak verince ABD'ye giderek Wisconsin (1937-39), Texas (1939-40) ve Princeton üniversitelerinde (1940-53) edebiyat dersleri verdi.

Castro, İspanyolların ancak Magrip istilasından sonra kapalı bir Hristiyan topluluğuna dönüşerek benlik (*ipsidad*) duygusuna kavuşabildiğini savundu. Topluluğun sonraki özelliklerini *Iberoamérica, su presente y su pasada* (1941; Latin Amerika, Bugünü ve Geçmişi), *España y su historia* (1948; İspanya ve Tarihi) ve *De la edad conflictiva* (1961; Çatışma Dönemi Üstüne) adlı yapıtlarında ele aldı.

Castro, Cipriano (d. 14 Ekim 1858, Capacho, Táchira, Venezuela - ö. 4 Aralık

1924, San Juan, Porto Riko), "Andlar Aslanı" olarak anılan Venezuelalı asker ve diktatör. 20. yüzyıla değin ovaların ve Caracaslı kent sakinlerinin egemen olduğu ülkeyi yöneten ilk dağlıdır. Hemen hiçbir ahlak kaygısı bulunmayan Castro'nun dokuz yıllık iktidarı boyunca yönetim baştan sona yozlaşmıştır. Castro, zimmetine büyük paralar geçirmiş, alabildiğine sefih bir yaşam sürmüş, ama daha da acımasız olan yardımcısı Juan Vicente Gómez tarafından iktidardan düşürülmüştür.

Hiç okula gitmeyen Castro, önceleri And bölgesinde sığır çobanlığı yapıyordu. Nüfuzlu bir Venezuelalı generalin desteğini sağlayarak siyasete atıldı ve Táchira valisi oldu. Ama 1892'de Caracas'taki hükümet devrilince Kolombiya'ya sürgün edildi. Kolombiya'da yedi yıl yaşadı. Bu dönem boyunca yasadışı sığır ticareti yaparak servet edindi ve özel bir ordu topladı. Bu orduyla 1899'da Caracas'a başarılı bir saldırıda bulundu. Önce başkomutan, daha sonra da Venezuela devlet başkanı olan Castro böylece bir talan ve siyasal boşluk dönemi başlattı.

Castro'nun iktidar döneminde sık sık ayaklanmalar çıktı, muhalifler ya öldürüldü ya da sürgüne gönderildi. Aşırı savurgan bir yaşam süren Castro öteki ülkelerle de sorunlara yol açtı. Dış borçları ödemeyi reddedince İngiliz, Alman ve İtalyan gemileri 1902'de ülkeyi denizden ablukaya aldılar. Bu sorun sonunda ancak hakeme başvurma yoluyla çözülebildi.

Yaşam biçimi yüzünden ciddi olarak hastalanan Castro, tedavi görmek için 1908'de Paris'e gitti. Yönetimi, 1899'daki zaferinde kilit bir rol oynayan yardımcısı Gómez'e devretmişti. Ama Gómez iktidara el koyunca Castro, yaşamının son 16 yılını sürgünde, çoğunlukla da Venezuela'ya geri dönmek için başarısızlıkla sonuçlanan planlar yaptığı Porto Riko'da geçirdi.

Castro, Eugénio de (d. 4 Mart 1869, Coimbra - ö. 17 Ağustos 1944, Coimbra, Portekiz), Portekizli simgeci ve dekadansair. Portekiz'de simgecilik başlatan en tanınmış şiir kitabı *Oaristos*'ta (1890; İçten Sohbetler), Ezra Pound ve Amy Lowell'in daha sonra geliştirdiği imgecilığe yakın bir teknik kullanmıştır. Castro'nun simgeci şiiri, o dönem Portekizli şairlerin yapıtlarında görülen nostaljik milliyetçilikten farklı olarak, Fransız simgecilerinin geliştirdiği kuram ve ilkeleri temel alır. Yayımlanmış yapıtlarının en ünlüleri *Horas* (1891; Saatler), *Sagramor* (1895), *Salomé e Outros Poemas* (1896; Salome ve Başka Şiirler), *Saudades do Céu* (1899; Cennete Duyulan Özlem) ve I. Pedro'nun karısının kişisel dramını duygulu bir dille ele alan *Constança*'dır (1900).

Castro (Ruz), Fidel (d. 13 Ağustos 1926, Birán yakınları, Küba), Kübalı devrimci ve

Agout Irmağı kıyısında Goya - Jaurès Müzesi, bahçeler ve arka planda katedral, Castres, Fransa
Club Iris

manastırının çevresinde gelişti. 13. yüzyılda Simon de Montfort'un kardeşi Guy de Montfort'un egemenliği altına girdi. 16. yüzyıl ortalarından sonra Reform hareketine sahne oldu ve tarihçilerin niteliendirilmesiyle bir Protestan cumhuriyeti haline geldi. Daha sonra XIII. Louis'ye boyun eğdi, 1685'te Nantes Fermanı'nın iptal edilmesi üzerine Protestanların ülkeden kaçmaları ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. XIV. Louis döneminde yeniden gelişmeye başladı. Tasarımını Jules Hardouin-Mansart'ın yaptığı Belediye Binası, barok kiliseler ve öteki resmi binalar bu dönemden kalmıştır. 13. yüzyıldan beri canlı bir dokuma sanayisi olan ve dünyanın çeşitli pazarlarına makine aletleri satan kentte ilaç sanayisi de vardır. Nüfus (1982) 39.216.

Castries, Antil Denizinin doğusundaki Santa Lucia Adasının en büyük kenti. Martinik'deki Fort-de-France'in 65 km güneyindedir. Kuzeybatı kıyısında bulunan korunaklı açık deniz limanı, Santa Lucia'nın başlıca iskelesidir. Buradan başta muz olmak üzere şeker kamışı, rom, şeker şurubu, kakao, hindistancevizi, kopra, misket limonu ve suyu, parfüm yapımında kullanılan yağlar, saç losyonu ile çeşitli tropik sebze ve meyveler ihraç edilir. Fortune Dağındaki (260 m) kale kente egemen bir konumdadır.

1959'dan sonra Küba'nın önderi. Ülkesinde sosyalizmi kurma çalışmalarının yanı sıra başta Latin Amerika ve Afrika olmak üzere başka ülkelerdeki hareketlere verdiği destekle de tanınır.

Orta halli İspanyol göçmeni bir toprak sahibi olan Angel Castro y Argiz'in, açısı Lina Ruz'dan doğan evlilik dışı beş çocuğundan ikincisidir. American Fruit Company'nin denetimi altındaki yoksul bir yöre

Fidel Castro, 1964
Eliot Erwitt - Magnum

olan Mayarı'de yetişti. Oriente ilinin merkezi Santiago'daki Katolik okullarında ve Havana'daki Cizvit lisesi Belen İlahiyat Okulu'nda öğrenim gördü. 1950'de Havana Üniversitesi'nden hukuk doktoru olarak mezun oldu. Öğrenciyken, 1947'de Dominik Cumhuriyeti'ne karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir devrimci harekete ve 1948'de Bogotá'daki kent ayaklanmalarına katıldı. 1947'de Küba Halk Partisi'ne girdi. 1950-52 arasında avukatlık yaptıktan sonra Temsilciler Meclisi seçimleri için Küba Halk Partisi'nden adaylığını koydu. Ama 10 Mart 1952'de iktidardaki Carlos Prío Socarrás hükümetini deviren Küba'nın eski başkanlarından General Fulgencio Batista seçimleri iptal etti.

1953 başlarında Batista diktatörlüğünü yıkmak amacıyla küçük bir grup oluşturan Castro, 26 Temmuz'da Santiago'daki Moncada kışlasına 125 arkadaşıyla birlikte bir baskın düzenledi. Ama başarısızlığa uğrayarak tutuklandı. 16 Ekim 1953'te Santiago'da Cuba Yüksek Mahkemesi'nde yapılan yargılamada "Tarih beni aklayacaktır" (*La Historia Me Absolverá*) cümlesiyle biten ünlü savunmasını yaptı. Savunmadan çok, bir saldırı niteliği taşıyan bu konuşmasında, Batista hükümetini anayasaya aykırılık, baskı rejimi uygulamak, rüşvet ve yolsuzlukla suçlarken, siyasal özgürlüklerin ve yurttaşlık haklarının tanınması için çağrıda bulundu. Ayrıca toprak reformu, kırsal gelişme ve sanayileşme programları hazırlanmasını, kırsal bir bölümünün sermaye sahipleriyle işçiler arasında bölüştürülmesini ve yeni vergiler konmayacağına ilişkin söz verilmesini istedi. Meşruluğunu yitirmiş bir iktidara karşı halkın ayaklanma hakkı olduğu yolundaki görüşünü 1940 tarihli Küba Anayasası'nın yanı sıra birçok siyasal düşünürün "özgürlük" konusundaki görüşlerine ve Fransız Devrimi belgelerine dayandırdı. Zengin tarih ve hukuk bilgisini yansıtan bu savunmadan sonra 16 yıla mahkûm oldu. Pinos (bugün Juventud) Adasında 21 ay hapis yattıktan sonra, Batista'nın emriyle cezasının geri kalan bölümü bağışlandı.

1955'te Küba'dan ayrılarak Meksika'ya geçti ve 26 Temmuz Hareketi adlı yeni bir örgüt kurdu. İspanya İç Savaşı'na katılmış olan Kubalı Alberto Bayo'nun yönetiminde gerilla savaşı eğitimi gören örgüt üyeleri 2 Aralık 1956'da "Granma" yatıyla Küba'ya dönerek Oriente'de karaya çıktı. Burada hükümet kuvvetleriyle girilen çatışmalar-

da arkadaşlarının çoğunu yitiren Castro, aralarında kardeşi Raúl ve Ernesto (Che) Guevera'nın da bulunduğu 12 arkadaşıyla birlikte Oriente'nin güneybatısındaki Maestra Dağlarına çekildi. Bu dağlarda Batista kuvvetlerine karşı iki yıl boyunca başarılı bir gerilla savaşı yürüttü. Batista'yı devirmeye çalışan öteki grupların da kendisine katılmasıyla giderek güçlendi. Temmuz 1957'de mücadelenin amacını, "tarafsız bir geçici hükümetin gözetiminde anayasal düzene geçilmesi" olarak belirleyen bir bildirge yayımladı. Giderek siyasal desteğini yitiren ve bir dizi askeri yenilgiye uğrayan Batista, 31 Aralık 1958'de Dominik Cumhuriyeti'ne kaçtı. Castro'nun devrimci ordusu 1959'un başlarında Havana'ya girdi. Hukukçu Dr. Manuel Urrutia Leo devlet başkanlığına, Castro da başbakanlığa getirildi. Castro hükümeti ilk olarak fiyatları ve kiralara düşürdü ve rüşvete karşı savaş açtı. Ardından köklü bir toprak reformu gerçekleştirildi; 40 hektarı geçen topraklar bedelleri 20 yılda ödenmek üzere kamulaştırıldı ve halk çiftlikleri olarak işletilmeye başlandı. Önceleri Castro'ya karşı çıkmakla birlikte 1959'a doğru gerilla hareketini desteklemeye başlayan Küba Sosyalist Halk Partisi (PSP) Castro ile ilişkilerini geliştirerek etkili bir konum kazandı. Bu durumdan tedirgin olan Urrutia'nın toprak reformunun ertelenmesi yönündeki baskıları üzerine, Castro istifa etti. Ama halkın yoğun tepkisi karşısında Urrutia görevinden çekilmek zorunda kaldı; yerine Osvaldo Dorticos getirilirken Castro yeniden başbakan oldu. 26 Temmuz Hareketi'nin önderleri ve PSP yönetiminde ağırlık kazandı.

Bu sırada toprakların kamulaştırılmasından zarar gören ABD şirketlerinin baskısıyla ABD hükümeti Küba'ya karşı ekonomik ambargo uygulamaya başladı. Ekonomisi tek ürüne dayalı bir ülke olan Küba, öteden beri ABD'ye sattığı şeker SSCB'ye satmaya başladı. ABD şirketlerinin elindeki rafineriler, şeker karşılığında SSCB'den alınan ham petrolü işlemeyi reddedince, Castro bu rafinerileri devletleştirdi. Bu gelişme ABD ile Küba'nın arasını daha da açtı. Devrimden sonra ABD'ye kaçan ve Kennedy yönetiminden silah ve mali destek sağlayan Kubalıların Nisan 1961'de giriştiği Domuzlar Körfezi Çıkarması başarısızlıkla sonuçlandı. Castro, çıkarmanın ardından yayımladığı Havana Bildirisi ile ilk kez, Küba'nın sosyalist politikalar izleyeceğini bütün dünyaya duyurdu. 1962'de SSCB'nin Küba'ya balistik füzeler yerleştirilmesi ve Kennedy'nin Küba'yı deniz ablukasına almasıyla dünya bir nükleer savaşın eşiğine geldi. Bu bunalım ancak ABD'nin Küba'da hükümeti devirmek için artık girişimde bulunmayacağına söz vermesi ve Sovyetler'in Türkiye'deki Amerikan füze rampalarının kaldırması karşılığında nükleer silahlarını Küba'dan geri çekmeyi kabul etmesiyle atlatılabildi. Bununla birlikte Merkezî Haberalma Örgütü (CIA) Castro'yu öldürmeye yönelik suikast planları düzenlemeyi sürdürdü.

Kruşçev'in Küba Bunalımı sırasında ödün verdiğini öne süren Castro, 1968'e değin bağımsız sosyalist bir politika izledi. Güney ve Orta Amerika ile Afrika'daki devrimleri destekleyici bir tutum aldı. Aynı dönemde Bağlantısızlar Hareketi'nin önderlerinden biri durumuna geldi. 1968'den sonra SSCB ile ilişkilerin düzelmesi doğrultusunda başlayan askeri ve ekonomik yakınlaşma süreci içinde, SSCB'ye dönük bir dış politika benimsedi. 1975'te Angola'daki iç savaş sırasında Angola Halk Kurtuluş Cephesi'ni (MPLA) desteklemek amacıyla Kubalı askerler gönderdi. Bunu Etiyopya ve başka ülkelere gönderilen kubalı askerler izledi. 1980'lerde Küba'nın yurt dışındaki asker sayısı 40 bine ulaştı.

1961'de Küba Sosyalist Halk Partisi ile birleşme sonucu ortaya çıkan Birleşmiş Sosyalist Devrim Partisi'nin (1965'ten sonra Küba Komünist Partisi) genel sekreterliğini üstlenen Castro, ülke içinde çok yönlü ve kapsamlı politikalar uygulamaya başladı. Okuma yazma seferberliği sonunda okuryazarlık oranı yüzde 90'ın üzerine çıktı. Yeni okullar açılarak eğitim olanakları yaygınlaştırıldı. Zenginlik kaynaklarının, ulusal gelirin ve sağlık hizmetlerinin dağılımında köklü değişiklikler gerçekleştirildi. İşsizlik büyük ölçüde ortadan kaldırılırken, herkese çalışma yükümlülüğü getirildi. Bütün bunlara karşın tek ürüne dayalı Küba ekonomisini dönüştürme yönündeki çabalar başarılı sonuçlar veremediğinden, 1970'lerin ortasından başlayarak önemli sıkıntılar yaşanmaya başladı. Bu nedenle SSCB'nin mali desteği büyük önem kazandı.

Küba'da 1959'dan sonra ilk kez yerel seçimlerin yapıldığı ve devlet yapısında yeni düzenlemelerin gerçekleştirildiği 1976'da Devlet Konseyi ve Bakanlar Kurulu başkanlığını üstlenen Castro, güçlü ve merkezi bürokrasiye dayanarak toplumsal ve ekonomik yaşamdaki yönlendirici rolünü sürdürdü. Devlet ve parti organlarında eski mücadele arkadaşlarına ağırlık verdi. Silahlı kuvvetlerden sorumlu devlet bakanı olan kardeşi Raúl Castro giderek ikinci adam konumu kazandı. SSCB ile Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinde 1980'lerin sonlarında ortaya çıkan demokratikleşme ve piyasa ekonomisine yönelme süreci karşısında Küba yönetimi sosyalizmin Marksist-Leninist yorumuna bağlılığını sürdürdü. 1989'da Fidel Castro'nun yakın çevresindeki ordu komutanlarının karıştığı yolsuzlukların ortaya çıkarılması yönetimi ciddi biçimde sarsı. Öte yandan SSCB'yle ticaret hacminin gitgide küçülmesi ve Sovyet yardımlarının azalması Küba ekonomisi üzerinde olumsuz sonuçlarını göstermeye başladı. ABD'yle ilişkilerdeki gerginlik de sürdü.

Enerjik, karizmatik ve siyasal sezgileri güçlü bir önder ve parlak bir hatip olan Castro, özgün bir siyasal düşünür olmaktan çok gelişen durumlara göre davranmasını bilen pragmatik bir eylem adamıdır. Başardığı işlerle halk içinde önemli bir destek kazanmakla birlikte, çoğu sonradan ABD'ye sığınan geniş bir muhalif kitlesinin doğmasına da yol açmıştır. Yazıları ve konuşmaları 1972'de toplu olarak yayımlanmaya başlayan Castro'nun Türkçede yayımlanmış çeşitli yapıtları vardır.

Castro, Rosalía de (d. Şubat 1837, Santiago de Compostela - ö. 15 Temmuz 1885, Padrón, Santiago yakınları, İspanya), Galicia lehçesinde ürün veren modern yazarların en önemlisi. Yapıtları yöresel olduğu kadar evrensel niteliktedir.

1858'de Galicia Rönesansı'nın sözcülerinden tarihçi Manuel Murguía (1833-1923) ile evlendi. Birkaç roman yazdı ama daha çok Galicia lehçesindeki *Cantares gallegos* (1863; Galicia Şarkıları) ve *Follas novas* (1880; Yeni Çiçekliler) ile Kastiliya lehçesindeki *En las orillas del Sar* (1884; Sar Irmağı Kıyısında) adlı yapıtlarındaki şiirlerle tanındı. *Cantares gallegos* ve *Follas novas*'taki bazı şiirler, Galicia halkının neşesini ve bilgeliğini, folklorunu, Kastiliya egemenliğinden hoşnutsuzluğunu, yurt sevgisini, yoksulluğu ve göçmenliğin getirdiği acıları sevgi dolu bir dille yansıtır. Castro yaklaşık 1867'den sonra daha kişisel konulara yöneldi. Şiirlerinde pişmanlık, bastırılmış istekler, yaşama acısı, ruhsal yalnızlığın getirdiği perişanlık, ölüm korkusu, sevginin geçicili-

gi, her şeyin boş olduğu duygusu gibi temaları ele aldı. Bütün yapıtları 1973'te yayımlandı.

Castro Alves, Antônio de (d. 14 Mart 1847, Curitiba - ö. 6 Temmuz 1871, Salvador, Brezilya), Brezilya'da köleliğin kaldırılmasını desteklediği için "kölelerin şairi" olarak ünlenen romantik şair.

Öğrenciyken yazdığı bir oyunla Brezilya edebiyatının önde gelen adlarından José de Alencar ve Machado'nun dikkatini çekti. Hukuk öğrenimini bitirdikten sonra, yüce amaçlara bağlılıkları ve düzeyli üsluplarıyla Amerika kıtasının en yükseklerde uçan kuşu kondora benzetilen Condoreira okulu şairlerine katıldı. Bir av sırasında yaralandı; bu yaranın kaderini çizdiği düşüncesi, yarattığı romantik izlenimi pekiştirdi. Yaranın giderek kötüleşip sonunda ayağının kesilmesine yol açtığı dönemde yoğun bir yaşama ve çalışma temposuna girdi. Vereme yakalanarak 24 yaşında öldü. *Espumas Flutuantes* (1870; Yüzen Köpük) en güzel aşk şiirlerinden bazılarını içerir. Ölümünden sonra yayımlanan *Os Escravos* (1882; Köleler) adlı kitabının bir bölümü olan "A Cachoeira de Paulo Afonso" (1876; Paulo Afonso Çağlayanı), sahibinin oğlu tarafından tescavüze uğrayan bir köle kızın öyküsünü anlatır. Köleliğe karşı yazdığı öteki şiirleri de *Os Escravos*'ta toplanmıştır.

Castro y Bellvis, Guillén de (d. 1569, Valencia - ö. 28 Temmuz 1631, Madrid, İspanya), Valencia'da ortaya çıkan İspanyol oyun yazarları grubunun en önemli temsilcisi. Fransız oyun yazarı Pierre Corneille'in ünlü oyunu *Le Cid*'e (1637) kaynaklık eden *Las mocedades del Cid* (1599; Cid'in Gençlik Serüvenleri) adlı yapıtıyla tanınır. Bu oyun, diyalogları kullanmadaki ustalığını yansıtır.

Valencia ve İtalya'da askeri ve sivil memurluk yaptıktan sonra Madrid'e yerleşti. Burada oyun yazarı dostu Lope de Vega'nın yardımıyla yapıtları geniş bir çevreye ulaştı. *Los mal casados de Valencia* (Valencia'nın Mutsuz Evlilikleri) gibi yapıtlarıyla evliliğin olumsuz yönlerini işleyen ilk yazar oldu. Kastilya kültürünün çekiciliğinden etkilenerek, yörenin geleneksel baladlarından yararlanma yoluna gitti. Oyunlarından üçünde Miguel de Cervantes'in romanlarından esinlendi. Kibirliliği yüzünden koruyucularının desteğini yitirdiği için, yaşamının son yıllarını yoksulluk içinde geçirdi.

Castrop-Rauxel, Almanya'nın kuzeybatısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Ren-Herne Kanalı yakınlarında, Ruhr sanayi bölgesinin doğu kesiminde yer alır. İlk kez 834 tarihli kayıtlarda adı geçen Castrop'a 1484'te berat verildi. Kent 1609'da Prusya egemenliğine geçinceye değin Kleve Marklığı'na bağlı kaldı. Castrop 1926'da Rauxel'in yanı sıra 11 kırsal ilçeyle birleştirilerek Castrop-Rauxel oluşturuldu. Kentin tarihsel yapıları arasında, her ikisi de 16. yüzyıl yapısı hendeklerle çevrili Bladenhorst Şatosu ile Goldschmieding Evi ve 13. yüzyıl yapısı St. Lambert Kilisesi sayılabilir. Kentin ana sanayi kollarını kömür çıkarımı ve kimya sanayisi oluşturur. Öteki ürünler arasında dokuma, armatürler ve el sanatı ürünleri yer alır. Kent geniş ve açık bir arazi üstünde yer alır. Nüfus (1989 tah.) 77.660.

castrum, Eski Roma'da İmparatorluk döneminde, belirli genel bir plana göre kurulan ordugâh. Kenarları genellikle 2:3 ora-

nunda bir dikdörtgen biçiminde olan ve burçlarla güçlendirilmiş bir sur ve hendekle çevrilen bu yerleşme biçimi, daha sonraki Roma koloni kentlerinin genel plan düzeninin de kaynağıdır. *Castrum*'un merkezinde birbirini dikine kesen iki ana cadde, *cardo* ve *decumanus* vardır. Yerleşimi boydan boya geçen bu caddelerin surlara ulaştığı noktalarda *porta praetoria* (karargâh giriş kapısı), *porta dextra* (sağ kapı), *porta sinistra* (sol kapı) ve *porta decumana* (piyade giriş kapısı) adı verilen kapılar yer alır. Caddelerin kesişme noktasında karargâh merkezi (*praetorium*) ya da forum bulunur. Caddelerle surlar arasında kalan dört bölüme ise kışlalar ve silah deposu (*armamentarium*), depo (*horreum*), hastane (*valedudinarium*) gibi başka temel askeri yapılar vardır.

Casuarinales, ikiye neklilerden, tek bir familyayı (*Casuarinaceae*) ve iki cinsi içeren takım. Uzakta bakıldığında çama benzeyen ağaç ve çalıların oluşturduğu bu iki cinsten *Casuarina* 30 türü, *Gymnostoma* ise 20 türü içerir. Bu türler Afrika'nın tropik doğu bölgelerinde, Mascarene Adalarında, Asya'nın güneydoğusunda, Malezya, Avustralya ve Polinezya'da yayılmıştır. Bazıları, özellikle de demir ağacı (*C. equisetifolia*) ılıman iklimli ülkelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çeşitli *Casuarina* türlerinin sert, dayanıklı ve sarımsı kırmızı kahverengi odunlarına sertliği ve rengi nedeniyle demir odunu da denir.

Bu takımdaki bitkilerin derin oluklu, ince, yeşil ve sarkık dalları vardır. Yapraklar atkuyruğunda (*Equisetum*) olduğu gibi küçük, pul biçimindedir ve dallar üzerinde belli aralıklarla çevresel olarak dizilmiştir. Dal oluklarının her iki yanındaki dokular yeşil fotosentez hücrelerini, orta bölüm ise kalın duvarlı yapı hücrelerini içerir. Oluklardan çıkan uzun tüylerin, olukların çeperlerindeki gözenekleri (iç dokulara açılan mikroskopik delikler) koruduğu sanılmaktadır. Bu yapısal özellikler, bitkilerin verimsiz topraklarda ve kıyı şeritlerindeki kuru koşullarda da yetişmesini sağlar. Dişi ve erkek çiçekler bazı türlerde aynı bitkide (birevcikli), bazılarında ayrı bitkilerde (iki-evcikli) bulunur. Erkek çiçekler genellikle ince dalların uçlarında, uzun, ince ve dik kümeler (başak) biçimindedir. Her erkek çiçek, çiçektozu üreten tek bir erkekorgan ve küçük, pulsu iki çiçek yaprağı (çanak yaprak ya da brakte) içerir. Dişi çiçekler, olgunlaştıkça odunlaşıp, kozalak görünümünü alan sık küresel kümeler biçimindedir; odunsu bölümler tohumu çevreler. Taç yaprak taşımayan bu dişi çiçeklerde iki gözlü ve iki tepecikli (stigma) bir dişorgan vardır. Tozlaşma rüzgâr yoluyla olur.

Demir ağacı (*Casuarina equisetifolia*); solda ağaç, sağda yapraklar ve meyve
(Sol) Walter Chandra. (Sağ) E.R. Degginger - EB Inc

Hamamelidales takımından ya da bu takımın ilk atalarından türediği sanılan *Casuarinales* takımı, eski sınıflandırma sisteminde, ikiye neklili bitkilerin en ilkel olarak kabul edilmiştir. Oysa günümüzde, çiçeklerin ve ilkel izlenimi yandıran öbür yapıların aslında ilkel olmayıp, küçülmüş yapılar olduğu sanılmaktadır.

casus belli (Latince "savaş nedeni"), uluslararası hukukta ve diplomaside bir devlet açısından savaş nedeni olarak görülen durum. Diplomatik ilişkilerde bir devletin, bir başka devletin tehlike yaratıcı olduğuna inandığı bazı davranışlarıyla ortaya çıkan durumu *casus belli* olarak göreceğine ilişkin açıklaması, uyarı biçimlerinden en kesin ve ağırdır. Böyle bir uyarı bir savaş ilanının ön aşaması olabilir. *Casus belli* oluşturan durumlar bir ittifak antlaşmasında öngörüldüğünde, *casus belli*'nin bir türü olan *casus foederis*'ten söz edilir. Antlaşmada belirtilen durumların ortaya çıktığı kanısına varan taraf, müttefikini öngörülen yardım yükümlülüğünü yerine getirmesi yolunda uyabilir. Bununla birlikte kendi yüksek çıkarları açısından yardım yapma gereğini duymayan müttefik yükümlülüğünden kaçınabilir. Çünkü çıkması olası bir savaşın haklılığını kendi açısından inceleyerek değerlendirmeye hakkı vardır. Milletler Cemiyeti döneminde bu yana, kolektif haklı savunma ve kolektif güvenlik gibi sorunlar *casus foederis*'in gerçekleşmesi bakımından önemli rol oynamıştır.

casusluk, devlet güvenliği, ulusal ya da uluslararası çıkarlar açısından gizli tutulması gereken askeri, ekonomik ve siyasal konulara ilişkin bilgi ya da belgelerin araştırılması, sağlanması ve bir yabancı devlete ulaştırılması. Düşmanın çıkarına gözetlemede bulunmak, gizli bilgileri ele geçirmeye çalışmak biçiminde tanımlanan casusluk, devletin dış güvenliğine karşı işlenen cürümler arasında sayılır.

Daha geniş kapsamlı olan istihbarattan, yasadışı oluşuyla ayrılır. Her ülke kendi aleyhindeki casusluk etkinliklerini ağır suç sayar ve şiddetle cezalandırır. Geçmişte casuslar yargılanmadan idam edilirdi; günümüzde ise bu tür uygulamalara pek rastlanmaz. Büyük devletler, zaman zaman, kendi ülkelerinde yakaladıkları casusları başka ülkelerde yakalanan kendi casuslarıyla değiş tokuş ederler.

Casusluğa ilişkin ilk kayıtlara, İÖ 1370'te Hititlerin kil tabletlere yazılmış istihbarat raporlarında rastlanır. Casuslukla ilgili ilk metin, Çin filozofu Sunzi'nin İÖ y. 400'de kaleme aldığı *Bingfa*'dır (Savaş İlkeleri).

Gizli bilgileri koruyarak bir devleti, bir şirketi ya da herhangi bir kuruluşun güvenli-

gini sağlamaya yönelik örgütlü çabalara karşı casusluk adı verilir. Bu amaçla özel kimlik denetimleri, özgeçmiş araştırmaları, bilgiye ulaşmayı önleyen fiziksel engeller, muhafızlar ve başka güvenlik önlemleri kullanılır. Bu yöntemler pasif karşı-casusluk olarak nitelenir. Aktif karşı-casusluk ise düşman gizli ajanlarını ya da gizli ajan olabilecek kimseleri araştırmaya, bunların etkinliklerini azaltmaya ya da yok etmeye dayanır. Bunun için düşman casusluk örgütlerine sızmak, bu örgütleri içerden karıştırmak, düşman ajanlarını gözetim altında tutmak, tutuklamak ve bazen öldürerek ortadan kaldırmak gibi yöntemlere başvurulur. Bazı durumlarda gerçek planlar ve amaçlar konusunda düşmanı yanıltmaya yönelik çabalar biçiminde yürütülür. Günümüzde karşı-casusluk büyük ölçüde özel ya da gizli haberleşmelerin saptanmasına, gerçek ya da olası düşman sayılan kişilere ve örgütlere ilişkin bilgi işlem dosyaları tutulmasına dayanmaktadır.

Fransız hukukunda devletin güvenliğini zedeleyen suçlar yabancılarca işlendiğinde casusluk, Fransız yurttaşlarınca işlendiğinde vatan hainliği olarak kabul edilir. Türk ve İtalyan hukukunda ise böyle bir ayrım yer verilmemektedir. Casusluk birbirinden bağımsız iki eylem biçiminde ortaya çıkar: Araştırma ve yabancı devlete ulaştırma. Bu iki eylem bir zincirin halkaları gibi, aynı cürmü oluşturan hareketlerdir. Araştırma gizli bilgileri ya da belgeleri yabancı devlete ulaştırma kastıyla yapılırsa casusluk suçu oluşur. Bu nedenle casusluk, gizli bilgi ya da belgeleri araştırma ve elde etme gibi hazırlık eylemleriyle, bunlardan yararlanacaklara ulaştırma eyleminden oluşur. Hazırlık eylemleri tek başına casusluk kastını içermez. Faili bu eyleme yönelen şey, basit bir merak ve bilgi edinme isteği olabilir. Failin eylemi yalnızca bir ihmal ya da tedbirsizlikten de kaynaklanabilir. Elde edilen bilgi ya da belgeleri yabancı devlete ulaştırmak ise her zaman kasit ögesi içeren eylemlerdir.

Türk Ceza Kanunu (TCK) 1930 tarihli İtalyan Ceza Yasası'nın 257. maddesinde de olduğu gibi askeri ve siyasal casusluk arasında ayırım yapmamıştır (m. 133). İktisadi casusluk ise, siyasal casusluğun bir türüdür. TCK'nın 133. maddesinde değişiklik yapan 3038 sayılı yasanın gerekçesinde, devletin siyasal sırları arasında mali ve iktisadi nitelikte olanlarının da bulunduğu açıkça belirtilmiştir. TCK'nın 133. maddesi, yetkili makamların yayınlanmasını ya da duyurulmasını yasakladığı bilgilerin siyasal ya da askeri casusluk amacıyla sağlanmasını da cezalandırmaktadır. Casusluk suçunun manevi ögesi casusluk kastıdır; failin, bilerek ve isteyerek, casusluk amacıyla hareket etmiş olması gerekir. Yasanın bu suç için öngördüğü cezanın alt sınırı 15 yıl ağır haptir. Bu eylemin Türkiye ile savaş halinde olan bir devletin çıkarına yapılması ya da Türkiye'nin savaş gücünü, yeteneğini ya da askeri hareketlerini tehlikeye atması gibi durumlarda, ağırlaştırıcı nedenlerin varlığı nedeniyle ölüm cezası verilmesi öngörülmüştür.

TCK'nın 133. maddesinin son fıkrası, İsviçre Ceza Yasası'nın 301. maddesinde de olduğu gibi, uluslararası casusluğu düzenlemiştir. Bu casusluk suçu, Türkiye'de bir yabancı devlet çıkarına ve başka bir yabancı devletin zararına yapılan askeri, siyasal ya da iktisadi eylemlerden oluşur. Türkiye topraklarının iki yabancı devletin birbirine karşı casusluk eylemlerine zemin oluşturması, Türkiye'nin o yabancı devletlerle olan ilişkileri bakımından olumsuz sonuçlar yaratabileceğinden, doğrudan doğruya Türkiye'ye yönelmiş olmayan eylemlerin de cezalandırılması uygun görülmüştür. Uluslararası

casusluk suçunun maddi ögesi, Türkiye topraklarında yabancı bir devlet yararına ve başka bir yabancı devlet zararına gizli bilgi ya da belgelerin sağlanmasıdır. Eylemin Türkiye'de işlenmesi gerekmele birlikte, yabancı bir ülkede işlenmiş bir casusluk eylemiyle bağlantılı olması da suçun oluşması için yeterlidir. Failin Türk ya da yabancı olması, ücret almış ya da almamış olması önemli değildir. Bu suçun manevi ögesi de casusluk kastıdır; failin eylemi bilerek ve isteyerek yapmış olması gerekir. TCK'nın uluslararası casusluk suçu için öngörülen olduğu ceza beş yıla kadar ağır hapis cezasıdır.

TCK'nın 134. maddesi taksirle işlenen casusluk suçunu düzenlemektedir. Buna göre 132 ve 133. maddede düzenlenmiş olan casusluk eylemlerinin kasdı olmayarak, yalnızca ihmal, tedbirsizlik gibi taksirle işlenmesi durumunda verilecek ceza 5 yıla kadar ağır hapis cezasıdır. Daha önce sözü edilen ağırlaştırıcı nedenlerin taksirle işlenen casusluk suçlarında ortaya çıkması durumunda, 3 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezası verilir.

TCK'nın 136. maddesine göre devletin güvenliğine, ulusal ya da uluslararası çıkarlarına ilişkin gizli bilgileri casusluk amacıyla ifşa edenlere ömür boyu hapis cezası verilir. İfşa, devlete ait bir sırrın bir ya da birden fazla kimseye bildirilmesidir. İfşa edilen gizli belgeleri almak da suçtur. Bu suçun maddi ögesinin gerçekleşmiş olması için hazırlık eylemleri yeterli olmayıp eylemin yapılmış olması da gerekir. Suçun manevi ögesi casusluk kastı olabileceği gibi taksir de olabilir. Hukuki yanılma durumunda kasıt ya da taksir söz konusu olmaz.

Casusluk eylemi uluslararası hukuk kuralına da konu olmuştur. Lahey Sözleşmesi'nin (1907) 29. maddesinde, savaşan bir devletin hareket bölgesi içinde düşman tarafta bildirilmek üzere gizlice ya da yanıltıcı bahanelerle bilgi toplanması ya da bilgi toplamaya teşebbüs edilmesi casusluk eylemi sayılmıştır. Faili bu eylemleri yapmaya iten neden, casusluk suçunun oluşması bakımından bir rol oynamaz. Ama suçun oluşması için failin casusluk konusu olan bilgileri düşmana vermek kastıyla hareket etmiş olması gerekir.

Aslında casusluk, uluslararası hukuka göre savaş halinde başvurulabilecek meşru araçlardandır. Bununla birlikte düşman devletin yakaladığı casusları savaş hukukuna göre yargılayarak mahkûm etme hakkı da vardır. Casusluk eylemi sırasında yakalanmayarak bağlı olduğu kuvvetlere katılmayı başaran kimseler, sonradan yakalandıklarında önceki casusluk eylemlerinden dolayı cezalandırılmazlar. Savaşta ağırlaştırıcı yürütülen keşif eylemleri casusluk kapsamına girmez. Casusluk barış zamanlarında uluslararası hukukun ihlali anlamını taşır. Ülke dışılık (exterritorialité) kuralına göre, diplomatik bağışıklıktan yararlanan kişilerin gizlice bilgi toplama eylemleri casusluk kapsamı içerisindedir. Bununla birlikte eylemlerden zarar gören devlet, bu gibi diplomatların geri çekilmesini isteyebilir.

Cataka (Pali ve Sanskrit dillerinde "Dogum"), Buda'nın önceki yaşamlarına ilişkin öykülere verilen ad. Budacılığın bütün kolları bu öyküleri özenle korumuştur. Eğitim amacıyla derlenmiş 35 öyküyü de içine alan bazı Cataka'lar, Pali kutsal metinlerinin çeşitli bölümlerine dağılmıştır. Bu 35 öykü, *Khuddaka Nikaya*'nın (Kısa Külliyyat) son kitabı *Cariya Pitaka*'yı (Davranış Sepeti) oluşturur. Buddhagosa'nın yazdığı öne sürülen, Seylan dilinde kaleme alınmış 5. yüzyıldan kalma *Catakathavannana* ya da *Catakathakatha* adlı yorum kitabı, kimisi

çok kısa, kimisi küçük birer roman uzunluğunda 547 *Cataka* içerir.

Her öykü, anlatılmasına yol açan olaya değinerek başlar ve öyküdeki kışılenn bugünkü yaşamlarında Buda'nın kendi kumliğini açığa vurmaıyla sona erer. Öykülerde çeşitliliğin yanı sıra mizah da vardır. Gelecekteki Buda, bu öykülerde kral, toplum dışı bir kişi, tanrı ya da fil olarak behirebilir

Bodhisattva'yı (Buda adayını) geyik olarak gösteren Mrga (geyik) *Cataka*'sı; Bharhut'taki taş alçak kabartma. İÖ 2. yüzyıl; Hindistan Müzesi, Kalküta

Ama hangi biçimde olursa olsun, erdemlerini sergiler ve öykü böylece öğretici nitelik kazanır.

Mahabharata (Bharata Hanedanının Büyük Destanı), *Pañca-tantra* (hayvan meselleri), *Purana*'lar (Eski Öyküler) ve Budacılık dışı Hint metinleri de birçok *Cataka*'nın benzerlerini içerir. Bazılarına Aisopos'un fabllarında bile rastlanır. *Cataka* öyküleri, Budacı toplumlarda heykel ve resim sanatına da konu olmuştur.

Catalão, Brezilya'nın ortagüney kesiminde, Goiás eyaletinin güneydoğusunda kent. Paranaíba Irmağının yakınlarındaki engebeli platoda yer alır. Küçük bir ticaret ve imalat merkezidir. Yörede yetiştirilen koyun ve domuzlar, tabakhanelerin ve *xarque* (kurutulmuş sığır eti), domuz yağı ve sosis üreten et işleme fabrikalarının gereksinimini karşılar. Mandıraçlık ve içki yapımılığı da önemlidir. Çevredeki demir ve manganez yatakları ek bir gelir sağlar. Eyalet merkezi Goiânia ve Anápolis'i Belo Horizonte ve Rio de Janeiro'ya bağlayan demiryolunun üzerinde bulunan Catalão'dan piriñç, kahve, alkol ve pamuk sevkıyatı yapılır. 89 km güneybatıdaki Uberlândia'ya da karayoluyla bağlanır. Nüfus (1985 tab.) 48.745.

Catalauni Ovası Çarpışması, Attila komutasındaki Hunlar ile Aetius ve I. Theoderich komutasındaki karma Roma-Vizigot kuvvetleri arasında geçen ve Hunların Avrupa'da ilerlemesini durduran çatışma (İS 451). Çarpışmanın kesin yeri tartışma konusudur; bazı kaynaklarda Châlons, bazıları da Troyes olarak geçmektedir. Her iki yer de Fransa'nın doğu kesimindeki Champagne bölgesinde bulunan Catalauni Ovasındadır.

Vahşetle uzun yıllar anılarda iz bırakan çarpışma, Attila'nın yenilgisiyle sonuçlandı. Bununla birlikte ölü sayısına ilişkin söylentiler büyük olasılıkla abartılmıştır. Hunların yenilgisi, Galya'nın daha büyük yıkım ve yağmaya uğramasını önledi.

Catamarca, Arjantin'in kuzeybatısında eyalet. Şili'den And Dağlarıyla ayrılır. Yüzölçümü 100.967 km²'dir. Büyük bölümü dağlarla kaplıdır; dağların arasında platolar ve bazıları verimli, bazıları da bütünüyle kıraç vadiler yer alır. Aconquija Dağlarının batısındaki kumlu çöl Arjantin Sahrası olarak bilinir.

12. yüzyıldan sonra İnka Krallığı'nın bir parçası olan bölgede bugün de İnka çömlek kalıntılarına rastlanır. 16. yüzyılda bölgeye Peru genel valiliğine bağlı İspanyollar yerleşti. İspanya'dan bağımsızlığın alınmasından (1816) sonra, Catamarca bölgesindeki *caudillo*'lar (askeri şef) ve onların goşo(*) orduları Buenos Aires hükümetine karşı uzun yıllar direndi. Zengin toprak sahiplerinin başlarına buyruk davranışları sürdüğünden, Başkan Juan Perón, yerel muhalefeti bastırma için, 1946'da eyalet valisini görevden alarak kendi seçtiği bir kişiyi bu göreve getirme yoluna gitti. 1943'te kuzeydeki Los Andes toprakları bölününce, Antofagasta de la Sierra ili Catamarca'ya bağlandı.

Su kıtlığı tarımsal gelişme önünde önemli bir engeldir. Sulamayla elde edilen yonca, üzüm, zeytin ve ceviz gibi ürünler ile sığır besiciliği yalnızca sınırlı bir gelişme sağlamıştır. Ayrıca tungsten ve mika çıkarılır. Dış dünyadan kopukluğun sonucu olarak büyük ölçüde korunmuş olan gelenekler, eyaleti turizm açısından çekici duruma getirmiştir. Eyalet merkezi Catamarca'ya tren ve otobüs ulaşımı vardır. Nüfus (1991 geç.) 264.940.

Catamarca, SAN FERNANDO DEL VALLE DE CATAMARCA olarak da bilinir, Arjantin'in kuzeybatısındaki Catamarca eyaletinin merkezi kent. And Dağlarının güneye uzanan Ambato ve Ancastı kolları arasındaki Valle de Catamarca Irmağı üzerinde yer alır. Kâşif Juan Pérez de Zurita'nın 1559'da Londres adıyla Quinmivil Vadisinde kurduğu kent, Yerlilerin saldırıları yüzünden birçok kez yer değiştirdikten sonra, 1694'te eyalet valisi Bartolomé de Castro'nun girişimiyle korunaklı ve verimli bir vadide bulunan bu-

Vadinin Meryemi Kilisesi, Catamarca kent, Arjantin Juan Carlos Franceschini

günkü yerine taşındı. Ekonomisi temelde tarıma dayanır; üzüm, yonca, pamuk, tahıl, deri ve et ürünlerine dayalı sanayi kuruluşları vardır. Ilıman kış iklimi, çarpıcı manzarlara ve çevredeki dağlarda bulunan kaplıcalar turizmin de gelişmesini sağlamıştır. El dokuması yün paçolarıyla ünlü olan kentte Koloni dönemine ait birçok yapı ayakta kalmıştır. Bunlar arasında 1941'de ulusal anıt ilan edilen ve hac merkezi olan Vadinin Meryemi Kilisesi (1694) ile Fransisken rahibe manastırı (1694) sayılabilir. Ayrıca bir sanat galerisi ve bir güzel sanatlar müzesi vardır. Nüfus (1980 geç.) 77.931.

Catanduanes, Filipinler'de, Luzon'un güneydoğusunda ada ve il. Filipin Denizinde

yer alır. Luzon'un güneydoğusundaki Run-gus Burnundan sığ Maqueda Boğazıyla ayrılır. Yüzölçümü 1.425 km²'dir. Tepelik ve engebeli arazide yapılan tarım pirinç, mısır, kopra ve abaka gibi ürünlere dayanır. İl merkezi ve başlıca liman olan Virac, adanın güney kıyısında ovalık bir alanda kurulmuştur. Ada taş kiliseleriyle ünlüdür. Panay Adası gibi yakın çevredeki çok sayıda küçük adayı da içine alan Catanduanes ilinin yüzölçümü 1.513 km²'dir. Nüfus (1980) 175.247.

Catanduva, Brezilya'da São Paulo eyaletinin ortakuzey kesimindeki dağlık bölgede kent. São Domingos Irmağı üzerinde, deniz düzeyinden 497 m yüksekliktedir. Önceleri Vila Adolfo adıyla bilinen yerleşme 1909'da kent statüsü kazandı. 1917'de belediye merkezi oldu. Yörenin en önemli ürünü kahvedir. Ayrıca pamuk, mısır, pirinç, fasulye (*feijão*) ve yerfıstığı yetiştirilir. Catanduva'daki sanayi kuruluşlarında bu ürünlerden başka hayvan derisi işlenir. Kent, 340 km güneydoğudaki eyalet başkenti São Paulo'ya ve komşu kentlere demiryolları, otoyollar ve havayolları ile bağlanır. Nüfus (1980 geç.) 64.813.

Catania, Latince CATANA ya da CATINA, İtalya'da Sicilya'nın doğusundaki Catania ilinin merkezi. Etna Dağının güneyinde, İon Denizi kıyısındaki geniş Catania Ovasında yer alır. İÖ 729'da, Kyklad Adalarından Nákso'stan gelen Khalkislilerce (Nákso's'un 80 km kuzeyindeki Evvoia [Egriboz] Adasında Khalkis kentinin halkı) kuruldu. İÖ 5. yüzyılda yöreyi ele geçirerek yanardağdan ötürü kente Etna adını veren Syrakusa üranı I. Hieron ile oğlu Deinomenes zamanında önem kazandı. Ama bölgenin yerlileri, Deinomenes'in ardından gelen hükümdarları kovarak kente yeniden eski adını verdiler. Sicilya'da Romalıların eline geçen (İÖ 263) ilk yerleşmelerden biri olan Catania, Octavianus (sonradan İmparator Augustus) döneminde kolonileşti. Hristiyanlar, imparator Decius ve Diocletianus'un ağır kıyımına uğradılar; Catania'nın koruyucu azizesi Agatha da bu kıyım da can verenler arasındaydı. Barbar akınlarından sonra kent sırasıyla Bizanslıların, Arapların ve Normanların eline geçti. Catania, Suev (Schwabens) imparatorlarına karşı düşmanca tutum aldığı için, VI. Heinrich ve II. Friedrich kenti yağmaladılar. Sicilya Krallığı'nın Aragonlu hükümdarları genellikle burada otururdu. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca kent, iç karışıklıklara, korsan saldırılarına, salgın hastalıklara, kıtlıklara ve 1669'da Etna'nın patlaması, 1693'te deprem gibi doğal yıkımlara uğradı. Daha sonra Bourbonların Napoli'de kurduğu krallığın egemenliğine girdi. 1837'deki kolera salgını sırasında çıkan karışıklıklar şiddet yoluyla bastırıldı; Catania 1848'de adanın Sicilya'dan özerklik isteyen öteki kentlerine katılınca da bu hareket zor kullanılarak önlendi. II. Dünya Savaşı sırasında, 1943'teki şiddetli çarpışma ve bombardımanlardan kent büyük hasar gördü.

Catania hemen bütünüyle, çeşitli dönemlerdeki yanardağ püskürmelerinin bıraktığı bir lav örtüsü üzerinde kurulmuştur. Kuzeyden güneye doğru hafif bir eğimle alçalır. Volkanik sünger taşlarının yapılarda kullanılması kentin eski mahallelerine koyu kurşuni bir görünüm kazandırmıştır. 1693 depreminden sonra neredeyse baştan sonra yeniden inşa edilen kent merkezi, bugün bütünüyle 18. yüzyıla özgü bir görünüm taşır. Tarihî kalıntılar arasında Yunan ve Roma tiyatroları, bir Roma amfitiyatrosu, bir bazilika, hamamlar ve sukemleri sayılabilir. Dört kulesi olan Ursino Kalesi 1239-50 arasında II. Friedrich için yaptırılmış, uzun

Ursino Kalesi, Catania, Sicilya V. Da-SCALA. Art Resource

süre askeri mimarinin başlıca örneklerinden biri olmuştur; bugün zengin sanat yapıtları ile arkeoloji buluntularının sergilendiği bir belediye müzesidir. Günümüzde kent yaşamının merkezi, 18. yüzyıl saraylarıyla çevrili olan ve geniş caddelerle açılan Katedral Meydanı'dır. Norman kontu I. Roger'nin (Ruggiero) 1091'de yaptırdığı katedralin özgün bölümlerinden, koyu renk süngertaşlardan yapılmış üç apsis ile transeptin bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Katedral, 1693'teki depremden sonra Fra Fiolamo Palazzotto ve Giovanni Battista Vaccarini adlı mimarlarca yeniden inşa edilmiştir (1702-68). Katedralde Azize Agatha'nın kutsal emanetleri ile Catanialı besteci Vincenzo Bellini'nin mezarı da bulunur. Sicilya'nın en büyük kilisesi olan S. Nicolò Kilisesi (1693-1735), aynı adı taşıyan eski bir Benedikten manastırına bağlıdır; yapımına 14. yüzyılda başlanmıştır ve 17. yüzyılda da bitirilmiştir. Sicilya'nın ilk üniversitesi 1434'te Aragon kralı V. Alfonso tarafından kurulmuştur. Üniversite kitaplığında (1755) ortaçağdan kalma birçok önemli yazma bulunur. Öteki önemli yapılar arasında Azize Agatha'nın adını taşıyan barok kilise, Vaccarini'nin yaptırdığı Belediye Binası, Katedral Meydanı'ndaki fil çeşmesi (1736), Collegiato (krallık kilisesi) ve gözlemevi ile Bellini'nin doğduğu, bugün müze olarak kullanılan ev sayılabilir.

Günümüzde Sicilya'nın ikinci büyük kenti olan Catania bir sanayi ve taşımacılık merkezidir. Palermo, Messina ve Siracusa'ya demiryoluyla bağlanır. İtalya'nın en işlek limanı buradadır. Çeşitli makine imalatı, kimyasal madde üretimi ve gıda işleme ile balıkçılık başlıca ekonomik etkinliklerdir. Sicilya'da işlenen kükürdün yarısı Catania'daki fabrikalardan gelir. Çevredeki tarımsal bölge için pazar merkezi olan Catania'nın ihraç ürünleri badem ve portakalın yanı sıra maden, ahşap ve amberden yapılmış el ürünleridir. Catania, yöredeki güzel kumsallarla kış aylarında turist çeken gözde bir dinlenme yeridir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 366.226.

Catania Körfezi, Sicilya'nın doğu kıyısında, İon Denizinde körfez. Uzunluğu 32 km, genişliği 8 km'dir. Güneyde Campoloto Burnu ile kuzeyde Molini Burnu arasında yer alır. Simeto Irmağı körfezin tek büyük limanı olan Catania'nın güneyinde denize dökülür.

Catanzaro, İtalya'nın güneyinde, Calabria yönetim bölgesine bağlı Catanzaro ilinin merkezi kent. Cosenza'nın güneydoğusunda Squillace Körfezine bakar. Deniz düzeyinden 343 m yüksekliktedir. 10. yüzyılda Catasarrion adlı bir Bizans kenti olarak kuruldu. 1059'da Robert Guiscard öncülüğündeki Normanların yönetimine girdi. Stratejik ve askeri konumundan dolayı Sarazenlerin, İsviçrelilerin, Normanların ve Angevinlerin saldırılarına uğradı. 1528'de dört aylık Fransız kuşatmasına başarıyla karşı

koydu. Napoléon Savaşları ve İtalya'nın birliğini sağlamaya yönelik Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinde önemli bir rol oynadı. 1928'de başpiskoposluk, 1971'de de yönetim bölgesi merkezi oldu. 1783, 1905 ve 1907'deki depremlerden büyük zarar gördü; II. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerce bombalandı. II müzesinde eski yapıtlar ve resim koleksiyonları, barok üslubunda yapılmış S. Domenico Kilisesi'nde de 17. yüzyıl Napoli okuluna ait bir "Tespikli Madonna" bulunur.

17. ve 18. yüzyıllarda ipekli dokumalarıyla dünya çapında üne kavuşan kent, Squillace Körfezindeki Marina di Catanzaro limanına bağlanan demiryolu hattı üzerindedir. Ayrıca zeytinyağı ticareti ve gübre üretimi merkezidir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 103.521.

Catargiu, Lascăr (d. 13 Kasım 1823 - ö. 11 Nisan 1899, Bükreş), Rumen devlet adamı. Ülkenin ilk bağımsızlık yıllarında önemli bir rol oynamış, dört kez (1866, 1871-76, 1889, 1891-95) başbakanlık yapmıştır.

Tuna prensliklerinin gelecekteki siyasal durumlarını belirlemek için 1858'de oluşturulan Moldavya (Boğdan) özel komisyonunda görev yaptı. 1859'da Moldavya tahtı için tutucuların adayları olarak ortaya çıktı. Prensliklerin birleşmesinden sonra, Romanya'nın ilk prensi Alexandru Cuza'yı devirerek Hohenzollern-Sigmaringen prensi Karl'ı başa geçirmeyi amaçlayan gizli komiteye katıldı. Karl'ın I. Carol adıyla tahta çıkmasından önceki geçiş döneminde (Şubat-Mayıs 1866) üç üyeli naip kuruluunda görev aldı ve Carol'ın atadığı ilk hükümette (Mayıs-Haziran 1866) başbakanlık yaptı. Hanedanı hedef alan 1871 kanışıklıkları sırasında, yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi ve 1876'ya değin başta kaldı. Daha sonra muhalefete geçti ve Muhafazakâr Parti'nin önderi olarak Liberallere şiddetli saldırılar yöneltti. Liberallerin 1888'de iktidardan düşmesinden sonra, 1889'da ve 1891-95 arasında iki kez daha başbakanlık yaptı. Bu iktidar dönemlerinde sınırlı toprak ve maliye reformları gerçekleştirerek iç politikada olumlu bir izlenim bıraktı.

Catatumbo Irmağı, Kolombiya'nın kuzeyinde ırmak. Venezuela sınırının boyunca kuzeydoğu yönünde akarak Maracaibo Ovasındaki zengin petrol bölgelerinden geçer. 338 km'lik yolunu tamamladıktan sonra Maracaibo Gölüne dökülür. Venezuela'daki Maracaibo Ovasında bulunan Encontrados'un 6 km batısında, Zulia Irmağı Catatumbo'ya katılır. Catatumbo Irmağının aşağı çığırı ulaşımı elverişlidir.

Cateau-Cambrésis Barışı, İtalya'yı ele geçirmek amacıyla Fransa ve İspanya arasında 65 yıl süren mücadeleyi sonuçlandıran ve İtalya'nın 150 yıl kadar Habsburg İspanyası'nın egemenliği altında kalmasına yol açan antlaşma (3 Nisan 1559). Genellikle İtalya dışında süren savaşın son aşamasında Fransa, Saint Quentin (1557) ve Gravelines (1558) çarpışmalarında yenilgiye uğramıştı. Böylece Fransa'da Katolikler ve Huguenotlar arasında başlayan din kavgaları ve her iki ülkenin içinde bulunduğu mali güçlüklerin etkisiyle barış görüşmeleri başladı. Fransa kralı II. Henri, Savoie ile Piemonte'yi İspanya'nın müttefiki Savoie dükü Emmanuel-Philibert'e geri verdi. Ayrıca Korsika'yı da Cenova'ya bırakarak Milano üzerindeki hak iddiasından vazgeçti. Fransa, İtalya toprakları üzerindeki iddialarından vazgeçmesine ve İspanya'nın Cambrai Antlaşması'yla (1529) İtalya'da elde ettiği üstünlüğü kabul etmesine karşın, aralarında Torino, Saluzzo ve Pignerol'un da bulunduğu

beş kaleyi; 1552'de Habsburg imparatoru V. Karl'dan (Şarlken) aldığı Toul, Metz ve Verdun piskoposluklarını; 1558'de İspanya'nın müttefiki İngilizlerden aldığı Calais'i elinde tutmayı başardı.

Caterina (CENOVALI AZIZE). asıl adı CATERINA FIESCHI (d. 1447, Cenova - ö. 15 Eylül 1510; azizler listesine kabulü, 1737; yortu günü, 15 Eylül), hastalar ve yoksullar arasındaki çalışmalarıyla ünlü İtalyan mistiği.

Seçkin bir ailenin kızı olan Caterina özenli bir eğitim gördü. Giuliano Adorno'yla evlenmesinin kararlaştırılması, rahibe olma isteğinin gerçekleşmesini engelledi. Mutsuz geçen yıllardan sonra bir süre zevk yaşamı sürdü; ama 1473'te mistik bir deneyim geçirerek Tanrı'ya yöneldi. Bir yandan da Cenova hastanesindeki hastalara yorulmak bilmeden hizmet etti. Kocasını Adorno da dine bağlanarak Caterina'ya bu hizmetinde yardımcı oldu.

Azize Caterina'nın ilk yapıtı, *Trattato del Purgatorio* (Araf Yazıları) ve *Dialogo* (Diyalog) mistik yaşamının ürünleridir. Bunları Caterina'nın yazmadığını öne sürenler varsa da, Umile Bonzi'ye göre iki yapıtın da büyük bölümünü Caterina kaleme almış, ama kitaplar son biçimini ancak onun ölümünden sonra almıştır. İki kitap da ilk kez 1551'de, Caterina'nın yaşamöyküsüyle birlikte basılmıştır.

Caterina (İSKENDERİYELİ AZİZE) (ö. y. 4. yy başları, İskenderiye, Mısır; yortu günü, 25 Kasım), Hristiyanlığın ilk döneminde inançları uğruna can verenlerin en ünlülerinden. 9. yüzyıldan önceki kaynaklarda adı

İskenderiye'li Azize Caterina, Filippino Lippi'nin "Azize Caterina'nın Glizemli Evliliği" tablosundan ayrıntı; S. Domenico Kilisesi, Bologna, İtalya
Alinari-Art Resource / EB Inc.

geçmez; gerçekten yaşadığı da kuşkuludur. Efsaneye göre, soylu kökenli ve çok iyi eğitim görmüş bir genç kız olan Caterina, Roma imparatoru Maxentius'un karsısını ve bazı askerlerini Hristiyanlaştırdı. Bu dönemde Hristiyanların uğradığı zulme karşı çıktı ve Maxentius'un, onun görüşlerini çürütmek için çağırdığı en seçkin bilgilerin üstesinden geldi. Sonunda kabalı tekerlekle (Caterina tekerleği terimi buradan gelir) ölüme mahkûm edildi; ama tekerleğin kırılması üzerine başı kesilerek öldürüldü. Ölümünden sonra Caterina'nın bedeninin meleklerce Sina Dağına götürüldüğüne ve y. 800'de burada bulunduğu inanılır. İsa ile mistik bir evlilik kurduğu yönündeki öykünün yayılmasıyla Caterina ortaçağın en gözde azizelerden biri oldu, filozofların ve bilgilerin koruyucusu sayıldı. Azize Jeanne d'Arc, kendisine ulaşan göksel sesler arasında Caterina'nın sesinin de bulunduğunu öne sürmüştür. Caterina'nın yortu günü 1969'da kilise takviminden çıkarılmıştır.

Caterina (SİENALİ AZİZE). asıl adı CATERINA BENINCASA (d. 25 Mart 1347, Siena, Toscana - ö. 29 Nisan 1380, Roma; azizler listesine

kabulü, 1461; yortu günü, 29 Nisan), Dominiken tarikatının üçüncü dereceden üyesi, mistik ve İtalya'nın koruyucu azizesi. 1377'de papalığın Avignon'dan Roma'ya geri getirilmesinde önemli rol oynamıştır. 1970'te kilise bilgini ilan edilmiştir.

1363'te, Siena'da Aziz Dominicus'un Tövbekârlık Hemşireleri'ne katılarak Dominiken tarikatının üçüncü dereceden üyesi oldu; üçüncü dereceden üyeler yalnızca basit yeminler eder ve manastırın dışında yaşayabilirlerdi. Kutsallığı ve çileciliğiyle kısa sürede büyük ün kazandı. 1376'da Papa XI Gregorius ayaklanan Floransa kentinin kilise ayınlarına katılmasını yasaklayınca, kilise ve İtalya içinde barışın sağlanması amacıyla toplumsal eylemlere girişmeye ve Müslümanlara karşı bir haçlı seferi düzenlenmesi için çalışmaya karar verdi. Capuallı Raimondo ile birlikte, gayriresmi arabulucu olarak Avignon'a gitti; Caterina'nın gılnah çıkardığı papaz olan Raimondo sonradan onun yaşamöyküsünü de yazacaktı. Görevi başarmamasına ve papa tarafından dikkate alınmamasına karşın, Avignon'dayken haçlı seferi tasanlarını geliştirdi. Papa XI Gregorius'un Roma'ya dönmesi düşüncesini Caterina ortaya atmamıştı ve pek fazla da desteklemiyordu, ama bunun İtalya'ya barış getirecek ve böylece haçlı seferine uygun ortam hazırlayacak tek yol olduğu artık açıklık kazanmıştı. 1376'da, Gregorius'un Roma'ya gitmek üzere yola çıkmasından sonraki gün Caterina da Toscana'ya hareket etti. 1378'de papanın isteği üzerine Floransa'ya gitti; hazırlandaki Ciompi Ayaklanması sırasında oradaydı. Siena'ya son kez kısa bir ziyaret yaparak bir yıl önce yazmaya başladığı *Dialogo*'yu (Diyalog) tamamladı. Ardından, büyük olasılıkla Papa VI. Urbanus'un çağrısı üzerine kasımda Roma'ya gitti ve kilisenin yeniden örgütlenmesinde papaya yardım etti. Roma'dan yazdığı mektuplar ve verdiği vaazlarda Urbanus'a destek sağlamaya çalıştı; karşı-papa VII. Clemens'i desteklediği için Urbanus'un aforoz ettiği Napoli kraliçesi I. Giovanna'nın yeniden Urbanus'a bağlanmasını sağlamaya çalıştı.

Caterina'nın, tümünü söyleyerek yazdığını 380 kadar mektubu, 26 duası ve daha çok *Dialogo* adıyla bilinen, *Il libro della divina dottrina* (y. 1475; İlahi Öğretinin Kitabı) başlıklı dört risalesi vardır. *Dialogo*'da, yaşadığı vecd anları örnek verilerek Tanrı ve benlik bilgisinin "iç hücre"sine ilişkin öğretisi ve Caterina'nın bu hücreye çekilmesi açıklanır. Yapıtlarının tümü ve Capuallı Raimondo'nun yazdığı yaşamöyküsü (1707-21 arasında Siena'da yayımlanmıştır).

Caterpillar Inc., eskiden (1925-86) CATERPILLAR TRACTOR COMPANY, ABD'de, hafriyat, inşaat ve ağır iş araçları imalatında önde gelen şirket. Ayrıca sanayide ve gemicilikte kullanılan dizel ve doğal gaz motorları üretir. Merkezi Illinois eyaletindeki Peoria'dadır.

California'da ağır iş araçları üreten bir şirketin sahibi olan Benjamin Holt, I. Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl önce ünlü "Caterpillar" traktörünü icat etti. Bu traktörler, tekerlek yerine toprağa ya da çamura batmayı önleyen kesiksiz metal kuşaklı paletler üzerinde hareket ediyordu. Savaş sırasında, İngiliz ve Amerikan kuvvetleri, zırhlı tanklarında bu tırtıllı paletleri başarıyla kullandılar.

Holt Manufacturing Company 1925'te bir başka iş makineleri şirketi olan C. L. Best Tractor Company ile birleşti. Caterpillar

Tractor Company adını alan yeni şirketin merkezi Illinois'a taşındı.

Caterpillar günümüzde tarım, inşaat, ağaç kesimi, madencilik, petrol, sanayi malları depolamacılığı ve bayındırlık işlerinde kullanılan çok çeşitli makineler imal etmektedir. SSCB I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı (1929-33) gerçekleştirmek için gereksinim duyduğu 18 milyon ABD Doları değerindeki inşaat makineleri ve donanımını bu şirketten satın almıştı. Kuruluşun bu ülkeyle ilişkisi sonraki yıllarda da sürmüştü.

Catesby, Robert (d. 1573, Lapworth, Warwickshire - ö. 8 Kasım 1605, Staffordshire, İngiltere), İngiliz Katoliklerinin 5 Kasım 1605'te Parlamento'yu havaya uçurarak Kral I. James'i öldürmek amacıyla düzenlediği Barut Komplosu'nun(*) elebaşısı.

Koyu Katolik bir aileden geliyordu. Babası Sir William'in, İngiltere Kilisesi'ne boyun eğmeyi reddettiği için cezalandırılması üzerine Kraliçe I. Elizabeth yönetiminde kin duymaya başladı. Essex 2. kontu Robert Devereux önderliğindeki başansız ayaklanmaya katıldığı için 1601'de hapis ve para cezasına çarptırıldı. Serbest bırakıldıktan sonra İspanya'nın İngiltere'yi işgal etmesi için girişimlerde bulundu. Bu nedenle Elizabeth'in ölümünden (Mart 1603) önce kısa süre gene hapis yattı.

Elizabeth'in ardılı Kral I. James'in (hd 1603-25) dinsel hoşgörü konusunda verdiği sözler Catesby'de pek güven uyandırmadı. Parlamento binasının altına barut koyarak kralı ve Parlamento'yu ortadan kaldırmaya daha Mayıs 1603'te karar vermişti. Ocak 1604'te, tasarısını gerçekleştirmek için inançlı Katoliklerden bir grup oluşturmaya başladı; Guy Fawkes adlı bir asker ile Northumberland kontunun akrabası Thomas Percy de bu gruptaydı. Ama hükümet komployu öğrendi ve 4 Kasım 1605'te Guy Fawkes yakalandı. Catesby ise Londra'dan kaçarak Staffordshire'daki Holbeche Evi'ne sığındı. Burada, hükümet birlikleriyle girdiği çatışmada öldürüldü. Komplo, İngiltere'de Katoliklere karşı olumsuz duyguları körükledi.

Cather, Willa (Sibert) (d. 7 Aralık 1873, Winchester, Virginia - ö. 24 Nisan 1947, New York kenti, ABD), Amerikan sınır yaşamını anlatan yapıtları ve çizdiği göçmen tipleriyle tanınan ABD'li romancı.

Dokuz yaşındayken ailesi ile birlikte Virginia'dan Nebraska'nın bir köyü olan Red Cloud'a taşındı. Burada İsveç, Bohemya, Rusya ve Almanya'dan gelmiş Avrupalı göçmenler arasında büyüdü.

Nebraska Üniversitesi'nde okurken gazetecilik ve öykü yazarlığı alanındaki parlak yeteneğini ortaya koydu. 1895'te mezun olarak Pittsburg'da bir "aile" dergisinde çalışmaya başladı. Daha sonra *Pittsburgh Leader*'in müzik ve tiyatro yönetmenliğini yaptı. 1901'de öğretmenliğe başladı. 1903'te ilk şiir kitabı *April Twilights*'i (Nisan Seherleri) yayımladı. 1905'te yayımlanan ilk öykü kitabı *The Troll Garden*'in ardından, New York'ta çıkan aylık skandal dergisi *McClure's*'in başına getirildi. Derginin düşüş gösteren satışını artırdıktan sonra, 1912'de dergiden ayrılarak kendisini tümüyle roman yazmaya verdi.

1912'de yayımlanan ilk romanı *Alexander's Bridge*'de (Alexander Köprüsü) gerçek olaylardan yola çıkarak kozmopolit yaşam biçimini işledi. Daha sonraları Sarah Orne Jewett'in bölgeciliklerinin etkisi altında kalarak, çok iyi bildiği Nebraska ile ilgili konula-

ra yöneldi. *O Pioneers* (1913; Ey Öncüler) ve *My Antonia* (1918; Benim Antonia'm) gibi en başarılı yapıtlarında gençliğinde yakından tanıdığı sınır insanların coşkusunu ve yürekliliğini işleyen özgün temalara ulaştı. Pulitzer Ödülü'nü kazanan *One of Ours* (1922; İçimizden Biri) ve *A Lost Lady* (1923; Bir Hanımefendi Vardı, 1961) adlı romanlarında öncülük ruhunun sönmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirdi.

Cather'in ilk yapıtlarından olan *Song of the Lark* (1915; Tarlakuşunun Şarkısı), nevroitik bir erkek çocuğu anlatan "Paul's Case" (Paul Olayı) yer aldığı öykü derlemesi *Youth and the Bright Medusa* (1920; Gençlik ve Parlak Medusa) ve *Lucy Gayheart*'ta da (1935) kısıtlayıcı bozkır yaşamından kurtulmak isteyen yetenekli bir insanın mücadelesini ve küçük kasaba yaşamının boğuntusunu yansıtır. Bu temaların daha gelişmiş bir biçimi *Obscure Destinies*'de (1932; Belirsiz Kaderler) yer alan üç uzun öyküde de görülür.

Başarıya doymuş ve orta yaşa gelmiş bir insan olarak derin bir ruhsal çöküntüye

Willa Cather
EB Inc

giren Cather, bu duygularını *The Professor's House* (1925; Profesörün Evi) ve denemelerden oluşan *Not Under Forty* (1936; Kırkın Altında Değil) adlı yapıtlarla dışa vurdu. Bunalımdan kurtulmak için Güneybatıdaki Fransız Katolik misyonerlerini anlatan *Death Comes for the Archbishop* (1927; Ecel Başpiskoposun Kapisında) ve Québec'teki Fransız asıllı Kanadalıları konu alan *Shadows on the Rock* (1931; Taştaki Gölgeler) gibi yapıtlarla başka bir çağdaki öncülük ruhunu işleme yoluna gitti. Son romanı *Sapphira and the Slave Girl*'de (1940; Sapphira ve Köle Kız) yeniden atalarının yaşadığı ve çocukluğunun geçtiği Virginia'daki yaşama döndü.

Catherine (ARAGONLU) (d. 16 Aralık 1485, Alcalá de Henares, İspanya - ö. 7 Ocak 1536, Kimbolton, Huntingdon, İngiltere), İngiltere kralı VIII. Henry'nin (hd 1509-47) ilk karısı. Papa VII. Clemens'in, Henry'nin Catherine ile olan evliliğini geçersiz kılmayı reddetmesi, Henry ile Roma arasındaki bağların kopma sürecini başlatmış ve İngiliz Reform hareketine yol açmıştır.

İspanya'yı yöneten Aragonlu II. Fernando ile Kastilyalı I. Isabel'in en küçük kızıydı. 1501'de, İngiltere kralı VII. Henry'nin büyük oğlu Prens Arthur ile evlendi. Ertesi yıl Arthur ölünce VII. Henry'nin ikinci oğlu Prens Henry ile nişanlandı. Ama gerek İngiltere ile İspanya arasında ortaya çıkan rekabet, gerek Fernando'nun drahomayı tam olarak ödemeyi reddetmesi, Henry'nin 1509'da tahta çıkmasına değin evliliğin gerçekleşmesini engelledi. Çift, bir süre mutlu yaşadı. Catherine, kocasının düşünsel ilgilerine uyum sağladı ve Henry Fransa'ya karşı seferdeyken (1512-14) başanyla naibelik yaptı.

Catherine 1510-18 arasında altı çocuk doğurdu. İkisi erkek olan bu çocuklardan, 1553-58 arasında İngiltere kraliçesi olan Mary dışında hepsi ya ölü doğdu ya da bebekken öldü. Henry'nin meşru erkek varis tutkusu, evliliğin geçersiz kılınması için 1527'de Papa VII. Clemens'e başvurmasına yol açtı. Gereğesi Kitabı Mukaddes'in bir erkeğin dul kalan yengesiyile birleşmesini yasaklamasıydı. Catherine de, Arthur ile önceki evliliğinin cinsel ilişkiyi içermediği için geçersiz olduğunu söyleyerek papaya başvurdu.

Catherine'in yeğeni Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ı (Şarlken) karşısına almaktan çekinen papa yedi yıl boyunca evliliği bozma kararını vermekten kaçındı. Sonunda, Henry Temmuz 1531'de Catherine'den ayrı yaşamaya başladı. İkinci karısı Anne Boleyn ile evlendikten beş ay sonra, 23 Mayıs 1533'te Canterbury başpiskoposu Thomas Cranmer, Henry'nin Catherine ile olan evliliğini geçersiz kıldı. Parlamento da, papalığın İngiltere'deki tüm yetkilerini reddederek kralı İngiltere Kilisesi'nin başı ilan eden Üstünlük Yasası'nı çıkardı. Catherine İngiliz halkınca her zaman sevilmesine karşın, kralın emriyle son yıllarını toplumsal yaşamdan uzak geçirmeye zorlandı. Garret Mattingly'nin yazdığı *Catherine of Aragon* adlı yaşamöyküsü 1942'de yayımlanmıştır.

Catherine (BRAGANÇALI) (d. 25 Kasım 1638, Vila Viçosa - ö. 31 Aralık 1705, Lizbon, Portekiz), İngiltere kralı II. Charles'ın (hd 1660-85) Portekizli Katolik karısı. Diplomatik ilişkilerde ve papaya karşı entrikalarda bir piyon olan Catherine, İngiltere ile Portekiz arasındaki önemli ittifakın bir parçası olarak Charles ile evlendirilmiştir.

Catherine'in babası 1640'ta IV. João adıyla Portekiz kralı oldu. Mayıs 1662'de Charles ile yaptığı evlilik İngiltere'nin, önemli ticari ayrıcalıkların yanı sıra Fas'ın Tanca ve Hindistan'ın Bombay liman kentlerini elde etmesini sağladı. Buna karşılık İngiltere, Portekiz'in İspanya'ya karşı bağımsızlığını korumasına yardımcı olmaya söz verdi.

Genç kraliçe pek küçük biriydi. Charles'a derin bir sevgi beslemesine karşın, kral ondan çok gözdeleleriyle (*maitresse*) ilgileniyordu. Catherine'in çocuk doğuramayacağı anlaşıldığında, Charles'ın erkek kardeşi York dükü James'in muhalifleri, kralın bir Protestan ile evlenmeye ikna edilebileceği umuduyla onu Catherine'den boşanmaya zorladılar. 1678'de Catherine'i, krali zehirleyip Katolik olan erkek kardeşi James'i tahta geçirmeyi tasarlamakla suçladılar. Ama karısının suçsuzluğundan hiçbir zaman kuşulanmayan Charles, aklanana değin Catherine'i yalnız bırakmadı. Catherine, kralın 1685'teki ölümünden hemen önce Katolik olmasını sağladı. 1692'de Portekiz'e geri döndü. Kardeşi Kral II. Pedro hasta olduğundan 1704'te naibe oldu.

Catherine DE MEDICIS, İtalyanca CATERINA DE' MEDICI (d. 13 Nisan 1519, Floransa - ö. 5 Ocak 1589, Blois, Fransa), Fransa kralı II. Henri'nin (hd 1547-59) karısı, 1560-74 arasında kral naibesi.

Urbino dükü Lorenzo de' Medici ile Bourbon soyundan gelen prenses Madeleine de La Tour d'Auvergne'in kızıydı. Doğumundan kısa süre sonra öksüz kalan Catherine, Floransa ve Roma'da rahibelerce eğitildi. Amcası Papa VII. Clemens, 1533'te Catherine'i Orléans dükü Henri ile evlendirdi. Sanata yatkın, canlı, dışa dönük ve gözüpek bir kişiliği olan Catherine, kayınpederi Kral I. François'nın görkemli saray çevresinde kısa zamanda benimsendi. Siyasal görüşlerini ve bayındırlık tutkusunu bu çevrede edindi, aralarında Tuileries'nin de bulunduğu

pek çok şatonun tasarımını yaptı; Chenonceaux Şatosu Catherine'in tamamlanmamış başyapıtıdır.

I. François'nın ölümü üzerine 1547'de kral olan Henri, gözdesi (*maîtresse*) Diane de Poitiers'ye olan tutkusuna karşın Catherine ile evliliğini başıyla sürdürdü. Catherine, bunalımlı geçen on yıldan sonra doğurduğu 10 çocuktan hayatta kalan dört oğlu ile üç kızının eğitimini kendisi üstlendi. Henri 1552'de Metz kuşatması için ülkesinden ayrıldığında hükümdar naipliğini Catherine yürüttü. 1557'de Picardie'de İspanyolların kazandığı

çözüm olarak iki öneri getirdi. Bir uzlaşmaya varlamaması üzerine Catherine Ocak 1562'de yayımladığı fermanla Kalvencilere-Katoliklerle bir arada yaşama hakkı ve belli güvenceler tanıdı. Yasa gücündeki bu fermanı Katolikler reddedince 1562'de iç savaş patlak verdi ve Catherine siyasal bakımdan Katolik aşırı grubun kışkacına girdi. Ama Mart 1563'te yayımladığı ve Ocak 1562 Fermanı'nın yumuşatılmış bir biçimi olan Amboise Fermanı ile iç savaşı sona erdirdi. Aynı yılın ağustos ayında Rouen *Parlamenti*'nda (Yüksek Mahkeme) kralın artık reşit olduğunu açıkladı ve oğluyla birlikte Fransa'nın çevresinde iki yıl sürecek bir geziye çıktı. Amacı, fermanın yürürlüğe girmesini sağlamak, Fransa ile İspanya arasındaki barışlı ilişkileri güçlendirmek, Charles'in Avusturya prensesi Elisabeth ile evlenmesi için gerekli görüşmeleri yönetmekti. Catherine, Guise'lerin adamı Kardinal Lorraine'in kışkırttığı ikinci iç savaşı (Eylül 1567-Mart 1568), Amboise Fermanı'nı yineleyen Longjumeau Barışı ile sona erdirdi. Ama Catherine'e karşın fermanın yürürlükten kaldırılmasıyla Ağustos 1568'de üçüncü iç savaş patlak verdi. İki yıl süren savaş, Guise'leri büyük ölçüde gözden düşüren Saint Germain Antlaşması'yla (Ağustos 1570) sonuçlandı.

Catherine, ülkede barış ve genel bir uzlaşma sağlayabilmek amacıyla kızı Marguerite'i Protestan önderlerinden Navarre kralı Henri (sonradan Fransa kralı IV. Henri) ile evlendirdi. İngiltere ile ilişkilerini pekiştirmek amacıyla en küçük oğlu Alençon dükü François'nın da Kraliçe Elizabeth ile evlenmesini sağladı. Ama Lodewijk van Nassau ile birlikte davranan bir grup Felemenkli sürgün ve genç Protestan, Catherine'in etkisini kırarak Fransa'yı Felemenk topraklarında İspanya ile savaşa sokmak için kralın çevresini sarmıştı. 23-24 Ağustos 1572'de Paris'te gerçekleşen Aziz Bartolomeus Yortusu Kiyımı(*) da İspanya ile Felemenk topraklarında savaş sorununu gündeme getirmişti. Catherine'in bu olayın tertipçisi olmakla suçlanmasının iki nedeni vardı. Birincisi, kral bir kararsızlık döneminden sonra 26 Ağustos'ta Paris *Parlamenti*'nin da olayın sorumluluğunu "saray" üstlendiğini açıklamış, "saray" sözcüğüyle de Catherine'in kastedildiği kabul edilmişti. İkincisi, polemik yazarları ve tarih yazınındaki tartışmalar katliamdan Catherine'in sorumlu tutulmasına yol açtı. Gerçekten de katliamın ilk adımını oluşturan Amiral Gaspard da Coligny'nin öldürülmesi buyruğunu veren kraliyet ve devlet erkânı arasında büyük olasılıkla Catherine de vardı. Gerek bu durum, gerek 26 Ağustos açıklaması ancak Coligny'ye yönelik ilk suikast başarısız olduktan sonra durumun saray için çok tehlikeli boyutlara ulaşmış olmasıyla açıklanabilir.

Aziz Bartolomeus Yortusu Kiyımı'ndan sonra Catherine dördüncü iç savaşı sona erdirmekten çok oğlu Anjou dükü Henri'nin (sonradan III. Henri) Polonya tahtına çıkmasıyla (Mayıs 1573) ilgilendi. Bir yıl sonra IX. Charles'in ölümünün ardından, *Parlement*'in önerisi üzerine, Henri Polonya'dan dönünceye değin hükümdar naipliğini üstlendi. En sevdiği oğlu Henri'nin Fransa'da düzeni yeniden sağlayacağını umuyor, ama onun zayıf kişilikli olduğunu, bir zamanlar aşırı Katoliklerin etkisi altına girdiğini de unutuyordu. Bu yüzden onu yönlendirmek ya da onun adına ülkeyi yönetmek yerine, kendisini çok zor durumlarda bıraksa da Henri'nin gediklerini kapatmaya çalıştı. En küçük oğlu Alençon dükü François'nın 1584'te ölmesine değin Catherine'in en büyük kaygısı, Henri'nin İspanya'yla

savaşa girmesini önlemektir. Guise'lerin Aralık 1584'te İspanya ile Joinville Antlaşması'nı imzalaması üzerine Henri hasta ve yaşlı annesini bir kez daha yardıma çağırdı. Catherine, Guise kardeşler ile saray arasındaki ayrılığın açığa çıkmasını önlemek için üç ay uğraşırsa da Temmuz 1585'te imzalanan Nemours Antlaşması ile kralın Huguenotlara karşı savaş açmasını engelleyemedi. Guise'lerden umudu kesen kral, veliaht prens olduğu için tahtı savunabileceğini düşündüğü Navarre kralı Henri'yle uzlaşmaya çalıştı. Catherine Temmuz 1586'da Navarre kralıyla görüşmek üzere çıktığı uzun ve yorucu yolculuktan bir sonuç alamadı; çünkü Navarre kralına gösterebileceği hiçbir güvence yoktu.

Catherine III. Henri'nin öldürülmesinden sekiz ay önce, 5 Ocak 1589'da Blois'da öldü. Fransa'da krallık otoritesini yeniden kurmayı başaracak olan, Bourbon soyundan IV. Henri'nin tahta çıkmasını sağlayacak sürede krallığı ayakta tutmuş olmak belki de en büyük başansıydı.

Catherine HOWARD (ö. 13 Şubat 1542, Londra), İngiltere kralı VIII. Henry'nin beşinci karısı. Evlilik öncesi ilişkilerini Henry'nin öğrenmesi üzerine idam edilmiştir.

Norfolk 2. dükü Thomas Howard'ın yoksul düşmüş küçük oğlu Lord Edmund Howard'ın (ö. 1539) 10 çocuğundan biriydi. İlk kez 1540'ta VIII. Henry'nin ilgisini çekti. Bu sırada Henry, Klevelandli Anne ile yaptığı siyasal amaçlı evliliği sona erdirmeye çalışıyordu; genç Catherine de Anne'in nedimesiydi. Henry 9 Temmuz'da Anne ile evliliğini iptal ettirdi; 28 Temmuz'da Catherine ile sessizce evlendi, 8 Ağustos'ta da Catherine'i kraliçe ilan etti.

On dört ay boyunca Henry, yeni karısına çok tutkun görünüyordu. Ama Kasım 1541'de, evlenmeden önce karısının bazı ilişkileri olduğunu öğrendi. Catherine, bir müzik öğretmeni olan Henry Mannock'la, kraliçeden "karım" diye söz eden Francis Dereham'la ve bir ara nişanlandığı kuzeni Thomas Culpepper'la ilişki kurmuştu; Henry ile evlendikten sonra da Dereham'ı kendi sekreterliğine atamıştı.

Başlangıçta söylentilere inanmayan kral, Catherine'in ilişkilerinin iyice açığa çıkması üzerine çok öfkelenildi. 11 Şubat 1542'de Parlamento, iffetsiz bir kadının kralla evlenmesinin ihanet olduğunu bildirerek idam kararını verdi. Catherine, iki gün sonra Londra Kulesi'nde boynu vurularak idam edildi. Lacey Baldwin Smith'in *A Tudor Tragedy* (1961; Bir Tudor Trajedis) adlı yapıtı Catherine'in yaşamını konu alır.

Catherine PARR (d. 1512 - ö. 7 Eylül 1548), İngiltere kralı VIII. Henry'nin (hd 1509-47) altıncı ve son karısı.

Saray görevlisi Sir Thomas Parr'ın kızıydı. 12 Temmuz 1543'te Henry ile evlendi. Daha önce iki kez evlenmiş ve iki kocası da ölmüştü.

Ölçülü, düşünceli bir kadındı; hükümdarlığının son yıllarında kral üzerinde olumlu bir etkisi oldu. Henry'nin önceki evliliklerinden olan üç çocuğu ile yakınlık kurdu ve kendisinin onların eğitimine adanmış. Bir hümanist olarak Protestan reformculara dostluk gösterdi. Krala zamanında haber vererek, kendini tutuculardan, özellikle de 1546'da onu ortadan kaldırmayı aklına koyan Stephen Gardiner'dan korumasını bildirdi.

Ocak 1547'de Henry ölünce, 1547-49 arasında İngiliz donanmasına komuta etmiş olan eski talibi Sudeley lordu Thomas Sey-

Catherine de Médicis, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, 1561; Ulusal Kitaplık, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc.

St. Quentin zaferinden sonra becerileri ve ikna gücü dolayısıyla büyük övgü kazandı.

Catherine'in yaşamındaki ilk ve belki de en önemli siyasal bunalım Henri'nin 1559'da bir kaza sonucunda ölmesiyle doğdu. Bunun üzerine tahta çıkan oğlu II. François'nın krallığı döneminde iktidar. Guise kardeşlerin eline geçti. İspanya'nın ve papalığın desteklediği Guise kardeşler Avrupa Katolikliği adına Fransız tahtını denetim altında tutmayı, sarayın papalık karşısındaki bağımsızlığına son vermeyi amaçlıyordu. Catherine, papanın mutlak egemenliğinden yana olanlara karşı ömür boyu sürdüreceği mücadelede, değişen siyasal koşullar altında temelindeki ılımlı tutumunu hemen hiç değiştirmede. Guise kardeşlerin kral adına yürüttükleri katliamları protesto amacıyla Huguenot (Fransız Protestanları) soylularının düzenlediği Amboise Komplosu (Mart 1560) sırasındaki tutumu ile ılımlı etkisini ilk kez hissettirdi. Yayımladığı Amboise ve Romorantin fermanlarında dinden sapma ile siyasal direnişin farklılığını vurgulayarak iman ile tahta bağlılık arasında bir ayrım gözettilti.

Catherine'in yaşamındaki ikinci önemli siyasal bunalım bütünüyle Guise'lerin denetimi altındaki II. François'nın 5 Aralık 1560'ta genç yaşta ölmesi üzerine doğdu. Ama Catherine, tahta çıkan oğlu XI. Charles'in naipliğini elde etmeyi başardı; Navarre kralı Antoine de Bourbon'u da olağanüstü kral vekilliğine atadı. 1560-70 dönemi Catherine için siyasal açıdan en önemli yıllar oldu. Üç iç savaşın patlak verdiği bu dönemde Catherine, tahtın papalıktan bağımsızlığını savunmak, ülkede barışı korumak ve bir hoşgörü ortamı yaratabilmek için bütün gücüyle çalıştı.

1561'de *chancelier* (adalet bakanı) Michel de L'Hospital'in de desteğiyle yasal ve ekonomik reformlar gerçekleştirerek dinsel çatışmalara son vermek amacıyla karşı dinsel grupların önderlerinin arasını bulmaya çalıştı. Bu amaçla yapılan Poissy Görüşmeleri'nde Catherine'in ılımlılardan oluşturduğu komisyon, başlıca çatışma konusu olan Komünyon ayini konusundaki anlaşmazlığa

mour ile evlendi. Ama bir kız çocuk doğurduktan kısa süre sonra öldü. Bilgili ve koyu dindar bir kadın olan Catherine, yaşamının son yılında *A Lamentacion or Complaynt of a Sinner* (Feryat ya da bir Günahkârın Yakınışı) adlı kitabı yazdı.

cati (Sanskrit dilinde *cata*: "doğan" ya da "dünyaya getirilen") CAT olarak da yazılır. Hindistan'da Hindu kastlarına verilen genel ad. Doğumla belirlenen yaşama biçimini tanımlayan terim, Hint felsefesinde ortak cins özellikleri taşıyan her türlü nesne grubunu nitelerek amacıyla kullanılmış, zamanla toplumsal anlam kazanarak Hindu toplumundaki kastları belirtir olmuştur.

Geleneksel Hindu yasalarını (*Dharma-şastra*) düzenleyenler, *cati*'leri birer *varna* (geleneksel toplumsal sınıf) gibi ele almışlar, bazen de *cati*'leri dört *varna*'nın (Brahmanlar, Kshatriyalar, Vaişyalar ve Şudralar) ve onların soyundan gelenlerin kurduğu ittifakların ürünü biçiminde açıklamışlardır. Bununla birlikte iç evliliğe dayalı, bölgesel ve sınırlı bir aile topluluğu olan *cati* ile bütün Hindistan için geçerli bir toplumsal sınıf modeli olan *varna* arasında kesin bir ayırım yapmak gerekir. Yerleşik Hindu öğretisinde *cati*'ye *varna*'nın bozulmuş bir biçimi olarak ikincil bir yer verilir.

Hindistan'ın değişik yerlerinde başlıbaşına bir *varna* üyesi olduklarını öne sürerek *varna* sistemi içinde saygınlık kazanmaya çalışan çeşitli kast toplulukları görülmüştür. Bunun en başarılı ve tipik örneği, Kshatriya soylusu olduklarını öne süren ve bu savlarını temellendirmek için eski çağların Güneş ve Ay soy çizgileriyle aynı düzeyde Agnikula (Ateş hanedanı) adlı yeni bir soy çizgisi uyduran Racputlardır. Kötü yaşam koşullarından kurtulmaya çalışan paryalar da kast davranış biçimlerini benimseyerek, en alt *varna* olan Şudra konumunu kazanmaya çalışmışlardır.

Cati kavramına ağır eleştiriler yönelten reformcu Hintliler, bu kastların bütünüyle kaldırılması yönünde kesin bir tutum takınmakla birlikte, *cati*'lerin, birbirini bütünleyici bir işlev taşıyan eski *varna*'lar içinde eritilmesi yoluyla sistemin özüne dönülmesini savunmaktadırlar.

Catilina, tam adı LUCIUS SERGIUS CATILINA (d. İÖ 108 - ö. İÖ 62, Pistoria, Etruria), Romalı aristokrat, Cicero'nun konsül olduğu İÖ 63'te cumhuriyeti yıkmaya yönelik başarısız bir girişimde bulunmuştur.

İtalya Halkları Savaşı (İÖ 90-89) sırasında Pompeius'un babasının komutasında çarpıştı. Sulla'nın yasaklarında önemli rol oynadı. İÖ 73'te bir Vesta rahibesiyle zina yapmakla suçlandı, ama daha sonra aklandı. İÖ 68'de *praetor* (yüksek yönetici), İÖ 67-66'da Afrika valisi oldu. Hakkında gasp suçundan açılan dava sürdüğü için İÖ 65/64'teki konsül seçimlerinde aday olamadı. Sonradan İÖ 65 başlarında konsülleri öldürerek iktidarı zorla ele geçirmeyi tasarladığına ilişkin söylentiler çıktı. Ama bu "ilk Catilina komplosu" ile ilgili somut kanıt yoktur. Cicero'nun konsül seçildiği İÖ 64'te ve bir sonraki seçimde yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Roma'da kundakçılık eylemleri başlatarak, bütün İtalya'ya yayılan bir silahlı ayaklanma düzenledi. Roma dışındaki desteğini genellikle Etruria ve Campania'dan ve bir ölçüde de Sulla'nın çiftçiliği beceremeyen eski askerlerinden sağladı. Roma'da ise düş kırıklığına uğramış siyaset adamlarını, borçluları ve aradığını bulamamış bazı genç aristokratları çevresinde toplamayı başardı. Cicero'nun, "son karaminesi" ile İÖ 21

Ekim 63'te sıkıyönetim ilan etmesine ve yaptığı konuşmayla Catilina'yı 8 Kasım'da Roma'dan ayrılmaya zorlamasına karşın Senato ortada bir tehlike olduğu görüşünü benimsemedi. Ama 3 Aralık'ta tuzağa düşürülerek ele geçirilen Transalpina Gallia'daki Alobroj kabilesi elçilerinin üzerinden çıkan belgeler, Roma'da hâlâ bazı komplocuların bulunduğunu ortaya çıkardı. Kuşkulanan kişiler Cicero'nun emriyle tutuklanarak 5 Aralık'ta idam edildi.

Faesullae'de bir ordunun başına geçen Catilina, İÖ Ocak 62'de Galya'ya gitmek üzere Apeninleri geçmeye çalıştı. Ama Pistoria'da Gaius Antonius Hybrida ile karşılaştı. Catilina ve yandaşlarından çoğu, kendilerinden çok üstün olan kuvvetlere karşı savaşıırken öldü.

Catio, Batı Afrika'da Gine-Bissau'nun orta kesimindeki Tombali iline bağlı kent ve il merkezi. Kenti çevreleyen topraklar mangrov ormanları ve bataklıklarla kaplıdır. Muson ikliminin hüküm sürdüğü yörede yıllık yağış miktarı 2.500 mm'dir. Bir karayolu üzerindeki son durak olan Catio, kıyıdaki düzlüklerde yetiştirilen piring, hindistanecevi ve palmiye yağı gibi ürünlerin pazarlandığı bir merkezdir. Catio'daki havalimanından başkent Bissau'ya seferler düzenlenir. Nüfus (1979 geç.) 5.179.

Catlar, Hindistan'ın kuzeyinde ve Pakistan'da yaşayan köylü kasti. 1960'larda Pencap nüfusunun beşte biri; Belucistan, Racasthan ve Delhi nüfusunun onda birine yakını; Sind, Kuzeybatı Sınır ve Uttar Pradesh nüfuslarının yüzde 2-5'i Catlardan oluşuyordu. Pakistan'da yaşayan 4 milyon Cat genellikle Müslümandır. Buna karşılık Hindistan'da yaşayan 6 milyon Cat, daha çok Pencap'ta yoğunlaşmış Sihler ve Hindu-lar biçiminde birbirine eşit iki kasta bölünmüştür.

Batu bölgelerinde yaşayan Müslüman Catlar, yüzlerce babasoylu topluluk biçiminde örgütlenmiştir. Geçimlerini deve yetiştirerek ya da tarım işlerinde çalışarak sağlarlar. Hindistan'da ve Pakistan'ın Pencap bölgesinde yaşayanlar ise çoğunlukla toprak sahibi köylülerdir. İlk kez 17. yüzyılda siyaset sahnesine çıkan Catlar, Uttar Pradesh'te Mursan, Racasthan'da Bharatpur ve Pencap'ta Patiala gibi askeri hükümdarlıklar kurmuşlardır.

Catlin, George (d. 26 Temmuz 1796, Wilkes-Barre, Pennsylvania - ö. 23 Aralık 1872, Jersey kenti, New Jersey, ABD),

Osajların reisi Clermont, George Catlin'in çalışması, 1834; Amerikan Sanatları Ulusal Müzesi, Washington, D.C.
National Museum of American Art, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

ABD'li yazar ve ressam. Özellikle Amerika Yerlilerini betimlediği resimleri belgesel bir nitelik taşır.

Kısa bir süre hukukçu olarak çalıştıktan sonra, 1823'te portre ressamlığına yönelerek kendi kendini yetiştirdi. Çocukluğundan beri Yerlilerin yaşamına ilgi duyduğundan, yok olmaya yüz tutmuş bir kültürü belgeleme amacıyla 1829'da özellikle Büyük Ovalarda yaşayan kabileleri görmek için bir dizi gezi yaptı. Gerçekleştirdiği 500'den fazla resim ve taslağı 1837-45 arasında Amerika ve Avrupa'da "Yerli Galerisi" adıyla sergiledi. 1841'de içinde pek çok özgün baskının da yer aldığı, en ünlü kitabı *Letters and Notes on the Manners, Customs and Condition of the North American Indians*'ı (2 cilt; Kuzey Amerika Yerlilerinin Töreleri, Gelenekleri ve Yaşam Koşulları Üzerine Mektuplar ve Notlar) yayımladı. 1852-57 arasında Orta ve Güney Amerika'ya geziler yaparak koleksiyonuna çok sayıda yeni taslak ekledi. 1858-70 arasında Avrupa'da yaşadı.

Daha çok etnografik ve tarihsel konulu resimleri içeren Catlin koleksiyonunun büyük bölümünü 1879'da Smithsonian Institution satın aldı. Catlin'in başka yayımlanmış yapıtları arasında *Catlin's North American Indian Portfolio: Hunting Scenes and Amusements of the Rocky Mountains and Prairies of America* (1845; Catlin'in Kuzey Amerika Yerlileri Portföyü: Kayalık Dağlar ve Amerikan Çayırlarında Eğlence ve Av Sahnele-ri), *Catlin's Notes of Eight Years' Travels and Residence in Europe* (1848; Catlin'in Sekiz Yıllık Avrupa Gezi Notları), *Life Amongst the Indians* (1867; Yerliler Arasında Yaşam) ve *Last Rambles Amongst the Indians of the Rocky Mountains and the Andes* (1867; Andlar ve Kayalık Dağlarda Yerliler Arasında Son Gezi) sayılabilir.

Cato, Marcus Porcius, lakabı CENSOR CATO ya da YAŞLI CATO (d. İÖ 234; Tusculum, Latium - ö. İÖ 149), Romalı devlet adamı, hatip ve Latincenin ilk önemli düz-

Cato ve karısı, anısal heykel; Vatikan Sarayı, Roma
Alinari-Art Resource/EB Inc

yazı ustası. Scipio ailesinin Helenizm ülkülerine karşı çıkarak tutucu politikalar savunmasıyla tanınır.

Küçük bir çiftçinin oğlu olan Cato, II. Kartaca Savaşı'na (İÖ 218-201) katıldı. Konuşma yeteneği, hukuk bilgisi ve katı ahlakçılığıyla patrici Lucius Valerius Flaccus'un dikkatini çekti ve onun yardımıyla Roma'da siyasete atıldı. *Quaestor* (konsül yardımcısı) ve *aedilis* (*) (İÖ 199) olarak görev yaptıktan sonra, Sardinya *praetor*'u (yüksek yönetici) oldu ve burada faizciliği ortadan kaldırdı (İÖ 198). İÖ 195'te Flaccus ile birlikte konsüllük görevini yürütürken kadınların savurganlığını kısıtlayan Lex Oppia adlı yasanın iptaline karşı çıktı, ama başarılı olamadı. İspanya'da ortaya çıkan bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra Yakın

İspanya eyaletinin yönetim yapısını düzene koydu. İÖ 191'de Thermopylai'de Manius Acilius Glabrio'nun komutası altında Selevkos kralı III. Antiokhos'a karşı yürütülen savaşa katıldı ve üstün hizmetlerde bulundu. Çok geçmeden Scipio'nun destekçileri olarak suçladığı kişiler arasında Glabrio'yu da kattı. Ardından Lucius Scipio ve Scipio Africanus'a saldırarak siyasal nüfuzlarını kirdi. İÖ 184'te Flaccus ile birlikte *censor*'luğa (*) seçildi. Bu görevi sırasında ata törelerini (*mos maiorum*) korumaya ve eski Roma ahlak ölçülerini bozduğuna inandığı Yunan etkilerini ortadan kaldırmaya çalıştı. Lüks yaşamı vergilendirmeye yönelik önlemler aldı ve Senato'ya seçilecek kişilerin listesini titiz bir biçimde gözden geçirdi. Vergi toplayıcılarının yolsuzluklarına son vererek bayındırlık işlerini hızlandırdı. Görev dönemi sona erdikten sonra da toplumsal öğretilerini yaymayı sürdürerek mahkemelerde çeşitli siyasal davalar açtı. Lüks yaşamı önleyen Lex Orchia (İÖ 181) ve kadınların para harcama özgürlüğünü sınırlayan Lex Voconia (İÖ 169) gibi yasaları destekledi.

Yunan etkisindeki Doğu ile ilişkileri sınırlı bir düzeyde tutma görüşünden yola çıkarak, Makedonya'ya sınırlı bağımsızlık verilmesini destekledi ve Rodos'a savaş açılması önerisine karşı çıktı. Kartaca'da Roma elçisi olarak görev yaparken (büyük olasılıkla İÖ 153), Roma'nın bu eski düşmanının yeniden gelişmesinin yeni bir tehdit oluşturduğu kanısına vardı. "Kartaca yok edilmelidir" (*Delenda est Carthago*) uyarısını sürekli yineledi. Ölümünden kısa bir süre önce Kartaca'ya savaş açıldığını gözleriyle gördü.

Cato'nun Latin edebiyatının gelişmesi üzerindeki etkisi büyüktür. Günümüze kalan tek metni tarımla ilgili bir kitapçıktır. Bilinen en eski Latince düzyazı örneği olan bu yapıt (*De agri cultura*) İÖ y. 160'ta yazılmıştır. Eski gelenekleri ve boşınançları açıklamının yanı sıra, Cato'nun tarımla ilgili deneyimlerini yansıtan bir elkitabı niteliğindedir. Latince yazılmış ilk Roma tarihi olan *Origines* (Başlangıçlar) adlı yapıtının yedi kitabından günümüze yalnızca küçük bölümler kalmıştır. Bunların dışında tıp, hukuk ve askerlik bilimiyle ilgili yapıtları ve oğlu için derlediği bir ansiklopedi ile *Praecepta* (Atasözleri) adlı bir yapıtı olduğu bilinmektedir. Yayımladığı 150 kadar konuşmasından ancak 80'inin bazı bölümleri kalmıştır.

Cato, Marcus Porcius, lakabı GENÇ CATO (d. İÖ 95 - ö. İÖ 46, Utica, Afrika), iktidar peşinde koşanlara, özellikle de Julius Caesar'a karşı Roma Cumhuriyeti'ni korumaya çalışan Optimatların (tutucu Senato aristokrasisi) önderi.

Yaşlı Cato olarak bilinen Marcus Porcius Cato'nun torununun oğluydu. Genç Cato, anne ve babasının ölümünden sonra, İÖ 91'de *tribunus* (*) olan amcası Marcus Livius Drusus'un yanında büyüdü. İÖ 72'de Spartacus'un başlattığı köle ayaklanmasını bastıran birlikte görev aldı. İÖ 67'de Makedonya'da *tribunus militum* (piyade komutanı) oldu. Asya'daki eyaletlere atanmadan önce, büyük olasılıkla İÖ 64'te *quaestor* (konsül yardımcısı) olarak görev yaptı. *Tribunus* adayı olarak 62'de Catilina yanlısuikastçıların idamı yönünde oy kullandığı için Caesar'ı kızdırdı. Pompeius, Caesar ve Marcus Licinius Crassus'a karşı yürüttüğü muhalefet, bu üçlünün Birinci Triumvirlik'te (Üçler Meclisi) bir araya gelmesine yol açtı (İÖ 60). Cato'nun Optimatlardan Culpurnius Bibulus ile birlikte Caesar'ın tarım yasasını engellemek için gösterdiği çaba sonuç vermedi. 58'de Kıbrıs'ı ele geçirmek için bu

adaya gönderildi; ama 56'da Roma'ya dönünce Triumvirlik'e karşı mücadelesini sürdürdü.

İÖ 51'de konsül seçilmeyi başaramayan Cato, Caesar ile Pompeius ve Optimatlar arasında iç savaş (İÖ 49-45) patlak verince kamu görevlerinden ayrılmaya karar verdi; ama cumhuriyet yönetimini korumak için tek şansının bir zamanlar karşı çıktığı Pompeius'u desteklemek olduğunu anladı. Bu arada Sicilya'yı savunmakla görevlendiril-diyse de adayı elde tutmanın olanaksızlığını kavrayınca Dirac'ta Pompeius'a katıldı. Pompeius'un Tesalya'daki Pharsalus'ta uğradığı yenilgiden sonra geri kalan birlikleri Afrika'ya götürdü. Utica Kalesi'ne kapandı; cumhuriyetçilerin Thapsos'ta (İÖ 46) uğradığı kesin yenilgiden sonra bile, yandaşlarının tümünden deniz yoluyla kaleden baltıncaya değin buradan ayrılmadı. Son askeri de kaleden ayrılınca intihar etti.

Cato, siyasetin yozlaştığı bir dönemde Optimatlarla onurlu bir çizgide önderlik etti. Cato'dan günümüze ulaşan tek metin Cicero'ya yazdığı bir mektuptur (Cicero'nun yapıtı *Ad familiares* [Dostlara], XV, 5). Ölümünden sonra kişiliği tartışma konusu olmuş, Cicero'nun Cato adlı övgüsünü Caesar *Anticato* ile yanıtlamıştır. Şair Lucanus'un (İS 1. yy) *Bellum civile*'sinde (İç Savaş) Cato bir erdem örneği olarak gösterilir.

Cato, Publius Valerius (ü. İÖ 1. yy). Romalı şair ve dilbilgisi uzmanı. Cicero'nun *poetae novi* (yeni şairler) adını verdiği şiir okulunun önderidir. Yeni şairler, ulusal epik şiirler ve oyunlar yerine İskenderiye okulu (İÖ y. 325-30) şairleri gibi lirik şiir, eleji ve kısa epik şiir (*epilion*) türlerinde ürün verdiler. O dönem şairlerinin Cato'nun şiirine düzduğu övgüler onun üstünlüğünü gösterir.

Yaşamöyküsü yazarı ve Antik Çağ bilgini Suetonius'a göre Gallia Cisalpina'da doğdu. Bir iç kanışıklık döneminde bütün mal varlığını kaybetti. Uzun bir yaşam sürdü ve son döneminde çok yoksul düştü. Dilbilgisi çalışmaları konusunda bilgi yoktur. Günümüze ulaşan iki şiiri "Lydia" ve "Diana"dır.

Catoche Burnu, Meksika'da, Yucatán Yarımadasının (*) kuzeydoğusunda Antil Denizine doğru uzanan burun. Quintana Roo eyaletinin kuzey ucunda yer alır. Catoche Burnunun, İspanyolların 1517'de ayak bastığı ilk Meksika toprağı olduğu söylenir. Yaklaşık 240 km batısındaki Küba'dan Yucatán Boğazıyla ayrılır.

Caton-Thompson, Gertrude (d. 1 Şubat 1889, Londra - ö. 18 Nisan 1985, Broadway, Hereford and Worcester, İngiltere), İngiliz arkeolog. Yukarı Mısır'da el-Feyyum'daki bir çöküntüde bulunan ve biri İÖ yaklaşık 5000'den, öbürü İÖ yaklaşık 4500'den kalma iki tarihöncesi kültürü birbirinden ayırmıştır.

1921-26 arasında Mısır'daki İngiliz Arkeoloji Okulu'nda öğrenim gördü. Öğrenciliği sırasında Elinor Wight Gardner ile birlikte, el-Feyyum'daki çöküntüyle ilgili ilk arkeolojik araştırmalarına başladı (1924-26 ve 1927-28). 1928-29'da Güney Rodezya'daki Zimbabwe mimari kalıntılarından yapılan stratigrafi çalışmalarını titizlikle yönetti. Ortaçağ Avrupa'sıyla eşzamanlı olan bu kalıntılar, Afrika'da bu dönemde uygulanan tasarımı ve yapıyı yöntemlerini belgeliyordu. Caton-Thompson elde ettiği bulgularla bu kalıntıların Kitabı Mukaddes'te sözü edilen Ofir adlı ülkeye ait olduğu ya da Fenike kökenli olduğu görüşünü çürüttü ve kalıntıların *The Zimbabwe Culture* (1931; yb 1969; Zimbabwe Kültürü) adlı yapıtında

ortaya koydu. 1930'da Mısır'a dönerek, 1933'e değin Vahatü'l-Harice'deki kazıları yönetti. 1934-51 arasında Cambridge'deki Newnham College'in üyesi olarak çalışmalarını sürdürdü. 1948'de, ilk uygarlığın Orta Afrika'dan çıkmış olabileceği varsayımını ortaya attı. Öbür yayınları *The Desert Fayum* (1935; Feyyum Çölü) ve *Kharqa Oasis in Prehistory*'dir (1952; Tarihöncesinde Vahatü'l-Kharqa). 1983'te *Mixed Memoirs* (Karışık Anılar) adlı otobiyografisi yayımlanmıştır.

Catonsville, ABD'de, Maryland eyaletinin orta kesimindeki, Baltimore ilinde (*county*) yerleşim. Baltimore'un güneybatısında bir banliyodur. 1729'dan önce kurulmuştur; o dönemde bölge mısır ekmeğiyle ünlü bir han olan Johnnycake'in adıyla biliniyordu. Yaklaşık 1800'de bugünkü adını aldı. Hafif sanayi gelişmiştir. St. Charles College (1830), Catonsville Community College (1957) ve Maryland Üniversitesi'nin Baltimore İli Kampusu buradadır. Patapasco Eyalet Parkı da yakınlarda yer alır. 1968'de Catonsville Dokuzları olarak anılan bir grup, Vietnam'daki savaş protestosunu yapmak amacıyla yerel askere alma kurulunun kayıtlarını yakmış, dava, tutuklanma ve tahliyelerinin bütün dünyada geniş ilgi görmüştür. Nüfus (1990) 35.233.

Catostomidae, birkaç türü Asya'da, geri kalanlarının tümü Kuzey Amerika'da yaşayan 80-100 kadar tatlı su balığını içeren familya. *Cyprinidae* familyasından golyan ve sazanlara çok benzeyen bu balıkların ayırt edici özelliği, genellikle başın alt yü-

Catostomus cinsinden bir örnek
Grant Heiman-EB inc

zünde bulunan ve öne doğru uzayabilen emici ağızlarıdır.

Göllerin ve durgun ırmakların diplerinde yaşayan bu balıklar, küçük omurgasızları ve su bitkilerini emerek beslenir. Genellikle ağır hareket eden familya üyelerinin uzunluğu türden türe çok değişir. Örneğin *Erimyzon sucetta*'nın uzunluğu 25 cm'yi geçmezken, en iri türlerden biri olan *Ictiobus cyprinellus*'un uzunluğu 90 cm'yi, ağırlığı 33 kg'yi bulur. Ticari ve amatör olarak avlanmalarına karşın, çok kılçıklı ve oldukça lezzetsiz balıklardır. Familyanın başlıca cinsleri *Catostomus*, *Hypentelium*, *Ictiobus*, *Carpiodes*, *Erimyzon* ve *Moxostoma*'dır.

Catron, John (d. 1786?, Wythe ili, Virginia? - o. 30 Mayıs 1865, Nashville, Tennessee, ABD), 1837-65 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi

1812'de Virginia'dan Tennessee'ye göç etti. 1812 Savaşı'nda General Andrew Jackson'a bağlı birliklerde hizmet verdi. Ardından hukuk öğrenimi gördü ve 1815'te baroya kabul edildi. 1818'e değin Tennessee'de dağlarda gezici yargıçlık yaptıktan sonra eyalet savcısı oldu. O sıralarda en çok dava konusu olan arazi anlaşmazlıkları konusunda

uzmanlaştı ve Nashville'de başarılı bir meslek yaşamına atıldı. 1824'te Yargıtay'ın genişletilmesiyle eyalet meclisi Catron'ı da üye seçti. Bu mahkemedeki en ünlü davasında Catron, bir avukatı duello yaptığı için barodan attı ve duelloya açıkça karşı çıktı. 1831'de yeni bir yargısal düzenlemeyle Tennessee'nin ilk başyargısı oldu.

1835'te üyesi olduğu mahkeme dağıtılınca özel olarak çalışmaya başladı ve politikayla ilgilendi. Başkan Andrew Jackson'ın ateşli bir yandaş olarak, 1836'da, başkanın koruması altındaki Martin Van Buren'in Tennessee'deki seçim kampanyasını yönetti. Jackson'ın başkanlıktan ayrılmasından bir gün önce Kongre, ABD Yüksek Mahkemesi'ni genişleten bir yasa çıkardı ve Jackson da, görevde bulunduğu son günde, Catron'ı yeni üyeliklerden birine atadı.

Yetkin bir yargıcı olmasına karşın Catron'ın adı hiçbir önemli davada duyulmadı. Genellikle oyunu, politik açıdan gene bir Jackson yanlısı olan başyargıç Roger B. Taney'le aynı doğrultuda kullanırdı.

1861'de Güney eyaletlerinin Birlik'ten ayrılmasına şiddetle karşı çıktı. ABD'nin otoritesini korumak ve büyüdüğü eyaleti aynlıktan alıkoymak için kişisel nüfuzunu kullanmak umuduyla gezici yargıçlığa döndü. Ama çok geç kalmıştı. Kendi güvenliği için Tennessee'den ayrılmaya zorlandı ve savaş sırasında Kentucky'deki yargıçlık görevini ancak ordunun desteğiyle sürdürebildi.

Cats, Jacob, JACOBUS olarak da yazılır (d. 10 Kasım 1577, Brouwershaven, Zeeland - ö. 12 Eylül 1660, Zorgh-vliet, Lahey yakınları, İspanyol Felemenki), amblem kitapları ve didaktik şiirleri ile ünlü Felemenkî yazar. Halk arasında çok sevilmiş, "Cats Baba" lakabıyla tanınmıştır.

Orléans'da hukuk doktorasını tamamladıktan sonra Lahey'de stajyer avukat olarak çalışmaya başladı. Oxford ile Cambridge'i

Cats, M.J. van Mierevelt'in yağlıboya çalışması; Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum, Amsterdam

ziyaretinin ardından Zeeland'a yerleşerek denizden kazanılan topraklarla zengin oldu. Sulh yargısı olunca önce Middleburg'un, daha sonra Dordrecht'in hukuk danışmanı ve meclisteki temsilcisi oldu. 1636-51 arasında Holland yüksek yargıçlığı ve meclis başkanlığında bulundu. 1627'de İngiltere kralı I. Charles'a, 1651-52'de de Cromwell'e gönderilen diplomatik heyete katıldı; ikinci girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Deneyimleri ona uluslararası bir bakış açısı kazandırmış, İngiltere'deki Püriten yazarlara yakınlık duymaya başlamıştı.

Cats, öncelikle ağaçbaskı ya da oyulmuş klişeler kullanarak basılan oymabaskılarla, eğitici dizelerin yer aldığı amblem kitaplarıyla tanındı. Bunları, ilk Kalvencilerin özellikle aşk ve evlilik ile ilgili ahlaki kay-

gılarını dile getirmek için kullandı. Öykü anlatmaktaki ustalığı ve aşk şiirini ilk kez oymabaskılarla birlikte yayımlaması halk arasında büyük ün kazanmasını sağladı. Çoğunlukla Kitabı Mukaddes ve klasiklerden yararlanıyor, arasıra Boccaccio ve Cervantes'e de başvuruyordu.

İlk kitabı, *Sinn-en minne-beelden* (1618; Aşk Sözleri ve Görüntüleri) Felemenkçe, Latince ve Fransızca metinlerle birlikte basılan oymabaskıları kapsıyordu. Her resmin üç ayrı yorumu yapılabiliyordu ve bu üç yorum Cats için insan yaşamının üç temel ögesi olan sevgi, toplum ve dini dile getiriyordu. Kitapları içinde en ünlüsü *Spiegel van den ouden ende nieuwen Tijd*'tir (1632; Eski ve Yeni Zamanların Aynası). Öncekilerden daha içten ve sıcak bir üslupla, klasik Felemenkçeden çok, halk diliyle yazılmış olan bu kitaptan pek çok alıntı günlük dile girmiştir. Öbür iki kitabı *Houwelyck* (1625; Evlilik) ve *Trou-Ringh* (1637; Alyans) evlilik ve karşılıklı bağlılık konusunda şiirsel denemelerdir. *Ouderdom, Buytenleven en Hofgedachten op Zorgh-vliet* (1655) adlı kitabında dokunaklı bir dille yaşlılık konusunu işlemiştir.

Catskill Dağları, ABD'de, Allegheny Platosunun aynı bir parçası ve Apalaş Dağlarının bir bölümü. New York eyaletinin güneydoğusundaki Greene ve Ulster illerinde yer alır. Kuzey ve doğuda Mohawk ile Hudson ırmaklarının vadileriyle çevrili olan dağları. Delaware Irmağının ana kollarıyla sayısız küçük dere akaçlar. Bitişik vadilerin tabanlarında en yüksekleri Slide Dağı (1.281 m) olan ve çoğu 900 m'den yüksek birçok doruk vardır. Mohawk Irmağı boyunca uzanan kuzey bölümüne Helderberg Tepeleri adı verilir. Dağlarda çevre topraklara göre çok daha yüksek tepeler bulunması, daha çok kumtaşı ve çakıl kayadan oluşan tepe katmanlarının dayanıklılığından kaynaklanır.

Catskill Dağları çok dik yamaçlı vadileri ve geniş, yuvarlak tepeleriyle New York kentinin yakınında el değmemiş bir doğal alan oluşturur. Dağların arasındaki dar ve derin kayalık vadiler ve iç içe geçmiş geniş ve iğneyapraklı ağaçların oluşturduğu orman örtüsü bölgeyi daha da görülmeye değer kılar. Eyalette ait 101.175 hektarlık Catskill Orman Koruma Bölgesi'ni içine alan Catskill Parkı (278.700 ha) ile dağın daha kolay ulaşılabilen kesimlerindeki özel mülkiyetli topraklarda turizm ve açık hava etkinlikleri yaygındır. Ashokan, Downsville, Neversink, Rondout ve Schoharie göletleri, New York metropolüne su sağlayan önemli kaynaklardır. Washington Irving'in efsanevi Rip Van Winkle hakkında yazdığı kısa öyküler dağların ünlenmesine yol açmıştır. Rip Van Winkle'in, parkın doğu girişinde, Hudson Irmağı üzerindeki Catskill kasabası yakınlarında yıllar süren bir uykuya yattığı söylenir. Catskill adı, yakınlardaki derelerden birinin adı olan ve Felemenkçede "yaban kedisi çayı" anlamına gelen Kaaterskill sözcüğünden türemiştir.

Catskill Deltası, ABD'nin kuzeydoğu kesiminde, Orta ve Üst Devoniyen Dönemde (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) çökelen yapı. Adını New York'taki Catskill Dağlarında saptanan yüzey oluşumlarından alır. Orta ve Üst Devoniyen Dönemde Apalaşlarda kaynaklanan sayısız akarsu, ABD'nin kuzeydoğu bölgeleri boyunca büyük bir bileşik delta oluşturdu. Devoniyen Dönemin sonlarında kıyı çizgisi New York'un batısına ve Pennsylvania'nın kuzeybatısına kadar geriledi, bir baştan öbürüne uzunluğu 320 km'yi geçen geniş bir kıyı düzlüğü oluştu. Bu arada deltanın su

altında kalan kesimi de genişleyerek Ohio'ya kadar uzadı.

Catt, Carrie Chapman, eö LANE (d. 9 Ocak 1859, Ripon, Wisconsin - ö. 9 Mart 1947, New Rochelle, New York, ABD), ABD'li feminist önder. 1920'de ABD Anayasası'na kadınlara oy hakkına ilişkin 19. Ek Madde'nin konmasını sağlayan kadın hakları hareketine 25 yılı aşkın süre önderlik etmiştir.

1881'de Iowa'daki Mason kentinde bulunan bir liseye müdür olarak atandı. İki yıl sonra, ülkedeki ilk kadın eğitim müfettişlerinden biri oldu. 1884'te Leo Chapman adlı yayımcıyla evlendi, ama kocası 1886'da öldü. 1887-90 arasında kendini Iowa Kadınlara Oy Hakkı Derneği'nin örgütlenmesine adanmış. George W. Catt adlı mühendisle 1890'da yaptığı ikinci evliliği alışılmışın dışındaydı; nikâh öncesinde imzalanan resmi bir sözleşme, Bayan Catt'in her yıl dört aylık zamanını yalnızca kadınlara oy hakkı için çalışmaya ayırmasını güvence altına alıyordu. Kocası ömrü boyunca onu bu alanda yüreklendirip destekledi. 1905'te öldüğünde bıraktığı miras da yaşamının geri kalan bölümünü reform etkinliklerine adayabilmesini sağladı.

Catt, 1905-15 arasında Amerika Kadınlara Oy Hakkı Ulusal Derneği'ni siyasal-

Carrie Chapman Catt
League of Women Voters of Illinois

bölgesel düzeyde yeniden örgütledi. Başarılı bir konuşmacı olarak, 1915'ten ölümüne değin örgütün başkanlığını yaptı. Bu arada, kadınları doğrudan siyasal eyleme katılmaları için örgütledi ve pek çok etkin örgütçü yetiştirdi. ABD Senatosu'ndaki sert muhalefetin ardından Kongre, Haziran 1919'da 19. Ek Madde'yi eyaletlere gönderdi. Yasanın kabulünden sonra Catt, kadınlara oy hakkı örgütünü bütün ülkede ilerici yasal düzenlemelerin sürmesi için çalışacak Kadın Seçmenler Birliği'ne dönüştürdü.

1902'de kurduğu Uluslararası Kadınlara Oy Hakkı Birliği'nin başkanlığını 1923'e değin sürdürdü. 1911-12'de Hollandalı Aletta Henriette Jacobs'la birlikte dünya turuna çıktı.

1920'lerde barış hareketiyle ilgilenmeye başladı. Savaşın Nedenleri ve Tedavisiyle İlgili Komite (1925) adlı kuruluşa 11 ulusal kadın örgütünün desteğini sağlayarak, ABD'nin barış yararına çalışacak uluslararası bir örgüte katılması için uğraştı. Aynı zamanda, uluslararası silahsızlanmayı ve içki yasasını savundu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'le yoğun biçimde ilgilendi ve etkisini, belli komisyonlara, konularında uzman kadınları yerleştirmek için kullandı.

Woman Suffrage and Politics; The Inner Story of the Suffrage Movement (Nettie R. Shules ile birlikte, 1923; Kadınlara Oy Hakkı ve Politika; Oy Hakkı Hareketinin Perde Arkası) ve gene başkalarıyla ortak bir çalışma olan *Why Wars Must Cease* (1935; Savaşlar Neden Bitmeli) adlı yapıtları vardır.

Cattaneo, Carlo (d. 15 Haziran 1801, Milano - ö. 6 Şubat 1869, Lugano yakınları, İsviçre), yazarlarıyla Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketine yön veren İtalyan yayıncı ve aydın. *Il Politecnico* adlı gazetesıyla siyasal görüşlerini yaymanın yanı sıra yeni bilimsel ve teknik gelişmelerin İtalya'ya tanıtılmasında da etkili olmuştur.

Genç yaşta başladığı öğretmenlik mesleğinde ve Padova Üniversitesi'ndeki lisansüstü hukuk öğrenimi (1824) sırasında geniş bir bilgi birikimi edindi. Yazılarında çağının çeşitli ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarının yanı sıra edebiyat, güzel sanatlar, felsefe, dil, matematik, kimya, jeoloji, tarım ve ceza reformu gibi çok değişik konuları işledi. İtalya'da oligarcılığın ilk savunucusu olarak ahlak ve ekonomi arasındaki karmaşık ilişkileri aydınlatmaya çalıştı. Önemli bilimsel çalışması *Notizie naturali e civili su la Lombardia* (1844; Lombardia Üzerine Doğal ve Toplumsal Raporlar), saygın bir kurum olan Lombard Enstitüsü'ne seçilmesini sağladı.

İtalya'nın Milano'yu egemenliği altında tutan Avusturya'ya karşı silahlı bir ayaklanmaya hazır olmadığına inandığından, siyaset dünyasına katılmakta acele etmeyerek ılımlı bir tutum takındı. "Beş Gün" olarak da bilinen Milano Devrimi (18-22 Mart 1848) patlak verdiğinde, devrim konseyinin önderleri arasında yer aldı. Avusturyalıların ağustosta Milano'yu yeniden işgal etmesi üzerine, ülkesinden ayrılarak İsviçre'ye yerleşti. Burada devrime ilişkin *L'insurrection de Milan en 1848* (1848; 1848 Milano Ayaklanması) ve *Dell'insurrezione di Milano nel 1848 e della successiva guerra* (1849; 1848 Milano Ayaklanması ve Ardından Gelen Savaş Üzerine) adlı iki kitap yazdı.

1859'da gazetesini yeniden çıkarmak üzere Milano'ya döndü. 1867'de İtalya Krallığı Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Ama Savoia hanedanına bağlılık yemini etmeye yanaşmadığından, bu göreve hiçbir zaman başlamadı. İsviçre'ye çekildikten sonra da monarşi karşıtı tutumunu sürdürdü.

Cattaro bak. Kotor

Cattell, James McKeen (d. 25 Mayıs 1860, Easton, Pennsylvania - ö. 20 Ocak 1944, Lancaster, Pennsylvania, ABD), nesnel deneyel yöntemlerin ve zekâ testlerinin kullanılmasına ve psikolojinin eğitim, iş,

James McKeen Cattell
Columbia University, Office of Public Information

sanayi ve reklamcılık alanlarına uygulanmasına öncülük eden ABD'li psikolog. Psikoloji alanındaki kişi ve kuruluşları tanıtan iki rehber hazırlamış ve bilimsel konulu beş süreli yayın çıkarmıştır.

1880'de Easton'daki Lafayette College'ı bitirdi. Ardından Almanya'ya giderek, Göttingen Üniversitesi'nde filozof Rudolf Hermann Lotze, Leipzig Üniversitesi'nde de psikolog Wilhelm Wundt ile çalıştı. ABD'ye dönüşünde, 1882 ve 1883'ü Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde geçirdi. Ye-

niden Leipzig'e giderek Wundt'un asistanı oldu ve bilimde nesnellığe yönelik araştırmalar yürüttü.

1886'da Leipzig Üniversitesi'nde doktora-sını tamamladıktan sonra, araştırmalarını Sir Francis Galton'ın Londra'daki laboratuvarında sürdürdü. 1888'de Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesi'nin ilk psikoloji profesörü oldu. Burada bir laboratuvar kurdu ve okuldaki öğrenciler için bir dizi zekâ ölçüm testi geliştirdi.

1891'de Columbia Üniversitesi'nde ders vermeye başladı ve üniversitedeki bölümünün yöneticisi oldu. Çalışmalarının büyük bölümünü zekâ testlerinin iyileştirilmesine ve geliştirilmesine ayırdı. 1894'te *Psychological Review*'nin kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl üstlendiği haftalık *Science* dergisinin yöneticiliğini 1944'e değin sürdürdü. 1900'de kurduğu *Popular Science Monthly*, 1915'ten sonra *Scientific Monthly* adıyla çıkmaya başladı. Bu dergiyi 1943'e değin yönetti. Ünlü bilim adamlarına duyduğu ilgi nedeniyle 1906-38 arasında *American Men of Science* (Amerikalı Bilim Adamları) adlı bir rehber hazırlayıp yayımladı. I. Dünya Savaşı sırasında zorunlu askere alma uygulamalarını kamuoyu önünde eleştirmesi üzerine, 1917'de Columbia Üniversitesi'nden uzaklaştırıldı. Geri kalan meslek yaşamını daha çok *The American Naturalist* (1907-44; Amerikalı Doğâ Bilimcileri) ve *School and Society* (1915-39; Okul ve Toplum) gibi yayınları hazırlamakla geçirdi. 1921'de, sanayi ve iş dünyasına yönelik uygulamalı psikoloji araştırmaları yapmak amacıyla, Psychological Corporation'ı kurdu.

Cattell, Raymond B(ernard) (d. 20 Mart 1905, Staffordshire, İngiltere), kişilik konusunda en önemli kuramlardan biri sayılan İngiliz asıllı ABD'li psikolog.

1924'te Londra Üniversitesi'ni bitirdi; 1929'da aynı üniversitede doktora-sını tamamladı. 1927-32 arasında Exeter Üniversitesi'nde ders verdikten sonra, 1937'ye değin Leicester Çocuk Rehberlik Kliniği'ni yönetti. 1939-41 arasında ABD'nin Massachusetts eyaletindeki Clark Üniversitesi'nde, 1941-43 arasında da Harvard Üniversitesi'nde ders verdikten sonra, 1945'te araştırmalar yapmak üzere Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nde psikoloji profesörlüğüne getirildi. 1974'te emekli oluncaya değin bu görevde kaldı, ama emekliliğinden sonra da ders vermeyi sürdürdü.

Üreten bir yazar olan Cattell, psikolojik ölçüm alanına önemli kuramsal ve yöntem-bilimsel katkılarda bulunmuştur. Yazdığı pek çok kitap arasında, *The Meaning and Measurement of Neuroticism and Anxiety* (1961; Nevrozlu Kişilik ile Bunalımın Anlamı ve Ölçümü), *Handbook of Multivariate Experimental Psychology* (1966; Çok Değişkenli Deneyel Psikoloji Elkitabı), *Prediction of Achievement and Creativity* (1968; Başarının ve Yaratıcılığın Öngörülüşü) ve *Abilities: Their Structure, Growth and Action* (1971; Yeteneklerin Yapısı, Gelişimi ve Eyleme Dönüştürülmesi) sayılabilir.

Personality and Learning Theory (1979-80, 1. ve 2. cilt; Kişilik ve Öğrenme Kuramı) en önemli çalışması sayılır. Bu yapıtında, kişiliğin düşünsel, dinamik ve mızaca ilişkin yönlerini, çevresel ve kültürel etkiler bağlamında bütünleştiren bir gelişim kuramı öne sürer. Aynı çalışmada hem kişilik, hem öğrenme kuramlarına ilişkin çeşitli varsayımları bağdaştırmayı da başarmıştır.

Cattleya, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, 65 türü içeren orkide cinsi. Amerika'nın tropik bölgelerinde yaygın olan ve süs bitkisi olarak ticari önem taşıyan *Car-tleya* türlerinin yalancı soğanları (soğan

benzeri gövdeleri), bir ya da iki yaprağı ve 1-30 arasında değişen parlak renkli çiçekleri vardır.

En çok yetiştirilen türlerden biri olan *Cattleya labiata* dan, başka orkide cinsleriyle-

Cattleya
Joyce R. Wilson

le çaprazlanarak, gösterişli melezler üretilmiştir. İlkbahar, yaz ve sonbaharda açan pek çok çeşidi vardır.

Catton, (Charles) Bruce (d. 9 Ekim 1899, Petoskey, Michigan - ö. 28 Ağustos 1978, Frankfort, Michigan, ABD), Amerikan İç Savaşı üzerine yazdığı kitaplarla tanınan Amerikalı gazeteci ve tarihçi.

Çocukluğunu, İç Savaşa katılmış eski askerlerin anılarını dinleyerek geçirdi. Ohio'daki Oberlin College'da öğrenim görürken denizci olarak I. Dünya Savaşı'na katılmak üzere okuldan ayrıldı, daha sonra da gazeteciliğe başladığı için okula dönmeydi. *Boston American*, *Cleveland News* ve *Cleveland Plain Dealer* için muhabirlik yaparken (1920-26), bir yandan da yaşam boyu sürecek olan uğraşını, İç Savaş'la ilgili incelemelerini sürdürdü. 1926-41 arasında, gazeteler için yayına hazır malzeme sağlayan Newspaper Enterprise Service'ta başyazar, kitap eleştirmeni ve Washington muhabiri olarak çalıştı. ABD Savaş Üretim Kurulu'nda enformasyon müdürlüğü yaptı. 1954'te yayın yönetmeni olarak *American Heritage* dergisine girdi, 1959'dan sonra derginin genel yayın yönetmeni oldu.

İç Savaş'ın 100. yılı için bir savaş tarihi yazması istenince, Potomac Ordusu'nu konu alan ünlü üçlemesini kaleme aldı: *Mr. Lincoln's Army* (1951; Lincoln'ın Ordusu), *Glory Road* (1952; Zafer Yolu) ve *A Stillness at Appomattox* (1953; Appomattox'ta Sessizlik). Bu son kitap Catton'a 1954'te hem Pulitzer Ödülü'nü, hem de Ulusal Kitap Ödülü'nü kazandı. Tarihçi olarak Catton'ın başarısı, tarihsel anlatımı röportaj üslubunun dolaysızlığı ile birleştirmesinden kaynaklanıyordu. Catton, İç Savaş döneminde ortaya çıkan sorunların 20. yüzyıl ABD toplumunda da varlığını sürdürdüğüne inanıyordu. Öteki yapıtları arasında *The War Lords of Washington* (1948; Washington'ın Savaş Ağaları) ile ikinci üçlemesi *The Coming Fury* (1961; Yaklaşan Öfke), *Terrible Swift Sword* (1963; Korkunç Kılıç) ve *Never Call Retreat* (1965; Asla Ricat Borusu Çalma) sayılabilir. *The Blue and the Gray* kitabı *Mavi ve Gri* (1983) adıyla Türkçede yayımlandı.

Catullus, Gaius Valerius (d. iÖ y. 84, Verona, Gallia Cisalpina - ö. iÖ y. 54, Roma), Romalı şair. Aşk ve nefreti işlediği şiirleriyle Eski Roma'nın en iyi lirik şairi kabul edilir. Lesbia adlı bir kadına duyduğu aşkı anlatan 25 şiirinin dışında Julius Caesar'ı ve dönemin ileri gelenlerini nefretle küşümseyen şiirleriyle tanınır.

Yaşamı. Roma döneminde yazılan yaşam-öyküleri günümüze ulaşmamıştır. Hakkında bilinenler çağdaşları ile sonraki yazarların yapıtlarından ve kendi şiirlerinden çıkarılmakta, ama bir bölümünün kesinliği saptanamamaktadır. Dört şiirinden anlaşıldığı kadarıyla İÖ 55-54 sıralarında sağdı; şair Ovidius'a göre de genç yaşta öldü. İÖ 87-57 olarak saptadığı doğum ölüm tarihleri konusunda yanılan Aziz Hieronymus, onun 30 yaşında öldüğünü belirtir. Şiirlerindeki göndermelerden Cicero, Pompeius ve Caesar'ın çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Horatius, Sextus Propertius, Tibullus ve Ovidius gibi Augustus dönemi şairlerinden önce yaşamıştır; bu şairler Catullus'un şiirlerini yakından bildiklerini belirtirler. Şiirlerindeki bilgilere ve Aziz Hieronymus'un yazdığına göre İtalya'nın kuzeyindeki Verona'da doğdu; Gallia Cisalpina halkındandı. Garda Gölü kıyısındaki Sirmio'da (bugün Sirmione) mülkü olmakla birlikte, Roma'nın gözde olmayan dış semtlerinden Tibur'daki villasında oturuyordu. Romalı yazar Suetonius'un Caesar'ın yaşamöyküsünde anlattığına göre Catullus'un babası, yakın dostu Caesar'ı evinde ağırlamıştı. Ama oğlu Catullus herkesin önünde yalnızca Caesar'ı değil, damadı Pompeius'u ve askeri danışmanı Mamurra'yı kaba bir biçimde yedi. Caesar'a göre Catullus'un yergileri kendine zarar verecek ve tarihte iz bırakacak nitelikteydi. Ama Catullus'un özürünü kabul eden Caesar, aynı günün akşamı yemeğe geldi ve Catullus'un babasıyla ilişkisini sürdürdü.

Catullus bazı şiirlerinde, İÖ yaklaşık 57-56'da bölgenin valisi Gaius Memmius'un maiyetinde Anadolu'daki Bithynia'ya (buradan Sirmio'ya döndü) yaptığı yolculuğu anlatır. Şiirlerinde ayrıca, mezarı Anadolu'daki Troad'da bulunan erkek kardeşinin ölümünden ve 2. yüzyıl yazarlarından Apuleius'a göre Lesbia adını verdiği evli bir kadınla arasındaki yoğun ve mutsuz aşktan söz eder. Ovidius'a göre asıl adı Clodia olan bu kadına duyduğu aşk, 25 şiirinin konusunu oluşturur. İuventus adlı bir gençle eşcinsel ilişki kurduğu da şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Günümüzde Catullus'un İÖ yaklaşık 84'te doğduğu ve İÖ yaklaşık 54'te öldüğü kabul edilmektedir. Suetonius zaman ve yer belirtmediğine göre babası Caesar'ı Gallia Cisalpina'da ya da Roma'da ağırlamış olabilir. Sevgilisi Clodia ise, büyük olasılıkla Roma patricilerindendi ve İÖ 62'de Gallia Cisalpina valisi, İÖ 60'ta da konsül olan soylu Metellus Celer'in (ö. İÖ 59) kancısıydı. Genç şair onunla bu sırada karşılaşmış olabilir.

Şiiri. Şiiri hakkında bilinenler yaklaşık 1300'de bulunup iki kopyası çıkarılan ve sonra kaybedilen bir yazmaya dayanmaktadır. Basılan 116 şiirden XVIII ve XX numaralı olanları gerçekten yazıp yazmadığı kesinlik kazanmamıştır. On dört şiirindeyse boşluklar vardır; sekizinin en az bir dizesi eksiktir. Kaybolan şiirlerinin bazı bölümleri büyük olasılıkla öbür şiirlerine eklenmiştir. Araştırmalara göre en az beş şiiri daha olmalıdır. Günümüze ulaştığı biçimiyle eksik ve hem şairin, hem de ölümünden sonra yapıtlarını ilk düzenleyenlerin gerçek amaçlarını yansıtmaktan uzak olan bu şiirler gene de Latin edebiyatının bu benzersiz sanatçısını tanıtır. Günümüze kalan 116 şiirin çoğu İÖ 61-54 arasında yazılmış olmakla birlikte kesin bir tarihlendirme yapılamamıştır. Bunlar lirik şiir, *epithalamion*(*), eleji(*), epigram(*) ve kısa epik şiir olarak sınıflandırılabilir. Toplu şiirlerinin ilk bölümünde uzunlukları 5-25 dize arasında değişen (yal-

nızca X numaralı şiir 34 dizedir) çeşitli ölçülerde yazılmış 57 "kısa şiir" yer alır; bunlardan 40'ı on bir heceli ölçüyle, 11'i ise bir vurgusuz, bir vurgulu heceden oluşan *iambos* ölçüsüyle yazılmıştır. 48-408 dize arasında değişen sonraki 8 "uzun şiir" (LXV numaralı 24 dize, LXVI numaralı şiirin önsözü niteliğindedir) dört değişik ölçüde yazılmıştır. Bu şiirleri izleyen 48 epigram, eleji ölçüsüyle (bir vurgulu iki vurgusuz heceden oluşan altılı ve beşli ölçüde birbirini izleyen dizeler) yazılmış beyitlerden oluşur ve uzunlukları 2-12 dize arasında değişir (yalnızca iki epigram, 16 ve 26 dizelidir).

Bir olaydan esinlenerek yazılan şiir türü gibi, beyitler halinde yazılan eleji de Latin şiirine Catullus'tan önce girmişti. Her iki biçim de İÖ 4. yüzyıldan sonraki Yunan ve onlara öykünen Romalı şairlerce mezar yazıtlarında, yergilerde, sunularda ve önemsiz olayları anlatan şiirlerde kullanılıyordu. Catullus da çağdaşları gibi bu geleneği sürdürdü; 37 şiirinde bu nazım biçimlerini eşsiz bir ustalıkla kullanarak duygu ve gözlemlerini hem büyük bir incelik, hem de tutkulu bir dille yansıttı. Bu açıdan Sappho, Shelley, Burns, Heine gibi lirik şairlerin öncüsü sayılabilir, ama şiirlerindeki karmaşık ve çelişik öğeler çağdaş romantik şiire oldukça uzaktır. Özellikle lirik tonu koruyabildiği konuşma ritmi ile hiçbir klasik şairin boy ölçüşemeyeceği kadar dolaysız bir anlatım sağlamıştır.

Değerlendirme. Catullus yaşamı boyunca, *docti* (bilgin şairler) olarak bilinen bir grup şairin, özellikle dostu Licinius Calvus'un yetişmesi için uğraştı. Günümüzde *poetae novi* (yeni şairler) olarak bilinen bu şairler, Roma şiirinin babası Ennius'un görkemli ama modası geçmiş üslubu yerine İskenderiye şiir okulunun titiz, üslupçu ve edebi anırtımlarla dolu tarzını benimsediler. Cicero ve Horatius, Calvus ve Catullus'un adını vererek bu şairleri eleştirdiler. Catullus bir şair-bilgin olarak değerlendirildiği ölçüde romantiklerden çok, Gerard Manley, Hopkins, T. S. Eliot ve Ezra Pound gibi şairlere yakındır.

Lesbia için yazdığı 25 şiirin, en bilinen yapıtları olarak kalacağı söylenebilir. Bunlardan LI ve XI numaralı olanlar hem alışılmamış ölçüleri, hem de Lesbia adı yüzünden Lesboslu kadın şair Sappho'yu hatırlatır. Hepsisi aynı ustalıkla yazılmamış olmakla birlikte Caesar ve başkaları üzerine yazdığı sövgülü şiirler, oldukça etkili bir yergi ve mizah gücünün örnekleridir. Bu şiirlerin müstecen bölümleri, şairin kendisinin de savunduğu ciddi bir edebi geleneği yansıtır.

Catullus uzun şiirleriyle Augustus dönemi şair ve yazarlarını derinden etkilemiştir. Bu şiirler arasında evlilik üzerine iki ilahi, hadım etme sırasında söylenen bir kült ilahisi, Peleus ile Deniz Tanrıçası Thetis'in evlenmesini anlatan, altılı ölçüyle yazılmış bir romantik anlatı, İskenderiyeli şair Kallimakhos'un bir fantezisinin çevirisine önsöz olarak yazılmış bir manzum mektup, şairin bir kapiyla küfürlü konuşmasını anlatan bir *pasquinata* (halkın görebileceği bir yere asılan yergili şiir) ve bir arkadaşı için övgü şiiri biçiminde yazdığı uzun bir monologu vardır. Augustus dönemi şairi Vergilius ad vermeden ona öykünmüş, hatta *Aeneis* adlı yapıtının üç yerinde bazı dizelerini kullanmıştır. Horatius ise Catullus'u hem eleştirmiş, hem ona öykünmüştür. Catullus'a öykünen ve onu sevgiyle anan öteki şairler arasında Tibullus, Propertius, Ovidius ve daha sonra Martialis sayılabilir.

Catullus'un bazı şiirleri Türkçede *Şiirler* (1979) adıyla yayımlanmıştır.

Catulus, Gaius Lutatius (ü. İÖ 3. yy). Romalı komutan. Roma ile Kartaca arasındaki I. Kartaca Savaşı'nın (İÖ 264-241) son çarpışmasını kazanmıştır. İÖ 242'de konsülken Lilybaeum ve Drepanum adlı Sicilya kentlerini 200 gemiden oluşan bir donanmayla ablukaya aldı. Yardıma gelen Kartaca filosu, İÖ 10 Mart 241'de Sicilya'nın batı açıklarındaki Egadi Adaları yakınlarında kesin bir yenilgiye uğratıldı. Catulus aldığı yara yüzünden çarpışmalara katılamadıysa da, saldıran karargahı vermiş olması onu bu zaferde pay sahibi yaptı.

Catulus, Quintus Lutatius (ö. İÖ 86). Romalı komutan. Siyasal bakımdan güçlü komutan Gaius Marius'un başlangıçta dostu, daha sonra amansız düşmanı olmuştur.

Catulus, 102'de Marius'la birlikte konsül iken, istilacı Kimber ve Töton kabilelerine karşı Alpler'deki geçidi tutmakla görevlendirildi. Ama burada tutunamayınca Po Irmağına kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Catulus ve Marius'un birleşik orduları, 101'de İtalya'nın bugünkü Vercelli kenti yakınlarında Kimberleri yenilgiye uğrattı. Bu zaferle Marius sahip çıkınca Catulus, Marius'un siyasal rakibi Lucius Cornelius Sulla'nın safına geçti. Marius İÖ 87'nin sonlarında Roma'yı ele geçirdi. Catulus intihar etmek zorunda kaldı. Catulus seçkin bir hatip, şair ve yazar olarak da ün kazanmıştı.

Catulus, Quintus Lutatius (d. İÖ y. 120 - ö. İÖ 61/60), Romalı siyaset adamı. Senato'daki tutucu aristokratlardan oluşan Optimatların önderlerindendir.

Gaius Marius'un Roma'yı ele geçirdikten sonra babası Quintus Lutatius Catulus'u intihara zorlaması yüzünden, Marius'un karşısı Lucius Cornelius Sulla'nın yandaşı olan genç Catulus, İÖ 78'de konsüllüğe seçildi. Aynı yıl Sulla'nın devlet yapısında gerçekleştirdiği yenilikleri ortadan kaldırmak isteyen öteki konsül Aemilius Lepidus'un komutasındaki orduyu yendi. İÖ 67 ve 66'da Pompeius'a olağanüstü askeri yetkiler veren yasalara karşı çıktığıysa da, başarılı olamadı. İÖ 65'te *ensor*(*) olarak Marcus Licinius Crassus'un Po Irmağının kuzeyinde yaşayan Galyalıların yurttaşlığa kabul edilmesi yönündeki girişimlerine karşı koydu. Julius Caesar'ın sürekliliği muhalifi olan Catulus, çok istediği *pontifex maximus* (başrahip) makamının İÖ 63'te Caesar'a verilmesi üzerine, büyük bir düşkünlüğüne uğradı. Optimatların önderi olarak, Caesar'ın adını Catilina'nın iktidarı ele geçirme komplosuna karıştırmaya girişimi (İÖ 63) sonuçsuz kaldı. Caesar da İÖ 62'de Catulus'u kamu fonlarını zimmetine geçirmekle suçladı; ama daha sonra bu suçlamayı geri aldı.

Cauca, Kolombiya'nın güneybatı kesiminde il. Büyük Okyanus'tan doğuya, verimli Yukarı Cauca Irmağı Vadisinin birbirinden ayırdığı Andlar'ın Batı ve Orta Cordilleraları'nın ötesine uzanır. Yüzölçümü 29.308 km²'dir. Yeraltı kaynakları ve ormanlar bakımından zengindir. Buna karşılık ulaştırmanın yetersizliği yüzünden tarımı çok az gelişmiştir. Başlıca ekonomik etkinlikler büyükbaş hayvancılık ile kahve, muz, mısır, piring ve şeker kamışı üretimidir. İl merkezi Popayán, Valle del Cauca ilinin merkezi Cali kentine demiryoluyla bağlanır. Pan-Amerikan Karayolu'nun Cali-Pasto arasında kalan kesimi il topraklarını kuzeyden güneye aşar. Nüfus (1985) 857.751.

Cauca Irmağı, İspanyolca RIO CAUCA, Kolombiya'nın batı ve kuzeybatı kesimlerini

akaçlayan ırmak. Popayán kenti yakınlarındaki And Dağlarından doğar. Doğu ve Batı Cordillera arasında kuzey yönünde 1.349 km aktıktan sonra Mompós'un kuzeyinde

And Dağlarında Cauca Irmağı, Kolombiya
Carl Frank

Magdalena Irmağıyla birleşir. Irmağın orta çığır, dağlar arasında geniş ve verimli bir çöküntü alanı olan Cauca Vadisinden geçer. Yüksekliği 940-1.000 m arasında değişen bu bölgede şeker kamışı, kakao, muz, mısır ve pirinç üretilir, sığır yetiştirilir. Cauca Vadisi ve birleşimindeki yükseltiler, tarım, ticaret ve sanayi arasında dengeli bir gelişme sağlayabilmek amacıyla bölgesel bir yönetim merkezine bağlanmıştır. Başlıca sanayi dalları gıda işleme, kâğıt üretimi ve dokumacılıktır. Yöredeki volkanik kökenli yaylalarda, Kolombiya'nın toplam kahve üretiminin üçte ikisi sağlanır. Irmak, Antioquia iline bağlı Cáceres'e kadar ulaşımına elverişlidir.

Cauchon, Pierre (d. 1371, Reims yakınları - ö. 18 Aralık 1442, Rouen, Fransa), Jeanne d'Arc'in yargılanmasındaki rolüyle tanınan Beauvais piskoposu.

Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördü; 1403'te bu üniversiteye rektör oldu. 1413 ayaklanmaları sırasında Burgonyalılarla ve Simon Caboche'un yandaş radikal reform-

Cauchon, mezar heykelinin çizimi, Rojer de Gaignières; Ulusal Kitaplık, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc

cularla ilişki kurdu. Sonunda 14 Mayıs 1414'te Paris'ten sürüldü, ama 1420'de Beauvais piskoposu oldu. İngiltere kralı VI. Henry'nin danışmanı sıfatıyla, İngiltere kralının Fransa'daki vekili Bedford düku John'un koruması altına girdi. Jeanne d'Arc 1430'da Beauvais piskoposluk bölgesinde yakalanınca Cauchon İngilizlere gereken hizmette bulundu. İngiliz kuvvetlerinin koruması altında Jeanne d'Arc'i yargılayan Cauchon, Jeanne d'Arc'in mahkûm edilip öldürülmesinin resmi sorumlusu sayılır. 1432'de Lisieux piskoposu olmuştur.

Cauchy, Augustin-Louis, Baron (d. 21 Ağustos 1789, Paris - ö. 23 Mayıs 1857, Sceaux, Fransa), modern matematikçilerin en önde gelenlerinden olan Fransız matematikçi. Analiz ve ornatma (ikame) grupları kuramı (elemanları, bir nesneler kumesinin sıralı dizileri olan gruplar) alanlarındaki çalışmalarıyla tanınır.

1793-94 arasındaki Terör Dönemi sırasında Cauchy'nin ailesi Paris'ten Arcueil köyüne kaçtı; burada Cauchy, ilk kez matematikçi Pierre-Simon Laplace ve kimyacı Claude-Louis Berthollet'le tanıştı.

Mühendislik öğrenimi gören Cauchy, 1810'da Napoléon'un İngiltere'ye karşı kurmak istediği bir deniz üssünün yapımı için Cherbourg limanında görev aldı. Burada çalıştığı üç yıl boyunca şantiyedeki ağır görevinin yanı sıra matematikle de uğraştı. Bu dönemde, Joseph-Louis Lagrange'in kendisine gönderdiği ve bir dışbükey çok-yüzlünün (poliedron) kenar, köşe ve yüzeylerinin sayıları arasında ilişki kuran bir problemin ve Pierre Fermat'nin çokgensel (poligonal) sayılara ilişkin probleminin çözümlerini de içeren önemli makaleler yazdı.

1813'te Paris'e dönünce Lagrange ve Laplace tarafından kendisini bütünüyle matematiğe adamaya ikna edilen Cauchy, ertesi yıl belirli integrallere ilişkin çalışmalarını yayımladı. Bu çalışma karmaşık fonksiyonlar kuramının temelini oluşturdu. 1816'dan başlayarak Paris'teki Fen Fakültesi, Collège de France ve Politeknik Okulu'nda profesörlük yapan Cauchy, 1816'da Gaspard Monge'un politik nedenlerle Fransız Bilimler Akademisi'nden uzaklaştırılması üzerine ondan boşalan yere atandı. Aynı yıl, dalga yayılmasına ilişkin ve bugün hidrodinamiğin temel başvuru yapıtlarından biri olarak kabul edilen makalesiyle, Fransız Enstitüsü'nün büyük ödülünü kazandı. 1822'de esnekliğin matematiksel kuramına ilişkin ilk çalışmaları başlattı.

Cauchy'nin matematiğe en önemli katkısı, açıklık ve kesinlik ilkelerinin titizlikle uygulanmasını geliştirmesidir. Bu katkılarını temel olarak üç büyük yapıtıyla topladı: *Cours d'analyse de l'École Royale Polytechnique* (1821; Kraliyet Politeknik Okulu Analiz Dersleri), *Résumé des leçons sur le calcul infinitésimal* (1823; Sonsuzküçükler Hesabı Ders Özetleri) ve *Leçons sur les applications du calcul infinitésimal à la géométrie* (1826-28; Sonsuzküçükler Hesabının Geometriye Uygulanması Üzerine Dersler). Matematikteki modern kesinliğin ilk evresi onun 1820'ler boyunca analiz konusunda verdiği dersler ve yaptığı araştırmalardan kaynaklanmıştır. Sonsuzküçükler hesabının ilkelerine açıklık getirmiş ve bunları bugün analiz için yaşamsal önemde olan limit ve süreklilik kavramlarından yararlanarak geliştirip sağlam bir temele oturtmuştur. Aynı dönemde geliştirdiği karmaşık değişkenli ($i = \sqrt{-1}$ olmak üzere $x + yi$ biçiminde değişkenler içeren) fonksiyonlar kuramı, bugün uygulamalı matematiğin kullandığı fizikten havacılığa kadar tüm alanlarda vazgeçilmez önemdedir.

Davranışlarının genellikle yüce amaçlara yönelik olmasına karşın, Cauchy, kendini üstün gören ınatçılığı ve saldırgan dinsel bağnazlığı nedeniyle çoğu kez meslektaşlarının eleştirileriyle karşılaştı. 1830'da X. Charles'in sürülüp Louis-Philippe'in tahta çıkması üzerine Cauchy bağlılık yemini etmeyerek sürgüne gitti. Onun için Torino Üniversitesi'nde bir matematiksel fizik kürsüsü oluşturuldu, ama Cauchy 1833'te X. Charles'in torunu Bordeaux dukune özel dersler vermek üzere bu görevi bıraktı. 1838'de bağlılık yemininin kaldırılması üzerine Fransa'ya Politeknik Okulu'ndaki kürsüsüne döndü.

Cauchy sayılar kuramına da büyük katkılarda bulundu ve hata kuramı üzerine üç önemli makale yazdı. Astronomide, Pallas küçük gezegeninin hareketini Urbain-Jean-Joseph Leverrier'e göre daha kısa yoldan hesapladı. Optik alanındaki çalışmaları, her yerde bulunduğu ve işin' ileticisi olduğu düşünülen yarsayımsal bir ortam olan eserin niteliklerine ilişkin, işe yarar ama pek yeterli olmayan kuram için matematiksel bir temel sağladı. Toplu yapıtları, *Oeuvres complètes d'Augustin Cauchy* (1882-1970), 27 cilt halinde yayımlanmıştır.

caucus, ABD'de özel parti toplantısı. İngiltere'de parti örgütlenmesi sistemi. 18. yüzyıl başlarında Boston'da etkinlik gösteren Caucus Kulübü adlı siyasal derneğin ardından türetilmiştir. Bu dernekte kamu sorunları tartışılır, yerel seçimleri yönlendirme ve aday belirleme konusunda çalışmalar yapılır. Sonraları daha dar bir anlam kazanan **caucus** terimi parti yöneticilerinin ya da parti seçmenlerinin belirli görevler için aday belirlemek ya da seçimde gösterilecek adayların belirleneceği kongrelere delege seçmek amacıyla yaptıkları toplantılar için kullanılmaya başladı. 1796'dan 1824'e değin Kongre'deki parti **caucus'u** başkan ve başkan yardımcısı seçimleri için aday belirlerdi. Vali ve vali yardımcısı adayları da, Yasama Meclisi aday belirleme **caucus'u** adı altında toplanan, eyalet yasama meclisindeki partili üyelerce saptanırdı. Bazen adaylar belirlerken yasama meclisinde temsil edilmeyen bölgelerin gönderdiği delegeler yasama meclisi üyeleriyle birlikte toplanırdı. Bu toplantılara, karma yasama meclisi aday belirleme **caucus'u** denirdi. Zamanla **caucus** terimi, Kongre, yasama ya da kent meclislerindeki partili üyelerin yasa önerilerine ya da yasama makamlarına ilişkin parti politikasını belirlemek üzere yaptıkları toplantıları da kapsayacak biçimde geniş bir anlam kazandı.

İngiltere'de **caucus** terimi ilk kez 1878'de, Joseph Chamberlain ile Frank Schnadhorst'ın seçimleri yönlendirmek ve seçmenleri denetlemek amacıyla sıkı bir disipline dayalı Birmingham Liberal Derneği'ni kuralmalarıyla kullanılmaya başladı. Bu örgütlenme biçimi ülkedeki bütün Liberal dernekler için bir örnek oluşturdu. Benjamin Disraeli ABD siyaset "mekanizması"nın bir taklidi olarak gördüğü bu modele **caucus** adını verdi. Böylece bu sözcük, ABD'deki anlamını yitirerek, disiplinli bir parti örgütlenmesi sistemini anlatmak için kullanılır oldu. İngiltere'de partiler içindeki muhalif kanatların parti örgütüne egemen olan grupları hakaret amacıyla **caucus** olarak nitelendirmeleri de oldukça sık karşılaşılan bir durumdur.

caudillismo bak. personalismo

Caudine Geçidi, Latince FURCULAE CAUDINAE. İtalya'nın güneyinde, Samnium adlı eski yerleşimdeki Beneventum yakınlarında' dar dağ geçidi. Bugünkü Campania yönetim bölgesinde, Montesarchio yakınlarında yer alır. İÖ 321'de, II. Samnit Savaşı'ndaki Caudine Geçidi Çarpışması'nda, Gavius Pontius komutasındaki Samnitler bir Roma ordusunu yendi. Teslim olan Roma ordusu, Samnit mızraklarının oluşturduğu bir keme- rin altından geçerek yenilgiyi kabullendi; boyunduruğu simgeleyen mızrakların altın- dan geçmek büyük bir onursuzluk sayılı- yordu.

Caudwell, Christopher, asıl adı CHRISTOPHER ST. JOHN SPRIGG (d. 20 Ekim 1907, Londra - ö. 12 Şubat 1937, İspanya), Mark- sist edebiyat eleştirisinde önemli tartışmalar başlatan İngiliz edebiyat eleştirmeni ve este- tikçi.

St. Benet's Katolik okulunda ortaöğrenim gördü. On beş yaşında okulu bırakarak babasının da yayın kadrosunda yer aldığı *Yorkshire Post* gazetesinde muhabirliğe başladı. İki yıl sonra havacılık konusunda yayın yapan bir yayınevi kurarak teknik bir dergi çıkardı. Havacılık kitapları yazdı; uçak ve otomobil motorları ile ilgili buluşla- rıyla dikkati çekti. Bir yandan da şiir ve polisiye romanlar yazıyordu.

1934'te Marksist klasikleri okumaya başla- dı; bir süre sonra da Londra'da Komünist Parti'ye üye oldu. Partinin Poplar yöresin- deki şubesinde etkin görev aldı, sokaklarda propaganda konuşmaları yaptı ve gazete sattı. Şubenin İspanya İç Savaşı'nda Cum- huriyetçileri desteklemek için satın aldığı çankurtaran arabasını İspanya'ya götürerek Uluslararası Tugay'a katıldı. Jarama Irmağı Çarpışması'nda geri çekilen birliğine zaman kazandırmak için bir tepeyi tutarken vurula- rak öldü.

Marksist edebiyat konusundaki yapıtlarını 1935-37 arasına sığdıran Caudwell ilk kitabı *Illusion and Reality*'de (1935; *Yanılsama ve Gerçeklik*, 1974, 1988) estetik kuramına yenilik getirir. Marksist edebiyat eleştirisi- nin temel dayanaklarından biri olan Aristote- les'in "taklit etme" (*mimesis*) kuramını irde- ler ve bunun yanında romantik akımın "yarat- ma" kuramını savunur. Amaç, bir karşılık gibi var olan bu iki temel edebiyat kuramın- dan bir senteze varmaktır. Marksist edebiyata egemen olan toplumcu gerçekçilik ve Stalin dönemi resmi kültür politikasının belirlenme- sinde önemli rol oynayan İdanov'un tezlerine karşı bir tavır yansıtan bu çalışması uzun süre ilgi görmedi. 1950'lerde İngiliz Marksist yazar Maurice Cornforth, Caud- well'e karşı bir tartışma başlatarak onun Marksizm dışı bir yazar olduğunu öne sür- dü. 1960'lardan sonra İngiliz Marksistleri yakın tarihi inceleme ve yeniden değerlen- dirme sürecine girince Caudwell'e yeni bir ilgi doğdu. Yapıtları, başta D. N. Margol- lies'in *The Function of Literature*'i (1969; *Edebiyatın İşlevi*) olmak üzere birçok ince- lemeye konu oldu. Bir grup eleştirmen de burjuva ideolojisinin kapsamlı bir eleştirisi- ni yaptığı *Studies in a Dying Culture* (1949; *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler*, 1982) adlı yapıtını asıl katkısı olarak değerlendiri- di. Caudwell'in değişik ilgi alanlarını göste- ren öbür yapıtları, *This My Hand* (1936; *Bu Benim Elim*), *The Crisis in Physics* (1939; *Fizikte Buhran*) ve *Poems*'dir (1949; *Şi- irler*).

Caughley porseleni, İngiltere'nin Shrop- shire ilindeki Caughley kentinde, Caughley Porselen Fabrikası'nda üretilen porselen

çeşitleri. Thomas Turner bu yöredeki bir seramik atölyesini 1772'de sabunta- şı porselen üretebilecek biçimde genişlet- ti. Fabrikayla ilişkisi olan Worcester atölyelerinde aktarma resim için metal lev- halar hazırlayan oymabaskı ustası Robert Hancock da 1775'te Turner'ın fabrikasına girdi. Caughley fabrikasında üretilen ve Salopian adıyla anılan mavi-beyaz porselen- lerin büyük bölümü beyaz üstüne mavi ya

Yüzeyine lahana yaprağı biçimi verilmiş ve yıldızla bezenmiş Caughley porseleni, Shropshire, İngiltere, y. 1790; Victoria ve Albert Müzesi, Londra Victoria and Albert Museum, Londra fotoğraf EB Inc

da barut mavisi desenliydi. 1780'lerde, o zamana değin kullanılan yumuşak mavi tonların yerini daha koyu, efflatunumsu bir mavi aldı. Mavi rengin belli bir özelliği olmadığı gibi, herhangi bir ölçüye göre de kullanılmıyordu. Biçim açısından ise üretilen malların yalnızca bir tanesi önemliydi; Worcester'dan kopya edilmiş, lahana yap- rağı biçiminde olan bu ürünler mine ve yıldızla bezeliydi. Turner mavi baskı tekni- ğinin olanaklarını araştırmada çok başarılı oldu. Ürettiği çok çeşitli örneklerde spora, manzara ve anı resimlerine (örn. 1779'da Caughley yakınlarında yapılan, dünyanın tümüyle demirden inşa edilmiş ilk köprüsü- nü betimleyen örnek) yer verdi. Desenler çoğu kez zarif ve zengin kıvrımlarla ve kabartma bordürlerle bezenirdi. Caughley porseleninin çok renkli bezemeli olanları oldukça düşük kaliteldir, ama üstünde çi- çek resimleri bulunanların bazıları oldukça canlıdır. Ayrıca bağımsız çalışan bezeme ustaları bu fabrikadan beyaz porselen alabi- liyordu. Fabrikanın en önemli özelliği söğüt desenli porselenleriydi (*). İlk kez 1779'da bir çaydanlık için tasarlanan bu desenin en tanınmış uyarlamasını 1780'lerin sonlarına doğru Turner geliştirdi. Mavi renkli desen- lerle bezeli bu porselenler daha sonra çeşitli fabrikalarda üretildi ve uzun süre, özellikle mutfak ve sofrta takımı olarak yaygın biçim- de kullanıldı. 1799'da John Rose, Caughley fabrikasını satın aldı.

Caulaincourt (Markisi), Armand (-Au- gustin-Louis), VICENCE DÜKÜ (d. 9 Aralık 1773, Caulaincourt - ö. 19 Şubat 1827, Paris, Fransa), Napoléon döneminde dışişleri ba- kanlığı yapmış Fransız general ve diplomat. Napoléon'un büyük savaşlarında onun ya- nında yer almıştır. *Mémoires* (Anılar) adlı kitabı 1812-14 dönemine ilişkin önemli bir kaynak oluşturur.

Caulaincourt, 1795'te süvari olarak orduya katıldı. 1799'da bir süvari hücum birliğinin komutanlığına atandı ve bu birlikte Hohen- linden Savaşı'na (1800) katıldı. Babasının arkadaşı olan Talleyrand, 1801-02'de Cau-

laincourt'u Rusya'da görevlendirdi. Caula- incourt'un Rusya'da I. Aleksandr üzerinde büyük etkisi oldu. Fransa'ya döndükten sonra Napoléon'un yaverliğine atandı. Mart 1804'te, Ren Irmağının ötesinden sızan kral- cı ajanların üstesinden gelmek üzere Baden'e gönderildi. Bu görevi sırasında Bourbon prenslerinden Enghien dükü yan- lış bir istihbarat yüzünden tutuklanarak idam edildi. Dükün öldürülmesinden bütü- nüyle Caulaincourt sorumlu olmamakla bir- likte, emirler onun kanalıyla iletilmişti.

Caulaincourt, Kasım 1807'den Şubat 1811'e değin Rusya'da büyükelçi olarak bulundu. Bu görevi sırasında, Napoléon'un keyfi politikasına karşı, sürekli olarak barışın korunması için çalıştı. Napoléon 1808'de Caulaincourt'u Vicence (Vicenza) düklüğü- ne getirdi, ama 1811'de Rusya'dan geri çağırarak Rus yanlısı olmakla suçladı. 1812'de Fransa Rusya'yı işgal etmeye başla- dıktan sonra, Caulaincourt, imparatorun olabildiğince uzaklaşabilmek için İspanya' ya gönderilmesini istedi. Ama Napoléon Rusya'dan Paris'e dönerken ona eşlik eden küçük grup içinde Caulaincourt da bulun- yordu.

Caulaincourt, Haziran 1813'te Silezya'da yapılan ateşkes görüşmelerine katıldıktan sonra Prag'a giderek, sonuçsuz kalan barış kongresine katıldı. Leipzig Çarpışması'nın (1813) ardından dışişleri bakanı oldu ve "barışın simgesi" gibi görülmeye başlandı. Ama Napoléon barış yanlısı değildi; Mart

Caulaincourt, J.-B. Belliard'ın portre çalışmasından F.-S. Delpech'in yaptığı taşbaskı Bibliothèque Nationale, Paris

1814'te toplanan Châtillon Kongresi'nde de bir uzlaşmaya varılamadı. Caulaincourt, so- nunda I. Aleksandr'la ilişki kurmayı başardı ve 10 Nisan 1814'te Napoléon'u Elba Adası- na yollayan antlaşmayı imzaladı. Napo- léon'un Fontainebleau'da geçirdiği son haf- ta içinde onunla birlikte oldu. 1815'te yeni- den Napoléon'un dışişleri bakanı olarak umutsuz bir serüvene atıldı. Waterloo Çar- pışması'nın (1815) ardından, Aleksandr'ın müdahalesi sayesinde Bourbonlar tarafın- dan sürgüne yollanmaktan kurtuldu. Bu tarihten sonra köşesine çekildi ve Enghien olayı yüzünden edindiği kötü ünden kurtul- maya çalıştı.

Caullery, Maurice (-Jules-Gaston-Cor- neille) (d. 5 Eylül 1868, Bergues - ö. 15 Temmuz 1958, Paris, Fransa), asalak yaşı- yan tekhücrelilere ve deniz omurgasızlarına ilişkin araştırmalarıyla tanınan Fransız bi- yolog.

Caullery, Marsilya (1900) ve Paris üniver- sitelerinde (1903) ders verdikten sonra, 1909'da Alfred Giard'ın yerine Wimereux' daki zooloji araştırmaları istasyonunun yö- neticiliğini üstlendi. Özellikle, tulumluların ve halkalısolucanların morfolojisi, üreme biçimi ve ekolojisi ile evrimleri arasındaki ilişkiyi araştırdı. Caullery'nin tanımlayıp adlandırdığı denizsolucanı *Siboglinum we- beri*, sonradan omurgasızların *Pogonopho-*

ra filumunun belirlenmesine temel oluşturdu.

Caullery'nin en önemli yapıtları arasında *Le parasitisme et la symbiose* (1922; Asalak-

Caullery
H. Roger-Viollet

lık ve Ortakyaşam), *Le problème de l'évolution* (1931; Evrim Sorunu) ve *Organisme et sexualité* (1942; Organizma ve Cinsellik) sayılabilir.

Caunpur, Hindistan'ın kuzeyinde, Uttar Pradesh eyaletinde il ve yönetim merkezi kent. Varanasi'nin (Benares) kuzeybatısında, Gomati Irmağının iki yakasında yer alır. 11. yüzyılda kurulduğu, ama Gomati'nin taşkınlarıyla yıkıldığı sanılır. 1359'da kenti

Gomati Irmağı üzerinde Şahi Köprüsü,
Caunpur, Uttar Pradesh, Hindistan
Christine Gascoigne

yeniden kuran Tuğluklu Firuz Şah'ın yaptırdığı kale bugün de ayakta. Kent, Caunpur Şarki Sultanlığı'nın (1394-1479) yönetiminde bağımsız bir Müslüman Devletin merkeziydi. 1559'da Ekber Şah'ın, 1775'te İngilizlerin eline geçti. Atala Mescidi (1408) ve Mescid-i Cuma (1478) gibi birçok eski camisi vardır. Gomati Irmağı üzerindeki görkemli köprü 16. yüzyılda yapılmıştır.

Önemli bir kara ve demir yolu kavşağı olan Caunpur tarımsal bir pazardır. Topraklarının yarısından çoğu bahçeciliğe ayrılmıştır. Başlıca sanayi ürünü parfümdür. Kentte Gorakhpur Üniversitesi'ne bağlı 13 okul yer alır.

Yüzölçümü 4.040 km² olan Caunpur ili Ganj'in alüvyon ovasının üstündedir. Toprakların hemen hemen tümünde ekim yapılır; büyük bölümü de tarımsal amaçla sulanmaktadır. Başlıca tarım ürünleri, pirinç, mısır, arpa ve şeker kamışıdır. Shahganj'da bir şeker fabrikası vardır. İl pek çok kez taşkın ve kuraklıktan zarar görmüştür. Nüfus (1981) kent, 105.140; il, 2.532.734.

Caunpur Şarki Sultanlığı, 1394-1479 arasında Hindistan'ın Varanasi (Benares) bölgesine egemen olan İslam devleti. Kurucusu, Tuğluklu III. Muhammed Şah'ın Caunpur genel valisi iken, sultanü's-şark unvanıyla hükümdarlığını ilan eden Hacı-i Cihan Melik Server'dir. Sultanlık, onun evlatlığı

Mübarek Şah'ın (hd 1399-1402) yönetiminde bağımsızlığını kazandı. Sultan Şemseddin İbrahim (hd 1402-40) egemenliğinde en parlak dönemini yaşadı ve özellikle Caunpur'da İslam mimarisinin en güzel örnekleri yapıldı. Şemseddin İbrahim'den sonra devleti yöneten hükümdarlar Ludilere karşı savaştı. Son hükümdar Hüseyin Şah (hd 1458-79) Behlul Ludi'ye yenilince, Caunpur Şarki Sultanlığı'nın egemenliği son buldu.

Caunpur sultanları döneminde İslam mimarlığıyla yörenin geleneksel mimarlığını kaynaştıran birçok cami, türbe ve saray yapılmıştır. Delhi'deki Pathan üslubundan da esinlenen bu yapıların ortak özelliği, yüksek ve geniş bir kaide üstünde yer almalarıdır. Mescid-i Cuma, Atala Mescidi, Dariba ve Lal Darvaza camileri bunların başlıcalarıdır. Dinsel yapılarda özellikle çok sütunlu revaklar ve zengin bezemeli taşkapılar dikkati çeker.

Caupolicán, QUEPOLICÁN olarak da yazılır (d. 16. yy başı, Palmaiquén - ö. 1558, Cañete, Şili), Mapuçların şefi ve Şili'deki İspanyol istilacılara karşı başlatılan Yerli direnişinin önderi.

Aralık 1553'te Tucapel'de yapılan çarpışmada, gene bir Mapuç olan Lautaro'nun yardımıyla, İspanyolların önderi Pedro de Valdivia'yı ele geçirdi. Valdivia'yı işkenceden ve Ocak 1554'te idam edilmekten kurtarmaya çalıştığı ama başaramadığı söylenir. Lautaro, Nisan 1557'de Mataquito'da, Francisco de Villagrán komutasındaki İspanyol ordusuna yenilerek idam edildi. Böylece Caupolicán, Yerli direnişinin tek önderi oldu. Başlangıçta Villagrán'ı yendiyse de sonradan Don García Hurtado de Mendoza yönetimindeki güçler karşısında üç kez bozguna uğradı. Bu yenilgilerden birinde 6 binden çok adamını yitirdi. Ardından Cañete yakınlarındaki dağlara çekildi. 1558'de Yüzbaşı Alonso de Reinoso tarafından yakalandı ve vahşice öldürüldü. Çok yetenekli ve yiğit bir önder olan Caupolicán'ın ününü, şair Alonso de Ercilla y Zúñiga'nın "La Araucana" adlı uzun şiirinde kendisine adanan dizelere borçludur. Mendoza'nın ordusunda yer alan şair, Mapuç şefinin çarpışmasına tanık olmuştur.

causa, Roma hukukunda, bir hukuki işlemin dayandığı neden. İşlemin yapılmasına yol açan etkenlere göre öznal ya da nesnel bir nitelik taşırdı. Öznal nitelikte *causa*, bir kimsenin bir işlemi yaparken amaçladığı olguyu ifade ettiğinden güdü anlamında da kullanılırdı. Örneğin *causa contrahendi*, alım satım sözleşmesinde tarafların gerçekleştirmesini istedikleri en yakın amaç anlamına gelirdi. Bunun gibi *causa falsa* (yanılma nedeni), *metus causa* (korkutma nedeni) ve *dolus causa* (hile nedeni) iradenin sakatlığına yol açan olguları ifade ederdi. Bu nedenlerin hepsinde öznellik yanı ağır basardı. Buna karşılık *causa credendi* (borç verme nedeni), *causa donandi* (bağışlama nedeni), *causa solvendi* (ödeme nedeni), *condictio sine causa* (nedensiz zenginleşme) gibi kavramlarda geçen *causa* sözcüğü nesnel bir olguyu belirtirdi. *Causa* bazen bir hukuki durumu, bir malın eklentisini (*causa rei*) gösterdiği gibi, çekişmeli bir sorun (*causa cognitio*) yani dava anlamında da kullanılırdı.

Causse, Fransa'nın güneybatısında dar boğazlarla oyulmuş kireçtaşı platolar. Causse adı, Fransızcada "kireç" anlamına gelen *chaux* sözcüğünün yerel biçimi olan *cau*'dan türemiştir. 900-1.200 m arasındaki yüksekliklerde Grands (Büyük) Causse, Massif

Central'in bir bölümünü oluşturur ve Aveyron ile Lozère illerinin bazı kesimlerini içine alır. Batıda, Quercy ve Périgord'daki daha alçak kireçtaşı platolarına ise Petits (Küçük) Causse adı verilir.

Kuzeyden güneye yaklaşık 100 km boyuncaya uzanan, yaklaşık 48 km genişliğindeki platolar çıplak, karstik, taşlı ve tenha bölgelerdir; kaya parçalarının arasında seyrek çalılara rastlanır. Tarn ve Aveyron ırmaklarının oyduğu kanyonlarda şaşırtıcı kayaç biçimleri oluşmuştur. Bu ırmakların korunaklı vadilerinde bugün de yerleşmeler vardır.

Etkileyici dar geçitlerin ve bembeyaz platoların çektiği turist akını yörede ekonominin temelini oluşturur. Buzul hareketi ile suların yol açtığı aşınma sert kayalar arasında burgaç delikleri (yerel adı *avens*) açmıştır; bunların altında genellikle mağaralar bulunur. Quercy bölgesinde, Causse üzerindeki mağaralarda tarih öncesi insan izlerine rastlanır. Larzac yöresindeki Causse platolarının batı kenarındaki Roquefort Mağaraları, koyun sütünden yapılan ünlü peynirin üretim yeridir. Peynir üretimi 1880'de kurulmuş bir kooperatifin denetimindedir. Turizmden sonraki en önemli etkinlik koyun yetiştiriciliğidir. Önceleri bir yünlü dokuma merkezi olan Millau'da koyun derisinden eldiven yapılır.

cautio, Roma hukukunda, bir kimsenin teminat olarak başka bir kimseye karşı yükümlülük altına girmesi.

Bu yükümlülük genellikle bir sözlü akıt olan *stipulatio*(*) biçimini almakla birlikte, bazen yazılı hale de getirilirdi. Yükümlülük altına giren, asıl yükümü yerine getirmediginde, yaptığı *stipulatio*'dan yükümlü ve sorumlu tutulurdu. Bunun en tipik örneği intifa hakkı sahibinin yararlandığı malı iyi bir aile reisi gibi kullanarak vadesinde ve eski biçimiyle geri verme konusunda o malın malikiyle yaptığı *cautio usufructuaria* idi.

Özellikle eyaletlerde bazı dönemlerde çok sık rastlanmış olan *cautiones stipulatoriae*, hayali bir borç içeren sözleşmelere verilen addı. Bu gibi durumlarda bir kimse başka bir kimseye verdiği yazılı bir belgede, aralarında bir *stipulatio* yapılmış olduğunu bildirmekte ve böylece gerçekte kendisine ödenmemiş olan bir parayı geri verme yükümlülüğü altına girmekteydi. Roma halkının bu tür yükümlülüklerle tefecilerin eline düşerek sıkıntı çektiğini gözleyen imparator Caracalla, koyduğu bir hükümle, bu gibi yükümlülüklerin yerine getirilmemesinden doğan uyuşmazlıklarda davacı için teminata bağlanmış olan parayı davalıya gerçekten vererek olduğunu kanıtlama zorunluluğu getirerek tefeciliği önlemeye çalışmıştır.

Cauto Irmağı, Kuba'nın doğusunda, Granma ve Santiago de Cuba illerini akacıyan ırmak. Adanın en uzun ırmağıdır. Maestra Dağlarından doğar; alüvyonlu bataklıklar arasından batıya doğru 370 km akuttan sonra Guacanayabo Körfezine dökülür. Başlıca kolları Salado, Bayamo ve Contramaestre'dir. Yaklaşık 112 km'lik bir kesimi ulaşılabilir, kıyılarında pirinç, şeker kamışı ve tütün yetişir, büyükbaş hayvancılık yapılır.

Cava Adası, DJAWA ya da JAWA olarak da yazılır. Cava dlinde PULO DJAWA, Endonezya dilinde PULAU JAWA, Endonezya'yı oluşturan adalardan biri, Malezya ve Sumatra'nın güneydoğusunda, Borneo'nun (Kalimantan) güneyinde ve Bali'nin batısın-

da yer alır. Endonezya Cumhuriyeti'nin dördüncü büyük adası, ekonomik ve siyasal açıdan ise en önemlisidir. Kıyı açıklarındaki Madura Adasıyla birlikte yüzölçümü 130.987 km²'dir. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 1.000 km uzanır. Genişliği orta kesimde 96 km ile iki uç kesimde 160 km arasında değişir. Merkezi, aynı zamanda ülkenin başkenti olan Cakarta'dır (eskiden Batavia). Adada, kireçtaşı sırtlar ve düzlüklerle kuşatılmış, doğu-batı doğrultulu bir dağ zinciri vardır. 112 yanardağdan yalnızca 35'i etkindir. Yanardağlar adanın ortasında ve doğusunda daha seyrek, batıda ise kümeleşmiş durumdadır. En yüksek 3.676 m'ye ulaşan Semeru Dağıdır (Gunung Semeru).

Cava adasında verimli piring tarlalarını çevreleyen tropikal bitkiler, Endonezya. Arka planda Merapi Yanardağı
Charles Lenars - Atlas

Yanardağ kuşağının güneyinde, 305 m yüksekliğe ulaşan kesintili bir plato dizisi yer alır. En uzunları Solo Irmağı (Bengawan Solo) olan birçok akarsudan sulamada yararlanır. İrmak ulaşımı yalnızca yağışlı mevsimlerde ve küçük gemilerle yapılabilir. Kasımdan marta değin süren kuzeybatı muson mevsimi yağmurlu ve bulutlu geçer. Nisan-ekim arası ise, güneydoğu musonları biraz yağmur getirir de, genellikle güneşlidir. Cakarta'ya yılda ortalama 1.760 mm yağmur düşer; en yüksek sıcaklık 36°C, en düşük sıcaklık ise 19°C'dir. Dağlık iç kesimde yer alan Tosari'de (yükseklik 1.735 m) en yüksek ve en düşük sıcaklık ortalamaları 22°C ile 8°C'dir. Topraklar, dönem dönem volkanik küllerle zenginleştikleri için çok verimlidir.

Bitki örtüsü, Avustralya'ninkine benzerliklerine karşın Asya özellikleri taşır. Adada 5.000 bitki türü bilinmektedir. Meyve ağaçları arasında muz, mango ve çeşitli Asya türleri vardır. Tikağacı, rasamala ağacı (*Altingia excelsa*) ve bambuya belli bölgelerde rastlanır; bunlar, tropik yağmur ormanlarında demirağacı, sagu palmiyesi ve banyan ağacıyla birlikte görülür. Tikağacı Cava'nın başlıca ihraç ürünlerindendir. Hayvan varlığı arasında tek boynuzlu gergedan, kaplan, banteng (yabanıl sığır türü), yaban domuzu,

400 kuş türü, timsah, 100 yılan türü, 500 kelebek türü ve yaygın olarak bulunan kınkanatlılar, sivrisinekler, karıncalar, termitler sayılabilir. Trinil, *Homo erectus* olarak sınıflandırılan "Cava insanı"nın fosilleşmiş kalıntılarının 1891'de burada bulunması ün kazanmıştır.

Cava'nın kolonileşmesi, yaklaşık IS 1. yüzyılda Hintli tacirlerle başladı. Hint etkisi, 1293'te kurulan Macapahit İmparatorluğu sırasında giderek gelişti. 3. yüzyıldan 16. yüzyıla değin uzanan Hint-Cava mimarisine ait yapıtlar arasında dev Borobudur Anıtı (y. 800), Mendut Tapınağı, Budacı Sevu Tapınağı (9. yy), görkemli Şiva tapınağı Prambanan (9. yy), kutsal Calatunda (10. yy sonları) ve Belahan (11. yy ortaları) hamamları ile Cabung'daki yuvarlak Hindu tapınağı (y. 10. yy) sayılabilir. Macapahit

Nüfus yoğunluğu km²'de ortalama 770 kişi olan Cava, dünyanın en yoğun nüfuslu bölgelerinden biridir; Endonezya Cumhuriyeti nüfusunun yarısından fazlası topraklarının yüzde 7'sini oluşturan bu adada yaşar. Adada yaşayanlar, Moğolların güney ya da okyanus adı verilen kolundandır. Adada üç büyük etnik grup vardır; çoğunluğu oluşturan Cava'lılar, güneybatıdaki Sundalılar ve kuzeydoğu kıyılarında yaşayan Maduralılar. Nüfusun küçük bir bölümü de Tengeresler ve Badular (Badui) adlı iki küçük etnik gruptan oluşur. Nüfusun tümü Malay dilini konuşur ve çoğu Müslümandır.

Ada topraklarının üçte ikisini aşkın bölümünde ekim yapılır; başlıca gıda maddesi piringdir. Gene çoğunlukla alçak bölgelerde yetiştirilen öteki bitkiler, mısır, manyok, yerfıstığı, soya fasulyesi ve tatlıpatatestir. Teraslanmış bayırlar ve çeltik tarlaları sık rastlanılan manzaralardır. Kapok, susam, sebze, muz, mango, durian meyveleri, turuncgiller ve bitkisel yağlar yerel tüketim için üretilir. Çay, kahve, tütün, kauçuk, Cava'nın batısındaki yüksek yerlerde yetiştirilen kınakına, şeker kamışı, adanın batı kesiminde yetiştirilen kapok ve hindistancevizi ihraç ürünleridir. Bu ticari ürünlerin birkaçı birden, genellikle geniş aile çiftliklerinde üretilir. Çiftlik hayvanları, özellikle manda, yük hayvanı olarak yararlanmak amacıyla beslenir. Tuzlanmış ve kurutulmuş balık ithal edilmekle birlikte, adanın orta ve batı bölgelerindeki havuzlarda ve piring tarlalarında balık da yetiştirilir. Dünya kınin üretimimin büyük bölümü Cava'da gerçekleşir.

Petrol, temelde kuzeybatı kıyısı açıklarındaki Arcuna bölgesinden çıkarılır; bir doğal gaz boru hattı petrol yataklarını Cilacap, Jepu ve Surabaya'da petrol rafinerileri vardır. Az miktarda manganez, kükürt, fosfat, altın ve gümüş de çıkarılır. Küçük ölçekli imalat batık baskı, demir dökmeçiliği, gümüş işçiliği, tarım aletleri üretimi, tabaklama, kiremit ve öteki seramik eşyayı kapsar. Tekstil, kauçuk imalatı, mayalama ve otomobil montajı ile sigara, çimento, sabun, kâğıt ve ayakkabı üretimi daha büyük ölçekli sanayiye oluşur. Purwakarta yakınındaki Jatiluhur Barajı Endonezya'daki en büyük barajdır. Bellibaşlı kentler, gelişkin bir demir ve kara yolları ağıyla birbirine bağlanır. Devlete ait radyo ağıнын merkezi Cakarta'dadır. Burada ayrıca uluslararası bir havalimanı vardır. Surabaya ile Cakarta yakınlarındaki Tanjungpriok başlıca limanlardır. Nüfus (1988 tah.) 105.560.200. Ayrıca bak. Endonezya.

Cava Çukuru, SUNDA ÇUKURU olarak da bilinir, Hint Okyanusunun doğusunda derin deniz dibi çöküntüsü, Endonezya'ya bağlı Cava ve Sumatra adalarının güneybatı kıyılarından yaklaşık 305 km açıkta yer alır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzunluğu 2.570 km'yi geçer. Eğimi 10°'yi aşkın ve en derin yeri 7.450 m ile Hint Okyanusunun da en derin noktasıdır. Büyük bölümü, özellikle de etkin bir yanardağ kuşağında bulunan Sunda Adalarının oluşturduğu yaya paralel kesimi, yer yer tortullarla kaplıdır. Sumatra'nın güneyinde çukurun yaklaşık yarısı bir denizaltı sırtıyla iki paralel bölüme ayrılır. Çukur kuzeybatıda, adalar ve kıta sahanlıklarından oluşan ve Ganj Deltasına kadar uzanan bir sistemle birleşir.

Cava de' Tirreni, İtalya'nın güneyinde, Campania yönetim bölgesindeki Salerno ilinde kent ve piskoposluk. Salerno kentinin tam kuzeybatısında, tepelerle çevrili verimli bir vadide yer alır. Tepelerin üstündeki silindirik biçimli kuleler, Lombardiya gelene-

İmparatorluğu 16. yüzyılın başlarında Müslümanlarca yıkıldı. Daha sonra, Orta ve Batı Cava'da Müslüman krallıklar kuruldu. Batı Cava'da yaşayan ve Hint etkisini daha az taşıyan Sundalıların İslamı daha çabuk benimsemesi bunda bir ölçüde belirleyici oldu. Portekizlilerin 1511'de Malaka'yı istila etmesi de Müslüman devletlerin Macapahit İmparatorluğu'ndan ayrılmalarını hızlandırdı. Başlıca devletler Pacang, Mataram, Preanger, Cirebon ve Bantam'dı. Sonunda bu devletlerin tümü 1799'da yerini Felemenk hükümetine bırakan, Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın denetim altına girdi. Bir süre için İngilizlerin işgal ettiği (1811-16) Cava'nın yeniden Felemenkilerin eline geçmesiyle birlikte yaygın ayaklanmalar başladı. Yüzyıl kadar süren ve Cava Savaşı'nı (1825-30) da içeren çarpışmalar sonunda bağımsızlığa ulaşıldı. Cava 1942'de Japon kuvvetlerince işgal edildi ve 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'nin parçası oldu.

Ada yönetsel olarak üç ilden (*propinsi*) oluşur: Batı Cava (Jawa Barat), Orta Cava (Jawa Tengah) ve Doğu Cava (Jawa Timur). Ayrıca, her ikisi de gene il statüsünde olan Büyük Cakarta (Jakarta Raya) ayrıcalıklı başkent bölgesi (*daerah khusus Ibukota*) ve Yogyakarta ayrıcalıklı bölgesi de (*daerah istimewa*) adada yer alır.

gine uygun olarak güvercin avlamak için kullanılır. Kentin tam güneybatısında, ünlü Benedikten manastırı Trinità della Cava'nın bulunduğu Corpo di Cava köyü vardır. Fransa'daki Cluny'den gelen Aziz Alferius 1011'de, bir mağarada bu manastırı kurdu. Yapıların çoğu 1796'da yenilenmiştir de, gotik üsluptaki manastır olduğu gibi korunmuştur. Arşivlerde, 8. yüzyılda parşömene yazılmış belgeler vardır. Kitaplıktaki değerli yazmalar arasında, 7. yüzyıldan kalma, Vizigotlara ait bir Kitabı Mukaddes ile 11. yüzyıldan kalma Lombard Yasaları bulunur. Kentte ayrıca bir müze ve bir resim galerisi vardır.

Cava de' Tirreni bir dinlenme yeri ve uluslararası spor merkezidir. Başlıca sanayi ürünleri dokuma, gıda ve tütündür. Nüfus (1981 geç.) belediye, 50.558.

Cava Denizi, Endonezya dilinde LAUT JAWA, Büyük Okyanusun, batıda Cava ve Borneo adaları arasında kalan bölümü. Kuzeyden Borneo (Kalimantan), kuzeydoğudan Makassar Boğazının güney ucu, doğudan Bali, Selebes ve Flores denizleri, güneyden Cava Adası, güneybatıdan Hint Okyanusuyla bağlantısını sağlayan Sunda Boğazı, batıdan Sumatra, kuzeybatıdan da Güney Çin Deniziyle arasındaki sınırlı oluşturan Bangka ve Billiton adalarıyla çevrilidir. Doğu-batı doğrultusunda 1.450 km, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 418 km uzanır; yüzölçümü 443.000 km²'dir. Yaklaşık 1.787.000 km²'lik bir alanı kaplayan Sunda Sahanlığının güney bölümünü de içine alır. Ortalama 46 m derinlikle sığ bir denizdir. Deniz tabanının neredeyse tümüyle düz oluşu ve adadaki ırmakların ağızlarına kadar uzanan akaçlama kanalları bulunması, sahanlığın bir zamanlar kuru, durağan ve engebesiz bir kara alanı (peneplen) olduğunu göstermektedir; üstündeki birkaç granit tanıktepe, aşınmaya karşı dirençli oluşlarıyla ayakta kalabilmiş ve bugünkü adaları oluşturmuştur. Deniz düzeyinin alçaldığı buzul çağlarında, bu sahanlığın en azından bir bölümü deniz düzeyinin üzerine çıkıp birer köprü işlevi görerek, Asya'da yaşayan hayvanların Batı Endonezya'ya geçmesini sağlamıştır. Denizdeki yüzey akıntılarının ey-lül-mayıs arasında batı, yılın geri kalan bölümünde ise doğu yönündedir. Çevre adalardaki ırmaklardan boşalan büyük miktardaki su denizin tuzluluk oranını düşürmektedir.

Deniz tabanının güneyi, Cava Adasının, petrol yataklarının bulunduğu kuzey bölümüyle jeolojik açıdan benzerlikler gösterir. Petrol yataklarının deniz altına da yayılıp yayılmadığını anlamak için sondaj çalışmaları yapılmış ve açılan kuyulardan olumlu sonuçlar alınmıştır. Araştırmalar, güneydoğuda, Borneo açıklarındaki sularda da petrol yatakları olabileceğini göstermektedir.

Cava Denizi, II. Dünya Savaşı sırasında önemli bir çarpışmaya sahne oldu. 27 Şubat 1942'deki çarpışmada Müttefik deniz kuvvetlerinin büyük bir yenilgiye uğraması, Cava'yı Japon saldırılarına karşı savunmasız bıraktı.

Cava dili, Malezya-Polinezya dil ailesinin Batı (Endonezya) koluna bağlı dil. Başta Cava Adasında yaşayanlar olmak üzere 60 milyon kişi tarafından konuşulur. Konuşanların sayısı bakımından Malezya-Polinezya dil ailesinin en büyük koludur. Cava dilinin birkaç bölgesel lehçesi ve statüye göre değişen, birbirinden çok farklı birkaç biçimi vardır. Bunlar arasında en büyük farklılık *ngoko* (teklisiz dil) ve *krana* (saygılı dil) arasındadır. Bu ikisinden birinin uygun olmadığı durumlarda *madya* (orta dil) kullanılır. Daha az kullanılan biçimler *krama*

inggil (çok saygılı dil) ve *basa kedaton*'dur. (saray dili).

8. yüzyıl ortalarında yazılı bir dil haline gelen Cava dili, Hint ve İslam edebiyatının etkisinde kalmış, kendisi de Malezya, Bali ve öteki Endonezya edebiyatlarını etkilemiştir. Güney Pallava yazısına dayanan bir alfabeyle yazılır. Malezya diline dayanan Endonezya dilinin (Bahasa Endonezya) Cava Adasını da kapsayan Endonezya Cumhuriyeti'nin resmi dili olmasından sonra edebiyatın bu dilde gelişmesine çalışılmıştır. Bu yüzden Cava dilinde yayımlanmış yapıtların sayısı azdır.

Cava insanı, JAWA İNSANI olarak da bilinir, Cava'daki fosil kalıntılarıyla tanınan, insan-gillerden soyu tükenmiş örnek. 1891'de E. Dubois tarafından Solo Irmağı yakınlarındaki Trinil'de bulunan kafatası üst parçası ve uyluk kemiği, *Homo erectus* türünün bilinen ilk fosilleridir. Oysa Dubois bu buluntuları başlangıçta *Pithecanthropus erectus* olarak sınıflandırmıştı. Sangiran'da bulunan başka fosiller ve 1936'da Modjokerto'da bulunan bir çocuk fosili, *H. erectus*'un Cava'da Alt ve Orta Pleyistosen Bölüm'de (y. 1 milyon - 500 bin yıl önce) var olduğunu göstermektedir. Cava insanının ortalama 900 cm'lük kafatası hacmi, *H. erectus*'un sonraki örneklerinden daha azdır. Bu kafatasının profili basık, alnı az çıkıntılı, kemikleri çok kalın, çene kasları çok güçlü, artkafa kemiği çıkık, kaşkemerleri belirgin, damağı geniş, altçenesi çok iri, ama çıkıntısızdır. Dişleri genel olarak insanın diş yapısına benzemekle birlikte, iri ve birbirinin üstüne binmiş köpekdişleriyle bazı maymunu özellikler de taşır. Uyluk kemikleri Cava insanının iki ayağı üzerinde tam anlamıyla dik yürüdüğünü ve boyunun 1,72 m'ye kadar ulaştığını gösterir. Beş yaşında öldüğü anlaşılan Modjokerto çocuk fosilinin kafatasında bile iri kaşkemerleri ve alnın basıklığı dikkati çeker. Cava insanı Pekin insanından(*) daha önce yaşamıştır ve genellikle daha ilkel olduğu kabul edilir.

Cava Savaşı, Endonezya'da Prens Dipo Negoro öncülüğünde Felemenk yönetimine karşı girişilen ayaklanma (1825-30). Ayrıca bak. Dipo Negoro, Pangeran.

Cavadi Tepeleri, Hindistan'ın güneydoğusunda, Doğu Gatlar'daki en büyük sıralardan biri. Tamil Nadu eyaletine bağlı Güney Arkt ilinde yer alır. Mavimsi gri granit oluşumlu tepelerin genişliği yaklaşık 80 km, uzunluğu ise yaklaşık 32 km'dir. Dorukların yüksekliği ortalama 1.100-1.150 m arasındadır. Palar Irmağının kolları olan Çheyyar ve Agaram, tepeleri doğu ve batı bölümlerine ayırır. Güneydeki dik yamaçları sandal ormanlarıyla kaplı olan tepelerde seyrek bir yerleşim görülür. Başlıca tarım ürünleri tahıl, baklagiller ve yağlı tohumlardır.

Cavaignac, Louis-Eugène (d. 15 Ekim 1802, Paris - ö. 28 Ekim 1857, Sarthe, Fransa), 1848 Devrimi sırasında tüm yetkileri elinde toplayan Fransız general. Parisli işçilerin Haziran 1848'deki ayaklanmasını sert biçimde bastırmasıyla tanınır. Fransız Devrimi sırasında (1789-92) Genel Güvenlik Komitesi'nin Jakoben üyelerinden olan babası Jean-Baptiste'in etkisiyle koyu bir cumhuriyetçi olarak yetişen Cavaignac, bu görüşlerinden dolayı 1831'de orduдан atıldı. Bourbon hanedanı ve Temmuz Monarşisi (1830-48) döneminde yönetimin hizmetinde çalışan amcası Jacques-Marie Cavaignac'ın sayesinde yeniden orduya alındıysa da, Cezayir'e atanarak Fransa'dan uzaklaştırıldı.

1840'larda Fransızların Cezayir'i işgali sırasında başarıyla hizmet etti ve 1848'de Cezayir

yir genel valiliğine atandı. Aynı yıl patlak veren devrim sırasında parlamentoya seçildi ve İkinci Cumhuriyet'in kurulmasından sonra işbaşına gelen geçici hükümette savaş bakanlığına getirildi. Haziran ayında sosya-

Louis - Eugène Cavaignac, Alphonse Merinet'in oymabaskı çalışmasından aynı Bibliothèque Nationale, Paris

list önderlerin Ulusal Meclis'ten atılmasını ve devletin mali destek sağladığı ulusal atölyelerin kapatılmasını protesto etmek amacıyla ayaklanan Parisli işçilerin bastırılmasını yönettiği için "Haziran kasabı" olarak anılmaya başladı. 28 Haziran'da Ulusal Meclis'in kararıyla yürütmeye yetkilerini elinde topladı. Ama aralıktaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Louis-Napoléon Bonaparte (sonradan İmparator III. Napoléon) karşısında yenilgiye uğradı.

Daha sonra Bonaparte'a karşı muhalefetin önderlerinden biri oldu ve 1851'de tutuklandı. Ertesi yıl Yasama Meclisi'ne seçildiyse de, yeni imparatora bağlılık yemini etmeyi reddettiğinden göreve başlamasına izin verilmedi. 1857'de ikinci kez seçilmesine karşın, gene Yasama Meclisi'ne alınmadı.

Cavaignac ve amcasının anıları ve yazışmaları 1899'da *Les Deux Généraux Cavaignac. Souvenirs et Correspondance: 1800-1848* (İki General Cavaignac. Anılar ve Yazışmalar; 1808-48) adıyla yayımlandı.

Cavaillé-Coll, Aristide (d. 4 Şubat 1811, Montpellier - ö. 13 Ekim 1899, Paris, Fransa), seçkin org yapımcısı ve orkestra tarzı Fransız org yapım ve montajının öncüsü.

Org yapımcıları yetiştiren bir ailenin çocuğuydu. Languedoc'un tanınmış yapımcılarından olan babası Dominique'in yanında yetişti. Genç yaşta usta ve deneyimli bir mühendis oldu. Yirmi iki yaşındayken çok tutulan bir daire testere icat ederek ödül kazandı. Besteci Gioacchino Rossini'nin önerisi üzerine 1833'te Paris'e gitti. Orada Saint-Denis Bazilikası'nın büyük orgu kendisine sipariş edildi. 1841'de biten bu org ses ve yapım tekniği ile sonraki birçok Fransız orguna model oluşturdur. III. Napoléon'un bazı önemli katedral orglarının yeniden yapımına görevlendirmesinden sonra Cavaillé-Coll'un ünü yayıldı. Adını taşıyan toplam 600'ü aşkın orgun bir bölümü, etkisinin çok yaygın olduğu İngiltere'dedir.

Cavaillé-Coll orgu senfoni orkestrası kadar geniş anlatım olanaklarına sahip, çok yönlü bir araç haline getirmeyi amaçlamıştır. Mekkanizma ve boru takımını geliştirerek org yapımına katkıda bulunmuştur. Klavye düzenini ve stop kontrollarını büyük ölçüde standartlaştırmış, titiz ses ayarıyla hem her boru takımında kusursuz bir denge ve ses birliği sağlamış, hem de romantik, senfonik orglara özgü güçlü ses karşıtlıklarını korumuştur. Çeşitli orkestra çalgılarının

sesini taklit etmeyi başarmışsa da barok orglara özgü berrak ve saydam sestən vazgeçmek zorunda kalmıştır; bu yüzden de orgları, örneğin J. S. Bach'ın müziğini çalmaya çok uygun değildir. Bununla birlikte orgda yeni bir beste okulunun oluşmasını etkilemiştir. César Frank, Camille Saint-Saëns, Charles-Marie Widor ve Louis Vierne gibi önde gelen 19. yüzyıl bestecileri bu yeni orgun sesini dikkate alarak beste yapmışlardır. Cavaillé-Coll'un orglarının birçoğu hâlâ düzenli olarak kullanılmaktadır.

Cavalcanti, Alberto, asıl adı ALBERTO DE ALMEIDA-CAVALCANTI (d. 6 Şubat 1897, Rio de Janeiro, Brezilya - ö. 23 Ağustos 1982, Paris, Fransa), Brezilyalı sinema yönetmeni, yapımcı, senaryo yazarı, sanat yönetmeni. Meslek yaşamının çoğunu Avrupa'da geçirmiş, çeşitli ülke sinemalarını etkileyen çalışmaları ve kuraldışı filmleriyle 20. yüzyıl ortalarının önde gelen sinemacıları arasında yer almıştır.

İsviçre'de hukuk ve mimarlık okuduktan sonra Paris'e gitti ve 1920'lerin başlarında yenilikçi bir sanat yönetmeni olarak sinemaya başladı. 1926'da çektiği ilk filmi, Paris işçilerinin bir günlük yaşamını anlatan *Rien que les heures* (Yalnızca Saatler) adlı belgeseldi. 1934'te çağrılı olarak İngiltere'ye gitti ve Genel Posta İdaresi Sinema Birimi'nde ünlü belgesel sinemacı John Grierson ile birlikte çalıştı. Burada *Pett an Pott* (1934), *Coalface* (Grierson ve W.H. Auden ile birlikte, 1935; Kömür Surat), *We Live in Two Worlds* (1937; İki Dünyada Yaşıyoruz) gibi filmler yaptı. Genel Posta İdaresi yapımları, İngiltere'de belgesel sinemanın gelişiminde önemli dönüm noktaları oluşturan filmlerdi. Cavalcanti de, farklı bakış açısıyla bu harekete yeni bir soluk kazandırdı. 1941'de çalışmaya başladığı Ealing Stüdyoları'nda(*) *Yellow Caesar* (1941; Sarı Caesar) gibi savaşla ilgili propaganda filmleri ve daha sonra da *Champagne Charlie* (1944), *Nicholas Nickleby* (1947) ve *They Made Me a Fugitive* (1947; Beni Kaçak Yaptılar) gibi uzun metrajlı filmler çekti.

1950'de Brezilya'ya dönerek Vera Cruz film şirketine, yapımcılığını da üstlendiği *O canto do mar* (1952; Denizin Şarkısı) ve *Mulher de verdade* (1954; Sadık Kadın) filmlerini yönetti. Yapımcı ya da yönetmen olarak gerçekleştirdiği filmlerle 1950'lerde Brezilya sinemasındaki canlanmanın öncüleri arasında yer aldı. Komünist etkinliklerde bulunmakla suçlanarak işinden uzaklaştırılınca 1954'te yeniden Avrupa'ya döndü. O yıl, Brecht'in de katkıda bulunduğu ve sonradan yapıtının tek sadık sinema uyarlaması olarak değerlendirildiği *Herr Puntila und sein Knecht Matti*'yi (Bay Puntila ile Uşağı Matti) çekti. Daha sonra çalışmalarını İngiltere ve Fransa'da sürdüren, 1968'de ABD'de, Los Angeles'teki California Üniversitesi'nde sinema dersleri veren Cavalcanti'nin *Film e realidade* (Sinema ve Gerçeklik) adlı bir de kitabı vardır.

Cavalcanti, Guido (d. y. 1255, Floransa - ö. 27/28 Ağustos 1300, Floransa), İtalyan şair. Floransalı *dolce stil nuovo* (tatlı yeni üslup) şairlerinin önde gelenlerindendir. Dante'den sonra 13. yüzyıl İtalyan edebiyatının en çarpıcı şairi ve edebi kişiliği olarak kabul edilir.

Papa yanlısı Guelfo Partisi'nden nüfuzlu bir Floransalı ailenin oğluydu. Daha önce Dante'nin öğretmeni felsefeci ve bilgin Brunetto Latini'nin yanında öğrenim gördü. İmparatorluk yanlısı rakip Ghibellino Par-

tisi'nin önderi Farinata degli Uberti'nin kızıyla evlendi. Guelfo Partisi 1300'de Beyazlar ve Siyahlar olarak ikiye ayrılınca Beyaz Guelfolar'a katıldı. Aynı yıl "ilk dostu" saydığı Cavalcanti'ye birçok şiirini adanmış olan Dante, onun Floransa'dan sürgün edilmesi olayına karıştı. Sarzana'da sürgündeyken sıtmaya yakalanınca Floransa'ya dönmeye izin verildi ve orada öldü.

Cavalcanti şiirlerine yansıyan güçlü, coşkun ve parlak kişiliğiyle hem çağdaşlarının, hem de Dante Gabriel Rossetti ve Ezra Pound gibi önemli şairlerin hayranlığını kazandı. Günümüze kalan 50 şiirinin birçoğunu 1292'de Toulouse'da tanıdığı Mandetta ile Primavera (İlkbahar) diye adlandırdığı Giovanna adlı iki kadına adadı. Şiirleri, kullandığı üslubun başlıca özelliği olan parlak, zarif ve dolaysız anlatımı en iyi biçimde yansıtır. Ana teması genellikle derin acılar veren aşktır.

Provans şiirinden alınma *canzona* türünde iki şiiri vardır; bunlardan aşkın karmaşık bir felsefi çözümlemesini yaptığı "Donna mi prega" (Bir Hanım Sorar Bana) ünlüdür. Sone ve baladlar da yazmış, baladları genellikle en iyi şiirleri sayılmıştır. En çok tanınan ve son baladlarından biri olan "Perch'io non spero di tornar giamai"yi (Çünkü dönmeyi hiç umut etmiyorum) sürgünde yazmıştır. T. S. Eliot "Ash Wednesday" (Küllenne Çarşambası) adlı ünlü şiirinin nakaratında Cavalcanti'nin bu dizisinden esinlenmiştir.

İlk kez 1527'de derlenen şiirleri 1902'de *Le rime de Guido Cavalcanti* (Guido Cavalcanti'nin Küçük Şiirleri) adlı kitapta bir araya getirilmiştir.

Cavalcaselle, Giovanni Battista (d. 22 Ocak 1820, Legnano, Lombardiya ve Venedik Krallığı - ö. 31 Ocak 1897, Legnano, İtalya), sanat yazarı ve Giovanni Morelli(*) ile birlikte çağdaş İtalyan sanatı tarihi çalışmalarının öncüsü.

Venedik'teki Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördüğü gençlik yıllarında, çalışmalarında İtalya'nın sanat zenginlikleri üzerinde durmuştu. 1846-47'de Almanya'da bir başka sanat meraklısı, İngiliz J. A. Crowe ile tanıştı ve Berlin'de onunla birlikte araştırmalar yaptı. Venedik'e döndüğünde, Avusturya egemenliğine karşı 1848 Devrimi'ne katıldı. Avusturyalı jandarmalar tarafından tutuklandı ve kurşuna dizilmekten son anda kurtuldu. Daha sonra Giuseppe Garibaldi'nin kuvvetlerine katıldı, ama 1849'da Fransızlar tarafından yakalandı. Çok kötü bir durumda Paris'e ulaştığında yeniden Crowe ile karşılaştı ve onun yardımıyla Londra'ya kaçtı. 1857'de iki arkadaş, erken dönem Flaman ressamı konusunda çalıştılar. Birlikte 1864'te *A New History of Italian Painting* (İtalyan Resminin Yeni Tarihi) adlı büyük yapıtı, ardından *History of Painting in North Italy*'yi (Kuzey İtalya Resminin Tarihi) yayımladılar. Öteki ortak çalışmaları *Vita di Tiziano* (1877; Tiziano'nun Yaşamı) ve *Vita di Raffaello*'dur (1882-85; Raffaello'nun Yaşamı). Venedik'teki Marciana Kütüphanesi'nde korunan eskiz defterleri ve notları, Cavalcaselle'nin çalışma yöntemini ve geniş bilgisini ortaya koyar.

Giovanni Morelli İtalyan hükümeti adına Ancona'daki sanat ürünlerini saptamak amacıyla bölgeye gittiğinde, Cavalcaselle de onunla birlikteydi ve bir süre onun sekreterliğini yaptı. Yaşamının sonuna doğru Roma'da Eğitim Bakanlığı güzel sanatlar müfettişliğinde bulundu.

Cavalılar, Endonezya dilinde ORANG DJAWA, Endonezya'nın Cava Adasında yaşayan

en büyük etnik topluluk. Nüfusları 65 milyon geçer. Farklı etnik kökenden gelen komşu halklardan güneybatıdaki Sundalılar ve kuzeydoğudaki Maduralılar gibi, Malezya-Polinezya (Avustronezya) ailesine bağlı bir dil konuşurlar. Cavalılar genelde Müslüman olmakla birlikte eski dönemden kalma Hindu geleneklerinin izleri hâlâ görülür; Müslümanlığın gereklerini tam olarak yerine getirenlerin sayısı da oldukça azdır. Ruhlara inanma yaygındır.

Cavalıların geleneksel toplum düzeni, oldukça eşitlikçi köy topluluklarından, aşırı bir sınıflaşmanın ve karmaşık bir saray yaşamının görüldüğü kent topluluklarına kadar çok değişik özellikler barındırıyordu. Bu farklılıklar, birbiriyle konuşanlar arasında statüye göre değişen çeşitli konuşma tarzları biçiminde dile de yansımıştır. Yerine göre teklifsiz, saygılı, aşırı saygılı vb biçimlerde belirlenen konuşma tarzları, bölgedeki öteki dillere oranla Cava dilinde daha ince biçimde gelişmiştir ve bir alışkanlık olarak varlığını sürdürür.

Cava'da büyük kentlerin gelişmesiyle genellikle kırsal kökenli kentsel bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu işçiler *kampong* denen kapalı mahallelerde, derme çatma kulüblerde yaşar. Köyler ise bir meydanı çevreleyen, genellikle bambudan yapılmış tek aileyi barındıran sık evlerden oluşur. Cavali köylüler, başlıca besin kaynakları olan pirincin dışında mısır, manyok, yerfıstığı, soya fasulyesi ve tatlıpatates gibi çeşitli ürünler yetiştirirler.

Genelde anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aileler bazen yakın akrabaları da kapsar. İlk evliliklerin çoğu aile büyüklüğüne belirlenir. Boşanma kolay olduğu için daha sonra başka evlilikler de yapılabilir. Kadınlar kocalarından ayrılma konusunda oldukça özgürdür.

Cavalier D'ARPINO, asıl adı GIUSEPPE CESARI. IL GIUSEPPINO olarak da bilinir (d. y. 1568,

"İsa Vahitci Yahya'yla", Cavalier d'Arpino'nun "Vahitci Yahya'nın Yaşamından Sahneler" adlı fresk dizisinden, 1597-1601; S. Giovanni in Laterano Kilisesi, Roma
SCALA - Art Resource / EB Inc

Napoli Krallığı - ö. 1640, Roma), Rönesans sonrası maniyerist üslupta çalışan İtalyan ressam. Üzü, bu okulun İtalya dışında da tanınmasını sağlamıştır.

İlk ürünlerinde Vatikan ve Quirinale Sarayı'nda çalışan maniyerist fresk ressamı Cristoforo Roncalli'nin etkisi görülür. 1589-91 arasında kardeşi Bernardino ile birlikte Napoli'deki S. Martino Kilisesi'nin büyük çaplı bezemesini yaptı; sonradan Roma'da da kardeşiyle çalıştı. Durmaksızın çalışabilme yeteneğiyle Papa VIII. Clemens'i etkileyerek Roma'da çok aranan bir fresk ressamı oldu. Ama 1596'da başladığı Palazzo dei Conservatori fresklerini bitiremedi. Roma'daki S. Giovanni in Laterano Kilisesi'nde bulunan Vaftizci Yahya'nın yaşamından dört olayı konu alan fresk dizisi en iyi yapıtı sayılır. Uzun meslek yaşamı boyunca San Pietro Bazilikası'nın kubbeciğindeki mozaikleri, S. Maria Maggiore Kilisesi Paulina Şapeli fresklerini ve S. Prassede Kilisesi Öglie Şapeli duvar resimlerinin tasarlamasını da gerçekleştirdi. Çok ünlü olmakla birlikte, Caravaggio ya da Carracciler gibi çağdaşları, hatta bazı öğrencileri kadar özgün bir ressam değildi.

Cavalier, Jean (d. 28 Kasım 1681, Ribaut yakınları, Fransa - ö. 17 Mayıs 1740, Londra, İngiltere), isyancı Huguenot (Fransız Protestanları) topluluğu Camisardların önderi (1702-04).

Fransa'nın güneyindeki Languedoc bölgesinde çobanlıkla geçinen bir Huguenot'un oğluydu. Kral XIV. Louis'nin başlattığı Protestan kıyımından kurtulmak için 1701'de Cenevre'ye sığındı. Ülkesine dönerek bir fırıncının yanında çırak olarak çalışmaya başladıktan kısa süre sonra, 24 Haziran 1702'de Le-Pont-de-Montvert'de Camisard ayaklanması başladı. Cavalier, birkaç ay sonra, Languedoc ve Cévennes'i kasıp kavuran ayaklanmanın önderi durumuna gelmişti. Çete savaşındaki ustalığı sayesinde 10 Şubat 1703'te Vagnas'ta hükümet güçlerini yendi. Çok geçmeden Nîmes bölgesini de tehdit etmeye başladı. 4 Mart 1704'te Martignargues'de XIV. Louis'nin en iyi alaylarından birini yendi. 16 Nisan 1704'te Nages'da uğradığı ağır yenilgi, 19 Nisan'da da Euzet'deki cephaneliği yitirmesi sonucunda, 12 Mayıs'ta Pont-d'Avesnes'de bir ateşkes antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Dört gün sonra Nîmes'de hükümetle görüşmeye oturdu, ama yönetimden dinsel özgürlük güvencesi alamayınca yandaşları onu terk etti. 26 Ağustos'ta İsviçre'ye kaçtı; 1705 başlarında artık ayaklanma da gücünü yitirmişti.

Cavalier 1707'de Portekiz ve İspanya'da Fransızlara karşı İngilizler yanında savaştı. Sonunda askerliği bırakarak, Huguenotların İrlanda'daki yerleşme bölgesine çekildi. 1726'da Dublin'de *Memoirs of the Wars of the Cévennes*'i (Cévennes Savaşı Anıları) yayımladı. 1735'te İngiliz ordusunda tugay komutanı oldu. 1738'de Jersey'ye vali yardımcısı atandı, ertesi yıl tümgeneralliğe yükseldi. Marcel Pin'in *Jean Cavalier* adlı yapıtı 1936'da yayımlanmıştır.

Cavalier Parlamentosu, II. Charles'ın tahta dönmesinden sonra toplanan ilk İngiliz Parlamentosu (8 Mayıs 1661-24 Ocak 1679). Önceleri koyu kralcılardan oluşan bileşimi zamanla değişmiş, Charles'ın birçok politikasına gitgide daha çok karşı çıkmaya başlamıştır. Katolikleri ve karşıt görüşteki Protestanları hedef alan baskıcı yasalarıyla ünlüdür.

Cavaliere, Emilio del, EMILIO DEL CAVALIERE olarak da yazılır (d. y. 1550, Roma - ö. 11 Mart 1602, Roma), İtalyan besteci. İlk

dramatik müzik bestecilerindendir. Toscana grandükü I. Ferdinando'nun sarayında güzel sanatlar ve eğlence sorumlusu bir soyluydu. Kuramlarıyla operanın doğuşunu hazırlayan Floransa'daki Camerata grubundan. Mask oyunu benzeri intermezzolar ile gerçek opera arasında yer alan ara oyunlar ve pastoraler besteledi. En önemli yapıtı *La rappresentazione di anima e di corpo* (Ruh ile Beden Temsili) alegorik bir ibret oyunudur. 1600'de yayımlanan ve opera ile oratoryonun öncüsü olarak önem taşıyan bu yapıt her iki türün de niteliklerini taşıyor, şifreli bas için yayımlanmış ilk örnekleri de içeriyordu. Müziksel ve dramatik yoğunluk bakımından Jacopo Peri ve Giulio Caccini'nin yazdığı ilk gerçek operaların ardında kalmıştır. Ama ilk operalardaki monodik resitatif üslubun ilk örneklerinden biridir.

Cavalieri, (Francesco) Bonaventura (d. 1598, Milano - ö. 30 Kasım 1647, Bologna. Papalık Devletleri), İtalyan matematikçi. Geometriye ilişkin çalışmaları integral hesabın geliştirilmesine temel oluşturmuştur.

Cavalieri, genç bir delikanlı iken, Aziz Augustinus'un izinden giden Jesuiti (kimi zaman "Aziz Hieronymus'un Apostolik Rahipleri" olarak adlandırılır) tarikatına girdi, ama bu topluluk 1668'de Papa X. Clemens tarafından dağıtıldı. Eukleides'in yapıtlarını okuyarak matematiğe ilgi duymaya ve Galilei ile tanıştıktan sonra da kendisini, bu büyük astronomun öğrencisi olarak görmeye başladı.

Bologna Üniversitesi'ne matematik profesörü olarak atandığı 1629'a değin geometrik şekillerin büyüklüklerini saptamakta kullanılan, integral hesap yöntemlerine benzeyen bölünemezler yöntemini geliştirdi. Benzer bir çalışmaya tasarlayan Galilei'ye olan saygısı nedeniyle çalışma sonuçlarını yayımlamayı altı yıl geciktirdi. 1635'te *Geometria indivisibilibus continuorum nova quadam ratione promota* (Yeni Bir Sürekli Bölünmezler Geometrisi Geliştirmek İçin Yöntem) adlı ünlü yapıtını yayımladı. Bölünmezler yöntemi, *Geometria*'da konulduğu biçimiyle başarsızdı ve özellikle çağdaşı İsviçreli matematikçi Paul Guldin'in sert eleştirilerine hedef oldu. Buna yanıt olarak Cavalieri, *Exercitationes geometricae sex* (1647; Altı Geometri Alıştırması) başlıklı kitabını yazdı. Bu yapıtında daha yeterli biçimde sunduğu bölünemezler yöntemi, 17. yüzyıl matematikçileri tarafından yaygın bir biçimde kullanıldı.

Cavalieri'nin *Directorium generale uranometricum* (1632; Genel Uranometri Sözlüğü) adlı yapıtı ise logaritmalardan İtalya'da bir hesaplama aracı olarak kullanılmasına öncülük etti.

Öteki yapıtları arasında, *Lo specchio ustorio ouero trattato delle settioni coniche* (1632; Yakan Cam ya da Koni Biçimli Kesitler Üzerine Bir Tez) ve *Trigonometria plana et sphaerica, linearis et logarithmica* (1643; Düzlem, Küresel, Çizgisel ve Logaritmik Trigonometri) vardır.

Cavalla Irmağı, CAVALLY, YOUNBOU ya da DIOUGOU olarak da bilinir, Batı Afrika'da, Gine'deki Nimba Sıradağlarının kuzeyinden doğan ırmak. Güney yönünde akarak Liberya-Fildişi Kıyısı sınırının yarıdan daha uzun bir bölümünü oluşturur. Yaklaşık 500 km yol aldıktan sonra Liberya'da, Harper'ın 21 km doğusunda Gine Körfezine dökülür. İki büyük kolu Duobe ve Hana ile birlikte 30.225 km'lik bir alanı akıyor. Denize döküldüğü yerde bol istavrit (*cavalla*) bulunması nedeniyle Portekizli denizcilerin 15. yüzyılda bu adı verdiği ırmak,

75 km yukarıdaki Nyaake'ye kadar ulaşım elverişlidir.

Cavalli, (Pier) Francesco, asıl adı PIER FRANCESCO CALETTI-BRUNI (d. 14 Şubat 1602, Crema - ö. 14 Ocak 1676, Venedik, Venedik Cumhuriyeti), 17. yüzyıl ortalarının en önemli İtalyan opera bestecisi.

Gian Battista Caletti-Bruni'nin oğluydu. Venedikli koruyucusu Federico Cavalli'nin adını aldı. Operanın bir tür olarak yerleşmesini sağlayan *Orfeo* operasının bestecisi Monteverdi'nin yönetimindeki Venedik San Marco korosuna 1617'de şarkıcı olarak girdi. Buradaki çeşitli görevlerinden sonra 1668'de *maestro di cappella* (müzik yönetmeni) oldu. Yaşadığı dönemde Avrupa müzik beğenisini önemli ölçüde etkiledi. Yapıtları arasında en ilginç olanı *Didone* (1641), Fransız ve İtalyan üslupları arasındaki rekabeti başlatan ise 1646'da Paris'te oynanan *Egisto*'dur. Cavalli dramatik bestelerinde küçük bir yaylı çalgılar orkestrasına yer vermiştir; operalarında eğitimli bir koroya da gerek yoktur. Solistler için düzenlenmiş ses partileri olan pek az beste yapmışsa da, yapıtlarında resitatif ariya tekniğinin, hatta *da capo ariya*'nın (başlangıç melodisiyle sözlerinden sonra araya değişik bir melodi ve sözler giren ariya) ön biçimlerine rastlanır. Dramatik güç ve grotesk mizah içermesine karşılık yapıtları opera müziğinin yüzeyselliğini karşılamak için kullandığı parlak giysiler ve zengin dekorlar olmadan eksik kalır. İtalya'nın her yerinde oynanmakla birlikte bu *dramma per musica*'lar (müzikli tiyatro) özellikle 17. yüzyılda Venedik'te yaygınlaşan halka açık operalar için yazılmıştı. Cavalli'nin toplam 42 operasından 27'sinin el yazısı metinleri San Marco Kütüphanesi'ndedir. Müziğine yeni bir ilginin uyanması operalarının yeniden seslendirilmesine, plağa alınmasına ve yayımlanmasına yol açmıştır. *Erismena* ile *L'Ormino*'nun tümünün, birçok yapıtının da çeşitli bölümlerinin plak kaydı yapılmıştır.

Cavallini, Pietro (d. y. 1250, Roma - ö. y. 1330), Romalı mozaik ve fresk ressamı. Yapıtlarıyla İtalyan sanatında Bizans'ın stilize üslubundan kopuşun, mekân ve figürlerin üç boyutlu ifadesine yönelişin ilk önemli

Aziz Stephanus ve Guida Taddeu, Pietro Cavallini'nin "Son Yargı" freskünden ayrıntı, y. 1291-93; Sta. Cecilia in Trastevere Kilisesi, Roma
SCALA - Art Resource/EB Inc.

temsilcisi olmuş, yenilikçi Floransalı ressam Giotto'yu (ö. 1337) önemli ölçüde etkilemiştir.

Ozgün olduğu saptanan ilk çalışması Roma'daki S. Paolo Fuori le Mura Kilisesi'nin orta nefinde 1277-90 arasında gerçekleştirildiği bir dizi fresktir. Bu resimler 5. yüzyıldan kalma bir grup erken Hristiyan freskini "onarmak" amacıyla yapılmıştır. Ama Cavallini'nin çalışmaları ve bazı eski freskler 1823'te çıkan bir yangında yok olmuştur. Bunların günümüze ulaşan kopyaları, Cavallini'nin 5. yüzyıl fresklerinin anıtsallığından ve klasik havasından büyük ölçüde etkilendiğini gösterir.

Cavallini 1291'de Roma'daki Sta. Maria in Trastevere Kilisesi için Bakire Meryem'in yaşamından sahnelerin klasik bir atmosfer içinde betimlendiği bir mozaik dizisi yapmaya başladı. Bu yapıtlarda Bizans sanatına özgü stilize yüz ifadeleri ve hareketler sürmekle birlikte, gıysi kıvrımlarındaki çizgisellik büyük ölçüde yuvarlaklığa dönüşmüş, yüzlerdeki çizgisellikse tümüyle yok olmuştur. Mekânların açıklığı ve figürlerin plastik (heykelsi) bir yaklaşımla ele alınışı yenidir. Işık ise İtalyan sanatında daha önce rastlanmadık biçimde, figürü süslemek yerine tek yönden aydınlatarak ortaya çıkarmak ve ayrıntılarını belirginleştirmek için kullanılmıştır.

Cavallini 1290'ların başlarında gene Roma'da Sta. Cecilia in Trastevere Kilisesi'nde en ünlü çalışmalarını gerçekleştirdi. Son Yargı, Eski Ahit'ten sahneler (yalnızca bazı parçaları günümüze ulaşmıştır) ve bir Meryem'e Müjde sahnesinden oluşan bu fresk dizisinde, mozaik çalışmalarında görülen klasik öğeleri güçlü ve etkili bir anlatımcılıkla pekiştirdi. Oturan Havariler sahnesi onun yeni yaklaşımının en iyi örneğidir; her biri portre niteliğindeki, canlı Havariler grubunun oluşturduğu kütle çevresindeki mekânı tam bir başarıyla tanımlamıştır. Dizinin önemli özelliklerinden bir başkası da yumuşak, zengin renk uyumları ve gölgeleridir.

1308'de Anjou dükü Charles'ın çağrısı üzerine Napoli'ye giden Cavallini burada gotik sanatın zarif biçimleriyle tanıştı. 1315 dolayında kısa bir süre için Roma'ya döndü ve bugün yıkık durumda olan S. Paolo Fuori le Mura Kilisesi'nin giriş cephesini fresklerle süsledi. Cavallini birçok öğrenci yetiştirmiş, bunlar onun başlattığı geleneği sürdürmüştür.

Cavallotti, Felice (Carlo Emanuele) (d. 6 Aralık 1842, Milano - ö. 6 Mart 1898, Roma), krallık karşıtı sol eğilimli, gazeteci ve siyasal önder. İtalya'nın "Demokrasi Şairi" olarak da anılır.

1860'ta yurtsever komutan Giuseppe Garibaldi'nin önderliğinde Sicilya'da çarpışan gönüllülerle birlikte Binler Seferi'ne katıldı. 1866'da yeniden gönüllü yazıldı. Aynı yıl *Gazzettino rosa* adlı gazeteyi çıkarmaya başlayarak krallık yanlılarını yeren makaleleriyle büyük ün yaptı. Alman ilahiyatçı David F. Strauss'un *Das Leben Jesu kritisch bearbeitet* (1835-36; İsa'nın Yaşamı Üzerine Eleştirel İnceleme) adlı yapıtını İtalyancaya çevirdi.

Siyasal çalışmalarından dolayı 1873'te Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Demokratik reformlar uğruna yürüttüğü mücadeleyi ve Agostino Depretis ve Francesco Crispi gibi sağcılara yönelik eleştirilerini ölümüne değin sürdürdü. Karşıtlarıyla giriştiği kavga parlamento içindeki tartışmaların sınırını aştu. Sinirli ve taşkın kişiliği yüzünden

birçok kez düello etmek zorunda kaldı. *Gazzetta di Venezia*'nin başyazarı Ferruccio Macola ile yaptığı son düello ölümüyle sonuçlandı.

Cavally Irmağı bak. Cavalla Irmağı

Cavan, İrlanda dilinde AN CABHAN (Çukur Yer), eski Ulster bölgesine (province) bağlı üç ilden (county) biri. Bugün İrlanda Cumhuriyeti'nde yer alır. Yüzölçümü 1.891 km² olan Cavan, kuzeydoğuda Monaghan, güneyde Meath, Westmeath ve Longford, kuzeybatıda Leitrim illeriyle çevrilidir. Kuzeyinde Kuzey İrlanda vardır. Kuzeybatısında Erne Irmağının ana vadisine doğru alçalan ve vadilerle kesilen yüksek yaylalar yer alır. Göl, akarsu, turbalık ve çayırırla kesilen ve oval biçimli uzun toprak yığınları olan drumlinler buradaki başlıca yüzey şekilleridir. Erne Vadisinin doğusunda, arduvaz ve şeyl oluşumlu bir dizi tepe uzanır.

Cavan'dan, Aziz Patrick'in (ü. 5. yy) yaşamına ilişkin kayıtlarda söz edilmektedir. Cavan, önceleri Leitrim'in de içinde bulunduğu ve O'Rourke ailesinin yönettiği Bréifne Krallığı'nın bir parçasını oluşturuyor, o dönemde Doğu Bréifne olarak da anılıyordu. Sonradan burası Bréifne O'Reilly, Batı Bréifne denen Leitrim ise, Bréifne O'Rourke adını aldı. Bréifne, Anglonorman yerleşimlerine karşı uzun süre direndi. O'Reilly ailesi de 16. yüzyılın sonlarına değin, kalıcı bir İngiliz egemenliği altına sokulamadı. Daha sonra Connacht'ın bir parçası olan Cavan, 17. yüzyılın başlarında, Ulster'e bağlandı. 1608'deki İskoç ve İngiliz yerleşmelerinden başlayarak da, Ulster'in tarım alanları arasına girdi.

Halkın yalnızca dörtte biri yerleşim merkezlerinde yaşar. İl merkezi Cavan dışında en büyük kentler, Cootesville ve Belturbet'tir. Kilmore diyakozluğuna bağlı Katolik katedrali Cavan'da, Protestan katedrali ise Kilmore'da bulunur. Çiftlikler, ortalama 12-16 ha kadardır. İslah edilmiş toprakların onda biri tahıl, beşte biri kuru ot üretimi için, kalanı da otlak olarak kullanılır. Mandaralar yaygındır. Birer ticaret merkezi olan kentlerde başlıca sanayi kolları, gıda işleme, sentetik elyaf, duvar kâğıdı ve plastik imalatıdır. Cavan'ı, Belfast, Dublin ve Athlone'a bağlayan anayollar vardır. Nüfus (1986) 53.965.

Cavani, Liliana (d. 12 Ocak 1936, Capri, İtalya), İtalyan sinema yönetmeni. Cinsellik, şiddet, siyaset ve iktidar ilişkilerini ele aldığı, tartışmalar yaratan filmleriyle tanınmıştır.

Bologna Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Roma'da Centro Sperimentale di Cinematografia adlı sinema okuluna girdi. 1960'ların sonlarında sinema filmleri çekmeye başlamadan önce televizyon için *Francesco d'Assisi* (1966) ile *Galileo* (1968) gibi belgeseller ve konulu filmler yaptı. 1969'da çektiği ilk sinema filmi *I cannibali* (Yamyamlar), Antigone öyküsünün çağdaş bir yorumuydu. 1974 yapımı *Il portiere di notte* (Gece Bekçisi) büyük tartışmalara yol açtı ve Cavani'ye uluslararası düzeyde ün kazandı. Bir Nazi subayıyla, savaş sırasında onunla aynı toplama kampında tutuklu olarak bulunmuş bir kadın arasında yıllar sonra yeniden başlayan ilişkiyi anlatan film, cinsel eğilimlerle faşizm arasında kurduğu bağlantılar ve sadomazoist öğeleri yüzünden farklı tepkiler aldı. Ticari açıdan başarılı oldu, ama kıyasıya eleştiriye de uğradı. Cavani, 1977'de çektiği *Oltrè il bene e il male*'de (İyiliğin ve Kötülüğün Ötesinde)

Nietzsche ve çevresini anlattı. 1979'da Malaparte'nin ünlü romanından uyarladığı *Le pelle*'de (Ten) her türlü ilişkinin altüst olduğu II. Dünya Savaşı sonu İtalya'sının ürpertici bir görünümünü çizdi. 1982 yapımı *Oltrè la porta*'da (Kapının Arkasında), cinsel içgüdülerin yarattığı bağımlılıklar üzerinde durdu. Olumsuz eleştiriler alan *Interno Berlinese*'de (1986) gene cinsel tutkularla faşizm arasındaki bağlara eğildi.

cavapamuğu bak. kapok

cavea, Antik Çağ tiyatrosu yapılarında izleyici sıralarından oluşan basamaklı bölüm. Eski Yunan'da yaklaşık olarak dörtte üç, Roma'da yarım daire biçiminde yapıldı.

caveat emptor (Latince "alıcı gözünü aç"), ticaret hukukunda, sözleşmede açık bir güvencenin bulunmaması durumunda alıcının yaptığı alışverişin riskini üstlenmesini öngören ilke.

Eski gelenek hukukunda (*common law*) bir düstur olarak benimsenen *caveat emptor* ilkesi, açık pazarlarda ya da birbirini yakından tanıyan kişiler arasında yapılan alışverişlere uygulanabilmekteydi. Ama günümüzde ticaretin giderek karmaşılaşması alıcının aleyhine bir durum ortaya çıkarmıştır. Alıcı geçmişe göre satıcı ve yapımcının beceri, takdir ve dürüstlüğüne daha çok güvenmek zorundadır.

Bu gerçekten yola çıkan çağdaş ticaret hukuku *caveat emptor* ilkesine çeşitli istisnalar getirerek alıcıyı koruma yoluna gitmiştir. Her şeyden önce örnek üzerinden yapılan satışlarda, yasalar, ticari eşyanın büyük bir bölümünün kalite yönünden örneğe uygun olmasını ve alıcıya ticari eşyanın büyük bölümünü inceleme olanaklarını sağlanmasını sözleşmenin bir koşulu olarak kabul eder. Benzer biçimde alıcı, satıcıya malı hangi amaçla kullanacağını açıkça bildirdiğinde, malın alışverişe uygun (ortalama) bir kalite düzeyinde olması ve istenen amacı makul ölçüde karşılaması sözleşme gereği sayılır.

Cavell, Edith (Louisa) (d. 4 Aralık 1865, Swardeston, Norfolk, İngiltere - ö. 12 Ekim 1915, Brüksel, Belçika), I. Dünya Savaşı'nın halk kahramanlarından olan İngiliz

Cavell
Syndication International Ltd.

hemşire. Müttefik ordularına bağlı askerlerin Alman işgali altındaki Belçika'dan kaçmasına yardımcı olduğu gerekçesiyle kurşuna dizilmiştir.

1895'te hemşireliğe başladı. 1907'de başhemşire olarak atandığı Brüksel'deki Berkendael Enstitüsü'nde hemşirelik hizmetlerinin nitelik açısından gelişmesine büyük katkılarda bulundu. Belçika'nın Almanlarca işgal edilmesinden sonra, İngiliz, Fransız ve Belçikalı askerleri, tarafsız bir ülke olan Hollanda'ya kaçırmak için kurulan bir yeraltı örgütüne katıldı. Askerler, Kızılhaç Örgütü'ne bağlı bir hastane durumuna

gelmiş olan Berkendael Enstitüsü'nde gizleniyor, Philippe Baucq adlı bir Belçikalı onlara para ve rehber buluyordu. Cavell ve arkadaşları Ağustos 1915'te tutuklanana değin yaklaşık 200 askere yardım sağladılar.

Tutuklular 7 Ekim 1915'te askeri mahkemeye çıkartıldı. Bütün eylemlerini itiraf eden Cavell, 9 Ekim'de ölüm cezasına çarptırıldı, ABD ve İspanya elçilerinin cezanın değiştirilmesi yolundaki çabalarına karşın, üç gün sonra Baucq ile birlikte kurşuna dizildi. Cezanın yasal olmasına karşın, Cavell'in casusluğu içermeyen bir suçtan ötürü öldürülmesi vahşet olarak yorumlandı ve Müttefiklerin yaygın propagandasına konu oldu.

A. A. Hoehling'in yazdığı *Edith Cavell* adlı yaşamöyküsü 1958'de yayımlandı.

Cavendish, Kanada'daki Prens Edward Adasının, ortakuzey kıyısında bulunan Queens ilinde, tüzel kimlik kazanmamış kırsal yerleşim; Charlottetown'ın 39 km kuzeybatısında yer alır. Prens Edward Adası Ulusal Parkı'nın batı ucundaki kumsalın yakınındadır; Mikmek Yerlilerinin Penamkeak adını verdiği kumsal, bugün büyük ilgi gören bir plaj olmuştur. Adını, büyük olasılıkla 1772 dolaylarında, Lord Frederick Cavendish'ten alan bölge, Lucy Maud Montgomery'nin *Anne of Green Gables* (1908; Anne'in Yeşil Evi) adlı romanında Avonlea adını verdiği yerdir. Yazarın genç kızlığını geçirdiği yeşil duvarlı çiftlik evi günümüzde pek çok turist çeker. Montgomery'nin mezarı da yakınındadır. Yaz turizmi başlıca ekonomik etkinliktir. Nüfus (1981) 93.

Cavendish, George (d. 1500 - ö. 1561/62), İngiliz saray adamı ve yazar. Kardinal Wolsey üzerine yazdığı *Life* (Yaşam) adlı tek yapıtıyla sınırlı, ama kalıcı bir ün kazanmıştır. İngiliz yaşamöyküsü yazarlığında bir dönüm noktası oluşturan ve Tudor hanedanı tarihini inceleyenler için önemli bir belge niteliği taşıyan bu yapıt, aynı zamanda kendi kişiliğini yansıtan az sayıdaki kaynaklardan biri olarak da önem taşır. Davranış, eylem ve konuşmalar çerçevesinde somut gözlemlerden yola çıkan Cavendish, kusursuz ve yansız anlatımıyla kardinalin canlı bir portresini çizmiş ve daha sonraları yaşamöyküsü yazarlığında izlenen ilkelerin temelini atmıştır. Wolsey'in yükselişini ve düşüşünü ortaçağa özgü trajedi anlayışıyla kaderin çarkına bağlamaktan kurtulmamasına karşın, yaşamöykülerinin yalnızca azizler ve soylu kişileri ele alması biçimindeki eski düşünceden önemli bir kopuşu gerçekleştirmiştir.

1526 dolaylarında teşrifatçı olarak Wolsey'in hizmetine giren Cavendish, en güçlü olduğu dönemden VIII. Henry'nin gözünden düşmesiyle başlayan hızlı çöküşüne değin, Wolsey'e bağlı kaldı. Böylece onu eski görkemli günlerden uzaklaştığı son günlerini de kapsayacak biçimde yakından gözleme ve tanıma olanağını buldu. Wolsey'in 1530'da ölmesinden sonra, devlet işlerinden ayrılarak Suffolk'a çekildi. Kardinalin yaşamını gerçeğe bağlı kalarak belgelemek amacıyla yaşamının sonlarına doğru yazmaya başladığı yapıtını 1557'de tamamladı.

Cavendish'in bir Katolik olması ve tehlikeli siyasal sorunları ele alması, I. Elizabeth döneminde *Life*'in tümünün basılmasını engelledi. Ama yapıtın güncel ve edebi değeri, elyazması biçiminde serbestçe elden ele dolaşmasını sağladı. Böylece John Stow ve Raphael Holinshed'in tarih yapıtlarına, çeşitli şiirlere ve Shakespeare'ın yazdığı *Henry VIII* gibi oyunlara kaynaklık etti. 1641'de *The Negotiations of Thomas Woolsey*

(Thomas Wolsey'in Resmi Görüşmeleri) adıyla yayımlanan ilk baskısı büyük ölçüde sansüre uğradığından bir polemik kitapçığına dönüştü. 17 ve 18. yüzyıllardaki yeniden basımlarda bu kötü metnin temel alınması yapıtın güvenilirliğinin sarsılmasına yol açtı. 1810'da Christopher Wordsworth özgün yazmalara dayanarak *Ecclesiastical Biography* (Dinsel Yaşamöyküsü) adıyla yeni bir metin yayımladı. 1815'te S. W. Singer daha eksiksiz bir metin hazırladı ve yapıtın çıkardığı bulgularla uzun yıllar George Cavendish'in kardeşi olarak bilinen yazarın gerçekte George Cavendish'in kendisi olduğunu kanıtladı.

Cavendish, Henry (d. 10 Ekim 1731, Nice, Fransa - ö. 24 Şubat 1810, Londra, İngiltere), İngiliz fizikçi ve kimyacı. Çok çeşitli alanlarda gerçekleştirdiği deneylerle, havanın bileşimi, hidrojenin niteliği ve özellikleri, bazı cisimlerin özgül ısıları, suyun

Henry Cavendish, William Alexander'in çizimi, British Museum
British Museum, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd.

bileşimi ve elektriğin çeşitli özellikleri gibi konularda buluşlar yapmıştır. Ayrıca, bugün Cavendish deneyi olarak adlandırılan bir yöntemle Yer'in kütlelerini ve yoğunluğunu ölçmüştür.

Öğrenimi. Cavendish annesi ve babası tarafından köklü ailelerden geliyordu. Büyükbabaları, Devonshire dükü ile Kent dükü idi. Annesi 1733'te, Cavendish'in kardeşi Frederick'i dünyaya getirdikten sonra öldü. Cavendish, 1742'de, Londra yakınındaki Hackney İlahiyat Okulu'na girdi; 1749-53 arasında Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Peterhouse College'a devam ettiyse de, sanıldığına göre İngiltere Kilisesi'ne bağlılık sözü vermekten kaçındığı için burayı bitiremedi. Avrupa'da çıktığı geziden döndükten sonra, babasının 1783'teki ölümüne değin Londra'da onunla birlikte yaşadı. Cavendish, çalışmalarına babasına yardımcı olarak başladı ve elektrik üzerindeki tüm araştırmaları ile kimyasal araştırmalarının büyük bölümünü bu dönemde yaptı. Babasının araştırma yeteneği de, Benjamin Franklin'in övgüsünü kazanacak kadar güçlüydü. Baba-ogul, başlangıçta oldukça gösterişsiz koşullarda yaşarken, Cavendish, 40 yaşında kendisine miras kalan

bir servet sonucu birdenbire zengin oldu. Çağdaş Fransız bilim adamı Jean-Baptiste Biot'un deyişiyle, bu onu, "hem tüm bilginlerin en zengini, hem büyük olasılıkla tüm zenginlerin en bilgini" durumuna getirdi.

Zenginlik, Cavendish'in yaşama biçimini değiştirmede. Eskiden olduğu gibi bircamalarının çoğunu gene kitaplar ile bilimsel araç ve gereçlere yapıyordu. Cavendish, zamanla büyük bir kitaplık kurarak, bunu başka bilim adamlarının da yararına sundu. Başkalarının gözünde Cavendish, gıymine hiç özen göstermeyen, garip huylu, az ve çekinerek konuşan ince sesli biriydi. Meslek arkadaşları olan bilim adamlarıyla toplantılar dışında insanların arasında bemen hiç karışmıyor, ayrıca bir kadın düşmanı olarak da tanınıyordu.

Cavendish az rastlanan bir bilimsel yeteneğe sahipti. Buna karşın çalışmaları fazla yaygınlık kazanamadı. Bunun bir nedeni, 1760'ta Royal Society'ye üye olmasına ve 1803'te Fransız Enstitüsü'ne seçilen sekiz yabancıların arasına alınarak onurlandırılmasına karşın, aslında toplumda ün kazanmaya tepeden bakmasıydı. 1766'da çeşitli gazların elde edilmesine ilişkin üç bölümlük makalesinden başlayarak yayımlamak amacıyla yazdıkları olduysa da, pek çok tamamlanmış araştırmasının ayrıntılarını yayımlamadı. Hatta bazı makalelerinde yayımlanmamış çalışmalarına göndermelerde bulunarak çağdaşlarını şaşırttı.

Kimya araştırmaları. Cavendish'in kimya alanındaki araştırmalarının büyük bölümünü, gazlar üzerindeki deneyleri oluşturun. 1766'da yayımladığı ilk makalesinde Cavendish asitlerle metallerin tepkimesinden "yanar hava" diye adlandırdığı hidrojen gazının, asitlerle bazı alkahillerin tepkimesinden de "sabit hava" diye adlandırdığı karbon dioksit gazının oluştuğunu açıkladı. Ayrıca, havanın oksijen ve azota ayrıştırılmasından sonra geride bir miktar gazın kaldığını gözlemledi. Onun bu buluşu, 100 yıl kadar sonra, argonun ve öteki soy gazların bulunmasında önemli bir rol oynayacaktı. Cavendish, kimya kuramına başka katkılarda da bulundu; arsenik asite ilişkin yayımlanmamış deneyleriyle, kendinden sonraki bilim adamları ve araştırmacıların önüne geçti.

Cavendish hava üzerinde yaptığı deneysel araştırmalarının sonuçlarını 1784-85'te açıkladı. Bu çalışmasında, atmosferin bileşimini verdi ve suyun bir element olmadığını, oksijen ile hidrojenin birleşmesinden birleşim yoluyla elde edilebileceğini gösterdi. Ayrıca, nitrik asidi tanımlayarak elde etti. İngiliz bilim adamı Joseph Priestley, hidrojen ve hava karışımının bir elektrik kıvılcımla patlatılması durumunda, kabın iç yüzünün nemle kaplandığını gözlemlemişti. Priestley'in üzerinde durmadığı bu deneyi dikkatle yineleyen Cavendish, bu nemin büyük ölçüde su olduğu sonucuna vardı. İskoçyalı mühendis James Watt da, hemen hemen aynı sırada aynı sonuca ulaşmış ve bulgusunu Priestley'e ve Royal Society'ye bildirmişti. Buluşu önce kimin yaptığı konusunda çıkan tartışmalar, 1785'te Watt'ın da Royal Society'ye üye seçilmesinden sonra sorunun iki bilim adamı arasında dostça çözülmesiyle sona erdi.

Elektrik deneyleri. Cavendish'in elektrikle ilişkin deneyleri de, kimya alanındakiler kadar ilgi çekicidir; o kadar ki, eğer yayımlanmış olsaydı, yalnızca bu deneyleri bile onu ünlü yapmaya yetebilirdi. Cavendish, elektrik yüklü iki cisim arasındaki kuvvetin, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğunu bulmuştu. Elektrostatik bu

temel yasası, daha sonra Fransız fizikçi C. A. Coulomb tarafından ortaya konmuş ve onun adını almıştır. Cavendish, bir sığacı (kondansatör) sığasının, sığacı oluşturan levhaların arasına yerleştirilen maddenin cinsine bağlı olduğunu da Michael Faraday'dan önce gösterdi. Matematikte çok iyi bilinen ama, o güne değin elektrik deneylerine ilişkin olarak hiç kullanılmayan potansiyel kavramını özgürce kullandı. (O dönemde elektriğin ölçümü, bir elektrometre içindeki iki altın varajın, elektrikle yüklendiklerinde birbirlerini itmeleri nedeniyle aralarında oluşan açıya bakılarak yapıldığından, "elektriklenme derecesi" kavramından yararlanılırdı.) Cavendish, potansiyel kavramına dayanarak, iyi bir iletkenin yüzeyindeki bütün noktaların ortak bir referans noktasına (Yer) göre aynı potansiyele sahip oldukları görüşünü geliştirdi. Açık olarak ilk kez Cavendish tarafından ortaya atılan bu görüş, elektrik kuramının geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynadı. Son olarak, değişik iletkenlerle yaptığı bir dizi deney sonucunda, iletkenin uçları arasındaki potansiyel farkının, içinden geçen akımla doğru orantılı olduğunu bularak, bu alanda da Alman fizikçi George Simon Ohm'un 1827'de ortaya koyduğu yasayı daha önce bulmuş oldu. Cavendish'in bu son buluşu çok ilginç ve önemlidir. Çünkü Cavendish, elektrik akımını ölçme olanağına sahip bulunmadığından kendi vücudunu ölçü aracı olarak kullanıyor, akım şiddetini kestirebilmek için elektrotların uçlarını elleyle tutarak, elektrik şokunu parmaklarının da mı, bileklerine kadar mı, yoksa dirseklerine kadar mı duyduğuna bakıyordu. Yüz yıl kadar sonra, Cavendish'in defterleri ve el yazısı notları bulununca, bütün bu araştırmalar İskoçyalı büyük matematiksel fizikçi James Clerk Maxwell tarafından yinelenildi. Maxwell, yaşamının son beş yılını bu işe harcadı ve Cavendish'in elektrikle ilgili notlarını açıklamalı bir biçimde 1879'da yayımladı.

Cavendish'in ısı üzerindeki araştırmalarının büyük bölümü de, öteki çalışmalarında olduğu gibi sağlığında yayımlanmadı. Bu alandaki araştırmaları, İskoçyalı kimyacı Joseph Black'in araştırmalarından önce gerçekleştirdiği halde, eldeki bazı kanıtlara göre Cavendish, sırf Black ile bir rekabete giriyor izlenimi vermemek amacıyla kendi çalışmalarının yayımını isteyerek geciktirmişti.

Öteki katkıları. Cavendish, temel bilimlerin yanı sıra meteoroloji ve öteki uygulamalı bilim alanlarında da çalışmalar yaptı. Bir seferinde, Purfleet'teki barut deposunun yıldırma karşı en iyi korunma yönteminin bulmakla görevlendirilen komiteye üye olarak katıldı; başka bir sefer de hükümetin, altın paraların kullanım sırasında aşınmaları konusunda eğilmesi üzerine, altın alaşımlarının fiziksel niteliklerinin araştırılmasına yardımcı oldu. Cavendish'in 70 yaşına yaklaştığı sırada yaptığı son çalışması, Cavendish deneyi(*) olarak bilinen, çok zor ve duyarlı bir deneyi gerçekleştirmesi oldu. Bu araştırmanın konusu, karmaşık bir düzenele yapılan ölçümler sonucunda Yer'in yoğunluğunu hesaplamaktır. Söz konusu düzenele, dönmeye karşı dirençli ince bir tel ya da iplikle ağırlık merkezinden asılı yatay bir çubuktan oluşan bir burulma terazisiydi. Daha sonra adı bir terazi yardımıyla aynı yöntemi uygulayan İngiliz fizikçi John Henry Poynting'in 1913'te yayımladığı *The Earth* (Yer) adlı kitabında belirtildiğine göre Cavendish, deneyini "öyle hayran olunacak

biçimde yapmıştı ki; bu deney, küçük kuvvetlerin ölçümünde yeni bir dönemin başlangıcı oldu".

Cavendish, 78 yaşındayken ve büyük olasılıkla yaşamı boyunca yakalandığı ilk hastalığın sonucunda öldü. İngiltere'de, bugünkü Derby Katedrali'ne gömüldü. Büyük servetini akrabalarına, servetinin ana bölümünü de yeğeninin oğlu olan Lord George Cavendish'e bıraktı. Mirasından bilim dünyasına bir pay bırakmamış oluşunu ailesi 1871'de giderdi ve Cambridge Üniversitesi'ne bir laboratuvar bağışladı (Cavendish Laboratuvarı). Birbiri ardı sıra görev yapan yetenekli yöneticilerin gözetimleri altında, bu laboratuvar, modern fizik alanındaki gelişmelerin pek çoğu gerçekleştirilmiştir.

Cavendish, Thomas, CANDISH olarak da yazılır (v. 19 Eylül 1560, Trimley St. Martin, Suffolk, İngiltere - ö. y. Mayıs 1592, Kuzey Atlas Okyanusu), İngiliz denizci ve korsan. Yer'in çevresinin denizden üçüncü kez dolaşıldığı seferi yönetmiştir. 1585'te Sir Richard Grenville'in Amerika yolculuğuna katıldı. İngiltere'ye döndükten sonra Sir Francis Drake'in Yer çevresinde yaptığı deniz yolculuğunu (1577-80) yinelemeye karar verdi. 21 Temmuz 1586'da 123 adam ve üç gemiyle Plymouth'tan yola çıktı. Güney Amerika'daki Patagonya kıyılarına ulaşarak Port Desire'i keşfetti. Cavendish'in coğrafya bilgisine tek önemli katkısı olan bu yer, bugün Arjantin'deki Puerto Deseado'dur. Cavendish, Macellan Boğazını geçtikten sonra, Güney Amerika'dan Meksika'ya kadar uzanan kıyı boyunca İspanyol yerleşimlerini ve gemilerini yağmaladı. Ganimetleri arasında, 14 Kasım 1587'de California açıklarında ele geçirdiği hazine kalyonu "Santa Ana" da vardı. Filipinler, Maluku ve Cava'ya uğradıktan sonra Ümit Burnundan dolaşarak 9/10 Eylül 1588'de Plymouth'a vardı. Yanında, gemilerinden yalnızca "Desire" ve bol ganimet vardı.

1591'de başladığı ikinci Amerika-Büyük Okyanus yolculuğunda gemileri Macellan Boğazını geçemedi ve Cavendish, İngiltere'ye geri dönmeye çalışırken denizde öldü.

Cavendish deneyi, kurşun küreler arasındaki kütleçekimi kuvvetinin ölçülmesi yoluyla evrensel kütleçekimi sabitinin (G) hesaplanmasını olanaklı kılan deney. G değeri, iki cismin birbirlerine uyguladıkları çekim kuvveti ile bu cisimlerin kütlelerinin çarpımının, aralarındaki uzaklığın karesine bölümüyle elde edilen değer arasındaki oranı ifade eder (Newton evrensel kütleçekimi yasası). Deney ilk kez 1797-98'de İngiliz bilim adamı Henry Cavendish tarafından gerçekleştirildi. Cavendish bu deneyde, 1793'te ölen İngiliz jeologu John Michell'in önerdiği yöntemi izlemiş ve onun geliştirdiği düzeneği kullanmıştı. Bu düzenele, küresel ağırlıklar asılı gergin bir telden oluşan bir burulma terazisi(*) idi. Ağırlık çiftleri arasındaki çekim kuvveti, telin hafifçe burulmasına neden oluyor, bu burulmanın ölçülmesiyle çekim kuvveti ve G'nin değeri hesaplanabiliyordu. G'nin değerinin belirlenmesi Yer'in kütlelerinin hesaplanmasını da olanaklı kıldığından, bu deney, "Yer'in tartılması" olarak anılagelmiştir.

cavi reçnesi bak. kauri

Cavid Bey, tam adı MEHMET CAVID (d. 1875, Selanik - ö. 26 Ağustos 1926, Ankara), Osmanlı maliyeci ve siyaset adamı. İttihat ve Terakki'nin iktisadi ve mali politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Tüccar Recep Naim Efendi'nin oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Selanik ve İstanbul'da yaptı. 1896'da Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Aynı yıl Ziraat Bankası'na memur olarak girdi. 1897'de Maarif Nezareti Mektubi Kalemî İstatistik Şubesi'ne, 1899'da Rüşdiye Mektepleri İdaresi başkâtipliğine getirildi. Bunlara ek olarak 1898-1902 arasında

Cavid Bey
Nuri Akbayan Arşivi

Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ve Darülmualimin-i Aliye'de (Yüksek Öğretmen Okulu) ilm-i servet (iktisat) ve maliye öğretmenliği yaptı. 1902'de Selanik'e giderek Mekteb-i Feyziye'de müdür, Selanik İdadisi'nde ilm-i servet öğretmeni oldu. Selanik'te gizli çalışan ve 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girdi. Makedonya komitalarıyla ittifak görüşmelerinde bulunmak üzere görevli olarak Sofya ve Bükreş'e gönderildi.

1908'de, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nde ve Darülfünun'da iktisat dersleri vermeye başladı. Meclis-i Mebusan'da iki dönem (Aralık 1908-Nisan 1912 ve Nisan-Ağustos 1912) Selanik ve bir dönem (Mayıs 1914-Aralık 1918) Kale-i Sultaniye (Çanakkale) mebusu olarak bulundu. Haziran 1909'dan başlayarak Hüseyin Hilmi Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa hükümetlerinde maliye nazırlığı yaptı. Bu görevinden 9 Mayıs 1911'de istifa ederek ayrıldı. Said Paşa hükümetinde Şubat 1912'de nafia nazırı (bayındırlık bakanı), Mayıs 1912'de Nail Bey'in istifası üzerine de maliye nazırı oldu. Temmuz 1912'de hükümetin istifasıyla görevi sona erdi. Mart 1914'te Said Halim Paşa hükümetinde yeniden maliye nazırlığına atandı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine karşı olduğundan 5 Kasım 1914'te görevinden ayrıldı.

Cavid Bey bir süre aktif siyasetin dışında kalmakla birlikte, hükümetin mali politikalarının belirlenmesinde etkili oldu. 10 Şubat 1917'de Talat Paşa, 14 Ekim 1918'de de İzzet Paşa hükümetlerinde maliye nazırlığına getirildi. Düyun-ı Umumiye Osmanlı Dayınlar vekilliği yaptı. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra Divan-ı Harb-i Orfi tarafından gıyabında 15 yıla mahkûm edildi. Aralık 1919'da Avrupa'ya kaçtı.

Şubat 1921'de Ankara Hükümeti delegesi olarak Londra Konferansı'na katıldı. Aralık 1922 Düyun-ı Umumiye temsilcisi olarak İstanbul'a geldi. Lozan Konferansı'ndaki Türk delegasyonuna mali danışman olarak katıldıysa da, bir süre sonra bu görevinden alındı. Haziran 1926'da İzmir'de Atatürk'e karşı hazırlanan suikastla ilgili olduğu savıyla tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'nde

yargılandıktan sonra, 26 Ağustos 1926'da Ankara'da idam edildi.

1908'de Ahmed Şuayb ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ile birlikte yayımladığı *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nda her türlü korumacılığa karşı çıkan bir iktisadi liberalizmi savunan Cavid Bey, bu dönemde klasik iktisat öğretisinin etkisindedir. Toplumda yeterli sermaye birikimi olmadığı için hızlı bir sanayileşmenin mümkün olmayacağını, bu yüzden tarımsal gelişmeye önem verilmesini, sermaye birikimi açığının yabancı sermayeden yararlanılarak kapatılmasını, bunun için de özel girişimin özendirilmesini savunuyordu. I. Dünya Savaşı yıllarında liberal görüşlerinden uzaklaşarak İttihat ve Terakki'nin resmi politikası durumuna gelmeye başlayan millî iktisat düşüncesine yaklaştı. Bu politikanın önemli uygulamalarından biri olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşunda etkili rol oynadı. İktisat konusundaki önemli yapıtları *İlm-i İktisat* (1899-1901, 4 cilt) ve *Malumat-ı İktisadiye*'dir (1913).

Cavite, Filipinler'de, Luzon Adasının güneyinde kent ve il. Yüzölçümü 1.288 km²'dir. Kuzeydoğudaki Manila Körfezi boyunca, Manila'nın güneyine kadar uzanır ve Corregidor Adasını(*) da içine alır. Manila'nun çok yakın olması, özellikle kıyıda yaşayanlar için iş alanı; pirinç, balık, meyve, sebze ve çiçek gibi tarımsal ürünler için ise pazar olanakları sağlar. Binakayan'da istiridye yetiştirilir. Uzun yıllar İspanyollara karşı sürdürülen bağımsızlık mücadelesinin merkezi olan Cavite, hem İspanya'ya, hem ABD'ye karşı savaşıyan ayaklanmacı önder Emilio Aguinaldo'nun doğum yeridir. Cavite kenti dışında, il merkezi Trece Marties ile Tagaytay kentleri vardır. Kıyıda başlıca kasabalar Bacoor, Tanza, Naic ve Ternate, iç kesimlerdeki yoğun nüfuslu yerleşim merkezleri ise Carmona, Mendez-Núñez ve Silang'dır. Indang'da, 1964'te kurulan Severino Tanım Yüksekokulu vardır.

Manila Körfezine uzanan dağlık bir burunun üstündeki Cavite kentinde çoğunlukla Manila'da çalışanlar yaşar. 1940'ta berat alan kent, bir süre il merkezi olarak kaldı. Kentin dışında bulunan ve 1 Mayıs 1898'de komutan George Dewey tarafından ele geçirilen Sangley Point Deniz Üssü eskiden İspanyollara aitti. 1941'e değin ABD'nin Asya'daki başlıca deniz üssü ve yakıt istasyonu oldu. Günümüzde de Filipinler'in ve ABD'nin deniz-hava tesisi ve tersane olarak kullanılmaktadır. Burada ulaşım donanımı da üretilmektedir. Nüfus (1980) il, 771.320; kent, 87.666.

Cavite Ayaklanması, Cavite cephaneliğinde, 200 Filipinli asker ve işçinin başlattığı kısa süren ayaklanma (20 Ocak 1872). İspanyolların, yeni gelişmekte olan milliyetçi Filipin hareketini bastırmaları için baha-ne olmuş, ama İspanyol yönetiminin sert tepkisi, sonuçta hareketin güçlenmesine yardım etmiştir.

Ayaklanma kısa sürede bastırıldı. Ama gerici İspanyol vali Rafael de Izquierdo olayı büyütüp, yönetimde reform isteyen Filipinlileri sindirmek için kullandı. Bazı Filipinli aydınlar tutuklandı ve isyancılarla işbirliği yapmakla suçlandı. Kısa bir yargılamadan sonra José Burgos, Jacinto Zamora ve Mariano Gómez adlı üç papaz halkın önünde idam edildi. Her üçü de sonradan Filipin bağımsızlık mücadelesinin şehitleri olarak görüldü.

Cavkaytar, Yücel (d. 18 Haziran 1948, İstanbul - ö. 22 Mart 1967, Stockholm), Avrupa gençler şampiyonu olan ilk Türk

okçu. İstanbul'da Kulaksız Okspor Kulübü'nde yetişti. 1962'de, henüz 14 yaşındayken millî oldu. Aynı yıl, Paris'te yapılan Avrupa Gençler Okçuluk Şampiyonası'nda birincilik kazandı ve Türkiye'de yılın sporcusu seçildi. 1963'te lösemiye yakalandığı için spor çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Tedavi için gittiği İsveç'te öldü.

Cavour (Kontu), Camillo Benso (d. 10 Ağustos 1810, Torino, Piemonte, Fransız İmparatorluğu - ö. 6 Haziran 1861, Torino, İtalya), uluslararası çekişmeler ve devrimci hareketlerden yararlanarak Savoia hanedanını yönetiminde İtalya'nın birliğini sağlayan (1861) ve yeni krallığın ilk başbakanı olan Piemonteli tutucu devlet adamı.

Ailesi ve gençlik dönemi. Köklü bir geçmişli olan Cavourlar 16. yüzyıldan başlayarak asker ve memur olarak Savoia hanedanına

Cavour, Francesco Hayez'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Brera Resim Galerisi, Milano
Alinari-Anderson, Art Resource/EB Inc

hizmet etmişlerdi. Camillo'nun Cenevre doğumlu ve Kalvenci olan annesi, dönemin bütün siyasal, dinsel ve toplumsal akımlarına açık bir kent olan Cenevre'nin havasını aileye taşıırken, babası Michele de, eski rejimle yakın bağlarından dolayı Fransız Devrimi'yle birlikte saygınlığı tehlikeye giren ailenin Napoléon döneminde yeniden seçkin bir konuma gelmesini sağlamıştı.

Cavour, 10 yaşında Torino Askeri Akademisi'ne girdi. Ailenin küçük oğlu olarak bir miras beklentisi olmadıysa da, önündeki tek seçenек Savoia ve Piemonte prensi Carlo Alberto'nun koruyuculuğu altında parlak bir makama ulaşmaktı. Daha öğrenciliği sırasında siyasal düşüncelere ilgi duymaya başladı. 1821'deki meşrutiyetçi Piemonte devriminin askeri öğrencilere kadar yansıyan özgürlükçü ve ulusal yankılarından etkilendi. Aile içindeki konuşmalardan Bourbonların yeniden başa geçtiği Fransa'daki iç siyasal gelişmeler, Osmanlı yönetimine karşı Yunan ayaklanması, Rusya'daki özgürlükçü Dekabrist ayaklanması (1825) gibi güncel konuları yakından izledi. Benjamin Franklin, Piemonte devriminin ünlü önderi ve uzak akrabası Santorre di Santarosa gibi kişilere ve liberallere duyduğu sempatiyi coşkulu bir biçimde açığa vurmaya başladı. Kendisinden üç yaş büyük bir askeri öğrenci olan Baron Severino Cassio'nun etkisiyle yurtsever düşüncelere yöneldi. Cumhuriyetçi olarak tanınan Cassio ile yakınlığından rahatsız olan ailesi bu ilişkiyi sona erdirmesini isteyince, büyük bir tepki gösterdi. Aileyi bu müdahaleye yönelten, Temmuz 1824'te kişisel hizmetine verildiği Prens Carlo Alberto'ya karşı takındığı ters tutumdur. Veliht prensle arasının bozulmasına yol açan bu durum, saraydan uzaklaştırılmasına ve 20 yıl kadar hiçbir siyasal görev alamamasına neden oldu.

Siyasal görüşlerinin gelişimi. 1826'da istihkâm teğmeni olarak orduya katılan Cavour,

önce Torino'ya, ardından tahkimat yapılan çeşitli sınır karakollarına gönderildi. 1830'da görevli olarak gittiği Cenova'da aşırı demokratik ve cumhuriyetçi düşünceleri savunan Anna Giustiniani Schiaffino'yla tanıştı. O sıralarda Giuseppe Mazzini'nin önderlik ettiği gizli devrimci örgüt Carbonaria'nın birçok üyesi sık sık Schiaffino'nun evine konuk oluyordu. Cavour, Anna Schiaffino'ya duyduğu aşk ve Severino Cassio ile yeniden kurduğu arkadaşlığın etkisiyle ateşli bir radikalizmi benimsemişti. Bu arada Temmuz 1830 Fransız Devrimi devrimci tutkusunu daha da pekiştirdi. Avrupa'daki siyasal olayları aktaran gazeteleri daha iyi izleyebilmek için İngilizce öğrendi. Fransız yazarları Benjamin Constant ve François Guizot'nun liberal görüşlerinden yola çıkarak ataerkil mutlakiyetçiliğe, top-rak sahipleri, aristokrasi ve ruhan sınıfın çıkarlarını temsil eden Bourbon yanlısı gericiliğe ve taht ile kilise arasındaki birliğe karşı kesin bir tutum takındı. Bu gelişmeler üzerine yeniden resmi makamların kuşkusunu çekti ve polis gözetimi altında tutulmaya başladı. Babasının araya girmesiyle kovuşturmayla uğramayarak yalnızca uzak bir dağ kalesine sürgün edildi. Artık orduda kalamayacağını anladığından 1831'de istifa etti. Babasının girişimiyle Torino'nun güneyindeki bir köye belediye başkanı olarak atandı. Bu arada amcalarının yöredeki geniş topraklarının yönetimini de üstlendi.

Bu sıradan uğraşlar sırasında içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak için toplumsal sorunlarla ilgilenmeye başladı. Yoksulluk ve mahkûmların eğitimiyle ilgili sorunları araştırılmaya girişti. 1834'te yoksulluk üzerine yazdığı inceleme, ertesi yıl Londra'da yayımlanan *Report from His Majesty's Commissioners for inquiring into the Administration and practical Operation of the Poor Laws* (Majestelerinin Yoksullara Yardım Yasalarının Uygulanışını ve Pratikteki İşleyişini Araştırmakla Görevli Kurulun Raporu) adlı kitapçıkta yer aldı. İngiltere'deki Yoksullara Yardım Yasaları'nın tarihi üzerine ikinci kitapçığını 1835'te Torino'da yayımladı.

Aynı dönemde öteden beri tasarladığı Paris ve Londra gezilerini gerçekleştirdi. Böylece anayasal ve liberal rejimlerle yönetilen, hızlı ekonomik ve toplumsal değişimlerden geçen Batı'nın iki büyük başkentini tanıma olanakları buldu. İngiltere ve Fransa'da parlamenter işleyişini inceledi, üniversitelerdeki derslere katıldı, fabrikaları, demiryollarını, limanları, hastane, okul ve hapisaneleri gezdi. Bu iki Batı başkentinde ve Cenevre'de edindiği deneyimler, aşırılıklardan uzak durarak "orta yolu" izleme ilkesine sıkıca sarılmasını sağladı. Daha iyi bir toplum kurmak için şiddete başvurmayı gerekli gören devrimcilere olduğu kadar, gözü kapalı bir biçimde her türlü ilerlemeye karşı çıkarak sonuçta devrimci ayaklanmalara yol açan gericiyle de tepki duymaya başladı. Her şeyden önce iyi bir Avrupalı olmayı istemekle birlikte, yurtsever tutumundan da vazgeçmedi. Değerini anlayan bir arkadaşının Fransa'da parlak bir gelecek için Piemonte'den ayrılması için yaptığı öneriyi bu nedenle geri çevirdi.

1835'te, gezilerinden döndükten sonra bir dizi başarılı ticari girişimde bulunarak büyük bir servet edindi. Ayrıca yazılarıyla da belirli bir ün kazandı. Yazılarında ülkenin gelecekteki siyasal yapısı konusuna doğrudan girmemekle birlikte, İtalya'da köklü değişiklikler getirebilecek toplumsal ve ekonomik görüşler öne sürdü.

Devlet adamlığı. 1848'e doğru Avrupa'yı saracak devrimci fırtınanın ilk esintileri kendini duyurunca, Cavour'un siyasete duyduğu ilgi yeniden öteki ilgilere bastırılmaya başladı. Kral Carlo Alberto'nun reform önlemlerine ve basına belli bir oranda özgürlük tanımayla karar vermesinin ardından siyasete tam anlamıyla döndü. Kısa sürede radikal reformların baş savunucusu durumuna gelen *Il Risorgimento* adlı gazetesini kurdu. Carlo Alberto'nun liberal bir anayasayı benimsemesinde belirleyici bir rol oynadı. *Il Risorgimento* aracılığıyla, Lombardiya ve Venezia'yı elinde tutan Avusturya'ya karşı savaş açmanın tarihsel bir zorunluk olduğu görüşünü yaymaya başladı. Haziran 1848'de Parlamento'ya seçildikten sonra tutucular ile devrimciler arasında orta bir yol izlediğinden, hem sağın, hem de solun düşmanlığını kazandı.

Avusturya'ya karşı girilen savaş Piemonte'nin aleyhine bir gelişme gösterince, orduya gönüllü yazılmaya karar verdi. Ama üçüncü Yasama Meclisi'ne (Temmuz 1848) seçildikten sonra, yitirilmiş bir savaşın sürdürülmesinin savunulan solun aşırı kanadına karşı çıkarak, Avusturya ile barış antlaşmasının onaylanması için çalışmaya başladı. Mali ve askeri konulara ilişkin tartışmalar-daki derin bilgisıyla, Marki Massimo Taparelli Azeglio'nun sağ eğilimli hükümetini destekleyen çoğunluk milletvekilleri arasında önemli bir yer edindi. Ekim 1850'de tarım bakanlığına getirildi ve kısa zamanda hükümetin en etkin ve etkili üyesi oldu. Fransa, Belçika ve İngiltere'yle yapılan bir dizi antlaşmayla, serbest ticaretin olabildiğince genişlemesini sağlamaya çalıştı. Ayrıca, Piemonte ile büyük devletler arasında bir ekonomik çıkarlar ağı oluşturarak, Avusturya'ya karşı siyasal bir ittifakın zeminini hazırlamaya girişti.

1850'de maliye bakanlığına atandıktan sonra merkez sağ ve merkez sol arasında bir ittifak yaratmaya girişti. Böylece Piemonte'yi laikleştirme ve modernleştirme politikasını daha büyük bir hareket serbestliğiyle yürütebilecek yeni bir çoğunluk oluşturmak istiyordu. *Connubio* (evlilik) olarak adlandırılan bu ittifak, meclisteki desteğini bütünüyle yitirmiş olan Azeglio'nun istifasına neden oldu. 1849'da Carlo Alberto'nun yerine geçen oğlu II. Vittorio Emanuele, yeniden güçlü bir Azeglio hükümeti kurma çabalarının sonuçsuz kalması üzerine, hükümeti kurma görevini Cavour'a verme yoluna gitti. Böylece Cavour, bu tarihten (4 Kasım 1852) ölümüne değin ülkesinin siyasal önderi oldu.

Cavour'un istemeden içine çekildiği Avrupa dramı 1854'te Kırım Savaşı'na (1853-55) katılma kararı ile başladı. Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz'e inebilmek için Çanakkale Boğazını denetim altına almak isteyen ve Osmanlı topraklarının bütünlüğünü tehdit eden Rusya'ya karşı birleşmesiyle patlak veren savaşın hemen başında Vittorio Emanuele Fransız ve İngiliz temsilcilerine yardım sözü vermişti. Bakanları Kırım macerasına karşı oy kullanan Cavour, ittifakı kabul etmezse kral tarafından görevden alınma, kabul ederse çalışma arkadaşları tarafından istifaya zorlanma seçenekleri arasında kaldı. Her zamanki cesareti ve özgüveniyle ittifakı kabul ederek, görevden alınmasını önledi ve savaşa girdi. İngiltere-Fransa-Sardinya ittifakının baskısıyla, Avusturya'nın tarafsızlıktan vazgeçerek bir ultimatomla Rusya'yı barış yapmaya zorlaması, savaşın dönüm noktası oldu.

Cavour bazı güçlüklerle karşı, Avrupa'nın en büyük devletlerinin temsil edildiği Paris Kongresi'ndeki (1856) barış görüşmelerine küçük Piemonte'nin de katılmasını sağladı. III. Napoléon'un yakın gelecekte İtalya'ya askeri müdahale tasarsını destekleyerek ve ittifaka ancak Rusya'nın yenilmesi kesinleştiğinde katılan Avusturya'ya karşı duyulan genel hoşnutsuzluktan yararlanarak, kongrede İtalya sorununun da Avrupa barışını tehdit eden bir konu olarak tartışılmasını sağladı. Cavour'a göre, barışı tehdit eden etkenler Avusturya'nın İtalya topraklarına göz dikmesi, Orta İtalya'da papalığın kötü yönetimi ve Güney İtalya'da İspanyol Bourbonlarının otokratik egemenliği idi. Böylece İtalya sorununu diplomatik düzeyde ilk kez yarımadanın bağımsızlığını öne çıkaran bir tutumla ortaya koydu, sorun Fransa ve İngiltere'nin Avusturya karşıtı siyasete kararlı bir destek vermelerini sağlama noktasında yoğunlaşıyordu.

Cavour, Paris'te bulunduğu sırada Avrupa'nın en yetenekli diplomatlarıyla tanışarak onların tutumlarını değerlendirme ve büyük devletlerin izledikleri politikaların ardında yatan nedenleri inceleme fırsatı bulmuştu. Bu yüzden, Avrupa'nın İtalyan davasına çıkar gözetmeksizin destek olmasını ummanın hayal olacağını çok iyi biliyordu. Sonunda, tükenmek bilmeyen enerjisi ve en elverişsiz durumlardan bile yararlanmada gösterdiği sınırsız yeteneğiyle III. Napoléon'u kendi tarafına çekmeye başardı. Bunun için kullandığı koz Fransa'nın İtalya'ya yapılacak bir seferle Avusturya'nın yerini alması ve böylece kıtanın yeniden Avrupa'nın en büyük devleti konumuna gelmesiydi.

III. Napoléon ve Cavour, Temmuz 1858'de Plombières'de yaptıkları gizli bir toplantıda, ertesi yıl Avrupa ülkelerini Avusturya ile savaşa kışkırtma konusunda anlaştılar. Gizli bir anlaşma yapıldığına ilişkin ilk kuşku belirdiğinde, Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere, Fransızların ve Piemontelilerin bu tasarıyı gerçekleştir-melerini engellemek için bir kampanya başlattı. Bu yoğun kampanya Cavour'u kişisel ve ulusal bir yıkım eşiğine kadar getirdi. Ama Avusturya'nın Piemonte'ye bir ultimatom göndererek derhal silahsızlanmaması durumunda savaş açma tehdidinde bulunması, çıkmazdan kurtulmasını sağladı. Tehdit üzerine Fransa-Piemonte ittifakı yürürlüğe girdi ve Avusturya'nın üstün askeri gücüne karşı Fransa'nın desteğiyle denge sağlandı. Art arda gelen Fransa-Piemonte zaferlerinden sonra III. Napoléon Temmuz 1859'da Villafranca'da İmparator I. Franz Joseph'le ateşkes antlaşması imzaladı.

Savaş, Toscana'da, Modena ve Parma dükliklerinde ve Po Irmağı ile Apennin Dağları arasında, Bologna'dan Cattolica'ya kadar uzanan Papalık Devletleri'nde devrimci hareketlere yol açtı. Düklik yöneticileri ve papanın elçileri kovuldu. Ateşkes, Cavour'un Alpler'den Adriyatik'e kadar bütün İtalya'yı kurtarma hayallerinin yanında önemsiz bir başarı olarak kalan Lombardiya'nın ele geçirilmesi dışında, her şeyi belirsiz bırakıyordu. Cavour, Villafranca'da, hayal kırıklığının acısını ve öfkesini kraldan çıkartarak istifa etti.

Cavour'un genellikle doğru çıkan sezgileri bu kez onu yanılttı ve ateşkestten sağlanabilecek yararları ancak daha sonra görebildi. Artık ne İtalya'daki devrimci yükseliş durdurulabilir, ne de Fransa imparatoru İtalya'nın kendi kaderini belirleme hakkının koruyucusu olma konumundan çekilebilirdi. Kralın, Ocak 1860'ta istemeyerek yeniden göreve getirdiği Cavour, daha önce Piemonte'nin eski hükümdarlarına ait olan

iç kesimdeki dükliklerin ilhakı için çalıştı. Bunu ancak Nice ve Savoia'yı Fransa'ya bırakarak gerçekleştirebildi.

İtalya'nın birleştirilmesi. Nice'in Fransa'ya bırakılması, halk kahramanı Giuseppe Garibaldi ile Cavour arasındaki anlaşmazlığı daha da keskinleştirdi. Piemonte'nin Alpler duvarının elden çıkarılmasının yol açtığı kayıp ancak İtalya'nın içlerine ve İki Sicilya Krallığı'na doğru genişlemeyle giderilebilirdi. Ama kıtanın huzurunu sık sık bozdugu için Avrupa diplomasisinin sevmeyen adamı durumuna gelmiş olan Cavour, İngiltere'den destek görmesine karşı inisiyatifini ele alacak durumda değildi.

Cavour'un manevra yeteneğinin kısıtlanmasından doğan tikanıklığı gideren Garibaldi oldu. Ünlü Binler Seferi'yle (*) Sicilya'ya çıkan Garibaldi adadaki ve güneydeki Bourbon egemenliğine son verdi. Garibaldi'nin askeri başarıları Piemonte'nin ve Cavour'un cesur diplomasisini bir süre ikinci plana düşürdü. Daha da önemlisi, ilimlı ve kralcı bir İtalya'yla devrimci ve cumhuriyetçi bir İtalya arasındaki çatışmanın ilk belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Birliğin bozulması tehlikesi Garibaldi'nin sagduyusu ve Cavour'un diplomatik manevralarıyla atlatıldı. Avrupa'nın gözünde devrimci aşırımlar karşısında hukukun ve düzenin; Napoleon'un gözünde ise Garibaldi'nin saldırılarına karşı papalık topraklarının son parçasının savunucusu konumunu kazanan Cavour, Garibaldi'yi durdurmak ve iki İtalya'yı tek bir birleşik krallığa dönüştürmek için Vittorio Emanuele komutasındaki bir orduyu Marche ve Umbria'nın ötesine gönderdi.

Bu sırada yeni devletin başkentinin belirlenmesi sorunu henüz çözülmemişti. Cavour başkentin ancak Roma olabileceğini düşünüyordu; ama bu durum papanın konumunun ne olacağı sorununun da gündeme getiriyordu. Kilise ile devletin ayrılması görüşünü içtenlikle benimseyen Cavour, papalıkla yaptığı görüşmelerde bunu ateşli bir biçimde savundu. Kilisenin dünyevi iktidardan vazgeçerek ve Roma'yı İtalyan devletine bırakarak özgürleşeceğini ve yeni bir dünyanın kurulmasına destek vererek insanlığı canlılık getireceğini belirtti. IX. Pius'tan olumlu bir karşılık alamadı. "Özgür bir devlette özgür bir kilise" formülünü benimsetme yönündeki çabalarını sürdürürken ağır biçimde hastalandı ve öldü.

Cavour'un yaşamını belgelere dayanarak anlatan başlıca yapıtlar Arthur J. B. Whyte'in yazdığı *The Early Life and Letters of Cavour, 1810-1848* (1925; yb 1970; Cavour'un Gençliği ve Mektupları, 1810-48) ile *The Political Life and Letters of Cavour 1848-1861* (1930; yb 1975; Cavour'un Siyasal Yaşamı ve Mektupları, 1848, 1861). Rosario Romeo'nun *Cavour e il suo tempo* (1 cilt, 1977; Cavour ve Dönemi) adlı yapıtı temel bir başvuru kaynağıdır. Denis Mack Smith *Victor Emanuel, Cavour and the Risorgimento* (1971) adlı yapıtıyla yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Cawdor, İskoçya'nın Highland ilinde (region) köy ve şato. Inverness yakınlarında. Nairn'in güneyinde yer alır. Shakespeare öncesinden günümüze ulaşan inanişâ göre, Cawdor feodal beyi (thane) Macbeth 1040'ta Kral I. Duncan'ı bu şatoda öldürmüştür. Ama şatonun bugün ayakta olan en eski bölümü 1454'te yapılmıştır ve burada daha önce de bir yapı bulunduğunu gösteren kanıt yoktur. 17. yüzyılda genişletilen şato, Cawdor kontlarının merkezi olmuştur. Nüfus (1981) 617.

Caxias, Brezilya'nın kuzeydoğusundaki Maranhão eyaletinin (estado) doğusunda kent. Itapicuru Irmağı üzerinde, deniz

düzeyinden 63 m yükseklikte yer alır. Eskiden adı São José das Aldeias Altas olan kente, 1837'de, Maranhão valisi ve komutanı, Caxias dükü Luiz Alves de Lima e Silva'nın adı verildi. Maranhão'nun doğusundaki başlıca ticaret merkezi olan kentte, yörenin pirinç, pamuk, kaju, badem yağlık karnauba ve babassu ürünü işlenir. Kent aynı zamanda bir piskoposluk merkezidir. 275 km kuzeybatısındaki eyalet merkezi São Luís ve Piauí eyaletinin merkezi olan, 64 km güneydoğudaki Teresina gibi komşu yerleşimlerle kara, demir ve hava yolu bağlantıları vardır. Nüfus (1980 geç.) 56.755.

Caxias (Dükü), Luiz Alves de Lima e Silva (d. 25 Ağustos 1803, Rio de Janeiro - ö. 7 Mayıs 1880, Rio de Janeiro, Brezilya), Brezilya İmparatorluğu'nda orduyu önemli bir konuma getiren askeri kahraman ve devlet adamı.

Aile gelenegini sürdürerek 14 yaşında orduya girdi ve bir yıl içinde teğmenliğe

Caxias
Library of Congress, Washington, D.C.

yükseldi. Yirmi bir yaşında imparatorun muhafız birliğinde emir subayı oldu. Askeri yeteneğini ilk kez 1823'te, Bahia eyaletindeki bağımsızlık savaşında gösterdi. İmparator I. Pedro'nun 7 Nisan 1831'de tahttan çekilmesi üzerine, yeni bir yönetim kurulana değin Rio de Janeiro'da denetimi sağlamak amacıyla bir askeri birlik oluşturdu. 1837'de Maranhão valisi oldu; 1840'ta ise Temsilciler Meclisi'ne seçildi.

Ayrılkı ayaklanmaların sürdüğü São Paulo, Minas Gerais ve Rio Grande do Sul eyaletlerindeki karışıklıkları bastırması istenince, yeniden askerliğe döndü (1841-45). 1852'de Arjantin diktatörü Juan Manuel de Rosas'ın devrilmesine yardımcı olan Brezilya birliklerinin başında yer aldı. 1885'te savaş bakanlığına atandı ve uzun yıllar bu görevi sürdürdü. 1866'da ve 1875-78 arasında da iki kez bakanlar kurulu başkanlığı yaptı. 1867'de, Paraguay Savaşı (1864-70) sırasında iki yıl boyunca ağır yenilgilere uğrayan ordunun komutanlığına getirildi. 1869'da Asunción'u ele geçirdikten sonra imparatorluk dükü unvanı aldı ve Brezilya'daki tutucuların önderi durumuna geldi.

Caxias do Sul, Brezilya'nın güneyindeki Rio Grande do Sul eyaletinin (estado) kuzeydoğusunda kent. Antas ve Cal ırmaklarının vadilerini ayıran tepelerin üstünde, deniz düzeyinden 760 m yükseklikte yer alır. 1875'te İtalyan koloniciler tarafından kurulmuş, 1910'da kent statüsü kazanmıştır. Ekonomisi metalurji sanayisine ve bağcılığa dayanır; çevresinde Brezilya'nın en iyi bağları vardır. Caxias do Sul Üniversitesi 1967'de kurulmuştur. Kent, eyalet merkezi Pôrto Alegre'yi güneye bağlayan demiryolu hattının son durağıdır; kuzeyde São Paulo'ya bağlanan büyük bir karayolu da buradan geçer. Nüfus (1980) 198.824.

Caxton, William (d. y. 1422, Kent - ö. 1491, Londra, İngiltere), ilk İngiliz matbaacı. Çevirmen ve yayımcı olarak İngiliz edebiyatını büyük ölçüde etkilemiştir.

1438'de zengin kumaş tüccarı Robert Large'in yanına yardımcı olarak girdi. Ertesi yıl Londra belediye başkanı seçilen Large'in 1441'de ölmesi üzerine Caxton, Avrupa yün ticaretinin merkezi olan Bruges'e gitti. 30 yıl içinde büyük ün ve servet kazandı. Flandre ve Felemenk'teki İngiliz tüccar topluluğunun önemli bir üyesi oldu. 1463'te Felemenk ülkelerindeki gezgin İngiliz tüccarlarının başkanlığını üstlendi, bu tüccarlar üzerinde gerçek bir nüfuz elde etti. 1470'te bir süre başkanlık görevine ara vererek, büyük olasılıkla mali danışman olarak Burgonya dükü Marguerite'in hizmetine girdi. Bu dönemde Caxton'ın ilgisiz edebiyata yöneldi. 1469'da Raoulle Le Fèvre'in *Recueil des histoires de Troye* (Truva Öyküleri Derlemesi) adlı yapıtını çevirmeye başladı, 1471'de çeviriyi tamamladı. 1470'ten 1472'nin sonuna değin Köln'de matbaacılık tekniğini öğrendi. 1474'te Bruges'de bir matbaa makinesi hazırladı; 1475'te yayımlanan *Recuyell of the histories of Troye* (Truva Öyküleri Derlemesi) İngilizce basılan ilk kitap oldu. Caxton'ın Fransızcadan çevirdiği ve satranç tahtasını yaşamın bir eğretilemesi olarak kullandığı *The Game and Playe of the Chesse* (Satranç Oyunu ve Oynanışı) 1476'da yayımlandı. Caxton, Bruges'de ayrıca iki ya da üç tane Fransızca kitap bastı. 1476'nın sonlarına doğru İngiltere'ye dönerek Westminster'daki matbaasını kurdu. Daha sonra bütün zamanını matbaacılığa ve yazarlığa ayırdı.

Caxton İngiltere'de matbaacılığın öncüsü olmakla birlikte, özgün ve güzel bir basım üslubu geliştiremedi. İngiliz dilinde basılmış tarihli ilk kitap olan *Dictes and Sayenges of the Philosophers* (Filozofların Söz ve Deyişleri) 1477'de dağıtıma çıktı. Caxton'ın müşterileri olan soylular, krallar ve zengin tüccarlar zaman zaman ona özel kitaplar da ısmarladılar.

Caxton'ın başta çeşitli yapıtlar arasında şövalye romansları, ahlak, tarih, felsefe, görgü kitapları ve ilk resimli İngilizce yayın olan *The Myrroure of the worlde* (1481; Dünyanın Aynası) adlı ansiklopedi de vardı. Onun yayımladığı çok sayıda başvuru kitabı ve dinsel yayının okuyazar kesim içinde hızla yaygınlaştı. Caxton, İngiliz edebiyatından bulabildiği bütün yapıtları bastı. Bunlar arasında *Canterbury Tales* (1478?, 1484; Canterbury Öyküleri), Chaucer'in şiirleri, John Gower'ın *Confessio amantis* (Aşkın İtirafı) adlı yapıtı (1483), Sir Thomas Malory'nin *Le Morte Darthur'u* (1485; Arthur'un Ölümü, 1948) ve John Lydgate'in pek çok yapıtı sayılabilir. Caxton, bazıları çok uzun olan 24 tane de kitap çevirdi. Öldüğü zaman çeşitli konu ve türlerde 100 kadar kitap yayımlamış.

Cayadeva (ü. 12. yy sonları, Bengal, Hindistan), Hinduizmin yaygınlaşmasına katkıda bulunan, Sanskrit dilinde yazılmış ünlü *Gitagovinda* (Çobanın Şarkısı) şiirinin yazarı Hintli şair.

Bir Brahman olan Bhocadeva'nın oğludur. Kendili köyünde doğdu. Padmavati ile evlendi. Yaklaşık 1178-1205 arasında hüküm süren Kral Lakshmanasena'nın Navadvipa'daki sarayına bağlı olarak yaşadı.

Gitagovinda (*) ilahi çoban Krişna'nın gopiler (çoban karıları ve kızları) arasındaki gözdesi Radha'ya duyduğu aşkı dile getirir. Şiir sevgililerin aşklarını, ayrılımlarını, özlemlerini ve sonunda bir *sakhi*'nin (kadın sırdaş) yardımıyla bir araya gelişlerini dra-

matik bir biçimde anlatır. Resitatuflar kitalarla 24 kısa şarkıdan oluşan şır aliterasyona, lirizme ve zengin imgelere dayanır.

Cayadeva yüzyıllardır her yıl doğum yerninde düzenlenen şenlikte şır okunarak anılır. *Gitagovinda*'daki şarkılar başka şenliklerde, tapınaklarda ve toplu ayinlerde de söylenmektedir.

caydırma, rakip bir devletten gelebilecek bir nükleer saldırıyı engellemek amacıyla anında ve daha güçlü bir misilleme yapma tehdidini etkili biçimde kullanmaya dayanan askeri strateji. Nükleer silahların ortaya çıkmasından bu yana nükleer güce sahip devletlerin ve büyük ittifak sistemlerinin temel stratejisi durumuna gelmiştir. Bu stratejinin uygulanabilmesi, ilgili devletlerin herhangi bir saldırıya karşı yüksek düzeyde kesin tahrip yeteneğine ulaşmış olmalarını gerektirir. Potansiyel saldırgan için apaçık ve inandırıcı olması gereken bu tahrip yeteneği, bir baskından sonra elde kalacak güçle saldırgana altından kalkamayacağı bir zarar verebilmekle olanaklıdır. Başarılı bir caydırmada temel bir öge de, potansiyel saldırganın kuşku içinde bulunmasıdır. Saldırgan, saldırıya uğramış ve büyük zarar görmüş olan kurbanının, ikinci bir saldırıya uğramayı da göze alarak saldırıya karşılık verip vermeyeceği konusunda kuşku içinde olmalıdır. Kısacası caydırma stratejisinin uygulanması için iki temel koşul yerine getirilmelidir: Beklenmedik bir saldırının ardından misilleme yapma yeteneği karşı tarafa inandırıcı bir biçimde gösterilmeli, ayrıca karşı tarafın misilleme kararlılığını en azından bir olasılık olarak göz önüne alması sağlanmalıdır.

Cayenne, Fransız Guyanası'nın başkenti. Atlas Okyanusu kıyısında, Cayenne ve Mahury ırmak haliçlerinin oluşturduğu Cayenne Adasının kuzeybatı ucunda bir liman kentidir. 1643'te Fransızlarca la Ravardière

Hükümet Binası, Cayenne, Fransız Guyanası
Peter L. Gould

adıyla kuruldu. Yerlilerin saldırısı sonucunda yıkıldıktan sonra 1664'te yeniden yerleşmeye açıldı. 1777'de kent statüsü kazanarak Cayenne adını aldı. 1848'de köleliğin kaldırılmasından sonra, işgücü açığını kapatmak üzere Fransa'dan gönderilen mahkûmların toplandığı yerleşmelerin merkezi oldu. 1857'de III. Napoléon, yedi yıldan çok cezaya çarptırılan mahkûmların Fransız Guyanası'na gönderilmesini emretti. Bu nedenle Cayenne, mahkûmlar kenti olarak anılmaya başlandı. Kentteki hapisaneler 1945'te kapatıldı.

Mahury ırmagının ağzındaki Dégrad des Cannes limanı zamanla Larivot'nun ve Salut Adasının yerini alarak ülkenin en önemli limanı durumuna geldi. Cayenne'den bugün az miktarda kereste, rom ve altın ihraç edilir. 1960'ların ortalarında kentin çevresinde şeker kamışı ve ananas yetiştirilmeye

başlamış, ardından da ananas konserve ve karides işleme tesisleri kurulmuştur. Bir kıyı yolu Cayenne'i, Tropik Amerika Fransız Enstitüsü ile Pasteur Enstitüsü'nün bulunduğu Chaton ve Montabo'nun banliyölerine bağlar. Saint-Saveur Kilisesi ve Armes Meydanı'ndaki vali konağı kentin başlıca tarihi yapılarıdır. Cayenne'de bir uluslararası havalimanı bulunur.

Kent, 1969'da oluşturulan Cayenne ilçesinin (*arrondissement*) yönetim merkezidir. Yüzölçümü 45.500 km² olan Cayenne ilçesi, İni'nin iç kesimlerinin ve Fransız Guyanası'nın 24-80 km genişlikteki tropik kıyı şeridinin bir bölümünü içine alır. Nüfus (1982) belediye, 38.091; ilçe, 61.587.

Cayes (Haiti) bak. Les Cayes

Cayey, Porto Riko'da, Cayey Dağlarının orta kesimlerinde kent ve belediye. Deniz düzeyinden 400 m yüksekliktedir. San Juan'ı ülkenin kıyısındaki Ponce'ye bağlayan İspanyollara ait bir askeri yol üzerinde 1773'te Cayey de Muesas adıyla kuruldu. Bölgede kışların soğuk geçmesi nedeniyle İspanyolların en önemli askeri karakollarından biri durumuna geldi. Kentte bugün giyim eşyası üretilir, tütün işlenir. Porto Riko Üniversitesi'ne bağlı Cayey College 1967'de kurulmuştur.

Yüzölçümü 130 km² olan belediye bölgesinde, 2 kentsel ve 20 kırsal mahalle (*barrio*) bulunur. Başlıca ekonomik etkinlik tütün yetiştiriciliğidir. Nüfus (1980) kent, 23.305; belediye, 41.099.

Cayley, Arthur (d. 16 Ağustos 1821, Richmond, Surrey - ö. 26 Ocak 1895, Cambridge, İngiltere), modern İngiliz soyut matematik okulunun kurulmasında öncülük eden İngiliz matematikçi.

Babasının Rusya'da ticari ilişkileri vardı. Ailesinin Rusya'dan İngiltere'ye düzenli

Arthur Cayley, W. H. Longmaid'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1884; Trinity College koleksiyonu, Cambridge Üniversitesi, İngiltere
The Master and Fellows, Trinity College, Cambridge, İngiltere

olarak yaptığı gezilerden biri sırasında dünyaya geldi. Olağanüstü matematik yeteneği, çocukken eğlence amacıyla karmaşık hesaplar yapmaktaki becerisiyle açığa çıktı. O sırada artık İngiltere'ye yerleşmiş olan babası okul yetkililerinin önerisi üzerine Arthur'u Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'a yazdırdı. Cayley burada Eski Yunanca, Fransızca, Almanca ve İtalyanca öğrendi; başarılı bir matematik öğrencisi olarak öne çıktı.

1842'de mezun olduktan sonra Trinity College'da üç yıllık bir görev aldı. Bu görev, 50 yıl boyunca uğraşacağı matematik sorunları üstüne ilk çalışmalarına olanak

sağladı. Dağıcılık, resim ve gezi alanlarında yaşam boyu sürecek ilgileri de bu olağanüstü verimli dönemde doğdu. 1845'te görev süresi dolduğunda matematik bölümünde boş kadro olmadığı için hukuk eğitimi almak amacıyla Lincoln's Inn'e (İngiltere) de hukuk eğitimi veren kurum) girdi. 1849'da baroya kabul edildi; sonraki 14 yıl boyunca da avukatlık yaptı. Geliri, matematik konusundaki ilgisini sürdürmesine ancak yetiyordu. Bu dönemde, matematik alanında çok başarılı makaleler yazdı. 1850'de kendisi gibi avukat ve matematikçi olan James Joseph Sylvester'la tanıştı ve birlikte uzun süre çalıştılar.

Cayley soyut matematiğin hemen her konusuyla ilgilendi. Sylvester'in özendirmeyle, cebirsel değişmezlik kuramını geliştirdi ve bu kuramına dayanarak, kesişen çizgilerin oluşturduğu noktaların sırasının, uzay dönüşümlerinden bağımsız olarak her zaman değişmez kaldığı görüşünü ortaya attı. Bu görüş fizikte uzay-zaman ilişkilerini belirlemede önemlidir. Cayley'nin geliştirdiği (*n* her hangi bir tamsayı olmak üzere) *n*-boyutlu uzayın geometrisi, görecelik kuramında dört boyutlu (uzay-zaman) kavramsallaştırılması ve geometrik uzayın yapılandırılmasında nokta ve çizgi öğelerine bağımlılığın aşılması açısından önemli olmuştur. Cayley ayrıca, satur ve sütunlardan oluşan sayı dizeyleri olan matrislerin cebirini geliştirdi. Alman fizikçi Werner Heisenberg 1925'te kuantum mekaniği konusundaki çalışmalarında matrislerden büyük ölçüde yararlanmıştı.

Cayley Eukleidesçi ve Eukleidesçi olmayan geometrilerin aynı geometrinin özel durumları olduğu düşüncesinin gelişmesine de öncülük etti. Bunu, şekillerin değişmez özelliklerine bağımlı olan izdüşümsel geometri ile, açılarının büyüklüğü ve çizgilerin uzunluğuna bağımlı olan metrik geometriyi birleştirmenin yolunu bularak yaptı. İngiliz Bilim Geliştirme Derneği için de 1857'de kuramsal dinamik ve 1862'de Ay'ın ortalama hareketi üstüne birer rapor hazırladı.

1863'te Cambridge'de yeni açılan soyut matematik kürsüsüne seçilene değin avukatlık yaptı. Aynı yıl Susan Moline'le evlendi. Cambridge'e gelişinden ölümüne değin matematik araştırmalarını kesintisiz sürdürdü. Üniversiteye kadın öğrenci alınmasında etkili oldu. Cambridge'de verdiği dersler çok az öğrenci topluyordu, ama bunların arasında A. R. Forsyth da vardı. Cayley'nin kürsüsünü devralan Forsyth, Fransa ve Almanya'da gelişme gösteren yeni fonksiyonlar kuramını tanıtarak İngiliz matematiğinin yeniden Avrupa'daki son eğilimlerin içinde yer almasını sağladı.

Cayley, 1881-82'de Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde Abel fonksiyonları konusunda ders verdi. 1876'da orada profesörlüğe getirilmiş olan arkadaşı Sylvester'la da yeniden karşılaştı.

Cayley yüksek düzeyde bir bilim adamına verilebilecek hemen her akademik ödülü almıştı. Bunların arasında birçok üniversitenin onursal doktora derecesi, çeşitli ülkelerdeki bilim akademilerinin üyeliği ve Londra'daki Royal Society'nin Copley Madalyası da (1883) vardı. Ayrıca Cambridge Felsefe Derneği, Londra Matematik Derneği ve Kraliyet Astronomi Derneği'nin başkanlıklarında bulundu. Yapılan 13 ciltte toplanarak *The Collected Mathematical Papers of Arthur Cayley* (1889-97; Arthur Cayley'nin Matematik Üzerine Makaleleri) adıyla yayımlanmıştır.

Cayley, Sir George (d. 27 Aralık 1773, Scarborough, Yorkshire - ö. 15 Aralık 1857, Scarborough, İngiltere), İngiliz havacı ve

mucit. Aerodinamiğin ve havacılığın öncülerinden olmuş, insan taşıyan ilk planörü geliştirmiştir.

Cayley, döneminde yaygın olan, uçmak için hareketli kanatların zorunlu olduğu yolundaki anlayışa karşı çıkanlardandı. 1799'dan başlayarak modern anlamda uçma

George Cayley, Henry Perronet Briggs'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1840; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

yeteneğine sahip, sabit kanatlı, kuyruğunda denetim yüzeyleri bulunan ve dıştan takma itici bir güçle çalışan bir uçağın tasarımıyla uğraştı. Ayrıca, uçuş araçlarının sahip olması gereken aerodinamik yapılar, yatay ve düşey denge problemleri, en yüksek kaldırma gücünü sağlayan kanat tasarımları ve üst üste yerleştirilmiş kanatlar (bu çalışması daha sonraları iki ve üç kanatlı uçakların geliştirilmesine yol açmıştır) üzerine araştırmalar yaptı ve tüm düşüncelerini küçük modeller üzerinde denedi. 1853'te yapımını gerçekleştirdiği bir planöre hizmetkarlarından birini bindirerek 500 m kadar uçuşını sağladı.

Cayley uçmak için gereken itici güce ilişkin yaptığı hesaplamalar sonucunda, bir uçağı uçurabilecek güçte bir makinenin bulunmadığı sonucuna ulaştı. Ama böyle bir gücün içten yanmalı motorlarla sağlanabileceğini de düşündü. Onun bu çalışmaları 19. yüzyıl havacılığının gelişmesine önemli katkılar sağladı.

1839'da Londra'da Regent Street Politeknik Okulu'nu kuran Cayley, birçok buluşun yanı sıra bir de paletli traktör geliştirdi. Ayrıca toprak ıslahı, bilimsel eğitim ve demiryolu donanımları üzerinde de araştırmalar yaptı.

Caylus (Kontu), Anne-Claude-Philippe de Tubières (d. 31 Ekim 1692, Paris - ö. 5 Eylül 1765, Paris), Fransız arkeolog, oymabaskı ustası ve edebiyatçı.

Caylus markizinin (1701-04) katılarak başarı gösterdi. Savaşın sonra İtalya'ya gitti. Ardından İstanbul, Yunanistan, Felemenk ve İngiltere'ye yolculuklar yaptı. Paris'e döndükten sonra kendini arkeolojiye ve oymabaskıya adanmıştı. Önce Resim ve

Caylus, N.-H. Jacob'un oymabaskı çalışmasından ayrıntı
J.P. Zolo

Heykel Akademisi'ne, ardından Edebiyat ve Yazıtlar Akademisi'ne seçildi. *Recueil d'antiquités égyptiennes, étrusques, grecques, romaines, et gauloises* (1652-67, 7 cilt; Eski Mısır, Etrüsk, Yunan, Roma ve Galya Yapıtları Derlemesi) başlıca yapıtıdır.

cayma, bir hukuki işlemi oluşturan irade açıklamasının geri alınması. Cayma çeşitli özel hukuk alanlarında farklı çözümlere bağlanmıştır.

Borçlar hukukunda icaptan (öneri) ve icabın kabulünden cayma ancak muhataba yapıldığında geçerlik kazanır. Cayma beyanı bir biçim koşuluna bağlanmamıştır. Cayma kısmen ya da tamamen olabileceği gibi bir koşula da bağlanabilir. Cayma haberi muhataba en geç icap ya da icabın kabulü ile birlikte varmalıdır. Geri alınan icap ya da kabul yapılmamış sayılır.

Cayma, borçlar hukukunda yapılmış bir sözleşmeden dönmeyi, yani sözleşmenin kısmen ya da tümüyle yerine getirilmemesini de ifade eder. Sözleşmenin hükümlerini yerine getirmeyen taraf, öteki tarafın zarar ve ziyanını ödemekle yükümlüdür. Sözleşmede bir cayma akçesi kararlaştırılmışsa tazminat bunun sınırını aşamaz (Borçlar Kanunu m. 156). Bu durumda cayma akçesini vermiş olan taraf cayarsa verdiğini bırakır; almış olan cayarsa aldığı iki katını geri verir.

Deniz ticareti hukukunda cayma, navlun sözleşmesinin yani sıra yolcu taşıma sözleşmelerinde de söz konusu olabilir. Taşıtan, yolculuk başlamadan önce navlun sözleşmesinden cayabilir. Bu durumda kararlaştırılmış olan navlunun yarısını pişmanlık navlunu olarak ödemek zorundadır. Yolculuk başladıktan sonra, taşıtan ancak tam navlunu ve öteki alacakları ödemek koşuluyla navlun sözleşmesinden cayabilir.

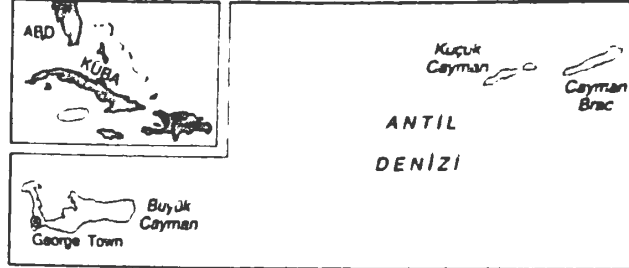
Sigorta hukukunda, cayma bazı koşullara bağlı tutulmuştur. Sigorta ettiren kimse eksik ya da gerçeğe aykırı açıklamalarda bulunmuşsa, gerçek durumu sonradan öğrenen sigortacı sözleşmeden cayabilir. Sigortacı gerçeği öğrendiği tarihten başlayarak bir ay içinde cayma hakkını kullanmalıdır.

5 Aralık 1951 tarihli ve 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre, yapıtın yayın sözleşmesinde belirlenen süre içinde ya da süre belirlenmemişse durumun özelliklerine göre uygun bir süre içinde yayımlanmaması durumunda yapıt sahibi sözleşmeden cayabilir. Cayma hakkından peşin olarak vazgeçilmesi olanaklı değildir. Böyle bir vazgeçme koşulu sözleşmede yer alsa bile hukuken geçerli sayılmaz. Cayma hakkının kullanılması sözleşmeyle en çok iki yıllık bir süreyle sınırlanabilir. Bundan daha uzun süreler için yapılacak anlaşmalar geçersizdir.

Cayman Adaları, Antil Denizinde Büyük Cayman, Cayman Brac ve Küçük Cayman adalarından oluşan İngiliz kolonisi. Jamaika'nın 290 km kuzeybatısına düşen adaların içsularla birlikte toplam yüzölçümü yaklaşık 264 km²'dir. Başkenti Büyük Cayman Adasındaki George Town'dır. Toplam nüfus 1991 tahminlerine göre 27.700 dolayındadır.

Yüzey şekilleri. Cayman Brac'ın orta kesimindeki dik tepeler dışında, adaların büyük bölümü düzlüktür; kıyılarda resifler ve kayalıklar bulunur. Geniş, temiz kumsalların beyaz kumu, temelde mercandan oluştuğu için en sıcak günlerde bile serindir. En büyük ve kalabalık ada, 197 km²'lik yüzölçümüyle Büyük Cayman Adasıdır; en uzun yeri 35 km, en geniş yeri 13 km'yi bulur. Onu, 143 km kuzeydoğudaki Cayman Brac izler. Deniz düzeyinden 42 m yükselen

Cayman Brac adaların en yüksek olanıdır; uzunluğu 19 km, genişliği 1,6 km, yüzölçümü ise 36 km² kadardır. Adaların en küçüğü, Cayman Brac'ın 8 km batısında, yüzölçümü 26 km² dolayında olan Küçük Cayman'dır; uzunluğu 16 km, en geniş yeri 3 km kadardır. Adalarda akarsu bulunmaz. Koloninin ekonomisi temelde turizme dayandığından, adaların en olumlu özelliği iltıman tropik iklimidir. Yıllık ortalama sıcaklık 26°C dolayındadır. Yağmur mevsimi, mayıs ortasından ekime değin sürer; geri kalan aylar yağışsız geçer. Yıllık yağış

Cayman Adaları

ortalaması 1.575 mm'dir. Adalardan Antil kasırgaları (harikan) geçer. Kara alanının yaklaşık yüzde 30'u mangrov bataklıklarıyla kaplıdır. Adalarda, hindistancevizi, ekmekeğacı, muz, mango ve turuncgiller gibi ticari ürünler yetişir. Ayrıca, saz dam yapımında kullanılan palmye, bakkam ve maun gibi ağaçlar da vardır. Adalardaki tek yerli memeli türü agutidir. Buna karşılık, Kolomb'un buraya ilk gelişinde gördüğü yeşil deniz kaplumbağası, iguana, başka keler türleri ve kurbaga gibi amfibyumlar yaygındır; ayrıca pek çok kuş türü bulunur.

Nüfus. Cayman halkının yüzde 25'ini İngiliz kökenli olan Avrupalılar oluşturur. Afrikalı kölelerin soyundan gelen Siyahların toplam nüfusa oranı da gene yüzde 25'tir. Geri kalanlar ise melezdir. Resmi dil olan İngilizce, çeşitli lehçeleriyle aynı zamanda en çok konuşulan dildir. İspanyolca da ikinci dil olarak yaygındır. En kalabalık merkez, toplam nüfusun yaklaşık yarısının yaşadığı başkent George Town'dır. Adaların nüfus yoğunluğu km²'de yaklaşık 104,9 kişidir. Büyük Cayman'da yoğunlaşmış olan Presbiteryenler ile çoğunlukla Cayman Brac'ta yaşayan Baptistler başlıca din gruplarını oluşturur. Doğum oranı binde 17,9, ölüm oranı yaklaşık binde 4, yıllık nüfus artış oranı ise yüzde 1,4 dolayındadır (1990).

Ekonomi. Başlıca sektörler, finans ve turizmdir. Vergi yasaları ve banka hesaplarının gizli tutulması finans sektörünün gelişmesinde etkili olmuştur. Kolonide 500'ü aşkın ruhsatlı ve ticari banka bulunur. Adalar doğal güzelliği ve uygun iklimiyle Antiller'in turizm merkezlerinden biri durumundadır. Turizm alanındaki devlet yatırımları 1970'lerin ortasıyla 1980'lerin ortası arasında üç kat artmıştır. Başlıca iş alanları hizmet ve inşaat sektörleridir. Tarım sektöründe çalışanların sayısı çok düşüktür; gıda maddelerinin büyük bölümü ithal edilir. Başlıca tarım ürünleri, mango, muz, hindistancevizi gibi meyvelerle, tatlıpatates, yam ve domates gibi sebzelerdir. Ağırta olmaksızın birlikte büyükbaş hayvan ve kümes hayvanları da beslenir. Devletin işlettiği çiftlikte yetiştirilenler başta olmak üzere kaplumbağalardan elde edilen gıda maddeleri, kabuklar ve deri ürünleri de önemli bir sanayidir. Başlıca ürünleri karides, bal ve takı olan ihracat önemsizdir. Önemli bir gelir kaynağı damga vergisidir. Başlıca ithal ürünleri makine, ulaşım araçları, çeşitli işlenmiş mallar, yakıt ve gıda maddeleridir.

Ulaşım, otomobil ve otobuslarla sağlanır. Başlıca liman başkent George Town'dır. Adalar arasında da yolcu taşıyan Cayman Havayolları'nın Texas, Florida ve Jamaika ya düzenli seferleri vardır. Büyük Cayman'da Uluslararası Havalimanı, Cayman Brac ve Küçük Cayman'da ise küçük havalimanları vardır.

Yönetişel ve toplumsal koşullar Koloni 1972 Anayasası ile yönetilmektedir. Yasa

Meclisi, vali ve 3'ü atamayla, 12'si seçimle gelen 15 üyeden oluşur. Vali, Cayman Adaları devlet başkanı olan İngiltere hükümetini temsil eder. Uçu atamayla, dördü seçimle gelen 7 üyeli bir Yürütme Kurulu, valiye danışmanlık yapar. İlk siyasi parti, 1991 yılında kurulan İleri Demokratik Parti'dir.

Cayman halkının yaşam düzeyi oldukça yüksektir. Hükümet yaygın sosyal hizmetler sağlar. İşsizlik yoktur ve suç oranı düşüktür. Sağlık Hizmetleri Dairesi, bin Büyük Cayman'da, öbürü Cayman Brac'ta bulunan iki hastane işletmektedir. Tropik hastalıklara sık rastlanmaz. Eğitim, 5-14 yaşlar arasında zorunlu ve devlet okullarında parasızdır. Ayrıca George Town'da bir devlet ortaokulu ve iki lise vardır. Yükseköğrenim sağlayan Community College ile International College adlı kurumların dışında, meslek eğitimi veren okullar da vardır. Adalarda çok sayıda gazete yayımlanmaktadır. Devletçe işletilen bir radyo istasyonu vardır, televizyon istasyonu yoktur ama uydu aracılığıyla ABD ve başka yörelerin yayını izlenebilmektedir. Çeşitli yerel kuruluşlarda tiyatro gösterileri ve sergiler düzenlenir. Özellikle siyah mercandan takı yapımı başlıca el sanatıdır.

Tarih. Cayman Adaları 1503'te, Batı Hint Adalarına son yolculuğunu yapan Kristof Kolomb tarafından keşfedildi. O zamanlar yerleşim bulunmamasına karşın, Kanpler ve Aravaklar adalara sıkça gelirdi. İspanyollar, çevre sularındaki deniz kaplumbağalarının bolluğundan ötürü adalara önce Las Tortugas (İspanyolcada "kaplumbağalar") adını verdiler. 1527-30 arasında Cayman bu adın yerini aldı. İspanyolcada "kayman" anlamına gelen *caimán* sözcüğünden türetilen bu ad, büyük olasılıkla adalardaki iguanaların timsah sanılmasından kaynaklanır. Cayman Adaları, 1670'te İngiliz yönetimine geçinceye değin İspanyol, Fransız ve İngiliz gemilerinin uğrak yeri olmasına karşın kolonileşmedi. 1670'ten sonra Avrupalıların yerleşmeye başladığı adalar, korsanların ve yol kesenlerin yuvası haline geldi. İlk yerleşenlerin en çok ilgilendiği konu deniz kaplumbağası avcılığıydı; bu işi öylesine ileri götürdüler ki sonunda adaların çevresindeki sulara yaşayan deniz kaplumbağaları yok olmaya yüz tuttu. Cayman halkı, gemi yapımıyla da ün saldı. Adaların anakaralara uzaklığı, ekonomik gelişmeyi 1940'lara değin engelledi. Bu tarihten sonra adalara uçakla ulaşma olanağı doğdu. Cay-

man Adaları, 1959'a değin Jamaika kolonisi-ne bağılyken, bu tarihte Jamaika valisinin yönetimi altında bağımsız bir koloni oldu. Jamaika'nın 1962'de bağımsızlığını kazanmasından sonra, İngilizler adalara bir yönetici atadı. 1971'de yöneticilik unvanı valiliğe dönüştürüldü ve 1972 yılında özerkliği genişletici yeni bir anayasa kabul edildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Cayman Çukuru, Antil Denizinin batısında, Jamaika ile Cayman Adaları arasında yer alan denizaltı çukuru. Küba'nın güneydoğu ucundaki Rüzgârüstü Boğazından Guatemala'ya doğru uzanır. Görece dar olan çukur, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ilerler. Kuzeyde Cayman Sırtı ile Yucatán Havzasından, güneyde ise Jamaika Adasının tabanındaki Jamaika Sırtı ile Kolombiya Havzasından ayrılır. Çevresinde zaman zaman denizaltı depremleri kaydedilir. Antil Denizinin en derin noktası (7.686 m) Cayman Çukurundadır.

Caynacılık, Hindistan'da İÖ 6. yüzyılda Vardhamana Mahavira'nın kurduğu din ve felsefe sistemi. Caynacılık adı, hareketin örnek aldığı *cina*'lardan (fatih) gelir. *Cina*'lar yaşamın yeniden doğuş imajını başarıyla geçip, izleyenlere yolu açan kişilerdir. Evrensel hoşgörüyü savunan ve öteki dinleri eleştirmemeye özen gösteren Caynacılar, dinlerini Hindistan dışında yaymaya hemen hiç çalışmamışlar, günümüzde de özellikle Hindistan'ın batısı ile Uttar Pradesh, Madhya Pradesh ve Maharashtra eyaletlerinde ve Mysore bölgesinde toplanmışlardır.

Dönemin Vedanta kültürüne tepki olarak gelişen Caynacı etiğin temeli, hiçbir canlıya zarar vermeme (*ahimsa**) öğretisidir. Yaratıcı bir tanrı inancı öngörmeyen Caynacılık, evreni *civa* (ruh ya da canlı varlık) ve *aciva* (cansız töz) biçiminde, öncesiz ve sonsuz iki bağımsız kategoriye indirger. Dinin başlıca ölküsü, keşişçe ve çileci bir yaşam sürerek insan doğasını yetkinleştirmek. Caynacılığın felsefeye belirgin katkıları, hiçbir şey üzerinde mutlak bir önerme ileri sürülemeyeceğini vurgulayan *anekantavada* (gerçekliğin çok yönlülüğü) kavramı ile *naya* (bakış açısı) öğretisidir. Güzel sanatlar, mimarlık, astronomi, mantık, matematik, dilbilgisi ve oyun yazarlığı gibi alanlar ile Prakrit, Sanskrit, Apabhramsa, Tamil, Kannada ve Eski Gucerat dillerinde edebiyata Caynacılığın önemli katkıları vardır.

Ahimsa öğretisi, Caynacıların çiftçilik ya da silah, tarım aracı ve uyuşturucu satışı gibi uğraşlardan uzak durmasına yol açmış, buna karşılık ağırlık kazanan tüccarlık mesleği, okuryazarlık ve eğitim düzeyini büyük ölçüde yükseltmiştir. Varlıklı ve nüfuzlu Caynacı tüccarların bütün Hindistan tarihi boyunca birçok alanda önemli etkileri olmuştur. Ortaçağda Caynacılar arasında da bazı kastlar ortaya çıkmış, ama kast sistemine keşişler arasında değil, yalnızca halk arasında uyulmuştur. Hindu kast sisteminin bazı özellikleri Caynacı kastlarda da görülmekle birlikte, Caynacılar arasında toplumsal farklılaşma o kadar belirgin değildir.

Tarih. Caynacılar, dinlerinin bir başlangıcı bulunmadığına ve dünya tarihinin her döneminde, yetkinliğe ve mutlak özgürlüğe ulaşmış Tirthankaralar ("tirtha yapan"; Sanskrit dilinde *tirtha*: "kutsal ırmak sığılığı") aracılığıyla insanlığa bildirildiğine inanırlar. Dolayısıyla inanışa göre Caynacılığın kurucusu ilk Tirthankara olan Rshabhanatha'dır; ama Vedalarda ve Puranalarda bu adla ilgili çok az bilgi vardır. 23. sırada yer alan Parşva-

natha'ya (ö. İÖ 8. yy) değin öteki Tirthankaralar hakkında da hemen hiç tarihsel bilgi yoktur.

Caynacılığın gerçek kurucusu 24. Tirthankara, Mahavira (Büyük Kahraman) lakabıyla anılan Vardhamana'ydı. Mahavira İÖ y. 599'da bugünkü Bihar eyaleti sınırları içinde Patna yakınlarında doğdu. Babası, Nata klanının reisi ve Kshatriya'nın (askeri ve yönetici sınıf) üyesiydi. Budacılığın kurucusu Buda Gautama'nın çağdaşı olan Vardhamana'dan Budacı metinlerde Nataputra (Nataların Oğlu) olarak söz edilir. Vardhamana 28 yaşında çileci bir yaşam sürmeye başladı, Aydınlanmaya ulaştıktan sonra 30 yıl boyunca Caynacılığı yaydı, İÖ 527'de Pava'da (Bihar) öldü. Pava o tarihten sonra Caynacıların başlıca hac yerlerinden biri oldu. Hinduların yeni yıl şenliği Divali'nin, Mahavira için büyük bir hac günü olarak kutlanması gelenekleşti.

Caynacılık, felsefi görüşleri bakımından hemen hiç bölünmeye uğramadı. Ama keşişlerin uyacağı kurallar konusunda daha İÖ 4. ya da 5. yüzyılda Caynacılar iki mezhebe bölünmeye başladılar; en geç İS 1. yüzyılda bölünme tamamlanmıştı. Digambaralar (Çıplaklar) ermiş kişinin hiç mülk edinmesi, giysisi bile olmaması gerektiğini savunuyor ve kadınların kurtuluşu asla eremeyeceğine inanıyordu. Bu iki görüşü yansıyan Şvetambaralar (Beyaz Giysililer) Digambaralara göre çok daha geniş bir kutsal metin toplamı geliştirdiler.

İnanç ve kurallar. Şvetambaralara göre, Mahavira'dan sonra sözlü olarak saklanan kutsal buyrultular İÖ 4. yüzyıl sonlarında Patna'da Pataliputra'da toplanan ruhani meclis eliyle sistemleştirilerek kaleme alınmıştır. Ama bu metnin günümüzdeki biçimini ancak 800 yıl sonra (İS 454 ya da 467) aldığı konusunda genellikle görüş birliği vardır. Şvetambara Kutsal Metinleri (*Agama*) 45 bölümden oluşur: 1) *Anga* olarak bilinen 11 Ana Metin (12. *Anga* en az 14 yüzyıldır kayıptır), 2) 12 tane *Upanga* ya da bütünleyici metin, 3) 10 tane *Parakimaka* ya da Sınıflandırılmış Metin, 4) çileci yaşamın kurallarıyla ilgili altı tane *Cheda-sutra*, 5) biliş ve bilgi kuramı üzerine iki tane *Chulika-sutra*, 6) değişik konularla ilgili dört tane *Mula-sutra*. Digambaralar ise Prakrit dilinde yazılmış iki metni kutsal sayarlar: *Karman* (nedensellik sonucunu ortaya çıkan eylem) üzerine bölümlerden oluşan *Karmaprabhrti* ile *kashaya*'lar (tutkular) üzerine bölümlerden oluşan *Kashayaprabhrti*.

Caynacı felsefeye göre evreni oluşturan iki tözden *civa*, bütün canlılara olduğu gibi rüzgâr ve ateş gibi doğal güçlere de yerleşmiştir. *Civa*, katıksız durumunda, kesintisiz algı, sınırsız bilgi, sonsuz mutluluk ve sonsuz erk gibi nitelikler taşır. *Aciva*'nın temel öğeleri (*astikaya*) ise şunlardır: *Dharma* (devinimi olanaklı kılan ortam), *adharma* (devinimsizliği olanaklı kılan ortam), *akasa* (uzay, her şeyin içinde var olduğu), *pudgala* (madde) ve *kala* (zaman). Neden-selliği dile getiren *karman*, Hindu felsefesinde ve Budacılıkta taşıdığı soyut anlamın tersine Caynacılıkta, ince ve görünmez olmakla birlikte gene de maddi bir tözdür. *Civa*'ya sızarak ona ayak bağı olan *karman*, yaşam-ölüm döngüsünün ve ruhgöçü tutsaklığının kaynağıdır. *Karman*'ın zincirlerinden kurtulmanın tek yolu, tövbekâr ve kurallara bağlı bir yaşam sürmektir. *Karman*'dan arınmak için oruç tutmak, belirli yiyecekleri yememek, beğeniyi denetim altında tutmak, ıssız yerlere çekilmek, işlenen günahlardan nedamet getirmek, alçakgönüllük, başkalarına hizmet etmek, çalışmak, tefekküre dalmak ve benliği yok saymak *nircara*(*) olarak adlandırılır.

Caynacı felsefeye göre ruhun başlıca niteliği *çetana*'dır (bilinçlilik). *Çetana* hem bilgiyi (*cnana*), hem görüyü (*darşana*) içerir. Dolayısıyla bilgi, ruhun doğuştan gelen özellikleri arasındadır. Ama *karman*'ların insan ruhunun önünde oluşturduğu perde yüzünden yeryüzünde sonsuz bilgiye ulaşamaz. Buna karşılık insanı kurtuluşa götüren Yoga'nın(*) başlıca unsurları gerçekliğin bilgisi, Tirthankaraların öğretilerine inanç (*şraddha*) ve kötülükten sakınan doğru davranıştır. Dolayısıyla Yoga, doğru bilgi (*samyag-cnana*), doğru görüş (*samyag-darşana*) ve doğru davranıştan (*samyak-çaritra*) oluşan üç mücevher (*tri-ratna* ya da *ratna-traya*) ile özdeşleştirilir.

İnsanın başlıca görevi kendi ruhunu ve çevresindeki canlıları geliştirip yetkinleştirmek olduğuna göre, *ahimsa* en üstün davranış ilkesidir. Bu buyruğa uyan Caynacılar, yaşlılar ve hasta hayvanlar için barnaklar kurarak doğal ölüm gelene değin onlara bakarlar. Ama daha önemlisi, Caynacılıkta düşünce eylemin babası sayılır; düşüncede gösterilen şiddet (*bhava-himsa*), şiddetin daha ince ve daha tehlikeli bir biçimidir ve fiziksel şiddetten (*dravya-himsa*) önce gelir.

Şvetambaralara göre keşişlerin uyması gereken büyük tövbeler (*mahavratia*), hiçbir canlıyı incitmek, yalan söylememek, çalmamak, cinsel ilişkiye girmemek, mülk edinmemek ve geceleri yemek yememektir (çünkü geceleri yemek yerken küçük böcekler ve canlılar incitilebilir). Digambaraların büyük keşişleri çıplak dolaşırlar, ötekiler ise belden aşağısını örterler; dilenerek yaşayan Digambara keşişleri günde bir kez yemek yerler.

Halktan kişiler sekiz kurala (*mula-guna*; et, bal, meyve yememek, şarap içmemek, geceleri aç durmak vb) ve 12 tövbeye (*vratia*) uymak zorundadırlar. Bunlar kaba şiddete, kaba yalana, kaba hırsızlığa başvurmamak, karısından hoşnut olmak, az mülk edinmek, hareket alanını dar tutmak, incitici cezalardan kaçınmak, eğlendirici ve ferahlık verici nesnelerden uzak durmak, ağırbaşlılık, keşişleri örnek alarak bir süre oruç tutmak, keşişlere ve başkalarına armağan vermek, fiziksel nedenlerle yeminlere uymayacak duruma geldiğinde kendini aç bırakarak gönül rızasıyla ölmektir.

Her iki mezhepte de keşişlerin kadınlarla ilişki kurması yasaklanmış olmakla birlikte, Caynacılar arasında kadınlar hiçbir zaman çok düşük konumda olmamıştır. Başlangıçta kadınların da kurtuluşa erebileceği kabul edilmiş, ama dinsel hiyerarşide her zaman erkeklerden sonra gelmişlerdir. Mahavira, kadınların da çileci tarikatlara girmesine izin vermiş, gerek rahibelerden gerek keşişlerden aynı davranış ilkelerine ve ruhani kurallara uymaları istenmiştir. Şvetambaralar, 19. Tirthankara olan Mallinatha'nın bir prenses olduğuna inanırlar. Halk arasında kadınlar da erkekler gibi ayinlere katılırlar.

İbadet. Caynacılığın ikincil tanrıları dört ana gruba ayrılır: *Bhanavasi*'ler (ev tanrıları), *vyantara*'lar (aracılar), *cyotishka*'lar (ışık verenler) ve *vaimanika*'lar (yıldız tanrıları). Bunlar da ayrıca alt gruplara bölünür. Cayna metinlerinde, Hindu etkisinden ya da ortak Hint mirasından kaynaklanmış başka tanrıların da adı geçer. Ama, Tirthankaralar ve kurtuluşa ermiş ruhlar (*siddha*) bütün bu tanrılardan daha üstün tutulur. *Açarya*'lar (keşiş gruplarının önderleri), *upadhyaya*'lar (kutsal metinleri öğretenler) ve *sadhu*'lar da (kutsal kişiler) Tirthankaralar ve *siddha*'larla birlikte beş büyük tanrı öbeğini (*parameshuhin*) oluştururlar.

Caynacılığın yaşadığı hemen her yörede bir kutsal yapı ya da hac yeri kurulmuştur. Bunlardan bazıları günlük ibadet yeridir. Caynacılıkta tasvirlerle tapınma (*puca*) geleneği erken bir dönemde, belki daha Mahavira'nın ölümünü izleyen ilk yüzyılda gelişmiştir. Kushana döneminde (İS 1-3. yy) iki büyük mezhebin de Tirthankaraların (ayakta ya da bağdaş kurmuş oturur durumda) çıplak tasvirlerine tapındığı sanılmaktadır. Rshabhanatha'yı ayakta ve belden aşağısında bir örtüyle betimleyen en eski Cayna tasviri Guccerat eyaletindeki Akota'da bulunmuş ve İS 5. yüzyıla tarihlenmiştir.

Caynacılıkta ibadet ve zorunlu ayinler (*avaşyaka*) yalnızca Cayna tasvirlerine tapınmayla sınırlı değildir; kurtuluşa ermiş bütün ruhlarla, keşişlere ve kutsal yazılara da (*gruta*) tapınılır. Günlük ibadet sırasında tek tek Caynaların adları zikredilir, putheykellere çiçek, meyve, koku sunulur. İnananlar övgü ilahileri ve dualar okurlar, kutsal sözcükleri (*capa*) mırıldanırlar. Putheykellere tapınma, eriştime ayinleri, tasvirlerin ve kutsal yerlerin kutsanması gibi Cayna ibadetlerinde önemli bir Hindu etkisi görülür.

Caynacılık ve öbür dinler. Hindu dininde, özellikle Vişnucular arasında sonradan ortaya çıkan yiyecek yasakları, bir olasılıkla Caynacılığın Hint toplumu üzerindeki etkilerinin sonucudur. Güçlü Caynacı eğilimlerle Vişnucu bir ortamda yetişmiş olan büyük Hintli önder Mohandas Gandhi, bir bakıma *ahimsa* ilkesini siyasal yaşama uygulamıştır.

Caynacılık da Budacılık gibi toplumun soyla belirlenen sınıflara bölündüğü Brahman sistemine ve kurban amacıyla hayvan kesilmesine karşı çıkar. Gene iki din de Hintlilerin tanı kavrımlarını ve tasvirlerle tapınma geleneğini benimsemiştir. Büyük insanı (*mahapurusha**) belirleyen 32 işaret, oturmuş Buda ve Cayna tasvirleri arasındaki benzerlik, kutsal emanetlerin saklandığı *stupa*'lara tapınma ve *dharma-cakra* (yasanın çarkı) simgesi Budacılık ile Caynacılık arasındaki ortak noktalar.

İslamın Caynacılık üzerindeki en belirgin etkisi, Şvetambaraların Lonkasaha kolunun tasvirlerle tapınmayı reddetmesidir. Digambaraların Taranapantha kolu da aynı eğilimdedir. Caynacılığın, Hint-Türk imparatoru Ekber'in (hd 1556-1605) sarayında kazandığı etki, Caynacılık tarihinin parlak sayfalarından biridir. Bu dönemde Ekber, Pacushana şenlikleri sırasında Caynacıların bulunduğu yörelerde hayvan kesilmesini yasaklamıştır. Cihangir (hd 1605-27) ve Evrengzib de (hd 1659-1707) Caynacıları destekleyen fermanlar çıkarmıştır.

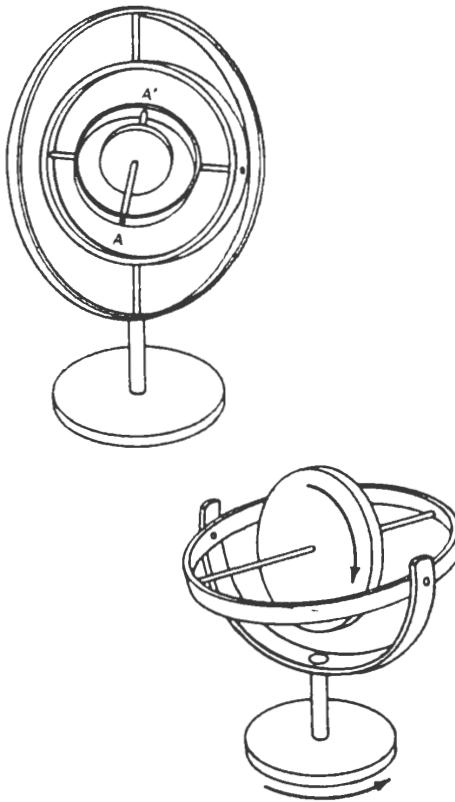
Cayrol, Jean (-Raphaël-Marie-Noël) (d. 6 Haziran 1911, Bordeaux, Fransa), 1950'lerde Fransa'da ortaya çıkan Yeni Roman(*) akımına yakınlığıyla tanınmış şair, romancı ve deneme yazarı.

II. Dünya Savaşı'nda Direniş Hareketi'ne katıldığı için sınır dışı edilip bir toplama kampına gönderildi. Buradaki deneyimleri sanatının temelini oluşturur. İlk şiirleri *Poèmes de la nuit et du brouillard* (1945; Gece ve Sis Şiirleri), özgün denemesi *Lazarus parmi nous* (1950; Lazarus Aramızda) ve ödül alan roman üçlemesi *Je vivrai l'amour des autres* (1947-50; Başkalarının Aşkını Yaşayacağım) kumptaki yaşamdan esinlenerek yazılmıştır. Ne canlı ne de ölü olanı simgeleyen Lazarus imgesi, yapıtlarının merkezini oluşturur. Cayrol'un, insanların ve nesnelerin alışılmış dünyasına yabancılaşmış kişileri, yaşamın sınırlarında karanlık ve edilgin bir varoluş içinde sürüklenirler.

Üretken bir yazar olan Cayrol, roman, şiir, deneme ve senaryo türlerinde ürün verdi.

L'Espace d'une nuit (1954; Bir Gecenin Boşluğu) ve *Les Corps étrangers* (1959; Yabancı Cesetler) önemli romanlarıdır. Öbür romanları arasında, *Le Froid du soleil* (1963; Güneşin Soğukluğu), *Midi-Minuit* (1966; Gün Ortası-Geceyanısı), *Je l'entends encour* (1968; Hâlâ İstiyorum), *Histoire d'un prairie* (1969; Bir Çayırın Öyküsü), *Histoire d'un désert* (1972; Bir Çölün Öyküsü), *Histoire de la mer* (1973; Denizin Öyküsü), *Histoire du ciel* (1975; Gökyüzünün Öyküsü), *Histoire de la forêt* (1975; Ormanın Öyküsü), *Histoire d'une maison* (1976; Bir Evin Öyküsü), *Les Quatre saisons* (1977; Dört Mevsim) ve *Exposés au soleil* (1980; Güneşin Altında) sayılabilir.

cayroskop, **JİROSKOP** olarak da bilinir, bir eksen çevresinde hızla dönen bir teker ile bu tekerin yerleştirildiği ve dönme ekseninin doğrultusunun kolaylıkla değişmesine olanak sağlayan bir çerçeveden oluşan aygıtın ortak adı. Bu tür tekerlerin momentumu, çerçevenin eğilmesi durumunda bile,

Çizim 1: (Üstte) üç askılı cayroskop ve (altta) iki askılı cayroskop
W. Burger ve A. Corbel, *Ship Stabilizers, Their Design and Operation in Correcting the Rolling of Ships* (1966), Pergamon Press Limited

tekerin dönme eksenini doğrultusunun aynı kalmasını sağlar; bu özellikten, birçok önemli uygulama alanında yararlanılır. Cayroskoplar, gemi ve uçaklardaki pusula ve otopilot gibi çeşitli aygıtlarda, torpillerin dümen mekanizmalarında, büyük gemilerdeki yalpa giderici donanımlarda ve eylemsizlik güdüm sistemlerinde kullanılır.

Cayroskopyu geliştiren ve ona adını veren, 19. yüzyıl Fransız bilim adamlarından J.-B.-L. Foucault olmuştur. Foucault'un cayroskopu, kardan askı biçimindeki dengeleme çemberlerine yerleştirilmiş bir tekerden ya da rotordan oluşuyordu (çizim 1, üstte). Dengeleme çemberleri, rotorun dönme ekseninin her doğrultuda rahatça değişmesini olanaklı kılıyordu. 1850'lerde bu türden bir rotorla çeşitli deneyler gerçekleştiren Foucault, teker dönmeye başladığında uzaydaki

ilk yönelimini, Yer'in dönme etkisinden bağımsız bir biçimde koruduğunu, başka bir deyişle cayroskopun ekseninin Yer'in eksenine göre değişmez bir konumda kaldığını gösterdi.

Cayroskopun bu yönelimini koruma özelliği, ondan gösterge olarak yararlanılması düşüncesinin ortaya atılmasına yol açtı. Ama ilk işe yarar cayropusula ancak 1910'da, bir Alman savaş gemisinde uygulamaya kondu. 1911'de ise ABD'de Elmer A. Sperry, cayropusula üretimine geçti ve kısa bir süre sonra da İngiltere'de benzer çalışmalar başlatıldı.

1909'da Sperry, cayroskopun doğrultu koruma özelliğinden uçakları rotalarında sabit tutma amacıyla yararlanarak ilk otopilot düzenini geliştirdi. Gemilerde kullanılan ilk otopilot ise 1916'da Almanya'daki Kiel'de Anschütz şirketi tarafından üretili ve bir Danimarka gemisine takıldı. 1916'da ayrıca, uçaklar için yapay ufuk oluşturmakta üç askılı bir cayroskoptan (çizim 1, üstte) yararlanıldı. Bu aygıt, pilota, uçağın öne arkaya ya da sağa sola ne kadar yatıgını gösteriyor, özellikle de gözle görülür bir ufuk hattının bulunmadığı durumlarda yararlı oluyordu.

1915'te Sperry Corporation, iki askılı bir cayroskoptan yararlanarak, gemilerin yalpalamasını azaltan, böylece yükün zarar görmesini engelleyen, tekne gövdesi üzerindeki gerilmeleri azaltan ve yolcuların rahat etmesini sağlayan bir cayrostat geliştirdi. Bu türden bir cayrostatın yalpalamayı azaltıcı etkisi oldukça güçlüydü ve geminin hızından bağımsızdı. Ne var ki, çeşitli olumsuzlukları da vardı; örneğin, çok ağırdı, üretim maliyeti yüksekti ve çok büyüktü. 1925'te Japon gemi yapımcılarının, sualtı kanadı türünden yalpa gidericiler geliştirmeleriyle de, cayrostatlar artık gemilere takılmaz oldu.

Daha sonraları balistik füzelerde, otomatik yönlendirme düzeneklerinde üç askılı, öne arkaya, ya da sağa sola eğilme hareketlerinin denetim altına alınmasında da iki askılı cayroskoplardan (çizim 1, altta) yararlanıldı. 1930'larda Alman mühendisler bu alanda çok önemli ilerlemeler sağladılar ve bu bilgilerini, pilotsuz bir uçak türündeki "V-1" füzesi (uçan bomba) ile ilk balistik füze örneği olan "V-2" roketinin güdüm sistemlerinin tasarımlarında uygulamaya koydular.

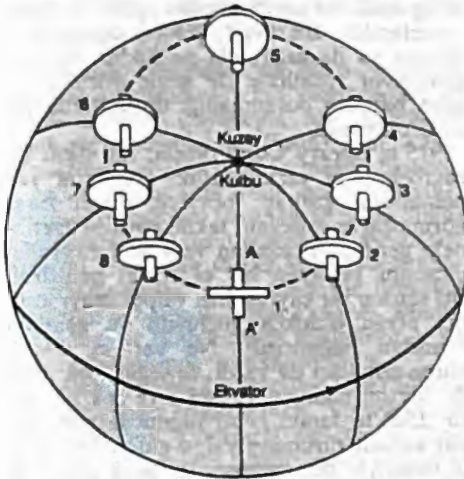
II. Dünya Savaşı sırasında cayroskopların son derece duyarlı yön belirleme özelliği, gelişkin kumanda mekanizmalarıyla birleştirilerek, uçaklarda kullanılan ağır silah ve bombardıman donanımları için dengeli nişan aygıtları, gemiler için de silah ve radar anteni platformları geliştirildi.

Bugün uzay araçları gibi çeşitli araçlarda kullanılan modern eylemsizlikle seyir sistemleri için, cayroskoplarca son derece duyarlı biçimde dengelenmiş küçük platformlara gereksinim vardır. 1950'lerde, hava destekli yatakların ve yüzme cayroskoplarının geliştirilmesiyle, bu türden platformların yapımı olanaklı duruma geldi.

Rotoru dönmekte olan üç askılı bir cayroskop çerçevesinin dibinden tutularak ele alındığında, üç ekseninden hangisi çevresinde döndürülürse döndürülsün, rotorun mili uzaydaki ilk doğrultusunu korur. Bu özelliğe cayroskop eylemsizliği denir. Tekerin dönme hızı azalırsa, cayroskop eylemsizliği giderek yok olur; rotor mili yalpalamaya başlar ve sonunda en uygun konumu alır. Rotorun hızı ve tekerin kütle yoğunluğu

merkezden çevreye doğru artukça, cayroskop eylemsizliği de güçlenir. Bu nedenle cayroskop eylemsizliği, açılma hızı ve rotorun eylemsizliğinin momentumuna (açılma momentum) bağlıdır. Rotor teker, belirli bir eksen çevresinde serbestçe dönmekte olan bir cismin uzaydaki doğrultusunun sabit kalacağı biçimindeki eylemsizlik ve dönme hareketi yasalarının etkisi altındadır. Böylece rotor, bir dış güç etkimediği sürece, açılma momentumunu (dönme hareketini) koruma eğilimi gösterir.

Cayroskop eylemsizliğinin sonucunda, Yer'deki bir gözlemci, cayroskopun dönme ekseninin belirli bir zaman süresi içinde görünürde değiştiğini izler; ama bu hareket yalnızca Yer'in kendi çevresinde dönmesinden kaynaklanır. Bu olayın dışında kalan tek durum, cayroskopun dönme ekseninin Kutup Yıldızı doğrultusunda olması halinde, gözlemcinin çevresine göre herhangi bir

Çizim 2: Bir cayroskopun dönme ekseninin görünürdeki hareketi

W. Burger ve A. Corbel, *Ship Stabilizers, Their Design and Operation in Correcting the Rolling of Ships* (1966), Pergamon Press Limited

hareketinin görülmemesidir; bunun nedeni, dönme ekseninin Yer'in eksenine paralel konumda ve gök kutupları doğrultusunda olmasıdır. Dönme eksenini doğrultusunun değişmesi çizim 2'de gösterilmiştir. 1. konumda dönme eksenini yatay düzleme paraleldir ve eksenin A ucu kuzeyi göstermektedir. Yer'in dönme doğrultusu, Kuzey Kutbu'nun üstünden bakıldığında, saat ibresinin dönme doğrultusunun tersine olduğundan, A ucunun görece doğrultusu kuzeydoğu, doğu, güneydoğu, güney (5. konum) vb. doğrultularına yönelik olarak görünürde değişecektir. Eksen doğrultusunun saat ibresinin dönme doğrultusundaki bu hareketi sürece ve Yer'in kendi çevresindeki bir tam dönüşü tamamlandığında (23 saat 56 dakika sonra) rotor ve dönme eksenini, Yer'deki gözlemciye göre olan ilk konumunu alacaktır. Bu süreç içinde, A ucu önce 1. ve 5. konumlar arasında görünürde yukarı doğru eğilir, ardından 5. ve 1. konumlar arasında yine görünürde aşağı doğru eğilir. Dönme ekseninin açıklığında (doğrultusunda) ortaya çıkan değişikliğe çoğunlukla "kayma" denir; kimi zaman "eğilme" ve "kayma", birlikte "görünürde oynama" olarak adlandırılır.

Üç çemberli bir cayroskopun rotoru dönerken, yatay kardan halkaya A ya da A' noktalarından, aşağı ya da yukarı doğru hafif bir düşey basınç uygulanırsa, rotor mili, yatay bir düzlemde dik açılar yapacak

biçimde hareket eder. Ama düşey düzlemde hiçbir hareket oluşmaz. Aynı biçimde, aynı noktadan bir yanal basınç uygulanırsa, rotor mili, yukarı ya da aşağıya doğru eğilir. Bu ikinci özelliğe "yalpalama" (presesyon) denir. Yalpalama ya da yatay düzlemde açılma hız, bir kuvvet çiftinin, yani, rotor tekerinin düzlemine dik bir düzlemde yer alan eşit ve zıt paralel kuvvetlerin etkisiyle oluşur. Yalpalama, rotor ekseninin, üzerine uygulanan herhangi bir dik kuvvete karşı dik açılarda hareket etme eğilimidir.

Üç askılı cayroskoplar. Herhangi bir doğrultudaki hareketi kısıtlanmamış "serbest" bir üç askılı cayroskopun uygulama alanı oldukça sınırlıdır, çünkü dönme eksenini, Yer'in dönme etkisiyle eğilmeye ve sürüklenmeye çok açıktır. Ama denetimli koşullar altında yaygın biçimde kullanılır. Bir cayroskopun denetlenmesinden kastedilen, dönme ekseninin, sürekli ya da belirli aralıklarla küçük moment (buru) uygulamalarıyla yalpalatılması ve böylece uzaya göre değil de Yer üzerindeki belirli koordinatlara göre belirlenmiş bir nokta çevresinde salınmasının sağlanmasıdır.

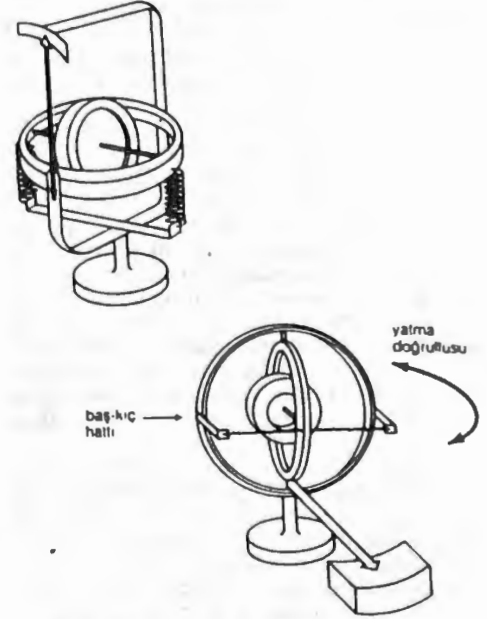
Denetimli cayroskopların sürekli olarak kuzeyi gösteren türünden deniz cayroskoplarında yararlanılır. Bu aygıtların normal konumlarında, dönme eksenini yatay ve meridyen düzlemi üzerinde tutulur. Uçaklarda kullanılan bir denetimli cayroskop türü olan yönlendirici cayroskoplarda ise, dönme eksenini yatay konumda olmakla birlikte, otomatik olarak meridyen düzlemini aramaz. Öte yandan dönme eksenini düşey doğrultuda olan denetimli cayroskoplar, uçağın öne arkaya ya da sağa sola yatışını belirler ve yatma açılarını ölçer.

Bu türden üç askılı cayroskoplar genellikle yer değiştirme cayroskopları olarak tanımlanır, çünkü bunlar, yerleştirildikleri çerçeve ile sabit bir başvuru doğrultusu (rotor eksenini) arasındaki açısal açıklığın büyüklüğünü ölçerler.

İki askılı cayroskoplar. Çizim 1'de gösterilen türden iki askılı bir cayroskopla gerçekleştirilen aşağıdaki benzetimli (simülasyon) deneyler, birçok önemli uygulamanın temelini oluşturur.

Rotor döner durumdayken ve dönme eksenini yatay düzlem üzerindeki, cayroskop çerçevesi tabanından yatay düzlemde çevrilirse, cayroskop eylemsizliğinden kaynaklanan belirli bir direncin oluştuğu duyulur. Aynı zamanda dönme eksenini düşey düzlemde yalpalamaya başlar ve bu yalpalama dönme eksenini düşey konuma gelene ve tüm cayroskop eylemsizliği yok olana kadar sürer. Aynı deney bir kez daha yinelenirse, ama bu kez çerçeve tabanı yatay düzlemde döndürülürken bir yandan da rotor milinin kardan halkaya bağlandığı uç bölümüne kuvvet uygulanarak dönme ekseninin yalpalama hareketi durdurulursa, elin döndürme hareketine karşı cayroskop eylemsizliğinden kaynaklanan direnç ortadan kalkar. Aslında, yalpalama süreci tersine çevrilmiş olur. Daha sonra rotor milinin ucuna uygulanan bir düşey kuvvet, çerçeve tabanının da elin döndürme hareketiyle aynı hızda ve aynı doğrultuda yalpalamasına yol açan bir moment yaratır. Taban ne kadar hızlı döndürülürse, yalpalamayı durdurmak için mile uygulanması gereken kuvvet de o kadar büyük olur. Bu deneyden iki önemli sonuç çıkarılabilir: 1) Tabanın dönme hareketine karşı direnç, ancak ve ancak dönme ekseninin yalpalaması durumunda oluşur. 2) Yalpalamayı durdurmak için gereken kuvvet, tabanın dönme hızıyla doğru orantılıdır. Bu kuvvet bir yay düzeneğiyle uygulanabilir ve böylece cayroskopun (çizim 3, üstte), açıklığın (kuzey ya da

güney kutup doğrultusundan açılma uzaklık) değişim hızını ölçmesi sağlanır. Bu tür cayrometrelerden uçaklarda ve gemilerde, "dönme hızı göstergesi" olarak yararlanılır. Çizim 3'ün alt bölümünde gösterilen cayroskop türleri, gemilerde sağa sola yatma hızını, yani açılma yatma hızını ölçmekte

Çizim 3: Hız cayroskopları: (Üstte) dönme hızını belirleyen hız cayroskopu; (altta) sağa sola yatma hızını belirleyen hız cayroskopu

W. Burger ve A. Corbel, *Ship Stabilizers, Their Design and Operation in Correcting the Rolling of Ships* (1966), Pergamon Press Limited

kullanılır. Cayroskopun dönme eksenini, başkıcı hattına dik açı yapacak biçimde yerleştirilir ve yatma hızı bu hatta göre ölçülür.

Bu tür cayroskoplara, "yer değiştirme" cayroskoplarından ayırt edilmeleri amacıyla hız cayroskopları denir. Bir hız cayroskopunun, gerçekleştirileceği ölçüme temel aldığı duyarlı ya da girdi eksenini, dönme eksenine dik; buna karşılık bir yer değiştirme cayroskopunda dönme eksenini, duyarlı ya da girdi eksenine aynı doğrultudadır. Bu nedenle, bir kuzey hız cayroskopu ile bir kuzey yer değiştirme cayroskopu bir arada kullanıldığında, bunların dönme eksenleri birbirine dik açı yapacak biçimde yerleştirilir.

Gemiler için dengeleyici. Gemilerde yalpalamayı giderici temel düzenekler, sualtı kanatçıkları ile cayroskoplardır. Gemi gövdesinden dışarı doğru uzanan kanatçıkları, geminin ileri hareketiyle ters yönlere yatacak biçimde düzenlenmiştir. Bu nedenle, doğru biçimde çalıştırıldıklarında, bu kanatçıklar geminin sağa sola yatmasını engelleyerek yalpalamayı giderirler. Cayroskoplar, düşey açılma uzanımı ve yalpalama hızını belirleyerek, kanatçıkları buna göre çalışmasını sağlar.

Eylemsizlikle seyir sistemleri. Ne konum, ne de hız, herhangi bir eylemsizlik sistemi tarafından doğrudan belirlenebilir. Ama ivme (hız değişimi), bir ivmeölçer tarafından ölçülebilir ve bundan, gemi, uçak ya da uzay araçlarının konumunun belirlenmesinde yararlanılabilir. Seyir sistemleri, platform, cayroskop çerçevesi ve bilgisayar olmak üzere başlıca üç bölümden oluşur.

İvmeölçerler, girdi eksenleri birbirlerinin kine dik açı yapacak biçimde bir platformun üzerine yerleştirilir. Yer seyrinde iki ivmeölçer, yatay düzlemdeki ivmeyi ölçer. Uzun seyrinde ise bu düzeneğe, düşey düzlemdeki ivmeyi ölçen bir ivmeölçer daha eklenir. Her ivme sinyali, belirli bir işlemle kat edi-

len uzaklığa dönüştürülebilir. Bunun için önce, hızdaki toplam değişime bilinen ilk hız eklenerek aracın hızı bulunur; ardından, konumdaki toplam değişime bilinen ilk konum eklenerek, aracın o andaki konumu elde edilir.

Cayroskop çerçevesinin görevi, platformu dengede tutmaktır. Çerçeveye üç cayroskop, girdi eksenleri birbirlerinin dik gelecek biçimde yerleştirilir. Cayroskoplardan ikisi, platformun yatay dengede kalmasını sağlar (bu, yerçekiminden kaynaklanan ivmelerin etkisini yok etmede gereklidir); üçüncü cayroskop ise kuzey-güney doğrultusunu korur. Aracın her üç boyuttaki yalpalamaları, üç cayroskopun girdi eksenlerinin yardımıyla belirlenir. Her cayroskopun belirlediği sapma bir sinyal gerilimine dönüştürülür ve bu gerilim yükseltilecek bir servomotoru çalıştırması sağlanır. Servomotor ise, bir dişli düzeneği aracılığıyla çerçeveyi ilk konumuna döndürür.

Yer'in dönme hareketinden kaynaklanan eğilme ve kaymalar da (çizim 2) cayroskop çerçevesi tarafından belirlenir. Platformun yatay konumda ve kuzey-güney doğrultusunda dengede tutması için, eğilme sonucu ortaya çıkan yalpalamaları gideren sağ-sol ve ön-arka servomotorları ile kayma sonucu ortaya çıkan yalpalamaları gideren açıklık servomotorlarına moment sinyallerinin uygulanması gerekir.

Hız cayroskopları, yay kumandalı değildir. Buna karşılık, yalpalamaların ağıdali bir sıvının etkisiyle giderildiği "yüzer cayroskoplar" kullanılır. Burada, yalpalamaya karşı koyan moment, yalpalama hızıyla orantılıdır; yay kumandalı cayroskoplarda ise bu moment, yalpalama yer değiştirmesiyle orantılıdır.

Gerekli hesaplamaları gerçekleştiren bilgisayar ise, ivme üzerinde gerekli düzeltmeleri yapar, ivmeyi hız, hızı ise uzaklık fonksiyonları halinde verir, enlemi ve boy-lamı hesaplar, yermerkezli enlemleri coğrafi enlemlere dönüştürür. Uzun seyrirlerinde, eylemsizlikle güdüm amacıyla eylemsizlik sistemlerinden yararlanılması durumunda, bilgisayar ayrıca, aracın konumunu hedefle karşılaştırarak gerekli doğrultu komutlarını verir ve aracın hız vektörünü (doğrultu ve büyüklük olarak) programlanmış hız vektörüyle karşılaştırarak roket ve motor durdurma kumandalarını denetler.

Dengelenmiş platformlar ve nişan düzene-kleri. Eylemsizlikle dengelenen platform türleri çok küçüktür ve bunların çok duyarlı biçimde istikrarlaştırılması gerekir. Öte yandan, nişan düzeneğinin dengelenmesi temelde aynı yöntemle gerçekleştirilir. Platform yer değiştirmesini belirleyen cayroskoplar, yüzer cayroskoplar kadar duyarlı değildir.

Cayroskoplu nişangâhlar, uçaklarda kullanılan silahlarda önemli bir değişime yol açmıştır. Silahın üzerine yerleştirilen nişan düzeneği, birbirine dik iki düzlemdeki açıl-sal hızları ölçebilen bir hız cayroskopunu içerir. Cayroskoplu nişangâh, iç ve dış halkalarına sırasıyla yatay ve düşey yaylarla asılmış üç askılı bir cayroskop (çizim 1, üstte) olarak düşünülebilir. Mekanik yay düzeneği yerine, rotor milinin belirli bir açıklık ve yükseklikte asılı kalmasını sağlayan değişken gücteki magnetik alan askı sistemleri de kullanılır. Bu magnetik alanın yatay bileşenini sağlayan alan bobinleri, uzaklıkölçere (telemetre) eşlenir. Düşey alan bobinine ise akım, denetimli bir biçimde verilerek, magnetik alan, merminin yerçekiminin etkisiyle düşmesine bağımlı kılınır. Yatay düzlemdeki cayroskopun duyarlılığı, nişan eriminin bir fonksiyonudur; düşey düzlemde ise bu, yerçekimi düşmesi-

nin fonksiyonudur. Bu tür bir nişangâhın kullanımı sırasında, merkezdeki nokta gör-rüntüsü sürekli olarak hedefin üzerinde tutulur ve bu arada cayroskop otomatik olarak silahın, merminin uçuş süresi doldu-gunda hedefin bulunacağı yere nişan almasını sağlar.

Uçak aygıtları. Uçuş paneline yerleştirilen başlıca üç cayroskoplu aygıt, dönme hızı göstergesi, doğrultu cayroskoku ve yapay ufuktur. Bu tür cayroskoplar elektrik motorları ya da hava jetleriyle çalıştırılabilir. Doğrultu cayroskopları, havacılar ve denizciler için standart bir başvuru kaynağıdır. Bunlar, dönme eksenini yatay düzlem üzerinde bulunan üç askılı cayroskoplardır. Eğilme başlar başlamaz, cayroskop çerçevesi ile düşey kardan halka arasına yerleştirilen bir anahtar kapanarak bir motoru çalıştırır; bu motor da, yatay düzlemde bir moment uygulayarak, cayroskopun tekrar yatay düzleme doğru yalpalamasını sağlar.

Yapay ufuk, uçağın öne arkaya ve sağa sola yatışını belirler. Bu aygıtlar temel olarak, dönme eksenini düşey düzlemde bulunan üç askılı bir cayroskop ile dönme ekseninin gök kutbu çevresindeki görünür-deki hareketi ve öteki rastgele yalpalamala-rı üzerinde gerekli düzeltmeleri yapan otomatik düzelti aygıtlarından oluşur.

Öteki uygulamalar. Cayroskop ilkesinden, cayropusula ve cayropilot gibi çeşitli uygulama alanlarında ve dönme hareketi olmayan cayroskop aygıtlarında yararlanılır.

Dış ivmelerden etkilenmeyen bir denkleştirilmiş magnetik pusula, Yer'in yüzeyinde bölgeden bölgeye gerçek kuzeyden belirli oranlarda sapan magnetik kuzeyi gösterir. Ama bir cayropusula, gerektiği gibi ayarlanırsa, sürekli olarak gerçek kuzeyi gösterebilir. Deniz cayropusulası, dönme eksenini yatay düzlemde bulunan üç askılı bir cayroskopdur. Cayroskopun dönme eksenini gerçek kuzeyi göstermediği zaman belirli bir açıyla eğilir ve bu olgudan yararlanılarak cayroskopun sürekli olarak kuzey doğrultusunu araması ve aracın gerçek konumunu (meridyen yerleşimi) belirlemesi sağlanır. Eğilme başlar başlamaz, sarkaç türü bir aygıt, momentler üretmeye koyulur ve bu momentler dönme ekseninin meridyene doğru yalpalamasını sağlar. Yalpalarken giderek küçülen yarıçaplarda helisler çizen dönme eksenini, bir süre sonra dengeye ulaştığında, üzerinde bulunduğu enleme göre yaptığı kaymayla eşit oranda ama ters yönde yalpalaularak meridyen düzlemine getirilir. Eğilme etkisinin bulunmadığı durumlarda deniz cayropusulaları, doğrultu özelliklerini yitirerek işe yaramaz olurlar. Kutuplarda ve ayrıca araç batıda doğru, Yer yüzünün hızına eşit bir hızla yol aldığında bu durum ortaya çıkar. Orta ve üst enlemlerde uçan uçaklarda bu ikinci duruma sık sık rastlandığından, deniz cayropusulaları hava seyrirlerinde çokça kullanılmaz.

Uçak cayropusulası temel olarak, otomatik gözlemleri bir doğrultu cayroskopudur. Gözleme aygıtı meridyen doğrultusunu belirleyerek cayroskop ekseninin bu doğrultuda kalmasını sağlar. Gözleme aygıtının magnetik algılama birimi, aygıt üzerinde, Yer'in magnetik alanının doğrultusunda ortaya çıkan değişiklikler uyarınca gerekli düzeltmeleri yapar.

Çoğunlukla otopilot(*) denilen cayropilot, temel olarak üç aygıttan oluşur; bu aygıtlardan her biri, uçağın bir düzlemde yaptığı sapmaları belirler ve gerekli düzeltme işlemlerini yerine getirir. Bu işlemler, açıklığı denetlemek ve ani kuyruk savurmalarından kaynaklanan sapmaları düzeltmek için dümen kanadının kumandası, sağa sola yatma-

lara karşı kanatçıların yönetimi ve öne arkaya yatmalara karşı yükseklik denetimi-ne yöneliktir. Modern cayropilotlarda sapma hızının belirlenmesi birincil önemdedir ve yer değiştirmelerin belirlenmesi bunun ardından gelir. Bu aygıtlarda kuyruk savur-maları hız cayroskopuyla, boşalmada ortaya çıkan değişiklikler ise bununla birlikte kullanılan cayropusulayla belirlenir. Bu iki aygıttan alınan sinyaller elektronik olarak birleştirilerek, dümen kanadını yöneten dümen servomotorunu çalıştırması sağlanır. Sağa sola yatmalar ise, bir hız cayroskopu ve yer değiştirmeyi algılayan bir aç sarkacının yardımıyla belirlenir. Kanatçık servosu da gerekli düzeltme işlemlerini gerçekleştirir. Öne arkaya yatmanın belirlenmesi ve düzeltilmesi de benzer bir işlemle yapılır.

Araçların dönme hızını ölçmekte iki askılı cayroskoplardan yaygın biçimde yararlanılır. Sahra topraklarının nişan almasında ve topografya çalışmalarında kullanılan teodolitlere de hız cayroskopları takılır. Cayropusulalar üzerine yerleştirilen teodolitler(*) ise, magnetik pusulalar gibi metal yataklardan etkilenmediğinden, yeraltı madenciliğinde kullanılır. Kalemli düşey üç askılı cayroskoplardan da, gemilerin öne arkaya ve sağa sola yalpalamalarının ve trenlerin sallanma hareketlerinin incelenmesinde yararlanılır.

caz, doğaçlamanın büyük bir yer tuttuğu Afro-Amerikan müzik türü. Hem Avrupa müziğinin armonik yapısından, hem de Afrika müziğinin karmaşık ritimlerinden etkilenmiştir.

Teknik terimlerle tanımlanamamakla birlikte bütün öbür beste ve yorum düzlemlerinden kesin biçimde ayırır. Hakkındaki saptamaları benimseyip uyma zorunluluğu duymayışıyla da kuşkusuz müzik biçimlerinin en şaşırtıcısıdır. Örneğin, cazın tümünün doğaçlandığı ya da senkopla eşanlı olduğu gibi yaygın kabul gören bazı tanımlar cazın gelişim sürecinde yadsınmıştır. Ne tümüyle bestelenebilen, ne de tümüyle doğaçlanabilen caz özünde, geçip giden bir anın aynı biçimde yinelenemediği bir müziksel yaşıttır.

Tarihinin büyük bölümü için yeterli olan esnek bir tanıma göre caz, yorumcunun düzenli bir ritme karşı verili bir armonik temelde çeşitlemeler çaldığı müzik türüdür. 20. yüzyılın ikinci yarısında bu tanım bile geçersiz hale gelmiştir; çünkü *avant-garde* hareket önceden düzenlenmiş armonik yapıları ve her türlü biçimsel kaygıyı ortadan kaldırmıştır. Cazi daha geleneksel muzikten tartışmaz ayrıntı zelliği, yaptığı yorumla bestecinin yaratıcılığını aktaran bir uygulayıcıya değil, genellikle kendi kendisinin bestecisi olan bir yorumcuya yer vermiştir. Senfonik müzikte beste, cazda ise yorum öne çıkar; sesler yorumlanan temaya değil, yorumlayan sanatçıya özgüdür.

Kökenleri. Cazin çok ırklı kökeni apaçık ortadadır. Batı Afrika'dan Kuzey Amerika'ya köle akışı olmasaydı, caz ne ABD'de, ne de Afrika'da gelişecekti; çünkü caz, doğal çevresinden toplumsal ve coğrafi olarak koparılmış Afrika Yerlisinin müzikle anlatım bulmasıdır.

Batı Afrika kabilelerinde özellikle vokal ve vurmalı müzik, akademik Batı kulağının tümüyle yabancı olduğu bir biçimde gelişmişti. Diziler ve armoni sırf sezgiye dayanıyor, müzik soyut estetik anlatımdan çok, anlam ve duygulardaki ince ayrımları ileten özel bir dil olarak kullanılıyordu. Yorumcu notanın perdesini ya da sesin tonunu değış-

rerek, eğitim görmüş Batılı meslektaşından çok daha somut mesajlar iletebiliyordu. Geleneksel doğruluk ya da önceki örneklerle benzeme kaygısının kısıtlamalarından kurtulmuş bu müzik dilinin esnekliği, Batı kültürüne tümüyle yabancı bir ses dizisinin gelişmesine yol açtı. Bazen "mavi notalar" olarak da bilinen bu dizi, cazın temelini oluşturdu. Notaları eğip bükerek insan sesinin çeşitliliğini yakalayan blues(*) geleneği cazda sürdü.

Batı Afrika kabile geleneklerinin ABD'nin güneyindeki pamuk tarlalarına, demiryollarına ve ırmaklara taşınması, hem kölelere, hem de efendilere hizmet etti. Köle kendi kolektif geçmişinin kültürel anısıyla avunurken, köle sahibi de çalışma temposu üzerindeki uyarıcı etkisi nedeniyle iş şarkılarını destekledi. İlk vokal cazın pek çok örneği, yapılan işlerle ilgilidir ve güfelerin içeriği yalnızca pamuk tarlalarının değil, Güney'in ırmak ve rıhtımlarının da köle emeği ile yaratıldığını anımsatmaktadır. King Oliver'in "Lift 'Em Up Joe" şarkısı gibi Leadbelly'nin (Huddie Ledbetter) pek çok şarkısı da, başlangıçta işlevsel gereksinim ortadan kalktıktan sonra sanatta yaşayan iş şarkılarına örnektir.

Afro-Amerikan vokal üslubunun gelişiminde önemli bir etken de Hristiyanlıktır. Köle, efendilerinin bırakın-yapsınlar (*laissez-faire*) felsefesiyle refaha ulaşmasa da, en azından onların diniyle ünsel buzura kavuşabilirdi. 19. yüzyıl başına değin kilise kurumu gülünç düşünce cambazlıklarını yoluyla Hristiyanlığı köle sahipliği ile bağdaştırmayı başarmış, bir Hristiyanın bir başka Hristiyanı köleleştiremeyeceğini, ama bir vahşiyi köleleştirebileceğini savunmuştu. 18. yüzyıl ilerledikçe saçmalığı ortaya çıkan bu görüş, 1775-83 Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Kuzey eyaletlerinin köleliği yasadışı ilan edisiyle gücünü yitirmeye başladı. Sonunda, o güne değin bir ruhu olduğuna inanılmayan insanların ruhlarını kurtarmak üzere 1790'larda Metodist hareketin başladığı misyonerlik kampanyası 100 yıl kadar sürdü ve tarihteki hiçbir haclı seferinin yol açmadığı, Hristiyan Kilisesi'nin önceden hiç tahmin edemeyeceği şaşırtıcı bir sonuç doğurdu. Köleleri Hristiyanlaştırmaya çalışırken, misyonerler kendi ilahilerinin Afrikalılaştırdığını gördüler.

Siyah ayin müziğini Hristiyan Kilisesi'nin ayin kitabına uyduran, cemaatin bir üyesi olarak yeni ezgiler yaratan ve var olanları kendi çeşitlemesiyle söyleyen köle ile onun özgür ardılları *spiritual* (*) sonuna kadar geliştirdiler; ilahiler, *ring shout*'lar, *revival chant*'ler, kamp şarkıları ve cenaze şarkıları dinsel müziğin yavaş yavaş dindışı geleneğe karışmasına yol açtı.

Afrikalılaşmış kilise müziğinin ilk biçimleri tümüyle vokal değildi; ama çalındığında ham kalması da kaçınılmazdı. Köle kuşaklarının ne geleneksel müzik eğitimi, ne de alışılmış orkestra çalgılarını elde etme olanakları vardı. İç Savaş'ın (1861-65) ardından köleliğin kaldırılmasından sonra bile, eğitim ve müzik aletlerine ulaşmak çok güçtü. New Orleanslı ünlü davulcu Warren "Baby" Doods'un ilk davul tokmaklarını bir mutfak sandalyesinin bacaklarından yaptığı söylenir. Efsanevi kornet sanatçısı Buddy Bolden'in ses kısıcı olarak yarım hindistan cevizi kabuğunu, banyo pompasını ya da eski bir melon şapka'yı kullandığı olurdu. İlk caz sanatçıların yalnızca müziği değil, çalgıları da doğaçlamaydı.

19. yüzyılın son çeyreği cazın Tarihöncesi'nde dönüm noktasıdır. O zamana değin yan

yana yaşayan çeşitli müzik akımları bu dönemde kaynaştı. Siyah kölelerce Afrika'dan getirilip kilise müziği ile iç içe geçen geleneğin Kreollerin klasik müzik eğitimi ile yüz yüze gelmesi, 20. yüzyıl başında cazı doğuracaktı. Siyah kölelerle Avrupalı-Afrikalı melezi olan Kreoller, Antil Adalarından gelerek Louisiana eyaletinin New Orleans limanında yoğunlaşmış, kentin kozmopolit, hoşgörülü ortamıyla öbür Güney kentlerinden farklılaşmasında önemli rol oynamışlardı. İç Savaş öncesinde oldukça saygın konumdaki bu azınlık iyi eğitilmişti ve eğitimlerinde çoğu zaman klasik müziğin de yeri vardı. Cazın doğuşunda bu iki akımın yanı sıra, gene Siyah kökenli olmakla birlikte 19. yüzyıl sonunda beyazlarca da benimsenen *ragtime*'in(*) etkisi ise tartışılmazdır. Senkop adıyla bilinen aksak ritmiyle tanınan *ragtime* bazılarıca cazdan farklı bir akım olarak değerlendirilir. Çünkü *ragtime* doğaçlanan değil, notaya dökülebilen, bestelenebilen bir müziktir. Ama 20. yüzyılın başında birkaç müzik biçiminin tanınabilir tek bir geleneğe birleşmeye yüz tuttuğu tartışılmazdı. Bu gelişimin merkezi, caz müzikçileri arasında *blues*'un önde geldiği New Orleans limanıydı.

Caz öncülerinin çoğu müzik okullarına gitmemiş, temel müzik eğitimi görmemişti. Bu nedenle müzik dilini ve armoni dağarcığını deneme-yanılma yöntemiyle geliştirmek zorundaydılar. Kuralları belirlemeye, sanatçının anlatım özgürlüğü ile topluluğun dağılmasını önleyecek ortak yükümlülükleri bağdaştırmaya uğraşıyorlardı. Caz her zaman görünürdeki bu büyük aykırılıktan güç almış, hem bireysel müziğinin sanatı, hem de komünal bir deneyim olmuştur.

İlk caz üslupları. Özel çalgı yapısına dayanan kolektif doğaçlama geleneğinin

New Orleans'da bir caz kulübü
Ava Güler

20. yüzyıl başlarında Louisiana'da ortaya çıkması toplumsal ve işlevsel etkenlere bağlanabilir. Siyahlar arasında toplu müzik, bugün kolayca kavranamayacak kadar önemli bir yer tutuyordu. New Orleans'da müziksiz toplumsal etkinlik neredeyse düşünülemezdi. Doğum, evlenme, vaftiz, cenaze, piknik, geçit töreni, yürüyüş ve her türlü kutlama hep müzikli olurdu. Doğal olarak bu müzik çoğu zaman açık havada çalınıyordu. Trompetin o dönemdeki tartışılmaz üstünlüğü bu olguyla açıklanabilir. New Orleans cazının ilk önderleri, başta Bolden, onu izleyen Freddie Keppard ve King Oliver'dan Louis Armstrong'a kadar hep trompetçiydiler.

Klasik New Orleans üslubunda trompetin görevi temanın melodik çizgisini ortaya

koyup geliştirmektir. Trompet, trombon ve klarnetle birlikte basit, ama güçlü bir üçlü oluşturur; hem birbirleriyle ilişkili, hem de bağımsız olan bu üç ses müzik boyunca sürekli duyulur. Solo geleneğinin eksikliği ise henüz solo yapacak düzeyde müzikçilerin yetiştirmesiyle açıklanabilir. Bu tür sanatçıların ortaya çıkışı, sıkı bir kolektif doğaçlamaya dayanan New Orleans üslubunun çökmesine yol açtı. Bir başka nedenle, bu tür müziğin en yaygın çalındığı Storyville adındaki genelevler semtinin 1917'de kapatılması oldu. Orkestralar kirala-ayan ya da en azından kırmızı ışıklar altında *ragtime* ritimleri çalacak bir piyanist çalıştıran Storyville batakhaneleri, caz müzikçisinin ekonomik zincirinde önemli bir halkaydı.

Saksafoncu Sydney Bechet otobiyografisinde *jazz* sözcüğünün, yerel argoda cinsel birleşme için kullanılan *jass* deyiminden türediğini ileri sürer. Bir başka sava göre ise *jazz*, dedikodu anlamına gelen Fransızca *jaser* ya da *jasser*'den gelmektedir. *Jazz*'ın İngilizce argoda hızlandırmak, canlılık vermek, diriltmek anlamında ve gene cinsellik-le bağlantılı kullanılışı, gerek tarihle köken, gerek anlam açısından Bechet'a haklılık kazandırır.

1917'de Storyville'in resmen kapatılışı ile işsiz kalan caz müzikçilerinin Kuzey kentlerine göç etmelerinden önce bile, caz New Orleans dışında duyulmaya başlamıştı. New York'ta çalan bir grup beyaz Güneylinin oluşturduğu Original Dixieland Jass Band daha 1917'de ilk plak kaydını gerçekleştirmişti. 1918'de ise, New Orleans'ın trompet kralı olarak anılan King Oliver iş bulabilmek için Chicago'ya göç etti ve iki yılda ününü sağlamlaştırdı, öğrencilerinin en yeteneklisini yanına çağırarak orkestrasını güçlendirmek istedi. Bu öğrencisi New Orleans'da yetişen en parlak müzikçi ve cazın yerel bir lehçe olmaktan çıkıp uluslararası bir dile dönüşmesinde önemli katkıları olan Louis Armstrong'du.

Armstrong yaratıcı solo yeteneğiyle klasik New Orleans üslubunun katı grup geleneğini kırdı ve doğaçlama yapan solocunun üstünlüğünü kabul ettirdi. Böylece 1920'lerin sonunda ortaya çıkan Chicago üslubunun bir anlamda öncülüğünü yapmış oldu. 1925 ve 1928'de Armstrong'un Hot Five ve Hot Seven gruplarıyla yaptığı plak kayıtları caz klasikleri arasında yer alır. Armstrong bu plaklarda hem o güne kadar ki bütün gelişmeleri özetlemiş, hem de daha sonra hep geçerli olacak melodik efektlere yer vererek caz geleneğini zenginleştirmişti.

İçki yasağı döneminde yasadışı içki kurumu-nun üs olarak benimsediği Chicago, caz müzikçileri açısından bir önceki 10 yılda Storyville'in-kine benzer bir işlev yüklendi. 1920'de Armstrong'un da gelişi ile Chicago yeni caz merkezi oldu. 1920'lerin ortalarında genç beyaz müzikçilerin Armstrong gibi öncülerden etkilendiği görülüyordu. New Orleans Rhythm Kings bu grupların önde gelenlerinden biriydi. Ama Chicago üslubu daha sonraları olgunlaştı ve trompet, trombon, klarnet üçlüsünü koruyarak, giriş ve sonuç bölümündeki ana temanın ortak yorumunu, ortalarda yer alan bir dizi soloyla birleştirdi.

Chicago üslubu terimi ne coğrafi, ne de müziksel açıdan kesinlik taşır; çok çeşitli, hatta karşıt eğilim ve yetenekler için kullanılır. Üslubun önde gelen sanatçısı Bix Beiderbecke, armonik kurama duyduğu ilgi ve kornetinin saf tonu ile Armstrong'un tam karşıtıdır. Orta sınıf Alman göçmeni bir aileden gelen Beiderbecke'nin sezgisel üslubunun kökeni Siyah Armstrong'ununkinden çok farklıydı. Caz tarihini etkileyen öbür

beyaz Chicago'lu ise, klarnetçi Benny Goodman oldu.

Sonraki gelişmeler. 1920'ler boyunca teknik ve düşünsel düzeyde sürekli bir gelişme, armoni arayışlarında artan bir cüret gözlemlendi. Böylece 1930'ları solocuların altın çağına dönüştüren pek çok üslup da biçimlenmeye başladı. Caz tarihinin en yetenekli müzikçilerinden biri olan tenor saksofoncu Coleman Hawkins, *hot jazz* türüne özgü derin, ateşli tonuyla ve güçlü biçim duygusuyla çalgısına cazda önemli bir yer sağladı. 1934-39 arasındaki Avrupa turnesiyle de cazı bu kıtaya tanıtan ilk sanatçılardan biri oldu.

1920'lerin başında New Orleans Rhythm Kings, Jelly Roll Morton ve King Oliver orkestralarının başlattığı eğilim, 1920'lerin sonunda yazılı nota kullanan daha geniş orkestralarca sürdürüldü. Fletcher Henderson, Paul Whiteman, Chick Webb, Jimmie Lunceford, Benny Moten gibi müzikçilerin yönettiği orkestralar, orkestranın çeşitli bölümlerinin düzenli bir ritme karşı çaldığı ve sonraları *swing*(*) olarak bilinen üslubu geliştirdiler.

Cazda anlığı savunanlar "orkestra cazı" terimini bile çelişik bulur, caz doğaçlanan bir müzikse, caz orkestrası olamayacağını ileri sürer. Henderson caz canlılık verenin doğaçlama değil, caz ruhunu korumak olduğunu savunan ilk müzikçilerden biriydi. Henderson'a göre, tek tek müzikçiler kendi yazılı bölümlerini soloda olduğu gibi kendileri keşfetme duygusuyla çalabiliyorlarsa, onların solo yetenekleri, toplu yorumu da caz tanımını içine sokabilirdi. 1920'ler boyunca Henderson örneğini izleyerek ortaya çıkan çeşitli gruplar seslerini ülkenin her yerinde duyuramadıysalar, bunun en önemli nedeni renklerinin "siyah" olmasıydı.

Swing, Count Basie, Benny Goodman, Artie Shaw ve Dorsey kardeşlerin gruplarıncı 1930'larda doruğa ulaştırılan bir müzik biçimi oldu. Bu dönemde büyük orkestra salgınının şaşırtıcı yayılışında çeşitli etkenler rol oynadı. 1933'te içki yasasının kaldırılması bunların en önemlilerinden biriydi. Toplumsal alışkanlıkların değişmesi, caz müzikçilerinin büyük bölümünü başlıca iş bulma olanaklarından yoksun bıraktı. 1930'ların ortalarında cazın yeni bir dinleyici kitlesi bulma zorunluluğu doğmuştu ve bunun cazda büyük orkestra eğilimi ile çakışması, *swing* dönemi olarak bilinen dans çılgınlığının koşullarını hazırladı. Çoğu sulandırılmış, ticari yanı ağır basan bir müziğe dönüşmüş olmakla birlikte, caz bu dönemde dans ve balo salonlarını fethetti. 1938'de Goodman'ın Carnegie Hall'da verdiği konser *swing* için bir dönüm noktası oldu. Bu saygın müzik kurumunun kapıları caza ilk kez açılmıştı. Ama bir yandan yaklaşan II. Dünya Savaşı'nın ve artan maliyetlerin büyük orkestraları parçalaması, bir yandan da ticari kaygının öne geçmesi, kalitesi giderek düşen müziği caz tanımından çıkardı. Bu nedenle 1938, *swing* döneminin sonu olarak kabul edilir.

Geç *swing* döneminin en önemli caz müzikçilerinden biri Duke Ellington'dır. Ellington, New Orleans üslubunda Morton'ın yaptığı gibi, orkestrasındaki müzikçilerin doğaçlamalarını, güçlü renkleri taşıyan, iyi dengelenmiş bir kompozisyon ağıyla örmeyi başarmıştır. Besteleme geleneği, cazın sonraki aşamalarında Thelonious Monk, John Lewis, George Russell gibi sanatçılarca sürdürülmüştür.

Bir yandan orkestralar yaygınlaşırken, öbür yandan da Art Tatum (piyano), Roy Eldridge (trompet) ve Lester Young (tenor saksofon) gibi sanatçıların katkılarıyla, solo doğaçlamanın önemi arttı. Aynı dönemde

genellikle caz tarihinin en iyi şarkıcısı olarak kabul edilen Billie Holiday'de ortaya çıktı. Bu virtüözlerin bazıları orkestralarda kalırken, bir bölümü de küçük gruplar kurmayı yeğledi. Art Tatum'ın son derece özel üslubu, grup dokusuna pek uymayan

Modern caz hareketinin öncülerinden trompetçi Dizzy Gillespie
Dizetok

yapısı ile hemen hemen hiç taklit edilemedi; onun tek önemli izleyicisi, yıllar geçtikçe üslubu Tatum'a yaklaşan Kanadalı piyanist Oscar Peterson oldu. Uzun yıllar Count Basie Orkestrası ile çalışan Lester Young ise, sonraki kuşak saksofoncularının üslubunu belirledikten başka savaş sonrası modern caz akımlarına da öncülük etti.

1940'lardaki Modern Caz hareketinin ilk üsluplarından biri, o zaman bilinen adıyla *bebop*(*) ya da *bop*'tır. Akımın önderlerinden Dizzy Gillespie (trompet) ve Charlie Parker (alto saksofon) karmaşık çapraz ritimlerle ve beklenmedik vurgulara karşı doğaçlanan akor değişiklikleriyle yepyeni bir caz yarattılar. Buna karşılık Stan Getz (tenor saksofon) ve Gerry Mulligan (saksofon) Young'dan etkilenecek ve bir ölçüde *bebop*'a tepki olarak *cool jazz* üslubunu geliştirdiler. *Bop* sonrası öbür gelişmeler arasında Lennie Tristano (piyano), Modern Caz Dörtlüsü, Gil Evans, Miles Davis (trompet) gibi sanatçıların katkılarını sayılabilir. Horace Silver ve Art Blakey orkestralarında ise *blues* vurgulanarak davula daha fazla önem verlen ve *hard-bop* olarak bilinen bir eğilim gelişti. Bu arada Ornette Coleman (alto saksofon), John Coltrane ve Albert Ayler (tenor saksofon) geleneksel caz armoni ve melodilerini yadsıyarak düzensiz, ama sürükleyici bir ritim eşliğinde yoğun bir müzik geliştirdiler. 1950'lerin sonunda ortaya çıkan ve hâlâ önemini koruyan bu akım *free jazz* olarak bilinir. Don Cherry, Don Ellis gibi temsilcileri ise Avrupa etkilerinden uzaklaşarak caza Hint ve Arap müziğinden esintiler getirmeyi denedi. *Swing* döneminde sulandırılan ve özellikle beyazların monoton dans müziğine kaynaklık eden caza savaş sonrasında tepki gösterildiği söylenebilir. 1960'ların *avant-garde* caz akımlarının çoğu ise, ırk ayrımını protesto amacıyla ortaya çıktıklarını ilan ediyordu.

1970'lerde ortaya çıkan *rock* müziğinin özellikle ritim çalgılarını kullanma eğilimi, caz müzikçilerini elektronik aletlerle deneyler yapmaya yöneltti; Weather Report ve Mahavishnu Orchestra gibi gruplar bunun en başarılı örneklerini verdi. Bu dönemin bir başka eğilimi de eşsiz doğaçlama oldu. Piyaniist Cecil Taylor ve Chicago Art Ensemble gibi gruplar ise *free jazz* geleneğini sürdürdüler.

caz dansları, çok çeşitli biçimlerin birleşmesinden oluşan ve caz müziğinin eşliğinde yapılan danslar. ABD Siyah toplumunun müziği cazla birlikte doğup yayılan ve *swing* döneminin (1930'lar ve 40'lar) büyük orkestraları aracılığıyla dans salonlarında yaygınlaşan bu danslar, 20. yüzyılda ABD ve Avrupa'da hem sahne, hem sahne dışı dans tarzlarını kökünden değiştirmiştir. Dar anlamıyla bu terim 1) *tap dance*(*) dışında kalan popüler sahne dansını ve 2) modern dansın cazdan türeyen ya da cazdan etkilenen biçimlerini tanımlamak için kullanılır; ama rumba ve caz eşliğinin bulunmadığı öbür Latin Amerika danslarını kapsamaz.

Caz dansları hem 19 ve 20. yüzyıl sahne danslarından, hem Siyahların eğlence ve toplantılardaki danslarıyla bunlardan türeyen beyazların salon danslarından gelişti. 19. yüzyılda sahnede minstrel gösterisi(*) yapan oyuncular İrlanda *jig*(*) dansını, İngiliz klog dansını(*) ve Afrika'nın ayakları yere vurarak yapılan ritmik *stamping* dansını harman ederek *tap dance*(*) geliştirdiler. *Tap dance* ile *cakewalk*(*) ve *shuffle* gibi danslar popüler vodvil gösterileri haline geldi ve 20. yüzyıl başlarında vodvilin yerini alan Broadway revüleriyle müzikal komedilerinde sürdürüldü. Caz eşliğinde komedi, özel gösteri ve karakter dansları da sahnelerin değişmez programlarından oldu. 1940'lara gelindiğinde caz dansı öğeleri modern dans ve sinema koreografisinde görülmeye başlamıştır.

Bazı danslar sahne aracılığıyla yaygınlaşırken, birçoğu da eğlence ve toplantılarda gelişip yayıldı. Sahne dışı caz dansları kırsal köle danslarından gelişti. Öncekilere olduğu gibi 20. yüzyıl caz danslarından da hareket ve öğeler açısından bir süreklilik gözlenir. *Eagle rock* ile *slow drag* (19. yy sonu), ayrıca *charleston*(*) ile *jitterbug*(*), bazı Antiller ve Afrika danslarıyla ortak öğeler taşır. Ayrıca *slow drag*, 1950'lerin *fish* dansına katkıda bulunmuş, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla değin dışı kapalı bölgelerde varlığını sürdüren *ring shout* dansı ise *cakewalk*'u etkilemiştir.

1900 dolaylarında sahne gösterileriyle yaygınlaşan *cakewalk*, Avrupa ve ABD dans salonlarında çılgınca bir moda haline geldi. 1920'lerde *charleston*, 1930 ve 40'larda *jitterbug*, 1960'larda *twist*(*) ve daha sonra da disko dansları gibi danslar onu izledi. Fokstrot(*) gibileri de Avrupa'nın dans adınımlarını alarak bunları caz ritimlerine uydurdu. Radyo, televizyon ve plak tekniğinin gelişimi beyaz dinleyicileri Siyahların müziğine çekerek bu dansların yayılmasına büyük ölçüde yardımcı oldu. Son yıllarda balenin cazla kaynaştırılması, Kanada'daki Les Ballets Jazz gibi toplulukların kurulmasına yol açtı.

Caz danslarının tarihi Marshall ve Jean Stearns'ın *Jazz Dance* (1968) adlı yapıtında ele alınmıştır.

cazgir, karakucak ve yağlı güreşte manzum duaları ve coşturucu sözleriyle pehlivanları izleyicilere tanıtır güreşi başlatan geleneksel görevli.

Genellikle eski pehlivanlardandır. Güreş başlamadan önce ağır ağır yürüyerek meydanın ortasına gelir. İki pehlivani yan yana getirip yönlerini kibleye çevirir. Elini sırtlarına vurarak eğilmelerini söyler. Pehlivanlar rüküda varır gibi eğilip ellerini dizkapaklarına dayarlar. İkisinin arkasında duran cazgir sağ elini sağdakinin, sol elini soldakinin sırtına sertçe vurur. Daha sonra yald ve kідeme göre adlarını verip memleketlerini,

hangi oyunlarda başarılı olduklarını şiirsel bir dille anlatarak güççüleri meydana salar. Cazgır bazı yörelerde "salavatçı", "meydancı", "meydan şeyhi", "okuyucu", "peşrevci" gibi adlarla da anılır.

CB radyo bak. halk bandı

CBS Inc., eskiden (1928-74) COLUMBIA BROADCASTING SYSTEM, ABD'nin önde gelen yayın şirketi ve CBS ulusal radyo-televizyon şebekesinin işletmecisi. 1927'de United Independent Broadcasters Inc. adıyla kuruldu ve 1920'lerin sonunda William Paley'in yönetimi altında kitle iletişim araçları alanına girdi. Yönetim merkezi New York kentindedir.

Babası La Palina purolarını üreten şirketin sahibi olan Paley, 1928'de henüz tutunmaya çalışan küçük bir radyo istasyonları şebekesi durumunda olan Columbia Broadcasting System'a yatırım yaptı. Radyonun başarısını reklamcılar çekecek geniş bir dinleyici kitlesini kazanmaya bağlı olduğunu kavradığından, şebekeye bağlı istasyonlara, yayın sürelerinin bir bölümünü merkezden düzenlenen ortak yayınlara ayırmaları karşılığında ücretsiz programlar hazırlama önerisinde bulundu. Böylece 1928'de 22 olan şebekeye bağlı istasyon sayısını 10 yıl içinde 114'e çıkardı.

1930'larda Phil Harris, Fred Allen, Bing Crosby ve Kate Smith gibi yıldızlarla birlikte dinleyici sayısı arttı. 1940'larda televizyon yayınlamaya başlayınca sanatçıların sesleri kadar görüntüleri de önem kazandı. Paley, rakip firma NBC'nin Amos 'n' Andy, George Burns, Gracie Allen ve Jack Benny gibi yıldızlarıyla anlaştı. Bu yıldızlar radyoda olduğu gibi televizyonda da çok tutuldu. Sonraki yıllarda, Ed Sullivan, Lucille Ball, Mary Tyler Moore ve haber spikeri Walter Cronkite gibi elemanlar CBS'i ülkede en çok izlenen televizyon şebekesi durumuna getirdi. CBS 1970'lerin sonuna değin en önemli yayın şirketi olarak kaldı.

CBS 1938'de adı sonradan Columbia Records olarak değiştirilen American Recording Corporation'ı satın aldı. Şirketin araştırmacılarından Dr. Peter Goldmark hi-fi uzunçalar plakları icat etti. Bu plaklar 1948'de Columbia etiketiyle piyasaya sunuldu.

CBS 1960'lar ve 1970'lerde kitap, dergi, müzik aletleri ve oyuncak üretimine de geçti. Ama 1985-88 arasında bu alanlardaki etkinliklerine son verdiği gibi, üstün nitelikli kayıt birimini de Sony Corporation'a sattı; ilk etkinlik alanı radyo ve televizyon yayıncılığına yöneldi.

CD bak. Córdoba Katalogu

Ceanannus Mór, eskiden Kells, İrlanda'nın Meath ilinde Blackwater Irmağı kıyısında kurulan pazar kenti ve kentel ilçe (urban district), önceleri kraliyet ailesinin ikametgâhıydı. 6. yüzyıl başlarında Aziz Columba'ya bağışlanarak bir öğretim merkezi durumuna geldi. 807'de kentte bir piskoposluk kuruldu, ama 13. yüzyılda Meath piskoposluğuna bağlandı. Sonradan kiliseye çevrilen Aziz Columba'nın evi de yaklaşık 807'de yapılmıştı. Kilisenin yanında yuvarlak bir kule ve pek çok eski haç bulunur. Kells Kitabı da, 9. yüzyılda, büyük olasılıkla burada tamamlanmıştır; Latince İncillerin resimli bir kopyası olan kitap yerel kayıtları da içerir. Dublin'deki Trinity College'ın kütüphanesinde bulunan yapıt, İrlanda-Sakson el yazması sanatının günü-

müze kalan en iyi örneklerindendir. Kentteki başlıca sanayi kolu bilgisayar kabini üretimidir. Nüfus (1981) 2.623.

Ceará, Brezilya'nın kuzeydoğusunda eyalet (estado). Doğuda Rio Grande do Norte ve Paraíba, güneyde Pernambuco, batıda ise Piauí eyaletleri ile çevrilidir. Kuzeyde ve doğuda Atlas Okyanusuna kıyısı vardır. Yüzölçümü 150.630 km²'dir. Eyalet merkezi, hem bir kültür ve ticaret odağı, hem de yüklemeli limanı olan Fortaleza'dır. Öteki önemli kentleri, Juazeiro do Norte, Sobral, Crato, Iguatu ve Crateus'tur. Eyalet yüzey şekilleri bakımından üç ana bölgeye ayrılır: Kıyı bölgesi; dağlar ve masadağlarla kaplı bölge; iç kesimler. Bu bölgelerin her birinde halkın yaşam biçimi değişiktir. Kıyı bölgesinde yaşayan salcılar (jangadeiro) balıkçılıkla geçinir, sığır çobanları (vaqueiro) çiftliklerde çalışır, geçimlik tarımla uğraşan çiftçiler ise (morador) kıyıda ve iç bölgelerde yaşar.

Eyalet topraklarının bir bölümü büyük Brezilya Platosunun kuzeydoğu yamacında, bir bölümü de kumlu kıyı ovasındadır. Arazi yüzeyi eski bir kumtaşı platosunun aşınmasıyla oluşmuş, kuzey ve kuzeydoğuya bakan sekilerle kaplıdır. İrmak yataklarıyla kesilen sekilerin oluşturduğu ovalar, tepeler ve sıradağlarla birbirinden ayrılır. Kumlu kıyı ovasında neredeyse hiç bitki örtüsü yoktur. Kıyının gerisindeki yüksek bölgede bulunan, tarıma elverişli kumlu topraklarda ise meyve, pamuk ve tropik ürünler yetiştirilir. İç bölgelerde toprak ince ve geçirgendir. Bu bölgedeki topraklar uzun kuru mevsimde bütünüyle çorak bir araziye (sertão) dönüşür; ırmak kıyılarında ve dağlarda ise dikenli, bodur çalılıklardan oluşan bir bitki örtüsü (caatinga) görülür. Bu çalılıklar kurak mevsimde bütün yapraklarını dökerek gri bir renk alır.

Yarı kurak bir bölge olan Ceará'da yağış miktarı kıyıda ve dağlarda 1.600 mm ile iç kesimlerde 406 mm arasında değişir. Bütün kesimlerde yağış hemen hemen yalnızca mart, nisan ve mayıs aylarında düşer. Bu nedenle uzun kurak mevsim boyunca bütün ırmak ve dere yatakları kurur. Bazı yıllar günlerce yağarak sellere yol açan yağmur bazen hiç yağmaz. Şiddetli kuraklık sonucunda açlık ve salgın hastalıklar baş gösterir; ekonomik sorunlar yoğunlaşır ve kırsal kesimde yaşayanlar göç etmek zorunda kalır. 1877'deki kuraklık ve onu izleyen veba salgını 57 bin kişinin ölümüne yol açmıştır. Yıl boyunca ortalama sıcaklık 26°-28°C arasında değişir, ama iç bölgelerde 30°-32°C'ye kadar yükselir. Bu durum kuraklığı daha da ağırlaştırır.

Kuzeydoğudaki öteki eyaletler gibi, Ceará da, Portekiz sarayına bağlı bir feyf(*) olarak kuruldu. 18. yüzyılda ekonominin temelini, Siyah kölelerin çalıştırıldığı şeker plantasyonları oluşturuyordu. Ceará 1884'te Brezilya'da bütün kölelere özgürlük tanyan ilk eyalet oldu. 18. yüzyılda sığır yetiştiriciliği, 19. yüzyılda ise uzun elyaflı pamuk üretimi gelişmeye başladı. Eyalet, bugün de Brezilya'nın en önemli pamuk üretim alanlarından biridir. Büyükbaş hayvan varlığı birkaç milyon dolayındadır. Anılmamış şeker ve alkollü içki üretiminde kullanılmak üzere, eskisi kadar çok olmasa da, şeker kamışı üretilmektedir. Öteki ticari tarım ürünleri arasında kaju, manyok, karnauba mumu, *Licania rigida* ağacının tohumlarından çıkartılan *oilcaca* yağı, meyve ve sebze sayılabilir. Ortakçıların çalıştığı büyük çiftliklerde pamuk ve öteki ticari tarım ürünleri ekilir, sığır yetiştirilir. Çok sayıda küçük toprak sahibi ise geçimlik tarımla uğraşır. Federal hükümet yörede birçok baraj yapı-

masını sağlamışsa da, sulama şebekesi aynı oranda gelişmemiştir.

Eyalette maden yatakları olduğunu gösteren belirtilere rastlanmasına karşın, bunların ekonomik potansiyelini belirleyecek yeterli araştırma yapılmamıştır. Yörede bugün alçıtaşı ve kireçtaşı üretilmekte, gelecek için de demir, bakır, manganez ve grafit üretimi öngörülmektedir.

Ceará'daki kentler, başta pamuk olmak üzere, bölgenin ürünlerini toplayıp işleyen ve pazarlayan merkezler olarak gelişmiştir. Ticaretin yanı sıra, yeni gelişmekte olan tekstil, gıda, kimya ve ilaç sanayileri vardır. Fortaleza'da 1954'te kurulan Ceará Federal Üniversitesi bulunur. Nüfus (1990 tah.) 6.471.800.

Ceausescu, Nicolae (d. 26 Ocak 1918, Scornicești - ö. 25 Aralık 1989, Bükreş yakınları, Romanya), Romanya'yı 24 yıl boyunca yöneten devlet adamı. 1989'da kanlı bir ayaklanmayla devrilerek kurşuna dizilmiştir.

1930'ların başlarında Romanya komünist gençlik hareketinin önde gelen üyelerinden

Ceausescu
Pictorial Parade / EB Inc.

biri olan Ceausescu, Komünist Parti üyesi olarak yürüttüğü çalışmalarından dolayı 1936'da ve 1940'ta hapse girdi. 1939'da Elena Petrescu'yla (d. 7 Ocak 1919, Oltenia bölgesi - ö. 25 Aralık 1989, Bükreş yakınları) evlendi. Ağustos 1944'teki antifaşist hükümet darbesinden kısa bir süre önce hapisten kaçtı. 1944-45'te Komünist Gençlik Birliği'nin sekreterliğini yaptı. Komünistlerin 1947'de iktidarı tam olarak ele geçirmesinden sonra tarım bakanlığı (1948-50) yaptı. Ayrıca tümgeneral rütbesiyle silahlı kuvvetler bakan yardımcılığı (1950-54) görevinde bulundu. Stalin'e bağlılığıyla tanınan Romanya İşçi Partisi önderi Georgehe Gheorghiu-Dej'e yakın bir kişi olarak politbüro ve parti sekreterliğinde önemli görevler aldı ve zamanla parti içinde ikinci adam durumuna geldi.

Mart 1965'te Gheorghiu-Dej'in ölümü üzerine partinin birinci sekreterliğine (Temmuz 1965'ten sonra genel sekreterlik) getirildi. Aynı yıl parti adının Romanya Komünist Partisi olarak değiştirilmesini ve sosyalist cumhuriyet temellerine dayalı yeni bir anayasanın kabul edilmesini sağladı. Aralık 1967'de Devlet Konseyi başkanlığını da üstlenerek devlet başkanı oldu. İktidara gelmeden önce pek tanınmamasına karşın, izlediği bağımsız ve ulusal politikalarla SSCB'nin Romanya'da sosyalist gelişimin her alanında söz sahibi olmasına açıkça karşı çıkarak halkın desteğini kazandı. Dış politikada Çin Halk Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler kurdu. ABD ve Batılı ülkelerle ekonomik işbirliğini artırdı. 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında sosyalist ülkelerin İsrail'e yönelik suçlamalarına katılmadı. 1968'de Varşova Paktı birliklerinin Romanya'yı işgal etme olasılığına karşı başarılı bir seferberlik kampanyası açarak ülkesinin

egemenliğini savunmak konusundaki kararlılığını kanıtladı ve halkın yönetimi desteklediğini gösterdi. 1968-70 arasındaki temizlik hareketiyle Stalin yanlısı olarak bilinen yöneticileri görevden uzaklaştırdı. Sosyalist Birlik Cephesi yerine, Komünist Parti'nin yanı sıra sendika, kooperatif ve mesleki kuruluşların yer aldığı Demokratik Halk Cephesi'nin kurulmasına öncülük etti. Mart 1974'te cumhurbaşkanlığı makamının oluşturulmasıyla bu göreve seçildi. Bu arada Devlet Konseyi başkanlığı görevini de sürdürdü.

1979'da Sovyet birliklerinin Afganistan'ı işgaline karşı çıkan Ceauşescu dış politika alanında bağımsız bir çizgi izlerken, ülke içinde baskıcı bir yönetim kurdu. Gizli güvenlik örgütü aracılığıyla konuşma ve basın özgürlüğünü kullanılamaz hale getirdi, en küçük muhalefete bile izin vermedi. 1970'lerdeki yanlış yatırım kararları sonucu oluşan borçlar çok yüksek boyutlara ulaştı. 1982'de ülkenin tarım ve sanayi ürünlerinin büyük bölümünü ihraç etme kararı aldı. Bu uygulama yiyecek, yakıt, ilaç gibi temel gereksinim maddelerinde kısıtlı yol açtı. Ceauşescu ayrıca kişiliği çevresinde bir kültür oluşturmak için çaba gösterdi; karısı Elena'yı ve ailesinin öteki üyelerini önemli görevlere getirdi. Uygulamaya koyduğu planlardan biri de binlerce köyü buldozerlerle yıkarak köy halkını yeni kurulan apartmanlara yerleştirmektir.

Ceauşescu rejiminin çökmesiyle sonuçlanan olaylar askerlerin 17 Aralık 1989'da Temeşvar (Timişoara) kentinde yönetim karşıtı göstericilerin üzerine ateş açmasıyla başladı. Ayaklanmalar kısa sürede Bükreş'e sıçradı ve 22 Aralık'ta ordu birlikleri ayaklanmacıların safına geçti. Aynı gün Ceauşescu ve karısı bir helikoptere binerek başkentten kaçtı. Kaçma sırasında çok geçmeden yakalandılar. Kısa bir yargılamanın ardından, kitle katliamı ve başka suçlardan ölümüne mahkûm edilerek 25 Aralık'ta kurşuna dizildiler.

Ceawlin (ö. 593), 560'tan 592'ye değin Wessex kralı. Britonları İngiltere'nin güney kesiminden sürerek Midlands'in güneyinde bir krallık kurmuştur.

Britonların 556'da Beranbyrg'de (Barbury) yenilgiye uğratılmasında babası Kral Cynric'e yardımcı oldu. Wessex kralı olduk-tan sekiz yıl sonra, 568'de kardeşi Cutha ile birlikte, Kent kralı I. Aethelberht'i ağır bir bozguna uğrattı. 577'de Deorham'da (Dyrham) Britonları yenerek Gloucester, Cirencester ve Bath'ı ele geçirdi. Böylece Aşağı Severn Irmağı vadisi Batı Saksonlara açıldı ve Gal Britonlarının İngiltere'nin güneybatı yarımadasında yaşayan soydaşlarıyla bağlantısı kesildi.

591'de topraklarının bir bölümünü kaptırdığı Ceol adlı kralı ertesi yıl Woddesbeorg'da (Wodnesbeorg; bugün Wiltshire'daki Adam's Grave) yaptığı çarpışmada yenilince, sürgüne gönderildi ve 593'te öldürüldü. 8. yüzyılda yaşayan tarihçi Aziz Bede, Humber'in güneyinde kalan bütün toprakları egemenlik altında tutan ve birbirini izleyen yedi hükümdar arasında Ceawlin'i de saymıştır.

ceb-i hümayun, Osmanlı padişahlarının özel hazinesi. Düzenli gelirler ve miktardan önce bilinmeyen gelirlerden oluşurdu. Düzenli gelir, Mısır'ın 600 bin altınlık yıllık geliri; padişah hasırlarının, saray bostanlarının, hassa çiftlik ve korularının, padişahların mütevekkili sayıldıkları vakıfların yıllık gelirleri; Bursa'dan gelen yıllık 7.500 kuruşluk ceb-i hümayun akçesi; Erdel, Eflâk ve Boğdan eyaletlerinin tevcihi ile sağlanan caizelerdi. Önceden bilinmeyen gelirler ise,

ganimet payları ve müsadere mallarıydı. Bunlar Enderun Hazinesi'ne girer ve padişah, ceb-i hümayunu oluşturan gelirleri istediği gibi kullanabilirdi. 1831'deki düzenlemeyle ceb-i hümayunun yönetimi şehremini yerine hazine kethüdasına bırakıldı. Enderun aylıkları da buradan karşılanmaya başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısında her türlü hediye uygulaması kaldırılınca, Enderun Hazinesi yerine Ceb-i Hümayun Dairesi kuruldu. Belirli bütçe kaynaklarından aktarılan bu ödenek, padişahın buyruğu doğrultusunda atıye, bahşiş ve ihsan giderlerine harcanırdı. II. Abdülhamid, Ceb-i Hümayun Dairesi'ni başmabeyincinin denetiminde bir saray bürosuna dönüştürdü. Özel tüzük gereği, her ay Hazine-i Hassa nazırı saraya gelerek aylık ödeneği nakit olarak padişaha sunardı. Buna karşılık padişahın, maliyeden sunulan alındı makbuzunu mühürlemesi gerekirdi. II. Meşrutiyet ile modern bütçe uygulamaları başlayınca, ceb-i hümayun akçesi de bir bütçe faslı oldu.

Ceba bak. İdfu

Cebeci Ocağı, Osmanlı Devleti'nin askeri örgütlenmesinde, cebehane denen atölye ve depolarda savaş araç gereçlerinin yapımı, onarımı, korunması ve gerektiğinde bunların cepheye ulaştırılmasıyla görevli kapıkulu ocağı.

Cebeci Ocağı, II. Mehmed (Fatih) (hd 1451-81) döneminde kuruldu. Acemi Ocağı'nda yetişen cebecilerden oluşur ve 59 bölük ile 37 orta olmak üzere 96 odaya ayrılırdı. Ortalar ve bölükler, değişik işlerde usta ve uzman cebeciler ile eğitim gören acemileri kapsardı. Her orta bir çorbacı ile bir odabaşının yönetimindeydi. Çorbacı ve odabaşılar birer subaydan çok, ortanın çeşitli işlerinde uzman durumundaydılar. Cebeci Ocağı'nın başındaki görevliye cebecibaşı denirdi ve 17. yüzyılın başındaki kayıtlara göre rütbe sıralamasında kapıcılar kethüdasından sonra, topçularından önce gelirdi. Ocakla ilgili temel görevlerinin dışında cebehane'deki mühimmat ve silah azalmalarını da defter düzenleyerek divana sunardı. Kapıkulularının İstanbul'da silah taşımaları yasak olduğundan, bunlara zimmetlenmiş silahların toplanmasını sağlamak da görevleri arasındaydı. Sefer sırasında, cebehanelerdeki üretimle karşılanamayan silah ve malzemeleri ilgili esnafa yaptırtır, harcamaların hazine'den karşılanmasını sağlardı. Bu amaçla her yıl cebeci kâtiplerine cebehanelerin hesabını hazırlatırdı. Padişahın kâulmadığı seferlere o da katılmaz ve İstanbul'da bulunurdu. Başlıca yardımcısı cebecibaşı başkethüdaydı. Ocağın öbür amirleri kethüdalar, cebeciler başçavuşu, çavuşlar, çorbacılar ve odabaşılardı. Ocağın yazı işlerini cebeciler kâtibi, başhalife ve kesedar denen görevliler yürütürlerdi.

Osmanlı Devleti'nin stratejik önem taşıyan noktalarında Cebeci Ocağı'na bağlı cebehaneler vardı. İstanbul'da Topkapı Sarayı birinci avlusundaki Aya İrini Kilisesi, Saray Cebehanesi (İç Cebehane) idi; burada değerli silahlar ve araçlar saklanırdı. Ayasofya ve Ahırkapı'daki odalar ile Yerebatan Cebehanesi ise ocağın İstanbul'daki başlıca kuruluşlarıydı. Cebeciler İstanbul ile Anadolu ve Rumeli'deki cebehanelerde hazırlanan savaş araç gereçlerini, destek bölükleri halinde cepheye götürürler, yeniçilerle kapıkulu süvarilerine dağıtırlardı. Savaş ağırlıklarını taşıyan develeri yönetmek de görevlerinden idi.

Cebecilerin Fatih Kanunnamesi'nde belirlenen işlev ve yükümlülükleri 16. yüzyıl sonlarına değin sürdü. 17. yüzyılda yeni uygulamalar getirildi. Cebecilerin de yeniçeriler gibi evlenmelerine, oğullarının Ce-

beci Ocağı'na alınmasına izin verilmeye başladı. Acemi Ocağı'ndan cebeci adayı alınması uygulamasının bırakılması, kuloğlu niteliğindeki cebeci oğlanlarından oluşan cebecilerin gereksinimi karşılayamaz hale geldiğini gösteriyordu. Bu nedenle ocak dışında, cebecibaşı tezküresi denen bir belge ile cebeci yazılması zorunluluğu doğdu. Yaşlanan ya da sakatlanan cebecilere ocaktan aylık bağlanması uygulaması da gene aynı yüzyılda getirildi.

Padişah ve sadrazam sefere çıktığında bütün cebecilerin cepheye gitmesi zorunluydu; seraskerlerin komuta ettiği seferlere ise yeter sayıda cebeci katılırdı. Sınır kalelerinde muhafızlık nöbetine giden cebeci, disiplin yönünden yeniçeri serdarına bağlı olur, üç yıllık kale hizmetini tamamlayınca ocağa dönerdi. Cebecilerin sayısı ilk dönemde yaklaşık 5-6 yüzken, 17. yüzyılın başında 6 bine kadar çıktı. 1670'lerde cebeci sayısı 4 bin dolayındaydı. Osmanlı klasik düzeninin dönüşüme uğraması sürecinde, Cebeci Ocağı da bir ayaklanma merkezi haline geldi. 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Cebeci Ocağı da kaldırılırken, humbara dökümcüleri, barutçular ve lağımclar ayrılarak 1.054 askerden oluşan yeni bir cebehane sınıfı kuruldu. Bu örgüt Osmanlı ordusunun yeniden örgütlendiği 1860'lara değin varlığını korudu.

Cebel Lübnan, Lübnan'ın ortabatısında valilik (*muhafaza*). Yüzölçümü 1.950 km²'dir. Batıda Beyrut valiliği ve Akdeniz, kuzeyde eş-Şemal, doğuda Bikaa ve güneyde el-Cenub valilikleri ile çevrilidir. İbrahim ve Kalb ırmakları, doğuda Lübnan Dağlarının orta kesimine doğru yükselen bu dağlık vilayeti boydan boya geçer. Cebel Lübnan valiliğinde başta tahıl, elma, incir ve badem olmak üzere çeşitli tarım ürünleri yetiştirilir. Nakış işlemleri, bıçaklar, çömlek ve metal eşyalar geleneksel el sanatları ürünlerindendir. Sanayi işletmelerinin büyük bölümü, hem yönetim merkezi, hem yazlık bir dinlenme yeri olan Bebdâ'dadır. Sanayi ürünleri çimento, çelik ve gıda maddeleridir. Nüfus (1970 tah.) 833.000.

Cebel Şemmer, Suudi Arabistan'ın kuzeyinde dağlık bölge. Güneyde el-Kasım yönetim bölgesi (*minnaka*), batıda Hicaz, doğuda eş-Şarkıya, kuzeyde ise Suudi Arabistan'ı Irak'tan ayıran Hududü's-Şimaliye yönetim bölgesi ile çevrilidir. Cebel Şemmer, Aca ve Selma sıradağlarını ve en-Nufud'un kum tepelikleriyle kaplı geniş bölümünü içine alır. Bu bölgede tarih boyunca hep Şemmer kabilesi yaşamıştır. 1834'ten 1921'e değin İbn Raşid hanedanının bağımsız prensliği olan Cebel Şemmer, 1932'de Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasına değin doğudaki Suud hanedanı, Raşid yöneticileri ve Mekke'deki şeriflerin (soylu) arasında uzun süre bir çekişmeye sahne oldu. Başlıca kentleri Ha'il ve Fayd vahalarıdır.

Cebelibereket bak. Osmaniye

Cebelitarık, İspanya'nın Akdeniz kıyısında, Cebelitarık Boğazının tam kuzeydoğusundaki dar bir yarımada'da bulunan İngiliz kolonisi. Uzunluğu 5 km, genişliği 1,20 km'dir. Yaklaşık 1,5 km uzunluğunda düz ve kumlu bir kıstakla İspanya'ya bağlanır. Yüzölçümü 5,8 km²'dir. İS 711'de yarım adayı fetheden Tank bın Ziyad'ın adıyla anılan Tank Dağı (Cebel Tarık) koloniye de adını vermiştir.

Cebelitarık Kayası adıyla da anılan Tank Dağı yarımada'nın büyük bölümünü kaplar. Kireçtaşı ve şeylden oluşan Cebelitarık Ka-

yası kustaktan sonra birdenbire yükselir ve Rock Gun diye bilinen kuzey ucunda yüksekliği 421 m'yi bulur. Güney ucuna doğru, en yüksek noktası olan 425 m'ye ulaşır. Yarımada, Avrupa Burnunda denize doğru alçalır; burnun karşısında, 22 km uzaklıkta, Fas'taki bir İspanyol toprağı olan Septe vardır. Akdeniz'den bakıldığında Cebelitarık dik, geçit vermez bir kayalık olarak görünür. Kayalık, Katalan ve Sandy koylarından yukarı doğru yükselen, geniş, kumlu bayırlarla bölünmüştür. Bayırın daha az dik olan batı kesiminde, eskiden kalma surların üstünde, yaklaşık 90 m boyunca yükselen sıra sıra evler vardır. Daha yukarılarda sık yabani ağaçlarla kaplı, kireçtaşından oluşmuş kayalıklar bulunur.

Hiçbir su kaynağının bulunmadığı Cebelitarık'ta, doğudaki kumlu bayırların 14 hektarlık bölümü örtülerek yağmur sularını toplayan bir havza haline getirilmiştir. Su, dinamitle kayalıklarda açılan depolarda saklanır. Yağmur suyu, kıstaktaki kuyulardan çıkarılan ya da denizden damıtılarak elde edilen suyla karıştırıldıktan sonra kullanılır. Kaynaklar tükenmeye yüz tuttuğunda, kuzeydeki Avrupa ülkelerinden su ithal edilir. Temizlik işlerinde ise deniz suyu kullanılır.

Yarımadadaki toprakların büyük bölümü kireçtaşının ufalanmasıyla oluşmuştur. Toprakların altında ve kentin güneyine doğru kırmızı kum bulunur. Doğu bölümünün yarısından çoğu da kahverengi kumla kaplıdır. Bu kumların, rüzgârla Sahra'dan geldiği sanılmaktadır.

Iberis, yalnızca Cebelitarık'ta yetişen bir bitkidir. Yarımadada ayrıca 500'den çok, çiçekli, küçük bitki türü yetişir. Kayanın yukarı kesiminde yabani zeytin ve çam ağaçları görülür. Başlıca memeliler adavası, tilki ve Avrupa'daki tek yabani maymun türü olan Berberi şebekidir. Yüzyıllardır yarımadada yaşayan Berberi şebekleri, uzun süre Cebelitarık'taki İngiliz varlığının simgesi olmuştur. Serbestçe dolaşmalarına izin verilmekle birlikte, daha çok yukarı kesimde görülürler. Göçmen kuşlara da rastlanır; Cebelitarık, Berberi kekliğinin

(*Alectoris barbara*) Avrupa'daki son örneklerinin yuvası olmuştur.

Cebelitarık eskiçağ Akdeniz uygarlıklarında denizciliğin sınırı olarak kabul edilirdi. Yarımadada, 18. yüzyıldan sonra İngilizlerin denizdeki gücünün simgesi olmuş, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla hem stratejik açıdan, hem ikmal limanı olarak önem artmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yarımadadaki İngiliz askeri garnizonu ve tersanesi ekonomiye büyük katkıda bulunmuştur. Liman tesisleri, NATO'nun deniz tatbikatlarında da kullanılır. Cebelitarık'ın tarihsel mirası, koloninin toplumsal bileşimine ve özgün kültürel geleneklerine olduğu kadar, siyasal statüsü konusunda Büyük Britanya ile İspanya arasındaki uzun süren tartışmalara da yansımıştır.

Cebelitarık, savunma dışındaki bütün konularda özerk bir kolonidir. 1981'de Birleşik Krallık vatandaşlığına kabul edilen Cebelitarıklıların 18 yaşını doldurmuş olanlarıyla en az altı ay burada oturan İngilizler ok kullanabilir. Yürütmenin başı, İngiliz hükümdarınca atanan validir. Vali uygulamalarında Cebelitarık Konseyi'ne danışır. Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu elde eden partiden ya da partiler koalisyonundan seçilen başbakan ile en çok sekiz bakandan oluşan Bakanlar Konseyi'ni de vali atar. Temsilciler Meclisi ise, gene valinin atadığı bir sözcü, dört yıllık sürelerle seçilen 15 üye ve görevi dolayısıyla seçilmiş iki üyeden oluşur. Kent meclisi yoktur; yerine belediye işlerinden sorumlu bir başkan vardır.

Yarımadadaki İngiliz kuvvetlerine ek olarak, gönüllülerden oluşan Cebelitarık Alayı da, piyade ve kıyı topçusu olarak görev yapar. Polis gücü, öteki görevlerinin yanı sıra, göç, oturma izni, cankurtaran ve trafik hizmetlerinden sorumludur.

Topraklar yetersiz olduğu için tarımla uğraşmaz. Tütün, meşrubat ve konserve imalatını kapsayan hafif sanayi ekonomide çok az yer tutar. Başlıca gelir kaynakları, turizm, gemi ve askeri personel ikmali ile ithal edilen malların başka ülkelere satılmasına dayanan ticarettir. Turizmi canlandırmak için oteller ve plaj tesisleri büyük ölçüde genişletilmiştir. Liman tesisleri, batı kıyısının büyük bölümü ile denizden kazanılan toprakların bir bölümünü kaplar. İthal edilip dışarı satılan mallar arasında, limanı ziyaret eden gemilere satılan yakıt ilk sırayı alır. Gemi ikmal işini özendirmek için, ithal vergileri ve su fiyatı düşük tutulmuştur. Hükümet gelirlerinin büyük bölümünü gümrük ve gelir vergileri oluşturur. İspanya koloniye girişi kısıtlamadan önce bütçesini dengeleyebilen Cebelitarık, bu uygulamadan sonra Birleşik Krallık'tan yardım almaya başlamıştır. Başlıca harcamalar sağlık, eğitim ve konut alanlarındadır. Cebelitarık 1973'te Birleşik Krallık'la birlikte Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) girmiştir.

İspanya 1969'da Cebelitarık yolunu kapatmış, ama 1985'te sınır kapısını yeniden açmıştır. Liman, yük ve yolcu gemilerinin uğrak yeridir. Fas'ın Tanca limanına da günlük araba vapuru seferleri düzenlenir. Ayrıca Londra ve Tanca'ya düzenli uçak seferleri vardır.

Cebelitarıklılar, yani 1925'ten önce Cebelitarık'ta doğanlarla onların çocukları, nüfusun üçte ikisini oluşturur. Nüfusun beşte biri burada yaşayan yabancılar, geri kalanı da İngiliz askeri personelinin aileleridir. Yalnızca Cebelitarıklıların kolonide oturma hakkı vardır; öbürleri oturma izni almak zorundadır. Cebelitarıklıların çoğu, Ceno-va, İngiltere, İspanya, Malta ve Portekiz kökenlidir. Yabancı topluluk ise Hintli

esnaf ve bunların aileleri ile Faslı işçilerden oluşur.

Nüfusun çoğunluğu Katoliktir. Anglikan piskoposluğu Avrupa'nın güneyindeki öteki cemaatleri de kapsar. Küçük bir topluluk oluşturan Yahudiler ise Sefardi kökenlidir. Cebelitarıklıların çoğu hem İngilizce, hem İspanyolca konuşursa da, evlerde konuşulan dil genellikle İspanyolcadır.

Eğitim 5-15 yaşlar arasında parasız ve zorunludur. Birçok devlet ilkokulu ile iki tane genel eğitim veren orta dereceli okul vardır. Ayrıca özel ve askeri eğitim kurumları, özürü çocuklar için bir okul ve bir teknik yüksek okul bulunur. Büyük Britanya'daki yüksek okul ve üniversitelerde öğrenim görmek isteyenlere de burs sağlanmaktadır. Cebelitarık Müzesi, doğa tarihi, arkeoloji ve askerlik ile ilgili koleksiyonları içerir.

Kazılarda ortaya çıkan kireçtaşı mağaralar Cebelitarık'ta Tarihöncesi dönemden başlayarak zaman zaman yerleşmelerin kurulduğunu göstermektedir. Cebelitarık İS 711'de Arap komutan Tarık bin Ziyad tarafından fethedildi ve bu tarihten sonra bir kale olarak kullanıldı. Müslüman egemenliği 1422'de kesin olarak sona erdi ve Kraliçe I. Isabel 1501'de bölgeyi İspanyol topraklarına kattı. İspanya Veraset Savaşı sırasında yarımadada İngiliz komutan Sir George Rooke'un eline geçti (1704). Utrecht Antlaşması'yla da (1713) resmen İngiltere'nin bir parçası oldu. İspanyollar bu tarihten sonra yarımadayı geri almak için birkaç girişimde bulundular da başarılı olamadılar. Cebelitarık 1830'da İngiliz kraliyet kolonisi oldu. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Akdeniz Birleşik Krallık'ın Doğu Afrika ve Güney Asya'daki sömürgelerine giden anayol durumuna gelince İngiltere'nin Cebelitarık'ı elinde tutma kararlılığı arttı.

20. yüzyılın başlarında yarımadanın doğu ve batısını birbirine bağlamak için Cebelitarık Kayasında bir tünel açıldı. Tünel yapımı sırasında çıkarılan toprakla da deniz doldurularak yeni yerleşimler için yaklaşık 26 hektarlık bir alan kazanıldı. I. ve II. Dünya savaşları sırasında Cebelitarık bir onarım merkezi olarak kullanıldı, 1967'de Cebelitarık halkının İngiliz ya da İspanyol egemenliğini seçmesi için bir halkoylaması yapıldı. Oylamada halkın tamamına yakını İngiliz egemenliğinden yana oy kullandı. 1969'da Cebelitarık'ın İngiltere'yle olan ilişkilerini yeniden belirleyen ve koloniye işlerinde özerklik tanıyan yeni bir anayasa kabul edildi. İspanya buna karşılık Cebelitarık'la olan sınırını kapattı. Böylece Cebelitarık'a mal ve işgücü geçişini engellemiş oldu. İspanya 1985'te sınırını yeniden açarak tüm engellemeleri kaldırdı. Nüfus (1991 tah.) 31.300.

Cebelitarık Boğazı, eskiçağda FRETUM HERCULEUM (Latince'de "Herakles Sütunları"), İspanya'nın güney ucu ile Afrika'nın kuzey ucu arasında, Akdeniz'i Atlas Okyanusuyla birleştiren boğaz. Uzunluğu 58 km, en dar yeri İspanya'daki Marroquí Burnu ile Fas'taki Cires Burnu arasında 15 km kadardır. Genişliği batı ucta Trafalgar ile Spartel burunları arasında 43 km, doğu ucta Cebelitarık Kayası da denin kuzeydeki Herakles Sütunları ile güneydeki Acho Dağı arasında 22 km'yi bulur. Acho Dağı, Fas'taki bir İspanyol yerleşimi olan Septe'nin (Cueta) tam doğusuna düşer. Kuzey Afrika'daki Atlas Dağları ile İspanya'daki yüksek platoların oluşturduğu yayda derinliği ortalama 310 m'ye ulaşan önemli bir geçittir.

Genellikle doğu ve batı rüzgârları eser. Kuzeyden gelip Akdeniz'in batısına egemen

Cebelitarık

olan alçuk soğuk hava kütleleri, yere yakın ve hızlı doğu rüzgârlarına dönüşür; bu rüzgârlara bölgede levant adı verilir. Boğazda önemli bir su değişimi gerçekleşir. Doğru rüzgârlarınca engellenmezse, boğazın merkezinden doğuya doğru, iki kol halinde bir yüzey akıntısı akar. Bu yüzey akıntısı, su yüzeyinden yaklaşık 100 m aşağıda batıya doğru akan, daha yoğun, soğuk ve tuzlu bir akıntının üstünde yer alır. Böylelikle boğaz, Akdeniz'in giderek küçülen bir tuz gölüne dönüşmesini önler.

Herakles Sütunları eski çağ uygarlıklarının batı sınırını oluştururdu. Büyük stratejik ve ekonomik önemi olan boğaz, Atlas Okyanusuna açılan ilk gezginlerce kullanılmıştır. Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya için hâlâ önemli bir deniz yoludur. Cebelitarık Kayasına egemen olma mücadelesi, bölge tarihinin büyük bölümüne damgasını vurmuştur.

Cebelü'l-Ahdar, Libya'nın kuzeydoğusunda dağ sırası; el-Merc ile Derne arasında, kuzeydoğu doğrultusunda, Akdeniz kıyısı boyunca yaklaşık 160 km uzanır. İlk 300 m, ikincisi 490-590 m yüksekliğe ulaşan iki basamak biçiminde yükselen, kireçtaşından oluşmuş sıranın genişliği 32 km'yi bulur. Ardından yaklaşık 900 m yükseklikteki tepelerle çevrili bir platoyla birleşir. Doğru yönünde çıplak ve taşlık el-Butnan bölgesine, güneyde ise, Sahra Çölünün Libya topraklarında kalan bölümüne doğru alçalır. İrmak vadileriyle kesilen dağ sırası, eskiden bölgede bulunan sık fundalıkların kalıntısı olan seyrek, bodur çalılar ve yer yer ekili alanlarla kaplıdır. Yılda 375-500 mm arasında olan yağış miktarı ve nem oranı görece yüksektir; gene de dönem dönem kuraklık görülür.

Arapçada "yeşil" anlamına gelen Ahdar, Berka'nın (Sirenaika) yerleşime en elverişli bölgesiydi. 1930'larda İtalyan kolonisi oldu. Yerleşme hareketi II. Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğradı ve sonra bölge terk edildi. Bölgede bugün Libyalılar yaşamaktadır. Deve, keçi ve koyun yetiştiriciliği bir ölçüde göçebeliliği de birlikte getirmiştir. Tarım kısıtlı olmakla birlikte, başta el-Merc'deki ovalar ve Derne çevresi olmak üzere tahıl, zeytin, üzüm ve badem yetiştirilir. Kapsamlı bir tarım projesiyle bölgede toprak ıslahı ve sulama geliştirilmiştir. Cebelü'l-Ahdar II. Dünya Savaşı'nda birçok çarpışmaya sahne olmuştur.

Cebelü's-Şarki, LÜBNAN'ın ŞARKI ya da ANTI-LÜBNAN DAĞLARI olarak da bilinen, Ortadoğu'da, Suriye-Lübnan sınırı boyunca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan dağ sırası. Koşut olduğu Lübnan Dağlarından, Bikaa Vadisiyle ayrılır. Denizden ortalama yüksekliği 2.000 m olmasına karşın, 2.400 m'yi aşan pek çok doruğu vardır. Kuzeyde, Suriye'deki ovalardan başlayarak yükselir, güneyde Zabudani Sırtıyla Hermon Dağından ayrılır. 2.814 m yüksekliğindeki Hermon Dağı, bazen Cebelü's-Şarki'nin güney uzantısı kabul edilir. Verimsiz topraklar, kireçtaşı havzaları, dik yamaçlar ve kuraklık nedeniyle nüfusun çok seyrek olduğu bölge, ekonomide açıdan ancak hayvancılığa dayanan göçebe yaşamına elverişlidir.

Ceberti, tam adı ABDURRAHMAN BIN HASAN EL-CEBERTİ (d. 1753, Kahire - ö. 1825/26, Şubra yakınları), 17-19. yüzyıl arasındaki Mısır tarihine ilişkin yapıtıyla tanınan Arap tarihçi.

Habeşistan'ın (bugün Etiyopya) Cebert bölgesinden gelerek Kahire'ye yerleşen ve birçok şeyh yetiştiren bir ailedendi. Babası Hasan, el-Ezher'de hey'et (astronomi) dersi

veren şeyhlerin sonucusuydu. Ceberti de el-Ezher'de öğrenim gördü. Kahire'nin tanınmış bilginleri arasında yer aldı. 1798'de Mısır'ı işgal eden Napoléon Bonaparte'in, yönetimine yardımcı olması amacıyla oluşturduğu divana üye olarak atandı. Yaşamının son yıllarında Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın muvakkitliğini yaptı. 1825 sonları ya da 1826 başlarında Kahire'ye dönerken Şubra yolunda öldürüldü. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi 22 Haziran 1822'dir. Yazmış olduğu Mısır tarihinde öne sürdüğü görüşlerden yola çıkarak, Mehmed Ali Paşa'nın öldürülmesinde rol oynadığı ileri sürülmüştür.

En önemli yapıtı, 1628-1821 arasını kapsayan *Acaibü'l-Asar fi't-Teracim ve'l-Ahbar* (ös 1873-80, 4 cilt) adlı Mısır tarihidir. Mehmed Ali Paşa ve yönetimini eleştirdiğinden, önceki baskısı toplatılarak yok edildi ve uzun süre yasaklı kitaplar arasında kaldı. Tarihi olayları, gözlemlere dayanarak anlatan yapıtı, aynı zamanda içerdigi biyografik bilgiler açısından da önemlidir. Ceberti'nin 1802'de tamamladığı *Muzhirü'l-Takdis bi-Zehbi Devleti'l-Fransız* adlı yapıtı, Fransız işgalindeki Mısır'da tuttuğu birkaç yıllık notlardan oluşur ve Fransızlara yönelik sert eleştiriler içerir. Muhammed Ata'nın *Yevmiyetü'l-Ceberti* (1958, 2 cilt) adıyla yayımladığı bu yapıtı Mütercim Âsim Efendi *Muzhirü'l-Takdis bi Huruci Taife-i'l-Fransız*, Mustafa Behçet Efendi de *Tarih-i Mısır* (ös 1865) adıyla Türkçeye çevirmiştir.

Ceberti, hocası Murtaza ez-Zebidi ile birlikte Şamlı tarihçi Muhammed Halil bin Ali el-Muradi'nin 18. yüzyıl Arap şair, bilgin ve devlet adamlarının yaşamöykülerini içeren *Silkü'd-Dürer fi A'yanil-Karni's-Sani Aşer* adlı yapıtının düzenlenmesine katkıda bulunmuş, Davud Antaki'nin tipla ilgili *Tezkireti uli'l-Elbâd* adlı yapıtını özetlemiştir. *Binbirgece Masalları*'nın dilini sadeleştirerek, kendisinden ve başkalarından nükteler eklemiştir; ama bu nüsha bugün elde bulunmamaktadır.

İslam tanhî konusunda derin bilgisi olmasına karşın Kahire'de geçen olayları yakından izlemiş olan Ceberti, Muradi ve Murtaza ez-Zebidi'den önemli ölçüde etkilennmiştir.

Cebesoy, Ali Fuat (d. 1882, İstanbul - ö. 10 Ocak 1968, İstanbul), asker ve siyaset adamı. Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin ilk komutanlığını yapmış, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır.

Osmanlı komutanlarından Mehmed Ali Paşa'nın torunu, TBMM Hükümeti'nin ilk nafia vekili (bayındırlık bakanı) İsmail Fazıl Paşa'nın oğludur. 1899'da girdiği Harbiye Mektebi'nde Mustafa Kemal'le birlikte okudu. 1905'te kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. 1907'de kolagaşı (ön yüzbaşı) oldu. Rumeli'de, meşrutiyeti yeniden kurmak için ordu içinde yapılan gizli çalışmalara katıldı. 1908-10 arasında Roma'da ataşemiliter olarak bulundu. 1911'de, Garp Ordusu'ndaki görevi sırasında Yakova ve İpek'teki ayaklanmaları bastırdı. Balkan Savaşı'nda (1912-13) kolordu kurmay başkanı ve 23. Tümen komutan vekili olarak Yanya savunmasını yönetti; gösterdiği yararlılıklar nedeniyle kaymakam (yarbay) oldu. I. Dünya Savaşı'nda önce miralaylığa (albay) (1915), Sina cephesinde 20. Kolordu komutanı olarak İngilizlerin Tellü's-Şeria saldırısına karşı gösterdiği başarılı savunmayla mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltildi (1917). Mondros Mütarekesi'nden (31 Ekim 1918) sonra Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları komutanlığına atanması üzeri-

ne, bir süre 7. Ordu komutanlığına vekâlet etti.

Mondros Mütarekesi koşulları uyarınca Ankara'ya taşınan 20. Kolordu karargâhıyla birlikte Anadolu'ya gelen Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in 21 Haziran 1919'da yayımladığı Amasya Tamımı'nı imzalayanlar arasında yer aldı. 28 Ağustos 1919'da İstanbul Hükümeti tarafından 20. Kolordu komutanlığından alındı. 9 Eylül 1919'da, Sivas Kongresi kararıyla Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye komutanlığına getirildi. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye Ankara'dan milletvekili seçildi. 24-25 Haziran 1920'de oluşturulan Batı Cephesi'nin ilk komutanı oldu. Yunanlılara karşı gırsığı ve genelkurmayın onaylamadığı taarruzun başarısızlığa uğraması üzerine 8 Kasım 1920'de komutanlıktan alınarak Moskova büyükelçiliğine atandı (21 Kasım 1920). Bu görevdeyken 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti adına Moskova Antlaşması'nı imzaladı. 2 Haziran 1922'de Ankara'ya döndükten sonra TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun başkanı oldu. 13 Aralık 1922'de de TBMM'nin ikinci başkanlığına seçildi. 1923'te ikinci kez Ankara milletvekili olarak meclise girdi ve TBMM ikinci başkanı oldu. 23 Ekim 1923'te TBMM ikinci başkanlığından istifa etti ve Konya'da 2. Ordu müfettişliğine atandı.

Asker milletvekillerinin siyasi ve askeri görevlerinden birini seçmelerine ilişkin karar üzerine, 30 Ekim 1924'te 2. Ordu müfettişliğinden ayrılarak meclise döndü. 17 Kasım 1924'te, Kâzım (Karabekir) Paşa, Rauf (Orbay), Adnan (Adivar) ve Refet (Bele) beylerle birlikte Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Partinin 3 Haziran 1925'te kapatılmasından sonra bir süre siyasetten uzak kaldı. 15 Haziran 1926 İzmir Suikastı ile ilişkili olduğu gerekçesiyle İstanbul'da tutuklandı (20 Haziran). İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamada Mustafa Kemal'in müdahalesiyle aklandı (15 Temmuz).

10 Haziran 1933'te bağımsız Konya milletvekili olarak yeniden meclise girdi ve 1950'ye değin bu görevi sürdürdü. Bu sırada iki kez (28 Ekim 1933 - 16 Şubat 1934 ve 4 Nisan 1939 - 9 Mart 1943) nafia vekilliği, bir kez (10 Mart 1943 - 7 Ağustos 1946) münakalat vekilliği (ulaştırma bakanlığı) yaptı. 30 Ocak 1948'de TBMM başkanı seçildi. Bu görevi 1 Kasım 1948'e değin sürdürdü. 1950-54 döneminde Eskişehir, 1954-60 arasında da Demokrat Parti listesinden bağımsız İstanbul milletvekiliği yaptıktan sonra siyasetten çekildi. *Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20'inci Kolordu* (1938) ile *Milli Mücadele Hatıraları* (1953), *Moskova Hatıraları* (1955), *General Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları* (1957-60, 2 cilt) ve *Sınıf Arkadaşım Atanirk* (1967, 1981) adlı anı kitapları vardır.

Cebidae, Primates takımının *Anthropoidea* (insansılar) alttakımından, Yeni Dünya'nın ormanlık bölgelerinde yaşayan 47 maymun türünü içeren familya. Kuzeyde Meksika'dan güneyde Arjantin'e kadar dağılım gösteren *Cebidae* familyasının en tanınmış üyeleri durukuli(*), titi(*), uvakun(*), saki(*), uluyan maymun(*), kapuçin maymunu(*), sincap maymunu(*), örümcek maymunu(*), yünlül maymun(*) ve yünlül örümcek maymunudur(*).

cebir, aritmetik yöntemlerinin, simgelerle gösterilen değişken niceliklere uygulanmasına dayanan matematik dalı. Aritmetiğin

genelleştirilmesi ve genişletilmesi niteliğindeki klasik cebirin yanı sıra, soyut matematiksel yapıların incelenmesini konu alan modern (soyut) cebir de günümüzde cebirin önemli bir dalını oluşturmaktadır.

CEBİRİN KONUSU VE DALLARI. Aritmetik sayılara uygulanan, klasik cebir ise sayıların yanı sıra bilinmeyen ya da değeri belli olmayan sayıları temsil eden simgelere uygulanan işlemlere ilişkin kuralların bilimidir. Örneğin 2 ile 3'ün toplamının 5 olduğu ya da 14'ün 4'e bölünmesiyle 3,5 elde edileceği aritmetiğin konusuna girer; oysa bütün a ve b sayıları için $a+b=b+a$ olduğu bir cebir kuralıdır. Hem klasik, hem de soyut cebirin iki temel özelliği vardır: Cebir, yalnızca sonlu sayıda nicelik içeren ifadelerle ve sonlu sayıda adım içeren işlem dizileriyle ilgilidir. Örneğin,

$$1 + x + x^2 + x^3 + \dots + x^n = \frac{1 - x^{n+1}}{1 - x}$$

bir cebir kuralıdır, ama

$$1 + x + x^2 + x^3 + \dots + x^n + \dots = \frac{1}{1 - x}$$

kuralı cebirin alanı dışındadır. Cebirin ikinci temel özelliği soyut olmasıdır: Klasik cebirde işlemler soyut sayılara değil, sayıları temsil eden harflere uygulanır; modern cebirde ise, harfler, çok daha genel anlamda kullanılır ve soyut nesneleri temsil eder.

Klasik cebirin başlıca ilgi alanını cebirsel denklem adı verilen ve yalnızca toplama, çıkarma, çarpma, bölme, üst ve kök alma işlemlerini içeren denklemlerin çözümü ve bu tür denklemlerin çözülmesi için gerekli olan sayı türlerinin tanımlanması oluşturmaktadır. Bu sayı türleri, 0, 1, 2, 3, ... gibi doğal sayıları; bunların negatiflerini; m ve n tamsayı (pozitif ya da negatif doğal sayı) olmak ve $n \neq 0$ olmak üzere, m/n biçiminde tanımlanan rasyonel sayıları; bir doğru üzerindeki bütün noktalar karşılık gelen gerçek sayıları; a ile b gerçek sayılar olmak ve $i = \sqrt{-1}$ olmak üzere $a+ib$ biçiminde tanımlanan karmaşık sayıları içerir. Bu sayılara uygulanan işlemlere (örn. toplama, çarpma) ilişkin genel kuralların belirlenmesi de cebirin konusu içine girer.

Doğrusal (lineer) cebir, temel olarak, doğrusal denklemlerin çözümünü konu alan cebir dalıdır. Doğrusal denklemler, değişkenlerinin ("bilinmeyenler"inin) derecesi 1'den büyük olmayan, bir başka deyişle değişkenlerin çarpımlarını ya da üstlü ifadelerini içermeyen denklemlerdir. "Doğrusal" terimi, x ve y değişkenlerini içeren böyle bir denklemin xy kartezyen düzlemindeki eğrisinin bir doğru olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer biçimde, x , y ve z değişkenlerini içeren bir doğrusal denklem, üç boyutlu uzayda bir düzlem belirler; birlikte ele alınan böyle iki denklem ise uzayda iki düzlemin (eğer bu düzlemler paralel değilse) arakesiti olan bir doğruya karşılık gelir. Denklemdaki değişkenlerin sayısı 3'ten büyükse denklemin geometrik bir karşılığı böyle yalın bir biçimde görülemez, çünkü fiziksel uzay üç boyutlu sınırlıdır; örneğin 4 değişkenli bir doğrusal denklemin 4 boyutlu uzayda bir "aşırıdüzlem"e (hiperdüzlem) karşılık geldiğinden söz edilir; bu benzetme, sonlu olmak koşuluyla daha yüksek boyutlu uzaylar için de geçerlidir.

Doğrusal denklem sistemlerinin incelenmesi ve çözümünde matris ve vektörlerin kullanılması büyük kolaylık sağlar. Mat-

ris(*), satırlar ve sütunlar biçiminde dizilmiş sayılardan oluşan dikdörtgensel bir dizedir. Bir doğrusal denklem sisteminde, denklemlerdeki bilinmeyenlerin katsayılarından oluşan matris, sistemin özelliklerinin belirlenmesinde ve çözümünde temel önemdedir. Matrislere uygulanan işlemlere ilişkin kuralları matris cebirini oluşturur. Vektörler(*), başlangıçta, kuvvet ve hız gibi hem büyüklüğü, hem de doğrultusu bulunan fiziksel niceliklerin matematiksel betimlemesi olarak ortaya konmuştu. Vektörlerin bu fiziksel anlamından kaynaklanan hesaplama kuralları, vektör uzayı adı verilen kapalı vektör sistemlerinin oluşturulmasını sağladı. Bir vektör uzayında matrisler, doğrusal dönüşümler olarak bilinen özel fonksiyonlara karşılık gelirler. Sonlu boyutlu vektör uzaylarında doğrusal dönüşümlerin kuramı, doğrusal cebirin ana konusunu oluşturur. Bu kuram matrisler ve doğrusal denklemler kuramını da içerir.

19. yüzyılın ilk yarısında başlayan bir dizi gelişme sonucunda modern cebir oluştu. Klasik cebir, temelde, aritmetikte kullanılan sayıları ve bunlar üzerinde tanımlanmış toplama ve çarpma işlemlerini konu alıyordu (çıkarma ve bölme işlemleri, bu iki işlemin tersleri olarak düşünülebilir). Modern cebirin konusu ise cebirsel yapılarıdır. Cebirsel yapılar, belirli bir küme (öğeler topluluğu) üzerinde tanımlanmış bir ya da daha fazla işlemden oluşan ve belirli aksiyomlar içeren soyut sistemlerdir. Bir cebirsel yapının öğeleri sayılar olabileceği gibi, tümüyle soyut nesneler de olabilir. Eukleides'in aksiyomlarından farklı aksiyomlara dayanan yeni ve tutarlı geometrilerin oluşturulmasına benzer biçimde, klasik cebirin aksiyomlarından (örn. $a+b=b+a$) farklı aksiyomları temel alan yeni cebirler oluşturmak olanaklıdır. Örneğin, bir küme ile bu küme üzerinde tanımlanmış bir ikili işlemden oluşan bir sistem, 1) bu işlem birleşmeli ise, 2) kümede bu işleme göre bir birim öge (etkisiz öge) bulunuyorsa ve 3) kümenin her ögesinin bu işleme göre tersi varsa, grup(*) olarak adlandırılır. Örneğin tamsayılar kümesi ve bu küme üzerinde tanımlanmış toplama işlemi bir grup oluşturur. Benzer biçimde, pozitif rasyonel sayılar kümesi ile çarpma işlemi de bir grup oluşturur. Bir eşkenar üçgeni, bulunduğu düzlem içinde kalmak koşuluyla, merkezi çevresinde 0° , 120° ve 240° 'lik açılarla döndürme, kümenin öğeleri olarak alınır; iki ögenin "çarpımı", bir döndürmenin arkasından ikinci bir döndürme yapma olarak tanımlanırsa, bu sistemin yukardaki (1), (2) ve (3) koşullarını sağladığı, yani bir grup oluşturduğu görülür. Bir küpe, kendi üzerine oturacak biçimde, merkezi çevresinde döndürmenin 24 farklı biçiminden oluşan küme de bir grup oluşturur. 3 nesnenin 6 olanaklı permütasyonu, grup yapısına bir başka örnektir. Soyut cebirde, grup gibi bir tek işlem değil, iki farklı işlem içeren yapılar arasında halkalar(*) ve cisimler(*) sayılabilir. Örgüler ve belli özellikler içeren bir örgü türü olarak tanımlanabilen Boole cebiri(*) de cebirsel yapılara bir başka örnek oluşturmaktadır.

CEBİRİN TARİHSEL GELİŞİMİ. Babil, Mısır ve Eski Yunan'da cebir. Cebir, matematiğin ilk gelişme aşamalarında ve büyük olasılıkla Babililer zamanında aritmetikten ayrılmaya başladı. Hammurabi hanedanı döneminde (İÖ 1800-1600) günümüze ulaşan çivi yazılı matematik cetvelleri birçok cebir problemi içermektedir. Babililer ikinci dereceden denklemleri tabloların yardımıyla ya da günümüzdeki gibi karekök içeren formüllerle çözmesini biliyorlardı. İkinci dereceden denklemler $x+(1/x)=a$ biçiminde

ya da iki bilinmeyenli olarak $x+y=a$, $xy=b$ biçiminde ifade ediliyordu. Babililer ikinci dereceden denklemlere indirgenilebilir üçüncü dereceden denklemlerle bazı üçüncü dereceden denklemler $x+(1/x)=a$ biçiminde ya da iki bilinmeyenli olarak $x+y=a$, $xy=b$ uzunluklarına ilişkin $x^2+y^2=z^2$ denkleminin tamsayılı çözümlerini (Pythagoras sayıları) bulabiliyorlardı. Aritmetik dizilerin toplamı da biliniyordu.

Mısırlıların cebir bilgileri Babililere göre çok daha sınırlıydı. Rhind papirüsü olarak bilinen yazmadaki problemler daha çok birinci dereceden denklemleri içermektedir. Babil ve Anadolu kültürleri Eski Yunan kültürünü büyük ölçüde etkilemiştir. Yunanlıların cebir bilgileri de Babil ve Anadolu'dan kaynaklanmıştır. Ama Yunanlılarda cebir, büyük ölçüde geometriye dayandırılmıştır. Örneğin Eukleides'in *Stoikheia* (İÖ y. 300; Elemanlar) adlı yapıtında nicelikler doğru parçalarının uzunlukları olarak; iki sayının çarpımı, bir dikdörtgenin alanı olarak; üç sayının çarpımı da bir dikdörtgenler prizmasının hacmi olarak ele alınır. $b^2=x(x+a)$ biçimindeki bir ikinci dereceden denklemin çözümü, kenar uzunlukları x ve $(x+a)$ olan, alanı a b kenarlı bir karenin alanına eşit olan dikdörtgenin bulunmasına dönüşür. Cebiri geometriye dayandıran bu görüşün etkisiyle konikler kuramı geliştirilmiş, bu kuram Pergeli Apollonios'un *Konikler* (İÖ 220) adlı yapıtında doruğa ulaşmıştır. Daha sonraki İskenderiye döneminin matematikçileri Babil kaynaklarına daha yakındılar. Cebir alanında bu dönemin en önemli yapıtı Diophantos'un *Aritmetika*'sıdır (İS 200). Bu yapıttaki problemlerin çoğu, günümüzde Diophantos denklemleri(*) olarak adlandırılan türdendir. Cebirsel simgelerin kullanımı da dikkat çekicidir. Diophantos, bilinmeyen niceliği s olarak gösteriyor, eksi için de özel bir simge kullanıyordu.

Hindistan ve İslam dünyası. Hindistan, Çin ve Japonya'da cebir gelişmesine ilişkin bilgiler sınırlıdır. Bu ülkelerde cebirin başlangıcı Babil ve Eski Yunan etkilerine bağlanmaktadır. Hintli matematikçi Brahmagupta'nın denklem çözümü konusundaki yapıtı (y. 630) Diophantos'tan çok ilerdedir. Bhaskara'nın 1150 dolaylarında yazdığı kitaplar büyük önem taşır. Bhaskara, negatif sayılara ilişkin hesaplama kurallarını vermiş; pozitif bir sayının iki tane karekökü olduğunu, negatif sayıların karekökünün bulunmadığını belirtmiştir. Yapıtlarında bilinmeyenleri renk adlarıyla anan, negatif sayıları üzerlerine nokta koyarak gösteren, üstler ve kökler için bunları ifade eden sözcüklerin baş harflerini ya da ilke hecelerini kullanan Bhaskara, cebirde simge kullanımının öncülerindendir.

Müslümanlığın ortaya çıkmasından kısa süre sonra İslam dünyası matematikçi çalışmalarının merkezi durumuna geldi. İslam bilginleri, Eski Yunan'dan ulaşan yapıtlara, geometri geleneği içinde şerhler yazdılar. Ayrıca cebire özgün katkılar getiren birçok bilgin yetişti. Üçüncü dereceden denklemler 9. yüzyılın ortalarında el-Mahani ve Sabit bin Kurra tarafından, bundan 150 yıl sonra da İbnü'l-Heysem tarafından ele alındı; 12. yüzyılın başında matematikçi ve şair Ömer Hayyam tarafından geniş bir biçimde incelendi. Hayyam, bu denklemleri, konikler kesiştirme yoluyla çözüyordu. Bu dönemin en önemli yapıtı, Harizmi'nin *Hisabü'l-Cebr ve'l-Mukabele* (y. 825) adlı kitabıdır. ("Cebir" ve bunun Batı dillerindeki karşılığı olan *algebra*, *algèbre* sözcükleri bu kitabın adından; günümüzde yaygın olarak kullanılan "algoritma" sözcüğü de Harizmi'nin Batı dillerinde bozularak aldığı biçim olan

al-Khwarizmi [*al-Horizmi*] sözcüğünden gelmektedir.) Harizmi'nin bu yapıtı Latince ve başka Batı dillerine çevrilmiş ve Batı'da uzun süre büyük etkisi olmuştur. Harizmi'de simgesel gösterim hemen hemen yoktu, yalnızca denklemlerdeki bilinmeyen nicelikler için "şey" sözcüğünü kullanıyordu.

İslam cebiri 13. ve 14. yüzyıllarda çeviriler yoluyla Avrupa'ya, özellikle İtalya'ya geçti. Bu süreçte en önemli yapıt Leonardo Pisano'nun *Liber Abaci* (1202; Abaküs Kitabı) adlı yapıtıdır. İslam matematikçilerinin etkisiyle, bilinmeyen niceliğe Latince *res*, İtalyanca *cosa* (şey) deniyordu. O dönem İtalyancasında cebir anlamına *l'arte della cosa* (şey sanatı) ya da daha önemsiz görülen aritmetiğe oranlanarak *ars magna* (büyük sanat) adı veriliyordu.

Ortaçağ ve sonrasında Avrupa. Üçüncü dereceden denklem, $x^3+ax=b$ biçimiyle, 1515'te Bologna Üniversitesi profesörlerinden Scipione del Ferro tarafından cebirsel olarak çözüldü. Bu buluşunu gizleyen del Ferro'nun ölümünden sonra, öğrencilerinden Niccolò Tartaglia çözümü yeniden buldu ve Milanolu hekim Gerolamo Cardano'ya, açığa vurmaması koşuluyla bildirdi. Cardano, sözünde durmayarak, çözüm yöntemini çoğunlukla *Ars magna* olarak bilinen *Artis magnae sive de regulis algebraicis liber unus* (1545; Büyük Sanat ya da Cebir Kuralları Üstüne Birinci Kitap) adlı yapıtında yayımladı. Üçüncü dereceden denklemin çözümlerini veren formül, günümüzde de Cardano formülü olarak bilinir. Rönesans'ın en önemli cebir kitabı olan ve Avrupa'da cebirin yaygınlaşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynayan bu yapıtta, Cardano, hizmetinde çalışan Lodovico Ferrari'nin bulmuş olduğu dördüncü dereceden denklemlerin çözümü yöntemini de vermiştir. Bu yapıtta, bir denklemin katsayıları ile kökleri arasındaki ilişkiler incelenmekte, hatta sanal sayılarla hesaplamalar bulunmaktadır.

Cebirde simge kullanılması konusunda Raffaello Bombelli'nin (y. 1560) katkısı olmuştur da, bu alanda ilk sistematik çalışmayı Fransız matematikçi François Viète, *Isagoge in artem analyticam* (1591; Analiz Sanatına Giriş) adlı yapıtında ortaya koymuştur. Descartes, bilinmeyen niceliklerin alfabe'deki son harflerle (x, y, z), bilinenlerin de ilk harflerle (a, b, c) simgelenmesini başlatmış; sayıların kare, küp gibi kuvvetlerini günümüzdeki biçimde üst rakamları kullanarak ifade etmiştir. Eşit (=) işaretini ilk kullanan, büyük olasılıkla, Robert Recorde olmuş (1557), kökler için kesirli üst kullanımlarını John Wallis ve Isaac Newton 17. yüzyılda başlatmışlardır.

Doğrusal denklem sistemlerinin çözümünde önemli bir araç olan determinant(*) kavramı ilk olarak Leibniz tarafından 1693'te ortaya atıldı. n bilinmeyenli n tane doğrusal denklemden oluşan sistemin determinantlar yardımıyla çözülmesini sağlayan Cramer yöntemi(*), 1750'de İsviçreli fizikçi Gabriel Cramer tarafından geliştirildi. Determinantlar kuramını sistematik olarak ele alan ilk matematikçiler Alexander-Théophile Vandermonde (1771) ve Pierre-Simon Laplace (1772) oldu. Ama determinantların yaygın biçimde kullanılması, Augustin-Louis Cauchy ve Karl Jacobi'nin kuramda sağladıkları gelişmelerden sonra gerçekleşebildi (1812). Matris kavramını ise ilk kez İngiliz asıllı ABD'li matematikçi James Joseph Sylvester 1850'de ortaya attı. 1855'te Arthur Cayley, doğrusal dönüşümlerin matrislerle temsil edilebileceğini ve ardışık dönüşümlerin, bunları temsil eden matrislerin (belli bir kurala göre) çarpımla-

rına karşılık geldiğini gösterdi, matris çarpımını tanımladı, bir kare matrisin tersini determinantlar cinsinden ifade etti ve 1858'de eksiksiz bir matris cebirini ortaya koydu. Vektör cebirinin temellerini atan ve vektör uzayı kavramını ortaya koyan İrlandalı matematikçi Sir William Rowan Hamilton'un da matris cebirine büyük katkısı oldu. Matrisler kuramı gelişmesini 20. yüzyılda da sürdürdü. Matrisler yerine, matrislerin temsil ettiği doğrusal dönüşümler gidererek daha önem kazandı ve doğrusal cebir, 20. yüzyılda, bir vektör uzayının doğrusal dönüşümlerinin incelenmesi biçimini aldı.

Cebirde önemli bir yeri olan ikiterimli teoremi(*) eskiden beri biliniyor ve 16. yüzyılda yaygın olarak kullanılıyordu. Bu teoremin genelleştirilmiş biçimi olan kaditerimli (multinom) teoremini ise büyük olasılıkla ilk kez Leibniz ortaya koymuştur.

Analitik geometrinin Descartes, diferansiyel ve integral hesabın da Newton ve Leibniz tarafından geliştirilmesinin, cebirin gelişmesine büyük katkısı oldu. Böylece, Eski Yunan'daki geometrik cebir yaklaşımı, yerini cebirsel geometri yaklaşımına bıraktı. Cebirsel eğrilerin incelenmesi, denklem sistemlerinin çözümünde yeni kavram ve yöntemlerin geliştirilmesine yardımcı oldu.

Cebirsel denklemlerin özelliklerinin incelenmesi, bu denklemlerin köklerinin gerçek sayılar olabileceği gibi, negatif sayıların kareköklerini içeren sayılar da olabileceğini ortaya çıkardı. Cardano, toplamları 10'a, çarpımları da 40'a eşit iki sayının bulunması probleminde, bu sayıların $5+\sqrt{-15}$ ve $5-\sqrt{-15}$ olması gerektiğini belirterek ilk kez karmaşık sayıları kullanmış oldu. Negatif bir sayının karekökü anlamsız görüldüğü için böyle sayıları "sanal sayılar" adı verildi. Gerçek ve sanal sayıların toplamından oluşan (örn. $5+\sqrt{-15}=5+i\sqrt{15}$) sayılar için "karmaşık sayı" terimini Gauss önermiştir (1832). Karmaşık sayıların geometrik gösterilmesini ilk olarak 1799'da Norveç asıllı Danimarkalı matematikçi Caspar Wessel ortaya koymuş, bu buluş uzun yıllar dikkat çekmemiş, gösterim 1806'da Jean Robert Argand ve 1831'de Gauss tarafından yeniden bulunmuştur. Karmaşık sayıların matematiğe tam olarak kazandırılması ise Sir William Rowan Hamilton tarafından gerçekleştirilmiştir.

"Cebirin temel teoremi" adı verilen ve n 'inci dereceden bir denklemin n tane kökü olacağını belirleyen teorem, ancak karmaşık sayıların da göz önüne alınması durumunda geçerlidir. Denklemlerin köklerinin sayısına ilişkin bu gerçek, üçüncü ve dördüncü dereceden denklemler için Cardano tarafından daha 16. yüzyılda biliniyordu. Fransız matematikçiler Albert Gerard (1629) ve Descartes da aynı savı ileri sürmüşlerdir. Teoremin tam olarak kanıtlanmasını ise Gauss, 1799'da doktora tezinde ortaya koydu. Cardano'nun üçüncü ve dördüncü dereceden denklemlere ilişkin yöntemleri, daha yüksek dereceden denklemlerin kökleri için de benzer (yalnızca cebirsel işlemlere, yani toplama, çıkarma, çarpma, bölme, üst ve kök almaya dayanan) yöntemler bulunup bulunmadığı konusunda yoğun tartışmaların 17. ve 18. yüzyıl boyunca sürdürülmesine yol açtı. Aralarında ünlü Joseph-Louis Lagrange'ın da bulunduğu pek çok matematikçinin böyle bir yöntemi bulmakta başarısızlığı uğraması, böyle yöntemlerin varlığı konusunda gidererek artan kuşkuların oluşmasına neden oldu. Beşinci ve daha yüksek dereceden denklemlerin yalnızca cebirsel işlemler içeren formüller yardımıyla çözülmesinin olanaksızlığı, ilkin 1803-05 arasında Paolo Ruffini tarafından öne sürüldü ve Norveçli

matematikçi Niels Henrik Abel tarafından beşinci dereceden denklemler için kanıtlandı.

Abel'den bağımsız olarak 1831'de aynı sonuca varan Fransız matematikçi Evariste Galois, oluşturduğu denklemler kuramını matematiğe yeni bir kavram olan gruplar kuramına dayandırmıştı. Yirmi yaşında bir düelloda öldürülen Galois, ölümünden bir gece önce bir arkadaşına aceleyle yazıp bıraktığı bir mektupta, günümüzde Galois kuramı olarak bilinen kuramı ortaya koydu. Cebirsel işlemlere dayanan yöntemlerle çözülemeyen beşinci ve daha yüksek dereceden denklemlerin varlığını kanıtlayan Galois, gruplar kuramını sistematik bir biçimde uygulayarak, bir denklemin cebirsel işlemlerle çözülebilmeye için denkleme ilişkin ve belli bir biçimde tanımlanmış bir grubun belirli özellikler taşıması gerektiğini gösterdi. Giderek tüm matematiğin en önemli kavramlarından birini oluşturan grupların günümüz kuramsal fizikinde de önemli bir yeri vardır. Gruplar kuramına katkısı olan matematikçiler arasında, Abel ve Galois'dan başka, Camille Jordan, Christian Felix Klein ve Manus Sophus Lie ile sonlu grupları inceleyen Ferdinand Georg Frobenius, Issai Schur, William Burnside, Émile Artin ve Richard Brauer anılabilir. Halka kavramı, 19. yüzyılda bulunabilme ve çarpanlara ayrılabilme problemlerinin incelenmesinde ve Fermat'ın büyük teoremini(*) kanıtlama çabalarına bağlı olarak ortaya kondu. Halka kuramına, aralarında Eduard Kummer, Richard Dedekind, David Hilbert, Emmy Noether ve John von Neumann'ın da bulunduğu pek çok matematikçi katkıda bulunmuştur.

cebir, hukukta, bir kimsenin, istemediği bir şeyi yapmaya ya da yapmak istediği bir şeyi yapmamaya zorlanması. Bu zorlanma insan iradesi dışındaki doğal olaylar nedeniyle ortaya çıkabileceği gibi, bir kimsenin tehdit, korkutma ve kuvvet kullanma gibi eylemleri nedeniyle de gerçekleşebilir.

Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 49 maddesine göre cebir yoluyla suça zorlanmış olmanın ceza sorumluluğunu kaldırabilmesi şu koşulların gerçekleşmesine bağlıdır; 1) ilgili kişinin kendisine ya da başkasına karşı ağır bir tehlike söz konusu olması; 2) tehlikenin yalnızca bir kuruntuya dayanmayıp kesin ve gerçek olması; 3) tehlikeyden başka türlü kaçınma olanağının bulunmaması; 4) failin kendisinin bu tehlikeye bilecek yol açmış olmaması.

TCK'nın 188. maddesine göre bir kimseyi bir fiili işlemeye ya da işlememeye ya da işlenmesine izin vermeye zorlamak başlıbaşına bir suçtur. Bazen cebir kullanılması bir suçun bir ögesini oluşturur. Örneğin 15 yaşını bitirmiş bir kimseye cinsel ilişkide bulunmanın ırza tecavüz suçunu oluşturabilmesi için zorlama ya da korkutma gibi bir cebir yoluna başvurulmuş olması gerekir (TCK m. 414, 415). Hırsızlık benzeri bazı suçların işlenmesinde cebir kullanılması, cezayı ağırlaştırıcı bir neden olarak kabul edilmiştir.

Borçlar hukukunda ikrah adını alan cebir kullanılması, bir kimsenin, yapmak istemediği bir sözleşmeyi yapmaya zorlanmasıdır. Bu manevi cebir ya da maddi cebir biçiminde ortaya çıkar. Örneğin bir kimsenin çocuğunun kaçırılacağı tehdidiyle bir sözleşmeyi imzalamaya zorlanması durumunda manevi cebir söz konusudur, cebire uğrayan kişi sözleşmenin feshedildiğini bir yıl içinde karşı tarafa bildirmezse, fesih hakkı ortadan

kalkar (Borçlar Kanunu m. 31). Bir kimse- nin elini tutarak bir sözleşmeyi imzalamaya zorlanması durumunda ise bir maddi cebir vardır; bu yoldan imzalanmış bir sözleşme doğrudan yok sayılır.

Türk Medeni Kanunu'nun 118. maddesine göre kendisinin ya da yakını olan bir kimse- nin canına, sağlığına ya da namusuna karşı çok ağır ve yakın bir tehlikeyle korkutulma sonucunda evlenen eş, bu evliliğin bozulma- sını dava edebilir. Bu davanın süresi, hak sahibinin fesih nedenini öğrenmesi ya da korkutma durumunun ortadan kalkması gününden başlayarak altı ay ve her ne olursa olsun evlenme gününden başlayarak beş yıldır.

cebrsel denklem, bir değişkenler takımı- na cebirsel işlemler (toplama, çıkarma, çarpma, bölme, üst ve kök alma) uygulanarak elde edilen iki ifadenin eşitliği biçimindeki denklem. Logaritmalardan ya da trigonometrik fonksiyonların hesaplanması gibi cebirsel olmayan işlemleri içeren denklemlere ise aşkın (transandantal) denklemler denir.

Cebirsel bir denklemin çözümü, denkle- mi özdeşliğe indirgeyen bir değerin ya da değerler kümesinin bulunması sürecidir. Bu değere denklem kökü (bak. kök) adı verilir. Ayrıca bak. denklem; Diophantos denklemi; doğrusal denklem; ikinci derece- den denklem.

cebrsel geometri, geometrik şekillerin cebirsel yöntemlerle incelenmesi.

İÖ 1700'lerden kalma bir Babil kaydında, dikdörtgene ilişkin bir problem tanımlan- masında bilinmeyenlerin kullanıldığı görülmüşür; bu kayıt, bilinen ilk cebirsel geometri örneğidir. Eski Yunan matematikçile- ri ise, belirli bir küpün iki katı hacmindeki yeni bir küpün kenar uzunluğunu bulmaya uğraşmışlardır: Eldeki küpün kenar uzunlu- ğu a , aranan küpün kenar uzunluğu da x olarak gösterilirse, $x^3 = 2a^3$ denklemi yazılır İÖ 430'larda Khioslu Hippokrates, proble- mi, $dx = x/y = y/2a$ olmak üzere x ve y değerlerinin bulunmasına yönelik olarak yeniden kurdu. İÖ 350'lerde ise Menaikh- mos dik açılı koordinatlar sisteminde (x, y) koordinatlı noktaların $x^2 = ay$ olacak biçim- de ve $xy = 2a^2$ olacak biçimde geometrik yerlerini inceledi ve böylece, birincisini parabol, ikincisini de hiperbol olarak tanımladığı bu eğrilerin kesişme noktalarından x ve y değerlerini buldu.

17. yüzyıl Fransız matematikçileri René Descartes ve Pierre de Fermat, konikleri incelemişler ve bu eğrilerin, x ve y ikinci dereceden cebirsel denklemleri sağlayan değerler olmak üzere, (x, y) koordinatlı noktaların geometrik yerleri olduğunu görmüşlerdi. Daha sonra Isaac Newton, üçün- cü dereceden çokterimli denklemleri inceleyerek, bunlara ilişkin geometrik yerler olan kübükleri 72 tür altında sınıflandırdı. Bu nedenlerle Descartes, Fermat ve Newton, cebirsel düzlem eğrilerinin incelenmesini başlatan matematikçiler olarak kabul edilirler. Herhangi bir dereceden çokterimliyi sağlayan noktaların geometrik yeri olan bu eğriler, cebirsel geometrinin temel konula- rından birini oluşturur.

Modern cebirsel geometrinin alanı ve genel kapsamı, izdüşümsel geometriden bazı fikirlerin uyarlanmasıyla genişletilmiştir. Örneğin, iki ayrı doğruyun tek noktada kesişmesi gerekir. Bu, doğruların paralel olması durumu dışında, geçerlidir. Bu ayrı-

calık da, "sonsuzdaki noktalar" kavramı getirilip, doğruların izdüşümsel düzlemdeki görüntüleri ele alınarak, teknik açıdan gide- rilebilir. Düzlem geometri eğrileri, izdüşümsel düzlemde, homojen çokterimli denklemlerle ifade edilirler (bir çokterimli- de terimlerin dereceleri eşit ise o çokterimli- ye homojen denir). İzdüşüm düzleminde, paralel olsun ya da olmasın, herhangi iki ayrı doğru, yalnızca bir noktada kesişir. Teget eğrilerin kesişme noktaları sayısının hesaplanmasında çıkan güçlük de, bir değ- me noktasını iki katlı sayarak aşılabilmek- tedir.

Bu gelişmelerdeki bazı tipik olgular vurgu- lanabilir. Geometrinin incelenmesi sürecin- de, geometrinin tanımına ilişkin anlayış da değişmekte ve yeni cebirsel yöntemler gelişt- rilmektedir. Bir karmaşık sayılar düzlemi olan izdüşüm düzlemindeki bir eğriyi, afin (ilgin) düzlemdeki gerçek bir eğri gibi algıla- ma olanağı bulunursa da, geometrinin mantıkla yönetilen terminolojisi geçerliliği- ni korumaktadır.

Düzlemde bir nokta, (x, y) gibi iki koordi- natla, adi uzayda ise, (x, y, z) gibi üç koordi- natla verilir. n , herhangi bir pozitif tamsayı olmak üzere, $(x_1, \dots, x_n)$ sayılar dizisine, n - boyutlu afin uzayın bir noktası denebilir. n - boyutlu uzayda bir cebirsel çeşitleme (varyete) $F_1(x_1, \dots, x_n) = 0, F_2(x_1, \dots, x_n) = 0$, çok- terimli denklemler sistemini sağlayan nok- talar kümesi olarak tanımlanır. Bu geomet- rik biçimler ve bunların genelleştirilmeleri, cebirsel geometrinin bellibaşlı inceleme ko- nularıdır.

cebrsel sayı, katsayıları, doğal sayılar ile bunların eksi işaretlilerinden oluşan çokte- rimli bir denklemin çözümü olarak gösteri- lebilen gerçek sayı. Örneğin bütün gerçek sayılar, bütün rasyonel sayılar ve irrasyonel sayıların bazıları cebirsel sayılardır. Yunan alfabesindeki "pi" harfiyle gösterilen π sayı- sı gibi cebirsel olmayan sayılar aşkın sayılar olarak adlandırılır.

cebrsel yüzey, üç boyutlu uzayda, $f(x, y, z)$, x, y ve z cinsinden bir çok- terimli(*) olmak üzere, $f(x, y, z) = 0$ denkle- miyle gösterilen bir yüzey. Yüzeyin dere- cesi çokterimli denklemin derecesine eşitir. Yüzey birinci derecedense düzlemdir. İkinci dereceden bir yüzey döndürülerek, denklemi $Ax^2 + By^2 + Cz^2 + Dx + Ey + Fz = G$ biçimine sokulabilir. A, B ve C 'nin hiçbirisi sıfır değilse bu denklem genel olarak $ax^2 + by^2 + cz^2 = 1$ biçiminde sadeleştirilebi- lir. a, b ve c pozitif sayılarsa, bu yüzeye elipsoit(*) adı verilir. Katsayılardan biri negatifse, yüzey bir yapraklı bir hiperbolo- ittir(*). Katsayıların ikisi negatifse yüzey iki yapraklı bir hiperboloittir. Bir yapraklı bir hiperboloitin bir eyer noktası (eğri bir yüzeyde, birbirine dik iki düzlemdeki eğri- liklerin ters işaretli olduğu nokta) vardır.

A, B ve C 'nin sıfır olma olasılığı varsa silindirler, koniler, düzlemler ile eliptik ve hiperbolik paraboloidler ortaya çıkar. Elip- tik ve hiperbolik parabolite örnek olarak, sırasıyla, $z = x^2 + y^2$ ve $z = x^2 - y^2$ denklemleri verilebilir. İkinci dereceden bir yüzeydeki her noktadan, yüzey üzerinde bulunan iki doğru geçer (bu doğrular sanal da olabilir). Üçüncü dereceden bir yüzey üzerinde ise 27 doğru bulunur ve bunların her biri öteki 10 doğruyla kesişir. Genel olarak, dördüncü veya daha yüksek dereceden bir yüzey üzerinde hiçbir doğru bulunmaz.

Ceboruco, Meksika'nın ortabatı kesimin- deki Nayarit eyaletinin güneydoğusunda sönmüş yanardağ. Eyalet merkezi Tepic'in yaklaşık 80 km güneybatısındadır. Ceboru-

co'nun üç ana kraterinden en yüksek olanı, deniz düzeyinden 2.164 m yüksekliktedir. Sonuncusu 1870'te tamamlanan üç patlama dönemi, lav sellerinin farklı bileşimlerinden ayırt edilebilir. Ceboruco'nun kuzey, güney ve doğu uzantılarında daha küçük koniler yükselir.

Cebrail, CEBREİL ya da CİBRİL olarak da bilinir, İbranice GAVRIEL (Allah'ın kulu), İslam inancında Hz. Muhammed ile öteki peygamberlere vahiy indiren melek; gerek İslam, gerek Yahudi ve Hristiyan inanışın- da büyük meleklerden biri.

İslam inancına göre dört büyük melek Azrail, İsrafil, Mikail ve Cebrail'dir. Kuran'da Cebrail'in adı üç kez geçer (Bakara 91, 92; Tahrim 4). Ama başka âyetlerde, güvenilirliği nedeniyle Ruhü'l-Emin, mane- vi temizliği nedeniyle Ruhü'l-Kuds, Tanrı ile peygamber arasında elçi olması nedeniyle Resul adlarının gene Cebrail için kullanıl- dığı kabul edilir. Hz. Muhammed'in, kendi- sine sırların güvenle verilmesi dolayısıyla Cebrail'den Namusü'l-Ekber biçiminde de söz ettiği bildirilir.

İslama göre Cebrail'in görevlerinden biri de peygamberlere güç vermek, sıkıntılı anlarında onları teselli etmektir. Kuran bu bakımdan özellikle Hz. İsa'yı anar, Ruhü'l-Kuds'un ona güç verdiğinden söz eder. Hz. Muhammed de şairi Hassan'dan düşmanla- rına karşı şiirler söylemesini isterken "Tanrı- m, ona Ruhü'l-Kuds ile güç ver" diyerek dua etmiştir. Başka bir hadis metninde de peygamberin Hassan'a "Cebrail seninle ol- sun" dediği kayıtlıdır. Bu, Cebrail'in yalnız peygamberlere değil, başkalarına da güç verebileceğini gösterir. İslam inancına göre Cebrail, Hz. Muhammed'e Kuran âyetlerini

Elyazması bir kitaptan Cebrail ve Hz. Muhammed'i birlikte gösteren minyatür; Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul

bildirdiği 23 yıl süresince yalnız konuşmakla kalmamış, kimi zaman insan biçiminde, kimi zaman da asıl biçimiyle gözükmiştir. Hz. Muhammed, bunlardan birinde Cebrail'i altı yüz kanadıyla, bir başkasında ise bir bulut içinde gördüğünü bildirmiştir.

Katolik ve Ortodoks kiliselerinde Cebrail, Mikail ve Rafael (İsrafil) özellikle yücelti-

len başmeleklerdir (başmeleklerin sayısı bazı metinlerde dört, bazı metinlerde yedi olarak belirtilir). Kitabı Mukaddes'e göre Daniel'e (9:21) koç ve erkek rüyasını açıklayarak Yetmiş Hafta hükmünü bildiren Cebrail'dir. Zekeriya'ya oğlu Vaftizci Yahya'nın, Meryem Ana'ya ise İsa'nın doğacağını gene Cebrail haber vermiştir. Cebrail'in yortu günü, Meryem Ana'ya İsa'nın müjdelendiği günden bir gün önce, 24 Mart'ta kutlanır.

cebri icra, borçlunun kendi isteğiyle ödemediği borçlarının devlet kuvvetiyle ödetilmesi ya da malları ve alacakları üzerindeki mahkeme hükümlerinin devlet tarafından cebir kullanılarak yerine getirilmesi. İcra-İflas Kanunu'na göre mahkeme hükümlerinin yerine getirilmesi icra dairelerinin, iflasın tasfiyesi de iflas daire ve idarelerinin görevidir (m. 24-41). Aynı kanunda yer alan ilamsız takip usulüne göre yapılan haciz ve satış da cebri icra işlemlerindendir. İki tür cebri icra vardır: 1) Cüzi icra adını taşıyan dar anlamda icra takibinde borçlunun, bir ya da birden çok alacaklısı vardır ve mal varlığının bir bölümü cebri icranın konusunu oluşturur. Bu mallar icra daire-since haczedilir, satılır ve alacaklının parası ödendikten sonra arta kalan, borçluya verilir. 2) Külli icra denen iflas takibinde alacaklıların tümü borçlunun karşısındadır; yasayla hacize izin verilen bütün malları da cebri icraya konu olur. Bütün mallar satılıp iflas masasına kaydını yaptırmış her alacaklının parası ödendikten sonra para artarsa borçluya (müflise) verilir.

Cüzi icra (haciz) bütün borçlular hakkında uygulanabilir; külli (toplu) icra, yani iflas kapsamına ise kural olarak yalnızca tüccar girer. Ayrıca Türk Medeni Kanunu'nun 165. maddesine göre eşler evlilik süresince, yasadaki belirlenen durumlar dışında, birbirine karşı cebri icra takibi yapılmasını isteyemezler.

cebri satış, rehin altına alınmış ya da haczedilmiş taşınabilir ya da taşınmaz malların, sahibinin isteğine bakılmaksızın başka bir kimsenin (alacaklının) çıkarına olmak üzere, icra yoluyla satılması. Bu gibi satışlar devletin icra ve iflas işleriyle uğrayan resmi dairelerince yapılır. Haciz yoluyla takiplerde olduğu gibi iflas tasfiyesinde de cebri satış yoluna başvurulur (İcra ve İflas Kanunu m. 106 vd.). İcra takibine ya da iflas yoluyla takibe uğrayan borçlunun mallarının satışında cebri artırma usulü uygulanır ve mallar en yüksek fiyatı önerene satılır. Cebri icra ve satış nasıl alacaklıların çıkarına uygulanan bir usulse, cebri artırma da hem alacaklıların, hem borçlunun çıkarlarının korunması için başvurulmuş bir usuldür.

Cebriye, CEBERİYE olarak da yazılır, İslam düşüncesinde, insanın irade özgürlüğünü ve yapabileceği gücünü yadsıyarak her şeyi Tanrı'nın belirlediği kadere (cebr) bağlayan akım. Tarihçilere göre ilk kez Ca'd bin Dirhem tarafından (ö. 746) ortaya atılmış, daha sonra öğrencisi Ebu Mukriz Cehm bin Safvan tarafından (ö. 745/746) geliştirilip sistemleştirilmiştir (bak. Cehmiye).

Cebriye'nin doğuşuna yol açan kader kavramı konusundaki Hz. Muhammed zamanında başlayan tartışmalar, peygamberin yadsımasına karşın, özellikle Hristiyanların etkisiyle sonraki dönemlerde de sürdü. Gittikçe derinleşen görüş ayrılıkları kaderi yadsıyan Kaderiye ve insan iradesini yadsıyan Cebriye akımlarının ortaya çıkmasına yol açtı. Bazı araştırmacılar göre ise, Cebriye bir dış etki sonucunda değil, İslam toplumundaki siyasal ve dinsel gelişmelerin doğrudan etkisiyle doğmuştu. Siyasal otorite

te de bu düşüncenin yaygınlaşması için çaba harcadı. Sözgelimi Muaviye, kendisinin Müslümanlara halife olmasının kaza ve kaderin sonucu olduğu inancını halka benimsetmek için cebr düşüncesini destekledi. Bazı araştırmacılar da Cebriye'nin aşırı Tanrı korkusundan (takva), Tanrı'nın sonsuz büyüklüğü ve gücü karşısında insanın kendisini son derece aciz görmesinden kaynaklandığını öne sürer. Bu niteliğiyle Cebriye'nin, bir tür aşırı tevekkülü temsil eden edilgen bir tutum olmak yerine izleyicilerini, tanrısal iradenin gerektirdiği biçimde davranmayan zalim güçlere karşı etkin bir tutuma yönelttiğini savunurlar. Bunun en açık örneği de Emevi yöneticilerine başkaldırdığı için öldürülen Cehm bin Safvan'dır. Ama genel olarak Cebriye'nin, kitleleri yanlış bir tevekkül anlayışına ve boyun eğişe götürdüğü ve böylece zulmün sürmesine dolaylı olarak yardımcı olduğu görüşü yaygındır.

Cebu, Filipinler'in orta kesiminde ada ve il. Visaya-Sebuano kültürünün merkezidir; müzik, giyim ve ağır tempolu yaşamıyla İspanyol geleneğinin güçlü izlerini taşır. Adanın merkezi konumunun çekiciliğine kapılan Portekizli gemici Fernão de Magalhães (Macellan) burada karaya çıkarak. Yerlilerin yöneticisi ile reislerini Hristiyanlaştırdı. Daha sonra yakınlardaki Mactan Adasında öldürüldü. Cebu kentinde bu olayın anısını yansıtan birçok kalıntı vardır.

Cebu Adasının uzunluğu 196 km, yüzölçümü ise 4.422 km²'dir; genişliği hiçbir yerde 32 km'yi geçmez. Kuzeyde Visaya Denizi, batıda Tanon Boğazı, güneydoğuda Bohol Boğazı, doğuda da Camotes Deniziyle çevrilidir. Bir dizi alçak volkanik tepeyle ikiye ayrılır. Genellikle şeker kamışı yetiştirilen kuzey ucundaki Bogo Ovası dışında pek az düzlük alanı vardır. Limanları oldukça azdır. Yerleşim dokusu çok sayıda küçük köyden oluşur; bu köylerde mısır, hindistancevizi, yam, agav ve tütün yetiştirilir. Adanın başlıca sorunları nüfus fazlalığı ve tarıma elverişli toprakların azalmasıdır. Ormanların büyük bölümü, eskiden Manila-Acopulco arasında işleyen İspanyol kalyonlarının yapımında kullanılmak üzere kesilmiştir. Kısa çığır ve hızlı akan ırmakların yol açtığı erozyon ve geri tarım yöntemleri tarımsal alanları daha da verimsizleştirmiştir. Balamban, Toledo ve Cebu kentleri arasında 15.394 hektarlık üçgen bir alanı kaplayan Orta Cebu Ulusal Parkı (1937), adanın günmüze kalan son ormanlık bölümüdür. Adada bir de av hayvanı ve kuş koruma alanı vardır. Nüfus (1990 tah.) Cebu ve küçük komşu adalar, 2.617.836.

Cebu, Filipinler'de, Cebu ilinin (*province*) merkezi kent. Cebu Adasının doğu kıyısında yer alır. Adanın açıklarındaki Mactan Mercan Adası ve iç bölgedeki Orta Cordillera adlı dağ sırasıyla korunur. Ülkenin en büyük kentlerinden biri ve yurtdışı mal ve yolcu taşımacılığında başta gelen işlek bir limandır. Uluslararası ticarette Manila'nın ardından ikinci gelir. Mactan Mercan Adası ile kıyı arasındaki korunaklı boğaz, kentin liman bölgesini oluşturur. Ülkenin en eski ve tarihsel açıdan en önemli yerleşim bölgesi olan Cebu'da, uzun süren İspanyol döneminin kalıntıları büyük ölçüde korunmuştur. Portekizli denizci Fernão de Magalhães (Macellan) 7 Nisan 1565'te burada karaya çıktığında bugün kentin bulunduğu yerde gelişmiş bir liman vardı. Cebu'nun önderi Humabon'la kan kardeşi olan Magalhães'i öldüren Mactan Mercan Adasının önderi Lapulapu, Filipinler'in kahramanı haline geldi. 27 Nisan

1521'de bölgeye ulaşan Miguel Lopez de Legazpi ve rahip Andrés de Urdaneta, takımadadaki ilk İspanyol yerleşmesini ve Katolik misyon merkezini kurdular Cebu. Legazpi'nin Manila'ya taşındığı 1571'e değin, İspanyol kolonisinin merkeziydi. Sonraki yıllarda da İspanyolların güneydeki en önemli üssü olarak kaldı ve gerek İspanya'ya, gerek ABD'ye karşı ayaklanmalarda önemli rol oynadı.

Visaya'nın orta kesiminin kültür ve ticaret merkezi olan Cebu, dış ticarete 1860'ta açıldı. 1936'da kent statüsüne kavuştu. Yüzölçümü 1970'lerde 260 km²'yi aştı. İthalatta önemli bir yeri olmamakla birlikte, kopra, abaka, şeker, kereste ve balık gibi ürünlere dayanan adalar arasındaki ticaretin başlıca merkezidir. Hava ve denizden yapılan yolcu taşımacılığı açısından da önemli bir uğraktır. Lahug'daki havalimanının yanı sıra limanın karşısındaki Mactan Mercan Adasında uluslararası bir havalimanı vardır.

Kentte merkezi Manila'da bulunan pek çok sanayi ve ticaret şirketinin şubeleri bulunur. Toptan satışa yönelik ticari eşya depoları ve montaj fabrikaları, kent ekonomisinde önemli yer tutar. Dokuma, ayakkabı, işlenmiş gıda ürünleri, bitkisel yağ, mobilya ve kimyasal maddeler, başlıca sanayi ürünlerdir. Öteki imalat malları arasında kozmetik, mum, inci ve akvamarın gibi değerli taşlar ile çoğunlukla Mactan Mercan Adasında yapılan *sista* adlı çalgılar (gitar ve ukulele) sayılabilir. Kente adanın her noktasından kolayca ulaşılabilir. Kıyısı izleyen demiryolu kuzeyde Danao'ya, güneyde Carcar'a kadar gider. Yakınlardaki Orta Cordillera da karayollarıyla aşılır. Kent, Mayıs 1942'de Japon saldırılarıyla büyük ölçüde yıkıma uğramışsa da, liman sağlam kalmıştır. Savaşın sona kent yeniden inşa edilerek genişletilmiştir. Yerleşim planı kıyı şeridini izler; iş merkezi liman bölgesine bitişiktir. Yerleşim iş merkezi çevresinde yoğunlaşmış ve hızlı nüfus artışı konut sıkıntısı yaratmıştır. Banliyöler kıyıdaki düzlükler boyunca kuzey ve güney yönünde uzanır.

Cebu bir Katolik başpiskoposluğu ve önemli bir eğitim merkezidir. Ülkenin beş büyük üniversitesi burada bulunur: San Carlos Üniversitesi (1595), Cebu Teknoloji Enstitüsü (1946), Güneybatı Üniversitesi (1946), Güney Filipinler Üniversitesi (1927) ve Visaya Üniversitesi (1919).

Bugün San Agustin Kilisesi'nde bulunan Kutsal Çocuk (Santo Niño) tasvirinin 16. yüzyıl başında yapıldığı sanılmaktadır. Magalhães'e ait olduğu söylenen tahta haç da kent meydanındadır. İspanyollardan kalma San Pedro Kalesi'nin yıkıntıları ise liman yakınlarındadır.

Çağlayanların ve doğal yüzme havuzlarının bulunduğu tarihsel Sudlon Ulusal Parkı 696 hektarlık bir alanı kaplar. Çevredeki öteki ilginç yerler, ticari amaçla çiçek yetiştirilen bahçelerle ünlü bir köy olan Guadalupe, yeraltındaki su geçirmeyen bir katman nedeniyle çok sayıda tatlı su havuzu olan Tahsay adlı dinlenme yeri ile limanın kuzey girişinde küçük bir gemi yapım merkezi olan Mandaue'dir. Nüfus (1990) 610.000.

Cecchetti, Enrico (d. 21 Haziran 1850, Roma - ö. 13 Kasım 1928, Milano), İtalyan bale dansçısı ve öğretmeni. Kendine özgü eğitim yöntemiyle pek çok seçkin dansçı yetiştirmiştir.

Annesi ve babası da dansçı olan Cecchetti Roma'daki Tordinona Tiyatrosu'nun so-

yunma odasında doğdu. Carlo Blasis'in yetiştirdiği Giovanni Lepri'nin öğrencisi oldu. Olağanüstü bir teknik geliştirerek özellikle parmak uçlarındaki dönüştürme büyük başarı kazandı. Bütün Avrupa'da adını duyurduktan sonra Milano'daki Scala'da ve Londra'da çok başarılı temsiller verdi. 1887'de Petersburg'daki Mariinski Tiyatrosu'na (bugün Kirov Devlet Akademisi Tiyatrosu Opera ve Balesi) girerek Çaykovski'nin *Uyuyan Güzeli* balesinde Mavi Kuş ve Carabosse rollerini canlandırdı. 1890-1902 arasında Olga Preobrajenska, Tamara Karsavina ve Vaslav Nijinski gibi Rus İmparatorluk Balesi'nin pek çok öğrencisini çalıştırdı. 1910-18 arasında Diaghilev'in Rus Balesi'nde öğretilmedi, ama 1913'te dünya çapında tanınmış öğrencisi Pavlova ile turneye çıktı. 1918'de karısı balerin Giuseppina de Maria ile birlikte Londra'da bir bale okulu açtı. Bu okulda Alicia Markova ve Serge Lifar gibi öğrenciler yetiştirdi. 1925'ten sonra Scala'nın bale okulunu yönetti; ölümünden bir gün önceye değin ders vermeyi sürdürdü.

Cecchetti'nin bale öğretim yöntemi klasik balenin beş pozisyonunu ve yedi temel hareketini kullanarak sıkı ve sürekli bir çalışmayı öngörür. Bu yöntem günümüzde, 1922'de Cecchetti Topluluğu'nun (Imperial Society of Teachers of Dancing'e katılmıştır) kurulduğu İngiltere'de ve 1939'da Cecchetti Konseyi'nin kurulduğu ABD'de yaygın biçimde uygulanmaktadır.

Cech, Thomas Robert (d. 8 Aralık 1947, Chicago, Illinois, ABD), Sidney Altman ile birlikte 1989 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan ABD'li biyokimyacı ve moleküler biyoloji uzmanı.

Cech 1970'te Iowa'daki Grinnell College'ı bitirdikten sonra doktora çalışmasını 1975'te Berkeley'deki California Üniversitesi'nde tamamladı. 1975-77 arasında Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ndeki Ulusal Kanseri Enstitüsü'nde çalıştı, 1978'de Colorado Üniversitesi'nde kimya dersleri vermeye başladı ve 1983'te profesör oldu. Aynı zamanda 1978'den başlayarak Ulusal Sağlık Enstitüleri'nde, 1988'den sonra da Howard Hughes Tıp Enstitüsü'nde araştırmacı olarak görev üstlendi.

Cech ve Altman, eskiden genetik bilgiyi edilgen bir biçimde aktardığı düşünülen RNA'nın, yaşam açısından temel bir önem taşıyan hücrelerarası kimyasal tepkimeleri kolaylaştıran ya da hızlandıran bir enzim rolü de oynayabileceğini birbirlerinden bağımsız olarak buldular ve bu çalışmalarıyla Nobel Ödülü'nü kazandılar. Bu buluştan önce enzim etkinliklerinin yalnızca proteinlerce gerçekleştirildiği sanılıyordu. Bir RNA molekülünün bir kimyasal tepkimede katalizör işlevi üstlenebileceğini ilk olarak Cech ortaya koydu ve bulgularını 1982'de yayımladı. Daha önceki çalışmalarıyla bu tür bir sonuca yaklaşan Altman ise 1983'te bir RNA molekülünün bu tür bir enzim etkinliğinde bulunacağını gösterdi.

Cecil, Lord David, tam adı LORD EDWARD CHRISTIAN DAVID GASCOYNE CECIL (d. 9 Nisan 1902, Londra - ö. 1 Ocak 1986, Cranborne, Dorset, İngiltere), edebi kişilikler üzerine derinlemesine, sempatik ve ince bir dille yazılmış çalışmalarıyla tanınan İngiliz edebiyat eleştirmeni, yaşamöyküsü yazarı ve eğitimci.

4. Salisbury markisi James Edward Hubert Gascoyne-Cecil'in küçük oğluydu. Oxford'da öğrenim gördü. Wadham College (1924-30) ve New College'da (1939-69) ders verdi;

1948-69 arasında Oxford Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı profesörüydü.

Yaşamöyküsünü yazdığı yazarlar arasında, şair William Cowper (*The Stricken Deer*, 1929; Ürkek Geyik) *Jane Austen* (1935), Lord Melbourne (*The Young Melbourne*, 1939; Genç Melbourne), Thomas Hardy (*Hardy The Novelist*, 1943; Romancı Hardy), 17. yüzyıl mektup yazarı Dorothy Osborne, şair Thomas Gray (*Two Quiet Lives*, 1948; İki Sessiz Yaşam) ile yazar ve karikatürcü Sir Max Beerbohm (*Max*, 1964) vardır. *Library Looking-glass* (1975; Kütüphane Aynası), kendi düşünsel yaşamını anlattığı kişisel bir antolojidir.

Cecil (Chelwood), (Edgar Algernon) Robert Gascoyne-Cecil, 1. Vikont, LORD ROBERT CECIL (1923'e değin) olarak da bilinir (d. 14 Eylül 1864, Londra - ö. 24 Kasım 1958, Tunbridge Wells, Kent, İngiltere), 1937'de Nobel Barış Ödülü kazanan İngiliz devlet adamı. 1919'da Milletler Cemiyeti sözleşmesinin hazırlanmasına önemli katkılarda bulunmuş, 1945'te yerini Birleşmiş Milletler'e bırakana değin cemiyetin amaçları için çalışmıştır.

İngiltere'de üç kez başbakanlık yapan Salisbury 3. markisinin üçüncü oğluydu. I. Dünya Savaşı boyunca sırasıyla, dışişleri genel sekreterliği, abluka bakanlığı ve dışişleri bakan yardımcılığı yaptı. Daha 1916'da uluslararası barışın korunmasına yönelik bir anlaşma hazırlamaya başladı. 1919'da, Paris'teki barış konferansına gönderildiğinde, Milletler Cemiyeti'nin öteki önemli savunucuları olan ABD başkanı Woodrow Wilson ve Güney Afrikalı Mareşal Jan Christian Smuts'un da aynı düşünceleri paylaştığını gördü. Smuts gibi Lord Robert da, beyaz uluslarca belirlenmiş bir dünya düzenine inanıyordu. Milletler Cemiyeti'ne üye ülkeler arasında mutlak ırk eşitliği sağlanmasına yönelik bir hükme karşı koydu.

İngiliz başdelegesi olarak katıldığı Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda (1926-27) aldığı talimatı benimsemediği için Başbakan Stanley Baldwin'in hükümetindeki görevinden ayrıldı. 1930'larda, Japonya'nın Mançurya'ya, İtalya'nın da Etiyopya'ya saldırmasına karşı Milletler Cemiyeti'nin önlem almasını savunduysa da başarılı olamadı. 1938'de Münih'te, Nazi Almanyası'na tanınan ayrıcalıklara karşı oy kullanan birkaç parlamenterdan biriydi.

Cecil, William, 1. BARON BURGHLEY, BURLEIGH olarak da yazılır, SIR WILLIAM CECIL (1551-71) olarak da bilinir (d. 13 Eylül 1520, Bourne, Lincolnshire - ö. 5 Ağustos 1598, Londra, İngiltere), Kraliçe I. Elizabeth'e uzun yıllar başdanışmanlık yapmış İngiliz devlet adamı. Rönesans devlet yönetimi anlayışının ustalarından biri olarak kabul edilir. Diplomat, siyaset adamı ve yönetici olarak gösterdiği yeteneklerle önemli görevlere gelmiş ve soyluluk unvanı kazanmıştır.

Yaşamı. Tudorlara hizmet ederek ve varlıklı ailelerin mirasçılarıyla evlenerek servet ve mevkiye ulaşmış bir aileden gelen William, çocukluğunda, babasının kralın giysi sorumlusu olarak çalıştığı sarayda giysi usaklığı yaptı. 1535'te Cambridge'deki St. John's College'a girdi; burada, çok yönlü bir hümanist olan John Cheke'ten klasikleri öğrendi ve Protestanlığın etkisi altına girdi. Yirmi yaşındayken Cheke'in kız kardeşi Mary'ye aşık oldu ve 1541'de onunla evlendi. Thomas adlı bir erkek çocuk dünyaya getiren karısı, 1543'te öldü.

VIII. Henry'nin politikalarını desteklediği için 1542'de *Court of Common Pleas* (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) üyeliği-

ne getirildi. Bir yıl sonra da Parlamento'ya girdi. 1545'te aydın ve dindar bir kadın olan Mildred Cooke'la yaptığı evlilik sayesinde, sarayda etkili olan bir Protestan çevreye katıldı. Bu çevrede kayınpederi Sir Anthony Cooke, eski kayınpederi John Cheke, geleceğin kral naibi Edward Seymour (Lord Hertford ve Somerset düğü) ve kralın eşi Catherine Parr bulunuyordu. Çocuk yaşta tahta geçen VI. Edward'ın naibi Somerset'in maiyetine giren Cecil, 1548'de onun sekreteri oldu. Somerset'in iktidardan ilk düşüşünden (1549) sonra kısa bir süre Londra Kulesi'nde hapsedildi. Somerset'le rakibi Warwick kontu John Dudley arasında arabuluculuk yaparak yeniden saygınlık kazandı. 1550'de kraliyet danışma kurulu üyesi ve kralın iki sekreterinden biri oldu. Somerset'in 1551'deki düşüşünden sonra yönetimi ele geçiren Northumberland dükünden "sir" unvanı aldı. Northumberland düküne bağlı olmasına karşın, tahta çıkma sırasının değiştirilmesi önerisine karşı çıkan yargıçları destekledi. Ama kralın isteği üzerine Northumberland'ın yanına geçti. VI. Edward'ın ölümünden sonra Northumberland'dan uzaklaşarak I. Mary'nin güvenini kazanmayı başardı.

VI. Edward döneminde dinde aşamalı reformu savunan, hukuka bağlı, ılımlı ve yetenekli bir bürokrat olarak belirli bir yer

William Cecil, M. Gheeraerts'e atfedilen yağlıboya çalışma; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

edinen Cecil, Mary'nin tahta çıkmasından sonra görev önerisi almasına karşın, çoğu meslektaşının tersine, artık Katoliklerin yönetimindeki saraydan çekildi. 1558'de Elizabeth tahta çıkınca tek başına kraliçenin sekreterliğine getirildi. Kraliçeyi İskoçya'ya müdahale konusunda ikna ederek ve Fransız birliklerinin İskoçya'dan çekilmesini öngören Edinburgh Antlaşması'nın (1560) imzalanmasını sağlayarak ilk önemli diplomatik başarısını kazandı. Bu arada kilisenin konumu ve para sisteminin değiştirilmesi gibi sorunların çözümüne önemli katkıda bulundu. Elizabeth ile John Dudley'nin oğlu Robert arasındaki yakınlık yüzünden konumu sarsılmasına karşın, Elizabeth'in güvenini yitirmedi. 1561'de oldukça yüksek gelir getiren Kraliyet Mülkleri Mahkemesi başkanlığına getirildi. Dudley'nin yükselişini önlemek amacıyla bir dizi entrikaya girişti ve Parlamento'daki Protestanların

Elizabeth'i evlendirme çabalarını destekledi. Mary Stuart'ın taht üzerindeki hak iddialarına karşı çıkmakla birlikte, Habsburg hanedanından Arşidük Karl ile evlenmesini önerdi. Önce danışma kurulu üyesi, 1564'te de Leicester kontu olan Dudley'nin giderek artan gücünü, 4. Norfolk dükü Thomas Howard'ı danışma kuruluna sokarak dengelemeyi başardı. Ama Mary Stuart'ın 1565'te Lord Darnley'yle evlenmesi, durumun aleyhine dönmesine yol açtı. İngiltere'yle İskoçya'yı yakınlaştırma umudu sarsıldı.

Mary Stuart'ın 1568'de İngiltere'ye kaçması Cecil'i güç durumunda bıraktı. İskoçya ile diplomatik manevralara girişi fırsatı yaratan bu olay, İskoçya'nın dul kraliçesiyle evlenme planları yapan Norfolk ile çatışmaya girmesine de neden oldu. Norfolk, Mary'nin geleceği, Huguenot'lara gizlice yardım edilmesi ve İspanya politikası konularında Cecil'e karşı çıkıyordu. Alba dükü komutasındaki İspanyol ordusunun Felemenk'te yarattığı tehdidi kaygılanan Cecil'in, Alba'ya külçe altın taşıyan gemilere el koydurması Aralık 1568'de İngiltere ile İspanya'yı savaşın eşiğine getirdi. Alba dükü, bu olaya misilleme olarak Anvers'i İngiliz ticaretine kapadı. Leicester ve Norfolk birleşerek Cecil'i saf dışı bırakmak için hazırlığa başladılar; ama kraliçenin Cecil'i desteklemesi nedeniyle başanya ulaşamadılar.

Cecil, rakiplerinin girişimini boşa çıkardıktan sonra, 1571'de Burghley I. baronu, 1572'de de hazine bakanı oldu ve "Knight of the Garter" nişanıyla ödüllendirildi. Böylece sarayda Leicester'la eşit konuma ulaştı. Elizabeth'i tahttan indirmeye yönelik papalık fermanına (1570) Başpiskopos Matthew Parker ile birlikte karşı çıkması konumunu daha da pekiştirdi. Mary Stuart'ı tahta çıkarmak üzere İspanya'nın İngiltere'ye çıkarma yapmasını öngören Ridolfi Komplosu'nun ortaya çıkarılması, Norfolk'un idam edilmesine (1572) ve Mary Stuart ile İspanyol yanlılarının gözden düşmesine yol açtı. Cecil İspanya'ya karşı hareket serbestliği kazanmak amacıyla Fransa ile düşmanlıklara son veren Blois Antlaşması'nın (1572) imzalanmasına ön ayak oldu. Fransa'nın Felemenk'teki etkisine ve Aziz Bartholomeus Yortusu Kıyımı'na karşın, Fransa'yla ittifak politikasını sürdürdü. Bu arada İspanya'ya karşı izlediği yumuşama politikasıyla, Anvers'le ticarete konan ambargonun kaldırılmasını sağladı. İskoçya tahtına bir naip atanmasını sağlamakla birlikte, İngiltere'de Katolik entrikalarının odağı olmayı sürdüren Mary Stuart'ı tahttan indirmeye yönelik çabalarında başanya ulaşamadı.

Bu sırada Püritenlerin desteğini kazanmaya çalışan Leicester, Felemenk'teki Protestan ayaklanmacıların önderi Oranj prensi I. Willem'e yardım edilmesini savunmaya başladı. Ayaklanmacılarla açıkça bağlantı kurmaktan kaçınan ve Fransa'yı yatıştırmaya çalışan Cecil ise, dinsel özgürlüklerin tanınması koşuluyla Felemenk üzerindeki İspanyol egemenliğini destekleyerek, II. Felipe'nin son derece açık olan niyetlerini göz ardı eden bir politika izledi. 1576'da barışçı bir çözüme ulaşmayı başaramayınca, Elizabeth'i Willem'in yanında yer almaya yöneltme konusunda Leicester'la işbirliği yaptı. Elizabeth açıkça savaşa girnek yerine, Anjou düküyle evlilik görüşmeleri yaparak Fransa'nın Felemenk'teki etkisinden yararlanmaya çalıştı. Cecil kraliçenin politikasını onayladıysa da, Püritenlerin muhalefeti nedeniyle evlilik gerçekleşmedi.

Kendi desteğiyle başpiskoposluğa getirilen Edmund Grindal'ın yetkilerinden yoksun

birakılmasıyla ılımlı dinsel reform konusundaki umutlarını yitiren Cecil, Katolikliğe karşı mücadele eden Püriten militanları etkisiz kılmayı da göze alamadı. 1580'de papalığın İrlanda'ya müdahalesi ve bir Cizvit misyonunun kurulması üzerine, Katoliklere karşı eyleme geçti.

Willem'in 1584'te öldürülmesinden ve Fransızların Arundel'e çıkarma yapacakları yolunda bilgiler alınmasından sonra, İspanya'ya savaş açma eğilimini benimsemeye başladı. Savaşın maliyetini göz önüne alarak bu konuda kararsızlık göstermesi ve Felemenk'teki İspanyol komutan Parma 3. dükü Alessandro Farnese'ye barış elçileri göndermesi Leicester'la arasının bozulmasına neden olduysa da, Leicester'ın 1585'te Felemenk'e düzenlediği seferi ve Sir Francis Drake'in Antiller gezisini destekledi. Walsingham'ın bir zamanlar Mary Stuart'ın hizmetinde çalışmış olan Anthony Babington'ın Elizabeth'i öldürmeye yönelik bir komplo hazırlığı içinde olduğunu açığa çıkarması (1586) üzerine, Mary Stuart'ın yargılanması ve 1587'de idam edilmesini sağladı. Bu girişimi, olaya görünüşte çok öfkelenen kraliçeyle arasının kısa bir süre açılmasına yol açtı. 1587'de İspanyol Armadası'nın giderek artan tehdidi altında Parma düküyle barış görüşmeleri yaptı. Bu arada Navarre kralı Henri ve İskoçya kralı VI. James'le ilişki kurdu, İrlanda ve İngiltere Katoliklerini sıkı bir gözetim altına aldı. Diploması, askerlik, maliye ve denizcilik alanlarında yaptığı hazırlıklar, İspanyol Armadası'nın 1588'de yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynadı.

Leicester'in ölümünden (1588) sonra yeni yönetici kuşağını belirlemede tek yetkili duruma geldi. Bu amaçla yetiştirdiği oğlu Robert'ın 1590'da ölen Walsingham'ın yerine geçmesini sağladı (1596). Bozulan sağlığına karşın, resmi görevlerini yerine getirerek etkisini sürdürdü. Buna karşılık ekonomideki gerilemeyi denetim altına alacak yeni politikalar geliştiremedi. Harcamaları kısmaya ağırlık verme ve ödeneklerin artırılması için Avam Kamarası'na baskı yapma yoluna gitti. Dış ilişkilerde Fransa ve Felemenk'te İspanya'ya karşı yürütülen savaşları ve Drake ile Essex'in deniz seferlerini destekledi. Daha sonraları Fransa ile İspanya'nın anlaşmasından ve uzayan savaşın yarattığı gerginlikten çekinerek, İspanya'yla barış yapılması için çalıştı. Görüşmeler sonuçlanmadan öldü.

Değerlendirme. Cecil'in devlet adamı anlayışı, kraliçeye en iyi önerileri sunmaya ve onun onayladığı politikaları uygulamaya dayanıyordu. Bu nedenle arka planda kalarak "karda iz bırakmadan yürüme" politikasını izledi. Siyasete yaptığı en önemli katkı ulusal çıkarları Avrupa Protestanlığının "ortak davası"nın önüne çıkarmaktı. Savaştan çok diplomasiye ağırlık vererek resmi olmayan bağlantılardan, ayaklanmalardan ve dış düşmanlar arasındaki hizipleşmelerden yararlanma yoluna gitti. Ekonomi alanında İngiltere'nin güvenliğini, geleneksel devlet politikalarıyla korumaya çalıştı. Tarım ve sanayiye kendine yeterliliği, ticarete de altın rezervini biriktirmeyi temel aldı. Savaş harcamalarının doruğuna çıktığı 1850'lere değin dış ödemeleri dengede tutmayı başardı. Kraliçeye ve Parlamento'ya bağlılığı sarsılmaması için ağır vergilerden kaçındı. Sıkı bir mali denetim uygulayarak devlet kuruluşlarının verimliliğini artırdı.

Çalışkan ve usta bir yönetici olan Cecil, yenilikler getirmekle birlikte, rüşvetle mücadele ederek kurulu sistemin düzgün işlemesini sağladı. Devlet ve kilise üzerindeki ağırlığıyla değişik kesimlerden insanları yönetim işlerinde görevlendirdi. Danışma ku-

rulu ve Parlamento'daki görevlerini hiç aksatmadığı gibi, sansür ve propaganda işleri ile iç ve dış istihbarat çalışmalarının yönetimini de üstlendi. Yargıç olarak görev yaptığı dönemde dürüstlüğüyle ün kazandı. Otuzüçüncü 16. yüzyıl devlet görevlileri gibi görevinin kendisine sağladığı olanaklardan yararlanarak servet yapmakla birlikte, dönemin ahlak kurallarının sınırlarını aşmamaya özen gösterdi. 16. yüzyıl Avrupa'sının en az baskıcı ve en etkili yönetimlerinden birini oluşturdu. 1559'dan başlayarak Cambridge Üniversitesi'nin rektörlüğünü de yürüten Cecil, ders programından çok disipline önem verdi. Bilim adamlarının uğrak yeri olan evini genç soylular için bir eğitim merkezi haline getirdi. Elizabeth döneminin mimarlık alanındaki atılımlarına yaratıcı bir katkıda bulundu. Stanford, Strand ve Hertfordshire'daki uç evi için çizdiği planlar Somerset ve Northumberland'in etkisinde kalarak edindiği eklektik sanat anlayışını yansıtır. Bu evlerin dekorasyon, mobilya ve sanat koleksiyonları ile botanikçi John Gerard'ın düzenlediği bahçelen genel bir hayranlık kazandı.

Cecil'in kişiliği tarih boyunca tartışmalara konu olmuştur. Yönetiminden ve izlediği politikalarından zarar gören çevrelerin başlattığı eleştiri geleneğini daha sonra Katolik tarihçiler de sürdürdü. Protestan tarihçilerin olumlu yaklaşımı ise Francis Bacon ve William Camden gibi yazarlarla birlikte başladı. Devlet adamı olarak ününe golge düşüren önyargılar, Elizabeth dönemine ilişkin çok yönlü araştırmalarla günümüzde önemli ölçüde silinmiştir.

B. W. Beckingsale'in *Burghley. Tudor Statesman, 1520-1598* (1967; Burghley: Tudor Devlet Adamı, 1520-1598) adlı yapıtı yararlı bir yaşamöyküsüdür.

Cecilia (AZİZE) CECILY olarak da yazılır (ü. 2 ve 3. yy, Roma; yortu günü, 22 Şubat), müziğin ve müzikçilerin koruyucu azizesi. Hristiyanlığın ilk döneminde din uğruna can vermiş Romalıların en ünlülerindendir; gerçekten yaşayıp yaşamadığı da çok tartışılmıştır. 5. yüzyıl sonlarına yayılmış bir efsaneye göre, soylu bir aileden gelen Cecilia, daha çocuk yaşta Tanrı'ya bakirelik yemini eder. Henüz putperest olan (sonradan Aziz) Valerianus ile zorla evlendirilince, kocasına, Tanrı'nın bir meleğinin onun bakire kalmasını istediğini söyler. Kocasını, meleği görmesine izin verilirse onun isteğine saygı göstereceğine söz verir. Cecilia, buna, Valerianus'un ancak vaftiz olursa meleği görebileceği biçiminde karşılık verir. Kocasını vaftiz olarak eve döndüğünde, Cecilia'yı meleklerle konuşurken bulur. Cecilia, daha sonra Valerianus'un kardeşi Tiburtius'un da Hristiyan olmasını sağlar. Tiburtius da meleği görür. Valerianus ve Tiburtius, Cecilia'dan önce öldürülürler. Cecilia'nın bütün servetini yoksullara dağıtmasına öfkelenen *praejectus* Almachius, onun yakılarak öldürülmesini emreder; ama alevler Cecilia'yı yakmaz. Cecilia bunun üzerine başı vurularak öldürülür. Roma yakınlarında S. Callistus yeraltı mezarlığına gömülür. 9. yüzyıl başlarında Papa I. Paschalis, Cecilia'nın kemiklerini ve eşyalarını S. Praetextatus yeraltı mezarında bularak Roma'ya taşımıştır. Müzikçilerin ve müziğin koruyucu azizesi sayılan Cecilia sanat yapıtlarında genellikle org çalarken betimlenir.

Cedar Irmağı, ABD'de akarsu. Minnesota eyaletinin güneydoğusundan doğar; güneydoğu yönünde akarak Iowa eyaletini

geçer ve Mississippi Irmağına yaklaşık 32 km kala Iowa Irmağıyla birleşir. Ulaşım elverişli değildir. 529 km'lik çığır boyunca 226 m alçalır. Jeolojik bakımdan genç olan ırmak vadisinde, ancak buzul maddelerin ortadan kalktığı yerlerde anakaya görülür. Iowa'daki Cedar Rapids yakınlarında bulunan Palisades-Kepler Eyalet Parkı'nda, vadi tabanından 9-23 m yüksekliğe ulaşan ağaç kaplı kayalıklar vardır. Irmağın 20.251 km²'lik akaçlama havzası büyük ölçüde verimli tarım arazisinden oluşur. Irmağın üstünde hidroelektrik enerji üreten birkaç küçük baraj vardır.

İrmak Minnesota eyaletinde Austin, Iowa eyaletinde de Charles, Cedar Falls, Waterloo ve Cedar Rapids kentlerinden geçer. Başlıca kolları Küçük Cedar ve Shell Rock ırmaklarıdır. Adı, aşağı çığır boyunca uzanan kırmızı sedir (İngilizce *cedar*) ağaçlarından gelir.

Cedar Rapids, ABD'de, Iowa eyaletinin doğusundaki Linn ilinde (county) kent ve 1833'ten bu yana il merkezi. Mısır Kuşağı'nın (Corn Belt) ortasında, Cedar Irmağının her iki yakasında yer alır. Des Moines kentinin 180 km kuzeydoğusundaki Marion ile komşudur. Irmağın, 1830'larda yerleşmeye başlayan ve 1841'de haritası çıkartılan doğu yakası, bol su gücü sağlayan çağlayanlardan dolayı Rapids (İngilizcede "çağlayan") adını aldı; 1849'da kasaba olarak tüzel kimlik kazandı ve bugünkü adı verildi. 1859'da demiryollarının kente ulaşmasıyla bir tahıl ve hayvan pazarı olarak gelişmeye başladı. Irmağın batı yakasındaki Kingston 1870'te, Kenwood Park da 1926'da kente katıldı. Bugün çok çeşitlenmiş olan ekonomik uğraşlar temelde

May Adası üstündeki kamu yapısı, Cedar Rapids, Iowa
Mitz ve Joan Mann, CameraMann

tarımı ve tarıma dayalı sanayi etkinliğini kapsar. Kentte tahıl yetiştirilir; paketlenmiş et, tarım aletleri, süt işleme makineleri ve yem üretilir. Elektronik donanım imalatı da önem taşır. Kent merkezi, ırmak ana kolu üstünde yer alan May Adasıdır. Büyük Quaker Oats fabrikası ırmak kıyısında yer alır. Kente ilk yerleşen Bohemyalı göçmenlerin kültürü kent yaşamı üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Kentte, Coe College (1851), Mt. Mercy College (1928) ve Kirkwood Community College (1966) adlı öğrenim kurumları vardır. Mason Kütüphanesi ve Büyük Loca İdare Binası, dünyada masonlukla ilgili belgeleri içeren en kapsamlı koleksiyonlardan birini barındırır. Nüfus (1990) kent, 108.751; metropoliten alan, 168.767.

Cedaria, Üst Kambriyen Dönemin (Kambriyen Dönem y. 570-500 milyon yıl önce) ve bu dönemde çökelmiş kayaların tanıtıcı fosili olan trilobit (soyu tükenmiş eklembacaklılar) cinsi. Cedaria cinsinin üyeleri,

Cedaria
British Museum (Natural History), Imitor

gelişmiş bir kuyruk bölgesi ve çıkıntılı bir baş bölgesi olan küçük yapı hayvanlardır.

Cedefre bak. Recedef

cedel, İslam kültüründe, soru-yanıt yoluyla karşısındaki istenen düşüncüyü kabul zorunda bırakmayı amaçlayan tartışma yöntemi ve bu yöntemi araştıran bilim dalı. 16. yüzyıl Osmanlı alimi Taşköprizade Ahmed İsmeddin, ilimlerin sınıflandırılmasına ilişkin *Mevzuatü'l-Ülûm* adlı ünlü yapıtında ilm-i cedelin, ilm-i nazarın dallarından olduğunu, ilm-i hilafın temelini oluşturduğunu ve mantığın konularından biri olan cedelden alındığını söyler. Ona göre bu bilimin amacı karşısındakinin düşüncelerini çürütme ve kendi düşüncelerini kabul zorunda bırakma yeteneği kazandırmaktır; karşıt görüşlülere susturmak ve inatçıların kuşkularını gidermek bakımından da oldukça yararlıdır.

Cedel üzerinde ilk duran ve cedeli sistemleştiren kişi döneminin en önemli hukuk bilginlerinden, aynı zamanda hadisçi, dilbilimci ve şair olan Ebu Bekr Muhammed bin Ali bin İsmail el-Keffal eş-Şaşi'dir (ö. 947).

Bir araç olmaktan çıkarılarak amaç duruma getirilmesi bakımından cedel, birçok İslam bilgini tarafından hoş görülmemiştir. Taşköprizade ise, cedelin gerçeğin ortaya çıkarılması amacıyla öğrenilmesinde bir sakınca olmadığını görüşündedir.

Gazali, tartışma ile birlikte değerlendirdiği cedeli birtakım koşullara bağlar. Ona göre tartışmacı, tartışma sırasında daha önemli iş ve görevlerini terk etmesi olmalıdır; tartışma konusunu iyi bilmelidir. Ortada olan ya da çok yakında çıkması olası sorunlar üzerinde tartışılmalıdır. Tartışma halk için de yapılmamalıdır. Tartışmacı karşısındakini bir düşman olarak değil, gerçeğin aranmasında bir yardımcı olarak görmelidir. Karşısındaki tartışmacının yeni kanıtlar ve kuşkular öne sürmesi engellenmemeli, çelişkiye düştüğü gerekçesiyle hemen susturulmamalıdır. Tartışma, kendisinden yararlanılabilecek bilgin kişilerle yapılmalıdır.

Gazali, böyle koşullara bağladığı cedelin doğuracağı tehlikeleri de göstermiştir. Ona göre cedel çekememezlik, kendini büyük görerek insanlara üstünlük taslama, rakiplerine kin duyma, arkadan konuşma (gıybet), kendini övme, insanların kusurlarını ve açıklarını araştırma, başkalarının üzüntülerine sevinme ve sevinçlerine üzülmeye, ikiye bölünme, gerçeği kabule yanaşmayarak

cedeli sürdürme isteği, gerçeğin ortaya çıkmasına çalışmaktan çok, halkın ilgi ve beğenisini kazanmaya yönelme gibi sakınca ve tehlikeler taşır.

cedid altını, II. Mustafa döneminden (1695-1703) başlayarak çıkarılan Osmanlı altın parası. Başlıca çeşitleri, "cedid eşrefi", "cedid İslambol", "cedid zencirekli", "cedid zer-i mahbub" ve "cedid Rumi"dir. Bunların ortak özellikleri tuğra taşımalarıydı.

II. Mustafa adına basılan "cedid eşrefi", ilk tuğralı altın paraydı. Değeri bir Venedik Dukası'na eşit olan para, yaklaşık 7,31 gr ve 24 ayardı. Daha önceki 24 ayar Osmanlı altınları dış piyasalara kaçırılıp, ülkeye düşük ayar ve ağırlıktaki altınlar sokuluyordu. Bunu önlemek için "cedid eşrefi" tuğralı olarak çıkarılmıştı. İç piyasadaki değeri 300 akçe olan bu paraya "dinar-ı cedid şerifi" de denirdi. Kahire'de basılan şerifiyeye oranla yüksek ayarda olduğundan kısa sürede para kaçakçılığına yol açtı. 1715'te, 3 kuruş değerindeki "cedid İslambol" ya da "zer-i İslambol" basıldı. 1725'te III. Ahmed (hd 1703-30) adına Tebriz, Tiflis ve Revan darphanelerinde 24 ayar "cedid zencirekli" çıkarıldı. Buna "zincirli altın" da denirdi. III. Mustafa'nın (hd 1757-74) tuğrasını taşıyan "cedid zer-i mahbub" ise 1757-59 arasında aynı seriden çokça basıldı. Cedid altınlarının sonuncusu olan "cedid Rumi" II. Mahmud'un tuğrası ile 1818-23 arasında her yıl çıkarıldı. Cedid altınları 1844'teki para reformuna değin kullanıldı.

Cedidcilik, Rusya Türkleri arasında 19. yüzyılın sonlarında başlayan, eğitim ve kültür alanında yenileşme hareketi. Temelde, modern eğitim yöntemlerini ve kurumlarını yerleştirip, ulusal dili ve kültürü korumayı amaçlamıştır. 1905 Devrimi'ni izleyen yıllarda daha da yaygınlaşmış ve Rusya Türklerinin ulusal kimlik kazanma çabalarında önemli rol oynamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya Türkleri arasında okuryazarlık oranı oldukça düşüktü. Eğitim görenlerin çoğunluğunu da medrese bitirenler oluşturuyordu. Usul-i cedidin (yeni usul/cedidcilik) amacı temelde modern eğitim yöntemleri ile okuma yazma öğretmek ve başıboş mahalle okullarının yerine düzenli bir programa bağlı ilkokulların açılmasını sağlamaktı. Böylece öğrencilere din bilgilerinin yanı sıra fen dersleri de okutulacaktı. Cedidcilik başlangıçta yalnızca eğitimde reform hareketiydi. Ama asıl gelişmeyi 1905 Devrimi'nden sonra göstererek toplumsal ve siyasi bir harekete dönüştü.

Cedidcilik hareketi ilk olarak Kırım'da ortaya çıktı. 1783'te Rusların eline geçen Kırım, göçler nedeniyle önemli nüfus kaybına uğramıştı. Sonuçta, bir yandan Türklerin nüfusu azalırken, bir yandan da eğitim kurumlarının sayısında gerileme oldu. 19. yüzyılın sonlarına doğru bir önder olarak ortaya çıkan eğitimci ve gazeteci Gaspıralı İsmail Bey, 1881'de yayımladığı *Tavrida* gazetesinde ulusal bir eğitimin geliştirilmesini, öğretim yöntemlerinde reform uygulanmasını, Rusya'daki bütün Türklere yönelik ortak bir dilde yayın yapılmasını, Müslüman yaşam biçiminin modernleştirilmesini ve kadınlara özgürlük tanınmasını istedi. 1883'te de *Tercüman*(*) gazetesini çıkararak dilde sadeleşmeyi savundu. Rusya Türkleri için ortak ilkeler çevresinde birleşmenin gerekliliğini "dilde, fikirde, işte birlik" biçiminde özetleyen Gaspıralı, 1884'te ilk usul-i cedid okulunu açtı; eğitimi ve öğretim kurumlarını yaygınlaştırmak, yoksul öğrencilere okuma olanağı sağlamak

amacıyla da ilk Cemiyet-i Hayriye'yi kurdu. Bu girişim, daha sonra bütün Rusya Türkleri arasında yayılan Ceditcilik hareketinin başlangıcı oldu.

Türklerin Rusya'daki önemli merkezlerinden olan Kazan, 1552'de Rusların eline geçmiş ve İdil Tatarlarının eğitim ve kültür yaşamı büyük ölçüde gerilemeye başlamıştı. Gene de, özellikle 19. yüzyılın ortalarında yeni eğitim kurumları açıldı. Bu gelişmeye koşut olarak eğitim kurumlarında reform çabaları başladı. 18 ve 19. yüzyıllarda Tatar edebiyatının ve yenileşme hareketinin başlıca temsilcileri, Nimetullah bin Beşir (ö. 1800), Sadeddin bin Abdülmecid, Otuz İmeni Abdürrahim (1754-1834), Mevlâ Kolî, Taceddin Yalçıgıloğlu, Ebu'l-Menih, Şemseddin Süfi, Hibetullah İşan, Adilşah Molla ve Abdünnâsir Kursavi (1771-1812) idi. Kazan Türkleri arasında uyanış hareketinin önderi olan Abdünnâsir Kursavi, geleneksel İslam bilginlerinin düşüncelerinin eskidiğini öne sürerek yapıtlarında yeni düşünceler geliştirdi. Bunun üzerine mollaların ve "işan" denen, şeyhlerin tepkisiyle karşılaştı. Şihabeddin Mercani (1818-89) ve İbrahim Half (ö. 1929) tarih araştırmalarıyla, Hüseyin Feyizhani (1828-66) ve Abdülkayyum Nasiri (1824-1902) dilbilim, edebiyat ve etnografya çalışmalarıyla yenileşmeye önemli katkılarda bulundular.

Azerbaycan'daki yenileşme hareketinin öncüleri ise Abbaskulu Ağa, Feth Ali Ahundzade, Hasan Bey Zerdabi (1837-1907) ve şair Seyid Azim Şirvani'ydî. Ulusal kalkınmanın ancak modern eğitim yoluyla gerçekleşebileceğini savunan Abbaskulu Ağa, *Nâsihatname* adlı yapıtını yalın Türkçeye çevirerek bir Türk eğitim kitabı durumuna getirdi. Hasan Bey Zerdabi ise 1875'te ilk Azeri gazetesi olan *Ekinci*'yi çıkardı, Cemiyet-i Hayriye'yi kurdu ve Aleksandriyevski adıyla ilk Türk kız ortaokulunu açtı.

19. yüzyılın ortalarına değin Tatar kültürünün etkisinde kalan Kazaklar, Kazan Türklerinden de etkilenerek eğitim ve kültürde yenileşme içine girdiler. Yenileşmenin öncülerinden olan Çokan Velihanov (1835-65), Tatarlaşmaya ve İslamlaşmaya karşı çıktı. İlk Kazak ders kitabının yazarı eğitimci İbrahim Altınarı (1841-89), Kazak folkloru konusundaki araştırmalarıyla yenileşme düşüncesinin gelişmesine katkıda bulundu. Abay Kunanbay ise (1845-1904) eğitimin Kazak dilinde yapılmasını savundu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusların egemenliğine giren Kırgızların 1905'e değin kendi edebiyatları ve eğitim kurumları gelişmemişti. Din adamları ve zenginler Tatar ve Özbek medreselerinde öğrenim görüyorlardı. Türkistan'da ise Ceditciliğin ilk savunucusu Ahmed Daniş'ti (1827-1904). Hareketin gelişmesinde *Tercüman*'ın ve Kazan ile Azerbaycan'da Ceditciliği savunan benzeri yayınların etkisi oldu. Türkistan'daki ilk usul-i cedit okulu 1900'de Buhara'da açıldı. Bunu 1901'de Taşkent'te ve 1903'te Semerkant'ta açılan okullar izledi.

20. yüzyıl başlarında artık bütün Rusya Türkleri arasında yayılmış olan Ceditcilik, usul-i kadimciler (eski usulcüler) olarak adlandırılan ve mollalar ile işanlardan oluşan tutucu bir kesim tarafından engellenmeye başlamıştı. Tutucular Rusya Türklerinin birliğini yalnızca İslamda görüyor ve Ceditciliği dine aykırı buluyorlardı. Yenileşmenin halkın Ruslaşmasına yol açacağını ileri sürerek okullarda fen derslerinin okutulmasına karşı çıktılar ve zaman zaman işi ceditcileri çarlık yönetimine ihbar etmeye kadar vardılar. Ceditciler, hükümetten de destek görmedikleri için yeni usul-i cedit okullarının açılmasında parasal zorluklarla

karşılaştılar; önceden açılan okullarsa Rus hükümetince sık sık kapatılıyordu. Buna karşın Ceditcilik, medreseleri de etkileyecek kadar gelişme gösterdi.

Ceditciler, 1905 Devrimi'ni desteklediler ve devrimden sonra kurulan Duma'ya (parlamento) temsilci göndermeyi başardılar. 1905 Devrimi'ni izleyen yıllarda gericiğe karşı mücadele ettiler ve sol siyasal hareketler içinde yer almaya başladılar. Böylece, ceditciler ile tutucular arasındaki görüş farklılıkları büyük bir mücadeleye dönüştü. Örneğin Buhara'da Lakay aşireti reisi İbrahim Bey yakaladığı ceditcilerin kulaklarını kesmekle övünüyordu. Tutucular ceditcileri dinsizlikle ve sosyalist olmakla suçladılar. 1912'de çok sayıda ceditçi öğretmen tutuklandı ve Rus hükümeti usul-i cedit okullarını "devrim ocakları" olarak görmeye başladı. Ama ceditciler daha da güçlenerek siyasal örgütler kurdular. Düşüncelerini yaymak için de *Urta Aziya'nın Umgûzarlığı*, *Terakki*, *Yurt* gibi yeni dergi ve gazeteler çıkardılar. Öte yandan Rusya Türkleri arasında Türkçülük, İslamcılık gibi akımlar gelişmeye başladı. Ceditciler arasında bu akımları temsil eden kişiler de yer alıyordu. Ahmed Ağaoglu ve Yusuf Akçura, Ceditcilik hareketi içinde yer almış ünlü Türkçü düşünürlerdendi. Jön Türklerden etkilenecek oluşturulan Genç Buharalılar, Genç Tatarlar, Genç Sartlar gibi siyasal hareketlere de katılan ceditciler, 1917 Devrimi'ne doğru milliyetçilikten Bolşevikliğe kadar uzanan geniş bir yelpaze oluşturuyorlardı.

Ceditcilerin bir bölümü 1917 Devrimi'nde Bolşevikleri desteklediler ve devrimden sonra Bolşevik yönetimin organları içinde yer aldılar. Ama devrimi izleyen yıllarda, ceditçi sosyalistler de Rusya Türkleri sorununa temelde ulusal haklar açısından yaklaştıkları için, parti ve yönetim kademelerinden uzaklaştırıldılar. 1924'te Türk sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra ceditcilerin etkinlikleri de son buldu.

Cedide, el-, eskiden (1960'a değin) MAZAGAN, Fas'ın Centre bölgesinde Atlas Okyanusu kıyısında il ve il merkezi kent. 1502'den sonra bir Portekiz kalesinin çevresinde gelişen ve yöredeki Portekiz yerleşiminin merkezi olarak Mazagan adıyla anılan kent, Fas şeriflerine (Filaliler) karşı

El-Cedide, Fas
Salmir - Plessner International

Portekizlilerin son kalesi oldu (1769). Bundan sonra kâfir kent olarak murdar sayıldığından, Müslümanların yerleşimine uygun bulunmadı. Sonunda buraya 1821'de Fas Yahudileri yerleşti. Kent daha sonra el-Bureycetü'l-Cedide (Yeni Kale) adını aldı. Portekizliler döneminden kulan kent surla-

rının bir bölümü ve bazı kiliseler günümüzde de ayakta dur

Cedide, 1912'den sonra Kazablanka'nın yanında önemini yitirdi. Günümüzde temel olarak tarım ürünlerinin yüklendiği bir liman ve bir kıyı dinlence kentidir. Kazablanka, Marakeş ve Safi ile karayolu bağlantısı vardır.

Yüzölçümü 6.000 km² olan el-Cedide ılı, doğuda Settat ve el-Kelaa des Srahna illeri, güneybatıda Safi ili, kuzeybatıda ise Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Kıyı düzlüğünü bir uçtan öbürüne aşan Ummu'r-Rabia Irmağı boyunca tahıl (temel olarak arpa) ve üzüm yetiştirilir, koyun, keçi ve sığır beslenir. Nüfus (1971) belediye, 55.501; (1988 tah.) il, 882.000.

Cedit Ali Paşa Camisi, SEMİZ ALI PAŞA CAMISI olarak da bilinir, Kırklareli'nin Babaeski ilçesinde Mimar Sinan'ın yaptığı klasik

Cedit Ali Paşa Camisi,
1561-65, Babaeski, Kırklareli
Anadolü Yayıncılık Arşivi

dönem Osmanlı cami yapısı. 1561-65 arasında, I. Süleyman (Kanuni) dönemi sadrazamlarından Hersekli (Semiz) Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami, medrese, hamam, kervansaray, dükkânlar ve bir olasılıkla kütüphaneden oluşan külliye bugüne yalnızca cami ve avlusu kalmıştır. Caminin kareye yakın dikdörtgen planlı ibadet mekânı, altı ayarın taşıdığı bir merkezi kubbe ve bunu çevreleyen beş yarım kubbe ile örtülüdür. Kubbeyi taşıyan altı ayakta kuzey ve güneydeki dört tane si ayrı değil, beden duvarlarıyla birlikte örülmüştür, doğu ve batıdakiler ise bağmsızdır. Yapının iç ve dış olmak üzere iki tane son cemaat yeri vardır. İçtekinin, orta bölümü çapraz tonozla, yanları ise ikişer kubbe ile örtülüdür. Dıştaki son cemaat yerinin yanları duvarlarla kapalı olup üzerinde kurşun kaplı ahşap bir çatı vardır. Caminin kuzeydoğu köşesinde iki katlı küçük bir hücre, kuzeybatı köşesinde de minare yer alır. Kare planlı, yüksek bir kürsünün üstünde yükselen minare tek şerefeli ve sivri kurşun külahlıdır.

Büyük bir merkezi kubbe ile onu çevreleyen yarım kubbelerden oluşan örtü sistemi ile caminin dış kütle kompozisyonu çok hareketlidir. Merkezi kubbe, yuvarlak kemerli ve alçı şebekeli 18 pencereyle delinen silindirik bir kasnağa oturur. Yarım kubbelerin kasnaklarındaki beşer pencere de gene

yuvarlak kemerli ve alçı şebekelidir. Dört köşede birer silindirik ağırlık kulesi yer alır. Camide merkezi kubbenin ortasındaki büyük göbekten başka, kemerlerle yarım kubbelerde de kalem işi bezemelere rastlanır. 1912'de Balkan Savaşı'nda Bulgarlar'ın kısmen yıkılış minare Cumhuriyet döneminde onarılmıştır.

Cedrus bak. sedir

cedvar, zencefilgiller (*Zingiberaceae*) familyasından *Curcuma zedoaria*'nın kurutulmuş köksaplarına (rizom) verilen ad. Hindistan ve Çin'de yetiştirilen bitkinin ucuca yağ ve reçine içeren, tadı hafif acımsı, kokusu baharlı olan köksapları eskiden uyanıcı olarak kullanılırdı. Ayrıca iştah açıcı, balgam ve gaz söktürücü, idrar artırıcı etkileri de vardır. Bugün yalnız baharat olarak kullanılmaktadır.

Cefalù, İtalya'da, Sicilya'nın kuzeyindeki Palermo ilinde kent ve piskoposluk merkezi. Tiren Denizeye uzanan 376 m yüksekliğindeki dağlık bir burnun eteklerinde yer alır. *Cephalaedium* adıyla, Eski Yunan kentü Himara'nın ileri karakolu olarak kurulduğu sanılır; tarih kayıtlarında ilk kez İÖ yaklaşık 395'te Kartacalı komutan Himilko'nun müttefiki olarak geçer. Dağlık burnun tepesindeki stratejik konumu nedeniyle, sırasıyla I. Dionysios (Yaşlı) ve Agathokles adlı Syrakusa tiranları, ardından Kartacalılar,

Norman üslubundaki katedral, Cefalù, Sicilya
SCALA - Art Resource / EB Inc

son olarak da İÖ 254'te Romalılar tarafından istila edildi. Normandiya kralı II. Ruggiero İS 1131'de kıyadaki dağların eteğinde bugünkü kenti kurdu; ünlü katedralin yapımına da aynı yıl başlandı. İki yanında dörder katlı birer büyük kulenin bulunduğu katedralin ön cephesi iyi korunmuştur. İç bölümler 16. ve 17. yüzyıllarda büyük ölçüde yenilenmişse de, apsiste ve koroyerinin kemerleri arasındaki boşluklarda bulunan 1148'den kalma ünlü mozaikler günümüze bozulmadan gelmiştir. Kentteki başlıca tarihsel yapılar arasında Diana Tapınağı olarak bilinen ve eski kentin bulunduğu yerde Helenistik dönem öncesinde (İÖ 9. ya da 8. yy) kurulmuş yapı ile büyük taşlarla örülmüş, İÖ 6. yüzyıldan kalma duvarların kalıntıları sayılabilir. Mandralisca Müzesi'nde arkeoloji ve sanat koleksiyonları vardır.

Kara ve demir yollarının kavşağında yer alan, aynı zamanda da liman kenti olan Cefalù bir turizm merkezidir. Yörede üzüm, zeytin ve turuncgiller yetişir. Balıkçılık kent ekonomisinde önemli yer tutar; ayrıca konserve fabrikaları vardır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 14.490.

Ceghub, el-, CERABUB olarak da yazılır, Libya'nın kuzeydoğusunda, Mısır sınırına yakın vaha. Libya Çölü'nün kuzey ucunda, eski hac ve kervan yollarının üzerindedir. Osmanlıların ve Avrupa'nın etkisinden uzak kaldığı için, 1856-95 arasında Senusi tarikatının merkezi oldu. Tarikat burada bir zaviye, ona bağlı bir medrese ve bir kitaplık kurdu. Surlarla çevrili olan kasabanın en büyük yapısı, tarikatın kurucusu Sidi Muhammed ibn Ali es-Senusi el-Kebir'in (1791-1859) kubbeli türbesidir. Ceghub'da hurma yetişir. Bir karayoluyla 290 km kuzeydeki Tobruk'a bağlanmıştır. Nüfus (1964) 1.101.

Cegléd, CZEGLÉD olarak da yazılır, Macaristan'ın orta kesimindeki Peşte ilinin (*meqye*) güneydoğusunda kent. Büyük Macaristan Ovasının tipik köylü yerleşmelerinden biridir. Güneydeki geniş bir bölge için öteden beri bir pazar işlevi görmüştür. Bu bölgede yetiştirilen sebze ve meyve türleri ile kümes ve çiftlik hayvanları, Cegléd yoluyla 72 km kuzeydeki Budapeşte pazarlarına gönderilir. Kentin pazar alanı, iki ünlü tarihsel söyleve sahne olmuştur: Bunlardan birincisi, 1514'te devrimci Macar önderi György Dózsa'nın yaptığı konuşma, ikincisi ise 1848'de Lajos Kossuth'un konuşmasıdır. Budapeşte'den gelen ana demiryolu hattı Cegléd'de ikiye ayrılır. Bir hat güneye, Szeged'e giderken, öteki doğuya, Szonlok, Debrecen ve Romanya'ya ulaşır. Budapeşte'den Macaristan'ın doğusuna uzanan karayolu da Cegléd'den geçer. Nüfus (1989 tah.) 40.000.

Cehennem, birçok dinde, yaşarken işledikleri kötülükler yüzünden ölümden sonra ceza çeken ruhların bulunduğu yer ya da durum. Genellikle yer altında, alevler içinde bir yer olarak betimlenirse de bazı dinlerde soğuk ve karanlık bir bölge olarak canlandırılır.

Kötüleri iyilerden ya da canlıları ölülerden ayıran bir yer kavramına birçok dinde rastlanır. Eski çağların ve ilkel toplulukların dinlerinde, ölen kişinin ruhunun gideceği yer, yer altında karanlık bir dünya ya da uzak bir ada (örn. Eski Yunan'da Hades), yer altında insanların ruhlarının cezalandırıldığı derin bir uçurum (örn. Eski Yunan'da Tartaros), yerin altında hem iyi, hem kötü ruhların gölgeleri biçiminde, sürekli bir susuzluk içinde yaşadığı karanlık bir bölge (örn. Eski İsrail dininde Şeol), karanlık ve soğuk yeraltı dünyası (örn. Norveç mitolojisinde Niflheimr ya da Hel), ölenlerin ruhlarının yerleştiği göksel bir yer (Pueblo Yerlileri, ölümden sonra insanların bulut olup yağmur getirdiklerine inanırlar) ya da ruhun sonunda yok olup gideceği bulutsu bir var oluş (örn. Kuzey Amerika'da yaşayan avcı Yerli kabilelerinde) biçiminde düşünülmüştür.

Cehennem'i, tanrısal cezaya uğrayanların kıyamet gününden sonra gideceği yer olarak gören anlayış, peygamberler aracılığıyla yayılan Zerdüşt dini, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi dinlere özgüdür. İÖ. 6. yüzyılda İranlı Peygamber Zerdüşt'ün kurduğu dine göre, ölen kişinin ruhu üç gün yargılanmayı bekler; dördüncü günde, yaşamı boyunca yaptıklarının tartıldığı bir köprüden geçer. İyilikleri daha çoksa, köprü genişleyerek onu Cennet'e

götürür. Kötülükleri daha ağır basıyorsa, köprü gittikçe daralır ve ruh, buz gibi soğuk, pis kokulu Cehennem'e düşer. Kıyamet'e değin ceza ve işkence çekerek acı içinde yaşar. İyilikleri ile kötülükleri aynı ağırlıkta olanlar için ayrılan *hamestegan*'a (ortadakilerin yeri) gidenler ise, hem sıcak, hem de soğuk yüzünden acı çekerler. *Hamestegan*, Hristiyanlığın ve İslamın araf(°) kavramıyla ilişkilidir.

Arapça cehennem sözcüğünün kökenindeki İbranice Ge Hinnom (Hinnom Vadisi; Yunanca Yeni Ahit'te Gehenna) adı, Kudüs'ün güneybatısında Ammonoğullarının tanrısı Molek'e kurban edilen çocukların yakıldığı vadiyi belirtiyordu. İÖ 10. yüzyılda Süleyman peygamber döneminde, İÖ 7. yüzyılda da Kral Manasseh döneminde İsrailoğullarının sürdürdüğü bu uygulama İÖ. 6. yüzyıldaki Babil Sürgünü'ne değin varlığını korudu. Vadi bu tür kurbanlara son vermek amacıyla daha sonra çöplüğe dönüştürüldü. Ama Helenistik dönemde Yahudiler, ölümden sonra kötülerin cezalandırılacağı yer için bu adı kullanmaya başladılar. Yeni Ahit'te kötülerin yanarak yok olacağı yeri belirten Gehenna, Talmud'da da bir arınma yeri olarak tanımlanıyordu; bu arınma tamamlandıktan sonra her türlü acı ve işkence sona erecekti. Hristiyanlığa göre Cehennem, Şeytan'ın ve ona bağlı kötülük meleklerinin yaşadığı, günahkarların ve Tanrı'ya inanmayanların sonsuza değin lanetlendiği, alevler içinde bir yerd. Hristiyanlığın ilk döneminde, İskenderiyeli Origenes ve Nyssalı Gregorios gibi bazı düşünürler, sonsuza değin Cehennem'de kalıp kalınmayacağını, Kitabı Mukaddes'in sözüne sadık yorumunun öngördüğü gibi Cehennem'in gerçekten ölümden sonra gidilen, alevler içinde bir yer olup olmadığını tartıştılar. Ama sonraki Hristiyan düşünürlerin büyük bölümü, Cehennem'in günahlarından pişmanlık getirmeden ölenlerin cezalandırıldığı bir durum olduğunu vurguladılar. Bazı çağdaş ilahiyatçılar kavramın bu dar yorumunu yeniden sorgulamışlar, ama Cehennem'in, en azından kötülerin iyilerden ayrı tutulduğu bir durum olduğu görüşünü korumuşlardır.

İslam dininde insanın bu dünyada işlediği günahların karşılığını gördüğü, cezasını çektiği yer olarak tanımlanan Cehennem, Ku-

"Cehennem'in Ağzı", Blois'lı Henry'nin Mezmurlar Kitabı'ndan süsleme;
British Library, Londra
British Library, Londra

ran'da yedi ayrı sözcükle belirtilir. Bunlardan üçü (cehennem, haviye, bi'r) sonu olmayan derinlik, uçsuz bucaksız kuyu anlamına gelir. Öbür dördü (cehim, techeheme, sair, hutama) ateşle ilgilidir. Sonraki yüzyıllarda Kuran'daki bu adlandırmalara, bazı ifadelerle ve çoğu zayıf olan bazı hadis rivayetlerine dayanarak yedi ayrı ya da yedi katlı Cehennem tablosu çıkarılmıştır.

Kuran'ın Cehennem'e ilişkin betimlemeleri bütünüyle simgeseldir ve dünyada işlenen günahların çirkinliğini, kötülüğünü, bunların öbür dünyadaki karşılıklarının şiddetini göstererek sakındırmayı amaçlar. İslama göre, Cehennem arındırıcı, düzeltici bir ilkeye dayanır. Cehennem azabının amacı insana işkence etmek değil, insanı günahlarından arındırmak ve onun yaratılış amacına uygun biçimde olgunluğa doğru evrimini sağlamaktır. İşlediği kötülükler nedeniyle bu dünyadaki yaşamında olgunlaşamayan insan Cehennem'de arınacak, kesintiye uğrayan olgunlaşma sürecini tamamlayacaktır. Bundan sonra da artık Cehennem'de kalmayacaktır. Kuran'ın bazı ayetlerinin bir okunuşuna göre bütün insanlar Cehennem'e uğrayacaktır. Çünkü yapısı gereği kusurlu olan insan doğrudan Cennet'e girmeye hak kazanamaz. Dolayısıyla bütün insanlar Cehennem'den geçecek, Tanrı'nın bağışına eremeyenler bir süre burada kalacaktır.

Hindu dininde Cehennem, ruhun geçirdiği aşamalardan yalnızca biridir. Bütün eylemlerin bir sonucu olduğu ve her ruh sürekli olarak yeni bir bedene büründüğü için, yeraltı dünyasındaki 21 Cehennem'den birinde ya da birkaçında geçirilen dönemin belirleyici önemi yoktur. Ama birçok yaşam dönemi geçirdikten sonra da olsa, her ruh sonunda Dünya Ruhu'na dönecektir. Caynacılaşa göre, Cehennem (*bhumis*), günahkârların, yaşamları boyunca birtikirdikleri kötülükler tükeninceye değin şeytanların elinde işkence göreceği bir yerdir. Hem kişi ruhunun, hem de Dünya Ruhu'nun varlığını yadsıyan Budacılıkta *karmavaçara* kavramı, çoklu bir cehennem anlayışını yansıtır. Bu kozmik alanda, insanın beş duyusundan her biri, çok sayıda bedene ve çok sayıda algıya dağılmış olacaktır.

Çin'de Taoculuğun Cehennem kavramı da yeryüzünde işlenmiş günahların bedelini ödemek üzere ölümden sonra ceza çekilen bir yer olarak tanımlanır. Ban'da Yolculuk ve Yue Fei'nin Yaşamı gibi, ölümler dünyasına yapılan düşsel yolculukları anlatan öyküler ve *bodhisattva* (geleceğin Budası) Dıcan'ın insanları bağışlamak için yaptığı yolculukları konu alan Budacı metinler, halk arasındaki Cehennem inançlarının temelidir. Yaygın inanışa göre günahkârlar, bir ya da birkaç Cehennem'de, belirli bir süre ceza çekerler. Bağışlayıcı Dıcan, dilerse bazılarının cezasını hafifletebilir. Ölümler, yeniden doğuşa hazırlanmak için, burada gördüklerini unutturan bir iksir içerler ve ruh göçü çemberine girerler. Bazı kaynaklarda, ölümler, azab köprüsünden geçerken, onları yeni yazgılarına sürükleyen bir ırmağa atıldıkları anlatılır.

Japon Budacıları Cehennem'i *cigoku* olarak adlandırır. *Cigoku*'nun yeralında olduğuna ve ölüm tanrısı Emma-o tarafından yönetildiğine inanılır.

cehennemlik, Eski Türk hamamlarında suyu ve hamamın içini ısıtmak amacıyla ateşin yakıldığı bölüm, külhan. Buradan gelen sıcak havanın içinden geçtiği, döşeme altındaki kanallar sistemine de cehennem adı verildi. *Ayrıca bak.* hamam; hipokaust.

cehennemtaşı bak. gümüş nitrat

Cehmiye, ilk kelam bilgünlerinden Ebu Mukriz Cehm bin Safvan'a (ö. 745/746) bağlanan düşünce akımı. Başta kader (cehr) konusu olmak üzere içerdiği birçok düşünce nedeniyle sert eleştirilere uğramış, hatta küfürle suçlanmıştır.

Gerçeğin ve doğrunun bulunmasında öncelikle akla dayanılması gerektiğini söyleyen Cehm, akıl ile naklin çelişebileceğini, böyle bir durumda naklin akla uygun biçimde yorumlanması gerektiğini öne sürmüştür. Cehmiye, bu temel görüşüyle İslam düşünce tarihindeki ilk uşu düşünce sistemlerinden biridir.

Düşünce tarihçilerinin Zenadika, Muattıla ve Cebrîye-i Halisiye olarak da adlandırdıkları Cehmiye, Tanrı'yı insan biçiminde düşünmeye (Müşebbihe) ve Tanrı'nın cisim olduğunu öne süren akıma (Mücessime) duyulan bir tepki olarak değerlendirilebilir. Cehmiye düşüncesine göre Tanrı, varlığı ancak akıl yoluyla kavranabilen, benzeri bulunmayan, duyularla algılanamayan, hem yerde, hem gökte bulunabilen bir varlıktır. Ancak yaratılmış olanların sahip olduğu, bilen, gören, duyan gibi sıfatlarla nitelenemez. Böyle bir nitelendirme, Tanrı'yı insana benzetmek anlamına gelir. Ona ancak insanlarda bulunamayacak özelliklerini anlatan sıfatlar verilebilir. Tanrı'yı arş(°) gibi belli bir mekâna bağımlı kılmak da olanaksızdır. Çünkü o, her yerdedir. Tanrı'nın arşa oturduğunu (istiva) bildiren âyet, orada bulunduğunu değil, arşa egemen olduğunu dile getirir. Bunun gibi Tanrı'yı belli bir varlık gibi algılamaya, anlamaya yol açabilecek âyet ve hadisler de akla uygun biçimde yorumlanmalıdır.

Tanrı'nın bilgisi (ilm) sonradan olmadır (hadis). Bu nedenle bir varlığı yaratmadan önce ona ilişkin bir bilgisi olduğu söylenemez. Tanrı'nın konuşma (kelâm) niteliği de yoktur. Çünkü konuşma eylemi bir organı gerektirir. O ne bu dünyada, ne de öbür dünyada gözle görülebilir; görülmesinin ilişkin âyet (75/22), kendisinin değil eylemlerinin görülebileceği anlamına gelir.

Tanrı, evrendeki biricik özne (fail) ve irade sahibi olan varlıktır. İnsanın ve bütün öteki varlıkların eylemlerinin yaratıcısı da odur. Bu nedenle insan için gerçek anlamda iradeden ve yapabileceği gücünden söz edilemez. İnsan, Tanrı'nın yazdığı kadere bağlı olarak davranmaktan başka bir şey yapamaz.

İnsanların yaptıklarını saptayıp yazan melekler yoktur. İnsan ruhunu bedeninden ayıran da ölüm meleği (Azrail) değildir. Kabir azabı, sorgu melekleri (münker-nekir), mizan (tartı), sırat (köprü) ve şefaate sahiptir. Cennet ve Cehennem henüz yaratılmamıştır. Bunlar öbür dünyada yaratıldıktan ve içindekilerle birlikte bir süre var olduktan sonra, bütün varlıklar gibi yok olacaklardır. Çünkü hiçbir hareket ne geriye, ne de ileriye doğru sonsuz olabilir. Cennet ve Cehennem için "sonsuz süre" (taahid) öngören âyetler, "uzun bir süre" biçiminde yorumlanmalıdır.

İman Tanrı, peygamber ve getirdiği haberler konusunda kalpte oluşan kesin bilgidir; bu bilgiye ancak akılla ulaşılabilir. İnkâr ise, bu bilginin oluşmamasıdır. Kesin bilgiye ulaşıldıktan sonra, hangi nedenle olursa olsun, dil ile inkâr kişiyi küfre düşürmez. Çünkü dil ile inkâr etmek kesin bilgiyi ortadan kaldıramaz.

Cehmiye, akli nakle yegleme, nakilleri akla göre yorumlama eğilimiyle Mutezile(°), insan iradesini reddeden görüşleriyle de Cebrîye(°) düşüncesini etkilemiştir.

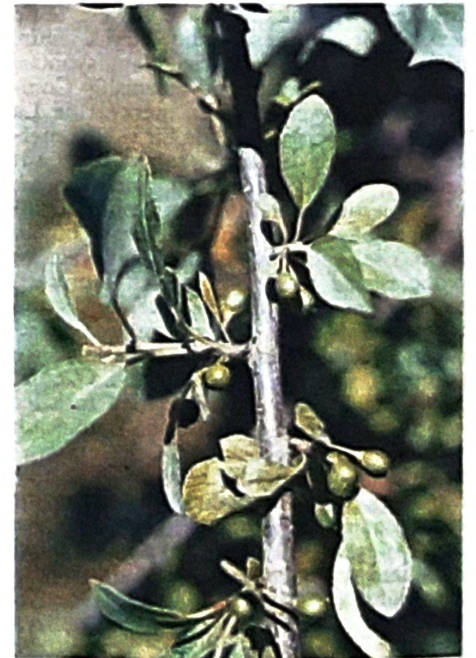
Cehre, el-, Kuveyt'in orta kesiminde valilik (*muhafaza*) ve kent. Kuveyt kentinin 50

km batısındaki bir vahada bulunan Cehre kenti hem valiliğin, hem ülkenin başlıca tarım bölgesinin merkezidir. Bölgede çoğunlukla meyve ve sebze yetiştirilir. 11 324 km² yüzölçümüyle Kuveyt'in uçte ikisini kapsayan valiliğin büyük bölümünü seyrek nüfuslu çöller oluşturur. Nüfus (1980) kent. 67.311; (1990 tah.) valilik. 409 951

cehri, cehrigiller (*Rhamnaceae*) familyasının *Rhamnus* cinsinden çeşitli ağaç ya da çalılara, özellikle *R. petiolaris* türüne verilen ad. Anayurdu Kuzey Yankure'nun ıdman bölgeleri olan bu bitkilerin çoğu kışın yapraklarını doker. Bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilen cehri türlerinin meyve, kabuk ve odunları da çok eski çağlardan beri çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır.

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde yaygın olan cehri (*R. petiolaris*), 3 m yüksekliğinde, kışın yapraklarını doker bir ağaçtır. Bir zamanlar Orta Anadolu'da yetiştirilen bu türün yumurta biçiminde yaprakları, dışı esmer yeşil, içi sarı renkli kuşuk yuvarlak meyveleri vardır. Eskiden müşhil olarak kullanılan meyvelerinden günümüzde sarı renkli bir boyarmadde elde edilir.

Anayurdu Avrasya olan adı cehri ya da akdiken (*R. catharticus*) 2-6 m yüksekliğinde bir ağaçtır. Türkiye'de Kuzey Anadolu Dağlarında yetişir. Oval yaprakları koyu yeşil renkli, kabuğu dikenlidir. Kabuğundan sarı renkli bir boyarmadde elde edilir; küçük, siyah meyveleri de müşhil olarak kullanılır. 1-5 m yükseklikte dikensiz bir ağaç olan yalnızca akdikenin (*R. alaternus*) park ve bahçelerin değerli süs bitkilerinden

Cehri (*Rhamnus petiolaris*)
Tunus Baytop koleksiyonu

olan pek çok çeşidi üretilmiştir. Bu tür, Anadolu'nun Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında da kendiliğinden yetişir. Anayurdu Batı Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu olan büyük yapraklı cehri (*R. imertinus*) ya da *R. grandifolia* de gene yaygın olarak yetiştirilen değerli bir süs bitkisidir. Lübnun cehrisi (*R. libanoticus*) ise Suriye ve Anadolu'daki dağlık yörelerde yetişir; *cascara sagrada* nin(°) kaynağı olan *R. purshiana* ve çok geniş bir coğrafi dağılım gösteren barutağacı (*R. frangula*), bu cinsin iyi tanınan öbür türleridir.

Cehveriller, 1031'de Endülüs Emevi halifeliği yıkıldıktan sonra, İspanya'nın Kurtuba (Córdoba) bölgesini yöneten kabilelerden (*taife*) biri olan Müslüman Arap hanedanı. Merkezi halifelik otoritesinin 1008'de çözülmesinin ardından çıkan ve yıllarca süren iç savaş, Kurtuba'nın ileri gelenlerinden oluşan ve Ebu'l-Hazm Cehver bin Muhammed bin Cehver önderliğindeki konseyi, halifeliği kaldırarak cumhuriyet ilan etmeye yöneltti. Seçimle cumhuriyetin başına gelen Cehver, görünürde kendisine yardımcı bir konseyle birlikte, ama gerçekte mutlak hükümdar olarak yönetimde kaldığı 12 yıl (1031-43) boyunca, yeniden barış ve ekonomik refah sağladı. Oğlu Ebu'l-Velid Muhammed er-Reşid (hd 1043-58), İsbiliye'deki (Sevilla) Abbadileri politik hilelerle Kurtuba'dan uzak tutmayı başardıysa da, sonunda yönetimi veziri İbnü'r-Reka'ya bıraktı. Reşid'in oğlu Abdülmelik, 1058'de İbnü'r-Reka'yı öldürtünce, babası onu halifeliği fiilen sürdürme yetkisi ve önemli bir devlet göreviyle ödüllendirdi. Kurtuba halkı hiç sevmedikleri Abdülmelik'e babasını 1069'da kenti ele geçiren Abbadilere teslim etti.

Ceiba, La, Honduras'ın kuzeyindeki Atlántida ilinin (*departamento*) merkezi kent. Honduras Körfezi kıyısında, 2.435 m yükseklikteki Bonito Doruğunun eteklerinde bulunan verimli ve sıcak iklimli bir vadiye yer alır. 19. yüzyılın sonlarında bir muz ihraç limanı olarak gelişti. Bugün Honduras'ın Antil Denizi kıyısındaki en önemli limanlarından biridir. Limandan, muzun yanı sıra ananas, turuncgiller, hindistancevizi, kenevir, balık, et, kahve ve kereste de sevk edilir. İç kesimlerde büyük muz, turuncgöl ve hindistancevizi plantasyonları işleten Standard Fruit and Steamship Company adlı meyve şirketinin merkezi de La Ceiba'dır. Aynı zamanda bir sanayi merkezi olan kentte, ayakkabı, sabun, reçel, süt ürünleri, mobilya, çimento, metal eşya, kâğıt, plastik ürünleri ve ilaç üretilir. Dünyanın en büyük muz pürelme tesisi, büyük bir bitkisel yağ fabrikası, palmye yağı ve pirinç işleme tesisleri, bir bira fabrikası, bıçkühaneler, tabakhaneler ve bir şarap imalathanesi vardır. Son zamanlarda balıkçılığın önem kazanmasıyla paketlenme ve soğutma tesisleri de kurulmuştur. La Ceiba, 1970'lerde Bahia Adalarına giden turistler için başlıca aktarma yeri oldu. Bankacılık ve mali hizmetler gelişmiştir. Önceleri meyve şirketinin işlettiği bir telefon santrali ve bir elektrik santrali vardır. Uluslararası bir havalimanının da bulunduğu kent, demir ve kara yoluyla Antil Denizi kıyısındaki öteki limanlara ve Aguán Irmağı vadisine bağlıdır. Nüfus (1988 geç.) 68.289.

Cela (Trulock), Camilo José (d. 11 Mayıs 1916, Iria Flavia, İspanya), 1989 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan İspanyol yazar. En ünlü romanı *La familia de Pascual Duarte*'dir (1942; *Pascual Duarte ve Ailesi*, 1989). İspanyol edebiyatına yeni bir yön veren Cela'nın ürünleri (roman, kısa anlatı ve gezi notları) hem biçim, hem de içerik açısından deneysel ve yenilikçi bir tutumu yansıtır. Cela bazı eleştirmenlerce, şiddetli ve grotesk imgeleri öne çıkaran *tremendismo* üslubunu geliştiren kişi olarak anılır.

Cela İspanyol İç Savaşı (1936-39) öncesinde ve sonrasında Madrid Üniversitesi'nde okudu. İç Savaş sırasında Franco'nun ordusunda görev yaptı. İlk romanı *Pascual*

Duarte ve Ailesi'yle Avrupa çapında ün kazandı. Biçimsel açıdan geleneksel yapıda olan roman hem halkın, hem de eleştirmenlerin ilgisini çekti. İkinci romanı *La colmena* (1951; *Anı Kovanı*, 1989) parçalanmış zaman akışı ve çok sayıdaki karakteriyle İç Savaş sonrası Madrid'in yenilikçi ve duyarlı bir öyküsüyü. Bu yapıt sayesinde Cela'nın ünü daha da pekişti. Cela'nın bir başka yenilikçi romanı *San Camilo*, 1936 ise (1969) hemen tümüyle bilinç akışı tekniğiyle yazılmıştı.

Cela'nın keskin gözlem gücü ve renkli betimlemeleri, İspanya'nın kırsal bölgelerine ve Latin Amerika ülkelerine yaptığı yolculukları anlattığı gezi kitaplarında da belirgindir. Bunlar içinde en ünlüleri *Viaje a la Alcarria* (1948; *Alcarria'ya Yolculuk*), *Del Miño al Bidasoa* (1952; *Miño'dan Bidasoa'ya*) ve *Judíos, maros y cristianos* (1956; *Yahudiler, Magripiller ve Hristiyanlar*). Çok sayıdaki kısa anlatısı arasında *Esas nubes que pasan* (1945; *Şu Geçen Bulutlar*) ile *El molino de viento, y otras novelas Cortas* (1956; *Yel Değirmeni ve Başka Kısa Anlatılar*) adlı kitapta toplanan dört anlatısı sayılabilir. Cela ayrıca deneme, şiir, anı türlerinde de ürün vermiş, son yıllarda birçok kez televizyona çıkmıştır.

Cela 1955'te Mayorka'ya yerleşti. Orada, saygın edebiyat dergisi *Papeles de Son Armadans*'i (1956-79) çıkardı, ayrıca iyi baskılı kitaplar yayımladı. 1968'de herkesin gayet iyi bildiği "basılamaz" sözcük ve deyimleri bir araya getiren *Diccionario Secreto*'yu (Gizli Sözlük) yayımlamaya başladı; yapıtın 11. cildi 1972'de tamamlandı. Cela 1957'de İspanyol Akademisi'ne üye seçildi.

Celal (ŞEYH) (ö. Nisan 1519, Akşehir, Erzincan), Türkmen dervishi. Osmanlı Devleti'nde 16 ve 17. yüzyıllardaki ayaklanmalar onun adıyla anılır (*bak. Celali Ayaklanmaları*).

Bozoklu (Yozgat) olduğu sanılır; bazı kaynaklara göre Bozoklu bir dirlik sahibiydi. Bozok'tan Tokat'a bağlı Turhal'a geleceği bir mağarada yaşamaya başladı. Burada kendisini şeyh ve mehdi ilan ederek 1519'da çoğunluğu Türkmenlerden oluşan yaklaşık 20 bin yandaşıyla birlikte ayaklandı. Ayaklanma, özellikle I. Selim'in (Yavuz) Alevilere karşı giriştiği bastırma hareketinden zarar gören İç Anadolu'nun kuzey kesiminde hızla yayıldı. Ayaklanmacılar Karahisar'ı (Şebinkarahisar) alarak Ankara'ya kadar ilerlediler. O sırada Edirne'de bulunan I. Selim, Rumeli beylerbeyi Ferhad Paşa ile ona yardımcı olarak Dulkadiye (Maraş) valisi Şehsuvaroğlu Ali Bey'i ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Şeyh Celal, bu kadar büyük bir güce karşı koyamayacağı anlayınca İran'a kaçmaya karar verdi. Ama Karaman ve Rum (Sivas) beylerbeylerinin desteklediği Ali Bey, Ankara'ya yaklaşmakta olan Ferhad Paşa'yı beklemeden ilerledi. Erzincan yöresindeki Akşehir'de Şeyh Celal ve birçok yandaşını öldürüp ayaklanmayı bastırdı.

Celal Âl-i Ahmed (d. 1923, Tahran - ö. 1969, Tahran), kısa öyküleriyle tanınan İranlı yazar.

Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. 1945'te *Suhan* dergisinde çıkan "Ziyaret" adlı yazısıyla dikkati çekti. Geleneksel kültüre sıkı sıkıya bağlıydı; İran'ın çeşitli yörelerini gezerek özellikle köylülerin yaşam biçimini inceledi. Öykülerinde, incelemelerinde, gezi yazılarında genellikle yalın bir dil kullandı. Başlıca öykü kitapları *Ez Renci ki Milberim* (1947; *Çektiğimiz Sıkıntıdan*), *Zen-i Ziyadi* (1952; *Gereksiz Kadın*),

Sergüzeşt-i Kenduha (1954; *Kovanların Serüveni*), *Did u Bazdid-i İyd* (1955; *Bayram Görüşmesi*), *Müdir-i Medrese*'dir (1958; *Okul Müdürü*). Ayrıca incelemeleri ile Dostoyevski, Camus, Sartre, Gide ve Ionesco'dan çevirileri vardır.

Celal İsmail Paşa (d. 1862, İşkodra - ö. 15 Mayıs 1925, İstanbul), oskültasyon ve perküsyondaki başarılarıyla tanınan Osmanlı hekim.

Trabzonlu Divitçi İsmail Paşa'nın oğludur. Tıbbiye İdadisi'ni ve 1886'da Mektebi Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdi.

Celal İsmail Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde staj gördükten sonra 1887'de iç hastalıkları üzerine ihtisas yapmak için Paris'e gitti. 1890'da Türkiye'ye dönerek Askeri Tıbbiye seririyat-ı dahiliye (iç hastalıkları kliniği) muallimi Zoeros Paşa'nın yardımcısı oldu. Aynı zamanda Gülhane Askeri Hastanesi'nde de çalıştı. 1907'de Askeri Tıbbiye'nin yeniden örgütlenmesi için kurulan komisyona seçildi. Aynı yıl paşalığa yükseltildiyse de, II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra rütbesi kaymakamlığa (yarbey) indirildi. Aynı yıl Zoeros Paşa'nın görevinden ayrılması üzerine seririyat-ı dahiliye muallimi, 1909'da da askeri ve sivil tıbbiyelerin birleştirilmesi ile kurulan Tıp Fakültesi'nde ikinci seririyat-ı dahiliye müderrisi oldu.

İlaçtan çok gıda rejimine ve hastalıktan korunmaya önem veren Celal Paşa, oskültasyon ve perküsyonda ustaydı. Verem ile histeri arasında yakın ilişki olduğunu öne sürmüş ve meslek yaşamı boyunca daha çok verem hastalarıyla ilgilenmiştir. *Deniz Havası ve Hamamları* (1901), Tıp Fakültesi'nde okuttuğu derse ilişkin *Dürus-ı Seririye-i Tıbbiye 1326-1327* (1913), *Dürus-ı Seririye-i Tıbbiye 1327-1328* (1918), *Dürus-ı Seririye* (1924) başlıca yapıtlarıdır.

Celalâbad, eskiden CELALKOT, Afganistan'ın doğusundaki Nangarhar ilinin (*vilayet*) merkezi kent. Kâbil Irmağı üzerinde, denizden 590 m yüksekliktedir. 117 km kuzeybatıdaki başkent Kâbil'i, Hayber Geçidi yoluyla Pakistan'ın Peşaver kentine bağlayan yol üzerindedir; Afganistan'ın Pakistan ve Hindistan'la yaptığı ticaretin büyük bölümü elinde tutar. Lagman ve Konar vadilerine girişi denetleyen stratejik bir konumdadır. Askeri merkez olan kentte bir de askeri havaalanı vardır.

Bölge İÖ 2. yüzyıldan başlayarak sürekli yerleşim yeri oldu. Hindistan'daki Hint-Türk imparatorlarının en büyüğü sayılan Ekber (hd 1556-1605), daha 1560'larda yeni kentin yapımına başladı. Kent 1834'te Afganistan'ın yönetim altına girdi. I. (1839-42) ve II. (1878-80) İngiliz-Afgan savaşlarında İngilizlerin işgaline uğradı. 1979'daki askeri müdahaleden sonra Sovyet birlikleri Celalâbad yakınlarında askeri bir üs kurdular ve

1980 başlarında kentin denetimini ele geçirdiler. İlin denetimini ise Afgan mücahitlerinde kaldı ve çarpışmalar aralıklı olarak sürdü. Sınır komşusu Pakistan'ın Peşaver kentinde pek çok mücahit grubunun karargâhı bulunmakta ve milyonlarca Afgan mülteci yaşamaktaydı.

Kentin çevresindeki sulanabilen büyük ovada meyve, badem, piriç ve tahıl yetiştirilir. Hafif sanayi kuruluşları arasında şeker fabrikası ile çeşitli el sanatları atölyeleri sayılabilir. Kentin su şebekesini ve yollarını yenileme programı uygulamaya konmuştur. Nüfusun çoğunluğunu Peşturlu oluşturur. Kentteki Nangarhar Üniversitesi 1963'te kurulmuştur. Nüfus (1982 tah.) 57.824.

Celalâbad, Kırgızistan'ın güneybatı kesiminde yönetim birimi (*oblast*). İlk kez 1939'da yönetim birimi yapıldı; 1959'da Oş yönetim birimiyle birleştirildiyse de 1990'daki düzenlemeyle yeniden eski statüsünü kazandı. Yüzölçümü yaklaşık 24.200 km²'dir. Büyük bölümünü Tian Shan (Tanrı Dağları) sisteminin uzantıları olan Fergana ve Çatkal dağları kaplar. Birçok yerde 4.000 m'yi aşan bu iki sıra daha güneye düşen Fergana Irmağı vadisini kuşatır. Yörenin başlıca bitkisel ürünleri pamuk, meyve, tahıl ve tütündür. Fergana ve Çatkal dağlarında fındık, ceviz ve yabanıl meyve ağaçlarının oluşturduğu ormanlar geniş bir yer tutar. Et ve yün üretimi için koyun yetiştirilir. Terek-Say'da büyük bir antimon ocağı, Sumsar'da bir kurşun-çinko-uranyum yatağı vardır. Kara-Kul'da Narin Irmağı üzerinde kurulu olan Toktogul Santralı Orta Asya'nın en büyük hidroelektrik santrallerinden biridir. Kok-Yangak ve Taş-Kumir kömür üretim merkezleridir. Çanğır-Taş ve Maili-Say'da petrol ve doğal gaz çıkarılır. Yönetim biriminin merkezi Celalâbad kentidir. Kırgızlar ve Özbekler yönetim birimindeki en büyük etnik topluluklardır.

Celalâbad, Kırgızistan'da, Celalâbad yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. 700 m yükseklikte bir tarım alanı üzerinde kurulu olan yerleşim 1877'de kent yapıldıysa da büyük bir köy olarak kaldı. 1927'de yeniden kent statüsü verildikten sonra gıda ve başka hafif sanayi kuruluşları ile bir tiyatro ve bir müzeye kavuştu. Yakınlarındaki Ayubtau'da bir sıcak su kaynağı vardır. Nüfus (1987 tah.) 74.000.

Celaleddin (HAREZMŞAH). CELALEDDİN MEN-GÜBERDİ olarak da bilinir (ö. 1231, Silvan yakınları), Harezmsahlardan son hükümdarı (1220-31). Alaeddin Muhammed'in Moğollara yenilmesinden sonra dağılan devleti yeniden toparlamaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır.

Alaeddin Muhammed'in büyük oğluydu. Genç yaşta, merkezi Gazne olan Gur bölgesinin yönetimine getirildi. Babasının bütün seferlerine katılarak başarılarında önemli rol oynadı. 1216'da Moğollarla yaptığı ilk savaşta Cengiz Han'ın oğlu Cuci'yi bozguna uğrattı. Alaeddin Muhammed, annesi Terken (Türkan) Hatun'un etkisiyle önce küçük oğlu Uzlag Şah'ı veliaht gösterdiyse de, Moğol akınlarının başlamasından sonra Celaleddin'in kendi yerine geçmesini vasiyet etti. Bunun üzerine kardeşleri ve bazı emirler Celaleddin'e karşı harekete geçti. Horasan'a kaçan Celaleddin, sonra Gazne'ye giderek büyük bir ordu kurdu ve Parvan yakınlarında Moğol güçlerini bozguna uğrattı. Ama komutanları ganimet kavgasına düşünce, ordusu dağıldı; kendisini izleyen yeni Moğol ordusuna İndus kıyısında yenildi ve Kasım 1221'de Hindistan'a sığındı.

1224'te Fars'a dönerek Salgurluların hükümdarı Sad bin Zengi'yi kendisine bağladı. Yokluğunda Irak-ı Acem'de ve İsfahan'da hükümdarlığını ilan eden kardeşi Gıyaseddin Pir Şah'a ve Lür hükümdarlarına boyun eğdirdi. Bağdat çevresini yağmalayarak Temmuz 1225'te Tebriz'e ele geçirdi. 10 Mart 1226'da, yaklaşık yüz yıldır Müslümanların elinden çıkmış olan Tiflis'i aldı. Ayaklanan Kirman valisi Barak Hacib'in üzerine yürüdü. 1226 sonlarında Azerbaycan'a dönerek ayaklanan Türkmenleri bastırdı. Gürcülerin geri almasını üzerine 1227'de ikinci kez Tiflis'e girdi.

26 Ağustos 1228'de İsfahan yakınlarında Moğolları bozguna uğrattı. Ama Moğolların tuzağına düştü ve Lüristan'a kaçmak zorunda kaldı. Bir süre sonra İsfahan'a döndü. 1229'da Kıpçakları ve Gürcüleri yenilgiye uğrattı. Tiflis'e girdikten sonra Gürcülerin elinde bulunan Şekan, Gag ve Kağızman kalelerini aldı. Ağustos 1229'da Ahlat'ı kuşattı. Aynı yıl sultanlığı Bağdat'taki halife tarafından onaylandı. Ahlat'ı 14 Mayıs 1230'da ele geçirdi. 10 Ağustos 1230'da, Erzincan yakınlarında Anadolu Selçuklu ve Memlük ordularıyla yaptığı Yassıçimen Savaşı'nda(*) yenilgiye uğradı. I. Keykubad Erzurum'u, Memlükler Ahlat'ı alınca barış yapmak zorunda kaldı.

Celaleddin Harezmsah 1230 sonlarında Hoy'da bulunduğu sırada, Ceyhun'u geçerek Irak-ı Acem'e giren Moğol güçlerine karşı, Anadolu Selçuklu ve Memlük hükümdarlarından yardım istedi, ama beklediği desteği görmedi. Ağustos 1231'de Dicle kıyısında Moğolların baskınına uğradı. Ordusu dağıldı, kendisi Silvan yöresindeki dağlara kaçtı ve orada öldürüldü. Hükümdarlığı boyunca devleti toparlamaya çalışan Celaleddin, Moğollara karşı birlik kurmayı başaramadığından Harezmsahlara tarihe karıştı.

Celaleddin Arif (d. 31 Ekim 1875, İstanbul - ö. 18 Ocak 1930, Paris), Türk siyaset adamı ve hukukçu.

Hukukçu Mehmed Arif'in oğludur. Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nden sonra Mekteb-i Sultani'yi (sonradan Galatasaray Lisesi) bitirdi. 1895'te Fransa'ya giderek Paris Hukuk Fakültesi ile Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nu bitirdi. 1901'de Mısır'a gitti ve Kahire'de avukatlık yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Ağustos 1908'de İstanbul'a döndü. Hukuk Mektebi ile Mülkiye Mektebi'nin hukuk-ı esasiye (anayasa hukuku) muallimliğine atandı. Bu görevi mebus seçildiği Aralık 1919'a değin sürdürdü. Burada verdiği dersleri *Hukuk-ı Esasiye* (1909-13, 3 cilt) adı altında kitap olarak da yayımladı.

13 Eylül 1908'de, İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'nın

Celaleddin Arif
Beşim Yayıncılık Arşivi

kurucuları arasında yer aldı. 1914'te Dava Vekilleri Cemiyeti'nin başkanlığına seçildi ve bu görevi Mart 1920'ye değin sürdürdü. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra divanîhabe verilen kabine üyelerinin savunmasını üstlendi. İzmir'in işgalinden sonra 26 Mayıs 1919'da Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan Saltanat Şurası'na katıldı. 1919 seçimleri öncesinde Milli Kongre'de Dava Vekilleri Cemiyeti'ni temsil etti. 18 Aralık 1919'da Milli Ahrar Fırkası ve Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin adayı olarak katıldığı seçimlerde İstanbul'dan mebus seçildi. Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal'in yeni seçilen mebusların kendisiyle görüşmek üzere Ankara'ya gelmeleri için yaptığı çağrına uymadı. 12 Ocak 1920'de çalışmalarına başlayan son Meclis-i Mebusan'da geçici başkanlığa getirildi. 31 Ocak 1920'de başkanlığa seçilen Reşad Hikmet'in ölmesi üzerine de Meclis-i Mebusan başkanlığına seçildi (4 Mart 1920). 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilip Meclis-i Mebusan kapatılınca Ankara'ya gitti (2 Nisan 1920).

Mustafa Kemal ile görüş ayrılığı içinde olmasına karşın Milli Mücadele'ye katıldı. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin ikinci başkanlığına, iki gün sonra da Cumhuriyet hükümetlerinin ilki sayılan Muvakkat İcra Encümeni'ne (Geçici Yürütme Kurulu) seçildi ve 3 Mayıs 1920'de adliye vekilliğine getirildi. 6 Haziran 1920'de Milli Mücadele'ye katıldığı için İstanbul'da divanîharpie gıyabında ölümüne mahkûm edildi. 15 Ağustos 1920'de meclisten izinli olarak Erzurum millervekili Hüseyin Avni (Ulaş) ile birlikte Erzurum'a gitti ve orada bulunduğu sırada Kâzım Karabekir tarafından Vilayat-ı Şarkîye (Doğu İlleri) valiliğine atanması önerildi; ama Mustafa Kemal bu öneriyi geri çevirdi. Celaleddin Arif 24 Ocak 1921'de adliye vekilliğinden ve meclis ikinci başkanlığından istifa etti. Ereğli kömür madenlerini işleten İtalyan şirketinin imtiyazını 1911'de yüzde 10 hisse olarak uzatmış olması TBMM'de gündeme getirilince saygınlığını yitirdi. 14 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal tarafından, tedavi olması için Avrupa'ya gönderildi. Ama gerçekte İtalya ve Fransa ile ilişkileri yumuşatması amaçlanmıştı. Aralık 1921'de Cami (Baykurt) Bey'in yerine Roma temsilciliğine atandı. 12 Temmuz 1922'de gıyabında adliye vekilliğine seçildiyse de, bu görevi kabul etmedi. Haziran 1923'te de Roma temsilciliği görevinden ayrıldı ve bundan sonra yaşamını Paris'te sürdürdü.

Celaleddin Bayezid, KÖTÜRÜM BAYEZİD olarak da bilinir (ö. 1385, Sinop), Candarogulları beyi. İktidarı sırasında beylik Sinop ve Kastamonu kolları olarak ikiye bölünmüştür.

Âdil Bey'in oğluydu. 1361'de babasının yerine tahta çıktı. Yönetiminin ilk yıllarında donanmasıyla Karadeniz'de bulunan Cenovalılara bir baskın düzenleyerek ağır kayıplar verdirdi (1362). Osmanlılarla iyi ilişkiler kurdu ve I. Murad'ın (Hüdavendigâr) yeğeni Efenzed (Efendizade) Hatun'la evlendi. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki yayılmacılığı karşısında barışçı bir politika izledi ve I. Murad'a bağlı kaldı. Öte yandan gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesine karşı Amasya emiri Ahmed Bey'le iyi ilişkiler kurdu; onun Kadı Burhaneddin'e karşı mücadelesini destekleyerek oğlu İsfendiyar Bey komutasında büyük bir ordu gönderdi. Bu sırada öbür oğulları Süleyman ile İskender arasında taht kavgası başladı. Süleyman (sonradan II. Süleyman Paşa), İskender'i

öldürerek Osmanlılara sığındı (1383). I. Murad'ın Süleyman'ı koruması iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı. Celaleddin Bayezid, bir yandan Kadı Burhaneddin ile ittifak kurmaya çalışırken, bir yandan da Süleyman'a karşı mücadeleye girişti; ama yenilerek sonunda Sinop'a çekilmek zorunda kaldı. 1384'te Süleyman'ın Kastamonu'ya kesin biçimde egemen olmasıyla Candaroğulları ikiye bölündü. Ertesi yıl Sinop'ta ölen Celaleddin Bayezid'in yerine İsfendiyar Bey geçti.

Celaledin Devvani bak. Devvani

Celaledin Karatay (ö. 11 Kasım 1254, Kayseri), Anadolu Selçuklu devlet adamı. Anadolu Selçuklu şehzadelerinin taht kavgasına son vererek, 1249-54 arasında devleti birlikte yönetmelerini sağlamıştır.

Yaşamının ilk dönemine ilişkin bilgi yoktur. I. Keykâvus döneminde (1211-20) yaklaşık dört yıl devât emirliği (divanda gizli yazıları yazma ve koruma görevi) ve sipah-salarlık (ordu komutanlığı) yaptı. 1220'de tahta çıkan I. Keykubad döneminde taştahane emiri (leğencibaşı) oldu ve 18 yıl bu görevde kaldı. 1237'de tahta çıkan II. Keyhusrev'in emirlerinden Sadeddin Köpek'in kıskırtmasıyla, başka devlet adamlarıyla birlikte sürgüne gönderildi.

Sadeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra merkeze döndü ve eski görevi taştahane emirliğinin yanı sıra hazine-i hassa emirliğini de üstlendi. 1246'da II. Keyhusrev'in ölümünden sonra üç oğlu (II. Keykâvus, IV. Kılıç Arslan ve II. Keykubad) arasında gittikçe şiddetlenen iktidar mücadelesinin bir iç savaşta dönüşmesini önlemek için onların birlikte tahta çıkmasını sağladı. Üç kardeşin birlikte saltanat sürdüğü 1249-54 arasında atabeg oldu ve devlet yönetiminde etkin rol oynadı. Zaman zaman Moğollarla işbirliği yaptı, yönetime sorun çıkaran devlet adamlarıyla mücadele etti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin birliğini sürmesini sağladı. Ayrıca bayındırlık işleriyle uğraştı. Konya'da bulunan Karatay Medresesi(*), onun yaptırdığı en önemli yapılardandır.

Celaledin Rumi (MEVLÂNÂ) (d. 30 Eylül 1207, Belh, Horasan - ö. 17 Aralık 1273, Konya), büyük tasavvuf şairi. *Mesnevi* adlı didaktik epik şiiriyle tasavvuf düşüncesini ve edebiyatını büyük ölçüde etkilemiştir. Ölümünden sonra öğrencileri Mevlevî tarikatını kurmuştur.

Babası Bahaeddin Veled ünlü bir mutasavvıf, hoca ve yazardı; yaklaşan Moğol tehlikesi yüzünden 1218'de ailesini alıp doğduğu yeri terketti. Bir söylentiye göre İran'dan ayrılmadan Nişabur'da İranlı mutasavvıf şair Ferideddin Attar'la tanıştılar ve Attar küçük Celaleddin'e yapıtını verdi. Mekke'ye hacca gittikten sonra, bir süre komşu ülkelerde dolaşan aile, sonunda Anadolu Selçuklularının yönetiminde barış ve zenginlik içinde yaşayan Anadolu'ya (Rum ili, Rumi soyadının kaynağı) geldi. Kısa bir süre kaldıkları Karaman'da Celaleddin'in annesi öldü ve ilk oğlu doğdu. 1228'de başkent Konya'ya geçtiler. Bahaeddin Veled buradaki medreselerden birinde ders verdi; 1231'de ölünce de oğlu Celaleddin onun görevini sürdürdü.

Bir yıl sonra Bahaeddin'in eski öğrencilerinden Burhaneddin Muhakkik, Konya'ya geldi ve Celaleddin'e İran'da gelişen bazı mistik kuramları daha yakından tanıttı. Celaleddin'in manevi yönden gelişmesini büyük ölçüde etkileyen Muhakkik, 1240 dolayında Konya'dan ayrıldı. Bundan sonra

Celaleddin'in bir-iki kez Suriye'ye gittiği söylenir, ama Suriye'deki mutasavvıf çevrelerle ilişkisi, ailesi Anadolu'ya yerleşmeden önce de başlamış olabilir. Gene burada büyük İslam felsefesi Muhiddin Arabi'yle tanışmış olabilir (Arabi'nin üvey oğlu ve yapıtlarının yorumcusu Sadreddin Konevi, Celaleddin'in Konya'dan arkadaşıydı.)

30 Kasım 1244'te, Konya sokaklarında derviş Şems Tebrizi ile karşılaşması, Celaleddin'in yaşamında dönüm noktası oldu (Şems'i önceden, Suriye'de tanıdığı da söylenir). Şems, geleneksel tarikatlarla hiçbir ilişkisi olmayan, üstün kişilikli bir insandı ve ona Tanrı'nın ilahi büyüklüğünü ve güzelliğini gösterdi. İki mutasavvıf ay-larca birlikte yaşadılar. Celaleddin öğrencilerini ve ailesini bir yana bıraktı. Ama, çevrenin baskısı üzerine Şems, Şubat 1246'da Konya'dan ayrıldı. Celaleddin'in bu duruma çok üzüldüğünü gören oğlu Sultan Veled Suriye'ye giderek Şems'i geri getirdi. Ama Celaleddin'in ailesi bu yakın ilişkiyi hoş görmedi ve Şems 1247'de ortadan kayboldu; bir daha da geri dönmedi. Şems'in, Celaleddin'in oğullarının da bilgisiyle öldürüldüğü ve Konya'da bugün de görülebilen bir kuyunun yakınına gömüldüğü son zamanlarda belirlenmiştir.

Bu sevgi, özlem ve sevdigini yitirmenin ardından, Celaleddin Rumi şiir yazmaya başladı. Otuz bin dize tutan tasavvufi şiirleri ve çok sayıdaki rubaileri Şems'e duyduğu sevginin değişik aşamalarını anlatır. Oğlunun yazdığı gibi, sonunda "kendi içinde bulduğu Şems, ay gibi ışık saçmaktadır." Sevgisiyle tam anlamıyla özdeşleşme, bir-

"Bir Bayram Şenliği", Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi*'sinden, soyulana ağırlamak için yapılan dansı gösteren minyatür, 1295-96; British Museum, Londra
British Museum, İlgilif, J. R. Freeman & Co. Ltd

çok duygulu şiirinin sonuna kendi adı yerine Şems'in adını koymasıyla da açığa vurulur. *Divan-ı Şems*'te kendi deneyimlerini şiire aktarır. Ama dili, yüce bir maneviyat ya da belirsiz düşünceler arasında yitip gitmez. Güçlü ritimlerle ilerleyen canlı dili, zaman zaman halk şiirine yaklaşır. Bazı tarih yazıcılarının ileri sürdüğü gibi, şiirlerinin çoğunu ney ya da davulun, kuyumcuların altına vuruşunun ya da arkadaşlarıyla birlikte doğanın güzelliklerini tatmak için gittikleri Meram Bağları'ndaki değirmenin sesiyle kendinden geçerek yazdığı görüşü pek de temelsiz gözükmemektedir. Celaleddin doğada Din İşi'nin (Şemseddin) parlayan güzelliğinin yansımaları buluyor, çiçeklerle kuşların, kendi sevgisini paylaştıklarını hissediyordu. Şiir söylerken çoğu kez dönerek dansederdi.

Şems'in ölümünden birkaç yıl sonra tanıştığı okuma yazma bilmeyen kuyumcu Salaheddin Zerkub'a da benzer bir yakınlık duydu. Bir gün Konya Çarşısı'nda Salaheddin'in dükkânından yükselen çekiç seslerini duyunca dansetmeye başladığı söylenir. Salaheddin Zerkub uzun zamandır en yakın, en bağlı timizlerinden biriydi; kızı da Celaleddin'in büyük oğluyla evliydi. Celaleddin bu sevgiyle yeni şiirler yazdı. Salaheddin'in ölümünden sonra ise sevgisi Hüsameddin Çelebi'ye yöneldi ve büyük yapıtı *Mesnevi*'yi onun etkisiyle yazdı. Hüsameddin tasavvufi öğretilerini fıkralar, öyküler, özdeyişler ve alegorilerle süslü uzun şiirler yazarak açıklayan Attar ve Senai'yi örnek almasını istedi. Onun önerisine uyan Celaleddin, *Mesnevi*'sinin yaklaşık 26 bin beytini mutasavvıfların ve kendi izleyicilerinin seve-rek okuduğu bu şiirleri örnek alarak yazdı. Hamamda ya da yolda giderken bile söylediği şiirlerini, yanından ayrılmayan Hüsameddin'in yazıya geçirdiği söylenir. Tasavvuf düşüncesinin 13. yüzyıldaki değişik yönlerini dile getiren *Mesnevi*, daldan dala atlayan çağrışımlarla okuyucuyu sürükler. Böylece yaşamın belli bir döneminde, şairin ilgilendiği konuların anlaşılmasını sağlar. Onun yaşadığı ilahi sevgi deneyimini yansıtır. Celaleddin'e göre Salaheddin ve Hüsameddin, her şeyi aydınlatan ışığın, yani Şemseddin'in yeniden ortaya çıkışıdır. Bu nedenle Hüsameddin'e Ziyaü'l-Hak (Hakikatin Işığı) adını verir.

Mesnevi'yi bitirdikten sonra Celaleddin çok yazmadı. Konya'nın ileri gelenleri arasında her zaman saygın bir yeri vardı; yöneticilerden Hristiyan din, adamlarına kadar herkes onun arkadaşlığından hoşlanırdı. Ölümünden sonra yerine geçen Hüsameddin ve ardından oğlu Sultan Veled izleyicilerini Mevlevîlik(*) inancı çevresinde birleştirdiler. Yaşamı konusunda Sultan Veled'in yazdığı şiirler onun manevi gelişmesine ışık tutan en önemli bilgi kaynağıdır.

Arkadaşlarınınca not edilip *Fih Mafih* adıyla derlenen konuşmalarında da gene şiirlerindeki düşüncelere rastlanır. Ayrıca çeşitli insanlara yazdığı mektupları da vardır. Zaman zaman birbirleriyle çelişen düşüncelerini sistemleştirmek olanaksızdır. Değişik simgeler kullanışı da okuyucuyu şaşırtır. İçsel deneyimlerini yansıtan şiirinde vecd içinde Tanrı huzuruna yükselişin yanı sıra günlük yaşamın gerçekçi bir biçimde anlatıldığını da gören okuyucu, kendi görüşlerini ve duygularını bulabilir. Mevlânâ, Türk kültür yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir. Günümüzde müze olan Konya'daki türbesini binlerce kişi ziyaret eder.

Mevlânâ'nın yapıtları, yazıldığı dil Farsçadan başka Türkçeye ve Batı dillerine de çevrilerle birçok kez yayımlanmıştır, ayrıca bunlara çok sayıda şerh yazılmıştır. *Mesnevi*'nin (1849-51, 6 cilt; yay. haz. Ahmed Şirazi) Nahifi'nin yaptığı Türkçe manzum çevrisi (1851, 7 cilt) yanında, İsmail Ankaravi'nin (1835, 6 cilt) ve Abidin Paşa'nın (1889-90, 6 cilt) şerhleri de ünlüdür. Son dönemde Veled Çelebi İzbudak'la Abdülkâki Gölpinarlı'nın çevirileri de (1942-46, 6 cilt) yaygınlık kazanmıştır. Batı dillerindeki en ünlü çeviri R. A. Nicholson'ındır (*The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi*, 1925-40, 8 cilt). Daha çok *Divan-ı Kebir* olarak tanınan *Divan-ı Şems-i* (1863) Türkçeye A. Gölpinarlı çevirmiştir (1957-60, 6 cilt). Al-mancası ilk kez F. Ruckert (*Gesammelte Werke* [Aus dem Divan], 1819) tarafından yayımlanmış, R. A. Nicholson'ın yaptığı seçmeler İngilizce de *Selected Poems from the Divan-ı Shamsi Tabriz* (1898) adıyla çıkmıştır. *Rubailer* (1894, yay. haz. Veled

Çelebi) Türkçeye A. Gölpınarlı (1964) ve M. Nuri Gencosman (1965-71, 2 cilt) tarafından çevirilmiştir. İngilizce çevirisi A. J. Arberry'inindir ve *The Rubaiyyat of Jalal al-Din Rumi* (1949) adıyla yayımlanmıştır. *Fihri Mafih* (1914, yay. haz. M. Mirza Haşim) Türkçeye Meliha Ülker Tarkâhya (1954) ve A. Gölpınarlı (1959) tarafından çevirilmiştir. *Mecalis-i Seb'a* metni ve Türkçe çevirisi *Mevlânâ'nın Yedi Öğütü* (1937) adıyla yayımlanmış, ilk kez F. Nafiz Uzluk'un derlediği mektuplarını (1937), A. Gölpınarlı Türkçe'ye çevirmiştir (*Mektuplar* 1963). Mevlânâ'nın yaşamı, düşüncesi ve edebi kişiliği üstüne Türkçe, Farsça ve Batı dillerinde birçok inceleme yayınlanmıştır.

Celali (BAYBURTLU), asıl adı AHMED (d. 1850, Tahsını köyü [bugün Ozans] - ö. 1915, Tahsını köyü, Bayburt), taşlamaları, destanları ve tasavvuf şiirleriyle tanınmış âşık. Genç yaşta şiir söylemeye başladı. Medrese öğrenimi gördü. Nakşibendi tarikatına girdiği için deyişlerini saz çalmadan okudu. Yoksul bir aileden geliyordu, yaşamı boyunca çobanlık ve çiftçilik yaparak geçindi. Doğu Anadolu'nun birçok yerini gezdi, buralarda başta Sümmani olmak üzere tanıştığı yöre âşıklarıyla atışmalar yaptı. Şiirlerinin dar bir çevrede de olsa yaygınlık kazanmasında, birlikte gezdiği köylüsü ve arkadaşı Mahmud'un da katkısı oldu.

Doğaçtan şiir söyleme ve atışma yeteneği çok güçlü bir âşık olan Celali, yaşadığı dönemin olaylarını, çektiği yoksulluğu, çoban ve çiftçi yaşamının gerçeklerini kendine özgü duyarlılık ve içlilikle dile getirdi. Birçok şiirinde göze çarpan yergi ve taşlama öğeleriyle, bazı dinsel konulara ilişkin cesur söyleyişleriyle dikkati çekti.

İlk eşinin ölümü üzerine söylediği uzun ağıt, bu türün âşık edebiyatındaki en başarılı örneklerindendir. Deyişlerinde yoresel sözcük ve deyimlerin yanında Arapça ve Farsça sözcükler de kullandı. Aruzla da şiirler söyledi.

Doğu Anadolu'daki savaşlar ve göçler yüzünden pek çok şiiri kaybolmuştur. Şiirlerinin bir bölümünü M.K. Yanbeğ (*Bayburtlu Celali-Hayan ve Şiirleri*, 1963) ve S. Haşlak (*Halk Ozanı Bayburtlu Celali*, 1963) tarafından küçük kitaplarda toplanmıştır.

Celali Ayaklanmaları, 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu'da Osmanlı devlet yönetimine karşı gelişen bir dizi ayaklanma. Birincisi 1519'da Tokat dolaylarında Şeyh Celal'in önderliğinde başlamış, bunu 1526-28, 1595-1620, 1654-55 ve 1658-59 dönemlerindeki büyük ayaklanmalar izlemiştir. Bununla birlikte, Osmanlı toplum yapısında çok derin bir bunalım yaşanmış ve dönüşümün başlangıcını haber veren olay, asıl 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başındaki ayaklanmalardır.

Celali Ayaklanmaları'nın çok çeşitli nedenleri vardı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti artık genişlemesinin sınırlarına varmış; her şeyden önce büyük sefer ve zaferler dönemi kapanırken, ganimet gelirleri sönmeye yüz tutmuştu. Oysa Avrupa'nın modernleşen orduları karşısında dengeyi koruma ihtiyacı, ateşli silahlarla donatılmış çok sayıda piyade askerini gerektiriyor; bu ise bir yandan tımarlı sipahileri önemsizleştirirken, öbür yandan merkezi hazineden yapılması gereken nakdi harcamaları büsbütün artırıyordu. 16. yüzyıl "fiyat devrimi"nin Doğu Akdeniz üzerindeki olumsuz etkileriyle de birleşen bu etmen, sikkelerdeki değerli maden oranının sürekli düşürülmesine (tağış), dolayısıyla enflasyona ve tımarlıların kâğıt üzerindeki geliri hızla aşınan sipahilerin zayıfla-

yıp yoksullaşmasına yol açıyordu. Bu, tımarlı sipahileri hoşnutsuz bir kitle haline getirirken, sürekli daha fazla gelir arayışı içinde olan devletin çeşitli vergi ve resimleri ağırlaştırması, taşra yetkililerinin de kanunlarda yazılı olmasa bile ek tahsilat peşinde koşması, köylüye binen yükü de giderek artırmakta; reayanın üretimi sürdürmesini zorlaştırmaktaydı. Kırsal alanlardaki güçlükler ve nüfus artışı nedeniyle kentlere göç edip bir medreseye kapılanmaya bakan işsiz öğrencilerin (suhte) kalabalıklaşmaları, bir başka istikrarsızlık unsuru. Öte yandan tımarlı sipahilerin zayıflaması yüzünden, eyalet ordusunun temelini Anadolu köylülerinden toplanan sekbanlar oluşturmaya başlamıştı. Savaş sırasında eyalet yöneticilerinin hizmetinde çalışan sekbanlar düzenli aylık alıyorlar, ama barış zamanında aylıkları kesilince eşkıyalığa yöneliyorlardı. 16. yüzyılın sonlarına doğru bunlara, tımarlarını sarayın kayırdığı kişilere kaptıran sipahiler, ağır vergiler altında ezilen köylüler ve göçebe Türkmenler de katıldı. Sayıları sürekli artan çiftbozanlar(*) da toplumun ekonomik ve toplumsal yapısını sarsıyordu. Eyalet ve sancaklardaki yerel yöneticilerin (ehl-i örf), ağırlaşan vergilerden kurtulmak için toprağını bırakarak kapısız levend olan çiftçileri kendi adlarına örgütlemesi ayaklanmaların hızla yaygınlaşmasına yol açacaktı. Bu yerel yöneticilerin çoğunu beylerbeyleri, sancakbeyleri ve onların düzeni sağlamak üzere atadıkları kapı ağaları oluşturmuyordu.

Aslında toplumsal çelişmelerin keskinleştiği daha 16. yüzyılın ilk yarısında görülebiliyordu. Nitekim ilk ayaklanma, sonrakilere adını veren Bozoklu (Yozgat) Şeyh Celal(*) tarafından 1519'da başlatıldı. I. Selim (Yavuz) döneminde dinsel başkaldırı görünümünde olan, ama vergi artırımına ve vergi toplayıcıların yolsuzluklarına karşı gelişen bu ayaklanma, önce Alevi-Türkmen halk arasında başlayıp sonra Sünni çiftçilere, ardından da kasaba ve kentlere sıçradı. Kısa sürede bastırılan ilk ayaklanmayı 1525'te I. Süleyman'ın (Kanuni) arazi tahririni yenileterek vergileri artırımının yol açtığı Baba Zünnun Ayaklanması(*), 1526'da da Kalenderoğlu(*) önderliğinde Bozok Türkmenlerinin ayaklanması izledi. Kalenderoğlu Ayaklanması dinsel çıkışlı son ayaklanmaydı. Tam bir çiftçi ayaklanması olan bu hareket, Sivas, Amasya, Tokat yoresine, Maraş, Adana, Tarsus, İçel bölgelerine yayıldı. Büyük levend güçleriyle kasabalara baskınlar düzenleyen ayaklanmacılar, özellikle Yozgat, Sivas ve Tokat'ta üzerlerine gönderilen ordu büyüklüğündeki güçleri birkaç kez bozguna uğrattılar.

Devlet hizmetlileri kesiminde ilk ayaklanmayı tımarlı sipahiler başlattı. I. Süleyman döneminde başlayan, 20 bin akçeden büyük dirliklerin yalnızca kapıkullarına verilmesi yönündeki uygulama, bu kesimin ayaklanmasında önemli rol oynadı. Tımar rejimindeki bozulma, tımar sahiplerine yükselme kapılarının kapanması gibi yönetsel düzenlemeler, tımarlı sipahilerin çiftbozan levend kitlelerini bölükler halinde örgütleyerek bu duruma karşı çıkmalarına yol açtı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın (hd 1520-66) saltanatının son yıllarında, sonradan II. Selim olarak tahta çıkacak olan Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki çatışmayı (1558-59), yenilgiye uğrayıp İran'a kaçan Bayezid yanlısı tımar sahipleri ile çiftbozan levendlerin dağa çıkması ve medrese öğrencilerinin ayaklanması izledi. Medrese birtimelerine karşı iş bulamayan öğrenciler (suhteler), 1564-66 arasında en şiddetli ayaklanmayı Kastamonu,

Bolu ve Canik (Samsun) yöresinde başlattılar. Ayaklanma, muderrislerin de öğrencilere katılmasıyla genişleyerek halkı da içine alan kanlı bir çatışmaya dönüştü. Halk ve sipahilerin önemli bir bölümü yönetimden hoşnut olmadığı için, ya medreselilere vardım ediyor ya da görevli memurlara zorluk çıkarıyordu. Eyalet yöneticileri ve medreseliler arasındaki çatışmalar zaman zaman alevlenerek yüzyıl boyunca sürdü.

III. Murad 1574'te tahta çıktığında Anadolu'daki mucadelenin nedenleri açıklık kazanmıştı. III. Murad, çıkardığı adalet fermanlarında, reayadan soyguncu memurlara karşı silahlı mücadele etmelerini istedi. III. Mehmed ve I. Ahmed'in çıkardığı adalet fermanlarıyla da aynı yol izlendi, ama bu bir çözüm getirmediği gibi ekonomik yapı, askeri ve idari örgütlenme yüz binlerce çiftbozan levendi bunyesinde entelek durumda olmadığı için ayaklanmaların onu alamadı.

Yaygınlaşan 16. yüzyıl sonu bunalımının ilk tanınmış Celali oğdnu, Bolu ve Gerede yöresinde 1581'de ortaya çıkan, Koroğlu Destanı'nın kahramanı Koroğlu Ruşen'di. Koroğlu Ruşen'e yalnızca dirliğini yitirmiş olanlar değil, gelirleri azalan küçük dirlik sahibi tımarlı sipahiler ile eyalet yöneticilerinin haksızlığına uğrayan büyük tımar ve zeamet sahipleri de katılmıştı.

1587-97 arasında suhte ayaklanmaları hızını yitirirken, daha tehlikeli olan levend ve sekbanların ayaklanması yükselmeye başladı. Ayaklanmaların ağırlığı da Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya kaydı. III. Murad'ın 1585 İran seferinin ardından 1593 Macaristan seferinin ve III. Mehmed'in 1596 Eğri seferinin beraberinde getirdiği yükler, kargaşalık ve başarısızlıklar, yalınlık ve genel güvensizlik, eyalet yöneticileri ile halk arasındaki çatışmaları doruğa ulaştırdı. Eğri seferi öncesinde ilk büyük ayaklanma Karaman'da çıktı. Davudoğlu önderliğindeki Celaliler sefer için ne toplanması hepsini geri aldılar. Bunu Batı Anadolu'da Neshoğlu ve Antalya yöresinde Şahgeldi ayaklanmaları izledi. Eğri seferinden sonra levendler, ayaklanan eyalet yöneticileri çevresinde toplandılar.

1598'e değin küçük ama yaygın sekban bölüklerinin hareketi biçimindeki Celali ayaklanmaları, Sivas ve Maraş yöresinde Karayazıcı(*) adlı Celalinin ortaya çıkmasından sonra nitelik değiştirdi. 1598'de Karaman'da patlak veren suhte ayaklanmasını bastırmakla görevli olan Karayazıcı, çevresindeki Celalilerle birlikte halkı soymaya başladı. Koylerden kasaba ve kentlere yöneldi. Karayazıcı'nın 1601'de Canik'te öldürülmesinden sonra yerini alan kardeşi Deli Hasan, 1603'te yönetimle anlaşarak beylerbeyliğe atandı. Onu izlemek istemeyen arkadaşları daha kanlı bir ayaklanma dönemini başlattılar. Devletin büyük Celali reislerine önemli resmi görevler vererek yola getirme politikası olayları büsbütün alevlendirdi. 1604'te ünlü Celali ayaklanmacı Taviil Hahil, Deli Hasan'dan ayrıldıktan sonra Kastamonu, Çorum, Bozok, Ak-saray sancaklarında birçok yeri yakıp yıktı. Karasaid, Akşehir ve Kutahya dolaylarını talan etti. Karakaş, Kalenderoğlu Mehmed ve Gurguroğlu da aynı yolu izlediler. Bu ayaklanmaları, 1610'a değin çok sayıda Celalî öldürten Kuyucu Murad Paşa(*) bastırdı. Murad Paşa, Halep'te Canbuladoğlu Ali Paşa'yı yenerak etkisiz bırakarak Geçici bir durgunluk döneminden sonra, 1622'de Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa(*), 1658'de de Abaza Hasan Paşa(*) ayaklandı-

lar. Tımarlı sipahilerin yeniçerilerle çatışması biçimindeki bu ayaklanmaların sonunda, Celalileri çevresinde toplayan her iki isyancıya da çeşitli devlet görevleri ve vezirlik verildi. 17. yüzyılın ikinci yarısında ve 18. yüzyılda yeniçerilerin artan gücüne karşı yerel direnişi simgeleyen Celali Ayaklanmaları, belli aralıklarla etkisini sürdürdü.

Celali Ayaklanmaları Osmanlı toplum yapısını uzun dönemde etkiledi. Ayaklanmaların en önemli gücünü oluşturan tımarlı sipahiler büyük ölçüde eridi, Celalilere karşı silahlandırılan birçok köylü (il-erleri) sonradan âyanın paralı askerlerine dönüştü. Ayaklanmalar kırsal bölgelerde yaşayanların kentlere, ayaklanmaların ulaşmadığı uzak bölgelere göç etmesine ya da yollardan uzak yerlerde yeni köyler kurmalarına yol açtı. "Büyük kaçışın" olarak bilinen bu olay hem tanımsal üretimin düşmesine, hem kır-kent dengesinin bozulmasına neden oldu.

Celalkot (Afganistan) bak. Celalâbad

Celan, Paul, asıl adı PAUL ANTSCHEL (d. 23 Kasım 1920, Czernowitz, Romanya - ö. 1 Mayıs 1970, Paris, Fransa), II. Dünya Savaşı sonrası Alman edebiyatının en güçlü ve yeni seslerinden biri olan Rumen asıllı Avusturyalı şair. Üslup olarak Fransız gerçeküstücülüğünden etkilenmiş, konularını bir Yahudi olarak çektiği acılardan almıştır.

Fransa'da tıp öğrenimi görürken II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ülkesine döndü ve Czernowitz Üniversitesi'nin Romanistik Bölümü'ne devam etti. Romanya Nazilerce işgal edilince 1941'de bir çalışma kampına yollandı, ailesi ise bir toplama kampında öldürüldü. Celan savaştan sonra 1945'ten 1947'ye değin Bükreş'te çevirmen ve düzeltmen olarak çalıştı. Daha sonra Viyana'ya gitti. İlk şiir kitabı *Der Sand aus den Urnen* (1948; Küplerden Alınan Kum) orada yayımlandı.

1948'de Paris'e yerleşen Celan, Öğretmen Okulu'nda dil üzerine dersler verirken, Fransızca, İtalyanca ve Rusçadan şiir çevirileri yaptı ve Shakespeare'i Almancaya çevirdi. İkinci şiir kitabı *Mohn und Gedächtnis*'le (1952; Haşhaş ve Bellek) AFC'de öünü yayımlaştı. 1958'de Bremen kenti edebiyat ödülünü, 1960'ta Georg Büchner Ödülü'nü, 1964'te Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti Büyük Ödülü'nü kazandı. 1970'te kendini Sen Irmağına atarak intihar etti.

Celan'ın ilk şiirlerinde imgeler ve ritim ön plana çıkarken, yaşamın doğurduğu acıların ve dehşetin kopuk hayaller biçiminde algılandığı göze çarpar. 1960'tan başlayarak daha çok tek bir sözcük, hatta heceyle dizeler kurmuş, yalnız kulağa değil, göze de yönelmiştir. Şiirde dilin yeterli bir anlatım aracı olmadığı üzerinde durmuştur. *Sprachgitter* (1959; Dil Kafesi), *Niemandrose* (1963; Sahipsiz Gül) bu dönem şiirlerini topladığı yapıtlardır. *Von Schwelle zu Schwelle* (1955; Eşikten Eşiğe), *Atemwende* (1967; Nefes Dönümü), *Lichtzwang* (1970; Işıksızlık) gibi beş şiir kitabı daha vardır. Türkçeye çevrilen bazı şiirleri *Bademlerden Say Beni* (1983) ve *Neredeyse Yaşayacaktın* (1989) adlarıyla yayımlanmıştır.

Celastraceae, **Celastrales** takımından, tropik ve ılıman bölgelerde dağılmış 55 cinsi içeren familya. Sarılcı odunsu bitkiler, çalılar ve ağaçlardan oluşan familyanın en iyi bilinen cinsleri papazkulahı ya da iğaçacı (*Euonymus*) ve *Celastrus*'tur. Familya üye-

lerinin yaprakları genellikle sert, 4-5 kadar çanak yaprak ve taç yapraklardan oluşan çiçekleri küçüktür. Erkekorganların alt bölümünde balözü diskleri görülür.

Anayurdu Doğu Afrika olan kat (*Catha edulis*) 25 m yüksekliğinde, ince ve uzun bir ağaçtır; yaprakları karşılıklı, oval ve kenarları dişlidir. Tadı hafif acımsı olan bu yapraklar uyarıcı bir madde içerdiği için ağızda tütün gibi çignenir.

Paxistima (ya da *Pachystima*) cinsi, Kuzey Amerika'da yetişen alçak, sürüncü çalıları içerir; bu türlerden *P. canbyi*'nin küçük, yeşil çiçekleri vardır.

Celastrales, ikiçeneklilerden, 12 familyayı, 147 cinsi ve 2 bin kadar türü içeren takım. *Aquifoliaceae*, *Celastraceae*, *Icacinaceae* ve *Hippocrateaceae* familyaları, çoğunluğu odunsu bitkiler olan türlerin yüzde 90'ını kapsar. Yeryüzünde oldukça geniş bir dağılım gösteren bu türler toprağı yeterince verimli olan ormanlarda yetişir. *Aquifoliaceae* familyası içinde sınıflandırılan 300 türün büyük bölümü Orta ve Güney Amerika'nın tropik yörelerinde ve Asya'nın ılıman bölgelerinde kendiliğinden yetişir. Oysa çobanpüskülünün (*Ilex*) bazı türleri kuzeye doğru yayılarak, Avrupa'nın güneyine ve ABD'nin doğusuna yerleşmiştir. Avrupa'ya özgü bir çobanpüskülü türü olan *Ilex aquifolium* yüksekliği 16 m'ye ulaşabilen bir ağaçtır; süs ağacı olarak yetiştirilen yüzlerce çeşidi olduğu gibi, değerli bir kaplama malzemesi olan odunu da dekorasyonda kullanılır. Anayurdu Türkiye ve Kafkasya olan, özellikle Doğu Karadeniz ormanlarında bol bulunan *I. colchica* 1-3 m boyunda bir çalıdır. ABD'nin doğusundaki ılıman bölgelerde yaygın olan ve 1.000'i aşkın süs çeşidi bulunan *I. opaca* ise, kırmızı, sarı ya da siyah üzüm süs meyveleri nedeniyle ticari olarak yetiştirilir; ayrıca sokakların ağaçlandırılmasında ve *bonsai*'de, odunu da marangozlukta kullanılır. *I. paraguayensis*'in kurutulmuş yapraklarından Güney Amerika'da maté denen kafeince zengin bir içecek hazırlanır.

Celastraceae familyasındaki 55 cinsten Kuzey Yarımküre'de en yaygın olanları *Celastrus* ve papazkulahıdır (*Euonymus*). *Celastrus scandens* sarılcı bir çalıdır. Sonbaharda kuru kapsüller açılarak tohumları öten parlak turuncu renkli kabuklar ortaya çıkar; bunlar renkleri nedeniyle kuru çiçeklerden hazırlanan buketlerde kullanılır. Papazkulahı cinsinin, anayurdu Çin'in orta ve batı bölgeleri olan *E. fortunei* türünden soğuğa dayanıklı ve toprağın yüzeyinde örtü oluşturarak pek çok çeşit türetilmiştir. Adı papazkulahı (*E. europaeus*) 5-6 m boyunda, kışın yapraklarını döken bir ağaçtır; sarımsı beyaz renkli sert odunu tımarcılıkta, kürdan ve iğ yapımında kullanılır.

Özellikle Güney Yarımküre'de yayılmış olan *Icacinaceae* familyası 58 cinsi ve 400 türü içerir. *Pennantia* ve *Villarsia* cinslerinden bazı türler süs amacıyla yetiştirilir.

Güney Amerika'nın yanı sıra Afrika'da da yetişen *Hippocrateaceae* familyasının türleri odunsu sarılcı bitkiler ve ince yapılı ağaçlardır.

Celastrus ve papazkulahı (*Euonymus*) cinsinden bitkilerde özel bir eşeysiz üreme yöntemi gelişmiştir. Tohumtaslağındaki yumurtanın döllenmesiyle oluşan embriyondan başka, tohum kabuğunun iç bölümünden bir embriyon daha gelişir. Aynı biçimde gelişen bu iki embriyondan ilki eşeyli, ikincisi ise eşeysiz (apomiksis) yolla oluşur. İkinci embriyon, gerçekte, bitkinin niteliklerini taşıyan bir iç tomurcuktur. Tohum çimlenirken her iki embriyon da fide oluşturabilir. Bu takımdaki birçok cinsten çiçekler

yaprakların koltuğundan (gövde ve yaprak sapının birleştiği yer) tek tek çıkar. Çobanpüskülü gibi cinslerde ise birkaç çiçeğin oluşturduğu çiçek kümeleri (çiçekdurumu) vardır. Çiçeklerde genel olarak dört-altı tane çanak yaprak, taç yaprak ve erkekorgan bulunur. Çanak yapraklar ve taç yapraklar tabanda kısmen birleşmiş olabilir. Dişiorgan 3-6 kadar meyveyaprağından oluşur; alt bölümünde şişkin bir yumurtalık, üstte ise çiçektozlarının konduğu loplu bir tepelik vardır. Üst durumlu olan yumurtalığın her gözünde iki tohumtaslağı bulunur.

Tozlaşma ve döllenmeden sonra tohumtaslakları tohuma, yumurtalık da meyveye dönüşür. Çobanpüskülü türleri eriksi meyveler verir; *Celastrales*'in öbür familyalarında ise açılabilen kuru meyveden samara ya (kanatlı meyve) kadar çeşitlilik gösterir.

Celastrales türlerinde birkaç çeşit çiçek olabilir. Yalnızca verimli erkekorganları olan erkek çiçekler ve yalnız dişiorganı olan dişi çiçekler, hem erkek, hem dişiorganı olan erdşi çiçeklerle birlikte aynı bitkide bulunabilir. Bu çeşitlilik tozlaşma olasılığını artırır. Bu takımın yedi familyasında, erkekorganların hemen altında, arasında ya da hemen üstünde yer alan ve balözü salgılayan bir disk vardır. Bu diskin konumu familyaların saptanmasına yardımcı olur; çobanpüsküllerinde ise balözü diski yoktur.

Celastrales takımındaki familyaların ortak özellikleri, yaprakların basit olması, yumurtalığın her gözünde bir ya da iki tohumtaslağı bulunması ve erkekorganların yakınında bir balözü diskinin yer almasıdır. Kulakçıkların (stipula) bulunup bulunmaması, sarılcı özellik, çiçekdurumunun çeşidi, erkek, dişi ve erdşi çiçeklerin dağılımı, dişiorganın yapısı, tohumtaslağının kıvrıklığı ve tohumun yapısı gibi özellikler ise familyaları birbirinden ayırt etmede belirleyici rol oynar.

Celaya, Meksika'nın ortakuzey kesimindeki Guanajuato eyaletinin güneyinde kent. Meksika Platosunun verimli Bajío bölgesinde, Laja Irmağının 4 km kuzeyinde, denizden 1.760 m yükseklikte yer alır. 1571'de Purísima Concepción de Celaya adıyla kuruldu. 19. yüzyılda Meksika'nın İspanya'ya karşı giriştiği bağımsızlık savaşı sırasında birkaç kez el değiştirdi. General Álvaro Obregón, Pancho Villa'yı 1915'te Celaya'da yendi. Bugün Celaya, Lerma Irmağının yukarı çıkışından sağlanan suyla önemli bir tarım ve hayvancılık merkezi durumuna gelmiş, Guanajuato'nun üçüncü büyük kenti olmuştur. Başlıca ürünleri mısır, fasulye, buğday ve bezelyedir; bölgede büyükbaş hayvan, domuz ve keçi yetiştirilir. Kentin öteki gelir kaynakları mandıracılık, şekerleme yapımı ve dokumacılıktır. Queretaro'nun yaklaşık 48 km batısında, eyalet merkezi Guanajuato'nun da 80 km güneydoğusunda yer alan Celaya, aynı zamanda önemli bir demir ve kara yolu kavşağıdır.

Mimar, heykeltarihi, ressam ve şair Francisco Eduardo Tresguerras (1765-1833) Celaya'da doğmuş ve yapıtlarının çoğunu burada üretmiştir. En başarılı yapıtı sayılan Nuestr Señora del Carmen Kilisesi (1807) kubbesinin güzelliğiyle dikkat çeker. Tresguerras'ın, kentteki öteki yapıtları arasında, kent meydanındaki Bağımsızlık Anıtı ile Laja üzerindeki köprü sayılabilir. Tresguerras'ın mezarının bulunduğu, sömürge döneminden kalma San Francisco Kilisesi'nin (1715) altınları da onun ürünüdür. Nüfus (1980) 141.675.

Celayirli minyatürü, 1336-1432 arasında Bağdat'ta hüküm süren Celayirli hanedanı döneminde ortaya çıkan minyatür okulu.

Güney İran'daki çağdaşları Muzafferilerle birlikte Celayirli minyatürçüler, ikel de olsa bir perspektif yöntemi geliştirmişlerdi. Bu yöntem Moğol-İlhanlı resim sanatının 13. yüzyıl sonlarındaki Tebriz minyatür okulunu anımsatır. Daha eski Mezopotam-

"Hümayun'un Dügünü", Hacuy-ı Kirmani'nin Hamse'sinden Cüneyd'in minyatürü, 1396; British Library, Londra

ya minyatür okullarında figürler bütün resim yüzeyine en aşağıdan yukarıya kadar sıralanır, bu da derinlik duygusunu yok ederdi. Daha sonraki Irak ve Moğol minyatür okullarında ise resmin büyük bir bölümü manzara ve arka plan için ayrılmış, figürler tek tek ya da gruplar halinde çeşitli düzeylere birbiri üstüne gelecek biçimde yerleştirilerek derinlik duygusu yaratan yalancı bir perspektif kullanılmıştı.

Celayirli minyatürçüler 13. yüzyıl sonlarındaki Bağdat okulunun(*) kişisel özellikleri yansıtan portre niteliğindeki figürlerinden, hareket ögesinden, günlük yaşamın ayrıntılarıyla betimlenmesinden etkilenmiş ve bu nitelikleri geliştirerek özellikle kişileştirilmiş tipler yaratmaya çalışmışlardır. Sonuçta incelikli bir gerçeklikle çok gelişmiş bir renk ve tasarım anlayışının başarıyla bir araya geldiği karma bir üslup oluşmuştur. 14. yüzyılın sonunda ortaya çıkan Cüneyd adlı büyük ressam, klasik İran minyatür üslubunun habercisi sayılır.

Celayirliler, İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun başa geçişini destekleyen ve İlhanlılardan sonra Irak ve Azerbaycan'ı yöneten Moğol hanedan. Hanedanın bir kolu 1336-1432 arasında Bağdat'ta hüküm sürmüştür.

Hanedanın kurucusu Hasan Büzürg, İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han (hd 1317-35) döneminde Anadolu valisiydi. Ebu Said'in ölümünden sonra, hükümdarlığı ele geçirmek için, Çobanlı (Çupani) emiri Hasan Küçük'le mücadele etti ve ikisi rakip hanlıklar kurdular. Kısa süre sonra hükümdarlık bölünerek Anadolu, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da yerel hanedanlar ortaya çıktı.

Bu arada Hasan Büzürg, Bağdat'ta saflarını güçlendirerek Çobanlılara saldırmaya başlamıştı. Onun oğlu I. Üveys de (hd

1356-74) 1360'ta Azerbaycan'ı ele geçirerek topraklarını genişletti; 1361-64 arasında ise Muzafferilerin egemenliğindeki Fars eyaletini yönetimine bağladı. Ama batıdan gelen Türk ve Moğol kabilelerinin işgalleri hanedanı güç durumda bırakıyordu. Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın ardılları olan Altın Orda hanları 1356-59 arasında Azerbaycan'ı fethetmeye çalıştılar da başarılı olamadılar. Timur, 1393'te Celayirli hükümdarı Ahmed'in (hd 1382-1410) üzerine yürüyerek onu Bağdat'tan ayrılmak zorunda bıraktı. Ahmed, Mısır'daki Memlûklere sığındı. Daha sonra Karakoyunluların ve Memlûklerin desteğiyle Bağdat'a geri dönmeyi başardı. Timur 1400'de yeniden Bağdat'ı ele geçince Ahmed bu kez de Osmanlılara sığındı. Ankara Savaşı'na (1402) yol açan gelişmelerden biri de I. Bayezid'in (Yıldırım) Ahmed'i Timur'a geri vermemesiydi. Onceleri Celayirliilerin yanında yer alan Karakoyunlu Türkmenleri de sonunda Azerbaycan ile İran'ın batısına egemen oldular ve 1410'da Ahmed'i öldürerek Bağdat'ı ele geçirdiler.

Celayirliilerin bir kolu, 1432'deki Karakoyunlu istilasına değin Irak'ın aşağı kesiminde, Timurların egemenliğinde varlığını sürdürdü.

Celep Geçidi, Hindistan'ın Sikkim eyaleti ile Tibet arasındaki sınırda yer alan geçit (la). Assam Himalayaları'nın güneybatı uzantısı olan Dongkya Dağları üzerinde, 4.386 m yükseklikte yer alır. Hafif eğimli olan geçit, 1962'de sınır kapatılana değin, Hindistan'dan Tibet'teki Çhumbi Vadisi'ne uzanan ticaret yolunun önemli bir halkasıydı. Celep Geçidini 26 km güneybatıdaki Gangtok (Hindistan) üzerinden Kalimpong ve Darjiling'e bağlayan yol bütün mevsimlerde açıktır. Celep, tali bir yolla bir başka önemli geçit olan Natu Geçidine bağlanır.

Celestina, La, genellikle İspanyol dünyası sanatının ilk yapıtı, İspanyol erken Rönesans'ının da en büyük ve en etkili yapıtı kabul edilen, diyaloglardan oluşan roman. 1499'da 16 bölüm halinde *Comedia de Calixto y Melibea* (Calixto ve Melibea'nın Komedisi) adıyla, ardından genişletilerek 21 bölüm halinde *Tragicomedia de Calixto y Melibea* (1502; Calixto ve Melibea'nın Tragicomedisi) adıyla yayımlandı. Halk arasında ise Calixto ve Melibea adlı genç âşıklara çöçatanlık yapan, yapıtın başkışısı Celestina'nın adıyla *La Celestina* olarak tanındı. Roman, iki sevgilinin dizginlenemez tutkularını ve felakette sonuçlanan aşkı konu alır; Calixto, Melibea'nın penceresine dayadığı merdivenden düşerek ölür, bunun üzerine Melibea kendini öldürür. Öte yanda Celestina'nın kaba mizah anlayışı, alaycı yorumları ve derinlemesine yansıtılan kişiliği, trajik olay örgüsünü kesintiye uğratarak ikinci planda bırakır. Çöçatan kadının canlı kişiliği, yazgıya karşı durmanın boş bir çaba olduğunu anlatan romanın felsefi önemini gölgeler.

Yazarı belirtilmeden yayımlanan yapıtın Fernando de Rojas'a (y. 1465-1541) ait olduğu sanılır. Din değiştirmiş bir Yahudi avukat olduğu dışında Rojas hakkında pek bilgi yoktur. *La Celestina*, 17. yüzyıl ortalarına değin birçok kez taklit edilmiş ve en az 100 İspanyolca basımı yapılmıştır. Ayrıca İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İbranice, Latince gibi birçok dile çevrilmiştir. Çoğu eleştirmence Avrupa edebiyatındaki ilk roman sayılan *La Celestina*'nın Avrupa dünyası sanatının gelişmesinde önemli etkisi olmuştur. Günümüzde ise hem büyük bir edebiyat yapıtı olarak, hem de tarihsel önemiyle değer taşır.

Celestinus I (AZİZ) (d. Campania - o 27 Temmuz 432, Roma; yortu günü, 27 Temmuz; İrlanda'da yortu günü, 6 Nisan). 422-432 arasında papa. Roma'da diyakoz olarak görev yaparken, 10 Eylül 422'de I. Bonifatius'un yerine papa seçildi. Papalığı süresince, Konstantinopolis (İstanbul) patriği Nestorios'un öğretisine (bak Nestorilik) karşı mücadele etti. Nestorios, İsa'nın beşeri ve tanrısal doğalarının birbirinden bağımsız olduğunu savunuyor, Meryem Ana'ya *Theotokos* (Tanrı Anası) sıfatının yakıştırılmasına karşı çıkıyordu. Celestinus, Pelagius'un (ü. 405-418) insanın tinsel kurtuluşunda Tanrı kayrasının işlevini küçümseyen öğretisine de karşı çıktı. İngiltere'de yayılan Pelagiusçu akımla mücadele etmek üzere 429'da Auxerre piskoposu Aziz Germanus ile Troyes piskoposu Lupus'u İngiltere'ye gönderdi.

Celestinus 431'de Aziz Palladius'u İrlanda'ya ilk piskopos olarak atadı. 431'de İskenderiye başpiskoposu Aziz Kyri'l'i, Ephesos (Efes) Konsili'nde Nestorios'u görüşlerini değiştirmeye çağırarak görevlendirdi. Konsil, Nestorios'u aforoz ederek bütün görevlerinden almaya karar verdi. Yüz yıldan uzun sürecek bir bölünmeye yol açan bu karar Celestinus da onayladı.

Celestinus III, asıl adı GIACINTO BOBONE ya da BOBO-ORSINI (d. y. 1106, Roma - ö 8 Ocak 1198, Roma), 1191-98 arasında papa.

Petrus Abaelardus'un öğrencisi ve dostuydu. Almanya, İspanya ve Portekiz'de papalığın elçisi olarak önemli görevlerde bulundu. Aziz Thomas Becket onu *Curia Romana*'daki (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı olan çeşitli Vatikan büroları) en güvenilir dostu sayıyordu. Giacinto Bobone 47 yıl boyunca Cosmedin'deki (İtalya) Sta. Maria Kilisesi'nde kardinal yardımcılığı yaptı. 30 Mart 1191'de 85 yaşında papa seçilerek, Romalı Orsini ailesinin bu göreve getirilen ilk üyesi oldu. Papa unvanıyla takdis edilmeden önce bir gün önce papazlık rütbesini aldı (13 Nisan); takdis edildikten bir gün sonra da Almanya kralı VI. Heinrich'i Kutsal Roma-Germen imparatoru ilan ederek taç giydirdi.

Ama Heinrich'in göz kamaştıran başarıları, Celestinus'un papalık makamına gölge düşürdü. Çünkü Heinrich, hem Sicilya'nın papalık karşısındaki vasallık konumunu görmezlikten geliyor, hem de önceki Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich ile Papa III. Clemens arasında yapılmış anlaşmaya karşın, Papalık Devletleri üzerindeki hükümdarlığı bütünüyle Celestinus'a bırakmaya yanaşmıyordu. İmparatorun tasarılarından kaygılanmasına karşın, Celestinus onu aforoz etmedi. Heinrich İngiliz Haçlı ordusunun seferden dönen komutanı Kral I. Richard'ı zindana attığı zaman bile, Celestinus Heinrich'e karşı cephe almadı. Papa ve Heinrich birkaç ay arayla öldüler. Celestinus'un Heinrich'in Haçlı ordusuna güçlü bir destek sağlamamasının, Launlenn Bizans İmparatorluğu'nu fethini geciktirdiği öne sürülebilir.

Celestinus V (AZİZ), asıl adı PIETRO DA MORRONE ya da PIETRO DEL MURRONE (d. y. 1209, Isernia?, İki Sicilya Krallığı - ö. 19 Mayıs 1296, Ferentino yakınları, Papalık Devletleri; azizler listesine kabulü, 5 Mayıs 1313; yortu günü, 19 Mayıs), 5 Temmuz 1294-13 Aralık 1294 arasında papa. Görevinden çekilen ilk papadır.

Bir Benedikten keşişi olan Celestinus, uzun süre Sulmona yakınlarındaki Abruzzi

Dağlarında münzevi yaşamı sürdü. Doğulu Çöl Babaları'nı andıran çileci yaşamı ile birçok yandaş kazandı. Çevresinde toplanan (y. 1260) keşiş topluluğu daha sonra Celestinusçular adıyla bir Benedikten tarikati olarak kurumlaştı.

Celestinus 5 Temmuz 1294'te papa seçildiğinde 80 yaşını geçmişti. Papalık makamı iki yıldır boş olduğu için, kiliseyi bu zor durumdan kurtarmak amacıyla görevi kabul etti. Ama yöneticilik yanı sıra zayıftı; papalık görevinin onu çileci yaşamdan alıkoyduğunu düşünüyordu. Kardinallerine güvenmediği için, Napoli kralı II. Carlo'nun yandaşlarına *Curia Romana*'da (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı olan çeşitli Vatikan büroları) görev vererek krala bağımlı duruma geldi. Ayrıca kendi keşişlerine ve Fransiskan tarikatından ayrılmalarına izin verdiği Tinselcilere ayrıcalık tanıdı. Aragon ve Fransa ile İngiltere arasında barış sağlama çabaları sonuç vermedi. Büyük güçlüklerle karşılaşkıktan sonra, papalık görevini sürdürmesinin, hem kilise, hem de kendi benliği için olumsuz sonuçlanabileceğine karar verdi. Kardinallere danıştıktan sonra 13 Aralık'ta görevinden çekildi.

Kardinal Benedetto Caetani. VIII. Bonifatius adıyla onun ardından göreve başladıktan sonra, bazı çevreler Celestinus'un çekilmesinin yasalara aykırı olduğunu öne sürdüler. Bu nedenle kardinallerin çoğu Celestinus'u denetim altında tutmayı yeğleyerek inzivaya dönmeye izin vermediler. Celestinus Adriya Denizi yoluyla kaçmaya çalıştığı sırada yakalanarak Bonifatius'a geri gönderildi ve kapatıldığı Fumone Kalesi'nde öldü. Celestinus aykırı bir durumu sona erdirmeye yürekliğini gösterdiği halde, Dante *La divina comedia*'da (*İlahi Komediya*), görevinden çekildiği için Celestinus'u Cehennem'in kapısına yerleştirir ve ondan "korkaklığı yüzünden görevini terk eden adam" biçiminde söz eder.

Celestius (ü. 5. yy, İngiltere), Britanyalı ilahiyatçı Pelagius'un(*) ilk ve en önemli yandaşı.

Celestius ile Pelagius Roma'da tanışıklıklarında ikisi de avukatlık yapıyordu. Yaşadıkları dönemin ahlaklısı düzenine tepki olarak zamanla ikisi de dünya işlerinden uzaklaşıp dine yöneldi. Bu arada reformcu görüşleri Roma'dan önemli destek gördü. Gotların y. 409'da Roma'yı tehdit etmesi üzerine önce Sicilya'ya, oradan da 410'da Kuzey Afrika'ya gittiler. Celestius orada kaldı, Pelagius ise 411'de Filistin'e gitti. Milano diyakozlarından Paulinus, Kartaca'yı yaptığı bir gezi sırasında Celestius'u, ilk günahı ve günahların vaktiz yoluyla bağışlandığını inkâr etmekle suçladı. Celestius, Aziz Aurelius'un başkanlık ettiği Kartaca Konsili'nde (412) suçlu bulunarak aforoz edildi; bunun üzerine oradan ayrılarak Ephesos'a (Efes) gitti.

Celestius'un propaganda etkinliği ve Pelagius'un yazıları pek çok yandaş kazanmalarını sağladı. Ama karşılarında, Aziz Hieronymus ile Hippo piskoposu Aziz Augustinus'un da yer aldığı güçlü bir tepki oluşmuştu. Celestius ve Pelagius 415'te Diospolis (bugün Lod, İsrail) Konsili'nde, 416'da da iki ayrı Afrika konsilinde yeniden mahkûm edildi. 417'de Papa Aziz I. Innocentius ikisini de aforoz etti; ama onun ardılı Aziz Zosimus, Pelagius ile Celestius'u yakınlık gösterdi.

Celestius'un ziyaretinden etkilenen Zosimus, Pelagius'tan iman sözü aldıktan sonra 417'de Afrikalı piskoposları katı davran-

makla suçladı. Ama bunun ardından Pelagiusçuların Roma'da yol açtığı şiddet olayları Batı Roma imparatoru Flavius Honorius'un Pelagiusçuluğu yasaklayarak Celestius'u İtalya'dan sürmesine neden oldu. Papanın huzuruna çıkması emredilen Celestius çağrılara aldırmayarak Roma'dan kaçtı. Zosimus bunun üzerine Celestius'u aforoz etti ve Pelagiusçuluğu yasakladı. Ephesos Konsili de (431) Celestius'u mahkûm etti.

Celfe, EL-CELFE (1981'den sonra) olarak da bilinir, Cezayir'in ortakuzeyinde il (*vilaye*) ve il merkezi kent. Sahra Atlasları'nın bir bölümü olan ve denizden yaklaşık 1.500 m yüksekten Uled Nail (Evlâd-ı Nail) Dağları, ili güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda ikiye böler. Kuzeybatı yarısı kurak Yüksek Platolar (900 m), güneydoğu yarısı ise Sahra Çölünde kalır. Kuzeyde Lemdiye (Medaye), kuzeydoğuda M'Sila, güneydoğuda Biskra ve Vargla, güneybatıda Laghouat (el-Ağvat), batıda da Tihert illeri ile çevrelenir. 1974'te yapılan yönetsel düzenlemeyle oluşturulmuştur. Yüzölçümü 22.905 km²'dir. Bölge yüzyıllardan beri yarı göçebe Arap Uled Nail kabilesinin buluşma yeridir; kırmızı siyah çizgili cadırlarda yaşayan bu halk Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini iddia eder. İl merkezi Celfe kentinin kuzeyinde kayatuzu ve marnların yağmur suları ile aşınması sonucu oluşmuş Rocher de Sel (Tuz Kayası), batısında ise megalitik (büyük taş) mezar yapıları yer alır. El-Hasbaya ve Ayn Naga'da İÖ 7000-5000 tarihli birçok Neolitik kaya kabartması vardır. Halfaouit üretim merkezi olan Hassi Bahbah, Yüksek Platolar kesiminin en önemli kentidir. Sahra Çölünün ucundaki Messaad'da kayısı yetişir; kent ayrıca, gıcuk dokumacılığıyla ünlüdür. Nüfus (1987) il, 494.494; (1977 geç.) kent, 47.435.

celi, hat sanatında iri ve büyük yazı. Bazı hattatlar celi sözünü, yaklaşık 3 mm genişliğinde olan meşk (çalışma) kaleminden daha geniş kalemle yazılan yazılar için kullanır. Bazıları da 1 cm genişliğindeki yazıyı celi sayar. Genel kabule göre yazının 3 mm'yi aşması celileşmesi anlamına gelir. Bir yazı istendiği kadar celi yazılabilir. Eğer bu genişlikte kamış kalem bulunamazsa, tahtadan yapılan kalemlerden yararlanılır. Ama genellikle yazıyı büyültmekte karelere ayırma yoluna başvurulur. Buna "satranç yöntemi" de denir.

Celi yazı, özellikle uzaktan okunması amacıyla yazıldığından, daha çok yapılarda ve levhalarda kullanılır. Kullanım yerine ve amacına göre kufi, sülüs, talik, muhakkak, rika ve bazen de nesih yazı celi olarak yazılabilir.

Tarih boyunca en çok sülüs ve talik yazıların celisi kullanılmıştır. Hatta Osmanlılarda celi dendiğinde yalnızca celi sülüs anlaşılır. Bu yazı Abbassilerden sonra bütün İslam ülkelerinde kullanılmakla birlikte, olgunluğu Osmanlı hattatlarının elinde ulaşmıştır. 14. yüzyılda bir geçiş dönemi yaşayan celi sülüs, önce Ali bin Yahya Sofi'nin, daha sonra Seyyid Kasım Gubari, Tekneci-zade İbrahim ve Beşir Ağa'nın katkılarıyla gelişiminin Mustafa Rakım'ın elinde güzelliğinin doruğuna ulaşmıştır. Mustafa Rakım'ın oluşturduğu celi sülüs üslubunu Sami Efendi, Nazif Efendi, İsmail Hakkı Altunbezer, Macid Ayrıl, Halim Özyazıcı ve Hamid Aytac gibi hattatlar başarıyla sürdürmüşlerdir.

Mustafa Rakım'la aynı çağda yaşayan ünlü hattat Mahmud Celaledin, yazılandaki sertlik dolayısıyla ayrı bir üslubun yaratıcısı sayılır. Bu üslup, Mahmud Celaledin'in kansı Esmâ İbret, Sultan Abdülmecid,

Tahir Efendi ve birkaç başka hattat tarafından izlendikten sonra ortadan kalkmıştır.

Yazılarında bu üslupların her ikisinden de izler bulunan Kazasker Mustafa İzzet ise, celi sülüste ayrı bir üslubun temsilcisi olmuştur. Günümüz hattatları celi sülüste Mustafa Rakım'ı izlemektedir.

Celi talikin ilk kez ne zaman ve nerede kullanıldığı bilinmez. Daha çok yazıt ve levhalarda karşılaşılan bu yazının en eski örneği, I. Mehmed'in (Çelebi) kızı Selçuk Hatun'un 1455'te Edirne'de yaptırdığı Selçuk Hatun Camisi'nin Arapça yazıdır. 15-17. yüzyıllarda henüz gelişme durumunda olan celi talikin olgun örneklerine 18. yüzyıl başlarında rastlanır. İstanbul'da, Damad İbrahim Paşa Çeşmesi ve Sebili için Veliyeddin Efendi'nin hazırladığı yazıt, önemli bir celi talik örneğidir.

Muhakkak yazı çok yer kapladığı için 16. yüzyıldan sonra pek yazılmadığından, celisi de az kullanılmıştır. Bilinen en büyük ve güzel örneği, Timur'un torunu Baysungur'un yazdığı ve bugün ancak 6-7 sayfası elde kalmış büyük boydaki Kuran'dır.

Rika ile nesih Osmanlılarda çok yaygın olmakla birlikte, celi biçimleri pek az kullanılmıştır. Reyhani, tevki, siyakat, divani ve celi divani(*) yazıların ise celi biçimleri yoktur.

celi divani, Osmanlılarda Divan-ı Hümayun'da menşurların yazılmasında kullanılan yazı türü. Sözcük olarak divani yazının irisi anlamına gelirse de, aslında iri bir yazı değildir. Ayrıca divaninin iri yazılması da kurallara göre olanaksızdır. Bu yazıyı ne zaman ve kimin bulduğu belli değildir. 16. yüzyıldaki örneklerden, henüz gelişmekte olduğu anlaşılır. Zamanla yapısındaki değişikliklerle güzelleşen celi divaninin 19. yüzyıldan önceki hattatları da bilinmemektedir. 19. yüzyılda Ebubekir Mümtaz Efendi, Nasih Efendi ve Sami Efendi; 20. yüzyılda Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer, Halim Özyazıcı ve Hamid Aytac celi divani yazmış en ünlü hattatlardır.

Celile, İbranice HA-GALİL, Filistin'in en kuzey kesimini oluşturan tarihsel bölge. Kabaca bugünkü İsrail'in kuzey kesimiyle çakışır. Kitabı Mukaddes'te sınırları kesin olarak belirlenmemiştir. Kitabı Mukaddes'in değişik yorumlarının ortaya çıkardığı tek belirgin nokta, Celile'nin, İsrailoğullarının kuzeydeki Naftali kabilesine ait toprakların bir parçası olduğudur.

Celile'nin sınırlarını çizen Romalı Yahudi tarihçi Iosephos'a (İS 1. yy) göre bölgenin batısında Karmel Dağı ve Akka, güneyinde Samiriye ve Bet Şean (Skythopolis), doğusunda Batı Şeria, kuzeyinde ise eski Baca (bir olasılıkla bugünkü Bezet) kentinden geçerek günümüzdeki İsrail-Lübnan sınırını izleyen bir çizgi yer alıyordu. Ama Celile'nin kuzey sınırını Litani (Leontes) Irmağına kadar uzatan coğrafyacılar da vardı.

Bölge, Yukarı ve Aşağı Celile biçiminde ikiye ayrılıyordu. Dar vadi ve geçitlerle ayrılmış yüksek tepelerin bulunduğu Yukarı Celile'nin başlıca kenti Safad'dı. Daha alçak tepelerin yer aldığı Aşağı Celile'deki en önemli kent ise Nasıra'ydı.

İsrailoğulları Filistin'i ele geçirdiğinde, bölgeye yerleşmiş olan Kenanlılara Celile güçlü bir savunma sağlıyordu. Hâkimler Kitabı'nda (1:30-33), Yeşu'nun Celile'yi fethinden sonra bile Yahudiler ile Kenanlıların burada bir arada yaşadıklarını gösteren bilgiler vardır. Celile, İÖ 10. yüzyılda Davud ve Süleyman peygamberlerin hükümdarlıkların sırasında gelişen krallığın bir parçasıydı; daha sonra kuzeydeki İsrail Krallığı'nın egemenliğine girdi. Asur kralı

III Tıglat-pileser İÖ 734'te İsrail Krallığı'nı yendikten sonra Celile'nin Yahudi nüfusunun büyük bölümü bölgeden sürüldü. İncil'de anlatılan mucizelerin çoğu, İsa'nın hem yetiştirdiği, hem peygamberlik süresinin büyük bölümünü geçirdiği Celile'de gerçekleşti. İkinci Tapınak'ın İS 70'te Romalılarca yıkılmasından sonra, Yahudilerin Filistin'deki bilim ve öğretim merkezi Celile'ye taşındı. Celile 636'da Arapların eline geçtikten sonra eski önemini yitirdi. Ortaçağda Yukarı Celile'deki Safad kenti Yahudi mistisizminin merkezi oldu (bak. Kabala).

19. yüzyılda Siyonist yerleşmelerin kurulmasıyla bölge yeniden canlandı. İlk yeni yerleşme 1882'de Roş Pinna (İbranicede "Köşe Taşı") adıyla kuruldu. Bu yerleşmeler, Celile'nin bütünü'nün İngiliz mandası (1920) altına girmesini sağlayan önemli bir pazarlık konusu oldu.

Birleşmiş Milletler'in Kasım 1947 tarihli taksim planı, Celile'nin Filistin'de kurulacak bir Arap devleti ile İsrail arasında paylaştırılmasını öngörüyordu. Ama 1948-49 Arap-İsrail Savaşı sonunda Celile'nin tümü İsrail'in eline geçti.

1950'lerde Taberiye Gölünün kuzeyindeki bataklık Hula Gölünün kurutulmasıyla Filistin'in coğrafyasında önemli bir değişiklik oldu. Ayrıca Hula Vadisi bereketli bir tarım alanına dönüştürülürken, Şeria Irmağının yukarı yatağı da düzeltilildi.

Celile Denizi bak. Taberiye Gölü

Celili (HAMİDİZEDE), asıl adı ABDÜLCİLİL (d. 1487, Bursa - ö. 1569'dan sonra, Bursa), mesnevileriyle ünlü divan şairi.

Yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Hamidi-i Acem ya da Hamidi-i İsfahani olarak tanınan şair Mevlânâ Hamidi'nin küçük oğludur. Küçük yaşta babasının ölmesi üzerine vasilerince yetiştirildi; iyi bir öğrenim gördü. Şair Ahi ile yakın dostluk kurdu ve genç yaşta yazdığı mesnevilerle tanındı. Ali tarafından Bursa şairlerinin en iyisi olarak nitelenen Celili, bir ara İstanbul'da da bulundu.

Hamse sahibi şairler arasında yer alan Celili'nin hamsesi *Hüsrev ü Şirin*, *Leyla vü Mecnun*, *Gül-i sadberk-i Bihar*, *Hecrname* ve *Mehekname* adlı mesnevilerden oluşur. Bu mesnevilerin en önemlileri, 1512'de I. Selim'e sunduğu *Hüsrev ü Şirin* ile Ocak 1514'te tamamladığı ve 2.116 beyitten oluşan *Leyla vü Mecnun*'dur.

Divan'ı, 303 gazel (23'ü Farsça), 6 kıta (1'i mülemma, 2'si Farsça, 2'si Arapça), 3 rubai (Farsça), 7 matla (2'si Farsça), 3 müfred (2'si Farsça), 12 tarih ve 8 muammadan oluşur. Gazelleri çoğunlukla yedi beyitlidir. Ayrıca, henüz ele geçmemiş bir *Şehname Tercümesi* ile Beyani'nin verdiği bilgiye göre *Yusuf ü Züleyha* adlı bir mesnevisi vardır.

Celilliler, 1726-1834 arasında Osmanlı Musul Eyaleti'ni yöneten ünlü Iraklı aile. Hristiyan bir köle olan ailenin kurucusu Abdülcelil'in oğlu İsmail, Müslüman bir kamu görevlisi olarak sıvırdı ve 1726'da Musul valisi oldu. 1730'da onun yerine geçen Hacı Hüseyin Paşa, 1743'te kenti kuşatan İran şahı Nadir'i geri püskürtmeyi başararak, ailenin en önemli kişisi oldu. Celili ailesinin seçkin üyeleri, Osmanlı Devleti'nin modern bir merkezi yönetim biçimine kavuşturulduğu 1834'e değin Musul valiliğinin yanı sıra öteki Osmanlı eyaletlerinde de yönetsel görevler aldı.

Céline, Louis-Ferdinand, asıl adı LOUIS-FERDINAND DESTOUCHES (d. 27 Mayıs 1894, Courbevoie, Paris yakınları - ö. 1 Temmuz 1961, Meudon, Fransa), Fransız yazar ve hekim. 1924'te tıp doktoru olduktan sonra

Milletler Cemiyeti'nde görev aldı ve mesleğiyle ilgili pek çok yolculuk yaptı. 1928'de Paris'in bir banliyösünde muayenehane açtı ve boş zamanlarında yazmaya başladı. *Vo-yage au bout de la nuit* (1932; Gecenin Sonuna Yolculuk) adıyla yayımlanan ilk romanında, umutsuz bir biçimde kendine amaç arayan bir adamın oykusunu anlattı. Hiddetli ve dağınık bir üslupla yazılmış bu roman, 20. yüzyıl Fransız edebiyatının önemli yenilikçilerinden biri olarak belirlmesini sağladı. İzleyen romanı *Mort a crédit* de (1936; Taksitle Ölüm) dürüstlük, güzellik ve her türlü değerden yoksun bir dünyayı kasvetli bir hava içinde yansıttı.

Fransa'da sol eğilimlilerin benimsediği bir yazardı. Ama Sovyetler Birliği gezisinden düş kırıklığı ile döndü ve görüşlerini *Meu Culpa*'da (1937; Suçlu Benim) anlattı. Daha sonra benimsediği şiddetli Yahudi karşıtı tutumu üç küçük kitabına yansıdı. *Bagatelles pour un massacre* (1937; Bir Kıyım İçin Onemsiz Şeyler), *L'École des cadavres* (1938; Cesetler Okulu) ve *Les beaux draps* (1941; Can Sıkıcı Durum) adlı bu kitaplarda Fransızları da şiddetle suçlaması 1945'te Danimarka'ya sürgüne gönderilmesine yol açtı. Orada, Nazilerle işbirliği yaptığı için bir yıldan fazla hapiste kaldı. Ama Fransa'da temize çıkarıldıktan sonra 1951'de geri dönerek hekimliği ve yazarlığı birlikte sürdürdü. *D'un château l'autre* (1957; Bir Kaleden Öbürüne), *Nord* (1960; Kuzey) ve *Rigodon* (1969) adlı romanlarından oluşan üçlemesi II. Dünya Savaşı'nı Almanya'dan göründüğü biçimyle anlatır. Bazı eleştirmenlerin önceki iki unlu yapıtı kadar güçlü bulunduğu bu son yapıtlarından başka *Guignol's Band* (1944; Guignol'un Topluluğu), *Casse Pipe* (1949; Atış Galerisi) ve *Entre-tiens avec le Professeur Y* (1955; Profesör Y ile Konuşmalar) gibi kitapları vardır.

1930'lardaki saygınlığı, savaş yıllarında hırçınlaşmış insanlardan nefret etmesi yüzünden azalmıştır. Bazı çağdaş eleştirmenler apokaliptik lirizmini övgüyle karşılamakla birlikte yapıtlarındaki umutsuzluk, ahlak dışılık, şiddet ve pornografik öğelerden ötürü dünya görüşüne karşı çıkar. Bazı başka eleştirmenler ise onda, bütün bu özellikleriyle çelişen bir insancılık bularak, çılgınlığını ve gözü dönmüş öfkesini dünyanın dayanılmaz kötülüğüne karşı bir başkaldırı olarak yorumlamıştır.

Celle, Almanya'nın ortakuzeyinde, Aşağı Saksonya (Niedersachsen) eyaletinde (Land) kent. Hannover'in kuzeydoğusunda, Aller Irmağı üzerinde, Lüneburg Fundalığının (Lüneburger Heide) güney ucunda yer alır. Eski kent Altencelle adıyla 1248'de kurulmuştur; 1292'de kurulan Celle ise 1371-1705 arasında Braunschweig-Lüneburg duklerinin merkezi işlevini görmüştür. Kentteki zarif yapı örnekleri arasında Hop-pener Evi (1532) ve bir okul (1603) gibi 16-19. yüzyıl ürünü yarı ahşap binalar önem taşır. Bölge kilisesinde (1308-1675) düklük mezarlığı bulunur. Düklük sarayında ise (1292'de yapılmış, 17. yüzyılda barok üslup-ta tadil edilmiştir) Almanya'nın 1674-75'ten beri kullanılan en eski uyarosu yer alır.

Celle'de birçok teknik okul ile ormancılık, tarım, ancılık ve virus araştırma kuruluşları vardır. Kent müzesi Aşağı Saksonya yapıtları üzerinde uzmanlaşmıştır. 1698'den bu yana balmumu işleyen tesislerin bulunduğu kentte gene Avrupa'nın en eski boya atölyelerinden biri (1817) etkinliğini sürdürmektedir. Öteki ürünler arasında bisküvi, elektronik alet, yalıtıcılar, çeşitli dokuma, madencilik donanımı, petrol ürünleri, potas ve çakıl sayılabilir. At yetiştiriciliği önemli bir yerel uğraştır. Kentte geniş ağaç fidanlıkları vardır. Nüfus (1989 tah.) 71.050.

Cellini, Benvenuto (d. 1 Kasım 1500, Floransa - ö. 13 Şubat 1571, Floransa), en önemli manierist sanatçılardan biri olan İtalyan heykeltıraş, kuyumcu ve yazar. Kendisini ve dönemini çok canlı bir biçimde betimlediği otobiyografisi nedeniyle Rönesans'ın en renkli kişileri arasında yer alır.

Sanat yaşamının ilk yılları Babasının muzıkçı olması istegine karşı koyan Cellini, Andrea di Sandro Marcone adlı Floransalı bir kuyumcunun yanına çırak olarak girdi. 1516'da karıştığı bir kavga nedeniyle Siena'ya sürülürse de 1517-19 arasındaki bir tarihte yeniden Floransa'ya döndü. Ardından Roma'ya gitti. Daha sonra Floransa'da, dövüşmekten oturu olume mahkum edildiği için 1523'te yeniden Roma'ya kaçtı. Burada Salamanca başpiskoposu Sigismondo Chigi ve Papa VII. Clemens için çalıştı. 1527'de Roma'nın Fransızlara karşı savunulmasına katıldı ve kendi ifadesine göre Bourbonların başkomutanı (*connétable*) ile Orange prensini bizzat vurdu.

Cellini Fransızların Roma'yı yağmalamasından sonra Floransa'ya döndü. 1528'de Mantova'da Kardinal Gonzaga için bir mühür yaptı (Mantova Kenti Piskoposluk Arşivi). 1529'da yeniden Roma'ya döndü. Papalık darphanesine damga ustası (*maestro delle stampe*) olarak atandı. 1530-31'de VII. Clemens için, sonradan çok unlenen altın bir kemer tokası yaptı. Cellini'nin değerli madenlerden yapılmış birçok işi gibi bu toka da sonradan entiltmiştir. Ama biçimi, bugün Londra'daki British Museum'da bulunan ve 18. yüzyılda çizilmiş olan üç ayrı desenle saptanmıştır. Cellini'nin papa için hazırladığı çeşitli tasarımlardan günümüze yalnızca Floransa'daki Uffizi Galerisi'nde bulunan iki madalya kalmıştır.

Rakibi olan bir kuyumcuyu öldüren Cellini'yi Papa III. Paulus bağışladı. Ama o ertesi yıl bir noteri yaraladığı için Roma'dan kaçmak zorunda kaldı. Floransa'ya yerleşti ve Alessandro de' Medici için, örneklen Paris'te Ulusal Kutuplık'taki Madalyalar Salonu'nda bulunan birçok metal paranın basılmasını gerçekleştirdi. Bir sonraki yılı Roma'da geçirdikten sonra, kısa bir süre için gittiği Fransa'da I. François tarafından kabul edildi. Bu geziden arta kalan tek şey 1538'de gerçekleştirdiği I. François'nın madalyon portresidir (Bargello Müzesi, Floransa). 1537'de Roma'ya dönüşünde zimmetine para geçirmekle suçlanarak hapsedildi. Kaçtıysa da yeniden tutuklandı. En sonunda Ferrara kardinali d'Este'nün direktmesi üzerine 1539'da serbest bırakıldı. Kardinal için y. 1540'ta yaptığı mühürün aslı bugün kaybolmuştur, ama kurşundan dövülmüş bir kopyası Lyon'dadır.

I. François'nın yeniden Fransa'ya çağırdığı Cellini 1540'ta Fontainebleau'ya ulaştı. Birlikte getirdiği yarım kalmış altın tuzluğu bitirerek 1540'ta krala sundu. Bugün Viyana'daki Sanat Tarihi Müzesi'nde bulunan bu tuzluk, Cellini'nin günümüze kalan değerli madenlerden yapılmış tek özgün yapıtıdır ve Rönesans kuyumculuk sanatının olağanüstü bir örneğidir. 1542'de kralın Fransız yurttaşlığı hakkı verdiği Cellini, 1544'te mitolojik figürlerle süslü 12 tane gümüş şamdan yapmakla görevlendirildi. Bunlardan Tanrıça Luna'yu temsil eden tasarımı, Louvre Sarayı'ndaki bir çizimde belgelenmiştir. Cellini 1543-44'te de Louvre Sarayı'nın girişine konmak için büyük bir *nympha* (su perisi) luneti tasarlayıp bunu tuğtan dokü. Gene 1543'te Fontainebleau'da yapılması tasarlanan bir çeşme

için, sonradan kaybolan dev boyutlu bir Mars figürü modeli hazırladı.

Sonraki yılları. Cellini 1545'te Paris'i aceleyle terk ederek Floransa'ya döndü. Orada iyi kabul gördüğü Cosimo de' Medici tara-

ya çıktığı için çok geniş bir okuyucu kitlesi buldu. Cellini'nin sekreterine, konuşma diliyle yazdirdığı bu yapıt, onun VIII. Clemens'in Roması, I. François'nın Fransası ve Cosimo de' Medici'nin Floransası'nda yaşadığı olayları ilk elden aktarır. Belirgin abartmalara ve övgü dolu yaklaşımına karşın şaşırtıcı bir içtenlik ve benzersiz bir

Benvenuto Cellini tarafından I. François için yapılan mine ve altın kaplama tuzluk, 1540; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana
Kunsthistorisches Museum, Viyana

findan, en tanınmış yapıtın sayılan "Perseus"u ve Toscana grandükünün dev boyutlu bir büstünü yapmakla görevlendirildi. Tunçtan dökülen "Perseus" heykeli bugün hâlâ Floransa'da Loggia dei Lanzi'deki ilk yerinde, dükün büstü ise aynı kentteki Bargello Müzesi'ndedir. Cellini dükün büstünü 1548'de, ahlaksızlık suçlamasından kurtulmak üzere kaçtığı Venedik'te bitirdi. 1546-47'de Palestrina'da bulunan antik bir torsoyu onararak "Ganymedes" (Uffizi Galerisi, Floransa) haline getirdi, ayrıca "Apollon", "Hyakinthos" ve "Norkissos" adlı mermer heykelleri gerçekleştirdi. Bu üç heykel ve 1545'te "Perseus" için bir deneme olarak yaptığı tazi kabartması Floransa'daki Bargello Müzesi'nde bulunmaktadır. Cellini yaklaşık 1550'de Floransa'da banker ve sanat koruyucusu Bindo Altoviti'nin tunçtan bir büstünü (Gardner Müzesi, Boston) yaptı. 1554'te "Perseus"un açılışından sonra Floransa'daki SS. Annunziata Kilisesi'ndeki kendi mezarı için tasarladığı "İsa'nın Çarmıha Gerilmesi" üzerinde çalışmaya başladı. 1556'da bitirdiği ve bugün İspanya'da Escorial'daki kraliyet manastırının kilisesinde bulunan mermer "Escorial Haçı", Cellini'nin sanatının, rakipleri Bartolommeo Ammannati ve Baccio Bandinelli'nin yapıtları karşısındaki üstünlüğünü kanıtlar. Cellini'nin Floransa Akademisi için 1563'te yaptığı iki mührün çizimlerinden biri British Museum, öbürü Münih'teki Grafik Koleksiyonu'ndadır. Cellini 1558'de yazmaya başladığı otobiyografisini 1562'de bitirdi. 1565'te kuyumculuk ve heykel sanatını konu alan *Trattato dell'oreficeria* (Kuyumculuk Üzerine Deneme) ve *Trattato della scultura* (Heykel Üzerine Deneme) adlı iki önemli çalışmasını yazmaya başladı.

Cellini'nin ölümsüz ünü, yapıtlarından daha çok, kendi yaşamını kaleme almış olmasından kaynaklanır. İlk kez 1728'de İtalyanca yayımlanan bu otobiyografi 1771'de İngilizceye, 1796'da Almancaya ve 1822'de Fransızcaya çevrildi; romantizmin bir çığ gibi büyümeye başladığı bir dönemde orta-

özgünlükte yazılmış olan belge niteliğindeki yapıt, aynı zamanda Cellini'nin kişiliğinin o dönemdeki herhangi bir kişiden çok daha iyi bilinmesini sağlayan bir kaynaktır.

Cellini aylası, Güneş'in yükselme açısı küçükken, çiyile kaplı bir çimenlikte, gözlemcinin başının gölgesini çevreleyen parlak, beyaz halka. Güneş'in yükselme açısının küçük olması, gölgenin uzayarak başın gölgesinin gözlemciden uzak bir noktaya düşmesine ve böylece Cellini aylasının gözlenmesi için uygun koşulların oluşmasına yol açar.

Olay genellikle, Güneş ışınlarının çiy damlalarınca yansıtılmasıyla açıklanır. Bir damlacığın yüzeyinden yansıyan ışık, geriye doğru yöneldiğinde en fazla parlaklığa ulaşır; yansıma açısı 180°'den saptıkça parlaklık azalır. Gözlemcinin başının gölgesi 180°'lik doğruyu içine aldığından bu doğrutudan hiçbir ışık yansımaz. Ama gölge yeterince uzaktaysa, başın gölgesinin hemen çevresindeki çiy damlacıklarından gözlemcinin gözüne doğru yansıyan ışık, hemen hemen 180°'lik bir açı yapar; gölge uzaklaştıkça yansıma açısı 180°'ye daha da yaklaşır. Böylece bu koşullar altında başın gölgesinin çevresinden yansıyan ışık görece daha parlak olur ve Cellini aylası oluşur.

celpname, mahkemede yapılacak bir işlem sırasında hazır bulunması gereken sanık, tanık ya da bilirkişinin çağrılması için bunlara gönderilen resmi belge. Son zamanlarda, Türk yasalarında celpname için "davetiye" terimi de kullanılmaktadır (Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu [CMUK] m. 132). Hazırlık soruşturması sırasında ifadesine başvurulacak olan sanığın çağrılması için celpname gönderilir (CMUK m. 45, 108). Sanık, teknik anlamda sorgu olmasa da, hazırlık soruşturmasında savcılık ve hatta kolluk tarafından çağrıldığında gelmeye mecburdur (Türk Ceza Kanunu [TCK] m. 526). Savcının çağırıldığı sanık gelmezse, celpnamede belirtilmiş olmak koşuluyla ve

tutuklama nedenleri de varsa, yargıçtan alınacak kararla zorla getirilebilir (CMUK m. 133). Sanık, gelmemesinin geçerli bir nedeni bulunduğunu kanıtlayabilirse zorla getirme ya da tutuklama söz konusu olmaz.

Tanıkların ve bilirkişinin duruşmaya çağrılmaları da celpnameyle olur (CMUK m. 45). Sanık bazı kimselerin tanık sıfatıyla dinlenmesi için çağrılmasını isteyebilir ya da doğrudan doğruya davet ettirebilir (CMUK m. 213). Bunun yapılabilmesi için önceden mahkeme başkanlığına başvurulması gerekmez. Doğrudan doğruya davet, tanıklık ödeneğinin mahkeme kalemine yatırılması üzerine mahkemece celpname çıkarılması suretiyle tanığın çağrılmasıdır. Geçerli bir özrü olmadan duruşmaya gelmeyen tanık zorla getirilebilir; gelmemesinin neden olduğu masrafların ödenmesine, ayrıca 5.000 TL'den 10.000 TL'ye kadar hafif para cezasına hükmedilir. Ceza hukuku bakımından, celpnamenin tebliği, kovuşturma açısından ceza davası zamanasımını keser (TCK m. 104). Kanunda öngörülmuş olan zamanasımı süresi kesilme tarihinden başlayarak yeniden tam süre olarak işler.

6 Ocak 1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'da 17. maddesinin 5. bendinde duruşma yapılmasına karar verilmiş olan hallerde, taraflara ve öteki ilgililere tebliğ edilecek duruşma davetiyelerinin, duruşma gününden en az 30 gün önce gönderilmesini öngörmüştür.

celse bak. oturma

Celsius, Anders (d. 27 Kasım 1701, Uppsala - ö. 25 Nisan 1744, Uppsala, İsveç), çoğu ülkede başlıca sıcaklık ölçeği olarak

Celsius, sanatçısı bilinmeyen bir çizimden ayrıntı, 18. yy
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

kullanılan Celsius ölçeğini (çoğunlukla santigrat ölçeği olarak adlandırılır) geliştiren astronom. 1730-44 arasında Uppsala Üniversitesi'nde astronomi profesörlüğü yapan Celsius 1740'ta Uppsala Gözlemevi'ni kurdu. Kuzey Kutup ışığı üzerinde 1716-32 arasında gerçekleştirdiği gözlemlerini, öteki araştırmacıların yaptığı 316 gözlemle birleştirerek 1733'te toplu olarak yayımladı. Laponya'da meridyen yayının ölçülmesi gerekliliğini savunan Celsius, 1736'da bu amaçla düzenlenen keşif seferine katıldı. Bu ölçümün sonuçları, Newton'ın Yer'in kutuplarda basık olduğu kuramını doğruladı. Gerçekleştirdiği termometreye ilişkin bildirisini 1742'de İsveç Bilimler Akademisi'ne sundu. Öteki çalışmaları arasında *Dissertatio de Nova Methodo Determinandi Solis a Terra Determinandi* (1730; Güneş'in Yer'den Uzaklığını Ölçmenin Yeni Yöntemine İlişkin Bir Çalışma) ve *De Observationibus pro Figura Telluris Determinanda in Gallia Habitis, Disquisitio* (1738; Yerkürenin Biçimini Saptamak İçin Fransa'da Yapılan Gözlemler Üzerine İnceleme) yer alır.

Celsius sıcaklık ölçeği, SANTIGRAT SICAKLIK ÖLÇEĞİ olarak da bilinir, suyun donma

noktasını 0°, kaynama noktasını da 100° olarak temel alan sıcaklık ölçeği. İsveçli astronom Anders Celsius'un 1742'de geliştirdiği ölçek, saptanan iki noktanın arası 100 dereceye bölündüğü için santigrat (yüz derece) ölçeği olarak da adlandırılır. Fahrenheit (°F) olarak gösterilen bir sıcaklığı Celsius'a (°C) çevirmek için: $^{\circ}\text{C} = \frac{5}{9}(^{\circ}\text{F} - 32)$ formülü kullanılır. Celsius ölçeği metre sistemi birimlerinin kabul edildiği ülkelerde kullanılmaktadır; bilimsel araştırmalarda ise her zaman bu ölçek kullanılır.

Celsus, Aulus Cornelius (ü. İS 1. yy, Roma), Roma'nın en büyük tıp yazarı olarak kabul edilen hekim. Tıbbi, askerlik sanatı, konuşma sanatı (retorik), felsefe, hukuk ve tıp konularını kapsayan bir ansiklopedi yazmış, bu yapıtın yalnızca tıp bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Bugün en büyük tıp klasikleri arasında sayılan *De medicina* (Tıp Üzerine) başlıklı bu bölüm, yazıldığı çağda hemen hiç yankı uyandırmamıştı. Ortaçağda Papa V. Nicolaus (1397-1455) tarafından bulundu ve baskı makinesinin icadından sonra yayımlanan ilk tıp kitaplarından biri oldu (1478).

Rönesans dönemi Avrupa'sında en tanınmış tıp yapıtlarından biri olan *De medicina*, üslubu ve tıp bilgisiyle Celsius'a "hekimlerin Cicero'su" ve "Romalıların Hippokrates'i" unvanlarını kazandıran titiz bir incelemedir. O çağda tıp uygulamalarının oldukça ileri düzeye ulaşmış olduğunu göstermesi, yapıtın en dikkate değer yönlerinden biridir. Yazar, temizliğin sağlık açısından önemini vurgular, yaraların antiseptik özellikler taşıyan sirke, kekik yağı gibi maddelerle yıkayıp temizlenmesini önerir. Vücudun başka yerlerinden alınan deri parçalarıyla yüze yapılan plastik cerrahi ameliyatlarını tanımlar; ayrıca ateş, ağrı, kızamık ve şişkinliği iltihaplanmanın dört temel belirtisi olarak gösterir.

Çeşitli hastalıkların gerektirdiği tedavi yöntemlerine (perhiz, ilaç tedavisi ve cerrahi tedavi) göre üç bölüme ayrılmış olan kitap, kalp ve akıl hastalıklarının tanısı ile atardamar kanamalarının durdurmak üzere damarın bağlanması yönetimini açıklayan ilk kaynaktır. Celsius'un kaplıca tedavisini ve böbrek taşı ameliyatlarını eksiksiz biçimde tanımladığı bu yapıtın tarihçe bölümü çok önemlidir. Helenistik dönem tıp bilgisi ile İskenderiye dönemi anatomi ve cerrahi bilgisi konusundaki bugünkü bilgilerin büyük bölümü *De medicina*'dan kaynaklanmıştır.

Celsus Kitaplığı, Ephesos'ta (Efes) İS 2. yüzyılda Konsül Gaius Iulius Aquila'nın, babası Gaius Iulius Celsus Polemaeanus adına inşa ettirdiği kitaplık yapısı. Ayrıca bak. Ephesos.

Celtis bak. çitlembik

Celtis, Conradus (Latince), CELTES olarak da yazılır, Almanca asıl adı CONRAD PICKEL (d. 1 Şubat 1459, Wipfeld, Würzburg yakınları, Würzburg - ö. 4 Şubat 1508, Viyana), *Der Erzhumanist* (baş hümanist) olarak ün kazanmış Alman bilgini. Almanya'da hem klasik kültüre, hem de eski Alman uygarlığına yönelik ilginin artmasında rol oynamış, ayrıca Latince lirik şiirler yazmıştır.

Köln ve Heidelberg'de öğrenim gören Celtis 1487'de III. Friedrich tarafından Nürnberg'de başşair ilan edildi; bu payeyi alan ilk Alman şairiydi. İtalya'da hümanist çevrelerde iki yıl geçirdikten sonra Kraków'da matematik ve astronomi öğrenimi gördü, 1491'de Ingolstadt'ta şiir ve hitabet profesörü oldu. I. Maximilian 1497'de Celtis'i Viyana'da profesörlüğe atadı. Celtis

burada, İtalya'daki örneklerden esinlenerek "Sodalites Danubiana" adlı bir humanist araştırmalar merkezi kurdu.

Almanya'nın ilk kadın şairi rahibe Hrosvitha'nın (y. 935-1000) elyazmalarını ve Peutinger Tablosu olarak adlandırılan Roma İmparatorluğu haritasını ortaya çıkardı. Tacitus'un *Germania*'sını (1500), Hrosvitha'nın oyunlarını (1501) ve 12. yüzyılda I. Friedrich (Barbarossa) üzerine yazılmış *Ligurinus* adlı şiiri (1507) yayımladı.

Bu yapıtların yayımlanmasında etkili olan yurtseverlik duygusu, Celtis'in bütün çalışmalarında görülen önemli bir öğedir. Almanya'nın o günkü ve geçmişteki yüceliği teması Celtis'in yapıtlarında tekrar tekrar işlenir. Ingolstadt'ta gene bu yaklaşımı vurguladığı ilk dersinde (*Oratio*, 1492) İtalyan karşıtı milliyetçi bir üslupla şiir, hitabet ve felsefe öğrenimini kişisel ve siyasal erdemin temeli saydığını ortaya koymuştur. Celtis'in müzikli mask oyunları olan *Ludus Dianae* (1501) ve *Rhapsodia* (1505) barok operanın ilk örnekleridir. En büyük yapıtlarını ise lirik şiir alanında vermiştir. Ölümünden sonra 1513'te yayımlanan *Odes*'te (Odlar) Celtis, bir bakıma Almanların Horatius'u olmayı amaçlamıştır. *Epigrams* 1881'e değin elyazması olarak kalmıştır. 1502'de yayımlanan *Amores*'te cüretli bir arzuyu ve gerçek bir lirik yoğunluğu ortaya koyan aşk şiirleri, döneme özgü simgesel, özenli bir anlatım taşır.

Celvetiye, Aziz Mahmud Hüdai'nin (1543-1628) kurduğu tarikat. Tanrı'nın varlığında yok olma (celvet) ilkesine dayandığı için bu adı almıştır. Halvetiğin bir koludur ve Bayramiye, Safeviye, Zahidiye gibi öbür Halveti kollarla ortak özellikler taşır.

Alevi kökenli bir tarikat olduğundan açık zikri kabul eden Celvetiye, benliğin arındırılması ilkesine öncelik verir. Benliğini arıtan kişi dünyasal varlığından kurtularak sürekli bir Tanrı bilincine ulaşır. Bunun için kişinin dünya sevgisini bırakıp benliğini dünyadaki kötülüklerden koruması gerekir (tezkiye). Ardından gönlünü her türlü kirden temizleyip tanrısal iradenin tam olarak yansıyacağı bir ayna durumuna getirmelidir (tasfiye). Bundan sonra kişi Tanrı'nın evrende yansıyan varlığını görecektir (tecliyeye). Bu anınma eylemi Tanrı'yı anmayla (zikir) ve kişinin hem kendi içinde, hem dış dünyaya karşı vereceği mücadeleyle gerçekleşir. Tanrı'nın evrendeki yansımasını görmeye başlayan kişi gerçek kulluğa ve yetkinliğe (insan-ı kâmil) ulaşmış demektir.

Celvetiyede yetkin insanlığa ulaşmak için aşılması gereken yolun dört aşaması vardır. Birincisi, doğanın gereklerinden olan yeme, içme ve cinsel doyumdan uzak kalmayı gerektiren doğa aşamasıdır. İkincisi, nefis aşamasıdır; kişinin benliğini, gene kendisinden kaynaklanan kötülüklerle savaşıp arındırmasını gerektirir. Üçüncüsü ise, benliğini arındıran yolcunun ruhunu güzel ahlakla donatmasını gerektiren ruh aşamasıdır. Ruhunu güzel ahlakla donatan kişi, ruhu ile bağlarını güçlendirmiş ve Tanrı bilgisine (marifetullah) yönelmiş olur. Ruhunu eğitmeye başlayan yolcuya Tanrı bilgisinin sırları yavaş yavaş açılır ve sonunda keşf olayı gerçekleşir. Dördüncü aşama ise sır aşamasıdır. Tanrı bilgisine ve aşkına ulaşan yolcu bu aşamada Tanrı dışındaki bütün varlıklarla (masiva) ilgisini keserek gönlünü yalnız Tanrı'ya ayırır. Bu aşama, kendinden geçme, yok olma ve tanrısal tecellilerin kendisini gösterdiği kavuşma (vuslat) makamıdır.

Yolun sonuna gelen, arınma sürecini tamamlayan kişi artık yetkin insan aşamasına ulaşmıştır. Bu dört aşamayı gerçekleştiren yolcu, Tanrı varlığından başka hiçbir şeyin

bilincinde değildir. Bu inanç, varlığın birliği (vahdet-i vücud) inancının değişik biçimde söylenmesinden başka bir şey değildir.

Celvetileri başka kankatlardan avıran haylice biçimsel özellik, kullandıkları koyu yeşil renkli ve 13 dilimli (terek) taçtır. Dilimler Tanrı'nın 12 adı ile zatını simgelemektedir. Celvetiyenin başka bir ayvancı özelliği de dizlerin üstünde durarak yapılan zikirdir. "Hızır kıyâmı" ve "nisf-i kıyâm" adı da verilen bu zikir biçimi, sövlenite göre, şöyle ortaya çıkmıştır: Bir zikir sırasında Hüdai'nin yanına Hızır gelir. Hüdai ona saygı olarak ayağa kalkmak ister. Ama Hızır'ın, zikir sırasında ayağa kalkılmayacağını hatırlatması üzerine zikir böylece, dizlerin üstünde sürdürür.

Özellikle İstanbul, Bursa ve Balkanlar'da yayılan Celvetiye, Aziz Mahmud Hüdai'nin ölümünden sonra dört kola ayrılmıştır. Bu kollar, Selami Ali Efendi'nin kurduğu Selamiye, İsmail Hakkı Bursevi'nin kurduğu Hakkıye, Fenai Ali Efendi'nin kurduğu Fenaiye ve Haşım Baba'nın kurduğu Haşimiyedir.

Cem, İstanbul'da Cemil Cem'in(*) iki dönem (10 Aralık 1910 - 18 Ekim 1912 ve 10 Aralık 1927 - 2 Mayıs 1929) yayımladığı haftalık gülmece dergisi. Başyazarı Retik Halid'di (Karay). İlk sende bir bölümü Fransızca olarak 43 sayı çıktı. Sayfalarında Avrupalı kankatürçülerin yapıtlarına da yer veren dergi, aydın çevrelerde ilgiyle izlendi. *Kalem*'den(*) sonra, Türkiye'de Batılı anlamda çıkan ikinci gülmece dergisi olan *Cem*, Cumhuriyet döneminde yeniden 1. sayıdan başlamak üzere tamamı Türkçe olarak yayımlandı. Cemil Cem'in kankatürleri siyasal iktidarın tepkisini çektiğinden dergi 49. sayıda kapatıldı.

Cem, (Mehmet) Cemil (d. 1882, İstanbul - ö. 9 Nisan 1950, İstanbul), Türk kankatürünün öncülerinden. Eski yazı döneminde kankatürlerde kullandığı Cem takma adını daha sonra soyadı olarak almıştır.

Asker hekimlerden Cemal Paşa'nın oğluydu. 1899'da Vefa İdadisi'ni bitirdi ve Hukuk

"Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey". Cemil Cem'in *Cem* dergisinde yayımlanmış bir kankatürü, 1912. N. A. Bayar Arşivi.

Mektebi'ne girdi. Yükseköğrenimi sırasında Hariciye Nezareti Şehbenderlik Kalem'i'nde çalıştı. 1903'te Hukuk Mektebi'ni bitirerek önce Nice, sonra Toulon'da çeşitli dışişleri görevlerine atandı. Bir süre sonra Paris eğitilgi kâatplığıne getirildi. Paris'te Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nu bitirdi. Bu arada bazı Fransız dergilerinde kankatürler yayımladı. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi uze-

rine 1908'de İstanbul'a döndü; Celal Esat Arseven ve Salah Cimcoz'un birlikte çıkardıkları *Kalem* adlı mizah dergisinde karikatürler çizdi.

Daha sonra Viyana ve Roma'da da dışişleri görevi yaptı ve 1910'da mesleğinden ayrılarak İstanbul'a döndü. Burada, *Cem*(*) adlı mizah dergisini çıkardı. 1912'de dergiyi kapatarak yurtdışına gitti ve bir süre Paris'te yaşadı. 1921'de Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğüne getirildi. Bu görevi 1925'e değin sürdürdü. 1927'de *Cem* dergisini yeniden yayımlamaya başladı. Vergilerin ağırlığını konu alan bir karikatürü nedeniyle bir yıl hapse mahkûm olduysa da, karar temyiz yoluyla bozuldu. Ama dönemin bakanlarından Recep Peker'i eleştiren bir karikatürü 1929'da derginin kapatılmasına yol açtı. Karikatürlerini yayımlaması siyasal iktidarcı yasaklandıktan sonra Cem yaşamını resim yaparak geçirdi.

Cem, önceleri kişisel düzeyde ilgilendiği karikatürü, sonradan bir uğraş olarak benimsemiş ve Türkiye'de Batılı anlamdaki ilk karikatürleri yayımlamıştır. Yayıtlarında gerçekçi çizimlere yer vermiş, mizahı çizgi-den çok karikatürlerdeki altyazılarla gerçekleştirmiştir. II. Meşrutiyet döneminin hem iktidar, hem de muhalefetini eleştiren karikatürleri, özellikle aydınlar ve siyaset adamlarınca ilgiyle izlenmiştir. Türkiye'de karikatürün etkili bir anlatım aracı durumuna gelmesinde Cem'in payı büyüktür.

Cem, İsmail (d. 1940, İstanbul). Türk gazeteci ve yazar. 1974-75 arasında TRT genel müdürlüğü yapmıştır.

Robert Kolej'i ve Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1962). Ertesi yıl *Milliyet*'te gazeteciliğe başladı. 1964'ten 1969'a değin *Cumhuriyet*'te çeşitli konularda incelemeler yayımladı ve bu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü yaptı (1964-66). 1969'da *Milliyet*'te fıkra yazarlığına başladı. Mesleğinin bu ilk döneminde Osmanlı toprak yapısını ve iktisadi düzenini, bunun Cumhuriyet dönemindeki etkilerini inceleyen *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* (1970) ve *Türkiye Üzerine Araştırmalar* (1970) adlı yapıtlarını yayımladı. 1972-74 arasında Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi başkanlığı yaptı. 1974'te, CHP-MSP koalisyon hükûmeti döneminde TRT genel müdürlüğüne atandı. Ertesi yıl I. Milliyetçi Cephe hükûmetince genel müdürlükten alınması ve Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararına karşın görevine iade edilmemesi iktidara muhalefet arasında uzun süren tartışmalarla yol açtı. 1978'de genel müdürlük hakkından vazgeçen Cem, bu görevine ilişkin anı ve değerlendirmelerini *TRT'de 500 Gün* (1975) adıyla yayımladı.

1975'te Ercan Arıklı ve Kadri Kayıabal ile birlikte *Politika*'yı kurdu ve bu gazetenin bir süre başyazarlığını ve yayın yönetmenliğini yaptı. 1978-80 arasında çeşitli gazetelerde inceleme yazıları yayımladı. 1980'de Paris'e giderek Fransız Siyasal Bilimler Ulusal Vakfı'nda incelemelerde bulundu ve UNESCO adına "Üçüncü Dünya Ülkelerindeki Muhabirlerin Sorunları", "Türk Planlama Deneğinde Katılım" konulu araştırmaları gerçekleştirdi. 1982'de kurulan *Güneş* gazetesinde fıkra yazarlığına başladı. 1985'te Halkçı Parti ile Sosyal Demokrat Parti'nin birleşmesiyle kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nda görev aldı. Partinin Haziran 1987'de yapılan 3. Olağanüstü Kongresi'nde de Parti Meclisi'ne ve Merkez Yürütme Kurulu üyeliğine

seçildi. Parti içinde "Yeni Sol" denen grupta yer aldı. 20 Ekim 1991 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçildi. Fıkra yazarlığını *Sabah* gazetesinde sürdürdü. Cem'in ayrıca *12 Mart* (1974-77, 2 cilt), *Siyaset Yazıları* (1980), *Geçiş Dönemi Türkiye'si 1981-1984* (1984), *Sosyal Demokrasi Nedir, Ne Değildir ve Uygulanabilirliği* (1984), *Engeller ve Çözümler* (1987) adlı kitapları ile *Mevsim Mevsim* (1985) adını taşıyan bir fotoğraf albümü vardır.

cem ayini bak. ayin-i cem

Cem Sultan (d. 23 Aralık 1459, Edirne - ö. 24 Şubat 1495, Napoli). Osmanlı şehzadesi. Ağabeyi II. Bayezid'e karşı taht mücadelesi vermiş, ama yenilerek Batı'ya sığınmak zorunda kalmıştır.

II. Mehmed'in (Fatih) oğluydu. Edirne sarayında dönemin ünlü bilginlerinden öğrenim gördü. Çok küçük yaşta Kastamonu sancakbeyliğine atandı (1469). Babası, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı sefere çıkınca, ona vekâlet etti (1473). Ağabeyi Mustafa Çelebi'nin ölümü üzerine 1474'te Karaman beylerbeyliğine getirildi. Sekiz yıllık beylerbeyliği sırasında edebiyat, müzik, coğrafya ve felsefeyle ilgilendi; Farsçadan çeviriler yaptı. Konya halkının sevgisini kazandı ve geleceğin padişahı olarak görülmeye başladı.

Cem Sultan ile II. Bayezid arasında babalarının sağlığında başlayan çekişme, II. Mehmed'in 1481'de ölümüyle taht kavgasına dönüştü. Sadrazam Karamani Mehmed Paşa'nın II. Bayezid'den önce Cem Sultan'a padişahın ölüm haberini ulaştırma çabası başarısızlıkla sonuçlandı ve Cem'in güçlü destekçisi Mehmed Paşa öldürüldü. II. Bayezid, kardeşinden önce Amasya'dan İstanbul'a gelerek 21 Mayıs 1481'de ulema ve yenicilerin desteğiyle tahta çıkmayı başardı. Kendisini yasal veliaht sayan Cem Sultan, Karamanlılardan topladığı bir orduyla Bursa'ya ilerledi. Bayezid'in Ayas Paşa komutasındaki ordusunu yenerek kente girdi ve hükümdarlığını ilan etti (28 Mayıs 1481); kendi adına hutbe okutup para bastırdı. Büyük bir orduyla üzerine yürüyen Bayezid ile, halası Selçuk Hatun aracılığıyla anlaşmayı denedi; Anadolu'nun kendisine verilmesi koşuluyla devleti aralarında paylaşmayı önerdi. Anlaşma gerçekleşmedi ve Cem, 20 Haziran 1481'de Bayezid'in ordusuna yenilerek önce Konya'ya, oradan da ailesiyle birlikte Memlûklere sığınmak üzere Suriye'ye gitti. 26 Eylül'de Kahire'de Sultan Kayıtbay tarafından büyük bir törenle karşılandı.

Bir süre Mısır'da kalan ve hacca giden Cem, Kayıtbay'ın da yardımıyla Anadolu'ya dönmek üzere 26 Mart 1482'de Kahire'den ayrıldı. 14 Mayıs'ta Adana'da Karamanoğlu Kasım Bey'le anlaşarak Ankara'ya yürüdü ve 8 Haziran'da kaleyi kuşattı. Ama Bayezid'in ordusunun yaklaştığını öğrenince kuşatmayı kaldırarak Alaşehir'e kaçtı; 20 Temmuz 1482'de, daha önce sığınma koşullarını görüştüğü St. Jean Şövalyeleri'ne ait bir gemiyle Rodos'a gitti.

Yaşamının bu ikinci döneminde St. Jean Şövalyeleri ve Rodos başrahibi Pierre d'Aubusson'un elinde Bayezid'e karşı kullanılan diplomatik bir silah durumuna geldi. Sığınmayla başlayan yaşamı tutsaklığa dönüştü ve çeşitli pazarlıklarla konu oldu. 1 Eylül 1482'de Rodos'tan, önce Nice'e ardından Chambéry, Rumilly ve Boislamy'ye götürüldü. Uzun pazarlıklar sonucunda, 1489'da Papa VIII. Innocentius'a verildi. Papanın Osmanlılara karşı açılacak bir haçlı seferine katılma önerisini reddetti. Bunun

üzerine papa ile ilişkileri gerginleşti. VIII. Innocentius ölünce, 1492'de VI. Alexander'in papa seçilmesiyle bir ölçüde özgürleşti. Bu sırada Kudüs'e yapacağı sefer için Cem'i yanına almak isteyen Fransa kralı VIII. Charles, VI. Alexander'in Cem'in başı için II. Bayezid'le pazarlık yaptığını öğrenince Roma'ya girdi ve Cem'i yanına alarak kentten ayrıldı. Yolda hastalanan Cem, Napoli'ye götürüldü ve orada öldü. Zehirlenerek öldürüldüğü söylenir. Bozulmaması için ilaçlanan cesedi beş yıl daha pazarlık konusu yapıldı ve ancak 1499'da Bursa'ya getirilerek Şehzadeler Türbesi'ne gömüldü.

Cem'in Oğuz ve Murad adlarındaki iki oğlundan Oğuz'u, II. Bayezid öldürtmüştü. Küçük oğlu Murad, 1517'de Mısır'ın I. Selim (Yavuz) tarafından alınması üzerine Rodos'a sığındı ve 1521'de I. Süleyman (Kanuni) adayı ele geçirince idam edildi.

Batı'da "Zizimi" adıyla anılan ve yaşamı çeşitli yapıtlara konu olan Cem'in Türk edebiyatında önemli bir yeri vardır. Divan edebiyatında gurbet ve vatan temalarını işleyen ilk şairlerdendir. Şiirleri çoğunlukla liriktir. En çok beğenilen yapıtlarını ve mektuplarını Farsça yazmıştır. *Türkçe Divan*'ı (1981, 2 cilt), *Farsça Divan*'ı, *Falı Reyhan-ı Sultan Cem* (1951) adlı bir fahşane ve *Hurşid ü Ferahsad* adlı bir mesnevisi vardır. Selman-ı Savcı'nin *Cemşid ü Hurşid* mesnevisini Türkçeye çeviren ek babasına sunmuştur.

cemaat, İslam dininde genel anlamda bütün bir İslam toplumuna (ümme), dar anlamda ise bir imamın arkasında namaz kılan topluluğa, Osmanlı Devleti'nde saray ile ordudaki bazı örgütlere ve gayrimüslim topluluğa verilen ad.

İslamda her iki anlamda da cemaat büyük önem taşır. Kuran'da sık sık bütün müminlerin tek bir cemaat olduğu belirtilir. Hz. Muhammed bütün farz namazlarını cemaatle kılarak bunun önemini ve vazgeçilmezliğini vurgulamıştır. Onun bu uygulaması (sünnet-i müekkede) erişkin, akıl ve ruh sağlığı yerinde olan ve herhangi bir özürü bulunmayan müminler için farz namazların cemaatle kılınmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk bazı İslam bilginlerinin vacib, bazılarının da farz olarak değerlendirmiş, ama geçerli özürleri bulunan müminlerin cemaate katılmaması da hoş görülür.

Cemaat halinde namaz imam tarafından kılınır. İmanın yaptığı bu göreve de imamet denir. Cemaat halinde namaz kılınabilmesi için biri imam olmak üzere iki kişi yeterlidir. Cemaat, namaza ilişkin bütün durumlarda imama uymak zorundadır. Ama namazın sağlığını bozucu biçimde yanlışlığı düşerse, imam izlenmez.

Osmanlı Devleti'nde uzun süre zimmi(*) taifesi denen gayrimüslimler, Tanzimat Fermanı'nın (1839) getirdiği hukuksal düzenlemeyle cemaat oluşturma hakkını elde ettiler. Meşruluğu devletçe tanınan din ve mezheplere bağlı olan bu topluluklar cemaat olarak adlandırıldı (Yahudi cemaati, Ermeni cemaati, Rum cemaati vb.). Bunların tümüne birden cemaat-i gayrimüslime, Müslüman çoğunluğa da cemaat-i müslime denirdi. Gayrimüslim cemaatlerin başkanları din adamlarıydı. Bunların okul, hastane ve hayır kurumları kurma ayrıcalıkları vardı. (Hıristiyanlıkta cemaat için bak. kilise topluluğu.)

Osmanlı saraylarındaki hizmetliler birer cemaat olarak örgütlenmişti. Bunlar özel yasaları ve belirlenmiş görevleri olan topluluklardı. Cemaat-i Bağçe-i Hassa (Has Bahçe bostancıları), Cemaat-i Bevvaban-ı

Dergâh-ı Âli (saray kapıcıları), Cemaat-i Celladan (saray cellatları), Cemaat-i Hayyatın-i Hassa (saray terzileri) saray cemaatlerinin bazılarıydı. Kapıkulu ocaklarından Cemaat-i Rihetciyan-ı Humbara (top dökümcüleri) ile Yeniçeri Ocağı'nın 101 ortasına da cemaat denirdi. Doğu Anadolu'daki göçebe aşiretlerde de cemaat kabilesel bir birimi ifade ediyordu.

Cemal Abdülnâsır bak. Nâsır, Cemal

Cemal Halveti, ÇELEBİ HALİFE olarak da bilinir, lakabı HAMİDEDDİN, tam adı MEHMET CEMALEDDİN HALVETİ (d. Aksaray, Niğde - ö. 1494/97, Tebük, Şam), Osmanlı mutasavvıf, Halvetiye tarikatının İstanbul'daki ilk temsilcisi ve Cemaliye kolunun kurucusudur.

Cemaleddin Aksarayi'nin soyundandır. Öğrenimine ilişkin bilgi yoktur. Bazı kaynaklara göre kendisini yetiştirerek müderrislik yapabilecek düzeye gelmişti. Karaman'a giderek Şeyh Alaeddin Halveti'nin halifelerinden Şeyh Abdullah'a bağlandı. O sırada Karaman'a dönen Alaeddin Halveti'nin hizmetinde de bulundu. Her iki şeyhin ölümü üzerine Tokat'a giderek Türkmen şeyhlerinden Tahirzade'nin müridi oldu. Onun ölümünden sonra Tokat'tan ayrıldı. Erzincan'da Pir Mehmed'den hilafet alarak Amasya'ya gitti ve tarikat çalışmalarına başladı. Burada sancakbeyi Şehzade Bayezid (II. Bayezid) ile tanıştı. 1481'de tahta çıkan Bayezid'in çağrısı üzerine İstanbul'a gitti. Yedikule semtinde bir medrese ve imaret ile birlikte kendi adına yaptırılan İstanbul'daki ilk Halveti dergâhına şeyh olarak atandı (1489-91). Uzun süre şeyhlik ettikten sonra hacca giderken Şam yakınlarında Tebük'te öldü. Ölümünden sonra dergâha, Sümbüliye kolunun kurucusu Sümbül Sinan Efendi (ö. 1530) şeyh oldu.

Cemal Halveti'nin başlıca yapıtları arasında *Risale fi't-Tasavvuf*, *Risale'tü'l-Kavsiye*, *Mürşidü's-Salikin* ve *Munkizü'l-Halikin* ile *Divan* sayılabilir. Cemali mahlasıyla yazdığı şiirlerinden bazıları bestelenerek uzun yıllar Halveti dergâhlarında okunmuştur.

Cemal Nadir, tam adı CEMAL NADİR GÜLER (d. 1902, Bursa - ö. 27 Şubat 1947, İstanbul), Türk karikatürcü. Karikatürün günlük gazetelere girmesine öncülük etmiş

Kendi çizgileriyle Cemal Nadir
Nuri Akbayrak Arşivi

ve geniş bir izleyici kitesince benimsenip sevilmesinde önemli rol oynamıştır.

İlköğrenimini Bursa'da, ortaöğrenimini Bilecik'te tamamladıktan sonra devlet sınavına girerek Almanya'da mühendislik eğitimi yapmaya hak kazanmasına karşın, ressam olmak istediği için İstanbul'a gitti ve

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin sınavlarına girdi. Başarılı olamayınca Bursa'ya döndü, bir dükkân açarak tabelacılığa başladı. Bir yandan da suluboya resimler ve karikatürler yapıyordu.

İlk karikatürünü 1920'de, Sedat Simavi'nin çıkarttığı *Diken* adlı mizah dergisinde yayımladı. 1926'dan sonra bir süre İstanbul'da bulundu ve bu arada *Resimli Dünya*'da da karikatürler çizdi. Geçim zorluğu yüzünden bir süre sonra Bursa'ya döndü. 1928'de *Akşam* gazetesi yöneticilerinden Necmettin Sadak'tan aldığı bir öneri üzerine bu gazetede günlük karikatürler çizmek için yeniden İstanbul'a yerleşti. Günlük karikatürleri kadar, başta "Amcabey" olmak üzere yarattığı tipler de büyük ilgi gördü. II. Dünya Savaşı yıllarında *Cumhuriyet* gazetesinde karikatür çizdi. 1941'de Vedat Günyol ile birlikte *Arkadaş* adlı çocuk dergisini yayımladı. Günlük gazetelerin yanı sıra çeşitli haftalık ve aylık dergilerde de karikatürler çizdi. 1942-44 arasında *Amcabey* adlı haftalık siyasal mizah dergisini çıkarttı; bu dergide özellikle genç karikatürcülere olanaklar tanıdı. Bu arada Ankara Radyosu için skeçler yazdı. Yurt içinde ve yurt dışında karikatür sergileri açtı. *Yâzkarası* (ös 1949) adlı tiyatro oyunu İstanbul Şehir Tiyatroları'nda sahnelendi. En büyük tutkusu olan resim çalışmalarını da ölümüne değin sürdürdü.

Cemal Nadir daha çok karikatürlerinin altına yazdığı nüktelerle mizah yapmakla birlikte, çizimde de gerçekçi tutuma bağlı kalmamıştır. Vurgulamak istediği yerleri abartarak çizdiği karikatürlerinde, yapıtı bütünleyici nitelikte ayrıntılara da yer vermiştir. Yarattığı dizilerden "Dede ile Torun"da eskiyle yeni arasındaki çelişkiyi, "Akla Kara"da karşıt görüşlerin yarattığı gülünç durumları, "Dalkavuk", "Salomon", "Yeni Zengin" gibi tiplerde de toplumsal zayıflıkları vurgulamıştır. Ünlü "Amcabey" ise olaylara dışarıdan bakabilen, sözünü sakınmadan söyleyen bir tiptir. Cemal Nadir'in bu tipleri kullandığı karikatürlerinde yazıyı da azaltıp hatta bazen bütünüyle kaldırarak mizahı çizimde arayan anlayışa yöneldiği izlenir. Cemal Nadir karikatürlerini *Amcabey'e Göre* (1932), *Karikatür Albümü* (1933), *Karikatür Albümü* (1939), *Ak'la Kara* (1940), *Dalkavuk Karikatür Albümü* (1943), *Seçme Karikatürler Albümü* (1944), *Harp Zenginleri Karikatür Albümü* (1945), *Siyasi Karikatürler Albümü* (1946), *Amcabey Albümü* (1946) gibi kitaplarda toplamıştır.

Cemal Paşa, tam adı AHMED CEMAL PAŞA (d. 6 Mayıs 1872, Midilli - ö. 21 Temmuz 1922, Tiflis, Gürcistan), Osmanlı asker ve siyaset adamı, 1908-18 döneminde İttihat ve Terakki'nin önderlerinden.

Askeri eczacı Mehmed Nesib Efendi'nin oğludur. 1890'da Kuleli Askeri İdadisi'ni, 1893'te Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1895'te kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Önce Genelkurmay 1. şubesinde görev aldı. 1896'da 2. Ordu'ya bağlı Kırklareli İstihkâm İnşaat şubesine atandı. Ertesi yıl kolağası (önyüzbaşı) oldu. 1898'de Selanik'teki 3. Ordu'ya redif fırkası (tümeni) kurmay başkanı olarak atandı. Burada, o sırada gizli bir örgüt durumundaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek cemiyetin askeri kanadının örgütlenmesiyle görevlendirildi. 1905'te binbaşı oldu. Ertesi yıl Rumeli Demiryolları müfettişliğine getirildi. Bu görevi sırasında İttihat ve Terakki'nin Rumeli'de örgütlenmesinde etkin rol oynadı; cemiyetin bölük adı verilen yerel birimlerini oluşturdu. 1907'de 3. Ordu kurmay heyetine atandı. Burada Binbaşı Fethi (Ökyar) ve

Kolağası Mustafa Kemal'le (Atatürk) birlikte çalıştı.

II. Meşrutiyet'in ilanının (1908) ardından Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezi tarafından İstanbul'a gönderilen 10 kişilik temsil heyetinde yer aldı. Ardından cemiyetin genel merkeze üyelğine seçildi. Aynı yıl kaymakamlığa (yarbay) yükseltülerek Anadolu'ya gönderilen Heyet-i İslahiye üyelğine getirildi. Bu sırada 31 Mart Olayı'nın (13 Nisan 1909) çıkması üzerine İstanbul'a dönerek Yeşilköy'de ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Hareket Ordusu'na katıldı. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Üsküdar muhafızlığına atandı (Mayıs 1909). Kısa bir süre

Cemal Paşa
İzmirli Yayıncılık Arşivi

sonra Çukurova'daki karışıklıkları denetim altına almak üzere Adana valiliğine getirildi (Ağustos 1909). 1910 sonlarında hastalandığı için İstanbul'a döndü. Ağustos 1911'de, Arap aşiretlerinin çıkardığı ayaklanmaları bastırmak üzere Bağdat valiliğine gönderildi. İttihatçıların desteğindeki Said Paşa kabinesinin istifa etmesi üzerine, Temmuz 1912'de bu görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. Kısa bir süre sonra Konya Redif Fırkası komutanı oldu. Ekim 1912'de miralaylığa (albay) yükseldi. Kasım 1912'de tümeniyle Balkan Savaşı'na katıldı. Vize'de Bulgarlara karşı ağır bir yenilgiye uğrayınca Çatalca'ya çekildi. Aralık 1912'de İstanbul menzil müfettişi ve ordu idare reisi oldu.

Bâbü'lî baskını (23 Ocak 1913) olarak bilinen hükümet darbesinin ardından İttihatçılar başa geçince İstanbul muhafızlığına getirildi. Bu görevi sırasında İttihat ve Terakki'ye karşı gelişen muhalefeti bastırarak partinin yönetimine destek sağlamaya çalıştı. Aynı yıl Bulgarlarla yapılan barış görüşmelerine askeri üye olarak katıldı ve İstanbul muhafızlığının kaldırılması üzerine 1. Kolordu komutan vekili oldu. Aralık 1913'te mirlivalığa (tuğgeneral) yükseldi. 26 Şubat 1914'te nafla (bayındırlık) nazırlığına, 11 Mart 1914'te de bahriye nazırlığına atandı. Bahriye Nezareti'nde ve donanmada yeni düzenlemeler yaptı. Öteden beri Fransız yanlısı olarak bilinen Cemal Paşa, 1. Dünya Savaşı öncesinde Fransa'nın desteğini kazanmak amacıyla Fransa'ya gitti. Ama siyasal ittifak sağlayamadı ve bunun üzerine Alman yanlısı Enver ve Talât paşalarla birlikte 2 Ağustos 1914'te yapılan Osmanlı-Alman İttifakı'nı destekledi. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine bahriye nazırlığının yanı sıra 2. Ordu komutanı olarak görevlendirildi. Kısa bir süre sonra da Filistin'deki 4. Ordu komutanlığına atandı (Kasım 1914). 1915'te

ferikliğe (korgeneral) yükseldi. Mısır'ı İngilizlerden almak amacıyla düzenlenen ve Kanal Seferi olarak bilinen çarpışmalarda komuta ettiği Osmanlı güçleri ağır kayıplar verince geri çekilmek zorunda kaldı. Bunu Filistin Cephesi'ndeki başka yenilgiler izledi. Gittikçe kötüleşen durumu düzeltmek amacıyla Temmuz 1917'de Yıldırım Orduları Grubu kurularak 4. Ordu kaldırıldı. Cemal Paşa da göstermelik bir görev olan Suriye ve Garbi Arabistan Orduları Umum Kumandanlığı'na (Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen ve Asir bölgesi komutanlığı) atandı ve birinci ferikliğe (korgeneral) yükseltildi. 1918'de bölgenin denetimi Yıldırım Orduları Grubu'na verilince bu görevden de alındı.

Cemal Paşa Suriye'de bulunduğu sırada çeşitli toplumsal hizmetlerin ve bayındırlık etkinliklerinin yaygınlaştırılması için çalıştı; yörenin arkeolojik özellikleriyle yakından ilgilendi. Bu arada Arap ileri gelenleri arasında ortaya çıkan siyasal hoşnutsuzluğa ve düşmanca yönelimlere sert önlemlerle tepki gösterdi. Şerif Hüseyin önderliğindeki ayaklanma 4. Ordu'nun bölgedeki durumunun sarsılmasında önemli bir etken olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine 1-2 Kasım 1918 gecesi Enver ve Talât paşalarla birlikte bir Alman denizaltısıyla Odessa'ya, oradan da Berlin'e gitti. Ardından İngilizlere karşı mücadele eden Afganistan'a geçti. Buradan da Rusya'ya gitti. Bir süre Enver Paşa ile bir grup İttihatçının Rusya ve tüm Asya'daki Türkleri antiemperyalist ve Turancı amaçlar etrafında birleştirmeye yönelik etkinliklerine katıldı. Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nın önderleriyle ilişki kurdu. Türkiye'ye dönme hazırlıkları içindeyken Tiflis'te Ermeni komitacılar tarafından öldürüldü.

Cemal Paşa, 1908-18 döneminde İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerindendi. Özellikle "Üç Paşalar İktidarı" olarak da bilinen 1913-18 arasında Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde önemli rol oynadı. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda en önemli cephenin komutanı olarak görev yaptı. Bundan dolayı yenilginin ve İttihat ve Terakki yönetiminin birinci derecede sorumlularından sayıldı.

İttihat ve Terakki'nin spor ve kültür etkinliklerini yürüten Türk Gücü Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurucuları ve yöneticileri arasında da yer alan Cemal Paşa'nın *Plevne Müdafası* (1898), *Alte Denkmaeler aus Syrien, Palastina und West-Arabien* (1918; Suriye, Filistin ve Batı Arabistan'daki Eski Anıtlar) ve *Cemal Paşa Hatıraları 1913-1922* (ös 1923/*Hatıralar*, yb 1959, 1977) adlı yapıtları vardır.

Cemal Sahir, asıl adı CEMALETİN KEHLİBAĞCIOĞLU (d. 31 Ağustos 1900, İstanbul - ö. 2 Ekim 1973, İstanbul), operet sanatçısı ve yönetmeni.

1916'da hükümet tarafından tarım öğrenimi için gönderildiği Macaristan'da, 1920'ye değin Budapeşte'deki Kraliyet Tiyatro ve Sanat Akademisi'nden eğitim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Operet Heyeti'ne girerek, o dönemde alaturka operet denen ve Türk müziği çalgıları kullanılan müzikli oyunlarda oynadı. Bu alaturka operetlerin en önemlileri arasında, hepsi Musahhipzade Celâl'in yapıtları olan *İstanbul Efendisi*, *Yedekçi*, *Kaşıkçılar*, *Macun Hıokası* ve *Atlı Ases* sayılabilir.

Cemal Sahir kendi adıyla Şehzadebaşı'nda kurduğu Sahir Opereti'nde Macaristan'da gördüğü gerçek operetlere benzeyen yapıtlar

lar sahneye koydu. Bunlarda Batı çalgıları ile özgün müzikleri kullandı. 1 Eylül 1921'de gösterilerine başlayan toplulukta *Mecbul*, *Tarlâ Kuşu*, *La Mascotte*, *Çardaş* gibi operetler sahnelendi. Topluluğuyla daha sonra Millet, Ferah ve Kadıköy'deki Hale Tiyatrolarında gösteriler yaptı. Bir süre Darülfünun'da, sonra Süreyya Opereti'nde çalıştıktan sonra uzun bir Anadolu turnesine çıktı. Sahnede geçirdiği bir kaza sonucu kotürüm kaldı.

Cemal Sahir, uyarladığı ya da sahnelediği operetlerin çoğunu kendisi çevirmiştir. Ayrıca *Son Buse*, *Kalbin Aynası*, *Bir Köpek*, *Öldüren Kim?*, *Keleşçe*, *Dinamit*, *Altın Ayşe*, *Gözlerin Görmemeli*, *Acının Acısı*, *Bir Şoförün Cinayeti*, *Salondaki Kadın*, *Kalbimdesin* gibi oyunları da vardır.

Cemal Süreyya, asıl adı CEMALETİN SEBER (d. 1931, Erzincan - ö. 9 Ocak 1990, İstanbul), İkinci Yeni hareketinin önde gelen şair ve kuramcılarındandır.

Bilecik Ortaokulu'nu (1947) ve Haydarpaşa Lisesi'ni (1950) bitirdi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve

Cemal Süreyya
Ara Güler

İktisat Bölümü'nden mezun olduktan (1954) sonra maliye bakanlığında çalışmaya başladı. Temmuz 1965'te müfettişlik görevinden ayrılarak, 1961'de 4 sayılı çıkardığı *Papirüs* dergisini yeniden kurdu (Haziran 1966-Haziran 1970 arasında 47 sayı; 1980-1981'de 2 sayı). Bu dönemde yaşamını daha çok Fransızcadan yaptığı çevirilerle kazandı. 1971'de yeniden maliye bakanlığında memurluk mesleğine döndü. 1978'de Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları Danışma Kurulu üyesi oldu. Şubat 1982'de müşavir maliye müfettişliğinden emekli oldu. Daha sonra yayınlarında danışman, ansiklopedilerde redaktör olarak çalıştı; Orta Doğu İktisat Bankası yönetim kurulu üyeliği yaptı (1983). Birçok dergide yazıları ve şiirleri yayımlandı; ayrıca *Oluşum*, *Türkiye Yazıları*, *Maliye Yazıları* dergileri ile *Saçak* dergisinin kültür-sanat bölümünü bir süre yönetti. *Politika*, *Yeni Ulus*, *Aydınlık* gazetelerinde; on beş günlük *Yazko Sönu*, haftalık *2000'e Doğru* dergilerinde köşe yazıları yazdı.

Şiire lise yıllarında aruz denemeleriyle başladı; üniversite yıllarında serbest vezne geçti. İlk şiiri, "Şarkısı-beyaz", *Mülkiye* dergisinin Ocak 1953 tarihli sayısında yayımlandı ve kısa sürede okurun ilgisini çekti. Cemal Süreyya 1950'lerin başlarında gelişen İkinci Yeni hareketine katılmakla birlikte, şiirde anlamsızlığı savunan görüşleri benimsemedi; geleneğe karşı çıktığı halde, geleneğin diri değerlerinden yararlanmayı savundu. Doğu ve Batı'nın birbirini tamamladığı değil, birbirini geliştirdiği bir noktada boy göstermek istedi. Şiirde erotizmi canlandırırken toplumsal değerlerden de uzak düşmemeye çalıştı. Cemal Süreyya'ya göre şiir "Anayasaya aykırı"dır; doğanın ahlaki kovduğu yerdedir; yasadırdır. Bu,

onu şiirde öyküden kaçınmaya, çarpıcı, yoğun, imge adacıklarından oluşan bir söz sanatına yöneltti. İlgiyle karşılanan ilk yapıtı *Uvercinka* (1958, 1989), Garip akımına karşı, ama ondan gelen dil ve kültür değerlerini kullanmaktan kaçınmayan yeni bir duyarlılığın taşıyıcısı olarak görüldü. *Göçebe'de* (1965) eski ve yeni Anadolu'ya açıldı. 1973'te yayımladığı *Beni Öp Sonra Doğur Beni'de* tarihsel çerçeve içinde, Ortadoğu'yu, Anadolu'nun "avcı" coğrafyasını, eski çağlardan yeni zamanlara uzayan duyarlıklar zincirini, sevgi anlayışını ve zulüm geleceğini ele aldı.

Düzyazılarında sorunları çözümlemekten çok, sürekli yeni sorular sordu. Denemelerinde kendini açıklamak yerine başka sanatçılar, özellikle de başka şairler üzerine düşünmeyi yeğledi (*Şapkam Dolu Çiçekle*, 1976). Bağımsız, yanılmayı göze alan bir tutumla siyasal konulara da eğildi. *Milliyet Sanat* ve *Hürriyet Gösteri*'de yayımlanan günlüğünde, anı, otobiyografi, deneme türlerini iç içe geliştirmeye çalıştı. *Uvercinka* ile Arif Damar'la birlikte 1958 Yeditepe Şiir Armağanı'nı kazandı; *Göçebe*, 1966 TDK Edebiyat Ödülü'nü aldı.

Toplu şiirleri 1984'te *Sevda Sözleri* başlığıyla yayımlandı; 1990'da yapıtın ikinci basımı yapıldı. Öbür yapıtları arasında *Mülkiyelî Şairler* (1966) ve *100 Aşk Şiiri* (1968) adlı iki antoloji, *Günöbirlik* (1983) adlı deneme kitabı, mektuplarını içeren *Onüç Günün Mektupları* (ös 1990), haftalık *2000'e Doğru* dergisinde yazdığı denemelerini bir araya getiren *99. Yüz: İzdüşümler ve Söz Senaryosu* (ös 1991) ve ölümünden sonra geride bıraktığı şiir ve düzyazı yapıtlarından derlenen *Cemal Süreyya Arşivi* (1991) sayılabilir. Ölümünden sonra *2000'e Doğru* dergisi tarafından konan Cemal Süreyya Şiir Ödülü yayımlanmış ve yayımlanmamış şiir dallarında verilmektedir.

Cemal Uşşaki, asıl adı MEHMET CEMALEDİN (d. Edirne - ö. 1750, İstanbul), Osmanlı mutasavvıf. Halvetiye'nin ana kollarından Uşşakiye tarikatına bağlı Cemaliye kolunun (ikinci Cemaliye) kurucusudur.

Edirne'de öğrenim gördü. Ardından Halvetiye tarikatının Uşşakiye kolu şeyhlerinden Bağdatlı Hamdi Efendi'ye halife oldu. Sezai-i Gülşenî'den bilgisini genişletti. 1742'de İstanbul'a geldi. Edirnekapı dışındaki Savaklar Tekkesi'ne şeyh oldu. Uşşakiye'nin Cemaliye kolunu kurdu. Ünlü mutasavvıflardan Salâheddin Uşşaki'yi yetiştirdi. Uşşakiler arasında büyük saygınlık kazandı ve pir-i sani (ikinci kurucu) olarak tanındı. Sanat amacı gütmeyen yazdığı şiirleri bir *Divan*'da toplandı. *Divan*'ında 94 beyitlik, mesnevi biçiminde bir Uşşaki silsilenamesi de (*Silsile-i Tarık-ı Uşşakiye*) bulunan Cemal Uşşaki, şiirlerinde vahdet-i vücud (varlığın birliği) düşüncesinin yanı sıra, ağırlıklı olarak tevhid (birleme) düşüncesini işlemiştir.

Cemaleddin Afgani, tam adı CEMALEDİN EL-AFGANİ ES-SEYİD MUHAMMAD İBİN SAFFER EL-HUSEYİN (d. 1838, Esedâbad, İran - ö. 9 Mart 1897, İstanbul), Müslüman siyaset adamı, siyasal ajitator ve gazeteci. Avrupa egemenliğine karşı, güçlü bir İslam uygarlığının yeniden canlandırılabilceğine olan inancıyla, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında İslam düşüncesinin gelişimini etkilemiştir.

Yaşamı. Ailesi ve gençliği üzerine çok az şey bilinir. Afgani lakabını almasına ve bu adla tanınmasına karşın, bazı araştırmacılara göre, Afgan değil, Hemedan yakınındaki Esedâbad'da doğmuş İranlı bir Şidir. Çoğunlukla, Sunniliğin yaygın olduğu bölge-

lerde etkinlik gösterdiği için, İran ve Şii kökenini gizlemek amacıyla Afgani adını alması olabilir. Gençliğinde, büyük olasılıkla din ve felsefe eğitimini ilerletmek için, Irak'taki Şii merkezler olan Kerbela ve Necef kentlerine, Hindistan'a ve kesin olmamakla birlikte İstanbul'a gitti. Etkilendiği düşünce akımları bilinmemekle birlikte, genç yaşında dinsel açıdan şüpheli bir tutum benimsedi.

Yalnızca Afganistan'daki Kandeher'da bulunduğu Kasım 1866 dolaylarından sonraki yaşamı ve etkinlikleri konusunda tutarlı

Cemaleddin Afgani
Ana Yayıncılık Arşivi

bilgiler vardır. Afganistan'ı 20 yılı aşkın bir süre yöneten Dost Muhammed Han'ın 1863'te ölümünden sonra ülkede, oğullarının taht kavgalarından kaynaklanan iç savaşlar yaşandı. 1866'da oğullarından Şir Ali Han başkent Kabil'de iktidarını kurduysa da, öbür iki oğlu, Muhammed Efdal Han ile Muhammed Azam Han, kardeşlerinin egemenliğini tehdit etmeyi sürdürdüler. Ocak 1867'de Şir Ali yenildi ve Kabil'den uzaklaştırıldı. 1867-68'de ülkeyi önce Efdal, onun ölümünden sonra da Azam yönetti. 1866 sonlarından Azam, Kandeher'i ele geçirmiş, Afgani de kısa sürede onun en güvendiği danışmanlarından biri olarak ardından Kabil'e gitmişti. Eylül 1868'de Şir Ali, Azam'ı tahttan indirinceye değin bu görevde kaldı.

Bir yabancıнын kısa sürede bu konuma yükselmesi ilgi çekicidir. Bazı araştırmacılar, o dönemde İstanbul adıyla bilinen Afgani'nin, Azam ile arası iyi olmayan İngilizlere karşı, Ruslardan para ve siyasal destek sağlayabilecek bir Rus görevlisi olduğunu ya da kendisini böyle tanıttığını öne sürerler. Şir Ali yeniden tahta çıkınca, doğal olarak Afgani'ye güven duymamış ve Kasım 1868'de onu sınır dışı etmiştir.

Afgani, daha sonra 1870'te İstanbul'da görüldü. Burada verdiği "peygamberlik sanatı" konulu konferansta peygamberliğin insan yeteneğine ve becerisine dayandığını öne sürdü. Bu görüş, önde gelen din adamlarınca hoş karşılanmadı ve dinden şapma olarak nitelendi. Bunun üzerine İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan Afgani, 1871'de Kahire'ye gitti. Birkaç yıl boyunca, buradaki bir grup genç yazar ve din adamının çevresinde topladı; aralarında, sonradan İslam'daki modernist hareketin önderi olan Muhammed Abduh ve Mısır'daki milliyetçi Vafd Partisi'nin kurucusu, Saad Zılgul da vardı. Ama burada da, Afgani'nin adı sapkına ve inançsızla çıktı. O dönemdeki hıdiv, hırslı ve savurgan biri olan İsmail Paşa'ydı. 1870'lerin ortalarında, mali konulardaki kötü uygulamaları, alacaklı Avrupa ülkelerinin baskısına ve halk arasında huzursuzluğa yol açtı. İsmail Paşa halkın öfkesini alacaklı ülkelere yöneltmeye çalış-

tı, ama kullandığı yöntemler çok beceriksizceydi. Fransız-İngiliz baskıları karşısında Sultan II. Abdülhamid, Haziran 1879'da İsmail Paşa'yı hıdivlikten aldı. Afgani, bu gergin dönemde yandaşlarını, önderi olduğu bir mason locasında örgütleyip İsmail Paşa'ya karşı ateşli konuşmalar yaparak güç kazanmaya çalıştı. Böylece, İsmail Paşa'nın oğlu ve ardılı Tefvik Paşa'nın güvenini kazanmayı umuyordu. Ama Tefvik Paşa, Afgani'nin Mısır'da cumhuriyetçilik düşüncesini yaymaya çalıştığı inancıyla korkuya kapıldı ve Ağustos 1879'da onu sınır dışı ettirdi.

Afgani, önce Haydarabad'a, ardından Kalküta üzerinden, Ocak 1883'te Paris'e gitti. Avrupa egemenliğine karşı bir savaşçı ve bir İslam reformcusu olduğu yolundaki efsane ve ölümünden sonra yayılan etkisi, büyük ölçüde Paris'teki yaşamına dayanır. Burada, 13 Mart 1884'ten başlayarak, eski öğrencisi Abduh ile birlikte, İngiliz karşıtı *el-Urvetü'l-Vuska* dergisini çıkarttı. Dergi, Sudan'ın bağımsızlığa kavuşmasını sağlayan el-Mehdi ile ilişkisi, hatta onun üzerinde etkisi olduğunu öne sürüyordu, ama bu doğru değildi. Afgani, Fransız tarihçi ve filozof Ernest Renan ile de, İslamın bilim karşısındaki konumu üzerine ünlü bir tartışmaya girdi. İngiliz hükümetinin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid ile yapacağı görüşmelerde aracı olmak için İngilizleri zorladıysa da, başarıları olmadı. Ardından Rusya'ya gitti; 1887, 1888 ve 1889'da Rusya'da bulunduğu belgelenmiştir. Rus yetkililer onu, Hindistan'a yönelik İngiliz karşıtı ajitasyonla görevlendirirdi. Afgani daha sonra İran'da görüldü; burada da gene şahın danışmanı olarak siyasal bir rol oynamaya çalıştı ve gene sapkınlıkla suçlandı. Nâsireddin Şah'ın, kendisiyle ilgili kuşkuları artınca Afgani de, şaha karşı açık ve acımasız bir muhalefete başladı. 1892'de sınır dışı edildi.

İran'dan sonra Londra'ya gitti. Burada kısa bir süre kaldı ve yönettiği gazete aracılığıyla şaha ve özellikle bir İngiliz vatandaşına verilen bütün imtiyazına karşı direniş çağrısında bulundu. Ardından, II. Abdülhamid'in yakın adamı Ebu'l-Huda'nın çağrısı üzerine İstanbul'a gitti. II. Abdülhamid'in Afgani'yi Panislamizm propagandası için kullanmayı umduğu sanılır. 1896'da İran'daki adamlarından biri Nâsireddin Şah'ı öldürünce Afgani kuşkulu görülmeye başladı ve gözaltında tutuldu. Kaldı. 1944'te, Afgani'nin olduğu öne sürülen bir ceset, Afgan olduğu yolundaki yanlış kaniye dayanılarak Kabil'e gönderildi. Burada Afgani için bir anıtmezar yapıldı. rada Afgani için bir anıtmezar yapıldı.

Yapıları ve değerlendirmesi. Afgani, yaşadığı dönemden günümüze değin, sufi, filozof, siyasal entrikacı, İslam reformcusu, mason, milliyetçi, özgürlükçü, ajan gibi çok farklı biçimlerde değerlendirilmiştir. 18. yüzyıl sonunda İran'da yaygınlık kazanan ve tasavvuf ile usulünün karşıtı olan Şeyhlik akımından çok etkilenmişti. Felsefi-tasavvufi boyutlu düşünceleriyle İslama yeni bir yorum getirdi. 1870'lerin sonunda Panislamizmi İslam toplumları için bir kurtuluş yolu olarak görmeye başladı. Bu konuda II. Abdülhamid'e bir tasarı sunduğu bilinir. 1880'lerde İslam toplumlarının kültürün korunmasının büyük önem taşıdığını vurguladı. Ama Müslüman yönetimlerden umudu yoktu; İslam'ın yeniden canlandırılması umudunu kişilerin bilinçlendirilmesinde görüyordu. Çağdaş dünyadaki birçok durumu önceden bildirdiğini vurgulayarak Kuran'ı yeniden yorumlamaya girişti.

En önemli yapıtı olan *er-Reddu ale'd-Dehriyyin* (1881; Maddecilere Reddiye) İngilizlerle işbirliği yanlısı olan ve İslam

dinini doğa yasalarının özü olarak gören Hintli İslam reformcusu Sir Seyyid Ahmed Han'a karşı yazılmıştı. Afgani, İslam dininin temel ilkelerini bu kadar genelleştirmenin, sonunda aslını yadsımaya kadar varacak bir çokünlüye yol açacağını savundu. Asıl amaç İslam dinini ve İslam toplumunu güçlendirmek olduğuna göre Müslümanlar özellikle maddeciliğe karşı koymalıydı. Afgani'nin basılmış öteki yapıtı *Tetümmetu'l-Beyan*'dır (ty. Sözün Bitimi). Yazılarında seçmeler Türkçede ilk kez *el-Urvetü'l-Vuska* (1987) adıyla yayımlandı.

Cemaleddin Aksarayi, tam adı CEMAL-EDDİN MEHMET AKSARAYI (ö. 1388, Aksaray, Niğde), 15. yüzyılın en ünlü Osmanlı ülmü.

Fahreddin Razi'nin(*) soyundandır. Aksaray'da Zinciriye Medresesi'nin vakıf koşulu gereği *Sihah-ı Cevheri* sözlüğünü ezbere okutarak bu medreseye müderris oldu. Çevresinde toplanan kalabalık öğrenci kitlesini Eski Yunan filozofları gibi uça ayırdı. Evden medreseye giderken yolda ders verdiği öğrencilerine "meşşaiyun" (gezginler), medresede revaklar altında ders verdiklerine "revakiyun" denirdi. Dershanede oturarak derslerini izleyenler ise, bilimsel tartışma düzeyine gelmiş seçkin öğrencilerden oluşurdu. Ünlü din bilgini Molla Fenan de bunlar arasındaydı.

Cemaleddin Aksarayi, tasavvuf, fıkıh, hadis ve hekimliğe ilişkin birçok yapıt vermiştir. Bunlardan *Hallü'l-Mucez*, Alaeddin Ali Ebi'l-Hazm el-Kureşî'nin İbn Sina'nın *Kanun* adlı yapıtının bir özeti olan *Macezidü'l-Kanun*'una yazdığı şerhtir. I. Bayezid'e sunduğu *Ahlak-ı Cemali*, üç bölümden oluşan bir ahlak kitabıdır. Kuran ve hadislerdeki açıklanması zor noktaları ele alan *Şerhu Müşkili'l-Kurani'l-Kerim* ve *Şerhu Müşkili'l-Ehadis*'ten başka *Etvarü'l-Kulüb Ehadisü'l-Kudsiye*, *Hadis-ı Erbain Şerhi*, *Es'ile* ve *Ecvibe* adlı yapıtları vardır.

Cemaleddin Efendi, tam adı MEHMET CEMAL-EDDİN EFENDİ (d. 12 Nisan 1848, İstanbul - ö. 18 Nisan 1919, Remle, Mısır), II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet döneminde 18 yıla yakın görev yapmış Osmanlı şeyhülislamı.

Kazasker Ahmed Halid Efendi'nin oğlu, ünlü matematik bilgini Gelenbevi İsmail Efendi'nin torunudur. İlköğrenimini mahalle mektebinde tamamladıktan sonra babasından ve özel öğretmenlerden ders gördü. 1858'de, henüz 10 yaşındayken rüus maası almaya başladı. 1866'da, iptida-i haric rütbesi alarak İstanbul müderrisliğine atandı. Eylül 1871'de Meşihat Dairesi Mektubi Kalemî'ne girdi; iki ay sonra bu kaleme muavin oldu. 1872'de Anadolu Kazaskerliği mektupçuluğuna ve Adliye Nezareti İstanbul Birinci Ceza Dairesi yazı işleri muaviniğine atandı. 1875'te yazı işleri müdürü. 1877'de Ceza Dairesi şube mümeyyizi. 1878'de de Meşihat Dairesi mektupçusu oldu. 1879'da bilâd-ı hamse ve haremeyn, 1883'te İstanbul, 1888'de Anadolu ve 1891'de de Rumeli kazaskerliği payelerini aldı.

Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'nin görevden alınması üzerine 4 Eylül 1891'de şeyhülislamlığa getirildi. Aralıksız 17 yıl süren bu ilk şeyhülislamlığı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Sadrazam Küçük Said Paşa'nın istifasıyla 4 Ağustos 1908'de son buldu. Ama aynı gün kurulan Kâmil Paşa hükümetinde yeniden şeyhülislam olarak görev aldı. 13 Şubat 1909'da, İttihat ve Terakki'nin sürekli olarak devlet işlerine

karıştığı gerekçesiyle kabineyle birlikte istifa etti. 22 Temmuz 1912'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın başkanlığında kurulan "Büyük Kabine"de üçüncü kez şeyhülislamlığa getirildi. Bu görevi sırasında Ahmed Muhtar Paşa'yı İttihat ve Terakki'ye karşı sert önlemler almaya zorladı ama başarılı olamadı. Büyük Kabine'nin istifası üzerine, 29 Ekim 1912'de kurulan Kâmil Paşa hükümetinde son kez şeyhülislamlık görevine getirildi. 23 Ocak 1913'te İttihatçıların Bâbüli Baskını ile yönetimi ele geçirmeleri üzerine görevinden uzaklaştırıldı. Siyasal yaşamı böylece sona eren Cemaleddin Efendi, İstanbul'dan ayrılarak Mısır'a gitti. İskenderiye yakınlarındaki Remle kasabasına yerleşti ve burada öldü. Cenazesi daha sonra İstanbul'a getirilerek Fatih'te gömüldü.

Cemaleddin Efendi, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin Türkçü görüşlerine karşı İslamcılık düşüncesini savunmuş ve bu partinin karşıtlarıyla işbirliği yapmıştır. Anıları *Şeyhülislam Merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hatıratı Siyasiyesi* (ös 1920) adı altında yayımlanmıştır.

Cemaliye, Halvetiyye bağlı çeşitli kolların ikisine verilen adı. Ana ilkeler bakımından Halvetiyeden ayrı bir özellik taşımayan bu kolların ilki, doğrudan Halvetiyeden ayrılan dört ana koldan birisidir. Bu kol, Çelebi Halife adıyla tanınan Amasyalı (ya da Aksaraylı) Mehmed Hamidüddin Cemali (ö. 1493 ya da 1506) tarafından kurulmuştur.

Cemaliye, kurucusunun ölümünden sonra, Sümbül Sinan'ın kurduğu Sümbüliye(*) ve Şaban-ı Veli'nin kurduğu Şabanîyenin(*) yanı sıra Karabaşîye, Haliliye, Bekriye, Assaliye, Bahşiye ve Kemaliye gibi kollarla etkinliğini sürdürmüştür.

Cemaliye adını taşıyan ikinci kol, Halvetiyyenin ana kollarından olan Uşşakiyyenin bir koludur. İkinci Cemaliye (Cemaliye-i saniye) olarak da anılan bu kolun kurucusu Cemal Uşşaki'dir. Silsilesi Şeyh Mehmed Hamdi Efendi, Şeyh Osman Sıdkı Efendi, Şeyh Abdülkerim Efendi, Şeyh Halil Efendi, Şeyh Mehmed Efendi, Şeyh Ömer Kudsi Efendi, Şeyh Memi Can Efendi ile Uşşakiyyenin piri Şeyh Hasan Husameddin Uşşaki'ye ulaşır. Cemal Uşşaki, Şeyh Hasan Seza'i'den hilafet aldığı için, Seza'iyye de bağlanan ikinci Cemaliyeden, Salabiye ve Cahidiye adlı iki kol sürmüştür. Bunlardan birincisini Balikesirli Şeyh Abdullah Salaheddin Efendi (Salaheddin Uşşaki), ikincisini de Şeyh Cahidi Ahmed Efendi kurmuşlardır.

Cemalpur, Bangladeş'te, Dakka bölgesinin Cemalpur ilinde yönetim merkezi. Eski Brahmaputra Irmağının batı yakasında kurulmuştur. Pirinç, jüt, yağlı tohum, şeker kamışı ve tütün alım satımı yapılan önemli bir ticaret merkezidir. Mimensingh, Cagan-nathganj Ghat ve Bhadurâhâd Ghat'a demiryoluyla, Mimen-singh, Tangail ve Hindistan'daki Meghalaya'ya da karayoluyla bağlıdır. Kentte Dakka Üniversitesi'ne bağlı iki yüksek okul vardır.

Eskiden Mimensingh iline bağlı olan 3.406 km² yüzölçümlü Cemalpur ili verimli bir ova üzerinde yer alır. Doğu ve kuzeydoğudan Camuna (Brahmaputra) Irmağıyla, kuzeyden Hindistan'ın Meghalaya eyaletiyle çevrilidir. Eski Brahmaputra Irmağı ili boydan boya geçer. Başlıca ürünler pirinç, jüt, buğday, şeker kamışı, yağlı tohum ve baklagillerdir. Sarishabari'de bir jüt presleme

merkezi, Islampur'da da metal eşya üretimi vardır. Nüfus (1981 geç.) kent, 89.847; il, 2.444.869.

Cemalzade, (Mirza) Muhammed Ali (d. 1892, İsfahan, İran), 20. yüzyıl İran edebiyatının en önemli temsilcilerinden.

Beyrut ve Avrupa'da öğrenim gördü. Fransa'da hukuk okuduktan sonra Berlin'e geçti ve burada yabancıların İran'a müdahalesine karşı çıkan İranlı milliyetçilere katıldı; ünlü *Kava* dergisi için yazılar yazdı. İlk başarılı öyküsü *Farsi Şeker est* (Farsça Şekerdir), 1922'de *Yeki Bud Yeki Nebud* (Bir Varmış Bir Yokmuş) adıyla yayımlanan ve modern İran düzyazısının öncüsü kabul edilen öykü kitabında yayımlandı. Yapıtın, toplumu cesur ve yergili bir biçimde eleştirmesi tutucu çevrelerde tepki uyandırdı.

Cemalzade, bunu izleyen 20 yıl boyunca edebiyatla uğraşmadı. 1931'de Cenevre'deki Uluslararası Çalışma Bürosu'nda görev aldı. Bu görevde kaldığı 25 yıl içinde ara sıra İran'ı ziyaret etti. Bu arada Cenevre Üniversitesi'nde Farsça öğretti. Yapıtlarından çoğunu II. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında yazdı. Yergili romanı *Darü'l-Mecanin*'den (1941; Tımarhane) sonra yazdığı *Kulleşen-Divan*'da (1946; Divan Muhafızı) çağdaş İran kültürünü ve değerlerini acımasızca eleştirdi. Öbür tanınmış yapıtları arasında, *Rah-ı Abname* (1947; Su Kanalı'nın Öyküsü) ve İsfahan'daki gençlik yıllarının anılarından oluşan *Ser u Teh-i Yek Kirbas ya İsfahannâme* (1956; Altı Üstü Bir Elbise ya da İsfahannâme) sayılabilir. İngilizce, Almanca ve Fransızcadan Farsçaya çok sayıda yapıt çeviren Cemalzade'nin tarihsel, toplumsal ve siyasal alanlarda yazdığı yapıtları da vardır.

Cemayel AİLESİ. 1975'te başlayan iç savaştan önce ve sonra Lübnan'ın siyasal yaşamında etkili olan Hristiyan Maruni ailesi. 1980'e değin Falanjist Parti'ye önderlik eden Pierre Cemayel'den sonra yerini geçen oğlu Beşir Cemayel 1982'de cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Onun bir suikast sonucunda öldürülmesi üzerine bu göreve getirilen Emin Cemayel 21 Eylül 1982'den 23 Eylül 1988'e değin cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

Cemayel ailesi Beyrut'un hemen kuzeyindeki bölgede çok eskiden beri nüfuz sahibiydi. Pierre Cemayel (d. 1 Kasım 1905, Bıkfaye ? - ö. 29 Ağustos 1984, Bıkfaye, Lübnan), Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi'nde eczacılık öğrenimi gördü. 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'nda Lübnan futbol takımının kaptanlığını yaptığı sırada Nazi gençlik örgütlerinin disiplininden çok etkilendi. Lübnan'a döndüğünde Falanj adlı sağcı bir gençlik örgütü kurdu. 1937'de Falanjist Parti'nin başkanlığına getirildi ve 1980'e değin bu görevi sürdürdü. Lübnan'daki Fransız manda yönetimine karşı mücadele eden Cemayel, Avrupa'daki faşist hareketlerle her türlü işbirliğinden uzak durdu.

Cemayel'in önderliğindeki parti zamanla, Lübnan'daki en büyük Hristiyan cemaati Marunilerin siyasal örgütü durumuna geldi. Cemayel, Cumhurbaşkanı Kamil Şamun'a karşı 1958'de eski başbakanlardan Saib Salam'ın önderliğinde başlayan ayaklanma sırasında General Fuad Şihab'ın yanında yer aldı. İlk kez 1960'ta parlamentoya girdi; bunu izleyen yıllarda çeşitli bakanlıklarda bulundu. 1964 ve 1970'te cumhurbaşkanlığı için adaylığını koyduysa da seçimleri kazanamadı. 1967 sonrasında Filistinliler Lübnan'ın siyasal yaşamında etkin olmaya baş-

ladıktan sonra, Falanjist Parti 1943 Ulusal Misakı'nın belirlediği yönetim yapısının başlıca savunucusu oldu. Cemayel'in önderliğindeki Falanjist milisler 1975'te Filistinlilere yönelik bir katliamla iç savaşı başlattılar. Ama Cemayel, oğlu Beşir'e göre gene de ılımlı sayılırdı. 1976'da öteki sağcı Hristiyan partilerle birlikte Lübnan Cephesi'ni kurdu; Beşir'in İsrail'le kurduğu ittifaka karşı çıkıp Suriye'yle anlaşarak Hristiyanların savaşı kazanmasını sağladı; Beyrut'un kuzeyinde askeri bakımdan güvenli geniş bir Hristiyan bölgesi oluşturulmasına çalıştı. 1980'de Falanjist Parti'nin başkanlığını Beşir Cemayel'e devrettikten sonra Nisan 1984'te Raşid Kerami hükümetinde görev aldı.

Beşir Cemayel (d. 10 Kasım 1947, Bıkfaye - ö. 14 Eylül 1982, Beyrut), Pierre Cemayel'in küçük oğluydu. 1970 sonlarındaki çatışmalar sırasında Falanjist milislerin acımasız önderi olarak sıvrıldı. Lübnan'ın taksiminden yana olan Beşir, Falanjistler ile İsrail arasındaki işbirliğinin de önde gelen savunucusuydu. 1980'de karşıt Hristiyan milisleri ezdikten sonra Maruni cemaatinin askeri kuvvetlerini tek komuta altında birleştirdi; aynı yıl Falanjist Parti'nin başkanlığını babasından devraldı. Ülkedeki Müslümanların büyük çoğunluğunun muhalefetine karşın Ağustos 1982'de Lübnan cumhurbaşkanı seçildi. Ama göreve başlamasına 10 gün kala bombalı bir saldırı sonucunda öldü.

Bir hafta sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Emin Cemayel (d. 1942, Bıkfaye), Beşir'in ağabeyiydi. Hukuk öğrenimi gördükten sonra Falanjist Parti'nin denetimindeki özel sektör yatırımlarının yönetimini üstlendi. Kardeşi Beşir'in tersine, Lübnanlı Hristiyanlar arasındaki en ılımlı kanadı temsil ediyordu. 1970'ten sonra sürdürdüğü milletvekilliği boyunca öteki dinsel gruplarla uzlaşmaya amaçlayan bir çizgi izledi. 1975-76 İç Savaşı sırasında Filistinli sol güçlerle ilişkisini sürdürdü. 1982'de İsrail'in Beyrut'u kuşattığı günlerde, kuşatma hattını geçerek Filistinli önderlerle görüştü, Lübnan'dan yabancı güçlerin çekilmesini savundu. Ama cumhurbaşkanlığı döneminde etkili bir yönetim kuramadı ve savaştan gruplar arasında uzlaşma sağlayamadı.

Eylül 1988'de görev süresi sona erdiğinde parlamento yeni cumhurbaşkanını seçmek üzere toplanamayınca, geçici bir askeri hükümet oluşturarak başına Michel Aoun'u atadı. Aoun Hristiyan, bir süredir işbaşında olan sivil hükümete başkanlık eden Selim el-Hoss ise Müslüman başbakan olacaktı. Ama ikili yönetim ülkedeki karışıklıkların daha da artmasına yol açtı.

cemaziye-lâhir, eskiden RÂBİ CUMADE'L-ÂHİRE olarak da bilinir, Hicri takvimde altıncı ay. İslamdan önce uzun süren bir kuraklığın anısına cumadi sitte (kuraklığın altıncı ayı) olarak adlandırılmıştı. Hz. Ömer döneminde (634-644) muharrrem ayının ilk günü Hicri yılın başlangıcı kabul edilince, altıncı aya cumade'l-âhire (cemaziye-lâhir/son kurak) dendi. Müslümanlarca kutsal aylar sayılan üç aylardan (receb, şaban ve ramazan) önce gelmesi nedeniyle cemaziyelevvel ile birlikte tövbe ayı sayılır ve bundan dolayı "büyük tövbe" de denirdi. Yirmi dokuz gün çeken cemaziye-lâhir, cemaziyelevvel ayıyla birlikte "cumadiyat" olarak adlandırılır.

cemaziyelevvel, eskiden HUNAYN CUMADE'L-ÜLA olarak da bilinir, Hicri takvimde beşinci ay. İslamdan önce uzun süren bir kuraklığın anısına bu ay cumadi hamse (kuraklığın beşinci ayı) olarak adlandırılır.

mişti. Hz. Ömer döneminde (634-644) muharrem ayının ilk günü Hicri yılın başlangıcı kabul edilince, beşinci aya cumade'l-ülâ (cemaziyelevvel/ilik kurak) dendi. Müslümanlarca kutsal aylar sayılan üç aylardan (receb, şaban ve ramazan) önce gelmesi nedeniyle cemaziyelevvel ile birlikte tövbe ayı sayılır ve bundan dolayı "küçük tövbe" de denirdi. Otuz gün çeken cemaziyelevvel, cemaziyelevvel ayıyla birlikte "cumadiyat" olarak adlandırılır.

Cemdet Nasr, Mezopotamya'da, Babil'in doğusunda, Uruk kültürünü izleyen dönemden (İÖ 2800-2700) kalma birkaç höyükten oluşan arkeolojik alan. Tarihî Kış kentinin 24 km kuzeydoğusunda, yaklaşık 200 m x 800 m genişliğinde bir alana yayılır.

Mezopotamya tarihinde önemli yer tutan yöre, 1925'te Oxford Üniversitesi'nden bir ekip tarafından kazılmaya başlanmıştır.

Mimari kalıntılar içinde en görkemlisi, bir taban üstünde tuğladan yapılmış sütunlu bir tapınaktır. Yapı, tarihteki bilinen ilk mozaik örnekleriyle bezelidir. Bu mozaikler pişmiş topraktan yapılarak başları çeşitli renklere boyanmış büyük çivilerle oluşturulmuştur. Cemdet Nasr'da yalnız tapınak ve sarayların tuğladan, konutlarınsa kerpiç ve kamıştan yapılmış olduğu görülür. Küçük buluntular arasında taş yapılar çoğunluktadır. Bugün Kahire Müzesi'nde bulunan ve üstünde Tanrıça İnana'ya verilen armağanların betimlendiği bir kült vazosu, yüzünde hüznü bir ifade olan bir kadın başı, çeşitli hayvan ve insan betimlemeleri ile bezeli kabartmalar, yöredeki plastik sanatların yüksek düzeyini gösterir. Taştan yapılmış çok sayıda silindirik mühürde dinsel ve güncel konular betimlenmiştir; bazılarında da piktografik yazı (resimyazı) örnekleri vardır.

Alet yapımında obsidyenin (doğal cam) çok kullanıldığı görülür. Bakır, gümüş ve altından çeşitli yapıtlar da ele geçmiştir. Bu madenlerin Cemdet Nasr'a dışarıdan getirildiği sanılmaktadır. O dönemde ticaretin çok gelişmiş olduğu kesindir. Ayrıca burada tekerlek, dolayısıyla da araba kullanılmıştır.

Dönemin en belirgin özelliği, genellikle çarkta yapılmış, çoğu devetüyü rengindeki çanak çömlektir. Kırmızı ve siyah boyayla bezemiş kaplar da yaygındır.

Cemdet Nasr döneminin bir başka özelliği de yazının gelişmiş, Uruk kültürünün piktografik yazısının geride bırakılarak fonetik işaretlerin kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Yazı dili arkaik Sümercedir ve tabletlerin metinlerini genellikle tapınak mallarının dö-kümleri oluşturur. Cemdet Nasr kültürünün etkileri Anadolu, Kyklad Adaları ve Mısır'da da görülür.

Cemel Vakası, Hz. Ali ile Hz. Ayşe arasında geçen, İslam tarihindeki ilk iç savaş (4 Aralık 656). Çarpışmaların en şiddetli bölümü Hz. Ayşe'nin bindiği devenin çevresinde geçtiği için bu adla anılır. Halife Hz. Osman'ın öldürülmesi olayı (17 Haziran 656) İslam tarihindeki ilk ayaklanmaydı. Ardından Hz. Ali'nin halife seçilmesi, İslamiyet öncesinden gelen kabile anlaşmazlıklarının iktidar kavgasına dönüşmesine yol açtı. Hz. Muhammed'in yerleştirmeye çalıştığı ümmet dayanışması zayıflamaya ve iç kanışıklıklar artmaya başladı. Hz. Ali'nin halifeliğini tanımayan aşere-i mübeşşereden Talha ve Zübeyr, Hz. Ayşe ile birleşerek kısa sürede Basra, Küfe, Mekke ve Medine'de çok sayıda yandaş buldular. Hz. Ali ile Hz. Ayşe arasındaki düşmanlığın nasıl nedni Gerdanlık Olayı'ydı (*). Görünüşte Hz. Osman'ın öcünü almak isteyen Hz. Ali

karşıtları Basra'da toplanmaya başladılar. Abdullah bin Zübeyr(*). Basra'yı işgal ederek Hz. Ali'nin atadığı valiyi kent dışına çıkardı. 900 kişilik bir süvari gücüyle Medine'den hareket eden Hz. Ali, Küfe'yi olası bir savaşın dışında tutmayı amaçlıyordu. Ama Irak halkı yansızlar, Hz. Ayşe yanlıları ve Hz. Ali'yi destekleyenler olarak üçe bölünmüştü. Hz. Ali'nin elçisi Ka'ka'a, savaşa fırsat bırakmayan bir uzlaşma ortamı hazırladı, ama başın kişisel çıkarlarına zarar vereceğini düşünen Abdullah bin Seba, Talha ve Zübeyr'in ordugâhına gece bir baskın yaptı ve buyruğu Hz. Ali'nin verdiğini öne sürdü. Ertesi gün (4 Aralık 656) çok şiddetli çarpışmalar oldu. Bazı kaynaklara göre savaş 13 bin kişinin ölümüyle sonuçlandı. Talha ve Zübeyr de ölenler arasındaydı. Savaşı kaybettiklerini anlayan yandaşları, Hz. Ayşe'yi savaş alanından uzaklaştırmaya çalıştılar. Bu yüzden son çarpışmalar, Hz. Ayşe'nin bindiği devenin çevresinde yoğunlaştı. Hz. Ali tutsak düşen Hz. Ayşe'nin savaştan sonra Medine'ye dönmelerini sağladı.

Cemel Vakası, Hz. Ali'nin Küfe'de uzunca bir zaman kalarak İslam birliğini yeniden kurma girişiminin başlangıcı oldu. Kısa sürede, Mısır, Arabistan ve İran'da halifeliğinin tanınmasını sağladı. Ama Suriye valisi Muaviye'nin Hz. Ali'nin halifeliğini tanıması Siffin Savaşı'nı(*) kaçınılmaz kıldı.

Cemil, Mesut (Ekrem) (d. Aralık 1902, İstanbul - ö. 31 Ekim 1963, İstanbul), koro şefi, tambur ve viyolonsel sanatçısı. Klasik Türk müziğine Batılı anlayışta nüanslı koro icrasını getirmiş, ayrıca Türk radyoculuğuna çeşitli dallarda hizmet etmiştir.

Tamburi Cemil Bey'in oğludur. Kısa bir süre Tel soyadını kullanmış, sonra bundan vazgeçmiştir. On yaşındayken babasından kemence öğrenmeye başladı. Babasının ölümünden sonra, onun en parlak öğrencisi olan Kadı Fuad Efendi'den tambur öğrendi. Ali Rıfat'ın (Çağatay) kurup yönettiği Şark Musiki Cemiyeti'nin konserlerinde tambur çalarak genç yaşta yeteneğini kanıtladı. 1920'lerin başlarında Şerif Muhiddin'den (Targan) viyolonsel dersleri aldı. İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakıp Berlin'e müzik öğrenimine gitti. Orada özellikle viyolonsel tekniğini ilerletti. Yurda dönünce Darüelhan'da tambur, solfej ve kuram öğretmenliğine getirildi (1925). Aralarında Cemal Reşit (Rey) ve Muhiddin (Sadak) beylerin de bulunduğu bir grup arkadaşıyla Union Française'de Batı müziği konserleri verdi (1925-27). Türk Telsiz Telefon Şirketi'nin 1926'da İstanbul'da başlattığı ilk radyo yayınlarında tamburi, viyolonselci, programcı, yönetici ve spiker olarak görev aldı. 1938'de kurulan Ankara Radyosu'nda önce Türk müziği yayınları şefi, 1940'ta radyo müdürü, 1941'de de müzik yayınları şefi oldu. Ünlü "Klasik Koro"yu kurup yöneterek, birçok genç müzikçinin ciddi bir sanat anlayışıyla yetişmesini sağladı. Bir yandan da Gazi Eğitim Enstitüsü'nde ve Ankara Devlet Konservatuarı'nda viyolonsel öğretti. Bu arada Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi, 1950'de Türkiye Radyoları genel müdürlüğüne, 1951'de de İstanbul Radyosu müdürlüğüne atıldı. 1955-59 arasında Bağdat Güzel Sanatlar Akademisi'nin Müzik Bölümü'nü yönetti ve orada tambur dersi verdi. İstanbul'a dönünce Türkiye Radyoları başmüsavirliğine getirildi. "Klasik Koro" şefliğinin yanı sıra çeşitli solistlerin programlarında tambur ya da viyolonsel çaldı, Oda Orkestrası'nın programlarına viyolonseliyle katıldı.

Yaşadığı dönemde Batı müziğini en iyi bilen, hatta icra eden tek "alatürkacı" olan Mesut Cemil, virtüöz bir tamburi ve çok iyi bir viyolonselci olmaktan başka, özellikle koro şefi olarak ız bırakmıştır. İyiye bozulmuş koro icrasını, Batılı temeller üzerinde yeniden düzenlemiş, radyolarda Türk müziğinin disiplin içinde icra edilmesini sağlamıştır. Besteci olarak pek verimli değildir. Batı müziği etkileri taşıyan iki şarkı ("Kanatları gümüş bir yavru kuş" [nihavend] ve "Martılar ah eder çırpırlar kanat" [hıcaz]), bir "Şehnaz Sırto", bir de ünlü "Nihavend Saz Semaisi" bestelemiştir. Babası gibi taksim plakları doldurmuştur.

Cemil Bey (TAMBURI) (d. 9 Mayıs 1871, İstanbul - ö. 4 Ağustos 1916, İstanbul), tambur icrasını bütünüyle değiştirmiş, kendinden sonraki saz sanatçılarının hepsini

Cemil Bey
Hertan Yayınları Arşivi

etkilemiş, taksim türünün kusursuz örneklerini vermiş virtüöz ve besteci.

Vali yardımcılığı, elçilik ve yargıçlık görevlerinde bulunmuş Mehmed Tefvik Bey'in oğluydu. Üç yaşındayken babası ölünce amcası tarafından yetiştirildi. On yaşında kendi kendine keman ve kanun çalmayı öğrendi. Daha sonra kendini bütünüyle tambura verdi. Ağabeyi Ahmed Bey'den makam ve usul, amcasının oğluna ders veren Aleksan Efendi'den de Hamparsum ve Batı notalarını öğrendi. İdadisi bitirdikten sonra bir yıl Mülkiye Mektebi'nde okudu. Sonra Hariciye Nezareti'nde memur oldu. Bu sıralarda, eskilere hiç benzemeyen bir tamburi olarak tanınmaya başlamıştı. Bazıları onu tu gibi tambur çalmakla suçlarken, gerçek bir virtüöz olduğunu söyleyenler de vardı. Cemil Bey bu arada Vasil Efendi'den kemence öğrendi ve birkaç yıl içinde bu çalgıda ustasını geçti. Lavta ve viyolonselde de büyük ustalık kazandı. Yaklaşık 150 plak doldurdu. Bunların 100 kadanı tambur, kemence, yaylı tambur, viyolonsel ve lavta taksimleridir. Cemil Bey öbür plaklarında ya bir ses sanatçısına eşlik etti ya da bir iki çalgı eşliğinde bir saz yapıtını yorumladı. Plakları, ününü ülkenin her köşesine yaydı.

Cemil Bey her şeyden önce, geleneksel tambur üslubunu değiştiren, sapının uzun oluşu yüzünden daha önceleri çok ağır tempoyla çalınan tamburu, tu gibi kıvrak bir çalgıya dönüştüren, kemence ve lavtayı eşsiz bir ustalıklarla çalan, viyolonselle son derece başanlı taksimler yapan bir virtüözüdür. Türk müziği dinleyicisi ilk kez Cemil Bey'in tambur taksimlerinde, ustalıklı işiflenmiş özgün ezgilerin yanı sıra ileri bir çalgı tekniğine tanık oldu. Onun kemencedeki sağ (yay) ve sol el tekniği, çalgının en tiz

telinden, o güne değin kullanılamaz sayılan sesleri bile olağanüstü bir müzikaliteyle elde etmesini sağlayacak düzeydeydi. Vîrtü-özlüğü özellikle taksimlerinde görüldü. Öteden beri saz sanatçısının ustalığının ölçütü olan taksim, Cemil Bey'le üç bölüm- lü bir forma dönüştü.

Besteci olarak pek verimli sayılamayacak olan Cemil Bey, 8 peşrev, 7 saz semâisi, 3 oyun havası, 16 şarkı ve 2 ninni olmak üzere toplam 36 yapıt bestelemiştir. Saz yapıtlarında Tamburi Büyük Osman Bey'in, şarkılarında ise Arif ve Şevki beylerin etkisinde olmakla birlikte, her bestesini özgün ezgi-lerle örmüştür. Gülizar, şedaraban, suzidil, nihavend II, nişaburek, müstear makamlarında tamburla; pesendide, sultanîyegâh, evcârâ, hüseyinî, acemaşiran, irak, segâh ve saba makamlarında kemençeyle; muhayyer ve hüseyinî makamlarında viyolonsel; uş-şak ve kürdilihicazkâr makamlarında lav- tayla; yegâh ve ferahfeza makamlarında yaylı tamburla yaptığı taksimler çok ünlü-dür. Şedaraban, ferahfeza, mahur, muhay- yer peşrevleri, şedaraban, hicazkâr, ferah- feza, muhayyer saz semâileri ile "Feryad ki feryadım imdad edecek yok" (şehnaz), "Nazirin yok senin ey mah yerde" (evc), "Görmek ister gözlerim her dem seni" (hüseyinî) şarkıları en tanınmış besteleridir.

Cemil Midfai bak. Midfai, Cemil

Cemile ve Münire Sultan Sarayları, ÇİFTE SARAYLAR olarak da bilinir, İstanbul'da, Fındıklı semtinde, deniz kıyısında, bu- gün Mimar Sinan Üniversitesi olarak kulla- nılan yanyana iki saray yapısı. 1855'te Abdülmecid tarafından kızları Cemile ve Münire Sultan için mimar Garabet Amira Balyan'a yaptırılmıştır.

Saraylardan Kabataş yönündeki 1912'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na ayrılmış ve sonra Meclis-i Mebusan da burada toplan- mıştır. Bu saray 1926'da Güzel Sanatlar Akademisi olarak kullanılmaya başladı, 1 Nisan 1948'de yandı, onarıldıktan sonra 23 Nisan 1953'te yeniden eğitime açıldı. Top- hane yönündeki ikinci saray ise II. Abdül- hamid'in kızı Adile Sultan'a geçti. 1924'ten sonra 3. Kolordu Komutanlığı, daha sonra da İstanbul Komutanlığı emrine verildi. 1943'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fa- kültesi olarak kullanılmaya başladı. 1952'den sonra Atatürk Kız Lisesi oldu. 1970'te Akademi'ye devredildi, büyük bir yenileme çalışmasından sonra 1975'te eğiti- me açıldı.

Boyları enlerinin yaklaşık 2,5-3 katı bir dikdörtgen biçiminde planlanmış olan bu iki saray denize paralel yerleştirilmiştir. Her yapının ortasında bir büyük, uçlarında iki daha küçük sofa vardır. Sofaların arasında merdivenler ve aydınlık boşlukları yerleştiril- miştir. Sofalar birbirlerine, bu merdiven ve aydınlıkların iki yanından geçen koridorlarla bağlanır. Deniz ve kara tarafında, yani dikdörtgenin iki uzun kenarı boyunca yan yana dizili odalar bu koridorlara açılır. Bu simetrik mekân düzeni sonucunda, iyice vurgulanmış uzunlamasına bir eksen ortaya çıkmaktadır. Dikdörtgen biçimindeki orta sofa da bu eksen doğrultusunda olmakla birlikte, iki yanında kara ve deniz cephele- rine kadar dayanan birer eyvanla genişler. Eyvanlar ikiye dikmeyle sofadan ayrılmış- tır. Uçlardaki büyük sofalar, buraya açılan merdiven sahanlığı ve tam bunun karşısına gelen pencereli çıkma nadeniyle kısa kollu birer haç biçimi almıştır.

Yapının iki uzun cephesi, küçük odaların geri çekilip büyük odaların ileri taşınmasıyla-

la hareketlendirilmesinin dışında oldukça yalın ve süsüz düzenlenmiştir. Sarayların her ikisi de bugün büyük ölçüde onarılıp yenilenmiş olmakla birlikte, özgün tasarım düzenlerindeki temel ilkeler yok olma- mıştır.

Cemiyet-i Akvam bak. Milletler Cemiyeti

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, İstanbul'da, Münif Paşa'nın öncülüğünde Mart ya da Nisan 1861'de kurulan bilim derneği. Os- manlı Devleti'nde Beşiktaş Cemiyet-i İlmi- yesi ve Encümen-i Danış'ten sonra bilim, eğitim ve kültür amacıyla kurulmuş üçüncü kurumdur. Ama ilk ikisinden daha etkili olmuş ve Türkiye'de bilimsel çalışma gele- neğinin oluşmasına öncülük etmiştir.

Kuruluşunu Sadrazam Fuad Paşa'nın des- teklediği Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de haftanın belirli günlerinde İngilizce, Fran- sıyca ve Rumca dil kursları düzenleniyor, ayrıca Osmanlı tarihi, Avrupa tarihi ve coğrafyası, Roma tarihi, hukuk, jeoloji, doğa tarihi, tarih felsefesi, iktisadi bilimler ve matematik konularında dersler veriliyor- du. Ders veriler arasında Münif Paşa, Ahmed Vefik Paşa, İbrahim Edhem Paşa, Karatodori Paşa gibi dönemin ünlü bilim adamları vardı. Ayrıca, çeşitli bilimsel so- runları konu alan konferanslar ve toplantılar da düzenleniyordu.

Cemiyet, Temmuz 1862'de *Mecmua-i Fünun*(*) adlı bilim ve kültür dergisi- ni yayımlamaya başladı. Dergide cemiyet üyelerinin ve dışardan katılan bilim adam- larının çeşitli konulardaki yazılarına yer verildi. Cemiyete üye olabilmek için, üç Doğu dilinden birinin yanı sıra başka Batı dillerinden birini de bilme koşulu vardı. Ayrıca üyeler ders vermek, kitap çevirmek ya da dergide çalışmakla yükümlüydüler. İstanbul'daki kolera salgını sırasında, 1867'de çalışmalarına son veren Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin, araştırmacılara açık bir deney laboratuvarı ile Doğu ve Batı dillerinde 1.000 ciltlik bir kütüphanesi var- dı. Kütüphane için hazırlanan ve "Cemiyet Kütüphanesi Nizamnamesidir" başlığı altın- da, *Mecmua-i Fünun*'un 1. sayısında yayımlanan 10 maddelik yönetmelik ile kütüphanenin konu ve kişi adlarına göre yapılan kataloğu, Türkiye'de modern kütüphaneci- liğin başlangıcı sayılır.

Cemiyetü'l-Ulema bak. Cezayir Ulema Cemiyeti

Cemmu, Cemmu ve Keşmir'in Hindistan'ın elindeki bölümünün kışık merkezi olan kent. Ülkenin kuzeyindeki Cemmu ilinin de yönetim merkezidir. Srinagar'ın güneyinde, Tavi Irmağı üzerinde yer alır. Eskiden

Raghuvir tapınakları, Cemmu, Cemmu ve Keşmir, Hindistan
Valiyavala

Dogra Racput hanedanının başkenti olan kent 19. yüzyılda Pencap'ın Sih mihracesi Rancit Singh'in topraklarına katıldı. Günü- müzde bir demiryolu ve imalat merkezidir. Cemmu Üniversitesi 1969'da kurulmuştur.

Cemmu ilinin yüzölçümü 3.165 km²'dir. Güneyde ve batıda Pakistan, kuzeyde ise Sivalik Sıradağları ile çevrilidir. Ağırlıklı olarak bir tarım bölgesi olan kentte piring, buğday, mısır ve arpa yetiştirilir. Nüfus en çok Cemmu, Akhnur ve Samba kentlerinde yoğunlaşmıştır. Nüfus (1981) kent, 206.135; metropoliten alan, 223.361; il, 943.395.

Cemmu ve Keşmir, Hindistan Yarımada- sının kuzeybatı kesiminde, üzerinde Hindis- tan ve Pakistan'ın hak iddia ettiği bölge. Kuzey sınırı da Hindistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında anlaşmazlık konu- sudur.

Cemmu ve Keşmir, Hindistan Anayasa- sında özel statüye sahip bir eyalet olarak tanımlanır. Hindistan'ın hak iddia ettiği topraklar, Batı Himalayalar'ın çevresinde yaklaşık 100.569 km²'lik alan kaplar. Ama bu bölgenin yaklaşık 37.550 km²'lik bölümü Çin denetimi altındadır. Hindistan'a bağlı eyalet, güneyde Himachal Pradesh ve Pen- cap eyaletleri, batıda ve kuzeybatıda ise Pakistan denetimi altındaki kesim ile çevri- lidir; yazlık merkezi Srinagar, kışık merke- zi ise Cemmu'dur. Çin ile anlaşmazlık konusu olan kesim, kuzeydoğuda, Çin'in Sinkiang Uygur özerk bölgesine komşu olan toprakları kapsar.

Pakistan denetimi altındaki kesim, bu ülkenin tam kuzeyinde yer alır; kuzeyde ve batıda Afganistan, doğuda ise Hindistan'a bağlı bölüm ile çevrilidir. Pakistan elinde tuttuğu bölgenin büyük bölümünü Azad Keşmir(*) olarak adlandırır. Azad Keşmir' in bitiştiğindeki Gilgit ve Baltistan ise Pakis- tan'ın doğal uzantısıdır. Bu üç bölgenin merkezleri sırasıyla Muzafferabad, Gilgit ve Skardu'dur.

Efsaneye göre, Kaşyapa adlı bir çilecinin büyük bir gölü doldurarak oluşturduğu toprak parçası zamanla Kaşyapamar adıyla anılır olmuş, bu ad daha sonra Keşmir biçimini almıştır. Maurya hanedanının son imparatoru Aşoka'nın (İÖ y. 238) Keşmir' de Budacılığı yaymasından sonra bölge Hindu kültürünün merkezi durumuna geldi. 1346'ya değin Hindu hanedanlarının yöneti- len Keşmir, bu tarihte Müslümanların yönetimi altına girdi. Bölgeyi 1819'da Pen- cap'taki Sih Krallığı, 1846'da da Cemmu'da- ki Dogra Krallığı ilhak etti. İngiliz yöneti- mindeki Hint topraklarının 1947'de Pakis- tan ve Hindistan olarak biri Müslüman, öbürü Hindu ağırlıklı iki devlete bölünmesi- ne değin ülkeyi Dogra hanedanından gelen Hindu hükümdarlar yönetti.

Hindistan birlikleri, Baramulla ilini işgal eden Peştu kabileleriyle savaşmak üzere 1947'de Keşmir'e girince, Keşmir mihracesi Hari Singh, Hindistan Birliği'ne Katılma Belgesi'ni imzaladı. Hindistan'ın, Keşmir sorununu Ocak 1948'de Birleşmiş Millet- ler'e götürmesi üzerine Pakistan bölgede halkoylaması yapılmasını önerdi. Hindistan halkoylamasını ilke olarak kabul ettiyse de öneriyi hiçbir zaman uygulamaya koymadı. Keşmir nüfusunun çoğunluğunu Müslüman- lar oluşturduğu için halkoylamasının kendi lehine sonuçlanacağına inanan Pakistan ise Keşmir'in Hindistan'a katılmasına ke- sinlikle karşı çıkarak halkoylamasında diretti.

Çin, 1950'lerde Keşmir'in doğusundaki Ladakh ve Aksai Çin bölgelerinde manev- ralar yapmaya başladı. 1914'ten beri Çin- Hint sınırını oluşturan McMahon Hattı üze- rindeki anlaşmazlık Ekim 1962'de Çin-Hint Savaşı'nın patlak vermesiyle sonuçlandı.

Savaş sırasında Ladakh'in kuzeydoğu kesimini işgal eden Çin, bölgeyi bugüne değin elinde tuttu. Anlaşmazlık konusu bölge, Çin'in İnşa ettiği ve bu ülke için stratejik önem taşıyan bir karayolunu da içine almaktadır.

Hindistan ve Pakistan arasındaki savaş 1965 ve 1971'de yeniden alevlendi; sonunda Cemma ve Keşmir'in Hindistan ve Pakis-

buğday, arpa, baklagiller, yağlı tohumlar ve taraçalı yamaçlarda yetiştirilen tütündür. Keşmir Vadisindeki geniş meyve bahçelerinde elma, armut, şeftali, dut, ceviz ve badem yetiştirilir. Keşmir Vadisi Hindistan Yarımadasında safran yetiştirilen tek bölgedir. Gucar ve Gaddi göçerleri koyun, keçi, yak ve midilli besler; ünlü kaşmir (pashmina) yünü bu bölgede yetiştirilen

Cemma ve Keşmir

tan kesimleri arasındaki bugünkü sınır oluşturan "denetim hattı" ile bölge ikiye ayrıldı. Cemma ve Keşmir'deki huzursuzluk ve çatışmalar 1990'ların başlarında sürmekteydi.

Hindistan'ın Cemma ve Keşmir eyaletinin yüzde 90'ı aşkın bölümü dağlıktır. Güneybatıdan kuzeybatıya doğru, 300-600 m yükseklikteki verimli Cemma ve Puncş düzlükleri uzanır. Cemma ve Keşmir eyaleti ayrıca, Himalayalar'ın iğneyapraklı sık ormanlarla kaplı eteklerini (600-2000 m), buzlu Pir Pencal Sıradağlarını (3800 m), 1.615 m yükseklikteki Keşmir Vadisini, yer yer 7.000 m'yi aşan Orta Himalayalar'ı ve Yukarı İndus Vadisini (3.353 m) içine alır. Everest Dağından sonra dünyanın en yüksek doruğu olan 8.611 m yükseklikteki Godwin Austen Doruğu (K2) eyalet sınırları içinde Karakorum Dağları üzerindedir. Başlıca ırmaklar İndus, Cihelum, Çenab ve Tavi, en büyük göller ise Dal ve Vular'dır. Kuzeydoğuda Alp türü iklimden, güneybatıda astropik iklime kadar değişen bir iklim çeşitliliği görülür. Ocak ayında Cemma'da 14°C olan ortalama sıcaklık Dras'ta -17°C'ye düşer; bu iki kentteki ortalama temmuz sıcaklıkları da sırasıyla 33°C ve 18°C'dir. Ortalama yıllık yağış miktarı kuzeyde 75 mm ile güneybatıda 1.140 mm arasında değişir. Yağışlar temmuz ve eylül arasında yağmur, aralık ve mart arasında ise kar biçimindedir. Ortalama kar yağışı kuzeydeki Sonamargh'da 76-88 mm'ye ulaşırken, güneybatıya doğru azalır.

Hindistan'ın toplam nüfusunun yüzde 1'ini barındıran Cemma ve Keşmir, ülkede Müslümanların üçte iki çoğunlukta olduğu tek eyalettir. Nüfusun yüzde 30'unu Hindular oluşturur; Sihler ve Budacılar azınlıktadır. Resmi dil Urdu dilidir. 1971 sayımına göre toplam nüfusun yaklaşık dörtte birine ulaşan kentli nüfus, Srinagar ve Cemma çevresinde yoğunlaşmıştır.

Nüfusun büyük çoğunluğu geçimini tarımdan sağlar; başlıca ürünler pirinç, mısır,

keçilerden elde edilir. İpekböcekçiliği de yaygındır.

Eyaletin yeraltı kaynakları sınırlıdır; az miktarda antrasit, demir, boksit, bakır, çinko ve mermer çıkartılır. El tezgâhlarında yapılan ipek, yünü kumaş, kilim ve halı dokumacılığı, ahşap oymacılığı, kâğıt hamurundan süs eşyası üretimi gibi el sanatları eyalet ekonomisinde önem taşır. Başlıca sanayi ürünleri hassas aletler, madeni eşya, spor gereçleri, mobilya, kibrit, reçine ve terebentindir. Turizm eskiden beri büyük önem taşır ve eyaletin başlıca gelir kaynaklarından biridir. Ormanlarla kaplı, engebeli bir bölge olan eyaletin başlıca sorunlarından biri ulaşımdır. Hindistan Kuzey Demir-yolu'nun son durağı Cemma'dır. Banihal Geçidindeki Cavaahar Tüneli (1959) yıl boyunca ulaşımı açmıştır; Srinagar ve Yeni Delhi arasında havayolu bağlantısı vardır.

Cemma ve Keşmir eyaleti, Hindistan Anayasası'nın 370. maddesine göre ulusal hükümetle ilişkileri bakımından özel bir statüdedir ve 1956'da yürürlüğe girmiş ayrı bir anayasası vardır. Savunma, dış ilişkiler ve ulaşım konularında yasama yetkisi ulusal hükümetin elindedir; Yüksek Mahkeme, yurttaşlık ve olağanüstü hal konularında ulusal hükümetin yetkisi dolaylıdır. Eyalet valisi Hindistan cumhurbaşkanınca atanır. Yürütme erki, seçimle işbaşına gelen bir başbakan ile Bakanlar Konseyi'nin elindedir. Eyaletin iki meclisten oluşan bir yasama organı vardır; Yüksek Mahkeme başkanını da Hindistan cumhurbaşkanı atar. 1991'de eyalet doğrudan cumhurbaşkanlığı yönetimi altına alınmıştır.

Azad Keşmir, mali ve idari açıdan Pakistan'ın koruması altındadır. On iki üyeli bir Devlet Konseyi ile bir başkan tarafından yönetilir, ayrı bir Yüksek Mahkeme'si vardır. Azad Keşmir hükümeti, Pakistan'ın Keşmir Bakanlığı'nın gözetimi altındadır. Gilgit ve Baltistan ise Pakistan hükümetinin temsilcilerince yönetilir.

Hint-Ari dil öbeğinin Dard koluna bağlı olan Keşmir dili, edebiyat ve folklor açısından zengindir. Edebiyat geleneği, Kalhana

adlı bir yazarın Keşmir tarihini anlatan *Racatarangini*'yi yazdığı İS 1200'e değin uzanır. Bölgenin başlıca yapıları arasında, ikisi de 9. yüzyıl yapısı Avantipura ve Pattan tapınaklarının kalıntıları ile Şankaraçarya Tapınağı (İÖ 4. yy) sayılabilir. Hindu-ların Vaishno Devi ve Amarnath Mağarası gibi hac yerleri ile Hazretbal Camusu'nı her yıl binlerce kişi ziyaret eder.

Cemma ve Keşmir'in Hindistan kesiminde iki üniversite vardır: Cemma'daki Cemma Üniversitesi ile Srinagar'daki Keşmir Üniversitesi. Öğrenim her düzeyde parasızdır. Birkaç yükseköğretim bulduğu Azad Keşmir'de ise yalnızca ilköğretim parasızdır. Nüfus (1981 tah.) Hindistan kesimi, 6.000.000; Pakistan kesimi, 1.600.000.

cemre, ilkbahardan önce birer hafta arayla, havaya, suya ve toprağa düştüğüne inanılan ısıtıcı güç, kor durumundaki madde.

Eskiden Anadolu halk takviminde yıl "kasım" ve "hızır" günleri olarak ikiye ayrılırdı. Kasım 180, hızır ise 186 gündü. "Birinci Cemre" kasım günlerinin 105'inde (19-20 Şubat) havaya (fi-l-hava), "İkinci Cemre" kasımın 112'sinde (26-27 Şubat) suya (fi-l-mâ), "Üçüncü Cemre" ise kasımın 19'unda (5-6 Mart) toprağa (fi-t-türab) düşer, böylece önce havanın, sonra suyun, en son da toprağın ısındığı düşünülürdü. İlkbahar başında hava sıcaklığındaki yükselme ve düşüşlerin, gelenekteki bu belirlemeyle büyük ölçüde çakıştığı sonradan yapılan gözlemlerden anlaşılmıştır.

cemreviye, divan şairlerinin cemre düşmesi nedeniyle, dönemin önde gelen kişilerine sunmak için kaleme aldıkları kaside. Örneklerine az rastlanan bir kaside türüdür.

Ramazan, bayram, bahar, nevrüz gibi cemre de divan edebiyatında bir kaside konusuydu. Genellikle caize almak amacıyla yazılan bu tür şiirlerde kasidenin sunulduğu kişi için cemrenin uğurlu olması dileğinden bulunulurdu. Cemrenin bahar müjdecisi olması nedeniyle bir bahariye niteliği taşıyan cemreviyelerde kasideye teşbib ile başlamak gelenektir. Kasidenin öbür bölümlerinde herhangi bir değişiklik yapılmazdı. Medhiye bölümünde cemreden geniş olarak söz edilir ve cemre ile övülen kişi arasında çeşitli yönlerden ilişki kurulurdu.

Cemşid ü Hurşid, Doğu edebiyatlarında mesnevilere konu olan klasik aşk öyküsü.

Mesnevi ve hamse geleneğinin etkisiyle özellikle İran ve Türk edebiyatlarında sıkça kaleme alınmıştır. Başka adlar altında yazılan bazı mesneviler (örn. *Cemşid ü Ferahşad*, *Hurşid ü Ferahşad*, *Hurşidname*), yapı bakımından *Cemşid ü Hurşid*'e benzeseler de, konuca farklıdır. Mesnevinin konusu genel çizgileriyle şöyledir: Çin hükümdarının oğlu Cemşid, düşünde gördüğü bir kıza âşık olur. Bu yüzden gün geçtikçe sararıp solar. Babası oğlunun onulmaz bir derde düştüğünü anlayınca, ülkenin bütün güzel kızlarını toplatıp sırayla ona gösterir. Ama şehzadenin âşık olduğu güzel hiçbiridir. Cemşid, derdine çare bulmak umuduyla bütün dünyayı dolaşmış olan bilge ressam ve bezirgân Mıhrab'a açılır. Mıhrab, onun anlattığı kızın Rum (Anadolu) diyarında gördüğü bir kıza çok benzediğini söyler ve resmini çizer. Cemşid kıza tanır; bu kız Rum kayzerinin kızı Hurşid'dir. Cemşid ile Mıhrab birlikte yola çıkarlar. Tehlikelerle dolu bir yolculuktan sonra Anadolu'ya varırlar. Cemşid orada Hurşid'le evlenir. Bir süre sonra babasından bir mektup alır ve

Hurşid'le birlikte Çin'e dönerek babasının tahtına çıkar, mutlu olurlar.

Cemşid ü Hurşid, bütün mesnevilerde olduğu gibi başta tevhid, na't ve sebebi te'lif (yapıtın yazılış nedeni), son da bir hatime (sonuç) düzeniyle yazılmıştır. Konu içine gazel, kıta gibi değişik nazım biçimleri serpiştirilmiştir. İlk kez İranlı şair Selman-ı Saveci'nin (ö. 1376) işlediği konu, sonraki dönemlerde yazılan bütün Farsça ve Türkçe *Cemşid ü Hurşid* mesnevilerini etkilemiştir. Türk edebiyatında ilk ve en önemli *Cemşid ü Hurşid* Ahmedî'nin kaleminden çıkmıştır. Ahmedî, Selman-ı Saveci'nin yapıtını çeviri ya da uyarlama yoluyla almamıştır; yalnızca konularında benzerlik olan mesnevilerin her ikisi de özgün sayılır. Mesnevi, Ahmedî'nin dilinde çeşitli öykülerle zenginleşmiş ve lirik gazeller, Türk folklorundan alınmış kopular, Köroğlu ve Dede Korkut öykülerini andıran bölümlerle yerleşmiştir. Ahmedî'den sonra *Cemşid ü Hurşid* yazan şairlerin en önemlisi, Saveci'nin yapıtını Türkçe olarak yeniden kaleme alan Cem Sultan'dır. 16. yüzyıl şairlerinden Abdi ile Ayşe Hubba'nın da birer *Cemşid ü Hurşid* yazdıkları bilinmektedir.

Cemşitpur, Hindistan'ın kuzeydoğusunda ki Bihar eyaletinin Singhbhum ilinde kasaba. Subarnarekha ve Kharkai ırmaklarının kavşağında yer alır. 1907'de sanayici Dorabji Camsetji Tata tarafından kuruldu (bu nedenle bazen Tatanagar olarak adlandırılır) ve hızla önem kazandı. Bugün, eyaletin ikinci büyük kenti, ayrıca önemli bir kara ve demir yolu kavşağıdır. Hindistan'ın belli başlı demir ve çelik fabrikaları Cemşitpur'dadır. Kentte bir taşıt montaj tesisi bulunur; ayrıca tarım aletleri, emaye demir eşya ve lokomotif parçaları üretilir. Ulusal Metalurji Laboratuvarı ve Ranchi Üniversitesi'ne bağlı sekiz yüksekokul buradadır. Nüfus (1991) kent, 461.212; (1981) metropoliten alan, 669.580.

Cen Shen, Wade-Giles yazımında TS'EN SHEN, CEN JIAZHOU (Wade-Giles yazımında TS'EN CHIA-CHOU) olarak da bilinir (d. 715, Nanyang [Jiangling] - ö. 770, Chengdu, Sichuan, Çin), Çin'in, Tang hanedanına (618-907) bağlı en büyük şairlerinden biri.

Ailesinin gücünü yitirmesi üzerine kendi yeteneğiyle sınav sisteminden geçerek devlet memuru oldu. 750'lerde geniş Tang İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki ileri karakollarında çeşitli görevler aldıktan sonra 755'teki An Lushan ayaklanması yüzünden Çin'e dönmek zorunda kaldı. İmparatora bağlı olarak 768'de emekli oluncaya değin birçok ilde devlet görevlisi olarak bulundu.

Li Bo ve Du Fu gibi ustalar yetiştiren ikinci kuşak Yüksek Tang şairlerindendi. Söyleyiş ve ölçü yenilikleriyle *lushi* ya da "kurallı şiir"i canlandırma çabalarına katıldı. Ustalık üslubu, özellikle de alışılmamış eğretilmeleri ve yaratıcı deyimlerinden dolayı çağdaşlarının övgüsünü kazandı. Görevi yüzünden yakından tanıdığı Orta Asya'nın egzotik yörelerine şiirlerinde sık sık yer vermesi "sınır şairi" olarak tanınmasına yol açmıştır.

Cenab Şahabeddin (d. 1870, Manastır - ö. 12 Şubat 1934, İstanbul), Servet-i Fünun şiirinin önde gelen temsilcilerinden. Babasının Plevne'de şehit düşmesinden sonra ailesiyle birlikte altı yaşında İstanbul'a gitti. 1880'de Gülhane Askeri Rüştiyesi'ni bitirdi. Tıbbiye İdadisi'nden sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirerek hekim yüzbaşı

oldu (1889). Paris'te dört yıl cilt hastalıkları ihtisası yaptı (1889-93). Yurda döndükten sonra Karantina İdaresi'ne girdi. Mersin'de, Rodos'ta, Cidde'de karantina hekimliği, sihiye müfettişliği yaptı. 1908'de Meclis-i Kebir-i Sihiye üyeliğine getirildi. Daire-i Umur-ı Sihiye müfettişiyken kendi isteğiyle emekli oldu (1914). İstanbul Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi'nde müderris

Cenab Şahabeddin
İletişim Yayıncılık Arşivi

olarak Fransızca, Batı ve Osmanlı edebiyatı dersleri verdi (1914-22). Kurtuluş Savaşı yıllarında Kuva-yı Milliye'ye karşı olumsuz tutumu nedeniyle öğrenciler tarafından bu görevinden ayrılmaya zorlandı (1922). Daha sonra Cumhuriyet değerlerine inancını belirten yazılar yayımladıysa da, yaşadığı süreçte bir daha ön plana çıkamadı. Bu dönemde yalnızca edebiyatla uğraştı ve Fransızca sözcüklerin tam karşılıklarını bulmaya çalıştığı bir sözlük hazırladı. Ölümü nedeniyle bu sözlük yarım kaldı.

İlk şiiri 1885'te *Saadet* gazetesinde yayımlanan Cenab Şahabeddin önceleri Muallim Naci'nin etkisi altındaydı. Daha sonra *Gülşen* dergisinde çıkan şiirlerinde ise Recaizade Ekrem'den ve Abdülhak Hamid'den esinlenerek Batı şiirine yöneldi. 1886'da Leskovikli Hayreddin'le birlikte *Sebat* adlı bir dergi çıkardı.

Paris yılları Cenab Şahabeddin'e Fransız şiirini Cenab Şahabeddin'e tanıma olanağı verdi. O yıllarda Fransız şiirinde simgecilik ve Parnasçılık etkiliydi. Cenab Şahabeddin yıllar sonra, yaşamını anlattığı bir mektupta Verlaine'i çok sevdiğini, Mallarmé'yi pek anlamadığını, en çok da Parnasçılardan etkilendiğini belirtmişti.

İstanbul'a döndükten sonra *Mekteb*'te yayımladığı şiirler Paris deneyimlerinin katkılarıyla doluydu. Artık eski etkilerden iyice sıyrılmıştı. *Servet-i Fünun* dergisine de şiirler, yazılar yazmaya başladı. Bu derginin çevresindeki yenilikçi bütün genç sanatçılar, özellikle de Tefvîk Fikret onun zekâ ve buluş gücünü alkışladılar.

Tefvîk Fikret ve Halit Ziya Uşaklıgil'le birlikte Servet-i Fünun'un ilk üç adından biri olan Cenab Şahabeddin, gelenekçilerce şiiri en çok eleştirilen, kendisine en çok saldırılan sanatçı oldu. Tefvîk Fikret'in siyaset ve toplum konularına, düşünsel alana girmesine karşılık o, bireysel bir şiiri en uç noktalara götürdü. Edebiyat-ı Cedit'e'nin en aşırı örneklerini verdi. Şiirlerinde kullandığı imgeler "sâât-ı semanîfâm", "çeng-i müzehhep", "nay-ı zümürüt" gibi deneyimler, İstanbul sanat dünyasında büyük gürültülere yol açtı.

Cenab Şahabeddin için şiir, "nesir-musiki"ydi. Bunun sağlanması için de uzun ve kısa heceleri uyumlu biçimde kullanmak şarttı. O uyumu en iyi kurduğu iki şiiri

"Yakazat-ı Leyliye" ve "Elhan-ı Şîta"dır. Bu tür şiirlerinde sözü, dünyanın ve yaşamın iyice ötesinde bir varlık olarak ve ezgi halinde yeniden gerçekleştirmiştir. Ona göre şiir, okurda "tatlı bir hülya" uyandırır ve başarılı olur.

Cenab Şahabeddin Ahmed Midhat'ın kendisine saldırdığı bir yazısı üzerine onunla giriştiği "dekadanlar" tartışmasından sonra sık sık eleştiri yazıları da yayımlamaya başladı. Bu tür yazılarında kendi sanat görüşünü sürekli olarak geliştirip açıklama olanağı buldu. Bazı yazılarını Raik Vecdi takma adıyla yayımladı. Düzyazıları inceliklerle dolu, iyimserliğe, biraz da alaycılığa dönük ünlüdür. Bunlarda çok süslü, oynak bir üslup kullanmıştır.

Cenab Şahabeddin'in büyük yanılgısı dilde olmuştur. Arkadaşları gibi, o da, yaşamayan, (Ataç'ın deyişiyle) "olmayan" bir dilde yazma çabasıyla vazgeçmemiştir. Bu yüzden yapıtları her yeni okur kuşağıyla birlikte daha az anlaşılır olmuştur. Milli Edebiyat hareketine ve hece ölçüsüne karşı çıkarken şiirsel açıdan değilse de, dil açısından sağlam dayanaklardan yoksundur.

İlk şiirlerini derlediği *Tâmât'tan* (1887) başka şiir kitabı yoktur. Ama bütün şiirlerini bir kitapta toplamayı taşarlamış ve bu yapıta bir de ad düşünmüştür: *Evrak-ı Leyal*. Şiirleri ölümünden sonra ilk kez 1934'te Sadettin Nüzhet Ergun'un *Cenab Şahabeddin, Hayatı, Eserleri ve Seçme Şiirleri*, 1984'te de M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci ve A. Uçman'ın hazırladıkları *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* adlı kitaplarda toplanmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Tiyatro. *Körebe* (1917). Düzyazı. *Hac Yolunda* (1909), *Evrak-ı Eyyam* (1915), *Afâk-ı Irak* (1917), *Avrupa Mektupları* (1919), *Nesri Harp*, *Nesri Sulh* ve *Tiryaki Sözleri* (1918), *Vilyem Şekispiyer* (1931).

Cenabî Mustafa, tam adı EBU MUHAMMED MUSTAFA BIN HASAN (d. Amasya - ö. 30 Ekim 1590, Halep), Müslüman hanedanları anlatan yapıtıyla ünlü Osmanlı tarihçi.

Edirne kadısı Emir Hasan'ın oğluydu. Medrese öğrenimi gördü; Ebussuud Efendi'den ders aldı. 1573-86 arasında İstanbul, Bursa ve Edirne'deki çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1587'de Halep kadılığına atandı. Hastalık nedeniyle Mayıs 1589'da bu görevinden alındıktan sonra Halep'te kaldı ve orada öldü.

Cenabî Mustafa'nın en önemli yapıtı *Tarih-i Cenabî*'dir. İslamın başlangıcından kendi dönemine (1588'e) değin hüküm süren hanedanları anlatan ve asıl adı *el-Aylemü'z-Zahir fî Ahvali'l-Evail ve'l-Evahir* olan yapıt, her biri bir hükümdar ailesine ayrılmış, kısa ama özlü bilgiler veren 82 bölümden oluşur. Son bölümü Osmanlı hanedanına ilişkindir. Cenabî, Arapça yazdığı yapıtını kısaltarak Türkçeye çevirmiştir. Öteki yapıtları arasında, Kuzeybatı Afrika devletlerini anlatan *Tarih-i Bilad-ı Magrib*, bir peygamber ve halifeler tarihi olan Arapça *Nihayetü'l-Meram*, *Sebû's-Seyyar*, *Cevahirü'l-Geraib* ve *Firsatname* sayılabilir.

cénacle, Fransa'da romantizmin bazı öncüleri çevresinde oluşan ve yapıtlarını salonlarda (Fransızca *cénacle* "İsa ile Havarileri'nin son akşam yemeği için toplandıkları oda") okuyup tartışan edebiyatçı gruplarına verilen ad. İlk *cénacle*, yayımı kısa sürmesine karşın etkili bir dergi olan *Muse Française*'in yönetmenleri Deschamps kardeşler çevresinde oluştu. 1824'te dergi kapanınca genç yazarlar Fransa'nın ikinci büyük kitaplığı olan Arsenal Kütüphanesi müdürü Charles Nodier'nin salonuna geçtiler. Alphonse de Lamartine, Alfred de Vigny, Alfred de Musset ve Victor Hugo gibi

şairlerin de bulunduğu bu grubun etkinlikleri Alexandre Dumas'ın (Baba) *Memoires* (Anılar) adlı yapıtında anlatılır. Üç yıl sonra, Hugo ile eleştirmen Sainte-Beuve'ün, Hugo'nun Notre-Dame-des-Champs Sokakı'ndaki evinde oluşturduğu *cénaclé*'a Prosper Mérimée, Théophile Gautier ve Gérard de Nerval gibi genç yazarlar da katıldı. Gautier, Nerval ve Petrus Borel gibi daha kavgacı ve bohem romantiklerin grubu ise Pétit (Küçük) Cénacle adıyla ün kazandı. 1830'da Hugo'nun *Hernani* adlı manzum oyununun sahnelenmesi sırasında bu grup gürültü ve alkışlarla oyunu destekleyerek gelenekçilerin küçümser davranışlarının üstesinden geldi. *Hernani* savaşları olarak bilinen bu olay Klasikçiliğin tutucu ve modası geçmiş tiyatro kurallarının ortadan kalkmasıyla sonuçlandı.

cenaze (Arapçada "örtülmesi, saklanması gereken şey"), gömülmek üzere hazırlanmış insan cesedi. İslam inançlarına göre ölüm her şeyin bitimi, yok oluşu demek değil, ruhun bu dünyadaki yaşamının şona ermesi, sonsuz olan öbür dünya yaşamına geçişidir. Bir başka deyişle, belli bir sürekliliğin başka bir bağlamda sürmesidir. Kuran'da ölüm kesin bilgi anlamındaki "yakın" sözcüğü ile dile getirilir. Hz. Muhammed ise ölümü, uyku durumuna benzettiği dünya yaşamından uyanışı olarak tanımlamıştır. Buna göre ölüm, görelî bir dünyadan gerçek dünyaya ya da gerçekler dünyasına atılan adım demektir. Ruhun terk ettiği beden, insanın dünyasal yanını oluşturur. Bu nedenle aslına döndürülecek, toprağa verilecektir. Toprağa gömülme aşamasına değin kimi işlemlerin yapılması gerekmektedir. Bunlardan ilki ölüyü yıkayarak arındırmak (gasl), ikincisi kefenlemek, üçüncüsü de cenaze namazını kılmasıdır.

Cenaze, en yakınlarından birisi ya da iyi ahlaklı ve yıkama işini iyi bilen biri tarafından yapılır. Yıkayıcı niyet eder ve besmele çekerek yıkamaya başlar. Yıkama boyunca sürekli "Mağfiretini dilerim ya Rahman" anlamındaki Arapça duayı tekrar eder. Cenazeye önce abdest aldırır, sonra da üç kez bütün gövdeyi yıkar. Yalnız çocuklar için abdest aldırarak gerekmez. Erkeği erkek, kadını kadın yıkamalıdır. Bir kadın kocasını yıkayabilir, ama Hanefî mezhebine göre koca karısını yıkayamaz.

Yıkama işi bitince cenaze kefenlenir. Erkeğin kefeni yensiz, yakasız ve dikişsiz, biri gömlek, biri don ve eteklik, biri de sargı görevi yapan üç kat bezdir. Gömlek boyundan ayağa, öbürleri ise baştan ayağa kadar uzanır, baş ve ayak uçlarından bağlanır. Kadının kefeni beş parçadan oluşur; erkekte de kullanılan üç parçaya birisi başörtüsü, öbürü de göğüs örtüsü yerini tutmak üzere iki parça daha eklenir.

Kefenleme işi bitince sıra namaza gelir. Yalnız erkekler tarafından kılınan cenaze namazı ölü için dua anlamı taşır. Cenaze namazını kılma geride kalanlar için yerine getirilmesi zorunlu olan görevlerdendir. Bir grup insanın bu görevi yerine getirmesi, öbür insanlar üzerindeki yükümlülüğü ortadan kaldırır (farz-ı kifaye). Cenaze namazının temel şartı niyettir. Ayrıca cenazenin Müslüman olması, yıkanıp kefenlenmesi, cemaatin önüne konması, gövdenin tamamının, yarısından çoğunun ya da en azından başı ile birlikte yarısının bulunması gerekir.

Cenazeyi taşımak da bir ibadettir. Sünnete uygun olan, tabutun dört kişi tarafından omuzlanarak taşınmasıdır. Taşıyanlar her 10 adımda bir değişir. Cenaze olabildiğince hızlı götürülmelidir. Kabre konup üstü örtüldükten ve Kuran okunduktan sonra cenazeye ilişkin görev sona erer.

Eski Türklerde cenaze ile ilgili gelenekler ve uygulamalar bölgelere ve inançlara göre değişiklikler gösterirdi. Türklerdeki defin törenlerine ilişkin en eski bilgi Hunlarla (İÖ 3. yy) ilgilidir. Çin kaynaklarından alınan bu bilgiye göre Hunlar, ölülerini iç içe iki tabuta koyar, altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örterlerdi. Bugünkü anlamıyla mezarlıklar ve yas giysileri yoktu. Ölen kimseyle birlikte, duruma göre, yakınlarından çok sayıda kişi de öldürülürdü. Gök-türklerde ölen kişi bir çadıra konur, yakınları kurbanlar keser, ata binerek çadırın çevresini yedi kez dolaşır ve yüzlerini kanatarak ağlardı. Daha sonra ceset, bindiği at ve kullandığı eşyayla birlikte yakılır ve küller yılın belli günlerinde toprağa gömülürdü. Bugün de Şamanist Altay Türklerinde ölü gömmenin birtakım ilginç yönleri vardır. Ölen kişi bir tabutun içine konulur. Yanına da yaşarken kullandığı eşyaların pek çoğu bırakılır. Cenaze, törene katılanlara verilen içkili ziyafetten sonra, atıyla birlikte gömülür. Daha sonra ölenin evine dönen kişiler iyice yıkanıp yeniden sofraya oturur ve ölen kişinin yerini boş bırakarak yemek yerler. Eski Türklerde cenazenin defnedilmesinden sonra yapılan yoğ töreni, "ölü aşısı" ya da "ölü yemeği" adıyla Anadolu'da bugün de, bazı değişikliklerle devam etmektedir.

Günümüzde cenaze ile ilgili uygulamalar büyük kentlerde geleneksel yönünü büyük ölçüde yitirmişse de, Anadolu'da bunların yer yer sürdürüldüğü görülmektedir. Ölüm olayının ardından ceset soğumadan çenenin ve ayakların baskarmaklardan bağlanması, gözlerin kapatılması ve ellerin göbek üstünde kavuşturulması ihmal edilmez. Ceset gece boyunca evde kalacaksa yalnız bırakılmaz ve başında mutlaka birisi bekler. Ölünün bulunduğu yerde pencerelerin açılmasına, üstünden kedi atlamasına özellikle dikkat edilir. Ölen kişinin durumuna göre, olayı duyurmak için camilerden "cenaze selası" verilir. Eskiden erkek cenazeler için tabutun üstüne fes ya da kavuk, kadınlar içinse başörtüsü konurdu. Günümüzde yalnız kadınlar için başörtüsü konmaktadır. Gömülme sırasında orada bulunanların hiç olmazsa birer kürek toprak atması, mezar başındaki yoksullara para verilmesi, o günün akşamında un ya da irmik helvası pişirilerek komşulara dağıtılması eskiden beri uygulanan geleneklerdir. Aynı gece Kuran okunup hatim indirilir, ölenin vasiyeti üzerine borç ve günahlarını karşılamak için miras olarak bıraktığı mal ya da paradan ödenmek üzere "ıskat"(*) ve "devir" işlemleri de yapılır. Ayrıca ölüm olayının ardından ağıt(*) söyleme geleneği de Anadolu'nun birçok yerinde varlığını korumaktadır.

cenbiye, ucu kıvrık bir tür hançer. Arapçada "yana takılan" anlamına gelirse de, Araplar bu silahı kuşaklarının ortasına bağlardı. Yemen ve Hicaz cenbiyeleri tam ortadan kıvrıktı ve bir çengele benzerdi. Bağdat ve Musul'da kullanılanlarsa daha düzdü ve Türk cenbiyelerini andırırdı. Çoğunlukla düşük nitelikli demirden, basit biçimde yapılan cenbiyelerin sapları ve kılıfları gümüş tellerle süslenirdi. Türklerin bazı ileri gelen kişilere armağan etmek için yaptığı cenbiyeler arasında, altınla süslenmiş olanları da vardı.

Cendrars, Blaise, asıl adı FREDERIC SAUSER (d. 1 Eylül 1887, La Chaux-de-Fonds, İsviçre - ö. 21 Ocak 1961, Paris, Fransa), Fransızca yazar şair ve yazar. Dünyayı dolaşmış bir serüven tutkunudur. Hareketli ve tehlikeli bir yaşamı dile getiren yeni ve güçlü bir şiirsel üslup geliştirmiştir. *Les*

Pâques à New York (1912; "New York'ta Paskalya") ve *Prose du Transsibérien et de la petite Jeanne de France* (1913; "Transsibirya'nın ve Fransız Küçük Jeanne'in Öyküsü") adlı şiirleri, gezi yazısı ve ağıt türlerinin özelliklerini birleştirir.

Cendrars'a göre şiir, hareketin cesur ve yepyeni yöntemlerle söze dökülmesi ve

Cendrars, 1953

Lipinski — H. Roger — Viollet

birçok izlenimin aynı anda, imge, duygu, çağrışım ve şaşırtıcı teknikleri içeren karmaşık bir doku içinde, düzensiz ve aksak bir ritimle iletilmesiydi. *L'Or* (1925; Altın), *La Vie dangereuse* (1938; Tehlikeli Yaşam) ve *Bourlinguer* (1948; Dolaşmak) adlı romanlarında, çağdaş serüveni insanı ve tehlikelerle dolu bir yaşamı yücelten Cendrars, hızla değişen dünyanın yeni görünümünü yansıtan, otobiyografik öğelerin ağırlıkta olduğu çok sayıda yapıtıyla çağdaşları üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır.

Eleştirmenlerce uzun süre önemsenmemekle birlikte ABD'li öncü yazarlardan Henry Miller tarafından "modern edebiyatın dehası" olarak nitelenmiş ve ölüm yılı olan 1961'de Paris Kenti Büyük Edebiyat Ödülü'nü aldıktan sonra tanınmaya başlamıştır. Cendrars'ın bazı şiirleri *Seçmeler* (1964), bazı öyküleri *de Beyazların Çocuklarına Küçük Zenci Öyküleri* (1977, 2. bas. *Küçük Zenci Masalları*, 1991) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Cenevre, Fransızca GENEVE, Almanca GENÈVE, İtalyanca GINEVRA, İsviçre'nin güneybatı kesiminde Cenevre kantonunun merkezi kent. Fransa sınırının yakınında, Cenevre (Léman) Gölünün güneybatı ucunda yer alır. 16. yüzyılda Kalvenci Reform hareketinin merkeziydi. Günümüzde çok sayıda uluslararası örgütün merkezini barındıran dünya çapında bir finans kentidir. Kentin yüzölçümü 18 km², 1990 tahminlerine göre nüfusu 165.404, metropoliten alanın yüzölçümü 147 km², 1989 tahminlerine göre nüfusu 389.000'dir.

Alpler'de Jura Dağları arasındaki havzada, Rhône Irmağının Cenevre Gölünden çıktığı yerde bir tepe üzerinde kuruludur. Gölün varlığı iklimi yumuşatırken, Jura Dağları yağışı azaltan bir perde işlevi görür. İç içe kuşaklar halinde merkezden çevreye yayılan bir dizi mahallesiyse klasik bir eski Avrupa kentidir. İlk yerleşilen tepenin merkezinde yer alan, St. Pierre Katedrali'nin de bulunduğu Haute-ville (Yukarı Kent), kentin tarihsel çekirdeği ve bugünkü yönetim ve iş merkezidir. Banliyöler ise çoğunlukla Rhône'un güney yakasında, eski tahkimat alanlarının yerinde gelişmiştir. Bunların ötesinde fabrikalar ve işçi mahallerinden oluşan düzensiz bir kuşak uzanır.

İsviçre'nin öteki kentlerinden ve başka ülkelerden gelenlerin yerleşmesiyle Cenevre'nin

nüfusu 1945'ten sonra hızlı bir büyüme gösterdi. 1820'lerden sonra kent nüfusu içindeki oranı yüzde 16'nın altına hiç düşmeyen yabancılar 1980'lerin sonunda nüfusun üçte birini oluşturmuyordu. Doğma büyüme Cenevreli olanların oranı da ancak üçte

Cenevre Gölü kıyısında yat limanı, Cenevre
Dalek

birdi; geri kalanı da öteki İsviçre kantonlarından gelenler oluşturmuyordu. Kente yalnızca sınır komşusu İtalya ve Fransa'dan değil, İber Yarımadası, Amerika, Asya ve Afrika'dan da artan sayılarda göç olmaktadır. Yerli nüfus içinde Protestanlar hâlâ çoğunluktaysa da Cenevre artık "Protestanların Roması" olma özelliğini yitirmiştir. Günümüzde toplam kent nüfusunun yarıdan biraz fazlası Katoliktir.

Cenevre hem Germen kavimleri, hem de Akdeniz halkları için önemli olan bir ticaret merkezi olarak gelişmiştir. Ekonomisi bankacılık, ticaret ve sigortacılığa dayanır. Ülkedeki bütün yabancı sermayenin yarısının toplandığı kent, uluslararası sermaye için bir sığınaktır. Nüfusun üçte ikisinden çoğu hizmet sektöründe çalışır. Tanımda çalışanlar nüfusun ancak yüzde 1'ini oluşturur. Başlıca tarım ürünleri buğday, kolza tohumu, süt ürünleri ve şaraptır. Boş alan ve hammadde yetersizliğine karşın sanayi gelişmiştir. Öteden beri vasıflı işgücüne ve dış pazarlara yönelik üretimiyle tanınır. Pamuklu dokuma gibi bazı eski sanayiler ortadan kalkarken, onun kadar eski saat yapıcılığı bugün de önemini korumaktadır. İsviçre'nin Basel'den sonra en büyük kimya sanayisi de buradadır. Başlıca ihracat ürünleri hassas makine ve aletler, saat, mücevher, kimyasal ürünler ve işlenmiş gıda maddeleridir. Karayollarının yalnızca birkaçı öteki İsviçre kentlerine bağlanır; çoğunluğu doğrudan Fransa'ya gider. Daha önemsiz olmakla birlikte denizyolu bağlantıları da vardır. Uluslararası havalimanı kentin 5 km kuzeybatısındadır.

Birçok uluslararası kuruluşun merkezi Cenevre'dedir. 1864'te Uluslararası Kızılhaç Örgütü ve 1919'da Milletler Cemiyeti burada kuruldu, 1945'te de kent Birleşmiş Milletler'in ve bağlı kurumlarının Avrupa merkezi oldu.

Cenevre kantonu 1848 Anayasası'na (ve sonraki değişikliklere) göre yönetilmekte-dir. Yerel kanton hükümetinde yürütme, dört yıl için seçilen 7 üyeli Eyalet Konseyi'nden, yasama da gene dört yıl için nispi temsile göre seçilmiş 100 üyeli Büyük Konsey'den oluşur. Kantondaki her komünün kendi komün meclisi, yönetim konseyi ve belediye başkanı vardır. Vatandaşların hem komün, hem de kanton düzeyinde yasa önerme ve referanduma gitme hakkı vardır. Kantonu merkezi hükümette temsil etmek üzere Eyaletler Konseyi'ne iki üye gönderilir.

Cenevre'nin çok eski bir kültür geleneği vardır. 1559'da Reform hareketinin önderi Jean Calvin'in kurduğu (sonradan Akademi adıyla tanınan) Cenevre Okulu 1872'de üniversite oldu. Cenevre Üniversitesi uluslararası araştırmalar, botanik ve eğitim dallarındaki ünüyle çok sayıda yabancı öğrenci çeken gözde bir kurumdur. Jean-Jacques Rousseau'nun doğduğu, Voltaire'in sığındığı Cenevre, Aydınlanma hareketinin öncülerinin bir uğrak yeri idi. Bugünkü kültürel etkinlikler müze, müzik olayları ve uluslararası toplantılar çevresinde gelişmektedir.

Tarih. Cenevre'de ilk insan yerleşimi Paleolitik Çağda başladı ve Neolitik Çağda gelişti. Kentin Keltlerden önceki Ligürler zamanında bugünkü adıyla anıldığı bilinir. İÖ 500'lerde Allobrogian Keltlerinin yerleştiği bir kaledi. İS 379'a gelindiğinde bir Hristiyan Roma kenti ve piskoposluk olmuştur. Germen istilalarından sonra Burgonya Krallığı'nın başkenti oldu (443-534).

Feodalizmin ortaya çıktığı yıllarda Cenevre babadan oğula geçen bir kontluktu. 15. yüzyıl başlarında ise Avrupa'nın dinsel ve ekonomik yaşamında varlık göstermeye başladı; siyasal olarak da Savoie hanedanına bağlandı. ama 1450'den sonra Lyon'la rekabet ve ulus-devletlerin güçlenmesi yüzünden önemini yitirmeye başladı. 15. yüzyılın büyük panayırıları yüzyıl içinde tümüyle ortadan kalktıysa da, bunlarla başlayan kentsel gelişme sürdü. Kent, tepedeki ilk yerleşimin dışına yayıldı; göl ve ırmak kıyısında işyerleri kuruldu.

Cenevre 16. yüzyılda Reform hareketinin kalesi oldu. 1536'da Reform yanlılarına kucak açan Cenevreli, 1541-64 arasında Jean Calvin'in desteğiyle bağımsız cumhuriyet ilan ettiler. Cumhuriyet, Fransa ve İsviçreli müttefiklerinin, özellikle de Bern'in yardımıyla da Savoie dükünün karşı saldırısını püskürttü. Bağımsızlığını korumak için 1589-1601 arasında bir dizi savaşa girişmek zorunda kaldı, ama Savoie, Lyons Antlaşması (1601) ile Pays de Gex'i Fransa'ya bırakınca Cenevre İsviçre'den kopmuş oldu. Savoie dükünün Aralık 1602'deki beklenmedik saldırısı da gene Fransa ve İsviçre kantonlarınınca durduruldu. 21 Temmuz 1603'te Saint-Julien Antlaşması ile Cenevre'nin bağımsızlığı bir kez daha tanındı.

Reform döneminde dışarıdan gelecek saldırılara karşı sur ve kalelerle çevrilen Cenevre'de halk bankacılığa ve Fransız Huguenot'larının başlatmış olduğu saat yapımına yöneldi. İtalya, Almanya ve özellikle Fransa'dan gelen göçmenler "Protestanların Roması"nın Avrupa kültürüyle bütünleştirdi. Basım sanayisi gelişti; 1559'da da ünlü Cenevre Okulu (Akademi) kuruldu.

18. yüzyıl ekonomisinin güçlendiği sakin bir dönem oldu. Savoie hanedanı, 1772'de rekabet amacıyla Katolik Carouge kentini kurduysa da, artık sınırlarını aşan finans gücüyle Cenevre zenginliğinin doruğunday-

dı. Maddi refah kültür, sanat, siyaset ve toplumsal yaşama da yansiyordu. Cenevre'nin Aydınlanma hareketi içinde de önemli bir yeri oldu.

1798'de Cenevreli Jakobenlerin yardımıyla Direktuar Fransası'na katıldı. Léman iline bağlanarak bağımsız konumunu yitirdi ve 1802'de I. Napoléon'un koruması altına sokuldu. Barındırdığı liberal, İngiliz yanlısı gizli muhalefet yüzünden Napoléon'un güvenmediği Cenevre, Fransız egemenliği altında demografik ve ekonomik durgunluk dönemine girdi.

1813'te Fransa'nın düşmanları arasına katılmış olduğundan, imparatorluk çöktüğünde Cenevre'de bağımsız cumhuriyet yeniden kuruldu ve 12 Eylül 1814'te İsviçre kantonlarına katıldı. II. Paris Antlaşması'yla (20 Kasım 1815) Pays de Gex'teki 12 Savoie komününü bırakarak, bir bütün haline gelen topraklarıyla İsviçre'nin bir parçası oldu.

Cumhuriyetle birlikte geri gelen aristokrasi 25 yıl kadar parlak bir dönem yaşadı. "İsviçre Cenevresi" de siyasal özerkliğini yitirerek dış ilişkilerinde merkezi hükümete bağımlı oldu. Ama burjuvazinin ve halkın, aristokrat yönetimini sorgulamaya başlaması 1841'de çeşitli hakların tanınmasına yol açtı. 1843'te huzursuzluk yeniden baş gösterdi. 1846'da Katolik ve Protestan kantonları arasında çıkan Sonderbund İç Savaşı'nda Jean Jacob (James) Fazy önderliğindeki radikallerin saldırısı ve işçi sınıfının ayaklanması üzerine muhafazakâr hükümet devrildi. 1847 Anayasası'nı hazırlayan radikaller bu tarihten sonra Cenevre'nin yönetiminde söz sahibi oldular. 1861'e değin Cenevre siyasetine egemen olan Jean Jacob (James) Fazy birçok bakımda modern Cenevre'nin kurucusu sayılır. Kente demiryollarını getirmiş, Cenevre Bankası'nı kurmuş ve kent surlarını yıkarak kentin genişletilmesini sağlamıştır.

1860'ta Cenevre, topraklarını genişletmek için son şansını yitirdi. Fransa'nın Kuzey Savoie'yi ilhakından sonra Cenevre topraklarının bir bölümünü de kapsayan daha geniş bir serbest bölge yaratıldı. I. Dünya Savaşı'na değin bölgenin ekonomik başkenti olarak kaldıysa da Fransa'nın 1923'te bu gümrüksüz bölgeyi daraltması kent ekonomisini sarstı. Buna karşılık Cenevre'nin uluslararası rolü daha çok önem kazandı. 1907'deki halkoylamasında din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı. 19. yüzyılda hızlanan sanayileşme I. Dünya Savaşı ve 1929 Büyük Bunalımı'yla durakladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Cenevre yeni bir demografik ve ekonomik büyüme sürecine girdi.

Cenevre Akademisi, JEAN-JACQUES ROUSSEAU ENSTITÜSÜ olarak da bilinir, İsviçreli psikolog Édouard Claparède'in bir bilim dalı olarak çocuk psikolojisini geliştirmek ve eğitime uygulanmasını sağlamak amacıyla 1912'de Cenevre'de kurduğu özel okul. Bilimsel-gerçekçi eğitimin öncülerinden olan Claparède, çocuklarda kendiliğinden edinilen edimler ya da basit refleksler yerine, düşünme yeteneğinin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyor ve çocuğun eğitim programına değil, eğitim programının çocuğa uydurulmasını (Fransızca *l'école sur mesure*: "ısmarlama okul") öngörüyordu. Okul kısa sürede bütün dünyadan öğrenci çekmeye başladı. Claparède'den önemli destek gören Jean Piaget(*) 1921'de akademinin araştırma müdürlüğüne getirilerek onun çalışmalarını sürdürdü, araştırmalarının sonucunda çocuğun zihinsel gelişmesini vurgulayan bir dizi önemli makale ve kitap

yayımladı. 1930'larda akademinin önce müdür yardımcısı, sonra da müdürü olan Piaget, kuruluşun Cenevre Üniversitesi'ne bağlanmasını sağladı.

Cenevre Anlaşmaları, 26 Nisan - 21 Temmuz 1954 arasında toplanan Cenevre Konferansı'nda Çinlileriyle ilgili olarak kabul edilen belgeler. Kamboçya, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa, Laos, Birleşik Krallık, ABD, SSCB, Viet-Minh (Kuzey Vietnam) ve Vietnam Devleti (Güney Vietnam) temsilcilerinin katıldığı konferansta kabul edilen, bağlayıcı anlaşma niteliğinde olmayan 10 belge, üç askeri anlaşma, altı tek taraflı bildiri ve Cenevre Konferansı Sonuç Bildirgesi'nden oluşur.

Dien Bien Phu'daki Fransız garnizonunun düşmesinden bir gün sonra, 8 Mayıs 1954'te başlayan yoğun görüşmeler, Fransızlarla Vietnamlı, Laoslu ve Kamboyalı temsilciler arasında 21 Temmuz'da imzalanan anlaşmalarla noktalandı. Anlaşma koşullarına göre Vietnam'ı ikiye bölen 17. enlem boyunca ateşkes ilan ediliyor; her iki tarafa birliklerini kendisine ait bölgeye çekmesi için 300 gün veriliyor; komünist birliklerle gerillaların Laos ve Kamboçya'dan çekilmesi, bu ülkelerde 1955'te serbest seçimlere gidilmesi, Laos ve Kamboçya hükümetlerinin istemeleri halinde Fransız birliklerinin bu ülkelerde yerleşmeleri öngörülüyor; ayrıca bölünme çizgisinin "hiçbir biçimde bir siyasal sınır ya da ülke sınırı olarak yorumlanamayacağı" açıkça belirtiliyordu. Anlaşmaların uygulanması Hindistan, Polonya ve Kanada temsilcilerinden oluşan bir kurul tarafından denetlenecekti. Sonuç Bildirgesi olarak bilinen hüküm ise, ülkenin yeniden birleştirilmesi amacıyla, aynı kurulun denetiminde Temmuz 1956'dan önce bütün Vietnam'da seçimlerin yapılmasını öngörüyordu. Bu hüküm, konferans öncesinde Vietnam'ın dörtte üçünü elinde tutan Viet-Minh'e birliklerini geçici olarak ülkenin kuzey yarısında toplamayı kabul ettirmesi açısından çok önemliydi.

Konferansa katılan dokuz ülkeden çoğu anlaşmalara uyacakları konusunda güvence verdiler ama ABD anlaşmanın kendisini bağlamadığını açıkladı. Güney Vietnam da anlaşmayı onaylamayı geciktirince Sonuç Bildirgesi imzalanmadan kaldı. ABD Güney Vietnam'da ayrı bir devlet kurmaya girişti ve 1956'da Güney Vietnam'ın, Kuzey Vietnam hükümeti ile işbirliği içinde bütün ülkede seçimlere gidilmesine karşı çıkma kararını destekledi.

Cenevre Bildirgesi, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından Kıbrıs sorununa ilişkin olarak 30 Temmuz 1974'te Cenevre'de imzalanan bildirge. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kıbrıs'ta Nikos Sampson'un 15 Temmuz 1974'te başlattığı hükümet darbesi nedeniyle Türkiye'nin yaptığı başvuru üzerine toplanarak Kıbrıs harekâtının ilk günü olan 20 Temmuz 1974'te aldığı 353 sayılı kararla tarafları ateşi kesmeye, yabancı güçleri adadan çekilmeye ve Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'yi de garantör devletler olarak hemen toplanıp sorunu görüşmeye çağırılmıştı. Üç devletin dışişleri bakanları 25 Temmuz'da Cenevre'de toplandı ve altı günlük bir çalışmadan sonra 30 Temmuz 1974'te Cenevre Bildirgesi'ni imzalayarak yayımladı. Cenevre Bildirgesi'yle adada 1960 anayasa düzeninin yeniden kurulması için gerekli önlemlerin alınması; tarafların 31 Temmuz 1974 günü Türkiye saatiyle 24.00'te adada denetimleri altında bulunan alanları genişletmemeleri; 30 Temmuz ateşkes çizgisinde, yalnızca Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin denetimin-

de bir güvenlik bölgesi kurulması; Kıbrıs Rum ve Yunan kuvvetlerinin kuşatması altındaki Türk bölgelerinden bu kuvvetlerin çekilmesi ve Türk bölgelerinin Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin koruması altına girmesi; Kıbrıs'ta anayasa düzeninin yeniden kurulması için üç dışişleri bakanının Cenevre'de yeniden bir araya gelmeleri karara bağlandı. Bundan sonra toplanan ilk Cenevre Konferansı başarılı olmuşsa da 8 Ağustos'ta yapılan ikinci konferansa, Kıbrıs'ın yeni statüsü hakkında Türkiye'nin yaptığı önerileri Yunanistan'ın kabul etmemesi ve Kıbrıs Rum tarafının ateşkes anlaşmasını bozması karşısında 14 Ağustos sabahının ilk saatlerinde Türk heyetine kesilmiş, aynı gün Türk Silahlı Kuvvetleri 2. Kıbrıs harekâtını başlatmıştır.

Cenevre Botanik Bahçesi, Cenevre'nin çiçekçilik, biyosistematik ve morfoloji alanlarında uzmanlaşmış botanik araştırma merkezi. 1817'de kurulan ve belediyeyle ait 10 hektarlık bir alanda yayılmış olan bu bahçede yaklaşık 15 bin bitki türü yetiştirilmektedir. Alp bitkileri ve orkideler bahçenin önemli koleksiyonlarıdır. Ayrıca bir de arboretum yani ağaç koleksiyonu vardır. Dikim yapılan yerler, çoğunlukla değişik coğrafi bölgelere ait türleri gösterecek biçimde düzenlenir. Bahçede yedi sera vardır. bunlardan kesimi halkın ziyaretine açıktır. Yaklaşık 5 milyon örneği kapsayan herbariyumu ise Avrupa'nın en büyük kuru bitki koleksiyonlarından biridir. Ayrıca zengin bir kütüphanesi ve kalabalık bir bilim adamı kadrosu vardır.

Cenevre Gölü, Fransızca LAC LÉMAN ya da LAC DE GENÈVE, Almanca GENÈVESEE, Avrupa'da, Alp Dağları üzerindeki en büyük göl. Fransa'nın güneydoğusundaki Haute-Savoie ili (département) ile İsviçre'nin güneybatı kesimi arasında yer alır. Deniz düzeyinden 372 m yüksekliktedir. Yüzölçümü 581 km²'dir, yaklaşık 346 km²'si İsviçre, 235 km²'si ise Fransa sınırları içindedir. Rhône Irmağının oluşturduğu göl 72 km uzunlukta yarımay biçimindedir. İrmak yarımının Villeneuve (İsviçre) ile Saint-Gingolph (Fransa) arasındaki doğu ucundan göle girer, Cenevre kentindeki batı ucundan çıkarak akışını sürdürür. Göle dökülen önemli akarsular, güneydeki Dranse ile kuzeydeki Venoge'dur. Gölün en geniş yeri 13,5 km, ortalama genişliği 8 km, en derin yeri 310 m, ortalama derinliği ise 80 m'dir. Promenthoux (Nernier) Boğazı, Cenevre Gölünü doğuda Büyük Göl, batıda Küçük Göl olmak üzere iki belirgin bölüme ayırır; gölün Cenevre'yle özdeşleşmiş asıl bölümü Küçük Göldür. Alışılmadık ölçüde mavi ve saydam olan su, göldeki tüm sıvı kütesinin ritmik biçimde bir kıyıdan öbürüne salındığı belirgin düzeyde değişimlerine (seç) uğrar. Balık bakımından öteki İsviçre gölleri kadar zengin olmayan Cenevre Gölünde 20 yerli, altı tane de 19. yüzyılda dışardan getirilmiş balık türü olduğu bilinmektedir.

Göl kıyılarındaki Tarihöncesi'nden kalma göl evleri bulunmuştur. İlkçağ yazarlarının "Lacus Lemanus" olarak adlandırdığı Cenevre Gölü, 16. yüzyıldan sonra Lac de Genève biçiminde anılmış, ama "Lac Léman" adı 18. yüzyıl sonunda yeniden kullanılmaya başlamıştır.

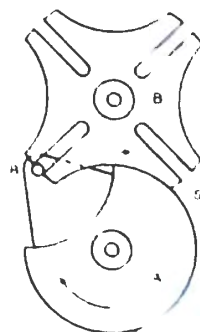
Cenevre Gölünün kuzey kıyısında, Jura Dağlarına doğru yükselen, şarap üretimiyle ünlü verimli bir hinterland bulunur. Güney ve doğu kıyıları ise Savoie ve Valais Alpleriyle çevrilmiştir. Göl kenarındaki en büyük kentler Cenevre ve Lozandır. Göl çevresinde, İsviçre'de Montreux ve Vevey,

Fransa'da Thonon-les-Bains ve Evian-les-Bains gibi çok sayıda dinlenme yeri vardır.

Cenevre Hakemlik Genel Senedi, tam adı UYUŞMAZLIKLARIN BARIŞÇI YOLLARLA ÇÖZÜMÜNÜ AMAÇLAYAN HAKEMLİK GENEL SENEDİ Silahsızlanma Hazırlık Komisyonu'na bağlı Hakeme Başvurma ve Güvenlik Komitesi'nce hazırlanarak 26 Eylül 1928'de Milletler Cemiyeti'nin Genel Kurulu'na kabul edilen uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümüne ilişkin anlaşma. Yeni hükümler içermekten çok o zamana değin yürürlükte olanları derleyip bir metne donuşturan senet 15 Haziran 1935'e değin 22 devlet tarafından kabul edildi. Türkiye, senedi 3 Mayıs 1934 tarihli bir yasayla onayladı. Bir derleme olmakla birlikte uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümüne yenilikler de getirmiştir. Senedi kabul ederken 39. maddede yer alan bazı çekincelere katılan devletler, senedin öngördüğü çözüm biçimlerine başvurmak zorunda değildir. Hakemlik Genel Senedi uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü için uzlaştırma, yargısal çözüm yolu ve hakeme başvurma yöntemlerini öngörmüştür. Uzlaştırma yöntemi, hukuki nitelikte olmayan uyuşmazlıkların çözümü için, taraflardan birer kısı, taraf olmayan devletlerden de üç kişinin katılacağı sürekli uzlaştırma komisyonunun kurulmasını öngörür. Amaç uzlaştırma olduğundan komisyonun kararları bağlayıcı değildir. Yargısal çözüm yolu çekinceler dışında kalan hukuki nitelikteki uyuşmazlıkların, Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesini zorunlu tutmuştur. Hakeme başvurma yöntemi ise uzlaştırma yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıkların aksı kararlaştırılmadıkça, hakem mahkemesine götürülmesini ön görür. Hakem mahkemesi, ikisi taraflarca belirlenen, üçü de tarafların üstünde anlaşacağı başka devlet yurttaşlarından seçilen beş üyeden oluşur. Taraflar bu üç üyenin belirlenmesinde uyuşmazsa, seçimi, üstünde anlaşıkları üçüncü bir devlete bırakırlar. Taraflar arasında uyuşmazlığın konusunu ve çözüm yöntemini belirleyen bir hakem sözleşmesi yapılması gerekir. Genel senedin 28. maddesine göre hakem sözleşmesinde açıklık bulunmayan konularda 1907 Lahey Sözleşmesi'nin sürekli hakem mahkemesine ilişkin hükümleri uygulanır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 28 Nisan 1949'da Hakemlik Genel Senedi'ni BM Antlaşmasıyla bağdaştıracak biçimde değiştirmiş ve bu değişikliklerin üye devletlerce kabulünü salık vermiştir. Senet değiştirilmiş biçimiyle 20 Eylül 1950'de yürürlüğe girmiştir.

Cenevre mekanizması, CENEVRE KILIDI olarak da bilinir, kesintili (aralıklı) donme hareketi üretmekte yaygın olarak kullanılan düzenek. Başlıca özelliği her zaman aynı

Cenevre mekanizması

doğrultuda birbirini izleyen dönme hareketleri üretmesidir; düzenek, durma aralıklarında geri hareket etmez. Millerin önceden belirlenmiş bir açıyla döndürülmesi (indeksleme) işleminde de benzer bir düzenden yararlanılır.

Çizimde gösterilen devindirici çark (A) üzerindeki pim (R), izleyici çarktaki (B) dört radyal oluktan birine girer. Oluklar arasındaki dört içbükey yüzey, devindirici çarkın yüzeyine (S) oturur ve bu iki yüzey tümüyle birleştiğinde izleyici çarkın dönmesini engeller. Çizimde gösterilen durumda pim, oluklardan birine girmek üzeredir; devindirici çark biraz daha dönmüşse pim oluktan içeri doğru kayacak ve izleyici çarkı 90°'lik bir açı boyunca döndürecek. Pim oluktan çıkınca devindirici çark 270°'lik bir açı çizerek döner, bu arada izleyici çark hareketsiz kalır. Cenevre mekanizmalarında en az 3, en çok da 18 oluk bulunur. Devindirici çarkın dönme sayısını sınırlandırmak için açılan oluk sayısı azaltılır. Cenevre mekanizmasının İsviçreli bir saat ustası tarafından, saat yaylarının aşırı sıkışmasını engellemek amacıyla geliştirildiği sanılmaktadır. Bu yüzden kimi zaman Cenevre kilidi olarak da adlandırılır.

İlk hareketli film göstericilerinde de, objektif kapağı kapalı durumdayken filmi hızla ilerletmek, kapak açık olduğunda da filmin hareketsiz kalmasını sağlamak amacıyla Cenevre mekanizmasından yararlanılmıştır.

Cenevre Protokolü, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Çekoslovakya arasında Ekim 1922'de imzalanan anlaşma. Buna göre Avusturya herhangi bir devlette bağımsızlığını tehlikeye düşürecek biçimde ekonomik ya da mali bir anlaşma yapmayı yükümleniyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra parçalanan ve ekonomik sıkıntı içinde olan Avusturya, ayakta kalabilmenin çaresini Almanya ile birleşmekte (*Anschluss*) gördü. Ama Versailles ve Saint Germain antlaşmaları bu birleşmeyi engelleyici hükümler taşıyordu. Avusturya'nın İtalya ile bir para ve gümrük birliğine gitmesi de hem komşuları, hem Fransa için *Anschluss* kadar tehlikeliydi. Bu koşullar altında Milletler Cemiyeti Avusturya için bir yardım programı kabul etti. Ama programın yürürlüğe girmesi Avusturya'nın herhangi bir devletle ekonomik birleşmeye gitmemesi koşuluna bağlanıyordu. Cenevre Protokolü "ekonomik *Anschluss*" olasılığını ortadan kaldırma amacına ulaşamadı. 1929 Büyük Bunalımı'yla yeniden iflasın eşiğine gelen Avusturya 1931'de Almanya ile gümrük birliğine girmek zorunda kaldı. 1933'te Nasyonal Sosyalist (Nazi) Alman İşçi Partisi'nin Almanya'da iktidarı ele geçirmesinden sonra Avusturyalı Nazilerin de yardımıyla 13 Mart 1938'de Avusturya ile Almanya fiilen birleşti. *Ayrıca bak. Anschluss.*

Cenevre sözleşmeleri, savaşın askerler ve siviller üzerindeki yıkımını hafifletmek amacıyla 1864-1949 arasında İsviçre'nin Cenevre kentinde imzalanan bir dizi uluslararası sözleşme.

Sözleşmelerin kökeni Kızılhaç Örgütü'nün tarihçesiyle yakından ilgilidir. Örgütün kurucusu Henri Dunant'ın ön ayak olduğu uluslararası görüşmeler sonucunda Savaş Zamanında Yaralıların Durumunu İyileştirme Sözleşmesi kabul edildi (1864). Bu sözleşmeyle, yaralı ve hasta askerleri tedavi eden bütün kuruluşların personelleriyle birlikte dokunulmazlığı sağlanarak saldırıya

uğramaları ve yok edilmeleri önleniyor; yaralı tutmaksızın bütün askerlerin bu kurumlara kabulü ve tedavisi öngörülüyor; yaralılara yardım eden siviller korunuyor ve sözleşme kapsamına giren kişilerle donanımın Kızılhaç işaretini taşıması kararlaştırılıyordu.

Üç yıl içinde Avrupa'daki bütün büyük devletlerin yanı sıra birçok küçük devletçe onaylanan bu ilk sözleşme 1906'daki II. Cenevre Sözleşmesi'yle değiştirilip genişletildi. 1899 ve 1907'de imzalanan Lahey sözleşmeleriyle hükümleri deniz savaşlarına da uygulandı. 1929'da savaş esirlerine yapılacak muamelelerle ilgili üçüncü bir Cenevre sözleşmesi imzalandı. Savaş esirlerinin korunmasını sağlayan ve konusu 1907 Lahey Sözleşmesi'nde de ele alınmış olan bu sözleşme, savaşan devletlerin esirlere insancıl davranmasını, haklarında bilgi vermesini ve tarafsız ülke temsilcilerinin esir kamplarını ziyaret etmelerine olanak sağlamasını öngörüyordu.

II. Dünya Savaşı'nda bazı devletlerin sözleşme ilkelerine uymamaları üzerine savaşın sona 23-30 Ağustos 1948'de Stockholm'de toplanan Uluslararası Kızılhaç Örgütü Konferansı'nda var olan hükümlere ekler yapılması ve bunların maddeler halinde toplanması kararlaştırıldı. Konferans sonucunda hazırlanan Savaş Durumundaki Silahlı Kuvvetlerin Yaralı ve Hastalarının Durumunun İyileştirilmesi İçin Sözleşme, Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Yaralı, Hasta ve Kazazedelerinin Durumunun İyileştirilmesi İçin Sözleşme, Savaş Esirlerine Yapılacak Muamele Konusunda Sözleşme, Savaş Zamanında Sivillerin Korunması Konusunda Sözleşme 12 Ağustos 1949'da Cenevre'de kabul edildi.

İlk iki sözleşme hasta ve yaralılara tarafsız davranılması ilkesini daha ayrıntılı biçimde ele alıyordu. Üçüncüsü, 1929 sözleşmesini genişleterek savaş esirlerine insancıl davranılmasını, yeterli besin ve gerektiğinde ilaç verilmesini öngörüyor, verebilecekleri en az bilgiden fazlasını elde etmek için esirlere baskı yapılmasını yasaklıyordu.

Dördüncü sözleşmenin hükümleri II. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası hukukta saptanmış olan ilkelere pek farklı değildi. Ama savaş sırasında insancıl ilkelere göz ardı edilmesi, bunların yeniden belirtilip vurgulanmasını gerekli kıldı. Sözleşme savaşın bir devletin yetki alanına giren bireylerin korunmasıyla ilgili ayrıntılı hükümler içerir; herhangi bir nedenle kişi ya da grupların göçe zorlanmasını, rehlin almayı, kişi onurunu inciten davranışları, işkenceyi, toplu cezalandırma ve misillemeyi, haklı bir neden olmaksızın mala zarar verilmesini, ırk, din, milliyet ayrımı ve siyasal nedenlerle farklı muamele yapılmasını yasaklar.

Ülkelerin büyük çoğunluğu Cenevre sözleşmelerinin bir bölümünü ya da tümünü onaylamıştır. Türkiye de 1953'te çıkarılan bir yasa uyarınca 10 Ağustos 1954'te sözleşmelere taraf olmuştur.

cengel bak. cangil

ceng-i harbi, Türk müziğinde 10 zamanlı ve 10 vuruşlu bir küçük usul. Her zamanı bir vuruşla belirtilmiş birkaç usulden

Ceng-i harbi usulü
Anb Yayınları Arşivi

birdir. Daha çok mehter peşrevlerinin ölçüldüğü bir usul olan ceng-i harbiye, birkaç

halk müziği parçasında da rastlanmıştır. 20. yüzyılda bu usulü yalnız Hüseyin Saadetin Arel ile Refik Fersan kullanmışlardır.

Cengiz Han, asıl adı TEMUÇİN (d. 1155/62? 67, Baykal Gölü yakınları, Moğolistan - ö. 18 Ağustos 1227), Moğol hükümdarı. Moğolistan'ın göçebe kavimlerini bir birlik altında toplayarak kurduğu devleti, Çin'den Avrupa'daki Adriyatik kıyılarına kadar genişletmiştir.

Gençliği. Cengiz Han'ın yaşamı konusunda başlıca kaynak *Moğolun ni'üça tobça'an* (1240?; *Moğolların Gizli Tarihi* 1948, 1986) adı vakayinamedir. Temuçin adlı bir kabile şefini yenen babası Yesügey ona bu adı koymuştu. Doğum tarihi konusunda

Cengiz Han'ın ipek üstüne mürekkep ve boyayla yapılmış resmi; Ulusal Saray Müzesi, Taipei National Palace Museum Taipei Tayvan

farklı görüşler vardır. 1155'te, 1162'de (bugün Moğolistan'da kabul edilen tarih) ya da 1167'de doğdu. Söylentiye göre avcunda bir kan pıhtısıyla dünyaya geldiği için doğumu uğurlu sayılmıştı. İlk atasının bir bozkurt olduğu ve bu yüzden de kutsal bir soydan geldiği söylenir. Bununla birlikte çocukluk yılları pek parlak koşullarda geçmedi. Dokuz yaşındayken, soylu Moğol ailesi Borçeginler'den olan babası Yesügey, eski bir kan davası yüzünden Tatarlarca zehirlenerek öldürüldü. Babasının ölümünden sonra kabilenin yönetimini ele geçiren rakip Tayciut ailesi, Temuçin'i, annesi Höelün ve kardeşleriyle birlikte kabileden attı. Temuçin ve ailesi bir süre çok yoksulluk çekti; yalnızca bitki kökleri ve balık yiyerek yaşamlarını sürdürdüler. Ama kabile tarafından dışlanmalarına karşın, soylu kökenleri yüzünden saygınlıklarını korudular. Örneğin Temuçin, babasının, ölümünden kısa süre önce kendisine nişanladığı kızla evlenme hakkını koruyabildi. Ama Yesügey'in, kaçırarak evlendiği karısı Höelün'ün kabilesi Merkitler öç almak için Temuçin'in karısı Börte'yi kaçırdı. Temuçin, Kereit kabilesinin hanı ve kan kardeşi (*anda*) Toğrul'dan (Tuğrul) yardım istedi ve başka bir şeyi olmadığından armağan olarak kendisine düğününde verilen samur kürkü gönderdi. Toğrul, Temuçin'in dağılmış halkını bir araya getirmek için yardıma söz verdi ve 20 bin adam gönderdi. Ayrıca Temuçin'in çocukluk arkadaşları Camuka'nın da ona asker vermesini sağladı. Temuçin'in o dönemdeki güçsüzlüğü ile mütteliklerinin bu büyüklükte bir askeri yardım sağlamaları arasındaki çelişkinin açıklanması güçtür. Bu konudaki kaynaklar da *Moğolların Gizli Tarihi* ile sınırlıdır.

İktidara yükselişi. Temuçin, güçlü mütteliklerinin yardımı ve kendi gücüyle Merkitleri bozguna uğrattı. Savaşta taktığı, ilerlerken arkasında düşman bırakmamaktı; bunu sonraki seferlerinde de uyguladı. Yıllar sonra Çin'e saldırmadan önce kendini arkadan vurabilecek hiçbir kabile şefini sağ bırakmamaya dikkat etti. Merkitleri yok ettikten kısa süre sonra Yürkin kabilesinin önderlerini ortadan kaldırdı. Kabilenin geri kalan üyelerini de ya ordusuna kattı ya da hizmetkârı yaptı. Tatarlarla başa çıkabilecek güce eriştiğinde bu kez onların üzerine yürüdü. Çatışmayı kazandıktan sonra boyu bir öküz arabasının dingilini geçen bütün Tatarları öldürdü. Böylece, boyu henüz dingilin uzunluğuna erişmemiş olan Tatarlar, yani çocuklar, kendi geçmişlerinden habersiz büyüyecek ve Moğollara bağlı kalacaktı. Kereit hanı Toğnl'a arasındaki ittifak bozulunca mutlak iktidarının önüne dikilen bu engeli de ortadan kaldırdı ve Kereit halkını hizmetkâr ve asker olarak Moğollara dağıttı. Bu acımasızlık nedensiz bir vahşet gösterisi olmaktan çok, kendisine karşı direniş odağı oluşturabilecek eski rakiplerden kurtulma, bir savaş gücü oluşturma ve hepsinden öte, Moğolların parçalanmasına hizmet eden kabile bağlarını yok ederek bütün göçebeleri bir birlik altında toplamaya yönelikti. 1206'da bütün bozkır halklarının hanı ilan edildiğinde de, binlerce aileyi dağıtıp kendi akrabalarının ve yakınlarının yanına gönderdi. Böylece, var olan kabile ve klan örgütlenmelerinin yerine, feodal düzene yakın bir yapı kurmaya çalışıyordu. Merkitleri yenilgiye uğrattıktan sonra bozkıra tek başına egemen olma savaşına girmişti. Camuka ile tazelenen dostluğu yalnızca bir buçuk yıl sürdü. Aralarındaki iktidar çekişmesi doruğa çıktığında ikisi ayrılınca, Camuka'nın adamlarının çoğu, daha güçlü gördükleri Temuçin'in safına geçti.

Camuka'yla ittifakın bozulması Moğol dünyasını, ancak iki önderden birinin ortadan kalkmasıyla giderilebilecek bir ayrılığa sürükledi. Kabile önderleri Temuçin ve Camuka saflarında gruplaşılar. 1190'ların sonunda bazıları Temuçin'in Moğol hanı olmasını önerdi. Bu önerinin altında, onun egemenliğine girme isteği değil, güvenilir bir komutan arayışı yatıyordu. Sonradan, Temuçin çevresini boyun eğmeye zorladığında bir bölümü onu terk edecekti. Bu dönemde bile Temuçin hâlâ küçük bir kabile şefiydi. Çin'in kuzeyindeki Jin imparatoru da ona fazla önem vermiyordu. Temuçin, Çin için açık bir tehlike oluşturmamakla birlikte, bozkırdaki gücünü hızla artırmaya ve bütün rakiplerini sırayla yok etmeye başladı. Camuka'nın kendisine karşı kurduğu ittifakları art arda yenilgiye uğrattı. Tatarları, Camuka'nın entrikalarına kapılarak kendisine savaş açan Toğnl Han'ı ve yönetimindeki Kereitleri ortadan kaldırdı. Batıda, Moğolların güçlenmesine karşı Camuka'nın da katıldığı bir ittifak kuran Nayman hanı Temuçin'e yenilerek hanlığını yitirdi. 13. yüzyılın ilk yıllarındaki bu mücadelelerden sonra, 1206'da Onon Irmağı kıyısında yapılan büyük bir toplantıda Temuçin, Cengiz Han adını aldı.

Moğol kabilelerinin birleşmesi. Moğolların bozkır dışına çıkmaya hazır duruma geldiği 1206 yılı, Moğol ve dünya tarihi için dönüm noktası oldu. Kabileler arası çatışmalar artık geride kalmıştı. Geleneksel klan ve kabile sistemi çökmüş, Cengiz Han'ın kişisel çabaları sonucunda Moğollar birleşmişti. Cengiz Han bozkırın sınırlarını aşip dünyayı ele geçirmeye hazırıldı. Birlik, her şeyden önce savaş amacıyla oluşmuştu. Cengiz

Han'ın orduları onluk sisteme göre bölünmüş, sıkı disiplin altında ve tam donanımlıydı. Komutanlar ya kendi oğulları ya da ona sıkı sıkıya bağlı, seçilmiş kişilerdi.

Cengiz Han'ın değişen koşullara uyum gösteren bir askeri dehası vardı. Başlangıçta göçebe kavimlere yalnızca atlı savaşçılarla boyun eğdirilebiliyordu, ama bu yolla kentler ele geçirilemezdi. Çok geçmeden Moğollar mancınık, merdiven ve kızgın yağ kullanarak, hatta akarsu yataklarını değiştirerek büyük kentleri kuşatabilecek duruma geldiler. Ama Cengiz Han zamanla, yerleşik halklara egemen olmanın, onlara akın etmek ve yakıp yıkmaktan daha karmaşık ve ince yolları olduğunu kavradı. Cengiz Han'a direnen son büyük kabile olan Naymanların hanının bir danışmanından okuyazarlığın yararını öğrendi ve Moğolcanın yazıyı geçirilmesine katkıda bulundu.

Moğolların Gizli Tarihi'nde Cengiz Han'ın ancak 1222 sıralarında, Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Sirderya) ırmaklarının çevresinde Müslüman Harezmsahlara savaşçıktan sonra, Müslüman danışmanlardan "kentlerin anlamını ve önemini" öğrendiği yazılıdır. Köylülerin ve zanaatkarların ürünlerinden vergi almayı da Jin imparatorunun eski bir danışmanından öğrendi; daha önce Çin'in kuzeyindeki ekili alanlardan atları için otlak olarak yararlanmayı düşünüyordu.

Moğolları bir dünya gücü yapacak en büyük fetih daha gerçekleşmemişti; asıl amaç Çin'i ele geçirmekti. Cengiz Han önce batı cephesini, Çin'in kuzeydoğu sınırındaki Xi Xia'da (Hsi Hsia) bulunan Tangut Kralığı'na karşı zorlu bir savaşla korudu. 1211'de ise Çin'in kuzeyindeki Jin İmparatorluğu üzerine yürüdü. 1214'te yüklü bir ganimet karşılığında ilerlemeyi geçici olarak durdurduysa da, 1215'te yeniden saldırıya geçerek Pekin'i aldı. Bölgenin daha sistemli biçimde fethedilmesini komutanı Mukali'ye bırakarak kendisi Çin'deki Harezmi'ye yöneldi. Saldırının nedeni, Cengiz Han'ın koruması altındaki bir Müslüman ticaret kervanının 1218'de Otrar valisinin emriyle katledilmesi idi. Harezmsahlara tazminat ödemeyi reddetti. Kaçınılmaz olarak başlayan savaşta Moğollar vahşilikleri ve zulimlikleriyle ün saldı. Kentler birbiri ardına yıkılırken, buralarda yaşayanlar da ya topluca öldürülüyor ya da Moğol ordularının öncü birlikleri olarak kendi halklarına karşı savaşmaya zorlanıyordu. Cengiz Han Harezmi sarayına ilerlerken önüne çıkan her engeli yakıp yıktı. Sonunda 1223'te geri çekildi ve 1226-27'de Xi Xia'ya düzenlediği son sefer dışında bir daha ordularını savaşa sokmadı.

Değerlendirme. *Moğolların Gizli Tarihi* dışında Cengiz Han dönemini anlatan yapıtların hemen hemen tümü Moğol akınlarının yarattığı korku yıkımdan söz eder. Komutanları sık sık onun denetiminden bağımsız hareket etmiş olsa da, Moğol devletinin kurucusu, Moğol ordularının örgütleyicisi ve düzenlenen seferlerin ardındaki deha olarak Cengiz Han, halkının yarattığı dehşetten sorumludur. Gene de, Moğol akınlarını yağmacı çetelerin gelişigüzel saldırıları olarak görmek yanıltıcı olur. Bu akınların, Orta Asya bozkırının giderek kuraklaşması sonucunda göçebelerin yeni otlaklar aramak zorunda kalmasından kaynaklandığı yolundaki görüşler de gerçekleri yansıtmamaktadır. Moğol istilaları tarihte benzeri görülmeyen olaylar olmadığı gibi, Cengiz Han da, bozkırdan çıkarak Avrasya'nın yerleşik toplumlarına korku salan tek göçebe istilacı değildi. Onun seferleri yalnızca benzerlerine göre daha geniş çaplı, daha başarılı ve sonuçları açısından daha kalıcı

oldu, tarihsel olayları kaydetme geleneği olan yerleşik Avrasya toplumlarını daha derinden etkiledi. Bu açıdan bakıldığında, göçebe bozkır topluluklarıyla, komşu yerleşik halklar arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır. Göçebeler günde yetmiş bazı ürünlere gereksinme duyuyor, yerleşik yaşamın nimetlerine de imreniyordu. Bunlar, ticaret yoluyla, bozkırdan geçen kervanları vergilendirerek ya da silahlı akınlarla elde edilebilirdi. Öte yandan, Çin'deki yerleşik halkların bozkırın ürünlerine daha az gereksinimi vardı. Ama Çinliler göçebelerin varlığını da göz ardı edemezdi ve her zaman onlara karşı kendilerini savunmaya hazırlıklı oldular. Çin imparatorlarının zayıflama ve güçlenme dönemleri de zaman zaman bozkır halklarının birleşme ve parçalanma dönemleriyle çakışıyordu. Kararlı bir underin yönetimi altındaki göçebe kavimler başka kavimlerin boyunduruk altına alabiliyor, Çin'in siyasal açıdan zayıf bir dönemine rastladığında da bozkırın dışında geniş ölçüde etkili olabiliyordu. Sonunda, göçebe gücünün güneydeki yerleşik kültüre yayılması kendi sonunu hazırlıyor ve geleneksel üstünlüklerinin temeli olan sınırsız hareket yeteneklerini yitiren göçebeler egemen oldukları Çinlilerin içinde eniyordu Cengiz Han'ın yaşamı, siyasal çelişkiler ve genimlerle dolu böyle bir ortam içinde değerlendirildiğinde anlam kazanır. Onun seferleri açıklaması olmayan doğal ya da tanrısal felaketler değil, koşulları amaçları doğrultusunda kullanmasını bilen hırslı ve kararlı bir askeri dehanın ürünüydü. Cengiz Han, Çin'in ve öteki yerleşik toplumların çeşitli nedenlerle zayıfladığı bir dönemde, bozkır kabilelerini birleştirme fırsatı bulmuş ve bunu değerlendirmesini bilmiştir.

Farklı kaynaklardan anlaşılabilirdiği kadarıyla Cengiz Han'ın karmaşık bir kişiliği vardı. Büyük fiziksel güce ve sarsılmaz bir iradeye sahipti; amaçlarına da sıkı sıkıya bağlıydı. İnatçı değildi; kanlarının, annesinin ve başkalarının öğütlerini dinlerdi. Dinsel inançlarına bağlıydı, tanrısal bir görevi olduğuna inanır, güç anlarda Moğolların en büyük tanrısı Gök Tengri'ye tapınırdı. Ama bütün bunlar yaşamının ilk yılları için geçerliydi. Bozkırın dışındaki yabancı, yerleşik dünyayla tanışıkça bu uyum bozuldu. Önceleri, kıyım ve yağmanın getirdiği anlık kazançlardan fazlasını düşünemezdi ve zaman zaman intikam hırsıyla davranırdı. Gene de yaşamı boyunca göçebe ya da yerleşik halklardan kendisine bağlılıkla hizmet edecek birçok insanı saflarına çekmeyi başardı. Koşullara ayak uydurmasını bilen, öğrenmeye açık bir insandı. Askeri başarısının dayandığı temel öğeler, örgütlenme yeteneği, disiplin, hareketlilik ve amaçlarına ulaşmakta gösterdiği acımasızlıktı. Yenilgiye uğrattığı halkları kıymından geçirerek dehşet yaratmak başlıca silahıydı. Kentleri teslim olmaya çağırması ve baş eğmeyenleri sistemli biçimde kılıçtan geçirmesi psikolojik savaş olarak nitelenmiş de, kullandığı yöntemler genelde zalımdı.

Savaşta uyguladığı geleneksel yöntem, kentlere haberci göndererek tehditler ve vaatlerle halkın ve askerlerini moralini bozup onları bölmektir. Moğolların zalimliğini duyan tutsakların çoğu, direnebilecekleri ya da kaçabilecekleri durumlarda bile ölümü yeğleyecek kadar korkuyordu. Kendi güçleriyle ya da Moğol propagandasına inanmayarak direnen birçok kent oldu, ama direniş yıkımla sonuçlanıyordu. Öte yandan

direnmeyip hemen teslim olan kentler arasında da, örneğin Belh'te olduğu gibi, stratejik nedenlerle bütün halkın yok edildiği olmuştur.

Cengiz Han'ın başarıları görkemliydi. Bütün göçebe kabileleri birleştirmiş ve kendisinden sayıca çok üstün imparatorluk ordularını yenmişti. Ama kendi halkını tüketmedi. Ardılı olarak oğlu Ögedey'i özenle seçip öteki oğullarının ona itaat etmesini sağladı. Ögedey'e her bakımdan güçlü bir ordu ve devlet bıraktı. Öldüğünde, Pekin'den Hazar Denizine kadar geniş toprakları fethetmiş, komutanları İran'ı ve Rusya'yı yağmalamıştı. Ardılları da Çin, İran ve Rusya'nın büyük bölümüne yayılarak Cengiz Han'ın yapmadığını, belki de hiçbir zaman amaçlamadığını başardılar; fethettikleri topraklarla örgütlü bir imparatorluk kurdular. Cengiz Han'ın yol açtığı yıkım hâlâ akıllardadır. Ama ortaçağdan zamanımıza değin kurulmuş en büyük kara imparatorluğu olan Moğol İmparatorluğu'nun ilk aşamasını oluşturan fetihleri çok daha önemlidir.

cenin bak. dölüt

Cenin, JENİN olarak da yazılır, Filistin'in orta kesiminde, Samiriye'nin kuzeyinde kasaba. 1923-48 arasında Filistin'deki manda yönetimine bağlıydı. 1948-49 Arap-İsrail Savaşı sırasında Ürdün'ün 1950'de ilhak ettiği bölgede kaldı. Yöre, 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan beri İsrail işgali altındadır. İlk yerleşim yerinden Amarna Mektupları'nda söz edilir. Bunlar Tel el-Amarna'da (Mısır) bulunmuş, İÖ 14. yüzyıla ait bir dizi diplomatik belgedir. Bazı uzmanlara göre kasaba Kitabı Mukaddes'te sözü geçen Levililerin Engannim kentidir. (İbranice Engannim: "Bahçe Pınarı"). Levililer, Kutsal Topraklar'ın kabileler arası bölüşümüne katılmadıklarından bazı kentler onlara ayrılmıştı. Ortaçağda Haçlılar'ın eline geçerek Le Grand Gerin (Büyük Gerin) adını aldı. I. Dünya Savaşı'nda bir Türk-Alman üssü oldu. Savaşta ölen Alman havacılar için dikilen bir anıt bugün de ayakta. 1948'de Ürdün ve Irak kuvvetlerinin toplandığı önemli bir merkezdi; çevresindeki stratejik bölgenin büyük bölümünü İsrail aldı halde Cenin Araplarda kaldı. 1949-67 arasında İsrail'e karşı Arap gerilla hareketlerinin üslendiği "üçgen" in (Cenin, Tul Karm ve Nablus) kuzey ucuydu.

Arapların eskiden beri yerleşik tarım yaptıkları bir bölgede bulunan Cenin, kuzey Samiriye'nin en önemli pazar merkezi olagelmıştır. Çevrede buğday, zeytin, hurma, keçiyoynuzu ve incir yetişir. Kasabada ilginç bir Bizans kilisesinin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Nüfus (1984 tah.) 25.000.

Cenne, eski ticaret kenti ve İslami ilimler merkezi. Mali'nin güneyinde Timbuktu'nun 354 km güneybatısında, Nijer ve Bani ırmaklarının taşkın düzlüğünde kurulmuştur. Orta ve Batı Sudan ile Gine'li tüccarlar arasında depolama merkezi olarak kullanıldı. Bazı tarihçiler Soninke tüccarlarının kurulduğunu ve İslam'ın 1300'de buraya ulaştığını ileri sürer. 1335'ten sonra bir süre Mali İmparatorluğu'na katılmış olabilir. 1468'de Songay imparatoru Sonni 'Ali tarafından ele geçirildi. Hem ırmak yoluyla Timbuktu ile doğrudan bağlantılı olması, hem de Bitou (Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti'nde Bondoukou bölgesi) altın madenlerine, Lobé'ye ve Bouré'ye giden ticari yolların başında bulunması gelişmesine yardımcı oldu. Ayrıca, önemli bir tuz depolama

merkeziydi. Gelişmesi 16. yüzyıl boyunca sürdü. 1591'den sonra, Timbuktu'da oturan Fas paşalarının egemenliğini tanımak zorunda kaldı. 17. yüzyıl ortalarında İslami ilimler merkezi olarak ünlendi. Timbuktu'nun tersine, bataklıklar arasındaki konumuyla kuzeybatıdan gelen Bambara saldırılarına karşı koyarak 17 ve 18. yüzyıllar boyunca ticaret, ve ilim merkezi olma özelliğini korudu. 1818'den sonra kenti kuşatarak ele geçiren Masina'nın Fulani hükümdarı Şeyh Ahmadu Lobbo, Müslümanlığı kendisine ters gelen biçimde uygulamaları buradan sürdü.

Yaklaşık 1861'de Tukulör imparatoru Hacı Ömer'in fethettiği kent 1893'te de Fransız işgaline uğradı; ticari işlevleri ise kuzeyde Nijer ve Bani ırmaklarının kesiştiği yerdeki Mopti kentine kaydı. Cenne bugün önemi gittikçe azalan tarımsal ticaret merkezidir. Büyük bir cami ile İslam mimarlığının çeşitli örneklerini barındırır. Nüfus (1976) 10.275.

Cennet, Tann'nın, tannların ya da öteki tinsel varlıkların bulunduğu, kıyamet gününden ya da ölümden sonra kurtuluşa erenlerin, seçilmiş kulların ya da kutlu kişilerin ulaşacağı inanılan yer ya da durum. Genellikle yer altındaki bir dünyayla özdeşleştirilen Cehennem'e(*) ve insanın yaşadığı yeryüzüne karşıt olarak, Cennet

uyuduklarına inanırlardı. Ama daha sonra öldükten sonra Tanrı huzurunda yaşamak üzere dirilen erdemli insanların Cennet'e gittiği inancı yerleşti.

Bu çerçeve içinde gelişen Hristiyanlık, Cennet'i İsa'nın yolunu izleyenlerin, ona gerçekten inananların ulaşacağı bir mutluluk ülkesi olarak kavramlaştırdı. Kavramın daha sonraki bazı simgesel yorumlarında ise, Cennet'in seçilmiş kulların ya da kurtuluşa erenlerin ölümden sonra gittikleri bir yer değil, İsa ile paylaşılan bir yaşam biçimi olduğu öne sürüldü.

İslam dininde ise Cennet, müminlerin Allah'ın iradesiyle girebileceği zevk ve mutluluk yeridir. Kuran'da, herkesin Cennet'e girmeden önce Cehennem'den geçmesi gerektiği de belirtilir. Kuran'da Cennet, Firdevs (bağ-bağçe), Darü's-Selam (eslenlik yurdu), Darü'l-Huld (sonsuzluk yurdu), Darü'l-Mukama (oturma yurdu), Darü'l-Hayavan (hayat yurdu), Cennetü'l-Meva (sınırlanacak bahçe), Makamü'l-Emin (emin yer) gibi adlarla nitelenir. Ayrıca özel adlarla anılan cennetlerden, Cennatü'l-Naim (nimet cennetleri) ve Cennatü'l-Adn'dan (Adn cennetleri) söz edilir. Bu örneklerde olduğu gibi, cennet sözcüğünün yer yer çoğul olarak kullanılmasına dayanarak, çok sayıda ya da çeşitli düzeylerde Cennet olduğu da öne sürülmüştür.

Hiz. Muhammed'in Cennet'i ziyareti, Burak'a binen Muhammed'i (sağda), Cibrail'i (solda) ve birbirlerine çiçek sunan hurileri (altta) gösteren minyatür, *Miraçname*, 15. yy; Ulusal Kütüphane, Paris Bibliothèque Nationale Paris

gökle ya da göksel evrenlerle ilişkilendirilir. Bu bağlamda karanlık, kötülüğü ve yeraltı dünyasını nitelerken, ışık kaynağı Güneş, Ay, gezegenler ve yıldızlar ise iyiyi ve kurtuluğu simgeler. Öte yandan Eski Ahit kökenli dinsel gelenekte, insanın yeryüzünde günahkâr ve ölümlü bir yaşam sürmeye mahkûm edilmesinden önce, gene yeryüzünde bir Cennet Bahçesi'nde(*) kusursuz bir mutluluk içinde yaşadığına da inanılır.

Eski Ahit'te gökle özdeş sayılan Cennet, İsrailoğullarının tanrısı Yehova'nın meskenidir. Ama Yehova, Cennet'in de yaratıcısı olduğu için, göklerin ötesine geçer. Bu nedenle, İÖ 2 ve 3. yüzyıla değin Yahudiler, Cennet'i ölümlerin de gittiği bir yer olarak düşünmezlerdi; iyi ya da kötü bütün insanların yerin altında, acının ya da zevkin, cezanın ya da ödülün olmadığı Şeol'da

Kuran'da Cennet, yer ve göklerin toplamına eşit büyüklükte, soğuktan ve sıcaktan etkilenmeyen, sürekli gölgelik ve güvenli bir yer olarak betimlenir. Burada suların, lezzeti hiç bozulmayan sütlerin, tatlı şarapların ve balların aktığı ırmaklar ve suyu kâfur ya da zencefille kokulandırılmış Tesnim çeşmesi bulunur. Cennet'te her türlü meyve ve yiyecek vardır, yasak yoktur. Cennet sakinlerine gılmanların ve hurilerin hizmet edeceğine inanılır. Ama Kuran'da, Cennet ile ilgili betimlemelerin birer eğretileme olduğu, "mesel" sözcüğü kullanılarak belirtilmiştir. Bir hadiste de bu nimetlerden "hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir gönülden geçmeyen" biçiminde söz edilir.

İslama göre Cennet'in nimet ve zevkleri yalnız fiziksel (cismani) ya da yalnız ruhsal (ruhani) değil, hem fiziksel hem ruhsaldır;

ama ruhsal doyuma öncelik verilir. Ruhsal doyumun en yüksek düzeyi de tanrısal güzelliğin seyredilmesidir. Kuran'da sözü edilmemekle birlikte, İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu, Hz. Muhammed'in sözlerine dayanarak Cennet'te Allah'ın doğrudan görülebileceğini kabul ederler; ama bu "görme"nin niteliği belli değildir.

Doğu dinlerinde birbirinden çok farklı Cennet kavramları görülür. Çin'deki dinsel inançlara göre Cennet (Tian) doğadaki fiziksel yasalar ile insanın ahlak yasalarının koruyucusudur. Tian ayrıca tanrısal iradeyle de eşanlamlıdır. Ari Toprak Budacılığı(*) gibi bazı Mahayana mezheplerinde, kendini tüm canlıların kurtarılmasına adan Amıtabha'nın kayrasına kavuşmuş olanların "Batı Cenneti"nde yaşadığına inanılır. Geleceğe bağlı Budacılar, özellikle de Theravada Budacıları ise, Cennet yerine, arzuların ortadan kalktığı bir var oluş biçimi olan Nirvana'dan söz ederler. Hindu dininde de çok farklı Cennet kavramları vardır. Örneğin Vişnu'ya tapanlar, acının, korkunun, ölümün olmadığı, Vişnu'nun ölümsüz ışığının görkemiyle yaşayabilecekleri bir Cennet'e gideceklerine inanırlar.

Cennet Bahçesi, ADEN BAHÇESİ olarak da bilinir, Eski Ahit'in Tekvin Kitabı'nda Tanrı'nın yarattığı ilk insanlar Adem ile Havva'nın içinde yaşadıkları söylenen yeryüzü cenneti. Adem ile Havva'nın, Tanrı'nın

Adem ile Havva Cennet Bahçesi'nde, Tiziano'nun yağlıboya çalışması, y. 1160; Prado Müzesi, Madrid
SCALA Art Resource / EB Inc

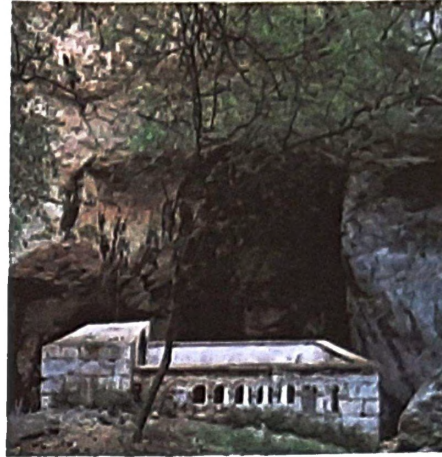
buyruklarına karşı çıktıkları için bu kusursuz mutluluk ve güzellik ortamından kovulduklarına inanılır. Aden sözcüğünün Sümercede "düzlük" anlamına gelen ve Akad diline *edinu* biçiminde geçen *eden* teriminden türediği sanılmaktadır. Kuran'da geçen *adn* sözcüğü de Arapçada bahçe ya da cennet anlamına gelir.

Tekvin'de (2: 10-15), bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktığı ve oradan dört kola ayrıldığı anlatılır. Pışon Irmağı Havila diyarını, Gihon Irmağı Kuş ilini, Dicle Irmağı Aşur (Asur) ülkesini sular. Dördüncü ırmak Fırat'tır. Sümer kaynaklarında da benzer öykülere rastlanması, yeryüzü cenneti kavramının Yakındoğu mitolojisinde de yer aldığını göstermektedir. Budacılıkta ve Hinduizmde sözü edilen insan toplumunun altın çağı ya da ebedi barış ve dinginlik durumu da Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve Müslümanlıkta bulunan yeryüzü cenneti kavramının farklı ifadeleridir.

Cennet Bahçesi öyküsünde, mitolojik temalar, insanlığın masum ve saf durumundan çıkarak günah, acı ve ölümü öğrenmesini ilahiyat açısından açıklamada kullanılır.

Cennet-Cehennem obrukları, Akdeniz Bölgesi'nde İçel ilinin Silifke ilçesi yakınında iki obruk.

Cennet Obruğu, yaklaşık 125 m x 275 m genişliğinde, 116 m derinliğinde bir çökun-

Cennet Obruğu girişindeki tarihsel kalıntı, İçel Şemsi Güner

tüdür. Miyosen Bölümde (y. 26-7 milyon yıl önce), kalkerler içindeki bir yeraltı deresinin mağara tavanını aşındırması sonucunda çökme ile oluşmuştur. Antik Çağdaki adı Korykos olan Cennet Obruğunun batı ucunda, bu çağda yapılmış bir Zeus Tapınağı bulunur. Turistik ziyaretlere açık olan obruğun tabanına aynı dönemlerden kalma merdivenli bir yol ile ulaşılır.

Cehennem Obruğu, Cennet Obruğunun 80 m doğusunda, yaklaşık 50 m x 70 m genişliğinde bir çöküntüdür. Batı kenarı 80 m, doğu kenarı 110 m derinliğindedir. Obruğa, ancak özel ip ve merdivenler kullanarak inilebilir. Buradaki ilk incelemeler 1964'te Türkiye Mağara Araştırma, Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından yapılmıştır. Obruğun tabanında, Cennet Obruğunun oluşmasına neden olan yeraltı deresi akmaktadır. Cennet-Cehennem obruklarına, Silifke-İçel Karayolu'nun 22. km'sinden ayrılan 2 km'lik bir yolla ulaşılır.

Cennet Kapıları, İtalyanca PORTA DEL PARADISO. Floransa Vaftizhanesi için Lorenzo Ghiberti'nin 1425-52 arasında yaptığı tunç kapı kanatları. Ayrıca bak. Floransa Vaftizhanesi.

cennetbalığı, Perciformes takımının Belontiidae familyasının *Macropodus* ve *Belontia* cinsinden tatlı su balıklarının ortak adı. Eskiden *Anabantidae* familyası içinde sınıflandırılan ve Güneydoğu Asya'da, özellikle Çin ve Tayvan'daki akarsularda yaşayan bu tropik balıkların uzunluğu 8-10 cm'dir. Bütün labirent balıklarında olduğu gibi, solungaçlarının üstündeki bir kesenin içinde labirente benzer yardımcı bir solunum organı bulunduğundan, oksijeni az olan sulara, hatta suyun dışında havanın serbest oksijeni soluyarak yaşamlarını sürdürebilirler. Cennetbalıklarının birçok türü, özellikle *Macropodus opercularis*, *M. cupanui*, *M. chinensis* ve *Belontia signata*, canlı renkleri nedeniyle akvaryumların en gözde balıkları arasında yer alır. Asıl cennetbalığı (*M. opercularis*) gövdesi parlak bakır rengi üstüne mavi dikey çizgilerle bezelidir. Renkleri dışınkinden daha parlak ve göz alıcı olan erkeğin solungaç kapağında, türü-

nun tanıtıcı özelliği olan parlak mavimsi bir benek bulunur. Siyamlı Kavgacı adıyla da bilinen betalar(*) kadar saldırgan ve kavgacı olmamakla birlikte, cennetbalıkları da karma akvaryumlarda beslenmesi güç olan geçimsiz balıklardandır.

cennetbiberi, CENNETTOHUMİ olarak da bilinir, zencefilgiller (*Zingiberaceae*) familyasından, kamış benzeri bir bitki olan *Aframomum melegueta*'nın acı tohumları. Cennetbiberi çok eskiden ben baharat ve halk arasında ilaç olarak, ayrıca zencefil ve tarçınla birlikte baharatlı şarap (hippokras) yapımında kullanılmıştır. Afrika'nın batısındaki tropik bölgeler ile Gine Körfezi'ndeki, São Tomé ve Príncipe adalarında doğal olarak yetişen bitkinin obur tropik ülkelerde de kültürlü yapılır.

Meyvenin asitli özünde bulunan tohumlarının kabuğu parlak koyu kahverengi, içi beyazdır. Tohumları uçucu yağ ve kahverengi yapışkan bir reçine içerir.

cennetkuşu, *Passeriformes* (otucukuşlar) takımının *Paradisaeidae* familyasını oluşturan 40 kuş türünün ortak adı. Bu küçük ile orta boy arasındaki orman kuşları, canlı renkleri ve erkeklerin ilginç sus tüyleri açısından yalnızca birkaç sülün türü ve kolibrilere karşılaştırılabilir. Erkekler, bir tüneğin üstünde ya da ormandaki açık bir alanda saatlerce dişiye kur yapar. Çiftleşmeden sonra, erkekler kadar süslü olmayan dişiler yuvayı kurmak ve yavruları (bir ya da iki yavru) büyütme görevini genellikle tek başına üstlenir.

Cennetkuşlarının birçok türü Yeni Gine'nin dağlık bölgelerinde ve komşu adalarda, *Manucodia* cinsinin üyeleri ile tufekkuşları ise Avustralya'da da yaşar.

Cennetkuşlarının en gösterişli ve göz alıcı örnekleri *Paradisaea* cinsinden yedi türdür. 30-45 cm uzunluğundaki bu kuşların kuyruklarının ortasındaki tüyler tel ya da ince sarmal şeritler biçiminde uzamıştır. Göğüslerindeki ince sus tüyleri dikleşebilir ve sırtın üstünde kavuşarak kanatları örtebilir. Bu cinsin en iri türlerinden büyük cennetkuşu (*P. apoda*), Venezuela açıklarındaki Trinidad ve Tobago'daki Küçük Tobago Adasına yayılmıştır.

On iki telli cennetkuşu (*Seleucidis melanoleuca*) kısa kuyruklu, 33 cm uzunluğunda, göğsündeki sus tüyleri tel tel kıvrılan bir kuştur.

Parotia cinsinin dört türü ile *Pteridophora alberti*, başlarındaki süs tüylerinin biçimi nedeniyle bayrakkuşları olarak gruplandırılır. *Parotia* türlerinde hem kabank göğüs tüyleri, hem de başın üstünden geriye doğru uzanan, flama biçimindeki küçük parçacıklardan oluşmuş altı tane sus tüyü bulunur. *Pteridophora alberti*'nin omuzlarını çal gibi örten süs tüyleri, ayrıca başının iki yanında 40 kadar parlak renkli, flama biçiminde karemsi parçacıktan oluşan ince uzun bir çift tüy vardır.

Şahane cennetkuşunun (*Lophorina superba*) göğsünde renkli tüylerden geniş bir kalkan, başında da yelpaze gibi açılan geniş bir başlık bulunur. Muhteşem cennetkuşu (*Diphyllodes magnificus*) ile Wilson cennetkuşu (*D. respublica*) tepelidir ve dışarıya doğru kıvrılarak uzayan tel biçiminde iki tane kuyruk tüyü vardır. Ancak 13-17 cm uzunluğunda küçük yapılı bir kuş olan kral cennetkuşu da (*Cicinnurus regius*) buna benzeyen, yalnız flama biçiminde parçalar- dan oluşmuş kuyruk tüyleri ve gövdesinin iki yanında yelpaze biçimindeki sus tüyleriyle tanınır.

Astrapia cinsini oluşturan uzun kuyruklu cennetkuşlarının beş türünde erkeklerin tüyleri parlak kara, bazen yanardönerdir. Kara ya da kara-beyaz tüylerden oluşmuş uzun kuyrukları vardır; kuyrukları birlikte toplam uzunluk 80-115 cm'yi bulabilir.

Cennetkuşlarının öbür türleri, örneğin orak tepeli cennetkuşu (*Cnemophilus macgregorii*), altın-ipeksi cennetkuşu (*Lobopa-*

Pteridophora alberti türü cennetkuşu
Murrell Butler

radisea sericea) ve *Loria* cennetkuşu (*Loria loriae*) daha az renklidir. *Manucodia* cinsinin en iri türü olan *Manucodia comrii*'nin uzunluğu 45 cm'yi bulur. *Phonygamus keraudrenii* 25-35 cm uzunluğundadır; sivri uçlu boyun tüyleri ve başında bir tepeliği vardır.

Ptiloris cinsinden üç türe tüfekkuşları denir. Bu adın, erkeklerin süs tüyleri eski İngiliz piyade erlerinin üniformalarına benzediği için ya da *P. victoriae* ve *P. paradiseus* türlerinin havada yol açan bir merminin çıkarttığı sesi andıran sürekli bir ısıklık sesiyle ötmelerinden ötürü verildiği sanılmaktadır.

cennetkuşu (*Strelitzia reginae*), *Strelitziaceae* familyasından süs bitkisi. Anayurdu Afri-

Cennetkuşu (*Strelitzia reginae*)
Sven Samuelsson

ka'nın güney bölgeleridir. Toprak altındaki köksaplarından (rizom) büyüyerek 1-1,5 m yüksekliğe ulaşan bitkinin dik, sert derimsi ve dikkörtgen biçimindeki yaprakları mavimsi yeşil renklidir ve bazen ortasında kırmızı bir damar bulunur.

Çiçeklerinin iki tane dik ve sivri taçyaprağı, beş erkekorgani, kenarları kırmızı olan yeşil renkli ve kayalık biçimli bir ana bürgüsü vardır. Üzerinde uzun saplı, turuncu ve parlak mavi renkli birçok çiçek bulunur. *S. reginae*'nin *citrina* çeşidinin çiçekleri ise sandır.

Cennetoğlu Ayaklanması, CENNETKARIOĞLU AYAKLANMASI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'ndeki ocaklı ve ulema ayaklanmalarına tepki olarak Batı Anadolu'da çıkan Celali ayaklanması.

I. Ahmed'in ölümünün (1617) ardından Osmanlı Devleti büyük bir bunalıma girmişti. I. Mustafa ile II. Osman'ın tahttan indirilmeleri ve II. Osman'ın öldürülmesi (1622), bu olayları yönlendiren kapıkulu ve ulema eylemleri ile iktidar çekişmeleri, İran'ın Bağdat'ı işgal etmesi ve Kazak donanmasının Karadeniz kıyılarını vurduktan sonra Boğaziçi'ne girmesi bu bunalıma yol açan nedenlerdi. II. Osman'ın kan davasını güderek ayaklanan Abaza Mehmed Paşa'nın eylemleri ise, Orta Anadolu'da halkı kolayca yönlendirmesi açısından önemliydi.

Birgili Cennetoğlu, 1623'te Karesi (Balıkesir) ve Bergama yöresinde halkın eşkıya elinde perişan olduğunu ileri sürerek ayaklandı. Yeni bir düzen kurma savıyla kısa sürede yüzlerce yandaş topladı. Kaz Dağı yöresinden de çok sayıda asker toplayarak eylem alanını genişletti. Karesi çevresini yakıp yıkarak güneye indi; Aydın ve Saruhan (Manisa) yöresine baskınlar düzenledi. 1624 sonuna değin eylemlerini sürdüren Cennetoğlu çeteleri karşısında etkisiz kalan umarlı sipahiler, merkezden yardım istedikler. Cennetoğlu üzerine gönderilen ilk Osmanlı birlikleri yenilince, Kanlı Mehmed Paşa ve eski Anadolu beylerbeyi Dişlek Hüseyin Paşa ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Bölgeye yollanan kalabalık kapıkulu birliklerinin yanı sıra Ege Adalarından ve ayaklanma bölgesinden toplanan gönüllüler de harekâta katıldı. Bir dizi çete savaşından sonra Aralık 1624'te Cennetoğlu yenilerek Denizli'ye kaçtı. 1625'te adamlarıyla birlikte yakalandı ve işkenceyle öldürüldü.

cennetohumu bak. cennetbiberi

Cennini, Cennino (di Drea) (d. y. 1370, Floransa yakınları - ö. y. 1440, Floransa), Giotto'nun geleneklerini sürdüren Floransalı geç gotik ressam. Giotto'nun en önemli öğrencilerinden Agnolo Gaddi'nin yanında yetişti. *Il libro dell'arte* (1437; Ustanın Elkitabı) adlı önemli çalışması ortaçağ sanatçıların kullandığı yöntemler, teknikler ve üsluplarla ilgili en aydınlatıcı kaynak sayılır. Cennini'ye göre resim, kuram ve düş gücünü el becerisiyle birleştirdiği için en yüce insan uğraşlarından biridir. Onun *Il libro dell'arte* adlı yapıtı, yumurtalı tempera tekniğiyle nasıl resim yapıldığını açıklayan ilk kaynak olarak bilinir. Bu kitabın yazma iki kopyası bugün Floransa'da korunmaktadır.

Cenova, İtalyanca GENOVA, İtalya'nın kuzeybatı kesiminde Akdeniz kıyısında liman kenti. Cenova ili ile Liguria yönetim bölgesinin, ayrıca İtalyan Rivierası'nın kalbidir. Cenova Körfezindeki Milano kentinin 120 km güneyinde yer alır. Dar bir kıyı

ovası ile Apennin Dağlarının batı yamaçlarına yayılmış durumdadır. Yüzölçümü 238 km²'dir. Yumuşak bir Akdeniz iklimi vardır; temmuz ayı sıcaklık ortalaması 28°C, ocak ayı ortalaması ise 4°C'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı 1.300 mm'dir.

Bölgeye İÖ 3. yüzyılda Romalılar yerleşti. 12. yüzyılda bir cumhuriyet oluncaya değin Cenova pek çok kez German ve Arap istilalarına uğradı. Zamanla gücü zayıflayan kent, sırasıyla Fransa, Milano ve Avusturya'nın egemenliği altına girdi. 1861'de Birleşik İtalya Krallığı'na katıldı. 20. yüzyıl başlarına doğru İtalya'nın en büyük limanı durumuna geldi. Tünelleri, demiryolları ve sanayi işletmeleri sayesinde Cenova'nın hinterlandı Po Vadisine kadar uzandı.

Kentteki başlıca sanayi dalı gemi yapımıdır. Petrol, dokuma, demir-çelik, lokomotif, kâğıt, şeker, çimento, kimyasal madde ve gübre üretiminin yanı sıra elektrikli alet, demiryolu ve gemi donanımı imalatı da öteki sanayi dallarını oluşturur. Cenova ayrıca büyük bir finans ve ticaret merkezidir. 300 hektarlık bir alana yayılan, yolcu sayısı ve yük hacmi bakımından öteki tüm İtalyan limanlarını geride bırakan Cenova limanı kentin gelir kaynaklarının başında gelir. Limandan ithal edilen başlıca ürünler kömür, ham petrol ve buğdaydır. En önemli ihraç ürünleri ise pamuklu ve ipeklilik dokumalar, zeytinyağı ve şaraptır.

1451'de Cenova'da doğan Kristof Kolomb kentin köklü denizcilik geleneğini kişiliğinde bütünleştirir. Kent ayrıca pek çok ortaçağ, Rönesans, barok ve gotik mimari örneğiyle ünlüdür. Düklük Sarayı, San Lorenzo Katedrali, San Matteo Kilisesi ve San Giorgio Sarayı kentteki en önemli tarihsel yapılar; Bianco Sarayı ile Rosso Sarayı en büyük resim galerileridir. Choiosone Doğu Sanatı Müzesi ile Katedral Hazinesi'nde büyük ortaçağ koleksiyonları vardır. 1471'de kurulan Cenova Üniversitesi, Kuzey İtalya'daki önemli yükseköğrenim merkezlerindendir. Kentte ayrıca birkaç ticaret yüksekokulu ile bir denizcilik okulu vardır.

Cenova, İtalya, Fransa ve İsviçre'nin öteki büyük kentlerine demir ve kara yolu ile bağlanır. Cenova limanı, Kuzey İtalya'nın olduğu kadar Orta Avrupa'nın da büyük bölümünün tanım ve sanayi ürünlerinin başlıca ihraç limanıdır. Kentin 6,4 km batısındaki Kristof Kolomb Uluslararası Havalimanı'ndan ülke içi ve dışına uçak seferleri yapılır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 706.754.

Cenova danteli, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra İtalya'nın Cenova kentinde üretilen dantel. Ayrıca bak. İtalyan danteli.

Cenova Konferansı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Orta ve Doğu Avrupa ekonomisinin onarılması ve SSCB ile kapitalist Avrupa rejimleri arasındaki ilişkileri geliştirme amacıyla toplanan konferans (10 Nisan-19 Mayıs 1922). İtalya'nın Cenova kentinde yapılmıştır.

Otuz Avrupa ülkesi ve İngiliz dominyonlarının temsilcilerinin katıldığı konferansa dört komisyon kuruldu. Komisyonlar, Alman işgali, devrim ve iç savaş yüzünden yıkıma uğramış olan SSCB'nin eski durumuna getirilmesi için yabancı sermaye bulma yollarını araştırıyordu. Ama devrim öncesinde Rusya'ya borç vererek alacaklı duruma gelmiş olan Fransa ve Belçika, SSCB'nin savaş öncesi borçlarını tümüyle ödemesinde ve ülkede hükümetçe el konan yabancı malların eksiksiz geri verilmesinde diretince görüşmeler sonuçsuz kaldı.

Cenova Körfezi, Akdeniz'in, İtalya'nın kuzeybatı kıyılarında oluşturduğu Liguria Denizi'nin kuzey kesimi. Imperia ile La Spezia kentleri arasında 145 km boyunca uzanır. Magra, Roia, Centa ve Taggia ırmakları Cenova Körfezine dökülür. Körfezde Spezia ve Rapallo adlı iki küçük koy vardır. İtalyan Rivierası'nın bir bölümü olan kıyı bölgesinin merkezi, körfezin başlıca limanı olan Cenova'dır. Güzel manzarası, kışın ılıman iklimi ve astropik zengin bitki örtüsüyle ünlüdür. Imperia, Savona, Rapallo, Sestri Levante ve La Spezia yöredeki dinlenme yerlerinden bazılarıdır. İtalya'nın en büyük ve en elverişli doğal limanı olan La Spezia Körfezi 19. yüzyıl ortalarından bu yana İtalya'nın başlıca donanma merkezidir.

censo (Latince "danışman"), çoğul **CENSORES**, Eski Roma'da, önceleri yurttaşları ve mülklerini kaydetmekle görevlendirilen, daha sonra görev alanı senatörlerin sicillerini tutmaya ve ahlaki denetlemeye kadar genişleyen yüksek memur. Aynı zamanda, vergilendirmede ve alım satım sözleşmelerinde mülklere değer biçer; genel ahlaka aykırı davranışları, oy verme ve *tribus*(*) üyeliği gibi yurttaşlık haklarını ellerinden alarak cezalandırırlardı. Beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarının ardından düzenlenen arınma törenlerine de (*bak. lustratio*) başkanlık ederlerdi. İÖ 443'te kurumlaşan *censo*'luk, bu yetkilerin imparatorlar tarafından üstlenilmesiyle İÖ 22'de ortadan kalktı.

Roma'da her zaman iki *censo* olur, bunlar, yurttaşların yüksek memurları seçmek üzere oy kullandığı meclislerden biri olan *Comitia Centuriata*'da (Yüzler Meclisi) beş yıllık dönemler için seçilirdi. Bunlar önceki yalnızca patriciler arasından seçilirken, İÖ 351'den sonra plepler de seçilme hakkı kazandı. *Censo*'lar kararlarını oybirliğiyle almak zorundaydılar ve birinin ölümü ya da görevi bırakması durumunda öbürünün de görevden çekilmesi gerekiyordu.

centiyan, **GENTIAN** olarak da bilinir, centiyan giller (*Gentianaceae*) familyasının *Gentiana* cinsinden 400 kadar bitki türünün ortak adı. Genellikle çok yıllık olan bu bitkiler tepelik ya da dağlık yerlerde yetişir.

Centiyan ya da sarı centiyan (*Gentiana lutea*), yaklaşık 100 cm yükseklikte, sarı çiçekli ve tıbbi değeri olan bir türdür. Orta Avrupa dağlarında yetişen bu bitki, Türkiye'de Uludağ ve Bozdağ'da bulunur. Bitkinin süngerimsi dokusu olan esmer sarı renkli ve acı kökleri (centiyan kökü) iştah açıcı olarak kullanılır. Aynı amaçla kullanılan başka centiyan türleri de vardır. Ayrıca, kırmızı, sarı, beyaz ve mor çiçekli pek çok tür bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

centiyan giller *bak. Gentianaceae*

CENTO *bak. Merkezi Antlaşma Teşkilatı*

Central, İskoçya'da il (*region*). 1975'teki yönetsel düzenlemeyle oluşturulmuştur. Yüzölçümü 2.631 km²'dir. Eski illerden Clackmannan'ın tümünü, Stirling'in büyük bölümünü, Perth ile West Lothian'ın bir bölümünü kapsar. Clackmannan, Stirling ve Falkirk ilçelerine (*district*) ayrılır. Geniş ve verimli tarımsal alanların yanı sıra petrokimya, bira, makine, elektronik eşya ve kâğıt üretimi gibi çeşitli sanayi dallarını barındırır. Nüfus (1991) 268.000.

Central, Paraguay'ın güneyinde il (*departamento*). Batıda Arjantin'e sınırı vardır. 2.465 km² yüzölçümüyle, Asunción'dan sonra Paraguay'ın ikinci küçük, sanayileşmiş ve yoğun nüfuslu ilidir. Asunción'un

doğusunda ve güneyinde uzanır. Asunción. Central ilinin yönetim merkezi olmakla birlikte, ondan bağımsız bir bırımdır. Ülkenin tam ortasında yer alan Central'da yaygın bir ulaşım ağı ve kuruluşu eskiye dayanan birçok yerleşim vardır. Bu yerleşimlerde, verimli bir tarımsal bölgeden gelen pirinç, şeker kamışı, mısır, pamuk gibi ürünler işlenir. Et, pamuk ve şeker işleme, petrol antma, başlıca sanayi kollarıdır. Yaguarón kentinde Paraguay'daki Cizvitlerden kalma en güzel kiliselerden biri bulunur. Tanınsal önem taşıyan bir başka merkez de Itá'dır. Nueva Italia'yı 1944'te İtalyan göçmenler kurmuştur. Kuzeybatıdaki Ypacarai ile güneybatıdaki Ypoá gölleri, ilgi gören dinlenme yerleridir. Nüfus (1990 tah.) 769.100.

Central Pacific Railroad, ABD'de 1861'de kurulan demiryolu şirketi. Kurucuları, "dört büyükler" olarak tanınan Californialı tüccarlar Collins P. Huntington, Leland Stanford, Mark Hopkins ve Charles Crocker'dır. Şirket, Amerika kıtasını boydan boya geçen ilk demiryolunun bir bölümünün yapımını üstlenmiş ve gerçekleştirmiştir.

Hattı tasarlayan ve ilk ölçümlerini yapan mühendis Theodore Dehone Judah'ydi. Judah, Californialı dört tüccardan mali destek aldıktan sonra 1862'de Pasifik Demiryolu Yasası'yla federal hükümetin de desteğini sağladı. Yasa, Union Pacific Railroad Company'yle birlikte bu şirkete arazi ve para yardımı sağlanmasını öngörüordu. Her iki şirkete de mali destek olarak devlet tahvil-leri, teşvik olarak da demiryolunun geçeceği topraklardan büyük araziler verildi.

Şirketi Doğu'da temsil eden Huntington kaynak bulma ve alım satım işleriyle ilgileniyor, bir yandan da şirket adına lobicilik yapıyordu. Crocker, yapım işinden sorumluydu. 1862-64 arasında California valiliği yapan Stanford ise şirketin Batı'daki mali ve siyasal çıkarlarıyla ilgileniyordu. Ortaklar, başlangıçta kendi kaynaklarının bir bölümünü kullanmışlardı, ama asıl sermaye büyük ölçüde devlet fonları ile yardımlardan sağlandı. Girişimin sonunda ortakların tümü de çok zengin oldular.

Şirket, 1863'te Sacramento'dan doğuya doğru ray döşemeye başladı. İki yıl sonra da Union Pacific, Omaha'dan (Nebraska) batıya doğru hat döşeme işine girişti. Central Pacific, birçoğu Kanton'daki çiftliklerden toplanan binlerce Çinli işçi çalıştırdı. Sierra Nevada'yı aşmak için patlayıcı kullanarak dokuz tünel açıldı. Çoğu İrlandalı göçmenler ve İç Savaş'ta çarpışmış eski askerlerden oluşan Union Pacific işçileri ise Yerli saldırıları ve Kayalık Dağlarla başa çıkmak zorundaydılar. İki demiryolu Mayıs 1869'da Utah eyaletindeki Promontory'de buluştuğunda 2.900 km hat döşenmişti.

Sonraki yıllarda bütün California'da yan hatlar döşendi; bunlardan bazıları, Southern Pacific Transportation Company adlı bir paravan kuruluş yoluyla yapıldı. Ayrıca Texas'a ve New Orleans'a güneyden ulaşan hatlar satın alındı. Mart 1884'te Kentucky'de çalışan durumdaki birkaç küçük demiryolu şirketi birleşerek Southern Pacific Company adlı bir holding kurdu ve Central Pacific bu şirkete kiralandı. İki şirket 1959'da birleşti.

Central Park, ABD'de, New York kentinin, Manhattan Adası'ndaki en büyük ve en önemli parkı. 340 hektarlık bir alanı kaplar. ABD'nin bahçe mimarisi uygulanarak oluşturulmuş ilk parklarından biridir. 1856'da, o zamanlar kent dışında olan arazi yaklaşık 5 milyon dolara satın alındı; ertesi

yıl çalışmalara başlandı. Düzenlenen 2 bin dolar ödüllü yarışmada Frederick Law Olmsted ve Calvert Vaux adlı mimarların projesi 33 yapıt arasından seçildi. Proje arazinin doğal özelliklerini koruyup zenginleştirerek kentte yaşayanlara kir görümlü bir park sunmayı amaçlıyordu. Resmi açılış 1876'da yapıldı. Parkta, Metropolitan Sanat Müzesi, bir hayvanat bahçesi, buz pateni sahası, açık hava tiyatrosu, uç kuşuk göl, bir su sarnıcı, meteoroloji istasyonu, polis karakolu ve "Kleopatra'nın İğnesi" adıyla bilinen, Eski Mısır uygarlığından kalma bir dikilitaş vardır. Motorlu taşıtlara kapalı olan parkta kiralık atlı arabalarla gezilebilir.

Centre, Burkina Faso'nun (eskiden Yukarı Volta) orta kesiminde yönetim bölgesi (*département*). Yüzölçümü 21.952 km²'dir. On yönetim birimine (*cercle*) ayrılır. Bousse, Ziniaré, Ouagadougou, Sapone, Kombissiri, Zorgho, Manga, Pö, Tiebele ve Zabré. Bölgenin en büyük kenti ve merkezi olan Ouagadougou ülkenin de başkentidir.

Beyaz Volta ile Kızıl Volta arasında kalan ve bölgenin kalbi sayılan bölüm, tarihi Mossi Krallığı'nın topraklarıydı. Krallığın bugun bölgenin kuzeyinde ve Yatenga'da kalan toprakları Burkina Faso'nun en yoğun nüfuslu kesimidir. Bölgenin kuzeyi yoğun tarım alanıdır; tahıl (darı, supurgeotu, mısır, pirinç), yağlı tohumlar (fıstık ve susam) fasulye, meyve ve pamuk yetiştirilir. Hayvancılık da önemlidir. Ülkenin başlıca sanayi kenti olan Ouagadougou aynı zamanda meyve, sebze ve hayvan ticaretinin merkezidir. Başkentnin kuzeybatısındaki Bousse'de pamuklu dokuma, indigo (çivit) bağlamalı boyama ve deri işleme gelişmiştir. Sevrak nüfuslu güney kesiminin büyük bölümü yeniden iskân amacıyla kurulan Kızıl ve Beyaz Volta Yönetim Bölgesi ve Pö Ulusal Parkı içinde kalır. Kızıl Volta Irmağı kıyısında kurulu Pö Ulusal Parkı (435 km²) çeşitli yabanıl yaşam türleri sergilenen bir koruma alanıdır. Nüfus (1981 tah.) 1.048.000.

Centre, Fransa'da planlama bölgesi (*region de programme*). Ülkenin orta kesimindeki Cher, Indre, Indre-et-Loire, Loir-et-Cher, Loiret ve Eure-et-Loire illerini (*département*) içine alır. Eskiden Berry, Touraine ve Orléanais eyaletlerinin bulunduğu yerdedir. Merkezi Orléans, yüzölçümü 39.151 km²'dir. Kuzeybatıdan Eure, kuzeydoğudan Yvelines ve Essonne, kuzeyden Seine-et-Marne, doğudan Yonne, Nièvre ve Allier, güneyden Creuse ve Haute-Vienne, güneybatıdan Vienne, batıdan Maine-et-Loire, Mayenne ve Orne illeriyle çevrilidir. Paris Havzasında yer alan bölge doğu-batı doğrultusunda akan Loire Irmağına ikiye bölünür. Cher'deki Saint-Maurice Dağı (504 m) bölgenin en yüksek noktasıdır.

Nüfusu seyrek; Fransa'nın çoğu kırsal bölgesinde olduğu gibi burada da nüfus 1891-1946 arasında yüzde 11'in üstünde düşüş göstermiştir. Daha çok iş olanığı sağlayan Paris'e yakınlığından dolayı Centre'in buyume hızı ülke ortalamasının altında kalmıştır. Paris'e komşu Loiret, Eure-et-Loire ve Loir-et-Cher gibi illerde nüfus daha hızlı artmıştır.

Centre buğday, arpa ve mısır üretiminde başta gelen bölgelerdendir. Ayrıca, Sauvignon, Pinot ve Cabernet uzumları yetiştirilir. Şeker pancarı, kolza ve ayçiçeği gibi sanayi bitkilerinin üretimi de yaygındır. Paris'te yoğunlaşmış olan sanayi işletmelerinin 1945'ten başlayarak oteki bölgelere aktarıl-

ması Centre'in gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bilyeli rulman, oto yedek parçası, oto lastiği ve plastik maddeler başlıca imalat ürünleridir. Dampierre-en-Burly (Loiret), Saint-Laurent-des-Eaux (Loire-et-Cher) ve Avoine-Chinon'daki (Indre-et-Loire) nükleer santraller, enerji konusunda başka bölgelere bağımlılığı azaltmıştır. İşgücünün yaklaşık yarısı oldukça gelişmiş durumdaki hizmet sektöründe çalışır. Turizm etkinlikleri Loire Irmağı vadisindeki şatoların çevresinde yoğunlaşmıştır. Nüfus (1985) 2.310.000.

Centre-Est, Burkina Faso'nun (eskiden Yukarı Volta) ortadoğu kesiminde yönetim bölgesi (*département*). Yüzölçümü 11.266 km²'dir. Üç yönetim birimine (*cercle*) ayrılır: Koupéla, Garango ve Tenkodogo. Merkezi Tenkodogo'dur; bir karayolu kavşağında yer alan Koupéla da önem taşır.

Centre-Est, Beyaz Volta Irmağının doğu kıyısından başlayarak yayılır. Güneyden Gana ve Benin'e sınırı vardır. Toprakları tarihsel Tenkodogo (Eski Topraklar) ülkesine denk düşer. 15. yüzyılda güneyden (bugünkü Gana) gelen Uedraogoların kurduğu ülke, kuzeydeki Mari kralıklarının en eskisidir. Uedraogoların soyundan gelenler daha da kuzeye yönelerek Ouagadougou ile Yatenga'yı kurdular. Bu yerleşimler zamanla Tenkodogo'yu önemce geride bıraktı. Tenkodogo kenti 19. yüzyılda, bugün Mali'de bulunan Mopti ile bugün Gana'da bulunan Salaga arasındaki başlıca kervan yolu üstünde bir uğrak yeri olarak önemini korudu.

Başlıca ekonomik etkinlikler kocadarı, piriç ve yerfıstığı üretimidir. Büyükbaş hayvancılık ve büyük kentlerin çevresinde bostancılık da yapılır. Güney kesiminin büyük bölümü yeniden iskân amacıyla kurulan Kızıl ve Beyaz Volta Yönetim Bölgesi içinde yer alır. Nüfus (1982 tah.) 449.000.

Centre-Ouest, Burkina Faso'nun (eskiden Yukarı Volta) ortabatı kesiminde yönetim bölgesi (*département*). Yüzölçümü 26.324 km²'dir. Beş yönetim birimine (*cercle*) ayrılır: Yako, Réo, Koudougou, Ténado ve Léo. Merkezi ve en büyük kenti Koudougou'dur. Centre-Ouest Kızıl Volta ve Kara Volta ırmaklarının akaçlama havzalarında yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği ortalama 300 m'dir. Yüksekliği Yako'nun güneyindeki bir tepede 540 m'ye, Réo'nun tam batısındaki bir tepede ise 512 m'ye ulaşır. 1970'lerdeki kuraklıktan önce yıllık yağış miktarı kuzeyde 800 mm ile güneyde 1.000 mm arasında değişmekteydi.

Yönetim bölgesinin kuzeydoğusu tarihte Ouagadougou'daki Mosi Krallığı'nın, kalan bölümünün çoğu ise merkezi günümüzde Gana'nın kuzeyinde bulunan Gonja İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi. Bugün halkın çoğu merkezi Ouagadougou olan Kadiogo ilinin kuzeyinde yaşamaktadır. Kuzeyde kocadarı, güneyde ise yam ve yerfıstığı üretilir. Koudougou'da tekstil sanayisi vardır. Nüfus (1982 tah.) 875.000.

Centrospermae bak. Caryophyllales

centumviri (Latince "100 adam"). Eski Roma'da, miras davalarına bakarak terekenin ardılık yoluyla mirasçılara geçmesi konusundaki uyuşmazlıkları çözmekle ünlü hukuk mahkemesi İÖ y. 150'de kurulan mahkeme 105 yargıçtan oluşuyordu. Yargıçlar ya (sayıları İÖ 241'de 35'i bulan) *tribus*ların(*) her birinden üçer kişi olmak üzere seçiliyor ya da *magistratus* (üst yöneti-

ci) tarafından atanıyordu. Mahkeme-ye verilen *centumviri* adı, yargıçların sayısı Traianus döneminde (98-117) 180'e ulaşmasına karşın, hiç değiştirilmeden kullanıldı. Kurum İS 3. yüzyılda ortadan kalktı.

Centuripe, İtalya'da, Sicilya'nın ortadoğu kesimindeki Enna ilinde kasaba. Catania'nın kuzeybatısında. Simeto ve Dittaino ırmakları arasındaki sırta 732 m yükseklikte yer alır. Eski Yunan tarihçisi Thukydides'in, Sicilyalı Sikullenn kenti olarak nitelediği eski Centuripe Syrakusa'ya karşı Atina'yla ittifak kurdu. Syrakusa tıranı Agathokles dönemi dışında Syrakusa'ya karşı bağımsızlığını korudu. I. Kartaca Savaşında (İÖ 264-241) Roma egemenliği altına girdi. Romalıların Büyük Pompeius'un oğlu Sextus Pompeius'a karşı yürüttüğü savaştan büyük zarar gördü, bir daha eski zenginliğine kavuşamadı. 1233'te II. Friedrich kentin bir bölümünü yıktı; bunun üzerine halkın büyük bölümü Augusta'ya göç etti. Kentin yıkılışı Carlo d'Angio döneminde tamamlandı. Adernò (bugün Adriano) kontu Francesco Moncada kenti daha sonra yeniden inşa ettirdi; Centuripe 1813'e değin bu soydan gelenlerce kontrol olarak yönetildi. 1860'ta İtalya Krallığı'na katılan kent 1863 öncesinde Centrobi adıyla anılıyordu. Centuripe II. Dünya Savaşı'nda şiddetli çarpışmalara sahne oldu.

İlkçağ kentinden bugüne ulaşan yapılar arasında, boyalı duvarları, banyoları ve sarnıçlarıyla Helenistik üslupta evler ile dik bayırlar üzerindeki, çoğunlukla Roma dönemine ait temel duvarları sayılabilir. Kent Müzesi ve Belediye Sarayı'nda Helenistik çömlekler, yörede imal edilip zarif bir teknikte boyanmış vazolar ve mezar kazılanından elde edilmiş çok sayıda eşya sergilenir.

Tahıl tarımı ile tebeşir ve mermer çıkarımı başlıca ekonomik etkinliklerdir. Yörede madensuyu kaynakları vardır. Nüfus (1987 tah.) belediye, 6.631.

Century Dictionary and Cyclopedia, Amerikan İngilizcesi üzerine hazırlanmış en önemli sözlüklerden biri. 1889-91 arasında ilk basımı altı cilt olarak yapıldı. 1894'te kişi ve yer adları, ünlü sanat ve edebiyat yapıtları gibi bilgilerin yer aldığı *Cyclopedia of Names* adlı bir ek yayımlandı. Yapıtın tamamı Yale Üniversitesi filoloji profesörü William Dwight Whitney'nin (1827-94) yönetiminde hazırlanmıştı.

1897'de sözlüğe bir atlas eklendi, bazı bölümlerinde zaman zaman yapılan düzenlemelerden sonra 1911'de 12 ciltlik bir basımı yayımlandı. *Century Dictionary and Cyclopedia* tükendikten yıllar sonra bile, etimologlar, sözlük yazarları ve tarihçiler için en değerli başvuru kaynaklarından biri olmayı sürdürdü. Çok sayıda açıklayıcı alıntı ve ayrıntılı ansiklopedik bilgiyle donatılmış 200 bini aşkın madde ile 500 bin tanımdan oluşan bu sözlükte, Amerikan İngilizcesinin ve etimolojisinin yanı sıra bilimsel ve teknik terimler üzerinde de önemle durulmuştur. İki ciltlik *New Century Dictionary of the English Language* (1952) ve üç ciltlik *New Century Cyclopedia of Names* (1954) 1911 basımının yeni düzenlemeleridir.

Cenub, el-, Lübnan'ın güneyinde valilik (*muhafaza*). Yüzölçümü 943 km²'dir. Doğuda en-Nebatiye ile kuzeyde Cebel Lübnan valilikleri, güneyde ise İsrail ile çevrilidir. Batıda da Akdeniz'e kıyısı vardır. Zehrani ve Litanı ırmakları, valilik toprakları boyunca batı yönünde akararak Akdeniz'e dökülür.

Valiliğin doğu kesiminde, Lübnan Dağlarının alçak güney uzantıları yer alır. Kıyı ovasında turuncgiller, muz ve sebze yetiştirilir. Doğudaki ekili alanlarda tahıl tarımı yapılır. Suudi Arabistan'dan gelen petrol boru hattı, valiliğin yönetsel merkezi olan Sayda'da sona erer. Sayda ayrıca tarımsal hinterlandın balıkçılık, ticaret ve pazar merkezidir. Eski Fenike yerleşmesi Tyros (Sur) bir balıkçılık ve tekne yapım merkezidir. Nüfus (1970 tah.) 250.000.

Cenwalh (ö. 674), 643'ten sonra Batı Saksonların (Wessex) kralı. Babası Cyne-gils'in Hristiyan olmasına karşın, Cenwalh uzun süre putperest olarak kaldı. Tahta çıktıktan kısa süre sonra, Mercia kralı Penda'nın kız kardeşi olan karısını boşadı. Penda bunun üzerine Cenwalh'a karşı savaş açtı ve onu ülkeden sürdü. Cenwalh 645-648 arasında Doğu Anglia'da sürgündeyken Hristiyanlığı kabul etti. Wessex'e dönüp yeniden tahta çıkınca Winchester'da St. Peter's Kilisesi'ni yaptırdı. Saltanatı boyunca Gallier ile Mercialılara karşı koyan Cenwalh'ın ölümünden sonra, karısı Seaxburg'un (Seaxburh) bir yıl hüküm sürdüğü sanılmaktadır.

Cenwulf, COENWULF olarak da yazılır (ö. 821, Basingwerk, Galler), 796'dan sonra Merciaların Anglosakson kralı. Kral Offa'nın (hd 757-796) kurduğu Mercia üstünlüğünü sürdürdü. Mercia egemenliğine karşı patlak veren Kent ayaklanması sırasında İngiliz başpiskoposluğunu Canterbury'den Londra'ya taşımayı tasarladı. Ama ayaklanmayı bastırıp (y. 798) kardeşini kendisine bağlı olarak Kent tahtına oturtuktan sonra bu tasarıdan vazgeçti. Northumbria kralı Eardwulf'a karşı 801-802'de giriştiği savaştan kesin sonuç alamayan Cenwulf, Galler'deki bir işgal hareketi sırasında bir olasılıkla eceliyle öldü.

cep vetosu, ABD'de Kongre'nin tatiline on günden az kalmışken başkanın yasalasmaşını istemediği bir metni açıkça veto etmeyip imzalamaktan kaçınarak tutması. *Ayrıca bak. veto.*

Cepeda çarpışmaları, Arjantin'in 1816'da bağımsızlığını ilan etmesini izleyen bölünme döneminde 1820 ve 1859'da Buenos Aires eyaletindeki Cepeda'da meydana gelen iki çarpışma.

Santa Fe ve Entre Ríos eyaletlerinden toplanmış gosalardan (*gauchos*) oluşan federalist kuvvetler, Río de la Plata Birleşik Eyaletleri'nin en yüksek yöneticisi General José Rondeau yönetimindeki *unitario*'ları (güçlü merkezi hükümet yanlıları) 1 Şubat 1820'de Cepeda'da yendi. *Unitario*'ların çoğu zengin *porteño*'lardan (Buenos Aires'e ilk gelen ve liman çevresinde yerleşenler) oluşuyordu. Bu bozgunu izleyen aylardaki anarşi dönemi Arjantin tarihine "Korkunç 1820" olarak geçecekti. 1820 çarpışması sonucunda Buenos Aires Meclisi ve Direktuar kaldırıldı, *unitario*'lar öteki eyaletlerle bir antlaşma imzalayarak bütün eyaletlerin özerkliğini kabul etmek zorunda kaldılar. Bu antlaşmaya karşın anlaşmazlık sona ermedi ve çatışmalar 40 yıl boyunca aralıklarla sürdü.

23 Ekim 1859'da Bartolomé Mitre yönetimindeki bir Buenos Aires ordusu, Justo José de Urquiza yönetimindeki Arjantin Konfederasyonu ordusu tarafından Cepeda'da bozguna uğratıldı. Bu yenilgi sonucunda, altı yıldır birlikten ayrı olan Buenos Aires yeniden birliğe katıldı, 1853'te de federal anayasayı kabul etmek zorunda kaldı. Buna karşılık anayasa Buenos Aires'in daha çok söz sahibi olmasını sağlayacak

biçimde değiştirildi. Gene de Pavón Çarpışması (1861) sonrasında değin çarpışmaların önü alınamadı.

Cephalaspis, balığa benzeyen, çok ilkel çenesiz omurgalıların soyu tükenmiş cinsi. Fosillerine Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Devoniyen Dönem (y. 395-345 milyon yıl önce) kayaçlarında, daha seyrek olarak da bir önceki Silüriyen Dönem (y. 430-395 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanır. *Cephalaspis* cinsi, bugün yaşayan çenesiz-

Cephalaspis
British Museum, fotoğrafl. limitör

lerden taşemen (bofabalığı) ile sülükbalığı-nın da atası olan en eski omurgalı gruplarından *Ostracodermi* içinde sınıflandırılır. Bu cinsin üyelerinin baş bölümü dıştan kemikli bir zırhla (kalkan) örtülü olmakla birlikte, iç iskeletin büyük ölçüde kemikleşmediği sanılmaktadır. Baş yassı, gözler başın tam tepesindedir; ağzın başın aşağıya bakan yüzünde bulunması, bu hayvanların dipten beslendiğini gösterir. *Cephalaspis* cinsinin üyeleri büyük olasılıkla, atalarının da yaptığı gibi, yaşadığı akarsulardaki dibe çöklemiş birikintilerin arasından organik maddeleri süzerek besleniyordu. Bu cinsi atalarından ayıran temel fark, baş kalkanının gövdeden ayrılarak serbestleşmesi, böylece hayvana daha büyük bir hareket özgürlüğü sağlaması ve bir çift göğüs yüzgecinin bulunmasıdır. Ayrıca baş kalkanını iki kenarı boyunca dizilmiş, belki de bir tür elektrik organı olan duyu organları vardır. Ayrıca bak. *Ostracodermi*.

Cephalopoda bak. kafadanayaklılar

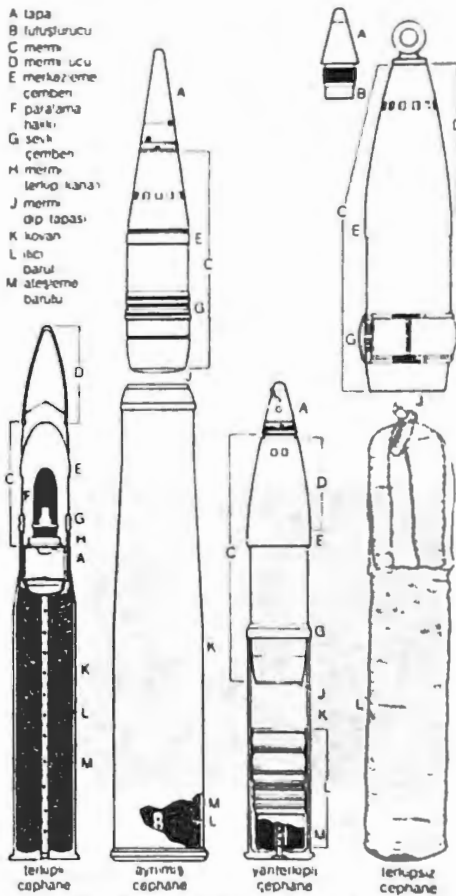
Cephalotaxus bak. yalancıporsuk

cephane, MÜHİMMAT olarak da bilinir, hafif silahların, topların ve öteki ateşli silahların, mermi, kapsül ve itici baruttan oluşan donanımı. Toplardan atılmamakla birlikte, roket ve güdümlü füzeler de kimi zaman top cephanesi olarak tanımlanır.

Genel olarak, mermilerin çapı 25 mm'den küçük olan fişekler hafif silah cephanesi, daha büyük kalibreli ise topçu cephanesi olarak sınıflandırılır. Birinci kategoride tanımlanan fişek (kartuş), itici barutu (sevk barutu) taşıyan ve metal ya da metal-karton karışımından yapılan kovan, kovanın üst ucuna eklenen çekirdek ve kovanın öteki ucuna yerleştirilen kapsülden oluşan bir birimdir: Top cephanelerinin küçük kalibreli de benzer bir biçimde hazırlanır; bu tür cephanelere terkipli cephane denir. Silaha tek bir birim halinde sürülmekle birlikte, itici barutunun ayarlanabilmesi için gerektiğinde kovandan ve öteki bileşenlerden ayrılabilen bir tepkili mermi (füze) içeren cephaneler ise yanterkipli olarak adlandırılır. Üçüncü ve son cephane türü ise, çoğunlukla orta ve geniş namlulu silahlarda kullanılan terkipsiz (keseli) cephanedir. Bunlarda itici barut, ateşleme barutu ve mermi silaha ayrı ayrı olarak doldurulur ve itici barut kese türü torbalar içinde yüklenir. Terkipsiz cephane kullanan silahlarda önce mermi barut yatağına sürülür, ardından barut torbaları doldurulur ve

sonra da ateşleme barutu kama gövdesindeki yerine yerleştirilir. (Ya da torbalar, ateşleme barutunu içeren kapsülle birlikte tek bir birim halinde de hazırlanabilir; bu durumda cephane, yanterkipli benzeri bir özellik kazanır.) Düzenleme biçimi (terkipli, yanterkipli ya da terkipsiz) ne olursa olsun, bir defada atılmayı sağlayan tüm unsurların (mermi, ateşleme barutu ve kapsül) birleşimine tam atım denir.

Mermi fırlatmak amacıyla barut kullanan ateşli silahların ilk örneği, 14. yüzyılın başlarında Almanya'daki Freiburg'da keşiflik yapan Berthold Schwartz tarafından geliştirildi. Ondan 50 yıl kadar önce İngiliz rahip Roger Bacon da, itici madde olarak kara baruttan yararlanma düşüncesini geliştirmiş, ne var ki barutun askeri açıdan taşıdığı önemi görememişti. İlk askeri mermiler, bugün de kullanılmakta olan arbalet

Top cephanesi türlerinin temel bölümleri
The Department of the Army, ABD

ve uzun yay gibi silahlardan fırlatılan demir oklara benziyordu. Bunların ucuna ince piriğin tüyler takılmış, gövdeleri ise, barut gazlarının sızmasını önlemek için deriyle sarılmıştı.

Daha sonraları, taş ya da metal bilyeler, ya da kimi zaman bir defada birden çok mermi fırlatan ilk türleri geliştirildi. 16. yüzyılda, içi barutla doldurulmuş bilyeler biçiminde patlayıcı cephanelerin kullanımı başladı. Salkım halinde saçılan ve uzun bir zincir ya da çubukla birbirine bağlanmış bilyelerden oluşan peşrev ise, gemi donanımlarının tahribi amacıyla atılıyordu.

18. yüzyılın ortalarında yivli top cephaneleri geliştirildi. Top namlularının iç bölümüne açılan yivler, mermilere dönme hareketi kazandırıyor, böylece de isabet oranını artırıyordu. 19. yüzyılın başlarında, elde taşınan silahlarda çarpma etkisiyle çalışan (müsademeli) cephaneler kullanılmaya başlandı ve çakmaklı ateşlemeli alaybozan tüfekleri giderek kullanılmaz duruma geldi.

Bir süre sonra da, kama düzenekli (kuyruktan dolma) toplar ve hafif silahlar geliştirildi. Bunlarda, cephanenin bütün öğeleri tek bir fişek halinde toplanıyor ve ateşlemeden önce kama yatak payı boşluğuna sürülüyordu.

19. yüzyılın sonlarında dumanlı barutun geliştirilmesi, cephane yapımında yeni bir çığır başlattı. Dumanlı barut, kara baruta oranla üç katı daha fazla enerji sağlamaya kalıyor, aynı zamanda fişek ateşlendiğinde ortaya çıkan parlamayı ve dumanı azaltıyordu. Ayrıca dumanlı barut, daha uzun süreler güvenli bir biçimde depolanabiliyordu. Modern silahlarda çok karmaşık ve değişik cephaneler kullanılmaktadır. Günümüzdeki patlayıcılarla, değişik enerji düzeyleri ve değişik yanma hızları elde edilebilmektedir.

cephe, meteorolojide, yoğunlukları ve sıcaklıkları farklı iki hava kütlesi arasında yer alan geçiş bölgesi ya da ara yüzey. I. Dünya Savaşı sırasında Norveçli meteorologlar, bu bölge boyunca kimi zaman yıldırım ve elektriklenmeyle birlikte oluşan ani parlamaları, Avrupa cephesindeki çarpışmaların görünümüne benzetmişler ve böylece olayın ortaya çıktığı kuşağı cephe olarak adlandırmışlardır. Cephe kuşaklarının oluşumu sırasında yoğunlukla atmosfer basıncı düşer, rüzgâr doğrultusu ve bağıl nem koşulları belirgin biçimde değişir, bulutlanma ve yağış görülür. Çeşitli cephe türleri vardır. Bunlar temel olarak yeryüzü üzerinde hangi hava kütesinin ötekini yerini aldığına göre ayırılır. Örneğin, soğuk cephe, ilerlemekte olan soğuk bir hava kütesini haber verir. Bazen iki hava kütlesi de ilerlemeden durur; bu durumda cephe günlerce hareket-siz kalır. Orta enlemlerdeki fırtına sistemlerinin son aşamasında, genellikle bir sıcak hava kütlesi daha yoğun olan soğuk hava tarafından kuşatılarak yukarıya itilir ve bir oklüzyon oluşur.

cepken, bir tür kısa üstlük. Eskiden asker, esnaf ve rençperler, günümüzde giyilen ceket yerine gömleğin üstünde cepken kullanırlardı. Cepkenin altına, yaşa ve işe göre değişmek üzere uzun paçalı çakşır, diz çakşır, potur, şalvar ya da kara bezden don giyilirdi. Cepkenin yakası düz kesim, önu düz ya da çapraz, eteği beli saran geniş kuşağı gösterecek biçimde kısa ve kolları el üstüne kadar uzun olurdu. Kol kesimi iki türlüydü. Birincisinde, kol gövdeden kesintisiz devam eder, ikincisindeyse omuz başından gövdeye dikilir ve koltuk altı yelek gibi oyulur ve açık bırakılırdı. Kolun alt açıklığı dirsek içi yüzeyine kadar iner ve burada dikilen kol parçaları kol ağzına kadar uzanırdı. Yaşlıların siyah ya da kahverengi gençlerin al ya da mavi cepken giyme gelenek haline gelmişti. Cepken, Bau ve bazı Orta Anadolu illerinde zeybek ve etelerin de değişmez üstlüklerindendi. Halktan kimseler kalın bezden, varlıklı ve gösterişe düşkün kimseler de çuhadan dikilmiş cepkenler giyerlerdi. Giyenin varlığına göre cepkenin yakalarını, kol kenarları, önleri ve etek köşeleri ipek ve surlayla işlenerek bezenirdi.

cer, medrese öğrencilerinin (suhte), medreselerin tatil olduğu üç aylarda (receb, şaban, ramazan) halktan dinsel hizmet karşılığında para, giyecek ve yiyecek toplamaları. Öğrencilerin bu hizmet için medreselerden ayrılarak köy ve kasabalara dağıtılmalarına "cerre çıkma", cerre çıkanlara da "cerraz" denirdi.

Cerre çıkan öğrenciler namaz kıldırır, mukabele okur, vaaz ve nasihat verirlerdi. Bu hizmetlerin karşılığı olarak aldıkları para, giyecek ve yiyeceklerle de bir yıllık geçimlerini sağlamaya çalışırlardı. Recep ayında başlayan cer, ramazanla sona erer ve öğrenciler öğrenimin başladığı şevval ayında medreselere dönerlerdi.

Önceleri daha düzenli olan cerre çıkma, medreselerin yaygınlaşması sonucunda cerrahların artmasıyla bozuldu. Cerrahlar, cer alanları olarak daha çok zengin köy ve kasabaları seçmeye başladılar. Öte yandan medrese öğrencilerinin dışında başka din adamları da cerre çıkar oldu. Bundan dolayı çekişme nedeni olan cer, zamanla amacından uzaklaşıp sürekli bir geçim yolu durumuna geldi.

cerahat bak. irin

cerahor, SERAHOR olarak da bilinir, Osmanlılarda ordu hizmetlerinde kullanılan paralı Hristiyan asker.

Kapıkulu ve umarlı sipahi örgütlerinin benüz gelişmediği ilk dönemlerde Osmanlı ordusuna Hristiyan gençler alınırdı. Bunlar, cambaz, azap, garip gibi adlarla, geçici ve paralı statüde geri hizmet yaparlardı. Cerahorlar da bu türden paralı askerlerdi.

Cerahorlar barış dönemlerinde orduda bir süre hizmet dışı eğitim ve gözetim altında tutulur ve gereksinimleri devlet bütçesinden karşılanırdı. Savaş bitince aylıklı kesilerek yurtlarına dönmelerine izin verilir. Savaşta hiçbir zaman düşmanla karşı karşıya getirilmezler, kale onarımı, köprü kurulması, araç ve gereçlerin gerekli yerlere ulaştırılması gibi işlerde çalıştırılırlardı. Terhis olduktan sonra geçimlerini orakçılık, rençperlik, ırgatlık ve inşaat işçiliği gibi işlerle sağlardı.

16. yüzyıl sonlarına doğru cerahorlar olanüstü yükümlüler arasına katıldılar. Cerahor gereksinimi Hristiyan topluluklardan değişen oranlarda seçilen gönüllü gençlerle karşılanmaktaydı. Ama ödenen ücretin az ve yapılan işlerin ağır olması yüzünden zamanla gönüllü cerahor bulunamaz oldu. Bu yüzden 18. yüzyılın sonlarında cerahorluk kaldırıldı.

Ceram, C. W., asıl adı KURT MAREK (d. 20 Ocak 1915, Berlin - ö. 12 Nisan 1972, Hamburg, Almanya), kitaplarıyla arkeolojiyi geniş bir kitleye tanıtan ve sevdiren yazar.

Berlin Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdüğü sıralarda yayımcılık alanında çalışmaya başladı. 1932'de ilk kitap ve film eleştirilerini yayımladı. II. Dünya Savaşı'na katıldı. 1941'de yayımladığı bir savaş röportajı, gerçekçi yaklaşımı nedeniyle yasaklandı.

1945'te yazmaya başladığı *Götter, Gräber und Gelehrte*'yi (Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler, 1964) 1949'da Ceram takma adıyla yayımladı. Kitap büyük ilgi uyandırarak kısa sürede birçok dilde yayımlandı. Bundan sonra sürekli Ceram adını kullanan Marek, 1946-49 arasında *Die Welt* gazetesinde redaktör ve 1949'dan 1952'ye değin Rowohlt Yayınevi'nde yayın yönetmeni olarak çalıştı. 1954'te ülkesini terk ederek ABD'ye gitti. Woodstock kentine yerleşerek çalışmalarını orada sürdürdü. Ölümünden kısa bir süre önce, 1971'de ülkesine geri döndü.

Kitapları 20'den çok dile çevrilen Ceram, arkeoloji konulu film çalışmaları da yaptı. Önemli arkeolojik keşifleri, bilimsel yazı üslubunun kurulduğundan kurtararak sürükleyici bir dille anlatması, bu bilim dalına olan ilginin artmasına yol açtı.

Başlıca yapıtları arasında, *Götter, Gräber und Gelehrte im Bild* (1957; Resimlerle Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler) *Provokatorische Notizen* (1960; Kışkırtıcı Notlar), *Eine Archäologie des Kinos* (1965; Sinemanın Arkeolojisi), *Ruhmenstaten der Archäologie-Götter, Gräber und Gelehrte in Dokumenten* (1965; Arkeolojiye Onur Kazandıran Olaylar-Belgelerle Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler), *Enge Schlucht und Schwarzer Berg* (1966; Tanrıların Vatanı Anadolu, 1974), *Der erste Amerikaner* (1972; İlk Amerikalı) ve film çalışması olarak *Auf den Spuren der Antike* (1961; Antik Çağın İzinde) sayılabilir.

Cerano, II bak. Crespi, Giovanni Battista

Cerastes, *Viperidae* familyasından, iki türü içeren engerek(*) cinsi. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki çöllerde yaşayan bu zehirli yılanların her iki türü de kısırdır; uzunlukları n ender olarak 60 cm'yi aşar. Boynuzlu engerek (*C. cerastes*) adıyla bilinen türün her iki gözünün üstünde genellikle dikine benzer birer pul bulunur; öbür tür olan kum engereğinde (*C. vipera*) bu dikensi pullar yoktur. *Cerastes* türlerinin gövdeleri kalın, başları yayvandır. Derileri soluk kum rengi üstüne koyu benekli ya da çapraz çizgilidir. Kendilerini sık sık kuma gömen bu yılanlar, çöl yılanlarının çoğunda olduğu gibi, kumda S biçimi kıvrımlar çizerek vevlevmesine ilerlerler. Zehirleri çok kuvvetli değildir ve genellikle insanı öldürmez.

Ceratites, kafadayanaklıların soyu tükenmiş cinsi. Orta Triyas Döneminin (y. 225-190 milyon yıl önce) ve bu dönemde çökelmiş deniz kayaçlarının tanıtıcı fosili

Ceratites semiporitis
J.A.L. Cooke - Bruce Coleman Inc/EB Inc

olan bu hayvanların kabuğu, sarmal biçimde düzenlenmiş bir dizi bölmeden oluşur. Her biri bir öncekinden daha büyük olan bu bölmeler, kemerler ve oluklar biçiminde belirgin desenleri olan kıvrımlı yüzeyler boyunca birbiriyle birleşir.

Ceratium, Kuzey Kutbu'ndan tropik kuşağa kadar tüm tatlı ve tuzlu sularda yayılmış tekhücreli su canlılarını içeren cins. Botanikçiler bu cinsi alglerin *Pyrrophyta* bölümünde, zoologlar ise protozoonların

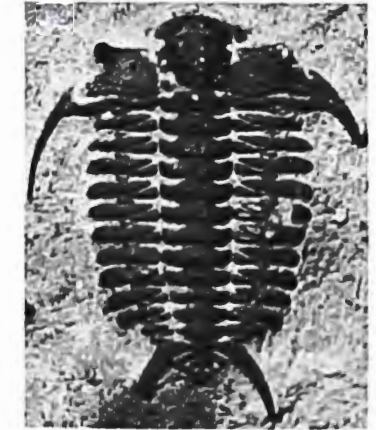
Ceratium tripos (büyütülmüş)
Eric V. Grave

Dinoflagellida takımı içinde sınıflandırılır. *Ceratium* cinsinin üyeleri zırlı dinoflagellatlardır ve hem bitki, hem hayvan özelliği taşıyan bütün dinoflagellatlar gibi birbirine benzemeyen iki kamçısı vardır. Bu canlıların yassı ve uzun olan hücreleri sarı, kahverengi ya da yeşil pigmentli kromatoforları içerir. Zırları, önde bir, arkada genellikle iki boynuzumsu çıkıntı yapan çok sayıdaki levhacıkta oluşur; bu boynuzumsu çıkıntılar canlıların suya yavaş yavaş batmasını sağlar. *Ceratium* üyeleri, yaşadıkları suyun tuzluluk ve sıcaklık düzeyi için duyarlı birer göstergedir; dikenleri soğuk ve tuzlu sularda kısalıp kalınlaşır, az tuzlu ve sıcak sularda uzayıp incilir.

Ceratophyllaceae, ikiçeneklilerden, tek bir cinsi (*Ceratophyllum*) ve üç ya da dört türü içeren familya. Bu türler, dünyanın her yerinde, havuz ve göllerde yetişen su bitkileridir. En iyi bilinen türü olan *C. demersum* köksüz bir bitkidir; çevrel olarak dizilmiş sert ve koyu yeşil yaprakları 1-3,5 cm uzunluğundadır ve ipliksi loplara ayrılmıştır. Gövde uzunluğu 3,5 m'den 4,5 m'ye kadar değişebilir. Çiçekler yaprakların kol-tugundan çıkar ve her çiçek fındığa benzeyen bir meyve oluşturur. Büyüme mevsiminin başlangıcında çamura kök salabilen gövdeler sonradan su yüzeyine yakın olarak yüzer. Kırılıp dibe batan dal uçları gelecek büyüme mevsiminde yeni bitkiler oluşturmak üzere kısı dipte geçirir.

C. demersum, *C. echinatum* ve *C. submersum* havuz ve akvaryumlarda süs bitkisi olarak kullanılır.

Ceraurus, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Ordovisiyen Dönem (y. 500-430 milyon yıl önce) kayaçlarında fosillerine rastlanan trilobit (soyu tükenmiş eklembacaklı) cinsi.

Ceraurus'un New York eyaletindeki Trenton Falls'da, Ordovisiyen Dönem katmanlarındaki fosil
British Museum, fotoğraf, imitor

Kuyruğunun ucunda ve kalkan biçimindeki baş zırhının kenarlarında ikiye büyük diken bulunan bu hayvanlar alışılmadık biçimlerinden ötürü kolayca tanınır.

Cerbe Adası, Fransızca ILE DE DJERBA ya da JERBA. Akdeniz'de, Tunus'un Kabis Körfezinde ada. 27 km uzunluğunda, 25 km genişliğinde olan adanın yüzölçümü 510 km²'dir. Anakaraya bir kasılla bağlanmıştır. İlkçağ coğrafyacılarının "lotus yiyenler ülkesi" olarak adlandırdığı Cerbe'ye ilk kez Romalılar yerleşti. 655'te Arapların eline geçen ada daha sonra Tunus ve Kayrevan kentlerine bağlı kaldı. 12-15. yüzyıllar arasında Sicilyalılar, Normanlar ve Hafisiler arasında sık sık el değiştirdi. 16. yüzyılda İspanyolların adayı ele geçirmeyi amaçlayan birkaç başarısız girişiminden sonra Cerbe Adası Osmanlıların denetimine geçti. Günümüzde Medeniyin iline (vilaye) bağlı

olan Cerbe, özellikle zeytin ve hurma bahçeleri, sünger ve istiridye avcılığı, yünlÜ dokumaları ve battaniyeleriyle ünlüdür. Güzel kıyıları ve uluslararası havalimanı adayı gözde bir turizm merkezi durumuna getirmiştir. Havmetü's-Sük adanın önde gelen kenti ve en büyük pazar merkezi, Ecim ise başlıca limanıdır. Nüfus (1984) 92.269.

Cerceau, du, AİLESİ, ANDROUET DU CERCEAU olarak da bilinir, 16. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına değin mimarlık ve dekorasyon alanlarında bir hanedanın üyeleri gibi birbirini izleyen sanatçılar yetiştirmiş ünlü Fransız aile.

Jacques Androuet du Cerceau (d. y. 1520, Paris - ö. y. 1585, Annecy, Fransa), ailenin bilinen ilk üyesidir. Mimar, dekoratör ve oymabaskı ustası olarak yetişti. En büyük başarısını oymabaskı, mobilya tasarımı ve mimari ayrıntılar içeren albümler yayımlayarak kazandı.

Du Cerceau meslek yaşamının başlarında, sonradan kardinal olan Georges d'Armanac'ın koruması altında İtalya'ya gitti. Orada gördüğü Roma dönemi mimarlık ürünlerinin etkileri son dönem yapıtlarına yoğun bir biçimde yansdı. Oymabaskılarını topladığı albümlerinin birinci cildi 1549'da, ilk mimarlık kitabı ise daha sonra yerleştiği Paris'te 1559'da yayımlandı. 1560'ı izleyen yıllarda bir süre Montargis'teki şatoda Ferrara düşesi Renée de France için çalışan Jacques Androuet, bu dönemde Protestan görüşlere duyduğu yakınlıktan ötürü mahkûm edilmekten onun sayesinde kurtuldu. 1570'lerde Kral IX. Charles ve Kraliçe Catherine de Médicis için çalıştı.

Jacques Androuet'nin inşa ettiği birkaç yapıdan günümüze hiçbir şey kalmamıştır. En iyi ve en çok beğenilen kitabı, daha sonra değiştirilen ya da yıkılan 16. yüzyıl evleri üzerine önemli bir kaynak olan *Les plus excellents bastiments de France*'tır (1576, cilt 1; 1579, cilt 2; Fransa'daki En Görkemli Yapılar). Öbür önemli yapıtları arasında *Arcs* (1549; Kemerler), *Temples* (1550; Tapınaklar), *Vues d'Optique* (1551; Optiğe Bakış) ve *Livre d'Architecture* (1559; Mimarlık Kitabı) vardır.

Baptiste Androuet du Cerceau (1545-90), 1572-77 arasında babası Jacques Androuet'nin yerini alarak IX. Charles'in Charleval Şatosu'nun yapımında başmimar olarak çalıştı. Bugüne kalan tek yapıtı 1578'de üzerinde çalışmaya başladığı, Paris'te Sen Irmağı üzerindeki Pont-Neuf'tür(*). 1584'te III. Henri tarafından Kraliyet İşleri Dairesi'nin başına getirildi. Hôtel d'Angoulême ve Hôtel de Lamoignon gibi yapıların Baptiste Androuet'nin sorumluluğunda gerçekleştirildiği sanılır.

Jean I Androuet du Cerceau (1585-1649) Jacques Androuet'nin torunudur. 17. yüzyıl başlarında konut tasarımında uzmanlaşmış en önemli mimardır. XIII. Louis döneminin en tipik iki konut yapısı olan Hôtel du Sully (1624-29) ve Hôtel de Bretonvilliers'ü (1637-43) o yapmıştır. Ayrıca bütün kraliyet inşaat işleri ve yapılarının da onursal mimarın unvanına sahip olan Jean, Fontainebleau'daki at nalı biçimindeki merdivenin de yaratıcısıdır.

Cercidiphyllales, ikiyeenklilerden, tek bir familya (*Cercidiphyllaceae*) içinde tek bir türü içeren takım. Bir zamanlar çok kalabalık ve yaygın olan bu familya bugün yalnızca fosil türleriyle tanınır; yaşayan tek türü, anayurdu Çin ve Japonya olan katsura ağacıdır (*Cercidiphyllum japonicum*). Bu familyanın üyeleri, özellikle alışılmamış küşüklükteki çiçekdurumu ve son derece

basit çiçekleriyle öbür çiçekli bitkilerden farklılık gösterir. Evrimleşme sürecinde, cadifindığını içeren *Hamamelidales* takımıyla akraba olduğu sanılmaktadır. Ayrıca bak. katsura ağacı.

Cercle et Carré bak. Daire ve Kare

Cerdaña, Fransızca CERDAGNE Andorra'nın doğusunda, Pirene Dağlarında yüksek vadi. Bir bölümü İspanya'nın Girona ilinde, bir bölümü de Fransa'nın Pyrénées-Orientales ve Ariège illeri (*département*) içinde kalır. Vadiyi Sègre Irmağının yukarı çıkışı akaçlar. Fransa sınırları içindeki Lliwa bölgesinin de halkı İspanyoldur. Roma döneminde Iulia Livia (Libica) olarak bilinen Lliwa kenti 12. yüzyıla değin Cerdaña'nın merkezi oldu. Cerdaña kontları daha sonra Puigcerda yakınlarındaki Hix'e yerleştiler. 1276'da bölge Rosellón (Roussillon) kontlarının yönetimi altına girdi. İspanya 1695'te Lliwa dışında kalan 33 Cerdaña yerleşmesini Fransa'ya verdi. Yüksekliği dolayısıyla bölge, yılın büyük bölümünde serin, kışın da çok soğuktur. İlkçağdan beri çinko çıkarılan bölgede ayrıca petrol yatakları vardır.

Cerdic (ö. 534), Batı Sakson (Wessex) Krallığı'nın kurucusu. Canute, Hardecanute, iki Harold ve William (Fatih) dışında tüm İngiliz krallarnın onun soyundan geldiği söylenir.

Avrupalı bir senyör olan Cerdic 495'te Hampshire'da karaya çıkar çıkmaz Britonların saldırısına uğradı. Uzun süre adı duyulmadı; 508'de büyük bir katliamla Britonları yenik düşürdü. Yeni gelen Saksonlarla güçlendikten sonra Certicesford'da (bir olasılıkla bugünkü Charnford) 519'da yeni bir zafer kazandı, aynı yıl kral unvanını aldı. Bundan sonra batıya yönelen Cerdic'in 520'de Dorset'teki Badbury'de ya da Mount Badon'da Britonlara yenildiği sanılmaktadır. 527'de Britonlarla bir kez daha savaştığına ilişkin kayıtlar vardır. Cerdic'in son girişimi bir olasılıkla müttefiki Jütler adına, Wight Adasını istila etmek olmuştur.

Ceredigion, Galler'in batısındaki, Dyfed ilinin (*county*) kuzeyinde 1974'te oluşturulan ilçe (*district*). Galler'in batı kıyısında doğuya doğru tepeler ve vadiler biçiminde yükselerek Plynlimon Yaylasına ulaşan 1.794 km²'lik bir alan kaplar. Kuzeyde Meinonnydd ve Montgomery, doğuda Radnor ve Brecknock, güneyde ise Dinefwr, Carmarthen ve Preseli ilçeleriyle çevrilidir. Ceredigion'un kuzeyinde, Aberystwyth limanı yakınlarındaki Pendinas'ta, tanhöncesi yerleşmelerle ilişkin kanıtlar bulunmuştur. Aberystwyth'in tarihi 1277'ye değin uzanır. İngiltere kralı I. Edward'ın kardeşi Edmund Crouchback'ın bu tarihte yaptırdığı kale, beş yıl sonra Gallilerce yıkıldı. İki yıl sonra kral tarafından yeniden yaptırılan kale, 1404-08 arasında Galli savaşçı Owen Glendower'in elinde kaldı. Ceredigion'un güneyindeki Cardigan kasabasında Normanlara ait bir köprü (1640'ta yeniden yapıldı) ile 1093 ve 1160'tan kalma iki kale vardır.

Galler'de Kırsal Alanların Kalkındırma Kurulu'nun çalışmaları sonucunda Ceredigion, Galler'in en hızlı büyüyen ilçelerinden biri durumuna geldi. Ama ağırlıklı büyüme, kırsal kesimden çok, ilçenin yönetim ve eğitim merkezi Aberystwyth'te gerçekleşti. Bununla birlikte tarım günümüzde de ilçenin en önemli geçim kaynağıdır. Süt Pazarlama Kurulu'nun Felinfach'taki fabrikası mandıracılıkla uğraşan geniş bir alana hizmet verir. Yörede koyun da yetiştirilir. Aberystwyth'deki eğitim kurumları arasın-

da Galler Üniversitesi'nin (1872) ilk fakültesi, Galler Tarım Yüksekokulu Kutuphanecilik Yüksekokulu ve Galler Ulusal Kutuphanesi sayılabilir. Ceredigion kıyısı boyunca uzanan karayolundan Aberystwyth'te ayrılan bir kol doğuya yönelir. Nüfus (1986 tah.) 63.700.

ceren bak. ceylan

Ceres, Roma dininde bereket tanrıçası. Ceres'e hem tek başına, hem de Toprak Tanrıçası Tellus ile birlikte tapınılırdı. Magna Graecia (İtalya'nın güney kıyılarındaki Yunan kentleri) ve Sicilya'da yaygın olan

Ceres in klasik üslupta bir heykeli, Vatikan Müzeleri
Alman - Art Resource - EB Inc

Demeter kültü. Ceres kültünü erken bir tarihte gölgeledi. İnanişa göre İÖ 496'da Roma'da kütüğün üstesinden gelmek için Sibylla kitaplarının öğütleri doğrultusunda Ceres, Liber ve Libera'ya tapınılmaya başlandı. İÖ 493'te Aventinus Tepesinde kurulan tapınak, plepler için dinsel ve siyasal bir merkez oldu. Tapınaktaki sanat yapıtları çok ünlüydü. İÖ 31'de yanan tapınak Augustus döneminde onarıldı. Ceres kültürünün uç büyük şenliği de Eski Yunan tarzındaydı.

Ceres, Güneş sistemindeki bilinen küçük gezegenlerin (asteroit) en büyüğü. İlk keşfedilen küçük gezegen olan Ceres, 1 Ocak 1801'de Palermo Gözlemevi'nde Giuseppe Piazzi tarafından bulundu. Piazzi, Ceres'e ilişkin gözlemlerini hastalığı nedeniyle sürdüremedi. Carl Friedrich Gauss'un yörege hesaplarından yararlanan Heinrich Wilhelm Matthäus Olbers, 31 Aralık 1801'de Ceres gezegenini yeniden keşfetti. Ceres, Güneş çevresindeki bir dolanımını 4,6 Yer yılında tamamlar. Çapının yaklaşık 700 km olduğu sanılmaktadır.

Ceresio, Lago bak. Lugano Gölü

Cerid (Tunus) bak. Tuzer

ceride, Osmanlılarda kayıt ve işlem defterlerine verilen ad. İlk kez Hristiyanlara ait toprakların ölçümünün yazıldığı defterler için kullanıldı. 17. yüzyıldan başlayarak ıy ve hizmet alanlarına göre ceridelere parasal cetveller, günlük olaylar, doğum ve ölüm kayıtları da eklendi. Özel biçim ve boyutları bu defterlere, kapsadığı alana göre ceride-i nüfus (nüfus defteri), ceride-i haraç (haraç defteri) gibi adlar veriliyordu. Rumeli ve Anadolu defterdarlıklarında günlük işlemlerin yapıldığı benzer defterlere ise

ruzmançe denirdi. Cerideler, ceride kalemlemlerinde işlenirdi. 1830 nüfus sayımının sonuçlarını değerlendirmek üzere 1831'de kurulan örgüte de Ceride Nezareti dendi. Bu kurum bir anlamda, devletin genel beşeri ve mali istatistik bilgilerini hazırlamakla yükümlüydü. 1838'de Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte ruzmançecilik yerine ceride muhasebeciliği adında bir daire başkanlığı oluşturuldu. Bu daire, devletin gelir ve gider hesaplarını tutma işini yerine getiriyordu. Ayrıca yerel ve yan özerk kurumların örgütlerinde de ceride muhasebe kalemleri vardı. 1840'ta, Bâbîalî'deki reformlar sırasında Ceride Nezareti kaldırılarak Muhasebe-i Umumiye Müdürlüğü kuruldu.

Ceride, Tanzimat'tan sonra gazete anlamında kullanılmıştır.

Ceride-i Askeriye, İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Talim ve Terbiye Şubesi'nce 2 Şubat 1864-15 Ekim 1922 arasında 15 günde bir yayımlanan dergi.

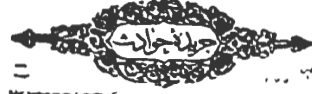
Ceride-i Askeriye'nin 2 Şubat 1864 tarihli ilk nüshası
Ana Yayıncılık Arşivi

Sadrâzam Fuad Paşa'nın isteği üzerine çok kısa bir süre Şinasi, daha sonra Ahmed Midhat tarafından yönetildi. Dergide Askeri konularla çeşitli incelemeler, konulara ilişkin harita ve şemalar yayımlandı. Bunun yanı sıra ünlü askerlerin yaşamöykülerine ve askeri tarih konularına yer verildi. Mart 1882'de "Mecmua-i Fünun-ı Askeriye" adlı bir ek çıkarıldı. *Ceride-i Askeriye* de konular popüler biçimde ele alınırken, bu ekte daha bilimsel incelemeler yayımlandı. *Ceride-i Askeriye*'nin yayımı sona erdikten sonra *Mecmua-i Fünun-ı Askeriye* Aralık 1947'ye değin *Askeri Mecmua* adıyla yayımını sürdürdü.

Ceride-i Askeriye'de Hamdi Mustafa, Mehmed Emin (Yurdakul), Mustafa Şevket, Hakkı Muhlis, Yusuf Kemaleddin, Ahmed Şevket, Ali Galib gibi adlara rastlanmakla birlikte, yazarlar daha çok imzasız çıkmıştır.

Ceride-i Havadis, İstanbul'da İngiliz asıllı gazeteci William N. Churchill'in(*) 1840-64 arasında önce 10 günde bir, sonra haftada beş gün yayımladığı Türkçe gazete. İlk sayısı 1 Ağustos 1840'ta çıktı. Siyasal ve ekonomik haberlerin yanı sıra çeşitli ilginç olaylara, dünya tarihi ve coğrafyasına ilişkin konulara yer vermesine karşın ilk yıllarında ilgi görmedi ve 1843'te yayımına bir süre ara

vermek zorunda kaldı. Yayımını sürdürmek için devletten maddi yardım alması gazete-yi yarı resmi bir nitelik kazandırdı. Churchill'in 1854'te Kırım Savaşı'nı izleyerek haberler göndermesi gazeteye olan ilgiyi birden artırdı. 1860'ta Ağah Efendi'nin *Tercüman-ı Ahval*'i çıkarmaya başlamasıyla *Ceride-i Havadis* bu gazeteye karşı

Ceride-i Havadis'in 1 Ağustos 1840 tarihli ilk nüshası
Ana Yayıncılık Arşivi

mücadeleye girişti. Türk basın tarihindeki ilk tartışmalar bu nedenle bu iki gazetenin sayfalarında yer aldı. *Ceride-i Havadis* bir yandan da tirajını artırmak için "Ruzname" ve "Ruzname-i Ceride-i Havadis" adı altında iki sayfalık ekler yayımladı. Sütunlarında özel ilanlara yer veren ilk gazete olan *Ceride-i Havadis* 26 Eylül 1864'te 1.212. sayısında kapanırken, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*(*) ayrı bir gazete olarak yayımını sürdürdü.

Ceridler, Halep Türkmenleri içinde yer alan Dulkadirli ulusundan Türkmen topluluğu. Genellikle başka boylarla birlikte yaşamayı seçilen Ceridler, 16. yüzyıldan başlayarak öteki Türkmen boyları gibi Anadolu ve İran'da yerleşmişlerdi. Anadolu'da yaşayan Ceridler büyük bir bölümünü oluşturan Bayırcerid, Karahasanlı, Oruçgazılı ve Mamalı oymakları Dulkadirli; Cerid Sultanhacılu diye anılan küçük bir bölümü de Bozulus içinde yaşıyordu. Ayrıca, eski bir Türkmen aşireti olan Baraklıları küçük bir bölümünün de Cerid obaları içinde yer aldığı kabul edilmektedir. Oğuz boylarıyla ilgili bilgiler içeren 11-17. yüzyıllar arasında yazılmış *Divanü'l-Lugatü't-Türk, Camiü't-Tevârih, Selçukname, Şecere-i Terakime* gibi kaynak yapıtlarda ve Hazar ötesi Türkmenleriyle ilgili listelerde Ceridlerden söz edilmemesi, bu topluluğun ancak Anadolu'ya ve İran'a yerleştikten sonra gelişip güçlenmiş olmasıyla açıklanabilir.

16. yüzyıl kaynaklarında Cerid Sultanhacılu adıyla anılan Ceridler, 17. yüzyılda Cerid Silsüpür adlı büyük bir topluluk durumuna geldiler. Ugradıkları her yerde yağma ve çapul yaptıkları için "Silsüpür" diye anılmış olmalıdır. 17. yüzyıl başlarında Silsüpür adlı, yaklaşık 2 bin çadırdan oluşan bir oymağın İran'a gittiği (1606-07) ve I. Abbas'ın (hd 1588-1629) oymak başı olan Halil'i hizmetine alarak "sultan" unvanı verdiği Safevi kaynaklarından öğrenilmektedir. Bu oymağın Anadolu'da kalan bölümü, eski yaylaları olan Kırşehir ve Keskin yörelerinde yurt tutmuş, ama yağma ve çapul yaptıkları için 1692'de Rakka bölgesinde Belih Çayı kıyılarına yerleştirilmişlerdi. Birçok oymakla birlikte bir süre sonra buradan Anadolu içlerine kaçtırsa da,

1712'de yeniden Rakka'ya sürüldüler. Daha sonraki yıllarda Ceridlerin bir bölümü eski yurtlarına dönmeyi başardılar. Ceridlerin Dulkadirli ulusuyla birlikte yaşayan ana kolunun bir bölümü 17. yüzyılda öteki Dulkadirli boylarıyla birlikte Güney Anadolu'da, özellikle de Urfa'nın kuzeybatısı, Kahramanmaraş ve Çukurova'da yerleştiler. Geri kalanlar ise yazları eski yurtları olan Uzunyayla'ya gidiyor, kışları da Ceyhan yöresinde geçiyorlardı. Göçtükleri yerlerde yağmacılık yaptıkları yolundaki şikâyetler üzerine, 1706'da zor kullanılarak bu topluluğun Ceyhan yöresinden ayrılması sağlandı. 1865'te Fırka-i İslahiye'nin bölgede yaptığı zorunlu iskân çalışmaları sonucunda Ceyhan'a yerleştirildiler ve buralarda köyler kurdular. Bazı Cerid oymaklarının Çorum ve Aydın'da da yerleştikleri yapılan araştırmalarla anlaşılmıştır. Ceridler arasında Anadolu'daki hareketli yaşamalarını, sürgün ve geri dönüş mücadelelerini konu edinen zengin bir sözlü edebiyat oluşmuştur.

Cerignola, İtalya'nın güneydoğu kesiminde, Puglia (Apulia) yönetim bölgesindeki Foggia ilinde kent. Foggia'nın güneydoğusunda, Puglia Platosunun güney sınırını belirleyen yüksek bir alanda yer alır.

İspanyollar 28 Nisan 1503'te Fransızları Cerignola'nın aşağısında yenilgiye uğratarak Napoli Krallığı'nı İspanya'ya bağlı bir il durumuna getirdiler. Kent daha sonra Caracciolo ve Pignatelli prens ailelerine geçti. Filoloji bilgini Nicola Zingarelli 1860'ta Cerignola'da doğdu. Pietro Mascagni *Ca-valleria rusticana* operasını 1890'da burada besteledi. Önemli bir iletişim ve pazar merkezi olan Cerignola'da şarap, zeytinyağı, badem, buğday, yulaf ve keten ipliği üretilir; merinos ve yatak yünü ticareti yapılır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 53.910.

Ceriko, Arapça ERIHA, Ürdün'de, Şeria Vadisinin batısında kent. İÖ 9000'lerde kurulmuş, yeryüzünün ilk sürekli yerleşimlerinden biri olmuştur.

Kitabı Mukaddes'te Yeşu yönetimindeki İsrailoğullarının Şeria Irmağını aştıktan sonra ele geçirdiği ilk kent olarak anılır (Yeşu 6). Gene Kitabı Mukaddes'e göre, İsrailoğullarının saldırısından sonra terk edilen kente, İÖ 9. yüzyılda Beyt-el'li Hiel yerleşir (I. Krallar 16:34). Ceriko adı gerek Eski, gerekse Yeni Ahit'te birçok kez geçer. Büyük Herodes kenti kışları oturmak için seçmiş ve İÖ 4'te burada ölmüştür. Yeni Ahit'te ve Roma döneminde adı geçen Ceriko, Eski Ahit'te sözü edilen kentin yaklaşık 1 km güneyindedir.

Eski Ahit'teki yerleşimin, bugünkü Ceriko'yu çevreleyen ovada, 21 m yüksekliğindeki Tel es-Sultan adlı tepede kurulmuş olduğu saptanmıştır. Burada yapılan çeşitli arkeolojik araştırmalardan en önemlisi, Kudüs'teki İngiliz Arkeoloji Okulu'nun yöneticisi Kathleen M. Kenyon'ın 1952-58 arasında yürüttüğü kazıdır. Araştırmanın temel amaçlarından biri de, kentin İsrailoğullarının yıkıldığı tarihin, dolayısıyla İsrailoğullarının Kenan ülkesine geliş zamanının saptanmasıydı. Bu yıkıma ilişkin bazı izlere rastlandığı sanılıysa da, bulguların yanlış tanımlandığı anlaşıldı. Yanlışlık, o dönemde kenti çevreleyen surların büyük bölümünün yerlerinin toprak aşınmasıyla değişmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bölgede o döneme ait bir kent olduğu kesindi, ama elde başka veri yoktu. Kentin İÖ 14. yüzyılın ikinci yarısında yıkıldığı sanılmakla birlikte, veriler kesin bir tarih saptamaya yeterli değildi. Yerleşimin daha sonra Demir Çağına değin terk edildiği anlaşıldı. İÖ 9. yüzyılda Hiel'in

başlattığı sanılan bir yerleşmeye ait bazı izler bulunduydu da, asıl önemli yerleşim İÖ 7. yüzyılda gerçekleşmişti. Bir olasılıkla İÖ 586'daki İkinci Babil Sürgünü'yle birlikte son bulan bu yerleşim, bu tarihten sonra bütünüyle bırakılmış ve daha sonra başka yerlerde yeni Ceriko'lar kurulmuştur.

Kitabı Mukaddes'te sık sık sözü edilen Ceriko'nun çok daha eski bir tarihi olduğu yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Sürekli yerleşimin ilk kanıtları bulunan, dolayısıyla da uygarlığa doğru ilk adımlardan birini oluşturan kent, asıl bu özelliğiyle büyük önem taşır.

Mezolitik Çağda yaşamış avcılara ilişkin buluntuların tarihi, karbon-14 yöntemiyle yapılan saptamaya göre İÖ yaklaşık 9000'lere uzanıyordu. Bu ilk avcılarının soyundan gelenler uzun süre burada yaşamış. İÖ yaklaşık 8000'lerde ise yerleşimin çevresine büyük bir taş duvar örüp, bu duvarı en az bir noktada güçlendiren kütsel bir taş kule yapabilen örgütlü bir topluluk durumuna gelmişlerdi. Surla çevrili alanın genişliği göz önüne alınırsa, burası artık yaklaşık 2-3 bin kişinin yaşadığı bir "kent" olarak tanımlanabiliyordu. Bu da yaklaşık bin yıl içinde avcılıktan yerleşik düzene geçildiğini gösteriyordu. Ele geçen buğday ve arpa tanelerinden anlaşıldığı gibi, bu süre içinde tarım da gelişmişti. Ceriko, tarımın ortaya çıkışına ilişkin kanıtlar sağlayan birkaç yerden biriydi. Tarıma elverişli alanlar sağlamak için sulama sisteminin bulunmuş olması da çok güçlü bir olasılıktı. Filistin'de gelişen bu ilk Neolitik kültür tümüyle bölgeye özgüydü. İÖ yaklaşık 7000'lerde bir başka merkezden, büyük olasılıkla da Suriye'nin kuzeyinden gelen başka bir topluluk bölgeye yerleşti. Bu yeni topluluk da çanak çömlek öncesi (akeramik) bir Neolitik kültüre sahipti, ama tarıma dayalı bir yaşam biçiminden geliyordu.

İkinci Neolitik evre İÖ y. 6000'lerde sona erdi. Bunu izleyen bin yıl içindeki yerleşimlere ilişkin çok az veri vardı. Ceriko, giderek sayıca artan köylerin ve çanak çömlek üretilen Neolitik bir kültürün bulunduğu kuzey merkezlerindeki gelişmelerden etkilenmeye ancak İÖ yaklaşık 5000'lerde başlamıştı. Çanak çömlek yapmasını bilen ilk topluluğun insanları burada önceden yaşayanlara oranla daha ilkel; basit, toprağa oyulmuş çukur kulübelere yaşar, büyük olasılıkla çobanlık yaparlardı. Sonraki 2000 yıl boyunca yerleşimler dağınık ve kesintili oldu.

İÖ 4000'lerin sonlarında, Filistin'in öbür yerlerinde olduğu gibi Ceriko'da da yeniden kent kültürü gelişmeye başladı ve yerleşim surlarla çevrili bir kent durumuna geldi. Bu tarihten sonra surlar pek çok kez yeniden yapıldı.

İÖ yaklaşık 2300'lerde, Amori olduğu sanılan ve birkaç farklı koldan oluşan göçebe kavimlerin Ceriko'ya gelmesiyle kentsel yaşam bir kez daha kesintiye uğradı. Amorileri İÖ yaklaşık 1900'lerde, Akdeniz kıyılarına özgü bir kültürü paylaşan Kenanlılar izledi. Böylece bir kez daha kent yaşamı başladı. Kazılarda, bu döneme ait evler ve ölümden sonraki yaşamda kullanılmak amacıyla mezarlara konan ev eşyası bulundu. Bu bulgular, İsrailoğullarının Kenan ülkesine geldiklerinde karşılaştıkları ve büyük ölçüde benimsedikleri kültürün yapısını da ortaya koyuyordu.

1950-51'deki kazılar Ceriko'nun Herodes dönemine ilişkin bazı önemli bilgileri açığa çıkardı. Eski Ahit'te sözü edilen Ceriko'nun yaklaşık 1 km güneyindeki Vadi'ül-Kulfta bulunan görkemli yapı cephesinin Herodes'in sarayının bir bölümü olduğu

sanılmaktadır. Yapının üslubu, Herodes'in Roma'ya hayranlığını ortaya koymaktadır.

Bölgede, Roma dönemindeki Ceriko'ya ait başka yapıların kalıntıları da bulunmuştur. Haçlılar döneminde Ceriko, üçüncü bir yerleşim alanına, Eski Ahit'teki kentin yaklaşık 1 km doğusuna kaydı. Bugünkü kent de burada gelişti. Osmanlı yönetimi sırasında önemsiz bir köy olan yerleşim, 1922'de İngiliz mandasının kabul edilmesinden sonra, kışın geline bir dinlenme merkezine dönüştü. 1949'da Ürdün'e bağlandı, bunun ardından hızla gelişti ve çevrede, İsrail'den gelen Arap mülteciler için iki büyük kamp kurulmasıyla canlı bir yaşama kavuştu. Yoğun bir yapılaşma başladı ve sulama sistemiyle vaha genişletildi.

Haziran 1967'deki Arap-İsrail Savaşı, kent nüfusunun büyük ölçüde azalmasına yol açtı. İsrail ile Filistin arasında Eylül 1993'te imzalanan anlaşmayla kente özerklik tanındı. Nüfus (1967) 6.829.

Cerir (bin Atiye bin el-Hetefa) (d. y. 650, Useyfiye, Yemame bölgesi - ö. y. 729 Yemame, Arabistan), Emeviler döneminin en büyük Arap şairlerinden biri. Yaşamı ve şiirleri, İslam öncesi Bedevi geleneğinin canlılığını yansıtır.

Ustalı, rakiplerine ya da efendilerinin düşmanlarına karşı yazdığı hakaretlerle dolu şiirlerinde yatar. Cerir, Arabistan'da, kendi kabilesi olan Kuleyb'i savunan keskin söz düellolarından sonra Irak'a gitti. Burada Vali el-Haccac'ın lütfunu kazanarak onu yücelten bazı şiirler yazdı. Şair el-Ferezdak ile tanıştı ve onunla 40 yıl sürdüğü söylenen bir şiir atışmasına girdi. Bu atışma boyunca ortaya çıkan şiirler, bir yüzyıl sonra *nakaid* (koşut temalar üzerine küllanbeyce atışmalar) adı altında bir araya getirildi. Cerir, valinin isteği ile Şam'daki Emevi sarayına girdi. Ama burada, başka bir *nakaid* ile sonuçlanan bir şiir atışmasına girdiği şair Ahtal'ı, Halife Abdülmelik'in gözünden düşürmeyi başaramadı. Abdülmelik'ten (hd 685-705) sonra gelen halifeler arasında yalnızca dindar II. Ömer (hd 717-720) Cerir'e ilgi göstermiş olmalıdır, çünkü Cerir yaşamının büyük bir bölümünü saraydan uzakta, kendi yetiştirdiği Yemame bölgesinde geçirdi.

Cerir'in yergilerinin ve methiyetlerinin çoğu geleneksel kaside biçiminde yazılmıştır. Çoğunda, bir aşk şiiri olan giriş bölümü, onu izleyen yolculuk izlenimleri ve bir methiyeden oluşan sonuç bölümü vardır. Ayrıca mersiyeler (ağıt), bilgece şiirler ve nükteli kısa şiirler de yazmıştır. *Divan*'ı 1895'te, Ferezdak'la atışmaları *Nakaid* adı altında 1905-09 arasında üç cilt olarak yayımlanmıştır.

Cermo, KALAT CERMO olarak da bilinir, Irak'ta Kerkük'ün doğusundaki es-Süleymaniye ilindeki (*muhafoza*) tarihöncesi dönemden kalma arkeolojik alan. Dünyadaki köy tarımı yapılan ilk yerleşmelerden biri olması nedeniyle önemlidir. Saptanan 12 kadar yerleşim katında ele geçen, arpa ve buğday ekildiğine, keçiyle köpeğin evcilleştirildiğine ilişkin bulgular, burada yerleşik tarıma bağlı bir yaşam biçimine ulaşılmış olduğunu gösterir. Cermo'daki ilk yerleşim karbon-14 yöntemiyle İÖ y. 7000'lere tarihlenmiştir.

CERN, Fransızca tam adı ORGANISATION EUROPÉENNE POUR LA RECHERCHE NUCLÉAIRE (Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü), eskiden (1952-54) CONSEIL EUROPÉEN POUR LA RECHERCHE NUCLÉAIRE (Avrupa Nükleer Araştırma Konseyi), parçacık fizik (yüksek

enerji fizik) de denir) araştırmaları alanında işbirliği için kurulan uluslararası bilimsel örgüt. Örgüt, "tümüyle bilimsel ve temel nitelikli" araştırmalar yapmayı ilke edinmiştir. Gerçekleştirilen deneysel ve kuramsal çalışmaların sonuçları ise kamuya duyurulmaktadır. Örgütün merkezi İsviçre'nin Cenevre kentindedir.

CERN'in kuruluşunda, II. Dünya Savaşı sırasında çeşitli nedenlerle ABD'ye göç eden Avrupalı bilim adamlarının rolü büyük olmuştur. Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire (CERN) adlı geçici örgütün kurulmasını, Nobel Ödülü sahibi Isidor Isaac Rabi, UNESCO'nun beşinci Genel Kurulu'nda önerdi. Gerçek kuruluşundan sonra örgütün adındaki "konsey" sözcüğünün yerine "örgüt" sözcüğü geçilmişse de, kuruluş ilk adının kısaltılmasıyla tanınmaya devam etti. 20. yüzyılın sonlarına doğru örgüte 14 Avrupa ülkesi üveydi, öte yandan Türkiye, Polonya ve Yugoslavya "gözlemci" statüsünü sürdürüyordu.

CERN, kendi türünün dünya ölçeğindeki en güçlü ve zengin tesislerine sahiptir. Tesisler İsviçre'de 100 hektarlık bir alana yayılmıştır; 1965'ten sonra buna Fransa'da 450 hektarlık bir tesis alanı daha eklenmiştir. 1957'de kurulan 600 megavoltluk eşzamanlı siklotron sayesinde CERN fizikçileri, bundan 22 yıl önce varlıkları kuramsal olarak öngörülmüş olan, pionların (pı mezonlar) bir elektron ile bir nötrino'ya bozunumu olgusunu gözlemlemeyi başarmışlardır. Bu başarı, zayıf etkileşimler kuramının geliştirilmesini olanaklı kılmıştır. Daha sonraları laboratuvar sürekli bir biçimde geliştirilmiş ve 1959'da, parçacık demetlerinin "güçlü odaklanmasını" sağlayan proton hızlandırıcısı; 1971'de, protonlar arasında tam karşılıklı çarpışmaları olanaklı kılan Kesimsimli Depolama Halkaları (ISR); 1976'da, bugün hem çarpıştırıcı olarak, hem de sabit hedefli deneyler için kullanılan, 7 km çapında ve Antiproton Biriktirme Halkası'yla güçlendirilmiş Üstün Proton Hızlandırıcısı, 1989'da yaklaşık 27 km çapındaki Büyük Elektron-Pozitron Çarpıştırıcısı kurulmuştur. Örgütün yayın organları olan *CERN Courier* yılda 10 kez, *CERN-Images* ise yılda yedi kez yayımlanmaktadır.

Cernan, Eugene Andrew (d. 14 Mart 1934, Chicago, ABD), ABD'li astronom. 1966'daki "Gemini 9" uçuşu sırasında uzay aracından dışarı çıkarak, iki saatün üzerinde uzayda kalmıştır.

1956'da ABD Deniz Kuvvetleri'nde deneme pilotu olan Cernan, California eyaletindeki Monterey'de kurulu olan ABD Deniz Kuvvetleri Lisansüstü Okulu'ndan yüksek lisans derecesini aldı. 1963'te ikinci grup astronomlar arasına seçildi.

3 Haziran 1966'da Thomas P. Stafford ile birlikte, "Gemini 9"la uzaya çıkan Cernan, üç gün süren bu görev uçuşu sırasında, aracın dışında çeşitli araştırmalar yaptı, bu arada bir başka araçla üç kez kenetlenme denemesi gerçekleştirdi.

18 Mayıs 1969'da ise Cernan, Stafford ve John W. Young, "Apollo 10"la sekiz günlük bir uçuş için uzaya çıktılar. Ay Modülü'nün pilotluğunu yapan Cernan, iniş aracını Ay'a 16 km yaklaştırarak yörüngeye oturttu. Stafford ve Cernan, Komuta Modülü'ne dönmeden önce Ay yörüngesinde bir dizi karmaşık manevra denemesi gerçekleştirdiler. Görev sırasında, Ay'a iniş için gerekli tüm on çalışmaları yaptılar ve böylece Apollo sistemleri üzerindeki son denemeleri tamamladılar.

Cernan, 7-19 Aralık 1972 arasında düzenlenen ve Ronald Evans ve Harrison Schmitt'in de katıldığı "Apollo 17" Ay uçuşunu da yönetti. Bu görev sırasında Cernan ve Evans 11-14 Aralık arasında Ay yüzeyindeki Toros Dağları bölgesini araştırarak Apollo Ay programını tamamladılar.

Haziran 1975'te tamamlanan Apollo-Soyuz Deneme Projesi'nde yönetmen yardımcısı olarak çalışan Cernan, 1976'da Deniz Kuvvetleri ve uzay programından ayrılarak iş yaşamına atıldı.

Cernuda (y Bidón), Luis (d. 1902, Sevilla, İspanya - ö. 1963, México, Meksika), İspanyol şair ve eleştirmen. Ulaşılmak istenilen ulaşılabilecek olan arasındaki uçurumun kapatılabilmesi yolunda incelikli öneriler getirdiği bir üslubu vardır.

Bir subayın oğluydu. Sevilla Üniversitesi'nde hukuk okuyarak 1925'te mezun oldu. Bu dönemde pek çok şiiri yayımlandı. 1927'de şair Luis de Góngora'yı 300. anma yılı töreninde bazı şiirleri okundu. Aynı yıl, *Perfil del aire* adlı şiir kitabı yayımlandı. Öbür şiir kitapları, özellikle *Los placeres prohibidos* (1931; Yasak Hazlar), eşcinsellik eğiliminin etkisiyle, yaşam karşısında gittikçe artan bir acının izlerini taşır. Cernuda bütün şiirlerini *La realidad y el deseo* (Gerçeklik ve İstek) adlı kitabında topladı. Kitap, pek çok kez genişletildi ve yeniden düzenlendi.

İspanya Cumhuriyeti'ni savunan Cernuda, 1938'de bu amaçla İngiltere'ye bir baştan bir başa dolaştı. Cumhuriyetin yıkılmasından sonra İngiltere'de öğretim üyeliği yaptı. 1947'den 1952'ye değin ABD'deki Mount Holyoke College'da ders verdi. 1951'de Meksika'yı ziyaret etti ve ertesi yıl bu ülkeye yerleşti. Daha eski şairler üzerine eleştiriler ve şiir kitapları yayımladı. Bunlarda gerek klasik mitlere, gerekse Meksika mitlerine göndermelerde bulunuyordu. Bütün şiirleri, ölümünden sonra *Realidad y deseo*'nun son baskısında (1964) bir araya getirildi.

Cernunnos (Kelt dilinde "Boynuzlu"), Kelt dininde, "vahşilerin efendisi" olarak

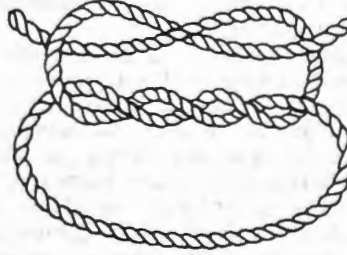
Cernunnos'u (ortada) ve iki yanında Apollon ile Mercurius'un Kelt kültüründeki karşılığı olan tanrıları gösteren kabartma; Abbaye Saint-Remy Müzesi, Reims, Fransa
Jean Rautier

tapınılan eski ve güçlü tanrı. Kelt dünyasının değişik kesimlerinde çeşitli adlarla anılan Cernunnos'un gene de değişmez bazı özellikleri vardı. Geyik boynuzu takar,

yanında bazen bir geyik, bazen de gene bir tanrı olan koç-boynuzlu bir yılan bulunurdu. Kelt tanrı ve kahramanlarının kutsal boyun süsü olan, burma madenden bir gerdanlık takar, bunu kimi zaman elinde de taşırdı. Cernunnos kültürünün ilk izlerine İtalya'nın kuzeyinde İÖ 400'den sonra Kelt işgali altına giren Val Camonica'da rastlanır. Jutland'daki (Danimarka) Gundestrup'ta bulunan İÖ y. 1. yüzyıldan kalma gümüş ayin kabında da Cernunnos'un bir tasviri vardır.

İrlanda'da Cernunnos kültürünün izleri olmasına karşın, Cernunnos'a ağırlıklı olarak Britanya'da tapınılırdı. Hristiyan Kilisesi, Cernunnos'un putperestler üzerindeki güçlü etkisi nedeniyle bu tanrıya şiddetle karşı çıktı. Hristiyanlarca Deccal'ın simgesi sayılan Cernunnos ortaçağ elyazmalarında ve Hristiyan ikonografisinde hep bu biçimde betimlendi.

cerrah düğümü, yukardan aşağıya doğru ve birbirine ters yönde atılan, camadan düğümünün (bak. camadan bağı) geliştirilmiş biçimi. İlk düğüm atıldıktan sonra, ek bir bükme işlemiyle sağlanan sürtünme,

Cerrah düğümü

ikinci düğümün sıkılmasına kadar, birincinin gevşemesini önler.

Cerrah düğümü, bir kesğin iki yakasını birleştirmek ya da bir atardamar çevresine yapılan dikiş sıkıştırmak için kullanılır. Ayrıca cerrahlık dışında paket bağlamakta da yararlanılır.

cerrahbalığı bak. berberbalığı

Cerrahhane-i Mamure, CERRAHHANE-İ AMİRE olarak da bilinir, II. Mahmud döneminde İstanbul'da, orduya cerrah yetiştirmek amacıyla açılan okul.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin öncülüğünde 14 Mart 1827'de Tıbhane-i Amire(*) ile Cerrahhane-i Mamure ya da Cerrahhane-i Amire adları verilen iki tıp okulu açıldı. Bunlardan ilki ordu için hekim, ikincisi de cerrah yetiştirecekti. Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nın üst katı Tıbhane'ye, alt katı da Cerrahhane'ye ayrıldı. Süresi üç yıl olan Cerrahhane-i Mamure'de öğretim Türkçe yapılıyordu. Genellikle kura erlerinden seçilen öğrencilere kurşun çıkarmak, damar bağlamak, kemik kesmek ve çıkıkçılık gibi savaşta gerekli müdahaleler ve kuramsal bilgiler öğretiliyor, okulu bitirenler orduda görevlendiriliyordu.

Cerrahhane-i Mamure, Tulumbacıbaşı Konağı yetersiz kalınca 1831'de Topkapı Sarayı'nın eklentilerinden, üç koğuşlu Hastalar Odası'na taşındı. Fransa'dan Sad de Callière adında ünlü bir cerrah getirildi. Callière genel anatomi, cerrahi operasyonlar, küçük cerrahi bilimi ve cerrahi kimya gibi dersleri okutmanın yanı sıra, sarğı tekneğini konu alan bir de kitap yazdı. Bu yapıt Tıbhane-i Amire öğretmenlerinden Üsküdarlı Mehmed Selim Efendi tarafından bazı eklemelerle *Sandukatü'l-Lifde fi Fenni'l-İsle* adıyla Türkçeye çevrildi. Cerrahhane-i Mamure'de öğretim süresi bu sırada dört yıla çıkarılmıştı ve son sınıfta kütada yapılan stajla tamamlanıyordu.

Kasım 1836'da Topkapı Sarayı'ndaki Otulukçu Kışlası'na (Kırmızı Kışla) taşınan Cerrahhane-i Mamure, aynı yıl Tulumbacıbaşı Konağı'ndan buraya taşınmış olan Tıbhane-i Amire ile birleşerek Mekteb-i Tıbbiye adını aldı. Ayrıca bak. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane.

cerrahi, yaralanmaların, biçim ve yapı kusurlarının ya da vücuttaki herhangi bir bozukluğun el ve alet kullanılarak yapılan ameliyatlara tedavisini ve düzeltilmesini amaçlayan tıp dalı.

Cerrahinin, tarihöncesine değin uzanan çok eski bir geçmişi vardır. Hastalıkların doğaüstü güçlerden kaynaklandığına, cinlerin ya da kötü ruhların işi olduğuna inanılan tarihöncesi çağlarda tedavi amacıyla uygulanan en eski cerrahi yöntemlerden biri, hastalığın vücuttan uzaklaşıp gidebilmesi için hastanın kafatasında küçük bir delik açmaktır. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ve Peru'da tarihöncesiinden kalma delik kafatasları bulunmuştur. Cezayir, Melanezya ve dünyanın bazı yerlerindeki ilkel kabileler arasında bu yöntem bugün bile uygulanmaktadır.

Babil ve Mısır tıbbında, yaraların ve apselerin cerrahi girişimle tedavisi olağan bir tedavi yöntemi olarak yerleşmiş, çok köklü bir geçmişi olan eski Hindu tıbbı ise cerrahide doruğuna ulaşmıştı. Bu dönemin klasik tıp yapıtlarında, çeşitli ameliyatlara ve cerrahi aletlerinin seçimi konusunda ayrıntılı bilgiler bulunur. Hinduların, atardamarları bağlayarak kanamayı durdurma dışında bütün eski cerrahi yöntemlerini bildiklerini gösteren belgeler vardır. Uyguladıkları ameliyatlara kabaca yedi grupta toplanabilir: Uurların kesilip alınması; apselerin yarılması; su toplamış karınların delinmesi; vücuttaki yabancı cisimlerin çıkarılması; apse ve iltihapların sıkıştırılarak patlatılması; fistülere sona salınması; yaraların dikilmesi.

Hinduların kullandığı cerrahi aletler yakın çağlarda büyük bir ilgi odağı olmuştur. Eski Hindu tıbbının en ünlü cerrahlarından Suşruta, bir cerrahın 20 kesici ve 101 kesici olmayan aletle çalışması gerektiğini belirtir. Kesici aletler arasında değişik biçimlerde bıçaklar, makaslar, trokarlar (dokuları delip, içindeki suyu boşaltmaya yarayan cerrahi alet), testereler ve iğneler, kesici olmayan aletler arasında da forsepsler, spekulumlar (vücut boşluklarını ya da kanallarını gerip açarak gözlemlemeye yarayan alet), tüpler, kaldıraçlar, kancalar ve sondaları sayar. Başyapıtı olan *Suşruta-samhitā*'da kateterden söz edilmezse de, sonraki yapıtlarda bu aletin adına da rastlanmaktadır. Hindu cerrahların aletleri büyük ölçüde çelikten yapılmıştı ve ameliyat sırasında uyuşturucu olarak büyük olasılıkla alkol kullanılıyordu.

Eski Hindular özellikle idrar kesesi taşlarının ameliyatla çıkarılmasında ve plastik cerrahide ustalaşmışlardı. Zina suçuna verilen cezalardan biri burun kesmek olduğu için, Hintli cerrahlar sık sık plastik burun ameliyatları yapmak zorunda kalıyor ve bunun için, hastanın yanağından uygun boyutta bir doku parçası keserek burnun kesilen yerine bu parçayı dikeyyorlardı.

Eski Çin tıbbı hastalıkların tedavisinde daha çok şifalı otlar, deri üstünde ot ve pamuk yakma (moksa), kaplıca tedavisi ve akupunktura ağırlık verdiği, eski Japon tıbbı ise hastalıkları dua, büyü, cin ve şeytan kovma gibi dinsel yöntemlerle tedaviye yöneldiği için, 16 ve 17. yüzyıllara değin cerrahide büyük bir ilerleme gösterememiştir.

Doğüstü güçlerden ve büyüden arınmış bilimsel tıp ve cerrahiye geçiş. Babil ve Mısır tıbbından, hatta Hindistan ve Çin'den çok şey öğrenmiş olan Eski Yunan tıbbının başarisidir. Hippokrates, çağdaş cerrahinin doğuşunu müjdeleyen, ve çoğu bugün de uygulanan, kol ve bacak kesme (ampütasyon), göğüs kafesini açma, kırık ve çıkıkları onarma, kan alma gibi birçok cerrahi yöntemini tanımlar. Hippokrates geleneğini sürdüren Galenos'un temsil ettiği Eski Roma tıbbı, yüzyıllar boyunca koruduğu egemenliğini Ortaçağ'ın başlarında Arap ve İranlı hekimlere kaptırdı. Razi ve İbn Sina gibi büyük hekimlerden sonra yetişen Endülüslü Arap cerrah Ebu'l-Kasım Zehravi (ö. 1013), bütün tıp tarihi boyunca hekimlik kadar yüce bir meslek olarak kabul edilme ve çoğu kez aşağılanan cerrahiye bir bilim dalı düzeyine yükselten ilk hekimdir. Kısaca *et-Tasrif* adıyla bilinen geniş kapsamlı yapıtını tümüyle cerrahiye ayrılmış olan 30. bölümü, ilk resimli cerrahi kitabı olarak kabul edilir. Titiz ve usta bir cerrah olan Ebu'l-Kasım, Kahire ve Bağdat'takilerden aşağı kalmayan tıp okulu ve hastanesiyle o çağın önemli bir kültür ve ticaret merkezi olan Kurtuba'da (Cordoba) cerrahiye büyük bir saygınlık kazandırmış, yapıtı da çağlar boyunca cerrahinin temel başvuru kitabı olarak kullanılmıştır.

Rönesans hareketiyle birlikte Yunan ve Roma tıbbını yeniden keşfetmeye girişen ortaçağ Avrupa'sının yetiştirdiği en büyük cerrah Guy de Chauliac'tır. Aynı zamanda gözleme ve deneye önem veren usta hekimlerden biri sayılan Guy de Chauliac'ın *Chirurgia magna* (1363; Büyük Cerrahi) adlı yapıtı, yüzyıllar boyunca cerrahinin gelişmesini derinden etkiledi. 16. yüzyılda özellikle Andreas Vesalius ve Gabriel Fallopius'un öncülüğünde büyük gelişmeler gösteren ve eski yanlışları düzelterek yeni ufuklar açan anatominin bu hızlı ilerlemesinden cerrahi de payını aldı ve tıbbın bu dalında devrim yaratan büyük cerrah Ambroise Paré'nin yükselişine tanık oldu. Art arda dört Fransa kralının cerrahliğini yapan ve "çağdaş cerrahinin babası" olarak anılan Paré, 30 yıl süren ordu cerrahlığı görevinde ağır top yaralarının tedavisiyle cerrahiye tıbbın en onurlu dallarından biri durumuna getirdi. Nitekim, Fransa'daki bu gelişmelerin ışığında, İngiltere'de de yeni düzenlemelere gerek duyuldu ve 16. yüzyılın başlarında Edinburgh ve Londra'da Berber-Cerrahlar Derneği kurularak kral tarafından onaylandı. Bu dernek 1745'te Londra Cerrahlar Derneği'ne, 1800'de Londra Kraliyet Cerrahlik Okulu'na, sonra da İngiltere Kraliyet Cerrahlik Okulu'na dönüştü. 18. yüzyıl İngiltere'sinde cerrahinin bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmesinde büyük payı olan John Hunter bugün cerrahi patolojinin kurucusu olarak anılır.

18. yüzyılda, tedavi olanağı olmayan kol ve bacakların kesilmesi, yüzeysel ırların alınması, idrar kesesi taşlarının çıkarılması gibi sık uygulanan cerrahi girişimlerin yanı sıra özellikle kadın-doğum ve diş hekimliğinde de cerrahi yöntemleri büyük bir önem kazanmaya başladı. Ne var ki, cerrahi girişimlerde ağrı duyulunun önlenememesi, anesteziğin uygulanmaya başladığı 1846'ya değin bu bilim dalının gelişmesini ve ameliyatların yaygınlaşmasını büyük ölçüde engelledi. ABD'nin tıp tarihine en büyük katkısı, başlangıçta kuşkuyla karşılanan ve büyük tartışmalara yol açan genel anesteziyi uygulamaya koymasındır. Kimileri diazot monoksiti, kimileri eteri kullanan Crawford Long, Gardner Colton, Horace Wells ve Charles Jackson gibi birçok hekim anesteziğin öncüsü olduklarını savunarak

bir tartışma ortamı başlatılırsa da, bu yöntemin bulucusu olarak William Thomas Morton'ın adı anılır. 16 Ekim 1846'da Massachusetts Genel Hastanesi'nde eter anesteziyiyle başarılı bir tümör ameliyatını gerçekleştiren Morton'ın buluşu kısa sürede Avrupa'ya yayıldı. Kasım 1847'de, Edinburgh Üniversitesi kadın-doğum profesörlerinden James Young Simpson'ın uyguladığı kloroform kısa sürede eterin yerini aldı ve ağrsız cerrahi yöntemlerinin, özellikle ağrsız diş çekimi ve doğumun sıradan uygulamalar arasında katılmasını sağladı. O tarihten sonra ameliyat sayısında eskisiyle karşılaştırılmayacak kadar büyük bir artış görüldü; bu artışın en gözle görülür sonucu, "cerrahi enfeksiyonlar"ın giderek sıklaşması ve ağır boyutlara ulaşmasıydı. Louis Pasteur'un bakteriler ile bulaşıcı hastalıklar arasındaki ilişkiyi kuşkuya yer vermeyecek biçimde açıklığa kavuşturmasından sonra, 1865'te Joseph Lister'in, yaralara bulaşmış mikroplar temizleyerek cerrahi enfeksiyonları önleyen antisepsi yöntemini ortaya atması cerrahide yeni bir aşamanın başlangıcı oldu.

Aşılmaz gibi görünen üç büyük engeli, ağrı, enfeksiyon ve ameliyat şokunu 19. yüzyıl ortalarında büyük ölçüde yenen cerrahi, özellikle 1930'lardan sonra hızlı ilerlemeler gösterdiyse de, bu üç güçlüğün denetim altına alınması bugün bile cerrahinin temel sorunudur. Anesteziğin yalnızca hastayı uyutmak demek olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Böylece anesteziyoloji, hastaya eter, kloroform ya da bayıltıcı gaz vermeye dayanan basit bir uygulama olmaktan çıkarak, genel ve yerel anestezi sağlayabilecek düzinelerce ilaç arasından en uygun olanını seçme olanağı sunan ve anesteziye yardımcı ilaçların önemini ortaya koyan büyük bir gelişme geçirdi. Bu yardımcı ilaçların hastanın ameliyata hazırlanmasında, ameliyat sırasında genel sağlık durumunun desteklenmesinde ve ameliyat sonrası dönemi rahat geçirmesinde büyük etkisi vardır. Cerrahi girişimin başarısında temel payı olan ve hasta için yaşamsal önem taşıyan anesteziyoloji bugün, bu bilgi ve beceriyi kazandıracak özel bir eğitimin gerekli olduğu bir uzmanlık dalı haline gelmiştir.

Mikroorganizmaların vücuda bulaşmasından ileri gelen ya da güçlüş vücuda mikroorganizmaların saldırısına karşı savunmasız bırakan bütün enfeksiyon hastalıklarında olduğu kadar, ameliyatlarda da cerrahin temel görevlerinden biri enfeksiyonu önlemek ve denetim altına almaktır. Cerrahin vurduğu daha ilk neşter, normal olarak kişiyi bakterilerden koruyan deri engelinde bir gedik açar. Bu bakterilerden bazıları zararsız, bazıları az zararlıdır. Ancak, sağlıklı bir insan için fazla zararlı olmayan bakteriler, kesilen dokular eğer iyice yıkıma uğramışsa kolayca gelişerek daha zararlı duruma gelebilir. Bazı bakteriler ise bir kez yaraya yerleştikten sonra, yaranın içinde ve çevresinde çoğalarak, hatta vücudun daha uzak yerlerine yayılarak ağır ve öldürücü enfeksiyonlara yol açabilir.

Açık yaraya bulaşmış bakterilerin kimyasal maddelerle öldürülmesine dayanan Lister'in antisepsi yöntemi, ameliyat sonrası enfeksiyonlarda belirgin bir azalma sağladı; böylece eklemler, kemikler, yumuşak dokular ve kanın boşluğu gibi enfeksiyonlara daha açık bölgelerde oldukça güvenilir ameliyatlara yapma olanağı doğdu. 19. yüzyılın sonlarında, ortamda var olan mikroorganizmaların yok edilmesi demek olan antisepsinin yerini, çeşitli sterilizasyon yöntemleriyle ortama mikropların bulaşmasını önceden engelleyen aseptik yöntemleri aldı. Bu yöntem 1886'da, buharla sterilizasyonu deneyerek cerrahiye basit bir aseptik yöntemi

kazandıran Ernst von Bergmann'ın Berlin'deki kliniğinde doğdu. Ardından, ameliyat odasının ve yarayla temas eden her şeyin ısı, ışıma, soğuk uygulama ve kimyasal maddeler gibi sterilize edici yöntemlerle mikroorganizmalardan arındırılması yaygınlaştı ve ameliyattan ileri gelen enfeksiyonların büyük ölçüde onu alındı. Enfeksiyonların tedavisinde çığır açan ve enfeksiyonun kaçınılmaz olduğu durumlarda bile ameliyatların başarıyla sonuçlanmasında etkili olan sülfonamidlerin bulunması, cerrahinin güvenilirliği konusunda önemli bir adım oldu.

Viyana Üniversitesi cerrahi kliniğinin yöneticisi olan Theodor Billroth, 1881'de ilk kez bir midenin kanserli bölümünü ameliyatla olarak karın cerrahisinde gerçek bir devrim yaptı. Sonraki iki ameliyatında hastalarını ölümden kurtaramadığı için Viyana sokaklarında taşlanmasına karşın yılmadı ve 1891'e değin uyguladığı 41 mide ameliyatından 25'inde başarıya ulaştı. Mide ve onikiparmakbağırsak ülseri, mide ve düzbağırsak (rektum) kanseri, apandisit gibi hastalıkların ameliyatla tedavisinde karın cerrahisi büyük ilerlemeler gösterirken, bunu sinir cerrahisinin (nöroşirurji) başarıları izledi. Genel cerrahinin teknik ve ilkelennenden yararlanamayan ve cerrahinin belki de bütün uzmanlık dalları içinde en incelik gerektireni olan sinir cerrahisinin bu erken atağı oldukça şaşırtıcıdır. İskoçyalı cerrah William Macewan'ın, 1893'te beyin apsesi ameliyatı yaptığı 19 hastasından yalnızca biri ölmüştü.

Wilhelm Conrad Röntgen'in 1895'te X ışınlarını bulması, tıbbı ışıma tedavisi (radyoterapi) gibi yeni olanaklar sağlamalla kalmamış, cerrahide bir dönüm noktası olmuştur. İdrar ve safra kesesi taşlarının, vücuttaki bir merminin ya da yabancı bir cismin, ırların yerinin önceden belirlenmesi, kırıkların X ışınlarıyla incelenmesi cerrahi girişimin başarı şansını artıran önemli bir etken oldu. 1927'de Lizbon Üniversitesi'nden Antonio Egas Moniz, kan damarlarına X ışınlarını geçirmeyen kontrast madde vererek, beyindeki atardamarların röntgen filmi çekmeyi başardı. 1938'de ABD'li George Porter Robb ve Israel Steinberg, atar ya da toplardamarlardan kalbe ince bir boru (kateter) sokarak, kalp odacıklarının X ışınlarıyla incelenmesine öncülük ettiler.

1. Dünya Savaşı yıllarında cerrahların temel uğraşısı yaraların tedavisi olmuş, Alexis Carrel ve Henry Drysdale Dakin'in buluşu olan Carrel-Dakin antisepitik çözeltisi, yaraların mikroplardan temizlenmesinde askeri cerrahların işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu savaş yıllarının cerrahiye belki de en büyük katkısı, rehabilitasyonun önemini gündeme getirmesidir. Cerrahlar, bir yarayı iyileştirmekle görevlerinin sona ermediğinin bilincine bütün somutluğuyla ilk kez o yıllarda vardılar. Savaşta kolunu ya da bacağı yitirmiş kişilerin topluma kazandırma için ortopedik aygıtlar geliştirildi, plastik cerrahi hızla gelişti, özellikle yüzdeki kalıcı yara izlerinin giderilmesini amaçlayan deri nakli yaygın bir uygulama olarak yerleşti.

İki dünya savaşı arasındaki yıllarda en büyük gelişme göğüs cerrahisinde gözlemlendi. Bu gelişmede payı olan başlıca etkenler, göğüs kafesi açıldığı anda büzülen akciğerlerin solunum görevini sürdürebilmesi için anestezi maddenin belli bir basınç altında verilmesi ve mukus salgısının solunum yollarını tıkamayacak biçimde dışarı akıtılmasıdır. Akciğer vereminin ve kronik bronşitin

ameliyatla tedavisi bir zamanlar göğüs cerrahisinin en büyük sorunu idi. 1931'de Berlin'de Rudolf Nissen, bronşları genişlemiş olan bir kız çocuğunun bütün bir akciğerini alarak, akciğer ameliyatlarının korkulduğu kadar tehlikeli olmadığını gösterdi. Kısa bir süre sonra, akciğer kanseri cerrahların karşısına daha büyük bir sorun olarak çıktıysa da, 1933'te Evarts Graham'ın, kanserli olan tüm akciğerini ameliyatla aldığı hastasının 25 yıldan fazla yaşaması büyük bir umut kaynağı oldu.

Cerrahinin kişisel başarıları çağından uzaklaşıp bir ekip çalışmasına dönüşmesi ve uzmanlık alanlarına ayrılması II. Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Cerrahların, her biri özel bir eğitim ve beceriyi gerektiren kalp-göğüs ve damar cerrahisi, kulak-boğaz-burun cerrahisi, göz cerrahisi, sinir cerrahisi, ortopedik cerrahi, plastik cerrahi gibi belirli alanlarda uzmanlaşması, zaman zaman her cerrahin kendi uzmanlığı dışındaki alanlarda bilgi ve becerisini kısıtlayıcı bir etken olarak görülüp eleştirilmişse de, kaçınılmaz bir gelişmedir ve kuşkusuz cerrahinin ilerlemesini hızlandırmıştır.

Göğüs boşluğundaki cerahatin drenle boşaltılması (1824), kalpteki yaraların dikilmesi (1896), kalbin çalışmasını güçleştiren ilüthaplı kalp zarının yarılması (1913) gibi öncü girişimlere karşın, kalp ve göğüs cerrahisi alanındaki büyük gelişmeler 20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Fransız Théodore Tuffier ve Alexis Carrel'in öncülüğünde gerçekleşmiştir. 1937'de kalp-akciğer makinesinin kullanılmaya başlaması bu tür ameliyatlara büyük bir ivme kazandırdı ve 1950-60'lı yıllar kalp cerrahisi ile organ naklinin altın çağı oldu. 1967'de Güney Afrikalı cerrah Christiaan Neethling Barnard'ın uyguladığı insandan insana ilk kalp nakli ameliyatı, doğurduğu tüm ubbi ve hukuksal tartışmalar bir yana, cerrahinin dönüm noktalarından biridir. Akciğer (1963), karaciğer (1963) ve pankreas (1966) nakli gibi değişik organ nakli denemeleri içinde en büyük başarı payı, ilk kez 1902'de uygulanan ve 1954'ten bu yana cerrahi girişimler arasında önemli yeri olan böbrek nakli ameliyatlarıdır. Hastayı ameliyata hazırlamada ve ameliyat sonrası krizlerin atlatılmasında büyük ölçüde yardımcı olan yapay böbrek makinesinin varlığı, bu ameliyatların başarısında önemli bir etkenidir. 1960'tan bu yana üzerinde çalışılan yapay kalp makinesinin istenilen düzeye ulaşması ve en önemlisi bağışıklık sorunlarının çözülmesiyle, kalp nakli ameliyatlarında da aynı başarıya ulaşılması beklenmektedir. Bu arada, sınırsız bir seçim olanağı sunan plastik maddeler, kalp kapakçıklarının değiştirilmesinden fıtık ve uyluk başı ameliyatlarına, katarakt ameliyatlarında kullanılan yapay göz merceklelerinden beyinden su boşaltmasına yarayan drenlere kadar hemen her alanda cerrahinin en büyük yardımcısıdır.

Cerrahinin en büyük sorunlarından biri olan şok, ağrı duyumu ve enfeksiyondan daha karmaşık ve aşılması daha güç bir engeldir. 20. yüzyılın başlarında ameliyat şoklarının en büyük nedeni olan kan kaybı, kan naklinin gerçekleştirilmesiyle önemini yitirdi. Gene de şok mekanizmasının incelenmesi, nedenleri, insan fizyolojisi üstündeki etkileri, önlenmesi ve tedavisi, cerrahinin başlıca uğraşı alanlarından biri olarak bugün de önemini korumaktadır.

Hastanın ameliyat sonrası bakımı, komplikasyonların ortaya çıkmadan önlenmesini ya da karşılaşılan komplikasyonların tedavisini amaçlar. Önceleri oldukça sık rastlanan

bu tür komplikasyonların en önemlisi, yanlış anestezi seçimine bağlı olduğu sanılan ameliyat sonrası zatürre idi. Anestezi uygulamasının gelişmesi, solunum yoluyla ve makineler aracılığıyla anesteziye ağırlık verilmesi, hastanın olabildiğince kısa sürede ayağa kaldırılması, enfeksiyonların sulfonamitler ve antibiyotiklerle denetim altına alınması, komplikasyonların görülme sıklığını belirgin biçimde azaltmıştır. Hastanın susuz bırakılmaması ve beslenmesine özen gösterilmesi de ameliyat sonrası rahatsızlıkların ve doğabilecek daha ağır hastalıkların önlenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bazı toplardamarlarda kan pıhtılaşmasından kaynaklanan ameliyat sonrası dolaşım bozuklukları da yeni ilaçların geliştirilmesiyle denetim altına alınabilmektedir.

İyileşme sürecindeki fiziksel ve ruhsal etkenlerin incelenmesinden sonra, uzun süreli yatak istirahatinin hastayı ruhsal ve fiziksel olarak güçsüz bıraktığı anlaşılmış ve hastaların hastaneden olabildiğince erken taburcu edilmesi yeğlenmiştir.

Cerrahiye, Halvetiye'nin en yaygın ve ünlü kollarından biri. Halvetiye'nin ana kollarından Ahmediyenin bir kolu olan Ramazaniyeden sürmüştür. Kurucusu Nureddin Cerrahi'dir. Cerrahiye, benliği çeşitli hazlardan zorla uzaklaştırma ve tanrısal yardıma ulaşmaya değin Tanrı'dan yardım dileme ilkeleri üzerine kurulmuştur. Şeyh Nureddin Cerrahi, değişik bir uygulama getirerek zikirde kullanılan tanrı adlarını 28'e çıkarmış ve bunları dört bölüme ayırmıştır: 1) Usul: Lailaheillallah, ya Allah, Hu, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahhar. 2) Furu: Ya Vehhab, Fettah, Vahid, Ehad, Samed, Alim, Aziz. 3) Tebeddilat: Ya Kadir, Kavi, Celil, Cemil, Hâdi, Malik, Vedud. 4) Tasarrufat: Ya Kerim Allah, Bâsit Allah, Aziz Allah, Muiz Allah, Gani Allah, Mani Allah, Latif Allah. Bu 28 ad haftanın yedi gününe bölünerek günlük zikirler buna göre düzenlenmiştir.

Kurucusunun kabrinin de bulunduğu Karagümrük Asitanesi'nde Şeyh Nureddin Cerrahi'den sonra Mehmed Husameddin, Abdurrahman Hilmi, Abdulaziz, Yahya Galib Hayatî, Muhammed Rızaeddin ve Fahreddin efendiler şeyhlik görevini yürütmüşlerdir.

Cerrahpaşa Camisi, İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde klasik dönem Osmanlı cami yapısı. 1593'te, III. Mehmed dönemi sadrazamlarından Cerrah Mehmed Paşa tarafından Davud Ağa'ya yaptırılmıştır. Hamam, medrese, türbe ve çeşme yapılarının da yer aldığı bir külliye aittir. Hamam günümüze ulaşmamıştır. Gevherhan Sultan adına yapılan medrese bugünkü yolun karşısında kalmıştır.

Mihrab nişi dışarıya doğru çıkıntı yapan cami kare planlıdır. Altı ayağa oturan kubbeyle, Mimar Sinan'ın da bazı camilerinde denediği bu plan şemasının ulaştığı son aşamayı oluşturur. Bu merkezî kubbe 6 yarım kubbeyle çevrilidir. Son cemaat yerinin kubbeleri bugün yıkılmış durumdaysa da, bunları taşıyan 8 mermer sütun ayakta durur. Giriş cephesinin sağ köşesinde tek şerefeli minare yükselir. Caminin kuzeybatısında, Cerrah Mehmed Paşa ve oğlu adına yapılmış, kesme taştan, sekizgen planlı, kubbeyle örtülü, iki sıra pencereli türbe bulunmaktadır. Camiyle aynı tarihli bir yazıt taşıyan çeşme de kuzeybatıdadır. 1894 depreminde büyük ölçüde hasar gören Cerrahpaşa Camisi son olarak 1958-60 arasında onanmıştır.

Cerrahpaşa Hastanesi, İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne bağlı hastane.

20. yüzyıl başlarında İstanbul Şehremaneti yoksul halkın parasız tedavi edilmesi amacıyla Nuhkuyusu, Emirgan ve Cerrahpaşa'daki eski ve harap hastaneleri onararak hizmete sokmayı planladı. 1893'teki kolera salgını sırasında bir süre hastane olarak kullanılan Cerrahpaşa'daki Takiyeddin Paşa Konağı da, Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye'ye (Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü) devredilerek onarıldı ve 10 Temmuz 1910'da Cerrahpaşa Zukûr (Erkekler)

Cerrahpaşa Hastanesi'nin ilk binası olarak kullanılan Takiyeddin Paşa Konağı, İstanbul Ana Yayıncılık Arşivi

Hastanesi adıyla 100 yataklı bir hastane olarak hizmete açıldı. Bundan kısa bir süre sonra İstanbul'da yeni bir kolera salgının çıkması üzerine, hastane bahçesinde 24 yataklı bir pavyon yapıldı ve koleralılar burada tedavi altına alındı. Avrupa'dan getirilen 12 yataklı seyyar pavyon da kadınlar tecritanesi haline getirildi. Kolera salgınının ardından şiddetli kış nedeniyle hasta sayısında büyük artış olunca, seyyar pavyon cerrahi hastalıklara, büyük pavyon da frengili hastalara ayrılarak yatak sayısı 110'a çıkarıldı. Aynı zamanda ayakta muayene ve tedavi için üç odalı bir muayenehaneye yapısı inşa edildi. 1912'de Takiyeddin Paşa Konağı yıktırılarak yerine eczane, laboratuvarlar ve poliklinikten oluşan kâğır bir yapı inşa edildi. 1916'da ikinci bir kâğır yapının hizmete girmesiyle hastanenin yatak sayısı 150'ye çıktı. 1930'da yeni bir pavyon eklenince bu sayı 250'yi buldu.

1933 Üniversite Reformu sırasında, Haydarpasa'da bulunan Tıp Fakültesi, İstanbul yakasına geçince, fakültenin hariciye, 1. dahiliye ve göz klinikleri de Cerrahpaşa Hastanesi'ne taşındı. Burada fakülte tarafından yeni bir dersane yapıldı, alt katında da patolojik anatomi laboratuvarı ve müzesi ile otopsi dairesi kuruldu. Daha sonra Tıp Fakültesi'ne bağlı olarak 1940'ta göz pavyonu, 1941'de deri ve frengi servisi, 1943'te cerrahi hastalıklar pavyonu ve üroloji kliniği, 1947'de verem pavyonu ve 1. kadın-doğum ile çocuk klinikleri açıldı. 1951'de Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ndeki nöroloji kliniği Cerrahpaşa'ya taşındı. 1967'de İstanbul Üniversitesi'nin ikinci tıp fakültesi olarak Cerrahpaşa Tıp Fakültesi oluşturulunca, belediyeyle bir anlaşma yapılarak hastane bütünüyle bu fakülte bünyesine alındı. 1976'da iç hastalıklar kliniği yeni yapısına taşındı. 1979'da enstitüler de yeni yapıda çalışmaya başladı. Göz, kulak-burun-boğaz, üroloji, deri hastalıkları, nöroloji, fizik tedavi, psikiyatri ve fizyoloji kliniklerinin yeni yapılara yerleşmesi, dekanlık ve kütüphane yapılarının hizmete girmesiyle Cerrahpaşa Tıp Fakültesi için düşünülen gelişme planı ana çizgileriyle gerçekleşmiş oldu.

Bugün tam teşekküllü bir üniversite hastanesi olan Cerrahpaşa Hastanesi, anesteziyoloji, çocuk hastalıkları, dermatoloji, enfeksiyon hastalıkları, fiziksel tıp ve rehabilitasyon, genel cerrahi, göğüs hastalıkları, iç hastalıkları, göz hastalıkları, kadın hastalıkları

ları ve doğum, kulak-burun-boğaz, nöropsikiyatri, nöroşirürji, ortopedi, radyoterapi ve üroloji servisleri bulunan bir sağlık kurumudur. Kullanılan yatak sayısı 1.849 olmakla birlikte, gerektiğinde bu sayı 2.409'a çıkarılabilmektedir.

Cerro de Pasco, Peru'nun orta kesiminde, Pasco yönetim bölgesinin ve ilinin merkezi. Dağlık bir bölgede, kuzeydoğudaki başkent Lima'ya kara ve demir yoluyla bağlanan bir

Cerro de Pasco'da işçi konutları, Peru
Reflejo-EB Inc

madencilik kentidir. 4.338 m ile dünyanın en yüksek kentlerinden biridir. 1630'da kent yakınlarında keşfedilen zengin gümüş damarları yaklaşık iki yüzyıl boyunca dünyanın başlıca gümüş kaynağı olmuştur. Cerro de Pasco bugün de bakır, altın, kurşun, çinko ve bismut madenleriyle ünlüdür. 1970'lerde yakınında San Juan de Pampa adıyla yeni bir kent kurulmuştur. Nüfus (1987 tah.) 70.000.

Cerro Gordo Çarpışması, Meksika'da Veracruz'un 96,5 km kuzeybatısındaki bir dağ geçidinde, General Winfield Scott komutasındaki ABD ordusuna karşı Meksika ordusunun gösterdiği ilk önemli direniş (Nisan 1847).

Scott'un iç bölgelere doğru ilerleyen 8.500 askeri, Cerro Gordo'dan birkaç kilometre ötedeki Plan del Río'ya ulaştığında, General Antonio López de Santa Anna'nın 12 bin askeri dağ geçidinde pusu kurmuş bekliyordu. Yüzbaşı (sonradan Konfederasyon Ordusu'nda general) Robert E. Lee kanattan manevrayla düşmanı arkadan çevirmeyi önerdi. Yüzbaşı Lee bu manevrayı gerçekleştirirken, cephede çarpışma başladı ve Meksikalılar çözüldü. Santa Anna, geride 1.130 ölü ve 3 bin tutsak bırakarak kaçtı; ABD'liler ise 63'ü ölü olmak üzere 431 kayıp verdiler. Scott, Meksika'nın ikinci büyük kenti olan Puebla'ya, daha sonra da México'ya girdi.

Cerro Largo, Uruguay'ın kuzeydoğusunda 1837'de oluşturulan il. Kuzeydoğuda Brezilya, doğuda da Merín (Brezilya'da Mirim) Lagünü ile çevrilidir. Yüzölçümü 13.638 km²'dir. İl topraklarında ağırlıklı olarak çiftlik hayvanları yetiştirilir; buğday, pirinç, üzüm, portakal ve yem bitkileri üretilir. Negro Irmağının kilinden uranyum çıkarılır. İl nüfusunun yaklaşık yarısı il merkezi Melo'da(*) toplanmıştır. 1795'te kaçakçılığı önlemek amacıyla bir ileri karakol olarak kurulan Melo hızla modernleşmesine karşın sömürge dönemi görüntüsünü korumaktadır. Ulusal Üniversite'nin Tarram Fakültesi'nin bir birimi buradadır. Pan-Amerikan Karayolu ili kuzey-güney doğrultusunda kateder. Brezilya sınırındaki Río Branco'dan Tacuarembó'ya uzanan yol ise doğu-batı doğrultuludur. Demiryolu Montevideo'dan Melo ve Río Branco'ya uzanır. Nüfus (1985) 78.416.

Cerro Sechín, Peru'nun kuzey kıyısının iç kesimlerinde, Kolomb öncesi döneme ait tapınak kenti. Bugünkü Casma Vadisinde kurulmuştur. Özellikle olağanüstü büyüklükteki heykelleriyle tanınır. Taşa oyulmuş bu yapıtlardaki üslup özelliklerine Peru'nun başka hiçbir yerinde rastlanmaz. Gerek tapınağın, gerek heykellerin çok eski dönemlerden kaldığı bilinmesine karşın, Chavín kültürü öncesine (İÖ y. 900'den önce) ait olup olmadıkları kesinlik kazanmamıştır. Kaba taş levhalar üstüne derin çizgi kazıma yöntemiyle oyulmuş figürlerin çoğu (büyük bir olasılıkla ölmüş ya da kurban edilmiş) insanları temsil eder.

Cerro Tololo Gözlemevi, İngilizce tam adı CERRO TOLOLO INTER-AMERICAN OBSERVATORY (CTIO). 1965'te Şili'de, Kitt Peak Ulusal Gözlemevi'nin(*) güney kolu olarak kurulan astronomi gözlemevi. Santiago'nun 480 km kadar kuzeyinde ve bir kıyı kenti olan La Serena'dan 80 km kadar içerde yer alan 2.200 m yüksekliğindeki dağların doruğunda kurulmuştur. Astronomi Araştırmaları İçin Üniversiteler Birliği'nce (AURA) yönetilmekte ve ABD Ulusal Bilim Vakfı'na desteklenmektedir.

CTIO kuruluşlarında, başta 4 m'lik bir aynası bulunan yansımali teleskop olmak üzere çeşitli teleskoplar ve yardımcı aygıtlar bulunmaktadır. Gözlemevi özellikle, Samanyolu Gökadasının orta bölgeleri, Macellan Bulutları ve yüksek enerjili kozmik radyo ve X ışını kaynakları üzerindeki araştırmalarıyla tanınır.

certiorari, İngiliz gelenek hukukunda, bir üst mahkemenin, alt mahkemenin verdiği kararın yeniden incelenmesi için çıkardığı yazılı emir. Eldeki bir dosyayla ilgili bilgi almak için temiz mahkemelerince de çıkabilir. Bu yüzden öğretilde "takdiri temiz" olarak nitelenir. Önceleri İngiltere'de Kraliyet Mahkemesi'nin belirli belgeleri sunmaları için alt mahkeme yargıçlarına verdiği yazılı emir anlamında kullanılırdı. Zamanla öteki yüksek mahkemeleri de kapsayacak biçimde genişletildi. 1938'de yazılı emir kaldırılmakla birlikte, Yüksek Adalet Divanı'nın *certiorari* gönderme hakkı saklı tutuldu. Bu tür emirler, düzenli temiz yolunun bulunmadığı idare mahkemelerinin kararlarını gözden geçirmede, özellikle de kanıtların mahkemece ret ya da kabul edilmesinde yapılan yanlışlıkların incelenmesi bakımından yararlı olmuştur.

ABD'de hukuksal açmazları inceleme ya da yanlışlıkları düzeltme amacıyla ve alt mahkemelerin aşırı kararlarına karşı bir güvence olarak *certiorari*'ye başvurulur. Ayrıca dosyanın hemen gözden geçirilmesinin gerektiği olağanüstü durumlarda da bu tür emirler çıkarılır.

certosina, fildişi ve kemik kullanılarak yapılan bir tür İtalyan kakma mobilya bezemesi. Ayrıca bak. kakma.

Cervantes Saavedra, Miguel de (d. 29 ? Eylül 1547, Alcalá de Henares - ö. 23 Nisan 1616, Madrid, İspanya), İspanyol romancı, oyun yazarı ve şair. *Don Quijote* (*Don Kışot*) adlı yapıtı roman türünün habercisidir.

Gençliği. Rodrigo de Cervantes ile Leonar de Cortinas'ın yedi çocuğunun dördüncüsüydü. Gezici bir eczacı-cerrah olan babasının 1552-53'te Valladolid'de bulunduğu ve borçları yüzünden hapse girdiği bilinmektedir. Kral II. Felipe 1561'de o sıralarda küçük bir kent olan Madrid'i başkent yapınca, Rodrigo da ailesini buraya taşıdı. Miguel böylece yükseköğrenim olanağını kaybetti. Madrid'de bir süre okula gittiyse de daha

çok kendi kendini yetiştirdi. Bilinen ilk yapıtı, Kral Felipe'nin üçüncü karısı Valois'lı Elisabeth'in ölümü üzerine yazdığı şiiirdir (1569). Şiiri, müdürü olduğu okulun dergisinde basan ünlü bilgin Juan López de Hoyos, Cervantes'i överken ondan "sevgili öğrencim" diye söz eder. O sırada 21 yaşında olan Cervantes'in aynı okulda bir yandan okuyup bir yandan da ders verdiği ve daha önce López de Hoyos'un öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Ölümünden bir yıl önce yazdığı anılarında ise çocukluğunda tiyatroya duyduğu ilgiden söz eder; 1551-65 arasında İspanya'da turneye çıkan yazar-oyuncu Lope de Rueda'yı seyrettiğini anlatır. Sanat yaşamının başında ve sonunda oyun yazarlığına yönelmesinde Rueda'nın büyük payı vardır.

15 Eylül 1569'da Madrid'de birini yaraladığı iddiasıyla Miguel de Cervantes adlı biri hakkında tutuklama kararı çıkarıldı. Verilen ceza ya göre sağ eli kesilecek ve 10 yıl sürgünde kalacaktı. Bir ad benzerliği söz konusu değilse olay, Cervantes'in İtalya'ya gidişinin nedeni olabilir. Roma'da çok kalmamakla birlikte, Madrid'in dar düşünel ortamından Hristiyan dünyasının merkezine gelmesi, dünyaya bakışını önemli ölçüde genişletmiştir. Cervantes çok sonradan Roma'da Kardinal Giulio Acquaviva'nın maiyetinde görev aldığından söz eder. Gene Roma'dan babasına mektup yazarak soyunda hiç Yahudi, Magripli ya da din değiştirmiş biri olmadığını, saf Hristiyan olduğunu onaylayan bir belge almasını istediği bilinir. 22 Aralık 1569 tarihli bu belge, Enkizisyon İspanya'sında büyük önem taşıyordu.

1570'te II. Selim Kıbrıs'ı ele geçince Papa V. Pius Osmanlılara karşı birlik çağrısında bulundu. Çağrıya yalnızca İspanya ve Venedik karşılık verdi. Roma'daki İspanyol birliğine katılan Cervantes bir yıl kadar Napoli'de asil birlikleri bekledi. 1571'de II. Felipe'nin üvey kardeşi Avusturyalı Don Juan komutasındaki birlikler İspanya'dan geldi, üç hafta sonra da Messina'daki filoyla buluşmak üzere 35 kadirga denize açıldı. 7 Ekim 1571'de Osmanlı donanmasıyla Lepanto (İnebahtı) Körfezinde büyük bir deniz savaşı oldu. "Marquesa" adlı kadirgada bulunan Cervantes kahrmanca çarpıştı; iki kez göğsünden yaralandı; bir top güllesiyile sol elini kaybetti ve

Cervantes, Juan de Jaungui'nin yağlıboya çalışması, 1600; İspanya Kraliyet Akademisi, Madrid
Real Academia Española Madrid fotoğrafları Dominguez Ramos

Nisan 1572'ye değin Messina'da hastanede yattı. Aynı yılın ekim ayında Lope de Figueroa komutasındaki birliğiyle Don Juan'ın başarısız Akdeniz seferine katıldı. Beş yıla yakın askeri hizmette bulunduktan sonra İspanya'ya dönmek için izin istedi. Napoli valisi ve Don Juan'dan aldığı tavsiye mektuplarıyla 1575'te "Sol" adlı kadirgayla Napoli'den ayrıldı.

Gerni altı gün sonra Marsilya açıklarında Osmanlıların eline geçti. Cervantes ve kardeşi köle olarak Cezayir'e götürüldü. Yandaki mektuplardan Cervantes'in önemli biri olduğunu düşünen köle tüccarları onu daha sıkı gözetim altına aldılar. 1576'daki kaçma girişiminde başarısız oldu ve prangaya vuruldu. 1577'de ailesinin gönderdiği fidye karşılığında kardeşi serbest bırakıldı. Yeniden kaçma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan Cervantes ise, Cezayir valisi Hasan Paşa'nın tutsağı olarak kaldı. Sonunda ailesinin istenen fidyeyi sağlaması üzerine 1580'de serbest bırakıldı. Serbest bırakıldığını, Hasan Paşa'nın kölesi olarak İstanbul'a gönderilmek üzere bulunduğu gemide öğrendi. Denize açılarak İspanya'ya döndü.

Yazarlığı. 1580'de İspanya Portekiz'i topraklarına kattı; Cervantes de Mayıs 1581'de önemsiz bir görevle Portekiz'e bağlı Tomar'a atandı. Oradan da kralın kuryesi olarak Oran'a gönderildi. Saraydan aldığı görevlerde düş kırıklığına uğrayınca edebiyatla ilgilenmeye başladı. Sonradan açıkladığına göre, 1582-87 arasında yazdığı anılamaya değer 20-30 oyunun hepsi sahnelendi; bunlardan yalnızca *El trato de Argel* (Cezayir Yaşantısı) ve *La Numancia* günümüze ulaşmıştır. Yazar olarak ünlenme hevesiyle başlangıçta popüler bir çizgi izledi. 1584'te yayımlama izni aldığı pastoral romansı *La Galatea* (1585) sağlığında iki kez basıldı ve en beğendiği yapıtı olarak kaldı.

Cervantes 1584'te, Madrid yakınlarındaki Esquivias köyünden Catalina de Salazar y Palacios ile evlendi. Bundan yaklaşık iyi yıl önce de Anna Franca de Rojas'dan evlilik dışı kızı Isabel de Saavedra doğmuştu. Babası ölünce yeğeni, kız kardeşleri, annesi, kızı ve karısına bakmak zorunda kalması sorumluluklarını büyük ölçüde artırdı. *La Galatea*'dan kazandığı para aileyi geçindirmeye yetmeyince 1587'de iş aramak üzere Sevilla'ya gitti. Böylece edebiyat yaşamına 15 yıl süreyle ara vermek zorunda kaldı. İspanyol donanmasında ambar memuru olarak çalıştı. Armada'nın 1588'deki yenilgisinden sonra Nueva Granada (bugün Kolombiya ve Panama), Guatemala, La Paz ya da Cartagena'da boş bulunan görevlerden birine atanması için krala başvurdu (1590). İsteği geri çevrilince Sevilla'daki görevini sürdürdü. Geçim sıkıntısı çektiği bu yıllarda bir yandan da tiyatroyla ilgilendi ve 1592'de altı oyun yazmak için Rodrigo Osorio adlı biriyle anlaşma imzaladı. Ama iki hafta sonra bir yolsuzluk iddiasıyla Castro del Río'da tutuklandı. Birkaç gün sonra serbest bırakıldıysa da maliyeyle hep başı deritte oldu.

Bu arada, boş zamanlarında edebiyatla uğraşmaktan geri kalmadı. 1595'te Zaragoza'da yapılan bir şiir yarışmasında birincilik ödülünü kazandı. 1596'da Madrid'de hazineye ödemesi için Sevilalı bir bankere teslim ettiği para yerine ulaşmayınca yeniden tutuklandı ve üç ay Sevilla hapisanesinde kaldı; bu olaydan sonra da memurluk yaşamı sona erdi.

1600-03 arasındaki yaşamı konusunda bilgi yoktur, ama bu dönemde yoğun biçimde

Don Kişot üzerine çalıştığı kesindir. Kitap başlangıçta, her sınıftan okurun büyük ilgisini çeken şövalye romanslarının ince işlenmiş bir parodisi olarak tasarlanmıştı. Ama yazıldığında çok geniş boyutlara ulaştı. *Don Kişot*'ta zengin ve yaratıcı bir düşün gücü, sonu gelmeyen bir mizah, yaşamın anlamını ve gerçekliğin yapısını derinden bir kavrayış göze çarpar. Kastilya'yı kapsayan yayın izninin alınmasıyla yapıt Ocak 1605'te Madrid'de *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (Don Kişot, 1933, 1991 / *Don Kişot'un Maceraları*, 1950 / *Becerikli Şövalye Mancha'lı Don Quijote*, 1967-70, 2 cilt / *Becerikli Asilzade Manışlı Don Kişot*, 1971, 2 cilt) adıyla yayımlandı ve büyük başarı kazandı. Bahçede kitap okurken gülme nöbetine tutulan bir öğrenciyi sarayın halkonundan gören Kral III. Felipe'nin, "şu adam ya deli ya da *Don Kişot* okuyor," dediği söylenir. Kitabın yayımlanmasından birkaç hafta sonra Lizbon'da üç korsan baskısı çıktı. İkinci baskısı aynı yıl, bu kez Aragon ve Portekiz'i de kapsayan resmi bir izinle Madrid'de yapıldı. Gene o yıl Valencia'da iki ayrı baskı daha gerçekleşti. Brüksel (1607 ve 1611), Madrid (1608) ve Milano (1610) yeni basımlarının ardından yapıt 1612'de İngilizceye çevrildi. Mateo Alemán'ın 1599'da yayımlanan *Guzmán de Alfarache* (Alfarache'lı Guzmán) adlı pika-resk romanı dışında o dönemde hiçbir İspanyol yapıtı böyle bir başarıya ulaşamamıştı.

Don Kişot yazarına çok az para getirdi; yayımlanmasından kısa bir süre sonra Cervantes gene yaimcısından borç alıyordu. 1605'te Valladolid'de kiracısı oldukları evin önündeki bir bıçaklama olayında ailesiyle birlikte zanlı olarak hapse atılması, sıkıntılı bir süredirini gösterir. Bir hırsızlık hapisten sonra üç yıl ortalarda görünmedi; 1608'de Madrid'de ortaya çıktı. 1610 ortalarında, edebiyatçıları yakınlığıyla tanınan Lemos kontu, Napoli'ye vali olarak atandı. Cervantes para sıkıntısından kurtulmak için kontun maiyetine girmek istediysede bu umudu gerçekleştirmedi. Gene de *Don Kişot*'un ikinci bölümünü adadığı konttan son yıllarında büyük destek gördü. 1612'de Selvaje Akademisi'ne üye oldu. İspanyol edebiyatında Altın Çağ (*) olarak bilinen dönemin öteki devi Lope de Vega da aynı akademinin üyesiydi.

Cervantes'in üçüncü yoğun yaratıcılık dönemi bundan sonra başladı. On iki öyküden oluşan *Novelas ejemplares* (Örnek Alınacak Hikâyeler, 1951-52, 2 cilt) 1613'te yayımlandı. Hepsisi de Lemos kontuna adanan bu öyküler Cervantes'in parasal durumunu düzeltti. İtalyan tarzı çok entrikaları, korku dolu serüvenler, inanılmaz rastlantılar üzerine kurulmuş olan beş öykü, kitaptaki öteki öykülerden çok değişik, çok daha önce yazabileceği türdendir. Öteki yedisiyse insan doğasına ışık tutan ibret verici öykülerdir. Cervantes'in gururla "İspanyol edebiyatının ilk öykü yazarı" olduğunu iddia ettiği de bu öykülere dayanır. 1614'te dönemin şairleriyle eğlenen *Viaje del Parnaso* (Parnassos'a Yolculuk) adlı bürleski yayımlandı. Şiirin sonunda da *Adjunta al Parnaso* (Parnassos'a Ek) adlı mizahlı bir düzyazı yer alıyordu. Cervantes 1615'te ilk hevesi olan oyun yazarlığına dönerek *Ocho comedias, y ocho entremeses nuevos* (Sekiz Komedi ve Sekiz Yeni Ara Oyun) yayımladı.

Örnek Alınacak Hikâyeler'in önsözünde *Don Kişot*'un devamının en kısa zamanda yayımlanacağını yazmıştı. Kitabın 59. bölümü üzerinde çalışırken, takma adı Tordesillaslı Alonso Fernández de Avellaneda olan ve kim olduğu hiçbir zaman öğrenilemeyen

birinin Tarragona'da *Don Kişot*'un ikinci bölümünü yayımladığını öğrendi (1614). Kitabın sağlam mizahi yazarının yeteneksiz denecek biri olmadığını gösteriyordu. Ama önsözde Cervantes, kusurlu fiziği ve ahlak-sızlığı öne sürülerek alaya alınıyordu. *Don Kişot*'un Cervantes'in kaleminden çıkan asıl ikinci bölümü 1615'in sonlarına doğru yayımlandı. Brüksel ve Valencia'da (1616), Lizbon'da (1617) ve ilk kez Fransa'da (1618) çok hızlı basımları yapıldı. 1617 Barselona baskısından sonra iki bölüm birlikte yayımlanmaya başladı.

Cervantes son yapıtı *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*'nın (1617; *Persiles ve Sigismunda'nın İşleri*) yayımlandığını göstermedi. İki Fransızca (1618) ve bir İngilizce (1619) çevirisinin dışında iki yılda sekiz kez basılan yapıt, yazarın dine gittikçe artan ilgisini gösterir. 19 Nisan 1616'da yazdığı kısa önsözde kitabı koruyucusu Lemos kontuna adadı; bu tarihte Kutsal Yağ Sürme Töreni yapılmış, ölümü beklemeye başlamıştı. 23 Nisan'da Calle de León'daki evinde öldü; ertesi gün de Triniteryen Manastırı'na gömüldü.

Değerlendirme. Cervantes İspanyol edebiyatında büyük bir yenilikçi ve seçkin bir dehadir. Kitabı Mukaddes'ten sonra dünyanın en çok çevrilen kitabı olan *Don Kişot*, çağdaş romanın ilk ve bazı eleştirmenlere göre hâlâ en büyük örneğidir. Romancılığı'nın yanı sıra şair ve oyun yazarı olan Cervantes İspanyol edebiyatında psikolojik öykünün de yaratıcısıdır. Henry Fielding, Laurence Sterne, Tobias Smollett gibi İngiliz romancıları üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Altmış sekiz yıllık ömründe İspanya'nın büyüklüğü kadar çöküşünün başlangıcına da tanık olmuştur. Tükenmeyen sıkıntılar içindeki mücadelesi ve büyük başı-rısı onu ülkesinin en saygın kişilerinden biri yapmıştır.

Cervi, Gino (d. 3 Mayıs 1901, Bologna - ö. 3 Ocak 1974, Punto Ala, İtalya), İtalyan karakter oyuncusu ve tiyatro yapımcısı. İtalya dışında, "Don Camillo" filmlerindeki küçük kasabanın komünist belediye başkanı rolüyle tanınmıştır.

Bir tiyatro eleştirmeninin oğluydu. 15 yıl (1924-39) çeşitli tiyatrolarda çalıştıktan sonra Roma'daki Eliseo Tiyatrosu'nun yöneticisi oldu. *On İkinci Gece*'deki Feste (1938) ve *Windsor'un Şen Kadınları*'ndaki Falstaff (1939) rolleriyle klasik oyunların önde gelen komedyeni olarak ün kazandı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Eliseo topluluğuyla yeni yabancı oyunları sahnelemeye girişti. 1945'te Cocteau'nun *Les Parents terribles* (Mühîş Aile) adlı oyunundaki George ve ertesi yıl Giraudoux'nun *La guerre de troie n'aura pas lieu* (Truva Savaşı Olmayacak) adlı oyunundaki Hector rolleriyle ününü artırdı. Ama tiyatrodaki en büyük başarısını *Cyrano de Bergerac*'taki (1953) başrolüyle elde etti. Bu yorumu Paris'te bile coşkuyla karşılandı. Alessandro Blasetti'nin *Quattro passi fra le nuvole* (1942; Bulutlarda Dört Adım) adlı filminin İtalya dışında gösterime girmesiyle sinema alanında da uluslararası çapta bir başarı kazandı. Riskli bir Fransız-İtalyan ortak yapımı olan ve başrollerini Fransız komedyen Fernandel'le paylaştığı *Le petit monde de Don Camillo* (1951; Don Camillo'nun Küçük Dünyası) filmi o kadar başarı kazandı ki, 1971'de Fernandel'in ölümüne değin, birbirinin devamı niteliğinde beş Don Camillo filmi daha çekildi. 110'dan fazla filmde rol alan Cervi, aynı zamanda Orson Welles'in *Othello*'su, Laurence Olivier'in *V. Henry* ve *Hamlet*'i gibi filmlerin İtalyan-

ca dublajını yaptı. Ayrıca İtalyan televizyonunda, Fransız yazar Georges Simenon'un polisiye romanlarından uyarlanan bir dizide polis müfettişi Maigret rolünü oynadı. Oğlu Torino Cervi film yapımcısıdır.

Césaire, Aimé (-Fernand) (d. 25 Haziran 1913, Basse-Pointe, Martinik), Fransızca yazar Martinikli şair ve oyun yazarı. Léopold Senghor ile birlikte, Siyah Afrikalılara kültürel kimliklerini yeniden kazandırmayı amaçlayan Siyah edebiyat akımını(*) başlatmıştır.

Paris'te öğrenim gördü, 1940'ların başında öğretmen olarak Martinik'e döndü ve soydaşı Siyahları özgürlüğe kavuşturmak için

Césaire
Keystone

siyasal mücadeleye girdi. Siyahların içinde bulunduğu kötü koşulların proletarya mücadelesinin yalnızca bir yönünü oluşturduğunu görerek, 1946'da Kurucu Meclis'e ve geçici olarak Komünist Parti'ye girdi. Dilin geleneksel biçimlerine bağlı kalmayan gerçektüncülüğün, inançlarını dile getirmek için en uygun akım olduğunu gördü. Başkaldırısını, Afrika'ya özgü güçlü imgelerle dolu ama Avrupalı bir dilde yansıttı. *Cahier d'un retour au pays natal* (1939; Yurda Dönüş Notları) ve *Soleil cou-coupé*'deki (1948) ateşli şiirlerinde Siyahları baskı altında tutanlara sert biçimde karşı çıktı.

Daha sonra Siyah edebiyat akımını militanlıkla suçlayarak tiyatroya yöneldi. Trajedi-leri keskin bir siyasal ton içerir. *La Tragédie du Roi Christophe* (1963; Kral Christophe'un Trajedisi) 19. yüzyılda Haiti'deki sömürge yönetiminden kurtulma hareketlerini ele alır. *Une Saison au Congo* (1966; Kongo'da Bir Mevsim) ise, 1960 Kongo ayaklanması'nın ve Kongolu önder Patrice Lumumba'nın öldürülüşünün destansı bir anlatımıdır. İki yapıtta da, her zaman yenilgiye mahkûm Siyahların yazgısı anlatılır.

Cesalpino, Andrea, Latince ANDREAS CAESALPINUS (d. 6 Haziran 1519, Arezzo, Toscana - ö. 23 Şubat 1603, Roma), İtalyan hekim, filozof ve botanikçi. Alfabetik sıralamaya ya da bitkilerin tıbbi özelliklerine dayanan bitki sınıflandırmasına tutarlı ve bilimsel ilkeler getirerek, bu alanda felsefi ve kuramsal bir yaklaşımı başlatmış, botanik bağimsız bir bilim dalı olarak doğuşuna katkıda bulunmuştur.

Cesalpino, Piza Üniversitesi'nde hocası Luca Ghini'nin yerine tıp profesörü ve botanik bahçesi yöneticisi oldu. 1592'de Papa VIII. Clemens'in özel hekimliğini üstlendi ve Roma'daki Sapienza Üniversitesi'nde ders verdi. William Harvey'den önce, kan dolaşımıyla ilgili öncü çalışmalar yaptı. *De plantis libri XVI* (1583; Bitkiler Üzerine 16 Kitap) adlı yapıtı, botanik ilk ders kitabı olarak kabul edilir. Cesalpino,

bu kitabın ilk bölümünde Aristoteles ve Theophrastos'un felsefesine dayalı botanik ilkelerine yer vermiş, geri kalan 15 bölümde ise 1.500 bitkinin tanımını ve sınıflandırmasını yapmıştır. Linnaeus'un ikili adlandırma sisteminin öncüsü olan bu başarılı sınıflandırma sistemine karşın Cesalpino, bitkilerin eşeysiz olduğuna ilişkin inancını ve bitkileri odunsu ve otsu olarak ikiye ayıran klasik görüşü sonuna değin savunmuştur. Cesalpino'nun çalışmaları, kendisinden sonra gelen Linnaeus, John Ray ve Joachim Jungius gibi botanikçileri büyük ölçüde etkilemiştir.

César, tam adı CÉSAR BALDACCINI (d. 1 Ocak 1921, Marsilya), 1960'larda daha çok hurda araba şasislerini ezerek yaptığı "sıkıştırılmış heykeller"le tanınan Fransız heykeltarihi. Öğrenimini Marsilya ve Paris Güzel Sanatlar yüksekokullarında yaptı, ayrıca Rodin'in öğrencilerinden Cornu'yle çizim ve modelaj çalıştı.

Bulutlu nesnelerle(*) yaptığı ilk denemeler, estetik dürtüden çok tutumlu bir tavır yansıtır. Giderek, zorlayıcı ve ürkütücü bir etki yaratabilmek amacıyla sokaktan topladığı artıkları kullanmaya başladı. 1950'lerde paslanmış civatalar, konserve kutuları ve metal şeritlerle stilize böcekler, hayvanlar, balıklar oluşturdular. Bu biçimlerin karmaşık, abartılmış yapıları, evrim sürecini, geleceğin gizemli olasılığını ve önceden bilinmeyen değişimleri çağırıyor.

César, ayrıca "Torso"da (1954) olduğu gibi, eksik organlı ve biçimi bozulmuş insan prototipleri de yaptı. Sıkıştırılmış heykellerinden daha sonra "genişlemeler" adını verdiği başka yapıtlar üretti, bunlarda değişik üsluplar, teknikler ve başta poliüretan olmak üzere çeşitli malzemeler denendi.

César, Kolombiya'nın kuzeyinde 1967'de kurulan il. Kuzeydoğuda Venezuela, güneybatıda ise Magdalena Irmağı ile çevrilidir. Yüzölçümü 22.905 km²'dir. Kuzeydeki Santa Marta ile kuzeydoğudaki Perijá dağlarından Magdalena Vadisine doğru alçalır. Magdalena'nın kolu olan César Irmağı il topraklarını boydan boya aşar. Pamuk, pirinç ve mısır başlıca ürünlerdir. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındır. İl merkezi Valledupar'da(*) yoğunlaşmış olan sanayi etkinlikleri tarıma göre daha az önem taşır. Santa Marta-Bogotá demiryolu hattı (Atlantik Demiryolu) ilin kuzeyinden güneyine uzanır. Santa Marta, Cúcuta ve Riohacha'dan gelen karayolları César'dan geçerek Valledupar'a ulaşır. Nüfus (1985) 699.428.

Cesari, Giuseppe bak. Cavalier D'ARPIO

Cesarotti, Melchiorre (d. 15 Mayıs 1730, Padova - ö. 4 Kasım 1808, Selvazzano, Padova yakınları, Venedik Cumhuriyeti), İtalyan şair, deneme yazarı, çevirmen ve edebiyat eleştirmeni. Denemeleri ve efsanevi İskoç halk şairi Ossian'a ait olduğu söylenen şiirlerden yaptığı çevirilerle İtalya'da romantizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Padova'da öğrenim gördü ve 1751-60 arasında burada retorik dersleri verdi. Ardından, Grimani ailesinin Venedik'teki malikânesinde özel öğretmenlik yaptı. 1768'de Padova Üniversitesi'nde Yunanca ve İbranice dersleri verdi. James Macpherson'ın İngilizce baskısından yararlanarak Ossian'ın şiirlerinden yaptığı çevirilerden oluşan *Poesie di Ossian* (1763-72; yb 1924; Ossian'ın Şiirleri) ile ün kazandı ve İtalyan edebiyatının romantizme yönelmesini sağladı. Ayrıca, *Saggio sulla filosofia del gusto* (1785; Beğeni Felsefesi Üzerine Deneme) ve *Sag-*

gio sulla filosofia delle lingue (1785, Diller Felsefesi Üzerine Deneme) adlı iki önemli yapıtıyla, romantizme eğilim gösteren yazarları yüreklendirdi. İkinci denemesinde, edebiyatın akademik bağlardan kurtulması gerektiğini öne sürüyordu.

1797'de, I. Napoléon ile Campo Formio'da buluşan İtalyan elçilerinden biri olarak görev yaptı. *Pronea* (1807; Tanrı'nın Lutfu) başlıklı epik şiirinde Napoléon'u övdü. Ayrıca çeşitli şiirleri ve çok sayıda mektubu vardır. Aiskhylos, Demosthenes ve Voltaire'den çeviriler yapmış. Thomas Gray'ın "Elegy Written in a Country Church Yard" (Bir Köy Mezarlığında Yazılmış Ağıt) adlı şiirini çevirmiş ve *Ilyada*'yı düzyazı olarak İtalyancaya aktarmıştır.

Cesenà, İtalya'nın kuzeyinde, Emilia-Romagna yönetim bölgesindeki Forlì ilinde kent. Apenninler'in kuzey eteklerinde, Ravenna'nın güneyinde, Savio Irmağı üzerinde yer alır. İlkçağda Aemilia Yolu (Via Aemilia) üzerinde bir merkez olarak Caesena adıyla kuruldu. Ostrogotlar ve Bizanslılar arasındaki savaşlarda bir kale olarak kullanıldı. 11 ve 13. yüzyıllar arasında bir piskoposluk merkezi ve bağımsız belediye olan Cesenà 1357'de İspanyol Kardinal Gil Alvarez Carrillo de Albornoz yönetimindeki papalık ordularına karşı Forlì lordunun karısı Cia tarafından kahrmanca korundu. 1377'de Cenevreli kardinal Robert'in (sonradan karşı-papa VII. Clemens) yitirdiği kent 1465'te papalığın egemenliği altına girene değin Riminili Malatesta ailesinin elinde kaldı. Cesenà, Papa VI. Pius (1717) ile Papa VII. Pius'un da (1740) doğum yeriydi.

1381-1450 arasında yapılan ve 1466-80 arasında bir bölümü yeniden inşa edilen ortaçağ kalesi Rocca Malatestiana kente egemen konumdadır. Zengin ortaçağ Malatestiana Kütüphanesi 1447-52 arasında yapılmıştır. Kentin öteki önemli yapıları arasında 14-15. yüzyıl yapısı katedral ile kentin güneydoğusundaki bir tepede kurulan Sta. Maria del Monte Manastırı sayılabilir. Manastırda birçok değerli tablo, bir adak resimleri koleksiyonu ve 16. yüzyılda yapılmış oyma koroyerleri bulunmaktadır.

Önemli bir tarım ve ticaret merkezi olan kentte kükürt madenleri, çevresinde ise arıtma tesisleri vardır. Cesenà'da yapılan arabalı at yarışlarını izlemek için kente çok sayıda turist gelir. Nüfus (1988) belediye, 89.837.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Cesis, Almanca WENDEN, Rusça ТЕСІС. Letonya'da ilçe merkezi kent. Gauja Irmağı kıyısında Vidzeme (Livonya) Platosunun eteklerinde, Riga'nın 90 km kuzeydoğusunda yer alır. Adına ilk kez 1206 tarihli belgelerde rastlanır. Kentin kalesi de 1207'den kalmaz. St. Johannes Kilisesi (1283) gibi zarif mimari örnekler, Cesis'in bir zamanlar Hansa Birliği'ne bağlı zengin bir kent olduğunu kanıtlar. Eski kent bugün bir hükümet kararnamesi doğrultusunda koruma altına alınmıştır. Cesis, uzun bir gerileme döneminden sonra, son yüzyılda, Riga-Vulka demiryolu hattının yapılmasıyla yeniden canlanmıştır. Kentin doğusunda

yer alan bir sanayi banliyösünde, gıda maddeleri ve inşaat malzemeleri üretildiği

1843-48 arasında Torino'daki Kraliyet Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü. On yedi yaşında Sardinya Devrim Ordusu'nda görev aldı. 1851'de Cherasco'daki Kraliyet Askeri Akademisi'ni bitirdi. Ardından Ki-

Céspedes hükümeti giderek saygınlığını yitirdi. Céspedes'in köleliğin kademeli olarak kaldırılmasından yana olması, hem tutucuların hem de liberalleri kızdırdı. Kübalılardan oluşan bir mahkeme tarafından giyabında görevden alınca (1873) kaçıp saklanmak zorunda kaldı. Sonunda saklandığı yer bulundu ve İspanyol askerlerince öldürüldü.

Céspedes y Meneses, Gonzalo de (d. 1585?, Madrid - ö. 1638, Madrid), İspanyol tarih ve öykü yazarı. En tanınmış yapıtı *Poema trágico del español Gerardo*, y *desengaño del amor lasciuo* (1615-17; İspanyol Gerardo'nun Trajik Şiiri ve Şehvetli Aşkın Sonu) adlı romansıdır. Leonard Digges tarafından İngilizceye çevrilen romans, İngiliz oyun yazarı John Fletcher'in *The Spanish Curate* (1622; İspanyol Papaz) ve *The Maid in the Mill* (1623; Değirmendeki Kız) adlı oyunlarına kaynak olmuştur. Céspedes romansta, popüler edebiyatın daha düzeysiz konularından uzaklaşarak pika-resk roman ile saray edebiyatının özelliklerini birleştirmiştir.

cessio bonorum (Latince "mal devri"), Roma hukukunda, aciz halindeki borçlunun, icra takibine geçilmesini önlemek için elindeki malları gönüllü olarak alacaklılarına bırakması. Verilen malın borcu karşılacak düzeyde olmaması durumunda *cessio bonorum* borç yükümlülüğünü ortadan kaldırmazsa da, borçluyu tutuklanmaktan kurtaran bir önlem niteliği taşırdı. Alacaklı, malı ya da malları satır, elde edilen gelirden borcunu keserdi. Alacaklı, borçlunun mal devri işleminden sonra edineceği mallar üzerinde de hak ileri sürebilirdi. Ama borçlu, geçinmek için gereksinimi olan mallardan yoksun bırakılamazdı. Fransız ve başka hukuk sistemleri *cessio bonorum*'un ana özelliklerini olduğu gibi benimsemiştir. İngiltere'de bu kural borsa gibi ticari kuruluşların iç işleyişinde geçerlidir.

Cessna, Clyde Vernon (d. 5 Aralık 1879, Hawthorne, Louisiana, ABD - ö. 20 Kasım 1954, Rago yakınları, Kanada), ABD'li havacı ve uçak yapımcısı. Uçaklarda gövdeden çıkma dirsekli kanat ve V biçimli kuyruk düzenlerini geliştirmiştir. Ürettiği basit, hareketli tek kanatlı uçaklar, keşif ve kurtarma çalışmalarında yaygın olarak kullanılmıştır.

Önceleri tarım işçiliği, maden arayıcılığı, döven makinesi operatörlüğü ve otomobil satıcılığı yapan Cessna, ilk kez Oklahoma'da bir uçuş gösterisine tanık oldu ve havacı olmaya karar verdi. İki ay kadar Bronx'taki bir uçak fabrikasında çalıştıktan sonra Oklahoma'ya döndü ve kendisi uçak yapımına girişti. İlk uçağını 1911'de uçurdu, 1917'de ise altı silindirli ve hava soğutmalı bir motorla çalışan bir monoplan (tek kanatlı) geliştirdi. 1920'lerde, havacılık tutkunu iş adamı Victor Roos ile birleşerek, 1927'ye değin "Cessna-Roos" uçaklarını üretti. Daha sonra Cessna, şirketin tüm hisselerini satın aldıysa da, 1929 Büyük Bunalımı'nın etkisiyle 1931-34 arasında üretim yapamadı. 1934'te Cessna'nın emekliye ayrılmasından sonra Cessna Aircraft Company, yılda 8 binin üstünde uçak üretir duruma geldi, bu rakam 1970'lerin ortalarında 140 bine ulaştı. Dünyayı uçakla tek başına dolaşan ilk kadın olan Geraldine Mock da 1953 yapımı bir "Cessna 180"le uçmuştur.

Cestl, Pietro Antonio, Lakabı MARC'ANTONIO (d. 5 Ağustos 1623, Arezzo, Toscana -

Cesis'te Töton Şövalyeleri'nden kalma kalenin yıkıntıları, Letonya
Novosti Press Agency

gibi madeni eşya imalatı da gelişmiştir. Nüfus (1976 tah.) 194.000.

České Budějovice, Almanca BUDWEIS, Çek Cumhuriyeti'nde, Güney Bohemya (Jihoceský) ilinin (kraj) merkezi. Vltava (Moldau) ve Malše ırmaklarının birleştiği yerde, göller arasında yer alan bölgesel bir kültür ve sanayi merkezidir. 1265'te Bohemya kralı II. Otakar'ın kurduğu ve surlarla çevirdiği kent, ortaçağ mimarisi bakımından zengindir. Ortasında barok üslup-taki Samson Çeşmesi'nin yer aldığı arkadlı meydan, Avrupa'daki en büyük örneklerden biridir. Kentteki Güney Bohemya Müzesi'nde doğa bilimleri, arkeoloji, güzel sanatlar ve bölge tarihi bölümleri vardır.

České Budějovice, Avrupa'nın České Budějovice ile Linz (Avusturya) arasında 1827'de çalışmaya başlayan ilk atlı tramvaylardan birinin terminaliydi. Budweiser birasının ilk kez üretildiği kent bugün de biranın yanı sıra kurşunkalem (1790'dan beri) ve porselen üretimiyle ünlüdür. Öteki ürünleri arasında mine, mobilya, tütün ve gıda maddeleri sayılabilir. Batıda, kent yakınlarında antrasit, linyit ve grafit yatakları bulunur. Nüfus (1989 tah.) 97.340.

Cesnola, Luigi Palma di (d. 29 Haziran 1832, Rivarolo, Piemonte, Sardinya Kral-

Cesnola
Metropolitan Museum of Art, New York

lığı - ö. 21 Kasım 1904, New York kenti), ABD'li subay, arkeolog ve müze yöneticisi. Kıbrıs'a ait en büyük eski yapıt koleksiyonlarından birini toplamıştır.

nın Savaşı'na katıldı. 1860'ta New York'a gitti ve İç Savaş başlayınca bir subay eğitim okulu kurdu. Birlik Ordusu'ndaki hizmetlerinden ötürü tuğgeneralliğe yükseltildi. ABD uyuşma geçtikten sonra, 1865'te konsolos olarak Kıbrıs'a atandı. Orada kaldığı 11 yıl boyunca yaklaşık 70 bin mezardan 35 bin parça kalıntı topladı. Koleksiyonun tümünü 1827'de New York Metropolitan Sanat Müzesi'ne verdi ve 1879'dan 1904'e değin bu müzenin yöneticiliğini yaptı. Koleksiyondaki bulgulara ilişkin tuttuğu notlar üzerine uzun tartışmalar yapıldıysa da, günümüz araştırmacıları bu bilgilerin doğru olduğunu kabul etme eğilimindedir. Cesnola'nın *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs and Temples* (1877; Kıbrıs: Eski Kentleri, Mezarları ve Tapınakları) adlı kitabı önem taşır.

Céspedes (y Borja del Castillo), Carlos Manuel de (d. 18 Nisan 1819, Bayamo - ö. 22 ? Mart 1874, San Lorenzo, Küba), Kübalı devrimci önder. Kurduğu devrimci yönetim başarısızlığa uğramış, ama onun başlattığı On Yıl Savaşı Küba'nın bağımsızlığıyla sonuçlanmıştır.

Céspedes, 1517'den beri Küba'da toprak sahibi olan seçkin bir aileden geliyordu. Ortaöğrenimini Havana'da tamamladıktan (1840) sonra İspanya'da hukuk öğrenimi gördü. İspanya'dayken, Juan Prim'in önderliğindeki devrim hareketine katıldı (1843) ve bu yüzden Fransa'ya sürüldü. Küba'ya döndükten sonra bir yandan avukatlık yaptı, şiirler ve kitapçıklar kaleme aldı, bir yandan da gizli bir bağımsızlık hareketi örgütledi.

1868'e gelindiğinde, devrimci hareketin başına geçmişti. 10 Ekim 1868'de yeterli silahtan yoksun 200 adamıyla Santiago kentini aldı ve Küba'nın bağımsızlığını ilan etti. Ayaklanma hızla yayıldı, ay sonuna değin 12 bin gönüllünün daha katılmasıyla bazı önemli askeri başarılar elde edildi. Céspedes'in devrime katılacak bütün kölelere özgürlük vaat etmesi, hem ülke içinde gördüğü desteği artırdı, hem de kurduğu rejimin yabancı devletlerin gözünde de meşruluk kazanmasını sağladı. 10 Nisan 1869'da devrim hükümeti Céspedes'i cumhurbaşkanı seçti. Ama İspanyol birlikleri Küba'yı istila edince, kazanılan ilk zaferleri yenilgiler ve geri çekilmeler izledi.

ö. 14 Ekim 1669, Floransa), Francesco Cavalli ile birlikte 17. yüzyılın önde gelen İtalyan bestecilerinden.

Roma'da eğitim gördü, daha sonra Venedik'e gitti. İlk ünlü operası *Orontea* burada sahnelendi (1649). Cesti 1652'de Innsbruck'ta Avusturya arşidükü Ferdinand'ın müzik yönetmeni oldu. Bu görevi bir süre için papalık korosu üyeliği ile birlikte yürüttü. 1666'dan 1669'a değin Viyana'daki imparatorluk sarayı müzik yönetmeni yardımcılığına bulundu.

Operaları 17. yüzyıl boyunca gerek İtalya'da, gerek başka ülkelerde pek çok kez sahnelenen Cesti'nin en göz alıcı operası *Il pomo d'oro* (1667; Altın Elma) ve başyapıtı *Dori* (1661) çağdaş basımlarda da yer almaktadır. Yüze yakın opera yazdığı söylenirse de günümüze bunlardan ancak 15 tanesi gelmiştir. Oxford'daki Christ Church'te 18 dindışı ve üç dinsel kantatını içeren önemli bir yazma koleksiyonu bulunmaktadır. Öbür kantatlarının pek çoğu başka yerlerde korunmaktadır. Cesti'nin kantatlarında ve dinsel oyunlarında kontrpuana ağırlık veren muhafazakâr Roma okulunun, operalarında ise daha ilerici Venedik okulunun etkileri görülür. Ama kantatlarındaki lirik ve ağırbaşlı vokaller, kantattan operaya girmesine katkıda bulunduğu *bel canto* (*) üslubunu yansıtır. Kantatlarının bu özelliği ve armonik dilinin yanı sıra libretto ve resitativten çok şarkıcı ve aryaya ağırlık vermesiyle Cesti, operanın 18. yüzyılda göstereceği gelişmelerin habercisi olmuştur.

Cetacea (balinalar), balina, musur ve yunus adları altında toplanan 92 türü bulunan, suda yaşayan memeliler takımı. Takım üyelerine ilişkin genel ve ayrıntılı bilgi için bak. balina.

Cetevayo (d. y. 1826, Eshowe yakınları - ö. 8 Şubat 1884, Eshowe, Zululand), son büyük Zulu kralı (hd 1872-79). Güçlü askeri önderliği ve siyasal yeteneğiyle ulusunun, babası Mpande (Panda) döneminde azalan gücünü ve saygınlığını yeniden kurmuştur. Sıkı bir disiplinle örgütlenmiş 40 bin kişilik ordusuyla İngiliz sömürge çıkarlarına karşı oluşturduğu tehdit, Zulu Savaşı (1879) ve ardından Zulu iktidarının yıkılmasıyla ortadan kalkmıştır.

Gençliğinde, ünlü bir kişi olan amcası Shaka'nın kahramanlıklarından etkilendi; daha 12 yaşındayken Avrupalı göçmenlere karşı düzenlenen akınlara katıldı. 1853-54'te Svazilerle yapılan savaşlarda kendini gösterdi. Çokkarınlık uygulaması mirasçı sayısını artırdığı için, ancak altı üvey kardeşini öldürüp ikisini de kaçmak zorunda bırakarak babasının tahtında hak öne sürdü. 1872'de babasının ölümü üzerine kabile törelerine göre kral ilan edildi. Ardından, İngilizlerin Natal'daki Yerli işlerinden sorumlu yöneticisi Sir Theophilus Shepstone ona törenle taç giydirdi.

Shepstone, İngilizlerin 1877'de Transvaal'ı ilhak etmesine değin, Cetevayo ile iyi ilişkiler içindeydi. Ama Transvaal'ın yeni valisi olduktan sonra tutumunu değiştiren anlaşmazlık konusu bölgelerde Zululara karşı Boerleri destekledi. Buna öfkelenen Cetevayo kuvvetlerini genişletince, İngilizlerin Güney Afrika'daki yüksek komiseri (*high commissioner*) Sir Bartle Frere, Avrupalı göçmenler için sürekli bir tehdit olarak gördüğü bu durumu ortadan kaldırmaya karar verdi. İngilizler, Cetevayo'nun Shepstone ile yapılan önceki anlaşmalarını çiğnediği gerekçesiyle Aralık 1878'de bir ultimatom göndererek Zulu askerî örgütünün dağıtılmasını istediler. Frere'in de beklediği

gibi, bu istek yerine getirilmedi ve İngilizler Zululand'ı işgal etti. Mızraklardan başka silahı olmayan Zulular, 22 Ocak 1879'da Isandhlwana'da (Isandhlana) ani bir saldırıyla bir İngiliz alayını tümüyle yok ettiler. Ama yeniden toparlanan İngilizler, Ulundi'de Zuluları kesin bir yenilgiye uğrattılar (4 Temmuz 1879).

Cetevayo, ağustosta yakalanarak Cape Town yakınlarında hapsedildi; Zululand ise 13 şef arasında paylaşıldı. Sürgüne gitmeyi reddeden Cetevayo, Kraliçe Victoria da aralarında olmak üzere birçok yetkiliye başvurup davasını İngiltere'de savunmak için izin istedi. Onurlu ve soylu tutumuyla Londra'da büyük bir etki yarattı. Zululand'ın paylaşılmasının işe yaramadığını gören İngilizler, Ocak 1883'te Cetevayo'yu yeniden ülkenin orta kesiminin hükümdarı yaptılar. Ama yeni şeflerin bir bölümü onu tanımayı reddetti. Cetevayo, bir rakibi ile girdiği savaşa yenildi ve Eshowe'deki İngiliz temsilcisinin yanına sığındı. Burada kalp krizi geçirerek öldü. Bugün Nkandla ormanının içlerinde bulunan mezarı Zulularca kutsal kabul edilip korunmaktadır.

Cetina, Gutierre de (d. 1520?, Sevilla - ö. 1557?), antolojilere en sık alınan İspanyolca şiirlerden biri olan "Ojos claros serenos"un (Hülyalı Parlak Gözler) yazarı, İspanyol şair.

Bir asker olan Cetina, yaşamının büyük bölümünü İtalya, Almanya ve Meksika'ya yaptığı yolculuklarla geçirdi. Şair Garcilaso de la Vega'dan etkilenecek temalarında klasik şiir ve İtalyan şiirinden yararlandı. Genellikle İtalyan ölçüleriyle yazdı. Şiirlerinden çoğu, Petrarca, Ausiás March ve başka şairlerden yaptığı serbest çevirilerdir. Zariflikleri ve ustaca kullanılmış ölçülerıyla dikkati çeken soneleri, en başarılı ürünleri sayılır. Meksika'daki Puebla de los Angeles'te bir sokak çatışmasında öldüğü ya da en azından ciddi biçimde yaralandığı sanılmaktadır.

Cetoniinae, Coleoptera (kinkanatlılar) takımının *Scarabaeidae* familyasından, dünyanın hemen her yanına yayılmış böcekleri

Afrika golyatböceği (*Goliathus giganteus*) Appel

kapsayan altfamilya. Üyelerinin çoğu 1 cm'den küçük, yanardöner olanları özellikle tropiklerde yaşayan parlak renkli böceklerdir. Çoğunun baş ve öngöğüs bölümünde küçük çıkıntılar, bazılarında boynuzsuz uzantılar bulunur. Çiçektozuyla beslenen tüylü erişkinler, tozlaşmaya büyük ölçüde yardımcı olur. Yeşilimsi altın rengindeki altınböceği ya da gülböceğinin (*Cetonia aurata*) erişkinleri, başta gül olmak üzere çiçeklerle beslenmesinden bahçelere zarar verir. 25 mm boyunda, koyu yeşil renkli bir Kuzey Amerika böceği olan *Cotinus nitida*,

incir ve öbür meyve ağaçlarında büyük zarara yol açar.

Bu altfamilyanın en gösterişli türlerinden biri, Afrika golyatböceğidir (*Goliathus giganteus*). Gövdesi ak üstüne kalın kara çizgili. kinkanatları kahverengi, uzunluğu 10 cm'den fazla, tüylü kanatları serçeninkilerden daha büyüktür. *Cremastochelus* cinsinin üyeleri besleyici bir sıvı salgıladığı için karıncalar tarafından tutsak edilir. Sumatra'da görülen *Heterorrhinus dohrni*, ışıktaki siyahtan koyu yeşile ve turuncumu koyu kırmızıya kadar değişen rengiyle en göz alıcı böceklerden biridir.

Ceuta (İspanya) bak. Septe

Cevad Paşa bak. Ahmed Cevad Paşa

Cevaib, el-, İstanbul'da Ahmed Faris Şidyak'ın 31 Mayıs 1861-84 arasında çıkardığı Arapça haftalık gazete. Bir süre kendi olanaklarıyla yayımlandı, ama güderleri karşılanamayınca yayınına ara verildi. 1863'te devlet desteğiyle yeniden çıkmaya başladı. 11 Kasım 1867'de Filip Efendi yönetiminde *Veledü'l-Cevaib* adıyla Türkçe nüshası yayımlandı. Bir süre sonra yayınına Ahmed Faris'in oğlu Selim Faris üstlendi, bu arada Ahmed Faris de gazetede etkili yazılar yazmayı sürdürdü. Osmanlı-İslam politikasının savunuculuğunu yapan *el-Cevaib*, Osmanlı Devleti'nde Arapça konuşulan vilayetlerin dışında, Cezayir'den Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alanda da etkili oldu. Haberlerin yanı sıra, düşün, kültür, tarih ve edebiyat yazılarına da yer verdi. Gazetede çıkan yazılardan seçmeler *Ken-zü'r-Regaib fi Müntehabatı'l-Cevaib* adı altında 7 cilt olarak yayımlandı.

cevap ve düzeltme hakkı, gerçeğe aykırı yayın yoluyla onuruna dokunulan ya da çıkarları çiğnenen kimsenin cevap verme ve düzeltme isteme hakkı. 1789 Fransız Devrimi'nden sonraki siyasal düşünce kavgaları sırasında basın özgürlüğü kötüye kullanılmaya başlamış ve bir iftira salgını niteliği kazanmıştı. Sorunun çözümü için ilk kez 1822 Fransız Basın Yasası'nda düzenlenen cevap ve düzeltme hakkı sonradan öteki devletlerce de benimsendi. Osmanlı Devleti 1864 Matbuat Nizamnamesi'nde ve 1877 Matbuat Kanunu'nda Fransa'yı örnek alarak cevap ve düzeltme hakkına yer verdi. Türkiye'de 1961 Anayasası'nın 32. maddesi gibi, 1982 Anayasası'nın 32. maddesi de cevap ve düzeltme hakkını ancak kişilerin saygınlığına ve onuruna dokunulması ya da kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması halinde kabul etmiş ve bu hakkın düzenlenmesini yasalara bırakmıştır. Ayrıca 32. maddede bu hakkın kullanılabilmesi için yargıç kararı koşulu öngörülmüştür.

Basın Kanunu'nun 19. maddesi ile Türkiye Radyo Televizyon Kanunu'nun 27. maddesi bu konuyu ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Süreli yayınlarda açık ya da kapalı biçimde saygınlığına ve onuruna dokunulan, kendine gerçeğe aykırı hareket, düşünce ve sözler yakıştıran kimsenin yayının yapıldığı tarihten başlayarak 3 ay içinde cevap ya da düzeltme yazısı gönderme hakkı vardır. Cevap ve düzeltme, süreli yayının sorumlu müdürüne verilecek ya da gönderilecektir. Sorumlu müdür cevabı aldığı tarihten başlayarak 3 gün içinde onu inceler ve yayımlanmasını kabul ederse çıkacak ilk sayıda tümüyle ve hiç değiştir-

meden yayımlar. Cevap ve düzeltme asıl yazının iki katından uzun olamaz. Sorumlu müdür cevabı yayınlamazsa ilgili, yayımlanması gereken tarihten başlayarak 30 gün içinde bulunduğu yerin sulh ceza yargıcına başvurabilir. Yargıç en geç 7 gün içinde kararını verir. Bu karara karşı asliye ceza yargıcına itiraz edilebilir. Yargıç kararına karşın cevabın yayımlanmaması ya da yasanın öngördüğü koşullara tam olarak uyulmaması suçtur ve Basın Kanunu'nun 20. maddesine göre para ve hürriyeti bağlayıcı ceza verilir. Uygulamada, önce sorumlu yazı işleri müdürüne başvurmaksızın doğrudan sulh ceza yargıcına gidilmesi halinde yayımlama eyleminin suç oluşturmayacağı kabul edilmektedir. (Yargıtay Genel Kurulu'nun 3 Mart 1986 tarihli kararı).

Cevat (ÜSKÜDARLI), tam adı CEVAT GÖKTENGİZ (d. 1870, Üsküdar - ö. 1939, İstanbul), geleneksel gerçekçi anlayışta çalışan asker ressam.

1892'de Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. İlk resim derslerini bu okulda Hoca Ali Rıza'dan aldı. Görevli olarak gittiği Tırhalı'da ve Mora'daki Yenişehir'de tarihsel yerleri betimledi; İzmir, Selanik ve Yemen'de daha çok şiirsel manzaralar yaptı. 1918'de Viyana ve Berlin'de açılan sergiye gönderdiği "Büyükada" (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) adlı yapıtı çok beğenildi. 1932'de İstanbul'da, 1933'te Ankara'da sergi açtı. Emekliye ayrıldıktan sonra bir süre Maltepe ve Kuleli Askeri liseleri ile Çamlıca Kız Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. Bir açık hava ressamı olan Üsküdarlı Cevat çoğunlukla suluboya, zaman zaman da yağlıboya ile çalıştı; değişik mevsimlerin farklı ışık ve renk niteliklerini tuvale ustaca yansıttı.

Cevberi, tam adı ABDURRAHMAN BİN ÖMER ZEYNEDDİN ED-DİMEŞKİ EL-CEVBERİ (ü. 13. yy'n ilk yarısı), doğa bilimlerindeki derin bilgisiyle tanınan Arap bilgin. İslam ülkelerini Hindistan'a kadar gezip gördü; 1216'da Harran'a, 1219'da Konya'ya, ardından Artuklu emiri Mesud'un sarayına gitti. Gezileri sırasında tanıdığı kişilerin, hekim geçenlerin, simyacıların çeşitli hünerlerini anlatan ve dönemin gelenekleri açısından önemli bilgiler içeren *Kitabü'l-Muhtar fi Keşfi'l-Esrar ve Hetkü'l-Estar* adlı kitabını burada yazarak emire ithaf etti. Bu kitap, 1885'te Şam'da *Kitabü'l-Helal* adlı yapıtıyla birlikte basıldı.

Cevdet Kudret bak. Kudret, Cevdet

Cevdet Paşa, tam adı AHMED CEVDET PAŞA (d. 27 Mart 1823, Lofça [bugün Bulgaristan'da] - ö. 25 Mayıs 1895, İstanbul). Osmanlı devlet adamı, tarihçi ve hukukçu. 12 ciltlik bir Osmanlı tarihi yazmış, Mecelle'nin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır.

İlköğrenimini Lofça'da yaptı. 1839'da İstanbul'a gelerek Fatih'teki Papasoğlu Medresesi'ne girdi. Burada öğrenimini sürdürürken bir yandan da tarih, coğrafya, astronomi, matematik gibi alanlarda özel ders aldı ve Fransızca öğrendi. Medreseyi 1844'te bitirdikten sonra Premedi (bugün Arnavutluk'ta) kazası kadılığına atandı. 1845'te İstanbul ruusu olarak müderris oldu. 1846'da Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın yanında görevlendirildi. Bu tarihten paşanın öldüğü 1858'e değin hukuksal konularda danışmanlık yaptı. 1849'da, olağanüstü görevle Bükrüş'te bulunan Fuad Efendi'nin (Paşa) yanına gönderildi. 1850'de Meclis-i

Maarif üyeliğiyle birlikte Darülmuallimin müdürlüğüne atandı. 1851'de yeni kurulan Encümen-i Dâniş üyeliğine getirildi. Bu kurul tarafından Osmanlı Devleti'nin 1774'ten sonraki tarihini yazmakla görevlendirildi. 1855'te vakanüvisliğe atandı. 1856'da Galata kadısı oldu. 1857'de "Mekke" payesi aldı ve Meclis-i Ali-i Tanzimat

Cevdet Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

üyeliğine atanarak önde gelen devlet adamları arasına katıldı. Mecelle'nin hazırlıklarına da bu sırada başladı. 1858'de kendisine vezirlik ve Vidin valiliği önerilmesine karşın, sivil rütbe istemeyerek ilmiye sınıfına bağlı kalacağını açıkladı. 1861'de "İstanbul" payesine yükseldi. Aynı yıl Meclis-i Valâ üyesi oldu. Geniş yetkilerle, olağanüstü komiser olarak İskodra'daki olayları yatıştırmak ve yeni düzenlemeler yapmakla görevlendirildi. 1862'de Anadolu kazaskerliğine yükseltilerek Bosna-Hersek müfettişliğine getirildi. 1865'te, Adana, Gaziantep, Hatay ve Maraş yöresindeki karışıklıkları bastırmak için kurulan Fırka-i Islahiye'ye(*) olağanüstü komiser olarak atandı. Burada göçebelerin toprağa yerleştirilmesi için çalıştı ve bazı reformlar gerçekleştirdi.

1866'da vezirliği kabul ederek ilmiye sınıfından ve vakanüvislikten ayrıldı. Aynı yıl Halep valisi oldu. 1868'de yeni kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına atanınca, İstanbul'a döndü. Bu kuruldun Mecelle'nin yazılması kararını çıkarttı. İki yılda Mecelle'nin ilk dört kitabını hazırladı. Ardından Hüdavendigâr (Bursa) valiliğine atandı. Yokluğunda çıkarılan beşinci ve özellikle altıncı kitabın büyük eleştirilere uğraması üzerine, 1871'de Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlığının yanı sıra Mecelle Cemiyeti başkanlığını da üstlendi. Ocak 1873'te Şûra-yı Devlet (Danıştay) üyesi oldu. Şubat 1873'te evkaf nazırlığına, Nisan 1873'te de maarif nazırlığına atandı. Nisan 1874'te Şûra-yı Devlet başkan yardımcılığına getirildi. Kasım 1874'te Yanya valiliğine atandı. Haziran 1875'te yeniden maarif nazırı, Kasım 1875'te de adliye nazırı oldu. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yla anlaşamayınca Nisan 1876'da Suriye valiliğine atandı. Henüz görev yerine gitmeden sadrazam değişince, yeni kabinede üçüncü kez maarif nazırı oldu. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasının ardından Kasım 1876'da adliye nazırı olarak Kanun-i Esasi'nin (Anayasa) hazırlık çalışmalarına katıldı. Ardından dahiliye nazırlığına, Aralık 1877'de evkaf nazırlığına, Şubat 1878'de Suriye valiliğine atandı. Kasım 1878'de ticaret nazırı, Ekim 1879'da yeniden adliye nazırı oldu. Midhat Paşa'nın yargılanması ve Hukuk Mektebi'nin açılması onun adliye nazırlığı dönemine rastlar. 1882'de ayrıldığı bu göreve, Haziran 1886'da yeniden getirildi. Mayıs 1890'da adliye nazırlığından is-

tifa etti ve bundan sonra nazırlık görevi almadı. Ölümüne değin bir çeşit danışma kurulu olan Mecâlis-i Âliye üyeliğinde bulundu.

Cevdet Paşa, getirildiği görevlerde yalnızca uygulayıcı olarak kalmadı; yönettiği kurumları yeniden düzenleme, hukuksal temellere oturtma yolunda önemli çalışmalarında bulundu. İlk etkin çabaları da hukuk alanında oldu. Metn-i Metin komisyonu ve Meclis-i Ali-i Tanzimat üyesi iken, Ceza Kanunnamesi (1858), Arazi Kanunnamesi (1858) ve Tapu Nizamnamesi gibi önemli yasa ve tüzüklerin hazırlanmasında katkıda bulundu. O güne değin çıkarılmış yasa, tüzük ve yönetmeliklerin ilk kez bir araya getirilip 1863'te *Düstur* adı altında yayımlanmasını sağladı. 1868'de getirildiği Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığı sırasında, divanın görev ve yetkilerini yeniden düzenledi. Temyiz ve İstinaf mahkemelerinin temelini attı. Ali Paşa'nın önderlik ettiği Fransız Medeni Kanunu'nun çevrilerek uygulamaya konması eğilimine Şirvanizade Rüşdü Paşa ve Fuad Paşa'yla birlikte karşı çıktı. Toplumun geleneklerine uygun bir medeni kanunun hazırlanabileceğini savundu ve kabul edilmesinde etkili oldu. İslam hukuku tarihinin ilk yasalastırma hareketi olan Mecelle böylece ortaya çıktı ve 1868-76 arasında Mecelle'yi oluşturan 16 kitap Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanıp yayımlandı.

Cevdet Paşa'nın ikinci önemli yanı tarihçiliğidir. En ünlü yapıtı *Tarih-i Cevdet* (1855-84, 12 cilt), 1774-1826 arasını kapsayan bir Osmanlı tarihidir. Giriş bölümünde Buckle, Michelet, Montesquieu gibi tarihçi ve düşünürlerin etkisi görülür. Dil ve üslubu, geleneksel tarih yazımı ile Tanzimat nesrinin bir birleşimidir. Geleneksel Osmanlı tarihlerindeki gibi olaylar yıl yıl anlatılır. Neden-sonuç ilişkisi ve yorumlarda İbn Haldun'un etkisi görülür. Cevdet Paşa'nın öteki yapıtlarından *Tezâkir* (1953-67, 4 kitap) 1839-72 arasını kapsar. Toplam 40 cüzden (bölüm) oluşan yapının sonunda Cevdet Paşa'nın otobiyografisi yer alır. *Maruzâr* (1980) 5 cüzdür ve 1839-76 arasındaki önemli siyasal olayları ele alır. Yapıtın 1. cüzü kayıptır. Cevdet Paşa'nın halk için yazdığı *Kıss-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa* (1874-89, 6 kitap) adlı bir de İslam tarihi vardır. Fuad Paşa'yla birlikte yazdığı *Kavaid-i Osmaniye* (1864) adlı dilbilgisi kitabı, uzun süre bu alandaki çalışmalara örneklik etmiştir. Cevdet Paşa'nın öteki yapıtları arasında *Medhat-i Kavaid* (1852), *Beyanü'l-Unvan* (1857), *Malumat-ı Nafia* (1862), *Takvimü'l-Edvar* (1870), *Miyar-ı Sedad* (1876), *Adab-ı Sedad* (1877), *Belagat-ı Osmaniye* (1881), *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* (1890) sayılabilir.

Tanzimat döneminin en etkili devlet ve düşünce adamlarından olan Cevdet Paşa, Tanzimat Batıcılığı ile geleneğe bağlılığı uzlaştırmaya çalışmış, taklitçilik ve aktarmacılık yerine muhafazakâr bir reformculuğu savunmuştur. Batı'ya karşı sürekli eziklik duyan Tanzimat aydınlarına karşı, İslamın ve Osmanlı Devleti'nin de üstün yanları olduğuna işaret ederek bir birleşim oluşturma gereğini savunmuş ve bunun örneklerini vermiştir.

Cévennes, Fransa'nın güneyinde, Massif Central'ın güneydoğu uzantısını oluşturan sıradağlar. Aşağı Rhône Vadisi ile Languedoc Ovasına bakan dağların dorukları 1.525 m'yi aşar. Atlas Okyanusu ile Akdeniz arasındaki su bölümü çizgisinin bir parçasını oluşturan Cévennes'in Akdeniz'e bakan yamaçları, Tarn, Hérault, Gard ve Ardèche gibi ırmaklara dönmüş taşkın sularının

açtığı derin vadilerle yarılmıştır. Vadi kesimlerinde üzüm, zeytin ve çeşitli meyve yetiştirilir. İpekböcekçiliği için dut yetiştirilmesine artık son verilmiş olmasına karşın, bölgedeki bazı ipeklili dokuma atölyeleri bugün de etkinliğini sürdürmektedir. Ağır sanayi tesisleri küçük bir kömür havzası olan Alès'de yoğunlaşmıştır, ama bu bölgenin önemi giderek azalmaktadır. Cévennes adının simgelediği "ağaçlıklı yamaçlar" ormanların yok edilmesiyle artık çıplaklaşmış, hükümet bölgeyi yeniden ağaçlandırmak için bir program başlatmıştır

Cévennes Ulusal Parkı, Fransa'nın güneyindeki Lozère ve Gard illerinde (*département*) doğayı koruma alanı. 1970'te oluşturulan park, Massif Central'ın güneydoğu ucunda Cévennes ve Causses bölgelerinde 85.721 hektarlık bir alan kaplar. Büyük bölümünü kalkerli (kireçtaşı) platolar oluşturur; en yüksek noktası (1.702 m) Lozère Dağıdır. Parkın yarısından çoğunu kaplayan ormanda, pırnal meşesi (yaprak dökmeyen meşe), kestane, saplı ve sapsız meşe, kayın, sarı çam ve huş ağaçları bulunur. 1.700 kadar çiçekli bitki türü arasında en ilginçleri yabani nergis, yöreye özgü bir zambak türü ve venüsçarıdır. Eskiden çok zengin olan yerel kuş türleri, 1970 öncesindeki yoğun avlanma nedeniyle azalmıştır. Bugün parkta yaşayan kuş türleri arasında kaya kartalı, doğan, gökçe kuzgun, çayır kuzgunu, puhu, kocagöz ve mezgeldik sayılabilir. Parkta ayrıca susamuru, porsuk, sansar, yaban domuzu, karaca ve Avrupa yaban koyunu yaşar. Roquedols Şatosu da parka bırakılmıştır. Parkın bitişiğinde yaklaşık 228.000 ha genişliğinde bir alan tampon bölge olarak ayrılmıştır.

Cevf, el-, eskiden DUMETÜ'T-TENDEL, Suudi Arabistan'ın kuzeybatı kesiminde yönetim bölgesi (*mıntika*). Kuzeyde ve doğuda Hududü's-Şimaliye, güneyde Ha'il ve Tebuk, batıda da el-Kureyat bölgeleriyle çevrilidir. Bölgede üç değişik toprak oluşumuna rastlanır. Kuzeyinde lav akıntıları, ortada Hemad Platosu, güneyinde de Nufud Çölü yer alır. İÖ 100 - İS 600 arasında Hint Okyanusunu Akdeniz'e bağlayan eski kervan yolu bölgeden geçer. Yörenin doğal bitki örtüsü otsu bitkilerle çalılardan oluşur ve otlak olarak kullanılır. Hükümet, hayvancılığı geliştirmek için çeşitli projeler uygulamaya koymuştur. Ekonomi hurma, süt ürünleri, yün, et ve deriye dayalıdır. Başlıca kentler, yönetim bölgesinin merkezi Sekake ile arkeolojik kalıntıların bulunduğu el-Cevf'dir; bunların her ikisi de vaha kentleridir. Nüfus (1974) 65.000.

Cevf, el-, Suudi Arabistan'ın kuzeybatı kesimindeki el-Cevf yönetim bölgesinde (*mıntika*) kent ve vaha. Nufud Çölünün kuzey ucunda, Sirhan Irmağının kaynağının yakınlarındadır. Önceleri Cebel Şemmer'in bir parçası sayılan vaha, günümüzde Hicaz'ın kuzey ucunda yer alır. Öteden beri Suriye Çölü ile Arabistan Yarımadası arasındaki kervan yolu üzerinde önemli bir durak; hurma, tahıl, meyve ve sebze üretilen bir tarım merkezidir. Nüfus (1974) 60.534.

Cevf, el-, Yemen Cumhuriyeti'nin kuzeydoğu kesiminde, Sana ve Şadah illeri (*liva*) arasındaki resmen belirlenmemiş sınır yöresinde uzanan vaha bölgesi. Rub'ül-Hali Çölünün güneybatı uzantılarına bitişiktir. Yemen Dağlarından doğan el-Cevf Irmağı bölgeyi boydan boya geçer; ırmağın batı ve güney kolları yıl boyu kesintisiz akar.

El-Cevf Güney Arabistan'ın en eski devletlerinden biri olan Main Krallığı'nın (İÖ y.

1000 - İÖ 2. yy) çekirdeğiydi. Arabistan Yarımadasının güneyinde büyük topraklara egemen olan krallığın başkenti Kernav'dı. Verimli el-Cevf vahalarında birçok kent kurulmuştu. Yemen'in 9. yüzyılda Abbasilerin eline geçmesinden sonra Yemen uygarlığının merkezleri batıya kaydı; el-Cevf ise ihmal edildi. Bölge 1962-70 Yemen İç Savaşı sırasında kral yanlılarının elinde kalan son yerlerden biriydi. Günümüzde, göçebe kabilelerin yaşadığı seyrek nüfuslu bir bölgedir. Deve, koyun ve keçi yetiştirildiği gibi, öteden beri safkan Arap atlarıyla tanınır.

cevher, İslam düşüncesinde nitelikleri sürekli değişebilmekle birlikte, kendisi ve özü hiç değişmeyen, niteliklerin taşıyıcısı olan şey; töz.

Cevher, ya kendi özünden dolayı ya da kendi başına vardır. Kendi özünden dolayı var olan, var olması için hiçbir şey gerekmeden cevher Tanrı'dır. Kendi başına var olan ise var olmak için başka bir şeyde bulunmayan, başka bir şeye dayanmayan, bağımsız olan cevherdir. Bu anlamda Tanrı dışındaki nesneler de cevherdir. İslam düşüncesine Yunan felsefesinden geçen cevher kavramı, İslam dünyasında filozoflar ve kelâm bilginleri tarafından farklı biçimlerde anlaşılmış ve kullanılmıştır. Bu farklı biçimlere göre, ister yaratılmış (hadis), ister başlangıçsız (kadim) olsun, kendi başına var olan şey ya da o şeyin özü ve gerçekliği cevherdir. Bu iki anlamda da ilinekler (araz) cevherin karşıtıdır.

Filozoflara göre soyut cevherler başlangıçsız, maddi cevherler yaratılmıştır. Cürcani, filozofların beş tür cevher kabul ettiklerini belirtir: İlk madde (heyula), biçim (suret), cisim, can (nefs), akıl. İlk madde bîtişme ve ayrılmaya yatkın, biçimsel ve türsel biçimleri alan; biçim, duyularımız tarafından duyumsanan; cisim, üç boyutlu, yani yer tutan; can, yaşamsal güce, duyarlılığa ve istemli devinime neden olan; akıl ise maddi olmayan, yönettiği cisme bağımlı cevherlerdir.

Kelâm bilginleri cevheri, kendi başına yer tutan, çeşitli nitelik ve ilinekleri kabul eden ve sonradan olan, yaratılan şey olarak tanımlamıştır. Bütün evren cevher ve ilinekler toplamından oluşur. Cevherin yalın biçimi parçalanamaz. Buna "cevher-i ferd" denilir. Bu tür cevherlerin birleşmesi cisimleri oluşturur. Bazı kelâm bilginleri evrenin yaratıldığı düşüncesini, buna bağlı olarak da Tanrı-evren ilişkisini tanıtlama, açıklama konusunda parçalanmayan cevher kuramından yararlanma yoluna gitmişlerdir. Buna göre yalın cevherin parçalanmazlığı kabul edilince, aşkın bir ilkenin kabulü de zorunludur. Çünkü ancak bu ilke, cevherin şu ya da bu varlık biçiminde ortaya çıkmasını ve kimi nitelikler almasını sağlayabilir. Yaratıcı bir Tanrı'nın böylece apaçık bir biçimde temellendirildiği düşünülmüştür. Bu düşünce, doğal olarak yaratma eyleminin sürekli yinelenmesi gerektiği sonucunu da birlikte getirmektedir. Gerçekten de cevher, ayrılma ve birleşme nedenlerini kendi özünde bulamıyorsa, bir varlığı oluşturan tüm atom birleşmelerinin de ilineksel (arzi) olması gerekir. Sürekli bir oluşum ve değişim içinde olan ilineksel olaylara, onları yaratan ve destekleyen bir ilkenin müdahalesi zorunludur. Dolayısıyla evren Tanrı tarafından her an yeniden yaratılmaktadır.

Mutasavvıflara göre cevher, varlıkların tannı bilgisindeki sabit gerçeklikleridir (ayân-ı sabite). Bu sabit gerçekliklerin Tanrı buyruğu ile dışlaşması sonunda da ilinekler dünyası, yani evren oluşmuştur.

cevher, FİLİZ olarak da bilinir, ekonomik açıdan değerli minerallerin, ayırmaya elverişli zenginlikteki agregaları. Cevher sözcüğü önceleri yalnızca metal mineraller için kullanılırdı; ama günümüzde, taşıyıcı kayacın oluşumundan sonra çöken kükürt, kalsiyum fluor (flüorit) ve baryum sulfat (barit) gibi ametallik maddeler de bu tanımın içine alınmıştır.

Çeşitli denşikliklerdeki mineral yataklarının işletilmesinin kârlılığı, bir dizi teknolojik ve ekonomik etkene bağlı olarak yıldan yıla değişebilir. Bu nedenle, belirli bir denşiklikteki cevherin niceliği ve niteliği, tonajı ile görünür, muhtemel ve mümkün cevher tenörleri temelinde tanımlanır. Tenör, cevherdeki gerçek metal içeriğini gösterir ve birim ağırlıktaki cevher içindeki belirli bir metalin birim ağırlığı olarak ifade edilir. Görünür cevher, sondaj yoluyla elde edilen belirli miktardaki örnek kütleinin içinde bulunan, belirli hacimdeki cevherdir. Muhtemel cevher, görünür cevherin uzantısı olarak kabul edilir ama sınırları kesin olarak belirlenmemiştir. Mümkün cevher ise, bilinen cevher çökellerine ilişkin jeolojik araştırmalar sonucu bu yataktan elde edilebileceği düşünülen, ekonomik değerinde mineral denşikliğine sahip olan cevherdir.

Bir cevher çökeline (maden yatağı), cevher minerallerinin yanı sıra, kayac ve öteki istenmeyen değersiz minerallerden oluşan ganglar da bulunur. Cevher mineralleriyle birlikte çıkartılan bu maddeler daha sonraki öğütme ve zenginleştirme işlemleri sırasında ayrılır. Cevher çökeliini çevreleyen taşıyıcı kayac ise her türden olabilir; metal halde demir cevheri içeren çökeller için korkayaçlar ile başkalaşım (metamorfik) kayalar, tortul kayalara oranla daha elverişli taşıyıcı kayac türleridir. Öte yandan, kayac türü ne olursa olsun, rezervlerin niteliği ve niceliğinin güvenilir bir biçimde belirlenebilmesi ve burada yapılacak kazı çalışmalarının ne oranda kârlılık taşıyacağına ilişkin belirlenebilmesi için, çoğunlukla belirli miktarlarda ön sondaj ve tahlil işlemlerine gereksinim vardır.

Bakır, gümüş, altın ve platin gibi bazı metaller doğal halleriyle kârlıdır. Metal içeren mineraller ise, metalin çoğunlukla kükürtlü ya da oksijenli bileşikleri halinde bulunur. Bakır, nikel, kurşun ve çinko temel olarak sülfür bileşikleri durumunda çıkarılır ve bunların kimileri metalsi bir görünümündedir. Demir, alüminyum ve uranyum ise oksitler halinde bulunur ve görünümeleri topraksıdır. Bu mineraller yoğunlaştığında, metal çökellerini oluşturanlar ve cevher çökeli olarak adlandırılırlar. Ametal sanayi mineralleri ise, elmas ve asbest gibi cevherden elde edilen maddeleri ve jips (alçıtaşı), tuz ve kükürt yatakları gibi kendi başına çökel oluşturan mineralleri kapsar. Sanayide kullanılan öteki mineraller felDSPat, kuvars, barit, magnezit, silvit, mika, spodümen, değerli taşlar, flüorit ve birçok başka minerallerdir. Sanayi mineralleri ile sanayi maddeleri birbirine karıştırmamak durumundadır; bu ikinciler, sabuntaşı (saponit), süngertaşı (ponza), kireçtaşı ve şeyl gibi çeşitli kayac türleri ve kil ve kaolin (arıkil) gibi, kayaların ufalanması sonucu oluşan hidratlı alüminosilikat karışımlarıdır. Ender olarak rastlanan ya da Yer'in yalnızca belirli bölgelerinde bulunan ve öteki ülkelerde ithal edilmek durumunda olan gerekli mineraller ise stratejik mineral olarak adlandırılır.

Cevher çökelleri, büyüklükleri, biçimleri ve bulundukları derinlik açısından çeşitlilik gösterir. Birkaç yüz tondan, yüz milyonlar-

ca tona kadar değişen büyüklüklerde çökeltiler vardır. Örneğin, bakır minerallerinden yüksek tenörlü kalkopirit, bornit ve kalkosit damar çökeltileri, aynı mineralleri içeren düşük tenörlü porfiri bakır yataklarından daha küçüktür.

Cevher çökeltileri biçim açısından da çeşitlilik gösterir. Bu çökeltiler, birbirinden ayrı damarlar ve katman mercikleri, düzensiz kütleler, boru ya da havuç biçimli yapılar, kırılma ağları, kırılmış kayaçlarda ve tortul yataklarda saçılmış mineraller ya da tek başına tortul çökeltiler halinde bulunabilir. Çökeltilerin biçimi, doğalarına ve oluşum türlerine olduğu kadar, oluşumları sırasında egemen olan stratigrafik (katmanbilimsel) ve yapısal koşullara da bağlıdır. Daha sonraları ortaya çıkan kırılma (fay oluşumu) ve kıvrılma gibi yer hareketleri, cevher yapılarının yerini ya da biçimini değiştirmiş olabilir. Bir cevher çökeltilerindeki minerallerin oluşum düzenine paragenез(*) denir.

Bir cevher çökeltilerinin oluşumu sırasında çeşitli fizikokimyasal süreçler ve değişik mineralleşme aşamaları yer alır. Örneğin, kimi bölgelerde, magnetit ve flüorapatitten oluşan demir cevheri çökeltilerinin, magmanın sıvı magnetit ve apatit eriyikleri halinde ayrışması aşamasından geçtiği belirlenmiştir. Bu eriyiklerin yerli kayaçlardaki kırıkların içine güçlü bir biçimde sokulmasıyla cevher çökeltileri oluşmuştur. Yerli kayaca erimiş magma sokulması sırasında ortaya çıkan su buharı ve öteki uçucu gazlar, önemli mineralleştirici unsurlardır. Yerli kayaçtaki çatlaklardan ve breşleşmiş bölgelerden sızan bu sıvı ve gaz çözeltiler soğudukça mineral çökeltiler. Öte yandan, manganez oksitlerden psilomelan ve hosmanit ile alüminyum oksit (boksit) kalıntı cevher çökeltileri toprağın, toprak altının ve bunların altında yer alan zengin alümina ya da manganez ve demir içeren kayaçların bulundukları yerde ufalanmaları sırasında ortaya çıkan kimyasal süreçlerle oluşur. Tam olarak aydınlatılamamış olmakla birlikte, bu süreçlerin yüzey sularının aşağıya doğru sızarken silisi taşıyarak götürmesi ve böylece geride manganez ya da alüminyum oksit bileşiklerini bırakmasının sonucu olduğu bilinmektedir.

Cevher çökeltileri, derinliğe bağlı olarak büyük değişiklikler gösteren sıcaklık ve basınç koşulları altında oluşmuştur. Erimiş magmanın, birbirine karışmayan eriyiklere ayrılması yoluyla oluşan magma ayrışması çökeltileri, çok yüksek sıcaklık ve basınç koşullarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Cevher magmalar tarafından oluşturulan çökeltilere yakın bölgelerde, biçimleri masa ile mercer arasında değişen kromit çökeltilerine rastlanır. Yerli kayacın içine, lapa kıvamındaki cevher magma ve kromit kristallerinin püskürmesi yoluyla oluşan bu çökeltilere örnek olarak Türkiye, Güney Afrika ve Küba'daki kromit yatakları gösterilebilir.

Sıcaklık ve basınç koşullarının yanı sıra, mineralleşen çözeltilerin kimyasal bileşenlerinde görülen değişiklikler, çeşitli minerallerin aynı yatak içinde değişik zamanlarda çökelmesine neden olur. Cevher çökeltilerinin birden çok hidrotermal etkinlik süreci sonucunda oluştuğu durumlarda, daha karmaşık paragenез olaylarıyla karşılaşılır. Hidrotermal yatakları(*) üzerine yapılan araştırmalar, ilk çökelten minerallerin çoğunlukla, gangi oluşturan silikatlar ve karbonatlar olduğunu ortaya koymuştur. Bunlardan kuvars ve kalsit, daha sonraki gelişim aşamalarında da çökelmeyi sürdürmüştür. Klorit, serisit, turmalin, albit, adu-

larya, barit, siderit, flüorit, ankerit ve rodokrozit mineralleri de ilk oluşum aşamasında ortaya çıkar. İkinci çökeltiler, oksit mineralleri olan magnetit, ilmenit, kromit, spekülant ve uranitir. Üçüncü olarak, pirit, arsenopirit, kasiterit, tantalit, volframit, molibdenit, pirotit, pentlandit mineralleri ile nikel ve kobalt arseniyürleri kristalleşir. Dördüncü aşamada ise, kalkosit, bornit, kalkopirit, sfalerit, galen, doğal gümüş, altın, tellüryürler, stibnit zincifre (sinabar) mineralleri çökelir. Bu çökelme düzeninden, genel olarak oksitlerin ilk aşamalarda oluştuğu; demir, nikel, kobalt ve molibden sülfürleri ve arseniyürlerin, oksitlerle aynı zamanda, ya da onlardan hemen sonra çökelindiği; kurşun ve çinko sülfürlerinin ise daha sonra kristalleştiği ortaya çıkmaktadır. Bunu izleyen aşamalarda ise, doğal metaller ile tellüryürlü oluşmuş, ve en son olarak da antimon ve cıva sülfürleri çökelmiştir.

Çoğu durumda karmaşık fizikokimyasal süreçler sonucunda oluşan, kimikilerin oluşumu ise henüz anlaşılamayan cevher çökeltilerinin sınıflandırılması, magma, hidrotermal çözelti, pnömatolitik çözelti türleri, singenetik ve mekanik süreçler gibi yatakların oluşumuna yol açan etmenlere dayandırılır. Öteki sınıflandırma ölçütleri ise, sıcaklık ve derinlik ilişkileri, stratigrafik ve yapısal ilişkiler-ile mineralojik ve kimyasal ilişkilerdir.

Günümüzde cevher çökeltilerine ilişkin üç sınıflandırmadan yararlanılmaktadır. Niggli sınıflandırması, plütonik (sokulmalı) ve volkanik (püskürmeli) olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. İlk bölümü ise, ortomagmatik, pnömatik ile pegmatitik arası ve hidrotermal biçimindeki üç kategoriden oluşur. Schneiderhöltn sınıflandırmasının ise dört ana bölümü vardır: Sokulmalı ve sıvı magmatik, pnömatolitik, hidrotermal ve üfürmeli. Lindgren sınıflandırmasının dayandığı iki ana bölüm ise, kimyasal süreçlerle oluşan yataklar ile mekanik süreçlerle oluşan yataklardır. İlk bölüm üç kategori içerir: Magma ayrışmasıyla oluşan cevher çökeltileri, kayaç yapıları içinde oluşan cevher çökeltileri ve suda oluşan cevher çökeltileri. Üzerinde bugün de düzeltmeler yapılmakta olan sınıflandırmaların her biri ancak belirli sınırlar içinde kullanılmaktadır.

cevher hazırlama, FİLİZ TEMİZLEME olarak da bilinir, ham cevherin içindeki değerli minerallerin mekanik işlemlerle ayrılması. Önceleri yalnızca altın ve gümüş gibi değerli metallere uygulanan cevher hazırlama işlemi, zamanla öteki metallerin, ametall minerallerin ve grafit, kökür, mika, feldispat, asbest ve flüorspat gibi maddelerin kazanılmasında da kullanılmaya başlamıştır.

Cevher hazırlamada yararlanılan temel işlemler kırma, öğütme ve zenginleştirme-dir. Öteki önemli işlemler kümeleme ve sınıflandırma, çökeltilme ve süzme, kurutma ve ısıtılardan geçirme ile toplama ve pakettir.

Çoğu zaman iri kaya kütleleri halinde olan cevherlerin hazırlama işlemlerine sokulabilmeleri için kırılmaları gerekir. Öğütme işleminde cevher, önce kırıcılardan geçirilir ve daha sonra silindirik biçimindeki bilyalı, çubuklu ve çakıllı değirmenlerde ya da aşındırıcı olarak kaya ya da cevher parçalarının kullanıldığı değirmenlerde öğütülerek inceltir. Değirmenlerdeki işlem, kuru ya da yaş olarak yürütülebilir.

Çeşitli zenginleştirme yöntemlerinin en basiti, hareketli bir tabla ya da taşıyıcı kayışın (konveyör) üzerinden, görece derişik maddelerin ya da artıkların elle toplanmasıdır. Farklı yüzme özelliklerine sahip maddelerin birbirinden ayrılmasında ise yüzdürme işlemi kullanılabilir. Toplanması

ya da ayıklanması istenen maddelerin yoğunluklarının farklı olması durumunda, bu maddelerin ağırlıklarına göre çökeltilerek birbirinden ayrılması yöntemi de uygulanabilir. Ağır minerallerin toplanmasında kullanılan bir başka yöntem ise, hareketli bir elek üzerine yerleştirilen cevhere darbe etkili su püskürtmektir. Sürekli olarak yukardan beslenen kırılmış cevher parçaları, suyun etkisiyle katmanlaşır, bu arada ağır mineraller dip bölümde çökelir. Bir başka elekten geçirme yöntemi ise, belirli tane büyüklüğündeki kütlelerin, kum ya da çamur tabakları denilen sarsıntılı eleklerde ayrılmasıdır. Hafif eğimli olan bu tabakaların alternatif hareketiyle sarsılan cevher kütlelerindeki ağır mineraller tabakanın ucunda toplanır, bu arada su püskürtülerek hafif minerallerin süpürülmesi ve alt bölümdeki bir taşıyıcıya dökülmesi sağlanır. Pnömatik elekler ve tablalar öteki ayırıcılarda aynı ilkeye dayalı olarak çalışmakla birlikte, yalnızca asbest gibi hafif, tıysü yapıdaki mineral cevherlerinin zenginleştirilmesinde kullanılır. Demir içeren minerallerin ayrılmasında ise, magnetik özelliklerden yararlanılabilir; öte yandan, elektrostatik özellikleri olan mineraller bir elektrik alanının etkisiyle ayrılabilirler. Gangdan daha ince ya da iri taneli olan değerli mineralleri ayırmak için basit elekler kullanılabilir.

Hidrolik ayırma işlemleri, değişik tane boyutlarındaki kütlelerin suda değişik hızlarda çökeltilmesi ilkesi uyarınca yürütülür. Havayla ayırma işleminde ise çökeltilme ortamı olarak su yerine hava kullanılır. Santrifüjlü ayırıcılarda da, iri parçaların daha ince parçalardan ayrılmasında merkezkaç kuvvetinden yararlanılır.

Çökeltilme ve filtreden geçirme işlemleri sırasında, karışımın içindeki su atılır. Daha sonraki kurutma işlemi çoğunlukla, bir ucunda ısıtıcısı bulunan, eğimli, silindirik biçimindeki döner bir ocakta yürütülür. Isıl işlem olarak uygulanan kavurma ya da cevherin içindeki mineralin biçimi ya da yapısı değiştirilerek, zenginleştirme işlemlerine uygun ve hazır duruma getirilir.

Malzemenin, küçük parçacıklar halinde kolayca ergimesini önlemek amacıyla uygulanan sinterleme (toplastırma), peletleme (topaklama) ya da briketleme (tıkızlama) gibi işlemler sırasında, kütlelerin birbirine yapıştırılması, kaynaştırılması sağlanır. Bu işlemlerde küçük parçalar, nişasta, melas ya da bentonit gibi bağlayıcılarla karıştırılarak ısıtılır ya da basınç altında sıkıştırılır.

Cevheri, tam adı EBU NASR ISMAIL BİN HEMMAD EL-CEVHERİ (d. Otrar - o. 25 Ağustos 1009 ya da 14 Ağustos 1010, Nişabur), Türk asıllı ünlü sözlükçü. İlk öğrenimini Otrar'da, *Divanü'l-Edeb*'in yazarı olan dayısı Ebu İbrahim İshak el-Farabi'den gördü. Daha sonra Bağdat'a giderek Ebu Said el-Merzuban es-Sırafi ve Ebu Ali el-Farisi'nin derslerine devam etti. Arapçasını geliştirmek için el-Cezire, Suriye ve Hicaz'a gitti. Rey ile Nişabur arasındaki Demegan kasabasında Ebu Ali el-Husan bin Ali'nin yanında bir süre kalarak *Sihah* adlı sözlüğü üzerinde çalıştı. Horasan'da dil ve hat sanatı konusunda öğrenim gördü. Söylentiye göre Nişabur'da iki kapı kanadını kollayarak takip uçmaya çalışırken evinin ya da eski bir caminin damından düşerek öldü.

Cevheri'nin en önemli yapıtı, kısaca *Sihah* olarak bilinen *Tacü'l-Luga* ve *Sihahü'l-Arabiye* adlı Arapça sözlüğüdür. Yapıtta yer alan sözcükler, son harflerine ve son harfleri aynı olanlar da birinci ve ikinci harflerine göre düzenlenmiştir. Bazı küçük yanlışlarına karşın *Sihah*, Firuzâbadi'nin *Kamus*'undan daha doğru bilgiler içerir.

Yapıt ilk kez 1854'te hareketli olarak basılmıştır. 1875'te de İsmail bin Muhammed en-Niṣaburi'nin mukabelesi ve Abdurrahman bin el-Aziz'in *el-Viṣah ve Tehkifü'r-Rimah fi Reddi't-Tevhimi's-Sihah*'ı ile birlikte yayımlanmıştır. Cevheri'nin bu sözlüğünü 16. yüzyıl bilgimlerinden Vankulu Mehmed Türkçeye çevirmiştir. *Vankulu Lûgatı* olarak tanınan bu yapıt, 1729'da İbrahim Müteferrika'nın bastığı ilk Türkçe kitap olmuştur. Cevheri'nin öbür yapıtları, günümüze ulaşmayan *Mukaddime* adlı küçük bir gramer kitabı ile anılarını içeren *Aruzü'l-Varaka*'dır.

ceviz, **cevizgiller** (*Juglandaceae*) familyasının *Juglans* cinsini oluşturan ve kışın yapraklarını döken 20 kadar ağaç türünün ortak adı. Bu bitkilerin anayurdu Kuzey ve Güney Amerika, Güney Avrupa, Asya ve Batı Hint Adalarıdır. Gençken açık boz

(Üstte) Kara ceviz (*Juglans nigra*)
(altta) adi ceviz (*J. regia*)

(Üst) Walter Chandra,
(alt) A to Z Botanical Collection - EB Inc

renkli, ince ve düzgün olan gövde kabukları, yaşlandıkça kulin ve çatlak bir görünüm alır. Yapraklar, sayıları 5 ile 23 arasında değişen kısa saplı yaprakçıklardan oluşur. Çiçekler tek eşeylidir; erkek ve dişi üreme organları aynı ağaç üzerinde, taçyaprağı olmayan değişik çiçek kümelerinde yer alır. Genç sürgünlerin özü bölmelidir; meyvelerin içinde kalın kabuklu bir tohum bulunur. En tanınmış türleri adi ceviz (*J. regia*), kara ceviz (*J. nigra*) ve boz cevizdir (*J. cinerea*). Anayurdunun İran olduğu sanılan ve hem değerli odunu, hem de meyveleri için birçok

ülkede yetiştirilen adi cevizin yüksekliği 20-30 m'yi bulur. Yaprakları 5-9 yaprakçıklı, düz kenarlı ve kokuludur. Erkek çiçekler, önceki yılın dalları üstünde yer alan bol çiçekli, sarkık kümeler oluşturur. Dişi çiçekler ise genç sürgünlerin ucunda. 1-3 kadarkı bir arada bulunur. Meyveler yeşil kabuklu ve küre biçimindedir. Yağca zengin olan tohumları değerli bir besindir. Odunu mobilyacılıkta ve tüfek kundaklarının yapımında kullanılır. Tanen, uçucu yağ ve acı bir boyarmadde (juglon) içeren yaprakları, iştah açıcı, kabız yapıcı, kan şekerini düşürücü ve kuvvet verici olarak çok kullanılan bir halk ilacıdır; ayrıca deri hastalıklarında antiseptik olarak kullanılır. Genç yapraklarından ve taze meyvelerin yeşil kabuklarından yün, kına ile birlikte ise saç boyamada yararlanılır.

Türkiye'nin hemen her ilinde yetişen ceviz ağaçları özellikle tarım alanlarında bulunur. Ama, değerli odun vermesi nedeniyle kesim-dikim dengesi giderek bozulmakta ve sayıları azalmaktadır. 1988'de toplam 120 bin dolayında ceviz üretilmiştir. Ceviz üreticisi iller arasında Kastamonu ve Zonguldak önde gelir.

Kara cevizin anayurdu Kuzey Amerika'nın doğusudur. Ağacın yüksekliği 20-30 m, çapı 60-90 cm'dir. Kabuğu koyu kahve ya da boz-kara renkli ve derin çatlaklıdır. Yaprakları, kısa saplı ve kenarları düzensiz dişli 15-23 yaprakçıklardan oluşur. Meyveleri küre biçimli ve üzeri tüylüdür. Bütün türler içinde odunu en değerli olan kara cevizdir; bu nedenle birçok ülkede insan eliyle yetiştirilir. Ayrıca süs bitkisi olarak da dikilir. Meyveleri yenmeyen bu türün meyve kabukları boyamada kullanılır. Elverişli topraklarda 150 yıl içinde olgunlaşıp 250 yıldan daha çok yaşayabilir.

Anayurdu Kuzey Amerika'nın doğusu olan boz cevizin yüksekliği 15-18 m, çapı 30-60 cm'dir. Olgun bir ağacın kabuğu boz renkli ve derin çatlaklıdır. Uzunluğu 35-75 cm arasında değişen yaprakların her biri, alt yüzü tüylü ve sarımsı-yeşil renkli 11-17 yaprakçıklardan oluşur. Yumurta biçimindeki meyvelerin kabuğu yapışkan ve yeşilimsi-kahverengi, tohumları yağlıdır. Bu ağacın açık kahverengi odunu yetiştiği yörelerde kullanılır; yenilebilir meyveleri ve meyve kabuklarından elde edilen turuncu ya da sarı boya ise ekonomik yönden değerlidir. Kök kabuklarının iç bölümlerinde bulunan bazı maddeler ilaç olarak kullanılır.

Cevri, tam adı İBRAHİM CEVRI ÇELEBİ (d. İstanbul - ö. 1654, İstanbul), 17. yüzyılın önde gelen Osmanlı divan şairi ve hattat. İyi bir öğrenim gördü. Mevlevi tarikatına girerek mesnevi şairi Ankaralı İsmail Rüşühi Dede'ye bağlandı. Yenikapı Mevlevihanesi'nde Abdî Dede'den hat sanatını öğrendi, özellikle talik ve talik kırması yazıda ustalaştı. Geçimini hattatlıkla sağladı.

Kendisinin düzenlediği *Divan*'nda (1981, yay. haz. H. Ayan), tevhid ve münacat bölümleri yoktur. Tarihler bölümünde yer alan ve döneminin çeşitli olaylarını saptayan dizelerde İstanbul'un camii, tekke, çeşme, köprü, han, hamam, köşk gibi yapılarının canlı tanımları görülür. Cevri, 1627'de yazdığı *Selminame* adlı yapıtında büyük ölçüde Bitlisli Şükrî'nin 1523'te kaleme aldığı aynı adı manzum tarihinden yararlanmıştı. 4.300'ü aşkın beyitten oluşan mesnevi türündeki yapıtta, I. Selim'in (Yavuz) Trabzon sancakbeyliği döneminden başlayarak önce Gürcülerle, sonra babası ve kardeşleri ile yaptığı mücadeleler, tahta çıktıktan sonra da Safeviler ve Memlûklerle giriştiği savaşlar konu edilmiştir. *Aynu'l-*

Füyûz (1853), Cevri'nin Yusuf Sineçak Dede'nin *Cezire-i Mesnevi* adlı yapıtından anlam butunluğunu bozmadan seçtiği beyitlere beş Türkçe beyit ekleyerek yazdığı bir şerhtir. Bir terkiüb-i bend olan *Hall-ı Fuhkakat* (1853, *Aynu'l-Füyûz* ile birlikte basılmıştır) adlı yapıtını ise, Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi*'sinden seçtiği 40 beyite beşer beyit ekleyerek yazmıştır *Hilye-i Ciharyar-ı Guzin* (1876). Hakanî Mehmed Bey'in *Hilye*'sinden esinlenerek yazdığı 145 beyitlik bir mesnevidir *Hilye'de valmizca* Hz. Muhammed'in niteliklerinin anlatılmasına karşın, Cevri yapıtına dört hâfse'yi de eklemiştir. Havadaki değişikliklerin neden olabileceği olayları konu edinen *Melhame-i Cevri* (1875), Salâheddin Yazıcı'nın 1408'de yazdığı *Şemsüyye* adlı yapıtının yeniden yazılmış biçimidir. 1635'te kaleme alınan yapıt 3 617 beyitten oluşur. On iki ayın özelliklerini anlatan *Nazm-ı Niyaz*, 200 beyitlik bir mesnevidir. Edirneli Mahmud Örfî'nin *Cevri Tarhi*, *Tercüme-i Pend-ı Attar* ve *Tercüme-i Ahval-ı Hâce Hafız-ı Şirazi* adlı yapıtları uzun süre Cevri'nin sanılmıştır.

Çok yönlü bir şair olan Cevri, şırlarında hezel, yergi ve mızah yer vermemiştir. Dili oldukça yalındır. Terkiüb-i bendlerinde Bağdatlı Ruhi'nin, gazellerinde ise Nefî'nin etkisinde kalmış, Ganizade Nadî'n, Fuzulî, Şeyhülislam Yahya ve Nevî'nin gazellerini tahmis etmiştir.

Ceyhan, Akdeniz Bölgesi'nde, Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.427 km² olan Ceyhan ilçesi doğuda Osmaniye ilçesi ve Hatay ili, güneyde Yumurtalık, güneybatıda Karataş, batıda Yüreğir, kuzeyde de İmamoğlu, Kozan ve Kadırlı ilçeleriyle çevrilidir.

Toprakları Çukurova'da yer aldığından hemen tümüyle düzdür. İlçenin güney kesimini boydan boya Misis tepelik alanı engelselendirir. Güneybatı kesiminde 769 m'ye erişen Cebelur Dağının doruğu ilçenin en yüksek noktasıdır. İlçe topraklarının büyük bölümü ova düzlüklerinden oluşur; bu düzlükler Çukurova(*) sınırları içindedir. Bazı kaynaklarda Çukurova'nın bu bölümü Ceyhan Ovası ya da Yukarı Ova olarak geçer. Bölgenin en önemli akarsularından biri olan ve ilçenin adıyla anılan ırmak geniş menderesler oluşturduğu bu topraklarda kabaca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akar. Güneydeki tepelik alanı Misis Boğazını yararak aşan Ceyhan Irmağı(*) güneybatıda doğal sınır oluşturur.

İlçedeki başlıca ekonomik etkinlik tarım ve tarıma dayalı sanayidir. Bitkisel üretim pamuk ekimi, sanayi de pamuğun işlenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Öteki ürünler buğday, soya, portakal, mandalina ve karpuzdur. İlçede birçok çırçır ve dokuma atölyesi ile çeşitli fabrikalar vardır.

Ceyhan eski çağlardan başlayarak çeşitli yerleşimlere sahne oldu ve birçok devletin egemenliğine girdi. Verimli topraklar ve önemli bir ticaret yolu üstünde yer alan bölge sık sık el değiştirdi; sırasıyla Hitit, Fenike, Mısır, Asur, Pers, Makedonya, Selevkos, Roma, Moğol, Memlûk egemenliklerine girdi. 14. yüzyılda Ramazanoğullarına, 16. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Kırım Savaşı'nın (1853-55) ardından Nogaylar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra da Rumeli göçmenleri buraya yerleştirildi. Eskiden halkının önemli bir bölümü Ermenilerden oluşan yörenin merkezi olan bugünkü Ceyhan kenti, 19. yüzyılda Yarsuvat adıyla anılıyordu ve Adana

vilayetine bağlıydı. Kısa bir süre Minareli-köy olarak da anılan yerleşim merkezi II. Abdülhamid döneminde Hamidiye, 1908'de Urfiye adını aldı. 19 Temmuz 1926'da kaza (ilçe) yapılarak Cebelibereket vilayetine bağlandı ve 3 Mayıs 1929'da adı Ceyhan olarak değiştirildi. 1 Haziran 1933'te ise, Cebelibereket'in (bugün Osmaniye) ilçe yapılması üzerine Adana iline bağlandı.

İlin Adana ve Osmaniye'den sonra üçüncü büyük kenti olan Ceyhan, Ceyhan Irmağı kıyısında kurulmuştur. Adana'yı Gaziantep'e bağlayan işlek karayolu ile Fevzipaşa demiryolu kentten geçer. Ceyhan kenti il merkezi Adana'ya 48 km uzaklıktadır. İlçe-deki başlıca tarihsel yapı kalıntılarından biri Sirkeli köyündeki, Hititlerden kalma Sirkeli Höyüğü'dür. Çukurova'daki en büyük höyüklerden biri olan Sirkeli Höyüğü'nün Ceyhan Irmağına bakan kuzey kayalıklarında Hitit kralı Muvattalı'nın bir kabartması vardır. Kurtkulağı köyündeki Kurtkulağı Camisi (1601), aynı köyün 1 km kuzeyindeki Kazankaya Kalesi, kentin 8 km batısındaki Yılanlı Kale ya da Şahmeran Kalesi ve Durhasandede köyündeki Durhasan Dede Türbesi (18. yy başı) ile ilçe merkezindeki Ceyhan Ulucamisi öbür önemli tarihsel yapılarıdır.

Ceyhan Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 161.523; kent, 85.308.

Ceyhan Irmağı, Doğu Anadolu Bölgesi' nin batı kesiminden doğarak Akdeniz'e dökülen ırmak. Uzunluğu 509 km, su toplam havzası 22.300 km²'dir. Ceyhan Irmağı, Kahramanmaraş ili Elbistan ilçe merkezinin 2 km kadar güneyindeki Şardağ'ın Pınarbaşı yöresinden doğar. Oldukça güçlü kaynaklarla beslenen ırmak, daha çıktığı yerde yaklaşık 15-20 m genişlikte ve 2-2,5 m derinlikte gür bir akarsu görünümündedir. Elbistan ilçe merkezinden sonra doğu-batı doğrultusunda akar; kuzeyden Tahtalı Dağlarından inen Hurman Çayını, doğudan Nurhak Dağlarından doğan Şöğütlü Çayını ve batıdan Binboğa Dağları eteklerinden doğan Göksun Çayını alır. Bu üç büyük kolun birleşmesiyle Ceyhan geniş ve güçlü bir akarsu halinde, dar ve derin bir boğaz açarak güneyden Elbistan Ovasını(*) terk eder.

Elbistan Ovası ile Çukurova(*) arasında, Güneydoğu Toroslar'ın Nurhak Dağı (3.081 m), Berit Dağı (3.027 m) ve Engizek Dağı (2.814) gibi yüksek kesimlerinin arasında dar ve derin boğazlar açarak, bazen de genişleyen küçük ovalar içinde akarak güneye yönelir. Ceyhan Irmağına, bu dağlık alandan çıkmadan önce Fevzipaşa-Malatya demiryolunun geçtiği uzun ve geniş tekto-

nik çukurluk içindeki Gölbaşı göllerinin sularını toplayan Aksu kanır. 150 km uzunluğundaki Aksu, Ceyhan'ın en büyük koludur.

Ceyhan Irmağı dağlık alandan sonra tekrar dar ve derin boğazlar yaparak Çukurova'ya girer. Zaman zaman taşkına uğrayan ve bataklıklar oluşan bu ovada, kuzeydeki dağlık alanlardan inen sel nitelikli birçok akarsuyu alır. Bu akarsuların başlıcaları Kadirli yöresinin sularını toplayan Savran Çayı ile Körsulu Çayıdır.

Ceyhan Irmağı Ceyhan kentinden sonra çok yeri dar ve derin, sarp yamaçlı, yaklaşık 50 km uzunluğundaki Misis Boğazına girer. Genişliği burada 10-15 m'ye düşen, hızla ve çağlayanlar yaparak akan Ceyhan Irmağı, daha sonra fazla yüksek olmayan tepelik bir alandan geçip Çukurova'nın güney kesimine çıkar. Yüreğir Ovası ya da Aşağı Ova olarak da anılan bu kesime yayılır ve kabadığı zaman taşkınlara yol açar. Çukurova'nın doğu kenarını izleyip Karataş'ın doğusundaki alçak tepeleri Hurma Boğazından geçerek Akdeniz'e ulaşır. Eskiden doğruya doğru bir buklüm yaparak Yumurtalık Körfezi de denen koya dökülen Ceyhan, 1935'te oluşan bir taşkın sırasında güneye doğru yarıdığı Hurma Boğazından denize dökülmeye başlamıştır.

Aşağı kesimlerinde genişliği 100 m, derinliği 3 m olan Ceyhan Irmağı, taşkın sırasında sık sık yatak değiştirir. Son 2000 yıl içinde 6 kez Seyhan Irmağıyla(*) birleşmiştir. Önemli oranda alüvyon taşıdığından, Seyhan Irmağı ve Tarsus Çayı ile birlikte Çukurova'nın oluşumunda önemli rol oynamıştır.

Debisinin yüksekliği bakımından Türkiye'nin sayılı akarsuları arasında yer alan Ceyhan Irmağının havzası daha küçük olduğu halde ortalama debisi, saniyede 238 m³'le hemen yanındaki Seyhan Irmağınınkinden fazladır. Rejimini iç kesimlerdeki ilkbahar yağışları, dağlık alanlardaki karların erimesi ve aşağı çıkışındaki kış yağışları belirler. Bu nedenle debisinin en yüksek olduğu aylar nisan ve mayıstır; bu dönemde debisi saniyede 400 m³'e yükselir. Taşkınların korunmak için Ceyhan Ovası ve Çukurova'da kıyısına seddeler yapılmıştır. Yazın debisi önemli ölçüde azalarak saniyede 50 m³'e düşer, ama bu dönemde bile geçit vermez. Sel rejimli bir akarsu olan Ceyhan Irmağı ile kolları üzerinde taşkın denetimi, Çukurova'nın sulanması ve enerji üretimi amacıyla bazı barajlar yapılmıştır. Bunlar Ceyhan Irmağı üzerindeki Aslantaş Barajı (1984) ve Menzelet Barajı (1989) ile kollarından Kesik Suyu üzerindeki Kesiksuyu Barajı (1971) ve Kilgen Çayı üzerindeki Kozan Barajıdır (1972).

Antik Çağda küçük gemilerin Misis'e (bugün Yakapınar) kadar geldiği bilinmekle

birlikte, Ceyhan Irmağı getirdiği alüvyonlarla yatağını doldurduğu için bugün artık ulaşım elverişli değildir.

Ceyhani, asıl adı EBU ABDULLAH AHMED BİN MUHAMMED (d. Ceyhan, Horasan - ö. 941/942), özgün bilgiler veren yapıtıyla tanınan İranlı coğrafyacı.

Öğrenimini bitirince, önce Samani hükümdarı İsmail bin Ahmed'in (hd 892-907), daha sonra da onun oğlu Ahmed bin İsmail'in (hd 907-914) vezirliğini yaptı. Ahmed'in öldürülmesinden sonra bu görevi, küçük yaşta tahta çıkan Nasr bin Ahmed döneminde de (914-943) sürdürdü.

Coğrafyaya karşı büyük bir ilgisi olan Ceyhani, görevinden yararlanarak birçok ülkenin hükümdarı ve vezirine mektuplar gönderdi ve onlardan ülkelerinin coğrafyası konusunda bilgi topladı. Yabancılarından ve gezginlerden, gezip gördükleri yerlere ilişkin gözlemlerini de derleyerek 914'te *Kütübü'l-Mesalik ve'l-Memalik* adlı Arapça yapıtını yazdı. Çeşitli seyahatnameler ile İbn Hurdazbih'in aynı adı taşıyan kitabından da yararlandı. Bugün elimizde olmayan bu yapıtında bazı Asya ülkeleri ile Türkler üzerine, kendisinden önce yazılmış coğrafya kitaplarında bulunmayan bilgiler verdi.

Ceyhun, AMU DERYA olarak da bilinir, eski SSCB'nin Orta Asya kesiminin en uzun ırmağı, Vahş ve Pyanc ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Kuzeybatı yönünde akarak Aral Gölüne dökülen ırmak, Tacikistan ile Afganistan arasındaki sınırın bir bölümünü çizer. Uzunluğu 1.415 km'dir. Ama Doğu Pamirler'den doğan en uzun kolu Derya-ı Vahjir'in kaynağından başlayarak ölçüldüğünde uzunluğu 2.540 km'ye ulaşır. İlkçağda Batı'da Oxus Irmağı olarak bilinirdi; Amu Derya adını ise, bugünkü Çarcou'nun yerinde eskiden var olduğu sanılan Amul kentinden aldığı öne sürülür.

Ceyhun Havzası kuzeyden güneye 960 km, doğudan batıya 1.440 km boyunca uzanır. Kuzeyde Seyhun Havzası, doğuda Tanım Havzası, güneyde ise İndus ve Hilmen havzaları ile çevrilidir. Yüzölçümü 465.500 km²'dir. Bu alandan 230.000 km²'si ırmağın beslediği bölgelerden, yani dış sınırları ile Zerefsan ve Kaşkaderya gölet kuşaklarından oluşur. Havzanın dağlık bölümü, yüksekliği 5.000-5.500 m arasında değişen, bazı yerlerde 5.800, hatta 7.000 m'yi geçen Pamirler (kuzeybatıda bitişik Altay Dağlarıyla birlikte) ve Hindukuş Dağlarının hiç erimeyen kar yığınları ve buzul kütleleri arasında uzanır. Ovalık kesimler Kızilkum ve Karakum göllerinin de bir bölümünü içine alan Turan Ovasının parçasıdır. Irmağa kaynağından sonra yalnızca üç kol, soldan Surhob ile sağdan Kafirnigan ve Surhanderya katılır. Irmak bundan sonra, döküldüğü yere kadar hiç kol almadan buharlaşma, drenaj ya da sulama nedeniyle suyunun büyük bölümünü yitirerek yolunu sürdürür.

Ceyhun Irmağı beş bölüme ayrılabilir: 1) Pyanc ve Vahş ırmaklarının kavşağından Kerke kentine kadar bir vadi boyunca kıvrılır, birçok göl ve bataklık oluşturarak bir göl gibi yayılır. 2) Kerki kentinden İlçik Boğazına kadar Ceyhun Vadisinin genişliği 4-25 km arasında değişir ve ırmak çok sayıda ada çevresinde çatallara ayrılır. 3) İlçik ile Tyuyamuyun boğazları arasında vadi 1,5-4 km kadar daralır, ırmağın kıvrımları ile çatalları seyrekleşir. 4) Tyuyamuyun Boğazı ile Tahiyatas köyü arasında Ceyhun, erozyona uğramış bir bölgeye doğru genişler. 5) Deltaya kadar olan son bölümde ise zaman zaman taşkınların baş gösterdiği birçok kol oluşmaya başlar.

Ceyhan Irmağı ve Misis Köprüsü, Adana
Anadolu Yayınları Arşivi

Havzanın dağlık kesimlerinde ardıc ve kavak ağaçları yetişir, yabani gül ve böğürtlen çalılıkları yaygındır. İrmağın aşağı çığır-ları ise söğüt, cehri ve iğde ağaçlarıyla kaplıdır. Orta kesimlerde değişik söğüt ve kavak türlerinden oluşmuş, *tugay* adı verilen sık sazlıklarla kaplı ormanlar ağır basar. Ceyhun'un en aşağı çığırında söğüt, iğde ve ardıc ağaçları, ırmağın sazlarla örtülü delta-sında iyice sıklaşır. Ceyhun'daki balık türle-ri arasında mersinbalığı çeşitleri, sazan ve alabalık sayılabilir. Havzadaki başlıca hay-van türleri ise domuz, yaban kedisi, çakal, tilki ve tavşandır. Ceyhun çevresinde 211 kuş türü belirlenmiştir.

İlkçağda adından çok söz edilen, 2 ve 3. yüzyıllarda da Arap coğrafyacıların yakın-dan ilgilendiği Ceyhun Irmağı, bundan son-ra Rusya'da, I. Petro'nun tahta çıkışına değin çok az ilgi çekti. İrmağın gerçeğe yakın ilk haritası 1734'te yapıldı; ama Ceyhun'un sistemli biçimde incelenmesine ancak 19. yüzyılda başlanabildi. 1920'lerin sonlarında Ceyhun Havzasının tümünü kap-sayan bir harita Taşkent'te yayımlandı. Bilim adamları ayrıntılı çalışmalarını bugün de sürdürmektedirler.

Ceyhun, büyük ölçüde kolları Pyanc ve Vahş'in getirdiği sularla beslenir; bu kolla-rın taşıdığı su miktarı da kar ve buzların erimesine bağlı olarak değişir. Ovalardaki karların erimesi ve yağışların artması sonu-cunda marttan mayısa değin yükselen su akımı haziran, temmuz ve ağustos aylarında dağlardaki kar ve buzların çözülmesiyle daha da yükselir. Eylülünden şubatı değin sular yavaş yavaş azalır. Yukarı çığır-larda ırmağın iki yakası boyunca buzlar oluşmaya başlar, su yüzeyini ufak buz parçaları ve sürüklenen buzlar kaplar. Delta yakınlarında bulunan Nukus, 2-2,5 ay süreyle buzlarla kaplanır. Şubat başlarında ırmağın orta çığır-larındaki, mart sonuna doğru da öteki kesimlerindeki buzlar erimeye başlar, buz kütleleri ırmağın akışını zorlaştırır. Cey-hun'un yukarı çığırında su akımı, alt çığırına göre çok daha karardır. Suda asılı duru-munda bulunan madde miktarı çok fazladır. Örneğin 1960'tan bu yana ortalama asılı miktarı, Kerki dolaylarında yılda 210 mil-yon ton, Nukus yakınlarında ise 130 milyon ton olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Kerki'de m³'te 3,75 kg, Nukus'ta 2,55 kg alüvyon oldu-ğu saptanmıştır. Suda hidrokarbonlu bileşikler de bulunmaktadır.

Ceyhun'un aşağı çığırındaki 100'ü aşkın kanal, çevredeki ekili alanları sular. Ama öteki kesimlerinde su miktarı yetersiz kaldı-ğundan, özellikle yaz aylarında ırmağın ve kollarının sulama amacıyla yönlendirilmesi düşünülmektedir.

Ceyhun Aral'a açılan ağız ile Termez arasındaki bölümünün ulaşma olanak ver-mesine karşın, ırmak yatağının değişkenliği ve sığ bölümler yüzünden taşımacılık az gelişmiştir. İrmağın özellikle aşağı çığır-larında ekili alanları taşkından korumak için karmaşık bir baraj ağı kurulmuştur. Vahş Irmağı üzerinde 1970'lerde yapımına başla-nan ve sırasıyla 1980 ve 1990 yıllarında tamamlanan iki dev hidroelektrik santral olan Nurek (300 m) ve Rogun (335 m) dünyadaki en yüksek barajlar arasındadır.

Ceyhun, Demirtaş (d. 17 Aralık 1934, Adana), öykü ve roman yazarı. Toplum-sal gerçekçi anlayıştaki edebiyat yapıtları-nın yanı sıra inceleme ve araştırmalarıyla da tanınır.

İlk ve ortaöğrenimini Adana'da tamamladı. 1959'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Adana Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'nde

çalıştı; İstanbul Mimarlar Odası'nda genel sekreterlik, Ankara ve İzmit belediyelerin-de danışmanlık yaptı. *Politika* gazetesinin genel yayın yönetmeni oldu (1977). Türkiye Yazarlar Sendikası Yönetim Kurulu'nda görev aldı (1977-79). Sendikanın 12 Eylül 1980'de kapatılmasından sonra, öteki yön-e-ticilerle birlikte sıkıyönetim mahkemelerin-de yargılandı. Sendika 1987'de yeniden

Demirtaş Ceyhun
İsa Çelik

etkinliğe geçince ikinci başkan olarak gö-re-vini sürdürdü.

İlk öykü ve yazılarını *Yeni Ufuklar*, *Mavi*, *Pazar Postası*, *Yelken*, *Yücel*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Salkım* ve *Dost* dergilerinde yayımladı. *Edebiyat Cephesi* (Mart 1979 - Eylül 1980) dergisini çıkardı. Çeşitli sorunları bir arada ele alan çalışma biçimiyle dikkati çekti. İlk öykü kitabı *Tanrıgillerden Biri*'nde (1961) ve *Sansaryan Hanı*'nda (1967) küçük memur psikolojisi, cinsel sorunlar, bunalım, toplumdan kaçış, yabancılaşma gibi temalara ağırlık verdi; dış gözlemlerden çok, bireyin iç dünyasına yöneldi ve ruhsal çözümlemelere girdi. 1973 Sait Faik Hikaye Armağanı'nı kazanan *Çamasan*'la (1972) toplumsal gerçekleri vurgulayan bir edebi anlayışa yöneldi; aynı çizgiyi romanlarında da sürdürdü. *Asya* (1970) ile 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda roman başarı ödülünü, *Apartman*'la (1974) 1975 TDK Hikaye Ödülü'nü kazandı.

Öteki önemli yapıtları arasında *Yağmur Sıcağı* (1976) ve *Cadı Fırtınası* (1983) adlı romanları, *Avşalı Çocuk* (1979) adlı çocuk kitabı, *Babam ve Oğlum* (1983) adlı öykü kitabı, gezi anılarından oluşan *Yüz Yaşında-ki Delikanlı Bulgaristan* (1978), deneme türündeki 20. Yüzyıl ve Edebiyat (1979) ve *Bütün Dünyadan Özur Diliyorum* (1991) ile araştırma türündeki *Haçlı Emperyalizmi* (1967) ve *Ah Şu Karabıyıklı Türkler* (1992) sayılabilir.

Ceyhuni, asıl adı ÖMER (d. 1840, Zile, Tokat - ö. 1910, İshacı köyü, Alaca, Çorum), atışma ve muamma çözmedeki ustalığı ve yetiştirdiği çıraklarla ün kazanmış âşik.

Zile'nin Çördükoğulları ailesindendi. Er-zurumlu Emrah'ın çırağı Tokatlı Nuri'nin yanında yetişti. Kendisi de 10'dan fazla çırak yetiştirmiştir.

Âşıklık dışında başka bir şeyle uğraşmadı. Çevre il ve ilçelerde sık sık gezilere çıkarak konaklarda, düğünlerde, kahvelerde ve asker uğurlamalarında çalıp söyledi. Gittiği yerlere, çıraklarından birini ya da birkaçını da götürürdü. Toplantılarda kendi deyişleri dışında yalnızca ustası Nuri ve onun ustası Emrah'ın deyişlerini okurdu. Bektaşî olma-sına karşın, bilinen şiirleri arasında doğru-dan tarikat konularını işleyen yoktur.

Çok gezen bir âşik olan Ceyhuni'yi Alaca'da öldüğü için Çorumlu sayanlar da çıkmış-tır. Araştırmalar bunun doğru olmadığını göstermiştir. Ayrıca biri Karşı, biri Erzu-rumlu olmak üzere Ceyhuni mahlaslı iki âşik daha olduğundan, bunların şiirleriyle

Zileli Ceyhuni'nin şiirleri birbirine karış-tırılmıştır. Topluca yayımlanmamış olan şiir-lerinin bir bölümü çeşitli dergilerin yanı sıra C. Öztelli'nin *Zileli Şairler* (1944) ve M. Yardımcı'nın *Yüzyıllar Boyunca Zileli Halk Ozanları* (1983) adlı kitaplarında yer almıştır.

ceylan, CEREN olarak da bilinir. *Artiodac-nyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* fa-milyasının *Gazella* cinsinden 12. *Procapra* cinsinden 2 otçul memeli türünün ortak adı. Alımlı, zarif ve narin yapı olan bu hayvan-lar, bozkır ve yarı çöllerde genellikle 5-10 tanesi, bazen de yüzlerce bir araya gelerek sürüler halinde dolaşırlar.

Ceylanlar, Moğolistan'ın batısından Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarına ve tropik Afrika'ya kadar uzanan geniş bir alanda yaşarlar. Çevikliği ve güzelliğiyle tanınan bu hayvanların omuz yüksekliği 60-90 cm arasında değişir. Postları genellikle kahverengi, karnları ve butları beyazdır; vücudun iki yanında çoğu kez koyu renkli bir şerit uzanır. Boynuzları genellikle tır biçiminde kıvrılır ve İran ceylanı (*Gazella subgutturosa*) dışında hem erkekte, hem dişide boynuz bulunur. *Red Data Book* adlı katalogdaki kayıtlara göre, Pelzeln ceylan (*G. pelzelni*) ile ince boynuzlu ceylanın (*G. leptoceros*) soyu tükenmek üzeredir; öbür türlerin bazı alttürlerinin de ya çok azaldığı ya da tümüyle ortadan kalktığı sanılmak-tadır.

Gazella cinsinin 12 türü ve 50'den fazla yerel formu tanımlanmıştır. Bu cinsin başlı-ca temsilcileri şunlardır:

İran ceylanı (*G. subgutturosa*) Anadolu'dan Moğolistan'a kadar uzanan bölgede, özellikle Orta Asya'nın bozkır ve yarı çöllerinde yaşar. Postu genellikle kırmızı kah-ve ya da kum rengi, karnı aktır; iki yanında koyu kahverengi belli belirsiz birer şerit uzanır. Erkeğin geriye doğru kıvrılan boynuzları karaya yakın koyu renkte, dişiler genellikle boynuzsuz ya da güdük boynuz-ludur. Türkiye'de kısaca ceylan ya da ceren olarak bilinen bu tür, bir zamanlar Adana'dan Mardin'e kadar uzanan ova ve bozkır-larda yaşarken, bugün yalnız Urfa ilinin güneydoğusunda az sayıda örneği kalmıştır.

Dama ceylanı (*G. dama*) Kuzey Afrika'da yaşar ve ceylanların en irisidir. Postu kırmızı kahverengi, karnı, kuyruksokumu ve baş bölümü aktır. Kıtanın batısında görülen ve soyu tükenmekte olan *G. d. mhorr* gibi alttürlerin boynunda ak bir leke bulunur. Doğuda görülen kırmızı boynulu ceylanın (*G. d. ruficollis*) omzu ve boynu kırmızı kahverengi, geri kalan bölümleri aktır; boynuzları

Thomson ceylanı (*Gazella thomsoni*)
E.R. Deggeger-EB Inc

önce arkaya yatık olarak uzanır, sonra yukarı kıvrılır ve uçları öne bakar.

Dorkas ceylanı (*G. dorkas*) küçük yapılı bir Kuzey Afrika türüdür. Soluk sarımsı kahverengi postunun yanlarında belirgin olmayan kızıl kahverengi şeritler yer alır. Yüzünde de kızıl kahverengi ve ak çizgiler vardır. Boynuzları lir biçiminde kıvrılarak yükselir.

Grant ceylanı (*G. granti*) Afrika'nın doğusunda görülen iri yapılı bir türdür. Postu kahverengi, burnu koyu lekelidir. Ayrıca yüzünde boynuzlarına kadar uzanan iki ak çizgi bulunur. Boynuzları uzun, sağlam ve kıvrıktır.

Kızıl alınlı ceylan (*G. rufifrons*) batıda Senegal'den doğuda Sudan'a kadar uzanan bölgede yaşar. Kızıl kahverengi postunun yanlarından ince, kara bir çizgi geçer. Bu çizgi aşağıdan ince, kızıl kahverengi bir şeritle sınırlanmıştır. Boynuzları kuvvetli, hafifçe kıvrıktır.

Thomson ceylanı (*G. thomsoni*) Doğu Afrika'da en yaygın ceylan türüdür. Küçük yapılı, iki yanında belirsiz kara çizgiler olan kızıl kahverengi postludur. Burnunda kara bir leke, yüzünde ak çizgiler vardır. Boynuzları hafifçe kıvrıktır.

Procapra cinsi içinde sınıflandırılan iki türden biri Tibet ve çevresinde yaşayan, geriye doğru kıvrık, ince, uzun boynuzları olan kum rengindeki Tibet ceylanı (*P. picticaudata*), öbürü Moğolistan'da yaşayan, iri yapılı ve kısa boynuzlu Moğol ceylanıdır (*P. gutturosa*).

Ceylanpınar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Şanlıurfa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.020 km² olan Ceylanpınar ilçesi doğuda Mardin ili, güneyde Suriye, batıda Harran ilçesi, kuzeybatıda Merkez ilçe, kuzeyde de Viranşehir ilçesiyle çevrilidir.

İlçe toprakları Şanlıurfa Platosundan güneydeki Suriye düzlüklerine doğru gidildikçe alçalan ovalardan oluşur. Alüvyonlarla kaplı ova toprakları çok verimlidir. Bu verimli düzlükleri sulayan en önemli kaynak, kuzeyde Karacadağ eteklerinden doğan Habur Çayıdır. Ülke sınırları dışında Fırat Irmağına(*) katılan Habur Çayı genellikle yazın kurur.

Beşte dördünden fazlasında Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nin etkinlik gösterdiği ilçe toprakları yoğun bir tarım alanıdır. En çok tahıl, pamuk ve yem bitkileri yetiştirilen bu toprakların güney kesiminde yeraltındaki su kaynaklarından yararlanarak kısıtlı ölçüde de olsa sulu tarım yapılır. Hayvancılık da yapılan ilçede soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan ceylanlar için kurulmuş bir üreme istasyonu vardır. İlçe de kamuya ait bir peynir ve tereyağı fabrikası bulunmaktadır. Akçakale'yi Nusaybin'e bağlayan demiryolu Suriye sınırının birkaç metre kuzeyinden geçer. Ceylanpınar sınır kapısı ticaret açısından potansiyel bir merkezdir.

Eski adı Resulayn olan ilçe merkezinin karayolu ve demiryolu bağlantıları vardır. Eskiden Viranşehir'e bağlı bir bucak merkeziyken 1981'de ilçe merkezi yapılan Ceylanpınar kenti karayoluyla Viranşehir'e 50 km, Şanlıurfa'ya 140 km uzaklıktadır. Ceylanpınar Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 49.555; kent, 33.238.

Ceylanpınar Tarım İşletmesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Ceylanpınar ilçesinde devlete ait çiftlik.

İlçe alanının büyük bölümünü kaplar. 1.700 km²'lik bir alanda kuruludur; Türkiye'nin ve dünyanın en büyük deneme çiftliklerinden biridir. Beyazkule, Gümüşsuyu

ve Pınar adıyla anılan üç birimden oluşur. İşletme 1943'te kuruldu. 1950'de Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği adıyla Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanan kuruluş, 1983'te bugünkü adıyla Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlandı.

İşletme tarla tarımı, bahçe kültürleri ve hayvancılık konularında etkinlik gösterir. Topraklarının yarıdan çoğu tarla tarımına ayrılmıştır. Kuru tarım yapılan kesimlerde temel ürün buğdaydır. Çiftlik aynı zamanda Şanlıurfa'nın bütün tohumluk buğday gereksinimini karşılar. Sulu tarım yapılan kesimlerdeyse pamuk, ayçiçeği ve yem bitkileri yetiştirilir.

Bahçe kültürleri çalışmaları, antepfıstığı ve zeytin üzerinde yoğunlaşmıştır. 1962'den bu yana önemli miktarda antepfıstığı (çöğür) fidanı yetiştirilip dağıtılmıştır.

Hayvancılıkta sığır ve koyun yetiştiriciliği, verimliliğin artırılması ve üreticilere damızlık sağlanması, ağırlık taşı. Çiftlikte tahıl ambarları, depolar ve atölyelerin yanı sıra bir meteoroloji istasyonu vardır.

ceza, yasa ya da emirlere karşı gelerek suç işleyen kişiye acı çektilmesi ya da zarar verilmesi; bu kişi hakkında yasadaki öngörülmesi yaptırım. Hukuk öğretisinde, topluma zararlı eylemlerde bulunanları bazı yoksunluklara bağlı olarak toplumun bu eylemi onaylamadığını belirten bir yargı kararı ve sorumluluk derecesiyle orantılı olarak uygulanan korkutucu bir yaptırım olarak tanımlanır. Ceza yargılamasının sonucunda uygulanan bu yaptırım, ceza yargılamasını ve hukukunu öbür hukuk dallarından ve yargılama biçimlerinden ayırır; suçlunun kayba uğramasına ve acı çekmesine yol açar. Yaşama son verme gibi en ağır biçiminden özgürlüğü kısıtlama, hakları sınırlandırma ve parasal kayba uğratmaya kadar uzanır. Belirlenmiş bir zaman içinde suçun yinelenmesi durumunda yürürlüğe giren ertelenmiş ceza uygulaması da vardır.

İlkel toplumlarda zarar gören bireylere ya da ailelerine bırakılan suçluların cezalandırılması, genellikle misillemeci ve öç alıcı bir nitelik taşırdı; ceza ile suçun özelliği ve ağırlığı arasında nicelik ve nitelik açısından özel bir ilinti kurulmazdı. Zamanla "göze göz, dişe diş" atasözünde anlatım bulan orantılı ceza düşüncesi gelişti. Sonraki aşamada da bireylerin verdiği cezaların devlet ya da toplumun denetimine tabi kılınması oldu. Sonunda hukukun gelişmesiyle birlikte ceza verme işlevini üstlenen devlet, kamu düzenini korumak için adalet mekanizmasını geliştirdi. Bu sistem çerçevesinde suçlar devlete karşı bir nitelik kazandı ve zarar gören bireylerin cezaı zor yoluyla uygulamasına yönelik linç gibi eylemler yasa dışı ilan edildi.

Hukuk düzeni aşamasında bile cezanın öç alıcı ve misillemeci özü ortadan kalkmadı. Bununla birlikte zaman içinde özellikle Beccaria ve Jeremy Bentham gibi düşünürlerin öncülük ettiği hümanist akımdan sonra bu konuda yeni kuramlar ortaya çıkmaya başladı. Bir yandan misilleme ilkesi genellikle yerini koruyucu ve ıslah edici bir anlayışa bırakırken, bir yandan da bedensel acı çekirmeye yönelik cezalar toplumun genel vicdanına ters düşer oldu. Bunun sonucunda da bedensel cezalar ile idam cezasının uygulama alanı önemli ölçüde daraldı. Ayrıca yasalarda belirlenen genel ve değişmez cezaların, suçun kendine özgü koşullarını ve suçlunun kişiliği ile yaşadığı ortamı gerektirdiği biçimde göz önüne almadığı anlaşılmaya başladı. Örneğin sabit bir para cezasının varlıklı ve yoksul iki ayrı kişi üzerindeki etkisi aynı değildi.

Modern ceza kuramlarının kökleri, insan- cıl akımların bireye değer verilmesi gerektiği düşüncesini yaymaya başladığı ve bireyin ussal yönünü ve sorumluluk duygusunu öne çıkardığı 18. yüzyıla dayanır. Bu görüşlerin etkisiyle cezalar hem miktar, hem şiddet bakımından hafifletildi; hapisane sistemini düzeltmeye yönelik önlemler alındı ve suçluların psikolojisini inceleme ve gösterdikleri gelişmeye bağlı olarak suçlar arasında bir sınıflandırma yapma yönünde ilk adımlar atıldı. Günümüzde suç psikolojisiyle ilgili sorunlar suç antropolojisi ile sosyolojisinin alanına girmektedir; bu disiplinler suç antropolojik ve sosyolojik koşulların ürünü olarak görmektedir. Yasaları çiğneyen birey toplumsal evrimin bir sonucu olarak görülür ve yasalara uymama eğiliminden dolayı tek başına sorumlu tutulmaz. Suç işlemenin bir alışkanlık biçimini alması da bir hastalık olarak ele alınır. Bu anlayışa göre ceza, topluma zarar veren kişiyi geçici ya da sürekli olarak etkisiz hale getirerek ya da caydırarak toplumu koruduğu ve suçlunun ahlaki ve toplumsal açıdan yeniden kazanılmasını amaçladığı ölçüde haklılık kazanabilir.

20. yüzyılın ikinci yarısında suçluya davranışlarından dolayı yeterince sorumluluk yüklediği, katı cezaların caydırıcı etkisini küçümsediği ve toplumun suça karşılık verme hakkını gözardı ettiği gerekçesiyle bu anlayışa karşı çıkanların sayısı arttı. Bu yeni düşüncelerin etkisiyle birçok yönetim daha sert ceza yasaları çıkarma yoluna gitti. Örneğin ABD'nin birçok eyaletinde belirli suçlar için zorunlu ve değişmeyen hapis cezaları getirildi ve idam cezası yeniden boy göstermeye başladı.

Ceza yaptırımının yasadaki yer alması zorunludur. "Suçta ve cezada yasallık" ilkesinin bir sonucu olan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 7. maddesinde de öngörülmesi bulunan bu kural modern hukukun temellerinden birini oluşturur.

ceza davası, ceza yasalarına göre suç sayılan bir eylemde bulunduğu sanılan kişinin, bu suçu gerçekten işleyip işlemediğinin, işlediğinin kanıtlanması durumunda da cezasının saptanması için yapılan hukuksal işlem. Türk hukukunda "kamu davası" ve "şahsi dava" olmak üzere iki tip ceza davası vardır. Kamu davasını savcı devlet adına açar ve yürütür; suçtan zarar görenler de davaya katılabilirler. Şahsi dava ise Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 344. maddesinde sayılmış bulunan sınırlı sayıda ki suç için suçtan zarar görenin "savcı bulunmaksızın" tek başına açtığı ve yürüttüğü davadır.

ceza hukuku, suç adı verilen hukuksal ihlalleri tanımlayan, inceleyen ve yaptırımları konusunda araştırmalarda bulunan hukuk dalı. İlk insan toplumlarından beri toplum düzenini sarsan eylemler suç olarak nitelendirilmiş, suçlular ağır yaptırımlarla cezalandırılmıştır; dolayısıyla ilk yasalastırma hareketleri de ceza hukukunda ortaya çıkmıştır. Ceza yasalarında suç kapsamına alınmış eylemler toplumun değer ve eğilimlerini yansıtır. Siyasal durum da ceza hukukunu etkiler. Kültürel, siyasal ve ekonomik sisteme koşut bir gelişme gösteren ceza hukuku ağır, kolektif ve takdiri cezalardan insancıl, insan onuruna uygun, kişisel ve yasal ceza anlayışına yönelmiştir. Suçta ve cezada yasallık ilkesi günümüzde hemen hemen bütün ceza yasalarında ve hatta anayasalarda yer alır.

Ceza hukuku kapsamına giren suçlar devlete karşı işlenmiş sayılır; ceza hukuku da özel kişiler arasındaki suçlarla uğraşan medeni hukuktan ayrılır. (Medeni hukuk [civil

[law] terimi, birçok Avrupa ülkesindeki geçerli hukuk sisteminin Angloamerikan hukuk sisteminden [common law] ayırmak için de kullanılır. Burada ise yalnızca bireyler arası suçları kapsayan hukuk dalı anlamını taşımaktadır.)

Ceza hukuku bir eylemin yasadaki suç olarak belirlenmiş olmasını temel hukuk kuralı sayar. Başka bir deyişle eylem ne ölçüde ahlaka aykırı ve haksız görülürse görülsün, yasadaki belirlenmemiş suç oluşmaz. Angloamerikan gelenek hukukunda ceza gerektiren eylemler görenek ve teamüllerle belirlenir; buna karşılık yazılı hukuk kural ve ilkelerinin geçerli olduğu yerlerde suçlar yasalarda açıkça belirtilir. Yasallık ilkesi, yani suçun yasalarda yer alması zorunluluğu, uygulamada yasanın dar anlamda yorumlanmasını öngörür; geçmişe dönük uygulamaya ve yasanın ifade biçiminde belirsizliğe izin vermez. Ceza hukuku genellikle aynı suçtan ikinci kez yargılanmayı önleyen ve davanın belirli bir süre içinde açılmasını öngören sınırlayıcı hükümler içerir.

Suçlar genellikle aklı başında olarak işlenen iradeyle bağlı bir eylem ya da ihmal biçiminde tanımlanır. Bu nedenle sara nöbeti ya da uyurgezerlik durumunda işlenenler suç olarak nitelendirilmez. Aklı başında suçluluk durumu (*mens rea*) yasalarda her zaman kesin bir biçimde tanımlanmamıştır, ama temelde kararlılık, bilinçlilik ve umursamazlığı içerir. Ruhsal bozuklukların sorumluluğu sınırlandırdığı ya da ortadan kaldırdığı yaygınlıkla benimsenmiş bir kuraldır. Kendini ya da başkalarını savunma, mülkiyeti koruma ve yasaları uygulama da suç kastının dışında kalır. Çoğu ülkede yasalar, zor kullanmanın, genelde haklı olmakla birlikte, davalının özel koşullardan dolayı gerekli olduğu kanısına varması durumunda mazur görülebileceğini kabul eder.

Ceza hukukunda kundakçılık, ırza tecavüz, vatana ihanet, ağır saldırı, hırsızlık, soygun, yol kesme ve adam öldürme gibi eylemler suç sayılır; işleyen aklı denge durumuna göre birinci, ikinci, üçüncü vb. derecelere ayrılır. İki ya da daha çok kişinin bir suçu işlemek üzere aralarında anlaşmaları anlamına gelen tertip suçları ile amacına ulaşmamış bile olsa belirli bir suçu gerçekleştirmeye yönelik eylemleri kapsayan hazırlık aşamasındaki (tamamlanmamış) suçlar da ceza hukukunun ilgi alanına girer. İkinci tür suçların başlıca biçimi teşebbüstür. Teşebbüsün tanımı hukuk sistemlerine göre değişmekle birlikte, temelde suç sayılan bir eylemi hedef alan ve yasalarda belirlenmiş sınırlar ötesine giden hazırlıklar teşebbüs kapsamına girer.

Ceza hukuku sanıkları tutuklamak, mahkeme önüne çıkarmak ve yargılamak için başvuru soruşturma işlemleriyle de ilgilendir. Soruşturma, suçla ilişkin maddi öğelerin (*corpus delicti*) toplanması, kolluk kuvvetleri ile savcılığın görevleri, tezkere çıkarılması, yargıç ve savunma makamının konumu gibi konuları da kapsar. Ayrıca iddianamenin hazırlanması ve yargılama usulleriyle de uğraşır. Jürinin oluşturulması, açık duruşma güvencesi, savunma hakkı, delillerin sunulması, suçun saptanması ve sanığın suçlu bulunması durumunda hüküm verilmesi yargılama usulleri kapsamına girer. Ceza hukukunun ilgilendiği mahkûmiyet sonrası işlemler hükmün verildiği ya da daha üst bir mahkemede yeni bir yargılama istenmesine ve hükme itiraz edilmesine bağlıdır.

Modern ceza hukuku özellikle hüküm verme ve hukuksal inceleme açısından toplum bilimlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir.

ceza iddiası, iki tarafın uyuşmadıkları ceza hukukuna ilişkin bir olayın, gerçeğin ortaya çıkarılması için yargıcın önüne getirilmesi. Türkiye'de kabul edilmiş çağdaş ceza muhakemesi hukuku sistemine göre "iddia olmayan yerde yargılama da olmaz". Önceleri iddiayı, yani olayı yargıcın önüne götürme işini yalnız kişiler yapmaktaydı. Ama suçun toplumu ilgilendiren, topluma zarar veren bir eylem olduğunun kabul edilmesi ile, toplum adına iddia görevini yapan savcılık kurumu ortaya çıktı. İlk kez Napoléon döneminde Fransa'da kabul edilen bu kurum, bugün her ülkede vardır. Ama devlet adına ceza iddiasını yapan savcıdan başka kişiler de bu görevi üstlenebilirler. Örneğin bir kamu davasına katılmada ve şahsi davada, ceza iddiasını suçtan zarar gören kişi yapar.

ceza indirimi, hukukta, ceza süresinin azaltılması ya da cezanın derecesinin hafifletilmesi. On yıllık bir hapis cezasının beş yıla düşürülmesi ya da ölüm cezasının ömür boyu hapse çevrilmesi ceza indirimi sayılır. Uygulamada, genellikle cezasının belirli bir bölümünü çekmiş olan hükümlünün kalan cezasının belirli koşullar altında kaldırılması yoluna gidilir. Ceza indirimi, cezayla birlikte mahkeme kararının yargısal sonuçlarını da ortadan kaldırır ve hükümlünün medeni haklarını geri veren koşulsuz aftan farklıdır. Yalnızca hükmün ertelenmesi ya da geçici olarak askıya alınmasını öngören tecilden(*) de ayrılır.

ceza kanunnameleri, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde çıkarılmış olan ceza hukuku mevzuatı. İlk 1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'dur. 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile halkın mal ve can güvenliğiyle ırz ve namusunun korunacağı ilan edilmiş, buna ilişkin hükümleri içeren bir ceza kanunnamesinin hazırlanarak yürürlüğe konacağı vaat edilmişti. Ertesi yıl çıkarılan Ceza Kanunname-i Hümayunu ile bu söz yerine getirildi. Bir mukaddime (giriş), bir hatime (sonuç) ve 13 fasılda (bölüm) 41 maddeden oluşan kanunname şeri hükümler temel alındı. Herkesin mal ve can güvenliği ile ırz ve namusunun korunması, kanun karşısında eşitlik gibi ilkelere yer verildikten sonra hükümdar ve devlete karşı işlenecek suçlar ile adam öldürme, isyana teşvik, dövme, hakaret, mülkiyete saldırı, silah çekme, yaralama, memura karşı gelme, rüşvet ve irtikap gibi suçlar, ağırlık derecesine göre de bu suçlara verilecek "siyaseten katil" (idam), kürek, hapis, sürgün, tekdîr ve memuriyetten çıkarma gibi cezalar düzenlendi. Ceza hukuku sorunlarının tümüne çözüm getirmekle birlikte suçların yasalılığı, ceza uygulamasında eşitlik ve keyfi cezaların önlenmesi gibi ilkelere yer veren kanunname ceza hukukunun yasalastırılmasında ileri bir adım oldu. 1851'de Kanun-ı Cedid adıyla çıkartılan ve üç fasılda 43 maddeyi içeren kanunname ilkinin eksiklerini gidermeyi amaçlıyordu. Bunda şeri hükümlerle kısas yöntemi korundu; ek olarak da önceki kanunda yer almayan sarkintilik, sarhoşluk, kumarbazlık, kız kaçırma, sahtecilik ve kalpazanlık gibi suçlarla bazı suçlar için prangaya vurma ve 79 değneğe kadar dayak cezası öngörüldü. Yargıçların takdir yetkisi vurgulandıktan başka müddetsiz hüküm, tehlikeli hal, iştirak ve teker-ür gibi bazı yeni kavramlara da yer verildi. Gene de önemli eksikleri bulunan ve Batı'da hızla gelişen ceza hukuku ilkelerinin çok gerisinde kalan Kanun-ı Cedid kısa ömürlü oldu.

1810 Fransız ceza yasasına dayanan 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu, kaynağının

eskiliğine karşın, öncekilere göre oldukça ileri, kapsamlı ve ayrıntılı bir yasa idi. En önemlisi, bazı kavram ve hükümleri korumakla birlikte, genelde şeri esaslar değil laik ceza hukuku ilkeleri benimsenmişti. Giriş bölümünde suçlar cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere çağdaş eğilimlere uygun bir biçimde sınıflandırıldıktan sonra, ilk bölümde kamuya, ikincisinde kişilere karşı işlenen suçlar, üçüncü bölümde de kabahatlar düzenlendi. Cinayet korkutucu cezaların verilmesini gerektiren suçları kapsıyordu. Verilecek cezalar idam, ömür boyu ya da geçici kürek, ömür boyu ya da geçici kalebentlik, ömür boyu sürgün, kamu hizmetlerinden yasaklanma ve medeni hakların kaybı idi. Cünha eğitici ve uslandırıcı cezaları gerektiren suçlar sınıftaydı; bunlara bir haftadan üç yıla kadar hapis, geçici sürgün, memurluktan çıkarma ve para cezası verilebilirdi. Kabahatlar ise en hafif suçlardan oluşuyor, bunlara 24 saatten bir haftaya kadar hapis ve hafif para cezası veriliyordu. Kanunname ayrıca kolluk gözetimi altında tutulmak ve yasal mahcûrluk gibi güvenlik önlemleri öngörülüyordu.

1858 Kanunnamesi özellikle II. Meşrutî-yet'ten sonraki 1909 ve 1912'de birçok değişikliklere uğradı. Değişiklikler Fransız, İtalyan ve Alman ceza yasalarından esinlenerek, yer yer de ülke gereksinimleri göz önünde bulundurularak yapıldığından yasanın bütünlüğü bozuldu; uygulamada ciddi sorunlar ortaya çıktı. Ayrıca bak. Türk Ceza Kanunu.

ceza kararnamesi, basit ve cezası hafif suçlarda, mahkemede duruşma yapılmaksızın yönetim makamlarınca verilen ceza kararı. Günümüzde bu tür suçların sayısının artması, hepsinin mahkeme önünde duruşma yapılarak yargılanmasını olanaksız hale getirmiştir. Bu nedenle pahalı bir mekanizma olan mahkemeyi devreye sokmadan ceza vermek üzere yönetim makamları yetkili kılınmıştır. Ama ilgiliye hukuksal güvence sağlanması zorunlu olduğundan, ceza kararnamesi kabule bağlı tutulmuştur. Bunun kabul etmeyen ilgiliye itiraz yolu ve konuyu mahkeme önüne getirme olanığı tanınmıştır.

Türk hukukunda, sulh yargıcının verdiği ceza kararnamesi, idarenin ve kolluk memurlarının verdiği ceza kararnamesi ile savcının uyguladığı ve yasadaki ön ödeme adıyla anılan ceza kararnamesi türleri vardır.

Sulh yargıcının ceza kararnamesi Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 387. maddesinde düzenlenmiştir; "ancak hafif veya ağır para cezasına veya nihayet 3 aya kadar hafif hapis veya bir meslek veya sanatın icrasının tatiline veya müsadereye yahut bunlardan birkaçına hükmedilebilmesi" mümkün olan basit suçlar bakımından kabul edilmiştir. Ceza kararnamesi ile hafif hapse hükmedilmişse, tebliğden başlayarak 8 gün içinde sulh mahkemesine itiraz edilirse, duruşma yapılarak karar verilir. Başka cezalara hükmedilmişse inceleme dosya üzerinden yapılır.

Ön ödeme ise Türk Ceza Kanunu'nun 119. maddesinde düzenlenmiş, yalnız para cezasını gerektiren suçlarla yasadaki öngörülen hafif hapis cezası bir ayı aşmayan kabahatlar için kabul edilmiştir. Fail ön ödeme yoluyla savcının saptayacağı para cezasını öderse, kamu davası açılmaz. Kamu davası açıldıktan sonra da mahkemece faile ön ödemenin önerilmesi gerekir.

ceza kovuşturması, bir kişinin ceza yasası ile yasaklanmış bir eylemi gerçekleştirdiğinden kuvvetli bir biçimde kuşulanılması durumunda "iddia faaliyeti". Bunun kovuşturma biçimini alması için somut olaylarla desteklenen kuvvetli kuşku ön koşuldur. Ayrıca bak. ceza soruşturması.

ceza mahkemeleri, ceza yasalarında düzenlenmiş, yargılanması için başkaca bir merci gösterilmemiş olan suçlara ilişkin davaları inceleyen adliye mahkemesi. Devletin üç temel erkinden biri olan yargılama erki devlet adına tektir ve buna yargılama birliği ilkesi adı verilir. Ama, tek olan bu erk, uzmanlaşma ve görev ayrımı nedeniyle, farklı makamlar eliyle kullanılması gereksinmesi belirmiş ve böylece adliye mahkemesi ile adliye dışı mahkeme ayrımı ortaya çıkmıştır. Adliye mahkemeleri, medeni hukuka ilişkin uyuşmazlıkları çözen hukuk mahkemeleri ile ceza işlerine bakan ceza mahkemelerinden oluşur.

Türk hukukundaki ceza mahkemeleri, genel ceza mahkemesi, genel ceza mahkemesinin özel yetkili daireleri ve özel ceza mahkemesi olarak üçe ayrılır.

Genel ceza mahkemesinin kapsamına, yargılanacak suçun cezasının ağırlığına göre sulh ceza mahkemesi (bak. sulh mahkemeleri) asliye ceza mahkemesi (bak. asliye mahkemesi) ve ağır ceza mahkemesi (*) girer. İlk derece mahkemesi ya da esas mahkemesi denen bu mahkemelerin verdiği hükümlere Yargıtay'da temyiz yolu açıktır.

Genel yetkili adliye mahkemesinde toplu basın mahkemesi, trafik mahkemesi, döviz mahkemesi ve çocuk mahkemesi olarak görevlendirilmek üzere gerektiğinde ayrı özel yetki daireleri kurulabilir.

Özel ceza mahkemesi ayrı bir kuruluştur. Anayasa mahkemesi (*) ceza davalarına bakarken Yüce Divan adını alır ve cumhurbaşkanı, bakan gibi yüksek makamlardaki kişilerin yargılanmasında görev yapar. Uyuşmazlık mahkemesi adli, idari ve askeri yargılama makamları arasında çıkan görev ve hüküm uyuşmazlıklarını çözer. İcra tetkik mercii, danıştay ve vergi mahkemeleri de ceza uyuşmazlıklarına bakarken ceza mahkemesi sıfatı taşırlar.

Türk hukukunda özel yetkili mahkeme olarak ayrıca askeri mahkemeler ve devlet güvenlik mahkemeleri (*) vardır. Askeri yargılamayı (bak. askeri yargı), askeri mahkemelerle disiplin mahkemeleri yapar.

ceza muhakemesi hukuku, ceza muhakemesini düzenleyen hukuk kurallarının bütünü. Ana konusunu toplum ile suçlu arasındaki hukuksal uyuşmazlığı çözmek üzere yargılama makamlarının yaptığı etkinlikler, bunların yol açtığı hukuksal ilişkiler ve işlemler oluşturur. Söz konusu yargılama etkinliklerinde yer alan kişilerin görev ve yetkilerinin belirlenmesini de kapsar.

Hukuk bilminde uzun yıllar ceza hukukunun bir dalı olarak görülmüş; ceza hukukunun suçlar ve cezalarla ilgilendiği, cezanın nasıl verileceği, yargıcın hangi kurallara çerçevesinde davranarak cezayı belirleyeceği gibi sorunları da ceza usul hukukunun araştırdığı kabul edilmişti. Bu inanış doğrultusunda ceza muhakemesinin "aracı" bir hukuk dalı olduğu benimsenmişti. Çağdaş hukukta bu görüş terk edilmiştir. Bugün ceza muhakemesi hukuku kendi kuralları olan, bağımsız bir hukuk dalı kabul edilmektedir.

İlk dönemlerinde "sanığın suçlu olduğu ve suçlunun cezalandırılması gerektiği" görüşü benimsenmiş ve yargılama etkinliği hep bu temel üstüne kurulmuştu. Zamanla bu gö-

rüş bırakılarak suçlunun korunması anlayışına yönelinmiştir. "Sanık, suçlu olduğu kesinleşinceye değin suçsuz sayılır" özdeyişi bu anlayışın ürünüdür. Bugün bu anlayış da bırakılmış ve yargılama hukukunun yalnızca gerçeği arama ve sanığı koruma amaçlarına yöneldiği kabul edilmiştir.

ceza soruşturması, suç işlendiği yolunda kuvvetli olmayan bir kuşkunun belirmesi ya da işlendiği anlaşılmakla birlikte, suçlunun kimliği konusunda henüz kuvvetli kuşku nedenleri bulunmaması durumunda suçun ya da suçlunun ortaya çıkarılması, izlerin ve kanıtların saptanması için yapılan araştırma. Soruşturma teknik bilgi gerektirdiğinden izleri araştırmada "suç kolluğu" denen uzman kişiler görevlendirilir. Soruşturmada suçluların ve kurbanların kimliği, suçun hangi güdülerle ve nasıl işlendiği öğrenilmeye çalışılır. Ayrıca olayın tanıklarını bulup sorguya çekmeyi de gerektirir. Meslekten bir soruşturmacının asıl ilgi konusu profesyonel suçlulardır.

Geride parmak izi ya da buna benzer sonucu götürücü bir ipucu bırakmamış olan suçlunun kimliğini ortaya çıkarmak için genellikle suçlunun hareket tarzını inceleme yoluna gidilir. Profesyonel suçlular belirli bir tekniği kullanma (örn. zorla içeri girme), belirli eşyaları çalma ve belirli bir tanımlayıcı işaret bırakma (örn. kurbanı her zaman aynı biçimde bağlama) eğilimi gösterirler. Ceza soruşturmasıyla görevli birimler bu tür verileri toplamaları yanı sıra çalınmış ya da kayıp malların listesini de tutarlar. Ayrıca otomobil ve ateşli silah ruhsatı gibi resmi kayıtlar ile çamaşırhane ve kuru temizlemecilerin işaretlerini, rehin ve elden düşme mal satıcılarının tuttuğu defterleri ve buna benzer birçok özel kaydı kolayca inceleme olanakları vardır. Bunun dışında polis muhbirleri ve sivil polisler de az çok düzenli bir bilgi akışı sağlar. Bazı hukuksal kısıtlamalara bağlı olmakla birlikte, gizli teyp ve öteki elektronik gözetim araçları ipucu yakalamada büyük önem kazanmıştır.

Kuşku duyulan kişilerin sorguya çekilmesi, ceza soruşturmasının en önemli yönlerinden biridir. Deneyimli sorgucular gözaltına alınan sanığın kişiliğini kısa sürede çözümler, gerekli sabır, kurnazlık ve psikoloji bilgisiy-le onu polise yarayacak bilgiler vermeye ya da suçunu ikrar etmeye yönelebilir. Çoğu ülkede sorgu süreci oldukça duyarlı bir konudur; çünkü sanığın haklarını çiğneyerek elde edilen bir itiraf mahkemede geçersiz sayılabilir. Yalan makinesinin kullanımı da genellikle sıkı yargı hukuku sınırlamaları-na bağlıdır.

Kimyasal çözümleme gibi yöntemlerle çok değişik maddi ipuçları bulunmasına olanak veren suç laboratuvarlarının ceza soruşturmasına katkısı giderek artmaktadır. Parmak izi ve son yıllarda geliştirilen ses kaydı gibi kimlik belirleme teknikleri, modern soruşturmalarda kilit rol oynamaya başlamıştır. Fotoğrafçılık ve fotoğraf büyüme, yazılı belgeleri inceleme, balistik ve öteki bilimsel yöntemler, suç laboratuvarlarının temel uygulamalarıdır. Adli tip da kan ve idrar tahlili ile cinayet kurbanlarının organlarındaki kimyasal maddelerden yola çıkarak suçluyu belirlemeye yönelik bulgular ortaya çıkarabilmektedir.

cezabilim, PENOLOJİ (Latince *poena*: "ağrı" ya da "acı") olarak da bilinir, toplumda suçları önlemeye yönelik, felsefe ve uygulamalarla ilgilenen kriminoloji dalı. Yaygın olarak suçlunun haksız eylemi sonucunda cezaya çarptırılması politikası anlamında kullanılır. da, ceza niteliğinde olmayıp suçlunun ıslah edilerek topluma kazandırılmasını amaçlayan gözaltında bulundurma,

tıbbi tedavi ve eğitim gibi başka politikaları da kapsayabilir. Günümüzde benimsenen de geniş tanımdır.

Cezabilimin cezanın ahlaksal temellerini, toplumu ceza vermeye iten nedenleri ve bu uygulamanın amacını aydınlatmayı; tarih boyunca çeşitli ülkelerde ortaya çıkmış ceza yasaları ile ceza yöntemlerine ilişkin karşılaştırmalı incelemeler yapmayı ve belli bir dönemde yürürlükte olan politikaların toplumsal sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlar. Böyle kavrandığı zaman da çeşitli başlıklar altında toplanabilen bir dizi araştırma konusunu kapsar. Bunlardan, cezalandırmanın amaçlarıyla ve ahlaksal ya da toplumsal açıdan haklı görülmesiyle ilgili olanların çok eski bir geçmişi vardır. Ceza sisteminin daha geniş toplumsal yönleriyle ilgilenilmesi ise çok yenidir.

Modern cezabilimin tarihi Cesare Beccaria'nın 1764'te basılan *Dei delitti e delle pene* (Suçlar ve Cezalar yahut Beşeriyetin Mecellesi, 1950) adlı yapıtına değin uzanır. Yapıt, Fransa'da Jean-Jacques Rousseau, Voltaire ve Montesquieu, İngiltere'de de Jeremy Bentham gibi düşünürlerle bağlantılı olarak 18. yüzyıldaki yeni hümanist atılım sonucu ortaya çıkan bir ceza öğretisi okulunu temsil ediyordu. Sonraları Klasik okul olarak adlandırılan bu öğreti, her suçun tasarlanan eylemlen beklenen zevk ve acıların tartılmasıyla önceden düşünülerek yapılan bir seçim olduğunu savunuyordu. Suç işlenmesine engel olmak için de, her suç için, suçun işlenmesiyle umulan yarardan daha ağır bir ceza konması yeterliydi. Ölüm gibi aşırı cezalar gereksiz, bu nedenle de adaletsizdi.

Klasik okulu, bir kuşak sonra Fransa'daki devrim döneminin Neo-Klasik okulu izledi. Bu okul (çocukların ya da akıl hastalarının işlediği suçlarda olduğu gibi), genelde hafifletici nedenlerin bulunduğu koşullarda, değişen ölçülerde ahlaksal (bu nedenle de yasal) sorumluluğun göz önüne alınmasında direterek, Beccaria'nın katı öğretisini yu-muşattı. "Cezanın kişiselliği" anlayışı (yani günümüz cezabiliminde çok büyük önemi olan işlenen suçun değil, suçu işleyen kişinin cezalandırılması) Neo-Klasik okulun bu ana ilkesinin gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın son çeyreğinde Cesare Lombroso'nun ve onun izinden gidenlerin suça ve suç karşısındaki tutuma ilişkin kuramlarının yaygın biçimde benimsenmesi sonucunda cezabilimin tarihsel gelişimi kesintiye uğradı. Önceleri İtalyan ya da Avrupa okulu olarak bilinen bu suçbilim okulu, daha sonra modern bilimin yöntemlerini izlediği için Olgucu okul olarak adlandırıldı. Bu okulun öğretisinin temelinde, suçlunun kalıtsal özellikleri nedeniyle suç işlediği ve bu nedenle tümüyle sorumsuz olduğu görüşü yatmaktadır. Toplumun kendini suçluya karşı koruması doğaldır. Ama onun özgür ve ahlaklı bir kişi olduğu varsayılarak cezalandırılması, mantık ve ahlak dışıdır.

Olgucu okul, öğretilerine duyulan ilginin azalmasına, bunların dayandırıldığı gerekçelerin de kuşkuyla karşılanmasına karşın, değerli bir hukuksal kalıtı bırakmıştır. Bugünkü uygulamada suçluya konacak tanının vazgeçilmez bir ögesi haline gelen psikolojik inceleme, büyük ölçüde Olgucu okulun katkısıdır. Bu eğilim, modern cezabilim kuramının geliştirilmesinde psikologa ve özellikle de psikiyatra önde gelen bir rol verilmesine yol açmıştır. Psikolojik incelemelerin sonucunda, suçbilimciler ceza yasalarını çiğneyenlerin tümünü kapsayan tek bir formülün bulunmadığını görmüşlerdir. Bu arada cezanın kişiselleştirilmesi ilkesi de tedavinin kişiselleştirilmesi biçimine bürün-müştür.

Günümüz cezabiliminde araştırma ön plandadır. Suç eylemlerini belirleyen, suçlu da bu tür eğilimlere yol açan kişisel ya da toplumsal etkenlerin incelenmesine gidilmekte, suçluyu öldürerek ya da toplum dışına iterek ortadan kaldırmadan toplumu koruyacak önlemlerin araştırılmasına ağırlık verilmektedir.

cezaevi, hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği kurum. Sanıkların yargılama sürecince alıkondukları kuruma ise "tutukevi" denir. Türkiye'de ikisi birden ceza ve tutukevi olarak adlandırılır. Osmanlı Devleti'nde cezaevine "hapisane" ya da "mahpus-hane", tutukevine ise "tevkifhane" adı verildi. Argoda her iki kuruma da "kodes", "dam", "delik" gibi adlar verilir. Cezaevinde tutulma, 19 ve 20. yüzyıllarda belirli suçların cezalandırılmasında başlıca yöntem durumuna gelerek dayak, pranga, ağır hizmet gibi bedensel cezaların, sürgün ve ölüm cezasının yerini almıştır.

Son üç yüzyılda, suç ve suçluluk, cezaların amacı ve içerikleri, cezanın bireysel olması, suçluların ıslah edilmesi gibi konularda, klasik, olgucu, neo-klasik, hümanist kuramlar ortaya atılmıştır. Kriminoloji, psikoloji ve sosyoloji alanlarındaki gelişmeler de bu kuramlar üzerinde etkili olmuştur. Bir ülkede suçların karşılığı olarak gösterilen cezaların amacı, niteliği ve süresi o ülkenin ceza sistemini, cezaların yerine getirilmesinde uygulanacak yöntemler ise infaz rejimini oluşturur. Ceza sistemi ile infaz rejimi arasında güçlü bir amaç-araç ilişkisi vardır. Bu ilişki en belirgin biçimde, cezaevlerinin fiziksel niteliğinde, hükümlü ve tutuklulara sağlanan yaşam koşullarında, uygulanan kurumsal yöntemlerde ve infaz personelinin niteliğinde görülür.

Cezaevi sisteminin gelişimi. Suçluların kapalı yerlerde alıkoyma uygulaması tarihin ilk dönemlerine uzanır. İbraniler, ölüm cezasına çarptırılan suçluları boş sarnıçlarda tutarlardı. Eski Yunan ve Roma'da suçlular kullanılmayan maden ya da taş ocaklarına kapatılırdı, ama bu, cezadan çok bir güvenlik önlemiydi. İslamın ilk dönemlerinde de cezaevi olarak ayrılmış yapılar yoktu; suç işleyenler Mescid-i Şerif'in dehlizlerine kapatılırdı. Cezaevi, başlıbaşına bir ceza değil, idam ya da dayak gibi asıl cezanın infazına değin suçlunun alıkonduğu bir yer, bugünkü anlamda tutukeviydi. Avrupa'da da ilk cezaevleri manastırlarda kuruldu.

12. yüzyılda, İngiltere'de sanıklar, krallık mahkemesince yargılanana değin hücrelerde tutuluyordu. 1166'da Kral II. Henry, her ilin bu amaç için bir kurum oluşturmasını emretti. Hapsetme, giderek yalnızca duruşmalarını bekleyen sanıkların alıkonması için bir yöntem olmaktan çıkıp, mahkûmlara uygulanan bir ceza durumuna geldi. 16-18. yüzyıllar arasında, Londra (1557), Amsterdam (1596), Roma (1704) ve Gent'te (1773) hafif suçlular için birçok ıslahevi ve atölye kuruldu. Bu kurumlar yaş, cinsiyet vb ayrımlara göre düzenlenmemiştir; sıkı bir disiplin ve ağır çalışma ön plandaydı. İngiltere'de, 1711'de çıkarılan bir yasayla en uzun hapis süresi 3 yıl olarak belirlendi.

İslahevlerinde suçluların iyileştirilmesi amaçlanmakla birlikte, buradaki sağlıklı koşullar yüzünden kısa sürede, kullanılan yöntemlerde değişiklik yapılması yolunda istekler ortaya çıktı. 18. yüzyılda, cezaevleri için yeni düzenlemeler öneren usûlular hücre hapsini savunuyordu; suçlunun öbür insanlardan ayrı tutulması pişmanlık duymasına yol açacak, pişmanlık da ıslah olmasına sağlayacaktı. Ama bu yaklaşımın uygulanması olanaklı kılacak kurumların gelişimi yavaş oldu. 1790'larda, ABD'nin Philadelphia kentinde kurulan Walnut Caddesi

Cezaevi ilk modern cezaevi sayılır. Burada hükümlüler, cinsiyetlerine ve işledikleri suçun derecesine göre ayrılıyor ve ıslah edici önlem olarak ağır çalışma vurgulanıyordu.

1829'da, Philadelphia'da Doğu Eyalet Cezaevi'nin açılmasıyla hücre hapsi daha büyük önem kazandı. Kurumdaki hükümlüler, tek başlarına dokumacılık, halıcılık ya da ayakkabı yapıcılığı gibi işlerde çalışır, görevliler ve arada sırada dışarıdan gelen ziyaretçiler dışında kimseyi görmezlerdi. "Ayrırma sistemi" olarak bilinen bu yöntem, 19. yüzyılın büyük bölümünde, Batı'da en yaygın cezaevi sistemi olarak varlığını sürdürdü. Aynı zamanda, özellikle de ABD'de, hükümlülerin uzun süre yalnız tutulmalarına karşı etkin bir muhalefet gelişti. Bu sistemi eleştirenler alternatif olarak, "sessiz sistem" adı verilen bir cezaevi yöntemini savunuyordu. Sessiz sistemin başlıca özelliği, hükümlülerin gündüzleri birlikte çalışmalarına izin verilmesiydi. Ama sessizlik kuralı her zaman sıkı biçimde uygulanıyor ve hükümlüler geceleri kendi hücrelerine kapatılıyordu. İki sistemin savunucuları arasındaki tartışma 1850'lere değin sürdü. Bu tarihten sonra ABD'nin büyük bölümünde sessiz sistem benimsenirken, Avrupa ve başka yerlerdeki yeni gelişmeler her iki ABD sisteminde de köklü değişikliklere yol açmaya başladı.

Yaklaşık 1840'ta Yüzbaşı Alexander Macnochie, Avustralya'nın doğusunda bir İngiliz ceza kolonisi olan Norfolk Adasında "not sistemi"ni geliştirdi. Buradaki hükümlülerin, belirlenmiş ceza sürelerini doldurmak yerine, suçlarının ağırlığıyla orantılı olarak not toplamaları gerekiyordu. İyi davranış, sıkı çalışma ve bilgilenecek hükümlüye not kazandırırken, tembellik ya da kötü davranış notlarının silinmesine ya da düşürülmesine yol açıyordu. Hükümlü yeterli not topladığı anda salıverilmeye hak kazanıyordu. Not sistemi, suçlunun ıslahında "cezanın suça uygun olması" kuramının çöküşünü ve önceden belirlenmemiş ceza süreleri, bireysel ceza ve koşullu salıverme uygulamalarına geçişi simgelemekteydi. En önemlisi de, ıslahın temel mekanizması olarak öbür insanlardan ayırmayı değil, eğitim ve uygulamayı vurguluyordu.

1800'lerin ortalarında, İrlanda cezaevleri müdürü Sir Walter Crofton not sistemine yeni düzenlemeler getirdi. Hükümlüler, üç aşamalı bir hapis döneminden geçiyordu: Cezanın ilk bölümünü tek başına geçirdikten sonra, öteki hükümlülerle birlikte çeşitli işlerde çalışmalarına izin veriliyor, son dönemde ise, salıverilmelerine altı ay ya da daha uzun bir süre kala "ara cezaevleri"ne gönderiliyorlardı. Silahsız gardiyanların gözetiminde kaldıkları bu cezaevlerinde, salıverilmeye hak ettiklerini göstermelerine olanak tanıyacak kadar özgürlüğe ve sorumluluğa sahiptiler. Salıverime, gerekli görülünce yeniden cezaevine konabilecek olan suçlunun iyi davranışlarını sürdürmesine bağlıydı.

İslahevi hareketi. ABD'de 19. yüzyıl sonlarında, gençler ve ilk kez suç işleyenler için kurulan ıslahevlerinde İrlanda sisteminin pek çok özelliği benimsendi. Hükümlülerin suç türlerine göre sınıflandırılarak birbirinden ayrılmasını, meslek eğitimine ve sanayide çalışmaya ağırlık veren bireysel ıslahı, önceden belirlenmemiş ceza sürelerini, iyi davranış ödüllendirmeyi ve koşullu salıvermeyi savunan bu ıslahevi felsefesi, giderek ABD cezaevi sisteminin tümüne yayıldı. 20. yüzyıla gelindiğinde, hükümlüyü ayrı tutma ve hücre hapsi artık pişmanlık ve ıslaha yönelik önlemler değil, ıslah olmayan hükümlülere karşı birer disiplin önlemi olarak kabul ediliyordu.

İrlanda sistemi ve ABD'deki yenilikler Avrupa'daki ıslah uygulamalarını da etkileyerek İngiltere'deki unlu Borstal sisteminin(*) oluşturulmasını sağladı.

Osmanlı Devleti'nde ceza ve cezaevi. Osmanlı Devleti'nin ceza hukukunda Tanzimat'a değin şeri hukuk ile orfi hukuk uygulandı. Şeri hukukta suç, karşılığı olan cezaya göre üçe ayrılıyordu; bu cezalar ise kısas-diyet, had ve tazir'di. Kısası gerektiren suçlar kasten ya da yanlışlıkla öldürme ve yaralama eylemleriydi. Oç alma esasına dayanan kısas, öldürenin öldürülmesini, başkasının organını kesenin organının kesilmesini gerektiriyordu; diyet ise bu suçlardan zarar gören tarafa ya da mirasçılarna ödenen tazminattı. Had, suçu önleme amacı taşıyordu; buna göre, cezalandırılan suçlu, başkalarına da ibret olurdu. Zina yapmak, içki içmek, yol kesmek, zina iftirasında bulunmak suçlarını kapsardı. Cezası ise, sürgün, değnek, el-ayak kesmek, taşlayarak öldürmek (recm) ve ölümdü. Tazir, şeri hukukta karşılığında bir ceza belirtilmemiş olan suçlar için uygulanırdı. Bunlar kısas ve had cezalarını gerektirenlerin dışında kalan suçlardı. Hükümdar, onun adına yetkili memurlar ya da kadılar, suçun nitelik ve derecesine göre cezayı belirlerdi. Bunlar, ölüm, değnek, hapis, sürgün, öğüt verme, kınama, teşhir ve para cezalarıydı. Orfi hukukta suç ve cezalar kanunnamelerde gösterilirdi. Cezaları belirlenmeyen suçlarda şeri hukukun tazir hükümleri uygulanırdı; böylece tazir ve kanunname hükümleri hapis cezasının başlıca kaynağı oldu.

Osmanlı Devleti'nde cezaevi olarak genellikle kale burçları kullanıldı. Karanlık, havasız, ve nemli oldukları için bu yerlere Farsçada "karanlık, sıkıntılı ve dehşetli düşürücü hapisane" anlamına gelen "zindan" adı verilmişti. İstanbul'daki Yedikule, Eminönü'ndeki Baba Cafer ve Kasımpaşa'daki Tersane zindanları, başlıca cezaevleriydi. Zindanlar genellikle subaşının denetimindeydi ve buradaki hükümlülere iyiliksever kimselerin yardımlarıyla bakılırdı. İstanbul zindanları 1831'de kaldırıldı ve Sultanahmet'te Mehterhane olarak anılan İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde Hapishane-i Umumi kuruldu. Bununla birlikte İstanbul dışında kale burçlarının zindan olarak kullanılması sürdü. Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1840'ta, "kanunsuz suç ve ceza olmaz" ilkesinin başlangıcı olarak nitelenecek hükümleri içeren ilk ceza yasası (Ceza Kanunname-i Hümayunu) yayımlandı. 1851'de suçlar yeniden saptanarak daha değişik nitelikte cezalar kabul edildi. Cezaevindeki ağır hasta hükümlülerin iyileşinceye değin kefaletle salıverilmesi ve voksul olanların beslenme ve giyim giderlerinin devletçe karşılanması ilkeleri getirildi.

1810 Fransız Ceza Yasası'nın çevirisi olan 1858'deki ceza yasası, 1926'ya değin yürürlükte kaldı. Bu yasayla hürriyeti bağlayıcı ceza olarak kürek cezası, kalebentlik ve hapis cezaları kabul edildi, bazı ağır suçlar için devletçe saptanan kalelerin birinde ömür boyu ya da bir süre için; daha hafif suçlar için devlet hapishanesinde, hüküm giyilen süre boyunca tutulma cezası getirildi. Bu dönemde cezaevi olarak ya başka amaçlar için yapılmış devlet binaları kullanılıyor ya da bina kiralanıyordu. İlk cezaevi binaları Diyarbakır'da (1864) ve Kırklareli'nde (1867) yapıldı. Infaz rejimi 8 Mayıs 1880'de çıkarılan "Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname" ile düzenlendi. Bu tüzük, her kaza,

liva ve vilayet merkezinde birer hapishane ve tevkifhanenin bulunmasını öngörüyor ve buralarda hangi sürelerdeki cezaların infaz edileceğini gösteriyordu. Ayrıca uygun yerlerde kurulacak "Hapishane-i Umumiler"de beş yıldan fazla kürek cezasına mahkûm olanlar tutulacak ve cezaevlerinde kadınlar için özel bölümler ayrılacaktı.

Bu tüzükle infaz personeli ve görevleri belirlendi, tutuklularla hükümlülerin ayrılması ilkesi benimsendi ve hapishanelerle tevkifhanelerde yiyecek giderlerinin devletçe karşılanması ilkesi getirildi. Kürek cezasına mahkûm olanların cezaevine ait elbiseleri, hapis cezasına mahkûm olanların ise kendi elbiselerini giymesi kabul edildi. Ayrıca 18 yaşından küçükler için ayrı koşullar belirlendi. Hükümlülere çalışma zorunluluğu getirildi; çalışanların gelirinden devletçe harcanan giyecek giderleri çıkarıldıktan sonra kalan miktar, gerekli olduğunda hükümlüye verilmek üzere saklanacaktı. Hükümlü ve tutukluların günlük yaşamları, dışarıyla ilişkileri düzenlendi. Yararlanmaları için her hapishanede yöneticinin saptayacağı kitapların bulundurulmasına olanak sağlandı. Hapishanelerle tevkifhanelerin denetim ve yönetimi, 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle Dahiliye Nezareti'ne verildi. 1916'da İstanbul Sultanahmet'te Yeni Tevkifhane yapıldı ve tutuklular buraya alındı. Ayrıca Paşakapısı Hapishanesi yapıldı. Mehterhane'deki Hapishane-i Umumi ise 1930'larda boşaltıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ceza ve tutukevleri. Cumhuriyet döneminde, Osmanlı ceza sistemi ve infaz rejimi 1926'ya değin uygulandı. 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu, suçları cürüm ve kabahat olarak ikiye ayırıyordu. Cürümler için hürriyeti bağlayıcı ceza olarak ağır hapis ve hapis cezaları, kabahatler için de hafif hapis cezaları kabul edildi. 1929'da ceza ve tutukevleri Adalet Bakanlığı'na bağlandı ve bunların denetimi yerel cumhuriyet savcılarına verildi. Ağır hapis ve hapis cezalarının infaz rejimi dört basamaklı duruma getirildi. Bu sistemin uygulanması için, hükümlülerin zorunlu çalışmalarını sağlayacak, iş esası üzerine kurulu yeni cezaevlerine gerek vardı. Eski cezaevlerinde bulunan hükümlülerden hükümlülük sürelerinin bir bölümünü iyi hal ile geçirmiş olanlar arasından yaş, meslek ve yetenekleri bakanlıkça saptananların yeni cezaevlerine gönderilmesine başlandı. Yeni cezaevlerinde hükümlülerin, cezalarının bir bölümünü çektikten sonra koşullu salıverilmelerine olanak sağlandı. 1930'da da hükümlülerin çalışmalarının düzenlenmesi için cezaevlerinde iş yurtları kuruldu ve iş esası üzerine kurulu ilk cezaevi 1936'da İmrallı Adasında uygulamaya geçti. 1943'te iş yurtları döner sermayeli tüzel kişilikler durumuna getirildi. 1941'de çıkarılan "Ceza ve Tevkifleri Nizamnamesi" ile her mahkeme bulunan yerde bir ceza ve tevkifevi, Adalet Bakanlığı'na gerekli görülen yerlerde de bölge cezaevleri ve çocuk ceza ve ıslahevleri kurulması karara bağlandı. 1949'da iş esası üzerine kurulu 12 cezaevi vardı. Bunlardan İmrallı, Isparta, Ankara, Dalaman ve Eskişehir cezaevlerindeki hükümlüler, Ceza Kanunu'nun 13. maddesinde öngörülen 3. dönem koşullarına bağlı tutulmuştur. Bu nedenle 3 günlük mahkûmiyetleri 4 gün olarak hesaplanır.

1965'te yürürlüğe giren ve hâlâ geçerli olan "Cezaların İnfazı Hakkındaki Kanun", ceza sistemi ve infaz rejimine yenilikler getirdi. Uzun ve kısa süreli hürriyeti bağlayıcı

cezalar ayrımı ve hükümlülerini gözlemleme, sınıflandırma, ıslah etme yöntemleri belirlendi. Altı aya kadar olan hürriyeti bağlayıcı cezalar kısa süreli olarak tanımlandı. Bu cezaların, suç işleyen kişiliğine, suçun işlenmesindeki özelliklere göre mahkemece para cezasına ya da başka önlemlere çevrilebilmesi ilkesi getirildi. Bu yasa ile ilgili tüzük 1967'de yürürlüğe girdi. İnfaz kurumları cezaevleri ve ıslahevleri olarak ikiye ayrıldı. Cezaevleri her mahkeme bulunan yerde, ıslahevleri Adalet Bakanlığı'na belirlenecek yerlerde bulunacaktı. Cezaevleri, koruma esaslarına, hükümlülerin yaş ve cinsiyet durumlarına göre ayrıldılar.

Bu tüzükle belirlenen esaslar uyarınca hükümlüler suç gruplarına göre ayrı cezaevlerine konur. Cezaevleri niteliklerine göre üçe ayrılır. "Kapalı cezaevi", içten ve dıştan korumayla görevli personeli bulunan, dışarıyla bağlantısı olmayan cezaevlerdir; dış korumaları jandarmaya aittir. "Yarıaçık cezaevi" dıştan korumayla görevli personeli bulunmayan, yalnızca kaçmaya karşı engelleri olan cezaevlerdir. "Açık cezaevi" ise dıştan korunmadığı gibi, kaçmaya karşı engelleri de yoktur. Çocuk cezaevleri, suç işlediği tarihte 15-18 yaşlar arasında bulunan, cezasını çekmeye başladığında 18 yaşını doldurmuş olan hükümlüler içindir. Kadın ve çocuk cezaevleri de kapalı, yarıaçık ve açık nitelikte olabilir. Kadınlar ve çocuklar için ayrı cezaevi kurulmadığı durumlarda öbür cezaevlerinin bazı bölümleri bunlara ayrılır.

İslahevleri, suç işlediği tarihte 11-15 yaşlar arasında bulunan, cezasını çekmeye başladığında 18 yaşını doldurmuş olan hükümlüler içindir. Tutuklular tutukevinde bulundurulur, tutukevi yoksa cezaevlerinde ayrı bölümlere konurlar.

Adalet Bakanlığı'na bağlı cezaevlerinin dışında, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri ceza ve tutukevleri de vardır. Buralarda, tutuklanan ordu personeli ve sıkıyönetim mahkemelerince tutuklanan kişiler bulunur. Erlerin 6 aya kadar hürriyeti bağlayıcı cezaların, subayların ise ordudan atılmalarını gerektirmeyen hürriyeti bağlayıcı cezaları askeri cezaevlerinde yerine getirilir.

Ceza ve tutukevlerinin yönetimi. 1965 İnfaz Kanunu'nda hükümlülerin ıslahı için insan olarak genel ve mesleki eğitim ve öğretimleri amaç kabul edilmiştir. Sağlık, beslenme, çalışma ve dış ilişkilerini bu yolda düzenleyen bir yönetim yapısı geliştirilmek istenmiştir. Kurum müdürünün yönetimi altında genel yönetim, gözetim, psikososyal yardım ve sağlık servisleri kurulmuştur. Cezaevi Disiplin Kurulu, hükümlülerin disiplin cezaları ile iyi hal durumlarının saptanmasında yetkilidir. Kurumun döner sermaye işlerinde karar organı ise cezaevi yönetimi kuruludur.

Uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalara çarptırılanların ayrılmaları kurum ve bunlara uygulanacak yöntem, gözlemleme sonucuna saptanır. Gözlem süresi 60 günü geçemez. Bu süre içinde her hükümlü öbürlerinden ayrı tutulur. Gözlem, cezaevi personeli ve uzmanlar tarafından yapılması gerekir. Gözlem sonunda saptanan durum Adalet Bakanlığı'na bildirilir. Adalet Bakanlığı hükümlünün gönderileceği kurumun niteliğini ve suçlunun grubunu belirler. Hükümlüler kapalı cezaevlerinde, ilk kez suç işleyenler, aynı suçları yeniden işleyenler ve suç işlemeyi meslek ve alışkanlık haline getirenler, uyuşturucu maddeler nedeniyle hüküm giyenler, siyasal suçlular, terör suçluları ve akıl hastaları olmak üzere farklı gruplara ayrılır. Ayrıca, terör ve toplu silah kaçakçılığı suçlarından hüküm giyenler için, pekiştirilmiş güvenlik önlemleri ve

toplu ıslah yöntemleri uygulanan özel kapalı cezaevleri vardır. İslah yöntemlerinin bireysel olarak uygulandığı, cezaevlerinin güvenliğini bozan, ıslah olmayan hükümlüler için tek ya da üç kişilik hücreleri bulunan cezaevleri de özel kapalı cezaevlerinin başka bir türüdür.

Tüzükte, hükümlülerin ıslahı ile, yasalara saygılı, topluma karşı sorumluluk taşıyan kişiler olarak normal yaşama uymaları ve geçimlerini sağlayabilecek duruma gelmelerini öngörülmüştür. Hükümlülerin bilgi ve becerilerini geliştirmelerini sağlamak amacıyla, cezaevinde açılacak kurslara katılmaları zorunlu tutulmuştur. Mahkûmiyet süresinin belirli bir bölümünü iyi hal ile geçiren hükümlü koşullu olarak salıverilir. Kalan süre içinde suç işlemeyen cezasını çekmiş sayılır. Hürriyeti bağlayıcı cezalarla cezasının yarısını, müebbet ağır hapiste 20 yılı, ölüm cezasının TBMM'de onaylanmadığı durumlarda 30 yılı tamamladığında koşullu salıverilir. Kapalı cezaevlerindeki hükümlüler, gözlemleme sonucu haklarında edinilen kaniye göre yarıaçık ya da açık cezaevlerine gönderilebilirler. Kapalı ya da yarıaçık cezaevlerinde açık cezaevine geçebilmek için, hükümlünün koşullu salıverilmesine belirli bir süre kalmış olmalıdır. Her yıl Adalet Bakanlığı'na saptanan bu süre genellikle 5 yıl kadardır. Ayrıca, yarıaçık ve açık cezaevlerine gönderilen hükümlülerle, bu cezaevlerine ayrıldıktan halde olanaksızlık nedeniyle gönderilemeyen hükümlüler için cezanın koşullu salıverilme süresinden her ay için 6 gün indirilir.

Cezaevleri genel olarak yapı tipine ve barındıracağı hükümlü sayısına göre altıya ayrılır. En küçükleri 24 kişilik A tipi, en büyükleri de 300 kişilik E tipi cezaevleridir.

Modern eğilimler. Dünyanın pek çok yerindeki ıslah programları, uzmanlaşma, çeşitlenme ve deneyimselleşme eğilimindedir. Hükümlülerin topluma yeniden kazandırılması ve sayılarının azaltılması için çaba gösterilmektedir. Hafif suçluların para cezalarını taksitle ödemelerine ya da yalnızca geceleri ve hafta sonları hücrelerinde kalmalarına olanak tanınır. Gözetim sürelerinin ve koşullu salıvermenin hükümlüyü topluma kazandırmaya yönelik uygulamalar olarak gittikçe daha çok benimsenmesi de cezaevlerinde bulunan hükümlü sayısının düşüş kalmasına yol açmaktadır. Önemli bir eğilim de, eskiden geçerli olan eşit suça eşit ceza ilkesinin bırakılarak, bireysel ceza ve infaz yaklaşımının benimsenmesidir.

Cezaevlerinin yönetimine ilişkin başka bir eğilim, hükümlüler ile dış dünya arasındaki toplumsal engelleri azaltma ve hükümlülerin ıslahında mesleki uğraşlara ağırlık tanıma çabalarını içerir.

Cezaevi örgütlenmesi. Çoğu cezaevinde askeri türden bir otorite ve iletişim sistemi geçerlidir. Yönetim hiyerarşisindeki her yetkilinin belirli görevleri ve sorumlulukları vardır; astları ve üstleriyle arasındaki iletişim, önceden belirlenmiş ilkeler doğrultusunda, bir emir-komuta zincirine göre gerçekleşir. Ama bu otorite ve iletişim sisteminin bazı ciddi zayıflıkları vardır. Sözgelimi, yönetimle ilgili kararların çoğu hükümlülerle dolaysız ve gündelik ilişkiden çok uzak olan yöneticiler tarafından alınmaktadır; oysa hükümlülerin yaşadığı ortamın yakından tanınması, alternatif program ve politikaların en iyi biçimde değerlendirilmesi açısından önem taşır. Cezaevinin yönetsel örgütlenmesi, çeşitli kademeler arasında aşağıya ya da yukarıya giden raporların doğruluğu ve kesinliği konusunda bazı sorunlar doğurabilir. Alt kademelerdeki pek çok görevli için, yönetim politikasına bağlı-

lık, cezaevi içindeki resmi olmayan söyleti ve mesaj alışverişine katılmadan daha önemsiz olabilir. Alt kademe görevlileri arasındaki yabancılaşma ve ilgisizlik de, yönetim politikasından kopmalarla, daha yüksek otoritelerin eleştirilmesine ve hükümlülerle gizli bir işbirliğine yol açabilir. Bu durumda, cezaevi yaşıntısının hükümlüler üzerindeki etkisi onlara hile ve uyumsuzluk yöntemlerinde beceri sağlamak olacaktır.

Hükümlülerin topluma kazandırılmasında karşılaşılan güçlükler yalnızca yönetim politikasıyla ilgili sorunlardan kaynaklanmamaktadır. Hükümlülerin davranış sistemi çoğu zaman resmi kurallara ve düzenlemelere doğrudan karşı çıkmaya eğilimindedir. Ama bu davranış sisteminden sapmalar bir istisna olduğu kadar kuraldır da. Sonuçta ne yönetim sistemi, ne de hükümlüler cezaevinde kalıcı bir üstünlük kurabilir. İki sistemin bütünleşmesi yüzeysel olarak sağlanabilir, ama görevliler ve hükümlüler arasında çıkara dayalı ilişkiler öylesine gelişir ki, grupların davranışı gerçekte hiçbir sisteme bağlanamayan, kesişen etkiler tarafından belirlenir.

Hükümlülerin cezaevi yönetimindeki gündelik işlere katılımını artırmak için kullanılan grup terapisi ve başka yöntemler, hükümlülerle yönetim arasındaki duvarları ortadan kaldırmak amacıyla tasarlanmıştır. Giderek daha küçük cezaevlerinin kullanılması, cezaevindeki denetimin azaltılması, izinler ve ev ziyaretleri, hükümlülerin cezaevleri dışında işlere yerleştirilmesi ve hükümlü salıverildikten sonra uygulanan yoğun gözetim ve denetim de aynı genel amaca yöneliktir. Yurttaşların danışma kurulları aracılığıyla ya da başka biçimlerde cezaevi yönetimine katılımını sağlayarak kamuoyunda oluşmuş yargılar ile cezaevi uygulamaları arasındaki kopukluğun giderilmesi ise daha büyük önem taşımaktadır.

cezaî şart, sözleşmenin yerine getirilmesi, eksik ya da geç yerine getirilmesi durumunda bir tutar ödenmesinin öngörülmesi. Bir güvenceyi içeren ikincil bir yükümlülüktür. Güvence kişisel olduğundan, örneğin rehinde olduğu gibi belli bir şeyin verilmesini gerektirmez; yalnızca ödeme borcu doğurur. İkincil bir yükümlülük olduğu için de asıl borç yoksa, geçersiz ya da ortadan kalkmış hukuki varlık kazanamaz. Borçlunun kusuru olmaksızın borcun yerine getirilmesi olanaksızlaşmışsa asıl borç ile birlikte cezaî şart da ortadan kalkar. Sözleşmede bunun tersine bir karara da yer verilebilir. Borçlar Kanunu'nun 41. maddesine göre haksız eylem ve 61. maddesine göre haksız zenginleşme durumunda da cezaî şart uygulanabilir. Nişanlanma ve evlenme dışında Türk Medeni Kanunu'nun öngördüğü bazı sözleşmelere de konabilir.

Ödeme istenebilmesi için alacaklının zarara uğramış olması zorunlu değildir; sözleşmenin yerine getirilmemiş olması cezaî şart hükmünün yürürlüğe girmesi için yeterlidir. Ayrıca alacaklı, öngörülen cezaî şart tutarından fazla zarara uğradığını kanıtlayabilirse, borçlunun borcunu yerine getirmemekte kusurlu olması koşuluyla, bu fazlalığı da isteyebilir. Taraflar cezaî şartın sınırını istedikleri gibi belirleyebilirler, ama yargı aşın bulduğu cezayı kendiliğinden azaltır. Yargıcin bu yetkisi Borçlar Kanunu'na göre yapılmış sözleşmeler için söz konusudur; Ticaret Kanunu'nun öngördüğü sözleşmelerde kullanılamaz.

Borçlu cezaî şartı ödemekle sözleşmeyi yerine getirme yükümlülüğünden kurtulamaz. Borçlar Kanunu'nun 158. maddesine göre sözleşmede cezaî şart kabul edilmişse,

sözleşmenin belirli zaman ve yerde tam olarak yerine getirilmemesi durumunda alacaklı hem sözleşmenin yerine getirilmesini hem cezaî şartın ödenmesini isteyebilir. Ama alacaklı bu haktan vazgeçebilir ve hiçbir koşul ileri sürmeden sözleşmenin yerine getirilmesini kabul edebilir. Bu durumda borçlunun cezaî şartı ödeme yükümlülüğü ortadan kalkar.

Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti, Osmanlı döneminde Anadolu'ya yakın Ege Adaları ile kıyı kesiminin bir bölümünü kapsayan yönetim birimi.

Deryabeyi tarafından yönetilen Gelibolu sancağı, 1533/34'te Kocaeli, Sığla, Biga, Eğriboz, İnebahtı, Mizistre, Karlıbeli, Midilli sancakları da katılarak Kaptanpaşa Eyaleti'ne dönüştürüldü. Eyaleti yöneten Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümünden (1546) sonra yeni bazı sancaklar da eyalete katıldı. 17. yüzyıl sonlarında da Kıbrıs Eyaleti kaldırılarak adanın tümü bir sancak statüsünde bu eyalete bağlandı.

19. yüzyılın ikinci yarısında, paşa sancağı (merkez) Kale-i Sultaniye (Çanakkale) oldu ve Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti deyimi bu sırada kullanılmaya başladı. Eyaletin bu dönemdeki sancakları Biga, Midilli, İmroz ve Bozcaada, Limni, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos ve Kıbrıs'tı. Bunların denizci yöneticilerine sancakbeyi yerine deryabeyi ya da denizbeyi deniyordu. 1867'de yeni vilayet nizamnamesi uygulanmaya başlanınca eyaletin denizle ilgisine son verilerek gene merkezi Kale-i Sultaniye olmak üzere 7 sancaklı (Kıbrıs, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos ve Biga) Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti kuruldu. 1876'da vilayet merkezi Sakız oldu. Biga sancağı ise Hüdavendigar (Bursa) vilayetine bağlandı. 1878'de Kıbrıs'ın İngilizlerce işgali, 1886-92 arasında da İstanköy'ün Rodos'a bağlanması sonucu vilayet küçüldü ve merkezi Rodos oldu. 1912'de Rodos ile Oniki Ada'nın bir bölümü İtalyanların eline geçti. Yunanlılar da I. Balkan Savaşı'nın bitiminde (1913) Sakız, Midilli ve Limni ile küçük adaların bir bölümünü ele geçirince vilayet fiilen Osmanlı Devleti'yle bağı koparıldı.

Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ni 16-19. yüzyıllar arasında kaptanpaşalar geniş yetkilerini dayanarak özel biçimde yönetirlerdi. Eyalette yaşayan halk da deniz seferlerine katılmak ve donanmanın gereksinimlerinin (su ve yiyecek gibi) bir bölümünü karşılamakla yükümlüydüler.

Cézanne, Paul (d. 19 Ocak 1839, Aix-en-Provence - ö. 22 Ekim 1906, Aix-en-Provence, Fransa), yapıtları ve düşünceleriyle 20. yüzyılın birçok sanatçısını ve sanat akımını, özellikle de kübizmin estetik gelişimini etkileyen Fransız ressam, en önemli ard izlenimcilerden biri ve modern resmin "baba"sı. İzlenimcilikten kaynaklanan, ama sonunda kişisel anlatıma ve resmin bütünselliğine verdiği önemle 19. yüzyıldaki geleneksel resim değerlerinin tümüne meydan okuyan yapıtları, yaşamının büyük bir bölümünde halk tarafından yanlış anlaşılması ve kuşkuyla karşılanmıştır.

Cézanne varlıklı bir burjuva ailesinin oğluydu. Aix'deki Collège Bourbon'da çok iyi bir klasik eğitim gördü. 1858'de, başarılı bir banker olan babasının baskısıyla Aix-en-Provence Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'ne girdi. Ama daha çocukken güzel sanatlarla ilgili bir meslek seçmeye karar vermişti ve hukuka karşı hiçbir ilgi duymuyordu. İki yıllık bir bocalamadan sonra, annesinin de araya girmesiyle, Paris'te resim öğrenimi görmek için babasından izin aldı.

Paris'teki erken dönem yapıtları (1861-70). Cézanne başlangıçta Paris'te yalnızca beş ay

kaldı. Öğrenimine başladığı Suisse Akademi'sinde, teknik açıdan öbür öğrencilerin bazısı kadar usta olmadığını anlayınca kişiliğindeki dengesizlikten kaynaklanan şiddetli bir bunalıma girdi. Zaten Paris'te bu kadar, Collège Bourbon'dayken yakın bir dostluk kurduğu Émile Zola'nın yüreklendirmesiyle kalmıştı. Aix'e dönerek babasının bankasında çalışmaya başladı. Ama bir yıl sonra kesin bir kararla yeniden Paris'e gitti. Sanatının biçimlendiği yaklaşık 1858'den 1872'ye kadarki dönemde çoğunlukla bu kentte yaşadı, arasıra da Aix'e gidip geldi.

1860'ların başları Paris'te edebiyat ve sanat etkinlikleri bakımından çok canlı bir dönemdi. Gustave Courbet'in onderlik ettiği gerçekçi ressamlarla resmi Guzel Sanatlar Yüksekokulu arasındaki anlaşmazlık doruk noktasına ulaşmıştı. Guzel Sanatlar Yüksekokulu o günlerde akademik yeni-klasik ya da romantik üslupta yapılmamış resimleri yıllık Salon sergilerinden geri çeviriyor, dolayısıyla da halkın bu tür yapıtlarla karşılaşmasını engellemiş oluyordu. 1863'te İmparator III. Napoléon, Salon tarafından geri çevrilen ressamlar konusunda sanat çevrelerinde giderek artan huzursuzluğu gidermek amacıyla Salon des Refusés'nin (Reddedilenler Salonu) açılmasını emretti. Bu salonda sergilenen yapıtlar eleştirilenlerin tümünün sert tepkileriyle karşılaştı. Aslında bu tepki ressamların devrimci ruhunu daha da güçlendirdi. Cézanne kısa sürede akademik tarzdan uzaklaşarak Édouard Manet, Camille Pissarro, Claude Monet, Auguste Renoir ve Edgar Degas gibi bu grubun en ileri üyeleriyle arkadaş oldu. Bu ressamların hemen hepsi o günlerde ancak 20 yaşlarında ve kendi üsluplarını daha yeni yeni oluşturmuyorlardı. Sonradan Manet dışında hepsi izlenimciliğin kurucusu oldular. Cézanne'in arkadaşı Zola da bu sanatçıların davasının tutkulu bir savunucusuydu. Cézanne'in onlarla dostluğu başlangıçta oldukça tuttu. Bu da Cézanne'in doğuştan aşırı utangaçlığından ve öbürlerinin neşeyle yürüttükleri arkadaşlıktan gocunarak alınganlık ve kabalık etmesinden kaynaklanıyordu. Gene de, sıradan konuları duygusallıktan uzak bir yaklaşımla ele alan Courbet ile çizgiden çok renge dayanan kompozisyonlarıyla çok ilgisini çekmiş olan romantik ressam Eugène Delacroix'nun etkilerini birleştirmeye çalışırken, bu genç arkadaşlarının devrimci esinlerinden destek alıyordu. Bu dönemde Cézanne olgunluk yapıtlarının hemen hemen tam tersi sayılabilecek bir üslup geliştirmeye başladı. Sert gölge ve ışık karşıtlıklarına yer verdiği, o dönem için olağandışı olmakla birlikte, Delacroix'nin burçaçlı kompozisyonlarının etkisine bağlanabilen dağınık ve canlı resimlerinde şiddetli ve karanlık bir üslup ortaya koydu. Bu gençlik döneminin duyarlı dinamizmi ve dışı vuran hummalı iç yapısıyla Cézanne, fovizmin ve modern dışavurumculuğun, özellikle de Maurice de Vlaminck ile Georges Rouault'nun yapıtlarının atılğan, yenilikçi tavırlarının habercisidir.

İzlenimcilik yılları (1870-78). Temmuz 1870'te Fransız-Alman Savaşı çıkınca Cézanne, biraz da askere alınmamak için, Paris'ten ayrılıp Provence'a gitti. Bir yıldır birlikte yaşadığı (ve sonunda 1886'da evleneceği) Marie-Hortense Fiquet'yi de birlikte götürdü. Güney Fransa kıyısında, Marsilya yakınında küçük bir köy olan Estaque'a yerleştiler. Cézanne burada manzaralar

yapmaya başladı. Doğayı hem gerçeğe bağlı, hem de kendisinde uyandırdığı duyguları yansıtacak bir biçimde betimleme yollarını araştırdı. Konularına izlenimci arkadaşları gibi yaklaşmaya başladı. Bu dö-

döndü. 1876'da Estaque'a, 1878'de Aix-en-Provence'a gitti. Aix-en-Provence'dayken babasının hakaretlerine katlanmak zorunda kaldı. Resimleri hâlâ alıcı bulamadığından, yaşamını sürdürmek için babasının maddi yardımına gereksinimi vardı. Bu zor durumunda tek müşterisi, 1877'de bir portresini yaptığı sanat uzmanı Victor Chocquet'ydı.

"Elma Sepeti", Cézanne'in yağlıboya çalışması, 1890-94; Chicago Sanat Enstitüsü

The Art Institute of Chicago. Helen Birch Bartlett Memorial Collection

nemde gerçekleştirdiği "Estaque'ta Kar" (1870-71, Wildestein Koleksiyonu, New York) ve "Şarap Pazarı" (1872) adlı iki manzarasının kompozisyonu erken dönem üslubu doğrultusunda olmakla birlikte, daha disiplinli ve ışığın gerçekliği konusunda daha özenlidir.

Ocak 1872'de Cézanne ve Marie-Hortense'in oğulları Paul doğdu. Kısa bir süre sonra Camille Pissarro'nun daveti üzerine Oise Irmağı vadisindeki Pontoise'a taşındılar. Cézanne burada ve yakındaki Auvers kentinde Pissarro ile izlenimcilik teknikleri ve kuramları üzerinde çalışmaya başladı. Pissarro, Cézanne'in ressam arkadaşları arasında onun güç kişiliğine dayanan, ona öğretmenlik eden tek kişiydi. 1874 boyunca aralıklarla birlikte çalışan iki sanatçı, tuvallerini kırlara taşıyarak açık havada resim yaptılar. Bu tarihten sonra yalnızca manzara ve ölüdoğaya yönelen Cézanne, portre çalışmalarına daha sonra başladı. Pissarro, Cézanne'i daha açık renkler kullanmaya razı etti. Ona, izlenimcilerin damgası olan kesik fırça vuruşlarıyla kırk renk parçalarının yararlarını gösterdi. Cézanne bu yöntemi daha sonra düzenli bir biçimde, ama farklı bir amaçla kullanacaktı. Ama Cézanne, Pissarro'nun yönlendirmesi sırasında bile, kendi görüşünün çok başka, amacının da izlenimcilerinkinden farklı olduğunu ortaya koyan resimler yaptı. İzlenimci teknikleri kullanmakla birlikte, nesnelerden yansıyan ışığın sunduğu nesnel görüntüden çok, onların temelini oluşturan yapıyı vurguladı. Daha o zamandan kompozisyonlarını kübik kütleler ve mimari çizgilerle oluşturan Cézanne'in fırça vuruşları, izlenimcilerinki gibi renk saçmıyor, birbirini kromatik bir birlik içinde tamamlıyordu. Bu dönemin en ünlü resmi olan "İntihar Eden Adamın Evi" (1872-73, Louvre Müzesi, Paris) bu nitelikleri yansıtır.

1874'te izlenimcilerin ilk resmi sergisiyle Cézanne Paris'e döndü. Birinci ve 1877'deki üçüncü izlenimciler sergisinde yer alan resimleri, bütün sergide en sert eleştirilere uğrayan yapıtlar olmakla birlikte, Cézanne yılmadan çalışmalarını sürdürdü. Belli aralıklarla Provence'in ışığına geri

İzlenimcilerin ikinci sergisinden sonra Cézanne resim açısından izlenimcilerden ayrıldı, ama "alçakgönüllü ve görkemli" olarak nitelediği Pissarro, "en güçlümüz" dediği Monet ve gene hayran olduğu Renoir ile dostça ilişkilerini sürdürdü. Halkın yapıtlarına karşı tepkisinden yılmıştı; hem Paris'te, hem Aix'de insanlardan gitgide uzaklaştı. Émile Zola'yla dostluğuna da son verdi. Bunun nedeni nevroitik bir güvensizlik duygusunun ve kışkırtıcılığın yanı sıra, toplumdaki kaçan bu inatçı dehanın Zola'nın halk için yazmasını anlaşılmaz bulmasıydı.

Olgun dönem üslubunun gelişmesi (1878-90). Cézanne olgunluk dönemi üslubunu inziva döneminde geliştirdi. "L'Estaque" (y. 1888, Louvre Müzesi, Paris), onun klasik yapıtları arasındaki belki de ilk başyapıtı. Bu, düzenli fırça vuruşlarının temiz prizmatik bir etki yaparak denizin azgın mavisini yaydığı, büyük ve sakin yatay çizgilerden oluşan bir kompozisyondu.

"Kırmızı Yeleklili Delikanlı", Cézanne'in yağlıboya çalışması, 1893-95; Mellon Koleksiyonu

The collection of Mr and Mrs Paul Mellon Upperville Virginia

Cézanne'in olgun dönem manzaralarının tümünde olduğu gibi, bu resim de derin mekânla yüzeysel desenin bir arada verildiği, ilginç ve yepyeni bir nitelikteydi. Cézanne küteselliği ve derinliği resmetmeyi çok iyi biliyordu. Kullandığı yöntem, izlenimcilerin biçimi belirgin kılmak için kullandıkları yöntemle aynı idi. Kendi tanımlayla "perspektifi yalnız renkle vermeye" çalışıyordu. Ona göre ressamın zekâsı ve gözü, belirli bir hacmi ya da kütleli oluşturan temel öğeleri çözümlemek için, görünüşteki ayrıntı ve eklentileri ayıklayabilmeliydi. Amacı dış görünüşün göz alıcılığının ardındaki yalın biçimlerin özlü gerçeğini yeniden bulmaktır. Bu, Akdeniz zekâsının hemen hemen Platoncu bir yorumuydu. ("Doğadaki her şey küre, koni ve silindire göre biçimlendirilmiştir. İnsan bu yalın biçimlerle resmetmeyi öğrenmelidir"). Cézanne'in resmi aynı zamanda, derinliği olmayan, bütünüyle yüzeysel bir desen olarak görülebilecek parlak bir renk uyumuydu. Gardanne'in prizmatik manzaraları ("Gardanne'in Değirmenleri", 1886; Barnes Vakfı, Merion, Pennsylvania) ve Aix yakınındaki Sainte-Victoire Dağının destansı bir varlık haline geldiği anıtsal kompozisyon dizileri ("Büyük Çam Ağaçlarıyla Birlikte Sainte-Victoire Dağı", 1887, Ulusal Galerisi, Londra ve 1885-87, Phillips Koleksiyonu, Washington, D.C.) bu dönemin dikkate değer başka manzaralarıdır.

Cézanne portrelerinde de temelde aynı yaklaşımı benimsemişti. Bunların en ünlülerinden bazıları Washington, D.C.'de Ulusal Sanat Galerisi'ndeki oğlunun portresi (1885), "San Koltukta Madame Cézanne" (1890-94), "Çaydanlıklı Kadın" (1890-94) ve "İskambil Oynayanlar"dır (1890-92, Louvre Müzesi, Paris). Bu son resim Cézanne'in beş değişik biçimde ele aldığı bir temadır. Erkeklerin ağırbaşlı soyluluğunun en iyi biçimde betimlendiği bu resmin dışında, Cézanne'in portrelerinde modelin kişiliğini belirtecek hiçbir ipucu yoktur. Pek çok durumda, arka planı da ana konu kadar özenle ele alan Cézanne, çoğu kez figürün yüz rengini kompozisyonun bütünüyle uyumlu bir hale getirebilmek için şiddetli bir biçimde bozar. Cézanne betimleme ilkelerini sayısı 200'ü aşan ölüdoğalarına da uygulamıştır. Bunların her birini, sanki bir mimari çizimmiş gibi düzenlemiş, en alışılmış nesnelere bile rengin yoğunluğu ve biçimin temel yalınlığıyla bir önem ve güç kazandırmıştır.

Çevresinin uyandırdığı yoğun duygularla dolu olmasının yanı sıra Cézanne'in sanatı, betimleme sorunlarına bilinçle çözüm arayışı içinde olmasından ötürü de son derece entelektüeldir. Cézanne birçok başka ressamla büyük hayranlık beslemekle birlikte, hiçbirinin görüşüne katılmamıştır. Roman-tikler ve eski ustalar gibi öyküsel konuları işleyen ya da izlenimciler gibi (ne kadar yetkin olursa olsun) yalnızca doğayı betimleyenler, Cézanne'a bir tek kendi sanatının sahip olduğu amaç anlığından yoksun gelmiştir. Ama Cézanne tam anlamıyla soyut bir ressam da değildir. Yansıtmak istediği yapısal düşünceleri tasarıma değil, gerçeğe ilişkindir. Buna karşın Braque, Picasso ve Juan Gris gibi kübistler için de önemli bir esin kaynağı olmuştur.

1886'da babasının ölümünden sonra Cézanne mali yönden belli bir rahatlığa kavuştu. Bu tarihten altı ay önce evlendiği Marie-Hortense'la birlikte 1888'de bir yıl Paris'te oturdu. Sonra kızıyla oğlunu buraya yerleştirdi, kendisi de Aix'e taşındı. Paris, Fontainebleau ve Giverny'e, İsviçre'de Jura'ya ve heykeltarihi Auguste Rodin ile tanıştığı Claude Monet'nin evine yaptığı birkaç gezinin dışın-

da, bir daha Aix'den ayrılmadı. 1895'te koleksiyoncu ve yayımcı Ambroise Vollard, Cézanne'nin 100'den çok resminin yer aldığı ilk kişisel sergisini düzenledi. Ama bu sergi genç sanatçılarla bazı sanatseverlerin dışında, halkın ilgisini çekmedi.

Son yılları. Kompozisyon ustalığı ve yoğun renk zenginliği ile sanatı gitgide derinlik kazanırken, Cézanne da kendisini yeni bir görüş yaratabilecek güçte hissediyordu. 1890'dan 1905'e değin "Sainte-Victoire Dağı"nın 10 çeşitlemesi, üç tane "Kırmızı Yeleklili Delikanlı" resmi, klasik çıplak geleceğine dönmeyi denediği ve manzarada heykelsi etkileri araştırdığı "Yıkananlar" dizisi gibi birbirini izleyen başyapıtlar yaptı. Sanatından başka bir şey düşünemiyor, bu da yavaş çalıştığı için bütün zamanını alıyordu. Cézanne insanlarla her zaman güç geçinen bir kişiydi; 1897'de annesinin ölümünden duyduğu üzüntüyle yavaş yavaş karısından ve gençlik arkadaşlarından uzaklaştı. Yüzyılın sonlarında üzülmeye başlamıştı. Ama onu çok az kimse gördüğü için, adeta efsanevi bir kişi haline gelmişti. 1899'da büyük izleyici toplayan yıllık Salon des Indépendants'a (Bağımsızlar Salonu) ve 1900'de Paris'te açılan Dünya Sergisi'ne resimleriyle katılmış, yapıtları sonunda galeriler tarafından aranır olmaya başlamıştı. Paris'te Lüksemburg Galerisi'ndeki Caillebotte sergisi iki Cézanne ile açılmış; Berlin'deki Ulusal Galerisi 1900'de onun bir manzarasını satın almıştı. Genç sanatçılar onu çok beğeniyorlardı. Genç simgeci ressam Maurice Denis, 1901'de genç sanatçıları onun bir ölüm doğasını hayranlıkla izlerken gösteren "Cézanne'a Saygı" adlı resmi yaptı.

Cézanne, tek başına ve içine dönük yoğun düşüncelerle verdiği son döneminde lizimden doruğuna ulaştı. Bu ancak en büyük sanatçıların, yaşamın açıklamasını doğada bularak erişebilecekleri bir noktaydı. Cézanne, "manzara benim içimde insanlaşır, düşünen, yaşayan bir varlık haline gelir. Ben resmimle birleşirim...Onunla yanar döner bir kaos içinde kaynaşırım" diyordu. Provence kırlarının görünüşteki durgunluğunun ardında, kayaların içine hapsolmuş jeolojik güçleri, ağaçların içinden akan güçlü özsuları bulmuştu. Atölyesine kapanmış, hasta ve insanlardan kaçan bu yaşlı adam, birkaç hafif fırsatı vuruşuyla son Sainte-Victoire Dağı resimlerine (1898-1902, Ermitaj Müzesi, Leningrad; 1904, Philadelphia, Sanat Müzesi) ve Château-Noir görünümüne yaşam kazandırıyordu. "Yıkananlar" temasını son işlediği resimlerinde (1900-05, Philadelphia Sanat Müzesi), gerçeğin yapısal görüntüsünü vererek anıtsal çıplaklar ile manzarayı büyük bir başarıyla birleştirdi. Onun bu yaklaşımı 20. yüzyılın önde gelen ressamı için çok büyük bir esin kaynağı olacak, Picasso "Avignonlu Kızlar" adlı resmini bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirecekti.

Cézanne'nin uzun süredir çekmekte olduğu şeker hastalığı daha da ciddileşmişti. Ekim 1906'da kırlarda çalışırken soğuk aldı, hastalandı ve birkaç gün sonra öldü. Aix-en-Provence'da gömüldü. Ertesi yıl Paris'teki Salon d'Automne'da (Güz Salonu) açılan retrospektif sergisi büyük ilgi topladı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Okuyan Paul Alexis ve Zola" (y. 1869, Sanat Müzesi, São Paulo, Brezilya), "Hasır Şapkalı Adam" ("Boyer'in Portresi", 1870-71, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Auvers Görünümü" (1874, Chicago Sanat Enstitüsü), "Chocquet'in Portresi" (1876-77, Lord Rothschild Koleksiyonu, Cambridge, İngiltere), "Oturan Chocquet" (y. 1877, Columbus Güzel Sanatlar Galerisi, Ohio), "Kendi Portresi" (1879-82, Tate Galerisi, Londra), "Mavi Vazo" (1883-87, Louvre Müzesi, Paris), "Sainte-Victoire Dağı" (1885-

87, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Yıkananlar" (y. 1885-87, Modern Sanat Müzesi, New York), "L'Estaque'tan Marsilya Körfezi" (y. 1886, Chicago Sanat Enstitüsü), "Provence'ta Dağlar" (1886-90, Tate Galerisi, Londra), "Laleleler ve Elmalar" (1890-94, Chicago Sanat Enstitüsü), "Elma Sepeti" (1890-94, Chicago Sanat Enstitüsü), "Nane Şişeli Ölümüne" (1890-94; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D. C.), "Yıkananlar" (1890-94, Louvre Müzesi, Paris), "Fontainebleau'da Kayalar" (1894-98, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Cupid'li Ölümüne" (1895, Courtauld Enstitüsü Galerisi, Londra), "Elmalı ve Portakallı Ölümüne" (1895-1900, Louvre Müzesi, Paris), "Saatçi" (y. 1895-1900, Guggenheim Müzesi, New York), "Soğanlı ve Şişeli Ölümüne" (1895-1900, Louvre Müzesi, Paris), "Yıkanan Kadınlar" (1895-1905, Philadelphia Sanat Müzesi), "Annecy Gölü" (1896, Courtauld Enstitüsü Galerisi, Londra), "Bibémus Taş Ocağından Victoire Dağı" (1898-1900, Baltimore Sanat Müzesi), "Bahçıvan" (y. 1906, Tate Galerisi, Londra).

Cezar, Mustafa (d. 1920, Amasya), Türk kültürünün çeşitli dönemleri üzerinde çalışan sanat tarihçisi.

1938'de Sivas Öğretmen Okulu'nu bitirecek ilkökul öğretmenliğine başladı. Daha sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'ne girerek 1946'da Tarih-Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli kentlerde öğretmenlik yaptıktan sonra 1959'da İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalışmaya başladı. 1969'da doçentliğe, 1978'de profesörlüğe yükseldi. 1982'de akademinin Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüştürülmesi üzerine kurulan Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü başkanlığına getirildi. Temmuz 1987'de emekli olduktan sonra da aynı bölümde yüksek lisans ve doktora dersleri vermeyi sürdürdü.

İlk yazıları 1948'de *Aylık Ansiklopedi*'de çıkan Cezar, tarih ve sanat tarihi alanında çeşitli kitaplar yazdı. 1971'de yayımlanan *Sanatta Banyı Açılış ve Osman Hamdi* adlı çalışması Osmanlı sanatının Batılılaşma sürecini inceleyen temel kaynaklardan biridir. Başka yapıtları arasında *Tarih I, II, III* (1949), *Özlü Osmanlı Tarihi* (1956), *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi* (1957-63, 6 cilt, Mithat Sertoglu ile birlikte) "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afet-

man Hamdi Bey (1987) ile *19. Yüzyıl Beyoğlu'su* (1991) vardır.

Cezayir, resmi adı CEZAYİR DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ. Arapça EL-CUMHURİYETÜ'L-CEZAYİRİYETÜ'D-DEMOKRATİYETÜ'S-ŞA-BİYE. Afrika'nın kuzeydoğusunda, Akdeniz kıyısında ülke. Yüzölçümü 2.381.741 km²'dir. Dünyanın onuncu. Afrika'nın da ikinci büyük ülkesidir. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 2.000 km boyunca uzanır; doğu-batı doğrultusunda en geniş yeri 1.800 km'ye varır. Doğusunda Tunus ve Libya, güneydoğusunda Nijer, güneybatısında Mali ve Moritanya, kuzeybatısında ise Fas yer alır. Kuzeyde Akdeniz yoluyla Avrupa'ya, güneyde Büyük Sahra üzerinden Siyah Afrika'ya bağlanan Cezayir, tarihi, dili, dini ve gelenekleriyle Arap dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Fransız sömürge yönetimine karşı 1954-62 arasında verdiği bağımsızlık savaşıyla Üçüncü Dünya ülkeleri arasında saygın bir yer kazanmıştır. Başkenti Cezayir, 1991 tahmini nüfusu 25.800.000'dir.

DOGAL YAPI. Yüzey şekilleri. Cezayir topraklarının yaklaşık yüzde 85'ini Sahra kaplar. Kuzeydeki dağlar ve bu dağların arasındaki sulak ve verimli ovalar kıyı boyunca dar bir şerit oluşturur. Ülkede iki ayrı coğrafi bölgenin bulunması, farklı jeolojik evrimlerin sonucudur. Başlıca yüzey şekilleri Afrika ve Avrupa tektonik levhalarının çarpışmasıyla ortaya çıkmıştır. Kuzeyde bir set oluşturan genç sıradağlar ile güneyde dümdüz uzanan kayaç tabanlı platform bu iki levhanın kalıntısıdır.

Kuzey bölgesi kuzeyden güneye doğru, hepsi doğu-batı doğrultusunda uzanan beş farklı kuşağa ayrılır: Kıvrılmış kıyı şeridi, kıyı şeridini kuşatan ovalar, Tel Atlasları, Yüksek Platolar ve Sahra Atlasları. Kıyıya sarp yamaçlar biçiminde inen sırtların arasında sayısız koylar bulunur. Kıyı boyunca uzanan kayalıklar, iç kesime doğru uzanan Oran ve Annaba gibi ovalarla kesintiye uğrar. Tel Atlasları'nın batı kesimi, araya ovaların sokulduğu birbirinden kopuk iki

Ahaggar Dağları yakınında Sahra Çölü, Cezayir
Emil Schultze, Black Star

ler" (1963, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I* içinde), *Osmanlı Tarihinde Levendler*, (1965), *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık* (1977), *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi* (1985), *Osman Hamdi: Bilinmeyen Resimleri* (1986, Ferit Edgü ile birlikte), *Müzeci ve Ressam Os-*

dağ sırası biçiminde ilerler; bu nedenle birçok yerde geçit verir. Orta kesimde toplu bir yapı kazanan sıradağlardan kıyıya açılan tek bağlantı Summam Vadisinden geçer. Daha doğuda birbirini izleyen dağ setleri Konstantin (Kosantine) Ovalarını kuşatır. Tel Atlasları'nın güneyinde, Fas'taki Hodna Dağlarının uzantısı olan Yüksek Platolar yer alır. *Sebha* adı verilen kurumuş

göl yataklarının parçaladığı bu platolar oldukça kıraçtır. Daha güneyde bir dizi küçük sıradağdan oluşan Sahra Atlasları, genellikle güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunu izler; batıda Eysa Dağıyla 2.236 m'ye ulaşan yüksekliği doğuya doğru alçalır. Sahra Atlasları ile Konstantin Ovaları arasındaki Aurès Masifinin dorukları ise 1.800 m'yi aşar. Yüksekliği 900-2.250 m arasında değişen Tel Atlasları bir deprem kuşağı üzerinde yer alır. 1717'deki depremde Oran kenti yerle bir olmuş, 1790'daki depremler 20 bin kişinin ölümüne yol açmıştır. 1954 ve 1980 depremlerinde eş-Şelif'de 5.200 kişi yaşamını yitirmiştir.

Sahra bölgesi M'Zab denen kuzey-güney doğrultulu bir yükseltinin ayırdığı farklı yükseklikteki iki çöküntü alanından oluşur. Her iki alan da erg adı verilen geniş kum çöllerine kaplıdır. Büyük Doğu Ergi'nde ortalama yükseklik 400-600 m'yi bulur. Büyük Batı Ergi ise kuzeye doğru alçalarak Aurès Masifinin eteklerinde deniz düzeyinin altına iner. Güneydoğuda yer alan görkemli Ahaggar Dağlarının en yüksek noktası Tabat Doruğu 3.303 m'ye ulaşır.

Akarsular. Sahra bölgesinde çeşitli vahaların ve su taşıyıcı yeraltı katmanlarının bulunmasına karşın, önemli akarsuların hepsi kuzeyde toplanmıştır. Yağışların mevsimlere göre dengesiz bir dağılım göstermesi nedeniyle, birçok ırmak zaman zaman kurur. Sulamayı yıl boyunca sürdürmek için göletlerden yararlanılır. Kuzeydeki iki ana havzanın sularını toplayan Şelif ve Hamiz ırmakları sulama gereksiniminin ancak üçte birini karşılar.

İklim, bitki örtüsü, hayvan varlığı. Yağışlar genellikle batıdan doğuya doğru artar, kuzeyden güneye doğru azalır. En çok yağış alan yöre, Akdeniz'in nemli rüzgarlarına açık olan doğu kıyı şerididir. Cezayir kentinin batısındaki Şerşel limanından Tunus sınırına kadar uzanan hat üzerinde 580 mm'yi aşan yıllık ortalama yağış yer yer 1.016 mm'ye ulaşır. Oysa bu hattın batısındaki Şelif Ovasının büyük bölümünde ve Oran yöresinde yağışlar 580 mm'yi bulmaz. Tel Atlasları'nda 400-580 mm arasında değişen yıllık ortalama yağış, Atlaslar'ın güneyinde 400 mm'nin altına düşer. Bu sınır aynı zamanda ülkeyi iki farklı tarım bölgesine ayırır. Zengin bir bitki örtüsü olan, ormanlarla kaplı birinci bölgede kuru tarım yapılır. İkinci bölge yalnız tahıl ekimine elverişlidir; ormanlar azaldıkça hayvancılık ağırlık kazanır.

Aralık-mart dönemi düzenli yağmur mevsimidir. Yılın öteki dönemlerinde yağmurlara zaman zaman sert fırtınalar eşlik eder. Sağanakların günlerce sürdüğü yağmur mevsimi dışında iklim sıcak ve kuraktır. Yağış miktarı yıldan yıla olağanüstü farklılık gösterir. Yıllık ortalama yağış miktarı 760 mm olan Cezayir kentine 1847'de 1.270 mm, 1913'te 400 mm yağış düşmüştür. Bu değişkenlik özellikle iç kesimde tarımı olumsuz etkiler. Sahra bölgesinde yağışlar çok düzensiz ve azdır; beş yıl boyunca hiç yağış almayan yerler vardır.

Kıyı kesimi dışında mevsimler arasında büyük sıcaklık farkları görülür. Denizden uzaklaştıkça hava soğur; Tel Atlasları'nda en düşük sıcaklık -13°C, Yüksek Platolar'da -12°C, Oran yöresinde -15°C'yi bulur. Kıyı şeridi, Oran Ovası, Aşağı Şelif Vadisi ve Cezayir kenti yakınlarındaki Mitice Ovası dışındaki kesimlerde don olayı görülür.

Kıyı kesiminde doğal bitki örtüsü yalnız belirli alanlarda korunabilmiştir. Oran yörenin çevresinde mantar meşesi, Oran yöresinde *thuga* (servi benzeri bir ağaç) ormanları görülür. Bir bozkır görünümünde olan Yüksek Platolarda genellikle otlar ve çalılar

yetişir. Geçmişte yabanıl zeytin, sakız ağacı, katırtmağı ve bodur palmye gibi türlerden oluşan doğal bitki örtüsü, tarla açma çalışmaları yüzünden büyük ölçüde yok olmuştur. Yağış miktarının 300 mm'nin altına indiği yerlerde alfa ve yavşan gibi bozkır bitkileri yaygındır. Sahra'da yağmurlarla birlikte yerleşmeye başlayan tek tük bitkiler yağışlar son bulunca kuruyarak yok olur. Seyrek bitki örtüsü, suya hemen hiç gereksinim duymayan ot türleri ile yer yer akasya ve hünnap gibi ağaçlardan oluşur.

Yoksul bitki örtüsü yüzünden hayvan varlığı da çok sınırlıdır. Antilop, ceylan, pars, çita, tavşan, araptavşanı ve yaban domuzu gibi hayvanların yanı sıra bazı kuş, sürünge ve böcek türleri de görülür.

YERLEŞME DOKUSU. Cezayir'de nüfusun coğrafi dağılımı, toprak verimi ve yağışlarda görülen farklılıklara koşut bir dengesizlik gösterir. Nüfus yoğunluğunun genel olarak km² başına 5 kişinin altına düşmediği Tel Atlasları'nda, daha çok ovalarda toplanmış olan yerleşmelerde sulamaya gerek olmaksızın bahçecilik ve tahıl tarımı yapılır. Ekime elverişsiz sarp yamaçlarda çitlerle çevrilmiş sürekli otlaklarda hayvan beslenir. Güneydeki bozkırlarda tahıl üretimi, sulama yapılan alanlarla sınırlıdır; göçebelik giderek ortadan kalkmaktadır. Bu bölgede nüfus yoğunluğu km² başına 0,4-5 kişi arasında değişir. Seyrek hurma koruluklarının bulunduğu Sahra'da gerçek Bedeviler yaşar; nüfus yoğunluğu km² başına 0,4 kişinin altındadır.

Nüfus yoğunluğundaki dengesizlik yalnız kentleşme düzeyine bağlı değildir; kırsal kesimde de büyük farklılıklar görülür. Örneğin Tizi Uzu ilinde km²'ye 165 kişi düşerken, Sayda ilinde bu oran ancak 5 kişiye ulaşır. Bununla birlikte kentlere göç eğiliminin nüfus yoğunluğuna etkisi önemini korumaktadır. Fransız sömürge yöneticilerinin bağımsızlık hareketini zayıflatmak için kırsal kesimdeki 1.800 küçük merkeze taşınmak zorunda bıraktığı iki milyon kişinin yaklaşık dörtte biri bağımsızlık sonrasında yeniden kentlere dönmüştür. Bu akınla da hızlanan kentlere göç hareketi hâlâ sürmektedir. Göçün başlıca nedeni, tarım sisteminin nüfus artışının getirdiği yükü taşıyamamasıdır. Kuraklık ve su baskını gibi doğal felaketler ile ulaşım sisteminin gelişmesi de göçleri artırmaktadır. Hızlı nüfus hareketinin toplumsal sonuçlarından biri, Berberi dillerini konuşan köylülerin Araplaşmasıdır. Ekonomik sonuçlar arasında otlakların yok olması, *hamesat* adı verilen kiracılık sisteminin çökmesi ve göçebe yaşam biçiminin ortadan kalkması sayılabilir.

NÜFUS. Cezayir toplumunun belirleyici özelliği, birbirleriyle sıkı bağları olan farklı toplulukların birliğine dayanmasıdır. Bu çeşitlilik halkın yaşadığı konutlarda da yansımıştır: Aurès ve M'Zab yörelerinde taraçalı evler, Kabiliye'de kiremit damlar, Sufta kubbeleri evler, kentlerde ise Magrip mimarisi baskındır. Yerleşik topluluklar iç içe evlerden oluşan mahallelerde yaşamayı yeğlerken, göçbeliği yeni terk edenler dağınık ve birbirinden uzak yerleşim düzenleri oluşturur. Bütün bunlara karşın Cezayir'in uzun ve karmaşık tarihi, kesin etnik sınırlar çizilmesini güçleştirir. Nüfusun yüzde 80'den fazlasını oluşturan Araplar, Kabiliyeliler ve Mzablılar gibi değişik toplulukları da barındırır. En büyük azınlık olan Berberilerin çoğu Arapça da konuşur. Göçebe çobanlıkla uğraşan Tuaregler Sahra'nın güneydoğusundaki Ahaggar ve Adrar dağlarında küçük vahalarda yaşar. Siyah kökenli bir Sudan halkı olan Haratlar ülkenin her yanına yayılmış vahalarda oturur. Nüfusun geri kalan bölümü Fransız, İspanyol ve

İtalyan gibi küçük Avrupalı topluluklardan oluşur.

Berberi dillerinin konuşulduğu Kabiliye ve Aurès gibi dağlık yörelerde yaşayan halk İslam etkisinden bir ölçüde sıyrılmış, özgün bir yaşam biçimi sürdürür. M'Zab yöresinde de toprağa bağımlılıktan, zor üretim koşullarından kaynaklanan değişik bir hukuk anlayışı ve eşitlikçi bir toplum yapısı gözlenir. Arap kabilelerinin toprak mirasını dayalı aristokratik yapısı ile Berberi topluluklarının soy bağıını temel alan örgütlenme biçimi, bu toplulukların kimliklerini koruma çabalarına karşın, uyumlu ilişkiler geliştirmelerini önlememiştir. Yoğun kültür alışverişi, pazar ilişkileri, kentleşmenin yaygınlaşması ve Müslümanlık, birleştirici etkenler olarak önemli işlev görür.

Cezayir'de ortalama nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 10,9 kişi düzeyindedir. Kentlerde yaşayanların oranı (1987) yüzde 49,7'ye ulaşmıştır. Doğum ve ölüm oranları (1988) sırasıyla binde 33,2 ve binde 4,9'dur. Nüfus bileşimi oldukça gençtir: 15 yaşın altında olanların oranı (1987) yüzde 43,9 düzeyindedir. Ortalama ömür (1987) erkeklerde 65,8, kadınlarda 66,3 yıldır. Yüksek doğum oranı nedeniyle ana ve çocuk sağlığına büyük önem verilir. Hükümetin bu alanda yürüttüğü çalışmalar, Birleşmiş Milletler Nüfus Faaliyetleri Fonu'ndan önemli mali destek görür.

EKONOMİ. Gelişme yolundaki Cezayir ekonomisi, merkezi planlamaya dayanmakla birlikte özel sektöre de yer verir. Petrol çıkarımı, madencilik, ağır sanayi, ulaşım, maliye ve dış ticaret devlet denetimindedir; petrol ve doğal gaz sanayisi hükümet kuruluşu Sonatrach'ın elindedir. Tüketime dönük hafif sanayiler ile konut yapımında özel sektör ağırlıktadır. 1989 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 53,12 milyar ABD Doları, kişi başına düşen ulusal gelir ise 2.170 ABD Doları'dır. Büyük ölçüde petrol ve doğal gazı dayanan ekonomide şarap, mantar ve hurma üretimi ve ihracatı da önemli yer tutar. Çoğu Fransa'ya yerleşmiş olan 850 bin Cezayirli'nin ülkelerine gönderdiği kazançlar da Cezayir ekonomisini rahatlatıcı etkiye bulunmaktadır. 1962'ye değin tarıma dayalı ve Fransa'ya bağımlı olan ekonomi, bağımsızlık sonrasında hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. 1960'ların ortalarından beri Tunus ve Fas'la birlikte bir Magrip Ekonomik Topluluğu oluşturma yönünde sürdürülen girişimlerden henüz sonuç alınamamıştır.

Doğal kaynaklar. Afrika'da Libya ve Nijerya'dan sonra en büyük petrol yataklarını barındıran Cezayir'in toplam petrol rezervi 1,1 milyar tondur. 1950'lerde Sahra'da petrol bulunmasından sonra 1958'de üretime geçilmiştir. Cezayir 3,723 trilyon m³ olarak tahmin edilen doğal gaz rezerviyle dünyada Bağımsız Devletler Topluluğu, İran ve ABD'den sonra dördüncü sırada yer alır. Başlıca sivilaştırma tesisleri Arzev, Skikda ve Bicaey'dedir. Afrika'nın tek cıva üreticisi olan Cezayir'in dünya cıva üretimindeki payı yüzde 10'dur. Uenza'daki yüksek nitelikli, Gara Cebilet'teki orta nitelikli demir cevherinin toplam rezervi ise 4,5 milyar ton olarak tahmin edilmektedir.

Öteki önemli mineraller arasında kurşun, çinko, bakır, gümüş, barit, alçıtaşı, çakıl, kum, tuz ve çeşitli pıntlar sayılabilir. Ahaggar'da SSCB'nin yardımıyla yürütülen arama çalışmalarında kalay, nikel, kobalt, krom ve uranyum damarlarına raslanmıştır. Yörede tungsten, altın, platin ve elmas yataklarının bulunması olasılığı yük-

sektir. Uranyum yatakları 1980'lerin başlarında işletilmeye başlamıştır.

Tunus sınırında düşük nitelikli fosfat çıkarılır. Debbag Dağında önemli kaolin damarları, ayrıca mermer ve oniks yatakları bulunmuştur.

Yağışların olağanüstü düzensiz oluşu hidroelektrik enerji üretimini önemli ölçüde kısıtlar. 1989 verilerine göre 15,3 milyar kW-sa olan elektrik üretiminin yüzde 95'i termik, geri kalanı hidroelektrik santrallerden sağlanır. 1962 öncesinde kurulmuş toplam 1,5 milyar m³ kapasiteli 20 kadar baraja, bağımsızlık sonrasında yeni barajlar da eklenmiştir. Günümüzde barajların suladığı alanlar 344.000 hektarı bulmaktadır.

Tarım, ormancılık, balıkçılık. Cezayir topraklarının yalnızca yüzde 3'ü ekime elverişlidir; üçte ikisi yakın bölümünde ekim yapılan bu alanların ancak yüzde 7'sinde sulamadan yararlanılır. Ekili alanlar Fransızlar döneminde yerleşime açılan ve bağ, meyve, turuncu bahçeleri ile çiftliklerin kurulduğu dar kıyı şeridiyle sınırlıdır. En verimli çiftlikler doğuda Bicaye ve Annaba dolaylarında, Cezayir kentinin güneyindeki Mitice Ovasında ve Oran'ın ötesinde Sidi Belabbas'tan Tlmsen'e uzanan yörededir.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1987) yüzde 14,9 olan ve toplam işgücünün yüzde 13,6'sını istihdam eden tarım sektörü, ülkenin gıda gereksiniminin ancak yüzde 30'unu karşılar. Başlıca tarımsal ürünler buğday, arpa, yulaf gibi kış tahıllarıdır. Pamuk, tütün, zeytin, hurma, başta portakal ve üzüm olmak üzere meyve ve sebze üretimi de tarımda önemli yer tutar; ayrıca az miktarda bezelye, mercimek, fasulye, tütün ve şeker pancarı yetiştirilir.

İklim hayvancılık için elverişli değildir. Otlakların büyük bölümü kıraç çayırardan oluşur. Koyun, keçi ve sığırın yanı sıra at, katır, eşek ve deve de beslenir.

Yönetimin 1971'de başlatıldığı toprak reformu çerçevesinde özel mülkiyet altındaki büyük çiftlikler bölünerek topraksız köylülere dağıtılmış ve kooperatifler biçiminde örgütlenmiştir. Büyük ölçüde tahıl ekilen bu tarlalardan yüzde 50'si 5 hektardan, yüzde 98'i 50 hektardan küçüktür. Tarımsal üretimin önemli bölümünü karşılayan devlet çiftliklerinde şarapçılık yapılır, sebze ve turuncu yetiştirilir. 1962'de Fransızların elinden alınan çiftlikler önce bağımsız işçi komitelerince işletilmiş, daha sonra merkezi denetim altına alınmıştır. Başta tahıl olmak üzere tarım ürünlerini geliştirme ve üretimi artırma çalışmalarını sürmektedir. Fransa hükümetinin kendi üreticilerini korumak amacıyla şarap ithalatını kısıtlaması üzerine, düşük verimli bağlar başka amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır.

Bağımsızlık Savaşı sırasında büyük bölümü yok olan ormanlarda yeniden ağaçlandırma çalışmaları başlatılmıştır. Sahra Atlasları boyunca Tunus'tan Fas'a kadar genellikle Halep çamından oluşan bir orman kuşağı yaratma programı 1967'den beri yürütülmektedir. Geniş mantar meşesi korulukları, Cezayir'in mantar üretiminde dünyada ilk üç ülke arasında yer almasını sağlar. Kıyı şeridinin uzunluğuna karşın balıkçılık gelişmemiştir. Devlet yeni avlanma donanımları sağlayarak balıkçılığı geliştirmeye çalışmaktadır.

Madencilik. Ülkenin başlıca madencilik merkezleri Tunus sınırındaki Uenza ve Onk Dağı ile Fas sınırındaki el-Abed ve Bukait, Ayn Berber ve Beşar'dır. Bu yörelerden birincisi Annaba'daki, ikincisi Oran'daki

işletmelere demiryoluyla bağlanır. Uenza'da yılda 3 milyon ton yüksek nitelikli demir cevheri çıkarılır; bunun bir bölümü Onk Dağından çıkarılan fosfatla birlikte ihraç edilir. Çelik ve gübre komplekslerinin tamamlanmasından sonra ülke içinde işlenen demir ve fosfat cevherinin oranı artmıştır. Beşar kömür ocaklarında çıkarılan kok kömüründen de çelik üretiminde yararlanılması planlanmaktadır. En önemli çinko ve kurşun yatakları el-Abed'dedir.

Sanayi. Bağımsızlık öncesinde imalat sektörü daha çok gıda, dokuma, sigara ve giyim eşyası gibi ürünleri kapsıyordu. 1967'den sonra ağır sanayiye büyük bir ağırlık verilerek, devletin öncülüğünde çelik işletmeleri, petrol antma ve gaz sıvılaştırma tesisleri, gübre ve plastik fabrikaları kuruldu. Bu arada yabancı petrol şirketleri millileştirilerek petrol ve doğal gaz üretimine yönelik büyük yatırımlar gerçekleştirildi. Petrol ve doğal gaz yatakları Akdeniz'e bağlayan bir dizi boru hattı yapıldı. Bugün ülkenin sanayi gelirlerinde birinci sırayı, sıvılaştırılmış doğal gaz ve artırılmış petrol ürünleri alır. Öteki önemli sanayi ürünleri çimento, ham çelik, pik demir, nafta ve gübredir. Başlıca hafif sanayi ürünleri arasında seramik, boya, polyester dokuma, ayakkabı, un, yemeklik bitkisel yağ, şarap ve sigara sayılabilir. Son yıllarda makine, taşıt araçları, elektrikli eşya, kağıt üretime ve başka hafif sanayi dalları ile konut inşaatına ağırlık verilmiştir. Ayrıca demiryolu hattının Yüksek Platoları uzatılması, liman tesislerinin geliştirilmesi ve karayolu yapımı gibi yeni projelere hız verilmiştir.

Maliye ve ticaret. Cezayir'in para birimi, 100 santime bölünen Cezayir Dinarı'dır. 1962'de kurulan Cezayir Merkez Bankası para basmaya yetkili tek kuruluştur. 1967-72 arasındaki kamulaştırmalar sonucunda, ülkede yalnızca devlete ait dört ticaret bankası etkinlikte bulunmaktadır. 1983'te sanayi, imalat ve hizmet sektörlerine yönelik bir banka daha kurulmuştur.

Cezayir'in ihracat gelirlerinin yüzde 95'i aşkın bölümü petrol ve doğal gazdan sağlanır. Fransa'yla ticaret hacmi 1961 sonrasında yüzde 80'den yüzde 20'ye düşmüştür. Sosyalist ülkelerle ticareti artırma girişimleri ise beklenen sonucu vermemiştir.

Ihracat yapılan başlıca ülkeler ABD, Fransa, Almanya ve İtalya'dır. İthalatın büyük bölümü makine ve ulaşım araçları, yan işlenmiş mallar, gıda maddeleri ve kimyasal ürünlerden oluşur. İthalat içinde en büyük pay Fransa, Almanya ve İtalya'ya aittir.

Ulaşım. Karayollarının toplam uzunluğu (1986) 81.648 km'yi bulur. Tel Atlasları yöresinde bakımlı ve gelişmiş bir karayolu ağı vardır. Sahra'ya da karayoluyla yolcu ve yük taşınır. Sahra'daki petrol kuyuları limanlara karayollarıyla bağlanır. Kara taşımacılığı, bir devlet kuruluşu olan Ulusal Kara Taşımacılığı Şirketi'nin (SNTR) elindedir.

Tunus sınırından Fas sınırına kadar uzanan ana demiryolu hattı, ara yan hatlarla önemli limanlara bağlanır. Ayrıca kıyı kesiminden içerideki bazı kentlere bağlanan hatlar da vardır. Demiryollarını Cezayir Ulusal Demiryolu Şirketi (SNCF) işletir.

Ülkenin başlıca limanları Cezayir, Oran, Annaba, Arzev, Bicaye, Cicelli (Gazavet) ve Mosteganim'dir. Skikda'dan petrol ihraç edilir. 1982'de Cenden'de çelik ihracatı için bir liman yapımına başlanmıştır. Hava yolu şirketi Air Algérie, devletten büyük mali destek görür. Cezayir Darü'l-Beyda Uluslararası Havaalanı, Avrupa ile Afrika'nın güney kesimi ve Amerika ile Doğu ülkeleri arasında sefer yapan uçakların başlıca duraklarından biridir.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. **Devlet yapısı.** Bağımsızlıktan sonra Cezayir'de Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) dayalı tekpartili bir sistem kuruldu. Büyük ölçüde ordunun desteğiyle ayakta duran ve sosyalist devlet yapısını örnek alan bu sistemi parlamentolar bir çerçeveye oturtmaya yönelik ilk adımlar 1970'lerde atıldı. Devlet başkanının geniş yetkileri elinde tuttuğu yeni anayasal düzende beş yıllık bir dönem için seçilen Ulusal Halk Meclisi'ne de yer verildi. Yönetime karşı gelişen yoğun muhalefet sonunda Şubat 1989'da köklü anayasal değişikliklerle birlikte çokpartili siyasal yaşama geçişin yolu açıldı. Başlıca muhalefet odağı olan İslami Selamet Cephesi (FIS) Aralık 1991'de yapılan genel seçimlerin ilk turunda büyük başarı gösterdi. Olası iktidar değişikliği karşısında Yüksek Güvenlik Konseyi Ocak 1992'de ordunun desteğiyle ikinci tur seçimleri iptal ederek yönetime el koydu. Ardından yeni iktidar organı olarak Devlet Konseyi oluşturuldu. 1992'nin ikinci yarısına gelince Cezayir'de siyasal sistemin geleceği belirsizliğini koruyordu.

Yargı. Cezayir'de gelenek hukuku ile İslam hukuku arasında sömürge döneminden beri süren yargısal ikilik 1965'te gerçekleştirilen reformla sona erdirilmiş, ceza hukuku, medeni hukuk ve yargılama usulleri alanında yeni yasalar çıkarılmıştır. Devlete karşı işlenen suçlara bakmak üzere 1966'da oluşturulan üç özel mahkemenin kararları temyiz edilemez. Ayrıca 1975'te siyasal davalara yönelik Devlet Güvenlik Mahkemesi kurulmuştur. Yargı yönetimiyle ilgili işleri, yürütme, yargı ve parti temsilcilerinin oluşturduğu ve adalet bakanının başkanlık ettiği Yargıçlar Yüksek Kurulu yürütür.

Eğitim. Cezayir'de okuryazarlık oranı (1987) ancak yüzde 50'yi bulur. Geçmişte eğitim dili olan Fransızcanın yerini giderek Arapça almıştır. Öğretmen sayısı okul çağındaki nüfusun artışına ayak uyduramadığından, öteki Arap ülkelerden öğretmen getirilmektedir. Eğitimde radyo ve televizyondan da yararlanılır. Ortaöğretim kurumları yetersizdir. Tarımla ilgili ilk teknik enstitü 1970'te Mosteganim'de açılmıştır. Bağımsızlık öncesinde Kuzey Afrika'nın başlıca yükseköğretim kurulu olan Cezayir Üniversitesi, Fransız üniversite sistemiyle bağlarını sürdürerek nitelikli eğitim düzeyini korumuştur. 1982'ye değin dokuz yeni üniversite daha kurulmuştur.

Sağlık ve sosyal yardım. Cezayir koruyucu hekimliğe dayalı bir sağlık politikası izlemektedir. Yapılan sağlık reformlarıyla yeni mezun doktor, cerrah, eczacı, dişi ve ebeler devlet sağlık kuruluşlarında bir süre hizmet yükümlülüğü getirilmiştir. Çeşitli hastanelerde parasız tıbbi bakım birimleri vardır. Özellikle kırsal kesimleri içine alan yaygın bir devlet eczaneleri ağı kurulmuştur. Verem, zührevi hastalıklar, sıtma ve trahom hâlâ yaygındır.

Kentlere göçün yol açtığı konut açığı, ülkenin en önemli toplumsal sorunlarından biridir. Bağımsızlık sonrasında hükümet var olan pek çok yapının bakım ve onarımının yanı sıra, yarım kalmış konut projelerini sürdürmeyi de üstlenmiştir. Kırsal kesimden kentlere göçün hızını kesmek için, 1972'de başlatılan Bin Sosyalist Köy projesiyle 3 odalı çağdaş konutlardan oluşan 200 haneli, 1.500 nüfuslu köyler kurulmuştur. Düşük kiralı konut yapımı da devletçe desteklenmektedir.

Ülkedeki tek işçi örgütü, devletle sıkı ilişkide olan Cezayir Genel İşçi Sendikaları Birliği'dir (1956). Cezayir Ulusal Köylü Birliği, bütün çiftçileri temsil eder. Sosyal

sigorta sistemi yaşlı ve sakat aylığının yanı sıra çocuklu ailelere yardımı da öngörür.

Kültürel yaşam. Sömürge döneminde yoğun baskı altında tutulan geleneksel Arap kültür mirası özellikle bağımsızlıktan sonra gösterilen çabalarla canlandırılmıştır. Geleneksel ve çağdaş sanatların en önemlilerinden biri edebiyattır. Cezayir edebiyatında Albert Camus, Emmanuel Robles, René-Jean Clot gibi Cezayir'de doğmuş Fransız asıllı yazarların yapıtları önemli bir yer tutar. Yerli yazarların, Fransızca yazılmış olmakla birlikte Cezayir'e özgü bir hava taşıyan yapıtları, sömürge döneminden çok farklı olan çağdaş koşulları yansıtır. Ayrıca Arapça ve Berberi dillerinde yazılmış şiir ve oyunlar da vardır. Halıcılık, kuyumculuk ve ağaç işleme günümüzde de sürdürülen önemli geleneksel sanatlardır. İslam dini geçmişle kültürel bir bağ kurulmasına olanak sağlar. Ülkede çok sayıda etnografya ve arkeoloji müzesinin yanı sıra, bir Ulusal Güzel Sanatlar Okulu vardır. Ülkedeki pek çok cami, erken dönem İslam mimarisinin zarif örneklerini oluşturur.

TARİH. İlkçağ, Arap ve Osmanlı egemenliği. Cezayir'deki arkeolojik kazılarda

Antik Timgad kentindeki Roma dönemi Trajanus Zafer Takı, Betna ABC Ajansı

200 bin yıl öncesine tarihlenen yerleşmelerin kalıntıları bulunmuştur. Fenikeli tüccarlar İÖ 1. binyılda bugünkü Cezayir'in Akdeniz kıyılarına yerleştiler. Şimdiki Tunus sınırları içinde yer alan Kartaca, Fenikelilerin en önemli kenti, daha sonra da aynı adla kurulan imparatorluğun başkenti oldu. İÖ 146'da Kartaca'yı ele geçiren Romalılar İS 40'a doğru en azından kıyı kesiminde egemenliklerini pekiştirdiler. Cezayir, Romalıların Mauretania Caesariensis adını verdiği eyaletin bir parçası durumuna geldi; ama iç bölgeler Roma denetiminin dışında kaldı. Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda çökmesinden sonra bölgeyi önce Vandallar, ardından Bizanslılar işgal etti. Bu dönemde Kuzey Afrika Hristiyanlığın etkisi altına girerken, Latince de yaygınlaştı.

7. yüzyılda başlayan İslam akınları sonunda bütün Kuzey Afrika 711'de Emevilerin denetimi altına girdi ve yerli Berberi kabileleri arasında Müslümanlaşma süreci hızlandı. Kuzey Afrika halkları, Hariciliğin etkisiyle 740'ta Emevilerin bölgedeki egemenliğine son verdiler. Ardından bir dizi Berberi devleti kuruldu. Bunların en önemlisi olan Murabitlar (y. 1054-1130) egemenliklerini İspanya'ya kadar genişlettiler. Gene büyük bir devlet kuran Muvahhidlerin (1130-1269)

egemenliği, genellikle yerleşik düzene geçmiş olan kabileleri yeniden göçebelğe döndüren Bedevi göçmenlerin akınları sonucunda yıkıldı.

Kuzey Afrika'da Osmanlı egemenliği 16. yüzyılda başladı. Bu gelişmede Oruç Reis ile kardeşi Hızır Reis'in (Barbaros Hayreddin Paşa) önemli katkısı oldu. Oruç Reis daha 1514'te Cezayir'de Cicelli'de bir Türk yerleşmesi kurmuştu. 1516'da Cezayir kentini ve Timsen'i de ele geçince İspanyolların saldırısına uğradı. Bunun üzerine yardım istediği I. Selim (Yavuz) onu beylerbeyliğine atayarak emrine asker verdi. Kardeşinin ölümünden sonra yerine geçen Barbaros Hayreddin beylerbeyliğinin sınırlarını genişletti ve İspanyolları sürerek Cezayir'i kendisine başkent yaptı. Kuzey Afrika'nın Osmanlılara bağlı olan bölümünü 1587'ye değin bu kentte oturan beylerbeyleri yönetti.

Bölge 1587'de "Garp Ocakları" denen üç eyalete bölündü: Cezayir, Tunus ve Trablusgarp. Askeri nitelik taşıyan Cezayir Eyaleti'nin yapısı hem yerel korsanlara, hem yeniçerilere dayanıyordu. Berberi korsanlar özellikle 17. yüzyıl sonlarında güçlenerek Cezayir kentini büyük bir köle ticareti merkezi durumuna getirdiler. Nüfusu 60 bini bulan Cezayir kenti İspanya'dan gelen bazı Magripililerin yerleşmesiyle daha da büyüdü.

Eyaletlerin yönetiminden sorumlu paşalar kısa bir süre sonra denetimi yitirdiler. Yönetim önce "ağa" adı verilen askeri komutanların, sonra da dayıların eline geçti. 18. yüzyılda dayılar, eski eyalet yönetiminden geriye kalan merkezi yapının başına geçtiler. Eyalet üç beyliğe, bu beylikler de *kait* ya da şeyhlerin yönettiği daha alt birimlere bölündü. Böylece eyalet, Osmanlı askeri yöneticilerine bağlı biçimde eski kabile düzenine döndü.

Cezayir'de Osmanlılar yeni camiler yaptırılar ve Hanefiliğin fıkıh sistemini yerleştirdiler. Ama Maliki mezhebi halk arasındaki yaygınlığını sürdürdü, Murabıtlık da köklü bir değişikliğe uğramadan varlığını korudu. Mimaride İspanyol-Magrip klasik süsleme tarzının yerini Doğu kökenli yeni tür çiçekli süsleme tarzı aldı.

19. yüzyıl. Berberi korsanların Akdeniz ticaretini geriletmesi sonucunda Cezayir giderek önemini yitirdi. Bu durum, askeri bir başarı yoluyla X. Charles'in konumunu güçlendirmek isteyen Fransa'nın bölgeye girişini de önemli ölçüde kolaylaştırdı. Fransız hükümeti 1830'da konsolosuna hakaret edildiğini öne sürerek Cezayir kentine saldırmaya karar verdi. Bu sırada Cezayir dayısı, korsanlık gelirlerinin azalması üzerine vergileri artırma yoluna gittiğinden, Cezayir halkı arasında büyük bir hoşnutsuzluk vardı. Arapça yayımladıkları bir bildiriyle Arapları Osmanlı boyunduruğundan kurtarıp kendi ülkesinin efendisi yapmak için savaş açtıklarını bildiren Fransızlar, Temmuz 1830'da 37 bin kişilik bir kuvvetle Cezayir kenti yakınlarında karaya çıktılar ve kısa sürede Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Daha sonra kıyı kesimini denetim altına alarak, iç kesimdeki kabileleri işbirliğine zorlamaya çalıştılar. Ama 1832'de Abdülkadir Cezayir'i'nin önderliğinde güçlü bir direniş hareketi başladı. Fransızlar ülkenin batı kesimine egemen olan Abdülkadir'i Tafia Antlaşması'yla (1837) emir olarak tanıdılar. Buna karşılık Ahmed Bey'in elindeki Konstantin'i 1836'daki başarısız girişimin ardından almayı başardılar. Bir süre sonra da öteden beri tasarladıkları kolonileştirme programını uygulamaya koydular. Fransızların anlaşmayı çiğnediklerini gören Abdülkadir 1839'da sal-

dınyaya geçerek bu program çerçevesinde kurulmuş çiftlikleri yıktı. Ertesi yıl gerekli askeri donanımı sağlayan Fransız generali Bugeaud acımasız bir misillemeye girişti. Bunu yedi yıl süren ve birçok Cezayir köyünün yok olmasına, binlerce kişinin açlıktan ölmesine yol açan çatışmalar izledi. Fas sınırına kadar geriletlen Abdülkadir 1844'te Fas sultanına sığındı. Fransız gemilerinin Tanca ve Mogador limanlarını topa tutmaları üzerine Fas sultanı, Abdülkadir'i geri vermek zorunda kaldı. Kurtulmayı başararak direnişini iki yıl daha sürdüren Abdülkadir'in teslim olmasından sonra yer yer patlak veren ayaklanmalar ancak 1884'te bütünüyle bastırılabilirdi. Bunu ülkenin iç kesimlerinin denetim altına alınması izledi.

1880'lere gelindiğinde, kıyı şeridinde yaşayanların çoğunluğunu artık Avrupa kökenli Hristiyanlar oluşturuyordu. Oran ve çevresinde İspanyollar, orta ve doğu kıyı kesiminde ise Fransızlar, İtalyanlar ve Maltalılar çoğunlukta idi. Kolonileşmenin ilerlemesiyle ülke Fransız yönetim sistemine göre illere ayrıldı. Yerli halk üzerinde tam bir siyasal, ekonomik ve toplumsal baskı kuruldu. Küçük bir azınlık dışında Cezayirli Arapların çoğu ikinci sınıf yurttaş durumuna düşürüldü. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra çok sayıda Cezayirli işçi olarak Fransa'ya yerleşmeye başladı.

Fransız yaşam biçimi ve kültürünün egemenliğine ve Fransa'yla sıkı bağlar kurulmasına karşın, 20. yüzyılın ortalarına doğru Cezayir milliyetçiliği giderek güçlendi. Fransa'da yaşayan Cezayirli Ahmed

Abdülkadir Cezayir'i'nin Aumale düküne teslim olduğunu gösteren temsili resim ABC Ajansı

Messali Hac önderliğinde Cezayir Halk Partisi'ni kurdular. Cezayir'de de Şeyh Abdülhamid bin Bedis'in öncülük ettiği Cezayir Ulema Cemiyeti güçlü bir ulusal kültür hareketi başlattı. Fransa'daki Halk Cephesi hükümetinin Cezayir'le tam bir birleşme sağlama yönündeki girişimleri 1937'de Fransız kolonicilerin muhalefeti yüzünden sonuçsuz kaldı.

II. Dünya Savaşı ve bağımsızlık hareketi. Fransa'nın II. Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'ya yenik düşmesi üzerine, İngiliz ve ABD kuvvetleri 1942'de Kuzey Afrika'yı işgal etti. Savaşan tarafların bölge halkının desteğini kazanmak için yürüttüğü yoğun propaganda bağımsızlık akımını daha da güçlendirdi. Eskiden özümleme politikasından yana olan Ferhad Abbas, Aralık 1943'te yayımladığı Cezayir Halkının Manifestosu'yla Fransa'dan ve Müntefikler'den Cezayir'e siyasal özerklik verilmesini istedi. General de Gaulle'ün, savaşta gösterdikleri bağlıktan dolayı Fransa'nın Kuzey Afrikalı Müslümanlara borçlu olduğunu açıklamasından sonra Mart 1944'te bazı Müslüman gruplara da Fransız yurttaşlığı hakkı ve-

nildi. Ama Cezayir'de Fransızlar ile Müslüman Araplar arasındaki sürtüşme giderek tırmandı. Fransız Ulusal Meclisi, 20 Eylül 1947'de Cezayir için özel bir yönetim yapısı öngören ve okullarda Arapça okutulmasını kabul eden bir yasa çıkardı. Bu yasaya göre, nüfusun ancak altıda birini oluşturan Avrupalılar ile çoğunluktaki Arapların eşit olarak temsil edileceği 120 üyeli bir Cezayir Meclisi kurulacaktı. Müslümanlar Fransız yurttaşı sayılacak, dinsel inançlarını koruyabilecek ve Fransa'da çalışabilecekti. Bu yasa tam anlamıyla uygulanmadıysa da karışıklıklar önemli ölçüde yatıştı.

Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi (MTLD) adını almış olan Cezayir Halk Partisi 1950'de Fransız yönetimine karşı eylemlere başladı. 1952'de önemsiz bir suçtan yargılanan Ferhad Abbas'ın davası, yönetimi hedef alan bir propaganda aracına dönüştü. MTLD ve Cezayir Ulema Cemiyeti yöneticileri de Arap devletlerinden destek sağlama çabalarını yoğunlaştırdılar.

Messali Hac'in önderliğinden hoşnut olmayan bir grup gencin oluşturduğu Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) 31 Ekim 1954'te Betna ve Aurès'te başlattığı ayaklanma yoğun bir tutuklama kampanyasına yol açtı. Ertesi yıl Ayn Abid'de ve el-Alia madenlerinde patlak veren ayaklanma, Avrupalılara yönelik bir kıyım hareketine dönüştü; yönetim buna idamlarla karşılık verdi. 1956'da Fransa'da iktidara gelen hükümetin genel valiliğe atadığı Robert Lacoste, direniş hareketini zorla bastırma politikasına yöneldi. Ülkenin iç kesimlerinde giderek denetimi sağlayan FLN'nin etkisini kırmak amacıyla Cezayir'e 500 bin kişilik bir Fransız ordusu gönderildi. Bu sırada daha önce silahlı mücadeleye karşı çıkan milliyetçi önderlerin çoğu FLN'ye katılmaya başladılar.

Bağımsızlığa yeni kavuşan Fas ve Tunus'un Cezayir sorununa bir çözüm bulmak amacıyla 1956'da görüşmeye çağırıldığı Cezayirli önderlerin yakalanarak hapse atılması, ayaklanmanın daha da genişlemesine neden oldu. Ertesi yıl direnişçiler şiddet eylemlerine başladı. Cezayir'e gönderilen Fransız paraşütçü birlikleri bu girişimleri engelledi ve yoğun bir işkence uygulaması başlatıldı. Direnişçilerin sızmalarını önlemek için Cezayir'in Tunus ve Fas sınırına dikenli tel örgüler çekildi. Bu engel in gerisinde kalan 30 bin kişilik Cezayir ordusunun saldırılarını sürdürmesi üzerine, Fransızlar Şubat 1958'de bir Tunus sınır köyünü bombaladı. Bu olay Fransa-Tunus ilişkilerinin gerginleşmesine ve İngiltere ile ABD'nin arabuluculuk girişimlerine yol açtı.

Nisan 1958'de Tanca'da toplanan Magrip Birliği Kongresi'nde alınan bir kararla Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti (GPRA) oluşturuldu. Bu sırada Avrupalı Cezayirliilerin Fransa ile birleşme amacıyla yürüttüğü mücadele de kızıştı. Gerginliğin Fransa'da yol açtığı bunalım sonucunda geniş yetkilerle iktidara gelen de Gaulle, Cezayirli Fransızların baskısına karşın, soruna siyasal bir çözüm bulmaya yöneldi. Arap devletleri ile sosyalist ülkelerden destek gören GPRA ile Mayıs 1961'de resmi görüşmelerin başlamasından sonra, Fransız göçmenlerin kurduğu Gizli Ordu Örgütü (OAS) sivil halka yönelik acımasız şiddet eylemlerine girişti. Altı aylık bir aradan sonra yeniden başlayan görüşmeler 18 Mart 1962'de anlaşmayla sonuçlandı. Geçici bir hükümetin gözetiminde yapılacak bir referandumda onaylanmak koşuluyla, Ce-

zayir'in bağımsızlığı tanındı. Ayrıca bağımsızlıktan sonra Fransa ile ilişkilerin sürdürülmesi ve Avrupalıların uyruk belirlemede serbest bırakılması öngörüldü. 1 Temmuz 1962'de yapılan referandumda 6 milyon kişi bağımsızlık lehinde, 16 bin kişi aleyhte oy kullandı.

Üç gün sonra ülkede iktidarı teslim alan GPRA içinde çok geçmeden bölünmeler baş gösterdi. Kısa süren bir çatışmanın ardından Albay Huari Bumedyen'in desteklediği Ahmed ben Bella ile FLN genel sekreteri Muhammed Hidir yönetime egemen oldular. Ben Bella devlet başkanı, Bumedyen genelkurmay başkanı oldu; Hidir ise parti örgütünün başında kaldı.

Altı yıl süren Cezayir Bağımsızlık Savaşında 10 bin Fransız subay ve eri ile 250 bin Müslüman yaşamını yitirirken, 2 milyon kadar köylü de toprağını terk etmek zorunda kaldı.

Bağımsızlık dönemi. Avrupalıların ülkeyi terk etmesiyle yüksek kamu görevlerinin, yönetici ve teknik kadroların çoğu boşaldı. Yalnız 10 bin kadar Fransız öğretmen ülkenin en ücra köşelerinde görevlerini sürdürüyordu. Posta, demiryolu ve elektrik dağıtım gibi hizmetlerde önemli aksama olmamıştı. Ama çiftlik ve fabrikalarda yönetim boşluğu yüzünden üretim düşmüştü. İşsizlik ve işçi bulma önemli sorunların başında geliyordu. Kısa süre önce Sahra'da bulunan petrol ve doğal gaz, yeni devletin en önemli dayanağı olacaktı.

Nisan 1963'te görevinden istifa eden ve FLN'nin paralarıyla birlikte yurtdışına kaçan Hidir bir süre sonra Madrid'de öldürüldü. Bunu Ben Bella ile Bumedyen'e karşı olan siyasal önderlerin teker teker saf dışı edilmesi izledi.

Ordunun yönetimdeki ağırlığına son vermeye yönelen Ben Bella Haziran 1965'te Bumedyen'in düzenlediği kansız bir darbeye devrildi. Bumedyen ordunun desteğini arkasında tutarak sağlam adımlarla yönetimini pekiştirdi. FLN'yi yeniden örgütlemeye girişimlerinde önemli ölçüde başarıya ulaştı. Yerel konularda geniş bir özerklikten yararlanan komünlerin temel birimi oluşturduğu yeni bir yönetim yapısı kurdu. Seçimle işbaşına gelen halk meclislerinin yönettiği bu komünler bir üst birim olan illere bağlıydı. İllerde ise halk meclisinden çıkan yürütme konseyinin başında merkezi hükümetçe atanan bir vali vardı.

Kasım 1976'da referandumla kabul edilen yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle 1977'de Ulusal Halk Meclisi için seçimler yapıldı. Aralık 1978'de ölen Bumedyen'in yerine FLN'nin adayı Albay Şadli Bencedid geçti. Bencedid'in devlet başkanlığı Şubat 1979'da yapılan referandumla onaylandı. Yeni yönetimle birlikte ülkede başlayan siyasal yumuşama, 1965'ten beri evinde gözaltında tutulan Ben Bella'nın ertesi yıl serbest bırakılmasını getirdi.

Ekonomik alanlarda karşılaşılan güçlükler, FLN'nin Aralık 1983'te yapılan 5. Kongresi'nde kalkınmada tarıma mutlak öncelik tanınması görüşünün benimsenmesine yol açtı. Ocak 1984'te yeniden devlet başkanlığına seçilen Bencedid yönetiminin Araplaştırma politikasına karşı Berberi nüfustan kaynaklanan tepkilerin yanı sıra, ülkede bir İslami düzenin kurulmasını isteyen dinsel muhalefet ciddi boyutlara ulaştı. Ocak 1985'te Ben Bella ve FLN'nin kurucularından Ayı Ahmed, Londra'da FLN'ye karşı bir birleşik cephe kurdıklarını ilan ettiler.

Muhalefetin demokrasi talepleri Ekim 1988'de ülke çapındaki gösterilerle geniş bir destek buldu. Bunun üzerine siyasal çoğul-

culuğa olanak veren ve özgürlükleri genişleten yeni bir anayasa hazırlandı. Bu anayasanın Şubat 1989'daki referandumda kabul edilmesinden sonra, çok sayıda parti ortaya çıktı. İzleyen dönemde çeşitli yasalarla getirilen kısıtlamalara karşın, demokratikleşme süreci büyük bir hız kazandı. Köktendinci bir alana dayanan İslami Selamet Cephesi (FIS) Haziran 1990'daki yerel seçimlerde beklenmedik bir başarı elde etti. Seçimlerden sonra FLN içinde önemli ayrılıklar baş gösterdi. Bu arada FIS içindeki radikal kanat kitlesel eylemlere yöneldi. Sonunda Ulusal Halk Meclisi'ni yenilemek için Aralık 1991'de yapılan genel seçimlerin ilk turu FIS adaylarının kesin üstünlüğüyle noktalandı. FLN ise çok düşük bir oy oranıyla üçüncü sırada yer alabildi. Bu gelişmeye karşın demokratikleşmeyi sürdürmekten yana olan Bencedid Ocak 1992'de ikinci turdan birkaç gün önce devlet başkanlığından istifa etti. Ardından Yüksek Güvenlik Konseyi "anayasal darbe" olarak nitelendirilen bir girişimle seçimleri iptal ederek yönetime el koydu. Yeni iktidar organı olarak bütün yetkiler Devlet Konseyi'nin elinde toplandı. Bunu FIS önderlerine yönelik geniş çaplı bir sindirme kampanyası izledi. Devlet başkanlığı üstlenen bağımsızlık hareketi önderlerinden Muhammed Budiaf'ın Haziran 1992'de "karanlık" bir suikast sonucunda ölmesi ülkedeki siyasal bunalımı daha da artırdı.

Bağımsızlığın ardından Üçüncü Dünya'da yer alan Cezayir, özellikle 1965'ten sonra sosyalist ülkelere yakınlaşmakla birlikte pragmatik ve milliyetçi bir çizgiye dayanan bir dış politika izledi. Filistin sorunu, Afrika'da sömürgecilik sona erdirilmesi, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler gibi konularda radikal bir tutum benimsedi. Bununla birlikte ABD ve öteki Batılı ülkelerin özel şirketleriyle ortak yatırımlara girişmekten kaçınmadı. Bu eğilim ekonomide merkezi planlamanın terk edildiği 1980'lerin sonlarında daha da belirginleşti.

Cezayir ile Fas arasında demir cevheri yatakları yüzünden 1963'te çıkan sınır savaşı Afrika Birliği Örgütü'nün müdahalesiyle kısa sürede son buldu. İki ülkenin daha sonra geliştirdiği ilişkiler 1975'te Fas'ın Batı Sahra'yı ilhak etme girişimiyle yeniden bozuldu. Cezayir ilhaka karşı direnen Polisario gerillalarına verdiği desteği ısrarla sürdürdü.

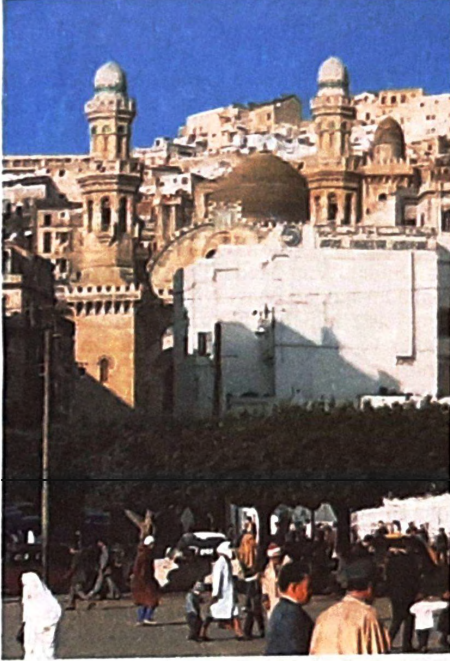
Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Cezayir, Cezayir'in ortakuzey kesiminde il (vilaye). Tel Atlasları'nın bir bölümünü oluşturan Sahel Tepelerini kaplar. Kuzeyde ve batıda Akdeniz'e kıyısı vardır; doğuda Tizi Uzu, güneyde ise Buyra ve Buleyde illeriyle çevrilidir. 786 km² yüzölçümüyle ülkenin en küçük ilidir. Yıllık yağış toplamı 750 mm'yi bulur; il merkezi Cezayir kentinin çevresindeki banliyölerin yerel adları hep suyun bolluğunu yansıtır. Tepe yamaçlarındaki başlıca uğraş bağcılık ve mandracılıktır. Daha yükseklerde başta arpa ve buğday olmak üzere tahıl yetiştirilir. İlk kez Fransızların başlattığı çiçek yetiştiriciliği, Şeraga kasabası yakınlarında ekonomik açıdan büyük önem taşır. İlin batı kıyısında Sidi Ferruş ve Zeralda gibi dinlence kasabaları bulunur. Doğusunda ise petrol arıtma, kimya, metal işleme ve makine yapımı gibi dalları kapsayan bir ağır sanayi kompleksi vardır. Bumerda kentinde 1981'de bir teknik üniversite açılmıştır. Nüfus (1984 tah.) 2.442.303.

Cezayir, Fransızca ALGER, Cezayir'in başkenti ve en önemli limanı. Kıyıya paralel

Sahel Tepelerinin yamaçlarında, Cezayir Körfezi boyunca uzanır. Arapçada "ada" anlamına gelen adını, körfezde eskiden var olan küçük adalardan almıştır. Günümüzde, biri dışında bu adaların tümü ya anakaraya bağlanmış ya da liman yapımı sırasında ortadan kalkmıştır.

Cezayir, Fenikelilerin Kuzey Afrika kıyılarında kurdukları kolonilerden biriydi. Kartacalılar ve Romalılar kenti Icosium olarak adlandırıyordu. İstilalar sonucunda yıkılan kent, 10. yüzyılda bir Berberi hanedanınca

Keçava Camisi ve önde Şehitler Meydanı, Cezayir
Shostal Assoc

yeniden kuruldu ve Akdeniz'in ticaret merkezlerinden biri oldu. 16. yüzyılda bir süre İspanyolların elinde kaldı. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bağlandıktan sonra daha da gelişerek Akdeniz'deki ticaret gemilerini soyan korsanların üssü durumuna geldi. Son iki Osmanlı dayısının(*) sürekli konutu, körfeze egemen bir konumda, kalyalık tepelerde kurulan Kesbe Kalesi'yd. Fransızlar 1830'da Cezayir'i ele geçirerek sömürge imparatorluklarının askeri ve yönetsel merkezi yaptılar.

Dar ve dolambaçlı sokaklarla dolu eski Müslüman kentnin çevresinde gelişmiş olan yeni Cezayir, tepeler ile körfez arasında sıkışıp kalmış gibidir. Ana caddeler rıhtıma paralel olarak kuzey-güney doğrultusunu izler. Kentte 11. yüzyıldan kalma bir Maliki ve 17. yüzyıl yapısı güzel bir Hanefi camisi vardır. Ana meydanın batısındaki bir yol, Fransız yönetimi sırasında katedrale dönüştürülen Osmanlı döneminden kalma Keçava Camisi ile dayılara ait Cenine Sarayı'nın kalıntılarına gider. Kentte ayrıca Cezayir Üniversitesi ile bir bölümü 1798'den kalma bir Magrip sarayında bulunan ulusal kütüphaneye vardır.

Cezayir, II. Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'daki Müttefik kuvvetlerinin karargâhı, kısa bir süre de Özgür Fransız Hükümeti'nin geçici başkenti oldu. 1950'lerde Fransa'ya karşı girişilen ayaklanmanın merkezi olarak önemli rol oynadı. 1962'de ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra, yeni hükümetin geri kalmış bir sömürgeyi modern bir sosyalist topluma dönüştürme çabaları sonucunda köklü değişiklikler geçirdi.

Cezayir, günümüzde daha çok hammadde, sanayi ürünü ve genel ihtiyaç malzemesi ithal edilen bir liman kentidir. Başlıca ihraç

ürünleri şarap, turlanda sebze, portakal, demir cevheri ve fosfatır. Darü'l-Beyda Havalimanı kentin doğusundadır. Nüfus (1987) 507.241.

Cezayir Anlaşması, İran ile Irak arasında 6 Mart 1975'te yapılan anlaşma. Amacı iki ülke arasında süregelen bazı sorunları çözme bağlamaktı. 1958'de krallığın yıkılması ve cumhuriyetin ilanından sonra Irak'ta sol rejimlerin egemen olması, Batı'ya bağlı bir politika izleyen İran'ı tedirgin ediyordu. Irak da 1970'te İngiltere'nin çekilmesinden sonra şahın İran Körfezi adını verdiği Basra Körfezine tümüyle sahip çıkmak istemesine tepki gösterdi. İran'ın Irak'ta Kürt ayaklanmalarını gizlice destekleme çabası, Saddam Hüseyin Takriti'nin 1970'te Kürdistan Demokrat Partisi lideri Molla Mustafa Barzani ile Kürtlere özerklik tanıyan bir anlaşmayı imzalamasıyla önceleri sonuçsuz kaldı. Ama anlaşma uygulamada bazı ciddi sorunlar yaratıp Irak'ta iç savaş başlayınca İran el altından Kürtleri destekledi. Açık savaş tehlikesi üzerine, OPEC toplantısı sırasında Cezayir devlet başkanı Bumedyen'in aracılığıyla iki ülke arasında Cezayir Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Irak ve İran'ı ayıran Şattü'l-arap sınırı yeniden saptanıyor, İran da Kürtlere yardımı kesme yükümü altına giriyordu.

Cezayir Anlaşması 1913 İstanbul Protokolü'nde olduğu gibi, Şattü'l-arap'da Thalweg çizgisini İran ile Irak arasında sınır olarak kabul etmekteydi. Anlaşmaya göre taraflar iyi komşuluk ilişkileri kuracak ve karşılıklı işbirliğinde bulunacaklardı. Kurulan iyi ilişkiler Şubat 1979'da İran'da Humeyni rejiminin başlamasıyla kötüleşmiş, iki devlet arasında ortaya çıkan soğuk savaş Eylül 1980'de sıcak savaşa dönüşmüştür.

Cezayir Ulema Cemiyeti, Arapça CEMİYETÜ'L-ULEMAO'L-CEZAIRIYE, Fransızca ASSOCIATION DES OULEMA REFORMISTES ALGÉRIENS, Fransız yönetimi sırasında, kökleri İslam ve Arap geleneklerine dayalı bir Cezayir ulusu oluşturmaya öneren Müslüman din bilginlerinin kurduğu dernek.

1931'de temelleri atılan ve Şeyh Abdülhamid bin Bedis'in öncülüğünde 5 Mayıs 1935'te resmen kurulan örgütün görüşlerinde, reformcu İslam düşünürü Muhammed Abduh'un (1849-1905) büyük etkisi vardı. Cemiyet, İslamın temelde esnek bir din olduğunu ve sonradan eklenmiş hurafelerden arındırıldığında modern dünyaya ayak uydurabileceğini savunan Muhammed Abduh'un öğretisi doğrultusunda, halk arasında yaygın olan hurafelere ve bazı tarikatlara karşı geniş çaplı kampanyalar açtı. Amaca ulaşmak için modern eğitimden yararlanılmasını gerektirdi inancıyla ülkede ortaçağ düşüncesini ayakta tutan köhnemiş eğitim sistemini değiştirme yönünde çalışmalarında bulundu. En büyüğü Konstantin kentinde olmak üzere 200'ü aşkın okul açtı. Buna karşılık, bir İslam üniversitesi kurma taşarısını gerçekleştirmedi. Arapça öğretimine büyük önem veren Cezayir Ulema Cemiyeti, resmî dilin Fransızca olduğu ülkede ilk ve ortaöğretim kurumlarında Arapçanın zorunlu ders olarak okutulması için yoğun mücadele verdi. Cemiyetin temel amacı, Cezayirli Müslümanlara, kökleri İslam ümmetine dayalı, Fransız sömürgeciliğinden bağımsız bir kimlik kazandırmaktı. Müslümanların Avrupa kültürünü benimsemesine karşı çıkan Şeyh bin Bedis, 1938'de bu doğrultuda resmî bir fetva çıkardı.

Cemiyet, iki önemli muhalefet odasıyla karşılaştı. Arap kökenli olmakla birlikte eğitim yoluyla Fransızlaşmış Cezayirli Müslümanlar (évolués), Fransa'yla bütünleşme-

nin İslama aykırı olmadığı görüşündeydi. Cezayir ulusu kavramına karşı çıkan bu çevreler, Cezayir'in ekonomik ve kültürel ilişkiler bakımından yüzyıllardır Fransa ile bütünleştiğini öne sürüyordu. Öte yandan geleneksel Müslüman çevreler de cemiyete karşıydı. Tarikatlar, İslamın özüne dönmeyi kendileri için doğrudan bir tehdit sayıyorlardı. Buna karşılık imam, kadı ve muftu gibi din görevlileri cemiyetin eğitim reformuna ve Fransız karşı eğilimine olumlu gözle bakıyorlardı.

Cezayir Ulema Cemiyeti, bütün bu engellere karşın halk arasında büyük destek gördü. Cemiyetin gitgide artan etkisini kırmaya çalışan Fransız yönetimi, cemiyet üyelerinin camilerde vaaz vermesini yasaklayan bir genelge (circulaire Michel) yayımladı. Ama, 1938'de bin Bedis'in tutuklanmasından sonra da cemiyetin çalışmaları durmadı. 1940'ta ölen bin Bedis'in yennisi Şeyh Talib el-Besir Brahimi aldı. Cemiyet, Fransa'ya karşı yürütülen bağımsızlık savaşında (1954-62), Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'yle (FLN) işbirliği yaptı. Örgütün genel sekreteri Tevfik el-Medeni, 1962'de bağımsızlığın kazanılmasından sonra kurulan geçici hükümete görev aldı.

Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (Front de Libération Nationale-FLN), 1962-89 arasında Cezayir'in tek yasal partisi. Fransa'ya karşı bağımsızlık savaşını (1954-62) yöneten devrimci örgütün devamıdır.

FLN, Cezayirli bir grup genç militanın Mart 1954'te oluşturduğu Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi (CRUA) tarafından kuruldu. CRUA, bağımsızlık hareketi içinde birbiriyle mücadele eden hızıpten birleş-tirmeyi ve Tunus ile Fas'taki milliyetçilerle birlikte bütün Kuzey Afrika'da Fransız varlığına karşı savaşmayı amaçlıyordu. 1956'nın ortalarına doğru, Cezayir'deki hemen bütün milliyetçi örgütler FLN'ye katılmıştı. FLN bunun üzerine bir hükümet çekirdeği oluşturacak biçimde yeniden örgütlendi; beş kişilik bir yürütme organı ve il (vilaye) başkanlarından oluşan bir yasama organı kuruldu. Ürdün, Lübnan ve Suriye gibi ülkelerde çalışmaya başlayan FLN önderleri, Kuzey Afrika ve Pan-Afrika konferanslarına Cezayir adına katılmanın yanı sıra New York'ta Birleşmiş Milletler nezdinde de bir heyet oluşturdular.

Kesintisiz gerilla saldırıları, şiddet eylemleri, grev gibi yöntemlerle sürdürülen bağımsızlık savaş, direnış hareketi karşısında tutunamayan ve gitgide artan bir uluslararası baskıyla karşılaşan Fransa'nın, 18 Mart 1962'de Evian-les-Bains'de Cezayirlilerle bir ateşkes anlaşması imzalamasıyla son buldu. Fransa, bu anlaşmayla Cezayir'le ekonomik ve toplumsal işbirliğini sürdürmeyi de üstleniyordu. Cezayir halkı, 1 Temmuz 1962'de yapılan referandumda ezici bir çoğunlukla kendi kaderini özgürce belirleme yönünde oy kullanarak Evian Anlaşması'nı onayladı.

3 Temmuz 1962'de Cezayir'in bağımsızlığının ilan edilmesinin hemen ardından, FLN içinde bir iktidar mücadelesi başladı. Ahmed Ben Bella, Albay Huan Bumedyen ve Muhammed Hidir'in oluşturduğu Siyasal Büro, "İslam sosyalizmi" ideolojisi ve etkili propagandasıyla halkın geniş desteğini kazandı ve Mayıs 1963'te Ben Bella'nın başkanlığa getirilmesini sağladı. 1965'te Ben Bella'yı deviren Bumedyen, yaşamının sonuna (Aralık 1978) değin tuttu ve hükümeti sıkı denetimi altında tuttu. Ertesi yıl FLN yeniden örgütlendi ve "sosyalist" bir parti olduğunu programında açıkça be-

lirtti; Şadli Bencedid genel sekreterliğe seçildi.

1989 yılında yeni anayasayla çokpartili sisteme geçilene değin Cezayır'ın tek yasal siyasal partisi olan FLN, 1990 yılında yapılan yerel seçimlerde yeni kurulan İslami Selamet Cephesi'nin (FIS) karşısında ağır yenilgiye uğradı.

cezayirmenekşesi, zakkumgiller (*Apocynaceae*) familyasının *Vinca* cinsinden çeşitli bitkilerin ortak adı. Anayurdu Avrupa olan küçük *cezayirmenekşesi* (*V. minor*) kışın yapraklarını dökmeyen, çokyıllık ve sürünücü bir bitkidir. Kısa saplı oval yaprakları ve

Büyük cezayirmenekşesi (*Vinca major*)
Turan Baytop Koleksiyonu

mavi çiçekleri vardır. Bitkinin topraküstü bölümü vinkamin adı verilen ve tansiyon düşürücü etkisi olan bir alkaloid içerir. Çoğunlukla park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen büyük cezayirmenekşesi'nin (*V. major*) de anayurdu Avrupa'dır. Öbüründen daha büyük olan çiçekleri morumsu-mavi renklidir.

Madagaskar'dan yayıldığı sanılan ve rozet adı verilen *V. rosea* (ya da *Catharanthus roseus*) ise süs amacıyla olduğu kadar, tıp alanında da çok önem taşır. Çünkü yapraklı dallarında Hodgkin gibi lenf dokusu kanserlerine iyi gelen vinblastin ve çocuk kan kanserlerinde kullanılan vinkristin adlı iki değerli alkaloid çıkarılır.

cezbe, tasavvufta kendinden geçme. İnsanın belli bir çaba harcamadan Tanrı'ya ulaşmasını sağlayan bu güce cezbe-i Hak (Tanrı çekimi), cezbe-i ilahiye (tanrısal çekim), cezbe-i cemel (güzelliğin çekimi) ve cezbe-i aşk da (aşk çekimi) denir.

Tasavvufta Tanrı'ya ulaşmanın üç yolu vardır: Tarik-i ahyar, tarik-i ebrar ve tarik-i şuttar. Tarik-i ahyar, züht ve ibadet; tarik-i ebrar, benliği arındırma ve perhiz; tarik-i şuttar ise cezbe ve vedc yoludur. Şuttar yolunda cezbe temel koşuldur ve bu yolda cezbesiz yolculuk (süluk) olanaksızdır. Tanrı aşklarının aşk ateşiyle benliklerinden arınmaları gerekir.

Gerçeğe akıl yürütme yoluyla ulaşma çabasının karşıtı olarak "cezbe yolu" deyiimi kullanılır. Akıl yürütme yolu bilginlerin, cezbe yolu ise evliyanın yoludur. Cezbeye kapılarak kendinden geçen mutasavvıflara meczub denir. Cezbe yolunu seçenlerin bu yolu oldukça önemsemelerine karşın, başka yolları benimseyen mutasavvıflar, sekr (sarhoşluk) ve televvün (kararsızlık) durumu demek olan cezbeyle fazla önem vermez, değerini kabul etmekle birlikte yetersiz bir durum sayarlar. Cezbeye kapılan kişilerin dinin açık ölçülerine aykırı söz ve davranışlarını örnek almazlar, ancak nazur görürler. Bunlara göre cezbeyle kapılan kişi kendinden geçtiği için buyruk ve yasaklara uyamaz. Bu nedenle Tanrı'nın buyruklarına uyma olanağı tanıyan sahv (kendine dön-

me) durumu cezbe durumundan daha üstün kabul edilir.

Cezeri bak. Ebu'l İzz

cezerye (Arapça *cezer*: "havuç"), lokuma benzeyen geleneksel bir tatlı. Havuç, şeker ve glikozun az ölçüde krematlarla pişirilmemesinden sonra içine antepfıstığı, fındık ya da ceviz katılmasıyla yapılır.

Kıvamı ve yapılışı lokuma benzer. Lokum yapımında pelteleştirici, kıvamlaştırıcı olarak nişastadan, cezeryede ise havucun içerdiği nişastadan, yararlanılır. Aslında bir Arap tatlısı olan cezerye, iyi nitelikli havucun bol olarak üretildiği Güney ve Güneydoğu Anadolu'da da yaklaşık 300 yıldan beri yaygındır. Eskiden İstanbul'da da tatlıcı dükkanlarıyla saray ve konaklarda yapılırdı. Saray Helvahanesi'nde hazırlanan tatlılar arasında cezerye de bulunurdu. Şekerin bilinmediği ya da çok az bulunabildiği dönemlerde cezerye yapımında tatlandırıcı olarak pekmez ya da baldan yararlanılırdı.

Cezire, el- (Arapça "Ada"), Mezopotamya'nın kuzey uzantıları. Eski ve ortaçağda, Irak, Anadolu, Suriye, İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşak noktası olarak önem taşırdı. Bunun yanı sıra, tarım ve yerel sanayi ürünleri, ticari etkinliğiyle de dikkat çekerdik.

Denizden yüksekliği 240-460 m arasında değişen dalgalı ve engebeli düzlüklerden oluşan el-Cezire, Fırat ve Dicle ırmakları arasında uzanır. Bölgenin kuzey sınırını Sincar Dağı (Cebel Sincar) belirler. Takrit'ten Enbar'a uzanan bir çizgiyle Irak'tan ayrılır. Daha Hristiyanlık döneminin başlarında, el-Cezire'nin Bizans ve İran arasında bölünmüş olduğu dönemde, her iki ırmak boyunca çok sayıda kasaba ve pazar yeri kurulmuştu. Gerek Emevi, gerek Abbasilere bağlı olduğu sırada, el-Cezire bir çekişme ve ayaklanma bölgesiydi. Şiiler ve Hariciler Şam ve Bağdat'taki yetkililere karşı el-Cezire'de savaştılar. 9. yüzyıl sonlarında el-Cezire, Mısır'daki Tolunilerin egemenliğini benimseyerek yarı özerklik elde etti, ama İS 892'de yeniden Abbasilerin eline geçti. 10. yüzyılda birbiri ardından Musullu Hamdaniler (905-991), Bağdatlı Büveyhiler (977-983), Diyarbakırlı Mervaniler (983-1085), Musullu Ukayliler (y. 992-1096) gibi bağımsız hanedanların yönetimi altına girdi. Büyük Selçuklu Devleti'ne katıldığı kısa bir dönemden (1085-92) sonra, el-Cezire'nin bütünlüğü sona erdi ve bölgede yer alan iller ayrı birer birim haline geldi.

El-Cezire'nin doğu kesiminde yer alan en büyük ili Diyar Rabia'nın tarihi, bundan sonra il merkezi Musul'un tarihiyle aynı oldu. Yöre, 1637'de Osmanlı topraklarına katılana değin sırasıyla Zengi, Memlük, İlhanlı, Celayiri, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi yönetimleri altında kaldı. Osmanlı Devleti'nin 1918'de parçalanmasıyla, Diyar Rabia da Suriye ve Irak arasında bölündü. Batıda bir sınır bölgesi olan Diyar Mudar, 11. yüzyıl sonlarında kısa bir dönem için iki ayrı krallığa bölündü: Kuzeyde Edessa'daki (Urfa) Urfa Haçlı Kontluğu ile güneyde Harran'daki Müslüman Türk krallığı. Zengiler'in 1144'te Edessa'yı almaları, Diyar Mudar'ı yeniden Müslümanların denetimine soktu. 15. yüzyılda Türkmen kabilelerinin Diyar Mudar içlerine yaptıkları akınlar gittikçe arttı. Yaklaşık 1402'de Akkoyunlular Diyar Mudar'ı aldılar. 17. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ne geçen il, 1918'den bu yana Suriye ile Türkiye arasında paylaşılmış durumdadır.

1092'de Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa birkaç Türkmen kabilesine, el-Cezire'nin en kuzeydeki ili Diyar-

bakır'da egemenlik olanağı verdi. 13. yüzyıl ortalarındaki Moğol istilası sonunda yöredeki küçük kentler Moğol vasalı haline geldi. Diyarbakır, Safevilerin egemenliği altında geçen kısa bir dönemden (1507-16) sonra Osmanlı yönetimine girdi. İl merkezi Amid (bugün Diyarbakır) bir bilim ve edebiyat merkezi olarak gelişti.

Bugünkü Irak'ta el-Cezire, kuzeyde Fırat ve Dicle ırmakları arasında yer alan, tarıma elverişsiz bir çöldür. Hemen hemen her yerinde, deve ve koyun yetiştiren Şemmer ve Düleym kabilelerinin göçerleri yaşar.

Cezire el- (Arapça "Ada"), Sudan'ın orta kesiminde, Orta Bölgede il (*müdiriye*). 35.057 km²'lik bir alan kaplayan el-Cezire ili kuzeyde Hartum, batıda el-Bahrü'l-Ebyaz (en-Nil'ül-Ebyaz), güneyde Nilü'l-Ezrak, doğuda da Kassala illeriyle çevrilidir. El-Cezire 1975'e değin eski Nilü'l-Ezrak ilinin kuzeydoğu parçasını oluşturmuştur. Mavi Nil, ilin orta kesiminden geçerek kuzeybatıya doğru akar. İlin güney sınırında Dinder, Vad Medani'nin doğusunda da Rahad ırmakları Mavi Nil'e karışır. Ovanın geçirimsiz killi toprakları nedeniyle yerleşim ve sulanan alanlar ırmak boylarıyla sınırlıdır. Sulama sistemi için gerekli su, Nilü'l-Ezrak ilindeki Sennar ve er-Ruseyris barajlarından 4.300 km²'lik bir kanal ve ark şebekesiyle sağlanır. Daha fazla yağış alan doğu kesimlerdeki savanlar, kısa ot, dikenli küçük ağaç ve yer yer büyük ağaçlardan oluşan sürekli bir örtüyle kaplıdır.

Tarihte Asya ile ticaret yolu olan Mavi Nil, İÖ 1550'de Nübye'yi istila eden Mısırlılarca da kullanıldı. Yöre İÖ 750'de 25. Mısır ya da Kuş şüalesinin denetimine altına girdi. Bu sülale İÖ y. 590'da Meroe Krallığı haline geldi. İS 4. yüzyıl ortalarında ise, Aksum Krallığı'nın yönetimine geçerek büyük ölçüde Hristiyanlaştı. 1504'ten sonra, Sennar'ın Func hanedanı Arapların da desteği ile yöreyi ele geçirince halk Müslümanlığa döndü. Funclar 1821'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusu tarafından yenildi. 1881'de Sudan'ın siyasal önder ve din reformcusu el-Mehdi ayaklanarak başkenti el-Cezire yakınındaki Hartum olmak üzere, din temeline dayalı bir devlet kurdu. 1898'de General Kitchener komutasındaki İngiliz-Mısır kuvvetleri Mehdi yanlılarını yenilgiye uğrattı. Bundan sonra el-Cezire, 1956'da Sudan'ın bağımsızlığa kavuşmasına değin İngiliz-Mısır Konominyonu'nun bir parçası olarak kaldı.

İl nüfusunun büyük bölümü tarımla uğraşır. Yetiştirilen ürünler arasında pamuk, buğday ve başka tahıllar, yağlı tohumlar, yerfıstığı, susam, kocardan, kumdari ve sebze sayılabilir. İl merkezi Vad Medani'de bir hidroelektrik santrali vardır. Çırcırlanmış pamuk, susam ve fındık yağı, sigara, deri eşya, sabun ve işlenmiş gıda maddeleri başlıca sanayi ürünleridir. Vad Medani ile el-Huseyhise ve el-Kamilin arasında kara ve demir yolu bağlantısı vardır. Halkın çoğunluğunu ilk dilleri Arapça olan Araplar oluşturur; tek azınlık Nubalardır. Nüfus (1983) 2.023.094.

Cezire-i İbn Ömer bak. Cizre

Cezkazgan, Kazakistan'da, 1973'te kurulan Cezkazgan yönetim biriminin (*oblast*) merkezi olan kent. Kara-Kengir Irmağının oluşturduğu bir gölün kıyısında yer alır. Yöredeki zengin bakır yataklarının işletilmesiyle bağlantılı olarak 1938'de kuruldu. Bu yataklardan elde edilen bakır, 1973'te kentin güneydoğusunda kurulan büyük madencilik ve metalürji kompleksinde işlendikten sonra başka yerlere sevk edilir.

Kentin Karaganda'yla demiryolu bağlantısı vardır. Cezkazgan'ın kentsel alanı içinde, Nikolski'ye bağlı madencilik kentleri ile gene Cezkazgan adını taşıyan bir başka kent daha yer alır. Nüfus (1989 geç.) kent, 109.000; (1989) yönetim birimi, 496.000.

Cezulî, tam adı EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN EBU BEKR EL-CEZULİ ES-SİMLALİ (d. Sus - 8. 13 Eylül 1470, Abugal), Arap mutasavvıf ve fıkıh bilgini, Şazelîye tarikatının Cezulîye kolunu kurmuştur.

Cezule (Gezule) kabilesindendir. İlköğrenimini Sus'ta yaptıktan sonra Fas'ta Medresetü's-Şeffarin'de okudu. Sus'a, kabilesinin yanına döndükten kısa bir süre sonra yöreyi terk etmek zorunda kaldı. Uzun süre Mekte, Medine ve Kudüs'te kaldı. Yeniden Fas'a dönerek Hz. Muhammed'e bir övgü kitabı olan *Delailü'l-Hayrat*'ı (ös 1840) yazdı. Bu sırada Şazelîye tarikatına girdi ve bu tarikatın kendi adıyla anılan kolunu kurdu. Daha sonra yerleştiği Asfi'de (Safi) yandaşlarının hızla çoğalması üzerine vali onu kentten uzaklaştırmakla kalmadı, Fatimiler arasından çıkacağına inanılan Mehdi'nin de o olduğuna inanıp zehirleterek öldürttü. Müritlerinden Amr'ül-Seyyaf öç almak amacıyla uzun yıllar Cezulî'nin cesedini gezdirdi. 1486'da Amr'ın öldürülmesinden sonra Cezulî, Abugal'da gömüldü, daha sonra Marakeş'teki bir türbeye taşındı. Derin bir tasavvuf ve fıkıh bilgisi olan Cezulî'nin başka önemli yapıtları *Hizb'ül-Felah* ve *Hizb'ül-Cezulî*'dir.

Cezzar, Engin (d. 1936, İstanbul), Türk tiyatro yönetmeni ve oyuncusu. Shakespeare trajedilerinden müzikallere kadar çeşitli oyunlarda sahneye çıkmıştır.

Tiyatro çalışmalarına ortaöğrenimi sırasında Robert Kolej'de başladı. Burayı bitirdikten sonra 1955'te ABD'ye gitti, 1957'ye değin Yale Üniversitesi Tiyatro Bölümü'nde okudu. 1957-59 arasında Actors Studio'da Lee Strasberg'in öğrencisi oldu. 1958'de Piscator Workshop'ta dünya prömiyeri yapılan Kafka'nın *Mezar Bekçisi* adlı oyununda başrolü oynadı. 1959'da İstanbul'a döndü. Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Hamlet*'teki başrolüyle İstanbul Şehir Tiyatroları'nda sahneye çıktı. 1960'ta *Eyyup Üzerine Oyun*'da oynadı. 1961'de Haldun Dormen Tiyatrosu'nda *Bir Yasınka* adlı oyunu sahneye koydu. 1962'de tiyatro sanatçısı Gülriz Sururi ile evlendi, aynı yıl ikisi birlikte Küçük Sahne'de Gülriz Sururi-Engin Cezzar adıyla kendi topluluklarını kurdular. Cezzar bundan sonra hep bu toplulukla çalıştı. 1962-63'te E. Caldwell'in *Tütün Yolu* oyununu sahneye koydu. 1963-64'te *Oihello*'yu ve Güngör Dilmen'in *Canlı Maymun Lokantası*'nı yönetti ve oynadı. Aynı yıl gene G. Dilmen'in *Midasın Kulakları*'nda rol aldı. 1964'te yönettiği ve başrolünü oynadığı ilk Türk epik sahne yapıtı *Keşanlı Ali Destanı* ile aynı yıl Almanya'da turneye çıktı. 1965-66'da Nâzım Hikmet'in

Ferhat ile Şirin ve Yaşar Kemal'in *Teneke*, 1966-67'de Gogol'un *Palto* ve G. Dilmen'in *Kurban* oyunlarını yönetti ve oynadı. 1969'da G. Dilmen'in yazdığı *İlahat ve Terakki* (Dormen Tiyatrosu'yla ortak yapıtı), 1970-71'de *Morfin* oyunlarında rol aldı. 1971-72'de *Hair* müzikalini yönetti.

Bir süre tiyatro çalışmalarına ara veren Cezzar, 1974'te çağrılı olarak gittiği Çekoslovakya'da Brno Devlet Tiyatrosu'nda *Keşanlı Ali Destanı*'nı sahneledi. 1979-80'de topluluğun o güne değin sahnelediği oyunlardan bir kesit veren *Uzun İnce Bir Yol* oyununu ve 1983-84'te *Kabare* müzikalini yönetti ve oynadı. 1983'te bir yandan da kendi kurduğu Tiyatro Eğitim Stüdyosu'nda tiyatro dersleri verdi. 1984-85'te *Flumena* adlı oyunu sahneye koydu ve oynadı. Daha sonra televizyonda bir bilmece programını hazırladı ve sundu.

CFDT bak. Fransız Demokratik İş Konfederasyonu

CGIL bak. İtalyan Genel İş Konfederasyonu

CGS bak. santimetre-gram-saniye sistemi

CGT bak. Arjantin Genel İş Konfederasyonu

CGT bak. Fransız Genel İş Konfederasyonu

CGT-FO bak. Fransız Genel İş Konfederasyonu-İşçi Gücü

Chaban-Delmas, Jacques (-Pierre-Michel), asıl adı JACQUES-PIERRE-MICHEL DELMAS (d. 7 Mart 1915, Paris), Fransız siyaset adamı, Ulusal Meclis başkanı ve başbakan.

Siyasal bilimler ve hukuk öğrenimi gördü. Bir süre gazetecilik yaptıktan sonra 1938'de orduya katıldı. Aralık 1940'ta Direniş hareketinin ilk üyeleri arasında yer aldı. Direniş döneminde kullandığı "Chaban" kod adını, daha sonra resmen soyadına ekledi. Bir yandan Direniş hareketinde çok etkin görevler alırken, bir yandan da hukuk öğrenimini sürdürdü. Ekim 1943'te Özgür Fransız Kuvvetleri'ne katıldı, kısa sürede Direnişçiler ile Özgür Fransız Kuvvetleri'nin genelkurmayı arasındaki en önemli irtibat subayı oldu. Bu konumu sayesinde, Müttefikleri, Paris'in yanından geçmek yerine kente girmeye, önceki Direniş önderlerini de, Müttefikler yardımıyla yetiştirebilecek kadar yaklaşıncaya değin Paris'te bir ayaklanma çıkmasını önlemeye ikna edebildi. Büyük ölçüde Chaban'ın çabalarıyla, kent çok az kayıp verilerle geri alındı. General Charles de Gaulle 1944'te Chaban-Delmas'ı generalliğe yükselterek ödüllendirdi.

Chaban-Delmas 1946'da Radikal Cumhuriyetçi ve Radikal Sosyalist Parti milletvekili olarak Ulusal Meclis'e girdi. Savaşta gösterdiği başarılar ve etkileyici kişiliği, ona sonraki seçimlerde de kolay zaferler kazandırdı. De Gaulle'cü partinin kurulması (1947) üzerine Chaban-Delmas bu parti ile radikaller arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. Sonunda, de Gaulle'cüler seçti ve parti içinde sol kanadın en önemli adı oldu.

Chaban-Delmas, Dördüncü Cumhuriyet'in çeşitli hükümetlerinde kabineye girdi; bayındırlık bakanı (1954-55), devlet bakanı (1956-57) ve savunma bakanı (1957-58) olarak görev yaptı. 1953'ten sonra, Sosyal Cumhuriyetçi (de Gaulle'cü) grubun başkanlığını yürüttü, de Gaulle'cü Yeni Cumhuriyet için Birlik'in önderleri arasına girdi. Bu konumu sayesinde, Charles de Gaulle'ün 1958'de yeniden iktidara dönmesinde ve

Beşinci Cumhuriyet'in kurulmasında etkin rol oynadı.

Chaban-Delmas'ın Ulusal Meclis başkanlığı (1958-69), Pompidou dönemindeki başbakanlığı (20 Haziran 1969 - 5 Temmuz 1972) sırasında kesintiye uğradı. 1978-81 arasında yeniden Ulusal Meclis başkanı olarak görev yaptı. 1974'te cumhurbaşkanlığına aday olduysa da seçilemedi. *L'ardeur* (1975; Şevk) ve *Charles de Gaulle* (1980) adlı iki kitabı vardır.

Chablis, Fransa'nın klasik beyaz şarabı Chablis köyü çevresinde ve Burgonya'nın kuzeyindeki Yonne ilinde (*département*), Serein Irmağı boyunca uzanan alanlarda yetiştirilen *chardonnay* üzümünden yapılır. Bu üzüm türünün ekim alanları kesin biçimde sınırlanmıştır. Chablis, kendine özgü buruk, sert tadı ve sert kokusuyla ünlüdür.

Chablis bağları birkaç kategoride sınıflandırılır. Pek özelliği olmayan, hafif ve çabuk mayalanan şarabları üstüldüğü bağlar *Petit Chablis* olarak adlandırılır. En iyi şaraplar *grand cru* (büyük bağbozumu) sınıfına giren yedi bağdan elde edilir: *Vaudésir*, *Les Clos*, *Grenouilles*, *Valmur*, *Blanchots*, *Preuses* ve *Bougros*. Bağbozumunun iyi olduğu mevsimlerde, sayıları daha çok olan *premier cru* (ilk bağbozumu) bağlarından elde edilen şaraplar da neredeyse aynı kaliteye ulaşır.

Chablis adı, 20. yüzyılda başka yerlerde (özellikle California'da) üretilen sıradan beyaz şarapları nitelemek için de kullanılmıştır. Bunlardan bazıları beğenilmemiş de, hemen hiçbir *chardonnay*'den yapılmadığı için gerçek Chablis'yle hiçbir benzerliği yoktur.

Chabrier, (Alexis-) Emmanuel (d. 18 Ocak 1841, Ambert, Puy-de-Dôme, Auvergne - ö. 13 Eylül 1894, Paris, Fransa). 1880'lerin Paris'ini canlı ve nükteli bir yaklaşımla yansıtmış yapıtlarıyla tanınmış Fransız besteci. Müzik alanında, ilk izlenimci ressamalara denk düşer.

Gençliğinde hem müziğe, hem de resme ilgi duydu. 1858'den 1862'ye değin hukuk öğrenimi gördüğü sırada bir yandan da piyano, armoni ve kontrpuan dersleri aldı. Ama teknik eğitimi sınırlıydı, beste alanında da kendi kendini yetiştirmişti. 1862-80 arasında İçişleri Bakanlığı'nda çalıştığı dönemde *L'Étoile* (1877; Yıldız) ve *Une Education manquée* (piyano eşliğinde ilk kez 1879'da, orkestra ile 1913'te icra edildi; Üstünkörü Bir Eğitim) adlı operalarını besteledi. 1863-65 arasında Paul Verlaine ile birlikte çalıştı ve bitmemiş iki operetinin taslaklarını hazırladı. İzlenimci ressamlarla yakın ilişkisi vardı; arkadaşı olan Édouard Manet'in ünlü "Folies-Bergère'deki Bar" tablosunu satın almıştı.

1879'da Münih'te Wagner'in *Tristan ve Isolde*'sini dinledikten sonra bakanlıktaki görevini bıraktı ve kendini bürünüyle müziğe adanmıştı. *Lamoureux* Konserleri'nde koro şefi olunca *Tristan* operasının konser biçiminde icra edilmesini sağladı. "Le Petit Bayreuth" adıyla tanınan grubun üyelerinden biri olarak Vincent d'Indy, Henri Duparc ve Gabriel Fauré ile birlikte çalıştı. İspanya gezisi sırasında İspanyol halk müziğinden oldukça etkilendi. En iyi bestelerini bu geziden sonra yerleştiği La Membrolle'de (Touraine) 1881-91 arasında yaptı. Bu dönem çalışmaları arasında *On Sürsül Parça* (1880), iki piyano için *Üç Romanik Vals* (1883) ve *Fantasik Bourrée* (1891) gibi piyano yapıtları *Le Roi malgré lui* (1887; Zoraki Kral) operası, *España* (1883) ve *Neşeli Mary* (1888) gibi orkestra yapıtları ile

Cezzar
İsa Çelik

altı şarkısı (1890) vardı. Chabrier yaşamının son üç yılını fiziksel ve zihinsel çöküntü içinde geçirdi.

Chabrier'nin, doğum yeri olan Auvergne'in yerel dansı *bourrée*'den türettiği, genellikle düzensiz ritmik kalıplara ve hızla tekrarlanan figürlere dayanan müziğinde hem basit bir mizah, hem ince bir alaycılık görülür. Melodi yeteneği Paris *café*'lerinde çalınan popüler şarkılarla daha da gelişmiştir. Piyano ve orkestra çalışmalarında geliştirdiği incelikli Paris üslubu Francis Poulenc ve Georges Auric gibi 20. yüzyıl bestecilerine örnek olmuştur. Orkestrada yeni çalgı bileşimleri kullanması dikkati çeker. *España*'da vurmalı ve bakır nefesli çalgıları kullanış biçimi, Igor Stravinsky'nin *Petrushka*'sındaki efektlerin habercisi gibidir.

Chabrier'nin mektupları da önemlidir. Bunlar müzik ve edebiyat açısından olduğu kadar, Rabelais'yi andıran bir mizah içerimleri nedeniyle de değer taşır.

Chabrol, Claude (d. 24 Haziran 1930, Paris) sinema yönetmeni, senaryo yazarı, yapımcı. Yeni Dalga(*) hareketinin öncüleri arasında yer almış, Fransız gerilim filmle-ri ustası olarak tanınmıştır.

Paris Üniversitesi'nde siyaset bilimi öğrenimi gördü. Daha sonra 20th Century-Fox

Chabrol, 1968
Keystone

film şirketinin Paris bürosunda halkla ilişkiler servisinde çalışmaya ve *Artis* ve *Cahiers du Cinéma* gibi dergilerde sinema eleştirileri yazmaya başladı. Senaryosunu yazdığı ve yapımcılığını üstlendiği ilk filmi *Le beau Serge* (1958; Yakışıklı Serge), Yeni Dalga hareketinin ilk uzun metrajlı filmi kabul edilir. Aynı yıl çektiği *Les cousins* (Kuzenler) adlı filminin de hem senaryosunu yazdı, hem de yapımını üstlendi. Sonraki filmleri arasında *Les Bonnes Femmes* (1960; İyi Kadınlar), *Les Godelureaux* (1960; Parlak Çocuklar), *Landru* (1962), *Les Biches* (1968; Öldüren Kiskanlık), *Le Boucher* (1969; Kasap), *Les Noces Rouges* (1973; Kanlı Aşıklar), *Violette Nozière* (1978; Zehirli Çiçek), *Le Cheval d'Orgueil* (1979; Gurur Atı), *Blood Relatives* (1981; Akrabalar), *Poulet au vinaigre* (1985; Sirkede Tavuk), *Le Cri du hibou* (1987; Baykuşun Ötüşü), *Une Affaire de femmes* (1988; Kadınların Öyküsü) ve Gustave Flaubert'in *Madame Bovary*'sinin (1857; *Madame Bovary*, 1985) bir sinema uyarlaması sayılabilir.

Chabrol'un groteske duyduğu ilgi, çelişkili durumları ince bir alayla yansıtması, trajik ve komik öğeleri bir arada kullanması, üslup yönünden ünlü yönetmen Alfred Hitchcock'un güçlü etkisini taşır. Chabrol 1957'de Eric Rohmer ile birlikte Hitchcock üzerine bir de kitap yazmıştır.

Chac, Mayaların yağmur tanrısı. Mayaların klasik döneminde çıkık sivri dişli, büyük

yuvarlak gözlü ve hortumsu burunlu tasvirleriyle Yucatán bölgesinde özellikle önem taşırdı. Öteki büyük Maya tanrıları gibi, Chac da dört ayrı tanı biçiminde düşünülürdü. Bunların her biri pusulanın bir yönüyle ve bir renkle ilişkilirdi: Beyaz-kuzey, kırmızı-doğu, siyah-batı ve sarı-güney. Chichén Itzá'da, klasik dönem sonrasında yağmur tanrısının adı, insan kurban etme törenlerinde anılmaya başladı. Kurbanların kol ve bacaklarını tutan rahiplere *chac* adı verildi.

Klasik dönem sonrası Maya ve Toltek kalıntıları, Chac Mool olarak adlandırılan uzanmış figürlerin, yağmur tanrısını temsil ettiği düşünülür. İspanyol istilasının ardından Chac tanrılarını Hristiyan azizleriyle birlikte anılarak at sırtında betimlenmeye başladı.

Chacabuco Çarpışması, Latin Amerika'nın bağımsızlığı için verilen savaşlar sırasında, Güney Amerikalı yurtseverlerin İspanyol kralcılarına karşı Şili'de, Santiago yakınında kazandığı zafer (12 Şubat 1817). Böylece İspanyolların Şili'den kovulması süreci başlamış, bu süreç ertesi yıl Maipú Çarpışması ile tamamlanmıştır.

1816'da Arjantin'in İspanya'dan bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Güney Amerika'nın güneyindeki bağımsızlık hareketinin önderi José de San Martín Ocak 1817'de Şili'nin bağımsızlığı için mücadeleye başladı. Şili'deki bağımsızlık hareketi, 1810'dan beri José Miguel ve Juan José Carrera kardeşler ile Bernardo O'Higgins arasındaki amansız rekabet yüzünden felce uğramıştı. O'Higgins ile birleşen San Martín, 5 bin kadar askeri 20 günlük zor bir yürüyüşten sonra And Dağlarının ötesine geçirdi. Soğuk ve yüksek tepelerde yaklaşık 2 bin askerini yitirmesine karşın İspanyolları şaşırtmayı başardı. İspanyol general Rafael Maroto, bağımsızlık yanlısı kuvvetleri Chacabuco'da durdurmak için ancak 1.500 asker toplayabildi. İspanyol piyadesi başlangıçta O'Higgins'in birliğini geri püskürttü; ama San Martín'in önderliğindeki güçlerin İspanyol süvarisine yönelttiği başarılı saldırı O'Higgins'in kuvvetlerine toparlanma ve İspanyolların yan kuvvetlerine saldırma şansı sağladı. İspanyollar bozguna uğradı. Santiago halkı San Martín'i Şili'nin kurtarıcısı olarak onurlandırdı ve vali seçti. Ama San Martín, O'Higgins lehine bu görevi reddetti. Maipú'daki nihai zaferden önce, San Martín'in ordusu Mart 1818'de Cacha-Rayada'da önemli bir yenilgiye uğradı.

Chacao, Venezuela'nın kuzeyindeki Miranda eyaletinin kuzeybatısında kent. Ülkenin iç kesimlerindeki dağlık bölgede bir vadi üzerinde yer alır. Önceleri kahve, mısır, şeker kamışı ve meyve üreten bir tarımsal bölgenin ticaret merkeziydi. Başkent Caracas'ın büyümesiyle, Caracas metropoliten alanının, konut ve ticaret gibi kullanımların yoğunlaştığı bir parçası durumuna geldi. Chacao'nun, yaklaşık 8 km batısındaki Caracas kent merkezi ile bağlantısı, karayolu ve ekspres yollarla sağlanır. Nüfus (1990 tah.) 77.144.

Chachapoyas, Peru'nun kuzeyinde Amazonas yönetim bölgesinin ve Chachapoyas ilinin merkezi. Serin Utcubamba Irmağı Vadisinde, denizden 2.334 m yükseklikte yer alır. Eski bir yerleşme olan Chachapoyas, Andlar'ın doğusundaki en eski İspanyol kentidir. 1538'de San Juan de La Frontera de Los Chachapoyas adıyla, bugünkü yerinin biraz güneydoğusunda kuruldu. Kenti çevreleyen kırsal bölgede şeker kamışı, kakao ve koka yetiştirilir; büyükbaş hayvancılık da önem taşır. Bu tarımsal

bölgenin ticaret ve sanayi merkezi olan kentteki başlıca sanayi etkinlikleri alkol damıtımı ve hasır şapka örmeciliğidir. Kentin 130 km kadar güneybatıdaki Cajamarca ve yaklaşık 680 km güneydeki Lima ile karayolu bağlantısı vardır. Chachapoyas'a havayoluyla da ulaşılabilir. Nüfus (1990 tah.) kent, 13.100; (1981 geç.) il, 37.082.

Chachoengsao, Tayland'da, Doğu bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Paet Riu da denen kent Bang Pakong Irmağının kıyısında, özellikle piring ticareti yapılan bir limandır. Bangkok'la Kamboçya sınırı arasındaki demiryolunun üzerindedir; bir kıyı yoluyla da güneydoğudaki Trat'a bağlanır. Kent, Budacıların hac yeridir. Chachoengsao ili Tayland Körfezinin kuzeydoğu köşesini çevreler. Yüzölçümü 5.351 km²'dir. Nüfusun yoğunlaştığı batı kesimi düzlüktür ve Bang Pakong Irmağınca akaçlanır. Başlıca ekonomik etkinlik piring üretimidir; devlete ait içki fabrikası ile 12 km'lik kıyı boyunca yapılan tuz üretimi de önemlidir. Nüfus (1988 tah.) kent, 44.162; (1982 tah.) il, 503.921.

Chaco, Arjantin'in kuzeydoğusunda eyalet. Ülkenin kuzeybatısındaki dağlık bölge ile Paraná Irmağı arasında yer alır. Batı sınırının bir bölümünü Paraguay oluşturur. 99.633 km²'lik eyalet alanı, yer yer savanların görüldüğü, büyük ölçüde bodur ve sert odunlu ağaçların egemen olduğu ormanlarla kaplıdır. Daha kurak olan kuzeybatıya doğru gidildikçe bitki örtüsü dikenli çalılıklara ve savanlara dönüşür. Bol yağış ve arazinin düzlüğü yaz aylarında geniş alanların taşkına uğramasına yol açar. Eyaleti boydan boya aşan Bermejo ve Guaycurú ırmakları akaçlama bakımından yetersiz kalmaktadır. Chaco eyaleti, kuzey ve güney yönlerinde uzanan öteki Arjantin toprakları ile Paraguay'ın kuzeybatı yarısı ve Bolivya'nın komşu kesimlerini içeren Gran Chaco'nun bir bölümünü oluşturur. Eyaletin kuzeybatısındaki Chaco Ulusal Parkı'nda (15.000 ha) yaygın savanlar ve palmiye ormanları vardır.

1528'de Sebastian Cabot'ın keşfettiği bölgeye, 17. yüzyılda yerleşen Cizvitler yöredeki büyük Yerli nüfusun çalıştırıldığı yerleşimler (*reducciones*) kurdu. Eyalet merkezi Resistencia 1875'te kuruldu. 1884'te ulusal toprak statüsü kazanan Chaco, 1950'de Presidente Juan Perón adını aldı. 1951'de eyalet biçiminde düzenlendi, 1955 darbesinden sonra eski adını aldı.

Nemli astropik iklimi, pazar ve ulaştırma olanaklarının yokluğu, akaçlamanın yetersizliği, ciddi boyutlara ulaşan buharlaşma ve başta çekirge olmak üzere zararlılar, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında yörede ekonomik gelişmeyi geciktirmiştir. Ama tanen elde edilen *quebracho* (kızıl baltakıran ağacı) ağacından gitgide daha çok yararlanılmaktadır. Chaco eyaleti Arjantin'in pamuk üretiminin de büyük bölümünü karşılamaktadır. Eyalette kocadan ve ayçiçeği de yetiştirilir. Nüfus (1991 geç.) 799.302.

Chaco, Paraguay'ın kuzeybatı ucunda 1973'te oluşturulan il. Kuzeyde ve batıda Bolivya, doğuda Alto Paraguay, güneyde ise Nueva Asunción illeri ile çevrilidir. 36.367 km²'lik bir alan kaplar. Gran Chaco bölgesine göre yüksek oluşu, il topraklarının en belirgin özelliğidir. Paraguaylılarca "Yeşil Tepe" olarak adlandırılan yöre, Chaco Boreal'in kuzeyini oluşturan birikinti ovasının yükselmiş bir parçasıdır. Bodur ağaçlar ve otlaklarla kaplı olan Chaco Boreal güneyde Arjantin'e kadar uzanır. İl topraklarının geniş otlakları büyükbaş

hayvancılığa ve tarıma elverişlidir. Bununla birlikte Paraguay bu alanlarda etkin bir yerleşme politikası izlememiştir. Gelişimin öndeki en büyük engel içme suyu yokluğudur. Mayor Pablo Lagerenza (eski-den Fortın Ingavi) ilin en büyük kenti ve il merkezidir. Chaco Savaşı'nın son ve belirleyici çarpışması da 1935'te burada yapılmıştır. Nüfus (1990 tah.) 300.

Chaco Boreal, Paraguay'ın kuzeybatısı ile Bolivya'nın güneydoğusunda, kendine özgü bitki örtüsü bulunan bölge. Yüzölçümü yaklaşık 260.000 km²'dir. Gran Chaco'nun(*) bir bölümünü oluşturur ve genellikle engebesiz bir arazi yapısı vardır. Paraguay Irmağının batısında kalan kesimi, tanen elde edilmesi nedeniyle değerli bir ağaç olan *quebracho* gibi yaprakdöken bodur ağaçlarla örtülüdür. Daha da batıda, yer yer iri savan otlarıyla kesintiye uğrayan, ılgıneli, dikenli, yaprakdöken ağaç ve çalılıkların oluşturduğu ormanlar yer alır. Chaco Savaşı'ndan (1932-35) sonra Paraguay bölümün büyük bölümünü Bolivya'dan almıştır.

Chaco Kanyonu Ulusal Anıtı, ABD'de, New Mexico eyaletinin kuzeybatısında, Bloomfield'in 72 km güneyinde ören yeri. 1907'de ulusal anıt biçiminde düzenlenen 88 km²'lik alan, Chaco ve Gallo vadileriyle bölünmüş bir kanyondan oluşur. Kolomb öncesi Yerli yerleşmelerine ait 13 büyük ören ile 300'ü aşkın daha küçük arkeolojik alan, Pueblo kültürlerindeki doruk noktalarını yansıtır. Hemen tümüyle kazılmış en büyük ören olan Pueblo Bonito, 10. yüzyılda inşa edilmiştir ve yaklaşık 800 oda ile 32 kiva'dan (yuvarlak yeraltı odası) oluşmaktadır. Kazılar, burada yaşayan insanların alet yapımı, dokuma, çömlekçilik, çiftçilik ve duvarcılıkta çok ileri olduklarını göstermektedir. Buluntular bir konukevinde sergilenmektedir.

Chaco Savaşı, Bolivya ile Paraguay arasında, 1932'den 1935'e değin büyük kayıplara yol açan savaş.

İki ülke arasındaki ilk çatışmalar daha 1928'de Chaco Boreal dolayısıyla başladı. Pilcomayo Irmağının kuzeyinde, Paraguay Irmağının da batısında yer alan Chaco Boreal 260.000 km²'lik bir bozkır alanıydı ve Gran Chaco'nun bir bölümünü oluşturuyordu. Şili'nin Bolivya'yı yenerek tüm kıyı bölgesini ilhak ettiği Pasifik Savaşı'ndan (1879-84) sonra denize çıkışı kalmayan Bolivya, Río de La Plata sistemi kanalıyla Atlas Okyanusu kıyısına ulaşmak çabasıındaydı. Bolivyalılar, bu yol üzerindeki Gran Chaco'da büyük petrol yatakları bulunduğuna da inanıyorlardı.

Bolivya'nın, Paraguay'a oranla ezici üstünlükleri vardı. Nüfusu, Paraguay'ın üç katıydı; ordusu Alman generali Hans von Kundt tarafından çok iyi eğitilmişti; ABD bankalarından sağlanan kredilerle alınmış bol miktarda savaş malzemesi vardı. Ama, Bolivya ordusundaki Yerli askerlerin savaşıma isteği yoktu; buna karşılık Paraguaylılar cangıllarda ve bataklıklarda savaşmaya daha alışkındı.

Her iki ülke de tartışmalı bölgede askeri mevziler kurdu. Kıtanın öbür ülkelerinden kaynaklanan arabuluculuk girişimlerine karşın Paraguay'ın 5 Aralık 1928'de başlattığı bir dizi çatışma, sonunda topyekûn savaşa dönüştü. Haziran 1932'de Bolivyalılar, Chaco'nun kuzeyindeki Paraguay mevzilerini ele geçirdiler, Chaco'nun merkez kesimindeki Fortın Boquerón'a karşı başanlı bir saldırı düzenlediler. Paraguay, agüstosta seferberlik ilan etti; General José

Estigarribia komutasındaki kuvvetlerin Fortın Boquerón'a karşı giriştiği ilk büyük saldırı sonucunda Fortın Boquerón eylül sonunda düştü. Bunun üzerine Bolivya Kundt'u geri çağırdı. Kundt, aylardır yoğun çarpışmalara sahne olan Fortın Nanawa'ya saldırmak üzere güneye yığınak yaptı.

Paraguay 10 Mayıs 1933'te resmen savaş ilan etti. Estigarribia ekim sonlarında geniş bir cephe boyunca düzenlediği bir dizi saldırı sonucunda çok önemli başarılar elde etti. Sonunda Bolivya devlet başkanı Daniel Salamanca, Kundt'u görevden alarak yerine General Enrique Peñaranda'yı atadı. Üç haftalık bir ateşkesten sonra 9 Ocak 1934'te Estigarribia, Ballivián'daki Bolivya mevzilerine yeniden saldırdı. Marttan temmuza değin savaşın en şiddetli çarpışmalarına sahne olan Ballivián 17 Kasım'da düştü ve Salamanca istifa etmek zorunda kaldı. Ocak 1935'te Paraguay, Bolivya'nın yasal sınırları içindeki topraklara da girerek ilerlemesini sürdürdü.

Bolivya karşı saldırılarının Paraguay kuvvetlerini savunma durumuna sokması üzerine 12 Haziran 1935'te ateşkes ilan edildi. Savaşta yaklaşık 100 bin kişi ölmüştü. Arjantin, Brezilya, Şili, Peru, Uruguay ve ABD'nin katıldığı Chaco Barış Konferansı'nda düzenlenen antlaşma 21 Temmuz 1938'de Buenos Aires'te imzalandı. Tartışmalı toprakların büyük bölümünü Paraguay aldı; ama Bolivya'ya da Paraguay Irmağına uzanan bir koridor ve Puerto Casado limanı verildi. Bolivya ekonomisinde yıkıma yol açan savaş, yoksul kitlelerin reform taleplerini körükledi. Anlaşmaya varılmasında başrolü oynayan Arjantin kökenli yatırımcılar ise Paraguay'ın kazandığı topraklardaki yatırımlardan büyük kârlar elde ettiler.

chaconne, CIACONNE olarak da yazılır, yaklaşık 1600'lerde İspanya'da ortaya çıkan kıvrak ve erotik dans. Sonradan bir müzik formuna adını vermiştir. Cervantes, Quevedo ve çağın başka yazarları Meksika'dan geldiğini ileri sürmüşlerse de, oranın yerel bir dansı mı, yoksa orada değişime uğramış bir İspanyol dansı mı olduğunu belirtmemişlerdir. Kastanyet kullanarak tek bir kadın ya da bir çift tarafından yapılır. Kısa zamanda İtalya'da da yayıldı. İspanya'da olduğu gibi orada da kötü ünlü bir dans sayıldı. 16. yüzyılda çekidüzen verilerek stilize edildi. 17. yüzyılda Fransa sarayında saygınlık kazandı, kadınlar ya da iki sıra olmuş çiftler tarafından, ağırbaşlı bir edayla, çeşitli figürlerle yapılan bir dans durumuna geldi.

Chaconne müziği sürekli bir çeşitlemedir; ne barok, ne de daha sonraki dönem müzikçileri bu müziği *passacaglia*'dan(*) tam olarak ayırt etmiştir. Bunun yanında Fransız besteciler, *chaconne* parçalarını çoğu kez *rondeau* (bir ortaçağ Fransız şiir ve şarkı biçimi) tarzında yazmışlardır. Bu biçim, birbiriyle karşıtlaşan geçişlerden ya da kıtalardan önce, sonra ve aralarda yinelenen nakarat (N) bölümlerinden oluşur (N A N B N C vb). Bach'ın eşlikmiş keman için *Re Minör Partita*'sında *chaconne* bir çeşitleme biçimi olarak ustaca kullanılmıştır. François Couperin'in klavyen besteleri (örn. "La favorite") *rondeau* tarzında birçok *chaconne* içerir.

Chad (AZİZ), CEADDA olarak da bilinir (8. 2 Mart 672, Lichfield, Mercia, İngiltere; yortu günü, 2 Mart), Mercia Krallığı'nda Hristiyanlığı yaymasıyla tanınan ilk Lichfield piskoposu.

Kardeşi Aziz Cedd ile birlikte, Northumbria kıyıları açığında yer alan Lindisfarne Adasındaki (Kutsal Ada) büyük manastır-

da, manastırın kurucusu Aziz Aidan tarafından eğitildi. Daha sonra Rathmelsisi'deki İrlanda manastırı keşişlerinden Aziz Egbert'in yanında öğrenim gördü. Cedd, Kuzey Yorkshire'da, bugün Lastingham olarak bilinen Laestingaeu Manastırı'nın kurulmasına yardımcı olması için, Chad'ı İngiltere'ye çağırdı. Cedd'in 644'te ölmesi üzerine Chad, onun yerine Laestingaeu Manastırı'nın ikinci keşişi oldu. Aynı yılın sonlarına doğru, Northumbria kralı Oswiu'nun isteği üzerine Northumbrialıların piskoposu olarak takdis edildi. Piskoposluk merkezi York'ta kaldı.

Bu arada kilise içinde bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı, çünkü Aziz Wilfrid, York piskoposluğuna atanmış ve takdis edilmek üzere Galya'ya gitmişti. Bu durumun yarattığı karışıklık, Aziz Bede'nin Chad'ın yaşayışıyla ilgili en iyi kaynak olarak değerlendirilen *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'unda (İngiliz Halkının Kilise Tanhı) anlatılır. 669'da İngiltere'ye gelen yeni Canterbury başpiskoposu Aziz Theodore, Chad'ı uygun olmayan yollarla göreve getirmekle suçladı. Aynı yıl Wilfrid geri dönünce, Chad, York'taki görevinden ayrılp Laestingaeu'ya çekildi. Chad'ın alçakgönüllüğünden etkilenen Theodore, Mercia piskoposunun ölümü üzerine Kral Oswiu'ya, Chad'ı onun yerine atamasını önerdi. Kralın onayı üzerine 669'da Theodore tarafından takdis edilen Chad, piskoposluğun yeni merkezi olarak Lichfield'i seçti, burada bir kilise ve bir manastır kurdu.

Chad, yaşamının son üç yılını Lindsey'de Mercia kralı Wulfhere'nin başışladığı topraklar üzerinde bir manastır kurmakla geçirdi. Aynı bölgedeki Barrow-upon-Humber'da bir başka manastır daha kurduğu söylenir. Görevini büyük bir zevkle yürüttüğü ve gezilerini yürüterek yaptığı anlatılır. Vebadan öldükten sonra mezarının çevresinde bazı mucizelerin gerçekleştiğine inanılır. Chad'ın kemikleri ve eşyaları önce Lichfield Katedrali'nde korunuyordu; Reform döneminde Katoliklerce buradan alınarak Birmingham'daki St. Chad Katedrali'ne taşındı.

Chadwick, Sir Edwin (d. 24 Ocak 1800, Longsight, Lancashire - ö. 6 Temmuz 1890, East Sheen, Surrey, İngiltere), yaşamı boyunca İngiltere'de sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi yolunda çaba göstermiş toplumsal reformcu ve hekim.

1834-46 arasında, Yoksullara Yardım Yasası'nda reform yapmak üzere oluşturulan kraliyet kurulunun sekreterliğini yaptı; ülkenin yerel yönetim birimlerine ayrılarak bir sağlık görevlisini de içeren seçilmiş kurullarla yönetilmesini öngören düzenlemeye büyük katkıda bulundu. 1848-54 arasında Sağlık Kurulu'nda görev aldı ve 1848 Genel Sağlık Yasası'nın çıkarılmasıyla sonuçlanan çalışmaları yönetti. İnsanların kendi sağlıklarının korunmasına katkıda bulunmalarını sağlamak için, halk sağlığının yerel yönetime bağlanması gerektiğine duyduğu inanç bu yasa da somut ifadesini buldu, Chadwick'in *Report... on an Enquiry into the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain* (1842; Büyük Britanya'da Çalışan Nüfusun Sağlık Koşulları Konusunda Araştırma Raporu) adlı çalışması tarihsel önem taşır. 1889'da "sir" unvanı almıştır.

Chadwick, George Whitefield (d. 13 Kasım 1854, Lowell, Massachusetts - ö. 4 Nisan 1931, Boston, ABD), kökleri

Avrupa romantizminin geleneklerinden alan yapıtlarıyla tanınan New England okulu bestecisi.

Boston'da org ve müzik kuramı öğrenimi gördükten sonra 1877'de Almanya'ya gitti. Leipzig'de Karl Reinecke ve Solomon Jadassohn, Münih'te de Josef Rheinberger ile

George Chadwick
The Bettmann Archive

çalıştı. 1880'de Amerika'ya dönünce Boston'daki New England Konservatuarı'nda müzik kuramı dersleri vermeye başladı. 1897'de bu okulun müdürü oldu ve ölümüne değin bu görevde kaldı. Eğitimci olarak Amerikan müziğinde önemli bir rol oynayan Chadwick, ABD'li bestecilerden Horatio Parker, Henry Hadley ve Frederick Converse'un de öğretmeniydi.

Chadwick müziğin bir şey anlatması gerektiğine içten inanıyordu. Orkestra yapıtlarının çoğu programlı müzik doğrultusunda başlıklar taşıyor. Armonilerinde Alman romantik müziğinin yöntemlerini izlemiştir; bunlarda ayrıca Wagner'i çağrıştıran bazı özellikler de vardır.

Chadwick'in çok sayıdaki yapıtları arasında 3 senfoni (1882, 1885, 1894), 5 konser uvertürü, 3 senfonik şiir, 2 kantat, bir bürlesk opera (*Tabasco*, 1894), bir lirik oyun (*Judith*, 1901), çok sayıda koro parçası, 3 yaylı çalgılar dördlüsü, bir piyano beşlisi ve birçok şarkıyla org parçası vardır. Chadwick ayrıca *Harmony* (1897) adlı bir ders kitabı da yayımlamıştır.

Chadwick, H(ector) Munro (d. 22 Ekim 1870, Thornhill Lees, Yorkshire - ö. 2 Ocak 1947, Cambridge, İngiltere), İngiliz tarihçi, dil ve edebiyat uzmanı. Eski İngiliz dili ve edebiyatı incelemelerine bütünsel bir yaklaşım kazandırılmasında önemli katkısı olan Chadwick, 1912-41 arasında Cambridge Üniversitesi'nde Anglosakson araştırmaları profesörü olarak görev yapmıştır.

Yorkshire'da Anglikan bir papazın oğlu olarak doğdu. Wakefield Grammar School'dan (orta dereceli üniversite hazırlık okulu) sonra Cambridge Üniversitesi'ndeki Clare College'da (1889-93) okudu. 1893'te aynı okulda öğretim üyeliğine başladı.

Çalışmalarına klasik dil ve edebiyat alanında başlayan Chadwick, çok geçmeden erken ortaçağ Britanya tarih ve edebiyatına yöneldi. Önce Germen, daha sonra Kelt tarih ve edebiyatını inceledi. *Studies in Anglo-Saxon Institutions* (1905; Anglosakson Kurumları Üzerine İncelemeler), *The Origin of the English Nation* (1907; İngiliz Ulusunun Kökeni), *The Heroic Age* (1912; Kahramanlık Çağı) ve karısı Nora ile birlikte yazdığı üç ciltlik *The Growth of Literature* (1932-40; Edebiyatın Yükselişi) en önemli yapıtlarıdır. İlk iki kitap, Anglosaksonların eski tarihine ışık tutma açısından değer taşıyor. Üçüncü kitapta ise Chadwick bir karşılaştırmalı edebiyat yöntemi geliştiri-

rir; Yunan ve Germen kahramanlık şiirlerini karşılaştırarak "kahramanlık çağı"nı, eski destanların yansıttığı uygarlığın gelişimindeki bir evre olarak değerlendirir. *The Growth of Literature* adlı kitabında ise, bu yöntemi bütün eski edebiyat türlerine uygular. Böylece Yunan, Germen, Kelt, Slav, Sanskrit, Eskimo, Polinezya edebiyatlarında ve birçok başka edebiyatta rastlanan pek çok türün köken ve gelişimini aydınlatır.

Chadwick her zaman uygarlıkları bir bütün olarak ele almıştır. Ona göre, erken ortaçağda Britanya, yalnızca tarih ve kurumlar değil, aynı zamanda orada yaşayan bütün halklara ait edebiyat, arkeoloji, sanat, dil, yer adları gibi birçok öğenin toplamı demektir. Chadwick ayrıca, Cambridge'deki Arkeoloji ve Antropoloji Okulu'nun B Bölümü'nün de kurucusudur.

Chadwick, Sir James (d. 20 Ekim 1891, Manchester - ö. 24 Temmuz 1974, Cambridge, İngiltere), nötronu bulan 1935 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan İngiliz fizikçi.

Manchester ve Cambridge üniversitelerinde öğrenime başlayan Chadwick, çalışmalarını Berlin Teknik Üniversitesi'nde Hans Geiger'in yanında sürdürdü.

1923'ten başlayarak, Cambridge Üniversitesi'ndeki Cavendish Laboratuvarı'nda Ernest Rutherford ile birlikte, bir elementin, alfa parçacıklarıyla bombardıman edilerek başka bir elemente dönüştürülmesi üzerinde çalıştı; ayrıca atom çekirdeğinin yapısını inceledi ve hidrojen atomunun çekirdeğini oluşturan protonu, öteki atomların çekirdeklerinin bir yapıtaşı olarak belirledi.

Berilyumun alfa parçacıklarıyla bombardımanında, o güne değin bilinmeyen ve başka elementlerin atomlarından proton fırlattığı gözlenen bir ışınımın ortaya çıkışını belirleyen Chadwick, 1932'de bu ışınımın, kütlesi yaklaşık olarak protonun kütlesine eşit, ama elektrik yükü bulunmayan parçacıklardan (nötronlardan) oluştuğunu ortaya koydu.

Bu buluşla, çekirdek bozunumu oluşturmada yeni bir araç sağlamış oldu, çünkü nötronlar elektriksel olarak yüksüz olduklarından, atom çekirdeğine herhangi bir sapmaya uğramaksızın girebiliyorlardı. Chadwick 1945'te "sir" unvanı aldı.

Chadwick, Lynn (d. 1914, Londra), daha çok metal yapıtlarıyla tanınan İngiliz heykeltarihi. Bir süre mimar ve mobilya tasarımcısı olarak çalıştıktan sonra 1945'te metal ve camı birlikte kullandığı ilk mobil(*) heykellerini gerçekleştirdi. 1952'de Venedik Bienali'ne katıldı, 1953'te Uluslararası Meşhul Siyasal Mahkûm Yarışması'nda mansiyon, 1956'da da Venedik Bienali'nde Uluslararası Heykel Ödülü'nü kazandı.

1950'lerde daha çok Henry Moore okulu içinde değerlendirilen metal heykeller üretmiştir. Soyut olmakla birlikte bu yapıtlarında, kabuklu hayvanlar ve kuşlardan türemiş, insan figürünü çağrıştıran imgelere yer vermiştir. Organik olmayan bir insan-hayvan karışımı yaratıklar, yapıtlara yoğun bir iç gerilim ve ürkütücü bir anlatım kazandırır. Chadwick 1960'larda daha çok açık alanlara yerleştirilen, anıtsal nitelikli ve önceki yapıtlarına göre kütsel heykellere yönelmiştir.

Chaetognatha bak. kılıçcenciller

Chaetopterus, Annelida (halkalısolucanlar) filumunun *Polychaeta* (denizsolucanları) sınıfından, bütün ılıman denizlerde yaşayan omurgasız cinsi. Bu cinsin üyeleri deniz diplerinde, parşömene benzer bir maddeyle kapladıkları U biçimli borularla yaşar. Uzunlukları 25 cm dolayındadır;

en iyi bilinen türü, Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanusta bulunan *C. variopeda* türüdür.

Chafarinas Adaları, Fas'ın kuzeydoğu kıyısı açıklarında, İspanya toprağı Melilla'ya bağlı üç küçük ada. Muluya Irmağı ağzının 11 km kuzeybatısında yer alan bu kayalık adaların, 3. yüzyılda Romalılarca yazılmış yol rehberi *Itinerarium Antonini*'de (Antoninus'un Seyahatnamesi) adı geçen *tres insulae* (üç ada) olduğu sanılır. Chafarinas Adaları 1847'den bu yana İspanya'nın işgali altındadır. Suyu bulunmayan ve ekili olmayan adalar, Fas'ın Akdeniz kıyısı boyunca gemilerin yanaşabileceği en güvenli yerdir. Üç adadan Isabel II'de bir fener kulesi ile bir garnizon vardır. Congresso ve Rey ise bütünüyle boştur. Nüfus (1970) 195.

Chaffee, Emory Leon (d. 15 Nisan 1885, Somerville, Massachusetts - ö. 8 Mart 1975, Waltham, Massachusetts, ABD), termoiyonik elektron (vakum) lambasına ilişkin çalışmalarını tanınan ABD'li fizikçi.

Chaffee 1911'de Harvard Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Doktora tezinde, uzak erimli telefon iletişiminde yararlanılan sürekli titreşimlerin üretimine ilişkin ve "Chaffee aralığı" olarak tanınan yöntemi ortaya koydu. 1913-53 arasında Harvard'da öğretim üyeliği yaptı ve 1940'ta G. W. Pierce'in ardından, Cruft Laboratuvarı'nın yöneticisi oldu. Ayrıca 1940-53 arasında Lyman Fizik Laboratuvarı'nın yönetmen yardımcılığı ve 1948-53 arasında da Mühendislik, Bilim ve Uygulamalı Fizik Laboratuvarları'nın yöneticiliğini yaptı.

Chaffee araştırmalarını, özellikle, elektrik titreşimleri, elektron lambaları ve optik konularında yoğunlaştırdı, ayrıca radyo aygıtlarına ilişkin birçok buluş gerçekleştirdi. II. Dünya Savaşı'nda radarın geliştirilmesine yol açan araştırmaları yönetti. 1924'te uçak kullanarak ve elektrik yüklü kum taneleri aracılığıyla bulutları dağıtarak hava koşullarının denetlenmesine yönelik ilk çalışmaları başlattı.

Chaffee, Roger B(ruce) (d. 15 Şubat 1935, Grand Rapids, Michigan - ö. 27 Ocak 1967, Cape Kennedy, Florida, ABD), ABD'li astronot. 21 Şubat 1967'de yapılması tasarlanan "Apollo 1" uçuşunun ön çalışmaları sırasında çıkan ani bir yangın sonucu tahrip olan uzay aracının üç kişilik mürettebatında yer alıyordu. Chaffee, deneyimli uzay adamları Virgil I. Grissom ve Edward H. White II ile birlikte öldü. Bu olay ABD uzay programının can kaybıyla sonuçlanan ilk kazasıydı.

Chaffee, 1957'de West Lafayette'teki (Indiana) Purdue Üniversitesi'nde hava ve uzay mühendisliği dalında yüksek lisans eğitimi gördükten sonra deniz kuvvetlerinde pilot olmuş ve 1963'te üçüncü astronot grubuna seçilmişti.

Chagall, Marc (d. 7 Temmuz 1887, Vitebsk, Rusya - ö. 28 Mart 1985, Saint-Paul, Alpes-Maritimes, Fransa), Rus asıllı ressam, baskı sanatçısı ve tasarımcı. Yapıtlarında kendi deneyiminden kaynaklanan imgelerle biçimsel simgeleri ve estetik öğeleri birleştirmiştir. Bunu, resmin mantığından çok yapıtlarındaki şiirsellikle sağlamıştır. "Ben ve Köy" (1911), Modern Sanat Müzesi, New York) gibi erken dönem yapıtları, modern sanatta gerçeküstüçülük öncesi ruhsal gerçekliğin işlendiği ilk örnekler arasındadır. Tiyatro ve bale dekorları, İncil için aside yedirme baskılar, vitraylar ("Amerikan Pencere"leri", 1977) başka alanlarda ürettiği yapıtlardır.

Chagall güney Rusya'da, Polonya sınırı yakınındaki küçük bir kentte doğdu. Orta halli, dinine bağlı bir Yahudi ailesinin dokuz çocuğundan biriydi. Çocukluğunda Kitabı Mukaddes'i okudu, sinagogda şarkı söyledi ve geleneksel Yahudi öğretilerine

Chagall, 1969
Ara Güler

(Güz Salonu) sergilerine katıldıktan sonra, Chagall 1914'te Berlin'de ilerici bir yayınevi olan *Der Sturm*'un galerisinde ilk kişisel sergisini açtı ve Alman dışavurumcu çevrelerinde büyük yankı uyandırdı. Bu sergiden sonra Vitebsk'e gitti ve I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ülkesinde kaldı. Bu dönemde oldukça gerçekçi bir üslupta çalıştı, yerel sahnelerle "Dua Eden Yahudi" (1914, Chicago Sanat Enstitüsü) ve "Yeşilli Yahudi" (1914, Charles im Obersteg Koleksiyonu, Cenevre) gibi bir dizi yaşlı adam resmi yaptı. 1915'te varlıklı bir Vitebskli tüccarın kızı olan Bella Rosenfeld ile evlendi. Bu tarihten sonra yaptığı birçok resimde Bella'ya da yer verdi. Uçan sevgili figürlerinin betimlendiği "Doğum Günü" (1915-23, Modern Sanat Müzesi, New York) ile neşeli bir hava taşıyan "Şarap Bardaklı İkili Portre" (1917, Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris) bunlardan bazılarıdır.

Chagall 1917 Ekim Devrimi'ni başlangıçta coşkuyla karşıladı; Vitebsk yöresinin sanat komiseri oldu ve bölge akademisiyle müze için büyük çaplı tasarımlara girişti. Ama gitgide sertleşen estetik ve siyasal kavgalarla dolu iki buçuk yıllık yoğun bir çalışmadan sonra tasarısından vazgeçti ve Moskova'ya göç etti. Orada bir süre sahneye ilgilendi, Yahudi yazar Sholem Aleichem'in oyunlarına sahne ve giysi tasarımları, Kamerni Tiyatrosu için duvar resimleri yaptı. 1922'de Rusya'dan temelli ayrılarak önce Berlin'e gitti. Orada 1914'te bıraktığı resimlerinin birçoğunun kaybolduğunu gördü. 1923'te, bu kez karısı ve kızı ile birlikte, yeniden Paris'e yerleşti.

Chagall Berlin'deyken oymabaskı tekniklerini öğrenmişti. arkadaşları Cendrars'ın aracılığıyla Parisli sanat tüccarı Ambroise Vollard ile tanıştı. Vollard'ın ona Nikolay Gogol'un romanı *Ölü Canlar*'ın özel basımı için bir dizi aside yedirme baskı ısmarladı. Chagall böylece başladığı aside yedirme baskı alanında da uzun yıllar çalışacaktı. Üç yıl içinde Gogol'un kitabı için 107 tane tam sayfa levha yaptı. Vollard bundan sonra La Fontaine'in *Masallar*'ını 18. yüzyıl baskılarına benzer biçimde renkli resimlerle basmaya karar verdi. Chagall tıpkıbasımlar için 100 guvaş resmi hazırladı. Ama kısa bir süre sonra bunların renklerinin baskı için çok karışık olduğu anlaşıldı, siyah ve beyaz aside yedirme baskı üzerinde karar kıldı ve levhaları 1931'de bitirdi. Ardından Vollard ona Kitabı Mukaddes'i resimlemek için bir dizi baskı ısmarladı. Chagall 1939'a değin 66 levha tamamladı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Vollard'ın ölümü tasarıyı kesintiye uğrattı. Savaşın sona levhaların sayısı 105'e çıkmıştı. Parisli yayıncı E. Tériade, Vollard'ın bıraktığı yerden başlayarak, 1948'de *Ölü Canlar*'ı (bölüm başlıkları için 11 tane daha baskıyla toplam 118 aside yedirme baskı), 1952'de La Fontaine'in *Masallar*'ını (iki kapak baskısıyla toplam 102 aside yedirme baskı) ve 1956'da da Kitabı Mukaddes'i yayımladı. Chagall bu çalışmaların yanı sıra başka oymabaskılar, renkli taşbaskılar ve monotipler de yaptı.

1920'lerde ve 1930'ların başlarında yaptığı büyük tuvalerin sayısı azalırken, bazı eleştirmenlere göre Chagall nitelik açısından da gerilemişti. Ama bu dönemde daha şiirsel bir görünüm kazanan resimleri gitgide yaygınlaşıyordu. "Eiffel Kulesinin Evli Çifti" (1928, M. Roucey Koleksiyonu, Paris) ve "Sirk" (1931, Belediye Müzesi, Amsterdam) bu dönemden örneklerdir. Ama Adolf Hitler'in ortaya çıkması ve gitgide artan bir dünya çatışması tehlikesiyle, Chagall çok farklı şeyler düşünmeye başlamıştı. Bunlar, onun güçlü yapıtı "Beyaz Çarmıha Geriliş"te (1943, Chicago Sanat Enstitüsü) yansır. Chagall iki dünya savaşı arasında birçok Avrupa ülkesini gezdi. 1931'de, daha önce Rusça yazdığı otobiyografisini Fransızca uyarlamasıyla yayımladı. 1933'te İsviçre'de, Basel'deki Sanat Müzesi'nde büyük bir retrospektif sergi açtı, 1939'da Carnegie Ödülü'nü kazandı.

II. Dünya Savaşı çıkınca Chagall Fransa'nın Loire bölgesine gitti. Nazi tehdidi bütün Avrupalı Yahudiler için gittikçe daha somut bir hale gelince, daha da güneye geçti. En sonunda Temmuz 1941'de ABD'ye sığınarak birkaç yıl New York kentinde ya da çevresinde kaldı. 1942'de New York kentindeki Ballet Theatre için *Aleko* balesinin dekorlarını ve giysilerini hazırladı. Fransa'dayken ele aldığı temaları bir süre daha işlemeyi sürdürdü. "Sanı Çarmıha Geriliş" (1943, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint-Paul) ile "Tüyler ve Çiçekler" (1943, Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris) bu dönemin tipik ürünleridir. 1944'te eşi Bella'nın ölümünden sonra Chagall'ın ona ilişkin anıları (çoğu kez bir Vitebsk ortamı içinde) "Onun Çevresinde" (1945, Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris), "Düğün Mumları" (1945, özel koleksiyon) ve "Noktürn" (1947, özel koleksiyon) gibi resimlerinde görüldüğü üzere sık sık yinelediği bir tema oldu.

1945'te Chagall, Igor Stravinsky'nin *Ateşkuşu* balesinin New York yapımının dekor ve giysilerini tasarladı. Yapıtları Amerikalı eleştirmenler ve koleksiyoncular tarafından her zaman olumlu eleştirilmiyordu. 1946'da New York kentindeki Modern Sanat Müzesi'nde ve birkaç ay sonra da Chicago

"Ben ve Köy", 1911; Modern Sanat Müzesi, New York
Anadolı Yayıncılık Arşivi

Sanat Enstitüsü'nde açılan büyük bir retrospektif sergi onun bu ülkede yeniden değerlendirilmesini olanaklı kıldı.

1948'de yaptığı iki kısı ziyareten sonra Chagall gene Fransa'ya yerleşmeye karar verdi. Önce Paris'in banliyölerinde, sonra da Fransız Rivierası'ndaki Vence'ta ve buranın yakınındaki Saint-Paul'da yaşadı. 1952'de Vava Brodsky ile evlendi ve 65 yaşında neredeyse yeni denebilecek bir meslek yaşamına başladı. Ama bu yapıtlarında da alışılmış, şiirsel anılardan kaynaklanan örgeleri kullanmayı sürdürdü. Bu dönemde, biraz da Riviera'daki eski çömlekçilik merkezlerinin yakınlığından esinlenerek, seramikle çalışmalar yapmaya başladı. Üç boyutlu biçimlerle giriştiği bu denemeler onu heykele yöneltti. 1953-56 arasında, Vitebsk anılarını da göz önünde tutarak, Paris'e duyduğu sevgiden esinlendiği bir dizi resim gerçekleştirdi. 1958'de Paris Operası'nda Maurice Ravel'in *Daphnis ve Khloe*'sinin dekorlarını ve giysilerini tasarladı, 1958'den sonra Metz Katedrali, Kudüs'deki Hadassa-İbrani Üniversitesi

karşı çıkan Hasidiliğin bazı düşüncelerini benimsedi. Çizimin temel ilkelerini okulda öğrendikten sonra, o yöredeki gerçekçi bir ressam olan Yehuda Pen'in atölyesinde resim çalıştı. 1907'de Petersburg'a gitti. Orada aralıklı olarak üç yıl eğitim gördü. Daha sonra, o günlerde sahne tasarımcısı olarak meslek yaşamına başlayan Léon Bakst'in yanında çalıştı. Erken döneminin tipik yapıtları arasında, damdaki kemancı figürünün daha o zamandan var olduğu ürkütücü "Ölü Adam" (1908, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint-Paul) ile siyah-beyaz ilişkisini araştırdığı "Siyah Eldivenli Nişanlım" (1909, Sanat Müzesi, Basel) vardır.

Chagall 1910'da Petersburglu bir sanatseverin yardımıyla Paris'e gitti. Bir süre Montparnasse'ta yaşadıkdan sonra bohem sanatçıların merkezi olan La Ruche'ta(*) bir atölyeye taşındı. Burada Blaise Cendrars, Max Jacob ve Guillaume Apollinaire gibi öncü şairlerin yanı sıra, dışavurumcu Chaim Soutine, soyut renkçi Robert Delaunay, kübist Albert Gleizes, Jean Metzinger, Fernand Léger ve André Lhote gibi daha sonraki yıllarda ünlenecek sanatçılarla tanıştı. Böyle bir çevrede resim alanında neredeyse her türlü "küstahlık" destekleniyordu. Chagall da bu ortamda, daha Rusya'dayken belirmeye başlayan şiirsel ve görünüşte usdışı eğilimlerini hızla geliştirdi. Aynı zamanda, Paris müzelerinde ve galerilerinde gördüğü izlenimci, ard izlenimci ve fovist resimlerin etkisiyle, Rusya'dayken kullandığı genellikle koyu renklerden de vazgeçti.

Fransız başkentinde geçirdiği ilk dört yıl, çoğu kez Chagall'ın en iyi evresi olarak nitelenir. Bu dönemin en tipik yapıtları "Yedi Parmaklı Kendi Portresi" (1912, Belediye Müzesi, Amsterdam), "Ben ve Köy", "Appollinaire'e Saygı" (1911-12, Belediye Manastır Müzesi, Eindhoven), "Golgota" (1912, Modern Sanat Müzesi, New York), "Kemancı" (1912, Belediye Müzesi, Amsterdam) ve "Pencereden Paris"tir (1913, Guggenheim Müzesi, New York). Bu resimler temelde, Chagall'ın bundan sonraki 60 yıl boyunca sürdüreceği sanatçı kişiliğinin daha o zamandan oluştuğunu gösterir. Renkler bazen soluk olmakla birlikte, gelecekteki tipik karmaşık ve titreşimli niteliklerini bulmaya başlamıştır. Çoğu kez tuhaf figüratif öğeler, baş aşağı olarak tuvale gelişigüzel serpiştirilmiştir. Bazen bir film montajı etkisi yaratan bu düzenleme aslında Chagall'ın dış dünyasını yansıtır. Genel hava bir Aşkenazi şakasını, bir Rus peri masalını ya da bir vodvil oyununu çağrıştırır. Başkışiler çoğu zaman romantik bir tarzda yakışıklı, kıvrık saçlı ve biraz da Doğulu tipli genç ressamın kendisidir. Chagall'ın Vitebsk'deki çocukluk anıları daha şimdiden imgeleminin başlıca kaynakları olmuştur.

Paris'teki yıllık Salon des Indépendants (Bağımsızlar Salonu) ve Salon d'Automne

Tıp Merkezi'nin sinagogu ve daha başka yapılar için vitraylar yaptı. Bu dönemdeki duvar resimleri arasında Paris Operası'nın tavanına ve New York Metropolitan Operası'nın Lincoln Sahne Sanatları Merkezi'ne yaptığı "Müziğin Kaynakları" ve "Müziğin Zaferi" adlı yapıtlar vardır. 1967'de Metropolitan Operası için Mozart'ın *Sihirli Flüt* operasının dekorlarını ve giysilerini hazırladı. 1973'te Fransa'da, Nice'te Marc Chagall Kitabı Mukaddes Mesajı Müzesi açıldı. 1977'de kendisine Legion d'honneur nişanının "grand-choix" unvanı verildi. Ayrıca Louvre Müzesi'nde bir retrospektif sergisi açılarak onurlandırıldı. 1977'de ABD'nin kuruluşunun 200. yıldönümünü ve Chicago'nun eski belediye başkanı Richard J. Daley'yi anmak için yaptığı "Amerikan Pencereleri" adlı vitrayları Chicago Sanat Enstitüsü'nde sergilendi. Chagall'ın 100. doğum yılı nedeniyle 1987'de Moskova'daki Puşkin Güzel Sanatlar Müzesi'nde 250 dolayında yapıtını kapsayan bir sergi açıldı.

Kocaman buketleri, melankolik palyaçoları, uçan sevgilileri, düş ürünü hayvanları, İncil peygamberleri ve damda çalan kemancılarıyla folklorik bir imge repertuarı Chagall'ın 20. yüzyıl Paris okulunun en popüler yenilikçilerinden biri durumuna gelmesinde rol oynamıştır. Onun, düş benzeri konuları zengin renklerle, akıcı ve ressamca bir üslupla sunduğu bu yapıtları dışavurumculuk, kübizm ve hatta soyutlama gibi 1914 öncesi akımların izlerini taşımakla birlikte, bireyselliklerini her zaman korumuştur. Eleştirmenler bazen Chagall'ın pek çok yapıtında görülen aşırı öрге yinelemesinden, düzensiz nitelikten ve yapay duygulardan yakınmışlarsa da, bunların modern sanatta çok az denenmiş görsel bir mecaz düzeyine ulaştığını da kabul etmişlerdir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Sebt Günü" (1910, Wallraf-Richartz Müzesi, Köln), "Sanatçının Babası" (1911, özel koleksiyon, Paris), "Uç Buçuk" (1911, Philadelphia Sanat Müzesi), "Asker İçiyor" (1912, Guggenheim Müzesi, New York), "Vitebsk Üstünde" (1914, özel koleksiyon, Toronto), "Yeşil Kemancı" (1918, Guggenheim Müzesi, New York), "Düş" (1927, Paris Kenti Modern Sanat Müzesi), "Zaman Kuyuları Olmayan Bir Nehirdir" (1930-39, Modern Sanat Müzesi, New York), "Safed'deki Sinagog" (1931, Belediye Müzesi, Amsterdam), "Yalnızlık" (1933, Tel Aviv Müzesi), "Viyolonselci" (1939, Belediye Müzesi, Amsterdam), ABD 1941-50: "Sanatçının Ailesinin Hayaleti" (1935-47, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint - Paul), "Hokkabaz" (1943, Chicago Sanat Enstitüsü), Fransa 1950-85: "Dans" (1950-52, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint - Paul), "Kral Davud" (1951, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint - Paul), "Saint-Germain des Pres" (1953, özel koleksiyon, Paris), "Damlar" (1953, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint - Paul), "Madam Chagall'ın Portresi" (1953, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint - Paul), "Sirk" (1956, Marc Chagall Koleksiyonu, Saint - Paul).

Chagas hastalığı, AMERİKA TRİPANOSOMİYA-ZI olarak da bilinir, Orta ve Güney Amerika'nın kırsal bölgelerinde çok yaygın olan ve kan emici böceklerle insana geçen bulaşıcı hastalık. Hastalığın etkeni kamçılı tek hücrelilerden *Trypanosoma cruzi*'dir. Bu hastalığın vücuda girmesinden yaklaşık bir hafta sonra, ödem ve yakındaki lenf düğümlerinin şişmesi gibi yerel belirtiler görülür; ateş ve bitkinlik haftalarca sürebilir. Bunu izleyen kronik evrede, daha çok kalp atışlarında düzensizlik biçiminde ortaya çıkan çeşitli kalp rahatsızlıkları görülebilir. Bazen bu rahatsızlıklar, asalagin kalp kası lifleri içinde gelişmesine ve buna eşlik eden iltihaplanmaya bağlı olarak kalp yetmezliğine kadar varabilir. Hastalık hafif atlatılabilir.

leceği gibi, özellikle çocuklarda ölümle de sonuçlanabilir. Bazı kinolin türevlerinin akut evredeki belirtileri hafifletici etkisi olmakla birlikte, *T. cruzi* enfeksiyonunu tam anlamıyla iyileştirebilecek bir ilaç henüz bulunmamıştır. Hastalıktan korunma da yalnızca taşıyıcı böceklerin denetlenmesiyle sınırlıdır.

Chagos Takımadaları, Hint Okyanusu'nun ortalarında, Hindistan Yanımadasının ucundan yaklaşık 1.600 km güneyde ada grubu. İngiliz Hint Okyanusu Toprakları'nın başlıca coğrafi özelliklerinden birini oluşturur. Toplam yüzölçümü 60 km²'dir. Doğuya bakan bir yarımada oluşturan takımadalar, kuzey uçtaki Salomon Adalarından başlayarak Peros Banhos Atolu, Three Brothers, Eagle ve Dangers adaları, Egmont Adaları ve gruptaki en büyük kara kütlesi olan Diego Garcia Atolu biçiminde sıralanır.

Hint Okyanusunun ortasında stratejik bir konumu bulunan Chagos Takımadaları siklon fırtınalarının yolu dışında kalır. Bölgedeki kıyı ve ada devletleri BM kararları doğrultusunda okyanusun "barış kuşağı" konumunu korumak isterken, ABD ve İngiltere, başta Diego Garcia olmak üzere bu adaları hava ve deniz araçları için yakıt ikmal ve takviye üssü olarak kullanmaktadırlar.

Chagres Irmağı, İspanyolca RIO CHAGRES, Panama Kanalı sisteminin bir parçasını oluşturan akarsu. San Blas Cordillerası'ndan doğar, Colón ve Panama illeri arasında sınırların bir bölümünü oluşturarak güneybatı yönünde akar. Madden Barajı'nda genişleyerek Madden Gölünü (57 km²) oluşturur. Baraj, su ulaşımı, taşkın önleme ve hidroelektrik enerji elde etme amacıyla 1935'te yapılmıştır. Chagres Irmağı, barajdan sonra güneybatıya, Gamboa'ya doğru yol alır ve burada, Gaillard Geçidinin kuzey ucunda Panama Kanalı ile birleşir. Daha sonra Gatún Gölünden geçerek kuzeye döner. Gatún Gölünü oluşturan Gatún Barajı 1912'de yapılmıştır; barajı bağlı bir hidroelektrik tesisi ile kanal havuzları vardır. Burada Panama Kanalı'ndan çıkan ırmak, Limón Körfezinin batısında Antil Denizine dökülür. İvinti yerlerinin çokluğu nedeniyle ırmak yalnızca kanallarla düzenlenmiş olan kesimlerinde ulaşım elverişlidir.

Chai Nat, CHAI NAD olarak da yazılır, Tayland'ın Merkez bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Chao Phraya Irmağının batı kıyısındaki kentte piring ticareti önemlidir. Irmağın, Bangkok-Chiang Mai Karayolu'na yakın kesiminde bir baraj ve taşkın denetleme sistemi kurulmuştur Bangkok'un kuzeyinde yer alan il, Chao Phraya ve Nakhon Chai Si ırmaklarınınca akaktadır. Yüzölçümü 2.470 km²'dir. Piring, mısır, yağlı tohumlar, meyve üretilir; kümes hayvanları ve domuz yetiştirilir. Nüfus (1980) kent, 13.906; il, 318.068.

Chaillu Kütlesi, Gabon'un ortagüney kesiminde dağı sırası. Ngounié ve Ogove ırmakları arasında yüksekliği 900 m'yi aşan Chaillu Kütlesi Gabon'un ana su kaynağıdır. Gabon'un en yüksek doruğu olan ve Koula Dağının 76 km batısında bulunan Iboundi Dağı da (1.575 m) buradadır. Chaillu Kütlesi üzerinde yer alan öteki yüksek noktalar, Mimongo (1.000 m) ve Birougou (1.190 m) dağlarıdır. Granitten oluşan kütlenin adı, Ngounié Irmağının yukarı kesimlerine düzenlediği gezi sırasında (1855-65) bu dağları keşfettiği söylenen kâşif Paul du Chaillu'dan gelir.

Chain, Sir Ernst Boris (d. 19 Haziran 1906, Berlin - ö. 12 Ağustos 1979, İrlanda), Alman asıllı İngiliz biyokimyacı. Sir Alexander Fleming'in 1928'de bulduğu penisilini patoloğ Howard Walter Florey (sonradan Baron Florey) ile birlikte, ayırıp arıtmış ve antibiyotiklere ilişkin ilk klinik deneyleri

Chain
EB Inc

yapmıştır. Penisilin konusundaki öncü çalışmaları nedeniyle, 1945 Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü Chain, Florey ve Fleming arasında bölüştürülmüştür.

Chain, Berlin'deki Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde kimya ve fizyoloji öğrenimini tamamladıktan sonra, aynı kentteki Charité Hastanesi'nin Patoloji Enstitüsü'nde araştırmalara başladı (1930-33). Adolf Hitler'in Yahudi aleyhtarı politikası nedeniyle Almanya'dan kaçmak zorunda kalan Chain, önce Cambridge Üniversitesi'ne giderek Sir Frederick G. Hopkins'in yönetiminde, daha sonra Oxford Üniversitesi'nde Florey ile penisilin üzerinde çalıştı.

1948-61 arasında Roma Yüksek Sağlık Enstitüsü Uluslararası Kimyasal Mikrobiyoloji Araştırma Merkezi'nin yöneticiliğini yürüttü. Ardından Londra Üniversitesi İmparatorluk Bilim ve Teknoloji Yüksekokulu'nda biyokimya dersleri vermeye başladı; 1973 yılında emekli olduktan sonra da 1976'ya değin derslerini ve araştırmalarını sürdürdü. 1978-79 arasında da bu okulda çalışan Chain 1969'da "şövalye" nişanını aldı.

Chain, antibiyotiklere ilişkin çalışmalarının yanı sıra yılan zehiri, sıvıların dokularda yayılmasını kolaylaştıran bir enzim ve insülin üzerinde de araştırmalar yapmıştır.

Chaiyaphum, CHAIYAPHUM olarak da yazılır, Tayland'ın Kuzeydoğu bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Kente, Nong Khai-Bangkok Demiryolu üstündeki istasyonlardan karayolu ile ulaşılır. İl, Korat Platosunun batı sınırını oluşturan Phetchabun Dağlarının doğu ucunda yer alır. Yüzeyi dağlık ve ormanlık, yüzölçümü 12.778 km²'dir. Chao Phraya'nın bir kolu olan Pa Sak Irmağıyla ikiye bölünür. Kumlu topraklarda piring yetiştirilir; dik, taşlı dağ yamaçları ise tarıma elverişli değildir. Kenaf, jut, tıbbi tuzlar, hindistancevizi ve portakal üretilir. Nüfus (1980) kent, 15.694; il, 817.594.

Chakkri HANEDANI, Tayland'ı (eskiden Siyam) 1782'den bu yana yöneten aile. Birmanya'ya (bugün Myanmar) karşı mücadelede önemli rol oynayan General Chakkri tarafından, kendinden önceki hükümdarın idamından sonra kuruldu. 1809'a değin ülkeyi yöneten ve ölümünden sonra I. Rama(*) unvanı verilen Chakkri, 1785, 1786, 1787, 1797 ve 1801'deki Birmanya saldırılarına karşı koymak için ülke savunmasını yeniden örgütledi.

Tay hükümdarları 1688'deki Phaulkon Tachard Komplosu'ndan sonra 100 yılı aşkın süre Avrupalılarla ilişkiye girmekten

kaçındılar. Ama, 1809-24 arasında hüküm süren II. Rama(*) döneminde, Avrupa'da Napoléon dönemi öncesinden beri süren savaşlar sona erince, yabancılarla resmi ilişkiler yeniden başladı. 1818'de Portekiz'le antlaşmalar imzalandı. 1822'de İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nı temsil eden bir heyet Bangkok'a geldi; ardından da ilk İngiliz tüccarı Siyam'a yerleşti.

1824-51 arasında hüküm süren III. Rama(*) döneminde sınırlı biçimde de olsa, Avrupa ile ticaret arttı. 1826'da Doğu Hindistan Kumpanyası ile görüşmeler yapıldı; bunu 1833'te ABD ile yapılan antlaşma izledi.

Chakkri hanedanından ilk üç hükümdarın geleneklere dayalı krallık anlayışı, Batı ülkelerinin giderek artan nüfuzu ve etkisi altında sürdürülemedi. Kral Mongkut(*) olarak bilinen IV. Rama (hd 1851-68), devlet politikasını Batı'nın etkisine göre yeniden biçimlendirdi. Siyam'ın hukuksal ve mali bağımsızlığından ödün vermek zorunda kaldı, ama ülkesini Batı'nın istilasından ve kalıcı egemenliğinden korudu. Mongkut'un Kral Chulalongkorn(*) olarak bilinen oğlu V. Rama (hd 1868-1910), babasının politikasını geliştirerek sürdürdü. Babası gibi, Avrupalı danışmanların yardımıyla, ülkesini Batı örneğine göre modernleştirmeye çalıştı. Mongkut ve Chulalongkorn'un gerçekleştirdiği reformların yanı sıra, İngiltere ve Fransa'nın sömürgeleri arasında tampon bir devlete gereksinime duyması da, Siyam'ın Güneydoğu Asya ülkeleri arasında Batı sömürgeciliğinden kurtulan tek ülke olmasında rol oynadı.

VI. Rama (hd 1910-25) unvanını taşıyan Kral Vajiravudh döneminde toplumsal reformlar yapıldı. Vajiravudh halktan uzak bir yaşam sürmesine karşın, imzaladığı bir dizi antlaşmayla Siyam'ın yeniden mali bağımsızlığına kavuşmasını sağladı. 1912'de, kralın yetkisini sınırlamaya ve anayasal yönetim kurmaya yönelik bir komplo düzenlendiyse de, başarılı olamadı.

VII. Rama (hd 1925-35) adıyla tahta çıkan Kral Prajadhipok(*) mutlak hükümdarların sonuncusu oldu. Anayasal yönetimden yana olmasına karşın, halkın bu yönetim biçimini benimsemesini ve siyasal seçkinlerin desteğini sağlayamadı. 24 Haziran 1932'deki Siyam Devrimi'yle mutlakiyetçi yönetime son verildi ve anayasal bir yönetim kuruldu. Ama 1933'ten sonra ülkeye genellikle askeri yönetimler egemen oldu. Prajadhipok 1935'te tahttan çekildi.

Kral Ananda Mahidol(*) olarak bilinen VIII. Rama (hd 1935-46) Japonya'yla ittifak kurarak II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve ABD'ye savaş ilan etti. Haziran 1946'da öldürülünce, yerine IX. Rama unvanıyla küçük kardeşi Bhumibol Adulyadech(*) geçti. Bhumibol'un anayasal bir devletin kralı olarak çok az siyasal gücü vardır; simgesel bir devlet başkanı durumundadır.

Chalatenango, El Salvador'un kuzeyinde il. Güneyde ve batıda Lempa Irmağının derin vadisi, kuzeyde ise Honduras sınırını oluşturan Sumpul Irmağı ile çevrilidir. Yüzölçümü 2.017 km²'dir. Kuzey ve kuzeydoğuda dağlık bir yapı görülürken, Lempa Vadisinde alçak bölgelere geçilir. 1885'te oluşturulan il bugün El Salvador'un toplam buğday üretiminin büyük bölümünü karşılar. Öteki tarım ürünleri şeker kamışı, man-yok, sisal, indigo (çivit), kahve, meyve ve susam tohumudur. Ayrıca hayvancılık yapılır, kumes hayvanları beslenir. İldeki bakır, kurşun ve kireçtaşı yataklarının büyük bölümü işletilmemektedir. Chalatenango, 1980'lerin başlarında hükümet güçleri ile solcu gerillalar arasında şiddetli çatışmalara

sahne olmuştur. İl merkezi Chalatenango ile bir "su volkanının" bulunduğu Tejutla kentleri, nüfusun yoğunlaştığı ana merkezlerdir. Nüfus (1987 tah.) 267.201.

Chalatenango, El Salvador'un kuzeyindeki Chalatenango ilinin merkezi. Tamulasco ve Cholco ırmaklarının kıyısında, deniz düzeyinden 506 m yükseklikte yer alır. Bir Yerli yerleşmesi olarak kuruldu. 1791'de İspanyol sömürge valisi Carardalet'in yönetimine girdi. 1847'de kasaba, 1871'de kent olarak tüzel kimlik kazandı. Kentte her yıl düzenlenen tarım fuarı ulusal düzeyde önem taşır. Ayrıca seramik, halat yapımı, indigo (çivit) işleme gibi bazı hafif sanayi dalları da gelişmiştir. Kent, 1980'lerin başlarında, hükümet güçleri ile solcu gerillalar arasındaki çatışmalar sırasında hasar görmüştür. Nüfus (1985 tah.) 11.654.

Chalavar, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Racasthan eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Chalrapatan, Chalrapatan Chhaoni (kışla) ya da Bricnagar olarak da adlandırılan kent, önemli bir karayolu kavşağı ve tarımsal pazar merkezidir. Eski Chalrapatan kenti (Patan) 1796'da kurulmuştur; sarayın ve kışlaların bulunduğu yeni kent ise eski kentin tam kuzeyindedir. Aynı adı taşıyan eski bir prensliğin başkenti olan Chalavar'da Racasthan Üniversitesi'ne bağlı bir yüksek okul vardır. İlkçağ kenti Candravati (İS y. 1. yy) Chalavar'ın yakınında yer alır.

Malova Platosunun bir bölümünü kaplayan Chalavar ilinin yüzölçümü 6.216 km²'dir. İlin kuzeyinde dalgalı ve verimli bir ova, güneyine doğru ise tepelik bir bölge uzanır. Başlıca ürünler pamuk, buğday, yağlı tohumlar, mısır ve koca dandır. Yörede demir ve kumtaşı çıkarılır.

Adını Chala Racputlarından (tarihsel Racputana yönetiminin savaşçı hükümdarları) alan eski Chalavar Prensliği 1838'de Kota Prensliği'nin bölünmesiyle oluşturulmuştur. 1897'de toprakların büyük bölümü Kota Prensliği'ne geri verilince bugünkü sınırları ortaya çıktı. Chalavar 1948'de Racasthan eyaletine bağlandı. Nüfus (1981) kent, 29.257; il, 784.998.

Chalchiuhtlicue, CHALCHIHUHTLICUE olarak yazılır (Nahua dilinde "Yeşim Etekli Kadın"), MATLALCUEYE (Yeşil Etekli Kadın)

Chalchiuhtlicue, taştan oyulmuş heykel, İS 4-9. yy
Giraudon-Art Resource/EB Inc

olarak da bilinir, Aztek mitolojisinde, ırmak, göl, dere ve öteki tatlı suların tanrıçası. Yağmur Tanrısı Tlaloc'un karısıdır (bazı efsanelerde kız kardeşi). Aztek kozmolojisine göre, eski güneşlerin dördüncüsünde Chalchiuhtlicue hüküm sürmüştü, mısır ilk

kez onun döneminde ekilmiştir. Öteki su tanrıları gibi bu tanrıça da genellikle yılanlarla ilişkilendirilir.

Chalchiuhtlicue ile karıştırılmaması gereken Huixtocihuatl (Tuz Ana), tuzlu suların, tuzcular loncasının ve ahlaksız kadınların tanrıçasıdır.

Chalcidoidea, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımından, 25 binden fazla türü kapsayan üstfamilya. Geniş bir dağılım gösteren bu kalabalık üstfamilyanın üyeleri genellikle 2-3 mm boyunda, oldukça küçük böceklerdir. Çoğunun rengi kara ya da sarı, kanatları saydamdır. Erişkinleri bitki özünü ya da hayvanların yaralarından sızan sıvıarla beslenir. Türlerden çoğunun larvası tarım ürünlerine ve orman ağaçlarına zarar veren böcekler üzerinde asalak yaşadığından insanlara yararlı sayılır.

Chalcidoidea üstfamilyası 19 kadar familyaya ayrılmıştır. Bunlardan başlıcaları *Mymaridae*, *Trichogrammatidae*, *Eulophidae*, *Encyrtidae*, *Eupelmidae*, *Perilampidae*, *Agonidae* (bak. incir yabanarısı), *Torymidae*, *Pteromalidae*, *Eurytomidae* ve *Chalcididae*'dir. *Torymidae* familyasının *Megastigmus* cinsinden bazı böcekler Türkiye ormanlarında da görülen önemli tohum zararlılarıdır. *Leucospidae* familyasının bazı üyeleri ise 15 mm'ye ulaşan boylarıyla grubun en iri böcekleridir.

Chaleur Körfezi, Kanada'da St. Lawrence Körfezinde girinti. Québec'in Gaspé Yarımadası ile New Brunswick'in kuzeyi arasında uzanır. Yerliler tarafından "balık denizi" olarak adlandırılır. Körfez Restigouche Irmağı vadisinin sular altında kalmasıyla oluşmuştur; uzunluğu 145 km, genişliği ise 23-40 km'dir. Körfeze Restigouche Irmağından başka Nepisiguit, Cascapédia ve Matapédia gibi bir çok ırmak daha dökülür. Miscou ve Shippegan adaları körfezin ağzına yakındır. Kıyıda başlıca yerleşmeler New Brunswick'teki Campbellton, Dalhousie ve Bathurst ile Québec'teki New Richmond ve New Carlisle'dir. Körfezdeki uskumru balıkçılığı ünlüdür; çevredeki akarsularda da sombalığı ve alabalık avlanır.

Temmuz 1534'te körfezde gemiyle dolaşan Fransız keşif Jacques Cartier, havanın sıcaklığından dolayı buraya Chaleur (Fransızca "ısı") adını vermiştir.

Chalgrin, Jean-François-Thérèse (d. 1739, Paris - ö. 21 Ocak 1811, Paris), yeni-klasik üsluptaki yapılarıyla tanınan Fransız mimar.

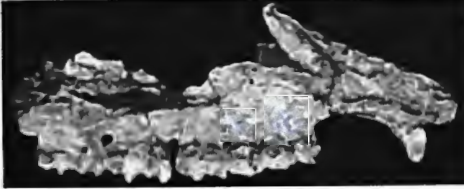
Ünlü mimar E.-L. Boullée'nin yanında ve G. N. Servandoni'nin atölyesinde yetişti. 1758'de 19 yaşındayken Akademi'nin büyük ödülünü kazanarak bir yıl sonra Roma'ya gitti. Koruyucularından biri olan Saint-Florentin kontunun gözdesi için Champs-Élysées üzerinde bir ev inşa etti. Daha sonra Paris'te kaldığı sürede bu evde Thomas Jefferson oturdu.

Chalgrin kilise yapılarında bazilika planının yeniden yerleşmesine katkıda bulundu. Yapımına 1768'de başlanan Saint-Philippe-du-Roule Kilisesi bu türün Paris'teki başlıca örneğidir. İç mekânının en belirgin özelliği, kasetli beşik tonoz biçimindeki tavanı taşıyan ve orta nef boyunca devam ederek apsisin çevresinde dolanan iki sıra sütun dizisidir. Yapının genel düzenindeki yalnlık, gotik kiliselerin karmaşık iç mekânlarıyla tam bir karşıtlık oluşturur.

Chalgrin, Provence kontunun (sonradan Kral XVIII. Louis) evlenmesinden sonra

1775'te bu ailenin başmimarlığına getirildi. Kontes için Versailles Sarayı'nda (hâla ayakta olan) küçük bir pavyon tasarladı. Aynı dönemde Saint-Sulpice Kilisesi'nin tamamlanmasına da yardımcı oldu. Direktuar döneminde Lüksemburg Sarayı'nu resmi bir devlet yapısına dönüştürme işini üstlendi. Burada inşa ettiği Oturum Salonu bugün Fransız Senatosu'nun toplantı salonudur. Chalgrin'in son yapıtı, Napoléon'un Austerlitz'deki zaferini kutlamak amacıyla yapımına 1806'da başlanan Zafer Takı oldu; ama o, takın bitirilişini göremeden öldü.

Chalicotherium, at ve gergedanları da içeren *Perissodactyla* (tektoynaklılar) takımının soyu tükenmiş cinsi. Asya, Avrupa ve Afrika'daki Miyosen Bölüm (y. 26-7 milyon yıl önce) çökellerinde fosillerine sıkça rastlanan bu cinsin üyeleri, Miyosen'i izleyen Pliyosen Bölümde de (y. 7-2,5 milyon yıl önce) varlığını sürdürmüştür. *Chalicotherium* cinsi ile yakın akrabası olan *Moropus* cinsinin üyeleri, görünüm ve yapı olarak son derece ilginçtir. Bu hayvanların ince uzun kafatası ve vücudunun genel çizgileri atı andırır. Ön bacakları arka bacaklarından daha uzun olduğundan, sırtı

Chalicotherium'un çene kemiği
British Museum (Natural History) fotoğraflı. İmtor

aşağı doğru eğilidir. Değişik olan diş yapısı atınkine benzemez. Ayakları da çok değişik ve toynakları yoktur; her ayağın-daki üç parmak toynak yerine güçlü birer turnakla sonlanır. Pençeye benzeyen bu turnakların gelişmesi büyük olasılıkla hayvanın beslenme alışkanlığıyla yakından ilintilidir. *Chalicotherium* üyelerinin, ön pençeleriyle ağaçların dallarını eğip sürgün ve yaprakları yedikleri, ayrıca topraktan kök ve yumruları çıkarmak için de pençelerini kazma gibi kullandıkları sanılmaktadır.

Challenger, ABD uzay programı çerçevesinde geliştirilen uzay mekiği. Programın önceki uzay mekikleri, "Columbia", "Discovery" ve "Atlantis"tir.

Challenger fırlatma rampasında. Mekikğin kargo bölümündeki araç 2,2 tonluk dev TDRS-1 uydusudur
ABC Ajansı

İlk kez 4 Nisan 1983'te fırlatılan "Challenger", daha sonra da çeşitli görev seferlerine çıktı. 28 Ocak 1986'da, ilk kez meslekten astronot olmayan bir sade yurttaşın da katıldığı uçuşunda ise, fırlatıldıktan 73 saniye sonra ve yerden 14.240 m yükseklikte patlayarak düştü. Yedi kişilik mürettebatın yaşamını yitirdiği bu kazaya, mekiğin sağ bölümdeki katı yakıt tankının patlamasının neden olduğu, ayrıca hareket günündeki hava sıcaklığının düşük (4,5°C) olmasının da patlamada önemli rol oynadığı belirlendi.

"Challenger"ın düşüşüyle, NASA'nın uzay mekiği programı 1987 yazına değin kesintiye uğradı. Ayrıca bak. uzay mekiği.

Challenger Araştırma Seferi, İngiliz Deniz Kuvvetleri Bakanlığı ile Royal Society'nin ortaklaşa düzenledikleri uzun süreli okyanus araştırma seferi. Kraliyet gemisi "Challenger"la gerçekleştirilen bu sefer, 7 Aralık 1872'den 26 Mayıs 1876'ya değin sürdü ve bu süre içinde 127.600 km'lik yol yapıldı. 2.306 tonluk ahşap bir korvet olan "Challenger"a Albay George Strong Nares komuta etti, bilimsel araştırmaları ise Sir C. Wyville Thomson yönetti. Sefer sırasında 362 istasyonda gözlem, 492 yerde de derinlik ölçümü yapıldı, ayrıca 133 yerden denizdibi örneği toplandı. Challenger Araştırma Seferi sırasında yapılan çalışmalar arasında, okyanus sıcaklıkları ve akıntılarının ölçümü ile okyanus diplerindeki büyük havzaların derinlik ve biçimlerinin saptanması bulunuyordu. Sefer sırasında ayrıca denizlerle ilgili harita çıkarma, yüzölçümü belirleme çalışmaları ile biyoloji araştırmaları da yapıldı. Daha sonraki araştırmalar, Challenger grubunun bulgularını önemli ölçüde değiştirdi, bunları geliştirerek tamamladı. Son derece kapsamlı ve ayrıntılı olan bu araştırma, denizaltı araştırmaları tarihinde önemli bir yer tutar. Challenger Araştırma Seferi'nin sonuçları, *Report on the Scientific Results of the Voyage of H.M.S. Challenger* (1880-95; Challenger Kraliyet Gemisi Seferinin Bilimsel Sonuçları) adı altında, 50 cilt olarak yayımlandı. Bu yapıtta yer alan ve sefer sırasında toplanmış bulunan verilerin pek çoğu bugün de kullanılmaktadır.

Challis, James (d. 12 Aralık 1803, Braintree, Essex - ö. 3 Aralık 1882, Cambridge, Cambridgeshire, İngiltere), İngiliz din adamı ve astronom. Astronomi tarihinde Neptün gezegeninin keşfini kaçırmayla ünlüdür.

1826'da Cambridge'deki Trinity College'in üyeliğine seçilen Challis 1830'da papazlığa atandıktan sonra 1836'da astronomi profesörü ve Cambridge Gözlemevi müdürü oldu. Bilimsel dergilerde toplam olarak 225 matematik, fizik ve astronomi makalesi yayımladı ve çalışmalarını 12 ciltlik *Astronomical Observations Made at the Observatory of the Cambridge* (1832-64; Cambridge Gözlemevi'nde Gerçekleştirilen Astronomi Gözlemleri) adlı yapıtında topladı.

Eylül 1845'te Uranüs'ün yörüngesindeki düzensizliklere ilişkin hesapları yapan başka bir Cambridge astronomu, John Couch Adams, Challis'ten, belirlenmiş bir konumda bulunması gereken ve bilinmeyen bir gezegeni aramasını istedi. Araştırmaları önceleri yavaştan alan Challis, Adams'ın üstelemesi üzerine Temmuz 1846'da gözlemlerini hızlandırdı. 20 Eylül'de Berlin Gözlemevi, Neptün'ün, Adams'ın hesaplarıyla belirlenmiş olan yere çok yakın bir konumda keşfedildiğini açıkladı. Challis, gözlemlerini gözden geçirirken ağustosta bir gece gezegeni gerçekte gözlemiş olduğunu, ama o geceki gözlemlerini bir gece önceki

gözlem sonuçlarıyla karşılaştırmayı ihmal ettiğinden gerçeği göremediğini anladı.

Bu başarısızlığın Challis'in meslek yaşamında önemli bir etkisi olmadı. Gözlemevinin yöneticiliğine 1861'de Adams'ın atanmasına karşın, Challis astronomi kürsüsünü yaşamının sonuna değin korudu.

Challoner, Richard (d. 29 Eylül 1691, Lewes, Sussex - ö. 12 Ocak 1781, Londra, İngiltere), 18. yüzyılda İngiliz Katoliklerinin önderlerinden. Kitabı Mukaddes'in Douai-Reims çevirisini gözden geçirerek İngiliz Katoliklerinin bugün kullandığı resmi metne son biçimini vermiştir.

Fransa'nın Douai kentindeki English College'da okudu. 1716'da burada papazlığa atandı, 1720'de ilahiyat profesörü ve rektör yardımcısı oldu. 1730'da Londra'ya gönderildi. Burada yaşayan Katolikler hem sayıca az, hem baskı altındaydı. Challoner 1741'de

Challoner, bir oymabaskıdan ayrıntı
British Museum, fotoğraflı. J. R. Freeman & Co. Ltd

Debra piskoposu olarak göreve başladı. 1758'de Londra bölgesinde papalık temsilcisi oldu. Burada Katolikliği benimseyenlerin sayısını artırdı. Yaşlılara ve Sakat Yoksullara Yardım Derneği'ni kurdu, İngiltere'de baskı altında yaşayan Katolikler arasında dayanışma sağladı.

The Garden of the Soul (1740; Ruhun Bahçesi) adlı bir dua kılavuzu yazdı. *Meditations for Every Day of the Year* (1753; Yılın Her Günü İçin Düşünceler) birçok kez yeniden basıldı ve Katolik olmayanlar arasında da yaygınlaştı. İngiliz azizlerinin yaşamöykülerini içeren *Britannia Sancta* (1745; İngiliz Azizleri) ve *British Martyrology* (1761; İngiliz Din Şehitleri) titiz tarih araştırmaları arasında yer alır. Kitabı Mukaddes'in Douai-Reims basımını gözden geçirerek (1749-50) çağdaş dile yazılmasını, daha geniş kitlelerce okunmasını ve önceki yanlışların düzeltilmesini sağlamıştır.

Chalmers, Alexander (d. 29 Mart 1759, Aberdeen, İskoçya - ö. 10 Aralık 1834, Londra, İngiltere), İskoçyalı derlemeci ve yaşamöyküsü yazarı. En çok tanınan yapıtı *General Biographical Dictionary* (1812-17; Genel Yaşamöyküsü Sözlüğü), ilk kez 1761'de 11 cilt olarak yayımlanan yapıtın 232 ciltlik gözden geçirilmiş yeni baskısıdır. Bunu, *Glossary to Shakespeare* (1797; Shakespeare Sözlüğü) ve Dr. Johnson'ın *The Lives of the Most Eminent English Poets* (1779-81; Seçkin İngiliz Şairlerin Yaşamöyküleri) adlı yapıtını gözden geçirip genişleterek yazdığı *The Works of the English Poets from Chaucer to Cowper* (1810; Chaucer'dan Cowper'a İngiliz Şairlerinin Yapıtları) izler.

Üretken bir derlemeci olan Chalmers, 45 ciltlik *The British Essayists: With Prefaces Historical and Biographical* (1817; Yaşamları ve Dönemleri Üzerine Önsözlerle İngiliz Deneme Yazarları) hazırlamış, ayrıca İskoç şair ve düşünür James Beattie, romancı

Henry Fielding, tarihçi Edward Gibbon ve başka bazı yazarların yapıtlarını yayımlamıştır.

Chalmers, James (d. 4 Ağustos 1841, Ardrishaig, Argyll, İskoçya - ö. 9 Nisan 1901, Dopima, Goanbari Adası), Büyük Okyanusun güneybatısındaki keşif gezileriyle ünlü İskoçya Kongregasyon Kilisesi misyoneri.

1865'te papazlığa atandı. Londra Misyoner Derneği'nce 1866'da Rarotonga'ya gönderildi. Yeni Gine'nin kuzeyinde İngiliz yönetiminin yerleşmesine (1888) yardımcı olduktan sonra, Batı kültüründen bağımsız, yerli bir kilise oluşturmaya çalıştı. *Pioneering in New Guinea* (1887; Yeni Gine Öncüleri) adlı kitabında, bölge coğrafyasıyla ilgili ayrıntılı ve yeni bilgiler verdi. Chalmers, Papua'nın güney kıyısı açıklarındaki Dopima'da kabile üyeleri tarafından öldürüldü.

Chalon-sur-Saône, Fransa'nın ortadoğu kesimindeki Burgonya (Bourgogne) planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Saône-et-Loire ilinde (*département*) kent. Dijon'un güneyinde yer alan kentin, Saône Irmağı ile Centre Kanalının birleştiği yerde bir rıhtımı vardır. Galyalı Aedui kabilesinin başlıca kentlerinden biri olduğu dönemde Romalılarca Cabillonum olarak adlandırıldı. 6. yüzyılda Kral Guntram, burayı Burgonya'nın başkenti yaptı. Chalon-sur-Saône, feodal dönemde bir kontluk merkeziydi. Bretanya dükü V. Jean (le Sage) 1237'de kontluğu vererek, onun karşılığında Jura bölgesinde başka *fief*ler(*) aldısıya da kendi ardılları kont unvanını korudu. Chalon'u V. Jean'dan alan Burgonya dükü IV. Hugues kente 1256'da bir berat verdi. Chalon 1814'te Avusturya birliklerine karşı direndi.

Eskiden katedral olan Saint-Vincent Kilisesi'nin koroyeri 11. yüzyıl Burgonya üslubundadır. Kentte bir dizi eski ev, 15. yüzyıldan kalma bir başpiskoposluk sarayı ve sur kalıntıları vardır.

Chalon, Saône Vadisinin ticaret merkezi, Burgonya'nın Le Creusot'dan sonraki ikinci büyük sanayi kenti ve bir yönetim merkezidir. Aynı zamanda bir ırmak limanı ve bir demiryolu kavşağı olan kentte demir, çelik, makine, fotoğraf malzemesi, buhar kazanı, cam eşya ve bazı hafif sanayi ürünleri üretilir. Nüfus (1982) 53.893.

Châlons-sur-Marne, Fransa'nın kuzeydoğu kesimindeki Champagne-Ardenne planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Marne ilinin (*département*) merkezi. Marne Irmağının doğu kıyısında, engebeli Champagne bölgesinin tam ortasıdır. Kentin içinden Marne Irmağının kolları geçer. Galyalı Catalauni kabilesinin en önemli kenti olan yerleşme Romalılarca Durocatalaunum adıyla biliniyordu. Durocatalaunum ile Troyes arasında uzanan Catalauni Ovasında İS 451'de yapılan savaşta Roma ve Vizigot askerlerinden oluşan birleşik kuvvetler, Attila'yı yenerek Hunların Avrupa'daki ilerleyişini durdurdu. Kent, 10. yüzyılda Fransa'nın kilise soyluları olan piskoposların yönetimi altında hızla gelişti. Kral II. Philippe August'un yönetimi altındaki Fransızların, müttefik birliklerini kesin yenilgiye uğrattıkları Bouvines Çarpışması'na (1214) yöredeki milisler de katıldı. Kent halkı İngilizleri 15. yüzyılda surlardan püskürttü. Châlons-sur-Marne, Din Savaşları sırasında IV. Henri'yi destekledi; IV. Henri de Paris Parlamentosu'nu 1589'da Châlons'a taşıdı.

Kentin 26 km kuzeyindeki askeri kampı 1856'da III. Napoléon kurdu. I. ve II. Dünya savaşları sırasında Almanların eline geçen kent, büyük hasar gördü. 13. yüzyıl-

dan kalma Saint-Étienne Katedrali onarılmıştır. Kentin ortaçağdan kalma öteki yapıları Notre-Dame-en-Vaux, Saint Alphin ve Saint-Jean-Baptiste kiliseleridir. Belediye binası yakınlarındaki 13. yüzyıl yapısı bir evde 12-15. yüzyıllardan kalma el yazmalarının bulunduğu bir kütüphane vardır.

Daha başlangıçta sanayi bölgeleri oluşturduğu için, kent bugün büyük ölçüde sanayileşmiş durumdadır. Elektrikli eşya, makine, deterjan üretiminin yanı sıra, kağıt, konfeksiyon, bira üretimi ve şapka yapıcılığı gibi geleneksel ekonomik etkinlikler sürdürülmektedir. Kent aynı zamanda bir ticaret merkezidir. Nüfus (1982) 49.941.

Chalotais, Louis-René de Caradeuc de La bak. La Chalotais, Louis-René de Caradeuc de.

Chamaecyparis bak. yalancıservi

Chamberlain, Sir (Joseph) Austen (d. 16 Ekim 1863, Birmingham, Warwickshire - ö. 16 Mart 1937, Londra, İngiltere), 1924-29 arasında İngiltere dışişleri bakanı. Locarno Pakti'nin gerçekleştirilmesine katkılarından dolayı, 1925'te ABD başkan yardımcısı Charles Gates Dawes ile birlikte Nobel Barış Ödülü'nü almıştır.

Ünlü devlet adamı Joseph Chamberlain'in en büyük oğlu, daha sonra başbakan olan Neville Chamberlain'in üvey ağabeyiydi. 1892'de Avam Kamarası'na girdi. 1902'de posta genel müdürü oldu, 1903-05 arasında maliye bakanlığı yaptı. 1911'de, eski başbakan Arthur James Balfour'dan sonra Muhafazakâr Parti başkanlığına seçilebilecek en güçlü adaylardan biriyken Bonar Law'un lehine adaylıktan çekildi. I. Dünya Savaşı süresince, 1915-17 arasında Hindistan işlerinden sorumlu dışişleri bakanı, 1918-19'da da savaş kabinesi üyesi olarak görev yaptı. Savaşın sona, 1919-22 arasında yeniden maliye bakanı, 1921-22'de ise kralın başmühürdarı (*lord privy seal*) olarak görev yaptı. Mart 1921 - Ekim 1922 arasında Muhafazakâr Parti liderliğini yürüten Chamberlain, Bonar Law ve Stanley Baldwin'in başbakanlıkları döneminde (1922-24) hükümet dışında kaldı. İkinci Baldwin hükümetinde (1924-29) dışişleri bakanı olarak kabinde yer aldı.

62. yaşgününde İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Almanya arasında imzalanan Locarno Pakti Chamberlain'in dışişleri bakanlığı görevindeki en büyük başarısıydı. Deniz sınırlarıyla ilgili Cenevre Konferansı'nın (Ağustos 1927) başarısızlığı uğraması, ardından da gereksiz yere gizli tutulan İngiliz-Fransız silahsızlanma görüşmelerinden (Temmuz 1928) sonuç alınamaması Chamberlain'in ününe gölge düşürdü. Haziran 1929'da ikinci Baldwin hükümetinin görev süresinin dolmasıyla Chamberlain de dışişleri bakanlığından ayrıldı. Daha sonra Ağustos-Ekim 1931 arasında Deniz Kuvvetleri birinci lordluğu yaptı.

Chamberlain, Charles Joseph (d. 23 Şubat 1863, Sullivan yakınları, Ohio - ö. 5 Şubat 1943, Chicago, ABD), ABD'li botanikçi. Açıktohumlulardan ilkel bir familya olan *Cycadaceae*'nin morfolojisini ve yaşam çevrimini araştırmış, tohumlu bitkilerde tohumtaslağının ve embriyonunun evrimsel gelişmesini ortaya koymuştur.

1915'te Chicago Üniversitesi'nde bitki morfolojisi ve sitolojisi profesörü olan Chamberlain, 1897-1931 arasında aynı üniversitenin botanik laboratuvarını yönetti. *Cycadaceae* familyasının Meksika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Küba'dan toplanmış örnekleriyle, üniversite serasında dünyanın en zengin koleksi-

yonlarından birini oluşturdu. ABD'li botanikçi John Coulter ile birlikte tohumlu bitkilerin (1901), kapalıtohumluların (1903) ve açıktohumluların (1910) morfolojisi üze-

Charles Chamberlain
Hansbarger Collection, University of Pennsylvania,
Philadelphia ve Hunt Institute, Pittsburgh

rine ders kitapları yazdı. *The Living Cycads* (1919; *Cycadaceae* Familyasının Yaşayan Üyeleri) ve *Gymnosperms, Structure and Evolution* (1935; Açıktohumlular, Yapıları ve Evrimleri) adlı kitapları öbür önemli yapıtlarıdır.

Chamberlain, Houston Stewart (d. 9 Eylül 1855, Southsea, Hampshire, İngiltere - ö. 9 Ocak 1927, Bayreuth, Almanya), İngiliz asıllı, Alman dostu siyaset felsefecisi. Avrupa kültüründeki "Ari" unsurun ırksal ve kültürel üstünlüğünü savunarak, pangermenizmi ve Alman milliyetçiliğini, özellikle Nasyonal Sosyalist hareketi etkilemiştir.

Versailles, Cenevre ve Viyana'da öğrenim gördü. Richard Wagner'in hayranlarından olan Chamberlain ilk kitabı *Notes sur Lohengrin*'i (Lohengrin Üzerine Notlar) 1892'de yayımladı. Bunu, Wagner oyunlarının bir çözümlemesi (1892) ve bestecinin yaşamöyküsü (1895) izledi. Bu kitaplarda Chamberlain, Wagner'in yapıtlarında Töton kahramanlığını yansıtan öğeleri vurguladı. 1899'da yayımladığı iki ciltlik *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (Ondokuzuncu Yüzyılın Temelleri) Avrupa kültürünün geniş, ama tarafı bir çözümlemesiydi. Bu kitapta, Avrupa'nın yücelik ve yaratıcılığının Batılı Ari halklardan kaynaklandığını, Yahudi etkisinin ise temelde olumsuz olduğunu öne sürdü. Chamberlain, bu kuramı oluştururken, "Kuzeyli" ırkın üstünlüğünü kanıtlamayı ilk kez deneyen Gobineau kontu Joseph Arthur'un yazılarından geniş ölçüde yararlanmıştı.

Chamberlain'in sonraki yapıtları arasında Kant (1905) ve Goethe'yi (1912) konu alan çalışmaları, I. Dünya Savaşı'nda Almanların askeri amaçlarını ve girişimlerini savunan birçok deneme, kendi yaşamöyküsü olan *Lebenswege meines Denkens* (1919; Düşüncenin İzlediği Yollar) ve *Rasse und Persönlichkeit* (1925; ırk ve Kişilik) sayılabilir. Chamberlain 1907'de Bayreuth'e yerleşmiş, ikinci evliliğini Wagner'in tek kızı Eva'yla yapmıştır. I. Dünya Savaşı boyunca Almanya'da kalın Chamberlain 1915'te Alman Askeri Hacı Nişanı'nı almış, ertesi yıl da Alman uyruğuna geçmiştir.

Chamberlain, John (Angus) (d. 16 Nisan 1927, Rochester, Indiana, ABD), kavramlaştırma ve uygulamada duygusal bir yaklaşımı benimseyen soyut dışavurumcu heykeltarihi. Chicago Sanat Enstitüsü'nde ve Kuzey Carolina'da Black Mountain College'da (1955-56) eğitim gördü. Metalle çalışmaya Chicago Sanat Enstitüsü'nde başlandı.

İlk kişisel sergisini 1957'de Chicago'da açtı. Demir borulardan yaptığı ilk heykellerinde David Smith'in etkileri yansıyor. Chamberlain 1950'lerin sonlarına doğru eski otomobil parçalarından, hurda sanat(*) akımı kapsamında yer alan yapıtlar üretmeye başladı. Yalıtılmış ve dondurulmuş bir hareket etkisi yaratmak amacıyla otomobil parçalarını sıkıştırarak bir araya getirdiği "Bay Cendere" (1961) adlı yapıtı, bütün heykellerinin simgesi gibidir. Yapıtlarında kullandığı parçaları boyamak için çoğu kez sanayi boya kullanmıştır.

Chamberlain, Joseph (d. 8 Temmuz 1836, Londra - ö. 2 Temmuz 1914, Londra), imparatorluğun bütünlüğü politikasını kararlılıkla savunan İngiliz devlet adamı ve toplumsal reformcu. Önce Liberal, sonra Muhafazakâr Parti saflarında yer almıştır.

Londralı zengin bir ayakkabı yapımcısının oğluydu. İngiltere Kilisesi'ne muhalefetin ve siyasal liberalizmin ağırlıkta olduğu bir ortamda yetişti. Üniversiteye gitmeyerek 16 yaşında baba mesleğine girdi. İki yıl sonra kuzeninin vida fabrikasını yönetmek üzere Birmingham'a gitti. Bitip tükenmeyen enerjisi ve üstün organizatörlük yeteneğiyle bütün rakiplerini saf dışı ederek daha 38 yaşında büyük servet yaptıktan sonra 1874'te bu işten ayrıldı.

Bu arada toplum sorunlarıyla da ilgilenen Chamberlain, 1873'te Birmingham belediye başkanı seçilmişti. Eğitim reformu, bozuk ve çarpık yerleşmelerin düzeltilmesi, konut sorununun çözümü ve kamu hizmetlerinin belediye kapsamına alınması gibi konulardaki öncü çabalarıyla ülke çapında adını duyurdu. İnce yapısı, keskin yüz hatları ve kurdelaı tek gözlüğüyle karikatürlere konu olan Chamberlain, 40 yaşına geldiğinde İngiltere'nin en başarılı kişileri arasında girmişti.

1876'da Parlamento üyeliğine seçildi. Resmi kiliseden ayrılma yanlısı türedi bir zengin gibi görüldüğü için Parlamento içinde güven kazanamayan Chamberlain, kendini beğenmiş bir güvenle yaptığı gerçekten radikal konuşmalarıyla da Muhafazakârları ürküttü. Ama Birmingham'ın sanayici orta sınıfı ona hayrandı. Bu hayranlığın ve Chamberlain'in oluşturduğu etkin parti örgütünün desteğiyle Midlands yöresinde Liberaler ezici bir çoğunlukla seçimleri kazandılar. İşleri perde arkasından yönetmekle tanınan Chamberlain, Avam Kamarası'nda Başbakan William Ewart Gladstone'un sağ kolu durumuna geldi ve ikinci Gladstone kabinesinde (1880-85) Ticaret Kurulu'nun başına getirildi. Bu arada, Sir Charles Wentworth ile birlikte Liberal Parti'nin sol kanadına önderlik ediyordu. 1885'te gene Wentworth ile birlikte ülkeyi

dolaşarak kademeli gelir vergisi, parasız eğitim, yoksul halkın konut koşullarının düzeltilmesi, yerel yönetimde reform ve tarım işçilerine "bir buçuk dönüm toprak ve bir inek" dağıtılması kampanyalarına siyasal destek sağlamaya çalıştı.

İrlanda'nın toprak reformu ve özerk parlamento (Yönetmelik Özerklik) talepleri, 1880'lerde İngiltere'nin siyasal yaşamında büyük çalkantılara yol açarken, Liberal Parti içinde de derin ayrılıklara neden oldu. Chamberlain özellikle yerel düzeyde İrlanda'da reform politikasını destekledi. İrlanda'daki özerklik hareketini ezmek için baskı yöntemleri kullanılmasına Gladstone ile birlikte karşı çıktı. Oysa doğal eğilimi, imparatorluğun devlet bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Gladstone 1885'te Liberal Parti'yi İrlanda'nın yönetmelik özerkliğinden yana bir çizgiye yöneltince, Chamberlain onu desteklemekten vazgeçti. Yönetmelik Özerklik Yasası 1886'da Avam Kamarası'nda oya sunulduğunda Chamberlain hükümeti karşı muhalif Liberaler (Liberal Birlikçiler) yanında yer aldı.

Liberal Parti içinde İrlanda sorunu yüzünden doğan bir bölünme süreklilik kazanınca, Liberal Birlikçilerin desteğiyle, Muhafazakârlar 1886'dan 1906'ya değin İngiltere'nin siyasal yaşamına egemen oldular. Liberal Birlikçiler üzerindeki nüfuzunu kullanan Chamberlain, Muhafazakârların daha ilerici bir toplumsal politika izlemeleri yönünde sürekli baskıda bulundu, 1892'ye değin çeşitli toplumsal reformları yasalaştırmalarını sağladı.

Muhafazakârların güç kazanması toplumun reformlarla artık eskisi kadar ilgilenmediğini, daha çok, imparatorluğun bütünlüğünün korunmasına ve dış politikaya önem verdiğini gösteriyordu. Chamberlain de bu gidişe ayak uydurarak radikal çizgiye uzaklaşmaya, sanayide çalışan kitlelerin hızla aşırı milliyetçiliğe yönelen duygularına karşı biçimde gitgide daha belirgin bir emperyalist retorik kullanmaya başladı. 1895'te Salisbury 3. markisi Robert Cecil'in başkanlığında kurulan Muhafazakâr kabineye girerek sömürgelerden sorumlu devlet bakanlığını üstlendi.

Çok geçmeden Güney Afrika sorunlarıyla yoğun biçimde ilgilenmeye başladı. Kap Kolonisi'nde yerleşmiş bulunan İngilizlerin, Transvaal Boer Cumhuriyeti'ni işgal etmek amacıyla düzenlediği başarısız Jameson Baskını'na (Aralık 1895) katılmakla suçlandı. Avam Kamarası'na açılan bir soruşturma sonunda aklanırsa da Boer karşıtı tutumu açıkça ortadaydı. İngiliz-Boer ilişkilerinin iyice kötüleşmesi sonucunda patlak veren Güney Afrika Savaşı'nı (1899-1902) Chamberlain büyük heyecanla destekledi.

İngiltere'nin dünya kamuoyu önünde bir zorba konumuna düşmesine yol açan bu savaş, Chamberlain'e devletin askeri bakımdan zayıf olduğunu, diplomatik açıdan da Avrupa'da yalnız kaldığını gösterdi. Chamberlain'in öteden beri ittifak kurmak istediği Almanya bu olayda özellikle düşmanca bir tutum takınmıştı. Ülkenin diplomatik yalnızlığı karşısında Chamberlain, savaş sırasında İngiltere'ye güçlü bir destek sağlamış bulunan ve özyönetim hakkı olan sömürgelerden yardım umuyordu. 1902'de Güney Afrika'daki barış görüşmelerinden döndükten sonra, Birleşik Krallık ile sömürgelerini bir tür ortak pazarda birleştireceğini umduğu yeni gümrük rejimini ilan etti. Birlik dışından yapılan ithalata çok yüksek, birlik içi ticarete ise tercihli gümrük tarifesi uygulanmasını öngören bu düzenlemeyle imparatorluğun uluslararası güvenliği geliştirilecek, ABD ve Almanya gibi yeni rakipler karşısında yerli imalatçılar koruna-

cak, toplumsal içerikli projeler için yeni gelir kaynakları yaratılacaktı.

Chamberlain, her zaman olduğu gibi gene büyük bir enerjiyle partisini yeni gümrük rejimine ikna etmeye girişti. Ama Muhafazakâr lider Arthur Balfour (sonradan I. Balfour kontu) önerisini onaylamayınca, kabinedeki görevinden istifa etti. 1903-06 arasında özel bir kampanya yürüterek "imparatorluk mantığıyla düşünme" politikasını savundu. Ama ekonomik korumacılık siyasal bir bomba gibiydi. İngiliz halkı için aynı zamanda ucuz ithal gıda anlamına gelen serbest ticaret yüzyılı aşkın süredir İngiliz ekonomi politikasının temel taşı olmuştu. Liberaler bütün ülkede "ucuz etmek" sloganını ortaya atarken, bu kez Muhafazakârlar (20 yıl önce İrlanda'nın özerkliği konusunda Liberalerin başına gelen türden) çözümsüz bir bölünmeye uğradılar. Büyük ölçüde Chamberlain'in serbest ticaret politikasından uzaklaşması yüzünden, 1906 genel seçimlerinde Muhafazakârlar ve Liberal Birlikçiler büyük bir yeniliğe uğradılar. Ama Chamberlain, kendi seçim bölgesi olan Birmingham'dan şaşırtıcı bir çoğunlukla yeniden seçildi. Bu, onun son siyasal zaferi oldu. Kısa süre sonra, Temmuz 1906'da bir felç geçirdi ve yaşamının son sekiz yılında bakım altında kaldı.

Chamberlain, (Arthur) Neville (d. 18 Mart 1869, Birmingham, Warwickshire - ö. 9 Kasım 1940, Heckfield, Reading yakınları, Hampshire, İngiltere), 29 Mayıs 1937-10 Mayıs 1940 arasında İngiltere başbakanı. Genellikle II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki dönemde Almanya'daki Hitler yönetimine karşı izlenen "yatıştırma" politikasıyla özdeşleştirilir.

Ünlü devlet adamı Joseph Chamberlain'in oğlu, Sir Austin Chamberlain'in üvey kardeşi. Bir süre babasının Bahamalar'daki

Neville Chamberlain, Bassano'nun fotoğrafı
Camera Press

Andros Adasında bulunan sisal çiftliğini yönettikten sonra Birmingham'a döndü ve madeni eşya sanayisinde büyük servet yaptı. 1915'te aynı kentin belediye başkanlığına seçildi, 1916'da kentte İngiltere'nin tek belediye bankasını kurdu. 1916'da, David Lloyd George'un I. Dünya Savaşı'nda kurduğu koalisyon hükümetinde askerlik hizmetleri daire başkanlığına getirildi. Ama Ağustos 1917'de yetkilerinin kısıtlı olduğu gerekçesiyle istifa etti. Aralık 1918'de, Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçilerek Avam Kamarası'na giren Chamberlain, posta genel müdürü (1922-23), silahlı kuvvetler muhasebe dairesi başkanı (1923), sağlık bakanı (1923, 1924-29, 1931) ve maliye bakanı (1923-24, 1931-37) olarak görev yaptı. 28 Mayıs 1937'de başbakan oldu.

Faşist İtalya'yı Alman nüfuzundan çıkara-bileceği düşüncesiyle 16 Nisan 1938'de İtalya'nın Etiyopya üzerindeki egemenliğini kabul etti. Bu girişimiyle umduğu sonuca ulaşamamakla birlikte, İngiltere'yi, İtalya'nın karıştığı İspanya İç Savaşı'nın (1936-39)

Joseph Chamberlain, Frank Holl'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1886; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

dışında tutmayı başardı. Birkaç gün sonra, 25 Nisan'da da İrlanda'daki İngiliz deniz üslerinin boşaltılması kararını aldı; Chamberlain'in bu kararına bazı çevreler İngiltere'nin savunmasını zayıflattığı gerekçesiyle karşı çıktılar. Chamberlain, Hitler'in Çekoslovakya'nın Südetler bölgesini işgal etmesiyle doğan bunalımın, tüm Avrupa ülkelerinin karıştığı bir savaşa dönüşmesini önlemek amacıyla Eylül 1938'de üç kez Almanya'ya gitti. 30 Eylül 1938'de Fransa başbakanı Daladier ile birlikte Münih Anlaşması'nı imzalayarak Hitler'in hemen bütün taleplerini kabul etti. Bu antlaşmayla Çekoslovakya'yı savunmasız bırakmış olmasına karşın, eski başkanlardan Benjamin Disraeli gibi "onurlu barış", "bu dönemde barış" gibi gerekçeler ortaya atan Chamberlain, İngiltere'de bir kahraman gibi karşılandı. Bu arada İngiltere'nin yeniden silahlanma programının hızlandırılması için de hemen emir verdi. Hitler 10-16 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın geri kalan bölümünü işgal edince, Chamberlain yeni ödün vermeyi bu kez kesinlikle reddetti. Kısa süre sonra da İngiltere ve Fransa'nın benzer saldırılar karşısında Polonya, Romanya ve Yunanistan'ı silahlı destekleyeceğini açıklayan bildiriyi yayımladı. Ertesi ay, İngiltere tarihinde ilk kez, barış sırasında askere alma işlemi başlatıldı.

23 Ağustos 1939'da imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Pakti, Chamberlain'in İngiltere, Fransa ve SSCB arasında bir karşılıklı yardım antlaşması yapılması planının gerçekleşmesini engelledi. Bunun üzerine 24 Ağustos'ta İngiltere-Polonya Pakti imzalandı. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması üzerine, İngiltere 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etti. Chamberlain, küçük çaplı askeri eylemlerle geçen "düzmece savaş" döneminde başbakanlığını sürdürdü; başlıca muhaliflerinden Churchill'i savaş hükümetine alarak donanma bakanı yaptı.

Chamberlain, Nisan 1940'ta Norveç'e düzenlenen seferin başarısızlığa uğraması üzerine, Avam Kamarası'ndaki Muhafazakâr milletvekillerinin çoğunun desteğini yitirdi ve Almanların Benelüks Ülkeleri'ni işgal ettiği 10 Mayıs günü istifa etti. Daha sonra Churchill'in kurduğu koalisyon hükümetinde Özel Danışma Kurulu başkanı olarak görev yaparken, sağlığının bozulması üzerine 30 Eylül 1940'ta hem hükümetteki görevinden, hem de Muhafazakâr Parti başkanlığından ayrılmak zorunda kaldı. Birkaç hafta sonra da öldü.

1961-63 arasında Muhafazakâr Parti başkanlığı yapan Iain Macleod'un *Neville Chamberlain* (1961) adlı kitabı, Keith Feiling'in 1946'da yayımladığı *The Life of Neville Chamberlain*'e (Neville Chamberlain'in Yaşamı) göre bazı bakımlardan daha kapsamlı bir çalışmadır. Martin Gilbert ve Richard Gott'un *The Appeasers* (1963; Yaltıştırıcılar) adlı kitabında ise Chamberlain'in dış politikası ele alınmıştır.

Chamberlain, Owen (d. 10 Temmuz 1920, San Francisco, ABD, ABD'li fizikçi. Emilio Segrè ile birlikte karışık protonu keşfederek 1959 Nobel Fizik Ödülü'nü onunla paylaşmıştır. Kanıtlanmadan önce de varlığı öngörülmüş olan bu temel parçacık, keşfedilen ikinci karışık parçacık oldu ve bu buluş başka birçok karışık parçacığın daha bulunmasına yol açtı.

1942-46 arasında ABD atom bombası projesinde çalışan Chamberlain, daha sonra, Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı ve bir süre Illinois'daki Argonne Ulusal Laboratuvarı'nda çalıştı. 1948'de Berkeley'deki California Üniversitesi'ne

girdi ve 1958'de bu üniversitede profesör oldu. Burada alfa bozunumu, sıvılarda nötron kırınımı ve yüksek enerjili çekirdek

Owen Chamberlain
EB Inc

tepkimleri üzerinde araştırmalar yaptı. 1955'te karışık proton üretmek amacıyla bevatron (güçlü bir parçacık hızlandırıcısı) kullanarak Chamberlain ve Segrè, 1956'da karışık nötronun varlığını da doğruladılar.

Chamberlain, Wilt, lakabı UZUNBACAK WILT, asıl adı WILTON NORMAN CHAMBERLAIN (d. 21 Ağustos 1936, Philadelphia, ABD), ABD'li profesyonel basketbol oyuncusu. Basketbol tarihindeki en büyük hücum oyuncularından biridir. 2,10 m'den uzun pivotların içinde başarısıyla öne çıkan ilk oyunculudur. Chamberlain 1961-62 sezonunda, Ulusal Basketbol Birliği'nin (NBA) resmi sezon maçlarında 4 binden çok sayı yapan ilk oyuncu olmuştur.

Philadelphia'daki Overbrook High School takımında oynadıktan sonra 100'ü aşkın yüksekokul ve üniversite Chamberlain'in

Wilt Chamberlain (sağda), 1965
AP/Wide World

peşine düştü. Chamberlain 1956-58 arasında Lawrence'taki Kansas Üniversitesi'nde, 1958-59'da da gezici profesyonel basketbol takımı Harlem Globetrotters'ta oynadı. Daha sonra Philadelphia Warriors (1959-65, 1962-65 arasında San Francisco'da), Philadelphia 76ers (1965-68) ve Los Angeles Lakers (1968-73) takımlarında yer aldı. 1973'te oyunculuğu bıraktı.

Chamberlain NBA maçlarında oynadığı yıllar boyunca 31.419 sayı yaptı (maç başına 30,1), bir maçta 100 sayı kazandırdı (2 Mart 1962), bir maçta 55 ribaunt aldı (24 Kasım 1960) ve toplam 47.859 dakika oynadı. Bu rakamların tümü NBA rekoruydu. Chamberlain'in toplam sayı rekoru ancak 1984'te Kareem Abdul-Jabbar tarafından kırıldı. Chamberlain basketbol yaşamının son

dönemlerinde bir savunma ve takım oyuncusu olarak kendini geliştirdi. David Shaw ile birlikte yazdığı *Wilt: Just Like Any Other 7-Foot Black Millionaire Who Lives Next Door* (Wilt: Kapı Komşunuz 2,10'luk Her Siyah Milyoner Gibi) adlı otobiyografisi 1973'te yayımlandı. Chamberlain 1978'de Basketbol Ünlüler Evi'ne seçildi.

Chamberlain Topluluğu, Elizabeth ve I. James dönemlerinde İngiltere'nin en önemli tiyatro topluluğu. Shakespeare de bir oyun yazarı olarak meslek yaşamının büyük bölümünde bu toplulukla yakın ilişki içinde bulunmuştur.

Topluluğun tarihi oldukça karışıktır. 1564-67 arasında I. Hunsdon lordu Henry Carey'nin korumasında Hunsdon'un Oyuncuları adlı topluluğun varlığı bilinmektedir. 1585'te başmabeyinci (*lord chamberlain*) olan Hunsdon'un koruduğu bir başka tiyatro topluluğuna (Başmabeyincinin Oyuncuları) ilişkin bilgiler de 1590'a değin uzanır. 1592'de veba nedeniyle kapatılan tiyatrolar iki yıl sonra yeniden açıldığında çeşitli grupların birleştiği yeni örgütlenmelere gidildiği görüldü. Bu düzenlemelerin sonucunda Başmabeyincinin Oyuncuları güçlü bir topluluk olarak ortaya çıktı. 1596'da Henry Carey'nin ölümü üzerine, oğlu Hunsdon lordu George Carey oyuncuları korumasına aldı. Bunlar önceleri gene Hunsdon'un Oyuncuları olarak anılırlar. II. Hunsdon lordunun 1597'de başmabeyinci olması üzerine Chamberlain Topluluğu adını aldılar. Mart 1603'te tahta geçen I. James'in özel bir emirle kendi koruması altına aldığı topluluk, bundan böyle Kralın Oyuncuları olarak adlandırıldı.

Sarayda verdikleri temsilin kayıtlarından en çok beğenilen tiyatro topluluğu oldukları anlaşılmaktadır. En büyük rakipleri I. Elizabeth döneminde önce Amiral'in Oyuncuları(*), daha sonra da Prens Henry'nin Oyuncuları olmuştur. Chamberlain Topluluğu'nun 1594 yazından Mart 1603'e değin Londra'da sürekli temsiller verdiği anlaşıyor. Bu süre içinde yalnız 1597 sonbaharında taşraya yaptıkları bir turne için, bir de 1603'teki veba salgını sırasında Londra'dan ayrıldılar. Bu tarihten sonra hemen her yıl ya yazın ya da sonbaharda turneye çıktılar.

1594'te bir süre Newington Butts'ta (Londra Köprüsü'nün güneyinde bir köy) bir tiyatrodan oynadılar. Ardından kent içindeki Cross Keys Inn'de, daha sonra da bağıyuncular Richard Burbage'in babasının Shoreditch'teki tiyatrosunda oynamış oldukları sanılıyor. 1599 sonbaharında Globe Tiyatrosu'na taşındılar. Globe, Richard Burbage ve kardeşi Cuthbert tarafından Thames Irmağının güney yakasında, Londra Köprüsü'nün tam batısında yer alan Southwark'ta yapılmıştı.

Topluluğun çalıştığı tiyatrolar arasında en ünlüsü burası oldu. Elde edilen kâr topluluk üyeleri ve aralarında Burbage kardeşlerle Shakespeare'in de bulunduğu tiyatronun beş sahibi arasında paylaşılmıyordu. Topluluğun yazarlarının en önemlisi olan Shakespeare, aynı zamanda oyunculuk da yapıyordu. Shakespeare'in oyunlarından başka Ben Jonson'un, Thomas Dekker'in ve Francis Beaumont ile John Fletcher'in ortak yapıtları da sunuluyordu. Eski bir Dominiken (Black Friars) manastırının arazisindeki Blackfriars Tiyatrosu(*) 1608'de Kralın Oyuncuları'nın kışlık yeri oldu. Burası da Burbage'lar tarafından yönetiliyor ve kâr

dağılımı Globe'daki uygulamaya benziyordu.

Doğduğu yer olan Stratford'a çekilen Shakespeare 1616'da, Richard Burbage 1619'da, topluluğun en uzun yaşayan üyesi John Heminge de 1630'da öldü. 1642'de I. Savaş'ın başlamasıyla tiyatrolar kapatılınca, Chamberlain Topluluğu'nun çalışmaları da sona erdi. Tiyatrolar Restorasyon'a değin 18 yıl kapalı kaldı.

Chamberlen, Hugh (YAŞLI) (d. 1630, Londra - ö. y. 1720), İngiliz erkek ebe. Kuşaklar boyunca pek çok hekim yetiştiren ve doğumda forseps kullanımlarını başlatmakla ün yapan bir ailenin önde gelen üyelerindendir. Forsepsin bulucusu Yaşlı Peter Chamberlen'in yeğeninin oğlu olan Hugh, bu buluştan en kazançlı çıkan kişi olmuştur.

Kral II. Charles'in çocuklarının ebesi olan Chamberlen, saraydaki etkinliğini ve ilişkilerini kullanarak, bulunduktan sonra aile sırrı olarak saklanan forsepsin para kazanmanın yollarını araştırdı. 1670'te Paris'te bulunduğu sıralar aletin sırlarını 10.000 taler (yaklaşık 3.800 dolar) karşılığında Fransız hükümetine satmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İki yıl sonra, ünlü Fransız cerrah François Mauriceau'nun ebelik konusundaki incelemesini İngilizceye çevirirken, önsözünde forseps de değindi. Bu kitap 75 yıl boyunca doğumla ilgili temel yapıtlardan biri olarak kaldı. Emlak bankaları, devlet sağlık hizmetleri ve vebadan korunma konusundaki ilginç tasarımlarından çoğunun başarısızlığı uğraması üzerine, İngiltere'den ayrılıp önce İskoçya'ya, oradan Felemenk'e geçti. Yaşamının sonlarına doğru, büyük olasılıkla yoksulluk nedeniyle aletin sırlarını Felemenkli cerrah Roger Van Roonhuysen'e sattı.

Chamberlen, Peter (YAŞLI) (d. 1560, Paris - ö. 1631, Londra), İngiltere krallarından I. James ile I. Charles'in çocuklarını doğurtan ünlü doğum uzmanı ve cerrah. Huguenot'lardan (Fransız Protestanları) olan ailesiyle birlikte 1569'da Fransa'dan ayrılarak İngiltere'ye yerleşmiş olan Chamberlen, doğum sırasında bebeği annenin döl yolundan çekip almayı kolaylaştıran forsepsin bulucusudur (y. 1630). Birbirini çaprazlayan iki kolun ucuna yerleştirilmiş kaşık biçiminde iki metal parçadan oluşan bu alet, tam çaprazlama noktasından kilitlenerek bebeğin başını iki yandan sıkıca kavrayabiliyordu. Chamberlen, kendisi ve ailesinin gelecek kuşakları için sağlam bir gelir kaynağı olarak gördüğü doğum forsepsinin tasarımını açıklamaya yanaşmadı. Bu nedenle, saray çevresinde çok tutulmasına karşın, Tabipler Birliği konumundaki Hekimlik Yüksekokulu tarafından görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle sürekli eleştirildi.

Chamberlin, Edward Hastings (d. 18 Mayıs 1899, La Conner, Washington - ö. 16 Temmuz 1967, Cambridge, Massachusetts, ABD), sanayi teknolojileri rekabet konusundaki kuramlarıyla ünlü ABD'li iktisatçı.

Iowa Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü sırada iktisatçı Frank H. Knight'dan etkilendi. Lisansüstü çalışmalarını Harvard ve Michigan üniversitelerinde sürdürdü. Doktorasını 1927'de Harvard'da tamamladı. Doktora tezinden kaynaklanan *Theory of Monopolistic Competition* (1933; Tekelci Rekabet Kuramı) adlı yapıtı, tekelci olmayan firmaların kendi ürün fiyatlarını kontrol edebildiği, tüketicinin de belli ürünler için tercihte bulunabildiği koşullarda firmalar

arasındaki rekabetin işleyişini konu alan çoğu tartışmanın kaynağını oluşturdu.

Chamberlin'in ulaştığı çözümler, *The Economics of Imperfect Competition* (Eksik Rekabetin İktisadı) adlı çalışması gene aynı yılda yayımlanan Cambridge'li iktisatçı Joan Robinson'un çözümleriyle matematiksel bakımdan özdeşti. Ama firmaların etkin biçimde rekabet ettiği bir ekonominin işleyişi, Chamberlin'in yapıtında daha eksiksiz sunulmuş, "ürün farklılaştırması" terimi de gene Chamberlin tarafından iktisat yazınına kazandırılmıştı. Chamberlin'in çalışmaları, firmaların karşılıklı bağımlılığının ortaya çıkardığı sorunları çözmemişse de, sanayi-de rekabet kuramının gelişimindeki en önemli katkılardan biri olmuştur.

Chamberlin, Thomas Chrowder (d. 25 Eylül 1843, Mattoon, Illinois - ö. 15 Kasım 1928, Chicago, ABD) ABD'li jeolog ve eğitimci. Güneş'in yakınından geçen bir yıldızın Güneş'ten maddeler kopardığı ve

Thomas Chrowder Chamberlin
University of Wisconsin Archives Madison

bu maddelerin daha sonra yoğunlaşarak gezegenleri oluşturduğu yolundaki gezenimsi(*) varsayımını ortaya atmıştır.

1873'te yeni kurulan Wisconsin Jeolojik Araştırma Kurumu'nda jeolog yardımcısı olarak görev alan Chamberlin, üç yıl sonra kurumun baş jeologu oldu. *Geology of Wisconsin* (1877-83; Wisconsin'ın Jeolojisi) adını taşıyan dört ciltlik araştırma raporu, Chamberlin'in eyaletteki buzul çökellerine ve eski mercan resiflerine karşı duyduğu derin ilgiyi yansıtır.

1881'de ABD Jeolojik Araştırma Kurumu'nun buzul bölümünün başına getirildi. 1887'de Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'nin rektörü oldu. 1892'de kendisine Chicago Üniversitesi Jeoloji Bölümü'nün başkanlığı önerilince bu görevi kabul eden Chamberlin, bunu izleyen 26 yıl içinde bu bölümü dünyanın en önde gelen jeoloji kürsülerinden biri durumuna getirdi. 1894'te Grönland'a yapılan Peary Yarımda Seferi'nin jeoloğunu yapan Chamberlin aynı zamanda *The Journal of Geology*'nin kurucusudur.

1918'de emekliye ayrılan Chamberlin, en önemli çalışmalarını yaşamının son yıllarında gerçekleştirdi. Buzulların oluşum nedenlerine ve atmosfer bileşiminin etkilerine ilişkin araştırmalarının sonucunda, Laplace'in genel kabul gören Yer'in oluşumu varsayımında bazı açık noktalar buldu. Amerikalı astronom Forest R. Moulton'dan yardım istedi ve birlikte gezegenimsi varsayımını geliştirdiler. Ünlü İngiliz astronomu Sir James Jeans'in onlardan bağımsız olarak gerçekleştirdiği çalışmanın bir benzeri olan çalışmalarını *The Two Solar Families* (1928; İki Güneş Ailesi) başlığı altında yayımladılar. Chamberlin, ayrıca, birden çok varsayım üzerinde çalışıp, doğru çözüme bunlar arasında eleme yaparak varma yöntemini geliştirenler arasındadır.

Chambers, Dorothea (Katharine) Lambert, cö DOUGLASS (d. 13 Eylül 1878, Ealing, Middlesex - ö. 7 Ocak 1960, Londra, İngiltere), 1. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde en önde gelen tenisçilerinden.

Wimbledon Turnuvası'nı tek bayanlarda yedi kez (1903-04, 1906, 1910-11, 1913-14) kazanan Chambers'in bu rekorunu ancak 1930'larda Helen Newington Wills geçebildi. Chambers 1919'da Wimbledon'da gene tek bayanlarda unutulmaz bir maçta Fransız Suzanne Lenglen'e yenildi. 1925'te 47 yaşındayken ABD turnuvasında çeyrek finallere kadar yükseldi, Wightman Kupası'nda İngiliz çiftler takımında oynadı. Chambers'in badminton ve çim hokeyi gibi dallarda da şampiyonluğu vardı.

Chambers, Ephraim (d. y. 1680, Kendal, Westmorland - ö. 15 Mayıs 1740, Londra, İngiltere), Fransa'daki Encyclopédie yazarlarının temel aldığı *Cyclopaedia*'nın yayımcısı.

Cyclopaedia; or An Universal Dictionary of Arts and Sciences'in (Cyclopaedia; ya da Evrensel Bilimler ve Sanatlar Sözlüğü) 1728'deki ilk basımının kazandığı başarı Chambers'in Royal Society'ye seçilmesini sağladı. Diderot'un, sonuçta *Cyclopaedia*'yı kat kat aşan *Encyclopédie*'si, Chambers'ın yapıtının Fransızca çevirisi olarak yayıma başladı. Chambers 1735-37 arasında da bir edebiyat dergisi olan *Literary Magazine*'e yazılar yazdı. Ayrıca Jean Dubreuil' in *Practice of Perspective*'ini (Perspektif Çalışmaları), John Martin'le birlikte de *The History and Memoirs of Royal Academy of Sciences at Paris*'i (1742; Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'nin Tarihi) Fransızca-dan İngilizceye çevirdi.

Chambers, Robert (d. 10 Temmuz 1802, Peebles, Tweeddale - ö. 17 Mart 1871, St. Andrews, Fifeshire, İskoçya), İskoçyalı yazar ve yayımcı. Kardeşi William (1800-83) ile birlikte, W. and R. Chambers, Ltd. şirketinin ve *Chambers's Encyclopaedia*'nın kurucusudur.

Robert iş yaşamına 1818'de Edinburgh'da küçük bir kitap ve gazete bayiliği olarak başladı. Burada Sir Walter Scott gibi birçok edebiyatçıyla dostluk kurdu. Tarih, edebiyat ve jeoloji üzerine, çoğu kendi kişisel araştırmalarına dayalı çok sayıda yapıt yayımladı. Bunlardan *Traditions of Edinburgh* (1825; Edinburgh'un Gelenekleri) Scott'ın büyük hayranlığını kazandı. Büyük tartışmalara yol açan *Vestiges of the Natural History of Creation* (1844; Yaratılışın Doğal Tarihinin İzleri) adlı yapıtını Charles Darwin, "... önyargıları ortadan kaldırarak benzeri görüşlerin benimsenmesine ortam hazırlayan... çok önemli bir katkı" sözleriyle övdü.

Robert ve William'ın 1832'de *Chambers's Edinburgh Journal* adlı dergiyi çıkarmaları, W. and R. Chambers, Ltd. yayıncılık şirketinin kurulmasına olanak sağladı. *Chambers's Encyclopaedia*'nın yayın yönetmenliğini Andrew Findlater üstlendi, ama iki kardeş yöneticiliği sürdürdüler.

Robert'in ölümünden sonra, William yaşamının sonuna değin şirketin başında kaldı. Ölümünden sonra yerini kardeşinin oğlu Robert aldı (1832-88).

Chambers, Sir William (d. 1726, Göteborg, İsvetç - ö. 8 Mart 1796, Londra), George döneminde Palladio üslubunu(*) uygulayan en önemli İngiliz mimarlarından. İsvetç'te yaşayan İskoç asıllı bir tüccarın oğuydu. İngiltere'de eğitimini tamamladıktan sonra 16 yaşında İsvetç Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hizmetine girdi. Kanton'a

yaptığı bir yolculukta *Designs of Chinese Buildings* (1757; Çin Yapılarından Çizimler) adlı kitabı için malzeme topladı. 1749'da önce Paris'e giderek döneminin etkili mimarlık kuramcılarında J.-F. Blondel'in yanında, daha sonra Roma'da mimarlık eğitimi gördü. 1755'te İngiltere'ye döndü. Galler prensinin (sonradan Kral III. George) özel mimarlık öğretmeni oldu. Bu görevi yüzünden resmi mimar sayılarak çok başarılı bir meslek yaşamı sürdürdü. 1768'de Kraliyet Akademisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı ve buranın ilk saymanı oldu (1770). İsveç kralınca Kutup Yıldızı Şövalyeliği ile onurlandırılmasından sonra III. George da ona şövalye unvanını verdi.

Chambers'in en tanınmış yapıtları Londra'daki Somerset Evi (1776-86), Dublin yakınlarında bulunan Marino'daki kumarhane (y. 1761-80), Edinburgh'daki Duddingston Evi (1762-64) ve Surrey'deki Kew Sarayı'na ait bazı yapıtlardır (1757-62). Surrey'deki bu son yapıtlarında romantik seçmeci (eklektik) tutumunu döneminin mimarlarının hepsinden ileriye götürmüştü. Ama genelde tutucu bir mimardı. Başta Fransız mimarlığı olmak üzere, Avrupa mimarlığı konusundaki geniş bilgisine dayanarak Palladio üslubunun alışlagelmiş öğelerine yeni bir görünüm kazandırmıştır. Kitapları, özellikle de *A Treatise on Civil Architecture* (1759; Sivil Mimarlık Üzerine Bir Deneme) adlı çalışması mimarlık alanında çok etkili oldu.

John Harris ve başka yazarların yazdığı *Sir William Chambers: Knight of the Polar Star* (1971; Kutup Yıldızı Şövalyesi Sir William Chamber) adlı kitap onun üzerine yazılmış en kapsamlı çalışmadır.

Chambers's Encyclopaedia, ilk yayımcıları Robert ve William Chambers'in adıyla anılan İngiliz ansiklopedisi. 1859-68 arasında Oxford'da yayımlanan 10 ciltlik ilk basımı, *Brockhaus Enzyklopädie*'nin 10. basımının çevirisine dayanıyordu. *Chambers's Encyclopaedia*, Ephraim Chambers'in *Cyclopaedia*'sıyla karıştırılmamalıdır. 1955'te *Chambers's* adıyla 15 cilt olarak basılmıştır.

Chambers's Encyclopaedia, uluslararası içerikli olmakla birlikte İngiltere'ye ilişkin bilgilere ağırlık verir. Yazarlarının da çoğu İngilizdir. Sürekli bir yenileme sistemi olmadıktan, içerdiği bilgilerin çoğu eskimıştır. 1973 tarihli en son basımı, 1966'da Pergamon'un yeni bir biçim, yeni maddeler ve değişik bir sayfa düzeniyle yaptığı gözden geçirilmiş basımının düzeltilmiş biçimidir. *Chambers's*, özellikle tarih, beşeri bilimler, coğrafya ve biyografi alanlarında güvenilir, bilimsel ve yetkin yaklaşımıyla ünlüdür. Dış görünüşü ve sayfa düzeni tutucudur; maddeleri kısadır ve çok özgül konularla ayrılmıştır. Ansiklopedinin bütünüyle yenilenmesi beklenmektedir.

Chambéry, Fransa'nın güneydoğusunda, Rhône-Alpes planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Savoie ilinde (*département*) kent. Grenoble'nın kuzeydoğusunda, Beauges ve La Grande Chartreuse dağları arasındaki Leysse Vadisi üzerindedir. Kentin kuzeyinde yükselen Lémenc Kayası, adını Romalıların yöredeki kurakolu Lemincum'dan almıştır. 14. yüzyılda Savoia Kontluğu'nun başkenti olan Chambéry, Fransız Devrimi'nden sonra 1792'de Mont Blanc ilinin (*département*) merkezi yapıldı. Paris ve Viyana antlaşmalarıyla Savoyu hanedanına geri verildi; 1860'ta yapılan halk oylamasının sonucunda Fransa'ya bağlandı. Kentin, 1944'teki bombardımanlar sırasında büyük hasar gören kuzey kesimi yeniden

Chambéry kenti ve önde düklük şatosu, Fransa Club ins

inşa edilirken geniş caddeler açılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllardan kalma bazı yapıların bulunduğu güney kesimi ise 17. yüzyıldaki görünümünü korumaktadır. 12. yüzyılda yapıldıktan sonra 18. yüzyılda yeniden inşa edilen düklük şatosunun şapelinde, 1502-78 arasında ünlü Kutsal Kefen saklanmıştır.

Chambéry, ticarete, hava ve demir yolu taşımacılığında ve daha pek çok alanda bir merkez işlevi görür. Kentteki Savoie Üniversitesi 1970'te kurulmuştur. Uzun yıllar durgun olan sanayi etkinlikleri son dönemlerde yeniden canlanmıştır. Kentte bugün cam elyafı, konfeksiyon ve ayakkabı fabrikaları vardır. Giderek büyüyen Chambéry kentinin sınırları komşu Aix-les-Bains'e yaklaşmaktadır. Nüfus (1982) 49.465.

Chambeshi Irmağı, CHAMBEZI olarak da bilinir, Doğu Afrika'da, Zambia'nın kuzeydoğusunda ırmak. Isoka ilinin kuzeyinde, Tanzanya sınırındaki tepelerden doğar; 480 km boyunca güneybatıya akarak Bangweulu Gölü bataklıklarına ulaşır. Bataklıklar yıllık taşkınlarla engel olur; taşkın suları sayısız kanal ve lagün aracılığıyla bataklıktan boşalarak eğimin arttığı bir bölgede Luapula Irmağını oluşturur.

Chambly, Kanada'da, Québec eyaletinin güney kesimindeki Montreal bölgesinde kent. Richelieu Irmağının genişlemesiyle oluşan Chambly Havzasında, Montreal kentinin 23 km doğusundadır. Yöredeki ilk yerleşim, 1665'te Fransız ordusu subaylarından Carignan Alayı komutanı Jacques de Chambly'nin yaptığı Chambly Kalesi'yd. 1702'de İrokuia Yerlilerince yıkılan ahşap kalenin yerine daha sonra taştan bir kale yapıldı. 1760'ta İngilizlerin eline geçen kale, 1775'te Amerikalıların Kanada'yı işgali ve 1812 Savaşı sırasında önemli işlev gördü.

Kent bugün bir mandıraçlık ve meyvecilik bölgesinin pazar merkezidir. Kentin yakınındaki hidroelektrik santral, hem Chambly'ye, hem de Montreal'in büyük bölümüne elektrik enerjisi sağlar. Kentteki çok sayıda tarihsel yapı arasında 1812 Savaşı kahramanlarından Albay de Salaberry'nin evinin ve onun adına dikilmiş bir anıtın bulunduğu Chambly Kalesi Ulusal Tarihi Parkı ile 18 ve 19. yüzyıllardan kalma yapıların bulunduğu Jacques de Chambly Tarihsel Köyü sayılabilir. Nüfus (1981) 12.190.

Chambonnières, Jacques Champion de (d. y. 1602 - ö. 1672, Paris), 18. yüzyılda Fransa'da klavsen icracıları ile bestecilerinden oluşan büyük müzik okulunun (*clavecinistes*) ilk üyesi.

Chambonnières eski ve seçkin bir müzikçi ailesinden geliyordu. Babasının ardından

o da XIII. Louis'nin müzikçisi oldu. XIV. Louis'nin döneminde de bu görevi sürdürdü. Ayrıca İsveç ve Brandenburg saraylarında çalıştı. Böylece dönemin en ünlü icracılarından biri durumuna geldi.

Chambonnières'in 1670'te yayımlanan *Pièces de clavecin* (Klavsen Parçaları) adlı yapıtı üslup ve doku açısından seçkin lavtaçı-besteci Denys Gaultier'nin bestelerini anımsatır; dolayısıyla erken dönem klavsen üslubunun lavta müzigidinden kaynaklandığını gösterir. Çok süslü, armoni bakımından da zengin olan bu parçalar, tonalitetlerine göre dans süitleri (*allemande, courante, sarabande, gigue*) ve alışılmamış başlıklar taşıyan kısa parçalar biçiminde sınıflandırılır. Bir süitün bölümleri arasında tema açısından hiç ilişki yoktur; ancak daha çok belli bir tonalite içinde karşılıklı sağlamaktır. Bu esnek şema, daha sonra Almanya'nın güneyinde yetişen başka besteciler için bir model oluşturmıştır. Chambonnières, özgür-sesli üslubu için çok önem taşıyan birçok süslemenin nasıl icra edileceğini gösteren işaretlere yapıtlarında ilk kez yer veren bestecilerden biridir. Sonraki kuşağın seçkin klavsenicilerinden çoğu, örneğin Louis Couperin, Nicolas Lebègue ve Jean-Henri d'Anglebert, Chambonnières'in öğrencileri arasındadır.

Chambord, Fransa'nın Centre planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Loire-et-Cher ilinde (*département*) köy. Cosson Irmağının sol yakasında, Blois'nin doğusunda yer alır. 1932'den bu yana, Fransa'nın bütünüyle devlete ait olan tek bucağıdır (*commune*). Ülkedeki en uzun duvarına (32 km) çevirdiği 5.500 hektarlık Ulusal Avlanma ve Hayvan Yetiştirme Parkı'nın sınırları içindedir. Chambord'daki 440 odalı ünlü Rönesans şatosu, Loire bölgesindeki şatoların en büyüğüdür. Blois kontlarının av köşkü olarak yaptırdığı şato, 1519'dan sonra I. François ve III. Henri tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Bütünüyle simetrik plandaki yapının en ilginç yanı merdivenidir. Rönesans yapılarında genellikle gözlerden uzak herhangi bir kenarda, kapalı bir merdiven evi içinde, olabildiğince basit bir biçimde, kısıcası ikinci derecede bir öge halinde düzenlenen merdiven, burada yapının tam ortasına alınmıştır ve birbirine sarılarak yükselen iki sarmal koldan oluşmaktadır. Bu görkemli merdivenin mimarı bilinmezse de, onun Leonardo da Vinci'den etkilendiğini ileri sürerler vardır.

Molière, *Monsieur de Pourceaugnac*'ı (1669; *Mösyö de Pourceaugnac*, 1943) ve *Le Bourgeois Gentilhomme*'un (1670; *Kibarlık Budalası*, 1937, 1943) bir bölümünü Chambord Şatosu'nda yazdı, bu oyunlarını XIV. Louis için gene burada sahneye koydu. XV. Louis şatosu 1725-33 arasında kayınpederi I. Stanislaw Leszczyński'ye ödünç verdi; daha sonra da Fontenoy'da bir zafer kazanan Maurice de Saxe'i ödüllendirmek için şatosu ona devretti. Uzun yıllar bakımsız kalan şatosu Napoléon, Mareşal Alexandre-Berthier'ye armağan etti. Şato 1821'de Berthier'nin dul eşinden ahnarak Bordeaux düklüne (sonradan Chambord kontu) bağışlandı; 1930'da da hükümet tarafından satın alındı.

Bugün bir turizm merkezi olan Chambord'da yaz boyunca ses ve ışık gösterileri düzenlenir. Nüfus (1982) 159.

Chambord (Kontu), Henri (-Charles-Ferdinand-Marie) Dieudonné d'Artois, BORDEAUX DÜKÜ (d. 29 Eylül 1820, Paris - ö.

24 Ağustos 1883, Frohsdorf, Avusturya), Bourbonların en eski kolunun son mirasçısı. 1830'dan sonra V. Henri adıyla Fransa tahtında hak iddia etmiştir.

Kral X. Charles'ın torunuydu. Babası Berry dükü Charles-Ferdinand Henri'nin doğumundan önce bir suikast sonucunda öldürülmüştü. Henri, kuzeni Louis-Philippe'in 1830'da tahtı ele geçirmesi üzerine Fransa'dan kaçmak zorunda kaldı. Gençliğinin büyük bölümünü, Avusturya'da Fransız Devrimi'ne ve meşrutiyete karşı kin besleyerek geçirdi. Temmuz Monarşisi (1830-48) ve İkinci Cumhuriyet (1848-52) dönemleri ile İkinci İmparatorluk döneminin başlarında görece eylemsiz kaldı. III. Napoléon'un (hd 1852-71) papalığa karşı tutumu Chambord'un, hem Bonaparte'çılara, hem de Orléans'lılara karşı Fransa tahtı üzerindeki iddiasını alevlendirmesine yol açtı.

Chambord, Napoléon'un tahttan indirilmesi üzerine 9 Ekim 1870'te bir bildiri yayımlayarak bütün Fransa'yı yeniden Bourbon yönetimi altında birleşmeye çağırdı. 1870 seçimlerinde ancak küçük bir Cumhuriyetçi azınlık meclise girebildi; kısa bir süre için gerçek bir restorasyon olasılığı doğdu. Ama Chambord Fransız Devrimi'nin geçmiş zaferlerine karşı düşmanlık besliyordu. Bu duygularını daha sonra *Mes idées* (1872; Düşüncelerim), *Manifestes et programmes politiques*, 1848-73 (1873; Manifestolar ve Siyasal Programlar, 1848-73) ve *De l'institution d'une régence*'da (1874; Naiplik Kurumu Üzerine) sergileyecekti. Uzlaşmaz tutumu yüzünden, "devrimin meşru kralı" olmayacağını açıkça ilan etti. Chambord'un bu tutumu, kralcı eğilimli Cumhuriyet başkanı Marshal Patrice de Mac-Mahon'un bile desteğini yitirmesine yol açtı. Bourbon monarşisinin yeniden kurulması yönündeki bir önerge, Haziran 1874'te, Ulusal Meclis'te 79'a karşı 272 oyla reddedildi. 30 Ocak 1875'te cumhuriyet, tek bir oy farkıyla resmen kabul edildi. Amacına çok yaklaşılmışken yenik düşen Chambord yaşamının son yıllarını sürgünde geçirdi.

Chambre des comptes (Fransızcada "Hesap Dairesi"), Fransa'da 1789 Devrimi'nden önce ülkenin mali yönetimiyle ilgili çeşitli işlerden sorumlu bağımsız mahkeme.

Chambre des comptes başlangıçta *Parlement*'a (Yüksek Mahkeme) bağlı bir daireyken, 1320'de ayrı, bağımsız bir birim oldu. Yapısal bakımdan *Parlement*'a benzeyen *Chambre*'in üyeleri birinci başkan, öteki başkanlar, danışmanlar, denetçiler ve savcılardı (*procureur*). Başlangıçta atama yoluyla elde edilen *Chambre* üyeliği 16. yüzyılda babadan oğula geçmeye ya da satın alınmaya başlamıştı.

Chambre'in bir mali yargı organı olmanın ötesinde, kralın bütçesi ve topraklarıyla ilgili çeşitli yönetim ve yasama görevleri de vardı. En önemli yükümlülüklerinden biri, bütün ülkede kralı temsil eden mali görevlileri yıllık denetimden geçirmekti. Hesapları açık verenler görevden alınır, bu açığı ödemeleri için haklarında dava açılırdı. *Chambre*, önceleri ülkenin bütün mali işlerinde yetki sahibiydi, maliye politikasından da büyük ölçüde sorumluydu. 15. yüzyıl sonlarında *Chambre*'in işlevlerinden bazılarını, özellikle vergilendirmeyi Vergi Dairesi (*Cour des aides*) ve Hazine üstlendi.

Chambre des comptes krala ait toprakların büyük bölümünün yönetimini elinde tutuyordu. Hanedan üyesi çocuklara, durumlarına uygun gelir edinmeleri için kralın tahsis

ettiği toprakları gösteren belgelerin kayıtlarını da *Chambre* tutardı. Kraliyet topraklarının bir bölümü elden çıkarıldığına bu işlemi kaydetmek ya da geri çevirmek, elden çıkarılmış toprakları yeniden birleştirmek gibi yetkiler de *Chambre*'a verilmişti.

Chambre des comptes kralın bütçesini ilgilendiren bütün davalara bakardı; bu davalarda son sözü söyleyen *Chambre*'in kararlarını ancak kral değiştirebilirdi. Kurulun mali alandaki yetkileri, daha 14. yüzyılda *Parlement* ile çatışmasına yol açtı. 17. yüzyılda *Grand Chambre*'a (Büyük Daire) *Chambre*'in kararlarını geri çevirme yetkisi verildi. 1807'de *Chambre*'in yerini, Fransa'da günümüzde de sayıştay görevini sürdüren *Cour des comptes* aldı.

Chambre des enquêtes (Fransızcada "Soruşturma Dairesi"), Fransa'da 1789 Devrimi öncesinde Paris *Parlement*'ına (Yüksek Mahkeme) bağlı *Grand Chambre*'in (Büyük Daire) öngördüğü soruşturmaları yürütmekle görevli daire.

Chambre des enquêtes, suçun işlendiği ya da davanın açıldığı yerde yürütülen soruşturmalardan doğdu. Ortaçağda, suçluluğu ya da suçsuzluğu belirlemek için sanık acı veren ya da tehlikeli sınavlardan geçirilir, bazen düello yöntemine başvurulurdu. 13. yüzyılda Fransızlar, bu yöntemlerin yerine jüri sistemini değil, kilisede uygulanan soruşturma sistemini benimsediler. Buna göre mahkeme görevlileri tanıkları gizlice sorguya çekiyordu; soruşturmaları yürütmek için mahkemeden ülkenin her köşesine denetçiler gönderiliyor, bunlara çoğu zaman bölgedeki *bailli* (saraya bağlı yerel görevli) yardımcı oluyordu. *Parlement* temyiz mahkemesi durumuna gelmiş olduğu için, soruşturmacılar öteki yargı organlarındaki duruşmalar hakkında da rapor vermek zorundaydı. Bu soruşturmaların sonuçları raportöre sunuluyor, raportör de verileri inceleyerek mahkemenin öteki üyelerine tavsiyede bulunuyordu. Sayısı durmadan artan denetçileri ve soruşturmaları yönlendirebilmek için, 14. yüzyıl başlarında *Parlement* bünyesinde ayrı bir kurul olarak *Chambre des enquêtes* kuruldu.

Chambre des enquêtes başlangıçta bağımsız bir organ değildi. Başvurular önce *Grand Chambre*'a gelir, sonra bu kurul tarafından *Chambre des enquêtes*'e aktarılırdı. *Chambre* karara vardıkdan sonra hüküm yeniden *Grand Chambre*'a gönderilir, hükmü düzeltme ya da iptal etme yetkisi bulunan *Grand Chambre* kesin kararı ilan ederdi. 16. yüzyılda iş yoğunluğu iyice artan *Grand Chambre*, zaman yokluğu yüzünden ele alamadığı sorunları *Chambre*'a göndermeye başladı. *Grand Chambre*'in, *Chambre des enquêtes*'in kararlarını gözden geçirmeye de zamanı olmadığı için *Chambre* kendi başına karar çıkartmaya başladı. 15. yüzyılda *Chambre*'in işlerinin çokluğu ikinci bir dairenin oluşturulmasına yol açtı; 16. yüzyılda buna bir üçüncüsü eklendi. Bu sayı daha sonra beşe çıktıysa da, 18. yüzyıl ortalarında gene üçe indirildi. *Chambre*, Fransız Devrimi sırasında *Parlement*'in öteki bütün organlarıyla birlikte ortadan kalktı. Ayrıca bak. *Parlement*.

Chambre des requêtes (Fransızcada "Dilekçe Dairesi"), Fransa'da 1789 Devrimi'nden önce Paris *Parlement*'inin (Yüksek Mahkeme) bir dairesi. Bir davayı *Parlement*'a sunmak isteyen tarafların dilekçelerini incelemek ve daha alt mahkemeler karşısında yargı bağısıklığı (*committimus*) taşıyanlar için bidayet mahkemesi işlevi görmekle yükümlüyüdü.

Chambre des requêtes, krala sunulmuş dilekçelerle ilgilenen ve "kapı önü mahke-

meleri" adı verilen kurullardan doğdu. Af isteminde bulunan dilekçeler, doğrudan kraliyet konseyinin denetimi altındaki *maître des requêtes de l'hôtel*'lere (sarayın dilekçe görevlisi) gönderilirdi. *Chambre des requêtes du palais* (Sarayın Dilekçe Kurulu) ise kraldan lütuf talebinde bulunan öteki dilekçelerle ilgilenirdi ve zamanla Paris *Parlement*'ıyla birleşti.

Giderek *Chambre*'in işlevleri, *committimus* taşıyan yurttaşları ilgilendiren davalara ve bir davanın Paris *Parlement*'ına getirilmesi için gerekli iznin çıkarılmasıyla sınırlandı. 16. yüzyılda ikinci bir daire kuruldu. Fransız Devrimi'nin hemen önceki yıllarda zaman zaman *Chambre*'in *committimus* yetkisini kötüye kullandığı yönünde iddialar ortaya atıldıysa da XVI. Louis'yi *Chambre des requêtes*'i feshetmeye zorlama çabaları genellikle sonuçsuz kaldı. 1774'te kısa bir süre için feshedilen *Chambre* 1775'te yeniden kuruldu ve Devrim'e değin varlığını korudu. Ayrıca bak. *Parlement*.

Chamfort, Sébastien-Roch Nicolas (d. Nisan 1740/41, Clermont - ö. 13 Nisan 1794, Paris, Fransa), Fransız oyun yazarı ve

Chamfort, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
H. Roger-Viollet

hatip. Özdeyişleri Fransız Devrimi sırasında dilden dile dolaşmıştır.

Evlilik dışı bir ilişkiden dünyaya gelen Chamfort'u bir bakkalın kızı yetiştirdi. Burslu bir öğrencilik döneminden sonra Chamfort'un geçimini, konuşma ustalığını fark eden Paris'teki bir dernek üstlendi. 1764'te sahnelenen *La Jeune Indienne* (Genç Yerli Kızı) ile 1770'te sahnelenen *Le Marchand de Smyrne* (İzmirli Tüccar) adlı komediler ve 1776'da sahnelenen *Mustapha et Zéangir* (Mustafa ile Cihangir) adlı trajedisıyla ün kazandı. *Éloge de Molière* (1769; Molière'e Övgü) ile Académie Française üyeliğine seçildi; ama daha sonra *Discours sur les Académies* (1791; Akademiler Üzerine Tartışma) adlı kitabında akademileri eleştirdi.

Kendisine destek olan dernek onu düş kırıklığına uğrattı. Chamfort kral karşıtı oldu ve *Pensées, maximes et anecdotes* (1795; Düşünceler, Özdeyişler ve Anekdotalar) adlı devrim yanlısı kitabını yazdı. *Mercur de France* gazetesinde Mirabeau ile birlikte çalıştı, Jakoben grubun sekreteri oldu. "Şatolara savaş, kulübelere barış" gibi birçok özdeyişle ün kazandı. Daha sonra Terör Dönemi'nin aşırılıklarını benimseyemediği için ılımlı güçlere katıldı, bu yüzden Genel Güvenlik Komitesi'nde şiddetli suçlamalara uğradı. Terör Dönemi'nin kardeşlik ilkesini, "Kardeşim ol, yoksa seni öldürürüm" özdeyişle özetliyordu. Hapis cezasıyla tehdit edildiği için intihara kalkışan Chamfort, aldığı yaralar yüzünden bir süre sonra öldü.

Chamisso, Adelbert von, asıl adı LOUIS-CHARLES-ADÉLAÏDE CHAMISSO DE BONCOURT (d. 30 Ocak 1781, Château de Boncourt, Fransa - ö. 21 Ağustos 1838, Berlin, Almanya), Berlin romantikleri arasındaki en yetenekli şairlerden biri, yazar ve bilim adamı. *Faust'u* andıran *Peter Schlemihl's wundersame Geschichte* (1814; Peter Schlemihl'in Garip Öyküsü) adlı masalı en ünlü yapıtıdır.

Fransız Devrimi'nin terör ortamından kaçan ailesi, Chamisso dokuz yaşındayken Berlin'e sığındı. Chamisso, anadili Fransızcanın yerine Almanca kullanmaya başladı. İlk yapıtlarını 1804-06 arasında, kendisinin de yayın yönetiminde yer aldığı *Berliner Musenalmanach*'ta yayımladı. 1804'te, Berlin romantiklerinin toplandığı Kuzey Yıldızı Birliği (Nordsternbund) adlı derneği kurdu. 1807-08'de Fransa ve İsviçre'yi dolaştı; bu sırada Madame de Staël'in çevresindeki edebiyatçılar topluluğuna katıldı.

Chamisso'nun en ünlü yapıtının kahramanı Peter Schlemihl'in öyküsü gerçekte alegori yoluyla vatansız bir adam olan Chamisso'nun kendi siyasal yazgısını dile getirir. Gölgesini Şeytan'a satan Schlemihl, karşılığında hiç tükenmeyen bir para kesesi alır. Ama gölgesiz bir insanın umulmadık güçlüklerle karşılaşacağını çok geçmeden anlar. Gene de Şeytan'ın yeni önerisi üzerine gölgesiyle ruhunu takas etmeye yazar; bir adımda yedi fersah yol alan bir çift çizme giyerek, ilk takasta yitirdiği iç huzurunu yeniden bulmak için dünyayı dolaşmaya çıkar.

Chamisso'nun, Robert Schumann'ın bestelediği *Frauenliebe und Frauenleben* (Kadınların Aşkı ve Yaşamı) gibi ilk şiirleri, dönemin Alman romantik şiirine özgü naif bir üslupla yapmacıksız duyguları betimliyordu. "Vergeltung" ve "Salas y Gomez" gibi öykülü baladları ile şiirlerinde ise kimi zaman olağandışı ve dokunaklı konuları işledi. Ama şiirleri zamanla daha gerçekçi bir çizgiye yöneldi ve Heinrich Heine'nin övgüsünü kazandı. Bu dönemdeki şiirlerinin çoğunda, 1838'de yapıtlarını çevirdiği Fransız şair Pierre-Jean de Béranger'nin siyasal şiirlerini örnek aldı. Béranger'den yaptığı çeviriler ve onlara öykünen kendi şiirleri Alman edebiyatına siyasal lirizm ögesini getirdiği için, birçok eleştirmen Chamisso'yu 1840'ların siyasal şiirinin habercisi sayar.

Chamisso, yumuşakçalarda eşeyli ve eşeysiz üreme biçimlerinin birbirini izlemesini

konu alan araştırmalarıyla bilim adamı olarak da ün kazanmıştı. Ayrıca, Güney Asya dilleri üzerine çalışmalarıyla da ünlü bir filologdu. Dünya çevresinde yapılan bilimsel bir keşif gezisine botanikçi olarak katılan Chamisso'nun (1815-18) sefer sırasında tuttuğu günlük *Reise um die Welt mit der Romanzoffischen Entdeckungs-Expedition* (1821; Romanzov Keşif Ekibiyle Dünya Çevresinde Yolculuk) bu türün klasikleri arasına girmiştir.

Chamonix-Mont-Blanc, Fransız Alpleri'nde uluslararası ün kazanmış dinlenme merkezi. Rhône-Alpes planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Haute-Savoie ilinde (*département*), Annecy'nin batısındadır. Mont Blanc'ın en büyük buzulundan doğan Arve Irmağının her iki yakasında uzanır.

Irmağın sağ yakasında, kuzeybatı yönünde kayalık Brévent ve Aiguilles-Rouges dağları yükselir; sol yakasında ise güneydoğuya doğru, aralarında Avrupa'nın en yüksek dağı olan Mont Blanc'ın da (4.807 m) bulunduğu, karlarla kaplı dağlar yer alır. Chamonix, Mont Blanc'a turmanan yolun başlangıç noktasıdır. Dünyanın en yüksek teleferik sistemi Chamonix'dedir: 1.036 m yükseklikten başlayarak 3.790 m'ye ulaşan teleferik hatı Aiguille du Midi'nin (3.842 m) doruğuna yaklaşır. Chamonix'yi Alpler'in çeşitli noktalarına bağlayan başka teleferik hatları da vardır. Son yılların en gözde sporları, kış aylarında kayak, yaz aylarında ise buzullara düzenlenen gezilerdir. Nüfus (1982) 7.406.

Chamorro Vargas, Emillano, lakabı NIKARAGUA ARSLANI, İspanyolca LEÓN DE NIKARAGUA (d. 1871 - ö. 26 Şubat 1966, Managua, Nikaragua), Nikaragualı diplomat ve devlet adamı, 1917-21 arasında Nikaragua devlet başkanı.

Nikaragua'nın seçkin bir ailesinden gelen Chamorro, genç yaşta José Santos Zelaya rejiminin karşıtı arasına girdi. 1893'ten sonra Zelaya yönetimine karşı düzenlenen ayaklanmaların çoğunu Chamorro örgütledi ve ayaklanmalara etkin biçimde katıldı. 1913-16 ve 1921-23 dönemlerinde Washington'da Nikaragua'yı temsil etti. Üç milyon dolarlık dış yardım karşılığında, Nikaragua'dan geçecek okyanuslararası bir kanalın bütün haklarını ABD'ye bırakan Bryan-Chamorro Antlaşması'nı (1916) imzaladı. 1926'da Başkan Carlos Solórzano'yu devirerek yönetimi ele geçirdi. Ama ABD ile Orta Amerika ülkelerinin, kurduğu hükümeti tanımaması üzerine istifa etmek zorunda kaldı. 1949'da sürgünden döndü. 1950 başkanlık seçiminde Anastasio Somoza'ya yenildikten sonra, kurulacak her hükümette Muhafazakârların yer almasını güvenceye bağlayan yeni anayasanın hazırlanmasında Somoza ile birlikte çalıştı. Chamorro, Somoza dönemindeki başlıca muhalefet kuruluşu Muhafazakâr Parti'nin ömür boyu başkanlığı.

Champagne, Fransa'nın kuzeydoğusunda coğrafi ve tarihsel bölge. Eski Champagne eyaletiyle aynı topraklar üzerindedir; bugünkü Marne ili (*département*) ile Ardenes, Meuse, Haut-Marne, Aube, Yonne, Seine-et-Marne ve Aisne illerinin bazı bölümlerini kapsar.

Champagne adının Latince "düzlikler ülkesi" anlamına gelen Campania'dan türediği sanılır. İS 6. yüzyıldan sonraki tarih metinlerinde Campania adına rastlanır. Champagne eyaletinin bulunduğu yöre ilk kez 10. yüzyılda Vermandois hanedanının Troyes ve Meaux kontluklarını birleştirilmesiyle bir siyasal birim durumuna geldi;

11. yüzyılın başlarında Blois ve Chartres kontunun eline geçti. Bundan sonra yüz yıl boyunca Blois'lara bağlı kalan Champagne, hanedanın çeşitli üyeleri arasında bölündü. 1125'te IV. Thibaut bu kontlukları yeniden birleştirerek Büyük Champagne hükümdarı II. Thibaut unvanını kazandı.

Topraklarının genişliği, Thibaut ve onun yerini alanlar için büyük güç kaynağıydı; Champagne bölgesi de gelişmesinin doruğuna 12 ve 13. yüzyıllarda ulaştı. Coğrafi bakımdan Fransa Krallığı'nı kuşatmış olan Champagne Kontluğu, Fransa kralları için ciddi bir tehlike olmaya başladı. Champagne kontları ya krallık üzerine egemenlik kurmaya ya da krallığın denetiminden çıkmaya çalışıyorlardı. II. Thibaut ile VI. Louis ve VII. Louis arasında sık sık çatışma çıktı. Kontluğun varisi Navarre ve Champagne kontesi Jeanne'in, geleceğin Fransa kralı VI. Philippe ile evlenmesi 1284'te çatışmaya son verdi. Jeanne'in oğlu X. Louis 1314'te tahta çıkınca Champagne da Fransa Krallığı'na katılmış oldu.

Champagne, ortaçağda Fransa'nın öteki bölgelerinden, ayrıca İtalya, Flandre, İngiltere ve Almanya'dan gelen tüccarların buluştuğu bir panayır alanı oldu. Kuzeyden gelen kumaşlar burada Akdeniz limanlarından gelen baharat, boya ve değerli maddelerle değiştiriliyordu. Önceleri değişik yerlerde kısa sürelerle kurulan bu panayırlar daha sonra kesin bir takvime bağlandı. Ocak ayı panayırı Lagny'de, Büyük Perhiz panayırı Bar-sur-Aube'da, mayıs panayırı Provins'de, hazirandaki "sıcak" panayır Troyes'da, eylül ayındaki Saint Ayoul panayırı gene Provins'de, ekimdeki "soğuk" panayır da Troyes'da kurulurdu. Panayırlar 49 gün sürüyordu, ilk hafta içinde alman mallar bundan sonraki dört hafta içinde satılıyordu; geri kalan iki hafta da hesapların görülmesine ve ödemelere ayrılmıştı. Panayırların bir gelir kaynağı olarak önemini kavrayan Champagne kontları, tüccarların güvenliğini ve alışverişin denetlenmesini sağlıyorlardı. Ticareti baltalayabilecek feodal kısıtlamalar panayır kasabalarında oturanlara uygulanmıyordu.

Bu alışverişlerde, çoğu zaman, sonraki bir fuarda ödeme yapılacağını vaat eden mektup ve senetler kullanılırdı; bu mektuplar üçüncü kişilere de devredilebiliyordu. Bu uygulama, kredi kurumunun başlangıçlarından biriydi. 13. yüzyıla gelindiğinde panayırlar artık Avrupa'nın düzenli bankacılık merkezleri olmuştu; ama 14. yüzyıl sonuna doğru eski canlılığını yitirdi. Yeni ticaret yollarının gelişmesi ve Champagne'da siyasal dengeyi altüst eden Yüz Yıl Savaşları

Chamisso, D. Weiss'in çiziminden yararlanarak X. Steifensand'ın yaptığı oymabaskıdan ayrıntı. British Museum, fotoğraf J.R. Freeman & Co. Ltd.

Champagne bölgesi

(1337-1453) ticareti bölgenin dışına kaydırılmıştı. Daha önce panayırarda buluşmak için uzun yollar aşan tüccarlar da artık işlerini belirli bir merkezden yürütüyorlardı.

17 ve 18. yüzyıllarda Champagne bölgesi bir yönetim birimi ve komutanlık merkeziydi; eyalet mali bakımından Chalon'a bağlıydı. 1790'da Fransa'nın geleneksel eyalet sistemine son verilirken Champagne da bağımsız varlığını yitirdi.

Champagne nüfusunun büyük çoğunluğu Kelt kökenlidir. Bölge halkına göre Champagne adı, bölgenin her yerinde görülen tebeşirli toprağı ve özellikle doğudaki kalker tepeleri dolayısıyla Keltçe *kann pan* (beyaz ülke) sözcüğünden türemiştir. Bölge geleneksel olarak iki bölüme ayrılır: Batıdaki Kuru Champagne ile kalker tepelerinin yakınındaki Nemli Champagne. Kuru Champagne'da ancak ırmak vadileri tarıma olanak verir; vadiler arasında kalan kesimlerde yalnızca hayvancılık yapılır ve hayvan yemi üretilir. Buna karşılık Nemli Champagne'nin hemen her kesimi tarıma elverişlidir; bu bölgede büyük modern çiftlikler bulunur. Haute-Marne'daki çiftliklerin çoğu 1870-71'deki Fransız-Alman Savaşı'ndan önce kurulmuştur; Marne'da ise modern çiftlikler çoğunluktadır.

Champagne halkının çoğunluğu Katoliktir; ama Ardennes, Doğu Marne ve Meuse bölgelerinde Katoliklerin sayısı azalır. Protestan ve Yahudiler yok denecek kadar azdır. 17. yüzyılda Châlons-sur-Marne ve Troyes'da Jansencilik belli sayıda yandaş bulabilmiştir. Champagne'nin yöresel lehçesi daha çok Ardennes, Doğu Marne, Haute-Marne ve Meuse gibi bölgenin kenar kesimlerinde kullanılır. 1922-25 arasında yayımlanan *Le Pampre* dergisi, yöresel edebiyatın canlanmasına çalışmıştır.

Champagne-Ardenne, Fransa'da planlama bölgesi (*région de programme*). Ülkenin kuzeydeki Haute-Marne, Aube, Marne ve Ardennes illerini (*département*) kapsar ve kabaca tarihsel Champagne(*) bölgesiyle çakışır. Yüzölçümü 25.741 km²'dir. Bölge merkezi Châlons-sur-Marne'dır. Doğuda Meuse ve Vosges, güneydoğuda Haute-Saône, güneyde Côte-d'Or ve Yonne, batıda Seine-et-Marne ve Aisne illeriyle çevrilidir. Kuzeyde Belçika ile komşudur. Paris Havzasında yer alan bölge, Marne, Aube ve Meuse ırmaklarıncı akışlarıdır. Kuzeyinde Ardennes Kütlesi yükselir.

Bölgede nüfus seyrek. 20. yüzyıl boyunca Fransa'daki kırsal bölgelerin çoğunda olduğu gibi, Champagne-Ardenne'de de 1901-46 arasında nüfus yüzde 16'dan çok düşüş göstermiştir. Paris'e, ayrıca çelik ve kömür alanındaki iş olanakları dolayısıyla Lorraine'e yönelen göç, bu düşüşteki başlıca etkidir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Champagne-Ardenne'de nüfus artışı, ülke ortalamasının altında kalmıştır. Son dönemlerde kuzeydeki sanayi bölgelerinin sürekli gerilemesi yüzünden, göç hareketi bölge nüfusunu hâlâ eritmektedir.

Champagne-Ardenne'de çiftlikler genellikle büyük ölçeklidir; tarımsal üretim gübre kullanımına bağlıdır. Aube'un güneydoğusu ile Epernay ve Reims'de bağcılık gelişmiştir. Buralarda yılda yaklaşık 100 milyon şişe şampanya ve şarap üretilir. Tahıl ekimi de yaygındır ve bölgedeki tarımsal üretimin üçte birini oluşturur. Mısır üretimi 1969'dan sonra hızla yaygınlaşmıştır. Yonca ve şeker pancarı başlıca ticari ürünlerdir. Küçük sanayi işletmeleri ile

evlerin yakacak gereksinimini karşılamak için yüzyıllar boyunca ormanların kesilmesi, 19. yüzyılda ağaçlandırma çalışmalarına girdiğini zorunlu kıldı.

Hammadde ve enerji büyük ölçüde dışardan geldiği için bölgede sanayi az gelişmiş durumdadır. Meuse Irmağı vadisinde ve Troyes çevresinde çeşitli dokuma üretilir; madeni eşya sanayisi Ardennes ve Haute-Marne'da yoğunlaşmıştır. Almanya kökenli yabancı yatırımlar bölgede yeni sanayilerin kurulmasını sağlamıştır. Ardennes'deki Chooz'da bir nükleer santral, Meuse Irmağı üzerindeki Revin'de ise bir hidroelektrik santrali vardır. Nüfus (1985 tah.) 1.352.000.

Champaign, ABD'de Illinois eyaletinin ortadoğu kesimindeki Champaign ilinde (*county*) kent. Champaign ile komşu kent

Illinois Üniversitesi'nde Toplantı Binası, Champaign
Illinois Department of Business and Economic Development

Urbana, genellikle Champaign-Urbana olarak anılır. Illinois Üniversitesi bu iki kente yayılmıştır. 1853'te Illinois Merkez Demiryolu hattının döşenmesi üzerine Urbana'nın 3 km batısında bir istasyon kuruldu. Urbana'yı Champaign ile birleştirmek ve istasyonu da Champaign sınırları içine almak üzere hazırlanan tasarı 1855'te eyalet meclisinde reddedildi. İstasyon çevresinde oluşan yerleşme, 1857'de West Urbana olarak tüzel kimlik kazandı. West Urbana 1860'ta yeniden tüzel kimlik kazanarak Champaign ilinin adını aldı. Kentin başlıca ekonomik dayanağı 1868'de kurulan Illinois Üniversitesi'dir. Ama mısır ve soya fasulyesi üretimi, hayvancılık ve mandıraçlık gibi tarımsal etkinlikler ile bağlantılı sanayiler de önem taşır. Hafif imalat sanayisi de gelişmiştir. Parkland College 1966'da açılmıştır. 1964'te kentin alışveriş merkezinde, Abraham Lincoln'ın anısına, sürekli aydınlatılan bir kabartma levha dikilmiştir. Nüfus (1990) kent, 63.502, Champaign-Urbana-Rantoul metropoliten bölgesi, 173.025.

Champaigne, Philippe de (d. 26 Mayıs 1602, Brüksel - ö. 12 Ağustos 1674, Paris), Fransız barok dönem ressamı. Portreler, dinsel ve tarihsel konulu resimler yapmıştır.

Brüksel'de eğitim gördü. 1621'de Paris'e gitti. Klasik ressam Nicolas Poussin ile birlikte Nicholas Duchesne'in yönetimi altında Lüksemburg Sarayı'nın bezenmesinde çalıştı. Ana Kraliçe Marie de Médicis ve

"1662'nin Adağı", Philippe de Champaigne'in resmi; Louvre Müzesi, Paris
Tasarı: Giraudon / Art Resource / EB Inc

Kardinal Richelieu'nün koruması altında mesleğinde hızla yükseldi. Korumacıları için portreler ve dinsel konulu resimler yaptı. 1628'de Duchesne'in ardından ana kraliçenin saray ressamlığına atandı. 1653'te Kraliyet Akademisi'nde profesör, daha sonra da başkan oldu. Paris'teki birçok saray ve kilise için sayısız resim yaptı.

Champaigne, Kraliyet Sarayı'nın bir bölümünü Kardinal Richelieu için bezedi, ayrıca y. 1635'te gerçekleştirdiği "Kardinal Richelieu" (Louvre Müzesi, Paris) adlı çalışmasını da Fransa'nın bu güçlü kişisinin büyük bir ustalıklarla betimledi. En güçlü yapıtları, çağdaşı olan önemli kişilerin canlı ve doğal bir üslupla işlediği psikolojik portreleridir. Champaigne'in Flaman, Fransız ve İtalyan resminin özelliklerini birleştiren sanatı, parlak bir renk duygusu, figürlerin anıtsal boyutlarda verilmesi ve kompozisyonun ağırbaşlı düzenlenişine ile belirginlik kazanır. Portrelerinde ise Rubens ve Van Dyck'in etkileri görülür.

Champaigne 1643'te gizemci bir tarikat olan Jansencilikle ilgilenmeye başlayınca, daha önceki barok tekniğini bıraktı. Resimlerini bezemeden anıtarak sadeleştirdi. Genellikle modelini siyah giysiler içinde betimlediği portreleri de, insanlara karşı duyarlılığı ve anlayışını yansıtır. Bu son döneminin en önemli yapıtlarından biri sayılan "1662'nin Adağı" (1662, Louvre Müzesi, Paris) adlı resmi Port Royal'daki Jansencilik tarikatı manastırında rahibe olarak bulunan kızının mucizevi bir biçimde iyileşmesini canlandırır. Champaigne, geliştirdiği sanat kuramı içinde özellikle çizgiyi savunmuştur. 18. yüzyılın ortalarına değin Fransız Akademisi'ni uğraştıran "çizgi mi, yoksa renk mi?" tartışmasını başlatan kişi büyük bir olasılıkla o olmuştur.

Champasak, CHAMPASSAK olarak da yazılır, BASSAC olarak da bilinir, Laos'un güneyinde il (*khoueng*) ve kent.

Champasak kenti, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda ili boydan boya geçen Mekong (Menam Khong) Irmağının batı kıyısında yer alır. İnşili çıkışlı düzlüklerden ve birikinti ovalarından oluşan ilin orta kesimlerinde Dângrêk Dağlarının doğu uzantıları bulunur. Bir tarım bölgesi olan il batıda Tayland ve güneyde Kamboçya ile çevrilidir; yüzölçümü 14.500 km²'dir. Kuzeydoğuda, deniz düzeyinden 1.100 m yükseklikteki Boloven Platosu, Laos'un en çok yağış (yılda 4.000 mm) alan bölgesidir. Mekong Irmağının açıldığı alanın büyük bölümü ise bir birikinti ovasıdır.

Champasak, üç Laos krallığından biri olarak 1713'te kurdu. Khmerlerin kurduğu Angkor Krallığı'nın (9-15. yy) eyalet merkezlerinden biri olan Vat Phou da Champasak sınırlarının içindeydi. Vat Phou'da 8-12. yüzyıllar arasında dikilmiş anıtların kalıntıları günümüze ulaşmıştır. 19. yüzyılda Siyam (bugün Tayland) bölgenin batı kesimini ele geçirdi; ama 1904-05'te imzalanan Fransa-Siyam Antlaşması'yla bu kesim Champasak'ın Laos'ta kalan kesimiyle yeniden birleşti. Siyam 1941-45 arasında Japonya'nın da desteğiyle Mekong'un batısında kalan toprakları elinde tuttu. 1946'da Champasak prensi Boun Oum, Champasak üzerindeki egemenlik haklarından, krallığın birliğini korumak amacıyla vazgeçti. Birleşik krallığın başkenti Luang Prabang (bugün Louangphrabang) oldu. Champasak ilinin güney kesimi 1966'da Sithandone ili, Mekong Irmağının doğusundaki topraklar da Sedone ili olarak düzenlendi. Bu üç bölge 1980'lerin başlarında yeniden tek il durumuna getirildi.

Büyük çoğunluğunu vadi Laolarının oluşturduğu Champasak halkı pirinç ve mısır yetiştirir. Geleneksel olarak Thammayut Budacılığına bağlıdır. Lao-Tenglerin (dağ Mon-Khmerleri) oldukça seyrek yerleşmeler biçiminde yaşadığı Bolovens Platosunda kahve, kakule, tikağacı ve tütün yetiştirilir. Bu bölge, Laos'un iki büyük pamuk bölgesinden biridir. Laka, kapok, kereste, tütün ve pirinç ticareti, Kamboçya sınırının hemen kuzeydoğusunda Mekong üzerinde yaklaşık 160 km²'lik bir ada olan Khong'daki Muang Khong limanında gerçekleştirilir. İlde bakır ve kurşun yatakları bulunmaktadır. Nüfus (son tah.) kasaba, 4.000; (1985) il, 403.041.

Champfleury, asıl adı JULES-FRANÇOIS-FÉLIX HUSSON (d. 17 Eylül 1821, Laon - ö. 6 Aralık 1889, Sèvres, Fransa), Fransız romancı ve gazeteci. *Le Réalisme* (1857; Gerçekçilik) adlı yapıtında gerçekçilik akımının kuramını geliştirmeye çalışmıştır. Günlük yaşamdan görüntüleri özgürce betimlemesi yüzünden tartışmalara yol açan ressam Gustave Courbet'nin yapıtlarının tanınmasını sağlamıştır.

Öğrenimini yanda bıraktıktan sonra Paris'e gitti ve Charles Baudelaire'in de aralarında bulunduğu bir grup edebiyatçının arasında bohem bir yaşam sürmeye başladı. En tanınmış yapıtlarından *Chien-Caillou*'da (1847) mutsuz bir aşk öyküsünü anlatan Champfleury, romanların günlük yaşamın birer fotoğrafı olması gerektiği yolundaki görüşünü uygulamaya çalıştı. Çok sayıda yapıtı arasında bir karikatür tarihi de vardır. Champfleury aynı zamanda uzman bir çanak çömlek ve oymabaskı koleksiyoncusuydu. 1872'de Sèvres Müzesi'ndeki porsele koleksiyonlarının yöneticisi oldu.

Champlain, Samuel de (d. 1567, Brouage, Fransa - ö. 25 Aralık 1635, Québec, Kanada), Québec kentinin kurucusu olarak kabul edilen Fransız kâşif. Yenidünya'daki Fransız kolonilerini bir araya toplamış. 1609'da adını taşıyan gölü bulmuş ve günümüzde New York, Ottawa Irmağı ve doğudaki Büyük Göller olarak bilinen yörelere keşif gezileri düzenlemiştir.

Orta sınıf bir aileden gelen Champlain, Batı Hint Adalarına ve Orta Amerika'ya yaptığı keşif gezilerinden sonra denizci olarak ün kazanınca, IV. Henri'den onursal soyluluk unvanı aldı. 1603'te Kanada Irmağı (St. Lawrence Irmağı) olarak adlandırıldığı akarsu-yun bulunduğu yöreye bir keşif gezisi düzenlemesi için yapılan öneriyi kabul ederek, Kanada'ya gitti. Yaz aylarında bir değiş tokuş merkezi kurulan Tadoussac'a demir attıktan sonra, büyük bir sandalla Montreal'e ve ırmağın ivintili bölgelerine doğru yola çıktı. Yolculuğuyla ilgili raporu kısa bir süre sonra Fransa'da yayımlandı. 1604'te bir grup göçmeni, Fundy Körfezini çevreleyen Acadia bölgesine götürdü.

Acadia'da toplam üç kişi geçiren Champlain ve beraberindekiler, önce St. Croix Irmağı üzerindeki bir adada, ikinci ve üçüncü kışlarında da Annapolis Havzasında kaldılar; ilk kışlarını geçirdikleri adada grubun yaklaşık yarısı iskorbütten öldü, Annapolis Havzasında ise daha az kayıp verdiler. Champlain, yaz aylarını koloni kurmak için uygun bir yer aramakla geçirdi. Keşif gezileri sırasında Atlas Okyanusu kıyısı boyunca, Massachusetts Koyunun güneyine kadar ilerledi ve İngiliz rakiplerinin daha yeni uğradığı bu limanların ayrıntılı haritalarını çıkardı. 1607'de İngilizler, Acadia'nın güneyindeki Kennebec'e (bugün Maine) geldiler. İngilizler burada yalnızca bir kişi geçirdiler, ama Fransızlar ve İngilizler arasında bir çatışma çıkma olasılığı.

Fransızların kolonileşmeye duydukları ilgiyi artırdı.

1608'de Champlain, Québec'te bir yerleşim merkezi kurmakla görevlendirilen keşif grubunun başkanlığına getirildi. Ama Québec'te geçirdikleri ilk kışın sonunda yalnızca sekiz kişi sağ kaldı; aynı yılın haziran ayında Fransa'dan yeni koloniciler geldi. Fransızlar, daha önceki yıllarda yaptıkları bir antlaşmayla kuzeydeki Yerli kabileleriyle ittifak kurmuş olduklarından, Champlain Gölünde yağmacı İrokualara karşı girişilen çatışmalara Champlain de katıldı. Bu ve 1610'daki benzeri bir zafer, müttefik kabilelerin gözünde Fransızların saygınlığını ve Fransa ile Yerliler arasındaki kürk ticaretini artırdı. 1610'da Kanada'dan ayrılan Champlain, ülkesine dönünce kraliyet meclisi sekreterinin kızı olan Hélène Boullé ile evlendi.

1611'de, kürk ticaretinin büyük mali kayıplara yol açması üzerine Québec'in kuruluşunu destekleyen çevreler koloniyi ilgilenmemeye başladılar. Bunun üzerine Champlain koloniyi korumak için XIII. Louis'yi Québec'e müdahale etmeye ikna etti. Sonunda kral Québec'e bir genel vali atadı, vali de Champlain'ı Nouvelle France'in komutanlığına getirdi. 1613'te otoritesini yeniden kuran Champlain, kürk ticaretini yeniden canlandırmak amacıyla Ottawa Irmağına doğru yola çıktı. Ertesi yıl, ticarete, dini misyonlara ve kendi keşif gezilerine mali kaynak sağlamak amacıyla Fransız tüccarlarla birlikte bir şirket kurdu.

Champlain daha sonra Huron Gölüne gitti; burada onu bekleyen kabile reisleri Champlain'ı Ontario Gölünün güneyindeki tahkim edilmiş bir köye karşı savaşa girişmeye ikna ettiler. Bu çatışma sırasında köyü koruyan İrokualar Champlain'ı yaraladılar ve sadık, ama iyi örgülenmemiş olan Huron-Algonkin savaşçıları geri püskürttüler. Adamları tarafından güvenli bir bölgeye götürülen Champlain, kışı onların topraklarında geçirdikten sonra Fransa'ya döndüğünde, politik oyunların koloninin geleceğini tehlikeye düşürdüğünü gördü. Kral, 1620'de Champlain'ın Québec üzerinde yetki sahibi olduğunu yeniden onayladı, ama kendi adına keşif gezilerine çıkmasını yasaklayarak, ondan yeteneklerini yönetici olarak kullanmasını istedi.

Ekonomisi hâlâ kürk ticaretine dayanan, tarımsal etkinlikleri ise ancak deneme aşamasında olan koloni, Champlain'in ve yeni kurulan güçlü şirketin tüm desteğine karşın gelişmemişti. Ama, Québec'in zengin bir yerleşim olduğuna inanan İngiliz birlikleri 1628'de, İngiltere ile Fransa'nın savaşta olduğu bir sırada Québec'i kuşattılar. Champlain yaza değin kaleyi korumayı başardı, ama bu arada garnizonun yiyeceği, ve barutu tükenmişti. Sonunda kaleyi teslim ettiyse de koloniyi yüzüstü bırakmadı. Tutuklu olarak götürüldüğü İngiltere'de, kalem, Fransızlar ile İngilizler arasındaki çatışmalar sona erdikten sonra teslim olduğunu savundu. Koloni, 1632'de Fransa'ya geri verildi. Champlain, 1633'te, yedinci kitabını yayımladıktan bir yıl sonra, Québec'e son yolculuğunu yaptı.

Québec'te demirledikleri zaman gemilerinde az sayıda göçmen vardı, ama daha sonraki yıllarda gelen göçmenlerle Québec'in nüfusu arttı. Champlain 1635'te felçten ölmeden önce, kurduğu koloninin sınırları St. Lawrence Irmağının her iki kıyısı boyunca uzanıyordu.

Champlain Gölü, Kanada'nın Québec eyaletindeki Richelieu Irmağı ile Missisquoi Körfezinden 172 km güneye uzanan göl. Suları St. Lawrence Irmağı aracılığıyla, ABD'nin New York eyaletindeki Whitehall

yakınında Güney Körfezine boşaltır. Adirondack ile Green dağları arasındaki geniş bir vadide yer alır. Uzunlamasına olarak, gölün büyük bölümü Vermont ve New York eyaletleri arasındaki sınırdır. Gölün en geniş yeri 22 km, toplam su alanı 1.127 km²'dir. Vermont'taki Grand Adası ile La Motte ve New York'taki Valcour Adası ile birlikte göldeki adaların toplam yüzölçümü 141 km²'dir. Champlain, gide-rek daraldığı güneybatı kıyısı boyunca kısmen George Gölüne paralel uzanır; New York'un Ticonderoga kenti yakınında bir kanal ile Champlain'in suları bu göle akanlanır.

New York kenti limanı ile Aşağı St. Lawrence arasındaki uluslararası suyunun bir halkasını oluşturan Champlain Gölü yaygın biçimde hem ticari ulaşım, hem de yat gezileri amacıyla kullanılır. Göldeki en önemli limanlar, Vermont'taki Burlington ile New York'taki Rouses Point, Plattsburgh ve Port Henry'dir. Göle dökülen ırmaklar arasında Otter Çayı ve Mettawee, Poultney, Winooski, Lamoille, Missisquoi, Boquet, Ausable, Saranac ve Chazy ırmakları sayılabilir. Vermont'taki Burlington ile New York'taki Port Kent arasında ve Vermont'taki Charlotte ile New York'taki Essex arasında feribot seferleri yapılır. Champlain adı, 1609'da buraya uğrayan Fransız kâşif Samuel de Champlain'den gelir. Göl tarihsel bakımdan da büyük önem taşır. Yöreye ilk yerleşenler, Champlain Gölünden, Fransız Kanadası ile İngiliz kolonileri arasında bir geçit olarak yararlanıyordu. Fransız-Yerli Savaşı (1754-63), Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve 1812 Savaşı sırasında göl çevresinde çatışmalar oldu. Fransızlar 1731'de New York'taki Crown Point'te batı kıyısındaki dağlık bir burunda, 1755'te de Champlain Gölü ile George Gölü arasındaki güzergâh üzerindeki Ticonderoga'da, ikisi de stratejik noktalarda bulunan birer kale inşa etti. Göl, 11 Ekim 1776'da Amerikan ve İngiliz filolarının ilk kez karşılaştığı Valcour Adası Çarpışması'na sahne oldu. 1812 Savaşı sırasında, Plattsburgh yakınında bulunan Cumberland Körfezindeki deniz çarpışması (11 Eylül 1814) Komodor Thomas Macdonough zaferiyle sonuçlandı ve İngilizler New York'taki işgali kaldırmak zorunda kaldılar.

Champollion, Jean-François (d. 23 Aralık 1790, Figeac - ö. 4 Mart 1832, Paris, Fransa), tarihçi ve dilbilimci. Eski Mısır araştırmalarına bilimsel bir nitelik kazandırmış, Mısır hiyeroglif yazısının çözülmesinde önemli rol oynamıştır.

Champollion, daha 16 yaşındayken Latince ve Yunancanın yanı sıra altı eski Doğu dilini öğrendi. Grenoble Akademisi'ne,

Champollion, Léon Cogniet'in yağlıboya çalışması, 1831; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc

Kopt dilinin Mısır'ın eski dili olduğunu öne süren, bugün yanlışlığı saptanmış bir bildiri sundu. Paris'te gördüğü öğrenimin ardından, 19 yaşında Grenoble Lisesi'nde tarih öğretmenliğine başladı; 1809-16 arasında burada ders verdi. Hiyeroglifleri çözmek onda bir tutku haline almıştı. İngiliz doğabilimci Thomas Young'ın, üzerinde Yunan alfabesiyle yazılmış bir metin ile bunların hiyeroglif ve demotik yazıyla kazınmış çevirilerinin bulunduğu Rosetta Taşı'nı(*) çözmeye atıldığı ilk adımlardan sonra Champollion da bilmecenin parçalarını birleştirmeye başladı. 1821-22'de Rosetta Taşı'nın üstündeki hiyeroglif ve hiyeratik yazılarla ilgili makaleler yayımladı, ayrıca hiyerogliflerin Yunan alfabesindeki karşılıklarının bir listesini çıkardı. Bazı hiyeroglif işaretlerinin alfabetik olduğunu, bazılarının heceleri belirttiğini, bazılarının ise daha önce dile getirilmiş bütün bir düşünce ya da nesneyi gösterdiğini ilk saptayan Champollion oldu. Champollion'un başarıları, bazı meslektaşlarının keskin ve çoğu kez kişisel eleştirilerine uğradı.

1826'da Louvre Müzesi'nin Eski Mısır koleksiyonuna müdür olan Champollion, 1828'de Mısır'a arkeolojik bir araştırma gezisi düzenledi. 1831'de Collège de France'ta kendisi için özel olarak kurulan Eski Mısır Yaptıları Kürsüsü'nde görev aldı. Bir Mısırca dilbilgisi kitabı (1836-41) ile Mısırca sözlük (1841-43) hazırlayan Champollion'un öteki yapıtları arasında *Précis du système hiéroglyphique des anciens Egyptiens* (1824; Eski Mısır Hiyeroglif Sisteminin Elkitabı) ve tamamlanmadığı *Pantheon Egyptien, ou collection des personnages mythologiques de l'ancienne Egypte* (1823-25; Mısır Panteonu ya da Eski Mısır Mitolojik Figürleri Koleksiyonu) sayılabilir.

Chan I (ö. 1566), Kamboçya'da Angkor sonrası dönemde en ünlü hükümdarlarından (hd 1516-66). Ülkesini geleneksel düşmanları Taylara karşı başarıyla savunmuş, Siyam'ı (Tayland) istila etmiş ve Kamboçya'ya barış getirmiştir.

Amcası Dharmaracadiraca'dan (Thommorachea) sonra tahta çıktı. Taht üstünde hak iddiasıyla başlatılan ayaklanmaları yatıştırarak 1516'da, Tonle Sap'ın (Büyük Göl) güneyindeki Pursat'ta (Pouthisat) taç giydi. 1528'e değin ülkeyi Pursat'tan yönetti. Kamboçya ordusunu yeniden örgütleyerek Tayları etkisiz kıldı. Ülkenin bugünkü başkenti Phnom Penh ile Tonle Sap arasında yer alan Lovek kentini denetimi altına alarak başkent yaptı. Başkenti Taylara kapurma tehlikesiyle karşılaştıysa da Birmanya'dan gelen tehdit, Tayların Kamboçya'dan uzaklaşarak buraya yönelmesini sağladı. Fırsatı değerlendiren Chan, kuvvetlerini pekiştirerek 1540'ta krallığını güvenceye aldı.

Eskiden Khmerlerin başkenti olan ve 15. yüzyılda boşaltılan Angkor'un, Chan'ın katkısıyla onarıp yeniden yerleşime açıldığı sanılır. Ama bu onarımın büyük bölümü, oğlu I. Barom Reachea döneminde (1566-76) gerçekleşmiştir. Chan 1553'te, Lovek'te yeni bir saray yaptırdı ve yeniden taç giydi. Önderlik ettiği Kamboçya kuvvetleri 1559-64 arasında Tay başkentine akınlar düzenledi. Daha sonra Chan'ın ölümüne değin bir barış dönemi yaşandı.

Chan II (d. 1791 - ö. 1835), geleneksel düşmanları Siyam (Tayland) ile Vietnam arasında bir denge politikası kurmaya çalışmış Kamboçya hükümdarı. İki ülke, toprakları arasında kalan Kamboçya'da üstünlük kurmak için rekabet etmiştir.

Babası hükümdar Eng 1796'da öldüğünde Taylar Kamboçya'da üstünlük kurmuştu. Chan 1802'de Taylarca Kamboçya hükümdarı olarak tanındı ve 1806'da Tay başkenti Bangkok'ta taç giydi. Çevresindeki danışmanlar barışı korumaya çalışıyordu; başlıca amaçları ülkelerinin Siyam ile Vietnam arasında savaşa konu olmasına, bu iki güç arasında paylaşılmasına ya da ikisinden biri tarafından istila edilmesine izin vermemektir. Bu yüzden Chan, her iki devlete de bağlılığını bildirdi.

Vietnam hükümdarı Gia Long ile dostluğu Tayların kuşkulanasına yol açtı. Kamboçya'da daha bağımlı bir yönetici isteyen Siyam, Chan'ın, tahtı ele geçirmeye çalışan kardeşi Snguon'u destekledi. 1811'de Snguon, Tay hükümdarı II. Rama'nın da askeri yardımıyla Chan'ı tahttan indirdi. Chan, Vietnam'ın güneyindeki Saygon'a (bugün Ho Şi Minh) kaçtı, ama Gia Long'un gönderdiği ordunun yardımıyla yeniden tahta çıktı. Ölümünden sonra Kamboçya'nın büyük bölümü Siyam ile Vietnam'ın denetimine girdi; Vietnam ülkenin doğu kesiminde büyük topraklar elde etti.

Chan'ın ardılı olan genç prenses Mey, iki egemen gücün siyasal entrikalarına karşı savunmasız kaldı. Ancak 1848'de Chan'ın küçük erkek kardeşi Duong Siyam ve Vietnam'ın anlaşmasıyla hükümdar yapıldıca, Kamboçya için yeniden güçlü duruma gelme fırsatı doğdu.

Chan, Mahayana Budacılığının, Çin'de ortaya çıkan ve Japonya'da Zen(*) Budacılığı ile doruğa ulaşan bir kolu.

Chan Chan, Peru'nun kuzey kıyılarında, İnka öncesi dönemden kalma kent. Çimu Krallığı'nın (y. 1200-1400) başkentiydi. Lima'nın yaklaşık 480 km kuzeyinde, Moche Vadisinde, Büyük Okyanusla Trujillo kenti arasında yer alır. Yaklaşık 36 km²'ye yayılan yıkıntılar kurak iklim koşulları nedeniyle oldukça iyi korunmuştur. Geçmişte kentin suyunu sağlayan sulama kanalları ise bugün bakımsız durumdadır. Yapı malzemesi olarak kerpiç tuğla kullanılmış, duvarların çoğu çamurla sıvanmıştır. Bunların üstünde de iç içe geçerek yinelene kabartma desenler vardır. Kentin merkezinde dörtgen planlı, duvarlarla tahkim edilmiş 10 tane yapı vardır. Bunların her birinde, piramit tapınaklar, mezarlar, bahçeler, su deposu ve simetrik olarak yerleştirilmiş odalar saptanmıştır. Bu yapılarda büyük olasılıkla soylular yaşıyor, ölümlerini gömüyor ve mallarını saklıyorlardı. Nüfusun büyük bölümü ise surların dışında, çok daha dayanıksız ve orta halli yapılarda yaşıyordu.

Çimular Peru'da İnka Krallığı'ndan önceki en önemli devleti kurmuş, toprakları kuzeyde Piura'dan güneyde Paramonga'ya kadar uzanan bir alana yayılmıştı. Kültürel ataları olan Moçikalar önceleri Proto-Çimu olarak anılırdı.

Çimu ekonomisi tarıma dayanıyor, tarımda sulama kanallarından yararlanıyordu.

Chan Chan'da bulunan, gözleri ve kulakları bakırdan yapılmış altın ve gümüş karışımı ölü maskesi; Stolper Galerileri, Münih
Ferdinand Anton

Nitelikli dokumaların yanında, altın, gümüş ve bakır eşya üretiliyordu. Kalıpla yapılmış açkılı kapıların biçimleri standart hale getirilmişti.

Bugün ortadan kalkmış olan Yunka (Yunga ya da Moçika) dilini konuşan Çimuların yazıları yoktu. En üstte soyluların, en altta da köylülerin yer aldığı gelişmiş bir toplumsal katmanlaşma sistemi vardı. Çimular 1465-70 arasında İnka egemenliğine girdiler. Tarihleri ve mitolojileri, bölgenin yaklaşık 1532'deki fethinden sonra İspanyol yazarlarca yazıya geçirilmiştir.

Chan-chiang bak. Zhanjiang

Chan-kuo bak. Savaşan Devletler dönemi

Chan resim okulu, Mahayana Budacılığı'nın Çin'de Chan (Japonya Zen) olarak adlandırılan, meditasyona ve ansızın Aydınlanma deneyimine ağırlık veren biçiminden

"İki Karga ve Bir Salkımsöğüt", Liang Kai'nin ipek yelpaze üstüne mürekkeple yaptığı bir Chan resmi; Pekin İmparatorluk Müzesi, Pekin
Cliche Editions Cercle d'Art, Paris

esinlenmiş Çin resim okulu. Çin'deki kurucusu Bodhidharma adlı Hintli bir keşişse de, Chan, bütün Budacı okullar arasında en fazla Çin özelliği taşıyanıdır. Okulun idealleri sonradan özel bir sanat aracılığıyla anlatılır oldu. Tek renkli mürekkeple boyanmış geniş yüzeylerle inananların, bir öğretmen ya da bir kutsal metinden yardım almadan ani, sezgisel ve kişisel bir bilinçle aydınlanmaları ifade edildi.

Bireysel deneyime önem verilmesi, ortak bir üsluba bağlı olmak yerine, kendilerine özgü anlatım yöntemleri olan sanatçıların ortaya çıkmasına yol açtı. İlk Chan ressamlarının en önemlileri, 907-960 arasındaki Beş Hanedan sanatı(*) ustaları ile özellikle Sichuan'da etkinlik gösteren Guanxiu ve Shiko'dur. Öbür ünlü Chan ressamları, özellikle 1127-79 arasındaki Güney Song hanedanı (bak. Song hanedanı) döneminde etkinlik gösteren Mugi Fachang ve Liang Kai'dir. Her ikisi de dönemin geleneksel konusu manzara resimlerinde ustalaşmış olmakla birlikte, Chan resim okulunun özelliklerini yansıtan yapıtlar üretmişlerdir. Ayrıca, okulun önde gelen dinsel kişilerinin kolayca çizilirmiş izlenimi uyandıran portreleriyle, yalın meyve ve çiçek resimleri de yapmışlardır. Chan sanatı, geleceğin Budası (bodhisatva) Guanyin'in beyaz giysili resminde olduğu gibi, büyük ustaların ve tarihsel kişilerin özenle çizilmiş renkli portrelerine de yer vermekle birlikte, doğrudan tasvir yerine animatörcü bir betimleme yolu tutmuştur. Song hanedanı sonrası Çin ressamları Chan düşüncesine yakınlık beslemişlerse de, bunu yapıtlarında pek yansıtmamışlardır.

